De Gids. Jaargang 21

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1857

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001185701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

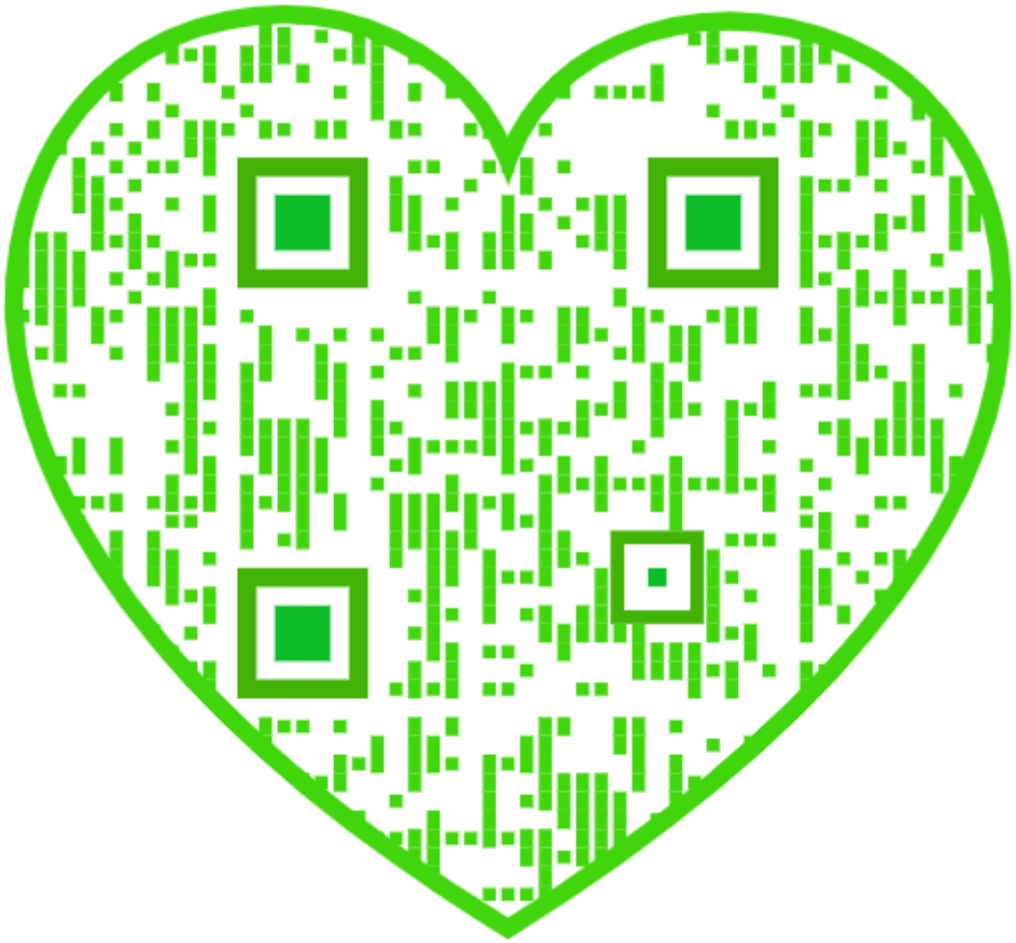

Volharding.

(Een nagalm.)

Gedachte! - Steeds klinke uw bazuingeschal! -

Toen, peinzend, Josua, met Zieners oog,
Gevolgd van Isrels heir, uw vest omtoog
O Jericho! - bazuinend langs uw' wal -
Klonk de eerste maal uws Konings trotsche lach;
En sprak de tweede maal zijn mond, met hoon,
‘Denkt gij door wind te plettren vest en troon?’
En toen ten derde maal men de arke zag,
Gevolgd door al de weêrbren - en vooruit
Gegaan door 't schel en forsch bazuingeluid,
Werd zij door heel een dartle knapenstoet,
Met kindertrompjes, sarrend scherp begroet,
Terwijl hun kleine mond op de arke spoog: -
En toen ten vierde maal de bondskist toog
Zat, spinnend, 't vrouwvolk in de bogen neêr
Der sterke muur, braverend Isrels heir,
En wierp met steenen van de veste.

En weêr,
Ten vijfde maal, op vleuglen van den wind

Gedragen, klonk de galm der krijgsbazuin!
Daar kwamen, van 't gepeupel, al wie blind
En kreupel was, - met spottend handgebaar,
En wenkten Isrel naar der muren kruin! -
Doch steeds, ten zesde maal, weêrgalmt het.

Daar
Verschijnt de Koning weêr in glanse - en ziet
Naar onder van den toren van graniet
(Zoo hoog, dat de adlaar dien voor nest begeert,
Zoo hard, dat nimmer bliksemflits hem deert!)
En roept al schatrend: ‘'t is een lieflijk lied,
Hebreeuwen! - wilt ge een plaats ook bij het hof,
Als speelliên aan mijn disch?’

En Grijze en Jeugd
En Wijzen, Priesters, Rigtren, - elk - verheugt
Zich in den luim des Konings:

En de lof
Dien hij, al schimpend, gaf, loopt, als een vuur
Langs 't dorre heiveld, door de straten rond
Van oor tot oor, van mond tot mond....

Bij 't zevende geschal vergruizelde de muur!

1 Januarij 1857.
J.P. HEIJE.

Hypatia.

Hypatia, of Nieuwe vijanden in eene oude gedaante, naar het Engelsch van Ch. Kingsley Jun., Predikant te Eversley, door W.J. Mensing. Twee Deelen.

Met de verheffing van het Christendom tot Staatskerk door Konstantijn den Groote was de val des Heidendoms beslist. De aanhangers van het oude geloof vleiden zich met de hoop, dat het jaar 399 bestemd was om de toovermagt van het Christendom te zien verbreken; maar de vijfde eeuw was naauwelijks ter helfte verloopen, toen, in het Oostersch rijk althans, schier ieder spoor der afgoderij verdwenen was. In het Westen vonden de oude Goden, deels onder de eenvoudige dorpsbewoners, deels onder de aanzienlijkste familiën, standvastiger vereerders, maar ook daar moesten zij welhaast bezwijken voor den kamp met het jeugdige Christendom. Welk eene weldaad daardoor aan de menschheid bewezen is, kan slechts hij beseffen, die de oude geschiedenis genoegzaam kent, om te weten, welk een doodelijk venijn door alle aderen der Heidensche wereld woelde, in welk een poel van gruwelen zij verzonken was. Men moet in de zonderlinge vooroordeelen van een Gibbon deelen, om te kunnen wenschen, dat die strijd anders ware uitgevallen dan geschied is. Hooge ingenomenheid met de klassische kunst moge soms een man van genie tot eene voorbijgaande hulde aan ‘die Götter Griechenlands’ verleid hebben, zelfs de zoodanige moet terugdeinzen voor de karikatuur van het Grieksche leven, dat de vijfde eeuw alleen nog kon aanbieden. De partij, die de over-

winning behield, moest zegepralen, zoo de nacht, die zich over het menschdom had uitgebreid, door een nieuwen morgen zou vervangen worden. Maar die erkentenis mag ons niet nopen om de middelen altijd goed te keuren, waardoor die partij zich van de zege verzekerde. In dat groote treurspel, dat wij met den naam van 'Val des Heidendoms' kunnen bestempelen, komt menige bloedige episode voor, waarin de belijders van den naam van Christus eene rol vervulden, die maar al te duidelijk bewees, dat de geest des Meesters hun volkomen was vreemd gebleven. Alexandrië, toenmaals een der hoofdzetels zoowel van de jeugdige Christelijke geleerdheid, als van de afgeleefde Grieksche beschaving, moest getuige zijn van eene dezer episoden, misschien de aandoenlijkste van alle, waarin de beminnenswaardigste der Heidinnen het offer moest worden van den heerschzuchtigsten der Prelaten, *ad majorem Dei gloriam*. Het boek, hetwelk wij wat laat, maar toch met hooge vereering van het talent, waarmede het geschreven is, en dus met den ernstigen wensch om het gepleegde verzuim goed te maken, hierbij aankondigen, noopt ons wat langer bij die tragische geschiedenis stil te staan.

De haat der geestdrijvers, die de zaak des Christendoms niet heilig genoeg achtten om te schromen, haar door de onheiligste middelen te bevorderen, was vooral gekeerd tegen eene school van wijsgeeren, onder den naam van Neo-Platonici bekend, die sedert het midden der derde eeuw, onder de leiding en op het voorbeeld van Ammonius Sakkas, er naar gestreefd hadden aan de oude godsdienst een phantastisch-wijsgeerig gewaad om te hangen, en haar toe te rusten met eene keur van wapenen, in de meest verschillende werkplaatsen der oude wijsheid gesmeed, waarmede zij met voordeel tegen het Christendom zou kunnen in het strijdperk treden. Van Alexandrië uitgegaan, had deze leer door eene aaneengeschakelde opvolging van leeraars, de zoogenaamde 'gouden keten van het Platonismus', vertegenwoordigd, na in Syrië en Klein-Azië heimelijk vele aanhangers gewonnen te hebben, haren hoofdzetel te Athene gevestigd. Doch onder hare aanhangers evenaarde in het begin der vijfde eeuw niemand den roem der Alexandrijnsche Hypatia, die - zeldzaam voorbeeld ook in die dagen - den mantel der philosophen over een jonkvrouwelijken boezem had geslagen.

Hypatia was de dochter van een geleerden vader, den mathematicus en astronoom Theon, van wien wij nog een kommentaar op de chronologische tafelen van Ptolemaeus bezitten. Zij werd echter door hare tijdgenooten geacht haren vader door gaven van verstand en geest verre te overtreffen. Nadat zij door hem in de diepste geheimen zijner geliefkoosde wetenschappen was ingewijd, begaf zij zich naar Athene, om er de beroemde leeraars der Nieuw-Platonische school te hooren, gelijk eenmaal de beide Geminae, moeder en dochter, aan de voeten van Plotinus gezeten hadden. Weldra gold zij als het wonder harer eeuw, en men meende, dat al de schatten van wijsheid in haar alleen vereenigd waren, die den gezamenlijken rijkdom van al hare meesters hadden uitgemaakt. Na hare terugkomst in de vaderstad werd zij dringend uitgenoodigd openbare voordragten over de wijsbegeerte te houden, en alles wat in Alexandrië op eenige beschaving aanspraak maakte, verdrong zich in hare gehoorzaal, om haar den verborgen zin der oude dichters en wijsgeeren te hooren ontvouwen. Men zegt zelfs - en het mag om hare sekse te eerder verwondering baren - dat zij den strengen vorm van mathematisch betoog op de leeringen harer philosophie trachtte toe te passen, en daardoor de teugellooze phantasie, die het onderscheidend kenmerk der Nieuw-Platonische wijsheid was, althans eenigermate aan banden legde.

Het schijnt, dat Hypatia onder de Nieuw-Platonisten niet de eerste vrouw was, die openlijk de wijsbegeerte leerde; althans wordt tot de schakels van ‘de gouden keten’ ook Sosipatra, de gade van Eusthatius, gerekend, van welke echter niet veel meer dan de naam tot ons gekomen is. Maar ongetwijfeld was Hypatia de eerste en eenige, die, zonder door den huwelijksband beschermd te zijn, en toegerust met eene schoonheid, die zelfs onder het bevoorregt ras, waaruit zij gesproten was, naauwelijks eene wedergade had, in het wulpsche Alexandrië zich alleen als leermeesteresse durfde wagen onder eene schaar van losbandige en diep bedorven jongelingen, die zeker vaak meer nog door hare bekoorlijkheden dan door den roem harer wijsheid tot haar gelokt werden. Een groot deel harer toehoorders was in liefde tot haar ontvlamd, en Suidas verhaalt aangaande de middelen, waartoe de fiere en op hare vlekkelooze reinheid trotsche maagd hare toevlugt nam, om ontzag aan

hare te dringende minnaars in te boezemen, eene bijzonderheid, die - zoo zij meer dan eene fabel is - toont, dat zij, om de maagdelijke citadel te verdedigen, des noods de toevlugt durfde nemen tot wapenen, waarvan de gewone regelen der welvoegelijkheid het gebruik aan eene minder wijsgeerige vrouw zouden ontzeggen. De overlevering van Hypatia's huwelijk met Isidorus van Gaza is ongetwijfeld valsch, daar deze wijsgeer naauwelijks kan zijn geboren geweest op het tijdstip van Hypatia's rampzalig uiteinde.

Het is waarschijnlijk, dat tot de bewondering, die de wijsheid en kennis van Hypatia aan hare tijdgenooten inboezemden, hare sekse en schoonheid niet weinig hebben bijgedragen. Ons is het niet meer mogelijk, anders dan naar de getuigenissen van vrienden en vereerders, over hare geestesgaven te oordeelen. De commentaren op den astronomischen kanon van Diophantus en op de mathematische werken van Apollonius van Perga, die haar worden toegeschreven, zijn verloren gegaan, zonder eenig spoor van zich na te laten. Een enkele brief op naam van Hypatia is overig, doch zijne echtheid is ten hoogste verdacht. Van de lofspraken harer tijdgenooten wil ik een paar kleine proeven aanhalen. Men achtte het voor geleerde vrouwen den hoogsten lof, wanneer men op haar den naam van eene ‘andere Hypatia’ toepaste. ‘Als ik u aanschouw,’ zegt de dichter van een zeer gezwollen epigram in de Anthologie, dat zeer voor het verval van den goeden smaak in zijne dagen getuigt, ‘dan vereer ik u en de taal, die van uwe lippen vloeit; want ik zie den sterrenhemel, die der maagd tot woning verstrekt. En in waarheid, de hemel is de plaats, die u toekomt, goddelijke Hypatia, wonder van welsprekendheid, vlekkelooze ster, waarvan de lessen der wijsheid afstralen’[1]. Maar vooral strekt Hypatia de vriendschap en bewondering tot lof, die de beroemde Synesius van Cyrene haar toedroeg, en waarvan zoo menige der 155 brieven getuigt, die hij ons heeft nagelaten. Van deze zijn onderscheidene aan Hypatia zelve gerigt, terwijl

1 *Ὅταν βλέπω σε προσκυνῶ καὶ τοὺς λόγους,*
Τῆς παρθένου τὸν οἶκον ἀστρῷον βλέπων.
Εἰς οὐρανόν γάρ ἐστι σοῦ τὰ πράγματα,
Ὑπατία σεμνή, τῶν λόγων εὐμορφία,
Ἄχραντον ἄστρον τῆς σοφῆς παιδεύσεως.

hij in die aan zijn broeder Euoptius en anderen geschreven, herhaaldelijk in haren lof uitweidt. ‘Zoo aan gene zijde des grafs,’ schrijft hij op ééne plaats, ‘het geheugen ons begeeft, zal ik toch mijne dierbare Hypatia niet vergeten kunnen,’ en op eene andere spreekt hij haar dus toe: ‘Gij zijt mij moeder, zuster, leermeesteres, weldoenster, en welken anderen eervollen naam ik slechts te bedenken weet.’ Inderdaad had Synesius het onderrigt van Hypatia te Alexandrië genoten, en hij was zelfs toen harer wijsbegeerte niet geheel ontrouw geworden, toen hij zich door den Patriarch Theophilus had laten bewegen om den doop te ondergaan, en, na lang weêrstreven, in het jaar 410, den bisschopszetel van Ptolemaïs in Cyrenaïca beklommen had.

Dat het treurig uiteinde van Hypatia aan den haat der Christenen moet worden toegeschreven, is aan geen twijfel onderhevig; maar de aanleiding wordt door de vrienden en vijanden van het Christendom op eenigzins verschillende wijze verhaald. Damascius, de laatste leeraar der Nieuw-Platonische school te Athene, maakt, in zijn leven van Isidorus van Gaza, Cyrillus van Alexandrië zonder omwegen tot haren moordenaar. Hij verhaalt, dat Hypatia, zoodra zij te Alexandrië gekomen was, door de bestuurders der stad onder groote eerbewijzen werd begroet, gelijk haar ook vroeger soortgelijke onderscheidingen te Athene waren ten deel gevallen. ‘Want,’ zegt hij, ‘schoon de wijsbegeerte zelve is te niet gegaan, toch wordt nog haar naam in eere gehouden door de mannen, die de hoogste waardigheden in den Staat bekleeden.’ ‘Het gebeurde dan op zekeren dag,’ dus vervolgt hij, ‘dat Cyrillus, de bisschop der Christenen, het huis van Hypatia voorbijgaande, eene menigte menschen en paarden zich vóór hare deur zag verdringen, waarvan sommige kwamen, andere vertrokken, weder andere vertoefden. Op zijne navraag, wat die menigte menschen en dat rumoer beteekenden, vernam hij van zijne volgelingen, dat men Hypatia de wijsgeer kwam begroeten en dat dit hare woning was. Cyrillus, dit hoorende, werd zoo zeer in naijver ontstoken, dat hij dadelijk, en wel op de allerboosaardigste wijze, lagen tegen haar leven begon te smeden. Terwijl Hypatia als naar gewoonte uitging, vielen eenige woestelingen, noch den toorn der goden, noch de wraak der menschen vreezende, als wilde dieren op haar aan en vermoordden haar, eene zware bloedschuld en on-

uitwischbare schande over hun vaderland brengende. De Keizer [Theodosius II] was in de hoogste mate verstoord, en zou den gruwel streng gestraft hebben, indien niet Aedesius 's vorsten vrienden had omgekocht. De moordenaars ontgingen dus de welverdiende straf, maar de Keizer bragt die over zijn eigen hoofd en geslacht, en zijn neef [Valentinianus III] heeft daarvoor vreeselijk moeten boeten.'

Dit verhaal, ons door Suidas bewaard, schijnt mij in zoo verre zeer onwaarschijnlijk, als men er, in strijd met alle andere berigten, uit zou moeten afleiden, dat Hypatia zeer kort na hare terugkomst te Alexandrië is omgebragt. Maar wanneer Damascius de schuld van haren moord aan Cyrillus geeft, dan wordt dit, gelijk wij zien zullen, door de eigen berigten der Christen-schrijvers eer bevestigd dan weêrsproken. Wanneer hij echter nijd en ijverzucht alleen als de drijfveren van den prelaat beschouwt, dan vinden wij daarin slechts het bewijs, dat de wijsgeer den priester niet begreep, misschien niet wilde begrijpen. Verre zij het van ons een enkel woord te zeggen tot verdediging der even gevaarlijke als, onder den drang der omstandigheden, soms zelfs voor de edelst denkenden verlokkende leer, dat het doel de middelen regtvaardigt. De moord van Hypatia blijft eene gruwelijke misdaad, al hadden hare bewerkers daarmede op het oog de bevordering van het heil der kerk. Maar toch is hij, die den voet waagt te zetten 'op dat verleidelijk pad van kwaaddoen, opdat er goed uit voortkome,' daarom nog geen gemeene booswicht. De schrijver van den door ons aangekondigden roman, die intusschen het aandeel van Cyrillus aan den dood van Hypatia zeer in de schaduw stelt, heeft zeker zijn karakter in dit opzigt juist gewaardeerd, wanneer hij zegt (II, bl. 108), dat juist die gevaarlijke leer 'hem in latere jaren tot menige vreeselijke zonde leidde, die hem eenen naam deed nalaten, misschien voor altijd geschandvlekt in het oordeel van geslachten, even weinig bekend met het pandaemonium, waartegen hij strijd voerde, als met het vaste geloof, dat hem in dien kamp staande hield, en die daarom de buitensporigheden en dwalingen van eenen man, zeker niet slechter, zoo niet beter dan zij zelven, kunnen begrijpen noch vergeven.'

De kerkelijke geschiedschrijver Philostorgius, wiens werk op een schraal uittreksel na voor ons verloren is gegaan, had in zijn achtste boek over den moord van Hypatia ge-

handeld. Uit het weinige, door Photius ons daarvan bewaard, blijkt, dat de Ariaansche schrijver ook hier zijner partijzucht botviert, door die misdaad uitdrukkelijk op rekening der homoöusiasten of orthodoxen te schrijven, van welke Cyrillus een der heftigste voorstanders was. Doch het uitvoerigste en onpartijdigste berigt omtrent den moord van Hypatia vinden wij in het zevende boek der kerkgeschiedenis van Sokrates Scholasticus, en deze schrijver, van wiens berigten en wenken de Heer Kingsley een bewonderenswaardig gebruik heeft gemaakt, is tevens de eenige, die ons aangaande den stand der partijen te Alexandrië, in het tijdvak, waarin deze gruwel voorviel, wat nader onderrigt. Wij zullen hem zelven sprekende invoeren.

'Het was ook omstreeks dien tijd, dat de Joden door den bisschop Cyrillus uit Alexandrië werden verdreven, om de volgende oorzaak. Het gemeen dezer stad is woeliger dan dat van eenige andere, en maakt gaarne van de geringste aanleiding gebruik, om zich aan de buitensporigste gruwelen over te geven, en zonder bloed komt zijne woede niet tot bedaren. Nu was er juist weder onder de menigte eene groote gisting, niet om eenige belangrijke reden, maar naar aanleiding van een in alle steden heerschend kwaad: het partij trekken voor en tegen de dansers in de schouwspelen. Zekere pantomimist was gewoon op den sabbat groote scharen menschen te lokken, naardien de Joden de rust van dien dag niet tot het aanhooren der wet, maar tot het bezoeken van den schouwburg besteedden: en dit gaf dan aanleiding, dat juist op dien dag telkens twisten onder het volk uitbraken. Ofschoon de Prefect van Alexandrië eenige pogingen had aangewend om de orde te handhaven, bleven de Joden niettemin hunner tegenpartij vijandig; dewijl de haat, dien zij de Christenen te allen tijde toedroegen, door den twist over de pantomimisten tot de hoogste verbittering was gestegen. Nu geschiedde het, terwijl de Prefect van Alexandrië, Orestes, op zekeren sabbatdag zich in het theater met het vaststellen van eenige policie-verordeningen bezig hield[1], dat ook eenige aanhangers

1 Ik twijfel of Kingsley, I, bl. 90, dit te regt eene *zitting* noemt. De Romeinsche prefecten gaven hunne verordeningen en spraken regt aan alle plaatsen, en het verband maakt het niet onwaarschijnlijk, dat de policie-verordeningen, die Orestes op dit oogenblik bezig hielden, juist het theater en de ongeregeldheden betroffen, waartoe de pantomimisten aanleiding gaven.

van Cyrillus zich daar vertoonden, door den wensch gedreven om zijne beschikkingen te kennen; en onder hen bevond zich een zeker man, Hierax genaamd, de onderwijzer eener lagere school, die een vurig bewonderaar was van de leerredenen van den bisschop en gewoon daarbij de toehoorders voor te gaan met ijverig in de handen te klappen. Zoodra nu de in groote menigte verzamelde Joden dezen Hierax in den schouwburg bespeurden, begonnen zij te schreeuwen, dat hij daar met geen ander doel was gekomen, dan om beroering onder het volk te verwekken. Orestes, die reeds lang van het gezag der bisschoppen een afkeer had gehad, omdat zij velerlei inbreuk maakten op de magt dergenen, die van wege den Keizer met het bestuur over de provinciën belast waren, en nu inzonderheid verstoord was, omdat hij bemerkte, dat Cyrillus zijne verordeningen wilde controleren, liet Hierax grijpen en in 't openbaar in den schouwburg op de pijnbank leggen. Zoodra Cyrillus dit verstaan had, liet hij de voornaamsten der Joden bij zich ontbieden, en bedreigde hen met de verdiende straf, zoo zij niet aflieten de Christenen te verontrusten; maar het Joodsch gemeen werd, op het vernemen dier bedreigingen, nog meer opgewonden, en begon middelen uit te denken om de Christenen te benadeelen, waarvan ik het voornaamste en dat de oorzaak werd van hunne verdrijving uit de stad, kortelijk zal vermelden. Met het herkenningsteeken van een ring van groenen palmbast voorzien, besloten zij de Christenen in den nacht verraderlijk aan te vallen, en zonden, toen de bepaalde tijd daar was, naar de verschillende kwartieren der stad personen, die met luider stem zouden uitroepen, dat de naar Alexander genoemde kerk in brand stond. De Christenen, dit hoorende, kwamen van hier en ginds toegeloopen om de kerk te redden, terwijl de Joden, uit hunne hinderlagen te voorschijn komende, begonnen te moorden, de handen afhoudende van allen, die zich door de ringen als vrienden deden kennen, maar van de Christenen ombrengende zoo velen er in hunne handen vielen. Bij het aanbreken van den dag bleef het echter niet lang verborgen, wie de aanleggers waren van den gruwel. Cyrillus, diep getroffen, begaf zich met eene ontelbare menigte naar de synagogen (zoo noemt men hunne bedehuizen) der Joden, en maakte er zich van meester, terwijl hij de Joden zelven de stad

uitdreef, en hunne goederen ter plundering aan de scharen overliet. Zoo werden dan de Joden, die sedert den tijd van Alexander van Macedonië de stad bewoond hadden, allen gedwongen naakt en berooid te verhuizen en zich in alle rigtingen te verstrooijen.... Intusschen was de Prefect Orestes over het voorgevallene in de hoogste mate verstoord, en hij kon het niet verduwen, dat eene zoo aanzienlijke stad eensklaps van een zoo groot deel harer bevolking was beroofd, waarom hij ook den Keizer van deze gebeurtenis berigt gaf. Cyrillus echter maakte ook van zijne zijde den Keizer met de misdrijven der Joden bekend, wat hem evenwel niet verhinderde tot herstel der vriendschap afgevaardigden aan Orestes te zenden, waartoe hij trouwens door het volk van Alexandrië gedwongen werd. Maar Orestes wilde naar deze voorslagen tot verzoening niet hooren, zelfs niet toen Cyrillus, hopende hem daardoor ontzag in te boezemen, hem een handschrift der evangeliën liet voorhouden. Orestes was niet te vermurwen, en tusschen het geestelijk en wereldlijk hoofd van Alexandrië bleef een onverzoenlijke vijandschap bestaan, die weldra op nieuw tot noodlottige gebeurtenissen aanleiding gaf.

Sommigen der monnikken in het Nitrisch gebergte, van ligt ontvlambaar gemoed, sedert Theophilus hen onregtvaardiglijk tegen Dioscorus en zijne aanhangers had te wapen geroepen[1], en ook nu weder in fanatische woede ontstoken, betoonden zich maar al te geneigd om voor de zaak van Cyrillus de wapenen op te vatten. Diensvolgens vertrokken meer dan 500 man uit de kloosters en begaven zich naar de stad, waar zij den Prefect opwachtten, terwijl hij in zijn wagen gezeten was, en op hem losgingen, hem met de scheldnamen van offerslagter, heiden en dergelijke begroetende. Orestes, die zeer wel besefte, dat Cyrillus

1 Het Nitrisch gebergte, dus genoemd naar daar voorhandene salpetergroeven (*νιτρίαι*), ligt ten zuiden van de woestijn Scetis, die aan het meer Mareotis paalt. Op het voorbeeld van Ammon (omstreeks 340) hadden zich hier en in de Scetis allengs een verbazend aantal monnikken nedergezet. Ten tijde van Theophilus, voorganger van Cyrillus, waren onder deze monnikken twisten ontstaan over de vraag, of men de anthropomorphische voorstelling van God in den Bijbel eigenlijk of oneigenlijk moet opvatten, en Theophilus werd door de zamenwerking van vrees en haat bewogen om de partij der Anthropomorphisten te kiezen, en door zijne aanhangers Dioscorus en de zijnen, die zich God niet in menschelijke gedaante konden voorstellen, te vuur en te zwaard te doen vervolgen.

hem dezen strik gespannen had, riep met luider stemme, dat hij een Christen was en te Konstantinopel door den bisschop Atticus gedoopt. Doch de monnikken gaven geen acht op zijne woorden, en zelfs trof een hunner, Ammonius genaamd, Orestes met een steen aan het hoofd, zoodat hij geheel bevlekt werd door het bloed, dat uit zijne wonde gudste. Zijne wachten (apparitoren) treden, met enkele uitzonderingen, terug, en verschuilen zich, her- en derwaarts vlugtende, onder den volkshoop, uit vrees van door de steenen, die hun om het hoofd vliegen, gedood te worden. Op dit pas komt het volk van Alexandrië toegeloopen, vol ijver om Orestes op de monnikken te wreken, en terwijl zij al de overigen op de vlugt drijven, grijpen zij Ammonius en brengen hem voor den Prefect, die hem, volgens de wet, aan een openbaar onderzoek onderwerpende, hem pijnigen liet, totdat hij den adem uitblies. Niet lang daarna gaf hij aan het hof berigt van het voorgevallene, maar Cyrillus deed ook van zijne zijde een geheel afwijkend verslag daarvan aan den Keizer toekomen, en, nadat hij het lijk van Ammonius had weten in handen te krijgen, liet hij het in eene der kerken ten toon stellen, veranderde zijn naam in dien van Thaumasius (de Wonderbare), en beval, dat hij onder de martelaars zou gerekend worden, terwijl hij den moed, dien hij in de dienst der kerk had betoond, en den strijd, dien hij voor de godsdienst had gestreden, hemelhoog verhief. Maar de gematigden, zelfs onder de Christenen, konden den ijver van Cyrillus in de zaak van Ammonius niet goedkeuren, daar zij maar al te wel wisten, dat hij de straf van zijne roekeloosheid ondergaan, en niet, gelijk werd voorgegeven, den dood onder de foltering boven de verloochening van Christus had gekozen, en Cyrillus zelf trachtte, door de zaak verder te laten rusten, haar zoo spoedig mogelijk in de vergetelheid te begraven. Maar de treurige naijver tusschen Cyrillus en Orestes nam daarmede geenszins een einde. Eene nieuwe gebeurtenis, niet ongelijk aan die waren voorafgegaan, gaf daaraan nieuw voedsel.

‘Er bevond zich toen te Alexandrië eene vrouw, Hypatia genaamd, en dochter van den wijsgeer Theon, die tot zulk een trap van geleerdheid was geklommen, dat zij alle wijsgeeren van haren tijd verre te boven ging, in de Platonische school, die haren oorsprong van Plotinus

afleidde[1], als leermeesteres opvolgde en alle philosophische wetenschappen voor hare leerlingen behandelde. De beminnaars der wijsbegeerte stroomden van alle kanten toe om haar te hooren, en het besef van hare begaafdheden gaf haar zulk eene edele vrijmoedigheid, dat zij, zonder ooit de zedigheid te kwetsen, zich zelfs voor de magthebbenden vertoonde, en zich niet ontzag alleen te midden eener talrijke schaar van mannen te verkeeren, daar zij door hare houding aan een ieder eerbied en ontzag wist in te boezemen. Doch op dit tijdstip hadden nijd en laster haar tot hun doelwit gekozen, dewijl hare menigvuldige zamensprekingen met Orestes het Christen-gemeen van Alexandrië in den waan hadden gebragt, alsof het aan haar moest geweten worden, dat de Prefect zich niet met den bisschop wilde verzoenen. Eenige mannen van vurigen gemoedsaard, aan wier hoofd zekere Petrus, de voorlezer, stond, kwamen, hierdoor opgewonden, met elkander overeen, om haar op te wachten, terwijl zij van de eene of andere plaats naar hare woning terugkeerde. Zij rukken haar uit haren wagen, slepen haar naar de kerk onder den naam van het Caesareum bekend, trekken haar de kleederen van het lijf, dooden haar met oester-schelpen, verscheuren haar lid voor lid[2] en voeren haar overschot naar het zoogenaamde Cinaron en verbranden het daar met vuur. Aan Cyrillus en de Alexandrijnsche kerk werd dit feit tot niet geringe schande gerekend; want de echt Christelijke gezindheid heeft van moord en geweld en al wat daarnaar zweemt een diepen afschuw. Deze gruwel had plaats in het vierde jaar dat Cyrillus bisschop was, en terwijl Honorius voor de tiende, Theodosius voor de zesde maal het consulaat bekleedden, en wel in de maand Maart en ten tijde der vasten.'

Het bewijs, dat de moord van Hypatia regtstreeks door Cyrillus zou gelast zijn, of zelfs dat hij de monnikken daar-

1 Dat eene Neo-Platonische school reeds vóór Hypatia te Alexandrië bestaan had, is niet onwaarschijnlijk, maar zeker is het onnaauwkeurig te zeggen, dat zij haren oorsprong van Plotinus afleidde, die nimmer te Alexandrië gedoceerd heeft.

2 Ὀ*στράκοις ἀνεῖλον, καὶ μεληδὸν διασπάσαντες κ. τ. λ.* Dit kan, dunkt mij, onmogelijk beteekenen, zoo als Gibbon wil: 'She was inhumanly butchered and her *flesh was scraped from her bones with sharp oyster-shells*.' Daar echter dezelfde schrijver zeer juist aanmerkt, dat oesterschelpen aan het strand bij het Caesareum in overvloed voorhanden waren, heb ik gemeend deze vertaling boven de gewone door *potscherven* te moeten verkiezen.

toe zou hebben opgestookt, is zeker in deze woorden van Sokrates niet te vinden; maar wanneer hij zegt, dat deze misdaad den Patriarch tot schande werd gerekend, zonder een enkel woord om zijnen goeden naam te redden, dan schijnt hij mij toe, gelijk ik reeds gezegd heb, de getuigenis van Damascius eer te bevestigen dan te weêrspreken. De Heer Kingsley beperkt des bisschops schuld tot de bescherming, die aan de bedrijvers eener daad, uit overdreven ijver voor zijne belangen en die der kerk gepleegd, straffeloosheid verzekerde, en meesterlijk is het gesprek, hetwelk hij hem met Raphaël Aben Ezra laat houden, waarin Cyrillus, volhoudende, dat Hypatia te regt was gestorven, en dat hare moordenaars slechts door God konden geoordeeld worden, toch verklaart zijne regterhand te willen geven, dat dit niet gebeurd ware. Maar als wij op de houding van Cyrillus in de zaak van Hierax en van Ammonius, gelijk later in de Nestoriaansche twisten, acht geven, dan doen wij hem geen onregt, zoo wij hem in staat achten *ad majorem Dei gloriam* eene schrede, ja vele schreden verder te gaan. Indien de doorgaande handelwijze van een vorst, die, toen men hem te kennen gaf, dat een zijner tegenstanders er zijn hart op had gesteld, om een martelaar te worden, ten antwoord gaf: ‘en ik heb er mijn hart op gesteld, om hem te leur te stellen,’ den billijken geschiedschrijver nopen zal om de verdenking van zich te weren, als hadde hij in den moord der de Witten de hand gehad, en om zijn aandeel in de slagting van Glencoe tot een noodlottig misverstand te beperken; de man, die Ammonius tot een martelaar heeft verklaard, en die list noch geweld spaarde om Nestorius ten val te brengen, is van de op hem rustende verdenking van den moord van Hypatia gewild te hebben, niet zonder duchtige bewijzen te zuiveren. Omtrent Cyrillus haalt de Heer Kingsley zelf (Dl. II, bl. 318) de volgende merkwaardige woorden van Theodoretus aan, dien hij den wijsten en heiligsten man van het Oosten noemt: ‘Zijn dood verheugde hen, die hem overleefden, maar smartte hoogst waarschijnlijk de gestorvenen; en er is reden om te vreezen, dat zij, zijne tegenwoordigheid te lastig vindende, hem weder naar ons zouden willen terugzenden.... Moge het geschieden, dat door uwe gebeden hij barmhartigheid en vergeving vinde, en dat de onpeilbare genade Gods grooter moge zijn dan zijne boosheid.’

De Heer Kingsley heeft zich in zijne tafereelen van den toestand van Alexandrië vooral ook van het hier uit Sokrates medegedeelde bediend, en in de drie hoofdstukken, die ik vertaald heb medegedeeld, komt naauwelijks een enkele trek voor, waarvan hij niet een oordeelkundig gebruik heeft gemaakt, en dien hij niet op de ongezochtste wijze in zijn verhaal heeft ingeweven. Noch de foltering van Hierax, noch de sluipmoorden der Joden onder het voorwendsel van den brand der Alexanderskerk, noch de verdrijving der Joden op last van Cyrillus, noch het gezantschap aan Orestes, noch de aanval der Nitrische monnikken op den Prefect, noch de heiligverklaring van Ammonius zijn in zijn verhaal vergeten, en zij vormen daarin even zoo vele belangrijke tooneelen, waarin tevens die personen van zijn roman, die enkel uit zijn vruchtbaar brein zijn geteeld, Philammon, Eudaemon, Raphaël Aben Ezra, Amalrik de Amaal en Wulf, de zoon van Ovida, op de natuurlijkste wijze hunne rol vervullen. Wat den dood van Hypatia betreft, heeft hij zich met bijna letterlijke getrouwheid aan het gezag van Sokrates gehouden. In 't geheel heeft welligt nooit een romanschrijver zich met het karakter zijner historische personen minder vrijheid veroorloofd, en dat zijner verdichte personen in alle opzigten beter aan den geest en het kostuum van hunnen tijd doen beantwoorden, dan in dezen merkwaardigen roman is geschied. De Joden, de Gothen, de monnikken, de verschillende klassen der bevolking van Alexandrië, zijn allen met de meeste zorg in hunne eigenaardigheid geteekend, en de trekken daartoe zijn geleverd, niet slechts door de meer bekende kerkelijke geschiedschrijvers, die ons de hoofdtrekken van de gebeurtenissen van dien tijd hebben bewaard, maar door eene naauwkeurige studie van de Neo-Platonische en patristische literatuur dier dagen in haren vollen omvang: van Plotinus en Porphyrius, Jamblichus en Proclus, van de homiliën en verdere schriften van Cyrillus, Augustinus en andere beroemde kerkleeraars dier dagen, en vooral van de brieven van Synesius en Isidorus Pelusiota. Elke bladzijde verraadt den man die in dit tijdvak volkomen te huis is[1],

1 Ziehier nog een voorbeeld, hoe de schrijver tot in de kleinste bijzonderheden bewijzen geeft van zijne historische kennis. Op bl. 62 van het eerste Deel heet, in een brief van Orestes, Rome ‘het geliefde hoen van Honorius.’ Dit is eene toespeling op het verhaal van Procopius, dat, toen Rome in handen van Alarik den Goth gevallen was, Honorius zich daarover zeer bedroefde, totdat hij vernam, dat de noodlottige tijding niet een zeker geliefkoosd hoen van dien naam, maar *slechts* de hoofdstad der wereld betrof.

en wij gelooven hem gaarne, wanneer hij in zijne voorrede betuigt, dat hij getracht heeft de waarheid tot in de kleinste bijzonderheden op te sporen, en den tijd, de zeden en de letterkunde te schetsen, geheel zoo als ze zich in de schrijvers dier dagen afspiegelen. Geleerder roman werd dan ook ongetwijfeld zelden geschreven, maar ik moet mij haasten er bij te voegen, dat dit niemand van de lezing behoeft af te schrikken. Geheel te regt zegt de vertaler in zijne voorrede, dat, wel is waar, over zulk een werk noodzakelijk eene tint van geleerdheid moest verspreid zijn; maar dat de schrijver den beschaafden, niet geleerden lezer op eene meesterlijke wijze te gemoet komt met de eene en andere voorkomende duisterheid door het verhaal zelf of de daarin voorkomende gesprekken ongezocht op te helderen. ‘De vertaler,’ voegt hij er bij, ‘is zelf geen geleerde; ja, hij behoefde de hulp van een paar geletterde vrienden, om hem door hunne zorg voor grove misslagen te behoeden; en toch was het alleen de belangstelling, door het werk opgewekt, die hem de vertaling deed ondernemen.’ Ik mag hem de getuigenis geven, dat die arbeid over 't geheel uitmuntend is geslaagd en zich zeer verre verheft boven het gros der vertalingen, die wij in Nederland zien in het licht verschijnen. Zelfs in de overbrenging van het afscheid van Hector en Andromache uit de Ilias, ofschoon de vertaler slechts zijn Engelsch model en geenszins het oorspronkelijk kon volgen, is hij lang niet ongelukkig geslaagd, en ik juich het van ganscher harte toe, dat hij ons liever zijne eigene rijmlooze, vijfvoetige jamben, dan het afmattend geklikklak van anderer rijmende Alexandrijnen (de eenige versmaat, waarin Homerus tot dusverre in onze taal vertolkt werd), ten beste heeft gegeven. En toch, ook al hadde hij het in zijne voorrede niet getuigd, - dat hem eene eigenlijk geleerde opvoeding ontging, dat hij in de talen van Griekenland en Rome niet onderwezen werd, is gemakkelijk te herkennen aan eenige kleinigheden, die mij zouden doen wenschen, dat hem zijne geleerde vrienden ook nog in het nazien der drukproeven waren behulpzaam

geweest. Doch dit daargelaten, het voorbeeld van den vertaler, die zijn werk *con amore* verrigt heeft, bewijst dat deze roman door elken beschaafden lezer (en ik mag er bijvoegen *lezeres*) kan genoten worden, en ik voel mij te eer genoopt hierop te drukken, daar de geleerde tint, die uit den aard der zaak ook over mijne aankondiging verspreid ligt, welligt het afschrikkende zou kunnen vermeerderen, dat voor velen reeds in het tijdvak, waarin deze geschiedenis valt, kan gelegen zijn[1].

Het kan mijne bedoeling niet zijn hier in bijzonderheden na te gaan, van welke bronnen de schrijver zich bediend heeft, wat hij uit iedere van deze heeft geput, en welk gebruik hij daarvan voor het geheel van zijn verhaal gemaakt heeft. Men zou op die wijze op dit boek een commentarius kunnen schrijven, die het werk zelf in omvang verre overtrof. Ik wensch echter nog op enkele punten de aandacht te vestigen, inzonderheid op de zoodanige, die tot de hoofdpersoon in meer regtstreeksche betrekking staan. De

1 Gaarne zou ik zien, dat ook aan dit schoone werk een tweede min kostbare druk mogt ten deel vallen, waardoor het gemakkelijker in veler handen kon komen. Mogt die hoop verwezenlijkt worden, dan geven wij den vertaler in bedenking de volgende kleine misstellingen te verbeteren, waarvan de opsomming tevens tot bewijs moge strekken van hetgeen hierboven is gezegd. Dl. I, bl. 5, *Porphyrus*, l. *Porphyrius;* bl. 9, *St. Vuurbrand* (Eng. St. Firebrand), l. *St. Stokebrand;* bl. 22, *Synemis*, l. *Synesius;* bl. 39, *afgebeden* is dubbelzinnig, liever: '*ik heb haar door mijne gebeden trachten af te weren*,' of iets dergelijks; bl. 46, *Almarik*, l. *Amalrik;* bl. 67, *Commentarium*, ofschoon niet verkeerd, toch minder gewoon dan *Commentarius;* bl. 68, *Promotheus*, l. *Prometheus;* bl. 78, *Crimea*, l. *de Krim;* bl. 93, *Augeasstal*, meer gewoon *Augiasstal;* bl. 111, *de plaag* (Eng. *Plague*) *voor haar*, liever: '*de drommel hale haar*,' of iets dergelijks, dat meer Hollandsch luidt; blz. 130 en 131, *het Pelusium*, l. *Pelusium*, dat de naam eener Egyptische stad is, niet van een klooster, zoo als de vertaler schijnt te denken; bl. 138, *Hieronimus*, l. *Hieronymus;* bl. 139, *Novitianismen*, l. *Novatianismen;* bl. 155, *Cayrene*, l. *Cyrene;* bl. 175, *Dioscuros*, l. *Dioscorus;* bl. 276, *bedenkelijke*, liever *denkbare*. Dl. II, bl. 22, *Dioscuros*, l. *Dioscorus;* ald. *Hieracas*, l. *Hierax* (want deze plaats heeft betrekking tot den Dl. I, bl. 91, genoemden *Hierax*, en niet tot *Hieracas*, die ald. bl. 126 voorkomt); ald. *slagter*, juister ware *offerslagter* (Sokrates θύτης), zoodat het bleek, dat de beschuldiging van afgoderij, niet van wreedheid bedoeld is (daar ik het Engelsch origineel niet ter hand heb, kan ik niet nagaan, of dit soms tot eene verkeerde opvatting aanleiding geeft); bl. 104, *Nisroth*, l. *Nisroch* (zie 2 Kon. XIX:37); bl. 115, *Mezurah*, l. *Mezuzah* (welk Hebr. woord, dat eigenlijk *deurpost* beteekent, de schrijver, zeer te regt, naar Rabbijnsch gebruik bezigt voor de stukjes perkament, met eenige verzen der wet beschreven, die de Joden in hunne deurposten bevestigen); bl. 155, *hemelsgezinde*, is zeker het juiste woord niet, *hemelsche* zou er beter mede door kunnen.

schrijver heeft zich van alle aanteekeningen tot aanwijzing zijner bronnen of tot rechtvaardiging zijner voorstelling onthouden, en laat ons daardoor wel eens in het onzekere, of sommige trekken en combinatiën het zuiver resultaat zijn van zijne historische studiën, of den oorsprong, althans gedeeltelijk, verschuldigd zijn aan het dichterlijk vermogen, dat de dorre geraamten der historie met een nieuw leven heeft weten te bezielen. Ik wraak dit niet, omdat zulke aanteekeningen de groote massa der lezers een schrik voor het werk zouden hebben ingeboezemd; maar bij den geletterden lezer zal menige vraag oprijzen, waarop hij gaarne een antwoord van den schrijver zelven zou vernomen hebben. Ik zal over een paar punten mij eene wat breedere uitweiding veroorloven.

Wij vinden in dit werk Hypatia, nog op het oogenblik van haren dood, in het tijdvak van rijpe jeugd en in den vollen bloei harer schoonheid voorgesteld. Haar ouderdom wijst de schrijver nergens uitdrukkelijk aan; maar ieder lezer zal moeten toegeven, dat het onmogelijk is bij zijn verhaal aan eene vrouw te denken, die meer dan 30 jaren telt, ja, dat het ons doorgaans noopt haar liefst nog eenige jaren minder toe te schrijven. Ik moet er bijvoegen, dat alles, wat men bij de oude schrijvers aangaande Hypatia leest, ons evenzeer den indruk geeft, dat zij in nog jeugdigen leeftijd het slagtoffer van de woede der monnikken werd. Doch wanneer wij in chronologische berekeningen treden, blijkt het al zeer spoedig, dat die meening niet zonder zwarigheid is. Ik wil voor als nog de betwiste vraag, wanneer Hypatia gestorven is, laten rusten, en met den schrijver aannemen, dat die gebeurtenis zeer kort na den mislukten opstand van Heraclianus, Comes van Afrika, en dus, zoo wij de bepaling van Sokrates, dat zij in Maart vermoord werd, vasthouden, in de lente van 414 plaats had. Maar wanneer is Hypatia geboren? Wernsdorf, die in zijne dissertatiën over Hypatia, in overeenstemming met het berigt van Sokrates, haar sterfjaar in 416 stelt, meent, dat zij reeds in 350 het levenslicht zag, zoodat zij bij haren dood, ook bij aanneming van Kingsley's gevoelen, 64 jaren zou hebben geteld. Daar ik het werk van Wernsdorf niet ter hand heb, kan ik de gronden zijner meening niet nagaan. Maar wat ons van het leven van Synesius bekend is, schijnt mij het toch bezwaarlijk te maken, meer dan hoog-

stens een 25tal jaren van dit getal af te trekken. Schöll, in zijne ‘Geschichte der Griechischen Literatur,’ stelt de geboorte van Synesius omstreeks 378, en laat dan volgen: ‘Vol ijver voor de wetenschappen en in het bezit van een aanzienlijk vermogen, begaf hij zich vroegtijdig naar Alexandrië, waar hij zich aan poëzij en welsprekendheid toewijdde, en in de wiskunde en Nieuw-Platonische wijsbegeerte het onderrigt van Hypatia genoot. Reeds in zijn 19de jaar had hij zich een zoodanig aanzien verworven, dat zijne medeburgers hem aan het hoofd van een gezantschap naar Konstantinopel zonden, om aan Keizer Arkadius eene gouden kroon over te reiken,’ enz. Hieruit zou men dus opmaken, dat Hypatia reeds omstreeks 394 te Alexandrië wijsbegeerte en wiskunst onderwezen heeft. Maar om de voorstelling van den heer Kingsley te kunnen behouden, moeten wij aannemen, dat Synesius eerst veel later, omstreeks den tijd dat hij den doop onderging, en kort voordat hij in 410 het bisdom Ptolemaïs aanvaardde, de lessen van Hypatia gehoord heeft, en dat de leermeesteres eenige jaren minder telde dan de in 414 36jarige leerling, wat noch op zich zelf zeer waarschijnlijk is, noch met den toon zijner brieven aan haar schijnt te strooken.

Ik kom thans terug op de vraag aangaande Hypatia's sterfjaar, waaromtrent de heer Kingsley in zijne voorrede zegt: ‘ik ben geneigd om haren dood, om verscheidene geschiedkundige redenen, twee jaren vroeger te stellen dan Sokrates.’ Gaarne had ik van deze woorden eenige nadere verklaring gevonden, want de kennis dier geschiedkundige redenen zou voor de beoordeeling der juistheid van des schrijvers voorstelling der gebeurtenissen van het grootste gewigt zijn geweest. Wel is het mij bekend, dat ook andere schrijvers den dood van Hypatia in 414 of 415 stellen; niet evenwel omdat zij het gezag der tijdsbepaling van Sokrates in twijfel trekken, maar omdat zij in hunne geheele tijdrekening van de gewone afwijken. Dat Cyrillus in 412 den bisschopszetel van Alexandrië beklom, en dus het vierde jaar daarna, door Sokrates als Hypatia's sterfjaar opgegeven, met het jaar 416 overeenkomt, mag, geloof ik, als genoegzaam zeker beschouwd worden, en dit wil ook de heer Kingsley niet betwisten. Maar om mij te doen gelooven, dat die geschiedschrijver zich in zijne zeer naauwkeurige en omstandige tijdsbepaling twee volle jaren

zou vergist hebben, daarvoor zouden al zeer afdoende bewijzen moeten worden bijgebragt.

Die verschuiving van Hypatia's sterfjaar was intusschen voor den schrijver van het hoogste belang; want zij alleen maakte het hem mogelijk, behoudens de historische waarschijnlijkheid, haar rampzalig uiteinde op die wijze, als hij gedaan heeft, met den opstand van Heraclianus in verband te brengen. De stoutste greep, dien de schrijver in de historie gedaan heeft, is juist gelegen in dat plan van Orestes, om van den opstand van Heraclianus gebruik te maken tot de oprigting van een onafhankelijk Keizerrijk in Afrika, welks troon hij zelf met Hypatia als zijne gade bekleeden zou, door de onwillige toestemming der wijsgeer, onder voorwaarde, dat de dienst der goden in dat rijk zou hersteld worden, beantwoord, maar door de mislukking der onderneming van Heraclianus verijdeld. Is dit eene historische gissing van den heer Kingsley, en dan ook juist eene der historische redenen, die hem noopten van de tijdsbepaling van Sokrates af te wijken? Of is het een eenvoudig gebruik maken van het regt des romanschrijvers, die zich, trouw aan de algemeene kleur van het behandelde tijdvak, zijne begrippen, zeden en kostumen ten pligt stelt, maar de orde en den gang der gebeurtenissen plooit naar de eischen van zijn verhaal? Ik geloof het laatste; want die gissing zou aan al te dunne draden, aan niet veel meer dan een spinrag hangen. Dat Hypatia, de Neo-Platonische wijsgeer, het Christendom vijandig was, het herstel van de altaren der goden wenschte, mogen wij als zeker stellen en wordt door haar lot zelf bevestigd; dat Orestes een slecht Christen was, en verdacht van in zijn hart een Heiden te zijn, mogen wij opmaken uit de scheldwoorden hem, volgens Sokrates, door de Nitrische monnikken toegevoegd; dat Orestes dikwijls met Hypatia raadpleegde, dit wordt door Sokrates uitdrukkelijk gezegd: hiertoe bepalen zich, zooveel ik zien kan, de steunsels, die de getuigenis der geschiedenis aan de gissing van Kingsley, indien wij daar te regt van spreken mogten, bieden zou. Maar veeleer zou ik gelooven, dat hier aan eene door den romanschrijver genomen, en niet al te onwaarschijnlijke vrijheid te denken is, en dat, welke voor het overige zijne historische redenen mogen zijn om den dood van Hypatia vroeger te stellen dan gewoonlijk geschiedt, hij zich die, ook tegen zijn historisch

geweten, in het belang van zijn verhaal zou veroorloofd hebben. En het zou welligt niet moeijelijk wezen te bewijzen, dat de heer Kingsley zich inderdaad wel de meest mogelijke trouw in de schildering van het karakter des tijds en van het karakter zijner bijzondere personen, voor zoover die historisch zijn, als zoo vele openbaringen van den geest des tijds, heeft ten doel gesteld; maar dat hij van de verwarde annalen van dat tijdvak, die zelfs den strengen historieschrijver, ook bij de ijverigste studie, niet vergunnen zouden, de orde en den zamenhang der gebeurtenissen met zekerheid vast te stellen, slechts gebruik heeft willen maken, om er eenige dorre feiten uit op te zamelen, die onder zijne scheppende hand, en bezield door zijn levenwekkenden adem, een nieuw en organisch geheel zouden vormen, waarin ieder zijner historische personen en ieder zijner typen des tijds, als zoo vele leden, hunne behoorlijke plaats en hun eigen, met dien van het geheel harmonisch zamenhangenden werkkring zouden vinden[1].

Wat de wijsgeerige gevoelens betreft, door onzen schrijver aan Hypatia toegekend, en vooral in hare voorlezing over

1 Een bewijs hiervoor meen ik onder andere ook te vinden in de volgende woorden van Orestes, Dl. I, bl. 24: ‘Nu - die dwaas, Attalus, sprak van Egypte aan het Westersche rijk toe te voegen... Zulk een kwaad denkbeeld ook niet.... Alles is beter, dan beheerscht te worden door een idioot en een paar temerige nonnen. Ik verwacht dagelijks uit de kerk te worden gesloten, om eene of andere overtreding tegen Pulcheria's femelarij.... Heraclianus Keizer te Rome.... en ik heer en meester aan deze zijde der zee.... de Donatisten weder eens regt in 't harnas tegen de Orthodoxen, om elkaâr op hun gemak de halzen af te snijden....’ Hoevele historische trekken niet in deze weinige woorden. Dat Attalus, dien Alarik de Goth te Rome met het purper had bekleed, het plan had opgevat om Syrië en Egypte, als oude provinciën van Rome, aan het Westersch rijk toe te voegen, is een feit; dat de zwakke Theodosius II schier zijn gansche leven onder de voogdij stond zijner zuster Pulcheria, die met hare jongere zusters Arcadia en Marina te Konstantinopel openlijk de gelofte van kuischheid gedaan en haar paleis in een klooster veranderd had, is het niet minder; dat de Donatisten van Afrika gaarne partij zouden gekozen hebben tegen Rome en Konstantinopel, als de zetels eener orthodoxie, die hen ten bloede vervolgde, mogt Orestes als zeer waarschijnlijk aanmerken, en dat zij zelfs, gelijk Kingsley eenige regelen vroeger zegt, de zijde van Heraclianus werkelijk kozen, is niet onwaarschijnlijk, wanneer wij zien, dat Honorius hen in 414 van alle burgerlijke regten ontzette, en hun een jaar later het houden van godsdienstige zamenkomsten op doodstraffe verbood. En toch is de zamenvoeging van al die bijzonderheden in dat verband historisch, zoo het schijnt, niet wel te regtvaardigen, daar het gezag van Pulcheria eerst in 414 een aanvang nam, en dus eerst nadat de onderneming van Heraclianus mislukt was.

het afscheid van Hektor en Andromache uit de Ilias (hoofdst. VIII), in hare gesprekken met Philammon (hoofdst. XV) en in het zoeken naar een teeken (hoofdst. XXV) ontwikkeld of aanschouwelijk gemaakt, hier stond het hem geheel vrij eene keus te doen uit de phantastische leeringen van het Nieuw-Platonisme, inzonderheid zoo als het zich in zijn later tijdvak vertoont: want al wat wij van de wijsbegeerte van Hypatia weten, is, dat zij eene adept was dier school, terwijl wij, bij gemis van geschriften van hare hand of van eenigzins naauwkeurige berigten, omtrent hare bijzondere gevoelens zelfs in de verte niets kunnen bepalen. Zoover ik dit stelsel ken, schijnt mij de schrijver uitmuntend geslaagd te zijn. Wij vinden hier eene duidelijke voorstelling dier emanatie-leer, aanvangende met de absoluut volkomen grond-Godheid, die slechts als de ontkenning aller eigenschappen kan gedacht worden, welke Plotinus der wereld als eene verklaring van Plato's ideeënleer opdischte, en welke steeds het hoofd-ingredient vormde der kakelbonte theoriën, die zijne opvolgers, met versmading alleen van al wat Christelijk heette, uit allerlei brokken van Oostersche en Westersche wijsheid te zamen lapten. Wij vinden hier naar waarheid de wijze geteekend, waarop de latere aanhangers dezer school hunne stellingen, door allegorische verklaring, zoo in de echte als ondergeschoven schriften van de meest gevierde mannen der oudheid wisten terug te vinden. Het wordt ons zelfs vergund een blik te slaan in de kunstmiddelen, waardoor zich de Nieuw-Platonisten verplaatsten in ekstatischen toestand, in welken zij de lessen der verborgenste wijsheid als goddelijke openbaringen ontvingen. De opmerkzaamheid en het geduld van den *beschaafden* - in tegenstelling van den *geleerden* - lezer, zullen zeker door deze hoofdstukken hier en daar op eene zware proef gesteld worden; maar, gelijk de schrijver zijne taak zeer onvolledig zou hebben vervuld, indien hij zijne lezers niet had bekend gemaakt met den eigenaardigen en merkwaardigen vorm, dien het Grieksche Heidendom in zijnen laatsten strijd met het Christendom aannam, zoo behoort hem de lof, dat hij ook in dit neteligst gedeelte van zijn werk altijd onderhoudend en voor den niet al te oppervlakkigen lezer verstaanbaar heeft weten te blijven.

Ik zou te veel ruimte behoeven, indien ik mijne opmerkingen over de overige personen in dezen roman met dezelfde uitvoerigheid wilde mededeelen. Ik bepaal mij tot

zeer enkele bijzonderheden. Synesius schijnt mij voortreffelijk geteekend; met de wijze, waarop Augustinus hier optreedt, moet ik mij minder ingenomen verklaren. Hij bekleedt wel is waar in dit verhaal eene zeer ondergeschikte plaats, en het is dus den schrijver niet te wijten, dat wij er hem slechts zeer onvolledig uit leeren kennen; maar dat de schrijver juist den bisschop van Hippo heeft uitgekozen om Raphaël Aben Ezra met het Christendom te verzoenen, dit is het wat mij naauw begrijpelijk voorkomt. Wat zou de schrandere Jood wel gezegd hebben, indien hij b.v. slechts deze plaats in de schriften van dien kerkvader (*de corrept. et gratia*, 10) gelezen had: 'Quia vero (Adam) per liberum arbitrium Deum deseruit, justum judicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, quae in illo adhuc posita tota cum illo peccaverat, damnaretur. Quotquot enim ex hac stirpe Dei gratia liberantur, a damnatione utique liberantur, qua jam tenentur obstricti. Unde etiam si nullus liberaretur, justum Dei judicium nemo juste reprehenderet. Quod ergo pauci in comparatione pereuntium, in suo vero numero multi liberantur, gratiâ fit, gratis fit, gratiae sunt agendae quia fit, ne quis velut de suis meritis extollatur, sed omne os obstruatur, et qui gloriatur in Domino glorietur.' Zou die leer, die om de zonde van éénen het gansche menschdom eene *massa perditionis* acht, waaruit de goddelijke genade, die allen redden *kon*, maar slechts enkelen redden *wil*, een betrekkelijk gering getal door onwederstaanbare kracht tot het geloof en de zaligheid roept, om alle overigen, zelfs die als zuigelingen gestorven zijn, over te laten aan helsche folteringen, waarvan nimmer een einde, ter naauwer nood eenige voorbijgaande leniging te verwachten is, - zou die gruwelijke misvorming van de leer des Goeden Meesters ook soms tot die metaphysica behooren, waarvan de schrijver in zijne voorrede spreekt als van 'een kostbaar erfgoed, ons door de vaderen van dat tijdvak nagelaten, en in waarheid met het levensbloed van hun geslacht gekocht, tegelijk Christelijk en wetenschappelijk en die men immer te vergeefs gepoogd heeft te verbeteren?' Maar immers, wat de schrijver daar op het oog heeft, betreft de Christologische twisten en uitspraken der Oostersche kerk, het onderscheid tusschen *homoousios* en *homoiousios*, en niet de anthropologische der Latijnsche. Indien dan al de schrijver met de dogmatiek van Athanasius

en Cyrillus geen krijg voert en ze nog voor onzen tijd bruikbaar acht, een aanhanger van het strenge Augustinisme kunnen wij om den wille dier woorden niet in hem begroeten, ja er is meer dan ééne plaats in zijn werk, die ons veeleer het tegendeel doet vermoeden. Ik wil hier niet wijzen op de twijfelingen, die de orthodoxe leer omtrent de helsche straffen, in alle eeuwigheid door de Heidenen ook van den voor-christelijken tijd te verduren, in het hart van Philammon opgewekt (D. I, bl. 28, 29), maar herinner slechts wat de heer Kingsley, D. II, bl. 319, zegt van ‘de dagen toen de menschen nog niet in de Heilige Schrift dien regel hadden ingelascht, die het menschdom de *goede* tijding verkondigt: “Daar is geen berouw meer in het graf”’[1].

De Joden, die de heer Kingsley in zijn verhaal laat optreden, zijn, gelijk zoo vele andere figuren in zijn roman, geene historische personen, maar typen, die het karakter, de zeden, de denkwijze hunner natie in dit tijdvak moeten vertegenwoordigen. Wij zouden dit reeds vermoeden om den *naam* van den man, dien wij hier eerst als den leerling van Hypatia en het bedorven kind van weelde en rijkdom leeren kennen, dien wij later zich in bodemloozen twijfel zien verliezen, en dan weder, door eene reeks der merkwaardigste ervaringen, zich trapsgewijze uit dien hopeloozen toestand zien opbeuren, om eindelijk aan den voet van het kruis des Nazareners vrede en kalmte weder te vinden.

De figuur van Raphaël Aben Ezra is misschien de schoonste in dezen verwonderlijken roman, waarin de hoogste kracht der phanthasie zich aan de naauwkeurigste kennis der historie paart. Maar zij is het als de type eener klasse van menschen zooals er in alle eeuwen en onder alle beschaafde volken soms opstaan, en natuurlijk ook zeer denkbaar zijn onder het bevoorregte ras waartoe hij behoort, maar toch - in weêrwil van eenige echt Joodsche attributen - niet als type van den Jood, veelmin van den Jood dier dagen. En om op den *naam* terug te komen, ik twijfel of men in de Joodsche geschiedenis van vroeger eeuwen ligt een voorbeeld vinden zal, dat de naam des aartsengels Raphaël als een mansnaam werd gebezigd, terwijl het mij onbegrijpe-

1 Ik moet bekennen dat ik deze woorden, zooals ze daar staan, niet regt begrijp. De schrijver zal, dunkt mij, hebben willen zeggen, dat die leer uit een duister lied in de dogmatiek gekomen is, en dat men haar in den Bijbel tusschen de regels is gaan lezen.

lijk is, vanwaar de schrijver voor het Hebr. *Ben* aan dien vorm *Aben* komt, die eerst veel later in Spanje uit eene verkeerde uitspraak van het Arabische *Ibn* ontstond, tenzij hem onwillekeurig de naam van den Joodschen Grammaticus der 12de eeuw, Aben Ezra van Toledo, voor den geest hebbe gespeeld. Mirjam, Raphaëls moeder, is een dier donkere en geheimzinnige karakters, die nu eenmaal de roman als *a set-off* niet schijnt te kunnen ontberen. Zij heeft echter veelmeer eigenaardig Joodsch dan haar zoon, al heeft mij hare wigchelarij met het gebalsemde kinderhoofd, ‘een van die teraphim, door welke de toovenaars van het Oosten voorgaven dat zij zich lieten waarzeggen’ (D. II, bl. 62), een weinig bevreemd. 't Was mij niet onbekend dat de Rabbijnen van de in het Oude Testament vermelde teraphim ongeveer deze voorstelling geven[1]; maar dat de Joden in de vijfde eeuw met de teraphim wigchelarij dreven, komt mij onwaarschijnlijk voor, en veeleer zou ik meenen dat zij dit als afgoderij streng zouden hebben veroordeeld.

Onder de schoonste episodes van dezen roman behooren ook die, waarin Amalrik de Amaal met zijne Gothen handelend optreden, - zonen dier ‘wilde stammen, die tot binnen den tooverkring van de Westelijke kerk juist die bouwstoffen aanvoerden, welke zij tot den opbouw van het toekomstig Christendom behoefde, maar evenmin in het Westersch als in het Oostersch keizerrijk vinden kon: reinheid van zeden, eerbied voor de vrouw, voor familie-leven, voor regtvaardigheid en wet, en voor persoonlijke vrijheid.’ In den tijd van dit verhaal liet het zich aanzien, alsof de geest dezer krachtige en jeugdige volksstammen zich ook over het Oosten zou uitstorten, om het een nieuw leven te schenken. En schoon de uitkomst leerde, dat de Voorzienigheid het

1 De bron waaruit de voorstelling des schrijvers, hetzij middellijk of onmiddellijk, schijnt gevloeid te zijn, is de volgende plaats der *Pirke de Rabbi Elieser*, c. 36: ‘En wat waren de teraphim? Men doodde een eerstgeboren mensch, trok hem het hoofd af, zalfde het met zout en olie, schreef op een gouden plaatje den naam van een onreinen geest, en legde het dit onder de tong, plaatste het vervolgens aan den wand, stak er lampen voor aan, en boog er zich voor neder, waarop het hoofd de daaraan gerigte vragen beantwoordde. En waaruit blijkt het dat de teraphim spraken? Omdat er gezegd wordt: de teraphim spreken ijdelheid (Zach. X:2); daarom ook heeft Rachel ze gestolen, opdat zij niet aan Laban zouden te kennen geven, dat Jakob gevlugt was (Gen. XXI:19).’ Maar men ziet dat hier alleen van de teraphim gesproken wordt, die in het O Testament vermeld worden. Zie ook Pseudo-Jonathan op Gen. XXXI:19.

anders besloten had, de schrijver heeft wel gedaan en de grenzen van zijn historisch regt niet overschreden, door in dit tijdvak de krachtige zonen van het Noorden tegen de ontaarde Grieken van Alexandrië over te stellen, en, bij zijne sombere tafereelen, toch in de harten zijner lezers de niet ongegronde hoop te doen post vatten, dat eene zegenrijke vernieuwing der kerk eenmaal van die Gothische stammen zou uitgaan, al was ook het Oosten veroordeeld daaraan geen deel te hebben.

Er zijn in dezen roman nog een aantal karakters, die ten deele tot de merkwaardigste behooren: Pambo, Arsenius, Philammon, Pelagia, Eudaemon de kleine lastdrager, Victoria, Majorinus, wier namen nog niet of naauwelijks in mijn verslag genoemd zijn. Men vergunne mij - want ik moet mij beperken - den lezer, die met hen wenscht kennis te maken, onder verzekering dat hij zich over zijne moeite niet beklagen zal, naar het werk van Kingsley zelf te verwijzen. Alleen over Orestes, den Prefect van Alexandrië, zal ik mij nog eene enkele opmerking veroorloven. Dit karakter houdt eenigzins het midden tusschen de beide klassen, waarin men de door den schrijver opgevoerde personen zou kunnen splitsen, de zuiver historische, en die welke door hem verdicht zijn om als typen van hunnen tijd op te treden. Orestes is niet geheel verdicht; zijn naam en zijne waardigheid, zijne verhouding tot Hypatia en Cyrillus zijn ons uit Sokrates bekend. De lezer zelf zal kunnen oordeelen, in hoeverre de weinige trekken, waarmede die geschiedschrijver hem teekent, den heer Kingsley het regt konden geven, den Prefect zoo voor te stellen als hij gedaan heeft: als een man, wel is waar, van fijne beschaving en niet geringe politische bekwaamheid, maar daarbij als een verfijnden wellusteling, een wraakgierigen wreedaard, een gewetenloozen huichelaar, een ontrouwen zoon der kerk en een verrader van zijn vorst, in één woord als de verpersoonlijking van dat Pandaemonium, waartegen Cyrillus had strijd te voeren, en om den wille van welks gruwelen men schier geneigd wordt zijne misstappen vergefelijk te achten. En toch, ik zou mij zeer bedriegen, indien bij eenigen anderen schrijver bijdragen tot de kennis van Orestes te vinden waren, die de voorstelling van den schrijver konden regtvaardigen. Met hoe meesterlijke hand dus dat karakter van Orestes ook geteekend zij, ik kan het denkbeeld niet van mij weren, dat

hem welligt groot ongelijk is aangedaan; en zoo wij al eenig regt hebben om in hem geen opregten vriend der kerk te vermoeden, wij zullen moeten toegeven, dat de handelwijze van Cyrillus en zijne monnikken zelfs dit misschien tot zekere hoogte kan regtvaardigen. Geen romanschrijver, die eenig historisch geweten heeft, zou zich zulke vrijheden ten opzigte van eenigen in de geschiedenis meer bekenden persoon, over wiens karakter en handelingen een oordeel op goede gronden mogelijk is, durven veroorlooven; doch een man, van wien ons inderdaad niet veel meer dan de naam is overgeleverd, bood den schrijver maar al te zeer de gelegenheid om de weinige grondtrekken zoo op te teekenen, als hij voor het effect van zijn tafereel dienstig achtte. Met warmte partij te trekken voor een man, van wien zoo weinig bekend is, en die misschien wel in waarheid niet beter was, dan de schrijver hem schetst, is niet wel mogelijk; maar om den wille van het beginsel ware het welligt wenschelijk, dat dichters en romanschrijvers zich de vrijheid ontzegden, om immer historische figuren, al zijn zij ook nog zoo verbleekt en nevelachtig, naar willekeur zwart te maken. Intusschen kan de drang der omstandigheden groot zijn; er bestond voor den heer Kingsley eene bijna onverbiddelijke noodzakelijkheid, zoowel om de teekening van zulk een karakter in zijn verhaal in te weven, als om daartoe den Prefect van Alexandrië, den vriend van Hypatia, den vijand van Cyrillus, en het doelwit der aanvallen van de Nitrische monnikken, te kiezen.

De schrijver heeft, zoo als wij gezien hebben, uit de veelsoortigste materialen een bontgekleurd tafereel zamengesteld. En toch, wanneer wij ons van de beschouwing der deelen tot die van het geheel wenden, staan wij verbaasd over de harmonie, die het beheerscht en aan de strengste eischen der aesthetica doet beantwoorden. Wat ook nog hier en daar in de bijzonderheden eenigzins berispelijk moge wezen, als een geheel beschouwd schijnt Hypatia mij bijna zulk een volkomen kunstwerk toe, als ons eenig door vroegere eeuwen is nagelaten. Er is in dit merkwaardige boek niets te veel, niets te weinig; elke episode werkt mede om het effect van het geheel te verhoogen, en onbevredigde wenschen heeft het, bij mij althans, niet achtergelaten. Hoe hoog het werk ook staan moge, wanneer wij het toetsen aan de tijden en plaatsen, waarvan het ons zulk een ge-

trouw tafereel voorhoudt, het staat, dunkt mij, nog hooger, wanneer wij het toetsen aan zich zelven, en de volkomene overeenstemming tot zelfs van de kleinste deelen met het karakter en de strekking van het geheel opmerken.

Mij werd eenmaal de vraag gedaan, waarom de schrijver, die zijn verhaal op den grondslag van zoo breede historische en archaeologische studiën heeft opgebouwd, niet liever een zuiver historisch tafereel van de Alexandrijnsche kerk in den aanvang der vijfde eeuw heeft geleverd, te meer daar onderwerpen, die den lezer in zoo lang verloopen tijden en in zoo ver verwijderde gewesten, onder zoo vreemde zeden en toestanden verplaatsen, voor den gewonen romanlezer weinig aantrekkelijkheid hebben. De vraag kon ligt ook bij anderen opkomen, en ik wil er daarom een oogenblik bij verwijlen, ofschoon mij het antwoord niet moeijelijk schijnt. Vooreerst dan, er zijn tijdperken in de geschiedenis, waarvan geene levendige en aanschouwelijke voorstelling is te erlangen, dan met behulp der verdichting; zulke waarvan wij den geest, de denkbeelden, de zeden gemakkelijk kunnen doorgronden, waarvan wij het kostuum tot in de kleinste bijzonderheden kennen, maar waarvan de annalen te gebrekkig of te verward zijn, om eene naauwkeurige voorstelling zijner geschiedenis toe te laten. Dit hangt geheel en uitsluitend af van de gesteldheid der bronnen, waaruit men putten kan. Het is zeer denkbaar, dat bij onze tegenwoordige kennis van het oude Egyptische rijk der Pharaonen, een geniaal schrijver er in slagen zou, om ons in een verdicht verhaal een tamelijk getrouw tafereel te geven van het leven en de denkwijze van het oude Egypte; eene geschiedenis van dat rijk, ten ware men aan het zamenstel eeniger dorre lijsten van koningsnamen en eeniger fragmentarische en met fabelen doorweven overleveringen dien naam wilde geven, is voor als nog onmogelijk. De opmerking is, ofschoon niet in dezelfde mate, toepasselijk op een groot gedeelte van dat tijdvak, dat men den Val des Heidendoms zou kunnen noemen en waaruit de heer Kingsley zijn onderwerp genomen heeft. De groote gang der gebeurtenissen, zoo als de algemeene historie dien behoort te schetsen, is genoeg bekend; historische monographiën over den toestand en de lotgevallen van bijzondere landen en volken in dat tijdvak, zouden meerendeels uit een zamenweefsel van gissingen moeten bestaan. De patristische, de neo-platonische, de tal-

mudische literatuur bieden een overvloed van bouwstoffen, zoo als de heer Kingsley voor zijn tafereel behoefde; wat zij ons leveren voor den opbouw der eigenlijke geschiedenis is betrekkelijk gering.

Maar ten andere - en dit doet mijns inziens alles af - de heer Kingsley is door de natuur tot dichter, niet tot geschiedschrijver bestemd. Wij zouden, om dit te beter aan te toonen, misschien naar zijne andere werken, zijn *Yeast*, zijn *Alton Locke*, zijn *Westward ho!* kunnen verwijzen; doch onze tegenwoordige roeping bepaalt ons bij zijn Hypatia, en wij behoeven inderdaad niet verder te gaan. Ik heb groote achting voor de kunst der historie, maar niet minder voor de historische kunst; ja, welken eerbied, welke liefde ik der wetenschap toedrage, aan welker beoefening mijne dagen gewijd zijn, - ik wil het niet ontveinzen, dat ik in de gaven des dichters, die mij geweigerd zijn, eene nog hoogere openbaring van het Goddelijke in den mensch vereer. Ieder die zich duidelijk zijner roeping bewust is, zou dwaas zijn daaraan geweld aan te doen, en iets anders te willen zijn dan God hem gemaakt heeft. En de man die een Philammon, een Orestes en een Raphaël Aben Ezra kon schilderen, heeft zeker niet de roeping om een louter portretschilder te zijn.

Maar de heer Kingsley is niet slechts dichter en historieschilder; hij is ook Godgeleerde en evangelieprediker, en men verwacht billijkerwijze van zulk een man, dat hij niet slechts een priester van het schoone zij, maar ook offere op het altaar van Godsvrucht en deugd. Het schoone heeft ongetwijfeld zijn eigen beginsel, maar het huwt zich gaarne aan alles wat goed is en wel luidt, en het versmaadt niet te treden in de dienst van een Christendom, dat, vreemd aan Puriteinsche bekrompenheid, den mensch volkomen en harmonisch wil ontwikkelen, om hem geheel aan zijne bestemming te doen beantwoorden, en door zijn hervormenden invloed de heerschappij der zonde te storen, die hem in het najagen daarvan belemmert. Het groote doel des schrijvers is kennelijk apologetisch; sommige plaatsen van zijn werk mogen toonen, dat het zwaard des twijfels door zijne ziel is gegaan, maar die twijfel betreft kerkelijke leerstukken, niet de kern der evangelieleer; deze staat voor hem vast, en zelfs de Christologische metaphysica der oude Grieksche kerk schijnt voor hem eene hoogere waarde te be-

zitten, dan die van louter dialektische spitsvindigheid. Wat de schrijver in dit opzigt gewild heeft, wordt door zijn tweeden titel ‘Nieuwe vijanden in eene oude gedaante’ (*New foes with old faces*) aangeduid, en zijn korte epiloog wijst daarop terug. Zoo in den naam des Christendoms gruwelen gepleegd zijn, het Christendom zelf draagt daarvan de schuld niet. Zijne kracht is openbaar geworden, niettegenstaande den vaak onzinnigen en soms misdadigen ijver zijner vrienden, meer nog te duchten dan den open tegenstand zijner vijanden. Maar nog heeft het zijne taak niet volbragt. Onze eeuw moge hoeden en rokken, in stede van toga's en tunica's dragen, het menschdom is hetzelfde gebleven. ‘Dezelfde booze geest, die de oude Egyptenaren verzocht, verzoekt u. Dezelfde God, die hen zou behouden hebben, indien zij gewild hadden, wil ook u behouden, zoo gij wilt. Hunne zonden zijn de uwe, hunne dwalingen de uwe, hun oordeel is het uwe, hunne verlossing de uwe. Er is niets nieuws onder de zon; hetgeen geweest is, dat zal zijn. Laat hem, die zonder zonden is, den eersten steen werpen op Hypatia of Pelagia, Mirjam of Raphaël, Cyrillus of Philammon.’

P.J. VETH.

Grond en geschiedenis.

***Historische Landschappen, door W.J. Hofdijk. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1856.**
***Het Nederlandsche Volk, geschetst in de verschillende tijdperken zijner ontwikkeling, door W.J. Hofdijk. Amsterdam, Gebroeders Kraay*. 1856.**

Ye who love the haunts of Nature,
Love the sunshine of the meadow,
Love the shadow of the forest,
Love the wind among the branches,
And the rainshower and the snow-storm,
And the rushing of great rivers,
Through their palisades of pine-trees
And the thunder in the mountains
Whose innumerable echoes
Flap like eagles in their eyries, -
Listen to these wild traditions

Ye who love a nations legends,
Love the ballads of a people
That, like voices from afar off,
Call to us to pause and listen,
Speak in tones so plain and childlike
Scarcely can the ear distinguish
Whether they are song or spoken; -
Listen - - - - - - - -

Ye whose hearts are fresh and simple,
Who have faith in God and Nature,
Who believe that in all ages
Every human heart is human,
That in even savage bosoms
There are longings, yearnings, strivings,
For the good they comprehend not;
That the feeble hands and helpless,
Groping blindly in the darkness
Touch God's right hand in that darkness
And are lifted up and strenghtened,
Listen - - - - - - - -

Ye who sometimes, in your rambles
Through the green leaves of the country,
Where the tangled bar-berry-bushes
Hang their tufts of crimson berries
Over stone walls gray with mosses,
Pause by some neglected graveyard
For a while to muse and ponder
On a half-effaced inscription
Written with little skill of song-craft,
Homely phrases, but each letter
Full of hope and yet of heartbreak,
Full of all the tender pathos
Of the Here and the Hereafter: -
Stay and read these rude inscriptions
Read - - - - - - - -

LONGFELLOW.

Een onderscheidende karaktertrek van schier elke latere letterkunde is hare liefde voor het landleven, is haar zin voor de natuur. Welke der velen u ook de liefste zij, men ziet haar dien aan. Drie uitheemsche mogen gezegd worden zich ten onzent het burgerregt te hebben verworven; brengen zij niet om strijd bewijzen voor de waarheid onzer stelling bij? Rousseau, Bernardin de St. Pierre, Chateaubriand, de Lamartine, hoe verschillend hunne rigting zijn moge, een open oog voor de weelde van bosch en beemd, dat hebben die zonen der overbeschaving gemeen; - die

gave, in hun vaderland ontwikkeld, dragen zij in den vreemde, in oude en nieuwe wereld mede! Burns, Lord Byron, Wordsworth, de klank der namen volstaat, om u in eene geheel andere maatschappij te verplaatsen, en geheel anders blijkt ook hunne opvatting der natuur; maar des ondanks, er is verwantschap van gemoed tusschen de laatst- en de eerstgenoemden: achter de ploeg of bij de sikkels, in het woud of op de weide, bij het hert in de Hooglanden, of op de Alpen in een wolk, hun penseel schijnt in den morgendauw gedoopt, hun doek schittert van den glans der zonne. Eindelijk, zegt niet te laat misschien, want er is climax in de opvolging, eindelijk wenden wij den blik oostwaarts; eilieve, welke bladzijde van het groote boek der natuur trachtte Göthe zijne landgenooten, zijn lange leven lang, niet te doen waarderen, sedert hij hun, in den aanhef van den Werther, hun eigen landschap leerde bewonderen en genieten?

‘Onpartijdigheid bij ieder oordeel, geestdrift voor iedere waarheid, hulde aan iedere verdienste,’ zietdaar de stemming, welke Willem de Clercq wenschte dat in het rijk onzer letteren heerschen mogt; - of zij algemeen genoeg ware geworden om ons voor veroordeeling vrij te waren, ons, die dit opstel met een blik op onze naburen begonnen, dewijl er van wat wij zochten te dier tijde ten onzent zoo weinig viel te zien. Opent de dichtbundels, die op den middag, die aan den avond der achttiende eeuw in ons Vaderland het licht zagen, wat er u in verlustigen moge, het zal niet het liefelijke zijn, zelfs onzer noordsche lente eigen; wat er u in verteedere, niet de weemoed, die in den herfstwind tot over onze vlakten dwarelt; - al zong de zee ons ook toen dag aan dag een nieuw lied, bij onze dichters verrast u geen frischheid van beelden, geen diepte van zin. Luttel was het voorkomen van het hollandsche landschap veranderd in de honderd en vijftig jaren, die het wegkwijnend gemeenebest van het ontluikende scheidden; maar verflaauwd, van geslachte tot geslachte telkens droever, glom er bij den nazaat in de assche naauwelijks een vonk meer van het vuur, 't welk het voorgeslacht had geblaakt. Het goêlijk kind, dat het eigenaardig schoon van ons buiten wist te prijzen, zoo vaak zij, te zelden, helaas! vergeten mogt, dat ze eene muze verbeelden moest, de inheemsche zangster, nachtegaal of maar lijster, zoo ge wilt, was weggevlogen, niet enkel uit het oog, neen, ook uit het harte.

En wij dierven haar niet alleen! Immers, zoo dit het lot onzer dichtkunst bleek, wat was er geworden van die andere, van die vrijer ontwikkelde gave onzes volks in de dagen zijner kracht; handhaafde het hollandsche penseel zijnen roem? Veronachtzaamd en zoek geraakt, hadden wij allengs die benijdenswaardige oorspronkelijkheid verloren, welke heel het kunstlievend Europa aan vaart en weide, aan trekschuit en knotwilg, aan bleekveld en molentje wist te kluisteren, - lager leven, ja! maar dat, in eenvoud opgevat en met liefde weêrgegeven, zich naast het hoogere gelden deed en algemeener dan dat werd genoten. Te dommelig van oogen om langer met het licht te tooveren, hadden wij geen ooren meer dan voor het gemaakte of preêkerige. Wij liepen aan den leiband van een gewaand classicisme, - of juichte de amsterdamsche aristocratie niet Balthazar Huydecoper toe, wanneer hij het Maarsseveensche Tempe, vol herders en herderinnen, besloot met de trage Vecht de hengstebron te noemen, die zijn drooge keel laven zou? Wij dreven de bespiegelende nuttigheidszucht zoo verre, dat wij beschrijvend onderzoek met dichterlijk vernuft verwarden, - of stichtte men zich niet lamzalig met de meer dan honderd coupletten lange beschouwing van ‘een kei, blauwbesse en vlieg,’ door Lucas Trip, getiteld: ‘Godt zichtbaar in 't onaanzienlijke’? Verloren was de zin voor ware poëzij; het kieschkeurig publiek bleef koel voor een door zijne kunstregters verworpen meesterstuk, dat een hollandsch heldendicht zou hebben opgewogen, zoo de toenmalige burgerij gelijken tred met de beschaving had gehouden, zoo zij niet ter prooi ware geweest aan vereelting van gemoed. Overvloeijende van blijken, dat des dichters liefde voor het leven der natuur zich niet beperken liet binnen de enge grenzen zijn vaderland aangewezen, bieden de Geuzen - want van geen ander dichtstuk kan hier sprake zijn - toch nergens boeijender tafereelen aan, dan waar onze misdeelde, onze miskende het doek stoffeert. Helaas! het schaatsrijden van Onno Zwier, zijn Thomas en Keetje, de meest poëtische groep, ooit het meest prozaïsche landschap ontschaakt, werd onopgemerkt voorbijgegaan; - zoo het toeschouwers had gevonden, zij zouden in toejuichers zijn verkeerd! Helaas! de stormen, die ook in het schoonste saizoen onze kusten teisteren, mogen nooit in hunne heerschappij op het harte treffender zijn weêrgegeven, dan

wanneer hij die in de verweduwlijkte woning te ter Veere zoo aandoenlijk beluisteren doet, - de tijdgenoot verheerlijkte in Rozemondt de type onzer wakkere huisvrouw, onzer innige moeder niet! Wij keeren tot ons onderwerp weder; we zijn er niet van afgedwaald; of vreest men, dat wij tegen ons zelven hebben getuigd, een oogenblik door zoo glansrijke starre in zoo donkeren nacht aangetrokken? IJdele bekommering! hoe het, na die hulde aan Van Haren gebragt, weder om ons schemert, neen, zwart en zwaar schijnt tot tastbaar wordens der duisternis toe. Of breekt de dag voor u aan, als Van Winter Thomson navolgt en onder zijn voorganger blijft, en ten tegenhanger van den Rottestroom van Smits, zijnen Amstelstroom levert? Ons lokt hij slechts uit tot de vraag: zou hij nooit een blik in den Laokoon hebben geslagen? nooit hebben gelezen, hoe de groote criticus, van zijne vroegere ingenomenheid met zoogenaamde natuurschildering genezen, de zwakheid van den oorspronkelijken dichter en die zijner navolgers in éénen adem gispt? ‘den wedijver met den schilder wagende, waar de overwinning aan dezen vooruit is gewaarborgd!’ Ons blijft het nacht, al gewaagden wij van het genie, dat geen genie heeten wilde; al gewaagden wij van Lessing, aan wien de duitsche letterkunde hare wedergeboorte heeft dank te weten, en die, meent gij te regt, ook op de onze invloed uitoefenen moest. Ons blijft het nacht, hoezeer ons als u het lampje in die schrijfcelle op Lommerlust in de Beverwijk boeit; hoezeer wij voor niemand wijken in hooge waardering dier beide vernuftige vrouwen, haren tijd vooruit, welke zich vleidden, Abraham Blankaart en Willem Heftig schetsende, voor ons vaderland ten minste, de zege aan het beoefenend christendom op het leerstellig kerkbegrip te hebben verzekerd! Hoe wij haar toejuichen, Richardson niet enkel navolgende, neen, hollandsche toestanden oorspronkelijk wedergevend, met al den waarheidszin, die dezen onderscheidt, met al de liefde voor het burgerlijk-degelijke, dat zij boven hem vooruit hadden. Maar al schittert er later ten onzent nog niet overtroffen humor in de schepping van Alida Levend; maar al rijst die humor tot genie, tot genie, dat u tranen ontlokt, wanneer Alida Levend Alida Rijzig geworden door haren man wordt verrast, hunnen eersteling zogende, zij, de spotzieke modepop, tot flinke moeder geadeld; waar het ons onderwerp geldt, ach! daar moge

Coosje Veldenaar het landleven in lange brieven prijzen, als zij voor u optreedt, zijt ge niet met haar alleen zamen, is de verveling altoos de onuitstaanbare derde! Ons blijft het nacht, - ‘maar ziet ge,’ vraagt gij ons, gelukkig daar uwe verwachting u verwezenlijkt schijnt; ‘maar ziet ge dan de kimmen zelfs ten onzent ook niet allengs rood worden; ziet gij die twee fiere, forsche gestalten niet, door de eerste stralen van het morgenlicht omschenen?’ En voorzeker, wij worden die met u gewaar, en wij begroeten, als gij, Feith en Bilderdijk, en wij gevoelen met u liefde voor den een en bewondering voor den ander, die ons leven lang, hopen wij, niet zullen verkoelen, - maar bij dit onderwerp, bij dezen eigenaardigen eisch der latere kunst, het leven der natuur meê te leven, en daaraan dichterlijk regt te doen, daarbij, neen, mag de lofspraak niet over de lippen: Feith's landschap smelt weg in tranen, en Bilderdijk vertaalde Delille! Onloochenbaar grooter kunstenaar dan de veelzijdig-verdienstelijke, die het slagtoffer werd der sentimentaliteit, laat de hollandsche zanger bij uitnemendheid zich onder het overgieten geene gelegenheid ontglippen, den franschen verzenmaker niet slechts de les te lezen, maar ook laag neêr te zien op de beschrijvende dichtsoort, waarmede hij zich wèl onledig houden wil. ‘Niet ten onregte,’ zeggen wij u na. En echter, zoo hij galant genoeg was zich, om den wil eener beminnelijke vrouw, die vertaling te getroosten, waarom niet eene schrede verder gegaan, en uit liefde voor eene zangster, die bij zijn volk de gevierde aller eeuwen worden kon, ons eene proeve geleverd wat ons land poëtisch aanbood, wat er poëtisch in ons leven school? Waarom wij er vergeefs naar uitzien? De klagte moge u ketterij schijnen, er worden geen mijten meer gebouwd, men kan geen martelaar meer worden; doch al ware dit ook het geval, overtuiging laat zich niet smoren: Bilderdijks organisatie had geene sympathie voor het streven van zijnen tijd naar nieuwe gedachten, nieuwe kunst. Aller oude meester, is hij ten onzent waarschijnlijk haar laatste vertegenwoordiger; is hij, volgens het oordeel van bevoegden, voorzeker haar voortreffelijkste! - maar bij dit onderwerp, als bij zoo menig ander, dat de begrippen en de behoeften der negentiende eeuw geldt, kan van zijn voorbeeld, van zijn invloed geen sprake zijn; 1789 was hem een gruwel!

Heugen u uit de Zahme Xenien van Göthe de aardige regels, waarin hij ons schetst wat hij al zoo heeft overgeerfd van zijnen vader: de gestalte en den ernst waarmede hij het leven opvat, van zijne moeder: den vrolijken aard en den lust sproken te dichten? Een zijner grootpapa's, laat hij er op volgen, mogt gaarne mooije meisjes zien, en die duivel is ook in hem gevaren; een zijner grootmama's hield van pracht en van goud, en met de hand op het hart, dat gekje komt bij hem ook wel eens uit den mouw. En als nu, eindigt hij vragende, de hoofdstoffen uit het zamenstel niet zijn af te scheiden, wat blijft er dan aan het gansche wicht origineels over? Het is eene geestige persiflage der vaak zoo hoog gevierde personele originaliteit; maar zoo als gij weet, de dichter laat het er niet bij. ‘Steeds ben ik wars geweest van meesters,’ verbeeldt hij zich, in een ander versje, een origineel genie te hooren uitroepen, ‘steeds wars; navolgen zou beneden mij zijn, die alles van mij zelven heb geleerd.’ En welk is zijn afdoend antwoord op de snorkerij? Het korte: ‘Het is er ook naar!’ Bedriegen wij ons, of schuilt er niet eenige troost in de herinnering dier woorden, wanneer wij voortgaande verpligt zijn te bekennen, dat de opwekking tot de studie van wat er voor onze letteren te winnen viel bij de waardering van eigen grond en eigen geschiedenis, bij de ontwikkeling van het verband tusschen beide vooral, ons naar aanleiding van een voorbeeld uit den vreemde werd gegeven? Oorspronkelijkheid, ach! wij mogten er ons mede vleijen, toen wij, twee eeuwen geleden, in den weêrgaloozen bloei van al onze volksvermogens aan het hoofd der beschaving stonden; sedert schier aan haren staart geraakt, is het vast verdienste geworden, weêr in het midden der beweging gekomen, meê te kunnen doen! Er is geen bate bij het jammeren over het ons op zijde, over het ons voorbij streven van den nabuur, ter regter en ter slinke. Slechts hij, die ons uit den dwarrelstroom van hunnen invloed den waren weg wijst, mag aanspraak maken op onzen dank. Of onze landaard ten minste den lof verdiende gezegd te mogen worden, dien dan gereedelijk toe te kennen; of hij, open oog en open oor voor wenk en waarschuwing, het voorbeeld ijverig volgde! Het is niet altijd, het is te zelden het geval. Gelderland draagt roem op een dichter, die aan den avond der achttiende eeuw, die in den ochtend der negentiende

zijne studiën der letterkunde onzer naburen afwisselde naar den afwisselenden bloei van deze, maar iedere vrucht van geest en gemoed het gewest zijner geboorte toewijdde, wien er dat plekje gronds te liever door werd, de geschiedenis van hen, die het voor hem bewoonden, te dierbaarder. En echter, wij willen onzen tijd het onregt niet aandoen te vragen: wie leest, wie waardeert Staring van den Wildenborch? maar we zijn zeker, dat gij ons het antwoord zult schuldig blijven, als wij, de zeven provinciën bij beurte oproepende, u uitnoodigen, ons zijne wedergâ te wijzen, u uittarten ons aan te toonen, dat zijn voorbeeld invloed had! Een vierde dezer eeuw was verloopen, eer iemand uit ons midden het waagde, onze traagheid ten opzigte van het onderwerp dezer bladen met den prikkel des nabuurs te slaan; geprezen zij de man, die het met even veel tact als talent beproefde.

Walter Scott, even als Staring, in zijne jeugd door den bloei dier duitsche letterkunde aangetrokken, welke Bilderdijk zijn leven lang beschimpte; Walter Scott, even als Staring, zich zelfstandig ontwikkelende, hoe hoog hij de school stellen mogt, waarin hij had verkeerd, - wie zou van Bilderdijk iets anders hebben verlangd? - Walter Scott was de romancier geworden, niet enkel van zijn vaderland, maar dien van geheel Europa; en David Jacobus van Lennep gaf onzen toenmaligen jongeren letterkundigen in zijne voorlezing: over het belangrijke van Hollands grond en oudheden, voor gevoel en verbeelding, naar aanleiding van den grooten Onbekende, een wenk, die reeds vele schoone vruchten droeg, die er nog voortreffelijker belooft. Het scheen dat de versleten vorm der verhandeling, eer hij voor goed zou worden verbroken, nog eenmaal schitteren moest in zijn aelouden gloor. Ware hij nooit anders dan dus gebezigd, het middel om de studie van jaren in weinige uren binnen het bereik des algemeens te brengen, de begaafdsten onder de luisterenden tot eigen ontwikkeling prikkelend, wij hadden hem nimmer verwenscht. Volkomen waarderende wat Loosjes, in de dagen der vernedering onzes volks, met zijnen Maurits Lijnslager beoogde, spoorde van Lennep onze letterkundigen aan, de lessen ter harte te nemen, door Walter Scott gegeven; deed hij meer, leverde hij in die voorlezing de eerste proeve, hoe innig zin voor hollandsche natuur aan

zin voor hollandsche nationaliteit is verwant; hoe onze geschiedenis onzen grond is ontwassen. Er sprak niet slechts warme overtuiging uit het opstel, er school iets bezielends in de gedachte; Van Lennep nam de schaars bespeelde luit nog eens ter hand. Maar zijn wij uitvoerig over het voorschrift geweest, over het voorbeeld wordt dit niet vereischt; er is wel niemand onder onze lezers, in wiens geheugen wij den Hollandschen Duinzang behoeven te herroepen. Het groote publiek geniet dien in bloemlezing bij bloemlezing; Da Costa, vleijendste hulde! herinnerde zich het meesterstuk in den aanhef zijner Vijf en twintig Jaren. Waarom gedenken wij de ijverzucht nog, die, toen Van Lennep er in lang vervlogen dagen in dit tijdschrift voor werd gehuldigd, uitriep: ‘Man van maar één vers!’ Of welligt het antwoord, dat we toen gaven, ook nu nog eene waarschuwing zijn mogt: ‘On n'arrive pas à la postérité avec tant de bagage’? Het lijdt geen twijfel, dat ook de laatste hem, met dat weinige, hartelijk welkom heeten zal; de sierlijke krans, dien de grijsaard zich door zijn vers om de fijne slapen vlocht, moge niet langer aller oogen tot zich trekken, onverwelkelijk groent de lauwer er voor op zijn graf.

Dertig jaren zijn voorbijgegaan, en welig is het goede zaad, door Van Lennep gestrooid, niet enkel opgeschoten, maar ook van menigen akker in volle halmen geoogst; en verder nog zal de kleurrijke zee golven, oost- en westwaarts, tot in onze afgelegenste bezittingen toe, mits men, om de woorden van den Vertolker van Hesiodus te bezigen, ook bij natuurbeschrijving der les gedachtig zij, ‘dat het halfje meer en beter is dan het heel,’ mits men, ook bij het varen op den stroom der geschiedenis ‘acht geve op tijden en teekenen!’

Historische Landschappen, door W.J. HOFDIJK, het boek welks titel wij aan het hoofd dezer bijdrage plaatsten, en dat wij met u wenschen in te zien, is eene proeve der studie, welke David Jacobus van Lennep aanbeval; het is een stuk uit zijne school.

Wij beginnen met de beschouwing van de:

Inleiding.

‘“De mensch leeft in het midden der natuur, en behoort

zelf tot heur gebied; zy is de bron zijner voeding, zijner genieting, ja de voorwaarde van zijn bestaan; zy wekt in zijn boezem het besef zijner verhevene bestemming; zy verlevendigt en heiligt zijn gevoel; zy verhoogt de werksaamheid zijner verbeelding;"' het zijn deze regelen van Dr. O Ule, die haar openen. Het is een waar woord, zegt onze schrijver, van een bij uitstek wetenschappelijk man, 'dat niet enkel geldt van het eenvoudig, kinderlijk gemoed, de tedere vrouwelyke ziele, die zich zoo gaarne aan het onbestemde der genieting van de goddelijke natuur overgeeft, en er hare reine fantazie meê voedt;' - neen, ook van den man, 'de krachtige vorm, waarin de menschelijke geest zich openbaart;' den man, die, al waant hij, dat slechts het werkelijke leven een worstelperk aanbiedt zijner waardig; 'doch ook bij wijle voor de lokkende stem der natuur bezwijkt, den mantel zijner trotschheid van zich werpt en in de armen' der liefderijke moeder ruste vindt. Er volgt in eene paraphrase dezer plaats eene schildering, hoe iedere stemming des gemoeds in de natuur hare daarmede 'overeenstemmende tonen en kleuren' heeft, welke waarlijk de aanhalingsteekens niet behoefde om haren duitschen oorsprong aan het licht te brengen. Een dertigtal verzen belooft eene welkome afwisseling; maar in deze levert de op de daad betrapte wiegeling van licht en schaduw in een woud niet alleen den schoonen overgang tot de erkentenis van de grootheid en de goedheid, van de almagt en de liefde des Scheppers, maar brengt zij ons ook tot stemmen, welke in die stilte fluisteren, 'in de taal der kleuren' van eeuwigheid en wederzien; wat dunkt u, deert het u niet, als ons, dat zoo goed een boek zoo gezwollen begint? Ons doet het dat te meer, dewijl de auteur straks verpligt zal zijn een zediger toon aan te slaan, wanneer hij onze natuur tegenover de stoutere van den vreemde heeft te schetsen, en hij dit in de daad treffend weet te doen. Wij hebben niet geaarzeld met eene bedenking te beginnen; wij brengen gaarne der volgende plaats onze hulde; er is sprake van den indruk, dien ons landschap maakt. 'Schoon geen reusachtige, witgekuifde bergtoppen,' ten onzent, 'de drijvende wolken doen scheuren; schoon er tusschen vochte, donkere rotsen geen schuimende watervallen met donderend gebruis naar beneden tuimelen; schoon geen duizendjarig woud er zijne vergrijsde takken meer zamen-

strengelt tot een donker gewelf, waar het vlammend oog des buitzoekenden adelaars vergeefs tracht door heen te boren, en waaronder de vratige wolf en de hongerende beer elkander den roof van het verschalkte hert betwisten, - wie zal durven beweren, dat de stille, de rustige, de kalme natuur van N e d e r l a n d geene diepe, heldere, sympathetische stemme heeft, waarmeê zy den beschouwer toespreekt? Wie zou den indruk der schoonheid willen betwisten van den Hollandschen duinkant, van de Stichtsche heuvelen, van de Geldersche wouden? Wie zou willen ontkennen, dat ook dáár de natuur ons wech sleept in die zoete stemming van betoovering, in dat harmoniesch gevoel van welbehagen, dat wij ziels-genot noemen en waarom wy haar zoeken, haar liefhebben?

Gewis niemant.'

Een gelukkige aanhef, men houde ons de opmerking ten goede, is geene gave, gelooven wij; is een gevolg van, is het loon voor veel schrappens; - zou eene beschouwing der wijze, op welke wij h o l l a n d e r s het landleven plegen te genieten, niet geleidelijker o n z e eigenaardige natuur hebben aan het licht gebragt, dan de hooge vlugt door den schrijver genomen? Het is maar eene vraag, welke wij laten rusten, om ons bezig te houden met eene andere, welke hij doet, en wel deze: 'of dat genot niet nog te vermeerderen, niet te verdubbelen valt,' wanneer die weelde niet enkel oorsprong neemt uit het opgewekt gevoel; wanneer zij wordt verhoogd 'door samenwerking met de verbeelding, door wetenschap verlevendigd en geleid?'

Aan zijn toestemmend antwoord zijn wij het voor ons liggend boek verschuldigd.

De dubbele kennis van grond en geschiedenis, vaart hij voort, waarborgt niet slechts een dubbel genot, - de eene als de andere is heilige pligt. Het erf, dat wij bewonen, bewaart het stof onzer voorgeslachten. Het wel en wee, dat deze er op hebben gesmaakt en geleên, verdient onze belangstelling. In die heugenis, in dat onderzoek is den mensch het voorregt verleend, meer dan louter zijnen tijd te beleven, dit een gansche reeks van vervlogen eeuwen te doen. Wie verzuimt er gebruik van te maken, hoe zal hij den weg leeren kennen, langs welken God ons geslacht heeft opgeleid? Niemand zal beweren, dat iedere plek daartoe evenzeer 'uitlokt, noodigt, dringt,' maar ook nie-

mand zegge, dat ons vaderland niet nog in menig oord naar zijn verst verleden zweemt.

Ter logenstraffing van wie er aan twijfelen mogt, nemen wij gaarne eenige schetsen van den schrijver over; gij zult er door deelen in de gunstige gedachten, welke zij ons van zijn boek inboezemden.

'Stil en eenzaam, te dikwerf gants vergeten,' schuilt er op onzen geboortegrond 'nog menige plek, waarover de nacht der eeuwen als sluimerend schijnt heengevaren, en waaraan de zelfzucht (?) der menschen uit onmacht of uit vergetelheid de omkeerende hand nog niet heeft geslagen.

Wilt gij bewijs?

Wanneer het voorjaar de weiden groent, en het kalme golfjen langs de opschietende rietbosschen speelt, en de kiwiet fladdert over de velden, die de reiger voor den slibbigen waterzoom verlaat - ga dan naar de Friesche meiren, waar het breede watervlak blaauwt, onder het verhelderend azuur, en het spiegelbeeld der voorbijdrijvende wolk daar beneden in pelgrimstocht door de diepte schijnt te dwalen; waar de frissche voorjaarslucht wel in fiere onachtsaamheid dien spiegel verbreekt, wanneer zy er rimpelend langs strijkt, maar toch met heur vochtigen adem de schorren niet kan opdroogen, wier drassige bodem onder de bedrieglyke frischheid der groene graspalm schijnt te willen verbergen, hoe de gansche boord slechts de overheerde vasal is van het meir, dat hem verbreekt en verbrokkelt, en in gramme vlagen soms weder geheel overspoelt; waar het met dicht en pluimig riet bewassen eiland het geheim verblijf verhult van den listigen otter, die, onbevangen neêrplompende in den brakken vloed, zijn daaglyksche vischvangst slechts noode deelt met de vlugge maar geduldige meeuw, wier blaauwbonte wieken nu eens als beweegloos hoog boven het watervlak schijnen te hangen, maar het dan plotselyk beroeren met een golvenden kring en het daarna met snellen zwaai rustig overzweven, bij het verzwelgen der verraste buit. Het diepe meer is er zoo blaauw, de moerassige zoom is er zoo groen - maar het is er eenzaam en stil; slechts de wolken en de winden bejegenen het op hunnen tocht, en slechts het dier leeft er zijn zelfzuchtig leven. -

Wanneer de schitterende zomer zijn zwoelen adem over

het land doet uitgaan, en bedrijvige handen er alom bezig zijn om zijn zegen te oogsten; wanneer hier de zwoegende lastpaarden zweten voor den zwaren wagen, die het laatste hooi naar den berg voert en daar de eerste sikkel wordt geslagen in het gerijpte graan; hier het doorvoede rund op de weide van verzadiging rust, en daar het geschoren schaap overvloed vindt zelfs op de heide - ga dan naar het Beekberger woud, waar de ranke, hoog opgeschoten elzen hunne breede kruinen dooreenstrengelen en een doffe schaduw werpen op den klammen, hier met weelderig kruid bedekten, daar met bonte bloemen doorstikten, ginds van geele paddestoelen doortrokken lagen bodem; waar neêrgevallen stammen en geknotte stobben en tronken omhuifd zijn met een dik kleed van vochtig mosch, van gladde slingerplanten met hare bebloemde ranken omweven, en door hoog varenkruid als een breed groen pluimbosch overwelfd; waar de vele moerassige plekken als zoo vele bloemgaarden zijn, de blaauwe vergeet-my-niet voedende in de schaduwe der goudgeele iris, tusschen het breede zwaardriet en de bosschen van hooge heesters, met witte, wollige kroonen, onder wier schemering de roerdomp het daglicht ontwijkt; waar de hoogere brokken gronds, de zandige horsten, doorwroet zijn van zware eikenwortels, wier krachtige stammen de takken breed rondom zich uitslaan, en het dwalende hert noodigen, om zich in hun lommer neêr te vleien op het dunne, spichtige gras. - Het gantsche woud is er zoo heerlijk en zoo woest, en de bodem is er zoo naamloos rijk aan plantengroei - maar weder is het er zoo eenzaam en zoo ledig: de specht krast er, en speurt er het verborgen insekteneitjen na, de goudmeerle schalt er by hare jacht op de gonzende bij en den fladderenden vlinder, en de maarkol schatert er te vergeefs naar beukennoten - maar geen gezelligen menschenblik ontmoet er uw oog; slechts het dier leeft er zijn zelfzuchtig leven. -

Wanneer het buiïg najaar een schoonen dag geeft; wanneer de schaduw der bleeke berken, en geele beuken, en rossche eiken, en eeuwig groene dennen zich over het uitgebloeide dal verlengt, en de bruine heuvelen niet meer gepurperd worden door de lachende heîbloem - ga dan naar de Ermeloosche heide, waar het eentonig vaal der licht-golvende vlakte naauwlyks wordt gebroken door de

slingerende baan van den grijsgraauwen rijweg met zijne diepe voren, door de wiegelende kar in dien onvruchtbaren bodem geploegd; waar eene enkele heidehaas aan de schrale struiken knabbelt, maar zich welhaast afwendt, en naar den woudzoom wijkt, en alzoo de gantsche onafzienbare vlakte eenzaam laat, eenzaam en ledig; een verzande oceaan, met dorre stoppelen bedekt, stil en doodsch, als eene uitgebloeide schepping. -

Wanneer een stormachtige winter over onze kusten vaart, wikkel u dan dicht in uw warmen pels en ga naar den eenzamen Hoek-van-Holland, waar de gezwollen Maasstroom en de wilde zee elkander het bezit van de dorre strandkaap betwisten; waar de naakte, geelgraauwe zandvlakte, rimpelig en doorweekt, siddert en trilt onder den dubbelen golfslag, die haar beroert en met vlokkend schuim overspat; waar nu de trotsche rivier, schuimend voorwaart bruisende, glinsterende ijsschotsen heenzweept over den valen grond, of ze met toornige kracht van zich werpt, en half inboort in het zand, als wilde zij zich gedenkteekenen oprichten van hare ontstokene gramschap; maar waar d a n de grimmige oceaan met zijn volle reuzensterkte den verwaten indringer te rug geesselt, kookende baren, wel te recht branding genoemd, donderend neêrstort en heenzwalpt verre over de grenzen van zijn oud gebied, de glinsterende gedenkteekenen in scherven voor zich heenspat, en alles verwoest, alles overdekt met zijne graauwe wateren, waarboven een enkele schrale duintop zich nog hier en daar verheft, als de verstijfde hulpkreet van den verzonken bodem; waar dan de grijze nevel zich zoo dicht uitrolt over dien somberen chaos, dat zelfs de oude meeuw en de listige rave zich met treurig gekras en tragen wiekslag verwijderen van het oord, waar ook hun gescherpte blik zich het noodige voedsel niet meer weet op te sporen. Het is de ontzettende stemme der wateren, die er wordt gehoord, maar die u toeroept dat het bewuste leven er zelfs geene plaats meer heeft. -

En wanneer gy dan te zamen voegt wat gy hebt ontwaard en genoten, waarvoor gy hebt gehuiverd en gebeefd, dan vraag ik u: is het niet als of onze natuur u de Sage van heur eigen verleden heeft verhaald? Is het niet alsof zy zelf het penceel heeft opgevat om u met duidelijken omtrek en heldere kleuren en eigenaardigen toon te schil-

deren, wat zy voormaals is geweest, om u alzoo een onbedrieglyken blik te doen werpen in de verborgen jaren harer jeugd?'

Indien gij, ondanks het verkeer in het gewoel eener groote stad en te midden der geneugten, waarmede de beschaving er den geest weet te prikkelen, niet verstompt zijt voor gewaarwordingen, als onze lievelingsdichter uit de nieuwe wereld heeft geschilderd in de eerste der strophes door ons aan het hoofd van dit opstel geplaatst, dan moeten deze fragmenten uit den schemertijd van den bodem, dien wij bewonen, u eene welkome verrassing zijn geweest. Ons waren zij niet enkel iets nieuws, ons blijven zij tevens iets schoons! Wat dunkt u, zoo gij de verdienstelijke gelukkige waart, die den dubbelen zin voor kennis en kunst bot mag vieren in het voltooijen eener galerij van schetsen der geschiedenis van ons vaderland ontleend; wat dunkt u, zoo het penseel zoo goed als de pen den indruk van het eenzame en ongerepte wist weêr te geven, zoudt gij niet wenschen in den voorhof van dien tempel deze Saizoenen op te hangen? Elke volgende voorstelling, blijken van bewoners met zich brengende, zou er door verkeeren in een triomf van de heerschappij des menschen op de natuur. En de geheele reeks, hoe treffend zou het in haar allengs duidelijker aanschouwelijk worden, dat arbeid, ter bevrediging van behoefte, die in zegen verkeerde vloek, dat liefde voor den geboortegrond, uit verknochtheid aan den bodem door het zweet des voorgeslachts vruchtbaar gemaakt, ontsproten, dat deze volstaan om de misdeeldste plek der aarde in een paradijs te herscheppen!

Er valt phantasie te waarderen in de meesterlijke schikking der kleine bijzonderheden, maar louter verbeelding zijn deze jaargetijden echter niet. In het jongste vierde onzer eeuw werd er veel onderzoeks aan de kennis van den grond besteed, en de vruchten der verkregen wetenschap zijn binnen het bereik des algemeens gebragt.

'Met uitzondering van enkele plaatsen,' zegt de Heer Hofdijk, die zelf behoefte blijkt te gevoelen u in staat te stellen, de waarheid zijner schildering te toetsen, 'met uitzondering van enkele plaatsen, aan de oostelyke grenzen van Overijssel en Gelderland, en aan de zuidelyke van Noord-Brabant, behoort de bodem onzes vaderlands tot de jongst gevormde aardlagen. Van deze oudere hooge deelen zoo-

wel als van de bergstreken van Frankrijk, Duitschland, en Zweden en Noorwegen voerden zee en rivieren zand en slibbe aan, dat zich allengs als een onregelmatige naakte rug boven de wateren verhief, en door zon en wind langsaam opdroogde. Zoo vertoonde zich aanvankelyk en in de oudste dagen niets dan eene kale gebroken zandvlakte, met hoogten en laagten, meiren en poelen, kreken en geulen, die by zwellende zee en stormende springtijden zich met den grooten waterplasch of met den stortvloed der rivieren vereenigden, en in brullende en schuimende baren over de vlakte joegen.

Vondt ge dien toestand niet gants-en-al terug op uw wintertocht naar den Hoek-van-Holland? -

Op die hoogere streken, waar de vloed spoediger afliep of zeldsamer meer opklom, bleef de heuvelachtige bodem wel schraal, wel eenzaam, maar er ontstond toch eenige plantengroei, en het heidekruid bekleedde den grijs-graauwen grond allengs met een vaal-bruine sprei.

Herinnert ge u daarby uwe herfst-wandeling niet, op de eenzame heide van Ermelo? -

In de lagere streken, vooral waar veenachtig slijk de zandige dorheid der onderlage had doortrokken of overdekt, had bemest en bevrucht, begon het jonge gras den gebroken zwarten bodem te overtrekken met een tapijt van frisch groen fluweel, dat helder afstak by het blaauwe vlak der binnenwateren, en cierlyk werd verlevendigd door de ranke rietbosschen met hunne wuivende, pluimachtige bloemen.

Hebt ge zulk een tooneel niet aanschouwd in al zijne frischheid, toen uw voet poosde aan den zoom der Friesche meiren, gerimpeld door het koeltjen der lente? -

En naarmate de bodem, aldus voorbereid, en door de wechstervende en vergane plantdeelen gevoed, verbeterd, veredeld, zich meer en meer ontwikkelde, werd hy ook bekwaam om boomen te teelen en te onderhouden, en ze aan te kweeken tot die wouden, die weldra zijn grootste cieraad zouden zijn. Zoo ontstond, naar men meent, op de naakte, nog vochtige zandvlakte de klaterpopulier, wiens gladde bladeren als vreesachtig ritselden op hunne beweeglyke stengels. Naarmate de vochtigheid verminderde, verdween ook de popel, nadat hij voor ander geboomte, als den pijnboom of den, die zich overal verspreidde, den weg had gebaand.

Langen tijd hield dit naaldenhout zijne opperheerschappij staande; eindelijk echter moest het ook plaats afstaan aan eene geheel andere boomsoort, het loofhout namelijk. De beuk wilde evenwel hier in den beginne nog niet groeien. Vooreerst was het land bewassen met den eik, den zoogenaamden winter-eik, die van den thans gewonen zomer-eik verschilt; daarop ontstonden de elzenbosschen, en eindelijk was alles zoo ontwikkeld en voorbereid, dat de schoone beuk zijn rijke kroon over het land kon uitbreiden[1]. Wild en ruw waren toen de wouden, breed en dicht van kruin, en vocht en onzeker van bodem, die overdekt was met een rijken, weelderigen plantengroei, zelfs dartel tierende op het wech rottende overschot der van ouderdom gevallen, of door den storm neêrgeworpen stammen.

En waart ge nu niet te midden van zulk eene stoute, verhevene wildernis, toen gy omdooldet in het Beekberwoud, waar zelfs de zomerzwoelte het klamme der atmosfeer niet alom verdrijven mocht?' -

Gij acht het pleit des schrijvers voldongen: tot op onzen bodem toe heeft het verst verleden nog zijne schuilhoeken. Ons lokte deze proeve van zijn talent uit, gâ te slaan, hoe het de heugenis van latere eeuwen, in velerlei gedenkteekenen bewaard, zou weten te verlevendigen en aan te vullen. Mogt het u gaan zoo als ons, sla dan met ons zijne H i s t o r i s c h e L a n d s c h a p p e n op. Het is de titel, dien hij aan de doorwandelde geeft; het is de titel, waaronder hij 'zulke tafreelen uit de natuur rondom ons heen verstaat, die door den oorspronkelyken toestand, waarin zy zich nog bevinden, wijzen op een tijd, die reeds tot de geschiedenis behoort, of vooral ook zulke, waarin achtergebleven monumenten van natuur of kunst, zoodanig met het landschap één geworden, dat zy er een natuurlyk bestanddeel van schijnen uit te maken, den geest in een bepaald tijdvak der geschiedenis te rug voeren.'

Historisch-pittoreske voorstellingen van eene wijsgeerigdichterlijke veder, mag het geene gelukkige gedachte heeten? Er valt, volgens de getuigenis van een harer waardigste beoefenaren, een belangrijken vooruitgang in de studie der monumentale oudheidkunde, gedurende de laatste

1 Haasloop Werner.

dertig jaren ten onzent, op te merken; - en wie is er, die het ontkennen zal, dat onze proza in hetzelfde tijdvak ten langen leste zoozeer meesteresse over de taal is geworden, dat hare schildering in juistheid van toetsen, in rijkdom van toonen weinig te wenschen overlaat? Onderzoek, het blijkt uit de medegedeelde fragmenten, onderzoek, hoe dor het soms schijnen moge, schrikt onzen auteur niet af; en de levendigheid zijner phantasie, lachte zij u uit de jaargetijden niet aan? Eene wijsgeerig-dichterlijke veder, zeiden wij, en achten ons gelukkig, duidelijker dan door eenige definitie, door een voortreffelijk voorbeeld, den wensch, dien wij er bij koesterden, te kunnen verklaren. Schiller heeft het ons geleverd; Schiller schonk ons in zijn gedicht: de Wandeling[1] geheeten, niet slechts eene meesterlijke proeve van natuurbeschrijving, hij leerde er ons tevens door, welk eene vlugt natuurbeschouwing nemen moet. Als gij hem niet ter hand hebt, zie hier enkele trekken. Het enge studeervertrek en het dikwijls geest en gemoed nog meer beklemmend zoogenaamd gezellig verkeer moede, is hij louter oog voor de glansrijke zon, die den bergtop in het verschiet zoo liefelijk beschijnt, is hij louter oor voor het gesuizel der linden en voor den vrolijken zang van het gevogelte, zich in haar lommer wiegelend. Hoe het kalme azuur hem verrukt, zich onmetelijk uitbreidende over het bruine gebergte en over het groenende woud, hoe de frissche lucht en het krachtige licht hem verkwikken! Een wedijver van kleuren schijnt zich in de velden op te doen, en echter, hoe smelten die schakeringen in de verte zamen, tot slechts het woord: bekoorlijk! den indruk wedergeeft. De breede weide - het smalle pad - de nijvere bij - de dartele vlinder, hij ziet ze, hij doet ze al zingende regt, tot de gloeijende zonnestralen zijnen schedel zengen, terwijl geen zuchtje de twijgen zwatelen doet; - stilte heerscht heinde en veer; neen, de leeuwrik, door den gloed niet gedeerd, jubelt hoog in de heldere lucht, en hoe heet het zij, hij luistert..... Weldadig koeltje! dat het heestergewas ruischen, dat de toppen der elzen zich bewegen, dat het naar zilver zweemend gras golven doet; luttel schreden nog, en hij smaakt u dubbel onder het statelijke beukendak, dubbel in die weelderige schemering. O liefelijke speling des lichts door de

1 Der Spaziergang.

wiegelende twijgen! hier zoo spaarzaam maar enkele stralen den doortogt gunnend, ginder den blik verrassend door het blootgeven van vak bij vak glinsterend hemelblaauw. Hooger is hij het pad opgestegen, en weg waait de sluijer, die hem het verschiet verborg; maar hoe verre zijne oogen ook reiken, tot in die verre verte voeren zij niet; in den nevel van een deinzend gebergte eindigt de wereld, zoudt ge mogen zeggen, als zij zich niet aan zijne voeten in de diepte eerst regt voor hem ontsloot..... Slaat zelf de weêrgalooze elegie op; - louter om u daartoe uit te lokken, hebben wij ons de ondankbare taak getroost, uitmuntende verzen in onze maar slechte en regte proza te verwateren; - slaat haar op, zoo gij weten wilt, hoe Schillers natuurbeschouwing met zijne natuurbeschrijving wedijvert, en deze welligt overtreft; - zoo gij weten wilt, hoe de wandelaar, het schilderachtig kronkelen van den stroom door het landschap gâslaande, vlijt opmerken, orde waarderen, wetten eerbiedigen leert! Grond en geschiedenis mag het ook bij hem heeten, als op de liefelijke schets van den eenvoud des landlevens het tafereel der hoogere ontwikkeling van het verkeer in de trotsche stad volgt, als de goden om strijd nederdalen, waar liefde voor het vaderland allen van éénen geest blaken doet! Allengs wast de nijverheid op, en telkens vlugger verrassen hare vingeren u met sierlijker stoffe; de handel is groot geworden, en verbruind keeren de hagelwitte zeilen uit de verzengde luchtstreek weder, maar uit den schoot dier schepen, andere hoorn des overvloeds, stroomt de schatting der wereld u tegen, - en toch hebt ge nog maar ter helfte den verbazenden vooruitgang opgemerkt: in den schoot der vrijheid dartelen de kunsten, u beurtelings verteederend of verrukkend; de mist der dwaling krimpt weg voor den glans, die van de wetenschap uitgaat!.... Wat klaagt gij, dat de schaduwzijde der beschaving, overmoed tot ontaardens toe, en weelde, die in weder wild worden eindigt, nog altijd even zwaar en zwart blijft, als toen de dichter de wereldstad zijner dagen op hare grondvesten waggelen zag? Alles moge hier beneden vergankelijk, alles onophoudelijke wisseling zijn, eeuwig jong in telkens gewijzigde, maar altijd frissche schoonheid eerbiedigt, bewaart, volgt de natuur de haar van ouds gegeven wet, - Verbijsterden, tot haar teruggekeerd! Liefderijke, aan wier knieën de kindschheid speelt; schoone, die den

volwassene verrukt; verjongende, die de rimpels der grijsheid voor een glimlach wijken doet; is zij niet slechts het oefeningsperk der krachten en de kweekschool der kennis voor iederen leeftijd, blijft zij het voor de laatste geslachten, zoo als zij het den vroegsten was: ‘de zonne, die Homerus bestraalde, zie, ook ons lacht zij toe!’

Historische Landschappen, uit Holland, door een Hollander onzer dagen, wat wij er ons van voorstellen, van het algemeene tot het bijzondere overgaande? Wij zouden kunnen volstaan met eene verwijzing naar de meerderheid der boeken, die thans ten onzent het licht zien, als zij ons maar niet tot ééne uitzondering verpligtte. Er is ongetwijfeld vooruitgang, - ware het niet te veel gewenscht, dat deze zich in alle rigtingen openbaarde? Studie der bronnen onzer historie, populariseren van de wetenschap der natuur, zij zijn aan de orde van den dag; waarom ook tevens de zoogenaamde stichtelijke lectuur, die het hoofd zoo weinig helder en dikwijls het hart zoo weinig warm maakt? Wat de beide verdienstelijke eigenaardigheden van de letterkunde onzer dagen betreft, wij behoeven er niet aan te twijfelen, dat den Heer Hofdijk de zin voor deze is bedeeld; wat hare schaduwzijde aangaat, wij vreezen die bij hem niet. Wie ook godsvrucht met kerkleer of eerdienst verwarre, hij doet het zoo min als de voortreffelijke dichter, die in het opschrift van deze regelen, welsprekender dan wij het vermogen, zijne sympathie lucht gaf voor ieder streven van den mensch naar het goede, ook in de donkerste duisternis; die, aandoenlijker dan het ons gegeven is uit te drukken, de liefde Gods schetste, altoos geneigd om den blinde op te beuren!

Onwillekeurig, niet zoo geheel misschien, hebben wij laten doorschemeren, welke eischen wij aan dit onderwerp wagen te doen. Kennis zoowel als kunst, gemoed niet minder dan geloof, ze zijn hoog. En echter, er valt niets van terug te nemen, wanneer wij den eerbied, dien wij den schrijver en ons zelven toedragen, zullen bewaren. Hoe anderen daarmede in onzen tijd omspringen, is ons dikwijls een raadsel, dat welligt zijne oplossing daarin vindt, dat zij zich om het eene noch om het andere bekreunen. Wij zouden er vrede mede hebben, voor ons zelven ons geweten volgende, als de letterkunde er maar niet onder leed. En toch is dit schier dagelijks het geval. Er moge

voor de meestal naamlooze critici, die er zich weinig aan laten gelegen liggen hunne regten en hunne pligten te kennen, niets bij verbeurd zijn, dat de heffe des volks hunne lofspraken even spoedig vergeten als gelezen heeft, voor de auteurs schijnt op dat onhandig zwaaijen met het wierookvat dikwijls de deerlijke bedwelming te volgen, dat zij, hunne heiligste pligten verzakende, van hunne hoogste regten afstand doen. Niemand, die ons kent, verdenkt ons van den wensch, zelfs den middelmatigsten schrijver teruggebragt te zien tot dien staat van afhankelijkheid, waaronder eene eeuw geleden de schoone letterkunde gebogen ging; maar bij het miskennen der betrekking tusschen critiek en proza of poëzij, bij de prikkelbare ziekelijkheid die van geene gisping weten wil, omdat zij zich slechts haar zelve en niet langer de glorie der kunst ten doel stelt, weêrhouden wij noode de klagt: waarom het gezond verstand den schrijvers in dat opzigt begeven heeft, te gelijk met het ophouden der verdrukking? Wilt gij een bewijs voor de gegrondheid van ons beweren, leest de volgende regelen en rekent eens bij u zelven na, hoe lang het wel geleden moet zijn, dat een groot vernuft zoo bescheiden over zijn beroep oordeelde. ‘Een autheur,’ zegt de man, ‘een autheur moet zich zelven niet beschouwen als een groot heer, die voor zijne vrienden een feest aanrigt, of den armen een liefdadigheidsmaal geeft, maar als iemand, die een publieke ordinaris houdt, waarin ieder voor zijn geld welkom is. In het eerste geval weet men dat de gastheer voorzet wat hem goeddunkt, en mogt dit weinig strooken, ja zelfs volslagen strijdig zijn met den smaak der genoodigden, geene aanmerking staat hun vrij; integendeel, welopgevoedheid verpligt hen uiterlijk goed te keuren en te prijzen wat hun aangeboden wordt. Maar met den waard van een ordinaris gaat het vlak omgekeerd. Lieden, die hun maaltijd betalen, eischen dat hun gehemelte gestreeld worde, hoe kieschkeurig, hoe grillig dit moge zijn, en beweren, als alles niet naar hunnen smaak is, het regt te hebben om af te keuren, te knorren en het gansche maal naar den duivel te wenschen.’ Het moet wel honderd jaren geleden zijn, gist ge, dat een auteur dus oordeelde, en ge hebt gelijk; het was Henry Fielding, die alzoo zijnen Tom Jones begon: - al weder een vreempje; maar is het onze schuld, dat wij uit dien tijd geen proza

schrijvers hebben, de geestige schetsen van Cornelis Troost misschien uitgezonderd? Het was Henry Fielding, voor wiens gezond genie wij ons gaarne buigen, - dat menig ander, die niet slechts begaafder is dan wij, maar zich ook kiescher, vromer, beter acht dan hij, gerust met ons mogt doen! Het was Henry Fielding, die, als hij in ons midden op kon staan, niet alleen al die dagbladen verre van zich zou werpen, waarin avond aan avond, om den wille van twee exemplaren, de loftrompet gestoken wordt, dat u de ooren zeer doen; maar ook die tijdschriften den zak zou geven, waarin een werk als dat, 't welk ons bezig houdt, niet wordt beoordeeld, niet wordt gewogen, maar met een verslag afgescheept, 't geen schrijver noch lezer verder brengt. Fij van den auteur, die het den criticus euvel duidt, dat hij noch spinazie noch wortelen meer eten wil, als lang de tijd der doperwten is gekomen; maar ook fij van den beoordeelaar, dien het om het even is, of de schrijver hem talingen of snippen voorzet, en bij korhoenders zijne blijde verrassing inhouden kan!

Wij rekenen op de dankbaarheid, van ieder, die deze bladen inziende, er zich door genoopt gevoelt kennis met Fielding's meesterstuk te maken; maar wie ook de herinnering aan de Geschiedenis van een Vondeling behoefde, de Heer Hofdijk niet; hij heeft ons volgens den raad van *poor Harry*, bij het aanzitten, de spijskaart voorgelegd; wij keeren er mede tot zijne I n l e i d i n g terug. Op de schets der vier saizoenen volgt een historisch landschap uit onzen voortijd, in een tafereel van eenen boschbrand, aan eene bijdrage in dit tijdschrift ontleend (Jaargang 1852, Een Hoekje van de Veluwe). De geniale Gelderschman, die er ons in der tijd mede verraste, - waarom zijn zijne bijdragen als *angel-visits* zoo *few and farbetween?* - moge in die overname een bewijs zien, dat niet enkel zijne vrienden zijn talent op prijs stellen. Ondanks de wijzigingen in den stijl, welke de Heer Hofdijk zich veroorloofde, - aardig om te vergelijken, voor wie beide individualiteiten kent, - mag het hem eene streelende hulde zijn. Maar ook aan dit tafereel, de schilder der H i s t o r i s c h e L a n d s c h a p p e n merkt het te regt op, ook aan dit tafereel, waarin de natuur slechts met dieren is gestoffeerd, ontbreekt wat het diepst belang wekt, wat het zekerst boeit en verdient dit te doen, in den m e n s c h , in de sporen van zijnen a r b e i d . Het is ter bezigtiging van stukken, waarin

wij den eerste zullen aanschouwen en den laatste gadeslaan, dat hij ons uitnoodigt; het is ter beschouwing zijner galerij, dat hij dit in deze woorden doet:

‘En nu wy dus in het landschap van heden het landschap zelfs der oudste dagen als te rug hebben gevonden; nu wy alzoo als vertrouwd zijn zelfs met de ontwikkeling van den grond waarop wij leven en genieten, willen wy hem bedaard doorwandelen (?) en ons hier en daar neêrzetten, waar de herinnering, half in haren sluier gewikkeld, of het ernstig gelaat gants onthuld, ons by hare gedenkteekenen tot toeven wenkt. Wy willen ons plaatsen aan den voet der trotsche en ruwe steenbrokken, die den moed en de grootheid van ziel verheffen van een dapper maar bezweken volk. Wy willen staan aan den heuvel, waar de Germaansche moeder onder bittere tranen de asch van heur lieveling bijzette, in de urne die zy nog getracht had te vercieren. Wy willen de aarden omwalling betreden, waar de Blodman zijn Goden offerde, die hy diende met den deemoed der vreeze, met het ontzach der onderworpenheid, maar zonder de overgegevenheid der liefde die het kind aan den vader verbindt. Wy willen poozen onder den lommer der eerwaardige linde, waar de zendeling van Christus de blijde boodschap der opstanding en des wederziens bracht aan het treurend gemoed, en de eerste zaden van de godsdienst des vredes zaaide in harten, die gloeiden van oorlogsdrift. Wij willen de plek bezoeken, waar in dagen van meerdere ontwikkeling, de jubelende menigte haren heerscher huldigde boven het stof van den krijgsman uit den ouden tijd. Waar de bouwval één is geworden met de natuur waarin hy langsaam verteert, zullen wy hem niet zonder een blik van meêgevoel, van onderzoek, voorby dwalen. Wy willen ons neêrzetten op het mosch aan den voet der eiken, waar het ritselende loover eenmaal de gepeinzen bespiedde eener schoone jonge vrouw. Wy willen in bedevaart heentrekken naar den koninklijken boom, in het eenzame woud, die met den naam van een der grootste Oranjes zijnen omtrek wijdt.’

Gaat het u als ons, dan weêrhoudt gij den opgeheven voet niet langer om het openstaand kabinet binnen te gaan, al wenschtet gij ook, als wij indedaad doen, dat de verzameling volledіger ware; dan gaat gij binnen, ondanks dat de eigenaar u op den drempel nog naroept: ‘het is eene

expositie van k a r t o n s , niet van s c h i l d e r i j e n .’ Waartoe hem hierop reeds nu te antwoorden, dat Historische Landschappen aan Nicolas Poussin doen denken, dat Cartons onwillekeurig Rafaello d'Urbino voor den geest herroepen; dat wij niet weten zouden wat te kiezen als het gemakkelijkst te evenaren? Wij zullen later gelegenheid te over vinden, de waarde dier verontschuldiging te wegen. Of wij het in uw gezelschap zullen doen, hangt van uwen smaak af; gij hebt den onzen vast leeren kennen. Strijdt hij met dezen, hebt dank voor uw lang geduld en vaartwel! - al waar wij aanspraak op maken, is goede wil jegens den meester, en liefde voor zijne kunst; die zult gij ons niet ontzeggen.

Historische landschappen.
I, II, III, en VIII.

Een gedroomde galerij heeft, wat bouw en bruikbaarheid betreft, bij eene werkelijke veel voor. De phantasie behoeft naauwelijks hare vleugelen te kleppen, en de eerste is gereed; bij de laatste doen allerlei bezwaren, waaronder mony niet het minste, zich gelden. Het is overal waar; maar zou het wel ergens elders zoo waar zijn als ten onzent? Eer gij drie tellen kunt, heeft onze verbeelding de zaal voltooid, waarin wij de negen schilderijen, ons aangeboden, doen ophangen. Verdeeld in vakken naar den tijd waarin zij ons verplaatsen, ziet gij er vier aan deze en vier aan gene zijde; ziet gij de laatste op den breeden achtergrond tegenover ons; - dat zij daar alleen de groote ledige ruimte meer in het oog doet vallen dan vult, is een wenk die zijne waarde heeft. Maar wie durft beweren, dat het zoo goed, dat het zoo grif zou gaan, indien wij indedaad bij eenig bestuur om eene kamer, eene zaal, een gebouw voor doek bij doek hadden aan te vragen? Stel u de beraadslagingen zonder einde voor, die ons ten leste, misschien, de helft in eene voor het doel niet geschikte huizinge zouden doen afstaan, of ons het weinigje licht gunnen, waarbij weleer paaijen en bestjes zoetkens indommelden.

Of is het met onze musea beter gesteld? Of wedijveren stad en rijk niet, wie het gulst voor hare of zijne armoede uit zal komen, wanneer gij niets meer, niets anders verlangt dan de gelegenheid goed te kunnen zien? Gij betoogt er het betamelijke van, dat men blijken geve dergelijke weêrgalooze erfenisse waardig te zijn. Het wordt u warm om het harte, daar het de eer des vaderlands geldt in de oogen van den vreemdeling. Ge weêrhoudt in uwe geestdrift noode de opmerking, dat het bestuur toonen moest te weten, dat de goede gemeente bij brood alleen niet leeft.... maar als gij dat alles eens hebt gezegd, dan doet gij het uw leven niet weer; want de wijze, waarop men er u bij aanstaart, doet u waarlijk twijfelen, wien van beiden het schemerde, uwen practischen bewindsman, of u zelven het opgewonden standje.

Hoe gelukkig gevoelen wij ons in onze gedroomde galerij, waarin wij ons aan geene ‘Aanwijzing der schilderijen, berustende op,’ enz., hebben te ergeren; waarin, al mogten er eenige stukken bijkomen, geene ‘geheele vernummering noodzakelijk’ zal worden; en waar de eene engelschman niet op den anderen zal behoeven te wachten, dewijl men maar e e n g e s c h r e v e n c a t a l o g u s in die wereldtaal nahoudt!

Het eerste stuk (I), het H u n e b e d t e R o l d e , vertoont ons, in zijn middenvak, een maanlicht. ‘Het eentonig, maar toch niet onwelluidend getinkel der schapenklokjens, heeft reeds aan het Drentsche dorpjen verkondigd, dat de herder zijne kudde heeft binnen gebracht, dat het laatste avondrood over de bruine vlakte is wechgevaren, en de donkere rust er hare schaduwen heeft uitgespreid. Langsaam verdiept zich de hemel, en aan het donker wordende blaauw ontwaakt de eene ster na de andere. Een zachte oranjegloed, welhaast in blaauwbleek zilver versmeltende, kleurt de kim boven de Eekster heuvelen en de zwarte kruinen van het woud. Zwijgend, als vreesde zy de geheimzinnige rust der heide te verstoren, rijst er nu de groote geele maanschijf omhoog, al blanker wordende, naarmate zy zich den nevelen sluier der aarde ontwikkelt, totdat zy eindelijk met glinsterend-blank, zil-verhelder gelaat van het hooge gewelf staart, en haar vriendelyk schemerlicht over het landschap uitgiet.’

En ziet nu in dien stillen schijn naar het middenvak op.

‘Scherp teekent zich een lankwerpige, donkere steenmassa tegen het doorzichtig lucht-azuur af: op twee rijen graauwe, half in den rijzenden grond gezonken granietklompen, zeven aan elke zijde, rust een gelijk getal grootere rotsbrokken, waarvan de grootste drie el lang, een en een halve el breed, en een el dik is; acht el lang en vier el breed, beslaat het geheele gevaarte alzoo een omvang van twee en dertig ellen, en rijst ongeveer twee ellen boven den bodem op. Half door het maanlicht bestraald, half in zwarte schemerschaduw gedompeld, met mosch bedekt, schouwt de graauwe steenheuvel ernstig en zwijgend, als in zich-zelf verzonken, over de landstreek verre in het rond. Fluisterend ritselt het gebladerte van den ouden eerwaardigen eik daar nevens, en hoog daarboven welft zich de blaauwe hemel met zijn eeuwige starrenvonken, en smelt zamen aan het grenzenlooze verschiet met de schemerende heide, sluimerend in het tedere licht der drijvende maan.

Zelf zwijgend, als de nacht rondom u heen, doet gy uw blik rusten op dat saamgestapeld graniet, ten deele zoo helder en kantig door het maanlicht omvloeid, en eene onwillekeurige huivering bevangt u: gy gevoelt het - onzichtbaar omzweven u daar in het ruischen der eikenbladeren de wieken des doods, en zijn dorre hand rust er op de grijs-graauwe steenen. En zoo is het: gy staat voor een grafgesteente; gy staat voor een Hunebed. En gy zinkt wech in sprakelooze mijmering, want het is als rolden de vijf en twintig eeuwen, over dit aloude gedenkteeken heen gevaren, zich open voor uw oog, en traden de geesten der geslachten, die sints ten onder zijn gegaan, voor u voorbij.’

Jeffrey prees het een gelukkigen greep van Walter Scott, dat hij ons, in zijn Lied van den laatsten Meistreel, den bouwval van de prachtige Abtdy van Melrose bij maanlicht laat zien, daar het hem gelegenheid geeft velerlei snaren des gevoels te doen trillen, en door behulp van deze den indruk van zijn tafereel te verhoogen. Ieder, die ooit de Hunebedden zelf aanschouwde, of de afbeelding van een van deze in de geleerde Verhandeling van Nicolaus Westendorp heeft gezien, - t w a a l f hoofdstukken, van welker tweede afdeeling aan het betoog gewijd is, dat even z o o vele oude volken die n i e t hebben gesticht, - ieder zal ons toe-

geven, dat de historische landschapschilder, bij die overblijfselen van ruwe kracht, met geen minder regt dat licht koos, 't geen ook de hardste lijnen hare scherpte doet verliezen, en aan alles iets van zijn eigenaardig wegsmelten leent.

Wij vleiden ons, dat er een nog dieper zin in die keuze school, doch daarover straks nader; we spraken van een middenvak; dus zijn er ook zijstukken. Wij geven gaarne van deze rekenschap.

Het eerst is dat ter linkerzijde van den toeschouwer aan de beurt; een woelig tafereel, dat ons het leven der geslachten, die deze granietblokken in grafgesteenten verkeerden, op een schoonen zomerdag veraanschouwelijkt. Wij hebben proeven genoeg medegedeeld om de verzekering overbodig te maken, dat Hofdijk den trans met al zijne tinten op het doek weet weêr te geven; bij dit onderwerp geldt het de stoffaadje van den grond, en zie hier, hoe hij dien voor u bevolkt.

‘Uit de ruwe, van boomstammen, vlechtwerk en riet vervaardigde hut, hier aan de beek, daar aan den stroom, gints nevens het woud, treedt eene ruwe, maar welgebouwde gestalte, fier om zich heen blikkende, en de ruige lokken achterwaarts schuddende, naar buiten, en verfrischt zich de laauwe, door den slaap verkwikte leden met een koel bad. De mannen worden daarin door de vrouwen en kinderen gevolgd, en aller voorkomen getuigt van een krachtig gezond gestel. De ruwe, door lucht en zon gebruinde huid bewijst van gehardheid tegen den invloed des weders, onder alle seizoenen; de breede schouderen, de gewelfde borst, de zich sterk afteekenende spieren, toonen hoezeer zy tegen alle vermoeienis zijn bestand. En al geven de rondzwierende rossche hairlokken en knevels het gelaat eene uitdrukking van ontembare woestheid - de onbevangen blik van het helderblaauw oog tempert dat dikwerf niet weinig, en zet het soms zelfs het kenmerk van ruwe goedhartigheid by.

Het uchtendbad is hun afscheid van nacht en rust; de dag heeft daarmede zijne bezigheden voor hen geopend. Eenige mannen, de dierenhuid om het lijf geslingerd, steken den steenen, puntigen hamer, benevens de vuursteenen wigge in den gordel, grijpen boog en pijlen, of de zware lans, beiden met vuursteenen, ook wel met hoornen-

spitsen gepunt, en tijgen ter jagt. Anderen blijven voorals-nog by de grijzaarts, vrouwen en kinderen in het gehucht achter, om er den gestaakten arbeid des vorigen daags te vervolgen, of een nieuwen aan te vangen. Daar gints, waar een inham van den oceaan over den keisteenen bodem een tong in de heide boort, rijst weldra een ranke kolom van blaauwe rook omhoog uit een hoop ontstoken heideplaggen; een reusachtige eikenstam, midden door gespleten en aan de einden ruw afgerond, ligt er nevens. Eenige half naakte mannen zijn bezig met de gloeijende plaggen op het middelvak der stam te plaatsen, en vervolgens het daardoor verkoolde gedeelte met hamers en beitels van jaspis of vuursteenen uit te hollen; een arbeid van geduld en van tragen voortgang, voorwaar! maar het eenige onder hun bereik staande middel om zich een vaartuig te verschaffen, ten behoeve hunner vischtochten langs de boorden der zee.

Eenige knapen zijn inmiddels de heide opgedwaald, en houden zich onledig met het zoeken naar eene byzondere soort van smalle, vlakke vuursteentjens. Kinderspel - waant ge?.... Niets minder dan dat. Een der knapen is gelukkig geweest in zijne vondst: hijgend, maar springend nog van vreugde, komt hy te rug, en snelt naar den grijzaart, die zich daar gints op het mosch van den knoestigen beukenwortel heeft gezet, doch zoo, dat de dichtgebladerde reuzentakken hem den koesterenden gloed van het zonnelicht niet benemen.

“Grootvader!” juicht de knaap reeds op een afstand, “dat is eene fraaie flint!” en hy houdt zijn vuursteenen schat hoog in de hand.

En de oude man wendt den blik van den zandsteen, op zijne kniën gelegd, en waar op hij bezig is met zorg en vlijt kleine flinten tot scherpe pijlspitsen te slijpen. Gretig neemt hy het nieuwe voorwerp in oogenschouw, wendt het naar alle zijden, en zegt met tevreden hoofdknik: “goed, jongen! dat mag voorwaar een zaagblad zijn.” - En werkelijk, met taai geduld zal hy de oneffenheden nog zooveel mogelijk gladden, de tanden voorzichtig uitbeitelen, en het geheel zoo doelmatig aanslijpen, dat het ten volle aan het voorgestelde oogmerk beantwoordt.’

Neem het vergrootglas der critiek ter hand en de moderne uitdrukking r a n k e k o l o m , van den rook gebezigd,

zal u, gelooven wij, het eenige vlekje blijken in dit uitmuntend tafereel.

De wetenschap antwoordt slechts aarzelend, wanneer gij haar vraagt, hoe verre gij in het verledene terug moet treden, om tot den tijd te komen, die deze vergeten geslachten de eerste schreden op het gebied der beschaving zag doen; maar, wat verdere studie aan het licht moge brengen, de phantasie heeft geene beschaming te vreezen, wanneer zij zich als hunne hoogste weelde den wedstrijd voorstelt waarin zij het wild verraste. De worsteling van de dappersten onder hen met de toenmalige koningen des wouds moet een belangrijk oogenblik in hun leven zijn geweest. Wij zijn er den Heer Hofdijk dankbaar voor, dat hij het niet bij het middenvak en de twee zijstukken liet; dat hij in de duisternis dier vergetelheid een vierden greep waagde en onder het Hunebed te Rolde de volgende schilderij van het jagtleven dier dagen plaatse gaf:

'Helder straalt de zon hier en daar op de opene plekken van het woud; helder zingt de meerle op een varentak, en het meezengesjilp lispelt tooverachtig door de groene takken, en de bonte kapellen fladderen levendig rondom de kleurige woudbloemen - maar voor die teder-vrolijke toon der natuur heeft de breedgeschouderde wilde thands geen oor. Slechts wanneer een rondsluipende wilde kat, door de naderende schreden verschrikt, de struiken der blaauwe woudbessen doet ratelen van heur schichtigen zijsprong en snelle vlucht; slechts wanneer het ruischend wiekgeklepper van een nest-waart keerenden reiger of schollevaar over de hooge boomtoppen strijkt, spant het een oogenblik de aandacht des jagers, maar ook alleen om hem de wenkbraauwen te doen samentrekken en het voorhoofd te doen rimpelen: het is niet d i t wild, dat hy thands zoekt, en voor wie de wichtige speer in zijne hand trilt. Maar al wijst hem de hier en daar zichtbare zandgrond duidelijk den indruk van gespleten hoeven, en toont hem hier het spoor van den tragen elo of eland, daar van het driftige boschzwijn, gints van het snelle rendier of schelo, elders van den plompen oiros, somwylen vertreden of overkruist door de breede klaauwen van den bruinen beer, of den kleineren voetstap van den heeten wolf - geen dier sporen draagt het kenmerk van verschheid, en ook de ontschelde plaatsen aan het jonge beukenhout (dat lievelings-

voedsel van het hert), al verraden zy soms het daarzijn van een gantschen sprong, blijken reeds voor eenige dagen afgeknaagd te zijn.

En zoo dwaalt de jager mismoedig om, en vertoornt zich over het luid geschater van den bontkleurigen noot-exter, dat hem als een ruwe spotlach van den vrijen woudvogel in het oor galmt.

Maar hoor!..... Is dat het doffe rommelen van een verren donder? Maar de lucht is zoo blaauw en zoo helder, en de warmte niet boven mate. De jager staat stil, schudt zijne lange blonde hairen achterwaart over de bruine naakte schouderen, en spitst het geoefend oor. Hy richt het voorovergebogen hoofd langsaam op; zijne trekken verhelderen, zijn oog glinstert, hy treedt voort in de richting van het geheimzinnig gedruisch.

Dat bevreemt u, want voor u heeft het iets huiveringwekkends: terwijl het in kracht toeneemt, naarmate hy nadert, blijft het nog even onduidelyk, ja het wordt raadselachtig. Nu eens rolt het weder daarheen als een verwijderde donder, waarvan het toch werkelyk ook verschilt; dan dreunt het, als naderde een ruiterbende in vollen ren, en toch blijft het op dezelfde plaats. Een vreemd geluid trilt er soms door heen; dat is noch zuchten, noch gehuil, noch gebrul - en toch heeft het gelijkenis met dat alles. De tred des jagers wordt omzichtiger. Hy houdt soms een oogenblik stand, en staart onder den neêrgetrokken wenkbraauw scherp voor zich heen. Wordt het hem thans angstig, als ons? Vreeselijk en ontzettend rolt nu het akelig geluid daarheen, en klinkt spookachtig door de doodelyke stilte rondom, als ware het de galm van een wilden strijd, door donkere woudgeesten onder demoniesch gehuil gestreden.

En in der daad, het is zoo; het is een strijd, als op onzen bodem wel nimmer weder zal worden gestreden; het is een kamp, onder demoniesch gehuil, door donkere woudgeesten gekampt.

De jager is het strijdperk naby. Vreeze kent hy niet, maar hy is toch voorzichtig; hy steekt zijn speer langs zijne zijde in den gordel, en beklimt een grijzen eik, wiens knoestige stam, zich aan de kroon in twee hoofdtakken splijtende, hem in den vork eene rustige schouwplaats biedt. Zijn oog vonkelt, en met moeite weêrhoudt

hy een kreet: op een open woudplein voor hem, kampen een monsterachtige bruine beer en een reusachtige woudstier op dood en leven. De bodem, met schraal mosch en karige heîstruiken bewassen, is ten deele doorwroet en omgewoeld, als ware hy van een ploeg doorsneden. Gantsche brokken heide en mosch, korte bruine hairen, of lange, warrige, zwarte vlokken uit de voorhoofdsmanen van den stier, liggen in het rond gestrooid. De beide strijders zijn in de hoogste woede en ontwikkelen de vreeslykste kracht. Op zijne achterklaauwen omhoog gericht, de bloedige muil, met de blinkend witte tanden, wijd geopend, de kleine oogen van een groenachtig vuur glinsterend, schrijdt de beer, ofschoon door zijnen tegenstander ieder oogenblik op den grond geworpen, telkends brommend op hem toe, en tracht zijn vijand met den plompen voorklaauw niet minder scherpe dan geweldige slagen toe te brengen, of wel de lange witte tanden in den buik te slaan. De woudstier daarentegen bukt den groven kop, en draait, met opstaanden, slingerenden staart, luid brullend om zijn weêrpartij rond. De aanblik van het razende dier is vreeslyk. De monsterachtig breede borst en de korte, sterke nek spreken oven luid van zijne bovenmatige kracht, als de vuurstralen zijner ronde, door de ruige voorhoofdsmanen byna overdekte oogen, en het bloedige schuim, waarmede hem borst, nek en schoften besproeid zijn, getuigen van zijne tot het uiterste gedreven woede. Breede, gapende wonden, waaruit het bloed langs de zwartbruine huid neêrdruppelt, doorgroeven reeds zijne lenden, maar immer stort hy nog weder op zijn machtigen vijand los, om hem de korte, spitse horens in de zijde te boren. Maar ziet - na nog eenmaal krachtig teruggeworpen te zijn, neemt de beer thans zijn kans waar, vaart met tanden en klaauwen den stier naar den buik. en scheurt er eene zoo vreeslyk-diepe wonde, dat het ingewand naar buiten woelt. Brullend stort de stier op den dreunenden bodem en wentelt krimpend in zijn bloed, terwijl de overwinnaar zich een paar schreden van zijn offer terug trekt, en met een morrend gebrom zijn eigen wonden lekt.

De jager is in tweestrijd: zal hy toeven tot de beer zich heeft verwijderd, en dan tevreden zijn met eene zoo gemakkelijk verkregen buit, of zal hy afstijgen van zijne schuilplaats, en, den grimmigen overwinnaar bekampende,

ook dezen nederleggen by diens offer? De ruige koning der Germaansche wouden laat hem niet den tijd tot een eigenwillig besluit. Of de laauwe boschkoelte het dier den reuk tegenvoerde, zoo heft het eensklaps snuffelend den muil, richt dien na eenige wendingen naar den ouden eik en vestigt zijne kleine vonkelende oogen op den verrasten jager. Daarna treedt hy plotselyk en zonder beraad op den boom toe, richt zich op zijne achterpooten, en slaat, zich uitrekkende, de nagels zijner voorklaauwen in de schors, dat de spaanders rondom vliegen. De jager, nu aangevallene in stede van aanvaller, beseft het doodelyke van zijnen toestand; hy trekt zijn voet terug, zet zich op de kniën tusschen de klove der beide hoofdtakken en klemt zijn linkerhand met stevigheid om een zijtak. Zoo, half voorover gebogen, de speer opgeheven in de gespierde rechte, wacht hy den aanval af. Met omzichtigheid en het groenachtig oog altijd op den man en diens wapen gericht, klautert het ruige monster naar boven, hooger, steeds hooger..... daar ontfangt het een geduchten stoot, en de hoornen spietspunt dringt het diep in den gevleeschten schouder. Maar grimmig brommende slaat het plotselyk de tanden in de schacht, sleurt den kop wild ter zijde, rukt met deze felle beweging het wapen uit de wond, - maar ook uit de hand, die het zoo krachtig bestuurde, en slingert het naar beneden. Een lichte siddering doorhuivert den jager zijns ondanks, en zijn breede, naakte borst zwoegt heviger. Grijnzend kruipt de beer naar boven; haast bereiken zijne scherpe nagels de onbeschutte, tusschen de boomgleuve gewrongen knie; zijn heete adem vaart koortsachtig op, uit den wijdgeopenden, bebloeden muil, met de lange, glinsterende tanden. Snel heeft de jager den steenen bijl uit den gordel gerukt en bereidt zich tot den laatsten kamp. Er is een oogenblik van ontzettende spanning. Vast is de hand opgeheven, maar de kop van den beer geen oogenblik rustig; rijzende op den stevig ingeklemden linker voorklaauw, heeft hy den rechter teruggetrokken tot een houw, een geweldigen houw, op knie en dij, waarmeê hy den jager zal neêr rukken uit diens wijkplaats, om zich vervolgens op hem te werpen en hem te vermorselen!....

En het is reeds geschied.....

Diep zijn de scherpe nagelen gedrongen in het gespan-

nen vleesch der dij - maar ook doodelyk was de slag, waarmede op denzelfden oògenblik de steenen bijl in den ruigen kop drong, en den sterken schedel barsten deed; en tegelijk tuimelden overwinnaar en overwonnene uit de kroon van den eik op den bodem. Door de pijn der wonde en de schok van den val bedwelmd, ligt de fiere jager daar neêr. Zijn hoofd rust op des beeren schoft; zijn arm is uitgestrekt over het ruige lijf, als bewaakte hy nog zijne buit, zelfs te midden zijner bewusteloosheid.'

Hadt gij een anderen uitslag gewenscht? Het bewijst dat de kunstenaar u belang voor het slagtoffer wist in te boezemen. Voor ons, wij geven aan dezen afloop de voorkeur. Het wordt tijd, dat er ook in de voorstelling onzer heerschappij over het gedierte eenige waarheid kome, en de leeuw in de fabel niet langer de eenige zij die haar verkondigt: 'si mes confrêres sçavoient peindre.' Slechts te zeer heeft ons de nieuwe kunst in dat opzigt gevleid; - bij de oude schuilt ten minste een symbool in het uiteinde van Milo.

Wij hebben u nog op het tafereel op de regter zijdeur opmerkzaam te maken; welligt zijt gij ons reeds vooruitgeijld:

Vergeefs hebben wakkere knaap en nijvere grijsaard, - herinnert gij ze u niet uit het tweede tafereel? - voor den koenen vader, voor den kloeken zoon, de ruwe wapentuigen gezocht en gescherpt! Helaas! zij beide zijn niet de eenigen, die door zoo donker eene wolk worden bedreigd. Zijne arme moeder, wat sloeg zij, 'zoo wel te moede, die kleine, eenigzins zelfs fijne drinknappen, die kom, die beide bekers van geel of roodachtig graauwe aarde, allen hier en daar met ruitvormige of gelijkloopende, soms golvende lijnen vercierd, nu daar buiten aan de volle zonnestralen blootgesteld, alles het werk harer handen;' wat sloeg zy die straks nog zoo welgevallig gade. Als zij gissen konde w e l k e n arbeid zij heden verrigt. 'Weder heeft zy uit den diepen kuil, zoo angstvallig met plaggen en zoden tegen den invloed der zomerlucht gedekt, een klomp der met fijne kwarts of graniet gemengde aarde, die daarin zorgvuldig wordt bewaard, te voorschijn gehaald. Tegen den ronden steen, dien zy, steeds drukkende, in de linkerhand houdt, werkt zy met de rechter de klei gedurig al draaiende op, en vormt alzoo langsaam een bolvormig vaatwerk, waarvan zy nu, den steen ter zijde leggende, de opening eerst naauwer

naar binnen sluit, maar vervolgends naar buiten ombuigt, en dus eenen opstaanden rand verkrijgt. Haastig, en met een glimlach van genoegen, neemt zy thands een stukjen popelbast, en strijkt voorzichtig alle oneffenheden van buiten glad. Met een kamvormig uitgesneden houtspaantjen trekt zy tot verciering “ook” diep in deze klei eenige evenwijdige golvende lijnen, en daarmede is “ook dit” nieuwe nette voortbrengsel gereed. Ziet, zy voegt het vaatwerk in een kring by een, vult allen met drooge spaanders gedeeltelyk op, of hoopt ze er rondom en steekt ze in den brand. En nu, naauwlettend toeziende, en hier en daar de slinkende vlamme voedende, opdat de hitte gelijkmatig werke, voltooit zy haren arbeid, die weder in een groote behoefte zal voorzien.’ Ach, dat zij onbewust ook nog tot een ander doel gewerkt heeft, ‘de arme! zy vermoedt het zoo weinig!’

Evenmin hare schoondochter, ‘die zoo stipt weet, hoeveel tijds en vuurs zy behoeft, om de wilde eikels zóo te braden, dat zy eene smakelijke spijze zijn bij het wild; die het moes uit blaauwe en vossebessen, of uit sleedorens gekookt, zoo geurig dampen doet, op houten of aarden schotel, het uitlokkend maal voor den tehuiskeerende, die zich op zijn tocht met hazel- en beukennooten vergenoegen moest. Ter verkwikking na den strijd, heeft zy hem meer aan te bieden, dan louter eene teug waters; die amphora-vormige potten in gintschen hoek der hut, houden den kostelijken drank ín, dien zy zelve uit woudbessen van sleedorens of gebrande eikels heeft bereid. Dat geele, schuimende, geurige vocht, dat daar nog in de aarden pot staat te gisten, vermoede ik een soort van meê te zijn, ter vervaardiging waarvan haar de honing niet ontbreekt, door de menigte wilde bijen in het woud. Dat is de lievelingsdrank van den jager, en zy ziet met verlangen reeds het uur te gemoet, waarop zy hem de eerste frissche teuge uit den aarden beker zal toereiken. Het is zijn lafenis in den zomer, het is zijne weelde in den winter, wanneer de kil-koude sneeuw-storm daar buiten over de heide en door het krakende woud giert, en hy zich uit verveling neêrvleit op de beerenhuid, by het knappende vuur van dennetakken, het eenige licht in de lage hut. Dan is het de tijd der vertellingen, en terwijl hy een boog kromt, of nieuwe pijlen snijdt, of der vuursteenen of hertshoornen speerpunt een nieuwen schacht vervaardigt, of zijn bijl of hamer een beteren steel bereidt,

verhaalt hy van zijn tochten in het wilde woud, van zijn strijd met den wolf of het reuzenhert, met den beer of den stier. En de kleine knaap, met ingehouden adem luisterende, heeft dan geen aandacht voor de liefkozingen der moeder; aan de lippen zijns vaders hangende, wenscht hy dat de dag daar ware, waarop hy meê zal mogen gaan.'

Liefelijke droomen der verbeidende, door welk een ontwaken zult gy worden gevolgd!

'Het is of de knaap die warling van denkbeelden in den vrolyken blik zijner moeder leest; eensklaps vraagt hy haar: "Waar blijft vader toch, de zon trekt al naar de heuvelen....." En zijn handje wijst naar het westen; maar geen antwoord wacht hy af; hy springt op en snelt heen, want gints dagen de jagers op, uit den lommer der berken, en het moet gewis een goede buit zijn, dien zy brengen, want zy naderen langsaam.

Een ontzettende kreet van rouw en van jammer gaat op!

Het lijk des wakkeren jagers ligt daar neder naby den ingang der hut, die hy niet meer zal betreden. Gillende, en in de woestheid harer smarte, zich de hairen uit het hoofd rukkende, heeft de vrouw zich neêrgeworpen op het harte, dat opgehouden heeft te kloppen. Met de nagelen zich den boezem openrijtende, knielt zijne oude moeder daarby, en mengt hare tranen en haar weegeschrei met dat harer dochter. En de grijze vader, den strakken blik gevestigd op het bleek gelaat des dooden, is stom in zijne smart; smart, die te angstiger drukt en te feller spant, omdat hy haar niet m a g , niet w i l uiten; klagen past der vrouw, en het is haar eene eere - by den man ware het eene lafheid; hy bezwijkt voor niets dan voor den dood, en dan nog zonder vreeze; maar hy worstelt met de smart, en hy overwint, hy bedwingt ze. Dat weet ook de knaap reeds: hy hoorde het zoo vaak van de lippen, die zich nu nimmer weder tot hem openen zullen. Koud, ijskoud als de verstijfde hand zijns vaders, is zijne kinderhand, die hy aan het kleed zijner moeder klemt; maar schoon hem de tranen uit de oogen dreigen te bersten - hy stampvoet, hy w i l niet weenen, hy wil zijns vaders lijk geen oneere doen - en hy verbijt zijne smart, tot hem de lippen bloeden.

De vrouwen uit het gehucht klagen en schreien luide met de vrouwelyke verwanten des dooden; de mannen betoomen zich allen, maar niet uit gevoelloosheid: hoort dat

beter in de warmte der vereering, waarmede zy over den gestorvene tot zijnen vader spreken; in de verheffing van zijnen moed, in de bewondering zijner kracht; en wel niet het minst in de belofte, die zy hem doen, dat de steenen lijkheuvel hoog zal oprijzen, opdat hy ver kan gezien worden over de vlakte, een getuige van den roem des wakkeren, wiens stof er onder zal rusten.

Reeds zijn er ook gegaan, om te zorgen dat de uitvaart plechtig en prachtig kunne geschieden. Zy verzamelen uit het bosch droog dennehout, in genoegzamen voorraad om er een hooge mijt van op te trekken. Zoo geschiedt het. En nu weeklaagt en schreit de oude vrouw: hoe weinig zy vermoedde, toen zy heden een zoo schoone vaas vormde, dat dit de lijkbus voor de assche heurs eigen zoons wezen zou! Maar toch gunt ze het geen ander, 't is het laatste wat zy hem nog geven kan, het is nog als de laatste band tusschen haar en den doode; het is nog als het symbool harer innige verknochtheid aan hem, dien zy eenmaal onder het harte heeft gedragen, en sints altoos in het harte droeg.

Achter het bruine eikenhout, dat de westelyke heuvelen zoomt, wikkelt zich de zon in heur purperen avondroodsluier, en eindigt den dag; en nu ook rijzen de knetterende vlammen uit den harstigen houtstapel, en kleuren bleek by den rosschen glans des hemels, en werpen een treurigen lichtglimp op allen, daar rondom heen, mannen en vrouwen, die tot het afscheid van den vertrekkenden broeder zijn samengekomen. Maar naarmate het luchtgewelf verdonkert, wakkeren de vlammen aan in rooden gloed, en het wilde lijkmisbaar der vrouwen wordt huiveringwekkend om te aanschouwen by dat wisselende licht, wassende en slinkende, en weder hoog opgolvende en uitwaaiende op den avondwind, als de donkerroode banier des doods, verre zichtbaar over de eenzame heide.'

Het H u n e b e d t e R o l d e , - juicht ge met ons den meester voor deze schoone schetsen niet van ganscher harte toe? Hij verdient het ten volle. Wat zegt het, dat geen geschiedblad de gedachtenis heeft bewaard van den nacht, waarin die assche der urne werd vertrouwd, van den morgen waarop die granietblokken ten gedenkteeken om de lijkbus werden zaamgetast? Trots de vijf en twintig eeuwen, die er over zijn weggevaren, hebben wij al den een-

voud, die het tijdvak kenschetste, aanschouwd. Uit de vergetelheid, waarin dat volk is weggezonken, verrees het een oogenblik weder voor onze oogen; wij smaakten zijn lief en leed mede; wij huiverden voor den ernst den dood van den beginne af eigen..... Menschen als wij, sloeg ook hun harte menschelijk; - weêrhoudt gij de vraag: hieven hunne handen zich uit die duisternisse ook niet ten hemel op?

Indien wij in de plaats van onzen schilder geweest waren, wij zouden het welligt gewaagd hebben, boven middenvak en zijdeuren en wedstrijd tusschen de woudkoningen, een vijfde stuk op te hangen; oordeel zelf, of de vermetele verwachting, die wij er van koesteren, in teleurstelling zou zijn ondergegaan.

Westendorp besluit zijn critisch onderzoek: Welke volken hebben de zoogenoemde Hunebedden gesticht? met de woorden: ‘Naar ons inzien is het geheel onmogelijk, de Hunebedden aan eenen anderen volksstam, dan dien der Kelten toe te schrijven. Kimbren toch, Briten, Bretons en Kelten zijn spruiten van denzelfden tak.’ Het spoor, door dezen ingeslagen, blijkt door onzen schrijver te zijn gevolgd, aan de hand van den verdienstelijken Janssen evenwel, die zijne wetenschap verder brengt. Wij wenschten te weten, of hij het zou hebben gelaakt, wanneer onze schilder voor de behandeling van het onderwerp partij had getrokken van de studiën van Henri Martin? Wij lezen in de Gaule Indépendante van dien historicus: ‘On rencontre çà et là, dans nos contrées, rarement dans les plaines, plus fréquemment dans les pays de montagne, moins retournés, moins renouvelés par la charrue et le marteau de la civilisation, d'énormes blocs de pierre brute dressés et fichés en terre isolément ou par groupes régulièrement alignés. Ils s'élèvent le plus souvent sur des buttes ou tombelles soit naturelles, soit faites de main d'homme. Quelquefois le bloc, au lieu d'être planté en terre, est posé en équilibre sur une autre pierre ou sur le sol, et oscille au moindre choc sans jamais quitter sa base. Ailleurs, des piliers bruts supportent une table composée d'une ou de plusieurs grandes pierres plates, et forment une espèce de grotte fermée à l'un des bouts par d'autres rochers plats. Certaines de ces grottes factices ont au moins vingt mêtres de profondeur. Sur quelques points beaucoup plus rares, les blocs sont disposés en vastes cercles inclus les uns dans les

autres. Les légendes rustiques attribuent ces étranges constructions à des êtres surnaturels, et les hommes instruits se demandent avec étonnement si le monde primitif possédait tous les secrets de nos sciences mécaniques pour avoir pu transporter de telles masses de grès ou de granit à des distances parfois très considérables des gisements d'où on les a extraites.' Ook de Drentsche Hunebedden nopen tot dezelfde vraag, en ter beantwoording van de eene en de andere vergelijken wij onwillekeurig met de voorwerpen, in Frankrijk in die heiligdommen gevonden, de overblijfselen in ons vaderland uit deze grafgesteenten zaamgegaard. 'Quel est le sens, quel est le but de ces monuments bruts, où l'homme s'est évidemment fait une loi de ne modifier en rien les formes de la nature? Ce que des fouilles réitérées ont révélé avec certitude, c'est que les tombelles ont le plus souvent un caractère funéraire, et que ce caractère appartient également au moins à une partie des dolmens, comme du reste l'indiquent les poésies gaëliques et kimriques. On ne peut douter, d'après les mêmes témoignages, que ces grottes factices, sous lesquelles on déposait les cendres des héros, n'aient été aussi des sanctuaires. Nous savons encore que les enceintes sacrées où se célébraient les rites religieux, soit qu'elles ne fussent que de simples cercles de pierres, soit qu'elles renfermassent des constructions, étaient appelées *Nêmèdes* (*Neimheidh*) du nom d'un mystérieux patriarche oriental, personification de l'unité de la race gauloise en Asie, père commun des Gaëls et des Kimris. Dans ces enceintes étaient entassés, au pied des étendards nationaux, les trophées des victoires gauloises, les dépouilles de l'étranger, consacrées aux puissances célestes, protectrices de la Gaule, et mêlées aux trésors métalliques arrachés aux flancs des montagnes ou recueillis dans les sables des rivières. D'énormes lingots d'or et d'argent étaient étalés dans les Némèdes, sans que personne y portàt jamais une main sacrilège, ou gisaient plongés au fond des étangs sacrés qui avoisinaient les enceintes.' De overblijfselen in den vreemde, het lijdt geen twijfel, getuigen van grooter beschaving, grooter weelde, dan de verzamelingen van onzen bodem. En echter valt, volgens den Heer Janssen zelven, aan den volksstam, die ten onzent deze gedenkteekenen achterliet, alle vooruitgang niet te ontzeggen. 'Onder de voorwerpen,'

schrijft hij, ‘ten gevolge van meest opzettelijke onderzoekingen ontdekt, zijn zeldzame stukken, waarvan het buitenland er geene kan aanwijzen. Zoo zijn geheel éénig twee in het hertogdom Limburg gevondene, fraai geslepene wiggen van jaspis, ter zijde van een fijn geboord gaatje voorzien, om aan een' riem gedragen te kunnen worden, en welke boring slechts met een metalen werktuig kan geschied zijn. Metalen voorwerpen nu komen volgens buitenlandsche onderzoekingen, nimmer of hoogst zeldzaam voor in de zoogenaamde hunenperiode. Bij ons te lande echter zijn zij reeds meer dan eens nevens steenen voorwerpen gevonden in de provinciën Gelderland, Utrecht, Groningen en Friesland.’ Vreest gij er nog voor, dat de wetenschap een kreet van verontwaardiging zou hebben geslaakt, wanneer de phantasie, in den mist, die zeven, zes, vijf, vier eeuwen voor het begin onzer jaartelling, niet enkel over ons vaderland, maar over geheel het noordwestelijk gedeelte van Europa lag, den fakkel des onderzoeks een weinig vooruit ware gestreefd?

Wij hadden dan, boven de Hunebedden bij maanlicht, in een maagdelijk woud een groep van barden en druïden gezien. Wij weten niet of het ons gelukt zou zijn met Henri Martin de druïdische drieëenheid aan het licht te brengen: ‘trois unités primitives, et, de chacune, il ne saurait y avoir qu'une seule; un Dieu, une Vérité, et un point de Liberté; c'est à dire le point où se trouve l'équilibre de toute opposition (Triade I, le Mystère des Bardes de l'Ile de Brétagne). Wij twijfelen er aan, of wij, de tweede Triade overnemende: Trois choses procèdent des trois unités primitives: toute vie, tout bien, et toute puissance,’ en haar, met zijne woorden verklarende: ‘Ainsi, Dieu ou l'Être existant par soi même, Dieu-Vérité, Dieu-Liberté, voici la trinité druidique. Ainsi, le Dieu des druïdes est l'antithèse absolue du Dieu Destin ou Fatalité: Dieu est “ce que rien ne fait pencher de coté ou d'autre” et la pierre de l'équilibre est le symbole du Dieu-Liberté;’ met evenveel vertrouwen op onze plastische voorstelling zouden geëindigd zijn: ‘les pierres *muettes* recommencent à parler pour nous.’ Slechts dat durven wij beweren, dat wij er ijverig naar zouden hebben gestreefd, de zieners en wijsgeeren in beeld brengende, een begrip te geven dier theologie, welke de kracht ten wereldzetel verhief in Esus, den Eeuwigen Vader, die de

verpersoonlijkingen van geestelijk en stoffelijk licht, van heldenmoed, natuur en onsterfelijkheid tot dienaren had, maar ‘aan wien geene verpersoonlijking der liefde tot blijde bode was bedeeld.’ ‘La religion de l'Amour ne s'est point encore levée sur l'Occident,’ besluit Henri Martin.

Het is maar een wenk, maar een wensch, welken wij voor beter inzigt gaarne prijs geven. Welligt werden wij er toe verlokt door die beheerscheresse onzer dagen, de muzijk, welke den druïden ook in hare wereld de onsterfelijkheid heeft gewaarborgd. Göthe moge hen, in de schoone bede, in die erste Walpurgisnacht: - ‘reinig ons geloof, zoo als de vlam uit den rook gelouterd opstijgt!’ - te zeer tot dienaren van den god des lichts hebben verheven, op de toonen van Mendelssohn Bartholdy zingt heel de wereld hun na: - ‘belemmere men vrij onze oude ommegangen, uw licht, wie kan het ons ontrooven?’ - En de Norma! waarin de poëzij van Romani, schaarsche verdienste in een operatext, met de muzijk van Bellini wedijvert, kunt gij het ons niet ten goede houden, dat wij aan haar ‘Casta Diva!’ dachten, toen Hofdijk ons het maanlicht in zijn middenvak zoo meesterlijk schilderde, dat de hoop ons streelde eene harer vroegste voorgangsters op onzen grond te zullen zien?

Beslisse hij zelf, of zijn historische zin het hem bij de omwerking voor eene toegewenschte tweede uitgave van dit boek zal vergunnen.

Wij nemen dankbaar afscheid van het historische landschap, aan de eerste of steenperiode ontleend; de beide stukken uit het tweede of Germaansch-Romeinsche tijdperk zijn aan de beurt: (II.) de Grafheuvelen te Alfen, en (III.) de Huneschans aan de Uddeler Meer.

Eer gij tot de beschouwing overgaat, gunt gij der wetenschap, hopen wij, het woord. ‘Het tweede tijdperk,’ zegt de Heer Janssen, ‘levert overblijfselen uit den worstelstrijd met de Romeinen, van Julius Caesar tot op de Merowingers.

Hier vallen twee groote afdeelingen afzonderlijk in het oog: de eene Germaansch, de andere Romeinsch.

De vooruitgang, dien de beoefening der Germaansche overblijfselen in de laatste vijf en twintig jaren gemaakt heeft, schijnt grooter te zijn, dan die van eenige eeuwen, die vooraf gingen.

Dat onderzoek betrof bijzonder de grafheuvelen, waarvan er vooral in Gelderland, Drenthe, Over-IJssel, Noord-Brabant en Limburg nog vele gevonden worden, en die de verbrande overblijfselen der afgestorvenen, in eene doodsurn vereenigd, en soms vergezeld van eenig huisraad, sieraad of wapentuig, bevatten. Naast de geschreven geschiedenis, en de taaloverblijfselen zijn die grafheuvelen de voornaamste bron, waaruit het leven der oude Germanen en de trap hunner beschaving kunnen gekend worden.'

De Grafheuvelen te Alfen (II.) hebben de stoffe geleverd voor een dubbel doek, een man en een vrouw; wilt gij met ons de teekening der beide figuren waarderen?

'Eene krachtige, mannelijke gestalte, het helderblaauw oog fier om zich heen gericht; de blonde hairen (nog ruig genoeg schoon van een bronzen diadeem omsloten) met een bronzen naald saamgeknoopt; een korten mantel van dierenvel om de breede schouderen geplooid; het forsche bovenlijf in een wollen gewaad gehuld; een kort zwaard aan den gordel; de beenen licht geschoeid; een sterke speer in de gespierde rechte en een veelkleurig schild aan den linkerarm - daagt te voorschijn.

Hy treedt voort op de heide, overschaduwd door krachtig geboomte, forsche dennen, onomvaambare eiken, prachtige beuken elkander afwisselende; hier en daar schijnen u uit haren schoot bijenkorven van een ongehoorden omvang op te rijzen; maar naderby gekomen bespeurt gy, dat het woningen zijn, uit paal en vlechtwerk vervaardigd, overpleisterd met graauwe, roode, of zelfs veelkleurige, blinkende klei, en gedekt met riet of stroo, waaruit door eene opening in den top, de grijsblaauwe rook wervelend naar boven klimt. Door de deur, de eenige opening daar beneden, naar binnen starende, ontwaart ge op den harden kleibodem in het midden, een aarden pot op het plaggenvuur, en, by die roode vlam en het halve daglicht, eenig ander ruw aardewerk, met eenige lange houten bankjes daar rondom; stroobundels en dierenvellen in een hoek; wapen, maar ook akkertuig aan den wand: de yzeren spade zoowel als de bronzen bijl, het zeissen zoowel als het zwaard, en de steenen of houten hamer met boog en pijlen overkruist; hier en daar ook een ruwe strik of koord van hennep, en op uitgestoken latten, of een niet gants onge-

schaafde plank, eenig vaatwerk, een paar stierenhorens en eenig grof naar lijnwaad zwemend soort van doek.'

Als ge niet m o ê g e s t a a r d zijt, dan hebt ge weêrgalooze oogen.

'Daar buiten spelen naakte kinderen in het zand, tusschen kraanvogels en ganzen; spinnen vrouwen, het rokken steunende met de kniën, of breken graankorrels in den steenen handmolen; drijven slaven het akkerwerk met ploeg, spade of eg, of zijn anderen bezig met het droogen van huiden, het vlechten van korven en dergelyken arbeid. De kudde der schapen blaet op de heide, de heerde der zwijnen knort in het woud. Is het niet of de paerel des gezelligen levens reeds zichtbaar wordt in de schulp, hier, waar deze krachtige, niet altoos matige, maar trouwhartige, eerlijke, vaderlandslievende en strijdzuchtige Germaan, het leven met al deszelfs wisseling geniet?

Krachtig - ja, krachtig; van den oogenblik af, dat zijn vader hem in de openbare volksvergadering het schild aan den arm hing, (dat rechte mannelyke kleed en de eerste eere der jonkheid!) en hem de priem in de hand gaf, en hem daarmede mondig en vrijen man verklaarde, heeft hy geen gevaar op de jacht, geen nood in den strijd gevreesd of ontzien. Wanneer de rij der jongelingen zich deelde tot den zwaarddans, was er geen vlugger dan hy om het gewaad van zich te werpen, de lenden te omgorden, en, stout tot vermetelheid, het onbeschutte lijf schijnbaar prijs te geven aan de dreigende wapenen, om in de snelheid der wendingen, waarmeê hy ze ontweek, zijne vlugheid by zijn moed te doen bewonderen. Wanneer de rij zich vormde tot een gesloten kring, het strijdgeweer geheven in de hand, aarselde hy nooit tot het gevaarlyk spel, maar nam zijn rappen loop met goede maat, en zijn forschen sprong met zooveel kracht en zekerheid, dat hy ongedeerd heenstoof over de hoofden, en een daverend gejuich den lauwer der goedkeuring om zijne slapen vlocht. Waar zijn stam de wigvormige slagorde tegen den vijand aanvoerde, streed hy mede een der eersten aan de spits, luide zijn stem verheffende in den aangeheven strijdzang; was het vrede in de marken en vrede rondom, te langen tijd, en kon de strijd met den woudstier, het everzwijn of den beer, - of de jacht op het snelle hert, of den listigen wolf, hem niet langer boeien,

dan trok hy naar een naburigen krijgvoerenden stam, om zijn arm niet te doen verslappen in het voeren van het zwaard, om zijn speerspits niet te kleuren met het bloed slechts der wouddieren, ja, zelfs om met nieuwe wonden, als eereteekenen vercierd, te toonen, hoe hy steeds dáár had gestreden, waar het gevecht het vinnigst, de overwinning het hachlykst was geweest. Niet altoos matig - want ook hy deelde in de zwakheden en gebreken zijns volks. Wanneer het dobbelspel met de geteekende merkhoutjens al de aandacht van zijnen licht geprikkelden geest boeide, en daarby het gerstebier bruischte in den rondgaanden ossenhoren, of het fijne schuim van den geelen meêdrank zijne lippen besproeide - dan kon hij alles vergeten rondom zich, en zijne bedaardheid weêrloos opgeven aan de wisselende indrukken van het onzekere spel, aan de schuddingen en schokken van winst en verlies; en, getergd door het laatste, zoû hy in den roes der drift alles, ook het kostbaarste, ja, het hoogste goed eens mans, zijn vryheid, op een worp hebben gezet. Maar ook dan, ware hem de kans tegen geweest, zou het gebleken zijn, hoe ontwijfelbaar op zijne trouw en eerlijkheid te bouwen viel, want hy zoû (mocht het dan ook zijn met verbeten leedgevoel) zijne lange lokken, de schoone dracht der vrijen, hebben geofferd, zich den smaad der hairscheering hebben onderworpen, en in het gering slavenleven zich der dienstbaarheid hebben getroost, zelfs in het waarschynlijk vooruitzicht, van weldra uit het land te worden gevoerd - want de overwinnaar schaamde zich gewoonlijk zulk een winst, en ontdeed er zich meestal van aan een vreemdeling of slavenkoopman.’

Mogt gij opmerken, dat het onmogelijk is, dat alles dier enkele figuur aan te zien; wij geven u van harte toe, dat het beter zou geweest zijn, zoo de eigenaardigheden zich in een boeijend feit, allengs en verrassend, hadden bloot gegeven.

‘En niet minder dan zijne onkreukbare trouw, was zijne warme vaderlandsliefde, de gehechtheid aan het land zijner goden, zijner vryheid, zijner gaard. Mocht hy het zich ook eene schoone toekomst rekenen, eenmaal, verbleekt van hairen en baard, maar gevierd om zijnen ouderdom door alle jongeren, aan te zitten onder de gryzaarts op den heuvel in het eikenwoud, om te beraadslagen over het welzijn des stams, om te oordeelen over vergrijp

en misslag, om te beslissen van oorlog en vrede, naar de leiding des priesters, voorgelicht door roschgebriesch of vogelgeschrei - niet minder schoon was hem het vooruitzicht, om eenmaal te mogen vallen in de verdediging van zijn recht of zijne bezittingen, tegen vreemde aanranding, wanneer de nood het eischte. En z o o geschiedde het ook.

Nog lang voor het tijdstip, waarop zijn leeftyd hem het recht gaf, tot aanzitting op de zodenbank in den heuvel, werd er een gericht gesproken, treurig genoeg, en de dorre boom aan het met hazelroeden afgezette gerichtsperk droeg het lijk van een man, met verachting aan die verwederde takken opgehangen, want deze ellendeling had zich aan verraad jegens den stam schuldig gemaakt. - En nu was er verwarring in de heem en in de gansche marke, maar geen angst. De speeren en pijlen werden geslepen, en de zwaarden en bijlen gewet, en alle tilbare have vervoerd en de kudde opgedreven, en alles saamgebracht binnen een gunstige plek in het woud, haastig nog met paalwerk omtuind en met aarde omwald. Hutten werden daar opgeslagen en stallingen voor het vee, en verspieders kwamen en gingen heen en weder, en brachten eindelijk de tijding dat de krijgers uit het zuiden, mannen met zwarte hairen en oogen, half onder blinkend ijzer bedekt, de borst met flikkerende platen belegd, en het vonkelende schild tot schuts-, zwaard en speer tot aanval-wapen - in aannadering en naby waren.

En zy kwamen ook, met hunne vergulde adelaars en hun stalen moed, al was hunne bende niet groot; en zy deden kloek den aanval op de onaanzienlijke sterkte, die van geene overgave wilde weten. Heet was het gevecht, want Romes knechten waren geene tirones, en zy kenden den strijd in de wouden van Germanië; maar de zonenzelfs dier wouden waren onbevreesd, en hadden het gezworen, wel hun leven, niet hunne schuilplaats den vreemden vyand te laten. Waar het vreemde zwaard een bres had gehouwen in de rijen der mannen, die niet meer kon worden aangevuld, daar traden de vrouwen in hunne plaats en wreekten de dooden met dier wapenen. En - de alverwinnende kinderen van Romulus moesten hier het hoofd terughalen voor de kinderen van Tuisto; zy hielden af en weken. Niet de minst vurige der vervolgers, die uit de omschansing stormden en hen nastortten, was

de held, die reeds eenigermate onze belangstelling heeft verworven. Maar hier verliet hem het wufte geluk: door de pijl eens vluchtelings in de borst getroffen, sleepte hy, ondersteund door eenige zijner wapengenoten, zijn bloedend ligchaam naar het gewijde woud, den tempel der goden, die hy geëerd en gediend had, die nu hunne Walkuren, de gevleugelde strijdmaagden, zouden zenden, om zijne ziel over te voeren naar het zalig Walhalla, waar hy zou verkeeren met de edelen en helden die hem waren voorgegaan, en ook zou verwelkomen degenen, die na hem zouden komen, en die by zijn grafteeken op aarde reeds hadden gehoord, de verhalen van zijn moed en zijne deugd.

En in het geloof aan zijnen roem hier beneden, het geloof aan eene zaligheid daar boven, sloot hy het oog en sliep in.'

Eer wy in bijzonderheden ontwikkelen, waarom voor ons dit Historische Landschap in een verhaal van bekende eigenaardigheden uit het leven onzer vroege voorouders is ondergegaan, zien wij met u op naar de pendant dezer teekening, de Germaansche vrouw.

'Fier van houding, rank van leest, edel van gelaat en vol vastheid in den gang, treedt eene schoone blonde vrouw daarheen. Hare glansende lokken zijn achterwaart gestreken langs den frisschen wang; haar doorschijnend blaauw oog, tintelend van teêrheid en liefde, rust op het dartel, mollig kind, aan haren boezem gedrukt: een heerlyk knaapjen, de spartelende leden door geene knellende windselen omzwachteld, maar slechts ten deele opgevangen in de geschorte plooijen van het eenvoudig wollen gewaad der moeder, dat met een gordel om heur middel bevestigd is, en laag den voet overdekt. Ik ken haren naam niet, maar naar den glans heurer schoonheid, mag zy wel Bertha, naar de vlugheid van haren gang wel Swinda, naar den edeldom, die van haar uitstraalt, wel Adelheid worden geheeten. Zy is een edel beeld, die dochter van Taxandrië, een toonbeeld van kuischheid, van trouwe, van onverschrokken moed.

Van kuischheid - voorwaar! Vry en onbevangen mag zy het hoofd verheffen, als al de dochteren van heur geslacht, nooit besmet door de herinnering aan eene, die met afgesneden hair, beroofd van gewaad, door den beleedig-

den echtgenoot in tegenwoordigheid harer verwanten, ter deure werd uitgestooten, en met geesselslagen door de gantsche heem gedreven, onder den schandkreet: “echtbreekster!” - Rustig en rein, als de open blik van heur oog, was zy de lust der jongelingen van haren stam. De wet die bepaalde, dat hy die eene vrouw eene hekse schold, byna zooveel zoengeld moest betalen, als wie een vrijen man had geslagen: of dat hy, die eene vrouw tegen haren wil hand of vinger aanraakte, het strafgeld betalen moest, dat op het afkappen van eens vrijen mans vinger stond; of wederom, dat, wie haar tegen dank of moedwillig den arm beroerde, de boeten betalen moest op het afkappen van eens vrijen mans duim, - deze wet behoefde z y niet; - heur fiere oogopslag en vorstelijke gestalte voldeden, om ook den overmoedigste in toom te houden.’

Bravo, bataafsche meester!

‘En zoo trad zy daar heen, geëerd en gevierd door allen en begeerd door velen, tot op den dag, toen zy uit handen van eenen der edelste twintigjarigen, een jok ossen, een getoomd paard, een bontverwig schild, een speer (framee, priem) en een zwaard ontving, en hem daarvoor eenige krijgswapenen in vergelding schonk; daarby werd er een offer geeischt aan Freya, en de beker geplengd, en de priester zegende hen met het teeken van Donars hamer, - en alzoo was zy nu gehuwde vrouw geworden, en bond hare lange, goudblonde hairlokken op.

En zy was haren gade waarlyk eene vrouwe in de schoone beteekenis des oorspronkelijken woords (frow) vreugdebrengster. Bleek toen hare trouwe en hare aanhankelykheid aan hem, die nu heur heer geworden was, maar dien zy lief had met het volle gemoed eener vrije vrouwe - ook de stoutste der grondtrekken van Tuiscoos kinderen - allen verloochende zich niet in haar: - Rijst op uit uw woudgraf, gy verslagen Romeinen! rijst op om te getuigen, hoe ge haar zaagt, te midden harer zusteren, binnen de aarden omwalling, met de bleekheid der kalmte op het gelaat, maar den trek der beslotenheid om den mond, en den vuurstraal van den dreigenden moed in het oog, de mannen aanvurende door hare taal, de vrouwen aanmoedigende door haar voorbeeld. Het blanke zwaard, het geschenk by haren echt, blonk in hare hand

als eene schitterende flits. De eerste nevens de mannen in de bres, was zy ook de eerste der vrouwen, die de gevallenen wreekte, en het staal kleurde met het bloed der Romeinen, wier helm voor de kracht harer slagen geen genoegzame beschutting kon zijn; flikkerend als een bliksem trof het ook even fel, en vergrijsden uit de legioenen, die helden hadden getrotseerd en overwonnen, vielen van hare hand. Haar geslacht was trotsch op haar, en mannen wezen hunne echtgenooten haar aan, als het volmaakte beeld der Germaansche vrouw.

Mishaagt u deze fierheid wellicht in eene vrouwe: vindt gy, oordeelende van het standpunt o n z e r dagen, hierin iets te hards, te mannelijks, vergeet niets, dat slechts de omstandigheden des tijds van de waarde zulk eener handeling beslissen; dat de edelheid van een karakter uitblinkende in een oogenblik van nood, niet vraagt in welken vorm die nood verschijnt, maar zich zelf terstond daarnaar richt. Bevalliger en zachter eigenschappen te ontwikkelen, bleef der toenemende beschaving voorbehouden.

Maar gy hadt haar ook kunnen zien uitblinken in de kracht der vrouwlyker eigenschappen van de vrouw. Vraag het haren echtgenoot, wat zy hem is geweest, als bestuurster van zijn huis en hof, als moeder der zonen, die zy hem schonk, en waarvan zy er een opvoedde tot een krachtigen knaap, dien de vader het eene eere en glorie rekende, onder zijne verdere leiding te kunnen nemen, om hem tot erfgenaam van zijn eigen roem te doen ontwikkelen. O! hy zal u antwoorden uit zijnen heuvel, dat zy zijne vreugde en zijn hoogmoed is geweest; dat hy na haren dood in 't verborgen dikwerf tranen heeft geweend, als de plenging der dankbaarheid op hare groeve, en als de tolken zijner onheelbare smarte over de bittere hopeloosheid van heur verlies - omdat in zijn leven het verward en duister begrip zijns heidendoms van eeuwigheid hem niet kon troosten met de hope des weêrziens van wie hem te vroeg was ontvallen.'

Fair play! is onze leuze, en we hopen haar ook ditmaal getrouw te zijn gebleven. Wij hebben van het eerste tafereel, dat ons uitmuntend gelukt scheen, fragment bij fragment medegedeeld, allen door den bekenden rooden draad aaneengestrengeld. We zijn niet tot het volgende over-

gegaan, dan na der wetenschap het woord te geven, om u in het oog te doen vallen, hoe zeer de overblijfsels uit de tweede periode naar die uit de eerste zweemden, hoe beide slechts g r a v e n zijn, en het dus onbillijk zou wezen in de inleiding der twee opstellen groote verscheidenheid te verlangen. Verre van het er bij te laten en te verzoeken louter op ons woord te worden geloofd, hebben wij u de eene als de andere beeldtenis doen gâslaan; thans, nu wij lang genoeg met u, het laatst voor de betrekkelijk best gelukte der beide, hebben stil gestaan, thans vragen wij u af, of zij u bevredigen? Wij mogen onzen schilder met geen toestemmend antwoord vleijen. Immers, wat zou er worden van den lof, waarop hij onzes inziens aanspraak mogt maken voor de treffende schildering van natuurschoon en de boeijende voorstelling van jagtgevaar in de eerste stukken, wanneer wij in de twee portretten dezelfde frischheid waardeerden, wanneer wij erkenden door zijn talent zoo goed met de opbloeijende Germanen als met de ondergegane Kelten te hebben verkeerd?

Het hapert naar ons gevoelen zoowel aan de wijze, waarop hij het onderwerp behandelde, als aan gebrek van studie der stoffe zelve; we hebben bezwaren ‘et contre la forme et contre le fonds.’

Fair play, - getroost u dan nu, dat wij onze gedachten ontwikkelen.

H i s t o r i s c h e L a n d s c h a p p e n , en h e t N e d e r l a n d s c h e V o l k , in de v e r s c h i l l e n d e t i j d p e r k e n zijner o n t w i k k e l i n g , heeten de beide boeken, welke wij in dit opstel beproeven te behandelen. Van het eerste hebt ge reeds meer dan een flaauw begrip, hopen wij. In het tweede stelt de auteur zich voor, zijnen lezers ‘zoo levendig mogelijk in eenen vroegeren maatschappelijken toestand te verplaatsen, en ook langs dezen weg bij te dragen tot een meer helder begrip onzer geschiedenis.’ Het eene behoort, als het geslaagd zal mogen heeten, eene schepping der kunst te blijken, waarvoor de wetenschap gaarne hare schatten veil gaf. Het andere heeft, om zijn wit te treffen, slechts onze kennis uit te breiden, ten gevolge van die welke door studie het eigendom des schrijvers werd; een aangename voordragt is daartoe maar middel, - eene verdienste, een vereischte, zoo ge wilt, doch hier niet dan van ondergeschikten aard. Het zou onheusch zijn, zoo iemand er aan twijfelde, of de Heer

Hofdijk ons het eene niet zoowel als het andere zou kunnen leveren; hij heeft in beide opzigten reeds lang de sporen verdiend. Eerbied eischt zijne werkzaamheid, en vele zijn de gaven hem bedeeld. Waaraan schort het dan, zoo wij niet mogen getuigen, dat hij ten volle zijn doel heeft bereikt? Beide boeken bestaan uit v o o r l e z i n g e n .

‘Welk een paradox!’

Een oogenblik, als ge wilt.

Voorbij zijn de dagen, waarin de schoone letterkunde onder de omhelzingen onzer verhandelaars dreigde te stikken. Avond aan avond een deftig zwart-gerokte twee uren lang te moeten aanzien en aanhooren, om het even of de blik des sprekers van bezieling of van botheid getuigde, onder voorwaarde, alles, alles te slikken, rijp en rouw, zonder onderscheid, des noods met huid en haar, om, eindelijk, als het ‘ik hebbe gezegd,’ had geklonken, beleefdelijk bedankend nog in de handen te klappen, hoe hield het schepseltjen het uit! Zoo er geene verstandsverbijstering op volgde, wij gelooven, het zij u in vertrouwen toegefluisterd, dat het slechts daaraan viel dank te weten, dat ze bij wijle de vrijheid nam, onder het gegons en geraffel een dutje te doen. Gelukkig echter was zij vrienden rijk, die, van dit middel geen minder verderf vreezende dan van de teistering zelve, beproefden de wigtige woordvoerders op eene andere wijze te keer te gaan. Het eischte meer dan moed, het eischte overleg, het eischte geest vooral, de gansche schaal zijner scherpte; geest, van scherts des noods tot spot stijgend. Is er iemand onder onze lezers, dien het niet heugt, hoe de pijlen van den humorist regts en links stoven en snorden, niet in het wilde, neen, het gros voorbij en over de honderden heen, den weinigen hoofden der schare vlak in 't gezigt. Er waren trompetten en bazuinen gestoken, bij de verkondiging van ‘de Pligten van den Spreker;’ - slechts een fluitje accompagneerde het antwoord ‘over de Pligten van den Toehoorder;’ - maar de deftig zwart-gerokte menigte was in verwarring gebragt, deinsde achteruit, werd telbaar, dunde tot enkelen..... de verhandelwoede had uit. Er zou lang een zuil voor dien held zijn opgerigt, als het feit maar niet boven het begrip der middelmatigheid ging!

We zijn er hem niet minder dank voor verschuldigd, dat hij ons vrijwaarde van de overstrooming! En weet gij beter

middel hem daarvan blijk te geven, dan door het onderzoek der vraag, of de stroom, thans binnen zijne oevers bedwongen, voor ons verkeerd is in den weg die ons het veiligst verder brengt?

Wij hebben drie soorten van verhandelaars overgehouden: verhandelaars ‘selon leur bon plaisir,’ of zoo ge wilt, over losse onderwerpen, die wel een weinigje naar de oude zweemen, maar van welke geen enkele echter meer zeggen durft: ‘die menschen zijn wit papier, - ik ben het die er op schrijve;’ - verhandelaars over eene bepaalde, vooraf der schare medegedeelde, schier doorgaans wetenschappelijke stoffe, waarover zij gaarne, zoo beweren zij, in een gemeenzaam onderhoud met hunne toehoorders, ter wederzijdsche ontwikkeling, van gedachten willen wisselen, - verhandelaars eindelijk, die in eene reeks van voorlezingen één zelfde onderwerp, kan het zijn voor een zelfde gehoor, onder allerlei gedaantewisselingen wenschen aanschouwelijk te maken en van alle zijden toe te lichten, of allen het gelijkelijk meester mogten worden. - Over de eerste soort valt weinig anders in het midden te brengen, dan dat zij er naauwelijks meer dan drie telt, die zich met eene volle zaal mogen vleijen. De schare huldigt in die trits bij afwisseling geest, geleerdheid en genie; maar het geschiedt niet langer ‘staande en er naar gapende,’ zoo als Hooft zegt in zijne vergelijking bij het vee; de toehoorders hebben er o o r e n voor en gebruiken d i e . Wilt gij er bewijzen van? De bewonderenswaardige voordragt van den een vergt nog altijd eene verdiende hulde, vraagt die, wij erkennen het gaarne, nog nimmer vergeefs; maar de wensch om grooter keurigheid in de keuze der stoffe, om dieper, vooral degelijker behandeling van deze, geeft zich luider en luider lucht. - Vondels woorden aan Sandrart, bij de beeldtenis van Vossius: ‘al wat in boeken steekt, is in dat hooft gevaren,’ zweven der schare op de lippen, zoo vaak zij den andere naauwelijks vermag te volgen in zijne verrassende vaart; gelooft gij daarom dat zij, eer het handgeklap is bedaard, van hare verwarring bekomen, niet het verlangen ter prooi is, dat haar dat alles geleidelijker en geregelder, doordachter en doorwrochter ware medegedeeld, opdat zij meer dan ‘woorden! woorden! woorden!’ meê mogt dragen? - En de derde? Ziet, wij bewonderen mede de hand, die zich maar boven onze hoofden behoeft op te heffen, om het niet slechts oostersche parelen om ons heen

te doen regenen, neen, om die over ons te doen stuiven en schitteren in oogverblindende pracht; doch bedriegen zoudt gij u, zoo gij waandet, dat onze westersche smaak zich niet met minder weidsche weelde vergenoegen zou, wanneer wij meer besef van waardigheid en meer eerbied voor de verscheidenheid der lichtstraalbreking van de waarheid mogten huldigen! - Het zijn maar opmerkingen in het voorbijgaan. - En nu de verhandelaars, om den wille van het gemeenzaam onderhoud; hebt ge, bij dat kouten in het hoekje van den haard, niet dikwijls gemeend in eene tent op het ijs te zijn, waar een wonderbaarlijk vlugge rid van dezen of genen pas binnengestovene het onderwerp des gespreks uitmaakte? Gij geloofdet den afstand tusschen de dorpen, die de baaivanger langs zweepte, vrij wel te kennen, - de sloten, de vaarten, de stroomen, die hij overijlde, ook, - en echter, ge mogt doen wat ge wildet, duidelijk werd de zaak u niet. Op ieder uwer tegenwerpingen, hoe het hier zus en daar zoo kon gaan, waren antwoorden gereed: - of er lag sneeuw, - of er dreigden wakken, - of de wind liep om; al uwe topografische, al uwe metereologische waarnemingen deugden geen zier. Klagende, dat het wat mistig werd, gingt ge heen en bondt gij al morrende de schaatsen onder; - in goeden ernst, gij, die meendet niet onbeslagen ten ijs te komen, - wij laten de beeldspraak varen, - ge hadt genoeg van gemeenzaam onderhoud, ter bevordering van studie, zonder voorafgegane mededeeling van het onderwerp zelf niet slechts, maar vooral ook van de wijze van behandeling, van de gebruikte bronnen. Ware die u in tijds geworden, ge hadt gezien of men uit verdroogde zou trachten te putten of nieuwe voor u doen vloeijen; ge hadt gekozen tusschen een herkaauwen van het overbekende aan den haard der maatschappij en de weelde u, aan uwen eigenen, door uwen boekhandelaar dagelijks gewaarborgd in het inzien, in het uitlezen van een naauw in den vreemde verschenen werk, iets van en voor onzen tijd, iets frischs. - Een verloren avond, en ge zoudt ons den uitval niet vergunnen? - We zijn tot de laatste soort van verhandelaars gekomen, de soort, welke wij van harte een lang leven toewenschen, mits zij zich getrouw aan hun programma houden, het gegeven onderwerp in eene reeks van voorlezingen, achtereenvolgens en geregeld, af te doen! Helaas! waarom zijn het de zedigste van alle, waarom wantrouwen zij doorgaans èn hunne krachten, èn de stoffe, èn onze be-

langstelling zoozeer, dat zij, in stede van voet voor voet, ja, maar vast en vlug voort te gaan, telkens nader tot het doel, allerlei zijpaden in - en om - en ronddolen, zoo het heet om onze aandacht gaande te houden, zoo zij zich vleijen, om ons met te meer vermaak te doen toeluisteren! Er is geene mededeeling over wetenschap of kunst tusschen spreker en hoorder denkbaar, zonder onderstelling dat de zaak beiden om het zeerst ter harte gaat; maar, dit verband aangenomen, gelde dan ook slechts de stoffe, en vrage de meester niet, of het den leerling moeite zal kosten hem bij te houden, - alleen voor inspanning is kennis veil, en wat is smaak, die geen studie tot grondslag heeft!

De Heer Hofdijk heeft zijn publiek, voor de dubbele reeks van voorlezingen over Historische Landschappen en het Nederlandsche Volk, blijkbaar niet op die hoogte durven achten. Mogt iemand onbescheiden genoeg zijn te beweren, dat hij er wèl aan deed, wij herinneren Van der Palm's woord, dat er van geen afdalen sprake moet zijn, dat opheffen de taak is. En zoo dit voorschrift reeds bij de voordragt niet uit het oog mag worden verloren, hoe veel meer geldt het bij de uitgave. Wat is het ter perse zenden van het dus gesprokene anders, dan een *salto mortale*, welke het publiek halstarrig weigert den auteurs na te doen; eene weigering, waartoe het alle regt heeft. Het eenig verzoenend middel schuilt in eene omwerking; maar waren dan die voorbijgaande toejuichingen de moeite, welke zij later zouden kosten, waard?

Och, die voorlezingen! - is het nog een paradox?

Om niet al te droog uit te vallen, verkeerde het eerste hoofdstuk van een werk, waarmede een wetenschappelijk doel werd beoogd: de Heidensche Germanen (I) van het Nederlandsche Volk, in een opstel dat weinige bladzijden aanbiedt, welke, zoo als (II) de Grafheuvelen te Alfen in de Historische Landschappen zijn behandeld, ook daar zouden zijn misplaatst. Er werd schifting van stoffe vereischt, want in de kunstschepping viel al de kennis niet op te nemen; maar meer nog dan deze moest verscheidenheid van behandeling uitkomen: een historisch landschap is de vrucht van geschiedvorschen, maar daarom geene studie der historie. Om ook door den botste zijner toeschouwers te worden genoten, mist de schilder den moed hen met een enkelen flinken greep op zijn tooneel te ver-

plaatsen; als vreesde hij dat de indruk der schilderij zelve niet beslissend zoude zijn, voegt hij er, aan het begin en aan het einde van zijn opstel, bespiegelingen bij, die soms in eene toepassing ontaarden. Gij bemerkt, wij keeren allengs tot het eerste boek terug; het laatste zal ons later bezig houden; maar eer wij dit voor goed doen, vragen wij het den schrijver zelven, of hij niet met meer tevredenheid op zijnen arbeid zou terugzien, wanneer de H i s t o r i s c h e L a n d s c h a p p e n geheel scheppingen der kunst waren gebleven, om welke te genieten men, van tijd tot tijd, een blik in zijne studiën over het Nederlandsche Volk had moeten slaan? - Om den wille der afwisseling waarschijnlijk worden er bij Hunebedden en Grafheuvelen fragmenten van Bilderdijk's vertalingen van Ossian aangehaald, alsof nog iemand door Macpherson werd gemystificeerd, alof die natuurschildering verdiende der onze tot voorbeeld te strekken. Wanneer Herman Hettner die gedichten in betrekking tot hunnen tijd redden wil, is hij toch verpligt er van te getuigen: ‘Es ist unleugbar, es fehlt ihnen die Straffheit der Komposition und der plastischen Gestaltung; sie verfliegen und zerstieben wie die Schatten und Nebelwolken, von denen sie singen und sagen; sie sind hohl, empfindsam, und überschwenglich, ohne Halt und Boden; man musz ihnen eine verwandte Stimmung entgegen tragen, sie wissen uns nicht mit ureigener Gewalt in ihren Kreis zu bannen;’ - en de gedachtenisse van onzen grooten zanger is kwalijk gediend, gelooven wij, met het bewijs, dat hij ten minste in één zwak van zijnen tijd deelde, ‘that Ossian-fever, which was such a ridiculous characteristic of Werther and his age.’ Athenaeum, 1856.

Wij hebben een weinig de rol van lastige gasten in den ordinaris gespeeld; eer wij opstaan moge de waard weten, wat wij liever hadden gezien, dat ons door hem ware voorgezet.

Studiën van Germaansch leven.

Om den wille van deze is Tacitus, ook ten onzent, dikwijls genoeg doorsnuffeld; maar de schuld ligt niet aan dien geschiedschrijver, zoo men vruchteloos bij hem zoekt, wat latere letterkunde in dat opzigt verlangt. ‘Landbouw, veeteelt, vischvangst, jagt,’ behoorden tot het bedrijf van dat volk; doch wanneer men zich vleit, dat de Romein ons die zal voorstellen, als hadde hij het leven van veld en vloed medegeleefd, is de loutere wensch een weêrgaloos anachronisme.

Hoe verscheiden de indruk was, door de natuur op oude en nieuwe volken gemaakt, hoe geheel anders vooral de uiting van het gevoel, dat zij dezen als genen inboezemde, Alexander von Humboldt heeft het ons geleerd in die onovertroffen bloemlezing uit allerlei litteratuur, waarmede hij het tweede deel van den Kosmos opent. Eene andere vraag echter is het, of het zwijgen van Tacitus niet zoude zijn aan te vullen; of bij de bouwstoffen, door hem voor het Germaansche karakter geleverd, niet de bouwstoffen zouden zijn te voegen, later van velerlei zijden over Germaansch leven bijeengebragt, - of het te herscheppen landschap dier dagen, met het gedierte zijns tijds gestoffeerd, ons niet de verrassing eener oorspronkelijke schilderij zou hebben verschaft, wanneer de Germaan zich daarin als heer van het geschapene had vertoond?

Wij eischen welligt veel; want is het weinigen onder ons gegeven, den wonderen van bosch en beemd regt te doen, dierenstudie blijkt nog schaarscher; Holland zou overvloeijen van Socratessen, wanneer het volstond, om dien wijsgeer te evenaren, als hij niet van wandelen te houden, daar er van boomen en dieren toch niets te leeren valt. Wij eischen welligt veel, en toch gelooven wij niet, dat het boven de krachten van onzen schrijver zoude gaan; want het ware onzen tijd miskennen, zoo wij loochenden, dat het ook in dit opzigt ten onzent daagt. Er ligt een boek opengeslagen voor ons, dat ten dien opzigte van vooruitgang getuigt; een boek, dat lang in dit tijdschrift zou zijn beoordeeld, zoo wij maar meer zoölogen rijk waren, dat met andere woorden zeggen wil: zoo de wetenschap ten onzent niet als Fontenelle over waarheden dacht: Het Leven en Maaksel der Dieren, door W. Vrolik. Wij erkennen het gaarne, het gaat buiten onze bevoegdheid, er eenig oordeel over uit te brengen; maar wat zoû ons weêrhouden den geachten schrijver onzen dank te betuigen voor het genoegen onder de lezing gesmaakt, wat er eene aanbeveling voor de broeders van het poëtisch gild bij te voegen, om, zoo zij het niet reeds deden, dit dan hoe eer hoe liever te genieten? Eene waarschuwing echter: het zal niet ongemengd zijn. J. von Hammer heeft opgemerkt, dat de geschiedenis van een dier, zoo min als die van een land, volledig te beschrijven is, tenzij men het oor leene aan wat zijne dichters er van zongen; zijne dichters, niet enkel de tolken der welsprekendheid, ook de

leeraars des volks en de zegelbewaarders van zijnen geest en zijne zeden, meent hij. Vrolik heeft dien wenk getrouw gevolgd; maar onze poëzij, welk een droevige figuur maakt ze bij den rijkdom van die uit den vreemde! - hoe wijken voor Heine en voor Göthe, voor Grahame, Mary Howitt en Byron, wij, Hollanders, in de schaduw. *Who can help it, if truth will it so?* Een verdienstelijk beoefenaar der natuurlijke historie heeft onlangs het pleit der dieren tegen onze dichtkunst zegevierend gevoerd, en wanneer Vrolik de vergrijpen van ieder onzer had willen opteekenen, - o droomen uit onze treurspelen, vol vervaarlijk gedierte; - o leeuwen en tijgers uit onze lierzangen, *horrible, horrible, horrible!* - wanneer er gerigte ware gehouden, - wij zijn de eerste ons onder de schuldigen te stellen, - wie zou vrij zijn gegaan?... Een enkele misschien, - de enkele, dien hij geheel vergat - Hofdijk, die meer dan de meesten onzer van natuur en natuurlijke historie weet, - Hofdijk, dien wij Vrolik's boek ter studie aanbevelen, of hij er de stoffe, die wij door hem wenschten behandeld te zien, uit opzamelen mogt.

Schetsen van Germaansch leven!

'Een nieuw ontdekkingsveld,' zegt Janssen, 'waaraan vóór vijf en twintig jaren niet eens gedacht was, opende zich ook voor de Germaansche oudheidkunde, door de opsporing en het onderzoek van de *woerden, waarden, wierden* in onderscheidene provinciën onzes vaderlands. Akkers onder deze namen, als ook onder die van *hoven, looën, kapellen, tempels*, leverden bijna zonder uitzondering overblijfselen van vroegere beschaving, niet het minst ook van Germaansch karakter. Die akkers, nu eens hooger, dan lager gelegen, met golvend graan of welig gras voorzien, steeds vruchtbaar wegens vroegere kultuur en zeer verschillend in vorm en grootte, worden vooral gevonden in de provinciën Gelderland, Utrecht, Drenthe, Holland en Noord-Brabant, en zij komen zeer overeen met de *wieren, wierden* en *terpen* van Friesland en Groningen en met de *vliedbergen* van Zeeland, die ook eerst in dit tijdperk beter dan vroeger onderzocht zijn. De nasporingen in die akkers hebben tot dus ver nog wel op eene kleine schaal plaats gevonden, maar des niet te min reeds tot belangrijke uitkomsten geleid; uitkomsten, die eene krachtige voortzetting wenschelijk maken, omdat de gevonden voorwerpen over het leven en de beschaving der vroegere,

vooral ook Germaansche, bewoneren onzes lands veel licht verspreiden. Reeds is het gebleken, dat de *woerden* en *wierden* de vroegst bewoonde plaatsen des lands zijn, waar zoowel Romeinsche als Germaansche overblijfselen van huisselijk, maatschappelijk, krijgskundig, godsdienstig bedrijf gevonden worden.' Wat dunkt u, deze wenken volgende, en aan de hand van W.C.H. Staring den Bodem van Nederland bestuderende, moet eener schets van dien eersten akkerbouw een eigenaardig belang niet te ontzeggen zijn. Er viel, ter verlevendiging van het tafereel, bij de hoeding van het vee partij te trekken van de verhouding tusschen vrijen en slaven, en een andere onvergetelijke Gurth daagt vast voor onze verbeelding op.

Studiën van Germaansch leven.

Wij keeren nog eenmaal tot de wereld terug, voor welke wij gaarne met Montaigne verklaren groote sympathie te hebben, al zeggen wij, zoo vaak men de banden der verwantschap tusschen dieren en menschen wat al te sterk aanhaalt, ook hem na: 'quant à ce cousinage là, d'entre nous et les bestes, ie n'en foys pas grand recepte.' We zien nog eenmaal naar haar om, dewijl we gelooven, dat in haar de stoffe schuilt, welke slechts behoeft bearbeid te worden, om ons het leven dier dagen het aardigst aan het licht te brengen. Menig geslacht uit het dierenrijk moge onder zijn gegaan, ondergegaan door onze vervolging, de betrekking tusschen verstand en instinkt is dezelfde gebleven; een strijd met ongelijke wapenen, maar die nog altijd dezelfde dichterlijke zijde heeft. Uit den zondvloed zijner schriften zal James Fenimore Cooper met the Pathfinder en the Deerslayer den bergtop der nakomelingschap bereiken; heel de oude wereld benijdt der nieuwe zijne schepping van Leatherstocking; en toch moet Europa in het morgenrood onzer jaartelling honderde malen den prototype van dezen hebben gezien. Er leven, ook in onze dagen, ook ten onzent, onder het volk nog menige trekken van die wondere mengeling van aard, van die liefde voor de natuur, van dien lust in gevaar, van dien hartstogt voor de jagt, van die deernis met het dier, van die weêrgalooze opmerkingsgave, van die demonische list, van die zucht voor het vrije en het wilde, schijnbaar zoo vreemd aan een ook voor zachter indrukken open gemoed. Uit het volk en van het volk verloochenen dergelijke karakters hunne oorspronke-

lijkheid niet; al verplaatst gij die in den lommer van het adelijk kasteel, in de visschers of jagerswoning, Teunis en Berend blijven dáár, - even zeer als in het midden van twee werelden, op de heerenhoeve, half buiten, half boerderij, - blijven overal dezelfde, blijven ondanks den haat, dien zij ten gevolge van verscheiden begrippen over jagtregt dien ‘schelmen’ toedragen, blijven de broeders van Dirk en Aert, de stroopers uit de stulp. Laat het penseel hier eenige toetsen hebben te hoogen, en de spons daar eenige kleuren hebben weg te wisschen, verandert de stoffaadje om hen heen, maar wij bidden u, laat hunne oogen blijven; van den beginne der wereld af, en tot heden toe, lachte uit die aller zonen van Nimrod éénzelfde weelde; het is het bewijs hunner onvervreemdbare aanspraak op het wild van het woud en den visch van den vloed.

Grond en Geschiedenis hebben wij boven deze bladen geschreven; als het niet zoo wonderspreukig klonk had er schier even goed Water en Wording kunnen staan, want uit den schoot des oceaans verrezen, bood ons vaderland zijnen eersten bewoners reeds stroomen en zeeën tot oefenschool der vischvangst aan. Hollandsche letterkundigen! twintig eeuwen lang zijn onze kusten getuigen geweest van de hagchelijke kansen, om luttel gewins gewaagd; wie onzer voorgangers, wie onzer tijdgenooten heeft dat leven bestudeerd? En echter is het eene dankbare stoffe, - een dubbele greep vlocht een dubbelen lauwer om het hoofd van den jeugdigen Israëls, al schilderde hij niet eens wat eigenaardigst is in hen, al bespiedde hij slechts het menschelijke in die menschen, eene eerste liefde, een levenslange rouw. Wat weêrhoudt u te slagen zoo als hij, uwe kieschkeurige beschaving voor eene wijle ter zijde zettende, en hun leven levende, - er moet een lief en een leed in schuilen, welks tooverkracht de afwisseling van geslachten tart. O dat iemand ons den Germaan gaf, in wedstrijd met die wondere wereld, op welke wij geen blik werpen, of we maken de woorden van Huyghens: hoeveel meer bezien onze oogen dan onze hersenen verstaan! telkens tot de onze.

Gij hebt het opzien naar de G r a f h e u v e l e n t e A l f e n (II) met eene lange uitweiding duur gekocht; vreest niet dat wij uw geduld voor de H u n e s c h a n s a a n d e U d d e l e r M e e r (III) op even zware proef zullen stellen. Wij laten het aan den Heer Hofdijk over, zelf den evenaar te

houden, of hij wèl deed in het eerste tafereel het blijvende aan het voorbijgaande, het boek aan de voorlezing, de verdienste aan de toejuiching op te offeren; van het tweede kan hij, ons standpunt eerbiedigende, geene uitvoerige beschouwing verwachten. Het is zoo min een c a r t o n , als eene s c h i l d e r i j , - er wordt ons zelfs geene gelegenheid geboden, bij vergelijking, schetsen als de Natur-Studiën van Masius of das Thierleben van von Tschudi te wenschen. Wij zouden niet weten, de aan Janssen ontleende beschrijving der Huneschans uitgezonderd, wat er van aan te halen; want de poging om in verzen die aarden omwalling in een tempel der priesteren van Woden te verkeeren, wordt halverwege gestaakt, ‘daar ik streng historiesch blijven moet en blijven wil.’ Ge moogt zelve de bedenking toetsen, lezers! Onzes inziens zoude zij, zoo ze opging, de veroordeeling van het gansche boek met zich brengen; tegen dat straffe vonnis komen wij echter, met alle kracht ons gegeven, op. Eene betere dispositie had de eischen van beide, wetenschap en verbeelding, kunnen bevredigen. Ware ons op de eene schilderij het wèl en het wee des Germaanschen levens getrouw weêrgegeven, waarom zouden wij op de andere niet gaarne getuigen zijn geweest van eene offerande der priesters, door een overval van Romeinen gestoord? Wij hadden er de vele bijzonderheden over bijgeloof uit dien heidenschen tijd tot in onzen christelijken overgebleven, - geestig door den schrijver aangeduid in de woorden: ‘in den moes- en bloemhof des gezelligen levens, der zeden, gewoonten en gebruiken, wemelt het van planten en bloesems van één dag; maar toch staan er ook van jaren; toch bloeijen er, als de aloës van eeuwen; toch zijn er, als de immortelles, die nimmer vergaan;’ wij hadden er die h i e r gaarne voor gemist. Deze uitweiding zoowel als de verklaring, hoe de meeste onzer feesten overeenstemmen met die van de ondergegane eeredienst, in de beide eerste Hoofdstukken van h e t N e d e r l a n d s c h e V o l k plaatsruimend, - hoofdstukken, welke er slechts bij konden winnen, - hadden wij hier eene aanschouwelijke tegenstelling verlangd van den wilden moed van vrije dapperen, met de krijgstucht van een geoefend leger, van het bezielend vertrouwen op een huiveringwekkend Walhalla, tegenover den spotzieken twijfel aan een wegschemerenden Olympus. Een blik op den vreemde, Tegnèr, Oehlenschlaeger vooral, hadden in dit op-

zigt goede dienst kunnen doen; niet ter navolging, maar ten wedijver meenen wij, - die onttroonde goden zijn onsterfelijk in hunnen zang! Immers - de Huneschans, als voortbrengsel der kunst, met stilzwijgen voorbijgaande, - brengen wij gaarne hulde aan de studie, ook der Edda, waarvan de beide eerste Hoofdstukken van het Nederlandsche Volk, de Heidensche Germanen (I.) en de Frankische en Saxische Heidenen (II.), blijken dragen. Minder voor uittreksels in dit opstel geschikt, zal dat boek ons later gelegenheid genoeg geven er op terug te komen.

Ziet! - terwijl wij nog als sceptici staan te twijfelen, of in deze galerij van Historische Landschappen van onzen bodem wel een enkel stuk mogt ontbreken der omstreken van Voorburg of Maastricht ontleend; of wij er niet eene schilderij in moesten aantreffen, ons verplaatsende in een veldheerstent, opdat wij getuigen mogten zijn, hoe de bouwmeesters uit den vreemde hunne sterkten stichtten, hoe die overwinnaars den volken hun juk aansmeedden, hoe Rome, de meesteresse der aarde geworden, zich de grenzen dier aarde dacht, - een in de oude wereld telkens afwisselend begrip! - zijt ge ons vooruitgesneld, ons aarzelen moede. Wij vinden u weder voor de schetsen uit het derde of Frankische tijdperk, door ons, niet geheel willekeurig echter, van de plaatse, waarop de eigenaar die hing, hier overgebragt; de Preekstoel onder Heilo (VIII) moet het laatste stuk aan deze zijde der galerij wezen, als de tijdsorde niet te loor zal gaan. En gij verlustigt u, en te regt, reeds in den rijkdom van kleinere stukjes, die het groote middentafereel ter wederzijde omgeven: de kunstenaar is hier op zijn geboortegrond, liefde bestiert zijn stift:

‘Wanneer de Alkmaarder zijn kleen, rustig, bloeiend stadjen aan de Kennemer zijde uittreedt, en door het schoone bosch den somberen gemac-adamiseerden weg gaat, die om zijn hoofdgebruik den “doodweg” wordt genoemd, en dan eindelyk by het fraai aangelegde, maar zeer leelyk ommuurde kerkhof de daaraan palende rulle rybaan houdt, volgt hy een wel niet druk bezochte, maar toch ook zeer zelden eenzame wandeling.

Zoo ge eenigen open zin voor eenvoudig natuurschoon hebt, - vergezel hem, al weet hy zelf den naam niet meer van het pad, waarlangs hy u voert (de Friesche weg), gy

zult het u niet beklagen. Is het ook, dat de byna tot dijk opgehoogde zomerkaden weerzijds van het stuivende pad u dikwerf links en rechts het vergezicht benemen - ze staan zoo groen van malvestruiken en braamranken, van netel en schermplanten, van varen en riet, ja zelfs van weelderige hoppe, die heenslingert en opklimt langs de slanke takken der korte knotwilgen; zy zijn zoo levendig gekleurd van purperroode klaprozen en bleeke veldwinden, van blaauwe korenbloemen en goudgeele leeuwenbek, dat er van geene eentoonigheid sprake kan zijn. En dan nog te verrassender wordt het u, wanneer de Egmonder dwarsweg u h i e r een ruime zijblik geeft, onder lommerryk overhangend groen door, naar eene landelyke brug, verlevendigd door eene daarbij oprijzende woning; of d a a r de Regulierslaan u langs zijn gedeeltelyk met welig gras begroeiden grond doet staren naar het nabijzijnd bosch met zijn trotsch geboomte. Ziet ge daar rechts die kloeke, door breed loover beschaduwde boerderij, terwijl ge links van u op het hek eener frisch groene weide den ietwat vreemd-klinkenden naam van Varnebroek gelezen hebt? - Wanneer ge voor een drietal eeuwen op deze plaats hadt gestaan, zoudt ge er wellicht Regulieren van Sint Augustijn hebben ontmoet in hunne witte pijen gedoscht; want toen was die eenvoudige boerderij nog een schoon konvent, en heette wel, naar de plaatse waarop het gelegen was, de Varnebroeck, maar droeg eigendlyk den naam van Willebrords konvent, en was in den omtrek nog meer onder dien van Blincken bekend. Ook zou het u wel de moeite eener wandeling daarheen hebben beloond, zelfs al waart ge langs de oude heerbaan (thands de straatweg) voorby de Nieuwpoort, door de lange Reguliers-laan met zijn hoog opgeschoten geboomte herwaarts gekomen. Schilderachtig lag het daar, naby de groene zoomen der Egmonder meir; de statige poort werd door abeelen omhuifd en olmen overschaduwden er de rijke kapelle; tot het kloosterdak toe hief de wingertrank zich op, en hare wiegelende bladeren wierpen een wisselziek licht in boograam en cel.

Gy zoudt er u hebben verwonderd over de groote zaal en het wijde pand, besloten met galerijen, beiden de zonnestralen opvangende door kunstig geschilderde glazen, die in schitterende kleuren tafereelen voorstellen uit den Bij-

bel, de geslachtswapens van Priors, van Graven en Abten van Egmond en dergelijken. Zoo ge een man van de landhuishoudkunde zijt, zoudt ge zeker den grooten warmoestuin aan den zuidkant niet onbezocht hebben gelaten, en ook wel een voet hebben gezet in den bangert (boomgaard) ter noordzijde, samen vijf morgen gronds beslaande. Wanneer ge den paters hadt gevraagd, of zy hier in hunne eenzame afzondering nog al veilig woonden, zouden zy u een breed perkament van A.D. 1417 hebben getoond, waarvan de getorende burcht op het afhangend groot, groen zegel bewees, dat het door de magistraat van Alcmaer afgegeven was, en waarby die goede stede dan ook verklaart, het Konvent van den heiligen Willebrord in hare machtige schutse te nemen, by openen brieve. En hoe nederig de vrome mannen ook mochten zijn, - gy hadt er al licht één onder gevonden, wien de eere zijns kloosters genoeg aan het harte ging, om er zich op te verheffen, dat des Hertogen schoonbroeder, Koning Eduard de Vierde van Engeland, na het verlaten van zijn throon, in 1470 binnen de muren van dit Konvent heeft verwijld.'

Ge moogt als wij die landschapjes wel:

'Allengs wordt intusschen de weg ruller en het pad moeielyker, zoodat ge de kruin der kade zoekt (een zichtbaar meer betreden pad) en met genoegen uw oog by afwisseling weiden laat ter wederzijde, over boschakker en weiland, westelyk door den duinzoom, oostelyk door het rijzig geboomte des wouds begrensd, en verlevendigd door weidend vee, door een visschenden reiger of een eidelbaar, door een schare van blaauwe boschduiven, by uw komst van verre reeds schichtig opschietende om elders weer neer te strijken, door buit zoekende kaauwen of een zwervenden sperwer, door een lieflyk zingende leeuwrik in de lucht of een weemoedig kweelenden vlasvink in elzen of esschenloover, dat u weldra het landschap ten oosten aan het gezicht onttrekt.

Vervolgens wandelt ge langs een boschjen van dennenhout, dat jeugdiger van voorkomen dan van jaren is; en naauwelyks hebt ge dat verlaten, en de schaduwe genoten van een ouden hoogen eik, of een tweetal zijwegen, waarvan vooral de eerste met zijn groenen bodem en zijn rijk lommer u lokkend genoeg voorkomt, schijnen u oostwaarts te willen trekken.

Maar ik veroorloof u dat niet.

Hier juist aan dezen hoek, waar de bemoschte kade aan uwe rechterhand zich lijnrecht naar 't westen buigt, den graauwen akkergrond scheidende van het grasveld, biede ik u een oogenblik de ruste aan, die ge na deze wel niet uitgestrekte, maar toch vermoeiende wandeling gewis behoeft. Trapsgewijze voettreden naar den rug der kade wijzen u aan, dat dit plekjen niet zeldsaam tot rustplaats gekozen wordt, en tot uwe verrassing vindt ge hier bovenop ook de bocht van den hoek opzettelijk als tot een zitplaats gevormd. Vroeger zoudt ge er nog jong, vriendelyk eikenhout hebben begroet, een groen priëel welvende boven uw hoofd, en als gants eenig in dezen oord, die plek kennelyk onderscheidende. Bezat het zoo groote geldswaarde, dat het weder zoo vroeg vallen moest, te midden zijner trage ontwikkeling? Waarlyk! een enkele maal zou ik wel eens den tijd der oude mirakelen terug wenschen, om een plompen hakker het ijzer zijner bijl op het hout van zulk eene plaats in stukken te doen springen! Dat ware wellicht het eenige middel om de handen der heiligschennis minstens voorzichtig te maken - uit eigenbelang!

Maar de ergernis over de koude belangzucht of ziellooze onnadenkendheid der menschen kan niet lang duren op eene plek als deze, wanneer ge u hebt neêrgevleid op de zodenbank, en, den rug geleund tegen het weeke mosch, uwe blikken laat weiden door de landstreek voor u, over de weide naar het stevige boerenhuis op eenigen afstand, waar de bassende wachthond u reeds schijnt bemerkt te hebben. Een golvende groene streep daarachter toont u den rietzoom der slingerende Egmonder vaart, een enkele maal door een blank of bruin zeil verlevendigd; hier en daar zwaait een enkele water- of meelmolen zijne ranke wieken tegen het blaauwe luchtruim, of gints en elders rijst er het dak eener hoeve uit het blaauwe wilgenloof.’

Het oord, waarin wij de jaren onzer jeugd genoten, blijft ons belangrijk tot in zijne kleinste trekken toe; - ook valt der opmerkingen, welke de schrijver er voor het algemeen invlocht, het *à propos* niet te ontzeggen; en echter gelooven we, dat hij zijn doel zekerder zou hebben bereikt, zoo hij ons vlugger had teruggevoerd in het tijdvak, dat den

Preekstoel onder Heilo tot bij het laatste nageslacht aanspraak op dien naam zal geven.

‘Voor een viertal eeuwen vertoonde dit landschap zich vrij anders. De nijvere landman, wien het met veeteelt en akkerbouw ernst was, beklaagde het toen, dat dit uitgestrekte weivlak zoo was gebroken. En hy had gelijk, al mocht zijn nuttigheids-systeem ook in strijd heeten met ons schoonheids-gevoel, dat ons te genieten zou hebben gegeven in den aanblik van dat blaauwe meir, rijk aan eilanden en rietgorzen; waar de waterwilg zich zoo vriendelyk heenboog over den breeden plasch, gerimpeld door het koeltjen en even drok bezocht door onvermoeide visschers in hun wiegelende kanen, als door de reigers, kwakken, eibers en schollevaars, die hier kwamen azen tot voedsel voor hunne jongen, hunkerende in het laauwer nest op de toppen van gintsche boomen, wier dichte massa het daarachter liggende prachtig kasteel van Egmond voor uw oog verborgen. Misschien hadt ge zuidelyk ook wel de twee ranke, schoone torens zich (?) zien afsteken tegen het geele duin en de zilverachtige benedenlucht, en alzoo een oogenblik met uwe verbeelding getoefd binnen die rijke en beroemde abdy van Sint Aelbrecht, waar byna alle Graven sliepen uit het Hollandsche huis, en nog zoo menig telg uit een edel Hollandsch geslacht bovendien, en waar de geëerbiedigde Abt het voorrecht had zich te dosschen als een Bisschop, met myter en kroonstaf en ring, en daarom ook regaal of koninklyk Abt genoemd werd.

Zoo wy derwaart wandelden, en stil hielden op dien gewijden grond, waar de geraamten in hunne gemetselde graven nog getuigen van die dagen - hoeveel zou daar te verhalen zijn!

Maar ik wil u houden op de plek waar wy zijn, zittende op de zode, en leunende tegen het mosch; met het groene weiveld en het blaauwe meer naar de duinzijde daarachter; echter zonder gintsch dorp en kasteel, zonder de rijke abdy naar het zuiden. Bespeurt ge hier en daar een enkele hoeve - het is de lage houten woning, in den zwaren angel-saxischen stijl, van den welgestelden hoevenaar uit den aanvang der achtste eeuw. De eigenaar, met zijn lange hairen, zijn korten overrok, zijne tot de knieën met riemen overkruiste beenkleederen, zijn langen mantel, en zijn korte jachtspriet in de hand, bemerkt ge

wellicht hier en daar tusschen zijne ongemantelde bouwlieden, die den met ossen bespannen ploeg door den vetten akkergrond drijven, of by zijne in leder gekleede veehoeders, die de runderen en schapen weiden, of aan den boschkant bezig zijn om met een langen stok de eikels af te slaan, die der zwijnenkudde zoo welkoom zijn, en het spek zoo malsch en vast maken.

In dien tijd had het echter wel kunnen zijn, dat ge, hier komende, zeker geene plaats zoudt hebben gevonden op de hoogte waar gy thans nederzit, en het is juist den voormiddag van een dier dagen, waarop ik er met u de schreden wensch heen te richten.

Wy zijn dan alzoo in het jaar 708; wy toeven in Kinheim, in het oude Kennemerland.'

Eindelijk gaat de gordijn van voor het middenvak ter zijde, - begeerig ziet gij op:

'Rustig en eenvoudig leeft de bevolking daarheen, en vindt de bevrediging harer behoefte voor een groot deel op den bodem-zelf, dien zy bewoont. - De schrale geestgrond als een zandige heuvelrug Kinheim in de lengte doorloopende, biedt het met weinig tevredene schaap voedsel genoeg. Op de afhellende weigronden daar nevens graast het rundvee in overvloed van gras en welige klaver. Bouw-akkers, voor zoover zy volstrekt noodig zijn, liggen daar tusschen verspreid, en de hooge boschgrond voedt het zwijn, dat er by groote kudden wordt heengedreven. Waar de geestgrond den boventoon heeft, en te schraal in de behoefte voorziet, steekt de Kinheimer in het voorjaar het meer over, tot waar een vruchtbaar eiland zijnen arbeid met spade en ploeg ruimer loons biedt, en blijft er toeven, tot de nazomer hem een weligen oogst heeft doen inzamelen, van wat hy er in de lente met nijvere hand en blijde hope heeft uitgezaaid. De meiren, byna al te overvloedig in getal, laten nooit verlegen om voorraad van visch; en duin en woud bezitten nog een rijkdom van wild, waaronder het zelfs niet aan herten en wilde ossen ontbreekt.

Maar niet a l t o o s is het arbeiden; niet onafgebroken klemt de hand om de ploeg, of om den vlegel, om den polsstok of aan het net; niet zonder ruste gaat het oog over de kudde, en niet immer snelt de rappe voet door duin en woud, met de jachtspriet in de hand en de

dagge in den gordel; ook de dagen van rust en ontspanning komen op hunnen tijd.

Te midden van den winter, wanneer de zorgen des bedrijvigen levens zich binnen de houten wanden der huizen, minstens binnen de gaarden omtuining die de hoeve omringde te rug zijn getrokken - komt het lustige joelfeest, met zijne ommegangen en dansen, zijne maaltijden en feestdronken, twaalf dagen lang. De lente biedt de viering van het Ostara-feest; de groene Mei wordt met vrolijke optochten ingehaald en verwellekoomd; baden en watersprenging vieren het schoone seizoen, en de Mid-zomer stemt aller harte tot vreugde. En al kennen zy daarby niet het feestelyk klokgeschal, - hoog-opvlammende vuren, stralende over het gantsche land, seinen van oord tot oord de lust en de vrolijkheid, en melden van heem tot heem de staking van den arbeid, de opwekking tot genieten. Hoe heller de vlammen flikkeren, hoe meer vreugde, want: hoe weldadiger de werking zal zijn, die men er van verwacht. Het koren zal gedijen, zoo ver men den glans lichten ziet; de opstijgende rook brengt heil; de vruchtboomen waardoor hy heenwolkt zullen rijkelyk gaan dragen; de netten, die er door heen worden gehaald, zullen een schat van visch aanbrengen; de asch, over de velden gestrooid, zal ze vruchtbaar maken tot een milden oogst. Stukken hout, door deze vlammen gezengd, daarna op het dak gelegd, beschermen het huis voor storm en onweder; spijzen, op de late meivuren gekookt, weren de koorts en bewaren de gezondheid; en het vee, tusschen de vlammen heengedreven, wordt aldus gewaarborgd tegen krankheid en beveiligd voor de kwade handen, het kwade oog der onheilbrengende heks.

Danst dan vrolyk, met gezang en gejoel, rondom den knappenden en knetterenden gloed, blijde knapen en lustige deernen! Springt heen over de vlammen, met forsche kracht, want zoo hoog gy uwen sprong neemt, zoo hoog zullen de stengels wassen van het opschietende vlas, en groenen over den akker!.....

Maar ziet nu - niet alles is licht in deze goden- en natuurdienst.'

Gereedelijk stemmen wij het u toe, het is nog het eigenlijke middenvak niet, de schilder stelt ons geduld op de proef, - maar kunt gij met een c a r t o n als dit geen vrede

hebben?..... In stede van antwoord, haalt gij een paar boeken uit uwen rokzak, - duitsche - over oud-noordsch leven; - Karl Weinhold en Dirckink-Holmfeld! - En ge wilt ons, ter bevestiging van het gevoelen des teekenaars, een gansche reeks van bladzijden voorlezen over het bijgeloof dier dagen, over het ongenoegzame der begrippen van dat geslacht over het 'Hier en het Hier-namaals!...' Och, vergelijkt die met, lascht die, zoo het u lust, bij de F r a n k i s c h e en S a x i s c h e H e i d e n e n (II) van het N e d e r l a n d s c h e V o l k in, maar laat ons hier mogen toezien; een paar groepen vertellen het ons veel beter:

'Een jonge moeder, met losgewoelde hairen, met bleek beschreid gelaat, de aarden lykbus met de assche van heur eenig kind als wanhopig tegen den gekneusden boezem geklemd, snelt op den priester toe, en vraagt hem met den angst der gejaagdheid en der bangste vreeze: "Blodman! ik heb mijn kleenen lieveling opgegeven aan den bleeken dood; de lijkwacht is gehouden zoo onafgebroken en getrouw, dat geene boze alf de scheidende ziele heeft kunnen overmeesteren; en de vlammen hebben het beeldschoon lykjen gezuiverd en tot assche verteerd. - Zeg my, Blodman! zeg my: zal ik mijn kleinen lieveling weêr zien in de onbekende waereld hierna?...."

De priester haalt koel en voorzichtig de schouderen op en antwoordt: "Wie kan dat zeggen? Wie kan dat weten?... Ik weet het niet."

En de troostelooze moeder werpt zich weeklagend en gillend op den bodem, en krijt in waanzinnige smart: dat de goden beulen zijn, die spelen met het leed van den sterveling.'

Dat is de eene groep - ziet hier de andere. Welke smarte der twee de zwaarste is, dat waagt bij wijle de poëzij te bepalen, in den waan, dat de gedachte aan nog zwaarder leed den last van o n s lijden verligt; wij schreijen liever mede bij beide:

'Een jonge man, met een blozend knaapjen aan de hand, nadert tot den priester met vaste maar toch trage schreden. - "Blodman!" vraagt hy op ernstigen toon, "ik had eene gade, die de lust en de vreugd mijns levens was. Als ik joeg of bouwde, deed ik het met meer luste dan vroeger ooit, omdat zy zou deelen in den buit en de vrucht; zy bewaakte mijn grond en verzorgde mijn

huis, en nooit klopte my het hart innig vrolyk, dan wanneer haar hoofd er aan rustte. Zy heeft my een kind geschonken, en het vier jaren opgekweekt met trouwe zorg. Thans is de bleeke bodinne van Hela gekomen en heeft haar met zich gevoerd naar het donkere huis, schoon zy ook onwillig en schreiend van my ging. Spreek, Blodman! en antwoord my: ik zal de lust en het leven mijner ziele ook immers eenmaal weder aanschouwen in het leven hierna?....”

De priester trekt de wenkbraauwen samen, en antwoordt op verdrietigen toon: “Dat is een laffe vraag voor een mannenhart! En dan nog - wie zal u antwoorden op uwe reden. De sluier der Norve hangt dicht voor de toekomst, en de hand der Vola heeft die nooit opgeheven.”

En het gelaat des jongen mans verbleekt, terwijl hy zich afwendt van den priester en heengaat; maar zijn blaauw helder oog wordt duister en star, een trek van grimmige smart rimpelt zich om zijn mond, en hy vloekt de goden....’

O liefelijk licht, dat uitgaat van het ware middenvak!

Vraagt gy het nog, ‘waarom die volksmenigte, dichtgedrongen door elkander, staande aan gintsche hoogte, waar een tweetal zijwegen, in schaduwe van een jongen eik, uitloopen op den ouden weg naar het Tempelmeir (Alcmare), in de nabyheid van het Kinheimerloo?’ waarom, waartoe? Vraagt gy het nog, ‘waarom is de jager afgetrokken van zijn pad naar het duin, en de visscher van zijn weg naar het meir? - waarom heeft de bouwer zijne ossen laten rusten voor den ploeg, en de herder zijne kudde vertrouwd aan de zorg zijner honden? Waarom heeft de landheer zijn hoogen zetel verlaten, en is de vrouw van den geringen hoveling opgestaan van haren arbeid, en herwaart gekomen nog met het spinrokken in de hand? Waarom staat daar de slaaf naast den edeling, zich voortdringende in zijne alles vergetende aandacht, naar eene plaats, die hem niet schijnt toe te komen, en waarom duldt er de edeling den onvrije, zonder hem terug te stooten van zijne zijde?’

Ge zoudt de hand des Christen-meesters drukken, ware hij hier, - hoort zijn antwoord:

‘Door de menigte omgeven, staan daar op de hoogte eenige mannen, in lange witte gewaden, op korten, bescheidenen afstand achter een enkele, die zichtbaar de voornaamste hunner is; - welk zinnebeeld heft hy in zijne hand omhoog? Het is het teeken des Kruises, - hij is Clemens Willebrord, de Apostel van Kennemerland, de Aartsbisschop der Friezen, de dienaar van den Heere Jezus Christus en den eenigen God!

Behoef ik thands nog te zeggen, w a a r o m die massa zich zoo dicht verzamelt rondom de hoogte, waar de woorden van een lang behoefden en nooit gevoelden troost vloeien over de lippen van den voortreffelijke? Is het u nog een raadsel, waarom die jonge, bleeke, kinderlooze moeder, zich zoo dicht dringt aan zijnen voet, en met hijgenden boezem en vonkelend oog, als gekluisterd hangt aan zijn minste woord, aan zijn kleinsten wenk? Waarom die jonge man, met een lief blond knaapjen aan de hand, als vastgeworteld is aan de plek waarop hy staat, en met opgehelderd gelaat en met zwellende borst, strak en onbewegelyk luistert, totdat hy eindelyk zijn kind in de armen sluit en tot zich opheft, en uitbarst in den luiden vreugdetoon: “Kind! mijn kind! we zullen haar weêrzien!”

En zoo velen, als nooit hebben gedacht, over de ernstige dingen hierna, - zy denken n u ; zoo velen als er hebben gemijmerd in het wilde - zy ontfangen plotselyk een vast richtsnoer; zoo velen als er gebeden hebben om licht - zie dat licht is hun opgegaan.’

Geniet het nog eene wijle.

Het deert ons, dat er, om den wille der evenredigheid, nog vijf, zes schetsen aan de andere zijde van dit zoo wèl a a n g e l e g d e middenvak eene plaatse verwierven. Het zijn omtrekken van het leven en sterven van Willebrord. Hoe jammer, dat die menigte van verspreide stralen niet in één brandpunt werden verzameld, het harte zou geheel in heiligen ijver zijn ontstoken. Maar misschien ware het te streng gevonnisd, zoo wij er den meester, door eene kritiek dier schetsen-zelve, voor deden boeten? Een enkele opmerking slechts: de ingelaschte legende, de Waterput te Heilo, schijnt ons hier minder gelukkig aangebragt. Wij kennen dier coupletten gaarne hare betrekkelijke waarde, als geliefkoosde vormen eener zeer bevattelijke dichtsoort, toe; maar steekt haar stijl niet te veel af bij dien, waarin de Historische Landschappen zijn gepen-

seeld? Eer de meester zich beroepe op aanhalingen van dergelijken aard in voortbrengselen der engelsche letterkunde naar zijnen arbeid zwemende, herinnere hij zich dat dáár de balladen, waarvan de onze maar verre navolgingen zijn, inderdaad in den mond des volks leven, dáár uit den nacht der eeuwen, tot in ons volle daglicht toe, heur verrassende stralen schieten. Een enkele regel volstaat bij onze naburen, om een geheelen toestand voor den geest te roepen; wie onzer durft zich vleijen objectief genoeg te zijn om dien juisten toon van het verleden, al tastend met de vingeren, weêr te vinden? Hoffmann von Fallersleben moge onze geleerden beet hebben, het volk brengt geene ondergeschoven kinderen groot. Onwillekeurig verraadt zich zelfs de knapste; b.v. als Gerard van Loon ons den ouden Chronijkschrijver vertolkt, dan gaat Willebrord in zijn tent om te b i d d e n ; - in deze berijmde legende zegt de heilige, negentiende-eeuwsch: ‘niet s l e c h t s gebeden, o o k gewerkt!’ En... maar de wenk is genoeg; tot in eene gedroomde galerij toe betaamt dankbaarheid voor het gesmaakte genot.

En dat zulk eene schepping der verbeelding soms verrassingen geeft, waarvan in geen werkelijke een voorbeeld te vinden is, mogt het u blijken uit eene vijfde schilderij, die daar eensklaps voor ons opdaagt, als had onze klagt over het onvolledige dezer verzameling verhooring gevonden. Zij is uit den vreemde, - maar in dit tijdperk, het Frankische, onder de Merowingers en Karolingers, zijn de voortbrengselen onzer nationale school schaars. Of onze schilder er ons spoedig eenige schenken mogt, ten gevolge zijner studie van de opgravingen in de omstreken van Wijk bij Duurstede.

Het stuk uit den vreemde draagt ten opschrift:

In het jaar des Heeren.

In het jaar des Heeren 850 waren de duitsche landen aan allerlei plagen ten prooi. Langs de noordelijke kusten plonderden en moordden de Noormannen; Thuringen en Hessen werden door de Sorben geteisterd. In alle streken heerschte

bovendien zware hongersnood. Zoo liep de mate des jammers over.

Waar vrede had geheerscht, daar schatte men een derde deel der bevolking van honger gestorven; maar wie durft bepalen, hoe het er in die oorden uitzag, waar de krijg met het gebrek had gewoekerd? De geschiedenis heeft die ellende in vergetelheid gehuld. Het was geen oorlog geweest, maar eene verdelging; de vijand had niet slechts zijn vijand verslagen, maar ook al wat te veld stond verwoest; zoodat zelfs de schrale zweem van een oogst, door Gods barmhartigheid overgelaten, door de onbarmhartigheid der menschen was vernietigd.

Vurige teekenen aan den hemel hadden lang vooruit, des nachts, het naderen van den duren tijd verkondigd. Uit het noorden was een wolk opgestegen, en eene andere haar uit het oosten te gemoet getogen, en zonder tusschenpoozen flikkerende bundels stralen tegen elkaêr schietende, had het treffen hoog aan den hemel plaats gehad; het was een kamp geweest als van twee legers. Ook den koenste beefde het hart in het lijf, want men dacht niet anders, dan dat de Heer zijn aangezigt van het duitsche volk had afgewend. Tot de dieren toe gingen onder het voorgevoel gebukt: klagelijker dan ooit huilden de honden, en de zang der vogelen was droef.

Valsche profeten stonden aan den Rijn en aan den Donau op; die voorloopers van den Antichrist deden aan de komst der laatste dagen denken. En echter gedroegen vele groote heeren zich zoo willekeurig en goddeloos, als zou noch hun bestuur, noch hun leven, noch deze wereld ooit een einde nemen, alsof boven de troonen van de koningen dezer aarde niet de stoel van den wereldregter was gezet.

Er was, in het bovengenoemde jaar, in het land van Fulda een vrije man, - zijn naam is niet vermeld, - die het goed, dat hem door erfenis was toegekomen, aan een adelijken landheer ten eigendom had afgestaan, om daardoor, zonder knecht te worden, toch de bescherming van dien magtige te winnen, en zich en zijnen kinderen ten minste vruchtgebruik en cijns te verzekeren van die bezitting, welke zijne voorouders nog geheel had toebehoord. In dien benaauwden tijd echter stierf de landheer en kwam ook zijn maagschap om, en een ander werd eigenaar van zijne goederen, en mede van het erf, dat voormaals in het geslacht

van dien man was geweest. De nieuwe bezitter wilde nu fluks den vrijen man, die met hof en erf reeds de helft zijner vrijheid had prijs gegeven, geheel tot zijn lijfeigene maken, zoo als het toenmaals bij duizenden geschiedde; en bij den jammer des tijds en het klimmen van den nood, kon de verdrukte nergens hulpe of schutse vinden tegen den nieuwen, magtigen heer. Daar greep hem de moed der wanhoop aan: hij koos het gebrek boven de slavernij. Er leefde in hem nog de trots der oude Germanen, en dikwijls zag hij met verachting op zijn eigen, op den zoogenaamden nieuwen tijd neder, waarin de strijdbare man voor den kruipenden monnik en den tammen boer begon te wijken. Zijn grootvader had als knaap nog de dienst der oude goden in de heilige hage bijgewoond. Welke goden waren beter, de oude of de nieuwe? Met de oude, was ook de goede oude tijd geweken. Alsof zij er voor getuchtigd werden, te zijn overgeloopen, waren de lange, bange jaren der plagen gekomen; de nieuwe Christengod scheen magt noch lust te hebben zijn volk van dien jammer te bevrijden. Zoo dacht de man uit het land van Fulda. Hij wilde zich zelven helpen, met of zonder den bijstand van God, naar de wijze zijner vaderen, door de sterkte van zijn eigen vuist.

Daarom gordde hij zich op zekeren nacht het zwaard aan, en ontvlood het erf, dat niet meer het zijne was, om tegelijk aan het geweld van zijn nieuwen heer te ontvlieden. Hij nam niets mede, dan de drie dingen welke hem het dierst waren: zijne vrouw, zijn kind en zijn zwaard. En daar het midden in den strengen winter was, sloegen de vlugtelingen warme vellen, of het mantels waren geweest, over hunne kleederen om. Maar noch spijze, noch geld, noch kleinoodiën gingen op weg mede; waar zouden zij die in zoo armen tijd hebben gekregen?

Het was hun plan den Boven-Main op te zoeken, en vandaar naar Thuringen en Saxen voort te vlugten. Er werd koenheid toe vereischt, want de weg liep midden door een uitgeplunderd, uitgehongerd land; overal was het te zien, dat de vijand er was geweest en er ook niets had achtergelaten; en het leed tegen het einde des jaars, het was in de koudste en kortste dagen. Maar de vlugtelingen waren ook geen weekbakken liên, - gehard tegen het weder, schenen hunne leden van staal, en gehard tegen den honger, had hun maag luttel in te brengen.

Het geviel immers in denzelfden tijd, waarin Koning Lo-

dewijk de Duitscher, toen hij bij Flammersheim een paar ribben brak, toch voortreisde, als ware hij onbezeerd, en geen zucht slaakte, al hoorde men het kraken der gebroken ribben, als zij op elkander stieten, en met zijn broeder Karel eene zamenkomst hield om het rijk van Lotharius broederlijk te deelen; en toen eerst, van zijn deel verzekerd, naar Aken toog, om er, wat meer op zijn gemak, de ribben weêr te laten zaamwassen.

Wat waren dat kloeke tijden, kloeke lieden en kloeke koningen, wien het op een verbrokkeld duitsch rijk en een paar gebroken ribben meer of min niet aankwam.

Het was Sylvester-avond geworden, de avond van den derden dag, sedert de man uit het land van Fulda, met vrouw en kind vlugtende, in de wildernis omdoolde. Het kind echter was twee jaren oud, en zoog nog altijd de moederlijke borst; want zoo bragt dit sterke geslacht sterke nakomelingen groot; zeven jaren lang was immers weleer de sterke Hermel met moedermelk gevoed? Man en vrouw droegen het kind beurt om beurt, en wikkelden het met zorg in hunne warme vellen.

De dag was grimmig koud geweest. Barder nog viel de vroege avond in. In de bosschen van het Röhngebergte waren de vlugtelingen op een dwaalweg geraakt, en slechts op den eersten dag had de gastvrijheid van een zelf half uitgehongerden boer hun eene schrale bete gegund. Hongerig hadden zij zich reeds gisteravond in de sneeuw van het woud ter ruste gelegd.

Op den volgenden morgen schreed de man nog met goeden moed voort; want wie uit de slavernij in de vrijheid gaat, die merkt de hindernissen des wegs niet, die weet van geen moê worden. Zwijgende, maar haar leed getroost, en altijd trouw naar haren aard, ging zijne vrouw naast hem, het sluimerende kind op den arm. Maar op den middag waren zij in de bergklove het pad bijster geworden, de avond sloop in, en er viel nergens de rook van een hut te bespeuren. Slechts de sporen van het wild en der roofdieren kruisten zich in de sneeuw; geen enkele maal den ganschen dag, was de moed der vlugtenden door het verblijdend teeken van menschelijke voetstappen geschoord. Het kind, dat vroeger vrij rustig was geweest, werd nu ieder oogenblik wakker, schreide bitterder en langer, en smeekte, in zijn stamelen, vergeefs, want de moeder was niet meer in staat het voedsel genoeg te geven.

Toen begon het den man soms voor de oogen te schemeren, en het was hem, als wierd al zijn moed met een enkelen slag geveld. Doch het duurde maar een omzien - weêr verhief hij het hoofd, staarde koen in de eindelooze wildernis voor zich uit, en zijne vlugge schreden droegen hem zoo zeker en schijnbaar zoo opgeruimd verder, als waren de twijgen, nu wit van den rijm, met de bladeren der lente bekleed geweest; als had de woudbeek, die van de rotsen stortte, en waarboven de bevrozen waterdampen zich als een rookwolk uitbreidden, hem in de maand van Mei een verfrisschenden teug beloofd.

Maar in het volgende donkere oogenblik kon de man zich toch niet weêrhouden, aan den reuzenzoon uit het noorden te denken, - zoo hadden onze vroegste voorouders den winter geheeten, en hem den naam van den grimmigen man gegeven met de koude borst, - want het was hem te moede, als wilde die gramme reus, de eigen neef van den dood, hem en zijn vrouw en zijn kind onbarmhartig vermoorden. Hij duizelde van koude en de huiveringen van den vorst drongen tot in zijner beenderen merg. De vrouw echter, wier bleek gezigt van lijden bezweem, zag er uit als eene christelijke martelares, die ten offerande naar den reuzenzoon werd voortgeleid. Maar al ging ook zij in stilte gebukt, onder de kwellingen des ligchaams en de folteringen der ziel, toch werd het haar banger te moede, toen de aanblik haars mans haar plotseling den heftigsten schrik aanjoeg. Want toen de nacht neêrzonk, en het laatste koude rood der ondergaande zon in de sneeuw der boomen bloedig uitdoofde, toen kregen de harde trekken des mans eene ontzettende uitdrukking. Het was of zijne ziel een schrikkelijken strijd streed. Dwalend rolden de wilde oogen; zoo heftig trilden zijne lippen, dat hij ze vast zamenbijten moest; als wilde hij den vijand, waarmeê hij in zijn binnenste kampte, ook met den arm verslaan, tastte zijne hand meer dan eens naar het gevest van zijn zwaard. Wit bezoomd van den rijm gaven baard en haar aan zijn gezigt eene evenveel ontzag als vreeze inboezemende waardigheid; en in den dubbelen glans van het wegstervend avondrood en der achter de bergen gloeijend opgerezen maanschijf, stond de man daar als een oud heidensche priester, die, met den toorn der goden worstelend, zich gereed maakte, het zoenoffer hier in het allerheiligste der wildernis toe te bereiden.

Zoo waren de vlugtelingen tot eene hoogte gekomen, waar zich zwarte bazaltzuilen uit de sneeuwlage ophieven. Onder een overhangend rotsbrok, dat die pijlers in het oprijzen als een dak hadden omhoog gebeurd, vonden de vermoeiden beschutting voor den wind, eene sneeuwvrije plek om te rusten, en dor rijshout in overvloed. Spoedig ging er een koesterend vuur uit op. Hier besloten zij nachtverblijf te houden, maar de honger knaagde zoo wreed, dat er aan geen sluimering te denken viel. Ook kermde het kind telkens herhaalder en klagelijker.

Er was in den man geen ruste; het was hem niet mogelijk te zitten of te liggen; al wat hij konde, was, tegen den rotspijler geleund, in het spel der vlammen te staren, of, met over elkaêr gekruiste armen, op en neêr te gaan. Uit den lekenden gloed hief hij den blik omhoog naar het koude starrenlicht des winterhemels en sprak tot de vrouw: ‘De reuzen en helden van den voortijd schitteren daarboven als starren. Vroeger plagten zij genadig op ons neêr te zien. Merk zelve maar op, hoe koud hun oog ons nu aanblikt, even koud als de reuze Winter, met het harte van ijs in de borst. Uit den hemel daalden de goden zegenend op aarde, toen onze vaderen nog geloof en offers voor hen over hadden. Uwe priesters hebben de oude goden uit ons gemoed verdreven, en de goden hebben nu den hemel voor zich gehouden; ons menschen bleef slechts de ellende.’

Maar de vrouw hernam, sidderend en deemoedig, doch vol geloovig vertrouwen: ‘Slechts één God is op aarde nedergedaald en heeft als mensch medegeleden voor de menschen. Toen wierd de aarde zoo zeer van den Heere vervuld, dat voortaan geen God meer behoeft neêr te dalen.’

De man verstomde. Zeer digt bij hen ging het gehuil van hongerige wolven op. Der zwakke vrouw werd het bij dien nachtkreet niet bang; maar toen zij weder opzag naar het gelaat van haren man, toen huiverde het haar, want zijn oog was wilder dan het oog des wolfs.

En de man begon andermaal: ‘Als onze vaderen in de netten des ongeluks gevangen lagen, dan gedachten zij hunne schuld, en reedden zoenoffers toe. Hoe zwaarder de zonde en hoe grooter het gebrek, des te kostbaarder moest de gave zijn, die ter verzoening werd aangeboden.

Hebben onze zangers ons niet verteld, - al fluisterende, opdat de monniken het niet zouden hooren, - hoe de goede Noorsche Koning Domaldi door zijn eigen volk naar het altaar werd gevoerd, - om hem, als den besten man zijns volks, den goden te slagten, opdat zij den hongersnood uit het rijk zouden doen wijken? En toen het offermes den draad van het leven des Konings had afgesneden, toen week de honger uit het land.'

De man zeide het met de gloeijende blikken des wolfs, en, als de speelbal der razernij van dierlijk-menschelijken hartstogt, kliefde hij herhaalde malen de lucht met zijn zwaard. En op nieuw faalde der vrouw een woord ter weêrlegging.

Ja, dat waren menschen van wilden moed en wilden aard, wier gevoel van geen verweekelijken wist, in denzelfden tijd, waarin zelfs een Koning met gebroken ribben zich nog mans genoeg voelde, om een geheel groot koningrijk te verbrokkelen.

En op nieuw en altijd vreeselijker hief de man zijne stemme op: 'Gij hebt niet gehoord, vrouw! wat eergister de boer vertelde, die ons voor het laatst spijzigde. Zoo hoor het dan nu! De Aartsbisschop Rhaban verzadigt aan zijn hof te Winkel dagelijks honderde hongerenden, die in dezen bangen tijd uit den ganschen omtrek derwaart stroomen. Nu is het onlangs gebeurd, dat eene schier uitgevaste vrouwe tot hem kwam met een kleinen knaap. Toen zij echter den drempel van het huis der redding wilde overgaan, zeeg zij van zwakte neêr, en blies den adem uit. Het kind intusschen lag aan de borst der doode moeder en beproefde te zuigen, als leefde zij nog; - dat konden de hardvochtigste mannen niet aanzien zonder te schreijen. Zoo viel de stam, opdat het rijsje mogt worden gered; - maar had de moeder niet liever het kind moeten offeren, opdat zij in het leven ware gebleven voor haar zelve, voor haren man en voor hare overige kinderen?'

Daar kreeg de vrouw de spraak weder. '"Neen!" riep zij, en rigtte zich hoog op. "Zalig de moeder, die zoo haar leven gaf voor haar kind! Ten hemel zwevend zal hare ziel den knaap hebben gezien, die zich nog laven wilde aan de doode borst en die nu toch gered was. Gij zegt, dat ze van zwakte den geest gaf? O neen, in de

overmate der vreugde borst haar het harte, toen zij na zoo veel angsten haar kind in veiligheid zag, - zij stierf gelukkig, ze stierf van dankbaarheid.'

De man verzonk in een diep stilzwijgen. Hij moest zijn gezigt bedekken voor, hij moest het afwenden van de vrouw, die, vreedzaam op haar slapend kind neêrziende, bij het rijsvuur gedoken zat.

Eindelijk werd hij weder mans. Met groote schreden ging hij langs het verkoolend vuur heen en weêr, en nog wilder dan vroeger dreigde zijn blik.

'Het moet nu haast zoo laat wezen,' riep hij, 'dat het oude jaar het nieuwe de hand geeft! De papen, als zij de jaren tellen, zeggen: in het jaar des Heeren zooveel; - maar in dit godvergeten jaar vol jammer en ellende moest men liever zeggen: in het jaar des Duivels!'

'En toch,' sprak de vrouw aangedaan, 'toch heeft het eene jaar, waarin de Heer om den wille der menschen mensch geboren werd, zulk een overvloed van heil over alle volgende jaren gebragt, dat ook het bangste jaar na de geboorte des Heeren altijd nog een jaar des Heeren wezen zal!'

De man nam het kind van den schoot der moeder. 'Het is het oogenblik!' zeide hij. 'Wie in het laatste uur des jaars, het zwaard op zijde, en den blik naar het oosten, op den dak van zijn huis gaat staan, die ziet in de toekomst. Al wat ik wensch te weten, is, of wij den dag van morgen zullen overleven! Is deze rots met hare kruin nu niet ons eenige huis? Laat mij opstijgen met het kind naar voorvaderlijke wijze. En terwijl ik boven de toekomst bezweer, gedenk gij hier aan den verzoenenden offerdood, waaraan het Noorsche volk zijn besten man, Koning Domaldi, overleverde, opdat de honger uit het land wijken mogt!'

Toen riep de vrouw wanhopig: 'Zoo hoor dan eerst de geschiedenis van een ander offer. Hoor hoe het toeging, toen Jehova aan Abraham beval zijn hoogste goed, den eenige dien hij liefhad, Hem te slagten!'

Maar de man had geene ooren, - hij stoof met het kind naar den top van de rots, en verdween achter het kreupelhout.

De vrouw wilde hem naijlen, de moeder het kind inhalen. Doch toen zij opstond van het vuur, toen bleek het

eerst, hoe de honger het merg in haar gebeente had verteerd; bewusteloos zonk zij neêr.

Plotseling herriep het geschrei van haar kind de moeder in het leven, - toen zij de ooren luisterende ophief, was het of zij, digt bij haar, in die twijgen ter slinke, het gedruisch van eene worsteling hoorde. Daarop werd het doodstil.

Maar de moeder lag, de moeder luisterde niet meer, hare krachten waren weêrgekeerd, en zij sprong, zij repte zich door het kreupelhout, waaruit de kreet van haar kind had gekermd. En voor haar stond haar man, bleek als een doode, met naar den grond gekeerd zwaard, en in den helderen maneschijn zag zij, dat bloed van het zwaard druppelde, en dat de arm en het gelaat des mans met bloed waren bevlekt. ‘Mijn kind!’ kreet de moeder, ‘waar is mijn kind!’

Daar reikte de man haar het kind, dat hij op den linkerarm had gehouden, door het beschuttende vel bedekt. Het kind was ongedeerd, het was weder ingesluimerd en lachte in den slaap. ‘Wij zijn geen van beide gewond,’ sprak de man op gebroken toon.

De vrouw vroeg wat er gebeurd was. Maar de man zeide sidderende: ‘Voleind wat gij straks begont, de overlevering der offerande van dat kind, door God van den vader zelf geëischt.’

En verbaasd, naauwelijks in staat te spreken, verhaalde de vrouw de offerande Isaac's, en sloot met de woorden der Schrift, welke zij zoo dikwijls in het klooster te Fulda had gehoord: ‘Toen zeide de Engel des Heeren: strek uwe hand niet uit aan den jongen, en doe hem niets, want nu wete ik, dat gij Godvreezende zijt, en uwen zoon, uwen eenige, aan mij niet hebt onthouden. Toen hief Abraham zijne oogen op, en zag om, en ziet achter hem was een ram in de verwarde struiken vast met zijne hoornen, en Abraham ging en nam dien ram en offerde hem ten brandoffer in zijns zoons stede.’

Als zij ophield te vertellen, sprak de man: ‘Zoo heeft zich dan heden niet de overlevering van de slagting van den Koning Domaldi, maar die der offering Isaac's vernieuwd. Zie, ook ik wilde ons kind offeren. Maar niet zoo als Abraham, dewijl God het mij geboden had, neen, als een zoenoffer voor de gramme oude Goden, en ook

opdat wij ons zouden mogen verzadigen, en ons leven rekken met het vleesch van ons eigen kind! Zoodra ik echter het boschjen intuimelde, door mijn eigen voornemen schier met krankzinnigheid geslagen, zie, daar worde ik twee wolven gewaar, die zich aan eene ree vergasten. Het is of mijne oogen weêr opengaan, met het zwaard spring ik toe, het kind onder den arm door het vel beschut, en stoot de beesten neêr! Hier ligt de ree, die God ons gezonden heeft, de ram in plaats van den geofferden zoon.'

Daar riep de vrouw, op den toon eener zieneres: 'En toch is ook de offerande Isaac's slechts de voorafschaduwing geweest van eene grootere offerande. Want toen de tijd vervuld was, heeft God zelf zijn eenigen Zoon gegeven tot zoenoffer voor de schuld aller menschen. En sedert dat laatste, ware offer zeggen wij van ieder jaar: "In het jaar des Heeren!"'

'Ja,' sprak de man verslagen tot zich zelven, 'het laatste uur dezes jaars heeft het bewezen: ook dit jaar was een jaar des Heeren!'

Bij het vuur verzadigde zich het paar aan het vleesch van de ree. Toen vielen zij beide in vreedzamen slaap.

De morgenzonne des nieuwen jaars wekte de sluimerenden. Zij stegen op naar den top van de rots, van welken de man gister avond te vergeefs in de toekomst had willen zien. Daar deed zich een verrassend schouwspel voor hunne blikken op: het breede, rijke dal des Mains gloeide in zonneschijn, hut bij hut doemde uit de akkers op, en de rook uit honderd schouwen verhief zich tot eene ligte wolk, allengs in de heldere winterlucht verdunnende. Bij dien aanblik kusten de echtgenooten elkaêr, kusten zij hun kind en vielen zij neder en baden. De man echter waagde het nog niet weder zijne vrouw in het gezigt te zien. Maar liefderijk hief deze hem op en sprak: 'Laat ons nu het oude jaar vergeten, ofschoon het geen jaar des duivels is geweest; want zie, nog is het nieuwe jaar maar weinige uren oud, en toch heeft dit ons reeds zoo groote belofte gedaan, dat wij wel te moede den pelgrimsstaf weêr opnemen. Want de nieuwe togt begint, waar gister de oude eindigde: "In het jaar des Heeren!"'

Wij zijn lang in de gedroomde galerij zamengeweest, - ook te lang?

Schier vreezen wij er voor, - want al nemen wij ditmaal afscheid met eene beleefde buiging, zonder met een woord uw oordeel over het ingelaschte stuk vooruit te loopen, hebben wij wel nog het regt mede te deelen, dat, als wij eene zinspreuk moesten kiezen, wij die aan Lafontaine zouden ontleenen, waar *le bonhomme* tot en van zich zelven zegt:

> Bornons ici cette carrière:
> Les longs ouvrages me font peur.
> Loin d'épuiser une matière,
> On n'en doit prendre que la fleur.

E.J. POTGIETER.

Een krank genie.

> Der Profanverstand balsamirt die Seele bei lebendigem Leibe ein, und lässt nur soviel von ihr übrig als zur Conservation des Fleisches nothwendig ist. Der Profanverstand hat den Tod im Herzen, selbst da, wo er die Dinge beim richtigen Namen ruft.

Een heerlijke avond in de zomermaand, een heldere maan, een prachtige sterrenhemel; een vredige stilte, slechts door het zuchten van het koeltje in de biezen en door de knotwilgen van tijd tot tijd gebroken. De sterren schitterden en tintelden zoo vriendelijk, ze knipoogden zoo goedigschalk, ze straalden zoo vergenoegd, als of ze wisten, dat menigeen naar haar opzag om er kalmte en ruste, om er troost en opbeuring te zoeken; als of ze zich bewust waren van hare roeping, om, als de trawanten van den nacht, balsem te storten in 't gewonde gemoed, dat in de wieling en woeling van den dag vergeefs naar verkwikking en lafenis had uitgezien. Vriendelijke, kleine lichten, minder sentimenteel dan de ziekelijke maan, die zich aan rozengeur eene indigestie heeft gedronken, welke tooverkracht schuilt er in uw grillig schijnsel; hoe kunt ge ons spreken van troost en van vrede, gij, die bij den eersten aanblik slechts van dartelheid en lust schijnt te gloeijen? Waaraan ontdekken wij, dat ge niet alleen jolig en prettig, dat ge tevens meêwarig en goedhartig zijt? Waarom zoeken wij in uwe rijen een medgezel en een profeet; waarom verbinden wij uw lot aan het onze; waarom gelooven, hopen wij in u, en waarom hebben wij u lief? Welke taal spreekt gij, dat wij u allen verstaan, in alle oorden der wereld, waar de blik zich naar u heft, in alle omstandigheden des levens,

in iedere stemming des gemoeds? Zeker, hollandsch spreekt gij niet, want uwe uitdrukking zou dan onvolkomen zijn voor 't harte, dat heemzucht voedt, heemzucht naar.... onbepaalde toestanden, nevelige idealen, ontastbare genietingen, zwevende deugden. - Evenmin spreekt gij hoogduitsch; want hoe zou dan de man u verstaan, die blaakt voor vrijheid en onafhankelijkheid, voor burgerdeugd en vrije ontwikkeling, voor gelijkheid en zelf-regering? Ik kan ook niet gelooven, dat het fransch u bijzonder eigen is; want wie verklaart mij dan uwe intimiteit met de denkers dezer wereld, met den langzaam zich voorbereidenden, ernstig wikkenden en vastbesloten handelenden mensch? Dat ge italiaansch zoudt spreken of spaansch, is even onwaarschijnlijk; ge zoudt dan eenzijdig zijn; want het eerste is de taal, waarin men zich tot de vrouwen; het laatste de taal, waarin men zich tot de godheid wendt; en om russisch of oostenrijksch *patois* te spreken, daartoe hebt ge te veel smaak en zijt ge te beschaafd. - Ik heb een oogenblik gedacht, dat gij engelsch spraakt, toen ge u in hoogen humor met mij onderhieldt; maar ik heb ook dat denkbeeld laten varen, omdat ik betwijfelde, of ge 't wel ver hadt gebragt in het aftrekken en het vermenigvuldigen, en of u de verkieselijkheid van den gouden boven den zilveren standaard wel helder voor oogen stond.

Wonderbaar moge uw alphabet, en uwe sprake moge zonder naam zijn; welsprekend zijt ge voorzeker en uwe woorden zijn duidelijk, als of ze genomen waren uit het gemoed van elk uwer hoorders; gij hebt eene pinkstergave, die u in staat stelt een iegelijk te verkondigen in de tale zijns lands, wat hem zoetst en dierbaarst is.

Ik weet niet of de knaap, die op dien bewusten zomeravond den blik naar u rigtte, zich in dergelijke overpeinzingen verdiepte; - 't zou mij niet bevreemden, indien hij 't had gedaan, maar thans schijnt die gedachtenrij voor eene andere te hebben plaats gemaakt. - Taalkundige beschouwingen toch plegen niet het oog te doen tintelen van de geestdrift, die wij opmerken bij den jongeling, het eenige menschelijke wezen, dat we te dezer ure om ons heen zien.

In een ranke en verwelooze schuit gezeten, zoo als we er vele vinden aan de steigers onzer boerenerven, liet hij zich voortdrijven op den stroom, onverschillig en onbewust, waar

hij henen werd gevoerd. - De riemen hingen in het water in een behagelijke rust, en de knaap steunde het hoofd op den regterarm, terwijl hij met de beenen leunde op de bank vóór hem. Het gevaar van afdrijven was in de niet zeer breede vaart en bij het bladstille weêr niet groot, en eene wending meer of min naar de biezen ter linke of ter regte kwam er weinig op aan; ik geloof zelfs, dat hij 't niet zou hebben bespeurd, indien de schuit zich zelf geheel in de biezenbouw had gestuurd.

Het volle maanlicht, dat op hem valt, vergunt ons zijn gelaat naauwkeurig te beschouwen, en zoo ge niet zoo grieksch gevormd zijt, dat alleen het regelmatig schoone voor u eenige aantrekkelijkheid kan hebben; zoo niet slechts de lijn, maar ook de geest en de uitdrukking tot u spreekt, dan zult ge hem welligt uwer opmerking niet geheel onwaardig keuren.

Hij ziet er tenger en zwak uit, en de weinige ontwikkeling van het ligchaam contrasteert scherp tegen de oudelijke trekken van het gelaat, tegen het platte en lage voorhoofd, alleen in het midden onnatuurlijk gehoogd, waarop zich van tijd tot tijd reeds de bedding voor vroege rimpels vertoont; tegen de groote, gebogen neus, de magere wangen, de dunne, halfgeopende lippen, en vooral de starre en grillige uitdrukking der grijs-blaauwe oogen, die, door zware wenkbraauwen overschaauwd, vrij diep verscholen liggen in hunne kassen. De pet heeft hij afgezet en vóór zich op de bank gelegd, en het blonde haar hangt in onbevallige staken langs het gezigt; want in weêrwil van al het water uit de vaart was het steeds onmogelijk geweest er eenige krul in te brengen. Een kort jakje en een broek en vest van zwart laken en een bonte halsdoek maken zijne kleeding uit en vertoonen ons de gewone dragt van een boerenzoon.

Dat is hij ook, de jongeling, die zich daar laat wiegelen in zijn schuitje, ongevoelig zoo 't schijnt voor hetgeen hem omgeeft. De zoon van eenvoudige, van onbeschaafde landlieden, goedhartig, zoo ge wilt, maar zonder fijnheid van gevoel, zonder edelheid van gedachte, onvatbaar voor beschouwing en bespiegeling, - 't zij verre van mij er hun een verwijt van te maken - menschen van het feitelijke, menschen van arbeid en handeling. - En hij? - Zoo ge lust hebt in eene psychologische studie, volgt hem dan in de

wereld zijner gedachten, in de wereld zijner droomen, terwijl zijn blik gerigt blijft op de tallooze lichten van het groote koepeldak.

Kennis! kennis! Waarom mag ik haar niet in al haar omvang verkrijgen; waarom is mij de gelegenheid niet gegeven om voor haar alleen te leven; waarom is mij de weg gesloten tot zoovele wetenschap; waarom mag ik mij niet met volle togen aan haar laven, en lacht en spot men met mij, als ik over haar spreek? - De wetenschap..... en welke? - De wetenschap van het goede; voorzeker! maar is dat eene wetenschap? Is de godsdienst, is de deugd eene wetenschap? Ja;..... maar het geloof dan? Ik moet gelooven, en dus mag ik niet trachten te weten, want als ik weet, heb ik dan nog het geloof? En gelooven is pligt! Wie heeft mij dat gezegd, en wat moet ik gelooven? Ik geloof aan het goede, en men zegt mij, dat ik aan het kwade moet gelooven; ik geloof aan de liefde, en men zegt mij, dat ik aan toorn en wraak moet gelooven. Maar dat geloof ik niet; dat kan ik niet en dat staat er ook niet. Het goede alleen is wezen; het kwade is schijn, of eene onvolkomene poging tot het goede, en de liefde alleen bestaat. Zij behoeft slechts aangekweekt te worden. Ik moet haar aankweeken. Zou dat mijne roeping zijn? Wat is eene roeping? Wie heeft mij geroepen? Niemand... maar die stem, die ik zoo duidelijk hoor; die stem.... wiens stem is zij? - Van mijn eigen hart, maar dat is geene wetenschap, 't is slechts aandoening en gevoel, en wie zal mij de zekerheid geven, dat ik mij niet heb vergist? Mijn hart, mijn arm hart, kan ik u nog vertrouwen? - gij hebt zooveel geleden, gij zijt zoo pijnlijk gewond te ieder uur, bij iedere aanraking met de dingen buiten u; gij zijt ziek; gij zijt overspannen misschien, en kunt gij dan nog eene juiste ingeving schenken? Maar waardoor heb ik geleden? Er is niets dan liefde, en het goede alleen bestaat; hoe kan ik dan lijden? Of was alleen in mij het liefdelooze en het kwade? Ik geloof het niet. - Of zou alleen in de *natuur* het goede en de liefde liggen en niet in de menschen? o Neen, dat is niet mogelijk! zouden de menschen minder zijn dan de planten en de boomen? Maar ik moet ze ontwikkelen; het goede en de liefde moet ik ontwikkelen. - *Ik* moet dat doen; ik hoor het duidelijk; het is mijn pligt en mijn taak. - 't Is een schoone taak voor een menschenle-

ven, bijna te schoon en te grootsch voor mij. - Maar ook de jongeren waren eenvoudige visschers, ongeletterde mannen, en ze predikten te midden van schriftgeleerden en menschen van wetenschap. - Doch de Heilige Geest! - De Heilige Geest bezit ik niet; ik kan haar ook niet krijgen. - Of zou de geest der liefde de Heilige Geest zijn? - De vurige tongen heb ik echter nooit gezien; maar.... de sterren misschien! De sterren glinsteren zoo liefelijk, liefelijker en mooijer nog dan vurige tongen; minder verterend, en zachter en weldadiger, en zij lagchen mij zoo vriendelijk toe; ze kijken allen naar mij. - Ik zal mij opmaken!

Eene onwillekeurige beweging vergezelde de laatste gedachte, en dreigde het schuitje water te doen scheppen; gelukkig zette de jongeling zich spoedig weêr neder, waardoor het gevaar - dat hij niet bespeurd had - week.

Wetenschap, kennis, ik moet ze verkrijgen. - Ik wil reizen en studeren en geld verdienen om verder te studeren. - Eerst zal ik naar Holland gaan, het land mijner vaderen en een land van liefde en verdraagzaamheid; ik zal in Utrecht leerende onderwijzen, en onderwijzende leeren: menschenkennis, zelfkennis, liefde, 't schoone en 't goede; het is alles één. Ik zal er de geloovige wetenschap vinden en misschien de wetenschap des geloofs; ik zal er vrijheid en zedelijkheid zien, ook zindelijkheid in Broek-in-Waterland en Zaandam, en zindelijkheid is eene deugd en eene schoonheid. - Groninger wijsgeeren en Utrechtsche liefde-apostelen zal ik ontmoeten en in de koopsteden zal ik die schoone vloten aanschouwen, waarmede de missionarissen naar de heidenen vertrekken. - Missionaris! Een schoone levenstaak. - Of ze de mijne ware! En waarom zoude ze niet de mijne kunnen zijn; waarom zoude ik in Europa zelfs geen missionaris kunnen wezen; missionaris van zedelijkheid, liefde, sentimentalisme? - Vervolgens ga ik naar België, naar Antwerpen en Brussel; ik zal de reuzen zien en de oude gebouwen en de kerken, heerlijke kerken; - ik zal er in preêken van de liefde en het goede; niet van het vagevuur; ik houd niet van het vagevuur. België is een mooi land, maar de bewoners zijn muiters. - Vroeger, ja! maar nu niet meer. - Dan ga ik naar Frankrijk; ik zal den President zien. - Hoe zou een President er uitzien? Stellig niet als een burgermensch, maar ook stellig niet als een

koning, of een keizer. - Een koning of een keizer is van andere leem gemaakt dan de gewone menschen. - Van andere leem? Neen, dat kan niet; zij zijn uitwendig gelijk aan anderen. - Van anderen geest dan? Maar er is toch maar één geest; de geest van liefde en van het goede, en die hebben de koningen en de keizers soms minder bezeten dan andere menschen. - Ik begrijp het niet; - ik geloof het. Al wat men niet begrijpt moet men gelooven. - Ik zal overal prediken en leeren, en predikende en leerende mij zelven onderwijzen; want wanneer ik predik de liefde en het goede, dan predik ik mij zelven en bevorder ik de kennis van mij zelven, want ik ben liefde en goedheid en schoonheid. Alles is liefde, en goedheid en schoonheid. - Vooral ook de schoonheid moet ik onderwijzen, want de schoonheid is eene kracht, en in de schoonheid wordt men wedergeboren tot reine en edele gedachten. - De menschen kennen de schoonheid niet genoeg; zij kennen zich zelven niet. - Er zijn slechts leelijke menschen in schijn, even als slechts het kwade is in schijn. Er is geen kwaad en geen haat; liefde en vrede is in alles en in allen. Eenigheid! Ja, eenigheid, dat is het woord, het parool der toekomst. - Eenigheid .... maar ook liefde, innigheid. - Eenigheid in innigheid, en innigheid in eenigheid! Waar was ik? Ja! in Frankrijk. Ik was in Parijs, in de kerk Nôtre-Dame, bij Victor Hugo en de roode republiek; ik preêkte eenigheid in innigheid; ik leerde de menschen zich zelven kennen, psychologie onderwees ik; ik voedde het menschdom op..... ô God, waar ben ik? -

Gejaagder en gejaagder schenen de gedachten voortgestuwd te zijn in het brein van den jongeling; zenuwachtiger en koortsiger was de uitdrukking zijner oogen geworden, en schier zonder ophouden waren de plooijen van het gelaat in beweging. - Sluiker was het sluike haar gaan neêrhangen op het klamme voorhoofd, en bij de laatste inspanning om zijne gedachten terug te brengen tot het vroegere onderwerp, hadden zich hooge, dikke aderen aan de slapen en in het midden van het voorhoofd vertoond. - Schier onmagtig viel hij in de schuit achterover, alsof eene doodelijke vermoeidheid hem had aangegrepen.

Grillig bescheen de maan voor de laatste maal dat bleeke gelaat, eer zij schuil ging achter de wolken, die inmiddels het uitspansel hadden overspreid. - De vriendelijke sterren

waren mede reeds verdwenen of aan 't verdwijnen; harder bries deed het riet kraken en de knotwilgen ruischen, en heviger kabbeling sloeg tegen het schuitje, dat, aan eigen lot overgelaten, een dronkemansvaart begon in het reeds woelige water. - De krekels hadden hun zang gestaakt; de kikkers den hunnen aangeheven; ijlhoofdig snapte nu en dan een aamechtige baars naar de bobbels op het water, en schuw streek een meeuw weg en fladderde een raaf om de torenspits in de verte. - Daar schoot de wind met volle kracht uit; de boomen begonnen te loeijen en de biezen te zwiepen en te knarsen; het water spatte over het land en was met witte kuiven bestrooid; de dorpsklok trilde en gaf van tijd tot tijd een dof gebom te hooren.

‘Eberhard, Eberhard!’ klonk op eens een forsche mannenstem, ‘Eberhard, waar zijt gij?’ - Eene donkere gedaante vertoonde zich aan de deur eener groote boerenwoning, die op eenigen afstand half tusschen de boomen verscholen lag; een lantaarntje, welks flaauw licht met moeite weêrstand bood aan den wind, naderde in de rigting van het schuitje. - De gedaante schutte het licht met de hand, en wederom klonk de stem:

‘Eberhard! om Gods wil, waar zijt gij?’

‘Hier, vader! in de schuit,’ riep de jongeling, die door den storm der elementen uit zijne onmagt was ontwaakt; ‘ik ben hier; ik doe mijn best om aan land te komen; ik heb mijne taak nog niet vervuld; ik moet rondgaan en psychologie onderwijzen. Help mij!’

‘Zwijg met uw geraaskal, gekke jongen,’ antwoordde de andere, ‘wat doodelijken angst jaagt ge mij op 't lijf! - Ik kom bij u, laat de schuit stil dobberen; 't is beter dat ze zich zelve, dan dat gij haar stuurt.’

Een ruischen als van vele stemmen doorzuiste de lucht; eensklaps flitste een blaauwe straal en rommelend stieten de wolken op elkander.

‘Dat is de Heilige Geest!’ juichte de jongeling, terwijl hij regt overeind ging staan in de boot en de armen uitstrekte, ‘de Heilige Geest, de geest der liefde, der goedheid en schoonheid. - Ik ben geroepen, ik ben gewijd! Missionaris ben ik, inwendige missionaris om een iegelijk te prediken: Ken u zelven en God in u!’

Gelukkig dat de vader op dezen oogenblik aan den oever, vlak tegenover het schuitje stond; gelukkig, dat het vaar-

tuig zwenkte naar den kant, van waar de hulp moest komen; ware 't anders geweest, wij vreezen dat Eberhard zijne roeping als inwendige missionaris niet zoude hebben kunnen vervullen op deze aarde, en reeds toen overgegaan zoude zijn naar die gewesten, waar welligt zijn ideaal van liefde en schoonheid verwezenlijkt is.

De oude man had zich niet alleen met een licht, maar ook met een langen haak gewapend, en de voorzorg bleek niet nutteloos te zijn. - Zich overbuigende op den uitersten rand van den stroom, gelukte het hem, na vele vergeefsche pogingen, de boot vast te klemmen met den haak en in de biezen te halen. - Hij begaf zich te water tot hij het vaartuig had bereikt, tilde den jongeling op en bragt hem aan land.

Zwijgend had Eberhard toegezien; zwijgend had hij zich overgegeven aan de hoede zijns vaders; thans, nu hij den oever had bereikt, welden dikke tranen op in zijne oogen; hij viel den ouden man om den hals en kuste hem.

‘Ik dank u, vader!’ snikte hij, ‘gij hebt mij ten tweedenmale het leven gegeven. Alles is liefde en goedheid en schoonheid, en de magnetische stroom verbindt ouders en kinderen.’

‘Gij zijt een gek en een droomer,’ bromde de oude, maar hij kuste zijnen zoon in vervoering. ‘Gij zijt een bengel en een deugniet. Ik en moeder zijn doodelijk ongerust geweest; ga spoedig mede en dan - dadelijk naar bed.’

Het tooneel, dat wij u hebben beschreven, had plaats in het jaar 1849, in het noordelijke gedeelte van Duitschland, niet zeer ver van onze grenzen, zoo als ge waarschijnlijk reeds uit de vlugtige schildering van het landschap zult hebben vermoed; in dat gedeelte van Duitschland, dat de knotwilgen en de vaarten met ons dierbaar vaderland gemeen heeft, hoe zeer het daarvan ook, wat het karakter der bevolking betreft, verschillen moge.

De jongeling, dien wij bij u hebben ingeleid onder den naam van Eberhard, was het éénige kind van eenvoudige boerenlieden, die eene hoeve bewoonden in de nabijheid van een klein landstadje. - Dat landstadje was echter, gelijk bijna

alle kleine plaatsen in Duitschland, geschoeid op denzelfden officiëlen en deftigen leest als de groote steden; het had *Amte* en *Behörden*, en *wohllöbliche Directionen;* het verblijdde zich in *Criminal-, Justiz-* en zelfs *Geheimräthen* en *räthinnen;* het had eene imposante magistratuur, eene rijke titulatuur, en het had ook een Gymnasium, dat tegelijk eene *Realschule* was. Men vond er *gnädige Herren* en *unterthänigste Knechte;* men vond er alles, wat er in het verlichte Duitschland te vinden is; men vond er ook vele philosophen, en vooral vond men er ook vele philosophasters, bevallig gelardeerd door vrijgeesten en demagogen. - 't Was een gelukkig duitsch landstadje; het werd vaderlijk geregeerd en bestuurd; het had veel policie, overvloedige militaire bezetting en een censuur; het was bevrijd van lastige, constitutioneele instellingen en regelen; de kostbare tijd werd er niet met beraadslagen verbeuzeld; alles werd oppermagtig beslist door een hoogstgenadig vorstelijk, of zeer genadig kabinets-ministerlijk welbehagen; er werd nooit over regeringsbeginselen gesproken - want er waren geen beginselen; - openbaarheid bestond er niet; het was een el-Dorado.

In dat el-Dorado, dat ik welluidendheidshalve Reäksheim zal noemen, en waarin zich nooit de heillooze invloed van het fatale jaar 1848 had doen gevoelen - want de demagogen hadden natuurlijk geen invloed, omdat zij zulke gekke demagogen waren - in dat el-Dorado had de jonge Eberhard de lessen der wijsheid ontvangen, zoo als ze neêrdruppelden uit den mond van den waardigen doctor, die aan het hoofd van het gymnasium was geplaatst. - Hij was steeds een wonderlijk kind geweest; voor feiten en getallen had hij van den beginne een onweêrstaanbaren afkeer getoond; maar des te vlugger en welbespraakter was hij, als 't abstracte ideën gold; als de doctor zich met zijne leerlingen vermeidde op het veld der philosophie; als er van wonderkrachten en wonderinvloeden, van aard en wezen, van zamenhang, van oorzaak en gevolg, van het Zijn en het Niet-Zijn, van het Ik en het Niet-Ik, en van het Ik, dat in zich-zelf terugkeert, sprake was. - Een wonderlijk kind was hij steeds geweest; tenger en nietig, droomerig en afgetrokken, vol van vreemde invallen, grillige voornemens, dwaze gevolgtrekkingen, wanhopige overgangen en stoute grepen. - In al zijn spreken en handelen, in al zijne studiën en bespiegelingen openbaarde zich reeds vroegtijdig

iets vlugtigs en gejaagds; het was hem moeijelijk een denkbeeld vast te houden en in zijne logische consequentiën te volgen; de koortsige fantasie blies onophoudelijk door de kaartenhuizen der wijsbegeerte; het gemoed speelde parten aan het verstand, en eer hij er om dacht, was de redenering reeds in droomerij overgegaan. - Van daar, dat de jongeling zich steeds het meest aangetrokken had gevoeld door 't geheimzinnige in de natuur; door het magnetisme en het somnambulisme, en dat hij steeds op zedelijk gebied had overgebragt, wat alleen op het natuurlijke behoorde.

De manie der hoogdravende ideën, of liever der hoogdravende woorden; de hang naar het vreemde en buitensporige; de heemzucht, die in elk harte ligt, naar een ideaal van geluk, van schoonheid en van deugd, naar een beter vaderland en een betere zedelijke natuur, had zich van lieverlede bij Eberhard ontwikkeld; en de aanvankelijke verwondering en bewondering van zijne ouders en zijnen leermeester; het bewustzijn - of de illusie - van de hoogere rijpheid van zijne meer ontwikkelde hersenen, en van zijne edele, sensitieve natuur hadden die manie en die zucht niet weinig vermeerderd.

Ongetwijfeld kon aan zijne hersenen eene grootere ontwikkeling niet worden ontzegd; maar die ontwikkeling was eenzijdig; zijn hoofd scheen zeer geschikt om veel wetenschap op te nemen, maar ten eenenmale magteloos tot ordenen en tot verwerken; de bergplaats was overvol, maar in de meest chaötische mengeling lagen al de verschillende en vreemdsoortige stoffen ondereen. - Van rangschikking, groepering en étiquettering geen spoor! De ongedigereerde massa hoopte zich op elkander

> ‘Wie Mäusedreck und Koriander,’

en met volle regt kon de arme Eberhard, als hij, vermoeid van natuurkunde, scheikunde, metaphysica en philosophie, en van zijne wanhopige pogingen, om alles te reduceren en te classificeren, het hoofd in de beide handen verborg, met den *Schüler* uitroepen:

> ‘Mir wird von alle Dem so dumm,
> Als ging' mir ein Mühlrad im Kopf herum,’

terwijl geen practische Mephistopheles daar was, om hem te bemoedigen met de herinnering dat:

> ‘Grau, theurer Freund, ist alle Theorie,
> Und grün des Lebens goldner Baum.’

Met dien groenen boom des levens had Eberhard nooit kennis gemaakt; maar hoewel hij in dit opzigt Mephisto's wenk niet had verstaan en een vreemdeling bleef op de aarde, in een ander opzigt had de vreemde organisatie van zijn hoofd hem er toe gebragt, om zich met des duivels huismiddeltje tevreden te stellen. - Wel meende hij nog steeds zich zelven rekenschap te geven, dat bij het Woord ook een Begrip moet zijn; wel bleef hij zich angstig kwellen, om den inhoud te vinden in den vorm; maar de poging werd hoe langer hoe onvruchtbaarder, en hij eindigde met die leerrijke Mephistophelische woorden in toepassing te brengen:

> ‘Denn eben, wo Begriffe fehlen,
> Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein,
> Mit Worten lässt zich trefflich streiten,
> Mit Worten ein System bereiten.’

Helaas! de uitkomst beantwoordde niet aan zijne verwachting, want hij miste die gave der middelmatigheid, om te weten *welke* woorden hij kiezen en op wat wijze, te welker ure en plaatse hij ze aanbrengen moest. - Had hij van ‘welgezinden,’ in plaats van ‘sentimentalisten;’ van ‘christelijk element’ in plaats van ‘het ideaal van liefde en schoonheid’ gesproken, hij zou een groot man zijn geweest. - Wanneer hij geen inwendige missionaris, maar alleen de missionaris van zijn eigen zak had willen zijn; wanneer hij niet had willen prediken: ‘ken u zelven,’ maar zich alleen met volharding had toegelegd, om de zwakheden en ijdelheden van anderen te leeren kennen, hij zou een groot man zijn geweest. - Nu werd hij een gek.

Het ware voor Eberhard gelukkiger geweest, indien zijne ouders hem slechts op de lagere school hadden gezonden, om lezen en schrijven en rekenen te leeren, en hem dan reeds vroeg in den koestal en achter den ploeg hadden gebragt. Zij deden het niet en zagen te laat hun misslag in. - Nog zoude de knaap welligt beter zijn teregtgekomen, indien zijn leermeester zijne vermogens juister had weten te

beoordeelen, en ze had bepaald tot één vak van kennis, of liever tot het strikt-noodige eener burgeropvoeding; indien hij hem afgehouden had van die hoogere studiën, waartoe zijne hersenen te zwak bleken te zijn, in plaats van langen tijd de oogen te sluiten voor de verwoestingen, die de onverstane wijsbegeerte in het ziekelijke brein van zijnen kweekeling aanrigtte.

Eberhard had geen wijsgeerig hoofd; hij had geest en vernuft, eene opgewondene verbeelding, een overgevoelig en prikkelbaar hart, een grenzenloos sentimentalisme. De worsteling tegen formulen en thesen, waarover hij nooit de heerschappij kon verkrijgen, en de aanraking met eene ruwe, onbeschaafde, koude, practische omgeving; de pijnlijke ervaring van nooit begrepen, soms bespot en als krankzinnig nagewezen te worden; wat dunkt u? verklaren ze niet genoegzaam de toenemende verwarring in dat jeugdige brein, de zenuwachtige wisselwerking van de eene gedachte op de andere, van het gemoed en de fantasie op de rede?

Niet altoos was hij zóó geweest, als wij hem op dien bewusten zomeravond hebben aanschouwd; er was een tijd, toen zijne eerzucht eene meer redelijke, zijne bestemming eene bereikbare was. - Toen hij de school betrad, wilde hij zich vormen tot onderwijzer, tot opvoeder der jeugd; later eerst ontstond de vermetele zucht, om opvoeder te worden van het menschdom. - Opvoeder van het menschdom! beklagenswaardig de man, die dat als zijne levensroeping beschouwt. - Laat het menschdom loopen, zoo als het loopen wil, en als het niet loopen kan, laat het liggen! Bemoei er u niet mede; wat hebt ge er meê te maken? Pas op uwe eigene zaken, en vooral op uwe eigene zakken; wasch den moriaan niet, en tracht niet het Danaïdenvat vol te scheppen! - Gij zult voor gek worden verklaard, als gij het doet, en gij verdient het ook.

> ‘Thu' nur das Rechte in deinen Sachen,
> Das Andere wird sich von selber machen.’

Naarmate het denkbeeld, om het menschdom op te voeden, bij hem rijpte, naar diezelfde mate breidde Eberhard ook den kring zijner studiën, en zijner folteringen en verstandsafwijkingen uit. - Hij at Jean Paul, Schiller en Göthe op; hij slikte Kant, Leibnitz, Fichte, Hegel, Schelling, Salzmann, Niemeijer en Campe, daarna Liebig, Stöckhardt, Regnault,

Herbart en Carus en wie niet al, tot Pruys van der Hoeven toe, want Eberhard kende ook Hollandsch, daar zijn vader een Hollander was. - Hij at ze op; maar hij verteerde ze niet; ze verteerden hem. -

Op het tooneel, dat wij u hebben beschreven, volgde een onrustige nacht. - Eberhard kreeg de koorts, een hevige koorts, die hem weken lang aan het ziekbed gekluisterd hield. - Eene doodelijke zwakte en matheid volgden er op; zij werkten weldadig op den armen lijder. - De verpligte rust, die aan het kranke brein werd gegund, verfrischte en verhelderde het, en 't scheen of eene geheele omkeering bij hem had plaats gehad. - Hij was bedaarder en kalmer geworden; hij sprak niet meer van zijne inwendige missie; alleen van de liefde, het goede en het schoone, van hoogere en lagere eigenschappen der ziel, van harmonie en reinheid bleef hij spreken. - Maar dat hebben de verstandigste menschen wel gedaan. - Ook begon hij terug te keeren tot zijne vroegere plannen, en zich langzamerhand toe te leggen op de meer practische kennis, die hij als schoolonderwijzer behoefde. - Wèl bragt hij ook daarbij weder een ideaal mede; maar hij vergat toch - vreemd genoeg! - de werkelijkheid van een af te leggen examen niet. - Hij bereidde zich daarop voor met ongewone volharding, en hoe stoorend ook van tijd tot tijd de hoogere ideën tusschen de cijfers en de feiten kwamen grijnzen, hij wist ze genoegzaam weg te drijven, om in staat te zijn zich vol te stampen met de hoeveelheid wetenschap, die hij behoefde.

Weinige maanden na zijn volkomen herstel, nam de geleerde doctor hem het examen af en gaf hem zijne verklaring. - Eberhard was achttien jaren oud, en vol moed trad hij op, om zijnen vroegeren leermeester ter zijde te staan. - Hij kreeg de leiding der lagere klassen, doch zonder bezwaar van 's rijks schatkist; hij onderwees de Duitsche taal, het lezen en schrijven en de beginselen der natuurkunde, en aanvankelijk had hij reden zich met den goeden uitslag zijner pogingen te verheugen. - Hoewel zich het vreemde verschijnsel openbaarde, dat de kinderen thans driemaal zooveel tijd behoefden als vroeger, eer ze geschikt waren om in eene hoogere klasse over te gaan, zoo stond daartegenover, dat ze reeds zeer vroeg wisten te spreken over de verwantschap der talen en hare hoogere eenheid,

over den magnetischen stroom en over des menschen ziel. - Dat woog tegen het gebrekkiger lezen en schrijven wel op. - Maar langzamerhand keerde de oude ziekelijkheid terug; hij wilde reorganiseren en het raadsel oplossen om door *zeer zachte, maar onverbiddelijk strenge doorzetting*, den echten mensch en burger te vormen. - Het ging niet; de jongens van 7 tot 10 jaar begrepen niet, wat een zeer zachte strengheid was, en ze begrepen nog minder, wat een echt mensch en burger was. - De doctor begreep het ook niet, en dacht er ernstig aan Eberhard te verwijderen.

Te kwader ure was deze weder tot zijne vroegere studiën vervallen; al de oude philosophen kwamen weder voor den dag, en werden door nieuwe vermeerderd: psychologie, anthropologie, ontologie, chemie en metaphysica stortten weder als een zondvloed over Eberhard's brein, en de eerstvolgende slotsom, die hij verkreeg, was: dat hij niets wist. Hij was zoo *gelukkig ongelukkig* te beseffen, dat bijna alle wetenschappen algemeene dwalingen waren, en hij leerde vatten, hetgeen Socrates zeide, dat wij als menschen *dat* alleen zeker weten, dat wij niets zeker kunnen weten. - Deze wanhopige leer was niet geschikt zijn onderwijs vruchtbaar te doen zijn, en hij verkreeg zijn eervol ontslag in het stadje zijner inwoning.

Zijne moeder was gestorven, zijn vader oud en zwak geworden, en de boerderij was er niet op verbeterd. - Het was den oude reeds tamelijk hard gevallen in het onderhoud van zijn zoon te voorzien; maar wat moest hij doen? Tot het boerenleven was Eberhard onbekwaam; ja, waarvoor was hij eigenlijk niet onbekwaam? Er schoot niets over, dan hem te verzorgen, zoolang hij kon, en te doen voortgaan op den eenmaal ingeslagen weg, zoolang het duren wilde. - Maar in het Duitsche landstadje was alle uitzigt op plaatsing verloren; de oude man dacht aan zijn vaderland, aan Nederland. - Dáár eischte men minder dan in het wetenschappelijk-ontwikkelde Duitschland; dáár zou welligt zijn zoon als vreemdeling opgang maken, en men zou er misschien zijne buitensporige denkbeelden niet opmerken; hij had er bloedverwanten, die in welvaart leefden. - De oude man vergat, dat zijn zoon juist al datgene miste, wat een onderwijzer behoeft, en juist al datgene bezat - schoon onzamenhangend - wat niet van hem gevraagd zou worden, en dat hij ten onzent zeker nog onbruikbaarder zou wor-

den bevonden dan in het toch meer idealiserende Germanje.

Het besluit werd gretig door Eberhard goedgekeurd; hij zag er welligt de aanvankelijke verwezenlijking in van zijn missionarisroeping; hij had Nederland uit de verhalen zijns vaders leeren beschouwen als een land, waar de goedhartigheid en zedelijkheid ten troon zaten, en hij voorspelde er zich een schoone loopbaan als opvoeder en hervormer.

Men zoude zich een verkeerd denkbeeld vormen, wanneer men meende, dat deze man zich in het dagelijksche leven op zulk eene buitensporige wijze vertoonde, dat al aanstonds een twijfel moest oprijzen omtrent den gezonden toestand zijner hersenen. - Dat was niet het geval. - Wild en onzinnig mogten zijne droomen, verward en grillig-koortsig zijne bespiegelingen zijn, als op den avond, waarbij wij u een blik hebben doen slaan in zijne gedachten-wereld, in zijn zieleleven; zijne gesprekken en handelingen waren niet zoo buitengewoon, dat zij de aandacht zouden hebben getrokken. - Alleen wanneer er onderwerpen werden aangeraakt, die in verband stonden tot zijne geliefkoosde ideën, openbaarde hij stellingen, en gebruikte hij eene wijze van redeneren, die vreemd en overdreven waren; maar de ernst en warmte, de gemoedelijkheid en beminnelijkheid, waarmede hij ze verkondigde, zijne geheele zachte, onschuldige en sensitieve persoonlijkheid deden vele zijner hoorders aan hoogere kennis en ontwikkeling, weinigen slechts aan ziekte des verstands gelooven. - Maar geworpen in het bedrijvige leven; geroepen tot gezette werkzaamheid, tot handeling en overleg, bleek het weldra, dat zijne ontwikkeling scheef was, en hij die helderheid van blik, die juistheid van gevoel en die kracht van daad miste, welke men gezond verstand pleegt te noemen.

Zijne onlogische redeneringen mogten soms onopgemerkt blijven, zijn onpractische zin kon zich niet verbergen. -

En hij zou naar Holland gaan! -

Het was in het jaar 1852, dat ik mij in eene onzer landprovinciën bevond. Ik was er niet om de schoone natuur, want de natuur was er niet schoon; ik bezocht een oud

vriend, onlangs als herder en leeraar op een der dorpen in dat gewest beroepen. - Het was een groot en welvarend dorp met een mooije kerk en eene ruime pastorie voor de hervormden; er was ook een doopsgezinde kerk, en er waren vele afgescheidenen, die oefeningen hielden bij vrouw Sytze om den hoek en Zaturdag avonds de oude psalmen zongen en baden, en die later zeker bij vrouw Sytze petities hebben opgesteld om christelijk-bijbelsch-dortsch-gereformeerd onderwijs, zonder afwijking evenwel van het beginsel der gemengde school, waaraan de natie sedert 1806 zoo gehecht is. - Mijn vriend was geen Groninger; hij neigde meer naar Prof. Scholten, maar hij neigde vooral naar den geest van Christus en naar den Evangelist Johannes; hij was voor sommigen niet christelijk genoeg, maar voor mij voldoende, want hij was een braaf en gemoedelijk man, vol liefde en warmte, rein in handel en wandel, en hij hield niet van steenigen. - 't Was geen theologant-mensch; 't was een gewoon mensch, die niet eens zeker wist of hij wel uitverkoren was, ten minste meer uitverkoren dan anderen. - Hij had eene lieve vrouw en twee lieve kinderen. - De natuur was - bij nader inzien - op dat dorp toch wèl schoon.

Mijn vriend had er een vrij moeijelijken post, en het ontbrak hem niet aan onaangenaamheden en smartelijke teleurstellingen. - Men had vele grieven tegen hem, te veel zelfs om hier op te noemen; de laatste was, dat hij zich het lot aantrok van een ongelukkigen duitscher, die tijdelijk aan het hoofd geplaatst was van de dorpsschool, en die door elk om het zeerst bespot en verguisd werd. - De ‘gekke mof’ - zoo als hij door het geheele dorp werd genoemd - was een paar maanden vóór mijne aankomst als onderwijzer aangesteld van de zeer verwaarloosde dorpsjeugd, vroeger aan de hoede toevertrouwd van een hoogst regtzinnig man, die om drangredenen der conscientie naar Amerika was verhuisd. 't Was de bespottelijkste en ijlhoofdigste mensch, naar ik algemeen hoorde, die op den aardbodem rondliep; hij was totaal krankzinnig, en zou al de kinderen gek maken, als hij er bleef. - Maar hij was niet alleen krankzinnig; hij was ook een rare, schuinsche sinjeur, een kwast en een vrijgeest, die aan God noch zijn gebod geloofde en de jeugd tot een eeuwig verderf naar ziel en ligchaam zou leiden. - Ook werd er gemompeld, dat hij een roode republikein was, en koningen en koninginnen had vermoord; *waar* en *wan*-

neer wist men echter niet; - en ook werd er gefluisterd, dat hij een dagbladschrijver was.

Ik moet bekennen, dat de karakteristiek van dezen gevaarlijken mensch eenigen indruk op mij maakte, en ik met wrevel vernam, dat de dominé zijn partij trok en hem overal prees en voorthielp. - Dat was de verdraagzaamheid wat al te ver trekken; maar alvorens te veroordeelen, vorderde de billijkheid, dat ik mijnen vriend eerst hoorde.

Wij zaten 's avonds in de studeer- en catecheseerkamer van mijn vriend, en ik nam de gelegenheid waar hem te onderhouden over hetgeen ik omtrent zijn gunsteling, den schoolmeester, had gehoord.

‘Anders niet?’ antwoordde hij lagchende, nadat ik al de ondeugden had opgesomd, waarvan men den ‘gekken mof’ betichtte. ‘Anders niet? Men heeft den schoolmeester liefderijk behandeld. - Het is de onschuldigste en kinderlijkste mensch, dien ik ooit heb aangetroffen; maar hij is onbeschrijfelijk geëxalteerd en verward, en deugt dus volstrekt niet voor onderwijzer. - Hij deugt voor niets; maar 't is een beste vent. - Wie u verteld heeft, dat ik zijne partij trek en hem voorthelp, heeft u niet de geheele waarheid verteld. - Ik heb medelijden met den armen man, en ik verdedig hem tegen al de gruwelijke zonden, waarvan hij beticht wordt; ik bescherm hem zooveel ik kan tegen bespotting, maar vooral tegen laster; maar ik zou de eerste zijn om hem weg te zenden als onderwijzer, indien ik schoolopziener ware. - De Hemel weet, hoe hij bij de provinciale commissie zijn examen heeft kunnen doen; niet omdat hij dom is, maar omdat hij van alles weet en niets kent. - Ik wenschte wel, dat ik zijne hersens eens kon zien.’

‘Trepaneer hem,’ zeide ik. - ‘Om u de waarheid te zeggen, vind ik zelfs, na uwe verdediging, het oordeel uwer kudde vrij juist, wat de hoofdzaak betreft. Ik geloof ook niet, dat hij een schelm, een lichtmis en een koningsmoordenaar is; maar gij kunt mij evenmin bewijzen, dat hij de beste vent is, dien gij ooit ontmoet hebt.’

‘Ik kan 't u niet bewijzen,’ antwoordde mijn vriend, ‘maar ik zal mij op uw eigen oordeel beroepen. - Wilt gij hem zien?’

‘Waarom niet; in uw gezelschap ben ik stellig veilig.’

‘Gij moet niet lagchen,’ hernam de dominé. - ‘Het is

een vreemd verschijnsel; maar wij hebben niet het regt om elk raadsel te lagchen, dat wij niet ontcijferen kunnen. - Laat ons gaan.'

Wij wandelden naar de school; eene oude meid deed ons de deur open, en zeide ons, dat de meester op zijne kamer zat, en dat wij gerust naar boven konden gaan. - De dominé tikte; eene zachte stem riep: binnen! - Eberhard zat vóór ons.

Hij zag er zeer oud en mager uit, en ik zou hem voor een man van over de veertig hebben gehouden. - Een smartelijke trek speelde om zijn dunnen mond, en de oogen stonden dof en kwijnend. - De uitdrukking van zijn gelaat scheen nog pijnlijker en treuriger te zijn dan gewoonlijk; althans ik bespeurde, dat mijn vriend hem bij het binnentreden een oogenblik met schrik aanzag.

'Dominé! welk een eer, op den laten avond uw bezoek en..... van dezen vreemden heer!' zeide Eberhard, opstaande.

'Deze heer is mijn beste vriend, meester!' antwoordde de dominé, 'voor wien gij gerust uw hart kunt uitstorten; hij stelt belang in u.'

Eberhard zag mij aan, met een blik vol vertrouwen en zachtheid.

'Ik dank u,' zeide hij, zich tot mij keerende, 'de overeenstemming der zielen is de beste troost.'

'Wat is er gebeurd?' vroeg mijn vriend; 'mij dunkt, ik vind u in eene stemming.....'

'Ik ben afgezet, dominé! afgezet, omdat ik geene godsdienst heb, zoo als mijne vijanden zeggen, en omdat ik een mof ben.'

'Bedaar, meester! bedaar. - Dat kan de reden niet zijn; uwe aanstelling was ook slechts tijdelijk, en wie weet, waar ze u nu zullen beroepen.'

'Nergens, edele man!' zuchtte Eberhard, 'zij zullen mij laten verhongeren en versmachten, omdat ik geen Christen ben! Geen Christen; - ik, die door mijne vrome, vereeuwigde moeder steeds alles godsdienstig leerde opvatten. - Mijn *leven* als knaap was enkel *lieven*, gelijk mijn *denken* enkel *danken* was. Geen godsdienst! Het is eene lastering mijner zoogenaamde vijanden, want wezenlijke vijanden zijn er niet; de Domheid is de eenige wezenlijke vijand!'

‘Ik betwijfel uw geloof niet,’ viel mijn vriend hem in de rede, ‘maar wat behoefdet gij stellingen te verkondigen, die niemand hier begrijpt, en die men dan al ligt goddeloos noemt? - De kinderen hadden er niets aan, en het heeft u kwaad gedaan.’

‘Het heeft mij kwaad gedaan,’ hernam Eberhard, ‘zoo als gij teregt zegt, mijn innigste boezemvriend,’ en hij drukte hem de hand, ‘maar hoe kon ik het laten? Ik kon niet bedriegen of liegen en mijne overtuiging was te sterk. Ik moest de menschen trachten te veredelen. - Alles heeft mij kwaad gedaan. Mijne ingetogenheid en reinheid ook. - Mijn ondermeester krijgt nu de school, en trouwt met de weduwe van mijnen voorganger. - Ik heb vleesch en bloed gekastijd, om alleen te leven voor mijn beroepspligt, maar alles heeft mij kwaad gedaan. - Ik vond de school verwaarloosd, en het volk was hier grof en hard van besef en leven. - Mijne zachte mildheid bewees zich ras niet toereikend; ik wilde met betamelijk geweld van geest een baan ten beste breken; maar men werkte mij tegen, omdat ik geen geboren Nederlander en een hooger ontwikkeld Christen was. - Gij alleen, edele leeraar! hebt mij beschermd in innigheid als psycholoog en metaphysicus!’

‘Maar is er niets gebeurd, dat welligt aanleiding kan hebben gegeven tot uw ontslag?’ vroeg mijn vriend, de waarschijnlijkheid vermoedende, dat Eberhard gewogen en te ligt bevonden was. - Zijn vermoeden werd bevestigd.

‘Er is iets gebeurd,’ antwoordde de meester, ‘ik heb een vergelijkend examen vóór eenige dagen moeten afleggen; maar dat examen werd zeer ondoelmatig afgenomen; men beproefde hoofdzakelijk het lager zielvermogen, terwijl het hoogere: besef, vernuft, gezond verstand, minder in aanmerking kwam. - Die de zoogenaamde uiterlijke geschiedenis om de zoo erkende innerlijke niet kan gelooven, hoe kan die als een *a, b, c*, die zoogenaamde geschiedenis van buiten leeren? Men moest toch onderscheid maken tusschen diamant en glas,’ - Eberhard scheen toch ééne eigenschap met de meeste schoolmeesters gemeen te hebben - ‘en ontelbare malen verzocht ik de heeren toch niet het onmogelijke van mij te vergen. - Maar het hielp niets. - Ik werd beneden Stoffels gesteld, maar men erkende mij toch in het geheim, en daarom ben ik ook deze plaats niet kwijt geraakt.’

‘Maar waarom dan?’

‘Een der schoolopzieners had de krankzinnige gekheid op nieuw van mij het onmogelijke te verlangen. Hij heette mij genegen en ik moest het doen. Ik moest mijne denkbeelden over onderwijs en opvoeding van buiten weten en opschrijven; maar dat kon ik niet doen. Ik kon mijne gedachten niet van buiten leeren en opschrijven; ik heb het nooit gekend. Wat te beginnen? Er bleef mij niets anders over dan mij te wapenen met puntdichten.’

‘Met puntdichten?’ riep mijn vriend in de grootste verbazing uit, ‘ongelukkige, wie gaf u dat denkbeeld in? En welke puntdichten hebt gij gemaakt, en hebt gij ze den schoolopziener gegeven?’

‘Ik moest wel, om hem eenigzins, zoo ik meende, te bevredigen. Ik heb er wel tien gemaakt. Ik heb ze hier,’ en hij ging naar zijne tafel en zocht er lang, tot hij de noodlottige papieren vond; ‘wilt gij ze hooren en mij uw ontwikkeld oordeel zeggen?’

Mijn vriend knikte toestemmend, en Eberhard begon:

‘Ten koste der eeuwige Waarheid
Verleest men historische klaarheid!
Convex en Concav' zijn de glazen,
Waarmeê men het volk doet verbazen,’

‘en zoo gaat het voort, tegen het doode van buiten leeren van historische feiten en jaartallen. Maar hier is een ander; ik zal er u het begin van meêdeelen:

Der Kunde Hoogen
Gaan wij betoogen,
Hoe alles eenheid van element is;
De vormen geven
Aan d' inhoud leven,
Zij variëeren des Eeuwgen beeltnis.
De graad des levens
Is doelend tevens,
Genot is dierlijk, maar vorming kwijnt. -
Aan ziende oogen
Zijn ze gebogen;
De Dood gaat sterven, waar Kunde mijnt.

Dit is de lof der hoogere wetenschap in hare eenheid en goddelijkheid, in hare verhevenheid boven dierlijk genot, in hare overwinning over het stof en de vernietiging. - Hoe vindt gij ze?'

'Ze zijn te duister, om goed begrepen te worden, en ik vrees, dat gij dat ook zult ondervonden hebben.'

'Helaas ja!' zeide Eberhard, 'men verklaarde ze voor onzin, hoewel de schoolopziener ze *en tête-à-tête* had toegejuicht. Maar gij moet niet denken, dat het examen of de puntdichten mij zoo erg hebben benadeeld. Het waren mijne wijsgeerige, godsdienstige denkbeelden; ik heb het zeer goed opgemerkt, dat men mij voor een goddeloos mensch aanziet, omdat ik als rijper physicus, metaphysicus en mathematicus de zoogenaamde bijbelwonderen hoogerzinnelijk, allegorisch opvat, als beeldentaal. De beeldentaal is de eenige ware, en alleen door haar kan wel geredeneerd worden; maar men is te dom om dit in te zien. Hoe gelukkig zou dit land in korten tijd kunnen worden, indien het mijne beginselen wilde opvolgen, maar ik bemerk wel, dat men bij het onderwijs den ouden slentergang wil blijven bewandelen. Ik moest Professor in de wijsbegeerte zijn! Waarom is de regering zoo verblind mij niet daartoe aan te stellen? Fijn, helder, sterk gezond verstand en vernuft, ziedaar wat den hoogleeraar vormt; alleen reine deugd door gezond verstaan is van waarde in alle vakken. Maar ik ben te warm van hoofd en te weemoedig om voort te gaan. Zij hebben mijn hart met bitterheid vervuld; zij hebben mij bespot en voor waanzinnig verklaard en gelasterd. Het is de eerste pligt der regering de onschuld te beschermen en werk te verschaffen tot levensonderhoud aan hem, die goed werken kan en wil. Eene regering, die dat niet doet, is eene onregering.'

'Hebt gij u tot de regering gewend?' vroeg ik.

'Ja, Mijnheer!' antwoordde de meester, 'ik heb dadelijk een request ingezonden om geplaatst te worden.'

'En hebt gij ook de eene of andere betrekking genoemd?'

'Ik heb aangeduid de twee hoofdvakken: psychologie en philosophie; maar ik heb laten doorschemeren, dat ik ook voor andere wetenschappen bekwaam was. Het stuk is met karakter gesteld, want ik heb steeds gestreefd *karakter* te zijn.'

‘Maar wat zult gij doen, indien men u niet plaatst?’

‘Dan zal ik naar Amsterdam gaan. Ik wil iedere betrekking aannemen, die niet met mijn karakter strijdt en met mijn punt van rein besef des eeuwigen Waren.’

Mijn vriend trachtte den armen man te bedaren en neêr te zetten; maar het mogt niet baten. Gejaagd en zenuwachtig bleef hij de kamer op- en neêrloopen, van tijd tot tijd stilstaande, alsof hem de eene of andere gedachte inviel, die hij vast wilde houden. De troostgronden misten hun doel en werden slechts door hartstogtelijke uitroepingen beantwoord, en toen mijn vriend te kwader ure op het terrein kwam der godsdienstige en wijsgeerige ideën, liep de molen geheel door den vang. Wij hoorden dithyrambes over magnetisme, sentimentalisme, de Liefde en de Schoonheid, over psychologie en ontologie, over rein naturalisme en pantheïsme, dat ons de haren te berge rezen. In dat brein wisselde de nacht ieder oogenblik met den heldersten dag, en te midden van den chaos van verwarde ideën, schoot soms eene schoone en heerlijke gedachte als een zonnestraal neêr.

Mijn vriend had gelijk gehad, toen hij mij verzekerde, dat ik niet meer lagchen zoude, als ik den man had gezien. Met deernis nam ik afscheid van hem en gaf hem mijn adres, voor 't geval, dat hij zich naar Amsterdam begeven mogt.

Zoo als te voorzien was, kreeg Eberhard eene afwijzende beschikking op zijn request, en weinige weken na mijne terugkomst ontving ik een brief van mijn vriend, waarin hij mij meldde, dat de schoolmeester, met de bitterheid in het hart en opgewondener dan ooit, het dorp verlaten had. Hij voegde er bij, dat de bejegening, die hij vooral in den laatsten tijd ondervonden had, werkelijk zoo wreed en gruwzaam was geweest, dat ze het kranke brein zeker nog moest hebben verergerd. Ook had hij vernomen, dat Eberhard aanzoek had gedaan om de hand van een meisje, maar afgewezen was. De afwijzing was echter zoo minachtend en beleedigend geschied, en men had zoo duidelijk te kennen gegeven, dat men hem voor waanzinnig hield, dat daardoor des meesters bitterheid, zoo niet geregtvaardigd, dan toch verschoonbaar werd. Mijn vriend vreesde zeer voor het lot van den armen man en hij verzocht mij, hem toch niet terug te stooten, indien hij zich tot mij vervoegde om hulp.

Ik beloofde hem dit in gedachte, maar wie er kwam, Eberhard kwam niet, en ik begon den man te vergeten.

Een paar jaren later schelde een man bij mij aan, die mij wenschte te spreken, maar die zijn naam niet zeggen wilde.

Ik ging naar voren, en zag Eberhard. - Hij zou onherkenbaar zijn geweest, indien zijn gelaat niet zoo buitengewoon ware, dat het aan niemand anders kon toebehooren. - Armoedig en vervallen zag hij er uit, letterlijk als vel en been; een versleten en gelapte zwarte jas, een vormlooze rossige hoed en een dun halsdoekje, als een touw vastgeknoopt, en zeer gele overslaande boorden maakten zijn toilet uit. - Met schaamte boog hij het hoofd toen ik bij hem kwam.

‘Meester!’ zeide ik; ‘gij hier?’

‘Geen meester, Mijnheer!’ antwoordde hij, ‘leerling van het groote publiek; mishandelde en verwaarloosde leerling door de domheid en de valschheid.’

‘Ga met mij mede,’ zeide ik, ‘gij kunt op mijn kamer vrijer spreken dan hier.’

Hij volgde mij; ik wees hem een stoel, en onwillekeurig scheen ik het oog te vestigen op zijne havelooze kleeding.

‘Ik schaam mij voor u, in dit kleed,’ zeide Eberhard, ‘maar hij, die werken wil, kan geen werk vinden, als hij rein en edel wil blijven, zonder logen of bedrog. - Er is niets dan liefde, maar zij is scheef ontwikkeld.’

‘Maar hebt gij 't wel beproefd?’ vroeg ik; ‘als professor in metaphysica en psychologie hebt ge zeker niet ligt eene betrekking kunnen vinden, maar in wat nederiger kring kan men ook nuttig zijn aan de verkondiging van schoonheid en liefde.’

‘Ik heb alles beproefd,’ antwoordde hij; ‘ik heb mij eerst gevestigd als huisonderwijzer, en les willen geven in de hoogere wetenschappen des geestes en in de natuurkunde; ook in de leer der harmonie en melodie of compositie, hoewel 't mij moeijelijk viel, om zonder piano te componeren, want men moet zich dan met de verbeelding voorstellen, wat men anders ligchamelijk hoort; en een piano kon ik niet bekostigen. - De lagere vermogens der ziel

heb ik ook niet verzuimd; ik heb onderwijs willen geven in de calligraphie of het schoonschrijven; maar in geen enkel vak kreeg ik lessen, of ik verloor ze spoedig door mijne rijpere ontwikkeling, die de domheid waanziekte noemde.'

'En toen hebt gij 't opgegeven?'

'Neen, Mijnheer! Toen ik zag, dat de lessen niet gingen, heb ik mij aan den handel willen wijden; dat is ook eene schoone studie en bevordert menschenkennis en zelfkennis, maar ook aan de kantoren werd ik afgewezen, ja zelfs als pakhuisknecht heb ik mijne diensten aangeboden, ik, een held van den geest, die 't menschdom aan zich zelf zou kunnen openbaren!'

Ook de zaligheid van pakhuisknecht was voor den armen Eberhard niet weggelegd. - Hij verhaalde mij vervolgens, hoe hij zich tot drie malen als psycholoog aan de cellulaire gevangenis had aangeboden, maar men hem daarvoor niet had willen aanstellen, omdat hij er te goed, te rein en edel en te diepdenkend voor was. - Hoe hij toen schrijver had willen worden, maar niemand zijne manuscripten had willen uitgeven, omdat het tegenwoordig geslacht er nog niet rijp voor was; hoe hij verslaggever had willen worden van alles aan een dagblad en ook daarin was teleurgesteld, omdat het bleek, dat zijne verslagen te diep doordrongen in het wezen der zaken, in der dingen grond en wortel, in plaats van zich tot de schoonschijnende oppervlakte te bepalen; hoe hij voortdurend adressen had ingediend aan de regering en aan het gemeentebestuur, die onbeantwoord bleven; hoe langzamerhand het weinige, dat hij bezat, verteerd was, gedeeltelijk aan plakkaten en advertenties, en hoe hij eindelijk....

'Aan plakkaten en advertenties?' viel ik hem in de rede; 'hoe kwaamt gij daartoe, na de ongelukkige proeve uwer puntdichten?'

'Mijne bitterheid was alsem geworden,' antwoordde hij, 'en die alsem moest ik uitstorten. - Eene regering, die de onschuld en de beoefenaars van het sentimentalisme en de verhevene innigheid in eenigheid, niet kan beschermen, is eene onregering. - Ik moest haar kras brandmerken. - Zijn mijne plakkaten onwaar, dan kunnen zij geen kwaad doen, want alleen de waarheid heeft kracht, maar zijn zij waar, dan ben ik der regering edelste en innigste vriend, door haar die heilzame bittere artseny toe te die-

nen. Er zijn onder de bewindslieden zeer lage zielen, maar ook engelen in menschengedaante. - Ieder plakkaat heeft mij tranen gekost, maar nu kan ik niet meer weenen.'

'En hebben die plakkaten u niet nog wat anders gekost?'

'Ja, edele boezemvriend! ook veel en zwaar drukloon. In het vaderland van Lourens Coster is het drukken duur.'

'Dat bedoel ik eigenlijk niet,' hernam ik; 'gij hebt mij reeds gezegd, dat al uw geld op was; maar ik wilde u vragen, of de justitie er zich niet mede bemoeid heeft?'

'Ja! Het ongeregte geregt, dat de regtvaardige onregtvaardigheid verdedigt, heeft mij doen vastzetten en verhoord.'

'En veroordeeld?'

'Neen; vrijgesproken! Vrijspreken kan echter geen mensch, want men is vrij, of men is niet vrij van nature, maar de menschen kunnen niet vrij of onvrij spreken. - Zij kunnen iemand ongehinderd laten wandelen door het groote gekkenhuis - de wereld - of ze kunnen hem opsluiten achter slot en grendel. - Maar slechts het ligchaam, niet de natuurkracht, de ziel.'

'Dan zijt gij er genadig afgekomen,' zeide ik.

'Ik ben er met glans afgekomen; men moest mij wel erkennen als hooger ontwikkeld zedelijk wezen, hoewel men veinsde mij vrij te spreken om een certificaat van een doctor, die mij waanziek verklaarde. - Maar ik zeg u: het is onmogelijk, dat ik waanziek zou kunnen zijn, omdat ik al mijne ideën wantrouw, maar toch met deze streef en werk, tot ik weder betere ideën vind. - Sedert langen tijd zijn mijne ideën echter *in het middenpunt* niets meer veranderd; in de *ringen en kringen* echter steeds meer en meer.'

Ik begreep, dat het mij onmogelijk zou zijn, den stortvloed thans te stuiten, en ik onderwierp mij met gelatenheid aan de ontwikkeling van des schoolmeesters stellingen.

'In het middenpunt staat dit,' ging Eberhard voort, 'eene geheimvolle kracht heeft mij uit het Niet geroepen, en die bid ik aan, omdat ik van haar afhankelijk ben; zij schonk mij een oneindig besef voor ware eer, voor reine deugd, voor echte schoonheid. Wij gevoelen, ruiken, smaken, zien en hooren, en dus zijn wij; - wat wij zien, hooren, gevoelen, is aanwezig. - Wij gevoelen innerlijk, dat wij uiterlijk gevoelen. Dat besef noemen wij bewust-

zijn; dit zelfbewustzijn of besef van ons uiterlijk waarnemen heet ook ons Ik, onze persoon, onze zelfstandigheid. Het zoogenaamde dierlijke magnetisme of sonnambulisme is niets anders dan eene sterke sympathie van smaak, gevoel, neiging, aanleg en besef. Door wis- en natuurkunde alleen zijn rede en vernuft mogelijk, want alle denken en beseffen heeft betrekking tot hoegrootheid, hoeveelheid en verhouding. Er is slechts één element voor de ziel, met stof verbonden, namelijk, ordekracht, of krachtorde, of vormkracht of neiging tot doelende vormen. Ziedaar het middenpunt.....'

'Blijven wij bij het middenpunt,' brak ik af, 'maar waarom schreeft gij advertenties?'

'Ik gevoelde, als ontwikkeld physicus en metaphysicus, ook hoogere behoeften; ik had behoefte aan liefde, aan zamensmelting in, tot, met en door een ander gelijkvormig - ongelijkvormig wezen. Ik zocht eene Eva voor dezen miskenden Adam.'

'Aha!' zeide ik, '*sitzt da der Hase im Pfeffer?*

Jawohl, richtig,' antwoordde Eberhard, goedig glimlagchende; 'gij zult het toch niet in mij afkeuren, dat ik eenigheid in innigheid en eene slanke Eva zocht?'

'En gij hebt haar niet gevonden?'

'Helaas, neen! De wereld wil bedrogen zijn, en ik kan niet liegen; ik moet opregt blijven.'

Het vervolg van ons gesprek was niet geschikt mij hoop in te boezemen voor de toekomst van den schoolmeester. Ik zag slecht ééne toevlugt; maar..... Hem tijdelijk uit de verlegenheid te redden was van weinig baat; maar er was niets meer voor het oogenblik te doen. Hij beloofde mij spoedig terug te zullen komen, doch hij hield zijn woord niet, en hij was nergens meer te vinden. Het raadsel werd mij weldra opgelost. De hooger ontwikkelde psycholoog en metaphysicus was tot nieuwe en ergere buitensporigheden vervallen.

Zijne vroegere missionarisdroomen waren eensklaps weder ontwaakt; hij was gaan rondreizen als inwendige zendeling, om te preeken tegen den sterken drank en tegen alles, wat niet liefelijk was en wèl luidde; hij hield groote redevoeringen, die onverstaanbaar waren, maar hem althans de middelen verschaften in zijn karig onderhoud te voorzien. Werkelijk was dit de eenige betrekking, waarvoor

hij deugde; in Amerika zou hij er rijk door geworden zijn; in de middeneeuwen òf gecanoniseerd òf verbrand. In ons land en in onze eeuw werd hij als landlooper aangehouden en met de boeven achter de tralies gezet. Dat was niet meer dan billijk. Ik vernam zijn treurig wedervaren uit een brief, en kort daarna werd hij naar Amsterdam overgebragt. Daar zag ik den armen Eberhard voor de laatste maal.

Nog eens ging hij de rij zijner grieven door; nog eens vernam ik, hoe hij miskend was geworden, omdat hij voornamelijk het hooger zielvermogen had willen ontwikkelen:

> ‘In domheid alleen sluipt en schuilt alle kwaad;
> Gezond verstand is onze Hemel van baat,’

zoo als hij zeide. - Men had zijn spreken en schrijven te donker en onverstaanbaar gevonden, omdat men algemeen vele *verborgene pleonasmen* huldigt, en als hij uitweidde met die *alzijdigheid* en diepzinnigheid, welke de zaak in den wortel aantast, dan vond men hem van den hak op den tak springend, omdat men de fijne tusschen-ideën niet opmerkte. - Behoef ik u te zeggen, dat de slotsom van zijne levenservaring eene zeer treurige was, en hij tot de overtuiging was geraakt, dat de menschen over het algemeen slechts fraaije zoogdieren willen, neen, moeten blijven, met allegorie spotten en de voorkeur geven aan oppervlakkige, eenzijdige, *letterrijke* maar *geestarme* stijve verhandelingen en lieve predikatiën?

Eberhard had zijne rol uitgespeeld. Tot de sensitieve, od-magnetische persoonlijkheden behoorende - zoo als hij zich uitdrukte - was de wereld hem onbeschrijfelijk walgelijk geworden, met al haar nepotisme, schuifkarretjes, kruiwagentjes, neefjesgunst en vleeschverwantschap, in plaats van geestverwantschap. Het was hem niet gelukt gezant en profeet te zijn; men had noch Jeremia, noch Elia in hem gezien; zelfs had men niet geduld, dat hij als Socrates op de markt wijsheid ventte zonder patent!

Het groote gekkenhuis paste hem niet; hij zag het in; het denkbeeld aan het kleine, beter georganiseerde begon hem toe te lagchen. Dáár zou hij zich verder ongestoord kunnen ontwikkelen en vormen en een werk schrijven over zijn eigen leven en dat van anderen; dáár zou hij onberekenbaar nuttig kunnen zijn voor zich zelven en zijne huis-

genooten als psycholoog en ontoloog, indien ..... indien hij slechts eene piano mogt bezitten en muziek.

Die wensch werd vervuld en het kranke genie nam afscheid van de wereld, die hem zoovele bittere ervaringen had verschaft en waarop hij nooit burger had kunnen zijn. Hij bereikte het éénige toevlugtsoord, dat op aarde voor hem bestond; het eenige tehuis, dat voor hem was bereid.

Had deze man bezeten, wat hij zelf onophoudelijk als het hoogste prees: ‘gezond verstand,’ wie weet, hoe schitterend zijn naam zou hebben geprijkt onder de groote denkers van ons geslacht, onder de vertegenwoordigers van de wetenschap en de aristocratie van den geest. De gave der ordening en rangschikking, der logische ontwikkeling, der digestie ontbrak hem, en dat gebrek deed zijn genie krankzinnigheid zijn. - Wij lezen van een dichter, die bij 't loeijen van den orkaan te midden van den nacht zich naar het strand der zee begaf, en daar zijne verzen vormde en uitstortte; die alle maatschappelijke en zedelijke banden verbrak en met iedere conventie spotte; die de krankzinnigheid had, in weêrwil zijner ligchamelijke zwakte, om eene breede zeestraat over te zwemmen. Hij was een groot man en een genie. Hij bezat wat Eberhard ontbrak; maar hij miste de zedelijkheid en reinheid, waarop 't kranke genie mogt bogen.

JOH. C.Z.

Bibliographisch album.

Herziening der Belastingen op het Rijk en de Gemeenten in onderling verband beschouwd. Amsterdam, J.H. Gebhard en Comp. 53 pag. 8°.

Zoo ooit eene kwestie mag gezegd worden *aan de orde* te zijn, het is inderdaad wel die, welke de niet genoemde schrijver van dit boekje zich tot onderwerp heeft gekozen. Sedert de invoering der nieuwe gemeentewet vonden de meeste steden zich genoodzaakt het ‘sedert jaren gevolgde stelsel van die gemakkelijke belastingen, waarin allen betalen, zelfs de vreemdeling, die niet meer doet dan de stad door te trekken,’ vaarwel te zeggen; aan de stelsellooze opvoering der opcenten op de rijks verbruikbelastingen, in lijnregten strijd met de wetsbepalingen der vorige orde van zaken, werd voor goed perk gesteld, en bij het naderend einde van den bepaalden termijn werd hervorming der gemeentebelastingen eene, zij het dan noode, toch algemeen erkende noodzakelijkheid.

Voor de rijksbelastingen had dezelfde leus zich meer en meer doen hooren, en de geheele opheffing der gemaalbelasting, het radicale middel, waartoe met medewerking uit alle partijen werd overgegaan, was dan ook, tevens op een gelukkig tijdstip invallende, ten volle geschikt om de meest ver gedreven eischen der hervormers te bevredigen.

Zoo die afschaffing van het hoogste gewigt was voor het rijk, niet minder was zij zulks voor de gemeenten, die thans ruime stof vonden om zich te beklagen, dat zij zich den bij de gemeentewet toegestanen termijn niet meer ten nutte gemaakt hadden, maar met struisvogels-beleid de oogen van het gevaar hadden afgewend. De weg van directe belastingheffing, welken men wist dat toch onvermijdelijk was, had men nog weinig of niet betreden; en nog was hier alles op te bouwen, toen op eenmaal het radicale middel der gemaalafschaffing de taak der gemeentebesturen van ongelijk zwaarderen aard kwam maken (zoo zelfs, dat sommige voorstanders van accijnsheffing zich althans in de *wijze* der hervorming verheugden, daar de

zoo gevreesde directe heffingen zwaarder van druk, en daardoor welligt des te gehater zouden worden).

Hoe het zij, ook de schrijver van bovengenoemd werk beseft ten volle de moeijelijkheden van het oogenblik, en met prijzenswaardigen ijver wil hij het zijne bijbrengen ter bereiking van dat zoo vurig gewenschte (en zekerlijk te onregt door sommigen als een droombeeld beschouwde) doel: hervorming van rijks- en gemeentebelastingen in onderling verband.

Wij gelooven niet, dat het hem gelukt is. Zijn hoofddenkbeeld is: afschaffing van gemeente-accijnsen, en uitbreiding van directe belastingen, zoo voor rijk als gemeenten. Wij volgen hem kortelijk in de uiteenzetting zijner denkbeelden.

De schrijver verlangt afschaffing der rijksbelastingen op den turf en de steenkolen, op de bieren en azijnen; afschaffing van het personeel, en gedeeltelijk van het patent. Daarbij zouden de 15 opc. op de gebouwde en 10 opc. op de ongebouwde eigendommen, welke thans op de grondbelasting door de gemeenten worden geheven, worden afgeschaft, terwijl daarentegen 10½ additionele opcenten bij de tegenwoordige grondbelasting van het rijk zouden komen, - de gebouwde eigendommen, thans in vele gemeenten 15 opcenten dragende, zouden dan iets verligt, de ongebouwde daarentegen iets bezwaard worden.

De bezwaren tegen het personeel zijn veelvuldig: vexatiën door ambtenaren, moeijelijkheid van aangiften, inmenging van schatters en commiezen in de huishouding; deze bezwaren kunnen niet weggenomen worden dan door eene algeheele opheffing der belasting, welke, met de opcenten, 6½ millioen bedraagt.

Hoe hiervoor een equivalent te vinden? De schrijver is er niet mede verlegen: hij behoudt twee van de grondslagen der personele belasting, of liever, hij stelt als afzonderlijke belastingen een haardsteden-geld, hetwelk ƒ 4 millioen; eene belasting op de paarden, welke een half millioen zoude opbrengen.

Hoe, mag men vragen, is dit ernst? Als de personele belasting reeds zoo veel bezwaren heeft (eene belasting, die dan toch door hare verschillende grondslagen min of meer de verhouding tot het vermogen in acht neemt); indien de schrijver die belasting de meest gehate en rampzaligste belasting noemt, als op een valschen grondslag gebouwd zijnde, verminderen dan de nadeelen, door de haardsteden als eenigen grondslag te nemen? Daarbij vinden wij hier evenzeer een opklimmend tarief (de woning met ééne stookplaats betaalt b.v. ƒ 3, die met twee stookplaatsen ƒ 10, met drie stookplaatsen ƒ 21, enz.). Vandaar dan toch reeds evenzeer aanleiding tot ontduikingen, huisbezoekingen, vexatiën, enz. Evenzeer komt de schrijver er toe, om de huurwaarden in aanmerking te nemen: bij woningen beneden eene zekere huurwaarde (ƒ 100 in de grootere, ƒ 60 in de kleine gemeen-

ten) zou het haardsteden-geld van den eigenaar gevorderd worden; - men veronderstelt, dat de huurders die aldus voor hen voorgeschotene belasting in werkelijkheid zouden betalen in eene verhoogde huur; maar in dat geval zal men moeten toegeven, dat dit verhaal van den huisheer op de huurders van kleine woningen, door vermeerdering der weekhuren, eene verzwaring zoude veroorzaken voor de mindere klassen, ondragelijker welligt dan eene directe invordering door den Staat. Immers, het is bekend, hoe de weekhuren boven verhouding worden opgedreven; 1°. om de kans van de nonvaleurs goed te maken, 2°. om de grove netto winsten, die de huisheer doorgaans wil maken.

Overigens vinden wij hier bij het haardsteden-geld des schrijvers hetzelfde beginsel als bij de personele belasting: ‘eene verhooging van belasting, bij onderstelde meerdere gegoedheid’ (pag. 22). Maar is er dan geen beter middel, om daartoe te komen, dan door eene belasting op het getal haardsteden?

En zoo men de personele belasting wil vereenvoudigen, is er dan geen billijker middel, door namelijk juist de deuren en vensters, haardsteden en meubilair als afzonderlijke grondslagen te doen vervallen (daar deze toch in den regel met de meerdere of mindere huurwaarde gelijken tred houden; zie b.v. de fictieve taxering van het meubilair naar de huurwaarde), en een algemeenen grondslag, *de huurwaarde* aan te nemen?

Een grondslag, die de schrijver geenszins verwerpt, daar hij dien later als nagenoeg eenig middel der gemeentebelastingen aanprijst, en dat wel op een voet, waarop hij ƒ 8 à 10 per hoofd der bevolking zou moeten opbrengen (bijna het geheele budget van Amsterdam door eene huurwaarde-belasting gevonden!). Men stelle zich een oogenblik onze groote steden voor in des schrijvers systeem, en den kleinen middenstand door zijne huurwaarde-belasting en zijn haardstedengeld getroffen! Waarlijk, indien er één toestand denkbaar was, die het volk als om eene verlossing naar eene inkomsten-belasting zou doen haken, het ware zoodanig systeem.

Het is inderdaad vreemd te zien, hoe velen eene inkomsten-belasting bepaaldelijk verwerpen, doch daarentegen, toegevende dat een ieder naarmate van zijn vermogen in de algemeene lasten moet bijdragen, en dus als verdediging voor allerlei andere directe middelen, aanvoeren, dat zij proportioneel met het vermogen der belastingschuldigen toenemen, zij het dan met zeer ongelijken, dikwijls onbillijken maatstaf.

Volgen wij nog even den schrijver, waar hij tot dezen hoeksteen van alle belastingkwestiën is genaderd: ‘Het is ons steeds voorgekomen,’ zoo zegt hij, ‘dat tegen de invoering van een *income-tax*, die dikwerf is besproken, geen beter argument kan gelden dan juist

dit, dat wij reeds in de personele belasting een soort van *income-tax* betalen. Valt nu de personele belasting voor het *grootste gedeelte*' (NB. Bij den schrijver zouden 5 millioen van de 6½ toch blijven) 'weg, dan zou dit bezwaar tegen eene inkomsten-belasting zijn opgeheven.' Zeer goed; dus nu krijgen wij een voorstel tot inkomsten-belasting? 'Neen,' zegt de schrijver; 'evenwel willen wij haar niet aanbevelen, als geheel in strijd met onzen landaard, onzeker in hare opbrengst, moeijelijk te controleren, en niet zonder invloed op de kapitaalsvorming.'

Met deze argumenten is de schrijver van de inkomsten-belasting af, en toch is het o.i. niet te weêrspreken:

a. dat hetzelfde bezwaar van: strijd met onzen landaard, met evenveel regt kan aangevoerd worden tegen het onmiddellijk daarop aanbevolen successieregt in de regte lijn;

b. dat dáár, waar wij eene inkomsten-belasting zien werken, zij zeker en geregeld in hare opbrengst is, en

c. dat er geen enkel bewijs is aan te voeren, hoe eene zuivere inkomsten-belasting *kapitaalvorming zou tegengaan*.

Kapitaalvorming tegengaan kan slechts op tweederlei wijze geschieden: of wel door vermeerdering van verteringen te bevorderen, of wel vermindering van arbeid, van productie.

Of wordt men trager in arbeid en roekeloozer in zijne uitgaven, naarmate men weet, wat men aan belasting betaalt, en naarmate die belasting haren last meer doet gevoelen? Zulks is moeijelijk vol te houden. Veeleer is het tegendeel waar.

Of wil men zeggen, dat een kapitaal vermindert, naarmate men jaarlijks iets van zijne vruchten afneemt? Maar dan werkt iedere belasting op kapitaalvermindering, want er is geene belasting, of zij wordt uit de inkomsten betaald.

Eene heffing van een bovenmatig deel der inkomsten kan voorzeker de kapitaalvorming beletten, door zoo veel te eischen, dat het ontnomene niet door bezuiniging kan ingewonnen worden; maar dan wijte men dit aan de grootte der gevorderde som, niet aan de *wijze waarop* zij geheven wordt, en bij elk zoodanig geval zou dat nadeel nog in ergere mate plaats hebben, indien datzelfde bedrag door andere middelen geheven wierd, daar men toch bij de indirecte heffingen steeds meer betaalt dan hetgeen de schatkist geniet.

Als bezwaren tegen eene inkomsten-belasting wordt dikwijls aangevoerd de openbaarmaking van fortuin - in een land van handel, waar zoo veel op de mate van crediet aankomt, - dit argument kan de schrijver niet bezigen, althans voor de belasting der successie in de regte lijn verwerpt hij het zelf door de (o.i. zeer juiste) aanmerking, dat de openbaarmaking een geschikt middel zou zijn om tegen verkeerd geplaatst vertrouwen te waarschuwen.

Crediet is *vertrouwen*, en heeft zijnen grond óf op het vermogen, óf op de kunde en eerlijkheid, die men weet dat iemand bezit. - Is het crediet geschonken op grond van eerlijkheid en kunde; welnu, dan zal de openbaarmaking van het fortuin, hetzij groot of klein, ook niet schaden, want *dat* had met het crediet niet te maken. Is het gegeven op grond van ondersteld bezit van middelen, welnu, dan is het goed, dat de openbaarmaking geschiede. Iemand, die geen crediet heeft op grond van kunde, enz., en die daarbij geen vermogen heeft, behoort geen crediet te hebben.

Het komt ons voor, dat eene logische ontwikkeling van de beginselen des schrijvers: natuurlijk afkeuring van vele verbruikbelastingen en andere belastingen die de nijverheid drukken; veroordeeling van het stelsel van gemeentelijke accijnsen; zijne erkenning, dat de belastingheffing naar billijke verhouding voor iederen schuldige van meer belang is, dan de wijze van betaling; alsmede zijne ontkenning van het zoo dikwijls aangevoerde bezwaar tegen de openbaarmaking van het vermogen, den schrijver tot eene inkomsten-belasting hadden moeten voeren; althans tot een degelijk onderzoek aangaande het uitvoerlijke van zoodanigen maatregel. Neen, in plaats daarvan wordt de geheele kwestie der inkomsten-belasting met een paar magtspreuken afgedaan.

De wijze, waarop het patentregt wordt besproken, getuigt evenmin van degelijk onderzoek: het patentregt zou twee categoriën hebben: 1°. alle fabriekanten en handelaars, onder welken vorm ook; 2°. winkeliers in het klein (maar winkeliers zijn handelaars, zijn toch wel degelijk handelaars, en wie bepaalt de grens van groote of kleine winkeliers?). - De verhooging van patent, naar verhouding van het getal knechts, wordt een ramp genoemd; daarentegen wordt aangeprezen eene patentheffing naarmate der paardenkrachten, de stoomwerktuigen, die in de fabriek gebruikt worden!

Men behoeft echter maar eenigzins met fabriek-inrigtingen bekend te zijn, om te weten, dat de netto winst der onderneming geenszins in juiste verhouding staat tot de hoeveelheid paardenkrachten van het stoomwerktuig, dat in gebruik is. Een fabriekaat, dat groote beweegkracht, en dientengevolge veel stoom-aanwending vereischt, is daarom niet meer winstgevend dan een ander, waarbij de aard der bewerking veel minder stoomkracht noodig heeft.

Bij eene voorgestelde afschaffing der tegenwoordige 28 opcenten, en ontheffing der tappers, logementhouders, enz. (wat de rijksbelasting betreft), blijft er in het voorgestelde stelsel 1,000,000 van het patent over, en voor dat ééne millioen zouden alle fabriekanten en winkeliers getaxeerd, en de stoomwerktuigen en paardenkrachten belast moeten worden.

Van dergelijke onstelselmatigheid vindt men meerdere sporen. B.v.

de belasting op het geslagt wordt wel niet goedgekeurd, maar toch voorgesteld te behouden, zoo lang ‘ons financiëel gebouw nog wankelend blijft, en den steun der Koloniën in zoo ruime mate behoeft.’

Waarom de steun der Koloniën hier speciaal wordt aangehaald bij het geslagt, en niet b.v. bij de opcenten der patenten, of het personeel, begrijpt men niet regt. Deze beschouwingen over koloniale bijdragen kunnen met volle reden worden aangevoerd ter bepaling van het quantum, dat in totaal aan belastingen moet geheven worden, doch met de innerlijke waardering van elke belasting op zich zelve, staan zij in geen verband.

Eene verhooging der belasting op het gedistilleerd en den wijn, in beginsel zeer te billijken, wordt mede door den schrijver al te summier afgehandeld. Het binnenl. gedistilleerd alléén zal niet minder dan ƒ 8,339,000 moeten geven, namelijk volgens den regel van drieën, door den schrijver aangewend, indien, behalve de 60 opcenten, nog 150 opcenten daarenboven geheven worden. - Meer smokkelen en minder verbruik door de verhoogde prijzen, terwijl de tappers buitendien nog eene extra-gemeentebelasting zouden dragen, zouden den schrijver spoedig toonen, hoe, gelijk men zegt, op het stuk van belastingen, 2 maal 2 niet altijd 4 is.

Het doelmatige van een successieregt in de regte lijn, zal welligt in Nederland meer en meer erkend worden, en, gepaard met de toenemende verhouding van directe belastingen in de steden, welligt den weg tot eene inkomsten-belasting kunnen banen. - Onnoodig komt ons echter de refutatie des schrijvers voor tegen de tegenwerping, dat kinderen reeds een zeker verkregen regt op het goed der ouders hebben. Zulk een regt, hoe stellig ook, kan geen hinderpaal voor den belastingheffer wezen. Immers, er is geen onbetwistbaarder regt dan dat van den eigenaar; en zelfs deze is tegen de belastingheffing van een gedeelte van dien eigendom, ten behoeve van het algemeen, niet gewaarborgd.

Op dezelfde wijze als in de rijksbelastingen werd gesabeld, worden ook de gemeentebelastingen grifweg op geheel nieuwe grondslagen gesteld. Twee belastingmiddelen zijn voldoende: eene belasting op alle openbare huizen, tappers, logementen, enz., gevoegd bij eene belasting op de huurwaarde, ziedaar de eenvoudige regels voor een stelsel van gemeentebelastingen. Amsterdam b.v. zou betalen ƒ 1,883,248 aan belasting op de huurwaarden en ƒ 75,000 voor kroegenbelasting; 's Gravenhage ƒ 540,000 op de woningen en ƒ 20,000 op de kroegen, enz.

De reden, waarom deze *impôt unique* op de huurwaarde wordt voorgestaan, is even vreemd, als o.i. op valschen grond gebouwd. - ‘De meeste uitgaven zijn bepaald bestemd ten voordeele der eigenaars

of huurders van woningen, en het is dus billijk, dat zij bijdragen tot bestrijding der uitgaven.'

Maar alle ingezetenen, alle belastingschuldigen, althans de hoofden van gezinnen, zijn eigenaars of huurders van huizen. Wij zijn dus nog geen stap verder; 't is alsof de schrijver zeide: de meeste uitgaven zijn bepaaldelijk bestemd ten voordeele der ingezetenen, en het is dus billijk, dat zij bijdragen tot bestrijding der uitgaven. Voorwaar, eene stelling, die geen wederspraak zal ontmoeten, maar die ook volstrekt geen argument is om de huurwaarde als impôt unique van gemeentebelasting aan te nemen.

Hulde toebrengende aan de goede bedoelingen des schrijvers, en aan eenige onderdeelen van het plan, als: opheffing der gemeente-accijnsen, vermeerdering van alcohol-belasting, en uitbreiding van het beginsel der directe heffing, vinden wij in het boekje geene voldoende oplossing van het groote vraagstuk.

Wij zien er niet eens den titel in geregtvaardigd: de belastingen van rijk en gemeenten winnen niet in verband, en het stelsel des schrijvers, de huurwaarde als impôt unique, voor gemeentebelasting, en het drukkende haardsteden-geld, dat hij wil invoeren, komen feitelijk op hetzelfde neder. Zij komen slechts tot het hooge bedrag, doordien zij voor de mindere klasse van huizen van de eigenaars zouden ingevorderd worden, met andere woorden, doordien zij met verdubbelden last op de kleine huurders zouden neêrkomen. Nu is het wel waar, gelijk de schrijver aanvoert, dat die geringe burgerklasse door de opheffing der gemaalbelasting grootendeels ontlast is, maar omdat er daardoor verademing is gekomen, is zulks nog volstrekt geen reden om haar dat voordeel op andere wijze weder te ontnemen.

Een stelsel, op dergelijke gronden gebouwd, is voor geen degelijke discussie vatbaar; eene zoodanige rangschikking van contribuabelen op het geduldige papier, met versmading van non-valeurs, moge den lezer-dilettant een aangenaam uurtje doen doorbrengen, het vraagstuk zelf komt er niet verder door.

Dat er veel te hervormen is, wordt door geen onpartijdige tegengesproken, doch vooral bij de belastingen vindt men den weg in trapsgewijze verbetering van het stelsel, b.v. door graduele afschaffing der ergst drukkende belasting, en niet door omzetting van het geheel op nieuwe grondslagen. Vooral bij directe belastingen heeft hetgeen lang bestaan heeft reeds daarin een argument ten zijnen voordeele, en een stelsel, waarbij zoo veel afgebroken wordt, en waarbij al het bestaande door de belastingen ten eenemale wordt omgewerkt, heeft veel van die knutselarij op staathuishoudkundig gebied, waartegen de schrijver zelf waarschuwt.

Overigens schijnt, zonder dat men tot het voorschrijven van een gelijkvormig stelsel van gemeentebelasting behoeve over te gaan, het oogenblik der hervorming voor onze gemeenten werkelijk naderbij te komen. Het thans ingediende ontwerp van eene heffing van 100 opcenten op het gedistilleerd, vóór eenige andere belasting verpligtend te maken, heeft, onder meerder, dit groote voordeel, dat het behoud der commiezen-liniën voor dat middel onnoodig wordt, en daar dat toezigt ook reeds voor het gemaal vervallen is, zoo zal men, behoudens enkele uitzonderingen, weldra inzien, dat het weinige overschietende der gemeente-accijnsen tegen te hooge kosten geïnd zoude worden, en zullen de gemeenten dan van zelve gebragt worden tot het zoeken naar middelen om de accijnsen te kunnen ontberen. In de graduele hervorming, aldus voor elke gemeente mogelijk gemaakt, in de ruimst mogelijke toepassing van het beginsel van autonomie der gemeenten, ook op het stuk harer belastingen, zoeke men de ware verbetering. - Het valt niet te ontkennen, dat ook om deze reden eene rijksinkomstenbelasting, hoe gering in bedrag, doch volgens een goed doordacht stelsel, vele voordeelen zou aanbieden. Die moeijelijkheden, aan het ontwerpen eener billijke inkomstenbelasting verbonden, zijn groot, en bij de surrogaten, thans door vele gemeenten te baat genomen, als: vertering-belasting, inkomstenbelasting op grondslag der huurwaarde, enz., moet men noodwendig in onjuistheden vervallen. De onderzoekingen en de bewerking door de Wetgevende Magt zouden grooten waarborg en beter middel geven om al de moeijelijkheden voldoende te regelen, dan bij de discussiën der gemeenteraden, alwaar de ingewikkelde onderwerpen dikwijls, bij wijze van amendement, in oppervlakkige discussie worden geregeld. Vandaar ontevredenheid en billijke reclames, die minder gerigt zijn tegen het beginsel van inkomstenbelasting, dan wel tegen de onzuivere toepassing.

***Volksboek. Verzameling van raadgevingen en voorschriften uit den nieuweren tijd, ten dienste van Stad Land. Vrij naar het Hoogduitsch* (*die Ausbeute der Natur*), *door G.J. Jacobson, Abz.; geëxam. Apoth., Adsist. aan het Chem. Laboratorium te Deventer. Met een voorwoord van Dr. L. Mulder, Hoogleeraar te Deventer*. 1e *en* 2e *Afl. Te Deventer, bij A. ter Gunne*. 1856. 96 bl. 12o.**

Onder dezen wijdloopigen titel ontvangt de lezer in Nederduitsch gewaad een geschrift van Duitschen oorsprong, hetwelk strekken moet, om opmerkzaam te maken op een tal van bronnen van volkswelvaart, welke nog niet geopend zijn geworden. De schrijver is blijkbaar een dier philantropen, welke tevens utopisten zijn. De vertaler meende een goed werk te doen, door het Nederlandsche volk met de raadgevingen van den buitenlander bekend te maken, maar heeft zich toch verpligt gezien, om (zoo als Dr. L. Mulder in zijn Voorwoord het uitdrukt) ‘een tal van zaken minder overdreven voor te stellen.’ Hierdoor zal het boekje gewis aan bruikbaarheid gewonnen hebben, maar veilig had het snoeimes van den vertaler nog meerdere misvormige takken aan dezen boom kunnen ontnemen. Zoo stuiten wij bij de tweede bladzijde reeds op de uitspraak: ‘Slechts door het bestuderen der natuur kan een mensch *goed, vrij* en *edel* worden.’ Eene uitspraak, die misschien een opgewonden Duitscher welkom kan zijn, maar in Nederland weinig toejuiching zal ontmoeten. En te regt, want hoe hooggestemd het gevoel voor natuurschoon ook wezen moge, het zal bij ons nimmer de Christelijke godsdienst en zedekunde geheel kunnen verdringen. - Evenzoo heet het eenige regels verder, dat ‘de natuurkennis de *eenige* ware beschaving aan den mensch geeft.’ De overige bladzijden van het werk leveren soms even treffende bewijzen, dat het overdrevene daaruit niet overal verwijderd is.

Wat de hoofdstelling van het boekje betreft: dat er in de natuur nog veel wordt gevonden, hetgeen den mensch tot nut kon zijn, maar thans ongebruikt ligt; dat ‘vlijt en spaarzaamheid helpen, ook door een slechten tijd’, hiermede zijn wij het volkomen eens. In

zooverre nu het geschrift daarop opmerkzaam maakt, en het voordeel van thans niet gewaardeerde natuurvoortbrengselen aantoont, heeft het werkelijk verdienste en verdient het aanbeveling. Jammer slechts, dat de meeste zaken veel te fraai gekleurd, en niet genoegzaam ook van hare schaduwzijde beschouwd zijn. Menigeen kon daardoor teleurgesteld worden, wanneer hij de gegeven voorschriften in toepassing bragt. En waar dit geschiedt, heeft men der goede zaak meer na- dan voordeel gedaan, want de proefnemer is afgeschrikt en zal niet ligt weder iets nieuws beproeven.

Wij zullen trachten, dit oordeel door eenige voorbeelden uit het boekje te staven.

Op bl. 5 wordt, behalve het verzamelen van kruiden voor de apotheek (wat zeer goed is, maar ook in ons vaderland reeds op vele plaatsen in overvloed geschiedt), aanbevolen, om insecten voor verzamelingen te vangen. ‘Men behoeft slechts bij zomerdag eene wandeling te doen, om in eenige uren voor eene aanzienlijke som opgezameld te hebben,’ zegt de schrijver. Doch een ieder, welke met het onderzoek der natuur zich bezig houdt, en daarvan eenige ondervinding heeft, weet, hoeveel bezwaren aan die goede inzameling verbonden zijn, zoodat niet elk onkundige ze behoorlijk kan verrigten. Hij weet bovendien, hoe men soms, na uren zoekens, een zeer geringen buit kan huiswaarts voeren, zoodat het een hoogst onzeker en sober dagloon moet opleveren voor hem, die zulks om den broode verrigt.

Een aanzienlijk deel der eerste Afl. is gewijd aan ‘*Broodsurrogaten*.’ Een groot aantal mengsels worden opgegeven, die het gewone brood meer of minder goed zouden vervangen, en verschillende getuigschriften moeten de deugdelijkheid daarvan staven. Over al die surrogaten willen wij thans niet met den schrijver (of, voor Nederland, met den vertaler) twisten. Wij gelooven, dat er daaronder enkelen zijn, die met voordeel gebruikt zouden kunnen worden, ter vermenging met roggemeel, voor brood van eene mindere kwaliteit. Maar ook hier geldt de spreuk: ‘omne nimium nocet.’ Er is te veel gegeven, en onder dat vele, hier en daar zaken, die voor ons land niet toepasselijk zijn. De eenvoudige lezer van het boekje, die niet weet hoe eene keuze uit dien overvloed te doen, loopt gevaar, het voor hem nadeelige te kiezen. Bovendien gaat de schrijver van een beginsel uit, waarvan wij de waarheid nog geenszins toestemmen. Hij stelt voorop, ‘dat het uit zuiver meel gebakken brood *meer* voedingsstof bevat, dan de menschelijke organen *volkomen* kunnen verteren en opnemen, dat dus een groot gedeelte van dit voedsel *onverteerd* weder geloosd wordt;’ eene stelling, welke door de meeste physiologen wel niet aangenomen zal worden. Hieruit nu voortredenerende, wordt *zijne* beteekenis van broodsurrogaten geheel

anders dan de gewone. De meesten verstaan hieronder een mengsel van andere stoffen dan rogge of tarwe, zoo na mogelijk aan deze gelijk in scheikundige zamenstelling, verteerbaarheid, smaak en vermogen, om tot goed, luchtig brood te worden. Maar de schrijver van ons 'Volksboek' vindt zijne surrogaten onder de amylacea, en mengt deze in grooter of kleiner hoeveelheid onder het rogge-, gerste- of havermeel, zoodat de verhouding van eiwitachtige stoffen tot de koolhydraten eene andere wordt, dan in het meel der granen. Welligt wordt hierom ook in het geheel niet gesproken van boonen en andere peulvruchten, die als inmengsels in het brood (ook in ons vaderland) reeds zoo dikwijls zijn beproefd en gewis beter zijn dan *tarwestroo*, door den schrijver op bl. 14 aanbevolen.

Het is de vraag, of zulke denkbeelden van voeding, in een Volksboek verspreid, niet nadeelig kunnen zijn, nu de lagere klasse reeds minder krachtig is door een overmatig gebruik van amylacea, en dringend eene grootere hoeveelheid stikstofhoudend voedsel behoeft, onder welken vorm dan ook.

Evenzoo kan men vragen, of het niet gevaarlijk is, den vergiftigen wortel van Arum maculatum in een Volksboek als voedsel aan te bevelen (zie bl. 29), al is het ook waar, dat het vergiftige bestanddeel daaruit door droogen en koken verwijderd kan worden. Men weet immers, hoe zorgeloos dikwijls onkundigen met dergelijke planten omgaan.

Meer aanbeveling verdienen de handelsproducten, die men uit kastanjes (bl. 32 en volgg.) en andere vruchten kan bereiden, doch hierbij dient men te onderzoeken, in hoeverre zij uit een technisch oogpunt voordeel aanbrengen.

In de tweede Afl. wordt gewezen op het voordeel, dat de zijde- en bijenteelt kan opleveren. Het eerste wordt vooral aangeprezen als wenschelijk voor dorpsonderwijzers, die daardoor hun dikwijls schraal inkomen kunnen verbeteren. Hoewel nu eene uitbreiding dezer teelt ook in ons vaderland misschien met eenig voordeel zou kunnen plaats hebben, zoo moet men echter niet vergeten, dat zoowel de zijdewormen als de bijen, wanneer zij winst zullen aanbrengen, veel zorg vereischen, terwijl onkundigen hierbij dikwijls meer schade dan voordeel hebben.

De tweede Afl. wordt besloten met een zamengevoegd mengsel van allerlei berigten over de kunstmatige vischteelt, het vangen der visschen, het gebruik van meikevers als voedsel, en dat van pompoenen. In bonte mengeling staan hier allerlei zaken bijeen, waaronder gewisselijk goede opmerkingen voorkomen, maar zij zijn zonder oordeel des onderscheids zamengebragt, en niet behoorlijk kritisch onderzocht, zoodat de waarde dezer Afl. niet grooter is, dan die van een Compendium der meest verschillende recepten.

De vertaler zal daarom bij het bewerken der volgende Afleveringen wél doen, door zorgvuldig het voor en tegen van de voorschriften des Duitschen schrijvers te overwegen, en de uitkomst van zijn onderzoek in den vorm eener kritiek daarbij te voegen. Hij zal zijne landgenooten beter overtuigen, wanneer hij ook de voorbeelden uit ons land wat meer opzoekt. Eindelijk zal hij het werkje bruikbaarder maken door eenige orde te brengen in de opvolging der voorschriften, en zoo veel mogelijk het overtollige en min toepasselijke weg te laten.

R.

Chronologisch Handboek bij de beoefening der Nederlandsche geschiedenis, ten dienste van het lager en middelbaar onderwijs, door H.P. Dewald. 's Gravenhage, H.C. Susan. 1856.

De beste en zeker ook meest gewenschte aanbeveling, die wij van dit werkje kunnen geven, zouden wij voeglijkst aan de reclame van een hôtel ontleenen: ‘en levert alle gemakken op, die de geëerde reizigers kunnen verlangen.’ Inderdaad, het Chronologisch Handboek van den Heer Dewald is een zeer nuttig en gemakkelijk middel voor reizigers op het gebied onzer geschiedenis, om hunne soms wat zwakke data-herinnering een weinig te hulp te komen. Vrij ordelijk vindt men de merkwaardigste feiten van de geschiedenis des vaderlands en die van de buitenlandsche historie, welke op Nederland eenige betrekking hebben, naar synchronistische methode daar bij elkaâr gesteld, terwijl ook de belangrijkste voorvallen op het terrein van wetenschap en kunst, meest zeer naauwkeurig daarbij zijn opgeteekend. Vooral voor de oudere graaflijke tijden kan dit werkje van veel nut zijn: de beoefenaar van de geschiedenis dier dagen ondervindt dikwijls de moeilijkheid om de juiste orde der feiten in al de verschillende, toen geheel afzonderlijke deelen van onzen tegenwoordigen staat te overzien, en is meest genoodzaakt, zelf voor het tijdvak, dat hij behandelt, zoodanige tafels zaam te stellen, als hem nu door den ijver van den Heer Dewald worden aangeboden; een lastig en vrij vervelend deel zijner vóórstudiën bij de beoefening dier oudere historie is hem thans derhalve op geschikte wijze uit de hand genomen. Het ge-

zegde ten opzigte van die vroegere geschiedenis ontneemt intusschen aan de verdere gedeelten van het werk hunne waarde niet: ook daar is het van belang, soms een blik op eene tabel te kunnen werpen, om zich behoorlijk de gelijktijdig voorgevallen feiten in hunne zamenstelling en opeenvolging te kunnen vertegenwoordigen. De bestaande chronologische handboekjes voldoen zelden aan de eischen van den meer wetenschappelijken beoefenaar onzer historie; wij achten de verschijning van een meer degelijk en meer omvattend werk in dit opzigt derhalve van veel belang. Mogen wij den geachten schrijver eene aanmerking mededeelen, wij zouden wenschen, dat hij (een tweede druk van zijn handboek noodig wordend) bij de chronologie der graaflijke tijden soms wat minder beslissend te werk ging, en die jaartallen, welke nog geheel onzeker zijn, en 't waarschijnlijk wel altijd blijven zullen, door een vraagteeken aanduidde, zoo 't hem al minder dienstig mogt schijnen, ook de afwijkende data op te geven. De schrijver bedenke, dat hij voor meergeoefenden arbeidt, en dat dezen hem ligt gaan wantrouwen, wanneer zij ontdekken, dat hij ietwat los over betwiste punten heenloopt. De uitvoering van het werkje is net; het formaat vrij geschikt voor het gebruik; wij hopen intusschen dat de uitgever ook gezorgd zal hebben voor exemplaren, op een weinig beter papier gedrukt, dan hetgeen ons werd gezonden; wij zouden anders vreezen dat zijne uitgave, als het boek veel gebruikt werd, wel voordeelig misschien voor hem, maar niet bijzonder deugdelijk voor de bezitters zou blijken te zijn.

De Bruid van Angrogna. Romantische Episode uit de Geschiedenis der Waldenzen, door Anna. Te Nijmegen, bij H.C.A. Thieme. 1854.

Anna heeft vast verscheiden malen uitgezien, of zij in de Gids niets zag komen, en bij het vergeefsche van die bemoeijing begrepen, dat de Redactie door een volgehouden stilzwijgen haar oordeel over de Bruid wilde uitspreken. Ik moet beginnen met de Gidsmannen te verontschuldigen, die wel eens meer individueel iets op hun hoofd krijgen, wat anderen moesten dragen, of ten hoogste hen *en corps* mogt treffen. Dat is gezelliger en billijker tevens; de eere is daarenboven voor een enkelen te groot[1]. Anna vergeve mij deze opmerking, nadat zij mijn schuldbekentenis heeft aangehoord. Zij meene echter niet, dat het geheel zonder reden is, dat ik na eenige maanden een ernstige en dringende herinnering noodig had, om mijn belofte omtrent de Bruid te vervullen. In 't leven zien wij dagelijks zooveel oneerlijkheden plegen, om de blaam van onwellevendheid af te weren, en niet minder offers worden er in geschrifte der hoffelijkheid gebragt ten koste van waarheid en goede trouw. Dat begeert Anna niet; dat kan zij, die zelve een profetes voor de waarheid wezen wil, niet verlangen. Ik hoop echter dat, mogt haar de aardigheid van den ‘blaauwen beul,’ die gekrenkte ijdelheid uitvond, voor den geest zijn gebragt, zij de ervaring zal erlangen, nu zij *eindelijk* iets zag komen, dat geen blaauwbaard in het gezigt was.

Het boek, dat voor ons ligt, als dat van iedere vrouw, spreekt van een grooten strijd. Het is mij volslagen onbekend, wie Anna is of tot welken leeftijd zij behoort, maar wij behoeven het niet te gissen, of het heeft ook haar moeite gekost, eer zij hare gedachten uitsprak voor ieder, die ze wilde kennen, en - beoordeelen. Voordat dit schrikbeeld was geweken moet het talent menige overwinning hebben behaald. De roeping des mans dwingt hem in het strijdperk des levens, en het is lafheid, zoo hij vreest, - der vrouw schijnt door de natuur een andere werkkring te zijn aangewezen, al mag

1 De eer? of het gevaar? Struikelende ruiters, die ‘Pegasusjes’ berijden, zijn te vreezen, vooral als ze zoo stevig in 't zaâl zitten, als L. van den Broek dit even dichterlijk als nederig, *ex tempore*, van zich zelven verklaart.

die nooit in werkeloosheid ontaarden. Wie zal den onmiskenbaren en onmisbaren invloed loochenen, die de vrouw uitoefent op de maatschappij, ook dan wanneer zij nimmer treedt buiten de sfeer, die haar onmiddelijk schijnt aangewezen? Maar is niet aanleg en talent een schepping der natuur, en kan iemand zwijgen, die door dichterlijke gave schier wordt gedwongen tot spreken? Het is zeer verre van mij het te beweren; maar ieder, wien het beeld der vrouw heilig is - zij het, om niet meer te noemen, in dat van een trouwe moeder - moet aarzelen in het openbaar een oordeel uit te spreken, dat de vrucht is eener ontleding van hetgeen uit het hart werd geschreven door een vrouw. De kunst kent geen geslacht; haar eischen mogen niet zien naar leeftijd of persoon; wie priester of priesteresse wil zijn in haar tempel, die regtvaardige zijn offer door waarheid van inhoud en schoonheid van vorm.

Daar is een gesluijerde, die een schepping van haar talent nederlegde op 't altaar der gevierde godes. Ik ga mijn lezers bekend maken met de Bruid van Angrogna. Hooren wij eerst, wat Anna ons zelve meêdeelt aangaande haar pleegkind.

‘Moeijelijk is het voor een onbekende, om een onbekende binnen te leiden in eenig gezelschap hoegenaamd, en toch is zulk eene inleiding noodwendig voor wie niet miskend, niet verkeerd beoordeeld zal worden. Voor personen en voor boeken is dit evenzeer geldende. In het grootste gezelschap, dat men publiek noemt, zal de Bruid welligt meer dan eenig ander die inleiding behoeven. Een kort woord van opheldering zij daartoe voldoende.

De geschiedenis der Waldenzen, hun lijden, strijd en zegen, hun geloof en heldenmoed bij zoovele verdrukkingen, heeft reeds als kind een levendigen indruk op mijn gemoed gemaakt; reeds lang dan ook was bij mij het plan gekoesterd om uit die geschiedenis een onderwerp te kiezen tot een dichterlijke behandeling geschikt; van lieverlede werd dit plan meer doordacht, en zonder nog te denken om er een dichtstuk van te maken van eenigen omvang of tot eene uitgave, is het werk begonnen; de groote ingenomenheid met mijne stoffe, de geestdrift voor de Waldenzerzaak, en welligt ook eenige invloed van buiten, hebben mij verlokt het onderwerp meer uit te werken, de karakters in breedere trekken te schilderen dan aanvankelijk mijn voornemen was. Het boekje is dus geschreven met geen ander doel dan om aan een grootsch onderwerp mijn krachten te beproeven. Heb ik hier of daar het gevoel van andersdenkenden hard gevallen of gekwetst, het geschiedde alleen, omdat mijne overtuiging als Protestantsche, mij de taal der onbewimpelde waarheid in den mond legde, waar de geschiedenis zelve den toon aangeeft. Heb ik in Borelli den Jezuit het masker afgeligt - meer dan één Borelli brandmerkt de historie, die mijne schildering regtvaardigen kan - dan, ik heb in Adalbert een trouwen, eerlijken, aan zijne kerk gehechten Katholiek, in den

verhevensten zin pogen te schetsen. Het geheel is eene fiktie; Borelli alleen is eene historische figuur; Pianezza een historische naam; van beide dacht ik mij te mogen bedienen. In het geloofsleven der valleibewoners heb ik zoeken in te grijpen. Een beeld te leveren, waarin dat geloof albezielend straalde, is het idéaal geweest dat ik gebrekkig slechts heb kunnen volgen. Waar Christus waarachtig in het leven treedt, waar Christus' liefde woning heeft, dáár is de slagboom van godsdiensthaat en sectegeest weggevallen, daar is de geest vrij, daar is liefde de band die Roomsch en Onroomsch broederen maakt.

Mogt de Bruid met toegevendheid worden ontvangen en beoordeeld, mogt zij hier of daar dien geest wakker maken en verlevendigen, dan zal de stoutste verwachting der schrijfster vervuld zijn.'

Ziedaar al wat Anna ons meêdeelt van de geschiedenis van haar romantische episode. Wij beklagen ons daarover niet, dat zij geen lange voorrede schreef, en den lezer van alles rekenschap gaf, voordat hij haar gedicht kon genieten; maar nu zij de Bruid wilde inleiden bij het publiek, nu zij haar niet zelve liet spreken, maar voor haar sprak, nu het korte woord van opheldering er staat, hadden wij iets anders van Anna gewenscht. De geschiedenis der Waldenzen is werkelijk zeer belangrijk, en het verwondert ons niet, dat zij op Anna, toen zij nog een kind was, reeds een levendigen indruk maakte. Wij twijfelen niet, of Anna's belangstelling ware vermeerderd, zoo 'de invloed van buiten' haar had gewezen op de ontwikkeling, die de beoefening der Waldenzerzaak in onze dagen erlangde. Mogt ook haar geestdrift welligt eenigzins daaronder hebben geleden, die invloed had zeer haar dank verdiend. Wij juichen het van ganscher harte toe, wanneer Anna verklaart, dat haar overtuiging als Protestantsche haar de taal der onbewimpelde waarheid in den mond legde, en wij twijfelen geen oogenblik, of Anna schreef geheel en al ter goeder trouw van 'de geschiedenis, die den toon aangeeft.' Zij vergist zich echter vrij sterk na deze verzekering: 'Borelli alleen is eene historische figuur,' en Anna heeft 'in Borelli den Jezuit het masker afgeligt'; de wreede inquisiteur kon echter dat masker onmogelijk anders dan bij anticipatie dragen, daar hij in 1380 op last van Clemens VII de Waldenzen vervolgde, en Ignatius van Loyola eerst in 1540 door Paulus III met zijn 60 medeleden van het gezelschap van Jezus werd gewettigd. 'Het geheel is eene fiktie'; we hebben niets ter wereld daartegen, zoo zij slechts waarschijnlijk is. Of blinde Walther en Valeria, of Adalbert en Luigi bestonden, - het is ons om 't even, zoo slechts de Waldenzer trouw is geteekend, zoo maar de karakters *waar* zijn van het standpunt, waarop Anna ons stelt. Reeds de voorrede kan ons een teleurstelling doen vreezen. Wij vernemen bijna niets van den tijd, waarin de romantische episode speelt, en wat we er van vernemen, is in weêrspraak. 't Is mogelijk, dat onze dichteres meer klem wenscht

te geven aan 't woord *romantisch*, dan aan 't bijgevoegde ‘uit de *geschiedenis*’ der Waldenzen. Wat haar anachronismen aangaat, is zij meer dan Shakesperiaansch. Nu is het rekenen over 't algemeen, en vooral de tijdrekening, geen geliefkoosd studievak van dames. Het is echter van zeer groot belang, uit welken tijd de Waldenzen ons geschilderd zijn: vóór de hervorming, of nadat de synode te Angrogna (1532) had plaats gehad en de Waldenzen zich in betrekking stelden tot de hervormers, en langzamerhand een geheel nieuw beginsel van hen ontleenden. Borelli doet het eerste vermoeden, maar daar tegenover spreekt veel voor het laatste standpunt, als de Jezuit spreekt van Savonarola, van Huss, van Erfurts monnik en van Bayard. Wij moeten het er voor houden, dat Anna het zich zelve niet ernstig heeft afgevraagd, en dat zij meer hare phantazie heeft laten spelen met de beelden, die haar geestdrift uit haar jeugd had bewaard, dan dat haar onderzoek een beschouwing van de Waldenzen opleverde, houdbaar voor de regtbank der historie. Wij bejammeren het te meer, daar de Bruid van Angrogna onmiskenbare blijken draagt van dichterlijk talent. Wij zouden gaarne een menigte schoone regelen afschrijven, die waarlijk gedachten inhouden. Anna heeft veel meesterschap over den vorm. Het ontbreekt haar niet aan gevoel, aan kracht van uitdrukking. Haar natuurschilderingen zijn over het algemeen rijk aan schoonheden. De conceptie van het geheel getuigt van vinding, vooral van gevoel. Zoo wij onze aanmerkingen op de Bruid in weinig woorden zouden uitspreken, wij zouden ons beklagen over gebrek aan waarheid in de bruid. Anna verstaat ons te wel, dan dat deze klagt een waagstuk zou wezen, dat gevaar doet loopen om misverstaan te worden, alsof wij beweerden, dat zij opzettelijk onwaarheden zou hebben uitgesproken. Wij houden ons volkomen overtuigd, dat zij, bezield door een heerlijke zaak, die ook ons heilig is, niets liever wil dan met de haar geschonken gave het Protestantisme en daardoor het Christendom dienen. Wij zijn er evenzeer van overtuigd, dat zij het kan. Er is echter zeer veel noodig, om bij een arbeid, als dien Anna ondernam, der waarheid haar geheelen eisch te geven, en ieder vergrijp tegen haar is niet slechts groote zonde, maar tegelijk groote schade. Wij zullen trachten ons hieromtrent eenigzins nader te verklaren. Reeds spraken wij het uit, dat het ons een onverschillige zaak ware geweest, of een van de personen historisch bestaan had: zoo maar de episode uit de geschiedenis der Waldenzen ons *Waldenzen* had geschilderd. Daartoe ware het noodig te weten, uit welk tijdperk ze ons werden geschetst, of zoo wij ook van deze wetenschap afstand deden: een verwarring tusschen Waldenzen vóór en ná de hervorming ware verboden: het kenmerkende van hun rigting moest de grondslag zijn van ieder karakter. Anna zondigt daartegen herhaaldelijk, we moeten zeggen doorloopend. Zij stelt Waldensch en Roomsch

lijnregt tegenover elkaar, en juist *dit*, dat afscheiding van de Roomsche kerk niet lag in de bedoeling der Waldenzen, was het groote bezwaar voor hen, om zich niet aan de Hervorming aan te sluiten. Zij laat haar helden herhaaldelijk eeden vragen en eeden zweren, terwijl de schriften der Waldenzen hun onthouding van den eed leeren. De Waldenzen van Anna zijn hervormden, en dat waren de Waldenzen der historie voor de hervorming niet. Het is zeer verre van ons, dat wij in het minst het hoogst belangrijke van de verschijning der Waldenzen zouden loochenen, maar juist tot haar juiste waardering is het van het grootste gewigt te weten, *wat* ze waren. Het is hier de plaats niet daarover uit te weiden, maar we zouden Anna dringend verzoeken, zoo zij op nieuw haar krachten besteden wil aan de behandeling van eenig feit uit hun geschiedenis, zich het genot te geven van de kennismaking met hetgeen vooral in den laatsten tijd het historisch onderzoek daaromtrent heeft opgeleverd. Wij willen van de dichteres niet vergen, dat zij de Waldenzische handschriften b.v. te Genève, Parijs of Dublin historisch ga onderzoeken; het is voor haar gedaan: de arbeid van den Hoogleeraar Herzog en van anderen in Duitschland, ten onzent die van Prof. Kist, stellen haar in de gelegenheid zich een juist denkbeeld te vormen van de Waldenzen. Anna zal niet loochenen, dat dit onmisbaar is, zoo haar gedicht niet slechts waarde zal bezitten omtrent den vorm: *waarheid* is in ieder kunstvoortbrengsel hoofdzaak. Deze moet zich een vorm scheppen, en zal de dichteres ons niet gereedelijk toestemmen, dat het ideaal, waarnaar ook zij wil streven, dit is: harmonie tusschen inhoud en vorm? Al te veel wordt de vorm gekoesterd ten koste van den inhoud, en zeker niet het minst in de dichtkunst.

Het is dikwijls of het hoogste bereikt is, zoo de verzen maar vloeijend zijn. Wij waarderen het zeer, dat men hiernaar streve; verwaarloozing van vorm, ook hierin, is zeer berispelijk; maar verwaarloozing van inhoud, ledigheid van gedachte, onwaarheid in voorstelling is onvergefelijk. De schilderkunst levert hetzelfde verschijnsel op: een schitterend koloriet, dat in de werkelijkheid nooit voorkomende conceptiën voorstelt, en eeniglijk effect najaagt, schijnt het hoogste doel van verscheidene kunstenaars. De goede smaak wordt meer en meer bedorven en de kunst onteerd. Wij zouden verder kunnen gaan en de schouwplaatsen binnentreden, waar het tooneel niet slechts schoonheidsgevoel moest ontwikkelen, maar ook daardoor zedelijkheid bevorderen, en zoo wij het niet bij voorraad wisten, jammerlijk teleurgesteld huiswaarts keeren. Zou de uitslag gelukkiger zijn, zoo wij de welsprekendheid op een ander gebied gadeslaan? De gebreken der tooneelkunst, ‘de liefhebberij,’ die ons volk in zijn prijzenswaardige huiselijkheid kenmerkt, hebben een naam uit het verleden te voorschijn geroepen. Allerwege zijn Rederijkers opgetreden. Er is reeds meermalen gewezen op halfheid, die hen kenmerkt. Zij hindert ons minder

dan de noodlottige gevolgen, die hun bestaan als ‘liefhebbers’ draagt. 't Is of een *liefhebber* der kunst, vooral op het gebied der rederijkerij, ontslagen is van alle eischen, waaraan kunst en wetenschap ieder, die haar beoefent, onderwerpen. De welsprekendheid heeft dat bij uitnemendheid met de godgeleerdheid gemeen. De beunhazerij, in ieder ander vak althans binnen zekere perken besloten, is daar oppermagtig. Zij stelt, - wij kunnen het niet zonder verontwaardiging neêrschrijven, - de heerlijkste en heiligste wetenschappen beneden de kookkunst. Geen huisgezin zal de bereiding der ligchaamsvoeding toevertrouwen aan een onkundige, maar deze heeft regt van uitspraak over de belangrijkste vragen. De welsprekendheid staat nog *iets* hooger. De keuken of stoep is haar tempel nog niet, maar de onkunde schijnt niet minder haar regthebbende priesteres. Vraag den meesten Rederijkers naar studie; zij kunnen wijzen op hun oefeningen van geheugen en geluid. Het laatste het meest. Het is hier wederom ontaarding van den vorm op de grootste schaal. Waar fluisteren vereischte is, daar zullen ze bulderen, hoe harder hoe liever. Effect is het ideaal in zijn logenachtigsten vorm. De rederijkerij is een gevaarlijke epidemie, die allerwege in ons vaderland dagelijks meer en meer dreigt endemisch te worden.

Dat gevaar is grooter dan het schijnt. Zoo zeer als schoonheidsgevoel en goede smaak ontwikkeld en veredeld kunnen worden, evenzeer zijn ze aan bederf onderhevig. Daarvoor moeten waken en strijden al wie liefde hebben voor kunst en waarheid. Wij rekenen op Anna; zij is zich eener roeping bewust. Zoo zij rondziet in haar omgeving, waar die ook zij, zal zij de gevaren, die dreigen, opmerken. Toen wij gingen spreken over de koestering van den vorm, drongen zij zich aan ons op. Wij moesten ze noemen; dat kan niet genoeg worden gedaan. We hadden anders gaarne gesproken over de schoonheden, die Anna's gedicht bezit. Wij hebben meer gewezen op de gebreken. Zoo Anna ze als *waar* erkent, hebben wij haar grooter dienst gedaan dan door te verheffen, wat ieder, die smaak en gevoel bezit, waardeert. Wij stellen er grooter prijs op, dat onze kennismaking van eerlijkheid getuigt, dan dat zij deze had geofferd aan 'tgeen, helaas, al te veel voor wellevendheid wordt toegerekend. Het zou ons zeer smarten, zoo wij eenigzins hadden gezondigd tegen de *ware* wellevendheid, die ons allen de heilige verpligting oplegt, om bij eerbiediging en vereering van den vorm, de waarheid, en haar alleen, te dienen.

De Heer Thieme verdient lof en een goed debiet voor de nette uitgave, die door een keurig vignet van den Heer C.E. Taurel versierd wordt.

December 1856.
R.v. HEYSTERBACH.

***Phantoms* (*Victor Hugo, Orientales, N°.* 33), *by Henry Attwell. Leiden, P.H. van den Heuvell*. 1856.**
***Poems, by Henry Attwell. Leiden, P.H. van den Heuvell*. 1856.**

'England,' schrijft de Amerikaan Emerson in zijne *English Trails*, 'is full of manly, clever, well-bred man, who possess the talent of writing off-hand pungent paragraphs, expressing with clearness and courage their opinion on any person or performance. Valuable or not, it is a skill that is rarely found out of the English journals. The English do this, as they write poetry, as they ride and box, by being educated to it. Hundreds of clever Praeds, and Freres, and Froudes, and Hoods, and Hooks, and Maginns, and Mills, and Macaulays, make poems or short essays for a journal, as they make speeches in Parliament and on the hustings, or as they shoot and ride. It is a quite aecidental and arbitrary direction of their general ability.'

Wanneer de Amerikaan aan 'the old country' zulk een lof toekent, is dit natuurlijk niet zonder een 'drawback,' dien misschien de aangehaalde woorden zelven reeds kunnen doen voorzien. In dat algemeen talent is 'not a ray of genius,' en de heer Emerson schijnt ons te willen doen gelooven, dat voor den Engelschman de natuur weinig of niets en de opvoeding alles doet.

Ik beken gaarne, dat, wanneer ik soms een blik op de Engelsche wetenschap en letterkunde geworpen heb, ik nimmer daarvan den indruk heb ontvangen, alsof deze natie van genie misdeeld ware; maar dat bij haar de hoogere klassen zich door algemeene en degelijke beschaving gunstig van alle andere natiën onderscheiden, schijnt mij onbetwistbaar. Hoe verwaarloosd de eigenlijke volksopvoeding in Engeland in vele opzigten zijn moge, de opvoeding der nobility en gentry is voortreffelijk en paart in zulk eene juiste evenredigheid mannelijke ligchaamsoefeningen aan ontwikkeling der geestvermogens en medededeeling van nuttige, bruikbare kennis, als vereischt is om praktische mannen te kweeken, die tegen elke taak zijn opgewassen. Dat gezonde en degelijke opvoedingsstelsel strekt zich uit tot ver over de middelklassen, en een bezoek van Eton en Oxford is in Engeland

lang geen *sine qua non* om de zoodanigen te vormen, die hun vaderland eer aandoen en in staat zijn het gewigtige diensten te bewijzen.

Poëta nascitur, non fit, is een gezegde, dat doorgaans in veel te strikten zin wordt opgevat, en er bestaat een algemeen vooroordeel ten opzigte derzulken, die door de opvoeding tot dichters gevormd zijn. Zeker mogen de natuurlijke gaven niet ontbreken, maar alleen maken zij den dichter niet. Doch ik wil hieromtrent liefst naar Professor Geel's ‘Poëzij en arbeid’ verwijzen, en alleen opmerken, dat de heroën der dichtkunst te allen tijde het gros hunner tijdgenooten in kennis en ervaring - zij het dan ook in eene bijzondere rigting - zijn vooruit geweest. En natuurlijk: want om van de heerschappij over techniek en taal niet te spreken, die slechts door studie en oefening verkregen wordt, - ook de scheppende verbeelding put niet uit eigen brein; maar

> The poet's eye, in a fine frenzy rolling,
> Doth glance from heaven to earth, from earth to heaven,

en eerst wanneer hemel en aarde hem geleerd hebben, wat zij schoons en wonderbaars en wetenswaardigs bevatten, schept zijne verbeelding wat hij in zich heeft opgenomen om tot ‘the forms of things unknown’ en geeft zijne pen

> to airy nothing
> A local habitation and a name.

Poëtische gaven van de hoogste orde mogen in Engeland niet menigvuldiger zijn dan in andere landen; maar het komt mij voor - en zou geheel in overeenstemming zijn met de voorafgegane opmerkingen - dat de Engelsche letterkunde meer leesbare verzen, dan misschien eenige andere oplevert. Zij telt een groot aantal schrijvers van verzen, die, zonder buitengewone natuurlijke gaven, ‘have been educated to it’, en zich door kennis en studie verheffen boven die middelmatigheid, die aan den dichter

> Non homines, non Dî, non concessere columnae.

Ik heb mij door deze opmerkingen den weg willen banen tot het uitspreken van mijn oordeel over de beide mij ter aankondiging opgedragen boekskens van den heer Attwell, onderwijzer in het Engelsch van Z.K. Hoogheid den Prins van Oranje en aan het bekende instituut van den heer de Raadt te Noorthey. Velen, wier aandacht zij anders geheel ontgaan zouden, zullen er gaarne een blik in werpen om de betrekking, waarin de auteur tot ons vaderland staat, en omdat een Engelsche dichtbundel, in Nederland gedrukt en uitgegeven, voor als nog

eene groote zeldzaamheid is. Maar zij ontleenen hunne waarde niet alleen aan deze omstandigheid. Zonder buitengewone kracht van geest of hooge vlugt der gedachten te verraden, doen zij den schrijver als beschaafd man en ijverig beoefenaar zijner nationale letterkunde eer aan. In hem leeft de geest van Wordsworth en de school der *Lakists*, wel niet met oorspronkelijke kracht, maar in eene afspiegeling, die door de fijnheid harer tinten eene eigene waarde heeft. Gelijk al de dichters dier school, heeft de heer Attwell een open oog voor de natuur, vooral voor wat zij beminnelijkst en bevalligst heeft, en leest hij gaarne de symbolen, waardoor vlinders en bloemen tot den mensch spreken. Oorspronkelijkheid en stoutheid moet men niet bij hem zoeken, maar in goeden smaak, bevallige wendingen, gemakkelijken versbouw en heerschappij over de taal ligt zijne voorname verdienste. Dit althans is de indruk, dien de lezing der beide, te zamen nog geene 50 bladzijden beslaande, boekskens op mij gemaakt heeft. Hij schijnt mij juist zulk een dichter, *educated to poetry*, als Emerson bedoelt; en men zal dit, geloof ik, te eer toestemmen, wanneer men ziet, dat onder dit kleine aantal stukjes meerdere proeven voorkomen, waarin de schrijver - overeenkomstig eene thans in Engeland niet zeldzame liefhebberij, gelijk bij ons eenige jaren geleden de ‘trant van Cats’ in de mode was, - zich aan de navolging van stijl en taal van Spenser's eeuw heeft gewaagd, en zelfs eenmaal de gevaarlijke proef met Engelsche hexameters heeft genomen. Zulke kunststukken schijnen wel eenigzins in strijd met het begrip van

> Das Lied dass aus dem Herzen dringt;

ofschoon ik toch ook niet ontkennen wil, dat het hart zich kan uitstorten in een moeijelijken en buiten het gewone pad liggenden kunstvorm, waarover men zich eenmaal het meesterschap verworven heeft. De proeven in oud-Engelsch schijnen mij niet ongelukkig geslaagd; maar de hexameters, waartoe zich - blijkens Longfellow's Evangeline - het Engelsch, wat men er ook tegen hebbe, wel schier zoo goed als het Hoogduitsch laat kneden - zijn nog zoo wat *invita Minerva* uit zijne pen gevloeid. De beide volgende regels ben ik buiten staat geweest te scanderen:

> Over the daisy-decked meadows, where sport the young village children,

en

> Pour forth the village-bells their merry, melodious music.

‘Young village’, ‘the village’, schijnen dactyli te zijn, zoodat in village beide lettergrepen kort zijn. Daarentegen maakt village een spondeüs en heeft dus beiden lang in:

‘Over the village green, and over the blossoming chesnut;’

terwijl eindelijk in den voet ‘village and’ in den volgenden regel

‘Ev'rything smiles in the village, and nought is heard but rejoicing’

hetzelfde woord uit eene lange en eene korte lettergreep bestaat, wat mij in den regel alleen aan te bevelen schijnt.

Men ziet het - het is den schrijver ernst om taal en vorm meester te worden, en daarom verdient het lof, dat hij ook de dichterlijke vertaling, zeker in dat opzigt het beste oefenperk, niet versmaad heeft. Hij heeft zich in de overbrenging van Victor Hugo's *Fantômes* eenige vrijheden veroorloofd, die hem, zoo het schijnt, hebben weêrhouden, het woord *vertaling* op den titel uit te spreken. Die vrijheden, niet zoo groot als die Bilderdijk zich doorgaans in zijne vertalingen veroorloofde, doen hier en daar den smaak van den heer Attwell, mijns inziens, veel eer aan. Doch de ruimte ontbreekt mij om dit met voorbeelden te toonen, en liever besluit ik deze korte aankondiging met de volgende geestige regelen op een daguerreotype-portret als eene kleine proeve van des schrijvers oorspronkelijke poëzij mede te deelen:

Tormenting comforter! Why dost thou mock
Each sigh I draw, each glance I cast at thee?
And why dost thou remain so icy cold
When I do press thee to these burning lips?
Ought I to love thee more for that thou art
So like to the most dear reality,
Or love thee less, for that thou being so
Dost lie, feigning that she can bear to see
My agony of grief and still unmoved be?

P.J.V.

Problematische politiek.

Het nieuw ministerie en de volksvertegenwoordiging in 1856.

> Numberless instances might be adduced to show, that when a nation is in great want, the relief is at hand, just as in the pantomime (that microcosm) where, when clown wants anything - a warming-pan, a pump-handle, a goose or a lady's-tippet - a fellow comes sauntering out from behind the side-scenes with the very article in question. - Again, when men commence an undertaking, they always are prepared to show the absolute necessities of the world demanded its completion. Say, it is a newspaper: the prospectus states, that at a time when the Church is in danger, threatened from without by savage fanaticism and miscreant unbelief, and undermined from within by dangerous jesuitism and suicidal schism, a want has been universally felt - a suffering people has looked abroad - for an Ecclesiastical Champion and Guardian. A body of Prelates and Gentlemen have therefore stepped forward in this hour of danger, and determined on establishing the Beadle Newspaper, etc., etc. - But one or other of these points at least is incontrovertible. The public wants a thing, therefore it is supplied with it; or the public is supplied with a thing, therefore it wants it.
> THACKERAY, *The Book of Snobs*.

De geschiedenis van den Nederlandschen Staat heeft sedert 1853 zich gekenmerkt door zonderlinge en betreurenswaardige verschijnselen. Begrippen, strijdig met alle goede staatsorde, vinden ingang, inconstitutionele handelingen bijval bij velen. Een oligarchisch, een politiek-kerkelijk, een demagogisch element staan met elkander in verbond om onze staatsinstellingen te ondermijnen, hare werking onmogelijk te maken, de vruchten die ze reeds droegen te verijdelen.

De geregelde orde van zaken wordt daardoor verstoord, de ware belangen der natie worden uit het oog verloren, de gewigtigste zaken blijven onafgedaan, het monarchaal beginsel verliest in waardigheid en kracht, een anarchische toestand of wat er naar gelijkt, wordt voorbereid. Van den anderen kant toch ook weder de zedelijke magt der streng staatsregtelijke beginselen geopenbaard tegenover de woelingen der demagogie, - eene zedelijke magt, onverwinbaar zoo lang eerbied voor regt en wet nog niet verloren zijn bij het volk, zoo lang rede en verstand nog niet ten eenenmale bij de natie zijn uitgedoofd of in slaap gewiegd, - eene magt evenwel tegen de zamenspanning der vijandige beginselen niet meer bestand, wanneer opgeruide driften den boventoon voeren en daar, waar alleen rede moest uitspraak doen, slechts hartstogtelijkheid beslist.

In 1853 begon de eerste aanval der demagogische rigting tegen de gevestigde orde van den staat en hare regelmatige ontwikkeling. Gelijk regt voor allen was van die staatsorde de grondslag; maar, waar allen gelijke regten hebben, is ook de magt gelijkelijk verdeeld, en de opperheerschappij der weinigen en enkelen buitengesloten. Vandaar de haat van de oligarchie van vorige dagen tegen die staatsorde, die hare magt voor altijd vernietigd had. Uit eigen naam, open en onverholen evenwel, kon zij niet optreden: zij had een voorwendsel tot den strijd, een wapen tegen hare wederpartij, een masker voor haar zelve noodig. En spoedig vond ze wat ze zocht. Het mom, waarachter ze zich wist te verschuilen, was godsdienstijver en liefde tot het Huis van Oranje; haar wapen het aanblazen van volksondeugden, van godsdiensthaat en onverdraagzaamheid; het voorwendsel, waarvan ze zich bediende, begunstiging van Rome en verzwakking van het Koninklijk gezag door de raadslieden der kroon, wier streven de handhaving der gevestigde staatsinstellingen en de ordelijke regeling der gegevene toestanden was. Men begreep toen niet, en sommigen schijnt het nog duister te zijn, dat daar, waar aan alle godsdienstige gezindheden volkomen gelijke regten zijn toebedeeld, geene gezindheid hoegenaamd op voorregten aanspraak kan maken, en dat daar, waar elke gezindheid zonder uitzondering of voorbehoud zich onderwerpt aan eene en dezelfde wet, ook elke volkomen afstand heeft gedaan van alle heerschappij, - terwijl juist een voorregt, aan de eene verleend, ook aanspraak op

voorregten aan de andere geeft. Evenmin, dat juist zij de ware verdedigers zijn van het gezag der kroon, die het best de instellingen weten te handhaven waarop dat gezag berust, en in welke het zijne veiligste waarborgen vindt, en dat een vorst geen gevaarlijker vijanden kent dan degenen, die zijnen onschendbaren persoon steeds aan oordeel en dus ook aan veroordeelen blootstellen. Genoeg, - waar onderwerping aan den geregelden gang van zaken beslissende nederlaag ware geweest, werd volksopwinding, - waar de rede geen bondgenoote kon zijn, de hartstogt te baat genomen; en onder aanroeping van eenen naam, wien zij van oudsher steeds vijandig was geweest, hitste de oligargische partij de Protestanten in Nederland openlijk tegen hunne Katholieke medeburgers en tegen de raadslieden van den Koning, maar bedektelijk tevens tegen de gevestigde staatsinrigting op. De bewindslieden dienden hun ontslag in voor het geval, dat hunne overtuiging met die van het Hoofd van den Staat in strijd mogt zijn; dat ontslag werd aangenomen, en nieuwe ministers werden onder het vreugdegejuich der demagogen benoemd. De eerste stap op den weg, die tot wanorde leidt, was door de clericaal-oligarchische factie gedaan.

Maar nog baatte die eerste beweging niet veel. Het beginsel van orde en regt deed reeds terstond weder in de nieuw gekozen kamer zijnen invloed gevoelen; het oefende heerschappij over de handelingen van regering en vertegenwoordiging; het won dag aan dag in krachten; en naauw waren drie jaren verloopen, of het was eene gewigtige zegepraal nabij. Toen begon wederom de beweging van de zijde der reactionaire partij, nu zelfs tegen het bewind harer eigene schepping. En als te voren werden ook nu weder de wapenen uit het arsenaal der kerk gehaald en ingezegend door de geestelijkheid. En ook nu weder werd de hulp van Oranje ingeroepen, - nu om het volk van Nederland te behoeden, zoo het heette, tegen de heerschappij van het ongeloof. De Christelijke waarheden, - zoo werd er geklaagd - (waarheden, in welke volgens de bestaande wet geen onderwijs gegeven werd op de scholen van den staat) zouden nu wettelijk van de staatsschool worden geweerd; de godsdienst zou verbannen zijn uit het onderwijs (omdat de nieuwe wetsvoordragt, evenmin als de nog geldende wet, leerstellig godsdienstig onderwijs op de staatsscholen toeliet);

het geloof (dat de conceptwet juist geëerbiedigd wilde hebben, mits voor allen gelijkelijk) zou vernietigd, de roemrijkste historische herinneringen (die het wetsontwerp onpartijdig wilde zien voorgedragen) zouden verminkt en verloochend worden; de liefde tot Oranje en de eerbied voor de kroon (niet beter te bewaren, dan door gehechtheid aan de orde en eerbied voor de grondwet) zouden verloren gaan, als de toestand bleef voortduren, in welken men verkeerde; - in één woord, de politiek-kerkelijke reactie stak hare oude vanen, slechts een weinig anders uitgemonsterd, weder op, de volksdriften werden zooveel doenlijk weêr gaande gemaakt, en, ofschoon de beweging pas werd begonnen en bij de natie nog zeer weinig deelneming vond, - het ministerie viel, ten gevolge van dezelfde oorzaak waaraan het zijn ontstaan te danken had. Het had, optredend, terstond de demagogie verloochend, - de demagogie nam, zoodra hare ure gekomen was, hare wraak.

Maar, - opmerkenswaardig verschijnsel, - naauw kwam een nieuw kabinet tot stand, een kabinet, waarvan men algemeen niet dan reactionaire en exclusivistische handelingen verwachtte, of ook dit bestuur scheen onmiddellijk weder afvallig te zullen worden van zijne bondgenooten en vrienden: zwak, weifelend, dubbelzinnig althans, stond het tegenover de natie en hare vertegenwoordigers, en geringe krachtsinspanning van deze laatste, slechts flinke en mannelijke taal, gekruid met een weinig ironie, werd er vereischt, om dat bewind eene beslissende nederlaag te doen ondergaan. Zoo magtig zijn de beginselen van rede en regt, wier vrije werking niet kan worden gestoord; zoo zwak is elk bestuur, dat zijne levenskracht niet vóór alles in die beginselen zoekt.

Niettemin, veel schade ook is er aan den Nederlandschen Staat door die herhaalde pogingen tot verandering en omkeering toegebragt. De zedelijke kracht van het gouvernement in 't algemeen neemt daardoor telkens af; het volk wordt met het denkbeeld van onregelmatigheid en onordelijke beweging gemeenzaam gemaakt; het leert af, in de vrije keuze zijner vertegenwoordigers de wettige verklaring te zien van zijnen wil; het wordt met allerlei kunstgrepen vertrouwd; het wordt bezig gehouden met ijdele twisten over begrippen, waarover geen strijd meer kan zijn of waaromtrent de strijd niet beslecht kan worden, met

twisten over woorden dikwijls, waaraan geen stellige zin te hechten is; en inmiddels blijven de belangrijkste zaken onafgedaan, en de wezenlijke belangen der natie worden niet bevorderd. Tegen dergelijke dwalingen te waken en te waarschuwen telken male, is pligt. Die waarschuwingen kunnen op velerlei wijzen geschieden, en elk doet wel, die ze geeft op de wijze welke bij hem het meest voor de hand ligt. Wat ons betreft, wij gelooven door den aard van ons tijdschrift in de gelegenheid te zijn eene leemte aan te vullen, in welke door de journalistiek, wegens het meer beperkte van haar kader, moeilijk kon worden voorzien. Men heeft namelijk nog geen uitgewerkt verslag van de laatste beraadslagingen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal; en zoodanig verslag, zulk een historisch overzigt van het parlementaire drama, dat onlangs in dien grooten schouwburg van ons constitutioneel volksbestaan, in de vergadering onzer vertegenwoordigers, werd afgespeeld, kan, gelooven wij, in dezen tijd niet anders dan nuttig zijn. Juist dat zonderling tafereel, ons daar aangeboden, - een tafereel van zwakheid en onbeduidendheid aan de eene, en van gematigde en bezadigde, maar toch onweerstaanbare kracht aan de andere zijde, - kan een uitnemend tegengif leveren tegen de gevaarlijke tooverdranken, welke men de natie tegenwoordig poogt in te geven, en waarmede men al meer en meer ze tracht op te winden, om tot dwaling, tot goedkeuring en toejuiching van verkeerde handelingen haar te verleiden. Vlugschriften, dagbladartikelen, waarin het verkeerde van die handelingen duidelijk wordt aangetoond, zijn van het meeste nut, zijn onmisbaar, zijn vóór alles noodig. Maar het is ook goed, eens tot den nog onbevooroordeelde, doch misschien te onverschillige te zeggen: Zie, dat is er, gelijk ge u nog wel zult herinneren, gebeurd; beschouw het in zijnen redelijken, volledigen zamenhang, en zeg mij, - aan welke zijde was eerlijkheid van beginselen, was rondborstigheid, gezond verstand, kracht; aan welke dubbelzinnigheid, terughouding, verwarring van begrippen, stelselloosheid, zwakheid? Wie zullen de belangen van het volk wel het beste voorstaan, - zij die niet durven te zeggen wat zij willen, of zij die opregtelijk en zonder eenige terughouding kunnen verklaren en verklaard hebben, wat hun streven en hun beginsel is: regt voor allen, zonder voorbehoud, vrije en zelfstandige,

maar ook regelmatige zamenwerking aller volkskrachten; geen orde zonder vrijheid en regt, maar ook geene vrijheid zonder regt en orde -?

Een onpartijdig, - dat wil niet zeggen kleurloos en beginselloos, - maar eerlijk en getrouw verslag van de laatste parlementaire gebeurtenissen, voor zoover die betrekking hebben tot de algemeene staatkunde en tot de hoofdvraag van den dag, zal, gelooven wij, het antwoord kunnen leveren op die vraag. Het kan welligt tevens nog eenig verder uitziend nut hebben dan dat van het oogenblik; het zal mogelijk ook later levenden nog van eenige dienst kunnen zijn. De kronijk van den dag wordt geschiedenis, en, ofschoon die van onze dagen een in vele opzigten onbehagelijk hoofdstuk onzer staatshistorie vormen zal, de verstandige zal ook dat hoofdstuk niet overslaan. Ons overzigt zij hem eene leiddraad, althans eene aanleiding tot nader historisch onderzoek.

In den aanvang van het jaar 1856 werd door de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wetsontwerp van het toenmalig bewind ter regeling van het openbaar lager onderwijs onderzocht, waarin nevens het beginsel der gemengde school ook dat van facultatieve splitsing was aangenomen. Op verlangen van de meerderheid in de afdeelingen, werd dit ontwerp zóó gewijzigd, dat het beginsel der gemengde volksschool, althans in de wetsvoordragt zelve, zonder inmenging van vreemde bestanddeelen bleef gehuldigd, ofschoon de geest, die er in de memorie van toelichting doorstraalde, nog veel omtrent de zuiverheid van het beginsel te wenschen overliet. Het voorloopig verslag der afdeelingen, in den voorzomer van hetzelfde jaar uitgebragt, luidde gunstig over 't algemeen, doch bleef streng aan het eenig mogelijk, grondwettig en volkomen eerlijk toe te passen beginsel der zuiver gemengde staatsschool zich vasthouden. Eene kleine minderheid intusschen verzette zich tegen het regtmatig en grondwettig verlangen der overgroote meerderheid, zich beroepende op de zedelijke en godsdienstige behoefte der natie, die, volgens hare meening, de heerschappij eischte van een bepaald godsdienstig onderwijs op de scholen van den staat. Een aantal adressen kwam den aandrang van die zijde versterken. Echter niet

in die mate, noch op eene wijze, om de meerderheid tot een ander besluit te kunnen bewegen: wat er in gevraagd werd, was, gelijk na behoorlijk onderzoek bleek, algemeen erkend èn onuitvoerlijk èn ongrondwettig te zijn in Nederland: de afzonderlijke school, 't zij voor alle gezindheden en onderafdeelingen van gezindheden, 't zij voor de hoofdafdeelingen der belijdenissen alleen; en bovendien bewees ook het betrekkelijk gering getal der onderteekenaren genoegzaam, dat verreweg de groote meerderheid der natie tegen het stelsel der vertegenwoordiging geenerlei bezwaren had.

Had de vertegenwoordiging regt in hare opvatting, of bedroog ze zich welligt in hare meening omtrent de wenschen van het Nederlandsche volk? De natie zelve zou weldra bij de aanstaande verkiezingen in de gelegenheid worden gesteld om uitspraak te doen. De verkiezingen der vertegenwoordigers nu bekrachtigden het gevoelen der kamer, en gaven den voorstanders der gemengde staatsschool nogmaals de overwinning. Volk en vertegenwoordigers stonden pal voor het groote beginsel: de volkseenheid te bewaren op de volksschool. Niemand verlangde daarmede ook in de verte zelfs de vrijheid dergenen te beperken, die het gemeenschappelijk onderwijs onvoldoende achtten, en door hunne afzonderlijke scholen, 't zij dan meer, 't zij dan minder, in naam en ter liefde van de godsdienst, de verdeeldheid wenschten te bevorderen; alleen dit ééne wilde Nederland niet: dat de bevordering dier verdeeldheid van staatswege en op staatskosten geschieden zou.

Was deze na den afloop der laatste verkiezingen de staat van zaken in den lande, hoe groot moest dan niet de verbazing zijn, toen men eensklaps vernam, dat het ministerie was afgetreden, en dat een nieuw kabinet in den geest der petitionarissen gevormd werd! Was de regering dan niet zoo goed reeds als eensgezind met de kamer ten opzigte van de hoofdvraag van den dag? En was het gevoelen der kamer niet bekrachtigd door de nieuwe verkiezingen? Onheilspellende geruchten gingen door het land. Niets minder, heette het, dan kerkelijke- en staatkundige reactie stond Nederland te wachten; de Europesche epidemie zou ook ons ten laatste komen aantasten; de kerkelijk-politieke partij, gemeenlijk onder den naam van de Utrechtsche factie bekend, de partij, wier kwalijk onder het mom

van godsdienstijver verborgen doel de vernietiging onzer grondwettige vrijheden was, die nu met leede oogen de begunstiging der constitutionele beginselen door het bestuur harer schepping aanzag, en die den invloed niet kon dulden, door de mannen van vóór 1853 ook nu nog in de kamer uitgeoefend, - die partij, meende men, had den zege bevochten: een der nieuwe ministers, dus werd niet zonder oorzaak beweerd, was openlijk aan die partij verbonden: hij had deelgenomen aan de April-beweging, en was nu mede-onderteekenaar van een adres, waarbij de verandering der grondwet noodzakelijk werd geacht, indien zij werkelijk het beginsel der gemengde volksschool eischte; een ander der nieuw gekozen bewindslieden behoorde, zoo niet geheel, dan toch van ter zijde tot de partij der antirevolutionairen, ijverend altijd tegen den geest, de beginselen en de historische grondslagen onzer constitutie, en had zich als schrijver en als volksvertegenwoordiger steeds ten stelligste tegen alle gemengde school verklaard. - Wat was er waar van die geruchten? In hoever was de vrees voor pogingen tot reactie gegrond? Zouden de nieuwe ministers getrouw zijn aan hunne antecedenten? Het scheen dat zij vooreerst nog weinig geneigd waren, een duidelijk en beslissend antwoord op die vragen te leveren.

Immers, terstond na hunne optreding werden de kamers overhaast gesloten. Eene soort van programma van de nieuwe regering, wel is waar, zag ter zelfder tijd het licht, maar het scheen minder geschikt om den sluijer der toekomst op te heffen, dan om den eigenlijken stand der zaken in ondoordringbare nevelen te hullen. De vorige minister van binnenlandsche zaken, de Heer van Reenen, was afgetreden, - gelijk ook de Heer van der Brugghen, minister van justitie, later uitdrukkelijk heeft verklaard, - omdat hij ten stelligste bij het nu eenmaal aangenomen beginsel der gemengde school bleef volharden. En nu werd er in de sluitingsrede gezegd, dat men een middel zocht, om, met opzigt tot het onderwijs, aan veler gewetensbezwaren te gemoet te komen, zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie is gehecht. Wat wilde derhalve het nieuwe ministerie in den grond der zaak anders dan hetzelfde, wat het vorig en de groote meerderheid der kamer ook verlangde? Maar het wilde tevens de minderheid (de regering duidde

haar aan door de uitdrukking ‘velen’) tevreden stellen. Hoe dit nu mogelijk zijn kon, begreep niemand, en menigeen kwam tot het vermoeden, dat de regering zelve het nog niet regt begreep, en eenvoudig zoekende was, zoekende naar den steen der wijzen. Of deinsde het ministerie terstond reeds, onmiddellijk na zijne optreding, voor den strijd terug? Het bleef duister, en enkelen dachten aan een raadsel, der natie opgegeven, om, gedurende de maanden die er verloopen moesten, eer de kamers weder bijeenkwamen, en die door het ministerie werden aangevuld met het benoemen van commissiën en eenige andere onbeduidende bezigheden, zich van hare zijde een weinig den tijd te korten.

Of nu de troonrede, bij het heropenen der zitting, de oplossing van het vraagstuk bevatten zou? Zij scheen daartoe niet te zijn bestemd. Wel hield zij eene meer bepaalde verklaring dan het sluitingsprogramma in, maar de zaak werd daarmede toch nog weinig duidelijker. Het was de wensch des Konings, ‘met de hulp van de vertegenwoordiging aan Nederland schoolinrigtingen te verzekeren, in welke het godsdienstig karakter der natie, sinds eeuwen door het Christendom gevormd en ontwikkeld, wordt geeerbiedigd, en tevens de eischen der wetenschap en het beginsel der volkseenheid wordt gehuldigd.’ Nu wilde het vorig ontwerp inderdaad niets anders, en om aan evengemelden wensch te voldoen, had men eenvoudig de voorschriften der grondwet te volgen en het laatst ingediende wets-ontwerp aan te nemen. Maar, - verklaarde de troonrede te gelijker tijd, - de regering wilde als nog omzien naar middelen, ten einde de bezwaren van zeer velen tegen de ontworpen regeling van het volksonderwijs zooveel mogelijk op te heffen. De regering wilde alzoo het vorig ontwerp niet; en het ‘eerbiedigen van het godsdienstig karakter der natie’ moest dus in engeren zin worden verstaan. Dan, hoe rijmde nu weder met die beperkende opvatting het huldigen van het beginsel der volkseenheid? Al deze en dergelijke vragen leidden tot de zonderlinge, maar moeilijk te vermijden gevolgtrekking, dat de nieuwe bewindslieden twee gedachten te gelijk wenschten te verwezenlijken, waarvan de eene de andere uitsloot. Sommigen verklaarden de zaak in dezer voege, - en dat scheen inderdaad het meest aannemelijk, - dat het ministerie evenzeer bevreesd

was om terstond met eene groote meerderheid slaags te raken, als om de kamer te ontbinden, en toch ook de minderheid, aan welke het zijn ontstaan te danken had, niet zoo dadelijk weer verloochenen kon. Bleek het later, dat men naar eene onmogelijkheid had gezocht, welnu, de terugkeer tot den vorigen weg stond nog altijd open, en de poging was dan ten minste aangewend, om aan de opgeworpen bezwaren te gemoet te komen. Eene houding, uit een constitutioneel oogpunt moeilijk te regtvaardigen voor een verantwoordelijk bewind, dat, optredend tegenover de groote meerderheid der vertegenwoordiging, toch den moed niet bezit, om, door eene ontbinding der kamer, een beroep op het volk te doen. Of meenden welligt de ministers, indien ze hun bestaan slechts wisten te rekken, ten laatste de kamer wel tot geheele of gedeeltelijke ontrouw aan hare beginselen te zullen bewegen? Inderdaad, dan begrepen zij de waardigheid en de eer eener Nederlandsche volksvertegenwoordiging slecht.

De 24ste September was de gewigtige dag, waarop de nieuwe bewindslieden het eerst geroepen zouden worden om rekenschap af te leggen van hunne onverwachte en nog steeds raadselachtige verschijning, en hunne voornemens duidelijker, dan tot hiertoe geschied was, uiteen te zetten. De nieuw benoemde voorzitter der kamer had eenige dagen te voren zijne betrekking met eene rede aanvaard, in welke de leden bovenal aangespoord werden, niet alleen tot handhaving en eerbiediging, maar ook tot getrouwe uitvoering van de voorschriften der grondwet, opdat de natie in het genot van die vrijheden en regten mogt worden gesteld, op wier bezit zij, sinds de jongste grondwetsherziening, regtmatige aanspraak kan maken. De Heer van Golstein had daarmede terstond den regten toon aangegeven, in welken de beraadslagingen der kamer behoorden gevoerd te worden; en zeker mogt men in die vergadering zijn, dat geen inconstitutionele wanklank het geoefend oor van haren waardigen leider ontsnappen zou. En thans waren die beraadslagingen zelve aangevangen, en wel het eerst over het ontwerp-adres van antwoord op de troonrede, waarbij de kamer onder anderen terugwees op haar bekend gevoelen over de regeling van het onderwijs, en vervolgens hare overtuiging uitsprak, dat gewetensdwang onmogelijk was, zoo lang men getrouw bleef aan de voor-

schriften der grondwet. De discussiën, vooral over dit gedeelte van het ontwerp gevoerd, waren slechts een voorspel van hetgeen later volgen zou, maar een gewigtig voorspel dan toch ook: zij wezen reeds terstond eenigermate de rigting aan, welke de verdere, meer gewigtige, nemen zouden.

Door den Heer Schimmelpenninck van der Oije tot eenige ophelderingen omtrent de staatkundige beginselen der regering uitgenoodigd, verklaarde de minister van justitie, de Heer van der Brugghen, tijdelijk voorzitter van den ministerraad, dat de reden der ministeriele verandering geheel gelegen was in de zaak van het onderwijs, en dat het tegenwoordig kabinet zou trachten, door een nieuw wetsvoorstel aan de gewetensbezwaren van velen tegen het vorig ontwerp op het lager onderwijs te gemoet te komen. - ‘Wat onze politiek betreft, - zeide de minister, - wij meenen daaromtrent kort te mogen zijn; - onze politiek is die der actualiteit; verzoenend; niet exclusief; zij stelt zich boven de partijen, neemt van alle het goede, is derhalve eclectisch; zij poogt wonden te heelen, breuken te herstellen; zij is noch reactionair, noch voornemens van de grondwet af te wijken; zij wil van den anderen kant ook geen bloot accomodatie- of transactiestelsel volgen; zij wil slechts de feiten erkend zien, en feitelijke toestanden waarderen en eerbiedigen; de politiek der actualiteit alzoo bij uitnemendheid.’ - Daarmede was nu eigenlijk nog niets verklaard, en een ruim veld voor gissingen en vermoedens stond weder open. Men wilde niet afwijken van de grondwet, maar zou men ze toepassen, gelijk de voorzitter der kamer het geraden had? Zelfs dit bleek niet in 't minste. De Heer van Zuijlen van Nyevelt, als verdediger van het ontwerp-adres het woord voerende, verhaalde op zijne beurt en van zijnen kant, wat er alzoo was voorgevallen in Nederland, sinds het afgetreden ministerie bij de kerkelijk-politieken in den haat was geraakt; in korte, maar scherp geteekende trekken schetste hij den staatkundigen toestand, waarin het vaderland zich bevond, en vermeldde de velerlei geruchten, die allerwege omtrent de staatkunde van het nieuwe ministerie in omloop waren. ‘En nu, - zeide hij, - nu is de kamer bevoegd, der regering toe te roepen: gij zijt opgetreden om den arbeid van uwe voorgangers te verbeteren: gij zijt opgetreden om voldoening te geven aan de eischen

die daartegen waren gerigt; gij wenscht u thans misschien geruimen tijd van die lastige taak te ontslaan: dat mag, dat kan de vertegenwoordiging niet toelaten. De meerderheid der kamer wenscht, dat ten spoedigste blijke, dat gij u eene onmogelijke taak hebt voorgesteld. Zij wenscht, dat alle aanleiding worde vermeden tot de opvatting, alsof de hoogste, de gewigtigste, de dierbaarste belangen der natie worden opgeofferd aan eene politieke kansrekening.' - Van de regering kwam hierop geen antwoord; en de algemeene strekking van het ontwerp werd terstond met zeven-enveertig tegen twintig stemmen goedgekeurd.

De beraadslaging over de beruchte zesde paragraaf, het onderwijs betreffende, gaf den Heeren Bosscha, Godefroi en Groen van Prinsterer gelegenheid, om nogmaals hunne meeningen over dat gewigtig onderwerp uiteen te zetten, en het stelsel hunner wederpartij te bestrijden. Bosscha, de ijverige doch gemoedelijke voorstander van het zuivere humaniteitsbeginsel, die oorspronkelijke en edelste gedachte der revolutie: - 'in den staat der nieuwere tijden ongetwijfeld een Christelijk element, maar de staat, als zoodanig, geen ander erkennend dan dat algemeen Christelijk beginsel, dat zich in daden openbaart, en van leerstelling en kerkelijk dogma onafhankelijk is, een beginsel, dat geenszins rijker vruchten droeg, toen kerk en staat nog vereenigd waren, dan thans, nu ze gescheiden zijn; dat element dan ook, en geen ander op de scholen van den staat.' - Godefroi, de regtsgeleerde in den waren zin des woords, afkeerig van alle onregt, en het verfoeijend wanneer het in naam en onder het masker van de godsdienst wordt gepleegd: - 'de grondwet eischt de gemengde school voor alle burgers van Nederland; de grondwet kan en mag ook niet anders eischen dan dat.' - Groen, de talentvolle leider eener kleine minderheid, de 'romantieker' op het gebied der politiek, begrippen, geloofsregelen, staatkundige beginselen, alles uit een vroegeren tijd: - 'geen volstrekte afscheiding van kerk en staat; geen staatsschool alleen - de gemengde; maar kerkelijke school en staatsschool te gelijk - de openbare gezindteschool; verandering van het bestaande is ongehoorzaamheid aan de goddelijke verordening; maar verzet tegen de gestelde magt is geoorloofd waar het de heilige zaak geldt van het geloof: de bevolking die achter de kiezers staat, en Gode meer gehoorzaam wil zijn dan den menschen.' -

De beide eerstgenoemde sprekers traden reeds terstond eenigermate als tegenstanders van het ministerie op; de Heer Groen van Prinsterer bragt der regering zijnen dank, dat zij pogingen wilde in 't werk stellen om ook in de behoeften der minderheid te voorzien; hij zou echter voor 't overige noch verdediger, noch bestrijder van het ministerie zijn, zoo lang hem niet duidelijk was gebleken wat het wilde, en in welken geest het de zaak van het onderwijs zou wenschen te regelen. - De Heer Thorbecke verklaarde van zijnen kant, ‘dat hij het nieuwe bewind, niet, zooals anderen, met weerzin of wantrouwen zag optreden. De regerinspolitiek van het ministerie, niet reactionair, niet exclusief, geen accomodatie- of transactiestelsel, waardering van de actualiteit, - eene uitstekende politiek. Eén punt bleef hem duister: wat en waarmede wilde het ministerie verzoenen? Had het werkelijk gevonden wat het vorige niet vinden kon: een middel om twee, elkaâr volkomen uitsluitende rigtingen met elkander in overeenstemming te brengen? Het volk, had de minister gezegd, is sinds eeuwen onder den invloed van het Christendom gevormd, en de wetgever moet daarop acht geven. Dat wordt door niemand betwist, en de wetgever kan wel niet anders. De minister voegde er bij: maar de zorg voor de Christelijke opvoeding der kinderen is de taak noch van den wetgever, noch van de regering. Welnu, dat was ook juist het gevoelen van de groote meerderheid der kamer, zoodat, den spreker en de zijnen te verzoenen, der regering, indien zij het wenschte, al zeer weinig moeite zou kosten. Maar hoe dan de petitionarissen verzoend? Door ze te verzoenen met de wet? Niets wenschelijker dan dat, niets wat meer welkom aan de kamer zou zijn.’ - Wat er al ironie in de rede van den spreker uit Deventer was gelegen, kon den minister moeilijk ontgaan; echter scheen het hem veiligst, den strijd niet in dien toon op te vatten; hij sloeg daarom dan ook liever den gemoedelijken aan. - ‘Menschen, - zeide de Heer van der Brugghen, - zijn geen rotssteenen of logische stellingen; menschen hebben harten, die voor overreding vatbaar zijn; in het Nederlandsche volk is eene zedelijke kracht, die zich opofferingen kan getroosten, die gaarne iets wil toegeven en uit liefde handelt en helpt; en bij het bestaan van die zedelijke kracht is het mogelijk eene verzoening ook tusschen de grootste, de scherpste tegenstellingen tot stand te

brengen, - het edele oogmerk, dat de regering zich voorstelt en dat zij hoopt met de hulp der vertegenwoordiging te bereiken.’ - En hoe zou dat oogmerk nu kunnen bereikt worden? Dat was juist de vraag; daarvan hing alles af, en juist dat bleef weder in 't midden. Het groote raadsel kwam zijner oplossing ook geen enkele schrede nader. Was het te verwonderen, dat de veel besproken zesde paragraaf, in weerwil van al wat er gezegd was van ongepastheid, oneerbiedigheid, onhartelijkheid en wat dies meer zij, na geringe wijziging in den vorm, met niet minder dan negen-en-vijftig stemmen tegen zes werd aangenomen? Verkoos de regering niet te zeggen wat *zij* wilde, de kamer zou dan van hare zijde nogmaals *haar* verlangen te kennen geven. Dat verlangen werd nu ook, ware 't nog noodig, buiten allen twijfel gesteld: het was en bleef de gemengde school voor de belijders van alle gezindheden. Wist nu de regering een middel om de weerstrevende minderheid tevreden te stellen, zonder af te wijken van het grondwettig beginsel, het zou der vertegenwoordiging aangenaam zijn, hoe eer hoe liever het te vernemen. Wilde de regering iets anders dan dat beginsel, iets anders dan de staatsschool afgescheiden van alle kerk, de vertegenwoordiging zou te kort doen aan hare waardigheid en aan hare pligten tegenover het volk, indien ze daartoe aan de regering hare hulp verleende. Dat was, gelooven wij, de ondubbelzinnige beteekenis van het geenszins oneerbiedig of ongepast, maar waardig en zelfstandig antwoord der kamer, - eene beleefde waarschuwing aan het ministerie en eene uitnoodiging om haar en de natie niet langer in 't onzekere te laten omtrent het toekomstig regeringsbeleid. Wenschte het bewind zich naar die wenken te gedragen, zij had daartoe bij de volgende beraadslagingen over de begrootingswetten de beste gelegenheid: was het middel dat zij tot verzoening van twee tegenstrijdigheden meende gevonden te hebben, inderdaad aannemelijk voor de kamer, zij kon het in weinig woorden bekend maken, en daarmede allen grond tot wantrouwen, alle oorzaak van strijd ten eenenmale opheffen; was het daarentegen onaannemelijk in den gegeven toestand, de ministers hadden dan òf terstond hunne betrekking neêr te leggen, òf tot eene ontbinding der kamer over te gaan, en de natie zelve tot eene nieuwe uitspraak gelegenheid te geven. Maar neen! De ministers

bleven, waagden zich niet aan nieuwe verkiezingen, verzwegen hunne plannen en stelden daardoor, - hoe kon het anders, - de kamer in de onmogelijkheid, dat vertrouwen hun te verleenen, dat elke regering, wil zij nuttig werkzaam zijn, van de vertegenwoordigers der natie behoeft.

Het voorloopig verslag van de staatsbegrooting over het volgende jaar rigtte nogmaals dezelfde vragen aan het ministerie, welke bij de discussie over het adres onbeantwoord waren gebleven. - De optreding van het ministerie, - werd in sommige der afdeelingen gezegd, - had bij velen in den lande ongerustheid doen ontstaan; en als de oorzaak van die ongerustheid werd uitdrukkelijk de onzekerheid genoemd, in welke men omtrent de rigting van het kabinet bleef verkeeren. Was er wel genoegzame ijver bij de hoofden der departementen voor de ontwikkeling onzer constitutionele instellingen? Zou het gouvernement wel kracht zoeken in het gemeen overleg met de kamers? Heerschte er niet eene neiging om zekere kerkelijke kleur aan te nemen, of althans verlangens en wenschen op kerkelijk terrein geuit te bevredigen? - Ofschoon verschillende leden der afdeelingen bedenkingen hadden omtrent het doeltreffende van deze vragen in het voorloopig verslag, het kon toch moeilijk ontkend worden, dat er grond voor die vragen aanwezig was. - Klagten over de haastige en voor de gewigtige werkzaamheden, waarmede de vertegenwoordiging belast was, hoogst nadeelige sluiting der kamers vergezelden het op nieuw uitgedrukt verlangen om voldoende opheldering. Voorts, noodelooze ijver in het benoemen van commissiën, het uitbrengen van rapporten en dergelijke aan den eenen kant, werkeloosheid in het voordragen van gewigtige en reeds lang aanhangige wetsontwerpen aan den anderen, het ministerie verweten. - De memorie van beantwoording kwam op vrij hoogen toon tegen die bedenkingen en verwijten op. - Eigenlijk kon de regering, - meende zij, - het grootste gedeelte van die bedenkingen wel onbeantwoord laten. Zij zou het echter niet doen. De handelingen der ministers hadden geen grond kunnen opleveren tot ongerustheid, en voor geruchten waren zij evenmin als voor het geschrijf van dagbladen verantwoordelijk. De tijdelijke voorzitter van den ministerraad had de verklaring afgelegd, dat men geen haarbreed

van de grondwet zou afwijken; wat men bedoelde met ijver voor de ontwikkeling onzer constitutionele instellingen, zou wel eenige nadere verduidelijking behoeven. De regering stelde voor 't overige hoogen prijs op gemeen overleg met de kamers; geene regering evenwel mag uitsluitend daarin hare kracht zoeken, maar zij behoort dit ook te doen in eene getrouwe handhaving van al wat regt en billijk is, in een ernstig onderzoeken en bevorderen van de belangen des volks; in een gedurig streven, om bij alles wat men verrigt, de hoogere beginselen, die den mensch in alles leiden moeten, niet uit het oog te verliezen, en eindelijk in eene trouwe en eerlijke zamenwerking met het Hoofd van den Staat. Wanneer een deel van de volksvertegenwoordiging onverhoopt mogt streven om zich op het gebied der regering te bewegen en deze meer en meer te verdringen, zou het gemeen overleg daardoor zeer benadeeld worden, en de regering, die zich daartegen niet verzette, zou haren pligt niet vervullen en voor de belangen des volks slecht waken[1]. - Op gissingen en veronderstellingen, - zeide de regering verder, - kon zij geene andere dan onbepaalde antwoorden geven; op bepaalde vragen te antwoorden, daartoe was zij steeds bereid. - Maar er was immers eene bepaalde en zeer duidelijk omschreven vraag gedaan; en waarom deze dan niet anders beantwoord, dan met fraaiklinkende, maar onbestemde en niets bepalende volzinnen? - In den loop der zitting zou het wets-ontwerp op het onderwijs worden ingediend, en wel op het lager, middelbaar en hooger te gelijk; het groote beginsel van de wet van 1806, de gemengde school, wilde de regering in het algemeen vasthouden; maar zij wilde opvoeding niet geheel van onderwijs afscheiden: zij wilde den Christelijken geest, ‘die vormende kracht onzer maatschappij, en zonder welke beschaving in materialismus ontaardt, niet wettelijk uit de school verbannen zien.’ Meer zou men daaromtrent van de regering niet vernemen, eer zij hare denkbeelden in bepaalde wets-ontwerpen had geformuleerd. En inmiddels moest de kamer haar voorloopig nu maar in staat stellen om voort te regeren, en

1 Om alle herhaling zoo veel mogelijk te vermijden, ontleden wij deze holle, ter zake niets afdoende en ook weinig passende phrases hier niet, maar verwijzen daaromtrent naar de later volgende rede van den Heer Thorbecke, welke wij, eene wederlegging van de memorie hier willende inlasschen, slechts hadden na te schrijven.

haar een bewijs van vertrouwen schenken door hare begrooting goed te keuren, - eer nog de kamer bij magte was, ook in de verte zelfs te beoordeelen of zij haar inderdaad dat vertrouwen verleenen mogt. Evenzoo wat de staatkundige gedragslijn van het ministerie in 't algemeen betrof. De regering wenschte boven de partijen te staan: zij nam dus noch eene kerkelijke, noch eene politieke kleur aan. - Wat zij zelve dan nu eigenlijk was of worden zou, bleef, als vroeger, ook thans een diep geheim.

Niet weinig werd door dit een en ander de spanning vermeerderd. En toen kwamen nog de belangrijke interpellatiën van de Heeren Meeussen en Hoynck van Papendrecht, over de openbare godsdienstoefeningen buiten besloten gebouwen en plaatsen, en over de circulaire omtrent de aanbevelingslijsten van regterlijke ambtenaren, - nieuwe gronden van misnoegen tegen de bewindslieden, met name tegen den voorzitter van den ministerraad, - zich bij de reeds bestaande voegen. Hier gold het nu feiten, hier regeringsdaden van den minister; in 't eene geval begunstiging van willekeur, in 't andere aanmatiging en inbreuk op de onafhankelijkheid der regterlijke magt. De interpellatiën leidden niet tot een bepaald besluit der kamer, maar eene regte verdediging van den minister werd er evenmin vernomen, zijne houding, ook toen hij later ten halve terugtrok, door niemand goedgekeurd. En onder den indruk van deze incidenten, van de memorie van beantwoording, hoog van toon en toch zoo weinig afdoende, en van al wat er bij de discussiën over het adres had plaats gehad, moesten nu de algemeene beraadslagingen over de voorgestelde begrooting een aanvang nemen.

Het begin van den strijd droeg intusschen geenszins de kenmerken van bijzondere levendigheid. Het was, als aarzelde men te spreken, 't zij voor, 't zij tegen het ministerie. Wat toch was dat ministerie? Welk het staatkundig karakter van het bewind? Niemand wist het; niemand wist dus ook, of er te bestrijden, dan wel te verdedigen viel. In de schemering rondtasten, hier of daar eene gissing aangrijpen en op deze voortredeneren, den ministers de taak latende om die redenering te wederleggen, ten einde zoo doende althans tot een negatief besluit te geraken, ziedaar het eenig mogelijke wat nog overbleef. En in dien zin werd ook gesproken door den Heer ter Brug-

gen Hugenholtz en anderen, die de discussie over de staatsbegrooting openden. Met een terugblik op hetgeen vóór en sedert 1853 was geschied, en eene herinnering aan de gebeurtenissen van den laatsten zomer, wierpen die sprekers nogmaals de bedenkingen op, die in het voorloopig verslag waren vermeld, en die nog steeds eene voldoende, meer dan onbestemd ontkennende beantwoording bleven wachten. - De minister van justitie gaf daarop nogmaals eene algemeene betuiging ten beste, dat de regering niet wilde afwijken van de grondwet, en niet reactionair gezind was. Hij verklaarde evenwel tevens, ‘dat de wet op het onderwijs geenszins de eenige reden van zijne optreding en van die zijner ambtgenooten was geweest: - het vorig ministerie, - zeide hij, - had zijne levenswebbe afgesponnen; men wist dat reeds lang; hoe kon men dan zoo verwonderd zijn over de ministeriële verandering? Ook was het optreden van het nieuwe kabinet volstrekt niet toe te schrijven aan den wensch, om aan al de eischen, voorstellingen, droombeelden der petitionarissen te voldoen, maar alleen aan het oogmerk, om veler gemoedsbezwaren tegen het vorig ontwerp, zoo veel mogelijk, uit den weg te ruimen, althans naar een middel uit te zien om dat doel te bereiken.’ - Het scheen wel (meer dan schijn was het trouwens niet, en geruststelling kon er nog niet uit worden geput), dat het ministerie zijn oorsprong een weinig begon te verloochenen, en, na het voorbijgaand vertoon van moed in de memorie van beantwoording, meer en meer gezind werd, zooveel water in den wijn te mengen als de kamer slechts verlangen kon, en als eenigzins mogelijk was zonder de arme petitionarissen, om wie het in den beginne alleen te doen was geweest, en die den ministers hunne portefeuilles hadden bezorgd, niet ten eenenmale uit het oog te verliezen. Of meende de minister van justitie nog in ernst, dat zijne ‘irenische actualiteits-politiek’ meer was dan een klank? Wat hem persoonlijk betreft, willen wij 't gelooven, hoewel de schijn niet voor hem pleitte. Eén punt inmiddels was thans tot genoegzame zekerheid gebragt: een verbond met de anti-revolutionairen wilde de regering niet; ja, het was zelfs alsof ze steun zocht bij de wederpartij, de grootste en magtigste, door zooveel mogelijk zich los te maken van hen, die men in den aanvang als hare natuurlijke bondgenooten had beschouwd. En dat laatste nu

dwong den Heer Groen van Prinsterer, ofschoon hij eerst den loop der zaken had willen aanzien, tot spreken.

‘De toestand van welligt geen lid dezer kamer, - betuigde het hoofd der anti-revolutionairen, - is zoo moeilijk als de mijne. Ik vernam met groote belangstelling, bij de beraadslagingen over het adres, de mededeelingen omtrent de vorming van dit kabinet. Ik verheugde mij over de ontvangen mededeeling, omdat daaruit bleek, dat de wil des Konings[1] is geweest, het acht geven op de gewetensbezwaren der petitionarissen, niet op ieders bijzondere eischen zonder twijfel, maar op de hoofdgedachte van het petitionement. En welke was die? Protest tegen de gemengde school, volgens het systeem van de groote meerderheid der kamers, - bij noodzakelijke gevolgtrekking derhalve, de wensch naar de afzonderlijke school. En hij, aan wien de vorming van dit kabinet werd toevertrouwd, is een mijner meest hooggeachte vrienden, die de onhoudbaarheid der gemengde school jaren achtereen heeft verdedigd, die zelfstandig, evenwel met mij, in deze kamer anderhalf jaar, bij de moeilijkste vraagstukken ook over kerk en school, ook bij dit vraagstuk, altijd in praktische resultaten overeenstemde. Het kabinet, wie kon het betwijfelen, werd gevormd in antirevolutionairen zin. En vijf dagen later, den vijfden Julij, verklaarde de sluitingsrede: er zal een middel gezocht worden ter tegemoetkoming aan de gewetensbezwaren der adressanten, zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie gehecht is. Wat moet ik nu, op dit oogenblik, in deze gewigtige beraadslagingen doen? Wat moet ik doen, bij de voorspiegeling, telkens, en ook heden nog gedaan, dat in dit opzigt het tegenwoordige kabinet geene andere uitkomsten zal opleveren dan het vorige; dat onze verwachting zal uitloopen op droevige teleurstelling? Mag ik pligt verzaken om het pijnlijke van pligtsbetrachting? Ik ben altijd opposant, zegt men. Ik zal het ook nu zijn; maar toch ook een wonderlijk opposant. Ik verzet mij tegen hetgeen ik als afwijking beschouw; ik wensch dit ministerie te steunen gelijk het gevormd werd. Vandaar de

1 Ook hieromtrent hebben wij naar eene later gevolgde discussie te verwijzen; naar die namelijk, welke naderhand nog over deze taktiek van den Heer Groen, even als van de ministers en hunne vrienden (om datgene, wat men als persoonlijk gevoelen des Konings beschouwde, in de beraadslaging te mengen) werd gevoerd.

vraag: hoe kunt gij langs het ingeslagen spoor u kwijten van uwe taak? Met andere woorden: wat is het systeem van dit kabinet in het vraagstuk waarop het is geformeerd? Deze vraag is het, die onze beraadslaging in dit oogenblik, en den geheelen toestand van het vaderland beheerscht. Wij wachten sinds maanden reeds het antwoord. Herhaaldelijk is het gegeven, zegt de regering. Het zou mij onmogelijk zijn, uit de onderscheidene stukken opgaaf van het gevoelen der regering te doen, noch wat de algemeene politiek, noch wat het onderwijs betreft. Het gouvernement wil geene exclusieve politiek. Is dan de waarheid niet exclusief, en sluit niet elke politiek het tegendeel uit van het stelsel waarop zij gebouwd is? Eene verzoenende staatkunde, eene regering die zich boven de partijen stelt - (en daarmede veel kans heeft, er onder te geraken), - een kabinet dat “regt voor allen” tot leus heeft, - fraaije uitdrukkingen, maar die alle te zamen nog geen kenmerk vormen. Wat is uwe praktische conclusie? Uw stelsel is niet het onze, naar het schijnt, niet dat van het petitionement. Maar wat is het? Ziedaar wat raadselachtig blijft. Evenwel, het raadsel schijnt voor oplossing, althans voor gissing, vatbaar. Er zijn niet vele alternatieven. Het eenige dat ik mij nu als schema van het gouvernement voorstel, is de Christelijke gemengde school als regel, zoodat de uitzonderingen gemakkelijk worden gemaakt. Natuurlijk niet de Christelijke school in naam; daartegen heeft de minister van justitie zelf zich steeds verzet: dus niet de godsdienstlooze of deïstische school met bedriegelijke leus. Dus de Christelijke volksschool inderdaad. Maar wat wordt dit? De school tegen de grondwet; of - de rationalistisch-Christelijke school, evenzeer tegen de grondwet, en waartegen Roomschen en Protestanten, jaren achtereen, zich verzet hebben, waartegen de minister zelf in 1854 met de meeste kracht is opgekomen, een station eindelijk in het onderzoek, dat deze kamer lang voorbij is. Er zijn nu slechts twee stelsels meer over, stelsels die elkander uitsluiten, en waaromtrent geen geven of nemen te pas komt: de afzonderlijke school, en de godsdienstlooze gemengde school. En desniettemin, de regering spreekt van de Christelijke gemengde. Kan de minister van justitie deze voorstaan ondanks zijne antecedenten? En lag dat geven en nemen, waarvan de minister als het tegenwoordig beginsel van het kabinet gewaagde, lag de verzoenende staatkunde in het mandaat, 't welk de

regering op zich nam? Of zou misschien de zucht naar verzoening een gevolg en een teeken zijn der zwakheid van het standpunt, waarop het ministerie is geraakt? Is de regering werkelijk, zoo als velen vermoeden, teruggedeinsd voor hare taak? Eindelijk, zal die irenische politiek, die ze nu volgen wil, haar veel baten? Waarschijnlijk wil de meerderheid voor een tijd dit kabinet niet te hard vallen: wel hard, maar niet te hard. Doch na dezen termijn van wederzijdsche liefelijkheid komt de tijd, waarop de krijg losbarst; en dan zal er geen sprake meer zijn van geven en nemen, maar van een beslissenden slag'[1].

De Heer Thorbecke toonde zich vooreerst nog ongezind, zich regtstreeks in den strijd te begeven. Hij was en bleef vooralsnog niet ongenegen, het ministerie, bij wege van proefneming, aan het werk te zien. Hij vroeg alleen, nu er toch van alle zijden eene duidelijke verklaring van de ministeriële politiek gevraagd werd, van zijnen kant eenige nadere opheldering, in het belang van de regering zelve. 'Het antwoord van de regering op de vragen van het voorloopig verslag, - zeide hij, - vragen, die ik niet mede heb gedaan, omdat ik wilde afwachten, heeft op mij den indruk gemaakt van een knorrig antwoord. Ik mis daarin kalmte van geest, de kalmte namelijk van hem, die, bij helderheid van besef en gevoel van eigen kracht, in overeenstemming is met zich zelven. Ik

1 Vreesden wij niet de eenheid te verbreken, welke in dit overzigt vooral dient in 't oog te worden gehouden, wij zouden niet nalaten de zonderlinge, thans volgende redevoering van den Heer van Foreest te vermelden, die zich verklaarde te zijn ministeriëel en anti-revolutionair. Het is ons leed thans daarover te moeten heenstappen; niet zoo zeer om het gewigt van het stuk zelf, als wel omdat de gelegenheid ons daarmede tevens is benomen, het voortreffelijk antwoord van den Heer van Bosse op die rede te bespreken, - eene krachtige en overtuigende apologie van de zuiver constitutionele beginselen, gelijk wij die in oorsprong aan de revolutie te danken hebben, en gelijk ze in onze tijden beter zijn ontwikkeld, van dwaling en overdrijving gezuiverd, en hier en elders met de gelukkigste uitkomsten toegepast. Het is ons ook daarom leed, dit een en ander ter zijde te moeten laten, omdat eene herinnering aan de fijne spotternij, waarmede later nog de Heer Thorbecke onmeedoogend, schoon tot groot vermaak van de kamer, den ongelukkigen, door den minister zelfs naauw gespaarden redenaar vervolgde, ons eene aangename afwisseling bij meer ernstige beschouwingen had kunnen verschaffen. Wij zien ons echter genoopt, willen wij den draad van ons verslag niet geheel verliezen, den fantastischen spreker met zijne socialisten in lammerenvachten te laten rusten in het papieren graf, dat de bijbladen hem hebben bereid; wat trouwens zijne rede zelve betreft, alleen voor zijne kiezers kan het belangrijk zijn, indien ze op eene of andere wijze nog aan volkomen vergetelheid worde ontrukt.

ga dit echter voorbij, zooals al hetgeen den vorm betreft. Maar het ministerie heeft zich verwonderd over het doen van die vragen. Het schijnt zich dan niet voor den geest te hebben gebragt, welken indruk de laatste gebeurtenissen moeten maken; het schijnt niet te hebben begrepen, dat, zoo men wenschte dien indruk te zien verzwakken of wegnemen, dit slechts in het belang der regering werd gewenscht. Welke gebeurtenissen? Vooreerst de overijlde sluiting der vorige zitting, niet wel anders te verklaren dan uit een gevoel van verlegenheid van het nieuwe ministerie met de vertegenwoordiging. Voorts de krachtige rede van den voorzitter der kamer, een weerslag, naar aller gevoelen, op hetgeen door velen werd geducht. Eindelijk de discussie over het adres, zeker geen blijk van vertrouwen, van eene overeenstemming met de rigting bij het ministerie vermoed. Hetgeen het gouvernement bij die gelegenheid zeide, kon ook weinig strekken, om, zoo er ongerustheid bestond, haar weg te nemen. Het gouvernement zeide: Wij zijn gekomen om te verzoenen. Zeer wel. Maar er werd gevraagd naar het middel. Het middel, ontving men ten antwoord, zijn wij steeds zoekende. En nu de memorie. Het kabinet, zegt zij, met herhaling eener vroegere verzekering, zal geen haarbreed van de grondwet afwijken. Maar dat was de vraag niet. De vraag was: hoe zal men de grondwet naleven? Gedwongen of vrijwillig? Als een feit, dat men moeilijk uit den weg zet, of als een levensbeginsel, dat men lief heeft? De regering wil niet uitsluitend hare kracht zoeken in het gemeen overleg met de kamer. “Uitsluitend” staat in het voorloopig verslag niet te lezen. Wat aangaat de hoogere beginselen, welke de regering niet uit het oog wil verliezen, men vroeg niet, of de regering die beginselen wel in het oog houdt; daaraan twijfelt niemand; maar men vroeg naar de toepassing. Eerlijke zamenwerking met het hoofd van den staat volgt als van zelve uit onze constitutie: wij kennen, in ons land, geene staatsregeling dan die waarvan de Koning het hoofd is. Het ministerie, verklaart de memorie, zal geene verlangens en wenschen, op kerkelijk gebied geuit, bevredigen, tenzij de billijkheid dit medebrenge en de regten van anderen daardoor niet verkort of gekrenkt worden. Maar de vraag van het verslag werd gedaan uit het beginsel, dat de regering op kerkelijk terrein in 't geheel niet te treden heeft. De vraag schijnt dus niet volkomen door de regering te zijn be-

grepen. Wat het onderwijs betreft, het komt mij tamelijk onverschillig voor, of de regering den Christelijken geest, “die vormende kracht onzer maatschappij, en zonder welken beschaving in materialisme ontaardt,” niet wettelijk uit de school verbannen wil zien. Want geen ministerie zou het kunnen. En ook het vorige wilde het niet. Moet evenwel het antwoord der regering in anderen zin, dan welken de woorden duidelijk medebrengen, worden opgevat, hoe komt het dan overeen met de verklaring van den minister van justitie, dat het de taak des wetgevers noch der regering is, te zorgen voor de Christelijke opvoeding van het volk, eene verklaring (door den Heer van der Brugghen bij zijne laatste rede afgelegd), die ik met uitnemend genoegen heb gehoord. Eindelijk: de regering acht het onnoodig de bedenkingen omtrent het benoemen van staatscommissiën en het uitvaardigen van circulaires te beantwoorden, als behoorende minder tot het gebied der wetgeving. Maar heeft dan de vertegenwoordiging, heeft deze kamer uitsluitend met wetgeving te doen? Of heeft zij ook kennis te nemen van den gang van het bestuur en het toezigt daarop? Zijn de ministers voor dat bestuur niet verantwoordelijk? De minister van justitie verklaarde onlangs, dat het ministerie niet gekomen was om al de droombeelden der petitionarissen te verwezenlijken, - maar om te gemoet te komen aan gewetensbezwaren, en om de regten der minderheid te beschermen. Maar zou nu datgene, wat men met den naam van gewetensbezwaar omkleedt, inderdaad een eisch zijn die bevrediging kan vinden? En komt het hier niet juist aan op de vraag, of hier van “regten” spraak kunne zijn? Ik onderstel, onder eene arbeidersbevolking wint het gevoelen veld: wij hebben regt op arbeid. Zal de overheid daarom zich verpligt rekenen haar werk te verschaffen? Ik keer terug tot de vraag: welke is de gedachte die gij vertegenwoordigt? Zoo het die is, welke ik vermoed, datgene namelijk wat de minister van justitie tot dusver heeft verkondigd, zij zal mij noch ontevreden, noch ongerust over de aankomst van dit ministerie maken. Ik neem aan, dat alle ministers, geschaard om den minister van justitie, al mogten zij ook vroeger op de afwegen of in de zondige holen van het liberalisme zijn geweest, in die ééne gedachte zijn wedergeboren. Ik beschouw de aankomst van dit ministerie met die gedachte, die het mij schijnt te vertegenwoordigen, als natuurlijke ontwikkeling of als een

ziekteverschijnsel, ik beslis op dit oogenblik niet. Van mijne zijde zal ik gaarne de ontwikkeling afwachten. Het is eene proefneming, waartegen wij, geloof ik, niet moeten opzien. Wat mij betreft, ik ben voor die proefneming hoegenaamd niet beducht. Maar de gedachte van het ministerie, zoo ernstig en verheven ze ook zijn moge, en zoo zeer ze ons ook tot waarborg strekke van eerlijkheid en welwillendheid, is nog geene regeringsgedachte. En voor zooveel er nu nog onzekerheid omtrent de regeringsgedachte van het gouvernement bestaat, wensch ik die onzekerheid in zijn belang te zien opheffen. Want, wat bovenal, mijns inziens, moet worden verlangd, dat is volkomen eerlijkheid en opregtheid. Ik spreek niet van de eerlijkheid en opregtheid van een particulier, maar van eerlijkheid en opregtheid van systeem en regeringsbeleid: woord, wil en daad in gestadige overeenstemming en getrouw aan de beginselen. Wordt dit betracht, dan zal, welke ook de uitkomst zij, de proef leerzaam wezen en bevorderlijk voor het algemeene welzijn.’

Door den minister van financiën, den Heer Vrolik, steller van de memorie van beantwoording, werden thans de eenigzins harde uitdrukkingen van die memorie zooveel mogelijk in bevredigenden zin verklaard. Die minister bevestigde voorts nog de meening van den vorigen spreker omtrent de eenheid van gedachte bij al de leden van het kabinet, daarmede tevens den Heer Groen van Prinsterer wederleggend, die hem, den Heer Vrolik, lid ook van het vorig bewind, als verdienstelijke specialiteit wilde beschouwd hebben. ‘Nooit, - betuigde hij, - was er een ministerie meer homogeen geweest dan juist dit.’ De minister van binnenlandsche zaken, de Heer Simons, zou daarop het stelsel der regering eenigzins nader toelichten. ‘Het ministerie, - verklaarde hij, - stelt zich boven de partijen: het bewijs daarvan ligt in de beide beschuldigingen tegen de regering opgeworpen, in het verwijt aan de eene zijde, dat zij eene kerkelijke kleur wilde aannemen (- eene kleur aannemen doet voor 't overige geen eerlijk man, - voegde de spreker er bij), en van de andere in de beschuldiging, dat zij niet anti-revolutionair was. Men heeft gezegd: die zich boven de partijen wil plaatsen, geraakt daaronder. Dat behoeft niet: het is wel mogelijk dat men zijn standpunt boven de partijen niet kan handhaven, maar men behoeft daarom

nog niet beneden de partijen te komen. Wanneer men een gekozen standpunt niet met eere kan handhaven, ruimt men zijne plaats in. De regering zal hare plaats overgeven aan partijmannen, indien het bewezen is, dat alleen met partijen in Nederland geregeerd kan worden, hoewel het mij zeer gevaarlijk schijnt, in een land, klein als het onze en met zulk eene gemengde bevolking, te willen regeren met eene partij. Dan, daar is nog iets in ons vaderland boven de partijen, het nationale. In de zucht voor vrijheid, die sinds den bangen strijd voor onze onafhankelijkheid tot op heden toe een grooten trek uitmaakt van ons nationaal volkskarakter, zijn alle partijen het eens. Die vrijheid is onafscheidelijk van onze gehechtheid aan het stamhuis dat ons regeert, en ook daarin zijn wij het eens: ook dat is boven de partijen. En daarnaar moet nu een bewind in de eerste plaats streven: het nationale te bewaren, te weren wat vreemd is aan ons volkskarakter. Veel hebben wij te danken aan het Christendom; de Christelijke zin moet derhalve bevorderd worden, en daarom moet het onderwijs zijn Christelijk. Het onderwijs is eene zaak voor ouders, maar wordt eene algemeene zaak, omdat niet ieder er voor zorgen kan, en sinds het dus eene algemeene zaak is, behoort het ook te worden ingerigt naar de behoeften van het volk als een geheel. Nu kan er slechts bij weinigen twijfel zijn, of de algemeene behoefte, het algemeen verlangen alzoo van het volk, als een geheel beschouwd, is de gemengde Christelijke school; alzoo, deze behoort de openbare volksschool te worden. Over de mate van het Christelijke op de school behoort aan den staat geene uitspraak. Die mate zal zich naar tijden, omstandigheden, plaatsen, wijzigen en rigten. Maar men moet niet met de wet in de hand datgene kunnen weren, waarop de bevolking algemeen prijs stelt. Daarvoor nu was bezorgdheid. Zij bestond niet enkel bij de petitionarissen, die de gesplitste school verlangden, maar ook bij anderen, die zeer van dezen verschillen. Zij bestond ook in hooge mate bij velen, die *zwegen*, alleen omdat zij vreesden zich als bondgenooten van de voorstanders der gesplitste scholen beschouwd te zien (!). Of nu de gemengde school op zich zelve wenschelijk zij of niet, of de splitsing der scholen in vele opzigten misschien verkieselijk zou zijn, daarmede heeft de regering niets te doen; zij heeft slechts het onderwijs in te rigten naar den algemeenen geest van het volk. Er mag

een tijd komen, dat de behoefte aan dit Christelijk onderwijs grooter wordt; dan zal de vraag naar gesplitste scholen meer algemeen worden, en dan zal het de taak der regering zijn, om aan die nieuw uitgesprokene behoefte te voldoen. Thans heeft zij te voldoen aan de nu bestaande, dat is, aan de meest algemeene behoefte. Over de middelen, door welke daaraan voldaan kan worden, zal de regering zich alleen dan kunnen verklaren, wanneer zij de wet op het onderwijs in haar geheel aan het oordeel der vertegenwoordiging zal onderwerpen. Daarvoor thans in discussie te treden, acht zij onnoodig en verkeerd. Neemt een of ander lid van deze vergadering geen genoegen met deze verklaring, en acht hij zich dien ten gevolge niet verpligt zijn vertrouwen aan deze regering te schenken, hij stemme dan mijne begrooting af.' - Inderdaad, daar begon eenig meerder licht te komen in de zaak, schemerlicht ten minste, gelijk de Heer Groen aanmerkte. Het werd langzamerhand al duidelijker, dat de regering zich op een hellend vlak bevond, dat haar meer en meer van de reden harer optreding verwijderde en haar steeds nader bij de wenschen der kamer bragt. Evenwel, dat bleef nog altijd slechts eene gissing, die nog bevestiging van den kant der regering vereischte, om zekerheid te worden voor de vertegenwoordiging; en veel bleef nog steeds achter de ondoorbringbare nevelen van schoonklinkende algemeenheden verborgen. Veel bleef den minister ook nog te verantwoorden over, en daar was nu zelfs niet weinig bijgekomen, wat bezwaarlijk te verdedigen viel. Trouwens, de leden der kamer hielden dan ook naauwkeurig aanteekening van 's ministers gewaagde verklaringen.

In eene, wat parlementaire welsprekendheid betreft, uitmuntende rede, ontwikkelde nu de minister van justitie, na eene poging om het ongegronde van de verwachtingen zijns ouden vriends, den Heer Groen, te bewijzen, zijne meening over de anti-revolutionaire en over de daaraan tegenovergestelde liberale staatkunde. De anti-revolutionaire noemde hij ronduit onpraktisch, idealistisch, onbruikbaar, sinds ze met het tegenwoordige niet tevreden is, en haar ideaal in eene verre toekomst zoekt, of het in een even ver voorleden vindt; exclusief in zoover ze zich identificeert met eene kerkelijke rigting en daardoor de actualiteit miskent; derhalve, in beide opzigten niet nationaal. Het liberalisme ka-

rakteriseerde de minister als de leer van het staatsalvermogen, als den strijd tegen alle individualisme; als den strijd tegen de menschelijke natuur, die, volgens de leer van haren grooten apostel en leeraar, van Rousseau, aanvangt met het denkbeeld van ontmenschen, en dan noodzakelijk en in weêrwil van zich zelve er toe komen moet om te onthoofden. - ‘Zich onderscheidende van deze beide, - vervolgde de minister’ - tracht de politiek der actualiteit slechts het bestaande te regelen, te organiseren; zij weet, dat een nieuwen toestand te scheppen den wetgever onmogelijk is. Zij is daarom echter niet beroofd van een idealistisch element; zij erkent gaarne dat zoodanig element in elke wetgeving liggen moet, om den weg te banen tot een beteren toestand dan de wetgever vindt. Aan dit gezond idealisme kan zij ruimte geven, door zich het goede en ware toe te eigenen overal waar zij het aantreft. Eene verzoenende, niet exclusieve politiek derhalve, het ware eclesticisme, de echt nationale staatkunde. En deze is de politiek van het kabinet. Zij staat als het gezonde, als het ware liberalisme tegenover het eenzijdige, ongezonde en daarom valsche stelsel, dat gewoon is zich dien naam toe te eigenen.’ - De zaak werd, gelijk men ziet, niet veel duidelijker, naarmate de minister meer trachtte te verklaren. Ten opzigte van het onderwijs ging hij nu nog een stap verder dan men over 't algemeen van hem, ook na het vroeger door hem gesprokene, verwachtte. Het was nu niet enkel de Christelijke gemengde school in 't algemeen, welke hij als voldoende voor de tegenwoordige behoefte aanprees, niet enkel de school zonder bepaald leerbegrip. - ‘De gemengde school, - zeide hij, - komt mij voor, zelfs goed, zelfs Christelijk te kunnen zijn, ook zonder het gebruik van den Bijbel.’ - Hoe daarmede te rijmen wat de Heer van der Brugghen te voren steeds omtrent de gemengde school en de onmogelijkheid om daar een waarachtig Christendom in te voeren, had verkondigd? - ‘Wat ik gezegd heb als Christen, als dilettant-theoloog, als paedagoog, als schoolman, - hoorde men thans de minister van der Brugghen verklaren, - is daarom niet noodzakelijk ook mijn gevoelen als staatsman en wetgever. Als zoodanig heb ik niet te vragen, welke de beste school is, en op welke wijze het Christendom het best op de school in toepassing kan worden gebragt, maar wat de actualiteit en de nationale behoefte van ons volk,

zoo als het tegenwoordig is, vorderen en medebrengen.' - Dat was nu toch de zelfverloochening wel wat ver gedreven; zij naderde hier de grens, waar eene deugd in haar tegengestelde overslaat. Dat voor 't overige het antwoord van den Heer Groen zich niet wachten liet, is gemakkelijk te begrijpen.

'Het is mij volkomen duidelijk, - zeide de spreker uit Leyden, - dat de staatsman en wetgever niet doen kan al wat de paedagoog, de Christen en de dilettant-theoloog begeert; maar, hoe men over dezelfde zaak eene lijnregt tegenovergestelde meening te berde kan brengen, naarmate van het wisselen der betrekking, waarin men schrijft of spreekt, dat versta ik niet. - Wat daarvan zijn moge, - ging de spreker, na nog een woord over zijne bedrogene illusiën gezegd te hebben, voort, - de vraag van het oogenblik is thans: kan het ministerie, geroepen ter tegemoetkoming aan de bezwaren der petitionarissen, op het ingeslagen pad zich van die taak kwijten? Hoedanig had de regering kunnen en moeten handelen? Vooreerst ware coalitie niet alleen geoorloofd, maar noodzakelijk geweest: vereeniging in hetgeen men niet wil; dan had men kunnen zamenwerken ter bestrijding van de meerderheid der vertegenwoordiging. Voorts geen vrees voor eene, in deze omstandigheden, onvermijdelijke ontbinding der Kamer. En tot welken toestand heeft nu de irenische politiek de partijen gebragt? Het ministerie heeft zich terstond na zijne optreding van de anti-revolutionairen verwijderd. Door die verwijdering is, zoo al niet eene breuke ontstaan, dan toch iets, dat er naar gelijkt. En weet ge vooral waarom? Omdat het ministerie van den beginne af, gelijk heden, in overdrijven van het verschil, in uitbazuinen van het contrast met ons, in de tegenstelling tusschen anti-revolutionairen en nationaal ministerie, - een schoone titel, vooral wanneer een ander dien geeft, - bij gemis aan eigen kracht, een steunpunt gezocht heeft. En wie zal nu het ministerie steunen? Ik zie thans geen bezwaar meer het te zeggen: het ministerie zal, naarmate het zich van ons verwijdert, ook heul en heil moeten zoeken, - ook tegen wil en dank en zonder dat het in dien koers zal kunnen voortgaan, - bij twee rigtingen, door wier juichtoonen het spoedig na de optreding, evenwel niet vóór den 5^{den} Julij, vergezeld werd; twee rigtingen, waarvan de eene te veel felheid te-

gen de Roomsche kerk en de andere te weinig eerbied voor onze constitutionele instellingen heeft. Eindelijk, de verhouding van het irenisch ministerie tot den grooten vijand, tot de groote meerderheid der kamer. In hoever heeft nu de verzoenende staatkunde verzoening bewerkt? Men verleent u een wapenstilstand, ter proefneming; eene proefneming, omtrent wier uitkomst de vijand onbezorgd is. Eene proefneming niet van anti-revolutionaire staatkunde, maar van de mogelijkheid om, door eene wet op het onderwijs volgens het systeem van dit kabinet, het doel zijner optreding te bereiken. En welk systeem? De gemengde Christelijke school, waarbij misschien (eene gissing omtrent het raadsel) facultatieve splitsing in de wet zal worden gebragt en gemengdheid niet meer verpligtend zal zijn. Ik kan ten volle begrijpen, dat men er tegen opziet om dit te openbaren, omdat, zoodra het bekend wordt, een groot gedeelte van het bondgenootschappelijk leger, om niets meer te zeggen, ontvalt. Ééne vraag echter. Wanneer op uwe gemengde Christelijke school de Roomsche zich over Protestantschen of de Protestant zich over Roomschen invloed beklaagt, wat zult ge doen met zeker artikel in de grondwet, waarin de eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen verlangd wordt?' - De regelen van regering, gevolgd door het kabinet, gaven den Heer Groen ten slotte nog tot enkele opmerkingen aanleiding. - 'Over het zich stellen boven de partijen, - zeide hij, - wil ik nu zwijgen: ik wil ook deze proefneming aanzien; ik wil afwachten, of men al dan niet uit een standpunt zóó verheven onder de partijen geraakt. Maar het volgen van de openbare meening. Het gouvernement is thans voor de gemengde; straks zal het, indien eene tegenovergestelde meening den boventoon verkrijgt, voor de afzonderlijke school zijn. Dus rigt zich het gouvernement naar de veranderende denkwijs van het algemeen. Is dit niet eene gevaarlijke politiek? In de derde plaats: het zich losmaken van antecedenten. De minister van finantiën wil niet enkel zitting nemen in dit kabinet als verdienstelijke specialiteit, maar verheft de homogeneïteit van het ministerie; hoe redt hij dan echter zijne overeenstemming met zich zelven, zijne auto-homogeneïteit, en zou eene dergelijke veranderlijkheid als hij thans in zich zelven prijst, geen nadeel kunnen toebrengen aan de zedelijke kracht van een bewind? - Maar vooral mag ik niet verbergen, -

dus besloot de spreker zijne rede, - dat ik diep betreur hetgeen wij, juist heden vooral, in de houding van mijn ouden vriend, den minister van justitie, hebben aanschouwd. Want, ofschoon hij een exceptioneel mensch is, en kan doen wat in een ander onopregt zou zijn, zonder onopregtheid zou het denkbeeld van zich aldus van zijne antecedenten te ontslaan, indien het veld won, den zedelijken grondslag ondermijnen van elk gouvernement. Men heeft in deze kamer gezegd: menschen zijn geen rotsen. Neen, maar laat ons niet vergeten, dat er èn voor een lid dezer kamer, èn voor een lid van elk ministerie, waar het op beginselen aankomt, deugden zijn van rotsachtige natuur. Laat ons in Nederland niet vergeten dat beginselen rotsen zijn, en dat de grondlegger van den Nederlandschen staat, dat Willem de Eerste in zijn wapen voerde eene rots met de zinspreuk: “saevis tranquillus in undis.”’

De laatste spreker, die bij de algemeene beraadslagingen het woord voerde, was de man, wien staatkundige deugden van rotsachtige natuur wel niet ontzegd zullen worden, de afgevaardigde uit Deventer. Hij deed uitkomen, schoon op de meest humane wijze, hoe diep des ministers vroegere bondgenoot moest zijn gegriefd, toen hij door iemand, die zelf eenmaal in de anti-revolutionaire werkplaats vertoefde, de beginselen zijner voormalige vrienden als utopisch, als anti-nationaal afgeschilderd zag. De spreker zelf had die beginselen voor 't overige te dikwijls bestreden, dan dat hij, wat hemzelven betrof, het in dezen niet met den minister eens zou zijn. Tegenover de karikatuur van de liberale staatkunde, door den Heer van der Brugghen opgehangen, stelde hij eenvoudig de handelingen van de voorstanders dier politiek, de uitkomsten, de vruchten van het liberalisme zoo als hij het verstond, - de actualiteit in één woord, die de minister beweerde steeds in 't oog te willen houden, maar welke hier al zeer weinig door hem geeerbiedigd was. Een idealistisch element scheen den minister noodig in elke staatkunde; - maar wordt dan in de rigting, in welke de liberalen aan het werk zijn geweest, het onmisbare ideale beginsel niet anders dan in zijne overdrijving en in zijne valsche toepassing gevonden? - Ten slotte wees de Heer Thorbecke ook van zijne zijde de verhouding van de regering tot de partijen met weinige woorden aan. - ‘Over het algemeen - verklaarde hij - komt het mij

voor, na hetgeen de minister heden heeft gezegd, dat dit ministerie, hoezeer wenschende zich op gelijken afstand van beide belendende rigtingen te houden, nader bij de onze is; mij dunkt zelfs, dat de stellingen, welke zijne politiek, naar zijn zeggen, karakteriseren, voor een groot deel aan de onze zijn ontleend, althans daarmede eene verwonderlijke overeenstemming hebben. “De gemengde school,” heeft hij verklaard, “kan zelfs zonder Bijbel Christelijk zijn.” Dat is juist het denkbeeld van die rigting, waarvan hij meent verre te moeten en te kunnen blijven. Voorts: - “elk kabinet moet een nationaal gevoel achter zich hebben; eene Christelijke partij mag geene politieke partij zijn; eene politieke rigting, die zich identificeert met eene Christelijke rigting, indentificeert zich daardoor met een Christelijk leerbegrip,” - alle stellingen welke de onze zijn. De laatste onder voorwaarde eener bijvoeging, welke de minister, zoo hij die niet gemaakt heeft, zal wenschen gemaakt te hebben. Eene politieke rigting toch neemt slechts dan een Christelijk exclusief leerbegrip aan, wanneer zij zich met eene exclusieve, bepaalde Christelijke rigting, die namelijk andere uitsluit, vereenigt. Politiek kan zeer wel van Christelijken geest, die niet uitsluit, doordrongen zijn.’-

Met dat alles was men thans nog niet veel verder gekomen. De regering had mogelijke bondgenooten verloren; nieuwe had zij niet gewonnen. Het wantrouwen in het bewind was versterkt, eer dan verminderd. Het ministerie had nog weinig of niets omtrent zijne bedoelingen verklaard; nevelachtig, dubbelzinnig bleef zijne taal. Niemand wist nog wat het was of worden zou. Of het had eene bepaalde staatkundige rigting, maar durfde ze niet belijden; òf het had er geene, en dobberde op den stroom der meeningen, gereed om lijdelijk door de eene of de andere te worden medegesleept, of wel, om straks te verzinken en te vergaan, daar waar de strijdenden elkander zouden ontmoeten. Geen man van beginselen kon in een van beide gevallen zijn steun verleenen aan het gouvernement. Ten opzigte van de begrooting, - de Heer Groen had het teregt opgemerkt, - kon de regering inmiddels gerust zijn. De ergste kans bestond daarin, dat enkele hoofdstukken werden afgestemd. En dan zou niemand, die geen anarchie wilde, de credietwet verwerpen, die alsdan noodzakelijk zou worden voorgesteld. Maar ook in het beste geval, wanneer eens de be-

grooting in haar geheel, des noods zelfs met algemeene stemmen, werd aangenomen, ook dan nog was dit op zich zelf volstrekt geen votum van vertrouwen: het baatte der regering niets. Uit den loop der beraadslagingen alleen kon blijken, of het ministerie inderdaad het vertrouwen van de vertegenwoordigers des volks bezat. Tot heden bestond er nog geen schijn of schaduw van eene ministeriele partij.

Het vierde hoofdstuk der staatsbegrooting gaf uit den aard der zaak alleen tot bedenkingen tegen den minister van justitie als zoodanig aanleiding, en werd behoudens eenige amendementen, van den Heer Dullert en anderen, met vrij groote meerderheid aangenomen. Geheel anders bij de begrooting voor het departement van binnenlandsche zaken. Daar werden weder de beraadslagingen van geheel anderen aard. Daar werd men weder naar het gebied der algemeene politiek, zoo naauw met de hoofdvraag van het oogenblik in verband staande, teruggevoerd. Daar ontstonden vragen naar de staatkundige gedragslijn, te volgen door het hoofd van het departement. Wat te oordeelen van den minister van binnenlandsche zaken? Wat van zijne antecedenten, die weinig over 't algemeen met zijne tegenwoordige stelling in het kabinet schenen te strooken, en met zijne jongste redevoering, bij de algemeene beraadslagingen, voor een groot deel zelfs in lijnregten strijd schenen te verkeeren? In 1853 deelgenoot, naar men zeide, van de Aprilbeweging, in Maart 1856 onderteekenaar van een adres, waarbij ten duidelijkste de afzonderlijke Protestantsche school, en zoo niet - des noods eene grondwetsherziening was verlangd; en nu - lid van een ministerie, dat geen haarbreed van de grondwet wilde afwijken en de gemengde school aan Nederland verzekeren zou. Wanneer was hij opregt te noemen, toen of nu? Zeker, de Heer Simons had nog veel, zeer veel te verantwoorden, en nog vrij wat bedenkingen op te lossen, eer men het vertrouwen, dat hij wenschte, hem schenken mogt.

Zekere kalmte, zekere ingetogenheid, zouden we bijkans zeggen, had over 't algemeen de vorige beraadslagingen gekenmerkt. Die, welke thans aanvingen, onderscheidden zich reeds terstond door eenige meerdere levendigheid van toon. Er straalde verontwaardiging over het gedrag van den minister in de woorden der sprekers door. Was die verontwaardiging onbillijk, ongegrond? Den minister werd de ge-

legenheid niet onthouden om de vertegenwoordiging en de natie daarvan te overtuigen, zoo hij wilde en - kon.

De Heer van Zuijlen van Nyevelt begon den aanval, en wel zonder eenige noodelooze terughouding zonder omwegen, regelregt. Uit zijne rede bleek nog niet, dat de verzoenende ministeriële politiek tot heden gelukkige vruchten droeg. - ‘Wie is die minister, - vroeg hij, - die thans, na de feitelijke abdicatie van zijnen ambtgenoot, als hoofd van het kabinet zal dienen op te treden? Wie kent hem als staatsman, en wat weet men van zijn voorleden? Eenige jaren met lof aan 't hoofd eener inrigting van onderwijs; voor 't overige aan velen, die toch anders wel belang stellen in de zaken van den staat, zelfs bij name niet bekend. Verbonden, naar anderen verklaren, aan de partij, die reactie tot leus voert, onverdraagzaamheid stookt, ongeloof zelfs als bondgenoot niet versmaadt, onderteekent hij eenige maanden geleden eene petitie tegen de gemengde school; wordt daarna geroepen tot het bewind, om te gemoet te komen aan de bezwaren der petitionarissen, neemt zitting in het kabinet, en - verklaart niet, dat de taak, die hij op zich nam, te zwaar, te moeilijk, niet te vervullen is, en dat hij ze aan anderen overlaat, - neen: hij vervormt, verwringt die taak, noemt anti-nationaal wat hij zelf met aandrang had verlangd, en reageert tegen het beginsel, waarvan de handhaving het doel zijner optreding was! Vandaar het vermoeden, dat wel iets anders nog dan bezorgdheid voor het onderwijs de oorzaak der beweging is geweest, die den minister aan het bewind heeft gebragt; vandaar de niet onwaarschijnlijke gissing, dat een staatkundig oogmerk aan die beweging ten grondslag heeft gelegen, en dat door de optreding van dezen minister van binnenlandsche zaken dat oogmerk, voor een groot deel ten minste, is bereikt. Is het anders; wenscht de minister, zich stellend boven de partijen, terstond die partij te verloochenen en van zich af te stooten, aan welke hij zijne verheffing te danken heeft, des te beter voor hem zelven. Hij geve dan, wil hij luisteren naar goeden en verstandigen raad, zoodra mogelijk het ontwerp zijns voorgangers aan de kamer terug: liever heden dan morgen. De ondersteuning van de groote meerderheid der kamer zal hem, in dit geval ten minste, verzekerd zijn. Is daarentegen door zijne optreding werkelijk eene overwinning behaald door die kerkelijk-politieke rigting, die reeds

gedurende eenige jaren een duisteren, geheimzinnigen en noodlottigen invloed uitoefent op de aangelegenheden van den staat, - dan voorzeker is daarmede eene eerste schrede gezet op den weg, die dit land naar zijnen ondergang voert. Wat is er van dit alles? De minister make thans een einde ten minste aan de spanning, die reeds te lang heeft geduurd.'

In zachtere vormen ingekleed, was de rede van den Heer Bosscha in strekking evenwel weinig vleijender voor den minister dan die van den vorigen spreker. - 'Een nieuw leven, - zeide Amsterdam's afgevaardigde, - ontsproot voor de volken van Europa uit de revolutie van 1789; nieuwe, heilzame denkbeelden, nieuwe en gelukkige instellingen werden er uit geboren; eene nieuwe en betere orde van zaken ving aan; een gewigtige stap op de baan der Christelijke beschaving was geschied. Van dat tijdperk, dat aanving met de omwenteling in de vorige eeuw, is de staatsinrigting, in welke wij hier werkzaam zijn, de vrucht. Verdient een bewind, dat ons verder wil brengen op den aangewezen weg, onzen steun; eene regering, die terug zou willen keeren tot vorige toestanden, mag op ons vertrouwen geen aanspraak maken. Wat de staathuishouding in 't bijzonder betreft, zij moet geheel van den geest der nieuwere tijden doortrokken zijn, der tijden waarin wij leven; en tot de werkingen van dien geest behoort in eene eerste en voorname plaats het beginsel van een nationaal volksonderwijs. De vorige minister van binnenlandsche zaken begreep dit; hij was daarin den tegenwoordigen vooruit. Deze laatste toch, de Heer Simons, verlangde nog vóór eenige maanden van deze kamer, dat zij het wetsontwerp van den Heer van Reenen zou verwerpen, - niet omdat het aangeduide begrip daarin nog niet zuiver genoeg was ontwikkeld, maar omdat het ontwerp te veel hulde, naar zijne meening, aan dat beginsel bragt. Dezer dagen is hij, wel is waar, het denkbeeld van zijnen voorganger weder genaderd, en wie weet, - bij de snelle bewegingen waarvan ook de intellectuele wereld in deze eeuw voorbeelden geeft, - hoe spoedig hij terug zal komen aan het station, waar hij den regten weg verliet; thans echter heeft hij het nog niet weder bereikt. Door het staatsonderwijs in het volk het besef te brengen van eene collectieve kracht, waardoor eene bevolking eene natie wordt, - dat heet nationaal on-

derwijs. Door de staatsschool de kinderen des lands tot staatsburgers op te voeden, - dat is het doel van eene regeling der openbare school, en dat schijnt nog vooreerst niet te liggen in de bedoelingen van de regering, die het openbaar onderwijs slechts als een middel beschouwt, om de ouders in de opvoeding hunner kinderen te hulp te komen. Godsdienstig onderwijs eindelijk behoort niet tot de roeping van den staat; moet de staat ook daarvoor nog zorg dragen, dan blijkt de kerk al zeer weinig bij magte, om godsdienstigheid te brengen in de huisgezinnen. Het is zeer edel, de godsdienstigheid van zijn volk steeds ter harte te nemen, maar het bewijst geringe innerlijke kracht, wanneer men den wereldlijken arm daarbij staâg ter hulpe roept.'

Een eenvoudig, maar niettemin nog altijd gewigtig woord, werd thans ook door den Heer Schimmelpenninck van der Oije in de discussie geworpen. - 'Gij wilt, - zeide hij, - de uitdrukking "Christendom" in de wet. Maar in welken zin? In algemeenen, zedekundigen? Maar zedekundig Christen is, wil ik hopen, elk onzer, ook de Israëliet. In dien zin heeft het woord dus geene beteekenis voor de wet. Zal het echter iets beteekenen, dan moet het gepaard gaan met een dogma, en dan gaat men verder dan bij een onderwijs voor gemengde scholen ooit aangenomen kan worden.' - Eene zeer eenvoudige waarheid, zonder twijfel, en te klaarblijkelijker door de eenvoudigheid zelve met welke ze werd voorgesteld; maar eene waarheid tevens, welke de regering, naar 't scheen, behendig op den achtergrond zocht te schuiven. Teregt derhalve stelde de Heer Schimmelpenninck der regering nogmaals het lastige dilemma: òf Christelijke school in algemeenen, zedekundigen zin; maar het vorig wetsontwerp wilde, kon ook niet anders willen dan dat; en waartoe dan al die beweging over de gemoedsbezwaren der petitionarissen? - òf Christendom op de school in bepaalden, leerstelligen zin; maar hoe dan de gemengde school, die uit den aard der zaak alle leerstellig Christendom buitensluit? Nog eens, het was nuttig, dat bij die langdurige beraadslagingen de ware staat van het vraagstuk telkens en telkens weêr op den voorgrond werd gesteld; aan ontsnappen, aan redding door uitvlugten of fraaije, maar niets zeggende algemeenheden viel dan niet te denken; en men moest, òf rond met de waarheid, welke die dan ook zijn

mogt, voor den dag komen, òf - zwijgen op de vragen en bedenkingen, en daarmede wel het duidelijk bewijs leveren, dat het standpunt, waarop men zich geplaatst had, ten eenenmale onhoudbaar was. Dat begrepen ook volgende sprekers. De Heeren van Nispen en Meeussen drongen de zaak nog een weinig nader aan. - ‘De minister - zeide de Heer Nispen van Sevenaer, voorstander, als de Heer Groen, van afzonderlijke staatsscholen, - wenscht, dat het godsdienstig karakter der natie worde bewaard, en erkent daarbij tevens, dat Nederland een klein land is met eene zeer gemengde bevolking; maar hoe komt hij dan tot de zonderlinge gevolgtrekking, dat de gemengde school de algemeene wensch, de algemeene behoefte is? De afzonderlijke school moest integendeel uit die praemissen volgen. En wat zal de gemengde school van den minister nu worden? Eene Protestantsch-Christelijke? Tegen de grondwet. Eene Katholiek-Christelijke? Tegen de grondwet. Eene rationalisch-Christelijke? Almede tegen de grondwet. En de eene en de andere evenzeer tegen alle beginsel van billijkheid en regt. Over de mate van het Christelijke op de school kan de staat, de wetgever, de regering geene uitspraak doen, verklaarde de minister; dat zou afhangen van tijden, plaatsen en omstandigheden. Alzoo: het onderwijs zal overal een werktuig zijn voor de meerderheid tegen de godsdienst der minderheid!’ - - ‘Zoo zou men bij voorbeeld, - voegde de Heer Meeussen, verdediger van het zuiver beginsel der gemengde school, er bij, - zoo zou men in het noorden van het land eene Protestantsche tint aan het onderwijs geven, in het zuiden eene flaauwe Katholieke tint. Op die wijze zou men sommigen misschien bevredigen, maar men zou handelen tegen den wil en de letter der grondwet, en de minderheden opofferen aan de meerderheid, naar gelang van de localiteit.’ - - ‘De volksscholen moeten zijn nationaal, - had de minister gezegd, - uit het openbaar onderwijs moet worden geweerd, wat vreemd is aan ons volkskarakter.’ - - ‘Fraaije woorden, - antwoordden de beide zoo even genoemde sprekers, - maar wat beteekenen zij? - Er is eene partij in Nederland, - zeide de Heer van Nispen, - die, met uitsluiting van anderen, voor hare denkbeelden uitsluitend op den eerenaam van nationaal wil aanspraak maken. In zoover het geldt nationale ondeugden, fouten en feilen levendig te houden en

voort te planten, in zoover het geldt, om, zoo mogelijk, nationale driften op te wekken, waar men zoo spoedig mogelijk ze tot bedaren moest trachten te brengen, - ja, wanneer dat aanspraak geeft op den titel van nationaal, dan mag zij naar dien titel dingen. Eene partij, op welke wel toepasselijk is, wat in een naburig rijk eens van eene andere werd gezegd: “qui n'a rien oublié, qui n'a rien appris.” Zou er nu werkelijk eenige geestverwantschap tusschen die partij en enkele leden van het Kabinet bestaan? Ik vrees het maar al te zeer; ook ik verwacht, dat men juist bij die partij hulp en steun zal gaan zoeken. - - Nationaal in den zin der ministers, - bevestigde de Heer Meeussen, - zou onder anderen ook kunnen heeten: de geschiedenis te beschouwen uit het licht van het Protestantisme, in het licht van die godsdienst namelijk, die te voren de heerschende was. Zoo ook dat “weren van hetgeen vreemd is aan ons volkskarakter.” Men verstaat daaronder wel eens het voeden van vooroordeelen en bekrompenheid, het voeden van het exclusivisme van vroegere tijden; men beweert wel eens te weren hetgeen vreemd is aan ons volkskarakter, wanneer men de oogen sluit of de oogen der jeugd doet sluiten voor de gebeurtenissen van 1795, wanneer men wil vergeten of doen vergeten, dat, sinds dat tijdstip, sinds die groote feiten zijn voorgevallen, in ons volksleven zijn opgenomen nieuwe bestanddeelen, niet alleen van ééne kerkelijke kleur, maar van verschillende godsdienstige gezindheden; bestanddeelen, die vroeger sluimerden, maar langzamerhand al meer en meer deel zullen nemen in ons volksleven. In de petitie uit Delft, door verscheidene sprekers reeds aangehaald, komt ook voor, behalve het verlangen naar wijziging der grondwet, indien de wenschen der petitionarissen met eerbiediging van de grondwet niet vervuld kunnen worden, dat een volk, klein als het onze, zijne zedelijke kracht alleen vinden kan in zijne godsdienst en in zijne herinneringen. Van welk volk wordt hier gesproken? En welke godsdienst wordt hier bedoeld? Het is, met het oog op hetgeen voorafgaat, volkomen duidelijk: men wil niets meer of min dan eene groote staats-sekte-school, toegankelijk regtens voor ieder, doch waar feitelijk de toegang door velen slechts tegen verzaking van het geweten kan worden gekocht.’

Of er bij al die aanvallen geen enkele verdediger van het ministerie zou optreden? De hulptroepen, zoo zij er wa-

ren, kwamen althans nog niet opdagen. De Heer van Foreest, wel is waar, had het ministerie verdedigd; maar de ministers zelve mogten wel reden hebben, dien spreker een ‘non tali auxilio’ toe te roepen. De Heeren Hoffmann en Van Heiden Reinestein keurden de regtstreeksche aanvallen tegen den minister af: zij wenschten hem tijd te laten om - gelijk de Heer Sloet tot Oldhuis het uitdrukte, naar het elixir concordiae te zoeken; maar zij betuigden tevens uitdrukkelijk, zich niet geroepen te gevoelen om hem bepaald te verdedigen tegen zijne bestrijders, en de Heer van Heiden erkende zelfs ronduit, niet te begrijpen, hoe eene wet, gelijk het ministerie beloofde te zullen ontwerpen, mogelijk kon zijn. Niettemin wilde hij afwachten, ook nu nog.

De Heer van Hoëvell, op wien de gemoedelijkheid van den Heer van Heiden Reinestein niet veel indruk scheen te maken, - verklaarde weinig lust te gevoelen om aan den wenk van dien spreker gehoor te geven. - ‘Wacht, hoop en vertrouw, - had deze gezegd, - de ministers zijn aan het zoeken; het zijn eerlijke mannen: daarom zullen ze ook vinden wat ze zoeken.’ - - ‘Wij behooren niet te wachten, - antwoordde de Heer van Hoëvell, - als iemand mij zegt: ik beloof u, ik zal goud maken, wacht slechts, ik ben aan het zoeken; dan antwoord ik: ik wacht niet, want ik ben overtuigd, dat gij het middel onmogelijk kunt vinden. - Het station van de gesplitste school, - werd nog door denzelfden spreker aangemerkt, - zijn wij thans voorbij; het “bijbelsch-Christelijk onderwijs” heeft voor het ministerie reeds afgedaan. Nog een paar redevoeringen, en wij zijn misschien waar wij wezen willen: aan de zuivere, eerlijke gemengde school. De minister van justitie is er eigenlijk reeds: Het is de taak der regering niet, - heeft hij verklaard, - om te zorgen voor de Christelijke behoeften des volks; zij moet dat overlaten aan wien het behoort. Ik zou het beginsel der gemengde school niet juister en duidelijker weten uit te drukken. De minister van binnenlandsche zaken schijnt nog zoover niet te zijn, maar hij zal er ook wel komen. Zijne politiek is deze: ik moet weten wat gij verlangt, want dat is nationaal, 't zij dan overeenkomstig met mijn eigen beginsel of niet. Welnu, wij vertegenwoordigers des volks in deze kamer kunnen, naar ik geloof, eenigzins gerekend worden de meening der natie te vertegenwoordigen. Ook de minister is van die meening:

anders toch zou de regering de kamer ontbonden hebben. In deze kamer nu is de groote meerderheid gestemd voor de gemengde school. Alzoo geeft ons de minister weldra de gemengde school - de nationale.'

Dat was nu de genadeslag. Zou de minister, na al de wonden die reeds aan zijne politiek, of wat men daarvoor houden moest, waren toegebragt, zich nog oprigten van deze laatste? Wij erkennen, het was moeilijk. De minister bewees, dat het hem althans onmogelijk was. Terstond na den Heer van Hoëvell, - het was in de zitting van den 1sten December, - rees hij op, om het woord te voeren. Maar het woord voerende, dient men ook iets te zeggen; en de minister antwoordde op de talrijke bedenkingen over de onderwijs-kwestie - *niets*. Hij meende, hetgeen daarover gezegd was, '*aan zijne plaats te kunnen laten*': de tijd om daarover te redeneren zou dan eerst gekomen zijn, als de wet zelve zou worden ingediend. De minister erkende uitdrukkelijk, dat hij bij de aanbieding van zijne begrooting een votum van vertrouwen, al was het dan ook slechts een beperkt vertrouwen, vroeg, en dat de kamer regt had, het hem te onthouden; maar de bedenkingen der vertegenwoordigers, waaruit gemis aan vertrouwen niet alleen, maar zeer veel wantrouwen bleek, liet hij aan hare plaats! Slechts wilde hij de verzekering geven, - 'dat hij niet zou trachten de scholen tot proselyten-scholen te maken; hij had nooit een Katholiek minder voorgestaan dan een Protestant; hij had nooit iets kwetsends voor eenige gezindheid bedoeld: dus wilde hij ook op de scholen niets invoeren wat voor eenige gezindheid schadelijk of kwetsend mogt zijn. Wat zijne antecendenten betrof, hij schaamde zich deze niet: wat hij in April 1853 gedaan had, zou hij in dergelijke omstandigheden weêr doen, wanneer er weêr ongerustheid bestond, dat het Katholiek element predominerend zou worden.' - Maar nu het adres, dat onzalige Delftsche adres, waaronder de handteekening van den Heer Simons te lezen stond? - 'Ja, - zeide de minister van binnenlandsche zaken, - dat adres heb ik onderteekend, maar zoo als het met zulke adressen gaat, men vereenigt zich met de hoofdgedachte, en geen redelijk man kan ieder onderteekenaar van zoodanig adres verantwoordelijk stellen voor elken zin, voor elk woord, dat er in voorkomt. (!). - Zoo ver ik mij kan herinneren (!), staat in het adres niets, waarmeê ik mij, ook nu

nog, niet zou kunnen vereenigen (?). - Maar al ware het zoo, dat ik op dat adres denkbeelden had onderteekend, welke in strijd zouden wezen met hetgeen ik nu wensch voor te staan, zou daaruit dan een bepaald bewijs kunnen worden afgeleid tegen mijne tegenwoordige bedoelingen? Zal het niet altijd waar zijn, dat bij de vorming van een ministerie, van de zijde van ieder lid die er in optreedt en er zijne eigen meening in gevolgd ziet in groote aangelegenheden, toch zamensmelting, schikkingen en overeenkomsten plaats hebben, waarbij de een iets aan den ander toegeeft, om zoo te komen tot eene enkele algemeene gedachte?' (!!). - De minister sprak nog veel over materiele belangen, zich beijverend, gelijk de Heer Thorbecke opmerkte, om door spoorwegen en locomotieven de onderwijs-kwestie te ontkomen, - de kwestie, die hem aan het bewind had gebragt[1].

Na deze rede van den minister van binnenlandsche zaken viel er eigenlijk niets meer te zeggen over de vraag van het onderwijs, of over de politiek van den dag in 't algemeen. Men wist nu, waaraan zich te houden: de minister wilde minister blijven, zonder te zeggen, hoe en waarom; hij wilde zijne begrooting zien aannemen, zonder te antwoorden op de vraag, in welken zin hij regeren zou. Eenige weinige aanmerkingen dan ook nog van sommige leden, een paar redevoeringen, die ter zake weinig afdeden, en de beraadslagingen over het vijfde hoofdstuk in 't algemeen werden gesloten. Bij die over de zevende afdeeling van dat hoofdstuk - onderwijs - had men, zich houdend aan al het reeds gezegde en aan het stilzwijgen van den minister, de hoofdvraag thans veilig kunnen ter zijde laten en terstond de afzonderlijke artikelen in behandeling nemen. De Heer de Kempenaer vond echter goed de zaak weder op te rakelen, en daarbij, wat erger was, zich te bedienen van eenen overvloed van beeldspraak, die het veelbesproken vraagstuk eenigermate in een belagchelijk daglicht dreigde te stellen; de 'altijd in den regel minis-

1 Mogt eenig lezer van lateren tijd, wien deze bladen misschien toevallig nog ter hand komen, vermoeden, dat wij hier slechts de karikatuur eener redevoering leverden, wij verwijzen hem dan naar het Bijblad op de Staats-Courant van December 1856: hij vindt de rede van den Heer Simons, minister van binnenlandsche zaken, afgedrukt op het 82ste vel (supplementblad), pagina 292.

teriële, maar toch ook constitutionele' Heer Kien wendde eene mislukte poging aan, om eene passende redevoering uit te spreken, en thans trad er eindelijk in den persoon van den Heer Baud eens een wezenlijk verdediger op van het kabinet. Dat laatste was belangrijk, was in deze discussiën van het hoogste gewigt. Men had tot nog toe het ministerie slechts zien aanvallen, en men had het niet dan flaauwelijk door een paar leden bijgestaan gezien; nu eindelijk zou men ook een verdediger hooren, - en, wat juist van belang was, eens vernemen, op welke gronden men zulk een bewind nu voorspreken kon. De Heer Baud 'stelde vertrouwen in de ministers, - zeide hij, - en wel om drie redenen. Vooreerst omdat de beide hoofden van het kabinet zijne persoonlijke achting genoten. 't Is waar, in andere betrekkingen, in andere omstandigheden spraken zij anders over het onderwijs dan nu; maar zij schreven en spraken toen tot hunne geloofsgenooten en geestverwanten; nu spreken zij tot allen. Ten tweede vertrouwde de Heer Baud het ministerie, omdat hij ook de overige leden van dat kabinet persoonlijk hoogschatte en groote gedachten had van hunne bekwaamheden als staatslieden. En ten derde, omdat het ministerie ontstaan was uit een *proprio motu* des Konings: het was de wil des Konings, wat dit ministerie wilde - eene proeve ter tegemoetkoming aan de gewetensbezwaren der petitionarissen; zoo moeijelijk die proeve dan ook zijn mogt, en al mogt zij welligt in 't geheel niet gelukken, de Koning had, door ze te bevelen, zich eene eerzuil gesticht, die hem aanspraak gaf - welke ook de gevoelens over het onderwijs zijn - op elks erkentelijkheid.' - Met zulke argumenten dan verdedigde men het kabinet! Men kende de personen der ministers, achtte hen, - alzoo waren ze goede staatsmannen, die het heil des lands bevorderen konden. Zij spreken wel eens anders tegen den een dan tegen den ander; maar dat was geen verwijt: zij hadden eene waarheid voor hunne geestverwanten, en eene andere waarheid voor iedereen. Eindelijk - de Koning had het gewild. Dat laatste bewees nu wel ten stelligste de zwakheid van het begrip, of van de personen welke men verdedigde. Dat was een schild, waarachter men wegschuilde, en een allergevaarlijkst schild, dat men in eene parlementaire vergadering niet mogt gebruiken, - niet alleen omdat men de vrijheid der beraadslaging er door ver-

stoorde, maar omdat men de waardigheid en de onschendbaarheid des Konings er door in gevaar bragt. En dat toonde vooral ook de Heer Thorbecke in eene daarop volgende rede ten klaarste aan, daarmede tevens de taktiek bestrijdende van de ministers en den Heer Groen van Prinsterer, die ook in dat *proprio motu* des Konings hunne kracht hadden gezocht. ‘Wij kennen, - zeide hij, - in constitutionelen zin geen *proprio motu* des Konings in dezen staat; wij kennen een Koning, die handelt onder de ministeriële verantwoordelijkheid, en ten aanzien van de wetgeving en het bestuur van andere publieke belangen niet dan in gemeen overleg met de volksvertegenwoordiging. Eene persoonlijke, individuële gedachte van den Koning hier in de vergadering te brengen, is onze parlementaire vrijheid onderdrukken. Betaamt het ons te zeggen, dat de Koning niet regt heeft gehandeld? En evenwel, wanneer wij eens in gevoelen van het geachte lid (den Heer Baud) verschilden, wat bleef ons dan over, dan de gronden bij te brengen, waarom het ons voorkwam dat door den Koning niet regt is gehandeld? Neen; wij oordeelen niet over eene daad van den Koning, maar over die van een ministerie, dat het bewind heeft aanvaard met eene zekere gedachte, door dat ministerie blootgelegd. En dan kunnen wij, geloof ik, aan dat ministerie zeggen, indien onze overtuiging het medebrengt: gij hebt niet juist gehandeld; gij zijt opgetreden, juist op het tijdstip der verkiezingen, tegen den stroom der publieke meening, tegen de rigting, welke als het gevoelen van het volk door die verkiezingen werd aangewezen. Die rigting was bevestiging van hetgeen ten aanzien der hoofdvraag als het gevoelen van het volk door die verkiezingen werd aangewezen. Die rigting was bevestiging van hetgeen ten aanzien der hoofdvraag als het gevoelen van de groote meerderheid der kamer kenbaar was geworden, en gij treedt op met eene gedachte, die in strijd is met dat gevoelen. Welke gevolgen kunt gij u van dergelijke aanvaarding voorstellen? Kunt gij het verantwoorden, dat gij het gemeen overleg met de kamer ter zijde, ja in reactie daartegen steldet? En waarom? Om te letten op de stem van een kleiner of grooter getal petitionarissen. Was het juist gehandeld, uit dien hoofde de werkzaamheden der wetgeving te doen stilstaan? Zoo belangrijke aangelegenheden, als verleden zomer hadden kunnen worden geregeld,

en waarschijnlijk zouden zijn geregeld, te verschuiven - tot welk tijdstip? Niemand weet het.' - De Heer Elout van Soeterwoude bevestigde daarop ook nog zijnerzijds het gezegde van den vorigen spreker over die onparlementaire en inconstitutionele aanvoering van een *proprio motu* des Konings. Waarlijk, de kamer had den Heer Baud dank te zeggen voor zijne hulp aan het ministerie verleend. Of dat ministerie zelf er hem wel voor dankte, betwijfelen wij. Intusschen, het vond geene andere en geen betere verdedigers.

De Heer van der Brugghen nam thans weder het woord, om zijn ambtgenoot, den Heer Simons, eenigzins bij te staan 'in den fellen strijd, die tegen hem werd gevoerd.' De minister van binnenlandsche zaken toch was ongesteld geworden, en ofschoon hij zich thans in de vergadering bevond, en ook een oogenblik nog gesproken had, om de indiening van de onderwijs-wetten binnen drie maanden te beloven, was hij thans echter, naar het zeggen van den Heer van der Brugghen, niet in staat zijne eigene verdediging op zich te nemen. Trouwens, hij was het, drie dagen geleden, toen hij zooveel over spoorwegen gesproken had, ook niet geweest. De minister van justitie dan vatte het woord voor hem en voor zich zelven op, en trachtte in eene welsprekende rede, waarin hij den Heer de Kempenaer tevens geestig teregt wees met opzigte tot de overdrijving der onderwijs-zaak, de eerlijkheid, de welwillende oogmerken en het doeltreffende zijner politiek te betoogen. Dat laatste wilde nog maar steeds niet duidelijk worden, ook nu niet, na die lange redevoering. En natuurlijk. Want daar was, - de Heeren Thorbecke en Groen van Prinsterer wezen het nogmaals aan, - daar was slechts één middel om de nevelen te verdrijven, die de ministeriële politiek steeds bleven omhullen: eene ondubbelzinnige verklaring van de handelwijze, die de regering voornemens was te volgen, eene verklaring met ronde woorden: wat en waarheen de regering wilde. En juist dat middel verkoos de regering nu eenmaal niet. Zij hield vol tot het uiterste te zwijgen, te ontwijken, te ontveinzen. Wat moest de vertegenwoordiging doen? De minister van binnenlandsche zaken had zelf verklaard, in het aannemen van zijne begrooting een votum van vertrouwen, in hare verwerping een bewijs van wantrouwen te willen zien. En hij zelf weigerde hal-

starrig alle vertrouwen aan de kamer; niet omdat hij het niet schenken kon, omdat eene wet op het onderwijs, gelijk hij gezegd had, zich niet liet improviseren: die uitvlugt misleidde niemand, want ieder begreep ten volle, dat het hier slechts één enkel punt, ééne enkele, zeer eenvoudige, mits duidelijke verklaring over een sinds anderhalf jaar reeds in de kamer behandeld onderwerp gold; maar de minister durfde niet openhartig zijn: ware hij 't inderdaad geweest, het ware dan ook gebleken, dat hij de onmogelijkheid inzag om te verwezenlijken wat hij zelf met zijne mede-petitionarissen had verlangd, en dat hij nu inderdaad terugdeinsde voor zijne taak. De kamer werd derhalve door den minister zelven gedrongen hem te weigeren wat hij vroeg. De Heer Thorbecke had het vóór eenige dagen reeds met juistheid aangeduid: ‘in den regel geene verwerping van eene begrooting om redenen daarbuiten gelegen, geen afsnijden van den strijd, eer die eigenlijk nog begonnen is, geen onmogelijk maken van proefnemingen, die in een constitutioneel land soms nuttig, soms heilzaam kunnen zijn. Maar dan toch ook opregtheid en getrouwheid aan beginselen bij de regering, als voorwaarde van het vertrouwen (zij het dan ook slechts tijdelijk en voorloopig) der kamer; geen beginselloos, geen zijne beginselen ontveinzend gouvernement; bovenal geene hypocrisie, geene dubbelzinnigheid. In het laatste geval, als de onmisbare voorwaarde ontbreekt, is vertrouwen schenken aan het gouvernement voor de vertegenwoordigers eene onmogelijkheid.’ - Jammer maar, dat onder degenen, die mede de regering wantrouwden, nog te velen werden gevonden, die op dit punt van constitutioneel staatsregt een ander gevoelen waren toegedaan, en in geen geval verwerping van begrootingswetten, om staatkundige redenen, goedkeurden, of ook door andere, aan de algemeene belangen vreemde beweegredenen verhinderd werden de begrooting van het vijfde hoofdstuk af te stemmen. Twee-en-dertig leden verklaarden zich voor, twee-en-dertig tegen de begrooting van den minister van binnenlandsche zaken; door eene tweede staking der stemmen werd den daarop volgenden dag, in de zitting van 6 December, het vijfde hoofdstuk verworpen. De minister van justitie zelf heeft naderhand nog behoorlijk zorg gedragen, dat ook de schijn zelfs van verdeeldheid in de kamer, door dit verschil over een constitutioneel

beginsel ontstaan, werd opgeheven. En het gevolg voor den minister van binnenlandsche zaken bleef altijd hetzelfde, hoe ook de stemming over zijne begrooting mogt zijn uitgevallen: de nederlaag was beslissend; indien er al van eene nederlaag sprake kon zijn, waar naauwelijks strijd had geheerscht, en de partij, die bestreden werd, naauw eene poging tot zelfverdediging had aangewend. -

Eenige opmerkelijke incidenten, karakteristiek vooral voor de houding van het ministerie tegenover de volksvertegendiging, vielen nog gedurende de beraadslagingen over de verdere hoofdstukken der begrooting in deze zitting voor. Wij rekenen daaronder: de verklaring van den minister van Roomsch-Katholieke eeredienst, dat hij, minister, nog zoo goed als volkomen onbekend was met de bedoelingen zijner ambtgenooten omtrent het onderwijs, waaruit ten duidelijkste bleek, dat men in den ministerraad niet eens het thans boven allen gewigtige vraagstuk, waarover het gansche land in spanning verkeerde, had ter sprake gebragt; - voorts de teregtwijzing, welke de Heer Forstner van Dambenoy, minister van oorlog, wegens sommige uitdrukkingen jegens een lid der kamer, van den voorzitter ontving, als ook de eenigzins zonderlinge houding van dien zelfden minister, toen hij, zijne begrooting eerst bij herstemming en dan nog bij meerderheid van slechts ééne stem aangenomen ziende, nog niet scheen te begrijpen, dat de voortduur van zijn bestuur juist niet de algemeene wensch van de vertegenwoordiging genoemd mogt worden; - eindelijk, en wel vooral bij de beraadslaging over de onvoorziene uitgaven, de weigering van den minister van financiën, om een stuk over te leggen, dat meerdere leden der kamer, als noodzakelijk ter inlichting, wenschten bekend te zien gemaakt. Dat laatste feit, en de wijze waarop het geschiedde, kenschetsten op uitnemende wijze de regeringsbeginselen, die in het nieuwe kabinet, althans voor zoover de Heer Vrolik invloed daarop uitoefende, gelding hadden verkregen. Verscheidene leden hadden de inlichting gevraagd, niet omdat zij, gelijk de minister het trachtte uit te leggen, hunne bevoegdheid wilden overschrijden, eene daad van bestuur uitoefenen, de regten der kroon aantasten, - dat toch kwam hier in 't geheel niet te pas, en het laatste vooral werd er op zonderlinge wijze bijgesleept, - maar eenvoudig om het oordeel voor te bereiden,

dat zij als volksvertegenwoordigers verpligt waren over het voorgestelde hoofdstuk der begrooting uit te spreken. De stemmen staakten bij eene eerste stemming over het ontwerp. Bij de heropening der beraadslaging zeide de minister van financiën kortaf: ‘aan het vragen komt ook geen einde; hoe meer mededeelingen men doet, hoe meer er verlangd worden. Men zegt mij, - ging bij voort, - met een weinig goeden wil kon tusschen Zaturdag en Maandag (de Heer Thorbecke had nog gehoopt, dat gedurende den tusschenvallenden Zondag des ministers “humeur” zou zijn voorbijgedreven) het bedoelde stuk wel worden gemaakt; welnu, dat stuk behoeft niet gemaakt te worden, het ligt hier in deze portefeuille (en hierbij wees de Minister op de portefeuille, die vóór hem lag), - ik behoef het er maar uit te halen om twee-en-dertig stemmen voor de wet te bekomen; maar ik zal het niet doen; ik wil hier staan als dienaar der kroon, en het standpunt der kroon wil ik verdedigen.’ - Wij achten alle verdere aanmerkingen over deze feitelijke toelichting van de bewuste ‘memorie in knorrigen toon’ onnoodig, maar wij mogen niet verzwijgen, dat, naar ons bescheiden oordeel, de meerderheid der kamer in dit geval zich toegeeflijker betoonde, dan welligt met de welbegrepen waardigheid eener volksvertegenwoordiging overeenkomstig was, toen zij, bij de thans volgende herstemming, al was het dan ook bij meerderheid van slechts twee stemmen, hare goedkeuring aan het twaalfde hoofdstuk der begrooting schonk. -

Het laatste gedeelte der beraadslagingen behoort geenszins tot de minst merkwaardige der zitting. De minister van binnenlandsche zaken had, naar men zeide, zijn ontslag ingediend. De Koning had het echter voorloopig aangehouden, en inmiddels het tijdelijk bestuur van het departement opgedragen aan den Heer van Rappard, minister van Hervormde eeredienst. Het vijfde hoofdstuk der begrooting werd nu, als credietwet, ter voorloopige vaststelling voor zes maanden aan de kamer aangeboden. Gelijk te wachten was, gaf dit voorstel nog aanleiding tot eenige beraadslagingen. Onderscheiden leden achtten zich gehouden hunne stem in dezen zoowel als hun vroeger votum over de begrooting van binnenlandsche zaken eenigermate te motiveren. Niet onaardig vergeleek te dezer gelegenheid de Heer Elout van Soeterwoude, die zich opzettelijk van

stemming onthouden had, en nu aantoonde, dat het hem onmogelijk was geweest zijne stem ter gunste van de begrooting van binnenlandsche zaken uit te brengen, het kabinet bij het laatste ministerie der Bourbons.' - Wij hebben, - zeide hij, - Gode zij dank! hier een Vorstelijk Stamhuis diep geworteld, en bij iederen staatsstorm steeds dieper ingeworteld in de harten des volks, en wij hebben hier niet te vreezen voor dwaasheden, voor onwettige en noodlottige maatregelen, door het laatste ministerie der Bourbons gepleegd en genomen, en die Europa nog doen trillen. Doch ook dat ministerie was niet opgetreden om daartoe over te gaan. De verwijten, waaraan het intusschen onmiddellijk was blootgesteld, waren gewigtig. Het ministerie kwam bijeen zonder zich wel te hebben verstaan omtrent de taak die het had te vervullen. Men gaf het ministerie van binnenlandsche zaken aan den Heer de la Bourdonnaye, en dit was, zoo als ik lees: 'une position en dehors de ses capacités;' zijne betrekking lag buiten den kring zijner bekwaamheden. En, in stede van zich onmiddellijk met de groote belangen bezig te houden, hield men zich onledig met ondergeschikte zaken: 'on entrait dans une lutte terrible et l'on jouait aux petites affaires, aux améliorations de bureaux.' Is er overeenkomst tusschen het ministerie Polignac en ons tegenwoordig bewind? Zeker, dat het laatste verwijt ook hier geldt, zal men wel niet ontkennen. Ook bij ons verloor men den tijd in ondergeschikte belangen. Voorwaar, wij hadden wel eene andere engte door te worstelen, dan die van Suez, andere scholen te organiseren, dan landbouwkundige. Het belang èn van de zaak, èn van het ministerie zelf, èn van het land, schreven onmiddellijk handelen voor, en dit geschiedde niet. Er geschiedde niets; er is niets gedaan om de heerschende spanning te doen ophouden; de openbare meening, wat erger is, werd op nieuw vlottende gemaakt, en nogmaals op het dwaalspoor gebragt. Kan men aan zulk eene regering zijn vertrouwen schenken?' - Nog verlangde de spreker, en verscheiden andere leden met hem, een beslissend antwoord op de vraag: zal de regering bij haar voornemen blijven volharden, om de drie wetten op het onderwijs tegelijk aan de kamer voor te dragen? - terwijl ook die overige leden van hunne zijde aantoonden (vooral de Heer Bosscha verdedigde met kracht van redenen dit punt), dat zij oneer-

lijk zouden gehandeld hebben, indien zij den minister van binnenlandsche zaken het stellig gevraagd votum van vertrouwen geschonken hadden; zij gaven thans, met voorbehoud van hunne eindbeslissing, hunne stem aan de credietwet, om geene stremming in de dienst te weeg te brengen.

En daarmede was nu, - zou men meenen, - wanneer nog de regering op de bepaalde vraag omtrent de indiening der drie wets-ontwerpen zou geantwoord hebben, de beraadslaging voor goed gesloten. Neen, het merkwaardigste moest nog komen. De minister van justitie, na de evengenoemde leden het woord vragende, gaf niet enkel bescheid op de gestelde vraag, door te verklaren, dat de wet op het lager onderwijs afzonderlijk binnen drie maanden zou worden ingediend, maar achtte zich nog gehouden den Heer Elout en de overige sprekers te beantwoorden. ‘De regering was en bleef, - zeide hij, - van oordeel, dat de behandeling der begrooting het oogenblik niet was om de beginselen der wet op het onderwijs ter sprake te brengen. Daarom had hij en zijn ambtgenoot alle vragen ontweken, welke op deze kwestie betrekking hadden, in het belang der zaak alleen, niet uit kwaden wil of halstarrigheid.’ - Eene gemoedelijke verdediging van het standpunt der regering, ongeschikt echter om het wantrouwen tegen de regering als zoodanig op te heffen. Betuigingen zonder gronden baten in eene parlementaire vergadering niet. Ook de uitvoerige en tamelijk afgetrokken beschouwingen, waarin de minister zich thans, minder passend welligt, bij het einde zijner rede verloor, konden der regering geenerlei nut brengen. Schaden evenwel kon ook het een zoomin als het ander. Maar van gevaarlijker natuur was het parlementaire waagstuk, dat de minister thans nog meende te kunnen beproeven, en dat hem tot eene zeer ongelukkige uitkomst bragt. ‘Bestond er, - vroeg hij, - inderdaad wel zooveel wantrouwen tegen de regering als men beweerde? Hoe dat te bewijzen? Waaruit bleek het? Twee-en-dertig leden hadden tegen, maar even zooveel voor de begrooting van binnenlandsche zaken gestemd. Het legaal gevolg was nu verwerping. Maar een ander gevolg kon daaruit niet worden afgeleid. En waren al die twee-en-dertig stemmen, die tegen het hoofdstuk waren uitgebragt, zoovele verklaringen van wantrouwen? Sommige leden hadden nu bij deze laatste discussie hunne stem aldus uitgelegd; maar van

de overigen wist men niets. Wat hiervan zijn mogt, zeker bleef het, dat de twee-en-dertig stemmen voor de begrooting als verklaringen van wantrouwen ten minste opwogen tegen de twee-en-dertig andere. Hoe dan te beweren, hoe het bewijs te vinden, dat de meerderheid der volksvertegenwoordiging werkelijk geen vertrouwen in de regering stelt?' - - 'Dat bewijs, - antwoordden de Heeren Mackay en Schimmelpenninck van der Oye, elk voor zich en de zijnen, - dat bewijs zullen wij u leveren. Weet, dat uw beroep op de twee-en-dertig stemmen voor de begrooting ijdel en eene illusie is.' - - 'Wat ons betreft, - zeide de Heer Mackay, - wij hebben vóór die begrooting gestemd zoo als zij daar lag, en daaraan niet gehecht het denkbeeld van een votum van vertrouwen. Maar nu in dit moeijelijke oogenblik de stemmen geteld en gewogen worden, moet ik als eerlijk man verklaren, dat die waarde niet aan onze stemmen mag worden gehecht: als stemmen van vertrouwen mogen zij niet worden beschouwd.' - 'Ik verklaar, - zeide de Heer Schimmelpenninck, - en met mij denken velen, geloof ik, eenstemmig; ik verklaar, dat ik deze credietwet aanneem, even als ik met de begrooting gedaan heb, onder protest, omdat ik in mijn geheel wil blijven, onafhankelijk van vertrouwen of wantrouwen, alleen met het doel, om den geregelden loop der zaken te bevorderen. Willen de ministers op nieuw over de zaak in discussie treden, ik geloof, dat zij er wel stemmen door verliezen, maar bezwaarlijk winnen kunnen.' - En ziedaar dan den schijn zelfs van verdeeldheid in de Kamer ten volle opgeheven: een onverholen, onverbloemd, door niets verzacht votum van wantrouwen, ook van de leden, die voor de begrooting gestemd hadden, tegen het ministerie, - eene verklaring niet uit eigen beweging, niet om de ministers te plagen, maar alleen gedwongen afgelegd, eene verklaring afgedwongen, afgeperst door den minister zelven. Hoe zulk eene inderdaad bijkans onbegrijpelijke onhandigheid te verstaan bij een man, wiens begaafdheden anders ook door zijne tegenstanders gaarne werden erkend en gehuldigd? Hoe anders, dan uit den wanhopigen toestand, waarin de minister verkeerde, een toestand trouwens, waarin de regering door vijand noch vriend, maar door haar zelve alleen was gebragt? In zulke omstandigheden grijpt men naar stroohalmen, en vervalt zelfs de bekwaamste tot dwalingen,

waarover hij zelf in later tijd zich niet genoeg verwonderen kan.

Het laatste woord van deze, in 't eind nog zoo gewigtige discussie, was eene leering uit het voorleden, en eene waarschuwing voor de toekomst. - ‘Wat, - vroeg de Heer Groen van Prinsterer, - wat heeft nu de ondervinding van drie weken u geleerd? Middendoorzeilen was de leefregel uwer staatkunde. En wat heeft de toepassing van dien regel gewerkt? Ik vraag thans niet meer: welk is uw beginsel? maar ik zeg: toon mij althans de vrucht van uw beginsel; waar is, bij hetgeen we in de laatste weken aanschouwden, uwe kracht? Door uwe politiek wenscht ge, en voorzeker uit de volheid des harten, weg te nemen al wat in het belangrijk vraagstuk, dat aan de orde van den dag is, aanleiding tot hartstogtelijkheid geeft. Doch bedenk ook dit: daar is geene staatkunde, waardoor de driften meer aan het woelen worden gebragt, dan die, waarbij men niet weet, wat men wil, of niet zegt, wat men wil, of niet duidelijk weet in 't licht te stellen, wat men beoogt.’

Dat de credietwet voor 't overige thans met algemeene stemmen werd aangenomen, behoeven wij hier naauwelijks te herinneren. De werkzaamheden waren daarmede, na nog enkele van ondergeschikt belang, die ons hier niet kunnen bezig houden, afgeloopen, en de kamer ging, volgens gebruikelijke wijze, na het sluiten dezer zitting, tot nadere bijeenroeping in het begin des volgenden jaars, uiteen.

Het oordeel over de handelingen der regering en der vertegenwoordiging, gelijk het uit de vermelde feiten met noodzakelijkheid voortvloeit, is thans, zouden wij meenen, in weinig woorden zaam te vatten. De regering, willende - wat dan ook - maar in elk geval datgene, wat de groote meerderheid der kamer niet wilde, had die kamer terstond behooren te ontbinden. Durfden de ministers dat niet; wisten zij reeds vooruit, dat ze zich niet wagen konden aan een beroep op de natie; waren zij alzoo overtuigd, inderdaad niet te willen, wat de wensch van het volk was, dan hadden zij hunne betrekking niet moeten aanvaarden, of onmiddellijk die betrekking behooren neêr te leggen, zoodra zij hunne dwaling inzagen. Nu beriepen zij zich daarentegen op den Koning, en veroorzaakten daardoor den schijn, dat de wil

des Konings een andere dan die zijns volks was. Nu dwongen zij de vertegenwoordiging tot tegenstand; en beklagen zij zich thans over dezen: zij hebben dan niemand anders dan alleen zich zelven aan te klagen. De regering heeft gewild, wat in eene goede en welgevestigde staatsorde eene onmogelijkheid is. Haar standpunt was onhoudbaar: zij zelve heeft daarvan het onwedersprekelijk bewijs geleverd. Wat de vertegenwoordiging betreft, zij kon, gelijk uit het gezegde volgt, niet anders handelen, dan gelijk zij gehandeld heeft. Verantwoordelijk aan de natie voor elke harer verrigtingen, voor elke beslissing door haar genomen, kon zij geen vertrouwen schenken aan bewindslieden, die niet wisten of niet vermogten te verklaren wat zij wilden, die van bedoelingen strijdig met de wenschen der kamer en met die van de natie werden verdacht, en die niet anders van die vermoedens zich wisten te zuiveren dan door onbewezen betuigingen, door nevelachtige algemeenheden en door dubbelzinnige verklaringen, die de achterdocht wel versterken, niet verzwakken of opheffen konden. Zal de onbevooroordeelde echter uitbundigen lof aan de vertegenwoordiging toezwaaijen wegens hare handelwijze? Wij gelooven niet, dat zij zelve het wenschen of verwachten zou. Hare taak was noch aangenaam, noch gemakkelijk. Onaangenaam, omdat het hier niet de ontwikkeling van nieuwe begrippen en de toepassing van waarheden, maar het bestrijden van oude vooroordeelen en het voorkomen van dwalingen gold; moeijelijk, omdat geen strijd lastiger is dan die, welke met een vijand gevoerd wordt, dien men niet kent en tegen wien men op zijne hoede moet zijn, zonder te kunnen ontdekken, hoe en van welke zijde hij den aanval beginnen zal. En die zwarigheden in aanmerking genomen, zal men, gelooven wij, wel willen erkennen, dat de vertegenwoordiging zich waardig gekweten heeft van hare taak. Zij heeft het gedaan met dien ernst, die van elke volksvertegenwoordiging wordt geëischt, en met die bezadigdheid, die steeds het sieraad der Nederlandsche is. Voor 't overige, dat zij vasthield aan haar beginsel, is ongetwijfeld te waarderen; maar, zoo het verdienste was, dat zij het eenmaal opvatte en begreep, - dat zij het handhaafde, nadat het eenmaal haar beginsel geworden was, kan niets meer genoemd worden dan pligt, jegens de natie en haar zelve.

Dit, wat het oordeel over de feiten betreft, getoetst aan

parlementaire regelen en constitutionele beginselen in 't algemeen. Maar nu de gevolgtrekking, met het oog op de vraag, die wij bij den aanvang onzer beschouwingen ons en onzen lezers hebben gesteld. Wij zouden meenen, dat ook deze, dat ook het antwoord op die vraag gemakkelijk genoeg uit het eenvoudig verslag der gebeurtenissen kan worden opgemaakt. Waar was de zedelijke kracht, waar de goede vrucht, - bij de voorstanders van de regelmatige orde van zaken, bij hen, die, na lang en naauwgezet onderzoek, ten laatste tot eene volkomen redelijke en vaste overtuiging waren gekomen, - of bij degenen, die hun staatkundig aanzijn te danken hadden aan eene gevaarlijke poging tot volksopwinding en volksbeweging, maar die toch den moed niet bezaten, en, tegenover wet en regelmaat, ook den moed niet bezitten konden, om trouw te blijven aan de oorzaak hunner wording? Nog eens, wat is er buitengewoons noodig geweest, om den vijand, die zich tegen de vertegenwoordiging aangordde, te verslaan, waar hij te strijden had op wettelijken grond? Immers, niet anders dan eene eenvoudige en herhaaldelijk aangedrongen vraag, - maar eene vraag dan ook, die wel buiten, maar niet in de kamer kon beantwoord worden; eene vraag, die dan ook reeds meer dan voldoende daarbuiten beantwoord was, maar waarop men, beperkt binnen wettelijk gebied, uit den aard der zaak het antwoord schuldig blijven moest. En met welke wapenen streed nu die wederpartij; welke bewijsgronden voerde zij met hare weinige verdedigers tot regtvaardiging harer handelingen aan; hoe zocht zij te bewijzen, dat er grond voor haar had bestaan, om den loop der zaken te komen stremmen, en het onderzoek naar een bijkans beslist vraagstuk weder van meet af aan te beginnen? Het waren immers niets anders dan dezelfde holklinkende en zinledige woordverbindingen, waarmede de bewegers het volk in gisting trachtten te brengen, en waarvan zich nu de nieuwe redders van het vaderland poogden te bedienen om hunne eigene zaak goed te maken in de oogen van de vertegenwoordigers en van het verstandig en stembevoegde deel der natie. En het was ook nu weder het gebruik maken van den koninklijken naam, als van een schild, waarachter zich de zwakheid verschuilen ging. - Het is de wensch des Konings wat wij wenschen, 's Konings wil is onze wil; de regten der kroon zullen wij hand-

haven. - Maar indien uw beginsel juist en uwe wenschen redelijk zijn, dan behoeft gij den naam des Konings niet aan te roepen; want dan zegt gij eene overtolligheid: een constitutioneel Koning kan niet dwalen, heeft altijd regt in zijne wettelijke handelingen. En indien gij onregt hebt, dan moogt gij u niet beroepen op den Koning; want dan stelt gij den onschendbaren persoon des Konings bloot aan de kritiek, en loopt alzoo gevaar, aan overtreding der grondwet u schuldig te maken. Gij betoont u in geen van beide gevallen de ware vrienden van het gezag der kroon, en hare regten en haar aanzien worden door u verzwakt, in stede van gehandhaafd. Wie met zulke middelen strijdt, verbeurt het vertrouwen van een volk, dat, naijverig steeds op zijne vrijheden en regten, tevens den meest hechten waarborg voor die vrijheid en die regten in de onaantastbare waardigheid van het Hoofd van den Staat aanschouwt. Die waardigheid werd thans door de raadslieden der kroon en hunne vrienden in gevaar gebragt; zij vond hare verdediging bij de vertegenwoordigers van het volk.

Een woord nog over enkele partijen in de kamer, die thans in verbond traden tegen het ministerie, met name over die partij, die wel verklaart constitutionele beginselen te willen, maar ze niet altijd even goed schijnt te begrijpen, en soms ook van oligarchische en reactionaire neigingen bekropen wordt. Deze vooral zag zich in zeer moeijelijke omstandigheden geplaatst; echter, het behoort erkend te worden, niet dan door eigene, vroegere schuld. Zij had te voren van gelijke middelen zich bediend, als thans tegen haar werden aangewend; ook zij had kracht en steun in volkswaan gezocht; ook zij had ter kwader ure geschermd met den naam des Konings: een andere volkswaan, eene andere begoocheling van het gezond verstand der natie werd thans als wapen tegen haar gebruikt; en tegenover haar stonden thans de dienaren der kroon met de magtspreuk: de Koning wil het, de Koning beveelt. Omstandigheden, waaraan ongetwijfeld is toe te schrijven, dat er ook nu nog schijn van verdeeldheid en zwakheid in de kamer overbleef. Wat de kleine, anti-revolutionaire minderheid betreft, zij ontving van hare zijde eene harde les. Wie was het geweest, die de eerste aanleiding tot de beweging gegeven had; wie, die de volksopwinding eerst mogelijk had gemaakt;

wie, die de demagogie had voorbereid? Wie anders dan zij, die het eerst weder het kerkelijk element op staatsgebied had teruggebragt, die steun voor hare bijzondere godsdienstige meeningen bij de overheid zocht, en die zich reeds niet meer ontzag, in het parlement zelf, van een volk achter het kiezersvolk te spreken? En wie was het nu, die het eerst werd opgeofferd, met wie men onmiddellijk alle gemeenschap zocht af te snijden, en die smadelijk bijkans werd afgewezen? Wie anders alweder dan juist zij? Bondgenootschappen, die niet vóór alles op den heiligen grond der regtvaardigheid zijn gebouwd, spatten snel uiteen; demagogen, die de beweging beginnen, worden spoedig ter zijde gesteld door hen, die later komen, en die langs hunne schouderen zijn opgeklommen. Niettemin, de anti-revolutionaire partij, zoo ze lessen ontving, heeft er ook wijze aan hare voormalige vrienden uitgedeeld. Mogen ze elkander, mogen beide door eene harde ondervinding hebben geleerd!

Eindelijk, de natie zelve, die geregeerd en vertegenwoordigd wordt, maar van welke toch alles in 't einde afhankelijk blijft. Tot heden heeft die beweging, welke men beproeft, nog geen overwegenden invloed op haar kunnen uitoefenen. Tot heden bleef zij getrouw aan het beginsel van regelmaat en wet, van zedelijkheid en regtvaardigheid. Zij heeft dat bewezen, toen zij laatstelijk tot de wettelijke verklaring van haren wil geroepen werd. Ook de nieuwe ministers hebben de blijken gegeven, dat zij daarvan overtuigd waren, door de kamer niet te ontbinden. Na den strijd, door de vertegenwoordigers der natie voor hare belangen gevoerd, heeft hare meening zich nog niet langs wettelijken weg geopenbaard, en nog geeft niets aanleiding om te veronderstellen, dat het Nederlandsche volk zoo weinig standvastigheid zou bezitten, om zich zelven en zijne vertegenwoordigers te logenstraffen, indien het tot eene wettelijke verklaring uitgenoodigd werd. IJverig intusschen arbeidt de partij, die ‘te veel felheid tegen de Roomsche kerk en te weinig eerbied voor onze constitutionele instellingen betoont,’ de partij, uit wier midden de verdedigers van het ministerie buiten de kamer zijn opgerezen, aan haar groot vernielingswerk voort. Zal zij er in slagen, de grondwettige orde te ondermijnen of te vernietigen? Dat de optreding van het Julij-ministerie mogelijk was, kan voor haar welligt eene eerste schrede ter bereiking harer oogmerken

worden genoemd. Dat zoodanig ministerie openlijke verdedigers vindt, is een treurig verschijnsel. Niet minder dat de wanordelijkheid en de verwarring van denkbeelden zoover reeds zijn gedreven, dat sommigen, al zijn het dan ook slechts zeer weinigen, verzoekschriften aan den Koning indienen om een minister te behouden, - alweder eene inbreuk te meer op de waardigheid der kroon, aan wie de keuze en het al of niet behouden van ministers onvoorwaardelijk door de grondwet is toevertrouwd. En is de zwakheid van ons volk, om zich door woorden en leuzen te laten misleiden, woorden en leuzen met onheilige bedoelingen aan heilige beginselen ontleend, meer dan een voorbijgaand ziekteverschijnsel; is zij inderdaad eene ongeneeselijke kwaal, een kanker, die sinds de dagen van Hugo de Groot en Oldenbarneveld aan onze staatsinrigting knaagt, dan zonder twijfel is de zegepraal van die partij gewis; maar zeker is het dan ook, dat Nederland meer en meer ten ondergang neigt: zulke kwalen zijn doodelijk in 't eind, en een redmiddel tegen haar bestaat er niet. Maar, gelijk een Fransch schrijver onzer dagen nog onlangs oorlof vroeg om eene wijle nog te wachten, eer hij begon te wanhopen aan zijn volk; even als Willem de Eerste nog niet terstond de dijken door liet steken, om het land der vaderen aan het geweld der baren prijs te geven; evenzoo wenschen ook wij nog tijd van beraad, eer we voor goed den staf breken over een volk, dat dikwijls, 't is waar, tot grove dwalingen verviel, maar dat toch ook menigmaal bewezen heeft, tot goede en groote dingen in staat te zijn. Of zouden al die gezonde krachten, waarvan het nog zoo rijkelijk is voorzien, en wier vrije ontwikkeling nog zoo schoon eene toekomst belooft, door die ééne krankheid moeten wegteren en vergaan? Een gevaarlijk gif wordt sinds de laatste jaren dat volk weder ingegeven; maar gelukkig werkt het nog niet snel genoeg, om het gebruik van heilzame en krachtige tegenmiddelen ijdel te maken. Die middelen, ze zijn vele en verscheiden van aard; maar één is het grondbeginsel van alle; een beginsel, meer dan eens, ook in de bladen van dit tijdschrift, aangewezen: vrijheid, zelfstandigheid vóór alles op het gebied van het denken, van den geest. Tot zelfregering is het Nederlandsche volk, reeds van oudsher, bestemd; maar het leere dan ook denken voor zich zelven, en het ontwenne zich, wat het soms

nog doet, aan den leiband te loopen van enkele heerschzuchtigen in wereldlijk of geestelijk gewaad, die het drijven werwaarts het zelf niet komen wil. Of meent ge alligt, dat zoodanige zelfstandigheid, die we tot grond onzer handelingen ons wenschen, de leuzen veracht, met welke eene tegengestelde rigting hare banieren tooit? De zelfstandigheid in denken en handelen, gelijk wij ze verstaan, wil die leuzen slechts niet zien misbruikt. Zij wil godsdienstzin bij Neêrland's volk, maar geen godsdiensthaat; zij wil van de godsdienst de goede vruchten, de misgeboorten van den godsdienstijver wil ze niet. En zij verlangt, - dat hebben de handelingen van hen, die zelfstandig zich betoonden, wel bewezen, - zij verlangt eerbied voor de onschendbare regten der koninklijke waardigheid; en niets is er, wat zij gevaarlijker en noodiger te bestrijden acht, èn voor den Staat, èn voor het Hoofd van den Staat, dan misbruik van den koninklijken naam. Zelfstandig op deze wijze, zal het ons niet moeilijk vallen, de gevaren te voorkomen, die uit eigen midden ons bedreigen, en de slang te dooden, die we te lang aan eigen haard hebben gevoed. En dan, als eenmaal die gevaren voor goed zijn voorbijgedreven, als de laatste vergiftige wonde is geheeld, wie weet of een jonger geslacht dan niet verwonderd zal staren op de geschiedenis onzer dagen, verwonderd over den strijd, die toen werd gevoerd en over de oorzaken, door welke hij ontstond, verwonderd ook en glimlagchend welligt over de zonderlinge verschijnselen, tot welke hij in de staatkundige wereld aanleiding gaf.

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

1. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 25 Deelen. 2. Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, 5 Deelen.

De Directie van het Bataviaasch Genootschap heeft in 1854 aan de Redactie van ‘de Gids’ de eer aangedaan van haar het 25ste Deel der Verhandelingen en den 1sten Jaargang van het Tijdschrift des Genootschaps aan te bieden. Haar doel was ongetwijfeld, dat wij de aandacht van het publiek op deze merkwaardige verschijnselen van een opgewekt en krachtig intellectuëel leven in Nederlands overzeesche bezittingen vestigen zouden. De Redactie meende, dat de zeer uiteenloopende inhoud dier geschriften minder voor eene in bijzonderheden tredende beoordeeling vatbaar was, tenzij (wat zijne eigenaardige bezwaren heeft) de taak onder verschillende medearbeiders wierd verdeeld. Maar zij meende ook, dat zij zoowel aan de wenschen der Directie, als aan die der lezers van ‘de Gids,’ het best beantwoorden zou door een beknopt algemeen overzigt der geschiedenis van dat merkwaardig Genootschap, het eerste van dien aard, dat door eenige Europesche natie in hare koloniën of overzeesche bezittingen werd gevestigd, en dat nu sedert bijna 80 jaren eene der eervolste plaatsen onder deze klasse van instellingen bekleedt. Zij vond daartoe aanleiding, juist in een soortgelijk overzigt, van de bekwame hand van den Secretaris Dr. P. Bleeker, dat het 25ste Deel der werken opent, maar uit den aard der zaak slechts onder het oog van weinigen, buiten de leden des Genootschaps, komen

kan; en oordeelde, dat zich eene wat breedere vermelding der jongste werken van het Genootschap in allen gevalle gevoegelijk aan zulk een overzigt kon aansluiten.

De taak werd aan mij opgedragen en bleef twee jaren onvervuld. Ik verontschuldig mij daaromtrent niet; want de medearbeider aan een zooveel omvattend Tijdschrift als het onze, heeft steeds eene groote menigte van onderwerpen, die met meer of minder drang zijne aandacht tot zich roepen; altijd alles geregeld af te handelen, is niet mogelijk; en op welke stof zijne keuze zal vallen, wanneer hij de schrijfjeukte gevoelt of tot een teeken van leven wordt aangemaand, hangt af van omstandigheden en luim - beide even grillige zaken, en wier medewerking toch een onmisbaar vereischte is, zoo men met lust en warmte schrijven zal.

Maar wat mij noopt om thans eindelijk, op den nieuwjaarsmorgen van het jaar 1857, een blad papier voor mij te leggen, ten einde daarop de geschiedenis en de werkzaam heden van het Bataviaasch Genootschap te schetsen, - lezer! ik voel mij gedrongen om het u te zeggen, al weet ik vooruit, dat het mij door velen euvel zal worden afgenomen. Nederlandsch-Indië - en ook dit opstel zal er de bewijzen van geven - heeft sedert het gezegende jaar 1848 (gezegend, zeg ik, driewerf gezegend, met het oog zoowel op Nederland als op de Koloniën, en à la barbe van alle soi-disant anti-revolutionnairen, van alle April-bewegers en van de Utrechtsche factie) - heeft sedert het gezegende jaar 1848 reuzenschreden gedaan op de baan van verstandelijken en zedelijken vooruitgang. Eere daarvoor, nevens zoo vele wakkere mannen, die in dat edele worstelperk met de pen en den mond gestreden hebben, aan den afgetreden Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist! Met al zijn vermogen (en wanneer wij zijne instructiën kenden, zouden wij waarschijnlijk begrijpen dat dit veel beperkter was dan zijn goede wil) heeft hij kunsten en wetenschappen, opvoeding en onderwijs, kennis en beschaving bevorderd. De drukpers heeft in Indië onder zijn bestuur een nieuw leven ontvangen: misschien moest ik zeggen, dat hare werking daar in die jaren eerst regt begonnen is. Maar onder welke vooruitzigten opent zich het nieuwe jaar? Het is nog niet algemeen bekend, hoe de verordening op de drukpers in Indië luidt, waardoor de Minister van Koloniën gevolg geeft

aan de bepalingen van het bij de wet vastgestelde regeringsreglement; maar er is genoeg uitgelekt om ons te overtuigen, dat zich donkere wolken over Indië zamenpakken, die over de wetenschap en de openbaarheid der Indische belangen hare zware schaduw werpen. Het werk schijnt het *verlicht* bestuur waardig te zijn, dat door de woelingen der Utrechtsche factie op het kussen is gebragt. Doch ik wil mijn oordeel nog opschorten, zoolang mij de inhoud dier verordening nog niet volkomen en naar de letter bekend is. Maar is het vreemd, dat ik eenige der schoonste bloesems, die het intellectuëel leven gedurende de laatste jaren in Indië gedragen heeft, nog eens wensch gade te slaan, eer de koude adem der censuur ze doet verwelken en afvallen? eer menigeen in bitterheid van ziele de pen wegwerpt, die zooveel tot vermeerdering onzer kennis van Indië heeft bijgedragen, omdat hij zijne vrije beweging op het veld der kennis belemmerd, de gemeenschap des geestes met het moederland zooveel maar mogelijk verstoord ziet, even als in 1844 de tegenwoordige Minister van Koloniën (*Eheu, quantum mutatus ab illo!*) zelf zich openlijk van de Redactie van het Tijdschrift van Neêrlandsch-Indië terugtrok, om belemmeringen, toenmaals der Indische pers in den weg geworpen, die, in vergelijking met hetgeen men thans, na een tijdperk van betrekkelijke vrijheid, beproeven wil, inderdaad onbeduidend waren? Het is mij of ik aan het einde van een schoonen dag de zon nastaar, die wegduikt onder onheilspellende, uit het Westen opkomende wolken; en terwijl ik met weêrzin den blik afwend van die donkere en dreigende toekomst, roep ik in weemoedige stemming mij nog eens de bekoorlijke tooneelen voor den geest, waarop nog zoo kort geleden, onder een schier wolkeloozen hemel, lust en leven tintelden.

Wanneer ik, ook met het oog op het Bataviaasch Genootschap, van een schoon verleden spreek, dan ben ik er verre van verwijderd dien naam te geven aan het geheele schier tachtigjarige tijdvak, sedert de oprigting van dat Genootschap verloopen. Ik heb daarmede - ik herhaal het - bepaaldelijk het tijdvak sedert 1848 op het oog, dat in waarheid het tijdvak van den hoogsten bloei voor het Genootschap geweest is. En dat dit werkelijk alleen een gevolg is van de meerdere vrijheid, die sedert dat jaar de drukpers en de ontwikkeling der wetenschap in Indië

genieten mogten, zal, vlei ik mij, uit het volgend overzigt duidelijk worden. De voorafgegane jaren vertoonen het Genootschap in zeer afwisselenden toestand, nu eens moedig, dan weder lusteloos, nu eens tijdelijk met nieuwe kracht bezield, dan weder een kwijnend leven voortslepend of kantelend op den rand van het graf, al naarmate de regering aan de ontwikkeling van den geest den teugel vierde of daarvoor meer of min knellende boeijen smeedde. Één tijdperk van bloei, aan dit jongste gelijk, heeft nog het Genootschap genoten: het was toen de lichtschuwe geest der Oost-Indische Compagnie, die nu weêr de vale vlerken klept, door vreemde bajonetten in zijne krocht was gejaagd - het tijdperk der Engelsche tusschen-regering! Doch doen wij als de slechte dichters en de goede geschiedschrijvers: *rem ordiamur ab ovo*.

I.

Het voorberigt voor het eerste deel der werken van het Bataviaasch Genootschap geeft ons van zijn oorsprong het volgend verslag:

‘Het Bataviaasch Genootschap is, om zoo te spreken, eene dochter van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Onze Directeur en Voorzitter, M^{r}. Jacob Cornelis Mattheüs Radermacher, en eenige andere liefhebbers hadden reeds lang een ontwerp willen smeden om een aanzienlijk gezelschap bijeen te krijgen, dat, met zaamgevoegde krachten, al zijne pogingen mogt inspannen om de fraaije letteren en kundigheden te Batavia en in de overige Oostersche volkplantingen op den troon te vestigen.

Men begreep (en dus begrijpen het ook vele uitmuntende mannen in het Vaderland), dat, indien er, in deze Oostersche gewesten, immer eenige voortplanting van het Evangelie plaats kan hebben, de smaak voor kunsten en wetenschappen daartoe aanleiding moet geven, gelijk, voor twee eeuwen, de hervorming der letteren die der godsdienst voorafging, even als de blozende dageraad het opkomen van de zon.

Maar hoe noodzakelijk, hoe nuttig zich dit ook voordeed, die nieuwigheid, dat ongehoord ontwerp vond tegen-

stand: men zag het aan voor onuitvoerlijk, gelijk men ook nog, bij de meesten, de voortplanting van het Evangelie onder de Oostersche volken voor onuitvoerlijk aanziet.'

Een oogenblik eer wij verder afschrijven! Welk eene les ligt ook nog voor ons geslacht in deze woorden opgesloten! Steeds blijven de menschen zich gelijk: altijd wordt aan den voortgang van het goede uit angstvalligheid, uit bekrompenheid, uit vooroordeel dezelfde tegenstand geboden. Van alles, wat ooit zegen over het menschdom gebragt heeft, hebben de *laudatores temporis acti* teleurstelling en onheil voorspeld; steeds hebben zij gepoogd het nieuwe, hoe goed het ook zijn mogt, tegen te houden en terug te dringen. Wat men voorspelde bij de oprigting van het Bataviaasch Genootschap, werd ook voorspeld, toen het eerste Tijdschrift in Indië zou worden uitgegeven, werd ook voorspeld, toen later de pers hare werkzaamheid in Indië op grooter schaal begon uit te oefenen. Toen de drukpers in Britsch-Indië van hare boeijen ontslagen werd, ontstond er zulk een oorverdoovend raafgekras, dat zelfs ernstige vrienden van den vooruitgang er door onthutst raakten. In geen van deze voorbeelden hebben zich de gevreesde gevolgen vertoond; en wij zijn overtuigd, dat de uitvoeriug van het voornemen, om in Nederlandsch Indië eene strengere censuur te oefenen, gepaard met belemmering der verspreiding van ingevoerde boekwerken, aan de rust en tevredenheid der bevolking oneindig meer nadeel zal toebrengen, dan immer de vrijheid der pers, zoo als die in een welgeordenden staat verstaan wordt, zou kunnen doen. Doch gaan wij met onze aanhaling voort.

'Maar wat gebeurt er? Onze voorzittende Directeur, die ook tot Directeur der Haarlemsche Maatschappij, benevens den Hoog-Edelen Heer Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, Reinier de Klerk, Hoogstdeszelfs schoonvader, onlangs verkozen was, ontving het berucht programma, dat men te Haarlem, in de 25ste algemeene zitting, den 21sten Mei 1777, had goedgekeurd, behelzende een ontwerp ter oprigting van een Oekonomischen tak, ook in deze Oostersche gewesten. De verre afstand van Europa, en de uitgebreidheid der bezittingen, kantoren en residentiën der Oost-Indische Compagnie, op de vaste kusten van Azië en op de eilanden, vorderden, dat men die instelling van den Oekonomischen tak in een afzonderlijk

Genootschap veranderde, om er in de oekonomie van ons Nederlandsch Indië de beste en aangenaamste vruchten van te plukken; en tevens, als 't ware, geheel Nederlandsch Indië tot de belangen der Hollandsche Maatschappij op de geschiktste wijze over te halen.

En dus hebben wij hier te lande zeer veel verpligting aan den Heer M^{r}. Hendrik van den Heuvel, Griffier van het Hof van Justitie te Utrecht, die de eerste aanleiding tot het Haarlemsch programma gaf; maar vooral aan de aanbiddelijke Voorzienigheid, die het geletterd en letterminnend Oost-Indië langs die wegen tot een aanzienlijk ligchaam vergaderde, en thans eene blijde hoop geeft op de vorderingen in Kunsten en Wetenschappen, waartoe het zijne pogingen zal inspannen onder het oog der aanzienlijkste Genootschappen van het Vaderland en van geheel Europa.

Zoodanig eene instelling, *Tot Nut van het Algemeen*, weten wij niet, dat nog door eenige handeldrijvende natie in de Oostersche gewesten uitgedacht of tot stand gebragt is.

Op den 24sten April 1778, kreeg het Genootschap, in zekeren zin, zijn volkomen beslag, door de inteekening van den Hoog-Edelen Heer Gouverneur-Generaal en van al de Leden der Hooge Regering, te Batavia aanwezig, als Directeuren, en van eene menigte der aanzienlijkste heeren en beambten dezer hoofdstad als leden, en uit die leden werd een Committé verkozen, 't welk maandelijks op voorkomende dingen zou kunnen achtslaan, en vervolgens uit naam van het Genootschap, en onder de directie van den Heer Radermacher, zulke zaken verrigten, die geen uitstel kunnen lijden, en waarvan in de Algemeene Vergaderingen zal worden verslag gedaan.'

Wanneer wij den oorsprong van dit Genootschap in aanmerking nemen, is het wel niet te verwonderen, dat het niet geheel vrij bleef van den zuurdeesem van kleingeestigheid en pedanterie, die de talrijke instellingen van dien aard in het moederland geheel doortrokken had; dat het niet aanstonds zijne roeping begreep om zich uitsluitend en met inspanning aller krachten aan de kennis van Indië en zijne belangen te wijden; dat het tot bereiking zijner bedoelingen vooral heil verwachtte van het zoo zeldzaam tot eene gewenschte uitkomst leidende middel der prijs-

uitschrijvingen, dat toenmaals in het toppunt stond. De mond plooit zich onwillekeurig tot een glimlach, wanneer men onder de eerste prijsstoffen een Nederduitsch vaers vindt opgegeven over *den Invloed der Wetenschappen op de Zeden*, dat liefst niet korter dan 100, en niet langer dan 300 dichtregelen zijn zou, ofschoon toch de uitspraak der beoordeelaars voornamelijk op het *zakelijke* zou berusten; of wanneer men in het tweede deel der Verhandelingen een treurzang aantreft, getiteld ‘de Belemmeringen,’ en door den anders zoo gunstig bekenden Jozua van Iperen aan het Genootschap toegezongen, dat met de volgende regelen aanvangt:

> Waar ik mij keer, helaas! waar ik mijne oogen wende,
> 't Is alles nare ellende;
> Vernuft en Kunst, ja zelfs de schoone Poëzij,
> 't Raakt alles in de lij.

Ook vinden wij in de eerste deelen menig opstel over zaken, die tot Nederlandsch Indië in geene bijzondere betrekking staan, zoo als over de historie-kennis, over het pijnigen en de doodstraf, over 1 Kron. XXII:14, terwijl het in 1792 verschenen 6de deel voor meer dan de helft gevuld is met ‘redeneringen over nuttige muzikale onderwerpen,’ door den Heer J.F. Gratiaen. Intusschen zijn zulke stukken reeds van den beginne af zeldzaam in verhouding tot die, welke Indische aangelegenheden betreffen, en zij verdwijnen, zoo als later blijken zal, geheel uit het zevende en achtste deel, die onder het Engelsche tusschenbewind zijn uitgegeven, om zich in de latere nimmer weder te vertoonen. Het Genootschap werd dus meer en meer datgene, waaraan alleen behoefte bestond en dat daarom alleen een regt had van te bestaan: eene vereeniging van beoefenaars der wetenschap tot bevordering der kennis van Nederlandsch Indië in zijnen geheelen omvang. Intusschen had het besef van deze ware roeping des Genootschaps den stichters reeds voor den geest gezweefd, zoo als blijkt uit de voorloopige bepalingen, in het programma vervat, warrvan de 5de aldus luidt: ‘Het Genootschap sluit geheel en al buiten den kring zijner onderzoekingen alle berigten, die de Oost-Indische Compagnie eenigzins zouden mogen aangaan; maar zal daartegen alle

kunsten en wetenschappen pogen te bevorderen, en al wat de natuurlijke historie, oudheden, zeden en gewoonten der volken aangaat, zal het gretig ontvangen. Echter is zijn voornaam doelwit tot voorwerpen van zijn onderzoek te doen dienen, zulke zaken, die, ten nutte van landbouw, koophandel en bijzondere welvaart dezer volkplantingen kunnen strekken, en in alle opzigten uitvoerlijk geoordeeld worden.' De gewigtige en zeker hoogst belemmerende uitzondering, die hier voorop wordt gesteld, werd door den jaloerschen geest der Compagnie geboden: voor het overige wordt de werkkring des Genootschaps, wel is waar, tot *alle* kunsten en wetenschappen uitgebreid, maar ziet men tevens de kennis van Indië en zijne belangen duidelijk op den voorgrond gesteld.

De prijsuitschrijvingen, het voorname middel waardoor het Genootschap aanvankelijk zijn oogmerk te bereiken zocht, waren van tweeërlei aard. Reeds bij de uitgifte van het programma werden 46 vragen gesteld, die niet enkel het verkrijgen van opstellen, geschikt voor de uit te geven Verhandelingen, ten doel hadden, maar vooral ook de aanmoediging van uitvindingen en proefnemingen op het gebied der nijverheid. Van deze vragen hadden 23 tot den landbouw, 2 tot de visscherij, 8 tot het fabriekwezen, 8 tot de werktuigkunde, 3 tot de geneeskunde en 2 tot de letterkunde betrekking. De geschreven opstellen, gekweekte voortbrengselen, vervaardigde voorwerpen, of wat verder tot antwoord mogt strekken, werden op geen bepaalden tijd verlangd, maar konden te allen tijde aan den voorzittenden Directeur worden toegezonden; terwijl het Genootschap zich voorbehield de belooning der goedgekeurde antwoorden nader te bepalen, onder verzekering, dat die nimmer beneden de 100 rijksdaalders zijn zou. Doch behalve deze algemeene vragen stelde het Genootschap zich ook voor, er telkens twee ter jaarlijksche beantwoording uit te schrijven, die op de gewone wijze met de gouden medaille of eene som van 100 gerande dukatons zouden beloond worden, met den geheelen bekenden omhaal van accessits, buitengewone prijsuitschrijvingen van bijzondere leden, en wat dies meer zij. Aan de prijsvragen der eerste soort was het Genootschap de opstellen verschuldigd over het verhelpen van het houtgebrek der suikermolens, en over den buikloop, beide in het tweede deel harer werken geplaatst;

terwijl ook de aanteekeningen over de wortelen die bij misgewas het graan vervangen kunnen, in het derde deel, door eene dezer vragen schijnen uitgelokt te zijn. Verder schonk het Genootschap in 1780 aan den Heer Pilon eene zilveren medaille voor het model eener hefpomp, om eene waterkolom loodregt uit eene rivier op te voeren. Maar op geen der overige vragen van deze soort, schijnt ooit eenig voldoend antwoord te zijn ingekomen. Van de gewone jaarlijksche prijsvragen viel in het geheel aan niet meer dan drie, allen van geneeskundigen inhoud, een voldoend antwoord ten deel. Het opstel over de oorzaken en middelen ter voorkoming van de epidemische ziekten te Batavia, in het tweede deel, en de beide verhandelingen over de inënting der kinderziekte, in het vierde deel der verhandelingen, zijn hieraan den oorsprong verschuldigd. Het antwoord op de derde vraag, over het beste voedingsmiddel dat bij pasgeboren kinderen de moedermelk vervangen kan, was de vrucht der prijsuitschrijving van 1791. Het stuk was reeds in 1794 gedrukt, even als ook een brief van den Heer Rijck over de zeden en gewoonten der bewoners van den berg Brama, doch daar het Genootschap toen tot een 20jarigen slaap indommelde, konden deze beide stukken niet voor zijne wederopwekking door Sir Thomas Stamford Raffles, in 1814, aan het licht komen, toen zij in het zevende deel der Verhandelingen werden opgenomen.

Er was, gelijk wij zeiden, tot verkrijging van bouwstof voor de Verhandelingen aanvankelijk vooral op de prijsvragen gerekend. Er waren echter onder de oprigters mannen, die, met warmen ijver voor de wetenschappen bezield, zelven de handen aan het werk sloegen en belangrijke bijdragen leverden, zoodat de drie eerste deelen elkander met snelheid opvolgden. Aan hun hoofd stond de voorzittende Directeur Radermacher, Raad-extraordinair van Ned. Indië, President der collegiën van schepenen, aan wien de geheele instelling haar aanwezen verschuldigd was. Het was hem niet genoeg het Genootschap met een geschikt lokaal, met eene belangrijke boekverzameling, met een groot aantal voorwerpen van natuurlijke historie, een stel Javaansche muzijk-instrumenten en eene menigte Oostersche munten begiftigd te hebben; - niet slechts zijne schatten, maar ook zijn tijd en arbeid had hij voor het

Genootschap veil. Hij leverde in het eerste deel, te zamen met M^{r}. Willem van Hogendorp, eene algemeene schets van de bezittingen der Oost-Ind. Compagnie, waarop hij eene bijzondere beschrijving van het koningrijk Jacatra en de stad Batavia liet volgen. Beschrijvingen van Borneo in het tweede deel, van Sumatra en Japan in het derde, van Celebes, Flores, Sumbawa, Lombok en Bali, alsmede van Hindostan en Achter-Indië, in het vierde, toonen, behalve eene menigte kleinere opstellen in de vier eerste deelen verspreid, den voortdurenden ijver van den waardigen man. De schrale inhoud van het meerendeel dezer stukken, bij de blijkbare vlijt des opstellers, zou verwondering baren, indien men niet bedacht, hoe zeer de wetenschappelijke nasporingen onder de zucht tot geheimhouding der Compagnie geleden hadden, en dat de uitsluiting van alles, wat tot de zaken en belangen van dat ligchaam in eenige betrekking stond, door de statuten van het Genootschap gevorderd, ook nu nog verbood vele der meest belangrijke vraagpunten aan te roeren. In November 1783 scheepte zich de Heer Radermacher ter terugreis naar het Vaderland in en verloor op den togt jammerlijk het leven. De volgende jaren leerden maar al te zeer, hoe onherstelbaar zijn verlies was.

Nevens Radermacher verdient vooral vermelding de reeds genoemde M^{r}. Willem van Hogendorp, koopman en eerste administrateur in de pakhuizen op Onrust, vader der beroemde broeders Dirk en Gijsbert Karel van Hogendorp, die hem voor zijn vertrek naar Indië te Rotterdam geboren waren. Behalve het reeds aangehaalde opstel, dat hij gezamenlijk met Radermacher vervaardigde, plaatste hij in de beide eerste deelen der Verhandelingen eene betrekkelijk zeer rijke beschrijving van Timor en de nabijgelegen eilanden, welker inleiding reeds van zijn warmen zin voor de wetenschap getuigt. Maar nog meer verdient hij in dankbare nagedachtenis te blijven om zijne menschlievende pogingen tot bevordering der koepokinënting in Indië. Nadat hij reeds in 1779 een werkje, onder den titel van ‘Sophronisba, of de gelukkige moeder door de inënting harer dochters’ (een jaar later in het moederland herdrukt), ter bevordering dier goede zaak te Batavia had in het licht gegeven, stelde hij in Februarij 1780, toen zich de gevreesde kinderziekte op nieuw in de hoofdstad van Nederl. Indië

openbaarde, eene toespraak aan hare ingezetenen op, om hun de inënting nogmaals ten sterkste aan te bevelen, welk stuk, door het Genootschap eerst afzonderlijk uitgegeven en verspreid, later in het tweede deel der Verhandelingen opgenomen werd. Ook de prijsvraag over de inënting, die later tot de bekrooning der twee reeds genoemde verhandelingen aanleiding gaf, was reeds in 1778 op verzoek van van Hogendorp uitgeschreven, die uit zijne eigene beurs eene premie van 100 gouden dukaten voor het beste antwoord uitloofde. Van Hogendorp, ofschoon geen geneesheer, schijnt de kunstbewerking aan velen in persoon verrigt te hebben, niet slechts onder de Europesche bevolking, maar ook onder de Javanen en Chinezen. Deze edele menschenvriend trachtte ook de mishandeling der slaven, door de uitgave eener zedelijke vertelling, onder den titel van ‘Kraspoekol’ (Batavia 1779, Rotterdam 1780), tegen te gaan. Gevoelig moest ook voor het Bataviaasch Genootschap het verlies zijn van zulk een man. In 1784 nam van Hogendorp, met het schip Harmonie, de terugreis aan naar het Vaderland; van dat schip heeft men nimmer meer gehoord.

Nevens deze beide mannen, wier verdiensten hun aanspraak geven op meer algemeene bekendheid dan hun ten deel viel, noem ik in de derde plaats Jozua van Iperen, vroeger predikant te Veere, die zich in het Vaderland door zijne verdiensten omtrent de verbeterde Psalmberijming, als ook door zijne ‘kerkelijke historie van het Psalmgezang’ en eenige andere geschriften, waaronder verscheidene gedichten, gunstig had bekend gemaakt. Gedrongen door de zorgen voor zijn zwaar gezin, en door de onaangenaamheden, waaraan hij ten doel stond, had hij, kort vóór de oprigting van het Genootschap, een beroep naar Batavia aanvaard, en toonde zich nu een der ijverigste medeleden van de nieuwe instelling. Ik heb reeds zijn Dichtstuk ‘de Belemmeringen’ en zijne Verhandeling ‘over de historiekennis’ genoemd; maar men wane niet, dat hij de meer bijzondere strekking van een *Indisch* Genootschap geheel uit het oog verloor. Hij was een der eerste Nederlanders, die zich aan de historische overleveringen der Javanen lieten gelegen zijn, en plaatste in de beide eerste deelen der Verhandelingen uittreksels uit het Javaansche geschrift Sedjara Radja Djawa, naar de vertaling van den translateur Gor-

dijn, die hij met eene groote menigte aanteekeningen toelichtte. Bovendien plaatste deze veelzijdige geleerde in de werken des Genootschaps eene Verhandeling over de gebreken onzer Hollandsche zeekaarten, en eene beschrijving van twee albino's, den een van het mannelijk, de andere van het vrouwelijk geslacht. Doch reeds eer het tweede deel het licht had gezien, gaf deze ijverige en verdienstelijke man den 10^{den} Februarij 1780 den geest.

Ook van Iperens ambtgenoot, doch bij de Luthersche gemeente, Johannes Hooyman, verdient een woord van dankbare vermelding. Dat hij de hem toevertrouwde belangen der Godsdienst niet uit het oog verloor, blijkt uit zijn kort verslag van de Deensche zending op de kust van Coromandel, in het tweede deel der Verhandelingen. Doch het bezit van een uitgestrekt landgoed in de Bataviasche bovenlanden gaf hem vooral gelegenheid tot landbouwkundige studiën en proeven, waarvan hij meermalen de vruchten aan het Genootschap mededeelde. De beide eerste deelen bevatten van hem eene uitgebreide en belangrijke Verhandeling over den tegenwoordigen staat van den landbouw in de ommelanden van Batavia, alsmede een berigt omtrent het spinnen en weven van katoen onder de Javanen en Chinezen, terwijl in het derde deel eene beschrijving der eetbare vogelnestjes van zijne hand is opgenomen. In het vijfde deel lezen wij nog een door hem ingeleverd verslag van welgeslaagde proeven met het kweeken van tarwe uit Kaapsch graan, die hij op aansporing des Genootschaps op zijn landgoed had genomen. In het zesde deel eindelijk komt eene beschrijving voor van een Chineesch doodenfeest te Batavia, den 4^{den} April 1789 door hem bijgewoond; maar door den onderkoopman Vogelaar opgesteld. Hij moet zeer kort na den genoemden dag overleden zijn.

Frederik, Baron van Wurmb, onderkoopman in dienst der Compagnie, was onder de eerste leden de ijverigste en bekwaamste beoefenaar der natuurlijke historie. Van zijne hand bevatten de drie eerste deelen der Verhandelingen een overzigt van de orde der palmboomen, de beschrijving van een grooten orang-hoetan, door den Heer Palm van Borneo medegebragt, en die van een aantal andere natuurlijke zeldzaamheden, onder den algemeenen titel van ‘Bijdragen tot de Natuurlijke Historie,’ die nog na zijn overlijden in het vierde deel uit zijne nagelaten papieren

worden vervolgd. Hij deelde aan het Genootschap ook weêrkundige waarnemingen mede, luisterde de bijeenkomsten op door physische proeven, vormde het plan tot eene verhandeling over de Javaansche muzijk, die echter niet schijnt voltooid te zijn, begon den aanleg van een kleinen plantentuin op een stukje gronds aan de Amanusgracht te Batavia, dat de Heer Sirardus Bartlo, Schepen van Batavia, te dien einde aan het Genootschap geschonken had, en was belast met het bestuur der bibliotheek en van het naturaliën-kabinet, die in de eerste jaren door de van alle zijden toestroomende geschenken met groote snelheid aanwiessen. Het is dus niet te verwonderen, dat ook zijn in 1782 voorgevallen overlijden voor het Genootschap een zeer gevoelig verlies was.

Jakobus van der Steege, Med. Doct. en regent van het buiten-hospitaal, stond van Hogendorp ijverig ter zijde in zijne pogingen tot bevordering der koepok-inënting, gelijk zoowel uit de verslagen des Genootschaps, als uit zijne beide berigten omtrent die kunstbewerking in het eerste deel der Verhandelingen blijkt. Bovendien werden van hem opgenomen berigten aangaande proefnemingen met een door kunst gemaakten magneet en omtrent een geval van doodelijke watervrees. Zijn overlijden vind ik niet vermeld, maar op de lijst der leden van 1790, in het vijfde deel gedrukt, wordt zijn naam niet meer aangetroffen.

Aan de zes genoemde leden was het Genootschap, met uitzondering der prijsantwoorden, schier al de stukken verpligt, die in de vier eerste deelen zijner Verhandelingen voorkomen: een zevende, wiens letterkundige vermaardheid die van hen allen overtreft, M^{r}. Isaäc Titsingh, werd zeer kort na de oprigting des Genootschaps als opperhoofd naar Japan gezonden, waar hij in Augustus 1779 aankwam en, ongerekend twee korte tijdperken van afwezigheid, tot November 1784 vertoefde. Later was hij een tijd lang opperhoofd der faktorij te Chinsurah in Bengalen, en in 1794 werd hij met van Braam als afgezant naar Peking gezonden. Na een verblijf van 37 jaren in het Oosten, keerde hij in 1809 naar Europa terug, waar hij, gelijk bekend is, in 1812 te Parijs den geest gaf. Zijne belangrijke letterkundige nalatenschap viel in vreemde handen en is eerst langzamerhand en gebrekkig, langs allerlei zijwegen, aan het licht gekomen. Tot het Bataviaasch Ge-

nootschap bleef Titsingh waarschijnlijk tot zijn vertrek naar Europa in betrekking, maar zijne veelvuldige afwezigheid van Java verhinderde hem daaraan eenige belangrijke diensten te bewijzen. Van zijne werkzaamheid ten behoeve dier instelling blijkt mij niet anders, dan dat hij aan den Heer Radermacher de bouwstoffen leverde voor zijne bijdragen tot de beschrijving van Japan, in het derde deel der Verhandelingen, waarbij van zijne eigene hand eene opgave van de bereiding der Sakki en der Soja gevoegd is.

Ziedaar het zevengesternte, dat in den aanvang aan den hemel des Genootschaps luisterrijk schitterde. Toen deze sterren waren ondergegaan of verduisterd, bleven er nog maar weinige geringe lichtjes over, die den nacht eenigermate verhelderden; doch ook deze weken weldra van den trans. Eigen arbeid der leden werd gedurig schaarscher; de prijsvragen bleven onbeantwoord, en welhaast ontbrak het geheel aan stof om althans nu en dan een boekdeel te vullen, dat van het voortdurend leven der instelling getuigen kon. Reeds in het voorberigt van het vijfde deel, in 1790 uitgekomen, werd over het onbeantwoord blijven der prijsvragen geklaagd. Dat mag wel eenige verwondering baren; want ofschoon ze niet allen even gelukkig waren gekozen, merkt men daaronder toch enkele op, die nog heden de aandacht verdienen zouden. Zoo werd, b.v. gevraagd: welke middelen de zendelingen van den Islam hebben gebruikt, om de Heidenen, inzonderheid in de verschillende gewesten en eilanden van Oost-Indië, tot het geloof des Korans te bekeeren, en in dat geloof te bevestigen? als ook: welke de beste inrigting zou zijn, om aan de jeugd te Batavia eene opvoeding te geven, het meest geschikt om haar verstand te beschaven, haar in nuttige kunsten en wetenschappen te oefenen, en haar goede, zedelijke gevoelens in te boezemen? Maar het was alles te vergeefs: de verstorven zin voor wetenschap liet zich door geene kunstmiddelen opwekken; het Genootschap viel in een langen, slechts nu en dan door een benaauwden droom gestoorden slaap. Om billijk te zijn, moeten wij erkennen, dat de ongunst der uitwendige omstandigheden daartoe niet weinig heeft bijgedragen.

De drie eerste deelen der Verhandelingen hadden elkander van 1779-1781 geregeld opgevolgd; de oorlog met Engeland en het daarmede in verband staand gebrek aan

de noodige hulpmiddelen had ten gevolge, dat reeds in 1782 slechts een programma werd uitgegeven, en dat later de stukken voor het vierde deel in Handschrift naar het moederland gezonden werden, waar zij eerst in 1786 het licht zagen. In 1790 werden door de dirigerende leden met moeite eenige stukken voor een zeer schraal vijfde deel zamengebragt, waaronder nog de kruidkundige bijdragen van den Spaanschen natuuronderzoeker Noronha de voornaamste plaats bekleedden. Deze reiziger, na eerst de Flora van Manilla te hebben onderzocht, kwam zijn onderzoek op Java voortzetten, en ontving, door tusschenkomst van het Genootschap, van den Gouverneur-Generaal Alting verlof om de bovenlanden te bezoeken, wat, zonder uitdrukkelijk verlof, aan niemand, veel min aan een vreemdeling, vrij stond. De Heer Noronha beloonde deze dienst door aan het Genootschap zijne Latijnsche beschrijvingen van de Rasamala, door hem uit dankbaarheid jegens den Gouverneur-Generaal *Altingia Excelsa* genoemd, en van de Ranghas, alsmede een Catalogus der in de bovenlanden door hem gevonden planten, met Latijnsche en Maleische benamingen, mede te deelen. Al deze stukken werden opgenomen, de beide eerste van eene Nederduitsche vertaling vergezeld; doch de hoop, om uit de studiën van den Heer Noronha nog meer nut voor het Genootschap te trekken, vervloog in rook. ‘Wij hadden ons gevleid,’ zegt het voorberigt, ‘dat de Heer Noronha niet alleen iets van zijne verzameling in de Manilla's, maar ook de beschrijving van al de planten, bij den Catalogus vermeld, ons zou medegedeeld hebben; dan de man, die het gemakkelijkst humeur niet had, en met wien men een meer dan gewoon geduld moest oefenen, werd na zijne terugkomst uit de bovenlanden gemelijk, droefgeestig en zelfs ziekelijk, zoodat hij eensklaps besloot met een Fransch schip naar Mauritius te vertrekken, om vervolgens zijn Vaderland op te zoeken, waar hij ongetwijfeld zijne verzameling zou hebben in het licht gegeven, ware hij niet, volgens erlangde tijding, kort na zijne aankomst op Mauritius aldaar overleden.’ De overige stukken in dit, weder te Batavia gedrukte boekdeel, zijn schier uitsluitend afkomstig van de Heeren G.P. le Dulx, Med. Doct. en Opper-Chirurgijn van het Kasteel (reeds in 1792 overleden), en Andries Teisseire, Lid van het collegie van heemraden. De eerste schreef eene verhandeling over de

klapperboomen als natuurlijke afleiders van den bliksem, en een berigt wegens een geval van watervrees; de andere mededeelingen aangaande proeven met het planten van onderscheiden soorten van tarwe en eene uitvoerige verhandeling over den staat der suikermolens rondom Batavia.

Het zesde deel volgde spoediger dan men misschien had mogen verwachten, t.w. in 1792, maar droeg toch duidelijke sporen van het verval des Genootschaps. Behalve het reeds genoemde verslag van een Chineesch doodenfeest, en de muzikale redeneringen van den Heer Gratiaen, gewezen onderkoopman op Ceylon, waarvan de directie zelve in haar voorberigt erkent, dat zij niet regtstreeks tot het plan des Genootschaps behoorden en alleen werden medegedeeld om het gebrek aan meer eigenaardige bouwstoffen eenigzins te vergoeden, worden hier slechts het begin eener beschrijving van de omme- en bovenlanden van Batavia door den Heer Teisseire, en het verhaal van eenige uitstapjes naar verschillende vulkanen op Java, door den Heer François van Boekholtz, tweeden Resident aan het Hof des Keizers te Soerakarta, gevonden. Deze laatste is dezelfde, die door de overgave van Banda aan de Engelschen in 1796 eene treurige vermaardheid erlangde, ofschoon hij waarschijnlijk niet al den smaad, die op hem geworpen is, verdiend heeft[1]. Hij bleef althans in de gunst der Indische Regering deelen, en werd in 1797, en andermaal in 1802, met eene zending naar Banjer-massin belast. Nog in het achtste deel der werken van het Genootschap zijn eenige uittreksels geplaatst uit aanteekeningen, door hem in 1775 nopens de Javanen in het Oostelijk deel des eilands opgesteld.

En nu volgt voor het Genootschap de 20jarige slaap. Het weinige, wat uit dit tijdvak te vermelden valt, neem ik over uit het voorberigt, vóór het zevende deel der Verhandelingen geplaatst, welks aanvang dus luidt:

‘Het is reeds zoo lang geleden, dat het zesde deel der Verhandelingen dezes Genootschaps in het licht verscheen, dat welligt geen zevende deel immermeer verwacht werd. De redenen van zoo lange vertraging zijn eenvoudig en natuurlijk; de Prijsvragen, die van tijd tot tijd waren opgegeven en bij herhaling voorgesteld, bleven doorgaans onbe-

1 Zie Mr. P. Mijer in het T.v.N. I., III, D. I, bl. 241.

antwoord; andere stukken werden ook niet ingeleverd, en de lust tot werkzaamheid verging onder bijkomende bijzondere noodlottigheden, die het Genootschap diep ten onder hielden.

Dirigerende leden gaven echter den moed niet geheel op, en werden te rade in 1800 bij de toenmalige hooge regering, als Opperdirecteuren, eene poging te doen, om door eene eenvoudiger inrigting, minder ostentatie en bepaalder inzigten, aan het Genootschap een gemakkelijker bestaan, doelmatiger werkzaamheid en een gelukkiger ophouden zijner achting te verzekeren. Het liep aan tot Augustus 1802, eer het ontwerp dezer verandering, der Hooge Regering op hare begeerte voorgedragen, na volle goedkeuring bekomen te hebben, door dirigerende leden, daartoe gemagtigd, in uitvoering gesteld en tot stand gebragt werd. De nieuwe inrigting, voorafgegaan van een kort verslag der zaak en gevolgd van eene naamlijst der toenmalige leden, naar de nieuwe ordening opgemaakt, werd afzonderlijk in druk gegeven.....

Het uitzigt toen ter tijd op eenen eindelijken en duurzamen vrede, na zoo vele oorlogen en onrusten, welke mede haren nadeeligen invloed in ruime mate op ons Genootschap geoefend hadden, vereenigde zich genoegelijk met den herlevenden moed en de verwachtingen der dirigerende leden. Zelven doorgaans, gelijk meest alle andere leden alhier, aan een vast plaatselijk verblijf en drukke ambtsbezigheden gebonden' [verontschuldigingen der flaauwheid: Raffles en Crawfurd werden door hunne ambtsbezigheden niet verhinderd groote werken tot stand te brengen], 'waren zij weinig in de gelegenheid, in den bepaalderen kring van beoefening, waartoe het Genootschap zijne bemoeijenissen beperkt had, door eigene nasporing en arbeid iets van aanbelang toe te brengen; dan ook des te genegener betoonden zij zich, om onder hunnen invloed en toezigt bekwame mannen te werk te stellen, die meer opzettelijk en geheel konden toegewijd zijn aan de taak, welke bijzonder viel in de bedoelingen van het Genootschap.'

Deze aanhaling brengt mij terug tot de inrigting des Genootschaps, waarover ik nog geene gelegenheid had te spreken. Wie de O.I. Compagnie kent, beseft ook, dat zij bij de eerste regeling de noodige zorg zal gedragen hebben om het Genootschap geheel aan den leiband te houden. Wij zagen reeds, dat alles wat de Compagnie aan-

ging van zijne werkzaamheden werd buitengesloten; eene andere bepaling is niet minder karakteristiek, deze namelijk, dat het steeds den voorrang zou geven aan zoodanige vragen, die door de Hooge Regering of heeren Zeventien bijzonder werden aangeprezen. Maar dit was niet alles: de eerste statuten bepaalden ook, dat het Genootschap zou bestaan uit den regerenden Gouverneur-Generaal als *opper-directeur*, uit *directeuren*, waartoe slechts leden der Hooge Regering mogten benoemd worden, en uit *leden*, gekozen uit de aanzienlijkste, kundigste en bestgezinde ingezetenen. De voorzitter mogt alleen uit de directeuren gekozen worden; doch er waren acht dirigerende leden, die met den voorzitter en een secretaris eenmaal 's maands te zamen kwamen, om de ontvangen berigten te beoordeelen, gedane proeven te onderzoeken, en alles voor te bereiden voor de algemeene vergadering, telken jare den 8sten Maart in de groote zaal van het Gouvernement op het kasteel van Batavia te houden, en waarin de voorzitter-directeur, of in zijne afwezigheid het oudste dirigerend lid, van alle verrigtingen verslag zou doen. Bij dit ligchaam berustte de eigenlijke kracht des Genootschaps en tot zijne leden behoorden bijna al de bovengenoemde verdienstelijke mannen, uit wier bijdragen de zes eerste deelen der Verhandelingen werden zamengesteld: Radermacher, als voorzitter, van Hogendorp, van Iperen, Hooyman, van Wurmb, van der Steeg, later le Dulx en Teisseire als leden. Het schijnt beneden de waardigheid der directeuren geweest te zijn, den voorzitter-directeur natuurlijk uitgezonderd, zich met de eigenlijke werkzaamheden te bemoeijen; en misschien is dit dan ook de reden, waarom Titsingh, vroeger van Java afwezig, maar sedert 1789, als Raad extra-ordinair van N.I., een der directeuren, behalve zijne eerste mededeelingen aan Radermacher, nimmer eenige letterkundige bijdrage aan het Genootschap geschonken heeft. De overige leden waren verdeeld in gewone, of te Batavia woonachtige, en in buitengewone, in al de bezittingen en kantoren der Compagnie verspreid. Weldra voegde zich hierbij ook nog eene derde klasse, die der corresponderende leden, deels in het Vaderland, deels daar buiten, die tot geene geldelijke bijdrage gebonden waren[1].

1 Het Genootschap telde in het jaar der oprigting 1 opper-directeur, 15 directeuren, 103 leden te Batavia, 73 buitengewone leden, te zamen 192; in 1780 1 opper-directeur, 12 directeuren, 9 dirigerende en 87 gewone leden te Batavia en 98 buitengewone leden, te zamen 207; in 1790 1 opper-directeur, 13 directeuren, 8 dirigerende en 90 gewone leden te Batavia en 97 buitengewone leden, te zamen 209. In 1792 was dit getal reeds verminderd; na dien tijd ging het met snelle schreden terug. De jaarlijksche contributie van alle leden was op een minimum van vier dukaten gesteld. Van eenige leden buiten Batavia vind ik in de eerste deelen der werken nog de volgende bijdragen: A. Couperus, onderkoopman, later Gouverneur te Malakka, Berigt aangaande de Gambier (Dl. II); J.A. Cellarius, onderkoopman en opperhoofd te Cranganoor, Aanteekeningen over de spraak, wetenschappen en kunsten der Malabaren; G.F. Durr, onderkoopman op Ternate, Over de goudmijnen van Celebes (Dl. III); Cornabé, Gouverneur van Ternate, Beschrijving van den Paradijsvogel (Dl. V). Ook behooren daartoe de vroeger genoemde stukken van de Heeren Gratiaen en van Boekholtz.

Deze bepalingen waren tot den aanvang dezer eeuw van kracht. Doch teregt merkt doctor Bleeker in zijn Overzigt van de geschiedenis des Genootschaps daaromtrent aan, dat, zoo zij al in den beginne het Genootschap geschraagd hebben, omdat de hoogstgeplaatste en meest invloedrijke mannen daardoor met de instelling als vereenzelvigd werden en dus hunne tegenkanting krachteloos gemaakt, zij toch door haar officiëel en belemmerend karakter te veel te wenschen overlieten, dan dat zich op den duur en bij de verandering der tijden hare nadeelige werking niet zou hebben doen gevoelen. De hervorming van 1802 had dan ook ten doel, het Genootschap van deze knellende boeijen te ontslaan. De bemoeijingen van den Gouverneur-Generaal en de raden van Indië, als zoodanig, werden nu geheel buitengesloten, terwijl de negen dirigerende leden zich door vrije verkiezing voltallig houden en elkander maandelijks in het praesidium vervangen zouden. Het verlies der meeste buiten-bezittingen had de betrekkingen van het Genootschap met de buitengewone leden grootendeels verstoord. Daarom bepaalde het nieuwe reglement tevens, dat het, als een Genootschap van wetenschappen, uit de kundigste en geschiktste ingezetenen der *hoofdstad* zou bestaan. De prijsvragen, tenzij op bijzonder verzoek van een der leden, en de jaarlijksche vergaderingen werden afgeschaft. De Predikant der hervormde gemeente, later Hoogleeraar, J.T. Ross, reeds sedert 1790 dirigerend lid en secretaris, kwam thans aan het hoofd der inrigting, en deed wat hij kon om haar onder den druk der tijden in stand te houden en zoo veel mogelijk nut te doen stichten.

Maar op den gang der werkzaamheden hadden deze veranderingen toch geen gunstigen invloed. Het scheen dat alle lust en kracht waren uitgedoofd; het eenige lid, dat werkzaamheid aan den dag legde, was een vreemdeling; en wat hij leverde kon niet gedrukt worden, omdat men de noodige drukletters miste en de weldra weder uitgebroken oorlog het onmogelijk maakte, die uit het moederland te bekomen.

De bedoelde vreemdeling was de Britsche natuurkundige Dr. Thomas Horsfield, die in 1802 uit Noord-Amerika naar Java kwam tot voortzetting zijner mineralogische en botanische onderzoekingen. Eene goede faam was hem reeds vooruitgegaan, zoodat men zijne vestiging op Java als eene groote aanwinst beschouwde en hem spoedig tot lid des Genootschaps verkoos. Hij deed nu van tijd tot tijd mededeeling van zijne botanische ontdekkingen in de Bataviasche Ommelanden, en bood tevens een plan aan voor zijne volgende studiën, zoo het Genootschap en de Hooge Regering hem ondersteunen wilden. Hij wenschte zich namelijk vooral met het onderzoek naar de geneeskracht der Javasche planten bezig te houden, - een voorstel waarvan het Genootschap terstond het gewigt besefte, met dat gevolg, dat het Dr. Horsfield dringend bij de hooge regering aanbeval. De uitkomst was, dat hem eene vrije woning en lokaal voor zijne studiën nevens eene vrij aanzienlijke bezolding werden toegelegd, terwijl hem tevens voor elke proefhoudende ontdekking eene bijzondere belooning beloofd werd. Dit bewijs van belangstelling in de wetenschap verdient bij de hagchelijke omstandigheden, waarin de kolonie zich toen bevond, hoog gewaardeerd te worden.

Horsfield doorreisde nu, behalve de omstreken van Batavia, ook Buitenzorg, de Preanger-regentschappen, Cheribon en de geheele Noordkust van Java. De regering droeg zorg, dat hij zijne nasporingen ongehinderd kon voortzetten, en voegde hem zelfs een teekenaar toe uit de Marine-school te Samarang. Het Genootschap ontving nu van Horsfield van tijd tot tijd mededeelingen, die evenwel vooreerst ongedrukt moesten blijven rusten. Hij vond echter het veld van onderzoek zóó ruim en uitlokkend, dat hij weldra zijn plan tot het opstellen eener volledige ‘Flora Javana’ uitstrekte, met welk oogmerk hij zich ten laatste te Soerakarta vestigde. Met zijne botanische nasporingen verbond hij ook geologische en mineralogische, en liet in

het algemeen niets onopgemerkt, wat hem voor de kennis der natuurlijke gesteldheid van dit eiland eenige waarde scheen te bezitten.

In dezen toestand bevond zich het Bataviaasch Genootschap, toen in September 1811 Nederlandsch Indië aan het Britsch gezag onderworpen en Sir Thomas Stamford Raffles tot Luitenant-Gouverneur van Java en onderhoorigheden aangesteld werd.

II.

'They order this matter better in Bengal.' De Asiatic Society van Calcutta, de stichting van den beroemden Sir William Jones, ofschoon vijf jaren jonger dan het Bataviaasch Genootschap, had voor de kennis van Indië geheel andere vruchten gedragen, wel ten deele aan gunstiger omstandigheden, maar toch ook voor een deel aan beter inzigten, juister omschreven werkkring en vrijer inrigting verschuldigd. De nieuwe Luitenant-Gouverneur van Java en onderhoorigheden, zelf een warm vriend der letteren en wetenschappen, en geheel doordrongen van de noodzakelijkheid, om de Oostersche volken door en door te kennen, zou men ze naar behooren besturen, wenschte in het hem toevertrouwde gebied, te zeer van Calcutta verwijderd om er een tak der Asiatic Society te vestigen, naar haar model eene onafhankelijke instelling tot bevordering der wetenschap te stichten, en besloot te dien einde het reeds op Java voorhanden Genootschap uit zijn staat van verval en kwijning op te heffen. De dirigerende leden, zonder twijfel van zijnen wensch onderrigt[1], kwamen hem

1 Dit blijkt uit een schrijven van Raffles aan Marsden van 12 Jan. 1813, 'Memoir of Raffles,' p. 206: 'In my last letter I apprised you of the general state of the Batavian Society of Arts and Sciences, and of *my exertions to revive it*. You will now learn with pleasure that this Society is once more in full vigour. The former regulations were by no means calculated to keep alive a spirit of enquiry or research; on the contrary, they seemed to shut the door against every thing new, as an innovation; and it therefore became necessary to remould the constitution. With the celebrated Radermacher the Society seems to have lived and died; at least, it has been nearly in a torpid state ever since. The lethargy, with which all the members seemed to be oppressed, *when I first started the subject*, gave me but little hope of success, and the jealousy, with which they were apt to look upon *my interference*, at first discouraged me; but a more liberal spirit has at last prevailed, and, I trust, will soon pervade the whole body. The new regulations are simple, and, I think, you will approve of them on a consideration of how much has been effected against prejudice and colonial notions, which, I am sorry to say, are miserably contracted.'

met hunne aanbiedingen te gemoet. De belangstelling, die hij al dadelijk jegens de studiën van den heer Horsfield had aan den dag gelegd, noopte hen den Luitenant-Gouverneur den titel van Protector des Genootschaps op te dragen, en Raffles bewees dadelijk door feiten, dat hij daarin iets meer zag dan een compliment. Hij stond aan het Genootschap toe, van de drukpers des Gouvernements vrij en kosteloos gebruik te maken; wees in een der best gelegen deelen van Batavia een aanzienlijk en geschikt lokaal aan, waarin het vergaderen en zijne verzameling van boeken, oudheden en naturaliën bewaren zou; en verrijkte de boekverzameling met al die werken uit de Bibliotheek des Gouvernements, welke van eenig nut voor het Genootschap konden geacht worden. Onderscheidene geletterde en kundige Engelschen, die Raffles naar Java gevolgd waren, vermeerderden het getal der leden. De bepalingen van 1802, minder voor den tegenwoordigen toestand des Genootschaps geschikt, werden ter zijde gelegd, en men maakte een plan tot eene geheele reorganisatie, grootendeels gelijkvormig aan de inrigting der Bengaalsche Asiatic Society. Bij de omschrijving van het doel des Genootschaps werd, wel is waar, met het oog op de vroegere statuten, het *algemeen nut* vooropgezet; maar men liet er dadelijk op volgen, dat zijne plaatselijke betrekking het meer eigenaardig bestemde om zich te wijden aan de kennis van de natuur en van de bevolking der Indische gewesten, met hare talen, oudheden, zeden en gewoonten, alsmede aan de bevordering van den landbouw en alles wat de welvaart der kolonie kon schragen. Voor ieder die zich daartoe geneigd betoonde, en die als een man van eer en een vriend der wetenschappen bekend stond, werd het lidmaatschap toegankelijk gemaakt, mits hij, door een der leden voorgesteld, in de eerstvolgende vergadering twee derden der stemmen van de aanwezigen verwierf. De jaarlijksche bijdrage werd op een minimum van 10 spaansche matten, het entreegeld op gelijke

som gesteld. De fondsen zouden strekken tot voldoening der huishoudelijke uitgaven, en verder tot aankoop van boeken, physische instrumenten en wat verder noodig mogt bevonden worden. Alle beminnaars der wetenschappen werden uitgenoodigd de verzamelingen des Genootschaps met hunne geschenken te verrijken en de voortbrengselen van hunnen geest aan zijne beoordeeling te onderwerpen. De maandelijks, of zoo dikwerf door de leden zelven bepaald zou worden, te houden vergaderingen, zouden steeds zooveel mogelijk door al de leden worden bijgewoond, terwijl jaarlijks in de eerste vergadering een President, een Vice-president en twee Secretarissen, waarvan een de Engelsche taal moest magtig zijn, uit het midden der leden zouden gekozen worden. Dit bestuur zou met nog vijf leden tevens een Committé vormen tot onderzoek en beoordeeling van alle verhandelingen, memoriën en berigten bij het Genootschap ingekomen. Een ander Committé van vier leden werd met het toezigt op de bibliotheek en de verschillende kabinetten belast, en zou aan ieder lid en iederen door een lid verzelden vreemdeling daartoe op twee dagen in de week vrijen toegang verleenen. Eindelijk werd besloten, dat de Verhandelingen des Genootschaps jaarlijks, of zoo dikwijls de voorhanden stof zou toelaten, met een deel zouden vervolgd worden.

Nadat zich het Genootschap op deze nieuwe grondslagen gevestigd had, werd op de eerste Vergadering besloten, den Luitenant-Gouverneur zelven tot aanvaarding van het praesidium uit te noodigen. Waarschijnlijk was men vooruit wel verzekerd, dat dit aanbod niet ongevallig zou zijn. En toen Raffles den post had aanvaard, werd op zijne aanmoediging een adres opgesteld, waarbij het protectoraat aan den Britschen Gouverneur-Generaal, graaf Minto, werd opgedragen. Ook deze bede vond gunstige verhooring en het Genootschap ging nu de toekomst onder de beste auspicia te gemoet. Ofschoon het aantal leden in 1814 uit slechts 79 gewone en vijf honoraire en corresponderende bestond, telde men daaronder menigen naam, die op het veld van letteren en wetenschappen een onvergankelijken roem heeft ingeoogst. De beroemde H.W. Muntinghe was met het onder-voorzitterschap bekleed, terwijl de Heeren J.T. Ross, honorair Hoogleeraar, en J. Dupuy, die den, kort na de vernieuwing des Genootschaps overleden Britschen geneeskundige D^{r}. Hunter, Superintending Surgeon bij de expe-

ditie naar Java, was opgevolgd, als Secretarissen werkzaam waren. ‘De Voorzitter,’ zegt de Heer van Hoëvell, in zijn Geschiedkundig overzigt der beoefening van kunsten en wetenschappen in Nederl. Indië, ‘hield zelf in de vergaderingen verhandelingen en redevoeringen, die van zijne uitstekende bekwaamheid getuigden. Daarvan was tot dusverre nog geen voorbeeld geweest, dat het hoofd des bestuurs het niet beneden zich achtte, in eigen persoon letterkundige mededeelingen te doen. Onbegrijpelijk was dan ook de invloed, dien dit op de andere leden des Genootschaps uitoefende: allen wilden iets toebrengen tot den opbouw van het geheel, ieder rekende het zijn pligt ten minste daaraan zijne krachten te beproeven; en zoo was de aloude geest van werkzaamheid weder onder de Nederlanders in Indië ontwaakt, opgewekt en aangespoord door het voorbeeld van vreemdelingen, met wie zij een edelen wedstrijd in het rijk der wetenschappen begonnen.’ In dat tijdvak is dan ook de grond gelegd voor den roem, dien het Bataviaasch Genootschap sedert in de geheele geletterde wereld genoten heeft.

Wij zullen thans een blik werpen op het zevende en achtste deel der Verhandelingen, die, in het tijdvak der Britsche tusschenregering, in 1814 en 1816 in het licht verschenen, en daardoor tevens de nieuwe rigting des Genootschaps, en de leden, die zich het meest onderscheidden, nader leeren kennen.

Beide deelen werden geopend met eene rede van den Voorzitter zelven. De eerste werd uitgesproken in de zitting van den 13^{den} April 1814, den 35sten verjaardag der instelling. Zij begint met een overzigt harer vroegere lotgevallen en werkzaamheden, geeft daarna een kort verslag van den inhoud des zevenden deels der Verhandelingen, welks aanstaande verschijning zij aankondigt, en schetst dan in groote trekken de taak, die het Genootschap verder zou te vervullen hebben. Hierbij wijst zij al dadelijk op het groote gewigt der tot dusverre zoo onbegrijpelijk verwaarloosde Javaansche taal: ‘The first point which it appears to me essential to notice with regard to our future proceedings, is the necessity of encouraging and attaining a more general knowledge of the Javanese language. Hitherto the communication with inhabitants of the country has been chiefly through illiterate interpreters, or, when

direct, through the medium of a barbarous dialect of Malay, confounded and confused by the introduction of Portuguese and Dutch. Without a thorough knowledge of this language, it is impossible to form any accurate idea of the modes of thinking or acting among the people of this country. Much valuable information may be expected to be found in their books, and when they are more generally known, an attempt may be made to develope the early history of the island, which, with the exception of some leading facts, remains, anterior to the introduction of Mahomedanism, involved in obscurity and fable.' Daarop schetst de Heer Raffles wat hij reeds voor de geschiedenis, taal en oudheden van Java verzameld had, en wat hij in deze vakken inzonderheid van den ijver en de kunde van Luitenant-Kolonel Mackenzie verwachtte. Hij wijst vervolgens, wat dat eiland betreft, op de natuurkundige studiën van den Heer Horsfield, die, schoon tijdelijk tot een onderzoek der tinmijnen naar Banka gezonden, weldra naar Java zou terugkeeren; op de verzameling van inlandsche wetten en instellingen vóór de invoering van den Islam, door den Heer Muntinghe aangevangen, en op de diensten die het Genootschap voor de uitbreiding der kennis van Java van de Heeren Ross, Engelhard, P.T. Couperus, van Naersen en anderen mogt verwachten; en oppert daarbij het plan om eene lijst van desiderata te vormen, om de aandacht te vestigen op al die punten, waarin de kennis van dat eiland nog te wenschen overig liet. 'The members of the Society,' dus gaat hij voort, 'must have been forcibly struck with the rapid progress made by the Asiatic Society in Calcutta; an institution of recent date, compared with that established at Batavia; and however much the decline of the latter may be attributed to the political circumstances already stated, I am inclined to think that its decay may in some degree have been accelerated by the nature of its constitution. A very essential change has lately been effected, and the regulations of the Batavian Society have been new modelled, nearly on the same principles as those of the Asiatic Society in Bengal. Although, therefore, we may not at the present moment boast of so many eminent literary characters, as are to be found among the members of that Society, it is but fair to flatter ourselves with the expectation that, under the fortunate change of circumstances

which have taken place, with regard to this island, and the new organisation of the Society, our exertions may tend considerably to a better knowledge of this part of the world, and the general advancement of Literature and Science.'

Het overige dezer rede is gewijd aan een meesterlijk overzigt van het weinige, dat aangaande de overige eilanden van den Indischen Archipel bekend was, en het verbazend ruime veld, dat vooral ook hier nog voor de werkzaamheden des Genootschaps openlag. De kennis van Sumatra had kort te voren eene groote schrede voorwaarts gedaan door het beroemde werk van den Heer Marsden, maar in de bijzonderheden bleef nog veel te onderzoeken over, waarvoor de nieuwe betrekkingen des bestuurs tot Palembang de gelegenheid openden. Banka, nooit te voren door een Europeaan onderzocht, zou weldra door D^{r}. Horsfield naauwkeurig worden beschreven. Bali verdiende als het toevlugtsoord van de overal elders verdreven godsdienst, letteren en kunsten der Hindoesche kolonisten bijzondere aandacht. Borneo, 'hitherto a blank on the chart of the world,' lokte het onderzoek uit door zijne uitgestrektheid, zijnen natuurlijken rijkdom, zijne merkwaardige bevolking; terwijl de nieuwe Resident van Banjer-massin, Alexander Hare, reeds vele belangrijke berigten verzameld had. Even belangrijke diensten mogten van Kapitein Phillips, den nieuwen Resident van Makasser, verwacht worden voor de kennis van het nog zoo weinig onderzochte Celebes, terwijl werkelijk reeds een rijke woordenlijst der Makassaarsche taal door hem aan het Genootschap was overgezonden. De Moluksche Archipel, wat de voortbrengselen van dieren- en plantenrijk betreft misschien het best bekend gedeelte der Indische eilanden, bevatte toch nog een uitgestrekt, en slechts voor een deel ontgonnen, veld voor ethnologisch onderzoek. Nieuw-Guinea, Nieuw-Holland en de verdere eilanden der Zuidzee zouden welligt later in de nasporingen des Genootschaps kunnen deelen, waartoe de Heer Raffles het aanknoopen van betrekkingen met de Europesche kolonisten in het zuiderdeel van Nieuw-Holland aanbeval. Voor de kennis van het noordelijkst deel des Indischen Archipels, de Soeloe-eilanden, Magindanao en de Philippijnen, wachtte hij, na de berigten van Dalrymple, Margarette en anderen, nog veel nut van eene geregelde wisseling van denkbeelden tusschen het Genootschap en soortgelijke in-

stellingen te Manilla. Japan zou zich voor de blikken des Genootschaps ontsluiten, ten gevolge der zending van D^{r}. Ainslie derwaarts. De geheele rede wordt besloten met een woord van dank aan het Genootschap voor zijne nuttige onderneming eener nieuwe uitgave van de Heilige Schrift in het Maleisch, waarin de Luitenant-Gouverneur de warmste belangstelling betuigde.

De tweede rede van den Heer Raffles, die het VIII^{ste} Deel der Verhandelingen opent en den 11^{den} September 1815 werd uitgesproken, begint met eene warme hulde aan Lord Minto, den Protector des Genootschaps, die in het vorige jaar, weinige weken na zijne terugkomst in Engeland, overleden was. Na deze inleiding geeft zij een uitvoerig verslag van de wetenschappelijke onderzoekingen, die in verschillende deelen van den Archipel, of op last van het Genootschap hadden plaats gehad, of althans zijne kennisneming verdienden. Eene schets van het eiland Banka, volgens de mededeelingen van D^{r}. Horsfield, wordt gevolgd door de vermelding der ontdekkingen van Alexander Hare en anderen op Borneo, en door eene korte beschrijving van Celebes, volgens de nieuwst ontvangen berigten. Maar vooral staat de redenaar bij Java stil, om achtervolgens de natuurkundige nasporingen van Dr. Horsfield, de oudheidkundige van kapitein Baker, de taal- en letterkundige van den Heer Trout en anderen, en zijn eigen bezoek aan de bevolking van het Tengger-gebergte, gedurende eene reis in het oostelijk gedeelte van Java, te bespreken. Op dezelfde reis had een ongeval den Heer Raffles op de stranden van Bali geworpen, hetgeen hem aanleiding geeft om eene wat breedere schets van dat belangrijk eiland in te vlechten. Aan dit alles verbindt hij belangrijke beschouwingen van den oorsprong der bevolking van den Archipel en de aloude geschiedenis van Java, waarbij menig nieuw gezigtspunt voor het onderzoek geopend wordt. De zending van Dr. Ainslie naar Japan, die de naauwkeurigheid der berigten van Kaempfer in alle opzigten bevestigd had, is het onderwerp van het laatste deel dezer belangrijke en uitvoerige rede, die, wel verre van politieke aangelegenheden angstvallig te vermijden, ook in dit opzigt de zienswijze van den Luitenant-Gouverneur vaak openlijk aan den dag legt, en eindigt met den wensch, ‘that no withering policy may blast the fair fruits of that spirit of research, which has gone

forth from this Hall, nor continue under any circumstances, to shut out one half of the world from the intelligence which the other half may possess.'

Deze beide redevoeringen geven een hoogst gunstig denkbeeld van de letterkundige bekwaamheden van den Luitenant-Gouverneur, van den verlichten geest van onderzoek die al zijne handelingen bestuurde, van den echt wetenschappelijken zin dien hij te midden der staatszorgen had weten te bewaren. Wij leeren er den man reeds door kennen en waarderen, die later, door de uitgave zijner 'History of Java', alleen meer voor de kennis van dat eiland geleverd heeft, dan alle vroegere geslachten te zamen, - een werk, zoo als het te regt door Crawfurd beschreven wordt, 'which, although hastily written, is replete with valuable information, and a lasting monument of his industry, the more meritorious, when it is considered, that the materials for it were collected amidst the distractions of a most stirring and busy administration'[1].

Het achtste deel der verhandelingen dankt ook nog aan de bemoeijingen van Raffles de mededeeling van twee in Romeinsche karakters overgeschreven Kawi-inscriptiën en van een belangrijk verhaal aangaande de uitwerkselen der uitbarsting van den Tamboro op Sumbawa, in April 1815, op zijn last uit de berigten van de verschillende residenten opgemaakt.

Onder de overige bijdragen, die het VII^{de} en VIII^{ste} deel uitmaken, bekleeden die van Dr. Horsfield de eerste plaats. Die vóór het Engelsch tusschenbestuur geschreven, zijn gesteld in de Hollandsche taal, welke zich die achtenswaardige geleerde had eigen gemaakt, en waarin het thans, op zijn meer dan 80jarigen maar nog krachtigen ouderdom, nog zijn lust is zich met Hollandsche natuurkundigen, in eene soms vrij levendige correspondentie, over den voortgang der kennis van de natuur des Indischen Archipels te onderhouden. De bedoelde stukken, allen in het zevende deel geplaatst, dragen de volgende titels: Scheikundige ontleding van een vulkanisch zand en ijzererts, Over de rivier van Solo, in een brief aan Dirigerende leden van 31 Maart 1806, Reis naar de oosterstreken van Java, in eene memorie van 28 Febr. 1807, Beknopte beschrijving van het Crinum Asiaticum, Beschrijving van den Gatip-boom, Scheikundige ontleding

1 Crawfurd, Descriptive Dictionary of the Indian Islands, art. *Raffles*.

der vruchten van den Rarak-boom, en Berigt van eene met vaste-lucht bezwangerde bronwel, in het regentschap Parakan-Moentjan. Een later opstel in de Engelsche taal, t.w. an Essay on the Oopas or poison-tree of Java, was door den Heer Horsfield bij den Lt.-Gouverneur ingediend en door dezen aan het Genootschap medegedeeld.

In het VIII^{ste} deel komen de volgende uitvoeriger opstellen van Dr. Horsfield voor: Short account of the medical plants of Java, On the mineralogy of Java Essay I, en Essay on the Geography, Mineralogy and Botany of the Western portion of the territory of the native princes of Java. De Heer Horsfield bleef ook na de teruggave van Java aan het Nederlandsch bestuur op dat eiland: daar zijne roeping zich tot de wetenschap bepaalde, beschouwde hij zich als onzijdig bij alle staatkundige gebeurtenissen. De Baron v.d. Capellen had zich reeds jegens de Britsche Commissarissen, die na de overgave nog ter vereffening van eenige zaken waren achtergebleven, verbonden om zijne wetenschappelijke onderzoekingen ongehinderd te doen voortgaan, en hield daarin woord. Horsfield verliet Java in 1818, eene fraaije verzameling van natuurlijke voorwerpen, vooral van planten, met zich voerende, bezocht nog Benkoelen en Padang en keerde in 1819 in Europa terug. Hij vereerde een aantal belangrijke voorwerpen aan het Museum der O.I. Compagnie te Londen, schreef onderscheiden opstellen in de Linnaean Transactions en gaf twee grootere, op zich zelf staande werken in het licht, t.w. Zoölogical researches in Java and the neighbouring Islands (6 deelen in quarto, 1821-3) en Plantae Javanicae rariores descriptae, iconibus illustratae, quas in insula Java, anno 1802-18, legit et illustravit Th. Horsfield (4 stukken in folio, 1838-51). Het plan eener volledige Flora Javana kwam echter nimmer tot uitvoering; het verblijdt ons, dat de geleerde vreemdeling die taak aan een nog geleerder landgenoot heeft overgelaten, die op dit oogenblik bezig is haar op de treffelijkste wijze te volvoeren. Horsfields Report on Banca werd eerst in 1848 in Dr. Logans Journal of the Indian Archipelago gedrukt, en daaruit, met weglating van de laatste geheel verouderde afdeeling over de tinmijnen, vertaald en met vele aanteekeningen door den schrijver van dit opstel, in de Jaargangen 1850-52 van het Tijdschrift voor Ned. Indië medegedeeld.

Kort na de verovering van Java, werd de Britsche genie-

officier, Luitenant-Kolonel C. Mackenzie, Surveyor-General on the Madras establishment, naar dat eiland gezonden, om het uit een krijgskundig gezigtspunt in oogenschouw te nemen en voor de middelen van verdediging te zorgen. Deze officier, die zich reeds in Hindostan met historische en archaeologische nasporingen had bezig gehouden, wist thans ook de togten, die hij ambtshalve over geheel Java had uit te strekken, aan zijne wetenschappelijke nasporingen dienstbaar te maken. Men is hem de eerste mededeeling van eenige beteekenis over de zoo belangrijke overblijfselen van Hindoesche tempels op Java verschuldigd, bevat in zijn Narrative of a Journey to examine the remains of an ancient city and temples at Brambana in Java, opgenomen in het VII^{de} deel van de Verhandelingen des Genootschaps, onder welks leden hij zich had doen opnemen. De gravures der teekeningen en platte gronden, bij dit opstel behoorende, konden echter bij gebrek aan de noodige middelen niet geleverd worden, en de Heer Mackenzie, naar elders geroepen, zag zich zelfs genoodzaakt zijn opstel in handen des Genootschaps achter te laten, zonder dat hij het vooraf behoorlijk had kunnen herzien. Intusschen werden de door hem aangevangen archaeologische onderzoekingen ijverig voortgezet door Kapitein Baker, die echter de verkregen resultaten niet in de werken van het Genootschap, maar onmiddellijk aan den Lt.-Gouverneur heeft medegedeeld, welke daarvan later voor zijne History of Java heeft gebruik gemaakt.

Het laatste stuk in het zevende deel was de ‘Sketch of Borneo’ van den beroemden John Leyden. Deze Schotsche boerenzoon uit de vallei van Teviot, die hij in zijn gedicht ‘Scenes of infancy’ zoo aandoenlijk bezong, de boezemvriend der jeugd van Sir Walter Scott, was in 1803 door zijn brandenden dorst naar kennis naar Indië gedreven, en had in 1805, tijdens eene reis naar Poelo-Pinang, tot herstel zijner gezondheid ondernomen, vriendschap met Raffles gesloten, en zich met al de kracht van zijn voortvarenden en veelomvattenden geest op de studie der Maleische en verwante talen geworpen, wat hem ook tot een bezoek van Malakka en verschillende deelen van Sumatra noopte. Naar Calcutta wedergekeerd, vond hij in Lord Minto, nabij wiens landgoed zijne geboorteplaats gelegen was, een magtigen beschermer. In April 1811 kwam hij andermaal

in zijn gevolg, naar Poelo-Pinang, toen de expeditie naar Java werd voorbereid. Vandaar vertrok hij naar Malakka en zeilde vervolgens met de expeditie naar Java. Zijne Schets van Borneo schreef hij gedurende den overtogt, maar naauwelijks had hij den voet op Java gezet, of hij werd het slagtoffer der Bataviasche koorts, aan welker besmetting hij zich in zijnen ijver voor wetenschappelijke nasporingen onvoorzigtiglijk had blootgesteld, en die hem den 28sten Augustus 1811, in 36jarigen leeftijd, ten grave sleepte. Ofschoon hij dus nimmer lid van het Bataviaasch Genootschap was, wilde toch de Lt.-Gouverneur de werken dier instelling met zijn nagelaten opstel versieren. Hoewel slechts vlugtig zaamgesteld en in vele punten onvolledig, was het inderdaad verreweg het beste, wat tot op dien tijd over Borneo geschreven was. Leydens overige werken, die tot den Indischen Archipel in betrekking staan, zijn ‘a comparative vocabulary of the Barma, Malayu und Thaï languages,’ gedrukt te Serampore in 1810, ‘an Essay on the languages and literature of the Indo-Chinese nations’ in het X^{de} deel der Asiatic researches, en eene vertaling der Sedjara Melajoe, in 1821 door Raffles, onder den titel van ‘Malay annals’ in het licht gegeven. Te regt zegt intusschen Crawfurd van dit buitengewoon genie: ‘Leyden's oriental erudition, more particularly as relating to Malayan literature, was more multifarious and surprising than accurate, as might reasonably be expected from the number and rapidity of his acquisitions’[1].

Ook de beroemde schrijver van de History of the Indian Archipelago, J. Crawfurd, tijdens het Britsch tusschenbestuur resident van Djokjokarta, komt onder de leden van het Genootschap en de medearbeiders aan de Verhandelingen voor. Het achtste deel bevat een opschrift in de Kawi-taal door den Sultan van Sumanap in nieuw Javaansch, en daaruit door den Heer Crawfurd in het Engelsch overgebragt. Dit is dus de eersteling dier veelomvattende historische, linguistische en natuurkundige studiën, die, na een schier zesjarig verblijf op Java, door eene zending naar Bali en Celebes afgewisseld, in het zoo evengenoemde, in 1820 ver-

1 Crawfurd, Descriptive Dictionary, art. *Leyden*. Eene uitvoerige Biographie van Dr. Leyden, van de hand van den Heer van Hoëvell, komt voor in T.v.N.I., Jaarg. IX (1847), Dl. III, bl. 43-106.

schenen werk, rijke vruchten begonnen af te werpen. Sedert zette Crawfurd zijne studiën zoowel in Europa, als gedurende een nieuw zevenjarig verblijf in Indië, deels als afgezant in Siam en Cochin-China, deels als resident te Singapoera, onafgebroken voort, en verraste, na een lang stilzwijgen, de geletterde wereld in 1852 door ziin ‘Grammar and Dictionary of the Malay language,’ in twee deelen, en in 1856 door zijn ‘Descriptive Dictionary of the Indian Islands,’ die, schoon beiden veel volledіger hadden kunnen zijn, zoo de schrijver beter met de Nederlandsche literatuur over Indië ware bekend geweest, toch onder de nuttigste en verdienstelijkste geschriften over den Indischen Archipel mogen gerekend worden.

Bij den glans van het gesternte, door Raffles met zijne letterkundige vrienden, Horsfield, Mackenzie, Leyden, Crawfurd en anderen, gevormd, moesten de flaauwe vonkjes der Nederlandsche wetenschap, die reeds in de voorafgegane jaren zoo weinig licht hadden kunnen geven, geheel verbleeken. De beide onder het Britsch tusschenbestuur verschenen deelen der Verhandelingen bevatten, behalve enkele reeds genoemde opstellen van vroegeren datum, geene noemenswaardige bijdragen van Nederlandschen oorsprong. Had de Engelsche heerschappij in Indië een langeren duur gehad, dan zou vermoedelijk die verhouding gebleven, ja allengs voor de Nederlanders nog ongunstiger geworden zijn: meer en meer bekwame en onderzoeklievende Britten zouden uit Bengalen naar Java zijn overgekomen, terwijl het Nederlandsch element, geene versterking ontvangende, meer en meer teruggedrongen en eindelijk welligt geheel weggesmolten zijn zou. Er was eene nieuwe staatkundige omkeering noodig, om in het Bataviaasch Genootschap de Nederlandsche taal en wetenschap weder ten troon te heffen, en tevens aan de Nederlandsche geleerden gelegenheid te geven om te toonen, dat zij zich het voorbeeld der vreemdelingen hadden weten ten nutte te maken.

Toen het VIII^{ste} deel der Verhandelingen, wegens meer dan gewone drukte bij 's Gouvernements pers, en wegens gebrek aan de vereischte soort van drukpapier, later dan verwacht was in het licht verscheen, was de Heer Raffles reeds door Lord Hastings van Java teruggeroepen en sedert den 12^{den} Maart 1816 door John Fendall vervangen, wiens eenige taak schier was, de voormalige bezittingen der Hollandsche O.I. Compagnie in den Archipel aan de Ne-

derlandsche Commissarissen over te geven. Vier dagen na de overdragt des bestuurs boden de leden van het Bataviaasch Genootschap aan den afgetreden Lt.-Gouverneur een adres aan, waarbij zij hem hunne warme dankbaarheid betuigden voor alles, wat hij voor die instelling gedaan had, en vrijheid verzochten om zich, door tusschenkomst van hunnen zaakgelastigde te Londen, dadelijk na zijne aankomst in Europa, zijn borstbeeld te doen vervaardigen, opdat het ter duurzame gedachtenis in hunne vergaderzaal mogt prijken. Raffles beantwoordde dit adres met de hartelijkste betuiging van genegenheid en met de uitdrukking der vurigste wenschen voor den bloei der instelling, gelijk hij reeds vroeger in zijne afscheidsrede, bij het nederleggen zijner presidiale waardigheid, gedaan had. Hij had kort te voren nog een aanzienlijk geschenk van oudheden, handschriften en boeken aan het Genootschap vereerd, en daar er nog toereikende stof voor een negende deel der Verhandelingen voorhanden was, welks uitgave op Java welligt vooreerst aan groote moeijelijkheden zou onderhevig zijn, had hij op zich genomen die stukken mede naar Europa te nemen en daar voor de uitgave te zorgen. De Engelsche geleerden, die voor een korten tijd zooveel luister aan Java hadden bijgezet, verlieten nu mede dit eiland, met uitzondering van Horsfield. De belofte van Raffles omtrent het IX^{de} deel der Verhandelingen werd nimmer vervuld, en toch werden - wat nog erger was - de hem toevertrouwde stukken nimmer door hem aan de Directie teruggezonden. Ofschoon de wraak wat klein schijnt voor zulk een man, is het toch te vreezen, dat zijne misnoegdheid over de teruggave van Java aan de Nederlanders als de oorzaak van dat onverantwoordelijk verzuim moet beschouwd worden. Intusschen hadden de overgebleven leden, op zijne belofte vertrouwende, en in den nieuwen politieken stand niet dadelijk den weg van het Genootschap wetende te bepalen, niets beters te doen geweten dan in die kwaliteit weder in te dommelen en eenige jaren voort te slapen. Hoe zij ten laatste in 1821 ook uit dien slaap weder ontwaakten, zal ik in een volgend artikel verhalen.

P.J. VETH.

Emancipatie en Evangelie.[1]

De Philanthrophie is een wettig kind der Christelijke Kerk, een kind, waarop de moeder met regt trotsch is, en waarvan zij veel genoegen heeft. Maar wie beleeft enkel vreugde aan zijne kinderen! Naarmate zij schoener aanleg hebben en vuriger van geest zijn, kost het doorgaans meer moeite en zorg om hen te leiden. Dit ondervond de Kerk ook, bij het opwassen van deze rijk begaafde en beminnelijke dochter. Zoolang het meisje klein was, ging alles naar wensch. In de tijden van diep zedelijk verval, welke de ontbinding van het Romeinsche Keizerrijk voorafgingen en volgden, in de woeste middeleeuwen, en onder de hevige schokken die het tijdperk der Hervorming kenmerken, gevoelde het lieve kind behoefte aan bescherming, en ontving haar dankbaar van hare moeder. Maar toen het grooter werd en tegen het midden der vorige eeuw in aanraking kwam met Engelsche vrijdenkers en Duitsche wijsgeeren en Fransche Encyclopaedisten, was het wat al te gereed om naar de vleitaal dier beroemde mannen te hooren, welke hare schoonheid prezen en haar de heerlijkste toekomst beloofden. In het gezelschap dier geestige aanbidders begon de jeugdige schoone zich over hare moeder, als eene stijve en ouderwetsche vrouw, te schamen, en door hen verblind, vergat zij zich eindelijk te Parijs zóó ver, dat zij haar de deur uitwierp om zelve de huishouding met behulp harer vrienden op te houden, en, naar zij meende, oneindig beter in te rigten.

Het is niet noodig de treurige uitersten te vermelden, waartoe de verdoolde toen verviel; wij weten, dat hare

1 De Redactie acht den inhoud van dit stuk te belangrijk, en de daarin gegevene wenken tè behartigenswaard, dan dat zij niet tot de plaatsing besloten heeft, hoewel menige beschouwing lijnregt met hare genoegzaam bekende rigting in strijd is.

betere natuur weldra bovenkwam, en haar met hare boelen deed breken, dat zij toen zelve hare moeder weder eene plaats in huis aanbood en dringend hare hulp inriep om de verloopene zaken te herstellen. Wij duiden het der moeder geenszins ten kwade, dat zij als eene ware moeder gereed was om te vergeven en te vergeten; hierdoor kwam zij verdere uitspattingen voor. Maar wij gelooven, dat zij tegenover hare dochter, die nu eenmaal getoond had dat de zucht naar zelfverheffing en onafhankelijkheid haar niet vreemd was, wat meer had moeten toezien, of zij voortaan van haar kind de eer zou ontvangen, waarop zij regtmatige aanspraak heeft. Hierin was zij wat zorgeloos, en wij kunnen dit niet prijzen. Het is ergerlijk, wanneer moeder en dochter twisten, maar het is laf en aanstootelijk, wanneer de moeder niet beter weet te doen, dan de schoonheid harer dochter te bewonderen, en de eigenliefde van deze te vleijen. Dit wordt thans vertoond. De Philanthropie neemt trotsch hare plaats in ‘nevens,’ zoo niet ‘boven’ de Christelijke Kerk, en het is niet zeldzaam hare aanbidders te hooren spreken, alsof de eenige verdienste der Kerk ware, aan dit wonderkind het leven te hebben geschonken, en alsof zij alleen nog eenigen tijd te dragen ware, omdat hare gevierde dochter op dit oogenblik den steun van haren invloed op het volk nog niet geheel kan missen. Dergelijke grootspraak hindert op zichzelve weinig, maar het hindert wèl, wanneer de Kerk zich zulk eene twijfelachtige lofspraak laat aanleunen. De Kerk gooit zichzelve weg, als zij vergeet, dat zij de oudste en de eerste, - de moeder is. Wanneer zij, in plaats van den toon te geven, zich laat gebruiken, en volgt en medeloopt, dan is zij in groot gevaar van zich te verloopen.

Men achte dat gevaar niet gering. De Philanthropie is een wettig kind der Christelijke Kerk, maar een kind bij de geloovige moeder verwekt door eenen heidenschen vader, en niet alle kinderen uit zulk een huwelijk gesproten zijn geloovig als Timotheus. De Philanthropie verraadt hare verwantschap aan het heidensche humanisme in menigen trek van haar gelaat, en zij zal het juist daaraan wel te danken hebben, dat hare schoonheid dikwijls in den smaak valt ook van hen, die met hare Christelijke moeder al bijzonder weinig op hebben. Menige eigenaardigheid van haar karakter laat zich uit die afkomst verklaren, en die eigen-

aardigheden komen vooral thans uit, nu zij zich meer onafhankelijk begint te bewegen, en hare gevoelens vrij en luid durft uitspreken. Er is weinig scherpzinnigheid toe noodig om ze op te merken in hare begeerte naar groote dingen, in hare neiging om liever wonderboonen te planten, dan mosterdzaad te zaaijen, om meer te haasten dan te verbeiden, - in één woord in hare zucht om meer schepper dan schepsel te zijn. Zij wil alles regelen en beter maken: de wereld eigenlijk eens op orde brengen. Armen te bedeelen en diakoniën in stand te houden, is veel te alledaagsch: de armoede moet bestreden worden, men zal hare bronnen stoppen en verwondert zich intusschen zeer naïf, dat men op eene zoo eenvoudige zaak niet vroeger gedacht heeft. De weezen van eerzame burgers op te voeden: wie houdt zich met zulk eenvoudig werk meer bezig! de erfmakingen aan gestichten daarvoor bestemd, behooren, even als de deftige weesvaders, tot eenen vroegeren tijd; thans vangt men havelooze straatjongens op, trekt zich vagebonden en jeugdige misdadigers aan, daalt af in de holen der ontucht en brengt gevallenen te regt; dàt is wat anders, daarop kan men wijzen, daarover kan men openbare vergaderingen houden, daar is gang in en leven! Heeft men het steeds - en niet op geheel verwerpelijke gronden, - voor een eersten regel in de Christelijke liefdadigheid gehouden, dat de linkerhand niet weten mag wat de regter doet, ook hiermede neemt de Philanthropie het zoo naauw niet: zij mag wel eenige vertooning. Men vereenigt zich, en trompet voor elkander. In plaats van het zwijgende kerkzakje: de lange lijst met letters, waartusschen gemakkelijk namen gelezen worden. Men rigt loterijen op, door aanzienlijke vrouwen bestuurd; wie op de hoogte van zijn tijd staat, geeft natuurlijk liever in zulke handen, dan op de schaal van burgerlijke diakenen. Wat er van dit alles worden zal, dat kan alleen de tijd leeren. Thans herinneren ons de philanthropische inrigtingen, even als de nijverheids-ondernemingen dezer dagen, onwillekeurig hetgeen Agur zegt van den bloedzuiger, die twee dochters heeft: ‘geeft, geeft!’ En wij twijfelen niet, of de wijze man zoude haar genoemd hebben onder de dingen, die niet verzadigd worden en nimmer zeggen: ‘’t is genoeg!’ De leus van beiden is tot hiertoe: ‘geef geld, en gij ontvangt - verslagen!’

Men zou het gezegde zeer kwalijk verstaan, wanneer men daarin de strekking zag om de Philanthropie te veroordeelen. Op ontaardingen en afdwalingen te wijzen, is geheel iets anders dan het vele goede te miskennen, dat in eene zaak is. Zijn wij afkeerig van blinde aanbidding: op billijke waardering stellen wij hoogen prijs. Al is de Philanthropie niet verheven boven alle besmetting dezer wereld, en al is zij zich niet altijd haren Christelijken oorsprong helder bewust: zij is en blijft niettemin het wettig kind der Christelijke Kerk en kan hare afkomst niet geheel verloochenen, De een moge haar drijven als middel van bestaan, de andere als tijdverdrijf: zij blijft, ook aldus behandeld, eene edele kostwinning en een verheven liefhebberijvak. Al belooft zij meer dan zij tot dus verre geeft: ook hier zal men, bij mislukking, wel van velen mogen zeggen: ‘het is goed, dat het in uw hart geweest is;’ - en zal men bij anderen tot verschooning kunnen inroepen de bekende spreuk: ‘in magnis voluisse sat est.’

Maar waartoe dan op de zwakke zijde van een edel pogen gewezen? De trage grijpt dergelijke aanwijzingen aan, als voorwendsel om zich aan den arbeid te onttrekken, en zij geven den ligtzinnige eene gewenschte aanleiding tot spotternij. Wij gelooven niet, dat traagheid en ligtzinnigheid door eene kalme en onpartijdige beschouwing der zaak zullen winnen. Maar al ware dat voor het oogenblik eens zoo, toch blijft het goed de waarheid bescheiden te zeggen. De Philanthropie heeft vleijende lofredenaars in overvloed: of zij ook op vele openhartige vrienden kan roemen, betwijfelen wij. Met klinkende woorden wordt de beste zaak op den duur slecht gediend. Wat echter hiervan zijn moge: wij wilden den lezer slechts van den beginne af doen gevoelen, dat er bij ons een groot onderscheid bestaat tusschen het goedkeuren van het doel dat iemand beoogt, en van de wijze waarop hij het zoekt te bereiken. Het doel heiligt de middelen in het oog des Christens niet; hoe edeler en verhevener het is, des te dringender wordt hem de vraag: wat is hier mijne roeping, en welke de weg, dien het Evangelie mij aanwijst? Niet waar velen gaan, maar waar gegaan moet worden, dáár ligt zijn pad. Dien regel alleen erkennende, willen wij eenige beschouwingen mededeelen over het groote vraagstuk dezer dagen: ‘de afschaffing der slavernij.’ Wij zullen daarbij uitgaan van het

Evangelie, en hetgeen dàt ons leert ten grondslag leggen onzer opmerkingen. Daar wij zoo gelukkig zijn de slavernij niet bij eigene aanschouwing te kennen, meenen wij geen beter bewijs van onpartijdigheid te kunnen geven dan door de voorstelling voor juist aan te nemen, welke wij daarvan vinden in Uncle Tom's Cabin. De personen en toestanden, dáár zoo aanschouwelijk geschilderd, onderstellen wij als bekend en als waar; wij noemen ze, als of zij werkelijk bestonden. Waar wij bepaalde feiten en getallen aangeven, of het voor 't overige noodig rekenen, volgen wij, zonder telkens herhaalde vermelding, de beide Rapporten der Staatscommissie, in 1853 benoemd tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën. Wij doen dit te geruster, daar wij gelooven dat geen onpartijdige, hoe hij verder over de voorstellen der Commissie denke, zal ontkennen, dat haar arbeid de vrucht is van een grondig en gemoedelijk onderzoek, en eene naauwkeurige vergelijking eener rijke verzameling van hoogst belangrijke bescheiden en mededeelingen.

Wij achten het overbodig om aan te toonen, dat de slavernij in strijd is met het Evangelie: eigenlijk is zij dit al met het Oude Testament. Wanneer wij aldaar op de eerste bladzijde de waarheid op den voorgrond geplaatst vinden, dat God ‘uit éénen bloede’ het gansche geslacht der menschen gemaakt heeft, en in het laatste boek tot hen, die trouweloos handelen, de een tegen den andere, de vraag hooren rigten; ‘hebben wij niet allen éénen Vader en heeft niet één God ons geschapen?’ - dan gevoelen wij van zelf, dat zulke begrippen moeijelijk te vereenigen zijn met een stelsel, dat den mensch veroorlooft zijn medemensch als een stuk vee te gebruiken en te verhandelen. Bij eenige kennis van de Mozaïsche wetgeving, kunnen wij dan ook daarin de strekking niet miskennen om het lot der slaven te verbeteren, en gelijk men het thans zoude noemen, hunne emancipatie voor te bereiden. Maar is de slavernij in strijd met den geest der oude Bedeeling: zij druischt nog veel sterker aan tegen den geest, welke ons tegenademt in elk woord van onzen Heiland en op elke bladzijde van de schriften zijner Apostelen. Dit is zoo tastbaar, dat wij het veilig, zonder nader betoog, ter neder schrijven. In plaats

van eene overbodige aanhaling van bewijsplaatsen tegen de slavernij, doen wij liever opmerken, dat wij geen bepaald verbod der slavernij, of eenig voorschrift, tot hare opheffing in het Evangelie vinden. Dit gemis schijnt welligt menigeen bevreemdend, maar het is niettemin geheel in overeenstemming met de doorgaande wijze, waarop Jezus de kwalen der menschheid behandelt.

De goddelijke grootheid van dien Eénige blijkt nergens misschien duidelijker dan in het standpunt, dat Hij tegenover zijnen tijd aanneemt. Een der gezegende gevolgen van zijne komst zou de zedelijke hervorming of liever herschepping der maatschappij zijn. Hiervan was Jezus zich volkomen bewust, en Hij spreekt er van als van eene zekere zaak met al de kalmte van iemand, die de eeuwen overziet, en die over de eeuwen te beschikken heeft. Hij vergenoegt zich echter met het zaad in den grond te werpen; dat zaad zal zich ontwikkelen, groeijen en vrucht dragen: niemand zal den wasdom keeren. Dit gelooft, dit weet Hij, en juist daarom niets van dat jagen en drijven, - van dat ongeduld en die overhaasting, welke het edelst pogen van ons menschen zoo dikwijls ontsieren en verijdelen. Jezus berust ten volle in den regtstoestand van zijn Land, en toch zou die toestand voor de prediking van het Evangelie vallen. Niet door kracht of geweld, maar door zijnen geest zou het geschieden. En het is geschied: de slavernij is in het Christelijk Europa verdwenen, en het zonderlingste is, gelijk Macaulay zoo juist opmerkt, dat men niet zeggen kan, *wanneer* het gebeurd is. De grond werd veredeld, en die woekerplant kwijnde weg, tot dat het eindelijk was: ‘men kent hare plaatse niet meer.’

Het verdient verder onze opmerking, dat wij in de woorden van Jezus geen spoor vinden van dat hartroerend medelijden met den slavenstand, hetwelk in onze dagen zich zoo luide doet hooren. Ook dit gemis zal ons echter niet bevreemden, zoo wij eenigzins vertrouwd zijn met zijne gewone beschouwing der menschelijke zaken. De voorstanders van de emancipatie des vleesches en de rehabilitatie der zinnelijkheid, die slechts oog en hart hebben voor ligchamelijk lijden en aardsche ellende, zien met regt in den Heer eenen vijand en tegenstander. Het is niet twijfelachtig, dat Hij het lot van den armen Lazarus stelt boven dat van den rijken man. De trotsche Pharizeërs staan in

zijn oog beneden de gevallene vrouw, die zij vóór Hem brengen, maar op wie zij den steen niet durven werpen, en Pilatus op den regterstoel is in zijne schatting ellendiger dan menige slaaf in banden. Oom Tom zoude Hem in de ‘Negerhut’ zeer zeker niet de meest beklagenswaardige zijn geweest. De mystère-litteratuur heeft dezen maatstaf bij de beoordeeling van maatschappelijke toestanden te veel in onbruik gebragt. Stellen wij prijs op eene Christelijke wereldbeschouwing, dan mogen wij ons dien niet uit de hand laten rukken. Het gebruik van dien maatstaf bewaart de gezegenden op aarde voor zelfverheffing, de misdeelden voor wrevel, en leert beiden naar iets hooger streven; - het bewaart hen, die de wonden der maatschappij wenschen te peilen, voor eene weekelijke teerhartigheid, waardoor zij maar al te ongeschikte heelmeesters voor de ware krankheden der menschheid worden.

Om echter den schijn van eenzijdigheid te vermijden, mogen wij niet verzwijgen, dat de slavernij in het Joodsche land, evenals nog heden ten dage in het Oosten, geheel iets anders was, dan thans in het Westen. De slaaf stond onder Jezus landgenooten veel nader aan zijnen meester, die hem als lid van zijn gezin behandelde; zijn toestand kon vergeleken worden met dien van den pandeling in Indië, van den lijfeigene in Rusland, of van den familieslaaf ter kuste van Guinea. Dit onderscheid zou eenigzins de wijze kunnen verklaren, waarop de Heer over de slavernij spreekt; maar deze tegenwerping geldt niet voor de woorden der Apostelen. Zij kwamen met den harderen vorm van slavernij bij de Grieken en Romeinen in aanraking, en evenwel zijn zij geheel eenstemmig met hunnen Meester in hare beoordeeling. Paulus, die zijn gevoelen over deze zaak in zijne brieven meermalen opzettelijk verklaart, is zeer bepaald in zijnen eisch aan de slaven, om hunne meesters te gehoorzamen. Hij zendt Onésimus aan zijnen wettigen heer terug, zonder iets, buiten Philémon om, voor hem te doen. Hij doet Philémon zeer wèl gevoelen, wat hij van hem, als Christen, verwacht, doch vermijdt zorgvuldig elke miskenning zijner regten. Maar die eerbied voor verkregene regten verhinderde hem in 't minste niet om de meesters tot eene goede behandeling hunner onderhoorigen te vermanen, en hun telkens te herinneren, dat ook zij eenen Heer in den hemel hadden, en dat de sla-

ven hunne medeverlosten waren. De sleutel tot het regt verstand van zijne vermaningen ligt in den wensch, dat ieder de waarachtige zedelijke vrijheid in Christus boven alles zoude stellen: door haar is de slaaf een vrijgelatene des Heeren, en weet de vrije, dat hij een dienstknecht des Heeren is.

Dit ontzag voor bestaande regten heeft de Christelijke Kerk lang gevolgd. Zij nam geene slaven tot leeraars aan zonder toestemming hunner heeren, maar zij nam hen, bij onderdrukking, in bescherming, zorgde naar vermogen voor hunne rust op de feestdagen, en deed alles om hen tot Christenen op te leiden en als Medechristenen te doen behandelen. Zij droeg, maar zij billijkte den gruwel der slavernij niet. Naarmate zij in kracht toenam, en hare werking op alle levensbetrekkingen zich meer openbaarde, werd de slavernij zachter en zachter, en de geheele verdwijning van die onnatuurlijke verhouding tusschen den mensch en zijnen naaste was voorzeker eene der schoonste overwinningen, welke het Christendom in Europa behaalde, of liever eene der kostelijkste vruchten van eenen arbeid, die het eeuwen lang bezig hield, maar dan ook als een werk des Heeren niet ijdel was.

De slavernij verdween in Europa zonder sporen achter te laten, maar zij behoort daarom in de geschiedenis der Christenvolken nog niet tot het verledene; zij verdween aan deze zijde van den Oceaan, om aan gene zijde in afschuwelijker vorm te verrijzen. In Amerika wordt zij thans bestreden, en naar de kennis die wij van die verwijderde oorden hebben, schijnt het ons ijdele grootspraak, wanneer men de overwinning in dien strijd als zeer nabij voorstelt. Die overwinning sluit voor een groot gedeelte van dit werelddeel niets minder in zich dan de vorming eener geheel nieuwe maatschappij, waarbij maar zeer weinige bestanddeelen der tegenwoordige bruikbaar zullen zijn zonder eene geheele hervorming van hunnen eigenen aard en hunne onderlinge betrekking. Wij meenen ons daarom niet aan het tegenwoordig geslacht te vergrijpen, wanneer wij het niet krachtig genoeg achten, om zulk een werk in weinige

jaren tot stand te brengen. Men geloove niet, dat er hier sprake is van eene zaak, die door de opoffering van eenige millioenen kan afgedaan worden; wij erkennen gaarne, dat het dan onmenschelijk zoude zijn om op iets meer of minder te zien, maar er zijn dingen, die voor geen geld verkregen kunnen worden, en daartoe behoort eene afschaffing der slavernij, die tot wezenlijke verbetering van den toestand der slavenbevolking leidt. Waar het Evangelie wordt gekend en beleden, is de slavernij feitelijk afgeschaft, en zullen de wetten weldra volgen: die afschaffing is daarentegen eene loutere vertooning, waar de Christelijke vorming ontbreekt. Zij voert dáár meestal tot erger, en is niet eene schrede voorwaarts, maar achterwaarts op den weg der beschaving.

Wij gevoelen, dat wij, dit schrijvende, in strijd komen met hen wier leuze met Channing is: ‘alles beter dan slavernij,’ of die met de woorden van Burke beweren, ‘dat het onmogelijk is slaven te beschaven.’ Maar behoudens alle achting voor den rijkbegaafden redenaar, zouden wij niet gaarne die woorden overnemen, daar wij meenen, dat zij bepaald door de geschiedenis wedersproken worden. Onder de Grieken en Romeinen stonden de slaven in klassieke beschaving niet zelden hoog boven hunne meesters, en wat hunne vatbaarheid voor Christelijke beschaving betreft, zij blijkt overbodig uit het bekende feit, dat velen hunner tot de eerste gemeente toetraden, en daarvan een aanzienlijk gedeelte uitmaakten. Eveneens dwingt ons eene onpartijdige beschouwing van den tegenwoordigen toestand der wereld tot de erkentenis, dat de slavernij in de hand van Hem, die zoo dikwijls hetgeen de menschen ten kwade denken, ten goede keert, het middel is geweest om de negerrassen in aanraking te brengen met het Christendom en de Europésche beschaving. Ik geloof niet, dat een romanschrijver het zoude wagen om aan de boorden van den Niger, of elders, onder de negervolken van Afrika een geloovige als Tom, of een werktuigkundige als George Harris, te laten optreden: dit zou zelfs voor een Gerstäcker wat sterk zijn; en intusschen doet Mevr. Beecher Stowe hen ons ontmoeten onder de slaven van Kentucky, zonder dat zij het verwijt op zich laadt van het onwaarschijnlijke te schetsen. Wij willen daarom niet ontkennen, dat er voor een groot deel der slaven ontzettend veel is, hetwelk

de zedelijke verstomping bevordert en de onzedelijkheid bijna onvermijdelijk maakt, maar men vergete niet, dat er ook in Europa, onder de mindere standen, talloozen zijn, wier toestand voor hunne ontwikkeling allernadeeligst is en waarop de verleiding om tegen de wetten der eerbaarheid en der eerlijkheid te zondigen, met ontzettende kracht werkt. Het is bovendien in alle geval onbillijk, de werking der slavernij te beoordeelen naar het verschil tusschen den toestand van den slaaf en de arbeidende en dienstbare klasse in Europa. Om tot een billijk oordeel te komen, moet men vragen: wat was hij in Afrika, en wat werd hij na zijne overbrenging naar Amerika? Men zal dan zeer zeker niet tot een zoo nadeelig besluit komen. De afschuwelijke menschenhandel langs de kusten moge in Afrika aan den menschenroof en de dieverij eene vreeselijke uitgebreidheid gegeven hebben: het is niettemin zeker dat zij aldaar reeds vóór de komst der blanken aan de orde waren, en nog zouden blijven bestaan, al wierd de uitvoer van slaven geheel gestuit. Persoonlijke vrijheid en regten van den mensch zijn in die streken geheel onbekende zaken: de vrouwen worden door hare mannen en de onderdanen door hunne vorsten weinig beter dan als slaven beschouwd en behandeld. De godsdienst is een ruw feticisme en de zedelijkheid en de beschaving staan op den laagsten trap. In geen ander oord der wereld zijn de moeijelijkheden welke de zending te overwinnen heeft, zoo talrijk en groot: zij maakte dan ook bijna geene vorderingen. Denkt men aan zulk eenen toestand, dan begrijpt men ligt, waarom het in de slavenhoudende landen gebruik is, den woeststen slaaf eenen echten Afrikaan te noemen. Men behoeft waarlijk niet tot Kentucky op te klimmen om slaven te vinden, die verre boven hunne Afrikaansche stamgenooten staan. Men zie alleen op den rijkgezegenden arbeid der Methodisten in de Zuidelijke Staten, op de vruchten die het werk der Moravische broeders in Suriname reeds draagt, en op den heilzamen invloed van de Roomsch-Katholieke Geestelijken op de Negers op Curaçao en eenige naburige eilanden.

In plaats van dus losweg de stelling daarheen te werpen, dat het onmogelijk zijn zou slaven te beschaven, gelooven wij veilig te mogen zeggen, dat de slavernij tot hier toe het eenige middel geweest is om de Negers in aanraking te brengen met de beschaving. Wij achten het in

openlijken strijd met de leidingen Gods, te beweren, dat de emancipatie moet voorgaan, zal de beschaving volgen; de geschiedenis dwingt ons daarentegen te zeggen: waar de beschaving, dat is, de aanneming van het Christendom met den aankleve van dien voorgaat, zal de emancipatie volgen; zonder haar is zij ijdel. Het ware te wenschen, dat het laatste moeijelijker te bewijzen was, maar indien er eenigzins staat is te maken op de berigten van ooggetuigen, dan is het zonneklaar. - In de meeste landen waar de slavernij heerscht, vindt men de vrijgelatenen bij duizenden. Zij, of hunne voorouders, hebben de vrijheid van welwillende meesters ontvangen, of zich haar door de inspanning van eigene krachten weten te verwerven. Zij staan nu voor de wet met de overige burgers op ééne lijn; maar doen zij dit ook in de werkelijkheid? Zijn zij opgenomen in de zamenleving en nuttige leden geworden van dat groote gezin, die zich daarin vrij en gemakkelijk bewegen en die tot de gemeenschappelijke welvaart bijdragen? Dat de Neger daartoe de vatbaarheid heeft, kan niet twijfelachtig zijn in het oog van hem, die gelooft, dat zij met ons van Gods geslachte zijn; - en dat zij daartoe in hooge mate de geschiktheid bezitten, blijkt uit vele treffende getuigenissen van allezins bevoegde beoordeelaars. In het naschrift van de ‘Negerhut’ deelt de edele schrijfster eene lijst mede van geëmancipeerden, wier voorbeeld toont, wat sommigen hunner, ook onder de meest ongunstige omstandigheden, vermogten. Maar juist de noodzakelijkheid om zulke voorbeelden opzettelijk te vermelden, toont, dat zij uitzonderingen zijn op den regel. De vrije Negers maken doorgaans het meest verachte gedeelte der maatschappij uit. Zij zijn verstoken van de beschermende zorg der meesters en onderworpen aan al de vooroordeelen der kleur; te onverschillig om te werken, bepalen zij hunnen arbeid binnen de engst mogelijke grenzen, en nemen niet zelden hunne toevlugt tot strafbare middelen, ten einde in hunne behoeften te voorzien. - En dit geldt niet alleen van de Vereenigde Staten, waar misschien de omstandigheden nog het gunstigst zijn, door den overwegenden invloed eener nijvere blanke bevolking: het is vooral van toepassing op die zuidelijke landen, waar de verleidingen tot traagheid en zedeloosheid door het voorbeeld der blanken, de vruchtbaarheid van den grond en de hitte van het klimaat zoo-

veel sterker zijn. Men beschouwt in die streken de gemanumitteerden als een ballast en een kanker der maatschappij. De Gouverneur der kolonie Suriname zegt omtrent de levenswijze, het gedrag en de broodwinning dergenen die van tijd tot tijd uit den band der slavernij zijn ontslagen: ‘tot eigenlijken landbouw en in het bijzonder tot veldarbeid op de plantages zijn de gemanumitteerden niet te bewegen. Als ambachtslieden echter vertoonen zij zich wel op de plantages, schoon veel verzuim makende en dikwijls onder velerlei voorwendsel naar de stad zich begevende, zoodat men huiverig is om hen te huren, uit hoofde van het slechte voorbeeld, dat zij aan de slaven geven, waartegen geene dwangmiddelen aanwezig zijn. De zoogenaamde kostplanters arbeiden als huurlingen of voor eigene rekening op gehuurde kleine grondjes in de nabijheid van Paramaribo, doch hebben het met het grootste gedeelte der gemanumitteerden gemeen, van weinig te arbeiden, zeldzaam meer dan hunne behoefte vordert. - Onder de vrouwelijke huisbedienden, de waschvrouwen en naaisters, komen er velen voor, die wel onder die rubrieken zijn opgegeven, doch deels als concubinen niets doen en overigens in zekere mate door prostitutie in hare behoefte voorzien.’

Wij stemmen gereedelijk toe, dat de blanke bevolking een groot deel der verantwoordelijkheid van dien toestand draagt, dewijl Kerk noch Staat zich die verwaarloosden in eene behoorlijke mate aantrokken, en menig naamchristen, die uit de hoogte op hen nederzag, zich er weinig op toelegde, om door ingetogenheid van leven en naauwgezette pligtsbetrachting waarlijk boven hen te staan, maar wij ontkennen, dat de schuld geheel aan deze zijde zoude liggen; zonder hunnen invloed zou het nog erger zijn. Het voorbeeld der Boschnegers is daar om te bewijzen, dat de Negers, zoo zij geheel aan zich zelven worden overgelaten, spoedig weder in hunne oorspronkelijke ruwheid wegzinken. Zij zijn even onbeschoft en woest als de zwarten uit het hart van Afrika; tooverij en feticisme zijn hunne godsdienst, de melaatschheid en andere onreine ziekten woeden onder hen op eene vreeselijke wijs; geestelijke en ligchamelijke ellende zijn hun deel, te midden der weelderigste natuur. Wij laten het gaarne aan de volgelingen van J.J. Rousseau over, om het geluk van zulk eenen kinderlijken

staat der maatschappij te verheffen, maar het bevreemdde ons, mannen als Channing, met eenige ingenomenheid over zulk een natuurleven te hoeren spreken, waar zij de bewijzen zoeken te ontzenuwen, die men uit de geschiedenis van St. Domingo tegen eene plotselinge emancipatie aanbrengt. Sedert vijftig jaren is dat schoone eiland in handen van Negers en Mulatten, en onder hen is het steeds lager gedaald op den trap van beschaving en nijverheid. Hun bestuur is beurtelings de bespotting en het afgrijzen van Europa geweest, en te vergeefs zoekt men naar de voorteekenen van eenen beteren dag.

En welke vruchten droeg de emancipatie in de Engelsche en Fransche koloniën, waar men haar, onder de toejuiching der menschenvrienden, zonder zich door iets te laten wederhouden, doordreef? Engeland gaf het voorbeeld. In 1833 verklaarde het de slaven in alle Britsche volkplantingen vrij. Men berekende hun getal op 750,000, en betaalde eene som van twintig millioen ponden sterling om de eigenaars schadeloos te stellen. Wij hebben allen eerbied voor eene overtuiging, die een volk zulke offers voor eene goede zaak doet brengen, maar dit verhindert ons niet de overijling te betreuren, waarmede zij gebragt werden. In het oorspronkelijk ontwerp had men nog getracht den schok die zich bij de uitvoering van dezen maatregel liet voorzien, eenigzins te verzachten, door een voorbereidend leerlingschap van 4 tot 6 jaren vast te stellen. Bij eenig nadenken moest zulk een beperkte tijd reeds veel te kort schijnen om eenen overgang voor te bereiden, die zoo diep in de gansche orde van zaken ingreep en voor den slaaf eenen geheel nieuwen levenstoestand schiep. Wat zijn zes jaren, wanneer er sprake is om een onkundig, onervaren en half barbaarsch geslacht te vormen tot een nuttig bestanddeel der maatschappij! En echter scheen die tijd aan de groote menigte reeds te lang. Het volk had betaald en wilde de berigten van voortgezette onderdrukking niet blijven hoeren. Het was met geene halve maatregelen tevreden en drong het Gouvernement om reeds in 1838 de geheele vrijlating zonder eenig voorbehoud te verordenen. De vruchten van die overhaasting lieten zich niet lang wachten. De stoffelijke nadeelen, die uit hunnen aard het minst kunnen voorbijgezien worden, vielen het eerst in het oog; de opbrengst der meeste voortbrengselen verminderde sterk

en sommige stapelprodukten verdwenen geheel van de koloniale markt. Men troostte zich aanvankelijk over dit verlies dat niet te miskennen viel, door te wijzen op den zedelijken vooruitgang der vroegere slavenbevolking. Deze troost was echter niet duurzaam; naarmate de maatregel meer doorwerkte en de neger al de gevolgen er van beter begon te doorzien, bleek het steeds duidelijker, dat hij de strekking niet had om hem te veredelen. De dwang tot den arbeid had opgehouden, en voor den slaaf bestond niet gelijk voor ons de onmogelijkheid, om zonder werken te voorzien in hetgeen de gewoonte tot eene behoefte voor het dagelijksch leven gemaakt heeft. De smaak voor het boschleven, welke den negerstam, gelijk alle onbeschaafde volken, bijzonder eigen is, kwam boven, en niets verhinderde hem om meer en meer alle aanraking met de Europeërs te ontvlieden, en zich als ‘squatter’ langs de rivieren en in de wouden der rijk gezegende, maar schaars bevolkte West-Indische keerkringlanden te vestigen. Hij velt eenige boomen, bouwt zich eene hut in een wild- en vischrijk oord, plant eenige boom- en aardvruchten, die weinig of geen kultuur eischen en leidt nu een onbezorgd leven, den tijd doorbrengende met jagen, visschen en slapen. Het bezoeken van kerk en school neemt onder zulke omstandigheden gedurig af; de ver uit elkander verspreide boschbewoners zinken tot den natuurstaat terug; de kinderen loopen moedernaakt, leeren lezen noch schrijven en groeijen op, onbekend met het bestaan van eenen God.

Frankrijk scheen aanvankelijk van plan zich aan Engeland te spiegelen. Het draalde met een besluit te nemen omtrent de afschaffing der slavernij, en onderzocht de zaak van alle zijden. Deze bedeesdheid viel evenwel weinig in den smaak der mannen die in 1848 op het kussen kwamen; zij wilden niet onderdoen voor de Nationale Conventie, die reeds in 1794 een decreet had uitgevaardigd, waarbij de slavernij werd opgeheven; in denzelfden geest besloten zij tot eene plotselinge en volkomene emancipatie. Het is bekend, hoeveel wanorde deze ondoordachte stap, waartoe men even overhaast besloot, als men hem met ligtzinnige zorgeloosheid uitvoerde, veroorzaakte. In Cayenne, dat, wegens zijne overeenkomst met Suriname, vooral onze aandacht tot zich trekt, was de uitkomst even bedroevend, als in de Engelsche koloniën: stilstand van den arbeid,

vermindering van produktie, kwijning van den handel en verwildering der geëmancipeerden. Deze wrange vruchten rijpten hier echter spoediger en vielen sterker in het oog, dan op Jamaica, in Britsch Guyana en elders, omdat het Moederland minder deed om eenigzins te gemoet te komen aan de rampen, welke het zelf in blinden moedwil had veroorzaakt. Hierin stemmen echter de meest achtenswaardige beoordeelaars overeen, dat er in Frankrijk en in Engeland, bij de geheele behandeling dezer gewigtige zaak, grove fouten werden begaan, en dat men veel schooner uitkomsten voor veel geringer offers had kunnen verkrijgen.

Wanneer wij nu op deze vruchten zien, welke de maatregelen van onze naburen tot opheffing der slavernij droegen, dan hebben wij weinig reden om ons te beklagen, dat ons Gouvernement hen niet op den weg der overijling volgde. Men acht het doorgaans een voorregt der rijken, dat zij zich dwaasheden kunnen veroorloven, die een eenvoudig burger zich moet ontzeggen. Dit geldt ook hier. Staten van den eersten rang kunnen een verlies van eenige millioenen dragen zonder het te gevoelen; zij kunnen, indien zulks noodig is, nog eenige millioenen opofferen, om de wonden die zij sloegen, zoo goed en zoo kwaad als het wil, te heelen, gelijk Engeland deed door het beschermend monopolie der koloniale produkten en den invoer van vrije arbeiders uit Madera, Bengalen en China: voor een land als het onze, zou zulk een verlies doodelijk zijn, en het zou eene onverantwoordelijke roekeloosheid wezen om er zich door eene overijlde proefneming aan bloot te stellen. In Frankrijk weegt in de oogen van het groote publiek de welvaart der Parijsche leveranciers oneindig zwaarder, dan de voorspoed der West-Indische planters, en wanneer men in de hoofdstad maar tevreden is, bekommert het Bestuur er zich weinig over, of men in Cayenne klaagt. Onze verhouding tot de koloniën is geheel anders: hare welvaart is voor ons eene levensvraag.

Maar niet alleen uit een geldelijk oogpunt beschouwd, vertoont de vertraging van de emancipatie zich aan ons in een aangenaam licht: zij blijft dit doen, wanneer wij ons op een hooger standpunt plaatsen. Ook dan moeten wij erkennen, dat wij er veel door gewonnen en niets door verloren hebben. De zaak is bij ons nog in haar geheel, indien wij het gebeurde op het Nederlandsch gedeelte van

St. Martin buiten berekening laten; en wij kunnen ons nut doen met de ondervinding van anderen, zonder gebonden te zijn door ondoordachte beloften. Het zou Engeland ontzettend veel waard zijn nog eens van meet af te kunnen beginnen, alsdan zoude het stellig eene gansch andere rigting kiezen. Maar het is in zaken als deze onmogelijk op gedane stappen terug te komen, al ziet men er niet dan misstappen in: al wilde het Parlement nog eens 20 millioen ten offer brengen, het zou den toestand van vóór 1853 niet kunnen terugroepen. Het is thans gewoonte met de Hollandsche traagheid te spotten, gelijk het vroeger gewoonte was de Hollandsche bedachtzaamheid als de hoogste volkomenheid te roemen; het een noch het ander - het zij gezegd met eerbied voor het voorgeslacht, dat zich in het roemen zeer behaagde, en voor het jonge Holland, dat in het spotten een zeldzaam bewijs van zijne verhevenheid ziet, - het een noch het ander schijnt mij het werk van een wijs man, die het liefst aan anderen overlaat om hem te bewonderen en om met hem te lagchen. In dit geval gelooven wij echter met het volste regt meer van wijze bedachtzaamheid dan van onverschillige traagheid te mogen spreken. De uitkomst althans heeft den Minister, later Graaf van den Bosch, volkomen geregtvaardigd, toen hij in 1834-1840 de emancipatie als hoogst gewaagd beschouwde, eerst den uitslag in de Britsche koloniën wilde afwachten, en in allen geval nimmer tot zulk eenen stap wenschte over te gaan zonder eene gepaste voorbereiding van wijden omvang. De geschiedenis der Maatschappij van Weldadigheid heeft genoegzaam getoond, dat ook deze staatsman niet boven misrekening verheven was, maar het gebeurde in de Engelsche en Fransche koloniën heeft geleerd, dat hij ten opzigte der slavenquaestie juist zag. Het zou dan ook hoogst onregtvaardig zijn, hem om het afkeurend oordeel, dat hij over de emancipatie-plannen meende te moeten uitspreken, van onverschilligheid omtrent den toestand der negers te verdenken. De ongegrondheid van zulk eene gevolgtrekking blijkt ons reeds daaruit, dat hij een der stichters en voornaamste bevorderaars was der Maatschappij tot uitbreiding van het Christendom onder de slaven in de kolonie Suriname, en alzoo den weg wees, waarlangs alleen men die verwaarloosden in waarheid tot regte waardering en een waardig

genot der vrijheid kan opleiden. Het verdient bovendien onze opmerking, dat de man, die de onbekookte plannen verwierp, middellijk den weg baande om later tot het gewenschte doel te naderen. In zijnen tijd toch werd de uitvoering van elk plan belemmerd door bezwaren van financiëlen aard, maar thans laat de toestand der schatkist toe, dat men aan dergelijke maatregelen denkt. En vanwaar die gunstige verandering? Het is geen geheim, dat de Oost-Indische baten onze schatkist vullen, en dat deze grootendeels een gevolg zijn van het kultuur-stelsel van den Generaal van den Bosch. Zoo zien wij ook hier weder, dat eene goede zaak gewoonlijk beter gediend wordt door eenen wijzen tegenstander, dan door eenen opgewonden voorstander.

Doch het woord tegenstander is eigenlijk te sterk, daar het geschil niet loopt over het wenschelijke der zaak zelve, maar over de wijze en den tijd der uitvoering. De Regering erkende reeds in 1842 zelve, dat zij niet aarzelde de geheele afschaffing der slavernij te rangschikken onder de maatschappelijke hervormingen, welke, den voorbijgaanden invloed der begrippen van den dag overlevende, meer en meer zullen worden onvermijdelijke gevolgen van duurzame en toenemende oorzaken. Bij alle verschil van rigting werd men het op twee punten steeds meer eens: allen erkenden het regt van den slaaf op vrijheid en het regt van den meester op eene billijke schadeloosstelling. De planters hebben hunne slaven, die een voornaam bestanddeel van hun vermogen, zoo niet hunnen ganschen rijkdom uitmaken, volgens de bestaande wetten verkregen; het zou een schreeuwend onregt zijn, indien de Staat, die vroeger de slavernij erkende en aanmoedigde, hen nu zonder vergoeding van hun eigendom beroofde. Is het in 't belang der menschelijkheid noodig op hunne deugdelijk verkregene regten inbreuk te maken en hen van hun eigendom te ontzetten, dan heeft er onteigening plaats en deze vordert, dat de waarde vergoed worde. Die waarde sluit in Suriname de waarde der plantages in zich, daar deze alleen door de slavenmagt die er aan verbonden is, waarde erlangen; want de grond op zichzelf heeft in een land, alwaar van de 2800 vierkante geografische mijlen slechts 700 bekend, 70 uitgegeven, en 10 in werkelijke kultuur zijn, onder de tegenwoordige omstandigheden geene waarde hoegenaamd. Vandaar dat de

slaven onroerend goed zijn, ten name der plantages, en niet der eigenaren, staan opgeteekend, en als een deel daarvan onder de op den grond gevestigde hypotheken zijn verbonden. Afgescheiden van de plantage is het dan ook onmogelijk den prijs van den veldslaaf te bepalen; in den handel komt hij slechts voor met den grond, en het is naar dien maatstaf, dat men de waarde der veertig duizend negers in Suriname op ongeveer veertien millioen schat. - Op de eilanden, alwaar de bevolking over eene veel kleiner uitgestrektheid is verspreid en de grond in vruchtbaarheid in de verte niet kan vergeleken worden bij Guyana, is de slaaf roerend goed en heeft hij als zoodanig eene eigene waarde. Men rekent hun getal aldaar op ruim tien duizend, en begroot de kosten eener billijke onteigening op omtrent twee en een half millioen. - Voor die sommen is dus de zaak met de eigenaars afgedaan, en uit dit oogpunt beschouwd is dus de vraag eenvoudig: hebben wij er dit geld voor over, en zijn wij bij magte het er voor op te offeren? Bij den tegenwoordigen toestand der geldmiddelen zou het eene schande zijn voor ons volk, wanneer men er een oogenblik aan twijfelde om de aldus gestelde vraag toestemmend te beantwoorden. Het zou toch eener Christen-natie betamen, voor dat zij ééne belasting afschafte, of één werk van algemeen nut ondernam, zich van eene dure schuld aan een verguisd menschen-ras te kwijten en eene ongeregtigheid te herstellen, waarvoor zij maar al te lang het oog sloot.

Maar het is er verre van af, dat men rekenen mag genoeg gedaan te hebben, wanneer men aan de eigenaars hun geld en aan de slaven hunne vrijheid heeft wedergegeven. Wil men zulk eene emancipatie, men doet dan het best om terstond, als zij is afgeloopen, Suriname te verlaten en eene kolonie aan haar lot over te geven, die alle waarde verloren heeft, en onvermijdelijk gedoemd is om, zoowel wat de inwoners als wat den grond betreft, tot den natuurstaat terug te keeren. Het is moeijelijk te voorzeggen, wat de gevolgen zouden zijn, indien het communismus er eens in slaagde, om in Europa alle goederen gemeen en alle menschen gelijk te maken. Men acht het te regt eene bespotting van het Christendom, wanneer men zulk eene omkeering der maatschappij in naam van het Evangelie eischt. En toch is het niet veel anders wat zij willen, die wenschen plot-

seling de banden los te maken, die de verschillende standen in de slavenlanden tot hier toe zamenhechtten, en de grondslagen te veranderen, waarop alle betrekkingen aldaar eeuwen lang rustten. In plaats van die bezwaren met klinkende woorden weg te redeneren, achten wij het oneindig beter er zich zelven eene heldere voorstelling van te maken, en indien men eenmaal het groote publiek in de zaak wil betrekken, er naar te trachten om ook de menigte door eene kalme en krachtige uiteenzetting van den ganschen omvang der taak die men wil aanvaarden, diep van hare moeijelijkheden te overtuigen. Dit zal de opgewondenheid tegengaan die slechts tot overijling drijft, en de volharding sterken van hen, die waarlijk geroepen zijn om aan eenen arbeid mede te werken, welke naar alle waarschijnlijkheid voor vele volgende geslachten al de inspanning der Christelijke Kerk zal vorderen.

Waarlijk, de bezwaren die hier moeten overwonnen worden, zijn niet gering. Reeds terstond valt het onuitwischbaar onderscheid van kleur in het oog. Men mag de verachting, waarmede op de kleur wordt neergezien, een vloekwaardig vooroordeel of eenen natuurlijken afkeer noemen: die afkeer bestaat, en zoolang het Evangelie hem niet heeft weggenomen, is de maatschappij niet rijp voor eene vrije vermenging en vreedzame zamenwoning der rassen. Zij blijven dan nevens elkander, zoo niet vijandig tegenover elkander staan: het eene zal het heerschende, het andere het verachte zijn, en niet altijd laten twee zoo uitéén loopende rollen zich, bij welwillende schikking, verdeelen. Bij zulk een onderscheid is de afstand welke in Europa de standen verdeelt, gering; zij dragen geen stempel, waaraan zij altijd te herkennen zijn, en dien zij als eene erfsmet aan hun nageslacht overgeven. Het is gemakkelijk zich hier over den neger te verteederen: men vrage liever zich zelven af, of men boven dat vooroordeel staat, en in waarheid bij den mensch op iets ziet, dat dieper ligt dan de kleur der huid. Ophelia meende ook, dat haar hart warm klopte voor de kinderen van Afrika, maar toen St. Clare den niet onaardigen inval had om Topsy aan zijne nicht ten geschenke te geven, zag zij, dat het iets anders is in Nieuw-Engeland over de beschaving der Negers te spreken en te Nieuw-Orleans met volle toegenegenheid tot hen daaraan te arbeiden.

Dezelfde Topsy, waarop wij des te liever wijzen, daar men bij Mevr. Beecher Stowe wel geene vooringenomenheid tegen de zwarten zal onderstellen, leert, dat het geene kleinigheid is bij zulke diep verwaarloosde schepselen eenig gevoel van zedelijkheid en godsdienst op te wekken. Van hen althans geldt het ook onder ons zoo dikwijls gelogenstrafte spreekwoord niet, dat het jonge rijsje zich gemakkelijk laat buigen. En al was dit waar, dan staat hier tegenover de bekende ervaring, dat het zich nog gemakkelijker weder in zijne oude bogten laat verbuigen. Het schijnt zoo eenvoudig de volwassenen te laten hetgeen zij eenmaal zijn, en de kinderen te vormen tot hetgeen men wenscht dat zij worden zullen; maar wij gelooven, dat de geschiedenis ons regt geeft te beweren, dat de eenvoudigheid van zulk eene wijze van handelen alleen bestaat in het hoofd van sommige valschelijk genaamde paedagogen. De ondervinding leert, dat vooral de omgeving waarin wij in de jongelingsjaren komen, eenen beslissenden invloed op ons leven heeft. De school moge zoo veel doen als zij vermag, tot vorming van het kind: de maatschappij, waarin het zich later moet bewegen, doet oneindig meer. Die maatschappij laat zich niet scheiden in ouden en jongen; de geslachten die gaan, en de geslachten die komen, vormen eenen stroom, welks golven elkander voortstuwen: zij werken op elkander met eene kracht, die niet te keeren, alleen te wijzigen is. Door de ouders op de kinderen, door de volwassenen op de aankomende jeugd te werken, is de natuurlijke weg: zoo als de ouden zongen, piepen de jongen. De school is een hulpmiddel, zoo men wil een onmisbaar en krachtig hulpmiddel, maar wanneer men haar scheidt van het huisgezin en van de maatschappij, dan rukt men de takken van den stam en zij verliezen frischheid en wasdom. Het Evangelie rigtte zich dan ook nooit, volgens dat nieuwerwetsche stelsel, het eerst tot de kinderen, maar steeds tot den mensch: de Kerk maakte van de opleiding der jeugd veel werk, de kinderen waren de hoop en het zaad der Kerk, maar zij beschouwde hen steeds als een deel der maatschappij waartoe zij behooren en zij verbrak nooit den natuurlijken gang der menschelijke ontwikkeling, door hare taak met dusgenoemde onschuldige kinderen aan te vangen. - Hoe weinig zulk eene kunstmatige vorming bestand is tegen de kracht der

verleiding om terug te keeren tot den toestand, waarin alle aanverwanten zich bevinden, leert het bekende voorbeeld van Jakob Elisa Johannes Kapitein, hetwelk eene eeuw geleden in ons Vaderland zooveel gerucht maakte. Als achtjarig kind kwam hij van de kust van Guinea alhier; een Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie trok zich den veelbelovenden negerknaap aan; hij doorliep de Latijnsche scholen, studeerde te Leiden, werd onder de proponenten opgenomen, en predikte in verschillende aanzienlijke gemeenten, tot stichting zijner talrijke hoorders. Men had groote verwachting van hem, toen hij in 1742 als gereformeerd predikant naar St. George d'Elmina vertrok, maar men zag zich jammerlijk teleurgesteld. Kort na zijne aankomst keerde hij naar zijne vroegere betrekkingen terug, nam zijne vorige levenswijs weder aan, en weldra verdwenen bij den ongelukkigen man alle sporen van beschaving en Christendom. - Het valt dan ook niet te ontkennen, dat de verhouding, waarin zulk een beschaafde neger tot zijne stamgenooten staat, veel onvoordeeliger is, dan die der blanken tot hen. Zonder de andere bezwaren te beoordeelen, welke tegen het plan om alleen de kinderen te emanciperen, en hen van staatswege in gestichten op te voeden, kunnen ingebragt worden, achten wij het gezegde genoeg om er het onhoudbare van te doen inzien. Wij erkennen voor 't overige gaarne, dat het zich door zijne geleidelijke en langzame werking in menig opzigt aanbeveelt, en doen alle hulde aan de kennis van onze West-Indische Bezittingen en den beproefden ijver voor haar welzijn dergenen, die dit plan voorstaan.

Kunnen wij ons niet met de gunstige verwachting aangaande eene vrije opvoeding der kinderen, zonder gelijktijdige verandering in den toestand der volwassenen, vereenigen: wij willen daarom niet geacht worden te gelooven aan de mogelijkheid, om van het tegenwoordig geslacht iets te maken, hetwelk in de verte gelijkt op hetgeen wij onder beschaafde menschen en gezeten burgers verstaan. Wanneer men zegt, dat lezen en schrijven onder de veldslaven genoegzaam onbekende zaken zijn, dan wijst men op een gemis aan kennis dat ons groot schijnt, maar dat, in vergelijking van hetgeen bovendien aan den staat hunner ontwikkeling ontbreekt, uiterst gering is. Ook in Europa telt men ze bij duizenden, die niet lezen of schrijven kunnen,

maar men vindt er geene, die geen begrip van eigendom of huisgezin hebben, en dit is bij den slaaf het geval. Regtens kan hij, die zelf het eigendom van zijnen meester is, niets bezitten; en zoo de gewoonte hem de beschikking over eenige sieraden, pluimvee en andere kleinigheden toestaat, kan dit naauwelijks een eigendom heeten. Hij wordt van zijnen meester gekleed en gevoed, en kent in zoo ver geen zorg, maar evenmin het genot van iets te bezitten en zijnen stand te verbeteren. Maatschappelijke betrekkingen, regten en pligten, zijn geheel vreemd aan menschen, die in troepen van honderd of meer zamenwonen, zonder dat het huwelijk de vereeniging der verschillende geslachten regelt en heiligt, of het huisgezin hen zamenbindt. Grove onzedelijkheid, of liever volslagen gemis van alle begrip van eerbaarheid en kuischheid, is als tot eene tweede natuur geworden bij menschen, die aldus zijn opgegroeid en voortleven: de neger heeft bijna zonder uitzondering verscheidene vrouwen, en de negerinnen verwisselen veelvuldig van mannen. He Christen-leeraars doen wat in hun vermogen is, maar de vruchten van hunnen arbeid zijn vooral in dit opzigt zeer schraal. Al nam de emancipatie de hinderpalen weg, welke nu den arbeid der Christelijke beginselen tegenwerken, dan zoude het huwelijk voor de eerstvolgende geslachten nog wel een band blijven, waaraan zij zich noode onderwierpen, en tot wering van erger zou er, van wege de hardigheid hunner harten, nog lang veel moeten gedragen worden. Eene geordende maatschappij uit zulke bestanddeelen zamen te stellen kan niet met een tooverslag geschieden, daartoe is de volhardende arbeid van vele jaren noodig, - dubbel noodig, daar het bekend is, hoe verwoestend de luchtstreek op de zedelijkheid werkt, en hoe zeer het gestel der negers hun bovenal het beteugelen der dierlijke driften moeijelijk maakt. Het onderscheid tusschen hen en ons ligt dieper dan in sommige vreemde zeden en gewoonten, voorstellingen en begeerten; de werkingen van het verstand en het gevoel zijn anders gewijzigd dan bij ons. Het zou daarom een ijdel pogen zijn, hun eene Europésche beschaving te willen opdringen, welke noch met de bijzondere geaardheid van hunnen stam, noch met het eigenaardige van hunnen toestand strookt. Niet alleen van de Godsdienst, maar ook van zedelijkheid en beschaving geldt

het woord van den heiligen Bernardus: *fides suadenda, non imperanda*.

Al deze bezwaren gelden in verhoogden graad voor Suriname, waarop wij verder meer bijzonder doelen, wanneer wij spreken van de emancipatie in onze koloniën, dewijl zij dáár van het meeste belang is, wegens het groot getal der aanwezige slaven, en de meeste moeijelijkheden oplevert wegens de gansche inrigting der volkplanting. De slaven zijn aldaar slechts voor een zeer gering gedeelte voorwerpen van weelde, die men met eenige opoffering gemakkelijk ontberen, en door andere bedienden vervangen kan. Zij arbeiden niet nevens anderen, maar vormen bij uitsluiting de arbeidende klasse; met hen staat of valt de kolonie, zoo als zij thans is ingerigt. In getal is de slavenbevolking bijna driemaal zoo sterk als de vrije, en terwijl de laatste grootendeels in Paramaribo is zaamgetrokken, kan men zeggen dat de negers de eenige bewoners zijn der buiten-distrikten. Op hunnen arbeid, dat is, op hunnen door de vrees voor de zweep aangedreven arbeid, rust het geheele stelsel van bebouwing en verdeeling van den grond. Verklaart men hen vrij, dan rukt men den grondslag weg waarop eeuwen lang niet alleen de welvaart, maar het gansche bestaan dier schoone bezitting rustte. Eene emancipatie zonder gelijktijdige inrigting eener nieuwe orde van zaken, is niets anders dan sloopen zonder opbouwen. Was dit niet het geval, dan zou voorzeker niets meer geleidelijk werken dan eene aanmoediging van manumissiën, door de opheffing van alle kostbare en omslagtige vormen die haar thans drukken, en de uitloving van premiën, om de vrijlating te bevorderen. In de gegevene omstandigheden zou zulk een maatregel alleen strekken om de voortbrengende bevolking te verzwakken en om de verterende te doen toenemen, iets waartoe eene gezonde staathuishoudkunde nergens, maar wel het allerminst in West-Indië, vrijheid geeft. Heeft men eenmaal besloten om een nu onmisbaar bestanddeel der maatschappij weg te nemen, dan neemt men ook de verpligting op zich om haar zoo in te rigten, dat zij bij dat gemis kan blijven bestaan. Hier vooraf te bepalen, welke veranderingen daartoe vereischt worden, is niet gemakkelijk; maar gemakkelijk is het te voorzien, dat die veranderingen diep zullen moeten ingrijpen in het bestaande, en dus zware offers zullen kosten en ook bij de meest bedachtzame uitvoering, moeije-

lijk zonder hevige schokken zullen kunnen voltrokken worden.

Wij zijn overtuigd, dat het ligt achten der bezwaren, die wij slechts even aanstipten, tot niets anders zou leiden dan om moedwillig het tijdperk van strijd en worsteling te verlengen, dat elke nieuwe ordening uit den aard der zaak vergezelt, en om in één jaar te bederven, wat in eeuwen niet is goed te maken. Maar zoo het erkennen dier bezwaren tot het voorzigtig handelen moet raden: het mag niet tot onverschillig stilzitten verleiden. Het zou eene droevige miskenning van de teekenen der tijden zijn, zoo men meende thans vrijheid te hebben tot lijdelijk wachten, of dacht te kunnen volstaan met halve maatregelen. Het geweten der Christen-volken is ontwaakt en spreekt luide tegen eene ongeregtigheid die de voorgeslachten stilzwijgend hebben toegelaten, of als eene droevige noodzakelijkheid hebben gedragen. Ook in ons Vaderland is de algemeene geest gunstig gestemd voor het doorzetten van eene zaak, die, wat het geldelijk bezwaar betreft, voor ons gelukkig niet meer onder de onmogelijke mag gerangschikt worden. De toestand onzer West-Indische Bezittingen is van dien aard, dat hij dringend voorziening eischt, en het tot een vergrijp tegen alle partijen maakt den staat van onzekerheid, waarin slaven en slavenhouders verkeeren, te verlengen. De ondervinding onzer naburen bij de kwalijk geslaagde proeven die zij namen, kan ons tot baak verstrekken: wij hebben in hunne schipbreuken eene aanwijzing van de klippen die wij te vermijden, en van den koers dien wij te kiezen hebben. De weg is dus gebaand: er kan iets, ja veel gedaan worden, en in eene zaak als deze, is kunnen = moeten.

Onder zulke omstandigheden is eene herziening der reglementen, in hoe milden geest ook ondernomen, niet voldoende. Zullen zij op alle plantages met gelijke kracht werken, dan is eene sterke uitbreiding van het getal ambtenaren onvermijdelijk en dan moet voor alles de moeijelijkheid overwonnen worden om degelijke personen te vinden, die ook op afgelegene punten de wet onpartijdig en krachtig weten te handhaven. Maar al mogt dit gelukken, men zal nog weinig gevorderd zijn. Bij een stelsel, waarbij onderwerping en gehoorzaamheid levensvragen zijn, verkrijgt de klagt van den mindere tegen den meerdere zeer ligt den schijn van gevaarlijk verzet. De zucht om billijk te

zijn jegens den slaaf zou zeer spoedig onbillijk doen worden jegens den meester, wiens inwendig beheer merkelijk zou belemmerd of inwendig verlamd worden, wilde men waken tegen alle misbruik der huiselijke jurisdictie, te karige verstrekking van voedsel en kleeding, en overschrijding van werkuren. - Het kwaad ligt niet in de misbruiken, maar in het stelsel zelf. Wij gelooven gaarne, dat grove misbruiken tot de zeldzaamheden behooren. Na de afschaffing van den slavenhandel waarschuwt het eigenbelang er reeds tegen. En al heft de wet het onderscheid tusschen personen en zaken op, zoo is deze fictie toch te zeer in strijd met de gansche natuur, om immer volkomen toegepast te kunnen worden. Op enkele treurige uitzonderingen na ligt het in den aard des menschen om de regten van zijnen medemensch geheel voorbij te zien. Hoezeer wij hem verlagen, wij kunnen nimmer geheel vergeten, waarop hij aanspraak heeft; dit kunnen wij des te minder in eenen tijd, waarin het ons door zoo vele sprekende stemmen herinnerd wordt. Men zegt, dat de schriften van Marryat krachtig hebben medegewerkt om op de Engelsche oorlogsen koopvaardijvloot de oogen van hoogere en lagere bevelhebbers te openen voor het schadelijke van vele harde en onregtvaardige bejegeningen hunner ondergeschikten, die men vroeger voor noodzakelijk hield, en waarop men zich beroemde. Zoude men hetzelfde met betrekking tot de behandeling der slaven niet mogen verwachten van de ‘Negerhut,’ die zeker ook bij duizende exemplaren onder de slavenhouders is verspreid? Zelfs de verspreiding van dergelijke werken wekt nadenken op, en dit zegt in zulke gevallen reeds oneindig veel. Het laat zich daarom gemakkelijk begrijpen, dat het tegenwoordige ook hier gunstig bij het verledene afsteekt. Al naar het standpunt waarop men staat, zal men voor dien vooruitgang danken, als eene vrucht des Evangelies, dat niet ledig wederkeert tot Hem, die geboden heeft het aan alle creaturen te prediken, - of er in roemen als een gevolg van menschelijke ontwikkeling; maar men zal het verschijnsel zelf niet kunnen loochenen. Voor honderd jaren achtte men eene aan wreedheid grenzende gestrengheid noodig ter handhaving der tucht bij het leger: wie nu de lotelingen ontmoet die jaarlijks uit 's Lands dienst terugkeeren, zal, tot eer der bevelhebbers van ons leger, moeten erkennen, dat zij nimmer over

mishandelingen klagen en doorgaans met achting en gehechtheid van hunne officieren spreken. De behandeling van het scheepsvolk laat misschien nog te wenschen over, maar tafereelen, gelijk Haafner daarvan ophangt, zou zelfs een hedendaagsche Haafner daarvan niet durven schetsen. Een hoofdstuk dat ten opschrift heeft: *Nog een paar woorden van kapitein Koelbier*, zou thans een anachronisme zijn. De behandeling der slaven moet natuurlijk ook deze verandering ten goede ondervinden, en zij zal dit in klimmende mate. - Reeds voor tachtig jaren schreef Mr. Elias Luzac: ‘Men noemtse wegloopers, negers, slaven, - wat doet de naam tot de zaak? - zij zijn menschen en als menschen hebben zij regt om te eischen, dat men hen in den staat van slavernij behandele volgens algemeene pligten, die nimmer ophouden, nimmer stilstaan.’ De overtuiging, welke de groote staatkundige met deze woorden uitspreekt, heeft voorzeker sedert zijnen tijd al meer en meer veld gewonnen, maar al werd zij algemeen ook onder de slavenhouders, en al kon men hen door reglementen dwingen om naar dien regel te handelen: de slaaf zou daarom nog niet ophouden eene verhandelbare zaak te zijn, en daarin juist, dat de negers voorwerpen van zakelijke regten en onderwerpen van overeenkomsten zijn, ligt het kenmerk der slavernij. Verbetering van het lot der slavenbevolking, hoe wenschelijk zij zijn moge, wordt geene opheffing der slavernij: daartoe is eene verandering van den regtstoestand der slaven noodig.

Bevonden de koloniën zich in eenen natuurlijken toestand, en had de maatschappij zich aldaar vrij gevestigd en ontwikkeld, wij zouden het oneindig wenschelijker achten om haar, even als de Europésche Staten, den wel langzamen, maar zekeren loop van ruw geweld tot Christelijke beschaving te laten volgen, dan om met den sterken arm der wet in hare ontwikkeling in te grijpen. Zulk eene natuurlijke ontwikkeling mag men in Midden-Afrika, aan de kust van Guinea en elders verwachten; aldaar is de slavernij inheemsch en geheel met de zeden des volks zamengeweven, maar juist daardoor kent men er den grooten afstand niet, die den slaaf van den meester scheidt en hen als twee wezens van verschillende natuur in Amerika geheel van elkander vervreemdt. Aan de Goudkust is de slaaf lid van het gezin, en staat hij als zoodanig met de kinderen en

andere bloedverwanten bijna op ééne lijn. Wanneer het Christendom tot die oorden mag doordringen, dan is het te hopen dat aldaar, even als in het Europa der middeleeuwen, met de overige zeden en gebruiken, ook de slavernij al zachter en zachter zal worden, en zonder schok ongevoelig zal verdwijnen. Gansch anders is het met de koloniën; zij hebben haar bestaan van buiten ontvangen, en met haar bestaan hare gansche inrigting. Wetten en reglementen hebben haar een vasten vorm gegeven; door wetten en reglementen moet die vorm, zoo noodig, veranderd worden. Wat Suriname betreft, kan men gerust zeggen, dat deze noodzakelijkheid bestaat. Er ontbreekt aldaar veel wat de slavernij elders dragelijk maakt. De aard van den landbouw maakt zwaren arbeid, welke vooral in die luchtstreek moeijelijk valt, onvermijdelijk. Het beheer der plantages is in den regel overgelaten aan zaakwaarnemers, die hun eigen voordeel doorgaans stellen boven het welzijn der negers, en die in alle geval nimmer voor hen kunnen zijn wat de eigenaars zelve voor hen zouden wezen. De mensch hecht zich aan hetgeen hij bezit, en hij laat bestaande gehechtheid niet onvergolden. Bij zaakwaarnemers, die slechts tijdelijk over eene negermagt gesteld worden, en niets liever wenschen dan weldra zóó veel bijeen te hebben, dat zij naar het Vaderland kunnen wederkeeren, kan die band niet bestaan, die den meester bindt aan slaven waaronder hij opgroeide en die hij op zijn goed zag geboren worden. De afwezigheid der eigenaars, die zoo veel goeds tegenwerkt, is dus ook in dit opzigt hoogst schadelijk. - Maar er is meer, dat in onze koloniën tot de emancipatie drijft. Ze zijn omringd door Engelsche en Fransche Bezittingen, waar de vrijheid heerscht. De invloed van hetgeen aldaar geschiedde, is op verre na niet zoo sterk geweest, als men aanvankelijk vreesde. De voorbeelden van ontvlugting zijn maar weinig toegenomen, en de stemming der slavenbevolking is er tot hier toe niet door verergerd. Het zou desniettemin gewaagd zijn te onderstellen, dat die werking zich niet vroeger of later krachtiger zal doen zien: het is beter haar voor te komen door zelve tijdig te handelen. - Dit handelen wordt echter bovenal noodzakelijk door een verschijnsel, dat het tegenwoordige stelsel ook zonder emancipatie met den ondergang dreigt: de vermindering namelijk van het getal slaven, sedert het verbod van

den handel in negers allen toevoer heeft afgesneden. De sterfte staat in Suriname tot de geboorte steeds in eene ongunstige verhouding. Hierbij komt, dat de manumissiën jaarlijks ook een aanmerkelijk getal slaven aan den arbeid ontnemen, en dat de geest des tijds haar waarschijnlijk nog zal doen toenemen. Langs dien weg worden de werkende handen, waarover de landbouw beschikken kan, gedurig minder, en al schat men die vermindering slechts op ongeveer twee ten honderd 's jaars, dan is zij nog wel groot genoeg om zorgwekkend te heeten en tot doortastende maatregelen te roepen.

De Regering ontkent de noodzakelijkheid geenszins, maar zijn gevoelt ook de volle verantwoordelijkheid die op haar rust. Zij wachtte zich voor overijlde stappen, en wij gelooven, dat zij daarvoor lof verdient, hoe weinig zij er ook voor moge geprezen worden. Het ontbrak, gelijk het onder zulke omstandigheden wel nimmer doen zal, aan geene plannen; ze werden in menigte bij het Bestuur ingediend. Het heeft iets aantrekkelijks voor den mensch over millioenen te beschikken; slechts weinigen vermogen dit in de werkelijkheid, maar op het geduldige papier is het een goedkoop genoegen, dat men zich zonder groot gevaar veroorlooven kan. Zelfs het gevaar van zich belagchelijk te maken, hetwelk den plannenmaker afschrikt, wanneer zijne ontwerpen loopen over zaken die aan het publiek van nabij bekend zijn, bestond hier in geringe mate: bij eenige kennis van koloniale aangelegenheden en eenig zelfvertrouwen, kon men ligt tegenover lezers, die er niets van wisten, een beslissenden toon aannemen. Men had bovendien den schijn van belangstelling in den onderdrukten neger en van ijver voor den bloei der volkplantingen in zijn voordeel, en besprak eene zaak, waarvan velen gaarne iets hoorden, en wel dienden te hooren, wilden zij er zelve over medespreken. - De oprigting eener Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij werkte mede om de aandacht op de zaak te vestigen en de belangstelling levendig te houden. Vergaderingen, openbare redevoeringen, verslagen en wat er meer behoort tot de levensteekenen eener welingerigte maatschappij, ontbraken ook hier niet. - De Volksvertegenwoordiging, gelukkig van eens een onderwerp te hebben dat eenigzins in den smaak des volks viel, greep de afschaffing der slavernij met gretigheid aan,

om haar eene plaats aan te wijzen nevens de bezuiniging, de afschaffing van belastingen, de getrouwe handhaving der grondwet en eenige andere staande punten van oppositie, waarop zij het *decies repetita placebit* wel wat al te ruim toepast. - Er behoorde moed toe, om, bij zooveel aandrang, zich niet te laten medeslepen, en zich daardoor bij eenen zoo belangrijken maatregel aan misslagen bloot te stellen, welke dan terstond tot verwijten zouden gemaakt worden door hen, die nu van geen rijp beraad en bedaard wikken, dat wel altijd onder ons menschen tijd zal kosten, willen hooren. Gelukkig bezaten de Ministers van koloniën dien moed, en begrepen zij, dat hunne roeping iets meer van hen vorderde, dan om door waaghalzerij en dolle luchtsprongen zich de ras voorbijgaande toejuichingen eener wufte menigte te verwerven, ten koste van het waarachtig belang der slaven en van de welvaart der overzeesche Bezittingen van den Staat.

Zoo ooit, dan was onder zulke omstandigheden de benoeming eener Staatscommissie tijdig, om het veel besproken vraagstuk in zijn ganschen omvang te behandelen, en alzoo eene eindbeslissing voor te bereiden. De maatschappelijke stand, de gevestigde naam en de uitgebreide kennis der leden gaven regt om van hen iets degelijks te verwachten, en wie de beide rapporten kent, waarin zij verslag gaven van hunne werkzaamheden, zal gaarne erkennen, dat zij door hunnen arbeid voor hen, die geroepen worden om in dezen in het laatste ressort te beslissen, den weg gebaand hebben om met kennis van zaken hun oordeel te vestigen en hunne maatregelen te nemen. Is eenstemmigheid, hoe gewenscht voor 't overige, slechts zelden het kenmerk der beraadslagingen van zelfstandige mannen over eene ingewikkelde zaak: ook hier werd zij niet ten volle bereikt. In den boezem der Commissie openbaarde zich reeds een verschil van gevoelen, dat natuurlijk, bij de beraadslaging in uitgebreider kring, nog meer aan den dag zal komen. Wat de uitslag dier beraadslagingen zijn zal, is voor het tegenwoordige even min te bepalen, als welke de inhoud der voorstellen zal wezen, tot welker indiening in deze zitting der Kamers, de Regering zich verbonden heeft. Bekend mag men daarentegen bij allen, die in dit onderwerp eenig belang stellen, het plan achten, dat door de groote meerderheid der Staatscommissie wordt voorgestaan en gewoonlijk wordt aangeduid als de emancipatie

door centralisatie. Het is daarom geheel onnoodig het hier nader te omschrijven, dat zonder groote uitvoerigheid moeijelijk met eenige juistheid kan geschieden.

Het plan is veelomvattend, daar het van niets minder uitgaat, dan van eene onteigening, ten behoeve van den Staat, van alle plantages en van alle slaven in de kolonie, en ten doel heeft om de aldus onteigende negers vervolgens onder strenge voogdij van den Staat, op de gezondste en vruchtbaarste gronden te vereenigen, in gemeenten van 1500 tot 2000 zielen. Alzoo vereenigd, zullen zij door eigen arbeid binnen een tijdsverloop van eenige jaren, aan den Staat de kosten van hunne vrijmaking en maatschappelijke vestiging moeten vergoeden. De veldslaven zullen tot dat einde hunne hoofdbezigheid vinden in het verbouwen van suikerriet, dat men tegen billijke prijzen hoopt te slijten aan centraal-fabrieken, welker oprigting men aan den ondernemingsgeest van particulieren meent te kunnen overlaten. De overige slaven, visschers, sjouwers, ambachtslieden, enz. zullen in gilden verdeeld, tot hetzelfde einde onder geregeld opzigt blijven arbeiden, en een gedeelte der vruchten van hun werk moeten afstaan, om alzoo ook, zoo veel doenlijk, de te hunnen behoeve gemaakte kosten terug te geven.

Het spreekt wel van zelf, dat, hoe uitvoerig de becijferingen zijn mogen, waarop de raming der geldelijke uitkomsten van dit stelsel rust, het niet mogelijk is alle misrekening bij eenen maatregel van zulke veruitziende gevolgen te vermijden. Een ambtenaars-beheer is steeds omslagtig en duur; het heeft gewoonlijk verminderde productie en verhoogde kosten in zijn gevolg. Met hoeveel orde en spoed de verplaatsing der bevolking ook moge uitgevoerd worden, er zullen toch altijd wel eenige jaren moeten verloopen, eer de vestiging der nieuwe gemeenten, de geregelde bebouwing van den grond en de stichting der fabrieken geheel is geregeld, en in die jaren zullen de uitgaven zwaar en de opbrengsten gering zijn. Wil men iets goeds van den maatregel verwachten, dan dient men zoo veel mogelijk te zorgen, dat het personeel, waaraan men de uitvoering toevertrouwt, volkomen berekend is voor de vervulling der zware taak waartoe het geroepen wordt. Er hangt ontzettend veel af van de keuze der landdrosten, hoofdlieden, godsdienst-leeraars, onderwijzers, geneeskun-

digen, in één woord van alle blanken, die bij de nieuwe gemeenten zullen aangesteld worden. De gelijkheid van karakter, vastheid van godsdienstige en zedelijke beginselen, getrouwe en blijmoedige pligtsbetrachting, ook dan wanneer de moeijelijkheden talrijk en de vruchten van den arbeid aanvankelijk schaarsch zijn, mogen onmisbare vereischten heeten. Maar ook hier is het spreekwoord van toepassing: *Alle waar is naar haar geld;* en goede waar van deze soort kost in eene kolonie veel geld. Hiervan dient men zich vooraf wèl te overtuigen, want het zoude bedroevend zijn, als de zuinigheid bij eene zaak van zoo veel gewigt de wijsheid bedroog. Wenscht men het doel, men zij dan niet karig in het verschaffen der middelen, die er toe kunnen leiden. Zij zullen in het einde, wanneer zij nuttig besteed worden, zeker beter renten opleveren, dan eene te bekrompene wijze van handelen, die de stoffelijke en zedelijke ontwikkeling der gestichte gemeenten van den beginne af zoude tegenwerken en belemmeren,

Wij achten het eene groote verdienste van het gekozen stelsel, dat het in werking kan gebragt worden, zonder dat de invoer vereischt wordt van arbeiders uit den vreemde. Die invoer is een kunstmiddel dat veel kost en weinig baat. Kon men geschikte werklieden, van waar dan ook, in genoegzamen getale verkrijgen, dan geraakte men nog slechts van den eenen kunstmatigen toestand in den anderen. De nieuwe maatschappij, die belast bleef met de geemancipeerde negers, kwam langs dien weg nimmer in eenen normalen toestand, vanwaar hare ontwikkeling onder behoorlijke leiding geregeld kan aanvangen. Maar te vergeefs heeft Engeland, dat over zooveel grooter middelen dan wij kan beschikken, uitgezien naar vrije werklieden, die in de behoefte zijner koloniën eenigzins zouden kunnen voorzien. En reeds nu ontvangt men van de Koelievaart berigten, welke aan de gruwelen van den slavenhandel doen denken. Niets zoude voorzeker wenschelijker zijn, dan dat een zijtak van den natuurlijken stroom der landverhuizing uit Europa naar Amerika zich op onze West-Indische Bezittingen wierp; maar de vervulling van dien wensch is voor geen geld te verkrijgen: landverhuizers, die zich zelven verkoopen, zijn zeer zelden van de besten.

Een meer stellig voordeel van het plan is, dat het de geëmancipeerden onder een gestreng en krachtig opzigt van

de Regering stelt. De Regering heeft niet alleen het regt om hen daaraan te onderwerpen, maar het is ook haar dure pligt van dat regt gebruik te maken. Het zoude onverantwoordelijk zijn, met het waarschuwend voorbeeld van Engeland en Frankrijk voor oogen, de geëmancipeerden aan zich zelve over te laten. Dit zou niets anders wezen dan hen zelve ongelukkig te maken, en hen te stellen tot een ongeluk voor hunne medeburgers. Niet alleen het staatsbelang, maar ook de Christelijke liefde eischt, dat de opheffing der slavernij geschiede in het belang van godsdienst, beschaving en stoffelijk welzijn. Wanneer men dit beginsel, hetwelk de Staatscommissie bij hare beraadslagingen met regt op den voorgrond heeft geplaatst, vasthoudt, dan zal men niet plotseling duizenden van half barbaarsche menschen van alle banden ontslaan, maar hen veeleer als onmondigen langzaam zoeken te vormen tot gezeten burgers. Daartoe kan de vereeniging in welgeordende gemeenten krachtig medewerken, maar er is dan dwang noodig om die gemeenten te vestigen en in stand te houden.

Het zou dwaasheid zijn vooraf te willen bepalen, wanneer die gestrengheid zal kunnen gematigd worden. Dit moet geleidelijk geschieden, naarmate de voortgaande ontwikkeling der negers het veroorlooft. Maar het zal wel voor latere geslachten bewaard blijven, tot eene geheele gelijkstelling der geëmancipeerden met de vrije bevolking onder de gewone wetgeving te kunnen overgaan. Doch wat nood: onze roeping is alleen om te doen wat onze hand vindt om te doen. De Christelijke philanthroop jaagt niet ongeduldig naar meer, hij vraagt niet vooruitloopend: *wanneer*, want hij weet, dat zijn Meester gezegd heeft: *Het komt u niet toe te weten de tijden of gelegenheden welke de Vader in zijne eigene magt gesteld heeft*.

Wij hebben al voortschrijvende ons onwillekeurig tot eene uitvoerigheid laten verleiden, die geenszins in ons plan lag, toen wij ons nederzett'en om eenige losse opmerkingen over de emancipatie der slaven mede te deelen. Wij willen echter thans van dit onderwerp niet afstappen, zonder

nog even terug te komen op hetgeen wij vroeger beweerden, dat, waar het Evangelie gekend en beleden wordt, de slavernij feitelijk is afgeschaft. - Een Christen kan slaven bezitten, doch hij zal hen niet als slaven, maar als medemenschen behandelen. Wordt zulk eene behandeling eenigzins algemeen, dan wankelt het stelsel en het valt weldra in duigen. Maar ook de gevestigde overtuiging van een enkel persoon vermag in dit opzigt reeds veel. Mr. Shelby maakte geene aanspraak op bijzondere godsdienstigheid; hij eerbiedigde evenwel de Christelijke gevoelens zijner vrouw, en had wel eenig ontzag voor hare meeningen. Dit belet hem niet eenige slaven te verkoopen, maar het belet hem wèl daarbij een gerust geweten te hebben. Vruchteloos zeide hij tot zich zelven, dat hij regt had om dit te doen, dat een ieder het deed, en sommigen het zelfs deden zonder zich met de noodzakelijkheid te kunnen verontschuldigen waarin hij zich bevond. Wanneer zulke redeneringen in het hart opkomen, dan zijn de slaven van zaken tot personen geworden, en het is op den duur onmogelijk, hen anders dan als personen te behandelen. Nog treffender komt dezelfde kracht des Evangelies uit in Evangeline, wier liefelijk beeld duizende lezers van de ‘Negerhut’ wel voortdurend met onverflaauwde helderheid voor den geest zal staan. Haar gevoelig hart breekt bij het aanschouwen van de gruwelen dier slavernij, maar welk eene kracht ligt er in de zwakheid van dat brekende hart! Ten voorbeelde zij hier haar invloed herinnerd op haren neef Henrique, dien echten zoon der Zuidelijke Staten. Hij slaat Dodo, wanneer het hem goeddunkt. Het komt niet in hem op hierin iets te kwaads zien. Zijn vader haalt de schouders op bij die mishandelingen. Henrique is wat driftig, maar Dodo maakt het er ook weleens naar, en kon er in alle geval tegen. Hoe verschillend is de beschouwing van Evangeline! Zij kan het niet zien, dat haar neef den jongen slaat, en dat nog wel geheel onverdiend. Henrique heeft aanvankelijk volstrekt geen begrip van dat medelijden met eenen slaaf en van de bewering, dat deze tegenover zijnen meester gelijk zou hebben. Als zijne schoone nicht echter volhoudt en hem doet gevoelen, dat zij nooit zoo iets van hem gedacht had, en dat zulke dingen haar stuiten, gevoelt bij hare zedelijke meerderheid en buigt voor de kracht van hare Christelijke overtuiging: hij begint in te zien, dat het

laag is een weerlooze te mishandelen. Zulke lessen blijven den mensch bij; men kan er zich over heenzetten, maar er zich geheel van losmaken kan men niet. Evangeline zal ook, nadat zij gestorven was, nog wel door haar geloof tot Henrique gesproken hebben, als hij de zweep tegen eenen slaaf ophief.

Is het onmogelijk, dat een Christen-meester zijne slaven als slaven behandelt en vrede vindt, terwijl hij zich verschuilt achter de bepalingen der wet of eene verdraaijing van sommige Bijbelplaatsen: even onmogelijk achten wij het, dat Christen-slaven aanhoudend als slaven behandeld worden. De innige vroomheid van Oom Tom verhinderde niet, dat hij al de gevolgen der slavernij ondervond; maar zij verhinderde wèl, dat hij voor zijne bezitters werkelijk een slaaf, eene zaak, - een stuk vee was. Zelfs de handelaar die hem de rivier af naar Nieuw-Orleans bragt, had ontzag voor die vroomheid van de echte soort. Zijne vroegere geschiedenis laten wij echter rusten, en wijzen op zijn verblijf bij M^{r}. Simon Legree, bij wien hij tot den laagsten trap van het slavenleven afdaalt. Wij zouden kunnen aanmerken, dat Legree eer een onmensch dan een mensch verdient genaamd te worden... Maar wij nemen hem gelijk hij ons wordt voorgesteld, en beweren, dat, volgens die voorstelling, door zijn voorbeeld de waarheid wordt bevestigd, dat het onmogelijk is - zelfs voor zulk een woestaard onmogelijk - in eenen Christen niets meer dan een slaaf te zien. *Legree zag duidelijk*, lezen wij in de ‘Negerhut,’ *dat, wanneer zijn geweld en dwingelandij onschuldigen troffen, Tom daarop lette: want zoo fijn is de werking der opinie, dat zij zich zonder woorden doet gevoelen, en zelfs de opinie van eenen slaaf eenen meester kan hinderen*. - Ziedaar juist de zaak: die man, welke ziet en gevoelt, hindert, belemmert en bedwingt. Één geloovige slaaf brengt het gansche stelsel van onmenschelijke wreedheid op de plantage van Legree in de war. Men zegge niet: Legree liet zich niet in de war brengen; hij martelde den slaaf dood. Dit was eene kostbare dwaasheid, waartoe hij in blinde razernij kwam. Hij kon zich haar tegen dezen ééne veroorlooven, maar zoo hij er twee of meer dergelijke gehad had, zou zij zichzelve verboden hebben.

Wij kunnen de regten van eenen medemensch niet geheel voorbijzien, maar wij kunnen dit wel het allerminst,

wanneer hij zedelijk boven ons staat, en ons geweten ons zegt: hij is uw meerdere.

Indien de Abolitionisten, in plaats van hun heil van den strijd der staatkundige partijen te verwachten, in deze kracht van het Evangelie hun steun gezocht hadden, zouden zij hun Vaderland veel onrust en der goede zaak groote schade bespaard hebben. De Christelijke Kerk behoeft van den Staat de emancipatie noch als eene gunst te vragen, noch als een regt te eischen. Zij heeft van haren Meester den last ontvangen: *predik het Evangelie aan alle creaturen*. Wenscht zij de vrijheid ook in het land der slavernij te zien doordringen: haar eerste en éénige zorg zij dan, aan haren last te voldoen en het Evangelie te prediken aan slaven en slavenhouders. Hierin zijn wij al te nalatig geweest, en de belangrijke Rapporten der Staats-commissie stellen die nalatigheid in een treurig licht. De Moravische broeders, de Methodisten en de Roomsche Geestelijken ontmoeten wij onder de slaven, maar geene Leeraars der Hervormde Kerk. Wij schrijven dit niet ter neder als eene beschuldiging tegen hen, die in de gevestigde gemeenten zich eenen werkkring zagen aangewezen die reeds te uitgebreid is. Wij willen er geen verwijt van maken tegen het Nederlandsche Zendeling-Genootschap, dat in Oost-Indië meer dan genoeg te doen vindt, en door verdeeling zijne kracht zou breken. Wij misgunnen andere Kerkgenootschappen de eer en de vrucht van dezen schoonen arbeid niet, en zouden ons bedroeven, indien een onzalige naijver aan de groote zaak in het minst schade deed. Tegenover het ruwe feticisme en de volslagene zedeloosheid der slaven mag men zich verblijden, als Christus slechts wordt verkondigd, *hetzij dan onder een deksel, hetzij in de waarheid*. Maar juist omdat wij van de dringende behoefte van dit diep gezonken menschenras aan de kennis van het Evangelie overtuigd zijn, achten wij het schande voor ons volk, wanneer van onzentwege, aan de kust van Guinea, na eene vestiging van twee eeuwen, niets is geschied, om in die behoefte te voorzien. - Met schaamte lezen wij, dat voor het Christendom en het onderwijs in het Engelsch gebied van Cape-Coast-Castle *zeer veel*, in dat van Elmina *weinig* of *niets* gedaan wordt. En wat moeten wij over onze West-Indische Bezittingen in dit opzigt oordeelen, wanneer wij de antwoorden van den gezaghebber op St. Eustatius lezen?

Op de vraag naar de godsdienstige belijdenis der slaven berigt hij: ‘De slaven belijden allen (althans in naam) de Christelijke godsdienst, en zijn, wat de verschillende gezindheden betreft, verdeeld als volgt: Wesley-Methodisten 92, Roomsch-Katholieken 106, Hervormden 873.’ Dit laatste getal klinkt schoon, maar nu volgt later eene vraag naar de inrigtingen tot zedelijke en godsdienstige opleiding der slaven, en het antwoord is: ‘Er zijn hier geene bepaalde inrigtingen tot zedelijke en godsdienstige opleiding der slaven. De Zondags-scholen, door de Wesley-Methodisten en Roomsch-Katholieken sedert jaren alhier gevestigd, voorzien eenigermate in deze behoefte, en zijn voornamelijk voor die klasse tot stand gebragt. De Godsdienstoefening, zoowel bij de Methodisten, als Roomsch-Katholieken, wordt door een groot gedeelte der slaven bijgewoond.’ - Wij bemerken niet, dat er iets gedaan wordt voor de godsdienstige vorming der 873 Hervormden, wier groot aantal hen reeds voor geheele verwaarloozing moest bewaren! En dit geldt niet alleen van St. Eustatius, maar dezelfde treurige onverschilligheid treft ons, waar wij de beide Rapporten en de talrijke Bijlagen inzien.

Wenscht de Philanthropie den naam van Christelijk te dragen, dan moet zij vooral over die geestelijke verlatenheid zich ontfermen en in dien geestelijken nood trachten te voorzien. De tijden zijn voorbij, waarin men daartoe van de hulp van den Staat veel mogt eischen of verwachten. Het is thans pligt en roeping van hen, die het belang der zaak gevoelen, om zelve handen aan het werk te slaan. Hiervan moeten de leden der Hervormde Kerk zich ook meer en meer overtuigen. Door eenen werkdadigen ijver voor de verbreiding van het Evangelie en niet door een onvruchtbaar ijveren voor verouderde regten en vormen zullen zij zich waardige nakomelingen betoonen der Dordsche Vaderen, die als tiende gravamen in het Request aan de Staten-Generaal, hunne gebiedende Heeren, schreven: ‘En aengesien alle oprechte Christenen van wegen de liefde, die se schuldigh zijn tot hares naesten saligheyt, en van wegen den yver, om Godes eere onder de Menschen te verbreyden, gehouden zijn alle middelen aen te wenden, die daertoe dienen: Ende Godt ons in dese Landen een wegh geopent heeft tot verscheyden verre afgelegene Landen in de Indiën en elders, die van de kennisse

des waren Godts geheel ontbloot zijn: Versoeckt de voorseyde Synodus oock ootmoedelijck, dat U Hoogh Mog. met een Christelijcken yver dese heylige saecken gelieven ter harten te nemen, ende met allen ernst daer op toe te leggen, ende tot dien eynde soodanige middelen te ordineren en besorgen, die allerprofytelijckst ende bequaemst zijn tot voortplantinge des H. Evangeliums in die Landen.'

Mijnsheerenland,
Dec. 1856.
W.C. KNOTTENBELT.

Bibliographisch album.

Proeve van een Ontwerp van Wet op de Schutterijen, met bijbehoorende reglementen en memorie van toelichting, door A.C. Kouwens. Luitenant-Kwartiermeester bij de dienstdoende Schutterij, te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij J.M. van 't Haaff. 1855.

Het is eene ondankbare taak, hier te lande ontwerpen van verordeningen voor een deel der volkswapening te behandelen en te beoordeelen. De grondslag waarop gebouwd moet worden, ontbreekt, zoo lang geene algemeene wet op deze volkswapening het verband der deelen vaststelt en aan elk hunner zijne plaats aanwijst.

De Regering schijnt van het aanbieden eener zoodanige wet door de artikels 178 en 189 der grondwet, te worden teruggehouden. In deze lezen wij: ‘de Koning *zorgt*, dat er ten allen tijde eene toereikende zee- en landmagt onderhouden worde, aangeworven uit vrijwilligers, hetzij inboorlingen of vreemdelingen, om te dienen in of buiten Europa, naar de omstandigheden,’ en in het tweede artikel: ‘de sterkte en inrigting der milicie en der schutterijen worden geregeld door de wet.’ - Het is tot nog toe beschouwd, alsof de zorg des Konings zich niet tot het onderwerpen van de sterkte en inrigting van het staande leger aan wettelijke bepalingen mag uitstrekken, omdat op deze wijze iets van de koninklijke magt, namelijk om telkens naar welbehagen te kunnen veranderen, verloren gaat, en de grondwet alleen voor milicie en schutterijen, de regeling bij de wet gebiedend voorschrijft. Dit opofferen van het algemeen belang aan eene bekrompene opvatting, geeft eenen treurigen indruk. Het is alsof willekeur luister aan het koningschap moet bijzetten. Te meer valt dit in het oog, wanneer men ziet, dat de Regering de Koninklijke zorg, in artikel 178 der grondwet bedoeld, tot nog toe zich niet verder heeft doen uitstrekken dan tot eene inrigting der landmagt, welke aan den geheelen inhoud van het genoemde artikel (gelijkluidende met artikel 204 der vorige grondwet), geweld doet. Wij heb-

ben immers hier te lande, thans evenmin als onder de vorige grondwet, geene zelfstandige landmagt aangeworven uit vrijwilligers, wij hebben alleen een mixtum compositum van vrijwilligers en miliciens, te zamen korpsen vormende, die volgens de grondwet niet buiten Europa dan met individueele toestemming der milicies kunnen gezonden worden. De tegenwoordige landmagt, aangeworven uit vrijwilligers, moet, om voor onze belangrijke koloniën beschikbaar te zijn, telkens eene geheel nieuwe zamenstelling ondergaan, en wat meer is, tot nog toe is geen enkel korps aanwezig dat in zijn geheel binnen weinige uren ter behoorlijke sterkte kan uitrukken, om aan een hier te lande plotseling ontstaand gevaar het hoofd te bieden. Telkens moet voor werkdadig gebruik van een korps of onderdeel daarvan, alles op nieuw geregeld en het bestaande verband verbroken worden. Juist dit verband, dat zooveel kracht bijzet, bestaat dus niet wanneer kracht gevorderd wordt. Het bestaat nog veel minder, in zulke oogenblikken, bij de onder de wapenen geroepen milicie, welke het beste harer kaders niet terugvindt en zich meestal onder de bevelen van andere en haar vreemde officieren moet stellen. Hoe weinig geschikt is deze organisatie om met eenigen spoed een bruikbaar en meer talrijk leger bijeen te brengen. En dan de schutterijen, nog altoos meer ingerigt als gewapende poorters der middeleeuwsche steden, dan als reserve, in tijd van vrede, geheel daarvan afgesneden! De jaren 1830 en 31 zijn daarom in het geheugen terug te roepen, hoe alles met ontzettende kosten en moeite op nieuw moest worden geschapen, om deze schutterijen de plaats te doen innemen, die de omstandigheden aanwezen en waarnaar toenmaals hare geestdrift voor Koning en Vaderland zoozeer verlangde.

De grondwet wil een staand leger, milicie en schutterijen, maar de grondwet wil deze onderdeelen der volkswapening als een zamenwerkend geheel, tot handhaving van de onafhankelijkheid van den Staat en tot beveiliging van zijn grondgebied. In dien zin immers legt zij het dragen der wapenen als een der eerste pligten aan *alle* ingezetenen op. Wij besluiten er uit, dat wanneer de grondwet milicie en schutterijen bij de wet geregeld wil hebben, alsdan om deze wetten aan het gestelde doel te doen beantwoorden, zij ook wil dat de Koninklijke zorg zich uitstrekke tot het aanbieden eener algemeene wet op de volkswapening, welke aan deze wetten tot grondslag en tot rigtsnoer voor de inrigting van het staande leger dient.

Door zulk eene algemeene wet, het is met redenen te veronderstellen, ontvangen wij dan, volgens de eigenaardigheden van het verdedigingstelsel, ons door de ligging van het Vaderland aangewezen, de beginselen waarop onze volkswapening is gegrond. Wij worden onderrigt hoe de kern, het staande leger, zal worden georganiseerd, om ten allen tijde ten strijde gereed te zijn; - hoe de milicie in

zelfstandige korpsen aan dit zal worden toegevoegd, om in korten tijd strijdkrachten aanmerkelijk te kunnen vermeerderen, en op welke wijze aan deze de schutterijen zich zullen aansluiten, om in tijd van gevaar tot de grootste weerbaarheid te komen.

Hoe men deze wet ook inrigte, zij moet bewerken, dat elk in tijd van vrede reeds zijne plaats voor het geval van oorlog wete. Groote depôts met kleeding- en wapenmagazijnen in vaste standplaatsen, moeten zoowel de milicie en schutterijen, als het staande leger aan welke deze toegevoegd zijn, op de minst kostbare en meest gelijkvormige wijze van al het noodige kunnen voorzien. Niet eerst in tijd van oorlog moet voor de schutterijen met veel meer kosten, en dan door den drang der omstandigheden veel slechter en ondoelmatiger, alles op nieuw worden geschapen. In de door ons bedoelde magazijnen moet natuurlijk steeds alles voorhanden zijn, wat ter bewapening dient, of wat binnen den tijd, dat men het noodig heeft, niet kan worden aangeschaft.

Welligt bepaalt zulk eene wet bovendien - om ons thans tot de schutterijen alleen te bepalen, - de verhouding, in welke deze, naarmate van den meer of minder tot oefening vereischten tijd, bij de verschillende wapenen infanterie, artillerie en kavallerie en welligt genie (als pioniers) kunnen worden gevoegd, wèl te verstaan in geringere verhouding daar waar langdurige voorbereiding noodig is.

Verpligt is in deze wet, zal zij doel treffen, de bepaling, dat, hoewel artikel 188 der grondwet zegt: ‘in de gemeenten worden schutterijen opgerigt,’ deze daardoor geene gemeentelijke instellingen zijn, maar dat aan elke, als zelfstandig geheel of onderdeel, bepaaldelijk de legerafdeeling moet worden aangewezen, aan welke zij in tijd van oorlog is toegevoegd, en van welke zij in tijd van vrede de benoodigdheden ter oefening ontvangt.

In de algemeene wet kan ook worden opgenomen, dat in alle gemeenten de oefening der schutterijen, door het in het leven roepen of aanmoedigen van scherpschutters-vereenigingen, moet worden voorbereid; - dat eene wèlingerigte maréchaussée, de veldwachters en politie-agenten vervangende, tegelijk de wapenoefeningen der schutterijen als instructeurs zal leiden en in tijd van oorlog de kaders zal helpen vormen: - dat de militaire akademie, als algemeene hoogeschool voor de krijgskundige wetenschappen, voor ieder toegankelijk zal zijn, en de behoorlijk volbragte studiën aldaar, regt op een diploma zullen geven, waaraan de rang van officier bij de schutterij verbonden is.

Door zulke bepalingen worden de groote leemten, in welke tot nog toe geene schutterij-organisatie heeft kunnen voorzien: gebrek aan krijgstucht en oefening aan bekwame onder-officieren en officieren, reeds ten deele uit den weg geruimd. Men zal ons immers toegeven,

dat het weinig moeite zal kosten de onnutte handboogschutterijen, die op zoo vele plaatsen bestaan, door welingerigte scherpschutters-vereenigingen te doen vervangen, wanneer zulke instellingen, door het verschaffen van terrein, mogelijk gemaakt worden. Evenmin zal men tegenspreken, dat de maréchaussée eigenaardig geschikt is, zoowel ter leiding der oefeningen, als tot het inprenten van orde en regelmaat aan schutterskorpsen. Ook verwachten wij weinige gegronde aanmerkingen op het denkbeeld, om door openstelling der militaire academie krijgskundige kennis meer algemeen te maken. Hoe velen bezoeken onze overige hoogescholen slechts, om onder den naam van gegradueerd persoon in de maatschappij te kunnen optreden, zonder eenig nut te stichten met de kennis aldaar verkregen. De krijgskundige kennis aan de militaire akademieschool bijgebragt, zal daarentegen altijd groot nut voor de landverdediging opleveren; de stand van schutter-officier zal, door het in zich opnemen van wetenschappelijk gevormde mannen, worden verheven, en de voorbereidende wisen natuurkundige wetenschappen aan deze hoogeschool onderwezen, zullen tegelijk in nijverheid en fabriekwezen nut kunnen aanbrengen. Niets belet ook om de officieren van het leger, bij vergelijkend examen, uit alle tot schutter-officier gepromoveerden te trekken.

Wij zijn overtuigd, dat alleen door eene algemeene wet in den hierboven geschetsten geest, het ontwerpen van doeltreffende wetten op milicie en schutterijen mogelijk gemaakt wordt.

Wij verlangen meer bepaaldelijk van eene bijzondere wet op de schutterijen, behalve de nadere vaststelling der wijze, op welke deze laatste reeds in tijd van vrede in de leger-organisatie opgenomen zijn, dat door deze wet de schutterlijke dienst billijk, gelijkmatig en niet te zwaar drukt. Die wet moet de middelen geven om reeds in tijd van vrede, orde en krijgstucht bij de schutterijen krachtig te kunnen handhaven. Zij moet korpsen doen ontstaan, in zoover geoefend, dat zij in oorlogstijd, zonder reorganisatie, spoedig bij het leger kunnen worden aangetrokken. Wij wenschen, dat men alsdan niet het oog hebbe op de vestingen door schutterijen te verdedigen. Onder het dadelijk toezigt van goede chefs, zijn van de schutter-infanterie in het open veld die wonderen van dapperheid te verwachten, welke ter overwinning leiden; daarentegen zijn in vestingen, waar elk meer zelfstandig moet werken, met dezelfde dapperheid, door gebrek aan kennis, slechte verdedigingen te gemoet te zien. De zamenstelling der schutterijen moet tevens de meeste waarborgen geven voor het bewaren van orde en rust, tegen oproeren en binnenlandsche woelingen.

De steller der proeve van het ontwerp van wet op de schutterijen, dat wij thans aankondigen, heeft zich, bij gebrek van eenigen anderen leiddraad dan het bestaande, en zonder het bezit van algemeene

krijgskundige kennis aan te toonen, op geen hooger standpunt weten te plaatsen dan dat, om de bestaande wet, volgens de ondervinding daaronder opgedaan, naar zijn inzien, zooveel mogelijk bruikbaarder uitkomsten te doen opleveren. Welligt heeft hij zooveel reeds van de voorgenomen verandering in de wet op de milicie vernomen, dat hem bewust was dat de Regering denzelfden weg zal inslaan, en heeft hij zich daardoor zijnerzijds tot zulk eene taak berekend geoordeeld. Hij is dus van geene meer algemeene onderstellingen uitgegaan, en heeft veel gelaten zoo als het is. Hij heeft hierin in zooverre gelijk, als hij aanneemt, dat als de Regering niet doet blijken tot een beter geheel te willen komen, hieruit moet worden opgemaakt, dat zij geenen anderen weg dan den bestaanden in wil. Wij merken slechts aan, dat, ware de Heer K. met ons overtuigd geweest, dat op die wijze het wenschelijke niet is te bereiken, hij zich de moeite van zijnen arbeid zou hebben gespaard, en de taak aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken zou hebben overgelaten, dat voor zulk eene wijziging over meer gegevens te beschikken heeft, en ons ten minste gelijkvormigheid met de wet op de milicie waarborgt.

Ware de bestaande wet doeltreffend te verbeteren, dan geven wij gaarne het beginsel toe, om zoo weinig mogelijk er van af te wijken, overtuigd als wij zijn, dat zelfs met de bestaande wet de schutterijen beter kunnen gemaakt worden dan zij zijn. Die gedeeltelijke veranderingen en hervormingen zijn vooral verderfelijk voor instellingen, die slechts zelden, met groote tusschenruimte van tijd, tot hare meest belangrijke dienstverrigtingen worden opgeroepen. Het middelmatige, dat lang bestaan heeft, is voor het oogenblik beter, dan het goede dat pas gisteren is opgerigt, en hadden wij in het geval van den steller verkeerd en ons tot het wijzigen gezet, wij zouden nog minder veranderingen omtrent meer onverschillige zaken hebben voorgesteld.

De Heer K. toont overigens goed met de bestaande wet op de schutterijen bekend te zijn, en hare gebreken te voelen. Hij blijkt echter de voldoende krijgskundige kennis te missen om de verbetering dezer gebreken in zijn ontwerp te kunnen formuleren. Eene menigte zijner bepalingen leiden bovendien tot schrifturen en handelingen, waaraan tijd en krachten verspild worden, welke nuttiger aan het vormen van personen en aan het verbeteren van zaken te besteden waren. Eenig wantrouwen in zijnen arbeid geeft de omstandigheid, dat op vele plaatsen strijd met de gemeentewet en ook met andere wetten is op te merken. Het door hem voorgestelde reglement op de straffen en het behandelen der strafzaken bij de schutterijen, moet door ons naar de bepalingen voor het leger, met inachtneming der eigenaardige stelling der schutterij, beoordeeld worden.

Dit reglement moet tot voorbereiding strekken voor den overgang onder de militaire wetten in tijd van oorlog. Wij zullen deze beoordeeling moeten uitstellen totdat het leger eene nieuwe, dringend vereischt wordende strafwetgeving heeft, en niet meer aan het verouderde en gebrekkige thans bestaande wetboek, en de daaruit afgeleide bepalingen is onderworpen, welker voortdurend aanwezen tot eene schande van het Nederlandsch krijgsbestuur verstrekt.

Bepaaldelijk halen wij, na al het bovengezegde, slechts eene bijzonderheid uit het behandelde ontwerp van wet aan. Met de wijze van regeling der wapenoefeningen namelijk zijn wij het niet met den steller eens. Wij blijven ons bij voortduring met het denkbeeld van den ‘Oud Soldaat’ vereenigen, om den schutter in eens de vereischte oefening te geven, en dan verder, op enkele parades en inspectiën na, in rust te laten. Dit zal, bedriegen wij ons niet, veel meer in den geest der natie vallen, die niet van soldaatje-spelen houdt, en zal tegelijk betere uitkomsten opleveren.

Ons eindoordeel is, dat wij niet met den arbeid van den Heer K. zijn ingenomen. Werd zijn ontwerp tot wet verheven, men zou thans eene vrij aanzienlijke som besteden, en in tijd van oorlog ongeveer dezelfde hoofdgebreken ontwaren, welke in de bestaande organisatie der schutterijen, tijdens de Belgische revolutie, zijn opgemerkt. Dan liever de bestaande wet gehouden, en de hoop niet opgegeven om eene wet te ontvangen, welke die uitkomsten waarborgt, die het Vaderland kan te gemoet zien van eene verstandige uitlegging der grondslagen, in onze grondwet nedergelegd.

***Marnix van St. Aldegonde en de wording van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden. Vrij naar het Fransch van Edgar Quinet. Met het facsimile van Marnix' handschrift en vele aanteekeningen en bijlagen. Te Deventer, bij A. ter Gunne*. 1855. pp. VIII en 208.**

A quelque chose malheur est bon - zou men hier kunnen toepassen, zoo het slechts den schijn niet had van juist híer eene harde, ja wreede uitdrukking te wezen. Doch met allen eerbied, den politieken banneling verschuldigd, vooral indien hij daarenboven een man van talent is, wilde ik ook niets anders uit die woorden ontwikkelen, dan dat onze landgenoot aan dien jongsten, voor velen zoo on-

gelukkig uitgevallen staatsstreek in Frankrijk, nog eenige stukken te danken heeft, welke wij allen met levendige erkentelijkheid hebben begroet, en die de namen van Esquiros en Quinet gewis steeds eene regt eervolle plaats óok in onze letterkunde zullen doen beslaan.

Trouwens, geen tijdstip uit onze geschiedenis kan ook meer boeijend voor ons wezen, dan dat van onzen opstand tegen Spanje; en al mogt ook de mede door den Heer van Vloten overgenomene uitspraak van den zaakrijken Berigtgever in de 'Kunst- en Letterbode' van 6 Mei 1854, namelijk: *dat Quinet hier eene vlag heeft geheschen, die de lading niet dekt*, allezins waarheid bevatten, en met dien enkelen trek de voornaamste, doch ook geenszins over het hoofd te ziene beschuldiging, welke tegen bedoeld werk gemaakt kan worken, duidelijk zijn aan den dag gelegd; toch blijft in weêrwil hiervan dit ons óp nieuw uit den vreemde aangeboden tafereel uit onze vrijheidsontwikkeling de hoogste waarde voor ons behouden, en wel in de eerste plaats, juist omdat het door een vreemdeling is geschilderd, wiens beschouwing van onzen vroegeren staatkundigen toestand, van onze vroegere kunst en wat dies meer zij, voor ieder wie zich van het nut overtuigd houdt, hetwelk vooral eene *vreemde* beoordeeling hebben kan, steeds belangstelling verdient in de ruimste mate. Intusschen heeft, van de eerste verschijning af van Quinets geschrift in de 'Revue des Deux Mondes,' die belangstelling zich ook reeds genoeg bevestigd, en wanneer zijn Vertaler al te regt vooraf opmerkt: 'dat het onder zijne landgenooten reeds te over bekend en gewaardeerd is, dan dat hij er vele (woorden?) over zou behoeven te verliezen', zoo mogen wij althans op dit oogenblik ons wel dubbel ontslagen achten, om over dit punt nog in het breede uit te weiden. Wat wij ook eigenlijk nu nog beoogen, is niet, om de waarde van het oorspronkelijk stuk nogmaals ter sprake te brengen noch zelfs om de onderscheidene teregtwijzingen, welke de Hr. v.V. vermeende daarin te moeten maken, één voor één naauwkeurig na te gaan (eene taak, die bovendien vrij lastig zou worden, daar hij, bij hetgeen hij verbeterd en hersteld heeft, 'deels aanwijzend, deels ook *stilzwijgend* te werk is gegaan) - neen, dit alles laten wij ditmaal geheel aan den kant, en te eer, omdat wij onwillekeurig al wat laat voor den dag komen met onze nog aan de Redactie van dit Tijdschrift verschuldigde aankondiging. Doch wij wenschten ons in de volgende regelen ook slechts hoofdzakelijk tot den vorm te bepalen, waarin Marnix hier is overgegoten, en ofschoon wij ons geenszins durven vleijen, dat de Hooggeleerde Vertaler, die in alles wat uit zijne pen komt oven stroef en onbehagelijk blijft, in weêrwil hij meermalen hieromtrent openlijk en te regt is aangevallen, zich op nieuw bekreunen zal over eene bepaalde afkeuring van die zijde, zoo willen wij evenwel deze gelegenheid niet voorbij laten gaan zonder die zelfde

afkeuring nogmaals in zeer onbedekte bewoordingen uit te spreken. En als wij hierop laten volgen, dat het gewis wel jammer is, dat juist híj, die uithoofde van zijne genoeg bekende historische studiën, vooral uit dit tijdvak, anders zoo uitnemend geschikt scheen om een werk als dit was op zich te nemen, zoo beschouwe men deze toegift geenszins als eene zoogenaamde pleister op de wonde, daar de eene uitdrukking volstrekt niet minder opregt gemeend is dan de andere. Reeds vóor de vertaling nog het licht zag, was het ons toevallig bekend, dat onze Deventer hoogleeraar die onder handen had, en om vele, reeds ter loops mede aan den dag gelegde redenen, verheugden wij ons daarover. Nog blijven wij aan deze vroegere meening in zoo verre volkomen getrouw, dat wij het in elk geval onnoodig zouden achten, om den Franschen tekst van bladzijde tot bladzijde met den Hollandschen te vergelijken en na te gaan, welk bijzonder feit, welke redenering van Quinet door van Vloten veranderd, misschien geheel weggelaten of hoe dan ook gewijzigd zij; ten einde zoo doende welligt een enkel punt te kunnen aanstippen, waarop wij zouden vermeenen den Vertaler met bescheidenheid opmerkzaam te mogen maken, onder de gewone slotformule: dat hij bij eene gewenschte tweede uitgave aan die eventuele qaestie nog eens zijne hernieuwde aandacht mogt willen schenken. Wij vreezen in gemoede, dat de op deze wijze in te zamelen oogst, zoo daar zelfs al iets van geschiedkundig belang te oogsten viel, nimmer de moeite vergoeden zou, welke de enkele bewerking daarvan had gekost. Doch wat hiervan ook zijn moge, de lezer oordeele hierop zelf, of hij nogtans het gansche hier door den Hr. v.V. geleverde werk, niet *qua* werk op zich zelf, met ons blijft afkeuren, al deelt hij dan ook overigens in ons goed vertrouwen, dat de historische waarde van Quinets geschrift door de Hollandsche bewerking gewis eer gewonnen dan verloren zal hebben. Immers een boek kan men ook vergelijken bij een huis. De verschillende kamers daarvan, en wat daar zoo verder bij behooren moge, kunnen soms elk afzonderlijk zeer goed bekeken mogen worden, en desalniettemin, om met onzen goeden Cats te spreken, kan wel het *ensemble*, om zeer wettige redenen, onvoorwaardelijk worden afgekeurd. En om nu gemakshalve maar eens een oogenblik bij deze figuur te blijven, het hier overgebragte huis van den Hr. v.V., slechts met het bloote oog tegenover het oorspronkelijk gebouw vergeleken, mist zelfs verscheidene kamers, welke hij voor zich, om welke keur van redenen ook, al eens niet verkiezen mogt te betrekken, maar die daarom voorzeker nog niet door iedereen zouden zijn weggebroken; om niet eens te gewagen, dat de gansche indeeling tamelijk verhaspeld, men mag gerust zeggen, regt smakeloos en zonder den minsten *tact* (voor een hoogleeraar nog al in de faculteit der fraaije letteren, mist de Hr. v.V. dien waarlijk wel wat te erg bij alles

wat hij schrijft) droevig ontsierd is. Zoo is onder anderen, en om daarmede tevens weêr in onzen meer gewonen vorm van spreken over te stappen, vooral het slot van het Fransche stuk voor ruim twee derden weggesnoeid, alhoewel dat juist zoo veel eigenaardigs bevatte voor den Nederlandschen lezer. Dit slot toch, of derde gedeelte, hetwelk bij Quinet tot opschrift heeft: ‘Religion, politique et art des geux,’ wordt door den Hr. v.V., als onnoodigen ballast, naar 't schijnt, over boord geworpen. Wie zal hem hiervoor dank wijten? Gesteld zelfs, dat Quinet zich bij al deze slotredeneringen op een geheel verkeerd standpunt had geplaatst, dan had zulks in de eerste plaats maar moeten bewezen, minstens bestreden worden; ja, men zou het nog eer kunnen vergeven, zoo met een enkel *sic judico, sic sentio* het banvonnis over dit gansche slot slechts ware uitgesproken; men zou dien toon bij den vertaler zoo vreemd niet hebben gevonden, en begreep dan althans eenigzins, wáarom dat alles was achterwege gelaten. Maar om, gelijk nu geschied is, de vertaling slechts af te hakken, zonder den, anders nooit zoo bangen, mond daarbij open te doen, daarmede kan noch de Fransche schrijver van het ‘voortreffelijk stuk’, gelijk het al aanstonds bij den Hr. v.V. heet, sterk gevleid zijn, noch onze landgenoot bijzonder gediend. Alsof niet alles, wat van dien aard hier voorkwam, voor óns, zoo dan zelfs al eens minder belangrijk, niet steeds te eigenaardig bleef, om het niet bij al het andere te lezen!

Uit de oppervlakkige vergelijking van den Franschen tekst met den Nederduitschen, wordt men echter geneigd om eenvoudig aan te nemen, dat de vertaling aanvankelijk wel bedaard en ordelijk begonnen, doch verder steeds minder rustig voortgezet werd, en eindelijk, alsof de Uitgever telkens herinnerd had, hoe de beloofde termijn reeds lang verstreken was, maar met de breede bijl was afgewerkt. Men oordeele uit de volgende vergelijking.

Het oorspronkelijk geschrift is gesplitst in drie vrij gelijke deelen, elk voorzien van een bijzonder opschrift. Het eerste luidt: Marnix de Sainte-Aldegonde et les geux des Pays-Bas. Het tweede: Pourquoi la révolution hollandaise a réussi. Met het derde werden wij zoo even reeds bekend. Verder heeft Quinet het geheel weêr ingedeeld in XVIII paragraphen, telkens door een Romeinsch cijfer aangeduid, op de wijze zoo als die onder anderen in den laatsten tijd door Lamartine in zijne schriften steeds is aangenomen. Deze methode, in 't voorbijgaan, waar zijn *a priori* is vastgesteld, mag voor velen welligt, vooral in 't begin, iets verbrokkelds, iets minder geleidelijks hebben; doch meestal vereenigen wij ons al zeer spoedig met haar, en gevoelen wij, dat het onmogelijk is, om de geschiedenis in eenvoudiger vorm meer dramatisch voor te stellen. - Die afzonderlijke opschriften, inmiddels, zijn door den Hr. v.V. geheel achter-

wege gelaten, zonder dat wij juist op nieuw kunnen inzien, om welke redenen zij moesten verdwijnen. Misschien, omdat hij met de overname van het derde, na al dat wegsnoeijen uit den tekst, wat verlegen was geworden, en hij nu slechts op de eenvoudigste en gemakkelijkste wijze zich in dit opzigt geheel dacht vrij te maken, door namelijk dan álles van dien aard maar zonder onderscheid weg te laten. Al konden deze opschriften des noods ook wel gemist worden, ze geven toch terstond een duidelijk overzigt van 't geen de lezer telkens te wachten heeft en behooren in elk geval tot den oorspronkelijken vorm van het boek, die wel bewaard had mogen blijven. Even als men die geheele indeeling in paragraphen of hoofdstukken op den voet had dienen te volgen, zoo niet maar te eenenmale had moeten laten vervallen, liever dan daarmede wederom zoo willekeurig rond te springen. In het eerste gedeelte gaat alles nog al getrouw toe. Wel is het formaat van de vertaling grooter dan dat van de afzonderlijke Brusselsche uitgaaf, welke daar mede voor mij ligt; doch, toevallig of niet, dit eerste gedeelte beslaat, zoowel in 't Fransch als in 't Hollandsch, juist 68 bladz. in V paragr.; zoodat wij nu toch eenmaal een vrij goeden maatstaf hebben, om de rest te vergelijken. Welnu, het tweede deel loopt bij Quinet van bl. 69 tot 127 en telt VII paragr.; bij v.V. tot 116, met slechts IV paragr. En eindelijk, het derde of laatste, gaat bij Quinet tot bl. 190, bij v.V. maar tot 135, en vormt bij den laatsten niet meer dan één hoofstuk, bij den eersten zes. Vrij naar het Fransch, - leest men op het Hollandsche titelblad; dat *vrij* had gewis wel met groot kapitaal gedrukt mogen wezen, gelijk uit deze oppervlakkige aanwijzing reeds duidelijk blijkt. Intusschen werd daar op bl. VIII nog van ‘de vertolking des Franschen werks’ gesproken, alsof het dien naam mede wel voeren mogt. Wel volgt daar nog: ‘Het spreekt van zelf, dat wij daarbij de verschillende bijzonderheden, welke in het oorspronkelijke onnaauwkeurig waren voorgesteld of geboekt, hier verbeterd en hersteld hebben;’ - maar indien men dan toch voornemens was, om op zoo losse wijze te werk te gaan, dan mogt men waarlijk wel met een enkel woord het plan daarvoor hebben blootgelegd.

Wat wijders den stijl betreft van de beide stukken, deze is schaars voor vergelijking vatbaar. Of wijs, zoo gij wilt, het onderscheid aan tusschen de weelderige kleeding van een man naar de laatste mode, en een smakeloozen kwaker. Quinet, de bekende phantastische dichter, die reeds in 1840, door zijne liberale beginsels en bovenal door zijn uitvaren tegen de Jezuïten, zich zoover liet wegslepen, dat hem door de regering van Louis Philippe de bevoegdheid ontnomen werd, om zijne zooveel gerucht makende voorlezingen aan het Collége de France voort te zetten, grijpt hier, en men houde ook deze omstan-

digheid wel op het oog, in de ballingschap, waarmede een nieuw gouvernement zich voor hem opent, een tijdperk van vrijheidsworsteling aan, zoo grootsch, zoo dramatisch, maar ook in de uitkomst zoo gelukkig, dat de geschiedenis daarvan naauwelijks een tweede voorbeeld oplevert: een bloedig kampen voor het geloof tegenover verfoeijelijken priesterdwang, tegenover de inquisitie met hare brandstapels; - en kon het dus anders, of opgewonden, ja gloeijend moest de taal zijn, welke uit een dergelijk gemoed, op een gedwongen vreemden bodem werd uitgestort? Dat alzoo in zijne groote schilderij soms menige kleur, wel eens eene enkele figuur wordt aangetroffen, blootelijk voor het effect, wie zal zich daarover mogen verwonderen? Echter behoort alles van dien aard te zeer bij elkander, dan dat het in eene vertaling naar willekeur mag verbroken worden. De Hr. v.V. mogt, ja was verpligt, om in de zijne alle zaken, naar zijne meening scheef voorgesteld, eenvoudig regt te buigen, doch overigens, om zich ook aan de teekening te houden, welke hij voor zich had. Ten gebruike van wie dan ook, had hij, naar aanleiding van Quinets geschrift, eene geheel nieuwe historische proeve kunnen bewerken, en daarin, in geheel vrijen vorm, alles wat hij maar uit Quinet had willen halen, kunnen overbrengen; maar dien te *vertalen*, gelijk hij gedaan heeft, neen, dat mogt hij nooit. Want zoo hij hierbij soms met den vinger naar dat ‘*vrij* bewerkt’ van zijn titel wijst, dan mag men ook hem met de reeds aangehaalde woorden tegenwerpen: ‘dat hier dan ook eene vlag geheschen is, die de lading niet dekt.’

Ons voornemen, om goede redenen, was geenszins om de beide teksten te vergelijken; doch voor een enkel staaltje zij hier nogtans het volgende neêrgeschreven, waarnaar wij trouwens volstrekt niet hebben gezocht. Men behoeft ook slechts de boeken naast elkander te leggen, en uit elk tien regels te nemen, om het onderscheid van stijl in te zien. Op bl. 48 leest men bij Quinet: ‘Par cette oeuvre, qui n'a rien de commun avec la littérature cultivée et écrite, Marnix toucha le coeur du peuple, devenu insensible en apparence sans lui reprocher sa dureté, il l'en fit rougir. Les écrivains du XVIe siècle, voyant ce miracle d'une poésie populaire, nomment Marnix un *autre Tyrtée, alterum quasi Tyrtaeum*. La vérité est que, dans cette messénienne biblique, il donne un rhythme à la révolution; bientôt elle va se relever et s'élancer de nouveau à la cadence de ces vers incultes, moitié psaume, moitié chanson de guerre. Toutefois ce n'était pas assez de réveiller l'enthousiasme du peuple; Marnix entreprit une chose beaucoup plus difficile, et il y réussit de même. Pour mieux dissiper la peur, il veut contraindre le peuple de rire entre les mains des Espagnols. Chose assurément remarquable dans l'histoire littéraire, c'est dans les années les plus sanglantes de la terreur catholique, au moment où le duc d'Albe *déchirait avec le plus de fureur les entrailles*

des Pays-Bas, c'est en 1569 et en 1571 qu' Aldegonde compose et publie en flamand sa gigantesque satire de l'Église Catholique, *la Ruche romaine*, créant ainsi la langue hollandaise au milieu d'un rire tragique et héroïque. Cet ouvrage fut un des plus grands triomphes de la parole au XVIe siècle sur la force déchainée. “Il fut reçu du peuple, dit Bayle, avec un applaudissement incroyable.” Rien de pareil ne s'était vu depuis les colloques d'Erasme. On reconnut un frère de Rabelais et d'Ulric de Hutten. Le livre de Marnix fut pour les réformés, dans le Nord, plus puissant même que les ouvrages de Calvin. C'était Gargantua ou Grandgousier s'épanouissant du haut des échafauds dans une kermesse flamande. On crut entendre le ricanement de toutes les têtes de morts qu'avait tranchées le duc d'Albe. En même temps, l'Église du moyen âge sembloit s'abîmer sous cette huée immense, colossale, dont aucun écrivain n'égalera jamais la témérité. Par un raffinement d'audace et d'ironie, Marnix avait dedié son livre effroyable à l'un des chefs de l'inquisition, l'évêque Sonnius.’ - Deze regels nu luiden in de vertaling aldus (bl. 51): ‘Door dit werk, dat niets met de verfijndere letteren te maken heeft, trof Marnix het hart des volks, dat zoo geheel ongevoelig scheen geworden. Zonder het zijne lafheid te verwijten, deed hij het er over blozen. Een schrijver der zeventiende eeuw noemt er, misschien minder juist, Marnix een tweeden Tyrteüs om. De waarheid is, dat hij in dezen bijbelschen krijgszang een strijdzang aan de omwenteling geeft, die zich nu weldra verheffen en in beweging zetten zal op de maat dezer weinig beschaafde verzen, die half een psalm, half een krijgslied zijn.

‘Het was intusschen niet voldoende om de geestdrift des volks te wekken; Marnix ondernam eene veel moeyelijker taak, die hij er echter even gelukkig afbracht. Om de vrees des te beter te verdrijven, wil hij het volk, onder de handen der Spanjaarts zelf, doen lachen. - Het mag toch zeker als een hoogst merkwaardig iets vermeld worden, dat in de bloedigste jaren van het Spaansche schrikbewind, op den tijd zelf dat de Hertog van Alva “Nederlands ingewand met de meeste woede verscheurde,” in de dagen van 1569 tot 1571, Marnix zijn reuzenschimpschrift tegen Romes kerk: *de Bijenkorf*, opstelde. Dit werk was een der grootste zegepralen door de taal der zestiende eeuw op de woede van 't geweld behaald. Het werd, naar Bayles woorden, met eene ongeloofelijke toejuiching ontvangen. Sedert Erasmus' *Gesprekken* was iets dergelijks niet gezien geworden. Men herkent er den broeder van Rabelais en Ulrik van Hutten in. Marnix' boek was voor de Hervormden van 't Noorden machtiger dan Calvijns werken zelf. Men meende er als het gegrijns in te hooren van al de door Alva afgehouwen hoofden. En daarbij scheen de kerk der middeleeuwen als te verzinken onder dien uitbondigen lach, nooit door eenig schrijver in vermetelheid geëvenaard.

Om zijn spot nog bijtender te maken, had Marnix zijn boek aan den Bosschen bisschop Sonnius, den beruchten kettermeester, opgedragen.' - De Hr. v.V. zal ons welligt willen terugwerpen, dat die Gargantua met Grandgousier, even als die epitheta van *colossale effroyable* en meer ornamenten van dien aard, zonder stoornis van den zin konden gemist worden; doch met dat al zou hij niet kwaad gedaan hebben, indien hij zich maar getrouw aan den tekst gehouden, en deze gelegenheid eens ernstig aangegrepen had, om zijn stijl te oefenen. Bilderdijk verklaarde wel, dat hij zich voornamelijk aan 't vertalen begeven had, om zich met des te meer gemak in zijne eigene taal te kunnen uitdrukken, en dit laatste is juist de sterke zijde niet van onzen hoogleeraar; tenzij welligt, wanneer iemand het waagt zijne zaken te bestrijden, en hij daarvoor alsdan de pen opneemt.

Het lust ons niet, ten slotte, nog lang stil te staan bij de spelling en bijzondere schrijfwijze van sommige woorden, gelijk die in dit boek voorkomen, alhoewel het standpunt van den schrijver dusdanig onderzoek wel eens in het breede mogt uitlokken, om duidelijk aan te toonen, dat hij ook daarin zélf nog wel eenige ernstige studiën maken mag. Dat hij overal *cht* en nergens *gt* schrijft, hieraan schijnt men ons tegenwoordig in 't algemeen te willen gewennen; ofschoon het ons daarom nooit helder was, waarom men dan niet insgelijks, b.v. gij he*p*t bezigt; laat staan, dat de geadspireerde *ch*, toch ook, strikt beschouwd, niet door eene *t* kan gevolgd worden, maar dit laatste karakter, ingeval van letterverwisseling als bij de Grieken, toch nog door de *k* dient te worden voorafgegaan. Doch wie zal het verder navolgen om, gelijk hier, dan eens alle*s*ins en dan weer ge*z*indheid te schrijven, even als garni*z*oen? *Borgondiën* en *Borgondisch*, gelijk de Hr. v.V. dat spelt, kan, volgens ons scherpzinnigst gissen, op niets anders steunen, dan op de uitspraak van den eersten den besten wijnkoopersknecht, die u steeds van *Borgonje* zal voorpraten. Hij schijnt het trouwens in dit opzigt met zich zelven nog niet volkomen eens te zijn; want zoo krijgen wij schier even vaak bij hem: *Tholouse* en *Thoulouse*, even als toch ook: *Toulouse;* men ziet het, keuze genoeg. - Op bl. 126 leest men: 'wij veroorloven ons deze vertolking van het Fransche *Renaissance*.' Velen met ons zullen zich waarschijnlijk verrast gevoelen, als zij den Hr. v.V., al is het dan ook nog eenigzins indirect, eene soort van permissie zien vragen voor eene beuzeling van dezen aard, gelijk dat alles hem gewis toeschijnt. Wat was dat intusschen voor nieuw woord, zou men denken, waarmede hier onze taal verrijkt was geworden? *Herboorte*, - 't geen echter reeds Vondel gebezigd heeft voor het gebruikelijke *wedergeboorte*, en dat waarlijk, zoo het eenmaal rust, wel mag blijven rusten, even als *uitwijkeling*, en meer van die termen, waarin de vertaler zich meermalen schijnt te verlustigen. Is

nsgelijks de uitdrukking *daar te boven* zoo gemeend, of misschien eene drukfout? Meer dank is men hem gewis verschuldigd voor zijne, ruim 70 bladz. beslaande, Bijlagen, waaronder verscheidene hoogst belangrijk. Bij zijne verwijzing, op bl. 28, naar het daartusschen voorkomende uitvoerig gelijktijdig verhaal over dat gebeurde te Antwerpen, is nogtans verzuimd eenige nadere aanwijzing daarbij te geven omtrent dat verhaal zelf. - Sed eheu! jam satis.

***Shakspere's Werke, herausgegeben und erklärt von Dr. Nicolaus Delius. Elberfeld*, 1855. *Verlag von R.L. Friderichs*. (*In 7 deelen, waarvan er reeds 2 verschenen zijn*.)**

Dr. Delius, die reeds door zijne vroegere geschriften over Shakspere zich een eervollen naam verworven had, en die het veld der nieuwe letteren in alle rigtingen gewoon is te doorkruisen, heeft een nieuwe uitgaaf der werken van den groeten Brit voor zijne landgenooten noodig geoordeeld. En niet ten onregte. Voor het begrijpen en waarderen van Shakspere is in Duitschland, van Lessing tot op Gervinus, meer nog dan in Engeland zelf verrigt; voor het verkrijgen van een zuiveren tekst en het naauwkeurig verstaan van alle uitdrukkingen, heeft men minder gezorgd. Meesterlijke vertalingen deden het wel uitkomen, hoe goed Shakspere door sommigen werd verstaan, maar ook zij lieten toch het oorspronkelijk voor de groote meerderheid des volks een gesloten boek. Er bleef nog altijd een behoefte bestaan, waarin Delius én door zijn Lexicon én vooral door zijne groote uitgaaf heeft willen voorzien. Het is hem daarbij om kritiek en uitlegging te doen geweest, niet om ontvouwing der dramatische behandeling en der karakterontwikkeling. Als philoloog, niet als aestheticus, wilde hij optreden. Aan dit plan heeft hij zich streng gehouden. Alleen in de korte inleidingen tot de afzonderlijke dramen is hij er hier en daar van afgeweken. Zij bevatten opmerkingen en historische mededeelingen, die de verdiensten van den dichter zeker in helder licht stellen, maar die voor het verstaan der stukken niet onmisbaar zijn.

In het kritische gedeelte van zijn arbeid is Delius aan zijne vroeger verklaarde beginselen trouw gebleven. In de voorrede voor mijn aanteekeningen op Macbeth heb ik daarover reeds gesproken. Met

regt beschouwt hij de eerste folio-uitgaaf van 1623 als den vasten grondslag van alle tekstkritiek, ook na dien gelukkigen vond, die Collier en zoo vele anderen in de grootste opgewondenheid bragt, alsof nu eerst de ware Shakspere gevonden was. Hij onderwerpt al de nieuwe veranderingen aan een strenge kritiek. De belagchelijke opvijzeling, waarmede zij van alle kanten zijn begroet, en waarvan slechts weinige schrijvers, zoo als Singer, Knight, Dyce, White, zich vrij konden houden, heeft hem zelfs tot buitengewone strengheid gebragt. Of was het niet inderdaad belagchelijk, Collier nu met geestdrift te zien aanprijzen, wat hij vroeger onvoorwaardelijk had verworpen? Vroeger, men sta mij toe een paar voorbeelden te geven, was '*quarry* giving an obvious and striking meaning, much more forcible than *quarrel;*' thans is alleen *quarrel* te dulden. Vroeger was '*let* your highness command upon me' wel ongewoon, maar toch zeer goed, en de verandering in *lay* scheen 'unnecessary'; thans heet *let* een uitdrukking, 'which Shakespeare could hardly have used,' en herstelt de oude corrector 'much more easily and naturally' het door Davenant gegiste *lay*. 'If trembling I inhabit, then protest me' was vroeger 'the true reading;' thans is het 'a passage that has hitherto baffled satisfactory explanation.' En zoo gaat het niet alleen in den Macbeth, waaruit deze voorbeelden genomen zijn, maar in al de stukken van Shakspere. Was het wonder, dat een zoo roekelooze overdrijving, waarin Collier's gezag terstond door velen werd gevolgd, Delius tot dubbele voorzigtigheid aanspoorde en hem al de nieuwe veranderingen met een wantrouwend oog deed aanzien? Jammer maar, dat hij in zijn wantrouwen te ver is gegaan, en tegenover den ouden corrector niet alleen, maar ook tegenover alle vroegere uitleggers, die dergelijke veranderingen hadden voorgesteld, de eerste folio-uitgaaf al te zeer in bescherming heeft genomen. Hij is echter billijk genoeg geweest, om al de veranderingen van den ouden corrector mede te deelen en te behandelen, zoodat den lezer niets ontbreekt, om, door Delius op de hoogte der zaak gebragt en met een naauwkeurige kennis van de gronden vóór en tegen toegerust, zelf een oordeel te vellen. Gaarne erken ik, dat mij ook daar, waar ik met den corrector mij vereenig, de bedenkingen van Delius gewigtig en leerrijk zijn geweest.

Wat het exegetische deel van het werk betreft, men loopt in het algemeen bij de beoordeeling van alle uitvoerige commentarën groot gevaar, om onbillijk te worden. Het spreekt toch wel van zelf, dat een man, die jaren lang een grondige studie aan een schrijver heeft gewijd, menige plaats beter zal verklaren, dan zij door vroegere uitleggers, op wier schouders hij staat, verklaard is. Aan den anderen kant laat het zich ook voorzien, dat hij, niet enkele plaatsen uitkippend, maar overal een opheldering gevend, niet altijd zal bevre-

digen, en ook voor zijne opvolgers nog wel iets te verbeteren zal overlaten. Een partijdige beoordeelaar nu zal óf de eerste óf de laatste plaatsen op den voorgrond stellen, en zeker niet nalaten daardoor ten voordeele of ten nadeele van den commentaar indruk te maken. Voor zulk een partijdigheid wensch ik mij te bewaren. Er is menige aanteekening van Delius, die voor ieder, wien een redelijk goed woordenboek ter dienst staat, geheel onnoodig is; er is ook menige aanteekening, waarin hij naar mijn oordeel volkomen mistast. Een enkele maal vinden wij eene verklaring, waaraan een man van zijn talent en wetenschap zich niet moest schuldig maken. Ik noem slechts één voorbeeld. In den Hamlet (Act. 1. Sc. 5) lezen wij:

> O, all you host of heaven! O earth! What else?
> And shall I couple hell? - O fie! - Hold, hold, my heart;

hetgeen Delius zóó afdeelt:

> O, all you host of heaven! O earth! What else?
> And shall I couple hell? O fie! - Hold, hold my heart;

en waarbij hij dan deze verklaring geeft: ‘Hamlet fragt sich, ob er, wie er Himmel und Erde angerufen, auch noch die Hölle anrufen soll, weist aber diesen Gedanken mit einem o fie! zurück.’ Doch het bekende: ubi plura nitent, is hier geheel van toepassing. Verreweg de meeste aanteekeningen zijn even juist als kort; zij zijn niet bestemd, om den uitlegger te doen schitteren, maar om den dichter te doen verstaan. Voor Duitsche en ook voor Hollandsche lezers van Shakspere is deze uitgaaf hoogst bruikbaar en nuttig. Gerust durf ik haar ieder aanbevelen, en ik mag er bijvoegen, dat ze mij van het plan, dat ik vroeger tot een dergelijke uitgaaf had, geheel heeft doen afzien.

OPZOOMER.

***Daniël Sils, door J.J. Cremer. Te Arnhem, bij l.A. Nijhoff & Zoon*. 1856.**

Met hooggespannen verwachting namen wij dezen roman ter hand. De Heer Cremer toch is gunstig bekend door zijne Novelles in den Gelderschen Volksalmanak en het Tijdschrift Nederland. Hij heeft zich

doen kennen als een auteur, wien geene gave van opmerking is ontzegd; als een auteur, die de werkelijkheid gaarne doorkruist... aan de hand van Dickens, met wien hij de gave des teekenaars in hooge mate gemeen heeft. Meestal boeit hij echter meer door zijne bevallige détails, die dikwerf de meesterhand verraden, dan door de kracht van zamenstelling of door de grondidee van zijn werk.

Als met een enkele lijn wordt soms een landschap, wordt een portret geteekend; maar of de auteur zich altoos wel den tijd gunt beide te overzien, ten einde er de noodige partij van te trekken, mogen wij betwijfelen. In de Novelle, die zelve eene schets is, komt dit gebrek echter minder uit, en de kostbare gaven, die den auteur werkelijk versieren, des te beter.

Hadden wij ook eenige aanleiding om te onderstellen, dat de auteur, zoo hij niet plotseling zijn zwakke zijde ontdekt en verbeterd had, zich met minder gemak in den vorm van den roman dan in dien der Novelle bewegen zoû, wij moeten echter openhartig erkennen, nog te leur gesteld te zijn.

Bij de frischheid, bij de levendigheid en aanschouwelijkheid, die den auteur kenmerkt, bij de talrijke verrassende incidenten, die zijn handeling heeten te verrijken, moest hij de aandacht weten te boeijen en... hij doet het niet.

Waar andere schrijvers het meest wagen te vergen van het geduld hunner lezers, daar zij bij de noodzakelijke uiteenzetting der handeling op de nog versche verbeeldingskracht der lezers rekenen, boeit de Heer Cremer onwederstaanbaar; waar anderen daarentegen den draad der handeling aan- en voortspinnen, verwarren, verwikkelen en ontwikkelen en den lezer tot belangstelling verpligten, doet hij de handeling immer belanglozer worden, doet hij de opgewekte belangstelling verflaauwen; tot dat zij bij het einde slechts in geringe mate meer bestaat. Van waar dit? Zeker niet uit gebrek aan talent, maar wel uit gebrek aan vertrouwen op het boeijende der waarheid en der waarheid-alleen. De Heer Cremer heeft blijkbaar niet vermoed, dat eene natuurlijke handeling van wezens uit de werkelijke waereld tot zijne tijdgenooten konde spreken, of heeft zijn talent te zwak geacht, om zoodanige voorstelling pikant te kunnen geven; daarom heeft hij allerlei incidenten aan de daad van zijn stuk vastgeknoopt, incidenten, die naar het einde van zijn roman in onnatuurlijkheid toenemen; daarom heeft hij bij de schildering zijner portretten zulke gloeijende verwen genomen, zulke scherpe lijnen getrokken, naar dat zijne personen, die menschen behoorden te zijn, karikaturen zijn geworden. Wat de incidenten betreft, denke men: aan de geheimzinnige geboorten van een paar der hoofdpersonen: een versleten romancoup, waarvoor wij geloofd hadden, dat het gezond verstand en zijn anders frisch talent den Heer Cremer zoû hebben bewaard; vervolgens aan

de verleidingsscènes, die honderdmaal beter verhaald zijn en het regt hadden op een eervol emeritaat; aan den ouden Volter, die om een gepleegden diefstal gedurende jaren wordt gadegeslagen door een man, die zelf arm is, maar tot die jarenlange bespieding evenwel in staat wordt gesteld door de bestolen famille, die nog armer is dan hij. Wat de overdreven teekening der figuren aangaat, denke men aan de familie Broes en vooral aan Tante Brom en den Schoolmeester, die bijna charges mogen heeten op karikaturen van Dickens.

Het doet ons te meer leed hierop te moeten wijzen, daar de auteur zoo dikwerf ook in dezen roman blijk geeft van beter te kunnen. Wij noemden straks het begin van zijn roman onweêrstaanbaar boeijend. In dat begin is de handeling nog eenvoudig, zijn de personen, hoewel scherp geteekend, hetgeen 's Heeren Cremers gewoonte is, natuurlijke, gezonde menschen. Het tafereeltje in de binnenkamer bij Murs grootmoeder en Murs meisjen, is uitstekend; dáar is waarheid, dáar is werkelijkheid.

Hopen wij dat de openhartige mededeeling van ons gevoelen er toe moge bijdragen om den Heer Cremer voor een tweede poging te behoeden, welke evenmin als deze geslaagd zoû mogen heeten. Hopen wij dat hem de werkelijkheid in de toekomst nader moge staan dan de wereld der Arabische nachtvertellingen, en tevens dat hij, Nederlander, naar ik geloof, door afkomst en geboorte, het glas van Dickens, dat hij voor zijne opmerkingen en beschouwingen gebruikt, wegwerpen en slechts door eigen oogen de wereld rondom hem moge waarnemen. Het doet ons leed een afkeurend vonnis te moeten uitspreken over een kunstvoortbrengsel als dit, dat naar den aanleg en het talent te oordeelen, dat zich in vele détails uitspreekt, een meesterstuk had kunnen zijn, zoo de fantazie slechts het verstand tot gids had gehad.

S.

De verdediging van Nederland in 1629.

De verdediging van Nederland in 1629, enz., door J.P. de Bordes, Luitenant-Ingenieur.

Onder de jaartallen, die roemrijk in onze Vaderlandsche geschiedenis prijken, bekleedt het jaar 1629 eene eerste plaats; het is eene der schitterendste gedeelten van den aan grootsche buitengewone gebeurtenissen zoo rijken tachtigjarigen oorlog. Het wreede, onmenschelijke karakter, dat dien oorlog in de eerste jaren kenmerkte, is, in 1629, reeds lang verloren gegaan. Het is niet meer de onverbiddelijke kamp van opstandelingen tegen onderdrukkers, waarbij van regt noch genade sprake is, en waarbij de bijl des beuls onmeêdoogend de overwonnenen treft, die door het zwaard des krijgsmans zijn gespaard; het is niet meer een geheel volk, dat in zijne wanhoop *alle* middelen te baat neemt, om een vijand af te weren, van wien niets dan moord en verdelging is te wachten; het zijn niet meer de burgerijen onzer Hollandsche steden, met Romeinsche dapperheid op hare muren strijdende tegen geoefende legers, en den bijstand van grijzaards en vrouwen inroepende, om de kracht des mans te schragen. Dat buitengewone, dat het eerste tijdperk van onze worsteling tegen Spanje kenmerkt, heeft in 1629 reeds lang opgehouden. Het is nu meer een gewone oorlog geworden; geen kamp meer tusschen volkeren, maar een strijd tusschen *legers;* onze vijanden beschouwen ons niet langer als rebellen, maar als een reeds vrijgevochten volk,

waartegen men nog strijdt, alleen omdat men het niet eens is over den prijs, waarvoor het zijne onafhankelijkheid moet koopen; de Spaansche legerhoofden eerbiedigen nu die wetten der menschelijkheid, die tot leniging van de rampen des oorlogs strekken, en Alva's hardvochtige wreedheid heeft plaats gemaakt voor de ridderlijke wellevendheid van een Spinola. Ook aan onze zijde is de storm der volksdriften bezadigd geworden; de woeste dapperheid is nu meer geregeld, en de krijgskunst voert thans tot de zege, die vroeger alleen door geestdrift en heldenmoed werd verworven.

Nederland was van jaar tot jaar sterker geworden in den kamp tegen zijn vijand, en hoe langer hoe meer zag die vijand de hoop vervliegen, om de opgestane gewesten weêr onder het juk te brengen. Naarmate de strijd langer werd voortgezet, vestigde onze onafhankelijkheid zich vaster en was de republiek meer verzekerd van haar bestaan; zij mogt nog gevaarvolle, bange tijden te doorworstelen hebben, *wanhopig* was haar toestand niet meer, en naar alle menschelijke berekeningen, moest de eindelijke zege aan haar blijven, wanneer zij de worsteling bleef volhouden met diezelfde geestkracht, waarmede zij was aangevangen.

De heldhaftige zonen van Willem I, in krijgskunst de eerste mannen van hunnen tijd, deden de legers der republiek voordeel op voordeel behalen, breidden de grenzen des lands telkens uit, en gaven gedurig meer vastheid en kracht aan dien gordel van vestingen en sterkten, die Holland omsloten hield. Schier met elk jaar, dat Maurits en Frederik Hendrik tegen Spanje oorloogden, bragten zij dat land nieuwe wonden toe, en verhoogden zij de kracht der republiek door de verliezen des vijands.

Het jaar 1629 was door Frederik Hendrik bestemd, om door meer dan gewone inspanningen den vijand een meer dan gewoon nadeel te doen lijden, en hem daardoor zooveel afbreuk te doen, dat de schaal der strijdkrachten beslissend zoude moeten overhellen naar de zijde van Nederland. De Stadhouder beoogde niet minder dan de verovering van 's Hertogenbosch, - de sterke, door hare ligging schier onneembare vesting, geducht door de bekwaamheid van het legerhoofd, dat daar het bevel voerde, door eene talrijke, goed uitgeruste bezetting en door eene opgewondene krijgshaftige burgerij, die trotsch was op den roem van vaak alleen hare muren te hebben beschermd, en tweemaal

zelfs prins Maurits te hebben doen afdeinzen. Overgroot waren dus de bezwaren, die de inneming dier vesting in den weg stonden; maar tegenover die bezwaren stelde Frederik Hendrik den onsterfelijken roem, aan het volbrengen van zoo moeijelijk eene onderneming verbonden, en het vaste vertrouwen in de dapperheid van zijn leger en in de hulpmiddelen, die hij in zijn eigen veldheersgenie zou vinden. - Hij weet dat vertrouwen aan de hoofden van den Staat mede te deelen, en tot de gevaarlijke, maar roemvolle onderneming wordt besloten.

In de allereerste dagen van Mei 1629 slaat het Hollandsche leger zich rondom 's Hertogenbosch neder, sluit die vesting in en omgeeft zich daar met eene dubbele rij van verschansingen, die aan de eene zijde moeten dienen om de uitvallen der talrijke bezetting tegen te gaan, en aan de andere zijde om het hoofd te bieden aan de Spaansche legermagt, die volgens alle waarschijnlijkheid tot ontzet der bedreigde vesting zal opdagen. De moeijelijke belegering vangt tevens aan, - dat nooit volprezen meesterstuk van veldheerskunde, waarbij men, om zoo te zeggen, den grond moet scheppen, waarop men zijne loopgraven en batterijen aanlegt, en te worstelen heeft met zwarigheden, die alleen zijn te boven te komen door genie, reuzenarbeid en stalen geduld. Reeds in Junij daagt graaf Hendrik van den Berge tot ontzet op met een Spaansch leger, in getalsterkte dat des Stadhouders overtreffende; maar deze, rustig en vol zelfvertrouwen, wacht in zijne verschansingen den vijand af, die niet eens een' ernstigen aanval durft ondernemen, en geen kans ziet om regtstreeks de bedreigde vesting ter hulp te komen. Op andere wijze wil van den Berge nu tot hetzelfde doel geraken; hij wil door eenen inval aan onze zuidoostelijke grenzen Holland bedreigen, en zóó Frederik Hendrik dwingen ter hulp van dat gewest te snellen, en daarvoor van de vermeestering van 's Hertogenbosch af te zien. Hij trekt in oostelijke rigting, overschrijdt Maas en Rijn en nadert den IJssel; en ook Oostenrijk - de kampioen voor despotismus en priesterheerschappij - zendt zijne heirscharen tegen de republiek af, waarmede het in geen verklaarden oorlog is, maar waarin het, als in eene voorstandster der vrijheid, zijn natuurlijken vijand ziet. De overtogt van den IJssel door het Spaansche leger gelukt, evenzeer door de bekwaamheid van Cairo, van den Berge's

onderbevelhebber, als door het verkeerde beleid van Stirum, die met de zorg voor dit gedeelte der grenzen is belast. Da toegang tot Holland is nu voor den vijand geopend, en de Spaansche en keizerlijke legerhoofden hebben niets anders te doen dan met hunne heirmagten zonder toeven, vooruit te rukken, om de republiek in het dreigendste gevaar te brengen; - maar de weinige voortvarendheid dier legerhoofden, die eenen onschatbaren tijd nutteloos blijven verspillen aan den IJssel, is hier het behoud van ons Vaderland. Frederik Hendrik neemt onverwijld de geschiktste maatregelen, om het verder doordringen des vijands te beletten; de sterke steden aan den IJssel worden van bezettingen voorzien, de Betuwe tegen een inval des vijands verzekerd en Holland beschermd door die Utrechtsche linie, die ook nog in onze dagen bestemd is om de vijandelijke legerscharen den weg naar het hart onzes lands af te sluiten. Van den Berge's en Montecuculi's regimenten verspreiden zich over de Veluwe, dringen in het Sticht en nemen Amersfoort; maar die onbeduidende handelingen kunnen den Stadhouder niet aftrekken van 's Hertogenbosch; hij blijft zich hardnekkig vasthouden aan zijne prooi; en zijne vijanden, onmagtig om tot Holland door te dringen, gaan weldra terug, toen Van Gent, door eene stoute verrassing Wezel innemende, hunne legers den toevoer dreigt af te snijden. De Septembermaand is nog niet half verloopen, als het afgestredene 's Hertogenbosch zich aan den Stadhouder onderwerpt; spoedig daarop verlaat het laatste gedeelte der vijandelijke legermagten den Gelderschen grond, en Frederik Hendrik heeft den roem verworven, van in éénen veldtogt twee groote vestingen aan den vijand te hebben ontrukt, en de republiek te hebben beschermd tegen eene overmagt zoo sterk, als haar maar zelden aanrandde.

Die veldtogt van 1629, zoo belangrijk en roemvol voor ons Vaderland, heeft het onderwerp uitgemaakt der krijgskundige studiën van een onzer kundigste en verdienstelijkste militaire schrijvers. De Heer de Bordes, wiens naam reeds eene welverdiende vermaardheid heeft verworven door de geschiedenis der ‘Verdediging van Nederland in 1672 en 1673,’ behandelt, in het hierboven vermelde werk, Neêrlands verdediging in 1629. Hij heeft zich door dien arbeid op nieuw regtmatige aanspraak verworven op de erkentelijke hoogachting van wapenbroeders en landgenooten

De belegering van 's Hertogenbosch wordt in het werk van de Bordes maar zeer ter loops vermeld: het eigenlijke onderwerp van dat werk is het verhaal van de wijze, waarop toen de Spaansche en keizerlijke legers in ons land zijn gevallen, en vooral de opgave van de maatregelen, toen aan onze zijde ter verdediging genomen. Met noeste vlijt en taai geduld heeft de schrijver alle werken van dat tijdvak, en de belangrijke bescheiden, die de archieven des Konings, die van het Rijk en die te Amsterdam en te Utrecht opleveren, doorzocht en geraadpleegd, en daaruit heeft hij de bouwstoffen voor zijne geschiedenis opgezameld, welke dus dat groote voordeel heeft, dat zij in eene hooge mate waarheid is, in zoo hooge mate als het bereiken der waarheid binnen 's menschen vermogen ligt. Gerustelijk kan men geloof hechten aan de feiten, in het werk van de Bordes voorkomende; het verhaal dier feiten is de vrucht van naauwlettend onderzoek en rijpe overweging; en gerustelijk kan men met den geachten schrijver uit die feiten het besluit trekken, ‘dat Nederland, in de natuurlijke gesteldheid van zijnen bodem, krachtige hulpmiddelen bezit, om zelfs tegen een' overmagtigen vijand met goed gevolg verdedigd te worden.’

De lezing van het werk van de Bordes heeft ons aanleiding gegeven tot het nederschrijven van eenige beschouwingen, betreffende in dat werk voorkomende onderwerpen. Wij hopen om het belang der zaak, dat men de openbaarmaking dier beschouwingen niet als geheel overtollig zal rekenen; wij hopen, dat de geëerde schrijver daarin een gering blijk zal zien van de hooge achting en belangstelling, die zijn uitstekend talent ons inboezemt.

Om de krijgsgeschiedenis van een tijdvak goed te begrijpen, is het vooral noodig bekend te zijn met de zamenstelling der legers van dat tijdvak; want natuurlijk, dat van die zamenstelling de handelingen des veldheers voor een gedeelte afhangen. Daarom heeft de Bordes ook zeer goed gedaan met in den aanvang zijner geschiedenis eene beschrijving te geven van de wijze, waarop het Hollandsche leger in de dagen van Frederik Hendrik was zamengesteld;

eene beschrijving, uitvoerig genoeg, om ons een juist en waar beeld van dat leger te geven.

Dat beeld is niet zeer vleijend. Het Hollandsche leger bestond toen slechts voor een klein gedeelte uit Hollanders en voor het overige uit soldaten van alle landen van Europa; - trouwens, *alle* Europesche legers waren toen zóó zamengesteld. De soldaat was niets meer dan een huurling; de regimenten werden door den een of ander bevelhebber aangeworven, die ze *leverde* aan een Staat, welke daarvoor wilde betalen; heden waren die regimenten in dienst van de eene mogendheid, morgen in die van eene andere; soms was dit maar voor zeer korten tijd; zoo werden er in 1629 door de Republiek regimenten in dienst genomen *voor den tijd van drie maanden*. Van zulke troepen kon men natuurlijk niet veel gehechtheid verwachten aan het land, dat ze betaalde; niet veel toewijding aan de zaak, waarvoor zij streden; en wèl bewijst het de uitstekendheid der groote legerhoofden van dien tijd, dat zij met zulke gebrekkige werktuigen nog zooveel groots verrigt hebben.

De soldaat werd beschouwd als een noodzakelijk kwaad; men verwaarloosde hem, men lette weinig op zijne behoeften en belangen. De Nederlandsche troepen waren in dat opzigt zeker nog de best bedeelde; want de Republiek betaalde goed, en van daar dat het haar niet moeijelijk viel soldaten te krijgen; de voorbeelden van troepenkorpsen, welke door gebrek aan betaling tot oproer, plundering en roof oversloegen, waren dan ook bij onze legers veel zeldzamer dan bij die van andere Europesche mogendheden. Maar toch, hoe gebrekkig werd ook bij ons voor den krijgsmansstand gezorgd! Het werk van de Bordes levert daarvan menigvuldige voorbeelden op. Zoo onder anderen werden, in 1629, te Utrecht meer dan 600 soldaten in de Magdalena- en Brigitta-kerken ondergebragt, zoodat ‘door het langduyrich liggen groote stanck ende sieckten onder henl. gecauseert worden.’ Maar werd de *gezonde* soldaat niet best behandeld, met den *zieken* handelde men nog slechter. Zoo vindt men vermeld, dat de gasthuizen, in dat zelfde jaar 1629, zoo vol waren van zieke soldaten, ‘dat drie of vier man op één bed moesten liggen.’ Bij elke kompagnie had men, wel is waar, een ‘*chirurgijn*,’ maar daar deze even hoog betaald werd als een *trommelslager*, is het geene gewaagde onderstelling van de Bordes, wanneer hij de mee-

ning uit, dat zulk een chirurgijn in kennis gelijk zal hebben gestaan met een *barbier*. - Zoo iets komt ons ongeloofelijk voor, thans, nu over de gezondheid van den soldaat zulk een zorgvuldig en verstandig toezigt plaats heeft, en onze militaire geneeskundigen grootendeels mannen zijn van zoo uitstekende kennis en bekwaamheid.

Met de voeding van den soldaat was het ook dikwijls slecht gesteld. In eene belegerde stad ontving hij soms levensmiddelen uit de magazijnen, en wel, zoo als vermeld wordt, ‘dagelijks 20 oncen brood, ¼ of ten hoogsten ½ pond kaas of stokvisch, en voor de 100 hoofden eene ton bier, ter waarde van 2 gulden;’ - van vleesch wordt geen gewag gemaakt, zoodat Mulder's denkbeelden betreffende de voeding toenmaals de heerschende schijnen geweest te zijn. Maar die uitdeeling van levensmiddelen behoorde tot de uitzonderingen: in den regel moest de soldaat die levensmiddelen zelf koopen, - een zeer moeijelijk iets, wanneer, zoo als vaak gebeurde, de soldij maanden lang achterwege bleef. Om dan niet van honger te vergaan, was de soldaat wel gedwongen tot stelen en rooven; en geen wonder, dat daardoor de verwijdering tusschen hem en den landzaat niet verminderd werd. - In de voeding der voor straf gevangen gezette soldaten moesten de kapiteins voorzien; maar ook hierin had vaak eene schandelijke onachtzaamheid of berooving plaats. Zoo vindt men bij de Bordes de bijzonderheid: dat in November 1629, te Utrecht, 40 of 50 man van het regiment van Hoolck in de gevangenis zaten, en daar van gebrek zouden zijn omgekomen, wanneer de liefdadigheid van eenige burgers hen niet voorzien had van eenig eten en drinken.

De ergste schaduwzijde bij die vroegere legers is echter, naar ons inzien, die verregaande oneerlijkheid, waaraan zich bevelhebbers van verschillende rangen schuldig maakten; wat men van de oneerlijkheid der hedendaagsche Russische ambtenaren zegt, is misschien niet schandelijker. De bevelhebber van een regiment of van eene kompagnie, die van den Staat de gelden ontving voor het onderhoud van een bepaald aantal manschappen, maakte er vaak geen gewetenszaak van om die gelden onder zich te houden, om minder manschappen onder de wapenen te hebben, dan waarvoor hij de betaling ontving, of om als goede soldaten op te geven menschen, die men maar voor het oogenblik

in dienst nam, maar die alle geschiktheid voor den krijgsmansstand misten. Onze oude krijgsgeschiedenis wemelt van voorbeelden van dergelijke schandelijke bedriegerijen; en wij ontleenen hier aan het werk van de Bordes de eerste de beste die daarin voorkomen. De regering van Doesburg klaagt in 1629 daarover, dat de kompagniën, daar in bezetting, verre van voltallig zijn: ‘dan nadat wij deselve sien optrekken op de wagten, sullen sommige wel een derdendeel swakker syn als ze behooren;’ de regering van Deventer zegt: ‘dat 7 Engelsche kompagniën van Morgan slechts 400 vechtende soldaten, behalve de officieren, onder de wapenen konden brengen,’ - iets wat stellig veel te weinig was, daar de *gewone* sterkte van eene kompagnie 200 en de *minste* sterkte 100 hoofden moest zijn; toen Coevorden in het najaar van 1629 door de keizerlijken bedreigd scheen, wordt vermeld, dat daar eene bezetting was van 4 à 500 man, maar dat daarvan was ‘de helft bengels en ander gespuis van jong volk, waaronder jongens van 12 tot 14 jaar;’ en bij eene monstering in September 1629 te Arnhem, over het regiment van Erentreyter gehouden, bleek het, dat onder hen, die als soldaten werden opgegeven, zich *twee vrouwen* bevonden!

Dergelijke staaltjes van oneerlijkheid ontmoet men ieder oogenblik in onze oude krijgsgeschiedenis; en de herhaalde verbodschriften, daartegen uitgevaardigd, de strenge en onteerende straffen, de doodstraf zelfs, om die reden aan hooge bevelhebbers uitgevoerd, dit alles bewijst overtuigend, hoe diep ingeworteld, hoe algemeen verspreid het kwaad was. Bij het hedendaagsche Nederlandsche leger is de rampzalige, wiens eerlijkheid zelfs maar verdacht wordt, in de onmogelijkheid om in de gelederen te blijven; de algemeene verachting dwingt hem om den krijgsmansstand te verlaten. In de zeventiende eeuw was dit anders: de vreemde fortuinzookers, die toen hunne diensten aan ons Vaderland aanboden, waren weinig kiesch en naauwgezet, wat de eerlijkheid betrof; zij schijnen het Spartaansche beginsel gehuldigd te hebben, dat de diefstal alleen dán misdadig is, wanneer hij ontdekt wordt.

De kennis van die schaduwzijden, welke de zamenstelling van de vroegere Nederlandsche legers had, kan dienen tot bestrijding van dat dwaze streven, om ons *in alles* tot die vroegere tijden te doen terugkeeren: doet de deugden en

groote hoedanigheden van het voorgeslacht herleven, maar keer niet terug tot wat het slechts en schandelijks had. Die kennis van ons vroeger krijgswezen geeft tevens den sleutel tot verklaring van vele nog bestaande wetten en bepalingen, die wij thans teregt als verouderd, dwaas en krenkend beschouwen, maar die in vroeger tijd door de gebiedende noodzakelijkheid werden voorgeschreven; zij verklaart de vooroordeelen, die zelfs thans nog, bij een gedeelte onzes volks, tegen den krijgsmansstand bestaan, en die afkomstig zijn uit een tijd, toen zedelijkheid en eergevoel *niet* de kenmerken van dien stand waren.

Leverde de zamenstelling van het leger aan den veldheer in de zeventiende eeuw al eigenaardige moeijelijkheden op, die moeijelijkheden werden voor onze Stadhouders niet weinig verzwaard door de verkeerde wijze, waarop toen de leiding der krijgszaken was geregeld. Wil men in den oorlog tot eene goede uitkomst geraken, dan moet er eenheid in het gezag zijn; het opperbevel moet zonder beperking of belemmering uitgeoefend worden; de veldheer moet dadelijk voorschrijven hoe er moet gehandeld worden, zonder noodig te hebben alvorens de goedkeuring af te wachten van regeringsligchamen, of den raad in te roepen van hem omgevende personen. Het legerhoofd moet het onbeperkte gezag hebben van een Romeinsch dictator. - Zoodanig was niet de toestand, waarin onze legerhoofden in den tachtigjarigen oorlog verkeerden; of, indien Maurits en Frederik Hendrik soms bij hunne oorlogshandelingen met geheele vrijheid te werk gingen, dan was dit enkel te danken aan het onbepaalde vertrouwen, dat zij inboezemden, aan den diepen indruk, welken hunne groote hoedanigheden maakten. Zij oefenden *het dictatorschap van het genie* uit; naar de wettelijke bepalingen was hunne magt als legerhoofd zeer beperkt.

Het leger werd toen niet uit eene algemeene staatskas betaald en onderhouden; maar ieder gewest op zich zelve bezoldigde een bepaald gedeelte des legers; men had dus, strikt genomen, niet één leger, maar zooveel verschillende legertjes als er verschillende gewesten waren. De Staten van ieder gewest meenden dan ook de vrije beschikking te hebben over de troepen, die zij betaalden, en die troepen aan te mogen wenden naar hunne bijzondere inzigten, dikwijls geheel verkeerd en in strijd met de belangen van het

algemeen. - In het voorjaar van 1629 wil Frederik Hendrik eene krijgsmagt aan den IJssel vereenigen, tot bescherming van die rivier; 8 kompagniën, door de provincie Groningen betaald, maken een gedeelte dier magt uit; maar op het ongegronde gerucht, dat Tilly met het keizerlijke leger eenen inval in onze noordoostelijke gewesten wil doen, laten de Staten van Groningen die 8 kompagniën onverwijld naar Groningen oprukken. Frederik Hendrik beklaagt zich over die handelwijze, welke zijne strategische beschikkingen verijdelt; maar de Staten-Generaal antwoorden hem, dat zij daar niets aan kunnen doen, want dat die 8 kompagniën door Groningen betaald worden en alleen tijdelijk aan het algemeen zijn afgestaan.

Dergelijke voorbeelden, dat verschillende personen de leiding der krijgszaken in handen hebben, treft men in het verhaal onzer vroegere oorlogen veelvuldig aan; en dat zoo iets slecht en gebrekkig is, behoeft geen betoog. De Stadhouders hadden als kapitein-generaal het opperbevel over 's lands krijgsmagt; maar de aanstelling van officieren was aan de Staten-Generaal of aan den Raad van State opgedragen; het aannemen of afdanken van troepen door de Stadhouders moest altijd geschieden met medewerking der verschillende provinciën, welke die troepen betaalden; het uitvaardigen van marschorders - of *patenten*, zoo als toen de benaming was - werd wel door Maurits en Frederik Hendrik gedaan, maar, strikt genomen, mogt dit alleen door den Raad van State geschieden; en geene krijgsonderneming mogt aangevangen worden, alvorens het ontwerp daartoe, door den Stadhouder opgemaakt, door de Staten-Generaal was goedgekeurd; dit ligchaam benoemde dan eenige zijner leden, om als *gedeputeerden te velde* den Stadhouder gedurende den veldtogt ter zijde te staan, hem raad te geven en zelfs - oordeelden zij dit noodig - door hunne besluiten de handelingen des veldheers te bepalen.

Dat zulk een toestand van zaken geheel verkeerd was, dat er in oorlogszaken niets verderfelijker is dan het veelhoofdig gezag, zal wel door niemand ontkend of betwijfeld worden. Evenwel werd die toestand van zaken onschadelijk gemaakt door de groote bekwaamheid der Stadhouders en door het gezond verstand der gedeputeerden te velde; en het gebrekkige der *instellingen* werd hier

vergoed door de deugdzaamheid der *menschen*. - Wanneer men de veldtogten van Frederik Hendrik bestudeert, dan bemerkt men, dat de aanwezigheid der gedeputeerden te velde weinig of geen belemmering aan de handelingen van dien veldheer in den weg legt; dat daar, waar hij doordrongen is van het goede van eene onderneming, hij die onderneming altijd doorzet; en dat hij alleen dàn toegeeft aan het gevoelen van de gedeputeerden te velde, wanneer dat gevoelen werkelijk op het gezond verstand is gegrond. Marlborough's verwaten uitroep: ‘wanneer Cezar gedeputeerden te velde bij zich had gehad, nooit zoude hij Gallië hebben veroverd,’ zou nooit door Frederik Hendrik zijn gebezigd: uitstekender veldheer dan de ijdele Brit, en beter de menschen naar zijne inzigten wetende te leiden, wist de Stadhouder zelfs partij te trekken van de aanwezigheid der gedeputeerden te velde, om op hunne verantwoording te doen nederkomen al die handelingen, die anders de verkleining van zijn veldheersroem konden te weeg brengen.

Met waarheid wordt bovendien door de Bordes aangemerkt, ‘dat de gedeputeerden te velde niet altijd in de legers nuttelooze of schadelijke personen waren, die de maatregelen des veldheers verlamden, - zoo als zij doorgaans worden voorgesteld; maar integendeel, dat onder hen mannen werden gevonden, die niet alleen in de raadzaal door groote kennis en kloekheid uitblonken, maar die ook in de legers het Vaderland groote diensten hebben bewezen. ‘Die gedeputeerden te velde,’ zegt hij, ‘waren mannen, die, gevormd in tijden van worsteling en krijg, groote ondervinding in oorlogszaken hadden verkregen, en toen bij de legers vele der werkzaamheden verrigtten, die thans aan de officieren van den generalen staf of van de intendance worden opgedragen.’ - Ook in het verhaal van den veldtogt van 1629 komen menigvuldige voorbeelden voor van de heldere inzigten, die de leden der Staten en de regenten der Steden toen in krijgszaken hadden; van de geestkracht, waarmede zij wisten te handelen, en waardoor zij soms de minder verstandige en minder krachtige handelingen der krijgsbevelhebbers verbeterden. ‘In die dagen,’ zegt de Bordes, ‘waren onze staatslieden nog niet geheel vreemd aan de oorlogszaken; velen van hen hadden de legers gevolgd en van Maurits en Frederik Hendrik

geleerd, dat ons land, door zijne gesteldheid, tegen een overmagtigen vijand verdedigd kan worden;' - zij hadden dus *meer* geleerd, dan vele staatslieden van onze dagen!

Partijdige of bekrompene voorstellingen hebben ons dikwijls een geheel valsch beeld willen geven van de wijze, waarop in de Republiek der Vereenigde Nederlanden de regenten invloed uitoefenden op den gang der krijgszaken; zij hebben die regenten afgeschilderd als mannen, die, vreemd aan alles wat den oorlog betrof, in de legers eene bespottelijke rol hebben gespeeld, en door hunne onkunde en angstvalligheid vaak de grootste belemmeringen te weeg bragten. Niets is meer onwaar dan zulk eene voorstelling. De werkkring van den Hollandschen staatsman der zeventiende eeuw beperkte zich niet zóó tot de ruimte der raadszaal; zij breidde zich naar buiten uit; zij omvatte het geheele staatswezen. Even als de patriciërs van het oude Rome, even als de regerende geslachten in Venetië en Genua, even als de leden van het Engelsche hoogerhuis, waren de regenten onzer oude Republiek gewoon, in de meest verschillende betrekkingen hun land te dienen; zij bestuurden hunne stad, hun gewest; zij traden op als gezanten bij vreemde mogendheden; zij voerden de legers en de vloten der Republiek aan. Wanneer Vondel van Cornelis de Witt zegt:

> 'Een Caezar in het veld,
> Een Cato voor 's lands wetten.'

dan moge daarin de overdrijving der partijzucht zijn, zeker is het toch, dat de man, die een de Ruyter bij zijne zeeslagen ter zijde stond, on die koelbloedig door de Britsche kogels zijne strijdgenooten naast zich zag vellen, eene dapperheid bezat, waarvoor ieder krijgsman eerbied moet koesseren. En zoo als de Witt, waren toen vele onzer staatslieden; mannen van een helder hoofd en een krachtig gemoed, beproefd door veelzijdige ondervinding, gewoon aan handeling, en er niets vreemds in vindende, om de stormen van den Oceaan te braveren, of op een bloedig slagveld het zwaard te voeren voor hun Vaderland.

In dát opzigt zijn wij achteruitgegaan. Onze staatslieden hebben niet meer die kennis der krijgskunst, die gewoonte van de behandeling der oorlogszaken, die onzen re-

genten van de zeventiende eeuw eigen was. Zie hoeveel, zelfs bij de uitstekendste onzer hedendaagsche staatslieden, de kennis der krijgskunst te wenschen overlaat; - en hiermede bedoelen wij niet de kennis der *bijzonderheden*, maar die der *algemeene beginselen* van de krijgskunst; die kennis, welke ieder man van studie *kan* verkrijgen, die ieder regent *moet* bezitten; die de Franschman Thiers in eene zeer hooge mate bezit, veel meer dan menig krijgsman van beroep. Die kennis ontbreekt ons thans; en de jammerlijke beraadslagingen, die ieder jaar in onze wetgevende vergaderingen over de begrootingen der oorlogsbehoeften gevoerd worden, zijn daarvan een overtuigend blijk. De taal, die daar gesproken wordt, moge niet altijd een bewijs zijn van de onkunde des *sprekers*, zeker bewijst zij toch, dat hij in hooge mate rekent op de onkunde zijner *hoorders*.

De Bordes wijdt in zijn werk met den hoogsten lof uit over Frederik Hendrik's handelingen in 1629; en dat is een lof, waarmede ieder onpartijdige zal instemmen: de handelingen van den Stadhouder in dat jaar zijn alleen voldoende, om hem onder de uitstekendste legerhoofden van ouderen en nieuweren tijd te rangschikken. - Minder goed kunnen wij ons vereenigen met het oordeel, dat de schrijver velt over de verrigtingen van Stirum, en over die der vijandelijke legerhoofden: het eerste achten wij te ongunstig, het tweede te verschoonend.

Stirum - naar het beeld dat men zich van hem vormen kan uit de lezing der verschillende schrijvers, die de veldtogten van Frederik Hendrik behandelen - komt voor als een verdienstelijk onderbevelhebber van dien Stadhouder, als een koen oorlogsman, maar die veel meer dapperheid heeft dan beleid, en die, goed wanneer hij bestuurd wordt, zijne weinige bekwaamheid aan den dag legt zoodra hij op zich zelf moet staan. Hij was dus, denkelijk, niet de geschiktste bevelhebber om in 1629 de verdediging van den IJssel te besturen; maar het gelukken van den overtogt dier rivier door de Spanjaarden eenig en alleen toe te schrijven aan het verkeerde beleid van Stirum - zoo als meestal gedaan wordt - is, gelooven wij, eene onbillijkheid. Stirum toch gaat eerst den 20sten Julij op marsch uit het legerkamp voor 's Hertogenbosch, en reeds

den 23sten wordt door Cairo met zijne Spanjaarden de overtogt van den IJssel bij Westervoort verrigt; sommige opgaven spreken er zelfs van, dat die overtogt reeds den 22sten plaats had. Maar zelfs wanneer men zich houdt aan de opgave, bij de Bordes voorkomende, dan volgt daaruit, dat Stirum, wel is waar, den IJssel had *kunnen* bezetten, voordat de vijand daar overtrok; maar dat men dan ook volstrekt geen tijd had moeten verliezen; dat dan ook de marsch regtstreeks naar den IJssel had moeten zijn gerigt, en dan ook de verdediging van die rivier aan Stirum als hoofddoel had moeten zijn opgegeven. Dat nu dit gedaan is, blijkt nergens uit; integendeel, het heeft veel meer schijn, dat de Stadhouder Stirum hoofdzakelijk afzond tot bescherming van de Betuwe, terwijl de uitdrukking, bij één schrijver voorkomende: ‘dat Stirum tevens een wakend oog op den IJssel moest houden,’ genoegzaam aanduidt, dat de verdediging van laatstgenoemde rivier maar als eene *bijzaak* werd opgegeven, en de Stadhouder niet schijnt geloofd te hebben, dat die rivier ernstig werd bedreigd. Het verrigten van den overtogt van den IJssel door de Spanjaarden is derhalve de vrucht geweest van eene goed gelukte verrassing; het was geenszins het gevolg van verkeerd beleid van de zijde van Stirum; - wél kan men dat verkeerd beleid opmerken bij het gevecht, dat den dag na den overtogt - den 24sten Julij volgens de Bordes, den 23sten volgens andere opgaven - bij den IJssel plaats had, en waarbij de nederlaag der Nederlandsche troepen hoofdzakelijk is te wijten aan de weinige bekwaamheid, waarmede Stirum die troepen in gevecht bragt.

Toen het Spaansche leger den overtogt van den IJssel had verrigt, had het dadelijk van dit voordeel gebruik moeten maken, om naar Holland voort te rukken. Dit werd *niet* gedaan; men hield zich aan den IJssel bezig met onbeduidende verrigtingen; en het was eerst bijna drie weken na den gelukten overtogt, dat de Spaansche en keizerlijke legers zich in beweging stelden naar de zijde van Holland. De Bordes tracht de vijandelijke legerhoofden te verschoonen over die traagheid: ‘een snel vooruitrukken,’ zegt hij, ‘zou denkelijk beter zijn geweest; maar dat lag niet in den geest der krijgsvoering van dien tijd, en het zou bovendien eene gevaarlijke handeling zijn geweest, daar Ernst Casimir van Nassau met eene sterke Nederlandsche magt bij Arnhem stond.’

Die verontschuldiging is niet zeer geldig. Allereerst dient aangemerkt te worden, dat de Bordes de sterkte der Spaansche legermagt aan den IJssel te gering stelt; zich grondende op eene klaarblijkelijk onjuiste opgave, begroot de schrijver die sterkte op 13 à 14,000 man, terwijl zij stellig wel het dubbel daarvan moet zijn geweest; zoodat, vereenigd met het keizerlijke leger van Montecuculi, die magt 40 à 50,000 man moet hebben uitgemaakt; zelfs moet die magt tot ver boven de 50,000 man zijn geklommen, toen graaf Jan van Nassau den 17^{den} Augustus met een tweede keizerlijk leger aan den IJssel kwam. Niet moeijelijk zou het dus geweest zijn, om met een gedeelte dier magt de 13,000 man sterke Nederlandsche afdeeling, onder Ernst Casimir, bij Arnhem, aan te vallen of in bedwang te houden en met het overige de verovering van Holland te ondernemen. Ware dit dadelijk beproefd geworden, denkelijk had het geleid tot eene voor onze vijanden meer gunstige uitkomst, daar in Holland toen nog niets ter verdediging was ingerigt. Wat vervolgens de bedenking aangaat, dat zulk eene handeling niet in den geest lag der krijgsvoering van dien tijd, dit wordt tegengesproken door de handelingen van een groot legerhoofd van diezelfde dagen, Gustaaf Adolf, die het overtuigend bewijs heeft gegeven, dat snel en werkdadig handelen het kenmerk is der *goede* krijgsvoering van *elken* tijd. Naar onze meening is dus het behoud van ons Vaderland in 1629 voor een goed gedeelte te danken geweest aan de weinige bekwaamheid van Van den Berge en van Montecuculi.

Voor een goed gedeelte was dat behoud ook te danken aan de groote bekwaamheid, waarmede men aan onze zijde partij trok van dien misslag des vijands, en in zeer korten tijd de toegangen tot Holland in een geduchten staat van verdediging wist te brengen.

Eene bijzondere omstandigheid begunstigde hierbij den verdediger, en maakte het mogelijk, om 's lands strijdkrachten in korten tijd aanzienlijk te vermeerderen. De oorlog, die toen sinds jaren op den Duitschen bodem woedde, had daar het aanzijn gegeven aan verschillende krijgsscharen, uit avonturiers van alle landen van Europa zamengesteld, die daarheen snelden, waar hoop op roem of buit hun toelachte. In 1629 waren vele dier krijgsscharen beschikbaar geworden, doordien Denemarken vrede met den keizer had

gesloten en Zweden den kamp voor Duitschland's vrijheid nog niet had aangevangen, en dus nog geen gebruik maakte van de troepen, door verschillende bevelhebbers voor het voeren van dien kamp bijeengebragt. Die bevelhebbers, voor het oogenblik geene werkzaamheid voor hunne soldaten wetende, hooren daar, dat de Republiek krijgsvolk noodig heeft, - de rijke Republiek, die hare legers beter betaalde dan ieder andere Europesche staat; vaardig bieden zij toen hunne diensten aan, die even vaardig worden aangenomen; Schotten, Britten, Franschen, vooral Duitschers, komen in het laatst van Augustus en in den loop der maand September, in Holland aan; en volgens de uitvoerige bijzonderheden, daaromtrent door de Bordes gegeven, moet de legermagt der Republiek, door die nieuw aangeworvene troepen, met niet minder dan 20,000 man zijn versterkt geworden. Het gehalte dier troepen liet soms wel wat te wenschen over; enkele regimenten moesten in Holland nog eerst worden voorzien van wapenen; ‘een groot gedeelte van dit volk’ - vinden wij bij de Bordes - ‘was niet onder behoorlijke krijgstucht;’ - maar in weêrwil van dit alles, lijdt het geen twijfel, dat die aanzienlijke versterking van magt, in een zoo gevaarvol oogenblik, hare hooge waarde had.

Maar die magtsversterking kon niet oogenblikkelijk in Holland aankomen, en in afwachting daarvan, moesten er dus al dadelijk maatregelen worden genomen, om het doordringen des vijands te beletten, en de toegangen tot Holland af te sluiten. Men vond toen weêr baat bij dat middel, dat zoo herhaaldelijk in onze geschiedenis voorkomt, van de eerste jaren van onzen kampstrijd tegen Spanje, tot aan het jaar 1830: men riep de schutterijen op, om de grensvestingen te bezetten en daar den vijand het hoofd te bieden. Die oproeping vond gehoor bij onze burgerijen, toen, even als ten allen tijde wanneer het Vaderland in gevaar is geweest; zij verlieten hunne steden, trokken naar de grensplaatsen en naar de toegangen der Utrechtsche linie, en dienden op die wijze het bedreigde Vaderland tot schuts en borstweer.

Reeds den 25sten Julij, slechts twee dagen na den overtogt van den IJssel door de Spanjaarden, trokken twee kompagniën schutterij, ieder van 200 man, uit Dordrecht naar Heusden en Geertruidenberg; en eene kompagnie stadssoldaten, onder den kapitein Jan Vlug,

van 's Gravenhage naar Arnhem. Den 26sten Julij zond de regering van Amsterdam soldaten en gewapende burgers naar Muiden, Naarden en Harderwijk; en in de eerste dagen der maand Augustus trokken uit de Hollandsche steden 2500 man schutterij op, om verschillende Noord-Brabandsche vestingen en ook Tholen en Nijmegen te bezetten. De Utrechtsche linie werd aanvankelijk bezet, alleen door de schutterij der stad Utrecht, in gewone tijden 1200 man tellende, maar toen zooveel mogelijk versterkt; spoedig kwamen daar ook twee kompagniën schutters uit Rotterdam, ieder 200 man sterk en eene kompagnie Gorinchemsche schutterij. Toen de vijandelijke legers Amersfoort hadden ingenomen, werd de bezetting der Utrechtsche linie nog versterkt door eene kompagnie schutterij uit Rotterdam, eene uit 's Gravenhage, eene uit Delft, eene uit Leyden - 250 man sterk - en door 150 gewapende boeren uit Holland. Tot de bezetting der Utrechtsche linie en van den linkeroever van den Rijn, werden in Utrecht en Holland ‘de vierde man der huisluiden tusschen de 16 en 60 jaren’ gewapend opgeroepen; het was, wat wij thans de oproeping van den *landstorm* zouden noemen, zoo als die nog in 1832, tijdens de belegering der Citadel van Antwerpen, is voorgeschreven - hoewel niet uitgevoerd geworden.

Wij vragen vergeving voor de misschien wat wijdloopige opgave dier bijzonderheden, aan het werk van de Bordes ontleend; maar wij hebben daarmede op de overtuigendste wijze willen aantoonen, welk een belangrijk deel onze schutterijen en volkswapeningen, in 1629, aan de verdediging des Vaderlands hebben genomen. Dat zelfde feit kan men, in verschillende tijden, bij verschillende oorlogen, bij ons opmerken: de schutterijen hebben bij die oorlogen meestal een aanzienlijk deel onzer strijdkrachten uitgemaakt; - en zóó moet het altijd zijn, zal het goed gaan. In sommige landen, waar het despotismus der regeringen ze huiverig doet zijn om den burger wapens in handen te geven, is het vaak de gewoonte, om met geringschatting en bespotting van schutterijen en burgerwapeningen te spreken; dit te doen, zou bij ons dwaas en misdadig zijn; want is, bij binnenlandsche onlusten, de aanwending van het leger te verkiezen boven die der schutterijen, bij een buitenlandschen oorlog is de medewerking der schutterijen noodzakelijk voor de goede verdediging onzes Vaderlands. Zulk eene aanwending der

schutterijen in oorlogstijd, is bij ons ook niets nieuws; dit heeft van eeuwen her bestaan: de burger zal het zeer natuurlijk vinden, om, wanneer eene vijandelijke heirmagt 's lands grenzen overschrijdt, gewapend op te komen tot bezetting onzer vestingen en liniën; hij weet, dat het altijd zoo geweest is; zoo verliet zijn vader den stillen huiselijken kring, om op het slagveld te Leuven naast Koning Willem II te strijden; zoo kwam zijn grootvader in 1813 onder de wapenen, om deel te nemen aan de belegering van Naarden of van Delfzijl; en de geschiedenis leert hem, dat die schutterijen, waartoe hij behoort, Lodewijk XIV in zijne veroveringen hebben gestuit, en in nog vroegeren tijd, met leeuwenmoed de bressen hunner stadsmuren tegen Alva's soldaten hebben verdedigd. De schutterij is bij ons iets inheemsch, iets nationaals; het is in onze volkszeden ingeweven; en daarom is het ieders pligt, om haar zooveel mogelijk in hooge waarde te houden en te verbeteren. Het bewind, dat de schutterijen verwaarloost, verwaarloost eene van de voornaamste krachten van ons land.

Bij die verdediging van ons Vaderland in 1629 - even als later bij de verdediging van 1672 - speelt Amsterdam weêr eene grootsche schitterende rol, en maakt zich ten volle de eer waardig, van Neêrland's hoofdstad te zijn. ‘De IJsselsteden,’ zegt de Bordes, ‘de steden langs de Zuiderzee en Utrecht, hadden de hulp van de regering van Amsterdam ingeroepen; en bereidwillig en onbekrompen werd zij verleend. Met hare soldaten, haar geld, met oorlogs- en levensbehoeften, ondersteunde zij die steden; door de moedige taal van hare afgevaardigden, spoorde zij de Staten van Holland aan tot het nemen van krachtige maatregelen van tegenweer. Op de kloeke besluiten, toen door die Staten genomen, heeft de regering van Amsterdam grooten invloed gehad.’ - Krachtig, verstandig, vrij van alle bekrompene zelfzucht, aan het hoofd van elken vooruitgang, naijverig op de eer des Vaderlands en kampvechtster voor zijne vrijheid, was Amsterdam in de zeventiende eeuw, in den waren zin des woords, het hart van Nederland.

Die lof, aan Amsterdam gegeven, kan in 1629 tot geheel Holland worden uitgebreid, waarvan de Bordes met waarheid zegt: ‘De Staten van Holland hebben ook in die bange dagen, even als zij dit vroeger deden en later ook dikwijls hebben gedaan, alle krachten ingespannen om het

Vaderland te redden; hunne besluiten, die van de Staten-Generaal en van den Raad van State, geven daarvan de onloochenbaarste bewijzen. Nimmer weigerden zij hulp, tot alle opofferingen waren zij bereid.' - Een enkel feit moge een denkbeeld van die opofferingen geven. Van de gelden, voor het voeren van den oorlog benoodigd, bragt alleen Holland *meer dan de helft op;* in 1612 betaalde het ƒ 57,142 van elke honderdduizend gulden, die voor de oorlogsuitgaven noodig was; en, daar de andere gewesten dikwijls nalatig waren in het opbrengen hunner bijdrage, was Holland meer dan eens genoodzaakt ook voor dezen te betalen. Dit was een zoo gewoon iets geworden, dat Frederik Hendrik nooit eenen veldtogt begon, of de Staten van Holland moesten eene verklaring geven, dat zij zorg zouden dragen voor de betaling der oorlogskosten, ook voor die, welke door de andere gewesten moesten worden opgebragt, De geldelijke last des oorlogs drukte grootendeels, of bijna geheel, op Holland.

Sommige schrijvers hebben, bij de behandeling van onze vroegere geschiedenis, het aan de Hollandsche regenten van dien tijd schier als eene misdaad ten laste gelegd, dat zij altijd den wil van Holland boven dien der andere gewesten hebben trachten te doen zegevieren, en vaak gehandeld hebben alsof Holland alleen toen de geheele Republiek uitmaakte. Het gewraakte feit is waar, maar daarin was toen niets vreemds of niets onregtmatigs. In onze dagen, bij de geheel veranderde verhouding der gewesten, zou het zeker geheel en al zijn te veroordeelen, wanneer het eene gewest een' tirannischen invloed op de andere gewesten wilde uitoefenen; in die vroegere dagen was dit zoo vreemd niet. Holland was toen verreweg het rijkste, het magtigste van de Vereenigde Gewesten; het torschte bijna alleen den last der oorlogen en den druk der belastingen, door de belangen der geheele Republiek noodzakelijk gemaakt; met Zeeland had het den vrijheidskamp tegen Spanje aangevangen, en dien, jaren lang, zonder andere hulp, volgehouden; het was onafhankelijk gebleven, toen Gelderland, Overijssel en Utrecht zich kromden onder het juk van Lodewijk XIV; het had de andere gewesten hunne onafhankelijkheid helpen herwinnen, en daarvoor vaak zijn bloed en zijne schatten opgeofferd. Geen wonder dus, dat dit alles aan Holland een erkend en beslissend overwigt gaf op de andere ge-

westen, en dat in onze oude Republiek, Holland en Zeeland evenzeer als meesters spraken ten aanzien der overige gewesten, als Sparta en Athene tot de andere Grieksche Staten. Dat was noch te verwonderen, noch te veroordeelen; want hij, die de meeste magt heeft en die magt het meest aanwendt tot het welzijn van het algemeen, heeft ook het regt om te vorderen, dat het algemeen naar *zijne* stem het meest zal luisteren.

Om in 1629 Holland tegen de overmagt des vijands te beschermen, maakte Frederik Hendrik gebruik van de Utrechtsche linie. Die linie begint aan den noordelijken dijk van de rivier de Lek, bij het dorp Vreeswijk, volgt de oostzijde van den straatweg van dat dorp naar Utrecht tot op een kwartieruur afstands van die stad, gaat ten oosten om Utrecht heen tot aan de regterkade van de rivier de Vecht, en volgt die kade tot Muiden. Deze verdedigingslijn bestaat uit onderwaterzettingen, die men verkrijgt door het water van de Lek, door de sluizen in den noordelijken dijk van die rivier gelegen, naar binnen te laten stroomen; versterkingen sluiten dan de weinige dijken, wegen en hooge gronden af, welke die linie doorsnijden en niet onder water gezet kunnen worden. Men beweert, dat het belangrijke dier Utrechtsche linie reeds door prins Willem I is ingezien; van Maurits is dit meer zeker, en bekend is het gezegde van dien Stadhouder, dat hij met 10,000 man, achter die linie geplaatst, zich tegen ‘de geheele wereld’ zou kunnen verdedigen. In 1624, tijdens eenen inval der Spanjaarden in de Veluwe, had Maurits dan ook stelling genomen te Utrecht, voornemens den vijand achter de Vecht en Vaartschen Rijn tegen te houden; daar die vijand echter spoedig aftrok, kwam men toen niet in de gelegenheid om de sterkte dier stelling te beproeven.

Behalve de Utrechtsche linie, liet Frederik Hendrik ook met de uiterste zorg de Betuwe, de landstreek tusschen Waal en Rijn, bezetten; te Arnhem stond eene sterke magt onder Ernst Casimir, die altijd in verband bleef met de Betuwe, en dus altijd gereed was om den vijand tegen te gaan, wanneer hij den overtogt van Waal of Rijn wilde verrigten. De steden aan den IJssel en aan de Zuiderzee, werden van genoegzame bezettingen voorzien, en de stelling bij

Kampen en Zwolle zooveel mogelijk ter verdediging ingerigt.

De Grebbe-linie - zich uitstrekkende van de Grebbe op den regteroever van den Rijn tot aan het dorp Bunschoten aan de Zuiderzee, en de lage gronden volgende tusschen de provinciën Gelderland en Utrecht - werd in 1629 niet gebruikt voor de verdediging van ons land. In onze dagen zou dat niet vreemd zijn, want de weinige sterkte dier linie wordt thans algemeen erkend; maar in 1629, toen de aanvalsmiddelen zooveel beperkter waren, had men bij die linie mogelijk met goed gevolg den vijand kunnen tegenhouden. Dat men dit niet beproefde, is aanvankelijk aan Frederik Hendrik toe te schrijven geweest, die meende, dat de vijandelijke legers, dadelijk na het overtrekken van den IJssel, naar Holland zouden voortrukken, en die dus teregt oordeelde, dat men den kostbaren tijd niet nutteloos moest verspillen aan de Grebbe-linie, maar dien tijd gebruiken voor het belangrijkste, het versterken van de Utrechtsche linie. Toen de Stadhouder later ontwaarde, dat de vijand werkeloos aan den IJssel bleef, gaf hij bevel om ook de Grebbe-linie ter verdediging in te rigten. Dit bevel werd echter, door tegenwerking der Utrechtsche Staten, niet met de noodige voortvarendheid uitgevoerd; zoodat, toen Montecuculi met het keizerlijke leger naar de zijde van het Sticht oprukte, de Grebbe-linie niet in staat van verdediging was en zonder slag of stoot verlaten moest worden.

Wanneer men hulde doet aan den krachtigen volksgeest, die Nederland toen bezielde, dan moet men evenwel ook de schaduwzijde niet vergeten, hoofdzakelijk uitgemaakt door dat bekrompen en hardnekkig hechten aan nietige gewestelijke of stedelijke belangen, dat vaak op de onbeschaamdste en ergerlijkste wijze het belang van het algemeen tegenstreefde. Aan zulke schandelijke oorzaken was het gedeeltelijk te wijten, dat in 1629 de Grebbe-linie ongebruikt bleef; even zoo was het daaraan toe te schrijven, dat de oude Hollandsche linie - die in 1672 gediend heeft om Lodewijk XIV tegen te houden - in 1629 verwaarloosd werd: de Staten van Holland wilden die linie opmaken, als eene voorzorg tegen de mogelijke vermeestering der Utrechtsche linie, door den vijand; maar tot dat opmaken werd het herstellen van een dijk vereischt, die gedeeltelijk op Utrecht's

grondgebied lag; en de Staten van Utrecht weigerden hunne toestemming te geven tot dien arbeid, waardoor, naar hunne meening, Utrecht zou worden benadeeld en Holland gebaat; - van het belang van *het algemeen* werd niet gesproken.

Dezelfde onderlinge tegenwerking der gewestelijke en stedelijke belangen was ook oorzaak, dat men de in 1629 met spoed opgeworpene verschansingen der Utrechtsche linie weêr geheel liet vervallen toen het gevaar voorbij was, en dus die verdedigingslijn sloopte, wier voortdurend behoud voor ons land van zoo hoog gewigt is.

In dát opzigt verkeeren wij thans in veel gunstiger omstandigheden, dan onze voorouders in de zeventiende eeuw. Niet dat de geest onzes volks zooveel verbeterd is: wij gelooven, dat het hechten aan bijzondere belangen van eene stad of van een gewest, thans bij ons nog even sterk als vroeger, zich kant tegen de belangen van het geheele Vaderland; en bij het volbrengen van werken van algemeen nut, kan men ook nog heden ten dage op blijken stuiten van persoonlijk of plaatselijk egoïsmus, die bewijzen, dat wij de waardige zonen zijn van de mannen der zeventiende eeuw, die weigerden hunne toestemming te geven aan een arbeid, waardoor *het geheele land* werd gebaat, alleen omdat door dien arbeid *hun* gewest eenig nadeel zoude lijden. Maar is het *volk* onveranderd en onverbeterd gebleven, de *regering* heeft thans meer magt in handen om het goede tot stand te brengen; zij hangt niet meer zooveel af van de strijdige en kleingeestige inzigten der steden en gewesten, als in de dagen van Frederik Hendrik; de mogelijkheid bestaat nu, om het algemeen belang op de bijzondere belangen te doen zegevieren. Zoo heeft in onze dagen, zelfs in eenen tijd van diepen vrede, Koning Willem II tot stand kunnen brengen, wat aan Frederik Hendrik en aan Jan de Witt niet is gelukt, toen het oorlogsgevaar dreigde; en de thans genoegzaam voltooide verschansingen der Utrechtsche linie geven eenen waarborg te meer voor het behouden onzer onafhankelijkheid.

Dat het aanleggen der verschansingen en het stellen der onderwaterzettingen van de Utrechtsche linie in 1629 veel tegenstand ondervond van de zijde der grondbezitters, die door dien arbeid in hunne belangen werden benadeeld, daarvan vindt men bij de Bordes menigvuldige bewijzen, en dit heeft ook niets, dat verwonderen moet: het is dwaasheid,

zich een geheel volk voor te stellen als zóó gloeijende van ijver voor de algemeene zaak, dat daarvoor *alle* burgers, zonder eenige uitzondering, gewillig hunne belangen ten offer brengen; zelfs in de schitterendste tijdperken van Vaderlandsliefde zal bij velen het egoïsmus nog altijd eene groote rol blijven spelen, en om tegengegaan en onschadelijk gemaakt te worden, den dwang vereischen van een krachtig bestuur. Zóó was het in de zeventiende eeuw, zóó zoude het nog heden ten dage zijn; - met dat verschil in het voordeel van onzen tijd, dat thans de onwil en de tegenstand der grondbezitters minder sterk zouden zijn, omdat voor hen het vooruitzigt bestaat van eene schadevergoeding voor hunne afgebrokene woningen en onder water gezette landerijen, terwijl in 1629 die schadevergoeding *niet* is gegeven geworden.

De tegenstand, dien het stellen der onderwaterzettingen van de Utrechtsche linie van de zijde der landzaten heeft ondervonden, was oorzaak dat het geruimen tijd duurde alvorens die linie in verdedigbaren toestand kwam; zij is ook oorzaak, dat men zich niet kan beroepen op het voorbeeld van 1629, om aan te toonen *hoeveel* tijd er vereischt wordt, om de onderwaterzettingen dier linie te stellen. De nasporingen, door de Bordes omtrent dit belangrijke onderwerp gedaan, hebben hem tot geene voldoende uitkomst gebragt; den 25sten Julij begint men het water in te laten, en reeds den 28sten heeft het eene aanmerkelijke hoogte op de meeste landen voor de linie; maar toen heeft er niet alleen stilstand, maar zelfs achteruitgang plaats, zoodat op den 14^{en} Augustus de onderwaterzettingen nog maar zeer gebrekkig gesteld waren; de krachtige maatregelen, daarna door de Staten-Generaal genomen, hebben echter dat goede gevolg, dat binnen een paar dagen de geheele landstreek tusschen Lek en Zuiderzee in eenen vrij breeden waterplas is verkeerd.

Hoezeer zich op geene bepaalde cijfers kunnende gronden, trekt de Bordes echter uit zijn onderzoek het besluit, dat ook in onzen tijd weinige dagen voldoende zouden zijn, om de onderwaterzettingen der Utrechtsche linie te stellen; - en het in order brengen dier linie is, bij de verdediging van ons Vaderland tegen een' overmagtigen vijand, eene zaak van het hoogste en van het allereerste belang; hebben wij maar eens den tijd gehad om de verdediging van ons land goed te regelen, dan kan die verdediging, - om de woorden van prins Maurits te gebruiken - ‘tegen de geheele wereld’

worden volgehouden; maar het is in de eerste oogenblikken van verwarring en weerloosheid, dat ons land het grootste gevaar dreigt; en een bekwaam en ondernemend vijand zal daarom ook trachten, zoo spoedig mogelijk tot in het hart van Holland door te dringen; want gelukt hem dit niet *dadelijk*, dan gelukt het hem *nooit*. - Hierbij wordt altijd verondersteld, dat de verdediging met eenige kracht en met verstand worde gevoerd, en niet op zulk eene ellendige wijze als in 1794.

Met waarheid zegt de Bordes, dat de studie der verdediging van ons land in 1629, ook daarom van zoo hoog gewigt is, omdat men daaruit veel kan leeren, wat nog van dadelijke toepassing kan wezen bij eene verdediging van Nederland in onze dagen. Hij erkent, dat in de krijgsvoering, sedert de zeventiende eeuw, veel veranderd is; en dat vijandelijke legerhoofden, bij hun' inval in ons land, thans denkelijk anders zouden te werk gaan als van den Berge en Montecuculi; - denkelijk zouden zij meer voortvarend en meer ondernemend te werk gaan. Maar veel zoude bij eene hedendaagsche verdediging nog hetzelfde zijn als in 1629; even als toen, zoude de Utrechtsche linie de vijandelijke heirscharen moeten tegenhouden; even als toen, zouden onze rivieren en binnenwateren de middelen moeten geven, om onze troepen spoedig over te brengen van het eene punt van het krjjgstooneel naar het andere; even als toen, zou het voor ons van het hoogste belang zijn, om meester te blijven van de Betuwe en van de stelling aan den Beneden-IJssel, bij Kampen en Zwolle. - De Bordes wijst het hooge belang aan van die laatste stelling, welke men tot nu toe verwaarloosd heeft.

Onder de feiten, die de schaduwzijde uitmaken van onze verdediging in 1629, behoort ook de spoedige overgave van Amersfoort: den 13^{den} Augustus komt het keizerlijke heir voor die stad, en reeds op den avond van den 14^{den} heeft de overgave plaats. Dat spoedig zwichten voor 's vijands magt - zoo geheel ongelijk aan den dapperen en hardnekkigen wederstand, dien onze steden toen gewoon waren te bieden - wekte in Holland de algemeene verontwaardiging op, en werd als eene daad van schandelijke lafhartigheid gebrandmerkt; strenge straffen werden uitgesproken over de stedelijke regering en over de onwaardige hoofden der krijgsbezetting. De Bordes zegt, dat men hierin te ver is gegaan;

dat de verdediging van Amersfoort wel zeer slecht is geweest, en vooral het gedrag van den opperbevelhebber van Dorp alle afkeuring verdient; maar dat er ook omstandigheden bestaan hebben, welke die slechte verdediging eenigzins verontschuldigen. De voornaamste verontschuldiging moet men daarin zoeken, dat Amersfoort slechts van eene ongenoegzame bezetting was voorzien, en dat verschillende handelingen van de zijde der Utrechtsche Staten, en zelfs van de zijde van Frederik Hendrik, vrij duidelijk aantoonden, dat men van die stad geen ernstigen tegenstand verwachtte. Aan eene bezending der regering van Amersfoort, die in de legerplaats voor 's Hertogenbosch den Stadhouder kwam verzoeken om eene sterkere bezetting, gaf hij een afwijzend antwoord; terwijl op de vraag: of men dan bij de verschijning des vijands tot eene overgave moest besluiten, de prins schouderophalend antwoordde: ‘indien ik spreeken soude op syn soldaats, of waart gy soldaaten, ik soude seggen: vegt dat gy berst; maar nu zijt gy burgers.’ Eene uitdrukking, die alweêr bewijst, dat de verhevenheid in *woorden* niet altijd gepaard gaat met de verhevenheid in *daden*, trouwens, ook bij Napoleon kan men zoo menige uitdrukking opmerken, die meer krachtig is dan kiesch.

Men kan in die verwaarloozing van Amersfoort eenige verontschuldiging vinden voor de spoedige overgave dier stad; te misprijzen, te veroordeelen blijft zij echter altijd. Die overgave maakte den nadeeligsten indruk op de gemoederen en verspreidde allerwege schrik en verwarring; gelukkig dat eene moedige handeling van de hoofden der Republiek aan die algemeene vrees spoedig een einde maakte. De Staten-Generaal vernemen niet zoodra de inneming van Amersfoort, of oogenblikkelijk verplaatsen zij hunne zittingen van 's Gravenhage naar Utrecht, dus het gevaar te gemoet gaande, op het oogenblik, dat het zich het dreigendst vertoonde. Die handeling der Staten-Generaal - een Romeinschen Senaat, in Rome's bloeitijd waardig - heeft de beste gevolgen: de maatregelen, voor de verdediging des lands gevorderd, worden nu met de meeste kracht en nadruk te werk gesteld; de vreesachtigen worden bemoedigd, de kwalijkgezinden in toom gehouden; en alles is vol vertrouwen op de toekomst des Vaderlands, nu men de hoofden van de Republiek den zetel van hunne magt ziet over-

brengen juist in die stad, welke het meest door 's vijands heirscharen wordt bedreigd.

Bij het lezen van onze vroegere geschiedenis ontdekt men spoedig, dat, wat de groote massa des volks betreft, het genot der vrijheid, tijdens de Republiek, zeer veel te wenschen heeft overgelaten, en dat toen bijna alle magt de uitsluitende eigendom was van eenige weinige burgemeesterlijke geslachten. Veel meer vrijheid smaken wij thans, dan in de dagen der Stadhouders en der Raadpensionarissen; veel grooter deel heeft het algemeen thans aan de uitoefening der regering, dan in die dagen; en derhalve zou het dwaas en verkeerd zijn, naar den terugkeer van die vroegere regeringsvormen te streven. Die terugkeer zou, in het staatkundige, een geweldige achteruitgang zijn.

Maar omdat die vroegere regeringsvorm niet wordt teruggewenscht, en men thans in zulk een onbeperkt bestuur, door eenige weinige geslachten uitgeoefend, eene ondragelijke onderdrukking zoude zien, volgt daaruit nog niet, dat in die vroegere dagen dat bestuur als wederregtelijk is te veroordeelen. Het tegendeel is waar; want de magt, door die burgemeesterlijke geslachten uitgeoefend, grondde zich toen op de groote diensten, welke zij aan den Staat hadden bewezen. Die geslachten hadden met Willem I de grondslagen van den Nederlandschen Staat gelegd; zij telden onder hunne leden doorluchtige staatsmannen, dappere helden en kampvechters voor het Vaderland, martelaars voor de vrijheid; daar waren mannen bij, die Alva's moordschavotten hadden beklommen, anderen die op de zeeën hadden rondgedobberd, toen de ranke kielen der Watergeuzen de laatste toevlugt der vrijheid waren; weêr anderen, die binnen Haarlem's muren naast Ripperda hadden gestreden, of te Leyden met van der Werf den hongersnood hadden getrotseerd. Dat alles gaf aan die geslachten, toen het Spaansche juk was afgeworpen, regtmatige aanspraak op magt; want het ontstaan der Republiek was *hun* werk. En die magt wisten zij op eene waardige wijze uit te oefenen, door zich aan het hoofd te stellen van alles wat goeds en groots was, en door in tijden van bangen nood, onversaagd de gevaren te gemoet te gaan, die het Vaderland bedreigden. In later tijd moge die stedelijke en gewestelijke aristokratie, door het verlies van geestkracht en Vaderlandsliefde, door het verlies van de deugden harer voorzaten, hare aanspraken

op de uitoefening der hoogste magt hebben verbeurd; in de zeventiende eeuw was dit niet het geval; toen was zij door hare verhevene gezindheid die magt ten volle waardig; toen was het de aristokratie, der verdiensten en der groote daden, de aristokratie die ten allen tijde door een vrij volk gehuldigd wordt.

Men vindt bij de Bordes nog een ander schitterend blijk van de echt Vaderlandsche gevoelens der regenten van die dagen. Op het gezag van de meeste schrijvers is tot nu toe algemeen geloofd, dat de voortzetting van het beleg van 's Hertogenbosch, toen de vijandelijke legers den IJssel waren overgetrokken, eenig en alleen is te danken geweest aan de standvastige volharding van Frederik Hendrik, en dat de Stadhouder hierbij te kampen had tegen den aandrang der Staten, die, beducht voor Holland, er op stonden om af te zien van elke verdere poging tot vermeestering der belegerde vesting en het leger onverwijld aan te wenden tot bescherming van dat gewest. De Bordes bewijst op overtuigende wijze, dat die meening eene dwaling is, en dat de eer van het doorzetten van het beleg van 's Hertogenbosch evenzeer aan de Staten-Generaal en aan de Staten van Holland toekomt, als aan Frederik Hendrik. De Staten-Generaal maanden den Stadhouder aan, om met kracht en moed te blijven handelen; en de Staten van Holland, onderrigt dat sommige hoofd-officieren van het opbreken van het beleg van 's Hertogenbosch hadden gesproken, veroordeelden dit ten sterkste, noemden reeds de beraadslaging over dit onderwerp schadelijk, verboden aan hunne afgevaardigden in het leger om aan zulk eene beraadslaging deel te nemen, en beloofden alle krachten te zullen inspannen om den Stadhouder in staat te stellen het aangevangen beleg tot een goed einde te kunnen brengen. De roem van in het beleg van 's Hertogenbosch te hebben volhard, in weêrwil van de dreigende verschijning der vijandelijke legers in de Veluwe, komt evenzeer toe aan de toenmalige regenten der republiek, als aan den veldheer, die toen hare legers aanvoerde.

De Bordes, verwijzende op de uitstekende leiding, door Frederik Hendrik in 1629 aan de krijgszaken gegeven, en op den schitterenden roem, toen door dien vorst verworven, voegt er bij; ‘dat hij ondersteund werd door bekwame en moedige staatslieden, door een krachtig en dapper volk.’ - Dit is eene waarheid, wel eens over het hoofd

gezien door de overdreven lofredenaars, die ook het huis van Oranje, even als ieder ander vorstenhuis, heeft gehad. Die lofredenaars hebben het soms voorgesteld, alsof onze bevrijding van de Spaansche dwingelandij uitsluitend het werk is geweest van de prinsen van Oranje, die daaraan goed en bloed, en alle krachten van ziel en ligchaam hebben gewijd; zij hebben het voorgesteld, alsof bij dien strijd voor onze onafhankelijkheid bij de Stadhouders niets dan geestkracht, moed en zelfopoffering valt op te merken, bij de regenten niets dan zwakheid, vrees en eigenbelang; alsof telkens het verstand der eersten heeft moeten herstellen, wat de dwaasheid der tweeden zoude hebben bedorven; en alsof wij dus in de prinsen van Oranje de mannen moeten zien, door het Opperwezen uitverkoren om ons, ondanks ons zelven, tot vrijheid en volksgeluk te voeren, - even als, volgens de gewijde geschiedboeken, Israëls onwaardig volk alleen door zijne rigters en Godsgezanten bewaard werd voor den smaad, van in de slavernij der heidenen te vervallen.

Zulk eene voorstelling is geheel strijdig met de waarheid; niet de prinsen van Oranje alleen, ook het *Nederlandsche volk* heeft regtmatige aanspraak op den roem, aan de afschudding van het Spaansche juk verbonden. Wij dragen den hoogsten eerbied toe aan de groote mannen van het huis van Oranje, die zooveel gedaan hebben voor ons volksbestaan; wij bewonderen die kampvechters en martelaars voor de zaak der vrijheid, wier glorievolle namen, eeuw in eeuw uit, tot bij de verst verwijderde volkeren weêrgalmen; wij zouden geen Nederlanders zijn, wanneer wij niet in Willem I, in Maurits, in Frederik Hendrik, in Willem III, toonbeelden zagen, òf van veldheerstalent, òf van verhevene zelfopoffering, òf van een staatkundig genie, dat de wereld van gedaante wist te doen veranderen. Maar die eerbied en die bewondering zijn niet onbeperkt of blind; zij gaan niet gepaard met de verloochening van wat er goeds en groots bestaan heeft bij ons volk; zij gaan niet uit van de meening, dat het noodig is het Nederlandsche volk te verachten en te versmaden, om daardoor den luister van het huis van Oranje zooveel te schitterender te doen uitkomen. Het tegendeel is waar; naar onze overtuiging gaat de luister van dat Stamhuis in onze geschiedenis hand aan hand met den roem van het Nederlandsche volk. De prinsen van Oranje hebben groote daden verrigt, maar zij werden daarbij - volgens de woor-

den van de Bordes - ‘ondersteund door een krachtig en dapper volk’; niet enkel de geestkracht en het genie dier vorsten, ook de vaderlandsliefde en de zelfopoffering onzer voorouders, hebben ons tot de vrijheid gebragt; de mannen, aan wier hoofd onze groote Stadhouders streden, waren hun ten volle waardig. Willem I en zijne dappere zonen hebben *zeer veel* voor onze vrijheid gedaan; - maar, wanneer men het wil voorstellen, alsof zij daarvoor *alles* gedaan hebben, dan pleegt men onregt jegens ons voorgeslacht, dan maakt men zich schuldig aan eene vervalsching der geschiedenis.

Haarlem, 20 Januarij 1857.

W.J. KNOOP.

Eenige cijfers der statistiek.

Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1856, 8ste Jaargang. Uitgegeven onder medewerking van de HH. Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper en 22 anderen.

Ruim honderd jaren geleden schreef W. Kersseboom zijne drie ‘Verhandelingen tot een proeve om te weeten de probable menigte des volks in de provintie van Hollandt en Westvrieslandt.’ Het was een gewaagd stuk, maar dat nog al opgang maakte, getuige de 2de druk van het werk en de tegenschriften. De nederige statisticus der 18de eeuw geeft ons volkomen verlof zijne cijfers te wantrouwen; ja, hij zelf eindigt zijne berekeningen met den uitroep, dien men nu wel zeker in geen statistieke tabel zal invlechten:

> Si quid novisti rectius ictis
> Candidus imperti, si non, his utere mecum.

Het huismiddeltje, om die ‘probable menigte volks’ te vinden, is zeer eenvoudig. Het eenig gegevene is gewoonlijk het getal dooden, of liever begravenen; dat cijfer staat in zekere verhouding tot het getal geboorten, en dit laatste tot het getal van alle levenden. Zoo kan stad na stad en dorp na dorp worden getaxeerd.

Toch zijn die verhandelingen niet geheel onverschillig te achten voor de kennis der vroegere tijden. Zoo treft ons reeds dadelijk het groote verschil in het sterftecijfer van het ééne op het andere jaar, Bijv. te Amsterdam. In 1697 stierven daar 5703, in 1702 8450 menschen, in 1719 9208, in

1725 6521, in 1727 13956 zielen. Wat al gebrek, ziekten, ellende zijn in die cijfers vervat!! De geheele bevolking van Amsterdam wordt in het jaar 1740 door onzen schrijver *geraamd* op 241,000, waaronder ‘die der Joodsche natie’ 20,000 zielen sterk zijn, terwijl de Roomsch Catholijken zoo ongeveer 4/21 gedeelten der bevolking uitmaken. Ook de bevolking van eenige steden toenmaals en nu - wij nemen de gegeven cijfers als min of meer juist aan - kunnen velerlei ophelderen.

Dordrecht bevatte 24000 zielen, met veel handel op Schotland, waardoor de Engelsche gemeente aldaar niet onbeteekenend was; Haarlem 50,500, waarvan ‘ruim het vierde part Rooms Catholyken zijn, 't geen vry wat minder is dan de gemeene opinie medebrengt.’ Delft wordt op 25,000 inwoners geschat, Leiden op 63,000, Gouda op 20,000, Rotterdam op 56,000, Gorinchem op 6,600, Schiedam op 8000, Alkmaar op 15,400, 's Gravenhage op 42,000 zielen.

Behalve de zeer talrijke Roomsch Katholijke bevolking, die echter in het officiële leven dier dagen grootendeels geïgnoreerd werd, vindt men overal in de steden een sterk aantal van Lutherschen en Mennonieten, die langzamerhand, vooral in kleinere gemeenten, zich oplossen in de kerkelijke gemeente der meerderheid.

Kersseboom stelt de geheele bevolking van Holland en Westfriesland op 950,000 zielen, terwijl vijftig jaren vroeger de geleerde Vossius die als 450,000 bedragende had gegist. Zoo zeker waren de gegevens voor de statistiek! In 100 jaren zou, is het cijfer van Kersseboom het juiste, de bevolking van Holland met 200,000 zielen zijn toegenomen, hetgeen volstrekt niet onwaarschijnlijk klinkt. Maar niet schitterend is hier het bewijs der ontwikkeling in de Hollandsche steden; Haarlem en Leiden tot de helft hunner toenmalige bevolking teruggevoerd. Delft en Alkmaar in zielental verminderd, zelfs Dordrecht iets gedaald, Gorkum stationair gebleven.

Maar wij zouden liever nog andere zaken uit die dagen vernemen, over fabrijken en handel, scheepvaart en nijverheid; over armoede en rijkdom, opvoeding en cultuur. Wat is er weinig van te melden! hoe bijv. die 63,000 inwoners van Leyden den kost vonden in die menigte van laken- en deken-fabrijken, die Pieter de la Court reeds 100 jaren vroeger beschreef? hoe de Delvenaars voor een groot ge-

deelte zich met bierbrouwen geneerden; wat de Dordtenaar toch uit Schotland medebragt en wat hij er henenstuurde; hoeveel aêmen Rijnschen wijn dáár wel jaarlijks inkwamen? welke vreemde havens zoo al het meest in onze koopsteden ter sprake kwamen; welke industrie er gedreven werd, die nu tot de geschiedenis behoort; welke opleiding de jeugd ontving; welke kosten daaraan besteed werden; hoe het daarbij ging met die allen, welke niet tot de ‘gereformeerde religie’ behoorden? hoevele armen de bevolking telde en bovenal welke de toestand der arbeidende klasse was? O tal van vragen, die hier en daar in onzen tijd zijn toegelicht door schrandere navorschingen, waaraan echter nog zoo dikwijls levensgloed ontbreekt en afgerondheid tot een duidelijk geheel.

Hollands Rijkdom van Luzac, Amsterdam's Koophandel van Lelong leerden reeds aan vorige geslachten, wat de handel der republiek beteekende. In honderde van plaatsen reisbeschrijvingen kan men den toestand des vaderlands en der rijke koloniën met min of meer naauwkeurigheid opmaken, voor zooverre het buitenste, den schijn, de tooi van het maatschappelijk ligchaam betreft. Wat onze leeftijd heeft opgeleverd aan onderzoekingen op dit gebied, is de vrucht meestal van dieper doordringen in het begrip der intellectuele ontwikkeling dier dagen, der maatschappelijke welvaart in alle standen. Is het noodig hier allereerst te wijzen op de Bosch Kemper's onderzoek naar de armoede in ons Vaderland? Of wil men op het gebied van wetenschap en volksonderwijs zich eenige geslachten achteruit denken, dan zullen de Jager en Görlitz in hunne geschiedenis van het vroeger lager onderwijs of de Gelder, in zijne naauwkeurige monographie over de Leydsche Schoolverordeningen, ten veiligen gids verstrekken.

Maar wij willen hier geene bibliographie leveren. Mogt eenmaal eene degelijke volksgeschiedenis der Nederlandsche natie het licht zien, hetzij die, veelomvattend, ieder tijdperk van ontwikkeling op elk gebied beschrijve, hetzij ze in engeren kring op eenig gegeven tijdstip het Nederlandsche volk te aanschouwen geeft, zoo als het leefde en handelde, - ‘die Naturgeschichte des Volks,’ zoo als de Duitschers zouden zeggen.

Eene opmerking nog, die ons bij de beschouwing der vroegere lotgevallen van het Vaderland telkens voor den

geest zweeft. - Hebben de schrijvers nu en vroeger steeds genoegzaam het oog gehouden op den toestand van andere Europesche rijken in het tijdperk, dat behandeld wordt? heeft men èn op staatkundig, èn op oeconomisch gebied, altijd zich duidelijk voorgesteld, welke de rol was en moest zijn van de kleine republiek der Ver. Gewesten, omgeven door landen, die èn op zich zelve, èn te zamen een geheel ander Europa vormden, dan hetgeen de tijdgenoot aanschouwt? Zijn alle handelsbelangen, die vroeger als levensvragen konden gelden, in de Republiek genoegzaam in overweging genomen bij het oordeel dat geveld wordt over de staatkunde onzer voorouders? Wij mogen geen antwoord geven op deze vragen, doch willen er slechts op wijzen, dat die kennis van andere toestanden, hoe moeijelijk ook te verkrijgen, dringend noodzakelijk is, zal ons oordeel regtvaardig en onze gevolgtrekking juist zijn.

Wanneer bijv. de republiek den toon voert in al wat onderhandelingen en verbonden aangaat met allerlei mogendheden, dan zal het belang voor haren handel bij zulke daad eerst kunnen gekend worden, wanneer men dien vergelijkt met den handel van andere rijken; dan zal de meening, dat onze ouders als staatslieden te veel zich op den voorgrond schoven, moeten getoetst worden aan de mogelijkheid voor anderen om toongevers te zijn in handelszaken; dan moet de zedelijke kracht der Vereenigde Gewesten in de schaal worden gelegd tegen die van Engeland en Duitschland, Spanje en de Scandinavische rijken.

Wij zijn in onzen leeftijd zoo gewoon aan den boventoon van enkele groote mogendheden, dat onwillekeurig die zelfde suprematie ons voor den geest komt bij de staatkundige geschiedenis van vorige tijden, waardoor wij alligt geneigd zijn daden en inzigten verkeerd te beoordeelen. Had de statistiek als wetenschap reeds ouderen leeftijd, waarschijnlijk zoude ons oordeel anders uitvallen, maar nu, bij gemis aan een goed, duidelijk inzigt in de stoffelijke krachten van vreemde natiën, zoo als die zich vóór één, twee of drie eeuwen vertoonden, in vergelijking met ons Vaderland, gesteld zelfs, dat wij de staatkundige belangen dier tijden en het verschil van toen en nu ook op dit gebied juist hebben gevat, wordt het bijna onmogelijk zich geheel los te maken van de indrukken, de meeningen, de verhoudingen, waarbij wij leven, en waarin wij alles om ons heen zien.

‘Engeland's wereldhandel’ is een alles doordringend feit in onzen maatschappelijken toestand. Ook in eene vorige eeuw begon men dit feit te zien opkomen; wat het beteekende op het laatst der 17de eeuw, wil ik met een enkel woord vermelden.

Voor mij ligt, afkomstig van de staatspapieren van Heinsius, den Raadpensionaris, een klein, in perkament gesloten notaboekje, met het opschrift: ‘An abstract of the Inspector Generall's accounts of Imports and Exports from Michs 1697 to Michs 1698.’ De invoeren en uitvoeren dus van den handel gedurende een geheel jaar. - Hoeveel zij bedroegen in het jaar, dat den vrede van Rijswijk had zien sluiten? In geldswaarde uitgedrukt was er ingevoerd voor £ 4,722,360 en uitgevoerd voor £ 6,361,108, ongeveer een achtste gedeelte van hetgeen de handel naar en uit Nederland tegenwoordig omzet! nog niet eenmaal 5 pCt. van hetgeen de Engelsche statistiek opgeeft voor het jaar 1854. Maar wat meer beteekent, als wij nagaan, wat in dezelfde jaren, op het einde der 17de eeuw, door de Republiek der Vereenigde Gewesten werd verhandeld, hoe alleen de aanvoeren der O.I. Comp. soms millioenen waarde in één jaar vertegenwoordigden; als wij bedenken, hoe de gewigtige Oostzeehandel veel meer in Nederlandsche dan in Engelsche handen was; als wij, waar dit mogelijk is, o.a. uit de briefwisseling van de Witt, cijfers ontleenen om de uitgebreidheid van den handel te leeren kennen dier dagen voor ons Vaderland, dan kunnen wij begrijpen, hoe de fiere Republiek, niet door geld, niet door bevolking, ofschoon ook daarin onder de eersten, maar vooral door uitgebreidheid van betrekkingen, door toon geven in beschaving, in kennis, in algemeene belangstelling, en door regtmatigen invloed de wet kon en moest voorschrijven, meer dan elke andere natie, Frankrijk welligt uitgezonderd. Maar juist daarom ook begrijpt men die inspanning van Lodewijk XIV, om, met voorbijzien van wezenlijk belang, zich overal vrienden en bondgenooten te scheppen, eer hij het waagde, die kleine strook lands te overweldigen, die hem durfde weêrstaan, en die weldra de oorzaak worden zou zijner vernedering, den eenigen staat van Europa, die kon en wilde tegenhouden, wat voor de vrije ontwikkeling der Europesche maatschappij tot eene levensvraag is geweest, de herstelling van het rijk van Karel den Groote!

Doch wij zijn verre afgedwaald van de cijfers, die het onderwerp onzer beschouwing zouden uitmaken, daar zelfs niet eenmaal retrospectieve statistiek, maar de wezenlijke toestand, dien wij beleven, voor een oogenblik den lezer, zoo hij volgt, zal worden voorgesteld, of er ook redenen tot tevredenheid en dankbaarheid, maar ook tot onvermoeide inspanning en tot ijver naar beter uit te ontleenen zijn.

Het tegenwoordig geslacht behoeft de berekeningen van Kersseboom niet meer te volgen, wat bevolking aangaat, sedert de burgerlijke stand, het criterium der nieuwere maatschappelijke orde, is ingevoerd; maar wat onze voorouders zelden naspoorden, al waren de middelen daartoe voorhanden, de juiste uitbreiding, voor- of achteruitgang van alles wat met 's volks welvaart in verband staat, springt ons door zoovele gegevens regt duidelijk in het oog, dat het meer aankomt op het talent van goed te kiezen en te concluderen, dan wel om ons bouwstoffen te verzamelen.

Er bestaat eene vereeniging van wetenschappelijke mannen, die sedert een tal van jaren dit werk van bijzameling en schifting tevens voor het Nederlandsche publiek verrigt en jaarlijks de resultaten nederlegt in het ‘Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje.’

Onlangs is voor de achtste maal eene aflevering van dit voortreffelijk jaarwerk verschenen, die in veelomvattenden inhoud niet onderdoet voor hare voorgangsters. Al wie belang stelt in den toestand des Vaderlands, behoort dit werk te kennen en telkens te raadplegen, al zij het ook, dat niet elk cijfer en elke opgave een volledig begrip geven van de zaak, die het geldt. De statistiek is eene onmisbare wetenschap geworden en de eenige goede weg tot onderzoek naar den maatschappelijken toestand op een gegeven tijdstip; alleen de cijfers doen ons te veel aan rekenen en exacte kennis denken, en daardoor zijn de konklusiën, uit statistieke opgaven geput, wel eens al te logisch, d.i. onjuist uitgevallen. Waren dan de cijfers nog maar altijd naauwkeurig! doch hoe dikwijls is dit anders? En toch kunnen wij ons bijna niet voorstellen, hoe in vorige eeuwen doeltreffende maatregelen te nemen waren door eenige

regering, waar bijv. zelfs geene enkele stad naauwkeurig hare bevolking kende, noch in getal, noch in vermogen. Misschien loopt men nu wel eenig gevaar, in een ander uiterste te vervallen, omdat vele zaken door cijfers alleen niet kunnen worden begrepen, ook omdat de menschelijke maatschappij zoo velerlei en toch zooveel eenheid bevat, dat die afscheiding in afzonderlijke loketten en vakjes het groote geheel voor ons begrip kan doen verloren gaan. Met verstand toegepast, zijn toch altijd statistische opgaven, mits men hare beteekenis bevroede, de eenige bron, om den materiëlen toestand te leeren kennen. Men zal dan bij ieder cijfer den invloed moeten nagaan, dien verschillende omstandigheden hebben uitgeoefend, om eenig resultaat te doen bereiken; men zal het vergelijken met andere cijfers, om het verband en de verhouding te leeren kennen, en de waarde, aan de uitkomst te hechten, zal worden afgewogen naar de gegevens, waaruit de verschillende gevolgtrekkingen zijn ontleend.

In andere landen, bijzonder in België, is de statistiek in de laatste jaren vlijtig beoefend en erkend als eene behoefte voor de regering des lands; bij ons is sedert 1848 op dit gebied veel vooruitgang merkbaar; doch er ontbreekt nog steeds de noodige eenheid, die voor een klein land toch wel te verkrijgen zijn zou. Over het algemeen schijnt het ons toe, dat men te veel zoekt te cijferen, te veel tabellen en lijsten maakt, die menigeen afschrikken of op het dwaalspoor brengen, en die altijd gepaard gaan met het gevaar van onnaauwkeurigheid, omdat vele besturen, bij de invulling van al die kolommen, uit onwetendheid, of ook wel uit onwil, cijfers opgeven, die niet eens als middenterm van het bestaande mogen gelden. Ook het werkelijke nut der gevraagde opgaven kan verloren gaan onder de zee van getallen en onderdeelen, zoodat tot de bruikbaarheid der gegevens eerst nog eene zifting dient plaats te hebben, die tijd en moeite kost. Gewoonlijk is elk bestuur nog te weinig doordrongen van de waarde des tijds, en worden tal van ambtenaren gebezigd en wordt een schat van tijd gevorderd voor zaken, wier nut hoogst twijfelachtig is. Zoo ook hier. In den laatsten tijd bijv. bevat de Staats-Courant opgaven der prijzen van de voornaamste markt-artikelen, granen en veldvruchten in het geheele land. Maar de cijfers zijn daar zoo talrijk, de opgaven zoo vele, dat de belangstellende beoefenaar van landbouwstatis-

tiek wanhopen moet, zoo hij niet zijn' besten tijd alleen aan dit punt wijden wil, daaruit zich een goed, beknopt overzigt te verschaffen. De middenprijs, of de beide uiterste prijzen, en dat wel op de hoofdmarkten in het land, die alleen in aanmerking komen mogen, zouden welligt voor het beoogde doel ruim voldoende zijn.

De opgaven, de bevolking betreffende, in het Statistisch Jaarboekje door de regering uitgegeven, zijn ongetwijfeld hoogst belangrijk; maar bij al die lange sterfteverhoudingen, bij die opgaven van hertrouwde weduwnaars of weduwen, bij die becijferingen van *gemiddelden* levensduur, enz., kan de vraag wel eens rijzen, of de Regering, reeds met zoovele werkzaamheden belast, geroepen is, al die gegevens voor speciale studiën en navorschingen te leveren, die direktelijk voor haar van weinig nut zijn, zonder toepassing meestal op eenig bepaald regeringsbeleid.

Zoo nu al verder uit algemeene opgaven en beschouwingen zonder cijfers, ontleend aan officiële verslagen, gevolgtrekkingen worden gemaakt betreffende den toestand van de natie op eenig gebied, dan mag ook volstrekt niet vergeten worden, dat de subjectieve oordeelvelling van eenig' ambtenaar hier dikwijls meer gevolgd wordt dan eenig vast gegeven. Indien bijv. in een provinciaal rapport gelezen wordt: ‘handel en nijverheid bleven kwijnende,’ en in een ander ‘handel en industrie hebben, niettegenstaande vele beletselen, gunstige resultaten opgeleverd,’ dan is niet altijd die oordeelvelling geheel juist, maar afhankelijk, voor een groot gedeelte, van de indrukken, het karakter, de opvatting des stellers. Het lust ons niet sprekende voorbeelden van deze tegenstrijdigheid op te halen, maar men leze eens aandachtig na, wat jaarlijks door de provinciale besturen aan de Staten der gewesten wordt medegedeeld in rapporten, die ten onzent de voorname bron uitmaken der officiële statistiek, en die hoe langer zoo meer daartoe geschiktheid verkrijgen.

Ook konklusiën aan cijfers ontleend, kunnen onjuist zijn. Als voorbeeld diene slechts, dat men gewoon is, uit het getal bruidegoms en bruiden, of ook uit het getal lotelingen, die verklaren het schrijven niet te kennen, gevolgtrekkingen te maken tot het aantal personen, die geen onderwijs genieten. Het is eene treurige ervaring, maar zij schijnt juist, dat zeer velen, redelijk onderwezen, op hun 12de

levensjaar de school verlaten en reeds op 20jarigen leeftijd èn lezen èn schrijven vergeten zijn. Men kan dus alleen uit deze cijfers zien, hoeveel het onderwijs nog te wenschen overlaat, en bij deze gelegenheid wil ref. zijne meening niet verzwijgen, dat het hem dikwerf verbaast, hoeveel tijd en moeite bij dit alles de school nog steeds vordert voor het bloot mechanische gedeelte van het onderwijs, het leeren kennen der leesteekens en het leeren vormen der schrijfhand, waardoor de werkelijke ontwikkeling van het verstand altijd te veel op den achtergrond blijft.

Met de statistieke opgaven omtrent armenverpleging is men gewoon al zeer zonderling om te springen en ten slotte zich een cijfer te fingeren, dat inderdaad niet het ware is. De invoering der nieuwe armen-wet zal - het onlangs verschenen Regerings-Verslag over 1854 bewijst dit - hierin wel eenige verbetering brengen. De vragen aan de armbesturen gerigt zijn nog altijd te veelvuldig en voor eenvoudige armverzorgers dikwerf onbegrijpelijk. De bloote cijfers zelfs der verpleegden zijn niet juist. Het eene armbestuur geeft alleen de personen op, op wier naam de bedeeling wordt gegeven, het andere telt het geheele huisgezin der verpleegden mede; de tijdelijk of slechts éénmaal bedeelden worden hier afzonderlijk gehouden, ginds met anderen te zamen gevoegd; het eene bestuur telt de elders gedomicilieerden mede, het andere ook hen, voor wie restitutie van elders verkregen wordt, waardoor dus deze kategorie, - geene geringe in aantal, helaas! - meermalen voorkomt.

Nog veel onzekerder zijn de opgaven omtrent industrie, vooral wat betreft de werklieden in ieder bedrijf of fabrijk beziggehouden. De patentwet reeds doet hier de waarheid dikwerf verzwijgen, en alleen eene opzettelijke daartoe bestemde enquête over alle gemeenten des Rijks zou den juisten toestand aan het licht kunnen brengen. Zulk eene enquête is hoogst moeijelijk, doch in een klein land, en bij de niet buitengewone uitgebreidheid der gemeenten, ligter dan elders te verkrijgen. Te Parijs heeft men, niet zonder vrucht, vóór eenige jaren dergelijk onderzoek ingesteld en, wat de loonen betreft, heeft de beroemde Ducpétiaux voor geheel België een werk geleverd, dat tot hiertoe onovertroffen is gebleven[1]. Wij herinneren ons, dat een der

1 ‘Le budget économique des ouvriers Belges,’ te vin den in het 6de deel van het Bulletin de la Commission centrale de statistique. Het werk omvat bijna geheel dit in klein folio formaat gedrukt boekdeel.

landbouw-congressen dit onderwerp, voor zooverre den landbouwerstand betreft, heeft opgenomen en dat voor enkele gewesten daaromtrent rapporten zijn medegedeeld; maar die waren over het algemeen (voor Utrecht, Friesland, Zeeland) niet afdalende tot bijzonderheden en ook niet genoeg uit een statistisch oogpunt behandeld. Zouden niet onze Kamers van Koophandel of de afdeelingen der Maatschappij van Nijverheid zich hieraan meer kunnen laten gelegen liggen? Als maar één voorbeeld voor ééne groote gemeente ware gegeven, dan zouden anderen wel volgen.

Monographiën op het gebied van statistiek zijn voor ons Vaderland tot heden eene zeldzaamheid. Londen en Parijs hebben schrijvers gevonden, die met stalen ijver onderzoek deden en resultaten mededeelden betreffende de materiële toestanden dier middenpunten van rijkdom en gebrek tevens; de eerste stad, eene wereld op zich zelve, heeft zelfs tot velerlei geschriften op dat gebied aanleiding gegeven; zou het niet hoogst wenschelijk zijn, dat bijv. voor Amsterdam dergelijk werk het licht zag[2]. Ook enkele streken des lands. die in hare nijverheid en in haar volksbestaan veel te weinig bekend zijn, vorderen dringend een naauwkeurige beschrijving. Het voorbeeld is hier reeds gegeven; het tijdschrift voor Staathuishoudkunde van den Heer Sloet tot Oldhuis bevat enkele goed gelukte proeven op dat terrein.

Eveneens is het gesteld met de kennis der verschillende takken van nijverheid in ons midden. Het jaarwerk, dat tot deze regels aanleiding heeft gegeven, bevatte bijv. een onderzoek naar de industrie der distilleerderijen, dat hoogst merkwaardige opgaven bevat. En waar men blootelijk cijfers verlangt, daar kan bijv. eene kleine bijdrage tot de

2 The consumtion of the metropolis verscheen in den Quarterly Review en vertaald in de Revue Britannique. Les Consommations de Paris van Husson, in 1855 verschenen, is een in vele opzigten, ook op historisch gebied, belangrijk werk. Allernaauwkeurigst en uitvoerig is het werk van Mayhew, London Labour and London poor. Onder de vele specialiteiten noemen wij hier slechts ‘London Charities by S. Low,’ eene statistieke opgaaf van alle liefdadigheids-instellingen te Londen. Voor Nederland bestaat weinig van dien aard. Geneeskundige plaatsbeschrijvingen, zooverre die hier behooren, zij voor Amsterdam en enkele andere steden verschenen. ‘De liefdadigheid te Amsterdam,’ van Calisch, is door andere plaatsen niet nagevolgd. ‘De statistiek der sterfte te Amsterdam’, van Dr. Buchner, evenmin.

kennis der loonen gevonden worden in ‘de Economist,’ ontleend aan de opgaven der Regering, betreffende de Rijkswerven[1].

Dit laatste woord brengt ons de zaak van den scheepsbouw te binnen en daarbij den wensch, dat ook deze zoo hoogst belangrijke tak van volksbestaan eene oordeelkundige beschrijving moge erlangen.

Wanneer men de achtereenvolgende afleveringen van het Jaarboekje overziet, dan zal men eene steeds toenemende volledigheid niet ontkennen, die ook grootendeels te danken is aan de uitbreiding der statistieke opgaven door de Regering verstrekt, vooral aan de betere inrigting der provinciale verslagen. Meer uitvoerig dan in vorige afleveringen, is het onderwerp der gemeente-finantiën behandeld. Echter zou het niet onbelangrijk zijn, zoo de begrootingen der voornaamste Gemeenten in haar geheel werden medegedeeld, en dat tevens aan de jaarlijksche Verslagen van de Gemeenteraden meer bijzonderheden werden ontleend. Uit deze rapporten zouden ook vele bijdragen tot de kennis van het armwezen en instellingen van liefdadigheid kunnen aan den dag komen, die men nu te vergeefs in het Algemeen Verslag over het Armwezen zoekt[2].

De Geregtelijke Statistiek is in dezen jaargang *in blanco* gebleven, daar het officiële Verslag over 1854 nog niet verschenen was, toen in den voorzomer van 1856 deze jaargang ter perse ging.

In de opgave der bevolking naar de verschillende geloofsbelijdenissen staat Zeeland opgegeven met eene bevolking van 11,493 R. Catholijken, hetgeen (zie vor. Jaarg.) 41,493 zal moeten zijn, waardoor dan ook het eindcijfer hooger wordt. De voorstanders van pondspondsgewijze verdeeling van ambten, enz., mogen met deze verbetering eener drukfout hun voordeel doen. De redaktie zal zich geene onfeilbaarheid, vooral waar het cijfers betreft, toeschrijven.

1 De uitgebreidheid der industrie van de Amsterdamsche suikerraffineerderijen is o.a. uiteengezet in een adres aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal, bij gelegenheid der herziening van de Suikerwet in 1855. Een algemeen overzigt der Ambachts- en Fabrieksnijverheid voor 1854 vindt men, van de hand van Mr. M.M. von Baumhauer, in het ‘Staatk. en Staath. Jaarboekje voor 1855,’ blz. 250.

2 Een algemeen overzigt te leveren over den toestand der voornaamste Gemeenten, ontleend aan deze Jaarlijksche Verslagen van Burgemeesters en Wethouders, zon een niet onnuttig werk kunnen zijn.

De opgaven over het getal kiezers en het aantal uitgebragte stemmen bij de verkiezingen pleiten niet zeer ten gunste der politieke belangstelling onder ons. Naauwelijks een derde der kiesbevoegden vereenigt zich bij de stembus, en in menig geval is dus de verkozene de kandidaat van één vijfde der stemhebbenden! In Engeland, de bakermat der volksverkiezingen, is het echter niet veel beter gesteld. Hoort den schrijver in de Edinburgh Review, (Januarij, 1852, p. 280): 'Where left to themselves (the electors) are languid in the matter and vote in full numbers only when driven to the poll. We believe we are near the mark in stating, that, taking together London, Birmingham, Bristol, Dublin, Edinburgh, Glasgow, Hull, Lambeth, Leeds, Marylebone, Newcastle and Nottingham, out of 131,169 electors, only 72,187, or 55 percent, recorded their votes; while in Bridgeworths Circencester etc. out of 10,638 electors, 9850 voted, or 92 percent.'

Het overzigt der provinciale aangelegenheden, grootendeels aan de Rijksbegrooting ontleend, voor zooveel de cijfers betreft, doch aangevuld uit de provinciale verslagen zelve, is uitgebreider dan vroeger in dezen jaargang opgenomen. Het doet o.a. zien, dat ook de gewesten het hunne in klimmende mate vragen van de belastingschuldigen, en tevens aan de verzoeking om schulden te maken, niet kunnen weêrstaan. Merkwaardig is hier de vermelding, dat de provincie Friesland tot het vinden van gelden eene som van ƒ 11,000 à 4½ pCt. geleend heeft van de Leeuwarder Spaarbank. Een voorbeeld, dat niet dikwerf navolging zal vinden, en toch, vooral voor Gemeentebesturen, volstrekt niet verwerpelijk zijn zou.

De gemeentezaken vinden hier ook meer vermelding dan in vorige jaren. Wij leeren er o.a. uit, dat in 1854 de gemeente-begrootingen over het geheele Rijk eene som van ƒ 18,297,675 aan uitgaven bevatten, en, dat in 1855 door de Gemeenten ƒ 7,650,000 aan accijnsen werden geheven, terwijl voor het armwezen werd besteed eene som van ƒ 3,063,633. De twee laatstgenoemde cijfers, die elkander als het ware beheerschen, zouden, nader in bijzonderheden gevolgd, tot een uitvoerig betoog aanleiding kunnen geven, en mogen wel eens, te zamengevoegd, den accijnsvrienden worden voorgelegd, vooral met bijvoeging van het cijfer van ƒ 3,363,000, als opbrengst der direkte belastingen in

de Gemeenten. Gering mag de uitgaaf, althans in sommige gewesten, genoemd worden, aan het volksonderwijs gewijd. De Noord-Brabandsche gemeenten betaalden hier ƒ 54,309, de Friesche daarentegen ƒ 144,777. Toch is in het eerste gewest, volgens het Verslag van Gedeputeerde Staten, de toestand der gemeente-geldmiddelen gunstig, en zijn 64 gemeenten geheel zonder schuld.

Onder het hoofdstuk ‘Medische Politie,’ een titel, die ten onzent doet denken aan het ‘*lucus a non lucendo*,’ worden vele belangrijke mededeelingen, hier en daar verspreid, te zamengevat en o.a. een uittreksel gevonden uit het merkwaardige, in 1855 verschenen ‘Verslag over den staat der Gestichten voor Krankzinnigen.’

Gelijk in vele officiële stukken, vindt men ook hier de klagt over ‘de vooroordeelen der behoeftigen tegen de Gasthuizen’. Wij ontkennen die niet, maar vinden daarin eene goede zijde, en zien liever de deelneming in zieken- en begrafenisbussen toenemen, dan de bevolking der gasthuizen. Te Parijs sterft één derde deel der bevolking in de hospitalen, maar of daar de huiselijkheid en de familieband, ouder- en kinderliefde, voorzorg voor den slechten tijd, op hoogen trap staan, mag met regt betwijfeld worden.

De rubriek: ‘Armwezen,’ van het meeste belang bij de beoordeeling van den materiëlen toestand der natie, is in dezen jaargang zeer beknopt uitgevallen. Het officiële Verslag der Regering over 1854 is later verschenen, zoodat hier alleen gebruik is gemaakt van de provinciale rapporten. Volgen wij alleen de hier voorkomende cijfers, dan zien wij, dat ruim 180,000 personen voortdurend hulp uit de armenkassen genoten, en 228,000 tijdelijk. Inderdaad treurige cijfers!

Het door de Regering uitgegeven Jaarverslag over het ‘Gevangeniswezen’ is, ook volgens het oordeel der redaktie van het Jaarboekje, boven zijnen voorganger uitmuntende in uitvoerigheid en juistheid van opmerkingen en mededeelingen. De bevolking der gevangenissen is steeds toenemende. Zij bedroeg in 1850 7:5 en in 1854 10:7 op de 1000 zielen. In 1850 waren 57 gevangen kinderen beneden de 10 jaren, in 1844 117. Van waar die vermeerdering? Is zij alleen het gevolg eener meer waakzame politie, of wijst zij op meerdere verdorvenheid, op gebrek en verarming? Moeijelijke vragen, die naauwgezet onderzoek

vereischen. Men mag hier niet voorbijzien, dat, terwijl de korrektionele veroordeelingen (vóór de wet van 29 Junij 1854) bijna verdubbeld zijn sedert 1850, de criminele aanmerkelijk zijn afgenomen, hetgeen wel doet vermoeden, dat de verbetering der politie hier het cijfer heeft doen klimmen; maar aan de andere zijde verdient het opmerking, dat in 1850 28.9 pCt. der veroordeelden in de strafgevangenissen recidivisten waren en in 1854 35.9 pCt., hetgeen aan vastgewortelde ondeugd en verkeerden zin doet denken, in toenemende mate. Vooral is die vermeerdering te bejammeren bij de jeugdige gevangenen te Rotterdam, waar de gevangenisstraf, meer nog dan elders, eene verbetering van zeden moest uitwerken. Doch daartoe zou dan ook die gevangenis zelve en de wijze van behandeling der knapen eene geheel andere moeten zijn en gevolgd door een stelsel van kolonisatie, dat over het algemeen, na korter of langer opsluiting, mits met verstand toegepast, voor de veroordeelden zeer heilzaam en voor het Vaderland op den duur voordeelig zijn zou. Het verslag klaagt over de onzekerheid betreffende de recidive, daar velen vroegere veroordeeling weten bedekt te houden. De Fransche regering heeft daaromtrent een administratieven maatregel genomen, die hoogst doelmatig schijnt. Elk veroordeelde wordt ingeschreven in een register van het distrikt, waar hij geboren is. Iedere veroordeeling is zoo doende terstond op te sporen.

Met genoegen zien wij de gunstige verslagen over de cellulaire gevangenissen, die laatstelijk nog zijn toegenomen. In 1854 waren 431 cellen in gereedheid, in 1856 zijn daarbij nog 56 aangebouwd. Volgens de laatstelijk aangeboden Staatsbegrooting over 1857, zal geen nieuwe aanbouw in dat jaar plaats hebben. Het is te hopen, dat dit geen voorteeken zij van terugkeer op den ingeslagen weg, gelijk sommigen dit wenschen. Hierbij verdient wel gelezen te worden, wat de onvermoeide voorstander der eenzame opsluiting, de Heer W.H. Suringar, onlangs sprak, bij de opening der jaarlijksche vergadering van de Vereeniging tot zedelijke verbetering der gevangenen. En zoo er nog sommigen zijn, die deze gevangenis wreed en onmenschelijk vinden, dan mag de opgave niet worden voorbijgezien, dat in 1854 in de gewone gevangenissen *zeven* voorbeelden van krankzinnigheid voorkwamen, in de cellulaire gestichten *geen*

Het geheele stelsel echter van straffen, vooral in verband met de opsluiting, eischt nog velerlei herziening. De Engelschen bij voorb., die het beginsel van deportatie op uitgebreide schaal hadden toegepast en daardoor, wat men ook bewere, den grond hebben geleed voor de ontwikkeling hunner Zuidzee-Koloniën, zijn door dwang verpligt daarop terug te komen. Ruim drie jaren geleden, werd aldaar voor het eerst de proef genomen van gedeeltelijke vrijlating, na korte opsluiting, waarbij de veroordeelde, tot eenig distrikt beperkt, steeds onder opzigt der policie bleef; het is ons onbekend, of deze gewaagde proefneming geslaagd zij te achten[1]. Elders wordt zware en verpligte arbeid van de gevangenen gevorderd, niet slechts binnen's huis, maar voornamelijk daar buiten, en het komt ons voor, dat aanhoudende arbeid voor de meeste gevangenen inderdaad de hardste, maar ook doelmatigste straf is. Vooral voor de militaire gevangenen, die in naam tot ‘den kruiwagen’ worden verwezen, zou de letterlijke toepassing dier straf heilzaam zijn en tevens voor het rijk niet ongunstig.

De landbouw, de lievelingsnijverheid van zeer velen in onze dagen, heeft in de laatste jaren, bij veel gunst, ook veel levenskracht genoten. De uitvoer bij vrije vaart, vóór enkele jaren de grief van niet weinigen, als oorzaak der duurte, hoeft een nieuw leven aan onzen boerenstand ingegoten, waarin nu reeds de Drentsche heideboer en de Groningsche verveener deelen. Want het is niet alleen besef der nuttigheid, maar ook grootendeels ondervinding der

1 Ducpétiaux, ‘Notice sur la prison de Bruchsal.’ Des liberations conditionelles en Angleterre, Bruxelles, 1855. Twee Memories ingediend aan de Belgische Regering. Na het schrijven dezer regelen vinden wij in het ‘Journal des Economistes’ van November 1856, melding gemaakt van een vrij gunstig verslag over de gevolgen van dien maatregel, door den geleerde Bóranger in het Fransche Instituut voorgelezen. Ook is nu de zaak in ons Vaderland aan de orde gekomen, door de discussiën der Kamers van de Staten-Generaal, waarmede echter de zaak *au fond* bitter weinig is vooruitgegaan. De brochure van den Heer Cool: ‘Het stelsel van eenzame opsluiting verdedigd tegen den Minister van Justitie’, is welligt het beste resultaat dier redevoeringen. Belangrijk is Ch. Röder, ‘Die verbesserung des Gefangnisswezens mittelst der Einzelhaft,’ Heidelberg, 1856. De warme voorstanders van gezellige gevangenhuizen mogen niet nalaten te lezen een betoog van zekeren Med. Doct. Tellkampf, voorkomende in Mittermaier, Cr. Zeitschrift, B. 23, H. 2, p. 266-280. Daarin wordt bewezen (?), dat een cellulair opgeslotene binnen enkele maanden krankzinnig worden MOET!!

voordeelen, die zoo menigen stedeling tot de vergaderingen van landbouw-congressen lokt en tot proefnemingen met ontginningen, rijenkultuur, landbouwwerktuigen, droogleggen, enz. Gelukkig, dat hierdoor de edelste en oudste nijverheid in eere komt en het verstandig overleg van den schranderste wordt waardig gekeurd.

Wat te denken over de steeds klimmende waarde van landbezit? Is die voorbijgaande, of ten minste op het hoogste toppunt gekomen? Dit is niet denkbaar, omdat zoo velen dagelijks meer naar dat bezit haken, maar ook vooral, omdat bij verbeterden landbouw de grond inderdaad meer waarde erlangt. En zoo wordt tevens dagelijks de prikkel sterker, die den eigenaar en bebouwer drijft tot meerdere produktie, om renten te verkrijgen van het besteede kapitaal.

Het Jaarboekje geeft eene statistiek der bunders bebouwd land, over de jaren 1851-1854, die ref. niet gaarne als volkomen juist zou willen aannemen. Men ziet er uit, dat in 1851 437,364 bunders met diverse granen waren bezaaid, in 1854 reeds 449,995 bunders, terwijl in die zelfde jaren het getal bunders, die peulvruchten opbrengen, van 41,550 tot 51,550 klom, dat der bunders, wortelgewassen opleverende, van 85,591 tot 97,108, terwijl de gronden, met andere gewassen voor nijverheidsproducten bezaaid, bijv. tabak, hennep, in die jaren met 1800 bunders verminderden. Of nu in die drie jaren werkelijk ruim 30,000 bunders meer in kultuur zijn gekomen, schijnt wel eenigzins te betwijfelen, terwijl het ook niet aan te nemen valt, dat die vermeerdering voor een gedeelte in vermindering van groenland moet gezocht worden, bij de toenemende behoefte aan veevoeder.

Ofschoon ook zeker niet geheel juist, zijn de navolgende cijfers echter welsprekende getuigen van het gewigt van den landbouw als nijverheid, vooral ook omdat die het meest gevoed wordt door eigen, binnenlandsch verbruik. ‘De totale waarde van granen en handelsgewassen,’ zegt het Jaarboekje, ‘werd geraamd in 1851 op ƒ 99,743,682, in 1852 op ƒ 101,912,560, in 1853 op ƒ 126,609,711.’ - Dat de verslaggever hier bij eene raming geene ronde sommen koos, laten wij voor zijne rekening.

Omtrent de veeteelt luiden de rapporten minder gunstig. De veestapel is eer af- dan toegenomen, waartoe de long-

ziekte het hare bijdraagt. Voor den landbouwer zou eene vermindering in deze cijfers hoogst ongunstig werken, en als de groote uitvoer niet wordt opgewogen door steeds toenemende produktie, is de kans voor de toekomst niet schoon. Vermindering van vleeschverbruik binnenslands, kan tegenwoordig geene oorzaak tot mindere aanfokking zijn, nu Harlingen en Kampen, Rotterdam en de Helder het vee even spoedig naar Londen, Hull en Havre brengen, als naar eenige binnenlandsche markt. Hetgeen in Zuid-Holland en in Friesland tot bestrijding der longziekte wordt gedaan, mogt in het Jaarboekje wel vermeld zijn.

Indien men het verbruik wil vernemen der eerste levensbehoeften, dan leze men in het Jaarboekje het korte, maar zaak- en cijferrijke Hoofdstuk XIX, over het verbruik en de prijzen der levensmiddelen. Men ziet er uit, hoe de duurte tot minder voeding dwingt, tot schade ook voor volgende jaren, en dat niet van artikelen van weelde, maar van rogge- en tarwebrood; eene vermindering, die van 1853 op 1854 gemiddeld per hoofd *zeven pond* in het jaar bedroeg! Trek daar het cijfer der pasgeborenen af, die geen brood verbruiken, en der velen, die om de duurte geen kruimel brood minder hebben geproefd, en vraag dan, in hoeverre de duurte voor velen een hongersnood zij geweest?

De opgaaf van het verbruik van veraccijnsde goederen te Amsterdam, in 1852, 1853 en 1854, aan het Provinciaal Verslag van Noord-Holland ontleend, is hoogst merkwaardig.

De bevolking dronk, zoo de accijns het juiste cijfer geeft, en dit is zeker te betwijfelen, daar overal gesmokkeld wordt, in 1854 ruim *drie millioen* kan jenever, waarvan echter een klein gedeelte op de uitvarende schepen medeging, en dus restitutie van belasting zal erlangd hebben.

Elf kan per hoofd 's jaars voor de bevolking is zeker nog al belangrijk. Men stelle nu eens het cijfer der verbruikte tarwe en rogge daar tegenover.

In 1853	2,920,979 kan jenever.
In 1854	3,050,221 kan jenever.

en dus vermeerdering.

In 1853	14,324,649 pond tarwe.
In 1854	13,315,739 pond tarwe.

en dus aanzienlijke vermindering.

In 1853	9,390,431 pond rogge.
In 1854	8,771,596 pond rogge.

ook hier dus even belangrijke vermindering.

Een ieder moge nu, zoo het hem lust, verdere gevolgtrekkingen maken, of dit thema uitwerken.

Wij zullen niet verder al de behandelde onderwerpen stuk voor stuk nagaan; alleen nog wijzen wij den belangstellende op de overzigten der binnenlandsche schoepvaart, opgezameld uit de provinciale verslagen. Zou niet de officiële statistiek van den handel, jaarlijks door de regering uitgegeven, zich ook meer met deze belangrijke vaart behooren in te laten?

In de bij deze rubriek opgegeven cijfers is in 1854 een vooruitgang zigtbaar, die inderdaad treffend is, vooral wat betreft de doorvaart der kanalen in het zuidelijk gedeelte des Rijks. Bijv. de Zuid-Willemsvaart werd in 1854 door 51,789, in 1853 door 43,605 schepen bevaren; op den Dintel voeren in 1854 2,408, in 1853 2,008 schepen; het Eindhovensche kanaal werd in 1854 door 920, in 1853 door 507 schepen bezocht.

Wij teekenen nog op, dat alleen in de stad Zutphen in 1854 819 schepen losten en 354 schepen laadden, ongerekend de 607 reizen der beurtschepen, het voorbijvaren en aanleggen van 627 stoombooten en van vele houtvlotten en andere vaartuigen. Deze beweging wijst op de sterke ontwikkeling van het Noordoostelijke gedeelte des Rijks, waarvan Zutphen als de mond en de IJssel als het hoofdkanaal kan beschouwd worden. Die handel en scheepvaart wordt gevoed voornamelijk door den landbouw der noordelijke provinciën. Een spoorwegnet in die gewesten zou deze vaart en die sterke ontwikkeling niet weinig bevorderen. Dat dit tot stand komen zal, is niet twijfelachtig; doch de tijd dringt en schijnt langere beraadslagingen te verbieden.

In naauw verband hiermede staat de steeds toenemende vaart op de kanalen in Overijssel en Drenthe, waarvan wij nu alleen melden, dat de Dedemsvaart in 1851 door 6,892 en in 1854 door 8,788 schepen werd bezocht; eene vaart ter plaatse, waar vóór twintig jaren noch bevolking, noch handel, noch landbouw te vinden was!

Hoogst belangrijk en nergens zoo volledig te zamen verbonden, zijn bij dit hoofdstuk de consulaire handelsberig-

ten, die zich over onzen geheelen wereldhandel uitstrekken en ons doen zien, dat de Nederlandsche vlag een niet onbelangrijk deel in den handel der volken inneemt. Voor onze kooplieden bevatten die berigten vele lessen en niet minder voor hen, die in het buitenland belast zijn met de behartiging onzer belangen. Bovenal zouden wij hier wenschen te wijzen op den Amerikaanschen handel, die voor onze vaart een nog in vele opzigten te ontginnen mijn is gebleven, tot schade van vele takken van handel. Mogen ook de pogingen tot verlevendiging van den Amerikaanschen katoenhandel, door de Handelmaatschappij beproefd, gunstig gevolg hebben en het sein geven tot meer direkte vaart!

Ofschoon het bijeenbrengen der hier genoemde berigten groot nut aanbiedt, zoo zou een meer stelselmatig en duidelijk geheel, éénmaal jaars uit te geven op meer breede schaal, voor den handel zeer wenschelijk zijn, al ware het in den vorm, of onder den geliefkoosden naam van Koopmans-Almanak of Jaarboekje. Eene officiële uitgaaf van allerlei handelsberigten, vreemde tarieven, enz., in den geest van het Engelsche Jaarwerk, op last der Koningin door de *Board of trade* uitgegeven, is niet noodzakelijk en hoogst kostbaar. Ook hierin zien wij liever bijzondere personen of kollegiën werkzaam, bijv. de Kamers van Koophandel in de groote handelsteden.

Het tweede gedeelte van het Jaarboekje is geheel gewijd aan de Overzeesche Bezittingen, en bevat het merkwaardigste uit de jaarverslagen, door de Regering aan de Staten-Generaal medegedeeld. Het laatste dier verslagen, onlangs aan de Vertegenwoordiging toegezonden, is in eenigzins anderen vorm opgemaakt, terwijl de Regering eenen verderen voortgang op dien weg toezegt, waardoor minder statistieke beschrijving, meer feiten en gebeurtenissen, beschouwingen en regeringsdaden, zullen vermeld worden. Voor dit Jaarboekje zal echter de voorname belangrijkheid bestaan in statistieke opgaven, vooral zoo ze met die van andere jaren vergeleken worden.

Wij merken hier in het voorbijgaan op, dat in onze O.I. Bezittingen, volgens het speciaal verslag, het onderwijs betreffende, op uit^{o}. 1853, 101 onderwijzers van verschillenden rang door het Rijk bezoldigd werden; een cijfer, dat later nog verhoogd is, zoodat de Belgische Consul te Singapore

nog al mistast, wanneer hij cijfers opnoemt en de weinige zorg voor het onderwijs op Java, in zijn verslag over de Nederl. Koloniën, berispt, hetgeen den vreemdeling niet euvel is te duiden, maar niet als eene waarheid moest overgenomen worden in een Nederlandsch tijdschrift, aan de Indische belangen gewijd, zoo als onlangs is geschied, waar de schr. kon en ongetwijfeld ook beter is onderrigt.

Een statistisch jaarboekje, uitsluitend over onze Koloniën, dáár uitgegeven of ten minste dáár opgezameld en geschreven - zou het een onmogelijke wensch zijn? Voorzeker neen. En dan hopen wij eerlang in dat Jaarboekje eenige monographie te ontmoeten over O. Ind. handel, nijverheid of bevolking.

De cijfers, die de opbrengst der personele belasting in het Vaderland aanwijzen, zijn een vrij goede thermometer voor de welvaart des volks. Wij ontleenen aan het Hoofdstuk, waar dit onderwerp wordt behandeld, de navolgende bijzonderheden.

Voor de personele belasting werd de huurwaarde van alle perceelen geschat:

in 1848/49	op ƒ 27,880,489,
in 1854/55	op ƒ 29,446,569;

dat der deuren en vensters:

in 1848/49	op ƒ 2,797,785,
in 1854/55	op ƒ 2,900,845;

dat der haardsteden:

in 1848/49	op ƒ 668,114,
in 1854/55	op ƒ 699,661;

de waarde van het mobilair:

in 1848/49	op ƒ 83,924,178,
in 1854/55	op ƒ 84,798,590.

Het getal der dienst- en werkboden was:

in 1848/49	54,980,
in 1854/55	63,220.

Dat der mannelijke werkboden in winkel- en andere neringen:

in 1848/49	62,863,
in 1854/55	70,069.

Als paarden van gemak of weelde, werden aangegeven:

in 1848/49	4,818,
in 1854/55	5,177.

In al deze cijfers ziet men een merkbaren vooruitgang,

die, daar het hier meest eene uitgaaf van weelde betreft, gunstig doet denken over de vermeerderde welvaart.

Het derde gedeelte van het Jaarboekje bevat eenige hoofdstukken over onderscheiden onderwerpen, van de hand der mederakteuren. De Heer Wijnne geeft de eerste nummers van eene uitgebreide statistische beschrijving van Nederland, die, aldus voortgezet, wel eene afzonderlijke en meer spoedige uitgave zou verdienen. Eene statistische geschiedenis onzer marine is een nieuw, tot heden nog onbewerkt onderwerp, nu het eerst door den Heer Gevers Deynoot ter hand genomen.

Van de prijzen van alle levensmiddelen in vorige eeuwen hebben wij zelden een goed denkbeeld, evenmin trouwens als van den geheelen maatschappelijken toestand dier vervlogen tijden. De Heer de Meester doet ons daarom dienst, door zijne mededeeling der prijzen sedert 1555, merkwaardig vooral ook om den bijgevoegden prijs der dagloonen. Echter zijn cijfers hier niet zonder overleg aan te nemen. Wat was het loon bijv. voor een geheel huisgezin? Welk de prijs der zaken, die toen alleen in deftige burger-huisgezinnen werden gezien, nu ook in de schamelste hut niet worden ontbeerd? de gezondheidstoestand, de levensduur van toen en nu, de intellektuele ontwikkeling, de godsdienstige beschaving? Of is dat alles niet het voornaamste? En verder, welke zijn nu de middelen voor ieder, om zijn' toestand te verbeteren, en welke toenmaals? Is het dagloon nu meer zeker, meer geregeld dan toen? Ongetwijfeld - de betere, meer rationele inrigting der maatschappij leert ons, dat dit waar zijn moet.

‘De Regering en de Nijverheid in Nederland van 1850-1855,’ is de titel van een beknopt maar zaakrijk artikel, van de hand van Mr. O. van Rees. Zulke vijfjarige overzigten zijn altijd hoogst belangrijk en, waar zooveel gunstigs is te melden als hier, hoogst verblijdend tevens. Moge een volgend vijfjarig overzigt van dezelfde hand niet minder goede berigten hebben mede te deelen!

De statistische opgaven van vreemde Rijken zijn in het Jaarboekje zeer schaars, en ofschoon wij niet verlangen de oppervlakkige almanak-opgaven van den ‘Annuaire de l'Economie politique’, van Guillaumin, voor den Nederlandschen lezer te zien overgedrukt of nagevolgd in het Jaarboekje, zoo zou toch zeker velen eene voortzetting van het werk, dat de Heer van Voorthuijzen hier over Sardinië levert, voor

andere landen hoogst welkom zijn. Voor het eerst zie ik hier melding maken van de Sardinische wet op het onderwijs, reeds vóór twee jaren medegedeeld door den Hoogleeraar Vreede, in de Verhandelingen van het Utrechtsche Genootschap. Het heeft mij dikwerf bevreemd, dat noch onze wetgevers, noch onze schrijvers over onderwijs-zaken - en wij hebben van die laatsten velen in dezen tijd - voor zooverre mij bekend is, blijken dit wetsontwerp te kennen, dat toch inderdaad hoogst belangrijk en, zoo het schijnt, vrij volledig is.

Uit den schat, dien het Jaarboekje oplevert, heb ik getracht enkele cijfers zoo te plaatsen, niet te groeperen, dat het blijken mogt, hoe gunstig in velerlei opzigten de toestand des Vaderlands is, hoeveel er nog kan en behoort gedaan te worden, niet door de Regering alleen, maar vooral door ieder in eigen kring. Getallen zijn soms welsprekender dan de krachtigste vertoogen, en menig gemor zou niet gerezen, menige klagt niet geuit zijn, maar ook menige onverschilligheid zou zich tot werkzaamheid voelen aangespoord, indien hij eenige resultaten kende, die in statistische tabellen met cijfers zijn uitgedrukt.

November 1856.

H.J. VAN DER HEIM.

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

1. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 25 Deelen.
2. Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, 5 Deelen.

III.

Het is zeer te betwijfelen of het Bataviaasch Genootschap immer tot een nieuw leven zou ontwaakt zijn, zonder de warme belangstelling van den Gouverneur-Generaal baron van der Capellen, en van den Hoogleeraar Reinwardt, die hem als Directeur der zaken van landbouw, kunsten en wetenschappen naar Java gevolgd was. Zoowel de Opperlandvoogd als zijn geleerde medestander hadden echter in de eerste jaren van hun verblijf in Indië te veel te doen, om hunne zorgen te kunnen wijden aan den wederopbouw van deze wetenschappelijke instelling, die schier geheel was ineengezakt door den schok, welken het vertrek der Engelsche leden had veroorzaakt. Bijna vijf jaren duurde dus de toestand van werkeloosheid; doch de Heer Reinwardt, die in 1820 als Hoogleeraar naar Leiden beroepen was, en zich nu gereed maakte om vóór den terugkeer naar Europa nog eene wetenschappelijke reis naar de Molukken te doen, wilde Java niet verlaten, alvorens de verjongingskuur aan het schier verstorven ligchaam te hebben volbragt! Gelukkig slaagde hij voorspoediger dan de dochters van Pelias, en had hij het genoegen in den aanvang van 1821 het Genootschap, onder

zijne voorzitting, de afgebroken werkzaamheden te zien hervatten. De bepalingen, onder Raffles ingevoerd, bleven aanvankelijk het rigtsnoer des Genootschaps, maar, hoe doelmatig ook, zij werden als belemmerende kluisters beschouwd, omdat er zich de herinnering der vreemde overheersching aan verbond. Gelijk het weder vrijgeworden Europa zich veelal met te groote overhaasting beijverde alle sporen der Fransche heerschappij uit te wisschen, was ook Nederlandsch Indië niet altijd gelukkig in de reactie, die allengs schier alle hervormingen ter zijde stelde, door het Britsch bewind ingevoerd. Maar de kracht van den stroom was te sterk, dan dat de enkelen, die misschien anders dachten, dien zouden hebben kunnen stuiten. ‘Even als alle inrigtingen,’ zoo sprak in 1823 de Heer Maurisse, president des Genootschaps, in zijn openbaar verslag, ‘even als alle inrigtingen gevormd moeten zijn naar den geest en de neigingen dergenen, wier handelingen zij besturen moeten, zoo bleek het ook al schielijk en allengskens meer en meer, dat men onder ons op dien weg 's Genootschaps grootheid wel zou zien verminderen, doch geenszins vermeerderen. Dit zoo belangrijk punt werd dan, op den 28sten Augustus 1822, door het toen nog bestaande Committé, onder het voorzitterschap van den Hoogleeraar Johan Theodoor Ross [die den Hoogleeraar Reinwardt bij zijn vertrek tijdelijk vervangen had] aan de ernstige overweging der gezamenlijke leden voorgedragen. En, in aanmerking genomen, wat het Genootschap, onder de vroegere inrigtingen der geleerde wereld heeft aangeboden, vervat in de zes eerste deelen zijner Verhandelingen, en in Europa met genoegen ontvangen en bekroond, werd eenparig besloten de inrigtingen terug te brengen tot die der vorige tijden, zoo van de vestiging in den jare 1778, als laatstelijk tot die van den jare 1802, met verandering van hetgeen, na alle ondervindingen van vroegere en latere tijden, nuttiger en geschikter geoordeeld werd.’

't Is waarlijk of men in deze woorden dien bekrompen *Nederlandschen zin* - beter nog *Nederlandschen onzin* genoemd - reeds ziet spoken, die voor en na 1848 zooveel kwaads over Nederland gebragt, zooveel goeds in de geboorte verstikt heeft, - dien geest, die in stede van het goede te huldigen, waar het ook moge gevonden worden en welke zijn oorsprong zij, de denkwijze der voorgeslach-

ten en de vooroordeelen die in de natie geworteld zijn, als eenigen maatstaf voor het bruikbare en aannemelijke bezigt.

De wetten des Genootschaps moesten dan veranderd worden; zien wij op welke grondslagen het nu werd gevestigd. Gelukkig ging men niet geheel tot 1778 terug, en geraakte het karakter van een *Indisch* Genootschap niet verloren. Terwijl de leuze ‘tot Nut van het Algemeen’ weder op den voorgrond geplaatst, en, ‘in overeenstemming met die zinspreuk,’ het doel der instelling in ‘de bevordering en verspreiding van kunsten en wetenschappen ten nutte van het algemeen, ter voortplanting en uitbreiding van beschaving en verlichting in de Nederlandsch-Oost-Indische bezittingen,’ gesteld werd, leidde het nieuwe reglement, onbekommerd om de logica, uit die bepaling af, dat ‘*diensvolgens* de voornaamste verrigtingen en bemoeijingen des Genootschaps zich zouden uitstrekken ter verkrijging van wetenswaardige narigten, ophelderingen en ontdekkingen in het vak der natuurlijke historie dezer gewesten; tot kennis en nasporing van oudheden, talen, zeden, gewoonten en geschiedenissen der Indische volken, en van alle andere belangrijke statistieke, geographische of wetenschappelijke aangelegenheden.’ Nog werd hieraan toegevoegd, dat het Genootschap de bevordering en verbetering van landbouw, landhuishoudkunde, volksvlijt, fabrieken en handwerken in Nederlandsch Indië zou ter harte nemen.

De middelen, verordend om deze doeleinden te bereiken, waren althans gedeeltelijk een terugkeer tot het oude. Wèl beval het Genootschap zich aan alle soortgelijke instellingen en aan alle vrienden der wetenschap aan voor allerlei verhandelingen, berigten, mededeelingen, aanmerkingen en bescheiden, die aan zijne bedoelingen konden bevorderlijk zijn; wèl verklaarde het zich bereid om met andere genootschappen en geleerden in betrekking te komen en met hen eene levendige correspondentie te houden; wèl liet het eene lijst van vragen drukken, om vooral de buiten Batavia wonende leden opmerkzaam te maken op talrijke punten, waarop het Genootschap nader wenschte te worden ingelicht; maar blijkbaar durfde het op den wetenschappelijken zin zijner leden niet genoeg rekenen, of de hoop voeden van, zonder bijzondere kunstmiddelen, jaarlijks een deel der Verhandelingen te kunnen in het licht geven. De prijsuitschrijvin-

gen, hoe weinig resultaat zij vroeger hadden opgeleverd, werden dus, als middel ‘tot spoediger verkrijging der verlangde bouwstoffen’, weder opgevat, met uitloving van gouden en zilveren medailles of, in stede daarvan, sommen van ƒ 300 en ƒ 100; en omstreeks een derde der bepalingen van het nieuwe reglement werd aan deze aangelegenheid gewijd. Werkelijk werden bij het programma van 1823 zes prijsvragen uitgeschreven, waarvan twee tot de geneeskunde, eene tot de plaatsbeschrijving en drie tot de Maleische en Javaansche letterkunde betrekking hadden. Maar de ervaring verschafte toen reeds, zoo het schijnt, aan het Genootschap het afdoend bewijs, dat de tijd voorbij was, waarin prijsuitschrijvingen gunstig op den bloei der wetenschappen konden werken. In het verslag van 13 Januarij 1826 werd aangekondigd, dat op drie vragen antwoorden waren ingekomen, maar niet tijdig genoeg om nu reeds de uitkomst van het oordeel publiek te maken. Zij schijnen echter alle onvoldoende bevonden te zijn, daar verder geen spoor van die stukken in de Verslagen en Verhandelingen des Genootschaps gevonden wordt. Opmerking verdient het, dat terwijl aan eene prijsvraag over de Cholera geen voldoend antwoord ten deel viel, weldra niet minder dan drie schrijvers hunne waarnemingen over die ziekte, zonder aanspraak op het eermetaal, aan het Genootschap mededeelden, en hunne stukken eene plaats in de Verhandelingen zagen waardig gekeurd. De eerste was de Heer J.R. Vos, Geneesheer te Chinsurah in Bengalen, wiens in 1821 geschreven opstel in het X^{de} Deel der Verhandelingen (1825) gevonden wordt. De stukken der beide andere schrijvers, M.J.E. Muller, Officier van Gezondheid bij het hospitaal te Weltevreden, en H. Schillet, Chirurgijn-Majoor bij de Koninklijke Nederlandsche Marine, werden in het XIII^{de} Deel (1832) opgenomen. Duidelijker bewijs kon moeijelijk geleverd worden, dat de lust tot onderzoek meest uit eigen aandrift moet geboren worden, en de prikkel van het eermetaal overbodig is, waar de wetenschappelijke zin gevonden wordt, werkeloos, waar hij ontbreekt. Toen de in 1823 gedane prijsuitschrijvingen zonder vrucht bleven, liet dan ook het Genootschap dit middel tot verkrijging van bijdragen rusten. Wij zullen zien, dat het er nog eenmaal, in 1843, toe terugkeerde, toen echter niet meer om in het gebrek van stof te voorzien, maar alleen om de aandacht der geleerden op belangrijke gapingen in de ken-

nis der talen en natuurlijke historie van Indië te vestigen. En toch bleef ook deze poging zonder vrucht!

Maar ik ben te ver vooruitgeloopen en moet nog even tot de nieuwe wetsbepalingen van 1821 terugkeeren, om te vermelden, op welken voet het bestuur des Genootschaps geregeld werd. In plaats van het jaarlijks aftredend, maar dadelijk herkiesbaar bestuur, en met afschaffing der beide in 1814 verordende Committé's, werd nu weder een blijvend bestuur van negen leden benoemd, die bijna geheel in de plaats der dirigerende leden van het eerste tijdvak der inrigting kwamen. Dit bestuur koos een Voorzitter en Secretaris uit zijn midden en deed, ingeval van vakaturen, eene voordragt tot aanvulling aan de Algemeene Vergadering. De maandelijksche vergaderingen beperkten zich tot dit bestuur, en moesten gewijd zijn aan de behandeling der voorkomende zaken, de briefwisseling en de voorbereiding der algemeene vergaderingen, die ten minste tweemaal 's jaars gehouden en in de Bataviasche Courant aangekondigd zouden worden. Het beginsel der *Regulations* van Raffles, waarbij de maandelijksche bijeenkomsten tot vrije bespreking van wetenschappelijke onderwerpen voor al de leden waren toegankelijk gemaakt, was dus nu weder door eene behandeling der zaken *en petit committé*, met zeldzame algemeenere bijeenkomsten, vervangen.

Maar in weêrwil der meer ouderwetsche en minder liberale inrigting, bloeide het Genootschap zoolang het bestuur van den edelen van der Capellen duurde. De Opperlandvoogd liet zich den titel van Beschermheer des Genootschaps welgevallen, en toonde door menige daad, dat hij zich dien wilde waardig maken. Reeds bij besluit van 22 Junij 1822 benoemde hij eene Commissie, uit de Heeren Pinket van Haak, Bik en Payen bestaande, om de wijd en zijd over Java verspreide oudheden op te sporen, en die, voor zooverre het doenlijk was, naar het Museum des Genootschaps te doen overbrengen; en zeker was het niet aan hem te wijten, dat die Commissie zoo weinig aan het doel harer instelling heeft beantwoord. In het volgende jaar stelde hij ruim ƒ 5000 uit 's Lands kas beschikbaar voor herstellingen aan het gebouw, door Raffles aan het Genootschap geschonken, en ƒ 1400 voor de vervaardiging van platen bij eene botanische Verhandeling van D^{r}. Blume, in het X^{de} Deel der werken geplaatst, en welke dan ook zijn uitgevoerd

op eene wijze, die na het bestuur van dezen Landvoogd in de werken des Genootschaps niet meer geëvenaard is. De verzamelingen des Genootschaps werden door hem met belangrijke geschenken van physische instrumenten, boeken en zeldzaamheden verrijkt, terwijl hij bij besluit toestond, dat uit 's Rijks plantentuin te Buitenzorg jaarlijks eenige levende planten, zaden, geboomten en heesters aan het Genootschap zouden worden afgestaan, om aan de menigvuldige aanvragen van geleerden en wetenschappelijke instellingen in Europa te voldoen. De jaarlijksche algemeene vergaderingen werden door zijne hooge tegenwoordigheid opgeluisterd, inzonderheid de viering van den 46sten verjaardag des Genootschaps, die den 24sten April 1824 plaats had. De belangstelling van den Opperlandvoogd werkte bij uitnemendheid gunstig op de leden, wier getal in 1824, behalve 8 honoraire en 24 korresponderende, 82 bedroeg. In den boezem der vergadering werd zelfs een besluit genomen om door vrijwillige bijdragen een fonds voor de uitbreiding van de kabinetten en de bibliotheek te vormen, waardoor het Genootschap tevens tot physische en chemische proefnemingen werd in staat gesteld.

Doch de gezindheden van den Gouverneur-Generaal en de opgewekte ijver der leden zouden het Genootschap van weinig nut zijn geweest, zonder den steun van kundige en wetenschappelijke mannen, wier bijdragen zijne gedenkschriften konden opluisteren. De Hoogleeraar Reinwardt liet bij zijn vertrek van Java, den 27sten Februarij 1821, aan het Genootschap een der weinige, maar kernachtige opstellen achter, die uit zijne pen gevloeid zijn, en dat nu bestemd werd om het nieuwe Deel der Verhandelingen te openen. Dit stuk, handelende ‘over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger-regentschappen’, had hij vroeger in eene vergadering des Genootschaps gelezen. Men benoemde den waardigen man bij zijn vertrek tot ‘honorair lid’, in welke hoedanigheid hij tot zijn dood, den 6^{den} Maart 1854, tot het Genootschap in betrekking bleef. Ik voel mij niet geroepen, hier verder over zijne verdiensten uit te weiden; deels dewijl ik die taak zeer onlangs elders volbragt[1], deels dewijl er thans weder gegronde hoop bestaat, dat de lang verbeide, maar nimmer tot stand

1 T.w. in de Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, Jaarg. III, aflev. II, bl. 184-225.

gekomen, uitgave van zijn reisverhaal, de geleerde wereld weldra in staat zal stellen, hem oneindig beter dan tot dusverre te waarderen.

Wij zagen reeds dat het praesidium van het Genootschap bij het vertrek van Reinwardt tijdelijk aan den emeritus-predikant, Prof. J.T. Ross, werd opgedragen. Toen nu, na de vaststelling der nieuwe wetten, de directie zich geneigd betoonde, den Heer Ross tot blijvend Voorzitter te benoemen, vroeg deze, op grond zijner hooge jaren, niet slechts om van deze betrekking, maar ook om van alle verdere werkzaamheden te worden verschoond. De man, die zooveel voor het Genootschap gedaan had, verdiende volkomen de onderscheiding, die hem nu te beurt viel, van mede tot honorair lid te worden benoemd. Want ofschoon geene geschriften van zijne hand in de werken des Genootschaps worden aangetroffen, was het hoofdzakelijk aan zijne ijverige bemoeijingen dank te weten, dat het Genootschap ook onder de moeijelijkste omstandigheden was bijeengebleven, terwijl hij zoowel aan de herstelling onder Raffles, als aan de tweede wederoprigting, onder het bestuur van den baron van der Capellen, een werkzaam aandeel genomen had. Toen de in zijne plaats gekozen President, in de Algemeene Vergadering van den 24sten April 1824, zijn tweede Verslag uitbragt, was de Heer Ross aan de stichting, wier belangen hem steeds zoo na aan het harte hadden gelegen, reeds door den dood ontrukt.

Het nieuw benoemde bestuur bestond uit de Heeren P.S. Maurisse, President van het Hoog-Geregtshof, Voorzitter; Ph. Wedding, Roomsch-Katholijk pastoor; J. Bowier Azn., Med. Dr. en Chef van de burgerlijke en militaire geneeskundige dienst, welke veelbelovende geleerde weinige weken later, in 32jarigen leeftijd, werd weggerukt; J. Ekenholm, Vice-President der Weeskamer, kort daarna wegens hoogen leeftijd ontslagen; D. Lenting, Predikant der Hervormde Gemeente te Batavia; Mr. G. Buyskes, Vice-President van het Hoog-Geregtshof; Mr. G.T. Blom, President van den Raad van Justitie te Batavia; C.L. Blume, Med. Doct., na Reinwardts vertrek Directeur van 's Lands plantentuin te Buitenzorg, en welhaast, als Commissaris voor de civiele geneeskundige dienst, opvolger van den Heer Bowier, eindelijk J. van der Vinne, Fiskaal van den Raad van Justitie te Batavia, die met de functiën van Secretaris

en Penningmeester belast werd, en in die hoedanigheid jaren lang, met onvermoeiden ijver, de gewigtigste diensten aan het Genootschap bewees. De plaatsen, door den dood van den Heer Bowier en de aftreding van den Heer Ekenholm in het bestuur opengevallen, werden aangevuld door den Luitenant-Gouverneur-Generaal H.M. de Kock, en door den Predikant G. de Serière. De meeste der genoemde Heeren hebben zich jegens het Genootschap zóó verdienstelijk gemaakt, dat hunne namen hier op eene korte vermelding regtmatige aanspraak hadden; dit zal ons nog nader blijken door een blik op de drie deelen der werken van het Genootschap, die onder het bestuur van den baron van der Capellen werden in het licht gegeven of althans voor de pers gereed gemaakt. Wij zullen daarbij tevens eenige andere verdienstelijke mannen, wier opstellen die boekdeelen versieren, wat nader leeren kennen.

Van den Voorzitter, den Heer Maurisse, komen in deze drie deelen vier verslagen voor, gedaan in de Algemeene Vergaderingen van 7 Oct. 1823, 24 April 1824, 2 Febr. 1825 en 13 Jan. 1826. Geheel ongelijk aan de verslagen van Raffles, welke bestemd waren om een overzigt te geven van de kennis, die men van den Indischen Archipel verkregen had, ten einde den weg voor verder onderzoek af te bakenen, bepaalden zij zich tot eene eenvoudige vermelding van de lotgevallen en verrigtingen des Genootschaps. Ook in dit opzigt dus geen voor-, maar achteruitgang. Tevens blijkt het uit den tijd, van het eene verslag tot het andere verloopen, dat de Algemeene Vergaderingen niet ten minste tweemaal, gelijk het reglement voorschreef, maar inderdaad slechts eenmaal 's jaars gehouden werden.

In het IX^{de} Deel, in het laatst van 1823 verschenen, volgde op de reeds vermelde voorlezing van den Heer Reinwardt eene beschrijving van de hoofdplaats van Palembang, door den Heer J.I. van Sevenhoven, die aldaar in 1822 en 1823 als Commissaris van het Gouvernement was werkzaam geweest. Van Sevenhoven, wiens verdiensten onlangs in de Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap werden gehuldigd[1], behoort onder de ijverigste, bekwaamste en verlichtste ambtenaren, die het Gouvernement in Indië hebben gediend, en heeft zoowel op Java als op

1 Jaarg. III, afl. III, bl 280-301.

Sumatra in de moeijelijkste tijden de gewigtigste Commissiën vervuld. De staatszorgen waren echter onvermogend zijne zucht tot de letteren uit te dooven. In 1801 naar Indië vertrokken, begon hij onder het Britsche tusschen bestuur, als lid van het Committé voor de papieren, in de verrigtingen van het Bataviaasch Genootschap een werkzaam aandeel te nemen, en steeds bleef hij met die instelling in betrekking, totdat hij in 1834, toen zijne waardigheid van Raad van Indië hem aan de hoofdplaats bond, onder de besturende leden opgenomen en in 1836 met het praesidium bekleed werd. Als zoodanig bleef hij werkzaam tot zijn vertrek naar Nederland in 1839, terwijl hij twee jaren later, op zijne terugreis naar Java, in Straat Sunda door eene beroerte getroffen werd, die een einde aan zijn leven maakte. De Heer van Sevenhoven toonde zijne verlichte denkwijze door zijne ijverige medewerking aan de beide eerste jaargangen van het in 1838 opgerigte Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, waarin hij een allermerkwaardigst ‘Verhaal der oorzaken van den oorlog op Java van 1825-30’ en eene onderhoudende ‘Bijdrage ten dienste dergenen, die over Java wenschen te reizen’ deed opnemen; maar veel meer nog door zijne in April 1840, gedurende zijn verblijf in Nederland, aan den Koning aangeboden memorie over de Indische aangelegenheden, die 12 jaren later te Amsterdam werd in het licht gegeven.

De naam van Van Sevenhoven, ofschoon in Nederland en Neêrlandsch Indië in dankbare nagedachtenis gebleven, heeft de enge grenzen van ons Koningrijk niet of naauwelijks overschreden; geheel anders is het gesteld met den naam des schrijvers van het opstel dat op het zijne volgt, - een naam zoo groot, dat de wereld schier te klein is om dien te bevatten. Velen mogen van oordeel zijn, dat de loftrompet ten behoeve van Dr. Blume wel eens wat al te schel heeft geklonken, en de wijze waarop hij zijne tegenwoordige betrekking van Directeur van 's Rijks Herbarium te Leiden waarneemt, moge niet algemeen geoordeeld worden den man te kenmerken, wien het belang der wetenschap boven alles gaat, - het behoort niet tot onze taak de verdiensten van een nog levenden geleerde te wegen, en *hem* behoeven wij de nederige dienst niet te bewijzen van onze zwakke pogingen in te spannen om zijn naam aan de vergetelheid te ontrukken. Zelfs eene opsomming zijner wer-

ken zou overbodig zijn, en wij zullen ons alleen tot de korte vermelding zijner betrekkelijk talrijke, meest botanische bijdragen in de werken van het Bataviaasch Genootschap bepalen. Het IX^{de} Deel bevat van zijne hand de ‘Beschrijving van eenige gewassen, waargenomen op een togt naar den Salak in 1822,’ en eene ‘Bijdrage tot de kennis onzer Javaansche eiken,’ het X^{de} eene verhandeling ‘Over de gesteldheid van het gebergte Gedé,’ het XI^{de} eene ‘Monographie der Oost-Indische pepersoorten.’ Zijne terugreis naar Europa in 1826, slechts drie jaren na die van Reinwardt, was voor het Genootschap een te zwaardere slag, daar de veelbelovende jonge natuurkundigen Kuhl en van Hasselt, die als leden eener nieuw ingestelde natuurkundige Commissie in 1820 naar Indië gekomen waren, de eerste reeds in 1821, de andere, kort nadat hij als lid in het pas herstelde Bataviaasch Genootschap was opgenomen, in 1823, door een ontijdigen dood werden weggerukt.

Het verlies van zoo vele uitstekende beoefenaars der natuurkundige wetenschappen werd echter aan het Genootschap eenigermate vergoed, door de overkomst naar Indië van een ander geleerde, bestemd tot eene Europesche vermaardheid, Dr. P.F. von Siebold. In April 1823 in Indië gekomen, vertrok hij reeds in Julij naar Japan, als geneesheer der Nederlandsche faktorij te Nangasaki. Met ongeloofelijken ijver legde hij zich hier toe op de kennis zoowel van de taal en letterkunde, als van de natuurlijke gesteldheid van het nog zoo weinig bekende Japansche rijk. Eene eerste vrucht zijner studiën, door hem aan het Bataviaasch Genootschap, waarvan hij corresponderend lid was, afgestaan, was de ‘Beantwoording van eenige vragen over de Japansche vroedkunde,’ door zijnen leerling Mimazunzo, van eenige aanmerkingen vergezeld, die nog in het in 1825 verschenen tiende Deel eene plaats vond. Te gelijker tijd zeide hij eene verhandeling toe ‘Over den oorsprong der Japannezen,’ en eene andere een kort begrip der Japansche taal in het Latijn geschreven behelzende. Later werd hij te rade eerstgenoemde aan de Société Asiatique te Parijs toe te zenden; doch daar dit geleerde ligchaam zich niet geheel met den inhoud kon vereenigen, kwam zij toch nog weder, overeenkomstig hare oorspronkelijke bestemming, bij het Bataviaasch Genootschap teregt, en werd in het XII^{de} Deel der werken (1832) geplaatst. Van het ‘Epitome lin-

guae Japonicae' verscheen het eerste gedeelte in het XI^{de} Deel, toegelicht door eenige xylographische tabellen, die, onder toezigt van den Heer von Siebold, door een Japanschen kunstenaar gesneden waren. Het tweede gedeelte dier Verhandeling, op welks erlanging het Genootschap in 1832 de hoop nog niet had opgegeven, is echter nimmer verschenen. De schrijver was twee jaren te voren haar Europa teruggekeerd, nog twee bijdragen tot de kennis van het Japansche rijk in handen van het Genootschap achterlatende, waarvan de 'Synopsis plantarum oeconomicarum regni Japonici' nog in het XII^{de} Deel (1830), en het 'Iets over de acupunctuur' eerst in het XIV^{de} Deel (1833) geplaatst werden. De moeijelijkheden door den Heer von Siebold gedurende de laatste jaren van zijn verblijf in Japan ondervonden, inzonderheid zijne langdurige gevangenschap, hadden hem ongetwijfeld verhinderd, zijn opstel over de Japansche taal te voltooijen; van de beloofde toezending uit Europa is hij waarschijnlijk teruggehouden door den weldra ondernomen vierledigen reuzenarbeid, bestemd om, onder de titels 'Nippon, Archiv zur Beschreibung von Japan,' 'Fauna Japonica,' 'Flora Japonica' en 'Bibliotheca Japonica,' de verborgenheden van het Japansche rijk voor de beschaafde wereld open te leggen.

Vinden wij bij Dr. von Siebold de beoefening der letteren en geschiedenis met die der natuur van het Japansche rijk vereenigd, andere leden des Genootschaps hielden zich meer uitsluitend met historische en literarische nasporingen bezig.

Ik noem hier in de eerste plaats den heer D.A. Overboek, die, in zijne jongelingsjaren uit Europa naar Bengalen gekomen, daar in 's Lands dienst was grijs geworden, en zich een schat van kennis ten aanzien van het land, de talen, de geschiedenis, de godsdienst en de zeden der Hindoes verworven had. Hij was de laatste Nederlandsche Resident van Chinsurah en werd van daar naar Batavia opontboden, ten gevolge van het traktaat met Groot-Brittanje van den 17^{den} Maart 1824, waarbij onze bezittingen op de vaste kust van Indië aan dat rijk werden afgestaan, Kort na zijne komst op Java werd hij genoodigd tot bijwoning eener vergadering van de besturende leden des Genootschaps, om een plan voor de aanstaande werkzaamheden te helpen beramen. In die bijeenkomst las hij eenige

aanmerkingen voor over de Javaansche Geschiedenis Sedjara Radja Djawa, waarvan de Heer van Iperen in de beide eerste deelen der Verhandelingen uittreksels geplaatst had. De ernst, waarmede die schrijver, in zijne aanteekeningen, de mythen die dat verhaal openen, als waren het historische bescheiden van eenige wezenlijke waarde, behandeld had, gaf den Heer Overbeek aanleiding om te betoogen, dat alles wat daaruit was medegedeeld, wel verre van eenig licht over de oude geschiedenis van Java te verspreiden, zijn oorsprong geheel uit de naar dat eiland overgeplante godenleer der Hindoes ontleende. Hoe overtollig zulk een betoog bij den tegenwoordigen stand onzer kennis moge gerekend worden, toch werd het niet geheel ten onregte eene plaats in de gedenkschriften des Genootschaps waardig gekeurd, en reeds in 1825 als laatste stuk van het X^{de} Deel gedrukt. Aangaande den verderen levensloop van den toen reeds hoogbejaarden Overbeek is mij niets gebleken; maar in het XI^{de} Deel der Verhandelingen komt nogmaals een kort opstel van hem voor, ‘Iets over Boeddha en zijne leer’ getiteld, en uit een brief aan het mede-besturend Lid Ds. Lenting getrokken. Uit deze omstandigheid, alsmede uit die dat hij enkel onder de corresponderende leden des Genootschaps voorkomt, kan men opmaken, dat hij òf naar Bengalen, òf misschien naar Nederland is teruggekeerd. Zijne beide stukjes en de reeds met een woord vermelde Verhandeling van Dr. Vos, ‘Over de Cholera, zooals ze zich sedert 1817 in Bengalen vertoonde’, in het X^{de} Deel, zijn, in de schriften des Genootschaps, de laatste sporen van de magt en den invloed, die Nederland eenmaal ook op de vaste kust van Indië bezeten heeft.

In het jaar 1821 had de baron van der Capellen op Java een zoogenaamd Inlandsch Departement opgerigt, hoofdzakelijk om daarbij jonge lieden tot de studie der inlandsche talen, zeden en gewoonten op te leiden. Door dezen maatregel werd een krachtige stoot gegeven aan de studie der inlandsche talen en letterkunde, die ook voor het Genootschap niet zonder vrucht bleef. De namen van twee der kweekelingen verdienen hier eene eervolle vermelding, omdat niet slechts de studie van het Maleisch door hunne ijverige pogingen uit haar diep verval is opgebeurd, maar ook de werken van het Genootschap met hunne bijdragen zijn verrijkt. De Heer P.P. Roorda van Eysinga, later Hoog-

leeraar aan de Militaire Akademie te Breda en in het vorig jaar te Utrecht overleden, is door zijne talrijke, en, ofschoon niet door kritiek en smaak uitmuntende, echter in vele opzigten verdienstelijke werken tot bevordering der kennis van het Maleisch en Javaansch en van de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, te zeer bekend, dan dat het noodig zou zijn, hier breedvoerig over hem te spreken. Ik vermeld alleen, dat zijne ‘Verhandeling over de Maleische Geschiedenis van Isma Jatiem’, in het tiende Deel der werken van het Genootschap, als eene eerste poging mag beschouwd worden, om het Nederlandsch publiek met den geest en het karakter van de Maleische letterkunde bekend te maken. De Heer C. van Angelbeek, zijn medekweekeling, schoon in ijver niet voor hem onderdoende, had minder gelegenheid om zijne verkregen kennis vruchten te doen dragen voor de uitbreiding der wetenschap. In 1822 werd hij aangesteld tot Gouvernements translateur voor de Maleische taal, en het tijdelijk verlof aan den heer C.P.J. Elout verleend, bragt hem tevens in diens plaats aan het hoofd van het bureau der inlandsche zaken bij de algemeene secretarie. Hij vond echter nog den tijd eene nieuwe uitgave der Maleische Spraakkunst van Werndly te bewerken, die in 1823 te Batavia het licht zag. In 1825 werd hem eene belangrijke zending opgedragen naar Riouw en Singapoera. Op zijne terugreis in eene inlandsche praauw, werd hij door eene gevaarlijke ziekte aangetast, waaraan hij, kort na zijne terugkomst op Java, den 24sten Augustus 1825, in den ouderdom van nog geen 23 jaren bezweek. Zijne ‘Schets van het eiland Lingga’ is geene vrucht van deze reis, maar van een ander bezoek, dat hij reeds op 16jarigen leeftijd aan den Riouwschen Archipel gebragt had. De Heer van Angelbeek had dit stuk reeds in 1824 aan het Genootschap aangeboden; de directie was echter van oordeel, dat het nog eene kleine omwerking behoefde. De reis van den schrijver naar de Molukken, in het gevolg van den Gouverneur-Generaal, bragt hierin eenige vertraging te weeg. Gelukkig echter had hij gelegenheid vóór zijn vertrek naar Riouw aan den wensch des Genootschaps te voldoen, en hieraan zijn wij de plaatsing van het belangrijke opstel in het XI^{de} Deel der Verhandelingen verschuldigd. Uit zijne nagelaten papieren werden ook nog zijne aanteekeningen betreffende Menado, op de reis naar de Molukken in schrift gebragt,

in handen van het Genootschap gesteld, hetwelk het voornemen openbaarde die over te gieten in eene Verhandeling, voor het XII^{de} Deel der werken bestemd. Om redenen mij onbekend, is echter de uitvoering van dit plan achterwege gebleven.

De overige opstellen in de drie deelen, gedurende het bestuur van den Baron van der Capellen geschreven, zijn afkomstig van de Heeren H.J. Domis, Mr. G.H. Nahuys en G. de Serière. Aan eerstgemelden, toenmaals resident van Samarang, dankte het Genootschap, behalve de afbeelding en beschrijving van een misvormd kind volgens rapporten der geneeskundigen van den Heuvell en Waitz, eene ‘Beschrijving van Salatiga, Merbaboe en de zeven tempels,’ waarin de Heer Domis eene eerste proeve gaf van die warme zucht tot bevordering der kennis van Java en zijne oudheden, waaraan later het Genootschap nog zijn ‘Journaal eener reis van Welerie naar het gebergte Praauw’ (D. XII) en zijne ‘Aanteekeningen over het gebergte Tengger’ (D. XIII) verschuldigd was. Bovendien toonde de Heer Domis zijne belangstelling in de wetenschap door onderscheidene bijdragen tot het mengelwerk der Bataviasche Courant, in de jaren 1828 en 1829. Te Pasoeroean, waar hij van 1827-1831 resident was, had hij zelfs een eigen persje, waarop hij door een inlandschen schrijver twee afzonderlijke geschriften liet drukken, namelijk het verhaal eener reis over Java, en eene beschrijving der residentie Pasoeroean, beiden in 1829. Op deze eigen drukkerij had hij, reeds in 1827, ook de eerste proeve van een Hollandsch-Javaansch Woordenboek doen ter perse leggen, die door zijn zoon W.J.C. de Senerpont Domis onder zijn toezigt en met zijne medewerking vervaardigd was. In 1831 werd Domis resident van Soerabaja en in 1834 vertrok hij met verlof naar Nederland, waar hij, na zijn eervol ontslag verkregen te hebben, zich te Brummen vestigde. De herdruk van zijn werkje over de residentie Pasoeroean ('s Gravenhage, 1836) en onderscheidene bijdragen, waarmede hij het tijdschrift ‘de Oosterling’ verrijkte, toonden, dat zijne zucht voor wetenschap en letteren nog altijd niet verdoofd was. Met den lof van een der verdienstelijkste ambtenaren van het Gouvernement in Indië geweest te zijn, daalde hij den 7^{den} Mei 1842 ten grave.

Eene schets van Benkoelen, van de hand van den Heer

Nahuys, luitenant-kolonel en gewezen resident van Djokjokarta, komt in het XI^{de} Deel der werken voor. Zij is ontleend aan een brief door den schrijver, op zijne reis naar Europa, werwaarts hij over Benkoelen, Padang, Singapoera en Calcutta met verlof terugkeerde, aan zijnen vriend den Lt.-Generaal H.M. de Kock geschreven. Daar Benkoelen toen pas uit handen der Engelschen in ons bezit was overgegaan, stelde het Genootschap natuurlijk op de eerste degelijke beschrijving van die plaats een grooten prijs. Dit opstel werd echter later geheel in de schaduw gesteld, toen de Heer Nahuys, na zijne terugkomst in Europa, zijne brieven over Benkoelen, Padang, Menangkabauw, Riouw, Singapoera en Poelo-Pinang, tot een bundel vereenigd, afzonderlijk in het licht gaf (2de druk, Breda, 1827), in welken bundel ook de aangehaalde brief over Benkoelen andermaal voorkomt. De overige talrijke geschriften van den Heer Nahuys, vooral zijne ‘Verzameling van officiële rapporten betreffende den oorlog op Java’ (4 deelen, Deventer, 1835-1836) en zijne ‘Beschouwingen over Nederlandsch Indië’ ('s Gravenhage, 1843), zijn te bekend om hier eene breedere vermelding te behoeven. De waardige grijsaard, die zoo vele en belangrijke, schoon niet altijd naar waarde erkende diensten aan het Vaderland bewezen heeft, vraagt mijnen lof niet; hij weet intusschen, zoo deze regelen hem onder de oogen mogten komen, dat zij gevloeid zijn uit de pen van iemand, die nimmer vergeten zal hoeveel hij hem verschuldigd is.

De Heer G. de Serière, in 1821 in Indië gekomen, was aldaar tot predikant der Hervormde Gemeente te Batavia benoemd. Spoedig zag hij zich onder de leden, en reeds in 1822 onder de bestuurders van het Bataviaasch Genootschap opgenomen. Hij maakte zich alras bijzonder verdienstelijk door de zamenstelling van een catalogus van de bibliotheek en het kabinet des Genootschaps, terwijl hij tevens aan de uitbreiding en verfraaijing van beide verzamelingen zijne onvermoeide zorgen wijdde, vooral nadat hij in 1823, uit erkentenis zijner verdiensten, tot Bibliothekaris en Opzigter van het kabinet was benoemd. In de openbare vergadering van 24 April 1824, sprak hij eene lofrede uit op den stichter van Batavia, Jan Pieterszoon Koen, die in het XI^{de} Deel der werken werd opgenomen; en toen hij in 1825 gereed stond om naar Soerabaja te vertrekken, werd hij, als bijzonder eerbewijs, tot honorair besturend lid benoemd, om als zoodanig bij

tijdelijke aanwezigheid ter hoofdplaats in de vergadering der besturende leden zitting te nemen. Eene brochure, in 1849 door den Heer de Serière, onder den titel ‘Mijne loopbaan in Indië,’ in het licht gegeven, zou het overbodig maken hier verder over zijne diensten uit te weiden, indien al het bestek van mijn opstel dit gedoogde.

Met den aanvang van 1826 leed het Bataviaasch Genootschap een treffend verlies, door het vertrek van zijn doorluchtigen beschermheer, den Gouverneur-Generaal baron van der Capellen. Nadat hij reeds zijne waardigheid had nedergelegd, woonde hij den 13^{den} Januarij 1826 voor het laatst de Algemeene Vergadering bij. De Voorzitter bragt eene eerbiedige hulde aan zijne verdiensten omtrent het Genootschap, 't welk hij dringend aan zijne verdere belangstelling aanbeval, en eindigde met hem, uit naam zijner medeleden, den titel van Honorair Beschermheer aan te bieden, dien de gewezen Opperlandvoogd met de hem eigene heuschheid aanvaardde. Te gelijker tijd werd de waardigheid van Beschermheer aan den waarnemenden Gouverneur-Generaal de Kock opgedragen.

Wij hebben alle reden om aan te nemen, dat de Heer de Kock, die reeds sedert 1823 lid van het bestuur geweest was, geene gelegenheid zal hebben verzuimd om den bloei des Genootschaps te bevorderen. Maar ongelukkig hield zijn vermogen geen gelijken tred met de gezindheden, die wij hem mogen toekennen. De waarnemende Gouverneur-Generaal was ondergeschikt aan den Commissaris-Generaal du Bus, van wiens bestuur de Heer Bleeker teregt getuigt, dat het, als een bestuur van bezuiniging bij uitnemendheid, der bevordering van de wetenschap niet gunstig was. ‘De wetenschap,’ zegt de genoemde schrijver, ‘is in deze gewesten altijd afhankelijk geweest van de regering en van enkele personen. Dat zal zij altijd zijn in gewesten, waar de Europesche maatschappij bijkans uitsluitend bestaat uit ambtenaren en officieren, en zucht tot terugkeer naar het moederland, groote mortaliteit en gebrek aan wetenschappelijke wrijving en hulpmiddelen, den man van studie naar de haarden der wetenschap als terugdringen. Deze waarheid bleek nu weder, en op nieuw zien wij een stilstand in de werkzaamheden des Genootschaps van 1826-1830.’

Er is iets raadselachtigs in de wijze, waarop het Genootschap nu wederom tot een slaap van eenige jaren indommelde.

Toen, kort na het vertrek van den baron van der Capellen, het XI^{de} Deel der werken in het licht verscheen, kon het schijnen alsof er nog genoegzame bouwstoffen voor een XII^{de} voorhanden waren geweest. Ik heb reeds gewaagd van de antwoorden, ingekomen op de prijsvragen in 1823 uitgeschreven, omtrent welke de Voorzitter in de algemeene vergadering van 13 Januarij 1826 nog geen verslag kon uitbrengen, en waarvan wij later nimmer iets meer vernemen. Ik heb reeds gemeld dat het Genootschap in het bezit was van een opstel van den Heer van Angelbeek, bestemd om in de werken zijne plaats te vinden, maar dat men te vergeefs in de volgende deelen zoekt. Ik moet er nog bijvoegen, dat de Heer P. Diard, een op Java gevestigd Fransch natuuronderzoeker, leerling van den doorluchtigen Cuvier, den 2^{den} Febr. 1825, in de Algemeene Vergadering des Genootschaps, waarvan hij toen corresponderend, later gewoon lid was, eene belangrijke voorlezing hield over de Indische herten, die men, na bekomen toestemming van den schrijver, besloot, nevens platen naar de vier daarbij behoorende keurig bewerkte teekeningen, in een der eerst uitkomende deelen van de Verhandelingen op te nemen. Maar ook dit stuk zoekt men te vergeefs, en het is te meer te betreuren, daar de Heer Diard, wiens uitstekende verdiensten in Indië algemeen erkend en geroemd worden, zoo ik mij niet bedrieg, zich ook later nimmer van de pers heeft bediend, om eenig duurzaam gedenkteeken van zijne kennis en zijnen ijver te stichten. Dat zoovele stukken, in handen des Genootschaps berustende, ongedrukt bleven, zou zich waarschijnlijk voldoende laten verklaren, zoo wij met de redenen bekend waren. Het vreemde is, dat bij de hervatting der werkzaamheden in 1830 van al die stukken niets meer vernomen wordt.

Gedurende dit tijdperk van werkeloosheid kwam in 1829 de Heer M^{r}. J. Bousquet als President aan het hoofd der inrigting. Het was onder zijne voorzitting en onder het protectoraat van den nieuwen Gouverneur-Generaal J. van den Bosch, dat het in 1830 tot nieuwe werkzaamheid ontwaakte.

P.J. VETH.

Het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië[1].

Le glaive de l'esprit du fourreau se retire,
Il a ses Austerlitz, ses Wagram, ses Eylau;
Des hommes du passé la ligue en vain conspire,
Il n'aura pas son Waterloo.

Reboul, *S^e. Hélène*.

Wie de handelsbrieven en particuliere correspondentie, die de laatste December-landmail uit Java naar het Moederland heeft medegebragt, bij elkander had, zoude eene aardige bloemlezing of liever een grooten distelruiker daaruit kunnen maken. Van de zuchtende klagt tot de scherpe diatribe, van den bitteren lach tot de gloeijende imprecatie, op alle toonen en wijzen werd het nieuwe drukpersreglement besproken, bezongen, gehekeld, geroskamd. Wel had eene fijne politiek (?) de uitvaardiging van dat staatsstuk doen plaats hebben even ná het vertrek der landmail van November; misschien had men er op gerekend, dat in die vier weken onverschilligheid en apathie de plaats van schrik en verrassing zouden innemen; maar in dat geval had

1 Vóór de aankomst der overlandmail, die in December ll. uit Oost-Indie werd afgezonden, openbaar gemaakt als *Ontwerp van een Reglement*, met eene (niet oorspronkelijk voor openbaarheid bestemde) Memorie van Toelichting, door H. Nijgh te Rotterdam, 1857, VIII en 48 bladz., 8°; later gebleken in Ned. Indië te zijn afgekondigd als Koninklijk Besluit (van 8 April 1856) op den 10^den November ll., met eene Publicatie van den Gouv.-Generaal over de uitvoering van eenige bepalingen van het Besluit; te vinden, benevens twee adressen uit Batavia daarover aan Z.M. den Koning, in het *Handelsblad*, n°. 7842, tweede editie, het *Weekblad van het Regt*, n°. 1823, *de Indiër*, 1857, n°. 10; een advijs over het stuk, als ontwerp, van den Heer Thorbecke, in het *Tijdschrift v. Neêrl. Ind.*, Jaarg. 1857, Febr., en daaruit in het *Handelsblad*, n°. 7852, en *de Indiër*, n°. 12.

men zich vergist: was de wonde minder versch, zij was dieper en vlijmender, zij werd nog meer gevoeld en deed nog krachtiger kreten slaken, toen de landmail van December dat talloos heir van fijne, zachte briefjes medenam, elk met scherpe woorden als uiting van pijnlijke en zorgvolle gedachten gevuld, dan in 't eerste oogenblik. De postpaketten geleken even zoovele wespennesten; elk kleurig gevleugeld bewoonstertje van den korf was met een angeltje voorzien.

Of de klagten en bovenal de mededeeling van het nu onbetwistbaar echte en officiëele stuk zelf een weêrklank vonden in Nederland? 't Zal wel geen herinnering behoeven, wat de onafhankelijke pers in Nederland in deze maand Februarij al zoo over het beruchte Reglement heeft in 't midden gebragt, en hoe die alles behalve malsche Commentariën werden toegelicht door het schaamrood stilzwijgen der ministeriëele pers. In het *Residentieblad* b.v. (en dat *zegt* nog al wat) werd het zelfs niet als nieuwstijding medegedeeld, en het stilzwijgen eerst verbroken, nadat de Heer Keuchenius den vreemden, zoo het heet geruststellenden brief van 8 Februarij in de *N. Rotterdamsche Courant* had geplaatst, en toen bepaalde het zich nog maar tot het overnemen van dien brief. Verondersteld dat er iemand zij, die zijne lectuur tot officiëele en ministeriëele drukpers bepaalt, dan moet het zulk een lezer vreemd zijn voorgekomen, dergelijken brief van den Secretaris-Generaal van Koloniën te lezen - eene verdediging zonder aanval en zonder mededeeling van het voorwerp van den aanval en de verdediging beide!

Op beoordeelingen der dagbladen volgden adressen, eerst een van de *Vereeniging tot bevordering van de belangen des boekhandels* aan den Koning (7 Februarij), later van verschillende kooplieden en wetenschappelijke mannen uit Amsterdam aan de Tweede Kamer, even als uit Batavia èn door boekhandelaars èn door Nederlandsch-Indische kooplieden en geleerden was gerequestreerd. Eene vraag om inlichting en verantwoording kon in de Tweede Kamer niet uitblijven, werd *met algemeene stemmen* aangenomen, en zal, vóórdat dit blad het licht zal zien, welligt een keer aan de zaak hebben gegeven.

't Ligt evenwel niet in de roeping van *de Gids*, al deze verschijnselen en uitingen der openbare meening dag voor dag te volgen; veeleer gelooven wij, dat het tot onze taak

behoort gewigtige handelingen van Regering en landgenooten uit een standpunt te beschouwen, eenigzins verschillend van dat des dagbladschrijvers. Staatkundige voortbrengselen en proefnemingen, *wij* zien ze aan als gewrochten der *kunst* om menschen te regeren, te leiden, te overtuigen, wij beschouwen ze als elementen der geschiedenis. Wèl kunnen wij ons zelven niet in den waan brengen als bespraken wij gebeurtenissen uit het historische gebied des verledens, maar wij wenschen ons toch gestadig voor oogen te stellen, dat het heden eenmaal tot de geschiedenis zal behooren. Voor dien lateren tijd te constateren wat er werkelijk gebeurd is, en welken indruk het op de tijdgenooten maakte, ziedaar wat wij beoogden in het artikel ‘Problematische politiek,’ in ons Januarij-nummer, met betrekking tot den parlementairen strijd van Julij tot December 1856. Het gevoel van denzelfden pligt noopt ons kortelijk eene beoordeeling van het Indische drukpers-reglement te geven.

Een oordeel van *de Gids* over dit product, zal men zeggen, kan wel niet anders dan eene *veroordeeling* zijn.

En hoe dan, als wij er voor durven uitkomen dat het Reglement ons een meesterstuk toeschijnt?

Een meesterstuk is het inderdaad, uit het standpunt door den Opsteller daarvan gekozen, en dus als proeve van regeling der drukpers, in een land, waar men geene vrije uiting van gedachten wil dulden, en toch ook geene eigenlijke censuur invoeren.

Uit de Nota van Toelichting zien wij, dat waarlijk aan den Opsteller van het Reglement geen ander doel voor oogen heeft gezweefd, dan het kwaad, dat door de drukpers kan worden gesticht, zooveel mogelijk te keeren en te voorkomen, zonder evenwel het *voorafgaande verlof* voor elk geschrift dat ter perse gaat in de verordening voor te schrijven, en zonder regtstreeks te verbieden, hetgeen in art. 110 van het *Regeringsreglement van Ned. Indië* is vrijgelaten met deze woorden:

‘In Nederland gedrukte stukken worden onbelemmerd toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid, volgens regels bij algemeene verordening te stellen.’

Wat konde een Bureau-Ambtenaar, doortrokken van het autocratische stelsel, van eene drukpers wel maken met deze twee belemmeringen? De ontwerper van het stuk en de

Heer Mr. P. Mijer, die het aan Z.M. den Koning ter goedkeuring voordroeg (niet de voormalige redacteur van het Tijdschrift van Nederl. Indië, niet de Heer Mijer van de demonstratie van 22 Mei 1848, niet de onafhankelijke magistraat die kordaat tegen menig misbruik in de koloniale zaken opkwam, maar die *andere* Mr. P. Mijer, die thans het Ministerie van Koloniën bekleedt) hebben het al te wel getoond wat zij, ook bij deze ‘beperking,’ bij de plaats gehad hebbende ‘transactie tusschen eene algeheele opoffering van het preventief element en de vrijheid die het Regeringsvoorstel [van 1854] wenschte behouden te zien, om van dat element gebruik te maken, zonder onderscheid van herkomst der drukwerken,’ konden doen; hoe zij ‘de nadeelen der uitsluiting van elk preventief toezigt op de in Nederland gedrukte stukken zooveel mogelijk wisten te ondervangen.’ Deze alle zijn woorden van de Nota van Toelichting, wier geheele strekking zeer juist gekarakteriseerd wordt door den Heer Thorbecke in zijne gewone korte kernachtige taal: ‘Blijkbaar zag de steller der proeve in de bepaling der Wet niet een beginsel, dat hij te ontwikkelen, maar een vijand, dien hij te bestrijden had.’

Maar gaan wij over tot de ontleding van hetgeen wij een *meesterstuk* in zijne soort hebben genoemd, en geven wij onze gronden voor dat oordeel.

Zoolang er boeken en bladen gedrukt zijn, hebben er klagten, maatregelen, wetten en verordeningen over het gebruik en misbruik der drukpers plaats gehad; tegen een werktuig, zoo magtig in de hand van eene geoefende wederpartij, is langzamerhand, in verschillende landen en tijden, een geheel arsenaal vol wapenen verzameld, waarvan sommige magteloos en onbruikbaar zijn gebleken, andere puntig en doeltreffend, zoo lang de vindingrijke geest der Schrijvers en Uitgevers die nog niet heeft weten te ontduiken of te verstompen. Er behoort eene niet geringe ervaring en oefening toe, om uit deze wapenkamer het geduchtste en zekerst treffende geweer bij elkander te zoeken, de vernielingswerktuigen nog volkomener en steviger te maken, dan hunne uitvinders hadden gedaan, en daaruit een wel zamenhangend geheel te vervaardigen.

Dat is het, wat de opsteller van het Reglement heeft gedaan, en waarmede wij hem geluk wenschen. Twee aan-

merkingen slechts hebben wij hem uit het oogpunt der wetgevers-*kunst* te maken, maar willen die nog een weinig bewaren. 't Is billijk, dat de welverdiende lofspraak voorafga.

De drukpers is het voorname werktuig, dat de beligchaamde gedachte (hetzij in woord of beeld) verveelvuldigt; zij is de spreekroeper van hem, die niet tot enkelen, maar tot het volk wil spreken. Maar zij is niet het éénige middel van dien aard: de copiëerpers, het galvanismus, de industrie der lichtbeelden, staan haar ter zijde; 't is daarom voorzigtig, de beteekenis van *drukwerken* niet te naauw te nemen, in een tijd, waarin die uitvindingen zoo groote vorderingen maken. Al dadelijk toont het dus een goed inzigt in het onderwerp, als wij (art. 33, lid 1, van het Reglement) lezen: ‘Onder drukwerken worden in dit Reglement verstaan, de door werktuigkundige of scheikundige middelen bewerkte verveelvoudiging van geschriften, van voortbrengselen van beeldende kunsten of van met tekst voorziene muziekwerken[1].’

Van zulk een werktuig kan misbruik worden gemaakt; dezelfde ongeregtigheden die men met mond en pen kan bedrijven, worden ook door middel der pers gepleegd, en des te zwaarder wordt er gezondigd, naarmate het middel van verspreiding sneller en krachtiger is. Zoodra men nu maatregelen van regering of wetgeving tegen zulke misbruiken wil uitdenken, bieden er zich twee gereedelijk aan:

(Praeventief) Censuur van al wat gedrukt of uitgegeven wordt door keurmeesters van regeringswege aangesteld, of wel
(Repressief) Straffen (des noods zeer strenge straffen) tegen schrijvers, drukkers en medepligtigen, die zich aan laster, opruijing, smaad, onzedigheid enz. schuldig maken.

Dit is als het ware het *a b c* van de kunst. In alle landen van Europa is men dan ook met een van beide deze stelsels begonnen. In Nederland was in den Spaanschen tijd het praeventieve in volle kracht; de Kardinaal

1 Bij de zes laatste woorden heeft zeker de opsteller gedacht aan het tooneel in Molière's Ingebeelden Zieke, waarin de minnaar van Angelica als zang- en muzijk-meester toegang krijgt in Argan's huis, en ..... van het blad zingt, wat hij niet mogt zeggen.

Granvelle organiseerde de boekencensuur op eene verwonderlijke wijze, en nadat deze gewesten zich hadden vrijgevochten, duurde het niet lang, of ook de Staten van Holland (in 1582) verboden het drukken van boeken of bladen zonder voorafgaande toelating, eene verordening die eerder in onbruik geraakte dan afgeschaft werd. In de Spaansche en Oostenrijksche Nederlanden en in Frankrijk bleef dat stelsel in zijne volle zuiverheid leven tot de groote Staatsomwenteling.

De *Censuur* heeft dit voordeel, dat eene Regering, die hare onderdanen als minderjarigen beschouwt, zorgt dat hun niets schadelijks worde toegediend. Verder vereenvoudigt zij het oordeel van den Regter uitermate; van elk geschrift, dat het licht ziet, valt alleen te onderzoeken, of het ambtelijke *imprimatur* er op staat; zoo niet, dan is het een pamflet, en moet in beslag genomen, geweerd en vervolgd worden; anders is het onschuldige waar.

De ondervinding heeft toch ook bezwaren van dit stelsel doen kennen; van theoretische uit het oogpunt van beschaving en verlichting spreken wij thans niets, maar bezwaren van geheel praktischen aard. Het grootste is in de keuze van Censoren gelegen; niet ligt zal een letterkundige of wetenschappelijk mensch van eenige beteekenis het vermoeijende en altijd eenigzins hatelijke ambt van boekencensor aanvaarden. En toch dient de Censor, bij de groote verscheidenheid van producten, die hij onder de oogen krijgt, wel eene algemeene en uitgebreide kennis te hebben. - Daarenboven is 't bij drukke werkzaamheid onmogelijk alles, wat ter perse gelegd wordt, even naauwkeurig te lezen. En wanneer soms een lasterlijk of onzedelijk boek met het *imprimatur* verschijnt, dan heeft de Regering dit geijkt en draagt er de zedelijke verantwoording van.

Billijker en meer rationeel is zeker het repressieve stelsel, dat ieder de verantwoordelijkheid van zijn eigen werk doet dragen, en het schijnt oppervlakkig, det alle misbruiken der pers daarmede kunnen worden getroffen; men heeft slechts de kategoriën van misdrijven tegen de openbare orde, tegen de goede zeden, tegen den staat, tegen den goeden naam van regeringspersonen, beambten, collegiën, particulieren, tegen de godsdienst en hare bedienaren enz., enz. uit te breiden, en de straffen zooveel te verscherpen als men verkiest. In dezen smaak zijn er reeds vele drukpers-

wetten gemaakt, te beginnen met die van de Jacobussen en Karels in Engeland, waarbij uren lange tepronkstelling, strenge geeseling, afsnijden van ooren, doorboren der tong en dergelijke straffen, kwistig werden bedreigd en zonder remissie ten uitvoer gelegd. Onze eeuw zag eene reeks van repressieve wetten op de drukpers in verschillende landen uitvaardigen. Tot de zachtste en duidelijkste tevens behoorde zeker de Fransche wet van 1819, spoedig door scherpe en meer rekbare gelegenheidswetten vervangen (bij de sterke reactie na den moord des Hertogs van Berry), en verre voorbijgestreefd door de September-wetten van 1835, die destijds het toppunt van kracht en klem schenen te hebben bereikt, die althans eene constitutionneele Regering zich kon veroorloven.

Maar oefening kweekt kunst. Sedert de Congressen van Laibach en Verona zagen de Europeesche vorsten en ministers elkander de kunst af om de pers te breidelen; zij werd bijna overal onder het régime van gelegenheidswetten gesteld; in vele Duitsche Staten ging men na 1831 zoo ver van met repressie te bedreigen boven en behalve de voorafgaande censuur. Nederland kreeg in 1829 en 1830 ook gelegenheidswetten, die het tot nog toe behield, maar zuiver repressief, omdat de Grondwet 't niet anders toeliet.

De middelen van bedwang werden in dit tijdvak verrijkt met twee nieuwe, namelijk de voorafgaande borgstelling van den drukker of uitgever (ten einde de zekerheid te hebben, dat geldstraffen niet door onvermogen van veroordeelden worden verijdeld), en de verpligting van dagbladen en tijdschriften om een strafregtelijk verantwoordelijken redacteur te hebben.

Er bleven echter bij het repressieve stelsel nog bezwaren en gapingen over, waarvan de booze drukpers kon gebruik maken om straffeloosheid te verkrijgen. Zoo is dikwijls het onderzoek naar den waren schuldige moeijelijk bij anonyme en pseudonyme geschriften; wèl komt hierbij het voorschrift van verantwoordelijke redacteurs te gemoet, maar van een anderen kant heeft de openbare orde weinig aan zulk een strooman, misschien een onbeschaafd, zeker onbekend mensch, die geen regel schrift zoude kunnen stellen. Maar ook bovendien is de ontduiking van de strengste strafwet niet moeijelijk bij eenige gevatheid en oefening. Wie er den slag van heeft, kan eigenlijk alles zeggen. Ironie, insinuatie,

bedekte toespeling, waarop de wet geen vat heeft, zijn dikwijls even geduchte wapenen als formeele beschuldiging en aanval. Eene regtbank, hoe ook zamengesteld en ingerigt, moet toch, om straffen te kunnen toepassen, op bepaalde woorden en uitdrukkingen vat krijgen; zij kan de algemeene strekking van een geschrift, de rigting van een schrijver, niet tot onderwerp eener veroordeeling maken.

Het eerste dezer hoofdbezwaren gaf in 1850, in de weinig republikeinsche wetgevende vergadering der Fransche republiek, aanleiding tot de bepaling, bekend onder den naam van het amendement Tinguy, houdende, dat ieder schrijver van een werk, stuk of artikel, waarin over politiek werd geredeneerd, zijn naam daarbij moest publiek maken. Blijkbaar had dat voorschrift ten doel, om eene heilzame beschroomdheid te weeg te brengen in het bespreken van openbare zaken.

Maar veel dieper grijpt de persverordening van Februarij 1852, waarin de man van den *coup d'état* van 1851 zich een meester in de staatskunst betoonde. Geene censuur, geene persprocessen meer (of het moest zijn wegens beleediging van particulieren, of als de Regering eens een afschrikkend voorbeeld wil stellen), maar daarentegen eene gedurige, nimmer ophoudende afhankelijkheid der drukpers. Reeds vroeger had men uitgevonden, voor alle beroepen, die met de pers in verband staan, als drukker, uitgever, boekhandelaar, colporteur, courant-ombrenger, leesbibliotheekhouder, liedjeszanger, het bijzonder verlof van de overheid te vorderen, en dat verlof tijdelijk of tot wederopzeggens toe te verleenen. De Prins-President zette de kroon op het werk, door het stelsel van administratief bevel tot sluiting der drukkerij of van den boekhandel, of tot staking van het dagblad of tijdschrift, een maatregel, die steeds wordt voorafgegaan door twee waarschuwingen, welke echter, des noodig geoordeeld, onmiddellijk na elkander kunnen volgen. - Dus doende, heeft men geene hatelijke *procès de tendance* meer noodig; de regter behoeft geen geweld aan zijn geweten te doen, om de veroordeelingen uit te spreken, die het gezag noodzakelijk keurt. Het gezag, partij en regter tevens, beslist zelf over hetgeen al of niet kan worden toegelaten.

Zoo wij deze vlugtige schets van meer en meer volmaakte wetgevingen *tegen* de drukpers wilden voortzetten, andere

rijken, als Spanje, Napels, Baden (tijdens den staat van beleg), Hessen-Kassel en, uit den jongsten tijd, Luxemburg, zouden ons nog voorbeelden van voorzorg en klemmende maatregelen kunnen opleveren, maar dit is onnoodig: die rijken leveren slechts bleeke copiën of onhandige overdrijvingen van het Fransche stelsel, of wèl, zij passen het Russische toe, de zuivere censuur, hetwelk, zoo als wij gezien hebben, tot de kindschheid der kunst behoort.

Merken wij thans op, hoe het Indische pers-reglement de verdiensten van al de stelsels in zich vereenigt, en met hoe veel takt de opsteller daarvan alles heeft verwijderd, wat een of ander der middelen van voorzorg en bedwang magteloos had kunnen maken. Het zal volkomen genoeg zijn, om dit oordeel te staven, dat wij ieder der behandelde onderwerpen kortelijk nagaan.

Het beroep. Om het beroep van drukker, uitgever van of handelaar in drukwerken aan te vangen, heeft men het stellen van een borgtogt van ƒ 200 tot ƒ 5000 en bovendien de toestemming van den Gouverneur-Generaal in Rade noodig; dezelfde hooge ambtenaar kan ten allen tijde de eens gegevene vergunning intrekken (art. 1, 3, 5). Het is waar, dat art. 1 begint met de verklaring, dat ieder deze beroepen mag uitoefenen, mits hij eene maand te voren daarvan opgave doe aan zijn plaatselijk bestuur, maar deze vrijheid wordt geheel te niet gedaan door de bepaling, dat de Gouverneur-Generaal aan ieder bepaald persoon de uitoefening van het beroep kan verbieden, en ieder gebouw, waarin dat wordt uitgeoefend, kan doen sluiten, wanneer dit, hetzij om den persoon of om de plaats, waar de zaak wordt gedreven, voorkomt in het belang der rust en openbare orde te zijn. - De bijzondere rekbaarheid van deze bepaling brengt mede, dat het volstrekt van het goedvinden des Gouverneurs-Generaal afhangt, iedere drukkerij of winkel te doen sluiten. Er is niet vergeten aan deze bepaling (bij art. 3) eene terugwerkende kracht te geven op alle vóór de uitvaardiging van het Reglement bestaande drukkerijen en winkels.

Hierbij merke men op, dat in deze bevoegdheid van den Gouv.-Gen. van zelf ligt opgesloten die tot het doen staken van de uitgave van een tijdschrift; en dat al deze maatregelen zelfs niet door ééne enkele waarschuwing behoeven te worden voorafgegaan, terwijl het Napoleontische decreet er twee voorschrijft. Onze Indische wetgever heeft er echter

nog een praeventief middel bijgevoegd (art. 31); namelijk dat elke regtsvervolging, wegens misdrijf door middel der pers begaan, kan aanvangen met het in beslag nemen van het aangeklaagde drukwerk (dit is ook in andere wetgevingen te vinden), en met het sluiten van de drukkerij, winkel of bergplaats van drukwerken. Dit laatste, hoewel eene handeling van de regterlijke magt (in Indië niet onafzetbaar), zal als een praeventief middel uitmuntend kunnen werken. Eenmaal met zulk een voorloopig bevel gewapend, kan de Officier van Justitie desverkiezende de vervolging voortzetten, of, als hij aan de veroordeeling twijfelt, die twee jaren laten rusten (art. 32); een tijdperk, veel meer dan genoegzaam om het bedrijf van den drukker of boekhandelaar te ruïneren, ook al wordt het bevel van sluiting daarna opgeheven.

Ziedaar dus wat den drukker, uitgever of boekverkooper boven het hoofd hangt, die het ongeluk heeft, dat eenig voortbrengsel van zijne nijverheid gevaarlijk wordt geoordeeld, d.i. aan het gezag mishaagt. Wat kan hij dus beter doen, dan vóóraf het oordeel van het gezag inroepen? Dat bedoelt ook de opsteller van het Reglement bij de door hem voorgeschrevene

Voorbehoedmiddelen tegen gevaarlijke drukwerken.

Behalve het vereischte, dat in alle wetten op de drukpers voorkomt, dat elk drukwerk met den naam van den drukker (hier ook van den uitgever) moet voorzien zijn (art. 12), heeft de Indische Wetgever niet verzuimd ook het amendement Tinguy voor alle dagbladen en tijdschriften over te nemen, maar tevens daaraan een klem bijgezet, waaraan de Franschman niet had gedacht. Alle artikelen, welke geene bloote aankondiging of nieuwstijding bevatten, moeten door den schrijver worden onderteekend (art. 18), op straffe van verbeurdverklaring van het tijdschrift, onverminderd straffen tegen den drukker. Niet *elk politiek* artikel, maar *elk redenerend* artikel, hoe ook genaamd, moet den naam des schrijvers dragen! Men spaart zich daardoor de moeite van politieke toespelingen in wetenschappelijk geschrijf te zoeken; zoo als die Russische policiedirecteur, die een sterrekundig boek, getiteld ‘*Révolutions* du globe,’ in beslag nam. Karakteristiek is de bijvoeging, dat de Gouverneur-Generaal van deze bepaling dispensatie kan geven. Daarin schuilt zekere naïviteit. Men verbeelde zich een schrijver, die als

een lastige vent in de officiëele kringen bekend staat, en die bij request van den Landvoogd komt verzoeken, zijne beschouwingen over personen en zaken ongeteekend te mogen doen drukken. Om dat verlof te verkrijgen, moet hij zijn manuscript inleveren, en heeft dus de zekerheid, dat minstens een twaalftal bureau-ambtenaren weten wat hij geschreven heeft, alvorens hij het stuk terugkrijgt met eene beschikking, die zich gemakkelijk laat voorspellen. - 't Spreekt dan ook van zelf, dat wij die dispensatie van den Gouverneur-Generaal in gezonden zin moeten opvatten, en dat die alleen op naamlooze communiqué's van hooger hand betrekking kan hebben.

Het zou evenwel een onvergefelijke fout in het stelsel van het Reglement zijn, indien men konde denken, dat de bekendheid of onderteekening van den schrijver, den drukker of uitgever van de verantwoordelijkheid ontsloeg. Dat zij verre; deze blijft toch verantwoordelijk, juist omgekeerd als in Nederland regtens is, krachtens een vorstelijk besluit van 1814. Immers volgens art. 12 en 17 is het niet genoeg, dat de verkooper den drukker en de drukker den schrijver aanwijze; de aangewezene moet ook onder het bereik van den Indischen strafregter zijn, hij moet vervolgd, hij moet veroordeeld kunnen worden. Maar ook dan nog, wanneer de uitgever en drukker vrijgesproken zijn, en de schrijver veroordeeld is, zijn de twee eerstgemelden niet bevrijd van straf. Voor de geldboete, waarin de schrijver vervallen is, wordt, ingeval deze binnen 14 dagen niet betaalt, hun borgtogt aangesproken, en deze moet binnen 14 dagen daarna tot het vorige of zelfs (als de Gouverneur-Generaal dat goedvindt) tot een hooger bedrag worden aangevuld (art. 6 en 7). Bij art. 6 der publicatie van 10 November l.l. is de klem dezer bepaling nog versterkt, door het stellen van een termijn van slechts 2 maal 24 uren voor de vermeerdering van borgtogt, die de Gouverneur-Generaal mogt bevelen. Het niet nakomen van deze termijnen heeft boeten en staking van bedrijf tot noodzakelijke gevolgen, en, als het erg loopt, gevangenisstraf van 3 tot 12 maanden (art. 10).

Het is opmerkelijk, en opzettelijk, dat deze hoogst kunstige bepalingen omtrent verantwoordelijkheid en verpligte onderteekening des schrijvers ook toepasselijk zijn op in Nederland gedrukte werken. Op eene geestige wijze wordt

aldus het bezwaar der vrije toelating van die drukwerken ontweken. Zij worden inderdaad vrij ingevoerd en zonder voorafgaand verlof in circulatie gebragt, maar aan ieder, die ze verkoopt of verspreidt, hangt eene verantwoordelijkheid, als de boven omschrevene, als een zwaard van Damokles boven het hoofd. En opdat toch vooral geen twijfel besta aan de uitgestrektheid van die verantwoordelijkheid, lezen wij nog in art. 34, dat ‘onder *verspreiding* van drukwerken verstaan wordt elke daad van koophandel met zoodanige werken gedreven, en elke, zelfs kostelooze afstand dier werken aan anderen, met het oogmerk om ze verder te verspreiden.’ Vraagt men, in welke bepaling op het *verspreiden* straf is gesteld, dan wordt dit, ja, alleen in art. 72 als *hoofdmisdrijf* gestraft (namelijk de verspreiding van drukwerken waarvan de inbeslagneming is bevolen), maar de overige strafbepalingen zijn alle zoodanig ingerigt, dat de handelaar en de kostelooze verspreider beide, zoo niet als hoofddaders, dan toch altijd als medepligtigen kunnen worden vervolgd. Ook hier heeft de Indische wetgever weder zijne modellen voorbijgestreefd, daar hij niet alleen den boekhandel en de colportage, maar ook het bloote uitleenen van boeken belemmert. Nog één stapje verder, en het bezitten of lezen van een verboden boek of blad wordt misdadig; wij staan dan geheel op de hoogte van de inquisitie!

Mogen deze voorzorgen genoegzaam schijnen voor de uit Nederland overgezondene drukwerken, iets meer wordt gevorderd voor de in Ned. Indië gedrukte of elders dan in Nederland gedrukte en in Indië uitgegeven drukwerken. Het is de voorafgaande toezending van drie exemplaren, één aan het hoofd van het plaatselijk bestuur, één aan den Officier van Justitie, en één aan de Algemeene Secretarie. Geldt het een dagblad of tijdschrift, dan moet het eerste exemplaar twee uren vóór de uitgifte worden ingeleverd, op straf van geldboete (art. 13 en 15). In deze bepaling ligt weder een fijn overleg; de overheid heeft daardoor gelegenheid, vooraf kennis te nemen van wat er uitgegeven of te koop gesteld wordt; zij kan door een der middelen, die haar ruimschoots zijn verleend, den verkoop of de verspreiding beletten, maar zoo zij het niet doet, zoo zij stilzwijgend laat passeren, zoo kan dit haar nimmer als goedkeuring worden toegerekend, en blijft de vervolging

mogelijk. Op die wijze wordt een der grootste inconveniënten van het praeventief stelsel ontweken, en heeft toch de (kwaadwillige) verspreider en boekverkooper eenen veel minder gerusten toestand, dan wanneer er een *Index librorum prohibitorum* bestond.

Niet minder valt er te bewonderen in het *repressieve gedeelte* van het Reglement. Het verdienstelijke van strafbepalingen op de drukpers bestaat daarin, dat zij in zeer algemeene, rekbare bewoordingen zijn gesteld, niet te veel omschrijven, maar ook niets doorlaten, en vooral geene aanleiding tot exceptieve verdedigingsmiddelen en gepraat van advocaten geven. Men moet altijd in het oog houden, dat de kwaadwillige drukpers een Proteus is, die alle kleuren en vormen weet aan te nemen, waar slechts eene kans op straffeloosheid openblijft, en, wat het ergste is, dat zij op den duur bij den regter eene zekere onwillekeurige sympathie vindt, zoodat deze, als hij maar eenigzins durft, zal vrijspreken. Dat echter de Nederlandsch-Indische regter zich op een geheel ander standpunt moet stellen, om aan de wet te gehoorzamen, zien wij uit het in art. 21, lid 2, vooropgestelde beginsel, dat de omstandigheid, dat een misdrijf door middel der drukpers gepleegd is, als verzwarende omstandigheid kan worden aangemerkt en de straf op ⅓ boven het maximum verhoogt. Dit betreft de niet in dit Reglement genoemde misdrijven en verwijst dus voor een gedeelte naar de Romeinsche, Oud-Hollandsche en ongeschrevene strafwetten, die nog in Indië van kracht zijn, getemperd door de in 1848 ingevoerde *Bepalingen van Strafwetgeving*. - Daarnevens staat in het Reglement eene schrandere bepaling van zedelijke medepligtigheid. Men weet, hoe dit begrip in de jurisprudentie op de drukpers is ingedrongen. Het Hof der Pairs veroordeelde in 1845 den dagbladschrijver Dupoty, als medepligtige van een aanslag op het leven van den Hertog van Nemours, tot 5 jaren gevangenisstraf, zonder dat er eenig het minste bewijs geleverd was, dat hij met den hoofddader in eenige betrekking hoegenaamd had gestaan, maar alleen omdat het Hof tusschen een dagbladartikel, dat twee dagen vóór den aanslag geplaatst was, en het plan des moordenaars, verband vond. De Procureur-Generaal Hébert leerde toen, dat er eene *complicité morale* der drukpers bestond aan die misdrijven, waarvan men het denkbeeld mogt opvatten na het lezen van een

uitgegeven geschrift. Naar hetzelfde beginsel sprak in 1849 en 1850, tijdens den staat van beleg, het krijgsgeregt te Weenen eenige vonnissen uit. Maar aan den Indischen wetgever komt weder de eer toe, deze soort van medepligtigheid wettelijk te hebben getroffen (art. 22), onder den naam van ‘opzetting door middel van drukwerken tot het begaan van een misdrijf of overtreding[1].’

Welke omzigtigheid in het bespreken van alle mogelijke onderwerpen moet zulk eene wetsbepaling niet te weeg brengen! Zij stelt den schrijver, drukker en uitgever, den verkooper en uitleener van een drukwerk verantwoordelijk voor elk misdrijf, waartoe eene verhitte verbeeldingskracht of dweepzucht of misverstand een hem onbekenden lezer vervoeren mogt. Hij is daarvoor verantwoordelijk en strafbaar, tot den kogel en den strop ingesloten. -

Dat de bepalingen der Nederlandsche gelegenheidswet van 1 Junij 1830 tegen smaad, hoon en laster jegens den Koning en leden van het Koninklijk Huis, aanranding van 's Konings gezag en waardigheid, voor Nederlandsch Indië werden overgenomen (art. 23), zal niemand verwonderen; ook niet, dat die misdrijven, jegens den Gouverneur-Generaal gepleegd, gelijk worden gesteld met die jegens prinsen en prinsessen. Maar opmerkelijk is al weder, dat hier en (in art. 25, lid 2) bij de strafbedreiging tegen beleediging aan vreemde souvereinen, het vereischte van *boosaardigheid* of *boos opzet* is weggelaten, hetwelk in de Ned. wetten gesteld is. Indedaad dat vereischte gaf een paar malen in het Moederland aanleiding tot betreurenswaardige vrijspraken!

Verder worden in art. 24 en 25 gestraft: het aanranden van de verbindende kracht van, of den verschuldigden eerbied aan wetten of wettelijke verordeningen, het aansporen tot ongehoorzaamheid daaraan, het verdedigen van hetgeen onder strafbedreiging verboden is, het opzetten tot haat en minachting tegen de regering in het Moederland of de Koloniën, en wijders smaad, hoon en laster jegens openbare ambtenaren, gestelde magten of openbare ligchamen (al is ook geen persoon uitdrukkelijk aangeduid), zoowel in het Moederland als in de O.I. of andere bezittingen. Bij deze

1 Het is waar, art. 1 der wet van 16 Mei 1829 kent de medepligtigheid aan een misdrijf door *opruijing*, maar dit is iets anders en meer dan *opzetting. Opruijen* is het aanhitsen en opwinden van een hoop volks, *opzetten* geschiedt van individu tot individu.

breede nomenclatuur is het weder opmerkelijk en opzettelijk (blijkens de nota van toelichting), dat weggelaten zijn de volgende beperkingen der Nederlandsche wet:

1°. die van art. 367 *Code Pénal*, welke straffeloosheid geeft aan dengeen die wegens ambt of betrekking gehouden was, strafbare daden bekend te maken;

2°. die van art. 4 der wet van 16 Mei 1829, waarbij gehandhaafd wordt ‘het regt om over de handelingen der openbare magten zijne gedachten te kunnen uiten en die te beoordeelen;’ de bedoeling is onbewimpeld blootgelegd, dat niemand in Indië dat gevaarlijke regt hebbe;

3°. die van art. 3 der wet van 1 Junij 1830, dat ‘de vrijheid van regtsvordering of verdediging voor de regtbanken of andere gestelde magten onbelemmerd’ blijft. Deze vrijheid wordt dus in Indië *niet* gewaarborgd: zie de nota van toelichting bij Nijgh, bl. 45.

Meer klemmend en krachtig konde zeker eene repressieve verordening niet worden gemaakt.

Ook mag niet onopgemerkt blijven de bedreiging van gevangenisstraf en geldboete (art. 26) wegens ‘het opwekken van haat en verachting tusschen verschillende klassen der bevolking, en het *des bewust* openbaar maken van valsche tijdingen, valsche of vervalschte of logenachtige stukken;’ benevens de toegevoegde bepaling, dat ook het *onbewust* openbaarmaken of overnemen van zulke tijdingen of stukken met geldboete van ƒ 10 tot ƒ 100 kan worden gestraft. Dit laatste is uit het Napoleontische decreet van 1852 ontleend; het schijnt eene kleinigheid, maar is toch niet zonder belang tot breideling der dagbladpers. Het *onbewust* opnemen of overnemen van valsche of logenachtige tijdingen of stukken is iets, waarvoor ieder uitgever van een dagblad of tijdschrift iederen dag bloot staat; wanneer dit strafbaar is, bestaat dus bijna altijd eene mogelijkheid tot vervolging; dus al weder eene reden te meer om eerbied en voorzigtigheid aan de pers in te boezemen. De valsche tijding behoeft niet eens van politieken aard te zijn; het onnoozelste berigtje is genoeg om eene veroordeeling te verkrijgen, om den borgtogt te entameren, om verhooging van borgtogt voor te schrijven. Ja, hangende het proces over dat berigtje, kan de Officier, met art. 31 in de hand, inbeslagneming van het blad en sluiting der drukkerij of van den winkel vragen.

Wij meenen door deze schets het oordeel volkomen te hebben gestaafd, dat in den geest, waarin het is opgesteld, het Indische Reglement op de drukpers een meesterstuk van wetgevende kunst is.

Twee bedenkingen zijn ons geoorloofd na zoo veel lofspraak.

Zij zijn deze, dat de wet 1°. onvolledig is, en dat zij 2°. haar doel voorbijloopt.

Onvolledig is zij in zooverre, dat geene strafbepaling bedreigd is tegen hem, die in Nederland schrijft of drukt datgene, waarvan de uitgave of verspreiding in Indië strafbaar is, al heeft hij geschreven of gedrukt met het doel om het drukwerk in Indië te verspreiden. De boekverkooper, die toch niet al wat hij op bestelling of in commissie ontvangt, kan *lezen*, en de onvoorzigtige verspreider, die dwaas genoeg is om een boek ter lezing te geven onder zulk eene wet als deze, zullen strafbaar zijn, maar de schrijver of drukker, als hij slechts geen voet op Indischen bodem zet, is straffeloos. Waarom is dit zoo? De leerzame nota van toelichting zal het ons weder zeggen: omdat men tot dat einde eene *Wet*, in plaats van een Koninklijk *Besluit*, zoude hebben noodig gehad, en de Staten-Generaal 'bij de heerschende Europeesche, althans Nederlandsche begrippen omtrent de drukpersvrijheid en hare gevolgen, niet ligt zouden hebben verleend, die niet in alle opzigten (!) met de bedoelde begrippen strookende waarborgen tot verzekering der openbare orde, welke de bijzondere toestand van Ned. Indië voor als nog schijnt te eischen' (bl. 25). Deze opregte verklaring is ons lief. Zij is een gewigtige wenk voor de Staten-Generaal, welker bijzondere roeping het is, volgens Prof. de Bosch Kemper: '*niet om vertrouwen te schenken, maar om toe te zien*' (*Feestgeschenk*, 1ste uitgave, bl. 29; 2de uitgave, bl. 37).

Onze tweede aanmerking, dat het Reglement het doel van den wetgever *voorbijloopt*, berust op de veronderstelling, dat het doel is, *misbruiken* van de drukpers te voorkomen en te keer te gaan. Ware het doel, om het *gebruik* der drukpers, met uitzondering van die voor het Gouvernement zelf, te weren, dan ware het op de zekerste wijze bereikt. Men gaat toch niet naar Indië om martelaar te zijn; men kiest er geen beroep, dat elken dag, bij iedere daad van verkoop, commissiegeving of verhuring, aan vexatiën en vervolgingen blootstelt; men steekt er zich niet in

zoodanige bezittingen, die, in plaats van door de wet te worden beschermd, elk oogenblik kunnen worden in beslag genomen, krachtens de wet, maar naar het subjectieve oordeel de vermoedens, de willekeur der ambtenaren.

Even zoo min wetenschappelijke of letterkundige werken kunnen veilig worden uitgegeven, als staat- of staathuishoudkundige. De eerste ambtenaar de beste behoeft er maar eene toespeling in te zien, om alle kapitaal en moeite, aan de uitgave besteed, te doen te loor gaan.

De berigten met de December-landmail hebben het al dadelijk bewezen. Een boekverkooper te Batavia is reeds, naar men meldt, ter verantwoording geroepen om de aankondiging van een stichtelijk boekje: ‘Werpt uwe zorgen op den Heer.’ Want die *zorgen* konden wel politieke zorgen zijn, en met *den Heer* konde wel de Koning of de Gouverneur-Generaal zijn bedoeld geweest.

Maar er is al meer gebeurd. De voornaamste boekhandelaren, die zich vroeger belast hebben met de administratie of bezorging van dagbladen, tijdschriften en brochures, zoowel Hollandsche als buitenlandsche, hebben aan het publiek medegedeeld, dat zij afzien van de verdere bezorging, zoodat de genoemde geschriften voortaan direct uit Europa aan hunne adressen zullen moeten worden opgezonden. Wij vragen ieder, die met den boekhandel eenigermate bekend is, of dit doenlijk is? en of het, voor zooverre het geschieden kan, een vierde van het debiet kan opleveren, hetwelk door middel van correspondenten op Java wordt verkregen?

Nu moge de Heer Keuchenius in zijn brief aan de *N. Rott. Courant* beweren, dat onder vigueur van dit Reglement de oprigting van een liberaal tijdschrift in Ned. Indië mogelijk, en dat de beoordeeling van regeringsdaden daarin geoorloofd zoude zijn, de geheele geest en letter der verordening zijn daar om dit gevoelen te logenstraffen. En de officieuse verklaring in dien brief, dat het Reglement *in vrijgevigen zin* (dus niet zoo als het is opgesteld) zal worden ten uitvoer gelegd, heeft natuurlijk voor de Indische onderdanen niet de minste waarde. Of zou een drukker of boekverkooper, die in Indië gezondigd had, zich met veel vrucht kunnen beroepen op een n^{o}. der *N. Rott. Courant?* Die oneerbiedige verdediging mogt hem tot eene nieuwe overtreding worden aangerekend. - Maar wie zal in goedden ernst aannemen de bewering, dat eene Regering eene

zóó strenge en impopulaire verordening, als dit Reglement, zoude uitvaardigen (zoo onze berigten juist zijn tegen het waarschuwend advijs van den Gouverneur-Generaal in Rade), met de goedhartige bedoeling om die *in vrijgevigen zin*, dat is, om die *niet* ten uitvoer te leggen?

Liever vragen wij aan het slot dezer beschouwing: Tegen wie en waartoe is dat kunstige, onverbreekbare zamenstel van boeijen voor de drukpers in Ned. Indië gesmeed?

Dit komt ons het minst verklaarbare van de zaak voor.

Ieder begrijpt, dat er buitengewone maatregelen tot beperking der vrijheid van drukpers, voor zoover die in 1852 in Frankrijk nog bestond, werden beraamd en genomen in een maatschappelijken toestand, geschokt door twee gewelddadige omwentelingen, nadat eene Regering door een *coup d'état* gevestigd was, en toen er met de overwonnene partij van geen vrede of verzoening sprake kon zijn; eene strenge drukperswet was destijds eene soort van krijgswet. En toch, hoe weinig men ook met de opkomst van het keizerrijk van Napoleon III verzoend zij, men zal moeten erkennen, dat zelfs in dat tijdperk van krisis eene zekere matiging of takt is in acht genomen, die verhoed heeft, dat met het misbruik ook het geheele gebruik der pers verloren ging.

Hare *stem* is in Frankrijk niet geheel gesmoord; zij is slechts *verfraaid*, op de manier zoo als men dit aan de zangers der pauselijke kapel plagt te doen.

Maar welke aanleiding bestond er in Nederlandsch Indië voor deze nog veel strengere maatregelen? Waarom zulk een geduchten voorraad van wapenen bijeenverzameld togen een vredelievend volkje, dat gehecht is aan orde en rust, dat wel verschil van denkwijze, maar geene politieke partijschappen kent, en veeleer zondigt door zekere dommeligheid en door overmaat van ijver voor huiselijke en familiebelangen, dan door oproerige denkbeelden en lust om zich met staatszaken te bemoeijen? Dit toch mogen de hoofdtrekken onzer Nederlandsche broeders in Indië worden genoemd.

Ontstaat er onder zoodanige bevolking eenige meerdere lust, dan vroeger, om rondom zich te zien, om nieuwe middelen van kennis en magt in de koloniën of elders op te sporen, of ook om hun geest op andere zaken dan de stoffelijke van dadelijk gebruik te bepalen, om aan de inboorlingen van andere volksstammen goed te doen enz., eene

verlicht-behoudende Regering, mogt men verwachten, zoude dit niet wraken. Zulk eene Regering moest met genoegen aanzien, dat er wat meer navraag naar boeken en dagbladen, en wat minder naar sterke rum, zware manilla-sigaren en amfioen kwam.

Men zegge niet, dat eene strenge breideling der drukpers eene noodzakelijkheid is in een land, waar zoo vele millioenen Oosterlingen aan eenige duizenden Europeanen moeten gehoorzamen. Dit argument zou te veel en daarom niets bewijzen; want er zou uit volgen, dat inzonderheid de inlandsche pers moest beteugeld worden. Maar de nota van toelichting erkent het in alle opregtheid (bl. 35), dat tegen de verspreiding van gevaarlijke geschriften onder die bevolking volstrekt niets wordt gedaan en ook niets kan gedaan worden, omdat de ambtenaren van justitie en administratie, met de uitvoering van het Reglement belast, de Oostersche talen niet verstaan. Trouwens, zegt de steller der nota, de Javanen lezen zeer weinig. Het is waar, maar de Chinezen lezen veel; en de vraag is nog, of de werking van een pamflet gevaarlijker is op iemand, die weinig, dan wel op iemand, die veel leest?

Hoe dit echter zij, zoo veel is zeker, dat het Reglement is gemaakt met het oog op de Nederlanders in Indië, en dus tegen de drukpers, voor zoover hare voortbrengselen in of ten behoeve van Nederlanders in Indië worden vervaardigd.

Het tast dus een jeugdige plant aan, die veeleer aankweeking en besproeijing, dan uitroeijing met wortel en tak scheen te verdienen.

Te meer treft en verbaast die aanval, omdat deze verordening de eerste is, die tot beperking of regeling der drukpers in Nederlandsch Indië wordt gemaakt. Tot nog toe bestond er geen enkel beperkend voorschrift, en men zou kunnen beweren, dat de pers eene geheele vrijheid genoot, zelfs grooter dan in het Moederland, wanneer men althans den regel aanneemt, dat al wat niet uitdrukkelijk wordt verboden, geoorloofd is.

Het is waar, dat feitelijk die vrijheid niet in zóó ruime mate bestond, en zelfs dat er onder het heerschende regeringsstelsel geene absolute persvrijheid kon worden verwacht, zoo als in Britsch Indië en Australië genoten wordt.

Maar ook een blik op den feitelijken toestand vóór de uitvaardiging van het drukpersreglement bevestigt onze bedenking, dat er geene aanleiding tot zoo krasse en heftige

maatregelen bestond, en dat deze het gebruik der pers zullen onmogelijk maken, zoo zij gehandhaafd worden.

Sedert Januarij 1810, toen de Gouverneur-Generaal Daendels het tijdperk van openbaarheid (althans openbaarheid bij vergelijking met den stikdonkeren nacht die vooraf was gegaan) intrad, door de oprigting der *Bataviasche Courant*, was gedurende circa 30 jaren de landsdrukkerij de éénige plaats in Ned. Indië, waar het mogelijk was een boek, dagblad of tijdschrift het licht te doen zien. Het Engelsche bestuur, dat van den Gouverneur-Generaal van der Capellen en dat van den Commissaris-Generaal Dubus, gaven in hunne officiëele organen plaats voor berigten en zelfs discussiën omtrent regeringshandelingen, land- en volkenkunde en vele wetenswaardige zaken. Later, onder de besturen van den Graaf van den Bosch en eenige van diens opvolgers was de *Javasche Courant* het orgaan van de minst mogelijke publiciteit, en werden de gouvernementsopgaven omtrent gouvernementsdaden spaarzamer, om later (na 1844) weder in omvang toe te nemen. Maar aan regeling der particuliere nijverheid op dit gebied bestond niet de minste behoefte. Daaromtrent viel niets te reglementeren dan het Tarief van particulier drukwerk op de landsdrukkerij (Resolutie van 4 Februarij 1820, Ind. Staatsblad n°. 7, verbeterd bij Besluit van 31 Mei 1828, Ind. Staatsblad n°. 47), een tarief, dat niet door goedkoopheid uitmunt, en waaruit wel te zien is, dat er toen geene concurrentie bestond. In de Resolutie van 1820 werd een zeker spoor van censuur gevonden, in art. 4, luidende: ‘Particulier drukwerk wordt dadelijk aan den Directeur’ (der Landsdrukkerij) ‘gezonden, zullende hij, om hetzelve te doen vervaardigen, geene speciale autorisatie behoeven. Hiervan blijft echter uitgezonderd de uitgave van werken en boeken’ (*sic!*), ‘welke niet mag geschieden, dan op eene bijzondere autorisatie van den Gouverneur-Generaal, op zoodanigen voet, als in elk geval zal bepaald worden.’ En in het Besluit van 1828 leest men hieromtrent, art. 33: ‘Voor zoover 's lands dienst dit zal toelaten, zal op's lands drukkerij, behalve de bekendmakingen in de courant, ook ander werk mogen worden verrigt, ten behoeve van particulieren. De Directeur van 's lands drukkerij zal alle aan hem tot dat einde gezonden wordende chertepartijen, polissen van assurantiën, circulaires, prijscouranten, obliga-

tiën, koopbrieven of advertentiën, om buiten de courant aan de huizen der ingezetenen te worden rondgezonden, zonder voorafgaande autorisatie mogen doen drukken. Tot het doen drukken van werken van meer omvang, en speciaal van boekwerk, zal hij echter vooraf de autorisatie moeten vragen van den Directeur van 's lands producten en civiele magazijnen.'

Was deze voorafgaande autorisatie van den Directeur der producten een middel van censuur? of betrof zij alleen de zorg dat 's lands drukwerk niet werd achtergesteld bij het particuliere? Dit bleef in 't midden gelaten. Maar eene vaststelling der praeventieve censuur in beginsel kan men daarin nooit vinden, omdat het oprigten van eene particuliere drukkerij op Java, schoon toen nog door niemand beproefd, niet verboden noch ook aan voorafgaand verlof onderworpen was. Het Besluit van 1828 is overigens nog van kracht.

In 1837, toen zich drie ondernemende, met liefde voor de wetenschap bezielde mannen, de heeren S.A. Buddingh, W.R. Baron van Hoëvell en Mr. P. Mijer, vereenigden om het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* op te rigten, hadden zij dus, bij het ontbreken van particuliere drukkerijen te Batavia, de hulp der Regering noodig voor het materiëel van hunne uitgave. Er was daarom ook geen twijfel aan of zij, uitgevers, en de Directeur der landsdrukkerij (destijds Mr. J.J. Brest van Kempen) moesten de toestemming der Regering vragen om dat Tijdschrift te doen in 't licht verschijnen; en daar zij buitendien nog eene bepaling der drukloonen verre beneden het tarief, kostelooze plaatsing van advertentiën in de Javasche Courant en portvrije verzending van het Tijdschrift met de post verzochten, is het te begrijpen dat al die gunsten aan eene geheel nieuwe onderneming slechts voorwaardelijk en geclausuleerd werden verleend, zoo als plaats had bij Besluiten van den Gouverneur-Generaal de Eerens van 8 Januarij en 4 April 1838. De voornaamste voorwaarde was dat het *Tijdschrift* zich zoude houden bij de wetenschappelijke en letterkundige onderwerpen, in het programma vervat, *met uitsluiting van Gouvernements- en persoonlijke aangelegenheden*. - Deze bepaling had eenen veeljarigen pennenstrijd ten gevolge tusschen de Redactie en den Gouvernements-Secretaris Mr. C. Visscher, in welken strijd de Regering nu eens voor dezen, dan voor gene partij trok. De terugslag der demonstratie van 22 Mei 1848 te Batavia

haalde den 8sten Junij 1848 eene nadrukkelijke waarschuwing aan de Redactie op den hals om zich van al wat naar staatof staathuishoudkunde zweemde te onthouden, en het gevolg van dezen stap der Regering was, dat het *Tijdschrift* met den Xen Jaargang afgebroken en in Nederland hervat werd[1].

Hadde er in 1838 eene particuliere drukkerij nevens de Landsdrukkerij bestaan, en ware destijds de franco-verzending van drukwerk per post in de Nederlandsch-Indische verordeningen opgenomen geweest, de oprigters van het *Tijdschrift voor Ned. Indië* hadden zich in eene andere houding tegenover de Regering bevonden; hoogst waarschijnlijk zou er van geene beperkende voorwaarden sprake geweest zijn, zoolang niet de schrijvers - en daarvoor bleef altijd gevaar genoeg bestaan - aanstoot aan het autocratisch Gouvernement hadden gegeven. Hadden zij zich hiervan voorzigtiglijk weten te onthouden, een ander praecedent ware zeker omtrent de uitgave van periodieke werken gevestigd geworden.

Nu eenmaal de vergunning der Regering als een vereischte was beschouwd, werd dit tot eene soort van gewoonteregt. Maar met meerdere navraag naar drukwerk ontstonden er langzamerhand particuliere drukkerijen, en tot oprigting van deze werd het verlof òf niet gevraagd òf althans zonder aarzeling gegeven. De oudste was die van den Engelschen Zendeling Medhurst, te Parapattan, alleen voor de belangen der zending bestemd, weldra gevolgd, in 1843, door die van het Bataviaasch Genootschap, en door twee op kleinere schaal te Samarang en te Soerabaja, ten behoeve van twee dagbladen van meest plaatselijk belang. De drukkerij van het Bataviaasch Genootschap was dus de éénige ernstige concurrent der Landsdrukkerij en daar het Genootschap van de Regering subsidie genoot, werd deze concurrentie aan zijne Bestuurders kwalijk genomen en hun bij Besluit van 29 Januarij 1847 te kennen gegeven, dat het Genootschap zijne drukkerij voor eigene behoeften had en niet voor particulier drukwerk, dat het daartoe zonder verlof van het Gouvernement zijne persen niet mogt leenen, ‘*vermits het in Ned. Indië niet aan elk is geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting*,

1 Zie de geschiedenis van dezen bureau-oorlog in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1849, deel I, bl. 1-65. En voor andere bijzonderheden Prof. P.J. Veth, *de Openbaarheid in Kolon. aangelegenheden*, 1848 (bij van Kampen).

te openbaren, zonder voorafgaand verlof daartoe noodig te hebben.' Deze stelling was zeker onbetwistbaar in zoover in het toenmalige Indische Regeringsreglement de bepaling van art. 225 der Grondwet van 1815 niet was overgenomen; maar evenmin bestond er eene verbodsbepaling. Aan particuliere drukkers (als aan den Zendeling Medhurst en de Heeren Bruijning en Lange & Co., te Batavia) zijn dergelijke eischen van voorafgaand verlof tot het drukken van *boeken* niet gedaan.

De toestand der Indische drukpers, sedert er eene particuliere drukkers-industrie in Indië bestaat, was, tot op het nieuwe Reglement, deze: Geen algemeene beperkende voorschriften, maar toch afhankelijkheid, voortvloeijende uit de verhouding der Regering tot alle ondernemingen in de Kolonie; met andere woorden: Vrijheid van drukpers, getemperd en overschaduwd door het politiek oppergezag van den Landvoogd, die iedere geldelijke ondersteuning kon intrekken, ieder ambtenaar ontslaan, en ieder particulier uit Indië verwijderen of in hechtenis doen nemen zonder regterlijke beslissing.

Die toestand had ondragelijk kunnen zijn; hij was het echter in de laatste 10 jaren niet, dank zij de milde beginselen, meestal door den Heer Rochussen, voortdurend door den Heer Duymaer van Twist in acht genomen. Reeds vóór en in 1848 had men, na het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, zien oprijzen het *Indisch Magazijn*, het *Indisch Genees- en Natuurkundig Archief*, het *Tijdschrift tot bevordering van Christelijken zin in Ned. Indië*, het *Regt in Ned. Indië*, het jaarboekje *Lakschmi*, later vermeerderd met, gedeeltelijk vervangen door het *Indische Schoolblad*, het *Natuurkundig Tijdschrift*, het *Tijdschrift voor Nijverheid in Ned. Indië*, dat voor de *Indische Taal- Land- en Volkenkunde*, dat *tot bevordering van Christelijk leven*, het *Indische Leeskabinet* (*Biang-lala*), het Jaarboekje *Warnasarie*, drie Dagbladen met redenerende artikels: de *Opwekker*, de *Javabode* en de *Oostpost*. - Op al deze periodieke werken en op de sedert 1848 te Batavia uitgegeven boeken werd geene eigenlijke censuur uitgeoefend. Evenwel is ons geene enkele veroordeeling wegens een misdrijf, door middel van de drukpers gepleegd, in Ned. Indië bekend[1].

1 Hiervan is niet het gemis aan eene speciale wet of verordening de oorzaak; want de algemeene wetten tegen laster, oproerige kreten of dergelijke zouden naar Ned.-Indisch regt toepasselijk zijn op laster enz., door middel der drukpers gepleegd.

Te gelijk met de drukkerijen moest ook de boekhandel toenemen of liever geboren worden. Leeslust toch geeft leven aan beide deze industriën. En het is nog al opmerkelijk dat de boekhandel de éénige tak van particulier bedrijf is, welke geheel alleen door Nederlanders op Java is ingevoerd. Nadat de Heeren Lange en C^{o}. de levering van boeken eenige jaren met het vak van apotheker vereenigd hadden, vestigden de Heer van Dorp in 1846, de Heeren van Haren Noman en Kolff in het laatst van 1848, te Batavia den eigenlijken boekhandel. Thans zijn er verscheidene bloeijende boekwinkels op Java, terwijl, nog geen 20 jaren geleden, de boeken in de toko tusschen hammen, ingelegde groenten en bieren moesten worden gezocht.

Veel hadden de boekhandel en het letterkundig verkeer te danken aan een Besluit van den Gouverneur-Generaal Rochussen, van 10 December 1850 (Ind. Staatsblad N°. 41), waarbij het verminderde port voor drukwerken, onder kruisband met de posterij verzonden, werd vastgesteld. Dit bragt meerdere goedkoopte en minder afhankelijkheid van de gunsten der Regering te weeg.

Dat deze ontwikkeling van drukpers en boekhandel in Indië de navraag naar producten der Nederlandsche pers moest doen toenemen, spreekt van zelf. Niet minder natuurlijk is het, dat het bestaan van een lezend publiek in Indië een prikkel voor Nederlandsche schrijvers en uitgevers werd, om zich met Indische aangelegenheden meer dan vroeger bezig te houden.

Vandaar gedurende eenige jaren een sterk toenemende uitvoer van *boeken* uit Nederland naar Java.

Deze was, zonder inbegrip van couranten:

in 1846 van 17,715 kilo,	ter waarde van ƒ 44,287
in 1847 van 15,957 kilo,	ter waarde van ƒ 39,842
in 1848 van 19,045 kilo,	ter waarde van ƒ 47,612
in 1849 van 43,062 kilo,	ter waarde van ƒ 107,655
in 1850 van 56,724 kilo,	ter waarde van ƒ 141,810

Na dit jaar ontstond eenige vermindering, misschien gedeeltelijk toe te schrijven aan de boven vermelde sterke productie van periodieke geschriften in Nederl. Indië, zoo-

dat dit land in het vak van maandschriften zich zelf grootendeels begon te voorzien. Ook verminderde sedert 1850, zoo al niet het getal der degelijke werken, dan toch zeker dat der brochures, in Nederland over Indische belangen in het licht gegeven. In de volgende jaren was de uitvoer uit Nederland:

in 1851 van 42,621 kilo,	ter waarde van ƒ 106,553.
in 1852 van 44,993 kilo,	ter waarde van ƒ 112,483.
in 1853 van 46,905 kilo,	ter waarde van ƒ 117,263.
in 1854 van 44,209 kilo,	ter waarde van ƒ 110,523.
in 1855 van 39,914 kilo,	ter waarde van ƒ 99,785.

Het bedrag in 1856 is ons nog niet bekend. In al die jaren werd door de Regering geene enkele belemmering in den weg gelegd aan de verspreiding, noch van uit Nederland, noch van uit andere landen ingevoerde drukwerken[1].

Het was dus niets anders dan behoud van den bestaanden, zeer dragelijken toestand van een schoonen tak van Nederlandsche nijverheid in Indië, dat de wetgevende magt wilde waarborgen, toen zij in 1854 art. 110 van het Indische Regerings-reglement vaststelde (met het amendement van den Heer Mackay, wien daarvoor altijd eer toekomt), op deze twee grondslagen:

geene belemmering der vrijheid van drukpers in Ned. Indië, dan voor zoover *het belang der openbare orde* dit vereischt (niet *het belang van den Staat*, zooals het artikel eerst was geredigeerd), en

onbelemmerde toelating van uit Nederland ingevoerde drukwerken. -

Wij hebben gezien wat er bij de zamenstelling van het tegenwoordige Reglement geworden is van die beschermende bepalingen der wet, en vragen nog eenmaal: waartoe? tegen wie?

> ‘Cujus latus mucro iste tuus petebat?’

Als inderdaad zulk eene weelde van strafbepalingen, belemmeringen en mistrouwende voorzorgen voor onze Ned. Indische broeders bedoeld is, dan durven wij verzekeren,

1 Het Besluit van den Gouverneur-Generaal Merkus van 19 Mei 1844 en het Kou. Besluit van 13 Januarij 1854 togen het openbaarmaken van stukken uit Gouvernements-archieven, hebben wel eene strekking om ambtenaren als zoodanig af te schrikken, maar bevatten geene belemmering voor drukkers en uitgevers. Zij getuigen echter van dezelfde zucht tot onderdrukking der openbare bespreking van alle koloniale belangen, die het drukpersreglement kenmerkt.

dat de opsteller van het Reglement ook hierin zijn doel is voorbijgeloopen, en dat het vertoon van zulk een mistrouwen meer gemoederen verbittert, meer onrust kweekt, dan de vinnigste discussie in dagbladen en tijdschriften doen kan. Wie zijne onderhoorigen als schelmen behandelt en dit doet blijken, brengt hen op 't denkbeeld om hem te bedriegen.

Onze taak is hiermede voor het tegenwoordige ten einde; met opzet hebben wij het Reglement beschouwd uit het zuiver autocratische standpunt. De uitkomst was bedroevend.

Zullen wij thans de gevoelens blootleggen, waarmede de hervormingsgezinde in koloniale zaken dat gewrocht van reactie uit de handen legt? Hij, die meent, dat de rol van Nederlands volk in Oost-Indië nog niet afgespeeld is, en dat er nog meer tot welzijn van Moederland en Kolonie kan worden gedaan, dan het tegenwoordige stelsel van Regering vermag te geven?

Waartoe?

Er is bij alle beschaafde volken altijd tweederlei politieke rigting geweest:

eene behoudende

en eene vooruitstrevende.

De beurtelingsche, althans afwisselende triomf van iedere dezer rigtingen schijnt tot de ware ontwikkeling van den Staat noodig te zijn, schoon het ons voorkomt, dat, wie een diepen blik in de geschiedenis slaat, het meeste vertrouwen op de tweede moet hebben.

Maar er is ook eene derde politiek, die aan groote onkunde van den volkstoestand en groote innerlijke zwakheid een even groeten overmoed paart; deze politiek is het, waarmede men noch vooruitgaat, noch behoudt, maar schatten, kroonen en staten verliest.

Van deze politiek levert de geschiedenis van het Koningrijk der Nederlanden voorbeelden.

20 Februarij 1857.

Bibliographisch album.

De Zeven Kruiswoorden, voor vrienden van Jezus verklaard, door C. Sepp, Predikant bij de Doopsgezinde Gemeente te Leyden. Amsterdam, J.C. Sepp en Zoon. 1856.

De weken, door een groot deel der Christelijke gemeente aan de lijdensprediking gewijd, zijn weder nabij. Al is dan ook het bovenaangehaalde werkjen van Sepp reeds velen tot stichting en zegen geweest, een woord van warme ingenomenheid en aanbeveling (dat door verschillende omstandigheden eerst nu uit mijne pen vloeit) zal thans niet ontijdig zijn. Het boekjen is, wat het belooft te zijn: eene *verklaring*, ‘eene populaire toelichting van de taal des stervenden Zaligmakers.’ Gij vindt hier noch geleerdheid, noch breede toepassing. Maar de verklaring der Kruiswoorden rust op wetenschappelijk onderzoek, en is zoowel helder als vruchtbaar voor het leven. En de schrijver geeft ons die in vrije, korte overpeinzingen, wel uit preêken ontstaan (Inl., blz V), maar in geheel gewijzigden vorm, juist geschikt voor het doel dat hij zich had voorgesteld. Den ‘vrienden van Jezus’ biedt hij geen confessioneele dogmatiek, maar milde, echt-evangelische beschouwingen aan. Mist gij ook stoute grepen en wordt gij slechts zelden door nieuwe denkbeelden verrast, steeds wordt gij door den ernstigen, warmen, stichtelijken toon geboeid, en dikwijls getroffen door de juiste, kernachtige ontwikkeling eener vaak miskende waarheid.

De orde, door den Heer Sepp gevolgd, is deze:

I. Luk. XXIII:34*a*. Vader! vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen.
II. Luk. XXX:43. Heden zult gij met mij in het paradijs zijn.
III. Jo. XIX:26, 27. Maria en Joannes bij 't kruis.
IV. Matth. XXVII:46. Eli, Eli, Lama Sabachthani!
V. Jo. XIX:28. Mij dorst.
VI. Jo. XIX:30*a*. Het is volbragt.
VII. Luk. XXIII:46*a*. Vader! in uwe handen beveel ik mijnen geest.

Deze volgorde wordt door hem, blz. VI en VII der Inleiding, verdedigd op eene wijze, die mij minstgenomen wat zonderling voorkomt. Het eerste kruiswoord, door Joannes opgeteekend, is III, hij kan dus bij I en II nog niet tegenwoordig geweest zijn. Maar ook IV heeft hij niet; hij was toen dan ook waarschijnlijk met Maria vertrokken, om deze het gezigt van het sterven haars zoons te sparen. Hij komt echter nog tijdig terug, om V en VI te hooren, doch wij blijven in de onzekerheid waar hij was toen VII door Jezus gesproken werd. Wij hadden van den uitgever der ‘Godgeleerde Bijdragen’ zulk een proefjen van Ebrardsche harmonistiek niet verwacht, dat van de valsche onderstelling uitgaat, alsof Joannes alles meldde wat hij gehoord en gezien had, en waarlijk wat al te romantisch is. Overigens heb ik vrede met de volgorde zelve, die alleen naar innerlijke kenmerken kan beoordeeld worden.

Van de behandeling der kruiswoorden heb ik reeds met lof gesproken. Het zij mij echter vergund nu eene en andere opmerking te maken.

Teregt wordt het Eerste Kruiswoord door S. niet tot de krijgsknechten beperkt, die Jezus aan het kruis nagelden, als zou de Heer alleen van hen gezegd hebben: *Zij weten niet wat zij doen*. Doch het is te veel gezegd, als hij beweert: ‘Zij konden het zelfs niet weten; zij volbragten eene taak, naar wier regtmatigheid te vragen, of over wier billijkheid te oordeelen hun niet betaamde.’ Zij waren toch menschen, die even als hun Meester wel wisten, dat er in dezen mensch geen schuld was; die de oogen maar behoefden te openen om zijne volmaaktheid te zien; en van wie wij - hoewel ze minder te veroordeelen waren - toch als van de hooger geplaatste moordenaars des Heeren mogen zeggen: ‘Zij hadden het *kunnen* weten.’ Over 't geheel dunkt mij het verband tusschen de onwetendheid des zondaars en zijne schuld niet helder genoeg aangetoond, en van de oorzaak dier onwetendheid vind ik weinig of niets. Maar ik erken de groote moeilijkheid om deze denkbeelden voor de gemeente duidelijk te maken.

Ik weet niet, of eene uitdrukking als deze: ‘daar is het, dat hij (Jezus) over de zaligheden des hemels beschikt’ (blz. 20), wel te verdedigen zou zijn. Zij doet ons te veel aan gunst en willekeur, en aan een magiesch verleenen van hemelsche zaligheid denken. Niet bij hem stond de plaats ter regter- of ter linkerzijde te geven, noch in zijn strijdend, noch in zijn zegevierend koninkrijk. Hij kan de verzekering schenken: ‘Uw geloof heeft u behouden,’ of ‘heden zult gij met mij in het paradijs zijn,’ maar hij beschikt over de zaligheden des hemels niet.

Onjuist is de vergelijking tusschen Joannes en Petrus, blz. 45. ‘Allen achtten hem (Jezus),’ schrijft S., ‘Petrus niet het minst, maar Johannes hing hem aan;’ en verder: ‘Petrus eerde in Maria's zoon

den Christus, Johannes had Jezus lief.' Maar wie meer dan Petrus hing hem aan, had hem lief? Of was het enkel achting, die het hem op de lippen legde: 'Ik zal met u in den dood gaan, Heere!' en hem uit de volheid zijns harten deed spreken: 'Heer! gij weet alle dingen, gij weet dat ik u lief heb!'?

Bij de behandeling van het derde kruiswoord mogt, dunkt mij, niet verzwegen worden, dat juist het kruis, juist het smartelijk uiteinde haars zoons, Maria weêr nader tot Jezus brengt. Uit Mark. III:31 toch blijkt genoegzaam, dat zij zich niet als Salome en anderen aan Jezus' verpleging wijdde, noch hem op zijne togten vergezelde, maar nog veeleer onder den invloed van 's Heeren ongeloovige broeders stond. Jezus liefde jegens haar komt door deze omstandigheid te sterker uit, en ook de moed van Maria, die haar naar Golgotha voerde, en door S. zoo juist wordt geteekend, vertoont zich in een nieuw licht voor ons.

Bij de verklaring van Joann. XIX:28, volgt de S. de uitlegging vau Prof. van Hengel, en niemand zal het wraken. Maar moest nu de gewone - om niet te zeggen orthodoxe - verklaring, die het 'opdat de Schrift vervuld zou worden' met 'zeide' verbindt, en 'Mij dorst' als de vervulling eener profetie opvat, - moest nu deze verklaring geheel met stilzwijgen voorbijgegaan worden? Zeker, het werkjen van S. is geen exegetisch handboek, waar wij een optelling van alle meeningen der uitleggers verwachten; maar als de prediker of populaire exegeet van de *gewone* verklaring afwijkt - een regt, dat wij hem geen oogenblik zouden willen betwisten - dan moet hij die, dunkt mij, of kortelijk wederleggen, of eenvoudig afkeurend vermelden. Anders ontstaat bij hoorder of lezer zoo ligt verwarring.

De stijl[1] dezer overpeinzingen is over 't geheel sober, waardig en gekuischt, ja niet zelden gespierd en kernachtig, maar het ontbreekt hem aan levendigheid en verheffing, en zijn grootste gebrek is gewrongenheid. Van dit laatste mogen ten bewijze strekken zinnen als deze: 'Jezus klaagt met de woorden der Schrift, en Hij kon deze woorden niet bezigen, of Hij, innig vertrouwd *als Hij was* met die

1 Enkele opmerkingen, die de taalkunde betreffen, deel ik in eene noot mede. De taal van Sepp houdt zich doorgaands vrij van verouderde en ongewone woorden. Alleen *edoch*, blz. 5; *ietwat*, blz. 82, en het herhaaldelijk voorkomende, onwelluidende: *kruisstaak*, o.a. blz. 20 en 27, maken hierop eene uitzondering. - *Spot*, blz. 21; *traan*, blz. 40 en 83, en *afschuw*, blz. 81, worden als vrouwelijk gebruikt. Ik geloof niet, dat *heenwijzen naar*, blz. 66, Nederlandsch is, en van *ontleenen uit*, blz. 41, voor *aan*, weet ik dat zeker. Ook is het niet juist, van: *omvang van zwaarte*, blz. 89, en van *doorgeworstelde kinnebakslagen*, blz. 90, te spreken. S. volgt de aangenomen spelling, maar schrijft *uitstoten*, blz. 8, het onverdedigbare *nogthans*, blz. 57, en *aardsgezind*, 't geen echter voor een' Doopsgezinden broeder consequent is.

Schrift, moest overeenkomstig den gedachten-gang van den psalmist in zijn klaagtoon aanheffen het lied der vertroosting, blz. 66. ‘Christen, roem gij op uwen Heer, Hij heeft nooit willen zijn een held, Hij heeft willen wezen een mensch,’ blz. 76. Men zou meenen hier eer slechte vertaling uit het Fransch voor zich te hebben. Niet schooner is: ‘Hij weet het zijnen Heer verschuldigd te zijn, en daarin te betoonen *zijne* afschuw, zijn wezenlijk medelijden met diens leed,’ blz. 81, of: ‘eens zult ook gij strekken ten bewijs voor het volbragt zijn van 's Heeren werk,’ blz. 95. Meestal spruit die gewrongenheid voort uit de vreemde gewoonte van S., om geheel onhollandsch, en naar franschen taalregel, het werkwoord vooraan of midden in den volzin te plaatsen, bijv.: ‘zij wil hem brengen haar laatst vaarwel,’ blz. 40, of: ‘langer te zien hare smart zou zijn lijden verzwaard hebben,’ blz. 47.

Maar wij willen deze mikroskopische onderzoekingen niet voortzetten, en ten slotte liever op eenige (niet de eenige) schoone plaatsen wijzen, die bijzonder onze aandacht trokken. Hoe juist wordt het blz. 120 ontwikkeld: geen vergiffenis zonder bewustzijn van schuld! Hoe treft ons het slot der tweede overpeinzing, blz. 33 v., en dat der vierde, blz. 68-70, waarvan ik deze woorden moet uitschrijven: ‘Lijden en heerlijkheid! Wie kan ze scheiden in dezen Psalm? Wie kan ze scheiden in den raad van God, in den weg dien Hij gaat met zijn kind? Met zijn kind - vaak zoo onwillig, zoo ongehoorzaam, zoo weêrbarstig, wanend en weenend, alsof ten dage der droefenis God niet nabij was! - Komt, klagenden! komt bij het kruis van Christus, leert daar klagen, daar is klagen roemen in God.’ Met groote ingenomenheid las ik wat blz. 97 vv. van de juiste betrekking gezegd wordt, waarin de persoon en het werk van den Zoon tot den Vader staat; hoe Jezus niet sprak: *Ik heb*, maar *Het is* volbragt. Maar men leze de plaats zelve. En niet minder de behandeling van het laatste kruiswoord, dat ons, geheel in Jezus' geest, geen ‘afgetrokken bespiegelingen’ omtrent een leven na dit leven wil schenken, en ons ‘die zaligheden niet schetst met kleuren, welke alleen voedsel voor de verbeelding en bekoorlijkheid voor een gevoelig hart kunnen hebben.’

Moge dit boeksken de woorden van den stervenden Zaligmaker tot veler harten brengen.

9 Januarij 1857.
C.P. TIELE.

***Beknopte geschiedenis der Nederlanden, van den vroegsten tot op den tegenwoordigen tijd, ten dienste van Gymnasiën en Instituten. Door E. van der Maaten. Met (twee) Kaarten. Te Amsterdam, bij Hendrik Frijlink*, 1854. x en 291 blz. 8°.**

'Ik heb den tijd niet om kort te kunnen wezen,' zei Chesterfield eens, en in die weinige woorden van den geestigen opmerker en fijnen menschenkenner lag weêr eene gansche, veelbeteekenende les, welke zíj vooral wel steeds ter harte mogten nemen, die de handen slaan aan al wat dan ook maar *beknopt* moet heeten, 't zij handboek als anderszins. Of vereischt de bewerking van dusdanig overzigt in den regel niet ruimschoots zoo veel tijd als eene meer uitvoerige behandeling dier zelfde zaak? Althans voor eene geschiedkundige handleiding mag zulks als stelregel gelden. Indien het te doen was, om als 't ware een examen daarmede af te leggen, dan kon men gewis volstaan met des noods eene zelfs hoogst onvolledige schets te leveren, mits zij slechts de bewijzen inhield, dat men genoegzaam op de hoogte was; dat men, om zoo te zeggen, kortheidshalve dat *sapienti sat* had op 't oog gehouden; - en in dit geval blijven dan natuurlijk die woorden van Chesterfield ook buiten spel. Maar deze gelden in ruime mate waar de bedoeling geene andere is, ten minste niet wezen mag, als om oningewijden tot zekere mate van kennis te brengen volgens homoeopathische methode, - in dien zin dan namelijk, waarin het groote publiek meestal gewoon is Dr. Hahnemmanns systeem op te vatten. Hoe kleiner de portie, om ons eens voor een oogenblik aan dit punt van vergelijking vast te houden, des te meer krachtige bestanddeelen dient ze te bevatten; met andere woorden: waar men in eenig vak, in eenige wetenschap, tegenover jonge lieden optreedt, om hen die in een kort bestek te leeren, daar dient men in de eerste plaats, dit vereischt wel geen betoog, zelf die zaak in ruimen omvang te verstaan, anders blijve men ook maar liever thuis. Doch vervolgens, zoo men zijn onderwerp dan al genoegzaam meester is, dan wordt er nog eene groote mate van practische kennis en tact vereischt, om uit dien eigen voorraad de *quintessens* te geven, geschikt voor de juiste behoefte van den leerling; en hierbij is het vooral, dat men het aangehaalde gezegde van Chesterfield te pas kan brengen, want het kost ontegenzeggelijk meer moeite,

het vordert vooraf meer tijd, wanneer men in zeer korte, doch duidelijke trekken, iemand een helder inzigt wil geven van eenige wetenschappelijke zaak, dan wanneer men die in 't lange en breede voor hem beschrijven mag.

Naast deze algemeene opmerking zetten wij nog eene andere op den voorgrond. Lieden, die nooit eenig openbaar onderwijs gegeven hebben, hoe veelzijdig overigens ook hunne kunde wezen moog, zijn naar onze innigste overtuiging, daarom nog geenszins in staat te achten om goede handleidingen te kunnen schrijven ten dienste van welke scholen ook. Wij haasten ons trouwens, met het oog op soortgelijke werken van onderwijzers als de H.H. Knuivers c.s., hierop onmiddellijk te laten volgen:

> 'k Stem Plato gaarne toe, Urbijn!
> Dat alle dichters gekken zijn;
> Maar niet, uw verzen ziende, Urbijn!
> Dat alle gekken dichters zijn.

De toepassing hier behoeven wij gewis voor niemand te maken. Doch die dan uit eigene ondervinding de noodige practische kennis, op wier noodzakelijkheid wij daar verwezen, geheel en al mist, door alle bevoegden steeds eenparig erkend als een onontbeerlijk vereischte voor het vervaardigen van eenig degelijk leerboek ten gebruike van het klassikaal onderwijs, - zal die grondig kunnen beoordeelen wát de leerling noodig heeft, en in welke mate, wil hij hem rijpe vruchten laten plukken, dat alles dient voorgesneden en toegediend te worden? - het antwoord is bereids gegeven.

Wij vreezen bijna, indien wij op deze wijze doorredeneren, dat wij het verwijt naar 't hoofd krijgen, zoo vaak door dezen of genen misnoegden over eene hem niet zeer bevredigende recensie tegengeworpen, van namelijk hier in *algemeenheden* te vervallen. - Alsof zulks niet geschieden mogt, zoodra men daarmede de eigen grondslagen van eenig werk omverhaalt, waardoor het daarop voortgebouwde van zelf vervalt, juist omdat het op geene stevige grondslagen was aangelegd. De vraag kan hier alleen gelden: of de aanval in dit opzigt billijk bestuurd wordt of niet. Is hij zulks, welnu, dan komen al de gevolgen ook even billijk geheel voor rekening van den Schrijver van het boek, al werd dat ook, schijnbaar misschien zonder veel omslag, althans zonder bepaalde aanwijzing van verkeerdheden op bladz. zóoveel on zóoveel, *totaliter* verworpen, alleen uit hoofde van eenig groot gebrek, willekeurig of niet, bij 't plan van bewerking voorbijgezien.

Een zoodanig hoofdgebrek nu, in de meeste, zoo niet bijna álle handleidingen voor onze *Vaderlandsche Geschiedenis* (van 't verkeerde

dezer zegswijze heeft Bilderdijk ons nooit overtuigd) ongelukkiglijk op te merken, hindert ons ook híer weer bij 't voor ons liggend boek. Wij laten voor 't oogenblik onze voorafgaande algemeene opmerkingen daar; de slotsom der weinige regels, welke wij voornemens zijn nog neêr te schrijven, moge gereedelijk uitmaken, in hóever de zijdelings tegen den Schr. ingebragte beschuldiging van onbevoegdheid *in abstracto*, ook *in concreto* als geldig mag worden erkend. Maar wat wij dan als eene hoofdgrieve op dit boek hebben aan te merken, en waarom alleen reeds wij het eer als een ballast te meer dan wel als eene aanwinst voor onze letterkunde beschouwen (in weerwil dat het dan al minder oppervlakkig moge wezen dan b.v. het handboek van Elberts, 't geen trouwens reeds, betreurenswaardig verschijnsel! eene vierde oplage beleeft), is eenvoudig dit: - dat de leerling er niets aan heeft.

Wij gevoelen het, wij zijn verpligt deze uitspraak nader te verklaren. Eéne vraag daarvoor: wat is geschiedenis? Zoodra die ons eigen Vaderland betreft, is het dan genoeg voor de kennis daarvoor wat feiten en namen en jaren ('k neem aan, alles al even naauwkeurig) naast en onder elkander te schrijven, beginnende, zoo als hier, *'bij de komst der Romeinen'*, en zoo doorloopende over dien altijd quaestieusen Dirk I heen, met zijdelingsche betuiging (zoo als dat in de laatste jaren plagt), dat Holland alleen toch ook het gansche orchest niet uitmaakt, en men daarom tevens behoorlijk notitie heeft genomen van alle tweede en derde violen te gelijk; om vervolgens te eindigen met de Staats-Courant van gisteren, hier dan met Thorbecke en van Hall? De jongeling, die straks als student eene zelfstandige loopbaan intreedt (want immers 'voor gymnasiën' luidt ook de titel), zal die veel geholpen zijn, al kent hij dan ook al die feiten en namen en jaren, om zoo te zeggen, van buiten, wanneer hij daartusschen geen enkel woord geschreven ziet over staatsregeling als anderszins? Immers neen. - Zie, dit is het voorname euvel, waaraan het werk van den Heer v.d.M. ook weder mank gaat; waarom het, in een woord, niet deugt. Vraag den Hollandschen schoolknaap: wat een ephoor, wat een consul, wat een volkstribuun, enz. was; hoe onvolledig ook zijn antwoord moge zijn, altijd zal hij u meer daarvan weten te vertellen, dan wanneer gij hem hoogst eenvoudig vraagt: wat was een raadpensionaris? De magt van onze graven, van onze stadhouders, van den eersten tot den vijfden Willem, door elkander, van onze daarop gekregene koningen, beproef het veilig, beschouwt hij in den regel als eene en dezelfde, - zóo hij al ooit over de zaak gedacht heeft of daarop opmerkzaam is gemaakt, hetgeen althans in de handboeken, welke men hem geeft, zelden, en hoe meestal dan nog, het geval is. Om niet te spreken van allerlei staten, die hij in de geschiedenis van zijn land verrijzen

ziet, zonder dat hem het minste van al die verschillende ligchamen wordt begrijpelijk gemaakt. Nu moge het niet te ontkennen zijn, dat al die vertakkingen van ons vroeger bestuur niet even gemakkelijk en duidelijk kunnen blootgelegd worden; doch dit moet juist eene reden te meer wezen, om het voornaamste daarvan in korte trekken voor den leerling aan te wijzen, telkens als hij met een nieuw magistraat, of een nieuw staatsligchaam kennis maken moet. Van dien aard krijgt hij intusschen, ook hier weer, zoo goed als niets, en 't geen er alzoo overschiet, komt hoofdzakelijk steeds neer op dat vervelende vechten. Niet dat vechten nogtans, op zich zelf beschouwd, maar de resultaten daarvan gaan ons in de eerste plaats aan. Wil men een jong mensch, vooral wanneer die reeds eenig geschiedkundig onderwijs, hoe onbeduidend en hoogst oppervlakkig dat overigens ook moge geweest zijn (wij spreken hier altijd toch met het oog op dat *'ten dienste van Gymnasiën en Instituten'* bij den titel), eenigzins grondig voorbereiden op de kennis der historie van zijn voorgeslacht, men biede hem daarvoor eerst een globaal overzigt aan van onze verschillende staatsinrigtingen en hoe die elkander afwisselden en opvolgden van den vroegsten tijd tot op den tegenwoordigen. Daartusschen komen natuurlijk reeds genoeg personen en gebeurtenissen van den eersten rang voor; want ik zou ook alles niet zóo willen scheiden, voor het onderwijs hier bedoeld, dat het juist eene afzonderlijke 'Geschichte der Staatsverfassung' werd, gelijk b.v. Göttling die, voor studerenden, van de Romeinen gaf, uit welk enkel boekdeel echter, in 't voorbijgaan gezegd, men meer kan leeren dan uit menige Romeinsche Geschiedenis, die tien- en meermalen zoo groot moge zijn. Maar het 'handboek' bepale zich ten minste bij een hier losweg aangeduid schema, waarin, om slechts dit nog daarbij te voegen, meer van elken vrede, d.i. van de gevolgen van eenen oorlog, dan van dien oorlog zelven, gesproken moet worden. De veranderingen toch, zoo dikwijls wij die namelijk ondergingen na eenen veeljarigen krijg, hetzij ten opzigte van onzen inwendig staatkundigen toestand, hetzij van onzen uitwendigen, deze zijn het, welke wij vooraf dienen te kennen en goed te begrijpen, willen wij geen vreemdeling blijven heeten in ons aller gemeenschappelijk voorvaderlijk woonhuis. Vervolgens leere men dan eerst de omstandige bijzonderheden, welke de partij deden winnen of verliezen, met andere woorden: de geschiedenis van alle zee- en veldslagen, innemingen van vestingen, enz., enz., gedurende dat tijdvak gebeurd; doch voor een boek, als wij hier bedoelen, is het voldoende, ja zelfs beter, om slechts het allervoornaamste daaruit, kort en zakelijk op te nemen. Wij herhalen het, de Nederlandsche jongeling dient te beginnen met zich eenigzins thuis te gevoelen in zijn eigen land, van de vroegste eeuwen af. Als hij zich de vraag doet, die wij hopen dat vaak

door hem gedaan wordt: hoe zag het er toen of toen in deze gewesten uit? welke magt had destijds de overheid? hoe heette die? hoe werd zij gekozen? welk aandeel had het volk, hadden de burgers in de regering? of welken invloed konden die uitoefenen op gewestelijk of plaatselijk bestuur? hoe ongeveer werden de belastingen betaald? - zeer essentiëel punt! - hoe de krijgsdienst verrigt? - op deze en alle vragen van dien aard meer, diende men toch wel eenig voldoend antwoord te bekomen, wanneer men een boek in handen neemt, dat belooft u bekend te zullen maken met de geschiedenis van uw land. Of verstaat gij dat woord soms zoo, dat gij als het allereerste en hoofdzakelijkste daarvan, niet de ontwikkeling van vragen als de voorgaande beschouwt, maar wel een zamenrijgen van altijd nog hoogst onvolledige levensschetsen, doorgaans alleen doorspekt met opgaven van dooden, enz.; dan verklaren wij ernstig geene geschiedenis, van welken aard ook, van u te willen ontvangen.

De Hr. v.d.M., ofschoon deze laatste vraag juist niet bepaald tot hem gerigt was, antwoordt hierop welligt: ‘ik heb nog eene grootere geschiedenis in 4 lijvige boekdeelen geschreven, en daarin kunt gij alles, wat gij daar begeerdet dat men vertellen moest, vrij volledig vinden.’ - Het is ligt mogelijk; gereedelijk verklaren wij dat werk niet gelezen te hebben. Maar zelfs dan nog, blijft het punt van geschil, indien het al zoo heeten moet, volkomen hetzelfde. In deze beknopte historie, in dit *leerboek* dan, zoo als 't mede genoemd wordt, hadden al die zaken eenigzins moeten voorkomen, te meer daar het, betrekkelijk, toch reeds uitgebreid genoeg werd; oneindig meer nut had het kunnen aanbrengen zoo al de rest dáarvoor bekort was. Het is waar, nu lezen we nog in de Voorrede: ‘Te lang had men op zoo vele inrigtingen, waar kweekelingen uit alle oorden van Nederland zich vereenigen, bijna uitsluitend zich bepaald tot de geschiedenis der provincie Holland, en op de vroegere lotgevallen der andere gewesten een digten sluijer laten rusten,’ - en daarop wordt dan te kennen gegeven, ‘dat men het nationaal gevoel van den Fries, den Gelderschman of den Stichtenaar wil zoeken te bevredigen;’ - maar wat geeft ons eindelijk dat gemoedelijk ronddeelen? - *de omnibus aliquid et de toto nihil*. - In de daad, er kan niets vermoeijenders worden uitgedacht en hetgeen voor de beoefening daarvan minder voordeel aanbiedt tevens, dan eene geschiedenis op deze wijze, nog op eene en dezelfde bladzijde soms om de tien regels afgebroken, om van de bijzonderheden van het eene gewest, op die van een ander over te springen. Wel vinden wij hier, na de behandeling van eenig tijdvak, een en andermaal eenige regels gewijd aan de beschouwingen van kunsten en wetenschappen of van andere daarmede in verband staande zaken; doch behalve dat

zulks niet telkens als een toegift opgenomen, maar in een goed geschiedboek, 't zij groot of klein, als wel degelijk tot de eigenlijke hoofdzaak behoorende moet aangemerkt, en dus ook niet als in 't voorbijgaan mag behandeld worden, zoo blijven wij altijd nog het voornaamste missen, zonder 't welk, wij herhalen het, de leerling niets van al wat hij leert begrijpt, namelijk eene behoorlijke uiteenzetting of korte beschrijving althans van de elkander opvolgende staatsmagten. De voorzeker niet verschoonbare onverschilligheid van onzen landgenoot in 't algemeen, ten opzigte van de kennis zelfs zijner burgerschapsregten, de grove onkunde welke men vaak ontmoet, niet bij den zoogenaamden burgerman alleen, in alles wat de regeling of 't beheer betreft van zijn eigen land, ja van de stad zijner inwoning, is voorzeker voor een groot deel te wijten aan zijne meestal volslagene onbekendheid met die zelfde zaken of toestanden onder zijne voorgeslachten. Ware men aan deze kennis in al die geschiedkundige leerboeken gedurig slechts iets te gemoet gekomen, dan zouden zij in plaats van hoofdzakelijk wat lastige namen en nog lastiger gevallen te hebben geleerd, welke later toch meestal verloren gingen, in iederen beoefenaar minstens ook iets hebben achtergelaten, waardoor hij in 't vervolg zich van zelf zag aangespoord om de waarde van zijne regten behoorlijk te leeren kennen en op prijs te stellen; terwijl de eerst op deze wijze uit de geschiedenis verkregene ondervinding hem tevens het levendigst belang zou inboezemen, om die regten, een nu vaak ongekenden schat, zorgvuldig en met innige belangstelling aan te kweeken en te bewaren. De geschiedenis, heet het altijd, is eene leerschool. Maar kan zij dat zijn, wanneer het onderwijs daaromtrent zich tot geene andere zaken bepaalt als gewoonlijk in die handleidingen het geval is? De tegenwerping zou niet gepast wezen, dat ieder onderwijzer het ontbrekende maar moet aanvullen. Dat degeen, die de zaak verstaat en behartigt, dat ook doet, gelijk hij niet eenen gebrekkigen leiddraad in de hand zulks ook wel doen móet, lijdt geen twijfel. Doch op deze wijze kan men b.v. het rekenboek, dat op de slechtste theoriën is voortgebouwd, mede wel bruikbaar verklaren. Om kort te gaan, ieder werk, dat van een verkeerd beginsel uitgaat, deugt niet, en alzoo ook geene handleiding voor vaderlandsche geschiedenis, waarbij het beginsel, naar 't schijnt, tot grondslag werd gelegd, van 't noodzakelijkste weg te laten en over 't aanvankelijk minder noodzakelijke juist vrij uitvoerig uit te weiden.

Hetgeen wij daar neêrschreven, niet zoozeer tegen den Hr. v.d.M., als tegen al die leerboeken, welke, met weinig verschil, op dezelfde leest geschoeid zijn geworden, in 't algemeen gezegd (en wij voegen daar zelfs gaarne bij, dat zijn werk zich overigens in vele opzigten gunstig onderscheidt), maakt van zelf, dat wij hierop niet zoozeer in bijzonderheden behoeven te treden. Zij dit echter niet onopge-

merkt gelaten. Het is voorzeker geen slecht begin, indien men eenig kleiner werk wil uitgeven, zoo men te voren reeds een grooter over denzelfden inhoud geleverd heeft. Nogtans mag men dan wel naauwkeurig toezien, indien dat kleine ook afzonderlijk, d.i. mede geheel op zich zelf zal moeten dienen, van niets daarin op te nemen wat niet duidelijk genoeg alleen kan staan. Dus komen hier b.v. telkens namen, als 't ware, uit de lucht vallen, die in 't grootere werk waarschijnlijk genoeg omschreven zullen zijn, doch waarmede nu, zoo zonder een enkel woord daarbij, de leerling iedere reis in verlegenheid kan gebragt worden, te eenenmale onbekend als hij is, ten minste verondersteld dient te wezen, met de meeste dier personen. Zoo leest men b.v. op bl. 110: ‘Na het eindigen der vergadering werd Egmond in eene andere kamer geleid en gevangen genomen; een gelijk lot viel zijnen vriend den graaf van Hoorne ten deel; van Hoogstraten werd bij tijds gewaarschuwd en vlugtte.’ - Van dien van Hoogstraten intusschen, wiens naam hier voor 't eerst voorkomt, had in elk geval, te meer daar er een stadhouder van dien naam in Holland onder Karel V, en een ander was die de plaats van vice-stadhouder bij den Prins van Oranje bekleedde in diens afwezigheid, dit laatste wel kortelijk aangeduid mogen zijn. - Vier bladz. verder: ‘Bossu verscheen vier dagen later,’ enz. Hij verschijnt hier echter op deze wijze voor de eerste maal, en waarom alzoo, al waren het ook slechts twee woorden, die niet daarbij gevoegd, even als verder, op bladz. 132: ‘Hembyze trok beschaamd naar Duitschland, vergezeld van den woeligen Datheen,’ - ten einde de leerling niet noodig hebbe te vragen: wie was met dat al die Bossu, die Datheen? - Zonder veel omhaal, had men hem verscheidene omstandigheden duidelijker kunnen voorstellen; want aanmerkingen van dezen aard zijn er door het gansche boek in menigte te maken; men verlieze daarbij niet uit het oog, dat het een leerboek is. - Waar de Schrijver nog meer het bewijs levert van niet altijd met genoegzame zorgvuldigheid te hebben nagegaan, wat uit zijn eerste werk kon worden weggesneden, maar wát dan ook daarvan moest blijven staan, wilde dit uittreksel niet onverstaanbaar worden, het is gewis op blz. 91: ‘De algemeene Staten der Nederlanden,’ leest men daar, ‘stelden Maximiliaan tot voogd aan over Karel, en de keizer benoemde zijne dochter Margaretha tot landvoogdes.’ Intusschen was er nog van geen kleinen Karel gerept en alleen hier medegedeeld, dat Philips de Schoone getrouwd was met Johanna van Arragon, en reeds in Junij 1506 overleed. Dat hij inmiddels ook nog een zoon had gekregen, die Karel werd geheeten, later het meest bekend geworden onder den naam van Karel V, dat dient de leerling uit eigen vernuft aan te vullen, want gezegd wordt het hem niet. Maar vooral verlangden we dan nog, gelijk onze vorige klagten reeds te

kennen gaven, bij het ter sprake brengen van iets als die ‘algemeene Staten der Nederlanden,’ eene korte verklaring van die zaak tevens; even als de ter loops gebezigde uitdrukking van ‘staatsvergadering’ op blz. 44 ook wel verduidelijkt had mogen wezen. Als op deze laatste bladz. nog geleerd wordt, dat de gemeenten een derden stand in den Staat vormden, dan had daar insgelijks wel bij mogen staan: dat in Holland echter nooit meer dan *twee* staten of standen geweest zijn: de Edelen en Steden (vergel. Wag. III, 486 en Bild. IV, 108). Minder geregeld is het mede, en daardoor ook minder duidelijk voorgesteld tevens, wat op bladz. 104 voorkomt, waar men namelijk eerst leest: ‘Margaretha werd een *Raad van State* toegevoegd,’ enz., ‘bestaande uit Perenot, bisschop van Atrecht;’ en vervolgens, bijna dertig regels later: ‘Een gewigtig persoon van dien tijd was ook Antonius Perenot van Granvelle.’ Waarom een en ander, 't geen nu zelfs, door 't bezigen van die onderscheidene benamingen, ligt verwarring kon geven, niet liever vereenigd? Insgelijks wordt, op bladz. 17, zeker niet tot gemak van den leerling, Gyselbrecht en Godfried door elkander gehaspeld. - Men houde zich trouwens aan den eersten naam, waarvoor anderen nog Gizelbert en Gislébert schrijven. Op blz. 4 vindt men: ‘Herman of Herminius’, 't geen altijd wezen moet: of *Arminius;* terwijl wat op de voorgaande bladz. vermeld staat, ‘dat de priesters bij de oude Germanen verdeeld waren in *druîden, vates* en *barden*,’ minstens mede onjuist is uitgedrukt, waarbij men bovendien raadplege Schrants onlangs in 't licht gekomene ‘Germania,’ blz. 62 en volgende. - Ook de uitdrukking van: ‘*de hertog van Alençon en Anjou*’ (blz. 128) is niet juist. Die hier bedoeld wordt voerde die namen na elkander, eerst dien van ‘hertog van Alençon,’ toen dien van ‘hertog van Anjou;’ beiden echter niet te gelijk. - Maar wat ik den Schr. veel minder wilde nazeggen is hetgeen bij hem voorkomt op bladz. 15: ‘Daar het roemrijk werd geacht leengoederen te bezitten, droegen vele Edelen hunne allodia den vorst op, wiens leenman zij dan werden; op hunne beurt werden zij leenheeren van zwakkeren, die daardoor bescherming vonden tegen onderdrukkers, en op deze wijze werd bijna alles leengoed.’ - Deze voorstelling van zaken is waarlijk wat al te naïf, vooral wat dat eerste gedeelte betreft. Alsof het altijd nog niet wel zoo roemrijk mogt heeten *allodia* te bezitten, en de ware grond, waarom men deze dikwijls vrijwillig in *leenen* veranderde, niet hoofdzakelijk hierin gelegen was, om namelijk op die wijze, ofschoon dan ook al niet zoo geheel en al onafhankelijk als te voren en in zekeren zin dienstpligtig geworden, in geval, op bescherming te kunnen rekenen van eenen magtigen leenheer, terwijl men anders tegenover eenen eventuelen vijand meer geïsoleerd stond. - Die beruchte huwelijks-quaestiën van Jacoba van Beijeren worden hier insgelijks niet in het helderste

licht geplaatst. Op blz. 67 leest men: ‘Jacoba's afkeer van den hertog (Jan IV van Braban*d* - *sic ubique*) was zoo groot geworden, dat zij eene echtscheiding bij den paus bewerkte en in 1422 hertrouwde met Humphrey van Glocester, broeder des konings van Engeland.’ En twee blz. verder: - ‘en toen Jacoba zich ook verlaten zag door Glocester, die eene andere trouwde, nadat te Rome zijn eerste huwelijk’ (lees liever voor de duidelijkheid: ‘*zijn huwelijk met haar*’) ‘onwettig was verklaard, sloot zij een verdrag,’ enz. - De vraag kon hier oprijzen: hoe Rome dat huwelijk van Glocester met Jacoba weêr onwettig kon verklaren, wanneer het eenmaal de echtscheiding over het huwelijk van haar met Jan van Brabant had uitgesproken? - Dat Rome nooit op eene onfeilbare uitspraak is teruggekomen, willen wij geenszins beweren. Adres aan die Jesuïten-historie, en zelfs bij dat huwelijk van Jacoba met Jan was het vrij kluchtig toegegaan. Maar in dit geval stonden de zaken toch gedeeltelijk anders. Jacoba had, ofschoon te vergeefs, bij den Paus Martinus V op de ontbinding van haar huwelijk met Jan van Brabant aangedrongen. (Wat daaromtrent vroeger was voorgevallen, doet hier niets ter zake.) Doch toen had zij zich weten te behelpen met de bul van een reeds lang afgezetten paus, Benedictus XIII, om hare echtscheiding met Jan te bewerken, en daarop was zij weêr getrouwd met Glocester. De altijd wettige Paus, Martinus V, bleef zich natuurlijk tegen dit tweede huwelijk verzetten en verklaarde het voor nul. En Glocester, die zich inmiddels in zijne verwachtingen had teleurgesteld gezien, maakte daarop gebruik van die gelegenheid en liet Jacoba in den steek. - Zonder uitvoerigheid, had dit alles met genoegzame klaarheid dús voorgesteld kunnen zijn. Overigens wordt hier van Jacoba's verder lot niet meer gerept, en van Beiling alleen vermeld (blz. 68), dat hij levend begraven werd, daar men hem als bevelhebber had uitgesloten van lijfsbehoud, der overige bezetting van zijn kasteel toegezegd. Van die trouw van Hambroek wordt anders toch nog in eene noot melding gemaakt op blz. 200. Maar zoo komt zelfs de naam van Schaffelaar hier nergens voor. Zoo wij al in een leerboek liefst wat minder geheel ondergeschikte détails, maar daarentegen zaken van algemeen nut willen zien, dan eischen wij daarom toch twee woorden voor een nationalen naam.

Op bl. 96: ‘de keizer’ (Karel V) ‘bemagtigde Rome en nam den Paus gevangen.’ Lees liever: ‘*de troepen des keizers, onder Bourbon*. Karel verontschuldigde zich over deze gebeurtenis bij al de vorsten met wie hij verbonden was, en al liep daaronder ook vrij veel komediespel, gelijk mede Robertson wil, altijd hebben wij hierin toch reden genoeg, om hem zelven, daar bij die bestorming van Rome, niet als hoofdpersoon te mogen doen optreden. Overigens gaf Clemens zich over en werd hij krijgsgevangen. - Nog hinderlijker blijft het

misschien, wanneer men allerlei zaken ziet voorgesteld, welke de leerling, ja, des noods woordelijk van buiten kan leeren, maar die hij daarom toch niet begrijpen zal, doordien van de ware toedragt daarbij geheel gezwegen wordt, en hij zich alzoo begrippen moet vormen zonder eenigen verklarenden zamenhang. Wij hebben reeds genoeg aangetoond, hoe de noodigste algemeene ophelderingen over besturen van allerlei aard in den regel worden gemist, en insgelijks kan voor niemand eenige historie regt helder worden, wanneer hij nu en dan slechts weêr een nieuwe oorlog daarin verrijzen ziet, zonder dat de minste reden tot diens ontstaan daarbij gevoegd, of niet meer dan bloot vermeld wordt: dat A.b.v. hier inviel als bondgenoot van B. Nog eens: hóe de zaken eigenlijk in elkander zaten, begrijpt men op den duur welligt al nergens minder dan hier. Uit de menigte voorbeelden, die wij in dit opzigt bijeen zouden kunnen brengen, zij het genoeg een paar regels nog af te schrijven uit blz. 202: ‘De vereenigde gewesten werden nu ook te land aangetast door Bernard van Galen, bisschop van Munster, die met 18000 man in het graafschap Zutphen viel.’ Doch verder, over het *hoe* en *waarom*, vindt men dan op nieuw geen enkel woord. - Op de volgende blz., in 't voorbijgaan, leze men in plaats van - ‘de Staten van Holland - belasten zich in April met de opvoeding der prinsen,’ - *van den prins*, namelijk van Willem III. - Sla ik nogmaals een paar blz. om, dan lees ik weêr: ‘Johan de Witt, die eerst Engeland door Frankrijk, en toen weder dit laatste rijk door het eerste had gedwongen, had nu nog te kampen voor de zaak der “vrijheid”, die hij meende dat door prins Willems verheffing zou opgeofferd worden.’ - Wat de Witt *meende*, laten wij voor het oogenblik daar. Maar dat anders de Witt juist kampte voor onze vrijheid, voor onze zoogenaamde ‘politieke vrijheid,’ gelijk hier natuurlijk bedoeld wordt, is gewis eene meening, die wíj vermeenen dat genoegzaam heeft uitgediend, zoowel ten zijnen opzigte als van Oldenbarneveld. - ‘Met Amsterdam’ (aldus op blz. 222) ‘ontstond er echter botsing over het benoemen van schepenen, dat de koning’ - (Willem III wordt bedoeld, en dus kwam die uitdrukking van *koning* híer minder te pas) - ‘niet aan het hof wilde opgedragen hebben,’ enz. - Welk hof? vraagt men intusschen alweêr, en insgelijks doet de discipel dat, waar hij leest (blz. 259): dat keizer Joseph II de ‘blijde inkomst’ vernietigde, zonder een woord daarbij te vinden, wat of dat was.

Over die ‘razende volken’ eindelijk van 48, ‘het jaar daarop door de vorsten onderdrukt,’ willen wij den Schrijver niet lastig vallen, evenmin als over het ministerie, dat tot stand kwam (blz. ‘200), aan welks hoofd de hoogleeraar Thorbecke stond, die het vertrouwen der Kamers bezat, en, toegerust met meer dan gewone

bekwaamheid, den voortgang der staatshervorming met vaste hand bestuurde.' - Wij zoeken volstrekt geen verband, noch gemis van verband tusschen deze beide laatste aanhalingen, doch merken alleen hierbij op: dat het in geen geval in een geschiedkundig handboek, dat dienen moet bij schoolonderwijs, te pas komt, om te spreken van eenig bestaand ministerie. Men late dit liefst over aan hen, die ten minste na eenigen tijd komen; er valt waarlijk van de Batavieren af toch al genoeg te verhandelen met de jeugdige beoefenaars onzer historie. Om niet eens te spreken hoe, *par le temps qui court*, vóor het boek nog is ingenaaid, ligt een geheel tegenovergesteld ministerie aan 't roer kan zitten; - zoo de Schrijver dit al niet bedenkt, dan mag de uitgever het wel doen; wij spreken hier bloot in 't belang van de menschheid.

De slotsom onzer beoordeeling trokken wij reeds in 't begin uit. Wij vertrouwen die genoeg te hebben gemotiveerd, en voegen hierbij nog slechts eenige verbeteringen, bij de niet naauwkeurige correctie gewis over 't hoofd gezien. Men leze op blz. 137, 186 en 244: *Vesalius, Scaliger* en *Willem IV*, in plaats van 'Versalius,' 'Scalinger,' en 'Willem II.' En verder op blz. 120 voor 1759 't jaar 1576; op blz. 134 voor: 1850-1580; op blz. 139 voor: 1573-1575; op blz. 163 voor: 1509-1609; op blz. 222 voor: 1589-1689; op blz. 249 voor: 1662-1762, en op blz. 289 voor 1850-1840. *Satis!*

Δ.

Verzameling van Nederlandsche Staatsregelingen en Grondwetten, uitgegeven onder toezigt van Mr. W.J.C. van Hasselt. Amsterdam, J.C. van Kesteren.

Door de uitgave dezer verzameling is een nuttig werk verrigt. - Voor hem, wien het werkelijk om de kennis onzer staatsinstellingen te doen is, biedt zij de gelegenheid aan tot studie en onderrigt; zij doet meer, zij stelt hem in staat om door vergelijking zich een zelfstandig oordeel te vormen over het gehalte der grondwet, die ons thans regeert. - Wij schromen voor de laatste dat onderzoek en die vergelijking niet; - wij wenschen haar. - Men leze met onbevangen blik; men toetse onpartijdig en onvooringenomen de verschillende staatsregelingen sedert 1798, die dit boekje bevat. De grondwet van 1848 kan er slechts bij winnen.

Tegenover de *verbiage* en de groote *phrases* der bataafsche constituties van 1798 en van 1801, en vooral tegenover den jammerlijken chaos van de grondwet van 1815 - even matglas als Staat B, het koloniale beheer en het geheele gouvernementeele raderwerk van het tijdvak van volharding en behoud en kostbare landsvaderlijkheid - zal de duidelijkheid en helderheid van harer bepalingen, en de precisie van haren vorm te gunstiger afsteken.

De noten, waarmede de verzameling verrijkt is, bieden door hare verwijzing naar de gelijksoortige bepalingen der verschillende wetten een leiddraad tot vergelijking aan.

Den opmerkzamen lezer zullen echter voorzeker - niettegenstaande de *Rousseau*-geur - de schoone, groote beginselen der staatsregeling van 1798, de beginselen der fransche revolutie, niet ontgaan: de gelijkheid voor de wet, de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van drukpers, van nering en bedrijf, van vereeniging en vergadering. - Evenmin zal hij het oog sluiten voor de juistheid der nieuwe bepalingen, die de tegenwoordige grondwet van die van 1815 onderscheidt; voor de onschendbaarheid des konings, voor het regt des konings tot ontbinding der kamers, voor de verantwoordelijkheid der ministers, voor het regt van amendement der Tweede Kamer, voor de jaarlijksche begrooting, enzv.

Wij wenschen en verwachten, dat deze verzameling vele lezers moge vinden; zij komt te goeder ure en heeft dus reeds het voordeel der tijdigheid. - Uit het kwade wordt dikwerf het goede geboren; de bedekte of openlijke strijd, tegen de vigerende grondwet in de laatste twee, drie jaren gevoerd, kan een uitnemend middel zijn om haar meer en meer te doen waarderen en liefhebben, en het staatkundig leven ten onzent te bevorderen. - Iedere aanval lokt tot verdediging, en zoo 't waar is, dat op iedere actie, reactie volgen moet, het is even waar, dat iedere reactie - en vooral de soort, die wij thans beleven - door vernieuwde en verhoogde actie wordt achterhaald. -

Wij hebben alleen den uitgever nog opmerkzaam te maken op de weinig zorgvuldige correctie, waardoor dit overigens net uitgevoerde boekje wordt ontsierd, en den Heer van Hasselt onzen spijt te kennen te geven, dat hij niet met de Apologie van Prins Willem en met de Unie van Utrecht zijne verzameling geopend en haar met eenige oordeelkundige kantteekeningen van hem zelven vermeerderd heeft.

v.R.

***Die Dotalprivilegiën der Jüdinnen. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte des gemeinen Civilrechts, von Dr. Jur. Friedrich Schlosz. Gieszen*, 1856. 96 pag. 8°.**

De vraag, in dit werkje behandeld, is, de schrijver zegt het zelf, van weinig practisch belang, sedert de schier overal, waar vroeger het Romeinsche regt gold, plaats gehad hebbende invoering der hedendaagsche, meerendeels op Fransche leest geschoeide wetgeving. Een grondig onderzoek evenwel ter beantwoording der vraag, of en in hoever de Joodsche gehuwde vrouwen in het genot der Justinianeische *privilegia dotalia* waren, zal altijd belangwekkend blijven, zoo voor de wetenschap van het regt, als voor de geschiedenis zijner trapsgewijze ontwikkeling. Dit gevoelen van den geleerden S. geheel en al deelende, voldeed ik dan ook gaarne aan de uitnoodiging der redactie van dit tijdschrift, om eene aankondiging van het aan het hoofd dezes vermelde geschrift te bewerken.

De voorrede behelst eenige behartigingswaardige denkbeelden over de vereischten eener goede wets-interpretatie. Zij laten zich kortelijk zamenvatten in het door S. uitgedrukte beginsel, dat men bij de beslissing van regtsvragen niet *over*, maar *naar* de wet hebbe te oordeelen; een beginsel, hetwelk hij zich tot regel stelt bij de behandeling van het door hem gekozen onderwerp, en waaraan hij volkomen getrouw blijft - De Inleiding is voornamelijk gewijd aan eene historische uiteenzetting der *privilegia dotalia* bij de Romeinen. S. toont aan, hoe reeds in de vroegste tijden te Rome aan de vrouw na haar huwelijk de eigendom der door haar aangebragte *dos* verzekerd was, ten einde zij niet, bij de toen zoo menigvuldig plaats hebbende echtscheidingen, of wel na het overlijden van den man, van alle hulpmiddelen en levensonderhoud voor haar en hare kinderen zou verstoken zijn. De noodzakelijkheid om hierin te voorzien, werd ook door de wetgevers erkend en allengs verleenden deze aan de gehuwde vrouwen meerdere en grootere voorregten ten dien opzigte. Ook Justinianus bleef hierin niet achter, maar breidde de voorregten nog verder uit en schonk ten laatste aan de vrouw voor hare *dos* een pandregt op het geheel vermogen van haar echtgenoot, bij voorrang boven alle andere pandgeregtigden. Later evenwel, ten einde een blijk te geven hoe zeer de verspreiding van het Catholijk geloof hem ter harte ging,

en hoe hij deze door alle middelen wilde bevorderen, ontnam hij in zijne Novella CIX al die aan de gehuwde vrouwen geschonken voorregten aan de *Mulieribus fide haereticis*, gelijk het opschift dier novel luidt.

De vraag doet zich thans voor, of keizer Justinianus onder die *haereticae* ook de Joodsche vrouwen verstaan wilde hebben, met andere woorden: zijn de Joodsche vrouwen, volgens het Romeinsche regt, in het genot der *privilegia dotalia*, ja of neen? Sommigen, en daaronder de S., antwoorden bevestigend, anderen ontkennend, terwijl velen ook een middenweg trachten te bewandelen. S. geeft een uitgebreid overzigt der Duitsche literatuur hieromtrent en vermeldt afzonderlijk, welke schrijvers voor, welke tegen zijne meening zijn. Zoo somt hij later ook eene reeks uitspraken van verschillende regtsgeleerde faculteiten op, zoo in den eenen als in den anderen zin uitgebragt; vier dezer *responsa*, ter bevestiging van des S. meening, worden in een Aanhangsel medegedeeld: zij zijn eene van de faculteit te Tubingen, eene van die te Halle en twee van die te Altdorff.

S. splitst zijn betoog in twee hoofddeelen; het eerste bevat een onderzoek naar de strekking en het karakter der *privilegia dotalia* in het algemeen en der bepalingen daaromtrent in den Codex voorkomende[1]. Hij bestrijdt hier het argument, hetwelk sommigen uit L. 1, Cod. de *haeredic*. (I, 5) willen putten, als zouden slechts Catholijke vrouwen mogen genieten voorregten ‘om der godsdienstwille toegekend’, en toont daarentegen aan, dat voor de toekenning der *privilegia dotalia* in den Codex volstrekt geen godsdienstige grond te vinden is, maar alleen en met name de *fragilitas muliebris* als zoodanig vermeld staat. Alleen daarin is de oorsprong dier voorregten gelegen, niet om der godsdienstwille werden zij toegekend, want zij bestonden reeds lang voor dat de Romeinsche keizers er aan dachten het Christelijk geloof onder hunne bescherming te nemen, doch door deze van lieverlede uitgebreid, kwam eerst Justinianus op het denkbeeld om ze bij wijze van uitzondering en als straf in zijne 109^{e} Novel te ontnemen aan haar, die der Christelijke geloofsbelijdenis afvallig werden; derhalve niet de aanleiding om de *privilegia dotalia* in het algemeen toe te kennen, maar die om ze aan enkelen te ontnemen, was van godsdienstigen aard: de eerste was regel, de laatste exceptie.

Het tweede hoofdstuk behandelt meer ex professo den zin en de beteekenis der 109^{e} Novel, en de aanspraken der Joodsche vrouwen op het genot der voorregten ten opzigte der *dos*, volgens het Romeinsche regt toegekend.

Die Novel, merkt S. aan, is eene exceptionele wet, eene strafwet, en mogt zij reeds daarom alleen niet bij analogie toe te passen zijn,

1 L. 12, § 1, Cod. qui pot. in pignore (VIII. 18).

nog veel minder kan dit het geval zijn bij het ontbreken van elke *paritas rationis*, dat hoofdbeding voor elke analogische interpretatie: immers eene strafbepaling voor haar, die het Catholijke geloof verlaten, kan nimmer van toepassing zijn op haar, die dat geloof nimmer beleden; daarenboven is elke strafwet *strictissimae interpretationis*. Nu worden in de geheele 109^{e} Nov. de *Judaeae* niet eenmaal genoemd, maar wordt voortdurend alleen van *haereticae* gesproken; had Justinianus, anders toch waarlijk niet karig met woorden, met deze de *Judaeae* willen gelijk stellen, zeer zeker hij had haar dáár, zoo als hij dikwijls elders deed, uitdrukkelijk genoemd.

Tot staving van dit laatste voert S. verschillende plaatsen aan, zoo uit het Justinianeïsche regt als uit den Codex Theodosianus.

Het blijkt daaruit, dat in het Romeinsche regt de *haeretici* en de *Judaei* steeds afzonderlijk genoemd, en nimmer de eerste stilzwijgend onder de laatste begrepen worden.

S. beweert, dat, daargelaten den zin waarin men de 109^{e} Nov. behoort op te vatten, zij nimmer in Duitschland eenige regtsgeldigheid kon hebben, daar zij tezamenhangend met en voortspruitende uit het Romeinsche staatsregt, evenmin als dit kracht van wet had; daartegen zij aangemerkt, dat, al ware nu ook de uitsluiting der *haereticae* van het genot der *privilegia dotalia* het gevolg van een aangenomen Staatsregterlijk beginsel, dat namelijk eener heerschende kerk, evenwel de 109^{e} Nov. bevatte eene bepaling alleen tot het burgerlijk of privaatregt behoorende. Aldus wordt zij ook opgevat door hen, die, gelijk S. later aanvoert, noch de Jodinnen erkennen, als tot het genot der *privilegia dotalia* geregtigd, noch haar daarvan onbepaald uitsluiten, maar zulks, als uitmakende een deel van het privaatregt, alleen toekennen aan haar, wier echtgenooten door den schutbrief van den Souverein quasi-burgerregten hadden verkregen en zoo ook in het volle genot van het privaatregt waren gesteld. Deze laatste opvatting van de 109^{e} Nov. is in Pruissen bij Koninklijk rescript van 3 Julij en 22 Novemb. 1703 als wet geldend geworden.

De stelling door zekeren glossator Bernardus verkondigd: ‘*contra Judaeos in causarum decisionibus rigor juris, non aequitas servanda est*,’ wordt door S. in het ware licht geplaatst; maar al ware zulk eene stelling op zich zelve te verdedigen, dan nog zou zij falen in de toepassing, welke genoemde Bernardus daarvan ten deze wil maken, want zelfs naar den *rigor juris* wordt, m.i., door de 109^{e} Nov. der Joodsche vrouwen niets ontnomen van de haar vroeger in gelijkstelling met anderen geschonken regten. Eene andere reden, waarom sommigen de 109^{e} Nov. in den door S. bestreden zin opvatten, is deze: volgens het Joodsche regt bestond eigenlijk geen *dos*, derhalve kunnen aan de Joodsche vrouw geene *privilegia dotalia* toegestaan worden. Vooreerst merkt de S. teregt aan, dat men, een-

maal het bestaan van den huwelijksband bij de Joden, even als bij Christenen erkennende, dan ook de gevolgen daarvan niet in een enkel geval kan loochenen; S. had nog daarbij kunnen voegen, dat al ware de stelling juist, dat de Joodsche vrouw geene *dos* had, dan nog hieruit wel zou kunnen volgen, dat zij nimmer, ook niet vóór het bestaan der 109^{e} Nov., eenige *privilegia dotalia* had genoten, maar niet dat zij, eens in het genot daarvan geweest zijnde, om gemelde reden eerst door den inhoud dier Nov. stilzwijgend daarvan beroofd zoude zijn. Maar ten andere, is de geheele bewering valsch en even onjuist als het gezegde van zekeren schrijver: '*nullam foeminam apud Judaeos magis dotatam esse quam alteram;*' gaarne had ik op dit punt S. wat uitvoeriger gewenscht en kortelijk door hem aangetoond gezien, hetgeen de Joodsche wet omtrent de *dos* bepaalt. Niet alleen toch blijkt daaruit, dat die *dos*, hetzij dan onder een' anderen naam, bestond, maar ook dáár waren zekere *privilegia dotalia* aan de vrouw verzekerd.

Het Joodsche regt bepaalde eene zekere som als minimum, welke de man bij zijn overlijden aan zijne vrouw verpligt was na te laten, afgescheiden van het door deze medegebragte huwelijksgoed, hetwelk immer haar eigendom bleef. Zoowel voor die som, als voor al hetgeen zij volgens haar huwelijkscontract mede ten huwelijk had gebragt, was aan de vrouw, even als later volgens het Romeinsche regt, voorrang toegekend op al de onroerende goederen van haren echtgenoot boven elken anderen bevoorregten schuldeischer, terwijl zij, hetgeen nog door haar was aangebragt, maar niet in het huwelijkscontract vermeld, kon terugvorderen voor zoover zulks nog in natura aanwezig was.

Het valt derhalve niet moeijelijk de ongerijmdheid te bewijzen der bewering, dat volgens het Joodsche regt eigenlijk geene *dos* bestond, daar niet alleen deze, maar ook de *privilegia dotalia* in dat regt het onderwerp van speciale bepalingen zijn.

Keeren wij thans terug tot des schrijvers betoog. Na de meer algemeene gronden door de tegenstanders van de door hem verdedigde meening te hebben wederlegd, staaft hij deze nu ook door den tekst zelven der 109^{e} Nov.; hij toont aan, dat de verwrongen zin, aan enkele woorden en plaatsen daarvan door de aanhangers der tegenovergestelde meening gegeven, ten eenemale onvereenigbaar is met dien tekst, met de Latijnsche vertaling daarvan en met de overleveringen van denzelfden en van lateren tijd. Zoo blijkt het zoowel uit de etymologie der woorden *haeresis* en *haereticus*, als uit de verschillende definitiën, door Justinianus zelven daarvan gegeven en overeenstemmende met die, welke zoo in de anti- als in de post-Justinianeische regtsbronnen voorkomen, dat nimmer onder die benaming de *Judaei* werden aangeduid. Een enkel voorbeeld uit de verschillende

door S. aangevoerd, zij hier genoeg: in de *praef.* der 109e Nov. somt Justinianus met name op al de secten *quos haereticos dicit* en laat dan daarop volgen: '*nam licet illi Christianorum nomen sibi imponant*, etc.;' nu kan dit laatste toch waarlijk niet op de *Judaei* van toepassing zijn; daarenboven vermeldt hij deze niet en *qui de uno dicit de altero negat*.

S. vindt zijne meening ook nog bevestigd in het verschil, dat bestond in het Romeinsche en zelfs in het Canonieke regt, ten opzigte der Joden en der ketters. Ketterij was een *publicum crimen*, en werd met zware straffen bedreigd; de belijdenis der Joodsche godsdienst was door den staat erkend en zelfs beschermd; de ketters waren als *infames* van alle burgerregten verstoken, de Joden waren altijd in het volle genot daarvan en zelfs later, onder de Christenkeizers, werden hun nog slechts de politieke regten ontnomen; de Joden mogten hunne kerken in goeden, bruikbaren staat onderhouden, de aan de kettersche secten gewijde gebouwen werden verwoest of tot andere einden gebruikt en hare boeken verbrand. Dat voor zulke verschillende behandeling in die tijden redenen genoeg te vinden zijn, laat zich gereedelijk begrijpen, en wordt door S. nog nader aangetoond.

Ten slotte deelt de S. nog eenige opmerkingen mede omtrent de vraag, reeds vroeger gedeeltelijk beantwoord, of en in hoever de bepaling der 109e Nov., in welken zin ook opgevat, heden ten dage nog eenige toepassing zou kunnen erlangen? Het antwoord is ook hierop ontkennend: immers er mogen nog landen zijn, waar de Israëlieten niet in het genot van politieke regten zijn, hunne burgerlijke regten zijn nagenoeg overal dezelfde als die hunner Christen landgenooten; en deze regel vindt zeker geene uitzondering ten opzigte der wetsbepalingen, ter bescherming van weduwen en weezen in het leven geroepen.

Ziedaar den inhoud van deze voor de wetenschap waarlijk belangrijke monographie; de schrijver geeft daarin de resultaten eener grondige studie van het door hem behandelde onderwerp; de uiteenzetting der beweeggronden voor de door hem verdedigde meening is kort en duidelijk, de bestrijding van die zijner tegenstanders scherpzinnig en overtuigend.

Mr. D.L.

Het Ontwerp van Wet tot regeling van de zamenstelling de regterlijke magt en het beleid der Justitie, uit een praktisch oogpunt beschouwd door den bril van een Kantonregter. Te Amsterdam, bij J.H. Gebhard & C°. 1856.

Korte aanteekeningen, naar 't schijnt vlugtig ter neder gesteld, op enkele artikelen van genoemd wetsontwerp, inzonderheid voor zoo verre die op de kantongeregten betrekking hebben. Schr. klaagt, in eenige opzigten teregt, over den tegenwoordigen toestand van vele kantonregters. ‘Wat biedt men,’ zegt hij, ‘voor de waarneming eener zoodanige betrekking aan, een *karig* loon, met het vooruitzigt om na verloop van vijf jaren *stilzwijgend* verwijderd te kunnen worden. - Een agent van justitie heeft een traktement van ƒ 400.- is dus zijne bezoldiging naar evenredigheid niet veel hooger?’ en elders: ‘De gemeente-besturen zijn er niet verpligt toe, en achten het voldoende, wanneer zij den kantonregter in de eene of andere boerenherberg zijne zittingen doen houden, gelijk zulks op vele plaatsen ten platten lande het geval is; de nabijheid der gelagkamer kan meermalen aanleiding geven dat de orde gestoord wordt, terwijl zoodanige gelegenheid ook weinig geschikt is om den eerbied voor den regter te bevorderen.’ - Op deze treurige tafereelen worden echter door den Schr., *indien* zijne plannen gevolgd worden, blijdere vooruitzigten geopend. Het laatste gedeelte der brochure verlaat den eerst gekozen weg, om het Wetsontwerp door eene bril te beschouwen, en neemt eene hoogere, voor bijziende menschen wel eens gevaarlijke, vlugt. Aldaar wordt ons een geheel nieuw en oorspronkelijk plan van regterlijke organisatie medegedeeld, dat vele regterlijke armbtenaren, speciaal de meeste kantonregters, moet doen watertanden. ‘Het traktement van den kantonregter,’ lezen wij, ‘bepale men ten minste op ƒ 2000, dat der leden van de regtbanken op ƒ 3000, van de hoven op ƒ 4000 en van den Hoogen Raad op ƒ 5000.’ Heerlijk plan! Maar wie zal dat betalen? Om daardoor de kosten der regterlijke magt niet boven de 3 à 4 ton jaarlijks te vermeerderen, stelt Schr. eene geheele reorganisatie voor,

die, op het papier, er vrij aardig uitziet. Men heeft, volgens Schr., eenige kantons, waarvan het getal inwoners (boven de 50,000) te groot, en andere, waarvan dat getal (beneden de 15000), te klein is. Er moest bij de indeeling van ieders regtsgebied het getal der inwoners, niet de uitgestrektheid van het grondgebied tot maatstaf genomen, en bij de regeling daarvan niet meer op provinciale grenzen gelet worden. Voor elk 30,000 tal inwoners rigte men een kantongeregt op; over de vijf kantongeregten zoude eene arrondissements-regtbank kunnen gesteld worden met 150,000 inwoners; over vier regtbanken, bevattende 600,000 inwoners, een hof. Op die wijze zou men 6 hoven, 11 regtbanken en 45 kantongeregten doen vervallen, en daarentegen weder 5 nieuwe kantongeregten oprigten, zoodat er overblijven zouden 110 kantongeregten, 23 regtbanken en 5 hoven.

'Welke ongelijkheid,' zegt de Schr., 'heerscht er thans in de bevolking der verschillende kantons, het laagste getal is 5453 (Kortgene), het hoogste 85136 (1^{e} kanton Amsterdam). In slechts 60 kantons gaat de bevolking het getal van 20,000 inwoners te boven. Evenzoo is er een groot verschil tusschen de bevolking onder de regtbank van Zierikzee (32671 inw.) en van Amsterdam (286,349 inw.) en tusschen het hof van Drenthe (86,735 inw.) en van Zuid-Holland (584,693 inw.) bijna een *half millioen* meer. Zuid-Holland en Noord-Holland, te zamen meer dan *een millioen* inwoners uitmakende, dus ⅓ gedeelte der gansche bevolking van Nederland, bevatten gezamenlijk slechts 2 hoven, 10 regtbanken en 43 kantongeregten, de negen andere provincien met de overige 2 millioen inwoners bezitten daarentegen 9 hoven, 24 regtbanken en 107 kantongeregten.'

Hoezeer niet onbelangrijk, komt dergelijke statistiek, waarbij in het geheel geen acht gegeven wordt op de uitgestrektheid van het regtsgebied, ons voor de toepassing te eenzijdig voor.

Rotterdam, Mei 1856.
J. POLS.

Almanak voor de Nederlandsche West-Indische Bezittingen en de Kust van Guinea, voor het jaar 1856, *uitgegeven op last van den Minister van Koloniën. Gedrukt te 's Gravenhage, bij de Gebroeders van Cleef*.

Het is nog kort geleden, dat wij het verschijnen aankondigden van ‘Suriname, Jaarboekje voor 1856,’ uitgegeven door het Letterlievend Genootschap te Paramaribo, Oefening kweekt Kennis, gedrukt te 's Gravenhage, bij L.J. Verhoeven. - Thans worden wij op nieuw verrast door den bovengemelden ‘officiëlen’ Almanak. Beide zijn eene wederopvatting van den gestaakten arbeid van het Departement Paramaribo der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, 't welk vroeger, jaarlijks, eenen Surinaamschen Almanak uitgaf, doch daarmede in 1847 eindigde. Blijkbaar is de nu verschenen Almanak van het Ministerie van Koloniën het volledigste. Het Jaarboekje van het Letterlievend Genootschap betreft toch alleen Suriname, en heeft, onder meer, de naamlijst der Plantages achterwege gelaten, opgenomen in de door Jonkheer C.A. van Sijpesteyn in 1854 uitgegeven ‘Geschiedenis der Kolonie Suriname.’ De Almanak van het Ministerie van Koloniën daarentegen omvat niet alleen Suriname, maar ook de eilanden Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin, St. Eustatius en Saba, mitsgaders de Kust van Guinea, en daarin komen allerlei mededeelingen voor, zoowel omtrent de bestaande plantages, als omtrent de bevolking. En toch zegt een voorberigt van den ministeriëlen Almanak, dat deze jaargang moet aangemerkt worden als eene proeve van hetgeen verder juist en volledig zal worden geleverd, zoodat later een geheel zal kunnen verwacht worden, dat de bestaande behoefte behoorlijk zal aanvullen. Wij gelooven de meening te mogen uiten, dat men het uitgeven, of althans het zamenstellen van dit werk verschuldigd is aan den ijver van Jhr. van Sijpesteyn voornoemd, die sedert eenigen tijd werkzaam gesteld is bij het Ministerie van Koloniën, afdeeling West-Indische Zaken, en zich door zijne voormelde ‘Geschiedenis van Suriname’ reeds heeft doen kennen als iemand, die het nut beseft van het verzamelen en openbaar maken van statistieke en andere wetenswaardige bijzonderheden betreffende de West-Indische Koloniën. Zoo als uit het voorberigt is op te maken, heeft de auteur de bestaande inrigting van den ‘Almanak van Nederlandsch Indië’ tot modèl genomen en zich, naar het schijnt, vooreerst beholpen met de ‘voorhandene’ opgaven, gedeeltelijk ook onder terugzigt tot of als vervolg op de mededeelingen, in zijne reeds gemelde geschiedenis vervat. Het meeste is dan ook niet van den jongsten tijd. ‘Er was,’ zegt het voorberigt, ‘vruchteloos gewacht op het ontvangen van opgaven, wes-

halve deze Almanak genoemd is eene *eerste* proeve.' Wij verheugen ons bijzonder over het uitgeven van deze eerste 'officiële' proeve, maar ontveinzen niet, dat het ons leed doet, dat het Ministerie van Koloniën, na sedert zoo vele jaren, op zoo onderscheidene wijzen, te zijn opmerkzaam gemaakt op de belangen onzer West-Indische Koloniën, *nu nog* voor den dag moet komen met het leveren eener *eerste proeve*. Zulks pleit niet voor het aanwezig zijn der noodige kennis bij het Ministerie van Koloniën, 't geen te meer bevreemdt, daar, sedert ruim tien jaren, een der West-Indische ambtenaren, die in Suriname het ambt van Gouvernements-Secretaris bekleedde, als referendaris aan het Ministerie van Koloniën is toegevoegd. Duidelijk springt hier het nut van het uitgeven van den Almanak in het oog. Het Departement van Koloniën wordt er door geleid en als 't ware gedwongen om zich beter te doen inlichten, een nieuw en krachtig bewijs van het heilzame der publiciteit.

De Almanak van het Ministerie bevat, tot ons leedwezen, geene korte kronijk der voornaamste gebeurtenissen in de Nederlandch West-Indische Koloniën en in onze bezittingen ter Kust van Guinea, zoo als die in den Almanak van Nederlandsch Indië voorkomt met betrekking tot Oost-Indië, en gelijk die ten aanzien van Suriname opgenomen is in het Jaarboekje van het Letterlievend Genootschap te Paramaribo. Mogt gemis aan voldoende historische kennis daarvan de oorzaak zijn, dan hopen wij dat ook hierin voorzien zal worden, en dat het loffelijk voorbeeld in deze van het Letterlievend Genootschap, gewijzigd en verbeterd, zoo als wij de vrijheid namen vroeger in overweging te geven, navolging zal vinden bij het Ministerie van Koloniën. Ook merken wij op, dat in den Almanak wel gegeven is een lijst der Landvoogden van West-Indië en van de Kust van Guinea, maar dat zij ten aanzien van West-Indië niet volledig is. Niet altijd toch waren de in den Almanak genoemde vier en vijftig Gouverneurs van Suriname tevens Opperlandvoogden van Curaçao en der verdere West-Indische eilanden. Er bestaan tijdperken, waarin die eilanden een afzonderlijk bestuur hadden, gelijk tegenwoordig, sedert 1845, weder het geval is. Wenschelijk is het alzoo, om afzonderlijk te noemen de Landvoogden van Suriname en die van de eilanden, en dus onderscheidenlijk te vermelden, in welke tijdperken de Gouverneurs van Suriname, onder den vroegeren titel van Gouverneur-Generaal, tevens het bewind over de eilanden voerden. In het tijdschrift voor het Zeewezen en de Zeevaartkunde, van het jaar 1852, komt eene lijst voor, welke ter raadpleging in deze geschikt schijnt.

Belangrijk zijn de in den Almanak opgenomene staten der plantagiën in Suriname, waarop vermeld zijn, volgens den stand van 1° Januarij 1854, het getal slaven en vrijen, akkers, werktuigen en producten, benevens de namen der eigenaren, beheerders in Europa en in Suriname, en der Directeuren, met de tot die staten behoorende al-

phabetische lijsten, en bovendien van afzonderlijke statistieke tabellen. Minder belangrijk is daarentegen de naamlijst der tuinen en plantagiën op Curaçao, waaruit niets blijkt van derzelver namen, bijnamen en eigenaren. Meerdere bijzonderheden konden zeer welkom geweest zijn, ook ten aanzien van Bonaire, Aruba, St. Eustatius, St. Martin, enz.; vergeten wij echter niet, dat de Almanak eene *eerste proeve* is.

Wij vinden daarin voorts lijsten van de in Suriname, op Curaçao en op St. Martin te huis behoorende schepen en vaartuigen. Tot Suriname behooren slechts *vier* schoeners, die te zamen 151 ton meten. Op Curaçao tellen wij *veertig* schoeners en *zes* barken, te zamen metende 2151 ton, en op St. Martin telt men *vier* schoeners, te zamen van omstreeks 77 ton. Twee kleine staten van in- en uitvoeren in Suriname, gedurende het jaar 1853, toonen aan, dat met 210 schepen, metende 13116 lasten, is ingevoerd eene waarde van ƒ 2,041,186.45 en dat met 191 schepen, metende 12345 lasten, uitgevoerd is eene waarde van ƒ 3,030,795.35. Gelijksoortige staten omtrent de eilanden zijn ditmaal niet geleverd. Het komt ons voor, dat het Ministerie van Koloniën al zeer weinig bouwstof bezat tot het aantoonen der handelsbeweging van en op onze West-Indische Koloniën. Terwijl er ieder jaar, sedert 1823, een uitvoerig handelsverslag omtrent Nederlandsch Oost-Indië in druk verschijnt, ofschoon niet door de zorg van het Departement van Koloniën, wordt opzigtelijk de West-Indische Koloniën, ter zake, niets afzonderlijks door de regering geleverd. Men moet deswege, wat een enkel paar jaren betreft, toevlugt nemen tot de regerings-verslagen omtrent den staat en het beheer der West-Indische Koloniën, en overigens tot bijzondere boekwerken.

Behalve de naamlijsten der Europesche inwoners en der huwelijken, geboorten en sterfgevallen in Suriname en op de eilanden, vindt men in den Almanak twee Overzigt-staten der vrije en der slavenbevolking van Suriname, gedurende het jaar 1853. Daaruit blijkt, dat op 1° Januarij van dat jaar aanwezig waren 38690 slaven en op 31 December 38545, waarvan 18313 mannen en 20232 vrouwen. Er werden geboren 1205, er overleden 1053, en er werden vrijgegeven 302. Gaarne hadden wij ook vermeld gezien, hoeveel slavenkinderen onder de aanwezige mannen en vrouwen begrepen zijn. Dit kon zeer goed geschieden, zoo als blijkt uit de gelijksoortige staten omtrent de eilanden. Daar waren op 1° Januarij 1854 aanwezig 10091 slaven, namelijk op Curaçao 5418, op Bonaire 769; op Aruba 566; op St. Martin 1618; op St. Eustatius 1071 en op Saba 649. Al deze totalen zijn verdeeld in mannen, vrouwen en kinderen. Alleen Suriname maakt daarop eene uitzondering.

De Almanak bevat de volgende officiële stukken als bijlagen. Daarmede zijn 126 bladzijden gevuld of het vierde gedeelte van het boek.

Suriname. 1853 en 1854.

1°. Additionele overeenkomst met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika betreffende het verdrag van Handel en Scheepvaart van 19 Januarij 1839.
2°. Intrekking van een gedeelte der Publicatie van 16 October 1830, houdende bepalingen omtrent den in- en uitvoer van slaven.
3°. Gelijkstelling der Toscaansche schepen in de Koloniën met Nederlandsche schepen.
4°. Tijdelijke wijziging van een gedeelte van het Reglement op de behandeling der slaven.
5°. Verordeningen omtrent de Kustvaarders.
6°. Reglement op de verstrekking van kleeding aan de slaven, en
7°. Bepalingen omtrent de briefwisseling met de West-Indische Koloniën.

Curaçao. 1849-1854.

1°. Reglement op den In-, Door- en Uitvoer, met wijzigingen daarin.
2°. Opheffing van het Vuur- en Bakengeld en de belasting op den verkoop van vreemde vaartuigen en vermindering der kosten voor den gezondheidspas.
3°. Vrijstelling van het zegelregt van eenige handels-kwitantiën.
4°. Vaststelling van een accijns op rum.
5°. Vaststelling van strafbepalingen ter verzekering van het patentregt.
6°. Vrijstelling van accijns van allen doorvoer van rum.
7°. Bepalingen omtrent de ontscheping, opslag, in- of doorvoer van buskruid, vuur- en blanke wapenen.
8°. Wederinvoering der heffing van vuur- en bakengeld.
9°. Vaststelling van een haven- en veiligheidsregt.
10°. Vrijstelling van regten van in- en uitvoer van alle voor den doorvoer bestemde goederen te St. Martin. Reglement op het Entrepôt aldaar.
11°. Nadere bepalingen omtrent de quarantaine.
12°. Bepalingen ten aanzien der heffingen op St. Martin, door den Havenmeester, Loods en Visitateur, alsmede voor de armen.
13°. Wet en bepalingen tot regeling van het muntwezen in West-Indië.
14°. Ampliatie op het Reglement op de Scheepvaart en het in- en uitklaren van schepen op St. Martin.

Eene herziening hiervan komt ons voor de toekomst noodig voor. Wij gelooven toch niet, dat het opnemen van al deze stukken nut heeft, en meenen daarentegen, dat anderen zijn achterwege gelaten, welke eene opneming verdienden, bijv. de reglementen op het beleid

der regering in de respective Koloniën, de kust van Guinea daaronder begrepen.

Eindelijk vinden wij in den Almanak acht en een halve bladzijden gewijd aan de Kust van Guinea. Dit is eene bijzonderheid, welke waarlijk toejuiching verdient. Voor zoo veel ons bekend is, was het jaar 1789 het laatste, waarin in de Almanakken of naamregisters onzer Koloniën melding gemaakt is van dit gedeelte onzer Overzeesche Bezittingen. In Nederland weet men vrij algemeen, wie de Gouverneur-Generaal in de Oost, en misschien ook wie Gouverneur van Suriname en van Curaçao is; maar wie Gouverneur onzer bezittingen op de Kust van Guinea is, weten slechts zeer enkelen, en in de laatste 67 jaren bestond er geene gelegenheid om zulks op te sporen, tenzij men toevallig den Residentie-Almanak van 's Gravenhage in handen kreeg, of wel den Almanak van Gotha! Van die acht bladzijden beslaan vier de namen der zeven en zeventig Landvoogden, die het bewind ter Kust van Guinea voerden sedert het jaar 1638. De overige vier bladzijden vermelden de namen onzer thans in dienst zijnde ambtenaren, negentien in getal, die der gevestigde Europeanen en die der voornaamste Inlandsche Hoofden of Vorsten, aan het Nederlandsch gezag onderworpen of cijnsbaar. Meer schijnt men echter bij het Ministerie van Koloniën niet van de Kust van Guinea te weten, of men heeft het de moeite niet waard gerekend er meer van te zeggen, noch uit een historisch oogpunt, bij wijze eener kronijk der voornaamste gebeurtenissen, noch uit dat van kultuur, handel en scheepvaart. Menige bijzonderheid had ook getrokken kunnen worden uit de regerings-verslagen van den staat en het beheer der Koloniën en uit het tweede verslag der Staats-Commissie wegens de opheffing der slavernij in de West-Indische Koloniën. - Uit het Regerings-Verslag van 1852 zien wij, bij voorbeeld, dat ter reede van Elmina ankerden 65 schepen, waarvan 6 Nederlandsche, 17 Engelsche, 10 Fransche, 12 Amerikaansche, 10 Sardinische, 6 Portugesche en 4 Hamburgsche. Uit den in dat verslag opgemaakten staat van ontvangsten en uitgaven blijkt voorts, dat onze etablissementen ter Kust van Guinea in 1852 niet meer gekost hebben dan omstreeks ƒ 63,500.-. Zulke aantooningen in de almanakken zijn niet zonder waarde, en dragen bij tot vermeerdering der algemeene kennis. Wij zouden ze ook gaarne aantreffen in de almanakken van Oost- en West-Indie. De almanak van Gotha verdient hier als voorbeeld alle aanprijzing.

Zoo wij in het beoordeelen van het in druk verschenen werk vrijmoedig geweest zijn, en zoó wij hier en daar op gebreken hebben gewezen, toch zeggen wij het Ministerie van Koloniën dank voor den geleverden arbeid. Het heeft in eene sedert jaren bestaande gevoelige leemte pogen te voorzien, en het vertrouwen bestaat, dat volgende jaargangen aanspraak hebben zullen op onvoorwaardelijke goedkeuring.

***Nederduitsche Spraakkunst, door L.Th. Zeegers*. (*Volksbibliotheek*, N°. 61.) *Amsterdam, Weytingh en van der Haart*. 1854. (42 bladz. 8°. Prijs 25 cents.)**

Een beknopt overzigt te leveren van de Nederduitsche Spraakkunst is geen gemakkelijk werk. Het vereischt, die Spraakkunst zelve vooraf grondig beoefend te hebben, en dan de uitkomsten dier studie in korte regels of stellingen mede te deelen. Dit in aanmerking nemende, zou men verwachten meer *volledige* Spraakkunsten dan *beknopte* te ontvangen. En toch is het omgekeerde waar, en schijnen sommigen eerder gereed met het op- en openbaarmaken der resultaten van hun wetenschappelijk onderzoek, dan met dat onderzoek zelf. De zonderlingheid van dit verschijnsel leidt tot het vermoeden, dat eene uitvoerige behandeling van het onderwerp niet is voorafgegaan aan *ieder* overzigt der Spraakkunst, dat ons wordt aangeboden; maar dat men het eene naar het andere vormt, of eene zamentrekking onderneemt van een reeds bestaand wetenschappelijk werk.

Het blijkt reeds uit het getal bladzijden, welke de ‘Nederduitsche Spraakkunst’ van den Heer Zeegers inneemt, dat zij een beknopt, en wel zéér beknopt overzigt bevat. De vraag, of het zich onderscheidt boven reeds bestaande handleidingen van die soort, durven we niet bevestigend beantwoorden. Eene hoofdbedenking is, dat het boekje te veel geschoeid is op de leest der vroegere Spraakkunsten, te weinig in zich heeft opgenomen van de inzigten van lateren tijd, zoo als die, bij voorbeeld, zijn ontwikkeld in de ‘Hollandsche Spraakleer’ van Dr. Brill, een werk, dat nu reeds sedert tien jaren het licht ziet en dus als algemeen bekend mag worden geacht.

Geldt deze bedenking het gedeelte der Spraakkunst, dat de ‘Woordvorsching of Etymologie’ bevat: zij is in nog hoogere mate van toepassing op de ‘Syntaxis,’ die in acht bladzijden wordt afgehandeld en bij uitstek mager is uitgevallen. Het zijn - als gewoonlijk in onze leerboeken - meerendeels losse opmerkingen, in de orde der rededeelen voorgedragen, doch die gevoegelijk bij de ctymologische behandeling dier deelen hadden kunnen worden opgenomen. Het is

zonderling, dat men te onzent, en zelfs nadat Dr. Brill in 1852 zijne ‘Leer van den Volzin’ heeft uitgegeven, dat onderwerp maar niet systematisch wil behandelen.

Ook al plaatst men zich bij de beoordeeling op het standpunt van den Schrijver, dan nog zouden wij meenen, dat zijne schets van de gronden onzer Spraakkunst te veel onnaauwkeurigs aankleeft, om haar bijzonder te mogen aanbevelen. In § 71, bij voorbeeld, heet *worden* een ‘zelfstandig werkwoord;’ doch in § 120 wordt dit werkwoord met *schijnen* en *blijven* onder de ‘wijzigingen van *zijn*’ geteld. De verdeeling der werkwoorden in *klankhoudende, klankwisselende, onregelmatige* en *gebrekkige*, zie § 83, is niet logisch; en *willen* wordt aldaar te onregt gezegd, geen gebiedende wijs te hebben. § 86 geeft eene onjuiste voorstelling van de vorming des verleden deelwoords en des onv. verl. tijds bij de ongelijkvl. werkwoorden. De Schr. zegt, dat het eerste ‘eindigt op *d*,’ WANNEER de laatste met *de* ‘geschreven wordt, als *ik stalde, heb gestald*.’ Hieruit zou men opmaken, dat *d* in *gestald* een gevolg is van den uitgang in *stalde*. Er had moeten geleerd worden, dat zoowel de *d* in het eene, als de uitgang *de* in het andere, afhangen van den slotmedeklinker des wortels.

Een ander hoofdbezwaar tegen het leerboekje ontleenen we aan zijne bijzondere bestemming. Het maakt een deel uit van de ‘Volksbibliotheek,’ en behoort dus bovenal eene praktische strekking te hebben. Dien ten gevolge mogt men verwachten, dat van de hoofdstukken: *Uitspraak en Spelling* getiteld, vooral veel werks gemaakt zou zijn. Echter is ons geen Spraakkunst bekend, waar juist die onderwerpen zoo onvolledig, zoo ter loops, als hier, zijn behandeld. Zij beslaan te zamen *vier* bladzijden! Het onderrigt aangaande het gebruik der *hoofdletters* is vervat in § 138, die dus luidt: ‘*Hoofdletters* staan aan het begin van woorden, die: *a*) eigennamen zijn, als: *Jan, Haarlem; b*) die het Opperwezen aanduiden; *c*) die aan het begin van een volzin of versregel geplaatst zijn; *d*) die in opschriften de hoofddenkbeelden uitdrukken, als: *Leven en Daden van de Ruyter; e*) die bij dagteekeningen de maand en den dag aanduiden.’ - De volgende §, die de leesteekens behandelt, is op niet breeder schaal aangelegd. Indien het waar is, wat de Schrijver aldaar - naar het schijnt ter verontschuldiging - zegt, dat ‘de aard van dit werk niet toelaat, hierover in het breede uit te weiden,’ dan zouden wij het beter geoordeeld hebben er *niets* van te zeggen. Degenen onder het ‘volk,’ die wat van die zaken hadden willen weten, zouden dan genoopt zijn geworden, naar betere handleiding om te zien. Nu is men oorzaak, dat zij zich met iets zeer onvolledigs en oppervlakkigs behelpen zullen.

***Wetenschap en Landbouw. Redevoering uitgesproken bij de plegtige aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Botanie, Geognosie, warenkennis en wetenschappelijken landbouw aan het Athenaeum Illustre te Deventer, op Maandag den* 14^n^ *Mei* 1855, *door Dr. Louis Mulder. Deventer, J. de Lange.* 1855. 47 bladzijden.**

Deze redevoering, ons sedert lang ter beoordeeling toegezonden, bevat, ná eene voorafspraak op het gekozen onderwerp betrekkelijk, van blz. 14-36 in vlugtige trekken beschouwingen: 1°. over den wetenschappelijken man en zijne geschriften, in verhouding tot de praktijk van den landbouw; 2°. over den praktischen landbouwer in zijne verhouding tot de wetenschap, en 3°. over de middelen, waardoor men wetenschap en praktijk meer innig verbindt en ten nutte van het menschdom aanwendt. De slotrede van 11 bladzijden heeft alleen betrekking op de plegtigheid van den dag.

Wij leeren uit deze redevoering - uit den aard van vlugtige beschouwingen over een veel besproken onderwerp is zulks reeds af te leiden - niets dat ons geschikt voorkomt, om er ook thans nog de aandacht der lezers van ‘de Gids’ op te vestigen en voelen ons gesterkt in onze eerste opvatting, dat zulk een programma van eenen jeugdigen hoogleeraar, welke zijne vooringenomenheid met den wetenschappelijken landbouw doet uitkomen, hoe wèl gesteld en bewerkt ook, van hoeveel ijver en goeden wil bij den steller ook getuigende, weinig geschikt is om later in een tijdschrift, zoo als ‘de Gids’, met eenig nut op nieuw ter sprake te worden gebragt.

Inmiddels heeft - wij hebben met de aankondiging gewacht om dit te kunnen mededeelen - de Heer L. Mulder zijne taak op eene waardige wijze opgevat. In de geschriften, door hem uitgegeven, in de voorstellen en ontwerpen van hem uitgaande, in zijne bemoeijenissen op het praktisch terrein, ziet men thans reeds dat zijn programma door hem, als wetenschappelijk man, met onverpoosden ijver wordt gevolgd. Hem zij kracht om vol te kunnen houden geschonken, en aan het einde zijner loopbaan den afgelegden weg overziende, zal hem alsdan gewis de zelfvoldoening ten deel vallen van te ontwaren, hoeveel nader de wetenschap en de praktijk van den landbouw binnen zijnen werkkring tot elkander zullen zijn gekomen, en hoe door zijne en andere gelijksoortige pogingen, ook hier te lande de weg is ingeslagen, dien Groot-Brittannië en Duitschland ons thans reeds aantoonen.

***Niet België, maar Nederland en Engeland komt de eer toe van de uitvinding der inënting bij het rundvee. Benevens inlichtingen aangaande die kunstbewerking, door Dr. J.N.L. Bax. Te Nijmegen, bij H.C.A. Thieme J. Fzn.* 1856.**

Het blijkt ons, dat de schrijver van dit 15 bladzijden beslaande vlugschrift, volstrekt niet op de hoogte van zijn onderwerp is. Hij verwart de longziekte met de runderpest, of wil ten minste overeenkomst vinden tusschen deze twee hemelsbreed verschillende ziekten. De inenting, als voorbehoedmiddel tegen de laatstgenoemde ziekte, is gewis sedert lang bekend, nog langer die tegen de pest in 't algemeen; maar dit ontneemt niets aan de eer, welke Dr. Willems te Hasselt, in België, zich heeft verworven, zoo als door bevoegden in alle landen erkend wordt. Men zou met evenveel regt kunnen zeggen, dat de eer der uitvinding van de inenting van het rundvee toekwam aan Dr. Jenner, omdat hij de koepokinenting uitvond. Inentingen zijn immers lang genoeg bekend geweest; maar de eer van Dr. Willems lijdt daaronder evenmin als die van den uitvinder der koepokinenting. Zelfs bij eene bepaalde ziekte komt het niet op de eerste inenting in 't algemeen aan, maar op de uitvinding der juiste handelwijze om haar nuttig te doen zijn. Wij maken de woorden van Van Heusde, waarmede de schrijver besluit, tot de onze: ‘Meer in het toepassen van het gevondene, dan in het vinden zelve moet onze wijsheid bestaan,’ en raden hem aan, het verslag van het verhandelde bij het Xe Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gehouden te 's Hertogenbosch in 1855, ter hand te nemen. Wanneer hij dan op blz. 102 de woorden van dankzegging leest, door den Hoogleeraar Wellenbergh, in tegenwoordigheid eener talrijke vertegenwoordiging van den landbouwenden stand, aan Dr. Willems toegebragt en welke deze op de volgende bladzijden door een overzigt van den loop zijner uitvinding doet volgen, dan zal, hopen wij, bij hem eenig leedgevoel ontstaan van op geene betere gronden te hebben getracht in twijfel te doen trekken, dat de eer der beveiligende inenting tegen de longziekte, door Dr. Willems, aan België toekomt. Het *suum cuique* past vooral den Nederlander, die niets behoeft te wenschen, dan dat men aan elkeen laat, wat hem toekomt en dan voor zich ruim genoeg met uitvindingen bedeeld is.

Vrouwenleven; Beelden, Groepen en teekeningen, Ottelie Wildermuth nageschetst, door J.J.A. Goeverneur. Groningen, de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema. 1856.

Bij de aankondiging dezer vertaling is men bijkans verlegen, welk oordeel over het werk te vellen. Men vindt in het hier genoemde boek zooveel slechts naast zooveel goeds, zooveel voortreffelijks naast zooveel gebrekkigs, dat het oordeel hoogst moeijelijk wordt. Wij gelooven, dat men der auteur geene gave van opmerken kan ontzeggen, en dat zij evenzeer zich gemakkelijk als duidelijk uitdrukt; dat zij eene zekere oorspronkelijkheid en frischheid heeft in hare voorstelling, die aan Auerbach zou doen denken, indien niet bij en naast dat alles de gave van dramatiseren der auteur zeer spaarzaam geschonken schijnt, en zij veelal eer eene korte schets van haar verhaal geeft dan een uitgewerkt geheel. Daarom verschijnen hare personen meestal als de personen in de chinesche schimmen, en ontglipt ons menige figuur, die wij met genoegen en belangstelling wenschten vast te houden. In den loop der verhalen is veel onwaarschijnlijks: de twee laatsten staan beneden de eer eener kritiek; de aanleg van het derde verhaal verdient lof, de uitwerking echter niet.

C.

Hedwig, door Mevr. Mackenstein-Koning, schrijfster van Beelden en Omtrekken naar het leven. Te Amsterdam, bij H.W. Mooy. 1856.

In de voorrede deelt de schrijfster ons mede, dat zij eene huismoeder is, en dat men eene goede huismoeder kan zijn en toch romans schrijven. Wel zeker, wie kan er wel *geen* romans schrijven? d.i. een boek van eenige vellen, waarin Mej. B., eene ongelukkige liefde heeft voor Mijnheer A., en waarin de zon opkomt en de maan schijnt; waarin de boosheid gestraft wordt en *ze ten laatste mekaar krijgen*. Het regent immers romans, en waarom zou deze schrijfster nu alleen hare schrijfjeukte bedwingen? Vraagt ge echter *ons* oordeel over dezen roman: het wordt in drie regelen gegeven. Hedwig is

> Een huisselijk verhaaltjen;
> 't Is alles even lief en laf;
> Och, neemt het voor een staaltjen,

van hetgeen de romanliteratuur ten onzent dagelijks oplevert.

C.

***D'Oranjevaan. Een volkslied voor warme Vaderlanders. Tiel, J.A. Faassen*. 1857.**

Wij zwaaijen leus noch oproervaan
Voor de oppermagt van d'onderdaan,
Met volken die hun vorst regeren;
Maar werpen ons met goed en bloed
Ten rotsdam op aan elken vloed,
Die Neêrlands grondwet om wil keeren.
TOLLENS.

Ex uno disce omnes. Te midden van den stortvloed van reactionnaire brochures, die het Vaderland overstroomt, merkten wij ook een kreupel vers op - als zoodanig beneden de aandacht der kritiek - dat onder bovenstaanden titel en met de drie eerste regels van de aangehaalde strophe van onzen Tollens als motto versierd, mede instemt in het geschreeuw der factie, die het tot bereiking harer bedoelingen noodig acht het volk in den waan te brengen, dat bij haar alleen liefde voor het koningschap en het regerend stamhuis gevonden wordt, en die daarom der grondwettige partij gedurig naar het hoofd werpt, dat zij den Koning zelven zou willen regeren. Voorzeker niets ligt minder in de bedoelingen der Constitutionneelen, en zeker althans gebruiken zij *leus noch oproervaan*, wat zij ook niet behoeven te doen, daar zij niets anders willen dan handhaving en ontwikkeling der bestaande orde van zaken. Maar juist daarom ook *werpen zij zich als een rotsdam op, tegen den vloed die Neêrlands grondwet om wil keeren*. En daarom hebben wij gemeend het motto, aan den gevierden volksdichter ontleend, te mogen overnemen, maar aangevuld met de drie volgende regels, opdat het zóó met dubbele kracht terugvalle op hen, die zich niet ontzien, zelfs hetgeen der natie het heiligst en dierbaarst is te misbruiken als *leus*, ja als *oproervaan*, om de gevestigde orde van zaken ten onderst boven te werpen.

De onderwijsvraag.

Scheiding van Kerk en Staat is eene hoofdvoorwaarde voor gewetensvrijheid. Indien de wereldlijke overheid als zoodanig eene kerkelijke overtuiging mag hebben, dan is zij ook verpligt op kerkelijk terrein gelijk op wereldlijk terrein hare overtuiging voor te staan. Als het belijden van eenig kerkelijk geloof ook wereldlijke magt geeft, dan moet die magt voorzeker in de eerste plaats ter uitbreiding van dat kerkelijk geloof worden aangewend. Die eene van beide stellingen aanneemt, moet als Philips II van Spanje het bestrijden van ketterijen en het uitroeijen der ketters voor het hoogste doel der regering houden; hij moet afkeuren dat Engeland de Katholieken heeft geëmancipeerd; hij moet goedkeuren, dat Zweden den overgang tot het Katholicisme straft en dat Toskane de Madiaïs gevangen zet; hij moet den Sultan als geloovigen Mohammedaan toestaan, dat hij den Christenhonden grondeigendom ontzegge, en verliest alle regt, om den Chineschen volgeling van Confucius het ter dood brengen van Christenzendelingen te verwijten. Het gezond verstand en de publieke opinie hebben sedert lang menig wreedaardig of ongerijmd gevolg van deze stellingen verworpen, zonder nog met genoegzame kracht te zijn opgekomen tegen het valsche beginsel. Algemeene veroordeeling heeft te regt den Romeinschen keizer getroffen, die, overigens regtvaardig en menschlievend, toch zonder bloedvergieten eene geduchte en onbillijke Christenvervolging instelde door enkel Heidensch schoolonderwijs toe te laten. Juliaan de afvallige heeft de stelling beaamd, dat de overheid kerkelijk onderwijs geven mag naar *hare* overtuiging der waarheid, en volgens *zijne* innige

overtuiging was de waarheid bij het heidendom. Niet de toepassing alleen is valsch, maar ook het beginsel, en uit niets blijkt dit duidelijker dan uit Juliaans eigen voorbeeld. Want hij die zich zoo schromelijk vergiste was een uitstekend vorst, die alle wisselingen des levens had ondergaan en door zijne verdienste den troon had beklommen; een man van groot verstand, van nadenkenden aard, van onberispelijken zedelijken wandel, die in het Christendom was opgevoed, die Christendom en heidendom lang en opzettelijk had vergeleken en met levensgevaar tot het heidendom was overgegaan. Waarlijk, als een zoo uitstekend vorst niet veilig is voor dwalingen van dat gewigt en dien omvang, aan welke regering mag dan het wapen van Juliaan worden toevertrouwd?

Zal *onze* regering dat wapen voeren, en is men zeker dat van haar geen misbruik te vreezen is, dat niet ook zij met dat wapen den Staat kwetsen en zich zelve dooden zal? Zal zij, of eenige overheid van haar uitgaande, eene magt uitoefenen, welke de Katholiek aan den Paus toekent en de Protestant zelfs aan den Paus ontzegt? Zoo in het algemeen gesteld wordt die vraag zeker door velen onbepaald met Neen beantwoord. Niemand wil de regering tot Paus maken, maar daarom moet ook gezorgd worden, dat de regering niet een of meer kerkelijke stelsels fatsoenere en van overheidswege opdringe, noch met geweld aan de volwassene burgerij, noch van lieverlede door het onderwijs aan de weêrlooze schooljeugd.

En toch streeft bij ons eene kleine maar krachtige en gesloten partij naar het genoemde doel. Die partij is te gevaarlijker, omdat ze in de keus van hare middelen veel minder kiesch is dan hare tegenstanders, de verdedigers van het ware beginsel, dat Staat en Kerk ook hier moeten gescheiden blijven, dat de Staat aan alle staatsburgers zonder onderscheid hetzelfde wereldlijk onderwijs moet geven en dat het godsdienstig onderwijs door elk kerkgenootschap aan zijne leden moet worden verstrekt. Gevaarlijk is die partij door eigen kracht; gevaarlijk omdat zij als verdedigen de eene groote dwaling geruggesteund wordt door de kracht waarover ongelukkig iedere dwaling, ieder onregt, ieder misbruik steeds zal blijven beschikken.

Maar dwaling en onregt zijn niet bestand tegen de wapenen der waarheid. Op het terrein van gedachte en re-

denering ten minste is de dwaling krachteloos, en eene nederlaag, dáár geleden, is in elken wèlgeordenden staat en vooral in den Nederlandschen staat niet zonder beteekenis.

Uit dien hoofde is de strijd bijzonder gewigtig, die bij de wetgevende magt sedert reeds meer dan twee jaren over het lager onderwijs gevoerd wordt. Keer op keer is de vraag, straks omschreven, voor den eenen tak der vertegenwoordiging gebragt en nog niet verder kunnen vorderen: steeds is getracht, het oog der vertegenwoordiging te verduisteren en een sluijer te werpen over de zaak waarop het aankwam, over het uit te spreken krachtig gemotiveerde Ja of Neen; maar steeds werd het verstandige Neen in zijne heilzame strengheid bewaard, overal waar men op het terrein der redenering kwam. Van daar de wanhopige pogingen om dat terrein te verlaten, om te verleiden, te transigeren, te intimideren. Van daar, dat elk middel werd te baat genomen buiten het ware middel, de bewijsvoering dat men gelijk had, want dat middel was onbereikbaar, men had ongelijk, en dat bleek telkens weder als men zich aan redenering waagde.

Het wettelijke veld, waarop die redenering plaats had, strekt zich uit over de handelingen der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, zoo onderling als met de beide Kabinetten welke tijdens de behandeling van het wetsontwerp op het lager onderwijs aan het bestuur waren. Dat veld was nog niet geheel ontdekt tijdens dit opstel geschreven werd. Het is van grooten omvang en niet gemakkelijk te overzien, en daarom is een aanschouwelijk overzigt daarvan aan te bevelen, vooral van de redenering tegenover een gouvernement hetwelk optrad ter voldoening aan de wenschen van een bevooroordeeld hoopje volks, door enkele drijvers misleid. Wij hebben getracht, in de volgende bladzijden zoodanig overzigt te geven.

Wij zouden afdwalen door hier na te gaan, wat buiten de wetgevende magt, of in vroeger tijden ook bij de wetgevende magt, over het bedoelde onderwerp verhandeld is. In het najaar van 1854 droeg de Minister van Reenen een wetsontwerp op het lager en middelbaar onderwijs voor; de betreffende bepaling van dit ontwerp is onder verschillende

vormen tot nu toe het voorwerp van den strijd gebleven. De vraag echter: zal de wereldlijke overheid kerkelijk onderwijs geven? werd bij dit ontwerp niet beslist. Wel verklaarde art. 4: ‘De openbare scholen zijn ingerigt voor kinderen van verschillende godsdienstige gezindheden,’ maar het voegde er aanstonds de uitzondering bij welke den regel krachteloos maakte en het beginsel vernietigde. De vierde alinea van ditzelfde artikel staat met de eerste in merkwaardige tegenspraak: ‘Waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten, mogen afzonderlijke openbare scholen worden ingerigt voor kinderen van dezelfde gezindheid.’ Het baatte weinig of men hieruit al kon opmaken, dat de Minister in de eerste alinea den regel uit overtuiging gesteld had en de uitzondering der vierde zijns ondanks had toegelaten: het wetsontwerp bleef beginselloos en zou niet verhinderen, dat de verwerpelijke openbare gezindheidscholen zich overal vestigden, waar dit thans materiëel mogelijk was of het later worden zou. Als later de aanhangers der gezindheidscholen sterker waren, zou 't weinig baten of die scholen al door de wet slechts bij wijze van uitzondering werden erkend. Zoo iemand nog daaraan twijfelde, hij kon in de Memorie van Toelichting zien doorschemeren, waarom de afzonderlijke school, die zooveel verkregen had, niet alles had gewonnen. De Memorie zeide: ‘Van vele zijden is de wensch te kennen gegeven dat, waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten, de openbare school worde ingerigt in verband met de verschillende godsdienstige gezindheden, zoodanig namelijk, dat de kinderen, tot dezelfde godsdienstige gezindheid behoorende, bij elkander worden vereenigd en onderwijs genieten van onderwijzers dier gezindheid.’ Dat wordt dan ook in het wetsontwerp vrijgesteld, evenwel ‘gelooft de Regering dat deze facultative splitsing in de toepassing moeijelijkheden zal ontmoeten en slechts in weinige plaatsen zal kunnen tot stand komen.’

Hoe weinig zulk eene bepaling afdeed, bleek bij het voorloopig verslag der afdeelingen van de Tweede Kamer. Wel is waar liep bij de algemeene beschouwingen het verschil voornamelijk over deze redactie der hoofdvraag, of de wet ‘*het Christelijk beginsel als grondslag van alle onderwijs*’ zou vermelden; en deze redactie staat niet in dadelijk verband met den vorm van het aangehaalde artikel. Terwijl hierover drie gevoelens werden ontwikkeld, die wij spoedig zullen

leeren kennen, kwam men toch over het algemeen tot eene overtuiging, neêrgelegd in de volgende woorden van het voorloopig verslag; de eerste helft der zinsnede is niet zeer duidelijk, maar de tweede zooveel te stelliger: ‘dat de meerderheid niet is ingenomen met het stelsel om het openbaar lager onderwijs in den regel uitsluitend te doen bestaan in de mededeeling van kundigheden, vrij van elke poging tot aankweeking van deugd en godsvrucht, of tot het wijzen op waarheden, waaromtrent alle Christelijke gezindheden het eens zijn; en dat een zeer veel grooter aantal leden zich heeft verklaard tegen het denkbeeld, om openbare scholen toe te laten, waar het onderwijs op de leerbegrippen van een bepaald kerkgenootschap is gegrond.’ Even sterk was de tegenstand bij de behandeling van art. 4, en hij trad meer op den voorgrond. De aanhef reeds der overwegingen omtrent dit artikel is stellig: ‘De overgroote meerderheid heeft zich tegen de hier toegekende bevoegdheid tot vestiging van afzonderlijke scholen voor kinderen van dezelfde gezindheid verklaard, en er waren zelfs onderscheidene leden, die nu reeds te kennen gaven, nimmer hun zegel te zullen hechten aan eene wet op het lager onderwijs, waarin eene dergelijke bepaling voorkomt.’ Naar geest en letter der Grondwet, zeiden deze leden, mag het onderwijs niet worden gegrond op de kerkleer van eene gezindheid, omdat het onderwijs van overheidswege *voldoend* moet wezen, en dat *overal*, omdat de gelijke bescherming aller gezindheden door den Staat moet worden gehandhaafd, omdat ieders godsdienstige begrippen blijvend moeten geëerbiedigd worden (Artt. 165 en 194). Bovendien moet het lager onderwijs vreemd blijven aan de leerstellingen van een bepaald kerkgenootschap, en wel zoo ergens dan op de openbare school. Ook wees men op 't waarschijnlijk ontstaan van tweedragt, ten gevolge der oprigting van afzonderlijke scholen, en op de moeijelijkheden van uitvoering.

Terwijl dus de groote meerderheid der Kamer de uitzondering verwierp, was ook de minderheid verre van tevreden. Wel verdedigde zij de gezindheidschool tegen de aangehaalde bezwaren, en trachtte tevens het voorschrift der Grondwet in haren zin uit te leggen, maar ook zij wilde de uitzondering niet laten bestaan zoo als die er lag, zij wilde die uitbreiden of eigenlijk tot regel verheffen: ‘Zij’

(‘eenige leden’) ‘drongen dus op nieuw hun gevoelen aan om de openbare scholen te splitsen in scholen voor Protestanten, Roomsch-Katholijken en Israëliten; en dan die splitsing te doen plaats hebben, niet bij uitzondering, maar in den regel. Dan alleen zou onder de bestaande omstandigheden de openbare lagere school kunnen worden wat zij wezen moet. Zoo als de bepaling daar lag, konden die leden ze moeijelijk anders beschouwen dan als een palliatief voor eene on-Christelijke wet, hetwelk, zoo als de Regering dit zelf liet doorstralen, geene wezenlijke gevolgen kon hebben.’

De bemiddeling was mislukt. De aanhangers der ‘gemengde’ school en de aanhangers der gezindheidschool wilden elk van beiden eene wet in hunnen eigenen geest en geenen middenterm. Het wetsontwerp had ook in andere opzigten geenen bijval gevonden. De Minister maakte gebruik van de gelegenheid ter aanbieding van een nieuw ontwerp: het vorig ontwerp op het *lager en middelbaar* onderwijs werd op den voorlaatsten dag van het jaar 1855 vervangen door een merkbaar gewijzigd en veel volledíger ontwerp op het *lager* onderwijs, gewijzigd en aangevuld vooral uit het Voorloopig Verslag. Dit ontwerp gaf toe aan den wensch van de groote meerderheid der Tweede Kamer, het handhaafde de gemengde school bij het openbaar lager onderwijs, en liet de afzonderlijke school zelfs niet bij uitzondering toe. Eéne uitdrukking der Memorie van Toelichting evenwel, later te vermelden, onderstelde dat men buiten de wet om, door minnelijke schikking, de openbare school tot gezindheidschool zou kunnen vervormen. Zoo was dan ondanks de deugdelijkheid der bepalingen van het wetsontwerp in den grond nog niet veel gewonnen. De Memorie wees, zonderling genoeg, eenen weg aan om de wet niet zoozeer te ontduiken als te verkrachten. Immers naar die uitlegging zou toch het leerstellig onderwijs in de openbare school zijn binnengedrongen, en nu in strijd met de eigen wetsvoordragt der Regering, welke zich vereenigd had met de oplossing der hoofdvraag door de afdeelingen der Tweede Kamer na opzettelijk onderzoek gegeven.

Het voorloopig verslag van April 1856 behandelde die vraag nog meer opzettelijk. Zij kwam naar drie aanleidingen in overweging, als toe te passên beginsel en als de

beide wetsbepalingen waarin dat beginsel was toegepast. De Memorie van Toelichting had de verschillende gevoelens opgenoemd, welke in de Kamer geuit waren over ‘de toelating van het *Christelijk element* bij het onderwijs op de openbare lagere school’; maar thans verklaarden zich enkele leden voor een gevoelen, dat in de Memorie niet omschreven was, voor den eisch, ‘dat het onderwijs op de lagere school..bezield zij van positief Christelijke beginselen’. Artikel 15 van het tweede wetsontwerp wilde, dat de openbare lagere school zou wezen ‘toegankelijk voor kinderen van verschillende godsdienstige gezindheden’. Artikel 21 hield in: ‘De onderwijzers onthouden zich van iets te onderwijzen, te doen of toe te laten, kwetsend voor de godsdienstige begrippen der gezindheid of gezindheden, waartoe de schoolgaande kinderen behooren.’

Elk van deze drie punten gaf aanleiding tot beraadslaging in de afdeelingen. ‘*Eenige*’ leden, had de Memorie gezegd, hadden blijkens het eerste Verslag drie soorten van openbare scholen gewenscht, voor Protestanten, Katholijken en Israëliten elk afzonderlijk. ‘*Een veel grooter aantal leden*’ verlangde ‘dat het godsdienstig element niet was uitgesloten, terwijl deze leden zich met allen nadruk moesten verklaren tegen het denkbeeld eener’ (al ware het ook slechts) ‘facultative oprigting van openbare gezindheidscholen.’ Die nadrukkelijke tegenstand bestond niet bij ‘enkelen’ van die ‘*verscheidene*’ leden, welke goedkeurden, dat in de wet ‘niet van het Christelijk beginsel als grondslag van het onderwijs gewag werd gemaakt.’

Daargelaten of de tweede Memorie van Toelichting, trouwens naar aanleiding van het eerste Verslag, met juistheid omschreven heeft waarop vooral het aankwam en wat in dit opzigt de meerderheid wilde, blijkt thans wat de voorstanders van de ‘positief Christelijke beginselen’ bedoelden: zij wilden van het standpunt der *enkele* leden overgaan tot dat van het *veel grooter aantal* leden.

Daartoe werd nu het volgende aangevoerd. Katholieken en Protestanten ontmoeten elkaar ‘in het geloof aan hoofdwaarheden, die de kern van het Christendom uitmaken’, zij hebben ‘een positief Christendom gemeen’. Het openbaar lager onderwijs moet gegeven worden ‘in verband met die leerbegrippen’. Slechts dan is het onderwijs *voldoend* in den zin der Grondwet, slechts dan blijft men getrouw

‘aan het beginsel der schoolwet van 1806, die geenszins den band tusschen school en kerk geheel wilde verbroken hebben. ‘*Het stelsel*’ bragt kerkelijk toezigt op de openbare lagere school en afzonderlijke scholen voor Israëliten mede; de laatsten bestaan immers sedert 1817. Vele huisgezinnen verwaarloozen de godsdienstige opleiding der kinderen; dáárom vooral is 't de hoofdzaak, dat het opkomend geslacht op de school indrukken van positief Christendom ontvange. Bij wijze van *anathema* volgt ten slotte, dat de bestrijders van dit gevoelen ‘eene algeheele afscheiding van opvoeding en onderwijs mogelijk achten en *dus* ook de godsdienstlooze school moeten voorstaan’.

De ‘groote meerderheid’ bestreed dit stelsel met nadruk. Eerst werd het *anathema* krachteloos gemaakt. Nu en dan is elk onderwijzer verpligt op 't gebied van den opvoeder te treden, maar dit is niet uitsluitend en niet voornamelijk het doel der openbare lagere scholen. Het gebruik maken van den term *godsdienstloos* is, volgens de zachte uitdrukking van het tweede verslag ‘moeijelijk vrij te pleiten van de zucht om door harde, maar niet minder ongepaste benamingen indruk te maken’. Niet de godsdienst, maar de leerbegrippen van eenig bepaald kerkgenootschap wil men uitsluiten: het lager onderwijs kan in eene maatschappij als de onze niet anders dan Christelijk zijn, maar het is geen vereischte van Christelijkheid dat zij de Israëliten ergere. Hunne kinderen zitten ook thans broederlijk naast die van Christen-ouders op menige openbare school, en menig achtenswaardig Israëliet verkiest die scholen boven de enkele Israëlitische scholen naar het besluit van 1817.

Maar het is hier niet de vraag, of men het Christelijk element geheel zal uitsluiten van de volksschool. De vraag is, of de wet, ondanks de groote bezwaren daartegen, het geven van Christelijk, vooral van positief Christelijk onderwijs op de volksschool zal gebieden. En wat is *positief* Christendom? wat verstaat men onder de benaming *positief*, tot welke grenzen strekt het positief Christendom zich uit, en wie zal die vraag beantwoorden en daardoor de bedoelde grenzen bepalen? Wil men ze ver uitstrekken, dan vervalt men in het aannemen van leerstellingen, die niet door alle kerkgenootschappen erkend worden; en zoo men dit gevaar ontwijkt, dan blijven alleen algemeenheden binnen de genoemde grenzen. Andere eischen der voorstanders van

het aangehaalde *stelsel* zijn even duister. Men wil geene leerstellingen aanroeren en toch het onderwijs *in verband* met die leerstellingen doen geven. Men wil een toezigt van leeraren der *onderscheidene* gezindheden regelen op het onderwijs gegeven in verband met die leerstellingen, welke die verschillende gezindheden met elkaar *gemeen* hebben. En hoe dat toezigt geregeld? Op den voet misschien van het Koninklijk besluit van 2 Januarij 1842? Maar, beweerde de groote meerderheid, dat besluit heeft naar veler oordeel alleen daarom minder schadelijk gewerkt, omdat over het algemeen de geestelijken zich hebben onthouden van het regt gebruik te maken, hetwelk dit besluit hun wil toekennen.

Men zocht hiertegen op te komen. Als de onderwijzer niets mag doen wat kwetsend is voor het godsdienstig gevoel van eenig schoolgaand kind, zal hij dan den Bijbel niet verbannen van de school? Zal hij niet huiverig worden, zelfs met een eenvoudig gebed zijnen arbeid te beginnen? En er zijn toch positief Christelijke begrippen, door alle geloovige Christenen omhelsd. De leden, welke dit op den voorgrond stelden, noemden echter slechts één dusdanig begrip, en wel zoodanig een welks onvoorzigtige voordragt aan jonge kinderen ten minste zeer nadeelige gevolgen kan hebben, ‘het beginsel eener natuurlijke verdorvenheid van den mensch, waaruit hij door de verdiensten des Zaligmakers werd opgeheven.’ Zeker is dit een van die beginsels, welke om der gevolgen wille slechts met de grootste behoedzaamheid mogen worden besproken, om het stijfhoofdige kind niet halsstarrig, het bedeesde niet wanhopig te zien worden, vooral om geene verontschuldiging aan de ondeugd te geven. Enkele leden wilden wel niet het positief Christendom op de school brengen, maar de wet toch doen spreken van het Christelijk element: de overgroote meerderheid immers der Nederlanders vormt eene Christen-natie. Op Christelijke beginselen moet *dus* het onderwijs op de volksschool steunen, iets dergelijks wil ook de wet van 1806, en voor de minderheid kan op andere wijze gezorgd worden.

De groote meerderheid der Kamer werd niet overtuigd. De wet mag niet spreken van *Christelijk onderwijs*, want daaruit zou een ieder lezen Christelijk onderwijs volgens diegene van de uiteenloopende leerbegrippen, welke hij zelf

aanneemt; een ieder zou trachten die door te drijven. '*De wet van* 1806 *spreekt nergens van godsdienstig of Christelijk onderwijs*.' Alleen gewaagt een daaruit voortgevloeid reglement 'van de opleiding "*tot maatschappelijke en Christelijke deugden*"', d.i. in de beginselen der onovertroffen Christelijke zedeleer. Dit kan toegegeven worden, en niets meer. De onderwijzer kan bij elke gepaste gelegenheid zijne leerlingen eerbiediging inprenten van Gods naam en vertrouwen op Zijn wereldbestuur; hij kan het bestaan aantoonen van gelijke zedelijke verpligtingen voor allen; zeker mag hij wijzen op de verderfelijke gevolgen der zonde, op het uitzigt op een volgend leven; maar niets van dat alles in den vorm van stellingen, die hij leeraren zou, want dat behoort op het gebied der Kerk.

Het gebed kan op de openbare lagere school plaats hebben. Maar het blijve eene ongedwongene opwekking tot godsvrucht, het moet niet ontaarden en een doode vorm worden.

De Bijbel behoort op de openbare lagere school niet. Sommige leden oordeelden den Bijbel niet van dien aard te zijn, dat men dien aan jeugdige kinderen in handen kon geven, een oordeel, dat niet de minste afbreuk deed aan hunnen eerbied voor de Goddelijke openbaring. Andere leden, ook zonder zoo ver te gaan, erkenden dat het enkel lezen van den Bijbel zonder opheldering of toepassing weinig vruchten zou dragen, en dat zoodanige opheldering van zelve op het ontzegde leerstellige terrein zou komen.

De voorstanders der toelating van het positief Christelijk onderwijs zagen thans in, dat hun wensch op de gemengde school onuitvoerbaar was. Maar zij lieten nu liever de gemengde school varen dan hun opgevat denkbeeld. Dan liever openbare gezindheidscholen, verpligt of facultatief. Thans werd aangevoerd, dat de gemengde openbare school toch niet voldaan had aan de verwachting, dat ze argwaan heeft opgewekt in plaats van eensgezindheid te stichten. Geene opleiding zonder godsdienst op de openbare school.[1] Ook elders bestaan openbare gezindheidscholen. Zij bestaan in Pruissen, in de meeste Duitsche staten. Zij zijn regel in Frankrijk. In België bestaan zij niet, daar echter 'geeft de wet toch aanleiding tot leerstellig godsdienstonderrigt op

1 Op nieuw de harde, ongepaste benaming, die indruk moet maken.

de lagere school zelve.' Openbare gezindheidscholen zijn geene sectescholen. Men wil geen 'leerstellig kerkelijk onderrigt op de school.' Maar de jeugd moet bruikbaar blijven voor de onderscheidene kerkelijke gezindheden[2]. Men behoeft *derhalve* niet verder te splitsen dan in Protestantsche, Katholieke en Israëlitische scholen. Daardoor zal de verdraagzaamheid worden bevorderd[3]. Dan kunnen Bijbel en volkshistorie blijven op de Protestantsche volksschool, eene volkshistorie welke den invloed der kerkhervorming niet verzwijgt. Dan zullen de Katholieken de gemengde school kunnen vermijden, welke door hunne Kerk meer dan eenmaal is afgekeurd. De openbare gezindheidschool is grondwettig. Immers de Grondwet wil gewetensvrijheid; zij wil niet, dat men te kort doe aan de innige overtuiging van *zoo vele* ingezetenen. Zij wil *voldoend* onderwijs; het onderwijs moet dus beantwoorden aan de hoogere behoeften van het opkomend geslacht. Zij wil eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen; die bestaat niet waar de wijze van inrigting van het onderwijs niet overeenstemt met de (uiteenloopende en vaak tegen elkaar strijdige) godsdienstige begrippen der ouders. Alleen het oprigten van gezindheidscholen verschaft *overal* voldoend lager onderwijs. Zóó moet het grondwettig voorschrift worden verstaan, zeggen deze leden; indien dat niet zoo is, dan is volgens sommigen hunner dáárom alleen eene nieuwe grondwetsherziening noodzakelijk.

Maar al het aangevoerde is reeds dáárom niet van kracht, omdat scholen als de omschrevene niet verboden worden. Alleen *openbare* scholen van dien aard zullen niet bestaan, maar men is vrij, zoodanige bijzondere scholen op te rigten. - De voorstanders van het aangewezen gevoelen waren niet verlegen om een antwoord: slechts de meervermogenden, zeiden zij, kunnen bijzondere scholen oprigten en gebruiken; de massa des volks heeft geene toevlugt buiten de openbare school.

Ten derden male weêrsprak de groote meerderheid,

2 En juist dáárom niet opgedrongen kerkelijk onderwijs ontvangen, hier volgens de eene, daar weder volgens eene andere gezindheid, naar mate van het kerkgenootschap dat juist het sterkst is op elke enkele plaats.

3 En verdraagzaamheid heet het werk van onverschilligen, van laauwen in den geloove. Dit argument klinkt van deze zijde verdacht.

thans ook de nieuwe redenen. Zij wil geene openbare gezindheidscholen, in geenen vorm, in geene mate.

Men beroept zich op andere landen. Maar in België is geene openbare gezindheidschool. In Frankrijk is de gezindheidschool uitzondering, volgens de wet van 1833. 't Is waar, dat in dit land de uitzonderingen veel talrijker zijn dan de regelmatige gevallen, maar hiervan is de reden deze, dat de Katholieken er buiten alle verhouding het talrijkst zijn. En heeft het toevertrouwen van het onderwijs aan het kerkelijk gezag in Frankrijk, vóór 1789, waren godsdienstzin kunnen doen heerschen bij de bevolking? - In Engeland gaat men er van lieverlede toe over het onderwijs los te maken van de banden eener heerschende kerk. Maar wat ook in den vreemde besta, dit is hier bijzaak. Hier is de vraag: wat vordert de Grondwet, wat volgt uit de betrekking tusschen Staat en Kerk, die hier bestaat, wat eischen onze nationale behoeften?

De Grondwet wil de gemengde openbare school. Het tegendeel kan men slechts beweren als men geweld aandoet aan de woorden van art. 194. Ten overvloede blijkt dit, in meer dan één opzigt, overtuigend uit de geschiedenis der grondwetsherziening van 1848.

Maar de gemengde openbare school heeft meer dan eenen steun ook behalve de Grondwet. Zij is hier sedert 1806 nationaal. Diep geworteld is de overtuiging, dat *zij* het best overeenkomt met de behoeften van ons volk. Het lager onderwijs heeft met kerkelijke instellingen niets gemeen, hoe wil men dan de schooljeugd naar de gezindheden splitsen? De gemengde school is de beste weg tot eenheid van burgerzin en van godsdienstzin. Al te zeer worden de volwassenen door godsdienstgeschillen verdeeld; men houde althans de schooljeugd daar buiten, zoo als elk verstandig opvoeder met zijne kweekelingen zou doen. De staat is door de Grondwet verpligt, aan allen onderwijs te geven, maar volstrekt niet om in de godsdienstige behoeften van ieder kerkgenootschap te voorzien.

Gezindheidscholen zijn geene sectescholen, heeft men gezegd. Maar een duidelijk onderscheid wordt niet opgegeven en is niet ligt op te geven. En hoe zal de overheid ooit naar eisch kunnen slagen in 't regelen der inrigting van die scholen? - Protestantsche scholen zijn genoemd. Er bestaan zeer vele Protestantsche kerkgenootschappen

met zeer uiteenloopende leerbegrippen. Zal de regering haar onzijdig standpunt tusschen die genootschappen verlaten? Als zij dit doet, uit welk kerkgenootschap moet zij dan telkens den onderwijzer kiezen? Men weet immers, dat van dezen de rigting der school geheel afhangt. Naar de vermoedelijke meerderheid der schoolkinderen alleen? En als die verandert? Zal de regering het punt moeten aanwijzen, waar de gezindheidschool in secteschool overgaat? Dat zou regtstreeksche dwingelandij zijn, het dwingen der gezindheidschool in eene bepaalde godsdienstige rigting en daarna het dwingen der ouders om die rigting als de ware door hunne kinderen te laten volgen.

Nog andere gewigtige redenen van staatsbelang doen de openbare gezindheidschool verwerpen. De eensgezindheid der ingezetenen van elke gemeente onderling loopt groot gevaar. Reeds om geldelijke en paedagogische redenen kan de openbare gezindheidschool alleen in sterk bevolkte gemeenten worden ingevoerd. Een lager onderwijs, naar de gezindheden gesplitst, doet ook bij 't middelbaar en hooger onderwijs zoodanige afscheiding ontstaan, en veroorzaakt daardoor, om van niets anders te spreken, eene jammerlijke versnippering van krachten.

Om al deze redenen - aldus besloot de groote meerderheid - behoort het stelsel van 't wetsontwerp te worden verkozen: de gemengde, voor allen toegankelijke volksschool. De gezindheidschool moet niet insluipen, en vooral niet gelokt worden door eene uitdrukking der Memorie van Toelichting, waartegen ook bijna algemeen krachtig werd geprotesteerd. '"*Ook zonder die bepaling*,"' dat facultative splitsing der school *door de wet* werd toegestaan, '"*zal de bedoelde schikking tot stand kunnen komen*,"' die namelijk, waardoor men onderwijzers naar hun geloof over de verschillende scholen van dezelfde gemeente verdeelen zal, en waardoor dus de scholen met der daad gezindheidscholen zullen worden. Daartegen kwam de groote meerderheid op: die bepaling laat toe hetgeen die meerderheid, 'onvereenigbaar met de Grondwet, strijdig met geest en letter van het voorgedragen wetsontwerp en niet overeen te brengen met het wezenlijk belang van het volksonderwijs acht.' Ook de minderheid kwam er tegen op. Door dat gezegde wordt eene verwachting opgewekt, waarvan de vervulling buiten de magt der regering ligt. Gezindheid-

scholen, steunende op eene wet, kunnen gevestigd worden; gezindheidscholen onder deze wet zijn onmogelijk.

De strijd werd hervat bij art. 15 van het wetsontwerp. De openbare school moest zijn: ‘toegankelijk voor kinderen van verschillende godsdienstige gezindheden.’ De redactie der Kamer is beter: ‘toegankelijk voor alle kinderen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid (of gezindte).’ Hoe 't zij, dit artikel bevat het beginsel, dat de openbare school eene gemengde wezen zal. Daarom werd het bestreden door de verdedigers der opname van het zoogenaamd positief Christelijk element. Hier, zeiden zij, heeft men het stelsel der wet nog consequenter dan in art. 21; niet alleen de gevoelens der schoolgaande kinderen mogen niet worden gekwetst, maar zelfs mag geene gezindheid worden uitgesloten. Al weder herhaalde men, dat hier het godsdienstlooze karakter der ontworpen school in al zijne naaktheid uitkwam, dat men duidelijk afweek van de wet van 1806. Toen waren Kerk en School nog onafscheidelijk, toen had het onderwijs nog eene Christelijke rigting. Nu wordt dat anders. Maar eene godsdienstige natie heeft het regt bestuurd te worden overeenkomstig haar karakter. Op nieuw volgt dus de conclusie: Algemeen openbare gezindheidscholen, of anders facultative splitsing in scholen voor Protestantsche, Roomsche en Israëlitische kinderen.

Maar op nieuw ook vond dit tegenspraak. Men verwees op het vroeger aangevoerde, op het nationale der gemengde school, op de wet van 1806, die, wat ook gezegd moge worden, niets anders heeft gewild, even als Grondwet en staatsbelang die school vorderen. Maar het beginsel van die school laat niet toe dat eenige vorm van positief kerkelijke leeringen daar ingang vinde; en als het noodig was dat nogmaals te zeggen, onverdiend en onbillijk was de beschuldiging dat men eene godsdienstlooze school zou willen.

Nog gaven de voorstanders der gezindheidscholen hunne zaak niet als hopeloos op. Sommige leden wilden bij art. 21 gevoegd hebben de uitdrukking van het reglement van 1806, welke het onderwijs wil doen strekken tot opleiding der schoolkinderen, ‘“tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden.”’ Het onderwijs zal immers altijd doordrongen zijn van Christelijke beginselen; men neme dus het woord *Christelijk* op, om niet te laten woekeren met het vooroordeel, dat de tegenwoordige wet eene onchristelijke is.

Maar dit was volgens de eigenlijke voorstanders der gezindheidscholen niet eens genoeg. Zij versmaadden zulk een algemeen Christendom, niet veel meer dan een vermomd deïsme, immer eene positief Christelijke leer moet het lager onderwijs bezielen. Hier behoort het beginsel der facultative oprigting van gezindheidscholen. Geen onderwijs dat in strijd is met de kerkleer der schoolkinderen, en als dit niet kan worden volgehouden, dan afzonderlijke scholen. Verder willen deze leden, om een onderwijs te kunnen weren dat tegen de kerkleer strijdt, ook een kerkelijk toezigt op de openbare school.

Maar de groote meerderheid hield vast aan haar beginsel. Geene openbare gezindheidscholen, in welken vorm ook. Het onderwijs moet doortrokken zijn van den geest des Christendoms, maar het woord *Christelijk* behoort niet in de wet; reeds dat woord zou genoeg zijn, om ieder te doen denken aan zijne kerkleer, om leerstellig Christelijk onderwijs op de lagere school te brengen. En die inlassching strijdt ook tegen de Grondwet: de openbare school staat open voor de kinderen van alle staatsburgers, dus ook van de niet-Christelijke.

Deze leden wenschten eene verbeterde redactie van het artikel. Geheele eenstemmigheid werd niet verkregen, maar den meesten bijval vond deze zinsnede ter vervanging der beide eersten van het ontwerp: ‘Zoowel bij de ontwikkeling van verstand en kennis als bij de opwekking tot deugd en godsvrucht, onthoudt zich de onderwijzer van al hetgeen met den eerbied, aan de godsdienstige begrippen van anderen verschuldigd, strijdig is.’ Immers de strekking van het onderwijs ter ‘bevordering van zedelijkheid en godsdienst’ is niet ontleend aan de wet maar aan eenen hoogeren oorsprong. Indien dat niet zoo ware, zou eene andere wet voldoende wezen om te doen wat onmogelijk is, om die strekking weder aan het onderwijs te ontnemen. De aangehaalde woorden van het ontwerp waarborgen niet genoegzaam tegen het misverstand, dat een opzettelijk onderwijs in de godsdienst bedoeld zou wezen. Opwekking tot zedelijkheid en godsdienst mag bij het onderwijs niet uit het oog worden verloren, maar is niet het eenige doel van het onderwijs. Veeleer is elk schoolonderwijs onvruchtbaar, waarbij niet bovenal op de verstandsontwikkeling der kinderen gewerkt wordt.

Enkele leden hadden een kerkelijk toezigt op de school gewild. Dat gaf aanleiding om te bespreken, hoe men verzekeren wilde, dat de onderwijzer inderdaad de godsdienstige begrippen van anderen eerbiedigt. En nu beweert de groote meerderheid dat dit ontwerp het wereldlijk onderwijs regelt, en dus hier geen toezigt van geestelijken ter sprake mag komen. Het gewone schooltoezigt is hier voldoende; beklag zou niet ontbreken in het bedoelde geval, en de straf des onderwijzers voor dat ongrondwettig misdrijf is ontslag door den gemeenteraad, onder toezigt van Gedeputeerde Staten en in 't hoogst ressort van den Koning.

Godsdienstonderwijs en schoolonderwijs moeten afgescheiden zijn. Die stelling werd door vele leden, bij de behandeling van dit artikel, nog op eene andere wijze praktisch toegepast. Maar de groote quaestie was rijp ter openlijke discussie. In de afdeelingen was reeds zóóveel gewonnen, dat naar algemeene erkentenis geen kerkelijk onderwijs van overheidswege kon worden gegeven, dan in den te regt impopulairen vorm der openbare gezindheidschool.

Intusschen hadden andere gebeurtenissen plaats gehad. Reeds terstond na de indiening van het tweede wetsontwerp had zekere factie zich beijverd den strijd op straat over te brengen. Het kwam er niet meer op aan, argumenten voor of tegen te zoeken, althans dit was bijzaak geworden. Maar er moest gewoekerd worden met het godsdienstlooze van het wetsontwerp, dat Bijbel en volkshistorie verbande en het Christelijk element uitsloot. Het kwam er op aan een zeker aantal bevoegde of anders onbevoegde beoordeelaars op te loopen, welke men met die groote woorden en harde uitdrukkingen kon overhalen tot het onderteekenen van petities, wier inhoud vrij onverschillig was, mits zij tegen het wetsontwerp gerigt waren. In eene groote stad van het midden des lands werd onder anderen de geheele bevolking der godshuizen, meer dan negenhonderd personen, als onderteekenaars aangeworven. Niet ver van daar, in eene kleine plaats nabij de Zuiderzee, maakte een ijverig predikant de zaak nog gemakkelijker voor de petitionarissen: deze behoefden niet eens te

onderteekenen, maar de herder en leeraar zelf schreef hunne namen onder zijne petitie, waardoor het stuk, zonder dat de goede man of iemand van zijne volgelingen getoond heeft dat te merken, nul en van geener waarde werd. Eene dikwijls genoemde, maar nog te weinig bekende politieke vereeniging ontzag zich niet, gelijktijdig twee modellen van petities rond te zenden en aan te bevelen. De strekking dier beide modellen was uiteenloopend, zelfs tegenstrijdig, maar zoo veel te eer had men kans met het eene model diegenen te voldoen welke het andere verwierpen.

Dit was de grappige kant van het petitionnement. De ernstige en beklagenswaardige zijde was, dat op enkele plaatsen het opzenden van al dat scheurpapier voor eene ernstige demonstratie doorging. Het was inderdaad hard aan te nemen, dat zoo veel balen papier weinig nieuws en niets waars zouden behelzen. Eenige weinige adressen van beteekenis, zoo voor als tegen, maskeerden het heerleger der napraters en gaven daaraan een redelijk figuur. Dat leger kreeg zelfs politiek gewigt. Een zamenloop van omstandigheden waarin ook de ontworpen onderwijswet betrokken was gaf aanleiding tot het vormen van een nieuw ministerie, en dit ministerie, met eenen antirevolutionairen verdediger der gezindheidschool aan het hoofd, beweerde weldra dat het opgetreden was om aan den wensch der petitionarissen te voldoen. De drijvers die achter dit volk van petitionarissen stonden, en die zeer wel wisten wat zij wilden, waren aanvankelijk voldaan; de tegenstand tegen het ‘onchristelijke’ wetsontwerp had eene verandering van regering bewerkt en bleef van waarde als eene gewenschte reden ter verdediging van dat veranderen; maar eigenlijk hadden de petitionarissen uitgediend, zij hadden hun werk gedaan en konden nu *met groot verlof naar huis gaan*, zoo als destijds in anderen zamenhang gezegd werd.

Het ministerie van der Brugghen intusschen zette de onderwijsvraag voorop en beweerde dat dáárin de reden van zijne optreding gelegen was. Dat was de levensvraag, zeide men, de *question brûlante* van den dag, de *raison d'être* van het nieuwe kabinet. Wel is waar uitten anderen zeer waarschijnlijke vermoedens omtrent de ware oorzaken der onverwachte optreding van het nieuwe ministerie, maar dat lag buiten den weg der vertegenwoordiging. De Staten-Generaal eerbiedigden het grondwettig regt des Konings, zijne

raadslieden te benoemen of te ontslaan. Naauwelijks zelfs deden zij navraag naar de reden der optreding van het nieuwe kabinet, en die navraag geschiedde misschien ten zijnen gevalle en zeker tot zijn genoegen. De Staten-Generaal vergenoegden zich met de reden van optreding die het gouvernement zelf aangaf, de eenige reden die zich tegenover de vertegenwoordiging noemen liet en reeds vroeger door het ministerie uit eigen beweging genoemd was. En daarmede werkte het kabinet zich zelf langzaam maar zeker in den grond. De onderwijsvraag was inderdaad eene reden welke de optreding van een ministerie op het tegenwoordige tijdstip motiveerde, maar van een ministerie in den zin der beide verslagen, van een ministerie in tegenovergestelde rigting aan hetgeen thans aan het bewind kwam; de onderwijsvraag was de groote reden waarom dit kabinet het vereerend mandaat des Konings niet had moeten aannemen. En langzaam maar zeker ging het beginsel zijnen weg onder den verklaarden tegenstand der nieuwe regering gelijk onder de weifelende ondersteuning der vorige. De beide voorloopige verslagen waren geweest, wat anders het voorloopig verslag en het eindverslag plegen te zijn. De tweede memorie van toelichting verschilde slechts in naam van eene memorie van beantwoording. De ruwe schets, het wetsontwerp van 1854, was tot het aannemelijk wetsontwerp van 1855 vervormd, en nogmaals waren belangrijke verbeteringen in overweging gekomen. De discussie over het groote beginsel was zoo goed als beslist, en rijp om haar laatste standpunt in te nemen en in de publieke zitting te verschijnen. Nu een nieuw ministerie opgetreden is om die discussie te beletten, nu de zitting der Kamer gesloten is geworden en het wetsontwerp in legalen en technischen zin vervallen is, heeft toch dat ministerie zelf diezelfde discussie over het hoofdbeginsel moeten uitlokken en moeten zien uitloopen zoo als te verwachten was. Zeker was reeds in Junij 1856 veel tijd verloopen sedert het eerste ontwerp ter tafel kwam. Maar die tijd was niet verloren, in dien tijd had de vertegenwoordiging, hadden vooral de verdedigers der gemengde school, met kalmte en bezadigdheid die gewigtige bijzonderheden van wetgeving geordend, welke in den strijd der hartstogtelijkheid niet betrokken waren. Wel is waar, kon het magtwoord van eenen minister nog ieder oogenblik het wetsontwerp als zoodanig doen verval-

len. Maar er moest toch eene wet op het lager onderwijs wezen en het was nu vrij wel uitgemaakt hoedanig elke wet op het lager onderwijs moest wezen. Uitstel was op wettelijk gebied het eenig mogelijk wapen tegen het wetsontwerp, en als de vertegenwoordiging bleef volharden bij haren pligt, dan zou ook uit dat uitstel geen afstel geboren worden, maar nog verdere overweging en afronding der ontstaande wet.

Het kabinet zelf had slechts ééne te gelijk politieke en grondwettige reden van optreding en die ééne reden was juist het groote argument tegen de optreding van *dit* kabinet. Echter was er geene keus, men moest erkennen geene grondwettig politieke reden van bestaan te hebben, of men moest de zaak opvatten wier behandeling men wilde uitstellen. Toch werd al het mogelijke gedaan om dat uitstel te bewerken. De eerste openbare daad van dit kabinet was het sluiten der zitting van de Staten-Generaal, maar zelfs daardoor trad het gouvernement, als gedwongen door den aard der zaken, in betrekking tot de onderwijsvraag en maakte daarvan eene hoofdzaak. Reeds in de sluitingsrede van den minister Simons staat uitdrukkelijk: ‘Uwe beschouwingen vooral over de voorgedragen wet op het lager onderwijs, zullen der Regering van nut zijn bij hare nadere overwegingen. De Koning immers, getroffen door de gemoedsbezwaren van velen zijner onderdanen tegen het ontwerp, verlangt dat een middel gezocht worde, om deze gewigtige zaak in dier voege te regelen, dat niemands geweten worde gekwetst, zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie gehecht is.’

Zoo sprak de Heer Simons, in naam van onzen geëerbiedigden Koning, den 5^{den} Julij. Ook in de troonrede, den 15^{den} September uitgesproken, beslaat het onderwijs eene voorname plaats.

‘Die’ (ontwerpen) ‘tot regeling van de drie takken van openbaar onderwijs zullen aan U gezamenlijk voorgelegd worden. Het verband, vereischt tusschen de deelen van een zamenhangend geheel, kan op die wijze beter worden bewaard.

De zorg voor de onschendbaarheid van al wat tot het gebied des gewetens behoort, is eene der voorvaderlijke overleveringen van Mijn Stamhuis. Zij heeft ook Mij be-

wogen, alsnog naar middelen om te zien, ten einde de bezwaren van zeer velen tegen de ontworpene regeling van het volksonderwijs zoo veel mogelijk op te heffen.

Ik wenschte met Uwe hulp aan Nederland schoolinrigtingen te verzekeren, in welke het godsdienstig karakter der Natie, sinds eeuwen door het Christendom gevormd en ontwikkeld, wordt geëerbiedigd, en tevens de eisch der wetenschap en het beginsel der volks-eenheid worden gehuldigd.'

's Konings raadslieden, degenen aan wie de verantwoordelijkheid voor de aangehaalde redevoeringen toekomt, gelijk later ten volle zal blijken, 's Konings raadslieden stelden de volgende regeringsgedachten. Vooreerst in de sluitingsrede: Het beginsel van 1806, het beginsel der gemengde school moet worden gehandhaafd. Maar de manier om dat beginsel te handhaven moet niet die wezen van het laatst voorgedragen ontwerp. Veeleer moet een ander middel tot die handhaving gezocht worden in het belang der gewetensvrijheid, want vele van 's Konings onderdanen hebben gemoedsbezwaren.

Zeker hadden zij die. Maar 't waren geene gemoedsbezwaren tegen het ontwerp van December 1855, tegen *de manier* waarop de gemengde school zou gehandhaafd worden. De groote meerderheid der petitionarissen tegen het wetsontwerp wilde juist van de gemengde school niets weten, verlangde juist afwijking van het beginsel van 1806. De petities over de bijzonderheden van het wetsontwerp zijn uiteenloopend van strekking en betrekkelijk gering in aantal. De gemengde school zelve ontving de harde namen die wij kennen, en deze waren *voor haar* bestemd. Zij was onchristelijk. Zij was godsdienstloos. Zij verwierp den Bijbel. Zij verminkte de volkshistorie. Zij verzweeg 'den onverdeelden lof des Zaligmakers, aan wiens eenig middelaarschap door de Roomsche Christenen, naar de overtuiging aller Protestanten, wordt te kort gedaan en die den Jood een ergernis is.'

De gedachte der sluitingsrede: gemengde scholen, maar anders dan volgens 't vorig wetsontwerp, om niemands geweten te kwetsen; die gedachte wordt in de troonrede niet verder uitgewerkt. De troonrede wil gelijktijdige regeling van Lager, Middelbaar en Hooger Onderwijs, als van één groot geheel; voorts wordt in 't belang der gewetensvrijheid omgezien naar middelen ter opheffing van veler be-

zwaren tegen de ontworpene regeling van het volksonderwijs; eindelijk moet in de schoolinrigtingen van Nederland het godsdienstig karakter der Natie, de eisch der wetenschap en het beginsel der volkseenheid worden gehuldigd.

De eerste dezer drie stellingen staat buiten de sluitingsrede en is in zóóver nieuw. Van de ver gevorderde regeling van éénen der drie takken van het onderwijs voert zij eensklaps terug naar eene praeliminaire, reeds lang besliste vraag, beslist die op nieuw en in regtstreeks tegenovergestelden zin. Het gevaar dezer stelling is een onbepaald uitstellen der wettelijke regeling van het onderwijs.

De tweede stelling is met andere woorden uit de sluitingsrede herhaald.

De derde stelling is een begin van omschrijving, eene schets, een *embryo*, eene poging tot verwezenlijking van de tweede stelling. - Maar de troonrede kon welligt niet meer geven dan eene schets, een algemeenen omtrek? - Voorzeker niet. De troonrede kon een hoofdbeginsel geven. Welligt zou de troonrede zulk een hoofdbeginsel gegeven hebben, indien het ministerie reeds een hoofdbeginsel had gehad. Maar het ministerie had nog geen hoofdbeginsel aangenomen.

Twee tegenwerpingen zijn hier mogelijk. Degenen die aannemen dat het kabinet reeds op 25 September een hoofdbeginsel had, mogen kortheidshalve verwezen worden naar de nadrukkelijke woorden van een minister, op 5 December uitgesproken, woorden die bij een ander minister tegenspraak maar geene opheldering hebben gevonden, die hunne volle kracht behouden zoo lang hij lid van 't kabinet is die ze uitsprak, woorden ongerijmd indien op 5 December een aangenomen hoofdbeginsel bestond, maar vol van beteekenis in geval van het tegendeel.

Maar kon de troonrede dat hoofdbeginsel noemen, indien het al bestond? De Minister van Binnenlandsche Zaken ontkent het. Z. Exc. zal zijn beginsel niet noemen, hij kan het niet noemen, mag het niet noemen, is verpligt het niet te noemen[4]. Dat beginsel, het middel tot ver-

4 De voorname aandrang op antwoord en de voorname weigering betrof het *tijdstip* der indiening van 't aanstaande wetsontwerp. Dit maakt echter geen verschil in 't wezen der vraag. Indien de Minister bijna gereed, of vèr gevorderd, of althans ernstig bezig was, dan kon hij ook ten naasten bij zeggen wanneer hij gereed zou wezen, en dat eenmaal toegegeven was er geene reden om heden het hoofdbeginsel te verzwijgen dat men toch morgen zou moeten openbaren. De opgegeven reden van weigering houdt geen steek: eene enkele uitdrukking, een enkele volzin, alinea of artikel moet in den zamenhang beoordeeld worden, maar een hoofdbeginsel! En de reden die niet werd opgegeven door 't gouvernement maar vermoed door velen gaat nog minder op; tijd winnen tot de begrooting is aangenomen, totdat men 't geld heeft, en hoofdbeginsel en ontwerp als een geschenk, als eene gift, aan de Staten-Generaal kan geven of onthouden. Is dit misschien de sleutel der gramschap over de verwerping van 't budget. Binnenlandsche Zaken?

zoening, zal Z. Exc. niet openbaren. Niet om het geheim te houden. Immers ‘gissen laten zich die middelen; zij zijn ook zoo talrijk niet, dat die gissingen zoo moeijelijk zouden zijn’ (de heer Simons, den 24sten Nov.). Maar Z. Exc. zal zich ‘door niets’ ‘laten dringen om de discussie te brengen op die middelen, die.. alleen kunnen beoordeeld worden in verband met de geheele regeling van het onderwijs.’ Maar de troonrede noemt zulke hoofdbeginselen. De sluitingsrede noemt zulke hoofdbeginselen. In de eerste zeide de Regering, dat zij van staatswege de bijzondere spoorwegondernemingen wilde ondersteunen, dat gewetensvrijheid, godsdienstig karakter der Natie, wetenschap en volkseenheid zouden geëerbiedigd worden, dat het openbaar onderwijs niet meer als drie onderwerpen van wetgeving, maar als één zamenhangend geheel zou worden geregeld. In de laatste zeide de heer Simons in naam der Regering, dat het beginsel der gemengde school zou worden bewaard, dat het vorig wetsontwerp verlaten werd om de bezwaren der petitionarissen, die immers tegen de gemengde school waren ingebragt. Wat was het eigen aardige in dat hoofdbeginsel, in dat middel, zoo gemakkelijk te gissen, in het middel, waarnaar gezocht en omgezien werd, wat was het eigenaardige juist hierin, waarom dit alleen niet kon worden meêgedeeld? Het middel kon slechts beoordeeld worden in verband met het ontwerp zelf. En als nu gevraagd werd, op welk tijdstip men ontwerp en middel gezamenlijk zou kunnen beoordeelen, dan werd ook daarop het antwoord geweigerd, en met nog meerderen klem. Zeker had de Regering het regt, in sluitingsrede en troonrede haar beginsel te verzwijgen. Maar slechts enkele gevallen zijn denkbaar, waarin haar belang medebragt van dat regt gebruik te maken. Niet ligt zal men er vinden buiten deze twee: de Regering had geen hoofdbeginsel, of

anders zij wist van meet af aan dat haar beginsel ongevallig zou wezen.

Thans was het woord aan de Staten-Generaal. De eerste Kamer, tot welke de zaak nog niet gevorderd was geweest, nam eene afwachtende houding aan. Alleen deed zij, in haar adres van antwoord, hare gehechtheid aan de Grondwet uitkomen; ook de voorzitters van beide Kamers hadden noodig geacht, bij het aanvaarden hunner betrekking datzelfde te doen. Ook ten opzigte van het onderwijs wilde de eerste Kamer afwachten. Paragraaph 9 van haar ontwerpadres luidde:

‘Ook het openbaar onderwijs vordert dringend eene nieuwe wettelijke regeling.

Wij brengen gaarne hulde aan Uwer Majesteits begeerte om, op het voetspoor Uwer doorluchtige Vaderen, de onschendbaarheid van al wat tot het gebied des gewetens behoort, tot een voorwerp Uwer bijzondere zorg te stellen.

Wij achten het van groot belang dat met den meesten ernst overwogen worde, wat tot eene grondwettige, billijke en voor allen bruikbare inrigting van ons volksonderwijs dienstig is.’

Geene enkele stem verhief zich tegen de algemeene strekking van het adres en geene enkele stem tegen de aangehaalde zinsnede. Zonder discussie, zonder stemming werden beiden aangenomen, en bij de eindstemming over het geheele adres werd dit eveneens eenparig vastgesteld.

De eerste Kamer zweeg, behalve wat de woorden zelve van 't adres betreft. Maar de minste woorden van zoo hoog een staatsligchaam hebben beteekenis. Men zal niet verre afdwalen door de beteekenis van de straks aangehaalde paragraaph aldus te omschrijven: Geene vertraging der wettelijke regeling van het openbaar onderwijs, eerbiediging der gewetensvrijheid, en als middel daartoe eene inrigting van ons volksonderwijs volgens de Grondwet, die de gezindheden gelijk stelt en eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen eischt: dat onderwijs zal billijk, zal voor allen bruikbaar zijn, d.i., het zal door de handhaving der gemengde openbare school worden bevestigd.

De tweede Kamer kon niet zwijgen. Bij haar was het wetsontwerp sedert lang in behandeling. Twee uitvoerige verslagen, meer dan ooit met zorg bewerkt, hadden het aanhangig wetsontwerp gemaakt tot wat het geworden was.

Zoo iemand, de tweede Kamer was bevoegd, deskundig, juist bezig met de behandeling van het werk dat thans werd verworpen. Dat werk werd vernietigd. Twee ministers waren afgetreden, omdat zij in dat werk tot nog toe genoegen namen, omdat zij het bijna voltooide wetsontwerp, met de groote meerderheid der tweede Kamer, geheel wilden uitwerken en bekrachtigen. In het aanzijn zelf van dit ministerie, de heer Groen van Prinsterer heeft het gezegd[5], lag eene oorlogsverklaring aan de meerderheid van de Kamer. Het hoofd van het nieuwe kabinet was opgetreden in naam eener gedachte, welke dat wetsontwerp verwierp al hadden beide Kamers het aangenomen. Het eerste optreden van den minister van der Brugghen aan het hoofd zijner ambtgenooten werd aangekondigd door zijne verklaring, dat hij een ministerie gevormd had, gezind om ‘gemoet te komen aan de bezwaren van velen,’ gezind met andere woorden om het oordeel der petitionarissen te volgen en niet het oordeel der Kamer. ‘Men ziet,’ zeide het hoofd van het kabinet, ‘dat de reden van de aftreding van het eene en van de vorming van het andere Kabinet geheel gelegen is in de quaestie van het onderwijs.’ Met andere woorden, het nieuwe ministerie komt alleen om het werk ongedaan te maken door het vorig ministerie met de Kamer verrigt, en om dat werk te vervangen òf door niets, òf door het onbekende, òf door de openbare gezindheidschool. Het eerste wil niemand. Het derde wil eene kleine minderheid tegen den bepaalden wil der meerderheid. Welk het tweede zijn kan en op welke manier dat tweede zich van elk der beide anderen kan blijven onderscheiden, bleef het raadselachtig en toch gemakkelijk te raden geheim des ministers van Binnenlandsche Zaken.

De Kamer had dus alle regt, allen grond, alle aanleiding om het voor haar vorig ontwerp op te nemen. Zij maakte geen gebruik van de menigvuldige, elkaar verdringende *uiterlijke* aanleidingen tot verdediging van haar werk. Maar zij moest spreken, spreken vooral over de *question brûlante*, haar oordeel tegenover onzen Koning uitspreken over de groote vraag waarvan zij nog pas gesaisisseerd was geweest en weder gesaisisseerd stond te worden, zij moest als deskundige, als desbevoegde, haar oordeel uiten en haar standpunt aanwijzen bij de groote verandering van het beginsel

5 Zitting van 22 Nov., Bijblad, 50e vel.

der wet, bij den nieuwen toestand waarin de geschetste wetgeving op het lager onderwijs zoo buiten verwachting geplaatst werd. De Kamer aanvaardde die taak: haar adres van antwoord sprak duidelijk uit wat de eerste Kamer stilzwijgend had aangewezen. Het betreffende gedeelte van dit adres luidt als volgt:

'Door Uwe Majesteit wordt ons het uitzigt geopend op de voordragt van verschillende wets-ontwerpen van het uiterste gewigt, tot welker naauwgezet onderzoek wij ons gaarne bereid verklaren. Daaronder is er een, dat op het lager onderwijs, waarvan de indiening, naar onze overtuiging, thans geen verder uitstel gedoogt. Het gevoelen der Kamer over *de hoofdbeginselen eener wettelijke regeling van* dit gewigtig onderwerp is *Uwer Majesteits Regering*[6] bekend. Het *is gebleken bij de overweging van het vroegere wetsvoorstel*, hetwelk door de sluiting der vorige zitting, met vele andere, onafgedaan is gebleven. Wij zijn met Uwe Majesteit overtuigd, dat al wat tot het gebied des gewetens behoort, ongeschonden moet blijven, en meenen dat dit doel kan worden bereikt door stipte inachtneming van de voorschriften der Grondwet, die door gelijkstelling der gezindheden en door de uitdrukkelijke bepaling dat bij de inrigting van het openbaar onderwijs ieders godsdienstige begrippen moeten worden geëerbiedigd, elk denkbeeld van gewetensdwang ten eenen male afsnijdt.'

De onderwijswet was bij de tweede Kamer aanhangig geweest, en deze geeft thans haar oordeel te kennen, inderdaad gelijk aan dat der eerste Kamer, die eenen minder uitdrukkelijken vorm koos, zoo als men verwachten kon van dat hooge collegie van staat, daar het als zoodanig nog niet met de zaak was gesaisisseerd. Ook de tweede Kamer wil geene vertraging der wettelijke regeling van het lager onderwijs, zij wil eerbiediging der gewetensvrijheid, en als middel daartoe eene inrigting van ons volksonderwijs volgens de Grondwet, die de gezindheden gelijk stelt en eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen eischt: dat on-

6 De beide reeksen van cursijf gedrukte woorden zijn later op voorstel der Commissie zelve tot ontwerpen van het adres ingevoegd. Een weinig verder luidde het ontwerp, zoo als het ter openbare zitting in discussie kwam, aldus: 'Het *staat uitgedrukt in het verslag* onzer overweging van het vroeger ingediend wets-ontwerp, hetwelk door de *geheel onverwachte* sluiting der vorige zitting, met vele andere, onafgedaan gebleven is.'

derwijs, billijk en voor allen bruikbaar, zal worden bevestigd door de handhaving der gemengde openbare school, volgens de uitgebragte verslagen over de beide wetsontwerpen van 1854 en '55.

De weinige verdedigers van het ministerie kwamen het eerst aan 't woord. Bij de discussie over de algemeene strekking van het adres werd opgeworpen, dat het te koud, te oneerbiedig was jegens den Koning, het hoofd van den Staat. Maar hierover straks. De heer Schimmelpenninck van der Oije, oud-minister, toegevende aan eene welwillende gedachte jegens het kabinet, wilde het gouvernement uitgenoodigd hebben van zijne zienswijze en bedoelingen te doen blijken, maar zelfs daarbij betreurde hij uitdrukkelijk het aftreden van de vorige ministers, vooral van den minister van Binnenlandsche Zaken, die bijzonder ‘met de zienswijze der Kamer overeenstemde en in wien men van vele zijden, en welke partij men ook mogt zijn toegedaan, een groot vertrouwen stelde;’ zelfs daarbij sprak hij van ééne specialiteit, waaromtrent hij met de nieuwe ministers waarschijnlijk niet zou overeenstemmen. Maar die ééne specialiteit was immers het onderwijs, de *question brûlante*, het voorname vraagpunt, de zaak die alle andere domineerde. En de woorden van den heer Schimmelpenninck van der Oije zijn vooral in deze discussiën van bijzonder gewigt. Of is het te veel gezegd, dat dit lid thans en meermalen sprak gelijk slechts hij kan doen, die rekenen mag op den steun van een aanzienlijk deel zijner medeleden, en dat deze houding geene tegenspraak heeft uitgelokt?

Ook van het gouvernement kwam thans geene tegenspraak; veeleer haastte zich het hoofd van het ministerie, aan de uitnoodiging van den hr. Schimmelpenninck gevolg te geven. De hr. van der Brugghen bevestigde, dat aan hem door Zijne Majesteit de zamenstelling van het tegenwoordig kabinet was opgedragen, dat hij de gedachte kwam verwezenlijken, om het wetsontwerp van December 1855 ter zijde te stellen, al hadden ook beide Kamers het goedgekeurd, dat hij alleen dáárom, alleen om de onderwijsquaestie was opgetreden, dat de ministers zich hadden ‘bereid verklaard om het hunne te doen, ten einde mede te werken’ ‘om nog te beproeven aan de gemoedsbezwaren van velen te gemoet te komen,’ ‘zoo daartoe mogelijkheid bestaat, eene mogelijkheid, welke bij mij allezins geacht wordt aanwezig

te zijn.' Maar de ministers hadden dit gedaan 'zonder zich nog te verbinden tot goedkeuring van de middelen, die door den minister van Binnenlandsche Zaken zullen worden voorgesteld tot bereiking van het voorgestelde oogmerk.' Het zoeken en omzien derhalve duurde nog voort, het homogeen ministerie van den 1sten Julij was den 24sten September nog niet eenstemmig omtrent den eenigen grondslag van zijn bestaan.

De heer Schimmelpenninck verklaarde zich voldaan. Maar de heer van Zuylen van Nyevelt, lid der commissie voor het ontwerpen van 't adres van antwoord, trad als verdediger van het concept op. Het vorig ministerie, ofschoon opgetreden tegen de oppositie der laatste drie jaren, de ministeriëlen van 1849-1853, was op het voorname punt van het hoofdbeginsel der regeling van het lager onderwijs volkomen homogeen met 'de meerderheid der Kamer, eene meerderheid, waarin bijna de gansche oppositie was begrepen.' Die bewering steunt 'op de meest stellige, plegtige en herhaalde verklaringen, die in dat opzigt van de Kamer zijn uitgegaan;' hetzelfde bleek nog in eene der laatste zittingen onder het vorig ministerie, waarvan één lid in naam der regering verklaarde, bij het beginsel der gemengde scholen pal te zullen staan. De verkiezingen versterkten het Bewind in dit opzigt. De aftredende leden der meerderheid werden allen herkozen. De bekwame leider der minderheid, de groote voorstander der openbare gezindheidschool, werd niet herkozen. En nog vóór den geheelen afloop der verkiezingen verschijnt een ministerie in den geest der geslagen minderheid. Eene koude rilling ging door het land. En inderdaad het gebeurde was vreemd en abnormaal in een constitutionelen staat. Had werkelijk die felle oppositie tegen het afgetreden kabinet het roer in handen gekregen, zij welke dat kabinet vroeger krachtig had ondersteund? Zóóveel was zeker dat het Bewind partij koos voor de minderheid. Uit de sluitingsrede bleek ten volle, dat het nieuwe ministerie 'zich voorstelde in één hoofdpunt te handelen in lijnregten strijd met hetgeen door de overgroote meerderheid der Kamer als goed en wenschelijk was gekeurd.' De troonrede, in denzelfden geest gesteld, toont duidelijk welk stelsel ten aanzien van het onderwijs door de nieuwe bewindslieden wordt gevolgd; het petitionnement wordt zelfs uitdrukkelijk genoemd. Die

troonrede, hier ter tafel, is een manifest van de Regering, d.i. van Koning en ministers, die vereenigd de Regering uitmaken; het antwoord, dat daarop volgt, bereikt ook de ministers, en de vraag daargelaten of het adres wantrouwen tegen het kabinet ademt, en of het kabinet wantrouwen verdient, ook die vraag daargelaten in hoeverre 't adres een weêrklank op de troonrede moet zijn, op één punt was de Kamer verpligt, aan het ministerie ‘een eerbiedig, ernstig, bezadigd, maar ook krachtig antwoord te geven. De Kamer, meende uwe Commissie, is bevoegd de Regering toe te roepen: gij zijt opgetreden om den arbeid van uwe voorgangers te verbeteren; gij zijt opgetreden om voldoening te geven aan de eischen die daartegen waren gerigt; gij wenscht u thans misschien voor eenen geruimen tijd van die lastige taak te ontslaan: dat mag, dat kan de Vertegenwoordiging niet toelaten. De meerderheid der Kamer wenscht dat ten spoedigste blijke dat gij u eene onmogelijke taak hebt voorgesteld. Zij wenscht dat alle aanleiding worde vermeden tot de opvatting als of de hoogste, de gewigtigste, de dierbaarste belangen van de natie werden opgeofferd aan eene politieke kansrekening.’

Na deze redevoering was de strijd beslist. In de voltallige Kamer[7] verklaarden zich meer dan twee derden der stemmen, 47 tegen 20, voor de algemeene strekking van het ontworpen adres.

Thans begon een *guerilla-oorlog*, of juister een tirailleurvuur tegen het ontwerp. Het was niet eerbiedig genoeg jegens het Hoofd van den Staat. Het was koud. Het was gevoelloos. Hardnekkig hield het vast aan vroegere overtuigingen. Het sloot de overweging van afwijkende regeringsvoorstellen uit. De toon was onbetamelijk, onvoegzaam; één redenaar ging zóó ver het ontwerp ongrondwettig te noemen.

De commissie, gesteund door eene groote meerderheid, bepaalde zich meestal tot den eisch, dat men in bijzonderheden zou aanwijzen waarin dan toch die aanstootelijke oneerbiedigheid gelegen was; bij elk speciëel verwijt verklaarde zij niets kwaads te hebben bedoeld, bewees zij niets kwaads te hebben gezegd, en terwijl zij aan de zaak bleef vasthouden, toonde zij zich buitengemeen inschikkelijk voor elke

7 Slechts één lid ontbrak, de Heer Duymaer van Twist, gekozen voor Steenwijk, en destijds op zijne terugreis uit Nederlandsch Indië.

poging, om het adres zoo eerbiedig te maken als slechts iemand kon wenschen. De koddigste grief welligt tegen het concept verdient hier eene korte vermelding. De commissie had zich in paragraaph 3 verstout, de Kamer tot den Koning te doen zeggen: ‘het zal ons aangenaam zijn.’ O toppunt van schaamteloosheid der commissie! Die *ongrondwettige* en *republikeinsche* taal kon niet geduld worden. Een lid werd gevonden die ze naar verdienste gekastijd heeft. ‘Het zal ons aangenaam zijn,’ werd in stemming gebragt, maar ditmaal begreep men dan toch dat het te erg werd, en 54 tegen 13 stemmen handhaafden de misdadige uitdrukking. Zwaar zal die verantwoordelijkheid op de vierenvijftig drukken.

Bij § 6 verhief zich de discussie. De woordvoerder der bijbelsch-historische partij, ‘hij gansch alleen een heir,’ de heer Groen van Prinsterer opende de zitting van den 25sten September met een amendement, reeds aan het slot der vorige zitting voorgesteld, behoudens eene kleine wijziging. De woorden reeds van het amendement verraden groote kennis van hetgeen men parlementaire taktiek heeft genoemd, vele behendigheid om ongemerkt eene reeks van kleine voordeelen te behalen; of de zaak zelve, ook uit des sprekers oogpunt, intrinsiek daardoor gebaat en de quaestie opgehelderd wordt, is eene andere vraag. Ja als des sprekers oplossing van die quaestie een gesloten en onverbeterlijk geheel vormde, wanneer men haar als zoodanig beschouwt, dan wordt zij door het amendement onmerkbaar en als op een hellend vlak nader bij de overtuiging dergenen geschoven, welke de zachte glooijing van dat vlak niet altijd van een waterpas onderscheiden. Maar men leze het amendement zelf:

‘Ook bij het uitzigt op de voordragt van velerlei belangrijke wetten mogen wij niet ontveinzen, dat de regeling van het lager onderwijs thans, in de hoofdtrekken, geen langdurig uitstel gedoogt. Wij waarderen Uwer Majesteits bezorgdheid voor het regt en de gewetensvrijheid van allen en zijn gaarne bereid elk middel te onderzoeken, waardoor Uwer Majesteits Regering oordeelt, dat getrouwe naleving der Grondwet met de behoefte van eene *grootendeels* Christelijke bevolking in overeenstemming kan worden gebragt.’

Bij eene eerste lezing zou men alligt meenen, dat de commissie uit de Kamer gerustelijk zelve eene dusdanige paragraaph had kunnen opstellen. Maar dezelfde woorden en

daden hebben dikwijls een geheel verschillend karakter naar mate van de omgeving waarin ze geplaatst zijn; dezelfde kleur kan in verschillende omgeving dienen tot het voortbrengen van een geheel tegenovergesteld effect. Wij zullen de woorden van het amendement nagaan; zij zijn met veel zorg gekozen.

...'dat de regeling van het lager onderwijs thans, in de hoofdtrekken, geen langdurig uitstel gedoogt.' De hr. Groen heeft menigmaal er op aangedrongen dat met de onderwijswet spoed zou worden gemaakt, hij heeft dikwerf tegen uitstel gewaarschuwd. Dit *schijnt* hij ook thans te doen. Maar hij wil den wensch om geen *langdurig* uitstel in de plaats brengen van dien om geen *verder* uitstel; met andere woorden, hij begunstigt de zaak van het uitstel tegen het ontwerp der commissie.

'In de hoofdtrekken.' De commissie wil het wetsontwerp, en toont aan dat de Kamer getrouw blijft aan haar gunstig oordeel over het gewijzigd wetsontwerp van 1855. Dat was meer dan eene regeling in de hoofdtrekken. De heer Groen verwerpt het langdurig uitstel voor de hoofdtrekken. Kan men anders dan aannemen, dat hij zich zelfs een langdurig uitstel getroosten zal voor al wat niet hoofdtrek is, zelfs een uitstel waarvan afstel komt?

'Hoofdtrekken'. Ons volk houdt niet van eene wet die te veel bijzonderheden regelt. Te regt, maar met onderscheid. Allerhatelijkst is eene wet, die regelt wat buiten het gebied der wettelijke bemoeijing ligt. Één ding is erger, eene wet die ongeregeld laat, wat wèl tot dat gebied behoort. Geene wet mag bepalen, hoeveel tonnen gouds een kapitalist zelfs in de gewigtigste onderneming mag steken. Geene wet op het muntwezen mag onbepaald laten, hoeveel centigrammes fijn zilver iedere gulden en elke rijksdaalder mogen bevatten.

Wat zal het gevolg zijn, indien de wet slechts de hoofdtrekken van het openbaar lager onderwijs regelt? Vooreerst dat de geest der Grondwet wordt verzaakt, ja dat naauwelijks de letter behouden blijft. De Grondwet wil dat de inrigting van het openbaar onderwijs door de wet worde geregeld. Zij wordt geschonden, misschien niet naar de letter maar zooveel te meer naar den geest, wanneer men slechts een deel dier inrigting bij de wet regelt, d.i. het overige deel niet. Maar de gevolgen in de uitvoering zijn nog erger.

Eene wet, welke de openbare gemengde school als grondslag aannemende niets dan de hoofdtrekken regelt, stelt de deur open, door welke de openbare afzonderlijke school overal zal binnensluipen, waar partijgeest en sectehaat, waar bijgeloof en overdreven gemoedelijke overtuiging invloed uitoefenen.

'Wij waarderen Uwer Majesteits bezorgdheid voor het regt en de gewetensvrijheid van allen.' Zeker. Dat zegt ook de commissie, welke zelfs de woorden der troonrede bijna onveranderd behoudt, terwijl de Heer Groen dezelfde zaak met geheel andere woorden uitdrukt. - De commissie wijst dan op stipte inachtneming van de voorschriften der Grondwet. Dat doet ook de heer Groen. Het verschil ligt dáárin, dat de commissie die stipte inachtneming opgeeft *als het middel tot waarborg der onschendbaarheid van al wat tot het gebied des gewetens behoort*. Dit doet de heer Groen niet, en in welken zin hij de getrouwe naleving der Grondwet noemt zal straks blijken.

....'en zijn gaarne bereid elk middel te onderzoeken'. Dat zegt ook de commissie, in den aanhef der paragraaph van haar ontwerp: zij zegt het, in het algemeen, van alle gewigtige wetsontwerpen, welke Zijne Majesteit aan de Staten-Generaal in dit zittingsjaar zal doen voordragen, en dus ook van het aanstaande ontwerp der onderwijswet[8]. De heer Groen zegt het, over alle andere wetsontwerpen zwijgende, alleen omtrent dat over het lager onderwijs en nog wel alleen omtrent één deel daarvan, het te verwachten middel, waarover aanstonds.

'Elk middel.' Middel waartoe? 'Om deze gewigtige zaak in dier voege te regelen, dat niemands geweten worde gekwetst, zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert 1806 de natie gehecht is', antwoordt de sluitingsrede. In de troonrede staat dat reeds zoo, zonder de gemengde school te noemen: 'ten einde de bezwaren van zeer velen tegen de ontworpene regeling van het volksonderwijs zoo veel mogelijk op te heffen.' Nu wil de heer Groen: 'waardoor Uwer Majesteits Regering oordeelt, dat getrouwe naleving der Grondwet met de behoefte van eene grootendeels Christelijke bevolking in over-

8 De heer Bosscha, namens de commissie sprekende, heeft dit in krachtige bewoordingen doen uitkomen tegenover den bevreemdenden twijfel, door den minister van Justitie aan den dag gelegd. Zitting van 26 Sept., Bijblad, 16e vel.

eenstemming kan worden gebragt'. Voor de 'zeer velen', dit is de petitionarissen, staat hier reeds *bijna het geheele volk*. Wij glijden, wij zijn op het hellende vlak.

'Dat getrouwe naleving der Grondwet met de behoefte van eene grootendeels Christelijke bevolking in overeenstemming kan worden gebragt'. Dat zich op de getrouwe naleving der Grondwet zooveel zal laten afdingen als genoeg is om de afzonderlijke school als eene wig te doen binnendringen. Eene wig is ook een hellend vlak. Vooreerst worden de Israëliten uitgesloten, als diegenen door welke de bevolking niet geheel, maar slechts grootendeels Christelijk is. Later zullen de overigen aan de beurt komen.

'Getrouwe naleving der Grondwet'. Het ware onverantwoordelijk de beschuldiging te opperen, dat deze term opzettelijk zou zijn gekozen. Maar hij staat naast 'stipte inachtneming van de voorschriften der Grondwet.' Hij wordt daarvoor in de plaats gesteld. De steller zelf, die als wij vasthouding wil aan de Grondwet, dat plechtanker van den Staat[9], zou, opmerkzaam gemaakt op het verschil der uitdrukkingen, hebben ingezien dat zijn term de gehechtheid aan de Grondwet vrij wat zwakker uitdrukte dan die van het eenmaal daar liggende ontwerp der commissie, en zou die verzwakking, die ontzenuwing niet hebben behouden.

'Eene *grootendeels* Christelijke bevolking'. Daags te voren luidde het amendement: 'eene, *op weinig uitzonderingen na*, Christelijke bevolking'. Dat was één *station* te ver; de term is aan den heer Groen ontleend. Eerst later mag men zeggen, dat de Israëliten *uitzonderingen* zijn, thans heeten zij voorzigtig *het kleine deel*. Het vlak helt zacht.

Daarvan hebben wij een nieuw bewijs in den term zelven, gekozen ter aanwijzing van diegenen in wier behoefte moet worden voorzien. Eerst was het de Christelijke *Staat*. Daarna werd het de (grootendeels) Christelijke *Natie*. Thans heet het de *grootendeels* Christelijke *bevolking;* eigenlijk zou men

9 De heer Groen heeft met vier andere antirevolutionaire leden tegen § 7 van het adres van antwoord gestemd, waarin de aangehaalde uitdrukking staat. Om het even welke de zin van dat votum is (er ging geene beraadslaging vooraf), zeker bedoelt de heer Groen niet dat de Grondwet moet worden ter zijde gesteld. Zelfs het vermaarde '*plan de campagne* tegen de groote meerderheid der tweede Kamer' beweegt zich geheel op grondwettig terrein. 'L'absolu n'est pas mal, mon très-cher frère', schrijft Couriers Louis XVIII aan Ferdinand VII van Spanje, 'mais croyez-moi, goûtez du réprésentatif.'

zelfs willen ‘de, *op weinige uitzonderingen na*, Christelijke bevolking’. Slechts beschaafde en oplettende personen zien het onderscheid duidelijk in tusschen *Staat, Natie, bevolking;* er is niet veel verloren dat onderscheid in de Kamer theoretisch toe te geven; buiten de Kamer immers maakt elk dezer termen op duizenden eenen gelijken indruk, waar het op handelen aankomt. In de uitvoering helt het vlak tegelijk op twee wijzen: het kleine deel wordt uitzondering, lijdt ten laatste misschien uitsluiting, en dat kleine deel heet thans Israëliten, weldra Katholieken, dan niet-Gereformeerde Protestanten, eindelijk Gereformeerden niet volgens de Dordtsche vaderen.

Al het bovenstaande *zegt* het amendement. Wat het weglaat uit de ontworpen paragraaph der commissie is even merkwaardig; het volge hier. Vooreerst de bereidverklaring tot naauwgezet onderzoek ook aller andere wetsontwerpen, en niet alleen van dat op het lager onderwijs[10]. Dan de vermelding van dat wetsontwerp zelf: de heer Groen verlangt slechts in 't algemeen eene ‘regeling’. Verder ontbreekt het vasthouden der Kamer aan haar vroeger gevoelen, uitgedrukt in haar bekend Verslag; dit was van den heer Groen te verwachten. Tevens vervalt de verwijzing op het onverwachte der buitengewone sluiting van de vorige zitting der Kamers, en eindelijk de nadrukkelijke aanwijzing van den hechten waarborg, welken de vrijheid van geweten in de Grondwet vindt.

Het is geene haarkloverij, geen venijn zuigen, maar hooge en treurige ernst, dat de woorden des heeren Groen aldus worden nagegaan. Steller dezes vreest maar al te zeer, dat een groot deel zijner lezers aan zoeken, aan vitten zal denken, misschien des schrijvers overtuiging eerbiedigen, maar zijne uitkomsten voor denkbeeldig houden zal. Hoe gaarne zou hij 't geloof van zich afschudden aan het onbegrijpelijk verfijnde talent, dat met stalen punt van naauwlijks zigtbare dikte niet minder zeker en niet minder doodelijk treft!

10 Volgens het *plan de campagne* zou de heer Groen aan het kabinet den raad hebben gegeven: ‘Zorg dat alle uwe krachten op het ééne hoofdpunt worden geconcentreerd; *laat regterlijke organisatie, laat alle andere wetten*, circulaires, staats-commissiën, voor zoover de dagelijksche loop van zaken niet gestremd wordt, *rusten*, en vereenig uw strijdvermogen op het ééne vraagstuk dat het onderwerp is en blijft, waarop de strijd moet worden beslist.’ Zitting van 25 Nov., Bijblad, 59e vel.

Maar aan den eenen kant heeft ons volk gezond verstand genoeg om de valsche slotsom ronduit te ontkennen, al laat menigeen zich verschalken door het bijna onzigtbare en toch onverbreekbare weefsel van het kunstige net der fijne redenering. En aan den anderen kant is de manier des sprekers thans bekend. Onderscheidingen, die niet zonder de grootste onbillijkheid op de woorden van anderen kunnen worden toegepast, worden noodzakelijk tot verstand van hetgeen *hij* wil; ditmaal heeft hij zelf den weg gewezen door zijn *op weinige uitzonderingen na* den volgenden ochtend in *grootendeels* te veranderen. En in één opzigt zullen de overwegingen van zoo even niet ligt gegronde tegenspraak ontmoeten. Het zij voor een oogenblik toegegeven, dat het opgenoemde buiten eenige bedoeling in het amendement is gebragt. Als nu de wensch des voorstellers vervuld en het amendement aangenomen ware, dan voorzeker had niemand regt gehad eene uitlegging als de bovenstaande te wraken, indien zij van eenigen kant gegeven werd, en zou de heer Groen haar waarschijnlijk gretig hebben omhelsd.

In de Kamer hoorde men geene analyse als de bovenstaande. De Kamer bewaarde te regt haar politiek standpunt; zij liet zich door den heer Groen niet verleiden tot eene spitsvondige discussie zonder einde over de juiste waarde van woorden, weglatingen en bijvoegingen, over de groepering van eenen volzin en de plaats van inlassching eener clausule. De vertegenwoordiging van Nederland is een collegie van staatsbestuur, niet eene oefenschool van dialektiek, zij is geen strijdperk voor sophisten en scholastieken, geen tooneel voor Protágoras en Carnéades, voor Abailard en Anselmus.

De heer Groen ondersteunde zijn veelbeteekend amendement door eene gewigtige redevoering. Een ‘aanval’ op de paragraaph der commissie opende dit stuk. Hij bestond in eene ‘bestrijding van de hoofdgedachte (van het Verslag en dus van het oordeel der Kamer): *de gemengde school voor Israëliet en Christen*.’ De paragraaph vraagt adhaesie aan die hoofdgedachte. Die hoofdgedachte is ‘heilloos.’ De Koning verdient lof en dank, omdat Hij zich tegen de verwezenlijking verzet. Hij rekent daarbij te regt, zooals de heer Groen op stoute manier de troonrede uitlegt, op de ondersteuning des volks[11].

11 *Daarbij*, zegt de heer Groen, d.i. daarbij, dat de Koning ‘zich tegen de verwezenlijking (dier hoofdgedachte van de tweede Kamer) verzet.’ De troonrede zegt: ....‘ten waarborg, dat Ik *in Mijne poging tot vooruitgang in al wat goed en regt is*, door het Volk, *en door U, zijne Vertegenwoordigers, zal worden ondersteund*.’ Vereenigde zitting der beide Kamers van 15 Sept.; zitting van 25 Sept., Bijblad, vel 14[1].

‘I. De hoofdgedachte is heilloos. Waarom? Omdat zij *a.* uit de volksopvoeding *het Christelijk beginsel verbant, b.* de godsdienstlooze school vestigt; *c.* tegen de Grondwet strijdt; *d.* de toepassing is der *vrijzinnige theorie; e. ten nadeele der Protestanten* de grondwettige gelijkstelling verbreekt, in de toepassing veel verder gaat dan *het vorig Kabinet*.’

Dat is een aantal zware punten van beschuldiging, dat er in der daad goed uitziet. Zooveel te ligter en te onbeduidender zijn de bewijzen. Vrees voor te groote breedvoerigheid dwingt mij er toe, om noode aan mijne lezers zelven over te laten, in het Bijblad na te slaan welke luchtbellen van motiven als pilaren moeten dienen om die zware beschuldigingen te steunen.

II. ‘De Koning verdient lof en dank, omdat Hij zich tegen de verwezenlijking verzet.’ Zeker, indien dat de verwezenlijking is eener heillooze hoofdgedachte. Uit niets blijkt echter dat die hoofdgedachte valsch is, laat staan *heilloos*, en zeker blijkt dat niet uit de voorafgaande bewijsvoering des heeren Groen, indien zij dien naam verdient. Maar gesteld het ware zoo. In dat geval en trouwens in elk geval bestaat er slechts één vorm van verzet des constitutionelen Konings: die vorm, geheel voldoend, is het weigeren der Koninklijke sanctie, het constitutioneel *veto*. Zoolang dat niet is uitgesproken blijkt niets van eenig verzet of van eenige handeling *des Konings*. Er blijkt van daden *der Regering*. Die daden vallen onder het bereik der beoordeeling als daden der verantwoordelijke ministers. In hoeverre die daden den Koning persoonlijk zijn, dat is een onkreukbaar staatsgeheim tusschen den Koning en de ministers, dat niet mag verbroken worden door wien dan ook. De Nederlandsche volksvertegenwoordiger mag geen oordeel uitspreken over eene daad des onschendbaren Konings als zoodanig; lof is beoordeeling, en hij die zich heden verstout zijnen Koning eene getuigenis van goed gedrag te geven voor eene daad die hem behaagt, wat zal hij anders doen dan de hand aan die onschendbaarheid slaan, zoo eene volgende daad des Konings zijn misnoegen opwekt?

III. De Koning rekent te regt op de ondersteuning van het volk. Is dit niets anders dan een *axioma?* Dat is niet waarschijnlijk, en de stelling wordt valsch zoodra zij genomen moet worden in den zin welke aan het hoofd der anti-revolutionairen iets baten zou, een zin die hierop uitkomt: het opdringen der afzonderlijke school, des noodig met verzaking van den geest der Grondwet, zal bij het volk goedkeuring vinden. - Maar het volk heeft immers bij de verkiezingen getoond, de verdedigers der gemengde school naar de vertegenwoordiging te willen afvaardigen? De heer Groen bestrijdt die stelling van den voorzitter der Commissie, vergetende, dat hij zoo dikwijls beweerd had het volk achter zich te hebben, en dat de verkiezingen zeker niet in zijnen zin hadden beslist. Hij zelf erkende dat bij deze gelegenheid, wel niet uitdrukkelijk maar toch op merkwaardige wijze, door van de uitspraak der kiezers te appelleren. Hij sprak de veelbeteekenende stelling, misschien bedreiging uit, dat *achter het kiezersvolk de bevolking is.* Dat is een beroep op de massa, eene van de kunsten der revolutiemannen; die uitroep voegt Danton.

De twee laatste onderdeelen van de eerste helft der redevoering zijn zwak. Ze dienen als achtergrond om de beschuldiging van het eerste onderdeel meer te doen uitkomen, als sieraad om de plaats in te nemen der ontbrekende bewijzen. Slechts de kop van die slang is doodelijk. Het slanke en sierlijke ligchaam met de gladde schubben en de bevallige kronkelingen is weêrloos en onschadelijk. En toch, eensklaps springt ze toe, en in verderfelijke omstrengeling dooden die sierlijke kronkelingen.

Zoo als de twee laatste onderdeelen bij het eerste deel afsteken in alles behalve den uiterlijken omvang, zoo verdwijnt het tweede deel der redevoering naast het eerste. De ‘verdediging van het amendement’ die de heer Groen had aangekondigd is tot eenige weinige woorden geslonken. Het dier uit de oude fabel heeft zijnen éénen kop door de heg gewerkt; nu zal het geen hinder hebben van het groot aantal zijner staarten, die het ongemerkt binnenhaalt. Men neme het amendement aan, de ‘zachter uitdrukking dan de paragraaph,’ de hulde aan den Koning ‘wegens de sympathie, die Hij voor de gemoedsbezwaren Zijner onderdanen heeft aan den dag gelegd,’ door eene ironische geestigheid aanlokkelijk gemaakt, zullen ongemerkt den nasleep bin-

nenhalen der gevolgen, van welke het amendement, gelijk wij straks zagen, een geheel heerleger bevat, hoezeer vooreerst misschien slechts de kiem daarvan. *Tandem fit surculus arbor*.

Het woord werd thans opgenomen door het ministerie. De heer Simons, tot wiens ressort, het departement van Binnenlandsche Zaken, het onderwijs behoort, had nog vóór des heeren Groen redevoering de verklaring afgelegd, dat volgens de troonrede de wetsontwerpen op het onderwijs aan u, *dus in deze zitting*, zullen worden aangeboden.' Het blijft mogelijk, dat uit den tekst der troonrede te betwijfelen, maar dit is onverschillig: de verklaring van den minister was geheel voldoende om althans van nu af aan de verzekering aan de Kamer te geven van hetgeen hij beloofde, voor zoover het in zijne magt lag. Dat heeft dan ook de Kamer niet betwijfeld. Maar 't was eene andere vraag of men thans genoegzamen waarborg tegen uitstel bezat. De volle kracht der ministeriële verklaring, die wij volstrekt niet willen verminderen, is eigenlijk toch niets meer dan het volgende: dit ministerie, indien het aanblijft, zal aan deze Kamer, indien ze niet ontbonden wordt, uiterlijk in Augustus 1857 drie wetsontwerpen van groot belang aanbieden, daaronder twee nog geheel nieuwe, het derde strijdig in hoofdbeginsel met het erkende oordeel van de groote meerderheid der Kamer. De aanbieding der wetsontwerpen was krachtens die verklaring inderdaad vrij zeker en niet al te verwijderd. Maar dat er iets tot stand komen zou was onzekerder en verder verwijderd dan ooit.

Dit was een incident. Maar het ministerie trad bij monde van zijn erkenden leidsman vooraan in de discussie, terstond na de redevoering des heeren Groen. De minister van der Brugghen deed na enkele ondergeschikte opmerkingen ook zijnen aanval tegen de onderwijsparagraaph. 'Vooreerst dan: dat deze zesde paragraaph der Regering niet aangenaam, ja hoogst onaangenaam is, behoef ik niet te zeggen.' De Kamer mag niet verwijzen naar haar gevoelen, uitgedrukt in 't Voorloopig Verslag, want dat steunt nog op geene eindstemming en is dus nog niet haar *gevoelen*. De Kamer van September, ter helft vernieuwd door de Junijverkiezingen (die *twee* nieuwe leden onder de 68 hebben gebragt) mag zich niet meer beroepen op het verslag van het voorjaar, want dit behelst niet meer *haar* gevoe-

len[12]. Met eene ligtzinnigheid, slechts bij een pas optredenden minister noode vergefelijk, werd de Kroon gecompromitteerd en de Eerste Kamer weggecijferd, de belangrijkste staatsgeheimen geopenbaard en een der hoogste staatsligchamen geïgnoreerd. ‘De Kroon had de wet in discussie kunnen laten komen en wachten dat - gelijk te vermoeden en zelfs op dat oogenblik, naar aanleiding van het gevoelen in het Voorloopig Verslag nedergelegd, *zeer waarschijnlijk was* - dat de wet door de Kamer werd aangenomen. Dan ware aan de Kroon, om haar oogmerk te bereiken, niets anders overgebleven dan hare sanctie aan die wet te weigeren.’ En reeds den vorigen dag had de Minister medegedeeld, dat dit geval zou hebben plaats gehad; zelfs de eenvoudigste beginselen van constitutioneel regt verpligtten hem die kennis als een heilig geheim te verzwijgen.

Aan de politiek der Regering sedert het optreden van dit kabinet geeft de minister den onverwachten naam van ‘verzoenende staatkunde.’ Men bestrijde die handelwijze niet, want de Minister noemt ze ‘die handelwijze *van de Kroon*.’ Regt zoo. Het kabinet schuilt achter den Koning, het onschendbare Hoofd van den Staat wordt misbruikt als een schild tot dekking van het ministerie, wordt als zoodanig blootgesteld aan de slagen der tegenstanders van het ministerie. Maar het kabinet weet te wel, dat de Koning, zoo roekeloos door het ministerie verlaten en blootgesteld, niets te duchten heeft van de tegenstanders dezer Regering, die zoo vaak bezwalkt worden als vijanden van het Koningschap[13].

Met die verzoenende staatkunde, zegt de minister van

12 Ééne alinea verder zegt de minister: ‘Toen had de Kamer haar verslag uitgebragt. Ik erken, er bestond geen votum, maar van het gevoelen van deze Kamer was dan toch aanvankelijk eenigermate gebleken.’ *Aanvankelijk* en *eenigermate* zijn van die stopwoorden *pour amortir le coup*, welke Geel in zijn Onderzoek en Phantasie onder de kenmerken plaatst van eenen stijl aan wiens in scherts gekozen naam ik hier noch regtstreeks noch indirect eenigen steun wil ontleenen.

13 Wij achten de gemoedelijkheid van den heer van der Brugghen. Kan hij het wangeschrijf goedkeuren van die walgelijke libellisten, welke *hunne* vijanden dagelijks uitmaken voor Papo-Thorbeckianen, voor republikeinen, ongodisten en Jezuiten? Kan hij betwijfelen dat het plaats heeft? Zoo neen, waarom spreekt hij het ééne woord niet uit, dat voor goed dat gekrijsch tot zwijgen kan brengen, waarom kwam niet reeds voorlang van het ministerie van der Brugghen een krachtig, eerlijk, verontwaardigd *désaveu* van die lastertaal?

Justitie harmonieert de paragraaph der commissie niet. Het amendement Groen brengt daarin werkelijke verbeteringen, aanmerkelijk zachtere uitdrukking. Maar het heft de bezwaren der Regering slechts ‘in nog al geringe mate’ op. Men dringe op geenerlei wijze er op aan, dat het onderwijs geen uitstel lijde, het zal dit niet lijden, de drie wetsontwerpen zullen in deze zitting, ‘ik zeg niet tot stand komen, maar .. worden voorgesteld.’ In 't amendement ligt opgesloten, dat tusschen de bepaling der Grondwet en de behoefte der Christelijke bevolking tegenspraak bestaat, maar die is niet aanwezig.

Tegen de paragraaph volgens de commissie werd zoo als men ziet door den President-minister niets aangevoerd dan een paar aanmerkingen op de technische juistheid van enkele uitdrukkingen en de verklaring dat de paragraaph hoogst onaangenaam voor de Regering was. De geheele kracht van redenering waarover de minister beschikte was gekeerd tegen het amendement Groen.

Dat werd evenwel krachtiger bestreden. Drie sprekers traden op, wier redevoeringen, hoe verschillend overigens het standpunt der redenaars mogt zijn, in de slotsom overeenstemden voor zoover het thans aanhangige punt betrof. ‘Een *Roomschgezinde*, een *Israëliet*, een verdediger van het *humanitarisme* of *humaniteits-idee*,’ zeide de heer Groen later, en zeker zou hij ook voor de overige Protestanten, zoo er meerderen tegen hem hadden *gesproken*, puntige namen hebben uitgedacht, om niet door het noemen van den naam *Protestant* te erkennen, dat hij afgewezen wordt door de drie groote gezindten, volgens welke hij de openbare school tot zijne afzonderlijke scholen gesplitst wil hebben; zelfs de orde der sprekers wordt omgekeerd, om den Roomschgezinde voorop te krijgen, als of niet de Protestant de eerste, en - zonder iemand te kort te doen mag men het zeggen - de belangrijkste redevoering tegen hem had gehouden. Immers het standpunt van den heer Bosscha was het ruimste, het meest algemeene; de taak der heeren Godefroi en van Nispen bestond voor een gewigtig deel uit de verdediging van de speciële belangen hunner geloofsgenooten. Als ware het met jeugdig vuur trad de oud-hoogleeraar op, grijs geworden in het onderwijs en toch nog vol kracht, een bij uitnemendheid deskundige, een gematigd, oud-ministeriëel, verlicht en geacht lid der Kamer, lid der

commissie van redactie, en bepaaldelijk, naar het schijnt, belast haar bij deze paragraaph te vertegenwoordigen. Hij is voor de algemeene strekking van het ontwerp-adres. Hij is tegen het amendement Groen als terugkomende op die strekking. Twee nieuwe gedachten vindt hij in dit amendement: ingenomenheid met de optreding van het ministerie en wensch naar de gesplitste school. Daarom verzet de commissie zich met nadruk tegen de aanneming van het amendement. Dan gaat de heer Bosscha voort, thans in zijn eigen naam sprekende. Hij kenschetst en ontzenuwt het grove misbruik dat van onbepaalde uitdrukkingen wordt gemaakt, b.v. van *Christelijk beginsel*, ook wel *element*. Het laatste vooral wordt afgewezen als een van ‘de woorden, die in den laatsten tijd in de mode zijn gekomen, omdat zij dengene, die ze gebruikt, ontslaan van de moeite om een begrip bepaald en juist uit te drukken.’ Het Christelijk beginsel, het Christelijk element in den waren, algemeenen, niet-dogmatischen zin, dat geleerd wordt in eene school van Christen-staatsmannen als Guizot en Robert Peel, dat beginsel leeft en ademt in de gemengde school, gelijk in elke volksmaatschappij waardig om in de negentiende eeuw te bestaan. Dat beginsel zou nimmer verzaakt wezen door eenen der laatstopgetredene en achtingswaardigste verdedigers der gemengde school, ‘hoog geacht in de Protestantsche kerk, door den hoog-eerwaarden Broes, die op negentigjarigen leeftijd nog onlangs in een woord van verzoening en godsdienstige verbroedering als zijne overtuiging heeft uitgesproken, dat in de gemengde volksschool voor volgende geslachten waarachtige godsvrucht moet worden aangekweekt.’ Maar ‘het dogmatiek element der Christelijke leer,’ welks belijdenis door onzen staat in vroeger tijden b.v. de vestiging der slavernij in onze West-Indische koloniën heeft toegelaten; neen, dat behoort daar niet. De redenaar werpt een helder licht op enkele van de voornaamste dialektische fijnheden des heeren Groen, maar alleen voor zoover hoog noodig; hij schetst den tegenwoordigen toestand onzer onderwijswetgeving; hij doet uitkomen, dat het tegenwoordig ministerie ontstaan is uit toegevendheid aan ‘de bezwaren ingebragt *tegen het beginsel der verpligte gemengdheid* van de openbare school.’ Het is de roeping van dit kabinet, zegt hij, aan die bezwaren te gemoet te komen. ‘In dat ministerie is een stelsel van

meeningen vertegenwoordigd omtrent het openbaar onderwijs, waartegen de meerderheid der Kamer zich verklaard heeft. Het is naar mijne meening noch ongeoorloofd noch onkiesch, dit feit te constateren, omdat die meeningen in deze Kamer openlijk en herhaaldelijk zijn verkondigd.' Die meeningen, ten opzigte van 't lager onderwijs, zijn deze:

1. Ons nationaal schoolwezen, na 'de vrijmaking der volksschool uit den band eener heerschende kerk,' ontwikkeld 'door de toepassing der Wet van 1806,' is een ongeluk voor het volk.
2. De Wet van 1806 vereischte zoodanige toepassing niet. De regering had, ook volgens haar, de eenheid der volksschool kunnen 'verbreken door het vermenigvuldigen van gezindheidscholen.'
3. Dat kan de regering nog doen, want de wet van 1806 blijft geheel van kracht, zoolang de wet op het onderwijs in den geest der Grondwet van 1848 niet zal zijn tot stand gekomen. - (Dus moet het ministerie van der Brugghen, volgens zijne grondbeginselen, noodzakelijk uitstel willen der onderwijswet, en wel dat uitstel waarvan afstel komt).
4. De vrijheid van onderwijs, eene weldaad voor het volk, is niet te wachten van de wet, maar van de wijsheid der Regering. - (Dit is, in de praktijk, zooveel gezegd als van de wijsheid der bureaux van Binnenlandsche Zaken, afdeeling Onderwijs).

''t Is waar,' vervolgt de heer Bosscha, 'wat men in de zaal der volksvertegenwoordiging vroeger eerlijk verkondigd had, dat kan men later als minister eerlijk verloochenen,' in geval daartoe namelijk overwegende redenen bestaan, gelijk hij verder uitwerkt. Maar van die veranderde zienswijze is niet gebleken.

Twee opmerkingen over hetgeen de afgevaardigde uit de hoofdstad hier aanvoerde. Voor het land, voor de volksvertegenwoordiging is het soms onverschillig, welke de antecedenten zijn van dengenen, die *eene bepaalde zaak* goed uitvoert, zelfs de antecedenten over diezelfde bepaalde zaak: hij kan geheel van overtuiging zijn veranderd, en wáárom hij dat deed, kan voor den staat en voor het publiek dikwijls van ondergeschikt belang wezen en dikwijls van latere zorg. Maar 't is eene andere vraag, of iemand in 't alge-

meen vertrouwen verdient omdat het mogelijk is dat hij geheel afzie van tot nog toe luid verkondigde beginselen, en wanneer die beginselen valsch zijn, dan kan zulk een vertrouwen het minst van allen aan hem geschonken worden wien vriend en vijand prijst om zijne trouw aan die valsche, maar naar zijne overtuiging ware beginselen.

Ten andere. De oud-hoogleeraar haalde eene schoone plaats aan uit Cicero's pleidooi voor Plancius (hoofdstuk 39), die eens door een beroemd Engelsch staatsman werd aangehaald bij zijne regtvaardiging wegens verandering van zienswijze over een gewigtig onderwerp. Cicero's gezag was zeker niet de beslissende beweegreden waarom Sir Robert Peel van overtuiging veranderde; Cicero's gedrag als staatsman mag zelden ter navolging worden aangeprezen, en Sir Robert Peels voorbeeld wordt al te dikwijls aangehaald ter verontschuldiging van politieke renegaten. Zijne grootheid ligt niet daarin, dat hij het hooge belang der getrouwheid aan beginselen miskende, maar dáárin, dat hij zelfs dit wist op te offeren aan het nog hooger belang der waarheid en der volkswelvaart.

Maar een en ander wordt zeker ook door Bosscha erkend. Hij verzweeg het in de Kamer, omdat het, waar of valsch, daar niet ter plaatse was. Daar was het genoeg de hoofdzaak niet uit het oog te verliezen en aan te toonen, gelijk de redenaar deed, dat de nog niet verzaakte beginselen des President-ministers allen grond gaven tot de vrees, ‘dat, onder het streven der Regering naar het voldoen aan onvervulbare wenschen, de grond, waarop een nationaal schoolwezen op ruimer schaal en vaster grondslag moest worden opgebouwd, meer en meer zal worden ondermijnd en omgewoeld.’

Die vrees heeft nieuw voedsel gekregen. De troonrede noemt het onderwijs in de laatste plaats onder de in te dienen wetsontwerpen. Het zamenvatten der drie vakken dreigt met een langdurig uitstel. Indien het waar is dat de drie takken te zamen behooren, dan 't Hooger en Middelbaar Onderwijs zooveel vroeger, maar nimmer 't Lager Onderwijs iets later. Ook uit het buitenland dreigt gevaar, gevaar ook voor de algemeene volksschool. Wij leven in een tijdperk van kerkelijke reactiën ter ondersteuning en uitbreiding van absolute heerschappijen. (Wij deelen niet in des sprekers vrees voor die gevaren van buiten, zonder te ont-

kennen, dat hij welligt redenen voor zijne vrees heeft door beter ingelicht te zijn. En hetgeen hij reeds nu vreest moge verwijderd zijn, maar 't is noodlottig; de gewetensvrijheid hier te lande is nog veilig, maar de vrijheid van denken, spreken en schrijven valt rondom ons en naast ons, in Duitschland en in Frankrijk, in Nederlandsch Indië en in de staten des Groothertogs van Luxemburg). 't Is waar, vervolgt de heer Bosscha, nog gister verklaarde de heer van der Brugghen, dat het kabinet actualiteit wil en niet reactie. Maar de heer van der Brugghen staat onder de vanen der anti-revolutionairen, en deze zijn reactionair. Dat laatste blijkt uit Chalmers, die de school onder 't gezag der Kerk wil plaatsen. Het blijkt uit Stahl, die het regt op gewetensvrijheid ontkent omdat het van revolutionairen aard zou wezen. Men schrijft en drukt bij ons in 't openbaar, dat *malaise* bij ons bestaat, sedert de natie, in 1795 en '98, ‘van haren Christelijken, historischen bodem afgerukt en op een zandgrond van rationalistische bespiegelingen geplaatst is.’ Men wil dus weder van dien zandgrond af en weder op den vorigen bodem, zeker op het moerassige veen van het piëtisme, of op het drabbige in historischen tijd afgezette slijk der kerkelijke onverdraagzaamheid van een valsch Protestantisme en een Wanchristendom. Dit is reactie, of wat anders? Dus geen uitstel.

De spreker verlaat het algemeene terrein en gaat over tot het wegvagen van eenige spinnewebben, welke de tegenpartij als netten had uitgespreid. 't Is thans voorzeker niet meer scherp elk verder uitstel af te wijzen: dat verlangt het kabinet immers ook. Van 't verslag over 't vorig wetsontwerp, thans technisch vervallen, mag 't adres van antwoord wel spreken: de troonrede gaat verder en noemt het ontwerp zelf. Men kan zwijgen, maar dat zwijgen zou toestemmen wezen in hetgeen men verwerpt. Het verslag is voor de Kamer gedrukt, maar toch reeds als zoodanig publiek en aan ieder bekend: de regering zelve, b.v. althans de minister van Binnenlandsche Zaken, heeft het doen opnemen in de officiële *Bijdragen voor het Schoolwezen*. De uitdrukking, ‘geheel onverwachte sluiting’ (der vorige zitting) kan eenen onaangenamen indruk maken, maar ‘bij hen, die eenige geneigdheid hebben tot argwaan.’ Maar de sluiting was ook onverwacht. Bepaaldelijk stelde zij te

leur in de bijkans algemeene verwachting, dat de onderwijswet gedurende de zomermaanden van 1856 bij de tweede Kamer ter openbare discussie zou komen. Maar men late die uitdrukking varen. Het slot der paragraaph, de vermelding der Grondwet, is als overbodig en op diergelijke gronden door sommigen afgekeurd, maar het staat er nu eenmaal, het is immers voor niemand lastig, het is goed als antwoord op de sluitingsrede. Eindelijk: zoo even bragt de minister van Justitie, omtrent deze paragraaph, de commissie van redactie in verdenking van oneerbiedige bedoelingen. De commissie ‘wijst die beschuldiging met nadruk af. Zij wenscht alleen, dat de Kamer met ernst, ten aanhoore van de natie, den Koning verklare, dat zij pal staat voor het beginsel, dat hare meerderheid heeft aangenomen, en niet schroomt met gepasten nadruk deze hare gezindheid bij deze gelegenheid kenbaar te maken.’

Na de gewone pauze en het uitbrengen van een rapport trad de heer Godefroi op. De redenaar, steunende op de Grondwet, schraagt de paragraaph volgens het ontwerp der commissie. Immers met de Grondwet, met het positive staatsregt dat ons regeert, moet het beginsel der regeling van het openbaar onderwijs, het onderwerp der tegenwoordige discussie, worden vergeleken. Dat wil dan ook de paragraaph. En de Grondwet eischt de gemengde school, ondanks Groens beweren. Deze spreker immers doet aan zekere inrigting van onderwijs het verwijt van godsdienstloosheid en vraagt dan, of iemand in 1848 die inrigting heeft kunnen goedkeuren; dit is de geheele kracht zijner redenering betreffende de Grondwet. Maar ‘wanneer de Grondwet eischt eerbiediging van *ieders* godsdienstige begrippen, dan kan zij aan geene andere school denken, dan waar vereenigd zijn kinderen van *verschillende* godsdienstige begrippen.’ De Grondwet wil ‘de openbare gemengde school, bruikbaar *voor allen*. Wanneer men de geschiedenis van art. 194 der Grondwet doorloopt, dan zal men bijna op elke bladzijde daarvan het bewijs ontmoeten.’ De toenmalige minister van Justitie (de heer Donker Curtius) heeft het immers in de dubbele Kamer geschetst, door als doel der regering bij de grondwetsherziening op te geven, dat *alle ouders* hunne kinderen zonder schroom aan het onderwijs op de *openbare* scholen kunnen doen deel nemen.’ De heer van Lynden, lid der Commissie van redactie en die mede

in de dubbele Kamer zitting had, een der trouwste medestanders van den heer Groen, heeft bij de Grondwetsherziening ‘betwijfeld’ ‘*of de eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen* voortaan op de *openbare* scholen zoude geleiden tot de *bij hem* gewenschte Christelijke opvoeding; maar dáár naast zouden dan toch, gelijk hij zeide, volgens de Grondwet *de bijzondere scholen* en het dáár verlangde gevonden worden. En inderdaad,’ vervolgt de heer Godefroi, ‘het beginsel van vrijheid van onderwijs, waarvoor de geachte spreker uit Leyden (de heer Groen) en zijne vrienden jaren achtereen met zooveel energie gestreden hebben, is bij de Grondwetsherziening de voorwaarde geweest der toelating van openbare scholen, toegankelijk *voor allen*.’ Thans is de dure prijs betaald, en zeker niet het minst aan de anti-revolutionairen, de vrijheid van onderwijs is toegestaan (en wie, helaas, hebben daardoor het regt tot het geven van onderwijs verkregen?); komt men nu van die zijde terug op hetgeen men destijds voor zoo groot eene concessie wederkeerig heeft toegegeven? De heer Godefroi ontwikkelt dat ook het staatsbelang de openbare gemengde school wil, immers geene ‘aankweeking van godsdiensthaat, reeds in de prilste jeugd,’ maar ‘verbroedering onder de zonen van hetzelfde vaderland. De Grondwet derhalve, geschreven voor de bijna uitsluitend Christelijke bevolking van eenen staat, die echter staatsregtelijk geen godsdienstig karakter heeft, wil de gemengde school voor alle staatsburgers zonder onderscheid van godsdienst. Die school is ook alleen overeenkomstig met het beginsel van volkseenheid dat de troonrede inroept, maar met dat beginsel in zijne waarheid en niet gelijk diezelfde troonrede het verzwakt. Maar is de bepaling der Grondwet uitvoerlijk?’ Voorzeker, ‘zoo men slechts de uitvoering *wil*,’ zoo slechts de Kerk niet treedt op het gebied van den Staat, wiens instelling de openbare school is. Ja, gegrondvest op ‘positief’ Christendom is de gemengde school onmogelijk, niet voor Christenen en Israëlieten alleen, maar ook voor Protestanten en Katholieken, zelfs voor Protestanten onderling; getuige onder anderen het merkwaardig adres der Luthersche Synode.

Tot zooverre hoorden wij den gematigden, oud-ministeriëlen, geachten afgevaardigde over het gebeurde in de Kamer, den kundigen regtsgeleerde over staatsregt. Maar op den eenigen Israëlietischen volksvertegenwoordiger rustte ook de

pligt, de belangen zijner geloofsgenooten te verdedigen. Daartoe gaat de heer Godefroi thans over. Is de gemengde school, uitvoerbaar voor Christenen onderling, ook voor Christenen en Israëliten uitvoerbaar? De ondervinding zegt: Ja. Sedert vijftig jaren bestaat die school, ook ondanks de afzonderlijke Joodsche scholen volgens het besluit van 1817. Dat kon geschieden onder de wet van 1806, die vooral niet de godsdienst, maar wel wat men positive godsdienst noemt als grondslag van het onderwijs weert; - omdat die wet wil opleiding tot Christelijke en maatschappelijke deugden, vatbaar om ook in het hart van niet-Christenen te worden overgeplant; - omdat die wet tot godsdienstigen grondslag der gemengde school legt dat algemeen[14] Christelijk element, dat in de uitmuntende rede van ons geacht medelid uit de hoofdstad (den heer Bosscha) in zoo duidelijke trekken is gekenschetst, en dat in eenen staat als de onze alleen de grondslag van het openbaar onderwijs kan en mag zijn. Geen niet-Christen, hoe gehecht aan zijn geloof, tenzij hij door dweepzucht verblind mogt wezen, zal ooit ontkennen, dat die Christelijke en maatschappelijke deugden de beginselen zijn, waardoor de levenswandel van den mensch, tot welke godsdienst hij moge behooren, moet worden beheerscht.'

Dus de Grondwet wil de openbare gemengde school. Zij wil die voor alle burgers van den staat. Dat beginsel is uitvoerbaar. Het is sedert vijftig jaren verwezenlijkt. Dus geen weêrklank op de troonrede, dus geen aanneming van 't amendement Groen. De Regering wil het beginsel der volkseenheid huldigen. Dit schraagt niets anders dan al weder de gemengde school. Maar wanneer de troonrede verder zegt, het Christelijk-godsdienstig karakter der natie te willen eerbiedigen, dan, zegt de spreker, kunnen die woorden tot niets anders leiden dan tot uitsluiting der Israëliten, als zijnde niet-Christenen, dan tot verzwakking van 't beginsel der volkseenheid ten hunnen aanzien. Dus geen weêrklank op de troonrede, vooral niet na des heeren van der Brugghen toelichting van heden, d.i. vooral niet na de verzekering dat het ministerie 't welk bij 't uitspreken der troonrede aan 't bewind was de gemengde school kwam bestrij-

14 Geheel iets anders, men kan bijna zeggen het tegendeel van dat (dogmatisch) Christelijk element, waarover wij zooveel hebben moeten hooren. Zie boven bl. 472, en 't Bijblad, 12de vel, zitting van den 25sten September.

den. Maar ook geene aanneming van 't amendement Groen. Immers ‘dat geacht medelid wil de trouwe naleving der Grondwet; maar hoe? Als die naleving in overeenstemmig wordt gebragt’ (er naar geplooid wordt) ‘met de behoefte van een *bepaald* deel der natie, als bij de toepassing der Grondwet, die het hier geldt, bij de inrigting van het openbaar gemengd onderwijs, niet gelet wordt op de behoefte van het Christelijk, niet op de behoefte van het niet-Christelijk deel der natie.’ Spreker is dus geheel voor de lezing van het ontwerp der commissie. De woorden, verwijzende op het Verslag van 1856 als uitdrukking van 't gevoelen der Kamer, wenscht hij veranderd te zien, niet als oneerbiedig maar als *feitelijk* minder juist. Maar al blijven die woorden staan, hij zal stemmen voor de paragraaph der commissie.

Na den heer Godefroi sprak de heer Schimmelpenninck. De zamenhang der gevoelens evenwel noopt ons hier van de tijdorde af te wijken en de redevoering van den Oud-minister van Binnenlandsche Zaken later te behandelen; zijn standpunt en zijne woorden zijn daartoe belangrijk genoeg.

Als bestrijder van den heer Groen komt de volgende spreker nader bij de beide vorigen, hoezeer ook in menig opzigt tegen hen overstaande. De heer van Nispen van Sevenaer komt bepaaldelijk op tegen den heer Groen. Hij is, in 't afgetrokken, voor de afzonderlijke school; hij wilde art. 4 van het ontwerp van 1854 behouden, d.i. de openbare afzonderlijke school facultatief laten. Maar hij zou, als de meerderheid van de Kamer als vertegenwoordigende de meerderheid van het volk geene gescheiden scholen wilde, daarin hebben berust, mits bij de wet ieders godsdienstige meening werd geëerbiedigd, iets waaraan hij nog twijfelt. Vreemd zullen menige schreeuwers over het monsterverbond tusschen liberalisten en ultramontanen en hoe 't al meer heet opzien, dat de beginselen van een der meest klerikale leden van de Kamer het naast komen, niet aan die van Godefroi of Thorbecke, maar aan die van Groen. Maar de heer van Nispen blijft op parlementair terrein. Hij heeft eene overtuiging en eene verkiezing. Hij weet zijne overtuiging te matigen, en des noods op bijzaken toe te geven om te redden wat voor hem de hoofdzaak is; zijne voorkeur wordt geene hardnekkigheid. Hij wil regt voor allen, niet onderdrukken, maar ook niet onderdrukt worden. Waar-

om dan komt hij op tegen den heer Groen? Omdat diens beginselen, zeker zonder dat hij dit wil, tot onregt en onderdrukking leiden. Omdat de heer Groen, anders veel billijker tegen zijne Katholieke landgenooten dan menigeen die ruimer beginselen voorop zet, thans verdenking op hen geworpen heeft: de Katholieken zouden de gemengde school willen, omdat deze de godsdienst ondermijnt, in de hoop daardoor het Protestantisme te slopen. Daartegen protesteert hij, onder verklaring zijner eigene houding en zijner beginselen, als een der Katholieken en der Katholieke afgevaardigden, op welke die smet niet mag kleven. Hij protesteert ook tegen het beroep op het volk dat achter het kiezersvolk staat. Waar moet het heen? dit immers is eene bedreiging met ‘blind geweld ter verkorting van het regt.’ Men zet gedurig de Protestanten op tegen de Katholieken, tot nadeel van het vaderland en van het Oranjestamhuis, en dat beleedigde deel der natie, door de Grondwet even als hare andere deelen omstrengeld, de Roomsch-Katholieke bevolking, staat bij niemand achter in gehechtheid aan 't grondwettig Koningschap van Oranje.

De Heer van Lynden antwoordde in 't kort op sommige bijzonderheden in de redevoering van den Heer Godefroi. Het zou ons te ver afleiden die bijzonderheden hier te vervolgen, daar zij niet regtstreeks met de hoofdzaak in verband staan; eenige andere sprekers zullen straks genoemd worden, bij het beschouwen der discussie uit een ander oogpunt. Alleen zij hier een amendement Wintgens vermeld, strekkende om de beide betwiste volzinnen te wijzigen, wel te verstaan alleen in den vorm, zoodat aldus zou worden gelezen: ‘Ofschoon de Kamer over de hoofdbeginselen van dit onderwerp meermalen in de gelegenheid was van haar gevoelen te doen blijken, zal zij *op nieuw met naauwgezetheid de voorstellen onderzoeken, welke haar door Uwe Majesteit zullen worden gedaan*[15]. De commissie, zich dien namiddag onthoudende 't amendement aan te bevelen, stelde aan 't begin der volgende zitting die redactie voor, welke boven vermeld is en ten slotte werd aangenomen. Voor die volgende zitting, van vrijdag 26 September, was eene repliek des heeren Groen reeds bij voorbaat aangekondigd. Zij kwam ook,

15 Later aldus gewijzigd: ‘zal zij ook aan de deswege door Uwe Majesteit te doene voorstellen op nieuw hare onverdeelde aandacht wijden.’

maar ze was de laatste van drie groote redevoeringen, welke niets toegeven aan die van den vorigen dag.

De heer Thorbecke sprak het eerst. Gaarne zou hij 't laatste woord des ministers van Justitie hebben afgewacht, maar laat dezen gelegenheid, om volgens zijnen wensch *aan het slot* van de discussie te spreken[16]. Misschien geeft de Minister dan tevens inlichtingen daar waar de redenaar die verlangt. - Deze begint met het terrein der discussie vrij te maken. Hij wenscht geene persoonlijke gedachte van den Koning te discuteren. Die gedachte wordt door den Koning gediscuteerd met de ministers, en de Kamer heeft dus alleen te beoordeelen de gedachte, door dat ministerie aanvaard. - De spreker behoort niet tot hen - zij zijn er - die dit ministerie met weêrzin hebben zien komen. Vooral na 't gebeurde in het voorjaar van 1853 zal hij een ministerie als dit gaarne aan het werk zien. Hij heeft ook geene vooringenomenheid opgevat uit sommige deelen van de rede van den minister van Justitie. '"Geen transactie, geen accommodatie"' hoorde hij hem beloven van den geest van dit kabinet, en met genoegen, want spreker wil opregtheid, wil overeenstemming der daden met den wil en de woorden. Wel belooft hij nog geen vertrouwen, in den zin van overeenstemming tusschen het stelsel van het ministerie en het zijne, maar toch vertrouwen op de opregtheid van de politiek van dit ministerie. Veel liever een opregt ministerie, waarvan het stelsel strijdig is met sprekers overtuiging, dan een kabinet dat zijns ondanks op den stroom dobbert van de beginselen die hij belijdt. Ook in de staatkunde geene valsche vrienden. Méér dan welligt een ander ministerie is dit kabinet, al bragt het karakter van de leden dat niet mede, tot opregtheid *verpligt*. - '"Dit kabinet wil geen reactie,"' zegt de minister van Justitie. Een goed teeken. Wel is het kabinet begonnen met reactie tegen de overtuiging van de tweede Kamer in zake van de paragraaph die thans aan de orde is. Maar spreker zal afwachten wat het ministerie voorstellen zal. '"Geen exclusivisme."' De redenaar wil niet anders. '"Dit ministerie zal zijn *boven de partijen*."' Juist dat behoeven wij om de partijziekte te helen, waaraan wij lijden sedert het voorjaar

16 De minister van der Brugghen hield zijne tweede en laatste redevoering terstond na den heer Thorbecke.

van 1853. '"De staatkunde van dit kabinet zal zijn eene *verzoenende* staatkunde."' Is dat nog iets anders, dan vroeger de politiek van '"apaisement?"' Maar verzoenen *wat? waarmede?* De redenaar leest de betreffende volzinnen uit sluitingsrede en troonrede. Zou met zoeken en omzien een middel te vinden zijn? De spreker, beide malen een der rapporteurs over 't ontwerp van onderwijswet en als zoodanig bekend geworden met de gevoelens, die in alle sectiën waren voorgestaan, gedurende een onderzoek, naauwgezetter dan ooit, kan welligt het gevaar preciseren waarin voorziening wordt verlangd. Er zijn twee meeningen. De eene, voorgestaan door weinige leden der tweede Kamer en een grooter aantal petitionarissen daar buiten, verlangt dat volksschool en Kerk verbonden zijn, en dat het lager onderwijs afhankelijk gemaakt worde van kerkelijke geloofsleer. De groote meerderheid betwist niet dat daartoe vrijheid bestaat. Maar niet bij het *openbaar* onderwijs, dat is, volgens onze Grondwet, het onderwijs *van wege de overheid*. Daar zou 't strijdig wezen met de Grondwet, met de roeping der overheid en de vrijheid der Kerk. Men volge den grondwettigen weg. Laat de particulieren bijzondere scholen oprigten naar hunnen wensch, zoo zullen zij gebruik maken van de vrijheid van onderwijs, vroeger naar 't scheen de eenige wensch van hen, die nu verlangen, dat de *overheid* het werktuig worde van inrigtingen als zij begeeren. Wil men verzoenen door het gemoedsbezwaar der minderheid weg te nemen? Hoe kan dat, zonder een ander even gewigtig gemoedsbezwaar op de meerderheid te brengen? Ook het vorig ministerie wilde verzoenen (transigeren). In 't wetsontwerp van 1854 stond een artikel in dien geest, maar de groote meerderheid der Kamer protesteerde. Zij deed dit nogmaals, toen het bedoelde artikel, zonder in het tweede wetsontwerp voor te komen, evenwel in de Memorie van Toelichting werd gehandhaafd. Op het tweede voorloopig Verslag heeft het afgetreden ministerie niet geantwoord, en welk besluit het genomen heeft is alleen bekend uit de redevoering des ministers van der Brugghen, waaruit blijkt dat het vorig kabinet zijne middelen van verzoening uitgeput rekende. Er is dus geen wezenlijk onderscheid tusschen dit ministerie en het laatstvoorgaande. Alleen wil dit ministerie nog verzoening beproeven en 't vorige had zijne proeven gesloten. Maar zoekt het ministerie nog altijd naar

een middel? Het kan voorzeker geene verzoening willen tot elken prijs. Zou het verzoening met de petitionarissen blijven voorstaan als het eens bleek dat deze dwaalden? Maar voorzeker heeft het kabinet de roeping naar middelen om te zien niet aanvaard zonder die middelen reeds voor den geest te hebben en zonder het vermoeden te zullen slagen. Dit is van geen ministerie te verwachten, en 't minst van dit ministerie.

Tot nog toe behandelde spreker de redevoering des ministers van Justitie van 24 Sept., gehouden bij de debatten over de algemeene strekking van 't adres van antwoord op de troonrede. Met nog veel meer genoegen hoorde hij daags daarop de tweede redevoering van den minister, maar werd niet nader ingelicht omtrent de verzoening. De wetgever mag niet vergeten, zegt de minister, dat het volk sedert eeuwen onder den invloed van het Christendom is gevormd. Hoe zou de wetgever dat kunnen vergeten? Niemand ontkent het, niet alleen voor ons land maar voor verreweg het grootste deel van Europa. ‘De tegenwoordige beschaving hebben wij niet alleen in dit land, maar ook elders, hoofdzakelijk aan het Christendom te danken.’ ‘Hoe kan de wetgever, zelf onder het Christendom opgevoed en gevormd, zich aan den invloed daarvan onttrekken? Zelfs zij, die het Christendom verloochenen, kunnen dat niet.’ Verzoenen? Dit ministerie verzoene de petitionarissen met de wet, niet de wet met hen.

De troonrede wil gezamenlijke regeling der drie takken van het onderwijs, althans gezamenlijke indiening der betreffende wetsontwerpen. ‘Ik geloof dat dit vroeger, in den aanvang, het goede en eenig ware beginsel was. Maar is het dat nu, in den tegenwoordigen toestand, nog? Is het nu, na hetgeen met het lager onderwijs is gebeurd, niet te laat?

Hoe 't zij, daardoor bereikt de heer Groen zijn doel. Vroeger wilde deze van geen uitstel weten, maar spreker voorspelde reeds toen, dat als het ontwerp kwam de heer Groen naar uitstel zou verlangen en de afdoening van het voorstel zou trachten op te houden. De ondervinding heeft gelijk gegeven aan den redenaar. Driemaal heeft de heer Groen, met een zijner vrienden, in de vorige zitting gepoogd zulk een uitstel te bewerken. De ingekomen petitien moesten verzonden worden aan de ministers van Eeredienst. Ze

moesten verzonden worden aan de commissie van rapporteurs. Ze moesten verzonden worden aan eene bijzondere commissie, die er rapport over uitbrengen zou. Telkens met eene maand tusschentijd kwam dat voorstel eenigzins gewijzigd terug, maar men heeft daarin niets anders gezien dan pogingen tot vertraging. Maar zelfs den heer Groen was 't niet ingevallen, de poging daartoe op zoo groote schaal te doen als nu wordt aangekondigd.

Van die gezamenlijke behandeling is uitstel het gevolg. In den staat, waarin de zaak zich nu bevindt, is uitstel niet in het algemeen belang. Maar wat heeft die gezamenlijke regeling met de politiek van verzoening gemeen, met het punt van geschil waar verzoening zal plaats hebben? Dit punt is in de uitvoering van groote gevolgen, maar 't is zeer eenvoudig, het is in één artikel te regelen: zal de overheid bij de inrigting van het publiek onderwijs de verdeeldheid van het kerkgeloof volgen? Of wil men de afhankelijkheid van kerkgeloof ook verder dan over 't lager onderwijs uitstrekken, ook over middelbare en hoogere scholen, over 't onderwijs in regten, natuurwetenschappen en industrie? - Men wil verzoening, en wel door discussie. Waarom dan niet door discussie verzoend in den afgeloopen zomer, en over 't vorig wetsontwerp? - Is het in 't algemeen belang, nog geruimen tijd te blijven onder den indruk van de agitatie buiten de Kamer omtrent het volksonderwijs opgewekt?

Een ander oogpunt. Waarom is deze paragraaph voor het ministerie '"hoogst onaangenaam"'? Het ministerie immers verlangt '"zich allereerst te stellen op den grondslag *van erkenning en waardering der actuele waarheid van feiten en toestanden*."' En wat anders zegt de paragraaph dan deze *actualiteit*, dat de tweede Kamer na rijp beraad een zeer bepaald gevoelen over het onderwijs heeft doen blijken. De Kamer is bereid de regeringsvoorstellen af te wachten, maar onder het uitspreken harer nog steeds onveranderde overtuiging.

En waarom is spreker nu tegen het amendement Groen? Omdat regeling *in de hoofdtrekken* geene organisatie is en ons thans niet baat. Die uitdrukking hangt weder te zamen met een verwerpelijk vasthouden aan eenige algemeene, absolute, niet in 't leven te brengen stellingen. - Omdat de Grondwet ook voor het kleine deel geschreven is der

‘“grootendeels Christelijke bevolking.”’ Omdat alles er van afhangt, hoe 't woord ‘“Christelijk”’ moet verstaan worden onder de verschillende, elkaar uitsluitende begrippen welke daaromtrent bestaan. - Om de inleiding van het amendement, om des sprekers redenen tot aanraden van het voorstel.

Spreker had in zijne afdeeling de paragraaph geresumeerd als uitdrukking van het oude ‘*lites finiri oportet*.’ Dit heeft de heer Groen gisteren opgenomen. Er moet een eind komen, zeide hij; intusschen wordt het proces nog voortgezet tot hij kans ziet het te winnen. En met welke middelen te winnen? Groot en weldadig, door den heer Groen steeds bestreden, zijn de uitkomsten geweest der groote revolutie van het einde der vorige eeuw, voor zoover die 't beginsel is van een nieuw leven van Staat en Maatschappij. Maar geheel verwerpelijk zijn de kunst, de methode, de middelen der revolutiemannen; deze zijn schuld aan zoo menig onheil der revolutie. En welke zijn Groens middelen? het plaatsen van 't Koningschap op een historisch republikeinschen grondslag naast den grondwettigen, het oproepen der massa die achter 't kiezersvolk staat, der menigte, zoo ontvankelijk voor de vlam van theologischen hartstogt. Neen, *andere* drijfveren moeten gedachten en woorden der Kamer besturen als zij tot den Koning zal spreken. Hoe, is onze gemengde, sedert 1806 nationale school een onchristelijk monster? De man in wiens oogen de weg des heils zoo eng is, dat geen andersdenkende naast hem plaats vindt, zal hij den maatstaf bepalen voor 't Christendom van anderen? En dat geschiedt door 't aannemen van een amendement, met zulke intentien voorgedragen. In den regel immers is het den heer Groen minder om 't amendement te doen dan om de motiven, en naar zijn dunk worden die opgenomen als 't amendement doorgaat. En welken indruk zou de taal van den heer Groen hebben gemaakt indien zoo subversief eene leer ware voorgedragen met het orgaan, de houding, de stem van Danton?

‘Ik zeide gisteren, dat ik bereid was eventueel een amendement voor te stellen. Ik zie daarvan af na de verandering, welke de commissie in haar ontwerp heeft gebragt, en waarbij dat karakter, hetgeen ik in ons eerbiedig adres aan den Koning vooral bewaard wensch te zien, wordt gehandhaafd, de duidelijke, ronde uitdrukking dat

wij verlangen, ook tegenover een zoekend ministerie, de uitkomsten van ons onderzoek vast te houden, zonder die uitkomsten daarom nog voor ons laatste woord te verklaren.'

Één karaktertrek der redevoering van den heer Thorbecke werd vooral opgemerkt. Velen verwachtten eenen krachtigen, zegevierenden aanval op het ministerie. Welwillendheid jegens het ministerie bleek uit de geheele redevoering. De schaakspeler, zeide de heer Groen, gaf een paar torens voor, verzekerd dat hij de partij toch winnen zou. Het ministerie nam die twee torens aan. Den 25sten November gaf de minister van der Brugghen de partij op. De minister Simons speelde twee partijen en verloor beiden. Hoe staat de partij met den heer Groen?

Het gouvernement nam de twee torens aan, zeiden wij. De minister van der Brugghen deed dat terstond na Thorbeckes redevoering. Hij betuigde dien spreker met eenigen nadruk zijnen dank wegens de welwillendheid zijner redevoering, en gaf dan eene verklaring, welke wij voluit zullen aanhalen, opdat de lezer zelf in de gelegenheid moge zijn zich te overtuigen dat de minister, reeds toen, van zijne onhoudbare stelling begon af te glijden en datgeen erkende waarin de onmogelijkheid van zijn stelsel ligt opgesloten. 'Wij achten die agitatie' (buiten de Kamer opgewekt met betrekking tot het volksonderwijs, en welke door uitstel onderhouden wordt) 'niet wenschelijk[17], mijnheer de President, en ik kan verzekeren dat de minister van Binnenlandsche zaken *ook niet anders wenscht dan met den meesten spoed die zaak te behandelen*. Zij kan, gelijk gisteren te regt is gezegd, niet bij improvisatie behandeld worden; de regeling van het onderwijs, al is het slechts van een der takken, kan niet geïmproviseerd worden; en er moet aan de Regering tijd gelaten worden om althans de wet te concipiëren. *Maar ik geloof dat eene quaestie, nu reeds zoo lange jaren aan de orde van den dag, van zoo vele zijden beschouwd, niet* ab initio, *niet* ab ovo, *behoeft behandeld te worden*, en dat het mogelijk is, *in den tijd van weinige maanden* uit de reeds aanwezige bouwstoffen een behoorlijk, aannemelijk wetsontwerp zamen te stellen. Die mogelijkheid

17 En de heer van der Brugghen onderteekende het Nijmeegsche adres. En de heer Simons onderteekende het Delftsche adres.

bestaat niet alleen, maar *hare verwezenlijking is een ernstige wensch, een vast besluit*.

Dit beteekent dat het gouvernement, bij monde van zijn erkend hoofd, zich verbond tot het handelen volgens deze vier stellingen:

1. De Regering wil geene agitatie.
2. De Regering, bepaaldelijk de minister Simons tot wiens ressort het onderwijs behoort, wil geen uitstel van het betreffende wetsontwerp.
3. Het wetsontwerp behoeft niet *ab ovo* te worden opgezet, maar kan worden zamengesteld uit de aanwezige bouwstoffen. (D.i. uit het wetsontwerp van 1855 en de verslagen der tweede Kamer).
4. De Regering moet tijd hebben om de wet te concipiëren, maar kan in den tijd van weinige maanden een behoorlijk, aannemelijk wetsontwerp geven. (Weinige maanden! Zijn drie te weinig, van de optreding op 1 Julij af aan tot het begin der discussie over § 6 van 't adres op 24 September? Of anders vijf, van 1 Julij tot het begin der discussie over hoofdstuk V der begrooting op 29 November?).

Later zullen wij zien wat er van die stellingen geworden is, maar thans volstaan met het volgen des ministers van Justitie. Waarom toch, vroeg de heer Thorbecke, heeft die minister zooveel tegenzin in de paragraaph der commissie? 't Is niet moeijelijk te gissen. Het gouvernement *wil volstrekt niet opheffing van de gemengde school*. Het gouvernement vergt niet dat de Kamer reeds nu 't geheel eens zal wezen met de Regering. Beiden behoeven tijd daartoe. Maar de paragraaph verklaart, dat de eenmaal geuite meening der tweede Kamer onherroepelijk vast staat, dat het eene zaak is, in het hoogste ressort uitgewezen (zoo even had de heer Thorbecke regtstreeks het tegendeel verklaard). Het onderzoek mag niet reeds nu worden afgesneden, dáármede kan de Regering geen genoegen nemen, ‘al was het ook alleen welstaanshalve’ (om den schijn te redden). Daarom verklaart zich de Regering voor 't amendement Wintgens, dat het vroeger oordeel der Kamer niet als onherroepelijk voorstelt zoo als de paragraaph der commissie dat doet. - Terstond verheffen zich de heeren Bosscha en Wintgens, de eerste in naam der commissie, beiden om te verklaren, dat reeds in 't ontwerp der commissie de Ka-

mer zich bereid verklaart tot een hernieuwd onderzoek aller wetsontwerpen en dus ook van een nieuw ontwerp van onderwijswet.

De heer Groen van Prinsterer is aan 't woord. Die redenaar pleegt zacht te spreken, maar nooit sprak hij zachter dan nu. Naauwelijks hoorde men de puntige karakterisering zijner tegenstanders. Voorop gezet werd de laatste, de Heer van Nispen, de Katholiek. Dan de Israëliet Godefroi. En nu Bosscha, de Christen of Protestant? Neen, de verdediger van het *humaniteits-idee*. De Heer Thorbecke werd overgeslagen. Maar hij was niet vergeten. Immers de Voorzitter noodigt den heer Groen uit zijne stem te verheffen, maar deze is bevreesd, hij wil niet weder herinneren aan Danton.

Onbeduidend als dit incident en treffend als de *repartie* schijnt, zijn die echter eene ontleding overwaardig, want ze zijn karakteristiek, en toonen als eene wereld in 't klein de geheele manier van den heer Groen, schitterend en toch duisternis of valsch licht. Het argument was; de heer Groen, hoe beschaafd, hoe menschlievend, anti-revolutionair ook, predikt het aanwenden van revolutionaire dwangmiddelen en verschilt heden van Danton slechts in het uiterlijk, in gebaar, houding en stem. Wat geeft de heer Groen als antwoord? Hij verloochent niets van al hetgeen hij in zijne redevoering met Danton gemeen had. In het ééne ondergeschikte punt van verschil wijkt hij nog verder af, overdrijft het, valt in de tegenovergestelde dwaling op het eenige punt, waar hij te regt Dantons dwaling vermeden had, en meent zich dáárdoor te hebben geregtvaardigd.

Toch was die vergelijking met Danton lastig. De spreker verraadt dat door er later op terug te komen, door te beproeven dien slag met erger te beantwoorden en door weder zich zelven te treffen in plaats van den vijand[18].... ‘Dan moet ze’ (de vrijheid van bijzonder onderwijs) ‘gekeerd worden door, heilzamen dwang; een dwang die uitloopt op (nu van Danton sprake geweest is, mag ik immers eene aanhaling doen uit Robespierre) het denkbeeld, dat de invloed der ouders op de vorming der kinderen moet

18 De zamenhang laat duister, of de vergelijking met Robespierre gemunt is op den heer Thorbecke die Danton noemde, of op den heer Bosscha, wien in de betreffende alinea wordt gerepliceerd. Het laatste is waarschijnlijker.

worden belet; beschouwende de begrippen van vader en moeder te dien opzigte als “aliments éternels de l'aristocratie et d'un *fédératisme domestique* qui rétrécit les âmes en les isolant.” Isolement is met algemeene verbroedering in regtstreekschen strijd.’ En waar is isolement? In de afzonderlijke scholen van den heer Groen of in de gemengde school? De heer Groen wil het groote kwaad doen, medeburgers van elkaar te isoleren. Robespierre begon het nog grooter kwaad te doen, bloedverwanten van elkaar af te zonderen, en de overeenkomst met Robespierre, die de heer Groen zijnen tegenstander toeschrijft, bestaat voor hem zelven.

Maar genoeg woorden over een epigramma. De heer Groen ging waardiger voort, erkende van Nispens zachtmoedigheid, en hoewel hij zeide, die niet als regel bij de Katholieken te vinden, sprak hij edelaardig uit, ‘dat onder mijne geloofsgenooten sommigen, tegen onze Roomsch-Katholieke medeburgers te fel zijn.’

De onderwerping aan het votum der Kamer, door den heer van Nispen aangeduid, gaat te ver, zegt de spreker. De heer Godefroi verwees naar de Grondwet. Was daarbij een contract *do ut des?* (De heer Godefroi had kunnen dupliceren dat er verbindtenissen *quasi ex contractu* bestaan, maar zelfs dan zou de heer Groen misschien de exceptie pleiten, in zijn geval *non debitum solutum repeti non posse*, daar het fideicommis *sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur* is afgestaan, *quae* (*fideicommissa*) *si indebita solvantur, non repetuntur*).

Toen straks eene *pointe* gezegd moest worden heette de heer Godefroi ‘*Israëliet*.’ Thans in de discussie wordt hij van dien post ontzet, daar is hij nog erger, ‘*philosooph*.’ ‘De verdediger der Israëliten,’ zegt de heer Groen, ‘ben ik.’ De heer Godefroi wil gelijke bescherming. Vordert dat eenheid der volksschool? Hij verlangt eigenlijk meer dan dat: ‘wilt gij uw gevoelen der minderheid, met verongelijking der meerderheid, opdringen?’ Dan zou men u wederleggen, met de Grondwet, niet buiten de Grondwet: ‘ook art. 196 is er.’ (Wat bepaalt art. 196? *De wijze van verandering* der tegenwoordige Grondwet).

De kracht der repliek viel op den heer Bosscha, den *humanitarist*. Deze klaagt, dat hij door de aanhangers van

den heer Groen beschuldigd wordt van onchristelijkheid[19]. 't Is gevaarlijk zulke verwijtingen te doen. (Toegegeven, maar die opmerking geldt dus sommigen bestrijders der gemengde school).

'Wij verlangen een *positief* Christendom,' zegt de heer Groen. Vroeger dacht men dat *niet-positief* Christendom *geen* Christendom was.' (Eene aardigheid. Wie heeft den term bij ons ingevoerd?). 'Ook wij verlangen een *algemeen Christendom*.' Zal er voortaan geen positief Christendom wezen, in den Staat noch in de school?

'In den *Staat*..... Dit is de hoofdgedachte van de revolutie: ontwikkeling van den mensch buiten het Christendom....: de leer van 1789, waarop gevolgd is 1793, 1830, 1848. Is dit de laatste datum op die lijn?' (O neen, daarachter liggen 1851, het jaar van den *coup d'état*, en 1853, het jaar der Aprilbeweging, en, hopen wij, een nieuw en vreedzaam 1688, zonder omverwerping van iets anders dan van de verkeerde regeringsbeginselen ook hier weder verdedigd, zonder de schokken waarvan zelfs onze Stadhouder Willem III het geteisterde Engeland niet kon vrijwaren).

De heer Bosscha vreest voor *kerkelijke reactie*. 'Ik ben ook beducht voor die politiek, gelijk Stahl het treffend uitdrukt, *des Niederhaltens*, die door reactie nieuwe revolutie kweekt.' (Wel is dat treffend en waar. *Das eben ist der Fluch der bösen That, dass sie beständig Böses muss gehären*). Maar 'Vergeet gij, dat het Christendom, ook volgens den geachten spreker uit Deventer, oorsprong der Europesche beschaving, Nederland en Europa gevormd heeft door de verkondiging van *Jesus Christus en dien gekruist*, van het dogma, waarop moraal en beschaving is gevolgd?' (Welk een *pot-pourri* uit Thorbecke en Zaalberg! De *moraal* zeker is op het Christendom gevolgd, hoewel ook vóór het Christendom en daar buiten zeer morele karakters gevonden

19 Ik moet erkennen niet zeker te zijn den redenaar geheel te hebben verstaan. Zijne woorden zijn: 'Hij' (de heer Bosscha) 'heeft ons op gevaarlijk terrein gebragt, toen hij zeide *dat de tegenpartij zijne onchristelijkheid verlangt te beschamen*.' 't Bedoelde gezegde des heeren Bosscha is dit: 'het praedicaat *Christelijk*, hetgeen dan in den mond en in de pen van velen, verbonden met het woord *element* of *beginsel*, den voorstanders van de gemengde openbare volksschool naar het hoofd wordt geworpen om hunne onchristelijkheid te beschamen.' Bijblad, 16de vel, zitting van 26 Sept., 12de vel, zitting van 25 Sept.

worden, en dat is eene weldaad van onberekenbaren omvang die wij aan 't Christendom verschuldigd zijn. Maar de *beschaving* niet. Die bestaat ook daar buiten en bestond reeds vroeger, onvolkomen welligt maar zeker hoogst ontwikkeld. Assyriers en Aegyptenaren, Grieken en Romeinen, de beheerschers van Bagdad en de stichters der Alhambra, de Peruanen der vijftiende eeuw en de Japanezen der negentiende, om niet van de Israëliten te spreken, wie kan hun beschaving ontzeggen?).

Nu worden de drie citaten besproken. Dan volgt *de school*. ‘Ook daar moet, volgens den spreker, alleen het niet-positief Christendom worden geduld.’ Dit is het oude denkbeeld van Rousseau, in praktijk gebragt door Basedow, waarbij, *door voorbijzage van het bederf der menschelijke natuur*, de opvoeding in eene rigting die jammerlijke uitkomsten gehad heeft, geraakt is.’

‘De geachte spreker beriep zich op Guizot en Robert Peel.’ Verdedigen deze het humanitarisme? Doet dat thans nog eenig staatsman of opvoedkundige van naam?

Overal in 't schoolwezen is reactie naar het Christendom heen. ‘De wet van 1806 is reactie tegen het onchristelijke van voorafgaande wetten’ (tegen het onchristelijk exclusivisme der heerschende Kerk misschien). ‘Zij heeft tweederlei strekking: eenheid der volksschool en Christelijken zin.’ Maar als daartusschen de ‘keus onvermijdelijk wordt, wat dan? Christendom of eenheid?’ Het tegenwoordig ‘accommodatiestelsel wordt eene hulde aan het humaniteits-idee.’

Maar, zegt men (en de heer Groen omschrijft het gezegde door den heer Thorbecke en komt er voor uit dat te omschrijven): ‘Aan het openbaar schoolwezen geeft de Staat de rigting die met het algemeen belang overeenkomt; met bijzonder onderwijs moet gij tevreden zijn. Dat ontken ik. Die vrijheid is ongenoegzaam, zij blijft een privilegie voor meervermogenden’ (Zeker zijn die 't best in staat, hier en overal gebruik te maken van hun regt). ‘Eerst dan is er vrijheid van onderwijs, wanneer het openbaar schoolwezen zich rigt naar de behoefte des volks. De spreker (de heer Thorbecke) vraagt telkens: moet het openbaar onderwijs geregeld worden naar het kerkgeloof? Er is eene hoogere en eenvoudiger vraag: moet het openbaar onderwijs, door de natie bekostigd en voor de natie bestemd,

bruikbaar zijn voor het volk? bruikbaar zijn in hetgeen de bevolking, als *conditio sine quâ non* eener school behoeft en verlangt? Is het dit niet, zoo kan het op den duur niet bestaan; dan moet men tot een ander stelsel komen; *het onderwijs met subsidie en onder toezigt van den Staat, overlaten aan de Kerk*.' (Dat heet men duidelijk spreken. Geeft aan de Kerk wat zij verlangt, en nog geld toe; of ontvangt in dat geval de Staat eene dienst van de Kerk?).

'Het ministerie heeft gaarne actualiteit; welnu, mag ik aan den spreker uit Amsterdam zeggen' (aan den heer Bosscha): 'wat geeft gij nu aan de Protestantsche bevolking? Ik zie wat gij haar ontneemt: Bijbel en volkshistorie' (Ook niet nieuw).... 'Wat geeft ge? Surrogaten, Kerk en huisgezin.' De heer Groen handelt vrij losjes met de Kerk, en de tegenstelling is valsch: de Kerk is geen surrogaat voor den Bijbel, en het huisgezin niet voor de volksgeschiedenis. Maar straks komt erger: 'O, zegt men, er zullen godsdienstige scholen, vaderlandsche leesoefeningen, en wat niet al, onder kerkelijken invloed opgerigt worden. Ei, wat is er door de Kerk tot op heden ter neutralisering van het accommodatiestelsel geschied?' (Die woorden, in hunnen uitheemschen vorm, zijn geschikt om aanstoot bij de lagere klassen te vermijden. De beschaafde hoorder of lezer erkent daarin duidelijk hetzelfde als wanneer de heer Groen had gezegd: de Kerk heeft niets gedaan om den onchristelijken aard van het onderwijs te doen veranderen).

Bij de uitdrukking 'achter de kiezers ligt de bevolking,' is 'eene koude rilling door de Kamer' gegaan, zegt men. Misschien. Maar zeker heeft de redenaar die rilling gevoeld 'vooral toen de geachte spreker uit Deventer mij zoo even bij Danton vergeleek.' (Reeds ten derden male wordt daarop teruggekomen: die vergelijking met Danton heeft tot in 't leven getroffen). 'Maar men moet inderdaad niet alleen op *le pays légal* letten. (Neen, men moet ook letten op het volk dat *achter* de kiezers staat, op de Februarij-mannen van Parijs en de Chartisten van Londen, op de *geschokte gemoederen* van 1853 en de *zeer velen* van 1856, maar men moet er op letten, gelijk Manteuffel van de valsche publieke opinie zeide, zoo als de stuurman let op wind en weêr). De heer Groen houdt het gezegde staande. Hij heeft vóór zich de 'sterkste zinsneden van dien aard door mij geschreven en waarvan ik geen woord herneem:

.... “op de regten en behoeften en op het oordeel van het Nederlandsche volk, *ook buiten den kring door de kieswet afgebakend*, moet worden gelet. Ja, ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld, omtrent vragen welke met haart en geweten, met geloof en Christelijke pligtsbetrachting in verband staan.”’

Alweder de mengeling van waarheid en dwaling. Niet eene chemische mengeling als het ware, en zamenstel van denkbeelden, elk op zich zelf onjuist en onvolkomen, of eene theorie rustende deels op ware, deels op valsche redenen welke in des sprekers overtuiging tot één ligchaam geworden zijn, maar als ik den term gebruiken mag eene mechanische mengeling van waarheden die elk moet toegeven met dwalingen welke de spreker bij elk tegenstander terstond zou ontdekken. *De regten en behoeften van alle Nederlanders moeten worden geëerbiedigd*. Ja, gelijk regt voor allen. Maar geen privilegie voor den ‘geringste naar de wereld.’ Voor hem liefdadigheid, menschlievendheid, zachtheid, maar hetzelfde regt; niets minder, maar ook niets meer. *Eveneens het oordeel van allen, ‘ook buiten den kring door de kieswet afgebakend*.’ De kieswet geeft geen oordeel maar een *votum*. Het oordeel van iederen Nederlander zal zich doen hooren, en geëerbiedigd worden indien het op gronden steunt, maar de stem, het votum van geenen Nederlander die geen kiezer is mag in aanmerking komen. En wat doen die heerlegers van petitionarissen anders dan een heerleger van extra-legale stemmen uitbrengen[20]? Voeg er bij dat het heerleger bitter klein is: de *zeer velen* zijn niet talrijk: *vijfduizend* omtrent, heeft men geschat, zeker buiten die ééne monsterpetitie uit Leeuwarden welke zoo weinig sensatie heeft gemaakt, met 3784 onderteekeningen[21]. - Ook den geringsten naar de wereld moet geen

20 Men versta mij wel. Het regt van petitie als zoodanig erken ik gaarne, even als niemands gezag of karakter wordt aangedaan door het eenvoudige feit dat zijn naam onder eene petitie staat: dat hangt van den inhoud af. Maar het misbruik der petitien als loutere verzamelplaatsen *ook* van die namen wier eenige kracht in hun aantal bestaat is strijdig met den geest onzer wetgeving.

21 Bijblad, 175e vel, zitting van den 8sten April 1856; de heer Groen in de zitting van den 16den April 1856, Bijblad, 195e vel. De Londensche petitie voor 't volkscharter, 10 April 1848 ingediend, had 5.760.000 onderteekeningen, daaronder ook die van de Koningin, Prins Albert, den hertog van Wellington, ieder 10-20 maal, die van vele andere aanzienlijken, van verdichte personen, en vooral eene menigte kruisjes. Het ergst zijn de verdwaasde honderdduizenden er aan toe die in ernst teekenden.

onregt geschieden, hij moet niet worden gedwongen tot het verzaken van zijne overtuiging '*omtrent vragen, welke met hart en geweten, met geloof en Christelijke pligtsbetrachting in verband staan*.' Hier ligt een waar beginsel ten grondslag. Geen gewetensdwang, geen geloofsdwang. De overtuiging ook van den geringste naar de wereld omtrent hetgeen voor hem pligt is moet niet roekeloos worden verkracht. En dat niet alleen of niet voornamelijk omdat die geringe een Epictetus of Bunyan kan wezen, maar omdat geweten, omdat pligt, terwijl zij met de hoogste en meest algemeene morele waarheden zamenhangen, alleen in de bijzondere, zeer bepaaldelijk eigene overtuiging van ieder individu hunne uiting vinden: wat mij door een ander voorgeschreven wordt is niet als zoodanig mijn pligt, maar alleen in 't geval dat ik door mijn eigen geloof, overtuiging of verbindtenis tot gehoorzaamheid jegens hem verpligt ben. En de overtuiging, het pligtgevoel, de inspraak van 't geweten moeten vooral bij hen geëerbiedigd worden, *wier oordeel het minst beteekent:* hier vooral bestaat het gevaar, dat zij een valsch pligtgevoel omtrent eene bepaalde zaak niet zullen afleggen dan met alle pligtgevoel omtrent iedere zaak. Het *oordeel* van den 'geringste naar de wereld,' moet dat geëerbiedigd worden? niet dat van Bunyan en Epictetus alleen, maar ook dat van George Fox en Marie Alacoque? Verdient Socrates geloof omdat hij arm was, of omdat hij Socrates was? moet de stadhouder Willem III, de verdraagzame koning van Engeland, niet geloofd worden omdat hij koning was? Of zoo hij geloofd mag worden, weegt dan zijn *oordeel*, want daarop wordt nadruk gelegd, weegt dan zijn *oordeel* niet meer dan dat van iederen independent in 't leger van Cromwell en van iederen adhaerent aan de petitie van Heldring? Maar genoeg en welligt reeds te veel. En toch niet. Wel zijn het windmolens en geene reuzen die tegen ons overstaan, maar het louter ruischen van die wieken heeft reuzenkracht en wrocht onheil als met reuzenhand.

De heer Groen besluit met een enkel woord over zijn amendement: het is kort en verdedigt enkele uitdrukkingen van amendement en toelichting, vooral tegen den heer

Thorbecke. Die verdediging echter is niet veel meer dan loutere ontkenning van de stelling der tegenpartij, of beweren hetzelfde als deze te hebben bedoeld; wij hebben genoeg gezegd om de onpartijdigheid niet te kort te doen.

De repliek van den heer Groen was de laatste groote redevoering dezer discussie. Maar naast de ontwikkeling der groote beginselen en heengeweven door de discussie der voorname redenaars liep een andere draad, die der parlementaire taktiek, der manoeuvre, *les petites causes auprès des grandes causes*, of zoo men wil *la petite pièce après la tragédie*. Om haar wel te begrijpen is 't noodig, nogmaals de vier lezingen der betreffende woorden uit de zesde paragraaph van 't adres van antwoord tegenover elkaar te stellen:

I. *a.* Ontwerp der commissie zoo als het in discussie kwam: ‘Door Uwe Majesteit wordt ons het uitzigt geopend op de voordragt van verschillende wetsontwerpen van het uiterste gewigt, tot welker naauwgezet onderzoek wij ons gaarne bereid verklaren. Daaronder is er een, dat op het lager onderwijs, waarvan de indiening, naar onze overtuiging, thans geen verder uitstel gedoogt.’ (Tot zoo ver gelijkluidend met het amendement Wintgens (*b*) en het gewijzigd ontwerp (*c*) der commissie zelve). ‘*Het gevoelen der Kamer over dit gewigtig onderwerp is bekend. Het staat uitgedrukt in het verslag onzer overweging van het vroeger ingediend wetsontwerp, hetwelk door de geheel onverwachte sluiting der vorige zitting, met vele andere, onafgedaan gebleven is*’[22]. (Van hier af aan weder met *b* en *c* gelijkluidend). ‘Wij zijn met Uwe Majesteit overtuigd, dat al wat tot het gebied des gewetens behoort ongeschonden moet blijven, en meenen dat *dit* doel[23] kan worden bereikt door stipte inachtneming van de voorschriften der Grondwet, die (hier voegt de heer Wintgens in: *terwijl zij het beginsel der volkseenheid huldigt*) door gelijkstelling der gezindheden en door de uitdrukkelijke bepaling dat bij de inrigting van het openbaar onderwijs ieders godsdienstige begrippen moeten worden geëerbiedigd, elk denkbeeld van gewetensdwang ten eenen male afsnijdt.’

22 Dit zijn de oneerbiedige, de niet hartelijke, de koude, harde, onbetamelijke, onvoegzame woorden waarvan wij zoo veel gehoord hebben!

23 In 't amendement Wintgens staat ‘*het* doel.’ Bijblad, 14e vel, zitting van 25 Sept. Dat zal wel eene drukfout wezen.

I. *b.* Afwijkende termen van het amendement Wintgens: ‘Ofschoon de Kamer over de hoofdbeginselen van dit onderwerp meermalen in de gelegenheid was van haar gevoelen te doen blijken, zal zij ook aan de deswege door Uwe Majesteit te doene voorstellen op nieuw hare onverdeelde aandacht wijden.’ (Aanvankelijk was er, volgens den heer Wintgens, eene tautologie in zijne redactie; dezelfde zaak werd tweemaal daarin gezegd; toen stond achter het woord *blijken:* ‘zal zij op nieuw met naauwgezetheid de voorstellen onderzoeken, welke haar door Uwe Majesteit zullen worden gedaan’).

I. *c.* Afwijkende termen van de wijziging der Commissie van redactie (volgens dezen vorm is de paragraaph aangenomen): ‘Het gevoelen der Kamer over *de hoofdbeginselen eener wettelijke regeling* van dit gewigtig onderwerp is *Uwer Majesteits Regering* bekend. *Het is gebleken bij de overweging van het vroegere wetsvoorstel*, hetwelk door de sluiting der vorige zitting, met vele andere, onafgedaan is gebleven.’ De woorden *geheel onverwachte* zijn weggelaten. Dit zijn nu de termen van het adres:

> ‘.... waar 't wat te heftig was,
> Gerevideerd, gekorrigeerd,
> Gemitiggeerd, geamendeerd.’

Waarlijk, ook dit is ‘wat kras.’

II. Hiertegenover staat nu het amendement Groen:

‘Ook bij het uitzigt op de voordragt van velerlei belangrijke wetten mogen wij niet ontveinzen, dat *de regeling* van het lager onderwijs *thans, in de hoofdtrekken*, geen *langdurig* uitstel gedoogt. Wij waarderen Uwer Majesteits bezorgdheid voor het regt en de gewetensvrijheid van allen en zijn gaarne bereid elk *middel* te onderzoeken, waardoor Uwer Majesteits Regering oordeelt, dat *getrouwe naleving* der Grondwet met de behoefte van eene *grootendeels* Christelijke bevolking (oorspronkelijk: “van eene, *op weinig uitzonderingen na*, Christelijke bevolking”) in overeenstemming kan worden *gebragt*.’

Men weet, dat de Kamer, die immers gewoon is haar kostbaren tijd met louter ijdel praten te vervullen, al het boven geschetste omtrent een onderwerp van 't hoogste belang in twee dagen heeft afgedaan, en dat wel bij de dis-

cussie over 't adres van antwoord, de minst praktische discussie welligt van het geheele jaar. Die twee dagen werden vooral besteed in de handhaving der paragraaph tegen den heer Groen, en dat gebeurde niet het minst door zulke revolutionairen als de geschiedschrijver van Koning Willem II en de steller van 't Oostindisch Regeringsreglement. Toen dat gebeuzel in de drie redevoeringen der heeren Bosscha, Godefroi en van Nispen zijne uitdrukking had gevonden, trad de heer Wintgens, van de oud-ministeriële fractie der Kamer, met zijn amendement op, misschien als orgaan van die fractie welke met den heer Schimmelpenninck stemt[24]. ‘Die wijziging,’ zeide de heer Wintgens, ‘strekt in geenen deele om aan de kracht van het gezegde der commissie iets te ontnemen;’ hij herhaalt dit, hij adhaereert geheel en met geestdrift aan Bosscha's redevoering en aan Bosscha's beginselen, hij wil ‘geene verzwakking van den zin,’ maar ‘eene wijziging alleen in den vorm.’ De commissie van redactie gebruikte den tusschentijd der beide zittingen als beraad en stelde toen haar eigen amendement naast dat van den heer Wintgens en dus daar tegen. Te regt werd aangemerkt, dat beide amendementen in niets verschilden en dat derhalve de voorkeur toekwam aan de lezing van die commissie, welke de meerderheid ter redactie gekozen had. De minister van Justitie evenwel greep het amendement aan als een middel, om maar iets, al ware 't nog zoo weinig, van de voordragt der commissie af te dingen. Hij beweert, regtstreeks tegen Thorbecke's pas gehoorde verklaring, dat *door de paragraaph* der commissie ‘het onderzoek nu reeds wordt afgesneden,’ hetwelk plaats hebben moest omtrent het verwachte nieuwe wetsontwerp over 't Lager Onderwijs, dat het amendement Wintgens dit niet doet en dat derhalve de regering zich voor dit voorstel verklaart en tegen dat der commissie.

Maar de zaak van het kabinet was hopeloos, en die geimproviseerde taktiek kon het bedoelde punt niet versterken zonder zich van twee kanten bloot te geven. Met verontwaardiging herhaalde de heer Bosscha, in naam der commissie, de verklaring, zoo straks door den heer Thor-

24 Echter heeft de heer Wintgens *voor* de algemeene strekking van 't adres van antwoord gestemd en de heer Schimmelpenninck *tegen*.

becke afgelegd. ‘Met de woorden van haar opstel heeft zij’ (de commissie) ‘in geenen deele de alleronbetamelijkste verklaring willen afleggen, dat de Kamer zich met geen verder onderzoek omtrent het wetsontwerp, dat haar zou worden aangeboden, zou willen bezig houden. Neen, maar het tegendeel is zoo duidelijk, dat het er met ronde woorden in staat.’ En hij bewijst het door de loutere aanhaling der bedoelde woorden, bijkans zonder toelichting. Datzelfde erkent terstond daarop de heer Wintgens. Hij had de bedoelde woorden, den aanhef der commissie, overgenomen, en buitendien nog in de afwijkende termen van zijn voorstel eene bereidverklaring tot nieuw onderzoek geplaatst. Dat is tautologie, zegt hij thans, dat is tweemaal 't zelfde. En de heer Wintgens schrapt uit zijne redactie die van zijne eigene woorden om welke de minister aan die redactie de voorkeur gaf, en vergenoegt zich met de woorden der commissie welke den minister niet voldeden.

Maar welke is nu de strekking van 't gewijzigd amendement Wintgens, vraagt de heer Godefroi? Welk is 't verschil tusschen deze redactie en die der commissie? Zoo er geen verschil is, waarom dan tegen de commissie gestemd? Er blijft een verschil over in den vorm, antwoordt de heer Wintgens. ‘Eene andere vraag is het geweest, mijne Heeren! of ik mijn amendement moest intrekken. Van vele zijden heeft men mij gezegd: ga nu terug, er is voldaan aan uw verlangen. Aan den anderen kant daarentegen voerde men aan: laat niet los, gij hebt eenmaal voorgesteld, de Kamer moet beslissen.’ Wie stond aan dien ëénen kant tegenover die vele zijden? Voorzeker iemand wien het minder te doen was om de allezins doelmatige woorden der commissie te doen vervallen dan om eenig verzwegen doel, dat misschien kon worden bereikt indien men gedurende zekeren tijd kon beschikken over welk punt van vereeniging dan ook tegenover de voorstanders der gemengde school, iemand die niet zoozeer die school wilde keeren als eene fractie der Kamer monsteren. De heer Wintgens handhaafde zijn amendement, maar weifelend en onder de herhaalde verklaring ‘geen wezenlijk verschil’ tusschen beide lezingen te bespeuren. De heeren Hugenholtz en van Hoëvell kwamen der commissie te hulp; wel bragten zij slechts ligte argumenten aan maar zij bereikten hun doel: de balans van

den heer Wintgens, die reeds bijna in evenwigt was, sloeg onder die zandkorrels om. De heer Hugenholtz wees aan, dat het amendement Wintgens, letterlijk opgevat, verder ging dan de lezing der commissie, en de heer van Hoëvell deed opmerken, dat *te doene voorstellen* geen sierlijk Hollandsch is. 't Waren zeker geene redenen van hooge staatkunde, maar geheel voldoende bij een voorstel, dat zich alleen in den vorm onderscheidde van een beter geredigeerd voorstel. De heer Wintgens trok zijn amendement in, maar niet voordat 't hoofd van het ministerie nog ééne hopelooze poging had gedaan en nog eenmaal was gebragt *ad terminos*, wel niet *non loqui* maar toch *nihil dicere*. Welk onderscheid ziet de Regering nu nog wel tusschen de paragraaph en 't gewijzigd amendement Wintgens? had de heer van Hoëvell aan de Regering gevraagd, nadat de voorsteller van het amendement de overeenkomstige vraag van den heer Godefroi had beantwoord. De minister van der Brugghen komt al weder te berde met zijn oud, thans ook door beide voorstellers reeds gedesavoueerd argument, dat de commissie het onderzoek van 't aanstaande wetsontwerp op het lager onderwijs bij voorbaat afsnijdt en de heer Wintgens niet, of anders, zoo als de minister het pleegt te noemen, dat de heer Wintgens niet doet als de commissie die het oordeel der Kamer als *onherroepelijk* voorstelt. De heer Bosscha tracht den minister met de paragraaph te *verzoenen* en wijst Z. Exc. op het woord *gaarne;* volgens de commissie is de Kamer *gaarne* bereid tot onderzoek van alle aanstaande wetsontwerpen en *daaronder* (de heer Bosscha had dit laatste reeds vroeger verklaard) ook van dat op het lager onderwijs. De heer Vegilin van Claerbergen spreekt nog een oogenblik, terwijl de minister zich bedenkt, en .... de fel bestreden commissoriale redactie *aanneemt*. De Regering meent zich ‘bij het amendement van de commissie van redactie te kunnen *nederleggen*.’ Dat was het ware woord, *nederleggen*. Trots de uiterste inspanning had het kabinet ook niet één woord in het werk der commissie gevonden, waarop het eene stemming kon wagen, laat staan winnen.

Negen tienden der voltallige Kamer stemden voor de paragraaph der commissie. Één oud-ministeriëel, de heer Nolthenius, was bij de stemming afwezig. Één lid der oppo-

sitie, de heer van Eck, ontbrak ter vergadering; de verkozen afgevaardigde voor Steenwijk was nog op zijne reis uit Oostindië en onbekend met de keus op hem uitgebragt. Het amendement van den heer Groen werd te gelijk met dat van den heer Wintgens ingetrokken; nu geene fractie zich met de anti-revolutionairen vereenigd had, loste de stemming voor het amendement Groen zich op in den behagelijker vorm eener stemming tegen de ontworpen paragraaph. De heer Groen en vijf andere anti-revolutionaren, daaronder de heeren van Foreest en Hoffman, stemden dan ook *tegen* die paragraaph. De overige 59 leden, zoowel van Lynden en van Rappard als Thorbecke en van Zuylen, stemden met Bosscha, Godefroi en van Nispen *voor* de paragraaph. Deze stemming voerde die over 't geheele adres als van zelf mede. Drie leden, de heeren Kien, de Brauw en van Lynden versterkten ditmaal de kleine schaar van den heer Groen; de heer Nolthenius stemde met de meerderheid, onder de 57 tegen de 9 stemmen.

Maar was de Kamer inderdaad zoo eenstemmig geweest? Had men dan geenen strijd gevoerd behalve tegen het hoopje anti-revolutionairen? Of moet men gelooven, dat er een *sous-entendu* bestond, dat ook achter de coulissen gespeeld werd en dat sommigen hunne vlag in den zak hielden? En hoe is dat te rijmen met de ministeriële verklaring, dat men om het onderwijs was opgetreden en daarom alleen? Misschien wel in den zin der latere verklaring van denzelfden minister, dat men wel hoofdzakelijk om het onderwijs was opgetreden, maar niet alleen om het onderwijs. (Juister welligt, dat men ook om het onderwijs, dat men bij gelegenheid van het onderwijs is opgetreden). Want het amendement Wintgens beteekende niets dan als verzet tegen de commissie, en volgens den voorsteller wilde het amendement geen verzet in zake van het onderwijs. Het ophef maken over het onbetamelijke van het ontworpen adres en over 't gewigt der veranderingen daarin gebragt zou ongerijmd en kinderachtig wezen indien het niet eene verborgene beteekenis had. Even onverklaarbaar schijnt de omstandigheid, dat veertien leden tegen de algemeene strekking van het adres stemden, en toch voor § 6, waarin de kracht van het adres lag, dat elf leden tegen die algemeene strekking en toch voor het zoo goed als onveranderde adres

stemden. De eenige redenaar dier fractie was de heer Schimmelpenninck, en hij verdedigde de gemengde school. De heer Wintgens zocht misschien eenen middelweg om niet tegen de commissie te stemmen en ook niet tegen het gouvernement, maar trachtte de heer Schimmelpenninck in de discussie een standpunt te vinden naast Bosscha en toch niet tegenover van der Brugghen of veeleer tegenover van der Brugghen en toch niet naast Thorbecke? Indien het laatste waar is, dan bestond immers hier een *sous-entendu* en dat is niet het onderwijs. Maar die vlag, welke niet vertoond werd, is ook niet, althans nog niet, eene toonbare vlag. Die veertien leden of die elf leden staan aangaande het onderwijs en ten opzigte van hunne uitgebragte stem over het adres van antwoord op een onvoordeelig, bewegelijk, onzeker terrein en op een wegzinkend standpunt. Echter hebben zij een eigen standpunt, zij schijnen verbindingen te hebben ook buiten dat getal van elf of veertien, hun gewigt schijnt grooter dan hun getal zou doen verwachten. Welligt vormen die leden zich tot eene partij, of liever maken zij de bestanddeelen uit eener partij wier politieke grondslag van bestaan verdwijnt of ten minste verandert, de partij der oude behoudslieden[25] van 1843 tot 1848, de partij van de vrijwillige leening en den tegenstand aan de grondwetsherziening, zoowel voor zoover zij met de 27 verduidelijkingsontwerpen voldaan waren, als de tegenstanders dier bespotting van eene grondwetsherziening.

De heer Schimmelpenninck schetste den eersten dag der discussie over § 6, wat zeker 't programma dier fractie moest wezen. ‘Er bestaan bij deze Kamer drie zienswijzen, om niet te zeggen partijen,’ vertegenwoordigd door den heer Groen, door de commissie, ‘de derde zienswijze ben ik zelf toegedaan.’ De spreker handhaaft de gemengde school tegenover den heer Groen, maar hij ontleent zijne redenen aan den bijzonderen toestand van ons land en niet aan den aard der zaak. Wij verwachten beter van den heer Schimmelpenninck dan dat hij de openbare gezindheidschool alleen als ontijdig verwerpt, alleen om redenen van *convenance*, van opportuniteit. Dan wordt met den heer Groen

25 Nog iets anders als de zoogenaamde ‘Conservative partij in 1853 en 1856,’ welke dezer dagen ontdekt is.

geschermutseld over eenige uitdrukkingen van staatsregt, b.v. in welken zin onze Koning '"beschermheer"' is, en wat de werkkring is van den constitutionelen Koning. De heer Groen is nu eenmaal het aambeeld, waarop allen slaan en moeten slaan. Hij heeft drie dagen vóór 't ontwikkelen van zijn merkwaardig *plan de campagne* gezegd, dat het ministerie 'een onwaardeerbaren steun' had 'in het antagonisme der tweede Kamer.' Zoo heeft de goede zaak der gemengde school eenen onwaardeerbaren steun in het antagonisme van den heer Groen, en de heer Schimmelpenninck gebruikt dien steun zonder den heer Groen anders dan met *les armes courtoises* te bestrijden, hij betracht het *suaviter in modo*, maar schijnt het *fortiter in re* niet altijd in 't oog te houden. Met onverdeeld genoegen daarentegen namen wij kennis van zijne vraag, eene vraag waarop slechts één antwoord bestaat: 'En nu vraag ik, als dat de toestand is, als de Koning op dit oogenblik moet betwijfelen wat het werkelijk belang van het land medebrengt, of het dan van onzen kant niet pligtmatig is om dadelijk, ruiterlijk en kordaat kenbaar te maken, hoe de Kamer over het onderwerp denkt?' De heer Schimmelpenninck vermijdt bij dat alles met veel zorg, de persoonlijke gedachte Zijner Majesteit in discussie te brengen, hij beweert met de persoonlijke gedachte van den Koning onbekend te zijn, gelijk ieder goed constitutioneel dat moet beweren.

De Heer Schimmelpenninck naderde aldus tot de zienswijze der commissie. Evenwel wijkt hij daarvan weder af, vooreerst om het oude argument van onbetamelijkheid, een argument zijner onwaardig en dat hij beneden zich had moeten achten. Dan omdat het wetsontwerp van 1855 zelfs bij de tweede Kamer nog niet aangenomen was en bij hem nog op groote, welligt onoverkomelijke hinderpalen stuitte. Maar de heer Schimmelpenninck weet zeer wel, dat dit niet in quaestie is, dat thans geen enkel artikel van het wetsontwerp aangevallon of verdedigd wordt, behalve dat ééne dat alles beheerscht, dat in zich den strijd bevat, over 't openbaar lager onderwijs gevoerd tusschen de gemengde school en de afzonderlijke school. Zijne speciële bezwaren zijn van hoog belang, maar behooren bij hetgeen tot algemeen leedwezen thans niet aan de orde was, bij de discussie over de artikelen der onderwijswet.

Zoo even sprak de staatsman, die tusschen de partijen in op onzeker terrein vasten voet zoekt te vatten. Hij die tijdens deze discussie aan het hoofd van het onderwijs stond, tot wiens ressort behoorde hetgeen men tot den grondslag van dit kabinet gemaakt had, dacht er anders over. De heer van der Brugghen droeg het gansche gewigt der discussie. De gewezen hoofdambtenaar bij 't departement van Binnenlandsche Zaken, de directeur eener groote inrigting van onderwijs, de Minister van Binnenlandsche Zaken zweeg.

(*Wordt vervolgd*.)

Het gebruik van de Latijnsche taal in de theologie.

Chartae theologicae. - ed. Herm. Bouman, Theol. Doct. et in Acad. Rheno-Trajectinâ Professor. Liber II, p. 204-223.

Prof. Bouman begint zijn opstel, waarin hij het gebruik van de latijnsche taal in de theologie zoekt te verdedigen en te handhaven, met de verklaring dat er in onzen tijd geen zekerder en gemakkelijker manier is om zich bij de menigte aangenaam te maken, dan stoutweg en luide te verzekeren: wij moeten niet achteruit, niet stilstaan, maar zoo snel en zoo ver als mogelijk is vooruit! Daarentegen, als men bedachtzaam vermaant om toch met voorzigtigheid te werk te gaan, en wel toe te zien of misschien niet datgene, wat men als vooruitgang wil doen voorkomen, indedaad achteruitgang is, dan wordt men de zondebok van een tal van tijdschriften en dagbladen. Dan is men een illiberaal mensch, die met zijn tijd niet meê kan. Want naar de meening van die tijdschriften was datgene, wat onze voorouders voor licht hebben aangezien, indedaad niet anders dan stikdonkere nacht. Die zucht naar vooruitgang of liever die toomelooze drift, om al wat door lang gebruik tot gewoonte was geworden, of zelfs door wettelijke bepaling vastgesteld, te veranderen, op te heffen, af te schaffen, strekt zich uit tot alle wetenschappen. Want zij, die er

op gesteld zijn om liberaal te schijnen, - en dat zijn er velen - houden het daarvoor dat de wetenschap eerst dan goed en met vrucht kan behandeld worden, als men het juist op geheel andere wijze doet dan vroeger. Prof. Bouman voorziet dan ook wel, dat zijn deel bij sommigen afkeuring, bij anderen spot zal zijn, als hij zich onderwindt te bewijzen dat het latijn bij de behandeling van de wetenschap der theologie moet gehandhaafd worden. Maar hij is zich des getroost. Hij wil het lijden dat men hem houde voor een man van den achteruitgang, veel liever dan dat hij door zijne eigene conscientie van zwakheid en lafhartigheid worde overtuigd. Immers zoo zou het zijn, indien hij zich door de vermetelheid en ligtzinnigheid dezer eeuw liet afschrikken om met mannen-moed op te staan ter verdediging van eene zaak, die, al mishaagt zij ook aan velen, daarom niet minder allerregtvaardigst is.

Dat alles heeft Prof. Bouman in den aanhef van zijn latijnsch pleitgeding voor het latijn geschreven. 't Is een handige rhetorische zet, zich zelven dus te stellen als martelaar van de goede zaak, die men voorneemt te verdedigen. Maar terwijl ik het waag om met een tegenschrift op te treden, verzoek ik mijne lezers dat zij de billijkheid in het oog gelieven te houden, en wel bedenken dat al die klagelijke voorstelling, waarbij de auteur geen anderen troost zich ziet gelaten dan het uitzigt op de martelaarskroon alleen, toch eigenlijk niets anders is dan eene oratorische handigheid, waardoor hij al terstond de taak van dengene, die waagt om hem tegen te spreken, hoogst moeijelijk en bedenkelijk maakt. Want die is nu al dadelijk gebrandmerkt als een liberaal, die niets goedkeurt van 't geen vroeger bestond, die alles wil omkeeren en veranderen, en die, onder het handgeklap van tijdschrift- en dagbladschrijvers, het waagt een man aan te grijpen, die, schoon na aan het einde van zijne loopbaan (Prof. Bouman heeft niet verzuimd ook dàt meê te deelen en er meê op de meêwarigheid te werken), zich met onbezweken moed in de bres stelt voor het behoud van het latijn in de theologie!

Maar wat belet mij om hetzelfde wapen in mijn voordeel te bezigen, waarvan Prof. Bouman zich te zijnen profijte bedient. Ik keer 's mans argumentatie om en dan kan ze ook mij even kostelijk dienen, b.v. op deze wijze: In onze dagen en in ons land, vooral sedert het voorjaar van 1853

geen gemakkelijker en zekerder weg om als een wijs man geroemd, om gevierd en geprezen, om met het lidmaatschap van alle geleerde genootschappen vereerd te worden, dan met een zeer bedenkelijk gelaat en een veelbeteekenend hoofdschudden te verzekeren: wij moeten achteruit; wij moeten ten minste wat stilstaan; wij zijn veel te snel en veel te ver vooruit gegaan! Daarentegen, beweert men dat wij van het licht, in onzen tijd opgegaan, gebruik moeten maken om te onderzoeken of misschien niet in de onderscheidene rigtingen van ons godsdienstig en staatkundig en wetenschappelijk leven nog veel valt te veranderen en te verbeteren, straks wordt gij door een tal van dagbladen en blaadjes voor een revolutionair gescholden, een onverbeterlijken liberaal, die door geene ondervinding wijs kan worden, geheel en al bevangen met den tuimelgeest der eeuw. Wij moeten behouden wat nog niet door den stroom der revolutie van het erfgoed onzer vaderen is weggespoeld! 't Is alles immers zoo veel beter wat toen was dan wat nu is! Die zucht om te behouden wat uit vroeger tijd is overgebleven, en zulks niet alleen omdat het als goed en deugdelijk is bewezen, maar enkel omdat het vroeger zoo was, wil zich vooral laten gelden in de wetenschap. Ik heb dus te vreezen dat de een mij scheldt en de ander mij bespot, terwijl ik het gebruik van onze moedertaal bij de behandeling van de theologie ook op onze akademiën als een eisch van onzen tijd voorstel. Maar ik mag lijden dat men mij een liberaal of een revolutionair, of zelfs dat Prof. Bouman mij een ‘novator’ noeme, of dat men den neus voor mij optrekke als voor een' van de bent van het jonge holland, dat altijd jong blijft heeten, al beginnen ook zij, die gerekend worden er toe te behooren, reeds te grijzen; al noemt men het ook onbescheiden of nog erger dat ik, zoo veel jonger, de stem verhef tegen den hoog bejaarde. Dat liever dan dat ik mijne overtuiging zou verbergen en niet een rond, verstaanbaar, hollandsch woord zou spreken voor het gebruik van onze moedertaal bij de behandeling van de theologie. De zaak gaat ook mij aan, al kan ik voor mijn persoon in deze door geen wet of besluit gebonden worden. Maar het geldt de wetenschap, die mij lief is. Nog is het misschien tijd van spreken. Immers het moge zoo zijn, dat het tegenwoordig ministerie ook daarin geen woord heeft gehouden, dat het, tegelijk met de wet op het

lager onderwijs, ook die op het hooger onderwijs zou voordragen: de regeling ook hiervan kan toch niet lang meer uitblijven, tenzij men voor beter houde het te laten in den toestand van desorganisatie, waarin het zich bevindt. En wordt eens die wet op het hooger onderwijs voorgedragen onder den invloed van den geest van reactie en onder den druk van de kracht van het behoud, waaronder wij ons thans bevinden, wie weet of de bepaling omtrent het uitsluitend gebruik van het latijn, in de koninklijke besluiten van 1815 vastgesteld en tegenover de klagten vooral uit de zuidelijke provinciën in 1828 zoo hoog geroemd en geprezen, in onzen tijd nog niet sterker worden aangezet, tot schade van de wetenschap in 't algemeen en van de theologie in 't bijzonder.

Want zulk een dwang, der natuur aangedaan, als er plaats heeft hij het spreken en schrijven over eene wetenschap als de theologie in het latijn, eene taal, die, wat men er ook van moge roemen, - Prof. Bouman zelf ontkent dat niet, - uit haren aard weinig geschikt is om begrippen uit te drukken als die, waarmeê wij vooral in dogmatiek en moraal te doen hebben, - hoe moest zelfs Cicero tobben als hij de philosophie der Grieken in het latijn wedergaf! - eene taal bovendien, die niet meer l e e f t en dus in zich zelve de kracht niet meer bezit om zich te veranderen en te verjongen, gelijk in andere tijden en onder nieuwe omstandigheden andere voorstellingen en nieuwe begrippen ontstaan, en die men dus, in strijd met haren aard, naar onze geheel veranderde toestanden en begrippen moet wringen, - zulk een dwang blijft niet ongewroken. O, 't was geheel iets anders in de middeleeuwen. Als de metten en de vesper gezongen waren, gingen de broeders voort te spreken in dezelfde taal, waarin zij hunne godsdienst hadden gepleegd. En zette de monnik zich in zijn celleke aan zijn lessenaar, hij vervolgde met schrijven in dezelfde taal als die, waarin zijn brevier geschreven was. En hoe schreef hij? In welke taal? En wat sprak hij? Was dat latijn? Voorzeker, als een Romein uit Caesars dagen het had gehoord, hij zou even als die barbarijsche ambassadeur, die te Parijs in 't arabisch werd toegesproken, gevraagd hebben: wat spreekt die man voor een taal? En toch dat barbaarsch, dat middeleeuwsch latijn: ik heb er eerbied voor. Want het is de ongekunstelde uitdrukking van het-

geen men dacht en gevoelde. 't Is, ja, eene gemaakte taal, maar dan ten minste gemaakt in overeenstemming met de behoefte van een tijd, toen men de landstaal niet wist te bezigen voor de behandeling van de wetenschap, toen bovendien, even als alle standen, zoo ook de stand der geleerden, als een afzonderlijke kaste, van alle andere scherp was afgescheiden, ook door het gebruik van eene afzonderlijke taal, de theologen vooral; want de theologie was de wetenschap der kerk en de kerk was de latijnsche en sprak en schreef dus ook latijn. Die middeleeuwsche theologen vroegen dan ook niet bij de keus en bij de zamenstelling van hunne woorden, of Cicero dat woord zóó had gebruikt of zóó had zaamgesteld. Maar zij zochten zich te redden zoo als zij best konden. Zij schroomden zelfs niet, was het noodig, de woorden hunner moedertaal in het latijn te mengen, en spraken ten minste hunne eigene gedachten uit, zonder zich te bekommeren om den vorm, hoe gebrekkig en barbaarsch. En zoo hielpen zij de wetenschap vooruit, omdat dat barbaarsch en onlatijnsch latijn hunne taal was, hunne eigene taal, waarin zij spraken en zongen en baden en dachten, en dus ook konden uitdrukken al wat in hunnen geest was. Maar dat latijn, waarin men nu bij ons de wetenschap behandeld wil hebben: 't moet ten minste zoo zuiver zijn als mogelijk is. Volkomen zuiver, dat gaat niet. Immers men heeft met zaken te doen, waaraan Caesar en Cicero en Seneca en Quinctilianus nooit hebben gedacht. Daar gaat men dan aan het knutselen. De thesaurus van Faber en Scheller's praecepta, met nog een dozijn boeken meer, liggen rondom ons opgeslagen, om ons gedurig te overtuigen dat wij het regte woord hebben gekozen en dat de constructie in orde is. En heeft men dan ook wat studie gemaakt van de colloquia van Erasmus, dan kan men al zoo tamelijk zich in het latijn uitdrukken. Ja, schrijven niet alleen, maar zelfs spreken in 't latijn, over allerlei dingen, ook uit den tegenwoordigen tijd, zoo als Lücke in der tijd aan het verbaasde Duitschland heeft verteld dat Prof. Bouman over cigaren en allerlei andere alledaagsche dingen in 't latijn kan spreken. Dat zijn van die aardigheden van dezelfde soort als de haspel in de flesch of het onzevader ik weet niet hoeveel maal op de grootte van een stuivertje. O, men kan nog veel meer. Als men bij de hulpmiddelen, zoo straks genoemd, ook nog den

gradus ad parnassum voegt, dan kan men zelfs latijnsche verzen maken, waarvoor wijlen de Heer Hoeufft, bij testament, jaarlijks eene gouden medaille of eene aardige som gelds heeft uitgeloofd. Wanneer zal onze koninklijke akademie van wetenschappen begrijpen en erkennen, dat het toch indedaad ver beneden hare waardigheid is zich met zulke knutselarij te bemoeijen, en die zaak overlaten aan de hoogste klassen van onze gymnasiën, als een kostelijk middel om de leerlingen in het scanderen van verzen te oefenen?

Maar nu de invloed van het uitsluitend gebruik van de latijnsche taal op de theologie, welke zal die zijn? Men wijst op de theologen in den tijd der reformatie, op Melanchthon en Calvijn, wat wisten die zich gemakkelijk en fraai in 't latijn uit te drukken! Wij kunnen nog verder gaan, wel eene eeuw verder, tot Huig de Groot; maar wat bewijst het? Alleen dit, dat als men de theologie en, waar het vooral op aankomt, de dogmatiek en de moraal behandelen wil, zoo als Melanchthon en Calvijn het hebben gedaan, of zoo als het godgeleerd systeem in de zeventiende eeuw in de formulieren is vastgezet, dat wij het dan heel goed in het latijn kunnen doen. Of ook als onze behandeling van de dogmatiek alleen bestaat in het kritiseren en wegsnijden, waarmeê de Socinianen zijn voorgegaan en wat door de Rationalisten in de vorige en in onze eeuw is voltooid: och ja, dan kunnen wij het best met het latijn stellen. Maar dan wordt ook ons geheele systeem zóó beknopt, dat wij het gemakkelijk in onzen vest-zak bergen. Met bevreemding zie ik, hoe Prof. Bouman zich beroept op het gezag van Prof. Fr. Nève te Leuven, door den Utrechtschen hoogleeraar verkeerdelijk Rève genoemd. Hij schijnt dien naam alleen te kennen uit een citaat in het Tübinger Quartalschrift, en ik twijfel of Prof. Bouman die woorden van den Heer Nève zou hebben overgenomen, als hij het geheele opstel in de annales de philosophie chrétienne had gelezen, waarin deze zijn ambtgenoot Prof. Beelen verdedigt, omdat hij in het latijn en niet in 't fransch zijne philologische en exegetische werken heeft geschreven. Daar wordt ons onder andere geleerd: ‘que la langue de commentaires de la bible doit rester celle qui a servi à l'interpreter de siècle en siècle, par une tradition non interompue.’ Men ziet, zelfs de traditie moet te hulp komen,

ja, ook op het latijn van de vulgata wordt gezinspeeld! Hoe 't zij, Prof. Bouman verzekert, dat Prof. Nève juist en naar waarheid heeft geschreven: ‘La langue latine offre au théologien un style tout façonné à l'expression des idées, qui sont mises en discussion.’ Ja, 't is volkomen waar, namelijk voor de theologie, zoo als zij te Leuven gedoceerd wordt. Voor de ideën, die daar in discussie komen, is een latijnsche stijl volkomen gefatsoeneerd door Petrus Lombardus en Bellarminus enz., kant en klaar voor alles, al komt er ook een nieuw dogma bij, zoo als dat van de onbevlekte ontvangenis. Maar als de theologie in waarheid voor ons is de wetenschap van het godsdienstig denken en leven, de wetenschap, die niet alleen weërgeeft wat vroeger was, of afsnijdt wat niet meer te houden is, maar die ook uit het denken en leven van onzen tijd gedurig weêr nieuw zich opbouwt; die te doen heeft met de philosophie, niet van de Grieken, niet van Aristoteles en Plato alleen, niet ook alleen met die van Cartesius en Spinoza, maar met de philosophie van onzen tijd, van den tijd, waarin wij zelven leven, dan kunnen wij niet meer met het latijn te regt. Prof. Bouman noemt enkele theologen uit onze dagen, die in 't latijn geschreven hebben. Hij zal toch niet meenen dat ik er aan twijfel, of men ook heel goed zich van die taal kan bedienen voor kritiek en exegese of ook voor symboliek. Daarom baat zijn beroep op Borger en Fritzsche en Winer en Reiche en Van Hengel niets. De laatste heeft met eerlijke rondborstigheid verklaard dat de homiletiek toch beter in 't hollandsch wordt behandeld dan, zoo als hij het vroeger zelf had gedaan, in 't latijn. En Winer heeft zijn hoofdwerk, het boek waarmeê hij het meeste nut heeft gesticht, en dat genoemd zal worden ook als zijne latijnsche boeken, zijn commentaar op de Galaten zelfs, reeds zal zijn vergeten, zijne grammatica van het taaleigen des N. verbonds, in het hoogduitsch geschreven. Daar kwam het er op aan zijne eigene gedachten met alle fijnheid en juistheid uit te drukken, en dat gaat best in de taal, waarin wij geboren zijn. Men noeme ons eens een dogmatiek, geheel op de tegenwoordige hoogte der wetenschap, in het latijn geschreven! Of is Borger misschien genoemd om zijne verhandeling over het mysticisme? Ik zal de laatste zijn, die de geleerdheid en den tact van den te vroeg gestorvene ontken. Maar, o, de man gevoelde immers zelf

dat hij, met zijne, bijna zou ik durven zeggen, eenzijdig klassieke vorming, toch eigenlijk in de theologie niet op zijne plaats was. En is dat nu eene juiste voorstelling en billijke waardering van Fichte's en Schelling's philosophie, zoo als Borger ons die in de genoemde verhandeling geweven heeft, zie, dan heb ik niets meer te zeggen. 't Is ten onzent lang mode geweest, vooral onder theologanten, om uit de hoogte neer te zien op de speculative philosophie van onzen tijd, en den geestes-arbeid der uitstekendste denkers als de droomen eener ontstelde verbeelding, of als iets nog veel ergers voor te stellen. Ook het latijnsch proza is even geschikt om op die wijze Fichte en Schelling en Hegel belagchelijk te maken, als de hoogduitsche poëzij van Heinrich Heine. Maar of onze theologie veel voordeel van zulke spotternijen heeft getrokken?....

't Zou mij niet verwonderen als de verdedigers van het latijn bij de behandeling van de theologie luide hunne stem tegen mij verhieven en zeiden: gij wilt niet van het latijnspreken en -schrijven hooren, omdat gij het niet kunt doen. Het is u een last, waarvan gij vrij, een band, waarvan gij los wilt. Men haat wat men niet verstaat. Ars osorem non habet nisi ignorantem. Dat het zoo gaan zal moet ik opmaken, als ik zie hoe Prof. Bouman de lasteringen van Joa. Matt. Gesner tegen Chr. Thomasius als historische getuigenissen aanvoert, om te bewijzen dat in Duitschland alleen de onkunde heeft bewerkt dat daar, bij het onderwijs op de universiteiten, de moedertaal het latijn heeft vervangen. Men vertrouwt zijne oogen naauwelijks als men bij J.M. Gesner leest, hoe Chr. Thomasius, uit afkeer van het latijn, zijn vaders school te Leipzig ontliep; vervolgens wist te bewerken dat er te Halle eene universiteit werd gesticht, waar hij, omdat hij geen latijn verstond, in het hoogduitsch onderwees. Daaruit ziet men hoe iemand een uitmuntend kenner der oudheid en een uitstekend beoefenaar van de litterae humaniores et elegantiores kan wezen en tevens een boosaardig lasteraar kan zijn. Chr. Thomasius zou te vroeg zijn vaders school ontloopen zijn! Zijn naam is toch bij ons ook wel bekend, al zou 't alleen zijn door de geschiedenis van Balthasar Bekker's betooverde wereld, die ons tevens leert, wat geestes kind hij was. - Wij zouden misschien niet eens weten, wie zijn vader, Jacobus Thomasius, is geweest, als hij niet zoo voortreffelijk

een zoon als Christiaan Thomasius had gehad, die, ook door het uitgeven van zijn vaders geschriften, diens naam bij de nakomelingschap heeft bewaard. Thomasius (want wij behoeven hem niet eens met zijn voornaam te onderscheiden, daar niemand bij het hooren van dien naam aan den vader denkt) zou geen latijn hebben verstaan en daarom in 't hoogduitsch hebben gedoceerd! In welke taal zijn dan zijne wereldberoemde boeken over natuur- en volken-regt, over zedekunde en wat niet al meer geschreven? Als Gesner raast en tiert tegen dien man, die in zijnen tijd voor de wetenschap in Duitschland was, wat Luther in zijne dagen voor de kerk is geweest, dan weten wij uit wat hoek de wind waait. ‘Freimüthige, lustige und ernsthafte, jedoch vernunft- und gesetzmässige Gedanken, oder Monatgespräche über allerhand, vornehmlich über neue Bücher,’ zoo als Thomasius schreef, zijn geen blaadjes, waarmeê men zich enkel vrienden pleegt te maken. Maar Prof. Bouman staat immers vèr genoeg van en, wij vertrouwen het, ook hoog genoeg boven den strijd van Thomasius tegen het pedantisme van zijne eeuw, om het erger dan partijdig oordeel, door Gesner over hem uitgesproken, naar waarde te schatten. Maar och, wij weten wat men al niet kan zeggen, als men door vooringenomenheid met eene zaak, meer dan door verstandige redenering zich laat besturen. Zoo vindt de ijverige verdediger van het gebruik der latijnsche taal op onze universiteiten niet alleen aanleiding om de wijsheid onzer voorvaderen te prijzen, die alzoo den toegang tot onze akademiën en het deel nemen aan de lessen aldaar voor alle natiën openstelden, maar hij verzekert ook, dat, als het anders geweest ware, de naam van den beroemden Franekerschen theologant, Herm. Venema, zoo als nu het geval is geweest, niet zou bekend zijn geworden tot zelfs bij de kinderen in Hongarije. 't Is zeker waar: wie op onze universiteiten in 't nederduitsch doceert, de hongaarsche kindertjes zullen zijn naam niet noemen. Zij zullen het zich moeten getroosten, die nieuwigheid-zoekers!

Wat in de pleitrede van Prof. Bouman over de bepalingen omtrent het latijn in het koninklijk besluit van 2 Augustus 1815 wordt gezegd, ga ik met stilzwijgen voorbij. Immers, wij weten bijna niet meer, wat er van dat besluit nog eigenlijk als regel, waaraan men zich op de universi-

teiten houden moet, is overgebleven. Zoo wil ik ook niet spreken over het advies, in 1828 door den akademischen senaat te Utrecht uitgebragt op de vraag over het behouden van het latijn bij het hooger onderwijs. Natuurlijk, dat advies luidde toestemmend. Maar het strekt zich in 't algemeen over alle vakken uit; en wij hebben hier alleen met de theologie te doen. Prof. Bouman zelf wil dan ook gedachtig blijven aan het spreekwoord: schoenmaker, bij uwe leest! Dit alleen wil ik doen opmerken, dat gezag, alleen aan ‘namen’ ontleend, hoe beroemd die namen ook zijn, doorgaans en dus ook in deze zaak heel weinig geldt. Namen van personen mogen voor een oogenblik imponeren, bewijzen alleen kunnen overtuigen. Wij vragen naar gronden van bewijs, naar argumenten. Op welken grond wordt het gebruik van het latijn in de theologie nuttig en noodig gekeurd? Van zulke argumenten worden er eigenlijk maar twee bijgebragt. Het eene is: wij hebben in het latijn het middel om onze gedachten uit te drukken in een vorm, geschikt om ze voor alle volgende eeuwen te bewaren; het andere: door het gebruik van het latijn bij de behandeling van de theologie wordt de studie der oude letteren, voor de theologen zoo noodig en nuttig, bevorderd, ja, noodzakelijk gemaakt. Zien wij wat er van is. Wij zullen wel gelegenheid hebben om ook de negatieve argumenten, die tusschenbeide aangevoerd worden, meteen in oogenschouw te nemen.

Het eerste moet strekken om het latijn voor te stellen als het meest geschikte middel tot schriftelijke behandeling van de theologie. Prof. Bouman beweert dat men geheel ten onregte het latijn als minder geschikt beschouwt voor de wetenschap der theologie, omdat het eene oude of verouderde of doode taal is; dat men geheel verkeerd doet met de levende talen daarvoor meer geschikt te achten. Die levende talen immers zijn, juist omdat zij leven, aan gedurige verandering onderhevig. Zij werpen nu eens hunne woorden, spreekwijzen, zamenstellingen weg; nemen dan weêr vormen op, aan vroegere geslachten onbekend, of eigenen zich wat verouderd was weder toe. Vandaar dan ook dat een Franschman van onze dagen zijn Montaigne, dat wij, Nederlanders, onzen Spiegel en Hooft nu niet regt meer verstaan als hunne werken niet voor ons verklaard worden, om niet te spreken van het onaangename

en harde, 't welk die oude en verouderde taal in menig opzigt heeft. Zoo snel gaat zelfs die verandering, dat als in onzen tijd Gellert en Adelung eens weêr kwamen opkijken, zij kwalijk het hoogduitsch van deze dagen voor dezelfde taal zouden aanzien, voor welker verrijking en beschaving zij zich zoo loffelijk hebben gekweten. - Geheel anders is het met het latijn. Daar hebben wij eene taal, waarvan de vormen eenmaal zijn bepaald. Die veranderen niet. Want die taal leeft niet meer, en is dus niet onderhevig aan al die wisseling en verandering, waaraan al wat leeft onderworpen is. Ja, daar komt wel een enkel nieuw woord bij, om een nieuw opgekomen begrip uit te drukken, - luchtballons en stoombooten en electrische telegrafen moeten ook in 't latijn genoemd, - maar men vormt zulke woorden naar analogie van de bestaande, men neemt het grieksch te baat - graeco de fonte cadunt, - en zoo zal het geschieden, dat wat gij nu in 't latijn schrijft, na verloop van eeuwen nog even frisch is als thans (men zou ook kunnen zeggen: even weinig frisch als thans), gelijk wij nu de werken van Calvijn en Melanchthon met even veel gemak en genoegen lezen als toen ze eerst geschreven werden, in den tijd der hervorming. Daarentegen, schrijft gij in de eene of andere moderne taal, welke ook, gij kunt er op aan dat er geene eeuw verloopt, of men vindt uwe schrijfwijze hard, uw stijl verouderd, en niemand leest uw boek.

Zoo zitten wij dus in de klem van het dilemma: latijn schrijven of vergeten worden. 't Staat scherp tegenover elkaâr. Maar wij moeten de zaak eens goed bekijken en ons niet te spoedig laten bang maken. Is 't wel geheel waar, zoo als Prof. Bouman de zaken voorstelt? Heeft hij haar in zijn grooten ijver ook niet wat sterk gekleurd? Vooreerst wat die onveranderlijkheid van het latijn aangaat. Men neme eens de proef met een boek in de zestiende eeuw gedrukt, b.v. de originele uitgave van Melanchthons loci, en legge die eens een jongen, die nooit ander latijn heeft gezien dan dat van zijne schoolboeken, onder de oogen. Waarlijk, als men in dezelfde mate de werken van Montaigne naar de veranderde spelling en ortographie had gewijzigd, geen Franschman, die goed kan lezen, zou groote moeite hebben om hem te verstaan, en voor ons geldt hetzelfde van Spiegel en Hooft. Is dat waar, dat het hollandsch uit de eerste helft der zeventiende

eeuw niet meer te verstaan is, dan begrijp ik niet, hoe de theologische faculteit aan de universiteit te Utrecht zich eenparig heeft kunnen verklaren tegen de nieuwe vertaling van den bijbel! Immers dan wordt onze staten-bijbel ook niet meer verstaan, of dan is ten minste de taalvorm, daarin gebezigd, hard en onaangenaam, en is het niet alleen wenschelijk maar noodzakelijk, ook om die reden alleen, dat er verandering in worde gebragt. En wat dat schrijven voor de eeuwen aangaat: o, hoe meer er geschreven wordt, hoe meer dat uit de mode raakt. Wij moeten ons geene illusiën maken over de duurzaamheid van de boeken, die wij schrijven, en vooral niet meenen dat het aan ons staat om een boek te schrijven, 't welk na verloop van eeuwen nog zal gelezen worden, dat wij, om ons daarvan te verzekeren, niets anders te doen hebben dan latijn te schrijven. Onze boeken, of ze in 't latijn of in eenige moderne taal geschreven zijn, hebben in soliditeit niets vooruit bij de meeste voortbrengselen van onzen tijd. Neem maar de chartae theologicae - ik spreek van haren vorm alleen -, met haar krachteloos papier, met haar flaauwen inkt, met haar kartonnen bandje; hoe lang zullen zij het tegen het knagen van den tand des tijds uithouden? Hoe lang zal het duren, of ze zijn - zoo als een koopman in oude boeken mij eens zeide, in zijne diepe verachting van de tegenwoordige voortbrengselen onzer drukkerijen, - een hoopje stofs! Neen, schrijvers, wie gij zijt in het rijk der wetenschap, uwe boeken zullen niet blijven, in wat taal gij ze ook opstelt. Maar wat blijven kan, dat zijn de gedachten, die gij er in uitspreekt. Als gij iets zegt, wat vroeger niet gezegd is, of niet zoo goed en niet zoo duidelijk is gezegd, als gij aan den voortgang der wetenschap een stoot geeft, als gij in de mijn van uwe studie een nieuwen ader van edel metaal ontdekt, waaraan anderen na u verder kunnen zoeken en graven, dan blijft uw werk; dan wordt uw naam ook niet vergeten. Maar 't is ook vrij onverschillig, in wat taal gij dat doet, ook of gij het doet in een dik boek of in een klein opstel, of in een bundeltje als de chartae van Prof. Bouman, of onder dat velerlei, rijp en groen, dat onze tijdschriften maandelijks of jaarlijks ons aanbieden. Dat neemt de een van den ander over. En is 't in waarheid nieuw en goed en nuttig, dan blijft de naam van den auteur er wel bij. En wetenschappelijke beroemdheid: het

gaat er meê even als het gaat met een bosch, naar de regelen der landbouwkunde aangelegd en behandeld. Daar staan eerst al die stammetjes, digt op elkander, regt en krom; het zijn die vele thans levende celebriteiten, professoren, leden van akademiën en wat titels zij meer mogen dragen. De tijd doet wat de landman doet in zijn bosch, als hij langzamerhand de minder goede stammen uitdunt. Van jaar tot jaar blijft er een kleiner aantal over, tot dat ten laatste alleen die reuzen blijven staan, die voor het nageslacht het landschap versieren en den wandelaar met hun lommer verkwikken. Maar waarlijk, 't zal niet daarvan afhangen, dat hij in 't latijn of in zijn moedertaal geschreven heeft, of de naam van den theologant tot de nakomelingschap overkomt, dan of het met hem gaat als met die stammetjes die reeds heel vroeg voor brandhout of boonenstaken uit het bosch gaan. Om eens een paar te noemen: Schleiermacher en Neander. Zoo veel ik weet, hebben zij geen van beiden aan 't latijn-schrijven veel gedaan, en toch, ik geloof niet dat ik zeer vermetel ben als ik voorspel, dat hun werk en naam en invloed nog wel wat zullen duren. En zoo schrijven er thans ten onzent ook wel in het neêrduitsch over de theologie, wier werk niet minder lang zal duren dan menig latijnsch boek.

Maar, zegt men, die twee, door u genoemd, schreven hoogduitsch, dus voor een publiek hoeveel maal grooter dan het onze! Wij, in ons klein landje, blijven onbekend, wat kostelijke zaken wij ook aan 't licht brengen, zoo wij dat doen in onze taal. Hoe jammer dat zoo veel goeds, als op het gebied der theologie hier in 't licht komt, binnen de enge grenzen van ons vaderland besloten blijft! Wat komt er van ons over die grenzen? Onze dissertatiën, meer het werk van jeugdige vlijt dan van mannelijke geleerdheid! 't Is een oneer voor onze vaderlandsche wetenschap; 't is een wezenlijke schade voor de theologie. Wat konden onze naburen hun voordeel doen met onze kostelijke boeken, die nu voor hen gesloten blijven, omdat zij ze niet verstaan. Wat zullen wij zeggen? Op 't laatste valt niets anders te antwoorden dan dat wij onze naburen moeten aanraden dat zij doen met onze taal, gelijk wij met de hunne. Gij acht het ongerijmd, te verwachten dat, bij voorbeeld, de Duitschers hollandsch zullen gaan leeren om onze boeken te lezen? Hoe zult gij mij bewijzen dat het niet geschieden zal, zoodra zij zullen be-

grijpen dat het voor hunne wetenschap van belang is? Onze oostelijke buren getroosten zich wel grooter moeite, als de zaak der wetenschap het vordert, dan het leeren van onze taal, zooveel als noodig is om onze boeken te lezen, hun zou veroorzaken. Maar toon mij eerst aan, dat het hun de moeite zou beloonen! O, laat ons toch opregt zijn en erkennen dat wij waarlijk, op eigenlijk wetenschappelijk gebied, niet zoo hoog op productiviteit kunnen roemen. Wat is er, behalve dat tal van dissertatiën en enkele andere latijnsche stukken, waarvan wij kunnen zeggen dat ook de Duitschers - want met dezen hebben wij hier toch vooral te doen - het mogten lezen, wat niet in hunne taal is overgebragt of op andere wijze te hunner kennis gekomen? En wie er zoo op gesteld is dat zijn werk terstond ook in het buitenland gelezen worde, welnu die schrijve dan in 't latijn of in 't hoogduitsch. 't Laatste is reeds eenige jaren geleden door een mijner vrienden aangeprezen. Wat is er toen een geschreeuw tegen hem opgegaan! Welnu dan, schrijft gij in uw eigen taal, getroost het u dat uw werk niet verder komt dan het gebied van die taal reikt, of dat het wat langer tijd duurt eer men er buitenslands kennis van neemt. 't Is een van de servituten, die op ons als bewoners van zoo klein een land drukken, en waaraan wij ons moeten onderwerpen. Laat ons bovenal billijk genoeg zijn om te erkennen dat een theologisch boek van echt wetenschappelijk gehalte, al is 't ook in 't neêrduitsch geschreven, zijn weg wel vindt in het buitenland, en dat wij daartoe geen kunstmiddel behoeven te bezigen, hoedanig een het schrijven in het latijn is.

Want een kunstmiddel is dat, men zegge wat men wil. Ik spreek niet van exegese en kritiek. Een theoloog, die zich met deze zaken bezig houdt, staat geheel gelijk met den philoloog. En gelijk ik gaarne toegeef dat men bij de verklaring van de oude classici zich ten minste even goed van het latijn kan bedienen als van de moedertaal, zoo zal men even gemakkelijk op oud en nieuw testament commentariën kunnen schrijven in 't latijn als in 't hollandsch. Hier kan de doode taal geen dwang, geen belemmering veroorzaken. Hier is de geheele terminologie, bijna zou ik zeggen, de geheele voorraad van uitdrukkingen, die men noodig heeft, gegeven. Alleen protesteer ik tegen het beweren, dat men die gedeelten onzer wetenschap niet anders dan

in 't latijn zou kunnen behandelen. Maar met dogmatiek en moraal, de kern en het hart der theologie, om van de geschiedenis der kerk niet te spreken, is het anders. Prof. Bouman zelf geeft toe, dat men nog al wat met het latijn moet knutselen om er onze abstracte begrippen, die wij toch ook moeten uitdrukken, om er nieuwe gedachten en voorstellingen, die in de rustelooze beweging der wetenschap zich gedurig weêr voordoen, meê te noemen. Dan gevoelt men eerst wat het is, met een doode taal te moeten tobben, met een taal, die zich niet van zelf buigt en schikt naar onze voorstellingen, maar welker aard en wezen, welker bouw en zamenstelling wij geweld moeten aandoen, die wij met allerlei vreemde bestanddeelen moeten overladen om er meê te zeggen wat wij ons voorstellen. Gaat dat zoo gemakkelijk, in 't latijn nieuwe woorden te smeden, als men 't ons wil doen voorkomen? Het opstel van Prof. Bouman zelf geeft mij het bewijs, dat het toch nog al zijn bezwaren heeft. Ik zeide reeds dat ik en allen die met mij het daarvoor houden, dat wij met onze theologie uit de sleur van het latijn weg moeten, door hem ‘novatores’ genoemd worden. Ik erken, het is een beleefdheid, waarmeê hij zoo zacht mogelijk onze nieuwigheidszucht, maar toch altijd afkeurende, wil noemen. Eigenlijk zijn wij voor hem dezulken, die ‘novas res moliuntur’ of, zoo als Suetonius ons zou noemen, ‘novarum rerum molitores’. Maar dat klinkt wat hard, en daarom heeten wij maar ‘novatores’. Maar die naam moet immers verwarring veroorzaken. Want een ‘novator’ heet in 't latijn iemand, die oude dingen weêr nieuw zoekt te maken, vooral iemand, die verouderde woorden weêr in omloop zoekt te brengen. Daar zijn er ten onzent, ook in onze dagen, die daarin hunne liefhebberij hebben. Men zou dus kunnen vragen, of er tegen hen gestreden wordt? En nog erger als iemand zóó wou redeneren: wie oude woorden weêr in een taal wil invoeren heet een novator; derhalve, à plus forte raison, mag hij dien naam dragen, die geheel een oude taal voor een nieuwe wetenschap - want dat is de theologie, altijd weêr nieuw - wil gebruikt hebben. En dus zijn zij, die à tort et à travers voor de theologie van niets willen hoeren dan van latijn alleen, in eminenten zin novatores!

Maar wij zijn met dit argument nog niet aan het einde. Men werpt ons tegen, dat wij bij de behandeling van de

theologie in de moedertaal evenveel moeite hebben om te zeggen wat wij meenen, als in 't latijn. Dat wij dan ook een menigte vreemde woorden en spreekwijzen moeten gebruiken, zóó zelfs, dat men soms, bij het eerste opslaan van een boek, niet regt weet of het in 't latijn of hollandsch of hoogduitsch geschreven is. Ik meen vrij te durven zeggen, dat dit laatste een zeer overdrevene voorstelling is. 't Schijnt dan ook alleen van commentariën te moeten gelden. Iets anders is het als men ons wijst op de groote moeijelijkheid, die er meê verbonden is, om een werk over speculative philosophie of theologie in goed hollandsch over te brengen. Wie 't in goed latijn doet, voor dien buig ik van bewondering. In 't hollandsch, ik erken het, is 't schier even moeijelijk. Men neme maar eens de proef met het een of ander van dien aard, wat nog niet eens het ergste is, b.v. met de inleiding van Schleiermacher's Glaube. Schleiermacher was in hooge mate keurig op zijne taal, en als hij in zijne wetenschap een nieuw woord bezigt, dan geeft hij er soms rekenschap van of betuigt hij zelfs zeer beleefdelijk dengene, die 't hem heeft aan de hand gedaan, zijnen dank. Substantiva als ‘Soseyn’, ‘Sichselbstsezen’, ‘Sichselbstnichtsogesezthaben’, ‘Irgendwiegewordenseyn’, enz. enz., om van vele andere soortgelijke uitdrukkingen noch ook van allervreemdste formulen te spreken, laten zich, zoo als ze daar staan, in 't hollandsch niet overbrengen. Maar 't zou toch niet zoo heel moeijelijk zijn met eenige omschrijving de meening van den auteur in onze taal weder te geven. Men beproeve eens om de speculatiën over het dogma van de triniteit, zooals die in vele dogmatische en historisch-dogmatische werken uit den jongsten tijd voorkomen, in het latijn uit te drukken! 't Is wel heel gemakkelijk om uit de hoogte te verklaren: wij hebben met dat alles niets van noode! De ware vriend der wetenschap voert zoo hoogen toon niet, maar beproeft of hij het kan verstaan; en de proef, die hij daarvan neemt, bestaat in de eerste plaats daarin, dat hij het in zijne eigene taal, als de uitdrukking van zijne gedachten, tracht over te brengen. Prof. Bouman betuigt herhaaldelijk zijne hooge ingenomenheid met onze schoone moedertaal. Zouden wij hem niet gaarne op zijn woord gelooven? Maar waarom het dan ook niet goedgekeurd en aangemoedigd, dat men in elk opzigt die schoone taal trachte te verrijken door haar

gebruik uit te breiden en haar toe te passen op de behandeling van de wetenschap, vooral van de philosophie? In die rigting is ons neêrduitsch nog zeer weinig ontwikkeld; maar wij koesteren de hoop dat men verstandig genoeg zal zijn om, bij de toenemende belangstelling in speculative philosophie en theologie, zich uit de klem van het latijn te houden, en dat men zal toonen dat onze eigene taal uitnemend geschikt is om het hoogste en het diepste onzer gedachten uit te drukken. De beoefening van de wetenschap zal er door bevorderd worden, en onze taal zal er door winnen in rijkdom en buigzaamheid. Hoe komt het dat ons hollandsch proza eerst zoo laat wat gang en houding heeft gekregen, en dat het niet alleen noch ook voornamelijk dezulken zijn, die op onze hoogescholen gevormd werden, die ons het voorbeeld geven van een goeden hollandschen stijl? 't Was immers de heerschappij van het latijn, waardoor de rampzalige waan ontstond, dat men, om grondig en geleerd te schrijven, het in 't latijn moest doen, ja dat men het een' geleerde tot schande aanrekende als hij in zijne moedertaal over de dingen der wetenschap schreef. Ik herinner mij, dat een leerling van Wyttenbach mij heeft verhaald, hoe hij in zijne jeugd voor 't een of ander tijdschrift een opstel over een van de oude Grieksche wijsgeeren geschreven had. Uit achting voor zijn leermeester, wien hij hoogschatte, gelijk hij weêrkeerig bij hem goed stond aangeschreven, bragt hij hem een afdrukje van zijn stuk. Hij dacht zich al heel wel gekweten te hebben, en een prijsje van Wyttenbach te mogen wachten, dat hij, geen litterator, toch de oude wijsbegeerte en letteren bleef beoefenen. Maar hij werd heel spoedig uit zijn droom geholpen, daar de groote man, terwijl hij met diepe verachting het geschrift inzag, hem toesnaauwde: ‘Et tu belgicistam agis! speelt gij ook al hollandertje!’ 't Is in een vreemdeling als Wyttenbach, die bovendien zoo geheel in de oudheid leefde, te verklaren. Wat ging hem onze vaderlandsche taal aan! Maar men kan zich toch kwalijk op zulk een man beroepen, als een bevoegd getuige voor het gebruik van het latijn bij het schrijven over wetenschappelijke onderwerpen.

Men plagt het ten onzen hoogelijk in een geleerde, in een theoloog vooral, te roemen, misschien doet men het nog wel, als hij fraai latijn kon schrijven. Wanneer zal men er eens toe komen dat men het niet als een overtollig sie-

raad, maar als een volstrekt vereischte in den geleerde, met name in den theoloog, beschouwt dat hij zich duidelijk en gemakkelijk in zijne moedertaal weet uit te drukken? Hoe is het daarmeê onder ons gesteld? Men moet eens een oog slaan in onze stichtelijke lectuur, zoo weinig stichtelijk voor hem die eenigen prijs stelt op de eer van onze schoone moedertaal! En hebben wij geene wetenschappelijke boeken in het neêrduitsch, ook nog uit den laatsten tijd, waarvan wij ook bij 't eerste inzien niet weten in wat soort van duitsch ze geschreven zijn, wier kreupele en slordige stijl ten bewijze verstrekt, dat men hier te lande een groot geleerde kan zijn zonder zijne taal te verstaan. Hoe geheel anders is dat elders! Ik spreek niet van de Duitschers, maar de Engelschen en de Franschen, de laatsten vooral, ook als zij over wetenschappelijke onderwerpen schrijven, hoe klaar en duidelijk is hunne voorstelling, hoe juist en fraai hun stijl! Zegt niet dat het in onze taal niet even goed zou kunnen geschieden. De voorbeelden zijn er - ofschoon dan ook weinige - die het bewijzen. Maar het zal niet algemeen beter worden, zoolang men niet wil dulden dat men voor den goeden inhoud van een boek ook een goeden vorm eischt, en als een kwaadaardig vitter en verachtelijk roembelager uitkrijt hem, die de vrijmoedigheid zich veroorlooft om ook in dezulken, die onder ons geacht worden de sommiteiten der wetenschap te zijn, slordigheid in taal en stijl op te merken en te berispen. Het zal niet beter worden zoolang men ten onzent over eene wet op het lager onderwijs het land in rep en roer brengt en kibbelt over een woord in die wet, en niet erkent hoe de onbedrevenheid in onze taal, niet bij den geringen man alleen, maar ook bij den deftigen en hoogeren burgerstand, mede een zigtbaar bewijs oplevert voor de dringende noodzakelijkheid van verbetering. Dat zal niet beter worden als men in eene wet op het hooger onderwijs de bepalingen van 1815 zal aanscherpen, en zich bevlijtigen om ‘het gebruik van de moedertaal van onze universiteiten te weren’ (Musarum his a sedibus vernaculam arcere linguam!) en onzen geleerden den dwang opleggen van een vreemde en doode taal! Prof. Bouman vreest dat men niet hooren zal naar zijne waarschuwende stem, zoo min als men hoorde naar Cassandra's onheilspellende profetie; dat het te laat zal wezen, als al de rampen over ons komen, die het gevolg moeten zijn van het gebruik van het nederduitsch op onze nederlandsche

hoogescholen! Wel nu, het zij dan zoo! Sic erit in fatis! Maar ik geloof dat ons neêrduitsch er bij zal winnen, en dat de wetenschap er niet onder zal lijden.

Zooveel over het schrijven in 't latijn; nu over het spreken in die taal bij het akademisch onderwijs. 't Is bekend hoe het koninklijk besluit van 1815 de gewoonte, om bij het hooger onderwijs zooveel mogelijk enkel latijn te bezigen, tot wet heeft gemaakt. Alleen de vaderlandsche letterkunde en de landbouwkunde mogten in de moedertaal onderwezen worden. Een aardige zamenstelling, het een even boersch als het ander; dat kon wel in de volkstaal! Wie ook de mannen zijn geweest, die het alzoo hebben beschikt, hoe uitstekend ook hunne verdiensten in vele andere opzigten mogen geweest zijn, hier hebben zij zich meer laten leiden door de kracht van sleur en gewoonte dan door besef van hetgeen, bij geheel veranderde omstandigheden, noodig was. Bestaat dat onderwijs alleen in het dicteren van hetgeen de hoogleeraar heeft opgeschreven - en zoo was het vroeger doorgaans - dan kan het zeker zeer goed in het latijn gaan. Dan heeft de professor den tijd om alles wat hij voordraagt op het papier te stellen, en wat hij niet heeft opgeschreven is enkel een formule, waarin hij zegt dat het voor van daag is afgeloopen en dat men morgen weêr zal voortgaan op dezelfde wijze. Zoo was het vroeger in den regel. Ja, er waren uitzonderingen; daar waren er die gemakkelijk en vloeijend, vrij en voor de vuist latijn spraken, en die, ook in dezen vreemden vorm, kracht en leven aan hun onderwijs wisten te geven. Zoo zal het onder andere met Pestel zijn geweest, van wiens uitmuntende voordragt ook nu nog de herinnering bij enkelen leeft, tot wiens lessen uit schier geheel Europa hoorders toestroomden. Maar dat waren toch uitzonderingen, zoo als ze ook nu nog voorkomen, zoo als ik zelf ze mij herinner, zooals zeker Prof. Bouman in de voordragt van zijn theologisch onderwijs er eene is. Maar ik geloof niet dat ik iemand van mijne ambtgenooten onregt doe, als ik beweer dat zulk eene losse, vrije, bezielde voordragt in het latijn, waarbij men nooit verlegen staat te zeggen al wat men in het hart heeft, en dat te zeggen duidelijk en aangenaam zoodat de hoorders aan onze lippen hangen, - dat zulk een latijn-spreken, even goed en even vlug als in de

moedertaal, tot de uitzonderingen behoort en het deel maar is van enkele uitstekend bevoorregten. Geen wonder ook dat dezulken, met uitzondering van de eigenlijke philologen, hoe langer zoo zeldzamer worden. Het ging vroeger vrij wat gemakkelijker, zich het latijn ook als spreektaal eigen te maken, en men had ook wat meer tijds over om er zich in te oefenen dan thans. Stellen wij ons eens voor hoe het een eeuw geleden was. Toen was de geheele theologische literatuur enkel latijnsch. Hoe is het nu? Onze wetenschap heeft haren troon vooral bij de Duitschers opgeslagen, en die schrijven in hunne moedertaal. Wie op de hoogte onzer wetenschap wil staan, moet, vóór alles, in het hoogduitsch bedreven zijn, en zulks niet maar zooveel dat hij een hoogduitsch boek zoo tamelijk verstaat, maar door en door, zoodat hij met gemak ook zulke hoogduitsche boeken leest, die een Duitscher zelf, zonder wetenschappelijke opleiding, niet verstaat. Een theoloog onder ons, die geen hoogduitsch leest, is zeker een ellendige brekebeen in zijne wetenschap; en onder de voor mij onverklaarbare raadselen behoort het verschijnsel, 't welk zich moet hebben voorgedaan, dat iemand theologiae doctor werd, zonder hoogduitsch te verstaan! Dat altijddurend hoogduitsch lezen is voor ons hollandsch al bedenkelijk en verklaart dien stortvloed van germanismen, die ons in zoo menig boek, soms zelfs van den preekstoel tegenstroomt. Maar op het zich eigen maken van het latijn, zóó dat men het als schrijf- en spreektaal bezigt, moet het zeker allernadeeligst werken. Verbeelden wij ons eens dat al die boeken, die wij nu van 's morgens vroeg tot 's avonds laat in handen hebben, geen hoogduitsche maar latijnsche boeken waren, wij zouden al ligt ook, vrij wat gemakkelijker dan thans, in 't latijn denken en spreken. Ik gewaag nu nog niet eens van andere moderne talen, waarvan de kennis in onzen tijd voor een beschaafd man, en dus ook voor een theoloog, te naauwernood een sieraad is. Aan dat alles dacht men voor honderd jaren niet. Toen leerde men latijn, zoo als men thans fransch, hoogduitsch en engelsch leert. En toch was ook zelfs toen het vloeijend latijn-spreken niet ieders zaak. De godgeleerden ten onzent hadden er, ten minste bij Ruhnkenius, niet bijzonder den naam van, die gewoon was zijne anecdoten, waarmeê hij van tijd tot tijd zijne hoorders vrolijk maakte, te ontleenen aan de blunders van theologen in hun

latijn-spreken, anecdoten, die dan doorgaans besloten werden met de opmerking: ‘at erat theologus! maar 't was ook een theoloog!’ Hij spaarde zelfs zijne ambtgenooten van de theologische faculteit te Leiden niet, en kon zich regt te goed doen met te vertellen hoe een van hen, terwijl er in eene vergadering van den academischen senaat over de plegtige begrafenis van een hoogleeraar werd beraadslaagd, natuurlijk in het latijn, vespillones met vespertiliones had verward, en dus zijn ambtgenoot door vleêrmuizen naar het graf woû laten brengen. ‘At,’ zoo besloot hij dan, ‘at erat theologus!’

Men eischt van ons oneindig veel meer dan van onze voorgangers, wanneer men van ons vergt, dat wij bij ons hooger onderwijs ons van het latijn zullen bedienen. Maar behalve dat: men eischt wat volstrekt onnoodig is, wat geenerlei nut doet. Waarom toch dat latijn op den akademischen leerstoel? Wij theologen kunnen daarvoor toch wel niet een soortgelijke reden hebben als, volgens Joh. Matt. Gesner, waarschijnlijk de reden was, waarom in zijne dagen de hoogleeraren in de geneeskunde aan de hoogduitsche universiteiten zich bij hun onderwijs van het latijn bleven bedienen: om namelijk de chirurgijns en apothekers er van uit te sluiten! En toch het heeft er iets van, als wij ook nog in onze dagen het latijn voor het theologisch onderwijs hooren aanprijzen, met het argument, dat dit het beste middel is, om minder fatsoenlijke en te weinig ontwikkelde jongelieden (minus honesto loco nati adolescentes ac minus liberaliter educati) den toegang daartoe te versperren; als het zoo wordt voorgesteld alsof het voordragen van de theologie in de moedertaal ten gevolge moest hebben dat dezulken, die beter in de fabriek of achter de toonbank passen, studenten zullen worden, om op die wijze den weg naar den preekstoel te vinden, terwijl natuurlijk de hoogleeraar zijn onderrigt naar de onvatbaarheid van zulke weinig onderwezene en ontwikkelde hoorders zal moeten inrigten, zoodat er van grondige studie geen sprake zal kunnen zijn. Er ontbreekt één schakel in het betoog, namelijk dat het voordragen van de theologie in de moedertaal ook noodzakelijk onderstelt het openzetten van den toegang tot die voordragt voor iedereen en het wegvallen van alle propaedeutische studie, waarvan voor alle wetenschappen en inzonderheid voor de theologie de beoefening van

de klassieke literatuur een hoogst belangrijk bestanddeel moet uitmaken. Hoe, willen zij dan, die de theologie in de moedertaal doceren, geen theologische wetenschap! Willen zij dan een onderwijs in de godgeleerdheid aan onze universiteiten, ingerigt misschien ook naar de behoeften van katechiseermeesters en meesteressen? Is dat dan de eerste, de eenige voorwaarde van wetenschappelijkheid, dat men de wetenschap in het latijn docere! Ik durf verzekeren dat er ook in het latijn zeer onwetenschappelijk kan gekeuveld worden en dat ik wel collegiën, in het latijn gehouden, heb bijgewoond, die, als ze ontdaan waren geweest van dat geleerde waas, 't welk door die geleerde taal er over werd gespreid, al een zeer armelijke vertooning zouden hebben gemaakt. Wij zouden orationes academicae kunnen noemen, die, waren ze in het nederduitsch vertaald, het publiek al ligt in den waan zouden brengen dat men thans in het latijn spreekt als men zeer weinig geleerd wil spreken. Mij dunkt, het hollandsch beveelt ook daarom zich aan, dat de hoogleeraar, die er zich van bedient, de kracht der prestige mist, altijd nog min of meer in het latijn gelegen, en dat hij al het belangrijke en buitengewone en aantrekkelijke moet ontleenen aan de zaken, die hij voordraagt. Hoe is het in Duitschland gegaan, sedert men daar het akademisch onderwijs, ook in de theologie, in de moedertaal heeft voorgedragen? Hebben wij daar onder de theologen ook geene uitstekende philologen? Wie kent niet de vertaling van Plato's werken door Schleiermacher! Heeft men daar, b.v. sedert den tijd van Semler, de theologie minder beoefend, minder grondig, minder als wetenschap? Maar wij behoeven niet eens zoo ver te gaan. Zijn wij wel onderrigt, dan wordt aan de hoogeschool te Leiden de theologie meest in 't hollandsch voorgedragen. Bloeit de beoefening dier wetenschap daar minder dan elders? Komen misschien zij, die met het latijn te Utrecht niet te regt kunnen, naar Leiden over, om daar op gemakkelijker wijze gereed te komen? De onverbiddelijke cijfers van de statistiek zouden het kunnen uitwijzen. Ja, ik heb ook de klagt van Hagenbach gelezen over den achteruitgang van de studie der theologie in Duitschland. 't Is wel mogelijk dat het waarheid is, als hij beweert dat het verwaarloozen van de beoefening der klassieke literatuur door de aankomende theologen mede daarvan de oorzaak is. Welnu, dat men hier zijn voordeel doe met die

treurige ondervinding! Men heeft het immers aan onze hoogescholen nog in zijne magt om de hand te houden aan de studie der oude letteren, en niemand toe te laten tot deelneming aan het onderwijs der wetenschap, waaraan hij zijn leven wil wijden, voor en aleer hij bij een examen blijk gegeven heeft dat hij de propaedeutiek der wetenschap op waardige wijze heeft ten einde gebragt. En wordt er ooit een wet op het hooger onderwijs voorgedragen, zij moge strenge bepalingen behelzen, die het onmogelijk maken, dat iemand overga tot de beoefening der theologie, zonder het bewijs te hebben gegeven, dat hij door de studie der klassieke letteren - zoo als Hegel het noemt - den profanen doop heeft ondergaan, die de voorwaarde is tot het binnentreden van het rijk der wetenschap.

Voorzeker dat zal meer afdoen tot bevordering van de studie der oudheid dan het latijn spreken op de theologische collegiën. Is dat de krachtigste prikkel om zich de kennis van latijn en grieksch toe te eigenen, dat men bij de voordragt van de theologie zich in 't latijn uitdrukt? Zullen de theologen ten onzent de studie der klassieke literatuur laten varen, zoodra zij weten dat zij niet meer zullen noodig hebben latijn te schrijven en te spreken? Voorzeker dan ziet het er treurig uit met alle echte wetenschap in ons vaderland. Want geen ware wetenschap, dan die op klassieke vorming, als op haren vasten bodem rust. Maar wat doet toch het latijn spreken tot de studie van grieksch en latijn? Zal niemand italiaansch leeren, tenzij hij het uitzigt hebbe om die taal te spreken? En - men heeft het reeds zoo menigmaal gevraagd - ik vraag het nog eens - waarom dan toch latijn geschreven en gesproken? Waarom geen grieksch? Daarin hebben wij het volle licht van al dat groote en heerlijke, waarvan wij in het latijn alleen de afschaduwing hebben. De geschiedenis geeft antwoord op die vraag aan al wie het maar wil hoeren. Dat schrijven en spreken van latijn is een overblijfsel uit een tijd, toen men nog van geen latijn en nog minder van grieksch wist. 't Moge wonderspreukig klinken, 't is niet minder waar. In de middeleeuwen, toen men zooveel smaak had voor het latijn, dat men het parkement, met Cicero's boeken over den staat beschreven, afkrabde om er commentariën op de psalmen van Augustinus op te schrijven, en van het grieksch niet meer wist dan men uit slechte latijnsche vertalingen van

Aristoteles, vaak door tusschenkomst van het arabisch, kon te weten komen, toen schreef en sprak men latijn. 't Was de tijd toen men nog geene nationale literatuur kende, toen ten minste de nationale letterkunde en de wetenschap nog geheel en al van elkander waren gescheiden. Zoo is het gebleven bij de eene europesche natie langer dan bij de andere; zoo zou men het, ten minste voor de theologie, ten onzent nog willen laten blijven, en ons daarbij willen diets maken, dat hierin de ware beoefening van de klassieke letteren bestaat, dat men over de wetenschap schrijft en spreekt, niet in zijne eigene taal, maar in die van Cicero, of ten minste in die van Erasmus. Is dat dan een bewijs dat men den geest heeft gevoed met de keur van Griekenlands en Rome's letteren, als men zich een zekeren kring van latijnsche phrasen heeft eigen gemaakt, waarin men zoo tamelijk zijne gedachten kan inkleeden? - Ik spreek niet eens van dat jammerlijk ledebreken, waaraan het latijn in den mond van zoo menigeen, die het spreken moet, wordt onderworpen! Is dat dan een teeken van bekendheid met Homerus en Sophocles, met Plato en Demothenes, met Cicero en Horatius, dat men, met behulp van grammatica en lexicon, zonder fouten te maken, latijn kan schrijven? Neen, duizendmaal neen! Maar dàt is de ware beoefening van de klassieken, van die onovertroffen modellen van schoone vormen, dat men, waar het letteren en wetenschap betreft, dat volmaakte in den vorm van hen afzie en op de voorstelling in eigen taal trachte over te brengen. Wie zal, om op de regte wijze welsprekend te zijn, willen spreken in de taal van Cicero? Moeten wij dan, om b.v. onze philosophie of theologie voor te dragen, zijne taal bezigen? Neen, maar wij kunnen beter doen. Wij kunnen ter school gaan bij dezelfden, die ook voor Cicero de modellen waren, waarnaar hij zich vormde, bij Demosthenes en Plato en Aristoteles. Van hen leere men de kunst van wél te spreken en fraai en juist te schrijven. Door de studie van hunne schriften vorme men den smaak, verruime en verrijke men den geest en trachte men, met de taal, die ons tot voertuig der gedachte is gegeven, en niet met zulk eene, die wij willekeurig daartoe hebben gemaakt, in onze mate te doen wat Griek of Romein met de zijne deed. En om dat te kunnen, is niet genoeg dat wij zoo wat oppervlakkig kennis met de ouden hebben gemaakt, maar wij

moeten - het zijn weêr woorden van Hegel, die ik bij voorkeur bezig, omdat men ligt waant dat de nieuwe philosophen van de klassieken niets willen weten - wij moeten, en wel in dien leeftijd, wanneer de geest het meest vatbaar is voor indrukken, en voor geheel het volgend leven zijn bepaalde plooijen aanneemt, bij hen kost en inwoning nemen, om als 't ware de lucht, waarin zij leefden, in te ademen, om hunne voorstellingen, hunne gewoonten, hunne zeden door en door te leeren kennen, om, met één woord, te leven in hunne wereld, niet de beste of de gelukkigste, maar de schoonste die ooit op aarde bestond!

Hoe dat kan en moet geschieden? Daar zijn er, die dat veel beter weten te zeggen dan ik, en die ook, dat hopen wij, als het er eens toe komen zal om eene wet op het hooger onderwijs te geven, zullen gehoord worden om aan te wijzen wat er in de inrigting van onze zoogenaamde latijnsche scholen of gymnasiën, wat er in de propaedeutische studiën aan onze universiteiten dient verbeterd om de aankomende beoefenaars der onderscheiden wetenschappen op de regte wijze, door het voorportaal der oude letteren, te leiden op de baan, die zij in hun volgend leven zullen bewandelen. Zulk eene beoefening der oudheid leidt tot verheffing en veredeling ook van het nationale in de behandeling van elke wetenschap. Neer, de wetenschap der theologie is niet anders hier en elders, waar men die met de vrijheid van het protestantisme behandelt. Maar toch, de nationaliteit drukt haar eigenaardig zegel op die behandeling. Van daar een eigenaardige geest der theologie in Nederland en Duitschland, te Kopenhagen en te Straatsburg. 't Is goed dat die eigenaardige geest zich openbare; het is de voorwaarde tot de alzijdige ontwikkeling der wetenschap in haar geheel. Zoo wordt hier dit, elders een ander gedeelte meer opzettelijk bewerkt, en hier of elders een nieuw gezigtspunt geopend, waaruit men later overal het geheel beter leert inzien en doorzien. De geschiedenis van de theologie, ook in den laatsten tijd, geeft treffende bewijzen van den invloed der nationaliteit op hare behandeling. Maar zal dat nationale zich met vrijheid in de wetenschap bewegen, zal het in waarheid er in leven, dan moeten zij, die de wetenschap beoefenen, ook met volkomene vrijheid datgene mogen bezigen, waarin zich de nationaliteit meest en krachtigst openbaart,

waarin vooral uitkomt van wat natie wij zijn: de taal. Wij denken als Nederlanders; dat wij dan ook in het neêrduitsch uitspreken wat wij denken! Ik meen dat Lücke het latijnschrijven, misschien ook wel het spreken in die taal, ergens een heilzame tucht voor den geest (Zucht des Geistes) heeft genoemd. Hij had volkomen gelijk, toen hij het zoo noemde, en wees met volstrekte juistheid, misschien evenwel geheel onwillekeurig, aan, hoe men daarover heeft te oordeelen. Zich eene taal zóó toe te eigenen, dat men overeenkomstig niet hare bijzondere regelen er in kan schrijven, dat is een uitmuntende oefening voor den geest. Dat is toepassing van de logica. Want redekunde en taalkunde zijn in den grond een en hetzelfde, zoo als b.v. Silvestre de Saçy dat heeft bewezen in zijne grammaire universelle, en Prof. Roorda in zijne deelen der rede. Men meene echter niet dat het latijn daartoe alleen geschikt zou wezen; het arabisch kan er even goed toe dienen, vooral als men het wil beoefenen in de werken van zijn eigene grammatici. Maar ik geef gaarne toe, dat het latijn zich bijzonder daartoe aanbeveelt. Hier geldt nu wat men roemt van het voorregt van zulk een doode, boven eene levende taal. Ja, ook het aanleeren van de een of andere der levende talen zóó dat men er in spreekt en schrijft, ook dat is een kostelijke oefening van den geest, vooral wanneer het op wetenschappelijke wijze geschiedt, onder gedurige vergelijking met de eerst goed aangeleerde moedertaal en op grond van de algemeene taalkunde. Maar het latijn prijst zich hier inzonderheid aan van wege zijn strengen en naauwkeurigen, logischen bouw en voorts ook daardoor dat het, als doode taal, niet meer onderhevig is aan wisseling en verandering, maar geheel gevormd zich aan ons voordoet; ook in dit opzigt dat het, als niet meer levende in den mond des volks, verheven is boven die onzekerheid, die met betrekking tot velerlei vragen omtrent uitspraak, spelling, woordvoeging, enz., in elke levende taal bestaat. Maar zulk een heilzame tucht des geestes als het spreken en schrijven in 't latijn is, geldt dan ook maar alleen voor hen, die nog onder den tuchtmeester zijn. Wilt gij er den man van wetenschap, die bij uitnemendheid tot vrijheid geroepen is, ook nog aan onderwerpen? Moet hij spreken over zijne wetenschap zoo als men op de school in 't latijn spreekt, om te bewijzen dat

men den geest heeft gedwongen onder de wet van de vreemde taal! Moet hij zijne boeken schrijven zoo als de schooljongen zijn thema maakt! Neen, waarlijk niet! Vrij en ongedwongen moet hij kunnen uitspreken wat hij gevoelt en denkt. Wijlen Dr. A. des Amorie van der Hoeven Jr. heeft eens verzekerd dat hij, om zich te overtuigen dat eene zaak, die hij zich voorstelde, hem volkomen duidelijk was geworden, er de proef van nam door haar in goed en duidelijk latijn op 't papier te brengen. Een zeer naïve erkentenis! Zoolang wij in die onzekerheid verkeeren, weten wij de dingen niet, waarmeê wij te doen hebben. Wat wij goed weten, dat kunnen wij ook met juistheid zeggen. Hier is geen kunstige proefneming noodig. De juiste gedachte schiet van zelf het kleed aan, dat zij noodig heeft om zich aan anderen meê te deelen, 't zij in woord of in schrift. Gedachte en woord zijn een. Die niet juist spreekt of schrijft, het hapert hem doorgaans nog aan iets anders dan aan taalkennis alleen; mits dat hij spreke of schrijve in zijn eigen taal.

Maar het lust mij niet verder aan te toonen, dat men een warm voorstander kan zijn van het gebruiken van de moedertaal bij het hooger onderwijs, ook bij het voordragen van de theologie, en tevens hoog ingenomen met klassieke vorming, ja overtuigd dat niemand, zonder haar, het in de theologie ver zal brengen. Het lust mij niet de ongerijmdheid te bewijzen van de meening dat het schrijven, en vooral het spreken van het latijn, de voorwaarde zou zijn tot het verkrijgen van zulke kennis der grieksche en latijnsche letturkunde, als noodig is tot wetenschappelijke vorming en ontwikkeling. Er valt niet aan te twijfelen: zoolang men prijs blijft stellen op de beoefening der oudheid, zal het latijn de uitstekende plaats in de propaedeutiek blijven behouden, die het er thans in beslaat. Het is, door tusschenkomst van de kerk, de grondslag geworden van onze moderne beschaving, de sleutel ook, waardoor de toegang tot de schatkameren der grieksche beschaving ons is ontsloten. De kennis van het latijn zal dus bij uitnemendheid de voorwaarde eener wetenschappelijke vorming blijven, gelijk ook de taal, waarin geleerden hunne gedachten aan de gansche wereld op het spoedigst meêdeelen; de officiële taal daarenboven van de universiteiten. 't Is reeds daarom schier

ondenkbaar dat het akademisch onderwijs worde bijgewoond door anderen, dan die eene genoegzame kennis van de oude talen bezitten, van het latijn inzonderheid. Dat onderwijs, zal het wetenschappelijk zijn, is uit zijn aard zoo ingerigt, dat het die kennis onderstelt. Hoe zal men theologie studeren, zonder grieksch en latijn te verstaan! Wat het grieksch aangaat, reeds de oorspronkelijke tekst van het N. testament vordert immers in den protestantschen godgeleerde eene zeer naauwkeurige kennis van die taal. En het latijn: men denke aan onze theologische literatuur, waarvan een zoo aanmerkelijk en een zoo hoogst gewigtig gedeelte in die taal voor ons ligt. En zelfs de werken van onze wetenschap in de moderne talen, met name die in het hoogduitsch geschreven, niet alleen die over exegese, maar ook die over systematische theologie, ja zelfs over kerkgeschiedenis - men denke aan een boek als dat van Gieseler -, hoe zal men ze met eenige vrucht gebruiken, zonder met de oude talen zeer gemeenzaam te zijn? Ik zou wel wenschen dat er zulke bepalingen wierden gemaakt, dat niemand tot de studie der theologie kon overgaan, die niet bij een daartoe ingesteld examen bewees dat hij in de klassieke oudheid goed te huis is en daarenboven in staat om de werken van de grieksche kerkvaders, van Justinus, Clemens, Origenes, Chrysostomus te verstaan, niet minder die van de schrijvers der latijnsche kerk, van Tertullianus, Augustinus. Wie het zóó ver heeft gebragt, die zal, als 't noodig is, ook wel latijn kunnen schrijven. Maar of die noodzakelijkheid bestaat voor het opstellen b.v. van akademische dissertatiën en andere verhandelingen: ik zou er ten minste aan twijfelen. Ik zou best achten, dat men hierin volkomen vrijheid liet. Dat moest men van het onderwerp laten afhangen, in welke taal men schrijft. De eene stof zal zich zeer wel leenen tot eene behandeling in het latijn; de andere kon ligt door dien latijnschen vorm zeer bekneld en genepen worden. Maar wie het kan, hij doe het, of kieze zelfs een andere moderne taal dan het neêrduitsch, indien hij zulks voor de spoedige en ruime verspreiding van zijn geschrift wenschelijk acht, b.v. het hoogduitsch. Gelijk men voor de exacte wetenschappen zich meermalen van de fransche taal bedient, zouden de theologen voor hunne wetenschap niet even zoo het

hoogduitsch mogen bezigen? De deensche godgeleerden geven ons hier het voorbeeld. Waarlijk, de Denen zijn niet minder jaloersch op hunne nationaliteit dan wij Nederlanders op de onze. En toch weet ik niet dat men het Münter of Mynster of Martensen euvel heeft geduid, als zij in 't hoogduitsch schreven, of hunne theologische boeken tegelijk in de moedertaal en in het hoogduitsch in 't licht gaven. Ook hierin vrijheid; en waar die heerscht, daar zal het gebruik van de moedertaal regel en dat van de vreemde taal, welke ook, uitzondering zijn; en zoo behoort het te wezen.

Daar is nog eene zaak, die men pleegt aan te voeren, als een krachtig argument voor het gebruik van het latijn, als de taal voor het onderwijs van onze universiteiten. De invoering van het neêrduitsch, zoo zegt men, sluit den toegang tot de inrigtingen van hooger onderwijs voor vreemdelingen, zoowel voor docenten als studenten. Hoe was dat vroeger geheel anders! Toen riep men de uitstekendste mannen, uit Duitschland vooral, om hier te onzent als eerste lichten aan onze universiteiten te schitteren. Dat had geen bezwaar. Het latijn was de taal, die zij spraken, en tevens, met volstrekte uitsluiting van de landstaal, die, welke bij het akademisch onderwijs werd gebezigd; en nu mogt ook de vreemde professor zijn latijn met wat vreemd accent uitspreken, daaraan was men spoedig gewoon, en dat vreemde in den vorm vergat men ligt om de belangrijkheid van den inhoud. Men ziet echter bij deze voorstelling voorbij dat het in den tegenwoordigen tijd hoogst moeijelijk zou wezen, elders een professor in de theologie te vinden, die er geen bezwaar van zou maken om in het latijn te doceren. Maar bovendien moeten wij immers wenschen dat de noodzakelijkheid zich niet voordoe om van elders te doen komen, wat ons hier ontbreekt. Zorge men maar, door milde bevordering van den bloei der wetenschap, dat zulke noodzakelijkheid niet ontsta! Het zal niet ligt het geval worden, als men maar niet door onverstandige bepalingen de vrijheid der wetenschap beperke; als men maar geen band aanlegge, zoo als de dwang om latijn te spreken en te schrijven er een zou zijn. En mogt het soms wezen dat men een uitstekend geleerde, ter bevordering van de wetenschap, hier wenscht te hebben en herwaarts kan

doen overkomen: men late hem dan ook in zijne moedertaal onderwijzen, tenzij hij zelf, wat trouwens ondenkbaar is, het anders mogt verkiezen. Wij mogen van studenten in de theologie toch wel verwachten dat zij een collegie, in 't hoogduitsch of fransch gegeven, even gemakkelijk zouden volgen als een collegie, ik wil niet zeggen in de moedertaal, maar in 't latijn. - Maar de studenten uit vreemde landen, die onze taal niet verstaan! Och, men make zich toch geene illusiën! Dat is thans anders dan het vroeger was. Ja, wij mogen er roem op dragen dat er een tijd was, toen onze lands-universiteiten voor geheel Europa de brandpunten van kennis en geleerdheid waren; toen men van allerwege hier heenstroomde om de meest beroemde mannen in alle vakken van menschelijke kennis, ook in de theologie, te hooren; toen men in het buitenland het er voor hield, dat men eerst dan zijne studiën had volbragt, als men in Holland had gestudeerd. Doch terwijl wij dien roem gedenken als iets wat voorbijgegaan is, wij treuren er niet over, als ware die verandering daardoor ontstaan, dat het met de wetenschap thans bij ons zoo veel minder goed gesteld is dan toen. Neen, het is omdat het elders beter is geworden. En daarover moeten wij ons immers verblijden dat ook elders het licht is opgegaan, dat vroeger bijna alleen hier te lande in vollen luister scheen. In de zeventiende en in de eerste helft der achttiende eeuw had in de republiek der Vereenigde Provinciën, onder de schuts der vrijheid, onder de milde bescherming der regering en bij het krachtig leven dat zich hier in alle rigtingen openbaarde, ook de wetenschap een trap van bloei bereikt, waarvan men toen elders geen denkbeeld had. Sedert zijn de andere natiën, de Duitschers vooral, met ons gelijk gekomen; in sommige opzigten ons zelfs voorbijgestreefd. Zij komen bij ons niet zoeken, wat zij te huis even goed of beter kunnen vinden. Een enkele misschien bezoekt nog onze universiteiten, uit nieuwsgierigheid, en verhaalt dan, te huis gekomen, onder al het merkwaardige, dat hij hier vond, hoe men ook nog hier en daar in Holland over theologie in 't latijn ‘leest.’ Wij lezen echter in het waarschuwend opstel van Prof. Bouman - en het is buitendien bekend - dat te Utrecht van tijd tot tijd nog jongelieden uit den Palts komen studeren. Hoe zullen die het maken? Want dat

zijn Duitschers, die onze taal niet verstaan. Wordt nu te Utrecht niet langer latijn bij het akademisch onderwijs gebezigd, dan sluit men hen uit. - Ik heb altijd gemeend, - 't is ligt mogelijk dat ik het mis heb; de woorden van Prof. Bouman brengen de zaak niet tot klaarheid - ik heb altijd gemeend, dat die paltsische studenten, niet alleen noch ook voornamelijk door het bekoorlijke van onze latijnsche theologie, maar ook nog door andere verlokselen van meer materiëlen aard herwaarts worden getrokken. En is dat zoo, dan staan zij geheel gelijk met die velen, die, volstrekt niet om ons, ook niet zoo zeer ter bevordering van onzen roem, maar uitsluitend om hun eigen belang, tot ons komen, arbeiders op onze velden, klerken op onze kantoren en wie al niet meer! Die zoeken zich met onze taal te redden, zoo goed en zoo kwaad als dat kan; en zoo moesten dan die enkele duitsche studenten ook doen. Men mogt verwachten dat zij het zouden wezen, die in hun vaderland teruggekeerd, hunne landgenooten met onze theologische wetenschap bekend maken. Wij hebben regt om zulks te wachten ook van hunne dankbaarheid voor het onderwijs, ligt ook nog voor andere voorregten, hier genoten. Of er vele blijken van die dankbaarheid aan den dag komen? Wij kunnen de wijze, waarop doorgaans in het buitenland over den staat der Nederlandsche kerk en theologie geoordeeld wordt, b.v. onlangs nog in Herzog's Encyclopaedie, kwalijk als zoodanig beschouwen. Of dwaal ik in de voorstelling van de zaak, en is het alleen onze latijnsche theologie, waarop men in de Palts zoo bijzonder gesteld is dat men de eigene universiteit voorbijgaat, dan, dunkt mij, behoeven wij toch, om aan zoo zonderlinge drift te voldoen, hier de moedertaal niet van ons akademisch onderwijs uit te sluiten. Het belang van de eigene landskinderen geldt toch wel boven dat van enkele vreemdelingen.

Mijne taak is ten einde. Wat ik schreef, dat schreef ik uit volle overtuiging, zonder aanzien des persoons. Heb ik soms een hard of onaangenaam woord gebezigd, 't is niet uit ingenomenheid tegen den man, wiens opstel mij aanleiding gaf om over deze zaak te schrijven. Zulke ingenomenheid kan bij mij niet bestaan. Wat Karl Schwarz van

zijn collega Tholuck kon zeggen, dat die hem even vreemd is als of hij op een afstand van honderd mijlen van hem professor was, dat geldt in zeker opzigt nog meer van de betrekking tusschen Prof. Bouman en mij, daar ik hem zelfs van aangezigte niet ken, maar dat wil ik volstrekt niet laten gelden in zooverre als ik mijnen met roem bekenden landgenoot vereer en hoogacht. Maar dat ik met warmte heb geschreven, het is omdat het eene zaak geldt, die mij na ter harte gaat, die, naar mijne overtuiging, veel naauwer zamenhangt met den bloei der wetenschap, die ook de mijne is, dan men gewoonlijk wel meent; - het is omdat Prof. Bouman, zooals dat gaat bij het voorstaan van eene zaak, die in zich zelve verkeerd en onhoudbaar is, bij zijne verdediging is te werk gegaan op eene wijze, die bij den voorstander van een tegenovergesteld gevoelen het bloed in beweging brengt; - het is vooral omdat Prof. Bouman, èn in den aanhef van zijn opstel èn in den doorgaanden toon, die er in heerscht, de zaak van het latijn op onze universiteiten en vooral in de theologische faculteit gemaakt heeft tot de zaak van die partij, die het heil onzes vaderlands uitsluitend wacht van stilstaan of van terugkeeren tot een vroegeren toestand van zaken. Daarom zijn, naar zijne meening, dezulken, die voor het akademisch onderwijs in de theologie het gebruik van de moedertaal eischen, niet anders dan nieuwigheid-zoekers, die met onstuimige drift alles trachten omver te werpen, en ook op het gebied van onze vaderlandsche wetenschap allerlei onheil zoeken aan te rigten. Daarom besluit hij zijn opstel zelfs met een woord der H. schrift, het bekende woord, door Johannes in de openbaring den verheerlijkten Heiland in den mond gelegd: ‘houd wat gij hebt!’ Ik wil niet zeggen wat ik tegen zulk een gebruik van de woorden des bijbels zou kunnen, ook wel zou willen aanvoeren. Dat is dan de zinspreuk der rigting van het behoud: ‘houd wat gij hebt!’ Men zou het den gierigaard, met betrekking tot zijn geld, den despoot met betrekking tot zijn aangematigd gezag, met evenveel regt kunnen toevoegen. Hoe zou ook ik het den mannen der vrije wetenschap - en dat zijn zij, die haar beoefenen, niet belemmerd door eenigen band, ook niet door dien van de vreemde taal - kunnen toeroepen: ‘houdt wat gij hebt; dat niemand uwe kroon u ontneme!’ de kroon uwer wetenschap,

die u ontnomen wordt, als gij niet gedurig haar tracht te versieren met nieuwe paarlen; die niet u w e kroon is, zoo zij niet onafscheidelijk is verbonden met uwe nationaliteit, die zich eerst en krachtigst openbaart in uwe schoone en rijke moedertaal! Neen, er is voor de wetenschap geen heil in het voortgaan in de oude sleur. En het is hangen aan sleur en gewoonte, anders niet, wat nog bij het hooger onderwijs de wetenschap van ons godsdienstig denken en leven wil hebben voorgedragen in een andere taal dan die, waarin op natuurlijke wijze dat denken en leven zich openbaart, in onze eigen taal, waarin wij geboren zijn. Mogt het mij zijn gegeven, er iets toe te hebben bijgedragen om weldra dat onnatuurlijk erfstuk uit de middeleeuwen voor altijd te doen wegwerpen!

Amsterdam, Maart 1857.

J. VAN GILSE.

De schuttersmaaltijd van Van der Helst.

De Schuttersmaaltijd, door van der Helst, gegraveerd door J.W. Kaiser [met beschrijving en toelichting door W.J. Hofdijk]. Amsterdam, Frans Buffa en Zonen.

> Er is geen arbeid zoo vergeefsch, als het pogen
> in woorden terug te geven, wat slechts volkomen
> mede wordt gevoeld, als men meê ziet.
> POTGIETER.

De strijd van 80 jaren was volstreden; de vrede van Munster gesloten. Uit de lange, bange worsteling was een gemeenebest verrezen, waarvan de kern gevormd werd door zeven kleine gewesten, vereenigd door een lossen knoop, haastig en zonder de vereischte zorg, onder den drang van den nijpendsten nood, gelegd, en naauwelijks sluitend genoeg om zelfs in de werking naar buiten de eenheid van den staat te kunnen bewaren. Een naauw bewoonbare grond, half poel, half zandbank, slechts door onvermoeid, altijddurend uithozen droog te houden; eene kwalijk bevochten verovering op den oceaan, die voortging haar met nooit rustende kwaadaardigheid, soms tot woedende verbolgenheid stijgende, aan den landzaat te bewisten; een land, waarvan wel is waar een dichter zingen kon:

> Tellurem fecere Dii, sua littora Belgae,

maar dat dan ook in de stormen, die aanhoudend de zwakke dammen beukten, den oceaan in den weg gesteld, in de

overstroomingen, die telkens de hoop des landmans vernielden, den toorn dier goden, in wier regten het gegrepen had, gedurig ondervinden moest; - ziedaar het karakter van den bodem door die zeven gewesten beslagen. Een lange snerpende winter, vervangen door een gure lente, vol stormen en sneeuwvlagen, straks noode plaats makende voor een zomer, die, zoo hij de overvloedige regens, welke hij over het land uitstort, weder vergoeden wil, zijn werk door overdrijving bederft, en eenige weinige dagen van afmattende, ontzenuwende warmte schenkt, en meestal nog haast maakt om weg te duiken in de nevelen van den herfst, die schaars een zonnestraal doorlaten; - ziedaar de hoofdtrekken van het klimaat van dat onbenijdbare plekje gronds, dat het kroost der Friezen en Batavieren in de hardnekkigste worsteling, waarvan de geschiedenis gewaagt, aan het overmagtige Spanje betwist en ten laatste ontwrongen had. 't Was een

> gewest van meiren, vaarten, slooten,
> Waar lucht noch aarde droog is;

en schier mag men de verwondering billijken, waarmede Edgar Quinet aan het slot van zijn Marnix van St. Aldegonde vraagt, vanwaar toch de Nederlandsche schilderschool de voorstelling heeft erlangd van dat warme en schitterende zonlicht, dat in vele harer meesterstukken tintelt, al kan men zijne verklaring niet beamen, dat de Hollanders dat begrip van hunne togten naar de keerkringslanden medebragten, omdat onze kunstgeschiedenis leert, dat niet een onzer groote meesters - hoe vreemd het ook schijnen moge - de sterren van het zuider-halfrond heeft aanschouwd. Quinet vergat of wist niet, dat soms ook in Holland de zon door de nevelen boort en haar schijnsel er een te krachtiger werking doet, omdat het vaak zoo scherp tegen de zware wolkenschaduwen afsteekt, en dat de kunstenaar in een land als het onze te meer door den aanblik der zon moet getroffen worden, naarmate hij zeldzamer door haren hemelschen glimlach wordt verkwikt. Mij schijnt het dat juist Nederland het land is, waar de groote dichter van het licht en bruin, waar Rembrandt moest geboren worden; en de geschiedenis heeft het pleit ten gevalle dier meening beslist.

Men zou mogen verwachten, dat de kleine en slecht ge-

constitueerde republiek hare krachten geheel zou hebben zien verzwelgen door den strijd tegen twee zoo magtige vijanden: Spanje en den Oceaan. Het tegendeel was waar. Als een veelarmige polyp had zij zich in alle rigtingen uitgestrekt, en in Oost en West faktorijen en volkplantingen gesticht, zoodat het woord, dat van den beheerscher van het magtige Spanje gegolden had, dat de zon in zijne bezittingen niet onderging, nu ook op haar kon worden toegepast. Hare veldheeren hadden aan geheel Europa in de krijgskunde eene les gegeven, hare vloten zich door menigen strijd geoefend en gehard tot den kamp om de heerschappij der zeeën, dien zij weldra met Engeland zou aanvangen; hare stoute ontdekkers en landverkenners waren tot in de afgelegenste wateren, de minst bekende wildernissen doorgedrongen; op alle zeeën hadden hare koopvaarders den wimpel laten wapperen, op alle markten hadden de voortbrengselen harer nijverheid toegang en gereeden omzet erlangd; de roem harer hoogescholen en geleerde mannen begon reeds Europa te vervullen; groote dichters hadden de daden harer helden bezongen, bekwame historieschrijvers die voor het nageslacht te boek gesteld; en eene schilderschool van een geheel oorspronkelijk nationaal karakter was tot een trap van volkomenheid gestegen, die nog de bewondering der geheele beschaafde wereld tot zich trekt. De republiek had te midden van den strijd een onbegrijpelijken zin ontwikkeld voor elke glorie, en zij werd beloond door de verbaasde blikken, waarmede geheel Europa haren handel en hare zeevaart, hare volkplantingen en hare nijverheid, hare wetenschap en hare kunst gadesloeg, op het oogenblik dat zij zegevierend uit den eindeloozen strijd te voorschijn trad. Rome was lang door zijn krijgsbeleid tot een magtigen staat opgewassen, eer het de kunsten des vredes begon te beoefenen, waarin eerst het overwonnen Griekenland zijn leermeester had moeten zijn. Maar de Nederlandsche republiek had zich te midden van den krijg, om haar bestaan tegen eene geduchte overmagt gevoerd, en ten spijt der stiefmoederlijke verwaarloozing van haren bodem door de natuur, met de edelste gaven der Muzen en Gratiën weten te tooijen. En daarbij droeg alles wat zij in de meest verschillende rigtingen gewrocht had, den sterken afdruk van het nationaal karakter: afkeer van ijdele vertooning en klatergoud, degelijkheid, waarheid, vrijheid, vroedheid, vroomheid.

Op het tijdstip van den Munsterschen vrede bloeiden in Nederland in mannelijke kracht de beide korypheën zijner schilderschool: Rembrandt van Rijn was 40, Bartholomeüs van der Helst 35 jaren oud. Indien de naam des eersten vooral bij vriend en vreemd de Nederlandsche school vertegenwoordigt, en de algemeene stem hem eene plaats onder de zeven vorsten zijner kunst heeft aangewezen; wij durven toch, met het oog op den Schuttersmaaltijd, den minder gevierden naam van van der Helst naast den zijnen stellen; want zoo de voortbrengselen van Rembrandts penseel in alle groote kunstverzamelingen van Europa den tol van hulde en bewondering vragen, de Amsterdamsche kunstgalerij bezit in den Schuttersmaaltijd van van der Helst misschien het meest bewonderenswaardige, het meest volkomene meesterstuk, dat de Nederlandsche school heeft opgeleverd. Een lange rij van groote namen in de kunst is aan Rembrandt en van der Helst voorafgegaan; een even lange rij van groote namen is op de hunnen gevolgd; maar het tweelingsgesternte van hunnen roem bleef onveranderlijk in het toppunt staan.

Er is iets vreemds, iets raadselachtigs in het leven der meeste beroemde meesters van de Nederlandsche school. Terwijl anders de zonen van Apelles zich vaak door het avontuurlijke van hunnen levensloop en de grilligheid van hun karakter onderscheiden hebben, soms de fortuin najagende in alle paleizen van Europa, en nu eens zich koesterende in vorstengunst, dan eens worstelende met het nijpendst gebrek, om straks in den aanblik van een paar schoone oogen, of als het druivensap in den beker perelde, alle zorgen te vergeten, schijnen die Nederlandsche meesters meest stille burgers geweest te zijn, die zelden de grenzen van den geboortegrond, ja zelfs der geboortestad of gekozen woonplaats, overschreden, en een leven leidden van vlijtige studie, van geduldige maar krachtige inspanning, niet vreemd aan levenslust, maar zelden ontrouw aan levenspligt. Zeker waren er onder hen ook vrolijke gasten en hartjes zonder zorg, die de palen der betamelijkheid juist niet altijd in het oog hielden. Wie herinnert zich niet de grappen, die van een Frans Hals en Jan Steen zijn geboekt? Intusschen is het vermoeden welligt niet ongegrond, dat een groot deel der tooneelen van rinkelrooijerij, waarmede Campo Weijerman het leven onzer kun-

stenaars heeft opgesierd, den oorsprong had in diens eigene onreine verbeelding, en dat veel wat van hunne losbandigheid staat opgeteekend, even zoo door de spons der historische kritiek verdient te worden weggevaagd, als de donkere trekken, waarmede Houbraken Rembrandts beeld zoo onverdiend heeft ontsierd. Het leven van vele onzer uitstekendste kunstenaars zou voegzaam in de woorden ‘bon père, bon époux, bon garde national,’ dat van anderen in den bekenden regel:

‘Er lebte, nahm ein Weib und starb,’

kunnen beschreven worden, zonder de onsterfelijke werken, die zij ons hebben nagelaten.

Geldt dit van vele onzer voortreffelijkste schilders, het geldt misschien van niemand zoozeer als van Bartholomeüs van der Helst. Dat hij omstreeks 1613 te Haarlem geboren is en zich vroeg te Amsterdam heeft gevestigd, waar zijn broeder Jacob kastelein was in den St. Sebastiaans-doele; dat hij op reeds gevorderden leeftijd huwde met eene schoone en geestvolle vrouw, Constantia Reynst geheeten, wier portret hij eens op eene kleine schilderij nevens het zijne, en nogmaals op het medaillon van zijn eigen grooter portret heeft gemaald, en die hem een zoon schonk, die met minder roem in 's vaders loopbaan volgde; dat hij in December 1670 in zijn huis in de Doelestraat overleed, na zich door het schilderen van portretten zoowel vermogen als roem verworven te hebben[1]; - ziedaar alles wat men heeft kunnen opsporen van het leven des eersten Nederlandschen meesters na Rembrandt, des schilders, wiens Schuttersmaaltijd als het grootste werk der Nederlandsche school mag beschouwd worden. Zelfs vindt men nergens opgeteekend, door wien hij in de kunst werd onderwezen. Wie meer van hem weten wil, wende zich tot de beschouwing zijner werken: zij alleen kunnen ons zeggen, wie en wat van der Helst is geweest.

De werken van van der Helst, die wij thans nog in onze openbare kunstverzamelingen kunnen aanschouwen, zijn niet vele in getal, en behooren allen tot het vak der por-

1 Men zegt, dat van der Helst voor een portret tot honderd dukaten ontving, eene belangrijke som in die dagen. Weijerman beweert, dat hij veel won, maar veel verteerde, en de flesch meer lief had dan de tucht; maar zijne kwaadtongige beuzelpraat verdient geene aandacht.

tretten, waartoe hij zich schijnt beperkt te hebben. Dit is inderdaad niet het vak, hetwelk den naam eens kunstenaars het gemakkelijkst tot de nakomelingschap overbrengt. Hoe gevierd bij het levende geslacht de kunstenaar zijn moge, die door sprekende gelijkenis en trouwe uitdrukking des karakters de trekken van afwezige of afgestorven vrienden voor ons weet te bewaren; die, als oog en lippen lang verstijfd zijn, ons nog weet te veraanschouwelijken wat vuur in de eerste flikkerde, wat glimlach zich om de andere plooide: indien de laatste vrienden van hen, wier beeld gemaald werd, hen naar het graf gevolgd zijn, dan vindt het portret, hoe verdienstelijk ook, slechts onverschillige toeschouwers, en de kunstenaar, die zijne krachten uitsluitend aan dit ondankbare vak wijdde, wordt weldra geheel vergeten. Moge teekening en koloriet, moge karakter en uitdrukking in een portret onverbeterlijk zijn, verbeelding en smaak worden er te weinig door gevoed en gestreeld, om warme belangstelling te wekken bij den beschouwer, wiens *hart* aan de beschouwing geen deel neemt. Geheel anders echter is de toekomst van den portretschilder, wien het te beurt viel op zijn doek de trekken te bewaren derzulken, die op het tooneel der geschiedenis eene gewigtige rol hebben vervuld, of door hunne onsterfelijke werken de hulde der nakomelingschap afdwingen. De Muze, die hen verbiedt te sterven, brengt tevens den naam van den schilder, die door zijne kunst van hen bewaard heeft, wat de historiepen magteloos is te teekenen, tot latere geslachten over. Tot het klein getal dier bevoorregten zou van der Helst ook zonder zijn Schuttersmaaltijd behooren, en het aantal van aanzienlijke mannen en vrouwen, die de bewaring hunner trekken aan hem toevertrouwden, is bovendien op zich zelve reeds een bewijs van den hoogen trap, dien hij, naar het oordeel zijner tijdgenooten, in het moeijelijk vak door hem gekozen, beklommen had. Hier veraanschouwelijkt ons zijn meesterlijk penseel het lijdend gelaat der rampzalige koningsdochter, wier vader op het schavot het leven liet, wier jeugdige echtgenoot in het begin der meest belovende loopbaan werd weggerukt, die slechts getuige mogt zijn van den haat en het mistrouwen waarvan haar eenige zoon van de wieg af het voorwerp was, maar niet van de groote daden, waardoor hij de redder van Europa's vrijheid werd, - Maria Henriette Stuart;

daar de fiere trekken van een der hoofden dier rijke en trotsche oligarchie, die in de Nederlandsche steden allengs verrezen was, en niet schroomde in hetgeen zij een strijd voor 's lands vrijheden noemde, maar inderdaad een strijd was of Oranje dan zij het hoogste gezag zou oefenen, den zoon van Frederik Hendrik het hoofd te bieden en zijn kleinzoon (hadde God het niet verhoed) tot onbeduidendheid te veroordeelen - Andries Bicker, burgemeester van Amsterdam; ginds het ruw, maar forsch en mannelijk gelaat van Egbert Meeuwiszoon Kortenaar, dien

> held der Maas, verminkt aan oog en regterhand
> En echter 't oog van 't roer, de vuist van 't vaderland;

of de regelmatiger, maar niet minder forsche trekken van Aart van Nes, den deelgenoot van de Ruyters zegepralen, afgebeeld, terwijl hij met verlangen uitziet naar het woelig element, waarop hij zich te huis voelt, en luistert naar 't gebulder van den zeestrijd in 't verschiet, die noode zijn heldenarm derft. Gelijk op dit laatste tafereel, zoo is ook op het pendant, de echtgenoot van van Nes voorstellende, zoo als zij met weemoedig verlangen naar de wederkomst van haren heldhaftigen gemaal uitziet en bij het havenhoofd tuurt naar het verschiet, of zij zijne vlag ook ziet opdagen, de achtergrond het werk van het penseel van Ludolf Bakhuizen, een kunstenaar, die het waardig was met van der Helst aan hetzelfde doek te arbeiden, gelijk een andere kunstbroeder, de in zijn vak onovertroffen Potter, waardig was, dat zijne trekken door diens meesterhand werden vereeuwigd.

Met uitzondering van het portret van Potter, waarmede het 's Gravenhaagsche kabinet is versierd, bevinden zich al de genoemde schilderijen op het rijksmuseum te Amsterdam. Dezelfde verzameling bezit ook nog van onzen van der Helst een portret van den zoon van burgemeester Bicker, een wonderkind van onbehagelijke zwaarlijvigheid, en twee portretten van uitnemende schoonheid van een onbekend echtpaar; maar als den vervaardiger van het portret van den Frieschen admiraal Auke Stellingwerf in hetzelfde kabinet, vroeger hem algemeen toegeschreven, heeft men thans zekeren L[odewijk?] van der Helst (waarschijnlijk een broeder of bloedverwant, maar zeker niet de *zoon* van

Bartholomeüs[1] erkend. Maar toch zijn wij nog niet aan het eind onzer opsomming: nog een uitstekend kunstjuweel moet vermeld worden, dat eenigermate kan geacht worden een overgang van het eenvoudig portret tot zulk eene voorbeeldeloos rijke compositie als de Schuttersmaaltijd te vormen. Het is bekend, hoe algemeen bij onze vaderen in den besten tijd onzer schilderschool de gewoonte was, dat de regenten van liefdadige instellingen of de bestuursleden van andere corporatiën zich gezamenlijk op het doek lieten malen. De groupering van verschillende figuren en de eisch om aan allen regt te doen wedervaren, vorderden van den kunstenaar meer kunst van compositie en diepere kennis van het licht en bruin, dan de gewone portretschilder behoefde, en deden dus ook de waarde dier werken tot een hoogeren rang dan gewone portretten stijgen. Amsterdam is verbazend rijk in voortreffelijke stukken van deze soort, in de sombere zalen van verschillende oude gestichten verspreid - haast zeide ik verscholen, en zeker voor een groot gedeelte zelfs voor vele kunstkenners nieuw, toen zij voor eenige jaren, bij gelegenheid eener tentoonstelling der werken van oude meesters, hier en daar althans uit hunne schuilhoeken werden voor den dag gehaald. Ik geloof echter te mogen zeggen, dat ook van deze soort van kunstvoortbrengselen het beste op het Amsterdamsche rijksmuseum voorhanden is, en dat in dit genre aan de Staalmeesters van Rembrandt en het zoogenaamde Doelestuk van van der Helst de voorrang niet ligt zal betwist worden. Deze laatste schilderij, in 1657 geschilderd, hing vroeger in de groote zaal van den Schuttersdoele op den Singel, naar St. Sebastiaan genoemd. Zulke doelen waren toenmaals de vergader- en oefenplaatsen der gewapende burgers, die in verschillende corporatiën, ieder met eigen voorregten begiftigd, en onder eigen overlieden gesteld, verdeeld waren. Bij de oefeningen in het schieten met handof voetboog, in 1657 lang door het vuurroer vervangen, werden, volgens de uitspraak der overlieden, soms aanzienlijke prijzen uitgereikt. Van de vier personen op het Doelestuk, allen in zwart fluweel gekleed, en aan eene tafel gezeten, hebben drie de prijzen of eereteekenen in de hand

1 Want Stellingwerf sneuvelde in 1665, en kan dus niet geschilderd zijn door den *zoon* van Bartholomeüs, die eerst op rijpen leeftijd gehuwd is.

en schijnen daarover met den vierde in gesprek te zijn. De drie eerstgenoemden zijn ongetwijfeld overlieden of prijsmeesters van den Doele, maar den vierde heeft men dikwijls voor den schilder zelven gehouden. Mij schijnt dit reeds op zich zelf niet waarschijnlijk, en, zoo mijn geheugen mij niet zeer bedriegt, wordt het door de gegraveerde portretten van van der Helst, b.v. die bij Houbraken en Immerzeel, geenszins begunstigd[1]. Bovendien zegt Houbraken uitdrukkelijk: ‘bij den heer Jan de Graaf, heer van Polsbroek, hangt een klein stukje, waarin vier portretten overkunstig geschilderd zijn, zijnde de afbeeldsels van *de vier doelmeesters*, hetzelfde dat van hem, in 't groot geschilderd, hangt in den Kolveniersdoele in de zaal boven den schoorsteen’[2]. De beschreven schilderij spreidt, schoon op kleinere schaal, in compositie, teekening, kleur en uitdrukking, dezelfde virtuositeit ten toon, waardoor zich de Schuttersmaaltijd onderscheidt.

Doch het is vooral van de laatstgemelde schilderij, dat ik hier, naar aanleiding van Kaisers voortreffelijke gravure, te spreken heb. Weinige voortbrengselen der schilderkunst hebben meer algemeene bewondering gevonden dan de Schuttersmaaltijd, weinige hebben te allen tijde de kritiek in die mate doen verstommen. Bekend zijn de getuigenissen van Sir Joshua Reynolds en Duchesne-aîné over deze schilderij; te bekend, sedert zij door Immerzeel in zijn artikel over van der Helst ingelascht,

1 De beide, boven, op gezag van den heer Hofdijk door mij vermelde portretten van van der Helst, door hem zelven geschilderd, zijn mij van elders niet bekend, en ik weet niet waar de originelen gevonden worden. Op beide komt ook, zoo als wij zagen, het portret zijner vrouw voor. Houbraken en Weijerman vermelden nog een portret van Constantia Reynst, waarop Jan Vos een bijschrift vervaardigde, maar zij zeggen niet, dat deze Constantia Reynst de vrouw van van der Helst is geworden. Ook dat heb ik opgezag van den heer Hofdijk in mijn opstel opgenomen.

2 Hier schijnt bij Houbraken eene kleine vergissing te hebben plaats gehad. De schilderij hing in den St. Sebastiaans- of Handboogsdoele op den Singel, naar den kastelein, van der Helsts broeder, ook wel van der Helsten doele genoemd. De Kolveniers-doele was in de Doelestraat. Zou de gissing niet aannemelijk zijn, dat de vierde persoon den kastelein, broeder des schilders, moet voorstellen? Van Dijk, Beschrijving der schilderijen op het Stadhuis te Amsterdam, zegt, dat in een hoek der schilderij de namen der drie doelmeesters staan en daaronder wat lager de naam van den schilder. Dit bewijst niet, dat de vierde figuur zijn eigen portret is, zoo als van Dijk beweert, maar wederlegt toch Houbrakens meening, dat *vier* doelmeesters zijn voorgesteld.

door Hofdijk in zijne toelichting van Kaisers gravure, door de Bull in zijn oordeel over dat werk in de Kunstkronijk herhaald zijn, dan dat ik ze hier andermaal zou mededeelen. Ik wil evenmin vermelden, hoe Lessing er over oordeelde, of Fairholt in zijne interessante artikelen over de Hollandsche schilderschool, onlangs in ‘the Art-Journal’ geplaatst, even aanbevelenswaardig om de juiste opmerkingen over onze kunstenaars en kunst, als belagchelijk door zijne misslagen in hetgeen onze geschiedenis betreft en de herhaling van oude vooroordeelen. Ik wil dit niet, omdat ik in kunstzaken de meening van Hogarth ben toegedaan:

> To nature and yourself appeal
> Nor learn from others how to feel;

eene uitspraak, die mij toeschijnt op den beschouwer van kunstprodukten niet minder dan op den kunstenaar zelven van toepassing te zijn. Ik wil mijn oordeel niet voor dat van een kunstkenner uitgeven, en kom er voor uit, dat ik zelfs de taal der connaisseurs niet genoeg versta, om er mij in uit te drukken. Maar ik wil zonder schroom, gelijk zonder aanmatiging, den indruk schetsen, dien de beschouwing dezer schilderij bij mij te weeg brengt, of het mij gelukken mogt daardoor eenige belangstelling op te wekken voor Kaisers arbeid, die het meesterstuk van van der Helst op zoo voortreffelijke wijze door de graveernaald heeft vermenigvuldigd.

Er leefde in Amsterdam ten tijde van van der Helst een dichter, die met onzen schilder zeer bevriend schijnt geweest te zijn, maar, minder gelukkig dan hij ten aanzien van Fortuna's gunsten, bij zijne kunst nog een ambacht moest uitoefenen, omdat, gelijk hij zich uitdrukte, zijn buik hem deed glazenmaken. Men vindt zelfs onder zijne gedichten een smeekschrift in verzen, waarbij hij heeren Thesaurieren verzoekt met het maken der glazen aan het gebouw van de Lombard begunstigd te worden. Kenners, zoo der eene als der andere kunst, zullen misschien oordeelen, dat het verschillend lot der beide mannen niet kwalijk aan het verschil van hun kunsttalent geëvenredigd was. Intusschen ontbrak het Jan Vos meer aan smaak en beschaving, dan aan vernuft en zeggingskracht, en te midden van zijn bombast onderscheidt men soms een regel,

waarover een beter dichter zich niet zou hebben behoeven te schamen. Van het talent van van der Helst was hij een warm bewonderaar, zoo als blijkt uit het volgende bijschrift bij een portret, dat die schilder van Constantia Reynst had vervaardigd:

> Op, Duitsche Apelles, op! verschijn met puik van verwe;
> Want Reynst verwacht u om te leven op 't paneel.
> Een geestige ommetrek vereischt een wis penseel.
> Natuur vertoont in haar vrouw Venus en Minerve.
> Zoo ziet men glans en geest, dat zelden beurt, gepaard.
> Hoe! Is dit leven? Neen, want Reynst, heel braaf van aard,
> Vertoont zich hier in verw. O loffelijk vermogen!
> Wie 't oog door verw bedriegt heeft eerelijk bedrogen.

Waarlijk, zoo men dien ongelukkigen stoplap ‘heel braaf van aard’ uitzondert, is dit nog zoo slecht niet, en die regel:

> Wie 't oog door verw bedriegt heeft eerelijk bedrogen,

verdient als een fijne lofspraak op van der Helsts buitengewone gaven als portretschilder in gedachtenis te blijven.

Maar die lofspraak van den dichter-glazenmaker is zeker niet alleen van toepassing op het portret, dat zij eigenlijk gold. Ieder die het eerst den Schuttersmaaltijd aanschouwt, zal, dunkt mij, den uitroep: ‘Hoe! Is dit leven?’ op de lippen nemen, en bij eene nadere, aandachtige beschouwing zal hij er bij blijven, dat aan van der Helst eene eerste plaats toekomt onder die eerlijke bedriegers, die het oog door hunne verwen verschalken.

In de groote voorzaal van den St. Joris- of Voetboogsdoele, welk gebouw voormaals in de nabijheid van den St. Sebastiaansdoele op den Singel stond, ter plaatse waar sedert de Roomsch-katholieke kerk ‘Geloof, hoop en liefde’ gebouwd werd, was den 18^{den} Junij 1648, vijf dagen na de plegtige afkondiging van den Munsterschen vrede, een deftige maaltijd aangerigt. Onze vaderen lieten niet gaarne eene goede gelegenheid voorbijgaan om zich aan den feestdisch te verzamelen en den beker te doen rondgaan; en het nakroost is aan de overlevering om alle heugelijke gebeurtenissen aan eene welvoorziene tafel en met schuimende pokalen te vieren, meer dan aan menige andere voorvaderlijke eigenaardigheid getrouw gebleven. De gelegenheid, die thans

de schutters van het blaauwe vendel in hunne vergaderzaal ter feestviering bijeenbragt, was zeker eene zoodanige, die ruime plengoffers gehengde. Die mannen hadden ongetwijfeld, gelijk al de gewapende burger-compagniën der Hollandsche steden, meermalen gedeeld in de gevaren en vermoeijenissen van den eindeloozen krijg[1]; en hoog moest hun het hart in den boezem kloppen bij de gedachte, dat eindelijk het trotsche Spanje de onafhankelijkheid der zeven landen erkend had, dat door den vrede van Westphalen aan Nederlands burgers vrijheid van geweten en, in weêrwil van het overwigt dat de oligarchie reeds verkregen had, eene zekere mate van zelfregering en menig dierbaar regt verzekerd was. Geen wonder dat de gewapende burgerij in meer dan één kunststuk, aan de herinnering van den Munsterschen vrede gewijd, eene hoofdrol vervulde. Ik wijs slechts op de heerlijke schilderij van Govert Flink op ons rijksmuseum, die ons de bijeenkomst eener andere schutterbende, in vollen wapendosch, onder bevel van Jan Huidecoper van Maarseveen, bij dezelfde gelegenheid gehouden, voor oogen stelt[2].

De maaltijd in den St. Jorisdoele - ziedaar het onderwerp van het meesterstuk van van der Helst. Behalve de vrouw, die den kalkoen opdraagt, bevat het niet minder dan 24 levensgroote en verwonderlijk uitvoerige figuren van officieren en schutters, allen ongetwijfeld volkomen gelijkende portretten, zoo als slechts hij ze schilderen kon, met onnavolgbare kunst gegroupeerd. Wanneer ik van gelijkenis gewaag, dan bedoel ik niet dezulke, die u geen enkele wrat of zomersproet schenkt; ik bedoel die, welke de trekken, het karakter, de uitdrukking weet te bewaren, maar toch over dat alles den adem van een echten kunstzin laat gaan, die veredelt wat hij beroert. Want spijt het realismus der Hollandsche school, er is zeker een zweem van

1 In het vorige nommer van dit Tijdschrift werd het aandeel der schutterijen, ook der Amsterdamsche, aan de verdediging van Nederland in 1629, in een artikel van den majoor Knoop, voortreffelijk in het licht gesteld. Ook in 1622, 1632 en meermalen hadden zulke uittogten der Amsterdamsche schutterij plaats.

2 Govert Flink was als portretschilder van der Helsts mededinger. Later behandelde hij bij voorkeur historische onderwerpen, zoo als Salomo's gebed om wijsheid en Curius de geschenken der Samniten afwijzende, op het voormalige heerlijke raadhuis, thans, proh dolor! een mislukt paleis. In dien tijd was Flink gewoen hen, die hem om een portret aanzochten, naar van der Helst te verwijzen.

idealisering in dien hopman, dien luitenant, dien vaandrig bovenal. Zij worden daardoor voor ons typen van het Holland dier dagen, die ons de kracht en den moed, den levenslust en den mannelijken ernst onzer vaderen voor den geest roepen. Hier, zoo immer, reikt het penseel van den portretschilder tot de hoogte der historie!

De namen dier vier en twintig schutters zijn ons bewaard gebleven; jammer slechts, dat wij, met enkele uitzonderingen, niet meer in staat zijn de personen aan te wijzen, aan welke iedere naam in het bijzonder toekomt. De kapitein Cornelis Jan Witsen en de luitenant Johan van Waveren zouden zeker door de bijzondere zorg die de schilder aan hen besteedde, door hunne in het oogloopende plaats aan het hoofd der tafel, door den zwier hunner kleeding, door de beide piekeniers achter den zetel des eerstgemelden als eene soort van eerewacht geplaatst, zonder eenige moeite te herkennen zijn, al had ook het bijschrift van Jan Vos, dat op den voorgrond in het midden der schilderij over het kalfsvel van den trom hangt, niet de meest bepaalde aanduiding dier personen gegeven. ‘Bellone,’ dus luidt het,

> ‘Bellone walgt van bloed, en Mars vervloekt het daveren
> Van 't zwangere metaal, het zwaard bemint de scheê;
> Dies biedt de dappre Wits aan d' edelen van Waveren
> Op 't eeuwige verbond den horen van den vreê.’

En ik voeg er, met Hofdijk, deze regelen bij, die in de uitgegeven gedichten van Vos het bijschrift besluiten, omdat de zin van het gansche tafereel daardoor dieper en volledíger wordt uitgedrukt:

> ‘Zoo vlecht de strijdbre leeuw zijn lauwren met olijven.
> Hij die den vreê bevecht, begeert ook vrij te blijven.’

Maar vertoeven wij nog een oogenblik bij die beide hoofdfiguren, en vergeef mij, lezer! zoo ik de verzoeking niet weêrstaan kan u den hopman met de woorden van Hofdijk te teekenen; want waartoe de poging om *anders* te zeggen, wat bezwaarlijk *beter* kan gezegd worden? ‘De donkere hairlokken door den wit gevederden hoed, en het fluweelen wambuis ten deele door het blinkende borstharnas gedekt, leunt kapitein Witsen, schrijdelings op zijn

kussen geplaatst, zich rustig tegen zijn lagen rugzetel; en terwijl zijne linkerhand den prachtigen zilveren drinkhoren op de knie doet steunen, houdt zijne regte zich gesloten om die van zijnen luitenant. Vrolijk glanst zijn oog en zijne gevulde wangen ronden zich sterker bij het vrolijk woord, waarmeê hij den met olijf bekransten drinkhoren gaat aanbieden. Het gebaar van den zigtbaar jongeren, levenslustigen en ietwat modezieken luitenant, getuigt hoe goed hem zijns hopmans woorden doen. En meer dan één der omzittenden, fluit of roemer stuitende op den reeds aangevangen weg, of mes of vork weêrhoudende in den arbeid, schort een oogenblik alle beweging om voor niets aandacht te hebben dan de handeling der beide hoofden.'

Verbazend is de kunst door van der Helst aan deze beide hoofdfiguren ten koste gelegd. De mannelijke, forsche gestalte van den hopman, zijn bruin gelaat en handen, zijne eenvoudige maar kostbare kleeding, steken treffend af bij den fijneren ligchaamsbouw, de blanke en teedere huid en den hoofschen zwier van zijn luitenant, en nergens komt die tegenstelling sterker uit, dan in de beide elkander omsluitende handen, in wier zamenvoeging de kunstenaar den ganschen zin van zijn tafereel het duidelijkst en treffendst heeft uitgedrukt. Het overstelpend gevoel, dat de borst dier mannen als beklemd houdt, geeft zich lucht in dien krachtigen handdruk en in die andere hand, die de luitenant op de borst heeft gelegd: de vreugde over het bevochten vreêverbond is tevens voor die trouwe wapenbroeders een nieuw cement van hun vriendschapsverbond en van hunne wederzijdsche verbindtenis jegens het vaderland, om zijne vrijheid en zijne glorie met vereende krachten te blijven dienen. Maar niet enkel de teekening, de uitdrukking en het koloriet verdienen hier uwe bewondering; gij kunt ook, zonder aan uwe waardering van van der Helst te kort te doen, de verwonderlijke waarheid en trouw aan de natuur, tot in de kleinste bijzonderheden doorblinkende, de met een breed penseel gepaarde en ver van alle kleingeestigheid verwijderde uitvoerigheid niet voorbijzien. Het is de eigenaardige verdienste van de meesterstukken der Hollandsche school, dat zij om het groote ook het kleine niet versmaden en nergens de accessoires verwaarloozen, ook waar, om met den dichter te spreken, in hunne tafereelen het meest.

‘De eerwaarde zonnestralen,

't Schoon menschelijke zaad
Uw oog met lust onthalen.’

Ik koester weinig achting voor kunststukken - en onze school heeft er maar al te veel opgeleverd - wier eenige of althans grootste verdienste in de bedriegelijke navolging van een zijden kleed of geborduurden halskraag, misschien van een koperen ketel of bezemsteel is gelegen; maar in eene schilderij als die van van der Helst kan ik de verwonderlijke waarheid waarderen, waarmede de onderscheiden stoffen der kleeding, de metaalglans der bekers en drinkhorens of van dat prachtige, met wijngaardloof bekranste koelvat daar ginds in den hoek aan uwe linkerhand, zijn uitgedrukt, even als in den dichter de gelukkige woordenkeus in de bijzondere regels mij niet ongevoelig laat, hoewel ik naar het plan van het stuk en de ontwikkeling der karakters het meest de verdiensten van zijn werk zal beoordeelen.

Het is misschien - kleinigheden daargelaten - de eenige gegronde kritiek, die op deze schilderij van van der Helst is te maken, dat er, uit sommige oogpunten, eene strenge eenheid in gemist wordt. De bijzondere eischen van zijn onderwerp, die hem noodzaakten van al de figuren op zijn doek getrouwe en goed uitkomende portretten te leveren, dwongen hem tevens licht en bruin, naar mijn gevoel althans, te veel over zijn doek te verdeden. Sla bij uw bezoek op het rijksmuseum, na u aan het gezigt van den Schuttersmaaltijd verzadigd te hebben, het oog op Rembrandts daar tegenover hangend doek, de misnoemde Nachtwacht, en gij zult mijne bedenking verstaan, al mogt gij ze ook niet kunnen deelen. Een krachtig licht op de hoofdpersonen, of in het geheel op dat deel des tafereels, waarin zich het meest de gedachte van den schilder concentreert, eene zedige verhulling van het overige, al is het juist niet door tinten van Rembrandtsche zwartheid, beiden natuurlijk in overeenstemming met mogelijkheid en waarschijnlijkheid, ziedaar wat, ik ontveins het niet, voor mij een vereischte is, om door een schilderstuk ten volle bevredigd te worden; ziedaar wat voor mijn gevoel, ofschoon ik het den schilder niet kan toerekenen, te veel in den Schuttersmaaltijd gemist wordt. De heer de Bull zegt, dat de schilder, of-

schoon hij de kunst heeft verstaan om aan al zijne figuren regt te doen wedervaren, het licht over zijn kolossaal doek zoo juist heeft weten te verdeelen, dat echter de kapitein en de luitenant het meest in het oog vallen. In dezen lof kan ik niet instemmen, en het schijnt mij, dat, zoo wij ons niet door den aard der zaak en het bijschrift van Vos in ons oordeel lieten leiden, maar alleen aan het penseel des schilders vroegen, wie de eigenlijke held is van zijn doek, wij slechts een dubbelzinnig antwoord ontvangen zouden. Zeker is het althans, dat de vaandrig Jakob Banning, die daar in het midden des tafereels vlak voor de tafel is gezeten, de aandacht van den toeschouwer aan Witsen en van Waveren betwist, en mogelijk dat hij die ten laatste meer nog dan dezen aan zich gekluisterd houdt.

Die vaandrig met zijne krachtige, athletische gestalte, zijn fier en edel gelaat, zijn rustigen en onbeschroomden blik, zijn op den stoel leunenden regterarm, uit welks hand de gevederde hoed afhangt, zijne zwart fluweelen kleedij en het blaauwe vaandel met de Amsterdamsche stedemaagd, welks breede banen over zijn linkerschouder en langs zijne linkerborst nederdalen tot op de over elkander geslagen beenen, waartusschen hij den stok houdt gekneld, terwijl zijne linkerhand de plooijen zamenvat, heeft iets grandioos, iets monumenteels, dat hem aan de zusterkunst van den beeldhouwer als een geschikt model schijnt aan te bevelen. Hij neemt, terwijl hij, in eigen gedachten verzonken, van het doek af voor zich uit staart, op dit oogenblik geen deel in de vreugde der gasten, en toch leest men vreugde en geestdrift op zijn gelaat. Hij heeft ze lief die wakkere bende, die hem haar vaandel heeft toevertrouwd, dat hem op het slagveld niet dan met het leven zou ontrukt zijn, dat hij zelfs hier aan den schutterlijken feestdisch zoo vast houdt omsloten, dat het, om met Hofdijk te spreken, een deel van hem zelven schijnt geworden te zijn.

Hebben wij ons over het gemis der strenge eenheid, waarvan ik zoo even sprak, door de schoonheden van dit uitmuntend beeld getroost, dan zullen wij ook te liever nog een blik over hebben voor zoo menige andere schilderachtige figuur, die zich op het breede doek vertoont. Aan de regterhand van den vaandrig vertoont zich nog eene group op den voorgrond. Die reeds eenigzins stramme oude, die daar staande, in onderdanige houding, met den wijn-

roemer op het prachtige vergulde voetstuk in de hand, zijn zittenden buurman toespreekt, die, terwijl hij tot hem opziet, een oogenblik de edele bezigheid vergeet waarin hij verdiept was, - de geliefkoosde bezigheid der helden van Homerus en van Walter Scott, - is, volgens de gissing van Hofdijk, Willem de tamboer, wien anderen meenen te vinden in den schenker bij het geopende raam op den achtergrond. Voor geene van beide gissingen schijnen mij afdoende gronden te bestaan. Even zoo moeten wij alle pogingen opgeven om de talrijke figuren op den tweeden grond en verder achterwaarts met de ons overgeleverde namen te identifiëren: die rij van kloeke mannen aan de achterzijde van den disch, waarvan ik hoop dat gij mijne bedenking niet zult toegeven, dat zij niet ver genoeg terugwijken en eene te smalle tafel onderstellen, dan dat de kalkoen, die daar in de veêren wordt opgedragen, daarop eene voegzame plaats zou kunnen vinden, omdat zij een oogenblik uw genot zou kunnen storen; - die drie musketiers, die daar aan uwe linkerhand met het vuurroer op den schouder de openstaande deur binnentreden, en die andere figuren in den tegenovergestelden hoek achter de piekeniers, die de wacht van den hopman vormen. Eene uitzondering maakt alleen de doelekastelein Christoffel Poock op den achtergrond, aangewezen door den naam op zijne schenkkan, en zeker lang geen onverschillig toeschouwer der stijgende feestvreugde, die hem op eene lange rekening doet hopen.

Maar genoeg van het ijdel pogen om met woorden te schilderen, wat slechts volkomen gevoeld kan worden door hem die mede aanschouwt. De gedachte aan mijn gekozen motto legt mij het stilzwijgen op of vergunt mij hoogstens nog de enkele opmerking, hoeveel de kunst van van der Helst aan de schilderachtige en zooveel verscheidenheid van stof en snede, zelf bij de leden eener schutter-compagnie, veroorlovende kleederdragt van zijne dagen te danken had. Stel u voor dat een schilder van even groot talent geroepen werd om thans een Schuttersmaaltijd op het doek te brengen: wat zou hij aanvangen met dat eentoonig blaauw laken, die roode oplegsels, het verfoeisel dier stijve épauletten? Waartoe heeft de navolging van den Franschen wansmaak in kleederdragten het beschaafde Europa niet gebragt!

Van den Munsterschen vrede tot den vrede van Utrecht is het tijdvak van de grootste magt, den hoogsten bloei der Nederlandsche republiek. Bedroevend is het te zien hoe sedert dat tijdstip alles achteruitgaat, behalve de magt der oligarchie. Zelfs de vrijheidszin schijnt in het volk weg te sterven:

> A land of tyrants and a den of slaves,
> Here wretches seek dishonourable graves,
> And, calmly bent, to servitude conform,
> Dull as their lakes that slumber in the storm.

En te gelijk met het wegkwijnen van vrijheidsliefde en geestkracht, wijken ook de Muzen uit het land en blijft van den vroegeren kunstzin nog naauwelijks een flaauwe sprank gloren. In kunst en letteren aan Franschen leiband loopend, werd Nederland allengs rijp om tot een paar verachte departementen van het groote Fransche keizerrijk vernederd te worden.

Nevens zijne schilderschool had Nederland in zijne gulden dagen ook eene voortreffelijke school van etsers en graveurs opgeleverd: Goltzius, de beide Visschers, Bloteling, Luiken, Romeyn de Hooghe, Houbraken, Punt en anderen, te veel om te noemen. Beide kunsten, maar vooral de graveerkunst, waren, in het algemeen gesproken, op het tijdstip onzer herboren onafhankelijkheid tot een laag standpunt gedaald. Aan de in 1820 te Amsterdam opgerigte Akademie van beeldende kunsten moest het onderwijs in de graveerkunst aan een vreemdeling worden toevertrouwd. Nederland heeft dure verpligting aan den heer A.B.B. Taurel voor de voortreffelijke graveurs die hij gevormd heeft. Wat zij vermogten hebben Couwenberg en Lange, door een ontijdigen dood weggerukt, slechts ten halve kunnen toonen; Kaiser heeft door zijne gravure van den Schuttersmaaltijd de eer der Nederlandsche kunst voor geheel Europa gehandhaafd.

Wie herinnert zich niet de algemeene droefheid, die voor weinige jaren alle beoefenaars en vereerders der kunst in Nederland vervulde, toen de zooveel belovende Couwenberg, juist toen zich de schoonste vooruitzigten op roem en eer

voor hem begonnen te openen, in het midden zijner loopbaan werd weggerukt? De ongunst der tijden, die hem niet verhinderd had zich in het vak der teekenkunst tot een hoogen graad van virtuositeit te ontwikkelen, had hem gedwongen zich in de gravure tot vignetten en plaatjes in onze pracht-almanakken en tot eenige weinige portretten te beperken, toen het oog van een uitstekend landgenoot, die, ten bewijze dat niet het gemis van aangeboren talent, maar meer het gemis van belangstelling bij de natie, van gunstige meening bij den vreemde, de kunst in Nederland drukte, zich in de Fransche schilderschool eene der eervolste plaatsen verworven had, - toen Ary Scheffer, zeg ik, het oog op de groote gaven van Couwenberg vallen liet, en hem de vervaardiging eener gravure naar zijne beroemde schilderij ‘Mignon et son père’ opdroeg. Over de uitnemende verdiensten van den half voltooiden arbeid was bij alle bevoegde beoordeelaars slechts ééne stem, toen de graveerstift aan de matte hand van Couwenberg ontviel, en de dood hem wegrukte, te vroeg voor het Vaderland en zijne vrienden, maar toch te laat om geheel te beletten dat zijn naam in de kunst onsterfelijk bleef. Aan geen Nederlandsch kunstenaar mogt de eer te beurt vallen den aangevangen arbeid van Couwenberg te voltooijen; hij werd door Alphonse François ten einde gebragt. Maar zoo de taak aan hem ware toevertrouwd, wien Nederland toen als Couwenbergs meest bevoegden opvolger zou hebben aangewezen, er ware haast bij geweest, zou niet andermaal de hand des kunstenaars roerloos worden, voor dat het kunstwerk rijp was om de wijde wereld in te gaan.

Maar keeren wij tot Couwenberg terug, wiens naam onafscheidelijk aan de geschiedenis van Kaisers gravure verbonden is. Hooren wij wat Hofdijk ons daaromtrent, als uit naam van de uitgevers, mededeelt.

‘Van den Schuttersmaaltijd bestond geene voldoende afbeelding, wel integendeel zelfs eene slechte, nog daarenboven veranderd van formaat. De verdienstelijke graveur Couwenberg besloot om zijn groeten landgenoot regt te doen wedervaren, en den “Schuttersmaaltijd” in koper te brengen. Daartoe had hij reeds eene teekening in O.I. inkt, op ⅛ der ware grootte vervaardigd, met al de liefde die de eene waarachtige kunstenaar den arbeid des anderen toedraagt, met al de innige warmte, al de geestdrift, die er zijn boezem

voor ontvlamt; en deze navolging was zoo juist, zoo zuiver, zoo uitvoerig, zoo volmaakt schoon - als er misschien ergens ter waereld eene dergelijke gevonden wordt. Had de oude meester haar aanschouwd - hij zou hebben gezegd: “Wanneer ik niet die schilderij had vervaardigd, zou ik gewenscht hebben de teekenaar dezer kopij te zijn.”

Couwenberg mogt echter zijn geheel voornemen niet ten uitvoer brengen. Met zijn dood was de hoop der kunstminnaars om het uitstekende meesterwerk, door het werk eens uitstekenden meesters weder afgespiegeld, te bezitten, den bodem ingeslagen - want wie zou dat thans durven ondernemen?.....

Er was een hart, dat er warm voor gloeide, maar er onrustig bij sloeg. Niet om winstbejag - dat kon langs veel minder gevaarlijke, langs veel gemakkelijker wegen worden bereikt; niet uit eerzucht - daarvoor woonde in datzelfde hart te veel zedigheid, - maar uit een hoog besef van roeping, een heilig gevoel van pligt, rustende op den Nederlandschen graveur, om zich voor alles te wijden aan de eer zijner school, om haar de plaats te doen hernemen, die al te lang was verwaarloosd, en daarbij een van de echte meesterstukken der waereld dier waereld algemeen onder de oogen te brengen.

De begeestering v o o r - het besef der zwaarte v a n die reusachtige taak..... gevoelt ge, wat strijd hier gestreden moet zijn? Gevoelt ge, hoeveel kracht er noodig was, om die schokken en slingeringen door te staan? Hoeveel sterkte, om niet terug te deinzen? Hoeveel moeds om te volharden en door te zetten?

Gevoelt ge dat?.... brengt dan uwe hulde aan Jan Willem Kaiser, den kunstenaar, die, worstelende in dien boezemstrijd, deze bezwaren en zijne eigene nederigheid daarenboven heeft overwonnen, en, door de belanglooze welwillendheid des Heeren J. Moyet (den bezitter van Couwenbergs voortreffelijke teekening) daartoe in staat gesteld, zeven jaren lang zijne beschikbare uren gebezigd heeft, om, den dood ten trots, de afgesneden taak wederom op te vatten en ton einde toe af te werken.’

Het jaar, waarin Kaiser zijne veel omvattende taak aanvaardde, was het merkwaardige jaar 1848. Merkwaardig in zoo vele opzigten, merkwaardig ook met het oog op dit werk. Juist 200 jaren was het geleden, dat de vrede te

Munster gesloten en de gedachtenis van het heugelijk feit op het doek van van der Helst vereeuwigd was. Maar er bestond in andere opzigten tusschen 1648 en 1848 eene naauwe wederkeerige betrekking; want 1848 was bestemd om het werk van 1648 te voltooijen. Welke stormen elders 1848 over Europa moge gebragt hebben, over Nederland bragt het slechts zegen, die alleen beter en algemeener moet gewaardeerd worden, om ten volle voor allen een zegen te zijn. De vrijheid van geweten, bevochten in den krijg, die in 1648 beslecht werd, zij behaalde hare schoonste en edelste zegepraal, toen zij in 1848 in Nederland ten volle verzekerd werd, ook aan de kerk waarop zij was veroverd. De privilegiën, waarin de Nederlandsche burger het palladium zijner vrijheid had gezien, en die hij daarom 80 jaren lang tegen de schendige hand van Spanje had gehandhaafd, totdat 1648 hem die voor altijd scheen te verzekeren, - die privilegiën, waaraan het overwigt der oligarchie allengs alle waarde had benomen, zij werden in 1848 vervangen door gelijke regten voor allen, gewaarborgd door zelfregering der natie, niet enkel in naam, maar in waarheid. Onbegrijpelijk is het mij, dat zoo velen nog weigeren te zien, dat 1848 de noodzakelijke ontknooping was van het drama der Nederlandsche Staatsgeschiedenis, verhaast door gebeurtenissen van buiten, maar vroeger of later onvermijdelijk; onbegrijpelijk, dat zelfs zij, die onze vreedzame omwenteling van 1848 het meest waarderen, haar verband met onze vroegere historie vaak zoozeer in de schaduw stellen en de nieuwe geschiedenis van Nederland als het ware op eene *tabula rasa* willen schrijven. Historie en prescriptie zijn groote magten, die, in weêrwil van dit onverstandig streven, haren invloed op de gemoederen van het volk behouden. Te gedoogen, dat die magten alleen door de tegenstanders der grondwettige vrijheid geëxploiteerd worden, is hun een gevaarlijk wapen overlaten; een wapen, dat men bij betere kennis der geschiedenis gevoelen zou, dat veeleer aan de voorstanders behoort. Heeft niet Nederland tachtig jaren aan de spits van Europa gestaan in den strijd voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid? Hebben niet Willem de eerste en Willem de derde, door de geheele natie gerugsteund, die onschatbare voorregten aan Nederland verzekerd en voor Engeland gered? Wat is er wezenlijk bruikbaars en heilzaams in de beginselen der Fransche staats-

omwenteling, waarvan niet het denkbeeld lang te voren op Nederlandschen bodem had wortel gevat; waarvan niet als het ware de kiem is bevat in het Groot-Privilegie, in de Apologie van Willem I, in de acte der afzwering van Spanje, in de verklaring waarmede Willem III den Britschen bodem betrad?

Ik weet niet of Kaiser, toen hij in 1848 de hand sloeg aan zijne grootsche taak, ook den zegen gevoeld en gewaardeerd heeft, die dat jaar aan Nederland geschonken had; of hij bezield is door den dageraad eener ‘vrijer vrijheid,’ die aan de kimmen gloorde, en die den reuzenstrijd der vaderen inderdaad zou waardig zijn. Maar dit weet ik, dat, wanneer wij die latere jaren met den voorafgeganen Jan-Salie-tijd vergelijken, het volksleven, te midden der niet rustende pogingen tot kunstmatige onderdrukking, overal de sporen vertoont van meerder lust en meerder kracht, en dat, al kan het verzuimde niet in weinige jaren worden ingehaald, de kans voor Nederland oneindig beter staat, om, zoo al niet in de raadslagen van het kabinet en de heerschappij op de baren, althans in handel en nijverheid, in wetenschap en kunst, den verbeurden rang onder de volken van Europa te herwinnen. De krachtige polsslag der vrijheid geeft overal het gevoel van verjeugdigd leven, en doet zelfs hen in dat voorregt deelen, die hare waarde niet beseffen of miskennen.

Ik houd het daarom, in ieder geval, niet geheel voor eene illusie, dat de vrijheidszon van 1848 Kaisers voornemen gekoesterd heeft, om door zijne gravure een duurzaam monument voor Neêrlands roem te stichten, gelijk de vrijheidszon van 1648 haren gloed over de beelden op het doek van van der Helst had gespreid. Maar zulke overwegingen mogen op het oordeel over de waarde van een kunstwerk van geen invloed zijn. Welke Kaisers gedachten over Neêrlands politieke belangen wezen mogen, en of zij hem al of niet ter harte gaan, het is onverschillig voor onze waardering van zijn kunstwerk, dat slechts aan de eischen zijner kunst mag getoetst worden. Dat kunstwerk, dat, zoowel door omvang als voortreffelijkheid, alles verre achter zich laat, wat in vele jaren in Nederland in het vak der graveerkunst was geleverd, schijnt mij gewigtig genoeg om ons te nopen bij de verschillende stadiën van zijnen voortgang, zoover daartoe gelegenheid is, te verwijlen.

Het eerste wat wij er van vernemen was in April 1850, toen in eene openbare zitting der vierde klasse van het Kon. Nederl. Instituut, de Heer A.B.B. Taurel, namens de Commissie van beoordeeling, rapport uitbragt over de uitkomsten der prijsuitschrijving voor het vak der gravure, in 1844 afgekondigd. De Heer Kaiser had twee gravures voor het concours ingezonden: de Dood van de Ruyter, naar eene schilderij van N. Pieneman, en de Staalmeesters naar Rembrandt, zijnde de voltooijing van een door Couwenberg aangevangen arbeid. Geene mededingers hadden zich opgedaan, behalve de Heer E. Taurel, die eene gravure naar Royers standbeeld van Willem I aan de klasse had aangeboden. Naar het oordeel der Commissie kon de door Kaiser enkel afgewerkte plaat naar de Staalmeesters, hoe voortreffelijk ook, voor het concours niet in aanmerking komen, maar bezat de Dood van de Ruyter meer dan de vereischte verdiensten om ten volle aanspraak te hebben op den uitgeloofden prijs, terwijl aan den Heer E. Taurel een accessit ten deel viel.

Hoe vleijend ook deze uitspraak voor den Heer Kaiser was, zij was niet de eenige hulde, die bij deze gelegenheid aan zijn talent werd toegebragt. De Heer J.A. Kruseman had tevens aan de Commissie mededeeling gedaan van een derde werk van den Heer Kaiser, eene proef van de aangevangen plaat naar den Schuttersmaaltijd, niet om naar den prijs mede te dingen, maar om haar de verdiensten van den graveur te beter te doen waarderen. De Commissie meende haar oordeel over dien belangrijken arbeid niet te mogen verzwijgen. Zie hier hoe de Heer Taurel zich daarover uitdrukte, in het in zijne moedertaal uitgebragte rapport.

‘Si, jusqu'à ce point de nôtre rapport, nous avons tâché par nos éloges de vous faire connaître la satisfaction que nous a donnée l'observation détaillée du de Ruyter et des Staalmeesters, de quels termes devrons nous maintenant nous servir pour vous faire partager, Messieurs, le plaisir et l'intérêt que nous avons éprouvé en voyant et en examinant l'épreuve de la planche en train, d'après le Schuttersmaaltijd de van der Helst, et l'importance extrême que nous avons mise dans cet examen? Nous ne saurions vraiment quoi admirer le plus dans cette oeuvre, ou l'heureuse hardiesse de l'artiste, qui, fort du sentiment de sa capacité, a envisagé et abordé de front une entreprise aussi gigantesque, ou les preuves irrécusables

contenues dans l'épreuve présentée, qu'il était bien en effet à la hauteur de cette entreprise. Sous le premier point de vue, comment l'artiste n'a-t-il pas reculé devant la pensée des longues années nécessaires à l'achèvement d'une pareille planche? Vingt-cinq têtes, trente à trente-cinq mains, huit à dix personnages vus dans leur entier développement, une quantité immense d'armes, de vêtements de toutes les étoffes, vases d'honneur, vases et ustensiles de table, que savons nous encore? Et tout, entièrement tout, jusqu'au plus mince détail, devant être executé comme dans un sujet de nature morte, puisqu'autrement van der Helst n'est pas rendu; disons le hautement, cette entreprise, capable de faire pâlir le graveur le plus intrépide, contient à elle seule tant de travail qu'une grande quantité de planches, car ici, point de sacrifices, point de repos, et sans nuire à l'aspect et à l'harmonie, tout doit être fait. Et cependant, Messieurs, et c'est avec une bien vive satisfaction que nous le déclarons, nôtre examen consciencieux et approfondi nous a fait voir en aucune manière l'auteur au dessous de sa tâche; loin de là, M. Kaiser fait preuve dans ce travail des connaissances les plus approfondies et les plus complètes de son art: tout y est compris, tout y est varié, tout y est à sa place. Déjà à ce dégré d'avancement de la planche, M. Kaiser s'est élevé bien haut comme dessinateur et comme graveur, et votre Commission n'hésite pas à déclarer, que l'achèvement et la publication d'une telle planche fera époque dans l'histoire de la gravure.'

Ik heb dit oordeel over den pas aangelegden arbeid hier in zijn geheel medegedeeld, omdat het, van mannen afkomstig, die volkomen weten te beoordeelen wat de graveerkunst vermag, wat men van haar eischen kan en met welke moeijelijkheden zij te worstelen heeft, oneindig beter denkbeeld geeft van het reusachtige der taak door Kaiser ondernomen, en van zijne zeldzame geschiktheid om die ten einde te brengen, dan het mij zou zijn mogelijk geweest. De verwachting, aan het slot van haar rapport door de Commissie uitgedrukt, 'que, dans l'art de la gravure, la Hollande possèderait enfin une page a pouvoir opposer à ce qu'il y a de mieux dans ce genre dans les autres pays,' zij werd door de gelukkige voortzetting der zoo uitnemend aangevangen taak ten volle verwezenlijkt. Nog vijf jaren lang vorderde die arbeid alle beschikbare oogenblikken en

onberekenbare offers van vlijt en geestkracht van den graveur, en toen in 1855 de waereld-tentoonstelling te Parijs werd geopend, had Kaiser de streelende voldoening, in staat te zijn eene Nederlandsche gravure naar een meesterstuk der Nederlandsche school, ofschoon nog niet geheel voltooid, onder algemeene toejuiching van vreemd en vriend te kunnen doen deelnemen aan den grooten wedstrijd, waarin alle natiën om den prijs dongen.

De verwachting op de uitkomst van den wedstrijd was natuurlijk in Nederland zeer gespannen. Dagelijks vernam men nieuwe getuigenissen van de goedkeuring en bewondering door de minnaars en beoefenaars der kunst aan den arbeid van Kaiser geschonken, en men twijfelde naauwelijks of de uitspraak der Jury zou de verdiensten van zijn Schuttersmaaltijd voor het oog van geheel Europa op schitterende wijze huldigen. De uitkomst beantwoordde niet geheel aan de verwachting, en het smart mij te meer, niet omdat Kaiser die aanmoediging behoefde, maar omdat het in Nederland, te veel gewoon zich door het oordeel van den vreemdeling te laten beheerschen, misschien der waardering van zijn werk heeft benadeeld. Eene der negen buitengewone eeremedailles werd voor het vak der gravure afgezonderd: zij werd toegewezen aan den Franschen graveur Henriquel Dupont, wien niemand, geloof ik, de aanspraak op die hooge onderscheiding betwisten zal. Voor het overige werden slechts weinige belooningen aan plaatsnijders gegeven; onder die weinige was eene eervolle vermelding aan onzen Kaiser toegedacht. Misschien was de Jury van oordeel, dat dit bewijs van hulde aan de verdiensten van zijn werk volstaan kon, nadat zijn eigen Koning hem de borst met het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw had versierd; misschien ook was de omstandigheid, dat de laatste hand nog niet aan zijn arbeid gelegd was, een hinderpaal voor de toekenning eener hoogere belooning. Het ware niet geheel billijk geweest, Kaisers aanspraken aan zulke consideratiën op te offeren; maar toch wil ik die nog liever onderstellen, dan aannemen wat het gerucht aangaande het oordeel der Jury over Kaisers werk heeft vermeld. Zij zou, bij alle hulde, voor het overige aan de verdiensten zijner gravure gebragt, haar eene plaats onder de eigenlijk klassieke gravures ontzegd hebben, op grond dat de behandeling van het burin afwijkt van de aangenomen regelen

der kunst, en in plaats van de strenge methode, die lijntje naast lijntje als in eene geordende phalanx laat optreden, eene vrijere en spelende manier door Kaiser is gekozen. Zulk een oordeel zou voegen aan een tijdvak, dat de kunst aan de willekeur van conventionnele regelen onderwerpt, maar is onbegrijpelijk in de negentiende eeuw, die de groote waarheid erkend en in elk ander kunstvak toegepast heeft, dat elk middel goed is, 't welk tot eene voldoende uitkomst leidt, en dát middel het beste wat het meest strekt om het kunstgewrocht aan de eischen van waarheid en schoonheid te doen beantwoorden.

Wij moeten echter, om jegens de Jury der Parijsche tentoonstelling billijk te zijn, de groote verbeteringen niet uit het oog verliezen, die de gravure van den Heer Kaiser nog ondergaan heeft, sedert eene niet geheel voltooide proef in het Palais des Beaux-arts werd opgehangen. Het gedétailleerd oordeel van twee der uitstekendste kunstkenners van Europa, Dévéria te Parijs en Waagen te Berlijn, over Kaisers gravure werd aan den kunstenaar ter hand gesteld, die, met de hem eigen volharding, nogmaals eenige maanden besteedde om zijn werk zooveel mogelijk geheel aan de eischen van die verlichte critici te doen beantwoorden. Zij, die in de gelegenheid waren de vroeger tentoongestelde proef met de eerste drukken der afgewerkte plaat, zoo als zij in het begin des vorigen jaars de plaatdrukkerij van J.F. Brugman te Amsterdam verlieten, en door de uitgevers Frans Buffa en Zonen verkrijgbaar werden gesteld, opzettelijk en naauwkeurig te vergelijken, zijn eenstemmig in het oordeel, dat de laatste in vele opzigten, maar vooral wat de uitdrukking der oogen betreft, onbegrijpelijk veel bij de eerste gewonnen hebben.

En zóó, in die volle rijpheid, die zij aan de laatste maanden te danken had, ligt dan Kaisers gravure voor mij opgeslagen, en vind ik mij geroepen daarover tot besluit van dit artikel, een oordeel uit te spreken, - een oordeel, waarvoor ik terugdeins, dat ik gaarne aan bevoegder kunstregters zou overlaten, maar waaraan de eischen der eenmaal aanvaarde taak niet gedoogen, dat ik mij geheel onttrekke. Vooraf nog deze vraag: wat is het, dat men billijkerwijze van de graveerkunst verwachten en eischen mag, wanneer zij, gelijk hier, gelijk doorgaans in hare voornaamste werken, optreedt om de gedachten van groote kunstenaars voor

ruimer kring te vertolken, dan tot hunne oorspronkelijke werken toegang heeft? Zoo aan de eene zijde de diensten, die het werk van den schilder haar dankt, vergeleken kunnen worden met die, welke de drukkunst aan de gedachten van den dichter of wijsgeer verleent, er is aan den anderen kant een oneindige afstand tusschen den graveur, die zelf een groot kunstenaar behoort te zijn, en den drukker, die niet meer dan een bekwaam handwerksman behoeft te wezen. Beter vergelijken wij dus de verhouding van den graveur tot den schilder met die, waarin de vertaler tot zijn oorspronkelijk staat. Bijna schroom ik die vergelijking uit te spreken in een land, waar in den regel zoo slecht wordt vertaald, waar men van hetgeen in een vertaler gevorderd wordt, doorgaans zoo weinig denkbeeld toont te hebben. In eene andere taal, die geheel andere middelen bezit, een geheel anderen periodebouw vordert, de gedachten van het oorspronkelijk terug te geven tot in de fijnste nuances, zonder dat ergens de duidelijkheid aan de trouw wordt opgeofferd; - dat te doen, zonder dat de vertaling ergens een spoor van pijnlijkheid verraadt, ergens zondigt tegen de regelen en eischen der taal waarin wordt overgezet, zonder dat het ergens noodig zij het oorspronkelijke te hulp te roepen, om de gansche diepte der gedachte te peilen; - ‘zóó,’ in één woord, ‘den zin van het oorspronkelijke uit te drukken, als men mag aannemen dat de schrijver zou hebben gedaan, indien hij zich van de taal, waarin vertaald wordt, bediend had,’ - ziedaar, naar mijn inzien, de eischen eener goede vertaling, die zich bijna letterlijk op eene goede gravure laten toepassen. ‘Eene fraaije gravure,’ zegt Théophile Gautier (en ik vraag den Heer de Bull verschooning, dat ik deze plaats uit zijn reeds aangehaald opstel hier afschrijf), ‘is meer dan eene kopij; zij is eene vertolking; zij is een werk van geduld, van liefde. De graveur moet zijn origineel liefhebben, bewonderen, begrijpen; hij moet den geest er van in zich hebben opgenomen en in zijn innigst wezen zijn doorgedrongen; want het is niet genoeg de lijnen der compositie, de omtrekken der vormen naauwkeurig weêr te geven, licht en schaduw op hunne juiste plaats aan te brengen, de halve tinten met talent te doen wegsmelten; neen, van den graveur wordt meer geëischt! Hij moet met enkel zwarte tinten de geheele kleur van den meester weêrgeven, doen gevoelen of deze helder of nevelachtig, warm

of koel van toon is; hij moet de voorwerpen in hunne betrekkelijke waarde weten te doen uitkomen, en met de graveerstift al de eigenaardigheden van het penseel des meesters weêrgeven. Geen geringe taak, voorwaar! En men vervult haar niet op waardige wijze, dan door onvermoeide studie, zorg, volharding, talent, ja zelfs waarachtig *genie!*"

Doch *omnis comparatio claudicat*. Wachten wij ons van aan den graveur den vollen strengen eisch te doen, dien wij aan den vertaler doen mogen; want wij zouden het onmogelijke eischen. De middelen, waarover de ééne taal bij vergelijking met de andere te beschikken heeft, zijn nimmer in die mate uitéénloopend, als die waarvan de schilder en graveur zich bedienen. De vertolking van het koloriet door de gravure moet altijd eene onvolkomene blijven. Er is misschien niets wat in het bestuderen der hulpmiddelen, die de kunst zich geschapen heeft om zich uit te drukken, hem, die er het eerst begrip van krijgt, zoozeer bevreemdt en verrast, en de bewondering zoozeer blijft boeijen van hem, die zich lang met het denkbeeld heeft gemeenzaam gemaakt, dan de verbazende hoogte waartoe de graveerkunst in de uitdrukking van het koloriet is gestegen. Er zijn gravures - en Kaisers Schuttersmaaltijd is er een allervoortreffelijkst voorbeeld van - waarin men het gemis der verwen van des schilders palet te naauwernood meer gevoelt. Intusschen men beseft dat dit zijn grenzen heeft. Men heeft de opmerking gemaakt, dat, indien men uit de schilderij van van der Helst de handen wegnam en ondereen wierp, men, geleid door het koloriet, de personen zou kunnen terugvinden, aan wie zij behooren[1]. Zoo ver kan de graveerkunst niet gaan. Wilt gij echter weten, hoever zij gaan kan? Ik wil u niet wijzen op het zwart fluweel van Witsens of des vaandrigs kleedij, dat gij geen oogenblik zult aarzelen ook op de gravure te herkennen, of op den metaalglans, die ook dáár op de zilveren drinkhorens vonkelt. Eene groote schrede durf ik verder gaan. Vestig, bid ik u, ook in Kaisers gravure uwen blik op de zaamgevoegde handen van Witsen en van Waveren, en zie hoe duidelijk de bruine en blanke huidkleur ook dáár tegen elkander afsteken. Of, wilt gij nog meer, merk dan op, hoe in de vertolking van den graveur, zoo-

1 Van Dijk, Beschrijving der schilderijen op het Stadhuis van Amsterdam, bl. 45.

wel als in 't oorspronkelijke van den schilder, van Waverens regterhand door het drukken nog bleeker is geworden dan zijn linker, opdat het u blijke, dat geen der beide kunstenaars iets heeft over het hoofd gezien, wat tot de volkomenheid van hun werk heeft kunnen bijdragen.

En nu vraag ik niet, of welligt hier of daar, in ondergeschikte détails, nog iets nevelachtigs of wolligs is overgebleven, het gevolg van den oorspronkelijken aanleg, dien Kaiser zelf welligt in sommige punten nog eenigzins anders zal gewenscht hebben, nadat de ervaring van zeven jaren, vooral door den arbeid aan dit meesterstuk verkregen, zijn oordeel over de middelen zijner kunst gerijpt, zijn blik gescherpt en zijne hand geöefend had. Waartoe zou de aanwijzing van kleine onvolkomenheden, onafscheidelijk van alle menschenwerk, dienen, gesteld dat zij duidelijk in woorden geschieden kon, wanneer de kunstenaar die zeker beter dan zijn beoordeelaar beseft? wanneer de laatste zooveel te prijzen en te bewonderen vindt, dat hem ten slotte geen ander doel kan voor oogen staan, dan een zoodanig meesterwerk met den meesten aandrang aan de warme belangstelling zijner landgenooten aan te bevelen?

Het is mij bekend, dat Kaisers arbeid in den vreemde eene meer dan gewone deelneming heeft ondervonden, en zijn naam door deze gravure zelfs tot in Rusland is doorgedrongen; maar heeft ook in zijn Vaderland zijn meesterlijk werk al de belangstelling gewekt, waarop het aanspraak heeft? Maar al te zeer schijnt de kunstzin, eenmaal zoo algemeen onder ons volk, in vele oorden des Vaderlands nog geheel te sluimeren, zoodat het aan eene krachtige opwekking nu en dan niet mag ontbreken. Inzonderheid schijnt de zoo lang in Nederland verwaarloosde graveerkunst weinig door de groote massa gewaardeerd te worden, zoodat velen, die de kunst meenen lief te hebben, liever de wanden hunner woning met de voortbrengselen van een zeer middelmatig penseel dan met de meesterstukken der kunst, door de graveerstift vertolkt, willen versieren. Een niet minder ongunstig verschijnsel is de zucht voor het vreemde, de onverschilligheid voor hetgeen Nederland goeds oplevert, het kwalijk geplaatst kosmopolitisme op het gebied van kunst en smaak en weelde, dat maar al te zeer onze hoogere standen kenmerkt. Dit alles moet anders worden, zal in Nederland aan een kunstenaar als Kaiser het loon van eer en voordeel verze-

kerd zijn, waarop zijne verdiensten aanspraak hebben; zullen anderen worden aangemoedigd, om in zijne voetstappen te treden en met hem de eer der Nederlandsche kunst voor geheel Europa te handhaven. Een groot kunstenaar, wiens talent ik met menigeen in den lande den hoogsten eerbied toedraag, een kunstenaar om zijn aangenomen Vaderland tot de Fransche school gerekend, ofschoon zeker van alle kunstenaars dier school de minst Fransche, schreef aan Kaiser, nadat hij zijne gravure gezien had: ‘Je suis fier d'être vôtre compatriote.’ Ary Scheffer, hoezeer in den vreemde gevierd en gehuldigd, toonde in die woorden, gelijk in zoo menig woord en zoo menige daad, dat hij zijne Nederlandsche afkomst niet vergeten heeft en de eer van Nederland hem ter harte gaat. Hoe anders zou het met de kunst in Nederland gesteld zijn, indien ieder Nederlander, ieder althans wien opvoeding en middelen boven de onbeschaafde menigte verheffen, Scheffers gevoel in dat opzigt deelde, en bij het aanschouwen van een meesterstuk als dat van Kaiser, bij zichzelven dacht - en overeenkomstig die gedachte handelde - ‘Je suis fier d'être vôtre compatriote!’

P.J. VETH.

Bibliographisch album.

Het Gymnasium te Amsterdam. Verslag van den Cursus 1855-1856. - *J. Dorn Seiffen, Gymn. Praec., De Articulo apud Graecos eiusque usu in praedicato. Amsterdam, Seyffardt's Boekhandel*. 1856.

Openbaarheid is de beste waarborg tegen misbruiken. Uit dit oogpunt acht ik de verpligting allerheilzaamst, die op den Directeur der Pruissische Gymnasiën rust, om jaarlijks een verslag te geven van den gang van het onderwijs. Wel doet eene opgave van de namen der docenten en van het aantal leerlingen, van de vakken die beoefend worden en van het aantal leeraren, niet alles kennen wat men tot eene beoordeeling der Inrigting noodig heeft. Men verneemt hierdoor nog niet wat het voornaamste is, den *modus quo*. Wat op het papier vrij wel voldeed, zou soms van nabij bezien blijken geen goud te zijn, al blonk het. Ik wil zelfs bekennen, dat een Pruissisch Gymnasium, waar men mij de verschillende klassen rondleidde, mij bitter tegenviel; maar ik geloof zeker, dat, zonder jaarlijksch verslag, de zaken vrij wat erger zouden gestaan hebben. Het is voor de ouders de wegwijzer, die hen zegt aan welke leiding zij hunne kinderen toevertrouwen; voor de onderwijzers een magtig tegengif tegen de narcotische *routine;* voor hen die het toezigt hebben, zoo als den Minister in Pruissen en in Nederland de zoogenoemde Curatoren (somwijlen *a non curando*), eene onontbeerlijke handleiding. Gelukkig dat de betere Gymnasiën in ons Vaderland dat ook beginnen te vatten. Men stelt geen vertrouwen in eene Spoorweg-Maatschappij of een Pensioenfonds, dat niet jaarlijks aan de deelhebbers rekening en verantwoording doet; mij gaat het evenzoo met onze hibridische gymnasiën. Of is de verantwoordelijkheid hier soms minder groot?

Men kan deze zaak, even als iedere andere, van twee zijden aanvatten. De Duitschers geven meest een verslag van hetgeen het vorige jaar geschied is. Dat is goed; maar onze Hollandsche Gymnasiën doen beter: zij zeggen niet wat het vorige jaar is geschied, maar deelen mede wat zij in het volgende jaar van plan zijn. Het eigen-

lijk verslag bevat eenvoudig de punten, waarin de beloften van het vorige jaar niet hebben kunnen vervuld worden; het voorname deel is het *programma*. Amsterdam vergenoegt zich zelfs niet met de lijst der boeken, die op iedere klasse gebruikt worden, op te geven, maar zet er zelfs de prijzen bij. Ieder kan op een cent na uitrekenen hoeveel geld aan schoolbehoeften zijn zoon jaarlijks noodig heeft. De voordeelen hiervan springen in het oog.

Na al het gezegde behoeft het wel geen breed betoog, hoeveel door dit zelfde middel de Gymnasiën van elkander kunnen leeren; er is geen docent die zich het bestuderen van dergelijke stukken beklagen zal. Keuze der schoolboeken, verdeeling der lesuren, verschillende reglementaire bepalingen, zijn zaken waaromtrent het nuttig is te weten hoe buurman doet. Men is zelfs tot bescheiden opmerkingen in staat, die afkeurende beoordeelingen zouden kunnen worden, als men de zaak van nabij kende. Zoo wordt bijv. in Amsterdam het onderwijs in de oude Aardrijkskunde uitsluitend gegeven op de derde klasse en dat wel aan beide Afdeelingen gezamenlijk. Van twee één: of de Latinisten leeren er niet genoeg van; of, de niet-Latinisten meer dan noodig is. Men zou zelfs kunnen vragen, of bij zoo velerlei dat er te leeren is, de oude Aardrijkskunde voor de tweede Afdeeling zoo heel nuttig is. Ik ga verder: ik geloof dat men te Dordrecht, en gedeeltelijk ook te 's Hage, te goeder ure de bakens verzet heeft, toen men het onderwijs in het Latijn op die tweede Afdeeling voor goed geschrapt heeft. Of wat zal het geven, zoo de leerlingen in een paar jaar Phaedrus en Nepos in echt-Hollandschen onzin leeren overzetten? En al gaf het wat, gelooft men dan dat zij nooit een teug zullen nemen uit Lethe? Zoo zijn er nog vele andere punten, waarbij ik in alle nederigheid een vraagteeken heb gezet. Een van die alle trok reeds elders de aandacht van een ongenoemde. Ook mij kwamen de onderwerpen der gehouden Oraties niet zeer doelmatig voor. Het schijnt moeijelijk te zijn de keuze der jeugdige redenaars te leiden. Zeer onlangs woonde ik ergens in ons Vaderland eene promotie bij (Reitz zou zeggen: want er is ons niet aan gelegen te weten of dit was te A., te B. of te C.); er traden achtereenvolgens drie aanstaande muzenzonen op. De eerste schetste het leven van Cicero; de tweede gaf eene dito beschouwing over Virgilius ten beste, en de derde had niet beter weten te doen dan Horatius tot het voorwerp zijner bespiegelingen te maken. Ieder geeft toe, dat een verstandig man zwijgt over de dingen die hij niet verstaat en dat men hem daaraan dadelijk onderscheidt van een dwaas. Zou het ook nuttig zijn, die overtuiging bij de jongelieden op te wekken?

Maar niets in het gansche verslag trekt meer de aandacht dan de bijzonderheid, dat bij de laatste promotie, toen het Amsterdamsch

Gymnasium reeds een bestaan van negen jaren telde, voor het eerst één leerling de school verliet, die de tweede Afdeeling geregeld doorloopen had. Ben ik wel onderrigt, dan is zoo iets in Leyden omtrent even zeldzaam; en althans vroeger, - van de laatste jaren is het mij onbekend, - kon men in 's Hage zien, wat de Rector van Amsterdam nu van zijn Gymnasium getuigt, dat de tweede Afdeeling zoowat het uitschot van de eerste ontving. De uitdrukking, die hij in zijne ‘Rede’ bezigt, is ietwat deftiger, maar de zaak komt op hetzelfde neêr. De oorzaak, dat zich op de tweede Afdeeling van het Gymnasium in de Hoofdstad slechts 14, zegge *veertien* leerlingen bevinden, wordt door den Rector gezocht in de kracht van het vooroordeel en den afkeer van elke nieuwigheid. Verre van mij, de belangrijkheid van deze beide hefboomen, of liever dommekrachten, onzer maatschappij te willen ontkennen; maar er moet toch nog iets anders achter zitten. Bevoegden bragten reeds herhaaldelijk, en nog onlangs in dit Tijdschrift, deze zaak ter sprake. Laten wij het maar bekennen, dat het huwelijk dat onze Latijnsche Scholen hebben aangegaan al zeer ongelukkig is, en beide partijen het meest gebaat zouden zijn door eene echtscheiding, zoo als in Arnhem. Hier in Haarlem is het aantal leerlingen op beide Afdeelingen nagenoeg gelijk; wel is de eerste Afdeeling zeer schaars bezocht, maar het blijft toch opmerkelijk, dat de band die beide Inrigtingen te zamen houdt, zoo bijzonder los is. 't Is hier geene Afdeeling A. en B., maar een Latijnsche School die den naam van Gymnasium draagt, en daarnevens een Instituut, eveneens stedelijke Inrigting, alwaar, zoo voor de leerlingen der Latijnsche School als voor andere, de gelegenheid openstaat de lessen te volgen in die vakken, die niet binnen den kring der oude Latijnsche Scholen vallen. Niet dat wij, Haarlemsche docenten, onze Inrigting als modèlschool willen aanbevelen; verre, o ja, zeer verre van dien, maar de omstandigheid verdient de aandacht.

Een blik op het Amsterdamsche Reglement, in verband met de verdeeling der lesuren, doet zien, dat de Nieuwe Geschiedenis al zeer stiefmoederlijk behandeld wordt. Of heeft men welligt op de *series* de eenigzins zonderlinge terminologie van het Reglement laten varen, alwaar Algemeene Geschiedenis en Nieuwe Geschiedenis als twee afzonderlijke vakken worden genoemd? Het is mij niet gebleken, dat er het minste of geringste gedaan wordt aan Physica en Scheikunde, zelfs niet op de tweede Afdeeling. En dan verwondert men zich, dat zij slechts veertien leerlingen telt!

Volgens Duitsche wijze is bij dit verslag ook eene wetenschappelijke verhandeling gevoegd. Deze is hier voor mij slechts bijzaak. Zij dient alleen om de verspreiding van het verslag te bevorderen. Voegden de Gymnasiën van Zutphen en Dordrecht bij hun verslag ook zulk een stuk, die Inrigtingen zouden zeker buitenaf nog beter

bekend zijn. Heeft het bij voorbeeld de aandacht der belanghebbenden tot zich getrokken, dat men te Dordrecht een begin heeft gemaakt met de gronden der Staathuishoudkunde op de hoogste klassen te brengen? Het is bovendien ook niet kwaad, dat ieder docent gehouden is van tijd tot tijd met eene proeve zijner studiën voor den dag te komen. Mogten er onder hen zijn die er tegen op zien, zooveel te heilzamer is die verpligting voor hen. Jammer intusschen, dat die gewoonte sommige Gymnasiën van het geven van een verslag schijnt af te schrikken. *Nomina sunt odiosa*.

Intusschen Dr. Dorn Seiffen zou zich met regt beklagen zoo wij geenen blik op zijnen naauwkeurigen arbeid wierpen. Het onderwerp is uit den aard der zaak alleen voor philologen toegankelijk. Met een tal van voorbeelden, voornamelijk uit Plato, wordt de stelling toegelicht dat het praedicaat alleen in definities het lidwoord hebben kan, en dan nog wel alleen als het subject het lidwoord heeft, natuurlijk met uitzondering van die gevallen, waarin het onderwerp uit zijnen aard zonder lidwoord gebruikt wordt. Ik kan mij met die stelling best vereenigen; 't blijft intusschen wenschelijk, dat de Schrijver, behalve Plato, ook het gebruik van anderen te dezen opzigte naauwkeurig naga. Verwonderd las ik pag. 5 de bewering: *Graecorum tantam cogitandi et dicendi subtilitatem et acutam mentem fuisse ut, quod exempli gratia sit, ad cogitata sua rite exprimenda undecim diversis infinitivorum, sex imperativorum non compositis formis usi fuerint, ne temporibus quidem secundis sic dictis annumeratis*. Ik geloof niet, dat die rijkdom van vormen tot de *dicendi subtilitas* en de *acuta mens* heel veel afdoet. Eenige regels later haalt de S. Baco aan; zoude deze of zijne landgenooten minder *subtiles* en *acuti* zijn, omdat hunne taal zoo weinig flexibiliteit van vormen vertoont? Maar boven alles is bij een dergelijk onderzoek noodig, dat de plaatsen, die men gebruikt, eerst geëmendeerd zijn. Op pag. 11 wordt in het voorbijgaan geciteerd Schol. Thuc. I, 88: Ἡ *ἀληθὴς αἰτία τοῦ πολέμου ἡ αὐξηθεῖσα δύναμις τῶν* Ἀθηναίων *καὶ ὁ φθόνος τῶν* Λακεδαιμονίων. Het is nog al gemakkelijk te zien, dat er moet staan: Ἦν *ἀληθὴς αἰτία*. Op pag. 18 wordt uit den Phaedo 111 A. aangehaald: *ὅπερ ἡμῖν τὸ ὕδωρ καὶ ἡ θάλασσά ἐστι πρὸς τὴν ἡμετέραν χρείαν, τοῦτο ἐκεῖ τὸν ἀέρα, ὅ δὲ ἡμῖν ὁ ἀὴρ, ἐκείνοις τὸν αἰθέρα* Uit den zamenhang blijkt dat er moet staan *ἐκεῖ εἶναι τὸν αἰθέρα* voor *ἐκείνοις*. Op pag. 20 staat een zin, die tot het vermoeden zou leiden, dat de Schrijver meent dat uitdrukkingen als *δεύτερος αὐτὸς, πέμπτος αὐτὸς* alleen bij Thucydides voorkomen. Overigens den S. allen lof. Maar kon de wijze van behandeling niet iets behagelijker zijn?

Haarlem, 6 Dec. 1856.
S.A. NABER.

Levensvragen over den weg des heils in Christus. Leerredenen van S. Hoekstra Bz., Predikant te Rotterdam. Te Sneek bij van Druten en Bleeker[1].

Onder de preekbundels, welker verschijning onze homiletische literatuur verrijkte, bekleedde deze van Ds. Hoekstra eene eerste plaats. Die bundel toch vertegenwoordigt op dat merkwaardig gebied onzer letterkunde eene rigting, die in de volste mate aanmoediging verdient, maar, helaas! te weinig volgelingen vindt. 't Is die rigting, welke zoo allerduidelijkst doet uitkomen, dat theologische geleerdheid hooge waarde aan de leerrede geeft; eene waarde, door allen op prijs geschat, die er van overtuigd zijn, dat alleen voedzame spijze waarlijk voeden kan, al verbeeldt zich ook de menigte bij anderen kost verzadiging te vinden. 't Is waarlijk een schat van Christelijke kennis, die in deze ‘Levensvragen’ is neêrgelegd; een rijkdom van gedachten, die door ernstig nadenken van hoorder of lezer overvloedige interest moet opleveren. Wie de groote vraag: ‘Wat moet ik doen om behouden te worden?’ met ernst behartigt, late niet na, door herhaalde lezing, aan de hand van dezen prediker, den waren weg te betreden, en hij zal niet bedrogen uitkomen; ja, de verwachting van eene goede uitkomst zal hem van zelf vervullen; want zijn redelijke geest zal hem zeggen: ‘’t is waarheid, wat deze spreekt,’ omdat die het woord voert, altijd uitgaat van dat: ‘tot verstandigen spreek ik: oordeelt gij hetgeen ik zeg.’ Welk eene veelomvattende kennis der evangelische waarheid openbaart zich op iedere bladzijde! Welk eene gemeenzaamheid met hare schriftelijke oirkonden, zoo met de boeken des O. als des N. Verbonds! Welk eene helderheid! Welk eene scherpzinnigheid! Welk eene juistheid! Welk eene bepaaldheid! De prediker geeft de vrucht van zijn' diepzinnigen geest, die doorvoed is van alle theologische wetenschap.

Zietdaar reeds een oordeel over dezen preekbundel uitgesproken, het goede en te gelijk het minder goede voor den nadenkenden reeds genoemd. En toch, tot hiertoe enkel *lof!* 't Is zoo. Maar zou Ds. Hoekstra aller menschen vijandin, de *eenzijdigheid*, overwonnen

1 Deze aankondiging is geschreven en ingezonden toen Ds. Hoekstra nog niet Prof. Hoekstra was.

hebben? Hij zelf zal 't niet meenen. Ach, wie onzer heeft eene geheel harmonische ontwikkeling? Gelukkig hij, die, als de geachte prediker, op menigerlei wijze dat eenzijdige kan bedekken. Want als iemand meent, dat hij van dezen denker drooge vertoogen ontvangt, dan bedriegt hij zich grootelijks. Het heeft den bekwamen man mogen gelukken, door levendigheid van stijl en inkleeding, iets aantrekkelijks aan zijne preken te geven. Maar toch, de hoorder, de lezer vooral, zal gevoelen, dat dit levendige half en half een werk van studie is, iets waaraan hij bij menige diepe ontwikkeling, die hij hier vindt, niet zal denken, omdat in deze de natuur des schrijvers spreekt, terwijl het aesthetische iets aangeleerds is. De systematicus is er blijkbaar niet goed in t'huis. Getuigen vooral de opgaven der dispositiën, die, naar den smaak des tijds, puntig moeten zijn, bijv. die van de preek over Koll. III:4*b*.; zij is verre van eenvoudig en leert ons, dat ook de helderdenkende man in het nevelachtige kan omdwalen. Ja, *die* preek vooral, meer dan eenige andere, doet ons zien, op welke klip een prediker als Hoekstra schipbreuk lijdt. De denker heeft eene gedachte: ‘Christus moet voor ons zijn onze lust en ons leven!’ *Letterlijk* komt iets dergelijks in het schrijven van Paulus aan de Kolossensen voor. Had nu de exegese eene wijle over de scherpzinnigheid des predikers mogen beschikken, hij had het onhoudbare eener verbinding van dien tekst en dat thema ingezien: omdat *leven* hier iets anders is. Maar nu, bij het geheim gevoel, dat toch ook de tekst regt heeft, krijgt alles iets onbestemds; die deze leerrede hoorde, hoorde veel goeds, maar het geheel kon hem niet helder voor den geest staan. Die stiefmoederlijke behandeling van de exegese komt ook elders uit; waarom vergeet H. in de elfde preek dat *dankende God en den Vader door Hem* zoo geheel en al, terwijl hij daar juist doet zien in de verklaring van het *in den naam*, hoe uitstekend hij den Bijbel op den kansel weet te gebruiken? Zoo menigmaal vraagt ge, bij het lezen zijner preken: waar blijft de tekst? schoon dan ook de hoofd*gedachte* er van meestal gedurig u voor de aandacht komt. Maar 't is natuurlijk, dat een man als H. in zijne *preken* u hier en daar, ja dikwijls onvoldaan moet laten, u moet doen vragen: hoe dit nu hier? hoe mis ik dat? Een ander prediker slaat zijn oog rond in een' kleinen kring, dikwijls zeer klein - de weinige bijzonderheden, die hij er opmerkt, zijn gemakkelijk te rangschikken, goed te maken, te beschrijven. Maar H., met zijn arendsoog, vindt zoo veel en zoo velerlei, en bij hem groeit de eene gedachte uit de andere. Waarlijk, de tijd, dien men gewoonlijk voor het maken van eene preek stelt, is te kort om in zoo wijden omvang zich te bewegen. En dan hebben de mannen van klein verstand meest vrij wat meer handigheid om hunne gebreken in het denken te bedekken, waarop die anderen zich niet zoo aanhoudend hebben toegelegd, omdat zij het min-

der noodig hebben. Dit alles neemt echter niet weg, dat het omhalen van te veel zaken ook aan predikers als H. is af te raden. Hij hebbe toch erbarming met zijne toehoorders! Kwantiteit en kwaliteit in zijne stukken zijn vaak voor hen niet geschikt. De *achtste* preek b.v. is een voortreffelijk stuk, maar weinig gemeenteleden verstaan het woord *apocalyptisch*, en nog minder zullen er zijn, die begrepen hebben wat hij daar zegt: ‘en 'n zittende op den troon.’ Zietdaar voorbeelden in woorden van te zware spijze - voorbeelden in zaken vindt gij overal. - Wat eindelijk van zelf spreekt: in preken als die van Hoekstra, moet men niet bij voorkeur *praktikale* waarde zoeken. Zijn er dan geene praktische opmerkingen in? Ja, zelfs wel eene geheel *praktische* preek, zoo ge wilt; over den tekst: *al wat gij doet met woorden of met werken*, enz. Doch evenmin als een preek bijbelsch wordt door het aaneenrijgen van vele bijbelplaatsen, evenmin wordt een prediker praktisch door het zorgen voor toepassing, door het kiezen van een' praktischen tekst. Wie kan zijne individualiteit verloochenen? Daarom zal Ds. Hoekstra bij voorkeur diegenen aantrekken, die tot het denkend publiek behooren. Worden zijne woorden door een' praktikalen geest opgenomen, en daarin verwerkt, dan kunnen zij ook op het gebied des levens vruchten dragen. - Ieder heeft zijn' eigen weg. Hoekstra gaat door het hoofd tot het hart. Gode zij dank, dat niet allen denzelfden gaan, omdat er zoo vele verschillende behoeften zijn. En heil den man, die zoo *zijn*' weg gaat als Hoekstra! Nog lang stichte hij velen, en zij het hem vergund zijne individualiteit van al 't geen schaden kan te genezen. Ieder zijner preken drage vooral steeds duidelijker sporen van *oratio*, gelijk zij die zoo ruimschoots van *meditatio* hebben.

Ref. heeft de vrijmoedigheid gehad in een *voor het groot publiek bestemd* tijdschrift, zijn oordeel over preken te zeggen, omdat hij van hen in gevoelen verschilt, die meenen dat hierdoor iemands invloed benadeeld wordt. *Nu* komt dit in 't geheel niet te pas; maar ref. wist het van te voren niet, toen hij zich tot de aankondiging van dezen bundel verbond. Waarom hij zeer voor 't recenseren van preken in 't publiek is? Opdat *wie ooren hebben om te hooren* geen hulp en leiding zullen missen in het zoeken van *ware* stichting? Als eene recensie den onkundigen leert klatergoud te houden voor wat het is - doet zij hem groote dienst. Maar al te veel vindt deze redenering ingang: *partijdige* beoordeelingen van preken voor het algemeen, zijn hoogst schadelijk; derhalve zijn *alle* beoordeelingen van preken voor 't groote publiek schadelijk. Schoone redenering!

Nu, deze eenvoudige aankondiging zal zeker geene schade doen. Ware 't maar eenig voordeel!

***Notice Statistique et Commerciale sur la, Régence de Tripoli de Barbarie, par le Chevalier E. Testa, Consul de S.M. le Roi des Pays-Bas à Tripoli. La Haye, Martinus Nijhoff*, 1856.**

De Heer Testa geeft door de uitgave van dit werkje een goed voorbeeld aan zijne collega's, die wel van hem mogen leeren, dat enkele dorre statistieke mededeelingen, reeds lang te voren in ieder handelsberigt te vinden, onvoldoende zijn voor den handelstand en verre beneden 't geen men regt heeft van hen te verwachten. Wie de Nederlandsche belangen in den vreemde als Consul behartigen wil, hij geve vooral ook de bewijzen daarvan door uitvoerige en belangrijke mededeelingen omtrent den geheelen maatschappelijken toestand van het land of de plaats zijner residentie. Dan eerst zullen de consulaten werkelijk nuttig zijn. Hoogst belangrijk zijn de opgaven die wij hier omtrent een land vinden, waar niet alleen de cijfers van de handelsbeweging niet openbaar gemaakt worden, maar waar de ambtenaren ze juist zeer geheim trachten te houden, ten einde hunne handelingen aan het daglicht te onttrekken. Nog is de handel klein tusschen Nederland en Tripoli, maar wat hij nog beduidt, schoon op indirecte wijze gedreven, is voornamelijk aan den ijver en aan de kennis van den Heer Testa te danken. Eene lezing van dit werkje bevelen wij een ieder aan.

Maar onze Regering doet ook niet veel voor die consulaire rapporten. Zij neme eens een lesje bij hare Belgische naburen, en de bloote inzage van de ‘Recueils-Consulaires’ door deze voor den ongehoord lagen prijs van *vier francs* jaarlijks, bij afleveringen uitgegeven (schande dat ze hier te lande nog bij velen geheel onbekend zijn!), zal haar doen zien, hoe achterlijk ons Ministerie van Buitenlandsche Zaken blijft, daar waar het de verspreiding van zulke hoogst belangrijke mededeelingen voor den nijveren stand betreft. Waarom geven onze Kamers van Koophandel ze anders niet uit? De kosten zouden wel door de inteekenaars gedekt worden, of het ontbrekende ligt uit de kas kunnen worden aangezuiverd. Misschien zou er dan nog kans zijn om ten minste *eenige* belangstelling voor die Kamers ten onzent op te wekken, van welker werkzaamheden men nu bijna nooit iets verneemt, zoodat dan ook eene verkiezing van nieuwe leden gewoonlijk zoo weinig de aandacht van het handelspubliek gaande maakt, dat men moeijelijk zelfs eene candidatuur kan opmaken.

***De kleine Rothschild, of aanwijzing voor Kooplieden en Zeevarenden, hoe door handel en scheepvaart rijkdommen te verkrijgen zijn. Amsterdam, C.L. Brinkman*. 1856.**

Is uitlokkender titel denkbaar in deze, immers zoo door en door van den materiëlen zuurdeesem doortrokken tijden? Een Rothschild te worden, al is 't dan ook maar een kleine, en te leeren hoe men rijkdommen kan verkrijgen, waarlijk, de gids om daartoe te geraken, zal wel spoedig eens ieders afgod worden. Daarop hebben schrijver en uitgever van dit boekje zeker ook gerekend. Versierd met een omslag, waarop een even keurig geteekend, als aardig en juist gedacht vignet prijkt, en dan zeilende onder de vlag van den Européschen Cresus, moet dit werkje wel koopers vinden. Toch beklagen wij een ieder, die de dupe van dat klatergoud wordt. Slechter, onjuister en slordiger stijl en gebrekkiger wijze van bewerking, dan waarmede hier de meest banale en oppervlakkige raadgevingen ‘als aanwijzingen om rijkdommen te verkrijgen’ aan het publiek worden voorgediend, zijn wel niet denkbaar. Het voorberigt behelst eene korte levensschets van den eersten Rothschild, en òmdat die door kennis en ijver rijk geworden is, en òmdat beide ook in dit boekje worden aangeprezen, daarom mogt die sprekende titel gekozen worden. Fraaije redenering! ‘Een gulden A.B.C., of eenige grondregelen, om met voordeel zaken te doen,’ opent het werk. Eene proeve der bewerking levere de eerste zinsnede. ‘Voortdurend te handelen naar al hetgeen bij elke letter (?) is voorgeschreven, doet altoos winsten verkrijgen,’ enz. Het volgende zij een staaltje van dat a.b.c. A. aanteekenen, accepteren. B. bedienden, bekendheid. C. concurrentie. D. denken, directie, dubieus. H. hoop. J. jaar. K. kennis, klein. L. liberaal. M. monster. O. omstandigheden. S. streven. V. verandering. W. waarheid. Z. zamenhandel. Elk woord wordt in weinige regels toegepast op de kunst van rijk worden.

Dan volgt de eerste afdeeling: Voorbereidende kundigheden, enz., en om over de bewerking daarvan te kunnen oordeelen, strekke alleen, dat onder ‘de keus van een beroep’ bijv. voorkomt: ‘In het algemeen genomen is een vader niet de beste opleider van zijn zoon.’ Men zal den Schr. ten minste geene nieuwheid van gedachte ontzeggen! De tweede afdeeling neemt van de 152 bladz., die het geheele boek telt, niet minder dan 80 bladz. in en is niets anders dan een hoogst oppervlakkig en slordig zaamgeflanst uittreksel uit dit of

dat handelslexicon, waarin die gewone opgaven voorkomen omtrent de groote steden, voortbrengselen, handel, munten, maten, gewigten, enz., van alle landen. Een enkel staaltje daarvan zij, dat ‘Gravesend de zeehaven is van Londen’! Wel iets nieuws! De derde afdeeling handelt over assurantie en boekhouden. Als het kenmerk van *verzekeren* leest men hier, dat het een speculatie-handel is, die winst geeft, als de schade de premie niet te boven gaat, en verlies, als het tegendeel plaats geeft. Diep gedacht!

Maar genoeg. De uitgave van zulk een boek, onder zulk een titel, doet ons leed. De kooper wordt misleid door een fraai klinkenden titel en menigeen wordt in den waan gebragt, dat hij hier al heel wat wijsheid op kan doen. Maar erger nog, de geheel nieuwe en opkomende litteratuur over nijverheid, in den uitgestrekten zin des woords, wordt daardoor ontsierd, ja belagchelijk gemaakt, omdat de tegenstanders daarvan, en hun aantal is nog legio ten onzent, eenvoudig op een product als dit te wijzen hebben, om de dwaasheid te doen zien van al zulke geschriften. Moge dit boek spoedig in vergetelheid geraken!

***Nuttig allerlei. Almanak voor het kantoor en de huiskamer*. 1857. *Amsterdam, Gebr. Diederichs*.**

Wat bedoelt men met de toezending van dit boekske aan ons tijdschrift? Toch wel geene aanbeveling te verkrijgen? Of gelooft men waarlijk, dat de ‘Almanach du Magasin pittoresque de 1852’ in zoo weinige handen hier te lande komt, dat niemand merken zal, hoe niet alleen de indeeling slaafsch nagevolgd is en de meeste plaatjes dezelfde zijn, maar hoe zelfs menige tekst letterlijk vertaald is? Misschien zou men dit geheele boekje terugvinden in vroegere jaargangen van dien Franschen Almanak, wilde men dit nazoeken, waartoe ons echter tijd en lust ontbreken.

Arm publiek, dat in zijne onkunde voor vertaalde prullen nog wel het dubbele geld van het origineel betaalt! Enfin, door schade worde het wijs.

Theocratie in de negentiende eeuw.

Edgar Quinet, Considérations sur la situation religieuse et morale de l'Europe. - Eugène Sue, Lettres sur la question religieuse en 1856. - Bruxelles, 1857.

> Wy staen met Goden in een nooit gekrenkt verbont:
> Al wie ons wederspreekt, die wederspreekt Godts mont.
> Wy zijn Godts beelden, zijn gewettigde gezanten,
> Beroepen en gestelt tot Jupiters trouwanten
> En stoet, en dragen zijn lievrey. Wie raet zoekt, gaet
> Door onzen mont alleen by Jupiter om raet.
> De wereltlijke stoel die ons durf tegenw roeten,
> Moet nederzijgen, staet op wankelbare voeten.
> Een blixem is ons wenk, een donder yder woort.
> Wy zijn de muur om 't rijk, de sleutel van stadts poort,
> De fakkels om een lant in lichten brant te stellen;
> Wy geven aengetergt d'uitbraaxelen der hellen,
> En vloeken vryen toom: en geen monarch zo gaau
> Zijn heir brengt op de been, als wy het woeste graau.
>
> VONDEL, *Palamedes*, III.

Er is een tijd geweest, waarin deze uitspraak van Kalchas-Bogerman hare beteekenis voor de levende geslachten scheen verloren te hebben. Jupiters trouwanten hadden feitelijk afstand godaan van hun gezag, en wie onder hen niet vrijwillig daartoe besluiten kon, had den muilband van Palamedes te vreezen, die 't heiligdom ten dienst van burgerheil te buigen wist. Die dagen zijn thans weder voorbij. Verloren en prijsgegeven aan den geheiligden vloek is ook thans weder wie stout de hand durft slaan aan 't priesterlijk gewijde, en nog eenmaal verrijst tot stijving van geboden en tucht

van zielen het magtig legerheir der kerk, in geduchte slagorde rondom den wereldlijken zetel geschaard.

Dus, meenen we, zouden de beide Fransche ballingen geschreven hebben, wier briefwisseling over de godsdienstkwestie van den dag thans aan onze beoordeeling wordt onderworpen, indien zij met den grooten treurspel- en hekeldichter van Nederland waren bekend geweest. Ons ten minste kwamen de aangehaalde regels dadelijk voor den geest toen we de ‘Lettres et considérations sur la question religieuse’ van Quinet en Sue ter hand namen; en wij stelden die regelen dan ook, met hunne toepassing op het tegenwoordige in den zin der gemelde schrijvers, aan het hoofd dezer bladzijden, om reeds terstond en met weinige woorden den aard en de bedoeling van het Fransche vlugschrift duidelijk te maken, dat wij hier wenschen te bespreken. Dat geschrift namelijk is een krachtige, hier en daar wel wat hevige, maar doorgaans dan toch ook door billijke verontwaardiging afgeperste uitval tegen het op nieuw gesloten verbond tusschen kerk en staat, de herrezen priesterheerschappij of theocratie onzer dagen. Het bevat, onzes inziens, te veel waarheden en te veel schoone bladzijden, om onopgemerkt en zonder lof voorbij te gaan; het bevat, naar onze meening, evenwel ook te vele en te grove dwalingen, om niet wederlegd te worden daar waar het tegenspraak uitlokt en noodig maakt. Het geeft ons tevens eene geschikte aanleiding tot bespreking van enkele hoogst gewigtige vraagpunten des tijds, die, een naauwlettend en onbevangen onderzoek overwaardig, maar al te dikwijls van vooroordeel en bekrompenheid alleen hunne oplossing, althans hunne beantwoording te wachten hebben. In onze kritiek wenschen wij niet alleen billijk, maar ook in zeker opzigt toegeeflijk te zijn; wij gelooven, waar eenige overdrijving, eenige te groote heftigheid zich in het oordeel der schrijvers openbaart, eene verontschuldiging te moeten aannemen in de tegenwoordig min gelukkige omstandigheden van twee mannen, die, verdienstelijk buiten kijf jegens de letterkunde en de wetenschap van hun land, thans als ballingen in den vreemde rondzwerven, alleen omdat hunne denkbeelden andere waren dan die van den Heer en Meester hunner medeburgers, mannen te voren allerwege hoog gevierd, thans aan de vergetelheid, zoo al niet aan hoon en bespotting prijs gegeven. Hun zij eenige bitterheid niet te euvel ge-

duid, waar ze in den vrijen burger van een vrij land te vergeefs eenen grond tot verschooning zoeken mogt. Alleen de tastbare dwaling mag ook hier niet hopen, zich verontschuldigd of vergoêlijkt te zien.

De brieven van Quinet en Sue leveren, zeiden wij, een doorgaand protest tegen de godsdienstige reactie van den tijd. Bepaaldelijk tegen de katholieke beweging onzer dagen. Beide schrijvers zijn, - wie soms katholieke bladen leest, weet het reeds, ook zonder het geschrift zelf te kennen, - door en door anti-katholiek. En met reden. Want al wie nog geloof hecht aan de zedelijke en verstandelijke waarde van den mensch, wie zijne hoop nog gevestigd heeft op staatkundigen en maatschappelijken vooruitgang, kan niet anders zijn dan dat. Katholieken te haten om hun geloof, de regten hun te betwisten op welke ze als menschen en burgers aanspraak maken, wie zou het niet ten stelligste veroordeelen die redelijk denkt en een afkeer heeft van alle onregt en onbillijkheid. Maar het katholicisme als beginsel, dat is eene geheel andere vraag. Dat is te bestrijden en met alle kracht door ieder die zich voorstander noemt van vrijheid en zelfstandigheid, die eerste en onmisbare voorwaarden aller redelijke en verstandelijke ontwikkeling. Wij stemmen dus geheel met de Fransche schrijvers in, waar zij in krachtige en welsprekende taal opkomen tegen dit beginsel als zoodanig; dan, ofschoon wij volgaarne erkennen, dat de roomsch-katholieke kerk de hoogste en mitsdien ook de gevaarlijkste openbaring van het autoriteitsbeginsel is, toch was het ons leed, die schrijvers uitsluitend togen het roomsch-katholicisme als eenigen vorm van geestelijke overheersching te velde te zien trekken: hun betoog verkrijgt door die wijze van opvatting een tint van eenzijdigheid en partijdigheid die er noodwendig de kracht en den gunstigen indruk van verzwakt. Wat erger, en toch eveneens onvermijdelijk is, uit de eenzijdige opvatting vloeijen onjuiste gevolgtrekkingen voort. Waar het aankomt om naar middelen tot herstel van het aangewezen euvel uit te zien, wordt het eene kwaad voor het andere verwisseld. De woekerplant wier giftige geur sinds eeuwen onze maatschappij verpest, wordt op die wijze slechts geknot, niet uitgeroeid; zij verdwijnt een tijd lang voor het oog, om te weelderiger daarna weder te ontluiken en op te groeijen. Het theocratische element in het tegenwoordig Europeesch volksleven moet vernietigd, niet

enkel getemperd of verplaatst worden; door een oogenblik slechts het te onderdrukken schenkt gij het de gelegenheid om nieuwe krachten voor de toekomst te vergâren; door het van den eenen persoon op den anderen en van deze kerk naar gene over te brengen, moogt ge het verzwakken voor eene wijl, straks schiet het sterker en hechter wortelen nog in de nieuwe, jeugdige aarde dan in den ouden, reeds uitgeputten grond: de boom is nu zoo hoog niet meer en niet zoo breed getakt als weleer, maar hij biedt ook te krachtiger weêrstand aan de bijl die hem vellen moet. Werden katholieke volken thans protestantsch, - wat trouwens, we komen er straks op terug, niet wel mogelijk is, - ze zouden daarom nog niet vrijer worden dan ze zijn, en hunne afhankelijkheid werd waarschijnlijk nog langer van duur. Strijd tegen het katholiek beginsel, dat blijft ook nu nog de gewigtige taak; maar strijd tegen het katholiek beginsel onder elken vorm. En dat nu de schrijvers der aangekondigde brochure het daar alleen aantasten, waar het zich onder zekeren bepaalden vorm vertoont, en onder eenen anderen het niet alleen niet veroordeelen, maar het zelfs aanprijzen; dat zij niet meer algemeen hebben gesproken toen zij de theocratie in de negentiende eeuw wilden bestrijden, dat, zouden we meenen, is hunne doorgaande fout. Verhef de denkbeelden van welke zij uitgaan tot algemeen geldende en wij leggen er ons gaarne bij neder; beperk ze uitsluitend tot ééne kerk, ééne secte, en we zouden ons schuldig maken aan dezelfde eenzijdigheid, indien wij die begrippen in hunne toepassing onvoorwaardelijk toejuichten. Een blik in het vóór ons liggend geschrift helpe ons het gezegde eenigzins nader ontwikkelen en verduidelijken.

Een versleten geloof, dat - niet herleeft, maar eenvoudig met al zijne erkende dwaasheden en dwalingen terugkeert, om als een zwarte doodsluijer over de verstandelijke beschaving der volken zich uit te spreiden, - dit is het allezins der overdenking en der uitwerking waardige thema, waarmede Edgar Quinet zijne beschouwing over den zedelijken en godsdienstigen toestand van het hedendaagsch Europa aanvangt. ‘Wat er meest bedroevend ter wereld is, - zegt hij met reden, - dat is, volken en staten zich rustig te zien nedervleijen in de schaduw eener oude, doode godsdienst! Welk eene stilte! Welk eene duisternis! Hoe de eenvoudigste begrippen haastig verdwijnen! En met welk eene

snelheid de nacht in de geesten der menschen nederdaalt!' Inderdaad geen treuriger schouwspel. Het levensbeginsel van een volk kwijnt en sterft; zijne kracht tot handelen is verlamd; het laat zich leiden en wordt geleid, werwaarts het, redelijk denkend, niet zou willen gaan, en langzamerhand wordt de Pascal van den tijd in staat gesteld, 'het dier gade te slaan na met den engel te hebben gespot.' En is het nu werkelijk waar, dat de duisternis wederkeert, dat het licht nogmaals voor velen te vergeefs in de duisternis heeft geschenen, aan welke oorzaken is dat terugkeeren der nachtelijke schaduwen dan toe te schrijven? Quinet verklaart het uit de geschiedenis van het vrije denken zelf, uit het lot dat de wijsgeeren aan de wijsbegeerte hebben bereid. 'Het zwak en de feil, - zegt hij, - der wijsgeeren (eene benaming onder welke hij alle voorstanders van het vrije onderzoek verstaat, en welke wij, schoon anders naar onzen zin te algemeen, voor 't oogenblik van hem overnemen), - de feil der wijsgeeren is altijd geweest, zich te verbeelden dat een dogma gestorven is en zijne kracht verloren heeft wanneer zij het hebben wederlegd, en dat het genoeg is, het licht aan de menschen te vertoonen om hen afkeerig te maken van de duisternis. Zij bedenken niet, dat doode dogmen, die niets meer te antwoorden hebben, tot den toestand der versteening overgaan. Doof voor de waarheid, slechts tot beleedigen in staat, verkrijgt een godsdienststelsel onder dien vorm de kracht der inertie. Keer op keer was het heidendom door den geest der wijsgeeren overwonnen; toch bleef het drukken als de steen op het graf, en nog stonden welligt zijne tempels in het Westen als in het Oosten, had de hamer des hoofdmans ze niet vergruizeld en vernield.' Maar het is niet enkel het valsch en al te roekeloos zelfbetrouwen der wijsgeeren, dat, naar de meening des schrijvers, hunne pogingen tot verlichting der volken ijdel maakt; hunne eigene ontrouw ter gegevener ure aan de beginselen welke zij voorstonden, is vooral de magtige en noodlottige hefboom waarvan zich de aloude theocratie bedient ter herovering van het verloren gezag. 'De wijsgeerige denkers, de mannen van het vrije onderzoek, behalen soms, gerugsteund door de meening van den dag, onverhoopt eene zegepraal. Dan vervangt van lieverlede hun gezag de autoriteit die ze hielpen omverwerpen. Zij scheppen behagen in de heerschappij; ze denken niet meer aan de beginselen in

wier naam zij ze veroverd hebben; hun streven is geen ander dan in rust en vrede ze te genieten. En nu komen ze tot zonderlinge ontdekkingen. Vooreerst, dat het oude, bestreden, vernietigde dogma toch wel de meest geschikte breidel is om anderen, die 't hun te lastig maken, in toom te houden. Vervolgens, - tweede ontdekking, - dat hunne stelsels, begrippen, redeneringen toch, wel beschouwd, niets anders waren dan de grondslagen van het oude dogma onder een anderen vorm. Reden genoeg, zelfs voor filozofen, om dat dogma weêr op te bouwen. Maar de filozofen genieten er niet lang de voordeden van. Het oud geloof verontwaardigt zich over zijne beschermheeren van gisteren; het keert zich tegen hen en ontneemt hun de geleende magt. Dat is de val van het vrije onderzoek. De wijsbegeerte zijgt in stilte neder, geminacht en verlaagd in de oogen der volken. De apostelen der vrijheid liggen geknield voor het blind geloof, en bij de vergelijking winnen het de mannen van het blind geloof, die zich ten minste standvastig en trouw aan hunne beginselen hebben betoond. Langzamerhand, als de vrijgelatenen zich willig weder in slavernij hebben begeven, vangt de openbare meening aan te wankelen; de minachting strekt zich uit van de personen tot de denkbeelden; elk verwijdert zich van het vrijheidsbeginsel, de een in toorn, de ander in vreeze, de meesten met schaamte en berouw. Een menschengeslacht gaat voorbij, het hoofd gebogen, door geene gedachte meer bezield, ledig en ijdel; het geringste nadenken kost te veel moeite; de geest wordt vlugtig en wijkt allerwege voor de stof. Grijp nu de menschen, kluister ze, sluit ze in boeijen en ze zullen 't u niet meer euvel duiden; ze zullen de hunnen geketend zien voorbijgaan, en het zal hun niet deren; zij lagchen en spotten totdat de beurt aan hen zelven komt.’

Een donker tafereel voorzeker, doch waarin we, de ervaring raadplegend, veel zullen vinden dat goed getroffen is. Dan, nu past de schrijver, èn hier èn in den geheelen loop van zijn betoog, het gezegde uitsluitend op het katholicisme toe en op het herleven van de leerbegrippen der katholieke kerk. Het protestantisme zoo als het werkelijk zich in de geschiedenis vertoont, schijnt hem van de reactionaire beweging welke hij schilderde, vrij. En dit, gelooven we, is eene niet geringe dwaling. Ongetwijfeld, wanneer het wederkeeren van erkende ongerijmdheden ge-

vaarlijk is, gevaarlijkst van alle is dat der meest grove; indien het een ongeluk mag heeten voor een volk, zich nogmaals te onderwerpen aan een gezag waarvan het de onredelijkheid sinds lange heeft ingezien, dan is zeker wel het noodlottigst de onderwerping aan de meest geweldige en der vrijheid meest vijandige uiting van het gezag: waar anders nog eene mogelijkheid van zelfstandigheid blijft erkend en een schijnsel van vrijheid onder de nevelen blijft doorschemeren, is nu ook die mogelijkheid zelfs in beginsel geloochend en breidt de nacht des geestes zijne schaduwen over den ganschen horizont uit. Niettemin, de katholieke reactie zij de meest verderfelijke openbaring van het wederkeerend gezag, zij is noch de eenige, noch de eenig gevaarlijke; en 't geen van haar, hare oorzaken en werkingen wordt gezegd, geldt in menig opzigt, zij het dan ook in geringere mate, van andere gelijksoortige bewegingen op geestelijk gebied. Of zou het aan leerstukken in het protestantisme ontbreken, die, voor eene wijl door vrijer denkenden betwijfeld en ontkend, ter kwader ure weêr herleven en door dezelfden die het waagden ze te verwerpen, op nieuw al is het onder andere vormen worden opgebouwd? De geschiedenis der laatste dagen levert, zouden we meenen, ook daarvan voorbeelden op. Geheel denzelfden gang van zaken welken Quinet in zoo scherpe en juiste trekken kenschetst, maar welken hij ten onregte alleen aan het katholicisme toeschrijft, nemen we ook in het protestantisme waar. Eerst dezelfde ingenomenheid met het vrije onderzoek, met verwerping van de meeste en ondermijning van bijkans alle tot dusver geldende leerstukken der kerk; daarop een tijd van grootheid en roem voor de vrijheidsmannen; vervolgens vrees van hunne zijde om het pas veroverd gezag weder te verliezen; eindelijk, tegen de oude nog dreigende wederpartij en niet minder tegen hen die mede van de verworvene vrijheid wenschen gebruik te maken, steun gezocht in het geheel of gedeeltelijk herstel van de afgebroken kerkbegrippen en in de veroordeeling van de vrijheid zelve, van de vrijheid namelijk voor anderen. Nu zal door dit wederkeeren van de oude dogmata en van het exclusivisme in zake van godsdienst, zoolang het beginsel van het protestantisme zelf, het regt tot hervorming en verandering, niet ten eenenmale verloochend wordt, een volk niet geheel kunnen berooven van zijnen zin voor onafhankelijkheid, gelijk dit het geval is

waar het katholicisme in volle wapenrusting weder opstaat en heirvaart tegen de beschaving beschrijft: aan volledigen troonsafstand van de menschelijke rede valt in het protestantisme niet te denken; schoon zich onderwerpend aan een dogma, toch onderwerpt zich de rede niet dan aan een eigen vrij gekozen dogma; en blinde gehoorzaamheid aan het gezag en volstrekte lijdelijkheid zijn van een protestantsch volk niet te verwachten; - maar het verstand eener natie kan toch beneveld worden, al verloochent het zijne regten niet geheel; en ook dan dreigen een staat gevaren, wanneer vooroordeel en onverstand, gevolgen van terugkeerende dwaling, den geest zijner burgers gekluisterd houden en dezen onvatbaar maken voor gezonde begrippen omtrent de belangen van hun land. De voortgang der beschaving wordt er door belemmerd, de natuurlijke ontwikkeling der dingen gestremd, de werking der meest heilzame staatsinstellingen verlamd, het belang van allen voor dat van sommigen uit het oog verloren. Het regtsbewustzijn ontvangt even als het godsdienstig leven eene eenzijdige rigting; het exclusivisme zegeviert in den staat als in de kerk; de aanspraak op nationaliteit wordt dengene ontzegd, wiens godsdienstige overtuiging niet overeenstemt met de herlevende kerkelijke begrippen; in één woord, de vruchten van jarenlange worsteling voor de vrijheid en gelijkheid gaan meerendeels weder verloren, en het volk begint terug te keeren tot den staat van zedelijke en maatschappelijke beschaving, in welken het bij den aanvang der worsteling zich bevond. Getuige het een tijd als die van Maurits en Bogerman na de dagen van Willem den Eerste en Marnix van Sint-Aldegonde. En zouden er ook heden geene verschijnselen zijn waar te nemen in ons vaderland, die eene nabootsing van de vroegere tragicomedie geenszins onmogelijk maken? Vooralsnog vinden wij zeer zeker geene reden om aan de mogelijkheid eener nieuwe opvoering van den Palamedes te gelooven; maar wij zouden ons niet even stellig overtuigd houden, dat niet te eeniger tijd, al blijft de ‘staale kling van Mijn Heer de Prins’ er buiten, nog eens met de ‘weegschaal van Hollandt’ gewogen mogt worden. Wij hebben ten minste reeds gezien, wat volksopwinding door een weder opgegraven godsdienstig exclusivisme vermag; wij hebben het gezag van overheid en wetgever reeds meer dan eens ingeroepen gezien tot bescherming en handhaving van godsdienstige be-

grippen; wat waarborgt ons, dat eene politieke partij, in naam en onder het masker van godsdienst, hare tegenstanders niet zal weten te overrompelen, hun de handen te binden en ze op eene of andere wijze onschadelijk te maken voor hare eigene heerschzuchtige bedoelingen? En indien zoo iets nog niet volkomen ondenkbaar is geworden in onzen tijd, aan welke andere oorzaak is die beschamende mogelijkheid dan toe te schrijven, dan alleen aan het herleven dier kerkbegrippen, wier uitsluitend karakter de erkenning van eerlijkheid, goede trouw, vaderlandsliefde en godsdienstzin in andersdenkenden verhindert, en aan de verloochening van de zuiver humanitaire, echt christelijke beginselen van vrijheid en verdraagzaamheid, zelfs door degenen, die zich eenmaal beroemden hunne gemoedelijkste en meest warme voorstanders te zijn? Voor de toekomst geeft ons het protestantisme ongetwijfeld gansch andere uitzigten dan de katholieke kerk; het bevat niet alleen in zich het beginsel van vrijheid en vooruitgang, maar het is dat beginsel zelf, en het kan zonder algeheele zelfvernietiging niet ten allen tijde ontrouw blijven aan zijne eigene oorspronkelijke natuur. Wat echter het heden, de bestaande toestanden, aangaat, we zouden eenigzins onbillijk jegens het katholicisme handelen en ook onverstandig jegens ons zelven, wanneer we alleen dáárin reactie wilden waarnemen en alleen dáárvan gevaren vreesden, wanneer we moedwillig de oogen sloten voor de feilen, aan welke ook de tegenpartij zich schuldig maakt, en de nadeelen wilden voorbijzien, welke ook zij als kerkelijke partij ons berokkenen kan.

De eenzijdigheid van den schrijver, in de voorstelling der tegenwoordige toestanden, leidt hem noodzakelijk ook tot zekere dwaling in de keuze van middelen tot verbetering. Hoe eene wereld aan den doodslaap te ontrukken, die zich over haar begint uit te breiden; hoe de gevaren te voorkomen, met welke zij door de godsdienstige reactie wordt bedreigd? ‘Op drieërlei wijze, - zegt de S., - wordt eene godsdienst overwonnen: door geweld en gezag, als het heidendom, de christelijke godsdienst in het Oosten, het katholicisme in Engeland, het protestantisme in Spanje; door een nieuwen vorm van dezelfde godsdienst, welke den vroegeren vervangt; en, door het zuivere licht der rede. Maar het laatste kan alleen waar zijn in theorie; alleen van

de beide eerste middelen is de praktische mogelijkheid door de feiten bewezen, en zelfs heeft de ondervinding geleerd, dat feitelijk geweld eigenlijk de eenige zekere hefboom is, waardoor eene verouderde en versleten godsdienst uit den grond gerukt en geheel vernietigd kan worden. Intusschen, zoo dat middel het meest doeltreffende is, het is in de tegenwoordige omstandigheden niet toe te passen, en door den welgezinde ook niet aan te raden.' Het natuurlijk gevolg van dit een en ander zou zijn, dat er in de tegenwoordige omstandigheden in 't geheel geen middel is om de katholieke volken van den druk der theocratie te verlossen, onder welke ze op nieuw zich leerden buigen. En inderdaad, wij moeten erkennen, er ook geen te weten. Niet dat we in 't geheel geen vooruitgang meer zouden verwachten; verre van dien; niet dat we ten eenenmale aan de toekomst zouden wanhopen of niet meer gelooven aan de steeds voortgaande ontwikkeling der menschelijke denkbeelden in 't algemeen; maar of er voor het heden, voor het gegeven oogenblik een weg is te vinden, waarlangs de volken, die de S. hier in 't oog heeft, uit de enge omheiningen hunner kerk mogten uittreden in de vrije natuur, dat gelooven wij vooralsnog te moeten betwijfelen. Ten onregte schijnt dan ook Quinet in het tweede door hem genoemde middel het heil dier volken te zien, wanneer hij ze uit het katholicisme, dat hen drukt, tot eenigen anderen, thans reeds verwezenlijkten vorm van het christendom wenscht over te brengen, en daartoe den, naar zijne meening, minst schadelijken, dien van het unitarisme, in Noord-Amerika, uitkiest. Het unitarisme, meent hij, behoudt een deel van de kerkleer, en stelt daarmede den zwakken geest van menschen, die altijd een zekeren uitwendigen steun, eene soort van gezag, noodig hebben, gerust, en geeft van de andere zijde de hand aan de stoutste wijsbegeerte. Het unitarisme ware derhalve voor de tegenwoordig nog katholieke natiën de meest geschikte godsdienstvorm in de naaste toekomst. Inderdaad, het klinkt fraai, maar het is grootendeels niet anders dan eene aangename zelfbegoocheling. Wij hebben den hoogsten eerbied voor eenen man als Channing; wij wenschen er velen, zoo als hij geweest is, onder ons; wij bewonderen en waarderen den onafhankelijken geest, de onomkoopbare waarheidsliefde, de volkomen goede trouw en den diep zedelijken en godsdienstigen zin van den Amerikaanschen her-

vormer; toch mogen we betreuren, dat hij met de hooge bekwaamheden, hem geschonken, in een vrij land en onder de gunstigste omstandigheden, de taak niet heeft volbragt, tot welke hij blijkbaar geroepen was. Halverwege bleef hij staan, en, in weêrwil van het volstrekt individualisme en van de volkomen autonomie der menschelijke rede, welke hij in al zijne geschriften verkondigde, bleef hij voor zich en zijne volgelingen nog vasthouden aan vormen, die, in strijd met de rede, slechts steunen op uitwendig gezag, en wier objectieve geldigheid dan ook lang reeds door zijne eigene kritiek was ontkend. Hij heeft veel voor zijn vaderland gedaan, maar hij heeft naauw de helft verrigt van wat hij kon verwezenlijkt hebben, ware hij trouw aan zijn eigen beginsel geweest. Het is zoo, het unitarisme is, gelijk Quinet zegt, in den grond der zaak, wat den geest en de strekking aangaat, niets anders dan de geloofsbelijdenis van den ‘Vicaire Savoyard,’ zoo langen tijd de ziel der Fransche revolutie; maar in die geloofsbelijdenis komen de leerstukken niet te pas, met welke Channing dweept, en met welke hij, wat erger is, anderen dweepen laat: hem zelven moge het vasthouden aan die dogmen geene schade hebben toegebragt, voor anderen zetten ze de deur weder open aan dezelfde dwalingen en vooroordeelen, welke te bestrijden juist het doel zijns levens was; van al de hooggeprezen vrijheid en zelfstandigheid blijft naauw eene schaduw meer over, en het gansche unitarisme, dat juist tegen de geldigheid van kerkelijke leerstukken was gerigt, en alleen wezenlijke waarde hechtte aan christelijken handel en wandel, wordt eene hersenschim, zoolang het zelf met dogmen schermt en de godsdienstige begrippen met hunne vormen verwart. Het unitarisme is eene soort van praktische wijsbegeerte, en eene zeer schoone, maar op den vermolmden stam van kerkelijke leerbegrippen geënt; dáár brengt het geene blijvende vruchten voort, maar moet, als het duurzaam wil zijn, op eigen grond worden overgeplant. Het unitarisme, zal het eenige beteekenis verwerven in de geschiedenis der beschaving, moet zelf nog worden hervormd, en heeft, even als alle reeds verwezenlijkte vormen en uitingen van het protestantsch beginsel, den medicijn-meester nog zeer noodig, eer het voor de toekomst iets wezenlijks tot stand kan brengen: het toe te dienen als geneesmiddel mag dus vooreerst nog als weinig afdoende worden beschouwd. Maar dat

middel belooft niet alleen weinig bij eene tegenwoordige toepassing: die toepassing, gelijk onze schrijver ze wil, is ook bij katholieke volken zoo goed als onmogelijk. Het is hier al wederom de oude dwaling, tot welke zoo vele en vooral Fransche schrijvers vervallen, - het niet onderscheiden tusschen volken en volken. De zuid- en midden-Europesche katholieke natiën zullen gered worden door het unitarisme van Noord-Amerika. Maar maak ze dan eerst tot Amerikanen; begin met ze te hervormen in calvinisten, episcopalen, presbyterianen, puriteinen, kwakers en wat niet al; roer dat mengsel dan goed dooreen; giet het door een wijde zeef; kook het in den ketel der wijsbegeerte, en ge verkrijgt iets dat vrij wel op unitarissen gelijkt. Het unitarisme is geen nieuw, oorspronkelijk beginsel, dat volken, aan de beweging der reformatie ten eenenmale vreemd, als een geneesmiddel kan worden ingegeven; het is een voortbrengsel van nieuwere wetenschap, en een overblijfsel van protestantsch kerkelijk leven tegelijk, maar dat dan ook alleen aan protestantsche volken voegt. Wilt ge katholieke natiën derhalve tot het unitarisme bekeeren, vervorm ze dan eerst tot protestantsche. Maar, om het laatste te kunnen worden, zouden ze eerst drie eeuwen in de geschiedenis moeten teruggaan, en zich verplaatsen op het standpunt van ontwikkeling, waar ze zich bevonden toen de hervorming aanving, het standpunt waar de protestantsche kerk haren oorsprong nam. En nu mogen wij 't bejammeren, dat die volken toen achter zijn gebleven, en geen deel hebben genomen aan de beweging van den tijd, hun thans nog denzelfden weg te wijzen, die toen door ons werd ingeslagen, om op die wijze tot onze tegenwoordige betrekkelijke hoogte te geraken, is niet minder dwaas dan slaven in de negentiende eeuw tot burgers te willen opvoeden, door ze te onderwerpen aan de nabootsing van een middeneeuwsch gemeenteleven. Alle beschaving, alle volksopvoeding volgt haar eigen, natuurlijken weg. Slaven en vrijgelatenen zullen eindelijk wel menschen worden, maar op hunne wijze, niet door kunstbewerkingen van andere tijden en andere geslachten afgezien. En zoo zullen ook katholieken wel eens ophouden de gehoorzame dienaren van kerk en priesterschap te zijn, maar ook op hunne wijze, en geenszins door eerst weder aan den leiband te loopen van Luther of Calvijn, om eindelijk zich te laten vervormen tot sectarissen van het Ame-

rikaansch unitarisme. De vraag, welke dan de weg is, dien de katholieke natiën vroeg of laat te volgen hebben, indien ze bevrijd willen worden uit de afhankelijkheid, waaronder ze nu gebukt gaan, is, wij herhalen het, thans moeijelijk te beantwoorden. Wij weten alleen, hoe dat doel zeer zeker niet kan worden bereikt. Niet door het licht der wijsbegeerte alleen: Frankrijk en Italië, beide rijk aan diepdenkende en scherpe verstanden, beide in het genot van al de voorregten der beschaving, bleven ziende blind; en er is geene reden of aanleiding, om te veronderstellen, dat hun thans eensklaps de oogen zullen opengaan. Ook niet door het protestantisme, zoo als het nu nog zich vertoont, is de vrijwording der katholieke volken mogelijk: de protestantsche kerk behoort met al hare tegenwoordige verschijningen tot een vroegeren tijd; zij kan wel zelve zich ontwikkelen daar, waar zij te huis behoort, maar zij kan de oorsprong niet zijn van een nieuw leven voor volken, bij wie ze door historische vorming niet inheemsch is; zij kan niet op eenmaal nationaal worden in landen, waar ze drie eeuwen anti-nationaal is geweest. Noch de wijsgeerige, noch de kerkelijk protestantsche propaganda is bij magte Zuid-Europa te verlossen van het juk dat sinds onheugelijke tijden op de schouderen zijner volken weegt; en, de geschiedenis raadplegend, en bij analogie redenerend, mogen wij met grond verwachten, dat de roomsche theocratie nog lang op die volken wegen zal. Zij zelve willen niet anders: onderwerping is hun behoefte; hunne zelfstandigheid te handhaven, zoo zij voor een oogenblik ze al heroveren, is hun onmogelijk; en, gesteld zelfs, dat het nu nog denkbaar ware ze te protestantiseren, ook dan zouden ze terstond weder onvoorwaardelijk aan de eene of andere kerk met hare leeraren en overheden zich gewonnen geven, en spoedig zou een nieuw katholicisme op de bouwvallen van het oude zijn opgerigt. Laat eerst het Zuiden, en al wat onder den invloed van de Zuid-Europesche vorming staat, bezield worden door dien geest van onafhankelijkheid, die over 't algemeen steeds het Noorden kenmerkt; laat eerst het beginsel van het individualisme magt verkrijgen ook over de nu nog katholieke volken, en ge zult ook onder dezen die verscheidenheid van gezindheden zien ontstaan, wier wederkeerige onafhankelijkheid de beste waarborgen levert tegen de theocratie en alleen in staat is de

verdere ontwikkeling der beschaving mogelijk te maken. Waar die oorzaak niet is, zijn ook de gevolgen niet te verwachten: volken, wien alle zin voor geestelijke onafhankelijkheid ontbreekt, zullen ook lijdelijk steeds aan eene eenheid blijven onderworpen, in welke alle zelfstandigheid, alle persoonlijk zelfgevoel der menschen zich oplost en te gronde gaat. En daarom, omdat het regte vrijheidsbeginsel, het ware begrip der individualiteit, slechts het deel van weinig volken in Europa is, daarom, meenen wij, heeft Rome nog schoone kans.

Niet enkel tegen het katholicisme in 't algemeen, ook tegen hen, die het steunen door hunne handelingen, ofschoon hunne overtuiging eene geheel andere is, wordt de aanval door den S. gerigt. Ook tegen de zoodanigen namelijk, die, voor 't overige vijanden van de kerk, in de meest gewigtige oogenblikken des levens zich niettemin aan haar gewonnen geven. Zoo bij voorbeeld, ter gelegenheid van den doop hunner kinderen: ‘Een schoone dag, - zegt Quinet, - gaat voor u op, een vrolijke lichtende dag, een dag, die heenwijst naar de toekomst. U is een zoon geboren. Hoe kunt ge, nu alles licht en leven en vreugde voor u is, den sluijer van den nacht over dat wezen spreiden, dat ter wereld komt en dorst en haakt naar het licht? Gij veroordeelt de kerk; gij klaagt ze aan als de woning van den logen en de slavernij; zij van hare zijde, zij haat, zij verwenscht, zij vloekt u; zij vervolgt u, waar zij kan; zij bewierookt uwe beulen; en gij - draagt glimlagchend en met vrolijk gelaat uw kind naar de bron, die ge vergiftigd noemt! Waarom veroordeelt gij de uwen tot eene gehoorzaamheid, die ge voor uzelven verwenscht? Waarom ketent ge met vrije hand dat weêrloos wicht? Zijt ge zijn vader dan niet om het te beschermen, om het te redden van wat ge weet het booze, het onware, de dood te zijn? En gij zelf, gij voert derwaarts uw eigen zoon! Gij begraaft hem, pas geboren, in het zedelijk graf! Gij drukt op dat zwak en nog zoo wankel hoofd een ijzeren juk van meer dan achttien eeuwen! Gij noemt dat eene ijdele vertooning, een onbeduidend comediespel, die kerkelijke plegtigheid: het is niets minder dan een zedelijke kindermoord, dien ge pleegt. Maar het zij zoo! Laat het een spel, eene vortooning zijn. Maar wees dan ook bedacht, dat het geheele menschelijke leven, en al wat gij beweert lief te hebben, dat vrijheid,

rede en regtvaardigheid ook wel eens een spel zou kunnen worden, en wel het ellendigste en meest verachtelijke van allen. Want het kind, dat dit spel aanving in de wieg, en dat zoo vroeg reeds het masker gedragen heeft, zal, dunkt mij, eenige moeite hebben om het af te leggen; het zal dat mom blijven voeren voor u, voor ons, in alle menschelijke zaken, na het zoo goed bewaard te hebben, waar het heilige dingen gold. O, hoe gevaarlijk is het, een mensch te laten geboren worden te midden van huichelarij en list en valschen eed! Na den hemel te hebben belogen, moet de verzoeking groot zijn om ook te liegen voor de aarde!' - De voorstelling is misschien wat sterk gekleurd, en gelukkig, uitzonderingen op den regel zullen er nog wel altijd te vinden zijn: de mensch is dikwijls zoo gelukkig inconsequent; niettemin valt het moeijelijk te ontkennen, dat het gezegde een grond van waarheid bevat, - in zekere mate zelfs voor menig protestant. Of het hier intusschen van veel beteekenis kan zijn, waar de rede is van eene algemeene beweging en van groote, verder dan de enkelen zich uitstrekkende handelingen der volken, zouden we eenigzins betwijfelen. Welk voordeel brengt dezen een alleenstaand verzet, ook al werd het door enkele anderen gevolgd, zoolang nog de geest van onderwerping en gehoorzaamheid aan het geestelijk gezag de doorgaande karaktertrek dier volken blijft, zoolang het zelfbewustzijn in hen slaapt, zoolang ze niet door andere dan alleenstaande handelingen, zoolang ze niet door hevige schokken en geweldige gebeurtenissen zijn wakker geschud? Wij kunnen het niet genoeg herhalen: het is eene illusie, wanneer men meent door overtuiging, door veranderde geloofsvormen, door kracht van voorbeeld of door welk zedelijk middel ook de katholieke landen te kunnen vrijmaken van de geestelijke overheersching. Quinet zelf zegt het met reden: 'de discussie met het katholicisme is gesloten.' De katholieke kerk heeft vormelijk en feitelijk afstand gedaan van alle eigene hervorming en verbetering; de ergste gruwelen werden gepleegd in haren naam, op hare uitnoodiging, door hare priesters, en worden nog door hare verdedigers goedgekeurd; hare leer is voor een groot deel onzin; vele harer ceremoniën zijn belagchelijk; haar nooit verholen doel is onbeperkte, wereldlijke heerschappij; haar middel de vernietiging van het goddelijk licht der rede in

den mensch. En dat weet ieder; eene ondervinding van eeuwen heeft het geleerd, en geen beschaafd mensch dan ook die ter goeder trouw één oogenblik het nog betwijfelt. Niettemin blijft de heerschappij dier kerk ongestoord; hare heirbenden overstroomen de wereld; hare kruisvaarders tegen het gezond verstand oogsten laauweren op laauweren in, treurige, 't is waar, doch niettemin nog zeer gewenschte en tijdelijk ook zeer voordeelige; den vorsten schrijft zij wetten voor; de volken knielen voor den minste harer zendelingen. Wie gelooft nog aan die kerk, zoo als in haar geloofd werd in de dagen harer ware grootheid, - toen ze onder nog kinderlijke volken groot kon zijn, - met innige overtuiging, met toebetrouwen, met gemoedelijkheid? Zeker niemand meer. En wie gehoorzaamt haar? De grootste helft der zoogenaamd beschaafde wereld. Wat meent ge dan tegen zoo iets monsterachtigs te kunnen uitrigten met redeneren en hervormingsplannen en voorbeeld van gezond verstand? Andere, krachtiger middelen, schokken zijn er noodig om de zuidelijke volken wakker te roepen uit den toestand van onverschilligheid en lusteloosheid, waarin ze zoolang zijn verzonken, en om hen te beletten, telkenmale, nadat ze een oogenblik werden opgewekt, te spoediger en te geruster weder in te slapen. En dan kan Rome vallen - door eene algemeene revolutie. Door revolutie ontging haar de ééne helft van Hildebrands rijk; in de revolutie moet zij zelve als geestelijke magt ten onder gaan. Dat de roomsch-katholieke kerk uit eigen beweging zou aftreden van het wereldtooneel, is zeker hoogst onwaarschijnlijk. Dat hare geloovigen, of die zich daarvoor uitgeven, haar één voor één zouden verlaten, schijnt ons vooralsnog ten minste eene onhoudbare hypothese: bij de groote massaas der volken mag te eeniger tijd door eene of andere wereldgebeurtenis de geestkracht worden opgewekt om de magt van Rome te breken, of de kerk met hare middeneeuwsche instellingen en begrippen plotseling en voor altijd vaarwel te zeggen, bij millioenen op zich zelf staande individuën, is aanhoudend die geestkracht niet te verwachten. De kerk heerscht zoolang zij staat. Of nu de revolutie, door welke zij vallen moet, al dan niet ware aan te raden, is eene ijdele vraag. Tot zulke handelingen geeft niemand raad, en niemand heeft er tegen te waarschuwen. Indien zij geschieden, dan geschieden ze ook zonder dien

en in weerwil van dien. En door oproerkreten worden ze niet teweeg gebragt. Evenmin kan vooruit worden berekend, of die geweldige verandering van welke we spraken, werkelijk komen zal, en wanneer ze zal komen. Menige revolutie werd in de toekomst vermoed, maar van geene werd ooit nog de tijd of de wijze voorspeld, en geene kon ooit als volstrekt onvermijdelijk worden voorzien. Of de volken die zich laten onderdrukken eenmaal, door welke oorzaken dan ook, den moed en de geestkracht zullen verwerven om hunne vrijheid te heroveren, dan of ze voor altijd zullen volharden in hunne lijdelijkheid, om langzamerhand te gronde te gaan en uit te sterven met het gezag zelf dat hen overheerscht, dat blijft altijd een tweeledige mogelijkheid, waarvan de oplossing in den donkeren schoot der toekomst ligt verborgen.

Was het eene zekere voorzigtigheid welke den schrijver die ons hier bezig houdt, belette, dat denkbeeld van revolutie, ofschoon het ook hem in den grond der zaak het eenig houdbare schijnen moest, behoorlijk op te nemen en uit te werken in zijn betoog? In dat geval twijfelen wij toch, of de voorzigtigheid veel baten zal. Quinet wenscht den een of anderen vorm van het tegenwoordige protestantisme als brug voor de katholieke volken, om veilig en zonder duizeling de overzijde der afhankelijkheid, den grond der vrijheid en der zelfstandigheid te bereiken; hij poogt door het aanprijzen van een of ander kerkgeloof, mits het slechts een ander dan het katholieke zij, de vrijheid aannemelijk te maken voor volken die nog altijd een overblijfsel van gezag verlangen om zich daaraan te onderwerpen en in hunne weifelingen een steun te vinden. Met andere woorden, - hij zoekt het vrije onderzoek smakelijk te maken, het echte protestantisme binnen te smokkelen onder eene kerkleer, die langzamerhand wel van zelve zal vallen. Dat middel schijnt ons noch volkomen eerlijk, noch ook, juist dien ten gevolge, uitvoerbaar. Volken mogen de geestkracht missen om zich vrij te maken, ze zijn gemeenlijk, willen ze eenmaal iets ten uitvoer leggen, of worden ze daartoe door den drang der omstandigheden gedwongen, èn verstandig èn eerlijk genoeg jegens zich zelven, om het liever te zoeken langs den regten weg, dien ze vóór zich zien, dan langs afgelegen bijpaden, en onder den schijn van iets anders te willen dan zij werkelijk ver-

langen. Is eenmaal de zucht naar geestelijke onafhankelijkheid ook bij de katholieke natiën ontwaakt, dan hebben ze geen unitarisme, geen half wijsgeerige, half kerkelijk-dogmatische begrippen meer noodig: zij zullen hare vrijheid dan wel heroveren ook zonder deze. Willen zij geene vrijheid, waarom dan den eenen vorm van afhankelijkheid, voor eenen anderen, zij het dan ook een minder engen, geruild? Drie eeuwen geleden was dit mogelijk, en zelfs natuurlijk; thans niet meer. De katholieke volken om den tuin te leiden, hen te bewegen, willens en wetens zich zelven te bedriegen, is een ijdel en doelloos pogen. Zij kennen zeer goed hunne onvrijheid, en gaan daaronder gebukt; zullen ze vrij worden, dan worden ze 't ook uit vrijen wil en met volkomen zelfbewustheid. Hoe wij de zaak derhalve ook beschouwen, wij mogen den verdienstelijken Quinet dank weten voor zijne uitstekende bedoelingen, wij mogen den onafhankelijken geest bewonderen, die ondanks menige bittere teleurstelling nog steeds in hem leeft, en zich krachtig gelden doet, zijne hervormingsplannen blijven niettemin, als ongelukkig de meeste bij zijne landgenooten, onpraktisch in hooge mate. Wij voor ons bekennen liever openhartig onwetenheid, dan ontwerpen voor te dragon, waarvan het onuitvoerbare bij het minste nadenken in 't oog springt.

Dezelfde gronddwaling welke we bij Quinet opmerkten, vinden wij in de brieven van Sue terug. Ook daar eenzijdige ingenomenheid met de tegenwoordige, onvolkomen verschijningen van het protestantisme, eene eenzijdigheid die bij Sue vooral uit gebrek aan de regte kennis van die verschijningen en van hare geschiedenis voortspruit. Zoo meent hij bij voorbeeld aan de unitarissen de volstrekte ontkenning van het gezag der Schrift, van de wonderen en van de goddelijkheid van Christus te mogen toedichten, terwijl de eerste oogopslag in de theologische werken van Channing hem reeds van het tegendeel had kunnen overtuigen. Zoo geeft hij ook van al het goede dat de nieuwere tijden hebben tot stand gebragt, aan de werkingen van het protestantisme de eer, en wijt al het kwaad aan die van de wederpartij. Beoogde de schrijver eenvoudig de tegenstelling van protestantsch en katholiek beginsel, dan ware zijne redenering volkomen juist; maar dan had hij in den grond der zaak niets anders uitgedrukt dan de tegenstelling van

ouden en nieuwen tijd, van vrijheid en afhankelijkheid, Hij spreekt echter wel uitdrukkelijk van de protestantsche kerk in tegenstelling van de katholieke. En dan strijdt zijne bewering niet weinig met de lessen der geschiedenis. In Zuid-Amerika heeft de katholieke kerk veel goeds gesticht, al het zij 't later, als gewoonlijk, weêr verworden; Nederland, Duitschland, Groot-Brittannië, hebben onheils genoeg van de overheersching der protestantsche kerk ondervonden, dan dat zij in haar de bron van alle heil zouden zien. Zoo meent de S. ook alleen bij protestanten regte nijverheid en arbeidzaamheid, bij katholieken slechts luiheid en onordelijkheid te vinden. Eene onpartijdige ervaring raadplegend, zou hij in protestantsche landen al evenveel nijvere katholieken als in katholieke staten arbeidzame protestanten hebben aangetroffen; hij kon dan zelfs hebben opgemerkt, juist in ons vaderland, waar hij lang vertoefde, dat menig landheer met reden de voorkeur geeft aan een katholieken pachter boven een protestantsch-calvinistischen, en dat katholieke werklieden den fabriekant gemeenlijk meer gewenscht zijn dan regtzinnig-hervormde en kerkelijke uitverkorene. Ook de welvaart van menig katholiek land behoeft voor die van protestantsche niet onder te doen. Wat al te veel schijnt ons dan ook de anders talentvolle bestrijder van het katholicisme, in navolging misschien van Roussel, den welbekenden schrijver van een pamflet in twee deelen, op rekening van de godsdienst te schuiven. Er zijn nog andere drijfveêren in het menschelijk leven, en andere beweegredenen tot goede en slechte handelingen dan juist deze. Met dat al zijn wij verre van de hooge voordeelen te ontkennen, welke de protestanten en de protestantsche landen boven de leden der katholieke kerk, en boven de katholieke staten vooruit hebben; slechts bedenke men, dat zij die voordeelen dikwerf meer in de mogelijkheid dan in de werkelijkheid bezitten, dat zij wel is waar in menig opzigt kunnen wat de katholiek en de katholieke staat nooit kan, maar dat zij juist niet altijd gebruik weten te maken van de gelegenheid die hun gegeven is. Hoeveel katholicisme schuilt er nog onder protestantsche vormen! ‘Onder hoe menig eenvoudigen predikantsrok klopt een pauselijk hart!’ - zeide meer dan eens bij voorkomende gelegenheden de schrijver van ‘Diepenbeek.’ En hoe menigeen heeft de mis slechts geruild

voor de preêk, en den biechtvader voor den huisbezoeker! Eén paus of meerdere pausen, beeldendienst of letterdienst, katholieke heerschzucht of protestantsche heerschzucht, katholieke onverdraagzaamheid of protestantsche onverdraagzaamheid, welk is het onderscheid? Theoretisch zeker een zeer gewigtig, sinds het ééne ontrouw en het andere getrouwheid aan het beginsel is; maar praktisch kan het verschil niet bijzonder groot worden genoemd. Had de schrijver der brieven één enkelen blik op Engeland en Schotland geworpen, en opgemerkt hoe zwaar de protestantsche kerk daar nog op staat en maatschappij blijft wegen; had hij één oogenblik aan de geweldige reactie van het vervolgziek lutheranisme in Zweden[1] gedacht; ware het verbond tusschen protestantsche kerk en autocratie in Duitschland[2] zijn oog niet ontsnapt; had hij in 't algemeen het verschijnsel der allerwege terugkeerende kerkelijkheid en der kerkelijke heerschzucht een weinig naauwlettend waargenomen, zijne lofrede op het hedendaagsch protestantisme zou ongetwijfeld een weinig minder opgewonden zijn uitgevallen.

Waar het beschuldigen der katholieke kerk geldt, is de schrijver blijkbaar beter te huis. Zijne schildering van de tegenwoordige katholieke theocratie is wel wat hard van verwen, en ontaardt hier en daar wel wat al te zeer in de karrikatuur; maar aan de waarheid, - elk onbevooroordeelde zal het erkennen, - is geenszins door hem te kort gedaan. Dat verbond door het katholicisme met het wereldlijk despotisme gesloten (eene beschuldiging waarvan trouwens, gelijk we zoo even opmerkten, het protestantisme evenmin kan worden vrijgepleit), de onbeschaamdheid waarmede het grofste bijgeloof openlijk door haar wordt verkondigd en aangeprezen (wat voor 't overige sommige protestantsche kerken ook doen, al verkondigen zij weder iets

1 Eene zeer merkwaardige bijdrage tot de geschiedenis der protestantsche dwingelandij zelfs in de negentiende eeuw, levert het eerste April-nommer van de ‘Revue des Deux Mondes’ in een uitvoerig verslag over de ‘Question religieuse en Suède.’

2 Hoogst belangrijk over de reactie van de protestantsche kerk in Duitschland, en de rol welke zij daar, even als het katholicisme, in het onderdrukken der staatkundige vrijheid speelt, is de ook in vele andere opzigten merkwaardige beschouwing, voorkomende in het laatste nommer van de ‘Westminster Review’: - ‘Present State of Theology in Germany.’

anders), de nieuwe kruistogt welken zij (als menig protestantsch leeraar) tegen alle redelijke vrijheid predikt, de tallooze listen en lagen welke zij (en in navolging van haar de kerkelijk-politieken in protestantsche landen) den volken spant, - dat alles kan niet duidelijk genoeg, zij het ook tot schande onzer eeuw, in 't licht gesteld en in al zijne treurige bijzonderheden bekend gemaakt worden. Vreemd evenwel mag het heeten, dat de schrijver in zijnen derden brief, zich ten doel stellend, de oorzaken van de katholieke reactie onzer dagen na te gaan, zich tot de vermelding van allerlei ondergeschikte redenen bepaalt, - redenen die bovendien niet eens altijd de ware zijn, - en geen oogenblik aan die ééne alles afdoende grondoorzaak schijnt te denken, waarop wij boven reeds gewezen hebben: het volstrekt gemis aan zedelijke en geestelijke zelfstandigheid bij de echt katholieke natiën van Europa. Vandaar dan ook dat hij de kerk den ganschen last zijner beschuldiging laat dragen, in plaats van dien ten minste ook voor een groot deel op de volken zelve te werpen. De kerk is ongetwijfeld zeer magtig, en de magt over welke zij te beschikken heeft, is uitstekend georganiseerd; maar zou ze, al werden hare krijgstoerustingen nog vertiendubbeld, iets hoegenaamd kunnen uitrigten wanneer niemand van haar en de haren gediend wilde zijn? En is er een verbond tusschen haar en het wereldlijk despotisme denkbaar, indien er geen wereldlijk despotisme bestond; kan eene kerk, welke dan ook, een volk helpen overheerschen, indien dat volk zich niet wil laten tiranniseren? Het blijft altijd dezelfde fout van redenering bij Sue zoowel als bij Quinet: de staatkundige en geestelijke vrijheid in iets anders te zoeken dan in den wil zelven om vrij te zijn. Men tast naar uitwendige oorzaken, om de onvrijheid te verklaren; naar uitwendige middelen, om de vrijwording tot stand te brengen. Men bedenkt daarbij eenvoudig niet, dat het geheel van een beschaafd volk zelf afhangt, of het al dan niet vrij zal zijn. Men beklage toch niet altijd de verdrukte onnoozelheid! Wanneer eenmaal de opvoeding van een volk is voltooid - en hoe lang reeds was het die der Westersche natiën! - wanneer het lang de plak van den meester is ontgroeid, dan komt geen beklag en geen medelijden meer te pas, indien het willig de vlakke hand uitstrekt en gedwee de slagen duldt.

Sprekende van de tegenwoordige katholieke beweging in 't algemeen, roert de schrijver ook een meer bijzonder en ons na betreffend punt aan, waarmede we ons hier nog een oogenblik moeten bezig houden, - de zoogenaamde coalitie van liberalen en ultra-montanen in constitutionele staten, en wel bepaaldelijk in Nederland. Het is duidelijk, dat Eugène Sue, gedurende zijn verblijf in ons vaderland dat denkbeeld van zamenspanning tusschen liberalisme en romanisme van dezen of genen heeft opgevangen, en het nu in zijne verontwaardiging over al wat niet, met het katholicisme, ook de katholieken leerde haten, heeft te pas gebragt, zonder naar de juistheid en den oorsprong der beschuldiging behoorlijk onderzoek te doen. Anders toch ware hem gebleken, dat dit geheele verwijt tegen de constitutionelen in den lande slechts een verzinsel van de reactionaire, kerkelijk-politieke factie is, om de constitutionelen in de oogen van welgezinde, doch niet altijd even scherpzinnige burgers zwart te maken, en zelve de oppermagt voor zich en hunne kerk te kunnen veroveren. Hij mogt dan ook hebben ingezien, dat hier geene sprake kan zijn van een verbond, eene coalitie, eene zamenspanning tusschen de katholieke kerk en de staatkundig liberalen, maar dat de geheele zaak, waarover zooveel beweging wordt gemaakt, eenvoudig neerkomt op eene hoogst natuurlijke aansluiting van de katholieke burgers, die de minderheid uitmaken en de overheersching der meerderheid vreezen, aan de constitutionelen, dat is aan degenen die gelijke bescherming willen voor de belijders van alle gezindheden zonder onderscheid, - eene aansluiting, die, gelijk van zelf spreekt, zoo lang zal duren als eene protestantsch-kerkelijke partij wangunstig op die gelijke bescherming is. Ware de katholieke hier als elders meerderheid, en de protestantsche de minderheid, wilde gene de opperheerschappij en had deze reden om de overheersching te vreezen, dan zou deze zich aansluiten aan de constitutionelen, en de katholieke kerk zou klagen over zamenspanning van liberalisme en ketterij, gelijk nu de protestantsche over coalitie van liberalen en jezuieten zich beklaagt, eenvoudig omdat ze, door toedoen vooral van de constitutionelen, niets meer dan hare vijandin, dat is even weinig als gene in den lande te gebieden heeft. Eenvoudig als dit alles ook zijn moge, nog niet ieder schijnt het volkomen duidelijk te zijn, mis-

leid als menigeen nog is door de drogredenen der kerkelijk-politieke partij. Niet onnut mogt het ons derhalve voorkomen, te dezer gelegenheid het gezegde nog eens een weinig omstandiger te verklaren. - ‘Waar aan alle godsdienstige gezindheden volkomen gelijke regten zijn toebedeeld, - schreven we vóór eenige maanden, - kan geene gezindheid op voorregten aanspraak maken; waar elke gezindheid zonder uitzondering of voorbehoud zich onderwerpt aan ééne en dezelfde wet, heeft ook elke volkomen afstand gedaan van alle heerschappij[1].’ Een beginsel in onze grondwet tot een beginsel van Nederlandsch staatsregt verheven, en dat de constitutionelen dan ook, steunende op het positief staatsregt van Nederland, willen gehandhaafd zien in het werkelijke leven. Maar dat beginsel is geschonden zoodra eene kerk, welke dan ook, een overwegenden invloed op het staatsleven verkrijgt. En van welke kerk hebben wij nu zoodanigen invloed te duchten? Niet van de katholieke, maar van de protestantsch-hervormde. Hoe gevaarlijk de katholieke kerk, waar zij heerschende is of worden kan, ons ook schijnt, hoe zeer we 't ook noodig achten dat zij bestreden worde en met alle inspanning van krachten, waar ze met overheersching dreigt en haar wettig gebied zoekt te overschrijden, een feitelijke strijd tegen haar is niet alleen overbodig, maar ook onregtmatig, en zelfs gevaarlijk in die landen waar ze wettelijk en feitelijk heeft geabdiceerd, waar niet de geringste mogelijkheid tot vestiging harer wereldlijke magt te vinden is, maar integendeel eene andere kerk pogingen in 't werk stelt om haar te onderdrukken, ten einde zelve zich meester te maken van het wereldlijk gezag. Zoodanige strijd toch kan daar toch niet in naam van de vrijheid, maar moet er in naam van die andere, eveneens heerschzuchtige kerk

1 ‘Gids’ van Februarij, blz. 162, (‘Problematische Politiek’). Ik neem, hier mij-zelven aanhalende, de gelegenheid waar, om te verklaren, dat geen ander ongeteekend stuk in dit Tijdschrift dan allen het zoo even genoemde van mijne hand is. Bij dat artikel bewaarde ik aanvankelijk de anonymiteit, omdat de eerste lezing althans van dergelijke stukken vrij behoort te blijven van elken vreemden, niet uit het geschrift zelf voortspruitenden indruk. Later kan de naam des schrijvers veilig aan het publiek worden medegedeeld. Indien ik thans daartoe overga, dan is dit alleen omdat ook andere in ons Tijdschrift voorkomende stukken mij, naar ik van verschillende zijden verneem, zijn toegeschreven, terwijl ik van mijnen kant den schijn wensch te vermijden, van zelfs stilzwijgend mij het werk van anderen te willen toeëigenen.

worden gevoerd. Die strijd, zeggen wij, kan niet gevoerd worden in naam der vrijheid: deze bestaat, deze is reeds gewaarborgd door de wet, en, wordt zij bedreigd, het is juist door de hervormde kerk, niet door de katholieke. De strijd wordt dus gevoerd in naam van de protestantsche kerk, niet omdat het katholicisme hier eenigen den geringsten hinder aan de vrije uitoefening der hervormde godsdienst kan toebrengen, maar eenvoudig omdat men, bij de uiterlijke erkenning van een ander, tegengesteld kerkgenootschap, zelf verhinderd wordt te heerschen zooals men dat wel wenschen zou. Hef nu de regten der katholieken, als Nederlandsche staatsburgers, op; geef voorregten aan de protestanten; en de hervormde kerk, de oude hervormde staatskerk heeft weldra de privilegiën heroverd, welke ze in de omwenteling van het laatst der vorige eeuw verloor. De beurt toch om onderdrukt te worden, komt dan spoedig aan de kleinere, protestantsche gezindheden, en de weinige synagogen en de handvol jansenisten zouden waarlijk geen bezwaar opleveren. De theocratie is dan zoodoende weder in vollen gang; zij komt natuurlijk in handen van degenen die het strengst bleven vasthouden aan den oorspronkelijken vorm van het kerkelijk dogme, en die, eenmaal de hervormde kerkleer weder op den troon geplaatst, uit den aard der zaak het meeste regt hebben om dien te beklimmen. Dan beslist weder de kerk in zaken van staat; tot landsbedieningen worden alleen de regtgeloovigen bekwaam geacht, Kalchas en Eurypilus schrijven Koning en volk de wet voor, en - al wie hen wederspreekt ‘die wederspreekt Gods mond.’ Wat er dan overblijft van een zelfstandig koninklijk gezag, van de grondwettige regten en vrijheden des volks, van de zelfstandigheid uwer vertegenwoordigers, is gemakkelijk na te gaan. Het wordt dan, 't zij in meerdere, 't zij in mindere mate, toch altijd weêr de oude geschiedenis van Koning Saul en den Profeet Samuel, van Keizer Hendrik en Paus Hildebrand, van Prins Maurits en Dominé Bogerman. Gij ducht zulke erge gevolgen niet, ook al werden de katholieken eens een weinig benadeeld en verdrukt. Het zij zoo; voor een oogenblik geven we dit eens toe. Maar hoe kunt ge dan zoo bevreesd zijn voor een mogelijk herstel van de heerschappij der katholieke kerk in Nederland? Dat is dan toch nog veel minder denkbaar dan eene restauratie van de

hervormde kerk. Bestaat er gevaar voor geestelijke overheersching, dan komt dat niet uit Rome, maar uit ons eigen midden, niet van het vóór drie eeuwen hier reeds overwonnen katholicisme, maar van de vóór zestig jaren nog heerschende staatskerk in ons vaderland. En, is het Nederlandsche volk onafhankelijk genoeg van zin om deze niet meer te dulden, dan zal het nog veel minder bereid worden gevonden om zich te onderwerpen aan de kerk van Filips II en Paulus IV. Wij willen geene theocratie hoe ook genaamd en onder welke vormen dan ook; die van eene protestantsche priesterschap zoo min als die eener katholieke; en juist daarom verdedigen wij de regten der katholieken, die de minderheid uitmaken, tegenover de aanspraken en aanmatigingen van die kerk, welke op dit oogenblik de gevaarlijkste is voor de vrijheid en voor den ordelijken en regelmatigen gang van zaken in den staat. Wij constitutionelen, voorstanders van de volkomene vrijheid des gewetens, verklaren het rondborstig en zonder de minste terughouding; niet enkel ter handhaving van burgerregten in 't algemeen, ook uit onmiddellijk eigenbelang, dat trouwens in volmaakte harmonie verkeert met het ware belang van allen, verdedigen wij de grondwettige regten zelfs van katholieken. Ons schijnt het in dezen tijd een groot voordeel voor ons land, dat het ook katholieke bewoners telt, hoe we voor 't overige het katholicisme en de handelingen der katholieke kerk, hier en elders, op zich zelve ook mogen beoordeelen. Indien er in de tegenwoordige omstandigheden, bij de tegenwoordige protestantsche reactie, eens geen katholieken in Nederland meer gevonden werden, wij zouden dan waarlijk moeten wenschen, dat ons eenige bezendingen mormonen en mahomedanen werden overgemaakt, om, met de israëliten en andere van de hervormde kerk afwijkende gezindheden een behoorlijk tegenwigt in de schaal te kunnen leggen. Niets gevaarlijker voor een vrijen, welgeordenden staat, dan eene dusgenaamde volkseenheid met betrekking tot het geloof, eene eenheid die toch slechts eene uiterlijke, eene fictieve is, en altijd in den grond der zaak op overheersching aan de ééne zijde en lijdelijke onderwerping aan de andere berust. Alle zoodanige eenheid is katholicisme; het woord zelf duidt het aan, en de zoogenaamd protestantsche kerk van Engeland deinst zelfs voor de uitdrukking niet terug. Verdeel -

niet om te heerschen, maar om niet overheerscht te worden. Het katholicisme is nu nog, als de zwakste partij, van veel nut in protestantsche landen, even als het protestantisme de katholieke volken nog voor volkomene onderdrukking bewaart; komt eenmaal de tijd waarin de geheele katholieke kerk van hare grondvesten wordt geworpen, dan zullen ook de protestantsche natiën wel een stap verder zijn dan nu, en geene theocratie meer te duchten hebben. Constitutionelen verlangen derhalve bescherming van de regten der katholieke burgers in den staat, vooreerst als de regten van staatsburgers in 't algemeen, maar bovendien ook omdat zij in het gelijktijdig bestaan van vele en in de volkomen gelijkstelling van alle bestaande gezindheden voor de wet den troonsafstand van alle, mitsdien de veiligste waarborg voor de vrijheid zien. Dat nu katholieke burgers zich liever aansluiten aan constitutionelen dan aan de tegenpartij van dezen, wat natuurlijker dan dat? Of zoudt ge willen dat ze bij voorkeur steun verleenden aan hen, die openlijk hunne ontevredenheid over de handhaving hunner regten te kennen geven? Maar, zegt ge, Rome en de ultra-montanen hebben gansch andere bedoelingen in het vrije Nederland dan het rustig bezit van grondwettige burgerregten. Wij ontkennen het geenszins; maar het is ons ook volmaakt onverschillig. Even onverschillig als de uitzigten van den regtgeloovigen jood op den bouw van een nieuw Jeruzalem. Wij vreezen in Nederland het kruis zoo min als de halve maan. Wij achten ons volk wel in staat om voor eene wijl nog terug te vallen onder den dwang der hervormde kerk, die nog zoolang niet geleden in ons vaderland nationaal is geweest, maar niet om zich ooit weder gewonnen te geven aan het roomsch-katholicisme, dat meer dan drie eeuwen steeds het voorwerp van den meest geweldigen afkeer bij de groote meerderheid der Nederlandsche bevolking heeft uitgemaakt. Weinig katholieken ook die het werkelijk wenschen zouden. Het staatkundig overwigt hunner kerk ware hun even noodlottig als ons; het wereldlijk gezag van Rome is den meesten hunner evenzeer gehaat als menig zeer geloovig en kerkelijk protestant de oppermagt van Genève en Dordt. Niettemin, ofschoon het katholicisme in Nederland alle kansen tegen zich heeft, ofschoon het herstel van de roomsche heerschappij în ons vaderland de meest anti-nationale zaak

zoude zijn, en veilig derhalve als eene ijdele hersenschim beschouwd mag worden, toch blijft gij Rome vreezen, of veinst althans hare magt en haren invloed te duchten? Gij weet geen ander middel om het binnendringen en den voortgang van die magt stuiten, dan het benadeelen uwer katholieke landgenooten? Gij vindt in uzelven geene kracht tot vrijheid meer? Het is wel, maar dan verdient ge ook niet beter dan werkelijk onderdrukt te worden, dan zijt ge der vrijheid ook niet langer waardig. Is in het Nederlandsche volk zoo weinig zin voor zelfstandigheid en onafhankelijkheid overgebleven, dat het zich nogmaals aan Rome zou kunnen onderwerpen? Maar dan zal het ook niet veel baten, of het een paar katholieke vertegenwoordigers minder en een paar protestantsche winkels meer bezit; dan zal het ook weinig afdoen, of ge een tijdlang uwe landgenooten plaagt en hun zedelijk en stoffelijk nadeel poogt toe te brengen; Rome is op dat stuk alle protestanten ver vooruit; de strijd met zulke wapenen is geen gelijke en werd ten allen tijde ter gunste van Rome beslist. Het katholicisme zou nu nog magt kunnen verkrijgen over het Nederlandsche volk? Maar dan verdient dat volk, even als de tegenwoordige katholieke natiën van Europa, en veel meer nog dan deze, zijne afhankelijkheid. Het leve dan een plantenleven voort, of verzinke in zijne moerassen, zijne rol in de geschiedenis heeft het voor altijd uitgespeeld. Katholieke volken die het voortdurend bleven, kunnen even als protestantsche die voor een tijd terugkeeren tot de gehoorzaamheid aan hunne kerk, te eeniger ure de vrijheid weêr deelachtig worden; maar een protestantsch volk dat terugkeert tot de moederkerk, is geoordeeld voor het wereldgerigt en reddeloos verloren. Wij gelooven echter niet, dat Neêrlands volk dien afgrond ook slechts in de verte nadert. Wij hebben daartoe, ook buiten het natuurlijk gevoel van nationaliteit, voor dat volk nog te veel eerbied, veel meer eerbied dan gij, die het steeds voor zich zelven tracht bevreesd te maken. Gevaren dreigen, 't is waar, doch niet die, welke gij ons wilt leeren duchten. Tegen de eerste te waarschuwen kan nuttig zijn; van de laatste te reppen is eene beleediging voor Nederland. Eene beleediging niet alleen, maar ook, met het oog zelfs op het gewaande en beweerde gevaar, en van het standpunt der anti-papistische beweging zelve, eene grove fout. Zoekt

ge als Nederlander en als wereldburger, uit liefde voor uw land en voor de vrijheid, en uit geestdrift voor de ontwikkeling der beschaving, wapenen tegen Rome, versterk dan het echt protestansch beginsel van vrijheid en zelfstandigheid bij uw volk, niet door het zelfvertrouwen van dat volk te verzwakken, maar door het te versterken, niet door het steeds te wijzen op zijne magteloosheid, maar door het te herinneren aan zijne kracht. Niet de ware protestantsche verdraagzaamheid, niet de zin voor vrijheid en onafhankelijkheid, en voor de handhaving van billijkheid en regt bij de constitutionelen in Nederland, hebben de katholieke reactie in andere staten in de hand gewerkt, en hier pogingen tot reactie uitgelokt, maar uwe on-protestantsche onverdraagzaamheid en on-hollandsche vreesachtigheid.

Bij veel goeds dat wij verder nog in het geschrift van Eugène Sue aantroffen, komen nog enkele meeningen voor, welke eene omstandige wederlegging mogten vereischen, ware het niet, dat wij reeds genoeg van het geduld onzer lezers hebben gevergd, en de vrees van langwijlig te worden ons terughield van verdere beschouwingen over een onderwerp, dat uit den aard der zaak grootendeels slechts tot vrij afgetrokken beschouwingen aanleiding geeft. Zoo, bij voorbeeld, waar de S. de onderwijs-vraag behandelt en niets minder verlangt, dan een openbaar verbod aan de geestelijkheid, om scholen op te rigten; - voorzeker een vrij absolutistisch middel, en bovendien volmaakt overbodig: wanneer de wet van een land zoodanig middel kan te baat nemen en ten uitvoer leggen, is de invloed der geestelijkheid reeds niet erg meer te vreezen. Zoo ook, waar hij eene rationalistische associatie wil oprigten, om het katholicisme te keer te gaan; waaruit ons blijkt, dat de illusie omtrent de kracht van vereenigingen nog vrij levendig bij hem schijnt te zijn; vereenigingen en genootschappen intusschen, - wij, die leven in het land der genootschappen bij uitnemendheid, weten 't bij ondervinding, - rigten gemeenlijk niet veel uit[1], en wel 't allerminst vereenigingen

1 Ten minste vereenigingen met een erkend goed doel; genootschappen daarentegen, die b.v. onder het masker van godsdienstijver, de gevestigde staatsorde pogen om te keeren of den geregelden gang van zaken te belemmeren, slagen somtijds beter naar het schijnt. Wat van de zoogenaamde protestantsche Unie, die, naar wij vernemen, te Utrecht wordt opgerigt? Zwartgallige lieden willen weten, dat ook daar protestantsche jezuieten onder roeijen. Eene harde beschuldiging; maar raadselachtig is de zaak ongetwijfeld, en stelt zich daardoor eenigzins bloot aan onaangename vermoedens. Eene Unie, tegen wie, en tot wat? De leden schijnen voor 't meerendeel zelve het nog niet regt te vatten.

met zulk een onbestemd doel als die rationalistische van Sue zou zijn, waar wel ontzaggelijk veel zou worden gepraat, en waar menschen die 't toch volmaakt eens zijn, elkaar zouden opwinden, maar in 't belang der zaak niets naar buiten zouden uitwerken. Eindelijk nog schijnt ons de redenering des schrijvers voor gegronde tegenspraak vatbaar, wanneer hij in een volslagen ongeloof de toekomst der wereld ziet, en in vervolg van dagen alleen zedekunde, geene godsdienst meer aan de menschen wil hebben gepredikt. De wederlegging dezer zeer gewaagde stelling zou het onderwerp kunnen worden van eene afzonderlijke verhandeling en een waardig onderwerp voorzeker; hier moeten wij, ofschoon de zaak te gewigtig is om ze geheel met stilzwijgen voorbij te gaan, ons, met het oog op het zoo even gezegde, tot eenige weinige opmerkingen over de gedachte vraag bepalen. Wij wenschen daarmede tevens onze tegenwoordige beschouwingen te besluiten. Vooraf nog, eer we daarbij onze beide schrijvers mogten uit het oog verliezen, een woord van dank aan hen die ons aanleiding gaven onze gedachten en die onzer lezers voor een oogenblik tot sommige der meest belangrijke tijdkwestiën te bepalen; mogten we in elk opzigt al niet met die schrijvers overeenstemmen, en mogen ook sommige onzer lezers weder in meening van ons verschillen, nuttig blijft het altijd over dergelijke vraagstukken elkanders oordeel te wegen en het te toetsen aan eigen ervaring en beginselen. Den dank dien we beoogen, meenen we 't best te kunnen uitdrukken in den wensch, dat eenmaal nog, hoe en door welke oorzaken dan ook, een betere tijd voor de beide ballingen moge aanbreken, dan die welken ze thans beleven, een tijd waarin de grenzen van hun vaderland niet langer voor hen gesloten mogen zijn, en andere beginselen dan de thans geldende, al zijn het dan ook niet geheel de hunne, in dat vaderland mogen zegevieren.

Een woord, zeiden we, ten slotte over het laatst besprokene vraagpunt, over de mogelijke toekomst der tegenwoordige wereld, wat het godsdienstige betreft. Zich als profeet

op te werpen is in onzen tijd niet alleen aanmatigend, maar ook belagchelijk. Evenwel, zoo het dwaasheid is, te willen voorspellen wat eenmaal komen zal, niet zoo geheel onmogelijk is het, met opzigt tot sommige dingen reeds vooraf eenigermate te bepalen, wat zeker niet zal zijn. En onder dit laatste rekenen wij, op grond van de menschelijke natuur zelve, het algeheel ontbreken van alle godsdienstbegrippen bij de toekomende geslachten. Niet alleen lang, maar altijd zullen de menschen iets, wat dan ook, omtrent het bovenzinnelijke, oneindige, absolute blijven meenen, veronderstellen, gelooven. Ware het tegengestelde mogelijk, het ware dan ook mogelijk dat de mensch ophield te denken. Zoolang de mensch werkelijk nadenkt, zal hij ook blijven denken over datgene wat hij niet kent en niet te kennen vermag, maar waarvan toch het afgetrokken begrip in zijnen geest ligt opgesloten. Geloof is niet altijd, zoo als velen beweren, die zich wijsgeeren heeten, en zoo als het werkelijk ook dikwijls is, een voortbrengsel der opgewonden en ziekelijke verbeelding; het is in 't wezen der zaak en in zijne meest zuivere uitdrukking een logisch postulaat, een eisch van het denken zelf. De mensch die geheel ophoudt te gelooven, - zoo dat al mogelijk ware, - verheft zich daarmede geenszins, gelijk sommigen meenen, zich diets makende dat zij werkelijk niets meer gelooven, tot den toestand der volkomen redelijkheid, maar verwijdert zich integendeel van dien toestand hoe langs hoe meer. Hij denkt eenvoudig niet meer na over het ongekende, en beperkt zijne gedachten tot de betrekkelijke verschijnselen, gelijk ze onmiddellijk onder 't bereik zijner zinnen vallen. Hij splitst willekeurig zijn intellectueel bestaan in twee deelen, en waagt eene poging om het edelste dier beide met minachting van zich te werpen. Of hij, of eene menschheid, die het tot die hoogte gebragt had, ook gerekend zou kunnen worden, in ontwikkeling te zijn vooruitgegaan? Derhalve óf teruggang der beschaving, óf ontwikkeling, en in 't laatste geval ook godsdienstig geloof. Dat dit geloof nu steeds wisselt van vormen, dat er vormen zijn en geweest zijn en ook waarschijnlijk nog komen zullen, die tot de grofste afdwalingen van den redelijken toestand aanleiding geven, wie zou het mogen ontkennen? Dat het voortdurend echter de neiging in zich bevat om steeds meer en meer van dwaling en vooroordeel zich te zuiveren, dat het steeds eenvoudiger en klaarder

vormen zoekt, juist naarmate zijne begrippen winnen in verhevene beteekenis, valt mede, het oog op de geschiedenis, niet te loochenen. Dat het ooit geheel zou verdwijnen en zich oplossen in de nevelen van den vóórtijd, is eene bewering gelijkstaande met de ongerijmdheid, dat de mensch van wezen veranderen zou en daarmede ophouden mensch te zijn, zonder op te houden te bestaan. Tot zóóver eene mogelijke zekerheid omtrent de aardsche toekomst van het menschelijk geslacht. Zij strekt zich intusschen niet verder uit, die zekerheid, dan tot het zuiver begrip der zaak. De concrete vorm laat zich niet alleen niet vooruit bepalen, maar ook in de verte zelfs niet gissen. Om te kunnen vermoeden in welke vormen een later geloof zijne uitdrukking zal vinden, ware het noodig reeds te leven in eeuwen die nog komen moeten. Wenschen we echter, afdalende van het zeer algemeene tot het meer bijzondere en van het ver verwijderde tot hetgeen nader bij ons ligt, onze overdenking tot de naaste toekomst te bepalen, dan ware eene gissing welligt niet geheel zonder zin. Het tegenwoordig christendom heeft zijn hoogsten trap van ontwikkeling zeker nog lange niet bereikt: het is nog lange niet gezuiverd van al de vreemde bestanddeelen, welke het in den loop der eeuwen in zich heeft opgenomen; het is nog altijd te veel leerstelsel en te weinig levensbeginsel voor de volken. Vandaar nog bij de meesten het dwaalbegrip van kerk als objectief bindende en dwingende magt. Vandaar ook dat bij de meesten slechts kunstmatig voortbrengsel van opvoeding, gewoonte en gehoorzaamheid is, wat de vrucht van eigene, vrije overtuiging behoorde te zijn. Maar de tijd om het christendom vrij te maken van de banden waarin het grootendeels nog wordt gekneld, nadert meer en meer. De goddelijke gedachte, die vóór achttien eeuwen aan de menschen werd verkondigd, heeft lange tijdperken van barbaarschheid en bijgeloof moeten doorgaan, om althans eenigermate gezuiverd en in hare oorspronkelijke reinheid tot ons te komen; aan ons en aan latere geslachten blijft het overgelaten, dat werk der ontwikkeling voort te zetten, en met terzijdestelling van alle overtollige en de gedachten benevelende vormen, steeds dieper en dieper door te dringen in den waren zin van het Woord. De kerkhervorming der zestiende eeuw was daartoe eene eerste poging, voor welke we erkentelijk moeten zijn, maar bij welke wij geenszins behooren

stil te staan. Zijn we als protestanten gehouden al de dwalingen, al de ontrouw aan het protestantsch beginsel, waartoe de groote mannen der reformatie onwillekeurig en niet onnatuurlijk vervielen, voor onze rekening te nemen; is het ons verboden voort te gaan op den weg dien ze ons hebben aangewezen en het vrije onderzoek op hunne meeningen zoowel als op die hunner voorgangers en opvolgers toe te passen; zijn wij verpligt ons te binden aan datgene wat thans eene hervormde of andere kerk omtrent christendom leert; - dan behoort werkelijk het protestantisme tot een vroegeren tijd, tot eene periode van ontwikkeling dien we gelukkig voorbij zijn, en dan blijft alle protestantsche godsdienst slechts een vorm van de theocratische rigting. Maar is het protestantisme, even als het christendom zelf, geen leerstelsel en geene uitwendige kerk, is het een beginsel van leven en van vrijheid, dat ook aan hedendaagsche kerkbegrippen zoomin als aan vroegere gebonden blijft, dan mag het inderdaad ook voor volgende geslachten de vorm worden genoemd, waarin het volksgeloof zijne gelukkigste, immers voortdurend zich ontwikkelende en steeds zuiverder uitdrukking vindt. Uitgaande van de christelijke gedachte, van het christelijk godsdienstig-zedelijk beginsel, maar zich verheffend boven de letter, zoekt het opregt protestantisme een christendom naar den geest.

En zouden er nu werkelijk, de tegenwoordige toestand van zaken in aanmerking genomen, reeds kansen voor eene toenadering tot de oplossing van het problema bestaan? Ondanks alle bedroevende verschijnselen van den tegenwoordigen tijd, in weêrwil van de reactie die zich overal, ook ten onzent, in het godsdienstige openbaart, in weêrwil van de ontrouw aan het beginsel en die zekere vreesachtigheid welke we bij vrijer denkenden opmerken, mag de vraag toch voor een goed deel bevestigend worden beantwoord. Bij het heerschend fanatisme en de verbazende bigotterie in Engeland is vooruitgang daar moeilijk, ofschoon toch, bij al het uiterlijk vertoon van vroomheid, het wezenlijk gezond verstand en de vrijheidszin der natie zamenwerken met het inwendig verval der kerk, om betere uitkomsten, zij het dan ook voor eene verdere toekomst, mogelijk te maken. Zweden schijnt vooreerst verloren voor het protestantisme, Zwitserland dweept weder met Genève, en verreweg de meesten der Fransche huguenoten gaan ook daar, en daar alléén hun zielevoedsel

halen. Van die zijden schijnt derhalve weinig heil te verwachten. Amerika daarentegen is ook in dit opzigt weder het gelukkige land van den vooruitgang. Ofschoon wij de mogelijkheid niet inzien om het unitarisme naar elders over te planten, ofschoon we ook daarin menige afdwaling van het beginsel aantreffen, en het alleen dan een blijvend bestaan zouden voorspellen wanneer het bij tijds zich weet te ontdoen van wat het vreemds nog in zich heeft opgenomen, toch mag het verrijzen en de groote uitgebreidheid van die gezindheid een gewigtige stap ter verdere ontwikkeling worden geacht, een stap namelijk, die naar alle waarschijnlijkheid wel door andere en verdere gevolgd zal worden. Bovendien is ook Amerika door het ontzaggelijk verschil van den landaard, de zeden, de begrippen der volken, wier nijvere krachten het in zich opneemt, meer dan eenige andere staat geschikt, om door de feitelijke en wettelijk beschermde verscheidenheid der meeningen de ware vrijheid te bevorderen en de eigene, zelfstandige overtuiging te helpen vestigen op den troon van het omvergeworpen kerkelijk gezag. En, wat de wetenschap betreft, wanneer wij het oog wenden naar het land der wijsgeerige en der godgeleerde wetenschap bij uitnemendheid, wanneer wij onze aandacht op Duitschland vestigen, dan nemen we ongetwijfeld in het staatkundig en godsdienstig-maatschappelijk leven een bedroevenden en hoogst gevaarlijken teruggang waar, doch tevens ook het verblijdende feit, dat de wetenschap toch geen volslagen stilstand duldt, en nog wel eens, uit vrees en gemis aan zelfvertrouwen, hare nieuwere ontdekkingen in versleten vormen hult, maar toch voortgaat in haar streven om hoe langs hoe meer de overlevering en de godsdienstige begrippen met de uitspraken der rede in overeenstemming te brengen. En dat loffelijk voorbeeld blijft ook niet zonder navolging in ons vaderland. Ook hier reactie en beschamende afdwalingen; ook hier dikwijls nog te veel vrees voor het oordeel van anderen, en te veel trachten om door het schermen met woorden waarvan de zin veranderd is, de menigte te believen en der wederpartij hare wapenen uit de hand te nemen; ook hier, als natuurlijk gevolg der teruggaande beweging - de dagelijksche ondervinding en de staatsgeschiedenis leeren het - ook hier verwarring en stilstand in de behandeling van de meest gewigtige belangen des lands; maar voor 't overige - de weêklagten der reactionairen bewijzen het reeds - toch

ook hier voortdurend streven bij velen, om de gedachte vrij te maken van al wat het oordeel benevelt zonder bevrediging te schenken aan het gemoed, - een streven door zeer velen met warmte van overtuiging toegejuicht. Of het onveranderd voortbestaan eener kerk, die toch oorspronkelijk van gansch andere begrippen uitging, ten minste geheel anders ze opvatte, met die pogingen tot verlichting kan zamengaan, mogen we hier veilig onbeslist laten. De tijd zal ook in dezen uitspraak doen. Wordt inderdaad het gebouw inwendig ondermijnd, dan zal het wel vallen, ook zonder dat iemand het teeken tot de afbraak geeft. Gunstig voor de toekomst blijven derhalve, ook bij dreigende gevaren, vele teekenen des tijds. Laat ons evenwel voorzigtig zijn, om niet te overdreven voorstellingen van die toekomst ons te vormen. Bedenken wij, dat er altijd, ook bij de meest gelukkige uitkomst, nog veel dwaasheid, veel heerschzucht, veel afwijking van het vrijheidsbeginsel zal overblijven; ook in naam van de rede kan men dwingeland worden, en menigeen die zich beroemt een zeer verlicht en zeer vrijgevig standpunt te hebben ingenomen, is even onverdraagzaam jegens dengene die weêr een anderen vorm heeft gevonden voor zijn geloof, als de meest fanatiek geloovige jegens hem. De tijd waarin de achting voor den mensch en den burger niet meer afhankelijk zal zijn van de meening welke hij in het godsdienstige zal belijden, de tijd waarin niemand zijnen medemensch meer wil dwingen om in te gaan, is zeker nog zeer verre. Elke toenadering echter is winst; erkennen wij ze met dankbaarheid, waar wij ze gadeslaan, en zorgen we alleen onze verwachting niet te hoog te spannen opdat geen noodlottige twijfel uit de teleurstelling geboren worde.

Aan het protestantisme derhalve de toekomst der wereld, zal de beschaving niet stil blijven staan. Aan het protestantisme evenwel, niet zoo als het nu nog is, maar zoo als het wordt en worden moet. Schoon en verblijdend vooruitzigt voor de volken die trouw blijven aan het wezenlijk protestantsch beginsel! En de overige, - zij die, te voren deelhebbers aan de algemeene beschaving en de voorsten zelfs op de baan der ontwikkeling, thans nog de onderdanen uitmaken van het geestelijk wereldrijk? Wat van dezen? Zullen ze nu gedoemd zijn om voortdurend achter te blijven? Het hangt geheel van henzelven af, gelijk het ook afhangt van ons, of we voort zullen gaan, dan wel terugkeeren op

onzen weg, en, gelijk we reeds eenigermate beginnen te beproeven, eene flaauwe nabootsing der zeventiende eeuw in 't leven zullen roepen. Slaat intusschen ook eenmaal nog het uur der vrijheid voor de katholieke landen, het zal niet anders dan op den magtigen wenk van het protestantsch beginsel zijn. Maar van een eigen protestantsch beginsel dan ook; van een eigen, oorspronkelijk, niet van elders overgeplant en van anderen geleerd protestantisme. Die nieuwe vorm der vrijheid drage daar dan een anderen naam, en voere er een ander nog ongekend gewaad, het beginsel blijft één en de gevolgen zullen dezelfde zijn. Wij, bewaarders van het kleinood, bewaren wij het wèl, en blijven we zorg dragen, dat het niet meer nog vervalscht worde dan het werkelijk reeds is.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

De onderwijsvraag.

II.

Na het opmaken van het adres van antwoord der tweede Kamer op de troonrede heerschte eenigen tijd lang stilte over het lager onderwijs. Slechts enkele woorden van regering en vertegenwoordiging verbraken die stilte; maar het belang van deze woorden ligt in hun verband met de geheele behandeling der vraag meer dan in het gesprokene op zich zelf, hetwelk niet in bijzonderheden trad. ‘Van *alle* voorstellen’ had Z.M. de Koning aan de commissie uit de tweede Kamer geantwoord die het adres kwam aanbieden, ‘van *alle* voorstellen die Ik haar (der Kamer) ter overweging geef, is het geluk van Mijn dierbaar Volk het doel. Dat doel zal vooral met diepen ernst worden beoogd in de regeling der zoo teedere aangelegenheid van het onderwijs.’ Uit die koninklijke woorden bleek al weder het hooge belang der aanhangige vraag. Maar die vraag zelve kwam vooreerst nog niet in behandeling. De weinige maanden, volgens den minister van der Brugghen noodig tot het ontwerpen eener nieuwe wetsvoordragt, waren van drie tot vier geklommen toen de tweede Kamer haar voorloopig verslag over de begrootingswetten uitbragt. De Kamer, over het algemeen twijfelende wat toch het doel en welke de politiek is van dit kabinet, deed verscheidene vragen om zich te vergewissen dat er geene reden tot bezorgdheid aanwezig was. Zoo immer had het ministerie thans gelegenheid zijne stelling te verbeteren. In de geslotene vergaderingen der afdeelingen, wier werkzaamheden in veel mindere mate publiek worden dan die van de geheele Kamer gezamenlijk, hadden individuële leden, wier namen in ruimeren kring onbekend blijven, bij

voorloopige werkzaamheden, velerlei vragen gedaan en opmerkingen gemaakt waarvan de onderlinge zamenhang uit den aard der zaak minder naauw was dan die van het gesprokene in openbare zitting; een voldoend antwoord, ja een gedeeltelijk bevredigend antwoord kon elken strijd voorkomen. Van de zijde der Kamer werd dit zeer gemakkelijk gemaakt. Men deed geene nieuwe vraag omtrent dit onderwerp. De groote meerderheid verlangde zelfs over het algemeen geen politiek programma. Niets anders werd in het Voorloopig Verslag opgenomen dan de opgave van een bepaald en onbetwistbaar feit: ‘Niet eens heeft de Kamer tot nu toe afdoende opheldering ontvangen omtrent de inzigten der Regering ten aanzien der regeling van het lager onderwijs, en dus van het punt, 't welk, volgens de gedane stellige verzekering, tot de optreding van nieuwe raadsleden der Kroon aanleiding heeft gegeven.’ De Kamer berustte in de opgegeven aanleiding, en constateerde dat zij geene genoegzame opheldering verkregen had, klaarblijkelijk zelve overtuigd dat zij die opheldering had mogen verwachten.

Zoo was er aan het ministerie nogmaals gelegenheid gegeven om goedschiks en uit eigen beweging, wij zeggen niet te willen wat de Kamer wilde, maar te zeggen wat het zelf wilde, opdat de Kamer overtuigd zou worden dat het ministerie in zake onderwijs *iets* wilde. Het kabinet was niet zeer ingenomen met het openstellen dier gelegenheid, ten minste naar de memorie van Beantwoording te oordeelen - het *knorrig* antwoord, zoo als het genoemd is. ‘Men vergeet’, zegt de Memorie, ‘dat de Regering de bepaalde toezegging heeft gedaan, niet alleen de wet op het lager, maar ook op het middelbaar en hooger onderwijs, als daarmede in naauw verband staande, in den loop dezer zitting aan te bieden’ (te doen, wat onmogelijk goed kon gedaan worden, en wat, hoe ook gedaan, onvermijdelijk een jaar uitstel en logisch een onbepaald uitstel met zich voert). ‘De Regering ziet er niet het minste nut in, thans in eene tijdroovende discussie te treden, welke alleen vruchtbaar kan zijn, wanneer hare denkbeelden in bepaalde wets-ontwerpen zijn geformuleerd.’ (En wanneer zal dat wezen? - Tijd wordt vereischt voor elke discussie en voor elke handeling; *tijdroovend* is hetgeen te veel tijd doet besteden, maar hoe willen de verschillende takken der wetgevende magt hunnen tijd beter besteden dan door het vaststellen van het hoofdbeginsel der

voornaamste aanhangige zaak). ‘De algemeene beginselen der Regering op dit punt zijn herhaaldelijk medegedeeld; zij wil het groote beginsel der wet van 1806, de gemengde school, in het algemeen vasthouden’ (‘*In het algemeen* vasthouden’ beteekent niets, of het beteekent *gedeeltelijk loslaten*. En juist dat wil de groote meerderheid der tweede Kamer en de groote meerderheid des volks verhoeden. Immers *vasthouden* wordt opgeheven door de bijvoeging *in het algemeen*). ‘Doch zij wil opvoeding niet geheel van onderwijs afscheiden; zij wil den Christelijken geest, die vormende kracht onzer maatschappij en zonder welken beschaving in materialismus ontaardt, niet wettelijk uit de school verbannen zien.’ - *Materialismus* en *afscheiding van onderwijs en opvoeding*, harde woorden die indruk moeten maken, even als *verbannen van den Christelijken geest uit de school*. - Christelijke *geest* is hier niet veel duidelijker dan de bekende termen Christelijk *beginsel* en *element*, de termen die in gebruik komen, omdat zij ‘ontslaan van de moeite om een begrip bepaald en juist uit te drukken.’ Beteekent de uitdrukking *Christelijke geest* b.v. hetgeen genoemd is ‘(opleiding tot) Christelijke en maatschappelijke deugden?’ Die wil niemand verbannen en die kan niemand verbannen. Beteekent echter die uitdrukking kerkelijk leerstellig onderwijs, stelt zij eene deur open voor religietwist of onverdraagzaamheid? Die geest moet ook uit de school verbannen worden, en niet het minst omdat hij onchristelijk is, om 't even met welken naam hij genoemd wordt.

De beteekenis van het ministeriëel antwoord gaf ongelukkig niets meer dan wanneer het volgende gezegd was: Men vraagt *hoe* iets gedaan zal worden, wij antwoorden *dat* het gebeuren zal en dat nog iets anders gebeuren zal. Ons hoofdbeginsel is betwistbaar, en dat te noemen op dit bepaald oogenblik, kort vóór het behandelen der begrooting, is schadelijk; dat kan slechts nuttig zijn in eene onbepaalde toekomst. De keus der Regering tusschen Ja en Neen staat vast en is sedert lang bekend: de Regering zal *meestal* Neen zeggen[26]. Maar de Regering wil eenige verkeerde dingen niet doen, en neemt aan, dat er anderen zijn die wel overhellen tot die verkeerde dingen.

26 Meestal Ja zeggen; eene meerderheid of groote minderheid van gezindheidscholen hebben, was buiten quaestie.

Zoo kwam men niet verder. Moest het tijdstip, waarop de regeringsdenkbeelden zich tot bepaalde wetsvoorstellen formuleerden, een langen of een onbepaalden tijd na het aannemen der begrooting kunnen invallen? Dat was ten minste niet wenschelijk. Sedert de indiening van het voorloopig begrootingsverslag was weder eene maand verstreken, en nog kwam geene onderwijswet. En de discussie was uitgeput; het oogenblik was gekomen waarop men in wetgevende vergaderingen het geroep hoort: stemmen, stemmen. Negen tienden der Kamer waren het ministerie ongenegen, en de eenige vraag was, in hoeverre die gezindheid zich openbaren zou, of die gezindheid sterk genoeg was, om eene meerderheid van uitgebragte stemmen tegen het kabinet te geven. Een zoogenaamd votum van wantrouwen, een votum tegen de begrooting zijn in ons land impopulair en worden bijna algemeen als uiterste middelen beschouwd. Het kabinet had dit voordeel, het had het voordeel van het initiatief, het stond tegenover de verschillende fracties der Kamer als ééne magt bestuurd door éénen wil: tot nog toe ten minste handelden de heeren van der Brugghen en Simons in geheele onderlinge overeenstemming, en er werd aangekondigd, dat de overige leden van het gouvernement, *die zwegen*, geheel homogeen met hen waren. Misschien bestond er ditmaal eenigzins meer reden dan bij eene andere voorgekomen gelegenheid, om zwijgen met toestemmen gelijk te stellen, maar het is genoeg gebleken dat die homogeniteit verre van onbeperkt was en niet verder reikte dan tot zekere hoogte. Zooveel was stellig, dat de politieke denkbeelden, welke in de heeren van der Brugghen en Simons hunne vertegenwoordigers hadden, voor het oogenblik op den voorgrond stonden en van wege het kabinet op den voorgrond werden geduld.

De tweede Kamer daarentegen duldde die politieke denkbeelden niet op den voorgrond en niet binnen den kring harer bevoegdheid. Het scheen zelfs, als of *la mort sans phrase* zou worden uitgesproken over reactie en antirevolutie, al was dat slechts reactie tegen het *fatale* jaar 1848 en antirevolutie in den zin van zekere Alkmaarsche redevoering. Ook de Kamer zweeg, toen de algemeene beraadslagingen werden geopend. Slechts twee leden der oppositie vatten het woord op, de heer Zijlker, die een politiek overzigt gaf van den algemeenen toestand onzes

lands, van den toestand van vóór 1848 af aan tot op de aangelegenheden van den dag, en meer bepaaldelijk van de politieke handelwijs der tegenpartij ter zake van het lager onderwijs; en de heer Dommer van Poldersveldt, die tegen zijne gewoonte, vooral bij de behandeling van gewigtige onderwerpen, het eerst als spreker optrad. Die spreker deed de vraag van welker oplossing alles afhing. Reeds in Julij, maar vooral in September, zeiden de ministers op te treden wegens het onderwijs. Hoe staat het nu met het onderwijs? De spreker bepaalde nader wat hij wenschte te weten: hoever is de onderwijswet thans gevorderd? komt het ontwerp op het lager onderwijs, stellig, vóór 1 Maart 1857?

Dat was het middelpunt der vraag en deszelfs bepaling verdient dáárom naauwkeuriger en uitvoeriger meêgedeeld te worden. ‘Wij vinden,’ zeide de heer Dommer, ‘onder het gesprokene bij gelegenheid der behandeling van het Adres van Antwoord, de verklaring van den minister van Justitie, dat de zaak van het onderwijs *de eenige en uitsluitende reden was* waarom het ministerie van Hall gedwongen is geweest af te treden. Ik geloof dus te mogen zeggen, dat de zaak van het onderwijs alle andere domineert.’ Bij diezelfde gelegenheid, den 25sten September, had de minister van Binnenlandsche Zaken gezegd: ‘Het is de stellige overtuiging der Regering, zij is van die noodzakelijkheid geheel doordrongen, dat het voorschrift van de Grondwet omtrent de regeling van de inrigting van het openbaar onderwijs, eerlang, spoedig uitvoering moet verkrijgen. Zij zal niets met meer ijver ter harte nemen dan het ontwerpen van die wetten, overtuigd als zij is dat deze belangrijke zaak, na zooveel vertraging, geen uitstel gedoogt.’

Maar het ontwerpen van die wetten eischt welligt langen tijd. - De heer Dommer voorziet die tegenwerping en snijdt haar terstond af: ‘De minister van Justitie legde op den 26sten September de volgende verklaring af: “Maar ik geloof dat eene quaestie, na reeds zoo lange jaren aan de orde van den dag, van zoo vele zijden beschouwd, niet *ab initio*, niet *ab ovo*, behoeft behandeld te worden, en dat het mogelijk is, in den tijd van weinige maanden uit de reeds aanwezige bouwstoffen een behoorlijk, aannemelijk wetsontwerp zamen te stellen. Die mogelijkheid bestaat niet alleen, maar hare verwezenlijking is een ernstige wensch,

een vast besluit."' Welk een verschil, zegt de heer Dommer, tusschen deze woorden en de zinsnede der memorie van beantwoording! De Regering zal wel niet bedoeld hebben het onderwijs in den hoek te schuiven, maar toch stond het onderwijs voorop in September, maar thans op den achtergrond. Het onderwijs moet spoedig geregeld worden om de zaak zelve en om den toestand des lands. Wat zal de Regering doen, vraagt de spreker: ik vraag dat bescheiden, ik hoop dat de Regering mijn standpunt zal kunnen verbeteren. Maar de spreker zegt duidelijk, dat hij een ontwijkend antwoord beschouwen zal als een weigerend antwoord. 'Mogt echter het antwoord der Regering op de door mij gestelde vragen niet voldoende wezen; dan zal ik, hoe ongaarne ook, verpligt zijn, mijn eindbesluit (over de begrooting) te regelen zoo als het op een in dit opzigt ontwijkend antwoord past.'

Ten eersten male werd dus, bescheiden en gematigd maar duidelijk en krachtig, aan de Regering gevraagd: Mijne heeren van der Brugghen, hoofd van het homogene kabinet, en Simons, onder wiens ressort het onderwijs, de tegenwoordige hoofdzaak, behoort, gij zeidet, te komen om het lager onderwijs, en daarom alleen, ge zeidet dat het onderwijs spoedig moet worden geregeld, dat ge niets met meer ijver zult doen, dat de zaak gemakkelijk is, dat ge vast besloten hebt haar uit te voeren; wel nu, doet het! Geeft het eenvoudigste bewijs dat gij het doet. Ge hadt weinige maanden noodig, er zijn reeds velen verstreken, hoever zijt ge nu? Is het genoeg als gij nog drie maanden toe krijgt, of verlangt ge meer? Antwoordt wat ge wilt, weest ver gevorderd of niet, zegt ja of neen op de vraag of uwe *weinige maanden* talrijker zijn dan *acht*, maar antwoordt *iets*. De Kamer dwingt u volstrekt niet tot eenige *tijdroovende discussie*. De Kamer is naauwelijks gehecht aan eenige discussie. Zij moet een *voor* of *tegen* uitbrengen, en verlangt van u ter inlichting niets anders dan een *ja* of *neen*. De beide ministers - spoedig zal het blijken - antwoordden niets.

La mort sans phrase is veel harder dan *les phrases sans la mort*. Onlangs had het kabinet getoond, dat het eene tijdroovende discussie afkeurde. Thans had het niets anders dan *ja* of *neen* te zeggen om die te voorkomen, en in plaats daarvan kwam het zeggen: waarom spreekt gijl. niet? Na de redevoering van den heer Zijlker had de Ka-

mer gezegd wat zij te zeggen had. Alles zweeg, en men wachtte het ministeriële *ja* of *neen*.

De heer Simons staat op. Zou nu reeds alles uit zijn en heeft de oppositie niets meer te zeggen, vraagt de minister van Binnenlandsche Zaken. Hij zelf handhaaft zijne vroegere woorden. Hij werkt hard aan de onderwijswet. Maar het hangt niet alleen van hem af wanneer hij gereed zal wezen. Ook de ministerraad, ook de Raad van State moeten het ontwerp keuren, en eene onderwijswet kan niet als een openbaar werk tegen een bepaalden tijd worden aanbesteed[27]. De minister zal zijn best doen.

Men ziet, de minister ignoreerde de eerste vraag en antwoordde ontwijkend op de tweede. De heer Dommer zal moeten *tegen* stemmen.

Een lid der oppositie, de heer ter Bruggen Hugenholtz, doet den minister het genoegen te spreken. Hij vraagt: wat wil deze Regering, voortgekomen uit de tweede editie der Aprilbeweging? Hij ten minste ziet dat niet in, en verlangt, dat zooveel onzekers voor hem en anderen worde opgelost. - De heer Dommer van Poldersveldt verzoekt andermaal een antwoord op zijne vraag. Hij heeft de onderwijswet niet gelijk gesteld met een openbaar werk en niet verdiend daarvoor te regt gezet te worden. Maar hij zegt met den voorzitter der commissie van redactie van 't adres van antwoord: Geene politieke kansrekening, en vooral geene opoffering dááraan van de dierbaarste belangen der natie.

De minister Simons had zijne woorden gehandhaafd. De President-minister komt de zijne inhalen, ik wil zeggen *over het algemeen handhaven*. Eerst worden die woorden versterkt. De Regering gevoelt ‘hare verpligting om die wet in te dienen, niet alleen in den *loop* van deze zitting, maar *zoo spoedig mogelijk* in deze zitting.’ *Mogelijk* is een mooi woord, een elastiek woord. ‘Maar’ - een leelijk woord - ‘Maar, nu te wenschen dat men maand en dag zal aanwijzen waarop dat wetsontwerp zal worden ingediend, dat is niet mogelijk.’ *Maar*, dat was ook niet geëischt. Men had

27 Veertien dagen later sprak de minister anders, en gaf de verzekering: ‘dat ik, zoo ik bij krachten en gezondheid gespaard word, binnen drie maanden *die ontwerpen* zal kunnen leveren.’ Zie beneden de behandeling der zitting van 4 December. *Binnen drie maanden* zegt dus uiterlijk op 4 Maart, en dan zouden, behalve 't wetsontwerp op het lager onderwijs, ook die op het middelbaar en hooger gereed zijn.

alleen gevraagd of die maand en dag vóór of na 1 Maart 1857 zouden vallen, of, in den hoffelijker parlementairen vorm des heeren Dommer: of ‘de wet *op het lager onderwijs* in den loop van de maand Februarij aanstaande’ zou inkomen. Men vorderde niet dat ook hooger en middelbaar onderwijs in Februarij inkwam. Men vorderde niet dat het lager onderwijs vóór het einde van Februarij (of nog vroeger) zou inkomen. Men vorderde zelfs niet dat het vóór of na 1 Maart zou komen, men vorderde alleen te weten wat van beiden.

Ook de minister van der Brugghen herhaalt, dat de ministers ook afhangen van den ministerraad, van den Raad van State, van ‘duizende omstandigheden’, zelfs bij ‘den besten wil’. Met komische scherpzinnigheid geeft hij aan de uitdrukking van zijnen stadgenoot Dommer de beteekenis als of de Kamer het kwalijk zou nemen zoo de ontworpen onderwijswet bij geval vroeger kwam dan het begin der maand Februarij. Intusschen glijdt de minister over de zaak heen en doet als zijn ambtgenoot; hij ignoreert de eene vraag en ontwijkt het antwoord op de tweede. Dan gaat hij over tot *les phrases* om niet over te gaan tot *la mort*. ‘Men heeft tafereelen opgehangen van de geschiedenis der laatste jaren,’ zegt de minister, wijdt er over uit, en gaat dan voort met op nieuw zijne gehechtheid aan de bestaande Grondwet te betuigen. Dit was ten hoogste een antwoord aan de heeren Zijlker en Hugenholtz. Hadden *deze* heeren de hoofdvraag behandeld? - De waarachtige wederlegging, zegt Hegel, moet ingaan in de kracht der tegenpartij; men bevordert de zaak niet door den tegenstander buiten zijne kracht aan te vallen en gelijk te houden op een punt waar hij niet is.

Thans wordt de ministeriële vlag ter halverwege neêrgehaald. ‘Niet de eenige reden van het optreden van dit ministerie is geweest de wet op het onderwijs. Er bestonden daarvoor meer redenen, ik heb de eer gehad dat vroeger te zeggen.’ Vroeger had de minister *wit* gezegd. Thans zegt de minister *zwart*. Later zal blijken, dat wit en zwart dezelfde kleur zijn. En inderdaad beweert de minister reeds nu dat hij ook vroeger *zwart* gezegd heeft met de eigen woorden, waaruit de heer Dommer *wit* verstaan had. Het feit is, dat de minister van begin af aan wit en zwart als dezelfde kleur heeft behandeld. Hij had in der daad op 24 September in de tweede Kamer zooveel gezegd als: Mijne

heeren, gij ziet dat dit zwarte bord wit is. Hij had verschillende redenen van optreding aangewezen en uit die aanwijzing opgemaakt dat er slechts ééne bestond. De ongeloofelijke redenering staat op vel 8 en 9 van het Bijblad, bl. 24 en 25; hier volge een kort uittreksel daarvan. De heer van Hall is afgetreden om ‘geheel personele redenen.’ De Raad van ministers had, om die aftreding, alle portefeuilles aan Zijne Majesteit beschikbaar gesteld. De heeren van Reenen en Donker traden af om het onderwijs. ‘Andere ministers,’ dus de eenige overigen uit de afgetredenen, de heeren Mutsaers en Smit van den Broecke, traden af om ‘persoonlijke beweegredenen’, die in de Kamer niet ter sprake moeten komen. Het ministerie is homogeen, volgens de verklaring van den President-minister van der Brugghen. Zoo lang nu niet de eene politieke reden bestaat voor het aftreden van den eenen minister en eene verschillende politieke reden voor het optreden van zijn onmiddellijken opvolger, zoolang de woorden van een staatsman geene kaarten zijn om door elkaâr te schoffelen, maar verklaringen waarop men staat kan maken, uitingen van bestaande feiten of beginsels, zoolang beteekent het gesprokene dat vier verschillende redenen den heer van Hall, den ministerraad, de heeren van Reenen en Donker, de heeren van den Broecke en Mutsaers tot aftreding bewogen en de optreding hunner opvolgers veroorzaakten. ‘Men ziet,’ gaat de heer van der Brugghen op de aangehaalde plaats onmiddellijk voort, ‘men ziet dat de reden van de aftreding van het eene en van de vorming van het andere kabinet geheel gelegen is in de quaestie van het onderwijs (en in den wensch door Zijne Majesteit te kennen gegeven, om nog te beproeven aan de gemoedsbezwaren van velen te gemoet te komen).’ - Het laatste is eene tweede uitdrukking voor dezelfde zaak: *optreding om het onderwijs en om de koninklijke benoeming deswege*. Natuurlijk, want zonder koninklijke benoeming is geene optreding mogelijk.

De minister had dus *zwart* gezegd. Hij herhaalt: ‘Ik constateer alleen het feit dat de quaestie van het onderwijs niet is geweest de eenige oorzaak van het optreden van dit ministerie.’ Arme onderwijsvraag! De onderwijswet krijgt den schop, de sport der ladder wordt van den beklommen muur af ingetrapt. Maar er komt erger. De volgende schop is voor de petitionarissen, voor de Velen met de ge-

moedsbezwaren. ‘Ook is dit optreden niet geweest de wensch om te voldoen[28] aan al[29] de eischen of de wenschen en voorstellen, of de droombeelden, of hoe men het ook noemen moge, die nedergelegd zijn in alle de petitiën[30] die bij honderden aan deze Kamer zijn ingediend. De Regering heeft nimmer gezegd dat het hare bedoeling en het oogmerk van haar optreden was om gevolg te doen geven aan al hetgeen de petitionarissen van uit verschillende kerkelijke en staatkundige standpunten hebben verlangd, om hun alles[29] te doen erlangen wat zij begeerden.’ Neen, zeker heeft de Regering zich niet uitdrukkelijk den onwaardigen weg afgesneden, om door haarklovend woordenspel zoo lang te tooveren, tot *ja* en *neen*, tot *wit* en *zwart* niet langer iets verschillends aanduiden en tot men eenen volzin gefabriceerd heeft gelijk de vledermuis, die voor een vogel kan doorgaan zonder op te houden zoogdier te zijn. Maar in politieken zin is dit ministerie aangekomen met het beginsel der gezindheidschool.

De heer van der Brugghen ging voort, door in eenigzins gejaagden toon sommige beschouwingen van ondergeschikt belang te doen volgen, eene niet zeer duidelijke omschrijving te geven van het *omzien* naar het *middel*, en de leden op nieuw tot spreken uit te noodigen. De heer Groen voldoet aan dat verzoek. Deze spreker pleegt zijne vlag niet in te halen, en de zwakke zijde van zijne tegenpartij niet over 't hoofd te zien. De President-minister had zich blootgegeven, en had zijne vlag, tevens die van den heer Groen, reeds ten halve laten zakken; geen wonder dat een geduchte aanval zijn loon was. Maar in der daad heeft de heer Groen, meer welligt dan eenig ander lid, de optreding van dit kabinet doen kennen en beoordeelen en den staf er over breken in het verpletterend requisitoir dat hij thans nam, en waarvan menigeen de waarheid erkennen moet die anders verre van den spreker afwijkt. De redenaar heeft bij het Adres met groote belangstelling de mededeelingen vernomen omtrent de oorzaken der vor-

28 Vrage naar een tastbaar politiek onderscheid tusschen *voldoen* aan bezwaren en daaraan *te gemoet komen*.

29 Ook niet aan den éénen eisch, of wensch, of voorstel, van splitsing der openbare school? Is dat ook een droombeeld, of hoe moet men het noemen?

30 Ook niet aan de Delftsche petitie, ook niet aan de Nijmeegsche petitie? Och neen, 't vervolg zal spoedig leeren hoe die verloochend werden.

29 Ook niet aan den éénen eisch, of wensch, of voorstel, van splitsing der openbare school? Is dat ook een droombeeld, of hoe moet men het noemen?

ming van dit kabinet. Hij had die mededeelingen gaarne, volgens Engelsche gewoonte, nog vollediger gezien; men had alles moeten beschouwen ‘als behoorende tot eene *publieke* zaak, waarbij geen vertrouwelijkheid te pas komt.’ (Dus is er meer, er hebben voorname voorvallen plaats gehad die nog niet zijn publiek gemaakt). ‘Gebleken is, dat de wil des Konings is geweest, het acht geven op de gewetensbezwaren der *petitionarissen* - niet om te voldoen aan hetgeen in ieder verzoekschrift te berde gebragt is, maar om te letten op de *hoofdgedachte* van het petitionnement. En welke was die? Het protest tegen de *gemengde* school volgens het systeem van de groote meerderheid van deze Kamer. Een protest waarbij gevraagd werd: òf, gelijk bij zeer velen het geval was, de *afzonderlijke* school, òf datgene wat niet gevraagd kon worden zonder, bij noodzakelijke gevolgtrekking, tot de afzonderlijke school te geraken.’ De heer Groen stemt geheel in met de allerschadelijkste hoofdgedachte van het petitionnement, maar thans komt het er alleen op aan of hij die gedachte juist heeft geschetst en of hij te regt beweert dat zij op 1 Julij de regeringsgedachte geweest is, twee punten die moeijelijk kunnen ontkend worden.

‘Derhalve de Koning verlangde, dat aan die gewetensbezwaren voldoening gegeven wierd; ziedaar het hoofddenkbeeld, hetwelk door den minister is bekend gemaakt als drijfveer tot de vorming van dit Kabinet. Dit was de gedachte des Konings, die *ik* niet in deze Kamer breng, maar die in deze Kamer *als gedachte des Konings* is gebragt, als gedachte door het ministerie aanvaard.’ (Hierin en vooral in het volgende ligt eene constitutionele ketterij die niet onopgemerkt of zonder tegenspraak is gebleven, maar de aangehaalde feiten zijn waar). - ‘Heeft iemand getwijfeld of dit Kabinet werd gevormd in *anti-revolutionairen* zin?’ Evenwel is des heeren Groen illusie reeds vervallen na vijf dagen, bij de sluitingsrede, die een kubieken bol beloofde, de vervulling van den wensch der adressanten en toch ‘“*het beginsel der gemengde school, waaraan sedert* 1806 *de natie gehecht is*.”’ (Immers niet *vastgehecht*, maar zoo als de heer Groen later zeide: de gemengde school, die de natie *lief heeft?*) Men denke aan den Kronijkschrijver in ‘Holland’:

‘Hoe een en ander zal geschieden,
Dit, goede lieden,
Is juist de kunst.’

De heer Groen schijnt niet ingenomen met ‘de kunst.’ ‘Er zal gezocht worden naar een middel’ (‘ter gemoetkoming aan de adressanten’) ..... ‘zonder af te wijken van het beginsel, waartegen, in de hoofdrigting, het geheele petitionnement gekant was.’ Wat moet nu de spreker doen? Al weder opposant wezen? Men verwijt hem dat hij het altijd is. Mag hij ‘pligt verzaken om het pijnlijke van pligtsbetrachting?’ Immers neen. Maar hij is ‘een zonderling opposant.’ Hij zal ‘dit ministerie ondersteunen, *gelijk het gevormd werd*.’ (Dus de regeringsgedachte voorstaan der HH. van der Brugghen en Simons, wel te verstaan hunne regeringsgedachte van 1-5 Julij, de regeringsgedachte der Nijmeegsche en Delftsche petitiën, de thans verloochende antirevolutionaire en reactionaire, met revolutionaire middelen verdedigde beginselen der Aprilbeweging, tweede verminderde en verergerde editie, tegen de regeringsgedachte der HH. van der Brugghen en Simons van 5 Julij af aan, de regeringsgedachte van sluitingsrede en troonrede, de regeringsgedachte, officiëel door Zijne Majesteit uitgesproken en aangekondigd, toonbaar voor Volk en Vertegenwoordiging).

‘De groote vraag is thans niet’[31], zegt de heer Groen, ‘wanneer zal de wet op het onderwijs in deze Kamer gebragt worden? De mededeeling hieromtrent acht ik, niet in bedoeling, maar in uitkomst, het middel om de zaak naar een geheel onzekeren afstand te verschuiven ... Neen! de vraag is ....: *wat is het systeem van dit Kabinet in het vraagstuk waarop het geformeerd is?*’ Er is voor 't minst nog anderhalf jaar noodig om de drie wetten te ontwerpen, en als ze dan komen zonder dat men 't regeringsbeginsel kent, zal men nog geenen stap gevorderd wezen.

31 De heer Groen bedoelt waarschijnlijk het volgende: Als men vraagt *wanneer* de wet komen zal, dan is de kern van die vraag minder de tijdsbepaling dan de bepaling van het beginsel hetwelk die wet beheerschen zal. In dien zin kan men met hem instemmen. Maar de vraag naar het beginsel en de geheele toekomst der wet hing van die andere vraag af, of het ministerie, om 't even met of zonder opzet, de onderwijswet *al* dan *niet* onbepaald of lang zou uitstellen.

‘De meeste leden van dit Kabinet schijnen, naar ons berigt is, in eene afwachtende positie omtrent het middel naar hetwelk zou worden gezocht. De verantwoordelijkheid rust op den minister van Justitie en den minister van Binnenlandsche Zaken, vooral op den eerstgenoemde, die dit Kabinet gevormd heeft.’ Natuurlijk. De Admiraal, hoofd der geheele vloot, en de Kapitein die het Admiraalschip voert, zijn de twee voornaamste personen op de vloot. De heer Groen weet niet wat het Gouvernement wil, noch in het algemeen, noch in zake onderwijs. Eene niet-*exclusive*, eene *verzoenende*, eene *boven de partijen* staande, *regt voor allen* willende staatkunde, welk kenmerk geeft dat? Welke is de *praktische conclusie*, vooral tegenover het petitionnement (d.i. zijt ge Voor of Tegen ds. Heldring c.s.?). Het ministerie is er tegen, zegt de heer Groen, en bewijst het. Maar dan voor wat? ('t Is waar dat het ministerie niet *vlak opposiet* is aan den heer Groen). ‘Op welk middel heeft men het oog? De keus der middelen is zeer beperkt.... Het eenige dat ik mij als schema van het Gouvernement voorstel, is, de *Christelijke* gemengde school als regel, zoodat de uitzonderingen gemakkelijk worden gemaakt. Natuurlijk niet de Christelijke volksschool *in naam*, dit kan niet.’ (Dit heeft wel iets van deze stelling: de figuren moeten allen wezen kubieke bollen, zoo dat er vele prisma's onder zijn. Natuurlijk niet alleen kubiek *in naam*, dit kan niet. Er wordt verzwegen wat ieder ziet, dat het figuur moet ophouden bol te zijn om meer dan in naam kubiek te kunnen worden, en wat niet ieder ziet, dat als het figuur maar eerst kubiek en dus hoekig is, het dan zonder veel moeite in prisma's kan worden *gesplitst*. In het wiskundige, waar iedere term zijne vaste beteekenis heeft, valt die dekmantel van ongerijmdheden natuurlijk uiteen eer hij iets heeft kunnen verbergen, maar op moreel gebied kan men wel eens schuilen achter eene stofwolk. De school moet ophouden gemengd te zijn eer zij kan worden meer dan *in naam* Christelijk, volgens het spraakgebruik des heeren Groen, want alleen *in naam Christelijk* heet bij hem elk Christendom, behalve het (Dordtsch-orthodox) leerstellige. Als dus de school meer dan in naam Christelijk moet worden, dat wil hier zeggen Dordtsch-orthodox leerstellig Christelijk onderwijs moet geven, dan moet ze eerst ophouden gemengd te zijn, door achtervol-

gens uit te sluiten de Israëliten, de Katholieken, de Niet-gereformeerde Protestanten, de niet Dordtsch-orthodoxe Gereformeerden). De heer Groen bewijst verder, dat de Christelijke volksschool alleen *in naam* dáárom niet mogelijk is, omdat de minister van der Brugghen zich vroeger, in 1854, tegen haar heeft verzet. ‘Dus de Christelijke volksschool *in der daad*. Maar wat wordt dit? Een van beiden: de school tegen de Grondwet, of de *rationalistische*[32] school, evenzeer tegen de Grondwet.’ Ook de minister heeft in 1854 bewezen, dat ‘“het beginsel van *gemengdheid* verwerpelijk is.”’ ‘En mogt desniettemin dit het middel zijn, hetwelk de Regering op het oog heeft, dan bid ik haar ernstig na te gaan, of er voor de aanneming eenige de minste kans is. Wij zijn dit *station* van onderzoek voorbij,’ en de keus is nu beperkt ‘tusschen twee stelsels, die elkander uitsluiten.’

Maar - hier volgt de *kneep* op den *aai*, en 't is een venijnige kneep - maar de heer Groen heeft nog eene andere vraag aan 't Kabinet, en bepaaldelijk aan de heeren van der Brugghen en Simons. ‘Ligt in hun mandaat eene verzoenende politiek?’ (Trouwlooze dienaren, zijt gij dáárom door de alleenzaligmakende antirevolutie met portefeuilles begiftigd, om te heulen met hare ergste vijanden, met de deïsten, pantheïsten, atheïsten, rationalisten, Jezuiten, Papo-Thorbeckianen enz.?) ‘Was *verzoening* het denkbeeld dat bij de optreding van dit ministerie aan de orde van den dag was? Lag in het aanzijn zelf van het Kabinet niet eene oorlogsverklaring aan de meerderheid van de Kamer?’ (*Anti*-revolutie.) ‘Omdat het een levend manifest was, ging - gelijk men het uitdrukte - eene *koude rilling* door het land.’ Nu wordt het ministerie met quinine vergeleken, welke de koorts te vroeg coupeert. (De petitie-koorts? Die was reeds veel vroeger afgeloopen, immers ‘Aan alle dingen komt een end, Zoo ook aan 't petitionnement,’ zingt de kronijkschrijver in ‘Holland,’ die zeker niet liberaal is). ‘En desniettemin, ik herhaal het, had het ministerie, naar mij voorkomt, eene uitnemende positie. Het werd ondersteund door een groot deel (?) van het Nederlandsche volk (Een zoo groot deel, dat het naauwelijks kleiner kon). ‘Door

32 Al weder eeu nieuw hard woord, dat indruk moet maken. 't Getal groeit aan.

kiezers en geen kiezers; ik ben bevreesd voor al wat naar opwinding van het gepeupel gelijkt[33].... ‘Het ministerie - wie twijfelt er aan - had grooten steun in het mandaat, in den bepaalden wil van den Koning.’ (Ketterij tegen de constitutionele leer, niet alleen tegen die van Thiers, gelijk tegen die van Thorbecke en die van Schimmelpenninck van der Oye, maar zelfs tegen die van den jongeren Pitt, den kampioen van het praerogatief.) ‘Het ministerie had bovendien een onwaardeerbaren steun in het antagonisme der tweede Kamer (vrage of dit zich laat onderscheiden van oproerpreêken?) ‘wij zijn gelukkig in eene *Nederlandsche* vergadering.’ te bezadigd om de orde te verstoren (maar waarom was de President zoo bezadigd om den spreker niet terug te roepen binnen de grenzen der Grondwet? Mag een Nederlandsch vertegenwoordiger of ambtenaar straffeloos zeggen: doe anders dan de tweede Kamer, en gij zult wel doen? - Is dit misschien de befaamde oppositie *quand même?*) De tweede Kamer volgens de Grondwet van 1848 krijgt nu ten haren laste een geheel zondenregister van de wanbedrijven der parlementen onder de constitutien van 1795 tot 1810, van 1815 en 1840; hoe verder men komt worden de zonden al kleiner en kleiner, men kan zelfs veilig aannemen dat er van deze Kamer overigens geene zijn, want ze worden slechts geïnsinueerd bij wijze van rhetorische figuur: ‘Ik wil niet vragen,’ ‘zelfs wil ik niet onderzoeken,’ ‘evenmin vraag ik.’ De heer Groen bepaalt de volle kracht zijner verwensching bij ‘het *heillooze* verslag’ (dat van 1856). Ja, zoo heet het, ‘ik geef daaraan, na eene reeks van consideratiën, dezen titel.’ ‘Dit verslag kan niet genoeg bestudeerd worden’ (neen, 't is te hopen dat men het bestudere en zich overtuige van de onwaarheid der leer van den heer Groen). Het kabinet moet minder *irenisch*[34] wezen, en dan heeft het eenen uitmuntenden steun in het verslag (van 1856), waar-

33 En de Haagsche verkiezing? En de Aprilbeweging tweede editie?

34 *Vredelievend*, een term die in ons land voor 't eerst, zooveel wij weten, op de kerkelijke Utrechtsche unievergaderingen van den zomer 1856 gebruikt is. De volgelingen van den heer Groen wilden niets weten van de unie, en spraken daar op hunne wijze in 't kerkelijke uit, vat hun aanvoerder in de Kamer op politiek gebied kwam aankondigen, en eene eigenaardige overbrenging is van den bijbeltekst, die zegt, dat (het geloof aan) Christus het zwaard komt brengen en niet den vrede.

van terstond daarop eene schets volgt met de bekende kleuren uit den ouden verfpot: verboden Bijbel, verduisterde Bijbelsche geschiedenis, wanstaltige volkshistorie, tot tevredenheid gedwongen natie. Als 't kabinet de Kamer spaart, irenisch gezind is tegen haar (d.i. haar niet ontbindt met den kreet: voor Bijbel, Vaderland en Oranje! Dex veult, Dex veult, slaat toe op allen, de Heer kent de Zijnen), de meerderheid zal 't kabinet niet sparen. Wel schijnt ze dat voor 't oogenblik te doen, blijkens Thorbeckes redevoering. ‘Waarschijnlijk wil de meerderheid voor een tijd dit kabinet niet te hard vallen. Wel *hard*, maar niet *te* hard; uit de bijzonderheden der begrooting zal het blijken. En de meerderheid heeft er welligt belang bij dit ministerie niet te hard te vallen.’ (Wien zou eene ontbinding meer hinderen dan het lid wiens herkiezing altijd de meeste moeite kost, den schrijver der Vliegende Blaadjes aan de Haagsche kiezers?) Maar spoedig komt oorlog na al die liefelijkheden. En in dien strijd zal bovendrijven ‘het denkbeeld der facultative splitsing’ van de openbare lagere school.

De schrijver van ‘Problematische Politiek’ in de ‘Gids’ van Februarij, is ons voorgegaan met het weglaten der thans volgende redevoering van den heer van Foreest, die redevoering waarvan het ministerie eene vlag heeft willen maken, terwijl de oppositie beweerde dat men hier geen vlaggedoek had maar louter pluksel. De windvlaag der scherts is reeds heengevaren door dat pluksel, en wij kunnen hier den aangehaalden schrijver te eer volgen, omdat hij, trots den titel van zijn opstel, eene redevoering oversloeg welke minder met het onze in verband staat en in zoo vollen zin *problematisch* van politiek is. De heer van der Brugghen, president van het ministerie ‘der onbekende beginselen,’ verklaarde zich dan ook kort daarna antirevolutionair in den zin der schoone rede van den afgevaardigde uit Alkmaar, dat is zich uitgeven niet eens voor het prisma dat tevens kubieke bol is, maar zich noemen het eenkleurig lichtbeeld van het prisma, in den zin der complete duisternis. De heer van Bosse, die 't over financiën hebben zou, verzocht uitstel om het gevorderde uur; ook zou het contrast te groot wezen; immers de discussie had ‘eene zeer poëtische, maar ook eene zeer prozaïsche zijde.’ De onvermoeide redenaar, de minister van Justitie, was reeds gereed te spreken in 't geval dat geen lid der Kamer het woord mogt opvatten; de

tijdroovende discussie, dat was blijkbaar, moest er zijn en zou er zijn, de held van Fontenoy wilde met alle geweld beschoten worden, en de leiders der constitutionelen begrepen hunne aanvankelijke terughouding te moeten opgeven. Spreken was niet noodig; wat men te zeggen had gevoelde ieder; maar als het kabinet tot discussie drong, dan ten minste geene onvruchtbare en tijdroovende discussie, dan het bewijs, krachtig en bondig, van hetgeen half Nederland beweert en de andere helft zich geweld aandoet te verzwijgen.

Zaturdag de 22^{e} November liep af onder rapporten over verzoekschriften, de meesten niet zonder beteekenis. Daar was een stuk der drie groote koperfabrikanten, die regt en niet gunst verlangden te zien heerschen bij 't aanbesteden der muntplaatjes voor Nederlandsch-Indie, daar hadden gemoedelijke bestrijders der slavernij, een heerleger landbouwers die met den heer Sloet tot Oldhuis afschaffing der tienden verlangden, industriëlen gedrukt door fiscale bepalingen, tiend-eigenaars, bestrijders van den sterken drank, predikanten met onvoldoende tractementen, belanghebbenden bij de jagtwet en anderen hunne adressen ingezonden. Na de zondagsrust, den 29sten November, trad de constitutionele oppositie met alle kracht in het veld.

De heer van Bosse was de eerste spreker. Die afgevaardigde, gewoonlijk het sterkst op financiële vragen, kwam thans de balans der antirevolutionairen opmaken. Hun klein hoopje heeft zich gesplitst, zeide hij, wij hebben thans de te leur gestelde anti-revolutionairen van den heer Groen, die eergister zeer irenisch tegen de constitutionelen geweest zijn, en de veel meer polemische niet te leur gestelde anti-revolutionairen van den heer van Foreest. Misschien is de oorlogsverklaring tusschen die beide fracties nog ‘niet zoo ernstig gemeend’ ‘wanneer het op practische resultaten aankomt’ (niet zoo ernstig, of men kan ‘wedergeboren’ worden in eene stem voor de begrootingswetten).

De *schoone* Alkmaarsche rede wordt nu, als in de retort van Auréolus Theophrastus Paracelsus, tot stof verkeerd zonder dat het gelukt er goud van te maken. De heer van Bosse bewijst misschien te veel eer aan die koortsachtige overdrijving door ze als ernstig op te vatten en te wederleggen, hoewel het waar is, dat ‘men zich zelven de gave der onfeilbaarheid aanmatigt, en den tegenstander op gods-

dienstig terrein voor weinig minder dan godloochenaar en atheïst, den tegenstander op staatkundig terrein voor een revolutionair, als een prediker van de volkssouvereiniteit, als een vijand van het huis van Oranje, en den liberaal eenvoudig, wat men er ook van zeggen moge, voor een socialist uitmaakt.' We weten het immers:

> Qui n'estime Cotin, ne peut aimer le roi,
> Et n'a, *selon Cotin*, ni Dieu, ni foi, ni loi.

De man bij Plautus wien een ander tegen 't lijf aanloopt vertelt terstond alle bijzonderheden van den tempelroof, dien, volgens hem, zijn beleediger heeft begaan, en als Horatius er levend afkomt en den ouden boom naast zich in plaats van op zich heeft zien neêrvallen, dan hooren wij dat die boom noodzakelijk geplant moet zijn door een heiligschenner, vadermoorder, gifmenger, en bedrijver van alle kwaad dat nog erger is. Zulke taal wordt ook in Nederland nog dagelijks gehoord, maar we vertrouwen dat de bezoekers van de Alkmaarsche kaasmarkt haar beneden zich achten; men late haar over aan zekere Tielsche en aan zekere Amsterdamsche drukpers.

In denzelfden trant gaat de spreker voort met te betoogen dat men goed koningsgezind wezen kan zonder ieder oogenblik uit te galmen *Oranje boven!* (Oranje *is* immers *boven* en moet *boven* blijven, maar dat is niet in quaestie. De zoogenoemde Vrienden van den Koning hebben aan het Engeland der vorige eeuw onberekenbaar kwaad gedaan, en de koning der restauratie, Lodewijk XVIII van Frankrijk, had door zijne gansche regering heen het meest te strijden tegen die Verdedigers van Troon en Altaar welke de Witte Vlag omhoog hieven). Maar hun geweten zal hun wel zeggen, 'of de liefde voor Oranje, dan wel haat, nijd en afgunst tegen personen, hunne handelingen bestuurt.' Prins Willem I gold te Madrid niet voor antirevolutionair, en Prins Willem III niet te St. Germain. - Daarna wordt eene reeks financiële bezwaren tegen de begrootingswetten aangevoerd.

Dwalen wij af van het onderwijs? Gerust, de volgende spreker zal ons gelegenheid geven, daartoe geleidelijk terug te keeren, en noode bepalen wij ons hier bij het volgen van den hoofdtak des strooms, de discussie over de onderwijsquaestie, in plaats van de geheele massa der handelingen

te blijven overzien. De heer Thorbecke vervangt den pas genoemden spreker. Meer dan alle vragen, zegt de redenaar, zullen de redevoeringen der HH. Groen en Foreest het ministerie in de gelegenheid stellen om zijne politiek te verklaren. Spreker heeft in het Voorloopig Verslag over hoofdstuk I, paragraaph 1, niet mede gevraagd (naar de ‘staatkundige gedragslijn’ van het gouvernement), van hem is slechts dat gedeelte der paragraaph afkomstig, hetgeen het doen van die vragen wenscht af te weren. Zijne gedachte was: afwachten[35]. Geen programmata, voor zoover men daarin niet zegt wat men zelf gelooft, maar wat men anderen wil doen gelooven. Maar het ministerie zelf wil gevraagd worden en antwoorden, nu zal ook hem verklaring welkom zijn. Echter zal hij geene bepaalde vragen doen, slechts eenige bedenkingen aan het ministerie onderwerpen. 't Zal hem wèl zijn als het Kabinet zijn geheim nog niet verraden wil; maar het *knorrig antwoord* op 't voorloopig begrootingsverslag, dat had immers niet ten doel de Kamer bang te maken. - En waarom die vragen? Bij voorbeeld om de sluiting der vorige zitting, als of het ministerie verlegen was, om van Goltsteins krachtige redevoering, dien weêrslag op hetgeen door velen werd geducht, om de discussie over het adres, zeker geen blijk van vertrouwen (‘overeenstemming van politieke rigting’) der Kamer, om het eigen antwoord der regering, die kwam *verzoenen*. Men vroeg haar hoe? met welk middel? Wij weten 't niet, was het antwoord, wij zoeken het middel nog.

Dit ministerie, gelijk het vorige, ontstond *ter gelegenheid* van eene manifestatie van verontruste gemoederen. *Ter gelegenheid;* spreker durft niet zeggen *daaruit*. Nu vooral niet. Immers op 24 September zeî de minister van der Brugghen, dat men alleen om 't onderwijs aankwam. Spreker twijfelde en zweeg. Eergisteren komt dezelfde minister verklaren, dat men niet alleen om het onderwijs kwam[36], en hij

35 Het kan niet genoeg worden herinnerd, dat de heer Thorbecke, zonder de lijnregte tegenstrijdigheid der beginselen te verzaken of te verbloemen, zich niet tegenover het ministerie heeft gesteld en vooral het ministerie niet heeft aangevallen, zelfs niet *geplaagd*. Zijne stem en die van enkele volgelingen hebben de begrooting gered van den minister van Justitie, en daarmede in 't algemeen het regeringsbeginsel omtrent alle zaken behalve 't Onderwijs. Oorlog en Financiën werden van toen af aan speciële quaesties.

36 Het doel der eerste verklaring was bereikt. Men vergelijke Ledru Rollins verdediging voor het hof van Bourges, Eene eenvoudige en gemakkelijke manier om revoluties te leeren maken. Ik haal eene der voornaamste zinsneden aan; ‘Pour faire une révolution on a soin de s'emparer d'une idée sympathique à la foule: on ne lui dit pas où l'on veut aller; mais quand le mouvement est produit, quand le gouvernement est renversé, par un tour non moins habile, on y substitue un autre gouvernement.’ - Hoe zullen de beide hoofden van het kabinet den schijn van zich afwerpen, dat het onderwijs als afleider gediend heeft om hunne ware beweegredenen te beschermen, en dat men thans weder naar eenen afleider zocht om niet met de onderwijsquaestie getroffen te worden. - Wel te verstaan is het hier niet om eenige dubbelzinnigheden of magtspreuken te doen, ook niet om met woorden te schermen, maar om eene zakelijke, politisch-geldige wederlegging van den sterken schijn, op hen geworpen door logische gevolgtrekking uit hunne daden.

zeide dat op eene wijze, als of die laatste stelling door een elk erkend werd. - Er zijn meer punten van overeenkomst. Maar er is één groot onderscheid tusschen beide Kabinetten. De *politique de circonstance* van het vorig ministerie zeilde met alle winden. Aan *dit* ministerie schrijft spreker eene meer ernstige, gemoedelijke gedachte toe[37]. Welke gedachte? Toch niet *verzoening*, het *gevolg* eener gedachte. Is die gedachte Foreests *antirevolutionair* beginsel?

De minister heeft aanleiding tot antwoord in de redevoeringen der HH. Groen en Foreest. De redenaar zal die aanleiding versterken door aanhalingen uit de Memorie van Beantwoording en uit 's ministers eigen redevoering. Wat daar gevonden wordt over aanhankelijkheid aan Koning en Grondwet, over de hoogere beginselen van den mensch en het bevredigen van kerkelijke eischen, behoort hier minder ter plaatse. - De Regering wil den Christelijken geest niet wettelijk uit de school verbannen. Wie wil dat? zeker niet het vorig ministerie. Maar 't is onverschillig wie dat wil, want niemand kan dat. Ook de minister van der Brugghen heeft op 25 September gezegd wat ontwijfelbaar is, dat het '"geenszins de taak des wetgevers"' is '"te zorgen voor de Christelijke behoeften van het volk."'

Na een enkel woord over de Suezcommissie en andere commissien gaat spreker over tot de zeker niet *verzoenende* Alkmaarsche redevoering. De heer van Foreest, de minis-

37 Dit ministerie staat pal bij zijn beginsel, dit ministerie haalt nimmer zijne vlag neêr. Helaas, toen die woorden uitgesproken werden was de vlag reeds aan 't vallen. Twee dagen te voren had de minister haar reeds ten halve neêrgehaald, en daags na Thorbeckes redevoering liet hij haar geheel vallen, wel niet zonder schot, gelijk eenmaal de commandant van Saffenburg in het Ahrdal, maar als deze zonder strijd.

teriëel in wiens zin het Kabinet antirevolutionair is, zoo als men spoedig daarop den heer van der Brugghen hoorde verklaren, de heer van Foreest gaf een '"*protest tegen de beginselen van* 1789,"' waarvan onze Grondwet afkomstig is. Dat kan het ministerie niet doen, dat geen haar breed van de Grondwet wil afwijken. Dan wordt uit de Alkmaarsche redevoering logisch afgeleid, dat, volgens den heer van Foreest, afschaffing der slavernij, verandering van '"de verhouding tusschen de standen,"' opvoeding, onderwijs, dat alles is 'opstand tegen de Voorzienigheid.'

Nu vraagt de heer Thorbecke, 'of het ministerie reeds de vraag heeft beslist, of hetgeen men met den naam van gewetensbezwaar omkleedt, een eisch is die bevrediging vinden kan?' Het is met de inrigting van het onderwijs naar bijzondere godsdienstige behoeften of gevoelens, als met het (in 1848 zoo beruchte) regt op den arbeid. Er moet volkomen vrijheid zijn tot instelling van zoodanig onderwijs; maar kan de overheid het instellen? Men zegt: die vrijheid baat den vermogende, maar wie zorgt voor den minvermogende? Welk eene vraag in ons weldadig land! Zulk een onderwijs voor minvermogenden, werd het vereischt, zou terstond door bijzondere vereenigingen in 't leven worden geroepen.

Welke is de gedachte van dit ministerie? Spreker neemt als eenheid van gedachte van het gansche ministerie aan hetgeen de minister van der Brugghen tot dus ver heeft verkondigd en hetgeen deze verder zeggen zal. De redenaar zal geene antecedenten ophalen, maar hoe ernstig en verheven eene gedachte zij, welligt wordt tot regeren meer vereischt dan eene verzoenende gezindheid, dan eerlijkheid en welwillendheid. Waarom, vraagt hij verder, in 't belang van eerlijkheid en opregtheid van systeem en regeringsbeleid, van woord, wil en daad in gestadige overeenstemming en getrouw aan de beginselen, waarom het Kabinet niet versterkt door het hoopje volgelingen des heeren Groen, vooral door den spreker uit Alkmaar? Daarna worden de artikels onzer Grondwet opgelezen, die ook in de afgeschafte Luxemburgsche constitutie stonden en met haar vervallen zijn, vooral met betrekking op Limburg. Ten laatste wordt, tegenover den heer Groen, het beroep op den persoonlijken wil des Konings geheel verworpen; dat kon men met een enkel woord laten voorbijgaan toen het eenen pas opgetreden minister als het ware ontviel, niet

thans, nu het met bijzonderen nadruk tot viermaal toe door den heer Groen is gedaan. Het constitutioneel beginsel, reeds vroeger in dit opstel aangewezen, wordt door den redenaar in zijne zuiverheid hersteld[38]; ten slotte ontkende hij de waarheid niet van des heeren Groen gezegde dat de antirevolutionaire partij krachtig was; maar die kracht, zeide hij, kan groot zijn om af te breken maar schiet tot opbouwen te kort.

Eenigzins vooruitloopende om beknopt te zijn merken wij op, dat het van nu af aan uit is met het beroep op den persoonlijken wil des Konings. De minister van der Brugghen verklaarde daags daarop bij zijn antwoord zich voor Thorbecke tegen Groen. De uitspraak der krasse onwetendheid: de Koning moet maar zeggen hoe Hij 't hebben wil, behoort voortaan aan bekrompen suffers en aan schrijvers van politieke wanbrochures. De Koning is ons hoofd, maar juist dáárom niet ook onze rug en borst, onze maag, onze armen en beenen, alles te gelijk.

De heer Vrolik, minister van financiën, beantwoordt vooral den heer van Bosse aangaande financiële punten. Wij behoeven hier alleen dat gezegde van den steller der Memorie van Beantwoording op het voorloopig begrootingsverslag, dat ‘er misschien nooit een ministerie is geweest, dat zoo homogeen is als het tegenwoordige. Ik stel er hoogen prijs op, dat dit wel begrepen worde.’

Reeds deze minister had het woord gevraagd, omdat niemand anders scheen te zullen spreken en de *tijdroovende discussie* te verlengen. Datzelfde gebeurde dien dag nog driemaal: de Kamer zweeg, terwijl de eene minister na den anderen optrad om de stilte te verbreken, en de heer van der Brugghen nogmaals zijn *waarom spreekt ge niet?* deed hooren. En ondertusschen wacht de heer Dommer van Poldersveldt nog altijd een antwoord op zijne eenvoudige vragen, een antwoord dat hij natuurlijk niet van den minister van financiën ontvangen kan. Moet men hem laten *tegen* stemmen?

De heer Simons, de minister die de Onderwijswet heeft voor te dragen, vat het woord op. Zal *hij* een zakelijk antwoord geven, zal hij *ja* of *neen* zeggen op de beide vragen des heeren Dommer? In 't minst niet. De minis-

38 Zie bl. 467, 470.

ter opent met eene variatie op het bekende thema: *eerlijk en bekwaam*: ‘eene kerkelijke kleur *aannemen*, doet geen eerlijk man.’ Arme rationalisten uit overtuiging, gij kunt u voortaan niet uit overtuiging tot een positief Christendom bekeeren zonder op te houden eerlijk te zijn. - Dan hooren wij over 't standpunt van 't ministerie, over antirevolutie, het staan boven de partijen zonder er onder te raken, zoo als de heer Groen schertste, over constitutionele instellingen, ons nationaal bestaan dat ouder is dan 1795 of 1848[39], maar ‘ontsproot uit een langen oorlog voor vrijheid en onafhankelijkheid’ (bestond het Nederlandsche volk niet reeds veeleer toen die strijd begon, of wie nam den Briel en sloot de Unie van Utrecht en zwoer Philips II af? - Zulk eenen strijd voeren kan slechts een volk met gevormd en zeer krachtig nationaal bestaan), over de nationale verdiensten van het Huis van Oranje, de nationale gehechtheid aan dat Huis, over vrijheidsliefde en Christelijken zin; maar dit alles is geen antwoord op de beide vragen van den heer Dommer van Poldersveldt.

Toch komt dat antwoord. Godsdienstig karakter, Christelijke zin is goed, zegt de minister, en dáárom moet het onderwijs Christelijk zijn. Eene stoute logica. De kinderen ‘behooren niet aan den Staat; zij behooren aan de ouders’ (De kracht der bewijsvoering ligt in 't woord *behooren*, en dat is valsch; het kind, een wezen dat persoon wordt, is juist dáárom niemands *eigendom*). ‘Het onderwijs, de opvoeding is *dus* eene zaak van de ouders[40], en zoo de Staat zich met dat onderwijs belast, dan is het omdat niet ieder gezin daarvoor die zorg dragen kan.’ (Eene stelling die blijkt valsch te zijn zoodra men overgaat tot onderwijs buiten het lager onderwijs. Is dit de reden waarom hoogescholen, militaire Akademiën, het instructiebataillon enz. worden in stand gehouden? Buitendien geeft niet de staat, maar de telkens betrokkene plaatselijke of hooge overheid het openbaar onderwijs. Voorts hoort men dikwijs verdedigen dat onderwijs en opvoeding *vereenigd* moeten blijven, maar de minister gaat uit van de onhoudbare onderstelling, dat on-

39 Verwarring van begrippen. Het Nederlandsche volk bestaat sedert eeuwen. Maar de Nederlandsche monarchie, d.i. de Nederlandsche staat die niet (meer) eene federatiefrepubliek is, bestaat sedert 1813.

40 Een *pligt* van de ouders. Een morele pligt, door de wet verbindend te maken.

derwijs *hetzelfde* is als opvoeding.) *Dáárom* is vrijheid van onderwijs noodzakelijk. ‘Maar wanneer het onderwijs, omdat niet ieder er voor zorgen kan, uit den aard eene algemeene zaak wordt, dan behoort dat onderwijs ingerigt te worden naar de behoefte[41], naar het verlangen[42] van de bevolking in 't algemeen: er kan, dunkt mij, slechts bij weinigen twijfel zijn, dat de algemeene behoefte, het algemeene verlangen van het volk, als een geheel beschouwd, is de gemengde Christelijke school, en dat deze dus de openbare volksschool wezen moet.’

Eindelijk is dus het middel gevonden. Het raadsel is opgelost, het onbekende beginsel is er, waarnaar men zoo lang moest zoeken en omzien. De kubieke bol, de gemengde Christelijke, d.i. de gemengde, van alle niet Christelijk (niet Dordsch-regtzinnig) mengsel gezuiverde school alleen is ons heil.

Toch niet. ‘Over de mate van dat Christelijke behoort aan den Staat... geene uitspraak.’ Hoe nu? als ergens de mate van dat Christelijke eens werd gelijk nul, eens werd *kleiner dan de kleinste te gevene grootheid?* Krijgen wij dan toch de *godsdienstlooze* school? Wat wordt er zoo doende van ‘den onverdeelden lof des Zaligmakers, aan wiens eenig middelaarschap door de Roomsche Christenen, naar de overtuiging aller Protestanten, wordt te kort gedaan en die den Jood een ergernis is’? - Maar al heeft de Staat over die mate geene uitspraak te doen, er moet gezorgd worden, dat *men* (de Regering, of de bevolking?) niet ‘met de wet in de hand datgene weren kunne, waarop het algemeen prijs stelt.’ Nu volgen eenige gewaagde stellingen, die niet zonder wederlegging gebleven zijn en hier genoeg zullen aangeduid worden door enkele woorden van 's ministers redevoering met cursiven druk terug te geven. ‘Daarover was nu bezorgdheid. Er was bezorgdheid, *te regt of ten onregte, dit laat ik daar*, dat het Christelijke van de openbare school door de wet zou geweerd worden. Die bezorgdheid bestond, meen ik, niet enkel bij de petitionarissen.’ Maar ‘uit vrees voor de gesplitste scholen meende

41 Naar de behoefte. Alleen dáárom? Elk onderwijs, gelijk elke instelling, moet voldoen aan de betreffende behoefte.

42 Naar het verlangen. Is volkswil en volksbelang hetzelfde? Die met *ja* antwoordt, spreekt het beginsel uit der volkssouvereiniteit.

men met zijne bezorgdheid niet te moeten voor den dag komen..... Of die (Christelijke) gemengde school op zich zelve wenschelijk is of niet, of de splitsing der scholen in vele opzigten misschien verkieslijk zou zijn, *daarmede heeft de Regering niets te doen;*..... zij heeft het volksonderwijs in te rigten naar den algemeenen geest, naar de algemeene behoefte, naar den algemeenen wensch van dat volk' (Zuivere volkssouvereiniteit! De Regering, het nationaal ministerie, met den Koning als ons hoofd, die voor de oppositie niet zal moeten wijken, wordt verlaagd tot klerk van het dicterend algemeen; b.v. van de petitionarissen, van de velen die zwegen en van het volk dat achter de kiezers staat). '*Daaruit volgt*, dat het nieuwe ministerie ook *niet* geroepen was, om, zoo als die geachte spreker (de hr. Groen) het uitdrukte, te voldoen aan den wensch van die petitionarissen, waarvan hij gewaagde. Het was de roeping van dit ministerie, om zoo mogelijk weg te nemen de bezorgdheid, de bezwaren, die veel algemeener waren. Zal men ook die bezorgdheid kunnen wegnemen? Zal men aan *al* de bezwaren kunnen te gemoet komen? *Aan alle redelijke, ja, aan alle eischen?* Zeker neen.' De hr. Simons vervolgt, dat hij zich 'door niets zal laten dringen om de discussie te brengen op die middelen (om ten minste aan die regtmatige eischen te voldoen') die naar mijne innige overtuiging alleen kunnen beoordeeld worden in verband met de geheele regeling van het onderwijs. *Gissen laten zich de middelen;* zij zijn ook *zoo* talrijk niet, dat die gissingen *zoo* moeijelijk zouden zijn[43]..... Ik zal mij nu tot bekendmaking even weinig laten overhalen als tot de belofte, die de geachte spreker uit Nijmegen (de heer Dommer van Poldersveldt) in heusche bewoordingen van mij eischte: het is de belofte van den tijd,.... omdat ik er mij *nooit*[44] toe zal laten brengen om eene belofte af te leggen, die ik niet menschelijkerwijze geheel verzekerd ben te kunnen nakomen.... Dien eersten stap op den weg van oneerlijkheid (andere variatie op het bekende thema), ik gelief hem niet te doen..... Wanneer de geachte spreker uit Nijmegen, en wie ook, met

43 Onwaardig zou 't wezen als dat beteekenen moest: Gist slechts, gist dat het middel de gemengde Christelijke school is, dan roep ik: misgeraden; en verzin iets anders.

44 Ook niet op den 4^{den} December 1856? - Ook niet, door tusschenkomst van den ambtgenoot voor Justitie, op den 19^{den} December 1856?

de verklaring, die ik verleden Zaturdag en ook heden heb afgelegd, geen genoegen kan nemen en daarin geen *vertrouwen* heeft (vooral op te letten op de verschillende beteekenissen van dat elastieke woord), hij stemme mijne begrooting af.'

De minister zweeg. De hr. Dommer, de heusche vrager, geeft thans na de herhaling zijner vragen het antwoord, dat hij geen antwoord krijgt. Zal hij *voor* stemmen?

Nieuwe stilte. De hr. Gevers, minister van Buitenlandsche Zaken, geeft opheldering omtrent Limburg en Luxemburg, naar aanleiding der bedenkingen van den heer Thorbecke.

Nieuwe stilte. De minister van der Brugghen staat op. Als de elegante Fransche officier bij Fontenoy vraagt hij: schiet toch op mij (anders val ik van zelf). Geeft toch een weinig *tijdroovende discussie*, spreekt toch. Ik spreek niet, antwoordt de heer van Hoëvell. Intusschen heeft de heer van der Brugghen nog veel te zeggen, en 50 stemmen tegen 12 stellen hem in de gelegenheid dat eerst morgen te doen. Onder vele rapporten over verzoekschriften wordt de zitting voortgezet.

Morgen kwam. En *la mort sans phrase*, komt die ook? *La mort en phrases* kwam, scherp en treffend, uit den mond des heeren Groen. Wat de Kamer met hoofdstuk IV der begrooting doen zou kon eerst later blijken.

De heer van der Brugghen begon met het bestrijden van de beide redevoeringen der heeren Groen en Thorbecke. Misschien dat hij rekende, in het 'antagonisme' der heeren Thorbecke en Groen eenen 'onwaardeerbaren steun' te hebben. Liefelijk te zien was het (als wij een weinig mogen vooruitloopen) hoe de beide antirevolutionaire *adepten* elkaar den mantel uitveegden. Slaan mag ik u niet, broeder, zei een forsche Mennistendominé tegen een matroos die hem uitjouwde, maar ik mag u toch omhelzen; en hij wreef des broeders aangezigt stuk op zijne koperen knoopen. De heeren Groen en van der Brugghen hebben vele koperen knoopen en omhelzen elkander regt broederlijk. - Een uitstekend man, die afgevaardigde uit Leyden, zegt de minister, een scherpziend man. Jammer dat die scherpziende man zoo verblind is, zich zoo veel illusies schept. Dit is eene illusie, en dat, en dan weder dat. - Een eerlijk en bekwaam mensch, die minister, zegt de afgevaar-

digde. Een exceptioneel mensch. Hij blijft eerlijk al doet hij oneerlijke dingen, die oude vriend van mij. Hij heeft al mijne illusies opgeteld, een, twee, drie, tot zes toe, de rekening komt uit. - Eene vreemde illusie van mijnen vriend, zegt de minister, dat ik mijne antecedenten zou getrouw blijven; vroeger was ik Christen, paedagoog, schoolman, dilettant-theoloog; thans[45] ben ik (ook) staatsman. Dit is, in Figaro's taal, *ma vérité la plus vraie. - Fi donc, en a-t-on plusieurs?* antwoordt de heer Groen verontwaardigd. - Als de openbare gezindheidschool ingevoerd en het ministerie antirevolutionair moet wezen, waarom hebt gij, mijn vriend, dan zelf niet het ministerie aangenomen? 't is u aangeboden. - Is 't mij in ernst aangeboden, mijn vriend? is de wedervraag van den spreker uit Leyden. Beide sprekers reten diepe scheuren in het antirevolutionaire beginsel, in de stelsels van de heeren Groen en van der Brugghen, in de grondwettigheid van den eersten en in de consequentie van den andere, en in het petitionnement; 't is waar dat zij werden *wedergeboren* in des heeren Groen stem voor de hoofdstukken der begrooting, in afwachting van des heeren van der Brugghen toestemming tot den kruistogt (Dex veult) tegen de overgroote meerderheid der tweede Kamer, waarvan de heer Groen het *plan de campagne* geleverd heeft.

Maar wij zullen den te leur gestelden adept ter zijner plaatse hooren spreken. De adept die te leur gesteld had is aan het woord. De minister begint met te *verzoenen*. Hij zegt der Kamer dank voor het aannemen eener geheel ondergeschikte motie van orde. Hij dissequeert onmeêdoogend al de illusies van den impopulairen heer Groen. Het ministerie anti-revolutionair? wel neen! - Het volk dat achter de kiezers staat is wel degelijk de natie *niet*. - Het is er verre van af dat alle petitionarissen tot Groens leger behooren. - De spreker zelf is geen *volbloed* antirevolutionair. Hij is antirevolutionair, maar in Foreests zin. - De exclusive politiek van den heer Groen zal nimmer nationaal worden. - Wat de heer Groen ook droome, ‘ik geloof, dat de gemengde school goed, in den waren zin zelfs Christelijk kan zijn, zonder bepaald leerbegrip[46].... Ja, ik

45 Dus niet gedurende zijn lidmaatschap der tweede Kamer, in 1853 en '54.

46 Daar viel de vlag

moet verder gaan... ik moet er bijvoegen, dat eene gemengde school mij voorkomt zelfs goed, zelfs Christelijk te kunnen zijn, zonder het gebruik van den Bijbel[47]. Al ware ik van zijn gevoelen (dat van den heer Groen), dan ware dit mijn gevoelen als Christen, als dilettant-theoloog, als paedagoog, als schoolman bovenal, maar het is daarom niet noodzakelijk ook mijn gevoelen als staatsman en wetgever'[48].

Daarna treedt de minister op tegenover den heer Thorbecke. Veel is er in zijn antwoord dat niet hier behoort. Maar is het Julijministerie opgetreden alleen om het onderwijs of tevens om andere redenen? 'Beide stellingen zijn waar (De zaak is wit en tevens zwart). De quaestie van het onderwijs was de determinerende oorzaak der gebeurtenissen van Junij, en in dien zin was zij ook werkelijk de eenige oorzaak (Welke logica! De veldheer is de voornaamste persoon in het leger, en *in dien zin* is hij ook *in der daad* aldaar de eenige persoon). Zonder haar zouden die gebeurtenissen geen plaats hebben gehad. Maar aanleidende oorzaken (spr. bedoelt de chronische kwalen die het Aprilministerie ondermijnden, dus *bijkomende* oorzaken, want de *aanleidende* oorzaak is juist de "determinerende oorzaak," de bepaalde aanleiding waarom de zaak juist toen plaats had) waren er verscheidene en reeds sedert lang. (Veeleer behoort de onderwijsvraag onder die bijkomende, "aanleidende" oorzaken, maar de bepaalde aanleiding tot de Junijgebeurtenissen lag in feiten die niet publiek zijn). Ik behoef er slechts eene te noemen: de politiek van apaisement.' (In 't Hollandsch *van bevrediging*. Haar kan de 'verzoenende' Julijpolitiek natuurlijk niet dulden).

De spreker uit Deventer had vooral gevraagd: '"Welke

47 Onwaardeerbaar zou het wezen te weten, indien daartoe mogelijkheid bestond, sedert welk tijdstip die overtuiging bij den spreker gevestigd is.

48 In 1854, antwoordde de heer Groen, schreef een *dilettant-theoloog:* '"Vroeger heeft zij (zekere rigting) steeds beweerd, dat het gebruik van den Bijbel, ook op de gemengde school, allezins mogelijk was. Thans heeft zij dit standpunt, tegen de wedersprekende feiten der laatste jaren onhoudbaar bevonden, verlaten, maar *beweert nu*, dat ook zonder Bijbel eene algemeene Christelijke opvoeding allezins mogelijk is op scholen, alwaar Roomsch-katholijke en Protestantsche kinderen te gelijk onderwijs ontvangen. Doch *ook uit deze hare laatste verschansing*, om de gemengde school staande te houden, zal zij, naar onze overtuiging, moeten wijken,"' namelijk omdat, gelijk de dilettant verder uitwerkt, het Roomsch-katholiek geloofsbegrip onvereenigbaar is met het Protestantsche.

is de eigenlijke, kenmerkende politieke hoofdgedachte van dit ministerie èn omtrent het onderwijs, èn omtrent de overige leiding van zaken? Is het eene anti-revolutionaire, is het geene anti-revolutionaire politiek?"'

En het antwoord? De heer van der Brugghen is tegen den heer Groen[49], hij zegt het met zoovele woorden: 'Er is eene nadere afbakening noodig der politieke lijn, die een Kabinet wil volgen. Die afbakening is echter, mijns inziens, reeds gedeeltelijk geschied door de tegenoverstelling van onze politiek aan die van den spreker uit Leyden'[50]. Nu zal de minister zijne politiek, die der *actualiteit*, kenschetsen tegenover die van het *idealismus*, want ook deze is *exclusief* en *niet nationaal*. Wij gelooven het gaarne. De minister verhaalt ons, dat zijne politiek niet die is 'van den den geheelen mensch absorberenden staat, - van den staat, van welken alle regten, het regt om te leven, om te trouwen, om handelingen in het burgerlijk leven te verrigten, om eigenaar te zijn, ja, *van geboren te worden* uitgaan,' 'waarin bijv. de Staat eene schoolgodsdienst (b.v. het "positief" Christendom) kan ijken en voorschrijven,' 'van den *al-Staat*,' die streeft 'om alle menschelijk, alle volks-individualismus uit te wisschen,' die 'leidt tot staats-despotismus: eerst van de *wet*, daarna van het *zwaard*; een despotismus dat, waar het niet kan *ontmenschen*, er in weêrwil van zich zelf wel toe komen moet om te *onthoofden*.'

't Is duidelijk welke die politiek is. Het doel van den heer van der Brugghen is ons te bewaren voor den al-Staat; hij matigt zich geene heerschappij aan over ons *regt* van geboren te worden, hij zal ons niet ontmenschen en niet onthoofden. Deze nationale staatkunde noemt de minister politiek van actualiteit, d.i. van het werkelijk leven!

De minister bedoelt hetzelfde, wat de heer Groen zoo dikwijls gezegd heeft, dat de politiek zijner tegenpartij, b.v. het constitutionele stelsel, ontstaat uit *de revolutie*. De leer des heeren van der Brugghen is de verloochende antirevolutionaire leer. Dáárom wordt het ontmenschen en het onthoofden genoemd, dáárom hooren wij een citaat uit Jean-Jacques Rousseau, 'den schrijver van het *Contrat social*,' den 'grooten profeet en leeraar' der school van 's minis-

49 De heer Groen gelooft het niet en stemt voor de begrooting van Justitie.

50 De vlag was reeds gevallen. Nu wordt ze vertrapt.

ters tegenpartij, dat blijkt uit de erkentenis: ‘dat hare uiterste consequentie (van de leer van het idealismus, of met den heer Groen: van *de revolutie*) zaken zijn, waarvan ieder lid dezer Kamer een afkeer heeft;’ dàt zegt de minister zelf, als hij de rigting zijner tegenpartij noemt: ‘niet *socialismus*, niet *communismus*, niet de *roode republiek*. Ik geef haar geene zoo afschuwelijke namen[51]. Maar die rigting noem ik eenvoudig *eenzijdig, ongezond* en daarom *valsch liberalismus*.’. Natuurlijk is de rigting des ministers ‘*het ware liberalismus*.’ Sommigen noemen zich onze *ware* vrienden omdat zij ons onvriendelijke dingen zeggen.

De heer Blaupot ten Cate, dien wij niet verder kunnen volgen, trok eene logische conclusie uit de verklaringen der regering. ‘Volgens de memorie van beantwoording, wil de Regering het groote beginsel der *gemengde school* behouden; volgens den minister van Binnenlandsche Zaken, in zijne rede van gisteren, moeten wij het *Christelijk* terrein niet verlaten. Dus *gemengde Christelijke scholen*.’ Niets is duidelijker; wij hebben het boven reeds gezegd. De heer Westerhoff kwam naauwelijks op het gebied van het onderwijs. De te leur gestelde leider der anti-revolutionairen volgde. Als de verlaten Warwick, de ‘Koningmaker,’ op het noodlottig veld van Barnet, werpt hij zich met zijne laatste krachten op zijne afvallige volgelingen, snijdt zich zelf elken terugtogt af, verheft zijnen standaard, de ster met stralen der graven van Montague, strijdt en valt, gelijk Vondels ‘valsche Morgenster,’ getrouw, tot het laatste toe, aan de slechte zaak.

Heeft de heer Groen zich illusiën gevormd? Zes illusiën? Laat ons zien. ‘De eerste.’ ‘Wat heb ik gezegd? Niemand twijfelde of dit kabinet werd gevormd in *anti-revolutionairen zin*.’ Nu zegt de minister: ‘“weet gij niet, dat geen anti-revolutionair kabinet denkbaar is zonder u aan het hoofd? Weet gij niet dat gij waart onder hen, die een anti-revolutionair kabinet niet raadzaam keurden?”’ De heer Groen antwoordt slechts door eene wedervraag: ‘Weet gij, mijn vriend, dat een stellig aanzoek geschied is? Dat er eene stellige weigering op is gevolgd? Zoudt gij mij aangeraden hebben de taak op te nemen[52]?’

51 Hij noemt ze toch.

52 Een plat volksrijmpje dat niet zonder leering is verklaart hoe de schipper gewaar wordt ‘waar de flesschen blijven.’

De tweede. ‘Ik had gedacht, dat *al* de petitionarissen van mijne leer waren. Neen, maar wel dat hoofdgedachte, hoofdrigting, boventoon van het petitionnement was in de rigting der *afzonderlijke* school.’ De heer Groen heeft gelijk.

N^{o}. drie. ‘Ik had mij voorgesteld, dat mijn geachte vriend was, zoo als hij zich uitdrukt, een volbloed-anti-revolutionair. O neen; ik wist dat er verschil van zienswijze bestaat, maar over de vraag waaraan dit kabinet gewijd is waren wij sedert jaren homogeen.’

‘Eene vierde illusie. Ik had mij verbeeld dat de minister door facultative splitsing verstond werkelijke opheffing der gemengde school. Neen, en ik zelf verlang die opheffing niet, maar ik dacht dat de minister die school hield voor een noodzakelijk kwaad... Mijn vriend heeft erkend dat hij zich dikwerf in dien geest had uitgelaten en dat het dus niet moeijelijk kon zijn citaten bij te brengen. Deze zouden hem evenwel niet onbehagelijk zijn, want hij had geschreven als *Christen*, als *dilettant-theoloog* en als *paedagoog*; nu moest hij *staatsman* en *wetgever* zijn. Ik begrijp volkomen, dat de staatsman en wetgever niet doen kan al wat de paedagoog, de Christen en de dilettant-theoloog begeert; maar hoe men over dezelfde zaak eene lijnregt tegenovergestelde meening te berde kan brengen, naar mate van het wisselen der betrekking waarin men schrijft of spreekt, dit is voor mijn begrip onbereikbaar.’ De heer van der Brugghen heeft ongelijk.

‘De laatste waarschuwing was met eene bedreiging gepaard.’ Die waarschuwing was dat eene exclusive politiek niet nationaal kan zijn. Wáárin ligt toch de groote kracht van het kleine hoopje? ‘Zou *de* reden niet gelegen kunnen zijn ... in de vastheid en trouw der overtuiging?’ Ééne reden.

De heer Groen slaat ééne der zes illusiën over, en vult het ontbrekende pendant, om der symmetrie wille, met eene onverschillige alinea aan. Trouwens ook de heer van der Brugghen had die illusie genoemd maar niet genummerd. Welke was die illusie? Diegene welke het volk betrof dat achter de kiezers staat. - Wordt die illusie dan niet als klaar licht gerehabiliteerd? Die zware tegenwerping niet beantwoord? Integendeel, het antwoord zal komen, merkwaardiger dan iemand kon wachten.

De spreker keert tot de vraag terug welke bovenal aan de orde was. Is dit ministerie bij magte zijne taak te ver-

vullen? Die taak is het te gemoetkomen aan de wenschen der petitionarissen, dat heeft de Koning zelf gewild, want, beweert de heer Groen: ‘wanneer er een nieuw ministerie geformeerd wordt, in tegenspraak met den zin van de *groote* meerderheid der Kamer, dan wordt de gedachte des Konings, als zijne persoonlijke gedachte, kenbaar.’ Een verstandig vriend der Kroon zou die stelling zeer onvoorzigtig rekenen; zij is ten naasten bij die van den jongeren Pitt, niet door te drijven dan door een genie en eene roekeloosheid zoo groot als de zijne, en zelfs door hem slechts toen de groote meerderheid van het Lagerhuis eerst weder minderheid was geworden.

Maar de taak nu van dit kabinet? Is die te volvoeren op den weg der *irenische* politiek? De heer Groen, ware hij om raad gevraagd, zou eene *polemische* gedachte hebben gehad, een *plan de campagne* tegen (de groote meerderheid van) de tweede Kamer hebben aangeraden. De vraag ligt voor de hand, of dit het beletsel was, waardoor het aanzoek aan den heer Groen niet *stellig* is geworden, het aanzoek om een antirevolutionair kabinet te vormen en te leiden, of dit was, hetgeen des heeren Groen weigering *stellig* deed worden? Maar daarop ontvangen wij geen antwoord. Wel volgt het *plan de campagne* zelf, ditmaal niet ontleend aan Pitt, noch aan Peel of Guizot, maar toch aan een hedendaagschen - ik wil hem niet staatsman noemen - aan *Hassenpflug*. De raad komt hierop neêr: bederft alle andere takken van bestuur *passief*; door uitstel, en verkrijgt daardoor gelegenheid en kracht om het onderwijs te bederven *actief*, door invoering der openbare gezindheidschool. Stelt dat groote kwaad voor en behandelt het op de volgende wijze van gemeen overleg: als de Kamer zich niet dwingen laat en niet Ja zegt, maakt dan misbruik van het grondwettig regt des Konings en ontbindt haar, en bereidt die ontbinding voor op Ledru Rollins wijze: vormt vooreerst eene coalitie van allen die geene andere regeringsgedachte gemeen hebben dan haat tegen de gemengde school[53];

53 En die dus, van den dag der zege af aan, onbekwaam zullen wezen om 'te regeren, en derhalve het land, wat politieke hoofdrigting betreft, in anarchie zullen doen vervallen. Zoo ging het met de Engelsche coalitie tegen Walpole, zoo met die van Fox en Newcastle tegen den ouderen Pitt, van North en den tweeden Fox tegen den jongeren Pitt, en met de Fransche van Guizot, Thiers en anderen tegen Molé.

vereenigt uwe geheele kracht op het (onware) verwijt: de tegenstanders zijn *godsdienstloos*, herinnert[54] dag aan dag aan het 'heillooze' Voorloopig Verslag (van 1856), waarin (nu komen de indrukmakende harde woorden): hetgeen men (?) *positief* Christendom noemt, het Christendom, geschiedenis zoowel als leer, in al wat tegenover den niet-Christen kenmerkend is, als dogmatiek, als kerkelijk leerbegrip, als eenzijdig, sectarisch, exclusief, uit de algemeene volksschool' wordt verbannen. En doet vooral niet als bij de discussie over het adres (De laatste raad is goed).

Zulk eene handelwijs zou tot stellige zege hebben geleid. Wat heeft de *irenische* politiek uitgewerkt? Ze heeft het kabinet, en wel door *zijne* schuld, afgescheiden van de antirevolutionaire partij. - 't Is waar, zoo doende schiep het kabinet eene ministeriële partij. Gisteren bestond die nog niet, heden bestaat ze, maar het ministerie wete wel, dat ze bestaat uit Reactionairen en Antipapisten. Men lette er wel op, dat dit niet gezegd wordt door eenig opposant *quand-même* uit de 'subversive' partij, maar door den heer Groen, natuurlijk in parlementaire taal. Daar luidt het bovenstaande aldus: 'het Ministerie zal, naar mate het zich van ons verwijdert, ook heul en heil moeten zoeken ... bij twee rigtingen, waarvan de eene *te veel felheid tegen de Roomsche Kerk* en de andere *te weinig eerbied voor onze constitutionele instellingen* heeft.' Het is interessant den ontwerper van het *plan de campagne* te zien als beschermer der Grondwet, vooral waarschijnlijk van het onlangs aangehaalde art. 196, de manier waarop men de Grondwet moet veranderen.

'Eindelijk de verhouding waarin nu het irenisch ministerie tot den vijand, tot de ("groote meerderheid der") Kamer, geraakt is.' ('Eerbied voor onze constitutionele instellingen.') In hoever heeft de verzoenende politiek verzoening bewerkt?' Er is 'eene proefneming omtrent wier uitkomst *de vijand* onbezorgd is,' opdat aan het kabinet, *de wederpartij*, 'ruime gelegenheid ter ontwikkeling van haar regeringsvermogen verleend' werd, zeker om de spreuk toe te passen: '"*Tolluntur in altum Ut lapsu graviore ruant*."' Dat moet verhinderd worden.

54 Door eenen stroom van hevige brochures, vol van invective en ledig van argumenten? Of hoe?

De stelling van den heer Groen komt hierop neêr. Aangenomen dat dit ministerie geen regeringsvermogen heeft (dat het niet deugt), aangenomen verder dat de tweede Kamer het ministerie niet tegenwerkt maar onzijdig blijft terwijl het door zijne eigene zwakheid valt, dan moet het ministerie zijne kracht zoeken - waarin? In het vernietigen van het tegenwoordig zamenstel der tweede Kamer. Als het ministerie onbekwaam is en de Kamer zwijgt, dan moet, volgens den heer Groen, het ministerie zich een certificaat van bekwaamheid bezorgen door de Kamer uiteen te drijven; omdat het ministerie onbekwaam is en de Kamer niet aanstonds die onbekwaamheid voor hooge wijsheid rondbazuint, dáárom moet het ministerie de Kamer vernielen, altijd volgens den heer Groen. De Regering zal hem zeker dank wijten voor zijn compliment, het Rijk en de Kamer voor zijne bedoeling.

Reeds thans, zegt de heer Groen, hebben wij (de Kamer) het regt 'om openbaarmaking, nu althans, van het geheim te verlangen' (van het dikwijls genoemde *middel*). Spreker zal daarvan[55] geen gebruik maken. Gisteren gaf de minister Simons 'licht, namelijk schemerlicht: de gemengde Christelijke school (zoo ik wel begrepen heb) als regel, de gemengde school van 1806, en misschien (eene gissing omtrent het raadsel) zal gemengdheid niet meer verpligtend zijn en facultative splitsing in de wet worden gebragt. Ik kan ten volle begrijpen, dat men er tegen opziet dit te openbaren, omdat, zoodra het bekend wordt, een groot gedeelte van het bondgenootschappelijk leger, om niets meer te zeggen, ontvalt.' Maar 'wat zult gij, zoo het Christendom niet mag worden geweerd[56], wanneer op de gemengde Christelijke school de Roomsche zich over Protestantschen of de Protestant zich over Roomschen invloed beklaagt, - wat zult gij doen met zeker artikel van de Grondwet, waarin eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen verlangd wordt?' De tegenwerping is volkomen waar. De gemengde 'Christelijke' school, d.i. de gemengde school met kerkelijk leerstellig onderwijs is onbestaanbaar: want òf ze houdt op *gemengd* te zijn, door dat alle elementen er uit vliegen

55 Antirevolutionair: 'van het regt, dat wij, geloof ik, zouden hebben.' Voorzigtige stijl.
56 Een hard woord dat.... wij hebben het reeds dikwijls gezegd.

die een ander kerkelijk dogma aankleven dan het onderwezene, òf als men ze behouden wil, zal het leerstellig onderwijs kwijnen en tot niets slinken. Er is nog eene derde mogelijkheid, de ergste van allen: zulke scholen kunnen proselytenscholen worden.

Daarna volgt het citaat uit hetgeen een *dilettant-theoloog* in 1854 schreef[57], en wordt gewezen op den '*s Gravenhaagschen Nieuwsbode* van den winter 1855-'56. En wat nu de proefnemingen betreft, de heer Groen vreest ze niet. Maar spoed is noodig. ‘Daarom heb ik met genoegen van het Gouvernement vernomen, dat niet alleen in den loop dezer zitting, maar zoo vroeg mogelijk, de wet op het onderwijs zal worden ingediend. Zoo vroeg mogelijk. Maar wat is mogelijk?’ Zou dus de minister Simons niet willen terugkomen op zijn denkbeeld van gelijktijdige indiening der drie wetten?

De heer Groen gaat voorbij het zich stellen *boven* de partijen dat het Gouvernement aankondigt; hij wijst zeer te regt aan, dat het invoeren heden van de gemengde school, morgen van de afzonderlijke, al naar de ‘*openbare meening*’ het wil, niets anders is dan toegeven aan ‘het denkbeeld van volks-souvereiniteit?’ (veeleer niet anders is dan uitgaan van de volkssouvereiniteit als beginsel). Nog zegt hij een enkel woord over ‘*het zich losmaken van antecedenten*,’ ook in verband tot het homogene van dit ministerie. ‘Nooit was hier te lande een kabinet zoo homogeen geweest,’ had de heer Vrolik gezegd, de minister van Financiën. Dat zegt niet veel, antwoordt de heer Groen, en bewijst den minister, dat hij òf slechts als specialiteit voor financiën in dit kabinet zit, òf niet homogeen is met zich zelven. Dan gaat hij over tot zijn ouden vriend, den minister van Justitie, wiens houding vooral in deze zitting hij diep betreurt. De ironische scherts welke men bij den heer Groen gewoon is gaat over in hoogen ernst, als hij met deze merkwaardige woorden besluit:

‘Men[58] heeft in deze Kamer gezegd: “menschen zijn geen *rotsen*.” Neen, maar laat ons niet vergeten, dat er èn voor een lid dezer Kamer, èn voor een lid van elk ministerie, waar het op beginselen aankomt, deugden zijn

57 Zie bl. 639 noot.
58 De minister van der Brugghen.

van rotsachtige natuur. Laat ons in Nederland niet vergeten, dat beginselen rotsen zijn, en dat de grondlegger van den Nederlandschen Staat, het Hoofd van dat edele Stamhuis waarvan gisteren het geachte lid uit Deventer eene omschrijving gaf waarvoor ik hem van ganscher harte dank zeg[59], dat Willem de Eerste in zijn wapen voerde eene *rots* met de zinspreuk: *Saevis tranquillus in undis!*'

Ja, dat moeten wij in Nederland nooit vergeten, dat beginselen rotsen zijn, en dat vergat hij nimmer die den lof ontving, dat vergeten ook zij niet die den lof gaven, om 't even hoe men over hunne beginselen denke. Willem de Eerste zeker was kalm bij 't woelen der baren gelijk de rots, maar hij voorzag ook met scherpen blik het naderend onweêr, de halcyon, wiens beeld des Vorsten wapen droeg. Maar geen halcyon verkondigde den laatsten storm, dien Nederland ondergaan heeft, den laatsten bangen nood - en moge hij de laatste zijn - toen bij ons in 't groot de vuurproef doorstaan werd, dat beginselen rotsen zijn: toen de zee hoog en hol ging en omgewoeld werd tot in hare onderste diepten, toen één kreet der verdwaasde menigte opging van Delfzijl tot Vlissingen en de volkswaan oprees als een loeijende orkaan, en de monsterachtig groote golf der kerkelijke onverdraagzaamheid over Nederland heenrolde, alles met zich slepend en voor zich uit zweepend als zooveel schuimvlokken - neen, niet alles. Ook toen waren er enkelen die als rotsen pal stonden, kalm te midden der woedende baren, en het was de volkswaan van een enkelen dag geweest. Hoog is de overstrooming gegaan, menige dijk is gebroken, lang niet alles is sedert hersteld, maar weder staan de dijken die braken maar niet bogen, en ze zullen weder niet buigen als de vloed terugkomt. Versterkt hen, opdat ze niet weder breken.

De heer Groen sprak naauwelijks weder na deze redevoering. Beschouwt hij zich als voor goed verslagen? Dat schijnt zoo om dat stilzwijgen, om den toon dezer laatste redevoering, om de lofredenen, als ware het aan een afgestorvene, in de tweede Kamer der consequentie van de antirevolutionairen toegebragt, om het openbaar maken van

59 'Een der luisterrijkste Huizen van ons werelddeel, een Huis dat in de geschiedenis zoo hoog geklommen is door de verdediging der vrijheid, waarvan de glans toe- of afnam met zijne kracht tot bevordering dier edele zaak.' De heer Thorbecke, zitting van den 24sten November, Bijblad, 54e vel.

het *plan de campagne*, dat zoozeer naar 't wegwerpen van een voortaan onnut wapen gelijkt. Wij gelooven het naauwelijks, maar wij hopen het, en wij hopen dat de heer Groen gelijk heeft. Dat zij geene beleediging aan den overwonnene: ons walgt van den ezelsschop, zoo dikwerf toegebragt aan den verslagen leeuw. Maar ook wij hebben in de voorgaande bladzijden met alle kracht den heer Groen bestreden, juist omdat wij naar de geheele nederlaag zijner beginselen vurig verlangen, maar nog niet durven gelooven dat die voltooid is of dat die aanstaande is. Gewond moge de leeuw zijn, maar hij is niet geveld, hij staat nog altijd voor ons met vernieuwde kracht, versterkt en gesteund door telkens nieuwe aanraking met het bijgeloof en de vooroordeelen der laagste volksklassen, gelijk in de fabel de reus Antaeus door gestadige aanraking met zijne moeder de Aarde; hij staat voor ons gelijk de leeuw voor de jagers, geduchter voor ieder van hen dan zij allen gezamenlijk voor hem kunnen zijn, niet gekooid of getemd of geveld, maar in woeste onbedwongen natuurkracht, als heer der woestijnen van zijn Veluwsch Senegambie. Mogten zijne beginselen voor goed zijn verslagen, zijne talenten voortaan tot nut aan Nederland strekken en niet meer tot schade, dàn eerst kunnen wij inderdaad roem op hem dragen.

In de middeleeuwen plagt de maarschalk van het tournooi de strijders te scheiden. De heer Thorbecke resumeert, en trekt de politieke conclusie uit het gebeurde. Hij zal, hoezeer daartoe opgewekt, niet thans den heer Groen beantwoorden, den veel bestredene. Maar wat is nationaal, en is de ministeriële rigting dat alleen, zoo als de heer van der Brugghen beweerde? Waar is het kenmerk en wie zal het uitmaken? ‘Ik denk dat van nu af, nu er welligt genoeg gesproken is, de *daden* zullen moeten beslissen, de daden van wetgeving en bestuur.’ En zijn nu de liberalen met juistheid afgeschilderd op het leelijke portret van de hand des Ministers van Justitie? Deze immers heeft het liberalisme willen kenmerken door zijne uitersten te schetsen. ‘Zoodanig uiterste der liberale rigting was bijv. “het staatsdespotisme, dat zedelijk, of ten laatste physiek, moest vermoorden.” Herkent men hieraan het liberalisme? Ik behoef geen antwoord van den minister; ik lees het, dunkt mij, op zijn gelaat.’ De minister, van wiens politiek de gebiedende hoofdregel zou wezen, te rade

te gaan met de actualiteit, waarom heeft hij niet het werk, wetgeving en bestuur, der liberalen, in andere landen en ook in dit land, geraadpleegd? Wanneer deze verder zegt, dat elk kabinet '"een nationaal gevoel achter zich moet hebben;"' wanneer hij zegt: '"eene Christelijke partij mag geene politieke partij zijn;"' wanneer hij zegt: '"eene politieke rigting, die zich identifieert met eene Christelijke rigting, identifieert zich daardoor met een Christelijk exclusief leerbegrip;" dan verkondigt hij stellingen, welke de onze zijn.' Maar 'politiek kan zeer wel van Christelijken geest *die niet uitsluit* doordrongen zijn.'

'"De gemengde school kan zelfs zonder Bijbel Christelijk zijn." Ook in dit opzigt stemt de minister overeen met de rigting, waarvan hij meent verre te moeten en te kunnen blijven.'

'Over het algemeen komt het mij voor, na hetgeen de minister heden heeft gezegd, dat dit ministerie, hoezeer wenschende zich op gelijken afstand van de beide belendende rigtingen te houden (van de liberale en de antirevolutionaire), nader bij de onze is; mij dunkt zelfs dat de stellingen, welke zijne politiek volgens de ministeriële rede karakteriseren, voor een groot deel aan onze beginselen zijn ontleend, althans daarmede eene verwonderlijke overeenstemming hebben. Ik durf evenwel op dit oogenblik niet zeggen dat ik het ministerie ondersteunen zal; maar zooveel is zeker, dat ik hetgeen van dit ministerie goeds voortkomt, goeds naar mijne meening, dankbaar zal aannemen. Zoo ik niet in allen deele kan vatten hetgeen de minister als de bestemming eener nationale politiek omschreef, die hij als *eclecticisme* kenmerkte - eclecticisme toch, zonder aanwijzing van beginsel, drukt geene bepaalde gedachte uit, - is het niettemin, mijns inziens, de pligt van den volksvertegenwoordiger, dat hij, welk ook zijn oordeel over het algemeene stelsel van het ministerie zij, zich daardoor niet ligt late weêrhouden, om tot hetgeen door dat ministerie in het algemeen belang, in het belang van het vaderland, wordt gedaan of voorgesteld, mede te werken.'

De algemeene beraadslagingen over de begrooting werden na deze redevoering gesloten. De drie eerste hoofdstukken, *Huis des Konings, Hooge Collegiën van Staat en Kabinet des Konings*, zelfs *Buitenlandsche Zaken*, waarvoor

een aantal gewigtige redenen niet pleit dat de aanneming der beide eerste hoofdstukken ontwijfelbaar pleegt te maken, werden aangenomen, de beide eersten eenparig, het derde met 53 stemmen tegen 11. Het vijfde hoofdstuk, Binnenlandsche Zaken, en daaronder ook de afdeeling Onderwijs, was het Admiraalschip; maar de Admiraal was aan boord van het vierde hoofdstuk, Justitie. Zijne vlag - ja, eenmaal was die in top geheschen boven de afdeeling Onderwijs, maar thans? Het Admiraalschip is lek en de zee gaat hol, op sleeptouw nemen is eene gevaarlijke manoeuvre en de vlag is toch reeds weg. Voorzigtig had dus de Admiraal het touw losgesneden.

Zijn eigen schip was veilig. 't Was om de overwinning in het groot te doen, niet om personen te kwetsen of om aan eigenliefde te voldoen. 't Is ééne vraag wat kloeker is, met Binnenlandsche Zaken te vallen of met Justitie weg te sluipen, en 't is eene andere vraag of 't in het staatsbelang niet te wenschen is dat de verkeerde beginsels eer buigen dan tot brekens toe volhouden. De begrooting van Justitie werd behandeld alleen als een zuiver administrative schakel in het geheele verband van het stelsel des Gouvernements. Dat was ten minste de toon der discussie, welke in den einduitslag der stemming geene tegenspraak vond. Maar ook alleen in den einduitslag. Het *gros* der constitutionele oppositie stemde tegen, 25 stemmen sterk, daaronder ook de heer Godefroi; maar de overige fractiën der Kamer stemden voor, en hunne overwinning, met 41 stemmen, werd beslist door de toetreding van een klein aantal der trouwste constitutionelen, der heeren Sloet tot Oldhuis, Thorbecke, van Bosse en eenige anderen (zitting van 29 Nov.).

De minderheid der oppositie redde het budget van den heer van der Brugghen en toonde zich grootmoedig. Maar ook zij kon dat slechts sedert vier dagen doen. Eerst sedert de redevoering van 25 November lag het zwaartepunt van het verkeerde beginsel bij den heer Simons en niet meer bij den heer van der Brugghen; niet als hoofd van het kabinet maar slechts na zijne feitelijke afdanking als zoodanig kreeg de minister van Justitie zijn budget toegestaan.

Die dat nog betwijfelen mogt, zag het aanstonds daarop bewaarheid, toen de eene helft der Kamer het kabinet met zijn verkeerd beginsel alleen liet staan, en de andere helft,

bijna de geheele constitutionele oppositie en enkele voorname leden der oud-ministeriëlen, krachtiger dan ooit dat beginsel aanviel. De heer van Zuylen van Nyevelt voerde den voortogt en verklaarde terstond wat hij aanviel en waarom hij aanviel. De Admiraal was weggeslopen en had zijn eigen schip geborgen, de overige homogene vloot was voor het oogenblik niet in 't gezigt, maar het Admiraalschip voerde nog altijd de gesluijerde vlag van het raadselachtig *middel* in top, en zoolang de kapitein van het Admiraalschip die vlag niet vertoonde of neêrhaalde, was men wel gedwongen hem als een vijand te beschouwen die slechts zijne kans afwachtte.

De heer van Zuylen wettigt eerst zijn standpunt door aan te wijzen, dat de algemeene beraadslagingen en die over de artikelen eener begrootingswet verschillen wegens het tweeledig karakter der ministeriële betrekking: een minister is administrateur maar tevens is hij politiek persoon. Nu zal de spreker die algemeene beraadslagingen openen als iemand, overtuigd dat het geoorloofd en soms pligtmatig is eene begrooting te toetsen aan redenen, gelegen buiten de begrooting[60]. Daaruit volgt dat hem moet vrijstaan, die redenen bij de discussie te openbaren.

60 Dat is de aangenomen term. Hij is voor het tegenwoordig geval misschien niet juist. Algemeene beraadslagingen, beraadslagingen over de artikelen, afzonderlijke stemmingen en eindstemming beteekenen bij eene begrootingswet hetzelfde als bij iedere andere wet; het zou ijdel wezen de noodzakelijkheid van elk dezer *stadia* te willen uitleggen aan iemand die het mechanisme van vergaderingen kent. Maar de eindstemming over eene begrootingswet zegt inderdaad buitendien nog iets anders, hetgeen bij geene andere wet het geval is. Eene begrootingswet betreft eenen bepaalden tijd en eenen bepaalden persoon. Die er voor stemt neemt meer aan dan alleen dit, dat in het betrokken jaar zekere som van staatswege zal worden uitgegeven voor de aangewezen doeleinden. Hij neemt ook aan, dat die som zal gaan door de handen van eenen bepaalden persoon, niet alleen als betaalmeester, als louter fiscaal ambtenaar, maar als gemagtigde tot alle administrative handelingen en tot het aanwijzen der politieke rigting, binnen de grenzen van zijne bevoegdheid. De beoordeeling van den persoon aan wien men die gelden toevertrouwt, komt dus hier wel dégelijk in aanmerking, en in zoover is de stemming over de begrooting eene quaestie van vertrouwen, in zóóver mag men eene begrootingswet al of niet aannemen om persoonlijke redenen. Maar de uitdrukking *votum van vertrouwen* heeft in Engeland en gedeeltelijk ook hier, de uitdrukking *persoonlijke redenen* hier te lande in het dagelijksch gebruik zulk eene beteekenis gekregen dat men er meestal onder verstaat wat blijkbaar ongeoorloofd is, zoo als het aannemen of verwerpen eener begrooting alleen omdat men al of niet de politieke zienswijze des ministers deelt, alleen omdat men persoonlijke genegenheid voor den minister gevoelt of eene particuliere vete tegen hem heeft.

‘Thans is het eene gewigtige vraag of men dezen minister in staat moet stellen nog een jaar het staatsbeleid in handen te nemen. Gewigtig is die vraag vooral sedert de *transformatie* van den minister van Justitie, die tevens eene *abdicatie* was. Daardoor is thans de minister Simons geworden het hoofd van het Kabinet, wel is waar niet in naam maar toch inderdaad, want het element dat hij in het ministerie vertegenwoordigt, heeft dat van den heer van der Brugghen geabsorbeerd. Maar antirevolutie, hoe min wenschelijk ook, geeft zekeren waarborg tegen eene rigting, “bezield *met te weinig eerbied voor onze constitutionele instellingen*.” Spreker had dus liever tegenover een antirevolutionair kabinet gestaan. Maar nu is de minister Simons, hij die ook de onderwijswet zal ontwerpen, de eerste, bij wien “*la pensée gouvernementale*” moet worden gezocht. Wat is die minister als staatsman en welke zijn zijne politieke antecedenten? Behoort hij tot “eene godsdienstig-exclusive en politiek-reactionaire rigting; eene rigting, minder strookende met zijne vroegere antecedenten;” tot de partij van “*reactie en onverdraagzaamheid*,” “die er zich op toelegt .. liefdeloosheid jegens andersdenkenden op godsdienstig gebied te haren voordeele te exploiteren.” Als dat waar mogt zijn - de “zoogenaamde *ministeriële pers*” moge bulderen wat zij wille - “ik zou rekenen dat daarmede eene schrede gezet is op den weg die dit land naar zijn ondergang leidt.”

Heeft ook dit ministerie niet eene godsdienstige kleur *aangenomen?* De minister Simons haat dat woord. Wat anders was de coalitie van kerkelijken en politieken in April 1853? En diezelfde coalitie heeft het Aprilministerie aanvankelijk ondersteund, om het later eerst onverschillig en dan vijandig te behandelen, ten slotte hevig aan te vallen. Daartoe werd zelfs opzettelijk een dagblad opgerigt (de 's Gravenhaagsche Nieuwsbode). Maar men behoefde een bepaald voorwerp om aan te vallen. Dat vond men in de ontworpen onderwijswet. Die viel men dus aan en vooral de gemengde school welke bij het wetsontwerp was gehandhaafd. Dat deden bergen van petities. Dat deed ook eene petitie uit Delft, mede onderteekend[61] door den tegenwoordigen minister Simons. Zij zeide onder anderen:

61 Slechts onderteekend?

“Kan al, wat de ondergeteekenden ten sterkste ontkennen, de godsdienstlooze school verdedigd worden[62], niemand zal durven beweren, dat de openbare school niet nationaal moet wezen.... De worsteling tegen Spanje, de vestiging van den Staat, de groote daden van het voorgeslacht, de roemruchte bedrijven der Prinsen van Oranje kunnen niet naar waarheid verhaald worden zonder de godsdienstige begrippen van sommigen te kwetsen.”’

‘En wat zeggen thans de heeren van der Brugghen en Simons? Hoe! men petitioneert in een bepaalden geest, men wordt geroepen om aan dat petitionnement voldoening te geven, en naauwelijks heeft men zich tot het volvoeren van die taak nedergezet, of .... men reageert tegen het beginsel tot handhaving waarvan men tot het Bewind werd geroepen! Ik geloof, mijne Heeren, dat, waar zulke feiten plaats vinden, het geoorloofd is te gelooven dat de quaestie van het onderwijs niet het ware doel is geweest van de beweging; dat wel degelijk de partij, welke voornamelijk die beweging heeft georganiseerd .... heeft *aangenomen* eene kerkelijke kleur, om daarmede politieke oogmerken te bereiken; en ik meen er voor mij zelven het vermoeden bij te mogen voegen, dat dit politiek oogmerk juist door de optreding van dit ministerie en bepaaldelijk van dezen minister van Binnenlandsche Zaken, is bereikt.’

‘En bedoelt die minister thans ‘door een groot vertoon van ijver voor de materiële belangen van het volk’ ‘op den achtergrond te schuiven hetgeen eigenlijk altijd op den voorgrond had moeten blijven: de quaestie van het onderwijs?’ De minister heeft feestredenen gehouden, beloften laten doorschemeren, commissiën benoemd; wat heeft hij, in de zes maanden van zijn Bewind, gedaan voor het onderwijs? Zeker niet veel; en uit 's ministers mededeeling van 24 Nov. leert men alleen, dat hij tot geenen prijs de oplossing van een raadsel geven zal welke een iegelijk kan vinden. ‘Ik neem de vrijheid den minister een raad, ik geloof een *goeden* raad te geven. De minister heeft reeds zooveel toegegeven; hij is reeds zoo ver afgeweken van het primitive door hem aangenomen standpunt (dat van de Delftsche petitie), althans van het standpunt dat men

62 Weg dus met de sluitingsrede, want die blijft getrouw aan de gemengde school.

meende dat bij zijne optreding in het Bewind door hem *moest* ingenomen worden, dat ik meen hem te mogen toeroepen: zet alle valsche schaamte ter zijde, doe nog eene schrede; geef ons het ontwerp van uw voorganger terug; liever heden dan morgen. En dan durf ik, in dit speciaal geval, hem den bijstand, de ondersteuning van de groote meerderheid van deze Kamer met zekerheid voorspellen.'

De heer Blaupot ten Cate, de eerstvolgende spreker, behandelde onderwerpen buiten het onderwijs. Maar die hoofdvraag bleef niettemin op den voorgrond. De heer Bosscha vatte het woord op. Ook hij heeft opgemerkt, dat beide ministers, de heeren van der Brugghen en Simons, in snelle vaart overgaan van de antirevolutionaire tot de liberale rigting. Wat beteekenen die woorden? Daarover zal de heer Bosscha zich verklaren, al is het niet noodig dat ieder lid der Kamer zijn politiek standpunt naauwkeurig omschrijve. Maar 'hier, waar ik sta voor de begrooting van den minister van wien wij de regeling te wachten hebben van het onderwijs - eene regeling waarin ik mede mijne stem wensch te doen hooren - hier meen ik dat de tijd gekomen is om rondborstig voor mijne politieke opinie uit te komen.'

Het is ons doel niet hier in een onderzoek naar beginselen van staatkunde te treden. Zooveel zij genoeg gezegd: De beginselen, hier door den heer Bosscha gesteld, vormen een programma, welks erkentenis als *minimum* van iedereen geëischt kan worden, wiens constitutionalisme, d.i. wiens gehechtheid aan de beginselen onzer grondwettige staatsregeling, wiens constitutionalisme, zeg ik, meer dan in naam bestaat, niet enkel schijn en begoocheling is. Misschien kunnen die beginselen nog juister worden omschreven. Het zal altijd vrijstaan om, als zuivere speculatie, geheel afwijkende idealen van den best mogelijken staat te koesteren. Maar de echte constitutioneel is in ons land alleen hij, die de hoofdgedachte van deze beginselen, overal waar het op praktijk en op handelen aankomt, tot grondslag legt, niet alleen, zoo als men in meer eigenlijken zin van een ander onderwerp gezegd heeft, als *feit*, maar als *levensbeginsel*.

Welke zijn die beginselen? Die, welke voor ons land hunne praktische vertolking gevonden hebben in de Grondwet van 1848. Zij zijn, volgens den heer Bosscha, vier in getal; hij verlangt:

‘De ontwikkeling van het begrip van regt, tot bevrijding van een iegelijk zonder onderscheid, die door willekeur wordt aan banden gelegd, door geweld onderdrukt of door aanmatiging verongelijkt.’

‘Verspreiding van welvaart en beschaving.’

‘*Waarborgen* van eerlijkheid en bekwaamheid in ieder, hij zij hoog of laag geplaatst, die eenig deel heeft aan het Staatsbestuur.’

‘Vrijmaking van ieders geweten van *allen* menschelijken dwang.’

Op die gronden, zegt de heer Bosscha, zouden ‘de scherpten der partijen .... wegvloeijen in hetgeen men zou kunnen noemen eene liberale Nederlandsche rigting.’ Daartoe kan ieder toetreden, die niet met den heer van Foreest protesteert tegen de beginselen van 1789. - Wordt hier niet te vèr uitgeweid, vraagt de Voorzitter. Zeker niet: ‘ook het begrip van een nationaal volksonderwijs behoort tot die nieuwere begrippen, waartegen de antirevolutie te velde trekt’ (De antirevolutie in ruimeren zin, die der Alkmaarsche redevoering). De minister van Reenen was in onderwijszaken den minister Simons een stap vooruit ‘op den weg afgebakend door de liberale beginselen.’ Het bewijs? De Delftsche petitie. - Wat is haar inhoud? ‘het waren de uitdrukkingen die wij kennen: “wij willen geen godsdienstlooze school, geen verminking van de geschiedenis van het Vaderland,” en al de bewoordingen die de leus zijn geworden van de Protestantsche antirevolutionairen in Nederland.’ (Er zijn ook Katholieke antirevolutionairen, men denke slechts aan de Bonald en aan Joseph de Maistre.) Zoo dacht de minister in Maart 1856. Hoe anders spreekt daarentegen de minister op 5 Julij 1856, in de sluitingsrede, vooral naar de uitlegging van den minister, van 24 November 1856. Spoedig kan men dus den minister aan het *station* verwachten, waar spreker zou wenschen dat de wet op 't lager onderwijs werd ontworpen. Maar hij is er nog niet, blijkens de redevoering van 24 November, welker stellingen de redenaar met verbazing heeft aangehoord. Hoe? dat niet ieder gezin zich met het onderwijs kan belasten, is dàt de eenige reden voor den staat om dat te doen? Heeft de staat alleen voor armenscholen en tusschenscholen te zorgen, en is het grondwettig verpligte ‘voldoend lager onderwijs’ alleen dàt aan behoeftigen? ‘Ik meen, wanneer de wetgever

van de geldsommen, opgebragt door de belastingen der ingezetenen, gedeelten toewijst aan de kerkgenootschappen om hen in staat te stellen hun kerkelijk leven met alle mogelijke kiemen van onverdraagzaamheid vrijelijk te ontwikkelen, dat dan de wetgever ook verpligt is, door de eenheid van een maatschappelijk onderwijs te zorgen, dat de eerbiediging van elkanders godsdienstige begrippen de grondtoon worde der burgerlijke zamenleving.'

Wil nu de minister zulk een nationaal volksonderwijs? Mag men daarop vertrouwen? De heer Bosscha zal vooraf twee vragen doen.

Vragen? - En nog altijd wacht de heusche vrager, de heer Dommer van Poldersveldt, op hetgeen hem in staat zal stellen voor den minister te stemmen, op een ander antwoord dan dat hij geen antwoord krijgt. Maar er is ook een wederantwoord. Krachtig zal *dat* antwoord zijn hetwelk het laatste antwoord is.

'Ik herinner mij wel,' zegt de heer Bosscha, 'welk antwoord de afgevaardigden uit Leyden en Nijmegen (de heeren Groen en Dommer) bekomen hebben op vragen door hen gedaan;' maar er is toch een half antwoord gegeven, daarvan zal de redenaar verduidelijking vragen. Als de minister met eenig vertrouwen ook slechts beproeven kan het middel te zoeken, moet hij 'in overeenstemming met zijne ambtgenooten, ... reeds een beslist gevoelen hebben aangenomen' over deze twee punten:

1. Is ook volgens den minister Simons, gelijk volgens den vorigen minister van Reenen, 'het volksonderwijs in de eerste plaats een gemeentebelang, en niet dan subsidiair een rijksbelang?'

2. 'Meent de Regering dat alle openbare lagere scholen zonder uitzondering moeten zijn gemengde scholen, toegankelijk voor alle kinderen zonder onderscheid van de godsdienstige geloofsbelijdenis der ouders?' Zoo niet, dan ziet de heer Bosscha zich genoopt te stemmen tegen de begrootingen - der beide eerediensten, wier aanneming zoo goed als zeker was. De heer Bosscha heeft kort daarna eene meer logische gevolgtrekking uit het voorafgaande gemaakt dan deze, gesteld zelfs dat zij hare opheldering in eene boven aangehaalde zinsneê moet vinden. Aan zijne bewijsvoering worde hier slechts dit ontleend: 'zoo dikwijls als men een verzet hoort tegen hetgeen men de godsdienst-

looze school gelieft te noemen, hoort men deze of dergelijke vermaning: bedenk, hoevele kinderen er in den lande zijn die geen andere godsdienstige indrukken ontvangen dan die de school hun geven kan. Maar dan ligt het wederantwoord voor de hand: Bedenk gij, welk een zware beschuldiging gij inbrengt tegen de kerkgenootschappen en hunne geestelijken.'

De heer van Deinse behandelde weder onderwerpen, als spoorweglijnen en andere, wier onmiskenbaar belang in geen regtstreeksch verband staat met de onderwijszaak. De heer Schimmelpenninck daarentegen, hoewel zijne redevoering slechts kort was, beschouwde meer dan ééne zijde van het hoofdonderwerp. Ook hij meent, gelijk de heer van Zuylen, dien hij aanhaalt, dat ook thans de groote meerderheid der Kamer het ontwerp van 1855 zal ondersteunen; geene transactie over 't beginsel der wet. Maar er zijn nog bedenkingen van aanbelang, al betreffen die enkel bijzonderheden. Daaronder is die 'dat men om een goed toezigt, eene goede contrôle te hebben, niet moet hebben een getal, ik meen van 38 schoolopzieners, maar een veel grooter getal, en dan welligt, ter concentratie, een paar inspecteurs.' Maar die bijzaken, wij hebben het reeds gezegd, bespreekt de redenaar te onregte, want het zwaartepunt der quaestie ligt elders. De spreker vat evenwel ook dat zwaartepunt aan en waarschuwt tegen eene groote fout. 'Dat is het opnemen van het woord *Christendom* in de wet. Zedekundig, mijne heeren, geloof en hoop ik dat er geen lid in deze Kamer is, ook niet een Israëliet, of hij is zedekundig Christen. Het is voor hen en voor ons slechts een verschil van dogma in de opvatting van het woord Christendom. In dien zin is het dus van geen beteekenis; wil het echter eene beteekenis hebben - en dat zal wel de bedoeling zijn, - dan moet het gepaard gaan met een dogma en dan gaat men verder dan bij een onderwijs voor gemengde scholen ooit op den voorgrond kan worden gesteld.'

De overige opmerkingen van den heer Schimmelpenninck betroffen andere onderwerpen, en dat zelfde geldt voor den volgenden spreker, den heer Storm van's Gravesande; daarna werden alleen nog eenige rapporten over verzoekschriften uitgebragt. In de volgende zitting (van Maandag 1 December) sprak de heer van Nispen het eerst. Deze redenaar - in België zou men hem onder de clericalen rekenen -

is consequent met zich zelven, en dus, gelijk de heer Groen, in het afgetrokkene voor afzonderlijke scholen. Maar hij gaat minder ver dan de heer Groen, en berust in de gemengde school, indien geene andere in praktijk kan gebragt worden.

Na vijf maanden nog altijd niet het bewuste middel? vraagt de heer van Nispen. Nog geen uitzigt daarop? ‘Men heeft daarvan eene grief tegen het ministerie gemaakt, en ik geloof met reden. Maar ... er is meer.’ De minister heeft gezegd, wat den spreker zeer bezorgd maakt. Z. Exc. zeide: ‘het godsdienstig karakter der natie dient bewaard... te worden, en dus moet het onderwijs christelijk zijn. De minister voegde er bij - na eenige oogenblikken te voren ons land, en te regt, *een klein land met eene zoo gemengde bevolking* genoemd te hebben (op deze uitdrukking moet ik [de] aandacht vestigen): - de gemengde Christelijke school is de algemeene wensch, de algemeene behoefte, het algemeen verlangen van het volk als één geheel beschouwd. Die school moet dus zijn de openbare volksschool. ‘Toen ik de rede van den minister hoorde, verwachtte ik eene andere conclusie’ (eene tegengestelde conclusie). 't Is ontegenzeggelijk dat alleen die tegengestelde conclusie logisch is, en de heer van Nispen bewijst' het. Als men het godsdienstig karakter der natie wil bewaren, als dat zich verschillend uit, bij eene zeer gemengde (liever heterogene), niet eens geheel Christelijke bevolking, hoe besluit men dan tot de gemengde Christelijke school? Men moet tot de afzonderlijke school besluiten, men moet noode en om redenen van uitvoering in het stelsel van gemengde scholen, berusten, maar nooit in de gemengde *Christelijke* school. Deze laatste past alleen den rationalist of den proselytenmaker (anders wordt zij van zelve *afzonderlijk*).

Maar de minister heeft meer gezegd, en ook dit: ‘over de mate van dat Christelijke behoort aan den staat geene uitspraak. Die mate zal zich naar tijden, plaatsen en omstandigheden regelen en rigten.’ Dit strijdt met de Grondwet. Zal ‘“die mate” afhankelijk zijn van een gewestelijk, een plaatselijk bestuur, van het schooltoezigt en welligt van den onderwijzer?’ Zal dus het onderwijs ‘worden ingerigt naar mate het der meerderheid welgevallig is.’ Zoodat het ‘zal zijn overal kwetsend voor de minderheid en een werktuig tegen de godsdienst der minderheid op elke plaats en naar mate van de omstandigheden, waarin de minderheid zich zal bevinden?’

Dit maakt den spreker bezorgd. Slechts twee grondwettige wegen staan open: gemengde scholen zonder leerstellig onderwijs of afzonderlijke scholen met kerkelijk toezigt.

Nog meer punten zijn er, die bezorgdheid bij den spreker hebben opgewekt. De minister van Binnenlandsche Zaken heeft zich losgemaakt van zijn antecedent, de Delftsche petitie. De minister van Justitie heeft zelfs het losmaken van *zijne* antecedenten erkend: hij had vroeger gesproken als dilettant-theoloog, als paedagoog. Geldt dat ook voor de redevoeringen van den heer van der Brugghen, afgevaardigde ter tweede Kamer in 1853-'54, toen deze verklaarde ‘dat hij zich gelukkig achtte de gelegenheid te hebben om omtrent dit aangelegen onderwerp, de regeling van het onderwijs, van zijne homogeneïteit met den geachten staatsman en spreker, toen voor hem gezeten (den heer Groen), te doen blijken.’’ Toen immers sprak het lid der wetgevende magt, en wel na eene merkwaardige redevoering van den heer Groen, waarin deze ‘zijne wenschen omtrent de teedere quaestie van het onderwijs had doen kennen.’ Ook spreker, zoo min als de heer Groen, kan ‘“het denkbeeld van zich aldus van zijne antecedenten te ontslaan”’ toegeven, want het zou ‘“indien het veld won, den zedelijken grondslag ondermijnen van elk Gouvernement.”’

Nog meerdere omstandigheden dragen bij tot de ongerustheid des heeren van Nispen, maar deze betreffen al weder niet het onderwijs. Zoo is 't ook met de redenen waarom de heer van Heiden Reinestein die ongerustheid niet deelt. Alleen beweert deze spreker, dat de petitiën niet uitsluitend waren in antirevolutionairen zin en in den zin der Aprilbeweging, maar dat de laatste helft is uitgegaan ‘van den liberalen kant’ en vooral van een geacht leeraar te 's Gravenhage (die geen staatsman zijnde wel is waar niet met de antirevolutionairen en Aprilmannen den geheelen muur omver haalde maar slechts éénen steen, maar daarbij over 't hoofd zag dat die ééne steen de hoeksteen was). Dit petitionnement, beweert hij, ook uitgaande van de ‘*meer* vrijzinnige leeraars van de Protestantsche (Gereformeerde?) Kerk,’ zich uitstrekkende tot ‘mannen uit de meest beschaafde standen der maatschappij, uit *alle* staatkundige rigtingen,... waartoe strekte nu dit petitionnement?... *tegen de gemengde school*,’ zoo als de heer van Zuylen beweert? ‘Het was, dunkt mij, juist het tegendeel;

het petitionnement was, althans grootendeels, wèl gerigt tegen de gemengde school zoo als die bij de wet was voorgesteld, maar niet togen het beginsel zelf (den louteren ijdelen naam) van gemengde school.' (Niet tegen de gemengde school, *mits* zij afzonderlijk werd.) Geene *godsdienstlooze* school, geene *école athée*, zoo als het tweede ontwerp wil, alleen des noods de facultative splitsing van het ontwerp van 1854. Zoo was de stand der zaak, toen een nieuw ministerie optrad, om irenisch de gevoelens der petitionarissen te vereenigen (en die van de niet-petitionarissen, van de 800000 die zwegen tegenover de enkele duizenden die spraken?), 'het verklaart hier *te gelooven* een middel te hebben gevonden, althans *met veel succes zoekende* te zijn naar een middel' enz. *Dus* moet men afwachten, dan kalm behandelen en overwegen; en blijft die wet al te lang weg, wij zijn als het ware dagelijks in de gelegenheid daarnaar te vragen.' *Al te lang:* zijn vijf maanden niet te lang, acht maanden niet te lang? *Dagelijks*, waarom dan niet nu? Die tegenwerping zal men telkens hooren. *Vragen*, ja, dat kan men dagelijks, maar heeft men, als deze begrooting is aangenomen, nog een afdoend middel ter voorkoming van onvoldoende antwoorden? Intusschen heeft de minister beloofd (?) de wet binnen eenen onbepaalden maar korten tijd te zullen indienen, en spreker gelooft dat de ministeriële verklaring eerlijk is. (En als de minister zich eens van die onbepaalde verklaring losmaakt even als van de zeer bepaalde Delftsche petitie?) De taak van het ministerie is moeijelijk. Zelfs de spreker ziet weinig kans dat het middel kan gevonden worden, maar vertrouwt er toch op, dat het kabinet zulk een middel vinden zal, 'anders.. zou het niet opgetreden zijn' (had het niet moeten optreden; de spreker erkent dat het feit verkeerd is hetwelk aan het Gouvernement verweten wordt, en spreekt het Gouvernement van dat verwijt vrij, *omdat* het feit verkeerd is. 't Kan niet naïver). Hij zal dus met vertrouwen 'nog een poos tijd afwachten wat er gebeurt,' maar 'als 't ware een guerilla-oorlog' tegen het kabinet te voeren is nadeelig voor 't land, geeft 'gestadige onrust, onzekerheid en twijfel.'

Een *guerilla*-oorlog? Schromelijk vergist zich de spreker uit Assen. De geregelde magt van het land, de wettige vertegenwoordiging des volks, gesteund op zijn innigste

bewustzijn, niet enkele partijgangers verheffen zich tot eenen ernstigen, openlijken, algemeenen oorlog tegen het verkeerde regeringsbeginsel. Volk en vertegenwoordiging roepen uit gelijk het leger der Atheners na den *coup d'état* van Antiphon en de Parijzenaars na de ordonnanciën van Karel X en de burgerij van Londen na de mislukte inhechtenisneming der vijf leden: de regering maakt oproer tegen *ons*, de wet en het regt moeten gehandhaafd worden.

De heer van Heiden bespreekt nog een oogenblik het zich stellen *boven* de partijen en andere onderwerpen. Hij was tot nog toe de eenige verdediger van het kabinet, en hij bleef in algemeenheden en herhalingen, het beste bewijs voor de zwakheid van zijne zaak. De vele sprekers der oppositie kwamen telkens in de praktijk, voerden telkens nieuwe, krachtige, bepaalde argumenten aan of werkten die nader uit. Vertrouwen en afwachten, het kabinet is er en dus is het goed, dat is het eenige antwoord van den eersten - en op een na den laatsten - ministeriëlen spreker. En deze had de discussie zoo weinig gevolgd, dat hij nog eens aan boord kwam met het argument dat sinds lang onbruikbaar was gebleken, het aanhalen van het ‘uitdrukkelijk verlangen des Konings.’

Men heeft het gesprokene door dezen redenaar ‘gemoedelijk’ genoemd. Zoo 't al te gemoedelijk was, de heer van Hoëvell gaf kort daarna den tegenhanger. Hij wil niet, met den heer van Heiden, het ‘hoofd der ministeriële partij,’ die misschien alleen uit een hoofd bestaat, hij wil niet met hem vertrouwend afwachten, of de ministers, volgens hunne ‘eerlijke verklaring,’ goud zullen maken, ‘want er wordt ons iets beloofd hetwelk onmogelijk te vervullen is.’ De heer van Heiden antwoordde met eenige geraaktheid, maar liet het argument van zijnen tegenstander ongemoeid.

De heer Dirks sprak weder over de spoorwegen, waarop men straks trachten zou de onderwijsquaestie te ontkomen, maar die thans alleen bij wijze van verpoozing tusschen de onderwijsdebatten heenliepen. De heer Meeussen daarentegen kwam op die quaestie zelve. Rigting omtrent het onderwijs is algemeene rigting van bestuur, zegt deze spreker. De minister Simons heeft ‘verklaard[63], dat hij zich door

63 Zitting van *Maandag*, 24 Novbr., Bijblad 55^{e} vel; ‘de discussie te brengen op die middelen’ zijn de eigen termen van den minister.

niets zal laten dringen om de middelen aan te geven of in discussie te brengen, waardoor hij meent dat dit vraagstuk oplossing vinden moet. Ik verklaar dat ik van die inlichtingen afhankelijk zal maken mijne stem, niet enkel mijne stem over dit hoofdstuk, maar over al de hoofdstukken der Staatsbegrooting, omdat ik de oplossing van dat gewigtig vraagstuk noem de oplossing van een groot regeringsbeginsel, dat thans den geheelen toestand van het land beheerscht.'

Indien het kabinet inderdaad homogeen is, homogeen vooral met de regeringsgedachte van den minister Simons, dan is ook deze weg inderdaad de streng logische. Maar het beginsel kan met minder moeite worden uitgemaakt.

Die wet moet spoedig komen, zegt de heer Meeussen. 't Kan zijn dat men geenen vast bepaalden tijd van indiening kan aanwijzen. Maar men wil een ander hoofdbeginsel dan dat van 't ontwerp van 1855. Na vijf maanden moet dit kabinet weten welk hoofdbeginsel. In den loop van dit voorjaar kwamen petitiën, kwam het tegenwoordig Bewind dat de afzonderlijke school zou geven; reeds bij de sluitingsrede werd die school in den hoek geschoven, 'bij de troonrede ging de afzonderlijke school bijna uit het gezigt en nu is ze weg; ze is spoorloos verdwenen, tenzij de minister van Justitie ze terugvinde.' Bij zulke verrassende en stoute wendingen heeft 'ieder lid van de Vergadering het regt, is verpligt zelfs om, alvorens... de geldkrachten des lands in handen van dit ministerie te geven, te weten wat het ministerie ten deze voornemens is te doen. Wat weten wij tot heden?... Men heeft ons gegeven woorden, klanken, die wel niet bestemd zijn, maar toch kunnen strekken om effect te maken.'

'Ik ben een voorstander van de gemengde school; ik ga verder: ik ben een voorstander van de gewone burgerlijke school, omdat ik geloof dat iedere andere inrigting van het onderwijs hier te lande volkomen onmogelijk is, omdat ik geloof dat er geen ander middel is, juist om de gewetensvrijheid van de kinderen en van de ingezetenen te waarborgen. Maar ik wil dan de gemengde school, zoo als die zijn moet in dat stelsel, en ik vrees - ik zeg het rondborstig - dat deze scholen zullen zijn eene soort van staats-sectescholen voor een gedeelte van de zoogenaamde groote partij (de niet-orthodoxe gereformeerden). Zij zul-

len zijn de school van 1806, maar tevens met de kleur van de school zoo als die hier te lande bestond vóór 1795 (onder de gereformeerde staatskerk, nog altijd volgens de Dordtsche synode). Tegen dergelijke sectescholen zal ik mij, en ik hoop alle minderheden in het land met mij, met kracht verzetten.' (Dus orthodox-gereformeerden, niet-gereformeerde Protestanten, daaronder ook Remonstranten en Doopsgezinden, voorts Katholieken en Israëliten).

Indien '"de mate van dat Christelijke"' naar tijd, plaats en omstandigheden werd gerigt en gewijzigd 'zou men, bij voorbeeld, in het noorden van het land aan eene school eene Protestantsch-Christelijke tint kunnen geven; in het zuiden eene flaauwe Katholijk-Christelijke tint; op die wijze zou men misschien sommigen bevredigen, maar men zou handelen tegen den wil en de letter der Grondwet en doen wat de geachte spreker uit Nijmegen (de heer van Nispen) gezegd heeft: de minderheden opofferen aan de meerderheid, naar gelang van de localiteit. Zulk een stelsel is volkomen onaannemelijk.' Dan zou, onder de zachte vormen eener beschaafde maatschappij, het regt vervangen worden door het regt des sterksten, dat is door het onregt. Des sterksten in stoffelijke kracht of des sterksten in aantal, dat is onverschillig. Één van beide deelen - of allen op een na van meerdere deelen - zal van lager onderwijs volgens zijne behoeften verstoken blijven alleen *omdat* dit deel minder bedraagt dan de helft.

'De volksscholen moeten zijn nationaal, zegt de minister.' Een schoon woord, maar welke is zijne juiste beteekenis? En wil de Protestantsche vader de algemeene, vooral de vaderlandsche geschiedenis '*in het licht van het Protestantisme*' beschouwd hebben, dat is de taak van Kerk en huisgezin; zal de nationale school 'weren hetgeen vreemd is aan ons volkskarakter' dan wordt zij ligt exclusief en bekrompen, terwijl zij immers alleen het goede in onze nationaliteit behoort te bevorderen.

Maar 't is te vreezen, dat deze minister de volksschool anders zal inrigten dan volgens den wensch van den spreker en van de groote meerderheid. Waarom? Al weder om de Delftsche petitie, onder anderen ook door den heer Simons *onderteekend*. Die petitie komt sterk op tegen de school van het ontwerp van 1855, hetwelk de godsdienst '*ondermijnt*.' 'De petitionarissen zeggen verder aan het

slot, dat, zoo die wenschen onvervulbaar mogten zijn, omdat de Grondwet er zich tegen verzet, *de Grondwet kan worden gewijzigd*.'

Dus zou de gemengde school worden 'eene soort van secteschool, toegankelijk voor ieder, maar waartoe velen den toegang niet zullen begeeren.' Behalve de Delftsche petitie des heeren Simons van 8 April is er nog eene Nijmeegsche petitie van 25 Februarij, mede onderteekend door den heer van der Brugghen; maar die zal de redenaar thans niet bespreken. Hij eindigt met eene zeer juiste karakteristiek: 'De gemengde school moet eene school zijn, waarin de godsdienstige meeningen van een ieder worden geëerbiedigd; godsdienstige meeningen of begrippen mogen geen onderwerp uitmaken van het onderwijs, direct of indirect: de school moet zijn volkomen neutraal, en in de wet op het onderwijs moeten waarborgen worden opgenomen, dat die onzijdigheid, zoo als ik die bedoel 'streng zal worden in acht genomen. Wanneer dit gebeurt kan de grondslag van de godsdienst niet worden ondermijnd.' Die nog niet voldaan is, kan gebruik maken van de vrijheid van onderwijs.

Zal de minister Simons zijn opzettelijk stilzwijgen verbreken? De Kamer heeft regt dat te eischen. Te regt heeft de heer Groen, wiens trouw aan zijne beginselen allen eerbied verdient, er dikwijls op aangedrongen met de beginselen eener gewigtige wet reeds te voren bekend te worden gemaakt. 'Bovendien,' aldus eindigt de heer Meeussen zijne belangrijke redevoering, 'het ministerie moet eene gevestigde meening hebben over het hoofdbeginsel: het zou onbegrijpelijk zijn, dat dit ministerie, geroepen, uitsluitend, althans hoofdzakelijk, om de quaestie van het onderwijs op te lossen, zamengesteld zou zijn, zonder dat de leden van hetzelve zich over het hoofdbeginsel zouden hebben verstaan. (Zou dat inderdaad het geval zijn? De minister van Romunde zal het niet tegenspreken.)

Op den heer Meeussen volgt de heer Zijlker. Al weder een lid der oppositie, al weder een redenaar over het onderwijs. Heeft het Ministerie geene argumenten en geene verdedigers? - De heer Zijlker resumeert het gebeurde in 1856, de houding der constitutionelen tegenover den heer Groen, en die tegenover het Ministerie, welks bestrijding bij hen alleen middel ter verdediging is van het beginsel der ge-

mengde school. De Regering nu, die eerst boven, dan tusschen de partijen stond, naderde tot de liberale begrippen. Maar nu? Als het waar is, dat aan 't hoofd van het kabinet niet meer staat de minister van der Brugghen, dien spreker wegens zijne goede bedoelingen althans persoonlijk hoogacht, maar de minister Simons, deelgenoot ‘van de coalitie van April 1853, van de zoogenaamde kerkelijken en politieken *met het godsdienstig masker ter bereiking van politieke oogmerken*,.... die geenszins keurig was in de middelen, vooral ook tegenover personen, voor de bereiking van haar doel’, en mogt ‘die tot nog toe duistere zaak door den heer minister van Binnenlandsche Zaken, in zoover het hem betreft, niet genoegzaam kunnen worden opgehelderd, - gelijk ik thans tevens nog behoefte gevoel aan ophelderingen omtrent het onderwijs en deszelfs regeling, en die niet tot mijne geruststelling ontvangende’, dan zal de spreker *tegen* stemmen.

De heer Hoffman komt op tegen twee bijzonderheden: van Zuylens raad aan den minister, de onderwijswet volgens 't ontwerp van 1855 terug te geven, heet ‘eene waarschuwing aan den Koning’ (al weder het versleten argument); dáártegen en tegen het geval, dat de meerderheid der Kamer bij hare overtuiging blijft, wordt steun gezocht bij het ‘*Je maintiendrai*.’ Aan den heer Bosscha wordt ten opzigte der financiële verhouding tusschen Staat en Kerk geantwoord, dat veeleer de Kerk door den Staat van hare goederen is beroofd. De vraag is echter: komt hier niet verjaring te pas? Zoo neen, langs welken weg kwam de Kerk aan *hare* goederen?

Overigens treedt de heer Hoffman niet in de onderwijsdebatten, evenmin als de heer Gevers Deynoot, die nu eene korte opmerking maakte. De heer Thorbecke vatte het woord op. Ook deze redenaar sprak gedeeltelijk over onderwerpen, die niet thans tot ons onderwerp behooren, over het eindcijfer van het hoofdstuk, over werken van algemeen belang; hier hebben wij slechts met zijne politieke beschouwing te doen en met eenige bedenkingen over de redevoering, op 24 November door den minister Simons gehouden. De beschouwing betreft de moeijelijke vraag, in welke gevallen een lid der vertegenwoordiging het budget van eenen minister moet weigeren, wiens beginselen hij niet deelt, in welke gevallen hij te zeggen heeft, wat in niet-parlementaire

taal zou wezen: ik wil met u niet te doen hebben. Strijd van beginselen op deze wijze te voorkomen en af te snijden is zeer dikwijls onnoodig tegenover een eerlijk minister, die niet regeren wil dan volgens geweten en overtuiging. Maar vooral in dàt geval opregtheid, getrouwheid aan beginselen; bovenal geen beginselloos, geen zijne beginselen ontveinzend Gouvernement, bovenal geene hypocrisie, geene dubbelzinnigheid.

De minister is gewaarschuwd. De heer Thorbecke zal niet noodzakelijk tegen zijn budget stemmen omdat hij zijn beginsel niet deelt, want discussie en soms proefneming van verkeerde beginselen kan noodig wezen, maar de minister noeme een mogelijk beginsel en blijve daaraan getrouw. De heer Thorbecke gelooft, dat het voorwerp in quaestie rond moet wezen om te kunnen rollen; 't is hem wèl als de minister beproeven wil of 't met een cubus ook gaat, en 't kan wezen dat hij dat afwacht, maar als de minister geene proef kan nemen eer hij den kubieken bol heeft laten vervaardigen, dan wacht de spreker niet. De minister was gewaarschuwd. Hij bleef er bij dat hij zijn beginsel nog niet noemde, en ook den tijd niet noemde waarop hij zijn beginsel noemen zou.

Eenige ernstige, gestrenge opmerkingen volgen. De heer Simons had gezegd: '"*Over de mate van dat Christelijke* (op de gemengde Christelijke school) behoort aan den Staat, naar mij voorkomt, geene uitspraak."' Meer of minder Christelijk? wat beteekent dat hier? Wil men het Christelijke met eene maat meten? - Er was volgens den minister '"bezorgdheid, te regt *of ten onregte, dit laat ik daar*, dat het *Christelijke van de openbare school door de wet zou geweerd worden*"'. Is dit ook eene van de vele drukfeilen, even als in de Memorie van Beantwoording over dit hoofdstuk? - '"Te regt of ten onregte, dit laat ik daar."' Hoe, zoo er ten onregte bezorgdheid was? Waartoe dan de optreding van een nieuw ministerie? De minister laat daar hetgeen waarop alles aankomt. - *Het Christelijke door de wet geweerd van de openbare school*. 'Wie kan dat, welke magt in de wereld? Indien de rigting van onze gansche maatschappij Christelijk is, hoe zal kunnen belet worden, dat de school Christelijk zij? Zij zal *van zelf*, zonder dat gij, of iemand, een woord zegt, Christelijk zijn. Het Christelijke behoeft waarlijk de hulp uwer wet niet.' Ook hier gelijk op een

stoffelijk gebied (het staatshuishoudelijke) is de taak des wetgevers *onthouding*. ‘Onthoud u, door het opwekken van kerkelijk verschil, aanleiding te geven, dat het Christelijke rijk worde verdeeld; laat het onderwijs boven geloofsverdeeldheid blijven, en Christelijke zin zal uwe scholen bezielen.’

‘“Of die gemengde school,”’ zegt de heer Simons, ‘“op zich zelve wenschelijk is of niet, of de splitsing der scholen in vele opzigten misschien verkieslijk zou zijn, *daarmede heeft de Regering niets te doen*.” Heeft de Regering daar niets mede te doen? Neen, zegt de minister[64]. “De Regering heeft het volksonderwijs in te rigten naar den algemeenen wensch van dat volk.”’ Wie kent dien wensch met juistheid? Is hij iets anders, dan het algemeen verlangen op een gegeven oogenblik? Immers eene bepaalde uitdrukking op een bepaald tijdstip wordt vereischt. En wordt zulk eene meening wel vooral door de meest verstandigen gevormd, is zij vrij van den invloed van dwalingen, van bijzondere belangen en hartstogten? - Regering en Vertegenwoordiging zijn wetgevers, niet om de publieke meening voorbij te zien, maar evenmin om eigen onderzoek, eigen overtuiging ter zijde te stellen en het algemeen verlangen te raadplegen.

En hoe wankelbaar is 't stelsel des ministers? Het komt er op neêr, dat, als de wensch naar afzonderlijke scholen meer algemeen mogt worden, de Grondwet, die afzonderlijke scholen uitsluit, moet worden veranderd; zelfs is die toekomst niet eens vèr verwijderd; heden wil de volkwensch, volgens den heer Simons, de gemengde school, maar in weinige maanden kan dat veranderen. Dan zou dus de regeling, welke de minister nu welligt zal voorstellen, enkel eene voorbereiding zijn geweest, om te komen tot het stelsel van afzonderlijke scholen - zoo het een stelsel is.

Na ernst kwam scherts. De heer van Hoëvell, niet wetende wien hij voor heeft, zal eerst zoo laat mogelijk zijne redevoering over de hoofdquaestie uitspreken, want hij blijft nog altijd wachtende op inlichting. Niemand noch in de Kamer noch daarbuiten ontkent met den heer van Heiden, dat het petitionnement gerigt was ‘naar de gesplitste school, en wat de Protestantsche betreft, met den Bijbel op de

64 Ook de minister van der Brugghen zei dat, op 25 November. Bijblad, 57ste vel.

school.' Voldoet nu het Julijministerie aan den wensch der petitionarissen en geeft het een wetsontwerp in hunnen geest? Neen, wij zijn reeds een *station* verder, bij de 'Christelijke gemengde school.' Wat is die school volgens den minister Simons? Van nabij bezien eene school, die orthodoxe Gereformeerden, Roomsch-Katholieken en Israëliten uitsluit. (De beurt van de overige *dissenters* komt later.) - misschien komen wij straks aan het station van de 'zuivere, ik zou bijna zeggen de eerlijke gemengde school.' Komen? De minister van der Brugghen schijnt er reeds te zijn, althans hij is 't vorig station reeds voorbij. Hij heeft (in de zitting van 25 September, Bijblad, 12^{e} vel) het beginsel der gemengde school zoo duidelijk en juist uitgedrukt als mogelijk was: '"Het is van het standpunt der Regering, niet de taak der Regering, om te zorgen voor de Christelijke behoeften van het volk. Dat is geenszins de taak des wetgevers. Het is de taak der Regering en haar pligt integendeel, om dat geheel over te laten aan wien dat overgelaten moet worden"' (dus aan de Kerk, d.i. aan de kerkgenootschappen). Moge dus spoedig de minister van der Brugghen weder de grondtoon van het kabinet worden, en zijn beginsel ingang doen vinden in 't wetsontwerp van zijnen ambtgenoot Simons.

Nog eene andere reden geeft den spreker hoop op een spoedig voorstaan der gemengde school door den minister. Deze houdt voor nationaal en wil uitvoeren hetgeen de natie verlangt. De tweede Kamer kan eenigermate gerekend worden de meening der natie te vertegenwoordigen, en zij verlangt, ten minste hare groote meerderheid verlangt de gemengde school.

Eene vraag. De heer Groen heeft die reeds aan den minister gedaan, en het zou ijdel wezen, met den heer van Heiden vertrouwend te blijven hopen en afwachten. Ook de heer van Hoëvell vraagt: zullen de drie wetten op hooger, middelbaar en lager onderwijs nog altijd te gelijk worden aangeboden?

Het woord is aan den minister Simons. Hij zegt niet veel, beweerde de eerstvolgende spreker, de heer van Zuylen. Laat ons zien. De minister heeft geen berouw over zijn aandeel aan de Aprilbeweging. Wat dagbladen van hem zeggen - niemand heeft eenig mandaat van hem of zijne ambtgenooten (ook geen *désaveu*). Niet hij, maar de mi-

nister van Justitie geeft de rigting aan het kabinet (Thans niet meer waar). En nu het Delftsche adres. ‘Zoo als het met zulke adressen gaat, men *vereenigt* zich met de hoofdgedachte, en geen redelijk man kan *ieder* onderteekenaar van zoodanig adres verantwoordelijk stellen voor *elken zin*, voor elk woord, dat er in voorkomt.’ De hoofdgedachte was bezwaar tegen de wet uit vrees voor de godsdienstlooze school. Die hoofdgedachte heeft spreker nog, herinnert zich nog niets, waarom hij van 't adres zou afwijken, maar heeft geene gedachte gehad, ‘kwetsend voor deze of gene godsdienstige overtuiging’, zoo min als hij zelf onverdraagzaam is (Al geeft men dat alles toe, wat baat het? Spreker is minister geworden omdat hij om de afzonderlijke school gevraagd heeft, en nu geeft hij de gemengde - ten minste in de sluitingsrede, ten minste als de gemengde school door 't volk wordt verlangd).

Gesteld dat de minister ‘op dat adres denkbeelden had onderteekend, welke in strijd zouden zijn met hetgeen ik nu wensch voor te staan, zou daaruit dan een bepaald bewijs kunnen worden afgeleid tegen mijne tegenwoordige bedoelingen?’ (Zeker wel tegen hare duurzaamheid.) Bij de vorming van ieder ministerie moet elk lid iets toegeven. (Die niets toegeeft is hardnekkig, die zijn hoofdbeginsel laat varen is beginselloos.)

Waarom is er nog geen voorstel van wet op het lager onderwijs? (Men had gevraagd naar het *hoofdbeginsel* van het aanstaande voorstel.) Omdat de minister ‘wel iets anders te doen had dan die wet gereed te maken’ (dan een enkel *ja* of *neen* uit te spreken). Immers ‘vele gegevens moeten er zijn, om *op een of ander punt* zijn oordeel met juistheid te kunnen vestigen’ (Een oordeel wordt alleen verlangd over het hoofdpunt: zal het *ja* der Delftsche petitie ook *ja* zijn?).

Spreker wil geene proselytenscholen. Maar hij ‘*kan noch mag*’ (waarom niet?) ‘de verschillende regels en beginselen van het onderwijs, zonder de wet, nu in discussie brengen. Het is waar, *ik vraag* bij de aanbieding mijner begrooting *een votum van vertrouwen*, en ik ontken dan ook niet het regt der Kamer om mij dat votum te onthouden..... Ik word niet in de gelegenheid gesteld, om het onderwijs te regelen....; ik word alleen in de gelegenheid gesteld om datgene te doen, waartoe de Koning mij heeft geroepen’ (even als ieder ander minister; anders wordt het weder het

onbruikbaar argument). ‘Ik *mag* er hier verder niet over spreken (over het Christelijk onderwijs) vóór ik mijne gedachten behoorlijk in eene wet geformuleerd heb.’

Dat was des ministers antwoord, of liever het stelde een antwoord voor. Niemand kreeg opheldering of antwoord, behalve de heer Bosscha, op één punt. Dit antwoord zeide - wat de minister noodig had ter opheldering van de zaak die hij ook nu in 't duister liet.

De heer van Zuylen schermutselt een oogenblik met den minister over zekeren feestdronk van dezen. Na 't gesprokene blijft vast staan, dat de woorden des ministers, bij die gelegenheid uitgesproken, geen politiek programma behelzen. Des te beter.

Maar wat zegt nu de heer Simons over 't onder wijs? Spreker heeft reeds gezegd: niet veel. Veeleer *niets*. Veel minder althans dan reeds op 24 November. De minister wil met den heer van Heiden ‘een *zoekend* ministerie en eene *wachtende* Kamer.’ De Kamer mag nu en dan vragen of het middel gevonden is; de minister antwoordt met Neen en de Kamer begint weder van voren af aan te wachten. Dat niet. Er moet een einde komen. Niet de wet maar het hoofdbeginsel der wet wordt gevraagd. - Tegenover den heer van Heiden wordt aangemerkt, dat het petitionnement, en het daardoor aan 't bewind brengen van het tegenwoordig kabinet moet geweten worden ‘aan hen die de beweging hebben uitgelokt, die het petitionnement te hunnen voordeele hebben geëxploiteerd.’ Men beroepe zich dus niet op de bedoelingen van die petitionarissen welke misleid zijn.

De HH. Storm van 's Gravesande, Simons en Thorbecke wisselen enkele woorden over spoorwegen, waarna de lange zitting gesloten wordt. De volgende zitting, van daags daarop (2 December), werd weder door den minister Simons met eene langere redevoering over dit onderwerp geopend. Slechts met een enkel gezegde herhaalde de minister, dat hij over het onderwijs niet wilde discuteren, en niet wil komen ‘in de vragen en de redenen, die gisteren omtrent dit punt zijn te berde gebragt; ik zou meenen, dat ik niet ontgaan kon (dit punt schijnt onbewijsbaar, ook laat de minister het onbewezen) om de geheele regeling van het onderwijs te bespreken. Op dat terrein kan en mag ik niet treden. Ik meen daarvoor voldoende (?) redenen te heb-

ben gegeven.’ Die zinsnede helpt niet veel, vooral wederlegt zij de slotsom niet, welke de heer Thorbecke, ook met een enkel woord, uit de discussie van gisteren had getrokken: hetgeen de minister ons over het onderwijs heeft willen vertrouwen, bewijst dat hij met de zaak verlegen is.

Nog andere, lastige conclusies trok de heer van Hoëvell. De rigting van het ministerie, ‘“indien er eene rigting is,”’ heeft de heer Simons gezegd, en voorts: ‘‘ik wil u niet volgen op het terrein der discussie over het Christelijk beginsel, want ik spreek niet gaarne dan over zaken, waarover ik diep heb doorgedacht.’ Reeds de totaal-indruk van 's ministers redevoering was bij een ieder deze: ‘wanneer wij wachten, vertrouwen wij de gewigtige zaak van het onderwijs aan iemand toe, waaromtrent bij niemand de overtuiging kan bestaan, dat hij een vast beginsel heeft.’ Ook de spreker is te leur gesteld, en wacht nog een antwoord. ‘De minister wil niet zeggen *wanneer* hij de wetten (op hooger, middelbaar en lager onderwijs) zal indienen. Hij wil niet zeggen, *wat* er in zal staan. Over *geen enkel beginsel* wil hij zich verklaren. Welnu, om dan toch eenigzins te kunnen berekenen, *hoe lang* wij zullen wachten, zou het antwoord op mijne vraag ons zeer welkom geweest zijn. (Op de vraag: *zullen die drie wetten nog altoos te gelijk worden aangeboden?*) Zoo min spreker als de heer Groen ontvingen antwoord op die vraag; daarom herhaalt de redenaar ze nog eens, doet haar thans ten derden male.

Het onvoldoende der gouvernementsverklaringen bragt thans eenen nieuwen spreker aan het woord, die om publieke en particuliere redenen had wenschen te zwijgen. De heer Sloet tot Oldhuis, zeer bereid om hen te verschoonen, welke ter goeder trouw door de Aprilbeweging zijn medegesleept, strekt die verschooning niet uit tot de pogingen, thans aangewend om weder zoodanige beweging op te wekken. Hij schetst die pogingen, wijst aan hoe de voorstanders der gemengde school zijn verdacht gemaakt, ook door petitiën onder den invloed van allerlei drangredenen geteekend, petitiën gelijk de Delftsche, welke in hoofdgedachte den geest teruggeeft van die enkele Protestantsche genootschappen, welke het Protestantisme ontsieren, hij herinnert aan het optreden van dit kabinet, aan het sluiten van de zitting der Staten-Generaal, hij wijst aan, dat de minister Simons in het oude wetsontwerp de Kempenaer,

in 't nog onlangs aanhangige van 1855, in het Verslag van 1856, ja in de vigerende wet van 1806 genoeg bouwstoffen voor eene goede wet op het lager onderwijs had. ‘Maar niet alleen dat de heer minister niet met die wet *is* klaar gekomen; hij weigert volstandig ons te zeggen, wanneer hij denkt er mede klaar *te zullen zijn*. En welke reden geeft hij daarvoor? Hij heeft zich voorgenomen om nooit beloften te doen.... Is dat een redelijke grond op zich zelven?... Wij moeten toch weten, welk Bewind wij door ons votum bestendigen, en dat weten wij niet... Dit is zeker, dat de wet op het onderwijs in deze zitting niet zal tot stand komen; waarschijnlijk zal zij ons op het laatst dezer zitting worden aangeboden.... Maar nu bid ik toch den minister om erbarming voor ons lager onderwijs, dat dagelijks meer en meer al de kwalen van eene overgangsperiode ondervindt.’ Zoekt de minister inderdaad slechts tijd te winnen om een verkeerden indruk weg te nemen? Dat zou een zeer verkeerde weg daartoe wezen. Een votum van vertrouwen - gelijk de heer Simons erkent dat de stem *voor* zijne begrooting wezen zal - moet kunnen gemotiveerd worden. 't Is iets anders een stelsel van wantrouwen aan te nemen, onbepaald te bestrijden; de heer Sloet zal ook van dit kabinet gaarne aannemen wat goed is voor het land; maar ongegrond is ook het stellen van blind vertrouwen in iemand, die hoe bekwaam dan ook toch op staatkundig terrein nog vreemdeling is. De minister geve nadere inlichtingen omtrent zijn middel tot bedaring der gemoederen in zake onderwijs, omtrent het tijdstip, waarop ten naastenbij zijne wetsvoordragt kan verwacht worden.

De heer Thorbecke vervolgt de discussie over spoorwegen; de heer van Heiden schermutselt tegen de HH. van Zuylen en van Hoëvell, de heer van Lijnden tegen den heer Sloet, die repliceert; daarna zetten de HH. Vegilin en Oosting de spoorwegdiscussie voort. Ook de heer van Foreest treedt nog eenmaal op en spreekt in den bekenden zin, vooral naar aanleiding der vier regeringsbeginselen van den heer Bosscha. Ten slotte beantwoordt de minister bedenkingen der HH. Thorbecke, van Hoëvell en Sloet, zonder in noemenswaardige betrekking met de onderwijszaak te komen. De algemeene beraadslagingen worden gesloten. - In den loop der discussie had de Voorzitter nog aanleiding, van zijn gevoelen te doen blijken, ‘dat het zeer

wenschelijk is dat zooveel mogelijk de geëerbiedigde naam van den Koning niet in deze Vergadering worde gebragt;' men kan dus voortaan die stelling als gevestigd in de parlementaire usantiën beschouwen. De heer Baud, wel is waar, wierp nog eens het tegendeel op, maar de genoemde stelling werd door den heer Thorbecke gehandhaafd, wien de HH. Elout en van Nispen bijvielen.

Bleef er nog iets te zeggen over? Men zou het tegendeel hebben kunnen vermoeden. Echter bleek het eerste, nadat in twee niet eens geheele zittingen de zes eerste afdeelingen van het hoofdstuk Binnenlandsche Zaken ras waren afgehandeld, en men den 3^{den} December weder voor de hoofdzaak stond, voor de Algemeene Beraadslagingen over de VII^{de} afdeeling, het Onderwijs. Nieuwe sprekers traden op, en de eerste vooral toonde zich, misschien onverwacht, als bestrijder van den minister. De heer de Kempenaer meent, dat de onderwijszaak ondanks de vele discussie nog niets heeft gewonnen, de Kamer nog niets heeft verkregen. Hij heeft de laatste kabinetsverandering betreurd, hoezeer met eerbiediging van het grondwettig regt des Konings. De onderwijszaak moet onverwijld behandeld worden na deze verandering van ministerie, even als na die van 1853 terstond is behandeld, wat destijds de hoofdvraag was. De spreker schetst den tegenwoordigen, reeds dikwijls besproken toestand nog eenmaal, onder het beeld van de behandeling eener wond; hij komt op tegen het vereenigen der wet op het lager onderwijs met die op het middelbaar en hooger, welke onderwerpen weder hunne eigene moeijelijkheden hebben. Hij doet dus twee vragen; slechts door een 'volkomen bevredigend antwoord' daarop zal hij 'vrijheid vinden deze begrooting aan te nemen.' Is de minister 'bereid de aangekondigde vereeniging der genoemde drie onderwerpen (hooger, middelbaar en lager onderwijs) te laten varen, en zich, voor alsnog, uitsluitend te bepalen tot de wet op het lager onderwijs? En neemt hij op zich 'het ontwerp van wet op het lager onderwijs in te dienen, wanneer wij in eene der eerste maanden van het volgende jaar herwaarts zullen zijn teruggekeerd' (d.i. kort na den afloop van het winterreces)?

Deze aanval kwam van eenen tot nog toe bevrienden of neutralen kant. Stond hij alleen? De minister houdt hem voor gevaarlijk. Ten minste verbreekt hij eindelijk zijn stel-

selmatig stilzwijgen en zegt iets. Wat meer is, hij offert veel op zonder merkbaar toe te geven. ‘De Kamer,’ zoo begon de heer Simons de zitting van 4 December, ‘de Kamer kan mij (en ik eerbiedig dat regt volkomen) haar vertrouwen weigeren;’ maar wegens het groote belang der regeling van middelbaar en hooger onderwijs blijft hij bij zijn voornemen ‘die regeling te gelijk te ondernomen. Maar daaruit volgt niet.. dat de regeling van die drie takken te gelijk in overweging behoeft te worden genomen. Het zal niet ééne wet zijn waarbij die regeling werd verordend; het zullen verschillende ontwerpen wezen.’

Het is niet ligt mogelijk, op duidelijker wijze afstand te doen van elke aanspraak op den naam van staatsman. In de troonrede was aangekondigd, dat de drie wetsontwerpen gezamenlijk zouden worden ‘*voorgelegd*,’ wegens ‘*het verband, vereischt tusschen de deelen van een zamenhangend geheel*.’ In 't afgetrokkene was dit stelsel misschien het beste, en 't was voornamelijk dáárom niet meer te verkiezen omdat het te laat kwam. 't Was onverschillig of de onderwijswet in den vorm van één of van drie wetsontwerpen kwam, omtrent zoo als de twaalf hoofdstukken der begrooting in verscheidene opzigten één geheel vormen. Onder elke wetgeving blijven de drie takken van het onderwijs deelen van een zamenhangend geheel, hoezeer de voortreffelijkheid van die deelen, van het geheel, en van den innerlijken zamenhang zeer verschillen kan. Maar hetgeen de troonrede wilde was geweest eene gelijktijdige regeling der wetgeving, om niet alleen aan het geheel of aan elk der deelen, maar ook aan den zamenhang de meest mogelijke voortreffelijkheid te geven, en dat is alleen mogelijk door de drie ontwerpen als één geheel gezamenlijk te behandelen, d.i. in overweging te nemen. Indiening van wetsontwerpen, zonder onverwijlde behandeling als haar noodzakelijk gevolg, is geen *ondernemen der regeling* zoo als de heer Simons zegt, maar eene bespotting van Kroon, Ministerie en Raad van State, door wier toedoen het phantasie-wetsontwerp zou worden aangeboden, en van de beide Kamers der Staten-Generaal, die bij wijze van ei de leêge dop zou worden opgedrongen, om hun toch het ei te geven wat zij niet verlangden. De minister hecht aan deze handelwijs om hare voordeden. Trots den tegenstand der Vertegenwoordiging handhaaft hij haar. Alle redenen voor haar,

alle voordeelen die zij geeft, laat hij varen. En dan volhardt hij, sterker dan ooit, in diezelfde handelwijs, daar zij volgens hem de weggeworpen voordeelen bezit.

Dat was het antwoord op de eerste vraag. De tweede, die naar den tijd der indiening bleef over. ‘Ik heb toen ook de reden opgegeven,’ zegt de minister Simons, waarom ik er niet zeker van was, namelijk dat die tijd noodwendig moest afhangen van de overwegingen van anderen’ (van Ministerraad en Raad van State. - Dit argument, zoo het iets beteekent, geldt tot op den dag der indiening van het wetsontwerp, omdat de genoemde overwegingen het *laatste deel* van het ontwerpen eener wet uitmaken. Als dus dit argument op den 4^{den} December kon worden prijs gegeven, blijkt dat het ook vroeger geene waarde had). ‘Maar wanneer men tevreden wil wezen met hetgeen ik beloven kan, ja, dan kan ik der Vergadering de verzekering geven, dat ik, zoo ik bij krachten en gezondheid gespaard word, binnen drie maanden die ontwerpen zal kunnen leveren’ (van Ministerraad en Raad van State is hier geene spraak meer. *Binnen drie maanden* was dus vóór 4 Maart; den heer Dommer was vasthoudend het antwoord geweigerd of de wet zou komen vóór 1 Maart. *Zoo ik bij krachten en gezondheid gespaard word;* daags daarop was de minister ziek[65]. De taak schijnt niet zwaar te zijn geweest, immers de minister die zeker bij gezonden lijve meer afdoet dan terwijl hij ongesteld is, heeft ondanks zijne ziekte binnen vrij korten tijd den beloofden arbeid voltooid).

Het was slechts een persoonlijk belang dat ingeroepen werd, door op het laatst te zeggen: ‘En nu is het wel mogelijk dat men, door deze discussien te rekken, mij nog zeer onaangename oogenblikken zal berokkenen, maar dit standpunt (het verzwijgen van het middel) kan ik niet verlaten.’ Zulke consideraties moeten de meeste onderscheiding voor personen met zich voeren, maar mogen Staatsambtenaren of Volksvertegenwoordigers geen haar breed van de vervulling hunner landspligten doen afwijken. De noodzakelijkheid der discussie moest beoordeeld worden naar redenen van publiek belang, en deze onderwijsdiscussie, door sterken en

65 Reeds denzelfden dag heeft de minister van der Brugghen in zijne redevoering de ligchaamsongesteldheid en den daardoor zeer gedrukten toestand van zijnen ambtgenoot als reden opgegeven, waarom hij in diens plaats optrad.

herhaalden aandrang van het kabinet zelf in 't leven geroepen, had tot nog toe hoofdzakelijk bestaan in het rigten eener gemotiveerde vraag aan het kabinet, en in het bewaren van een geheimzinnig stilzwijgen door het kabinet.

De heer van der Veen behandelde eene bijzonderheid der onderwijszaak die het beginsel niet aandoet. De heer Baud wilde bij deze ‘derde serie van algemeene beraadslagingen’ ‘de regeling van het onderwijs’ behandelen, ‘geheel afgezonderd van politieke beschouwingen,’ en zonder te ‘treden in de bijzonderheden van het onderwijs.’ Echter is zijne redevoering eene uitgewerkte betuiging van vertrouwen op het ministerie, opgehelderd door politieke beschouwingen en het onderwijs slechts in zoover besprekende, dat volgens hem het ministerie de discussie geheel niet had moeten uitlokken, want, ‘naar mijn inzien was de Regering volkomen in haar regt om elke mededeeling van bijzonderheden (veeleer het noemen van het hoofdbeginsel of het opgeven van het tijdstip der indiening, wat praktisch op 't zelfde uitkwam) aan de Kamer te onthouden.’ In haar formeel regt, zeker. Maar de Regering had ook regt tot het tegendeel. En 't is juist de vraag, of het verstandiger en meer bevorderlijk voor 't gemeenschappelijk overleg was het een of het ander te doen.

De politieke beschouwingen van den heer Baud en zijne latere debatte daarover met den heer Thorbecke liggen buiten ons bestek, maar ééne verklaring van den eersten moet nog worden aangewezen. De spreker behandelde één der drie gronden voor zijn vertrouwen op het kabinet, schetste daarbij op nieuw, maar van zijn standpunt, het gebeurde sedert de oprigting van het nieuwe ministerie, en zeide daarbij: ‘Deze proef (“om aan de gemoedsbezwaren der talrijke petitionarissen te gemoet te komen”) staat nu genomen te worden. Of zij gelukken zal, is onzeker. Ik ben zelfs genegen er aan te twijfelen in verband tot *mijne* opvatting van art. 194 der Grondwet’ (‘eerbiediging van *ieders* godsdienstige overtuiging en mitsdien ook’ van die ‘dat het openbaar onderwijs een godsdienstig karakter moet hebben’). Spreker erkent met die opvatting vrij alleen in de Kamer te staan, maar in elk geval betwijfelt ook hij het gelukken der proef van den heer Simons.

De heer Blaupot ten Cate heeft gewacht tot deze laatste periode der discussie; thans ontwikkelt hij zijne denkbeel-

den en doet op nieuw eenen krachtigen aanval op de openbare gezindheidschool. Hij wil de Kerk *naast* de school, maar niet er *over* en dus niet er *in*. - Dus niet het woord *openbare Christelijke scholen*, want *Christelijk* beteekent hier alleen *leerstellig*, en dat laatste behoort niet op de gemengde school, diegene waar de Kerk niet *in* is. - '"Opleiding tot maatschappelijke en Christelijke *deugden*,"' zoo als het Reglement A bij de wet van 1806 zegt, daar kan hij wel in komen, maar dat is geheel iets anders. - De openbare gezindheidschool zal gewetensdwang uitoefenen of zich tot in 't onbepaalde en ongerijmde moeten splitsen. Reeds heeft de Luthersche Synode, voor 't geval dat zeer tegen haren wensch openbare gezindheidscholen mogten ingevoerd worden, openbare Luthersche scholen verlangd. - Als Doopsgezinde verlangt de spreker, voor dat geval dat evenzeer ook tegen zijnen wensch strijdt, openbare Doopsgezinde scholen. Anderen zullen volgen. De verdraagzaamheid zal worden uitgedoofd. De kosten zullen ondragelijk worden. 'Er moeten openbare scholen zijn, voor allen toegankelijk; dat is, niet alleen dat zij er *mogen* komen, maar zij moeten er ook *kunnen* komen, zonder dat godsdienstige begrippen worden gekwetst' (de bedoeling van den wetgever moet niet alleen worden opgeschreven, maar ook gewaarborgd en verwezenlijkt). Die scholen moeten er *overal* zijn en van overheidswege. Zal dan de jeugd te weinig of in 't geheel niet Christelijk worden opgeleid? Dat is eene beschuldiging niet tegen de school alleen, maar ook tegen de Kerk, wier taak het is tegen het genoemde te waken; eene beschuldiging voorts, welke spreker wil aannemen dat ter goeder trouw gedaan wordt, maar waarvoor zijne ondervinding geenen steun oplevert.

De heer Elout van Soeterwoude, anders gewoon met de antirevolutionairen te stemmen, komt nog een meer afdoend antwoord verlangen op de bekende vragen. Dezen spreker is het niet genoeg, dat de minister Simons het tijdstip van indiening heeft bepaald en de gelijktijdige regeling slechts in schijn heeft behouden; hij rekent het behoud ook van dien schijn nadeelig en wil dien ter vermijding van uitstel en om spanning in 't land te doen ophouden hebben weggenomen. Zonder met den spreker in alles in te stemmen moet men hem toegeven 'dat ook deze beraadslagingen mij geene vastheid van plannen hebben getoond. Één voorbeeld uit meerdere. Wij hebben op 22 November van den

minister van Binnenlandsche Zaken vernomen, dat de wet gereed was[66]. Wij hebben dien minister, op de vraag van den geachten spreker uit Amsterdam (den heer Bosscha) die op een zeer gewigtig element van die wet wees, hooren zeggen, dat dit element in waarheid de gansche wet beheerschte en dat hij juist dezer dagen de gegevens ontvangen had, welke noodig waren om die wet daarnaar in te rigten.'

Na eene korte redevoering van den heer Kien trad nu de minister van der Brugghen op, minder als hoofd van het kabinet dan bij wijze van vriendschapspligt jegens den heer Simons, om de moeijelijkheid van den fellen strijd met hem te deelen. Maar de Admiraal kon het gevaar niet meer deelen, en hoe krachtig hij thans ook het sleeptouw toewerpt, het straks verlaten schip niet meer bereiken.

Toch werpt hij krachtig. De Regering wil drie grondslagen: 'eerbiediging èn van de Christelijke vormen èn van de gehechtheid der natie aan de gemengde scholen[67], eindelijk geen 'voorschrijven van eene zekere mate van Christelijkheid.' Maar het onderwijs is niet aan de orde en de Regering is niet in billijkheid verpligt 'haar denkbeeld nu reeds kenbaar te maken. De Regering (die op 24 Nov. telkens herhaalde: spreekt toch) *heeft geene aanleiding tot die discussie gegeven!* 't Is niet halsstarrig dat veelbesproken geheim te bewaren, ''t Is ook waarlijk zoo wonderlijk niet,' iedereen kan het gissen (Ik heb er niets aan het te verzwijgen, maar toch doe ik dat). Maar 't is thans niet aan de orde. In Engeland moge 't parlementair zijn de hoofdbeginselen van belangrijke wetten vooraf aan te kondigen, bij ons niet. En welk belang heeft men eigenlijk om die *bijzonderheden* te weten te komen? Loutere nieuwsgierigheid? Of wil men de beginselen 'die welligt bij velen weêrspraak zullen vinden' slechts kennen om op grond er van *tegen* de begrooting te stemmen? Dat zou niet regt zijn (Dus de President-minister houdt het wèl voor regt, de leden, in de onzekerheid, te laten stemmen *voor* hetgeen zij bij kennis van zaken zouden afkeuren. En welk een wantrouwen in

66 'De wet, die goed is.' De heer Simons, Bijblad, vel 49. 'Dat is eene drukfeil, eene verkeerde lezing... Er moest staan: "de wet, *wanneer* die gereed is."' De heer van der Brugghen, in antwoord op den heer Elout, Bijblad, vel 93. Die leelijke zetters!

67 Volgens veler meening zouden die twee grondslagen met elkander in strijd kunnen komen, antwoordde de heer Thorbecke.

de uitwerking op de Kamer van 't beginsel van een ontwerp, dat *zonder* de Kamer nimmer wet kan worden!).

Het ontwerp moet niet worden beoordeeld naar eene ruwe schets. - De Regering is niet halsstarrig. - De minister van Binnenlandsche Zaken, sedert hij (dien ochtend) beloofd heeft de wet binnen drie maanden te geven, verdient niet het verwijt van *talmen* (Een verwijt dat onafhankelijk is van beloften voor de toekomst). Er is niet getalmd, daardoor dat men in weinige maanden niet heeft kunnen afmaken wat door vorige ministeriën eerst na verloop van jaren is geleverd (en afgemaakt, zoodat het thans, volgens den heer van der Brugghen op 26 Sept., niet *ab ovo* behoeft te worden opgesteld). De heer de Kempenaer moge zich gerust stellen omtrent het uitstel, de zaak is zoo dringend niet; en eene ironische *hyperbole* beantwoordt gelukkig de hyperboles van den spreker uit Tiel. Minder gelukkig beaamt de minister het vreemde denkbeeld om drie onderwijswetten voor te dragen ten einde ééne daarvan worde behandeld. Dan treedt de redenaar in eene uitvoerige afwijzing van hetgeen men antecedentenpolemiek genoemd heeft, en ontwikkeling er van hoe hij zelf, thans minister, eerlijk de overtuiging heeft laten varen die hij bezat eer hij minister werd, en hoe hij altijd verschild heeft van zijne antirevolutionaire vrienden. Alles argumenten, of liever beweringen, deels versleten, deels persoonlijk, geen van allen iets ter zake doende.

Na een enkel woord van den heer van Zuylen trad dan ook de heer Thorbecke ter wederlegging op. De spreker kan dat gevoegelijk doen omdat hij niet deel heeft genomen in den besproken aandrang, omdat hij geene antecedentenpolemiek heeft gevoerd maar neutraal is gebleven, hoewel zich herinnerende dat vroeger in de Kamer het lid van der Brugghen de meest *partijzieke* tegenstander was van het algemeen belang volgens des sprekers opvatting. - In deze zitting had de minister van der Brugghen tegen den spreker opgemerkt: ‘“Het was niet zeker, of het toen (Julij 1856) aanhangig ontwerp van wet tot regeling van het lager ononderwijs wel de meerderheid zou hebben verworven.”’ Waarom heeft dan het ministerie de behandeling van dat ontwerp niet laten doorgaan? De drie grondslagen worden even aangeroerd, en aangewezen dat van de uitdrukking *mate van Christelijkheid* opheldering is gevraagd (door den spreker) maar niet verkregen. - ‘*Gissen* - ik zou het niet

durven wagen. Want in de laatste dagen heeft zoo menige gissing, die mij hoogst waarschijnlijk voorkwam, mij bedrogen.' Gissen voert met dit ministerie niet gemakkelijk tot de waarheid. - De onderwijswet, het aanstaande standbeeld, moet niet naar eene ruwe schets beoordeeld worden, zegt de minister. Eene ruwe schets? De leden die meer verlangen zouden wel, gelijk degene die een standbeeld bestelt soms doet, begeerig kunnen zijn het denkbeeld van den kunstenaar te kennen. 'En welke is de vraag, die men aan het ministerie rigt? Geldt zij niet slechts één enkel punt, waarover de denkwijze van het Gouvernement zou kunnen worden medegedeeld, zonder aan eenig ander punt dier toekomstige schepping te raken? Hierbij kan ik, zonder eenigzins in het ongeduld, dat hier gesproken heeft, te deelen, toch mijne bevreemding niet verbergen, dat een minister, zóó dikwerf over zulk een punt aangesproken, als hier geschied is, zich niet gedrongen gevoelt om zijne overtuiging te doen kennen. Al mogt het nu ook zijn dat die overtuiging later, bij de bewerking van het geheel, eenige wijziging vorderde - hetgeen ik mij echter bij een man van overtuiging, die voor eene dergelijke zaak scheep komt, niet kan voorstellen. - wat zou dit dan nog schaden? Het zou den minister kunnen nopen tot de bekentenis, dat hetgeen hij vroeger had medegedeeld, nu, in het volledig zamenstel eenige verandering had ondergaan. Zoo men eene overtuiging heeft, een antwoord op zoo veel aandrang gestadig te blijven vermijden, ik weet dit bij een publiek man niet te rijmen.'

'Beweert de minister van Justitie (en die van Binnenlandsche Zaken) thans, dat er niet is een zoo noodzakelijk verband tuschen de drie takken van onderwijs? En juist dat noodzakelijk verband was volgens de troonrede de reden, om het wetsontwerp op het lager onderwijs uit te stellen. - De antecedenten, die spreker niet heeft opgehaald, zijn slechts geraadpleegd om bij het zwijgen der ministers toch hunne waarschijnlijke bedoelingen te leeren kennen. - De ministers willen zich aan geene partij sluiten. En als er eens eene anti-constitutionele partij was, zouden dan de ministers zich niet moeten aansluiten bij de constitutionele partij, om niet de constitutie, het regt des lands te verzaken? - Maar het denkbeeld van partijen is niet door de constitutionelen in de Kamer gebragt; dat geschiedde van eene zijde, meer verwant aan den minister.'

De redevoering des ministers bewoog zelfs den heer Groen, die anders het voornemen had opgevat niet meer te spreken, tot een antwoord dat echter het onderwijs naauwelijks raakt. Alleen erkent hij, dat de minister van der Brugghen met den heer Thorbecke zal moeten komen tot hetgeen spreker de *godsdienstlooze* school blijft noemen, hij moet mede beweren dat er getalmd is, hij meent dat de minister Simons ook zonder de vereeniging der drie onderwijswetten vooreerst aan de moeijelijkheden dezer ééne wet genoeg heeft.

Maar de discussie spoedde ten einde. De quaestie tusschen de heeren Thorbecke en Baud werd nog voortgezet, de heer van Nispen sprak het enkele woord waarop reeds boven gewézen is, de heer van Eck kwam op tegen de uitdrukking *godsdienstlooze school* van den heer Groen. Dat scheen vroeger ‘een ergerlijk woord,’ antwoordde deze, ‘nu is het een usuële term ter kenmerking van een systeem.’ Dat systeem bestrijdt de spreker, maar hij heeft nog meer ‘tegen een dor en koud deïsine, tegen eene *erger dan godsdienstlooze school*.’ De bedoelde term derhalve ‘is, vergelijkenderwijs, een eeretitel, een compliment!’

Na deze paradox werd de discussie gesloten. De artikelen van deze en de nog overige afdeelingen werden in den verderen loop van dien dag en den volgenden afgehandeld. Toen het tot eene stemming kwam over het geheele hoofdstuk, staakten de stemmen in de bijna voltallige Kamer. Datzelfde herhaalde zich daags daarop, onder dezelfde leden. Het ontwerp van begrooting, dat geene volstrekte meerderheid, ja geene meerderheid had kunnen vereenigen, was dus volgens billijkheid, volgens de Grondwet en het reglement van orde der Kamer verworpen. De wetsvoordragt waarop in constitutionele landen de Regering het sterkst pleegt te zijn, was verworpen; de helft der Kamer was stellig *tegen*, en 't was niet zeker, of de andere helft wel *voor* was op eenige andere politieke quaestie[68] dan die van het budget. De minister van der Brugghen veranderde kort daarna die onzekerheid in de zekerheid van het tegendeel. Maar dat laatste blijkt reeds wanneer men de enkele

68 Eene overweging die b.v. een Engelsch ministerie zou uiteen doen spatten. Maar bij onze Vertegenwoordiging bestaat eene sterke neiging, vooral onder de oppositie, om zoo weinig mogelijk politieke of liever partijquaestiën toe te laten en het goede aan te nemen om het even van wien het komt.

voor- of tegenstemmers nagaat. De gekrenkte antirevolutionairen, op één enkelen na die zich van de stemming onthield, stemden voor. Drie van de vier Groningsche leden, daaronder één die met ijver voor de gemengde school gesproken had, stemden voor. De geheele magt der oudministeriëlen van 1853-'56, met slechts drie of vier trouwens gewigtige uitzonderingen, stemden voor. Drie leden waren afwezig, en daaronder twee van de oppositie. Toch hield de heer van der Brugghen de zaak voor niet uitgemaakt of voor niet onherroepelijk. Bij het indienen, op 19 December, der thans noodig geworden credietwet voor zes maanden, deed de President-minister eene poging om te constateren, dat de 32 stemmen voor de begrootingswet van Binnenlandsche Zaken een votum van vertrouwen aan den heer Simons hadden gegeven. Juist het tegendeel was het gevolg. ‘Men kan,’ zeide de minister, waar geene uitdrukkelijke verklaring van wantrouwen was afgelegd, ‘met evenveel regt in de 32 stemmen *voor* de begrooting, stemmen van vertrouwen, als in de 32 stemmen *tegen* de begrooting, stemmen van wantrouwen zien.’ Bovendien is niet gebleken, dat al die 32 stemmen *tegen* aanduiding gaven van wantrouwen. 't Is eene andere vraag, of vertrouwen en wantrouwen hier de meest juiste woorden zijn. Maar 't was ijdel te gelooven dat de oppositie vertrouwen schonk voor allerhande zaken in de toekomst, nu zij de eenvoudigste zaak, het gebruik der begrooting, in het tegenwoordige had geweigerd; en mogt de onderstelling van vertrouwen bij de voorstemmers ook minder avontuurlijk wezen, zij werd des te nadrukkelijker wederlegd. De heer Mackay, mede uit naam der leden die eenstemmig met hem denken (de antirevolutionairen), verklaarde, ‘dat de stemmen, die dezerzijds zijn uitgebragt, niet door hem (den President-minister van der Brugghen) kunnen beschouwd worden als stemmen van vertrouwen.’ De heer Schimmelpenninck van der Oye, op verzoek van andere leden, zeide wat op hetzelfde uitkomt: ‘ik verklaar deze wet, even als ik met de begrooting gedaan heb, aan te nemen onder protest.... Ik geloof, dat dit ook de zienswijze is van vele andere van de 32 leden (die *voor* hebben gestemd), misschien van de helft daarvan, van leden die geenszins hebben goedgekeurd, maar die de zaak toen en ook nu loopende willen houden..... Willen de ministers op nieuw over de zaak in discussie tre-

den, zij zullen er wel stemmen door verliezen, maar bezwaarlijk door winnen.'

Gedesavoueerd te worden door de fractiën die voor de begrooting gestemd hadden was hard. Gedesavoueerd te worden door de medeleden van het ministerie was echter nog harder, en kort na de stemming over het budget van Binnenlandsche Zaken bleek ten minste zooveel, dat de ministerraad als zoodanig zich niet eenstemmig had betoond met de handelwijze der HH. van der Brugghen en Simons, misschien zelfs niet eens daarover was geraadpleegd. De heer van Romunde, minister van Roomsch Katholieke eeredienst, beantwoordde bij de verdediging van zijn hoofdstuk der begrooting (5 December) een gezegde van den heer L.D. Storm, bewerende, dat het hoofd van dit departement in elk ministerie noodzakelijk werd geabsorbeerd. De heer van Romunde nam daarbij aanleiding tot de volgende, niet eens verlangde verklaring: 'Ik geloof, dat er in Nederland geene gemengde school zal kunnen worden opgerigt, ontoegankelijk voor kinderen van Roomsch-katholijken. Ik geloof, dat dit de bedoeling van deze Regering niet is; *maar mogt zij het zijn*, dan voorzeker zou ik de pas aanvaarde portefeuille liever weder nederleggen, dan medewerken tot eene zaak, die zou kunnen geacht worden kwetsend te zijn voor mijne Roomsch-katholijke landgenooten.'

Derhalve de minister is onbekend met de 'bedoeling der Regering' omtrent den grondslag van haar bestaan. Hij weet niet, wat twee andere, en wel de beide voornaamste leden van het homogene ministerie zullen of willen doen omtrent de hoofdzaak, de eenige aanhangige zaak van overwegend belang. Er is eene mogelijkheid, die hij alleen niet als stellig wil aannemen. Die mogelijkheid is, dat zijne ambtgenooten eene zoogenaamde *gemengde* school zouden willen zonder het eene der twee groote bestanddeelen welke vermengd moeten worden, eene openbare gezindheidschool met het opschrift: Gemengde School. Wel is waar hebben diezelfde ministers, en vooral de meest betrokkene, in de sluitingsrede en later verklaard het beginsel der gemengde school te zullen behouden. Maar hoe onlogisch, onopregt, ondoelmatig die handelwijze zijn moge, hoe weinig de minister er van weet of men haar volgen zal en hoe stellig hij voornemens is zelf niet mede te volgen, toch sluit hij de mogelijkheid niet uit dat zij gevolgd zal worden.

Na zulk een bewijs zal wel niemand meer beweren dat het kabinet hierin homogeen was, dat de heeren van der Brugghen en Simons door kunne ambtgenooten zouden gevolgd worden.

Nu was het vruchteloos, dat de heer van der Brugghen in zijne redevoering over de credietwet verklaarde ‘dat men zich grootelijks vergist, wanneer men meent, [dat deze Regering van af 1 Julij altijd zoekende is geweest, en nu nog zoekende zijn zoude. Men zou zich daarin zeer vergissen en evenzeer, wanneer men meent] dat deze Regering het voornemen heeft, zelfs in de verste verte, om door die wet op het lager onderwijs aan iemands geweten eenigen dwang op te leggen, terwijl het integendeel het denkbeeld der Regering, ter regeling van deze moeijelijke quaestie, is, aan elke godsdienstige overtuiging in ons vaderland vrijheid te laten en te verzekeren, zoodat de wet op het lager onderwijs zal gegrond zijn op het beginsel van vrijheid in hare ruimst mogelijke toepassing’[69]. Aan zoodanige verklaring heeft men niets. Het beginsel van vrijheid, van gewetensvrijheid zal grondslag der onderwijswet zijn! Dat is bekend sedert de verklaring der troonrede, en zelfs die verklaring was niet onmisbaar, want het beginsel der gewetensvrijheid is grondwettig, d.i. gevestigd Nederlandsch staatsregt. 't Is hier weder, gelijk zoo dikwijls, een spelen met woorden. Het *beginsel* der onderwijswet, waarnaar gevraagd wordt, is niet zelf een der verhevene beginselen door den minister en anderen genoemd, maar de *wijze van toepassing* dier beginselen op de zaak in quaestie; het is de grondslag, waarop eene onderwijswet rusten zal welke die verheven, abstracte beginselen zal verwezenlijken. Die grondslag, volgens bijna de geheele oppositie, en de oppositie vormt in deze bijna de geheele Kamer en bijna het geheele volk, die grondslag is de openbare gemengde school zonder leerstellig kerkelijk onderwijs, *l'école laïque*, of zoo als het wetsontwerp van 1857 en het verslag van 1856 dat uitdrukken: de openbare school,

69 De woorden staande tusschen de haakjes [ ], de verklaring behelzende dat het ministerie niet zonder beginsel (of middel) is, ontbreken in het officiële Bijblad, 149e vel, zitting van den 19^{en} December. Een oppositieblad beweerde met nadruk, dat de lezing van het Bijblad in een belangrijk opzigt onvolledig was. Daarvandaan werd in een supplementblad, vel 151^{1}, het bovenstaande ingevuld, met eene opgave der oorzaak waardoor het zou zijn uitgevallen. Overigens stemmen beide lezingen woordelijk overeen.

toegankelijk voor iedereen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid; daarnaast de grondwettige vrijheid van onderwijs, vrijheid voor particulieren tot oprigting zelfs van zulke bijzondere scholen, waarin de afkeurenswaardige vermenging van het wereldlijk onderwijs met het godsdienstige plaats heeft.

En welke is die grondslag volgens de heeren van der Brugghen en Simons? Wij weten het thans evenmin als op 1 Julij 1856.

Volgens die beide ministers, zeiden wij, niet eens volgens het kabinet. En nog zeiden wij eer te veel dan te weinig. Immers in dat kabinet is sedert de heer van Rappard als minister van Binnenlandsche Zaken opgetreden, en heeft gedaan wat ieder wenschen moest en de heer van Zuylen op 29 November uitdrukkelijk had aangeraden, het ontwerp van 1855 teruggegeven met verbeteringen in bijzonderheden alleen. Wel is ook hier nog niet elk denkbeeld van transactie omtrent het beginsel vervlogen, maar wij zijn met de winst van vele ondervinding tot het standpunt van Mei en Junij des vorigen jaars teruggekeerd. De heer van der Brugghen - de redevoering van 25 November bewijst het - heeft zijn ministeriëel bestaan onafhankelijk gemaakt van het slagen des heeren Simons in het ontwerpen zijner onderwijswet. Wat was de bedoelde grondslag bij den heer Simons? Publiek is dat nog niet. De tweede Kamer mogt het niet weten. Eene nieuwe, erbarmelijk mislukte petitienbeweging noemde wel eenen eigennaam maar geen tastbaar beginsel. Een wetsontwerp werd door den heer Simons voorgelegd aan Ministerraad en Raad van State, maar een of beide van die hooge staatsligchamen moet het in algemeene strekking verworpen hebben, want het kwam niet zóóver dat het ontwerp bij de vertegenwoordiging kon worden ingediend. Kort daarna werd het ontslag des ministers, reeds vroeger verzocht maar in beraad gehouden, thans na herhaald verzoek toegestaan. De strijd was geeindigd, het verkeerde beginsel heeft zich vergeefs voor de discussie verscholen, reeds voor de weinige discussie die onvermijdelijk was is het gevallen. Is het met wortel en al uitgeroeid? IJdel zou het wezen dat te hopen; de wortels zitten breed en diep in den grond en spruiten hier en daar nog voort. Het vrije, redenerende woord, de uitgesproken gedachte, magtig als zij is, is toch niet de eenige magt of de alleen beslissende magt. Laat

ons hopen, dat de eindelijke zege aan den kant zal wezen waar ditmaal de gedachte gestaan heeft, laat ons alle begoochelingen ter zijde stellen, de gebeurtenissen met vasten blik in het oog zien, en hulde doen aan den tak der Nederlandsche vertegenwoordiging die onverblind en onbegoocheld het ware beginsel met verstand, volharding en gematigdheid heeft gehandhaafd. Maar laat het ook niet bij ijdel hopen en wenschen blijven, laat ieder denkend Nederlander in zijnen kring, naar zijn beste vermogen, kalm en onpartijdig maar volhardend zoo als het eene vaste en ingelichte overtuiging past, het zijne doen ter verjaging van die vele nevelen, dikwijls opzettelijk verspreide nevelen helaas, welke alleen nog zoo menigeen beletten het onderscheid te zien tusschen waarheid en dwaling, tusschen heilzame en zoo ongerijmde als verderfelijke maatregelen.

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

1. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 25 Deelen. 2. Tijdschrift voor de Ind. taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, 5 Deelen.

IV.

Het nieuwe tijdvak der geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap, dat wij thans intreden, begint met de hervatting der werkzaamheden in 1830, en duurt tot aan de uitgave van het XVIII^{de} Deel der werken in 1842. Het onderscheidt zich door het gemis van eigenlijke verslagen van de werkzaamheden des Genootschaps, in welker plaats alleen korte mededeelingen van het allerbelangrijkste treden, in de voorberigten der verschillende deelen van de in het licht gegeven Verhandelingen opgenomen. Wij zijn dus met den gang der verrigtingen in dit tijdvak eenigzins gebrekkig bekend, ofschoon men wel met regt zal kunnen beweren, dat de werking des Genootschaps naar buiten schier uitsluitend in de uitgave der zeven deelen Verhandelingen bestond, die in deze jaren verschenen. Een anderen geest begint na 1842 in het Genootschap te heerschen; de werkkring wordt veel omvattender en de werkzaamheid grooter. Een zeker besef van den overgang tot een nieuw tijdvak spreekt zich ook uit in het XVIII^{de} Deel. In de registers op de tot dus verre verschenen 18 deelen, die het bevat, en de daaraan toegevoegde naamlijst der leden, hoodanige na 1826 niet meer was medegedeeld, vinden wij, om zoo te zeggen, een

resumé van het tot dusverre verrigte en een inventaris van de erfenis, die aan het volgend tijdvak werd vermaakt.

Het Voorberigt van het XII^{de} Deel, in 1830 verschenen, herinnert in de eerste plaats de ongunstige omstandigheden, die eene langdurige kwijning en werkeloosheid van het Genootschap hadden te weeg gebragt, en drukt dan de verwachting uit, dat het einde van den noodlottigen oorlog op Java en de aanvaarding van het bestuur door den Lt.-Generaal J. van den Bosch, die zich in plaats van den afgetreden waarnemenden Gouv.-Generaal de Kock het protectoraat des Genootschaps had laten opdragen, jaren van grooteren voorspoed en krachtiger werkzaamheid aan die inrigting zouden schenken. Den inhoud van dit deel vormen de reeds besproken ‘Synopsis plantarum oeconomicarum regni Japonici’ van Dr. von Siebold; een kort verhaal van de Javasche oorlogen van 1741 tot 1757 gevoerd, en uit het handschrift van zekeren Munnik, een tijdgenoot der daarin verhaalde gebeurtenissen, uitgegeven; een korte schets der legerziekten, waargenomen tijdens de expeditie naar Celebes en den oorlog op Java tot 30 Junij 1827, geschreven door den Chirurgijn-Majoor Degenhard, en na zijn overlijden door Dr. Fritze aan het Genootschap aangeboden; en eindelijk het reeds vermelde ‘Journaal eener reis van Welerie naar het Praauw-gebergte’ door den Heer Domis. Het tweede stuk behoorde ongetwijfeld meer in het een of ander recueil van stukken over Indische geschiedenis en land- en volkenkunde, dan in de werken van het Genootschap te huis; en toch verdient de opneming daarvan allen lof, omdat zij strekte om in een tijd, toen de Verhandelingen het eenige noemenswaardige voortbrengsel der Indische pers waren, een stuk aan de vergetelheid te ontrukken, dat over anders slechts weinig bekende gebeurtenissen een helder licht verspreidt.

Het bestuur had zich gevleid het XIII^{de} Deel reeds in het jaar daaraan te kunnen doen volgen, en werkelijk was dit afgedrukt en op het punt om te worden uitgegeven, toen zich een zeer onverwacht beletsel opdeed. De hooge regering maakte bezwaar tegen de uitgave van een der opgenomen stukken, waarvan wij straks meer zullen vernemen. Zoo bleef de uitgave vertraagd tot het einde van 1832, terwijl inmiddels de Heer Mr. J. Bousquet door Ds. Lenting als Voorzitter vervangen was.

De stukken, die den inhoud van het XIII^{de} Deel uitma-

ken, zijn mede reeds ten deele bij vroegere gelegenheden genoemd. Dit geldt van de beide Verhandelingen over de Cholera van de Heeren Muller en Schillet, van de Verhandeling over de afkomst der Japannezen van Dr. von Siebold, en van de ‘Aanteekeningen over het gebergte Tengger’ door den Heer Domis. Hierbij kwamen twee korte stukken van ons nog niet bekende schrijvers, t.w. ‘Iets over de Dajaks’, door den Heer M.H. Halewyn, vroeger Resident van Banjer-massin, naderhand van Kadoe, en toen op zijn verzoek gepensionneerd; en de ‘Beschrijving van de Kokos- of Keeling-eilanden’, door den Heer A. van der Jagt, vroeger Officier bij de Koloniale Marine en toenmaals ambtenaar op het kantoor der uit- en ingaande regten te Batavia. De vele uitvoerige berigten over de Dajaks, die wij in later tijd van Engelsche en Nederlandsche schrijvers ontvangen hebben, die dieper in Borneo doorgedrongen en meer in aanraking met dezen merkwaardigen volksstam geweest zijn, hebben aan het eerste dezer opstellen zijne waarde grootendeels benomen. In dat opzigt doet het ver onder voor een ander opstel van dezelfde hand, in den eersten jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië geplaatst, en het verhaal bevattende van eenige togten door den schrijver in 1825, in zijne hoedanigheid van Resident, in de binnenlanden van Banjer-massin gedaan. Vooral de historische bijzonderheden in dat stuk voorkomende, geven daaraan een meer blijvend gewigt[1]. De beschrijving der Kokos-eilanden van den Heer van der Jagt, ontleend uit een rapport aan de Indische regering van December 1829, is merkwaardig omdat zij, zoo ik mij niet bedrieg, nog altijd als de beste en uitvoerigste beschrijving, die wij van deze eilanden bezitten, te beschouwen is, en omdat zij eenige bijzonderheden bevat aangaande den Britschen zonderling Alexander Hare, reeds vroeger in dit opstel genoemd. Gelijk Hare vroeger in Banjer-massin de gift van een stuk lands van den Sultan had weten te verwerven, dat hij met derwaarts overgebragte Javaansche landloopers bevolkte, en waarover hij als vorst gebood, zoo had hij, door het herstel van het Nederlandsch gezag in 1816 van Borneo verjaagd, zich later op de Kokos-eilan-

1 Over de verrigtingen van den Heer Halewyn als Resident van Banjermassin is gesproken in mijn werk ‘Borneo's Wester-afdeeling,’ Inleiding, bl. LX-LXIII.

den gevestigd, en oefende hij ook daar over een hoop volk, dien hij om zich had weten te verzamelen, een vrij despotiek gezag. Schoon wij zijne handelingen niet kunnen goedkeuren en hij in dit opzigt verre bij Sir James Brooke achterstaat, met wien hij in andere opzigten veel overeenkomst heeft, is hij toch mede een merkwaardig voorbeeld van hetgeen de geestkracht van een enkel partikulier in een gewest als Nederlandsch-Indië vermag. Eene schets van zijn leven zou uitlokkend genoeg zijn, en, te midden mijner wel eenigzins dorre stof, eene aangename afwisseling geven, maar zij zou de perken van dit opstel overschrijden, en blijft dus beter voor eene andere gelegenheid bewaard.

De uitgave der werken van het Genootschap ondervond te dier tijde dikwijls groote moeijelijkheid en vertraging, omdat 's Lands Drukkerij te Batavia de eenige plaats was in Nederlandsch Indië, waar men toen een geschrift van eenig belang kon ter perse leggen. Was de drukkerij, gelijk zoo dikwijls het geval was, met officiëel werk overladen, dan moest alle partikulier werk, ook dat ten behoeve des Genootschaps, natuurlijk daarbij achterstaan; en toch was men aan de regering nog grooten dank schuldig, omdat zij, onder de enkele voorwaarde dat men zich naar hare convenientie schikte, het gebruik harer pers aan het Genootschap vrij en kosteloos toestond. Voor het oprigten van meerdere drukkerijen was Indië toen nog niet rijp. Het Genootschap deed dus wat het kon, om de snelle verspreiding van de vruchten zijner nasporingen te bevorderen, toen het in het voorberigt van het XIII^{de} Deel het besluit aankondigde, om de werken in het vervolg bij cahiers uit te geven, die later ten getale van 4 of 5 tot een boekdeel vereenigd en van een gemeenschappelijken titel zouden voorzien worden.

Het duurde echter geruimen tijd eer dit besluit tot uitvoering kwam. Het XIV^{de} en XV^{de} Deel verschenen althans geheel op de gewone wijze, waartoe bijzondere omstandigheden aanleiding geven. Het XIV^{de} Deel volgde zijn voorganger met ongewone snelheid. Het verscheen reeds in Februarij 1833, en de oorzaak was dat het reeds voor lang schier geheel was afgedrukt. Een ‘Geschiedkundig Overzigt van den handel der Europeanen op Japan,’ door den Heer G.F. Meylan, was in een net en naauwkeurig afschrift door eene vriendelijke hand aan de Directie des Genootschaps ter hand gesteld, die het dadelijk had doen ter

perse leggen, om het XIII^{de} Deel der werken, immers hoofdzakelijk, uit te maken. Doch toen het op het punt was van het licht te zien, liet de hooge regering hare aanspraak op het eigendom van dit stuk gelden en verbood de uitgave. Later trok zij echter dit verbod in, zonder dat het mij mogelijk is de reden harer veranderde inzigten aan te wijzen. Inmiddels was de Heer Meylan, die van 1826 tot 1830 Opperhoofd van den Nederlandschen handel op Japan was geweest, en reeds in laatstgenoemd jaar een belangrijk werk over dat rijk in Nederland had doen drukken[1], kort na zijne terugkomst van Nagasaky op Java, in 1832 overleden. Om het XIV^{de} deel nog een weinig uit te breiden, besloot de Directie een klein opstel over de Acupunctuur der Japannezen van Dr. von Siebold, dat sedert lang onder haar berustte en reeds boven door mij vermeld is, daaraan toe te voegen. Dit Deel was dus uitsluitend aan de bevordering der kennis van het Japansche rijk gewijd.

Evenzoo uitsluitend bepaalde zich het XV^{de} Deel, dat reeds in Mei van hetzelfde jaar volgde, tot de Javaansche Spraakkunst. In het voorberigt van Deel XIII was reeds gemeld, dat eene Spraakkunst der Javaansche taal, nagelaten door den Heer A.D. Cornets de Groot, gewezen Secretaris bij den Resident aan het hof van Soerakarta, en bij uitersten wil aan het Genootschap vermaakt, ter perse was gelegd om het eerste cahier van het XIV^{de} Deel te vormen. Toen het werk onder het opzigt en met eenige aanteekeningen van den Heer J.F.C. Gericke, afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap en Directeur van het Javaansch Instituut te Soerakarta, geheel was afgedrukt, achtte de Directie het doelmatiger den inhoud van het XV^{de} Deel tot deze Spraakkunst te bepalen, als die op zich zelve reeds een matig boekdeel vormde. Aan het Bataviaasch Genootschap komt de eer toe, de eerste bruikbare proeve van Javaansche Spraakkunst te hebben in het licht gezonden, gelijk Cornets de Groot op den titel van grondlegger der studie van de Javaansche taal mag aanspraak maken. Cornets de Groot was in 1819, op 15jarigen leeftijd, onder de élèves voor de inlandsche talen opgenomen; had reeds in 1822, te zamen met zijnen mede-élève P. van Vlissingen,

1 'Japan voorgesteld in schetsen over de zeden en gebruiken van dat rijk,' uitgegeven door Mr. J.H. Tobias, Amst. 1830.

het plan tot de vervaardiging van Javaansche drukletters ontworpen, dat werkelijk, ten gevolge eener reis van den tweeden ontwerper naar het Moederland, in 1824 tot stand kwam; en toen hij in hetzelfde jaar tot Secretaris der residentie Soerakarta benoemd was, waardoor hem de Javaansche keizerstad als woonplaats was aangewezen, was al aanstonds bij hem het plan gerijpt, om door de uitgave van eene Spraakkunst en een Woordenboek de beoefening van het Javaansch op hechte grondslagen te vestigen. Hij werkte daaraan onvermoeid, en volbragt, in weêrwil van het gebrek aan wetenschappelijke opleiding, van de drukke bezigheden aan zijn ambt verbonden en in 1825 door den uitgebarsten oorlog zeer vermenigvuldigd, van zijne benoeming tot Gouvernements-Secretaris voor de inlandsche zaken, die hem in 1828 van Soerakarta verwijderde en een nieuwen last op zijne schouderen legde, van zijne welhaast kwijnende gezondheid, die hem in 1829 naar het Moederland dreef, om er na weinige maanden te sterven, - een belangrijk deel der vrijwillig aanvaarde taak op eene wijze, waardig den schoonen naam dien hij geërfd had. De Heer Gericke, die zich reeds in 1831 door de uitgave zijner ‘Eerste gronden der Javaansche taal,’ het eerste bruikbare middel voor hare beoefening, verdienstelijk had gemaakt, bewees de wetenschap nog grooter dienst, toen hij, ten gevalle van het Bataviaasch Genootschap, de bezorging der uitgave van de Groots Spraakkunst op zich nam. Verre uitmuntend boven de gebrekkige ‘Proeve eener Javaansche Spraakkunst’ van den zendeling Bruckner, die in 1830 was voorafgegaan, bleef zij langen tijd de vraagbaak der beoefenaars van het Javaansch, en zag zij zelfs in 1843, tijdens de oprigting der Delftsche Akademie, andermaal het licht, ofschoon door Prof. Roorda met een schat van aanteekeningen en een leesboek en daarbij behoorend woordenboek verrijkt[1]. Eerst in 1855 schonk ons dezelfde bekwame hand eene geheel nieuwe en breedvoerige Javaansche Spraakkunst, de rijpe vrucht van langdurige en veelomvattende nasporingen en van een door veeljarige philologische en wijsgeerige studiën geoefend oordeel: een werk, na welks verschijning de Spraakkunst van Cornets de Groot

1 Eene aankondiging van dit werk, benevens een overzigt van alles wat tot op dien tijd voor de studie van het Javaansch was gedaan, plaatste ik in den jaargang 1844 van dit Tijdschrift, en ik veroorloof mij thans voor verdere bijzonderheden daarheen te verwijzen.

verouderd moet genoemd worden, maar dat het toch niet regtvaardigen zou, zoo de dankbare herinnering zijner verdiensten immer in Nederland verloren ging.

Tusschen de verschijning van het XV^{de} en XVI^{de} Deel verliepen weder drie jaren, en even zoovele tusschen die van Deel XVI en XVII. Men mag dit echter ditmaal niet aan verslapping van den ijver voor de wetenschappen wijten; de oorzaak is vooral te zoeken in de groote veranderingen die het ligchaam des bestuurs onderging, en in het verlies van vele der uitstekendste leden, hetzij door den dood of door de terugreis naar het Moederland. De voorberigten van het XVI^{de} en XVII^{de} Deel bevatten daaromtrent menige bijzonderheid: ik zal alleen die vermelden, welke tot het praesidium en secretariaat betrekking hadden. De verdienstelijke Secretaris des Genootschaps, J. van der Vinne, zag zich, na die betrekking gedurende 12 jaren vervuld te hebben, in 1834 genoodzaakt tot herstel van gezondheid Indië voor eenigen tijd te verlaten. Ds. Lenting, die toen twee jaren het praesidium bekleed had, meende het Genootschap beter te kunnen dienen door de functiën van den Heer van der Vinne op zich te nemen, en ruimde den praesidialen zetel voor Mr. P. Merkus, Raad van Indië; maar zijn vertrek naar het Moederland in 1835 beroofde het Genootschap andermaal van zijn Secretaris. Zijne plaats was naauwelijks door de benoeming van Mr. C. Visscher tot zijn opvolger vervuld, toen ook de nieuwe Voorzitter zich gedwongen zag herstel van krachten in eene reis naar Europa te zoeken. In de vergadering van 8 Januarij 1836 werd daarop het voorzitterschap aan den Heer van Sevenhoven opgedragen, en daar ook de Heer Visscher tijdelijk in de waarneming van het secretariaat verhinderd was, werd in zijne plaats Dr. E.A. Fritze, Chef der geneeskundige dienst, tot waarnemend Secretaris benoemd, welke betrekking hij tot aan zijn overlijden in 1839 met voorbeeldigen ijver vervulde. Daar in hetzelfde jaar ook de Heer van Sevenhoven naar Europa terugkeerde, moesten de beide voornaamste posten in het bestuur gelijktijdig op nieuw vervuld worden. Zij werden nu andermaal aan de Heeren Mr. P. Merkus en Mr. C. Visscher opgedragen, en de eerste bleef zelfs den praesidialen stoel bekleeden, nadat hij in 1841 tot de hooge functiën van Gouverneur-Generaal was geroepen. Tot aan zijn sterfjaar, 1844, stond dus weder, gelijk in de dagen van Raffles, het

hoofd van het bestuur tevens aan het hoofd des Genootschaps. Verandering van woonplaats noopte den Heer Visscher in 1842 het secretariaat neder te leggen, waarin hij werd opgevolgd door den tegenwoordigen Minister van Koloniën Mr. P. Mijer, op wien toenmaals de hoop van alle vrienden van wetenschap en vooruitgang in Indië gevestigd was, en van wien niemand had durven vermoeden, dat hij, tot hoog gezag geroepen, als een andere Lord Strafford, de beginselen, die hij tot dusverre beleden had, eensklaps verzaken en een soort van Thorough tegen de vrije uiting der gedachten op de roekelooste wijze zou trachten door te zetten.

Het XVI^{de} Deel, ofschoon de eenige publiek gemaakte vrucht van driejarige werkzaamheid, is echter nog een der schraalste door het Genootschap in het licht gegeven. Het voorberigt meldt, dat eenige vrij breedvoerige stukken, die reeds ten deele waren afgedrukt, toch om verschillende redenen, die echter niet nader zijn aangeduid, moesten worden teruggehouden. De woorden, door de Directie gebezigd, dat die stukken ‘naderhand bleken minder aan het doel te beantwoorden,’ zouden voor eene al zeer ronde zelfbeschuldiging van verregaande zorgeloosheid en roekelooze geldverspilling te houden zijn, indien men niet vermoeden mogt, dat zij dienden om de ware reden te verbergen en de hooge regering niet op eene haar minder aangename wijze ter spraak te brengen. De uitgave bij cahiers kon dus weder geen gevolg hebben, en om ten minste, na drie jaren stilzwijgen, eenig teeken van leven te geven, moest men zich ten slotte bepalen tot de uitgave van een vijftal stukken van geringen omvang, tot een boekdeeltje van zeer matige dikte vereenigd. Onbelangrijk zijn die opstellen echter niet. Een tweetal levert het bewijs van de allengs opkomende waardering van het gewigt, dat de grondige kennis der Javaansche maatschappij en geschiedenis voor Nederland bezit. Ik bedoel de ‘Aanteekeningen omtrent den adelstand der Javanen,’ door den Heer H. Mac Gillavry, die, na Sumatra's Westkust van 1829 tot 1831 bestuurd te hebben, van het laatstgenoemd jaar tot aan zijn overlijden in 1835 don post van Resident aan het hof van Soerakarta had bekleed; en eene ‘Verhandeling over de Javaansche Tijdrekening’ van den Heer Gericke, dien wij reeds als ijverig werkzaam lid des Genootschaps leerden kennen en nog meer als zoodanig zullen ontmoeten.

De drie overige stukken in dit deel en schier alle die het zeer rijke XVII^{de} Deel vormen, behooren tot het gebied der Natuurkundige wetenschappen. Dit was het gevolg deels van den grooten omvang, dien de werkzaamheden der Natuurkundige Commissie in de laatste jaren erlangd hadden, deels van de omstandigheid dat een natuurkundige, in den persoon van Dr. Fritze, het secretariaat des Genootschaps bekleedde. Ik heb hierboven de instelling der Natuurkundige Commissie en het ontijdig overlijden harer eerste leden vermeld. De geschiedenis dier Commissie is merkwaardig, deels om de lange reeks van rampen die haar trof, als misgunde het nijdig noodlot aan Nederland zijne plaats onder de volken, die den opbouw der wetenschap door het verzamelen van nieuwe bouwstoffen trachten te bevorderen, maar tevens door de ongeloofelijke volharding, die, in weêrwil van het treffend verlies zoo veler jeugdige mannen, te midden der schoonste loopbaan naar het graf gesleept, toch ten laatste tot schitterende uitkomsten leidde. Hendrik Boie, J.U. Doct., en Hendrik Christiaan Macklot, Med. Doct., vergezeld door Salomon Muller als praeparateur en P. van Oordt als teekenaar, kwamen in 1826 de plaats van Kuhl en van Hasselt vervangen. De oorlog op Java noodzaakte hen tot de helft van 1827 hun onderzoek tot de residentie Buitenzorg te bepalen, later werd vooral Krawang het veld hunner nasporingen. Maar reeds in het volgend jaar werd de voortreffelijke Boie een slagtoffer des doods, en het eenige werk van zijne hand, de in 1830 te Brussel gedrukte ‘Erpetologie de Java,’ bleef ten gevolge der Belgische omwenteling jaren lang aan de kennisneming der geleerde wereld onttrokken. Kort na Boies dood ondernamen Macklot en Muller, de kruidkundige Zippelius en de teekenaar van Raalten, met Zr. Ms. korvet Triton, eene reis naar de Groote Oost en onderzochten vooral Nieuw-Guinea en Timor. Het bezoek op laatstgenoemd eiland was voor de reizigers allernoodlottigst. Van Raalten, op den terugtogt langs het strand van Atapoepoe naar Koepang bezweken, werd begraven te Oekoesi; het stof van Zippelius rust te Koepang in dezelfde aarde, waaraan ook dat van twee vreemde kruidkundigen, Nelson en Riedlé, werd toevertrouwd. In 1830 werd de Commissie voor het botanisch gedeelte door den Heer Korthals versterkt, die in Julij des volgenden jaars, vergezeld door Macklot en Muller, eene reis over Java aanving, plot-

seling gestoord door het noodlottig uiteinde van Macklot, die in 1832 bij een brand te Krawang, waarbij ook al zijne papieren verloren gingen, den dood vond. Van de nasporingen op Java, in den aanvang van 1837 door Muller en van Oordt gedaan, zijn eenige ‘Aanteekeningen’ publiek gemaakt, die het derde opstel in het XVI^{de} Deel der werken van het Bataviaasch Genootschap vormen; en van eene reis in December 1833 door Muller, Korthals en van Oordt naar Sumatra ondernomen, werd in den eersten jaargang van dit Tijdschrift het eerst een kort verslag gegeven[1]. Maar de rampen der Commissie waren nog niet ten einde: ook van Oordt bezweek in 1835. Midler en Korthals ondernamen nu in Augustus 1836 eene reis naar de binnenlanden van Banjermassin, waarheen hen ook de geoloog L. Hörner vergezelde, die, in het begin van dat jaar op Java gekomen, zich aldaar reeds met een onderzoek van den vulkaan Gedeh en eene mineralogische reis in Bantam had bezig gehouden. Van beiden gaf hij Verslagen, die in het XVII^{de} Deel der werken van het Genootschap werden opgenomen, terwijl hetzelfde boekdeel in een derde opstel ons ook met de resultaten van zijn ‘Geologisch onderzoek van Borneo's zuid-oostelijk gedeelte’ bekend maakt. Korthals en Muller keerden niet lang na hun bezoek op Borneo naar Europa terug, nadat de eerste twee botanische verhandelingen aan het Bataviaasch Genootschap had afgestaan, eene ‘Over het geslacht Tupeia’, de andere ‘Over de op Java, Sumatra en Borneo voorkomende Loranthaceae,’ die beiden almede in het XVII^{de} Deel der werken eene plaats vonden. In het Moederland teruggekomen, hebben deze beide geleerden, behalve een paar kleinere afzonderlijke schriften en eene menigte in natuurkundige Tijdschriften verspreide opstellen, bijna al de bouwstoffen geleverd voor het uitgebreide, op kosten van het Gouvernement en onder toezigt van den Heer C.J. Temminck uitgegeven prachtwerk: ‘Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen,’ in drie deelen in folio, waarvan een aan de zoölogische, een aan de botanische nasporingen van de leden der Commissie,

1 Aan dezelfde reis zijn wij nog twee belangrijke afzonderlijke geschriften over Sumatra verschuldigd, eene ‘Topographische schets’ van een deel des eilands, te Leyden in 1847 door Korthals uitgegeven, en Mullers uitvoeriger ‘Bijdragen tot de kennis van Sumatra,’ een jaar vroeger terzelfder plaatse verschenen.

en het derde aan bijdragen tot de Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië gewijd is.

Inmiddels hield de werkzaamheid der Commissie in Indië niet op. Zij was weder aangevuld door de Heeren Junghuhn en Forsten, van welke eerstgemelde reeds voor het XVII^{de} Deel der werken van het Bataviaasch Genootschap het eerste gedeelte zijner ‘Praemissa in Floram cryptogamicam Javae insulae’ beschikbaar stelde. Van zijne overige talrijke werken zullen wij in het volgende tijdvak gewagen. Ook Hörner zette zijn onderzoek voort en vertrok in Junij 1837 naar Sumatra. De eenige vrucht die deze reis, zooveel mij bekend is, voor de vermeerdering onzer kennis van Indië opleverde, is eene belangrijke verhandeling ‘Over de Batoeeilanden ten Westen van Sumatra,’ in den derden Jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië geplaatst. In December 1838 werd ook de Heer Hörner te midden zijner nasporingen weggerukt, in een tijdsverloop van naauwelijks 18 jaren het achtste lid der Commissie dat in Indië zijn graf vond.

Maar de leden der Natuurkundige Commissie waren niet de eenigen die zich in dit tijdvak met natuurkundige nasporingen in Nederlandsch Indië bezig hielden en de vruchten daarvan in de werken van het Bataviaasch Genootschap mededeelden. Vooral verdient ook Dr. H. Burger genoemd te worden, die eerst in Japan de nasporingen van Dr. von Siebold voortzette en het Museum van natuurlijke historie te Leyden met talrijke bezendingen van voorwerpen uit dat nog zoo onvolledig bekende gewest verrijkte, en later, in 1833, op last van het Nederl. Indisch Gouvernement, de Padangsche bovenlanden op Sumatra bereisde. De beide nog niet genoemde opstellen in het XVI^{de} Deel der werken van het Genootschap zijn van zijne hand. Het eerste bevat eene ‘Beschrijving der Japansche kopermijnen’ volgens des schrijvers eigene waarnemingen op zijne reis naar Jedo in 1826, het andere eenige aanteekeningen op zijne togten door Sumatra gehouden. Eenige jaren later is ook deze geleerde, die in 1836 tot besturend lid des Genootschaps gekozen was, naar Europa teruggekeerd.

In het XVII^{de} Deel resten mij nog vier stukken te vermelden: eene ‘Beschrijving van het zuid-oostelijk Schiereiland van Celebes,’ door J.N. Vosmaer, met eene naauwkeurige kaart der, den 9^{den} Mei 1831 door dien ambtenaar

ontdekte en opgenomen baai van Kendari, sedert naar hem veelal Vosmaersbaai geheeten; eene in het Engelsch gestelde schets der Geologie van Jasinga, in de residentie Buitenzorg, door een te dier plaatse gevestigden Britschen landeigenaar, Jonathan Rigg, sedert in de letterkundige wereld meer bekend geworden door zijne ‘Bespiegelingen over de Maleijers’, in den VI^{den} Jaargang van het Tijdschrift voor Ned. Indië, en door eenige bijdragen tot het te Singapoera verschijnende ‘Journal of the Indian Archipelago,’ onder anderen over de groote Tentoonstelling te Batavia in 1853; voorts een opstel over de ontwikkeling der warmte in planten, door den bekenden kruidkundige K. Hasskarl; en eindelijk een Verslag der epidemie te Amboina in 1838, door den Officier van Gezondheid P.F. Schindele.

Het XVII^{de} Deel was het eenige hetwelk bij losse afleveringen in het licht verscheen, die zelfs, wegens de toenemende moeijelijkheid om over de Landsdrukkerij naar eisch te kunnen beschikken, gedeeltelijk in het Moederland gedrukt werden. Terwijl dit laatste door hoogere kosten dan waarop men gerekend had, geenszins aan de verwachting beantwoordde, schijnt men ook welhaast de bezwaren te hebben ingezien, aan deze wijze van uitgave verbonden. Zij heeft onder andere het nadeelig gevolg gehad, dat door de achteloosheid van vele bezitters of de onregelmatigheid der toezending, het XVII^{de} Deel meestal slechts bij gedeelten en onvolledig wordt aangetroffen, en een kompleet exemplaar daarvan betrekkelijk tot de zeldzaamheden behoort[1]. Men mag zich daarom verheugen dat het Genootschap met het XVIII^{de} Deel, eerst in 1842 in het licht verschenen, tot de vroegere wijze van uitgave terugkeerde, waartoe trouwens ook de uitgebreidheid en gelijksoortigheid der daarin vervatte stukken aanleiding gaf. Behalve eene korte verhandeling ‘Over de wapenfabricatie op Borneo,’ ontleend aan een rapport van Kapitein Hendriks en door den Generaal-Majoor Cochius aan het Genootschap aangeboden, bevatte het uitsluitend stukken, gewijd aan de kennis der taal van het eiland Formosa, die zoo aanstonds nader zullen bespro-

1 In mijn overigens geheel volledig exemplaar der Verhandelingen van het Genootschap wordt uit het XVIIde Deel de Verhandeling van den Heer Korthals over de Loranthaceae gemist. Dit strekke tot voorbeeld van het gezegde en tevens tot een wenk voor den een of anderen lezer, die zich van het mij ontbrekende stuk tot een matigen prijs zou willen ontdoen.

ken worden. De uitgave ook van dit Deel was reeds zeer vertraagd door gebrek aan tijd en letters op de Landsdrukkerij, en de Directie zag zich eindelijk genoopt van de heusche aanbieding van den Heer W.H. Medhurst gebruik te maken, om den nieuwen bundel op de pers van het Zendeling-genootschap waardoor hij was afgevaardigd, te doen drukken. De uitvoering liet echter nog al te wenschen over, en gaf aanleiding dat het Genootschap tot de oprigting eener eigene drukkerij besloot, een voor den bloei der wetenschappen in Indië hoogst gewigtige maatregel, die den overgang tot het volgend tijdvak baant.

Een woord over de Formosaansche of Favorlangsche taal wordt hier gevorderd door de twee stukken, die den hoofdinhoud van het XVIII^{de} Deel der werken vormen. Onze Vaderen schijnen die taal, tijdens de O.I. Compagnie van 1624 tot 1661 op Formosa gevestigd was, met bijzonderen ijver te hebben beoefend, met het doel om aan de bevolking het Evangelie te verkondigen. Men kent de treurige geschiedenis onzer verdrijving van dit eiland door den Chineschen zeeroover Coxinga. Nederland heeft zich over het verlies van eene zijner schoonste en meestbelovende bezittingen getroost door de daad van zelfopofferende trouw, welke den naam van Hambroek bij die gelegenheid vereeuwigd heeft. Thans, nu het gewigt der vestiging van Europesche koloniën in Indië meer dan door onze Vaderen wordt ingezien, is er allezins reden om het te betreuren, dat men zich met den roem van Hambroek vergenoegd en de herovering van Formosa verwaarloosd heeft. Maar een eigenaardig belang hecht zich nog altijd aan de schriften, die bewijzen met hoeveel ernst onze vrome Voorvaderen de bekeering der inboorlingen van dit eiland hebben ter harte genomen. Robert Junius, die van 1629 tot 1641 op Formosa vertoefde, vervaardigde tot dat doel reeds onderscheidene vraagboekjes, terwijl Daniël Gravius, die er van 1647 tot 1651 predikant was, het Formulier des Christelijken geloofs met de verklaringen in een der Formosaansche dialekten overbragt, welk werk in 1662 te Amsterdam gedrukt werd. Dat ook eigenlijk taalkundige geschriften vervaardigd waren was onbekend, tot de Heer W.R. van Hoëvell, toenmaals predikant te Batavia, het Handschrift van een Favorlangsch Woordenboek uit de Archieven van den Kerkeraad der Hervormde gemeente aldaar opdolf en aan de Directie van het Bata-

viaasch Genootschap aanbood. Een onderzoek naar den auteur van het Handschrift bragt weldra aan het licht, dat het omstreeks 1650 door Gilbertus Happart, predikant op Formosa, op uitnoodiging der hooge regering was vervaardigd. Ofschoon dit stuk niet overal duidelijk geschreven was, besloot de Directie het voor de werken des Genootschaps te doen afdrukken, terwijl de Heer van Hoëvell er eenige taalkundige aanmerkingen bijvoegde. Kort te voren was op eene geheel andere plaats nog eene andere bijdrage tot de kennis der Formosaansche taal aan het licht gekomen. Dr. C.J. van der Vlis, toenmaals afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Soerakarta, had eenige jaren vroeger op de Bibliotheek der Utrechtsche Hoogeschool het Handschrift van eene Woordenlijst der Formosaansche taal ontdekt, waarin de woorden volgens de beteekenis geordend waren, en het voornemen aangekondigd om dit stuk in het licht te geven. Hij werd nu door de Directie uitgenoodigd, ook deze bijdrage tot de kennis dier taal voor de opneming in het XVIII^{de} Deel der werken af te staan, en voldeed zonder aarzelen aan dit verzoek. Eene inleiding over de Formosaansche taal van de hand des uitgevers gaat aan het stuk zelf vooraf, welks auteur onbekend is gebleven, maar waarvan het Handschrift uit de verzameling van den beroemden Reland schijnt afkomstig te zijn.

Alvorens van dit tijdvak af te stappen, moet ik nog kortelijk bij eenige bijzonderheden van anderen aard verwijlen. In 1835 schonk het Gouvernement aan het Genootschap onderscheidene kostbaarheden, handschriften, wapenen en speeltuigen, uit het oude rijk van Bantam afkomstig. Ook werd in hetzelfde jaar een belangrijk besluit genomen tot bevordering van het onderling verkeer en de wederzijdsche mededeelingen der leden, waardoor de inrigting tijdens het Britsche tusschenbestuur gedeeltelijk hersteld werd. Er werd bepaald, dat op den eersten Donderdag van elke maand de zalen des Genootschaps voor de leden zouden openstaan, en hun het vrij gebruik van alles wat de verzamelingen des Genootschaps opleverden, zou gegund worden, en dat, onder de leiding der aanwezige bestuursleden, de gelegenheid tot wetenschappelijke mededeelingen, voorlezingen, proeven en dergelijke op die bijeenkomsten zou worden verschaft.

Terzelfder tijd ondergingen de verzamelingen des Genootschaps eene belangrijke reorganisatie. Sedert zijne oprigting

had men zich beijverd allerhande zeldzaamheden en belangrijke voorwerpen, behoorende tot het gebied van natuurlijke historie, oudheidkunde en land- en volkenkunde bijeen te brengen; doch hoeveel ook reeds verzameld ware, op den grootschen naam van Museum mogt het, naar het oordeel der Directie, nog geen aanspraak maken. Reeds tijdens het bestuur van den Commissaris-Generaal du Bus was een plan ontworpen, om een bijzonder voor de vorming van een Museum bestemd gebouw op te rigten, maar de ongunst der tijden had de uitvoering verhinderd. Nu echter verwachtte men, bij den verbeterden staat van 's lands geldmiddelen, van eene nieuwe poging bij de hooge regering een gunstiger resultaat; en werkelijk nam in 1835 de Gouverneur-Generaal ad interim J.C. Baud, op het voorstel der Directie, een besluit, waarbij niet slechts een gepast lokaal aan het Genootschap voor het Museum werd aangewezen, maar bovendien de beschikking over de triplikaten en kwadruplikaten van de voorwerpen door de Natuurkundige Commissie verzameld, de hulp van een der aan die Commissie als praeparateurs toegevoegde assistenten, en eindelijk eene jaarlijksche bijdrage van ƒ 2400 werden toegestaan. Bovendien werden de gewestelijke besturen aangeschreven om door het opsporen en overzenden van voorwerpen de vorming van het Museum zooveel mogelijk te bevorderen.

Voor de oprigting van het Museum had niemand der leden een levendiger belangstelling betoond dan de Heer P. Diard, die dan nu ook in de vergadering van 13 Januarij 1836 tot medelid des bestuurs gekozen en meer bijzonder met het bijeenbrengen van voorwerpen van natuurlijke historie en de vorming van inlandsche praeparateurs belast werd. Daarbij bewezen de Heeren van Gelder en Overdijk, assistenten der Natuurkundige Commissie, belangrijke diensten, en er werd met zooveel ijver gearbeid, dat in weinige jaren het Genootschap in het bezit was eener merkwaardige verzameling van dieren van den Indischen Archipel, waarin, volgens de getuigenis van Dr. Bleeker, ‘vooral de zoogdieren, vogels en schaaldieren uitmuntten door fraaiheid van expositie en keurige bewaring der kleuren.’

Doch hoe aanzienlijk de fondsen waren, door het Gouvernement voor de instandhouding en uitbreiding van het Museum toegestaan, het bleek weldra dat de inkomsten geen gelijken tred hielden met de steeds vermeerderende uitgaven, te

minder daar de invloed van klimaat en vochtigheid voor de opgezette dieren zoo verderfelijk was, dat zij gedurig vernieuwing behoefden. Dit deed den ijver althans voor het zoölogisch gedeelte van het Museum allengs verflaauwen, en voerde zelfs in 1843 tot het besluit, om geene opgezette dieren meer te verzamelen, die, welke nog in goeden staat waren, naar Leiden te zenden, om daar in het Rijksmuseum geplaatst te worden, en de overige in het openbaar te verkoopen. Daarmede werd echter niet het gansche Museum opgeheven. Men stelde integendeel vast, dat men zich nu met verdubbelden ijver op de verrijking der geologische en mineralogische, archaeologische en ethnologische afdeelingen alsmede van de boekerij zou toeleggen, welke laatste onder andere omstreeks dien tijd met vele Javaansche manuscripten, door den Heer Gericke bijeengebragt, werd verrijkt.

In het jaar 1838 had nog eene andere voor de beoefening der wetenschappen in Indië hoogst gewigtige gebeurtenis plaats, elders meermalen door mij besproken, maar die toch ook hier niet mag worden voorbijgegaan, omdat ze ook op den werkkring van het Genootschap groeten invloed oefende. Hooren wij wat Dr. Bleeker hieromtrent aanmerkt, met wiens woorden ik dit gedeelte van mijn verslag zal besluiten.

‘Tot dien tijd toe was het Genootschap de eenige vertegenwoordiger van Kunsten en Wetenschappen in deze gewesten, die zich wel is waar nu eens bloeijend en dan eens kwijnend, maar toch onafgebroken, onder de staatsstormen van het laatst der 18de en het begin der 19de eeuw had staande gehouden. Tot op zijn 60ste jaar had het Genootschap in meerdere of mindere mate voldaan aan de geringe behoefte der Europesche Maatschappij en omvatte alles wat in Indië goeds was, wetenschap, kunst en zuiver maatschappelijke belangen. Maar thans een anderhalf tiental jaren geleden [deze woorden werden in 1853 geschreven], nam de Europeesch-Indische maatschappij eene hoogere vlugt en had behoefte, haar voller leven uit te storten en op eene uitgebreider schaal naar buiten te werken. Tijdschriften en jaarboekjes en dagbladen ontstonden en bloeiden en vergingen en herleefden, en deden eene letterkundige en wetenschappelijke bedrijvigheid ontstaan, welke het groot publiek de werkzaamheden des Genootschaps slechts op den achtergrond deed ontwaren, omdat de werken van het Genootschap niet op zoo snel op elkander volgende tijdstippen het licht zagen; want na de uitgave van het XVII^{de}

Deel had men de werken weder bundelsgewijze uitgegeven, omdat door verschillende omstandigheden de losse Verhandelingen van dat Deel niet algemeen bijeengehouden konden worden en dus vele exemplaren onvolledig werden.

'Velen onzer lezers zullen zich nog herinneren, dat er waren, welke in die opkomst van zoo talrijke periodieke geschriften over alle takken van wetenschap en letterkunde eene ophanden zijnde verwelking van het Genootschap zagen; maar wie dieper blikte in het wezen der Maatschappij, vond er stof in tot verblijding, niet alleen voor de wetenschap in het algemeen, maar ook voor het Genootschap in het bijzonder. Want het is een algemeen verschijnsel, dat de wetenschappelijke werkzaamheid wordt opgewekt in evenredigheid van de bestaande hulpmiddelen om ze tot openbaarheid te brengen; en zoo oordeelde men, dat ook voor de werken onzer instelling de stof zou toenemen, naarmate er meer organen naast haar in het leven werden geroepen. En dit verschijnsel heeft ook weder met het Genootschap plaats gehad. Er is geen tijd geweest in de geschiedenis dezer kolonie van grootere wetenschappelijke werkzaamheid, dan die na 1838. Wij zagen ontstaan het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, de Kopiïst, het Indisch Magazijn, het Natuur- en Geneeskundig Archief voor Nederl. Indië, de Lakschmi, het Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin, het Indisch Archief, het Regt in Nederlandsch Indië, de Warnasarie, de Biang-lala en enkele afzonderlijke uitgegevene werken over natuurlijke geschiedenis, geneeskunde, geschiedenis, taalkunde, zedekunde. Wij zagen voorts zusterinstellingen zich naast het Genootschap verheffen, de Natuurkundige Vereeniging van N.I., de Vereeniging ter bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in N.I., het Genootschap Musis, verschillende afdeelingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het Nederlandsch-Indisch Onderwijzers-Genootschap. En te midden van die verblijdende omringing en van die menigte boekdeelen over alle takken van wetenschap, namen ook de werken des Genootschaps toe in omvang en degelijkheid. In degelijkheid vooral, omdat het Genootschap zich op de hoogte kon plaatsen van den tijd en zich verheffen tot een wetenschappelijk ligchaam van eene hoogere orde, vermits voor bijzondere takken van wetenschap en sociale belangen andere ligchamen waren opgetreden. Het Genootschap nam door deze veranderde rigting een ander standpunt in. Vroeger *eenig* we-

tenschappelijk ligchaam in deze gewesten, werd het thans het *centrale* wetenschappelijk ligchaam, hetwelk zich ongeveer verhoudt tot de overige wetenschappelijke instellingen in Ned. Indië, als het voormalige Koninklijk Nederl. Instituut zich verhield tot de verschillende wetenschappelijke maatschappijen in Nederland. En hoezeer dit veranderd standpunt noodwendig eene meer ernstige rigting gaf aan den inhoud zijner Verhandelingen, en daardoor zijne populariteit bij het groote Indische publiek eenigzins leed, had het eene te hoogere waardering ten gevolge in Nederland en het buitenland, en ziet het Genootschap zich, vooral in het buitenland, een hoogen rang gegeven onder de meest beroemde wetenschappelijke instellingen der wereld. Dit standpunt is het wat het Genootschap moet handhaven en ontwikkelen, voor de belangen der wetenschap, voor zijne eer en voor de eer van Nederlandsch-Indië en van Nederland.'

P.J. VETH.

Het Chineesch-Engelsche vraagstuk.

Engeland in oorlog met China - het land der constitutionele overleveringen tegenover den modèlstaat van het Oostersch despotisme - het kleine eiland van het Westen tegenover het halve werelddeel van het Oosten - het trotsche Albion tegenover het opgeblazen Hemelsche Rijk - de jeugdige Staat der nieuwere tijden tegenover het afgeleefde Rijk der eerste menschenrassen - de zedelijke en stoffelijke kracht der vrijheid tegenover de zedelijke zwakheid en stoffelijke uitputting van slaafsche onderworpenheid - dit is het belangrijk tafereel, 't welk thans de algemeene aandacht voor een groot gedeelte bezig houdt, en waarbij wij eenige oogenblikken wenschen stil te staan.

Wij bevinden ons hier geheel op constitutioneel gebied door de staatkundige crisis, welke de twist met China in Engeland heeft te voorschijn geroepen. De aanleiding daartoe was het indienen der staatsbegrooting aan het parlement en het bespreken der groote vraagstukken van binnen- en buitenlandsche politiek, welke gewoonlijk bij de behandeling van het jaarlijksch budget aan eene openbare beoordeeling worden onderworpen. Niets natuurlijker toch dan dat het volk op het oogenblik dat het der Regering de middelen zal verschaffen zijne belangen te behartigen, de beginselen en denkbeelden verlangt te kennen, volgens welke zij daarbij zal te werk gaan, dat de natie, nu zij een gedeelte harer bezitting ten behoeve van het Staatsbestuur afstaat, verlangt te weten, hoe zij bestuurd zal worden.

Het ministerie had deze keer een fellen aanval door te staan. Behalve de gewone financiële beschouwingen, waartoe de voorgedragen belastingen tot dekking der uitgaven, het cijfer dier uitgaven, enz., leidden, en die meer tot staatshuishoudkundig gebied behooren, was het eigenlijke wapen, dat de oppositie bij haren aanval bezigde en dat door mannen van de meest verschillende politieke kleur werd aangegrepen - de oorlog met China. Deze toch bleef alleen over van alle vraagstukken, waaruit de buitenlandsche politiek van het ministerie kon worden gekend. De oorlog met Rusland was na het laatste parijsche Congres tot een bevredigend einde gebragt, en de moeijelijkheden over de uitvoering van het vredestractaat des vorigen jaars gerezen, ten genoege van de betrokken partijen, uit den weg geruimd. De oorlog met Perzië, die zich eerst dreigend genoeg had laten aanzien, niet het minst met het oog op Rusland, bleek weldra zonder veel bloedstorting te zullen eindigen, toen de perzische gezant in Frankrijks hoofdstad over den vrede kwam onderhandelen. Gedurende die onderhandelingen kon het perzische geschil natuurlijk niet openlijk in het parlement besproken worden. Niet lang daarna was de vrede gesloten.

China - het chinesche vraagstuk - men zou bijkans het chinesche raadsel kunnen zeggen - was alzoo het eenige punt, waarover de staatkunde des ministers ter verantwoording kon worden geroepen, - en, zoo als te wachten was, de oppositie maakte er gretig gebruik van. In beide huizen van het parlement was het een onzijdig terrein, waar liberalen en conservativen elkander ontmoetten om hunne krachten gezamenlijk tegen het kabinet te rigten. China werd het brandpunt van een strijd, welke de meest ongelijksoortige elementen zag vereenigd om het ministerie Palmerston te doen vallen.

Is de oorlog met China wettig? Bestond er eene geldige reden voor de vijandelijkheden, welke hebben plaatsgehad? Kon de eer der engelsche vlag niet anders dan door feitelijk geweld worden gehandhaafd? Waren de chinesche autoriteiten onwillig de tractaten na te leven, en, waar deze geschonden waren, voldoening te geven? Werden de engelsche vertegenwoordigers enkel door den loop der omstandigheden gedwongen tot vijandelijkheden over te gaan, of is hunne handelwijze het uitvloeisel van eene politiek,

welke te regt misschien met den naam van ‘woelziek en aanvallend’ is bestempeld?

Deze en soortgelijke vragen werden door de oppositie tot het ministerie gerigt: zij openden een wijd veld, waarop ieder zijne eigen grieven tegen de wezenlijke of onderstelde politiek van den *premier* lucht kon geven.

Wij zullen de feiten, die tot de vredebreuk met China hebben geleid, niet behoeven te herhalen; ze zijn onzen lezers genoegzaam bekend. De chinesche autoriteiten houden het vaartuig de Arrow aan en nemen twaalf Chinezen gevangen, welke zich aan boord bevinden, als verdacht van zeerooverij. De Arrow was eene lorcha, d.i. een van die schepen, welke door de Engelschen en Portugezen voor de kustvaart worden gebezigd en hun naam ontleenen aan eene portugesche overzetting tegenover Hongkong, Deze schepen ontvangen zeebrieven of vergunningen van de engelsche autoriteit te Hongkong, en hebben meestal een engelschman tot kapitein. Ze worden in China gebouwd, en zijn met Chinezen bemand. De vraag is: zijn de schepen engelsche of chinesche bodems? In het eerste geval mogt de chinesche politie, volgens de bepalingen van het tractaat van 1843, de chinesche misdadigers niet gevangen nemen aan boord van de Arrow, daar alleen de engelsche autoriteit hiertoe bevoegd is. Het chinesche Bestuur had dus de uitlevering van den engelschen consul moeten vragen.

Was de Arrow een engelsch schip? - Veel valt voor, veel zeker ook tegen de bevestigende beantwoording dezer vraag aan te voeren. De lorcha heeft een engelschen kapitein - de naam is engelsch - de zeebrieven of concessie zijn van de engelsche Vertegenwoordiging, den Gouverneur van Hongkong - de Chinezen noemen in 't algemeen de lorcha's ‘vreemde vaartuigen.’ Doch daar staat tegenover dat de engelsche wetten geen bodem voor engelsch erkennen, dan die op engelsch grondgebied is gebouwd, aan engelsche eigenaren toebehoort, voor drievierde met Engelschen bemand is.

Dan, de vraag heeft haar gewigt grootendeels verloren. Om niet te spreken van de onzekerheid, die is blijven bestaan of de Arrow al dan niet de engelsche vlag had geheschen op het oogenblik dat de chinesche beambten aan boord kwamen, op de vertoogen van de engelsche vertegenwoordigers heeft de chinesche Gouverneur de gevange-

nen uitgeleverd, eerst wel is waar slechts negen, doch later ook de overige drie, op welke het zwaarste vermoeden rustte. Mogt er aldus in het wezen der zaak eene onregelmatigheid hebben plaats gehad, het chineesch Bestuur scheen allezins genegen aan regtmatige eischen toe te geven en althans geene grootere moeijelijkheden te willen uitlokken.

Doch de zaak van de Arrow moet niet op zich zelve worden beschouwd, afgescheiden van al de voorgaande feiten en omstandigheden, zoo als die in het tijdvak van 1842, toen het tractaat van Nanking met Engeland gesloten is, het verkeer der beide volken hebben gekenmerkt. Het valt niet te betwijfelen, dat de Chinezen gedurende dit tijdsverloop meermalen hebben getoond, dat hun de opgedrongen omgang met de barbaren (‘de over de zee gekomen duivel’) hatelijk is, en dat zij alleen aan de overmagt hebben toegegeven om te dulden, wat zoozeer tegen hunne gewoonten en vooroordeelen indruischt.

China, ‘der isolirte Staat’ van de werkelijkheid, die even als de Joodsche geen verkeer met de andere volken der wereld gedoogde, en dit stelsel gedurende al de eeuwen der wereldgeschiedenis, met meer geluk in zoover dan de Israëlieten, getrouw is gebleven, zal niet op eenmaal tot de nieuwere begrippen bekeerd worden. Gelijk zijn muur, het grootste reuzenwerk welligt door menschenhanden gewrocht, maar tevens het beste zinnebeeld van den aard des volks, ongedeerd is gebleven van de aanvallen des vijands en alleen zwicht voor de kracht des tijds, zoo zullen ook de verouderde denkbeelden der Chinezen alleen door den tijd kunnen worden vernietigd, en niet dan langzaam plaats maken voor de begrippen van de tegenwoordige eeuw. Door den loop der gebeurtenissen genoopt zijne door traditie geheiligde voordeelen gedeeltelijk althans op te offeren, zal China niet zonder ergernis en weêrzin de inbreuk op zijne geschiedenis, zijne nationaliteit gemaakt, aanzien, en telkens geneigd zijn weder een stap terug te treden, waar het zoo noode eene schrede voorwaarts heeft gedaan. Het Hemelsche Rijk kan daarenboven niet anders dan wrok gevoelen tegen Engeland, dat voor het eerst het overwigt der westersche kennis en beschaving zoo nadrukkelijk tegenover zijne onoverwinnelijke legers heeft doen gelden, en de vrede, in het gezigt der engelsche driedekkers geteekend, de open-

lijke erkenning van China's minderheid in weêrwil zijner grootheid, moet de Chinezen, boven alles trotsch op hunne magt als volk, voortdurend als eene nationale schande drukken.

Zoo laat het zich gemakkelijk verklaren, dat het tractaat van 1842 en de latere die er op gevolgd zijn, van de zijde der chinesche Regering steeds moeijelijkheden bij de uitvoering hebben ontmoet. Bij het tractaat van Nanking was Canton voor de Engelschen opengesteld. In weêrwil echter van de stellige bepaling daaromtrent gemaakt, werden de Engelschen niet in die stad toegelaten. Dit is slechts een voorbeeld onder meerdere van de goede trouw, waarmede het chineésch Bestuur zijne beloften houdt, en plegtig aangegane verbindtenissen wenscht na te leven. Altijd wist het de klagten door den engelschen bewindhebber ingebragt, door allerlei uitvlugten en voorwendsels af te wenden, en door de omslagtige vormen eener oostersche diplomatiek zoowel tijd te winnen als eene vredebreuk te voorkomen.

In hoever echter Engeland van zijne zijde evenzeer aanleiding gaf te twijfelen aan zijn ernstig verlangen om de uitvoering der tractaten ook tegen eigen onderdanen te verzekeren, willen wij thans niet beslissen. Doch de billijkheid eischt hier de bepaling te herinneren van het verdrag van 1842, waarbij alle invoer van opium in China verboden werd, en daartegenover te stellen het algemeen bekende feit, dat jaarlijks aanzienlijke winsten uit den opiumsmokkelhandel met China aan engelsche kapitalen toevloeijen. Ziet het engelsch Bestuur dit ongeoorloofd verkeer oogluikend toe? Acht het zich welligt van zijne verpligtingen ontslagen, nu de andere partij de hare niet nakomt? Wat hiervan zij: bij de houding, welke China had aangenomen, bleef voor Engeland niets over dan langs minnelijken weg, door zijne vertegenwoordigers te Hongkong, op de volledige uitvoering der tractaten aan te dringen, zoolang ten minste de Chinezen zich niet schuldig maakten aan eene handeling jegens engelsche onderdanen, aan eenig vergrijp tegen de eer der vlag, waardoor krachtiger maatregelen zouden gewettigd worden.

Dit was de toestand, toen de zaak van de Arrow voorviel. De Engelschen, reeds lang de vruchtelooze pogingen moede om tot eene opruiming dor bestaande bezwaren te geraken, grepen, deze gelegenheid aan om met geweld te

dwingen waar goede woorden niets baatten. De Gouverneur van Hongkong, Sir John Bowring, eischte nogmaals de toelating der Engelschen te Canton. Hij kwam terug op de vroegere grieven. De chinesche Regering wilde op nieuw hare taktiek van onderhandelen te baat nemen; - ditmaal echter te vergeefs. De eer der engelsche vlag, zoo als het werd voorgesteld, was aangerand, en die beleediging moest gewroken worden. Canton werd door de engelsche vloot gebombardeerd. Het overige is bekend.

Vraagt iemand of er een wettige grond was voor de gepleegde vijandelijkheden: wij zouden aarzelen een bevestigend antwoord te geven. Het gebeurde met de Arrow was de aanleiding, niet de grond van den oorlog; het was de vonk, die de reeds lang onderdrukte vlam deed uitbarsten. De oorlog zelf had zijn grond in vroegere omstandigheden, in de houding vooral der chinesche Regering, in haar kwalijk bedekten haat tegen al wat vreemdeling is, tegen de Engelschen in 't bijzonder. Die haat, die nationale antipathie moest vroeg of laat tot vijandelijkheden uitlokken en maakte een bestendigen vrede veel onwaarschijnlijker, dan eene afbreking van het verkeer, zoo als die thans heeft plaats gehad. En nu moge men deze aanleiding tot den oorlog veroordeelen: het gaat te ver alle schuld op Engeland te werpen, en in al het gebeurde niets anders te zien, dan een uitvloeisel van de politiek van lord Palmerston. Wij geven toe, dat die politiek niet zonder eenigen schijn van regt ‘woelziek en aanvallend’ is genoemd. Het ministerie, uit den russischen oorlog geboren, welks verdienste het is dien oorlog voor Engeland tot een eervol einde te hebben gebragt, zou reeds door zijn oorsprong en den aard zijner werkzaamheid na zijn optreden, weinig gunst kunnen hebben bij de vrienden van den vrede. De oorlog met Perzië mag ook niet vergeten worden, al is het dat deze eene gelukkige en spoedige ontknooping heeft gehad. Daarenboven heeft in de laatste tijden het engelsche kabinet meermalen tegenover andere mogendheden eene houding aangenomen, welke grond gaf om te twijfelen aan zijne zucht tot het volgen van een vredelievend regeerstelsel. Doch wij wenschen alleen hierop te wijzen, dat de tegenwoordige moeijelijkheden niet zijn gerezen met een europeschen Staat, maar met een volk, dat hoezeer ook op stoffelijk gebied ontwikkeld en beschaafd, naar den maatstaf van onze westersche denk-

beelden beoordeeld, op het gebied der zedelijkheid, der eerlijkheid en goede trouw, bezwaarlijk onze sympathie kan wekken.

En dan, al schijnt de politiek van het engelsche kabinet oorlogzuchtig: het is de vraag of de nalatenschap, welke het van zijne voorgangers overnam, niet beslist heeft ten aanzien van den aard zijner betrekking met het Buitenland. In hoever het ministerie Aberdeen den oorlog met Rusland, door te groote zucht tot vrede, of eene te lijdelijke houding te voorschijn riep, willen wij thans niet onderzoeken, doch het verdient opmerking, dat de Gouverneur van Hongkong, onder dat ministerie, was een der vrienden, van den vrede, een lid van het vredescomité, en dat, terwijl thans klagten rijzen over de onvolledige uitvoering der tractaten van de Chinezen, onmiddellijk na het sluiten dier tractaten geene moeijelijkheden deswege ontstaan zijn. Het valt in het oog, dat wanneer de eene partij begint met te berusten in hetgeen de andere, in strijd met de overeenkomst, verrigt of nalaat, na verloop van tijd moeijelijk meer kan worden gevorderd wat in den aanvang welligt gemakkelijk ware verkregen, en dat eindelijk geweld moet worden gebruikt waar het vroeger geheel overbodig en zelfs schadelijk ware geweest.

Toen de buitenlandsche aangelegenheden in het parlement werden ter sprake gebragt, leverde de toestand van het ministerie, met opzigt tot de chinesche zaken, eigenaardige moeijelijkheden op. Dat de Vertegenwoordiging het stilzwijgen niet kon bewaren omtrent gebeurtenissen, die de aandacht van het publiek zoozeer bezig hielden, zal een ieder, wien het constitutioneel beginsel iets meer is dan een ijdele klank, gaarne toestemmen. Intusschen waren de gebeurtenissen, niet zoo geheel en volledig bekend, of liever, sommige feiten waren te veel voor verschillende beschouwing vatbaar, dan dat het niet gewaagd kon schijnen een bepaald oordeel uit te spreken. De Regering van haren kant had te kiezen tusschen eene volkomene goedkeuring van de handelingen harer vertegenwoordigers, wanneer deze de gegeven voorschriften hadden opgevolgd, of openlijke afkeuring, wanneer zij eigenmagtig verder waren gegaan dan hunne volmagt strekte. In dit laatste geval echter ware eene afkeuring van het verrigte nog alles behalve raadzaam. Om niet te spreken van den tijd die reeds verloopen was, en op zich

zelf reeds kon geacht worden eene goedkeuring te bevatten, nu de vertegenwoordigers door de Regering feitelijk werden gehandhaafd, moest in 't algemeen en bovenal de toestand in aanmerking komen, waarin niet alleen die vertegenwoordigers maar ook de overige landgenooten in een zoo verwijderd land als China, tegenover eene vijandige bevolking geplaatst zijn. Die toestand brengt van zelf mede, dat, zoolang geene meer snelle middelen van gemeenschap voorhanden zijn, steeds veel aan het beleid der regeringsbeambten moet worden overgelaten, en de algemeene voorschriften hun gegeven, zullen hunne bevoegdheid niet kunnen in den weg staan, om in een voorkomend geval naar eigen oordeel te handelen. Maar die toestand eischt ook, dat hetgeen door hen is verrigt, waar geene overwegende redenen er zich tegen verzetten, door de Regering, in wier naam zij handelen, worde bekrachtigd. Of hoe zullen zij hun gezag en hunne waardigheid tegenover den vreemden Staat kunnen handhaven, wanneer zij, in plaats van door hunne eigene Regering te worden gesteund, hunne handelingen zien veroordeeld, terwijl de vreemdeling, de bedekte vijand, in het gelijk wordt gesteld? Hoe zal het met de veiligheid van de personen en bezittingen der landgenooten in een ander werelddeel gesteld zijn, wanneer de maatregelen, ten hunnen behoeve door de plaatselijke gezaghebbers genomen, door de Regering van het moederland worden herroepen en te niet gedaan? Is het niet te wachten, dat de vreemde bevolking den verlaten toestand van de gehate indringers aanschouwende, partij zal trekken van de kans die haar gegeven schijnt, en voortaan weinig ontzag meer zal hebben voor de dienaren van een staat, die nu het oogenblik van handelen daar was, hunne krachten zagen verlamd, hunne magt gebroken?

Het ware alzoo voor de engelsche Regering moeijelijk geweest, het gedrag van sir John Bowring, Engelands vertegenwoordiger in China, te wraken, ook al had hij tegen de voorschriften of in strijd met de denkbeelden van het kabinet gehandeld, en daarom is het zeker niet gewaagd te beweren, dat uit de goedkeuring, welke de ministers bij de openbare beraadslagingen in het parlement aan de verrigtingen van het engelsche Bestuur in China hebben geschonken, nog geenszins is af te leiden, dat het gebeurde in hun oog is geregtvaardigd, terwijl integendeel twijfel genoeg

overblijft om te onderstellen, dat eene afbreking van het vriendschappelijk verkeer, zoo als die heeft plaats gehad, niet in allen deele met hunne staatkundige zienswijze strookt.

Doch wat hiervan zij - de Regering over China geïnterpelleerd, behaalde in het Hoogerhuis de overwinning, doch moest in het Lagerhuis voor de motie van Cobden zwichten. Die motie was een afkeurend votum over de politiek door het kabinet tegenover China gevolgd. Wel was de meerderheid, die zich tegen Palmerston en zijne ambtgenooten verklaarde, gering, doch hoe gering ook - 263 tegen 247 stemmen - de uitslag was beslissend; het leed geen twijfel, de ministers genoten niet meer het vertrouwen van het volk, vertegenwoordigd door het Huis der Gemeenten. De strijd was hevig geweest. Dagen, of liever nachten achtereen zag het hoofd van het kabinet de verschillende partijen als een vereenigd leger tegenover zich, en had hij de aanvallen van de uitstekendste sprekers door te staan. Doch hij wist den strijd met zooveel beleid vol te houden en te leiden, dat hij de gevreesde stemming op het oogenblik, dat de kans voor hem het ongunstigst scheen, nog eenige dagen vertraagde. Hij won tijd, en al verloor hij niettemin den slag, de nederlaag was minder vernederend, dan zij anders welligt ware geweest. De hartstogtelijkheid waarmede gestreden werd en de bekwaamheid der strijders zal deze gebeurtenis voor altijd merkwaardig maken in de jaarboeken van het engelsche parlement, te merkwaardiger, daar gestreden werd voor de belangen des vredes, en een der vrienden van den vrede overwinnaar werd.

Van waar die nederlaag van Palmerston? Was zij enkel het gevolg van eene parlementaire coalitie, of was het afkeurend votum de uitdrukking der volksmeening?

Wij laten de vraag, of er al dan niet eene coalitie, een verbond van verschillende partijen is geweest, om het kabinet te doen vallen, in het midden; evenzeer het geestig gezegde van Palmerston, dat hij voor een Hof, niet van gezworenen, maar van zaamgezworenen had teregt gestaan. Zooveel is zeker, de vertegenwoordigers en de leiders van de meest verschillende partijen, de conservativen en de radikalen zelfs, hebben elkander ontmoet om te getuigen van hunne vredelievende beginselen; zij hebben elkander de hand gereikt waar het de afkeuring gold eener politiek, welke, zoo als wij meenden, eene aanvallende houding te-

genover andere Staten, had aangenomen. De groote staatkundige partijen stonden hier eenstemmig tegenover het ministerie. Dit bleef niet zonder verdedigers, maar eene wezenlijke ministeriële partij, waarvan het ministerie de uitdrukking was, bestond in het vorige parlement eigenlijk niet. Het ministerie vertegenwoordigde geene bepaalde rigting. Gesproten uit den russischen oorlog, en in zoover een gevolg van bijzondere omstandigheden, mist het, nu een andere toestand is aangebroken, de kracht van eene erkende overtuiging aangaande de groote vraagstukken der binnenlandsche staatkunde, en in 't bijzonder een bepaald stelsel van regering, of het mogt zijn het stelsel van behoud. Palmerston kan althans niet beschuldigd worden van te groote zucht naar hervormingen, en het beweren van zijne tegenstanders, dat hij, even conservatief als lord Derby, zijn heil zoekt in den oorlog, om de aandacht van inwendige politiek af te leiden, is, schoon niet vleijend, misschien in zekere mate gegrond. En wie de politiek van den eersten minister aanvallend en oorlogzuchtig noemt, mag herinneren dat het engelsche kabinet een ruim gebruik maakt van het gewone beroep op de eer der vlag, de nationale eer, en andere dergelijke schoonklinkende uitdrukkingen, welke, in vele gevallen zonder bepaalde beteekenis, of verkeerd gebezigd, zeer geschikt zijn om de nationale ijdelheid en vooroordeelen te prikkelen, en in plaats van tot een altijddurenden vrede, integendeel maar al te gemakkelijk tot altijddurenden oorlog kunnen leiden.

Van den anderen kant intusschen was de oppositie, welke Palmerston tegenover zich zag, evenmin rondom een groot beginsel geschaard. Zij was eene vereeniging van personen, niet van beginselen. Zij vertegenwoordigde geene staatkundige rigting. Tories, Peelisten en Radikalen hebben tegen het ministerie onder één banier gestreden. Derby in het hoogerhuis, D'Israeli en Russell, Gladstone, Graham en Roebuck in het Lagerhuis, voor een oogenblik vereenigd, waar het gold den aanval op Canton te gispen, staan ver van elkander, waar zij zich op eigen bodem bewegen. Ten aanzien van de groote vragen van dezen tijd, de ontwikkeling der maatschappelijke toestanden, het bevorderen van hervormingen in wetgeving en staatsbestuur, het toepassen der nieuwere denkbeelden op de nog in vele opzigten oude vormen van Engeland, kleven zij zeer verschillende begrip-

pen aan, en heeft het kabinet tot nu toe geen beginsel gehad, waar het zich aan vasthield: de oppositie, zoo als zij zich tegen Palmerston gevormd had, stond evenmin een bepaald stelsel voor. Ware het ministerie Palmerston afgetreden, het is de vraag of zijne tegenstanders in staat zouden zijn geweest, een kabinet zamen te stellen, hetwelk, meer dan het tegenwoordige, zijne kracht vond in eenheid van staatkundige beginselen, en ten aanzien niet van enkele bijzondere onderdeelen, maar van alle takken van het staatsbestuur denkbeelden en begrippen voorstond, overeenstemmende met de denkbeelden en begrippen, welke de meerderheid der natie wenscht te zien toepassen; - het is de vraag of eene der partijen van de oppositie, aan het het hoofd der zaken geplaatst, met een algemeen regeerstelsel had kunnen optreden, genoegzaam nationaal om haar de meerderheid in het parlement te verzekeren.

Is nu het votum Cobden de uitdrukking geweest van den wil des volks? Vooreerst herinneren wij het goedkeurend votum van het Hoogerhuis; doch, ook afgescheiden hiervan, viel het reeds dadelijk te betwijfelen of het volk, in de personen zijner kiezers opgeroepen om tusschen Regering en oppositie te beslissen, de uitspraak zijner vertegenwoordigers zou bekrachtigen, toen de dagbladpers de openbare meening had geopenbaard en adressen van goedkeuring van onderscheiden kanten aan Palmerston werden aangeboden. Bij die openbare bijvalsbetuigingen bleef de handel niet achter. Het is dan ook ongetwijfeld deze, welke het meest onmiddellijk bij de zaak is betrokken. Gold het bij de Vertegenwoordiging eene vraag van regt en politiek: hier geldt het de materiële volksbelangen, de toekomst van een aanzienlijken tak van buitenlandsch verkeer, de stoffelijke welvaart van duizenden. Bereids zijn niet geringe verliezen geleden, en, zoolang de tegenwoordige toestand duurt, zal zonder twijfel het handelsbelang niet weinig worden benadeeld. Doch de goedkeuring der Regering van deze zijde ten deel gevallen, betreft de vooruitzigten van den chineschen handel. Engeland heeft van alle Staten van Europa het grootste belang bij een meer vrij verkeer met China. De voortbrengselen, welke het Hemelsche Rijk aan den engelschen handel levert, worden voor het grootste gedeelte in zilver betaald. Bij den omvang, welken de invoer van chinesche waren thands reeds bereikt heeft, is zulk eene

vereffening niet zonder bezwaren. Doch op den duur, en bij vermeerderden invoer, zou zij tot groote moeijelijkheden kunnen leiden. Wordt de chinesche markt niet opengesteld voor de voortbrengselen der engelsche nijverheid, dan kan het verkeer der beide landen nooit die uitbreiding erlangen, voor welke het anders bestemd schijnt, en welke zich bij de jaarlijks zoo aanzienlijk toenemende cijfers van den omzet met eenige zekerheid verwachten laat. China moet geopend worden voor den handel. Doch zal dit zonder eenig krachtbetoon kunnen geschieden? Zal het wantrouwend Bestuur van een eeuwenlang gesloten Rijk op de eerste uitnoodiging van den vreemdeling zijne havens openstellen, de poorten zijner steden ontsluiten? Een oorlog was noodig om de inwilliging af te dwingen van bedingen, welke inbreuk maakten op het nationale regeringstelsel. De beperkte regten, daarbij aan Engeland verzekerd, moesten door eene vloot worden veroverd. Zoo zijn de eerste stappen, welke China tegen zijn wil op den goeden weg deed, het gevolg van overmagt. Zal het thans uit eigen beweging verder gaan, en eensklaps zijne oude vooroordeelen afleggen? Zal de haat, welken het tegen Engeland koestert, plotseling in vriendschappelijke gezindheid veranderen? Of zal niet veeleer de binnenlandsche strijd, welke het Rijk tegenwoordig uitput, voor een oogenblik gestaakt worden in het gezigt van den gemeenen vijand, en zullen niet beide - rebellen en keizerlijken - zich vereenigen, ten einde de wapenen te keeren tegen de barbaren, en hen, mogt het mogelijk zijn, te verdrijven?

Daarom heeft de handel de maatregelen door de engelsche bewindvoerders genomen, en in 't algemeen de politiek van het kabinet tegenover China goedgekeurd. Eerst moeten de vroegere verbindtenissen nageleefd en de betrekkingen der beide Staten op vasten voet geregeld worden, voor dat Engeland rustig en vreedzaam den gemeenschappelijken arbeid des handels kan hervatten; eerst moeten de Chinezen gevoelig ondervonden en geleerd hebben, dat het niet vrijstaat willekeurig de eens aangegane verbindtenissen te verbreken, hare uitvoering onmogelijk te maken, voor dat vrede en vriendschap op nieuw, met het uitzigt op een eenigzins duurzaam bestaan, wederzijds kunnen worden bezegeld door een plegtig verbond. Hoe men ook over de wettigheid van den oorlog denke, niemand zal betwijfelen,

dat dit het eenige doel is, waarnaar het streven der Regering gerigt moet zijn, en dat thans, nu eens de wapenen zijn opgevat, met kracht moet worden doorgetast, wil men niet de veiligheid van zoovelen, de uitzigten in de toekomst en de reeds bestaande betrekkingen tegelijk op het spel zetten. De weg, dien de Regering in de gegeven omstandigheden moest volgen, was duidelijk. Geen ministerie, welk ander ook mogt zijn opgetreden, had daarvan kunnen afwijken. Lord Elgin wordt gezonden met eene vloot; hij brengt vrede of oorlog; het is te wachten, dat de keuze op den eerste zal vallen; doch ook in het tegenovergestelde geval zal de oorlog waarschijnlijk spoedig beslist zijn, en een betere toestand worden voorbereid door den man, die reeds, als Gouverneur van Canada, zijn naam in het Westen beroemd heeft gemaakt, en die thans in het verre Oosten tot zulk eene gewigtige taak is geroepen.

Uit het voorafgaande laat zich reeds afleiden, hoe de oppositie, in de heftigheid van haren aanval op de buitenlandsche politiek van het kabinet, de goede kans voor zich zelve in de waagschaal gesteld heeft. China was het fel bestookte punt, maar dáár was niet de zwakke zijde van het kabinet. Integendeel, welligt mogt de Regering in geen opzigt meer op den bijval der natie rekenen. Of, vragen wij, zouden niet twee magtige, schijnbaar zeer uiteenloopende, doch inderdaad naauw verbonden belangen, het hunne bijdragen om den oorlog met China in Engeland alles behalve impopulair te maken? Zou de godsdienstig kerkelijke ijver van het engelsche volk voor de uitbreiding der protestantsche leerbegrippen, niet juist in dien oorlog eene schoone kans voor zich geopend zien, om de zaak van het Christendom, bepaald van het Protestantisme, krachtig te bevorderen? Zou zijne zucht, om ook het verre Oosten voor zuiverder leer te winnen, hier niet het middel meenen te aanschouwen, om het groote doel, zoo volhardend nagejaagd, eindelijk met meer zekerheid te naderen? De belangen van Godsdienst en Kerk zullen Palmerston alzoo door het chinesche geschil wel niet vijandig hebben gestemd. Doch ook de stoffelijke belangen van handel en nijverheid staan hier aan de zijde der Regering. De groote fabrieksteden van Engeland toch wenschen niets liever, dan een nieuwen afzet voor hare katoenen en andere voortbrengselen te vinden in een land, waarvan de uitgestrektheid met

de digtheid en de kunstvlijt der bevolking wedijvert, en waar het niet aan rijkdom ontbreekt, om zich millioenen verbruikers te zien toevloeijen. Dit verlangen moest echter onbevredigd blijven, zoolang China volhardde bij een stelsel van afzondering, dat tot nu toe het vrije verkeer in den weg stond, en door de vroegere verdragen scheen bevestigd. Verandering hierin tot stand te brengen, mogt in het belang der beide Rijken wenschelijk zijn: langs den weg der overreding zou men, scheen het, niet vorderen. De oorlog gaf uitzigt op eene voldoende oplossing van het vraagstuk. Die kans mogt men niet laten voorbijgaan. Zoo luidde het ten gunste van Palmerston. En niet alleen zijn het hier zuiver stoffelijke belangen, zoo als wij reeds zeiden. Er is meer. Beschaving, kennis, ontwikkeling volgen den handel. De handel is de groote bestrijder der barbaarschheid. Zijn krachtige invloed op de ontwikkeling van de verstandelijke en zedelijke vermogens der volken is in de Geschiedenis geopenbaard. Wenscht men China uit zijne ellende op te beuren, men late de vruchten der westersche wetenschap, der westersche kunstvlijt er vrij en onbelemmerd binnenkomen. Sinds eeuwen arbeiden zendelingen, met christelijken ijver vervuld, aan de bekeering, aan de zedelijke vrijmaking van dit in zoo vele opzigten belangrijke volk. Van al dien arbeid, hoe schaarsch waren niet de vruchten! Hoe dikwijls gebeurde het niet, dat een enkel oogenblik de uitkomsten van een jarenlang geduldig werken vernietigde! Zou de verwachting overdreven zijn, dat het onbezielde voorwerp, 't welk de europesche stoomkracht aan China wenscht aan te bieden, voor de zaak der verlichting en volksbeschaving van dat land meer zal vermogen dan de heldenmoed der voorvechters van het Christendom? of, wil men liever, zullen niet deze laatste juist hun krachtigsten bondgenoot vinden in een meer vrij verkeer, in vrijen handel?

Was China de meest zwakke zijde niet van Palmerston's politiek: het ontbrak geenszins aan grieven, welke de oppositie als zoovele wapenen tegen hem had kunnen bezigen. Palmerston heet het hoofd van een liberaal kabinet. De vraag is: waarin heeft hij zijn liberaal beginsel getoond? Waarin is het gebleken, dat hij de groote denkbeelden van den nieuweren tijd wenschte te verwezenlijken? Welke pogingen heeft hij aangewend om de gebreken, waaraan het

engelsche stelsel van Vertegenwoordiging, de engelsche Wetgeving nog maar al te zeer lijden, uit den weg te ruimen? Welke hervormingen heeft hij tot stand gebragt in het staatsbestuur, in de verschillende takken van beheer, waarvan sommige, het bleek nog in den russischen oorlog, zoo dringend eene andere, betere regeling behoeven? Engeland, de nieuwere Staat met verouderde vormen, het land dat in zijn self-government de verklaring geeft van schier elke anomalie, welke zijn inwendige toestand oplevert, bezit juist in die oude vormen eene kracht, welke de meeste Staten van het Vasteland missen.

Doch die kracht onderstelt steeds voortgaande hervormingen op elk gebied van werkzaamheid der openbare magten. De oude vorm moet geen knellende band worden, welke de vrije ontwikkeling van het volksleven belemmert. Veranderde toestanden eischen andere vormen, en zóólang slechts kunnen de vroegere vormen eerbiediging van hun geschiedkundig bestaan van latere tijden verwachten, als geene omstandigheden zich voordoen, welke verandering, wijziging van het bestaande overeenkomstig de nieuwe behoeften, noodig maken. De voorwaarde van Engelands inwendige rust en kracht is, dat de Regering de eischen van het oogenblik waardere, en bestendig al die hervormingen wete tot stand te brengen, welke zich uit den loop der tijden moeten ontwikkelen. Dit geldt voorzeker van ieder land en van ieder volk in meerdere of mindere mate; de omwentelingen, die het Vasteland van Europa hebben geschokt, getuigen het, dat geene Regering straffeloos, en zonder de grootste gevaren voor den Staat, wij zeggen niet terug kan treden op de baan, welke is afgelegd, maar werkeloos staan kan blijven, daar waar het voorbijgaand oogenblik haar geplaatst heeft. Doch Engeland is meer dan eenige andere Staat zijne opkomst en grootheid verschuldigd aan die rustige, trapswijze ontwikkeling, welke, het natuurlijk gevolg van eene volkomene zamenstemming van staats- en volksleven, alleen mogelijk is bij een staatsvorm, die alle bewegingen van het maatschappelijk ligchaam volgt, en zelf het werk van eeuwen, steeds gehoor geeft aan den drang, welken de vooruitgang der tijden uitoefent. De geschiedenis van het engelsche volk toont duidelijk aan, hoe zich langzamerhand de groote beginselen van den constitutionelen regeringsvorm op zijn

bodem hebben ontwikkeld, en met het volksleven vereenzelvigd; zij toont hoe naauw die ontwikkeling van het constitutioneel staatsbestuur zamenhangt met de ontwikkeling der maatschappelijke toestanden, hoe de zedelijke en stoffelijke kracht der natie, de vooruitgang in rijkdom en beschaving, zich ten allen tijde steeds getrouw afspiegelen in de Constitutie, de inwendige inrigting van den Staat. Daarom is Engeland groot en magtig, omdat er eenheid is in den vooruitgang van Staat en volk. Maar daarom behoort ook elke Regering, wil zij de geschiedenis van haar land niet miskennen, het bestaande te toetsen aan de verschijnselen van het oogenblik, de oude vormen te vergelijken met de nieuwere toestanden, en de rigting te waarderen, waarin de denkbeelden en begrippen op politiek gebied zich voortbewegen.

Heeft nu Palmerston, de liberale minister, zijn liberaal stelsel, overeenkomstig zijne roeping, trachten te verwezenlijken? Heeft hij bewezen de hervormingen voor te staan, welke het tegenwoordig oogenblik vordert? - Het is waar, tot nog zou hem de tijd voor groote, veelomvattende maatregelen misschien ontbroken hebben; de buitenlandsche politiek hield hem geheel bezig, eischte al zijne aandacht, en trok hem af van de uitvoering der grootsche plannen, welke het Binnenland met ongeduld wenscht verwezenlijkt te zien. Doch zoo het geheele werk niet op eens kon voltooid worden, welligt ware een enkel afzonderlijk gedeelte uitvoerbaar geweest, en waarom dan naar het mindere niet althans getracht, waar het meerdere onmogelijk was? waarom niet de meest noodige verbetering aangebragt, waar het gebouw niet dadelijk geheel hersteld kon worden? In allen gevalle is het thans moeijelijk van den liberalen geest, de ruime, onbekrompen denkbeelden des ministers, veel meer te zeggen, dan dat hij er zelf een beroep op gedaan heeft bij zijne kiezers, en hiermede de liberale partij als zijne geestverwante erkent, zoo hij zich misschien niet geheel onder hare banier schaart, en als haar vertegenwoordiger wenscht beschouwd te worden bij het nieuwe parlement, waarvan hij, door zijne herkiezing zelve, een der liberale leden geworden is.

Wij hebben geene reden om aan de verklaring, door den premier afgelegd, te twijfelen. Wij mogen er uit opmaken, dat hij de liberale rigting beschouwt als de meest

algemeene rigting der staatkundige denkbeelden van het engelsche volk, de liberale partij derhalve als de bovendrijvende partij in het parlement. Anders toch ware het kabinet afgetreden. In plaats van dit te doen, is het tot de ontbinding van het Lagerhuis overgegaan. Derhalve was het votum van afkeuring in zijne schatting niet een bewijs dat het ministerie het vertrouwen der natie verloren had, - maar integendeel dat het Lagerhuis de uitdrukking niet meer was van den wil der natie. De stemming in het Hoogerhuis, waar de meerderheid zich ten gunste van het ministerie verklaarde, moest van zelf tot deze slotsom leiden. En nu hadden de nieuwe keuzen geheel tegen de verwachting kunnen uitvallen, zonder dat de maatregel, door het kabinet tegenover het Lagerhuis genomen, daardoor eenigzins in een ander licht werd geplaatst. Wel heeft de oppositie beweerd, dat in de zending van lord Elgin als gevolmagtigde naar Peking, met voorbijgaan, zoo als zij meende, van sir John Bowring, het bewijs lag opgesloten, dat het kabinet ten aanzien van China eenstemmig dacht met de meerderheid, zoo als die zich over de chinesche kwestie had verklaard, en dat derhalve voor de ontbinding geen grond aanwezig was; dan dit bewijs, uit de zending van den nieuwen gevolmagtigde geput, zal inderdaad zwak schijnen, wanneer de veel aannemelijker uitlegging voor de hand ligt, dat de Regering, geneigd over den vrede te onderhandelen, te gemoet wenscht te komen aan de ijdelheid van het chinesche volk, en zich daarom bij den Keizer laat vertegenwoordigen door een der aanzienlijkste personen van het Rijk, die, even als in de laatste tijden te Weenen en te Parijs is geschied, naast den gewonen vertegenwoordiger zal optreden, maar hem noch zal vervangen, noch in een meer ondergeschikten toestand zal plaatsen, en die, dit dient men vooral niet te vergeten, wel verre van het verrigte uit naam zijner Regering af te keuren, zal komen gerugsteund door eene vloot, om, waar het noodig is, te beschermen, en verdere vijandelijkheden met nadruk te kunnen beantwoorden. De zending van lord Elgin is alzoo grootendeels eene kwestie van vorm, schoon het ook in den aard der zaak ligt, dat de thans in China aanwezige vertegenwoordiger minder eigenaardig de onderhandelingen had kunnen openen. Waarschijnlijk zal de arbeid van den gezant vredelievend kunnen zijn. Wel is waar,

heeft de chinesche Regering, naar de berigten luiden, maatregelen beraamd om zich in staat van tegen weer te stellen, en den vijand het hoofd te kunnen bieden; zelfs worden tot dat einde werken gemaakt om des noods de geheele landstreek rondom Peking onder water te kunnen zetten, waardoor die stad voor een aanval, zoowel van de land- als van de rivierzijde zou worden beveiligd. Doch met eenigen grond mogen we aannemen, dat de Chinezen, hoe fanatiek in hunnen haat tegen de Engelschen, zullen terugdeinzen voor een wezenlijk vertoon van magt, mits het slechts van genoegzame beteekenis zij om ontzag in te boezemen, hetgeen met eene vloot, gelijk de Engelschen bezitten, weinig bezwaar kan hebben. Daarenboven wordt van de wederoprigting gesproken eener chinesche Handelmaatschappij, van 1759, wier belangen gunstig zouden kunnen werken op het herstel van den vrede, vooral door hare verhouding tot den regeringsraad te Peking. Dan wat van dit alles zij, en schoon veel natuurlijk zal afhangen van de vredes-voorwaarden, door lord Elgin aan te bieden, waaronder zouden kunnen voorkomen openstelling van acht havens in plaats van vijf, en toelating van een engelsch gezantschap te Peking, welks Voorzitter onmiddellijk met de Regering in betrekking staat, op gelijken voet als het gezantschap van Rusland, - zoo veel schijnt vast te staan, dat een langdurige oorlog in allen gevalle wel tot de groote onwaarschijnlijkheden zal behooren. De houding van Noord-Amerika en Frankrijk toch zullen het chinesche Gouvernement niet zeer geruststellend voorkomen.

Keeren we nog een oogenblik naar Engeland terug. Wij zeiden boven reeds, dat het afkeurend votum van het Lagerhuis aanvankelijk niet gebleken was de uitdrukking te zijn van den wil des volks. De afloop der verkiezingen heeft, naar het schijnt, allen twijfel, welke ten dezen aanzien nog kon bestaan, weggenomen. De uitspraak van het Huis der Gemeenten is door de gemeenten zelve vernietigd, het volk heeft in hooger beroep de staatkunde der Regering tegenover de Vertegenwoordiging gehandhaafd. Palmerston mogt eene luisterrijke zege behalen. Wij zullen geene berekening beproeven van de waarschijnlijke meerderheid, welke hij zich in het nieuwe parlement ziet verzekerd. Zulk eene berekening is uit den aard der zaak, waar 200 nieuwe leden op een getal van 660 zijn gekozen,

hoogst onzeker. Zij blijft steeds afhankelijk van de vraag, aan welke partij sommige nieuwe leden der vertegenwoordiging zich zullen aansluiten, en bovenal welke rigting door het kabinet zal worden gevolgd. Doch de verkiezingen hebben, onafhankelijk van de numerieke meerderheid welke de Regering daardoor kan verkregen hebben, enkele verschijnselen opgeleverd, waarvan de beteekenis van te veel gewigt is om ze geheel met stilzwijgen voorbij te gaan. Cobden is gevallen. En even als hem zien wij Bright, Milner Gibson en schier al de mannen der manchesterschool, van het nieuwe parlement uitgesloten. Wie had vóór weinige weken zulk eene zeker meer verrassende dan verblijdende uitkomst durven voorspellen? Cobden, een der grootste, weleer een der populairste staatslieden van Engeland, de voorstander bovenal van de belangen des volks, thans door het volk verlaten; zijne partij, eenmaal zoo gevierd, thans schijnbaar vergeten! Van waar deze omkeer? Is de manchesterschool-tak van de anti-cornlawleague - is het beginsel van free-trade (meer dan enkel vrijen handel), in dit vonnis der volkskeuze veroordeeld? Geenszins. Immers de peaceman, de vriend van den vrede, niet de freetrader is gevallen; de overdreven denkbeelden van den vrede, niet de beginselen zelve van het vrijhandelstelsel, zijn in de manchester-mannen afgekeurd. Die beginselen toch waren in het chinesche geschil niet dadelijk betrokken. Het betreft hier eer eene vraag, welke de vrienden van den vrede onmiddellijk aangaat. Waren de manchestermannen meer getrouw gebleven aan het eigenlijke doel van hun oorspronkelijk optreden; hadden zij het denkbeeld van vrijen handel, een denkbeeld ook vooral van inwendige politiek, van binnenlandsche hervorming, in lateren tijd niet zoo zeer vermengd met het leerstuk van den vrede; - het is niet waarschijnlijk dat hunne namen thans onder de nieuw verkozene zouden worden gemist. Nog in 1852, toen het gold de protectionisten, die met het kabinet Derby D'Israeli aan het bewind gekomen waren, te bestrijden, was Cobden de man, door het volk geroepen om de nieuwere denkbeelden tegen een verouderd stelsel te verdedigen. Thans is er geene vrees voor protectionisme - thans zijn de erkende talenten van den freetrader voor de handhaving van de goede zaak niet benoodigd - en zijne houding gedurende de laatste vijf jaren, den geheelen duur van het laatste

parlement, zijne houding vooral in den oorlog met Rusland, in het geschil met China, werd dus, zonder partijdrift, aan eene kalme beoordeeling van de zijde van het volk onderworpen. Dat oordeel was ongunstig. Doch kon het anders? De denkbeelden, welke de mannen van den vrede voorstaan, zijn nog geenszins nationaal. Het zijn nieuwe denkbeelden. Nieuw althans voor de groote menigte, de groote meerderheid der natie. Bij het volk, Palmerston is er wederom getuige van, leeft bovenal het gevoel van nationale eer. Het verstaat die eer intusschen op zijne eigene wijze, en kan moeijelijk het begrip 't welk het zich daarvan vormt, in overeenstemming brengen met andere denkbeelden, die er, al is het slechts schijnbaar, tegen aandruischen. Het engelsche volk heeft ongetwijfeld de gewigtige diensten niet vergeten, welke Cobden en de zijnen aan de zaak der volkswelvaart, door het bevorderen van groote stoffelijke belangen, hebben bewezen. Doch het gevoelde zich afgestooten door eene politiek, welke in tijden van oorlog de vijanden des lands verschoonde, de Regering hare taak tegenover den vijand eer verzwaarde dan verligtte, en met de koude beginselen van haar vredestelsel de geestdrift eener krijgszuchtige volksstemming pleegde te beantwoorden. Zoo heeft de oorlog Cobden doen vallen. De manchesterschool, het stelsel van vrijen arbeid op elk maatschappelijk gebied, freetrade in den ruimsten zin, opheffing van de volksklassen, bestrijding van de bevoorregte standen, is door de overdreven vredesbegrippen harer aanhangers bij het volk in verdenking gebragt. Hier komt bij, dat de vereeniging van de manchestermannen met hunne natuurlijke tegenstanders, de Tories, voor het minst genomen, een zonderlingen indruk moest geven van de wederkeerige verhouding der partijen, van hare eerlijkheid, standvastigheid en goede trouw. Kon het volk zijn vertrouwen nog schenken aan hen, die zich de verdedigers noemden zijner regten, en niettemin openlijk naar den vijand schenen over te loopen? Was het daarbij wel te wachten, dat het volk de dikwerf vreemde eischen van de taktiek eener parlementaire oppositie steeds genoegzaam zou in het oog houden, en met juistheid waarderen?

Overwinnaar tegenover Cobden heeft Palmerston intusschen het onderspit gedolven in de herkiezing van Russell, die thans weder voor Londen zitting neemt. In weerwil van

de tegenkanting eener, naar het scheen, oppermagtige kiesvereeniging, heeft het oude hoofd der Whigs de meerderheid der kiezers op zich weten te vereenigen. Zijne herkiezing, voorzeker eene roemrijke gebeurtenis op zijne staatkundige loopbaan, is als het ware de nationale erkenning van eene politiek, welke zijn naam onafscheidelijk verbindt aan de groote hervormingen, gedurende de eerste helft dezer eeuw in Engeland tot stand gebragt. Naast Russell zouden wij nog Gladstone kunnen noemen die insgelijks herkozen is; overigens mag, in 't algemeen, worden beweerd dat de Peelisten, als partij, evenzeer zijn gevallen als de manchester-partij. De verdere keuzen voor het nieuwe Lagerhuis kunnen wij thans laten rusten.

En welke is de eigenlijke beteekenis van den uitslag der verkiezingen? Die beteekenis schijnt zich dus te laten zamenvatten: goedkeuring van de buitenlandsche politiek van lord Palmerston, bepaald tegenover China; afkeuring van de partij van den vrede; erkenning van de behoefte aan eene politiek van hervorming ten aanzien van het inwendig bestuur. Palmerston heeft thans eene schoone gelegenheid zijne hervormingplannen, mogt hij ze reeds vroeger gehad hebben, ten uitvoer te leggen; maar hij heeft ook geene andere keus. Hij moet voor de beginselen uitkomen, welke hij tot nu toe min of meer twijfelachtig heeft gelaten, en de beschuldiging zijner vijanden, als ware hij de tory-chef van een radikaal kabinet, voor goed logenstraffen. Hij moet zich aan het hoofd stellen der beweging, welke verandering, verbetering wil, zal hij niet door haar worden overweldigd. Er is thans, dit dient niet vergeten te worden, eene groote kracht buiten het parlement. Cobden en de zijnen, al kunnen zij hunne stem niet doen hooren in de raadzalen des lands, zijn daarom niet tot zwijgen gebragt. Buitendien, Russell, vroeger door den oorlog verhinderd aan zijne denkbeelden van hervorming gevolg te geven, zou niet in gebreke blijven, mogt de Regering weifelen, de kans aan te grijpen, welke hij thans in zijne hand ziet. Doch Palmerston, het lijdt geen twijfel, zal partij weten te trekken van zijne tegenwoordige positie, en de eerste zijn om al die hervormingen voor te dragen, welke het oogenblik eischt, en welke alle op den weg liggen, dien hij in zijn staatkundig leven, vroeger althans, getoond heeft te willen volgen. Hij zal dan de kroon zetten op zijn werk, en in populariteit welligt een Peel op zijde streven. Zoo

niet; tracht hij zich aan zijne roeping te onttrekken: het is te vreezen, dat de inwendige rust en vrede van Engeland ernstig zullen worden bedreigd, althans dat zich eene beweging zal vormen, waarin een behoudend kabinet spoedig zou moeten vallen. Dan is de noodzakelijkheid van hervorming erkend, er blijft nog altijd de vraag over: waar het hervormingswerk te beginnen, binnen welke grenzen het te beperken? Hervorming op het gebied van het kiesregt, van de verkiezingen b.v., is noodig; de laatste parlementsverkiezingen zouden het wederom kunnen aantoonen. Doch waar moet de wetgever hier den eens begonnen arbeid staken, waar is de grens, die hij niet mag overschrijden? Moeijelijke vraag, welke Palmerston misschien nog menigen keer besluiteloos zal doen staan, alvorens zijne reform-bill aan te bieden. Niettemin eischt zij een stellig antwoord. Het engelsche volk, eenmaal van den oorlog verzadigd, zal met vernieuwd leven zijne krachten beproeven om de reeds lang erkende gebreken van het staatsgebouw te herstellen, en met des te meer ijver en drift het werk aanvatten, naar mate zijne aandacht langer door andere zaken is afgeleid. Dan, welke verdere gevolgen hieruit te voorzien zijn, één gevolg zal, schijnt het, niet uitblijven: eene nieuwe vorming of liever afscheiding der partijen in het parlement. Op dit oogenblik zijn de engelsche partijen meer dan ooit onbepaald. Wie is reformer? D'Israeli zegt het van zich zelven. Wie conservatief? Palmerston schijnt het, wij zeiden het boven reeds, schier evenzeer als Derby. Hebben niet Russell, de Whigleader, en D'Israeli, het hoofd der tory-partij, beide dezelfde leus? Streden zij niet beide tegen een kabinet, dat betuigt dezelfde beginselen te hebben? Liberalen en Conservativen, waarin verschillen zij, wanneer de laatsten even geneigd zijn tot verandering als de eersten? Sinds de tijden der league zijn de oude partijen eigenlijk geheel van aard en rigting veranderd. De wederzijdsche verhouding is verbroken. Tories en Whigs - Conservativen en Liberalen - werden in den strijd over de graanwetten protectionisten en free-traders. De politiek maakte plaats voor de staatshuishoudkunde. Later kwam geene andere kwestie van binnenlandsche politiek de partijen herstellen. Thans schijnt het oogenblik daar, waarop dat herstel, die reorganisatie, uit den loop der omstandigheden als van zelve moet geboren worden. Het nieuwe parlement, waar sommige kleinere fracties van partijen, in

het vorige aanwezig, zijn weggevallen, zal, het is te wachten, over de groote vragen van het oogenblik een strijd zien ontstaan, bestemd om met de hervormingen in het inwendig beheer, tevens eene hervorming der groote staatspartijen te weeg te brengen.

Eene opmerking ten slotte. De staatkundige crisis, waarin Engeland zich bevindt, is thans haar tweede tijdperk uitgetreden. Op het afkeurend votum volgde de ontbinding van het parlement: - na de ontbinding de nieuwe volkskeuze. De hevigheid, waarmede de strijd in het parlement werd gevoerd, is nog toegenomen toen deze naar buiten was overgebragt; immers de hartstogt trad nog onstuimiger te voorschijn toen zich een ruimer veld aanbood met meer gemengde strijdkrachten, waar de driften door geene uitwendige vormen werden in toom gehouden. Er is opgewondenheid geweest, agitatie zoo men wil, onder de bevolking van Engeland; het chinesche vraagstuk kwam daarbij eenigzins op den achtergrond; de verschillende partijen stonden tegen elkander over om zich onderling de zege te betwisten niet zoozeer van een beginsel van buitenlandsche politiek, dan wel van begrippen en denkbeelden omtrent het inwendig bestuur des lands. Liberalen en Conservativen, bondgenooten in het parlement, streden onderling bij de verkiezingen, eene enkele keer, ongelukkigerwijze met al te tastbare wapenen. Dan, afgescheiden van dit verschijnsel, wenschen wij op den zuiver constitutionelen weg te wijzen, door het engelsche volk in een oogenblik van beweging gevolgd, op den wettigen gang, dien de zaken ook bij de hoogste opgewondenheid blijven nemen. Toen in het parlement de discussie over China het toppunt van hevigheid had bereikt, en dagen achtereen het geheele volk met gespannen verwachting de ontknooping van het parlementair drama te gemoet zag, wie hoorde toen van adressen, petities, openlijke verklaringen van enkelen ten gunste óf van het kabinet óf van de oppositie[1]? Welk engelsch burger waagde het zich te mengen in een strijd, waarvan hij enkel toeschouwer behoorde te zijn, totdat de Regering hem zoude roepen om handelend op te treden? Hij bleef rustig. Doch toen het pleit was beslecht, en de Regering zijne

1 De Engelschen spreken, eigenaardig genoeg, van Her Majesty's Cabinet and *Her Majesty's opposition*, zonder dat zij eenige verklaring noodig achten. Laat het constitutioneel regeringstelsel zich wel beter kenschetsen?

uitspraak verlangde, - toen het zijn pligt was als burger van den Staat voor zijn gevoelen uit te komen, toen bleef hij niet achter, toen onttrok hij zich niet aan den strijd. En werd de beweging nu algemeen, dit strekt tot eer van een volk, 't welk van zulk een krachtig staatkundig leven kan getuigen, 't welk zoozeer van de constitutionele begrippen is doorgedrongen, dat het, hoe bewogen, nooit den eerbied daarvoor uit het oog verliest. Mogt die eerbied ook aan het staatkundig leven van het Nederlandsche volk de kracht mededeelen, welke noodig is om eene duurzame ontwikkeling te verzekeren, en ons land in dit opzigt het voorbeeld op zijde streven 't welk Engeland met zoo gelukkige uitkomsten aan Europa gegeven heeft!

J.C. LEWE VAN MIDDELSTUM.

Bibliographisch album.

Herinneringswoorden na de Nachtmaalsviering, door Advena. Te 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensing. 1855.

Ik kan het werkje, welks titel ik aan het hoofd dezer regelen uitschreef, om verschillende redenen niet gunstig beoordeelen. Vooreerst is, meen ik, de inhoud niet genoeg in overeenstemming met den titel. Het heet: *Herinneringswoorden na de Nachtmaalsviering;* niet *na het afleggen van de belijdenis*, maar bepaald *na de Nachtmaalsviering*. 't Is dus billijk, dat we hier iets verwachten, wat bij uitsluiting, of althans voornamelijk, geschikt is voor hem, die aan deze plegtigheid deel genomen heeft. Het moet den lezer herinneren, vooral wat hem aan het Nachtmaal verkondigd werd.

En nu vraag ik, of het gezegd kan worden aan deze zijne roeping te voldoen? Eene zeer algemeene voorafspraak, die eigenlijk voor ieder stichtelijk werkje past, dient tot inleiding. Dan volgen 4 hoofdstukken, waarvan het I^{e}. *Verklaring* heet, het IIe. *Verbindtenis*, het IIIe *beloften voor* (?) *getrouwheid aan de belijdenis*, terwijl in het IVe *de hulpmiddelen tot die getrouwheid* opgenoemd worden.

Waren nu deze onderwerpen maar meer met de *Nachtmaalsviering* in verband gebragt, ik zou er zooveel niet tegen in te brengen hebben. Maar slechts zelden wordt van het *Nachtmaal* gesproken, slechts 3 à 4 maal (blz. 42 en elders) hij, die er aan deelgenomen heeft, *toe*gesproken. 't Is alles te algemeen, te veel voor iedere gelegenheid en voor iedereen, en daarom voor niemand passend.

Doch ik wil dit gebrek niet aan den schrijver alleen wijten. Welligt heeft de uitgever juist zulk een algemeen stichtelijk werkje van hem begeerd. Dit vermoeden althans rees bij mij op, toen ik onlangs in de Haarlemmer Courant deze *Herinneringswoorden* aanbevolen zag, met de verzekering, dat ze bij alle Christelijke feesten en plegtigheden gebruikt konden worden. Maar hebben we dan nog geen stichtelijke *passe-partouts* genoeg?

Eene tweede aanmerking geldt het standpunt van den schrijver.

Dat hij liefst beschouwd wil worden tot de zoogenaamde regtzin-

nigen te behooren, is duidelijk. Waarom anders herhaaldelijk en bij voorkeur gesproken van: *den Drieëenigen God*, van *het onfeilbaar gezag der Schrift* (of gelijk er staat: *het goddelijk oppergezag!*), van *oorspronkelijke godegelijkvormigheid*, van *de godheid van Christus*, in den meest strengen zin (blz. 95)? Waarom anders zoo klinkklare *satisfactio vicaria* geleerd (blz. 42)? Waarom ook meest Beets, van Oosterzee, Da Costa geciteerd? Ik zou dit echter minder achten; want ieder moet weten, welk standpunt hij het meest in overeenstemming acht met den inhoud van Gods woord. Maar *dit* is hinderlijk, dat de schrijver zich zelven niet altijd gelijk blijft, dat hij zijne denkbeelden soms zoo onhandig ontwikkelt, en hier en daar zelfs, zoo als men het noemt, liberale gevoelens heeft. Zeker, een en ander is weinig geschikt om den nachtmaalsganger ten aanzien van de hoofdwaarheden der godsdienst heldere begrippen te verschaffen, daar toch, als deze ontbreken, kwalijk kan *gesticht* worden.

Lang heb ik in twijfel gestaan, of ik onzen auteur voor een' man van het vak of een' dilettant in de theologie houden moest. Het laatste is mij echter het meest waarschijnlijk voorgekomen, nadat ik zoo vele inconsequenties en onhandigheden in zijn geschrift opgemerkt en nagedacht heb over het doel, waarmeê hij welligt den *pseudoniem advĕna* (zeker aan de uit de Vulgaat geciteerde en tot motto gebezigde plaats 1 Petr. II:11 ontleend) koos.

Eene derde aanmerking betreft vooral den vorm.

Ik heb opgemerkt, dat de schrijver een bijzonder lief hebber van composita is. Nu wil ik het gebruik hiervan niet afkeuren; maar alleen het onmatig gebruik, het gebruik namelijk, dat er van gemaakt is in deze *Herinneringswoorden na de Nachtmaalsviering* (ziedaar bij wijze van introductie reeds twee, die wel de kortheid, maar niet de duidelijkheid bevorderen). De lezer oordeele; ik heb uit vele de merkwaardigste genoteerd: *opstandingsleven, wereldstrijd, geloofsgehoorzaamheid, hemelhervorming* (ettelijke keeren), *zielsbetrekking, zielsgeaardheid, zielsheil, zielsherschepping, zondebestrijding, levensverzuim, geluksbegeerten, zondaarsverlossing, zondaarsvernieuwing, lotsbestuur, levensgeheim, leedbevrijding, zielsovertuiging* (zou *advena* ook eene ligchaamsovertuiging kennen?), *hemelschat, levensleed, verstrooijingszucht, levensgift, vertrouwvol, levensleidingen, Doopswijding, pligtsweg, huisgodsdienst*, enz. Doch de schrijver zondigt tegen de eischen eener gezonde en duidelijke stijl niet alleen door het misbruik, dat hij van de composita maakt, maar ook van de superlativa, b.v. *allervolkomenst, allervolmaaktst*, enz., terwijl zeker de plaats te vinden, blz. 103: ‘Bidt met het *eerbiedigst* ontzag, verschuldigd aan het *Allerheiligst* wezen, met het *onwrikbaarst* vertrouwen op zijne Vaderliefde, met de *onbepaaldste* onderwerping, enz.’, in dit opzigt een stilistisch curiosum mag heeten. Ook kan ik niet zeggen, dat uitdrukkingen, als: *onver-*

wijldheid (blz. 13), *smetteloos* (blz. 32), *verzondigen* (blz. 147), *ontrijzen* (blz. 150), *onmisbaarheid* (blz. 28), bijzonder sierlijk zijn, evenmin als ik het gebruik kan goedkeuren van de germanismen: *onbestemdheid, geheimnisvol*, enz. Bepaald onchristelijk noem ik een gezegde, als we blz. 96 vinden, waar het heet: ‘dat we den grooten Schepper met *bevend ontzag* moeten aanbidden.’ Ik noem slordig een' zin op de volgende bladzijden: ‘vereenigd zullen we worden met de ontelbare schare, die door Jezus verlost *zijn*, met allen, *dien* het door hem werd gegeven, zijne verschijning lief te hebben, en door *wien* dit,’ enz. Zegswijzen als: *de ongezindheid tot geheele overgifte aan God, de ontzenuwing der lusteloosheid, Gods vervloekingen tegen de zonde*, en eene menigte andere wil ik voorbijgaan, daar ik reeds meen aangetoond te hebben, dat onze auteur geenszins een naauwkeurig en net schrijver kan worden genoemd, hoe net ook de typografische uitvoering van zijn werkje moge zijn.

Dit nog tot besluit. Terwijl ik de vrijheid neem, de *Herinneringswoorden* van *advĕna* over het geheel ongunstig te beoordeelen, al ware het alleen, omdat de uitgave er van mij toeschijnt door niets gemotiveerd te zijn; zoo wil ik daarmeê niet gezegd hebben, dat ik ze in al hunne bijzonderheden afkeur. Er zijn in dit boekje bladzijden aan te wijzen, waarop veel goeds geschreven staat (b.v. blz. 122, 125 en andere), ook die zeer behartigenswaardige opmerkingen behelzen (zoo blz. 108, waar sprake is van *volharding in het gebed* en daartoe opgewekt wordt met de verzekering, dat: onze hervorming tot geloovige lijdzaamheid meermalen grooter zegen is dan de afgesmeekte redding’).

Het IVe hoofdstuk, dat over de *hulpmiddelen tot getrouwheid aan belijdenis* handelt, is ongetwijfeld het beste. Maar zelfs, wat daarin gezegd wordt, is het niet reeds honderde malen en dan nog veel beter en duidelijker door anderen gezegd? Waarom ook onder die hulpmiddelen wel ‘*levensgenot*’, maar niet - gelijk zeker de schrijver het genoemd zou hebben - *levensleed* wordt opgenomen, verklaar ik niet te begrijpen.

Ik besluit met den wensch, dat wij zulk een *advĕna* niet meer op het gebied der stichtelijke lectuur mogen ontmoeten. Die ook in dit genre iets goeds en duurzaams willen stichten, ze moeten in den waren zin van het woord *incŏlae* zijn.

t - C.

***Les visions d'Esaie et la nouvelle terre, par Eliakim. Rotterdam, chez Otto Petri. Leipsic, chez Engelmann*.**

Van dit boek getuigde Prof. A. Kuenen in der tijd door middel van de Kerkelijke Courant, ‘dat het niet alleen een in hooge mate zonderling, maar ook een dwaas en ongerijmd geschrift is, dat niet verdiend had gedrukt te worden, maar, nu het eenmaal gedrukt is, zonder schade ongelezen kan blijven.’

Ref. heeft dien goeden raad gevolgd, maar toch het boek eens doorgebladerd; en hij moet eerlijk getuigen, dat, zoo Prof. Kuenen ooit een waar woord geschreven heeft, zijn oordeel over dit boek er een mag heeten. Daarom verwondert hij zich over de alle gedachten te bovengaande naauwgezetheid van den Hoogleeraar, die in genoemde Courant blijken geeft, dat hij het boek bepaald heeft gelezen. Ref. heeft zulk eene naauwgezetheid niet, en acht het ook voor zeer voldoende, als één man in Nederland ze heeft, en haar bij zulk een werk gebruikt om het te beoordeelen, ja hij beklaagt den Hoogleeraar over den tijd, dien hij er aan ten koste heeft gelegd. Daarom houdt hij den lezer er ook niet langer meê op, maar daar hij gaarne ook bij de aanwijzing van het kwade de mogelijkheid dat er goed uit voorkomt, opmerkt, citeert hij nog deze plaats uit de aankondiging van Prof. Kuenen: ‘Het boek kan ons leeren, tot welke vreemde misvattingen men geraakt, wanneer men bij het verklaren van den Bijbel den historischen bodem verlaat en, in plaats van de regelen eener gezonde uitlegkunde, zijne verbeelding tot gids neemt. Met het oog op sommige geschriften, die in het naburige Engeland bij duizenden verkocht worden en ook in ons Vaderland een' onverdienden bijval schijnen te vinden, is die ernstige waarschuwing ook nu niet overbodig.’

Wie nu noodig heeft door het *lezen van een boek* van het gevaarlijke der genoemde exegetische rigting overtuigd te worden en er niet genoeg van doordrongen wordt bij het *hooren van zoo menige leerrede*, die schaffe zich het werk van Eliakim aan. Of neen, Ref. wil den zoodanige gaarne zijn eigen éénig exemplaar op niet eens vrachtvrije aanvrage toch franco ten geschenke zenden.

***Proeve eener Wet, houdende Belasting op de Bieren, door B.M. Perk. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante*. 1855.**

Eene korte aankondiging van dit werkje zij voldoende, na de breedvoerige behandeling van dit onderwerp in vroegere nummers van dit Tijdschrift. Na herhaaldelijk de nadeelen der vigerende wet op zijn bedrijf te hebben aangetoond, heeft de Heer Perk eindelijk zelf de handen aan het werk geslagen en eene wet opgesteld, die, met behoud van den accijns, toch eene vrijere wijze van werken mogelijk maakt. Hoe gunstig die wet werken zou, wanneer des schrijvers plan om eene groote Beijersche Stoombierbrouwerij met een kapitaal van ƒ 250,000 op te rigten, daardoor verwezenlijkt kon worden, springt een ieder in het oog, die de behoefte aan goed en krachtig bier tot vervanging van den jenever als volksdrank, erkent.

Eere den industrieël, die zoo wakker de belangen van zijn bedrijf voorstaat! De ambtenaar, die nu in het muffe bureau eene wet knutselt, die een vak van nijverheid moet regelen, zonder de noodige kennis van dat vak te bezitten - en hoe zou dat ook mogelijk zijn? - hij heeft de voorlichting der practici hoog noodig. Maar beter nog ware eene geheele afschaffing van den accijns op dit artikel. Kunnen wij nóg de drie ton niet missen, die het opbrengt, nu onze schatkist zoo goed gevuld is en onze Ministers toch zoo ruim in hunne uitgaven zijn? Mogt men toch eindelijk eens inzien, dat, hoe onmerkbaar dan ook, de voordeelen voor den Staat groot zouden zijn, wanneer minder verbruik van jenever, nooit beter te bereiken dan door het leveren van goed en krachtig bier, ook minder dure kostgangers in gevangen-, armen- en gasthuizen zou ten gevolge hebben. Maar dan moet de wetgever daar, waar het de nijverheid geldt, ook eindelijk eens verder zien dan zijn neus lang is.

M.

De Krijgsstand en de Krijgsman. Vrij naar den vreemde, door P.J. Bruinings, Eerste Luitenant der Infanterie. Kampen, K. van Hulst. 1857.

In geen van Bulwer's romans zal men misschien een karakter ontmoeten, dat zoozeer treft als dat van kapitein Roeland de Caxton, den broeder van den geleerden Augustus; dat leven aan pligtsbetrachting gewijd, die eenvoudige geaardheid, gepaard met een zoo fier besef van eigenwaarde, dat prikkelbare eergevoel, die stille maar heldhaftige kamp tegen de rampen des levens, die vurige, onstuimige geest, te naauwernood bedwongen door diepen godsdienstzin, - dat alles vormt een geheel, dat op ieder, wie hij ook zij, indruk moet maken. Het is het beeld van een echt Christenridder, van een krijgsman zonder vrees of blaam, van een Bayard of van een Sidney der negentiende eeuw.

Het lezen van het hierboven aangekondigde werkje van den Heer Bruinings doet onwillekeurig aan Bulwer's held denken; de deugden en eigenschappen van Roeland de Caxton zijn juist die, welke in dat werkje worden afgeschilderd als de vereischten van den waren krijgsman. Onder den zeer bescheiden titel van ‘Leesboek, ten dienste van militaire en burgerscholen,’ geeft de Heer Bruinings ons hier een klein maar uitmuntend boekdeel, dat voornamelijk bestemd is om ‘aan de militaire jeugd het ware besef van hare bestemming te geven, de vele en dure verpligtingen te schetsen, welke op den krijgsstand rusten, en de vooroordeelen weg te nemen, welke bij de overige standen des volks nog tegen het leger mogten bestaan.’ - Wij gelooven, dat de schrijver zijne taak ten volle vervuld heeft, en dat zijn arbeid door iedereen met genoegen en met nut zal gelezen worden.

Die lof is niet onvoorwaardelijk; om dien te beperken, zullen wij eene enkele aanmerking maken.

De Heer Bruinings zegt, dat een Duitsch en een Fransch werkje hem gediend hebben tot de zamenstelling van het zijne. Bij sommige gedeelten is die Fransche oorsprong duidelijk merkbaar aan het overdrevene en aanmatigende van den stijl; in het Hollandsch schrijft men eenvoudiger, duidelijker en neemt men minder zijne toevlugt tot puntige magtspreuken, meer tot bedaarde redenering en tot de taal van het gezond verstand. Zoo is, onder anderen, in het eerste

hoofdstuk - ‘een woord voor burgers en soldaten’ - die Fransche oorsprong onmiskenbaar; de schildering (bl. 2) van den geheelen ondergang, waartoe alle maatschappijen zouden gebragt worden, wanneer de legers haar niet tot schuts verstrekten tegen socialisten en communisten, is eene gezwollene declamatie, en niets meer; dat zoude op zijne plaats zijn in Romieu's ‘Spectre rouge’ of in dergelijke partijschriften, waarin drogredenaars er op uit zijn om een volk te bewegen, uit vrees voor de gruwelen der regeringloosheid, den gruwel der dwingelandij te gedoogen; - in Nederland behoort dat niet te huis. Zoo komen er ook, door het overnemen uit vreemde schrijvers, bij Bruinings stellingen voor, wier waarheid zeer betwistbaar is; op bl. 17 wordt onder anderen gezegd: ‘wij voor ons gelooven, dat er geen zekerder maatstaf voor de waarde van een volk bestaat, dan het leger;’ - wij voor ons, gelooven dat *niet;* wij beroepen ons daarbij op het voorbeeld van Frankrijk en Engeland; naar onze meening heeft het Fransche *leger* veel grooter waarde dan het Engelsche, en toch gelooven wij, heeft het Engelsche *volk* oneindig grooter waarde dan het Fransche.

Juist die gedeelten, die klaarblijkelijk het werk van den schrijver zelven zijn, zijn de beste; en om een denkbeeld te geven van het goede van Bruinings's stijl, zullen wij hier overnemen wat op bladz. 99-100 over *de godsdienst* wordt gezegd:

‘De mensch zonder godsdienst, zonder geloof, zonder hoop op een beter en volmaakter leven, is in vele opzigten een beklagenswaardig wezen. Wat toch blijft hem over aan den avond van zijn leven, wanneer hij zijne gansche loopbaan heeft doorgeworsteld om in zijn tijdelijk bestaan te voorzien en tegen de wederwaardigheden van het ondermaansche te kampen, - wat blijft hem over, wanneer het hoofd al meer en meer ter aarde wordt gebogen en hij van lieverlede afdaalt naar de wijde groeve des doods en der vergetelheid; wanneer eindelijk de eene voet in het graf staat on hij geene toekomst meer voor zich heeft, maar slechts het steeds wijkend verleden hem beelden van doorgestane ellende en leed, van kort genoten en snel vervlogen vreugd in zijn troosteloos binnenste werpt? - Hoe treurig is het sterfbed van zulk een mensch! de hoop - die eenige troost in het verdriet, die prikkel, die ons steeds voortdrijft naar ieder doel, die ons de grievendste teleurstellingen doet vergeten - de hoop vaarwel te moeten zeggen, juist op het oogenblik dat men ze het meest behoeft, in het hagehelijkste, het meest knellende oogenblik des levens, - dat is bedroevend, dat is vreeselijk!

‘Om goed te kunnen sterven, moet men goed geleefd hebben; maar vooral moeten wij de hoop kunnen koesteren, om dit ellendig en kortstondig aanzijn tegen een beter en duurzamer bestaan te verwisselen.

‘De krijgsman, wiens bestemming het is den dood onder alle gedaanten te moeten trotseren, die ieder uur kan geroepen worden om voor den troon des Allerhoogsten te verschijnen, die dient, meer dan ieder ander, door het geloof en de hoop op een beter leven bezield te zijn; meer dan ieder ander behoort hij voorbereid te wezen, om goed te kunnen sterven. Voor den krijgsman is het geloof, en dus ook de godsdienst, een onmisbaar goed; en hij, die niet de innige overtuiging in zich omdraagt, dat eene hoogere magt onze daden bestiert, dat wij eenmaal rekenschap zullen moeten geven van al ons denken en handelen, - die moge wel toezien, dat hem in het oogenblik des gevaars de moed niet ontzinke om den dood onder de oogen te zien, en dat hij niet voor altijd gebrandmerkt worde als een lafaard!

De tijden zijn voorbij, dat men aan het woord soldaat het denkbeeld verbond van een gelukzoeker zonder geloof, zonder geweten, zonder gevoel; van een wezen, dat enkel en alleen voor zich zelven leefde, dat in een leven, vol van woest genot, het hoogste doel van zijn streven stelde.....’

Wij zijn overtuigd, dat die woorden des schrijvers door iedereen zullen goedgekeurd worden; maar wanneer hij, wat verder, tegen ‘den jongen krijgsman onzer dagen’ de beschuldiging van ‘laauwheid en onverschilligheid’ in godsdienstige zaken inbrengt, dan gelooven wij, dat die beschuldiging geheel en al ongegrond is. Er bestaat veel meer godsdienstzin dan men wel denkt, maar velen beschouwen haar als te heilig om er vertooning mede te maken; velen verbergen haar uit kieschheid en eergevoel, omdat zij gezien hebben, dat het geven van godsdienstblijken soms een middel wordt om wereldsche belangen te bevorderen. De schijnbare ligtzinnigheid van sommigen is niets anders dan een protest tegen de schijnheiligheid van anderen.

Haarlem, 11 Maart 1857.
W.J. KNOOP.

Quintus Ennius.

In het oude Rome verhaalde men elkander dat Juno, wegens het oordeel door Paris gewezen op de Trojanen vertoornd, haren wrok had overgedragen op de ballingen, die Aeneas naar het verre Westen gevolgd waren; eerst met den tweeden Punischen oorlog, meer dan vijf eeuwen na de stichting der stad, had zij hare bescherming van Carthago afgetrokken en zich met het volk verzoend, waarvan zij den eersten koning noode onder de goden had zien opnemen. - Dergelijke legenden hebben somtijds eene diepere beteekenis dan men bij den eersten opslag zou denken; men herkent niet zelden door naauwkeuriger onderzoek onder het omhulsel der verdichting een geschiedkundig feit of eene zedekundige waarheid als kern; maar in dit verhaal zou men te vergeefs iets anders willen zien dan bloote phantasie. Het was niet Juno die in dat tijdperk voor het eerst gunstig neêrzag op de Romeinen, maar Minerva en de Muzen, en al mogt van de eerste tijden af Venus het volk van haren zoon Aeneas hebben begunstigd, hare volgelingen de Gratiën bleven in de aanstaande wereldstad nog lang onbekend, want eerst

> Púnico belló secundo Músa pinnató gradu
> Íntulit se béllicosam in Rómuli gentém feram.

Grieksche beschaving en Grieksche litteratuur vonden haren weg naar Rome. Hoe? Die vraag dient wel in korte trekken beantwoord te worden voor men over Ennius spreken kan.

De geschiedenis der betrekking van Griekenland tot Latium wordt welligt het best in drie tijdperken verdeeld. In

den tijd dien de bezetting van de Peloponnesus door de Doriërs volgde (350 jaar vóór de stichting van Rome), vertoont zich bij de Grieksche volksstammen eene zeer duidelijk waarneembare zucht tot uitgebreide verhuizingen. Toen werd Zuid-Italië, Sicilië en de westkust van Klein-Azië door Achaeische, Dorische en Ionische kolonisten bezet, die zich aanvankelijk tot de streken bepaalden, in de nabijheid der zee gelegen, maar later ook dieper landwaarts voortdrongen. In Italië werd de noordelijkste kolonie Cumae in Campanië, op geringen afstand van Napels, ongeveer op de hoogte waar thans Pozzuoli ligt. Spoedig zeilde men verderop langs de kusten van Latium, en voor de avonturiers had die togt iets aantrekkelijks, want overal meende men de sporen te zien van het fabelland, waarin Homerus Odysseus doet rondzwerven; Circe's rijk en de plaats waar de held naar de onderwereld daalt, zoo meende men, waren eindelijk gevonden. Het tijdperk der twijfelzuchtige kritiek was nog in lang niet aangebroken.

Alhoewel in de staatkundige geschiedenis der Grieksche stammen de koloniën van het westen geen groote plaats innemen - althans zoo men Syracuse uitzondert, - zoo stegen toch door den handel die steden tot zulk eene mate van bloei, dat men aan Zuid-Italië den naam gaf van Groot-Griekenland. Aan die handelsbeweging nam de kust van Latium deel, en daaraan hadden de bewoners een heerlijk geschenk te danken. Eene oppervlakkige beschouwing van het Grieksche en Romeinsche alphabet is voldoende om te zien dat de Grieken de uitvinding, die zij zelve aan het Oosten verschuldigd waren, vroeg naar Italië hebben overgebragt. Het is onmogelijk om met juistheid te bepalen wanneer dat geschied is, maar de Romeinen zelve hadden het bewustzijn dat die gebeurtenis zich in den nacht der tijden verloor; zij schreven de bekendmaking van het schrift aan Evander toe, een Arcadisch balling, die in het tijdvak van den Trojaanschen oorlog, dat wil eenvoudig zeggen in dat verre verleden voor hetwelk nog geene vaste chronologie gold, eene stad had gesticht op den Palatijnschen berg. Dat eerste tijdperk, gedurende hetwelk de Romeinen met Griekenland nagenoeg alleen kennis maakten door de koopvaarders die de kusten bezochten en door die enkele vreemdelingen, die zich in Latium nederzett'en, kan men rekenen te duren tot aan den eersten Samnitischen oorlog. Met de

groote feiten, die de Grieksche maatschappij hadden beroerd en gevormd, geraakte men eenigermate gemeenzaam; de handel zelf verspreidde de voorwerpen der Grieksche kunst en nijverheid en bevorderde daardoor de kennis van Grieksche godenleer en mythologie. Het letterschrift raakte meer en meer bekend, maar werd weinig anders gebruikt dan om boek te houden, gelijk het voor den koopman eene noodzakelijkheid is en voor den Romeinschen huisvader tot pligt werd gerekend; om korte opschriften te stellen op graven, in tempels of op gewijde voorwerpen; om wetten en verdragen op te teekenen en in het algemeen ter herinnering der feiten, wier kennis voor den nazaat onontbeerlijk zou kunnen zijn. Aan eene litteratuur werd niet gedacht; en hoe had men er aan kunnen denken bij het gebrekkig materieel? De bepalingen van het verbond tusschen Rome en Gabii werden geschreven op het vel van den bij het sluiten van het verdrag geofferden stier. Dat gedenkteeken uit de regering van koning Tarquinius was nog in later eeuwen in een der tempels te Rome te zien. Zoo was het de eerste vierhonderd jaren van het bestaan der stad.

Tegen het einde van dien tijd kwam men meer met Campanië in aanraking, na de vernietiging van het hardnekkig Volscervolk. Nu begon de kennis der Grieksche beschaving vorderingen te maken. De Trojaansche mythenkring werd populair; maar de onbekendheid met de taal bedierf de uitspraak der namen, zoodat Odysseus Ulixes werd, Laomedon Alumentus en Ganymedes als scheldnaam in Catamitus werd verbasterd. Het blijkt uit deze omstandigheid hoe vroeg mythologische verhalen naar Latium zijn overgebragt; toen twee eeuwen later de Grieksche taal wat meer bekend was geworden, veranderde men de eigennamen, althans in het schrift, niet meer. Maar Aesculapius en Hercules werden reeds vóór of gedurende dit tijdvak bekend; anders had men ze Asclepius en Heracles geheeten. De latere Romeinen zouden nooit Cumae hebben geschreven, maar Cyme, ware het niet dat zij de gewoonte hadden behouden van een overoud tijdvak.

Bij de aristocratie vertoont zich Grieksche invloed het eerst. Het geloof der vaderen verdwijnt zoodra het in aanraking komt met de vreemde beschaving. Papirius Cursor, de zoon van den gestrengen bevelhebber, die het bloed van Fabius Rullianus had geëischt en dien de nationale trots

later met Alexander den Grooten, zijnen tijdgenoot, vergeleek, plagt meer vertrouwen te stellen op zijn veldheerstalent dan hij de onheilspellende waarschuwingen der heilige kippen vreesde. Niet vele jaren later gaf Appius Claudius Pulcer in den eersten Punischen oorlog (489-512 u.c.) zich niet eens de moeite zijn ongeloof te bemantelen, hoewel het tot zijne schade bleek, dat zijn scheepsvolk nog hechtte aan de voorvaderlijke gebruiken. Dat hij zelf met heilige kippen en vogelvlugt den draak stak, verwondert ons minder; zijn vader, de oude blinde Censor, die door zijne onwrikbare standvastigheid Pyrrhus in den Senaat overwonnen had, was der overlevering niet getrouwer geweest. Jammer maar dat de zedelijkheid bij die toenemende verlichting even weinig hare rekening maakte als bij het moderne ongeloof. Het volk kreeg niets in plaats van de heilige traditiën die het verloor, en verviel eenvoudig van het eene bijgeloof in het andere.

Groot-Griekenland had den naam van Pythagoras naar Rome overgebragt en diens leeringen werden met welgevallen aangehoord; met name vond het dogma der zielsverhuizing een gunstig onthaal bij de Romeinsche grooten. De blinde Appius bragt tot het verbreiden dier leerstellingen het zijne bij door zijne ‘Carmina’ en ‘Sententiae’. Numa Pompilius, die, volgens het inlandsch verhaal, zijne wijsheid te danken had aan de nymf Egeria, moest nu worden voorgesteld als leerling van Pythagoras, die algemeen voor den wijssten der Grieken gehouden werd, zonder dat men lette op de omstandigheid dat de een meer dan eene eeuw vroeger had geleefd dan de andere. Vooral Tarente werkte dien toenemenden invloed der Grieksche beschaving in de hand, toen het na den tweeden Samnitischen oorlog (428 u.c.) met Rome in aanraking kwam; de Romeinsche gezant die aldaar kort voor het uitbreken van den oorlog met Pyrrhus (471 u.c.) de regten zijns volks kwam handhaven, sprak Grieksch, al was het dan ook niet taalkundig juist. Onder de tijdgenooten was er een die men den bijnaam gaf van *Sophus*, ongetwijfeld omdat zijne studie van het Grieksch de opmerkzaamheid trok. Reeds vroeger hadden de Sibyllijnsche boeken, in het Grieksch opgesteld, de aandacht gewend naar de goden van het Oosten. Ja zelfs in 358 u.c. hadden de Romeinen, tijdens het beleg van Veji, een gezantschap gezonden naar Apollo te Delphi. En de

tegenwoordige denkbeelden op het verre verleden toepassende, verhaalde men hoe de laatste koning zijne hulde had bewezen aan den vreemden God.

Dit tweede tijdperk kan men rekenen te loopen tot aan den tweeden Punischen oorlog (535-552 u.c.), waarna zich veel grooter ontwikkeling vertoont. Na den oorlog met Pyrrhus is Rome meesteres van Zuid-Italië, en de volgende jaren brengen het volk onophoudelijk met de Grieksche stammen in aanraking. Wat in het vorig tijdstip in stilte was voorbereid, kwam nu tot rijpheid. Naauwelijks was de heerschappij gevestigd of men gevoelde behoefte om de vruchten der inspanning te genieten. Grieksche slaven werden in Rome hoe langs zoo talrijker; de aristocratie, zonder zich juist veel om litteratuur te bekommeren, gevoelde de noodzakelijkheid om Grieksch te verstaan: het was een natuurlijk gevolg der aanraking met een beschaafder volk. Men boog voor den Griek zonder het te willen en zonder het te merken. Weldra wilde men zijne taal anders en beter leeren dan door den omgang alleen geschieden kon. Een slaaf uit Tarente, na door zijn meester vrijgelaten te zijn, opende daartoe de gelegenheid en begon met de Odyssea in het Latijn te vertalen. Livius Andronicus, zoo heette hij, gebruikte daartoe het oude echt-Italische Saturnijnsche metrum, en zijn doel was niet om door zijne vertaling de kennis der vreemde taal ontbeerlijk te maken, maar juist om daardoor den weg te openen aan hen, die zich met die studie wilden bezig houden. Van dit werk, even als van zijne vrij talrijke tragoedies en comoedies, waarvoor hij insgelijks Grieksche dichters tot voorbeeld nam, zijn te weinig fragmenten over om een oordeel over zijne manier toe te laten. Zijne volgelingen overtroffen hem spoedig en maakten dat hij in vergetelheid geraakte behalve bij de taalkundigen, die nu en dan verouderde vormen of spraakwendingen uit zijne gedichten aanteekenden.

Even als Livius gedaan had, zoo ging ook Cn. Naevius uit Campanië voort met Grieksche tragedies aan het volk bekend te maken; doch wat hem bijzonder kenschetst is het nationale karakter zijner poëzy. Voor hem, die eene litteratuur in Rome inheemsch zou maken, bestond er groot bezwaar in den aard van het Romeinsche volksgeloof. De rijke verbeeldingskracht der Grieken had in de mythologie een schat van verhalen nedergelegd, die den dichter ter

bearbeiding uitlokten; de tooverwereld van den Olympus, het heldengeslacht van het voor-historische tijdvak, daarin lag voor de Grieksche kunst in den uitgebreidsten zin eene onuitputtelijke mijn. Iets overeenkomstigs ontbrak aan de Romeinen geheel. De Italische mythologie, gelijk zij te Rome tot eene soort van staats-godsdienst geworden was, kon zelfs in den Griekschen zin van het woord geene mythologie genaamd worden. Men eerde Jupiter en Juno, maar de *μῦθοι*, zoo als de Griek ze kende, behoorden in Italië niet te huis. Het vruchtbare terrein voor den dichter was dáár waar het volk hem met onmiskenbaar poëtisch gevoel was voorgegaan: de vaderlandsche geschiedenis. Naevius gaf het eerst het voorbeeld van een nationaal epos. Hij begon in Saturnijnsche verzen de geschiedenis te verhalen van het Romeinsche volk van Trojes verwoesting af, tot dat hij aan den eersten Punischen oorlog gekomen was, dien hij met grooter uitvoerigheid behandelde. Hij verhaalde hoe de vrouwen van Anchises en Aeneas Troje verlieten:

ambórum uxóres
Noctú Troiád exíbant - cápitibús opértis
Flentés ambáe abcúntes - lácrimís cum múltis.

Zijne fictie was de aankomst van Aeneas bij Dido, gelijk deze later door Virgilius is overgenomen. De uitvoering kan thans niet meer worden beoordeeld, maar wel is het gebleken dat het eene vruchtbare gedachte was, waarvan hij uitging. Het nationale epos is na hem overgenomen door Ennius en later door Virgilius, die ook weder op zijne beurt navolgers gehad heeft. Ook in het blijspel trachtte Naevius zich van de Grieksche traditie los te maken en Romeinsche onderwerpen en toestanden voor de oogen der toeschouwers te brengen. Bedenkt men dat hij bij zijnen dood moest ondervinden dat zijn streven mislukt was, dat Grieksche beschaving hoe langs zoo meer in Rome het nationale verdrong, dan zal men hem bijna vergeven op zijn graf de trotsche regels te hebben laten beitelen.

Mortáles ímmortáles - flére sí forét fas
Flerént divaé Camoénae - Naéviúm poétam.
Itáque postquámst órchi - tráditús thensaúro
Oblítci súnt Rómae - loquíer Latína língua.

Zijne beide opvolgers hadden zijne denkbeelden ontwikkeld, maar niet in den zin dien hij bedoeld had. Plautus overleefde hem twintig jaar, maar nam zijne onderwerpen alle uit Grieksche dichters en tegenover Naevius was Ennius nog veel meer dan Plautus de vertegenwoordiger van de helleniserende rigting, al scheen hij ook juist het tegenovergestelde aan de mannen uit Ciceroos tijd.

Tegen het einde van den tweeden Punischen oorlog ontstonden ten gevolge van den toenemenden invloed van buiten twee partijen. De aanzienlijkste familiën inzonderheid lieten zich aan de Grieksche beschaving gelegen liggen, hadden tal van vreemde slaven, begonnen genoegen te smaken in de weelderige levenswijze die zij nu voor het eerst leerden kennen en zagen uit de hoogte neder op nationale ontwikkeling. Dit maakte de verontwaardiging gaande van hen die, getrouw aan voorvaderlijke zeden en te arm of te trotsch om deel te nemen aan die vreemde praal, Griekenland met zijne wijsgeeren en zijne letterkunde voorgaven te verachten en de hoofden der aristocratie beschuldigden van zedeverbastering en gebrek aan nationaliteit. Toch namen zij zelve hunne toevlugt tot wapenen die in beginsel niet verschilden van degenen, waarvan het gebruik in hun oog eene staatsmisdaad was. Aan hun hoofd stond Naevius die geene gelegenheid spaarde om der aristocratie de waarheid te zeggen en die weinig eerbied toonde voor lauwerkransen. Het geslacht der Metelli was een geliefkoosd voorwerp van zijn spot; een zijner verwanten had den overwinnaar van Hannibal aangeklaagd en hij zelf had zich niet ontzien om den beroemden veldheer eene bijzonderheid zijner *jeunesse orageuse* te herinneren, die deze liever aan de vergetelheid had overgegeven gezien:

> Etiám qui res magnás manu saepe géssit glorióse
> Cuius fácta viva núnc vigent, qui apud géntes solus praéstat
> Eum suús pater cum pállio ab amíca abduxit úno.

Verbannen door den haat der Metelli moest Naevius het veld laten aan zijne jongere tijdgenooten, Plautus en Ennius. Van Naevius tot Plautus schijnt de geheele afstand geweest te zijn van de oude tot de nieuwe Attische comedie. De eerste had de vrijheden die Aristophanes zich tegen de eerste burgers van den Staat veroorloofde op Romeinsche

toestanden willen toepassen, maar zijn voorbeeld had geleerd, dat op dit terrein geen roem te behalen viel maar wel ballingschap. Plautus hield zich aan de nieuwe Attische comoedie, bepaaldelijk aan Philemon. Zijne stukken boeijen niet zoo zeer door de geestigheid van het plan, als door de aanschouwelijkheid der karakters en de onovertroffen levendigheid van den dialoog. Zijne manier verschilt geheel van die van zijn opvolger Terentius. Hij werkt zijn model geheel om en geeft Romeinsche toestanden in de plaats der oorspronkelijke, ongeveer op dezelfde wijze waarop zijne Aulularia onder de handen van Hooft eene herschepping ondergaat en de Warenar wordt. Terentius heeft gekuischter vormen, maar Plautus meer oorspronkelijkheid en nationaliteit. Ware men in de rigting voortgegaan die hij had aangegeven, dan had zich te Rome eene eigene tooneellitteratuur kunnen ontwikkelen; de rigting op dit gebied, zoo als zij na Plautus geweest is, dwong in den keizertijd aan de letterkundigen de bekentenis af, dat men in dit genre niets origineels aan te wijzen had.

Gelijk de verhouding van Naevius tot Plautus is op het gebied der comoedie, zoo schijnt zij in het heldendicht geweest te zijn tot Ennius. Maar daar deze ons meer bepaald moet bezig houden, zoo geven wij eerst eene plaats aan eenige bijzonderheden uit zijn leven. Zij zullen spoedig verhaald zijn. In het jaar 515 der stad, dus drie jaar na het eindigen van den eersten Punischen oorlog, werd hij te Rudiae in Calabrië geboren, doch zijne opvoeding ontving hij niet in zijn Oscisch vaderland, maar in eene Grieksche stad van Zuid-Italië, denkelijk Tarente, sedert hare vergeefsche poging, om met behulp van koning Pyrrhus hare onafhankelijkheid te bewaren, nu al jaren lang voor goed met het Romeinsche gebied vereenigd. In den tweeden Punischen oorlog diende hij in het Romeinsche leger in Sardinië, alwaar hij in 550, dus op vijf-en-dertigjarigen ouderdom, de aandacht van Cato tot zich trok, die, Afrika verlatende waar hij quaestor was geweest, om eene onbekende reden Sardinië aandeed. Het is onzeker waarom hij hem naar Rome nam. Dat Ennius hem Grieksch zou geleerd hebben, behoort tot die fabelen waarvan de geschiedenis der litteratuur zoo rijkelijk voorzien is, want Cato leerde die taal eerst in zijn ouderdom. Mogt ik eene gissing wagen, ik zou zeggen dat hij in Ennius iemand meende

ontdekt te hebben, wiens talent aan de bewonderaars van het Grieksch met vrucht zou kunnen worden tegenovergesteld, een die Rome van de noodzakelijkheid zou ontheffen om bij de Grieken ter markt te gaan. Cato was in dezen tijd nog jong, maar zijne beginselen waren ongetwijfeld dezelfde, die hij later met zoo heftige polemiek heeft voorgestaan. Hij kon het niet verdragen dat de stempel der nationaliteit de daden der grooten minder en minder drukte en voerde tot aan het einde van zijn lang leven een hardnekkigen strijd tegen die in zijne oogen verderfelijke rigting. Zijne censuur was de zuivere uitdrukking van beginselen, eerbiedwaardig maar onhoudbaar, gelijk hij door zijn eigen voorbeeld bewees, toen hij op zeer gevorderden leeftijd Grieksch begon te leeren, alhoewel hij aan de jonge lieden den raad bleef voorhouden zich niet te veel in die studie te verdiepen. Hoe hij over de aristocratie dacht, sprak hij nooit duidelijker uit dan in de woorden: ‘Fures privatorum furtorum in nervo atque in compedibus aetatem agunt; fures publici in auro atque purpura,’ waarschijnlijk inzonderheid doelende op Scipio Asiaticus, den broeder van den overwinnaar bij Zama. Aan zijn zoon gaf hij de waarschuwing: ‘Dicam de istis Graecis suo loco, Marce fili, quid Athenis exquisitum habeam; et quod bonum sit illorum litteras inspicere, non perdiscere, vincam. Nequissimum et indocile genus illorum, et hoc puta vatem dixisse: quandocunque ista gens suas litteras dabit, omnia corrumpet.’

Ennius bragt zijn verder leven in eene eenvoudige woning op den Aventinus door; rijk werd hij niet, want hij had slechts ééne slavin, waaruit blijkt dat zijne levenswijze bekrompen en bijna armelijk was. Hij onderwees Latijn en Grieksch, niet aan kinderen, maar aan volwassenen, die, door den omgang met Grieken met de spreektaal genoegzaam vertrouwd, bij hem kennis kwamen maken met de litteratuur. Daartoe vertaalde hij de Grieksche schrijvers, en tot oefening in den Latijnschen stijl, las hij hun zijne eigene werken voor: een beter model was niet te vinden. Met de aanzienlijken leefde hij op vertrouwelijken voet; de Scipioos inzonderheid behoorden tot zijne beschermers en bepaaldelijk weten wij van Scipio Nasica, hem, die door den Senaat voor den braafsten man in Rome verklaard was, dat hij en Ennius goede vrienden waren. Be-

halve deze familie waren het de Fulvii en de Caecilii die zich zijner aantrokken. Bovendien had hij rondom zich gevormd een kleinen kring van jonge letterkundige vrienden, die onder zijne leiding zich bekwaamden, waaronder de comoediedichter Caecilius Statius en de treurspeldichter Pacuvius, zijn neef. Het is onder deze omstandigheden ligt te begrijpen dat Cato zijne bescherming aftrok van den beschermeling zijner politieke tegenstanders, en de eerbied en de liefde, waarmede Cato bij Cicero *de Senectute* over Ennius spreekt, behoort ongetwijfeld tot de punten, waar Cicero de naauwkeurigheid aan zijn betoog opoffert, gelijk in dat boekje herhaaldelijk gebeurt. In 565 vergezelde hij M. Fulvius Nobilior in den Aetolischen oorlog en woonde hij het beleg van Ambracia bij. Ware hij met Cato op goeden voet gebleven, deze zou zeker aan Fulvius zijne vriendschap voor Ennius niet hebben verweten, gelijk wij toch door Cicero weten dat het geval was. Maar de veldheer had ook den buit aan de Muzen gewijd in plaats van aan Mars! - Weinig tijds later bezorgde de zoon van Fulvius hem het burgerregt, een niet onwaardig geschenk voor den dichter der Annalen. Hij stierf op zeventigjarigen ouderdom, na tot op het laatst van zijn leven met dichten te zijn voortgegaan. Volgens het algemeen gerucht was hij begraven in het graf der Scipioos, hetwelk, zoo als bekend is, door de opgravingen der nieuwere tijden weder is aan het licht gekomen.

Het hoofdwerk dat de naam van Ennius bij de Romeinen in eere hield waren de Annalen. De titel van ‘Jaarboeken’ aan een gedicht gegeven is niet zeer uitlokkend. Eene geschiedenis in verzen bewijst wel de handigheid van den vervaardiger, maar pleit in geenen deele voor zijn talent als dichter. Laten wij trachten uit de losse fragmenten die van het werk bestaan een voorstelling te winnen van den inhoud en zoo mogelijk van de waarde als kunstproduct.

De dichter opent zijn werk met het verhaal van een droomgezigt. Homerus verschijnt hem op den Parnassus en deelt hem mede dat zijn geest over hem gekomen is, om de geschiedenis te vervolgen der uit hun vaderland verbannen Trojanen; de eerste der Grieksche dichters zal den onbekenden inwoner van Rudiae bij de Muzen inleiden. Hij leert hem hoe, volgens Pythagoras, het ligchaam stoffelijk

en sterfelijk geboren wordt, maar na de geboorte een onsterfelijke geest in het aardsch omhulsel vaart, om na den dood daarvan weder een nieuw leven in anderen vorm te beginnen. Van beide onderscheiden is het schaduwbeeld, het *εἴδωλον*, dat met den dood in de onderwereld wordt opgenomen. Zoo heeft na allerlei lotwisselingen Homerus' geest zich het ligchaam van Ennius tot woonplaats uitgekozen, en wanneer Ennius in last krijgt de groote daden van het Romeinsche volk te bezingen, dan is het eigenlijk de Griek zelf, die na duizend jaren openlijk de grootheid wil komen verkondigen van de afstammelingen der Trojanen. Na deze inleiding die onwillekeurig aan Dante doet denken, die zich onder de leiding van Virgilius stelt, verhaalt de dichter, hoe na den val van Troje Anchises aan Aeneas bekend maakte, dat hij eene verschijning had gehad van Venus, die aan haren zoon Aeneas met de overgebleven Trojanen eene betere toekomst had beloofd in het verre Westen. De ballingen gaan scheep om nieuwe gevaren te trotseren, welke waarschijnlijk eene minder uitvoerige behandeling ondervonden, daar Naevius weinige jaren te voren de zwerftogten van Aeneas in het eerste gedeelte van zijn *Bellum Punicum* had ingevlochten. - Aeneas komt in Italië bij den koning van Alba, die hem gastvrij opneemt en wien hij zijn afkomst mededeelt: een verhaal geheel onderscheiden van dat hetwelk Virgilius volgt en later algemeen aangenomen is, volgens hetwelk Alba eerst door Ascanius, den zoon van Aeneas, gesticht is. Aeneas' woorden nam Virgilius in anderen zamenhang over, Aen. VIII. 125 volgg., en beider voorbeeld is die welbekende plaats bij Homerus, waar de heerschappij aan de nakomelingen van Aeneas beloofd wordt.

Volgens de gewone tijdrekenkunde zijn er tusschen Trojes verwoesting en de stichting van Rome verscheidene eeuwen verloopen; die tijd wordt aangevuld door de lijst der Koningen van Alba, van welke weinig meer verhaald wordt dan de namen, en het aantal der jaren welke ieder geregeerd heeft. Doch die lijst is veel jonger dan Ennius. Bij hem is niet, zoo als in het gewone verhaal, Rea Silvia de moeder der tweelingen eene dochter van Numitor, maar, hoewel het geheel onbekend is, hoe hij zijn verhaal met de eischen der chronologie in overeenstemming gebragt heeft, zeker is het dat Ilia bij hem de dochter van Aeneas en de

moeder van Romulus en Remus is. Wat van beide men aanneme, hetzij men Rea Silvia de dochter van Numitor of Ilia de dochter van Aeneas tot de moeder der tweelingen make, men heeft hier altijd een fragment van oude echte volkspoëzij, te opmerkelijker omdat de sporen van poëtische opvatting van het verleden in de Romeinsche geschiedenis overal worden uitgewischt door de geschiedschrijvers, die het wonder binnen de grenzen van het alledaagsche willen knellen om het waarschijnlijk te maken. Onder de onsterfelijke verdiensten van Niebuhr behoort deze, van op de volkspoëzij opmerkzaam te hebben gemaakt. De dichterlijke trekken die hij overal verspreid vond, nemen onder zijne handen de gedaante der eenvoudige volksvertelling weder aan. Ik deel zijn verhaal hier mede, omdat het volgens mijne overtuiging ongeveer aldus bij Ennius luidde, die de stof heeft geleverd, aan de beschrijving van Ovidius in het derde boek der Fasti: ‘Ilia war in den heiligen Hain gegangen, um aus der Quelle für den Tempeldienst lauteres Wasser zu schöpfen: die Sonne erlosch; vor dem Anblick eines Wolfs floh das Mädchen in eine Höhle, dort überwaltigte Mars die Zagende; tröstete sie dann mit Verheissung edler Kinder wie Poseidon Tyro, die Tochter Salmoneus. Aber er beschirmte sie nicht gegen den Tyrannen, noch retteten sie die Betheurungen ihrer Schuldlosigkeit: Vesta selbst schien die Verurtheilung der unglücklichen Priesterin zu fordern, als im Augenblick der Geburt ihr Bild im Tempel sich die Augen verbarg, ihr Altar bebte, das Feuer erstarb; und Amulius durfte die Mutter und ihre Zwillingsknaben im Strohm zu ersäufen gebieten. Ilia vertauschte im Anio das irdische Leben met Vergötterung: auch konnte jener Fluss die Mulde oder Wiege, worin die Kinder lagen, in die Tiber führen, welche damals weit und breit ausgetreten bis an die waldigen Hügel stand. An der Wurzel eines wilden Feigenbaums, des Ficus Ruminalis, der viele Jahrhunderte am Fuss der Palatinus erhalten und heilig blieb, stürzte sie um. Die Wölfin war durstig an das Strohmgewässer gekommen, sie vernam der Kinder Gewimmer, trug sie in ihre nahe Höhle, bettete ihnen, lechte sie und säugte sie: als Milch nicht mehr genügte, trug der Specht, Mars heiliger Vogel, andere Nahrung herbey: andere Vögel, die den Augurien geweiht waren, schwebten über den Säuglingen, das Geschmeiss zu verscheuchen. Dies

wundervolle Schauspiel erblickte Faustulus, Hirt der Königlichen Heerden, die Wölfin wich ihm, und überliess die Kinder menschlicher Zucht. Acca Larentia, des Hirten Weib, ward ihre Pflegemutter, sie erwuchsen met ihren zwölf Söhnen auf dem Palatinischen Berge in Strohhüten die sie selbst bauten: die des Romulus ward bis auf Neros Zeit immer ergänzt erhalten, wie ein Heiligthum,' u.s.w.

De beide broeders ondervragen de Goden over het plan dat zij hebben gevormd om eene stad te stichten; Romulus wil haar Roma, Remus Remora genoemd hebben. De wil der goden wordt hun openbaar door de twaalf gieren die aan Romulus op den Aventinus verschijnen; van zes gieren, die zich aan Remus zouden vertoond hebben, zoo als het gewone verhaal luidt, is bij Ennius geen spraak. Men begint Rome te bouwen, maar weldra ontstaat er twist tusschen de broeders en deze loopt zoo hoog dat Romulus zijnen broeder verslaat. De verdere gebeurtenissen uit Romulus' Regering, de Sabijnsche maagdenroof en het verbond met Titus Tatius, enz. zijn overbekend. Het eerste boek schijnt gesloten te hebben met de apotheose van Romulus: hoe Mars in het onweer nederdaalt en terwijl de zon verduisterd wordt in den vurigen wagen zijn zoon in den hemel verheft, waar zijne gebeden dezen eene plaats hebben bezorgd. Van het gansche verhaal is zeer weinig meer over, maar het blijkt ten duidelijkste dat en Cicero en Livius en Ovidius, waar zij van deze gebeurtenis spreken, Ennius volgen. Eerbiedig staart het volk den Koning na die hun zoo plotseling ontrukt is:

> Pectora.. tenet desiderium, simul inter
> Sese sic memorant 'o Romule Romule die,
> Qualem te patriae custodem di genuerunt!
> Tu produxisti nos intra luminis oras.

Weldra treedt een der patriciërs op om te verklaren dat Romulus hem verschenen is, dat hij gezegd heeft als Quirinus in eeuwigheid te zullen waken voor het volk dat naar zijnen naam is genoemd. Plaats naast deze schoone episode het quasi-historische verhaal dat bij een onweder de patriciërs van de gelegenheid hebben gebruik gemaakt om in de duisternis en de verwarring hun Koning dien zij haatten te dooden en zijn stukgesneden lijk onder hunne

togaas weg te dragen. Van de zonsverduistering, die het grootsche tooneel vergezelde, maakt men eene sterk betrokken lucht! Die smakeloosheid der Annalisten is mij bijna onverklaarbaar.

Het is vrij natuurlijk dat uit het eerste boek de meeste fragmenten overig zijn; de echt poëtische inhoud maakte het overal bekend, en het is bovendien gemakkelijker in dit gedeelte iederen lossen regel zijne vaste plaats in den zamenhang aan te wijzen, en daarnaar den gang der gebeurtenissen te bepalen. Wij moeten dus wel korter zijn bij het vervolg. Van het tweede boek is reeds weinig meer te zeggen: 't bevatte de geschiedenis der drie volgende Koningen, van Numa Pompilius en de nymf Egeria, wier stem in het woud tot hem kwam, de suavis sonus Egeriai, van Tullus Hostilius en den strijd der drielingen, van Ancus Martius en de onderwerping der Latijnen. Ook het derde boek biedt weinig belangrijke brokstukken meer aan, maar toch kan men van één verhaal eene vrij volledige voorstelling verwerven: het is dat van Lucretia. Gelijk verscheidene gedeelten uit Livius' eerste boek, dat de geschiedenis der Koningen bevat, zoo is ook deze episode bijna woordelijk aan Ennius ontleend. Ovidius in de Fasti heeft verschillende uitdrukkingen die met Livius geheel overeenkomen. Zonder voor den juisten vorm in te staan, - ook het metrum bij Ovidius verschilt -, zou men die gedeelten gerust onder de fragmenten van Ennius kunnen opnemen. Een derde verhaal van Lucretiaas dood geeft Dionysius van Halicarnassus, maar het is niet wel mogelijk minder denkbeeld te hebben van volkspoëzij dan deze: zijn verhaal is mat en gevoelloos; kortweg banaal zijn de woorden die hij Lucretia in den mond legt. Livius beschrijft met onnavolgbaar talent; er is niets in zijn geheele werk dat bij deze bladzijde haalt. Waar Ovidius Ennius volgt, treft hij; maar in al de bijzonderheden die bij Livius ontbreken, en die dus zijne eigene vinding zijn, is de kleur veel te modern. Men gevoelt dat hij zich met moeite uit zijne omgeving in de maatschappij verplaatst, die hij te beschrijven heeft. Wat hij Lucretia laat zeggen tot hare maagden, terwijl zij vlijtig zit te spinnen, is allerliefst, zelfs eenigzins sentimenteel, maar hij schijnt niet te bemerken dat de Lucretia, zoo als zij het product is van de verbeelding der Romeinen van den ouden tijd, en daardoor

den stempel draagt van het karakter van deze, nooit dus kan gesproken hebben. Over de episode ligt datzelfde dichterlijke waas dat men overal in de koningsgeschiedenis erkent, voor een deel te wijten aan het verhaal zelf dat in den mond des volks dusdanige gedaante aannam, voor een ander deel het eigen werk van Ennius.

Bij het langdurig beleg van Ardea, zijn de Koningszonen met hun neef Collatinus tot een maaltijd genoodigd bij Sextus Tarquinius. Toevallig komt het gesprek op hunne vrouwen: '*Suam quisque laudare* miris modis. Inde *certamine* accenso, Collatinus negat *verbis opus esse*. Op zijn voorstel neemt men aan dadelijk een bezoek te gaan brengen aan de Koningsdochters te Rome en aan Lucretia te Collatia. Zoo verhaalt Livius. Ovidius:

> *Quisque suam laudant:* studiis *certamina* crescunt;
> Et fervent multo linguaque corque mero.
> Surget cui clarum dederat Collatia nomen;
> *Non opus est verbis*, credite rebus, ait.

Tegen den avond komen zij te Rome en vinden de Koningsdochters aan den feestdisch. Terstond daarop naar Collatia, waar zij Lucretia aantreffen nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem, gelijk Livius zegt. Daarentegen Ovidius:

> Inde cito passu petitur Lucretia. Nebat:
> Ante torum calathi lanaque mollis erant.
> Lumen ad exiguum famulae data pensa trahebant.

De prijs valt Lucretia ten deel, en de jongelingen komen nog voor het aanbreken van den dag weder voor Ardea terug, want de sage stoort zich niet aan den afstand die beide steden scheidt. Deze laatste bijzonderheid leeren wij uit Ovidius, maar zij ontbreekt bij Livius. Volgens dezen volvoert vervolgens Sextus zijn boos opzet eerst na eenige dagen; volgens Ovidius gaat hij reeds den volgenden dag naar Collatia terug, waar hij tegen het vallen van den avond aankomt. Als een lid der familie gastvrij opgenomen, begeeft hij zich na den maaltijd ter ruste. Tegen den tijd dat allen zich naar bed hebben begeven, verschijnt hij voor Lucretia, Tace, *Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius*

sum; ferrum in manu est: moriere si emiseris vocem. Ovidius laat hem zeggen:

> *Ferrum, Lucretia, mecum est*,
> Natus, ait, Regis *Tarquiniusque vocor*.

Bij beide wordt de bedreiging vermeld die den tegenstand van Lucretia ten laatste overwon:

> Interimam famulum; cum quo deprensa fereris.
> Succubuit famae victa puella metu.

Den volgenden morgen ontbiedt de ongelukkige haren vader en haren echtgenoot, bij welke zich Brutus aansluit en volgens Livius ook P. Valerius. Met inspanning verhaalt zij de oorzaak van haren rouw. Haar man en haar vader trachten haar te troosten: mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. De dichter zegt:

> Dant veniam facto genitor conjuxque coacto.
> Quam, dixit, veniam vos datis, ipsa nego.

Het mes dat zij onder haar kleed verborgen had steekt zij zich daarop in de borst. Terwijl Lucretius en Collatinus roerloos staan, haalt Brutus het bloedig wapen uit de wonde, Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem iuro, vosque, Dii testes facio me L. Tarquinium cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possum, exsecuturum, nec illos nec alium quenquam regnare Romae passurum. Bij Ovidius luidt dit:

> Per tibi ego hunc iuro fortem castumque cruorem,
> Perque tuos Manes, qui mihi numen erunt:
> Tarquinium poenas profuga cum stirpe daturum.

Eene soms woordelijke overeenkomst gelijk deze kan niet toevallig zijn en is vooral daarom zoo opmerkelijk omdat zij ons kan leeren hoe Ovidius met zijn voorbeeld handelt. Heeft men eenmaal de opmerking gemaakt dat zijne Fasti hier en daar niets zijn dan Ennius eenigzins gemoderniseerd, dan ziet men bijv. met alle duidelijkheid hetzelfde in het verhaal der apotheose van Romulus, dat ik boven aanhaalde. Hier en daar maakt Livius het even zoo en

zoo zou eene naauwkeurige en gezette studie nog heel wat meer fragmenten van Ennius aan het licht kunnen brengen, dan zelfs de laatste uitgever vermoed schijnt te hebben. Hetgeen Ovidius er van zich zelf bijvoegt is klatergoud: wat Lucretia bij hem tot hare slavinnen spreekt schittert wel, maar past in den mond der ware, der mythische Lucretia even weinig als zijne Tristia zouden gepast hebben in den mond van Tarquinius of Coriolanus.

Het volgende boek schijnt de eerste jaren der republiek behandeld te hebben. Wat er al poëzij in de verhalen dier tijden verscholen ligt, heeft Macaulay in zijne *Lays* getoond. Daar las men van Horatius, die den Tiberbrug verdedigde, van Mucius Scaevola en van den heldenslag bij het Lacus Regillus, waar Castor en Pollux zelve in de gelederen der Romeinen streden.

Het vijfde behandelde zoo het schijnt de Samnitische oorlogen, doch de overblijfselen zijn zeer gering. Iets beter staat het met het zesde, dat den oorlog met Pyrrhus bevatte, of liever Burrus, zoo als Ennius hem met het volk bleef noemen. Daarin kwamen die beroemde woorden van Pyrrhus voor, toen de Romeinen hunne gevangenen wilden loskoopen:

> Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
> Non cauponantes bellum sed belligerantes,
> Ferro non auro vitam cernamus utrique.
> Vosne velit an me regnare era quidve ferat Fors
> Virtute experiamur. Et hoc simul accipe dictum:
> Quorum virtutei belli fortuna pepercit,
> Eorundem libertatei me parcere certum est.
> Dono ducite doque volentibus cum magnis dis.

Hiermede was de dichter aan den eersten Punischen oorlog gekomen, het onderwerp dat zijn voorganger behandeld had,

> Cum neque Musarum scopulos quisquam superarat
> Nec dicti studiosus erat.

Bij de verachting waarmede Ennius van die eerste pogingen gewaagt, is het vreemd dat hij zich wachtte voor eene uitvoerige behandeling van hetzelfde onderwerp. Het schijnt wel, dat hij zich bepaalde tot de korte vermelding

van enkele episoden en daaruit is het schoone fragment getrokken, dat het karakter beschrijft van den vriend van den overigens niet zeer bekenden Servilius:

Haece locutus vocat quocum bene saepe libenter
Mensam sermonesque suos rerumque suaum
Congeriem partit, magnam cum lassus diei
Partem fuisset de summis rebus gerundis
Consilio indu foro lato sanctoque senatu:
Cui res audacter magnas parvasque iocumque
Eloqueretur, cuncta simul malaque et bona dictu
Evomeret, si qui vellet, tutoque locaret.
Quocum multa volup ac gaudia clamque palamque.
Ingenium cui nulla malum sententia suadet
Ut faceret facinus levis aut malus, doctus fidelis
Suavis homo facundus suo contentus beatus
Scitus secunda loquens in tempore commodus verbum
Paucum, multa tenens antiqua sepulta, vetustas
Quem fecit mores veteres novosque tenentem,
Multorum veterum leges divumque hominumque;
Prudenter qui dicta loquive tacereve possit:
Hunc inter pugnas Servilius sic compellat:

Met het achtste boek begint de behandeling van den tweeden Punischen oorlog en voor zoo ver wij kunnen nagaan, gaat de dichter van dien tijd af geregeld voort, de geschiedenis der tijden die hij zelf beleefd had met steeds klimmende uitvoerigheid te bezingen. Volgens een algemeen aangenomen gevoelen liep zijn achttiende of laatste boek tot den Istrischen oorlog (577 u.c.) en is hij niet vele jaren daarna op zeventigjarigen ouderdom gestorven. Het komt mij intusschen voor, dat zijne geschiedenis nog eenige jaren meer omvat heeft. Propertius zegt van Ennius sprekende, Eleg. 3, 2:

Et cecinit Curios fratres et Horatia pila,
Regiaque Aemilia vecta tropaea rate, cet.

Volgens hem heeft Ennius derhalve den triumphus van Aemilius Paullus, den overwinnaar van Perseus nog behandeld. Is dit juist, en de woorden van Propertius laten hier naar het schijnt geen twijfel toe, dan moet Ennius

een jaar of wat later gestorven zijn, dan gewoonlijk wordt aangenomen. Bezwaar is hiertegen m.i. niet, want ook van Naevius en Plautus werd het sterfjaar verschillend opgegeven. Hoe het zij, aanmatiging zal het wel niet geweest zijn, dat de grijsaard aan het einde van het werk gekomen, dat hem zijn leven lang had bezig gehouden, naar de welverdiende rust verlangende, zich zelven vergeleek met een

> fortis equus spatio qui saepe supremo
> Vicit Olimpia, nunc senio confectus quiescit.

Ziedaar het weinige dat van den gang van het verhaal in de Annalen bekend is. Een oordeel te vellen over het geheel als kunstproduct is zoo goed als onmogelijk, maar de voorstelling die men zich van het werk te vormen heeft, kan nog iets juister en volledi ger worden gemaakt. Zelfs al doet men regt wedervaren aan het schoone der episoden, toch kan het ligt den schijn hebben, dat het geheel ongeloofelijk langdradig geweest is. En waarlijk, een dichtstuk in achttien boeken, de geschiedenis behelzende van omtrent duizend jaren, zou thans niet veel kans hebben de gunst van het publiek te veroveren. Neem er eene periode van vier honderd jaar af, waarvan genoegzaam niets gezegd werd, zoo zij niet geheel werd overgeslagen, ik meen den tijd tusschen de aankomst van Aeneas en de stichting van Rome, er blijven toch nog een zeshonderdtal jaren over. De eerste helft van dit tijdvak, van Romulus tot op de Tienmannen, gaf door den aard der bescheiden aanleiding tot meer poëtische opvatting; maar van dien tijd af tot op den slag bij Pydna, toen Macedonië van Rome afhankelijk werd, ligt een tijdvak van nogmaals drie eeuwen, hetwelk aan Ennius tijdgenooten vrij wel bekend was en waarin de nacht der mythologische verhalen meer en meer begon te wijken. Onwillekeurig doen wij ons hier de vraag, wie zich over Ennius te beklagen heeft gehad, de Muze der geschiedenis of die van het heldendicht?

Hoe spaarzaam de fragmenten ook zijn, die ons omtrent de Annalen moeten onderrigten, zooveel staat vast, dat de titel ons niet mag verleiden om aan eene korte kronijk te denken. Er was een hemelsbreed onderscheid tusschen Ennius en Melis Stoke. Zeker had de dichter de bedoe-

ling niet Fabius Pictor te vervangen, of wien ook der eigenlijke Annalisten. Wel werd hij uitvoeriger naarmate hij zijn eigen leeftijd naderde, maar even als de tijd dien hij in de vier eerste boeken beschreef, ongezocht een ruime stof van poëtische verhalen aanbood, zoo nam hij ook in het vervolg alleen datgene op, wat door zijn dichterlijk bewustzijn gekeurd was. Volledigheid of historische naauwkeurigheid lag geheel buiten zijnen weg. Dat Ennius Romulus werkelijk voor den kleinzoon van Aeneas zou gehouden hebben, komt mij zeer onwaarschijnlijk voor; hem was het slechts te doen om het volksverhaal. Doch zoo was niet alleen de eerste helft van den tijd dien hij te behandelen had, maar ook de tweede rijk aan gebeurtenissen, die den dichter moesten uitlokken. Lucretia en Virginia, beide door dezelfde misdaad de ongelukkige aanleiding tot eene omwenteling; Camillus de veroveraar van Veji, uit Rome verbannen en de redder van datzelfde Rome, toen de Galliërs zich voor goud tot den aftogt hadden laten hewegen; de slag bij den Vesuvius waar Manlius zijn zoon aan het vaderland ten offer bragt, en Decius zich zelven; den strijd tusschen Papirius Cursor, den gestrengen handhaver der krijgstucht en zijn zegevierenden onderbevelhebber Fabius Rullianus; de onverzettelijkheid van den blinden Appius, een waardig lid der gens Claudia, toen Pyrrhus Rome in het naauw bragt; de ongehoorde krachtsontwikkeling in den eersten Punischen oorlog, en de overmoed van Regulus gestraft en roemrijk geboet; Fabius Cunctator, die geleerd had hoe men Hannibal moest beoorlogen; Aemilius Paulus die bij Cannae de nederlaag zijns volks niet wilde overleven; de groote daden van de begunstigers van Ennius, Scipio Africanus, die den tweeden oorlog met Carthago had ten einde gebragt; zijn broeder Asiaticus, die koning Antiochus had vernederd; Caecilius Denter, wiens daden ons naar Sardinië verplaatsen; Fulvius Nobilior, den veroveraar van Aetolië; zie daar een schat van schoone episoden die zich achtereenvolgens voordeden. Hoe zou de geschiedenis die hij voor zijne oogen zich zag ontrollen, Ennius niet hebben medegesleept, daar zijn leeftijd juist reikt tot aan het einde van dat merkwaardig drie-envijftig jarig tijdvak, het merkwaardigste uit de geheele Romeinsche geschiedenis, dat bij Polybius het eerste plan deed ontstaan tot zijn werk. Het is als of het toeval zelf

dit oordeel is komen bevestigen: van dat zelfde gewigtige jaar af, waarin de slag bij Pydna plaats greep, is het werk van Livius verloren.

Het gedicht miste uit den aard der zaak de noodige eenheid; men kon overal uitscheiden en men kwam nooit aan een einde, maar verliezen wij het voordeel niet uit het oog, dat dit onderwerp aanbood. Vergelijk eens de Grieksche Epos-dichters, die zich niet konden losmaken van de bearbeiding der mythen aan Argonautentogt of Trojaanschen oorlog ontleend. Homerus had getoond, dat in de volkspoëzij een schat verborgen lag: hij vond het erts in rijken overvloed, maar, zoo als altijd geschiedt, wanneer het genie den weg heeft gebaand, hij werd door velen gevolgd, waarvan niemand bemerkte dat de stof toch eindelijk uitgeput raakte. Gelijktijdig met Ennius dichtte Apollonius van Rhodus zijne Argonautica: had Ennius zijn voorbeeld gevolgd, zijn dichtstuk zou beter hebben kunnen voldoen aan de regels der kunst, maar het zou zeker spoedig vergeten zijn geweest. Rust niet de populariteit van een boek op een geheel anderen grondslag als de kunstwaarde? Italische mythen van goden of halfgoden konden Ennius weinig bruikbaars aan de hand doen en bovendien had de trap van ontwikkeling, waarop zijne tijdgenooten stonden, niets gemeen met de naïve wereldbeschouwing der menschen van den tijd van Homerus. Een onderwerp uit den kring dier mythologische verhalen moest zich naauw aansluiten aan de Grieksche denkbeelden over goden en godsdienst, want de Italische goden, bloote abstracties en allegorieën, waren door geene kunstbewerking in het handelend leven te roepen. Doch zoo al de tijdgenooten van Virgilius den dichter zijne voorliefde voor al wat Grieksch was ligt vergaven, Ennius zag zich reeds door het voorbeeld van Naevius genoopt om een anderen weg in te slaan en de poëzij te nemen waar hij ze vond: in de volksgeschiedenis. Laat er dus uit het oogpunt der kunst veel aan het plan van Ennius' werk hebben ontbroken, wat schade? Hij bragt de schoone fragmenten bijeen, de geschiedschrijvers het niet zelden eentoonig geheel. Bij de veldslagen zullen het op Homerische wijze de heldendaden van enkelen zijn geweest, die hem bij voorkeur aantrokken; mijns inziens is de beschrijving die Livius geeft van den slag bij het meer Regillus voor een goed deel het

werk van Ennius. Livius wil het onhistorische der bijzonderheden verhelen: Decorum erat turn ipsis capessere pugnam ducibus, zegt hij, maar nog in zijne bewerking kan men hier en daar de regels uit Homerus erkennen, die Ennius had nagevolgd. Zoo herinnert het labentibus super corpus armis levendig aan ἀῥάβησε δὲ τεύχε᾽ ἐπ᾽ αὐτῷ, enz. Hoe weinig Ennius wilde overstappen op het gebied dat den eigenlijken Annalist toebehoort, ziet men uit de wijze waarop hij de goden een werkzaam aandeel laat nemen aan de ontwikkeling der gebeurtenissen. Men had bij hem beraadslagingen der goden op den Olympus; hemelverschijningen aan enkele begunstigden; in den tweeden Punischen oorlog werd beschreven, hoe Juno zich eindelijk met hare oude vijanden verzoent. - Eindelijk dient men op te merken, dat Ennius Romes eerste burgers onder zijne begunstigers telde. De familietrots van deze, een der hefboomen van Romes grootheid, maar een ware ramp voor de onpartijdige waardering der feiten, wees hier den weg. Hoe Ennius karakterbeschrijvingen en lofredenen in zijn werk invlocht, zagen wij boven met een voorbeeld. Het zal niet het minst boeijende gedeelte van zijn werk zijn geweest. Juist hier vertoont zich de klove die hem van Cato en Naevius scheidde.

Populair is de letterkunde in Rome nooit geworden: daarvoor ontbrak aan het volk het orgaan. De stukken van Terentius werden met ongeduld aangehoord. Ennius heeft nog kunnen beleven, hoe eenmaal het volk in den circus de beroemdste fluitspelers niet wilde aanhooren, maar er een uitbundig gejuich opging, toen de koren schreeuwende en tierende, zonder orde op elkander instormden, terwijl ieder speelde of zong wat hem goeddacht. Wat in Plautus aan het volk vooral beviel, was de platheid. Dat in het tijdperk van Augustus en later de litteratuur zich bijna uitsluitend tot de beschaafderen wendde, kon wel niet anders: men had vergeten, of het was onmogelijk geweest, een Romeinsch publiek te vormen. Regten smaak kon men in de stukken van dien tijd niet hebben, zonder eenige kennis van Grieksche zeden en toestanden. Maar dat was de litteratuur niet, dien Ennius had verder te brengen. Het laat zich hooren, dat zij die met de beschaving hunner oostelijke naburen, zij het dan ook maar oppervlakkig, hadden kennis gemaakt, geen behagen schep-

ten in de Odyssea van Livius Andronicus of de Bellum Punicum van Naevius, met het weinig gekuischte Saturnijnsche *metrum*. Ennius met uitgebreider kennis van de Grieksche litteratuur, grooter tact als dichter en onmiskenbare heerschappij over de taal, heeft Naevius één ding afgezien, waarvoor het gevoel bij de latere dichters ontbrak: hij bleef nationaal. Virgilius ziet men het aan dat het hem geen ernst is: in weerwil van de onvergelijkelijk schoone *détails*, laat het geheel ons koud; die figuren, van *pius Aeneas* af, tot den laatsten toe, leefden voor den dichter zelven niet: hoe zouden zij het voor ons doen? Tusschen hem en Homerus ligt de gansche afstand van een kunst- tot een volks-epos. Het laatste is de uitdrukking van het bewustzijn des volks, hetwelk zich zelf terugvindt in die populaire schilderingen van het leven, alhoewel de Ilias toch eigenlijk eene apologie der aristocratie is. De Aeneis bleef binnen een betrekkelijk kleinen kring van geletterden beperkt. Al het echt Romeinsche treedt bij Virgilius op den achtergrond, en juist dit is het wat bij Ennius aantrekt. Daarom is hij bij Cicero, die zoo zeer met hem is ingenomen, summus poëta noster Ennius, en ingenio maximus.

Maar, voegt Cicero er bij, hij was *arte rudis*, en Ovidius stemt woordelijk met hem in:

> Ennius ingenio maximus, *arte rudis*.

Wij vragen met eenig regt, waarin dat *arte rudis* bestaan heeft. Letten wij daarbij op, dat volgens denzelfden Ovidius van Callimachus, en dus ook wel van de Grieksche poëzij te Alexandrië in het gemeen, het tegenovergestelde geldt:

> Ingenio non valet, arte valet.

In de eerste plaats komt, dunkt mij, hier ter sprake het plan van het geheel, welks gebreken wij ons boven niet hebben verheeld, hoewel overigens het verwijt in den mond van Ovidius niet regt zou gepast hebben, want er is in zijne Metamorphosen althans niet meer eenheid, wel meer kunst. Dan laat het zich wel denken dat de fijnere smaak der latere tijden weinig behagen zal gevonden hebben in die godenraden, godspraken en droomgezigten. Zeker ontnamen zij aan het dichtstuk het uiterlijke der kronijk, maar

bleven zij niet een min of meer heterogeen bestanddeel? De opvatting was ligt hier of daar wat al te phantastisch. Of hoe zullen wij ons de schim van Homerus hebben voor te stellen, die aan Ennius verscheen, in wien zijn geest gevaren was? Er is hier openbare strijd tusschen het traditionele geloof en de Pythagoreische metempsychosis. Maar wie zal Ennius hier hard vallen? Heeft hij eene fout begaan, Virgilius zelf maakt het niet beter. Of is de leer die de schim van Anchises in het zesde boek der Aeneis verhaalt, in zijn mond zoo veel gepaster? Maar meer dan dit alles stootte de eeuw van Augustus zich aan verouderde vormen, harde wendingen en stootende verzen. Daar waren aardigheden als:

> At tuba terribilis sonitu taratantara dixit.

Somwijlen werden de woorden midden doorgeknipt, zooals:

> cere- comminuit -brum.

voor cerebrum comminuit, of

> Massili- portabant iuvenes ad litora -tanas,

voor Massilitanas, namelijk *lagonas* of flesschen.

Dan weder stuitte men op afgekapte woorden, zoo als:

> replet te laetificum *gau*,
> divum domus altisonum *cael*,
> endo suam *do*,

voor *gaudium, caelum, domum*.

Zulke zaken lagen buiten den goeden smaak zoo als men dien later begreep. Verklaringen van Latijnsche woorden door Grieksche, hoe ongerijmd ook op zich zelf, schijnen minder aanstoot te hebben geleden, want zij komen bij Lucretius en Virgilius ook voor. Zeker vloeide de hexameter bij Ennius niet zoo schoon als bij Virgilius; maar welk een sprong viel er ook te maken van de Saturnijnsche verzen tot de vaste regelmaat van het Grieksche *metrum*, en dat in eene taal waar de verdubbeling der consonanten nog moest worden ingevoerd. Gaat men dit alles na, dan stelt men zich tevreden met de betuiging van Cicero en Ovidius, dat hij het *ingenium* had en troost zich ligt over zijn gebrek

aan *ars*. Het ware welligt beter geweest, zoo de Latijnsche dichters in het gemeen daaraan wat minder hadden gedacht. De invloed der Alexandrijnsche poezij werkte in het tijdstip dat op Ennius volgt hierop allernadeeligst.

Het is eene bekende zaak dat Virgilius veel aan zijne voorgangers verschuldigd is. De beschrijving van de verwoesting van Troje is aan een der Cyclische dichters ontleend, Aeneas komst bij Dido aan Naevius, enz. Dat hij vele verzen uit Homerus vertaalt, treft den oppervlakkigsten lezer, en reeds Macrobius, een schrijver uit den tijd van Theodosius, heeft met uitvoerigheid nagegaan wat Virgilius bij anderen geleend heeft, gegevens welke de oude Scholiasten herhaaldelijk bevestigen. Ook Ennius behoort tot die oude dichters die door Virgilius geplunderd werden, had ik haast gezegd, want ik kan het hem moeijelijk vergeven, zoo het waar is dat hij plagt te zeggen, se aurum ex Ennii sordibus colligere. Ennius zelf heeft ook niet zeldzaam zijne voorgangers geraadpleegd; Homerus volgde hij regtens na; Naevius bragt hij somwijlen in zuiverder vorm over, even als Virgilius het eenmaal hem zou doen. Belangrijk ter vergelijking is eene plaats uit de Ilias, die zoowel Ennius als Virgilius hebben nagevolgd. Niets kan geschikter zijn om elks manier te doen uitkomen: bij Homerus wordt Paris vergeleken met een paard:

> ὡς δ᾽ ὅτε τις ϛατὸς ἵππος, ἀκοϛήσας ἐπὶ φάτνῃ,
> δεσμὸν ἀπορῥήξας θείῃ, πεδίοιο κροαίνων,
> εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋῤῥεῖος ποταμοῖο,
> κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
> ὤμοις ἀΐσσονται· ὁ δ᾽ ἀγλαϊῃφι πεποιθὼς,
> ῥίμφα ἒ γοῦνα φέρει μετά τ᾽ ἤθεα κὰι νομὸν ἵππων.

Bij Ennius luiden deze regels:

> Et tum sic ut equus qui de praesepibus fartus
> Vincla suis magnis animis abrupit et inde
> Fert sese campi per caerula laetaque prata
> Celso pectore, saepe iubam quassat simul altam,
> Spiritus ex anima calida spumas agit albas.

Bij Virgilius wordt van Turnus gezegd:

Qualis, ubi abruptis fugit praesepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto;
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut assuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque comae per colla, per armos.

Het is duidelijk dat Virgilius zoowel de plaats uit Homerus als de navolging uit Ennius heeft voor zich gehad. Wij voor ons mogen uit de drie plaatsen veilig de gevolgtrekking maken dat Ennius met eere tusschen beide heeft ingestaan.

Na de Annalen heeft Ennius zijn grooten naam te danken aan zijne treurspelen. Zoowel de ruwe pogingen dergenen, die hem voorgingen, als de meer gekuischte navolgingen van Pacuvius en Attius bepaalden zich op dit gebied tot omwerkingen der Grieksche dramaas, met name van Euripides. Ennius schreef zoowel treur- als blijspelen. De titels van vier der laatste bestaan nog, met onbeduidende fragmenten. Eén was er, gis ik wel, ter eere van Fulvius Nobilior en behandelde een Romeinsch wapenfeit, het beleg van Ambracia. Zijne treurspelen waren zeer talrijk. Cicero vergelijkt hem met Aeschylus, zoo als hij Pacuvius en Attius met Sophocles en Euripides vergelijkt; doch, gelijk het mij voorkomt, heeft geene andere beweegreden aan deze vergelijking deel gehad dan de chronologie. Voor zoo ver wij uit de fragmenten kunnen oordeelen, had de manier van Aeschylus niets van die van Ennius en wij kunnen wel zeker zijn dat zij bij het Romeinsche publiek ook weinig bijval zou gevonden hebben. Op zich zelf zou het overgeblevene niet voldoende zijn om ons van den gang der gebeurtenissen in zijne stukken eenig denkbeeld te geven, maar gelukkig dat van drie, die tot de meest gelezen en dus ook meest aangehaalde stukken behoorden, het orineel van Euripides nog bestaat, waardoor men kan zien dat Ennius in de oeconomie van het stuk zijnen voorganger op den voet volgde, maar de koren bij hem nog eene veel ondergeschikter plaats besloegen dan bij genen. Even als bij zijne Grieksche modellen waren zijne onderwerpen genomen uit den kring der mythologische verhalen. De mythenkring der Argonauten had hem den Athamas geleverd en de Medea, zijn beroemdste stuk, eene navolging van Euripi-

des. Het behoorde onder die stukken die ook door de Romeinen, welke het oorspronkelijk konden verstaan, met belangstelling werden gelezen in eene vertaling: Quis est tam inimicus, zegt Cicero, paene nomini Romano, qui Ennii Medeam spernat aut reiciat? De vertaling toont hier en daar onmiskenbaar talent. Er sloot zich een tweede stuk aan, de Medea Atheniensis. Uit den mythenkring van den Thebaanschen oorlog was de Alcumaeo genomen, uit de Perseusmythe de Andromeda. Talrijker zijn de stukken aan den Trojaanschen oorlog ontleend, waarop de Romeinen naauwere betrekking hadden. In den Thyestes, een geliefkoosd onderwerp, getuige de Atreus van Attius en het gelijknamige stuk van Seneca, de goddelooze twist der beide zonen van Pelops, Atreus en Thyestes. In den Phoenix de booze raad zijner moeder, dien de grijsaard zoo naïf verhaalt in de Ilias. De tegenwind die de Grieken te Aulis terughield en het offer dat Agamemnon bragt hadden Euripides het onderwerp gegeven voor zijne Iphigenia. Ennius had dit stuk vertaald en, wat opmerking verdient, zonder de echtheid van den proloog in twijfel te trekken, die toch nooit Euripides' maaksel kan geweest zijn. Doch de kritiek van het stuk was zijne zaak niet, even weinig als toen Schiller hetzelfde zonder aarzelen in het Duitsch overgebragt. Tot de zwerftogten van de Grieken voor zij het beleg van Troje begonnen, behoort de Telephus, de naam van den Koning van Mysië, die als bedelaar verkleed in het kamp der vijanden komt, een stuk dat in der tijd zooveel te verduren had gehad van Aristophanes' spotlust. Van eene tragedie Alexander, den naam waaronder Paris in de mythologie meest bekend is, laat zich niet ligt eene voorstelling maken, en ik kan het denkbeeld niet van mij weren, dat het stuk Alexandra heette, een anderen naam van Casandra. Een groot deel der fragmenten doelt op de rampen die zij den Trojanen voorspelde, wanneer aan der Grieken eisch tot teruggave van Helena niet voldaan werd. De Achilles had diens toorn tot onderwerp, hoe eerst de dood van Patroclus hem kon bewegen om weder deel aan het gevecht te nemen. Van een tweede stuk met denzelfden titel is weinig bekend.

Evenzeer uit de Ilias genomen is de Hectoris lustra; het 24ste boek schijnt de stof te hebben geleverd. De woede van Aiax, wien de wapenrusting van Achilles niet wordt toe-

gewezen, had Sophocles het plan aan de hand gedaan voor een stuk, hetwelk Ennius vertaalde. Eene andere tragedie had tot onderwerp de smart van Telamon bij het vernemen van den dood van Aiax zijnen zoon. De verwoesting van Troje leverde de Andromache, eenigermate verschillend van het gelijknamige stuk van Euripides en de Hecuba, die zich weder nader aan dezen aansloot. De Eumeniden eindelijk waren eene vertaling van het stuk van Aeschylus. Van de overige stukken is weinig meer dan de titel bekend.

Een algemeen overzigt der fragmenten leert dat Ennius, met het oog op zijn publiek, even als zijn voorganger Euripides, gewoonlijk gebruik maakte van de smakelooze prologen, welke, ofschoon dienstig om de hoorders op de hoogte te brengen, het kunstgevoel beleedigen. Sterker nog dan bij Euripides komt die zucht te voorschijn om allerlei wijsheid over de natuur der goden en dergelijke zijnen personen in den mond te leggen. Bij het bestuderen dier fragmenten trof mij het verhaal, dat Euripides eens een zijner personen had laten optreden met deze woorden:

> *Ζεὺς, ὅςις ὁ Ζεύς· οὐ γὰρ οἶδα πλὴν λόγῳ*
> *κλύων.*

Zeus, maar wat is Zeus? anders toch ken ik hem niet dan bij geruchte. Algemeen was de verontwaardiging geweest over deze in het oordeel der hoorders godslasterlijke taal; zij wachtten niet of die woorden welligt in het vervolg hunne regtvaardiging zouden vinden, maar reeds het uiten van een dergelijk gevoelen vond men ongepast. In den Telamon laat Ennius zijn held zeggen:

> Ego deum genus esse semper dixi et dicam coelitum,
> Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus:
> Nam si curent, bene bonis sit, male malis quod nunc abest.

Eene stelling die het volksgeloof niet minder in den hartader aantastte dan de regel, dien Euripides gedwongen was geweest terug te nemen. De Romeinen dachten er anders over: wij leeren van Cicero, dat deze woorden ontvangen werden, magno plausu assentiente populo. Welk eene maatschappij! Ik laat nu daar wat de poëzij onder dit heterogene element te lijden heeft gehad. Men stelle zich Neoptolemus, den zoon van Achilles, voor:

Philosophari est mihi necesse, at paucis: nam omnino haut placet.
Degustandum ex ea, non in eam ingurgitandum censeo.

Cato en zijne vrienden zullen die verzen wel bewonderd hebben, maar de poëzij roept niet te min om wraak over een zoo schreeuwend anachronisme. Voor een oogenblik overgaande op een terrein, dat ik in dit opstel vermijd, doe ik opmerken dat de aangehaalde regels, ofschoon door den nieuwsten uitgever onder de fragmenta incertae sedis geplaatst, nergens anders te huis behooren dan in de Andromache. Dit is ook het geval met het achtste frgmt. inc. sed. bij Vahlen, waarvan het oorspronkelijk in het gelijknamige stuk van Euripides inderdaad gevonden wordt. Even zoo is het negentiende fragment aan den Achilles, het zes-entwintigste aan den Telamon ontleend.

Niets is geschikter om aan te toonen hoe bedorven de smaak van het Romeinsche publiek was dan de voorliefde waarmede *horreurs* werden aangehoord. Medea de moordenares harer eigene kinderen; Agamemnon die zijne dochter Iphigenia opoffert; Thyestes wien zijn broeder Atreus zijne eigene kinderen als spijs voorzet, waren geliefkoosde themaas. Vreemd dat bij het ruim gebruik dat Ennius van den rijken voorraad van Grieksche mythen maakte, hij een der bij de Grieken meest geliefkoosde onderwerpen geheel verwaarloosde: het verhaal van Oedipus. Ook Pacuvius maakt er zoo het schijnt geen gebruik van. Ik leid daaruit de gevolgtrekking af dat beide bij de keuze van hun onderwerp zich liefst bij die geschiedenissen bepaalden, welke zij wisten dat bij het volk vrij algemeen bekend waren. Met de Trojaansche mythe was dit in hooge mate het geval en hieruit verklaart zich het groot aantal stukken daaraan ontleend. Het onderwerp moest geschikt zijn om de harde zenuwen van de menigte in beweging te brengen; de mooije gezegden, de spreuken, de zedelessen, de *beauties* in één woord, waren voor hen die zich kunstregters waanden; het gevoel voor de kunstwaarde van het stuk zoudt gij bij niemand hebben gevonden. Niets is natuurlijker, dan dat geene dichtsoort te Rome minder heeft willen tieren dan juist deze. Haar laatste woord, de eentoonige tragedies van Seneca, zijn zoo goed als onleesbaar. Ennius heeft ten minste schoone oogenblikken. Neem eens deze beroemde woorden van Andromache over de verwoesting van Troje:

Quíd petam praésidi aut éxequar? quéne nunc
Aúxilio aut éxili aút fugae fréta sim?
Árce et urbe órba sum. Quo áccedam? quo ápplicem?
Cuí nec arae pátriae domi stant, fráctae et disiectáe iacent,
Fána flamma déflagrata, tósti alti stant párietes
Déformati atque ábiete crispa .....

O páter, o patria, o Príami domus,
Saeptum áltisono cardíne templum!
Vidi égo te astante ope bárbarica
Tectis caelatis lácuatis,
Auro ébore instructam régifice.
Haec ómnia videi inflámmari,
Priamó vi vitam evítari
Iovis áram sanguine túrpari.

Maar Ennius bepaalde zich niet tot deze beide dichtsoorten; wij hebben ook Satiren van hem te vermelden. Wij kunnen den oorsprong der satura, het eenige genre dat de Romeinen niet aan de Grieken ontleend hebben, hier veilig op zijne plaats laten en hebben ook de satiren van Ennius alleen voor te stellen als gedichten, waarin nevens de hoofdstrekking om de gebreken der maatschappij die den dichter omgeeft aan te wijzen, vooral het streven naar verscheidenheid zich gelden doet. Het was in de satira dat zich diezelfde vrijheid om alles te zeggen vertoont, welke in Athene op het tooneel geduld werd. Vroeger was de satura een geimproviseerde dialoog geweest; bij Ennius is de kunstvorm zuiverder. Jammer dat de fragmenten te weinig in getal zijn om zelfs van eene enkele satire den grilligen gang te bepalen. In de derde kwam de lof van Scipio Africanus ter sprake en liet hij zich, zeker wel niet in ernst, aanspreken met de woorden:

Enní poëta sálve qui mortálibus
Versús propinas flámmeos medúllitus.

Een andermaal liet hij Dood en Leven eene zamenspraak houden. Dan weder verhaalde hij de fabel die bij La Fontaine heet: L'Alouette et ses petits, avec le Maître d'un champ. Het waren grappen en raadsels en bijzonderheden

uit het leven van vreemde volken, alle medegedeeld met het oog op de maatschappij die hem omgaf De *parasitus*, de vaste figuur der comoedie, de man die zich alles laat welgevallen om een middagmaal, werd niet vergeten. En in die *olla podrida* soms een uitroep van bewondering voor den overwinnaar van Hannibal:

> Quam tantam statuam statuet populus Romanus
> Quamve columnam quae teque et tua gesta loquatur.

Ik heb vervolgens te spreken van twee werken, hoogst belangrijk, niet om de geringe fragmenten, die ons de herinnering aan de werkzaamheid van Ennius op dit gebied hebben bewaard, maar als teekenen des tijds, want zij toonen hoe het oude geloof in Rome meer en meer verdween. De eerste sporen wees ik reeds honderd jaren voor den tijd van Ennius aan, in den tweeden Samnitischen oorlog; de voortgang, dien het ongeloof in die eeuw gemaakt heeft, is onmiskenbaar. Ennius schreef een leerdicht, *Epicharmus*, waarin de Sicilische blijspeldichter van dien naam, die zich in zijne jeugd aan de wijsbegeerte had gewijd, hem het stelsel van Pythagoras uitlegt in een droom, een geliefden kunstvorm van dien tijd. De gunst, die de leer der metempsychosis zich in de oogen der groeten verworven had, kwam reeds ter sprake: godsdienstplegtigheden en geloofsartikelen uit den vreemde vonden te Rome altijd een gunstig onthaal: getuige de Bacchanalia, die men in Ennius' tijd met zooveel kracht moest keeren. Onder de vernielende werking van het nadenken bleef van de persoonlijke goden, waaraan men tot nog toe had geloofd, niets over dan natuurverschijnsels. Aeschylus had reeds gezegd:

> *Ζεύς ἐϛιν αἰθὴρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ᾽ οὐρανός,*
> *Ζεύς τοι τὰ πάντα χὤτι τῶν δ᾽ ὑπέρτερον.*

Een pantheïsme, dat wel allerminst tot volksgeloof geschikt was en te Rome dadelijk oversloeg in het afzigtelijkst bijgeloof. Geheel in denzelfden geest leerde Ennius:

> Istic est is Juppiter quem dico quem Graeci vocant
> Aerem: qui ventus est et nubes: imber postea
> Atque ex imbre frigus: ventus post fit, aër denuo.
> Haece propter Juppiter sunt ista quae dico tibi
> Quoniam mortales atque urbes beluasque omnes iuvat.

De leer moge beter en verhevener zijn geweest dan wat tot nog toe algemeen was aangenomen; zij moge bevrediging hebben gegeven aan enkele uit de meer ontwikkelden, maar op het volk was haar invloed buiten kijf verderfelijk. Het duurde niet lang of men verklaarde te Rome de staatsgodsdienst onverholen voor een politiemaatregel; het volk was natuurlijk niet lang de dupe van die politiek. In Ennius' kindschheid had de eerste echtscheiding te Rome plaats gehad: honderd jaar na zijn dood, en vroeger, was het huwelijksleven te Rome vermoord. En geen wonder. Men zal het volk niet bij zijn pligt houden met de leer dat de schepping ontstaat uit de vermenging van koude en warmte, van droogte en vocht; dat het ligchaam stof is en de ziel het vuur dat uit de zon genomen is, enz. En een volk als de Romeinen wel het allerminst.

Aan den Epicharmus sluit zich een ander werk aan, evenzeer in verzen, de *Euhemerus*. Euhemerus een Griek uit Alexandrië had eene poging gewaagd tot het opstellen van een wanstaltig systeem van mythologie. Volgens hem waren de goden niet dan menschen die na hun dood om hunne verdiensten door het volksgeloof in den hemel waren opgenomen. Al de verhalen over hen in omloop waren niets dan de opgesierde lotgevallen die hun op aarde overkomen waren, welke hij tot hunne geschiedkundige waarheid wilde terugbrengen door ze te knellen binnen de proporties van dagelijksche voorvallen. Een zijner navolgers, Palaephatus, schreef in zijnen trant een boekje dat wel eens op de scholen wordt gelezen, en zoo zijn er in dezelfde manier nog andere werkjes over mythologie uit de oudheid tot ons gekomen, maar het geschrift van Euhemerus zelven is verloren. Men verwondert zich dat dit toppunt van willekeur en smakeloosheid een oogenblik de aandacht heeft kunnen trekken. Wel moest bij de Grieken ieder gevoel voor hunne poëzij zijn uitgedoofd. Dat Ennius dit werk in het Latijn overgebragt en zijne vertaling lang bewaard bleef ten bewijze dat zij werd gelezen, is minder vreemd, want het aanstootelijke dat het boek voor Grieksche ooren moest hebben, verdween grootendeels voor de Romeinen, aan welke die veelkleurige godenavonturen vreemd waren en die nooit iets dergelijks hadden opgenomen in hunne van staatswege erkende en geëerbiedigde godsdienst. Bovendien de manier van Euhemerus was in beginsel dezelfde als die der Annalisten, met

L. Piso aan hun hoofd, die ook eene teekening wilden leveren van het land dat achter hen lag, met geene andere kennis toegerust, dan van de tooverbeelden der Fata Morgana. - Ennius werk bleef bewaard en diende aan Lactantius tot arsenaal, waaruit hij wapenen haalde tegen de heidensche godsdienst. Wij kennen het boek bijna uitsluitend door zijne berigten, en in den jongsten tijd heeft men meer dan eene poging aangewend om uit het proza van den christen wijsgeer de verzen van den heidenschen dichter weder zamen te stellen. Ik kan niet helpen dat ik meer sympathie gevoel met Callimachus, die in zijne hymne op Zeus zich tegen dat wanstaltig ongeloof en die willekeurige reconstructie der geschiedenis verhief, dan met Euhemerus en zijne volgelingen in hunne potsierlijke kritiek der oude tradities.

Gedenken wij ten slotte met een voord de *Hedyphagetica*, een werk, waarvan de aanleg ons vreemd moet voorkomen. Het was eene soort van berijmd keukenboek, maar altijd in komisch-deftigen stijl gesteld. Het bevatte, behalve eenvoudige recepten voor de gastronomen, allerlei natuur- en letterkundige bijzonderheden, ja, ik zou zeggen, men kan het vergelijken met eene voor een jaar of wat in Duitschland onder den titel van *Gastrosophie* geleverde proeve. Wie van beide, Ennius of Baron Vaerst, de palm der geestigheid behaald heeft, blijft thans onzeker, want van den eerste bestaan slechts zes of acht regels meer, en van het Grieksche origineel dat hij volgde, de schrijver heette Archestratus, zijn de fragmenten naauwelijks talrijk genoeg om zich in het algemeen een denkbeeld van het werk te vormen.

Er werden ons twee grafschriften medegedeeld door Ennius op Scipio vervaardigd. Behalve dat getal van twee, hetwelk twijfel opwekt, weten wij dat, volgens Livius, op het familiegraf der Scipioos buiten de Porta Capena drie standbeelden stonden, van welke men *geloofde*, dat zij de beide Scipioos, Africanus en zijn broeder Asiaticus, voorstelden, benevens den dichter Ennius. Maar men wees evenzeer te Liternum het graf van Africanus, en ook op dat graf stond een standbeeld, hetwelk in Livius' tijd was omgestort. Er volgt hieruit, dat op geen der beide een opschrift te lezen stond, want dan zou de regtmatigheid van de aanspraken van de eene of van de andere plaats spoedig zijn uitgemaakt. Ook Cicero zegt, dat men *meent*, dat het marmeren standbeeld op het familiegraf der Sci-

pioos Ennius voorstelt. Ik leid hieruit af, dat de beide Epigrammen alleen door de traditie bewaard zijn en dat Cicero die beide mededeelt, maar bij verschillende gelegenheden - of liever beide op het oog hoeft, want het tweede kennen wij eigenlijk alleen door Seneca, maar Cicero doelt er op - het niet der moeite waard heeft geacht de overlevering op de vingers te zien. Het komt mij voor dat het eene, dat door Cicero tweemaal werd aangehaald en door Virgilius is nagevolgd, ontwijfelbaar echt is:

A sole exoriente supra Maeotis paludes
Nemo est qui factis me aequiparare queat.
Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est,
Mi soli caeli maxima porta patet.

Een grafschrift in dien trotschen toon, die te dier tijde toegestaan was, gelijk wij boven ook door het voorbeeld van Naevius zagen. Stel tegenover de waardigheid der uitdrukking in deze regels, het andere grafschrift:

Hic est ille situs, cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere opis pretium.

Er bestaat bij mij geen twijfel of het is onecht. Ennius zal toch wel zijne slechtste verzen niet op het graf zijns vriends gezet hebben. Men gevoelt dit nog meer, als men er het grafschrift naast zet, dat hij voor zich zelven gemaakt heeft:

Aspicite o cives, senis Enni imaginis formam!
Hic vestrum panxit maxima facta patrum.
Nemo me lacrimis decoret aut funera fletu
Faxit. cur? volito vivus per ora virum.

Mij dunkt, dit epigram versierde met het eerste in oude tijden de standbeelden der beide beroemde mannen op hunne graven. In den tijd van Cicero kon men ze niet meer onderscheiden, maar wat wonder? Had hij de bases van struiken en mos gezuiverd, hij zou de letters op den steen welligt ontdekt hebben, even als hij op Sicilië het graf van Archimedes ontdekt heeft, dat door den weelderigen plantengroei voor het oog geheel verborgen was.

Cicero schatte Ennius hoog. Voor hem zijn de Annalen in het Latijn, wat de Ilias in het Grieksch is, het eerste en voortreffelijkste dat de litteratuur heeft opgeleverd. Zoo zegt hij op eene plaats, om eene andere reden zeer alge-

meen bekend, sedert de opmerking gemaakt werd, dat van die plaats tot de uitvinding der boekdrukkunst slechts één stap is: ‘Hoc qui existimant fieri potuisse, non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae literarum vel aureae vel qualeslibet aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis Annales Ennii ut deinceps legi possint effici.’ De zamenhang zelf is de welsprekendste kritiek. Lucretius zingt den lof van Ennius in het begin van zijn gedicht. Virgilius toonde met der daad hoe hij over hem dacht, door vele zijner verzen en denkbeelden in veranderden vorm over te nemen. Ook Silius Italicus schijnt Ennius te zijn nagevolgd, maar ongelukkig wijst ons voor hem geen Scholiast den weg, zoo als bij genen. Ovidius stootte zich aan het ruwe en onbeschaafde; hoe hij over het wezen zelf der poëzij van Ennius dacht, is ons uit het verhaal van Lucretiaas dood gebleken. Propertius noemt hem vader Ennius, even als ons volk van vader Cats spreekt. Quinctilianus is vol bewondering voor de verschijning van zulk een buitengewoon talent in die weinig beschaafde tijden. Er waren letterkundigen, die zich bepaaldelijk met de studie van zijne werken bezig hielden, Ennianistae, even als men met Homerus deed. Wel begon men in later tijd meer behagen te scheppen in de vloeijende verzen van den tijd van Augustus en zag men op Ennius uit de hoogte neder, maar de mannen die ik boven noemde, zijn veiliger gidsen, waar het goede smaak geldt, dan het later geslacht. Gaat men de ruïnen na, die ons overbleven van zijn veelsoortigen arbeid, dan gevoelt men dat hij met volle regt de universeelste der Romeinsche dichters genoemd is.

Haarlem, 30 Maart 1857.

S.A. NABER.

De reis van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist naar de Molukken in 1855.

1. Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, gedaan in de maanden September en October 1855, in het gevolg van den Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist, door Dr. P. Bleeker.

2. Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukken, van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist.
3. Fragmenten mijner reize door de Minahassa, door J.F.G. Brumund.

De reis van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist naar de Molukken verdient gewis als een hoogst belangrijk feit in de geschiedenis van Nederlandsch Indië, vooral der buitenbezittingen, te worden beschouwd.

Sedert 1824, toen de Gouverneur-Generaal van der Capellen zijne bekende reis daarheen maakte, had geen zijner opvolgers die afgelegen gedeelten van ons gebied bezocht.

De Gouverneurs-Generaal stelden het zich gewoonlijk tot taak, eens of meermalen eene reis over Java te maken. Soms werden ook onze bezittingen op de Westkust van Sumatra of op die van Borneo door den Opperlandvoogd bezocht. Maar van de reis naar de Minahassa van Manado of naar den Molukschen Archipel, ofschoon somwijlen voorgenomen, kwam nimmer iets.

Dit was zeer te betreuren. Daardoor toch kon meer en meer de meening veld winnen, dat slechts aan Java alleen,

vooral sedert de invoering van het kultuurstelsel, alle zorg werd gewijd, en dat de buitenbezittingen als naauwelijks de aandacht van den opperlandvoogd waardig werden beschouwd. Nadat eenmaal het kultuurstelsel op Java goed gevestigd was en begonnen was rijke vruchten aan het Moederland, en ook, in vele opzigten ten minste, en niettegenstaande de gebreken die het bestaande mogen aankleven, voor de inlandsche bevolking af te werpen, - scheen men juist het tegendeel te hebben mogen verwachten. Evenzeer toch als thans het heerlijke Java beschouwd wordt als de parel onzer rijke Oostindische bezittingen, werden vroeger de Molukken als zoodanig beschouwd. Nu was wel de ons door den loop der tijden ontvallen uitsluitende specerijhandel, welke eenmaal die specerij-eilanden van zoo overwegend gewigt had gemaakt, niet meer terug te krijgen, - en schier niemand voorwaar kon dien terugwenschen, omdat die terugkeer bijna ondenkbaar was zonder een terugkeer tot een toestand, die gelukkig met al zijne ijsselijkheden voor goed tot het verledene behoorde. Maar al was de terugkeer onmogelijk tot een toestand, die slechts op monopolie en op de uitoefening der grootste dwingelandij berustte, zoo meenden velen toch, dat met goed gevolg pogingen konden worden aangewend om die gewesten op te beuren uit den staat van kwijning, waarin zij verkeerden sedert den val en grootendeels ten gevolge van dat vroegere stelsel. Zij meenden dat dit behoorde te geschieden, zoowel in het belang van die gewesten zelve, als om te trachten ze op nieuw, ofschoon op andere wijze, voordeelen aan het Moederland te doen afwerpen.

Juist omdat zij, kwijnden, omdat zij, zelfs waar de specerijteelt op zich zelve aan het gouvernement nog winsten opleverde, toch meer en meer in zekeren zin lastposten werden en in hunne eigen behoeften niet konden voorzien, terwijl hunne van nature rijke voortbrengselen het tegendeel mogten doen verwachten, schenen zij te eer de aandacht van het Opperbewind tot zich te moeten trekken.

Het valt niet te ontkennen, dat een herhaald bezoek van den Opperlandvoogd aan die afgelegen gewesten een sterk sprekend bewijs van belangstelling zou hebben opgeleverd, en zoowel voor die streken als voor dien hoogen ambtenaar zelven, en door hem voor het Opperbestuur in Nederland, van groot nut had kunnen zijn. De bewoners zouden

meer de overtuiging hebben gekregen dat hunne belangen door het Opperbewind niet werden vergeten, en dat op hunne wenschen en grieven bepaald zou worden gelet. De Gouverneur-Generaal zou zich beter met den wezenlijken toestand dier gewesten, met hunne behoeften hebben kunnen bekend maken. Hij had met meer kennis van zaken zelf voor die gewesten kunnen handelen, of met meer vertrouwen voorstellen daaromtrent aan het Opperbestuur kunnen doen, dan nu hij steeds moest afgaan op rapporten van mindere beambten, die, bij de snelle verandering van personeel, welke in Indië steeds plaats heeft, dikwerf aanmerkelijk in inzigten verschilden, en het moeijelijk maakten, bij de onvolledige kennis, welke men bij het algemeen Gouvernement bezat, te weten in welken zin moest worden beslist. Ditzelfde gold voor het Opperbestuur in Nederland. Telkens verneemt men, dat eene zaak, welke hier moet worden beslist, daarvoor nog niet rijp is, omdat men, tengevolge van ongenoegzame kennis, nog inlichtingen uit Indië wacht. Dit wettigt de gissing, dat, zoo elk Gouverneur-Generaal de Molukken evenzeer als de overige bezittingen buiten Java had bezocht, en, na zich, op de wijze zoo als de Heer van der Capellen dit deed, op die reis goed te hebben voorbereid, zich in loco met de bestaande behoeften had bekend gemaakt en maatregelen tot verbetering aan den Minister van Koloniën had voorgesteld, dan reeds veel eerder krachtige pogingen zouden zijn aangewend, om de buitenbezittingen in het algemeen tot meerderen staat van ontwikkeling te brengen, en de Molukken in het bijzonder uit hun staat van diep verval op te heffen.

Het is daarom te hopen, dat het goede voorbeeld, thans door den Heer Duymaer van Twist gegeven, door elk zijner opvolgers zal worden gevolgd, en dat de meerdere bekendheid met de buitenbezittingen, welke daarvan het gevolg zal zijn, hare meerdere ontwikkeling zal ten gevolge hebben.

De meerdere belangstelling, in die gewesten betoond, kan niet anders dan langzamerhand tot hun voordeel strekken, en zal ongetwijfeld het meer productief worden dier landen ten gevolge hebben. ‘Wat openbaar maakt is licht.’ Hoe meer men het licht der openbaarheid zal laten schijnen over de gebreken, welke in den inwendigen toestand, in het inwendige beheer dier landen bestaan, hoe eerder ook

de tijd daar zal zijn, dat deze voor een beteren staat van zaken plaats zullen moeten maken. Hoe naauwkeuriger men met de rijke hulpbronnen dier door de natuur zoo rijk gezegende streken bekend zal worden, hoe spoediger men daarvan tot voordeel der bevolking, tot voordeel van Nederland, tot voordeel van het algemeen, partij zal leeren trekken.

Zal de reis van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist in dit opzigt de goede gevolgen hebben, welke men zich daarvan billijkerwijze mogt voorstellen? Heeft hij zich naauwkeurig met den wezenlijken toestand en de behoeften der door hem bezochte streken kunnen bekend maken? Heeft hij zich daaromtrent door de plaatselijke autoriteiten, door de Europesche en door de inlandsche bevolking doen voorlichten? Heeft hij, doende wat de Heer van der Capellen deed, blijkens de laatstelijk publiek gemaakte aanteekeningen zijner reis, na eene gezette voorbereiding tot dien togt, en na zich door speciaal daartoe voorafgezonden Commissarissen te hebben doen voorlichten, overal in loco met de plaatselijke autoriteiten geconfereerd, hunne klagten over het bestaande, hunne voorstellen tot verbetering aangehoord, en met hen de maatregelen door hen wenschelijk geacht beraamd? Heeft zijne reis hem andere indrukken omtrent den toestand en de behoeften der door hem bezochte gewesten gegeven, dan hij door het raadplegen van stukken en het hooren van personen te Batavia had ontvangen? Heeft zijn togt het onderwerpen van voorstellen aan den Raad van Indië en aan het Opperbestuur in Nederland ten gevolge gehad, en zal men de uitkomsten daarvan weldra in nieuwe regeringsmaatregelen bemerken?.....

Van dat alles is het publiek thans nog geheel onkundig. Ofschoon er ruim een jaar verloopen is sedert die reis werd volbragt, is, zoo we ons niet vergissen, nog niet de geringste regeringsmaatregel, met uitzondering van het verleenen van het ridderkruis aan den hoogst verdienstelijken zendeling Schwartz, bekend geworden, waarin men de goede gevolgen van die reis bespeurt. Sommigen hadden zich gevleid er iets omtrent te zullen vernemen, bij gelegenheid dat de Heer van Twist het opperbestuur van Nederlandsch-Indië in handen van zijn opvolger overgaf. Men hoopte namelijk, dat hij, het voorbeeld van den Heer Rochussen

volgende, daarbij eene rede zou hebben gehouden, een algemeen overzigt behelzende van het gedurende zijn vijfjarig bewind verrigte. Men vergastte zich reeds in de voorbaat op het vele pikante, dat men daarin hoopte te vinden. Men meende toch te weten, dat de aftredende Gouverneur-Generaal bij zijn opvolger, die vijf jaren lang als Minister boven hem had gestaan, niet altijd medewerking tot zijne voorstellen tot verbetering van het bestaande had gevonden. Men giste nu dat hij er dezen op zou hebben gewezen, dat hij deze en die voorstellen, in zijn oog van groot gewigt voor Nederlandsch-Indië zoowel als voor Nederland, had gemeend te mogen doen, maar dat het hem niet was mogen gelukken daaromtrent medewerking bij den Minister te vinden; dat hij ze echter van groot gewigt bleef achten, en er de aandacht zijns opvolgers inzonderheid op vestigde, met den wensch, dat hij daaromtrent gelukkiger mogt zijn. Met het oog op het voor Nederlandsch-Indië in zoo vele opzigten hoogst belangrijk tijdvak van het bewind van den Heer Duymaer van Twist, begreep men dat die rede zeer interessant zou kunnen zijn, en hoopte dan ook dat zij spoediger na het uitspreken, dan met die van den Heer Rochussen het geval was geweest, het licht zoude zien. Men meende dat, juist omdat deze rede het licht had gezien, de Heer van Twist daarin een spoorslag zou vinden, de zijne ook publiek te maken.

Doch deze hoop is, helaas! geheel in rook verdwenen. Zijn toch de berigten juist, dan is dergelijke rede volstrekt niet gehouden en dan is de geheele plegtigheid der overgave van het bewind in zoo bijzonder korten tijd geheel afgeloopen, dat het schier niet mogelijk is, dat iets meer dan het volstrekt noodige gesproken is, om het opperbewind in handen van den nieuwen Opper-Landvoogd te doen overgaan.

Van die zijde schijnt derhalve over deze en andere zaken geen licht te zullen opgaan.

Zal de Heer Duymaer van Twist daarover op andere wijze licht verspreiden, en, doende wat mede zijn voorganger deed, een toelichting van eenige daden van zijn bestuur publiek maken? Zal hij, verder gaande en doende wat Graaf Grey op zoo uitstekende wijze voor zijne geheele koloniale administratie deed, aan het publiek mede-

deelen, welke de beginselen zijner handelingen en zijner aan het opperbestuur gedane voorstellen, gedurende zijn vijfjarig bewind waren? - Men mag zoo iets hopen, en te eer omdat een ieder overtuigd zou zijn dat zoodanig werk, van de hand van den algemeen om zijne stipte eerlijkheid, strenge regtvaardigheid en gemoedelijkheid geachten Heer Duymaer van Twist, ongetwijfeld eene hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van ons koloniaal beheer zoude zijn en niemand er aan twijfelen zou, of het bevatte de uitkomsten van het meest naauwgezet onderzoek en van de innigste overtuiging. Bij ons te lande behoort zoo iets echter nog zoozeer tot het ongewone, dat men het naauwelijks kan verwachten.

Hoogst waarschijnlijk zal men dus moeten wachten iets naders omtrent die beginselen in het algemeen en omtrent de politieke resultaten der reis naar de Molukken in het bijzonder te vernemen, totdat de Heer van Twist zal kunnen goedvinden, de rust, welke hij tot veler leedwezen thans meende te mogen nemen, te verbreken en zich weder op het staatstooneel te bewegen. Daar zal het hem niet aan gelegenheden ontbreken, zijne meeningen over ons koloniaal beheer kenbaar te maken. En mogt hij uit bescheidenheid aarzelen, daarmede uit eigen beweging te zeer voor den dag te komen, zoo zullen zoo velen, die teregt aan zijn gevoelen groote waarde hechten, wel middelen weten hem daartoe te brengen.

Dat die tijd spoedig moge geboren worden, is gewis de wensch van velen, die het veel meenen met onze koloniën, en die overtuigd zijn dat de Heer van Twist daarover veel licht kan verspreiden. Het is gewis de wensch van velen, dat hij zich spoedig moge herinneren, qu'on se doit à sa patrie, en dat dus de rust, welke hij, volgens sommigen, in het belang van Vaderland en Koloniën, zich niet had behooren te gunnen, van korten duur moge zijn.

Hoezeer tot nu toe nog niet bekend geworden is, dat de reis naar de Molukken tot eenige meer of min belangrijke uitkomsten voor de bezochte gewesten heeft geleid, zoo betwijfelt toch niemand, of daaromtrent zijn maatregelen in Indië beraamd en voorstellen aan het Departement van Koloniën gedaan. Vooral een Gouverneur-Generaal als de Heer Duymaer van Twist kan die in zoovele opzigten verachterde en in staat van kwijning verkeerende, of onder

de gevolgen van een slecht beheer gedrukt gaande streken niet hebben bezocht, zonder op middelen ter verbetering bedacht te zijn geweest. Het is te hopen dat de rapporten en voorstellen, welke hij daaromtrent ongetwijfeld heeft ingediend, spoedig de gevolgen mogen hebben, welke hij zelf, door zijn spoedig op die reis gevolgd vertrek naar het Vaderland, daarvoor niet heeft kunnen verkrijgen.

Dit geldt echter de toekomst en de meer politieke resultaten der reis naar de Molukken. Zien wij nu wat zij op ander gebied en tot uitbreiding onzer kennis van die streken heeft uitgewerkt.

Hier mag de oogst ruim worden genoemd. We zien daarvan de vruchten in de vermeerderde belangstelling in die gewesten, eene belangstelling waarvan zoo menig in het laatste jaar daaraan gewijd stuk ten bewijze strekt. We denken er o.a. aan de uitgave, in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, van de zoo hoogst belangrijke aanteekeningen, door den Gouverneur-Generaal van der Capellen, tijdens zijne reis naar de Molukken in 1824, gehouden. Die aanteekeningen leveren eene nieuwe bijdrage tot het monument, hetwelk de edele van der Capellen zich heeft opgerigt, door de wijze waarop hij Nederlandsch Indië heeft bestuurd. Zij leveren op nieuw het bewijs der edele gevoelens en der goede bedoelingen waarmede hij was bezield, en thans nog kan er veel uit worden geput, om in de Molukken die verbeteringen tot stand te brengen, welke van der Capellen, ware hem vrijheid van handelen gelaten, reeds voor dertig jaren zoude hebben ingevoerd[1]. Maar behalve de stukken, die meer ter gelegenheid van, dan over die reis het licht zagen, zien we vooral de dadelijke vruchten der reis van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist in de aan het hoofd dezes genoemde geschriften, welke we thans eenigzins nader gaan beschouwen.

De onderscheidene, uit hunne geschriften blijkbare, maat-

1 Ten einde de vraag te voorkomen: ‘beweert ge dan dat in die dertig jaren niets voor de Molukken werd gedaan?’ - antwoord ik reeds dadelijk, dat slechts iemand, die geheel met het in dien tijd in Ned. Indië voorgevallene onbekend is, zoo iets zou kunnen beweren; maar dit neemt niet weg, dat nog oneindig veel te doen overblijft, en dat inzonderheid voor de Molukken veel goeds zou kunnen geboren worden, zoo thans nog veel van het door van der Capellen voorgestelde kon worden verwezenlijkt.

schappelijke positie der drie Schrijvers, die allen in het gevolg van den Gouverneur-Generaal de reis mede maakten, wettigt reeds dadelijk de gissing, welke ligt bij de lezing van de titels der werken of bij de eerste vlugtige inzage wordt gemaakt, dat wel bij allen, in verschillende opzigten, veel belangrijks over die reis zal worden aangetroffen, maar ook dat allen daarover uit hun verschillend standpunt redeneren, en men bij den een veel zal vinden, wat bij den ander te vergeefs zou worden gezocht.

Geen der drie Schrijvers beweegt zich bepaald op het politiek terrein, of behandelt het politiek gedeelte, het politiek oogmerk der reis. Dit was ook niet te verwachten. Daarover kon slechts door den Gouverneur-Generaal zelven worden geschreven, of wel, met zijne bijzondere toestemming, door den ambtenaar, die met het bepaalde doel der reis bekend was, die hem bij de menigvuldige conferentiën met de plaatselijke autoriteiten steeds ter zijde stond en aan wien hij zijne plannen en opmerkingen mededeelde. Zoodanig officiëel verslag der reis, dat waarschijnlijk in een rapport aan den Minister van Koloniën zal vervat zijn, of uit de aanteekeningen van den Gouverneur-Generaal zou kunnen geput worden, wordt hier niet aangetroffen en zal ook waarschijnlijk vooreerst nog wel niet het licht zien.

Voor onze Schrijvers bleef dit gedeelte der reis eene terra incognita, verboden terrein. Mogen zij het in persoon al eens hebben betreden, mogen zij al soms hebben ontdekt of gegist, welke indrukken de Gouverneur-Generaal op de reis ontving, welke maatregelen, welke voorstellen men dien ten gevolge van hem mogt verwachten, welke Gouvernementshandelingen de reis ten gevolge zoude kunnen hebben, - hunne pen bewaart daaromtrent het stilzwijgen. Zulks vorderde ook de bescheidenheid. Tot het gevolg, ofschoon niet tot het ambtelijk gevolg, van den Gouverneur-Generaal behoorende, het voorregt genietende, deze hoogst belangrijke reis mede te maken, door de mildheid van den Gouverneur-Generaal in het mededeelen van statistieke opgaven (dit geldt voornamelijk den Heer Bleeker) in staat gesteld, reeds veel belangrijks over de bezochte landen te boek te stellen, gebood hun de kieschheid zich niet te bemoeijen met hetgeen niet op hunnen weg lag. Daarvan hebben zij zich dan ook stiptelijk onthouden. Wel wordt herhaaldelijk in de ‘Reis’ van den Heer Bleeker en in de

‘Aanteekeningen’ van den ongenoemden schrijver melding gemaakt van conferentiën, met de plaatselijke autoriteiten gehouden, maar geen woord wordt gezegd over het daarbij verhandelde, zoo zich dit verder dan tot officiële receptiën en feesten uitstrekte.

Men zou zich echter vergissen, door te meenen dat deze werken daarom van alle politiek belang ontbloot waren, dat de Schrijvers het zoogenaamd politiek terrein volstrekt niet betraden, geheel blind waren geweest voor al hetgeen voor belanghebbende onderzoekers in dit opzigt op te merken viel; dat zij, omdat een gedeelte van dat gebied voor hen ‘onvrij territoir’ was, het daarom in het geheel niet hebben betreden en niet zouden hebben opgemerkt en opgeteekend, hetgeen bij andere gelegenheid niet aan hun oog zoude zijn ontsnapt.

Men zou den vrijzinnigen Dr. P. Bleeker niet moeten kennen, den man, die zich, behalve met zijne ambtsbezigheden en zijne natuurkundige studiën, ook zoo gaarne met de koloniale politiek bemoeit; men zou geheel onbekend moeten zijn met zoo menig, vooral in vroeger jaren verschenen geschrift van zijne hand, waarin hij vrij zijne meening over regeringsdaden uit, op bestaande gebreken wijst en middelen tot herstel aangeeft; men zou daarmede geheel onbekend moeten zijn, om te vooronderstellen, dat hij een zoo groot deel van den Indischen Archipel zou hebben doorreisd, zonder telkens aanleiding te vinden, op de bestaande instellingen en de nog van kracht zijnde verordeningen aanmerkingen te maken. Herhaaldelijk treft men die dan ook in zijn werk aan; en telkens deelt hij zijne denkbeelden mede over de wijze waarop, in het belang dier landen en van Nederland beiden, naar zijne meening in de bestaande gebreken zou kunnen worden voorzien. Hij doet dit echter, zoo als men mogt verwachten, zonder den persoon van den Heer Duymaer van Twist of het doel der tegenwoordige reis in het minst daarin te betrekken.

In de ‘Aanteekeningen’ ontbreekt het nu en dan ook niet aan bescheiden wenken en opmerkingen, wier opvolging gewis door velen in het belang dier streken zal worden gewenscht. Dit zal te eer het geval zijn, omdat de schrijver blijkbaar slechts met de uiterste behoedzaamheid en bescheidenheid enkele aanmerkingen maakt, enkele wen-

ken geeft, en de lezer dus te eer geneigd zal zijn daaraan waarde toe te kennen.

De grootste verdienste van dit werkje achten wij ‘que partout cela porte le cachet de la vérite.’ Het is een onopgesmukt, over het algemeen goed geschreven verhaal der reis. Hier en daar draagt het wel blijken van eene nog ongeoefende hand afkomstig te zijn. Maar het geheel laat zich met genoegen lezen, en draagt overal de blijken van des schrijvers eerlijk gemoed en van zijnen opmerkzamen geest[1].

Het geeft een naauwkeurig en getrouw verhaal der reize, van den dag der plegtige inscheping te Batavia, op 1 September 1855, af tot op dien der ontscheping aldaar op 26 October, juist acht weken later. Zonder in een vervelend, dor dagverhaal te ontaarden, doet het zijne lezers toch naauwkeurig de geheele, zoo belangwekkende reis mede maken. Men bezoekt achtervolgens de vier residentiën, waaruit het gouvernement der Molukken bestaat: Manado, Ternate, Amboina en de Banda-eilanden. Aan de hand van den schrijver maakt men met het hooge gezelschap de zeereis op de goed ingerigte partikuliere stoomboot Ambon, door den Heer Cores de Vries voor dezen togt afgestaan en in orde gemaakt, omdat geene rijks-stoomboot daarvoor beschikbaar was. Men beseft hoe genotvol zulk eene reis in dat heerlijke tropische klimaat, in het goede saizoen, vooral in de Molukken, tusschen die hon-

1 Dit is het getuigenis, dat ik er door anderen over hoorde uiten, en dat ik gaarne onderschrijf, *wie ook eenmaal als schrijver er van zich moge bekend maken*. Die schrijver heeft, om welke reden dan ook, gemeend zijn naam te moeten verzwijgen. Ik beken dit te betreuren, daar ik liever den naam eens schrijvers ken - en mij, bij de lezing dezer bladen, geen enkele reden voor den geest is kunnen komen, waarom hij dien niet zou noemen. Ik betreur het ook, omdat, vooral hier te lande, aan naamloos schrijven gewoonlijk minder waarde wordt gehecht, dan aan dat waarvan de schrijver zich bekend maakt. Maar gaarne eerbiedig ik zijn regt op die anonymiteit, en meen dat hij dit van anderen ook mag vragen. Met bevreemding zag ik dan ook, dat de Redacteur van een veel gelezen tijdschrift van zich heeft kunnen verkrijgen, onlangs bij de vermelding der ‘Aanteekeningen’ een naam te noemen, met de bijvoeging: ‘waarvan de schrijver is...’, als ware hij gemagtigd of geregtigd dit te verzekeren, terwijl ik daarentegen goede redenen heb om te gissen, dat hij zulke magtiging niet ontving. Maar wat hiervan ook zij, en welken naam de schrijver der ‘Aanteekeningen’ ook drage, hetgeen ik omtrent zijn boek schreef, meen ik onveranderd te mogen laten: ik vertrouw toch dat daaruit zal blijken, wat ik nimmer bij mijne recensiën meen uit het oog te hebben verloren: dat niet de naam des schrijvers, maar slechts wat hij schreef, bij de beoordoeling werd in aanmerking genomen.

derde bergachtige en boschrijke eilanden moet zijn; welke treffend schoone natuurtafereelen zij moet aanbieden, en ziet dan ook, dat deze met warmte en gevoel worden beschreven. Men maakt de reis door de van de natuur zoo rijk getooide Minahassa van Manado, welke reeds zoo dikwerf is beschreven, doch welke men toch gaarne telkens weder maakt, zoo een goed geschreven reisverhaal ons dat schoone land en zijne in zoovele opzigten belangwekkende bevolking meer aanschouwelijk voor oogen stelt. Men bezoekt Ternate, Tidore, Batjan, Boeroe, Amboina, Saparoea, Banda en zoo menige andere plaats, en deelt in 's schrijvers verrukking over het genot, dat zoodanige reis den beminnaar van treffende natuurtafereelen aanbiedt. Boeijend is vooral in dit opzigt bij beide schrijvers de beschrijving van het bezoek aan de verrukkelijk schoone Bandagroep. Men geniet met hen de heerlijke gezigten, welke men, het Lonthoir-gat instoomende, heeft op den trotschen, steeds rookenden Goenong-Api, op den hoogen wal van Lonthoir met zijne talrijke notenperken, op het lieve Neira met zijne antieke forten en den daarachter gelegen groenen Papenberg. Zoo men ziet hoe zij zich telkens, hier, even als vroeger in de heerlijke straat Herberg bij Batjan, in een naauw begrensd meer moesten wanen, denkt men onwillekeurig aan de tooneelen, welke de Rijn bij de Lurlei aanbiedt.

Telkens wordt men ook gewezen op hetgeen de keerzijde van zooveel schoons mag worden geheeten, op hetgeen de bewoners dier streken telkens met zoo geduchte gevaren bedreigt, op hetgeen aldaar nog zeer onlangs zoo groote verwoestingen had aangerigt: op de in de Molukken zoo herhaaldelijk voorkomende uitbarstingen van vulkanen. Daarvan waren de dood en vernieling aanbrengende sporen op onderscheidene plaatsen zigtbaar, en gaven tooneelen der jammerlijkste verwoesting naast tooneelen van het weelderigste natuurschoon te aanschouwen.

Nimmer doet de schrijver der ‘Aanteekeningen’ u het gezelschap, met hetwelk de reis werd gemaakt, uit het oog verliezen. Overal woont ge dan ook, misschien wel iets meer dan u lief is, de officiële receptiën, de feesten en plegtigheden, van zulk een reis onafscheidelijk, bij; ziet hoe de bevolking aan den ‘toean besar,’ ‘den grooten Heer,’ eer zocht te bewijzen, door feestelijke optogten, door eerebogen, door illuminatiën, door het maken van veel geraas

op allerlei instrumenten, dat voor muzijk moest doorgaan; overal bezoekt ge de scholen en kerken en hoort de kinderen welkomstliederen zingen. Al die plegtigheden, hoe treffend ook bij den eersten aanblik en hoe karakteristiek om de bevolking te leeren kennen, werden door de herhaling en de weinige afwisseling voor het gezelschap spoedig vervelend. Dit zou voor den lezer ook het geval zijn geweest, zoo de Schrijver zich niet had gewacht, telkens daarvan de beschrijving te geven. Welligt had hij hierin nog iets verder kunnen gaan (zoo als de Heer Bleeker dit deed), en, na eenmaal eene naauwkeurige beschrijving van onderscheiden plegtigheden en inspectiën te hebben gegeven, volstaan hebben met te zeggen, dat deze overal werden herhaald en dus niet verder zouden worden vermeld, tenzij er weder iets nieuws omtrent te zeggen zoude zijn, iets dat of de bevolking, of hare gezindheid, of haren meerderen of minderen staat van welvaart of beschaving nader kon karakteriseren. We wenschen evenwel den Schrijver de herhalingen, waarin hij hieromtrent verviel, niet te erg aan te rekenen, daar zij slechts een bewijs te meer zijn van zijne zucht om een getrouw en naauwkeurig reisverhaal ter neder te schrijven.

Onder de beschrijvingen der plegtige optogten verdient bijzondere melding die der ‘kabesaran,’ welke slechts in de Minahassa van Manado te huis behoort, en daar bij zulke hoogst zeldzame gelegenheden, als het bezoek van den Gouverneur-Generaal, of de inwijding van een nieuwen Gouverneur, in elke dessa met meerder of minder pracht wordt vertoond. De personen, die de ‘kabesaran’ uitmamaken, zijn uitgedost in antieke, hoogst pittoreske, bijzonder voor zulke gelegenheden bestemde kostumes, waarop groote prijs wordt gesteld en die immer met zorg van geslacht tot geslacht worden bewaard. Bij de ontvangst en het uitgeleide van den hoogen gast vormen zij eene soort van eerewacht en voeren allerlei militaire evolutiën en dansen uit. Hoe treffend ook bij den eersten aanblik, zoo wordt de telkens herhaalde vertooning toch spoedig eentoonig. Men zal dus den Schrijver dank weten, dat hij, na er eenmaal eene levendige aanschouwelijke beschrijving van te hebben gegeven, ze vervolgens slechts even vermeldt.

Bij de beschrijving der illuminatiën, die dan eens met eene soort van toortsen, dan met brandende takken, dan

weder op eene andere, maar telkens in het oog van den Europeaan zeer primitive wijze plaats hadden, trof het mij er eene vermeld te vinden, zoo als ik ze ook eenmaal aan het heerlijke meer van Como zag. Na het luiden der vesperklok zagen wij aldaar, ter eere van zekeren heiligen, zoo het heette, eene tallooze menigte, langs de boorden van het meer, in schelpen en hoornen geplaatste pitten ontsteken die, vooral van het door de heldere maan beschenen meer gezien, en terwijl zij het donkergroen der boomen bij Cadenabbia van onderen zacht verlichtten en de gebouwen langs de boorden van dat liefelijke meer even deden uitkomen, een wezenlijk tooverachtig effect maakten.

O! welk een genot was het, na een snikheeten augustusdag, aan het bezoek der villa Sommariva, der villa Melzi, der zoo heerlijk gelegen villa Serbelloni gewijd, op dien kalmen, verrukkelijk schoonen avond, uren lang op dat meer te liggen dobberen! Welk een genot dien prachtigen Italiaanschen hemel te aanschouwen, te zien hoe de maan, helderder als 't ware dan bij ons, en die u zelfs bij nacht de kleurschakeringen doet onderscheiden, de verrukkelijk schoone boorden van dat meer, met villa's als bezaaid, verlichtte. Hoe zullen zij, die dergelijk genot smaakten, te beter begrijpen, hoe onze reizigers in de Molukken, waar de hitte des daags zeker nog erger vermoeijenis aanbragt, van zulke in de tropenlanden zoo heerlijke avonden, zoo als zij er dan ook enkele beschrijven, genoten. Hoe zullen zij, die, ofschoon nimmer Europa hebbende verlaten, toch het geluk hadden, het trotsche Alpenland, het heerlijk Italië, zoo menige andere schoone streek te bezoeken, en die gevoel hadden voor het schoone dat zij zagen, - hoe zullen zij te beter het genot kunnen beseffen, hetwelk onze reizigers smaakten, bij het aanschouwen van zoo menig treffend natuurtooneel, als waarvan zij zoo herhaaldelijk de beschrijving geven!.....

Maar ik vergat, dat ik slechts de schelpen-illuminatie van het meer van Como wenschte aan te halen, om op te merken, dat men hier en daar in de Molukken ook van soortgelijke wijze van verlichting schijnt gebruik te maken. Welligt schijnt sommigen de herinnering aan het daar genotene, die uitweiding over het genot van reizen in het algemen, wat gezocht hier bijgehaald te zijn. Ik wensch het geschrevene toch te laten staan, omdat sommigen onder

hen, die dat genot kennen, daardoor er mogelijk des te eerder toe zullen worden gebragt, werken, als de hier aangekondigde, te lezen, die hun, onder zoo veel meer, ook treffende natuurbeschrijvingen bij menigte zullen aanbieden; - beschrijvingen die hen, door de herinnering aan hetgeen zij zelve genoten, met de schrijvers zullen doen genieten.

De schrijver der ‘Aanteekeningen’ geeft echter meer dan een bloot reisverhaal. Blijkbaar behoort hij tot hetgeen de Engelschen ‘the inquisitive travellers’ noemen. Telkens heeft hij zich beijverd, omtrent land en volk, zeden en gewoonten, handel en nijverheid, inrigting van bestuur enz. kennis op te doen. Telkens doet hij de uitgestrektheid, de indeeling, de bevolking, de inrigting van het Europeesch en Inlandsch bestuur der door den Gouverneur-Generaal bezochte residentiën kennen. Dat alles wordt toegelicht door menigte statistieke tabellen en cijfers. Hoezeer daaronder soms cijfers voorkomen, die aan de naauwkeurigheid der opgaven moeten doen twijfelen, kan men toch zeker zijn, hier de beste en laatste officiële statistieke opgaven te zullen vinden. Zij werden toch allen, zoo het schijnt, voor zoo verre zij niet reeds in de gouvernements-archieven voorhanden waren, op bijzonderen last van den Gouverneur-Generaal, door de plaatselijke autoriteiten opgemaakt, en door dien verlichten beschermer van wetenschap en kennis aan den Heer Bleeker, ter opname in zijne reisbeschrijving, ter hand gesteld. De Heer Bleeker had de goedheid er, op echt vriendschappelijke wijze, aan zijn medereiziger ook het genot van te gunnen voor zijne ‘Aanteekeningen.’ Het lag buiten de bedoeling van dezen zoo uitgewerkte statistieke tabellen op te nemen, ze zoo uitvoerig toe te lichten, ze zoo sprekend te maken, als de Heer Bleeker dit voor zijn grooter werk deed. Hij zou echter wel gedaan hebben, nu en dan ten minste bij zijne cijfers eenige woorden van verklaring te voegen. Nu ziet men b.v., om slechts één cijfer te noemen, dat in 1854 in de Minahassa de sterften een viermaal grooter cijfer beliepen dan de geboorten, zonder dat hier met een woord wordt vermeld, dat dit voornamelijk aan het vreeselijk woeden der kinderziekte te wijten was.

De schrijver heeft den tact gehad te begrijpen dat dergelijke statistieke en meer andere dorre administratieve

opgaven sommige lezers zouden kunnen afschrikken. Meerendeels heeft hij ze daarom in afzonderlijke hoofdstukken opgenomen, die des noods door den lezer, die zich daardoor zou afgeschrikt gevoelen, kunnen worden overgeslagen, zonder dat daarom de draad van het verhaal verbroken zal worden bevonden. Welligt had hij daarin, met het oog op de klasse der ‘general readers,’ voor welke zijn werkje meer bepaald bestemd schijnt, nog verder kunnen gaan en dergelijke statistieke opgaven, hetzij voor het geheele gouvernement der Molukken gezamenlijk, hetzij voor elke der vier Residentiën afzonderlijk, op het eigenlijk reisverhaal doen volgen. Het is evenwel te hopen, dat geen ernstig lezer die gedeelten der lezing onwaardig zal keuren, omdat zij inderdaad ter rigtige kennis van den wezenlijken toestand der bezochte streken zeer gewigtig zijn en over den voor- of achteruitgang in welvaart veel licht verspreiden.

Bij het bespreken der onderscheiden takken van nijverheid, in de doorreisde streken uitgeoefend, wordt zoowel melding gemaakt van den landbouw, de veeteelt, de visscherij, den handel en andere bedrijven, door de inlandsche bevolking uit eigen beweging beoefend, als van de gouvernements-kultures. Zoo als te verwachten was, wordt dan ook eene naauwkeurige beschrijving gegeven der nagel-kultuur op Amboina en der noten-kultuur op Banda, die al te bekend mag worden verondersteld, dan dat wij meer zouden durven doen dan ze hier slechts te noemen. Maar ook het waarschijnlijk minder algemeen bekende sagokloppen op Amboina wordt beschreven. Het is bekend hoe de sagopalm voor een goed deel voor de Molukken is, wat de rijstplant voor Java en zoovele andere Oostindische landen is, en het hoofdvoedsel der inlandsche bevolking uitmaakt. In de ‘Aanteekeningen’ wordt vermeld hoe de sago uit de gevelde boomstammen verkregen, en ten gebruike bereid wordt. In de beschrijving der residentie Manado, wordt melding gemaakt van de sterk toenemende uitbreiding der koffijtuinen, en gezegd hoe de plant daar een uitstekend voor haar geschikten grond vindt, en zich door bijzonder weelderigen groei kenmerkt. Evenzoo wordt van de aldaar sterk toenemende koffijkultuur gewag gemaakt, en gezegd hoe uit deze gemakkelijk aan te kweeken pisangplant de zoogenaamde Manilla-hennep wordt verkregen, die, onder dien naam in den handel gebragt,

ter bereiding van linnen stoffen en van touwwerk strekt. Bij de beschrijving dezer kultuur wordt het teregt geprezen, dat zij, hoewel op last en onder leiding van het gouvernement plaats hebbende, tot uitsluitend voordeel van de planters strekt. Het gouvernement vergenoegt zich met de indirekte voordeelen, welke uit de toeneming der algemeene welvaart onder de aan zijne zorgen toevertrouwde bevolking voortspruiten. Het heeft tevens de voldoening in Nederlandsch-Indië door de koffijkultuur een nieuwen voordeeligen tak van handel en nijverheid gevestigd te hebben, waarvan de voordeelen tot voor korten tijd schier alleen door de Manillarezen werden genoten. Ten einde van die industrie al die vruchten te plukken, die zij schijnt te kunnen opleveren, moet men echter trachten bij de bereiding der vezelstof, welke nu nog op zeer ruwe, primitive wijze geschiedt, die verbeteringen in te voeren, welke daarvoor op Manilla in gebruik zijn. Daarvoor worden pogingen aangewend.

Het bezoek van het eiland Batjan geeft aanleiding over de aldaar ondernomen kolenontginning te spreken. Dit kleine eiland schijnt zeer rijk te zijn aan steenkolen en aan andere delfstoffen, en de ondernemende Sultan zou niets liever zien dan dat het gouvernement krachtige pogingen aanwendde om die verborgen schatten aan het licht, en zoodoende zijn rijkje tot ontwikkeling te brengen. Hij is zeer geneigd zijne schaarsche bevolking daartoe mede werkzaam te doen zijn, en is onvermoeid in het opsporen van steenkolen, van kopererts en van andere delfstoffen. Het ontbreekt hem echter zoowel aan kennis als aan arbeiders en werktuigen, om daartoe de noodige middelen in het werk te stellen. Voor korte jaren werden echter reeds een paar stoombooten met eenige duizende ponden steenkolen voorzien, die door de inlanders waren uitgegraven, en die van uitnemende hoedanigheid bleken te zijn. Een ieder kan begrijpen, van hoe overwegend belang het zoude zijn, vooral sedert de toegenomen stoombootvaart in deze wateren en voor de uitbreiding, welke daarvan mag worden verwacht, zoo midden in de Molukken eene rijke kolenmijn werd gevonden, waarvan het product gemakkelijk naar eene goede haven konde worden vervoerd. Het gouvernement heeft dan ook niet geaarzeld te Mombia kostbare boringen te doen bewerkstelligen, waar men meende in het hart eener uitgestrekte kolenlaag te zullen geraken, waarvan men den

aanvang op eenigen afstand dieper het land in had gemeend te ontdekken. De werken waren ook hier begonnen, en een zeer goede weg was van het strand naar dit punt aangelegd, omdat het vervoer vandaar naar het strand gemakkelijker zoude zijn, dan zoo men nog dieper in dat zeer bergachtige land den ingang der mijn had geplaatst. Tot nu toe was het echter nog niet gelukt ter gekozen plaatse het geringste stukje steenkool te vinden, en het scheen te vreezen dat, zoo al de rijkdom van Batjan aan steenkolen zoo groot is als men aanvankelijk meende te mogen vermoeden, men andere werken zoude moeten aanleggen, en de hier gemaakte onkosten grootendeels weggeworpen zouden zijn.

Het is aardig te zien, hoe de bescheiden schrijver der ‘Aanteekeningen’ zich hier vergenoegt met de hoop uit te drukken, dat, ‘wanneer men niet onmiddellijk slaagt, men alsdan alle verdere onderzoekingen niet terstond zal laten varen,’ en met te constateren, dat ‘de gevoelens van deskundigen omtrent den goeden uitslag der aangevangen onderneming nog al uiteenloopen;’ en hoe Dr. Bleeker, die zich blijkbaar dikwerf slechts met moeite van het critiseren van gouvernementshandelingen laat afhouden door het besef dat zulks op deze reis minder gepast zoude zijn, niet nalaten kan bedektelijk zijne overtuiging uit te spreken, dat te Mombia noodeloos veel nutteloos werk is verrigt, en dat het verstandiger ware geweest zich eerst door eenvoudige boringen van het aanwezen eener steenkolenlaag te vergewissen, dan op vrij losse gegevens daaromtrent zulke kostbare werken aan te leggen.

Ik zal den schrijver der ‘Aanteekeningen’ niet volgen in hetgeen hij zegt over de nagelteelt op Saparoea, over de bereiding der kajoepoetie-olie op Boeroe, welke tot nu toe schier het eenige product is, hetwelk dit uitgestrekte, vruchtbare, maar nog bijna geheel onbekende eiland oplevert. Ik zal hem niet volgen in hetgeen hij zegt over het nog bijna even weinig bekende Ceram en over zoo menig ander oord. Het moge voldoende zijn te zeggen, dat men omtrent al die landen, benevens andere bijzonderheden, het een en ander omtrent hunne producten en hunne nijverheid zal vermeld vinden.

Gerustelijk kan worden verzekerd, dat de mededeeling van al die bijzonderheden deze ‘Aanteekeningen’ tot eene aangename lectuur zullen maken voor hen, die den Gou-

verneur-Generaal Duymaer van Twist op zijne reize door de Molukken zullen wenschen te volgen, en die tevens eenigzins nader met de bezochte landen en hunne bevolking, hunne zeden en gewoonten, hunne godsdienst en beschaving, hunne nijverheid, hun bestuur enz. zullen wenschen bekend te worden.

Dat alles wordt ook in het werk van den Heer Bleeker aangetroffen, maar deze biedt ons nog veel meer aan. Dat hetgeen in de ‘Aanteekeningen’ hier en daar slechts kortelijk wordt vermeld, door den Heer Bleeker soms met meerder uitvoerigheid werd behandeld, zal men reeds dadelijk gissen, zoo men ziet, dat de een twee fiksche deelen schreef over eene reis, welke door den ander in eene matige brochure werd behandeld. Menig punt, de bezochte landen, hunne bevolking, hunne nijverheid, hunne natuurlijke voortbrengselen betreffende, wordt dan ook in de ‘Reis’ met meer uitvoerigheid behandeld, dan zulks in de ‘Aanteekeningen’ het geval was. De statistieke opgaven, in de ‘Aanteekeningen’ meestal slechts eenvoudig medegedeeld, komen in de ‘Reis’ in veel grooter aantal en in meer uitgewerkten staat voor; zij worden ook dikwerf nader toegelicht en winnen daardoor veel in waarde en in begrijpelijkheid. Maar het zijn vooral twee zaken, welke aan de ‘Aanteekeningen’ bijna geheel vreemd bleven, en welke in de ‘Reis’ groote ruimte innemen: het zijn de politieke beschouwingen, zoo men ze zoo noemen mag, en het is de natuurbeschrijving, vooral de beschrijving van de fauna der Molukken.

Reeds werd er op gewezen, hoe het schijnt alsof de Heer Bleeker zich soms slechts met moeite van het maken van aanmerkingen op eenige gouvernementsmaatregelen of op de handelingen van sommige ambtenaren heeft kunnen onthouden. Deed hij dit al niet, uit het besef dat de omstandigheden, waaronder hij deze reis maakte, zulks minder gepast mogt doen schijnen, zoo schreef hij toch een aantal opmerkingen en wenken ter neder, die zijn werk ook uit een politiek oogpunt belangrijk maken. Aan zoovelen - en Ref. rangschikt zich gaarne daaronder - die met belangstelling kennis nemen van alles wat omtrent de wijze waarop onze koloniale bezittingen worden beheerd, door een verlicht en helderziend man wordt in het midden gebragt, zal zijn werk, juist uit hoofde van die opmerkingen en wenken, te meer welkom zijn. Na de lezing zul-

len waarschijnlijk velen de overtuiging koesteren, dat het inderdaad, zoowel in het belang van die bezittingen en van hare bevolking, als in het belang van Nederland te wenschen ware, dat aan vele van die wenken gevolg kon worden gegeven.

Dit geldt in de eerste plaats, wat door den Schrijver bij herhaling wordt gezegd, en reeds door velen voor hem is betoogd, omtrent het wenschelijke dat ons gezag over alle punten van die zoo uitgestrekte en nog zoo weinig gekende buitenbezittingen worde uitgebreid. Dit wordt niet gewenscht om daardoor ons gezag grooter te maken, noch om daardoor aan de bevolking dier landen een grootscher denkbeeld onzer magt te geven. Het wordt ook niet zoo zeer gewenscht, ten einde daardoor die buitenbezittingen meer productief voor Nederland, of voor de in Nederl.-Indië gevestigde Europesche bevolking te maken, ofschoon dit er een niet te versmaden gevolg van zal zijn. Maar het wordt in de eerste en voornaamste plaats gewenscht, in het belang van de inlandsche bevolking dier landen zelve. Lees hetgeen hier verhaald wordt omtrent den staat van onderdrukking, waarin de onderdanen van den Sultan van Ternate en van zoo menig ander van die tallooze eilanden door hunne Vorsten wordt gehouden. Lees hoe op zoo menig punt, alleen door dat slecht beheer, door de dwingelandij en de schraapzucht der inlandsche hoofden, alle ontwikkeling, alle vooruitgang in welvaart van de bewoners dier door de natuur zoo rijk gezegende streken wordt tegengehouden. Zie hoe op vele plaatsen die Vorsten en hunne Rijksgrooten zich meester maken van schier alle producten van den arbeid hunner onderdanen. Bedenk dat hetgeen hier verhaald wordt, voornamelijk betreft de Vorsten, meer of minder regtstreeks aan het Nederlandsch oppergezag onderworpen. Bedenk dat dit gezag thans niet in staat is veel van die gruwelen, welke soms onder het oog der ambtenaren worden gepleegd, te keer te gaan, omdat aan die Vorsten een zoo groot deel gelaten is der volstrekte oppermagt, welke, volgens Oostersche zeden, aan den Vorst over zijne onderdanen toekomt. Zie hoe op onderscheidene plaatsen de minder beschaafde oorspronkelijke bevolking dier eilanden de prooi is geworden van sluwe en schraapzuchtige Maleijers en Boeginezen, Arabieren en Chinezen, die zich op de stranden zijn komen neerzetten,

en door hunne meerdere kennis en geslepenheid de eigenlijke bevolking in onderwerping houden en onderdrukken. Bedenk dat hier voornamelijk slechts wordt gesproken van hetgeen geschiedt op plaatsen, waar het Nederlandsch gezag gevestigd is, of zich minstens van tijd tot tijd vertoont, - en stel u dan voor, hoe het gesteld moet zijn in de binnenlanden en op die vele eilanden, waar de dwingelandij der hoofden nimmer door eenig vertoon van het Nederlandsch gezag in toom wordt gehouden. Zie hoe rampzalig de toestand is zelfs van de onderdanen van die vorsten, die onder de besten moeten gerangschikt worden; hoe achterlijk zij zijn in beschaving, hoe weinig gebruik zij weten te maken van de schatten, welke de natuur hun met zoo kwistige hand toedeelde. Let op dat alles, en ge zult tot de overtuiging moeten komen, dat het waar is, wat reeds zoo menigmaal werd gezegd, dat het slechtst geregeld Europeesch gezag voor die gewesten gelukkiger zoude zijn, dan het beste, dat door de inlandsche hoofden wordt uitgeoefend.

Het Europeesch gezag mag hier meer, daar minder regtstreeks het geluk der onderdanen bedoelen. Het mag hier meer, daar minder toonen zijn pligt te beseffen, om tot beschaving en ontwikkeling dier onderdanen werkzaam te zijn. Maar altijd wordt het door het gevoel van regt en billijkheid en van welbegrepen eigenbelang weêrhouden van die onderdrukking en knevelarijen, welke van den aard van het Oostersche despotisme zoo onafscheidelijk schijnen, dat de inlanders het slechts hoogst zelden wagen pogingen aan te wenden zich er aan te onttrekken, en het gewoonlijk, als uit den aard der zaak zoo moetende zijn, beschouwen. Mogt ook al hier of daar het Europeesch gezag zich aan dwingelandij en onderdrukking schuldig maken, zoo zou de steeds sterker wordende kracht der publieke opinie daaraan spoedig palen doen stellen, en het opperbestuur nopen maatregelen te nemen ten einde de uitoefening van ons gezag, in plaats van een zegen, niet tot een vloek der inlandsche bevolking worde.

Dat de uitbreiding van ons gezag een zegen voor den Indischen Archipel zoude zijn, is dan ook de innige overtuiging van den Heer Bleeker. Herhaaldelijk betoogt hij het hoogst wenschelijke, dat dit gezag zich meer regtstreeks met het bestuur der inlanders belaste, en dat op zoo vele nog onbezette punten Nederlandsche ambtenaren

worden gevestigd. Zie b.v. wat hij zegt over de onderdrukking, waaronder de onderdanen van den Sultan van Ternate gebukt gaan, en over de wenschelijkheid, dat het met dezen gesloten contract worde veranderd, of het bestaande zoodanig uitgelegd, dat de Nederlandsche resident aldaar meer invloed ten goede, meerder gezag over de inlandsche bevolking kunne uitoefenen, of de Sultan, vasal van Nederland, gedwongen worde naar billijker regelen te besturen. Zie, om van andere punten te zwijgen, hoe hij de wenschelijkheid betoogt, dat de noordkust van Celebes meer regtstreeks onder Nederlandsch gezag gebragt, en onttrokken worde aan de heerschappij der Boeginezen, die zich daar thans hebben gevestigd en die de eigenlijke bevolking onderdrukken en uitmergelen.

Door die uitbreiding van het Nederlandsch gezag over die gewesten zoude ook een ander groot kwaad krachtiger kunnen worden tegengegaan: de zeerooverij namelijk. Hoe ontzettend eene ramp die zoo algemeen gepleegde zeerooverij, welke immer met menschenroof gepaard gaat, voor den Indischen Archipel is, behoeft geen nader betoog na zoo menig geschrift, waarin die zaak in de laatste jaren is besproken. Het is bekend genoeg, schier elke mail bevestigt het, dat de ijverigste pogingen van het gouvernement, om dat kwaad door herhaalde expeditiën te keer te gaan, weinig baten, en dat de zeeroovers, telkens getuchtigd, zich toch telkens weder vertoonen en op vele punten onder de vreedzame bewoners telkens weder schrik en verwoesting aanbrengen. De Heer Bleeker haalt ook weder menig voorbeeld aan van plaatsen, waar die telkens terugkeerende rooftogten de strandbewoners niet alleen onophoudelijk met schrik vervullen, maar waar zij ook het geheel verlaten der vruchtbare stranden ten gevolge hebben, en de bevolking gedwongen wordt zich tot de meer ongenaakbare, bergachtige, minder voor kultuur geschikte binnenlanden terug te trekken. Dat daardoor de vooruitgang in beschaving en welvaart wordt belemmerd, dat daarvan zelfs achteruitgang het gevolg is, springt van zelf in het oog.

Wij zijn er ver van verwijderd, aan den schrijver van het beruchte artikel in ‘the Edinburgh Review’ van Julij 1852, ‘Dutch Diplomacy and Indian Piracy’, toe te geven, dat de Nederlandsche regering, door de zeerooverij niet

krachtig genoeg te keer te gaan, den pligt zoude hebben verzuimd, waartoe zij zich bij traktaten had verbonden en waartoe zij in het belang der onder haar beheer staande gewesten in billijkheid geroepen moest worden geacht. Onder herinnering o.a. aan het uitmuntend betoog over het te dien opzigte door de Nederlandsche regering verrigte, door den Heer Cornets de Groot in den ‘Moniteur des Indes’ geplaatst, trachtten we destijds zelve te betoogen (zie ‘Tijdschrift van Nederlandsch-Indië’ van Oct. 1852), hoeveel onjuists en overdrevens er in de beschuldigingen van den britschen schrijver gelegen was. Maar evenmin als aan dien schrijver kon worden toegegeven, dat Nederland zich zoowel ten opzigte der zeerooverij, als in zoo menig ander opzigt onwaardig betoond heeft het beheer te voeren over den uitgestrekten Indischen Archipel, en dat het dus tijd wordt, zoowel in het belang van die gewesten zelve als in dat der beschaving en ontwikkeling des menschdoms, dat dit beheer in andere handen overga: even moeijelijk valt het toe te geven, dat de regering alles gedaan heeft wat in haar vermogen lag, om het kwaad der zeerooverij te keer te gaan, of dat zij daartoe steeds den goeden weg heeft ingeslagen. Thans wordt immer slechts repressief te werk gegaan. Zoodra er vernomen wordt, dat zich hier of daar roovers-prauwen hebben vertoond, wordt een oorlogsstoomboot afgezonden, en de expeditie wordt geacht zeer gelukkig te zijn afgeloopen, zoo het is mogen gelukken eenige van die prauwen te verbranden en nu en dan eenige geroofde menschen te bevrijden. Doorgaans is men echter niet zoo gelukkig en zijn de roovers bij aankomst der stoomboot spoorloos verdwenen, of blijkt het, dat men hen in de smalle kreken tusschen de honderde kleine eilanden, waarmede de Indische Archipel bezaaid is, niet kan volgen. Is een rooversnest soms zeer zwaar getuchtigd, dan duurt het eenigen tijd eer van daar nieuwe rooftogten worden ondernomen. Doorgaans echter beijvert zich de tot de binnenlanden gevlugte bemanning der verbrande prauwen spoedig nieuwe vaartuigen te bouwen, om eerlang de vroegere togten weêr aan te vangen.

Men schijnt als zeker te mogen stellen, dat, zoolang deze wijze van handelen wordt volgehouden, en de regering slechts door het aanwenden van maatregelen van geweld de zeerooverij tracht te keer te gaan, zij slechts zal kun-

nen worden uitgeroeid door alle rooversnesten te vuur en te zwaard te verdelgen, door de wateren van den Indischen Archipel met gewapende vaartuigen als 't ware te bedekken en voortdurend bedekt te houden. Geschiedt dit laatste niet, dan kan men verzekerd zijn, dat bij het minste gebrek aan waakzaamheid zich wederom zeeroovers zullen vertoonen. De zeerooverij toch is in den Indischen Archipel, om het zoo te noemen, zoo inheemsch geworden; zij is er van oude tijden her bij vele stammen zoo in de volkszeden ingeweven; zij wordt er door zeer velen als iets zoo weinig schandelijks of misdadigs beschouwd, dat velen, die zich thans met landbouw, handel en scheepvaart bezig houden, spoedig weder, zoo zij de kans schoon zagen, het vroeger door hen of hunne vaderen uitgeoefend beroep van zeeroover zouden opvatten.

Het behoeft echter geen betoog, dat het niet denkbaar is, dat immer over voldoende magt zou kunnen worden beschikt om dergelijk radikaal middel van repressie ten uitvoer te brengen. En ware zulks al mogelijk, dan zou het toch nog slechts een tijdelijk werkend middel zijn, omdat dergelijke magt niet voortdurend beschikbaar zoude kunnen zijn.

Een veel meer doortastend, een op den duur veel heilzamer middel schijnt ons toe gelegen te zijn in het verlaten van het stelsel van repressie en het aannemen van dat van preventie, minstens in het combineren dier beide stelsels.

Toen we voor een paar jaren eene aankondiging schreven van de beide eerste deelen (helaas! tot heden door geene meerderen gevolgd) der zoo belangwekkende ‘Indiana’ van den Heer Brumund, gaven we reeds te kennen zeer ingenomen te zijn met zijne meening, dat eenvoudige repressie nimmer tot de uitroeijing der zeerooverij zoude leiden, maar die slechts zou kunnen worden verkregen door de beschaving, door de onderwerping aan orde en gezag dergenen, die zich thans daaraan overgaven. De Heer Brumund wenscht, dat de regering die personen, welke nu voor een goed deel in den zeeroof hun middel van bestaan zoeken, zou doen inzien, dat eene geregelde uitoefening van landbouw, handel en nijverheid hun op den duur oneindig zekerder en ruimer middelen van bestaan zoude opleveren.

Tot het verkrijgen van dit doel kan gewis niets krachti-

ger medewerken, dan dat het Nederlandsch gezag op alle eenigzins belangrijke punten in den uitgestrekten Indischen Archipel goed worde gevestigd. Het is dan mede uit dit oogpunt dat er ook door den Heer Bleeker sterk op wordt aangedrongen.

Niets zal voorzeker krachtiger medewerken om onzen invloed onder de inlandsche bevolking te vermeerderen dan de overtuiging, dat ons gezag overal tegenwoordig is, waar onderdrukten beschermd, waar onderdrukkers in toom moeten gehouden worden. Niets zal de beschavende werking van ons gezag meer in de hand werken, dan de wetenschap, dat het overal tegenwoordig is om landbouw, handel en nijverheid te beschermen en tot meerder ontwikkeling te brengen. Door niets ook zal Nederlandsch-Indië meer productief voor Nederland worden gemaakt, dan zoo het zich beijvert, door bescherming en beschaving, de bevolking van den geheelen Archipel tot meerder ontwikkeling en meerder welvaart te brengen, en haar te leeren het meeste voordeel te trekken van de schatten, haar door de natuur geschonken. Zoowel in haar als in ons belang moet dus die uitbreiding van ons gezag hoogst wenschelijk worden geacht.

Er is nog een punt, waarom die uitbreiding van ons gezag over den ganschen Indischen Archipel naar onze overtuiging van het grootste belang moet worden geacht. Het is de bevordering der eenheid van belangen tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië. Ned.-Indië moet meer en meer als een integrerend deel, niet enkel als eene bezitting van den Nederlandschen staat worden beschouwd. De Nederlanders, in Ned.-Indië gevestigd, moeten weten, dat zij steeds burgers van denzelfden staat blijven, en zooveel mogelijk in het genot derzelfde regten en vrijheden worden gelaten, welke zij hier te lande bezaten. Zij moeten hun verblijf in Ned.-Indië minder leeren beschouwen als het tijdelijk verblijf in een land, waar hunne betrekking, hunne hoop om daar spoediger fortuin te maken, hen slechts voor een tijdlang heenroept, om zoo spoedig mogelijk weder naar het vaderland terug te keeren. Maar zij moeten dat verblijf leeren beschouwen als een wonen in een ander deel van hetzelfde vaderland. De inlandsche bevolking moet meer en meer het Nederlandsch gezag als haar natuurlijken beschermer leeren beschouwen. Zij moet in de

onder haar gevestigde Nederlanders hare medeburgers, niet hare overheerschers leeren beschouwen, wel hare meerderen in kennis en beschaving en die winst trachten te doen met de gaven, welke de natuur aan haar land schonk, maar die haar in die kennis en beschaving wenschen te doen deelen en medewerken, om haar in welvaart te doen toenemen. Deze handelwijze zal Nederlandsch-Indië naauwer aan Nederland doen verbinden, die beide deelen van den staat meer tot één geheel doen zamensmelten. Het volgen van die gedragslijn zal den bodem inslaan aan het ongelukkige denkbeeld, dat Nederlandsch-Indië slechts beschouwd moet worden als ‘tuchtige Kuh’, welke aan de aldaar gevestigde Nederlanders in den kortst mogelijken tijd de grootst mogelijke opbrengsten moet leveren.

Zoo iets zal krachtig kunnen worden bevorderd door eene algemeen verspreide vestiging van Nederlanders in den Indischen Archipel, mits daarmede gepaard ga een naauwlettend toezigt der overheid, dat die vestiging der inlandsche bevolking nimmer tot overlast strekke. Zij zal aan deze slechts tot voordeel strekken, zoo daarbij tevens aan hare beschaving worde gearbeid, voor hare beveiliging tegen den druk, welken zij nu in onderscheiden opzigten ondervindt, worde gewaakt, en haar het gebruik maken van de schatten, welke de natuur haar schonk, worde geleerd.

Veel zal daartoe regtstreeks van regeringswege behooren te worden verrigt. De regering zal behooren te zorgen voor eene algemeene verspreiding van onderwijs. Zij zal de vestiging van Nederlanders behooren aan te moedigen op die punten, welke thans het meest van de bezoeken der zeeroovers, van den druk der inlandsche vorsten, van vreemde indringers hebben te lijden. Zij zal alle beletselen behooren uit den weg te ruimen, welke aan de ontwikkeling van handel en nijverheid thans nog in den weg staan. Zij zal voor de bescherming zoowel der Nederlanders, die zich aldaar vestigen, als der inlandsche bevolking behooren te waken. Maar dan zal ook verder de beschaving, de zedelijke en stoffelijke ontwikkeling van Nederlandsch-Indië voor een goed deel van zelve uit die algemeene vestiging van Nederlanders voortspruiten. Overal toch waar Europeanen met hunne kapitalen, hunne ondernemingszucht zich vestigen, daar volgt beschaving en ontwikke-

ling schier immer van zelve en kan de overheid zich doorgaans tot leiding en toezigt bepalen.

Deze algemeen verspreide vestiging van Nederlanders in den Indischen Archipel zal nog in een ander opzigt heilzaam kunnen werken. De geschiedenis van den Javaanschen oorlog van 1825 heeft het bewezen, hoe gereedelijk de inlanders zich schaarden om een onder hen gevestigd Nederlander. Het behoort gewis tot de mogelijkheden, dat iets dergelijks weder plaats hebbe. Wij kunnen, hetzij met eenen inlandschen, hetzij met eenen buitenlandschen vijand, in oorlog geraken. Zoodra op alle belangrijke punten Nederlanders gevestigd zijn, zoo dan overal de inlandsche bevolking door ons goed is behandeld en beschermd, zal zij zich om die Nederlanders scharen, en geen vijand zal veel tegen ons vermogen. Zoo die bevolking van ons hare beschaving en ontwikkeling en bescherming ontvangt, zal zij inzien, dat het haar niet tot voordeel zou kunnen strekken, onder het gezag van anderen te komen. Wij zouden, in geval van oorlog, blijken van trouw en gehechtheid ondervinden, als die tijdens de vermeestering van Java door de Engelschen, en tijdens den Javaanschen oorlog door den edelen vorst van Sumanap gegeven. Meer en meer zou bij de inlandsche bevolking de overtuiging zich vestigen, dat zij gelukkiger is, meer wezenlijke vrijheid geniet onder het Nederlandsch gezag, dan onder dat harer eigen vorsten, en dat haar overgaan onder een ander gezag haar niet waarschijnlijk tot voordeel zou strekken. Hetgeen nu reeds enkelen begrijpen, dat namelijk het gezag door Europeanen uitgeoefend gelukkiger is voor de inlanders dan dat hunner eigen vorsten, zou dan algemeen worden erkend. Wat door den Heer Van Hoëvell in zijne (naar het schijnt nimmer te voleindigen) ‘Reis over Java’ wordt verhaald van den inlander, die, gevraagd naar de redenen zijner gehechtheid aan het Nederlandsch gouvernement, tot antwoord gaf, dat hij het beschouwde als den Waringi-boom, dien men in zijne jeugd met zorg opkweekt, ten einde op den ouden dag van zijne schaduw te kunnen genieten, - zal dan door allen kunnen worden getuigd.

Wanneer eenmaal die gulden tijd dáár zal zijn, of wanneer slechts het bewijs zal zijn gegeven, dat het de ernstige wensch is van het gouvernement, om den geheelen Indischen Archipel te beschaven en als 't ware te nationa-

liseren[1], dan zal ook voor geen schrijver in ‘the Edinburgh Review’ of anderen aanleiding meer bestaan om te beweren, dat wij onzen pligt jegens de talrijke aan ons onderworpen inlandsche bevolking verzuimen; dat wij van de natuurlijke rijkdommen dier landen geen gebruik weten te maken, en dat het derhalve tijd wordt, dat wij ons gezag aan anderen overlaten. Ons eigenbelang zoowel als de regelen eener goede politiek schijnen dus te vorderen, dat aan de beschaving en ontwikkeling van den ganschen Indischen Archipel, krachtiger dan tot nu toe geschiedde, de hand worde geslagen.

Behalve door den regtstreekschen invloed van het Nederlandsch gezag, door krachtdadige bescherming van den inlander, en door eene algemeen verspreide vestiging van Nederlanders, kan daartoe krachtig worden medegewerkt door verspreiding van onderwijs en christendom. Hier treden wij op een gebied waaraan door de schrijvers der ‘Aanteekeningen’ en der ‘Reis’ vele bladzijden en waaraan de ‘Fragmenten’ van den Predikant Brumund bijna geheel zijn gewijd.

Onderwijs en evangelisatie, beschaving en christendom zijn twee zaken, die, waar het de meeste onzer zoogenaamde buitenbezittingen, vooral waar het de Minahassa van Manado en de Molukken geldt, schier immer gelijktijdig moeten worden besproken, niet alleen omdat zij aldaar, zooals gewoonlijk, veelal hand aan hand gaan, maar omdat het hier bijna immer dezelfde personen zijn, die voor beider verspreiding zorgen. In de Minahassa heeft men schier geene andere dan genootschapsscholen: 88 van de 124; en op alle, ook op de 12 gouvernementsscholen, wier onderwijzers door het gouvernement en op de 24 negerijscholen, waar zij door de bevolking uit de distriktskassen bezoldigd worden, is de leiding van het onderwijs aan de zendelingen toevertrouwd. In de Molukken heeft ongeveer hetzelfde plaats. Zijn het niet immer zendelingen, die daar

1 Hoe zeer ook de Heer Bleeker dit wenscht, blijkt uit hetgeen hij, sprekende van de bevolking der Minahassa, doch met toepassing op geheel Nederlandsch-Indië, zegt (Dl. I, bl. 82): ‘Maak ze Nederlanders.... Hoemeer wij de bevolkingen onzer bezittingen met ons als vereenzelvigen, zoodat zij zich ook als Nederlanders leeren beschouwen, niet meer als aan het Nederlandsch gezag onderworpenen, des te meer zal onze kracht in Indië toenemen, zal ons klein vaderland in magt en aanzien stijgen, zullen de elementen van opstand of verzet tegen de vreemde overheersching worden weggenomen.’

aan het hoofd der scholen staan, zoo zijn toch een groot aantal der inlandsche onderwijzers, die daar worden aangetroffen, gevormd op het Instituut van den zoo ijverigen Christen leeraar Roskott te Amboina, en gaat van dezen schier de geheele leiding van het onderwijs in die oorden uit. Dat daardoor aan het geheele volksonderwijs eene bepaald Christelijke, bijbelsche rigting wordt gegeven, spreekt van zelve. Evenzeer spreekt het van zelve, dat over het meer of min doelmatige daarvan, over het min of meer doelmatige van de rigting en van den omvang van het onderwijs, en over de uitwerkselen daarvan verschillend zal geoordeeld worden naar het onderscheiden standpunt waarop de beoordeelaars staan. Dit zien wij ook bij onze drie schrijvers.

Op de bevordering van onderwijs en beschaving stellen allen den hoogsten prijs. Zij hebben niet dan lof voor den ijver der zendelingen in de Minahassa en doen uitkomen hoe zeer die bevolking in de laatste vijf en twintig jaren in beschaving is vooruitgegaan. Het is dan ook bekend genoeg, hoe ons Zendeling-genootschap telkens met regtmatige fierheid op dien hoofdzetel zijner bedrijvigheid wijst. Het zoude ons te ver leiden, de schrijvers te volgen in de bijzonderheden, welke daaromtrent worden medegedeeld. Het is ook overbodig, daar het bekend genoeg is, hoe onderwijs en Christendom hier hunnen beschavenden invloed hebben uitgeoefend en hoe door de inlandsche bevolking groote prijs op dat onderwijs wordt gesteld. Het behoeft ook geen nader betoog, dat die uitwerking overal dezelfde zal moeten zijn, zoo de zaak met tact en beleid wordt behandeld, en zoo tegelijk voor de vermeerdering der volkswelvaart wordt zorg gedragen, gelijk zulks in de Minahassa het geval is.

Men gist dus ligtelijk, dat de beschouwingen der schrijvers over de zaak van het onderwijs in het algemeen en over het belang, dat daaraan steeds meerdere uitbreiding worde gegeven, niet zoozeer uiteenloopen.

Eenigzins meer is dit het geval wanneer er sprake is van de uitbreiding van het Christendom, van de steeds met dat onderwijs gepaard gaande evangelisatie, van de uitwerking, die deze reeds had en van de verwachtingen, welke daarvan voor godsdienst en beschaving mogen worden gekoesterd.

Vrij duidelijk wordt hier het verschil van standpunt, van werkkring, van geestesrigting, van inzigten der drie schrijvers zigtbaar.

De schrijver der ‘Aanteekeningen’ is blijkbaar iemand, die de uitbreiding van beschaving en Christendom in den Indischen Archipel op prijs stelt en daarvan voor de ontwikkeling dier landen veel verwacht. Hij waardeert dan ook zeer het door de zendelingen verrigte: zie b.v. bl. 43, waar hij over hun, ook door den Heer Bleeker volmondig erkenden, allerheilzaamsten invloed op de Alfoersche bewoners der Minahassa spreekt. Evenwel kan hij niet immer de rigting van hun onderwijs en hunner Evangelie-prediking goedkeuren en spreekt nu en dan over het schijn-christendom, dat bij velen het gevolg is der wijze, waarop het Evangelie hun wordt en vooral in vroeger tijd werd gepredikt. Of echter de bewering juist is van den verslaggever der ‘Aanteekeningen’ in de ‘Algemeene Konsten Letterbode’ van 1856, N°. 45, dat de schrijver eene ‘overgroote ingenomenheid betoont met het nut dat door de zendelingen gesticht wordt’, zal door menig lezer van het werkje worden betwijfeld. De geachte verslaggever zag welligt over het hoofd, dat, wanneer van het nut, door de zendelingen gesticht, wordt gesproken, voornamelijk op de Minahassa, dien hoofdzetel hunner werking, het oog wordt gerigt. Algemeen wordt erkend, ook het getuigenis van Dr. Bleeker, dien men wel niet van te groote ingenomenheid met het zendelingswerk zal beschuldigen, bevestigt dit, - dat hetgeen zij aldaar gedurende de laatste 30 of 40 jaren verrigtten tot de beschaving, de ontwikkeling, de geheele hervorming van de inlandsche bevolking, niet genoeg naar waarde kan worden geschat. De bewering, dat het bekoeringswerk ‘zich in de meeste gevallen bepaalt tot het veranderen van een onderdanigen, werkzamen en soberen mahomedaan in een hovaardigen en luijen zoogenaamden christen, wiens grootste beschaving dikwerf alleen bestaat in afkeer van werken, neiging tot sterken drank enz.’; - moge welligt niet geheel onjuist zijn, zoo men b.v. de uitwerkselen van het vroegere bekeeringswerk in de Molukken op het oog heeft. Ook de schrijver der ‘Aanteekeningen’ zegt, van de inlandsche Christenen op Ternate sprekende: ‘luiheid en onverschilligheid zijn hunne grootste ondeugden’ (bl. 69), en van die op Amboina: ‘veelal zijn zij

trotsch van aard en over het algemeen achten zij het ver beneden zich om eenig handwerk of ambacht uit te oefenen.' Van hun dwazen trots werd ook nog onlangs door mij, in het verslag van het laatst uitgekomen regerings-verslag over het onderwijs in Ned.-Indië, in de 'Alg. Konsten Letterbode' van 1856, N°. 49, een treurig voorbeeld aangehaald. Op de Minahassa van Manado en op andere oorden, waar zich zendelingsposten voor goed vestigden en de zendelingen hun beschavenden invloed konden uitoefenen, is die bewering gewis niet van toepassing.

In het antwoord door den Heer Netscher in den 'Letterbode' van dit jaar N°. 1 gegeven aan den Rotterdamschen Predikant Francken, die voor de zaak van het Zendeling-genootschap in de bres was gesprongen, bekende hij dan ook eer tegen de zendelingen in het algemeen te velde te zijn getrokken, dan tegen het zendelingswerk in de Minahassa, 'hetwelk ik steeds,' zegt hij, 'heb hooren roemen boven dat in sommige andere gedeelten in O.I.'

Mijn geachte vriend houde mij ten goede, dat ik, niettegenstaande die latere vergoelijkende woorden, en niettegenstaande de bewijzen, die ik weet dat hij tot staving zijner bewering zou kunnen bijbrengen, zijne eerst uitgesproken veroordeeling van den arbeid der zendelingen in het algemeen veel te algemeen vind. Ik weet zeer goed, dat het bekeeringswerk, zoo als het in de eerste eeuwen van de vestiging der Europeanen in Oost en West werd uitgeoefend, veelal niet dan een naam-Christendom deed ontstaan, dat dikwerf meer ten nadeele dan ten voordeele der zoogenaamde bekeerden werkte, en dat in den treurigen toestand van vele inlandsche Christenen in de Molukken daarvan thans nog de wrange vruchten worden geplukt. Ik weet zeer goed, dat ook in deze eeuw de Nederlandsche en vreemde Zendeling-genootschappen lang niet overal gunstig hebben gewerkt, en dat op verre na niet alle zendelingen hebben beantwoord aan hetgeen men van hen meende te mogen verwachten. Ware dit, wat N.I. betreft, het geval geweest, waarschijnlijk, men mag zulks gissen, ware de inspectie-reis van den in 1846 door het Zendeling-genootschap daarheen gezonden predikant Van Rhijn niet noodig geweest. Maar zoo men let op hetgeen Schwartz en anderen in de Minahassa van Manado, hetgeen Roskott in de Molukken, hetgeen zoovele anderen

elders tot stand bragten, - dan meen ik, dat de bewering veel te ver gaat, ‘dat het bekeeringswerk in de meeste gevallen zich bepaalt tot het veranderen van een onderdanigen, werkzamen en soberen mahomedaan in een hovaardigen en luijen zoogenaamden Christen.’ De toestand der heerlijke Minahassa van Manado, der Christen-gemeenten nabij Soerabaya, van zoovele andere streken, waar de vestiging en goede werking der zendelingen, tegelijk met het Christendom, beschaving, vrede en welvaart bragt, is met zulk beweren in lijnregten strijd.

Men versta mij echter wel. Ik ben even weinig een onbepaald voorstander van het zendingswerk, van het overal heenzenden of toelaten van zendelingen, als ik een onbepaald bewonderaar ben van al het door de zendelingen verrigte. Het moge, in het afgetrokkene beschouwd, waar zijn, dat het de pligt eener Christen-natie is, voor de uitbreiding van het Christendom te waken. Geen verstandig man evenwel zal toegeven, dat uit die zedelijke verpligting volgt, dat het de pligt van den staat, van de regering is te zorgen of toe te laten, dat het Evangelie in alle aan het gezag der regering onderworpen landen worde gepredikt, zoo aldaar andere gevestigde godsdiensten bestaan, en zoo er gegronde vrees bestaat, dat die onbeperkte toelating der Evangelieprediking de openbare rust en orde in gevaar zou brengen. Het beschermen van personen en goederen, het bewaren van vrede, rust en orde is de eerste pligt der regering in elken welgeordenden staat. Daarom hebben de menschen zich in maatschappijen, in staten vereenigd. Al wat het zedelijk gebied raakt, de verspreiding van godsdienst, van beschaving, van onderwijs, behoort meer van de natiën zelve uit te gaan. De zorg daarvoor behoort slechts van de regering uit te gaan, wanneer de natie daarin achterlijk blijft, en het staatsbelang zulks vordert. Aan de regering wordt zeer teregt toezigt en leiding daarover toevertrouwd, omdat zij het geheel beter kan overzien, voor eenheid van rigting en werking, voor harmonische werking tusschen de verschillende onderdeelen van den staat kan zorgen, omdat onbepaalde vrijheid in dit opzigt tot verstoring van rust en orde aanleiding zou kunnen geven.

Meent nu onze regering, zoo als zij schijnt te doen, dat b.v. de onbeperkte toelating der Evangelie-prediking op

Java, waar men, minstens in sommige gedeelten, gevaar zou loopen eene fanatieke mahomedaansche geestelijkheid tegen zich in het harnas te jagen, tot rustverstoring aanleiding zou kunnen geven, dan verzet zij zich m.i. zeer teregt daartegen. En evenzeer als het, in het afgetrokkene beschouwd, de zedelijke pligt der natie mag heeten te zorgen, dat in alle aan het gezag der Nederlandsche regering onderworpen landen, en dus ook op Java, het Evangelie worde gepredikt, evenzeer is het de pligt der regering te waken, dat dit slechts op zoodanige wijze en op zoodanige plaatsen geschiede, dat daardoor de openbare rust en orde niet worde verstoord. Belemmeringen van anderen aard behooren daaraan echter niet te worden in den weg gelegd. Wanneer de hier en daar verkregen uitkomsten bewijzen, zoo als in de residentie Manado ongetwijfeld het geval is, dat eene met beleid uitgevoerde Evangelie-prediking, gepaard met eene toenemende beschaving van den inlander, slechts in allen deele ten goede werkt; orde, rust en welvaart bevordert, dan voorzeker behoort eene verstandige regering daartoe mede te werken. Zulke Evangelie-prediking behoort zij, zonder die van haar zelve te doen uitgaan, op alle mogelijke, haar ten dienste staande, indirekte middelen in de hand te werken en te bevorderen. Zij behoort dit te doen, omdat daardoor hare taak: de zorg voor de openbare orde en rust, de zorg, dat aan de ontwikkeling der algemeene welvaart zoo min mogelijk beletselen worden in den weg gesteld, in de hand wordt gewerkt. Het is toch niet tegen te spreken, dat het, in 't algemeen gesproken, gemakkelijker is vrede en rust te handhaven onder beschaafde Christenen, dan onder barbaarsche heidenen of fanatieke en domme mohamedanen, en dat publieke welvaart zich sneller zal ontwikkelen waar beschaving heerscht, dan waar deze ontbreekt. Het voorbeeld der zich zoo snel ontwikkelende Minahassa van Manado, waar de woeste Alfoeren voor het meerendeel in reeds tamelijk beschaafde en rustige Christenburgers zijn veranderd, is weder daar om dit in beiderlei opzigten te bewijzen.

Vergissen we ons, zoo we meenen, dat onze voorstelling van het nut der Evangelieprediking in de aan ons gezag onderworpen Heidensche en Mahomedaansche landen van N.I. in den grond der zaak niet bijzonder veel verschilt van die van Dr. Bleeker? Deze geleerde beschouwt haar

welligt nog meer enkel met het oog op de volksbeschaving, welke van eene goed geleide prediking van het Evangelie het gevolg moet zijn. Zijne rigting blijkt duidelijk uit hetgeen hij over dit onderwerp zegt. Hij spreekt meer als vriend van volksbeschaving, dan als Evangeliedienaar, en laat het daarom meer aan zijn reisgenoot, den predikant Brumund, over uit te weiden over de vruchten, welke de arbeid der zendelingen uit een meer bepaald Christelijk oogpunt heeft opgeleverd. Hij beschouwt de zaak minder met het oog op de uitbreiding, die het Christendom als godsdienst daardoor heeft verkregen, dan wel op de beschaving, de ontwikkeling, de geheele maatschappelijke hervorming, die daarvan in de Minahassa het gezegend gevolg is geweest. Uit dit oogpunt heeft hij niet dan lof voor den onvermoeiden arbeid der zendelingen. Dit kon ook niet anders. Hij, de man van vooruitgang, die in beschaving en ontwikkeling eene zoo schoone toekomst voor onze door de natuur zoo rijk gezegende Oostindische bezittingen voorziet, moest getroffen zijn door hetgeen hij hier zag. ‘Indien men de getuigenissen der oude rapporten en die der oude ingezetenen van de Minahassa raadpleegt, dan is de tegenstelling van het toen en het heden, ten gunste van het heden, zoodanig, dat men de zegeningen, over de bevolking verspreid, niet miskennen kan.’ .... ‘De Alfoeren, voor zoover ze tot het Christendom zijn bekeerd’ (en hij getuigde eenige regelen vroeger, dat die bekeering jaarlijks sterk toeneemt), ‘of in het Christendom zijn opgevoed, en zelfs de nog heidensche Alfoeren, zijn blijkbaar andere menschen geworden, menschen van meerdere beschaving en zachtere zeden; zij wonen beter, zij voeden zich beter, zij kleeden zich beter.’ .... ‘De verfoeijelijke gewoonte van het koppenspellen kan gezegd worden reeds sedert jaren geheel uitgeroeid te zijn.’

Zoo spreekt Dr. Bleeker over de vruchten van den arbeid der zendelingen in de Minahassa (zie Dl. I, bl. 79).

‘Maar,’ zoo vervolgt hij, ‘men verwarre de zaken niet. Beschaving en Christendom gaan veelal hand aan hand, maar zij zijn niet hetzelfde. De zendelingen hebben beide in de Minahassa verbreid. Het lezen, schrijven en rekenen is den Alfoeren geleerd en duizenden hunner zijn er niet gansch onervaren in. Thans nog geniet een achtste gedeelte der geheele bevolking van de Minahassa school-

onderwijs en ongeveer een zestiende gedeelte geniet dat vrij geregeld. Bovendien worden zij geoefend in het lezen van den Bijbel en in de Bijbelsche Geschiedenis. - Wat daarvan heeft er het meeste toe bijgebragt, om de Alfoeren te brengen op het standpunt, waarop zij thans staan?'

Na erkend te hebben, dat hij hier op een hoogst moeijelijk terrein komt, moeijelijk vooral voor iemand, die de Minahassa slechts doorreisde, zoo als hij het deed, waardoor schier immer tot naauwgezet plaatselijk onderzoek de tijd ontbrak, komt hij evenwel tot de conclusie, 'dat het godsdienstig onderwijs, wat zijn doelmatigheid betreft, veel te wenschen overliet. Men laat de Alfoeren hunne bijbelkennis putten uit den Bijbel zelven en (uit) godsdienstige werkjes; maar die Bijbel en die werkjes zijn gedrukt in het hoog-Maleisch, eene taal, die zij niet verstaan, en, zoo als bleek uit de Alfoersche schoolmeesters, de meer beschaafden onder de bevolking, niet regt leeren verstaan; eene taal, die niet in het volksleven doordringt en voor de Alfoersche Christenen is, wat Latijn of Grieksch ongeveer is voor ons. Wij ontwaarden dan ook bij de meeste schoolbezoeken, dat in het algemeen zelfs de eenvoudige plaatsen in den Bijbel niet werden begrepen, niettegenstaande gedane vragen den leerlingen het antwoord als in den mond gaven.' .... 'Men wordt onwillekeurig geneigd aan te nemen,' zoo zegt onze schrijver iets verder, en wie zal met hem niet instemmen? 'dat zoodanige godsdienstige opleiding niet de vruchten kan dragen, welke men van eene meer doelmatige zou mogen verwachten.'

Straks, wanneer we ook den Heer Brumund zullen hooren over de taal, waarin thans de kennis van den Bijbel aan de Alfoeren wordt gebragt, komen we op dit punt terug.

Het aangehaalde zal ook reeds genoegzaam kunnen doen zien, hoe Dr. Bleeker over der zendelingen arbeid oordeelt. Of moeten we nog, om aan te toonen hoe hij meent dat bij de zendelingen nog immer veel menschelijk zwaks heerscht, ook op de volgende, ietwat ondeugende regelen wijzen, waar hij spreekt over den zoozeer achterlijken toestand der rijkjes ter noordkust van Celebes, buiten de Minahassa, waar vroeger beschaving en Christendom ook wel eenigen voortgang maakten, maar wier toestand, ten gevolge van onze veronachtzaming, thans zoo verbazend bij

dien der Minahassa afsteekt? ‘De zendelingen,’ zegt hij, ‘zouden hier een ruimen werkkring voor zich geopend zien, en het zal zeker menigeen verwondering baren, bij de talrijkheid der zendelingen in de Minahassa, dat voor de rijkjes ter noordkust nog geene zendelingen zijn bestemd. Zij zouden daar zeker niet die aangenaamheden des levens genieten, welke in de Minahassa hun deel zijn, maar zij zouden even nuttig kunnen zijn en niet minder blijken geven van eene zekere onverschilligheid voor aardsche goederen, van hunne gewijdheid aan het bekeeringswerk. Dat de zendelingen in de Minahassa zich nog niet derwaarts hebben begeven, is zeker daaraan toe te schrijven, dat ieder hunner reeds een uitgebreiden werkkring heeft. Waarschijnlijk zouden zij geheel bereid zijn in de rijkjes Bolang, Bwool enz. hun beschavings- en bekeeringswerk voort te zetten, indien zij slechts vervangers hadden voor hunne betrekking in de schoone oorden, die zij thans bewonen’ (bl. 141).

Is de wensch onbescheiden, dat deze woorden de aandacht van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap mogen trekken? - Het lette dan tevens op hetgeen Dr. Bleeker later, in het tweede deel, zegt over den ruimen werkkring, welken de zendelingen op het nog zoo schaars bezochte Ceram zouden vinden. Het lette dan ook op hetgeen hij op zoo menige plaats zegt over het te uitsluitend bijbelsch karakter van het onderwijs der zendelingen, waardoor de kinderen wel eenige bijbelplaatsen van buiten leeren, wel veel over de Bijbelsche Geschiedenis en de geographie van het Heilige Land leeren, maar niets over Nederland of het land dat zij bewonen. Op de later bezochte plaatsen vond hij, veel meer nog dan in de Minahassa, telkens aanleiding over den onvoldoenden, den achterlijken toestand van het onderwijs, vooral uit een maatschappelijk oogpunt, te klagen. Zonder doelmatig volksonderwijs is zeker geen volksbeschaving, geen algemeene ontwikkeling denkbaar. Hoeveel het onderwijs, vooral in den Molukschen Archipel, in dit opzigt nog te wenschen overlaat, wordt op menige bladzijde van Bleeker's werk aangetoond. Het mag wel ten hoogste wenschelijk heeten, dat het Gouvernement en het Zendeling-Genootschap, en allen, die op deze zaak invloed kunnen uitoefenen, zich de daaromtrent door hem gegeven wenken ten nutte zullen maken.

We zagen reeds, dat de Heer Bleeker weinig waarde hecht aan het quasi-verspreiden van bijbelkennis in het voor de bevolking onverstaanbaar hoog-Maleisch. Hoe dit te verhelpen? Door het vertalen van den Bijbel in verstaanbaar Maleisch of in het Alfoersch, zal men zeggen. Neen, zegt de Heer Bleeker: leer hun Nederduitsch in plaats van Maleisch. Hij brengt dit echter zoodanig in verband met zijne denkbeelden omtrent de ontwikkeling, omtrent het 'Vernederlandschen' dezer streken, dat we weder hemzelven zullen laten spreken. 'Wanneer,' zoo zegt hij (bl. 81), 'men de zucht der volkshoofden en zelfs van velen der lagere volksklassen ziet, om ons, Nederlanders, na te bootsen in het bouwen hunner huizen, in hunne meubels, in hunne kleeding, in hunne zeden en gewoonten, - en wanneer men verneemt, dat de hoofden er prijs op zouden stellen om ambtenaren te worden van ons Gouvernement, terwijl de bevolking zelve liever hare belangen en hare klagten onderwerpt aan de beslissing der ambtenaren, dan aan die harer eigene hoofden, dan moet men de wenken niet miskennen, welke die stand van zaken zoo ruimschoots geeft.' .... 'Het Christendom zal uit zijnen aard zelven meer en meer er toe bijbrengen om het bewustzijn van gelijkheid op te wekken en levendig te houden.' ..... 'Twee gedachten drongen zich ten deze bij mij op: Maak ze Nederlanders, en: Geef ze instellingen, die aan hunne behoeften beantwoorden en daarmede gelijken tred houden. Zal het wenschelijk, en zoo ja, zal het mogelijk zijn? De wenschelijkheid is, mijns inziens, buiten twijfel. Hoe meer wij de bevolking onzer bezittingen met ons als vereenzelvigen, zoodat zij zich ook als Nederlanders leeren beschouwen, niet meer als aan het Nederlandsch gezag onderworpen, des te meer zal onze kracht in Indië toenemen, zal ons kleine Vaderland in magt en aanzien stijgen, zullen de elementen van opstand of verzet tegen vreemde overheersching worden weggenomen.' ..... Behoef ik te herhalen dat ik met die gedachte van ganscher harte instem, en hare verwezenlijking voor eene der grootste zegeningen voor Nederland zoowel als voor Nederlandsch-Indië zou houden? ..... 'De gelijkheid in kleeding, gewoonten en godsdienst heeft de Alfoeren ons veel nader gebragt, zoowel als ons den Alfoeren. Er ontbreekt nu slechts nog de gelijkheid der taal, het eigenlijke Hollandsche element,

om de toenadering volkomen te maken. Die toenadering wordt door de hoofden en minderen zeer gewenscht en gewis door ons niet versmaad.

Is nu het invoeren der Nederduitsche taal in de Minahassa mogelijk? De hoofden wenschen ook dit, en een bewijs is geleverd in den Inlandschen Majoor van Tonsea, den Heer O.J. Pelenkahoe, dat het kan. De Resident van Manado, de Heer Jansen' (over wiens uitstekend, beleidvol bestuur en verlichte zienswijze de Heer Bleeker telkens met den meesten lof spreekt), 'getuigt, dat de aanleg der Inlanders, om het Nederduitsch te leeren, goed is; dat zij bij onderwijs daarin spoedig goede vorderingen maken, en dat zij het veel beter zouden leeren spreken, indien niet het vooraf leeren van een hun insgelijks vreemde, doch zeer gebrekkige taal, het Maleisch, daartegen hinderpalen aanbragt. Men leere hen alzoo niet eerst Maleisch en daarna Hollandsch, tenzij daar, waar eene andere wijze vooreerst nog niet mogelijk is. De zendelingen, die het Alfoersch der districten hunner zending kennen, kunnen aan zoodanig onderwijs veel doen, en zijne aanvankelijke slaging zou door de geheele Minahassa een naijver opwekken, die weldra zou doen zien, dat het Nederduitsch eene betere taal is, om er de talrijke talen der Minahassa in op te lossen, dan het hoog-Maleisch.'

We meenen ons te herinneren hetzelfde denkbeeld ook wel bij andere schrijvers gevonden te hebben. We geven gaarne toe, dat niet ligt iets krachtiger zou kunnen medewerken om de talrijke bewoners van Nederlandsch-Indië inderdaad tot Nederlanders te maken, dan zoo onze taal aldaar de algemeene volkstaal kon worden. We zullen ons ook wel wachten, tegen het gevoelen in van goed met Indië bekende personen, te beweren, dat zulks onmogelijk is. Maar we kunnen toch niet nalaten te twijfelen, of dit denkbeeld wel immer verwezenlijkt zal kunnen worden.

Vooreerst zou het waarschijnlijk het werk, niet van jaren, maar van eeuwen zijn, het Maleisch, de taal, door zoo velen in den Indischen Archipel gesproken, en die daar meer en meer de lingua franca wordt, - gezwegen nog van zoo vele andere, bij die verschillende volksstammen, inheemsche talen, - door het Nederduitsch te verdringen. Eene taal laat zich zoo niet verdringen. Een volk, dat zijne taal verliest, verliest ook zijne nationaliteit. Ten andere is het ook zeer

de vraag of onze hardere Noordsche taal geschikt mag worden geacht voor die Zuidelijke, Oostersche volkeren, of zij daar immer nationaal zal kunnen worden.

Het wordt ernstig betwijfeld door den predikant Brumund, die, door zijn langdurig verblijf op Ambon en in de vorstenlanden op Java, en den omgang, dien hij steeds met Inlanders hield, ten deze voorzeker wel geen onbevoegd beoordeelaar zal worden geacht.

Zie hier, hoe hij dit punt in zijn Fragment: ‘Twee dagen te Langowan’ (bl. 15), bespreekt. Na eene uitvoerige redenering over het onderscheid tusschen het boeken- of hoog-Maleisch en dat des dagelijkschen levens, waarvan de slotsom is, dat het eerste nergens burgerregt verkreeg en betrekkelijk ook maar door weinigen wordt verstaan; terwijl het andere met godsdienst, handel, zeevaart en verkeer steeds verder gaat en de band is, welke zoo vele eilanders van den Indischen Archipel zamenbindt, - vervolgt hij aldus:

‘Maar,’ zoo vraagden velen en blijven nog velen vragen, ‘indien den Minahassar's en zoo vele andere eilanders dan toch eene nieuwe taal moet gebragt worden, is het dan niet beter hun liever onze moedertaal, de Nederduitsche, dan de Maleische te geven? Daar is veel voor te zeggen. Dezelfde taal toch, met ons door hen gesproken, zou voorzeker een hechten, zoo niet onverbreekbaren band tusschen hen en ons leggen. Men heeft in den beginne ook pogingen aangewend om het Nederduitsch op Ambon in te voeren.’ .... ‘Wij zouden het ook zeer wenschen, dat onze taal de overheerschende werd in den Indischen Archipel.’

‘Toch moeten wij wanhopen, dat men er immer in slagen zal haar dit te doen worden. De pogingen daartoe, in den aanvang op Ambon gedaan, zijn geheel mislukt. In de laatste jaren heeft de Heer Roscott, aan het hoofd van het Zendeling-Instituut aldaar geplaatst, er eenigen tijd ijverig zijn werk van gemaakt om zijne leerlingen, aanstaande onderwijzers en voorgangers in de Christengemeenten der Molucco's, ook het Nederduitsch te leeren, maar moest dit als eene mislukte poging weder opgeven. Onze taal is niet alleen te hard en vierkant van uitspraak voor de door het zachte en vloeijende Maleisch en de dikwijls nog zachter en vloeijender landtalen verwende spraakorganen der Inlanders, maar ook boven anderen hoogst

moeijelijk om aan te leeren. Wie, met hare regelen bekend, beseft dit niet!'

'Een eerste vereischte,' zoo vervolgt hij verder (bl. 17), 'voor de invoering van het Nederduitsch in den Indischen Archipel, indien men het toch wilde beproeven, zou voorzeker zijn, dat in iedere eenigzins talrijke inlandsche school een geboren Nederlander als onderwijzer werd geplaatst; maar wanneer, mogen we wel vragen, zullen zoo velen, als daarvoor noodig zouden zijn, de havens van Nederland verlaten?'

Genoeg reeds om aan te toonen, dat door deze schrijvers aan de beslissing dezer vragen groote waarde wordt gehecht; genoeg ook om te doen beseffen, dat aan die beslissing overgroote moeijelijkheden verbonden zijn.

Nu zouden we, ten einde te doen zien, hoe onze drie schrijvers van hun eigenaardig standpunt over den arbeid der zendelingen in 't bijzonder in de Minahassa spreken, meer bepaald moeten nagaan, wat de Heer Brumund daaromtrent in zijne 'Fragmenten' opteekent. Na ons reeds zoolang bij de zendingszaak te hebben opgehouden, durven we daarvoor echter niet over veel ruimte te beschikken. Het schijnt ook onnoodig. Zoo men zich herinnert, dat de Heer Brumund is predikant, zoo men zich uit zijne zoo belangwekkende 'Indiana' te binnen brengt, welk een groot voorstander hij is van eene behoedzame christianisering van den Indischen Archipel, zoo men terugziet op zijne bepaald aan die zaak gewijde geschriften, zal het wel schier overbodig zijn hier nader aan te toonen, uit welk oogpunt hij deze zaak in zijne 'Fragmenten' beschouwt. We meenen daarom te kunnen volstaan met te zeggen, dat in de voor ons liggende 'Fragmenten,' die, hoezeer aanvankelijk in het 'Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in N.-I.' opgenomen, echter ook ter afzonderlijke uitgave of verspreiding bestemd schijnen, de evangelisatie der Minahassa het hoofdonderwerp uitmaakt. De schr. stelt zich voor te trachten, daaromtrent juister begrippen te verspreiden en daarin meerder belangstelling op te wekken, dan thans nog bij velen bestaan.

In de twee dagen, die hij te Tondano, ten huize van Schwartz, dien uitstekenden onder de verdienstelijke in dit land gevestigde zendelingen, doorbragt, en in de overige dagen van zijn kortstondig verblijf in de Minahassa, verzamelde hij daaromtrent de naauwkeurigste berigten. De uitkomsten van zijn onderzoek en de opmerkingen,

waartoe hem dit aanleiding gaf, deelt hij in deze ‘Fragmenten’ aan het publiek mede. Hij doet dit op ongedwongen toon, en verhaalt afwisselend, gelijk de voorwerpen hem afwisselend voor de oogen en onder de aandacht kwamen. Dat hij daarbij nu en dan ook spreekt over onderwerpen, die tot de evangelisatie slechts in eene verwijderde betrekking staan, zagen we hierboven reeds met een voorbeeld en we zullen op nog een ander moeten wijzen. Dat daarin, wat het hoofdonderwerp betreft, veel voorkomt, wat de belangstelling van de voorstanders der evangelisatie zal opwekken, zal men zonder onze nadere aanwijzing wel willen gelooven. In de hulde, door hem gebragt aan den zendeling Schwartz, die gedurende ruim vijf en twintig jaren met zoo uitstekend gevolg voor de evangelisatie en de beschaving der Alfoeren werkzaam was, zal ongetwijfeld worden gedeeld door allen, die uit de maandberigten van het Zendeling-Genootschap en uit andere bronnen met de verdiensten en de onvermoeide werkzaamheid van dien achtingswaardigen man bekend werden. Al kan men niet geheel instemmen met al wat de Heer Brumund zegt, bij gelegenheid dat hij de opmerking maakt, hoe het hem trof een man als Schwartz nog niet met een ridderkruis versierd te zien, zoo zullen sommigen toch welligt erkennen, dat zijne woorden of zijne directe of indirecte aanbeveling bij den Gouverneur-Generaal er misschien toe hebben bijgedragen om Schwartz, kort na den afloop dezer reis, door den Koning tot Broeder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw te doen benoemen. Die benoeming behoort gewis te worden toegejuicht, niet omdat daardoor de verdienste van Schwartz als 't ware grooter wordt, niet opdat andere zendelingen in die onderscheiding, aan een hunner verleend, een prikkel zouden zien zich haar ook waardig te maken. Zoo iemand, voorzeker niemand die tot den geestelijken stand behoort, mag werken met het oog op de eene of andere onderscheiding, die hij daarvoor van menschen zou kunnen erlangen. Maar de benoeming verdient toejuiching, als een bewijs, dat de Koning wezenlijke verdiensten, in de meest afgelegen gedeelten des Rijks betoond, weet te onderscheiden, en dat op de met beleid tot stand gebragte evangelisatie van den Indischen Archipel wordt prijs gesteld, en omdat eene orde wordt gereleveerd, zoo wezenlijk verdienstelijke mannen in haar worden opgenomen..

Sommigen zullen welligt oordeelen, dat de Heer Brumund eene soms wat overdreven schoone voorstelling geeft van de uitkomsten van den arbeid der zendelingen in de Minahassa. Zoo zij hetgeen hij over den tegenwoordigen toestand dier landstreek verhaalt, vergelijken met de berigten daaromtrent bij anderen voorkomende, zullen zij welligt meenen, dat hij, uit ingenomenheid met de zaak, misschien zich hier en daar wel eens heeft verbeeld het een en ander te zien, dat nog niet volkomen zóó bestaat, maar welligt eenmaal tot stand zal komen. De Heer Bleeker geeft hem daarover in zijne ‘Reis,’ met het oog op zekere zinsnede in het eerste gedeelte der ‘Fragmenten,’ over het bijna gansch verdwijnen van het heidendom in de Minahassa, eene ‘Seitenhiebe,’ welke tot eene minder aangename briefwisseling tusschen die Heeren in een Indisch dagblad aanleiding gaf. Het lust ons niet de schrijvers in dien strijd te volgen. Voor hen, die daartoe geneigd zijn, willen wij slechts opteekenen, dat zij de bedoelde zinsneden zullen aantreffen op bl. 43 der ‘Fragmenten’ en op bl. 69 van het eerste deel der ‘Reis,’ en dat die briefwisseling, waarin nog eenige cijfers over het aantal Christenen en heidenen in de Minahassa voorkomen, wordt gevonden in den ‘Javabode’ van 28 en 31 Mei 1856. We wenschen ons geen partij te stellen voor den een of den ander der schrijvers. We willen echter de opmerking niet terughouden, dat Ds. Brumund welligt verstandiger had gedaan zijn courantenartikel, dat niet op al te heuschen toon is gesteld, in de pen te houden, en zich niet aan de repliek van Dr. Bleeker bloot te stellen. Gaarne voegen we er echter ook bij, dat het zeer begrijpelijk is, dat een Evangeliedienaar, als de Heer Brumund, die op de evangelisatie in den Indischen Archipel den hoogsten prijs stelt, en die door persoonlijken omgang met eenige der verdienstelijkste zendelingen, en het zien op de vruchten van hun werk, dit moeijelijk anders dan van de gunstigste zijde kon beschouwen, - dat hij, zeggen we, eer slechts dat gunstige, en zelfs soms wel wat met een vergrootglas zoude zien, dan zijn geleerde reisgenoot, die meer het koele verstand en de prozaïsche cijfers deed spreken.

Tot nu toe werd meer bepaaldelijk over de evangelisatie in de Minahassa gesproken. Het gezegde is echter voor een goed deel op den geheelen Indischen Archipel, in 't bijzonder ook op de eigenlijke Molukken toepasselijk. We

vinden dan ook geene vrijheid onze schrijvers verder te volgen in hetgeen zij daarover mededeelen, en noodigen den lezer uit zelf in hunne geschriften na te zien, hoe de aldaar vroeger minder goed geleide evangelieprediking voor Christendom en beschaving minder goede vruchten opleverde, dan thans in de Minahassa het geval is. Op één punt moeten we daarbij vooral des lezers aandacht vestigen: namelijk op Dr. Bleeker's wederlegging der vrij algemeene dwaling, ‘dat de wijze, waarop het Christendom tot de Amboinezen is gebragt, de groote oorzaak is van hunne beweerde luiheid’ (Dl. II, bl. 156). Hij beweert, dat de afkeer van arbeid, die ook minder groot is dan volgens sommigen het geval is, zijn grond heeft in het stelsel van bestuur en met de evangelieprediking niets gemeens heeft.

Hiermede nemen we van de evangelisatie zelve, voor zoo veel deze reis betreft, afscheid, om terug te keeren tot het vraagstuk der taal, waarin onderwijs en godsdienst aan de inlandsche bevolking wordt gebragt.

Reeds werd melding gemaakt van hetgeen de Heer Brumund zeide over het wel wenschelijke, doch hoogst onwaarschijnlijke, dat immer het Nederduitsch de volkstaal in den Indischen Archipel zou worden.

Het zij mij vergund kortelijk op nog eene uitweiding van taalkundigen aard te wijzen, waarin de Heer Brumund, minstens indirekt, opkomt tegen hetgeen ook ik, bij eene andere gelegenheid, mij veroorloofde omtrent het door hem gezegde in het midden te brengen.

Het betreft zijne reeds bij herhaling geuite meening, dat de Bijbel, waarvan thans slechts, we zagen het hierboven, eene schier onverstaanbare hoog-maleische vertaling bestaat, zoo spoedig doenlijk in het laag-maleisch, in de taal des burgerlijken levens, worde vertaald.

Wilde ik het geschilpunt, waarop het hier eigenlijk aankomt, goed doen kennen, ik zou schier verpligt zijn alles over te nemen wat de Heer Brumund hierover schreef in zijn stuk in het eerste Deel der ‘Indiana’: ‘De Maleische Christenen hebben geenen Bijbel.’ Ik zou moeten overnemen, wat ik de vrijheid nam daartegen in de Recensent van Augustus 1854 op te merken; wat de Heer van Hoëvell (zie het Tijdschr. v. Ned. Ind. v. Mei 1854) en anderen, wier gezag, vooral op dit gebied, voorzeker heel wat meer beteekent dan het mijne, volkomen leek als ik ben op

het terrein der oostersche taalkunde, daartegen inbragten; wat de Bataviasche predikant Scheuer in zijn ‘Iets over de zending in Indië’ (Arnhem, 1855) en wat thans de Heer Brumund in zijne Fragmenten tot verdediging van zijn gevoelen schreef.

Het zij voldoende hier te herinneren, dat de Heer Brumund zijne stelling: ‘De Maleische Christenen hebben geenen Bijbel,’ had getracht te verdedigen door te bewijzen, dat de daarvan in 1731 gegeven hoog-maleische vertaling, welke in 1835 slechts voor een gedeelte van Arabische en Perzische en andere vreemde woorden was gezuiverd, voor het algemeen volstrekt niet en zelfs voor de geleerden hoogst moeijelijk verstaanbaar is; dat er dus groote behoefte bestaat aan eene algemeen begrijpelijke vertaling, ten einde den Bijbel ook in den Indischen Archipel wezenlijk tot het volksboek te doen worden.

Ware zijn betoog hiertoe bepaald gebleven, ik ware de eerste geweest met hem in te stemmen. Hetgeen ik in de Recensent schreef, bewijst het. Maar waartegen ik meende mij te mogen verzetten, en waartegen ik mij nogmaals verklaar, niettegenstaande hetgeen de Hr. Brumund de goedheid had mij in geschrifte mede te deelen en niettegenstaande hetgeen hij thans weder in de Fragmenten, voor welker toezending ik hem gaarne mijn dank betuig, tot verdediging van zijn gevoelen in het midden brengt, is iets geheel anders.

Na erkend te hebben, dat eene woordelijke vertaling van den Bijbel in het Maleisch des dagelijkschen levens nog schier onmogelijk moet worden geacht uit hoofde van den nog hoogst onvolmaakten toestand van die taal; na erkend te hebben, dat welligt niet zonder grond beweerd kan worden, ‘dat het Maleisch des dagelijkschen levens te verschillend gesproken wordt, om daarin algemeen verstaanbaar te schrijven,’ en daarom in overweging te hebben gegeven die ‘verschillende woorden of idiotismen (idiomen?) door kantteekeningen te verklaren,’ - vraagt hij, zoo dit laatste minder doelmatig mogt worden geacht: ‘Wat zoude dan verhinderen over te gaan tot afzonderlijke vertalingen, naar de behoeften van ieder volk afzonderlijk ingerigt?’ (Indiana, I, bl. 177). Het geheele verband der redenering toont duidelijk aan, dat hij voor elk land, waar het Maleisch verschillend gesproken wordt, eene verschillende bijbelvertaling in het Maleisch des dagelijkschen levens verlangt.

Tegen de verwezenlijking van dien wensch zou ik mij thans evenzeer verklaren als ik het voor drie jaren deed.

De Hr. Brumund zegt (l.l., bl. 179): ‘de toekomende bijbelvertaler moet, in stede van gelijk tot heden is geschied, zijne lezers tot zich te willen opheffen, tot hen afdalen.’ Ik beweer het tegendeel. Gaarne verwerp ik met hem de hoog-maleische bijbelvertaling, omdat deze, hoe hoogst verdienstelijk ook voor den tijd waarin zij word gemaakt, bij de geringe kennis der oostersche talen welke men toen nog bezat, in eene schier onverstaanbare boekentaal geschreven schijnt, welke nimmer de taal des volks worden kan, en ook zelfs door de geleerden minder en minder begrepen en gebezigd wordt. Maar ik wensch haar te zien vervangen door eene vertaling - niet in het Maleisch des dagelijkschen levens, zoo als dit verschillend gesproken en geschreven wordt in de verschillende gedeelten van den Indischen Archipel - maar in het Maleisch, zoo als dit zich door voortdurende taalstudie langzamerhand ontwikkeld heeft, en zich gedurig verder ontwikkelt. Ik wensch dit met hetzelfde doel, waarmede het Gouvernement, blijkens het ‘Verslag over het schoolwezen in Ned. Indië over 1852’ (bl. 368) voorschreef, dat het onderwijs moest worden bepaald tot dat Maleisch, ‘dat men de gewone beschaafde taal zou kunnen noemen,’ namelijk om éénheid in de taal te brengen, om het Maleisch waarlijk tot de lingua franca van den Archipel te maken. Nimmer zal daar eenerlei taal worden gesproken, wat toch voor de vergemakkelijking van het verkeer van zoo overgroot belang te achten is; nimmer zal het zuiver Maleisch zich goed kunnen ontwikkelen en als algemeene taal in die gewesten kunnen vestigen, zoo men den Bijbel tot algemeen volksboek tracht te maken en dat volksboek, geschreven in de verschillende idiomen, waarin het volk gewoon is zich uit te drukken, aan het volk in handen geeft. Ik wijs er nogmaals op, dat, bij voortgaande evangelisatie van den Archipel, geen boek meer algemeen nut kan stichten tot vestiging van éénerlei taal, dan juist de verspreiding van den in goed, zuiver Maleisch geschreven Bijbel, juist uit hoofde van zijne bestemming om het door een ieder gelezen volksboek te worden. Ik herinner weder aan het ook in dit opzigt door onze nederduitsche bijbelvertaling gestichte nut, die er, vooral in den eersten tijd na hare verschijning, zoo veel toe bijbragt om de kennis

van het Nederduitsch, van eenerlei taal, in de onderscheiden provinciën van ons land te verspreiden.

Nu zegt wel de Hr. Brumund in zijne ‘Fragmenten,’ dat sommige zijner bestrijders hem welligt verkeerd begrepen. En zeer gaarne geloof ik dat zij het deden, zoo er waren, die het er voor hielden, dat hij eene bijbelvertaling in de zoogenaamde, op zeer lagen trap staande en met allerlei vreemde woorden voorziene markttaal verlangde, of die meenden, dat het door hem bedoelde laag-Maleisch was ‘als de straattaal, gebezigd door de heffe des volks’ (‘Fragment’ bl. 30). Maar ik zie niet in, hoe het mogelijk is aan de hierboven aangehaalde woorden uit de ‘Indiana’ eene andere beteekenis te geven, dan daaraan door mij en andere bestrijders werd gegeven. Ik gevoel geene vrijheid aan die bestrijding thans meer ruimte te wijden en verwijs verder naar de boven aangehaalde stukken over dit punt. Ik kan slechts zeggen mijne moedertaal niet te verstaan, zoo ik, na gelezen te hebben, ‘dat op het eene eiland dit, op het andere dat maleische woord van dezelfde beteekenis meer in gebruik is,’ ‘dat die verschillende woorden of idiotismen door kantteekeningen zouden kunnen worden verklaard,’ en ‘wanneer zoodanige van verklarende kantteekeningen voorziene bijbelvertaling minder doelmatig wordt geacht, wat zoude dan verhinderen over te gaan tot afzonderlijke vertalingen, naar de behoeften van ieder volk bepaaldelijk ingerigt?’ - zoo ik, zeg ik, daaruit niet moest opmaken, dat de Hr. Brumund, zoo hij zoodanige vertaling al niet bepaaldelijk voorstond, daarin echter geen bezwaar zag.

Nu glijdt de Hr. Brumund in zijne ‘Fragmenten’ over dit laatste punt wel eenigzins heen, en zegt geene bijbelvertaling in de ‘markttaal,’ nog minder in de verschillende dialecten van den Archipel, maar des te meer in het Maleisch ‘des burgerlijken levens’ te verlangen. Dit is de taal, zegt hij, welke hij in zijne onderscheidene gemeenten bezigde, waarin hij in de meest verschillende gedeelten van den Archipel de schoolkinderen ondervraagde en waarin zij hem verstonden gelijk hij hen verstond.

Het behoeft geen betoog, dat dit iets anders is dan waartegen wij bij de beoordeeling der ‘Indiana’, de gebezigde woorden in hun natuurlijken zin opvattende, meenden te mogen opkomen.

Is eene bijbelvertaling mogelijk in het Maleisch ‘des burgerlijken levens,’ in zuiver, goed Maleisch, dat door den geheelen Archipel wordt begrepen en gesproken, voorzeker, zij zal door een ieder worden toegejuicht, die er prijs op stelt, dat de Bijbel daar het volksboek wordt en zij zal tot het brengen van éénheid in de volkstaal niet weinig kunnen toebrengen. Geen enkel woord van hoog- of laag- of ander Maleisch verstaande, zal ik mij wel wachten daaromtrent eenig oordeel te vellen. Ik kan echter niet nalaten op twee taalkenners te wijzen, om er geen meerderen te noemen, die het betwijfelen, of ten minste het ongeraden achten. De Hr. van Hoëvell schreef in 1854, bij zijne beoordeeling der ‘Indiana’, eene bijbelvertaling te wenschen in deftig Maleisch, gezuiverd van alle vreemde woorden, ‘niet in dat des dagelijkschen levens, dat slechts een overal zich wijzigend patois is.’ De Hr. H.N. van der Tuuk schreef in het laatst uitgekomen nommer der ‘Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië,’ uitgegeven door het Kon. Instituut van de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië: ‘Iets over de hoog-Maleische bijbelvertaling.’ Ook hij heet die in 1728 tot stand gebragte vertaling onverstaanbaar voor Maleijers en zegt, dat zij onbekendheid verraadt met de regelen der maleische taal en met het gebruik der woorden. Hij meent, dat men in de maleische taal, zoo zij goed gekend wordt, - wat, volgens zijn beweren, bij de meeste predikanten, die haar bezigen, niet het geval is, - elk denkbeeld even juist als in de meeste talen kan uitdrukken. Hij acht dan ook eene bijbelvertaling in het ‘centralisatie-maleisch’, d.i., volgens de door hem aangenomen onderscheiding, ‘de taal, die algemeen door de beschaafde Maleijers gelezen en verstaan wordt,’ hoezeer hoogst moeijelijk, echter niet gansch onmogelijk. Hoewel hij dit niet met zoo vele woorden zegt, zoo volgt toch duidelijk uit zijn betoog, dat hij zulke vertaling voor onmogelijk houdt in het ‘Lokaal-Maleisch,’ dat is de taal, ‘die met meer of min dialect-verschil door Mohammedaansche Maleijers in hun dagelijkschen omgang gebezigd wordt,’ en voor nog minder mogelijk in het ‘Conventie-Maleisch, dat geene taalregelen bezit, daar het, door vreemdelingen gesproken wordende, die regelen aanneemt, die ieder spreker er volgens zijn begrip aan geven wil.’

Doch genoeg hierover. Naar sommiger oordeel is welligt reeds te veel ruimte aan dit geschilpunt gewijd. Zoo zij evenwel gelieven te bedenken, dat het een geschilpunt geldt, welks beslissing in den eenen of den anderen zin inderdaad in meer dan een opzigt zeer gewigtige gevolgen kan hebben en op de christianisering en de beschaving van den Indischen Archipel den grootsten invloed kan uitoefenen, zal het hun toch wel niet geheel onbegrijpelijk voorkomen, dat daaraan ook hier, door een warm vriend der ontwikkeling van Nederlandsch Indië, eenige regelen werden gewijd.

De Hr. Brumund is op de terugreis naar het vaderland. Mogelijk wijdt hij een deel van den meer vrijen tijd, die hem hier waarschijnlijk wachten zal, aan eene nadere toelichting zijner meening. Mogelijk gelukt het hem dan bevoegde beoordeelaars van de juistheid zijner inzigten te overtuigen, en voelt hij zich geroepen, in vereeniging met dezen, zijne krachten aan de door hem gewenschte bijbelvertaling te wijden. Mogt dit gebeuren, hij zij overtuigd, dat ik onder de eersten zijn zal, die er mij in zal verheugen, zoo zoodanige arbeid wezenlijk de door hem verwachte vruchten zal opleveren, en dat ik mij zeer gaarne zal hebben vergist in de meening, dat die verwachte vruchten er niet van zullen worden geplukt.

Voor ik thans van den Hr. Brumund afscheid neem, vergunne hij mij nog een wensch te uiten. Het is deze, dat hij moge besluiten een gedeelte van de hem hier verwachtende rust te wijden aan het vervolgen der uitgave zijner, in mijn oog zoo uiterst belangwekkende ‘Indiana. Verzameling van stukken van onderscheiden aard over landen, volken, oudheden en geschiedenis van den Indischen Archipel,’ waarvan in 1853 en 1854 de beide eerste stukken het licht zagen. Uit de brieven, welke ik van hem uit Batavia mogt ontvangen, zijn mij de redenen bekend, welke hem, zijns ondanks, hebben moeten doen besluiten voorloopig de verdere uitgave zijner reeds grootendeels voor de pers gereed gemaakte aanteekeningen te staken. Ik geloof niet onbescheiden te zijn door te zeggen, dat die redenen voor een goed deel gelegen zijn in het weinige debiet, dat zijn werk in Nederland had en de aanzienlijke kosten, welke de uitgave hem dien ten gevolge veroorzaakte. Treurig bewijs voorwaar van de weinige belangstelling, welke in ons land nog wordt betoond in het

lezen van goede werken over onze koloniën. Onze menigvuldige leesgezelschappen bieden hunnen leden veelal een tal van dikwerf slecht vertaalde vreemde romans van soms twijfelachtig goede of bepaald verkeerde strekking ter lezing aan. Maar wanneer het werken geldt, waardoor de lezers een blik zouden leeren werpen op de bepaaldelijk voor ons land zoo onschatbare overzeesche bezittingen, waaromtrent het de directiën bij eenigen goeden wil zoo gemakkelijk zoude vallen belangstelling op te wekken, dan schijnt het nog bij de meesten te heeten, zoo als ik moest ondervinden, toen ik het eenmaal waagde deze zelfde ‘Indiana’ in een leesgezelschap ter lezing voor te stellen: ‘we blijven aan deze zijde van de linie.’ En toch, hoe geëigend voor leesgezelschappen zijn juist die ‘Indiana’ door hunne rijke verscheidenheid van inhoud, door de levendige schetsen van zeden en gewoonten, van geschiedenis en oudheden van Indië, in losse op zich zelve staande stukken voorgesteld, welke zij aanbieden. Het is dan ook zeer te hopen dat de Hr. Brumund zich door de aanvankelijk ondervonden onverschilligheid van de voortzetting zijner onderneming niet zal laten afschrikken. We meenen hem te mogen voorspellen dat, zoo hij de opgevatte taak op de goede wijze, waarmede zij is aangevangen, voortzet, het niet lang zal duren voor zijn werk wezenlijk populair wordt. Bij velen, hoezeer nog lang niet bij allen, is in den laatsten tijd te groote belangstelling in koloniale aangelegenheden ontstaan, dan dat men niet met eenige zekerheid zou mogen voorspellen dat een zoo onderhoudend geschreven en zooveel belangrijks bevattend werk eerlang tal van lezers zou vinden. Vooral schijnt die uitkomst te mogen worden verwacht, zoo de geachte schrijver voor twee zaken zou kunnen zorgen: dat de volgende deelen der ‘Indiana’ wat minder kostbaar zijn dan met de beide eersten het geval was, en dat zij, wat stijl en correctie betreft, meer met de billijke eischen van een beschaafd publiek overeenkomen, dan in dit opzigt met de thans voor ons liggende ‘Fragmenten’ het geval is. Tegenover een bekend schrijver als de Hr. Brumund klinkt deze aanmerking welligt wel wat ongepast in den mond van iemand, tegen wien, ik gevoel het steeds zelf, ook in dit opzigt, met grond zoo veel aanmerkingen zouden kunnen worden gemaakt. Ik geloof echter niet, dat de Hr. Brumund zelf, zij het dan dank aan de meerdere zorg door hem aan de

‘Indiana’ besteed, of zij het dank aan zijn broeder, den amsterdamschen predikant, onder wiens toezigt die beide eerste stukken werden uitgegeven, zal ontkennen dat in dit opzigt de ‘Indiana’ de ‘Fragmenten’ verre achter zich laten. En dat een schrijver, ten einde zijne woorden ingang te doen vinden, ook behoort te letten op den vorm waarin hij tot het publiek spreekt, zal bij hem gewis geen tegenspraak ondervinden.

De eene aanmerking van taalkundigen aard leidt ons tot eene andere, hoezeer van geheel verschillenden aard.

Meermalen reeds hadden wij gelegenheid te wijzen op het groot verschil in de spelling der namen van plaatsen en personen, hetwelk men bij de onderscheiden schrijvers over onze koloniën aantreft. Dat verschil is zoo groot dat het voor den lezer, vooral zoo hij geen maleisch of javaansch kent, en dus van de afleiding of den oorsprong van zoovele namen niets weet of begrijpt, onmogelijk is zich daaromtrent eenigen regel te kiezen. Zoo vindt men b.v., om slechts een paar namen te noemen, Soerabaya en Soerabaja, Cheribon, Tjeribon, Tjiribon. Zoo leest men bij onze schrijvers: Manado en Menado, Minahassa, Menahassa en Menahasse. Met de uitspraak is het evenzoo gesteld. Zoo hoort men: Bornēo, Celēbes, Sumātra, maar ook Bornŭo, Celŭbes, Sumătra. Zou het nu niet mogelijk zijn dat daarin eenige regelmaat werd gebragt? We verlangen volstrekt niet dat daaromtrent aan iemand ter wereld eenige dwang worde opgelegd. We zijn innig overtuigd dat, even als elk vak van menschelijke kennis, zoo ook de taalkennis, vooral die der nog zoo weinig gekende oostersche talen, voor voortdurende ontwikkeling vatbaar is. We zijn zoo overtuigd dat de geleerde zich daaromtrent geen vaste, onveranderlijke regels kan laten voorschrijven, dat ook hierbij eigen onderzoek en geen autoriteit van anderen moet gelden, dat we gaarne voor waar houden het woord, dat aan Bilderdijk wordt toegeschreven na de aanneming der Siegenbeeksche spelling als de officiële: dat, zoo heden zijne spelling als de officiële werd aangenomen, hij er morgen tegen zou gaan schrijven. Maar niet iedereen, zelfs op verre na niet elk beschaafd mensch, is in staat zich rekenschap te geven, waarom hij op de eene en niet op eene andere wijze schrijft. Voor het groote publiek zal het dan ook wel eene weldaad mogen heeten, dat ééne

op min of meer deugdzame wetenschappelijke gronden rustende spelling als de algemeen aangenomene geldt, terwijl men het aan hen, die eene diepere studie der taal konden maken, of zich zelven daaromtrent andere, welligt betere regels wisten te scheppen, gaarne vrijlaat van de door het algemeen aangenomen schrijfwijze af te wijken en te trachten de taalkennis van het publiek langzamerhand tot hooger ontwikkeling te brengen. Zijn hunne regels beter dan de algemeen aangenomene, langzamerhand zullen zij het burgerregt verkrijgen en de anderen verdringen. Zoo lang dit niet het geval is, heeft het publiek in de aangenomen spelling een regel, waaraan het weet zich te kunnen houden. Zulks zou ook, ten opzigte van het hier besproken punt, het geval zijn zoo het Gouvernement kon besluiten, hetzij eenige geleerde beoefenaars der oostersche talen, hetzij een paar wetenschappelijke ligchamen, als b.v. het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uit te noodigen tot het zamenstellen, in afwachting van de spraakkunsten der oostersche talen, welke men ook van zoodanige zamenwerking mag te gemoet zien, eener lijst van namen van personen en plaatsen, welke, van gouvernementswege afgekondigd en door de ambtenaren gevolgd, weldra algemeen gebruikt zou worden en, in dit opzigt ten minste, regelloosheid voor regelmatigheid zou doen plaats maken. Zoo de aangenomen spelling op goede wetenschappelijke gronden steunde, zou zij ook wel langzamerhand het burgerregt verkrijgen, al ging de zaak niet van het Gouvernement uit. Het schijnt echter wenschelijk dat het initiatief van het Gouvernement uitga, omdat men nog zoo gewoon is alles wat koloniale aangelegenheden betreft van dat initiatief te verwachten; omdat alleen dan een vrij algemeen volgen van den aan te nemen regel kan worden te gemoet gezien; omdat de uit eigen beweging voortgesproten regeling dezer zaak door geleerden of geleerde genootschappen zich waarschijnlijk nog lang zoude laten wachten.

(*Wordt vervolgd*).

Volks-lectuur.

Praktische Volks-Almanak voor 1857.

De geldduivel is in de menschen dezer eeuw gevaren! Zoo voegde ons voor korten tijd een gemoedelijk vriend toe, die zich dan maar volstrekt niet t'huis gevoelen kon in dat jagen en reppen en voorwaarts snellen, dat de man van bedrijf in deze dagen van stoom en electriciteit wel verpligt is te doen, wil hij in zijn onderhoud voorzien. De geldduivel heeft dit geslachte verlokt, om voortdurend te denken en te peinzen en zich te spitsen op allerlei middelen, om toch maar rijkdommen bijeen te garen, en om nog meer genietingen deelachtig te worden, dan zelfs de meest begeerige in vroeger dagen dorst na te jagen! De geldduivel houdt het volk gevangen in zijne kluisters, en uit is het met alle gevoel van eerlijkheid en goede trouw, met alle voorlang geijkte begrippen van regt en billijkheid, met allen eerbied voor Godsdienst en zedelijkheid, met alle ontzag voor ouderen van dagen en met alle betamelijkheid tegenover den mededinger! Geld en nog eens geld, ja geld alléén is het wachtwoord dat men elkander toeroept, en dat dan ook als van post tot post, van het Noorden naar het Zuiden en van het Oosten naar het Westen weêrklinkt, als lag daarin het geheele heil des menschdoms verborgen! Maar, zoo voegde hij met kwalijk verborgen wrevel er bij, het kwaad straft zich zelf reeds. Rust heeft voor onrust plaats gemaakt, vrede voor strijd, kalmte voor gejaagdheid, voldaanheid voor teleurstelling, hoop voor vrees. Men wil rijk worden, en rusteloos is nu het leven van den man die dat droombeeld najaagt, waarmede hij nacht en dag vervuld is, om het wezen toch misschien nimmer magtig te worden.

De krachten der natuur moeten aan den mensch onderworpen worden, en wat vroeger de vlijtige hand van den eerzamen arbeider tot stand bragt, dat moet nu het doode werktuig verrigten, en dat wel bij hoeveelheden, waarvan men zich vroeger naauw een denkbeeld zelfs kon maken en waarbij dan ook voor de gedachte aan hoedanigheid geene plaats meer overblijft. En het lijdelijk werktuig volbrengt zijn last, maar de armoede en ellende van duizenden en tienduizenden, nu werkeloos en broodeloos geworden, verkondigen luide tot welken prijs die overwinning op de natuur behaald is. De afstanden tusschen de volken onderling moeten verkort worden; voortaan moeten ze allen één enkel volk, ééne enkele natie uitmaken! En de stoom en de electriciteit gehoorzamen het bevel van den magtigen uitvinder, maar de breede scharen van ongelukkigen die in den vreemde een Eldorado zochten en toch niet gevonden hebben, verwenschen die drift onzer dagen, die ook hen verlokt heeft om in dat zoo schoon voorgespiegelde verre land een geluk te zoeken, dat zij aan eigen haard wel vinden konden, maar niet waarderen wilden. Kennis is magt; die spreuk wordt gehuldigd, en bij de overdreven beteekenis daaraan toegekend, wordt kennis nu het eenige wat men najaagt, en wijken moeten daarvoor alle begrippen van regt en billijkheid, Godsdienst en zedelijkheid, willen ze zich niet plooijen en schikken naar de aanbidders van die leer! En die spreuk heeft veel waars, maar eenzijdig als ze opgevat en toegepast wordt, verbant ze alle liefelijkheid en aangenaamheid des levens en maakt hem tot slaaf van zijne dorst naar kennis, die bij minder bekwaamheid en meer tevredenheid met hetgeen hij weet, zoo oneindig genoegelijker een leven zou kunnen leiden! 't Is een rusteloos draven en zwoegen en jagen en dorsten naar een geluk, waarvan men zich juist door dien onberaden ijver gedurig verder verwijdert en dat toch nooit het deel wordt dan van hem, die tevreden is met zijn bescheiden deel!

Zal het iemand verwonderen, dat wij onzen vriend zijn glimlach, maar zonder wrevel, beantwoordden en hem vroegen, waarom hij dan toch gebruik maakte van de voordeelen van dien, volgens hem zoo boozen, tijd, en zich kleedde met het product van die onmenschelijke werktuigen, zijne woning versierde met de voortbrengselen van dat zoo velen doodende stoomtuig, zich verplaatste met dien vaderlandschu-

wenden spoorweg, en zijne berigten verzond met dien allen eerlijken handel verradenden telegraaf, ja partij trok van de resultaten door hen verkresen, die aan hun onleschbaren dorst naar kennis alle aangenaamheid des levens opofferen? En was ze onedel, de gedachte die bij ons opwelde, dat meer in het gevoel van eigen onmagt om mèt dien tijd mede te gaan, dan in eene werkelijke veroordeeling vàn dien tijd de grond zijner beschuldiging gezocht moest worden?

Voorzeker, stoom en electriciteit hebben een magtigen omkeer in ons geheele maatschappelijk leven te weeg gebragt, en onverstandig zou het zijn te ontkennen, dat het velen moeite kosten moet om zich, noemen wij het, *behagelijk* te gevoelen in die nieuwe wereld, waarin de tijd als *geld* gerekend en ook naar dien standaard afgemeten wordt. Maar even onverstandig zou het zijn te ontkennen, hoe veel goeds juist die omkeer heeft te weeg gebragt; hoe de magtige en onweêrstaanbare kracht van stoom en electriciteit noodig ja onontbeerlijk was, om voldoening te geven aan dat rusteloos zoeken naar welvaart en welzijn, den mensch gelukkig als ingeschapen. Toen die beide hefboomen van volksbestaan gevonden waren en ze oogenblikkelijk hunne toepassing vonden, was zulk een magtige omkeer noodig. De vroegere tijden waren als vervuld: de nieuwe tijden eischten als nieuwe krachten.

Vijf en twintig jaren lang was geheel Europa in een rusteloozen krijg gewikkeld, waarin de uitgeleefde maatschappij der achttiende eeuw haar geheelen ondergang vond. Ongeloof en onzedelijkheid, ongeregtigheid en onderdrukking, waren de kenmerken van het volkskarakter, vooral van Frankrijk geworden, en een rusteloos jagen naar genot, toch onbevredigd gelaten, ten spijt van eene weelde die telken dage in nieuwe verfijning een nieuwen prikkel hoopte te vinden, scheen vooral voor de edelen van den lande het eenig doel van hun leven. De arbeider was veracht en onderdrukt, hij was een slaaf van den grond waarop hij een armelijk bestaan voortsleepte, of een slaaf van zijn meester, die hem door allerlei afpersingen uitputte en uitmergelde. Aan de genietingen van den rijke kleefde het zweet en bloed van den arme. Zorgeloos en onbekommerd leefde het volk in dien toestand voort, de groote zich sterk wanende in de middelen van bedwang, die hij op zijn onderhoorige kon toepassen, de kleine uitgeput en moedeloos en onbewust van

de kracht die toch nog in hem was overgebleven. Het geslacht van die dagen scheen blind voor de teekenen der tijden. Maar toen de storm die zich reeds lang boven hunne hoofden zaamgepakt had, losbarstte, toen eindelijk de onheilspellende wolken in vreeselijke buijen losbraken, toen was het ook alsof die geheele bedorvene maatschappij te vuur en te zwaard verdelgd en uitgeroeid zou worden. Alleen door eene geheele losmaking van alle maatschappelijke banden scheen eene nieuwe maatschappij te kunnen ontstaan. De groote moest klein, de kleine moest groot worden. Oude, roemruchtige namen verdwenen: nieuwe, onbekende namen vervingen hen. Napoleon waarde, als de wrekende engel des Heeren, Europa door, om het als te zuiveren van de oude verdorvenheid.

Maar toen het jaar 1815 rust en verademing aan de uitgeputte bevolking van ons werelddeel schonk, toen was de rol van regeerder en geregeerden beide geene gemakkelijke. Er moesten duizenden en tienduizenden worden gevoed en gekleed en geherbergd; hier moest eene weggestorven bevolking aangevuld, daar eene teruggekeerde bevolking aan den arbeid geholpen worden. Was het wonder, dat men toen zijn vernuft spitste om aan dien zwaren eisch te voldoen, dat men op alles bedacht was om weêr leven te brengen in 'tgeen dood scheen en om welvaart te hergeven aan de landen waar de bevolking herademde, maar waar de middelen schenen te ontbreken om aan de massaas door eigen arbeid een voldoend onderhoud te verschaffen? Verwoest waren de akkers, opgedroogd de vorige bronnen van volksbestaan. Hoe in dien nood te voorzien? Doch waar de nood het hoogste is, daar is redding het meest nabij, zegt men; zoo ook hier. De stoomkracht werd gevonden, en - ontveinzen wij 't ons niet - terwijl ze vroeger in allerlei vooroordeelen en gehechtheid aan het oude bestrijders zou gevonden hebben, langen tijd gewis te magtig zelfs voor eene zoo groote kracht als deze, en die hare ontwikkeling voorzeker jaren lang zouden hebben tegengehouden, daar kwam ze nu als een reddende engel te midden van dagen, waarin een ieder reikhalzend uitzag naar een anker, om er zich in den algemeenen nood aan vast te klemmen. Ze was als het manna, der uitgeputte bevolking op eens geschonken. De nieuwe kracht kwam in een nieuwen tijd, bij een geheel vernieuwd geslacht. IJlings werd ze dan ook aangegrepen,

en naauwelijks werd eens menschen leeftijd vereischt, om haar burgerschap zoo sterk bij ons te doen wortel vatten, dat wij ons nu immers ons zelven niet eens meer kunnen voorstellen zònder haar. Is dan ook niet die ganschelijke omwenteling in onze maatschappij eene geheel natuurlijke, en zijn wij dan niet dwaas, wanneer wij ons toch nog in de gedachten in het vroegere willen vermeiden, de genoegens daarvan breed uitmetende, de schaduwzijden evenwel, als gewoonlijk bij zulke ziekelijke hersenschimmen, zorgvuldig bedekkende? Maar vooral, zijn wij niet ondankbaar, als wij de stoomkracht niet huldigen - en hoe haar betere hulde te brengen dan door hare volledige toepassing? - als het zegenrijk middel, waardoor wij in weinige jaren de sporen hebben kunnen uitwisschen van een langen en verwoestenden krijg; als het zaad, dat in luttel tijds zoo welig is opgeschoten, dat het nu reeds aan geheele volken volop voedsel verschaft?

Waar zoo groot eene omwenteling in het geheele karakter van den arbeid kwam, daar moest ook de geheele maatschappelijke toestand onvermijdelijk een geheel andere worden. De arbeid was vrijgemaakt, den mensch konden dan ook welhaast die vrijheden niet langer onthouden worden, waarop hij als denkend wezen regt had. Kennis moest weldra die magt schenken aan het individu, die het vroeger bijna alleen door de overlevering, door hooge geboorte, deelachtig worden kon. Het onderscheid tusschen den eenen mensch en den anderen moest weldra wegvallen, want de bekwaamheden zouden nu heerschen, waar vroeger veelal alleen namen overheerden. De scheidsmuren tusschen het eene volk en het andere brokkelden steen bij steen af, en waren weldra voor het oog verdwenen; alleen nog in het gevoel van gehechtheid aan den geboortegrond, in het niet genoeg te waarderen nationaliteitsgevoel, bleven ze voortbestaan. Onderling werden de voortbrengselen van den geest en van den bodem en van de nijvere hand geruild, en waar het eene volk eene nieuwe vinding voortbragt, daar bleef ze voor het ander volk geen oogenblik verborgen. Duizendvoud werden de middelen vermenigvuldigd om voordeel te behalen van de krachten der natuur, duizendvoud de gelegenheden vermeerderd om in 's menschen behoeften te voorzien, om zich een bestaan te verschaffen. De beschaving nam toe en het onderwijs werd uitgebreid,

waardoor al meer en meer nieuwe loten uit de lagere klassen der maatschappij opschoten, die tot krachtige boomen opwiessen, aan wier vruchten zich menigeen, ook uit de hoogere klassen, laafde. Onafhankelijkheid en zelfregering namen de plaats in van onafhankelijkheid en slavernij, en wijd werden de slagboomen opengesteld van het groote renperk der wereld, waarin voor een ieder een prijs te behalen viel die de leden rekte en de spieren spande.

Maar, bij al het goede dat die omkeer van zaken onloochenbaar kenmerkt, mogen wij ons niet verbloemen, dat bij de grootere genietingen die voor den man van kennis en ijver zijn weggelegd, ook grooter eischen aan hem gesteld zijn. Hoe groot ook de vorderingen mogen zijn die velen gemaakt hebben in ontwikkeling en vooruitgang, nog altijd deelen duizenden en tien, ja honderdduizenden in elk land maar zeer gedeeltelijk in alle die voordeelen. Nog niet tot in de benedenste lagen der maatschappij is die verstandelijke ontwikkeling zoo zeer doorgedrongen, dat zij zich geheel kunnen opheffen uit den staat van ellende waarin zij helaas! nog steeds voortleven. Wel is het lot van den arme onzer dagen benijdenswaard, vergeleken met dat van den arme één, twee en meer eeuwen geleden, toen hongersnood en pest hen als bij geheele scharen wegmaaiden. Wel is hun nu, zoo al niet in het eigen Vaderland, dan toch daar buiten, gelegenheid te over gegeven om in hun onderhoud te voorzien, terwijl zij vroeger bijna uitsluitend beperkt waren tot de bronnen van bestaan in hunne woonplaats. Wel worden er nu oneindig meer maatregelen beraamd en middelen ten uitvoer gelegd om hun nood te lenigen, dan toen hun vroeger aan de deuren der kloosters of aan de adellijke huizen een stuk brood toegeworpen werd. Maar toch, nog blijft hun toestand treurig en ellendig, ja meer dan ooit is bij die algemeene welvaart en bij die ontzaggelijke ontwikkeling van de krachten van den mensch, en bij die grootere beschikking van het schepsel over het geschapene, de armoede eene smet op onze dagen, eene bespotting, zouden wij bijna zeggen, van al ons roemen op wat wij al zoo grootsch en magtigs in de latere jaren hebben verrigt. Meent men, dat wij dus zouden verlangen dat men naar de middelen uitzag om de armoede geheel uit te roeijen; och! wij antwoorden dan eenvoudig, dat wij tijd noch lust hebben om naar den steen der wij-

zen te zoeken, zelfs niet om ons in dat toch ondoorgrondelijke te verdiepen. Zoolang de mensch zonde doet, zal hij de straf der zonde dragen, en in eigene verkeerdheid zal men dan toch wel de oorzaak van alle armoede erkennen, zij 't dan ook dat die verkeerdheid grootendeels het gevolg is van opvoeding en omgang, of van wat dan ook. Ieder mensch toch heeft de magt in zich om zich voor hongersdood te vrijwaren, en om door eigen arbeid in zijn eigen onderhoud te voorzien. Wat wij echter wèl zouden verlangen en wat niemand zoo onbereikbaar achten zal, is, dat men meer naar de middelen uitzag om de armoede te voorkomen dan om die te verligten. Wij zullen ons hier niet uitlaten over de vele middelen die men al aanwendt om den arme, zoo als men zegt, en wij hopen ook *meent*, goed te doen; 't zou ons geheel van ons doel afleiden. Daarenboven, wars als wij zijn van alle philanthropie, zoo als dat woord in onze dagen gewoonlijk opgevat en uitgelegd wordt, wenschen wij ons, immers voor als nog, buiten den strijd te houden, die toch gelukkig meer en meer daartegen begint op te komen, grootendeels ten gevolge van de overdrijving der zoogenaamde philanthropen zelven. Maar nu wij onze gedachten over populaire Lectuur wenschen meê te deelen, nu valt het geheel binnen de perken die wij ons gesteld hebben, dat wij den arme met een woord gedenken. Daarenboven, hoe velen zijn er niet die juist in die nieuwe rigting onzer dagen, in dat streven naar ontwikkeling, in dat zoeken naar de middelen tot grooter en sneller voortbrenging, de oorzaak meenen te zien van armoede, ja die daaraan toeschrijven de vermeerdering van het aantal dergenen, wie het dagelijksch brood zelfs ontbreekt. Reeds vroeger verwezen wij hen die dat laatste beweren, die voorgeven dat de armoede toeneemt, naar het uitmuntend geschrift van onzen hooggeleerden de Bosch Kemper, ten einde zij van hunne dwaling zouden terugkomen door bewijzen zòò overtuigend, dat alleen dit werk reeds den auteur aanspraak geeft op onzen dank. Evenwel niemand die de vraag der armoede met eenige aandacht en met eenige, immers daarvoor volstrekt onmisbare, kennis der Staathuishoudkunde, heeft nagegaan, kan de bewering van vermeerdering van armoede volhouden, omdat hij al spoedig zal moeten erkennen, dat tegenwoordig op den toestand der armen zooveel meer gelet en deze dus meer

in een sprekend licht gesteld wordt, dan dat men, gelukkig waarlijk, voor ieder mensch in onze dagen een zooveel grooter aandeel in de algemeene welvaart eischt, dat men nu hèm arm noemt, dien men vroeger naauwelijks onder de behoeftigen zelfs geteld zou hebben. Maar even onjuist is het beweren dergenen, die in de massale aanwending der werktuigen, waaraan door de lessen der natuurkunde en door de toepassing der stoomkracht eene vaak waarlijk naauw te gelooven behendigheid en vermogen gegeven wordt, een ongeluk voor den arbeider zien, en die meenen dat het ziellooze stoomtuig den bezielden mensch doodt. Juist het tegenovergestelde meenen wij te mogen beweren. In de toepassing der werktuigelijke kracht zien wij juist het geluk van den mensch, zijne vrijmaking van onteerenden arbeid. De mensch moet als zelfbewust wezen in alles wat hij doet, de bewijzen geven, dat hij gebruik maakt van de hem toebedeelde vermogens om te denken en vrijmagtig te handelen. Hij is geadeld door zijne verstandelijke vermogens. Alle ruwe kracht, al wat het dier, alleen met bewustzijn levend, al wat het geheel onbezielde werktuig verrigten kan, is vernederend voor den mensch, wanneer zijn arbeid zich daartoe bepaalt. 't Kan ons hinderen, ja ons gevoel kwetsen, wanneer wij den arbeider zich zien afmatten aan het heiblok, aan het torschen van zware lasten, aan het voorttrekken van voer- of vaartuig. Daartoe zij het dier, daartoe zij de natuurkracht aangewend. Trouwens, reeds de eenvoudige wetten der spaarzaamheid, vooral ten onzent noch onbekend, noch ongeacht, schrijven ons dat voor. Hoe minder het werktuig kost dat ons dient, hoe grooter de voordeelen die wij er van trekken, en niemand die door het fijnere werktuig of fijner gevormde dier diensten zal laten verrigten, die het grovere en ruwere hem even goed zal bieden. Wie nu heeft meer en kostbaarder onderhoud noodig, de fijn bewerktuigde en fijn gevormde mensch, of het dier en de machine? Al wat men door aanwending van het mindere bereiken kan, moet men niet door middel van het meerdere trachten te verkrijgen. Langzamerhand *moet*, en wij hopen, *zal* alle ruwe kracht alleen van dier of werktuig: het edeler, datgene waarbij kennis vereischt wordt, alleen van den mensch worden gevergd. Ontheven van den zwaren ligchamelijken arbeid, moet de mensch zich meer en

meer toeleggen op de ontwikkeling en de veredeling zijner geestvermogens, opdat de laatste niet ondergaan in de eerste, en opdat die oneindig edeler menschelijke hoedanigheden ook dat oneindig grootere tot stand brengen, waartoe ze als van nature voorbeschikt zijn. De mensch zij door zijn verstand in waarheid heer en meester over al het geschapene!

Overbodig is 't met feiten aan te toonen, dat juist van de volledige invoering der werktuigen de meerdere beschaving onzer mindere klassen dagteekent. Hoe weinige cijfers daartoe ook zouden volstaan: eens aan dien arbeid begonnen, zouden wij vreezen ons te laten verleiden tot eene zoo groote opsomming daarvan, dat wij daardoor ligt de eischen zouden uit het oog verliezen, die de lezers van dit Tijdschrift aan de schrijvers daarvan mogen stellen. Onze periodieke pers biedt daartoe elders gelegenheid te over. Maar wèl kunnen wij hier met regt vragen, wat er zij van de beweringen dergenen, die bij elke nieuwe uitvinding welke menschelijken ligchamelijken arbeid uitspaart, hunne jammerkreten doen hooren, dat daardoor alweder zoo vele handen werkeloos worden gemaakt. Alleen het noemen van het aantal dergenen die nu en vroeger in de bewerking van de katoen hun onderhoud vinden, legge hun ééns en voor altijd het stilzwijgen op. Anders zij de verwerking van alle metalen, zonder onderscheid, er bijgevoegd, of, zoo deze twee voorbeelden nog niet overtuigend geacht worden, wijzen wij op de zoo massale uitbreiding van alle middelen van vervoer gegeven en op het aantal menschen dat deze noodig hebben. Neen, duizendmaal veelvuldiger zijn de gelegenheden die den arbeider nu geboden worden, om door vlijt en kennis een eerlijk stuk brood te verdienen dan vroeger, maar - en hierin ligt het verschil - waar vroeger alleen de aanwending van ligchamelijke krachten van hem geëischt werd, daar worden nu zijne verstandelijke vermogens gevorderd. Dat echter is immers juist wat wij verlangen, dat men alleen verstandelijke kracht, bijna geene ligchamelijke, van den mensch eische, dan voor zoo ver de eerste niet dan met behulp der laatste kan aangewend worden. Werpt men ons mogelijk tegen, dat toch de verdeeling van den arbeid, een gevolg der werktuigelijke kracht, den mensch juist in de gaven van zijn verstand vernedert, en noemt men dat stelsel met Proudhon, ‘un

abrutissement de l'homme,' dweepende misschien met de hoe onjuist ook beredeneerde, toch in waarlijk wegslepende vormen daartegen gepredikte heirvaart, dan antwoorden wij, dat die verdeeling van den arbeid, dat voortdurend en onophoudelijke werken van den mensch aan een enkel klein onderdeel van een fabriekaat hem dan alleen vernedert en verdooft, wanneer bij dien arbeid alleen naauwlettendheid, alleen toezigt en geene kennis vereischt wordt. En is dat het geval, dan wachten wij juist van het vindingrijk vernuft onzer werktuigkundigen het middel, om ook dat doodend werken door het doode werktuig te doen verrigten. De uitvinding van de veiligheidsklep aan de stoombooten, die zoo als men weet, te danken is aan de vadsigheid van den jongen die een touwtje aan het klepje bond, om zich de moeite te besparen van het gedurig open en digt te doen, bewijst hoe ongemerkt dergelijke verbeteringen dikwijls opkomen en dat onze verwachtingen dus niet onder de vrome wenschen behoeven gerangschikt te worden.

Maar wanneer wij den mensch zooveel mogelijk van ligchamelijken arbeid wenschen te ontheffen, dan moeten wij hem, die nu nog onder dat juk gebukt gaat, de gelegenheid aanbieden om zich daarvan vrij te maken. Zal de man, die nu nog alleen in de aanwending van ruwe kracht zijn bestaan vindt, datzelfde, ja zoo mogelijk een nog ruimer levensonderhoud aan zijne geestvermogens moeten afdwingen, dan rust op zijne beschaafde medeburgers de zedelijke verpligting, hem den weg aan te wijzen, om tot die zoo groote verandering in zijn geheele zijn en handelen te geraken. En hebben wij, die van onze jeugd af eene zorgvuldige opvoeding mogten genieten, niet ruimschoots de middelen daartoe? Waarlijk, zoo wij deze vraag ontkennend beantwoorden, 't zou een beschamend bewijs tegen ons zijn. Wanneer de beschaafde en meer ontwikkelde man zijne aanspraken wil doen gelden, om boven den arbeider verheven te zijn, welnu, hij toone, hij geve de bewijzen van zijne meerderheid vooral daarin, dat hij een nuttig gebruik weet te maken van zijne meerdere kennis en verlichting, vooral ook tot veredeling en verbetering van hen, die in hunne jongere jaren niet die zorg hebben genoten waaraan wij alles te danken hebben. Het bezit van geld alléén heeft sints lang opgehouden den mensch te adelen; in deze dagen van spel en agiotage kan de meest onbeschaafde en onedele

ligt in het bezit daarvan komen; daarenboven, wie meent door het uitreiken van geld den mindere voldoende te kunnen helpen, toont daardoor onbekend te zijn met de ware behoefte van hem dien hij helpen wil; zijne hulp zou dus de ware met zijn. Andere, edeler, hooger middelen zijn daartoe noodig. Het uitreiken van liefdegaven vernedert hem die ze ontvangt, 't is dus juist de verkeerde weg dien men daarmede zou inslaan. De vraag: hoe armoede te voorkomen? is niet zoo ligt te beantwoorden, op velerlei wijze kan men dat doel bereiken, maar als het eerste en meest doeltreffende middel zouden wij wel willen noemen: voldoend onderwijs en dat niet alleen voor een ieder toegankelijk gesteld, maar zelfs verpligtend gemaakt voor een ieder. Van de getrouwe toepassing van het stelsel van schoolpligtigheid stellen wij ons veel goeds voor.

Huiverend schrijven wij dit laatste hier neder. Immers juist in deze dagen heeft onze hoogste Wetgevende Magt die schoolpligtigheid bestreden, als ongrondwettig. Wij zijn geene Regtsgeleerden, en zijn er ver af ons zelfs ook maar eenigzins te vermeten, een bepaald oordeel uit te spreken op een gebied, waarop wij ruiterlijk bekennen geheel en al vreemdeling te zijn; 't zou eene aanmatiging onzerzijds wezen, die het medelijdend schouderophalen zou verdienen, waarmede onze bewering ongetwijfeld zou beantwoord worden. Maar toch zouden wij gaarne eene voldoende weerlegging onzer bewering willen hooren, waarom de Staat wèl het regt heeft om den jeugdigen burger juist in die jaren welke hij het meest noodig heeft om zich voor zijn bedrijf te bekwamen, tot de krijgsdienst te verpligten, en niet in nog jeugdiger leeftijd, in jaren welke hij nooit beter kan besteden dan voor het aanleeren der een ieder onontbeerlijke kennis, tot het getrouw bezoeken der school. Vordert de bescherming des lands het eerste: de rust en de welvaart des lands eischen voorzeker het laatste. Of ontkent men dat de hoofdoorzaak van alle armoede te vinden is in onkunde en onbekwaamheid, dus in eigen verkeerdheid voorzeker, maar die in de meeste gevallen het gevolg is van gebrek aan opvoeding? En zou men dan wèl het regt hebben persoonlijke diensten van den volwassen burger te eischen, en niet van den nog jeugdigen knaap, hoewel beide gevorderd worden ten algemeenen nutte? In de hoofdstad des Rijks schijnt men tegenwoordig wèl geregtigd

te zijn tot het herstellen van nog geheel andere persoonlijke diensten, nu nog maar alleen gevorderd wanneer er brand ontstaat, maar welhaast misschien om allerlei andere diensten te verrigten, geheel naar het goeddunken der Regeerders; langzamerhand zal dáár de bevolking weer worden taillèable et corvéable, heugelijker gedachtenis aan het Frankrijk vóór de omwenteling. En zal men dan de zoo kleine verpligting van schoolgaan aan het kind opgelegd, zoo geheel onwettig, zoo strijdig met onze begrippen van vrijheid noemen? Onkunde baart armoede, en armoede baart misdaad, niemand die het verband tusschen het een en het ander zal ontkennen; den arme wordt onderstand gegeven, den misdadiger kosteloos en bijna werkeloos huisvesting, kleeding en voedsel; maar die onderstand en dat onderhoud worden van den burger teruggeëischt in den vorm van belastingen. Waarom is dat dan geene aanranding onzer vrijheid? Maar de arme *moet* onderstand erlangen, en de misdadiger *moet* kosteloos onderhouden worden, anders zou hij den eigendom van den burger aanranden, antwoordt men; 't is dus ter zijner bescherming dat deze uitgaven worden gedaan. Doch het is juist die bescherming welke wij zoo min mogelijk noodig wenschen te maken, dus ook minder kostbaar; en dat ook die wensch geen ijdel droombeeld is, bewijst immers het waarlijk zeldzame van diefstal en moord in onze dagen, vergeleken met de aanrandingen van eigendom en persoon in vroegere eeuwen. De heilrijke vruchten van betere opvoeding, van meerdere algemeenheid van kennis, van grootere beschaving plukken wij dus nu reeds; waarom nu niet getracht nòg rijker oogst aan den bodem te ontlokken die ons reeds zulke volle garven schenkt? Evenzeer toch als de onderstand aan den arme en het opsluiten van den misdadiger en de verpligte krijgsdienst noodig geacht worden, even noodig zal de burger het oordeelen dat hij gevrijwaard worde voor het opbrengen van de kosten daaraan verbonden, door eene zoo veel mogelijke uitroeijing van het kwaad dat van dat alles de wortel is, de onkunde. Verpligt den burger de wapenen te dragen tot bescherming van het Rijk; maar verpligt hem tevens om reeds in zijne jeugd onderwijs te ontvangen, tot bewaring van de rust en tot bescherming van den eigendom, ook voor zoo ver die door belastingen wordt aangetast, van de overige ingezetenen. Niet dat wij van de schoolpligtigheid eene uitroeijing van

armoede en misdaad, een bijna kosteloos beheer van den Staat verwachten, verre van daar. Ongaarne geven wij ons aan illusiën over, die nooit anders dan door bittere teleurstelling gevolgd worden; maar eene vermindering van armoede en misdaad en een minder kostbaar Staatsbestuur, verwachten wij stellig van beter onderwijs. Daarenboven, wanneer een ieder het noodige onderwijs ontvangen heeft, om zich zelven te kunnen helpen, dan kan men hem ook met oneindig meer regt op zijne eigene hulpmiddelen wijzen, wanneer hij om onderstand vraagt. Dan eerst is zelfregering mogelijk, wanneer een ieders hoofd en hart voldoende ontwikkeld zijn, of wanneer aan een' ieder de gelegenheid tot die ontwikkeling gegeven is, om zijne verpligtingen jegens zijnen naaste en zich zelven te kennen. Voldoet hij aan die verpligtingen niet, welnu, waarom zou hij er dan niet even goed de nadeelen van dragen in ellende en gebrek, als hij de voordeelen er van geniet in welvaart en aangenaamheid des levens? Dàn vooral zal de Staat met regt den arme allen onderstand kunnen ontzeggen en dàn vooral zal de liefdadigheid weer, door het onverpligte der daad, verheven worden tot de heerlijkste aller Christelijke deugden, omdat ze het gevolg is van het eerste aller Christelijke geboden, van de liefde.

Doch wat baten ons eigenlijk al die bespiegelingen over eene vraag als die van het onderwijs, hoe gewigtig ze dan ook zijn moge, wanneer wij toch in ons eigen Vaderland lijdelijk moeten toezien, dat men de regeling daarvan niet behandelt met het oog op het algemeen - maar op eigenbelang. Wat baat het ons, wanneer zelfs geene wettelijke voorschriften ten onzent schijnen tot stand te kunnen komen, omdat enkele partijhoofden eene partijzaak van het onderwijs gemaakt hebben, terwijl de natie het lankmoedig blijft aanzien dat om een enkel zinledig woord, door dezen zóó, door genen weder geheel anders uitgelegd, de geheele kwestie onbeslist blijft? En waartoe zich in eenen strijd gemengd die nooit een einde zal nemen, tot dat de natie zelve toont te willen, dat het onderwijs eindelijk *zal* en *moet* geregeld worden, door alleen zulke mannen naar 's Lands vertegenwoordiging af te vaardigen, waarvan zij overtuigd is dat zij de zaak zullen behartigen met eene onpartijdigheid en eene onbevangenheid van oordeel, gepaard aan eene volledige kennis der geheele kwestie, die, zoo ooit noodig

bij de beslissing van een gewigtig vraagstuk, dubbel gevorderd wordt, waar het eene zaak van zoo ontzaggelijk grooten omvang geldt als die van het onderwijs.

Maar genoeg. Bevoegder handen dan de onze mogen licht ontsteken in de duisternis die velen nog belet om te doorzien, hoe onmisbaar eene spoedige wettelijke regeling der onderwijsvraag is, en ons Tijdschrift heeft zich aan de vervulling van die taak reeds niet onbetuigd gelaten. Eerst zij maar de erkentenis gevestigd, dat een goed, volledig en algemeen toegankelijk onderwijs het krachtigste geneesmiddel is dat men aan onze in vele opzigten zoo kranke maatschappij kan toedienen; dan zal men niet langer terugdeinzen om een einde te maken aan den toestand van onzekerheid, waarin eenige weinigen de zoo velen dwingen deze zaak te laten, tot onheil van het geheele Vaderland. Door beschaving moeten armoede en misdaad verdreven worden, door beschaving, die een ieder doet blozen over de ellende waarin hij verkeert, en over het verkeerde dat hij doet.

Tot die beschaving kan veel bijdragen: eene goede en degelijke volks-lectuur; en die te verkrijgen, dàt ligt onder ons aller bereik. Neem eene proeve met hen die lezen kunnen, met hen die naauw aan de onderste lagen der maatschappij grenzen. Geef hun geschriften in handen die aan een onderhoudenden vorm en eene aangenaamheid van inhoud, eene nuttige strekking paren. Wanneer zij lezen, moeten hun de oogen geopend worden voor vele misbruiken en verkeerdheden waaraan zij zich schuldig maken, maar waarvan zij het nadeel naauwelijks inzien. Dat hun daarbij de weg worde aangewezen, om in eigen arbeid eigen brood te vinden, om zich vrij te maken van het juk der zonde en der slaafschheid waaronder zij gebukt gaan, hoe vrij zij zich ook als vrije burgers wanen. Godsdienst en zedelijkheid worde hun daarin aangeprezen, in een kleed dat niet alleen zonder dwang en stijfheid is, maar dat hun toelacht door behagelijkheid en losheid. De wetten die de maatschappij regelen, worden hun daarin verklaard, door eene voorstelling zoo geheel uit hun' dagelijkschen kring gegrepen, dat zij den geschetsten toestand als met den vinger en als bij name weten aan te duiden, opdat zij te midden van het gewoel des levens, daaraan gedurig herinnerd worden. De eenvoudige lessen van natuur- en werktuigkunde moeten zij er in leeren, maar alweder toegepast op datgene

wat hun bijna ieder uur van den dag onder de oogen of in handen komt. De groote mannen van hun Vaderland, hen aan wie hun geboortegrond niet in naam, maar inderdaad veel verpligt is, moeten zij er in leeren kennen, en ook het Buitenland levere ruime stoffe om hèn te schetsen, die zich door ijver en kennis een weg hebben weten te banen tot grootheid en welvaart, ten spijt van alle bezwaren en schijnbare moeijelijkheden, die hunzelven onoverkomelijk schijnen, om ook maar eene enkele handbreed vooruit te komen op hun eigen weg. Poëzy, in bevattelijken maar aangenamen vorm, kuische hun smaak, en een volksgezang ontsta, even verheffend, als het nu helaas! eene schande en een verwijt van lage zinnelijkheid voor onze natie heeten mag.

Stellen wij onze eischen te hoog? Wanneer een ieder het onderwerp kiest, hem het meest gemeenzaam, dan is de baan spoedig geopend. Duidelijkheid van voorstelling en aangenaamheid van vorm, zietdaar de beide hoofdvoorwaarden die wij zouden stellen. Wie meent door platheid van uitdrukking meer verstaanbaar te worden voor den arbeider, vergeet dat deze zich juist aan dat verschil van taal, 'twelk hij spoedig opmerkt, stoot, daar 't hem hinderen moet zich zóó laag gesteld te zien, dat zelfs eene andere taal voor hem noodig wordt geacht. Al moge de aanmerking van een vinnig recensent van Macaulay juist zijn, dat deze nooit ‘simple things simply’ kan zeggen, toch wordt zijne geschiedenis van Engeland door groot en klein, door rijk en arm, door burger en boer, met eene gretigheid verslonden, die het duidelijkst bewijs levert, dat fraaiheid en bevalligheid van stijl den min beschaafde evenzeer aantrekken, wanneer de voorgedragene feiten maar duidelijk zijn, als ze den meer ontwikkelde verkwikken.

Volks-lectuur, aangenaam van vorm en degelijk van inhoud, achten wij een der uitnemendste middelen om op onze mindere klassen ten goede te werken. Wanneer de afgesloofde man des avonds moede van zijn werk huiswaarts keert, welke andere uitspanning wacht hem daar dan ligchamelijke rust? Die heeft hij ook 't meest noodig, meent men welligt, en voorzeker, die behoeft hij; maar bij die rust, kan hij tevens zijnen geest ontspannen. De vrouw is aan haar werk en bezit daarenboven bij onze arbeidende klassen maar zelden zoo groot eene verstandelijke ontwikkeling, dat zij

haren man door haar gesprek aangenaam bezig kan houden. Gewoonlijk zijn woning en huisraad ook weinig uitlokkend, en welke cameleontische inrigtingen onze philanthropen ook al voor het volk hebben uitgedacht en tot stand gebragt: de gelegenheden om zich te ontspannen en te vermaken, door volksspelen of op welke wijze dan ook, ze blijven nog steeds ontbreken. Toch wil de geest wel ontspannen en gevoed worden, evenzeer bij den man van zwaren handenarbeid, als bij den man van hoofdbrekende studie, zij het dan niet door allerlei spelen, dan op andere wijze. Of bewijzen de talrijke groepen die men des avonds in onze achterbuurten bijeen ziet, en die zich trachten te vermaken door gesprek of gelach of gezang, - dat het maar altijd binnen de perken der zedelijkheid bleve! - niet ten sterkste, dat het ledig zitten in de vaak armelijke woning hen verveelt en dat zij naar de middelen zoeken om zich te verstrooijen? De herberg wordt al meer en meer de begeerde plaats daarvoor, de gewone plek van bijeenkomst, want daar vinden zij makkers in aantal, voor wie ook vermaak het hoogste is en die, bij eene treurige opgewondenheid der zinnen, spotten en zich vrolijk maken met en over alles wat hen omgeeft, of die de ruwe scherts niet tot woorden bepalen, maar die ook vaak tot daden uitstrekken. Trouwens, hoe zou 't ook anders kunnen zijn? Altijd werken, altijd sloven, altijd ingespannen zijn, 't is eene onmogelijkheid voor een ieder; welnu, de uitspanning dan gezocht op die wijze zoo als ze 't eerst onder het bereik valt! Is ze verkeerd: de nadeelige gevolgen zullen niet uitblijven; is ze goed: de voordeelen zullen weldra aan den dag komen, en dat kwade zoowel als dat goede zal ook door de betere klassen gevoeld worden; van het eerste zullen ook zij de nadeelen, van het laatste ook zij de voordeelen ondervinden.

Waarom ons dan niet om de leiding der volkuitspanningen bekommerd, en waarom daarvoor niet eene zorg gedragen even angstvallig, even naauwlettend, als wij ze voor onze eigene verstrooijing hebben? 't Zij wij volksspelen aanleggen, 't zij wij gelegenheid geven tot ligchaamsoefeningen in de vrije lucht, 't zij wij de wandelplaatsen vermeerderen met grooter zorg nog, dan waarmeê wij die nu vaak, ten behoeve der betere klassen, aan de mindere ontnemen: wij zullen rijkelijk maaijen, wanneer wij rijkelijk, met verstand en met liefde voor de zaak, het zaad uitstrooijen. Wij voor ons achten

velerlei middelen daarvoor geschikt, maar bovenal de oprigting van volksleesbibliotheken en volksleesinrigtingen, waar de mindere man òf populaire geschriften bekomen kan om daarmede zich zelven en de zijnen aan den eigen haard te vermaken en te beschaven, òf waar hij zich tot lezen zetten kan, op eene vrij wat aangenamer en voor hem vereerender plaats dan kroeg of herberg hem ooit kunnen aanbieden.

Daarom juichen wij het opstel van M^{r}. W.R. Boer, in het Pantheon, over Volks-leesbibliotheken zeer toe, en vragen met hem: ‘Zou ons Nederlandsch publiek toch ook niet langzamerhand tot de overtuiging te brengen zijn, dat het schenken van een goed en nuttig boek aan eene inrigting voor Volkslectuur eene nuttiger soort van weldadigheid is, dan het geven van aalmoezen aan deuren of op straat; dat het afzonderen van eene jaarlijksche bijdrage aan de Volksbibliotheek, voor de aanschaffing van degelijke volkslectuur, grooter weldaad is dan het teekenen op menige lijst voor bedeeling en ligchamelijken onderstand?’ Mogt ze spoedig door feiten toestemmend beantwoord worden, deze vraag. Liever dan dat opstel te plunderen om bewijzen voor het hierboven door ons beweerde daaraan te ontleenen, verwijzen wij er hen naar die belang in dit onderwerp stellen. Wat Noord-Amerika, wat Engeland op dit gebied tot stand gebragt hebben, zij ons, noemen wij het niet tot een beschamend, maar liever tot een opwekkend voorbeeld. Toch kunnen wij reeds op enkele inrigtingen hier te lande roemen, die het loffelijk voorbeeld, ons vooral door Amerika gegeven, volgen en die, bij eene juiste aanwending der groote krachten waarover zij te beschikken hebben, in weinige jaren wonderen op dit gebied zouden kunnen doen.

Dat wij daarmede voornamelijk de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bedoelen, springt voorzeker een ieder die het doel en de werking van haar kent, in 't oog. Wie, die op zoo uitgebreiden kring van belangstellende leden roemen kan als zij, en wie, die meer sympathie vindt dan zij voor 't geen zij tot stand gebragt heeft, getuige het voor ons kleine land naauw geloofelijk aantal handen, waarin haar Volks-Almanak, dank zij den zoo zeer verbeterden inhoud, gebragt wordt. Mogt die medewerking voor de Maatschappij een nieuwe prikkel zijn, om niet alleen op

den ingeslagen weg voort te gaan, maar om ook door het bij duizenden en tienduizenden verspreiden van vliegende blaadjes en kleine geschriften, en door het alom oprigten van Volks-Leesbibliotheken en Volks-Leesinrigtingen, de menigte verder te ontwikkelen en te beschaven, 't geen door het toedienen van gezonde en voedzame spijze, die hoofd en hart beide voedt, zoo ligt te bereiken is.

Ook, en wel voornamelijk zij de Vriend van Armen en Rijken genoemd, ja geroemd, als eene inrigting die èn goede lectuur aanbiedt, èn de gelegenheid om met al wat er nuttigs uitkomt, kennis te maken in hare leesinrigting. Moge de laatste al niet die medewerking ondervinden welke wij haar toewenschen en welke ze verdient: wie zal beslissen of niet andere redenen dan gebrek aan sympathie bij de menigte daarvoor bestaan? En de eerste, het Weekblad onder bovengenoemden naam uitkomende, hoe is het niet alom verspreid en hoe welkom een onthaal geniet het niet in de huizen van groot en klein, van arm en rijk, zoo als dan ook blijkens den titel, de wensch der Redactie is! Toch kunnen wij, der goede zaak ter wille, niet ontkennen, dat de toon dien onze Vriend in den beginne aansloeg, vrij wat beter in de ooren der menigte klonk, dan die waarin hij nu vervallen is, helaas! ook al meêgesleept door de twisten die zich op Kerkelijk en Staatkundig gebied tegenwoordig maar al te zeer vertoonen. Niet dat bij zich bepaald partij voor dezen of genen stelt, welke coups de patte de liberalen in den lande ook soms van hem mogen ontvangen, maar dat zich mengen in die twisten, gewoonlijk zonder eene der beide partijen gelijk te geven of den eigen wil duidelijk te verklaren, is voor vele zijner lezers stuitend, die hem zoo gaarne weer den vroegeren gullen toon zagen aanslaan, waarop hij zoo menig nutten wenk op het praktisch gebied plagt te geven. Hoe gewenscht, ja hoe onmisbaar Ariadne's kluwen ook zijn moge, om uit den doolhof eener staatkunde te geraken als die van onzen van der Brugghen, toch zouden wij ongaarne de klos, waarom dat kluwen zou *kunnen* gewonden worden, uit de hand van onzen Vriend van Armen en Rijken ontvangen. Groote bekwaamheden als zijner Redactie ter beschikking staan, zijn tot grootscher, tot nuttiger, tot edeler arbeid in staat. Bij al het goede waarvoor wij onzen Vriend te danken hebben en ook werkelijk dank zeggen, hopen wij hem spoedig

weer als den ouden hartelijken raadgever te zien verschijnen, vrij van alle doellooze polemiek, maar rijk aan nutte wenken en wijze lessen, zoo gaarne van hem gehoord, zoo gretig van hem verlangd. Een wèl gemeende wensch, rondborstig uitgesproken, als wij hier wagen te doen, vinde een even welwillend onthaal, als hij goedwillig wordt geuit.

En zouden wij onzen Economist vergeten, waar wij over degelijke populaire lectuur spreken, en niet wijzen op het nut dat hij al heeft gesticht, dank zij de ijverige pogingen van zijnen verdienstelijken Redacteur? Zoo iemand den stoot gegeven heeft aan de toenemende studie der Staatshuishoudkunde hier te lande: hij is 't geweest. Maar van bevoegder hand dan de onze wachte men eerlang een oordeel over dien arbeid in dit Tijdschrift, en wij meenen te kunnen volstaan met er op te wijzen als eene der gelukkigst geslaagde proeven op dit gebied, die juist, door haar meer dan volkomen wèlslagen, op nieuw het bewijs levert, dat ons volk hunkert naar degelijke lectuur, en niet karig is in woord en daad, waar het de belooning van zoodanige goed gelukte proeven geldt. Niemand meene nutteloozen arbeid te doen, wanneer hij op dezen akker de hand aan den ploeg slaat; zoo hij meester is in zijn vak: de oogst zal hem niet tegenvallen. Goede arbeid beloont den arbeider altijd.

Nog op andere werken van dien aard, in den laatsten tijd uitgekomen, zouden wij kunnen wijzen, en behouden ons voor, bepaald over de Wetenschappelijke Bladen en over de laatste reeks Voorlezingen in Felix Meritis gehouden, als ook dit gebied rakende, binnen kort een woord te dezer plaatse te zeggen; de tijd dringt ons echter te komen tot dat werkje waarvan wij den titel aan het hoofd van dit opstel schreven, maar dat wij welhaast schijnen vergeten te hebben, hoewel wij het een' uitstekenden pionier achten op den weg dien wij wenschten dat men meer en meer insla. Met dat boekske, met den inhoud zoowel als met de strekking er van, zijn wij hoogelijk ingenomen, en wanneer wij de vorige jaargangen met aandacht hebben nagegaan, en hier rondborstig die aanmerkingen hebben medegedeeld, die wij als gegrond beschouwden, dan was het alleen ter bevordering der goede zaak dat wij het kwade evenmin verbloemden, als wij aan het verdienstelijke lof gaven. En heeft dit enkele schrijvers mishaagd: hij die geene welgemeende aanmerkingen hoo-

ren, maar die alleen lof inoogsten wil, legt eene kleingeestigheid en eene ijdelheid aan den dag, die weinig goeds van de vruchten zijner pen doet verwachten.

De Praktische Volks-Almanak heeft een kort maar roemrijk verleden achter zich: eene lange en nog grootscher toekomst wenschen, ja voorspellen wij hem, wanneer hij den vooral dit jaar ingeslagen weg vervolgt. Roemden wij de vroegere jaargangen: meer nog prijzen wij den laatsten. Aangenaam als het boekje zich in zijn eenvoudig maar smaakvol en stevig gewaad voordoet, moet het een' ieder toelagchen die prijs stelt op nutte lectuur. Waardig prijkt Benjamin Franklin, de bij uitnemendheid praktische man, op den titel, en hoe anders dan iets goeds verwacht men, wanneer dat beeld de schrijvers bezielt, die, gedachtig aan Franklin's woord: ‘zoo iemand u zegt dat ge op andere wijze rijk worden kunt dan door arbeid en spaarzaamheid, geloof hem dan niet, want hij is een vergiftiger,’ zelfregering aan de menigte prediken en allen daartoe in staat willen stellen door wijze raadgevingen en nutte wenken? Onnoodig achten wij het den geheelen inhoud van dit boekske, stuk voor stuk, na te gaan; de meeste opstellen zullen wij maar even, als ter loops, bij name noemen, om evenwel langer te verwijlen bij een vijftal, dat meer bijzonder op onzen weg ligt. Zoo roemen wij Staring's Landbouw-Verbeteringen en van Eijk's Ware en Middelbare Tijd, en terwijl wij van Gelder's Wetskennis boven zijne vorige proeve stellen, kunnen wij niet dan met lof gewagen van alles waar de wèlbekende en veel goeds belovende initialen van Ln. en D.L. onder gevonden worden. Ook andere kleinere stukjes zullen den lezer welkom zijn. Maar noch de Ridder's Vertelling voor Dames, noch Boer's Vooruitgang en Vooruitkomen, noch de Opleiding van Jongelieden, door Dr. W. Gleuns Jr., mogen wij alleen bij name noemen, terwijl Mr. J.T. Buijs regt heeft van ons te eischen, dat wij bij zijne Vrouwen-Vereenigingen ten behoeve der armen, nog langer stilstaan dan bij één der andere stukken, zoo overvloeijende als dit opstel is van juiste opmerkingen en nutte wenken vooral in onze dagen, waarin Dames philanthropie en fashion, welhaast één woord dreigen te worden.

Vooruitgang zij een woord, met volkomen zekerheid op den toestand onzes Vaderlands toegepast; immers de on-

loochenbare cijfers der Statistiek bewijzen ten duidelijkste, dat wij in materiëele kracht toenemen, en een onderzoek der belastingtabellen toont het verblijdend verschijnsel, dat juist onze burgerklasse meer en meer deel verkrijgt aan de genoegens en de gemakken des levens. De cijfers door Mr. Boer ten bewijze van deze zijne stelling bijgebragt, zijn juist gekozen, en wèl verdienen ze de algemeene aandacht, vooral van hen, die gedurig luide van achteruitgang der burgerklasse en van toenemende armoede spreken, maar die natuurlijk in gebreke blijven hunne klagten door cijfers te waarmerken. Voorzeker, 't zijn tegenwoordig dure tijden, zoo als men gewoon is zich uit te drukken; de prijzen van bijna alle levensmiddelen zoowel als van vele levensbehoeften zijn aanzienlijk gerezen; maar wat zal dit geïsoleerd feit bewijzen? Toch niet dat de burger dus armer wordt? Immers zoo de hooge stand der prijzen de oorzaak ware van die toenemende armoede, dan zou de zaak spoedig verholpen zijn, want het kwaad zou weldra zich zelf genezen.

De prijs toch van een voorwerp hangt niet af van willekeur; kosten van voortbrenging en vraag en aanbod regelen dien. Rijst de prijs door groote vraag, dan moet de welvaart van den verbuiker gelijken tred houden met die rijzing, zal ze bestendigd worden; want overschrijdt de prijs de koopmagt der koopers, dan moet hij weder dalen, omdat de afnemers ontbreken. Een voorwerp, vroeger onder het bereik van honderd koopers, maar door verhooging van prijs slechts voor tachtig verkrijgbaar, moet òf in prijs dalen, omdat de twintig nu overblijvende stuks toch ook afgezet moeten worden, òf in minder hoeveelheid worden voortgebragt; in beide gevallen echter moeten vraag en aanbod de zaak bepalen. Wanneer wij nu echter zien, dat de rijzing der prijzen van bijna alle artikelen zich niet alleen staande houdt, maar zelfs toeneemt, terwijl daarenboven ook de aangeboden hoeveelheden, in plaats van af te nemen, toenemen, dan zal daaruit toch wel blijken, dat de koopmagt bij de verbruikers ook toegenomen, of met andere woorden, dat hunne welvaart vermeerderd is. En dat dit laatste werkelijk het geval is, bewijzen de cijfers van voortbrenging en verbruik van bijna alle artikelen zonder onderscheid, zoowel hier te lande als elders. Nederland maakt daarop geene uitzondering, maar houdt daarentegen gelukkig gelijken tred met de meest welvarende

landen, waar wij, ook bij klagten over duurte, een grooter verbruik ontdekken.

't Mag dan ook een gelukkige inval van M^{r}. Boer genoemd worden, dien vooruitgang ten onzent door cijfers te bewijzen. En wanneer men, behalve die feiten, nog let op de grootere gemakken die men tegenwoordig in zijne wijze van leven, op de grooter verscheidenheid die men in zijn voedsel, op de grooter sierlijkheid die men in zijn huisraad en kleeding geniet, alle voordeelen, die, hoewel dan ook goedkooper verkrijgbaar dan vroeger, toch jaarlijks eene vermeerdering van uitgaven veroorzaken, vroeger voor het meer noodige bestemd, dan springt die toenemende welvaart van het algemeen nog sterker in 't oog. Men bewere toch niet, dat daarentegen in onze dagen de vroegere spaarzaamheid geheel verdwenen is. Zoo dat het geval ware, dan zouden niet de zoo aanzienlijke kapitalen gedurig beschikbaar zijn welke de massale voortbrenging eischt; immers ze zijn de vrucht van spaarzaamheid, zoowel van deze als van vroegere tijden.

Dure tijden, zoo die duurte gepaard gaat aan grooter voortbrenging, zijn tijden van welvaart; de vast bezoldigde man moge er onder lijden: de meerderheid vaart er ontegenzeggelijk wèl bij; de duurte zou ophouden zoo 't anders ware. Maar hoe nu door een ieder deel te verkrijgen aan die meerdere welvaart? Het antwoord ligt voor de hand: een ieder moet zorgen dat hij de handen reppe en roere, dat hij kan vooruitkomen; 't is het tweede stukje van den heer Boer dat wij noemden en dat dit woord ten opschrift heeft. Ziet, dit opstel vooral zagen wij zoo gaarne in duizende en tienduizende afdrukken, als vliegend blaadje, onder de groote menigte verspreid; de toetsen die het daarvoor hier en daar nog vorderen zou, om aan behagelijkheid en duidelijkheid te winnen, zouden spoedig aangebragt zijn, en niet alleen met genoegen, maar met groot nut zou burger en boer het ontvangen. Toch is de inhoud dood eenvoudig; wie zich neer zou zetten om iets over dit onderwerp te schrijven, zou moeite hebben om er iets anders over te zeggen, dan 't geen wij hier vinden, zij 't dan ook dat de volledigheid bij velen zou gemist worden. Is dit eenvoudige een gebrek van dit opstel? Integendeel, dát juist noemen wij het goede, het verdienstelijke er van. Die eenvoudigheid welke den lezer als tot zich zelven zeggen doet: ‘Was 't wel noodig dàt nog zoo breedvoerig te betoogen,

klaar en duidelijk als 't daar immers vóór ons ligt?' Die eenvoudigheid juist is het groot vereischte voor zulke lectuur. De burgerman moet op geene nieuwigheden stuiten, noch in den vorm, noch in den inhoud; zelfs datgeen waaraan hij mogelijk nooit gedacht heeft, moet hem als zoo eenvoudige kost worden voortgezet en onder zoo alledaagsche vormen, dat het hem als een oude bekende schotel voorkomt; zijn smaak is niet verfijnd door weelde, een eenvoudig geregt lijkt hem nog 't best. Maar bij al dien eenvoud moeten hem wenken en raadgevingen en lessen gegeven worden, die des te meer bij hem gedijen, omdat hij ze als oude vrienden opneemt.

Vooruitkomen is niet alleen mogelijk, maar zelfs gemakkelijk voor hem, die kennis, ijver en spaarzaamheid als den weg tot welvaart erkent; zietdaar den eenvoudigen inhoud van Mr. Boer's stukje, waarmede wij ons zoo hoogelijk ingenomen verklaren. Hier uitvoerig de verschillende argumenten mede te deelen die de schrijver gebruikt, is overbodig; maar niet overbodig is 't op dit stukje te wijzen als zoo uitnemend geschikt om onder onze arbeidende klassen te worden verspreid, opdat deze juist op die wijze den raad hunner beschaafder en meer ontwikkelde landgenooten ontvangen, waar die op andere wijze gegeven, zoo ligt verworpen zou worden.

Wat baat echter al dat prediken om zich toch voorwaarts te spoeden en vooruit te komen, wanneer de jeugd de noodige opleiding gemist heeft? Hoe ooit sterkte en stevigheid van een gebouw verwacht, waaraan de grondslagen ontbreken? En gesteld zelfs dat aan de opleiding zorg besteed is: hoe nog veel goeds daarvan verwacht, wanneer die niet geheel ingerigt was naar de behoefte van hem, dien men bekwamen wilde? Verschillend is de aanleg der menschen; waar zich bij den een reeds van de jeugd af eene groote vatbaarheid en liefde voor de toonkunst openbaart, die in hem den toekomenden meester of den veelbelovenden toonzetter doen zien, daar zal zich bij den ander, schoon in gelijke mate rijkelijk met geestvermogens bedeeld, een gevoel openbaren voor schoonheid van vormen en een eerbied voor het fraaije, wat steen en kalk ons al aanbieden, die den nog sluimerenden bouwkunstenaar ontdekken voor hem, die zijne leiding heeft aanvaard. Zullen nu beiden, voor zoo geheel uiteenloopende vakken bestemd, toch dezelfde opleiding

ontvangen? Of zal men niet den een naar de school voor toonkunst, den ander naar die voor bouwkunst zenden? Ware het anders, 't zou zijn als gaf men aan den timmerman het gereedschap van den metselaar in handen en omgekeerd, terwijl men toch van beiden goed werk eischte. Dát zou eene dwaasheid wezen, zegt natuurlijk een ieder, en met volle regt, en juist velen van hen die dat roepen, handelen toch inderdaad niet anders. Of wordt ten onzent de noodige zorg gedragen, dat de opleiding voor de verschillende vakken reeds van de jeugd af de blijken van die verschillende bestemming draagt? Beschamend en ontkennend moet immers het antwoord zijn. Wij hebben scholen, o ja! die voor het lager onderwijs dan ook op zeer lagen trap staan, om voor het middelbaar onderwijs uitstekend middelmatig te blijven; maar waar zijn onze industrie- en ambachts-, waar onze muzijk- en teeken-, waar onze handel- en werkelijk goede zeemansscholen? De enkelen die men terstond zal noemen om ons te beschamen, zijn het duidelijkst bewijs hoe klein hun aantal is. Toch is die afzonderlijke opleiding onmisbaar, wanneer wij van onze jeugdige landgenooten een krachtig en bekwaam geslacht verwachten, en 't is om de zeer juiste wenken van Dr. W. Gleuns Jr. in onzen Praktischen Volks-Almanak te dezen opzigte gegeven, ten sterkste aan de behartiging onzer medeburgers aan te bevelen, dat wij zijn opstel over de opleiding van jongelieden niet enkel bij name vermelden.

Hadden wij niet dan lof over voor den inhoud der drie bovengemelde opstellen: niet alzoo voor Ds. de Ridder's Vertelling voor Dames. De vorm is waarlijk, verdienstelijk, de verhaaltrant zoo aangenaam, los en bevallig, dat wij den wensch niet kunnen onderdrukken, om juist een man die de pen weet te voeren als hij, dikwijls als schrijver voor het volk te zien optreden. Immers waar de toon zoo opgeruimd en de voorstelling zoo aanschouwelijk is, daar moet de inhoud onvermijdelijk indruk maken op den lezer. Maar nu wij ons met de strekking van dit stukje niet kunnen vereenigen, doet die goede vorm ons eigenlijk leed. Op onbehagelijke wijze voorgedragen zou het stukje minder de aandacht trekken, terwijl het nu, gelijk wij vreezen, alligt dezen of genen meêsleept.

Eene Zwitsersche dame, door den schrijver eenvoudig Marie genoemd, heeft zich niet meer of niet minder ter

taak gesteld dan om de bedelarij zoo veel mogelijk te stuiten. De bedelaar die werken kon, moest voor haar werken, wilde hij op eene gift aanspraak maken, en zij bood hem daartoe de gelegenheid aan, eerst in den eigen hof, later in een werkhuis dat zij oprigtte. Hij ontving dan voedsel, deksel en huisvesting, en later eenig loon in geld, dat hem tot reispenning diende. Een weeshuis was er ook weldra bij opgerigt, en aan eene bedaagde ongehuwde juffer werd de leiding van het geheel opgedragen, terwijl de kinderen elkander oppasten en onderwezen.

Uitmuntend! roept waarschijnlijk menigeen, en voorzeker, het geheele plan getuigt van groote menschlievendheid, maar ook van verstand?.... Wij aarzelen niet daarop ontkennend te antwoorden, en wie die ons niet gaarne zal toegeven, dat de eerste zonder het laatste, bepaald schadelijk is en dus hem wien men baten wil, veeleer schaadt? Het weeshuis is verdienstelijk, weinige, neen, geene inrigtingen van liefdadigheid die wij zoo nuttig en heilzaam achten als die plaatsen, waar het onverzorgde kind gekweekt, gekoesterd en opgevoed wordt, waar het reeds vroeg eene godsdienstige opleiding erlangt, het goede leert liefhebben en het kwade haten. Immers men behoeft maar de staten der misdadigers van verschillende landen na te gaan, om onder de velerlei oorzaken die den schuldige tot zijn vergrijp geleid hebben, als eene der eerste te vinden: het ouderloos zijn en het dus onverzorgd blijven in de jaren der jeugd. Nog ligt het ons versch in 't geheugen, dat treffend verhaal van een waardig leeraar, die eenen ter dood veroordeelde in zijne laatste oogenblikken bijstond, hoe deze hem en de overige omstanders op waarlijk hartbrekende, bijna wanhopige wijze als de eenige oorzaak van zijn' diepen val noemde, dat hij reeds vroeg ouderloos geworden zijnde, alle opwekking tot het goede geheel had moeten missen, en hoe hij een ieder met heete tranen bezwoer, om toch uit zijn voorbeeld te erkennen, wat het zeggen wil reeds vroeg een verlaten wees te zijn. Wie dan die niet grooten lof zal overhebben voor de pogingen van hen, die den onverzorgde verzorgen, den verwaarloosde opvoeden, den onkundige onderwijzen willen en hem, die wanneer hij aan zich zelven overgelaten blijft, eene ware pest der maatschappij dreigt te worden, willen opleiden tot een waardig en nuttig lid der zamenleving! O, dat nooit de

middelen mogen ontbreken om aan der weezen opvoeding eene zorg te besteden, die zoo rijke vruchten belooft, maar dat ook zij die zich met die zorg belasten, wèl bedenken, hoe gewigtig, hoe veelomvattend, hoe moeijelijk de taak is die zij op zich genomen hebben. Grootsch is hunne roeping en heerlijk hun loon, wanneer zij hun' arbeid met liefde en met getrouwheid volbrengen, maar zwaar ook hunne verantwoording, als zorgeloosheid hen verleidt om niet gedurig en gedurig te waken voor die nog onnoozele kleinen die, eens groot geworden, in hun gedrag de bewijzen zullen geven van de opleiding die zij in het huis der weldadigheid hebben ontvangen. Een ware zegen is dàt huis voor de geheele maatschappij, zoo het met wijsheid wordt bestuurd: eene bron van onheil, zoo zorgeloosheid en onkunde het kenmerk is der beheerders.

Loffelijk als wij dus die zorg der Zwitsersche Marie voor de weezen noemen: onbekookt en schadelijk achten wij het denkbeeld van haar werkhuis. De vraag, of 't beter zij den arme onderstand te geven, zonder hem daarvoor werk te laten verrigten, dan wel daartegen eenigen arbeid van hem te vorderen, al is die ook doelloos en dus zonder waarde, kunnen wij hier moeijelijk op die wijze behandelen, als ze, de verschillende gevoelens daarover in aanmerking genomen, misschien wel verdient. Het oude beeld zou dan weer gelden: wat is beter: den behoeftige dadelijk het stuk brood of geld uit te reiken of wel, hem eerst daarvoor een kuil te laten graven om hem dien terstond weer te laten volgooijen? Wij zijn geene voorstanders van transactie, van halfheid. Liever zien wij iemand geheel en ten volle met alle magt en kracht doen wat hij bereiken wil, dan langs bijwegen toch tot hetzelfde einde geraken. Wil men den arme eene bete broods, een dronk waters, een uur rustens, een stuk deksel geven: men doe het, wanneer men verzekerd is dat de gave goed is besteed. Maar wil men hem laten arbeiden: dan zij die arbeid niet een doellooze, waarvan de man zelf het noodelooze erkent. Want die taak verstompt, vernedert, verlaagt hem; die arbeid zij dan een vruchtbare en sta in waarde gelijk aan het loon dat men er voor wil afstaan. Maar 't is verkeerd dat iemand in ledigheid zijn brood eet, zegt men. Zeer juist, maar dat hij niet ete, zoo hij niet werkt, antwoorden wij, dit zij de regel. Geen' validen arme ontbreekt blijvend de gelegenheid om te werken, tenzij eigene

onkunde daarvan de oorzaak zij, en van die onkunde moet hij evenzeer de nadeelen ondervinden, als hij anders de vruchten plukt van zijne kennis. Kennis, ijver en spaarzaamheid, ziet daar de drie hoofddeugden die aan allen moeten gepredikt worden, zoo men allen tot welvaart wil zien komen. Wie deze drie vereischten of één daarvan mist, hij drage er de straf voor. Zoolang nog iemand gebrek lijdt aan het noodige - wij blijven bij deze onze reeds dikwijls uitgesprokene meening - zoolang is er ook nog gebrek aan arbeid om hem dat noodige te verschaffen. Door kennis, ijver en spaarzaamheid alleen, kan die arbeid verrigt, kan in dat noodige voorzien worden; maar onverstandig handelt hij die ze onnoodig zou maken door het uitreiken van aalmoezen, onverschillig of die gift onmiddellijk gegeven wordt, dan wel langs den kronkelweg van nutteloozen arbeid. Weezen, weduwen, zwakken, ouden van dagen, allen die tot den arbeid onbekwaam zijn, o, helpt hen op ruime, op overvloedige wijze; maar wie werken kan, wie de vermogens daartoe van God ontvangen heeft, hij worde door dringende behoefte gedwongen de handen aan den ploeg te slaan. Geene overbevolking worde als oorzaak van armoede opgegeven. Waar tijdelijk overbevolking op eene bepaalde plek van den aardbodem moge bestaan, daar verdwijne ze door het wegtrekken van hen die niet zijn: ‘trop au banquet de la vie,’ want dat is niemand, maar die te veel zijn aan dien enkelen disch, waar reeds alle plaatsen zijn ingenomen: zij zoeken naar eene andere tafel. Opgenomen den wandelstaf, aangegord den schamelen reisgordel en getrokken naar eene der duizende plaatsen op onze nog waarlijk niet overal bebouwde aarde, waar nog altijd gaarne voedsel en kleeding en huisvesting verschaft worden aan hem, die niet moede is te arbeiden zoolang het dag is, die zich de zweetdruppelen niet schaamt op het gelaat en die ze niet als teekenen der schande, maar als eereteekenen beschouwt, de vereelte voren, door het zware werktuig in de breede hand gegroefd.

Daarom zijn wij tegen alle werkhuizen, van welken aard dan ook, tenzij ze beschouwd worden als een tijdelijke policie-maatregel. En dan zij de tucht zóó gestreng, ja, spreken wij vrijelijk het woord uit, zóó hard, dat niemand zijne toevlugt daartoe neemt, dan in den alleruitersten nood. Wanneer echter de particuliere liefdadigheid zoodanig huis

inrigt, dan wordt het eene kweekschool van onkunde en verdere armoede, want de wisselzieke, de onkundige, zoekt er eene schuilplaats die altijd voor hem openstaat, zoodra hem hier of daar de arbeid verveelt, en waar hij enkel tegen ruwe kracht een onderhoud, zij 't ook nog zoo karig, vindt; de noodzakelijkheid om zich te bekwamen vervalt daardoor geheel. In stede derhalve van het plan der Zwitsersche Marie aan te bevelen, keuren wij het af, en noemen het een uitvloeisel van een liefdevol hart met een ledig hoofd; eene slechte combinatie voorwaar. Voordeelig is die arbeid nooit; trouwens, die Marie erkent dat zelve; het geleverde is het loon niet waard. 't Is dus eene vermindering, eene vernietiging van kapitaal, en juist dát kapitaal is zoo onmisbaar een vereischte om te kunnen voortbrengen. Zonder kapitaal, de vrucht grootendeels van besparing, geene voortbrenging, dus geen arbeid, dus - armoede. En nu wil men armoede weren, terwijl men dat kapitaal vernietigt! Wonderlijke verwarring van denkbeelden; jammer maar dat ze niet tevens zeldzaam is!

Behoeven wij meer hierbij te voegen om ons ongunstig oordeel over het werkhuis der Zwitsersche Marie te wettigen, en hebben wij niet genoeg gronden geleverd, hoe men die dan ook moge beoordeelen, om regt te hebben tot het uitspreken van ons leedwezen over de plaatsing van dit stukje in een boekske als de praktische Volks-Almanak, dat zich anders zoo uitnemend door gezonde redenering en nutte wenken kenmerkt als een voorbeeld, hoe voor het volk te schrijven? En toch hebben wij nog maar alleen van nutteloozen arbeid gewaagd, en nog niet eens gesproken over het even groot, ja onzes inziens eigenlijk nog grooter nadeel aan dien arbeid verbonden, dien Marie zich verder ter taak schijnt te willen stellen: het vervaardigen van allerlei voorwerpen, waardoor zoowel de vrije nijverheid benadeeld, als het loon verlaagd wordt - al weer in wonderlijke tegenspraak met zich zelve - omdat men, arbeid verschaffende ten einde in het gemis van werk en het onvoldoend loon bij de gewone industrie te voorzien, nu juist die industrie nog verder wil vernietigen en dat loon nog meer verlagen. Ten stotte zouden alle ondernemers en arbeiders van de vrije nijverheid in de werkhuizen hun onderhoud moeten zoeken, misschien in de oogen van enkelen, die toch nog van den *naam* van So-

cialist een afkeer hebben, hoe zij er de *daad* ook onbewust van prediken, eene gewenschte zaak, want, is één werkhuis als dat van Marie goed, dan zijn duizend natuurlijk nog beter.

Maar, als werden onze bedenkingen tegen dit stukje verwacht, zoo vinden wij in denzelfden Almanak eenige bladzijden verder eene zoo volkomene afkeuring van de pogingen der edele Marie, vooral op grond onzer zoo even nog als ter loops aangestipte bedenkingen, dat onze ontwikkeling daarvan onnoodig is. Trouwens, de naam des schrijvers waarborgt een degelijk stuk. Mr. J.T. Buijs heeft zich op nieuw als bij uitstek bevoegd betoond, om zijne stem te doen hooren op het gebied van armverzorging, en wie zijne Vrouwen-Vereenigingen ten behoeve der Armen leest, zal reeds daarom alleen de uitgave van dezen Almanak roemen.

Terwijl wij echter, bij het noemen van dit opstel, eene breede behandeling daarvan ons als tot pligt rekenden, bemerken wij nu, bij het nalezen daarvan, dat wij te kort zouden doen aan het zaakrijke van den inhoud, zoo wij enkele punten kortelijk aanstipten, omdat wij dan menigen juisten wenk zouden moeten weglaten, en daarentegen onbescheiden zouden zijn tegenover onze lezers, wanneer wij hun, bij het dringend aanraden om er kennis mede te maken, toch reeds te voren het belangrijkste meêdeelden. Daarenboven, waar een schrijver van den beginne tot den einde toe met zijne lezers als redekavelt, en hun zelfs allerlei bedenkingen in den mond legt, om des te krachtiger de bewijzen daartegen te doen gelden, daar doet men hem onregt door het versnipperen zijner redenering. De eigenlijke spil, waarom het geheele betoog als draait, is deze stelling: ‘Regtstreeksche bedeeling onttrekt, stelt, twee tonnen gouds aan de nijverheid, om daarmede acht duizend personen in den grond te bederven; maar zijdelingsche bedeeling door werkverschaffing onttrekt twee tonnen gouds daaraan, om twaalfduizend ten halve te bederven, vermindert daarenboven de loonen van de onafhankelijke arbeiders met honderdduizend gulden en verstrekt geheel onnoodig min of meer belangrijke subsidiën aan groote winkeliers en welgestelde verbruikers.’ Het beeld waarin hij deze stelling kleedt, zijn de Vrouwen-Vereenigingen die de armen voor loon laten werken, om het

product òf kosteloos uit te reiken òf beneden den kostprijs te verkoopen. Maar die bepaalde Vereenigingen zijn dan ook maar eenvoudig een beeld; het denkbeeld dat daarin gelegen is, kan op alle armverzorging toegepast worden, die in werkverschaffing bepaald voordeel ziet. Reeds het noemen der motieven hierboven maakt eene uitpluizing der redenen overbodig; alleen zij hierop gewezen, dat Mr. Buijs werkverschaffing wel beter noemt dan bedeeling, maar eenvoudig als eene keuze tusschen twee kwaden. Ook zelfs daarin, wij ontwikkelden het reeds vroeger, wagen wij 't van hem te verschillen. Nutteloozen arbeid noemden wij verlagend, doodend voor den zelfbewusten mensch; productieven bedeeldenarbeid, noemt hij zelf nadeelig voor het algemeen. Maar welke arbeid dan?....

Men bedenke echter bij het stellen van dergelijke vragen, dat elke regel zijne uitzonderingen heeft. Er zijn vaak omstandigheden waarin men de hand wel uitstrekken *moet* om hulp te verleenen, door geld of brood of werk aan den diep ellendige toe te reiken. Dan verkrijgt het gevoel van menschelijke liefde, het medelijden, de overhand en daarvoor sluit de man der wetenschap dan gaarne zijne oogen, mits - en dat zij de stellige voorwaarde - die omstandigheden dan ook bepaald tot de uitzonderingen blijven behooren. En juist bij die concessie zij dan ook nog te sterker de heirvaart gepredikt tegen alle stelselmatige bedeeling in geld, in levensmiddelen, of in arbeid. Als regel moet men in het belang der armen zelve stellen: zonder arbeid geen brood; maar als uitzondering: tijdelijke ondersteuning. Boven alles echter, en wij stemmen daarin geheel met den Heer Buijs overeen, boven alles moeten de beschaafden en welgestelden in den lande de armen bedeelen met hun tijd, met hunne meerdere ontwikkeling. Ongeloofelijk verblijdend zal de uitkomst zijn wanneer de klove die nu nog tusschen den hoogere en den lagere, den veel ontwikkelde en den minder beschaafde in de maatschappij bestaat, meer en meer gedempt, wanneer die afstand meer en meer weggenomen wordt. De man van verstand en fortuin zij niet langer vreemd aan den man van onkunde en armoede; de eerste steune, helpe en schrage den ander om hem op te heffen uit zijne verlaging en om hem op te leiden tot een leven van meer geestelijke ontwikkeling. Wij zeggen het Eugène Buret na, wan-

neer hij in zijn uitmuntend werk ‘de la misère’ het gevoelen bestrijdt van hen, die in onderwijs het panacée van armoede zien; trouwens, wie gelooft nog aan een enkel panacée! Zoolang de mensch verkeerd handelt, zal hij de vruchten zijner verkeerdheden inoogsten, en zoolang de wetgevers verkeerde maatregelen nemen, die den arbeid belemmeren, zal het algemeen daarvoor in armoede en in ellende de treurige gevolgen daarvan moeten boeten. Maar wanneer het onderwijs zóó algemeen is, dat niemand het behoeft te ontberen, dan kan men het stelsel van zelfregering meer en meer bij de behoeftigen wortel doen vatten, door hen op hunne eigene hulpmiddelen te laten steunen.

Teregt zegt Ricardo: ‘Geen enkel middel om de armen bij te staan, is doeltreffend, wanneer het de armen niet in staat stelt zich zelven te helpen.’ Dan geene stelselmatige oprigting van allerlei genootschappen om armoede te verligten, vooral niet van staatswege, want wij vragen met Mac-Culloch: ‘Wie zou voorzigtig en spaarzaam willen zijn, wanneer de onvoorzigtige en de verkwister evenzeer gevrijwaard werden tegen gebrek?’ Niemand worde er dan meer gevonden, zóó diep gezonken als William Stone, van wien wij in de ‘Evidence on voluntary Charities’ lezen: ‘Hij is voor niet ter wereld gekomen, hij is voor niet gezoogd, opgevoed, onderwezen, gekleed, hij heeft voor niet een ambacht geleerd, is ziek geworden en om niet genezen; hij is getrouwd en heeft kinderen gehad om niet, die weder, even als hun vader, om niet tot aan hun dood toe geleefd hebben, om ten slotte lijkkleed, graf en gebeden weder om niet te bekomen,’ want dan zou de oude leus, die van ellende en verbastering tevens getuigt, weer door de armen worden aangeheven:

> Hang sorrow, cast away care,
> The parish is bound to find us.

En wanneer de liefdadigheid zich meer toelegt om armoede te voorkomen door de prediking en het voorbeeld geven van kennis, ijver en spaarzaamheid van de hoogere aan de lagere klassen, en de Staat de armenzorg alleen als policie-maatregel beschouwt, dan zal men niet langer den wetgever behoeven toe te voegen: ‘The State ranks her children as infants and treats them as idiots.’ Zelfregering,

solidariteit, maar beide geleerd en gepredikt uit het beginsel van Christelijke liefde, dàt zij onze leuze.

Daar ontvangen wij de beide lijvige boekdeelen die het verslag bevatten van het verhandelde op het Congres van Weldadigheid, verleden jaar te Brussel gehouden. Wij hebben dadelijk een vlugtig oog er in geslagen, maar wij vinden, behalve de belangrijke mededeelingen over den staat der armverzorging in verschillende landen, er weinig in wat ons aantrekt, de rede van den bekwamen Cherbuliez uitgezonderd, die eer een wanklank in de ooren der Congresleden was, dan eene aangename melodie, ten spijt van zijne groote talenten als redenaar. Weinig, te weinig vooral vinden wij er in over onderwijs, als een uitnemend middel om armoede voor te komen. Maar daarmede heeft het Congres zich trouwens ook weinig bemoeid, hoe ook enkele begaafde sprekers vooral daarop aandrongen; 't gold altijd de vraag: hoe men armoede zou verligten, minder pijnlijk maken? Wèl troffen ons echter de woorden van den grooten Rogier, die wij, als zoo geheel overeenstemmende met hetgeen wij hier reeds ter neerschreven over het wenschelijke dat de mensch door grooter beschaving minder slaaf mogt zijn van zwaren ligchamelijken arbeid, overnemen: ‘Moins l'homme aura d'efforts à faire et d'obstacles à vaincre pour arriver à la satisfaction de ses besoins corporels, plus il deviendra habile et ingénieux au travail, plus l'âme sera allegée du poids de la matière, plus elle s'élévera, de degré en degré, à des hauteurs, dignes de son origine et de ses destineés,’ en wat Wolowski, dezelfde gedachte, maar in andere woorden, daarop laat volgen: ‘La plus grande force de l'univers, c'est l'esprit. Ce n'est pas tant la force brutale, l'effort materiel qui fait la puissance de l'homme sur le monde, que l'habileté, l'énergie morale et intellectuelle. C'est l'esprit qui a conquis la matière.’

Daarom - nog eens zij het ten slotte herhaald - daarom dringen wij er op aan, dat de beschaafde den onbeschaafde tot beschaving brenge. Elk goed middel daartoe huldigen wij en een ieder wende het aan op die wijze en met die vermogens, welke hij het meest daartoe geschikt acht, in overeenstemming met zijnen stand of met zijne kennis. Wij voor ons, wij zouden zoo gaarne door Volkslectuur daartoe

bijdragen, die den arbeider aangenaam bezig houdt, om hem als ongemerkt tot een trap van ontwikkeling te brengen, dien hij eerst opgeklommen moet zijn, zal zijn toestand werkelijk en blijvend, door eigen inspanning, verbeteren. Dat toch niemand dat middel als te hoog beschouwe voor den man die in zwaren arbeid zijn brood verdient; o, wanneer wij uit Nisard's ‘Histoire de la littérature populaire’ zien, hoe ongeloofelijk groot het aantal geschriften is, dat in Frankrijk door de colporteurs onder de lagere klassen verspreid wordt, dan blijkt het, hoe zeer de man des volks op aangename lectuur gesteld is; helaas! echter, dat het grootst gedeelte van 't geen hij koopt, bestaat in zedelooze verhalen, in profane anecdotes, in liederlijke of opruijende liedjes. Waarom? Omdat degelijke onderwerpen in zoo vervelenden en weinig aanlokkenden vorm geschreven zijn, dat ze den man die voor alles uitspanning zoekt, tegenstaan. En de invloed van die verpestende lectuur is groot, ontzaggelijk groot, dus: het gelezene draagt vruchten. Waarom dan niet goede degelijke lectuur geleverd, die dan goede vruchten belooft?

Als een modèl daarvan, wijzen wij dus op den Praktischen Volks-Almanak. Moge onze wensch spoedig vervuld worden en er weldra eene Volkslectuur ten onzent opkomen, die gelijkt naar het beeld dat Gervinus ons daarvan met deze woorden voor oogen houdt:

‘Den Forderungen des Vaterlandes, den Pflichten des Tages, dem thätigen Berufe, lässt sich nichts abdingen; ihm zuerst will Genüge geleistet sein; der Genuss, die geistige Würze, muss sich ihm fügen. Aber die Genüsse des Geistes selbst können der Art sein, dass sie ein Sporn unserer handelnden Thätigkeit und Wirksamkeit werden, wenn sie so gewählt sind, dass sie unsere Empfindungen unverkünstelt, unsere Vorstellungen gesund halten; dass sie neben Gemuth und Einbildungskraft auch den praktischen Verstand beschäftigen und die Willenskraft zu Entschlüssen bestimmen.’

P.N. MULLER.

Een woord over taal en stijl in de hedendaagsche Nederlandsche Letterkunde.

1. Besloten plaatsen. Art. 167 der Grondwet. - Regtsgeding van den Heer Hermanus te Vaarwerk, R.K. priester en kapellaan. 2. De uitlegging der woorden besloten plaatsen in Art. 167 der Grondwet, beschouwd door Mr. J. van Lennep.

Deze beide geschriften, hoe gering van omvang, wekken in twee opzigten een onaangenaam gevoel. Reeds de aanleiding tot hun ontstaan moet een' ieder leed doen die rust en vrede wenscht bewaard te zien, zoowel door de getrouwe eerbiediging als door de onpartijdige toepassing van 's Lands wetten, op het stuk der openbare godsdienstoefening. Bovendien geeft de onzekerheid, waarin de regterlijke Magt, geroepen om in het opgekomen geding uitspraak te doen, door de taalkundige onduidelijkheid van een artikel dier wetten gebragt is, billijke reden tot verwondering en leedwezen aan allen die prijs stellen op juistheid en zuiverheid in het gebruiken van hunne moedertaal.

Het kan bij mij niet opkomen het feit met de gevolgen hier ook maar met den vinger aan te roeren; het arrest door den Hoogen Raad gewezen, heeft aan die regtszaak een einde gemaakt. Het belang dat het gebeurde nog altoos heeft, is van het juridisch terrein op het spraakgebied overgegaan; de vraag blijft over: wat het werkwoord *besloten*, naar den aard en het gebruik der nederlandsche taal, vooral in verband met het zelf-

standig naamwoord *plaats*, beteekent. En die vraag is van zoo veel belang, dat de heer Mr. J. van Lennep, ‘in zijne drievondige hoedanigheid van Advokaat, van taalbeoefenaar en van Lid der Kamer van 1853, die de wet van 10 September hielp tot stand brengen,’ ook na de beslissing van het geding door den Hoogen Raad, en na het verschijnen van het eerste geschrift daarover, zich opgewekt gevoeld heeft, haar aan een taalkundig onderzoek te onderwerpen en de verkregen slotsom, door de uitgave van het tweede geschrift, aan het publiek meê te deelen. Die slotsom stemt overeen met de officiëel gevraagde en ingeleverde adviezen van de ervaren taalkenners, Dr. Nassau, Prof. de Vries en Dr. de Jager; ze komt hierop neêr, dat het woord *besloten* beteekent ‘iets volkomen, d.i. van alle zijden omvatten;’ ze staat tegenover het mede officieël ingewonnen advies van Prof. Jonckbloet, ‘naar wiens meening, of liever *gevoel*, het woord *besloten* niet beteekent *be*sloten, maar *af*gesloten.’ Zonder te hechten op de groote meerderheid der geraadpleegde beoordeelaars, die de eerste opvatting van het woord voorstaan, moet ik verklaren, dat deze alleen zich ook in mijn oog aanbeveelt, ja ik meen mij zelfs te mogen vleijen, dat Prof. Jonckbloet, vooral na het toetsen der gronden, door den heer van Lennep voor zijne uitlegging en ter bestrijding van het ander gevoelen bijgebragt, welligt van meening zal veranderen.

Maar zal nu het belang der taalkundige toelichtingen van deze regtszaak, waarmeê een ieder zijn voordeel kan doen, zich hiertoe bepalen? Zullen wij ons alleen verheugen, dat onze taalstudie verrijkt is met de scherpzinnige opmerkingen over het woord in quaestie, van Dr. Nassau en Prof. de Vries, met welke laatste Dr. de Jager verklaart zich te vereenigen? Zullen wij ons vergenoegen met den heer van Lennep te betuigen, dat wij de uitkomst van zijne niet minder grondige onderzoekingen aangaande datzelfde woord toestemmen en hem alleen dankzeggen voor den genoegelijken glimlach, dien hij op ons gelaat brengt door het fijne zout, waarmeê hij ook hier zijne woorden besprengt? Wie zijne moedertaal liefheeft en in het bewaren van hare zuiverheid belangstelt, zal voorzeker, bij het lezen van deze twee stukken, zich kwalijk kunnen weêrhouden over het bedroevend verschijnsel na te denken dat zich hier voordoet; hij zal zijne oogen moeten openen voor het gebrekkige, dat taal en stijl in het spreken en schrijven van

het Nederlandsch nog altoos ontsiert. Bij mij althans heeft die lezing onwillekeurig bedenkingen gewekt, welke zelfs de opregte begeerte om het goede ook hier op te merken, niet geheel heeft kunnen wegnemen.

Men is het onder ons vrij wel eens, dat de nederlandsche schrijvers den tijd waarin wij leven, tot eene gouden eeuw voor die taal gemaakt hebben. De roem van een stijl te schrijven die evenzeer door klaarheid en bepaaldheid, als door juistheid, sierlijkheid en welluidendheid uitmunt, langen tijd het algemeen erkend karakter der Engelschen en Franschen, is immers ook ons eigendom geworden, en 't is alleen onkunde of partijdigheid die ons dezen vooruitgang kan betwisten! En geen wonder voorwaar. De Hooge Regering heeft sedert vele jaren met vaderlijke zorg gewaakt voor het ongeschonden bewaren van het dierbaar kleinood onzer nationaliteit, de taal; de tegenwoordige bloei onzer Letterkunde getuigt van de schoone werking die de afzonderlijke leerstoelen voor vaderlandsche taal aan onze akademiën, atheneën en gymnasiën, de onderscheidene genootschappen daaraan toegewijd, de hervorming van het Lager Onderwijs en de commissiën tot taalzuivering, hebben voortgebragt! Wij mogen dan ook roemen op geschiedschrijvers die aan een Macaulay en Thierry, op redenaars die aan een d'Israëli, Vinet en Monod, op humoristen die aan een Dickens en de Musset, op dichters die aan een Byron en Lamartine, enz., mogen terzij gesteld worden; met één woord, wij hebben tal van schrijvers, die op het gebied van hunne wetenschap of kunst, den rijkdom en luister van onze moedertaal in hunne werken ten toon spreiden... ik bid u, wat kan men toch meer verlangen! En ik moet antwoorden: niets meer, dan dat men zich wachte den toon van zelfbehagen zoo hoog te stemmen, dat men toezie, of er niet, ook bij de meest regtmatige waardering van de verdiensten onzer vaderlandsche schrijvers, op het klemmende van de redenering iets valt af te dingen, waarop deze lofspraak berust. Of treedt niet reeds de aanleiding tot het bovengemelde treurige regtsgeding ons tegen als een verwijt dat wèl in staat is den lofgalm op de juistheid van uitdrukking in onze gewone schrijfwijze een weinig te dempen? Of is dat geding niet een beschamend bewijs, dat de regtmatige zorg voor taal en stijl zich nog geenszins den weg gebaand heeft tot onze hoogste Staatscollegiën, waar zij toch wel het meest en in de allereerste plaats toegang en

stem behoorde te hebben? En is het waar, dat zelfs onze Grondwet, waarin het toch wel inzonderheid aankomt op juistheid en naauwkeurigheid van uitdrukking, als het beste middel ter voorkoming van onzekerheid in de beteekenis van woorden, en dus van regten en pligten, in dit opzigt veel te wenschen overlaat: het is niet beter gesteld met onze afzonderlijke Wetboeken. Wie bewijzen verlangt, dat deze boeken, waarnaar regt gesproken wordt, ontsierd staan door verregaande slordigheid in taal en interpunctie, hij kan ze *largâ manu* bijeen gebragt vinden bij twee vaderlandsche geleerden, aan wie niemand de bevoegdheid zal betwisten om op het gebied van taalkunde zoowel als van regtsgeleerdheid, hunne stem te doen hooren. Als de uitmuntende staatsman Falck nog leefde, zou hij bij zijne collegas van onzen tijd maar al te veel aanleiding vinden om het woord te herhalen dat hij in zijne Brieven (bl. 249) omtrent zijnen tijdgenoot, den minister van financiën van Tets, bezigt, wiens schitterende (!) stijl prof. van Lennep de stof aan de hand gaf voor zijne keurige ‘Bedenkingen over hetgeen men thans gewoonlijk *geestdrift* noemt.’ Sprekende over dien hooggeplaatsten staatsbeambte, zegt Falck: ‘Hoe jammer, dat men in dat stuk van hem, waar zooveel wetenswaardigs in is, telkens stoot op nalatigheden in de constructie, grammaticale onnaauwkeurigheden, enz.,’ waarbij hij den wensch voegt, dat een zijner vrienden hem mogt raden, ‘dat hij zulke stukken die anders met zooveel glans tot de nakomelingschap zouden overgaan, door een' deskundige liet beschaven.’

Doch het zijn niet enkel onze staatslieden en regtsgeleerden wie deze beschuldiging geldt: ook de genees- en natuurkunde telt onder hare beoefenaars maar zeer enkele mannen, die in hunne uitgegeven werken juistheid van gedachte en begrip aan gepastheid en sierlijkheid van uitdrukking paren, zoodat zij kunnen gezegd worden niet alleen het vak van hunne wetenschap grondig te kennen, maar ook een zoo scherp en ontwikkeld verstand te bezitten, dat zij in staat zijn in een goeden en zuiveren stijl er over te schrijven. En de groote schaar der godgeleerden..... helaas! zij die het meest geroepen en ook het meest in de gelegenheid zijn om het bederven van onze taal tegen te gaan, zij zijn het, die zich wel het ergst aan haar vergrijpen. De reden van dit treurig verschijnsel ligt te zeer voor de hand, dan dat het noodig zijn zou er op te wijzen. Ik meen inderdaad niet on-

regtvaardig te zijn door te beweren, dat men moeijelijk in eenig ander land een zoo zwart taalkundig zondenregister zal kunnen opmaken, als waartoe onze theologische, niet het minst onze homilétische en ascétische Letterkunde de stof oplevert. Om die stof op te zamelen, behoeft men ook niet af te dalen tot vertalingen uit het fransch, engelsch of hoogduitsch, in haast en alleen om geld te verdienen, vervaardigd, of tot blijkbaar vlugtige en niet behoorlijk gekuischte opstellen die van onnederlandsche woorden, uitdrukkingen en spraakwendingen wemelen. Neen, geschriften, met de grootste zorg bewerkt, zijn hier te lande gedrukt, herdrukt en met toejuiching ontvangen en worden geroemd als meesterstukken van taal en stijl, als schitterende proeven eener volmaakte heerschappij over de taal en als rijpe vruchten van de volle ontwikkeling der auteurs, waardig om aan de late nakomelingschap de geschiktheid van het Nederlandsch voor ware welsprekendheid te verkondigen, die ontsierd staan door de ergerlijkste gebreken in den vorm, die van den inhoud onafscheidelijk is; door gebreken, die ons een blik vergunnen in de verkeerde werking van den geest dier mannen onder het schrijven; door gebreken, die aan den dag brengen, dat zij bij het voeren van hunne pen, zich niet lieten besturen door de waarheid, dat taal- en stijlkennis toepassing is van logica.

Bekwame taalgeleerden hebben ook hier te lande het niet beneden zich geacht, verzamelingen te maken van fraaije proeven van nederlandsche taal en stijl. En niemand voorzeker zal het verdienstelijke en moeijelijke van zulken arbeid ontkennen, - met uitzondering misschien van enkele schoolmeesters en boekverkoopers, die dit werk als voor hunne krachten berekend en winstgevend, ook al hebben ter hand genomen - het zou echter ongetwijfeld nog veel verdienstelijker, maar ook veel moeijelijker zijn, met onpartijdigheid en zelfverloochening op het veld van onze Letterkunde, in plaats van bloemen, distelen te garen en deze tot eenen bundel zamen te snoeren, waarvan de doornen wel pijnlijke, maar toch heilzame wonden zouden nalaten. Zulke kakografiën - vlijmende sneden voorzeker in het levend vleesch onzer Letterkunde! - zouden vrij wat meer nut doen dan kakografiën, zoo als die van Prof. Lulofs, kunstig zamengesteld, uit de verbeelding opgemaakt en haar correctief medebrengende; ze zouden het veelzins ijdel roe-

men op onzen hedendaagschen schrijfstijl een weinig stuiten en veler oogen openen voor gebreken, waar zij tot hiertoe gewoon zijn niet dan deugden te bespeuren en te bewonderen. De verdienstelijke uitgevers van het Taalkundig Magazijn hebben hiermede een loffelijk begin gemaakt, maar dat is toch niet meer dan een *begin*.

Velen - ik weet het - zullen het gezegde voor de taal van een stijven en gemelijken purist uitkrijten en zich vrolijk maken over dat kleingeestig en belagchelijk vlassen op nietigheden in stijl en taal, waarbij men het wezenlijk verdienstelijke in een letterkundig gewrocht zoo ligt voorbijziet en voor den armhartigen lust tot hairkloven over woorden (*Silbenstecherei*, zeggen de Duitschers), de vatbaarheid prijs geeft om de verhevenheid en schoonheid van een kunstwerk in zijn groot geheel te waarderen en te genieten. Misschien zal men, met eenige verandering, het woord op mij toepassen, dat aan den uitgever van het Verduitschings-Woordenboek, den waardigen J.H. Campe, ter zijner tijd naar 't hoofd geworpen werd:

> ‘Mann, der du Alles uebersetzen willst,
> Uebersetz mir doch einmal *Pedant*.’

Ik verwacht echter evenmin zulk eene beschuldiging van grondige taalbeoefenaars - en met dezulken wensch ik alleen te doen te hebben - als ik haar vrees. Dezen toch zullen mij wel toestemmen, dat ten aanzien van taal en stijl niets eene kleinigheid heeten mag, waarop het niet de moeite waard zou zijn acht te geven. Zij zullen mij niet tegenspreken als ik beweer, dat de loop en de volgorde der gedachten, de verbinding en aaneenschakeling der denkbeelden, het gebruiken en het plaatsen van ieder woord, aan wetten gebonden is die in de natuur van den mensch liggen, ja, dat de harmonische zamenvoeging van al de onderscheidene, ook van de kleinste, deelen der rede tot één organisch geheel de eerste voorwaarde en het noodwendig vereischte is tot het schrijven van een stijl die juistheid paart aan zuiverheid, welluidendheid en sierlijkheid. Zij zullen erkennen, dat een ieder wien de nationale Letterkunde ter harte gaat, geroepen is om naar zijn vermogen tegen taal- en stijlbederf te waken en te waarschuwen. En het gevoel van die roeping moet onder ons meer algemeen worden. Zij die gesteld zijn om den inbrekenden stortvloed van taal- en

stijlverbasteringen te keeren, moeten den moed in zich voelen ontwaken en aankweeken om de sporen dier verbastering zelfs, ja bij voorkeur, in de werken van onze beste schrijvers - hunne eigene niet uitgezonderd! - bescheiden maar grondig, ook zonder het noemen van namen, aan te wijzen, zal onze leeftijd zijn goed gerucht op het gebied van taal en stijl bewaren, neen, zal het onder ons in dit opzigt beter worden dan het thans gesteld is. Onze vaderlandsche Letterkunde telt gelukkig enkele mannen die òf als geschiedschrijvers, òf als redenaars, òf als humoristen en dichters door het schrijven van een zuiveren stijl uitmunten en wier werken hunne namen met eere tot de nakomelingschap zullen overbrengen, maar wat baat hun voorbeeld, als het alleen geprezen, bewonderd, niet aan eene leerzame kritiek onderworpen en alzoo nuttig gemaakt wordt! Wie verheugt zich niet over het bestaan en werken van genootschappen voor Vaderlandsche Taal en Letteren - zelfs van commissiën ter taalzuivering, maar wie erkent niet tevens, dat al deze vereenigingen dan alleen heilzamen invloed oefenen, wanneer de leden, vooral in officiële stukken, zeer scherp, althans veel scherper dan tot nog toe geschiedt, toezien op juistheid en zuiverheid van eigen taal en stijl! En het hooger en lager onderwijs in onze taal zal dan eerst de gewenschte vruchten kweeken, als het - gelijk hier en daar gelukkig reeds gebeurt - gegeven wordt in den geest van den schrijver ‘over de deelen der rede.’ Wat prof. David in België gedaan heeft, het houden eener taalkundige monstering, niet van auteurs zonder of van geringe en zelfs middelmatige verdienste, maar van schrijvers van naam en gezag, zou ook hier te lande wenschelijk zijn. Enkelen zouden bij zulk eene monstering, den scherpen blik van den bevoegden beoordeelaar voorzeker zonder blozen doorstaan: de meesten zouden beschaamd de rijen moeten verlaten en velen zou men met verwondering toeroepen: ook gij hier!.... maar de verderfelijke waan zou een einde nemen, dat onze letterkundige akker overvloed van geurige bloemen en rijpe vruchten aanbiedt, bij groote schaarschheid van distelen en ledige halmen. Och! schamen wij ons niet te belijden, hoe het ook onder ons openbaar wordt, dat zij die zich op taalstudie toeleggen, niet juist daarom ook de beste stilisten zijn, terwijl velen die om hun zoogenaamden schitterenden stijl de algemeene bewondering wegdragen, in het grondig kennen en het juist gebruiken der taal

veelal jammerlijk te kort schieten. Bloote taal- en letterkennis, al is ze niet oppervlakkig, kan voorzeker vruchtbaar zijn in velerlei nuttige onderzoekingen aangaande afleiding, oudheid en beteekenis van woorden en woordvormen, maar zij is op zich zelve onvermogend om een goeden stijl te leeren schrijven, als een logisch hoofd, een warm gevoel, eene rijke verbeelding en een gekuischte smaak haar niet te hulpe komen, maar evenmin zijn deze vereischten op zich zelve daartoe voldoende, als een logisch geoefend en ontwikkeld verstand den loop en de aaneenschakeling der denkbeelden niet regelt. En wie van deze waarheid doordrongen is en dus de moeijelijkheid beseft om zijnen stijl zuiver te bewaren, hij zal ook niet schromen een streng gerigt over zich zelven te houden en in 't aangezigt der onverbiddelijke logica, zich zelven te beproeven. Eigene ondervinding zal hem leeren, dat eene zorgvuldige onderwerping van vroegere opstellen aan zijn later meer gerijpt oordeel het beste hulpmiddel is voor zulk eene zelfbeproeving; zij zal hem tot de beschamende maar heilzame erkentenis brengen van het veelzins gebrekkige in hetgeen hij voorheen schreef. Een iegelijk doordringe zich van de waarheid, dat men in de studie van taal en stijl nimmer te oud wordt om te leeren en dat strenge onpartijdigheid jegens zich zelven de weg is om daarin te vorderen. Met den wensch, dat er iemand gevonden worde, die het betreden van dien weg, door het oefenen van eene even humane als scherpe kritiek, voor een ieder gemakkelijk maakt, die den moed heeft om het voorbeeld van prof. David hier te lande te volgen, terwijl hij door eigene algemeen erkende verdiensten verheven is boven de verdenking van partijdigheid - en aan dezulken ontbreekt het gelukkig niet - onderwerp ik dit vrijmoedig, en naar ik meen, niet onbescheiden woord gaarne aan het oordeel van meer bevoegden.

Bibliographisch album.

‘Gymnastiek’ door R.G. Rijkens. - (*Volksbibliotheek*, N°. 70) *met* 111 *afbeeldingen. - Amsterdam, Weytingh en van der Haart*. 1855.

Wij hebben reeds bij eene vroegere gelegenheid[1] de aandacht gevestigd op de geschriften over gymnastiek van den sedert gestorvenen groninger paedagoog R.G. Rijkens, en op de gebreken en verdiensten zijner werken gewezen. - Wij vinden in het boekje, dat we thans aankondigen, dezelfde goede eigenschappen en dezelfde fouten terug, maar helaas! de laatste overtreffen de eerste zeer verre.

Rijkens, mij persoonlijk onbekend, was, naar zijne geschriften te oordeelen, een warm voorstander der gymnastiek, zoo als ieder onderwijzer behoort te zijn, wanneer hij zich zelven niet een treurig *testimonium paupertatis* wil geven, en zich niet als een handwerksman op het gebied der opvoedkunde wil doen kennen. - Tot mijn leedwezen moet ik echter bekennen, dat er van deze ‘Ridders der droevige figuur’ nog meer gevonden worden dan men met billijkheid in het jaar 1856 mogt verwachten. - Aan Rijkens is dan ook de nederlandsche jeugd voor een deel verschuldigd, dat op vele scholen de gymnastiek òf niet verwaarloosd, òf ingevoerd werd. - Maar zoowel bij Rijkens als in de geheele, thans bijna vijftigjarige geschiedenis der gymnastiek in Nederland, blijkt het weder, dat het nog lang niet genoeg is een onderwijzer te zijn en sympathie te hebben voor de gymnastiek, om zelf een goed leermeester in deze kunst te wezen en goede boeken over dit onderwerp te kunnen schrijven.

Rijkens heeft verscheidene duitsche boeken over gymnastiek gelezen en daaraan zijn juist inzigt in dezen gewigtigen tak van onderwijs te

1 ‘De Gymnastiek en hare invoering in Nederland,’ door Carl Euler. Haarlem, J.J. van Brederode.

danken. Het gedeelte dat over het nut en de noodzakelijkheid van gymnastische studiën voor de jeugd handelt, is daarom ook het eenige goede in al zijne geschriften; daarentegen is het practische, het technische gedeelte, de oefeningen, geheel mislukt en in de hoogste mate onvolledig, daar de schrijver ‘Werner's Gymnastik’ volgt, een der gebrekkigste boeken, welke in Duitschland over dit onderwerp zijn verschenen, en daar hij uit zich zelven niets kon voortbrengen, en wat de gymnastiek betreft, geen methodisch hoofd bezat. Wij kunnen 't hem niet wijten, dat hem, zoo als de meeste gymnastie-onderwijzers het organiserende talent ontbrak, maar dat hij geen practische, methodische ‘Turner’ was, heeft aan deze kunst in Nederland veel schade gedaan; want indien hij dit geweest ware, zoo zou de opvoeding onzer jeugd in vele opzigten anders zijn geworden dan zij nu is. - Indien het practische gedeelte zijner ‘Practische Handleiding voor kunstmatige ligchaamsoefeningen, enzv.,’ werkelijk practisch en methodisch geweest ware, de gymnastiek zou voorwaar! in 't algemeen en zelfs bij vele onderwijzers, niet zoo veracht zijn geweest en zou uit de handen van onkundige militairen in die der onderwijzers - waarin zij behoort - zijn overgegaan en welligt nu reeds een integrerend deel van de opvoeding uitmaken, waarnaar de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, reeds zoo lang, doch niet op de regte wijze, heeft gestreefd. - Aan den Minister Thorbecke komt de verdienste toe, de eerste schrede te hebben gedaan om dit zoo gewigtig onderwerp, in weêrwil van den nog voortdurenden tegenstand en het voortdurend onverstand van zoo vele onderwijzers, hun op het hart te hebben gedrukt en aan hunne zorg te hebben toevertrouwd. - Maar welke minister zal den tweeden stap doen, en het wetenschappelijke onderwijs in de gymnastiek invoeren aan de akademiën, - zoowel civiele als militaire - zoo als zulks reeds sedert jaren in Denemarken, Zweden en Duitschland is geschied?

Wanneer wij het bovengenoemde laatste geschrift van Rijkens nader beschouwen, dan stuiten wij reeds dadelijk op het woord ‘GymnasTIE.’ - Reeds de vertaler van mijn werkje ‘de Gymnastiek,’ enz., de Heer Bergsma, maakt op bl. 85 de aanmerking: ‘Alweder die *k* weg; waarom dat? Het grieksche woord is *γυμναστική* (scil. *τέχνη, ἐπιστήμη*); spreekt men ook wel van dialectie; logie, plastie of mimie?’ - Rijkens heeft deze aanmerking gelezen, maar hij was niet wetenschappelijk genoeg om in te zien, hoe zeer gymnasTIE tegen de taal zondigt. - Wij willen echter den Heer Rijkens deze onwetendheid niet zoo hoog aanrekenen, daar vele wetenschappelijk gevormde mannen hem het voorbeeld hebben gegeven van zulk eene alle taalwetten verkrachtende handelwijze. - In Haarlem bestaat ook eene gymnasTIE-school, en toch zijn daar wetenschappelijk ontwikkelde mannen in het bestuur; maar dat R. in eene noot zegt: ‘GymnasTIE is de

KUNST; gymnasTIEK de *wetenschap;* gymnastisch beteekent ligchaamoefenend of krachtoefenend. - GymnasTIEK noemde men ook (sic!!) de naakt uitgevoerde ligchaamsoefeningen bij de Grieken,' enzv.; daarin ligt eene zoo groote aanmatiging en onwetendheid, dat het pligt is, die met allen ernst te berispen, en zulks te meer, daar R. vele gedachtelooze napraters vindt, die nog onwetender zijn dan hij zelf. - Op bl. 2 verklaart Rijkens, wat onder gymnasTIE verstaan wordt, en zegt daarop, dat in 1810 'de *turn*kunst is ingevoerd, waardoor de oude benaming onvoldoende gemaakt werd, alsof die oude benaming gymnasTIE geweest ware! - Hij gaat voort: 'De beste benaming daarvoor is thans, bij gebrek aan een meer doelmatig nederduitsch woord: *kunstmatige ligchaamsoefeningen*, of: *gymnastische oefeningen*, eene benaming, die ons aan de oefeningen der oude Grieken en hunne *gymnasia* herinnert, die de gymnastiek (de wetenschap?!) tot eene edele kunst hebben verheven.' Op bl. 4, noot 1, zegt R. daarentegen: 'Van omstreeks 600 tot 400 jaren vóór Christus was de gymnastie in haren hoogsten bloei,' en in den tekst lezen wij: 'Zoo min mag men gelooven, dat Homerus de gymnas*tiek* (de wetenschap?) voor het eerst in 't leven zoude hebben geroepen.' - Eenige regels verder lezen wij: 'Nadat de gymnasTIE van de ruwe Spartanen tot de fijnere Atheners was overgegaan' (de gymnastiek als kunst is dus van de Spartanen tot de Atheners overgegaan), en op bl. 5: 'Het onderwijs in de gymnasTIEK (als wetenschap?) werd aldaar op eene school gegeven,' enzv. - Zoo is dus Rijkens voortdurend met zich zelven in tegenspraak. - Hij had de aanmerking van mijnen vertaler, den Heer Bergsma, gelezen, en daar hij nu met het woord gymnasTIE niet in 't ongelijk wilde gesteld worden, zoo zocht hij eene uitvlugt door de wonderlijke onderscheiding van gymnasTIE en gymnasTIEK, en zette zich zelven nog meer vast.

Elders spreekt Rijkens van kal*e*sthenische gymnastie, in plaats van kal*i*sthenische.

De militaire gymnastiek noemt Rijkens 'verweergymnastie - krijgsoefeningen,' en verklaart haar op bl. 3 aldus: 'Zij bepaalt zich tot het tweegevecht, tot de aanwending van gepaste middelen om zijn eigen ligchaam en dat van anderen te kunnen beschermen en te verdedigen,' enz. - Hij die, zoo als schr. dezes, sedert 1838 de militaire gymnastiek op last der Regeringen in Pruissen, Baden en Luxemburg onderwezen heeft, kan slechts met bitteren spot eene dergelijke verklaring, in 1855 geschreven, lezen. - Wat heeft toch in vredes naam de militaire gymnastiek met het duël of tweegevecht te maken?

Het zou ons te ver voeren, zoo wij al de fouten en gebreken van het boek, ja zelfs alles wat daarin volstrekt onjuist is, wilden aantoonen. - De schr. heeft eene zeer gebrekkige wetenschappelijke

opleiding gehad, en zelfs de geschiedenis der gymastiek en hare ontwikkeling is hem zeer onvolkomen bekend.

Het slechtst zijn echter de oefeningen zelve behandeld.

Hoe zwak Rijkens zich als onderwijzer vertoont, bewijst bl. 16. - Hij zegt aldaar woordelijk: ‘Tot elke les, onder het opzigt van één onderwijzer, mogen niet meer dan hoogstens 10 of 12 leerlingen toegelaten worden, zullen ze genoegzaam bezig worden gehouden en zal de goede orde blijven gehandhaafd. - Toen ik in Junij 1851 in de gymnastie-school der Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* op de Westermarkt te Amsterdam was, deed de toenmalige onderwijzer, een leerling van Rijkens, mij de vraag: aan hoevele leerlingen ik tegelijk onderwijs geven kon? - Hij hield het voor niet wel mogelijk meer dan ééne afdeeling tegelijk te onderwijzen, daar hij toch niet op twee plaatsen te gelijk zijn kon. Indien iets, dan bewijst voorzeker deze uitspraak der beide onderwijzers te Groningen en te Amsterdam ten duidelijkste, dat zij geheel ongeschikt waren voor dit onderwijs. - De beide zoons van Rijkens waren in het voorjaar van 1851 in mijne gymnastiekzaal te Leeuwarden, en konden hunnen vader daaromtrent beter onderrigten. - Evenzoo was de genoemde amsterdamsche onderwijzer expres te Haarlem geweest.... om mijne inrigting te zien, echter niet om mijn onderwijs bij te wonen. - Zijns ondanks moest hij echter bij de voorbereidende oefeningen tegenwoordig zijn, waarna ik hem niet langer kon houden en hij afscheid nam, waarvan de heer Bergsma die hem bij mij bragt, getuige was. - Anders had hij zich kunnen overtuigen, dat een onderwijzer zeer goed meerdere afdeelingen te gelijkertijd kan instruëren, zonder dat de goede orde in 't minst gestoord wordt. - En zoo heb ik nu nog alhier 70 weesjongens tegelijk, in vier afdeelingen gesplitst, die met de meest verschillende werktuigen manoeuvreren, zoodat zij allen ‘genoegzaam bezig gehouden worden en de goede orde gehandhaafd blijft.’ - Een ieder kan zich hiervan bij mij komen overtuigen. - Maar het is volkomen waar, dat ik uit den zoogenaamden beschaafden of fatsoenlijken stand *niet* zulk een groot aantal knapen tegelijk nemen kan of wil; maar hiervoor bestaat eene andere reden. Bij de handhaving der discipline kan de onderwijzer bij de weesjongens doortasten; bij de andere jongens niet. - Dat weten die jongens. - *Hinc illae lacrimae!*

Op bl. 16 bespreekt Rijkens verder de kleeding der knapen en zegt: ‘de jongens dragon bovendien een ligt mutsje.’ - Dit acht ik geheel verkeerd. - Bij de jeugd stijgt het bloed reeds genoeg naar het hoofd, en het is dus zeer verkeerd, dat men bij de opvoeding en verpleging hier te lande algemeen nog het hoofd warm houdt. - Niet alleen wordt daardoor het tanden krijgen voor kleine kinderen gevaarlijker, maar er vormen zich ook door de gestremde uitwa-

seming van het hoofd de klieren; de hersens worden te veel met bloed gevuld, en over 't algemeen wordt het hoofd meer vatbaar voor den invloed van het klimaat, voor verkoudheid enzv. Van daar ook, dat alle verstandige geneesheeren raden, het hoofd koel en de voeten warm te houden. - Deze regel geldt bovenal bij de gymnastiek. - Bij alle bewegingen stroomt het bloed met grootere kracht naar het hoofd, waardoor congesties veroorzaakt kunnen worden, wanneer men het hoofd ook nog bedekt. Er is ook niets weldadiger en versterkender dan het hoofd zooveel mogelijk aan de gezonde lucht bloot te stellen.

Op bl. 17 zegt hij: 'De vloer worde van eene goede laag zand of zaagsel voorzien'[1]. Ik heb mij hiertegen reeds in mijne 'Gymnastiek en hare invoering in Nederland' verklaard, maar Rijkens heeft dit even weinig begrepen als zijn discipel op de Westermarkt te Amsterdam. - Op laatstgenoemde plaats heeft men met groote kosten den houten vloer weggebroken, en dien op de manier van Rijkens toebereid. Daardoor moeten honderde loop- en springoefeningen aan bok, paard, brug (barren), rek, rondloop, aan de riemen, enz., vervallen, of kunnen slechts met groote moeijelijkheid uitgevoerd worden, omdat toch bij alle loop- en springoefeningen een vaste bodem (met uitzondering van het neêrspringen) gevorderd wordt, hetgeen men reeds bij de kunstrijders in de manège zien en leeren kan. Het noodzakelijkst zijn echter de voorafgaande vrije oefeningen, die zonder werktuigen geschieden. - Ieder militair weet, dat het moeijelijk is in zaagsel en zand te exerceren en te marcheren. Op bl. 17 zegt hij: 'De beste tijd voor de gymnastische oefeningen is 's morgens, of in den zomer ook 's avonds.' - Mijne ondervinding heeft mij tot nu toe iets anders geleerd. De beste tijd voor de gymnastiek des geestes is de ochtend. *Aurora musis amica!* Voor de gymnastiek van het ligchaam echter, een uur vóór het middageten, of 's avonds, waarop dan ook een gezonde slaap volgt, hetgeen bij de jeugd wel in acht verdient genomen te worden.

Omtrent den *stand*, zegt hij op bl. 18: 'De voeten vormen een regten hoek.' - Deze stand is - daar de voeten te zeer buitenwaarts gerigt zijn - te onzeker. - De meest vaste stand is 75°. - Wij zijn tot de oefeningen genaderd, maar hier is het niet mogelijk om ook zelfs op de grofste fouten opmerkzaam te maken, daar bijna geene enkele oefening voldoende omschreven is. Het komt er immers niet op aan, *dat* men eene oefening uitvoert, maar *hoe* men haar uitvoert; b.v.: bl. 21, 14de oefening, 'Slingering der armen vóór- en achterwaarts.' - Hoe deze oefening moet geschieden, daar-

1 De gemeene man in Friesland noemt daarom de gymnasten: zaagmeelzwemmers.

van wordt niet gewaagd. Men kan hierbij de volgende vragen doen: 1°. hoe groot is de slingering, een halve of een heele cirkel? 2°. mogen het elleboog- en het handgewricht worden gebogen, dat wil zeggen, is deze oefening eene zuivere oefening van het schoudergewricht? de vraag: 3°. wordt de slingering van vorën naar achteren, of van achteren naar voren gemaakt? 4°. is bij de beweging de hand gesloten, of is zij open? 5° gaat daarbij de duim of een ander bepaald deel der hand voor? 6° wordt de hand gedurende de oefening gedraaid, zoodat b.v. bij de eerste helft der beweging de duim, en bij de tweede helft de pink naar voren gaat? 7°. hoe is de stand van het geheele overige ligchaam gedurende deze beweging, namelijk, mag voor 't overige een of ander deel van het ligchaam aan de beweging van den arm deelnemen? 8°. hoe wordt de beweging zelve uitgevoerd? vlug? langzaam? aanhoudend? enzv. Wanneer er sprake is van de *wijze waarop* eene oefening moet worden uitgevoerd, dan moeten deze en andere vragen naauwkeurig worden beantwoord, te meer wanneer b.v. eene oefening, zoo als de straks besprokene, behoort tot die, welke bij de orthopaedie worden aangewend. - Juist uitgevoerd, kan zulk eene oefening tot genezing werken; verkeerd aangewend daarentegen, de kwaal verergeren.

Indien het onderwijs methodisch zal gegeven worden, dan moeten de oefeningen van het meer gemakkelijke tot het meer moeijelijke opklimmen, daar men immers van een jongen, die niets aan de gymnastiek heeft gedaan, niet kan verlangen, dat hij met het moeijelijker gedeelte begint. - Daarom is de gymnastiek bij de Duitschers in 4 trappen of klassen verdeeld. - Daarvan weet Rijkens niets. - Zoo is b.v. de eerste oefening aan de brug, bl. 39-40, wanneer ik haar wèl begrijp, eene oefening der 2de klasse. - Rijkens springt dus de oefeningen der eerste of laagste klasse over, en begint met eene, welke reeds zulk eene spierkracht in den arm vordert, als een pasbeginnende zelden bezit. - Hij zegt: ‘De leerling plaatst zich tusschen de beide leuningen, legt op iedere leuning den benedenarm met de vlakke hand en rigt zich op, zoodat hij op beide handen te staan komt.’ - Deze verklaring is weder zoo onduidelijk, dat men daaronder eene menigte oefeningen verstaan kan. - Het oprigten kan geschieden: 1°. door het afstooten der voeten van den grond, 2°. door een schok van het bovenlijf, zonder het afstooten der voeten van den grond, 3°. met een zwaai *a.* naar voren, *b.* naar achteren, 4°. met verwisseling der armen, 5°. met gelijke beweging der armen. Verder wordt niets opgegeven aangaande de houding van de afzonderlijke deelen des ligchaams, met name van het hoofd en van de beenen gedurende de geheele oefening, evenmin als er iets voorgeschreven wordt omtrent de wijze, waarop de onderarm geplaatst wordt, *a.* evenwijdig op de leuning, *b.* schuins over dezelve van binnen naar bui-

ten. Bij deze onvergefelijke nalatigheden in de beschrijving der oefeningen mag men nu nog voegen, dat Rijkens oefeningen vermeldt, die daardoor hoogst gevaarlijk worden, dat hij de voorbereidende oefeningen, daartoe noodig, geheel overslaat; oefeningen, die door het getrouw in acht nemen van die voorbereidingen, met geenerlei gevaar verbonden zijn. Hij zegt b.v. bl. 41: ‘Al deze oefeningen geven genoegzaam aanleiding tot het uitdenken van moeijelijker sprongen. Zoo kan de leerling zich oefenen om onder den sprong regts en links om te zwaaijen, of *over het hoofd te duikelen*, en wat dies meer zij.’ Dit ‘over het hoofd duikelen,’ afgescheiden van de daartoe vereischte voorbereidende oefeningen, is volkomen geschikt om den nek te doen breken.

In de duitsche gymnastiek heeft elke oefening haar bepaalden naam, hetgeen noodig is om elke oefening van de andere scherp te kunnen onderscheiden. Rijkens kent geene oefening die een bepaalden naam draagt, hetgeen zoowel bij de beschrijving van de oefeningen zelve, als bij het geven van het onderwijs, van zeer groote bezwaren vergezeld gaat, zoodat men, gelijk wij boven gezien hebben, zeer dikwijls niet weet, welke oefening de schrijver bedoelt. Bovendien geeft hij aan de meest gewone werktuigen zulke geleerde namen, dat men eerst de afbeeldingen moet zien, om te weten wat hij eigenlijk bedoelt. Zoo noemt hij de sporten aan de ladder, ja de dunne klouterstangen de rekstokken, ‘cylinders.’ Het sportentouw, d.i. een touw, waardoor sporten loopen, noemt hij ‘slingerladder.’ Hierbij komt nog, dat de beschrijving en de verklaring der werktuigen nog gebrekkiger is dan die der oefeningen, zoodat het niet mogelijk is, volgens die beschrijving een werktuig te laten vervaardigen, te meer daar geene afmetingen worden opgegeven.

Zijn nu de oefeningen, de ligtere zoowel als de meer moeijelijke, in een verwarden hoop dooreengemengd; is hare beschrijving dikwijls door onduidelijkheid onverstaanbaar: nog grooter is hare armoede, en hare afbeeldingen zijn zoo mogelijk nog slechter. Dit alleen valt uit de afbeeldingen duidelijk op te maken, dat de Heer Rijkens er geen denkbeeld van heeft, hoe men aan die oefeningen schoonheid en bevalligheid kan bijzetten, en dat bij het in praktijk brengen van deze en gene oefening, het inzonderheid aankomt op de *wijze*, waarop ze in praktijk gebragt wordt.

Tot ons groot leedwezen moeten wij zeggen, dat een geschrift als het onderhavige, dat eene handleiding tot de gymnastiek voor het volk zijn zal, in geen enkel opzigt, zelfs niet bij toenadering, ter bereiking van dit doel zal kunnen dienen. Geschriften als dit, kunnen inderdaad er niet in 't minste toe bijdragen om de algemeene onkunde en de daaruit noodwendig ontstaande vooroordeelen omtrent de hooge waarde en de noodzakelijkheid der gymnastische opvoeding, uit den

weg te ruimen, door het verspreiden van juiste denkbeelden over rationele gymnastiek, waarvan de werking op het leven van ligchaam en ziel bij den mensch zich uitstrekt, en alzoo het voornaamste voorbehoedmiddel is tegen alle ligchamelijke en psychische kwalen, even als zij grootelijks medewerkt tot het radikaal genezen van dezelve. Het zij ons nog vergund met een enkel woord op eenige bezwaren opmerkzaam te maken, welke de ontwikkeling van de rationele gymnastiek en de vruchtbare deelneming aan haar, tot hiertoe algemeen beletten. 1°. Gewoonlijk beschouwt men de gymnastiek van het standpunt der bloote empirie, als eene aaneenschakeling van afzonderlijke oefeningen of toeren; eene beschouwing, die elke redelijke methode van zelf uitsluit. Dat de wetenschap den grondslag van alle gymnastisch onderwijs moet uitmaken, hiervan kunnen vele menschen zich nog niet overtuigen. 2°. Men beschouwt de gymnastiek als eene zuiver ligchamelijke oefening en ontkent daardoor het verband van ligchaam en ziel. Velen moeten deze dwaling met het verlies van hunne gezondheid naar ligchaam en geest boeten, want het lijdt geen twijfel, dat velen niet in gestichten voor krankzinnigen zouden zitten, zoo zij de heilzame werking der gymnastiek op ligchaam en ziel practisch niet hadden ontkend. 3°. Deze uitwendige beschouwing der zaak heeft ten gevolge, dat een kind hetwelk geen behagen schept in de gymnastische oefeningen, aan het onderwijs onttrokken wordt. Men betaalt immers - zoo redeneert men - b.v. 30 centen voor de les; het kind neemt echter niet met genoegen deel aan de gymnastische oefeningen, het spant derhalve zijne krachten niet behoorlijk in, trekt er dus maar voor 25 centen voordeel van, de ouders betalen eenige centen te veel en dat is tegen hun zin. Door zóó te redeneren geeft men maar al te duidelijk te kennen, dat men het onderwijs op eene gelijke schaal weegt als boter en kaas en koffij en suiker, zonder dat men bedenkt, dat de werking van den geest niet vatbaar is om op de schaal der bloote empirie gewogen te worden. Men is bang, dat zij die aan deze oefeningen deelnemen, ongelukken zullen krijgen. Intusschen bedenkt niemand, dat er jaarlijks vele ongelukken gebeuren bij het baden en zwemmen, het schaatsen- en paardrijden, en weinige moeders zijn zoo teêr, dat zij door de gevaren op het ijs zich laten weêrhouden om voor haar lieveling toch een paar schaatsen te koopen. Tal van ongelukken die op deze wijze gebeuren, wegen één enkel ongeluk in de gymnastie-school niet op, en vraagt men waarom? zoo is het antwoord: men is aan het eene gewoon, aan het andere niet. Doch waar is de moeder, die aan het onberekenbaar nadeel denkt dat de kinderbals veroorzaken, die maar al te vroeg eenvoud en onschuld uit de teedere kinderharten verbannen! Zoeken de personen van het mannelijk en vrouwelijk geslacht elkander niet al vroeg genoeg van zelf op, en moeten zij daartoe nog opzettelijk opgewekt worden? Uit de bovengenoemde bloot uitwendige beschou-

wing van het gymnastisch onderwijs vloeit nu ook voort, dat men er eene *speculatie* van maakt. Onderscheidene personen vereenigen zich tot het oprigten van eene school; men wil, zoo mogelijk, ook hier wat verdienen, eer behalen, zonder echter een enkelen cent te wagen, en daarom zoekt men niet den besten, en natuurlijk duursten, onderwijzer aan zich te verbinden, maar - den goedkoopsten!

Er is maar één middel, dat deze verkeerdheid kan weren, het is de invoering van eene wetenschappelijke rationele gymnastiek op de Civiele en Militaireakademies, ten einde dáár mannen gevormd worden, die na eens menschen leeftijd, heerschappij voeren over de aarde. Als deze mannen door eigene ondervinding het juist inzigt in de rationele gymnastiek zich verworven hebben, zullen die klagten steeds meer en meer ophouden en de gymnastiek zal als de gezondheidsleer des levens, de achting winnen, die haar met regt toekomt, maar die haar nu nog algemeen geweigerd wordt.

Den Haag, 27 Aug. 1856.
CARL EULER.

***Het drukpersreglement voor Neêrlandsch Indië aan de ervaring van eene halve eeuw getoetst, door een ongenoemde, maar niet onbekende. Ter drukkerij van P.W. van de Weijer. Te Utrecht, April*, 1857. *De drukpers in Nederlandsch Indië. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon*. 1857.**

Er is voor weinige dagen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal eene merkwaardige discussie gehouden, waarop de aandacht der geheele Nederlandsche natie en van hare Overzeesche bezittingen gevestigd was. Zij betrof het met zeldzame eenparigheid van stemmen in moederland en koloniën, als noodeloos hard, als onwettig, als voor de nijverheid belemmerend, als in hooge mate onstaatkundig, afgekeurd Reglement op de Drukwerken in Nederlandsch Indië. De rapporten der Commissie tot onderzoek, door de Kamer benoemd, hadden niet geheel aan de verwachting beantwoord, daar zij zich schier alleen bezig hielden met het onderzoek naar de wettigheid der bepalingen van het Reglement, en naauwelijks eenige aandacht schonken aan de groote belangen, waaraan het een zwaren slag toebrengt, en aan

de noodlottige gevolgen, die er uit een politiek oogpunt van te wachten zijn. Men vleide zich echter, dat de besluiten der Kamer het gebrekkige van de voorstellen der Commissie zouden aanvullen; dat zij zou grijpen naar de maatregelen, welker wenschelijkheid de minderheid der Commissie had laten doorschemeren; dat zij duidelijk zou verklaard hebben, dat de Minister, van wien, na zoo vele verzuimen, misgrepen en miskenningen van den geest der natie[1], nu ook nog zulk eene verordening is uitgegaan, onbevoegd is om eene zoo teedere aangelegenheid als die der drukpers overeenkomstig het waarachtig belang van Nederland en Nederlandsch Indië te regelen. Men had ook mogen verwachten, dat, nevens zoo vele andere kernachtige vertoogen in de dagbladen en tijdschriften, de beide hier aangekondigde brochures, weinige dagen voor de opening der debatten in het licht verschenen, zouden hebben medegewerkt om de oogen te openen van die leden der Kamer, die, te traag om zich door een zelfstandig onderzoek op de hoogte te plaatsen der Indische belangen, zich telkens laten bang maken, waar het die doortastende hervormingen in het regeringsbeleid geldt, die met elken dag dringender noodzakelijk worden. Trachten wij die brochures in weinige woorden te karakteriseren.

N°. 1 is een ernstig en gemoedelijk woord door een waardigen grijsaard, die Indië door en door kent en er het vaderland in vele gewigtige betrekkingen, laatstelijk als Raad van Indië, gediend heeft, uit zijne ziekenkamer aan zijne landgenooten gerigt, om voor de verderfelijke strekking van het drukpersreglement te waarschuwen. De schrijver titelt zich ‘een ongenoemde, maar niet onbekende,’ en inderdaad, ieder, die eenigzins met de geschiedenis van Nederlandsch Indië in de laatste jaren vertrouwd is, kan geene drie bladzijden dezer brochure lezen, zonder dat hem de Generaal-Majoor Baron Nahuys van Burgst voor den geest staat. Er is iets treffends in dat woord ‘uit de ziekenkamer, den 12^{den} April, 1857,’ dat het onderschrift der kleine brochure uitmaakt. Is men tot den leeftijd van den heer Nahuys genaderd en gelijk hij aan zijn krankbed gebonden, dan geeft men niet langer aan hartstogten of illusiën eene stem in het beoordeelen der publieke aangelegenheden: wie onder zulke omstandigheden spreekt, wat kan hij anders dan het waarachtig belang van het vaderland bedoelen? Dat woord van den kranken grijsaard is als eene natrilling van den toon, waarmede Lord Chatham zoo vaak, op zijne kruk geleund, in het Britsche Hoogerhuis zijne waarschuwende stem

1 Men denke aan de zaak der duitenplaatjes, aan die der stoompaketvaart, aan het voorgevallene ten aanzien der tinveilingen, aan het steeds achterblijven der wetsvoorstellen ten aanzien der comptabiliteit en der emancipatie, enz. enz.

verhief tegen de miskenning van den geest, die de Amerikaansche kolonisten bezielde. Die stem vond gesloten ooren, en Amerika werd van het moederland afgescheurd. En denzelfden man, wiens in tijds gevolgde raad de koloniën naar alle waarschijnlijkheid voor het moederland zou behouden hebben, bleef niets over dan schier stervende nog te komen protesteren tegen eene politiek, die nu het beleid en den moed miste om met geweld te behouden wat zij eerst door de onverantwoordelijkste roekeloosheid verspeeld had. Wie zich herinnert, welk een gevoel van gekrenkte eer en miskende regten het drukpersreglement bij de Nederlandsche kolonisten op Java heeft opgewekt, zal beseffen, dat onze Minister van koloniën op weg is, aan de wereld de herhaling van het schouwspel, ofschoon dan in anderen vorm, te bereiden van eene kolonie, die hare betrekking tot het moederland verzaakt. Wie de brieven gelezen heeft, waarin anders bezadigde burgers van Ned. Indië de rassche nadering van het tijdstip voorspellen, waarin de kolonisten op Java naar Engeland of Noord-Amerika om redding zullen uitzien, zal met ons gevoelen, dat het de banden zelve zijn, die Java aan het moederland verbinden, welke door de roekelooze politiek van de heeren Pahud en Mijer, die bij de Kamer nog maar al te veel steun vindt, met voeten worden getreden.

De heer Nahuys betoogt in weinige woorden zoowel de niet-noodzakelijkheid van het drukpersreglement als de schadelijke gevolgen, die er van te wachten zijn. Hij behandelt de zaak - gelijk zij behandeld moet worden - op zuiver politieke gronden, en zegt te regt: ‘Van Artikel 110 van het Regeringsreglement heeft schrijver volstrekt geen gewag gemaakt, omdat van alle zijden daarover reeds zooveel geschreven is, maar ook, voornamelijk, omdat de kwestie der doelmatigheid van het Indisch drukpersreglement, al geeft men ook toe, dat het in alle opzigten met art. 110 van het Regeringsreglement overeenstemt, daardoor niet beslist wordt.’ Och of ook de Kamer van dat besef ware doordrongen geweest! zij zou dan het amendement van den heer Hoynck van Papendrecht, in weêrwil der advokaten-polemiek, die den Minister gered heeft, met geestdrift hebben omhelsd!

N°. 2 plaatst zich in het beoordeelen van het drukpersreglement mede geheel op politiek terrein. De schrijver bespreekt, na eene korte inleiding, de werking en de rol eener vrije pers in het algemeen, en toont, dat het belang van regeerders en geregeerden beide eene zooveel mogelijk onbelemmerde uiting der gedachten vordert. Men zal in zulk een betoog niet veel nieuws verwachten, maar er heerscht toch eene frischheid in dit stuk, die het met genoegen doet lezen. Ziehier een paar kleine proeven.

‘Bij de meeste bewindsmannen bestaat eene betreurenswaardige dwaling, welke door hen al te dikwijls later zwaar wordt geboet. Zij zien namelijk in de drukpers een middel uitsluitend bestemd om

vijandige en nadeelige elementen te brengen in de maatschappij, die zij geroepen zijn te besturen. En zij miskennen die pers als een zeker en onfeilbaar middel, om zich te vergewissen van de behoeften, de stemming, de denkbeelden, de wenschen hunner ondergeschikten. Zij berooven zich aldus van een krachtig en zeker werktuig, om te regeren volgens de openbare opinie, en in hunne handelingen en maatregelen eene alvermogende medewerking te vinden in de sympathiën, zoo niet van allen, dan althans van de groote meerderheid van hunne ondergeschikten' (bl. 3).

'In alle landen, alwaar eene vrije uiting van denkbeelden is toegelaten, ziet men dagelijks, dat het volk al meer en meer wordt geleid door billijkheid en gezond verstand. Gematigdheid in beoordeelingen en overwegingen dringt al meer en meer door in alle klassen der maatschappij. En de hartstogten, die gewoon waren zich te openbaren door plotselinge en hevige uitbarstingen, worden in toom gehouden door de almagt der openbare meening. De wisseling van denkbeelden over zaken van bijzonder en algemeen belang heeft plaats zonder die stuipachtige hevigheid, welke bespeurd wordt in die landen, alwaar de pers niet bestaat, alwaar elk gerucht, elke tegenstand algemeene ongerustheid of achterdocht verwekt, en alwaar geen middenweg bestaat tusschen slaafsche onderwerping en opstand' (bl. 7).

Na de voordeelen eener onbelemmerde pers opgesomd en de bedenkingen daartegen opgelost te hebben, legt de schrijver zich de vraag voor, of zijn oordeel, daarover in het algemeen geveld, wijziging vereischt bij de toepassing op de Indische maatschappij. De schrijver komt daarbij tot de slotsom, dat, zoo er in Indië een exceptionele toestand bestaat, die de vrije uiting der gedachten onraadzaam maakt, niet de vrije uiting der gedachten, maar die exceptionele toestand moet worden opgeheven.

Er vertoont zich hier tusschen de zienswijze door den heer Baud in de Tweede Kamer ontwikkeld, en tusschen die van onzen schrijver eene merkwaardige overeenkomst, ofschoon de conclusiën, door beiden verkregen, lijnregt tegen elkander overstaan. Ook de heer Baud acht eene onbelemmerde drukpers in een wèl geregelden staat nuttig en noodig, en wil ze aan Indië alleen daarom onthouden, dewijl aldaar een anormale toestand van gedwongen arbeid, alleen door den drang der omstandigheden in het moederland geregtvaardigd, in het leven geroepen is. Hij erkent het regt van Indië op eene vrije drukpers, maar acht ze eerst mogelijk, wanneer de artikelen 56 en 57 van het regeringsreglement volledige uitvoering zullen erlangd hebben. Men zou verwachten, dat nu de redenaar met alle kracht zou aandringen op de, natuurlijk voorzigtige en geleidelijke, opheffing van dien anormalen toestand, die ten gevolge heeft, dat Indië van de dierbaarste regten moet verstoken blijven, en inmiddels aan de pers althans de

vrijheid zou willen laten om door voorlichting der openbare meening daartoe mede te werken. Verre van daar! De redenaar wil niet, dat de regering gelijktijdig twee stelsels aankleve: zij moet tusschen het behoud van het kultuurstelsel en de volkomen drukpersvrijheid kiezen. Hij verwerpt elke voorbereiding van een ander stelsel, elken maatregel van overgang. Het bestaande moet nu onverbiddelijk gehandhaafd worden, omdat de grond van zijn bestaan - de behoefte der schatkist aan de koloniale baten - nog niet is opgeheven: het moet plotseling verlaten worden, wanneer de regering het tijdstip daartoe gekomen acht. De redenaar vergeet, dat de door hem aangehaalde artikelen van het regeringsreglement juist op het beginsel van een voorzigtigen en geleidelijken overgang tot een meer normalen toestand rusten. Hoe zullen dan, naar zijne zienswijze, die artikelen ooit uitvoering erlangen kunnen?

Ik voor mij kom er voor uit, dat ik nimmer eene redenering heb aangetroffen, die mij dwazer en onhoudbaarder toescheen, of het moest zijn, waar dezelfde redenaar zich niet ontziet het reeds zoo zeer gekrenkt gevoel der burgers van Nederlandsch Indië door bitteren spot en verguizing nog dieper te krenken. Veel gezonder schijnt mij de logica van hetgeen de schrijver der beoordeelde brochure op bl. 18 aanmerkt: ‘Is het zamenstel der Indische inrigtingen zoo gebrekkig, dat eene wijziging en hervorming wenschelijk zijn, zoowel voor den overheerscher als voor den overheerschte, dan is gewis de pers het zekerste en tegelijk het zachtste middel, om zulk eene verandering langzaam voor te bereiden, in de begrippen der menigte te doen doordringen en eindelijk na lengte van tijd zonder schokken tot stand te brengen.’

De schrijver onderzoekt vervolgens eenige bepalingen van het drukpersreglement, waarvan hij op afdoende gronden beweert, dat zij vroeg of laat tot willekeur, kwelling, misnoegdheid en weêrstand moeten leiden. De volgende plaats ontwikkelt een juist denkbeeld, dat, zoo ik mij niet bedrieg, in al de wijdloopige schriftelijke en mondelinge vertoogen over dit onderwerp gewisseld, nog nergens zoo helder in het licht is gesteld.

‘Onder alle vormen van bestuur behoort het een streven te zijn der regering, alle bemoeijenissen van eenen hatelijken aard, zooveel mogelijk, over te laten aan de handhavers van het regt, en hare eigene tusschenkomst slechts daar te doen gelden, waar zij welgevallig en nuttig kan zijn. Dit is vooral wenschelijk ten opzigte van de toepassing van drukperswetten, welke welligt meer dan eenige andere soort van wetten het bestuur blootstellen aan impopulariteit, tegenkanting en de niet minder gevaarlijke wapenen der spotternij. De geschiedenis der drukpers in alle landen is daar, om dit aan te toonen. Meer dan elders is het dus wenschelijk, in eene wetgeving

op de drukpers, de toepassing geheel over te laten aan de officieren van justitie, en de civiele ambtenaren te houden buiten alle bemoeijenis of inmenging. Dit heilzaam beginsel is geheel bij het tegenwoordig reglement over het hoofd gezien. En integendeel stuit men bij de lezing elk oogenblik op deze bemoeijenis der civiele ambtenaren en autoriteiten. De vaststelling van de borgtogt wordt bij art. 1 overgelaten aan de willekeur van het plaatselijk bestuur. Bij art. 15 vinden wij hetzelve al weder belast met de inspectie van een exemplaar van een uitgegeven tijdschrift, twee uren vóór de uitgifte. De bijzondere vergunning tot het aanplakken van geschriften wordt bij art. 20 afhankelijk gemaakt van de plaatselijke autoriteit. Het valt dus niet moeijelijk te gissen, welke onaangenaamheden moeten voortspruiten uit deze dagelijksche bemoeijenissen der plaatselijke ambtenaren, die, schoon met den besten wil bezield, hier geen anderen leiddraad vinden dan willekeur en eigene inzigten. En echter is er geene enkele der door ons vermelde functiën, welke met een ander stelsel niet zou kunnen worden opgeheven of overgelaten aan de bemoeijenissen der officieren van justitie.'

De schrijver is vooral uitvoerig over den eisch der borgstellingen. Hij maakt op blz. 24 de juiste opmerking, dat zulke middelen den rustigen en welgezinden ondernemer afschrikken, maar den onruststoker aanmoedigen. 'Bevreesd voor alle conflicten en voor onaangenaamheden en geregtelijke vervolgingen, verkiest de welgezinde [er staat: *werkelijke*] ondernemer zich te onthouden van de uitoefening van een beroep, dat hem blootstelt aan verlies van geld, van goeden naam en rust, ofschoon hij in dat beroep niets anders had willen zoeken dan eene ongestoorde, eervolle broodwinning. Doch de gevaren, verbonden aan dit bedrijf, zijn voor den ijdelen, woelzieken, staatkundigen tinnegieter een prikkel te meer om zich te begeven in eene speculatie, waarin hij zich een naam en populariteit kan verwerven. Hoe strenger de bepalingen zijn op de drukpers, hoe meer zij tot aanmoediging strekken voor den kwaadwillige en den demagoog.'

De stelling mag inderdaad met volkomen gerustheid zoo algemeen worden uitgesproken, als zij in deze laatste woorden bevat is. De strekking van alle strenge drukperswetten is het gehalte te bederven van alles wat over de openbare aangelegenheden geschreven wordt. Men doodt de bescheidene, eerlijke, kundige oppositie; de onbeschofte, om waarheid en kennis onbekommerde is onbereikbaar. Omgekeerd heeft de geschiedenis voor hem die oogen heeft om te zien, de gunstige gevolgen die de vrijmaking der pers van vroegeren dwang voor het gehalte van het geschrevene heeft, dikwijls op de klaarste wijze aan het licht gebragt. Ik kan mij naauwelijks bedwingen om de schoone plaats van Macaulay over de verblijdende

resultaten der emancipatie van de pers in Engeland onder Willem III hier in te lasschen, eene plaats die den Minister van Koloniën, zoo hij nog voor beter inzigt vatbaar is, niet genoeg ter overweging kan worden aanbevolen[1]. Ik ben overtuigd dat hij daaruit vrij wat meer praktische, in Nederland bruikbare wijsheid, dan uit de debatten der Pruissische kamers, zal kunnen putten.

De schrijver dezer brochure ontwikkelt slechts enkele bezwaren tegen het drukpersreglement wat nader. Op blz. 28 en volgg. spreekt hij over het hoofdbezwaar, de verantwoordelijkheid van den verspreider van Nederlandsche drukwerken in Indië. De wettigheid dezer bepaling is met bekwaamheid verdedigd, maar met niet minder bekwaamheid weêrsproken. Intusschen doet dit, mijns inziens, weinig of niet af. Het groote bezwaar tegen deze bepaling is niet dat zij onwettig is, maar dat zij den boekhandel in Indië onmogelijk maakt, in het moederland grootendeels benadeelt, en het streven der wetenschappelijke mannen van Nederland schier verbant van een terrein, welks bearbeiding zij meer en meer als hunne speciale roeping begonnen te beschouwen, en waarvan zij vruchten oogstten die meer dan ooit te voren de oogen van den vreemdeling op onze letterkunde begonnen te vestigen. Ongelukkig heeft de meerderheid der commissie - zoo ik vertrouw zonder regt inzigt in de onvermijdelijke gevolgen der zaak - dit punt met onbegrijpelijke flaauwheid behandeld, en is het amendement van den Heer Hoynck, dat eene bevredigende oplossing dezer moeijelijkheid door de tusschenkomst der wetgevende magt ten doel had, zij het dan ook met kleine meerderheid, verworpen. Ik geloof niet dat er nu eenige kans bestaat, dat de Minister van den verderfelijken weg, dien hij in dit opzigt betreden heeft, zal worden terug gebragt. Intusschen is alle herziening van het reglement vrij onverschillig, wanneer dit hoofdbezwaar blijft bestaan. Er moge - ik beoordeel dit niet - niet veel verschil zijn in het stelsel dat in Nederland omtrent de verantwoordelijkheid bestaat, en dat hetwelk de regering in Indië heeft ingevoerd; maar er is een hemelsbreed verschil in de gevolgen. In hare Nota van Toelichting geeft de regering toe, dat het onbillijk is van den verspreider te vergen dat hij zich steeds vergewisse of de inhoud van het verspreide drukwerk in eenig opzigt strafbaar is. Het is niet slechts onbillijk, het is in den volstrektsten zin onmogelijk - onmogelijk omdat hij niet alles lezen kan, onmogelijk omdat hij de strafbaarheid niet beoordeelen kan, onmogelijk omdat in drukperszaken niemand regt weet wat als strafbaar te beschouwen is, zoolang de regter geen uitspraak heeft gedaan. Het geval kan zich in Nederland naauwelijks immer voordoen, dat de verspreider vervolgd worde; de schrijver

1 Hist. of England, Tauchn. edit., vol. VIII, p. 68-70.

neemt schier altijd de verantwoordelijkheid voor hetgeen hij schrijft geheel op zich, door zijn naam op den titel van zijn boek te plaatsen; laat hij dit na, de uitgever of drukker weten hem aan te wijzen; en doen zij dit niet, zij hebben dan bijzondere redenen om liever zelven de straf te ondergaan, en dus geen regt om zich te beklagen. In den regel klimt dus de straf van het misdrijf werkelijk op tot zijne bron. Maar de aanwijzing van den uitgever, den drukker, den schrijver zelfs helpt den Indischen verspreider niet, indien dezen voor de Indische drukperswet onbereikbaar zijn. Maar dat zijn immers de uitgevers, drukkers en schrijvers van alle boeken zonder onderscheid, met uitzondering van die zeer enkele werken, die in Indië zelve gedrukt worden? Evenwel, noch het bewustzijn van volkomen onschuld, van volkomen afwezigheid van alle boos opzet, noch de aanwijzing der ware schuldigen, die schier nooit door den Indischen regter kunnen getroffen worden, kan den Indischen verspreider iets baten. Hij moet dus, om gerust te kunnen verspreiden, het onmogelijke doen, d.i. alle boeken lezen die hij verkoopt, de al of niet strafbaarheid van elken tittel en jota beoordeelen, weten wat de regter strafbaar zal achten. Maar het onmogelijke blijft, kort en goed - *onmogelijk*. Er kan dus geen boekhandel in Indië gedreven worden dan door hem, die wil berusten in een toestand erger dan die van Damokles.

Men zegt ongetwijfeld niets te veel, wanneer men beweert, dat indien zulk een reglement werkelijk wordt uitgevoerd, de Indische boekhandel vernietigd is. De Nederlandsche lijdt er niet slechts onder omdat nu de gelegenheid tot debiet in Indië hem grootendeels is afgesneden, maar ook omdat, nu hij op dat debiet niet meer rekenen kan, de uitgave van menig werk onmogelijk is geworden. Ik kan hier bij ondervinding spreken. De uitgave van mijn werk over Borneo's Westkust ware nimmer tot stand gekomen, indien de uitgever alleen door het debiet in Nederland zijne kosten had moeten dekken. Zulke werken vinden meer koopers aan gene dan aan deze zijde van den Oceaan. Dat werk is geen pamphlet, geen werk bestemd om verzet en oproer te prediken, maar het bevat eene vrije beoordeeling en dikwijls eene onbewimpelde afkeuring van menige regeringsdaad. Ik zou niet durven beweren, dat het overal aan den Gouverneur-Generaal en aan den Minister aangenaam is; ik zou niet durven beweren, dat een Indische regter, die - men bedenke het wel - lang niet zoo onafhankelijk is als de regter in Nederland, daarin niets strafbaars zou kunnen ontdekken; ik zou geen handelaar in Indië den raad durven geven zich aan de verspreiding van dat werk te wagen. Maar dat zelfde geldt in meerdere of mindere mate van schier alles wat in Nederland over Indië geschreven wordt. Zijn er ook eenige geheel onschuldige werken, hoe zal men het weten? Het is dus veilig, en alleen veilig, niets te verspreiden. De uitgever

van werken over Indië kan zijne kosten niet meer dekken, en daardoor is ook den schrijver het zwijgen opgelegd, tenzij hij, bij al de onaangenaamheden waaraan hij zich blootstelt, zelf nog de kosten wil dragen. Hoe velen zijn er die dat kunnen? Een geacht recensent van mijn werk in den Konst- en Letterbode heeft dezer dagen er sterk op aangedrongen, dat ik ook het vervolg, handelende over de jaren 1846 tot nu toe, niet langer zal terughouden. Aan dien mij vereerenden wensch zal niet kunnen voldaan worden. Ik zelf verlang niets liever, maar geen uitgever zal, kan de uitgave van dat werk thans aanvaarden. 't Is moeijelijk om bij de gedachte bedaard te blijven. Ik schrijf er over met verkropte woede, maar ik wil de goede zaak niet door drift benadeelen. Zoolang het drukpersreglement niet opgeheven of geheel van strekking veranderd is, kan dat werk, kan geen werk van dien aard het licht zien. De Tweede Kamer is in de gelegenheid geweest het groot onregt te herstellen aan de Nederlandsche letterkunde, aan een belangrijken tak van Nederlandsche nijverheid aangedaan; zij heeft zich door geheel ongegronde bezwaren (ik verwijs nog eens naar de brochure van den Heer Nahuys), door spoken die de Minister met zijne vrienden heeft weten op te roepen, maar die even weinig iets wezenlijks zijn als alles wat den naam van spook draagt, laten bang maken, en het stelsel der gepleisterde graven met afzigtelijke doodsbeenderen gevuld heeft gezegevierd. Maar niet voor altijd: dat verhoede God!

Men zal deze denkbeelden omtrent de verantwoordelijkheid van den verspreider niet zoo ontwikkeld in de beschouwde brochure terug vinden; maar wat de schrijver er van zegt is toch zeer lezenswaardig. Hij verdiept zich echter niet in verdere ontleding en beoordeeling van het drukpersreglement, maar beveelt ten slotte eene milde wetgeving op de drukpers voor Nederlandsch Indië aan, op grond ‘niet van ijdele bespiegelingen, maar van opmerkingen, gemaakt gedurende een bezoek van vreemde koloniën, en bijzonder van Britsch-Indië, en van eene opzettelijke studie, destijds van dit gewigtig onderwerp gemaakt.’ Hij schetst dan ten besluite den toestand der drukpers in Britsch-Indië en geeft de authentieke stukken waarbij zij geregeld is. 't Is voor den Nederlander, die meent dat zijn volk in eerbied voor de wet en geschiktheid tot zelfregering voor den Brit niet behoeft onder te doen, om bij de vergelijking met het drukpersreglement, dat voor Nederl.-Indië is noodig gekeurd, van spijt en verontwaardiging te bersten. Liberaler regeling, eenvoudiger bepalingen tot verzekering der openbare orde zijn niet denkbaar; en zoo het ook in Engeland niet aan pessimisten ontbreekt, die de invoering der vrije pers betreurd hebben en nog haar bestaan betreuren, - wij vragen met nadruk: wat wezenlijk bezwaar is er immer uit voortgevloeid? 't Is waar, Britsch-Indië verkeert niet in den anormalen toestand van het stelsel van

gedwongen arbeid, een stelsel waarop men tegenwoordig in Nederland, zelfs in de rijen der conservatieve kamerleden, schimpen mag, maar dat men niet wagen moet aan te roeren!

Ziedaar eene schets van den inhoud der aangekondigde brochures, met enkele opmerkingen, waartoe zij mij aanleiding gaven. Men kent den afloop der beraadslagingen over het drukpersreglement in de Kamer gevoerd, en die ik hoop dat eerlang in dit Tijdschrift nog opzettelijk tot een voorwerp van beschouwing zullen gemaakt worden. Bij de afwezigheid van 6 leden, waaronder slechts één op wiens stem hij had kunnen rekenen, heeft de Minister met 29 tegen 33 stemmen de overwinning behaald. Die overwinning is niet slechts eene toevallige, zij is ook maar eene halve. Want de ondanks de wenschen des Ministers met groote meerderheid aangenomen conclusie der Commissie bevat dan toch een aandrang tot herziening, waarin altijd eene vrij scherpe censuur blijft opgesloten. Ik voor mij intusschen tel dat weinig en verwacht er niets van. Maar ik geloof niet, dat de Minister van zijne overwinning lang genot zal hebben. De gevolgen kunnen ernstig zijn; maar ik vertrouw, dat tegenover de roekeloosheid van den Minister de tegenstand der natie bezadigd zal blijven. In ieder geval zie ik in dit drukpersreglement, met hoeveel regt zal de tijd openbaren, voor het koloniale stelsel le commencement de la fin.

P.J. VETH.

Het duizendjarig rijk en het gezag der Heilige Schrift.

De titel boven dit opstel geplaatst noopt mij al terstond tot de verklaring, dat ik het schreef onder den invloed van verschijnselen van den dag. De verwachting van het duizendjarig rijk boezemt op zich zelf mij zoo weinig belangstelling in, dat ik er niet aan gedacht zou hebben om er over te schrijven, indien ik niet door de omstandigheden er toe genoopt was. En welke zijn die? Deze of gene denkt misschien aan de komeet van 13 Junij, die niet verschenen is, maar door anderen nu tot 13 September is uitgesteld, en die, met onze aarde in aanraking gekomen, allerlei revolutiën op hare oppervlakte zou kunnen te weeg brengen, waarbij de politieke revolutiën van vroeger en later tijd als niets zouden zijn. Ik denk er geen woord over te spreken en laat het aan sterrekundigen over te bepalen of te gissen, wat wij al of niet daarvan te verwachten of te vreezen hebben. Met dankbaarheid en blijdschap merken wij op, dat het bijgeloof die zaak elders vrij wat meer heeft kunnen exploiteren dan ten onzent. Moge het maar geloof zijn in Hem die de sterren leidt in hare banen, wat hier te lande de gemoederen zoo gerust en kalm doet blijven! Neen, daar is iets anders, wat mij tot schrijven noopt, iets meer in onze nabijheid. Onlangs is er onder ons eene stem der smart en des beklags opgegaan, en wel, opdat zij door het gansche land mogt vernomen worden, in den vorm van een boek; eene stem van Mr. Is. da Costa, lid der nederlandsche hervormde kerk. 't Is goed

dat de man zich aldus qualificeert. Want bleek eens uit zijn geschrift, dat hij van de leer dier kerk afwijkt - en zoo is het b.v. met zijne chiliastische verwachtingen, - en dat hij dus niet goed gereformeerd is, 't staat dan toch op den titel, en uit de qualificatie volgt dat, al heeft hij ook weinig reden tot klagen, hij zich toch kan aanstellen als iemand, die het volste regt heeft om zijne klagende stem op te heffen.

Men meene echter vooral niet dat ik schrijf omdat die klaagstem mij in het hart heeft gewond, mij tot medelijden heeft bewogen. Dan moest de smart, waarover de Heer Da Costa klaagt, dieper door hem gevoeld zijn. Ik twijfel er zelfs aan, of hij het wel zoo erg te kwaad heeft als hij ons wil doen gelooven, ja of het wel smart is, die hij gevoelt, en of hij zich zelven niet misleidt en anderen zoekt te misleiden, als hij van klagt en smart spreekt. Als iemand over ligchaamspijn klaagt, dan merken wij nog al spoedig of zijn klagen hem van harte gaat. De zaak is moeijelijker waar het zielesmart geldt. Maar toch, als iemand bij ons klaagt van verdriet en kommer en smart, en fluks zich omkeert met een lach om de lippen, dan hebben wij regt om te zeggen, dat hij komedie speelt, niet waar? Zoo is het, dunkt mij, met den Heer Da Costa, als hij in zijne jammerklagt zijne smart uitschreeuwt. Men leze maar alleen den titel van zijn geschrift: ‘Eene stem der smart en des beklags,’ dat is maar de eene helft. Er gaat nog vooraf: ‘wat er door de theologische faculteit te Leyden al zoo geleerd en geleverd wordt.’ In dat ‘wat er al zoo’ spreekt immers iets komieks, iets geheel anders dan eene klagt. En dat ‘geleerd en geleverd,’ - er is een sarcasme in, kwalijk overeenstemmende met waarachtige smart. Luidde de titel van het boekjen alleen maar: ‘wat er door de theologische faculteit te Leyden al zoo geleerd wordt,’ wij zouden er niets anders in zoeken, dan een bijtende satyre op al het dwaze en onbekookte, wat door die faculteit onderwezen en uitgegeven wordt; of ook een uitstorting van spijt en wrok daarover, dat men te Leiden leert en levert wat niet naar den smaak is van Mr. Is. da Costa, en dat men daarmeê voortgaat, ofschoon hij het voor ketterij en ongeregtigheid uitkrijt, en dat zij die dat leeren en dat leveren, geacht, geroemd en geprezen worden, in weêrwil van al wat Da Costa en zijne vrienden wrokken en schreeu-

wen. Welnu, dat is zoo ongeveer de inhoud en de toon van het pamflet, waarop ik het oog heb. Van smart, die ons dringt om te klagen, is er niet veel in. De talrijke vrienden en vereerders van den Heer Da Costa mogen zich gerust stellen, dat hij bij zijn klagen vooreerst nog niet van smart zal wegkwijnen. Van spijt bersten, - dat is, geloof ik, maar eene metaphorische spreekwijze. Anders zou daarvoor wel eenige vrees zijn.

Doch ik houd mij te lang op bij het ding, dat mij aanleiding gaf om te schrijven. Men meene toch niet, dat ik het in de Gids zal aankondigen, hoe belangrijk het ook schijne. Want het schijnt inderdaad allerbelangrijkst te zijn, ten minste zoo wij afgaan op de voorbeeldelooze graagte waarmeê het gekocht is. De tweede druk is bijna nog eerder verschenen dan de eerste uitgave, ten minste gelijktijdig met de eerste, zoodat er geen tijd was om de drukfouten te verbeteren, en zelfs die aardige ‘ridderlag’ op blz. 32 moest blijven staan. Maar wel was er tijd om naauwlettend te zorgen, dat de tweede druk volkomen gelijk was aan de eerste, zoodat in beide uitgaven juist evenveel en juist dezelfde letters op elke bladzijde staan als in de eerste, zonder dat het een hair verschilt. Nu is er reeds, meen ik, een derde uitgave, die ik echter niet gezien heb, zoodat ik niet weet of zich daarin weêr dezelfde typographische bijzonderheden voordoen. Maar ik beoog geene aankondiging van het stuk, dat met zoo zonderlinge drift wordt gezocht. Veel minder wil ik als verdediger van de leden der theologische faculteit te Leiden optreden. 't Zou een dwaze aanmatiging zijn. Die Heeren zullen zich zelven wel redden, gelijk trouwens Prof. Scholten, die met hetgeen hij leert en levert in de eerste plaats voor Da Costa het mikpunt was, reeds bewezen heeft. Gelukkig hebben wij tevens mogen opmerken, dat ons publiek toch ook nog wel wil hooren, wat men van dien kant heeft te zeggen. Van Scholtens antwoord is ook reeds een tweede druk in het licht verschenen.

Men meene ook niet, dat het eene persoonlijke quaestie is, waarom ik, na het verschijnen van Da Costa's pamflet, de pen opvat, om op te komen tegen het onregt, mij aangedaan. Want onregt is het, als hij ook mij een paar malen met de Leidsche faculteit meêneemt en in 't voorbijgaan ook mij zoo wat meêdeelt van zijne jammerklagten, die,

zoo als ze door hem geuit worden, niet anders zijn dan smaadwoorden; als hij zulks doet zonder aan te wijzen, wat hij tegen mij heeft, of 't eene beschuldiging is van onkunde of van ongeloovigheid of van onzedelijkheid, waardoor hij mij bij het publiek in minachting zoekt te brengen. 't Is zeker eene eigenaardige manier van kwaadspreken, die de Heer Da Costa tegen mij bezigt; maar lasteren is het niettemin als men iemands naam in het publiek bezigt, met zulk een epitheton of op zulken toon, dat elk lezer er dat kwaad bij kan denken wat hem best voorkomt. Maar wat kon het publiek er aan hebben, of ik al met dergelijk personeel feit tegen den Heer Da Costa opkwam? Ik geloof zelfs dat het weinig zou baten, of ik al opzettelijk deze of gene van zijne beweringen zocht te weêrleggen. Neen, er is wat beters te doen, namelijk het publiek en met name het protestantsch publiek, voor zoo veel het onpartijdig en onbevooroordeeld is, in te lichten over de quaestie, waarop het eigenlijk bij het zoogenoemd jammeren en klagen van Da Costa aankomt: de quaestie van het onfeilbaar gezag der H. schrift. Vroeger heeft Da Costa gestreden met het wapen eener onfeilbare geloofsbelijdenis. 't Is gebleken dat dit wapen niet deugde, daar hij zelf tegenover de belijdenis zijner kerk dezelfde vrijheid zich veroorloofde, die hij aan anderen woû ontzeggen; hij zelf een ketter, terwijl hij op ketterjagen uit was! Daarom is hij nu van batterij veranderd. Dat heeft hij wel niet gezegd, en dat zegt hij nooit; want daarin - men moet het erkennen - onderscheidt zich de Heer Da Costa van zijne tegenstanders, met name van Prof. Scholten, dat hij nooit openlijk erkent dat hij gedwaald heeft. Hij zal zich nooit de moeite geven om retractationes te schrijven. 't Is waar, dat geeft een fraaijen schijn van consequentie. Maar 't is ook niet anders dan schijn. Wel acht ik het niet goed te keuren, dat men op wetenschappelijk gebied gedurig van meening verandert, en op het eenmaal uitgesproken, soms zelfs op stelligen toon uitgesproken gevoelen terugkomt. 't Is maar al te dikwijls een gevolg daarvan, dat men niet alleen de rijpe vruchten van langdurig en naauwgezet wetenschappelijk onderzoek, maar ook zijn invallen publiceert, en dus gedurig in de noodzakelijkheid komt om zijne eigene schriften te wijzigen. Maar wie openlijk erkent dat hij, 't zij door eigen nadenken, 't zij door teregtwijzing van anderen, tot

ander en beter inzigt is gebragt, die toont dat hij ook op het gebied der wetenschap de regten van het geweten erkent. En dat is toch meer goed te keuren, dan, nadat men van de onbruikbaarheid der vroeger gebezigde wapenrusting overtuigd is, die maar stilletjes af te leggen en, zonder een woord te spreken, een andere aan te gorden, om te beproeven of het daarmeê beter zou gaan. En zoo is het met Mr. Is. da Costa, als hij thans tegenover de theologische faculteit te Leiden niet jammert en klaagt, maar roemt en praalt en zich beroept op het onfeilbaar gezag des bijbels, in dien zin, dat de bijbel niet alleen is regel en rigtsnoer van ons christelijk geloof en leven, maar dat wij den bijbel hebben te beschouwen als de bron van onze christelijk-godsdienstige kennis, zoodat al wat in den bijbel staat door ons als ontegensprekelijke waarheid moet worden aangenomen en geloofd zoo als het daar geschreven staat, zonder eenige tegenspraak, als de woorden van God, regtstreeks tot ons gekomen; even als de Muzelman in zijn Korân de geheele en volstrekte waarheid vindt, die God zelf gesproken heeft door den mond van zijnen profeet, en de Bramien zich buigt voor het woord zijner Veda's van Brâma's lippen gevloten.

Men verwachte echter niet, dat ik mij zal inlaten met een regtstreeksch bestrijden van den Heer Da Costa. Zal dergelijke strijd iets baten, dan moet men ten minste zóó na bij elkander staan, dat de een den ander onder zijn bereik heeft; en nu moge ik ook niet zoo over-bescheiden zijn, dat ik verklaren zou dat Mr. Da Costa zoo ontzettend hoog boven mij staat: ik aarzel toch niet om te verzekeren, dat hij zoo ver van mij af is, dat ik geen kans zie om hem te raken. Ik wil ook niet regtstreeks het starre geloof aan de onfeilbaarheid der H. schrift aantasten. Maar ik wil in een voorbeeld aanwijzen, dat de schrift, ook die des N. testaments, in dien zin en in die mate, als eene zekere partij dat drijft, niet onfeilbaar is. Ik kies daartoe de verwachting van het Duizendjarig Rijk, de leer van het Chiliasme, vroeger en ook nu weder in zijn geschrift tegen de theologische faculteit te Leiden door Da Costa als de leer van den bijbel, en dus als de overtuiging van elk geloovig christen, met kracht verdedigd. Ik kies bij voorkeur dit punt: vooreerst, omdat ik op die wijze eene oude schuld kan afdoen, eene schuld die reeds van 1852 dag-

teekent; - 't is waarlijk lang genoeg! 't Was toen, dat ik in dit zelfde tijdschrift mijne meening had uitgesproken over de dwaasheid om de verwachting van het duizendjarig rijk, met al wat er toe behoort, als bestanddeel van de christelijke hoop voor de toekomst, aan de gemeente voor te dragen. Wie lust heeft, kan het lezen in de Gids van 1852, I, blz. 565 en vervolg.; ik geef er de verzekering bij, dat ik, voor als nog, niets terugneem van hetgeen ik daar geschreven heb. Toen heeft Ds. Schwarz in de Heraut en hebben anderen, met geteekende en ongeteekende brieven, mij aangepord en uitgedaagd om mij nader over die zaak te verklaren. Ik heb er geen gehoor aan gegeven, omdat ik andere en betere dingen te doen had; maar toch altijd bleef het voornemen bij mij levendig om de zaak ter hand te nemen, als het mij zou goed dunken. Die tijd is nu gekomen, na de lezing van het boek van Prof. Auberlen, ‘der Prophet Daniel und die Offenbarung Johannis’, - ware klokspijs voor alle chiliasten! - en vooral nadat ik kennis heb gemaakt met een opstel van Prof. K. Hase, in de Protestantische Kirchen-Zeitung, waarin deze geleerde, met de hem eigene geestigheid en schranderheid, de onwaarheid van het chiliasme aantoont. En ziedaar de andere reden, die mij beweegt om nu over die zaak te schrijven Ik doe het echter alleen maar naar aanleiding van de verhandeling van Hase, ook als ik soms zijne woorden bezig, waar ik met mijne eigene niet beter kan zeggen wat ik bedoel, zoodat ik zoo weinig afhankelijk van hem ben, dat ik mijn opstel als een geheel zelfstandig stuk kan geven. Ik kon de verhandeling van Hase niet in haar geheel overnemen, omdat hij een ander doel heeft, dan ik mij voorstel, namelijk het bestrijden van de voorstelling der Neolutheranen (J.H.S. te H., in het Letterlievend Maandschrift, die niet bijzonder in de terminologie van de hoogduitsche theologische literatuur van onze dagen te huis schijnt, zou zeggen dat het oud-lutheranen zijn) van de onfeilbaarheid der kerk, zegge: de onfeilbaarheid der kerk, verdedigd door protestanten, echt orthodoxe protestanten, zoo als zij zich noemen! Maar men wachte eens af waartoe puseyistische sympathiën ook nog onze orthodoxen zullen vervoeren!

De apostolische kerk heeft geloofd dat Christus, uit den doode opgestaan en in heerlijkheid bij den Vader verheven, spoedig zou wederkeeren om eene aardsche heerschappij te vestigen, waarin hij zelf zigtbaar als Koning heerschen zou en de geloovigen met hem zouden heerschen. In schier alle overblijfselen van de kerkelijke literatuur der twee eerste christelijke eeuwen vinden wij, naast de verkondiging dat de Christus verschenen is in geringheid naar de wereld, onder lijden en smaad, de zekere verwachting uitgesproken, dat hij spoedig zal wederkomen in uitwendige heerlijkheid. De heerschende voorstelling was deze: na langdurigen zwaren strijd met den antichrist en na vreeselijke strafgerigten Gods over de ongeloovigen, verschijnt de Christus plotselijk op de wolken des hemels. De satan wordt in den afgrond gebannen, zijne magt is vernietigd, en in ongestoorden vrede duurt de heerschappij van den Heiland met de vromen, zoowel met hen die bij zijne wederkomst levende zijn, als met de gestorvenen die opgewekt worden, gedurende een tijdsverloop van duizend jaren. Van hier de naam: duizendjarig rijk, en het grieksche chiliasme. Zijn die jaren voorbij, dan heeft ook dat rijk van den Christus op aarde, gelijk alle aardsche dingen binnen grenzen van tijd besloten, zijn einde. De satan wordt nog eens met al zijne magt losgelaten om voor korten tijd op aarde te woeden en de vroegere jammeren te vernieuwen. Maar dan ook komt het einde. De algemeene opstanding van de dooden is daar; het laatste oordeel wordt gehouden; de Christus geeft de heerschappij over aan den Vader, en God is alles in allen: de tijd der eeuwige zaligheid is daar.

Op velerlei wijze en met veelvuldige schakeringen, komen die voorstellingen en verwachtingen ook in de schriften des N. testaments ons tegen. De schrijvers der drie eerste euangeliën (Johannes niet) hebben in meerdere of mindere mate de eigene redenen des Heeren er meê gekleurd. Als zij Jezus de zaligheid in het koningrijk der hemelen laten beschrijven als een aanzitten met Abraham, Izak en Jakob; als zij hem den apostelen de belofte laten geven, dat zij zullen zitten op twaalf troonen, om gerigt te houden over de twaalf stammen Israëls, en verzekeren, dat al wie om zijnentwil huis en hof, vrouw en kind zal verlaten hebben, niet alleen daarvoor vergoeding zal ontvangen, maar dat zelfde honderdvoudig weêr zal krijgen en het eeuwige leven

daarbij; als zij hem aan den laatsten maaltijd doen wijzen op den dag, wanneer hij met de zijnen in het koningrijk zijns Vaders de nieuwe vrucht des wijnstoks drinken zal, of hem zijne komst in heerlijkheid doen voorstellen met de woorden van Daniëls profetie, als een komen op de wolken des hemels met groote kracht en heerlijkheid, - wij vragen niet hoe dat een en ander kan verklaard worden, zóó dat het ook voor ons een goeden en geldigen zin heeft - maar zeker was het in volmaakte overeenstemming met de verwachting van een rijk van aardsche heerlijkheid en vreugde, door Christus hier op aarde te stichten. Zooveel daarenboven wat de Heer van zijn rijk, van zijn koningrijk, van het koningrijk der hemelen gesproken had, paste geheel in die verwachting, en zelfs de bede, die meê een deel uitmaakt van het gebed, door Jezus den zijnen op de lippen gelegd: ‘Uw koningrijk kome! - moest zij niet in den mond van hen, die de glorierijke wederkomst van den diep vernederden en gesmaden Christus verwachtten, de bede worden van zulk een komen van hem tot het stichten van zijn rijk op aarde? Zij mogten immers spoedig die komst verwachten. De Heer toch had verzekerd dat het geslacht, 't welk getuige was van zijne woorden en daden, niet zou voorbijgaan, eer dat alles, wat hij van zijne wederkomst zeide, zou geschied zijn, en dat er waren onder hen die zijne redenen hoorden, die den dood niet zouden smaken, eer zij den Zoon des menschen hadden zien komen in zijn koningrijk. Want al heeft ook de Heer op de ongeduldige vraag zijner jongeren, die tijd en uur van de vestiging van zijn rijk wilden weten, geantwoord, dat zulks den Vader bleef overgelaten, of zelfs erkend, dat hij dien dag en die ure niet wist, dat gold alleen ook maar van den dag en de ure, wanneer de Christus zou komen in heerlijkheid.

Dat de Heer spoedig zou wederkomen is de doorgaande voorstelling van alle drie de eerste euangeliën. Niet anders is het bij Paulus als hij, volgens zijne brieven aan de Corinthiërs, zuchtende in de tegenwoordige tente zijns ligchaams, verlangend uitziet om met zijne woonstede uit den hemel overkleed te worden, maar blijkbaar in het onzekere is, of hij behooren zal tot hen, die vóór de komst van Christus zullen ontslapen, of tot hen, die dan nog in leven zijn en aldus alleen maar de verandering ondergaan, die dan

ook in hun ligchamelijk bestaan zal moeten plaats grijpen. Dezelfde apostel stelt, in zijn schrijven aan de christenen te Thessalonika, al waarschuwt hij ook tegen overspannen en onstuimige verwachting, dat wederkomen van den Heer zóó voor, dat het geheel onverwacht en plotselijk zou geschieden. Maar eerst zal de boosheid zich in volle kracht, in een algemeenen afval van God openbaren. De satan zelf zal in menschelijke gedaante zitten in den tempel Gods en zich zelven als God voordoen en vereerd en gediend worden, voor dat de dag van Christus komt. Alleen waar de apostel gewaagt van een tegemoet gaan van de geloovigen aan Christus in de wolken en naar de lucht, dan blijkt niet of hij, gelijk elders in het N. testament, de vestiging van een koningrijk des Heeren op aarde heeft geleerd, dan of hij het in den hemel wachtte. Jacobus en Petrus verkondigen beide in hunne brieven uitdrukkelijk, dat de toekomst des Heeren haast aanstaande is; en de laatste (of wie anders den zoogenaamden tweeden brief van Petrus geschreven heeft) weêrspreekt met nadruk dezulken, die de toekomst van Christus als haast aanstaande loochenden, en noemt hen spotters, die naar hunne eigene begeerlijkheden wandelen.

Maar in het laatste boek des bijbels, in de openbaring, de d i v i n a c o m o e d i a van Johannes, zoo als Hase haar noemt, daar vinden wij al die verwachtingen van het oorspronkelijk christendom omtrent eene ophanden zijnde toekomst van den verheerlijkten Christus ons voorgesteld, met de gloeijendste kleuren, die een oostersche fantasie, gevoed door de lezing van de schriften der profeten des O. testaments, van Ezechiël en Daniël vooral, aan zijne tafereelen geven kon. Het is geene profetie, waarvan hoofdbestanddeel is opwekking, vermaning, die wel, waar zij vertroostend spreekt of waar zij zich bestraffend hooren laat, het oog naar de toekomst rigt om hoop of vrees te wekken, maar dan toch altijd naar zulk eene toekomst, die in hetgeen tegenwoordig is haren grond heeft, en daarin tevens den waarborg van hare zekerheid. Neen, wat de openbaring van Johannes geeft is apokalypse, onthulling van de toekomst, zoo als de ziener die toekomst zich voorstelde en wenschte; eene toekomst, niet zoo als zij worden zou langs den weg van natuurlijke en langzaam voortgaande ontwikkeling van hetgeen tegenwoordig was, maar zoo als

zij plotselijk zou ontstaan door onmiddellijk ingrijpen van God in den loop der gebeurtenissen. Hier vinden wij uitvoerig beschreven wat in de brieven van Paulus hier en daar maar even wordt aangeduid, en waarop de overige apostelen heenwijzen, zonder het nader te beschrijven, tot vertroosting of waarschuwing niet alleen, maar als eene nabijzijnde wederkomst van Christus. Men merkt het in welken tijd de auteur van dat laatste bijbelboek zijne visioenen te boek stelde, onder de herinnering van den druk der vervolging door Nero, dien eersten grooten aanval van het heidendom op het christendom, van de ongeloovige zondige wereld op de gemeente van Christus. De aanvankelijke zegepraal van het godsrijk in dien strijd en de vernieuwing van den kamp, maar die gesloten wordt met den ondergang van Rome, het middelpunt des heidendoms, onder een reeks van de vreeselijkste plagen, en daarna de vestiging van het duizendjarig rijk, dat ook dan weêr, ofschoon maar voor korten tijd, plaats maakt voor de heerschappij van den satan, die daarna voor altijd wordt te niet gedaan, terwijl, na het laatste oordeel, hemel en aarde worden vernieuwd, en het verheerlijkt Jeruzalem verschijnt, de woonplaats der gezaligden, voor eeuwig de woonstede Gods onder de zalige vromen, - ziedaar den inhoud van het boek.

Bekend is het dat, om van vroeger en later dagen niet te spreken, vooral in den tijd der hervorming, velen van hen, die tot de erkentenis van den waren geest des Euangelies waren doorgedrongen, de openbaring als een onecht geschrift hebben verworpen; als een boek onwaardig om in de schriftverzameling des N. verbonds te worden opgenomen. Zoo oordeelde niet alleen Erasmus, maar ook Luther, Zwingli, Oecolampadius, Bucerus en anderen. Men zegge niet, dat het was omdat zij den inhoud van dat boek niet verstonden. Integendeel, het was omdat zij den inhoud en den geest van dit geschrift zeer goed erkenden en waardeerden. Men leze maar Luthers oorspronkelijke voorrede in de eerste uitgaven van zijne vertaling des bijbels, en zie daar hoe hij het nagenoeg gelijk stelt met het zoogenaamde vierde boek van Ezra. Luther gevoelde zeer goed, dat het veelmeer een joodsch dan een christelijk geschrift is, of wilt gij het liever een joodsch-christelijk geschrift noemen, leg dan vooral den klemtoon op dat woord ‘joodsch’. Er is in het gansche boek eene vreemde vermenging van jo-

dendom en christendom. Wat er ook hier en daar goeds, ja voortreffelijks en echt christelijks in dit boek moge zijn: wat de verwachtingen voor de toekomst aangaat, is het zeker meer joodsch dan christelijk. Daarenboven is het niet de geest van liefde en zachtmoedigheid, die ons hier tegenkomt, niet die geest, dien Jezus in de zijnen wekte, als hij hen vermaande, om met geduld te wachten en met ijver te werken en te waken en te bidden, bij den langzamen maar zekeren voortgang van het rijk Gods. Neen, het is de geest des toorns en der wraak, dien niet zoozeer de schriften des Ouden testaments, als wel die der latere Joden ademen, waarvan dit boek vol is. Door plagen en strafgerigten, niet door de kracht der waarheid, komt het rijk Gods. Een herhaald halleluja gaat er op, ook in den hemel, als Rome, het Babylon, de groote hoere gevallen is. Het rijk waarin de zaligen, nadat de satan gebonden is, als koningen met Christus heerschen gedurende duizend jaren, wat is het anders dan de voltooide theocratie op aarde, zoo als zij, als men aan de woorden hangen wil, in de profetische schriften des O. verbonds wordt voorspeld, maar vooral zoo als zij in de geschriften der latere Joden wordt geschetst? Al is ook de heilige stad door de heidenen vertreden, de tempel te Jeruzalem is blijven staan, - zeker een bewijs dat het boek vóór de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen geschreven is, - dus wel zeer vroeg, nog vóór het jaar 70 van onze jaartelling, - maar tevens een bewijs, dat de auteur zich geen Godsrijk dacht zonder een' tempel te Jeruzalem. Alleen wat zijne voorstelling van dat rijk onderscheidt van die, welke wij bij Daniël vinden, is dat geene eeuwigheid, maar een tijdelijke duur er aan wordt toegekend. Duizend jaren zal het bestaan; maar ook die tijdsbepaling is gegrond op eene smakelooze vermenging van rekenkunst en poëzij, zoo als wij die bij de joodsche rabbijnen alleen vinden: de zeven dagen van het scheppingsverhaal, en daarop toegepast het woord waarmeê de psalmdichter zoo treffend Gods eeuwigheid teekent: één dag is bij den Heer als duizend jaren. Daar hebben wij immers voor elken dag der schepping duizend jaren! Dat is het bestaan der wereld, zoo als zij eens is voortgebragt, en daarna voor den rustdag Gods nog eens duizend jaar, de theocratie op aarde, een duizendjarige sabbath. Wat ooit op aarde wezen kan, is

afgespiegeld in de scheppingsgeschiedenis. Zesmaal duizend jaren voor het woelen en werken van de kinderen der menschen, in verbond met den satan; dan duizend jaren van heil en vrede, maar als die duizend jaren zijn verloopen, en de satan weêr voor een tijd zal zijn losgelaten, en hij dan met de legerbenden van den Gog en Magog ‘het rijk der zaligen, de geliefde stad’ omringt, dan wordt door vuur uit den hemel zijn heirleger vernietigd en de duivel zelf voor eeuwig in den poel van vuur en zwavel geworpen, en het einde aller dingen is gekomen. Alle dooden staan op en worden geoordeeld, en elk verkrijgt zijne plaats in de geheel nieuwe orde van zaken, een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde. Maar zelfs ook dan nog, als alles nieuw is geworden, dan is het toch een Jeruzalem, zij het dan ook nieuw en verheerlijkt, dat uit den hemel op aarde nederdaalt, door welks poorten de gezaligden binnengaan ten eeuwigen leven. Waarlijk, het zijn joodsche verwachtingen, maar zeer weinig christelijk gewijzigd, die wij in dit boek vinden.

Maar die verwachtingen, zoo zegt men, werden door geheel de christelijke kerk gedeeld, ten minste gedurende de twee of drie eerste eeuwen van haar bestaan. Ik zal de laatste zijn om het te ontkennen, en ik voeg er vrijmoedig bij: niets is natuurlijker dan dit, want het oorspronkelijk christendom was joodsch-christendom, zóó dat nu eens het joodsche, dan weder het christelijke element den boventoon had. Die joodschgezindheid, die zich openbaart zoowel in het vasthouden van de theocratische verwachtingen des O. testaments, in den meest letterlijken zin opgevat, als in het drijven van het blijvend gezag van de wet van Mozes, is eene dwaling der oude kerk geweest, die zij niet dan na langen en bangen strijd is te boven gekomen. Of liever, nog is die dwaling niet overwonnen, daar zij zich hier en elders gedurig nog, in meer of minder verfijnden vorm, vertoont. Was niet het gansche leven van Paulus een aanhoudende strijd tegen hen, die daar riepen: indien gij u niet laat besnijden en alzoo u tot de vervulling der gansche wet verbindt, zoo kunt gij niet zalig worden? En hoe vaak heeft men in den loop der eeuwen vergeten en hoevelen erkennen het nog niet, dat uit de werken der wet geen vleesch wordt geregtvaardigd voor God, dat door geloof alleen de zaligheid is! En wat die joodsche verwachtingen aangaande de

toekomst betreft, met zooveel gloed en vuur in de openbaring beschreven, wij vinden niet alleen in bijna alle schriften des N. testaments er op toegespeeld, maar al de overblijfselen van de oudste christelijke literatuur zijn er vol van. De brief van Barnabas - naar mijne overtuiging zeker het werk van den vriend en reisgenoot van Paulus, wat men ook laag moge vallen op zijne gematrische kunst, om uit de 318 geboornen in Abrahams huis den naam Jezus en het teeken des kruises te lezen; - is dan de aanduiding van keizer Nero met het getal 666 in de openbaring zoo veel beter; is zij meer waar en juist? De Heer Da Costa zal zeggen: met dat getal wordt Nero niet aangeduid - welken anderen grond hij voor die ontkenning heeft, dan dat zijne geestverwanten er wat anders in vinden, weten wij niet - in elk geval, er wordt iemand, wie dan ook, meê aangeduid, en wij vinden dus in de Openbaring hetzelfde, wat men in den brief van Barnabas als laffe beuzelarij uitkrijt. Welnu, in dien brief van Barnabas - hij behoort ten minste tot het apostolisch tijdvak, - daar vindt gij de komst en den duur van het duizendjarig rijk berekend uit de zes scheppingsdagen in Genesis I, vermenigvuldigd met Psalm XC, vs. 4. Wij voegen er bij, dat terstond na het hoofdstuk, waarin wij dit fraais lezen, in dien zelfden brief van Barnabas eene uitweiding volgt over den geestelijken tempel Gods, die in de plaats van den zigtbaren tempel te Jeruzalem komt, inderdaad den vriend en reisgenoot van Paulus waardig. Wilt gij eene andere getuigenis uit den apostolischen tijd? Irenaeus, de bekende bisschop van Lyon, geeft ze u, als hij, blijkbaar met goedkeuring en toestemming, ons verhaalt van Papias, den bisschop van Hierapolis, in het begin der tweede eeuw, nog een leerling van den apostel Johannes. Van dien Papias weten wij, door Eusebius, hoe ijverig hij er op uit was, om uit den mond dergenen, die zelve Jezus gehoord hadden, woorden van den Heer te verzamelen, - hoe hij vijf boeken van die redenen des Heeren en hare verklaring geschreven had, waarvan thans, helaas! niet dan zeer enkele fragmenten over zijn. Irenaeus dan meldt ons van dien Papias, dat hij uit den eigen mond van den apostel Johannes had gehoord, hoe de Heer van zijne wederkomst plagt te spreken als van een' tijd, wanneer de gansche natuur zou verheerlijkt worden;

hoe dan wijnstokken zouden wassen, zóó verbazend groot, dat de afmeting er van ons doet duizelen, waaraan druiven groeijen die elk vijf-en-twintig metreten wijn bevatten, dat is tien of twaalf maal zooveel, als er ging in elk van de steenen watervaten op de bruiloft te Kana! Wat vreeselijke druiven, waarlijk te groot om er naar te verlangen! Dan zou de tijd daar zijn, dat letterlijk het woord van den profeet wordt vervuld, dat de wolf met het lam zal verkeeren en de leeuw gras zal eten als het rund. Irenaeus, die dat alles voor goede munt opneemt, kan niet genoeg zijne verbazing uitdrukken over de groote verandering, die de natuur meet ondergaan, en vooral daarover, dat het kruid des velds geschikt zal wezen om tot voeder te dienen voor de leeuwen. Hoe het mogelijk zal zijn dat een menschenhand een druif vat, die vijf-en-twintig metreten wijn houdt, daarin schijnt hij geen bezwaar te maken. De plaats is inderdaad belangrijk, omdat men er uit ziet, dat de verbeelding niet stil stond, en zich niet kon tevreden stellen met de voorzeggingen in de openbaring van Johannes, ofschoon anders toch waarlijk grotesk genoeg. Van zulk eene verandering als, volgens Papias, bij de komst van het duizendjarig rijk in de natuur zal plaats hebben, vinden wij in de openbaring nog niets. Hier schijnt het zigtbare rijk van Christus gevestigd op de aarde, zoo als zij thans is. Wil men nog meer getuigen van de verwachting van het duizendjarig rijk in de beide eerste eeuwen; maar waartoe ook? 't Was inderdaad het volksgeloof, de volksverwachting van de christenen dier dagen. Men kan zich beroepen op Justinus den martelaar, die als de ware christelijke leer voorstelt de verwachting van eene vereeniging van alle christenen, met de patriarchen en de profeten, om in het vernieuwd Jeruzalem, bij de wederkomst van Christus, de gelukzaligheid van een duizendjarig rijk te smaken, volgens Ezechiël, Jesaia en Johannes. Irenaeus hebben wij reeds vermeld. Hij laat het niet bij de goedkeurende vermelding van de traditie van Papias, maar voegt er rijkelijk nog van het zijne aan toe, en beroept zich daarbij op de schrift, ook op die des N. testaments, zoo goed als in onze dagen Mr. Da Costa en alle chiliasten.

Het ontbrak echter niet aan tegenspraak, ook reeds in de oudste kerk. Wij hebben het bewijs in den tweeden brief

van Petrus, die geschreven is met het bepaalde oogmerk, om dezulken te weêrleggen, die bij het toen reeds uitblijven van de zigtbare wederkomst van Christus, die als haast aanstaande, als zeer nabij hun was voorgesteld, de geheele zaak begonnen te wantrouwen en te spotten met dat ‘weldra’, dat nu reeds tot ettelijke jaren geworden was. Het argument tegen hen aangevoerd, was zeker weinig troostrijk, maar ook weinig afdoend. Bij den Heer zijn duizend jaren als één dag. Zoo kon dus een ‘weldra,’ een ‘spoedig,’ een ‘haast’ tot duizende jaren worden! Ook Johannes is er in zijn eersten brief blijkbaar op uit om het onstuimig verlangen naar de zigtbare wederkomst des Heeren ter vestiging eener aardsche heerschappij te matigen en de zinnelijke voorstelling daarvan naar het geestelijke om te buigen, als hij verklaart, dat nu reeds, terwijl hij schrijft, de laatste ure daar is; dat in de dwaalleeraren van zijne dagen de antichrist reeds is gekomen, en niet maar één, neen, vele antichristen; - als hij de hoogste zaligheid, waarop hij het oog rigt, niet stelt in iets van dat alles, wat Papias, als uit den mond van Johannes opgeteekend, ons bewaard heeft, maar in het zien van God gelijk Hij is; waartoe voorwaar geen wereldsch rijk van Christus noodig is! Hoe weinig de voorstelling van de spoedige vestiging van zulk een rijk een hoofdbestanddeel was van de prediking van Paulus, dat merken wij aan den brief aan de Hebreën, welks schrijver, - zeker niet Paulus, maar een leerling en geestverwant van hem, - ofschoon hij aan christenen uit de Joden schreef, en zulks om hen te vermanen tot standvastig geloof en om hen te troosten in hun leed, - zijne lezers toch niet tot getrouwheid aan het Evangelie opwekt door te wijzen op eene spoedige vervulling van hunne zinnelijke joodsche verwachtingen bij de op handen zijnde wederkomst van den Heer. Later hooren wij Justinus klagen, dat hij goede en vrome Christenen kende, die in zijn geloof aan de wederkomst van Christus niet deelden. En tegen het einde der tweede eeuw verheft zich in de gemeente te Rome eene stem, die dat geheele geloof voor joodsche dwaling on droomerij verklaart. Het was in den tijd, toen het Montanisme, - oorspronkelijk geene ketterij, maar eene reactie van het praktisch christendom tegen de bespiegeling van het Gnosticisme - in dweeperij ontaard, het wezen des chris-

telijken levens stelde in de uitingen eener geestvervoering, waarbij de eigen rede des menschen ten eenen male werkeloos was, in vasten en ligchaamspijniging, en de hoogste openbaring der gemeenschap met Christus in het sterven onder de handen der ongeloovigen, met het geloof om spoedig op te staan in een rijk van Christus op aarde en daarin overvloedig te genieten al wat men in dit leven had ontbeerd. Het was in denzelfden tijd, dat Tertullianus zijne overspannen voorstellingen en verwachtingen in zijne even overspannen taal voordroeg, en met andere dweeperij, ook die met het duizendjarig rijk, waarin voor den christen vergoeding voor al zijne ontberingen op aarde te hopen was, van de Montanisten overnam; Tertullianus, die met innige blijdschap vernam, en het verder vertelde, hoe men in het verre oosten reeds het nieuw Jerusalem aan den hemel had zien hangen. Waarlijk karakteristiek: de stad van het duizendjarig rijk, eene fata morgana, een spiegelbeeld der woestijn! Zijne verwachtingen, zoo krachtig en met zoo groot vertrouwen door hem geuit, stierven niet met hem weg, maar leefden nog eene eeuw en langer zelfs na hem voort in zijne landgenooten, den dichter Commodianus en den redenaar Lactantius, beide rijker in woorden dan in gedachten, maar die, elk op hunne wijze, de aanstaande zaligheid van het duizendjarig rijk aankondigden, meer echter op grond van de apocryfe voorspellingen der sibyllijnsche boeken, dan van de uitspraken der H. schrift. Zij deden het in een tijd, toen de nuchtere geest der alexandrijnsche school in de grieksche kerk het chiliasme reeds lang geheel had overwonnen. Reeds had Dionysius de openbaring van Johannes, om de joodsche dweeperij die hij er in vond, voor het werk van den ketter Cerinthus verklaard. En terwijl Lactantius, de redenaar van het chiliasme, door keizer Konstantijn zoo hoog werd vereerd, dat deze hem het onderwijs van den keizerlijken prins Crispus toevertrouwde, toonde een ander vriend van Konstantijn, Eusebius, zich zoo afkeerig van alle chiliastische droomerijen, dat hij durfde verklaren, dat de oude Papias, wien hij voor 't overige een zeer geleerd man noemt, toch tegelijk iemand van bekrompen geest meet zijn geweest, daar hij zoo van een duizendjarig rijk kon droomen. Men heeft zich te zeer het hoofd er over gebroken, hoe Eusebius denzelfden Papias zeer geleerd

en toch ook zoo klein en bekrompen van geest kon noemen. Men heeft zelfs de woorden willen veranderen, om die tegenstrijdigheid uit het werk van den vader der kerkhistorie weg te nemen. Och, wat heeft men zich noodeloos afgepijnigd: groote geleerdheid en bekrompenheid van geest, - wij zien ze immers nog zoo vaak vereenigd!

Toen de kerk de verdrukking der wereld was te boven gekomen en van vervolgde in heerschende veranderd was, toen was het uit met de verwachting van het duizendjarig rijk. Men vond het rijk van Christus op aarde in de kerk zoo als zij was. In het leven van Augustinus zien wij, ook in dit opzigt, de verandering die er in dien tijd in de denkwijze plaats greep afgebeeld, gelijk zich het leven der kerk in hare meest uitstekende leden pleegt af te spiegelen. In zijne jeugd, zoo verzekert hij, had hij nog aan de komst van een duizendjarig rijk geloofd. Maar later was hij tot het inzigt gekomen, dat die verwachting van geheel zinnelijken aard was, en nu stelde hij zich tevreden met het rijk van Christus zoo als het was. De kerk der middeleeuwen is, in dit opzigt, haren grooten leermeester getrouw gebleven. Zij zelve was nu het verwezenlijkt rijk des Heeren, waarin de heiligen met Christus heerschten. En zoo was het immers ook! Christus zat in zijn stedehouder te Rome op den zetel, en de heiligen, d.i. de geestelijkheid, heerschten met hem, in het volle genot van alle magt en heerlijkheid der aarde. Het volk had er wel geen groot deel aan, maar dat telde ook naauwelijks meê. De kerk, het rijk van Christus, dat waren de geestelijken. Zoo diep was die overtuiging geworteld, dat men algemeen tegen het naderen van het jaar duizend den ondergang van dat rijk verwachtte. Immers in de openbaring van Johannes was aan het rijk, dat nu bestond, geen langer duur dan van duizend jaren toegekend! Gelukkig bleek het dat men zich zonder reden had bekommerd gemaakt, - dat de getallen in de openbaring niet zoo naauw zijn te nemen; en men ging weêr voort op den ouden voet. Enkele secten, uit het midden des volks opgestaan, die er kwalijk genoegen meê konden nemen, dat hun zoo schraaf een deel aan de genietingen van dat rijk van Christus werd toegekend, protesteerden luide tegen de aanmatiging van de heerschende heiligen, verklaarden het rijk van den paus voor het rijk van den antichrist, en verkondigden in woorden, aan

de openbaring en aan de profeten ontleend, de wederkomst van Christus, of ook wel het opstaan van een paus, nu niet door de kardinalen gekozen, maar door God zelven aangesteld. Verhieven dezulken hunne profetische stemmen wat al te luid, dan had de kerk er middel tegen in zwaard en brandstapel. De meeste ketter-secten in de middeleeuwen hadden eene chiliastische kleur. Het ontbrak ook van tijd tot tijd niet aan de plagen, die naar bijbelsche aanduiding als de voorteekenen van de komst van Christus beschouwd werden, aardbeving, zonsverduistering, oorlog, pest, opstand, vermeerdering der ongeregtigheid en ketterij, en evenmin aan geloovigen, die in dat een of ander die teekenen zagen. Maar de eeuwen gingen voorbij, en dezelfde teekenen vertoonden zich, en weêr stonden er op, die in zulke teekenen van oorlog of pestilentie of hongersnood de aankondiging van het duizendjarig rijk zagen; maar alles ging, onder schokken en beroeringen, den ouden gang, en reeds mag het rijk, dat den paus aan zijn hoofd heeft, roemen op een duur van meer dan duizend jaren.

Wij protestanten weten wat wij te zeggen hebben, als de roomsche kerk zich bij uitsluiting het rijk van Christus noemt: de verwezenlijking van het ideaal, ons in de openbaring van Johannes van dat rijk van den Christus in den vorm van een duizendjarig rijk geschetst. Maar vreemd is het, als een theoloog van onze dagen, hoog gevierd bij eene groote partij, die bij uitnemendheid eene protestantsche partij wil zijn, Prof. Hengstenberg te Berlijn, tot zekere hoogte in dien waan deelt en het mede daarvoor houdt, dat het rijk van Christus, het duizendjarig rijk, verschenen is in de roomsche kerk, anders bij protestanten van zijne kleur bij uitnemendheid het rijk van den antichrist! Wij moeten billijk zijn en erkennen, dat, wat voor 't overige 's mans roomsche sympathiën mogen wezen, de roomsche kerk, zoo als die tegenwoordig is, niet meer door hem voor het duizendjarig rijk gehouden wordt. Neen, hij leert ons in zijne uitlegging van de openbaring van Johannes, dat wij dat rijk al achter ons hebben. Hij houdt het daarvoor, dat het duizendjarig rijk verwezenlijkt is geweest in het Duitsche Rijk, het heilige roomsche rijk, dat, toen het in het begin dezer eeuw vermolmd in elkander stortte, zoo nagenoeg duizend jaar had bestaan. Men ziet, hij dringt op de cijfers en toont zich, hier ten minste, een

man van de realiteit; maar 't is dan ook eene realiteit! Waarlijk, er hoort vrij wat germaansch patriotisme toe om in dat roomsch-germaansche rijk het koningrijk van den Christus op aarde te kunnen vinden! Dat was dan de tijd, waarin Christus in zeer bepaalden zin zijn rijk op aarde had gevestigd en zijne rijksgenooten met hem heerschten als koningen en priesters, de tijd toen Karel de Groote de Saksers bij duizenden doodsloeg; de tijd van de opkomst van Mohammed, den aartsvijand van het Christendom, die aan dat rijk van den Heer op aarde dan nog al wat kwaad heeft gedaan gedurende bijna al den tijd van zijn bestaan, van de zevende tot de zestiende eeuw! de tijd - om maar enkele gruwelen te noemen, die dan, volgens Hengstenberg, onder de heerschappij van Christus zijn volbragt, - de tijd waarin de opkomst en de geweldigste werkzaamheid der inquisitie valt; de tijd, waartoe de Bartholomeus-nacht en die religie-oorlogen in Nederland en Duitschland behooren, toen men in Engeland onder psalmgezang den koning het hoofd afsloeg! Zoo was de satan gebonden in de dagen, toen de Theodora's en Marozia's te Rome beschikten over den pauselijken stoel, om er hare boelen en zonen op te zetten; in den tijd toen de aflaat-verkoopers zulke goede zaken deden, en later de Jesuïten! Waarlijk, dan helpt het niet veel, of de duivel los is of vast ligt; en wij zouden dan bijna liever wenschen, dat hij maar losgelaten worde. Ten minste 't is nu niet erger dan toen, in den tijd van Hengstenberg's duizendjarig rijk. En thans, als die geleerde man de zaken wèl inziet, d.i. den zin van de openbaring van Johannes wèl heeft gevat, dan is nu de duivel weêr losgelaten, dan leven wij nu in den tijd van den Gog en den Magog. Het blijkt immers, 't is de tijd van de demagogie. Demagoog, daar hebben wij immers Gog en Magog! Een schrander taalkunstenaar, die Prof. Hengstenberg! Vroeger vond hij met hebreeuwsche woorden de cholera in het O. testament en nu in dat vergriekscht hebreeuwsch de demagogen in de openbaring van Johannes! Maar wie dat nu nog mooi vindt, die valle niet meer laag op de vrome eenvoudigheid van degenen, die in den tijd der dwingelandij van Napoleon I diens naam in den Apollyon van de openbaring lazen. Die waren geen professoren in de theologie; maar zij hadden hier ten minste evenzeer gelijk als de hooggeleerde Dr. Hengstenberg. Tot 's mans verschoo-

ning mogen wij er bijvoegen, dat hij al dat fraais geschreven heeft onder den invloed der gebeurtenissen van 1848. Het is waar, toen scheen, vooral ook te Berlijn, de duivel losgelaten, vooral toen het ontbloote koningshoofd zich buigen moest voor het oproerig gepeupel, den Gog en den Magog! Maar daarom nu de duizend jaren van het heilige roomsche rijk te verklaren voor de duizendjarige heerschappij van Christus, met den satan geketend in den afgrond, 't is toch wat al te erg!

Dat wil er dan ook bij andere chiliasten niet in, die nog altijd dat duizendjarig rijk van de toekomst verwachten, al meenen zij ook, dat de wereld op haar eind loopt. Zoo oordeelde men ook reeds in den tijd der hervorming, en in dien vorm zal zich de onvoldaanheid over den tijd, waarin men leeft, wel altijd blijven openbaren. Maar de hervormers zelve, - ik beroep mij hier alleen op Luther en Calvijn, zij hebben in deze de overtuiging van de voortreffelijksten hunner tijdgenooten en geestverwanten uitgedrukt, - de hervormers waren vreemd aan al die chiliastische verwachtingen; en hoe trouw aan den bijbel zij ook waren, en hoe zij vast hielden aan het woord, zij hebben die verwachting schadelijke dweeperij en dwaasheid en joodsche fabelen en droomerijen genoemd. Zij hadden dan ook reden genoeg om al dergelijke voorstelling te wantrouwen. Zij waren getuigen geweest van de dweepzuchtige uitspattingen der wederdoopers te Munster, toen de kleêrmaker-koning het rijk van den Christus oprigtte, zoo als hij het in de openbaring meende te vinden, en er in leefde en heerschte op zijne manier, met zijne zestien vrouwen. Zien wij niet datzelfde spel in onze dagen in Noord-Amerika vernieuwd door de Mormonen, wien het zeker niet aan energie ontbreekt? Wij merken dat aan den ijver, waarmeê zij zich trachten uit te breiden. 't Is zoo: het chiliasme heeft zich in den tijd na de hervorming doorgaans niet vertoond met zoo onstuimige drift om zijne verwachtingen te verwezenlijken. Gewoonlijk bleef het bij het schrijven van een boek, meestal eene verklaring van de openbaring van Johannes. Het was vooral in tijden van druk en jammer, dat men op die wijze al dweepende zich zocht te troosten. Het boek de openbaring gaf trouwens de aanduiding van allerlei jammeren en plagen, en stelde die voor als de aankondiging en het voorspel van een beteren tijd, van den tijd der heerschappij

van Christus in het rijk, door hem op aarde op te rigten. Zoo erg kon het niet zijn, of het stond ook in de Openbaring, en dus was het er in voorspeld. Zoo vond men onder de gruwelen van den dertigjarigen oorlog in Duitschland al het leed dier dagen reeds door Johannes geprofeteerd, en wat men niet bij hem vond, dat leerde de theosophie van Jacob Böhme wel vinden. Zoo was het, om een' enkelen te noemen, met den bekenden Johan Amos Comenius, den laatsten bisschop der oude moravische broeder-gemeenten, die, vlugtende voor de vervolging, op zijn ouden dag hier te lande, in gezelschap van Antoinette Bourignon, zich verkwikte met voorspellingen van de openbaring niet alleen, maar ook van duitsche en poolsche dweepers, onder anderen van eene freule Poniatovia, van wie men vertelde dat zij tweemaal gestorven was, en die dus heel veel te vertellen had, wat een ander zoo niet wist. Zoo was het met zoo vele fransche protestantsche vlugtelingen, die na de herroeping van het edict van Nantes hier en elders eene schuilplaats zochten en een ander vaderland vonden. Wat wonder dat zij in den paus den antichrist, in Lodewijk XIV het groote beest vonden of omgekeerd, en zich verblijdden in het vooruitzigt, dat de toekomst hun weldra geven zou, wat het tegenwoordige hun onthield en ontnam. Onder hen heeft vooral de rotterdamsche predikant Pierre Jurieu zich onderscheiden door zijne chiliastische voorspellingen, gegrond op eene verklaring van de openbaring van Johannes. Hij troost zich over den triomf van het katholicisme. Dat zal zelfs voor een tijd nog erger worden. 't Moet eerst erger worden, dan wordt het beter: dat was en is natuurlijk de stelregel van alle chiliasten. Ten laatste wordt het blad omgekeerd. Over weinige jaren is geheel Frankrijk protestantsch; andere katholijke rijken volgen, Spanje het laatst, en dan is het uit met den paus. Ook de Joden worden bekeerd. Christus komt, waarschijnlijk ten minste, in zigtbare gedaante op aarde, om daar door zijne stadhouders (lieutenants) te heerschen. Onzeker is het voor hem, of Jeruzalem zal opgebouwd worden, maar hij acht zulks waarschijnlijk, en dan zal het de residentie van Christus zijn. Hij geeft zijne uitspraken (oracles), waarmeê hij de wereld regeert, - hij heeft in alle landen zijne vestingen, legers, enz., want een weinig oorlogs zal er toch nog moeten gevoerd worden, daar er nog altijd eenige boozen overblijven, hoewel

zoo gering in getal, als thans de vromen dun gezaaid zijn onder de goddeloozen. Dat rijk der liefde, zoo als Jurieu het noemde, duurt duizend jaar. Tot lof van den vromen en waarlijk ook geleerden dweeper, moeten wij er bijvoegen, dat, naar zijne meening, de groote veranderingen, die moeten plaats grijpen, zonder groot geweld en zonder veel bloed-vergieten tot stand gebragt worden. Het zal - hoe vreemd het moge schijnen - vooral door de kracht der waarheid geschieden.

Diezelfde geest van liefde en zachtmoedigheid bestuurde in nog hoogere mate den geleerden en vromen Johann Albert Bengel, die, nu ruim eene eeuw geleden, door zijne verklaring van de openbaring van Johannes, - de arbeid van een half menschenleven! - vooral in Duitschland de belangstelling in apokalyptische berekeningen en chiliastische profetie-duiding bij vernieuwing wekte. Voorzeker zou Eusebius, als hij in onze dagen leefde, ook van Bengel, even als van den ouden Papias, met het oog op zijne kritiek en verklaring van den tekst des N. testaments, hebben verzekerd, dat hij een bij uitnemendheid geleerd man (*λογιώτατος*) was, en tevens, met het oog op zijnen arbeid over de openbaring van Johannes, dat hij zeer bekrompen was van geest (*πάνυ σμικρος τόν νοῦν*). Waarlijk, men voelt zich droevig aangedaan, als men ziet, hoe een man als Bengel, die anders zijn tijd zoo treffelijk wist te besteden - men denke aan zijn gnomon - gansche jaren verkwistte aan de verklaring en duiding van den zin der openbaring van Johannes. Het zou te lang zijn, als wij den gang en de uitkomsten van de uitvoerige en schijnbaar zoo naauwkeurige berekeningen van den vromen man wilden nagaan. Geen astronoom kan met meer vlijt en ijver den loop eener ster nasporen, dan Bengel de beteekenis van de getallen en beelden in dat geheimzinnig boek. Genoeg, de uitkomst heeft de waarheid zijner berekeningen en verklaringen gelogenstraft, en bewezen dat het alles ijdele en vruchtelooze arbeid is geweest! Wat had een man van zijne gaven in dien nutteloos doorgebragten tijd anders en beters kunnen doen! In 1836 is het duizendjarig rijk, zoo als het, volgens Bengel, komen zou, niet opgerigt; ook niet in 1816, zoo als Jung Stilling, de bekende ziener in de geestenwereld, die Bengel narekende en verbeterde, voorspeld had. Men heeft dan ook met dat berekenen en be-

palen zoo wat opgehouden. Dàt is ten minste gewonnen. De woordvoerders van het chiliasme in onze dagen, b.v. J.C.K. Hoffman, Hengstenberg, Delitzsch, Ebrard, Auberlen, en hoe die allen meer mogen heeten, wier boeken, naar de meening van Da Costa, door de leden der theoloogische faculteit te Leiden veel te weinig bestudeerd worden (wij hopen dat zij er nooit smaak in zullen krijgen), - al die heeren blijven zoo veel mogelijk bij het algemeene, en zijn verstandig genoeg om zich door eene bepaalde duiding niet te zeer bloot te geven. Hengstenberg heeft met de verklaring dat de tijd van het duizendjarig rijk reeds voorbij is, en dat wij nu in de dagen van den Gog en den Magog leven, den toorn van Auberlen in niet geringe mate gaande gemaakt; en de klagt van den laatstgenoemde, dat ook het zout in onze dagen smakeloos begint te worden, doelt zeker op het zout van den berlijnschen woordvoerder der orthodoxie. Auberlen zelf loopt zeker geen heel groot gevaar om zich gelogenstraft te zien, als hij verzekert dat wij thans leven in de vierde wereld-monarchie, door Daniël voorspeld, - de man werkt de profetiën van Daniël en de openbaring van Johannes nog eens door elkander - en afgebeeld in de voeten en teenen aan het beeld in Nebukadnezars droom, die voor een gedeelte van ijzer en voor een gedeelte van pottebakkers-leem waren. Auberlen vindt in die monarchiën geene wereld-rijken (zoo als b.v. het babylonische, het perzische, enz.), maar cultuur-perioden. Op wat grond? Dat doet er niet toe. Of er in het oorspronkelijke koningrijk staat, dat is de vraag niet, als Dr. Auberlen's verbeelding er eene cultuur-periode in vindt. Genoeg, hij vindt ze er in. Die laatste cultuur-periode is de romeinsche, met zijne germaansche en slavische takken. Het leem beduidt het germaansche element, het meest kneedbare, dat allerlei vormen aanneemt. Had de man het maar opgevat, zoo als het er staat, hoe kostelijk had dan die brokkelige klei het verbrokkeld duitsche rijk, zonder eenheid en zamenhang, kunnen beduiden!

Het zijn dergelijke dwaasheden, die thans, in Duitschland vooral, met groote praal van geleerdheid worden uitgekraamd en als onwedersprekelijke waarheden verkondigd; terwijl intusschen de woordvoerders van het chiliasme elkander onderling weêrspreken en bestrijden. In dikke boeken, met, allerlei vertoon van geleerdheid toegerust en in

de zalvende taal van het mysticisme geschreven, doorspekt met uitvallen, vol fanatieke woede, tegen anderen, die aan dat droomen en dweepen niet meêdoen, wordt de verklaring van boeken gelijk die van Daniël en de openbaring van Johannes, als eene eerste behoefte van onzen tijd voorgesteld; namelijk niet de historisch-grammatische verklaring, maar eene zoogenaamd spiritualistische uitlegging, waarbij men die boeken niet beschouwt als producten van hunnen tijd, die als zoodanig uit hunnen tijd en naar analogie van gelijksoortige verschijnselen moeten verklaard worden, maar als profetiën van de toestanden en gebeurtenissen onzer dagen, of van hetgeen in de toekomst wezen zal. Dat wordt aan de universiteiten van de theologische katheders geprent in het jeugdig gemoed van hen, die weldra als de predikers van het Evangelie zullen uitgaan, om dan aan hunne gemeenten als christelijke waarheid voor te dragen, wat zij in den vorm eener quasi-wetenschap aan de academie geleerd hebben. Van den anderen kant dringen engelsche en amerikaansche zendelingen in Duitschland, missionarissen van al die secten, welke zich niet tevreden stellen met maar in boeken te snuffelen en op de verklaring der voorspellingen te broeden, maar die in het leven ingrijpen en de maatschappij trachten te veranderen naar hunne dweepzieke voorstellingen: Irvingianen, Darbysten, Mormonen, Baptisten van allerlei kleur. Dat zijn praktische chiliasten, terwijl de Duitschers tot nog toe zich meer bij de theorie bepalen. Maar die practische Anglo-Saksers zullen een goed bereiden grond vinden in de leerlingen en aanhangers van Hengstenberg en Delitzsch, van Hoffman en Ebrard en Auberlen, en in de gemeenten door de leerlingen van dezen bewerkt. Wie weet wat de toekomst nog kan baren, als eens, wat nu nog alleen in den vorm van mysticisme en stille dweeperij voortleeft, tot fanatisme wordt geprikkeld! Het jaar 1848 heeft genoeg geleerd, wat dolheden er kunnen plaats hebben, als de fantasiën en speculaties onzer oostelijke naburen in praktijk worden gebragt. De zestiende eeuw heeft de bloedige tragedie van het munstersch koningrijk aanschouwd; de negentiende eeuw geeft ons de belagchelijkheid der Mormonen-republiek te aanschouwen. Wie weet wat tooneelen, even dwaas als betreurenswaardig, die zelfde eeuw nog zal opvoeren!

Moeten wij zulke dwaasheden hier ook beleven? 't Loopt

groot gevaar, als de Heer Da Costa en zijne vrienden hunnen zin krijgen. Dan komen er mannen van zijnen stempel op onze akademische leerstoelen; dan worden ook hier de droomerijen van het duizendjarig rijk als de hoogste christelijke wijsheid verkondigd. Immers Prof. Delitzsch verzekert ons, dat er thans wel geen geloovig Christen meer bestaat, die niet deelt in de verwachting van het duizendjarig rijk. Is dat waar, dan is zeker het getal van geloovige christenen bij ons te lande niet zeer groot; rari quippe boni! Maar zulke geloovige christenen zullen het dan toch moeten zijn, die, naar het verlangen van Da Costa, aan onze hoogescholen de theologie moeten onderwijzen en hunnen geest in hunne leerlingen overstorten. Dan zal het niet meer tot de uitzonderingen behooren, als de gemeente wordt gesticht met de voorstelling der wederkomst van het joodsche volk in Palestina, van stoombooten en spoorwagens vol Israëlieten, die zich reppen naar het heilige land. Dat zal dan de dagelijksche ziele-spijs worden, met de verklaring van Daniëls visioenen en van de beelden der openbaring, door den een zus en den ander zoo, maar allen overeenstemmende in de verkondiging, dat de tegenwoordige wereld op haar eind loopt, en dat aan haar niet veel meer te doen valt, maar dat spoedig het duizendjarig rijk daar is, met zijn vreugde en genot, naar smaak en karakter door den een wat meer geestelijk, door den ander wat meer zinnelijk geteekend, in tafereelen, die variëren tusschen de voorstelling van rein geestelijk genot en die van een mohammedaansch paradijs. Wij hopen dat ons nuchter volkskarakter, dat prijs stelt op redelijke godsdienst en op eene prediking, gegrond op verstandige schriftverklaring, ons voor die dwaasheden zal bewaren!

Maar - zoo zal men ligt zeggen - die chiliasten onzer dagen schijnen dan toch in hun regt te zijn, in hun regt als protestantsche christenen! Zij beroepen zich immers, waar zij spreken van de wederkomst van Christus, op de schrift. 't Is zoo, zij beroepen er zich op, en dat niet alleen, maar 't is ook waar, dat zij hunne verwachtingen, zij het ook niet in alle bijzonderheden, in de schrift vinden. Ik heb het zelf erkend. En ik herhaal het hier: de schrift des N. testaments bevat, niet op eene enkele plaats, maar velerwege, de toezegging van de wederkomst van Christus hier

op aarde. Zelfs zij die zulke wederkomst loochenden, worden uitdrukkelijk wederlegd: men denke aan den tweeden brief van Petrus. En in de openbaring van Johannes wordt klaar en duidelijk geleerd, dat de schrijver van dat boek in een visioen, waarin voor hem de duistere toekomst werd onthuld, zag hoe de duivel voor den tijd van duizend jaren in den afgrond werd gesloten, en hoe allen, die het beest, d.i. de antichrist, niet hadden aangebeden, d.z. de christenen die zich getrouw aan hun geloof hadden betoond, met Christus leefden en als koningen heerschten duizend jaren; en als die duizend jaren voorbij zijn, hoe dan weêr de duivel voor eene poos wordt losgelaten, om weder eene nieuwe periode van zonde en ongeregtigheid, van jammer en ellende te doen ontstaan, - den tijd van Grog en Magog, waarin wij, volgens Prof. Hengstenberg, ons thans bevinden; en dan volgt het laatste oordeel en daarop de eeuwige zaligheid. Daar hebben wij dus uitdrukkelijk de leer van het duizendjarig rijk, zoo als de oudste christelijke kerk het heeft verwacht, zoo als het ook in onze dagen, met de noodige wijzigingen, verkondigd wordt. Wat zullen wij zeggen? Zullen wij doen, zoo als vele vrome en geleerde christenen gedaan hebben, en de openbaring van Johannes en den tweeden brief van Petrus als onechte bestanddeelen uit de verzameling onzer heilige schriften verwijderen? Het zou niet zoo heel willekeurig zijn, als men het wel eens voorstelt. De oude kerk oordeelt niet zeer gunstig over die schriften. Maar zij hebben toch van oudsher tot het N. testament behoord. En buitendien, het helpt ons niet. De verwachting van een wederkomen van Christus ter vestiging van een rijk op aarde blijft toch in het N. testament, ook als wij den tweeden brief van Petrus en de openbaring er uit nemen. Wij vinden haar bij Paulus, al heeft hij ze ook niet met zoo zinnelijke uitvoerigheid voorgedragen als de schrijver van het laatste bijbelboek, en onder de evangelisten zijn er, die zelfs de woorden van Jezus met die verwachtingen hebben gekleurd. Zullen wij dan exegetische kunst te hulp roepen, en als beeldspraak trachten te doen voorkomen, wat waarlijk geen beeldspraak is, of knutselen aan den letterlijken en eenvoudigen zin der woorden? Ook dat niet. Met al dergelijke kunsten is niemand gediend. Maar dat wij rond en open, frank en vrij uitspreken, wat wij, naar onze innigste overtuiging, voor

waarheid houden; al zou ook die waarheid den een schokken en den ander het anathema doen aanheffen! In de meeste schriften des N. testaments vinden wij de verwachting uitgesproken, dat Christus spoedig uit den hemel op aarde zou wederkeeren, om hier zijn rijk te vestigen; en in die verwachting hebben de schrijvers des N. testaments gedwaald.

Gedwaald! ja, want ook zij die vroeger en later die verwachting aannamen, en zij, die het thans doen voorkomen, als namen zij die verwachting geheel aan, die ook nu nog spreken van een wederkomen van Christus op de wolken des hemels, van de vestiging van zijn rijk op aarde, zij allen zijn, met en zelfs om deze hunne verwachting, - hoe zij ook op het tegendeel roemen en pralen - niet getrouw aan de letter der schrift. Het behoort tot het wezen der verwachting van het rijk des Heeren op aarde, zoo als die in de schriften des N. testaments ons wordt voorgesteld, dat zij s p o e d i g , w e l d r a , h a a s t zal vervuld worden. Juist daarin had die verwachting in de oude kerk hare kracht, dat men spoedig hare vervulling wachtte. Ook Paulus geloofde dat zulks nog bij zijn leven kon plaats hebben. En de openbaring van Johannes is vol van het gevoel dat de komst des Heeren nabij is. Zij bevat, naar haar eigen opschrift, ‘de openbaring van de dingen, die h a a s t geschieden moeten,’ en zij sluit met de belofte van den verheerlijkten Heiland: ‘Zie, Ik kom h a a s t e l i j k !’ En wat is er gebeurd? Wat is er geworden, van dat h a a s t komen? Is het geschied, zoo als het beloofd was en verwacht werd? Zeker niet zoo als het in de openbaring van Johannes wordt voorgesteld. Achttien eeuwen stellen wij tegenover dat h a a s t , s p o e d i g , w e l d r a ? Of zegt men: bij den Heer is duizend jaar als één dag. Met vrijmoedigheid noemen wij het een uitvlugt, al wordt het ook in een brief, die den naam van een apostel draagt, ter weêrlegging van onze twijfelingen aangevoerd. Dat weten wij wel, dat voor den Eeuwige geen ‘vroeg’ of ‘laat’, geen ‘weldra’ of ‘na langen tijd’ geldt. Maar dat is de vraag niet. Een s p o e d i g komen van den Heer is aan m e n s c h e n beloofd. En wat beteekent zulk eene belofte van eene zeer spoedige komst, als zij aan menschen gedaan wordt? Toch wel niet dit, dat na verloop van achttien eeuwen zij nog zóó weinig zou vervuld zijn, dat te naauwernood de voorteekenen van

dat komen zich laten onderkennen! Wij kunnen ons voorstellen dat men in de eerste en tweede eeuw dat s p o e d i g en w e l d r a nog nam, zoo als het daar staat; ofschoon het ons niet bevreemdt dat er ook reeds toen waren, die zich ongeduldig toonden. Maar nu achttien eeuwen voorbij zijn, mij dunkt, nu hebben wij maar de keus tusschen deze twee: óf, met Hengstenberg, te zeggen: het duizendjarig rijk is er al geweest, wat wacht gij dus nog? óf de voorstelling van dat rijk, ons in de schrift gegeven, is onjuist. De keus kan niet twijfelachtig zijn. Want wat goeds en groots wij ook met dankbaarheid erkennen in de eeuwen die verloopen zijn; wat heerlijks er ook in die eeuwen in en door de kerk van Christus op aarde zij gewerkt: duizend jaren er in te vinden, waarvan wij zeggen kunnen, dat de satan gedurende dien tijd gebonden was, - ik kan het niet. Ja, met vrijmoedigheid en met dankbaarheid jegens God, den Gever alles goeds, leggen wij, ook als wij met droefheid en schaamte het booze in onzen tijd erkennen, van onzen leeftijd de getuigenis af dat hij waarlijk niet slechter is dan de tijd onzer vaderen, en oneindig veel beter dan die der middeleeuwen, de tijd van het heilige roomsche rijk, een ware karikatuur van het rijk van den Christus.

Zoo hebben dan de schrijvers des N. Testaments gedwaald, als zij ons een wederkomen van Christus ter stichting van een duizendjarig wereldsch koningrijk voorstellen, - de schrijver van de Openbaring in de eerste plaats. - Wie hij geweest is, weten wij niet; want wat men te Leiden voor uitgemaakt houdt, dat een en dezelfde Johannes het evangelie, met de brieven en de openbaring, geschreven heeft, is voor velen en ook voor den steller dezes in 't geheel niet zeker, ja, in hooge mate twijfelachtig, - maar dat is hier de vraag niet. Hij is in elk geval een apostolisch man, en zijn boek staat in de verzameling des N. testaments, op de getuigenis der oude kerk, zoo goed als de brief van Jacobus en die van Judas en de twee kleine brieven van Johannes. Hij heeft ons dus geene openbaringen van God meêgedeeld, maar zijne eigene meeningen en inzigten heeft hij ons verkondigd, als hij die reeks van oordeelen en strafgerigten voor onzen geest doet voorbijgaan; als hij den duivel gebonden ziet, en het rijk van vrede en zaligheid, waarin Christus met de zijnen heerscht, om dat ook weêr, na verloop van duizend jaren, te doen plaats

maken voor de heerschappij van den satan, die dan ten laatste voor goed wordt overwonnen als de eeuwige zaligheid komt, met den nieuwen hemel en de nieuwe aarde. Ja, ik weet, hoe men tegen zulke ketterij een geschreeuw zal aanheffen, en met groote woorden het oordeel over zulk eene uitspraak, als ik hier laat hooren, vellen zal; hoe men mij de consequentie zal voorhouden, waartoe men zich uit mijne woorden zal geregtigd achten. Waren het geene goddelijke openbaringen, - zoo zal men zeggen - die de schrijver van dat boek ons meêdeelt, dan heeft hij ons bedrogen; dan verdient zijn boek, het werk van een leugenprofeet, geene plaats onder de schriften van onzen bijbel. Ik ken al te goed de waarde van dit dilemma, waarmeê men ons van tijd tot tijd zoekt bang te maken: ‘'t is alles waar, letterlijk waar, of het is gelogen,’ om mij er veel aan te storen. Ik kom er voor uit, dat ik zeer ongaarne de openbaring in de verzameling van de boeken des N. testaments, de oirkonden van het rijk van Christus in den tijd van zijne stichting, zou missen. Zij geeft ons een diepen blik in de denkwijze van hen, die het eerst het Evangelie hadden aangenomen en het uit den mond van Jezus zelven hadden gehoord. Zij verklaart ons menig ander gedeelte der heilige schrift, dat ons anders duister of zelfs geheel onverklaarbaar zou zijn; vooral verspreidt zij een helder licht over de verwachtingen van hen, wien de Heer zelf zijn rijk had verkondigd, en die hij tot de uitbreiding van dat rijk had uitverkoren. Die allen waren menschen, zoo als een hunner zelf heeft getuigd, menschen van gelijke bewegingen als wij; ja, hoog boven ons bevoorregt daarin, dat zij met hunne oogen hadden gezien en met hunne handen getast, wat zij van het Woord des levens ons verkondigen; dat zij uit 's Heeren eigen mond de woorden des eeuwigen levens hadden gehoord; - ons ver vooruit in kracht van geloof en van liefde, en zoo ook in ijver voor de zaak van hunnen Heer en in gewilligheid om voor hem te lijden, ja, was 't noodig, te sterven, en daarom ook bij uitnemendheid geschikt om den geest van hunnen Meester in zich op te nemen en door dien geest zich te laten leiden. Maar door de kracht van dien geest werden zij niet op wonderdadige, onnatuurlijke, onmenschelijke wijze boven hunnen tijd en uit den kring van hunne gedachten en voorstellingen gerukt. Neen, zij bleven menschen, en dus ook levende in hunnen

tijd en deel nemende aan de voorstellingen, aan de wenschen, aan de uitzigten van hunnen tijd. Ware 't anders: zij waren geene menschen gebleven; en door menschen heeft Christus zijn rijk op aarde willen uitbreiden.

Men heeft meermalen gezegd en velen staan nog in de meening, dat de apostelen en de overige gewijde schrijvers in alle andere zaken hebben kunnen dwalen, maar niet in al datgene wat tot de godsdienst betrekking heeft. Dat zij b.v. dezelfde voorstellingen hadden als alle andere menschen van hunnen tijd aangaande de natuur, hare verschijnselen en wetten; dat naar hunne meening de aarde stil stond en de zon zich om haar als haar middelpunt bewoog, dat geeft men toe. Men erkent dat een later tijd ons daaromtrent beter onderrigt heeft, dat alzoo de gewijde schrijvers in deze en dergelijke zaken gedwaald hebben, maar dat zij b.v. in hunne voorstellingen van de geestenwereld, van engelen en booze geesten, of van het ontstaan van de zonde in de wereld, en dergelijke zaken meer, niet konden dwalen. De onderscheiding is geheel willekeurig en daarom niet vol te houden. Zij zou kunnen gemaakt worden, indien de godsdienst in het leven van den mensch eene geheel afgezonderde plaats besloeg; indien zij eene geheel bijzondere reeks van functiën onder de overige openbaringen van het leven des menschen uitmaakte; indien hare voorstellingen scherp afgescheiden waren van alle andere gedachten en begrippen. Maar zóó is het niet. De godsdienst omvat het gansche wezen van den mensch, al zijn gevoelen, denken, voorstellen. En gelijk wij met dat gevoelen en denken en voorstellen gebonden zijn aan den tijd, waarin wij leven, aan den geheelen kring, waarin ons bestaan valt, zoo ook met onze godsdienstige gevoelens, gedachten, voorstellingen. Die alle hangen op duizenderlei wijze zamen met vraagstukken tot het gebied van kosmologie en anthropologie behoorende, welke, bij de steeds voortgaande ontwikkeling der menschelijke wetenschap, zich gedurig in ander en beter licht aan ons voordoen en niet zonder invloed kunnen blijven ook op ons godsdienstig denken en leven. Al wie mensch is, die is in den goeden en gezonden zin des woords kind van zijnen tijd, en zulks niet voor een bepaalden kring van zijne gedachten en voorstellingen, niet met een enkel deel van zijn wezen, maar geheel. 't Is zoo: de voortreffelijksten van ons geslacht staan

ook boven hunnen tijd, d.i. zij zijn het, die de eerste stappen voorwaarts doen op de baan der menschelijke ontwikkeling. Zij zijn het, die hunne land- en tijdgenooten vooruitgaan in het overwinnen van dwalingen, in het afleggen van vooroordeelen. Maar zelfs zulk een vooruitgaan, waar het op natuurlijke, d.i. op echt menschelijke wijze geschiedt, heeft niet anders dan trapswijze plaats. Zoo was het met de mannen des bijbels, met de profeten en de apostelen. Wij zien het dan ook bij diegenen onder hen, wier leven ons meer uitvoerig en in bijzonderheden is beschreven, hoe zij zelven ook van lieverlede, van stap tot stap kwamen tot meer volkomen erkentenis van de waarheid. Daarbij sluiten wij den invloed van Gods geest niet buiten. Maar gelijk die werking van Gods geest het eigenaardige en bijzondere in ieders persoonlijkheid niet ophief, en Petrus Petrus bleef, voor en na den pinksterdag, en Johannes geen Jacobus werd en Jacobus geen Johannes, gelijk de werking van Gods geest in dit opzigt de natuur van den mensch niet veranderde, maar zijne persoonlijkheid, zijne individualiteit ongedeerd liet, zoo rukte die geest hem ook niet uit zijnen tijd, noch schudde hem het leven zijns volks af, met zijne tijdelijke en voorbijgaande en in betrekkelijken zin onjuiste en verkeerde voorstellingen. Ware het anders: was het waar, wat men vroeger en later van inspiratie heeft geleerd en wat men ook nu weder ons daarvan als waarheid wil opdringen: de mannen, die spraken van hetgeen zij hadden gehoord en gezien en getast van het Woord des levens, hadden niet alleen gestaan boven, maar ook buiten hun tijd en hun volk, en zij waren door hunne landen tijdgenooten niet verstaan, ja, zij waren geen m e n s c h e n geweest.

Voorzeker hebben mijne lezers reeds gevoeld welk besluit ik uit het bovenstaande opmaak, met betrekking tot de voorstellingen der oudste christelijke kerk, en ook in de schriften des N. verbonds, van de wederkomst van Christus ter vestiging van eene zigtbare heerschappij, - een duizendjarig rijk. Neen, ik wil niet kunstelen aan de duidelijke woorden, niet van een enkel, maar van schier alle schriften des N. verbonds, om daar zulk een zin in te vinden, of liever er in te leggen, dat die voorstellingen er uit zouden verdwijnen. De schrijvers van het N. testament hebben die wederkomst verwacht en geloofd, in overeenstemming met

het geloof en de verwachting van hun tijd en van hun volk. Het is de oude Messias-verwachting van Israël, niet alleen zoo als die in het O. testament voorkomt, maar ook zoo als zij geworden was in den tijd, waarvan wij in den bundel onzer heilige schriften geene oirkonden hebben; maar die verwachting gewijzigd door de verschijning van Jezus, in wien men de vervulling van de beloften en profetiën erkende. Onder al wat dat wonderbare volk Israëls van alle andere natiën onderscheidt, staat wel bovenaan zijne hoop en verwachting van heil en zaligheid voor dat volk zelf, maar ook door dat volk voor alle geslachten der aarde; een hoop en verwachting, niet te verstoren door leed en druk, niet verflaauwend onder het uitblijven der vervulling, maar steeds winnende aan kracht, ook onder vaak bittere en smartelijke teleurstelling. Neen, die onverstoorbare verwachting van eene zalige toekomst, altijd weêr nieuw zich verheffend en aangroeijend met den tijd, eene verwachting, die zich uitstrekte ook buiten de enge grenzen van Palestina, die blijde hoop, zoo geheel eenig te midden van het gevoel van verval en ondergang, dat aan het wegstervend Heidendom dien trek van ontevredenheid en wanhoop geeft, die verwachting was niet uit dat volk zelf ontstaan! Zij was het door God in het harte gelegd, toen Hij Israël uitkoos tot het volk van zijne openbaring. Maar die verwachting was aan Israël meêgedeeld en hij dat volk bewaard, in overeenstemming met al dat eigenaardige, wat het kenmerkte in de onderscheidene perioden van zijn bestaan. In de psalmen en bij de profeten zien wij haar in den vorm der theocratie, zoo als die in Israël was geworden, ook met het menschelijk koningschap. De theocratische koning, David, Salome, het beeld van den grooten gezalfde des Heeren, Gods Zoon, die heerschen zou en vrede en heil en zaligheid schenken aan Israël en door Israël aan de gansche wereld. Toen de geest der echte profetie van het volk geweken was, bleef toch die verwachting, al stonden er ook geen Jesaia's en Jeremia's op, om haar te zuiveren en te heiligen. Het waren voor Israël tijden van druk en vernedering, en de smart der verdrukking, en ook de spijt en de wrevel over de vernedering mengde zich in de nationale verwachting van den Messias, en hij werd voor de verbeelding van het volk, dat niet kon wanhopen aan zijne toekomst, de koning die zijn volk wraak zou verschaffen aan al zijne

vijanden, en het zou doen heerschen over al zijne verdrukkers.

Daar verscheen de Zoon van God op aarde, aangekondigd als de stichter van het zoo lang verbeide godsrijk. Hij kwam niet zoo als de Joden van die dagen hunnen Christus verwachtten. Maar toch wekte hij door zijne verschijning in een aantal leerlingen en volgers de overtuiging, dat hij de beloofde koning was, die Israël zou verlossen. Zegt niet, dat alle aardschgezinde verwachtingen uit het hart van de eerste volgelingen van Jezus moesten geweken zijn bij zijne verzekering, dat hij een koningrijk stichtte niet van deze aarde, een rijk dat niet kwam met uitwendig gelaat, waarvan men niet zou zeggen: ziet hier of ziet daar is het; als hij op de bede om de eerste plaatsen in zijn koningrijk alleen het uitzigt gaf op deelgenootschap aan den beker der smart, dien hij zelf drinken zou; als hij opwekte tot het dragen van zijn kruis, tot het volgen van hem in ootmoed en zelfverloochening. Voorzeker, dat zijn woorden, zoo als de Heer ze gesproken heeft. Zij dragen het merkteeken der oorspronkelijkheid, juist omdat zij in lijnregte tegenspraak zijn met de wenschen en verwachtingen van zijne eerste volgers. Wij weten dat, op het hooren van dergelijke woorden, velen, die tot hem waren gekomen in de overtuiging, dat hij, als de Messias, den troon van zijn vader David zou oprigten, weêr van hem terugtraden en niet meer met hem wandelden. Maar daar waren ook anderen, die vol geloof aan hem vasthielden en hun vertrouwen op hem niet verloren, ook toen zij zagen, dat hij in den uitwendigen toestand der dingen niets veranderde; die zelfs bleven hopen, toen hun meester als een lam ter slagting was geleid, en wier hoop nieuw leven en nieuwe kracht verkreeg, toen hij uit den dood verrezen was. Maar al had de Heer ook nog iets hoogers in hun hart gewekt dan het uitzigt van te zitten op twaalf troonen, om de stammen Israëls te oordeelen: zij hadden toch ook hunne aardsche verwachtingen van den Messias en zijn rijk niet afgelegd. Blijkbaar hadden zij al wat Jezus sprak van den geestelijken aard zijns koningrijks, ook wat hij meêdeelde ter bestrijding van hunne aardschgezinde verwachtingen, naar den zin van deze hunne wenschen en verwachtingen geduid. Wij hooren het in hun vragen, ook nog na de opstanding

van Jezus: Heer, zult gij in dezen tijd aan Israël het rijk oprigten? Immers hun Heer had gesproken van een wederkomen. Wat wonder, dat zijne joodsche volgers van zijne w e d e r k o m s t verwachtten, wat het eerste komen niet gegeven had. Plagt niet meermalen het volksgeloof van de groote mannen der natie te verwachten, dat zij zouden wederkomen om te voltooijen, wat er aan hun wezenlijk optreden scheen ontbroken te hebben? Mijne lezers, voor zoo veel zij met billijkheid oordeelen, zullen gelooven dat de voorbeelden, waarop ik mij beroep, alleen strekken tot opheldering van de zaak, waarop ik het oog heb. Al wie groot zijn onder hun volk en in hun tijd, drukken in hun bestaan de gedachten, de wenschen, de verwachtingen uit, die in dat volk en in dien tijd leven. Zij zijn in hun werk de verwezenlijkte idee, de type huns volks. Maar de wezenlijkheid beantwoordt nooit geheel aan de idee. Dat wordt ook, zij het onwillekeurig, door het volk gevoeld, als zijne groote mannen van het tooneel der wereld aftreden, nog eer zij volbragt hebben wat van hen werd gewenscht en verwacht. Zoo wachtten de Gibellijnen, dat de groote keizer uit het huis der Hohenstauffen zou wederkomen, om den paus, met zijn welffschen aanhang, geheel te vernederen. Zoo wachtte Portugal zijn Sebastiaan, die zou wederkomen om de Spanjaarden te verjagen, zijne glorierijke daden te voltooijen. Waar vindt men geene overleveringen van dien aard! Is 't wonder, dat de eerste getuigen van Jezus, toen hij uit hun midden ten hemel gevaren was, alzoo zijn terugkomen verwachtten op de wolken des hemels? Ja, hij had volbragt al wat in de profetiën van hem geschreven was. Al wat er groots en heerlijks is in de zangen en redenen van de dichters en redenaars des O. testaments, die door de kracht van Gods geest meer dan dichters en redenaars, die profeten waren, - al wat door hen groots en heerlijks was gevoeld en gesproken en gedicht, was in hem tot wezenlijkheid geworden. Maar wat in vroeger en later tijd uit de staatsinrigting van Israël, als voorbijgaande vorm, zich aan die geestelijke, godsdienstige en zedelijke kern van verwachtingen had aangezet, dat was in Jezus van Nazareth niet vervuld. Hij had Israëls vijanden niet ten onder gebragt. Hij had zijn volk niet doen heerschen over de volken der aarde! Zie-

daar het chiliastisch geloof, zoo als, het in den ouden tijd in de christelijke kerk heerschte en later in velerlei vormen zich vertoont: wat is het anders dan de oude Messias-voorspelling, de verwachting van een theocratisch wereldrijk, met deze wijziging alleen, dat het komen van den Messias in een wederkomen is veranderd. Gelijk het ongeloovig Israël nog wacht op de k o m s t van zijnen Messias, zoo wachten de chiliasten de w e d e r k o m s t van hunnen Christus.

Wij voegen er bij, dat Jezus indedaad had gesproken van zijne w e d e r k o m s t, ja dat hij bij zijn heengaan had verzekerd, dat hij met de zijnen zou wezen al de dagen, tot aan het einde der wereld. Wat volgens het evangelie van Johannes, dat niets weet van een koningrijk van Christus in joodschen zin, - wat volgens Johannes de Heer van dat wederkomen heeft gesproken, dat zelfde heeft hij, volgens het evangelie van Mattheus, wel in denzelfden tijd, maar onder andere omstandigheden voorgedragen met woorden en in beelden aan de redenen der profeten ontleend. Het was toen hij, in het gevoel van zijn naderend einde, voor het laatst het oog rigtte op de stad, die hem verwierp, op den tempel, dien hij niet weêr zou betreden. Daar is het een wederkomen op de wolken des hemels, waarmeê Jezus, tot opwekking en vertroosting van de zijnen, den strijd en de zegepraal van zijn koningrijk beschrijft. En hij is weêrgekomen en heeft zijne magt geopenbaard, niet zoo als een koning op aarde zijne heerschappij vestigt, maar als koning in het rijk des; geestes, nu eens door de stille mededeeling van zijnen geest, dan weêr door den tegenstander in de conscientie te grijpen en hem op zijnen weg staande te houden. Maar ook als de oordeelen Gods kwamen over de stad, die zich vergrepen had aan den Zoon des Allerhoogsten, en Jeruzalems ondergang het krachtig middel werd om het Evangelie los te maken van den band van 't joodsch particularisme, ook toen kwam hij weder. Zijn werk was het, dat het heidendom viel, niet door het zwaard van den theocratischen koning, maar door de stille kracht van den koning in het rijk des geestes. Hij is weêrgekomen, toen hij den monnik te Wittenberg omgordde met kracht om te staan voor koning en rijk! Doch waartoe meer? Zoo is de Heer gedurig gekomen in den loop der eeuwen, en

zoo komt hij nog gedurig, en zoo blijft hij bij de zijnen tot het einde toe.

Zullen wij nu daartegen overstellen, hoe de Heer niet gekomen is, dat hij niet zoo is gekomen als de eerste christenen hem wachtten, tot stichting van het rijk van den Messias, de oude israëlitische theocratie, uitgebreid over de gansche aarde? 't Zou enkel herhaling zijn van 't geen ik reeds vroeger gezegd heb, dat het niet is geschied zoo als het werd verwacht, zoo als die verwachting ook in het N. testament, bepaald in de openbaring van Johannes, wordt voorgedragen. Wij zagen het: tegenover dat s p o e d i g en h a a s t i g l i j k staat een tijdsverloop van achttien eeuwen. Rome is nog altijd de stad der zeven heuvelen, is niet ondergegaan, zoo min als de sterren van den hemel zijn gevallen. Maar wat spreken wij ook over den zin der woorden van een boek, waarin elk weder iets anders vindt, en naar welks inhoud men evenmin de gebeurtenissen der toekomst kan bepalen als de astrologie het menschelijk levenslot uit den stand van de sterren aan den hemel. Wat heeft niet het fanatisme in den loop der eeuwen de gemoederen opgewekt met de groteske beelden en voorstellingen van dat boek! Zou het niet veel verstandiger zijn als men den inhoud er van, ook voor het volk, verklaarde uit de gedachten van den tijd, waarin het geschreven is; een tijd, geheel anders dan de onze, met andere behoeften en daarom ook met andere verwachtingen? Ja, 't is zoo: die verwachting van de spoedige, haast aanstaande heerlijke komst van Christus heeft in de eerste dagen des Evangelies ook heilzaam gewerkt. Zij heeft troost gegeven bij de groote offers, die van de eerste belijders des Heeren werden gevraagd; kracht in den zwaren strijd, waartoe zij geroepen werden. Wat was de wereld voor hen, die wisten dat zij weldra, met al hare goederen, zou vergaan, om in veel heerlijker toestand hersteld te worden en dan de woonplaats te zijn alleen van de geloovigen! Vandaar mede die algemeene doodsverachting onder de eerste christenen, juist niet altijd de vrucht van liefde tot den Heer alleen. Zij stierven in de overtuiging, dat zij over weinige dagen weêr gewekt zouden worden tot een honderdvoudig genot van al wat zij verloren. Het ging hun bij het sterven zoo als het ons ging in onze kindschheid, als ons tegen morgen een aangename dag was beloofd, en wij inslie-

pen, al droomende van het geluk dat voor ons aanstaande was. Maar in later tijd heeft dat geloof ook die kracht moeten verliezen, en is het niet anders geworden dan de stof, waarmeê de fantasie haar spel drijft, en die den eenen tot werkelooze mijmerij en dweeperij, den ander tot onvruchtbare onrust en angst bij de gedachte aan het naderend vergaan van de wereld, niet weinigen ook tot jammerlijk fanatisme heeft vervoerd. Dat de wereld voorbijgaat, met al wat zij heeft; dat zij vergaat, met al hare heerlijkheid, men predike dat als het woord des Euangelies tegenover de ligtzinnigheid en wereldliefde van hen, die hun hoogste geluk hebben in het genot dezer aarde! Maar men doe zulks in een vorm, die overeenkomt met onze tegenwoordige voorstellingen, zoo als die zijn geworden onder den invloed van andere kennis en wetenschap. Al wie eenige kennis bezit van de wereld in haar geheel, van den kosmos, en bedenkt hoe voor de geringste wijzigingen in den stand en in den loop der hemelligchamen, een verloop van zooveel duizende jaren noodig is, dat daarbij de weinige eeuwen, waarvan de geschiedenis van ons geslacht heugenis heeft, als niets zijn; wie met een oog, niet beneveld door ligchamelijke of dogmatische hypochondrie, den gang nagaat, dien de ontwikkeling van het menschelijk geslacht tot nu toe gehouden heeft, en bovenal in zijn gemoed er van verzekerd is, dat die ontwikkeling staat onder de leiding van Gods wijsheid; wie daarbij overweegt, hoe in den loop der laatste achttien eeuwen, het geloof aan het naderend einde van de tegenwoordige orde van dingen, met al de fantastische grillen die daarbij behooren, van tijd tot tijd de menschen heeft ontrust, maar ook bedrogen, - waarlijk, die moet wel geneigd zijn om dat geloof, in welken vorm het zich vertoone en met welke gronden het ook worde aangedrongen, voor een beeld der vrome fantasie te houden. Daarmeê gaat de zedelijke kracht, die er ligt in de waarheid, dat, de wereld voorbijgaat, dat zij haast voorbijgaat, niet verloren. Wij weten wanneer het einde der wereld daar is voor een iegelijk van ons: o n s einde. En de gedachte daaraan wekt ons tot waken en bidden, opdat de Heer, als hij v o o r o n s zal komen, ons vinde als de zijnen.

Ja, de gedachte, de idee, zelfs die welke in den vorm van het duizendjarig rijk wordt uitgedrukt, is ook voor, ons

waarheid. Het onderscheid bestaat hierin, dat de chiliasten zich houden aan den vorm, aan het uitwendige, dat verandert en vergaat. Wat er van blijft, dat is de gedachte, die ook voor ons hare vertroosting en bemoediging heeft, al hebben ook de vaak zeer vreemde en dwaze vormen, waarin zij van tijd tot tijd zich heeft vertoond, voor ons al zeer geringe waarde. Die gedachte is het ideale christelijke leven, de volkomene, alles doordringende heerschappij van het christendom. Of dat ideaal hier op aarde ooit geheel en volkomen tot wezenlijkheid zal worden? Wij weten het niet; maar zooveel wij de menschen kennen - al denken wij ook niet aan de erfzonde - zou men al ligt er toe kunnen neigen om te gelooven, dat zij wel altijd zullen dwalen en streven, maar toch zoo, dat het dwalen wat minder en het streven wat meer en wat meer ijverig en opregt worde. Maar wat wij wel weten, wat de geschiedenis en de wet der menschelijke ontwikkeling ons leert, het is dit, dat zoo ooit dat ideaal van het christendom tot wezenlijkheid wordt, zulks niet geschieden zal na een onmiddellijk voorafgaande heerschappij van den duivel, om daarna weder door een tijdperk van satanische boosheid te worden opgevolgd. Dat zijn niet dan poëtische tegenstellingen, zoo als de fantasie bij haar idealiseren ze pleegt te vormen. En voorts: die voltooijing van de heerschappij van Christus, zoodat hij allen en alles er meê vervult, zal niet ontstaan door eene plotselijke, geheel onverwachte gebeurtenis. Zij kan niet tot stand komen dan door den langdurigen, moeijelijken arbeid van de gezamenlijke volken der aarde: zóó dat het eene geslacht zijn werk aan het volgende overgeeft, en zoo al verder in toenemende volmaaktheid, Want ook dát leert de geschiedenis, dat de menschheid niet dan van stap tot stap, en vaak met lange omwegen, haar einde, de volmaaktheid, meer nabij komt. Wilt gij weten waarin, met betrekking hiertoe, het ware christelijk geloof bestaat? Het is dat elk, in zijne mate, met trouw en ijver aan dien arbeid der volmaking deel neemt en - is het noodig - zich er voor opoffert, vertrouwend op de overwinnende kracht des Christendoms.

Maar de voorstanders van het volstrekt gezag der schrift zullen tegen al dergelijke voorstellingen zich blijven verzet-

ten, ligt wel terwijl zij met alle plegtigheid protest indienen tegen zulk een in hunne schatting willekeurig verzwakken en verflaauwen van hetgeen daar staat geschreven. Zij zullen misschien toegeven, dat die duizend jaren, waarop de duur van het toekomstig rijk des Heeren op aarde wordt gesteld, niet anders is dan een bepaald getal om een langen duur aan te duiden; dat men op dat spoedig en haastiglijk komen van dat rijk niet zoo heel zeer moet drukken, maar sterk in hunnen waan, door het woord der schrift, zullen zij er op blijven pralen, dat het gansche N. testament een wederkomen van den Heer in eigenlijken zin leert; eene tweeledige opstanding ook, eerst van de gestorvene vrome christenen alleen tot de zaligheid van het duizendjarig rijt, en daarna van alle menschen tot het laatste oordeel. Ik antwoord: niet alzoo! Neen, ook dat is willekeur, dat gij van het bepaald getal duizend een onbepaald, ik weet niet hoeveel grooter of kleiner getal maakt! Ook dat is willekeur, dat gij het ‘welhaast, spoedig, haastelijk’ van den bijbel verandert in: ‘over meer dan achttien-honderd jaar!’ Òf alles naar de letter, òf vrijheid van den christelijken geest, zoo als die zich heeft ontwikkeld onder een arbeid en onderzoek en strijd van achttien eeuwen. Wilt gij u klemmen aan de letter der schrift: het zij zoo! Gij staat dan hier gelijk met de Socinianen, die ook, omdat zij de schrift in den volstrekten en uitsluitenden zin beschouwden als den codex van alle leeringen en instellingen voor het geloof en leven van den christen, mede het duizendjarig rijk geslikt hebben, omdat het nu eenmaal in den bijbel vermeld staat, en zij zich er niet van konden afmaken met een kunstje, zoo als zij anders wel plagten te bezigen. Het zal hun met hun koud verstand zwaar genoeg zijn gevallen! Ligt hebben zij zich over de zaak getroost op de manier van Johannes Erasmi, die met het duizendjarig rijk niet alleen den ondergang wachtte van het pausdom, maar ook de zegepraal van het arianisme over de onredelijke triniteitsleer van Athanasius.

Maar is dat dan op den tegenwoordigen stand van het protestantisme het gezag van den bijbel, dat men, hangende aan het woord der schrift, alles aanneme, wat als de letterlijke zin van de woorden des bijbels kan aangewezen worden, om dat op te nemen bij den inhoud van

ons geloof, en alles hiernaar in te rigten, en dus ook niets anders als waar en goed te beschouwen dan wat in den bijbel geschreven staat? Was dat het protestantisme van de hervormers? van Luther, toen hij den brief van Jacobus als een brief van stroo verwierp en desgelijks de openbaring van Johannes om hare fantastische visioenen? als hij, waar het gold het gezag van een of ander geschrift des bijbels, verklaarde, dat het er niet op aankwam, ‘ob es Heinz oder Kunz geschrieben, wenn 's nur Christum treibt?’ Wat was het dan, dat hem deed oordeelen, of het regt was aan de zijde van Paulus, of aan die van den brief van Jacobus, of een bijbel-boek christelijk was of niet? Voorzeker een gezag, dat hooger stond en meer gold dan de letter der schrift, het geloovig christelijk bewustzijn, dat in ons ontwaakt, ja ook door de lezing des bijbels, maar toch niet alleen, maar niet eerst door den bijbel. Om dat in ons te doen ontstaan, om het in ons te doen worden zoo als het in ons is, daartoe hebben al de eeuwen van het bestaan des christendoms meêgewerkt. Wij hebben het ontvangen en opgenomen in de christelijke gemeenschap waarin wij zijn geboren en opgevoed. Wij hebben het ingeademd in den dampkring waarin wij leven. Christus zelf heeft het uit de volheid van zijnen geest, langs velerlei wegen en door onderscheidene middelen, ons meêgedeeld. Wij hadden het, ik wil niet zeggen eer wij den bijbel kenden, maar zeker lang eer nog de bijbel voor ons was, wat hij in later dagen voor ons is geworden. De bijbel is ons aangeboden als de oirkonde en de geschiedenis van Gods openbaringen, meêgedeeld tot heil eener zondige wereld, maar meêgedeeld door menschen, en dus in tijdelijken, onvolmaakten vorm. En terwijl wij dus de overeenstemming van ons christelijk bewustzijn met den inhoud dier openbaringen erkenden, erkenden wij dat in die openbaringen de grond is van al wat wij van God en van zijne genade in Christus weten en leerden wij onderscheiden tusschen den blijvenden inhoud en den voorbijgaanden vorm. Neen, die achttien eeuwen, gedurende welke Christus met zijnen geest in en door zijne gemeente heeft gewerkt, zijn niet vruchteloos voorbijgegaan. Het Evangelie is hetzelfde gebleven. Maar onze kennis van dat Evangelie is verruimd en verhelderd, zoodat wij, zijn wij er ook op verre na nog niet

toe gekomen, toch genaderd zijn tot de erkentenis van die hoogere waarheid, die ons leert onderscheiden tusschen den voorbijgaanden vorm en den blijvenden inhoud, die waarheid waarin alle verschil zich oplost, dat er zeker bestaat tusschen den inhoud van onderscheidene bijbel-boeken ook des N. testaments, tusschen Paulus en Jacobus, tusschen de openbaring, die den naam van Johannes draagt, en het euangelie en de brieven van dien apostel.

Men meene niet dat zulks de beschouwing en waardering zij van den bijbel alleen bij dezulken die, vaak schamper genoeg, liberalen genoemd worden. Neen, ook zij die roemen en pralen op regtzinnigheid, de orthodoxen elders en ook hier te lande, ook zij, waar zij meenen dat hunne voorstellingen van godsdienst en christendom aan den bijbel en daaraan alleen ontleend zijn, zij maken zich zelve illusiën en trachten anderen te misleiden als zij het beweren. Gij die daar praalt en roemt dat gij niets wilt weten dan uit de schrift, vanwaar hebt gij uwe voorstellingen en begrippen van drie-eenheid en erfzonde en voorbeschikking en voldoening? Van waar inzonderheid die voorstelling, van den persoon van Christus, welke gij bij uitnemendheid tot het merkteeken der regtzinnigheid stelt? Uit den bijbel? Och ja, gij hebt eene uitlegkunde op uw eigen hand, en zoo weet gij uit den bijbel, niet te exegetiseren, maar te dogmatiseren al wat gij er in wilt vinden! En wat gij er in vinden wilt, het zijn dan begrippen, van elders ontleend niet uit den bijbel; u opgedrongen, vaak ten spijt van de eischen van den tijd waarin gij leeft en van de uitspraken der gezonde rede, door u bespot en veracht! Gij neemt als waarheid aan al wat in den bijbel staat, en omdat het daarin staat. Zoo was dus de inquisitie in haar regt toen zij Galileï dwong om te herroepen wat de wetenschap hem leerde! De opvatting van de plaatsen des Ouden testaments, zooals ons die in het Nieuwe testament wordt voorgesteld, is dus de ware en juiste, ook dan wanneer die plaatsen zijn ontleend aan de niet zelden onjuiste en verkeerde grieksche vertaling des Ouden verbonds? Als de apostelen bij het gebruik van het Oude testament de joodsche manier van uitleggen volgen, dan is die manier de ware, dan is zij de regel waaraan ook wij ons hebben te houden, in spijt van onze betere kennis en van de grootere vrijheid die ons geschonken

is? Zoo is het dan ook waar, dat de duivel met den aartsengel Michaël heeft getwist over het ligchaam van Mozes; - het wordt ons in het Nieuwe testament meêgedeeld, niet waar? Zoo moeten wij dan het boek van Henoch, gelukkig in onze dagen weêrgevonden, als een profetisch boek aannemen, en wel het oudste van alle profetische en onprofetische boeken, nog uit den tijd voor den zondvloed! Immers het wordt als profetisch in den bijbel vermeld en gebruikt. En waar zou ik eindigen, als ik wilde voortgaan met zoo te vragen? Ik weet het, de woordvoerders der orthodoxie hebben op al die vragen een antwoord. Zij weten er zich uit te redden, ook dan zeker wel als men hun aanwijst hoe ook zij, onbewust misschien, nu en dan door den geest des tijds, in den goeden zin, dat is door het humanisme, of wil men liever door de philanthropie - anders zoo diep door hen veracht - huns ondanks zich laten vervoeren om te leeren en te eischen, wat zeker niet door den bijbel wordt geleerd en geëischt. Daar zijn ook onder onze orthodoxen - en wij verblijden ons er over - warme tegenstanders van de slavernij, die het met ons als eene schande achten voor den naam onzer christelijke natie, dat nog, is het dan ook niet in haar eigen midden, toch daar waar in haren naam wordt geregeerd, slavernij bestaat en gehandhaafd wordt. Wat zeggen die mannen, die in alles zich aan de schrift houden, als men tot hen komt, met den bijbel in de hand, en hun aantoont dat daarin zeker het houden van slaven niet wordt verboden, de slavernij niet wordt gewraakt als een kwaad, veel minder als een kwaad dat, naar onze en hunne overtuiging, ten hemel schreeuwt. Paulus gewaagt in zijne brieven meermalen van heeren en slaven; maar nooit gebiedt hij den eersten hunne slaven vrij te laten, en nog veel minder opent hij voor de laatsten het uitzigt op eene vrijheid, gelijk die welke wij, ook als christenen, voor onze arme slaven in de West eischen; ja, als hij Onesimus, die hem tot een zoon geworden was, aan zijnen meester terugzendt, dan zendt hij hem wel als een broeder, maar toch niet geemancipeerd! Hoe dan? Stelt gij u in de zaak der slavenemancipatie, met uw christelijk bewustzijn of gevoel of hoe gij het noemen wilt, niet boven Paulus, niet boven de schrift? Zoudt gij de vrijheid, die gij hier voor u zelven neemt, - en gij doet wel dat gij haar neemt! - elders aan anderen

en bij andere zaken niet gunnen? Wij vinden, met u, in de schrift de verwachting van eene zigtbare wederkomst van den Christus. Maar voor ons christelijk bewustzijn is die verwachting een vorm, waarin zich tijdelijk heeft gehuld de troostrijke en zaligende waarheid, door onzen Heer uitgesproken, b.v. als hij verzekerde: waar twee of drie in mijnen naam vergaderd zijn, daar ben ik in hun midden! En daarom als men dan verder blijft dringen en aanhouden met de letter des bijbels en vooral met den inhoud van de openbaring van Johannes, dan protesteren wij tegen zulk gezag en zeggen: dat zijn joodsche droomerijen. Wij wenschen niet te droomen, maar met wakkerheid te streven naar de erkentenis der waarheid, niet als slaven van de letter, maar als vrijen, die door Christus zijn vrijgemaakt!

Mijn opstel is veel meer uitgebreid geworden dan ik mij had voorgesteld. Het zal misschien aan velerlei tegenspraak tegen het geschrevene niet ontbreken. Waar die komt van de zijde van den Heer Da Costa en zijne bentgenooten, denk ik er mij niet aan te kreunen. Mogten maar die allen, die prijs stellen op onze vrijheid als protestantsche christenen, en die het dus in de hoofdzaak met mij eens zijn, waar zij hunne aandacht schenken aan hetgeen ik schreef, die aandacht niet te zeer vestigen op punten van ondergeschikt belang, en alzoo de groote zaak, die het eigenlijk geldt, niet uit het oog verliezen! Mogten toch allen, die wenschen te staan in de vrijheid, begrijpen waarop het ten onzent wordt aangelegd, als men de leden van de theologische faculteit te Leiden op éénen rang stelt met de Voltaires en de Volneys van de vorige eeuw; als over het eerwaardig hoofd van den grijzen Van Hengel, bij landgenoot en vreemdeling de roem en het sieraad onzer theologie, - zij het dan ook met gehuichelden schroom en gemaakte bescheidenheid - hoon en smaad wordt uitgestort, als ware hij er op uit om den zin der heilige schrift willekeurig te verdraaijen en te vervalschen. En dat doet een man als Mr. Is. da Costa, van wien niet eens, maar herhaaldelijk is bewezen, dat hij ten eenenmale onbevoegd is om meê te spreken waar het geldt de uitlegging van de schrift. Waarlijk, men heeft geen reden om te klagen, als men door dien

man, in zulke ‘omgeving’ (zoo als hij op echt germaansche wijze pleegt te schrijven) wordt gehoond en gelasterd, en ik ben volstrekt niet jaloersch van den dubbelzinnigen lof, door hem aan de theologische faculteit te Utrecht toegezwaaid! Moge men maar erkennen, op welk doel Da Costa, met zijne partij, het oog heeft. Het is de vrijheid der wetenschap, die zij belagen. Ja, zij hebben eerst het oog op de theologie, maar toch op haar niet alleen. De letterkundige faculteit te Utrecht is haar ook reeds een doorn in het oog, en weldra eischen zij dat ook de overige wetenschappen worden teruggebragt naar het peil, waarop zij staan moeten om overeen te stemmen met de koningin der wetenschappen. Maar het is, vooreerst ten minste, om de theologie te doen. Da Costa heeft uitgesproken wat hij wil in het pamflet, waarvan ik in den aanhef van dit opstel gewag maakte, en hij heeft het nu dezer dagen volkomen geopenbaard in zijn adres aan de synode der hervormde kerk. De verpligting, dat de predikanten hunne opleiding verkrijgen aan onze rijks-universiteiten, moet worden opgeheven, en dus, wat er wel niet bij staat, maar er natuurlijk uit volgt, de kweekelingen onder anderen van die inrigting, waaraan Mr. Is. da Costa mede onderwijs geeft, moeten gelijke regten hebben met dezulken, die aan eene of andere van onze academiën hunne studiën hebben volbragt. 't Zal hier gaan, gelijk zoo vaak: in te groeten ijver schiet men het doel voorbij. Wij hebben volkomen vertrouwen op de wijsheid der vergadering, tot welke Da Costa zich heeft gewend. Zij zal wel erkennen, dat er aan de wenschen van dien man geen hairbreed moet worden toegegeven; dat het hier er op aankomt zich te wachten voor den eersten stap op den weg, door hem aangewezen. Hoe zou het worden, als eens de leeraren der kerk niet meer deelnamen aan de hoogste intellectuële ontwikkeling, die in den regel voorzeker aan de universiteiten gegeven wordt, daar waar de brandpunten zijn van kennis en beschaving! Ja, dan zou er gelegenheid bestaan om hun de orthodoxie, met al wat er toe behoort, in te geven, gelegenheid ook om hen te sluiten, buiten den invloed van de steeds voortgaande ontwikkeling, hen te vervullen met argwaan tegen alles wat afwijkt van de eenmaal vastgezette leer, hoe goed en waar en christelijk het voor't overige wezen moge. Maar dan zullen zij ook in de gemeenten optreden, vreemd aan de groote meerderheid van die gemeen-

ten, in ontwikkeling ten achter bij hen, die de kern der gemeenten uitmaken, en met hunne orthodoxie eene taal sprekende door die kern der gemeenten niet verstaan. Dan zal het gaan als het velerwege in Duitschland is gesteld, waar het der partij, onder welker woordvoerders ten onzent Da Costa behoort, gelukt is, de leerstoelen der theologie met mannen van hunne kleur te bezetten. Daar klagen de leerlingen der nieuwe orthodoxie, dat zij geene gemeenten hebben; dat het meerendeel het ongeloof in de armen valt. Geen wonder: leeraar en gemeente zijn elkander vreemd. De leeraar kent niet de behoefte zijner gemeente. Hij is een vreemdeling in den tijd waarin hij leeft. Hij mist alles wat noodig is om het Evangelie met goed gevolg te stellen tegenover het ongeloof en de zonde van d e z e n tijd.

Moet het zoo ook ten onzent gaan? Ik herhaal het: zoo zal het gaan als Da Costa en de zijnen verkrijgen wat zij wenschen. Neen, de kern onzer nederlandsche protestanten is niet wat men gewoon is te noemen orthodox, al is ook de orthodoxie in meer of minder piëtistischen vorm, hier en daar bij de hoogere standen vooral, in de mode gekomen, zoo als van tijd tot tijd de kleederdragt der vorige eeuwen, met meer of minder wijziging, weêr mode wordt. Maar godsdienstigheid is, God lof, nog een trek in het karakter onzer natie. Daarom duchten, wij voor als nog niet veel kwaad van de oppervlakkigheden van het ongeloof, met wat ophef die ook door eene vereeniging als de Dageraad worden voorgedragen. Maar zulk een ongeloof zou jammerlijken invloed kunnen oefenen, als het eens zoo ver kwam, dat het meerendeel van hen, die in de grootste, afdeeling van de protestantsche kerk hier te lande het evangelie prediken, wierd afgerigt op het verkondigen eener verouderde, orthodoxie, waarvan de voordragt alleen in enkele gevallen, wanneer zij door uitstekende gaven des geestes wordt gesteund, een zeker aantal bewonderaars vindt, maar die op zich zelve ver ten achter is bij de godsdienstige ontwikkeling van de meerderheid in de gemeenten, en niet in staat om te voldoen aan hare behoeften.

Da Costa heeft het gewaagd ook den geëerbiedigden naam des konings te mengen in zijne pogingen ter vernieling van de wetenschappelijke opleiding der godsdienst-leeraars. Wij duchten van zulken stap geenerlei gevaar. Zeker is niets

beter geschikt dan juist dat zich wenden tot den koning, om in het licht te stellen, hoe de partij, in welker naam Da Costa spreekt, er aan wanhoopt om te verkrijgen wat zij begeert! Tevens zien wij wat middelen zij zou willen aangewend hebben, als zij maar haar doel bereiken kon. Zij vraagt niet, of het op wettige of onwettige wijze, langs den weg van geweld en onregt geschieden moet; zij durft zelfs in de verte den koning een wenk geven om de vrijheid der kerk aan te tasten en er toe meê te werken om hare aanstaande leeraren, uit den ruimen dampkring der vrije wetenschap, over te brengen in de bedompte lucht van dogmatisme en piëtisme en mysticisme! Maar 't zal niet geschieden, en geen vorst uit het doorluchtig huis van Oranje zal de hand uitstrekken ter ondermijning van een gebouw, waarvan zijn grootste voorzaat, Prins Willem de Eerste, den grondsteen legde, toen hij de universiteit te Leiden stichtte, eerst en bovenal met het doel om aan de kerk te verzekeren het bezit van leeraars, die w e t e n s c h a p p e l i j k gevormd zijn.

Amsterdam, Junij 1857.

J. VAN GILSE.

De reis van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist naar de Molukken in 1855.

1. Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, gedaan in de maanden September en October 1855, in het gevolg van den Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist, door Dr. P. Bleeker.

2. Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukken, van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist.

3. Fragmenten mijner reize door de Minahassa, door J.F.G. Brumund.

(*Vervolg van* 1e dl., *blz.* 821.)

Na deze uitweiding over evangelisatie en onderwijs en taalkennis, keeren wij terug tot hetgeen wij het meer politiek gedeelte van Dr. Bleekers werk noemden. Wij vinden echter geen vrijheid daaraan nog veel ruimte te wijden, hoe noodig dit ook zijn zou om den inhoud eenigzins goed te doen kennen. Uit het daaromtrent hierboven gezegde kan ook reeds genoegzaam blijken, hoeveel belangrijks er in dit opzigt in wordt gevonden. Ongetwijfeld zullen des schrijvers denkbeelden niet door allen worden gedeeld, zijne meeningen geen onverdeelden bijval vinden. Vooral zal dit niet het geval zijn bij zoo velen, die òf het bestaande goed vinden, voornamelijk omdat het bestaat, òf van verandering geen verbetering verwachten, òf tegen de moeite en den omslag van die verandering opzien. Maar niemand zal ontkennen, dat zijn werk, ook uit een politiek oogpunt, veel gewigtigs omtrent het gouvernement der Molukken bevat, en dat er menige wenk in voorkomt, die de opmerkzaamheid van de natie en van het Gouvernement verdient. Dr. Bleeker zal waarschijnlijk zelf de eerste zijn om toe te

geven, dat het dwaas zoude zijn aan al wat hij zegt of voorstelt gevolg te geven, alleen omdat hij het voorstelt. Hij mag echter wel verlangen, dat er eenige waarde aan wordt gehecht, omdat uit geheel zijn werk blijkt, dat hij met warme belangstelling sprak en slechts zulke wenken gaf, wier behartiging, naar zijne innigste overtuiging, tot heil der door hem bezochte landen zoude kunnen strekken. In menig opzigt zal men dan ook in zijn werk aanwijzingen of opmerkingen aantreffen, waarop door Gouvernement en natie welligt met vrucht zal kunnen worden gelet.

Enkele van die punten zullen we nog kortelijk aanwijzen.

Daartoe behoort o.a. hetgeen Dr. Bleeker zegt omtrent de wijze, waarop sommige ambtenaren hunne functiën uitoefenen. Het Gouvernement behoeft zeker den ijverigen resident van Manado niet te beloonen, het behoeft andere ambtenaren niet te ontslaan, alleen omdat de Heer Bleeker den eenen prijst, en zegt waarin de ander naar zijne meening te kort schiet. Waarschijnlijk zag de Gouverneur-Generaal even goed, welke ambtenaren lof, welke blaam verdienen. Welligt was dat alles reeds vóór den aanvang der reis te Batavia bekend. Mogelijk echter kon Dr. Bleeker daaromtrent iets nieuws mededeelen en de aandacht vestigen op de gedragingen van ambtenaren, waarop, uithoofde van hun verwijderd standpunt, niet immer genoeg kon worden gelet. In elk geval kan het voor het opperbewind, dunkt ons, nuttig zijn te zien, hoe een man, die in vele opzigten blijken heeft gegeven van een helderen blik, een juist oordeel en van warme belangstelling in de publieke zaak, oordeelt over hen, die belast zijn met het bestuur van sommige der belangrijkste gedeelten onzer bezittingen.

Bij het spreken over de Stoomboot-onderneming, door de ijverige pogingen van den Heer Cores de Vries tot stand gebragt (Dl. I, bl. 42), wordt melding gemaakt van de klagt, allerwege in de Molukken gehoord, dat de stoomvaart de kustvaarders verdringt, terwijl de reizen der stoomschepen nog te weinig talrijk en hunne vrachtgelden te hoog zijn, om in alle behoeften te voorzien. Teregt evenwel wordt er bijgevoegd: ‘Dit bezwaar schijnt echter uit den aard der zaak slechts tijdelijk te kunnen zijn, want indien blijkt, dat de ruimte der stoomschepen zoodanig onvoldoende is om in de behoefte der Molukken te voorzien,

dat de vaart derwaarts van andere schepen goede kans van voordeel aanbiedt, zal de mededinging niet uitblijven en het evenwigt spoedig hersteld worden.' De geregelde stoomboot-communicatie door den ganschen Indischen Archipel, door de ijverige bemoeijingen van den Heer Cores de Vries tot stand gebragt, mag gewis eene der grootste weldaden heeten, welke in de laatste jaren aan die gewesten is geschonken. Bij de zoo groote waarde, welke in ons oog aan die onderneming moet worden toegekend, verwondert het ons zelfs eenigzins haar door een man als Dr. Bleeker niet met eenige woorden van lof vermeld te zien. Niemand evenwel is meer overtuigd van het nog onvoldoende van die stoomboot-communicatie, zoo als zij thans bestaat, dan de Heer Cores de Vries zelf. Het is ons dan ook bekend, dat hij juist in den tijd, gedurende welken de Gouverneur-Generaal met een der schepen zijner onderneming de reis door de Molukken maakte, hier te lande pogingen in het werk stelde aan die onderneming de noodige uitbreiding te geven. Het is te wenschen dat de mannen, die hem ter zijde staan, in de zoo even aangehaalde woorden van Dr. Bleeker een spoorslag te meer mogen vinden, om hunne onderneming aan de behoeften eener geregelde en in alle opzigten voldoende stoomboot-communicatie goed te doen voorzien, en, zoo niet, dat daarvoor dan door de mededinging van anderen moge worden gezorgd.

Een ander punt, dat opmerking verdient, is de telkens voorkomende klagt over de zoo uiterst gebrekkige geneeskundige verzorging der inlandsche bevolking. Voor de verpleging der melaatschen wordt schier overal zeer goed, misschien soms wel met overbodige zorgvuldigheid gewaakt. Maar tegen de ziekten, welke in de laatste jaren zoo vele duizende slagtoffers in de Molukken maakten, in 't bijzonder tegen de pokziekte, welke op zoo vele plaatsen de bevolking decimeerde, werd bijna niets gedaan. Met grond vraagt dan ook de Heer Bleeker, waarom men voor de Molukken niet zoude doen, wat sedert eenige jaren voor Java met zoo goed gevolg te Batavia geschiedt, waar onderscheidene inlanders in de eerste gronden der geneeskunst en in de behandeling der meest voorkomende ziektegevallen worden onderwezen. Voor de Molukken zou het zeker reeds eene groote weldaad zijn, zoo slechts een voldoend aantal inlanders tot vaccina-

teurs werden opgeleid en de bevolking door de zoo heilzame koepokinenting van de verschijningen der verderfelijke kinderziekte minder zou te vreezen hebben. Zoo in eenig opzigt, zal het wel in dit zijn, dat men zal mogen wenschen dat het den Heer Bleeker, door zijne betrekking van hoofd-officier bij de geneeskundige dienst in Indië, zal kunnen gelukken, zijne wenken bij het gouvernement ingang te doen vinden.

Een ander punt, waaromtrent, om zoo te zeggen, het woord meer tot de natie dan wel tot het Gouvernement wordt gerigt, is hetgeen wij hier en daar vermeld vinden over eene Europesche kolonisatie in de keerkringslanden. Natuurlijk kon dit gewigtig punt in deze reisbeschrijving niet met voldoende uitvoerigheid worden behandeld. Het komt echter herhaaldelijk ter sprake, en bij de beschrijving van het eiland Boero worden er bepaaldelijk eenige bladzijden aan gewijd (Dl. II, bl. 41 en volg.), omdat ook de Heer Bleeker dit daarvoor reeds zoo dikwerf aanbevolen eiland er uiterst geschikt voor acht. De overtuiging staat bij hem vast, ‘dat de Europeaan in de keerkringsgewesten doorgaans zich op den landbouw kan toeleggen, zonder dat zijne gezondheid daaronder meer zal lijden dan onder de beoefening van eenig ander bedrijf.’ Hij zegt verder in 't kort, waarop men bij de vestiging van Nederlandsche landbouwende koloniën in Oost-Indië zal behooren te letten, en waarom juist Boero daarvoor zoo uiterst geschikt schijnt. Het is bekend, hoe deze meening, welke ook die is van onderscheidene goed met Indië bekende mannen, onlangs ook werd voorgestaan door den Heer F.H. van Vlissingen, die, na een tijdvak van vijf en twintig jaren in onderscheidene betrekkingen in die gewesten te hebben doorgebragt, eene afzonderlijke brochure aan de zaak der kolonisatie wijdde. Aan hunne meening, gegrond op eene langdurige bekendheid met die landen, zal dan ook wel eenig meerder gewigt mogen worden gehecht, dan aan het tegenovergesteld gevoelen van den Predikant van Rhijn. Men kan zich herinneren, hoe deze zich, in zijn bekende en in vele opzigten zeker hoogst belangrijke ‘Reis in den Indischen Archipel, in het belang der Evangelische zending,’ tegen dergelijke kolonisatie verklaarde. Zoo men echter bedenkt, dat hij slechts korten tijd in Indië doorbragt en Boero in het geheel niet bezocht, zal zijn gezag in dit opzigt wel niet als afdoende worden beschouwd.

Hoezeer het ons verheugde in den Heer Bleeker een voorstander der Europesche kolonisatie te ontdekken, omdat we daardoor op nieuw bevestigd werden in het reeds meermalen geuit gevoelen over het mogelijke en wenschelijke der zaak, zoo betwijfelen we toch, of hij aan het geheel der voorstellen van den Heer van Vlissingen zijne stem zoude geven. Even als vele anderen toch, schijnt de Heer Bleeker goede verwachting te hebben van eene Europesche kolonisatie op goed gekozen punten en van partikulieren uitgaande. Waarschijnlijk echter verlangt hij daarbij van het Gouvernement slechts leiding en toezigt, bescherming en medewerking, geen regtstreeksche bemoeijing. Eene kolonisatie op groote schaal, door het Gouvernement zelf ondernomen, vooral eene kolonisatie met bedelaars, zoo als de Heer van Vlissingen ze ook wil, zal, gelooven we, in hem niet ligt een voorstander vinden. Mogt echter het plan van den Heer van Vlissingen uitvoerbaar zijn en inderdaad genoegzame kansen op welslagen aanbieden - het oogenblik om natie en Gouvernement daarvan te overtuigen, zou niet gunstiger kunnen gekozen zijn. De val der Maatschappij van Weldadigheid doet velen met huivering vragen: wat zal er worden van de tien duizend bewoners harer koloniën en gestichten? Rust het voorstel van den Heer van Vlissingen op goede gronden, dan is het antwoord gereed: vervoer hen naar Nederlandsch Indië. Zou het echter niet te vreezen zijn, dat spoedig zou blijken, hoe de verwachtingen, welke men van hunne vestiging in Ned. Indië koesterde, op even weinig goeden grond steunden, als bij hunne vestiging op de Drentsche heidevelden het geval was?....

Wenden we ons tot een ander der door den Heer Bleeker behandelde punten. Daaronder verdient bijzondere melding hetgeen hij over Ceram zegt. Over dit zoo uitgestrekte, nog zoo weinig bekende en geexploiteerde en toch in vele opzigten zoo hoogst belangrijke eiland, spreekt hij als 't ware *con amore*. Nergens is in zijne opgaven toetsing van hetgeen over een bepaald punt reeds werd openbaar gemaakt, zoo overvloedig, als in het hoofdstuk, dat hij aan dit eiland wijdt. Wel moet men met hem tot het besluit komen, dat, hoeveel er ook in de allerlaatste jaren door onderscheidene schrijvers tot onze kennis van dit eiland is bijgedragen, daaruit niets duidelijker blijkt, dan dat die kennis nog slechts

hoogst onvolledig is. Maar evenzeer mag men tot het besluit komen, dat Ceram eene schoone toekomst te gemoet gaat, zoo er gevolg wordt gegeven aan de wenken, door hem en anderen gegeven. Zoo er met beleid wordt gewerkt op de beschaving der thans nog veelal woeste, maar voor ontwikkeling, naar het schijnt, zeer vatbare Alfoeren; zoo de zendelingen, zich de ontberingen en gevaren eener vestiging op dit eiland getroostende, hier verrigten wat zij in de Minahassa van Manado deden; zoo men bewijzen geeft niet alles te willen beheerschen, maar, met eerbiediging der aloude instellingen, de bevolking slechts tot meerder ontwikkeling te willen brengen, dan kan Cerams toestand spoedig geheel anders worden. Dan zal met toenemende beschaving tevens toenemende nijverheid ontstaan. De bevolking, voor zooveel noodig geleid door de in haar midden gevestigde Europeanen, aangewakkerd door de ontwikkeling, welke het Gouvernement door zijne maatregelen zal geven aan het handelsverkeer met de naburige eilanden, zal meer en meer, zoowel in haar eigen voordeel als in dat der haar omringende eilanden, leeren gebruik maken van de schatten, welke de natuur haar met zoo kwistige hand schonk. Thans reeds voorzien Cerams onmetelijke sagobosschen voor een goed deel in de behoeften der naburige eilanden. Zijn rijkdom aan uitstekend timmerhout, vooral voor den scheepsbouw, is in de jongstverloopen jaren meer en meer bekend geworden. De katoenplant, de koffijboom en het suikerriet groeijen er welig. Op de noordkust heeft reeds de rijstbouw, op de zuidkust de tabaksteelt eene groote ontwikkeling bekomen. Omtrent de laatste vindt men nog belangrijke opgaven in het, na de verschijning van Bleekers werk uitgekomen, eerste nummer der nieuwe volgreeks van het Tijdschrift van het Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië.’ Dat alles is echter nog voor verbazende ontwikkeling vatbaar. De Ceramsche Alfoeren zijn, niettegenstaande het afschuwelijke koppensnellen bij vele stammen nog ten volle in zwang is, over het algemeen van eene zachte geaardheid en zeer tot den landbouw geneigd. Meerdere beschaving en betere instellingen zouden dien zin krachtig ontwikkelen. De schuwe bergvolken, lang van ons vervreemd door het verderfelijke extirpiatie-stelsel der Compagnie, dat hier ook in zoo ruime mate werd toegepast, komen

langzamerhand tot het besef, dat betere tijden zijn aangebroken. Daarvan behoort, door doelmatige leiding, partij te worden getrokken.

Bij het lezen van hetgeen Dr. Bleeker over Ceram en over zoo menig andere der grootere eilanden van den Molukschen Archipel zegt, trof ons weder iets, hetwelk elken opmerkzamen beschouwer der kaart van den Indischen Archipel, dunkt ons, telkens moet treffen. Dit namelijk: dat het meestal de kleinere eilanden zijn, die èn het meeste bekend zijn èn tot nu toe door hunne voortbrengselen en geldelijke opbrengsten van het meeste belang worden geacht. Wij wijzen nog niet eens op het onmetelijke Borneo, of op het uitgestrekte Celebes, van welke nog weinig meer dan de kustlanden bekend zijn. Maar zoo we ons tot de Molukken bepalen, dan zien we dat twee stipjes, als Ternate en Tidore, tamelijk goed bekend zijn en sedert eeuwen voor ons van beteekenis waren, zoo al niet door hunne opbrengsten, dan toch door den invloed, welken wij door hun bezit in de omstreken konden uitoefenen. Van het nabijgelegene, zoo oneindig grootere Halmaheira weten wij daarentegen nog bijna niets. Het kleine Amboina en de nog veel kleinere, eigenlijke Bandagroep, welker drie eilandjes gezamelijk nog geen vierkante duitsche mijl groot zijn, zijn ons tamelijk bekend. Gedurende de twee eerste eeuwen onzer vestiging in Indië, waren zij de voornaamste onzer bezittingen aldaar, omdat zij ons den alleenhandel in specerijen verzekerden. Het naburige uitgestrekte Boero en het nog veel grootere Ceram bleven ons tot heden schier onbekend, en de schatten, welke eene milde natuur aan die eilanden in ruime mate schonk, bleven tot heden schier geheel onbenuttigd. De verklaring van dat vreemde verschijnsel is, gedeeltelijk ten minste, niet moeijelijk. In het algemeen is het zeker veel gemakkelijker een land van geringen omvang, dan een van groote uitgestrektheid goed te leeren kennen. Een klein eiland is ook gemakkelijker tegen vijandelijke aanvallen, waaraan wij in de eerste tijden onzer vestiging zoo dikwerf bloot stonden, te verdedigen dan een grooter land. Op sommige punten volgden wij ook slechts het voorbeeld der vroegere vorsten, die, op de kleinste eilanden gevestigd, van daaruit hunne heerschappij over de grootere naburige eilanden uitstrekten. Omtrent Amboina en de

Bandagroep is het bekend, dat de Compagnie, ten einde meester te blijven van den specerijhandel en niet meer specerijen ter markt te brengen, dan zij rekende steeds met goede winst te zullen slijten, de nagelteelt tot het eerste en de notenmuscaatteelt tot de laatste beperkte, en overal elders in die omstreken de nagel- en notenboomen met geweld uitroeide. Zij kon zeker haar monopoliestelsel gemakkelijker volhouden, beter de teelt en bereiding der nagelen en der noten bewaken, eerder den smokkelhandel weren, zoo zij zich tot eenige weinige kleine eilanden beperkte, dan zoo zij de specerijteelt ook op de grootere eilanden toeliet. Die tijden van monopolie en geweld, met al hunne rampzalige gevolgen, zijn echter, grootendeels ten minste, gelukkig voor goed voorbij. Een hoofdbezwaar tegen de ontwikkeling der grootere Moluksche eilanden is daarmede uit den weg geruimd. Al wat daarover in de laatste jaren geschreven is, heeft er de aandacht meer op gevestigd. Hoe hoogst onvolledig onze kennis daaromtrent ook nog is, genoeg is er toch reeds van bekend geworden, om veler overtuiging omtrent hunne belangrijkheid te vestigen. Velerlei pogingen ter hunner ontwikkeling zijn dan ook reeds aangewend. Het maakte in ons oog geen gering gedeelte der verdiensten van Dr. Bleeker uit, dat hij daartoe in dit werk eene belangrijke bijdrage leverde door zijne mededeelingen en wenken omtrent Ceram en Boero, omtrent Halmaheira en het (zoogenaamd) Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea, omtrent de Zuidooster en Zuidwester eilanden, omtrent zoo menige andere eilanden-groep, welke tot nu toe nog schier geheel onbekend is, en welker meerdere bekendheid echter hoogst waarschijnlijk zoowel tot heil harer bewoners als tot voordeel van Nederland zou kunnen strekken. Sommige dier eilanden, b.v. de Keh-Tenimber-groep, ten zuidwesten der Keh-eilanden gelegen, zijn nog zoo onbekend, dat zij zelfs niet eens voorkomen op de nieuwste, in zoo vele opzigten, hoeveel er ook nog aan moge ontbreken, uitstekende kaarten van den Molukschen Archipel: die van Gregory en van den helaas! te vroeg aan zijn nuttigen werkkringen aan zijne talrijke vrienden ontvallen Melvill van Carnbée.

Ik kan van dit punt niet afstappen, zonder nog eene klagt en een wensch te uiten.

De klagt is deze. Ik betreur het, dat de Heer Bleeker niet heeft kunnen goedvinden zijn werk te verrijken met eene kaart van de door hem op deze reis bezochte plaatsen. Welligt zal de Heer Bleeker daarop soortgelijk antwoord geven, als ik ontving, toen ik het gemis eener kaart in Prof. Veth's ‘Borneo's Wester-afdeeling’ betreurde. Dat hij, namelijk, zich niet in staat gevoelende eene betere kaart dan de reeds bestaande te geven, meende te kunnen volstaan met naar deze te verwijzen. Ik zou mij echter ook thans met zoodanig antwoord niet tevreden laten stellen. In werken als deze mag eene kaart eene bepaalde behoefte worden geacht. Zelfs zij, die in het bezit van goede kaarten zijn, zullen het waarderen, door eene kaart in het werk zelf de gegeven beschrijving te kunnen volgen. In dit geval scheen dit, oppervlakkig gesproken, te gemakkelijker, daar uit de bestaande kaarten van Gregory en Melvill een voor het oogmerk voldoend kaartje had kunnen worden zamengesteld. Welligt zou zelfs Melvill aan zijn vriend Bleeker gaarne hebben vergund, zijne kaart van den Molukschen Archipel, des noods op verkleinde schaal, in zijn werk op te nemen, en zeker zou hij, in ieder geval, gaarne bij de zamenstelling daarvan de behulpzame hand hebben geboden. Mogt echter de Heer Bleeker, wijzende op de verpligting, waarin de Heer Melvill was, de kaarten van zijn zoo uitstekend verdienstelijken groeten atlas van Nederlandsch-Indië in Europa te doen graveren, beweren dat het drukken van zoodanige kaart in Indië aan te veel bezwaren onderhevig was, of zijn werk te kostbaar zou hebben doen worden, - dan kunnen we slechts betreuren, dat het bestaan van die bezwaren ons een zoo wenschelijk toevoegsel tot zijn belangrijk werk doet missen.

De wensch, die bij mij opkwam bij het lezen van het hoofdstuk, door Dr. Bleeker aan Ceram gewijd, is deze: Dat namelijk een man als Professor Veth zich daardoor mogt uitgelokt vinden, Ceram wat beter aan Nederland bekend te maken, dan het zulks tot heden is. Hoe goed hij voor dergelijke taak berekend is, blijkt o.a. uit zijn uitstekend werk over Borneo's Wester-afdeeling en uit zijne artikelen over Timor. Uit al hetgeen Dr. Bleeker over Ceram en omtrent het daarover geschrevene mededeelt, zal het aan iemand, die zoo naauwkeurig met de Indische litteratuur

bekend is en zich van den toestand en de behoeften dier landen een zoo helder denkbeeld weet te maken, als Prof. Veth herhaaldelijk bewees dat met hem het geval is, waarschijnlijk niet moeijelijk vallen, ons ook van Ceram, voor zooverre onze kennis van dat land tot heden strekt, eene aanschouwelijke voorstelling te geven. Welligt evenwel ware het nog wenschelijker dat hij dit stuk vooraf deed gaan door een ander over Boero, omdat juist thans op dat vruchtbare eiland weder in 't bijzonder de aandacht gevestigd is geworden, nu nieuwe voorstellen gedaan zijn om eene europesche kolonisatie, waarvoor het zoo bijzondere geschiktheid schijnt aan te bieden, daarheen te leiden.

Misschien sprak ik hier slechts een denkbeeld uit, dat bij den Heer Veth zelven, bij het lezen, van Bleekers werk, levendig is geworden. Mogt dit niet het geval zijn, hij gelieve het niet onbescheiden te vinden, dat ik hem tot nieuwen arbeid over onze koloniën oproep. Na een arbeid, als dien hij aan de beschrijving van Borneo's Wester-afdeeling wijdde, zou hij zeker geregtigd zijn, zich geruimen tijd rust te gunnen. Dat hij dit evenwel niet doet, dat hij voortdurend met zijn tijd en zijne talenten woekert, bewijst zoo menig stuk van zijne hand, dat het licht zag, zelfs tijdens hij met dat groote werk bezig was en weder nadat dit het licht zag. Hij weet ook te goed, dat al hetgeen in Indië over Indië het licht ziet, - en daartoe behoort zoowel Bleekers werk zelf, als bijna alles wat hij omtrent het over Ceram en Boero geschrevene vermeldt, - hier slechts zeer weinig lezers telt, dan dat hij niet de behoefte zoude gevoelen, dat over die landen hier worde geschreven, zoo men wil dat Nederland er de vereischte belangstelling in betoont. Dat weinigen beter dan hij in staat zouden zijn, daarvoor belangstelling op te wekken, zal hij wel niet toegeven, maar zal gewis slechts door weinige anderen worden tegengesproken.

Wijden we nu nog, ‘last, though not least,’ kortelijk enkele woorden aan hetgeen de Heer Bleeker omtrent de Specerij-eilanden en het voor deze nog geldend stelsel zegt. Belangrijk zijn de wijzigingen, welke hier het door de Compagnie ingevoerde stelsel reeds heeft ondergaan. Tijdens het Engelsche tusschenbestuur, en door van der Capellen, voor zooveel het hem gelukte, om voor zijne voorstellen bij het

opperbestuur medewerking te vinden, werden er reeds groote verbeteringen tot stand gebragt. De drukkende hongietogten en het afschuwelijk extirpatiestelsel, waarbij alle nagelen notenboomen, buiten de voor de teelt door de Compagnie en de latere besturen aangewezene eilanden gevonden, met geweld werden uitgeroeid, behooren voor goed tot het verledene. De openstelling van vrijhavens, ofschoon aanvankelijk nog van weinig beteekenis, zal niet kunnen nalaten eerlang goede vruchten te dragen. Maar nog bestaat er te veel, dat aan den monopoliegeest en aan het dwangstelsel van den vroegeren tijd herinnert. Nog bestaat de voor de bevolking verpligte specerijteelt. Nog is de bevolking verpligt haar geheele product tegen vastgestelde prijzen aan het Gouvernement ter hand te stellen, en zijn die prijzen zoo laag gesteld, dat het de bevolking onmogelijk is, daardoor tot eenigen staat van welvaart te geraken. Nog bestaat er eene soort van grondslavernij, die de personen, op welke de verpligting tot de teelt der nagelen en der muskaatnoten rust, aan de tuinen en perken bindt. Nog zijn zij tot zeer vele onbeloonde heerendiensten verpligt. Nog is de bevolking beroofd van de voordeelen, welke zij zou trekken uit den verkoop der specerijen in haar midden en worden deze allen naar Nederland vervoerd, ten einde dit de hoofdmarkt der specerijen te doen blijven.

Dat veel van dat alles niet in den smaak valt van een vrijzinnig man als de Heer Bleeker, zal men ligt begrijpen. Hij stelt dan ook eene geheele verandering daarin voor. We kunnen hem evenmin in de uitvoerige ontwikkeling daarvan volgen, als in al hetgeen hij mededeelt over onze kennis van de specerij-eilanden en over hun tegenwoordigen toestand, over den invloed, welken het sedert eeuwen daar geldend stelsel op de bevolking had; over de zamenstelling, den aard en het karakter dier bevolking, die als beter, minder lui, meer vatbaar voor ontwikkeling afgeschilderd wordt, dan dikwerf door anderen geschiedde. We moeten naar het werk zelf verwijzen, om te doen zien, hoe hier vooral aan verbetering van het bestaande onderwijs, aan de invoering van goed maatschappelijk onderwijs, aan het aanleeren van iets meer dan bijbelsche geschiedenis en aardrijkskunde, groote behoefte bestaat. We kunnen slechts even

vermelden, dat hij, onder meer andere zaken, vooral op de uitbreiding der, reeds sterk toenemende klapperteelt wijst, als eene der middelen waardoor de welvaart dezer eilanden sterk zou kunnen toenemen. En wat het door hem voorgestelde, nieuw in te voeren stelsel zelf betreft, dit kan, met inachtneming der punten van verschil, welke bestaan tusschen de wijze waarop thans de nagelteelt op Amboina en de Uliassers en de notenmuskaatteelt op de Bandagroep en op Saparoea is geregeld, in weinige woorden worden gezegd op het volgende neder te komen. Hij stelt het aanvankelijk behoud der verpligte specerijteelt voor, omdat hij vreest dat, bij volkomen vrijheid, de bevolking, uit afkeer van het haar tot nu toe drukkend dwangstelsel, haar geheel zou veronachtzamen, zonder te letten op de groote voordeelen, welke zij, bij betere regeling der zaak, haar zou kunnen opleveren. Hij stelt eene betere betaling aan de producenten voor, dan tot nu toe plaats had. Hij stelt opheffing der grondslavernij voor. Hij stelt voor dat de perkeniers zullen worden onteigend en schadeloos gesteld en dat de notenperken openlijk zullen worden verpacht. Hij vraagt de vrije beschikking over het product voor den producent en dat de vruchten op de plaats zelve zullen kunnen worden verkocht, opdat alzoo op de specerij-eilanden zelve de wereldmarkt der specerijen worde gevestigd. Hij tracht te betoogen dat, bij aanneming van zijn stelsel, de nagelteelt, waarop het Gouvernement, volgens hem, jaarlijks aanzienlijk verliest, winsten zal afwerpen, en dat de ruim zes tonnen gouds, welke nu jaarlijks bij de notenmuskaatteelt worden gewonnen, gemakkelijk door de nieuwe pachters der notenperken zullen kunnen worden opgebragt. Hij wijst er op, hoe, vooral voor de Banda-eilanden, het verlaten van het tegenwoordige stelsel dringend noodzakelijk is, omdat de notenkultuur hoofdzakelijk door slavenarbeid wordt gedreven, en de slavernij, krachtens het Regeringsreglement, uiterlijk op den 1sten Januarij 1860 in geheel Nederlandsch-Indië moet zijn afgeschaft. Hij voorspelt, dat zoowel het Gouvernement als de specerij-eilanden zelve, bij het aannemen van dergelijk rationeel en liberaal stelsel, dat niet kan nalaten die vruchtbare landen in velerlei opzigten tot snelle ontwikkeling te brengen, spoedig groote voordeelen zullen hebben.

Men leze in het werk zelf, hoe deze denkbeelden breedvoerig worden ontwikkeld en met naauwkeurige berekeningen gestaafd, en hoe de gronden, welke daartegen zouden kunnen worden ingebragt, worden wederlegd.

Aan tegenspraak van die denkbeelden zal het echter ongetwijfeld niet ontbreken. Het stelsel van vrije beschikking over het produkt en van vrijen handel zal natuurlijk geen bijval vinden bij hen, die het voor den bloei van den Nederlandschen handel volstrekt noodzakelijk achten, dat Nederland bij uitsluiting de wereldmarkt voor de specerijen blijve. Intusschen zal men toch vroeg of laat tot dat meer natuurlijk stelsel moeten komen, en dan zal het wel oneindig wenschelijker zijn dat het Gouvernement vrijwillig en uit eigen beweging daartoe overga, en de nieuwe orde van zaken geleidelijk regele, dan dat het daartoe door onweerstaanbaren aandrang van buiten of van binnen worde gedwongen.

Maar hoe dit ook zij, niemand zal ontkennen, dat ook in dit gedeelte van Dr. Bleekers werk nuttige wenken liggen opgesloten.

We kunnen niet meer doen dan nogmaals herinneren, dat vele bladzijden van Bleekers werk zijn gevuld met uitvoerige, uit de beste bronnen geputte, meest officiele statistieke opgaven, die voor zooveel noodig worden toegelicht of tot toelichting van het aangevoerde strekken. We zeiden reeds dat de meesten dezer hem door den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist zelven werden ter hand gesteld, die hem tevens het gebruik van vele andere officiele stukken vergunde. Hoe zeer daardoor de waarde van het werk wordt verhoogd, zal wel niet in bijzonderheden aangewezen behoeven te worden.

We vertrouwen dat uit het bovenstaande genoegzaam zal zijn gebleken, dat Dr. Bleekers werk uit een politiek oogpunt inderdaad veel belangrijks bevat, en dat er vele behartigingswaardige wenken in worden gegeven.

Ten einde aan den zoo belangwekkenden arbeid van den Heer Bleeker slechts eenigermate regt te laten wedervaren, zou thans ook nog in het bijzonder de aandacht moeten worden gevestigd op de opmerkingen en mededeelingen van natuurkundigen aard, welke daarvan een zoo be-

langrijk deel uitmaken. Dit terrein is ons echter te vreemd dan dat we het zouden wagen daarover veel te zeggen, veel minder er een oordeel over te vellen. We zullen dan ook niet trachten eene schets te geven van hetgeen in dit opzigt belangrijks in het werk voorkomt. Eene bloote opsomming van eenige der onderwerpen, waarover gesproken wordt, moge voldoende zijn om de aandacht van den natuuronderzoeker op dit werk te vestigen.

Het werk geeft zeker evenmin eene geheel volledige natuurkundige als een volledige ethnographische beschrijving der door den schrijver bezochte streken. Dr. Bleeker beoogde slechts de aanteekeningen, berigten en opmerkingen publiek te maken, welke hij gedurende zijne reis had kunnen bijeenverzamelen. Het zal niemand verwonderen dat eene reis van twee maanden over een zoo uitgestrekt gebied, gedaan in het gevolg van den Gouverneur-Generaal, waardoor men dus aan tijd en plaats en wijze van reizen gebonden was en veel tijd aan het bijwonen van receptiën en feesten moest wijden, niet voldoende was om de bezochte landen in alle deelen te leeren kennen, of de grondslagen voor eene geheel volledige beschrijving te leggen. Maar het zal een ieder wel verwonderen, dat het den Heer Bleeker gelukt is, in dat kort tijdsbestek zooveel op te merken en zoovele belangrijke berigten bijeen te verzamelen, als wij in zijn werk opgeteekend vinden. Wij aarzelen dan ook niet het eene hoogst interessante ethnographische en natuurkundige bijdrage tot de kennis van de residentie Manado en van den Molukschen Archipel te noemen. Wat hij deed voor land en volk, voor zeden en gewoonten, voor handel en nijverheid, voor bestuur, voor godsdienst en beschaving, voor statistiek, enz., deed hij ook op natuurkundig terrein. Telkens trachtte hij de naauwkeurigst mogelijke berigten in te winnen, natuurvoortbrengselen te verzamelen en door plaatselijk onderzoek zijne overtuiging te vestigen.

Zoo worden berigten medegedeeld omtrent de geologische gesteldheid, de planten en dieren der bezochte landen, omtrent de aardbevingen, de uitbarstingen der vulkanen, de mineralogische voortbrengselen, enz. In een afzonderlijk hoofdstuk: ‘Over den tegenwoordigen toestand der kennis van Noord Celebes,’ wordt, behalve over ethnologie en sta-

tistiek, in het bijzonder gehandeld over de hydrographie, geographie, geologie, de flora en fauna van dat land. Als bijzonder merkwaardig en boeijend tevens, uit een geologisch en geognostisch oogpunt, trof ons hetgeen hij ons over het ontstaan en de formatie der Banda-eilanden zegt. Ook over landen, welke niet konden worden bezocht, maar die toch tot het gouvernement der Molukken behooren of worden geacht te behooren, of althans daarmede in betrekking staan, worden dergelijke berigten medegedeeld. Zoo eindigt het eerste deel met aanteekeningen betreffende Halmaheira, de Soela-eilanden, de rijkjes Banggaai en Tomboekoe, eenige eilanden van den Papoeschen Archipel en Nieuw, Guinea, - landen waarvoor zooveel te doen, waarvan zooveel te maken zoude zijn, maar die, met zoo vele andere gedeelten van den Archipel, nog bijna volstrekt onbekend en geheel veronachtzaamd zijn. In het tweede deel worden, behalve over elk der bezochte eilanden, ook over de Zuidooster en Zuidwester, de Keh-, Tenimber- en andere eilanden, de naauwkeurigst mogelijke natuurkundige berigten medegedeeld. Zoo als zich van de bekende rigting der studiën van Dr. Bleeker liet verwachten, is hij in 't bijzonder uitvoerig over de fauna en flora der bezochte landen. Herhaaldelijk worden in de noten geheele lijsten van planten en diersoorten uit de onderscheidene rassen vermeld. Dat die opgaven vooral uitvoerig zouden zijn met opzigt tot de zoo talrijke en nog weinig bekende vischsoorten der indische zeeën, liet zich reeds vermoeden van den ijverigen verzamelaar, aan wien het Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden reeds de toezending van eene zoo groote menigte vischsoorten, meest uit de Javazee afkomstig, verpligt is. Dat zijne verwachting, dat de reis hem ook in dit opzigt een rijken schat zou opleveren, niet werd bedrogen, bewijzen de menigvuldige daaromtrent hier en daar in het werk verspreide berigten, waar men ziet welke soorten hij verzamelde, welke hij als vroeger nog niet beschreven vermeldde. Dit bewijzen vooral de beide uitvoerige lijsten, als aanhangsels achter het tweede deel gevoegd, getiteld: ‘Opsomming der tot heden bekend geworden vischsoorten van Celebes’ en ‘Overzigt der tot nu toe van den Molukschen Archipel bekend geworden vischsoorten.’

Het oordeel over de waarde der waarnemingen en op-

merkingen van Dr. Bleeker op natuurkundig gebied gedurende deze reis gedaan, laten wij geheel aan den natuuronderzoeker over. Hij heeft zich in dit opzigt reeds een te goed gevestigden naam verworven, dan dat men niet mag verwachten, dat deskundigen zullen getuigen, dat hij in dit opzigt de kennis der Molukken eene fiksche schrede vooruit zal hebben doen gaan. We moeten echter zorgen, dat de gewone lezer, die in dergelijke natuurhistorische onderzoekingen minder prijs stelt, zich, door de opgave van hetgeen in dit opzigt in het werk voorkomt, van de lezing niet afgeschrikt gevoele. Ter zijner geruststelling zij daarom gezegd, dat Dr. Bleeker in dit werk slechts de algemeene resultaten van zijn natuurkundig onderzoek der bezochte landen vermeldt, voor zooverre zij voor de volledigheid van zijn reisverhaal voor ieder beschaafd lezer van belang en wetenswaardig kunnen worden geacht. De bijzonderheden daaromtrent, de beschrijvingen, die meer voor den bepaalden natuurkenner van belang zijn, heeft hij, behalve in andere daartoe meer geëigende tijdschriften, voornamelijk opgeteekend in het Natuurkundig Tijdschrift, dat onder zijne redactie te Batavia wordt uitgegeven.

Ten einde, tot regt verstand van het werk, nog meer in het algemeen te doen zien, welk oogmerk de Heer Bleeker zich bij het beschrijven zijner reis voor oogen stelde, en welke indrukken hij van die reis medebragt, zullen we dit in zijne eigene woorden mededeelen. Wij kiezen het daartoe door hem gezegde, na de vermelding (Dl. II, blz. 332), dat met 't vertrek van Banda de eigenlijke reis door de Molukken, waaraan sedert de aankomst te Manado juist vijf weken waren besteed, was afgeloopen. We doen dit te eer, omdat die woorden ons aanleiding geven tot eenige beschouwingen, welke we nog in het midden wenschen te brengen.

‘Veel,’ zoo schrijft hij, ‘had ik in dien betrekkelijk korten tijd gezien. Veel had mijne belangstelling opgewekt, waaraan ik vroeger òf niet had gedacht, òf van hetwelk ik slechts onvoldoende of onjuiste begrippen had. Maar tevens had ik, door vergelijking van het tot nog toe van de Molukken openbaar gemaakte, met hetgeen eigen onderzoek en waarneming mij leerde, ontwaard, dat veel van daar nog onbekend is of onjuist voorgesteld, en dat nog

veel te doen is in het belang der millioenen zielen, welke het gouvernement der Molukken bewonen.

Mijn voornemen kwam daardoor meer en meer tot rijpheid, ook iets bij te dragen tot de kennis dier belangrijke bezittingen en mijne denkbeelden, over hetgeen in haar belang kan gedaan worden, door den weg der openbaarheid ter kennis van het gouvernement en van de natie te brengen. Ik hoop, dat die denkbeelden zullen worden getoetst aan de wenschelijkheid en praktische mogelijkheid.

Ik heb gemeend nuttig te kunnen zijn voor het moederland en voor de talrijke gewesten, welke de Voorzienigheid onder de zorgende hoede van Nederland heeft gesteld.....

Ik heb mij bepaald tot het openbaar maken mijner waarnemingen en opmerkingen, in den vorm van een reisverhaal..... Ik heb niet getracht te behagen, maar wel voor te lichten, en daartoe was eene inmenging van cijfers, van vele cijfers noodig. Cijfers zijn voor de sociale wetenschappen, wat balans en meter zijn voor de natuurkundige. Zonder cijfers is daar alles onbepaald, gelijk de begrippen zwaar en ligt en groot en klein. Ik heb dus het aangename van den vorm aan het degelijke moeten opofferen, wilde ik van stellig nut zijn.

Een der meest levendige indrukken, welke ik van de reis door de Molukken heb bekomen, is die van het volstrekt onvoldoende der bestaande kennis van zoo vele schoone en belangrijke eilanden, en zulks niettegenstaande zij reeds bijkans 2½ eeuw onder het gezag van Nederland staan. Die indruk bragt mij tot de overtuiging, dat het vele, wat onmiskenbaar, in de laatste tijden door het gouvernement zoowel als door meerdere wetenschappelijke instellingen, ten opzigte van de hydrographie, geographie en ethnologie van Nederlandsch Indië is verrigt, volstrekt onvoldoende is, om de bedoelde kennis in de eerste halve eeuw tot eene eenigzins bevredigende hoogte te brengen.

Deze overtuiging bragt een ander denkbeeld in mij tot rijpheid, dat namelijk eene spoedige en algemeene uitbreiding der hydrographische, geographische en ethnologische kennis van den Indischen Archipel slechts te verwachten is van eene bijzondere instelling, welke zich die uitbreiding ter taak zal stellen, door het oproepen tot algemeene medewerking van ambtenaren, officieren van land- en zeemagt en partikulieren, door het benoemen tot leden der

instelling van wie zich bereid verklaren tot bereiking van het doel der instelling mede te werken, door het uitgeven van een tijdschrift en andere werken, het ondersteunen van nasporingen, enz.'

Verder verhaalt Dr. Bleeker, reeds dadelijk na zijne terugkomst te Batavia pogingen tot de oprigting van zoodanig genootschap te hebben aangewend. Die pogingen waren evenwel nog niet gelukt, omdat velen meenden, dat de tijd voor de oprigting van zoodanig genootschap, hoe wenschelijk ook, nog niet gekomen was. Hij vleit zich evenwel, dat zoodanige instelling wel eerlang zal tot stand komen.

Ongetwijfeld mag zulks hoogst wenschelijk worden geacht. Een op goede grondslagen gevestigd genootschap, uit deskundige, energieke mannen bestaande, die zich goed voor oogen stellen wat zij willen bereiken, die over krachtige middelen kunnen beschikken, en, waar dit noodig is, op de ondersteuning en medewerking van een verlicht Gouvernement kunnen rekenen, zoodanig genootschap zal zeker zeer veel kunnen bijdragen om onze nog zoo onvolledige kennis van den Indischen Archipel te vermeerderen.

Is echter daartoe de oprigting van een nieuw genootschap noodig? Zou niet b.v. het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door zijn werkkring uit te breiden, door zich meer op praktisch terrein te bewegen, door de, zoo ik mij niet vergis, door Dr. Bleeker gestichte Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië en de Nederlandsch Indische Maatschappij van Nijverheid in zich op te nemen, die taak kunnen vervullen? Zoodra voor korte jaren op Java bekend werd, dat het Kon. Instituut voor de Taal-, Landen Volkenkunde van Ned. Indië hier te lande een tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde van N. Indië zou uitgeven (minstens geheel in denzelfden tijd), besloot het Bataviaasch Genootschap, dat tot dien tijd, slechts nu en dan een deel zijner werken in het licht zond, tot de uitgave van een tijdschrift, onder schier gelijken titel. Zou nu dit tijdschrift niet tevens bijdragen van natuurkundigen aard en op de nijverheid betrekkelijk, kunnen opnemen? De Heer Bleeker opperde het denkbeeld tot de oprigting van een genootschap voor de Hydrographie, Geographie en Ethnologie van Nederl. Indië, waarschijnlijk omdat hij meende, dat reeds door andere genootschappen werd voorzien in de behoefte van uitbreiding der kennis van den Indischen Archipel, die in zoo

menig ander vak bestaat. Maar zou nu niet door zamenwerking van allen, die wenschen mede te werken tot de uitbreiding der kennis van den Indischen Archipel, in welk vak van menschelijke kennis ook, meer nut kunnen worden gesticht, krachtiger kunnen worden gewerkt, dan zoo die taak door onderscheidene nevens elkander staande en met versnipperde krachten werkende vereenigingen werd vervuld? In Nederland wordt die versnippering van wetenschappelijke krachten, kenbaar door het bestaan van zoo tallooze, meer of min geleerde genootschappen en vereenigingen van anderen aard, teregt door velen betreurd. In de openingrede der algemeene vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van 1855, wees de Hoogleeraar van Hall op dat zoo groot aantal genootschappen als een blijk van den geest van associatie, dien hij als een eigenaardig kenmerk van het Nederlandsche volkskarakter voorstelde, en in het volgende jaar sprak de Hoogleeraar Lintelo de Geer in die vergadering over de behoefte aan en de vruchten van zamenwerking op het gebied der wetenschappen en der kunsten. Beide sprekers zullen echter wel toegeven, dat die geest van associatie beter vruchten zou opleveren dan hij nu dikwerf doet, zoo er inderdaad meer zamenwerking en minder versnippering van krachten bestond. Niet zonder grond schijnt beweerd te mogen worden, dat men in die groote menigte van genootschappen, dikwerf slechts een kleingeestig bewijs moet zien van plaatselijke of persoonlijke ijdelheid. Elke plaats van eenig belang (of soms van geen belang: wij denken hier aan dorpen, die eigen, naar hen genoemde genootschappen bezitten), moet een eigen, ook naar buiten werkend genootschap bezitten[1]. Vele personen,

1 Ik maak geen zwarigheid te dezer gelegenheid mijne meening in dit opzigt, met betrekking tot Nederland, eenigzins duidelijker uit te spreken, en minstens een paar genootschappen met name aan te duiden, welke ik in den tekst op het oog had. Welligt loop ik daardoor gevaar nimmermeer tot lid van eenig geleerd of ander genootschap te worden benoemd; welnu! ik zal trachten mij zulks te getroosten, en zal dit gaarne doen, zoo ik slechts bij enkelen meer, dan reeds het geval is, de overtuiging mag opwekken, dat de vereeniging van eenige van die genootschappen met grootere, die hetzelfde doel beoogen, strekken zou tot bevordering van het nut, dat door alle wordt bedoeld.
Ten einde mogelijke verkeerde opvattingen te voorkomen, moet ik ook nog vooraf verklaren, dat het mij van geen der weinige genootschappen, welke ik de vrijheid zal nemen te noemen, bekend is, dat de woorden in den tekst volgende op die, waarop deze noot betrekking heeft, op hen van toepassing zouden zijn.
Ik vraag dan - ik beslis niet - maar vraag slechts: Was er bepaalde behoefte aan het in het leven roepen: van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, bij het bestaan van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen? - van het Genootschap ter bevordering van Nijverheid te Onderdendam, en van de Nederlandsche Vereeniging voor Handwerks- en Fabrieksnijverheid, gevestigd te 's Gravenhage, bij het bestaan der Maatschappij van Nijverheid? - van het landbouwgenootschap de Marne, te Wehe in Groningen, bij het bestaan in die provincie eener commissie van landbouw, welke zich de bevordering der kennis en der wetenschappelijke beoefening van den landbouw voor de geheele provincie ten doel stelt? Ik vraag nog: had niet de Overijsselsche Vereeniging tot verspreiding van provinciale welvaart, welke zooveel nut voor de provincie stichtte, het in het leven roepen der Overijsselsche Maatschappij van Landbouw onnoodig kunnen maken, door haar werkkring uit te breiden en afdeelingen door de gansche provincie te trachten te vestigen?

Men gelieve mij wel te verstaan: ik keur het ontstaan van deze en zoo vele andere vereenigingen niet onbepaald af; beter gebrekkige zamenwerking op kleine schaal dan geene zamenwerking; beter eenig teeken van leven dan in het geheel geen leven. Haar ik vraag: of er wezenlijke behoefte was aan de oprigting van zoo vele nieuwe genootschappen, met meestal beperkten werkkring, bij het bestaan van oudere, die reeds hetzelfde beoogden, of, met eenige uitbreiding van hun werkkring, waarschijnlijk beter zouden hebben kunnen verrigten? Moet niet de versnippering van krachten, welke daarvan het onvermijdelijk gevolg is, worden betreurd, en stichten al die menigvuldige kleine genootschappen van zoo onderscheiden aard niet minder wetenschappelijk en maatschappelijk nut, dan zij bij meerder

niet tevreden met het lidmaatschap van een of meerdere geleerde of maatschappelijk nuttige genootschappen, wen-

zamenwerking zouden kunnen doen? Telkens hoort men nu ook klagen, dat de hulpmiddelen, waarover die genootschappen kunnen beschikken, meestal te gering zijn, dan dat zij iets belangrijks kunnen tot stand brengen, eenig belangrijk werk uitgeven of iets dergelijks. Dit zou voorzeker anders zijn, zoo niet zoo vele genootschappen elk hun eigen bestuur, hunne eigen vergaderingen, hun eigen tijdschrift, enz., moesten bekostigen en zoodoende veel geld uitgeven, dat beter en met meer vrucht kon worden besteed.

Nogmaals herhaal ik: ik keur het in het leven roepen van zoo vele nieuwe genootschappen niet onbepaald af, omdat ik niet voldoende bekend ben met de redenen, welke daartoe dikwerf leidden. Ik weet ook te goed, dat oude genootschappen dit soms met eenige oude lieden gemeen hebben, dat zij zich gaarne verheugen in een *dolce far niente*, teren op den vroeger behaalden roem, hoogst ongaarne van de in den jeugdigen of mannelijken leeftijd aangenomen gewoonten en regelen afwijken, ja, die soms zelfs als heiligschennis beschouwen. Ik weet dat er genootschappen zoowel als menschen zijn, die niet met hunnen tijd meê weten te gaan, en die het eens bereikte standpunt voor het eenige ware en goede houden. En daar ik voortdurende ontwikkeling en vooruitgang in de wetenschappelijke en maatschappelijke orde erken en daarvoor van genootschappelijke zamenwerking, van den zoo krachtigen geest van associatie onzer eeuw veel heil verwacht, zoo zeg ik gaarne: laat vallen wat niet staan kan; rigt nieuwe genootschappen nevens de oude op, wanneer het u niet gelukt in die oude een nieuw leven te brengen. Ik zeg echter ook: werp het oude niet weg, zoolang het nog bruikbaar is; juist uithoofde van hun ouderdom, hebben de ouden aanspraak op eerbied; erken de diensten, die zij vroeger bewezen; tracht hen over te halen met u mede te werken, nog nut te stichten en zich te rigten naar het nieuwe licht, dat is opgegaan. Gij kunt met hunne ondervinding, hun gevestigden naam, gelijk zij met uwe nieuw aangeworven kennis voordeel doen.

Zoo we nu dit gezegde slechts op een tweetal der zoo even genoemde nieuwere vereenigingen toepassen, mogen we dan niet vragen: of de oprigters van het Historisch Genootschap te Utrecht en die der Vereeniging voor Handwerks- en Fabrieksnijverheid te 's Gravenhage, niet beter hadden gedaan te trachten uitbreiding te doen geven aan den werkkring van het sedert zoo vele jaren bestaande Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en van da even oude Maatschappij van Nijverheid, dan daarnevens hunne Vereenigingen tot stand te brengen en alzoo versnippering van krachten te veroorzaken? Meenden de eersten nut te kunnen stichten door eene wijze van bearbeiding van historische bronnen, welke zij van het oudere genootschap niet konden verkrijgen; achtten de anderen dat eene meer regtstreeksche bemoeijing met de handwerk- en fabrieksnijverheid nuttig was, dan waartoe de oudere maatschappij zich genegen betoonde, dan voorzeker hadden zij volkomen gelijk nieuwe vereenigingen in het leven te roepen. Het is dan hier ook slechts de vraag, niet of het nieuwe op zich zelf al dan niet nuttig is, maar of het beoogde doel niet even goed en welligt zelfs beter zou bereikt zijn, of hetzelfde nut niet gesticht zou kunnen zijn, door hervorming en uitbreiding van het bestaande, dan door de oprigting van iets nieuws.

Het zal wel schier overbodig zijn hierbij te voegen, dat de beide bedoelde nieuwere vereenigingen slechts genoemd zijn om door de aanhaling van een sprekend voorbeeld mijne voorstelling duidelijker te maken. Het is mij volstrekt onbekend, of door de oprigters pogingen tot hervorming van het bestaande zijn in het werk gesteld, vóór zij het nieuwere tot stand bragten. Het is mij evenzeer onbekend of daartegen ook zoodanige overwegende bezwaren bestonden, dat de bereiking van het door hen beoogde goede doel met eene afbreking van het bestaande zou gepaard hebben moeten gaan. Ik betwist ook in het minst niet het nut door die nieuwere vereenigingen gesticht. Ik juich het ook te zeer van harte toe, dat mannen, aanzienlijk door geboorte en maatschappelijke betrekkingen, zoo als aan het hoofd dier beide vereenigingen staan, door wetenschappelijke studiën of door bevordering van de belangen der nijverheid, voor het algemeen nuttig trachten te zijn, dan dat ik er mij niet in zou verheugen, hen zich daarmede in gemeenschap met anderen te zien bemoeijen. Het was dan ook slechts maar als tot voorbeeld *et pour les besoins de la cause*, dat ik juist hen noemde.

De vraag is hier niet, of deze of die vereeniging nut sticht, maar of dat nut niet nog grooter zou zijn, zoo alle genootschappen, welke ongeveer hetzelfde bedoelen, met vereenigde krachten tot bereiking van hun oogmerk zamenwerkten.

Dat dit het geval zoude zijn, zal moeijelijk kunnen worden betwijfeld.

schen zelve aan het hoofd van zoodanig ligchaam te staan, zelve oprigters van een nieuw genootschap te heeten. Hoe beperkt daardoor de werkkring van die genootschappen, hoe beperkt daardoor het nut dat zij kunnen stichten, hoe moeijelijk het daardoor voor den belanghebbende wordt zich

op de hoogte te houden van al wat door die vereenigingen wordt verrigt en publiek gemaakt, hoe bezwaarlijk het daardoor voor al die vereenigingen wordt, steeds wezenlijk belangrijke en nuttige werkzaamheden te kiezen en belangrijke stukken uit te geven, - dat alles is bekend genoeg[1].

Bij het bestaan in Nederland van zoo vele en velerlei genootschappen van oude dagteekening, is het te keer gaan, het doen verdwijnen van dat kwaad zeker moeijelijk genoeg. In Nederlandsch Indië, waar slechts het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van oude dagteekening is, zou zulks veel gemakkelijker gaan.

Nog eene andere reden maakt zoodanige zamenwerking in Nederlandsch Indië dubbel noodzakelijk. Het aldaar nog steeds zoo beperkt Europesche personeel is oorzaak dat daar, meer dan elders, de goede werking van dergelijke vereenigingen steeds van eenige weinige energieke, bekwame mannen afhangt. Verdwijnen deze van het tooneel - en hoe betrekkelijk kort is meestal hun verblijf in Indië - hoevelen, en juist der uitstekendsten, worden in den bloei huns levens door de onverbiddelijke hand des doods weggemaaid - dan houdt dikwerf voor langen tijd schier alle werkzaamheid in den door hen gekozen werkkring op. Wij behoeven slechts te herinneren aan het langdurig tijdperk van rust, waarin het Bataviaasch Genootschap scheen te verkeeren, tot het voor eenige jaren met vernieuwde levenskracht ontwaakte.

Zou nu dat Genootschap zijn reeds belangrijken werkkring niet nog kunnen uitbreiden en trachten nog meer algemeen nuttig te zijn door de andere reeds in Indië bestaande vereenigingen in zich op te nemen, en ook, in den zin, welken Dr. Bleeker met het door hem voorgesteld genootschap bedoelde, bepaaldelijk voor de uitbreiding der

1 Zeer teregt werd dan ook in de ‘Algemeene Konst- en Letterbode’ van 1856, blz. 169, gewezen ‘op het zich verdringen van wetenschappelijke vereenigingen en tijdschriften hier te lande’ en opgemerkt ‘hoe nadeelig dit voor de ontwikkeling der wetenschap moet zijn;’ terwijl de wensch geuit werd, dat de te verspreide krachten zich meer mogten vereenigen. En evenzeer teregt werd het dan ook onlangs (zie bl. 25 van den tegenwoordigen jaargang) geprezen, dat de redactiën van een viertal geneeskundige tijdschriften zich hadden vereenigd om, met den aanvang van dit jaar, één algemeen geneeskundig tijdschrift het licht te doen zien. Mogt dit goede voorbeeld spoedig ook bij andere wetenschappelijke of letterkundige vereenigingen en tijdschriften navolging vinden.

Hydrographie, Geographie en Ethnologie van Nederlandsch Indië werkzaam te zijn? Alsdan zou het, dunkt ons, door de vereende krachten van allen, die tot uitbreiding der kennis van Nederlandsch-Indië op elk gebied van menschelijke kennis nuttig kunnen zijn, inderdaad veelzijdig en dadelijk nut kunnen stichten en veel tot de ontwikkeling van die heerlijke, nog zoo weinig gekende gewesten kunnen bijdragen. Het Genootschap zou dit vooral doen, zoo zijne rigting steeds was die van den Heer Bleeker, namelijk eene praktische, dat is, zoo als hij zegt, (Dl. II, bl. 333) ‘gegrond op waarneming van feiten en wars van alle theoriën, aan welke geene voldoende werkelijkheid ten grondslag ligt.’ Die woorden legt hij nader uit, door er op te doen volgen: ‘Waarneming is zoowel de grondslag van de maatschappelijke, als van de natuurkundige wetenschappen. Zij leert het bestaande kennen en het ontbrekende, en rust toe met de kennis, om het ontbrekende aan te vullen.’

Moet niet worden toegegeven, dat een in dien zin werkzaam genootschap, dat zijne taak: verspreiding van *nuttige* kennis, steeds goed voor oogen hield, daaraan met vereenigde krachten van alle deskundigen arbeidde, en daartoe over ruime hulpmiddelen kon beschikken, inderdaad veel nut zou kunnen stichten? Zou door die vereeniging in één ligchaam van allen, die op wetenschappelijk en praktisch terrein wenschen nuttig te zijn, het bestaan van zoodanig genootschap, vooral in Nederlandsch Indië, niet beter gewaarborgd zijn, dan zoo zij, die zich geroepen gevoelden daartoe in een of ander afzonderlijk vak werkzaam te zijn, zich in afzonderlijke, geheel op zich zelve staande kleine genootschappen vereenigden?

Zeer veel zou daarbij voorzeker van eene goede organisatie van zoodanig algemeen genootschap afhangen. Den bloei, waarin de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen zich bij voortduring mag verheugen, heeft zij zeker voor een goed deel aan hare voortreffelijke inrigting, aan de zelfstandigheid harer afdeelingen te danken. Volksveredeling, volksbeschaving is de groote taak, waartoe de Maatschappij met hare afdeelingen zamenwerkt. De Maatschappij werkt daartoe in het algemeen mede, door het zooveel mogelijk verspreiden van nuttige geschriften en door het geven van wenken aan de afdeelingen. Deze zijn, zoo als men weet,

door eenige weinige algemeene regelen gebonden tot het doel der Maatschappij mede te werken, maar bezitten overigens eene groote mate van zelfstandigheid in het regelen der wijze, waarop zij dit binnen hare grenzen willen trachten te bereiken. Zij hebben daartoe ook de vrije beschikking over een aanmerkelijk deel der contributiën van de leden der Maatschappij. De meeste onzer landbouwgenootschappen hebben dezelfde regeling aangenomen en mogten zich dien ten gevolge ook spoedig in groeten bloei verheugen.

Iets dergelijks zouden wij voor het door ons bedoeld genootschap in Nederlandsch Indië tot stand wenschen te zien komen. In de eerste plaats zou het zooveel mogelijk over geheel Nederlandsch Indië afdeelingen behooren te vestigen en overal correspondenten moeten trachten te verkrijgen. Die afdeelingen zouden met het hoofdbestuur tot het verkrijgen en verspreiden van kennis moeten werkzaam zijn, en zich dus naar zekere algemeen voor te schrijven regelen moeten voegen, maar overigens zooveel mogelijk vrij worden gelaten in de wijze waarop zij, ten meesten nutte van het algemeen en van het onder haar ressorterend district en van hare bijzondere leden, tot de algemeene taak wenschen mede te werken. Aangezien het Genootschap zoovele vakken van menschelijke kennis zou omvatten, en velen, die in het eene vak belang zouden stellen of daarvoor bijdragen zouden kunnen leveren, dit welligt niet voor andere vakken zouden doen, zou het Genootschap zich in eenige hoofdafdeelingen kunnen splitsen, b.v. voor de taal-, land- en volkenkunde, voor de natuurkundige wetenschappen, voor de nijverheid, enz. Het zou aan ieder belangstellende moeten vrijstaan zich tot lid van slechts eene dier afdeelingen aan te melden (even als dit b.v. bij de Maatschappij Felix Meritis te Amsterdam plaats vindt), zoo hij niet de contributie voor alle afdeelingen wenschte te betalen, of alle de door het Genootschap uit te geven werken begeerde te ontvangen. Personen, die er groot belang, bij hebben te weten te komen, wat op het gebied der nijverheid in Europa wordt ontdekt of voorvalt, voor zoo verre dit voor Nederlandsch Indië van toepassing zoude kunnen zijn, of die zeer gaarne de wenken van deskundigen in Indië zouden vernemen omtrent ondernemingen, die zij zouden kunnen aanvangen, stellen er welligt weinig prijs op te vernemen wat op het ge-

bied der taalkunde, der hydrographie en andere hun vreemde en onverschillige vakken het licht ziet. Daarom zou het Genootschap er op bedacht behooren te zijn, behalve zijne grootere werken en verhandelingen, meer dan één tijdschrift uit te geven, of minstens moeten zorgen, dat ieder zich die stukken zou kunnen aanschaffen, die hij voor zich slechts van belang acht.

Ziedaar eenige algemeene wenken, welke ik het waagde te geven, naar aanleiding van een door Dr. Bleeker geuiten wensch tot de oprigting van een nieuw genootschap. Het zij aan hem en andere bevoegde beoordeelaren overgelaten te beslissen, in hoeverre zij voor verwezenlijking vatbaar zijn.

Nog even moet ik terugkeeren tot de boven aangehaalde woorden van den Heer Bleeker, welke tot deze uitweiding aanleiding gaven, omdat zij ook de gelegenheid aanbieden tot het maken eener aanmerking omtrent het geheel van zijnen arbeid, welke mij dunkt dat elk lezer van het werk moet maken. De twee bladzijden, welke hierboven werden afgeschreven, en waarin zoowel de totaalindruk der reis werd uitgedrukt als het plan aangegeven, dat daardoor bij den schrijver rijpte, volgen op het berigt van het vertrek van Banda en gaan vooraf aan het verhaal der verdere tehuisreis. Zoo doet de Heer Bleeker telkens. Bijna elk hoofdstuk levert er het bewijs van. Het reisverhaal wordt telkens afgebroken door de vermelding der indrukken en opmerkingen, waartoe hij aanleiding vond in hetgeen hij zag. De Heer Bleeker, die zijne waarnemingen en opmerkingen in den vorm van een reisverhaal openbaar maakte, had volkomen regt op die wijze te handelen. Zijn boek is daardoor zeker meer onderhoudend, de lezing meer afwisselend geworden, dan zoo hij b.v. eerst een kort reisverhaal had neêrgeschreven en dan in afzonderlijke hoofdstukken over de bevolking, over het Nederlandsch-Indische en inlandsche bestuur, over Christendom en beschaving, over statistiek, over natuurkundige zaken, enz., enz., had gesproken. Maar de bedoeling van den Heer Bleeker was niet een meer of min onderhoudend werk te schrijven; hij heeft niet getracht ‘te behagen’ (hoewel wij b.v. op menig heerlijk geschetst natuurtafereel zouden kunnen wijzen, waar hij dit ongetwijfeld doet), ‘maar wel voor te lichten,’ en ook ‘iets bij te dragen tot de kennis dier belangrijke bezittingen, en zijne

denkbeelden, over hetgeen in haar belang kan gedaan worden, door den weg der openbaarheid ter kennis van het gouvernement en van de natie te brengen.' Dat zijn werk onze bekendheid met de Molukken eene fiksche schrede voorwaarts brengt en dat het menigvuldige wenken bevat, welke behartiging verdienen, zal zeker door weinige lezers worden ontkend en vertrouwen wij hierboven reeds genoegzaam te hebben aangetoond. Wij behoeven, wat het eerste betreft, slechts te herinneren aan zijne menigvuldige statistieke opgaven en aan hetgeen hij voor de fauna en flora van het gouvernement der Molukken leverde. Wat het tweede betreft, willen we slechts herinneren aan zijn telkens terugkeerenden aandrang tot uitbreiding van het Nederlandsch gezag en van den regtstreekschen Nederlandschen invloed in die streken, aan zijne opmerkingen omtrent onderscheidene ambtenaren, aan zijne wenken omtrent de zoo noodzakelijke verbetering van het onderwijs. Maar door meer orde bij de behandeling in acht te nemen, zou hij het nut, de bruikbaarheid van zijn werk nog grooter hebben kunnen doen zijn. Bij de tegenwoordige wijze van bewerking zou de gemakkelijkheid van raadpleging zeer zijn vergroot, zoo hij zich de moeite had getroost aan zijn werk eene goede alphabetische inhoudsopgave toe te voegen, waar men met een oogopslag kon vinden op welke verschillende plaatsen in die beide deelen over hetzelfde onderwerp wordt gehandeld. In elk deel wordt nu wel eene inhoudsopgave der hoofdstukken aangetroffen; maar zoo men b.v. wenscht na te gaan al wat de schrijver over de zendelingen, over de verspreiding van het Christendom, over het onderwijs in de door hem bezochte landen zegt, kan nien in die inhoudsopgave lang zoeken eer men dat alles bijeen heeft. Niet altijd ook zal men daar vinden wat men zoekt en zich herinnert te hebben gelezen. Zoo wordt daar juist b.v. mijn oog getroffen door de vermelding der oorzaken van de weinige vermeerdering der bevolking van de Minahassa (Dl. I, blz. 83); toch geene onbelangrijke bijzonderheid. En echter wordt zij in de inhoudsopgave niet vermeld. Dit bezwaar zou van minder aanbelang zijn, zoo zijn werk niet veel meer dan eene gewone reisbeschrijving was. Maar hij stelde zich voor nut te stichten. Zijn werk mag, gelooven wij, meer dan eene bijdrage tot de kennis der Molukken, het mag een belangrijk werk over de Molukken heeten; door zijn rijken

inhoud over al wat de bevolking, den bodem, de voortbrengselen, de natuurlijke gesteldheid, enz., betreft, door de vele officiële cijfers, kan het in zeer vele opzigten tot een vraagbaak strekken voor ieder, die met den tegenwoordigen toestand van het gouvernement der Molukken wenscht bekend te worden. Voor dergelijke lezers, en zoo wenschen we den Heer Bleeker er velen toe, zou de door ons bedoelde inhoudsopgave, bij het gemis eener meer ordelijke behandeling, gewis een groot gemak hebben opgeleverd.

Mogt zijn werk eene tweede uitgave beleven - die *rarissima avis* in onzen boekhandel, wanneer het geene romans, school-, catechisatiën- of preêkenboeken geldt - dan hopen wij, dat hij aan de vervulling van dezen wensch zal willen denken. We hopen dan ook - juist omdat we het zoo gaarne in veler handen wenschten - dat het dan tegen minderen prijs dan thans te verkrijgen zal zijn - zelfs al moesten we dan wat minder groote letter, wat minder groot formaat en wat minder wit papier ontvangen. De goede uitvoering dezer uitgave doet de boekdrukkerij der Heeren Lange en C^{o}. te Batavia eer aan. We twijfelen ook niet of zoodanig werk, vooral als het den bekenden naam van Dr. Bleeker op den titel voert, zal in Nederlandsch Indië genoegzaam debiet vinden. Aan eene uitgave van eenige guldens meer of minder hecht men daar ook zooveel niet als hier te lande. De treurige onverschilligheid, welke hier te lande nog steeds bij zoo velen wordt ondervonden, wanneer het koloniale zaken geldt, maakt dat men hier steeds betrekkelijk zeer weinig lezers zal vinden, wanneer men niet door uiterst geringen prijs voor die werken koopers weet te lokken. Dat zij anders uitblijven, bewijst het gering vertier van zoo menig belangrijk werk over de koloniën, in de laatste jaren verschenen en dat men dikwerf korten tijd na de verschijning tegen veel verminderden prijs verkrijgbaar ziet gesteld. Dat de koopers zich door geringe prijzen laten lokken, ondervond voor een paar jaren de Heer Noman, wiens tweede, goedkoope uitgave van Dr. van Hoëvell's ‘Slaven en Vrijen’, binnen zes weken door eene derde oplage moest worden gevolgd, terwijl hij nog gedurende geruimen tijd de bij hem overige exemplaren der eerste duurdere uitgave moest blijven annonceren.

Tot den verkoop hier te lande van voortbrengselen der Indische drukpers wordt echter nog iets anders vereischt, dan geringe prijs. Daartoe wordt in de eerste plaats ver-

eischt, dat zij hier verkrijgbaar zijn, dat exemplaren hierheen ter verkoop worden gezonden. Dit schijnt veel te weinig, ja, bijna niet te gebeuren. Zelfs schijnt de Bataviasche boekhandel niet te bewegen te zijn, hierheen geregeld de uitkomende werken te zenden aan hen, die herhaaldelijk verzochten dat hun die steeds ten spoedigste zouden worden toegezonden.

Het verhaal van hetgeen mij daaromtrent onlangs, juist betreffende het werk van den Heer Bleeker, gebleken is, zal mogelijk kunnen strekken om de aandacht van belanghebbenden op deze omstandigheid te vestigen, en welligt iets kunnen bijdragen om daarin eene gewenschte verandering te brengen.

Een vriend in Indië, die de goedheid had mij de beide deelen van Dr. Bleeker's werk terstond na hunne verschijning te doen toekomen, had mij reeds vooraf het een en ander omtrent hun belangrijken inhoud medegedeeld. Hij kon dit doen, daar hij, met den schrijver bevriend, het werk als 't ware had zien schrijven. Hierdoor en door den gunstigen naam des schrijvers reeds genoegzaam beseffende hoeveel belangrijks het zou aanbieden, had ik er de aandacht op gevestigd van den Hoogleeraar W.H. de Vriese, te Leiden, en hem mijne meening medegedeeld, dat hij er waarschijnlijk met veel vrucht gebruik van zou kunnen maken voor het nader te vermelden werk, dat ik wist dat hij onder handen had. Voor eenigen tijd nu, in December 1856, schreef mij de Heer de Vriese, te vergeefs èn in Leiden èn in Amsterdam pogingen in het werk gesteld te hebben Bleeker's werk in handen te krijgen. Noch in den boekhandel, noch bij bijzondere personen, van wie hij wist dat zij zich veel aan de Indische literatuur lieten gelegen liggen, was het hem gelukt er een exemplaar van te vinden. Ik bevond mij toen nog slechts in het bezit van het eerste deel en kon dit op dat oogenblik moeijelijk missen. Ik wendde mij dus tot een ijverig boekhandelaar en moest van hem de verzekering hooren, dat thans, zes of acht maanden na de verschijning van dat deel, nog niet één enkel exemplaar er van in het bezit van den Nederlandschen boekhandel was gekomen, en zulks niettegenstaande hij bij herhaling had verzocht, dat men hem van alles wat te Batavia het licht zag, terstond na de verschijning minstens één exemplaar voor rekening zou zenden[1]. Ik wendde mij tot enkele bijzondere

1 Zoo schreef ik in Februarij - en thans, half Mei, zegt men mij, dat onze boekhandel nog steeds op datzelfde exemplaar wacht!

personen, van wie ik kon gissen dat hun vóór anderen dergelijk werk ten spoedigste uit Indië zoude zijn toegezonden; ik wendde mij tot het bestuur van het Kon. Ned. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, tot den Voorzitter van het Indisch Genootschap, - alles te vergeefs. Het scheen dat het mij toegezonden exemplaar, met welligt nog een, aan den redacteur van het Tijdschrift van Ned. Indië gezonden, de eenige in het land waren. Van allen werd de klagt gehoord, dat de boekhandelaars te Batavia, hoe dikwijls ook uitgenoodigd het belangrijkste dat in Ned. Indië uitkwam, ten spoedigste naar Nederland te zenden, niet te bewegen schenen van de eens aangenomen gewoonte af te gaan en meer dan eenmaal 's jaars dergelijke bezendingen te doen.

Dat moet anders worden. Bij eenigen goeden wil, zoo zou men zeggen, kan het zeer gemakkelijk anders worden. Bij de drukke scheepvaart tusschen Nederland en Nederl. Indië, moet het gemakkelijk zijn telkens, zeer spoedig na de uitgave, eenige exemplaren naar Europa te verzenden. Is de verzending per mail te duur, wanneer het eenigzins uitgebreide werken betreft, zeer ligt zal zich toch bij het vertrek van schier elke mail iemand laten vinden, die zich met het medenemen van enkele boeken zal willen belasten. Evenzeer toch als aan mij op die wijze in één jaar tijds drie malen boeken konden worden toegezonden, zal dit aan anderen ook kunnen gebeuren, zoo men zich te Batavia slechts de moeite gelieft te geven, die gelegenheid op te sporen. Dit laatste zal altijd slechts een hulpmiddel kunnen zijn en slechts weinige exemplaren zullen daardoor hun weg naar Europa vinden. Maar het zal dan toch een hulpmiddel zijn en een werk als dat van den Heer Bleeker zal dan niet zes of acht maanden na de verschijning hier nog schier niet anders dan bij name bekend zijn. En wat in elk geval verhinderen zou, dat al wat er belangrijks te Batavia uitkwam, terstond na de verschijning per eerste scheepsgelegenheid toegezonden werd aan hen, die zoo bij herhaling te kennen gaven zulks te verlangen, is volstrekt onbegrijpelijk. Zeer teregt wordt nog steeds door velen geklaagd over het gebrek aan eenheid tusschen Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Terwijl aldaar in zoovele opzigten sedert het jaar 1848 een nieuw leven is ontwaakt en met graagte gelezen wordt al wat de hier wel zeer toegenomen, maar toch nog

ver van algemeene belangstelling in de koloniën doet drukken, blijft men schier onkundig van hetgeen in de koloniën wordt in het licht gegeven. Meermalen hoort men klagten uit de koloniën, dat men hier te lande omtrent de voortbrengselen harer eigen pers onverschillig schijnt te zijn. Het schijnt thans dat dit voor een deel aan de uitgevers zelve in de koloniën te wijten is.

Door openlijk hierop de aandacht te vestigen, wenschte ik iets bij te dragen om daarin verandering te doen brengen. Mogten deze woorden onder de oogen komen van den zoo ijverigen Dr. Bleeker, die zich op wetenschappelijk en letterkundig gebied in Ned. Indië reeds zoo vele verdiensten verwierf, en die voorzeker meer dan iemand overtuigd is van het belang dat N.I. in Nederland goed worde gekend en met Nederland één worde, - voorzeker zal men van hem mogen verwachten, dat hij het niet aan pogingen zal doen ontbreken, om die verandering tot stand te doen komen.

Ik moet nog wijzen op het werk, dat de Hoogleeraar de Vriese voor de pers gereed maakt en dat tot de zoo even gemaakte aanmerking aanleiding gaf. Het is het verhaal der bekende wetenschappelijke reis naar de Molukken, door den Hoogleeraar Reinwardt in 1821 ondernomen. Reinwardt heeft daaromtrent wel, het is aan velen zijner vrienden en vereerders bekend, een uitvoerig dagverhaal op het papier gesteld; doch van de zoo dikwerf voorgenomen bewerking van dat stuk voor de pers kwam nimmer iets, evenmin als er, helaas! immer iets gekomen is van het zoo lang van hem verwachte en hem bepaald opgedragen algemeen verslag zijner gansche zevenjarige missie naar Indië! Voor het opstellen van dat verslag heeft hij geene genoegzame bouwstoffen nagelaten. Zijne overige handschriften kwamen, na zijn overlijden in 1854, in handen van zijn leerling en vriend, Prof. W.H. de Vriese. Deze begreep, - en zoo velen, die van Reinwardt's aanteekeningen en verzamelingen, ten gevolge zijner welligt overgroote gulheid, inzage mogten nemen, zullen het toegeven, - dat het verhaal der Moluksche reis overwaardig was, thans nog het licht te zien, als bevattende een schat van opmerkingen en waarnemingen, die, zoo zij al niet nieuw meer mogen heeten, toch nog voor een gedeelte onbekend zijn en nog veel licht over die landen kunnen verspreiden. Hij wendde zich daarom tot het Kon. Ned. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch

Indië, met het verzoek, dat het Instituut de uitgave van dit werk, dat de krachten van een bijzonder persoon te boven ging, voor zijne rekening zoude nemen. Het Instituut, getrouw aan zijne roeping om naar vermogen mede te werken tot uitbreiding der kennis van Indië, willigde het verzoek in. En alzoo zal het verhaal van Reinwardt's Moluksche reis binnen korten tijd het licht zien. Het zal worden verrijkt met eene menigte stukken, zoowel op die reis zelve als op andere tijdvakken van Reinwardt's verblijf in Indië betrekking hebbende. Het zal worden opgehelderd door een aantal platen, naar de zoo keurige teekeningen der Heeren Bik, die Reinwardt op die reis vergezelden. Zij, die met het talent dier Heeren en met den rijken inhoud van Reinwardt's portefeuille bekend zijn, zullen zich gewis verheugen, dat op deze wijze minstens een deel dier teekeningen het licht zal zien. Het werk zal door tal van noten en verwijzingen naar latere schrijvers zooveel mogelijk gebragt worden op de hoogte der tegenwoordige literatuur over de Molukken. Het zal bovenal worden verrijkt met een uitvoerig levensberigt van Reinwardt, van de hand van Prof. de Vriese, voornamelijk een overzigt aanbiedende zijner verrigtingen in Indië, gedurende de zeven jaren, welke de zoo kundige en werkzame man daar in onderscheiden gewigtige betrekkingen doorbragt.

Het werd mij vergund inzage van die handschriften te nemen. Ik meen niet te veel te zeggen, wanneer ik, gebruik makende van de mij welwillend verleende toestemming, om er thans reeds de aandacht van het belangstellend publiek op te vestigen, beweer, dat men daarin een allerbelangrijkst werk zal ontvangen, belangrijk voor de kennis van de Molukken in het bijzonder, maar ook voor de kennis van Indië in het algemeen. Het zou welligt onbescheiden kunnen heeten over den rijken inhoud nu reeds meer in bijzonderheden te gewagen. Voor hen, die weten wie Reinwardt was, wat hij in Indië verrigtte, en hoe hij zijn rijken schat van kennis in woorden wist uit te drukken, en hoe Prof. de Vriese eene door hem opgevatte taak weet te vervullen (getuige o.a. zijne keurige, door het Gouvernement mildelijk ondersteunde, uitgave der ‘Plantae Indiae Batavae Orientalis, quas in itinere per insulas Archipelagi Indici Javam, Amboinam, Ternatam aliasque annis 1816-1822, esploravit C.G.C. Reinwardt’), zoude zulks ook geheel overbodig zijn. Voor

de daarmede minder bekenden zij de aanwijzing voldoende, dat zij in dit werk wel in de eerste plaats veel over de onderscheiden natuurkundige wetenschappen zullen aantreffen, maar toch ook zeer veel over bevolking, zeden en gewoonten, over de voortbrengselen der natuur, over de teelt der specerijen in de Molukken, enz., enz. Het reisverhaal zelf, in een woord, doet in vele opzigten voor het jaar 1821, wat het werk van den Heer Bleeker doet voor het jaar 1855: het geeft eene schildering van den toestand, waarin die landen zich destijds bevonden. In één opzigt vooral zal het echter veel rijker worden bevonden, dan het werk van den Heer Bleeker, zoowel uithoofde der verschillende wijze waarop die beide geleerden die landen bereisden, als uithoofde der uiteenloopende rigting hunner natuurkundige studiën. Dr. Bleeker, hoezeer blijkbaar geen vreemdeling in de verschillende vakken der natuurkunde - zijne menigvuldige geschriften over onderwerpen van den meest onderscheiden aard bewijzen het, en ook dit werk levert er overvloedige bewijzen van - is, vergis ik mij niet, meer eigenlijk zoöloog[1] en

1 Het nederschrijven van dit woord brengt mij te binnen het onlangs (zie ‘de Gids’ voor Januarij, II., blz. 84) door den Heer Potgieter geschrevene, toen hij, in 't voorbijgaan, met lof melding maakte van Professor W. Vrolik's bekende werk: ‘Het Leven en Maaksel der Dieren,’ en er op liet volgen: ‘een boek, dat lang in dit tijdschrift zou zijn beoordeeld, zoo wij maar meer zoölogen rijk waren.’ Zeer gaarne wordt het den Heer P. toegegeven, dat een werk als dat van Prof. Vrolik uitvoerig in ‘de Gids’ had behooren te zijn besproken. Men had zulks mogen verwachten, omdat Prof. Vr. zich in dat werk niet uitsluitend wendt tot den stand der geleerden, maar bepaaldelijk ook het beschaafd publiek op het oog had, - dat publiek, tot hetwelk ‘de Gids’ ook hoofdzakelijk spreekt. Hetzelfde is het geval met Staring's ‘Bodem van Nederland,’ welks eerste aflevering wel met veel lof, doch naar mijn inzien veel te kort in ‘de Gids’ is besproken. Welligt echter wachtte de bevoegde hand, die deze aflevering behandelde, op de verschijning van de laatste afleveringen van het eerste gedeelte van den arbeid, welken de Heer Staring zich tot taak stelde, en mogen wij dus nu eerlang een stuk daarover te gemoet zien. Ik ben het dus volmaakt met den Heer P. eens omtrent het wenschelijke, dat soortgelijke werken in ‘de Gids’ worden besproken, zoowel omdat een tijdschrift als ‘de Gids,’ dergelijke belangrijke verschijnselen op ons letterkundig en wetenschappelijk gebied niet onopgemerkt moet laten en zijne lezers daaromtrent op de hoogte moet houden, als omdat dergelijke uitstekende werken bij ons te zeer tot de zeldzaamheden behooren, dan dat men zich niet zou moeten haasten spoedig openlijk te toonen, hoe zeer de arbeid van die enkelen wordt gewaardeerd. Maar hij houde het mij ten goede, zoo ik het betreur, dat hij zich de woorden: ‘zoo wij maar meer zoölogen rijk waren,’ uit de pen liet vallen. Hoe? zijn de Heeren J. van der Hoeven, Temminck, Schlegel te Leiden, Claes Mulder te Groningen, om van geen anderen te spreken, dan geen zoölogen? Ik zeg het den Heer Potgieter na: het gaat buiten mijne bevoegdheid eenig oordeel uit te brengen over het werk van den Heer Vrolik, evenmin als over werken van de genoemde of van andere onzer zoölogen. Maar ik meen toch wel te mogen stellen, dat er onder dezen enkelen zouden worden bevonden, in staat het werk van Prof. Vrolik te beoordeelen en bereid zulks voor de lezers van ‘de Gids’ te doen. Hetzelfde zal wel het geval zijn met Staring's ‘Bodem van Nederland,’ om slechts bij deze twee werken te blijven. Van zijne beide voormalige medeleden in de Geologische Commissie ware welligt meer eene enkel kritische, wetenschappelijke beoordeeling te wachten dan een kritisch overzigt, zoo als aan de lezers der ‘Gids’ zou behooren te worden aangeboden. Maar zou niet een der talrijke correspondenten, welke die Commissie door het gansche vaderland telde, die taak op zich willen nemen?....
Maar al genoeg. De Heer Potgieter zal het ons wel ten goede willen houden, dat wij tegen zijne woorden protest meenden te moeten aanteekenen. Bij zoo velen, in en buiten ons vaderland, is Nederlands naam, ook op wetenschappelijk gebied, zoo klein geworden, dat wel gezorgd mag worden, dat die naam niet nog kleiner worde, dan hij inderdaad reeds is.

wel meer bepaaldelijk ichthyoloog: de groote ruimte, welke de beschrijving der fauna, vooral der visschen, van het gouvernement der Molukken in zijn werk inneemt, bewijst zulks; Reinwardt was in 't bijzonder geoloog en botanicus en had eene bepaalde voorliefde voor de studie der vulkanen. Men behoeft slechts het *con amore* geschreven verhaal van sommige dier gevaarvolle bergbeklimmingen en krateronderzoekingen te lezen, om zich daarvan te overtuigen. Voor Java was hij in dit opzigt slechts de voorlooper van Junghuhn, en wat hij over de Javaansche vulkanen schreef, zal welligt veel van zijne waarde hebben verloren door het zooveel latere werk van Junghuhn, dat door deskundigen als boven allen lof verheven wordt geroemd. Maar voor de vulkanen in de Molukken en in noordelijk Celebes zullen Reinwardts waarnemingen waarschijnlijk nog van het hoogste belang worden bevonden, en wel omdat, voor zoover we ons kunnen herinneren, deze na hem nog niet zoo naauwkeurig zijn onderzocht en beschreven. In dit opzigt dan vooral meenen we den bevoegden beoordeelaar in de Vriese's Reinwardtiana een rijken schat te mogen toezeggen.

Dat werk kon voorzeker moeijelijk op een meer gelegen tijdstip het licht zien, dan thans nu de belangstelling in de Molukken zoozeer is opgewekt door de reis daarheen van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist, en door al hetgeen over die reis en naar aanleiding van die reis het licht heeft gezien. Veel van hetgeen Reinwardt in 1821 schreef over de bevolking, het bestuur, de nijverheid, den

toestand der Molukken in het algemeen, zal in zekeren zin thans slechts historische waarde hebben; maar het zal toch belangrijk zijn zijne aanteekeningen daaromtrent te vergelijken met die van latere schrijvers, vooral met die van Dr. Bleeker over den tegenwoordigen toestand. Voor den natuuronderzoeker zal het vooral van gewigt zijn te kunnen vergelijken wat twee natuurkenners als Reinwardt en Bleeker omtrent die landen opteekenden, en te bespeuren hoe zij in vele opzigten elkander aanvullen.

Aan den arbeid van den Heer de Vriese schijnt derhalve eene goede ontvangst te mogen worden voorspeld.

Het door zijne zorgen uit te geven werk zal de bekendheid met de Molukken weder eene schrede verder brengen.

Wel zegt de Heer Bleeker: ‘een der meest levendige indrukken, welke ik van de reis door de Molukken heb bekomen, is die van het volstrekt onvoldoende der bestaande kennis van zoo vele schoone en belangrijke eilanden.’ En zoo een man van zijne kennis dit zegt, na in een belangrijk werk, waarin hij zoo vele eigen waarnemingen en de slotsom van het onderzoek van zoo vele anderen mededeelde, veel tot die kennis te hebben bijgebragt, zal het niet ligt worden wedersproken of betwijfeld. Maar, hoe onvoldoende die kennis dan thans ook nog blijft, hij zal dan toch wel aanspraak op erkentelijkheid zich verworven hebben voor de zoo veelzijdig verdienstelijke bijdrage, welke hij tot de betere kennis dier gewesten en tot de rigtige beoordeeling van hunnen toestand en van de middelen ter hunner ontwikkeling heeft geleverd.

Het oogmerk, waarmede de Gouverneur-Generaal van tijd tot tijd - mogt het meer geregeld kunnen zijn! - de meer afgelegen gedeelten van het uitgestrekt gebied bezocht, waarover hem het bestuur is toevertrouwd, moet zeker in de eerste plaats zijn, zich door eigen aanschouwing van den wezenlijken toestand van die landen te overtuigen, ten einde met meerder kennis van zaken maatregelen in hun belang te kunnen nemen of voorstellen daartoe aan het opperbewind te kunnen doen. Welke in dit opzigt voor de Molukken de vrucht der reis van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist zal zijn, zal de tijd moeten leeren. Zoo men in dit opzigt de bezoekreis van den Baron van der Capellen in 1824, met die van den Heer Duymaer van Twist in 1855 vergelijkt, is tot nog toe het onderscheid zeker oneindig

groot. Toen zag men spoedig eene geheele reeks van besluiten verschijnen, die eene hervorming bragten in het geheele stelsel, dat sedert zoo geruimen tijd in de Molukken had gegolden. Thans was - reeds werd er op gewezen, zoo ik mij niet vergis - de uitreiking van het broederlint van de orde van den Nederlandschen Leeuw aan een verdienstelijk zendeling tot nog toe het eenige officiële gevolg dier reis, dat openlijk bekend werd. Echter zoude het onbillijk zijn den toestand van 1824 met dien van 1855 te willen vergelijken. Toen moest en kon voor een verouderden, maar toch nog in leven zijnden toestand iets nieuws worden in de plaats gesteld. Nu behoefden slechts, in vele opzigten, in het bestaande verbeteringen en middelen tot meerdere ontwikkeling te worden beraamd. Toen kon de Gouverneur-Generaal wel niet alles, zonder medewerking van het opperbewind, tot stand brengen, wat hij raadzaam oordeelde. Maar de magt van den Gouverneur-Generaal, zijn regt van initiatief was toch in 1824 heel wat grooter dan in 1855 het geval was. Toen was de Gouverneur-Generaal in staat zelf nog veel tot het tot stand brengen der door hem raadzaam geoordeelde veranderingen in de administratie der Molukken bij te dragen. Thans gaf de landvoogd binnen het half jaar na het volbrengen dier reis de teugels van zijn bewind aan zijn opvolger over, en moest dus, vooral daar waarschijnlijk over verreweg de meeste punten met het moederland zal moeten worden gecorrespondeerd, aan dezen overlaten, om aan de voorstellen, welke men mag verwachten dat door hem zullen zijn gedaan, uitvoering te geven. Zoo deze al in dit opzigt de meeningen zijns voorgangers deelt, is het toch te voorzien, dat, juist omdat hij eerst onlangs als Gouverneur-Generaal optrad en dus tijd zal behoeven om zich geheel op de hoogte van de belangen en behoeften dier afgelegen gewesten te stellen, het nog wel wat zal aanhouden eer de vruchten dier reis zich in administratieve verbeteringen toonen.

Gewis zoude het te betreuren zijn, zoo de gevolgen der reis naar de Molukken in dit opzigt geheel uitbleven. Niemand zal toch durven beweren, dat de toestand van die landen zoo gunstig is, dat het Gouvernement door geene maatregelen van zijne zijde iets tot verandering, van het bestaande, tot ontwikkeling zou behoeven te doen. Al mogen velen sommige wenschen van Dr. Bleeker en anderen voor

niet te verwezenlijken utopiën houden, of in zijne werken de zoogenaamde onzalige vruchten zien der vrijzinnige theoriën, die vooral sedert 1848 er velen, ook in Indië, toe hebhen gebragt, openlijk te zeggen, dat zij niet alles fraai vinden wat van het Gouvernement uitgaat, en zelfs zoo ver te gaan, van te durven zeggen, op welke wijze naar hunne meening het bestaande zou kunnen worden verbeterd, - zoo zullen zelfs die ultra-gouvernementsmannen toch wel niet ontkennen, dat er in de wenken van Dr. Bleeker hier en daar wel iets voorkomt, dat belangstelling zoude verdienen. Waarschijnlijk zullen er in Indië ook wel personen worden gevonden, die den Heer Duymaer van Twist genoeg kenden, om te kunnen gissen, dat veel van die denkbeelden ook bij hem opgekomen zullen zijn en dat hij, voor zooveel van hem afhing, gaarne medegewerkt zoude hebben, om ze te verwezenlijken, overtuigd dat hij daardoor den bloei van Nederlandsch-Indië en mitsdien van Nederland zou hebben bevorderd.

Maar al moest zelfs de Moluksche reis in dit opzigt ongelukkig zonder vrucht blijven, zoo zal zij toch groot nut hebben gesticht door de vermeerdering der bekendheid met dat gedeelte van ons uitgestrekt Indisch gebied, die daarvan het gevolg is. Hoe onvolledig die kennis nog in vele opzigten is, wordt zeker door niets beter bewezen dan door het werk van Dr. Bleeker. Die ijverige geleerde toch heeft zich blijkbaar met zorg op de beschrijving zijner reis voorbereid door de studie van veel van hetgeen daarover vóór hem was geschreven. Voor zooveel de korte tijd en de voor zijn wetenschappelijk doel minder gunstige omstandigheden, waaronder hij de reis maakte, zulks toelieten, trachtte hij zich steeds door plaatselijk onderzoek op de hoogte der zaak te stellen, en de meeningen van anderen door eigene waarneming te toetsen. Hij gaat als 't ware op de schouders zijner voorgangers staan en deelt ons in zijn boek de resultaten van hun onderzoek, getoetst aan het zijne en vermeerderd met zijne opmerkingen en waarnemingen, mede. En evenwel moet hij telkens zeggen, dat wij van den eigenlijken toestand van die bevolking der binnenlanden, van de natuurlijke gesteldheid van zoovele sedert eeuwen aan ons gezag en onzen invloed onderworpen eilanden nog schier niets weten. Ja, wat wij er nog van weten, is soms meer aan vreemden dan aan landgenooten te danken. Even als Raffles in zekeren zin kan

worden gezegd Java eerst voor de wetenschappelijke wereld ontdekt te hebben, zoo waren het b.v. Lesson en Dumont d'Urville, die het eerst iets over de natuurlijke gesteldheid van het zoo belangrijk eiland Boero bekend maakten. Beschamende bekentenis voorwaar! Evenwel zoude het onbillijk zijn te beweren, dat het Gouvernement in dit opzigt niets had gedaan. Het in het leven roepen der Natuurkundige Commissie voor N.I., de bekostiging der reizen van eenige natuurkundigen door die gewesten, de bezorging der uitgave hunner werken, de ondersteuning aan die van anderen geschonken, bewijzen het tegendeel. En dat de onverbiddelijke hand des doods zoo velen van die natuuronderzoekers in de kracht huns levens wegnam en soms voor zij hadden kunnen voldoen aan hetgeen van hen mogt worden verwacht, werd zeker door het Gouvernement in de eerste plaats betreurd. Maar zou van mannen van de geleerdheid en den rusteloozen ijver van Bleeker en Junghuhn niet nog meer partij te trekken zijn voor de wetenschappelijke kennis van Nederlandsch Indië....?

Al bewijst toch Bleekers werk duidelijk het nog onvolledige onzer kennis van het thans door hem beschreven gouvernement der Molukken, zoo bewijst het toch ook, dunkt ons, dat juist hij de man zou zijn, door wien en onder wiens leiding in korten tijd zeer veel tot vermeerdering onzer kennis zou kunnen worden tot stand gebragt. Men mag hopen dat de overtuiging der volstrekte behoefte aan die meerdere kennis ook eene vrucht der reis naar de Molukken en van Bleekers werk daarover zal zijn. Het is te hopen dat de onkosten, van dat nader onderzoek onafscheidelijk, daarvan niet zullen terughouden. Geld, voor vermeerdering van kennis uitgegeven, draagt altijd renten. Vooral in het van nature zoo rijke, zoo productieve Indië, zal elke uitgave, met het oog op de meerdere kennis en ontwikkeling dier natuurlijke hulpbronnen gedaan, ruime vruchten dragen. Gelukkig kan de behoefte onzer schatkist niet langer een beletsel heeten om een deel der aanzienlijke opbrengsten van Nederlandsch-Indië tot meerder ontwikkeling van die landen zelve te doen stellen.

De Heer Bleeker dringt wel niet bepaaldelijk op het doen van dergelijke uitgave aan. Uit geheel zijn werk volgt echter duidelijk, dat ook zijne meening is, dat het Gouvernement behoort mede te werken om in het onvoldoende on-

zer kennis van N.I. te voorzien en dat die meerdere bekendheid aan den bloei dier gewesten bevorderlijk zal kunnen zijn.

Het onvoldoende van die kennis, wat het gouvernement der Molukken betreft, blijkt, zeiden we, uit Dr. Bleekers werk. Niet minder echter blijkt daaruit, hoe een ijverig geleerde in korten tijd veel kan toebrengen om over dat onbekend terrein eenig licht te doen schijnen. Zoo wij eene eenigzins juiste schets van zijn belangrijk werk hadden kunnen geven, zou dit uit het bovenstaande reeds duidelijk moeten blijken. Gelukte ons dit in het bovenstaande al niet, zoo vleijen we ons toch genoeg te hebben gezegd, om iedereen te overtuigen, dat Dr. Bleeker eene inderdaad belangrijke bijdrage tot die kennis heeft geleverd. Mogten velen door deze aankondiging zich tot de lezing van zijn werk uitgelokt gevoelen - we durven hun voorspellen, dat zij die overtuiging zullen deelen. Zij zullen ook met ons overtuigd zijn, dat de reizen der Gouverneurs-Generaal door de meer afgelegen gedeelten van Nederlandsch-Indië van groot nut te achten zijn, al dragen zij geene meer dadelijke vruchten dan dat de landvoogd zich door eigen aanschouwing van den toestand dier gewesten overtuigt, - dan dat zij tot zoo vele geschriften aanleiding geven als thans met de Moluksche reis het geval was.

Hoe onvolledig onze schets ook is, zoo zal toch genoegzaam blijken, dat Bleekers werk verreweg het belangrijkste dier geschriften is. In de ‘Fragmenten’ wordt slechts hoofdzakelijk over twee punten: evangelieprediking en taal, gesproken. In de ‘Aanteekeningen’ wordt een eenvoudig, onopgesmukt verhaal der reis gegeven, dat de aandacht van het algemeen verdient door zijn onderhoudenden vorm, door de vele belangrijke opgaven die het bevat, en door des schrijvers naauwgezetheid, waarvan het de blijken draagt, ook in de enkele bescheiden aanmerkingen, welke hij zich veroorlooft. Het werk van den Heer Bleeker zal door zijn onderhoudenden vorm aanvankelijk ook wel de aandacht van die klasse van lezers trekken, welke de Engelschen ‘the general reader’ noemen. Spoedig echter zal het, we durven dit gerust voorspellen, om het veelzijdig belangrijke van zijn inhoud, eene welverdiende plaats onder ‘the standard works’ over de Molukken innemen. Door zijn rijkdom aan officiële statistieke opgaven, door des schrijvers opmerkingen toege-

licht, - door zooveel belangrijks als er in voorkomt over de natuurlijke gesteldheid der Molukken, - door den juisten blik, welken de schrijver werpt op den toestand der bevolking, haar bestuur, hare nijverheid, - door de vele nuttige wenken, welke er in worden gegeven voor de ontwikkeling dier gewesten, - door dat alles schijnt het bestemd spoedig een klassiek werk te zullen heeten en als autoriteit te worden genoemd, wanneer over den toestand der Molukken in 1855 sprake zal zijn. Nog veeleer echter zal het als ‘a book of reference’ kunnen worden geraadpleegd, wanneer de schrijver mogt kunnen goedvinden, bij eene gewenschte tweede uitgave, er eenige meerdere orde in te brengen, niet zoo over dezelfde zaken op verschillende plaatsen te spreken, niet zoo telkens zijn reisverhaal af te breken om over de eene of andere bijzonderheid soms vele bladzijden te vullen. De schrijver trachtte niet reisherinneringen te schrijven, die door onderhoudenden, afwisselenden vorm den lezer boeijen. Daartoe zou in het werk minder geleerds moeten voorkomen en zou de afwisseling van anderen aard en anders geregeld moeten zijn. Maar hij wilde nuttig zijn. We gelooven dat hij dit nog meer zou zijn, dan zulks nu reeds zal worden bevonden, zoo het ‘pares paribus’ meer in het oog ware gehouden. Sommige hoofdstukken, b.v. die waarin wordt gehandeld over eilanden, niet door den schrijver bezocht, maar waaromtrent hij toch de naauwkeurigste berigten mededeelt, voldoen ons in dit opzigt beter dan enkele andere, waarin over de te dezer gelegenheid bezochte plaatsen wordt gesproken. Dit is echter slechts eene aanmerking op den vorm van het werk, welke aan zijne eigenlijke waarde niets ontneemt. Mogelijk is dit het gevolg van den grooten spoed bij de bewerking gemaakt, waardoor de schrijver zich den tijd niet gunde op dien vorm naauwkeurig te letten. Dat bij die bearbeiding groote spoed is gemaakt, blijkt uit de omstandigheid, dat een zooveel omvattend boek, het werk van iemand, overladen met dienstbezigheden en met wetenschappelijke werkzaamheden, het licht zag binnen het jaar na den afloop der reis, waarover het handelt.

Mogt de geachte schrijver deze aanmerking niet ongegrond vinden, zoo mag men verwachten, bij eene gewenschte tweede uitgave, in den vorm eenige verandering te zullen bespeuren. Het is te hopen, dat dan ook zal worden gezorgd voor een goeden index, die bij een werk van zoo rij-

ken inhoud, vooral bij den nu gekozen vorm, eene behoefte mag heeten.

Hoezeer we Dr. Bleeker ook toewenschen, dat hem spoedig zulk eene tweede uitgave moge worden gevraagd, zoo hopen we toch, dat deze niet ter perse zal worden gelegd, voor dat de boven besproken beschrijving der reis naar de Molukken van den Hoogleeraar Reinwardt het licht zal hebben gezien. Naar onze meening toch zal Dr. Bleeker dat werk met vrucht kunnen raadplegen, al zoude het slechts zijn om een parallel te trekken tusschen den toestand der Molukken in 1821 en in 1855, en om aan zijne lezers iets over de vulkanen mede te deelen, waarover hij nu slechts geheel in 't voorbijgaan kon spreken, en die toch zoowel met het oog op de natuurlijke gesteldheid dier landen als op de gevolgen, welke hunne erupties hadden, zoo zeer verdienen te worden besproken.

De Heer Bleeker zou echter het publiek nog meer aan zich kunnen verpligten, zoo hij de taak op zich nam zijne reeds zoo belangrijke reisbeschrijving tot eene volledige beschrijving van het gouvernement der Molukken om te werken. Dat hij daartoe in staat is, kan worden opgemaakt uit hetgeen hij in dit werk leverde. Wat de Hoogleeraar Veth op zoo uitstekende wijze voor Borneo's Westerafdeeling verrigtte, zal men voor het gouvernement der Molukken wel van den Heer Bleeker mogen verwachten, die het groote voordeel boven den Heer Veth heeft, van de te beschrijven landen door eigen aanschouwing te kennen. Wel zag hij vele zaken vlugtiger dan hij zou hebben verlangd; wel is telkens zijne klagt, dat onze kennis dier eilanden nog in zoovele opzigten onvolledig is; maar toch zal, na de lezing van dit werk, ongetwijfeld veler overtuiging zijn, dat weinigen beter dan Dr. Bleeker in staat zouden zijn eene volledige beschrijving van den tegenwoordigen toestand der Molukken, voor zoover de tegenwoordige kennis strekt, te geven. De meeste bouwstoffen daartoe zijn reeds in dit werk aanwezig. Bij een ruimer gebruik nog, dan nu reeds werd gemaakt van hetgeen vroeger over die landen werd geschreven, en bij het zorgen voor meer logische orde in de behandeling, zou reeds voor een goed deel zijn voldaan aan de eischen, welke van zoodanige beschrijving zouden kunnen worden gedaan. De schrijver zou daarbij behooren te overwegen, of het gouvernement der Molukken in zoodanig werk als een zamen-

hangend geheel zou moeten worden beschouwd, dan wel of het verkieselijker zoude zijn, na eene voorafgaande algemeene beschouwing, eene afzonderlijke beschrijving te geven van de vier residentiën Menado, Ternate, Amboina en Banda, waaruit dat gouvernement bestaat. Welligt zou eene splitsing in drie deelen: Menado, Ternate en de Specerij-eilanden, uithoofde van het eigenaardige, dat elk dier groepen zou aanbieden, nog de voorkeur verdienen. Maar welke orde daarbij ook wordt in acht genomen, altijd gelooven we dat Dr. Bleeker zich door dergelijk werk, dat eene zoo volledig mogelijke schets van den tegenwoordigen toestand der Molukken zou aanbieden, jegens het publiek nog meer verdienstelijk zou maken, dan hij het nu reeds deed. Aan zijne reisbeschrijving durfden we reeds eene plaats onder de ‘standard works’ over de Molukken voorspellen. Aan het bedoelde werk zou echter gewis nog grooter wetenschappelijke waarde worden toegekend en ongetwijfeld zoude het bestemd zijn op den duur nog meerder nut te stichten.

Welligt beweert de Heer Bleeker, dat voor zoodanig werk, wil het beantwoorden aan de eischen, welke men geregtigd is daaromtrent te doen, eene naauwkeuriger kennis der Molukken noodig is, dan hij op de reis met den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist kon opdoen, en dat slechts een tweede bezoek dier landen hem daartoe in staat zou kunnen stellen. In dat geval mag het hoogst wenschelijk worden geacht, dat hij daartoe in staat worde gesteld. Het reisverhaal, dat wij nu reeds bezitten, zijn wij verschuldigd aan den verlichten geest van den Heer Duymaer van Twist, die gedurende zijn bewind zoovele blijken gaf zijner belangstelling in de bevordering van wetenschap en kennis. Hij stemde er in toe, dat een geleerde als Dr. Bleeker hem op de reis door de Molukken zoude vergezellen, wetende dat deze zou trachten die reis aan de uitbreiding der kennis van die landen bevorderlijk te doen zijn. Hij werkte daartoe mede, door hem tot de staatsarchieven toegang te verleenen en door hem de naauwkeurigste statistieke opgaven ter hand te stellen. Het is te wenschen, dat zijn opvolger zal bewijzen met denzelfden geest te zijn bezield. Dan bestaat ar kans, dat een geleerde als Dr. Bleeker, wien daartoe blijkens dit werk de bekwaamheid en de geschiktheid moeielijk kunnen worden ontzegd, tot een nader onderzoek van den Molukschen Archipel worde in staat gesteld. Dan mo-

gen wij hopen dat, ten minste weder voor een gedeelte onzer uitgestrekte bezittingen en voor zooverre zulks van de pogingen van één mensch kan afhangen, binnen een betrekkelijk korten tijd, de nog steeds bestaande onbekendheid, voor eene voor de wetenschap belangrijke, voor de natie en het Gouvernement en de te onderzoeken landen zelve nuttige bekendheid zal plaats maken. En dan zal de Heer Bleeker eerlang de gelegenheid hebben, in de opdragt van een nieuw werk, aan den tegenwoordigen landvoogd soortgelijke hulde te brengen, als hij het thans zoo teregt aan den Heer Duymaer van Twist mogt doen.

Febr. 1857.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD.

Een woord over godsdienstige kunst, naar aanleiding van de voorlezing des Heeren W. Francken, Az.

Ary Scheffer's Christus Remunerator als type van de verheerlijking des Christendoms door de Kunst.

De tijden zijn gelukkig voorbij, waarin de protestant zich volstrekt tegen alle inmenging van kunst op het gebied van Kerk en Godsdienst meende te moeten verzetten, en zich in eene vijandige houding tegen over haar stelde. Ik zeg de protestant en niet het Protestantisme, want ik zie niet in dat het noodzakelijk in den aard en het beginsel van dit laatste ligt de kunst te ontkennen en uit te sluiten. Dat beginsel eischt de onafhankelijkheid des menschelijken geestes van menschengezag en het vrije onderzoek der Schrift, en in 't algemeen der Wetenschap; en al trad dit beginsel op en verligchaamde het zich in de personen der Hervormers en in de daad der Hervorming, het is toch niet geheel eensluidend met deze en het zelfde. Toen de Hervorming niet *in* maar buiten de Kerk geschiedde, en de scheiding tusschen de Renaissance en de Reformatie zich duidelijker teekende, volgde het geenszins uit die vrijere beweging des geestes dat die *Hervorming* zich van de Kunst afkeerde, maar was dit de daad der *Hervormden*. En dit was zeer verklaarbaar. Men zuiverde niet eene bestaande eeredienst van gebreken, maar richtte eene nieuwe in en het was natuurlijk dat men daarbij al het gelaakte en berispte verwierp, en met het misbruik ook het gebruik afschafte.

De beeldende kunsten hadden aan leer en geschiedenis des Christendoms onwaardeerbare diensten gedaan, en wie weet wat daarvan in vele landen gedurende langen tijd zou geworden zijn, zonder dit aanschouwelijk middel van instandhouding en voortplanting. Maar dit was in de middeleeuwen; geschilderde wanden en outaartafels en glazen, gebeeldhouwde gestoelten en kansels, en die geheele stoet van beeldwerken, waarmeê de bouwkunst overladen was, dit alles, het waren *der leeken boeken*, het was de zichtbare leer en geschiedenis voor wie niet lezen kon of niets te lezen had, dat is: voor bijna allen.

Doch toen de menschenkinderen ouder en wijzer werden, toen met de machtige hulp der boekdrukkunst kennis en beschaving, niet langer op enkele punten opgehoopt, zich van lieverlede naar alle kanten begonnen te verspreiden, toen was het de fout der Kerk aan hare kinderen die ontwikkeling te willen ontzeggen en hun geen andere boeken dan die vroegere boeken der leeken, dat is, de voortbrengselen van penseel en beitel, te geven. Als het volk dan nog in de 16de eeuw in die beelden en schilderijen zijne Godsdienst bleef zien, was dit veel minder beeldendienst en kunstvergoding, dan het voortduren van den vroegeren, middeleeuwschen toestand; een toestand, vroeger in overeenstemming met den lageren staat van kultuur; een toestand, waaraan men een einde had kunnen maken, door dat plastische Christendom door het geschrevene te vervangen, of door den volke daarnevens den Bijbel in handen te geven, en het beginsel der vrije ontwikkeling en van het vrije onderzoek overal toe te laten en toe te passen.

Maar deze hervorming *in* de Kerk had niet plaats, en de Hervormers buiten de Kerk begonnen zich recht tegenover hunne mededingster te stellen en van al wat zij bij deze tot misbruik vervallen zagen, ook het gebruik te weren. Wat gedurende de middeleeuwen in de roomsche Kerk voortreffelijk zijn kon, was zulks in de 16de eeuw niet langer; wat het kind paste, betaamde den jongman niet. Daar de aanwending der kunst tot misbruik vervallen was, vervreemd van hare vroegere bestemming, achtte de protestantsche Kerk alle kunst verdacht, en verbande alle kunstwerk, behalve dat ééne waarvan het gebruik niet zoo tastbaar tot misbruik leidde, den zang, en ook aan dezen kunstvorm ontnam zij schier alle kunstgehalte.

Zóó was niet de Hervorming op zich zelve, maar waren de Hervormers en Hervormden der kunst vijandig, en heeft deze alleen hare verwerping en verwijdering uit al wat Godsdienst en eeredienst betreft, aan der Protestanten vreeze voor wederafval en terugkeer tot de misbruiken der moederkerk te wijten gehad. Evenzeer is de beeldstormerij in 't minst niet uit tegenzin in de Kunst te verklaren, maar zij was eene zuiver godsdienstige, of liever, om dit woord niet aldus te misbruiken, eene kerkelijke geestdrijvers beweging, en van hare beste zijde beschouwd, een ruw protest tegen de misbruiken, waartoe men de Kunst in de eerdienst had gebracht. Dat voor 't overige die afkeer voor zekeren daemonieschen invloed der Kunst slechts voor het gebied van Kerk of Godsdienst gold of zelfs waar deze maar in de verste verte in betrokken waren, ben ik hier niet gehouden te betoogen; en hoe daar buiten de Kunst zich in schoonen bloei ontwikkelde, en erkenning verwierf, wordt genoegzaam door onze scholen der 17de eeuw - een zeer protestantsch tijdperk toch - bewezen.

Wij kunnen niet in alle phasen nagaan, hoe die tegenzin tegen Kunst in zaken van Godsdienst verzacht werd en verminderde, noch hoe ook in de theologische studie de klove tusschen Kunst en Godsdienst zich minder en minder begon te vertoonen. Wij grijpen liever als een gelukkig verschijnsel het feit aan, dat een protestantsch leeraar voor eene schare optreedt om over Kunst, en over een kunstwerk als verheerlijking des Christendoms, te spreken, optreedt om de genoemde klove verder te helpen dempen.

Het is geene beoordeeling, die ik van des geachten schrijvers Voorlezing wil leveren. Ik deel in vele zijner gedachten, al stem ik met sommige zijner meeningen ook weder niet in. Doch naar aanleiding van zijn belangrijk en zooveel omvattend onderwerp, deden zich van zelf eenige beschouwingen op, waarvoor ik de aandacht der lezers voor eenige oogenblikken wenschte te vragen.

‘De Kunst en het Christendom behooren bijeen,’ zegt de schrijver. ‘Alleen een ziekelijk Christendom kan de Kunst, eene zich vernederende Kunst kan het Christendom miskennen of schaden. Verlangend zie ik uit naar den tijd, dat ieder kunstenaar den naam van Christen eene eer rekent, en wederkeerig de vrome Christenen in de Kunst

eene schoone hemelgave en een' Apostel des Allerhoogsten begroeten.'

Van die betrekking tusschen beide ziet hij eene type in Scheffer's 'Christus Remunerator', en in die type stelt hij ons de verheerlijking des Christendoms voor door de Kunst. Ik heb vrede met dien wensch en hij is ook de mijne, al is het dat ik in des schrijvers ontleding van die betrekking eenig voorbehoud wensch te nemen.

De Kunst in naauw verband met het Christendom - de Kunst dit verheerlijkende - die iets aan kunststudie gedaan heeft en niet geheel en al vreemd is aan hare voortbrengselen op religieus gebied, herdenkt spoedig hoe onbestemd deze woorden op zich zelve zijn; hoe zij in verschillende eeuwen, hetzij door theoretici, hetzij door de priesteren zelve der Kunst uiteenloopend, ja tegenstrijdig zijn opgevat en bedoeld. Ziet naar de Middeleeuwen, en gij zult moeten bekennen, of zij u lief is of niet, dat hare Kunst op 't innigst met het Christendom is vereenigd, dat die slechts leeft tot zijne verheerlijking. Ziet, om bij de practici te blijven, naar de italiaansche scholen der 16de eeuw of naar de duitsche kunst dier tijden, of naar de Vlamingen en Hollanders der 17de eeuw, of eindelijk naar de Alt-neu-Deutsch-Römische Maler van het Duitschland onzer eeuw. Giotto, Fra Angelico da Fiesole, van Eyck, Memling; - Raphaël, Lucas van Leyden, Dürer, - Poussin, Rubens, Rembrandt, - Overbeck, Schadow en hun geestverwanten - zij hebben alle deze woorden anders opgevat, een ander inzicht gehad in den band tusschen Godsdienst en Kunst, anders gedacht over die verheerlijking der Godsdienst door hunne Kunst.

Indien ik hierop wijs, is het slechts om te doen uitkomen, dat er geen afgebakende zin aan deze woorden te hechten schijnt, dat vijftig menschen die woorden tot de hunne kunnen maken en lijnrecht tegen elkander over staan in de toepassing, dat er dus geen vaste regel te stellen schijnt, hoe die betrekking te begrijpen en die verheerlijking uit te voeren zijn moet, en eindelijk dat daarvan geen vaste type te stellen is. In Scheffer's stuk kunnen wij dus niet de type zien der verheerlijking des Christendoms door de Kunst, maar mogen er, willen wij niet eenzijdig zijn en zullen wij elks individuële kunstopvatting eerbiedigen en in hare schoonheid huldigen, mogen er slechts de uitdrukking eener individuële opvatting in zien.

Er is over de betrekking van Godsdienst en Kunst zoo veel en zoo verschillend geschreven; ze is zoo uiteenloopend ook door de kunstenaars opgevat, en het pleit is ook voor bevoegde rechters nog zoo aan controvers onderhevig, dat ik mij wel wachten zal hier met eene beslissende uitspraak op te treden. Maar dat belet niet om vrijmoedig mijne meening omtrent sommige deelen te uiten of die van anderen te toetsen. Te dikwijls, dunkt mij, is men bij de behandeling van dit onderwerp in twee feilen vervallen, vooreerst door niet vooraf vast te stellen en te onderscheiden, wat men door Godsdienst en door het godsdienstige in de Kunst verstaat, en verder, dat men het kenmerk van religieuse Kunst maar al te vaak geheel uitwendig stelt, ten gevolge waarvan men eenen tak der kunst in 't bijzonder godsdienstige Kunst is gaan noemen, en daardoor de andere genres met een vermoeden van ongodsdienstigheid brandmerkt.

Wat dan het eerste aangaat. - Verstaat men door Godsdienst het innigst wezen daarvan, de betrekking en zamenleving des menschen met het Opperwezen, afgescheiden van eenigen kerkelijken en leerstelligen vorm, waarin zich dit openbaart, dan zou ik niet aarzelen de Kunst op 't allernaauwst en noodzakelijk met zulk eene godsdienst verbonden te achten. In dien ruimeren en tevens meer inwendigen zin, moet de Kunst, even als elke daad des levens, en elke uiting des geestes godsdienstig zijn, of liever, zij zal dit, al is het niet altijd even onmiddellijk, steeds van zelf zijn, omdat zij, 't en ware zij zich tot laagheid vernedere, de uitdrukking is van het schoone, van dat schoone, waarvan men geen bron, geen oorzaak, geen verklaring kan vinden dan in God.

Neemt men Godsdienst - in den zin der kerkdienst, eeredienst, en leerstukken waarin zij zich openbaart en zich geformuleerd heeft, dan meen ik niet dat de Kunst daaraan noodzakelijk onderworpen zij, want dan zou zich de voortdurende strijdvraag opdoen, welke dier eerdiensten, kerken en leerstukken de ware zijn; een strijdvraag, die door alle partijen anders beantwoord wordt, en waarmede beurtelings de eene of andere kunstrichting ontkend wordt. Het is ten gevolge van dezen ook uitwendigen en meer kerkelijken zin in de opvatting van het woord Godsdienst, dat men onder eene de Godsdienst verheerlijkende Kunst

zulk eene verstaat, die alleen de leer en de geschiedenis eener geloofsbelijdenis afbeeldt, wier *onderwerpen* alzoo daaraan ontleend zijn. Van daar dan ook de onderscheiding van het kunstvak der religieuse Kunst, in tegenoverstelling der overige. Van daar dan ook in de voorstelling van de geschiedenis en leer eener Godsdienst, het *kenmerk* van godsdienstige Kunst gesteld.

Ik kan niet nalaten op het hoogst oppervlakkige dezer onderscheiding te wijzen, die zoo vaak op niets dan eene uitwendige eigenschap berust. Ademt niet menig landschap, van eenen Claude b.v., menige historische voorstelling, menig genrestuk zelfs, al is het slechts een greep uit het gewone leven, evenveel godsdienstig gevoel als zoovele bijbelsche tafereelen? En meer zelfs, dan sommige van deze, eene voorstelling van David en Bathseba, of van Loth en zijne dochteren bij voorbeeld, aan welke men toch den schoonen naam van godsdienstige Kunst geeft, alleen omdat zij eenige bijbelsche gebeurtenis afbeelden?

Zoo dan de Kunst de Godsdienst wil verheerlijken, er is geen noodzaak dat dit alleen geschiedt in kerkelijke vormen, hoewel haar de vrijheid ook daartoe natuurlijk gegund is. Uit deze vermenging van de meer inwendige en de meer uitwendige beteekenis van het woord Godsdienst, ontspruit dat eenzijdige opsluiten der Kunst binnen de voorstelling van kerkelijke onderwerpen, en het misbruik dat deze alleen godsdienstig waant. Dit is een glibberig pad, en het zij mij vergund u een theoreticus en een practicus aan te wijzen, die ver, zeer ver op die baan zijn afgegleden en verdwaald.

Daar hebben wij vooreerst Humbert de Superville, in zijn ‘Essai sur les signes inconditionnels dans l'art.’ Ziet hier zijne redenering omtrent de schilderkunst zamengevat.

La Peinture dans son origine ne fut qu'une écriture tantôt symbolique et tantôt ideographique. Dans l'un et dans l'autre cas elle emprunta ses signes de la Nature, non pas comme objets d'imitation, mais comme signes figuratifs et visibles d'une idée intellectuelle. Que donc la Peinture soit exclusivement l'expression visible de la pensée, et pour nous Chrétiens, celle de la pensée religieuse.

Maar die schilderkunst, zegt hij, is verbasterd; zij werkt meer op onze zinnen dan op onzen geest; zij is geworden eene Peinture toute imitative et toute materielle. Zij moet

terugkeeren tot de oude school van Italië, tot Giotto, Fiesole, Raphaël in zijn eersten tijd, tot de oude duitsche school. Zij moet terugkeeren tot eene Peinture schematique, c'est à dire dedaigneuse de toute materialité.

Qu'elle redevienne - le rapport immateriellement visible entre la pensée de l'homme et le monde intellectuel et moral que lui montre la religion de Jezus. - Que ce soit la religion *seule* qui l'inspire, la guide. - Peinture, voilà ton domaine, voilà tes richesses, ne les échange plus contre la fange, et ne décore que les seules églises et autres lieux sacrés. - Wat zij daar buiten is, het is slechts de la fange coloriée!

En nu de practicus. Wend het oog naar Overbeck's schilderij in het Städelsche Museum, ziet en leest, hoe hij met penseel en schrift zijne denkbeelden over de verheerlijking der Godsdienst door de Kunst uit. De triomf der Godsdienst in de Kunst, heet zijne schilderij, en geen stuk kon ons beter bij onze beschouwing te pas komen. Het is bekend, dat Overbeck tot degenen behoort, die in het begin dezer eeuw de Berlijnsche akademie en den grooten klassieken stijl verlatende, zich te Rome, eerst te zamen in het klooster San Isidoro, later afzonderlijk, vestigden. Hun punt van uitgang was het vermijden van de antiek-heidensche, voor hen te zinnelijke, vormenschoonheid; het vermijden van den akademischen stijl, zoo als die toen, algemeen, ook te Rome, heerschte. Het doel der vrome broederen, waarvan de meeste tot het Catholicisme overgingen, en die zich dagelijks door praktijk en onderlinge kunstgesprekken oefenden, was terugkeer tot de oude duitsche Kunst, gegrond op geestelijken zin en op Godsdienst, waarbij zij zich vooral op twee modellen inspireerden, Albrecht Dürer en de italiaansche Praeraphaëliten.

Rondom een schoone fontein met opspuitend water vertoont de schilder ons eenige der belangrijkste personen uit de geschiedenis der italiaansche, duitsche, vlaamsche Kunst. Terstond valt het in 't oog dat de schilder niet verder is gegaan dan de 16de eeuw, en geen sprankje godsdienstig leven meer aan de latere Kunst schijnt toe te kennen. Wat de schilderij misschien nog te zwak zou zeggen, vult een verklarend boekje aan. Slechts bij de oude kunstenaars uit de 15de en een deel der 16de eeuw, vindt men de ware verheerlijking der Godsdienst door de Kunst: in de 16de eeuw

begon reeds de afval: Raphaël en Michel Angelo, Titiaan en Bellini, zij zijn, hoe verder zij kwamen, des te aardscher geworden en in hen reeds ziet men de zonde des afvals. De opstijgende straal uit den waterspiegel, dien de kunstenaars omringen, voortschietende, zietdaar de rigting der Christelijke Kunst: die straal, zij voert ons oog naar boven en daar boven zweeft de goddelijke groep, die de kunstenaars inspireert, de moedermaagd met het kindeke, door bijbelsche en kerkelijke heiligen omstuwd.

Zietdaar dus het terrein, en de richting der Christelijke Kunst aangewezen en ons de gestalten vertoond van hen, die uitsluitend dit begrepen hebben. Wat de voorstanders dezer richting eischen, het is *opsluiting* van de Kunst binnen de kerkelijke leer, binnen de noodzaak, om daaraan ontleende onderwerpen voor te stellen. En ten gevolge daarvan *uitsluiting* van al wat aardsch, van al wat zinnelijk is. Alsof er in wat de aarde oplevert, in wat het leven vertoont, niet evenzeer een goddelijke geest en openbaring te vinden ware! Doch het is niet alleen ten opzichte der onderwerpen dat deze kunstrichting het aardsche en zinnelijke, het gewoon menschelijke, van het gebied der religieuse Kunst afweert, zij doet het ook wat de wijze van voorstelling, wat hare uitvoering betreft. De zinnelijkheid eener schoone vleeschbehandeling, de zondige aardschgezindheid van natuurlijkheid en menschelijkheid, de ergerlijke verlokselen eener warme en levendige kleurenmengeling, zij veracht en verstoot ze als werken des vleesches. Het dualisme dat op godgeleerd en godsdienstig gebied geen vereeniging van stof en geest in den mensch erkent, maar die als twee vijandige tegen elkander overstaande machten in hem beschouwt, bestaat evenzeer in de Kunst. Ook daar heet het de stof, het vleesch, de zinnelijkheid doeden, ter eere van den geest. Ook in de Kunst zien nog zoo velen twee *afzonderlijke* zaken, stof en geest, en willen in hun ascetiesch spiritualisme van de stof slechts zóó veel als volstrekt onmisbaar is toelaten, daar zij zich van dit dualisme niet tot de hoogere eenheid kunnen verheffen, waarin, even als in den mensch, beide, stof en geest, te zamen vloeijen.

Deze opvatting is noch die van Scheffer, noch die van den Heer Francken, en de uitweiding, die ik mij veroorloofde, was dus niet tegen hen gericht, maar ik wilde die

doen voorafgaan aan de beschouwing van een punt, waaromtrent ik het met den schrijver niet eens ben; een punt, dat mij toeschijnt wel eens zachtkens te kunnen voeren tot sommige der besprokene verkeerdheden. Het is dit:

'Sluit,' dit roept de schrijver den jeugdigen kunstenaars toe, 'sluit van uwe studiën allerminst het Evangelie en den Bijbel uit; die geven uwe Kunst de schoonste stof; die reinigen uw gemoed en oog tot het vinden van de reinste vormen, en die zullen u leeren werken met de verhevenste strekking; de komst van het rijk der zuivere waarheid, der heiligste liefde, der hoogste schoonheid, de komst van het Koningrijk Gods.'

Als de schrijver eenige regelen vroeger vraagt: 'Moet ik vreezen, dat gij in mij te veel den theologant hoordet?' dunkt mij, dat men, wat de aangehaalde woorden betreft, ja! zal moeten zeggen. Neen - zeker sluit als mensch en als Christen van uwe studiën allerminst den Bijbel uit. Maar voor uwe *vorming* als kunstenaar op zich zelve, zal de Bijbel u weinig baten. Dat hij u 'de schoonste stof' zal opleveren, zal slechts dán waar kunnen zijn, als gij die stof als kunstenaar beheerscht. Dat hij 'uw oog reinigt tot het vinden der reinste vormen,' ben ik ten eenenmale oneens met hem. Ik wil den schrijver niet verkeerd verstaan en de bedoeling in zijne woorden zoeken, als raadde hij Bijbelstudie in plaats van studie van natuur, van het modèl, van de antieken en van de groote latere meesters aan. Maar ook met dien zin, waarin de schrijver dit redelijkerwijze moet bedoeld hebben, kan ik niet instemmen. Het is alleen theoretische en practische studie, en wel langdurige en ernstige studie van de verschijnselen der natuur, des levens, der Kunst, die den kunstenaar dien scherpen en ontvankelijken blik geeft voor al wat schoonheid is, en die vastheid van hand om het terug te geven. Even als zijn oog, zal ook zijn gemoed, ten opzichte der Kunst, slechts door zulk eene studie gereinigd kunnen worden. - Eene godsdienstige of ethische reiniging staat met het kunstvermogen volstrekt in geen noodzakelijk verband, althands, wat men er ook in abstracto over redenere, men kan met de geschiedenis vóór zich niet toegeven, dat zij onmisbaar zij, omdat men ook uit onreine gemoederen heerlijke meesterstukken heeft zien voortkomen.

Neen, liever wilde ik hun dan toegeroepen hebben: hecht

toch vooral niet *alleen* aan de voorstelling! Zoo gij een godsdienstig stuk wilt maken, leg er u dan op toe om godsdienstigen geest en zin in uw stuk uit te drukken, en 't zal om 't even zijn, of uw onderwerp uit Bijbelsche, dan wel uit latere geschiedenis geput zij; en aan de andere zijde, gelooft niet, zoo ge maar vlijtig uit uwen Bijbel schildert, dat ge het reeds gewonnen hebt, want uwe tafereelen zullen aan de beginselen der Kunst, en niet aan die der Godsdienst getoetst moeten worden.

Er ligt in de besprokene woorden des schrijvers eene der zoo dikwijls voorkomende vermengingen van Kunst met Godsdienst, van de eischen of het wezen der laatste, en die, hetzij der aesthetiek, als theorie, hetzij der praktische kunstoefening. Laat Godsdienst Godsdiensten Kunst Kunst blijven; laat ze *naast* elkander ten naauwsten vereenigd kunnen zijn, maar meng ze nooit door elkander.

Doch dat ik mij haaste hier op te merken, dat ik voor deze beginselen een bondgenoot heb in den schrijver zelven. Mogt hij al in de aangehaalde woorden, waarmede zijne belangwekkende voodracht eindigt, zich aan eene gevoelige ontboezeming hebben overgegeven: een juiste en gezonde beschouwing vinden wij voor 't overige in zijne vroeger door hem medegedeelde zienswijze (blz. 11):

'Wanneer de Kunst,' zoo luidt het daar, 'den geest des Christendoms met schoone vormen weet te beligchamen, en zijne werking in hare verhevenheid en zaligheid zóó voorstelt dat zij aantrekkelijker wordt voor het zuiver aesthetisch gevoel, dan voldoet de Kunst zich zelve en werkt iets waarvoor haar de vrome dankt. Dan moge haar niet bepaaldelijk eenig godsdienstig of zedelijk doel voor de aandacht staan, toch zal zij door hare werken den vatbaren zedelijk sterken, godsdienstig verheffen en inniger verbinden aan den Christus.'

Aan het aesthetiesch beding heeft de Kunst alzoo altijd en in de eerste plaats te voldoen, en geen doel, hoe verheven anders ook, kan haar daarvan ontheffen. Helas! il y a 'des mots qui font tout accepter,' zegt Madame de Gasparin, en waarlijk, het voornaamste onder zulke woorden is wel *Godsdienst*. Om hier nu niet van de gruwelen, die men er om gepleegd, van de duizenden, die men er om gedood of zedelijk vernietigd heeft, van het goede, dat men er om verstikt en het misdadige dat men er om verbloemd heeft te

spreken - wat al leelijke kunst, wat al dwaalbegrijppen heeft men met dat woord in 't leven geroepen of door 't gezag van dat woord gesteund!

Zietdaar waarom het niet ongepast scheen, waar de verheerlijking der Godsdienst door de Kunst ter sprake werd gebracht, bij den lof dien de schrijver aan eene dergelijke kunst geeft, ook te wijzen op eenige misvattingen en gevaren, waaraan zij ten deze dikwijls bloot staat.

Geen kritiek van Scheffer ligt in het doel dezer regelen. Gaarne wordt den schrijver toegegeven, dat die schilder ons eene verhevene idée des Christendoms in schoone vormen heeft verzinnelijkt, al is het dat ik, om de in den beginne ontwikkelde redenen, in zijne voorstelling geen *type* kan zien voor godsdienstige kunst. Slechts ééne opmerking nog ten besluite, die uit des schrijvers beoordeeling van Scheffer's schilderij voortvloeit. De schrijver wijs tons hoe de schilder in zijne vrije opvatting van Mattheus XXV, ons niet het laatste oordeel als een laatst beslissend punt des tijds afbeeldt, maar hoe hij reeds de komst van den Christus als het oordeel, de komst van zijn rein Licht als de scheiding tusschen boozen en goeden voorstelt. Zóó is dit oordeel niet gebonden aan ééne ure, maar is eene voortgaande acte (blz. 12 en 13). Eene opvatting, die hij dieper zin toekent en hooger plaatst dan die van Michel Angelo's beroemd Laatste Oordeel.

Geheel ben ik het met den schrijver eens, dat het vergeldend oordeel over hen die in den geest en die naar de zinnen geleefd hebben, gesymboliseerd in de scheiding tusschen de schapen en de bokken, volgends de geheel dichterlijke en zinnebeeldige voorstelling in Matth. XXV, niet tot één beslissend moment beperkt is, maar een voortgaande daad. Doch ik geloof, dat hierin de schilder in 't ongelijk te stellen is, dat hij de veel plastischer voorstelling bij Mattheus voor eene, al is het dan meer wijsgeerige en meer met de rede overeenkomende, verlaten heeft. Die niet aan tijd en plaats gebondene, zich niet in één groote daad van een oogenblik openbarende, maar steeds voortgaande, nog altijd dagelijks plaatshebbende scheiding van de kinderen des lichts en de kinderen der duisternis, alzoo niet één laatste, maar een onophoudelijk oordeel, dat is eene gedachte die van een dieper indringen in den geest des Christendoms moge getuigen, zij is tevens eene eenigzins afgetrokkene gedachte, eene gedachte, die voor de *beeldende* kunst minder geschikt is.

Wanneer de beeldende kunstenaar die doorgaande daad als in één beeld wil vast zetten en ons afbeelden, dan vervalt die daad in eene allegorische en symbolische voorstelling, die veel minder kracht, leven en aanschouwelijke waarheid heeft, dan wanneer zij ons in een groot feit geconcentreerd voor oogen treedt.

Ik kan dan ook den schrijver niet toegeven, dat de beeldende Kunst hier beter deed dan het woord zou kunnen. Neen, de daad bij opeenvolgende momenten is juist die zich het best aan de voorstelling door middel des woords voegt, terwijl het der schilderkunst eigen is, ons slechts één moment te kunnen geven. Geheel anders dan Scheffer deed Michel Angelo. Het was geen slaafsche navolging, die hem nader deed blijven aan het Evangelische verhaal; maar het was juist het diep besef zijner kunst, die hem de vergelding niet als een steeds voortgaande daad van den verheerlijkten Christus, maar in den vorm van één groot eindfeit, van ééne beslissende ure deed voorstellen. Hij gaf niet zoo als hier de tot ééne voorstelling gemaakte verzameling van verschillende momenten - maar één eenig moment van één feit. En reeds daarom - zoo wij de twee schilderijen gevoegelijk mogen vergelijken - staat de compositie des grooten Florentijners aesthetisch zooveel hooger.

Wat Scheffer's schilderij nu voor 't overige aangaat, al kan ik mij niet met de lofspraak, die hem boven den grooten Angelo stelt, vereenigen, ik wil geenszins aan de rechtmatige hulde te kort doen, waarop zijn kunstwerk zooveel aanspraak heeft.

C. VOSMAER.

Bibliographisch album.

***De Scheppingsdagen; Natuurschilderingen van Prof. Dr. H. Klencke, uit het Hoogduitsch door Dr. J.H. van den Broek. Met vier afbeeldingen van landschappen der voorwereld en eene loodregte doorsnede der aardkorst. Dordrecht, P.K. Braat*. 1856. (prijs *ƒ* 2,75.)**
***De Voorwereldlijke scheppingen, vergeleken met de tegenwoordige. In tafereelen, geschetst door P. Harting, Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Utrecht. Met* 4 *steendrukplaten en* 168 *glyphographische figuren in den tekst. Tiel, H.C.A. Campagne*. 1857. (prijs *ƒ* 6,50.)**

I.

Het geloof, dat deze aarde voor omstreeks zestig eeuwen uit het niet zou zijn te voorschijn geroepen, is door het wetenschappelijk onderzoek der laatste vijftig jaren als eene dwaling verworpen. Zwaar is de strijd geweest tusschen het geloof, dat zich verhief op de stellige uitspraken des Bijbels, en de wetenschap, die zich wapende met een onuitputtelijken voorraad van afdoende bewijzen. Meermalen hebben de kampvechters der beide partijen zich aan overdrijving schuldig gemaakt. De verdedigers der onfeilbaarheid van het Bijbelwoord wraakten het regt der wetenschap om hare uitkomsten waarheid te noemen, zoodra deze uitkomsten in strijd waren met de mededeelingen der Heilige Schrift. De mannen der wetenschap daarentegen hebben zich niet zelden veroorloofd met minachting te spreken van de gewijde oirkonden des Bijbels, omdat hier of daar, naar hunne meening, eene gebrekkige voorstelling was opgenomen. Ook zijn er niet weinig pogingen aangewend, om de beide partijen te verzoenen. Men zocht aan te toonen, dat die strijd enkel in schijn bestond. Men moest daartoe de uitspraken des Bijbels verwringen naar de eischen der wetenschap of deze laatste verlagen tot eene dienares van het

geschreven woord. Onder zulke omstandigheden was eene opregte verzoening onmogelijk. De verstandigsten onder de beide partijen hebben intusschen begrepen, dat de Bijbel geen handboek is der Natuurkunde en dat het dwaas is te loochenen, wat de wetenschap op grond van goede bewijzen als waarheid verkondigt. Zij hebben aan de eene zijde het hardnekkig vasthouden aan de letter des Bijbels laten varen, en hierdoor is aan de andere zijde de eerbied voor den geest des Bijbels ongemeen toegenomen. Zoo is de tegenstand opgeheven, die eeuwen lang een onderdrukkenden invloed oefende op de wetenschap, die *de wording* onzer aarde omvat.

De mensch is het kind van zijn tijd; - zijne wereldbeschouwing - men verschoone dit woord, dat in onze taal reeds het burgerregt schijnt te bezitten - is geëvenredigd aan de mate zijner kennis. Aanvankelijk beschouwde hij het uitspansel, bezaaid met vonkelende sterren, als een uitgestrekt gewelf. Zijn kinderlijk geloof plaatste daarboven den zetel van den magtigen Oorsprong der dingen, en ook thans nog heffen wij onwillekeurig den blik omhoog, wanneer wij van den hemel spreken als de verblijfplaats der zaligen. Maar dat gewelf met dien hemel, als gepaalde plaats, is verdwenen, toen de voornaamste sterrekundigen met hun gewapend oog doordrongen in de diepten des heelals. Zij ontdekten eene matelooze ruimte, waarin millioenen sterren op verschillende afstanden waren uitgestrooid, en bij de toenemende volkomenheid hunner werktuigen zagen zij gedurig meer nevelwolkjes in zonnen en werelden opgelost. Ook waanden weleer de bewoners der aarde, dat zij zich hier bevonden op eene uitgestrekte schijf, door den oceaan omringd, - op eene schijf, die met hare grondslagen van graniet in het middenpunt des heelals was bevestigd. Zij dachten, dat al de hemelligehamen over die schijf op en onder gingen en derhalve uitsluitend ten hunnen behoeve waren geschapen. Ook die waan werd door de wetenschap weggenomen. Deze verkondigde aan onze aarde haren rang als kleine planeet in het zonnestelsel, - als dwaalster rondom het gouden oog des dags. Niettemin bleef nog langen tijd het gevoelen bestaan, dat zij eerst voor omstreeks zes duizend jaren door den wenk der scheppende Almagt was gewrocht. Het was een streelend denkbeeld voor den mensch, dat de ondermaansche lusthof enkel om zijnentwille plotselijk of althans in weinige dagen zou zijn te voorschijn geroepen. Ook die ijdele luchtspiegeling der verbeelding is door den adem der wetenschap weggevaagd.

Reeds bij de oudste schrijvers en verder door alle eeuwen heen vindt men gewag gemaakt van zonderlinge versteeningen en merkwaardige voorwerpen, die uit den bodem werden opgedolven. Dikwijls koesterde men de belagchelijkste gevoelens over hun oorsprong De schelpen op de bergen waren er, dacht men wel eens, door pel

grims gebragt, - de opgegravene visschen van de tafels der Romeinen weggeworpen. Meestal hield men hen voor mislukte voortbrengselen van de vormkracht der aarde. Eerst in de laatste honderd jaren, waarin de vereischte hulpwetenschappen zich voorspoedig ontwikkelden en de wijsgeerige bespiegelingen plaats maakten voor den geest des onderzoeks, kwam men tot betere inzigten. De aardschors werd in verschillende landen en werelddeelen met naauwkeurigheid gade geslagen en uit de slotsommen dier beschouwing is eene nieuwe wetenschap - *de geologie* - geboren.

Zonder de verdiensten te miskennen van velen, die reeds vroeger hunne bouwstoffen hadden aangebragt voor deze wetenschap, mogen wij Werner, die zich in de tweede helft der vorige eeuw aan het hoofd bevond der Bergbouw-school te Freiberg, haren stichter noemen. Hij schonk haar het stelselmatige kleed, - de verlofpas om onder de erkende wetenschappen zitting te nemen. Volgens zijn gevoelen, dat ook in de meesten zijner leerlingen ijverige voorstanders vond, waren alle zelfstandigheden der aarde aanvankelijk in water opgelost en vervolgens hieruit bezonken. Hieraan ontleende zijn stelsel den naam van *het Neptunische*, dat weldra, vooral in Engeland door Hutton, krachtig werd aangevallen. De bestrijders van het *Neptunisme* schreven de veranderingen, die zij in de aardschors opmerkten, aan de werking toe van het vuur, en noemden zich dien ten gevolge *Plutonisten*. Het verband van dit gevoelen met de neveltheorie van Kant, gelijk deze later door Laplace is ontwikkeld, de waarneming der vuurspuwende bergen, het klimmen van den warmtegraad bij toenemende diepte onder de oppervlakte der aarde, het opdelven van een plantengroei der keerkringshitte in kille gewesten en vele andere verschijnselen spraken luide voor het gevoelen der *Plutonisten*. Bij nader onderzoek bleek het echter, dat de volbloed-Plutonisten evenzeer dwaalden als de volbloed-Neptunisten, maar dat men het onstaan der oorspronkelijke en der uitbarstingsgesteenten aan de werking van het vuur, en dat der laagswijze gelegene gesteenten aan de werking van het water moet toeschrijven.

De tegenwoordige voorstelling van de wordingsgeschiedenis der aarde kan in weinige woorden worden medegedeeld. Aanvankelijk waren al de stoffelijke bestanddeelen der ligchamen van ons zonnestelsel - natuurlijk mag men dan ook voor de overige sterren zulk een ontstaan aannemen - in een gasvormigen toestand aanwezig. Onder die bestanddeelen begonnen de schei- en natuurkundige wetten te werken. Die groote nevelvormige massa erlangde hierdoor eene rondwentelende beweging en diensvolgens eene plat-bolvormige gedaante. De enkelvoudige stoffen vereenigden zich volgens hare verwantschappelijke wetten; - hierdoor werd warmte ontwikkeld, die gedeeltelijk door uitstraling in de ruimte verloren ging. Door

deze uitstraling trok de gasbol zamen, en bij toenemende zamentrekking ontstonden er ringen van aanmerkelijke digtheid rondom den evenaar. Deze ringen sprongen uit één - bij eene der planeten, bij Saturnus, is zoodanig een ring ongeschonden gebleven - en rolden zich bij hunne voortslingering zamen, waarna zij als afzonderlijke ligchamen rondom den oorspronkelijken gasbol bleven voortloopen. De kern van dien oorspronkelijken gasbol is tegenwoordig onze zon, - die voortgestuwde en opgerolde ringen zijn de planeten. Eene van deze is de aarde. Nadat zij zich, als het ware, van het moederligchaam had losgerukt, vervolgde zij, gebonden als zij was door de aantrekkingskracht aan de zon, haren weg rondom dit ligchaam. Zij bevond zich daarbij in een gloeijend-vloeibaren toestand, omringd van een dampkring, waarin al de wateren der toekomst in de gedaante van stoom waren opgenomen. Doch ook de aarde verloor door uitstraling allengskens een groot deel harer warmte. Weldra was deze zoozeer gedaald, dat eerst onze maan uit eene ringvormige afscheiding ontstond en vervolgens de vloeibare kern, de gloeijende droppel, aan de buitenzijde in een vasten toestand overging en met een dun vlies werd overtogen. Die dunne schors werd door de golving der vuurzee telkens vernield, en er moest een lang tijdperk verloopen, eer zij eene duurzame vastheid erlangde. Intusschen bleef de warmtegraad dalen, en toen deze zich beneden de kookhitte van het water bevond, daalde dit laatste in grooten overvloed uit den dampkring neder, en de geheele aarde was door een oceaan omgeven. Maar de werking van het onderaardsche vuur bleef aanhouden. Het verbrak gedurig de schaal, waarin het besloten was, en stuwde haar op sommige plaatsen in de hoogte om ze elders te doen wegzinken. Zoo ontstonden bergen en dalen. De eersten vormden eilanden in de wereldzee en het land was verrezen.

Inmiddels was het water van het eerste oogenblik zijner verschijning af met kracht werkzaam geweest. Uit zijn troebelen schoot bezonken de zwaardere bestanddeelen en legden eene laag over de pasgevormde aardschors. Toen de bergen uit de diepte der zee waren opgerezen, hield het water niet op bij zijne nederdaling uit den dampkring of bij overstroomingen, door opheffingen der aardschors veroorzaakt, de pasgewrochte landen te vernielen, de opgeloste bestanddeelen met zich te voeren en elders in lagen te laten zinken. Zoo werd de reeks der lagen gevormd, die thans onze aardschors zamenstellen. Waren zij aanvankelijk waterpas gelegen, zij werden hier en daar door de werking der vulkanische krachten opgestuwd, ja, zelfs wel eens achterover geworpen. De overblijfselen van planten en dieren, in die lagen besloten, bewijzen, dat zij zich - met uitzondering der oudste lagen - telkens op het graf eener levende schepping hebben nedergelegd.

Eene levende schepping, onder de lagen bedolven, die vóór honderdduizende, ja, misschien vóór millioenen jaren werden gevormd? - vraagde de weetgierige mensch, en hij gunde zich geene rust voor hij den toestand der voorwereldlijke natuur zooveel mogelijk had leeren kennen. ‘Zou het niet roemrijk wezen voor den sterveling,’ zeide Cuvier[1], ‘de perken des tijds te overschrijden en door middel van eenige weinige waarnemingen de geschiedenis terug te vinden van onze aarde en de reeks van gebeurtenissen, die de geboorte van het menschelijk geslacht zijn voorafgegaan?’ Met den meesten ijver werden daartoe de vereischte hulpwetenschappen aangegrepen. De sterrekunde had reeds voldoende inlichtingen gegeven omtrent de gedaante en bewegingen der aarde. Meer ontwikkeling vorderde de delfstofkunde. Teregt betuigt Smidt in zijn ‘Mineralienbuch’: ‘Indien wij de gewijde schrift der natuur willen lezen, gelijk zij gegriffeld staat in de rotsgevaarten, wier kruin op de wolken nederziet, en in de donkere diepte, waar enkel de lamp van den mijnwerker flikkert, dan moeten wij hare geheimzinnige teekens leeren kennen: haar ABC is..... *de mineralogie!*’ Deze riep de scheikunde te hulp. Maar vooral moesten de kruid- en dierkunde beoefend worden, om over de versteende planten en dieren der voorwereld vergelijkenderwijze een juist oordeel te kunnen uitspreken. Hunne overblijfselen moesten uit de lagen opgespoord en gerangschikt worden. Zoo ontstond die wetenschap, welke men met den naam van *palaeontologie* (oudheidkunde van het bewerktuigde leven) bestempeld heeft. Cuvier en Brongniart - vooral eerstgenoemde door zijn voortreffelijk werk: ‘Recherches sur les ossemens fossiles’ - hebben haar met reuzenschreden doen vooruitgaan. Later gaven Lindley en Hutton hun werk: ‘The fossil Flora of Great-Britain’ (Londen, 1831), - Leopold von Buch zijn ‘Receuil de planches de pétrifications remarquables’ (Berlin, 1831), - Agassiz zijne ‘Recherches sur les poissons fossiles’ (1833-1834), - d'Orbigny zijne ‘Paléontologie Française,’ - von Humboldt zijne ‘Kosmos,’ - Quenstedt zijne ‘Petrefaktenkunde Deutschlands’ (Tubingen, 1846), terwijl in den jongsten tijd vooral Vogt, Burmeister, Cotta en anderen het onderzoek der aardlagen hebben voortgezet, zóó zelfs, dat Unger het gewaagd heeft, de merkwaardigste natuurtooneelen der voorwereld in platen voor te stellen.

Hoogst merkwaardig is het onderzoek dier lang verzonkene schepping. Von Humboldt zegt [2]: ‘De lagen of beddingen, welke *versteeningen bevatten*, bieden ons, in hare grafsteden besloten, de Flora's en Fauna's der vervlogene duizendtallen van jaren aan. Wanneer wij van laag tot laag afwaarts dalen, steeds de betrekkingen

1 Discours sur les révolutions de la surface da globe. ‘Kosmos,’ I, bl. 378 der Nederd. vertaling.

der op elkander-ligging in de ruimte onderzoekende, dan klimmen wij in de reeks der tijden opwaarts. Een van de aarde verdwenen dier- en plantenleven komt voor onze oogen te voorschijn. Wijd uitgestrekte aardomwentelingen, de opheffing van groote bergketens, welker betrekkelijken onderdom wij in staat zijn te bepalen, wijzen den ondergang van oude en het optreden van nieuwe bewerktuigingen aan. Eenige weinige der oudere verschenen nog een tijd lang onder de nieuweren. Bij de beperktheid van onze kennis ten aanzien van het worden, bij de beeldspraak, welke deze beperktheid moet verbergen, noemen wij de historische verschijnselen der wisselingen in het bewerktuigde leven, zoowel in de bewoning der vroegere wateren, als op den opgeheven droogen bodem, *nieuwe scheppingen*. Nu eens zijn deze uitgestorvene bewerktuigde vormen geheel bewaard gebleven, volkomen tot in de kleinste weefsels, hulsels en gelede deelen; dan wederom heeft het loopend dier, op natte klei of leem zich voortbewegende, alleen zijne voetsporen en in de koprolithen de overblijfsels van zijn onverteerd voedsel achtergelaten. In de onderste Jura-laag (lias van Lyme Regis) is de inktzak van de Sepia zoo buitengemeen volkomen bewaard gebleven, dat dezelfde stof, welke voor tienduizenden van jaren het dier had kunnen dienen, om zich voor zijnen vijand te verbergen, nog de kleurstof gegeven heeft, waarmede zijne afbeelding ontworpen werd. In andere lagen is dikwijls alleen het flaauwe afdruksel van een schelp overgebleven; en toch kan dit, door een' reiziger uit een ver afgelegen land medegebragt, wanneer het van eene *kenmerkende* of *bepalende schelp* is, leeren, welke rotsformatie aldaar bestaat, en door welke andere bewerktuigde overblijfselen het vergezeld was. De schelp of het afdruksel verhaalt de geschiedenis van het land.’

Geen wonder, dat velen zich met geestdrift toelegden op de kennis der aardschors. Deze toch kon vergeleken worden bij een groot boek, dat zoo vele bladen als lagen bevatte en in de geheimzinnige letterteekens der bewerktuigde overblijfselen de geschiedenis verkondigde onzer planeet. Sommigen dachten tot het titelblad door te dringen om er den naam te lezen van den eeuwigen Schepper. Zij vergaten echter, dat dit titelblad enkel was vastgehecht aan een vroeger verschenen en reeds lang verdwenen deel. Maar wat bekreunen wij ons ook om het titelblad of om eenen naam, wanneer de geest des groeten Makers ons van iedere bladzijde tegenademt. Anderen wilden door hunne nasporingen bewijzen, dat het groote boek der schepping zich zelf geschreven had; - hoe echter de schepping vóór haar bestaan het denkbeeld heeft kunnen opvatten om zich zelve voort te brengen, is tot nu toe niet voldoende door hen verklaard. Ook in ons land vond de nieuwe wetenschap hare belangstellende

beoefenaars. Deze zochten haar door het vertalen van belangrijke werken toegankelijk te maken voor het beschaafde publiek. Het meerendeel der voortreffelijkste geschriften over de voorwereldlijke natuur bleef echter onvertaald, omdat de uitgevers doorgaans opzagen tegen de kostbaarheid der onmisbare platen. Eerst voor ruim tien jaren verscheen de ‘Kosmos’ van von Humboldt, door E.M. Beima, die reeds vroeger (1845-1850) het belangrijke werk van von Leonhard: ‘Geologie, of het uit- en inwendige der aarde,’ vertaald had, - in 1850 verscheen eene tweede uitgave van de vertaling der geruchtmakende: ‘Vestiges of the natural history of creation,’ onder den titel: ‘Sporen van de natuurlijke geschiedenis der Schepping,’ naar het Engelsch, door Dr. J.H. van den Broek. Dezelfde Vertaler gaf ons later: ‘Vervolg der sporen,’ en: ‘Schepping door de regtstreeksche tusschenkomst van God,’ van den Engelschen schrijver Thomas Monck Mason, terwijl wij onder de tegenschriften tegen ‘De Sporen’ ook niet moeten vergeten: ‘Het Scheppingswonder, beschouwd in de geschiedenis van het geschapene of de asterolepis van Stromness,’ door Hugh Miller, uit het Engelsch, door Dr. D. Lubach (Haarlem, 1851). In 1852 verschenen de: ‘Brieven over Natuurkunde,’ door G. Bischof, uit het Hoogduitsch, door E.G. Enklaar. In dat zelfde jaar kwamen twee leerboeken in het licht, - het eene, als eerste stuk van het oorspronkelijke werk: ‘De aarde en hare voortbrengselen,’ door L.H. Verwey en getiteld: ‘De Vorming der Aarde,’ - het andere uit het Hoogduitsch van Dr. R. Kner (Hoogleeraar te Weenen) en getiteld: ‘Handleiding tot de beoefening der Geologie met inbegrip der palaeontologie’[1]. In 1854 werd: ‘De Wereld in den strijd harer wording,’ van Dr. O. Ule, uit het Hoogduitsch door A. Winkler Prins, en in 1855: de ‘Geschiedenis der Schepping,’ van Burmeister, door dienzelfden vertaler aangeboden aan het Nederlandsch publiek, terwijl in laatstgenoemd jaar een oorspronkelijk werk verscheen van den Hoogleeraar Miquel, getiteld; ‘Beschouwingen over de delfstoffen en de geschiedenis der Aarde.’

Het is zeer wel mogelijk, dat deze beknopte opgave van zoodanige werken, die in de laatste tien jaren zijn uitgekomen om in de Nederduitsche taal de kennis der voorwereld te verbreiden, hoogst onvolledig is. Zij is echter breed genoeg om te bewijzen, dat die nieuwe wetenschap hier te lande den weg heeft gevonden tot het beschaafde publiek, waar zij doorgaans met warme belangstelling werd ontvangen. Hebben wij onze lijst met het jaar 1855 gesloten, de

1 Van dat jaar dagteekent ook, zoo wij ons niet bedriegen, Giebel's ‘Populaire Kosmos,’ vertaald door Dr. J.H. van den Broek, - een werk, dat wij niet bij de hand hebben.

beide werken, wier titels wij aan het hoofd van dit vlugtig opstel naar tijdsorde hebben opgegeven, doen ons zien, dat ook de twee volgende jaren hunne bijdragen leverden tot vermeerdering onzer palaeontologische litteratuur. Wij hebben niet geaarzeld die twee boeken bij elkander te voegen, omdat zij met hetzelfde doel zijn opgesteld, namelijk om de kennis der voorwereld op eene bevattelijke wijze voor te stellen en haar in dien vorm onder het groote publiek te verspreiden. Zoowel de vertaler van het eene als de schrijver van het andere werk zijn mannen van erkende bekwaamheid. Terwijl wij hiervoor alle achting betuigen, kunnen wij dus niet ligt te gestreng zijn in ons oordeel.

II.

Van Dr. van den Broek ontvangen wij de vertaling van een werk, geschreven door den veelschrijvenden Prof. Dr. H. Klencke en getiteld: ‘Die Schöpfungstage.’ De Heer Klencke heeft in zijn Vaderland en bij ons nog al erge beschuldigingen te verduren. In het ‘Naturwissenschaftlich Litteraturblatt,’ dat als bijlage van het tijdschrift ‘Die Natur’ wordt uitgegeven, en wel in het N^{o}. van 7 Nov. 1856, lees ik: ‘Es giebt in Deutschland keinen genügenden Schütz des geistigen Eigenthums. Ganze Bibliotheken, wie die *Meyer' sche* Volksbibliothek, werden von gestohlenem Gute aufgebaut, ganze Zeitschriften nähren sich Jahraus Jahrein vom Raube. Ja die Schriftsteller müssen sich noch glücklich schätzen, wenn sie von geschickten Händen geplündert und nicht etwa noch verumglimpft und verhunzt werden, wie es so Manchem in den noch leider nicht genug berüchtigten Büchern der Herren Zimmermann und Klencke wiederfahren ist.’ Daarenboven zagen wij in den vorigen Jaargang van den ‘Kunst- en Letterbode’ medegedeeld, dat de Heer Klencke zich wel eens wetenschappelijke titels aanmatigde, die hem niet toekwamen. Wij zullen den Professor niet hard vallen, noch om letternoch om titeldieverij, mits zijne ‘Scheppingsdagen’ in hunnen inhoud aan de eischen der wetenschap, in hunnen vorm aan het beoogde doel beantwoorden. Met regt mogen wij dit verwachten, daar Dr. van den Broek zich met de vertaling heeft willen belasten. Van dezen verdienstelijken geleerde, die behalve de straks reeds genoemde vertalingen ook nog andere geleverd heeft, bezitten wij ook eene oorspronkelijke ‘Handleiding der Natuurkunde,’ in twee deelen, benevens eene ‘Schets der Meteorologie’ (beide te Utrecht, bij Broese), terwijl zijn ‘Leerboek der Scheikunde’ reeds gedeeltelijk in het licht is verschenen. Deze en meer andere werken, in

een fikschen stijl geschreven en om hun inhoud belangrijk, bewijzen, dat wij onze eischen voor den Heer van den Broek niet ligt te hoog stellen. Maar schoon wij hierbij onzes inziens de meeste gematigdheid hebben in acht genomen, wij moeten in gemoede bekennen, dat 'De Scheppingsdagen,' gelijk zij ons in het Nederduitsch zijn aangeboden, ons naauwelijks ten halve hebben bevredigd. Het spreekt van zelf, dat wij rekenschap zullen geven van deze uitspraak.

In het Voorwoord - in al de reeds opgenoemde door hem vertaalde of geschrevene werken, benevens voor zijne vertaling, getiteld: 'Voorlezingen op het gebied der Natuurkunde van onzen Aardbol,' door Dr. H. Buff, gebruikt de Heer van den Broek het betere woord: Voorberigt - zegt de Vertaler, na van de droogheid eener streng wetenschappelijke behandeling van de ontwikkelingsgeschiedenis onzer planeet te hebben gesproken: 'In de "Scheppingsdagen" heeft de Hoogleeraar Klencke getracht aan dit bezwaar te gemoet te komen, en daarom de hoofdfeiten dezer geschiedenis *geschilderd* in brieven, gerigt aan eene vrouw of liever aan de beschaafde vrouwen in het algemeen. Onder de benaming van "Scheppingsdagen" stelt hij de verschillende tijdstippen in den loop der aardgeschiedenis voor, waarop de plutonische krachten in haar binnenste, in vereeniging met het geweld harer wateren, zulke vreeselijke omkeeringen op hare oppervlakte hebben te weeg gebragt, dat daardoor telkens de levende organische natuur min of meer volledig is te niet gegaan, en later weder door eene nieuw ontlokene is vervangen, bestemd om op hare beurt een gelijk lot te ondergaan.' De Vertaler zegt ten slotte: 'Wij nemen hiernevens de vrijheid, dit werkje in een nederduitsch gewaad onzen beschaafden lezers aan te bieden, waarbij wij getracht hebben hier en daar enkele punten, die ons voorkwamen te zeer met de waarheid in strijd te zijn, nader toe te lichten of geheel te veranderen.' Op de eerste aanhaling uit de Voorrede moeten wij aanmerken, dat zij de 'Scheppingsdagen' voorstelt als omwentelingstijd*stippen*, die het ontstaan van nieuwe tijd*perken* veroorzaakten, terwijl de *scheppingsdagen* in het boek zijn geschetst als die tijd*perken* zelve. Immers wij lezen blz. 15: 'Alles toont ons aan, dat de duizenden van jaren lange tijdvakken, die men *de dagen der schepping* noemt,' enz. - terwijl wij op de verzekering, in de tweede aanhaling vervat, veel hebben af te dingen. Doch hierover later.

De brieven, in dit boek opgenomen, zijn tien in getal. *De eerste* bekleedt de plaats eener inleiding, die, gelijk in de meeste werken van Klencke, nog al breed is opgezet. Daarin handelt de schrijver over de beteekenis van den scheppingsdag als tijdruimte, - over de lagen der aardkorst en over den vorm, waarin deze wetenschap aan vrouwen moet worden voorgedragen. 'Het vrouwelijk gemoed,'

zegt hij, ‘verlangt niet het bloote onderrigt van den geest, geene stelselmatige uiteenzettingen; de inschikkelijkheid van de zijde der geleerden om hunne werken in meer populairen zin in te rigten is voor haar (?) niet genoegzaam: zij (?) wil *aanschouwing, beelden* en *schilderingen*, zij moet de *natuur gevoelen*, zij verlangt *tafreelen* vol *beweging* en *handeling;* edoch dit alles in *aesthetischen* vorm - uit het *penseel* en niet uit de pen moet haar de kennis toevloeijen.’ Hij spreekt in dien brief vervolgens over het ontstaan der aarde en het doel der omwentelingen, en eindelijk over den toestand van de kern en de schors der aarde. In den *tweeden* brief vinden wij het ontstaan voorgesteld van den eersten vasten bodem, van de zee, van de grauwacke en van de hieruit opgestuwde eilanden. De *derde* brief omvat het tijdvak der steenkolenvorming, - de *vierde* de witten zandsteen-, zechsteen- en Permsche vorming, - de *vijfde* het trias-tijdvak, namelijk de bontenzandsteen-, muschel (liever: schelp) kalk- en keupervorming, - de *zesde* de juravorming, - de *zevende* de krijtvorming, - de *achtste* het tertiaire tijdvak, vooral de bruinkolen-, molasse- en tegelvorming, - de *negende* het diluvium met zijne beenderenholen en zwerfblokken, - en eindelijk de *tiende* de schepping van het menschelijk geslacht, benevens het alluvium of de slib- en veenvorming. De bewerktuigde natuur, gelijk zij zich op die verschillende scheppingsdagen verhief, is levendig en onderhoudend geschetst. De voorwereldlijke planten en dieren met hunne zonderlinge gedaanten en vreemdklinkende namen worden met hoffelijken zwier aan eene aanzienlijke dame en tegelijk aan geheel haar gevolg van beschaafde dames voorgesteld, en wij betwijfelen het niet of deze voorstelling zal uitnoodigingen en verdere kennismaking ten gevolge hebben, waarmede wij onze dames van harte geluk wenschen.

Erkennen wij gaarne, dat de ‘Schöpfungstage’ in inhoud en vorm - al kan de eerste niet overal den toets der wetenschap doorstaan, al is de laatste hier en daar niet van gezwollenheid vrij te pleiten - aan het oogmerk beantwoorden, dat de schrijver zich had voorgesteld, wij mogen tevens niet verbloemen, dat de vertaling, veel te wenschen overlaat. Niet alleen wemelt zij van germanismen, van overtredingen der Nederduitsche taalwetten, van misstellingen en onnaauwkeurigheden, maar zij heeft van het begin tot het einde eene Hoogduitsche kleur behouden, en de Vertaler heeft meermalen getoond, dat hij het oorspronkelijke niet begreep. Een en ander wekte zoozeer onze verwondering, dat wij haastig opstonden om andere vertalingen van den Heer van den Broek uit de boekenkas te halen en op te slaan. Hierin zagen wij bevestigd, wat wij er vroeger reeds in gezien hadden, dat de Heer van den Broek in ruime mate de bekwaamheid bezit, om als Vertaler op te treden. In onze ver-

legenheid met deze zaak weten wij geen ander besluit op te maken dan dit, dat de Heer van den Broek óf enkel zijn naam heeft geleend aan de vertaling van een ander óf met eene verregaande achteloosheid zijne taak heeft volbragt. Daar het eerste nog niet tot de Nederlandsche gewoonten behoort, zullen wij voorzeker het laatste als waar mogen aannemen, - zoodra wij namelijk onze uitspraak omtrent het gebrekkige der vertaling hebben bewezen. Het zou vervelend zijn, hier de lange lijst onzer aanmerkingen te laten volgen; slechts enkele voorbeelden zullen wij aanvoeren om ons oordeel te staven.

Germanisnen zijn voorzeker: het woord *Doorluchtigheid* (bl. 2), een titel, waarmede de dame wordt versierd, tot wie de brieven zijn gerigt, en het woord *magtig* (bl. 3), als bijvoegelijk naamwoord voor boek. Het hoogduitsche woord *mächtig* beteekent hetzelfde als ons *magtig* of *vermogend*, maar wordt tevens in de kunsttaal van den Bergbouw gebruikt in de beteekenis van *dik*, - eene beteekenis, die zich ook in het algemeen het burgerregt heeft weten te verschaffen. Sommige aardkundigen hebben ook in onze taal de woorden *magtig* en *magtigheid* ingevoerd, waar zij gewag maken van de lagen der aardschors. Wij zouden liever zien, dat de woorden *dik* en *dikte* ook dáár behouden werden, maar wij verheffen althans onze stem tegen een misbruik van het woord *magtig*, zoo als in de 'Scheppingsdagen' gemaakt wordt. Zoo vinden wij hier: het *magtig vormingsleven* (bl. 7), *de overblijfselen eener magtige en grootsche wereld* (bl. 10), *het groote streven van al de magtige omkeeringen* (bl. 16; immers ook in de plaats van *geweldig* is het hier onjuist), *magtige steenlagen* (bl. 25), *eene dikke, magtige laag* (bl. 34, hier staat het zeker voor *uitgestrekt*), *magtige dikke stammen* (bl. 43), *magtige boomen* (bl. 47), *magtige, dikke laag* (bl. 50) enz., enz. Een germanisme noemen wij, b.v.: *weinig levens-aanspraken makende* plantenwereld (bl. 3), *doorleven* (bl. 4), Ik ben niet geheel *onkundig*, dat (bl. 4), in plaats van: Het is mij niet onbekend, dat...., *brieven, die gij zoo welwillend hebt willen in het licht gegeven zien* (bl. 5), *natuurgetrouw* (bl. 6), enz. Maar wij kunnen zoo niet voortgaan. Volstrekt echter moeten wij nog wijzen op het gebruik van twee woorden, namelijk: *doorbroken* en *woekeren*. Wij vinden de vermelding van lagen, die door gesteenten *doorbroken* zijn (bl. 13), - deze lagen zijn allerwege *veelvuldig doorbroken* (bl. 14), - welke haar eenmaal *doorbroken* hebben (bl. 27), - daar vooral, waar de aardkorst door de gloeijende basalt *doorbroken* was (bl. 152). Waarlijk, het gaat niet, dat men het hoogduitsche *durchbrochen* maar stoutweg vertaalt met een woord, dat in onze taal niet bestaat! Het woord *woekeren* beteekent in onze taal geenszins, wat het hoogduitsche *wuchern* aanduidt, namelijk: *tieren, welig groeijen*, en toch zien wij in de 'Scheppingsdagen':

gedurende een onberekenbaar groot tijdsverloop woekerden zij (de zeewieren) *tot ongeloofelijke massas* aan (bl. 41), - *als kleine kruidgewassen voort te woekeren* (bl. 53), - *trachtte weder eene nieuwe plantenwereld naar boven te woekeren* (bl. 76), - *aan de kusten woekerende gewassen*.

Wij hebben gesproken van overtreding onzer taalwetten. Wij vinden: *Het is de* (lees: *der*) wetenschap gelukt (bl. 2), *bij nadering* (lees: *benadering*) *bepalen* (bl. 2), *uit* (lees: *aan*) *verschillende bronnen ontleend* (bl. 3), *dat immer* (lees: *gedurig*) *de wensch bij haar levendig wordt* (bl. 5), *omdat gij daarin geheel den vorm miste* (lees: *mistet*), (bl. 5), *van dengenen* (lees: *dengene*), *die - ontvallen zal* (bl. 5), *die gij mij deed* (lees: *deedt*) (bl. 7), *onmiddelijk* (lees: *onmiddellijk*) (bl. 8), *deden* (lees: *deed*) *het gevoel* (bl. 8)..... doch ook deze opgave kunnen wij niet voortzetten. Ook behoeven wij, waar zoo vele taalfouten zijn, van misstellingen niet eens te spreken.

Ook menige onnaauwkeurigheid hebben wij opgemerkt. Wij vinden gewag gemaakt van de woorden van Petrus, *die ik als motto voor dit boek heb geplaatst: voor den Schepper van het Heelal zijn één dag en duizenden van jaren gelijk*. Niet alleen zijn deze woorden van Petrus (2 Petr. III: 8) onnaauwkeurig aangehaald, maar wij hebben ook op of achter de titelbladzijde te vergeefs naar een motto gezocht. Zoo is Mähren (bl. 56, 70 en 80, lees: *Moravië*) onvertaald gebleven. Zoo spreekt de vertaler van *de Artesiaansche put van Grenelle te Parijs* (bl. 23) en de kapitalen, waarmede het woord Grenelle gedrukt is, wijzen ons op een *persoon*, terwijl de Heer van den Broek zeer goed weet, dat Grenelle eene voorstad is van Parijs, waar de bedoelde put zich bevindt. Zoo lezen wij, (bl. 26), dat *de diepste Ezelsgroeve bij Kuttenberg* (*Boheme*) *zelfs* 3548 *voet* (lees: voeten) *diep is*. Men zou hieruit opmaken, dat er meer Ezelsgroeven zijn dan ééne, en dat de diepste onder deze tot op 3548 voeten afdaalt. Dit is echter onjuist; er bestaat slechts ééne groeve, welke den naam van Ezelsgroeve (der Eselschacht) draagt, en de schrijver heeft willen zeggen, dat deze van alle bekende groeven de diepste is. *Ganoiden of hoekschubbigen* (bl. 72), noemt de Vertaler eene soort van voorwereldlijke visschen, lees: *glansschubbigen* (van *γάνος*, glans). Daarentegen is men gewoon de oöliet niet *eijersteen* (bl. 87) maar *kuitsteen* te noemen. *Het Geilenreuther hol* (bl. 184) moet zijn: *Gailenreuther hol*. Niet naauwkeurig is het, bij het woord *slakken* (bl. 15) eene noot te plaatsen van den volgenden inhoud: '*Door vulkanische werking naar boven gedrongene gesmoltene en later vastgewordene massas*', omdat men dit laatste evenzeer zeggen kan van trachiet en van lava. Zoo vinden wij (bl. 15): 'Het groote streven van al de magtigste omkeeringen op den aardbol, die men als feiten uit de Mosaïsche (lees: Mozaïsche) scheppingsgeschiedenis wetenschappelijk kan verklaren, was de vor-

ming van land.' Het *streven* veronderstelt eene zelfbewustheid, die wij niet in die omwentelingen ontdekken, en het is tot nu toe nog niet gelukt, de Mozaïsche scheppingsgeschiedenis te verklaren zonder haar te verwringen. Op bladz. 18 staat: 'in Siberie (lees; Siberië) delft men eene ontelbare menigte oliefanten (lees: olifanten) EN mammouths uit den grond.' Nu weet men, dat er twee geslachten van voorwereldlijke olifanten bekend zijn, namelijk dat der uitgestorvene *mastodonten* en dat der *voorwereldlijke olifanten* (*elephas primigenius*), die ook wel *mammouths* worden genaamd, zoodat het woordje EN zal moeten veranderd worden in OF. Het verwondert ons, dat de Vertaler in eene noot op bladz. 153 de *Fermsche* groep tot de *secundaire* vormingen brengt. Wij ontkennen niet, dat dit wel eens geschiedt, maar onze Hoogleeraren Miquel en Harting, als ook de schrijver der 'Sporen', rangschikken haar onder de *palaeozoïsche* formatie. Bij de vermelding onzer noordelijk gelegene zwerfblokken, die door Prof. Klencke worden voorgesteld als afkomstig van de Skandinavische granietrotsen, zegt de Vertaler in eene noot, - onzes inziens ten onregte, - dat dit punt tusschen onze groote hedendaagsche geologen nog niet is uitgemaakt. De ergste vergissing vinden wij echter op bl. 51. Hier staat: 'Bovendien kuijert hier en daar eene logge schildpad onder de kustplanten,' en in eene noot: 'Blijkbaar heeft hier eene vergissing plaats, aangezien er geene schildpadden gevonden zijn, die ouder zijn dan de Jura-formatie en hier van het steenkolen-tijdvak sprake is.' Nog daargelaten, dat overblijfselen van schildpadden zijn ontdekt in de bovenste laag van de trias (de keupervorming), die ouder is dan de jura-formatie, houden wij het er voor, - want tot onzen spijt ontbreekt ons ter vergelijking het oorspronkelijke, - dat Prof. Klencke van geene *Schildkröte*, maar van *Schildköpfe* gesproken heeft, eene soort van visschen, die ook bij ons onder den naam van *schildkoppigen* (*cephalaspiden*) bekend zijn, in het palaeozoïsche tijdperk de zee bevolkten en in een drietal geslachten (*cephalaspis, coccosteus* en *perichthys*) werden opgedolven. Daar een visch niet *kuijert*, staat misschien bij Klencke het klankverwante *lauert*.

Maar reeds onnaauwkeurigheden genoeg. Ten bewijze, dat de 'Scheppingsdagen' eene sterke Duitsche kleur hebben behouden, behoeven wij slechts te vermelden, dat hier en daar van *ons eigen Duitschland* en van *onze duitsche linden* enz. gesproken wordt; ook de woordvoeging is doorgaans zeer Duitsch. Eindelijk zullen wij nog eene plaats aanvoeren tot staving van ons gezegde, dat de Vertaler den Schrijver niet overal heeft verstaan. Wij lezen op bladz. 187, dat een der zwerfblokken 'gediend heeft om de heerlijk schoone granietvaas *te herstellen*, die voor het museum te Berlijn staat.' De zaak is deze: een zwerfblok van graniet, ongeveer 15,000 cente-

naars zwaar en in het Brandenburgsche bij Fürstenwald gelegen, is in eene prachtige kom herschapen, in 1827 met veel moeite naar Berlijn vervoerd en voor het museum *hergestelt*, zoo als Klencke wel zal geschreven hebben, - dus *geplaatst* en niet: *hersteld*, zoo als de Vertaler zegt.

Wij waren het aan onze schoone moedertaal, aan de wetenschap en aan het publiek verschuldigd, deze gebreken der ‘Scheppingsdagen’ zonder verschooning te openbaren. De Heer van den Broek zal het ons ten goede houden. Immers wij zien om ons heen eene menigte van uitmuntende vertalingen en van degelijke werken, door hem ten behoeve der wetenschap in het licht gezonden, - wij zien ze om ons heen als eene wolk van getuigen, dat hij, als ervaren natuurkenner, door een weinig oplettendheid al onze aanmerkingen had kunnen voorkomen. In weêrwil van de aangewezene leemten verdienen de ‘Scheppingsdagen’ een breeden kring van lezers. Wij wenschen te meer, dat de eerste oplage weldra zal zijn uitverkocht, omdat wij er ons van overtuigd houden, dat de bekwame Vertaler dit boek bij een herdruk zonder veel moeite in een veel schooner gewaad kan doen verschijnen.

III.

Met meer genoegen zetten wij ons neder om eenig verslag te geven van en ons gevoelen mede te deelen over de ‘Voorwereldlijke Scheppingen’ van den Hoogleeraar Harting. De Heer Harting heeft zich minder door vertalingen dan door oorspronkelijke werken bekend gemaakt. Heeft hij het uitmuntend ‘Handboek der vergelijkende ontleedkunde’ van Schmidt in onze taal overgebragt, het is algemeen bekend, dat des Hoogleeraars natuurkundige Opstellen, die wij in het ‘Album der Natuur’ met zooveel genoegen lazen, in het Hoogduitsch zijn overgezet en met eene voorrede van den beroemden Schleiden uitgegeven. Eene reeks van hoogst belangrijke waarnemingen op het gebied der *Mikroskopie* heeft den Heer Harting te regt een Europeschen naam bezorgd. Zijn uitgebreid en kostbaar werk, getiteld: ‘Het Mikroskoop, deszelfs gebruik, geschiedenis en tegenwoordigen toestand, een Handboek voor Natuur- en Geneeskundigen’ (te Utrecht, bij van Paddenburg & Comp.), is in veler handen, en wordt door de mannen dier wetenschap op hoogen prijs gesteld. Meer algemeen zijn verspreid de voorlezingen, die hij onder den titel: ‘De magt van het Kleine’ (bij straksgenoemden boekhandelaar, 1849), heeft in het licht gegeven en met belangrijke aan-

teekeningen voorzien. Ook heeft de Hoogleeraar zich in de laatste jaren bezig gehouden met het onderzoek van den Vaderlandschen bodem, gelijk zijne: ‘Beschrijving van den bodem onder Amsterdam’ en zijn boek: ‘Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners’, en andere werken kunnen getuigen. De Heer Harting is niet alleen een gelukkig beoefenaar der natuurkundige wetenschap, maar hij laat ook geene pogingen onbeproefd, om hare resultaten in een aantrekkelijken vorm onder het beschaafde publiek te verspreiden. Aan zoodanige pogingen zijn wij ‘De Voorwereldlijke Scheppingen’ verschuldigd. Immers hij zegt er van in het Voorberigt: ‘Zij bevatten den inhoud eener reeks van twaalf voorlezingen, gehouden in den winter van 1854-1855, voor een beschaafd gehoor van beiderlei sekse. De belangstelling, waarmede mijne geëerde hoorders en hoorderessen mij wel hebben willen volgen, heeft mij aangemoedigd datgene, wat ik hun mondeling voordroeg, door den druk ook aan den ruimeren kring van lezers en lezeressen aan te bieden, in de hoop daardoor eenigzins mede te werken tot verspreiding van kennis aangaande een gedeelte der natuurwetenschap, dat voorzeker niet het minst waardige mag heeten, om de aandacht te boeijen ook van hen, die zich niet opzettelijk met de studie der natuur bezig houden, maar die toch gevoelen, dat zij niet geheel vreemd mogen blijven aan de zoo aanmerkelijke vorderingen, welke deze vooral in onzen leeftijd gemaakt heeft.’

De Heer Klencke schetst in zijne ‘Scheppingsdagen’ de opvolgende tijdperken van de ontwikkeling der aardschors, - de Heer Harting vergelijkt de *voorwereldlijke scheppingen* met de tegenwoordige. Daarom moest laatstgenoemde, bij de behandeling van beider gemeenschappelijk onderwerp, een anderen weg inslaan. Onze landgenoot schetst, na eene korte inleiding, de *Geschiedenis der vorming en vervorming van den aardbol en van zijne schors* in het algemeen. Hij wijst aan, hoe de zee hier en daar door land werd vervangen, zoodat men op de bergen de overblijfselen aantreft der bewoners van den oceaan. Hij spreekt over de oorzaken dier veranderingen, - over de lagen en hare bestanddeelen, - over de eerste wording onzer aarde, - over de verschillende gesteenten, - over den betrekkelijken ouderdom der gebergten en over den toestand der aarde bij het eerste verschijnen van organische wezens. In het tweede hoofdstuk stelt hij voor: *Het Scheppingsplan, zoo als het zich vertoont in de tegenwoordig levende wezens*. Hij wijst op de verscheidenheid van vormen, de grondvormen en de harmonie in het geschapene, en bepaalt onze aandacht bij het plantenrijk, bij het dierenrijk en bij de verspreiding van planten en dieren over de aardoppervlakte. In het derde hoofdstuk eindelijk handelt hij over: *De Voorwereldlijke dieren en planten*. Hij rangschikt deze in drie tijdperken: I. dat der *Azoï-*

sche en *Palaeozoïsche* lagen, welke laatste het Silurisch, Devonisch, Steenkolen- en Permischstelsel bevatten, II. dat der *Trias-, Jura-* en *Krijtlagen*, en III. dat van het *Nummuliten-terrein, der oudste, middelste en jongste tertiaire vormingen en van het diluvium*. Telkens zien wij de planten en dieren dier verschillende tijdperken voorgesteld, die in de zeeën en op den droegen bodem werden aangetroffen. In het laatste tijdperk wordt ook het onderscheid in de verschillende werelddeelen in het oog gehouden, terwijl de schrijver met *De verschijning van den mensch* en met een *Terugblik* op het geheel zijn belangrijk tafereel besluit. Hierop volgt eene reeks van aanteekeningen, die door haren wetenschappelijken inhoud aan het boek van den Hoogleeraar eene ongemeene waarde bijzetten.

Konden wij veel van den Heer Harting verwachten, wij zijn in die verwachting geenszins te leur gesteld. Wij hebben zijne 'Voorwereldlijke Scheppingen' met onbeschrijfelijk groot genoegen doorgelezen. Zij zijn geschreven in een kalmen, soberen stijl, die zich zelden verheft, nergens in bloemenstrooijende weelderigheid uitspat, maar daarentegen door helderheid en degelijkheid uitmunt. De geheele tint van het boek is echt nationaal. Het is populair genoeg om in alle leesgezelschappen te verschijnen, boeijend genoeg om elken beminnaar van nuttige lectuur aangenaam bezig te houden en wetenschappelijk genoeg om in de bibliotheek van den geleerde te worden opgenomen. Allen kunnen wij het ruimschoots aanbevelen.

Maar.... geen werk van menschen is volmaakt. Wel is de Hoogleeraar oplettend genoeg geweest, om aan het einde van zijn boek eene lijst van *errata* te plaatsen, maar buiten deze hebben wij hem hier en daar op taalzonden betrapt, die wij in zulk een belangrijk geschrift ongaarne aantreffen. Onzes inziens is het ordelijk het meervoud te gebruiken, waar van meer dan één *voet* gesproken wordt, en toch vinden wij op bl. 13 gewag gemaakt van 4-5 *voet* (lees: *voeten*) en van 2 *voet* (lees: voeten). Zoo vinden wij op bl. 17, 171 en 213 het woord *doormeter* (lees: *middellijn*) gebruikt. Wij verzetten ons tegen de naturalisatie van dien Duitscher, ofschoon wij gemerkt hebben, dat ook de Hoogleeraar Miquel er niets tegen heeft. Andere fouten zijn: bl. 20, 70 en 211, *meeren* (lees: *meren*, of liever *meiren*), - bl. 22, *stoom met hare* (lees: *zijne*) *reuzenkracht*, - bl. 26, *dien* (lees: *die*) *kern*, - bl. 39, *voor dengenen* (lees: *dengene*), - *menigen* (lees: *menige*) *schakel, - eene* (lees: *een*) *tand*, - bl. 45, *eenen prachtigen* (lees: *eene prachtige*) *bladerenkroon*, - bl. 47, *die hen* (lees: *haar*, namelijk de coniferen), - bl. 50, *eenen* (lees: *eene*) *bladerenkroon*, - bl. 51 en 146, *bladsteelen* (lees: *bladstelen*), - bl. 58, *onmiddelijke* (lees: *onmiddellijke*), - bl. 66, *den vosch* (lees: *vos*), - bl. 78, *de* (lees: *den*) *mol, de* (lees: *den*) *veelvraat*,..... maar wij zullen onze taalzuivering niet verder voortzetten. Laten wij er

bijvoegen, dat wij ons niet vereenigen kunnen met het gebruik van het woord *stelling* (bl. 26 en 73) in de plaats van *stand* of *ligging*, - dat wij liever *Harz-* dan *Hartz*gebergte (bl. 115 en 327) zouden schrijven, en dat het ons beter toeschijnt de vierde orde der visschen (bl. 72) niet *tandschubbigen*, maar *kamschubbigen* (*ctenoidei*, van *κτεὶς* kam) te noemen. Eindelijk heeft ons gehinderd het doorgaande gebruik van *hunne*, waar het vrouwelijke meervoud *hare* vereischte.

Doch deze enkele vlekjes ontnemen niets aan de belangrijkheid dor tafereelen. Dat zij zich, in weêrwil eener indrukwekkende kalmte van stijl, toch door gloed en leven onderscheiden, ontwaren wij al dadelijk in de inleiding. Na gesproken te hebben over de beperktheid van ons kennen, vervolgt de Hoogleeraar aldus: ‘En toch, al staat ons levendig onze menschelijke beperktheid voor oogen, al aarzelen wij niet te erkennen, dat onze wetenschap steeds stukwerk blijft en nimmer meer dan een klein gedeelte van het onafzienbaar geheel kan omvatten, toch voelen wij ons gedrongen die wetenschap te noemen een licht in den donkeren nacht, dat reeds heinde en ver stralen uitzendt in de ons omringende duisternis, zoodat wij al verder en verder met de oogen des geestes vermogen door te dringen in de beide oneindigheden, die van de ruimte en van den tijd.

De beide oneindigheden! het gewapend oog staart in de ruimte des heelals, en millioenen van vroeger onzigtbare werelden en wereldstelsels vertoonen zich, hun aantal neemt toe in gelijke verhouding met de hulpmiddelen, die het gezigtszintuig versterken; de afstanden waarop zij van ons en onderling verwijderd zijn, zijn zoo groot, dat wij schier te vergeefs naar eene maat omzien, waardoor wij ons die afstanden eenigermate kunnen verzinnelijken, want zelfs de beweging des lichts, hoe snel ook, is daartoe ter naauwernood toereikend. En desniettegenstaande is het er nog verre af, dat zelfs de meest vermogende verrekijkers de diepte des heelals zouden hebben gepeild!

En zoo is het met den tijd. In den beginne schiep God hemel en aarde. Maar wie zal het tijdstip aanwijzen, waarop dat begin plaats greep? Evenmin als eenig mensch zich eene beperkte wereldruimte kan voorstellen, evenzeer ligt het denkbeeld van eene beperking des tijds buiten het menschelijk begrip. En inderdaad, terwijl de onderzoekende blik te vergeefs de grenzen des hemels tracht te ontdekken, dringt hij even vruchteloos door in het grenzenloos verledene. Alleen dit ontwaart hij met zekerheid, dat er millioenen jaren moeten verloopen zijn, sedert de oppervlakte onzer planeet door levende wezens bevolkt werd, en dat er eene nog veel grootere tijdruimte moet zijn voorafgegaan, alvorens deze daarop leven konden.’

Voortreffelijk in alle opzigten is ook wat wij lezen aan het slot van het eerste hoofdstuk: ‘Vatten wij nu alles zamen, dan verrijst

voor onzen geest een beeld van onzen aardbol, dat in menigerlei opzigt van den tegenwoordigen toestand verschilt. Waar wij den blik heen wenden, overal zien wij water, welligt hier en daar enkele verstrooid liggende eilandjes. Het water is warm, zoowel aan de polen als aan de linie. Een donker graauw wolkenfloers bedekt den hemel. Gedurende den dag verspreidt het zonlicht slechts een schemerend licht, en de nachten zijn stik donker; van maan noch sterren is immer een spoor waarneembaar. De zwoele lucht wordt door den schier onafgebroken nedervallenden regen niet afgekoeld. Het gekletter des regens, het gehuil des storms, het bruisen der zee zijn de eenige geluiden, die de doodsche stilte afbreken; want in die lucht, bezwangerd met een schadelijk gas, kan nog geen dier ademhalen. Ook de zee is nog een onbewoond gebied; haar water bezit eenen warmtegraad, te groot dan dat, hetzij plant of dier, daarin zoude kunnen leven. Allengs bekoelt zij echter; eindelijk is de warmte tot op het punt gedaald, waarbij leven mogelijk is. Nu zweeft de adem Gods over de wateren; de tot hiertoe doode stof wordt bezield, en de zee wemelt van schepselen, waaronder wij er echter geen enkel herkennen, dat nu nog zijns gelijken op aarde heeft. Maar daar begint die zee te schuimen, te koken; dampwolken stijgen omhoog, vurige zuilen rijzen op, een regen van asch en steenen overdekt de wateroppervlakte, en duizende van waterbewoners drijven dood op de oppervlakte der zee. Welligt zullen na verloop van vele duizende van eeuwen hunne overblijfselen of de door hunne harde deelen gemaakte indrukselen in de weeke klei, die het strand der weinige eilanden bedekt, getuigen, dat zij eenmaal geleefd hebben.

Ziedaar het sombere tafereel, dat zich voor het oog onzer verbeelding ontrolt. Maar even als de reiziger onbevreesd de duistere grot binnentreedt, waar de steenen der rotswanden hem in allerlei gestalten tegengrijnzen, en vooruitgegaan door den gids, die de levendig vlammende toorts draagt, moedig voorwaarts treedt, zoo willen ook wij niet schromen dit sombere tooneel, verhelderd door het licht der wetenschap, van naderbij te beschouwen. Welligt zullen wij ontdekken, dat ook hier vroeger niet vermoede schoonheden schuilen, dat ook toen reeds al het geschapene in de voortreffelijkste harmonie was, en zeker althans mogen wij verwachten er voedsel te vinden voor onzen geest, en nader bekend te worden met den Goddelijken bouwmeester, die zich van den aanvang af in zijne werken geopenbaard heeft.'

Met moeite weêrhouden wij onze pen van het afschrijven van hetgeen de Hoogleeraar op bl. 39 van de kennis der grondvormen zegt, en van de voortreffelijk uitgewerkte vergelijking op bl. 114 van de geschiedenis der oude volken met die der voorwereld. Uitmuntend

is de schets van een voorwereldlijk woud uit het eerste tijdperk op bl. 114. Dat de Heer Harting nu en dan eene nuttige les aan zijne tafereelen vastknoopt, kan blijken uit hetgeen wij vinden op bl. 187. Nadat hij gezegd heeft, dat de reusachtige monsters der voorwereld thans niet meer bestaan, vervolgt hij aldus: ‘Zij hebben als dwingelanden geleefd en zijn den dood gestorven, dien een geslacht van op elkander volgende dwingelanden, volgens eene onveranderlijke natuurwet, noodwendig sterven moet. Zoolang het aantal dier zeemonsters, en gevolgelijk de door hen onder de vreedzame waterbewoners aangerigte verwoesting, niet al te groot was, konden zij blijven bestaan, hunne soort voortplanten en zich alzoo vermenigvuldigen. Maar eenmaal moest er een tijd komen, dat hunne aangeboren zucht tot vernieling en verdelging paal en perk werd gesteld, toen namelijk, juist ten gevolge hunner vraatzucht, het overgebleven voedsel niet meer in verhouding stond tot de behoefte hunner reusachtige ligchamen. Toen welligt was het, dat zij, - gelijk wij zagen, dat werkelijk het geval is geweest, - hunne eigene jongen verslonden, en eindelijk stierven de laatst overgeblevenen den hongerdood. Zoo roepen ons de versteende beenderen nog eene gewigtige les toe. Het geweld moge een tijdlang heerschen en alles rondom zich doen bukken, iets vroeger of iets later, maar zeker en onvermijdelijk, wordt het eenmaal door zijne eigene zwaarte verpletterd. De geschiedenis staaft het door honderde voorbeelden, maar reeds vóór duizende van eeuwen had de natuur deze les in de rotsen gegrift.’

Na dergelijke proeven is elke aanprijzing overtollig.

IV.

Wij hebben gezegd, dat wij nog zouden terugkomen op de verzekering van Dr. van den Broek, dat hij getracht heeft in het werk van Klencke enkele punten, die hem voorkwamen te zeer met de waarheid in strijd te zijn, nader toe te lichten of geheel te veranderen. Tot onzen spijt zijn er dergelijke punten - en wel zeer gewigtige - in overgebleven. Om de lezers der ‘Scheppingsdagen’ voor dwaling te beveiligen, zullen wij er kortelijk bij stilstaan.

Reeds de titel: ‘Scheppingsdagen,’ geeft aanleiding om te denken aan afgeslotene tijdperken. De oudere geologen waren ook meest alle van oordeel, dat zoodanige voorwereldlijke tijdperken door groote, algemeene omwentelingen waren begrensd. Latere ontdekkingen hebben echter geleerd, dat er wel is waar geweldige gebeurtenissen hebben plaats gehad, maar tevens dat deze hoogst waarschijnlijk geene *algemeene* verwoestingen hebben veroorzaakt. Volgens het gevoelen

der hedendaagsche geologen kan men tusschen de opvolgende tijdperken, die men in de voorwereldlijke geschiedenis heeft aangenomen, geene naauwkeurige grenslijnen trekken. En toch zien wij in het boek van Klencke de katastrophen, om ze zoo eens te noemen, voorgesteld, waarmede de tijdperken eindigden en aanvingen. Zoo lezen wij aan het einde van den tweeden brief: ‘Maar hoe vreesselijk begint daar eensklaps de zee te koken, hoe davert en schudt heinde en ver de aardbodem, welke ontzettende katastrophe zal het thans weder zijn, die door deze geweldige voorboden wordt aangekondigd? Is de natuur niet tevreden over de wijze, waarop zij geschapen is, en wil zij daarom alles weder vernielen, ten einde het in meer volmaakten toestand weder op te bouwen? Maar vergeten wij dan geheel het vuur in de ingewanden der aarde? Was dit dan in den loop der tijden uitgebluscht, en het hartstogtelijk streven naar vorming en ontwikkeling door de schepping der vermelde reusachtige vertegenwoordigers van de laagste trappen van bewerktuiging geheel uitgeput? Hooger en hooger stijgen de dreigende baren, alles overstroomende watermassas storten uit de wolken op de bosschen neder, die reeds door den woedenden storm zijn ter nedergeveld, donderend kraakt en splijt de graauwackebodem, zijne scheuren stooten gloeijende rookzuilen uit, - de dag der verwoesting is aangebroken!’ Gedurig vinden wij dergelijke voorstellingen herhaald, tot wij de laatste omwenteling aan het einde van den zevenden brief aldus vinden geschetst: ‘Alvorens voor altijd aan banden gelegd te worden, schijnt zich de oceaan nog eenmaal te willen doen gelden; zijne golven bruisen en zwellen, om de nadering van den laatsten scheppingsdag te verkondigen, en weder even onverzettelijk als vroeger de oude schepping te vernietigen. Vol verwachting staan wij op den drempel van onzen tegenwoordigen tijd.’

De voorstelling der tijdperken, die wij in de tafereelen van den Heer Harting aantreffen, beantwoordt volkomen aan de eischen der wetenschap in onzen tijd. Daarin lezen wij (bl. 299): ‘De allengsche verandering van het klimaat en van de warmte der zee, vraatzuchtige roofdieren, plaatselijke geweldige omwentelingen, gelijk aardbevingen, vergezeld van onderzeesche vulkanen, overstroomingen, ziedaar eenige dier vele oorzaken, welke hier ter verklaring kunnen worden ingeroepen, zonder dat men genoodzaakt is, eene zich telkens herhalende, algeheele verdelging van al het bestaande en eene daarop gevolgde geheel nieuwe schepping aan te nemen. Wij aarzelen niet zulk eene leer in regtstreekschen strijd te noemen met alles, wat eene onbevangene natuurbeschouwing ons van het scheppingsplan des grooten Makers leert.’ Dit gevoelen wordt nog nader toegelicht in de *Aanteekeningen* (bl. 324 en 325), waar de Hoogleeraar betuigt: dat het hem onbegrijpelijk voorkomt, ‘hoe som-

mige overigens uitmuntende geleerden nog steeds het oude gevoelen aankleven, dat er vóór de verschijning van den mensch eene geheel andere orde van zaken zoude hebben bestaan, in zooverre namelijk, dat omwentelingen, die nu altijd plaatselijk zijn, dat is steeds binnen min of meer enge grenzen beperkt, toen algemeen zouden zijn geweest, zoodat de geheele aardoppervlakte daardoor binnen een zeer kort tijdsbestek van gedaante veranderde, en alle daarop levende wezens eenen geweldigen dood vonden.'

Een ander punt, waarop de Heer Klencke wel eenige teregtwijzing noodig had, is *de ouderdom van het menschelijk geslacht*. Wij lezen in de 'Scheppingsdagen' (bl. 183): 'Bij alle oude volkeren is uit den eersten sprookjestijd hunner kindschheid een duister verhaal van eenen algemeenen zondvloed overgebleven, waarschijnlijk ontsproten uit de mondelinge overleveringen der eerste menschengeslachten, die *na* dezen vloed op aarde verschenen zijn; want de wetenschap geeft ons de stelligste zekerheid, dat er *ten tijde van* en vóór het diluvium geen enkel mensch op aarde geleefd heeft, en er dus geene menschelijke tijdgenooten van den mammouth en de hyaenas der beenderenholen bestaan hebben. Op geene enkele plaats nl. vindt men eenig spoor van menschenbeenderen, te midden der hoopen van die van andere dieren, welke men gewoonlijk in bijzondere *beenderenholen* aantreft.' En verder (bl. 202): 'Zes duizend jaren zullen er thans welligt verloopen zijn, sinds de mensch voor het eerst op den tot rust gekomen diluviaalbodem verschenen is.'

Tegenover deze *stelligste zekerheid* van den Heer Klencke, zullen wij afschrijven wat de Hoogleeraar Harting in zijne 'Voorwereldlijke Scheppingen' (bl. 356 en verv.) mededeelt: 'Daarentegen worden menschelijke overblijfselen gevonden in zeer vele der vroeger vermelde beenderengrotten en wel niet zelden te midden van de overblijfselen van thans uitgestorvene diersoorten. Het getal dier grotten, waarin menschelijke beenderen verspreid liggen onder die van beeren, hyaenas, leeuwen of tijgers, olifanten, rhinocerossen en vele andere voorwereldlijke soorten, is in Europa vrij aanzienlijk. Zij komen voor in verschillende gedeelten van Duitschland, in Zuidelijk Frankrijk, België en Groot-Brittanje. - - - Ook in andere werelddeelen zijn beenderen van menschen in dergelijke grotten ontdenkt: in Noord-Amerika, vergezeld van de beenderen van Megalonyx en van andere gelijktijdig geleefd hebbende dieren, en in Zuid-Amerika, waar Lund in acht verschillende grotten, onder de beenderen van een groot aantal nu uitgestorven soorten van dieren, ook menschelijke geraamten en deelen daarvan vond.' Na de mogelijkheid te hebben voorgesteld, dat deze overblijfselen van menschen eerst *na* het diluviale tijdperk aldaar zouden bedolven zijn, vervolgt de Heer Harting aldus: 'Echter zijn er eenige gevallen, welke moeijelijk op

die wijze te verklaren zijn. In de Belgische grotten, die door Schmerling onderzocht zijn, vertoonden de menschelijke beenderen duidelijke blijken van gerold te zijn, derhalve door waterstroomen weggesleept, en bovendien werden nergens geheele geraamten gevonden, zoo als het geval zoude moeten zijn, indien daar lijken van menschen begraven waren, maar de beenderen liggen in de bontste verwarring, vermengd met die van andere dieren, vooral van *Ursus spelaeus*. Hetzelfde merkt von Schlotheim op, ten opzigte van de in de vallei van Kostritz gevonden menschelijke beenderen.' Eindelijk komt de Hoogleeraar tot het besluit: 'De meening toch, alsof het menschelijk geslacht ter naauwernood 6000 jaren telt, kan onmogelijk meer op wetenschappelijke gronden verdedigd worden, sedert het door het onderzoek der Egyptische gedenkteekenen gebleken is, dat reeds 3500-4000 jaren voor den aanvang der Christelijke jaartelling, in één land althans, eene op betrekkelijk hoogen trap van beschaving staande menschelijke maatschappij bestond.'

Eindelijk spreekt de Heer Klencke op een beslissenden toon over de afstamming van het menschelijk geslacht. Hij zegt (bl. 197): 'Het is in tweestrijd met alle analogiën op het gebied van het geslachtsleven en der natuurwetten, dat het menschdom met slechts *één* enkel paar zou zijn aangevangen; - in het feit van het bestaan der verschillende volkstammen, en in de studie dezer vindt de wetenschap onomstootbare gronden voor hare stelling, dat het menschelijk geslacht *gelijktijdig* op de bergvlakten van Azië, Afrika, Amerika en Europa oorspronkelijk moet ontstaan zijn.' Al heeft ook de Heer Klencke het meerendeel der natuurkundigen aan zijne zijde, toch is het er verre af, dat zijne stelling op *onomstootbare gronden* zou zijn bewezen. Hoogst belangrijk daarentegen is in de 'Voorwereldlijke Scheppingen' (bl. 366 en verv.) de grondige beschouwing van de zoogenaamde *ontwikkelingshypothese*, die het eerst door Lamarck wetenschappelijk verdedigd en door den schrijver der 'Sporen' in dit werk onder het volk verbreid is.

De platen der beide door ons beoordeelde werken, benevens de uitvoering, verdienen allen lof. Zoowel de 'Scheppingsdagen' als de 'Voorwereldlijke Scheppingen' zijn uitnemend geschikt om de kennis van den vroegeren toestand onzer aarde onder het volk te verbreiden, al is het ook, dat de vertaling van Dr. van den Broek veel beter had kunnen zijn, - al is het ook, dat wij eene veel hoogere waarde toekennen aan het werk van den Hoogl. Harting dan aan dat van Prof. Klencke. Geen wonder - de 'Voorwereldlijke Scheppingen' zijn een sieraad onzer letterkunde en kunnen allezins wedijveren met de beste soortgelijke werken, waarop Duitschland roem draagt.

Veendam, Maart 1857.

A. WINKLER PRINS.

***Het Materialisme van den laatsten tijd bestreden, in eene redevoering, gehouden bij het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, op den* 21sten *November* 1856, *door K.M. Giltay. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen*. 1856.**

De titel van het beekje, dat wij hier aankondigen, laat het doel van den schrijver duidelijk genoeg kennen, en zal voorzeker de sympathie van menigeen hier te lande opgewekt hebben. Ons blijft echter de vraag te beantwoorden: of dat doel bereikt is, en of de gepaste middelen daartoe gebezigd zijn?

De schrijver vangt aan met de verklaring, dat hij naast de spreuk: 'noblesse oblige' zich steeds eene andere heeft gedacht: 'science oblige', welke door de beoefenaars der wetenschap, naar zijn oordeel, menigmaal is uit het oog verloren. In het bijzonder zou dit het geval zijn, waar zij, 'in plaats van den zwakke te steunen, dikwijls zonder aanleiding of regt dat gemoed hebben verbrijzeld. In plaats van het geluk bevorderlijk te zijn, hebben zij denkbeelden als waarheid gegeven, die, onwaar, het geluk verstoorden. In één woord, zij hebben de wetenschap en zich zelven prijs gegeven, veelal aan onkunde, soms aan kwade trouw, altoos door niet te voldoen aan de eischen der humaniteit, van niets dan beproefde waarheid als resultaat van hun streven aan te bieden.'

Het blijkt dus reeds dadelijk, dat de strijd met eenige hartstogtelijkheid zal gevoerd worden. Immers, moge het al niet regt duidelijk zijn, hoe geleerden zich zelven en de wetenschap aan onkunde kunnen prijs geven, het is geheel onverklaarbaar hoe iemand, die de woorden 'science oblige' tot zijne spreuk kiest, tenzij hij door hartstogtelijkheid verblind is, al aanstonds degenen, die met hem van meening verschillen, van kwade trouw kan beschuldigen.

Volgens den schrijver heeft de vergadering van Duitsche Natuur- en Geneeskundigen te Göttingen, in het jaar 1854 gehouden, zich door miskenning van gemelde spreuk, de bovenstaande zware beschuldiging op den hals gehaald. Rudolf Wagner deed namelijk op die bijeenkomst eene poging om den strijd, die sedert geruimen tijd in Duitschland en vooral door hem met Carl Vogt gevoerd was, tot eene beslissing te brengen. In eene redevoering deelde hij zijne eigene geloofsbelijdenis omtrent de betwiste punten mede, en daarna daagde hij ieder, die tegen zijne zienswijze bezwaren had in te brengen, tot een openlijken woordenstrijd uit. Bij afwezigheid van Vogt,

gold deze uitdaging in het bijzonder Prof. Ludwig uit Zürich. Ofschoon nu deze zijne terugreis reeds op den volgenden dag bepaald had, besloot hij zijn vertrek uit te stellen om aan de discussie deel te nemen. Toen echter het bepaalde uur daar was en ieder den strijd met te meer belangstelling te gemoet zag, omdat ook Prof. Fick uit Marburg, Dr. Scharlau uit Stettin en Dr. Spiess uit Frankfort, openlijk tegen Wagner's stellingen zouden opkomen, werd in de vergadering een brief van Wagner ontvangen, waarin hij verklaarde wegens ongesteldheid niet te kunnen verschijnen en verzocht de voorgenomene discussie drie dagen uit te stellen. Tot aller bevreemding noodigde hij desniettemin de aanwezenden voor den volgenden dag op een bezoek in het physiologisch instituut, bij welke gelegenheid hij voornemens was eene voordragt te houden, en 's avonds verscheen hij op een concert. Wat was natuurlijker, dan dat Prof. Ludwig zich nu niet meer verpligt rekende zijn vertrek, ten gevalle der onverklaarbare ongesteldheid van Wagner, nog langer uit te stellen. Hij gaf daarom te kennen, dat hij de discussie niet zou kunnen bijwonen. - Aldus liep de te voren met zooveel ophef aangekondigde redetwist zonder eenig resultaat te niet. Het is echter opmerkelijk, dat op eene vergadering van een 500tal Duitsche natuur- en geneeskundigen, waaronder de meest bekende namen geteld werden, niet één enkele stem ten gunste van Wagners zienswijze werd vernomen.

Wij hebben dit voorval, dat door Dr. Giltay op zijne wijze wordt verhaald, hier nogmaals medegedeeld, omdat schrijvers verhaal in vele opzigten onvolledig en in vele anderen onwaar is. Zoo spreekt S. van eene verhandeling van Wagner, ‘Geloof en Wetenschap’ (Ueber Wissen und Glauben mit besonderer Beziehung zur Zukunft der Seelen), die vóór de zamenkomst der natuurkundigen zou uitgekomen zijn. Wagner heeft laatstelijk twee verhandelingen geschreven; de eerste, ‘Menschenschöpfung und Seelensubstanz,’ werd op de eerste openlijke zitting van de Naturforscher-Versammlung te Göttingen voorgedragen en eerst later gedrukt; de tweede, die, welke de schrijver bedoelt, verscheen nog later. Zoo heet voorts Prof. Fick, Prof. Tiek, en worden van de beide Doctoren Scharlau en Spiess twee Dominé's gemaakt, van welke de eerste Charlow heet. Voorzeker doen deze opmerkingen, even als die, dat Moleschott overal door den S. Mol*en*schot genoemd wordt, weinig af ten opzigte van den strijd, waarin de schrijver zich waagt; maar wij mogen zulk eene schromelijke onkunde met betrekking tot de feiten, welke de schrijver vermeldt, niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Met zulk eene kennis van zaken, met zulk eene studie van de voorafgegane geschriften toegerust, mag het indedaad een waagstuk heeten, zich onder de strijdenden te mengen. Zij kunnen er weinig toe dienen, om ons vertrouwen in te boezemen op de onpartijdigheid en eerlijkheid van den strijd, op de deugdelijkheid zijner wapenen.

Hetgeen dan door Dr. Giltay op *zijne* wijze is verhaald, zou naar zijne meening het bewijs opleveren, dat de mannen der wetenschap het ‘science oblige’ niet begrepen hebben. De S. erkent, wel is waar, dat Wagner niet de geschikte persoon was, om in dit strijdperk te treden, maar nog veel meer dan over het gedrag van Wagner, is de schrijver verontwaardigd over het verschijnsel, dat onder 500 Duitsche natuur- en geneeskundigen er niet één te vinden was, die op eenigerlei wijze te kennen gaf het materialisme (het door den schrijver bijgevoegde epitheton ‘grof’ laten wij welstaanshalve achterwege) te willen bestrijden. *Dat* zou een bewijs zijn dat het ‘science oblige’ werd uit het oog verloren.

Zonderlinge redenering! Inderdaad, ware hij een handiger pleitbezorger, hij zou liever hebben moeten beweren, dat er geen beter bewijs tegen het onhoudbare van het materialisme geleverd kon worden, dan dat geen der 500 natuurkundigen lust gevoelde, om, bij ontstentenis van Prof. Ludwig, den handschoen tegen Wagner op te nemen; ofschoon daarvoor ongetwijfeld eene andere reden bestond, die namelijk, dat de meesten den strijd aldaar voor ongepast, en zeker voor onvruchtbaar hielden, en althans tegenover Wagner weinig aanlokkelijk vonden. Of was het ook niet mogelijk, dat onder de aanwezigen er geen enkele was, die met Wagner's halfslagtige theoriën en onhoudbare hypotheses, zoo als hij ze in zijne ‘Menschenschöpfung und Seelensubstanz’ opgeworpen had, kon instemmen? Verlangt dan de schrijver, dat zij ook in dit geval zich aan de zijde van Wagner geschaard hadden? Legt de wetenschap de verpligting op tegen zijne wetenschappelijke overtuiging te spreken? Of verpligt ons de wetenschap onvoorwaardelijk de oogen te sluiten voor alles wat tegen zulk eene spiritualistische natuurbeschouwing strijdt? en is eene materialistische natuurbeschouwing zoo onwetenschappelijk, zoo tastbaar onzinnig, zoo ontwijfelbaar valsch, dat men óf een dwaas moet zijn, indien men haar volgt, óf een verstandig man van kwade trouw verdacht moet worden, indien hij haar verdedigt?

Hoe ongeloofelijk het schijnen moge, dit is indedaad schrijvers meening. Uit zijne woorden is niet anders af te leiden, dan dat de 500 te Göttingen vergaderde geleerden alle óf te kwader trouw óf onkundige waren.

Wij zijn er verre af van blindelings aan de autoriteit van beroemde namen eenige bewijskracht toe te kennen; maar wij kunnen toch niet ontveinzen, dat het voor het minst genomen een vreemden indruk maakt, wanneer op zulke wijze over mannen als Virchow, Moleschott en Vogt de staf gebroken wordt en zij, met 500 van de beste Duitsche geleerden, voor onwetenschappelijk worden verklaard, voordat nog een schijn van bewijs vernomen is. Zulk een aanhef is waarlijk niet weinig geschikt de nieuwsgierigheid te spannen naar het

betoog, dat nog volgen moet, en waarin al wat de schrijver heeft beweerd, moet worden geregtvaardigd.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?

En wat verneemt men? ‘Het materialisme bevat valsche begrippen, *want* de wetenschap is niet in staat het bewustzijn uit *het* (sic) stof te verklaren.’ Men heeft waarlijk moeite zijne oogen te gelooven, waar men zulke dingen geschreven ziet. Hoe? zal iemand vragen, die met den grondslag van het materialisme onbekend is, is er iemand zoo dwaas geweest te beweren, dat wij, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap, het bewustzijn van den mensch uit *het stof* zouden kunnen verklaren? - Hij daarentegen, die weet over welke punten er gestreden wordt, zal den Heer Giltay vergelijken bij den dolenden ridder, die tegen de windmolens te velde trekt: wat hij bestrijden zal, heeft met het materialisme niets gemeens. Het is een vaste regel der natuurwetenschappelijke methode, dat bij het natuurkundig onderzoek, ter verklaring van een verschijnsel, geene nieuwe hypothese wordt erkend, die niet haar bestaan weet te wettigen, geene nieuwe zelfstandige kracht wordt aangenomen, vóór dat de onmogelijkheid bewezen is, dat met de bekende werkingen in de natuur het verschijnsel verklaard worde. Wanneer dus als zoodanig de levenskracht, of iets dergelijks, door de spiritualisten wordt aangenomen, dan heeft een ieder het regt hen af te vragen, op welke gronden zij haar aannemen en van hen het bewijs te vorderen, dat al wat zij met die hypothese willen verklaren, volstrekt op geenerlei wijze met de openbaring van de bekende natuurkrachten, niet alleen bij den tegenwoordigen toestand der wetenschap, maar ook niet in de verste toekomst, welke hare vorderingen ook wezen mogen, kan worden in verband gebragt. Het zijn dus niet de materialisten, die het bewustzijn uit de natuurkrachten reeds nu moeten verklaren; neen, de spiritualisten moeten aantoonen, dat zulk eene verklaring eens voor goed eene onmogelijkheid is.

En wat is nu de verdere loop van schrijvers betoog? Hetgeen volgt moet aantoonen, dat wij nog volstrekt geen inzigt bezitten in de organische krachten. Kon hij het materialisme krachtiger steun schenken? Het is immers duidelijk, dat hoe minder inzigt wij in de organische verschijnselen bezitten, des te moeijelijker ook het betoog zal zijn, hetwelk de materialisten het regt hebben van hunne tegenstanders te vorderen. Alleen dan, wanneer men daarin zooveel inzigt bezat, dat het zeker was, dat de krachten, in het organisme werkzaam, niets met de ons bekende natuurkrachten gemeen hadden, ja, dat zij, hetgeen bij de levenskracht werd aangenomen, daarmede in volstrekten strijd waren, alleen dan zou de mogelijkheid van zulk een bewijs

kunnen worden toegestaan. Dan alleen zou men zulk eene uitspraak mogen toelaten, niettegenstaande de vele waarschuwende voorbeelden, die de geschiedenis omtrent dergelijke verklaringen oplevert. Er was een tijd, dat men het voor eene onmogelijkheid verklaarde de bewegingen der hemelligchamen te ontwarren, - en ziet, voor eenige jaren heeft men reeds uit de bewegingen eener planeet het bestaan en de loopbaan van eene andere afgeleid.

Zulke voorbarige grensbepalingen van de wetenschap mogten, even als de voorbarige opwerping van hypothesen, toenmaals verontschuldigd worden door de nog geringe wetenschappelijke ontwikkeling der tijden, waarin zij werden vernomen; thans vinden zij hare veroordeeling in de lessen der geschiedenis, die met vele andere voorbeelden, van den ‘horror vacui,’ de specifieke ligtheid, die de ligchamen omhoog dreef, de specifieke zwaarte, die ze deed vallen, de tourbillons van Descartes, enz., geleerd heeft, wat het lot dier *qualitates occultae* zijn moest, en hoe men diegenen te beoordeelen hebbe, die hare bestrijders voor onwetenschappelijk of oneerlijk verklaren.

Wanneer het onze bedoeling was het materialisme tegen de aanvallen van Dr. Giltay te verdedigen, dan zouden wij hier kunnen afbreken, nu het gebleken is, dat de schrijver niet het materialisme bestrijdt, maar een windmolen, die zijne verbeelding daarvoor heeft aangezien; nu wij zien, dat het materialisme hier geen verdediger noodig heeft, omdat alle slagen, die hij het wil toebrengen, daarnaast vallen. De taak ons als Referent opgelegd, verpligt ons echter den S. ook in zijne verdere ontwikkeling te volgen. Komen wij dan tot het bewijs zelf.

De schrijver vergelijkt de kristalisatie in de anorganische natuur met de celvorming in de organische en leidt daaruit de gevolgtrekking af, dat, naardien wij de kristalisatie volgens bekende wetten kunnen verklaren en de celvorming niet, in het organische rijk eene bijzondere kracht, d.i. de levenskracht moet bestaan. Nemen wij voor een oogenblik het feit aan en letten wij alleen op schrijvers conclusie; derhalve, als wij een verschijnsel kunnen verklaren, wordt het door zeer gewone, wij zouden haast zeggen, natuurlijke natuurkrachten te weeg gebragt; is ons eene verklaring onmogelijk, dan zijn het bijzondere zelfstandige krachten, zusters der levenskracht, waaraan het verschijnsel moet worden toegeschreven. Schoone redenering! De natuur, die wij aan eene kracht toekennen, of zij eene materiële of eene spirituële zij, moet dus geheel afhangen van den toestand onzer kennis; hetgeen heden levenskracht is, kan morgen weder eene anorganische kracht zijn, en die dan heden niet aan die levenskracht gelooft, is onwetenschappelijk of oneerlijk, ja, dien wordt menschelijkheid ontzegd. En dat wij in onze gevolgtrekking niet overdrijven, leert de levenskracht, die kracht

van twaalf ambachten en dertien ongelukken, zelve op de meest sprekende wijze. In de laatste jaren vooral is haar telkens een deel van haren werkkring ontnomen, en het is vooral de physiologische scheikunde, die haar allengs geheel op nonactiviteit dreigt te stellen. Zulke redeneringen als grondslag van een betoog aan te nemen, zulke stelregels te verkondigen, dat is ‘het kwade willen, het onzinnige voorstaan,’ dat is meer dan onwetenschappelijkheid, dat is volslagen dwaasheid. Alles wat wij nog niet begrijpen kunnen, zou volstrekt onbegrijpelijk zijn; alles wat wij niet verklaren kunnen, zou aan eene onverklaarbare kracht moeten worden toegeschreven, die wij, als bij de levenskracht, de wonderlijkste eigenschappen kunnen toedichten. Maar is er dan eenig verschijnsel in de natuur, dat wij verklaren kunnen? Wordt niet bij elke verklaring een verschijnsel teruggebragt op de werking van krachten, die op hare beurt weêr eene verklaring behoeven? Uit de aantrekkingskracht van Newton leiden wij eene volledige theorie van de beweging der hemelligchamen af; maar hebben wij eenig inzigt in de natuur der aantrekkingskracht zelve, weten wij *waarom* en *hoe* twee ligchamen elkander aantrekken? Bij elke verklaring blijft iets te verklaren over en aldus zou, volgens schrijvers redenering, elk verschijnsel ten laatste op de hypothese van eene nieuwe zuster der levenskracht, ja, van eene onsterfelijke ziel voeren! Zoodoende zou het stelsel der natuurwetenschappen welhaast eene volledige mythologie worden, en terwijl de schrijver zeker bij natuurkundigen weinig ingenomenheid met die hervorming zal aantreffen, zullen gewis de aanhangers zijner rigting, verschrikt over zulke gevolgen, zijn bondgenootschap met een ‘non tali auxilio’ afwijzen.

Wil echter de schrijver zijne redenering volhouden, dan moet hij aantoonen, dat alles wat hij tot het anorganische rijk rekent, volledig kan verklaard worden, en dat in het organische niets voor zulk eene verklaring vatbaar is. Is hem dit onmogelijk, dan moet hij toegeven, dat in het anorganische rijk verschijnselen onder het bereik der levenskracht, of in het organische andere daarbuiten vallen. De S. echter bepaalt zich bij een enkel voorbeeld, dat dus, omdat het niet algemeen is, niets bewijzen kan. En wat is nu dat voorbeeld, welks bewijskracht het gemis van algemeenheid moet doen vergeten? De kristalvorming, dus heet het, kunnen wij volgens de wetten der moleculaire attractie verklaren; van de celvorming kunnen wij niets begrijpen. Zwakkere argumentatie is niet denkbaar. Wat is dan die moleculaire attractie anders dan een woord, waarmede eene geheel onbekende kracht wordt aangeduid, die wij onderstellen, dat door kleine deeltjes op kleine afstanden op elkander uitgeoefend wordt? Waarom kunnen wij bij de celvorming niet eveneens van eene moleculaire kracht spreken? Of is het zooveel gemakkelijker inzigt

te verkrijgen in het wezen eener kracht, die de deeltjes der ligchamen bij hunne vastwording in den vorm van een kubus, van een rhomboëder of wat ook, brengt, dan van eene kracht, die eene holle kogelschaal, eene holle ellipsoide, met andere woorden, een cel te voorschijn roept? ‘De vervormingen der cel zijn niet uit de moleculaire attractie af te leiden.’ Het is waarlijk niet te begrijpen, waarom niet; althans wanneer men zich met eene even oppervlakkige, niets beteekenende verklaring wil tevreden stellen, welke bij de kristalisatie wordt gebezigd. ‘De deeltjes zetten zich in die rigting neêr, in welke de moleculaire attractie het sterkst is.’ Zoolang men de natuur der moleculaire attractie niet juister weet te bepalen, hare werking niet naauwkeuriger weet te beschrijven, is zij niet anders dan een geleerde term, die met vele andere gebezigd op oningewijden misschien eenigen indruk kan maken, maar in het anorganische rijk even weinig verklaart als in het organische. Wanneer de schrijver blz. 14 den Hoogleeraar Mulder verwijt bij de verklaring der celvorming holle woorden te gebruiken, dan is de beschuldiging met nog meer regt op hem zelven toepasselijk, waar hij de kristalvorming op bovenstaande wijze verklaart.

Met eene aanhaling van Regnault en Berzelius eindigt het eerste deel van schrijvers redevoering. Vatten wij onze opmerkingen te zamen, dan is het oordeel over het gansche betoog het volgende:

De onkunde omtrent het grondbeginsel van het materialisme geeft aanleiding tot een bewijsvoering, waarvan de uitkomst, welke zij ook wezen moge, het materialisme niet deren, het spiritualisme niet dienen kan.

Het ten bewijze bijgebragte heeft geenerlei bewijskracht, omdat één enkel geval als voorbeeld wordt genomen, en de schrijver van zijn eenmaal gekozen standpunt moet aantoonen, dat wij alle verschijnselen uit de anorganische natuur kunnen verklaren en geen verschijnsel uit de organische kunnen begrijpen.

Eindelijk heeft nog het betoog van dit bijzonder geval geenerlei waarde, naardien de verklaring van het anorganische verschijnsel eene oppervlakkigheid verraadt, waarmede men even goed alle organische verschijnselen kan verklaren. -

Ziedaar dan de schitterende redenering, waarmede de Duitsche geleerde wereld van onkunde zou worden overtuigd, de alles afdoende genadeslag, waarmede het materialisme zou worden verpletterd en het spiritualisme de onvergankelijke kroon der overwinning wordt verzekerd. Ziedaar hoe de schrijver de weidsche woorden ‘science oblige’ opvat en aan dit zijn nieuw devies getrouw blijft.

Parturiunt montes nascetur ridiculus mus.

In het tweede deel der redevoering, dat thans volgt, zal aangetoond

worden, dat de wetenschap geen regt heeft het bewustzijn uit de stof te verklaren, d.i. reeds *nu* eene verklaring te beproeven. Ofschoon nu omtrent dit tweede deel dezelfde opmerking geldt, die wij bij het eerste maakten, dat namelijk de vraag: of eene verklaring reeds *nu* al of niet mogelijk is, voor het grondbeginsel van het materialisme onverschillig is, zoo raakt thans de redenering des schrijvers eenige punten, die met den gevoerden strijd in verband staan. Sommige physiologen beweren namelijk, dat, wel verre dat de onmogelijkheid ooit zulk eene verklaring te verkrijgen, bij de vorderingen der wetenschap, telkens duidelijker te voorschijn treedt, de inzigten daarentegen, die men in de laatste jaren van de werking van zenuwen en hersenen verkregen heeft, en de afhankelijkheid, welke onze geestvermogens aan den toestand van ons ligchaam bindt, meer en meer grond verleenen aan het vermoeden, dat onze geestvermogens niet anders zijn dan eigenschappen van ons ligchaam. Zij beweren van hun natuurkundig standpunt, dat de physiologische eenheid van ligchaam en ziel niet alleen op gezag der natuurwetenschappelijke methode moet worden aangenomen, zoo lang hare onbestaanbaarheid niet is aangetoond, maar bovendien door de verschijnselen, die het menschelijk ligchaam in gezonden en zieken toestand oplevert, waarschijnlijk gemaakt wordt en dus op gezag der feiten moet worden toegegeven.

Ook deze uitspraak, die op de waarneming van vele verschijnselen gegrond is, wordt door den schrijver met één enkel geval bestreden, dat dus slechts eene zeer beperkte bewijskracht kan bezitten. De lever scheidt bij alle dieren (deze is zijne redenering) de gal af, welke zelfstandigheid bij onderscheidene diersoorten weinig verschillend is. Daar nu bij dergelijke aanmerkelijke afwijkingen (in de lever) nog zulk eene groote overeenkomst (in de afscheiding) bestaat, kunnen ook bij zeer verschillenden bouw der hersenen, de functiën, die zij verrigten, niet zeer onderscheiden zijn, en naardien de bouw der hersenen bij de hoogere diersoorten en bij den mensch ‘in niet noemenswaardige opzigten’ (!) verschilt, zouden dus *a fortiori* de geestverrigtingen bij den mensch en de hoogere diersoorten weinig moeten verschillen. Wij laten de physiologische opmerkingen voor rekening des schrijvers; maar het is duidelijk, dat wanneer de voorstelling juist is, de schrijver allereerst zich zelven vastredeneert. Is het niet bekend, dat bij krankzinnigen vaak niet of naauwelijks merkbare afwijkingen in de hersenen gevonden worden? Ook deze kunnen dus, volgens den schrijver, de stoornis der geestverrigtingen niet te weeg brengen. Maar als dit eenmaal aangenomen is, wanneer ‘het middel, waardoor de hoogere geestuitingen het organisme beheerschen’ (bl. 17), de stoornis niet verklaren kan; wanneer, om eene bekende vergelijking te bezigen, geene ontstemming van het kla-

vier de redenen duidelijk maken kan, waardoor de valsche toonen ontstaan, dan moet het de klavierspeler zelf zijn, die valsch speelt; dan is het de ziel zelve, die krank is. De schrijver verzeilt regtstreeks op de klip, die voorzigtiger verdedigers zijner rigting steeds met de grootste behoedzaamheid hebben vermeden. Het zal dezen echter niet moeijelijk vallen, alle solidariteit aan dien schipbreuk van zich af te schuiven, door op te merken, hoe onwetenschappelijk die onderscheiding is tusschen groote en kleine verschillen in den bouw der organen en hoe onverantwoordelijk de bewering, dat oppervlakkig kleine verschillen in bouw (niet eens mikroskopische - want dan zijn die verschillen soms reeds zeer groot) slechts kleine verschillen in werkingswijze kunnen ten gevolge hebben. De schrijver gaat echter onbekommerd zijnen weg en vermeldende, hoe men ten onregte ook de afhankelijkheid der geestvermogens van de scheikundige zamenstelling der hersenen heeft aangevoerd, wordt het afgezaagde en zoo vaak misverstane en misbruikte gezegde van Moleschott, ‘zonder phosphorus geene gedachte’ met hevigheid aangevallen. En hoe? - Ironie is, zegt hij, in ernstige zaken zijn wapen niet, hij zou anders vragen, of ook de cholesterine een deel had aan het produceren der geestvermogens? Zij wordt immers eveneens in de hersenen aangetroffen. Maar hij wil ernstig spreken: is dan in de menschenhersenen meer phosphorus dan in die van andere dieren? in die van een embryo minder dan in die van een grijsaard? Neen, is het antwoord, zelfs bij krankzinnigen is het phosphorusgehalte hetzelfde. - Wij zouden bijna schrijvers spot voor ernst, zijnen ernst voor spot houden. Zijne ironie is tamelijk onschuldig, en geen materialist zal zulk eene ironie den schrijver misgunnen. Is cholesterine een noodzakelijk bestanddeel der hersenen, welnu, dan ook: ‘zonder cholesterine geene gedachte,’ - er is niemand die het zal tegenspreken. Hij had zelfs het misschien voor vele zijner toehoorders of lezers wat al te geleerde woord door een veel eenvoudiger kunnen vervangen; en daar wij ons geene hersenen kunnen voorstellen zonder water, eveneens bij wijze van ironie kunnen uitroepen: ‘Geene gedachte zonder water.’ Ook dan nog had ieder, die den schrijver tot dusver gevolgd is en een weinig nadenkt, de ironie voor ernst kunnen houden.

En wat nu de hoeveelheid phosphorus betreft, volgt dan uit de stelling ‘zonder phosphorus geene gedachte,’ deze andere: hoe meer phosphorus hoe beter, hoe volmaakter gedachte? Kiezen wij een ander voorbeeld. Zonder hart kan een mensch niet leven, kan het ligchaam geen zijner functies verrigten, zonder haar is geene ademhaling, geene voeding, geene beweging, geene uitwaseming mogelijk en derhalve naar de gevolgtrekking, die de schrijver uit een dergelijk gezegde maakt, hoe grooter hart, hoe beter ademhaling, hoe beter voeding, hoe meer beweging, hoe ruimer uitwaseming. Hoe grooter

neus, hoe fijner reukorgaan. Is er meer noodig om de gevolgtrekking van den schrijver in hare juiste waarde te leeren kennen? Er is indedaad tegen het gezegde van Moleschott niets in te brengen; het is eene bijzondere zegswijze, waardoor te kennen gegeven wordt, dat wij, bij afwezigheid van bepaalde stoffelijke voorwaarden, niet geregtigd zijn de mogelijkheid van het denken aan te nemen. Zonder hersenen geene gedachte, en dus zoolang phosphorus een noodzakelijk bestanddeel der hersenen is, zonder phosphorus geene gedachte. Wanneer de schrijver haar bestrijdt, gelijkt hij de schildwacht, die door de bewegingen van den naderenden vijand verontrust, zijne wapenen met groot misbaar afvuurt, voordat de vijand behoorlijk binnen schot is gekomen. Maar heeft dan misschien Moleschot zelf uit het gezegde: Zonder phosphorus geene gedachte, de gevolgtrekkingen afgeleid, door Dr. Giltay medegedeeld? Is zulk een onzin van Moleschot afkomstig? Men leze wat hij zelf zegt: ‘der Kreislauf des Leben’ (Erste Auflage, S. 166). ‘An das phosphorhaltige Fett ist die Entstehung, folglich auch die Thätigkeit des Hirns geknüpft. Daher sagt man *im Spass*, dass ein kluger Mann viel Phosphor im Gehirn habe. *Denn im Ernste wird es kein Naturforscher meinen. Die Mischung eines Werkzeugs leidet unter dem Zuviel so gut wie unter dem Zuwenig*.... Eine übermässige Zufuhr eines einzelnen Bestandtheils lassen die Gesetze regelmässiger Anziehung, welche die Ernährung dor Gewebe bedingen, nicht so leicht befürchten, während die Verrichtung leidet wenn der Stoff in zu geringem Verhältniss vorhanden ist. *Deshalb lässt sich bei grossen Denkern kein Ueberfluss an Phosphor annehmen*. Und dennoch bleibt es wahr: ohne Phosphor kein Gedanke.

Wanneer men dan nu de woorden van Moleschott vergelijkt met de voorstelling, die de schrijver van diens meening geeft, kan men dan wel anders - indien men met de maat wil meten, die de schrijver ons bij den aanvang van zijn betoog in de handen gegeven heeft - dan dat lijnregte verschil óf aan onkunde óf aan moedwil en kwade trouw toeschrijven? De laatste onderstelling mogen en willen wij niet aannemen. Maar dan ook mogen wij schrijvers devies ‘Science oblige’ wel vervangen door ‘Ignorance excuse!’

Overigens is de schrijver niet de eerste, die het gezegde van Moleschot heeft aangevallen. Liebig is hem hierin voorgegaan, en het argument van dezen is te merkwaardig, om het niet in het voorbijgaan hier aan te voeren: hij beweert dat in de hersenen geen phosphorus maar phosphor-zuur (eene verbinding van phosphorus en zuurstof) aanwezig is. De stelling moet, onverschillig hoe, bestreden worden, en terwijl men overtuigd is, dat op dit terrein voetangels en klemmen verborgen zijn, moet het waarschuwende bordje het op alle wijzen misgelden.

Het betoog des schrijvers is thans ten einde; zijne redevoering wordt met eene vergelijking besloten. Hij vermeldt de ontdekking van Neptunus en zegt: indien het na eenigen tijd blijkt, dat ook in de loopbaan van Neptunus storingen plaats hebben, die slechts het gevolg kunnen zijn van een hemelligchaam tot ons zonnestelsel behoorende en hare baan nog verder dan Neptunus uitstrekkende; indien wederom loopbaan, massa, afstand en plaats worden aangewezen, maar de planeet te zwak is van licht om gezien te kunnen worden, zou men dan aan het bestaan van dat ligchaam mogen twijfelen? Hem, die het deed, ontzegt schrijver wetenschappelijken zin, en hem, die evenzoo een bewustzijn, een hooger zieleleven, onafhankelijk van de hersenen, loochent, alleen omdat het niet kan worden aangetoond, ontzegt de schrijver zelfs - - menschelijkheid! (Sic!)

De vergelijking gaat echter mank. Het bestaan van het *onbekende* hemelligchaam der vergelijking wordt door de materialisten niet erkend, geenszins, omdat het niet gezien is, maar omdat niet aangetoond is, dat bekende hemelligchamen hetzelfde zouden kunnen uitrigten; het wordt door hen bestreden, omdat aan dat ligchaam eigenschappen worden toegedicht, waarvan wij nergens in de natuur het voorbeeld of analogon zien, ja, die met de natuur in strijd zijn. Eene andere voorstelling, die meer met de waarheid overeenkomstig is, zou die des schrijvers moeten vervangen. Wat zou men denken van iemand, die eene storing in de loopbaan van Neptunus opmerkende, al dadelijk besloot, dat zij aan eene werking buiten ons zonnestelsel moest worden toegeschreven, terwijl hij tevens de onmogelijkheid toegaf om aan te toonen, dat zij niet eene werking van de bekende hemelligchamen wezen kon? En hoe zou men hem noemen, zoo hij, in plaats van althans eene planeet buiten Neptunus ter verklaring te bezigen, eene in de wereldruimte zonder materieel substraat zwevende kracht, den hefboom van Archimedes zonder steunpunt aannam, en deze kracht allerlei met de ons bekende natuur strijdige eigenschappen toeschreef? Kan men hem, die zoo spreekt, het regt toekennen, op hoogen toon te beweren, dat wetenschappelijke vorming hem de verpligting oplegt zulke stellingen te verdedigen? Kan de miskenning van de eenvoudigste grondregelen der natuurwetenschappelijke methode geduld worden bij iemand, die de aanmatiging heeft zich zelven voor een man der wetenschap te verklaren? Wij willen hier het materialisme niet verdedigen, het spiritualisme niet aanvallen; maar mogen wij het lijdelijk aanzien, dat door groote woorden en geleerde termen den oningewijde zand in de oogen worde gestrooid, opdat hij den schrijver blindelings in zijne verkeerde redeneringen zou volgen? Neen, wij zijn het onzen lezers verpligt de onwetendheid in al hare naaktheid ten toon te stellen en den argeloos geloovige te waarschuwen

voor den gevaarlijken bijstand van hen, die de natuurkundige waarheden verwringen, om ze aan het geloof dienstbaar te maken, die het geloof op een bodem willen bevestigen, dien zij uit de afgebrokene en zonder verband aanéengevoegde grondslagen der natuurwetenschappen hebben gereed gemaakt. Zij, die door zulke middelen, zulk een doel willen bereiken, en zonder zelve een juist begrip noch van het geloof, noch van de wetenschap te bezitten, met magtsprenken de *vraagpunten* des tijds willen beslissen, zijn de gevaarlijkste bondgenooten voor die zich aan hunne leiding toevertrouwen, om op een terrein hulp te zoeken, waar leider en volger vreemdelingen zijn.

Waar het de belangrijkste vraagpunten der wetenschap, ja der humaniteit geldt; waar mannen, achtingswaardig door hoofd en hart, door stand en betrekking, door onderzoek en wetenschap, in de gelederen der strijdenden geschaard staan, onthoude men zich van den strijd, zoolang men daartoe niet beter voorbereid is, en brenge niet door ijdel misbaar en zouteloos gesnap de onkundige menigte in beweging, om de andersdenkenden te veroordeelen en te steenigen. Wij herhalen het, wij kiezen hier geen partij; het boekje van Dr. Giltay is althans niet bij magte ons van ons onzijdig standpunt af te brengen; maar wij komen op tegen zulke wapenen, als hier gebezigd zijn; wij protesteren tegen zulk een illoyalen strijd op wetenschappelijk terrein. Waar het vrij onderzoek, dat onvervreemdbare regt der wetenschap, waar het de hoogste belangen der menschheid, waar het de waarheid geldt, hebben wij eene onbedwingbare walging van elke pralerij met geleerde termen, die tot dekmantels moeten dienen van onkunde, van quasi-wetenschappelijken onzin, van gemis aan eenvoudige logica.

***Taalkundige Aanmerkingen over het Wetsontwerp op het Lager Onderwijs, door W.F. Carlebur. Te Rotterdam, bij Altmann en Van der Palm*. 1857.**

In het voorgaand nommer van ons Tijdschrift hebben wij een woord gesproken over het gebrek aan juistheid en zuiverheid van taal en stijl, dat onze hedendaagsche nederlandsche letterkunde, meer bepaald onze wetboeken, ontsiert. Onze lezers zullen zich dus niet verwonderen, dat wij dit onderwerp andermaal ter sprake brengen, nu wij door de Redactie verzocht zijn eenig berigt te geven van

het bovengemelde geschrift. Reeds de titel zegt, dat het gerigt is tegen het kwaad, dat ook wij als eene leemte in de verstandelijke ontwikkeling onzer natie hebben aangewezen. Dit geeft ons het genoegen in den auteur eenen medestrijder te begrooten op eene kampplaats, waar wij niet gaarne alléén wenschen te staan. Terwijl wij beiden in dezen strijd ons hetzelfde doel voorstellen, verschillen wij echter, niet zoozeer in den aard, als wel in de zwaarte der wapenen, waarvan wij beiden ons bedienen. De Heer Carlebur haalt, even als wij, die wapenen uit het arsenaal van logica, welluidendheid, enz., maar hij zwaait een geduchten strijdbijl en wil bloedige, helaas! noodzakelijke wonden slaan: wij hanteren maar een ligt floret dat kleine prikjes toebrengt, om eene, naar wij hopen, heilzame gevoeligheid op te wekken, waar zekere dofheid het leven dreigt te onderdrukken; hij tuchtigt als een spraakkundige Elia met de scherpe roede zijns monds de ministerieele wetsontwerpers over hunne zware zonden op het gebied van taal en stijl, en roept als een andere Bilderdijk, het wee! uit over de mannen die zich zoo roekeloos vergrijpen tegen het heiligste dat eene natie bezit, tegen hare taal, en daardoor haar zedelijk bederven: ook wij betreuren het bestaande kwaad, maar wij zien daarin niet een zoo ontzettend misdrijf, en wenschen daarom ook zachter middelen aan te wenden.

Voor de juistheid onzer teekening van den heer Carlebur beroepen wij ons op den forschen aanhef der Voorrede, die tevens tot eene proeve kan dienen van zijne bevoegdheid om den strijd te voeren tegen ons ontaalkundig ministerie van Binnenlandsche Zaken. ‘Over het Wetsontwerp op het Lager Onderwijs,’ zegt hij, ‘zijn er van verschillende kanten zoo vele juiste aanmerkingen, op een paar na alle zaakkundig, gemaakt, dat men daaruit veilig kan opmaken, het zaakkundig beschouwd eene groote prul is. Uit de omstandigheid, dat er onder die aanmerkingen, waarvan het grootste gedeelte zeer scherp zijn, slechts een paar taalkundige zich bevinden, zoude men al ligt kunnen besluiten, dat het ontwerp in goede taal en goeden stijl vervat ware. Doch dit zou zeer verkeerd wezen, want ook taalkundig is het een der grootste prullen.’ Hij verzekert voorts in alle opregtheid, dat zijn doel ‘geen ander is, dan om allen wetsontwerpers te doen gevoelen, dat zij noodzakelijk hunne eigene moedertaal dienen te kennen, om zich niet voor gansch hun land ten toon te stellen als menschen, die de eerste vereischten eener fatsoenlijke opvoeding missen.’ Wat zegt gij, lieve lezers! van deze cordate taal tegen den heer van Reenen? Nog verklaart hij ‘het vaste geloof te hebben, dat zijne aanmerkingen wat goeds, al is het nog zoo weinig, te weeg zullen brengen.’ Ten slotte opent hij echter voor de wetsontwerpers het troostrijk uitzigt, ‘dat zij wel langzaam, doch zeker tot eene grondige kennis hunner moedertaal zullen geraken, wanneer zij maar gestadig,

hetzij door hem, hetzij door een ander, op hunne fouten tegen taal en stijl (let wèl!) worden opmerkzaam gemaakt. Hij durft wel niet met zekerheid het tijdstip te bepalen, waarop zij daartoe zullen komen, doch hij gelooft voor het naaste, dat, wanneer zij zulke snelle vorderingen maken, als zij in de zestien jaar, na de uitgave van Van Lenneps “Verduitsching der Grondwet” verloopen, gemaakt hebben, zeker het jaar 1957 of 2057 dat verblijdende verschijnsel zal aanschouwen,’ (t.w. het geraken van onze wetsontwerpers tot eene grondige kennis hunner moedertaal, door het opmerkzaam gemaakt zijn op hunne fouten tegen taal en stijl, hetzij door den schrijver, hetzij door een ander).

Het is voor de tweedemaal, dat wij den anders ons geheel onbekenden Heer W.P. Carlebur op het letterkundig gebied ontmoeten. Wij hebben weleens gedacht, dat hij uit bescheidenheid zich achter een pseudonym verbergt, gelijk meer geschiedt, als men met een zeer zelfstandig en van de algemeene denkwijze afwijkend gevoelen voor den dag komt. Zijn onlangs verschenen geschrift: Het spelling- en taalstelsel van Bilderdijk, Siegenbeek enz. is de eerste proeve die ons van zijne taalkennis en zijn schrijftalent onder 't oog gekomen is, en wij maken gaarne van deze gelegenheid gebruik om te verklaren, dat wij daarin eene warme belangstelling in de zuiverheid van het Nederlandsch, gepaard aan eene groote zelfstandigheid en moedige onafhankelijkheid, zelfs van onze meest beroemde linguisten, hebben opgemerkt. Doch terwijl wij de vraag in 't midden laten, of de Heer W.F. Carlebur werkelijk bestaat, dan of hij welligt een of ander ‘great unknown’ is op ons taalgebied, willen wij ons alleen bepalen tot den auteur van het vóór ons liggende werkje, met welken naam hij dan ook moge genoemd worden. Van dezen mogen wij toch vaststellen, dat hij niet alleen bestaat, maar ook door treffende proeven bewijst, dat hij de t w e e genoemde hoedanigheden in hooge mate bezit. De toon van bijtende ironie en edele verontwaardiging dien zijn gansche boekje ademt, van de voorrede af tot aan het slotwoord, getuigt van het eerste: de gronden waarop hij redencert, en de taal en stijl waarvan hij zich daarbij bedient, bewijzen het laatste. Wij willen het regtmatige van dien toon voorshands niet beoordeelen, omdat wij gaarne het bekende woord willen laten gelden ‘*le style c'est tout l'homme;*’ liever erkennen wij, dat de heer C. zijne beschuldiging van slordigheid in de taal en den stijl van het genoemde wetsontwerp door treffende proeven staaft. Wij noemen alleen zijne aanmerkingen en voorgeslagen verbeteringen op art. 6 (blz. 7 en 30), op art. 9 (blz. 8 en 31), op art. 17 (blz. 9 en 33), op art. 21 (blz. 13 en 35), op art. 24 (blz. 13 en 36), op art. 30 (blz. 15 en 37), waarbij wij nog vele andere zouden kunnen voegen. Deze proeven zijn meer dan voldoende om te bewijzen, dat de auteur niet te sterk spreekt door

het wetsontwerp in beide opzigten gebrekkig te noemen. Ook wij zijn met hem van oordeel, dat dit staatsstuk, zoo als het door ons ministerie van Binnenlandsche Zaken naar taal en stijl is geredigeerd, aanleiding kan en moet geven tot denkbeelden en voorstellingen, die in strijd zijn met de bedoeling des wetgevers, ja weleens het tegenovergestelde uitdrukken van hetgeen hij zeggen wil.

Om de lezers in staat te stellen, over den aard en de waarde van dezen arbeid te oordeelen, heeft de auteur den oorspronkelijken tekst van het wetsontwerp ter halve bladzijde laten zetten, waarop de geïncrimineerde woorden en zinsneden in cursieven of kapitalen druk voorkomen, mot eene daartegenover staande redactie van de artikelen waarin diezelfde woorden en zinsneden op dezelfde wijze gedrukt staan. Hierop volgen ‘Noten en Aanteekeningen,’ die met eene zeer kleine letter gedrukt, verreweg het grootste en ook belangrijkste gedeelte van het werkje uitmaken. De Heer C. onderscheidt, blijkens het opschrift, ‘Noten en Aanteekeningen:’ wij voor ons moeten bekennen, dat het ons niet heeft mogen gelukken, dit onderscheid te ontdekken, want èn de Noten èn de Aanteekeningen lichten de aangewezen verkeerdheden en voorgeslagen verbeteringen op dezelfde wijze toe; wij hebben daarom de stoute gissing gewaagd, dat het woordje *en* eene schrijf- of drukfout is voor *of*. Dit toelichten of beredeneren der verkeerdheden zoowel als der veranderingen geschiedt doorgaans vrij uitvoerig; nu en dan (blz. 31 en 39) moeten wij ons vergenoegen met de eenvoudige verklaring: ‘ons bevalt dit beter;’ of: ‘de stijl van dit artikel beviel ons gee*nz*ins (elders, blz. 6, geen*sz*ins), daarom hebben wij het gewijzigd.’ Met allen eerbied voor de zelfstandigheid van den Heer Carlebur, achten wij het toch nog al bedenkelijk te eischen, dat men op zijn geheel ongemotiveerd gevoelen zal afgaan, als het aankomt op de verbeterde redactie van een of ander artikel in eene wet. Is het van ons ministerie van B.Z. niet wat veel gevergd, om in het: *ik* heb het gezegd! van een taalkenner die nog maar eventjes bezig is zijnen roem op te bouwen, zoo maar klakkeloos te berusten?

Deze Noten en Aanteekeningen, één doorloopend geheel uitmakende, bevatten voor 't overige veel dat ter zake dient en ook door ons wordt toegestemd. De Heer C. heeft oogen als een losch en bespiedt en betrapt en verscheurt zijn slagtoffer, d.i. ons ministerie van B.Z., in de geheimste schuilhoeken, waarheen het gewone oog kwalijk reikt; hij dringt door tot de geringste bijzonderheden; het weglaten van de kleinst mogelijke woordjes, zoo als *er*, het verdubbelen van een enkele letter en het al of niet zetten van scheiteekenen, enz., niets, niets ontgaat aan zijn scherpen blik. Wij keuren deze scherpzigtigheid niet alleen niet af, maar zijn het met hem eens, dat zij overal, en met name bij het maken van wetsbepalingen, noodig is.

Op zijn voorbeeld zullen wij dan ook de vrijheid nemen eenige van zijne aanmerkingen, noten en aanteekeningen, als ter proeve, naauwkeurig na te gaan, zonder te vreezen, dat hij ons van kleingeestige vitterij zal beschuldigen. Wij 'hebben veeleer het vaste geloof,' dat hij daarin een bewijs zal vinden, dat wij aan zijnen arbeid eene kritiek zijner waardig hebben toegewijd; hierin alleen wenschen wij van hem af te wijken, dat wij onze bedenkingen liever vraags- dan wetsgewijze zullen voorstellen. Voorts hopen wij, dat de Redactie van ons Tijdschrift wel zoo voel hart zal hebben voor de zaak die wij behandelen, t.w. het stilistisch redigeren van de wetsontwerpen onzer Hooge Regering op het lager onderwijs, volgens den Heer Carlebur eene zaak van groot zedelijk belang, dat zij ons de noodige ruimte zal willen vergunnen voor eene breedvoerige beoordeeling van een boekje, dat maar 43 bladzijden beslaat.

Wij moeten reeds beginnen met den eersten regel der Noten en Aanteekeningen (bladz. 29), op art. 1, en wel op de woorden: 'Het lager onderwijs omvat *het:* lezen, schrijven, rekenen, enz.' Daar toch lezen wij de navolgende aanmerking: '*Het:* Dit *het* behoort niet op deze plaats: het doet den geheelen zin wartaal zijn.' De aanmerking is, naar ons oordeel, zakelijk, juist; wij veroorlooven ons echter de vraag: of de constructie, 'doet den geheelen zin wartaal zijn,' wel natuurlijk is en of het niet meer overeenkomstig ware met ons taaleigen als er stond: 'maakt den geheelen zin tot wartaal,' of 'brengt verwarring in den geheelen zin.' Ook ontmoeten wij er het woord *voorliefde*, met welks etymologie wij altoos een weinig verlegen zijn, en dat wij daarom liefst aan onze hoogduitsche naburen zouden willen overlaten. Wat zou de Heer Carlebur zeggen, als wij daarvoor eens gebruikten *ingenomenheid, vooringenomenheid, voorkeur?*

Dezelfde bladzijde biedt ons twee zinsneden aan, die wij met alle aangewende moeite, niet goed hebben kunnen begrijpen. De eerste luidt als volgt: '3de zinsnede. Deze bijvoeging tot deze zinsnede is een gevolg van die aan het eerste lid.' Weinige woorden voorzeker, maar zij leggen ons toch zoo vele vragen in den mond, dat wij alleen van den hr. Carlebur een voldoend antwoord kunnen verwachten. Wij vragen daarom bescheiden, of hij ook de horatiaansche waarschuwing een weinig uit het oog verloren heeft: *dum brevis esse laboro, obscurus fio?* Nog meer brengt de hierop volgende zinsnede ons in verlegenheid. Wij lezen: 'Door haar zal ook het onderwijs in het afgekeurde lokaal niet mogen worden voorgezet (niet voo*rt*gezet?), indien het der gezondheid zoo schadelijk is, dat het voor de kinderen doodelijke gevolgen kan hebben.' Hoe is 't? Noodzaken de regelen der meest alledaagsche taalkunde ons niet zóó te construeren, dat de woorden *door haar* op het voorafgaande woord *bijvoeging* slaan, en dus te kennen geven, dat het onderwijs *door de bijvoeging* (als een persoon gedacht?!) niet zal mogen worden voortgezet? Of heeft de

wetsverbeteraar ook misschien willen zeggen, dat de derde alinea van art. 4 zal *voorkomen* of *beletten*, dat het onderwijs in afgekeurde lokalen wordt voortgezet? 't Is maar eene bescheidene gissing.

Not biedt de auteur terzelfde plaats ons eene zinsnede aan, die ruikt naar den door hem genoemden '*style fleuri*, bloemetjesstijl, waarin de "Telemachus" is geschreven.' Hij zegt namelijk van de woorden tot art. 5 behoorende: 'Den ouderdom nog niet bereikt hebbende, waarop zij tot het examen als hulponderwijzer of als hulponderwijzeres kunnen worden toegelaten,' het navolgende: 'Deze zin heeft iets latijnsch aan zich. Om die reden verbannen wij hem naar de boorden van den Tiber,' met de snedige opmerking, dat hij, 'hoe latijnsch ook (?!) eene echt nederlandsche taal- en stijlfout bevat. Er is namelijk een comma achter hebbende vergeten, en de zin, dewelke aanvangt met *waarop*, drukt niet juist uit wat er gezegd is willen worden.' Wij willen aan onze liefde voor de logica en het Nederlandsch voor een oogenblik het zwijgen opleggen, en dus niet hechten op de meermalen (bl. 42) voorkomende en voor ons nog al vreemde constructie, 'wat er gezegd is willen worden,' maar wij hebben eene andere vraag te doen; het is deze: verleidt de klassieke vorming die de heer Carlebur, blijkens zijne aanhalingen van treffende latijnsche spreuken, ongetwijfeld genoten heeft, hem niet, om zoo als hier, tijden en plaatsen vergetende, te sterk en dus onjuist, te spreken? Want zie, als een Nederlander van onze dagen zich in zijn stijl aan een italicisme schuldig maakte, zou men hem met regt naar de boorden van den Tiber kunnen verwijzen, waar immers thans het italiaansch gesproken wordt; maar de heer Carlebur neemt hier het karakter aan van een griekschen rhetor der Oudheid, te Athene b.v., die een thema van zijn romeinschen kweekeling van latinismen zuivert!.... Zoo kan zelfs het edelste sieraad, klassieke vorming, te diep in merg en gebeente dringen en dus - schade doen!

De eerste regel op blz. 32 behelst eene dikwijls herhaalde scherpe veroordeeling der wetsontwerpers, dat zij het woordje *er* telkens weglaten waar het behoorde te staan, 'waarschijnlijk om de enkele reden, dat zij er het land *aan* hebben, of eenen ingewortelden haat er *voor* hebben.' Deze 'voorliefde' van den auteur schijnt ons toe even overdreven te zijn als de - tegenliefde (?) van de wetsontwerpers.

Onze gehechtheid aan de gewone regelen van het Nederlandsch brengt ons nog onder de verpligting van den heer Carlebur opheldering te vragen omtrent den zin van de periode, op dezelfde blz. voorkomende en aldus luidende: 'In andere werken zoude onzes inziens het gallicisme (door niemand vóór ons opgemerkt!) eerder opgemerkt geworden zijn, veel vreemder toegeschenen hebben.'

De uitdrukking, aldaar in twee regelen tweemaal voorkomende: 'eene bevolking naar den verstande ontwikkeld,' klinkt in onze

ooren nog al vreemd. Wel kennen wij de spreekwijze ‘*met* of *naar* dien verstande,’ maar wij zouden hier toch wel willen vragen, of het niet eenvoudiger, juister en meer met ons taaleigen overeenkomstig ware te schrijven: ‘verstandelijk’ of ‘naar den geest ontwikkeld.’

Zijn zinsneden, gelijk er blz. 33 voorkomen, welligt ook sporen van 's mans zelfstandigheid als stilist? Wij lezen daar: ‘Er wordt in het voorgaand artikel den kweekeling of de kweekelingen bedoeld, die deze wet voor een bepaald getal leerlingen den hoofdonderwijzer toestaat. Er wordt daarin dus verscheidene kweekelingen bedoeld.’ Zoo ja, dan moeten wij voor ons bekennen, nog te veel aan de oude sleur in het stileren gehecht te zijn, om zijn voorbeeld te volgen.

Ook hebben wij ons nog niet kunnen overtuigen van de gegrondheid der bewering op dezelfde blz. voorkomende, dat ‘*ten minste* uitsluitend als voegwoord, *minstens* als bijwoord gebruikt wordt.’ Het laatste woord is, naar ons bescheiden oordeel, een germanisme. Keurden wij *minstens* als zuiver nederlandsch goed: wij zouden meenen het regt te hebben om ook met onze naburen te schrijven, *meestens, overigens, eerstens, tweedens, derdens, tiendens* enz. Onze Statenvertalers van den Bijbel, die althans in ons oog als nederlandsche taalkundigen nog al eenig gezag hebben, gebruiken wel *minst, de minste, allerminste*, zoo ook *meest*, of *ten meeste* en *ten eerste*, maar nooit *minstens, meestens* of *eerstens, tweedens, derdens*, enz.

‘Eene tautologie’ (blz. 34) ‘en eene tegenstelling (bl. 41) *vormen*’ is naar ons oordeel, ook minder juist gesproken. *Vormen*, eene verkorting van *formeren*, beteekent immers het geven van een vorm, van eene bepaalde gedaante, aan een of ander voorwerp. Onze Bijbelvertalers gebruiken het woord ook in dezen zin, wanneer zij spreken van het ‘formeren van de bergen of van 's menschen ligchamelijk maaksel door God, en van het formeren van gesnedene beelden door der menschen handen.’ Wij nemen daarom ook de vrijheid om uitdrukkingen als het ‘vormen van denkbeelden en verwachtingen,’ en wat al niet, die men zoo dikwijls ontmoet, minder juist te noemen

Wij hebben altoos gemeend, dat een *doel bereikt* wordt. Heeft de heer Carlebur gelijk, zoo kan men even goed zeggen een *doel verkrijgen*. Deze twee uitdrukkingen worden althans op blz. 34, in twee op elkander volgende regelen - welligt ter vermijding eener onwelluidende herhaling! - als van gelijke beteekenis met elkander verwisseld.

Mogen wij wel vragen, of het woordje *te* niet overtollig is, als het bij een adjectiv. staat, dat reeds op zich zelf een zeker gebrek of kwaad te kennen geeft? Wij lezen namelijk op blz. 35, *te* onbepaald’ en blz. 41. ‘*te* eng beperkend.’

De heer Carlebur houde ons de wel wat neuswijze vraag ten goede, of men naar zijn gevoelen moet schrijven: ‘Uit het voorgaande blijkt van *zelve*’ (blz. 37), of ‘Het spreekt van *zelf*’ (blz.

40)? Wij voor ons zijn niet scherp genoeg van gezigt, om in den aard en inhoud van die twee zinsneden een grond te ontdekken voor die verschillende schrijfwijze. ‘Het spreekt *van zelf*,’ wordt naar ons inzigt, door den aard der zaak altoos gevorderd.

Het oog van den auteur is zoo naauwlettend, dat zelfs het spellen der verkorte schrijfwijze van ar*tt.* voor het meervoud ‘artikelen’, hem niet ontgaat (blz. 37 en 38). Hij zegt daar: ‘van waar die dubbele *t* gehaald? Men spelt immer *artikels* en niet ar*tt*ikels.’ Met alle respect voor zijne naauwkeurigheid, meenen wij toch, dat hij zich hier aan eene overdrevene akribie schuldig maakt. Of is de verdubbeling der *t* wel iets anders dan de gewone verkorte schrijfwijze van het meervoud, wanneer men voor 't gemak het niet voluit schrijven wil?

Op blz. 38 lezen wij twee zinsneden, die ons zóó merkwaardig voorkomen, dat wij ons gedrongen voelen ze over te nemen. ‘Op den eersten aanblik zoude men denken, dat deze zinsnede eenigzins te missen is, om reden dat in de eerste bepaald wordt, dat de tijd, gedurende denwelken in iedere provincie de examens worden gehouden, bij *openbare* aankondiging ter *algemeene* kennis gebragt zal worden. Doch bij nader inzien bevindt men echter, dat men zich vergist heeft; dat de bepaling der eerste zinsnede met geen ander doel gegeven is dan om te zorgen, dat op het houden der examens door eene openbare aankondiging de algemeene aandacht gevestigd wordt, iets hetwelk wel goedkeuring moet verwerven, wanneer men weet, hoe afgetrokken menschen zijn, die voor hun examen zitten te werken, en dat de bepaling van deze zinsnede er toe leiden moet te maken, dat hij, die examen wil of zal afleggen, den dag en de plaats van het examen weet, en dat dus beide bepalingen *volstrekt* niet hetzelfde inhouden.’ Wij nemen de vrijheid den schrijver te verzoeken, deze beide zinsneden aan de door hem zoo hooggewaardeerde juistheid, duidelijkheid en welluidendheid van taal en stijl te toetsen.

Voorts zouden wij weleens willen weten, hoe een wetgever ‘eene kennis op het oog hebben kan.’ Naar ons begrip en onze voorstelling kan iemand wel eene pleister, eene pap of iets dergelijks ‘op het oog hebhen:’ maar de zin dien de auteur wil uitdrukken, zou onzes achtens vorderen ‘het oog op de kennis hebben,’ of eene andere nog juister spreekwijze.

Hoe is het toch? Wil de man, dat wij, op zijn voorgang, schrijven ‘om der duide*lijkheid wille*’ (bl. 38), of ‘duide*lijkheidshalve*’ (bl. 40), of ‘duide*lijkshalve*’ (blz. 41); en ‘welluidend*heidshalve*’ (blz. 43) of ‘wellui*denshalve*’ (blz. 43)? Al deze verschillende schrijfwijzen komen op de aangewezene plaatsen voor en brengen ons in de war.

Op blz. 42 keurt hij ‘een *beredeneerd* verslag’ tweemaal af, als eene ‘ongelukkige uitdrukking voor een ‘*naauwkeurig* verslag;’ en

stelt hij daartegen over een '*on*beredeneerd' verslag. Wij meenen het bijvoeg, naamwoord 'beredeneerd' vóór het zelfstandig naamwoord 'verslag' nog al te kunnen verdedigen en de voorgeslagen verandering als geene verbetering te moeten verwerpen. De zelfstandige heer Carlebur gelieve te bedenken, dat *beredeneerd* niet, gelijk hij zegt, tegenover *on*beredeneerd staat, maar tegenover *niet*-beredeneerd; het eerste duidt aan, dat een verslag is gemotiveerd, of met de redenen bekleed waarom men gehandeld heeft gelijk het verslag vermeldt: het tweede, dat het verslag niets meer bevat dan eene bloote opgave van het feitelijk voorgevallene. Zoo spreekt men immers ook van een al of niet-*beredeneerden* catalogus van boeken (*catalogue raisonné*). De eerste geeft niet alleen den titel van een boek, maar deelt ook bijzonderheden mede nopens den inhoud, de zeldzaamheid, enz., er van: de tweede bepaalt zich enkel tot de titels. Een '*naauwkeurig*' verslag is daarom nog geheel iets anders, dan een '*beredeneerd* verslag,' want ook dit laatste kan ver van 'naauwkeurig' wezen, terwijl het eerste niets kan hebben van een '*beredeneerd*' verslag.

Dezelfde bladzijde behelst mede de navolgende, nog al curieuse, zinsnede: 'Wij hebben het woord *dienstdoende*,' zoo lezen wij, 'er behouden, daar, zoo het verworpen werd, de zin geheel omgewerkt zou hebben moeten worden, en dit (dat is natuurlijk *het geheel omgewerkt moeten worden* van den zin!) vonden wij om der wille van één woord, *wat veel van ons gevergd*, te meer, wijl het, *hoe mal het ook klinkt*, toch uitdrukt *wat er gezegd is willen worden*.' De heer Carlebur moge bij zulk stileren zijn eigen weg gaan, waarop hij zooveel prijs stelt: wij durven hem de verzekering geven, dat niemand hem zijne zelfvoldoening over zijne zelfstandigheid betwisten of benijden zal.

Bij het overlezen van ons toelichtend verslag van een zoo klein geschrift, schrikken wij waarlijk, dat het tot zulk eene lengte is uitgedijd; wij vreezen indedaad, dat de Heeren van 'de Gids' zwarigheid zullen maken om het te plaatsen. En toch is alles maar een zeer klein stukske der zaak; wij hebben enkel hier en daar een greep gedaan uit den vollen rijkdom die zich aan ons aanbood! Intusschen meenen wij genoeg gezegd te hebben om onze lezers de waarde van het boekske voor taal- en wetstudie te leeren kennen en den auteur welligt de behulpzame hand te bieden om op de vraag te antwoorden, of hij wèl zal doen met zijne waarschuwende stem op zoo forschen toon tegen het indringende taal- en stijlbederf te blijven verheffen. Och, waarde lezer! die mijnheer Carlebur meent het zoo goed in zijn brandenden ijver voor de bewaring van het palladium onzer taal. Zie maar eens; wat Cicero in den romeinschen Senaat over en tegen het snoode eedgespan van Catilina met donderende stem heeft uitgeroepen: *O tempora! o mores!* dat is hem (bl. 35) niet te sterk

om zijne droefheid en zijn beklag uit te drukken over de bedorvenheid van onze tijden en zeden, die geschandvlekt staan door taal- en stijlfouten zoo afschuwelijk, als hij dáár aanwijst. Wij zijn wel de laatsten om dien klassiek gevormden heer te herinneren, dat de genoemde bestrijder van den eer en godvergeten Catilina, bij het nederleggen van zijn consulaat, de gedenkwaardige woorden mogt uitspreken: ‘Ik zweer dat ik de republiek heb gered!’ Maar ja, gaarne hadden wij hem, den bestrijder van den wel niet even grooten, maar toch grooten zondaar, van Reenen of van Rappard, toegewenscht, dat hij, bij het lezen van het pas verschenen ‘Gewijzigd ontwerp van wet op het lager onderwijs,’ ook had mogen uitroepen: Ik heb de heilige zaak van taal en stijl bij ons ministerie van Binnenlandsche Zaken zegevierend gehandhaafd! Doch neen, helaas! eene vergelijking van dit stuk met het vroegere bewijst, dat ons ministerie over 't geheel *taalkundig* even onverbeterlijk toont te wezen, als *zaakkundig*. Wat nu?.... De heer van Rappard heeft het alleen aan zich zelven te wijten, dat hij, even als vroeger de heer van Reenen, zich voor gansch zijn land (niet *natie?*) ‘ten toon stelt als een mensch, die de eerste vereischten eener fatsoenlijke opvoeding mist!’ Dat is wel erg; maar die beide hooggeplaatste heeren mogen zóó verblind zijn: de heer Carlebur heeft, als een waar vaderlander, zijn pligt gedaan, en mag met een goed geweten zeggen: *dixi et salvavi animam!*

Wij voor ons eindigen met een oud, maar nog altoos nuttig rijmpje aan ons zelve en aan alle onze hedendaagsche taal- en stijlverbeteraars toe te roepen, en nemen daarmede ook voor 't vervolg afscheid van den goeden, alleen wat vurigen, heer Carlebur:

> 't Hervormen van de taal, waar menig geest in dut,
> Is elk wel even na, maar elk niet even nut.

***'s Levens wisselvalligheden. Verhalen door J.W.R. Gerlach. Amsterdam, bij J.C. van Kesteren*. 1856.**

Vreemde titel voor *zulke* verhalen als men hier aantreft! Een verhaal uit het dagelijksch leven; een uit den Riddertijd; een uit de Fransche geschiedenis; een uit de historie der Kruistogten, en eindelijk een uit de tijden der Hervorming. Het geheel? *Niet veel zaaks*, zou Nurks antwoorden, als gij er hem naar vroegt. Al de verhalen zijn flaauwe copijen van den man met het IJzeren masker. Het is ontelbaar hoe vele malen iemand doodgestoken wordt,

door een wolf wordt aangevallen, doodhongert, gevangen wordt en weêr op wonderbare wijze ontkomt. Dat is de phantazie prikkelen op eene wijze, gelijk aan die, waarop men het oog der kinderen met klatergoud amuseert. Geen blik in de historie, geen karakterteekening, geen puntige natuurlijke dialoog, niets, niets dan.... moeder de Gans!

De schrijver wenscht, dat hij nut trekke uit de recensiën van zijn boek. Hij zal dit uit deze aankondiging zeker *niet* doen, tenzij hij er uit leere niet zoo spoedig op letterkundig gebied te verschijnen, en meer het *nonum prematur in annum* in acht te nemen. Uitvoeriger konde ik niet zijn, want daar, waar de auteur zich niet bewust blijkt wat literatuur is, en vreemdeling blijkt op het gebied der kunst, daar is het onmogelijk iets anders te zeggen, dan een *abeas*.

Het eerste verhaal is verreweg het beste. De auteur moge er uit zien, dat de *Duizend en eene Nachtvertellingen* niet uitsluitend stoffe bieden aan de Novelle. Eene ontknooping als die, welke op bladz. 121 voorkomt, is waarlijk geschikt om onder de Anecdoten van een blijgeestigen Almanak te worden opgegeven.

De uitvoering en het vignet doen den uitgever eer aan.

En nu, leesgezelschappen en leesinrigtingen, *proficiat!*

F.

***Schuld en Vergelding, of het leven der Misdadigers te New-York, door R. Lexow. Utrecht, J.D. Doorman*. 1856.**

Wij hadden altijd gehoopt, dat na Christenmeijer en van Loon de speculatie om acten van beschuldiging uit te geven, zoude gestorven zijn. Het boek, waarvan wij hier spreken, getuigt tegen die stelling. Wij hebben slechts één verzoek, dat dan toch *dit werk* het laatste, officiëel het laatste zij, waar de pers mede vermoeid wordt en de lezers nog meer.

Het strafregt wint er volstrekt niet bij, dat men dergelijke boeken uitgeve, en de literatuur walgt van al die moorden, diefstallen, verwondingen, enz., enz., waarbij men alleen de kinderen en oude besten bang maakt, als het na tien uur loopt en het buiten koud wordt.

Dus wat wij bidden mogen, geene tooneelen meer uit de strafregtspleging; wij walgen er van.

C.

1831.

Zóó werd oud-Holland's regt gewroken in tien dagen.
(VAN DER HOOP, *De Tiendaagsche Veldtogt*.)

Toen in 1830 het Fransche volk de boeijen verbrak, die heerschzucht en priesterdwang het wilden aanleggen, was het gemakkelijk te voorzien, dat dit voorbeeld in naburige landen navolging zou vinden en dat weldra geheel Europa zoude daveren van den schok, die in Frankrijk een koningstroon omverwierp en vorstelijke telgen in ballingschap naar vreemde kusten dreef. Het koningrijk der Nederlanden gevoelde het eerst den weêrstuit van dien schok; dáár bestond reeds lang misnoegen, verdeeldheid, partijhaat, vijandschap tusschen de twee groote bestanddeelen, wier gedwongene zamenvoeging dat koningrijk had gevormd; dáár smeulde reeds lang het vuur des oproers, dat maar op eene gelegenheid wachtte, om in lichtelaaije vlam uit te slaan, en dat die gelegenheid vond, toen het door de omwenteling bewogen Frankrijk een krachtigen bijstand scheen te zullen bieden aan allen, die zich - te regt of te onregt - in naam der vrijheid wapenden. - De maand Augustus van het jaar 1830 was nog niet verloopen, toen reeds allerwege in België de opstand uitbrak.

Het behoort noch tot onze taak, noch tot onze bevoegdheid, om de waarde en zedelijkheid van dien opstand te beoordeelen, en te beslissen, of men dien moet rangschikken onder de door niets gewettigde volksbewegingen - de vrucht van kuiperijen en aanstokingen van listige eerzuchtigen - of onder dat regtmatig verzet tegen de dwingelandij, dat ieder vrij man zich tot pligt en eer moet rekenen. België heeft zich door dien opstand van ons afgescheurd; het gevoelde zich krachtig genoeg om op zich zelf te kunnen staan

en de uitkomst heeft bewezen, dat het daarin juist oordeelde; het gevoelde, dat er in vele opzigten strijd was tusschen de belangen en meeningen van Noord- en Zuid-Nederland, en dat dus de verbinding dier twee deelen noodwendig ieders vrije ontwikkeling moest onmogelijk maken. Daarom scheurde het op geweldige wijze den band, die het aan Holland verbond, en in zoover had het gelijk. Maar het had geen gelijk, wanneer het daarbij tot voorwendsel nam de klagte over eene onderdrukking en eene dwingelandij, waarvan geen spoor bestond. Het bestuur van Willem I over België is volstrekt geen onderdrukkend, tyranniek bestuur geweest; daarvan heeft het oordeel der onpartijdige nakomelingschap het volkomen vrijgesproken; - maar onhandigheid, onbekwaamheid, verregaande zwakheid, - daarvan kan dat bestuur door niemand vrijgesproken worden.

Die weinige bekwaamheid der regering bleek vooral uit de militaire maatregelen, bij het begin van den Belgischen opstand genomen. Het is onmogelijk van die maatregelen te gewagen, anders dan met de strengste afkeuring.

De Belgische opstand is niet onverwacht uitgebroken; hij was bijna openlijk aangekondigd; hij was voorzien door allen, - behalve door de regering, die handelde alsof men in een tijd van diepe rust was, en geheel blind bleef voor de gevaren, welke de monarchie bedreigden. In Brussel, het brandpunt der omwenteling, de verzamelplaats van de hevigste bestrijders der bestaande orde van zaken, was niets dan de gewone bezetting, die zelfs maar schaars van munitie was voorzien, en die de bewaking der stad verrigtte volgens de oude sleur en gewoonte, welke vijftien jaren van vrede en rust zoo diep hadden ingeprent. Nóg, hoezeer gering, zou de sterkte dier bezetting misschien voldoende zijn geweest voor de handhaving der orde; want zelfs eene kleine krijgsmagt, wordt zij maar verstandig en krachtdadig aangewend, is in staat om den gevaarlijksten opstand in de geboorte te smoren; maar aan verstand en geestkracht ontbrak het de bevelhebbers, die de beschikking over die krijgsmagt hebben gehad; en het is eene gegronde en zware beschuldiging tegen de toenmalige regering, dat zij in *zulke* gevaarvolle oogenblikken *zulk* een krijgsgezag aan *zulke* mannen heeft toevertrouwd.

Dat is over het geheel een regtmatig verwijt, hetwelk men aan de regering van koning Willem I kan doen, dat zij

in die vijftien jaren van vrede, die tusschen Waterloo en den Belgischen opstand verliepen, niets gedaan heeft om een goed en krachtig leger zamen te stellen, evenzeer geschikt om binnenslands de wetten te doen eerbiedigen, als om tegen den vreemdeling de eer en de onafhankelijkheid van den Staat te verzekeren. Na Waterloo handelde men bij ons, alsof het duizendjarig rijk was aangebroken, alsof de vrede door niets meer kon verstoord worden en alsof het leger tot niets anders behoefde te dienen, dan om bij eene wapenschouwing eenige vertooning te maken. Aan al wat den oorlog vorderde, aan oefening en harding der troepen, aan het vormen van kundige bevelhebbers en van goede soldaten, aan het ontwikkelen van krijgsgeest - aan dat alles werd bij het Nederlandsche leger van 1815-1830 maar weinig gedacht; aan nietsbeduidende beuzelingen hechtte men daar eene hooge waarde; het belangrijke en noodzakelijke werd geheel uit het oog verloren; en er was veel waarheid in het scherpe oordeel, dat een onzer uitstekendste bevelhebbers - de generaal Tindal - over het toenmalige Nederlandsche leger uitsprak, toen hij tot koning Willem I zeide: ‘Sire! gij hebt veel menschen die als soldaten gekleed zijn; maar soldaten maakt gij er nooit van.’

Het gebrekkige van het toenmalige Nederlandsche leger was vooral blijkbaar bij zijne hoofden en hoogere aanvoerders. Natuurlijk dat dit ongunstig oordeel niet op allen toepasselijk is, en dat integendeel de dagen van 1830 meer dan één bevelhebber hebben doen kennen, die zich door geestkracht en bekwaamheid een eervollen naam bij het Nederlandsche leger heeft verworven; maar bij de meerderheid dier bevelhebbers is dat oordeel toch waar. Er waren toen onder de hoogere bevelhebbers vele, die volstrekt de geschiktheid voor hunne betrekking misten; mannen, verdienstelijk en eerwaardig door dapperheid en pligtsbetrachting, die men als brave soldaten moest vereeren, maar in wie niemand den bekwamen aanvoerder kon erkennen; mannen, wier geest niet gerijpt en ontwikkeld was door studie en overdenking, maar die in al hunne handelingen geleid moesten worden door de bevelen hunner meerderen, of door uitvoerige voorschriften, die tot in de minste kleinigheden bepaalden, wat men moest doen of laten. Kwamen zulke bevelhebbers nu in buitengewone om-

standigheden, waar die leiding en die hulp ontbraken, dan wisten zij niet meer wat te doen; dan waren zij dadelijk in eene voor hen geheel vreemde wereld; dan vervielen zij ieder oogenblik in de grootste misslagen, even noodlottig voor hun eigen' naam als voor het algemeene welzijn, waardoor de eer der wapenen werd bezoedeld, en rampen en verderf over het vaderland werden uitgestort. Mannen van dien stempel waren het, die in Brussel het krijgsgezag voerden, toen op den 25sten Augustus 1830 de oproervaan daar werd opgestoken; zij zijn het, waaraan het gelukken van dat oproer en de scheuring van het rijk der Nederlanden is te wijten. Zij namen geene maatregelen om het oproer te voorkomen, of het krachtig te bestrijden, toen het eenmaal was uitgebarsten; zij lieten zich lijdelijk medeslepen door den stroom der gebeurtenissen; zij bogen het hoofd voor het muitende volk, en gaven vastheid en kracht aan een opgeworpen bestuur, door daarmede in onderhandeling te treden; zij lieten de wet vertrappen, de koninklijke majesteit beleedigen en de eer der wapenen krenken, door eene trouwe en goedgezinde bezetting als het ware prijs te geven aan den overmoed van eene oproerige menigte.

Op de eerste tijding, van den Brusselschen opstand, spoedig gevolgd door het berigt van oproerige bewegingen in andere Belgische steden, was de Nederlandsche regering gezind om de kracht der wapenen aan te wenden; en een oogenblik heerschte in den Haag de bedrijvigheid der overhaasting. Naar alle zijden werden bevelen afgezonden, om met den meesten spoed de krijgsmagt uit de noordelijke gewesten naar het zuiden te doen oprukken; oorlogschepen verzamelden zich op de Schelde bij Antwerpen; regimenten waren alom in aantogt en dag en nacht in beweging; op stoombooten, op wagens werden de troepen vervoerd, om maar spoediger aan te komen; het was alsof het heil van den staat van ééne minuut tijdverlies afhing. Die spoed, die voortvarenheid zouden zeer goed zijn geweest, had men dadelijk toegeslagen; maar zij werden ongerijmd en bespottelijk, toen men de met zooveel overhaasting aangevoerde troepen dagen en weken werkeloos liet blijven. De regering was van inzigten veranderd, en op de oorlogzuchtige neiging van gisteren was de vredelievende gezindheid van heden gevolgd.

Het was toen, dat die intogt van den prins van Oranje binnen Brussel plaats had, - die stoute, heldhaftige daad, die in de geschiedenis schaars hare wedergade vindt! De vorstelijke held hoopte het uitbreken van den burgeroorlog nog te kunnen voorkomen, en door de genegenheid, die hij zich in België had weten te verwerven, de bestrijders van zijn stamhuis te bewegen, om de wapenen neder te leggen. Zijne poging is ijdel gebleven, maar is niettemin een grootsch voorbeeld van wat de hoofden van een Staat in dagen van oproer en gevaar moeten doen: hadden de zoons van Lodewijk Philips in 1848 den moed van een Willem II doen blijken, het stamhuis van Orleans zou misschien nog over Frankrijk regeren. Naar alle opgaven moet het een indrukwekkend schouwspel zijn geweest, toen de prins van Oranje, bijna onverzeld, het opgestane Brussel binnenkwam; toen hij die straten doorreed, opgevuld met eene gemengde en gewapende menigte, die een doodsch stilzwijgen bewaarde, en in wier blikken vijandschap kampte met de bewondering voor 's vorsten moed; toen hij voor het stadhuis, waar de hoofden van den opstand hem geleid hadden, door het slaan van zijn paard, ongelukkigerwijze een der omstanders kwetste en dreigende kreten zich daarop begonnen te verheffen, die spoedig tot dadelijkheden zouden zijn overgegaan, wanneer niet de prins, door een koenen sprong over eene versperring, zich een weg had weten te banen naar het Park en de paleizen; toen hij daar zijne getrouwe soldaten vond en door hen begroet werd met die warme, ongehuichelde geestdrift, die hij altijd aan het Nederlandsche leger heeft ingeboezemd, en die zich hier te levendiger uitte door de herinnering aan de groote gevaren, waaraan hij zoo wonderdadig was ontkomen; - want toch, het Belgische volk was zeker te trouwhartig om zich aan een lagen sluipmoord schuldig te maten; maar het waren niet alleen Belgen, die toen in de straten van Brussel zamengedrongen stonden: daar was menige vreemdeling bij, menige fortuinzoeker, die, door geene banden van zedelijkheid en eer weêrhouden, ligtelijk in een vorstenmoord het middel had kunnen zien om zijne snoode oogmerken te bereiken. Waarlijk, daar behoort een onverschrokken moed toe, om zóó leven en eer bloot te stellen, alleen om de rampen van den burgerkrijg van het vaderland af te wenden; en zelfs wanneer de geschiedenis niets anders dan dit

feit van Willem II had geboekt, zou dit alleen volstaan om zijne ridderlijke geaardheid naar waarde te doen huldigen. Daar is in die handeling van den Oranjevorst iets buitengewoons en verhevens, dat meer tot de poëzij dan tot de geschiedenis schijnt te behooren.

Maar die poging, om de verdeelde gemoederen te hereenigen, mislukte; de wapenkracht moest beslissen, en de aanval op Brussel had plaats. Dat is wel eene ongelukkige krijgsgebeurtenis geweest, - niet om de troepen, wien het niet aan dapperheid heeft ontbroken, maar om de bevelhebbers, wier weinige bekwaamheid dien aanval heeft doen mislukken en den troepen alle kansen op het behalen van de overwinning ontnam. De geschiedenis, die de waarheid geheel en zonder bewimpeling moet zeggen, kan niet anders dan een streng oordeel vellen over de wijze, waarop die aanval op Brussel in September 1830 is bestuurd geworden; zij moet zeggen: dat het een misslag was, weken lang de bestrijding van den opstand uit te stellen en daardoor aan dien opstand kracht en uitbreiding te geven; dat het een misslag was, niet alle magt te vereenigen, daar waar de beslissing moest worden verkregen; dat het een misslag was, die legerafdeeling van den generaal Cortheyligers doelloos en nutteloos heen en weêr te laten trekken, in stede van haar aan den aanval op Brussel te doen deelnemen; dat het een misslag was, Brussel niet in te sluiten, maar het geduldig aan te zien, dat gedurig van buiten versterking en toevoer binnen die stad werden gebragt; dat het een misslag was, de ruiterij, die voor de insluiting der stad goed kon gebezigd worden, *in* de stad zelve te doen strijden, waar zij noodwendig in het nadeel moest zijn; dat het een misslag was, dadelijk het leger de stad te doen binnenrukken en het daardoor in een ongelijk gevecht te wikkelen, in stede van de onderwerping dier stad af te wachten van eene uithongering, of hare bestorming voor te bereiden door de werking van een vernielend geschutvuur. Want vooral bij het bestrijden van eene oproerige stad, moet men bepaald en duidelijk weten, *wat* men wil: wil men die stad door geweld van wapenen ten onder brengen, dan moet men ook niet terugdeinzen voor de offers, die dit kost; dan moet men er niet tegen opzien, dat een gedeelte der stad in puin geschoten of door de vlammen verwoest wordt; want de menschelijkheid, die zich

dan in het sparen van huizen en gebouwen wil doen blijken, wordt vaak wreedheid ten aanzien der troepen, die daardoor noodeloos stroomen bloeds moeten plengen om tot de zege te geraken.

Aan deze en soortgelijke misslagen is het te wijten geweest, dat de aanval op Brussel mislukte. Men wilde die stad vermeesteren en tot onderwerping brengen; maar men wilde haar tevens zooveel mogelijk ontzien, niets verwoesten of vernielen, en de burgerij sparen; en men vergat dat die twee zaken moeijelijk waren overeen te brengen, en dat zulk een streven tot niets anders kon leiden dan tot de opoffering van dappere soldaten en tot de oneer eener nederlaag. Vergeefsch waren dan ook alle inspanningen der troepen, de uitstekende dapperheid door de grenadiers, door de rijdende artillerie, door de lanciers betoond; vergeefsch was de zelfopoffering van Krahmer, de moed van Nepveu; vergeefs was het, dat een aantal brave soldaten de straten en pleinen van Brussel met hunne lijken bezaaiden; - na eene vierdaagsche worsteling, na een heldhaftigen maar slecht bestuurden strijd, werd de poging opgegeven en Brussel door de Hollandsche legermagt ontruimd.

Die nederlaag is het sein voor alle Belgische steden, om het voorbeeld der hoofdstad te volgen en het Hollandsche juk af te schudden. De afval komt in de rijen van het leger, en niet enkele officieren en soldaten, maar geheele regimenten slaan tot de zaak van den opstand over. De vestingen, van verdedigers ontbloot, prijken weldra met de Brabandsche driekleurvlag, en de rijke voorraad aan krijgsbehoeften, die zij bevatten, schenkt aan de omwenteling alle hulpmiddelen, die tot de zamenstelling van een leger noodig zijn. Het sterke kasteel van Luik valt door gebrek aan leeftogt, nadat eene poging, om het daarvan te voorzien, is mislukt, en tot niets anders heeft gediend dan om de dapperheid te doen blijken der Hollandsche kurassiers. Met minder kamp, na korter wederstand, vallen voor en na de overige sterkten van België; Maastricht alleen wordt behouden door de geestkracht van den bevelhebber; de citadel van Antwerpen door hare ligging.

Wij zijn gewoon op den generaal Chassé te verwijzen als op een bevelhebber, die toen door geestkracht heeft uitgemunt, en de eer van den Hollandschen naam waardiglijk heeft weten te handhaven. Teregt zwaait Holland roem toe

aan dien koenen krijgsman, die in de rijen van Napoleon's legers op zoo vele slagvelden zijn vaderland heeft doen eerbiedigen; die te Waterloo de keizerlijke garde voor zijne bajonetten deed afdeinzen, en die zijne schitterende militaire loopbaan besloten heeft met de luisterrijke verdediging der Antwerpsche citadel. De naam van Chassé is bij ons populair; - maar de waarheid heeft boven alles hare regten, en de waarheid vordert de erkenning, dat ook Chassé in 1830 niet de bekwaamheid van een uitstekend aanvoerder heeft betoond; dat zich te Antwerpen, waar hij bevelhebber was, in 1830 nergens die verstandige leiding deed opmerken, die den soldaat vervult met vertrouwen op zijne aanvoerders; dat, integendeel, weinig of niets daar goed geregeld en geordend was; dat de zorg voor de rust en het welzijn der troepen daar geheel en al was verwaarloosd; dat die troepen op de onverantwoordelijkste wijze werden prijs gegeven aan de vijandelijke aanranding eener muitende menigte, zonder dat zij in de gelegenheid waren gesteld om zich te verdedigen, of terwijl hun die verdediging ten stelligste was verboden; dat, terwijl de stad Antwerpen in vollen opstand was, terwijl daar overal onze wachten werden aangevallen en overweldigd, terwijl geheele bataillons even als gejaagd wild over de stadswallen de wijk moesten nemen naar de Citadel en tal der hunnen op eene ellendige wijze zagen sneuvelen door de kogels uit de nabijzijnde huizen afgeschoten, - de Hollandsche opperbevelhebber steeds bleef volharden in zijne lijdelijke rust; en dat het alleen aan het voorbeeld, door de zeemagt gegeven, en aan de krachtige aansporing van den hertog van Saxen-Weimar is te danken geweest, dat eindelijk die te lang voortgezette rust werd afgebroken en het bombardement van Antwerpen voor een oogenblik den overmoed des vijands beteugelde en nieuwe krachten schonk aan onze troepen. Wie in die dagen te Antwerpen is geweest, is bekend met de grenzenlooze verwarring, die daar toen heerschte, en weet, hoe weinig het beleid van een legerhoofd daar merkbaar was.

Het jaar 1830 is voor onzen krijgsroem geen schitterend jaar geweest. Zeker, meer dan één officier heeft zich toen roemrijk onderscheiden; meer dan één regiment heeft toen door dapperheid uitgeblonken; maar de zwakheid en meer nog de weinige bekwaamheid van vele bevelhebbers heeft

ons toen tegenspoeden en nederlagen berokkend, die krenkend voor de wapeneer waren. De gebeurtenissen van dat jaar bewijzen - indien dit nog bewijs noodig heeft! - van hoe groot gewigt het is om het krijgsgezag aan bekwame handen toe te vertrouwen, en hoe onverantwoordelijk eene regering handelt, wanneer zij dat gewigt miskent, en de hooge militaire rangen aan de verdienste onthoudt en aan de bekrompene middelmatigheid toedeelt.

Het Hollandsche leger was uit België teruggedreven. Geslagen en in verwarring, verzwakt en vaak in half ontbonden toestand, bereikten de regimenten het grondgebied der noordelijke Nederlanden; ontmoediging door de ondervondene tegenspoeden, gebrek aan vertrouwen in de aanvoering waren in de rijen van dat leger doorgedrongen, en hadden de zedelijke kracht verbroken. Misschien dat de kansen van verdediging van Noord-Braband toen hagchelijk zouden hebben gestaan; want de vestingen van dat gewest waren nog slecht versterkt en slecht voorzien, en de bevolking scheen naar de zaak van den opstand over te hellen. Maar de wapenstilstand, die toen door de bemoeijingen der Londensche Conferentie werd gesloten, stremde voor het oogenblik de voortgangen der Belgische legerscharen en gaf aan Holland tijd tot verademing.

Van dien tijd werd door de regering van Koning Willem I op eene meesterlijke wijze partij getrokken om Holland in staat van verdediging te brengen; en even strenge veroordeeling als die regering verdient over hare militaire handelingen tijdens het uitbreken van den Belgischen opstand, even hooge lof komt haar toe voor de bekwaamheid, waarmede zij, na de in België ondervondene tegenspoeden, in korten tijd een leger als uit het niet wist te scheppen. - Een enkel woord hierover zal niet overtollig zijn.

Het dreigende gevaar, waarin Holland verkeerde op het einde van October 1830, had koning Willem I gedrongen om zich tof zijn volk te wenden en dit te wapen te roepen tot verdediging van de onafhankelijkheid des lands. Die oproeping vond weêrklank bij alle standen des volks, dat om meer dan ééne reden toen zeer vijandig gezind

was jegens België: de aloude gehechtheid aan het huis van Oranje was gekwetst door de beleedigingen en den hoon, die de voorstanders der Belgische omwenteling op dat stamhuis stapelden; de godsdienstzin der natie was ontvlamd bij het aanschouwen van de woelingen der Belgische geestelijkheid; de volkstrots was gevoelig gekrenkt, toen Holland, sedert eeuwen als afzonderlijke Staat met roem in de geschiedenis bekend, op ééne lijn werd geplaatst en soms overschaduwd door het pas opgekomen België, en Holland zijne meeningen en belangen vaak zag opofferen aan de strijdige meeningen en belangen van de Zuidelijke Nederlanden. Dat alles had het Noorden met misnoegen en onwil tegen het Zuiden vervuld, die soms zelfs overgebragt werden tot op het vorstelijke stamhuis, dat men partijdig rekende ten voordeele van België, alsof het Holland daaraan opofferde. Maar toen nu België zich gewelddadig van het Oranjehuis afscheurde en koning Willem I zich geheel en al aan de belangen van Noord-Nederland scheen te verbinden, toen ook ontbrak aan dien vorst de bijstand van het Hollandsche volk niet, dat zich met geestdrift om zijn' troon schaarde en zich de grootste opofferingen voor zijne zaak getroostte.

Meer dan een vierde van eene eeuw is sedert dien tijd verloopen, maar levendig is het nog in veler herinnering, met welk eene geestdrift het Hollandsche volk toen naar de wapenen greep. Schutterijen, vrijwilligers snelden in menigte toe om het leger te versterken, om de gedunde rijen der regimenten weêr aan te vullen. De kunsten des vredes, de beoefening der letteren en wetenschappen werden vaarwel gezegd, om zich aan het bloedige handwerk van den krijg te wijden. Green stand, geen ouderdom bleef vrij van die beweging; de huisvader met grijzende haren stond in de gelederen naast den jongeling; de zonen der edelste en aanzienlijkste geslachten stelden er eene eer in, dezelfde krijgsmanskleeding te dragen als de arbeider en de eenvoudige handwerksman. Allen hadden één gevoel: de brandende zucht om het vaderland te beschermen en het te wreken van den verguizenden hoon, dien de hoofden der Belgische omwenteling, in hunnen overmoed, over Holland hadden uitgestort.

Er had toen ook eene gebeurtenis plaats, die krachtig

medewerkte, om de geestdrift des volks ten hoogsten top te doen stijgen: het in de lucht springen der kanonneerboot van van Speyk. In onze geschiedenis zijn de voorbeelden niet zeldzaam van scheepsbevelhebbers, die in een wanhopigen strijd tegen de overmagt, er de voorkeur aan hebben gegeven om door eigen kruid te vergaan, liever dan in 's vijands handen te vallen; maar de omstandigheden, welke zulke daden vergezelden, waren meesttijds van een' anderen aard dan bij de gebeurtenis van den 5^{den} Februarij 1831. Sebastiaan de Lange en Reinier Claassens, toen zij hunne schepen in de lucht lieten springen, deden dit misschien gedeeltelijk ook uit overtuiging, dat ván den wreeden vijand, tegen wien zij kampten, toch weinig of geen genade was te wachten, en zoo niet de dood, dan toch eene harde krijgsgevangenschap en gruwelijke mishandelingen hun deel zouden zijn bij eene overgave; - van Speyk had niets van dat alles te vreezen, en zelfs mogt hij er op rekenen, dat, uit kracht van de bestaande wapenschorsing, zijn vaartuig spoedig weêr zou zijn teruggegeven. Het was dus alleen om de eer der vlag te wreken, dat hij het verhevene maar ontzettende besluit nam, om liever met zijne manschap de eeuwigheid in te gaan, dan toe te laten dat de roemrijke driekleur straffeloos werd beleedigd en vertrapt. Dát maakte zijne daad grootscher en heldhaftiger dan die van zijne voorgangers; dát verklaart den diepen indruk, welken die daad op geheel ons volk maakte. In de woningen van de aanzienlijken des lands, even als in de hut van den armsten landbouwer, was er geen Hollandsch hart, dat niet sneller klopte bij de mare van dien dood des jongen helds.

‘De geestdrift alleen,’ heeft Wellington gezegd, ‘sticht niets dan verwarring;’ maar hoeveel waarheid er ook moge zijn in dit gezegde van het bedachtzame Britsche legerhoofd, zooveel is toch ook zeker, dat onder een verstandige leiding de geestdrift groote zaken kan te weeg brengen. Aan die leiding liet de toenmalige Nederlandsche regering het niet ontbreken, en met de meeste bekwaamheid en ijver arbeidde zij toen aan het zamenstellen en oefenen van het leger. Nieuwe regimenten werden opgerigt of hunne verzwakte gelederen aangevuld door nieuwe ligtingen en door de vrijwilligers; aan ruiterij en artillerie gaf men eene aanmerkelijke uitbreiding; de schutterijen

trachtte men eene oefening en orde te geven, die haar in staat zouden stellen naast de linietroepen op te treden; de vestingen werden uitgerust, bewapend en al hunne verdedigingsmiddelen verbeterd en uitgebreid; en al die verschillende inrigtingen werden in het leven geroepen, die een leger in oorlogstijd in stand moeten houden en daarom even noodzakelijk zijn als de maatregelen, welke regtstreeks het bestrijden des vijands beoogen.

Om het leger spoediger aan te vullen, nam de regering toen ook weêr hare toevlugt tot een maatregel, in onze oorlogen van vroegere jaren altijd gebezigd en toen als een vasten regel beschouwd; zij trachtte buitenslands, in Duitschland, soldaten aan te werven. De uitkomst heeft toen echter het verkeerde van dien maatregel aangetoond. Eenige weinige duizendtallen was de versterking, die het leger daardoor won, maar het nut, dat het uit die versterking trok, was zeer gering: de meeste van die dus aangeworven Duitschers verlieten spoedig de gelederen, zoodat de aanmerkelijke sommen, aan hunne werving en uitrusting besteed, nutteloos verspild waren. Holland doet verkeerd met op de hulp van vreemde soldaten te bouwen; het moet met zijne eigene krachten en hulpmiddelen volstaan; en bij goede instellingen en een verstandig bestuur, vindt het in zich zelf het middel om een leger te onderhouden, sterk genoeg voor wat de belangen des lands vorderen.

Terwijl zoo, door de geestdrift des volks en door de bekwame leiding der regering, Holland in weinige maanden tijds in een geduchten staat van verdediging werd gebragt, en in Noord-Braband een leger zamentrok, dat dag aan dag aan sterkte en oefening won, bood België op dat oogenblik, ten opzigte van de zorg voor zijne weerbaarheid, eene krijschende tegenstelling met Holland aan. In stede van zich met vlijt en inspanning te wijden aan het zamenstellen van een goed en sterk leger, waartoe alle bestanddeelen aanwezig waren, en waarvoor de hoogste noodzakelijkheid bestond, sliep men in België op de behaalde voordeelen in; men meende niets meer van Holland te vreezen te hebben, men verwaarloosde het leger en men bereidde zich daardoor de krijgsramp voor, in Augustus 1831 ondervonden.

Van het Nederlandsche leger, dat vóór het uitbreken

van den Belgischen opstand bestond, was meer dan de helft uit Belgen zamengesteld. Wel is waar maakten bij de artillerie en genie de Belgen, vooral wat de officieren betreft, verreweg de minderheid uit; maar daarentegen was het wapen der marechaussée bijna geheel Belgisch, en het voetvolk en de ruiterij van het leger waren dit voor meer dan de helft: van de *achttien* afdeelingen infanterie waren er *elf*, die men als Belgische corpsen moest beschouwen, en van de *zeven* andere, die aan Holland overbleven, werden sommige nog zeer verzwakt door het vertrek van de daarbij zijnde Belgische officieren en soldaten. Verschillende corpsen, zoo voetvolk als ruiterij, bleven *in hun geheel* in België achter, en hadden dus dadelijk, met eenige aanvulling der kaders, hunne bataillons en escadrons te velde kunnen doen trekken, en zoo doende de kern voor een leger kunnen uitmaken; sloot zich daarbij de magt der vrijwilligers aan, aanvankelijk bijna alleen de kampvechters voor de omwenteling, en de gewapende burgerijen der opgestane steden, dan zou het niet moeijelijk gevallen zijn, daaruit in korten tijd eene sterke heirmagt zaam te stellen, die de onafhankelijkheid van België tegen elke aanranding zou hebben verzekerd. België had op het einde van 1830 strijdmiddelen genoeg tot zijne beschikking, om het ongewapende Holland te dwingen de vredesvoorwaarden aan te nemen, welke de hoofden van den opstand zouden willen voorschrijven; en dat die hoofden van zulk een gunstigen toestand geen gebruik hebben weten te maken, is eene sterke beschuldiging tegen hunne bekwaamheid in het regelen van krijgszaken.

Schrandere en krachtige, staatsmannen zijn in België, nadat het een afzonderlijk rijk heeft uitgemaakt, aan het bestuur gekomen, en Europa zwaait teregt hulde toe aan de mannen, die, doorwrocht in regeerkunst, voor hun land de zegeningen van stoffelijke welvaart, van vrijheid en orde hebben weten te verwerven. Maar hoe uitstekend ook, toch moet aan die regenten het regtmatig verwijt worden gedaan, dat zij aanvankelijk de leiding der krijgszaken te veel hebben verwaarloosd en die geheel en al toevertrouwd aan onbekwame handen; aan menschen, die door den storm der omwenteling voor het oogenblik tot het hoog gezag werden verheven, waarvoor zij anders niet de minste vereischten bezaten, of aan man-

nen, die misschien wel bekwaamheid hadden, maar geen vertrouwen inboezemden, omdat hunne toewijding aan de zaak der omwenteling twijfelachtig was. Dit is de misslag, waarin vrijheidsgezinde regeringen veelal vervallen, dat zij de zorg voor de krijgszaken te veel verwaarloozen en die ten onregte slechts als van ondergeschikt belang beschouwen. Engeland heeft vaak aan zulk een misslag geduchte oorlogsrampen te wijten gehad; en wanneer dat Frankforter parlement van 1848, in stede van kracht en tijd te verspillen aan beraadslagingen zonder einde en zonder nut, zich ernstig had bezig gehouden met de zamenstelling van een Duitsch leger, dan zou Duitschland toen misschien tot de vrijheid zijn gekomen. Een leger is noodig, en een leger ontstaat niet in één oogenblik en als door tooverslag; het is de vrucht van aanhoudende zorg, van verstandig bestuur. Wat baat het, of men het regt aan zijne zijde heeft, wanneer men de kracht mist om dat regt te doen eerbiedigen? Een staatsman, zal hij volkomen staatsman zijn, moet het verstand en de kennis hebben, die vereischt worden om ten minste te kunnen oordeelen over 't geen noodig is voor de weêrbaarheid van zijn land; zoo was onze de Witt, die, waar het vereischt werd, de uitrusting eener oorlogsvloot wist te bepalen, en de wijze hoe haar tegen den vijand te bezigen.

In België zou het te meer noodig geweest zijn een sterk en goed leger zamen te stellen, omdat dit land toen niet alleen de aanslagen van den buitenlandschen vijand moest te keer gaan, maar ook inwendig verontrust werd door de woelingen eener staatspartij, die het verdreven stamhuis wilde herstellen in het oppergezag over België. Aan die woelingen der zoogenaamde Orangisten wordt door sommige schrijvers een overdreven belang toegekend; zij trachten daaraan de tegenspoeden der Belgen in den tiendaagschen veldtogt toe te schrijven. Geheel ten onregte; het zal gemakkelijk zijn aan te toonen, hoe gering de invloed van die Orangistische partij in België is geweest, en hoe geheel verkeerd het is te gelooven, dat aan hare werking de overwinningen zijn toe te schrijven, die de prins van Oranje in Augustus 1831 behaalde.

Voor een Hollander is het moeijelijk om bedaard en onpartijdig te oordeelen over de Belgische Orangisten van 1830; want vooral aan die staatspartij is het te wijten, dat

de Nederlandsche regering met zulk eene dwaze volharding jaren lang bleef weigeren om in schikking met België te treden; vooral aan haar is het te wijten, dat Noord-Nederland zich uitputte in te lang voortgezette en nuttelooze opofferingen, en koning Willem I daardoor de liefde en het vertrouwen van het Hollandsche volk verloor. En wanneer wij hier van dwaze volharding spreken, dan willen wij daarmede volstrekt niet veroordeelen dien wederstand, die in de eerste jaren na 1830 aan de eischen van België en aan de vorderingen der Londensche Conferentie werd geboden; zelfs het niet toegeven aan de vereenigde wapenmagt van Frankrijk en van Engeland, het verdedigen van de Antwerpsche Citadel, was van de zijde der Nederlandsche regering eene moedige en loffelijke daad; zij handhaafde, door zóó te handelen, de eer des volks; zij werd daarbij gerugsteund door het geheele volk; zij stond niet alleen. Maar wel stond zij alleen, toen zij, nadat dus aan de eischen der volkseer ten volle was voldaan, nog steeds jaren lang elk vredesverdrag met België hardnekkig bleef weigeren, en zich uitputte in nuttelooze wapeningen, die door niets gewettigd werden; wel stond zij alleen, toen het uit al hare handelingen bleek, dat zij niets anders beoogde dan eene herstelling van het Oranjehuis op den Belgischen troon, en dat zij zich daartoe met de ijdele en onbepaalde hoop streelde op eene geheele omkeering van zaken in Europa, dwaselijk het geschreeuw van eenige eerzuchtige intriganten voor de stem van een geheel volk nam, en zich daarom België voorstelde als slechts het oogenblik afwachtende, waarop het kon terugkeeren tot den toestand van zaken van voor 1830.

Dat er onder de Belgische Orangisten mannen zijn geweest, te goeder trouw aan Willem I en aan zijn stamhuis verkleefd, - het zoude verkeerd en slecht zijn, dit te ontkennen of te betwijfelen, en *die* mannen verdienen dan ook allen eerbied; - want de getrouwheid aan eene zaak, van wier deugdzaamheid men is doordrongen, en die ons tot groote opofferingen noopt, is eene roemwaardige, eene verhevene hoedanigheid, te loffelijker, naarmate zij meer zeldzaam is. Maar even zeker als het is, dat zich bij de Belgische Orangisten mannen bevonden, die door zulke edele drijfveren werden bewogen, even zeker is het, dat men daarbij een aantal anderen had, die alleen uit eigen-

belang de beginselen dier partij aankleefden; even zeker is het, dat onder hen, die zich Orangisten noemden, zich een aantal staatkundige fortuinzoekers bevond, die, door, geene beginselen van eer of zedelijkheid weêrhouden, niets anders beoogden dan om het meest mogelijke voordeel te trekken van eene regering, welke zij door het voorspiegelen van ijdele verwachtingen en van onware voorstellingen misleidden en bedrogen, en in het uur van beslissing en gevaar zonder hulp en bijstand lieten.

De Orangistische partij vond in België geen deelneming of bijval bij het volk; zij miste daardoor alle wezenlijke kracht; zij kon daardoor ook niets groots te weeg brengen. Geheime kuiperijen, onnutte bedrijvigheid, ijdele grootspraak, kenmerkten hare aanhangers; maar aan daden lieten zij het steeds ontbreken; en wanneer het oogenblik gekomen was om door eene stoute handeling de zege hunner beginselen te kunnen verwerven, dan was er niemand te vinden om door een openlijk optreden het gevaar te trotseren, dat noodwendig aan elke volksbeweging is verbonden. Als staatspartij kan men zich niets zwakkers en jammerlijkers voorstellen.

De eerste maanden van 1831 waren getuigen van de gewigtigste en toch nog onbeteekenende aanslagen der Belgische Orangisten. Het was toen de gunstigste tijd om in België eene tegenomwenteling te beproeven; de toestand van zaken in dat land was toen nog geheel onzeker; Frankrijk had zich verzet tegen de verheffing van den hertog van Leuchtenberg op den Belgischen troon, en even zoo had het geweigerd om dien troon te laten bestijgen door een der zonen van Lodewijk Philips, den hertog van Nemours. Dit marren moede, had men in België het oppergezag voorloopig opgedragen aan een regent, en daartoe verkozen Surlet de Chokier, een gewezen lid der Staten-Generaal, een man, die zeer geacht was, maar noch door zijne bekwaamheden, noch door zijn karakter, berekend voor de gewigtige taak, die hem werd opgelegd. Van de zijde der Londensche Conferentie scheen men toen gezind om mede te werken tot het herstellen van het huis van Oranje op den Belgischen troon; en Ponsonby, de Britsche gezant te Brussel, trad bijna openlijk op als een voorstander van de aanspraken des prinsen van Oranje, en oefende zijn magtigen invloed uit om de hoogere krijgsbe-

velhebbers en staatsambtenaren in België aan het wankelen te brengen. Zelfs de regent, beweert men, bleef niet vrij van dien invloed.

Maar de groote massa van het Belgische volk was ongezind om het werk van 1830 ongedaan te maken en zijne pas verkregene onafhankelijkheid weêr prijs te geven. Onder de leiders van dat volk waren krachtige, bekwame mannen, zoo als een Gendebien en anderen, die te regt begrepen, dat men alleen door stoutheid tot zijn doel kon komen, en dat, bij den onrustigen en verwarden toestand, waarin Europa toen verkeerde, men kon doen aannemen en goedkeuren al wat men maar met kracht doordreef. Die volksleiders vonden hunnen voornamen steun in de gewapende vrijwilligers en in hunne hoofden, de generaals Mellinet en Niellon; Mellinet, een dapper krijgsman, maar een onrustige, woelige geest, een man, goed om bij een opstand, bij eene omwenteling, gewigtige diensten te bewijzen, maar eene hindernis en bezwaar in tijden van orde en rust; Niellon, even dapper, maar veel meer bekwaam dan zijn ambtgenoot, en geschikt niet slechts om ongeregelde vrijscharen aan te voeren, maar ook om bij een geregeld leger zich als bevelhebber te onderscheiden. De corpsen vrijwilligers, welke die bevelhebbers aanvoerden, bestonden voor een goed gedeelte uit vreemdelingen, door de liefde tot de vrijheid en meer nog door de hoop op winst en buit en door de zucht naar een onrustig leven naar België gelokt; die corpsen bestonden uit gemengde, niet altijd goede bestanddeelen; maar zij waren de zaak der omwenteling toegedaan, en zij hadden stoutheid, - eene hoedanigheid, waaraan het de Orangisten geheel ontbrak.

De aanhangers van het huis van Oranje poogden vooral op het Belgische leger te werken en partij te trekken van de gehechtheid, die de held van Quatre-Bras aan alles wat krijgsman was inboezemde. Het goud werd niet gespaard, en te veel bijzonderheden worden vermeld, om er nog aan te doen twijfelen, dat er toen eene omkooping op groote schaal plaats had. Verschillende bevelhebbers ontvingen aanmerkelijke geldsommen om hunnen afval van de zaak der omwenteling te koopen; andere sommen moesten dienen om onder hunne soldaten verdeeld te worden en deze voor het huis van Oranje te winnen. Bijna openlijk had dit plaats; en een der Belgische officieren, die aan deze han-

delingen deel hebben genomen - de kolonel Borremans - beweert, dat hij, in het bijzijn van sommige leden van het Gouvernement-provisoire, rolletjes goudstukken uit zijn chacot haalde, zeggende: ‘dit is goud van den Prins van Oranje, dat voor de brave soldaten bestemd is.’ - Alleen dat men in een tijd was, waarin niemand aan den voortduur van de bestaande orde van zaken geloofde, kan het vreemde van zulke handelingen eenigzins wegnemen.

Maar met goud kan men enkele menschen omkoopen; men koopt daarmede geen geheel volk om; men bewerkt daardoor geene omwenteling. Zelfs de groote meerderheid van het Belgische leger bleef ongevoelig voor den prikkel van dit schandelijk verleidingsmiddel; en vooral onder de jongere Belgische officieren had de omwenteling krachtige voorstanders, die de zwakheid of ontrouw van enkele hoogere bevelhebbers wisten te keer te gaan en onschadelijk te maken.

Het eerst poogde de Orangistische partij den majoor Aulard, den bevelhebber van een bataillon vrijwilligers in Vlaanderen, tot hare belangen over te halen. Die poging lijdt schipbreuk op de trouw van dien officier: hij geeft kennis aan het bestuur van de voorstellen, die hem zijn gedaan; en dat bestuur, verblind of medepligtig, bepaalt er zich toe, het bataillon van Aulard uit Vlaanderen naar Charleroi te verleggen. Toen wendt zich de Orangistische partij tot den Franschman Grégoire, dezelfde die in het najaar van 1830 met een vrijcorps een inval in Staats-Vlaanderen had beproefd en toen, door de schitterende dapperheid van een handvol onzer soldaten, in het gevecht bij Oostburg was teruggeslagen. Grégoire, een dier staatkundige fortuinzoekers, waaraan de tijden van omwenteling zoo vruchtbaar zijn, leent willige ooren aan de aanbiedingen die hem worden gedaan. Men komt overeen, dat hij met zijn regiment, dat te Brugge in bezetting ligt, op Gent zal trekken; de krijgsmagt, die zich daar bevindt, ongeveer 4000 man, zal zich daar bij hem aansluiten, en gezamenlijk zal men op Brussel trekken, waar de verstandhouding, die men met verschillende officieren heeft aangeknoopt, hoop geven om eene tegen-omwenteling te bewerken, en het huis van Oranje weer op den Belgischen troon te verheffen.

In den nacht van den 1^{en} Februarij verlaat Grégoire, aan het

hoofd van een vier honderd man, de stad Brugge en komt, in den ochtend van den volgenden dag, te Gent aan. Daar is de bezetting op de wapenplaats vereenigd, onzeker met welk doel, maar denkelijk met het inzigt om zich bij de zaak der tegenomwenteling aan te sluiten, wanneer die bij het algemeen bijval mogt vinden. Lambrechts, de burgerlijke gezagvoerder in Oost-Vlaanderen, en een der te Gent aanwezige generaals, die de opstandelingen te gemoet is gegaan, worden door hen in verzekerde bewaring genomen; - maar het volk is slecht gezind voor hunne zaak, en dra verkeert hunne aanvankelijke zege in eene geheele nederlaag. De Gentsche pompiers, - een sterk gewapend ligchaam, en de zaak der omwenteling toegedaan, - trekken, voorzien van een paar stukken geschut, de opstandelingen te gemoet, vallen hen met hevigheid aan, en drijven hen in een oogenblik uiteen; lijdelijk heeft de bezetting dien strijd blijven aanzien. Een gevecht tusschen eenige honderd man beslist hier over het lot van een geheel volk; en zoo werd die onderneming verijdeld, meer gelijkende op de jammerlijke militaire oproeren, die in de Staten van Zuid-Amerika eene regering doen vallen of verheffen, dan op een opstand in een geregelden Europeschen Staat.

Zwakheid of medepligtigheid van het Belgische bestuur zijn oorzaak, dat die aanslag van Grégoire zoo goed als ongestraft blijft, en de Orangisten daardoor worden aangemoedigd om hunne onberadene pogingen te hernieuwen. De uitkomst is echter nog jammerlijker, indien dit zijn kan, dan de eerste maal. Het voornemen is nu om de bezetting te Antwerpen in opstand te brengen en daarmede, versterkt met de Hollandsche magt op de Citadel dier stad, naar Brussel te trekken, en daar den Prins van Oranje te herstellen in het oppergezag over België. Aan het hoofd dier onderneming staat de generaal van der Smissen, een man, die een roemrijk verleden had en op het slagveld van Waterloo door zijne schitterende dapperheid tot Napoleon's nederlaag bijdroeg. Hij wendt zich tot de bevelhebbers van twee regimenten voetvolk, te Antwerpen in bezetting, en slaagt er aanvankelijk in om die mannen tot zijne belangen over te halen: te beperkt van begrip, om helder in te zien wat hun pligt is, laten zij zich door zijne drogredenen wegslepen. Maar bij de officieren der artillerie lijden zijne pogingen schipbreuk: Eenens, Rijkholt en andere jonge officieren, vol geest-

kracht en vuur, wijzen zijne aanzoeken met verontwaardiging van de hand, en toonen hunne wapenbroeders zoo overtuigend aan, dat men hen tot eene daad van afval en verraad wil verleiden, evenzeer strijdig met krijgseer als burgerpligt, dat die wapenbroeders nu ook eenstemmig zich tegen van der Smissen verklaren. De generaal neemt de vlugt, en de beraamde opstand komt niet eens tot een begin van uitvoering.

Die Antwerpsche zamenzwering heeft plaats op het einde van Maart 1831. De hoofden der Belgische omwenteling zien nu de noodzakelijkheid in, om voor goed een einde te maken aan de woelingen hunner tegenstanders. Gendebien roept in een krachtig manifest de vrienden der vrijheid op, om zich te verbinden tot eene sterke staatkundige vereeniging; de menigte komt in gisting, en plundert de woningen van eenige bekende aanhangers van het huis van Oranje; en dit alleen is voldoende om schrik in te boezemen, en regering en leger, ambtenaren en krijgsbevelhebbers, op de meest openlijke wijze, hunne gehechtheid aan de zaak der omwenteling te doen betuigen. Niet ééne stem doet zich ten voordeele der Orangistische partij hooren; en nu, ontwarende hoe zwak die partij is en hoe zij geheel en al zonder bijval is bij de groote massa des volks, ziet de Londensche Conferentie af van hare pogingen om op den Belgischen troon een stamhuis te herstellen, dat door de Belgische natie zoo onmiskenbaar wordt teruggestooten.

De korte opgave van die Orangistische woelingen moet overtuigend doen inzien, hoe geheel valsch en onjuist het is, om de overwinningen, door het Hollandsche leger in Augustus 1831 behaald, te verklaren uit de geheime medewerking der Orangistische partij in België. In Februarij en Maart 1831, toen in België nog geen bestuur was, dat op bestendigheid kon aanspraak maken; toen daar alles nog onzekerheid en verwarring was; toen men de overtuiging had, dat Europa's groote mogendheden er naar streefden om het huis van Oranje weer op den Belgischen troon te verheffen; toen vertegenwoordigers dier mogendheden openlijk door hunne handelingen dat streven kenbaar maakten, - welnu, zelfs toen, bij al die voor hunne zaak zoo gunstige omstandigheden, durven de Belgische Orangisten geene enkele krachtige poging ondernemen, om Willem I, of diens zoon, weêr tot het oppergezag over hun land te verheffen;

zij doen niets, letterlijk niets. Is het dan te gelooven, dat in Augustus 1831, toen België een geregeld bestuur had, toen het door de Londensche Conferentie in de rij der onafhankelijke Staten was opgenomen, toen men de zekerheid had, dat de nieuwe koning van dat land op de magtige bescherming kon rekenen én van Frankrijk én van Engeland, - is het dan te gelooven, dat toen de Belgische Orangisten naar eene bijna onmogelijke tegenomwenteling zouden gestreefd hebben, zij, die daartoe den moed niet hadden, toen alle kansen het gelukken dier tegenomwenteling schenen te voorspellen? - Immers neen; het is te ongerijmd om dat te gelooven. België's nederlagen in Augustus 1831 zijn te wijten geweest aan overmagt en goed beleid van onze zijde, aan zwakheid en onbekwaamheid van de hunne: het verraad heeft geen deel daaraan gehad.

De zomer van 1831 ziet Leopold van Saxen Coburg als koning in België verschijnen, en onder de toejuichingen van zijne nieuwe onderdanen zijne intrede doen in zijne hoofdstad. Maar te midden dier feestvreugde verneemt men geruchten van oorlog: het Hollandsche leger is de grenzen overgetrokken, het rukt op ten strijde, het dwingt den nieuw verkoren Belgischen vorst naar het slagveld te snellen en daar voor het behoud zijner kroon te kampen.

Men heeft, in de eerste tijden na den tiendaagschen veldtogt, het regtmatige betwist van dien aanval door het Hollandsche leger ondernomen, en dien soms voorgesteld als eene trouwelooze, verraderlijke daad, geheel en al inbreuk makende op de geslotene overeenkomsten. Thans is men daaromtrent tot geheel andere gedachten gekomen, en zelfs van de Belgische zijde wordt het erkend, dat Holland in Augustus 1831 het volste regt had om de vijandelijkheden te beginnen; dat het, ten dien opzigte, door geene overeenkomsten meer verbonden was, noch ten aanzien van België, noch ten aanzien der Londensche Conferentie; en dat, wanneer de aanval van Augustus 1831 voor België eene verrassing, eene overvalling is geweest, dit alleen bewijst, dat het Belgische krijgsbestuur al de maatregelen van voorzorg heeft verzuimd, die door de dreigende nabijheid

van eene vijandelijke heirmagt zoo gebiedend gevorderd werden. Er heeft niets trouweloos of verraderlijks plaats gehad in den aanval, door het Hollandsche leger in Augustus 1831 ondernomen; die aanval was regtmatig; - eene geheel andere vraag is het, of die aanval goed en verstandig was; of hij in het belang was van het land; of hij de kans had van door de overwinning te worden bekroond?

Bij de beantwoording dier vragen is het noodig eene onderscheiding te maken tusschen de inzigten van het regerende stamhuis en de inzigten van het Hollandsche volk: die waren niet dezelfde. Het is onmogelijk zich te ontveinzen, dat Koning Willem I, toen hij in Augustus 1831 België aanviel, zich in het geheim met de hoop vleide van daardoor zijn stamhuis weêr te herstellen in het oppergezag over dat land: alleen daardoor kan men sommige militaire handelingen van den Prins van Oranje in den tiendaagschen veldtogt verklaren. Maar - behalve dat zulk eene hoop op slechts zeer zwakke gronden rustte en hare verwezenlijking als onwaarschijnlijk moest worden beschouwd - zou die verwezenlijking ook geheel en al in strijd zijn geweest met de wenschen en met de ware belangen van het Hollandsche volk. Derhalve, wanneer de aanval op België alleen met het inzigt op eene restauratie ware ondernomen geworden, dan zou men dien aanval geheel en al moeten afkeuren.

Maar er waren andere inzigten, welke tot het ondernemen van dien aanval voerden; inzigten, welke ten volle die van het Hollandsche volk waren, en daarom dan ook door de regering werden verkondigd en op den voorgrond gesteld: het was de wensch, om, door het aanwenden der wapenen, die gunstige voorwaarden van afscheiding van België te verkrijgen, welke men door onderhandelingen te vergeefs trachtte te verwerven; het was vooral de wensch, om Hollands wapenroem, door de gebeurtenissen van 1830 eenigzins verduisterd, weêr in vollen glans te doen prijken. Die inzigten waren goed, waren verstandig; zij regtvaardigen ten volle het besluit, om de vijandelijkheden te beginnen. Het belang toch van Holland vorderde, dat men zich niet lijdelijk onderwierp aan de nadeelige voorwaarden, door de Londensche Conferentie voorgeschreven; en de eer van Holland eischte gebiedend een herstel van de tegenspoeden en nederlagen van 1830, van den smet, daardoor

op de Hollandsche wapenen geworpen. De eer is een noodzakelijk bestanddeel in het aanzijn eens volks; zij is eene bron van sterkte en magt, de vruchtbare moeder van groote daden; zij is iets heiligs; haar te handhaven is de eerste pligt eener regering; haar straffeloos te laten honen de ergste misdaad.

Met volle overtuiging staan wij dus de meening voor, dat er goede en wettige redenen waren, om in Augustus 1831 België aan te vallen. Zou die aanval waarschijnlijk tot de zege geleiden? - Om die vraag te beantwoorden, is het noodig den toestand der beide partijen kortelijk in overzigt te nemen, benevens de gesteldheid van het oorlogstooneel, de sterkte en militaire waarde der legers, de bekwaamheid der aanvoerders, en al die zaken, die invloed kunnen hebben op den gang van eenen veldtogt, op den loop van eenen oorlog.

Wanneer op het einde van 1830 het strijdvermogen van België dat van Noord-Nederland had overtroffen, dan kon men, een half jaar later, in den zomer van 1831, eene geheele omkeering in dien toestand van zaken zien: Holland was toen sterker geworden dan België. De hoofden van den Belgischen opstand hadden een te hoog denkbeeld gekoesterd van de krijgskundige voordeelen, welke zij bij dien opstand op hunne vijanden hadden behaald; zij meenden, dat, door die voordeelen, de gunstige kansen van den oorlog onherroepelijk aan de zijde van België waren gebragt; zij schatt'en hunne eigene strijdkrachten te hoog, die hunner vijanden te laag; zij namen volstrekt geene voorzorgen, om bij een lateren strijd de overwinning aan hunne zijde te doen blijven; de geestdrift, die gewoonlijk elke volksbeweging vergezelt, lieten zij uitdooven of verflaauwen, en stelden niets in het werk om haar te vervangen door de orde en regelmaat, die sterkte bijzetten aan een leger. Aan de Hollandsche zijde ging men geheel anders te werk; de regering wist daar met kracht en bekwaamheid partij te trekken van de geestdrift, die het volk bezielde en die ruimschoots vergoedde wat daar aan militairen geest mogt ontbreken; de indruk der ondervondene nederlagen diende als les tot vermijding van misslagen en als prikkel, om door latere wapenfeiten de vroegere tegenspoeden te doen, vergeten; onafgebroken rustte men zich toe tot een nieuwen kamp, die Hollands wapenroem moest herstellen; on zóó verkreeg men

weldra de overmagt op een vijand, die, bedwelmd door een kortstondigen voorspoed, zorgeloos op zijne zege was ingeslapen.

Die overmagt werd nog vermeerderd door de gesteldheid van het oorlogstooneel, toen, even als ten allen tijde, veel gunstiger voor Holland dan voor België.

Dat oorlogstooneel werd hoofdzakelijk uitgemaakt door de landstreek tusschen de Schelde en de Maas gelegen. Op den linkeroever van de Schelde zouden, wel is waar, ook vijandelijkheden plaats hebben, maar slechts van een ondergeschikt belang: de smalle strook gronds, door het voormalige Staats-Vlaanderen gevormd, zou de Hollandsche troepen in de gelegenheid stellen de groote Vlaamsche steden Brugge en Gent te verontrusten, en daardoor een gedeelte der Belgische legermagt bezighouden; maar het was gemakkelijk te voorzien, dat de hoofdmagt van het Hollandsche leger zich niet zou plaatsen op een zoo ongeschikt oorlogstooneel, waar zoo weinig uitkomsten waren te verkrijgen; evenmin als dat de Belgische heirmagt trachten zou aan die zijde in Holland door te dringen, waar de Wester-Schelde en de overige Zeeuwsche stroomen ieder verder voortrukken beletten voor wie geen meester is ter zee. Aan de andere zijde van het oorlogstooneel, in het stroomdal van de Maas, hadden de Belgen de vesting Venlo, wij de vesting Maastricht, als vooruitgeschovene posten op het vijandelijk grondgebied; maar die sterkten stonden bijna geheel op zich zelve; hare bezettingen konden door kleine strooptogten de tegenpartij verontrusten; maar veel kwaad, ernstig nadeel, konden zij niet toebrengen; en ook daar zouden dus de krijgshandelingen slechts onbeduidend zijn.

Het was in de twintig à dertig uur breede landstreek, die zich uitbreidt tusschen de Schelde bij Antwerpen en de Maas bij Venlo en Roermond, dat de botsing der wederzijdsche legermagten, dat de beslissende handelingen van den oorlog zouden plaats hebben. Die landstreek, meest bouwland of heide, maar geheel open grond, van een aantal wegen voorzien, levert geene bijzondere beletselen op voor de bewegingen der legers. Wel is waar wordt die landstreek doorsneden door een groot aantal kleine rivieren; maar die zijn te onbeduidend, of missen door de rigting, waarin zij stroomen, alle geschiktheid om eene goede verdedigingslijn te vormen, waardoor men een overmagtigen vijandelijken aan-

valler kan tegenhouden. De zwakkere partij heeft dus hier in de natuurlijke gesteldheid van den grond niet het middel om de sterkere met goed gevolg het hoofd te kunnen bieden; en een Belgisch leger, heeft het de overmagt, kan even gemakkelijk in Noord-Braband doordringen, als een Hollandsch leger in denzelfden toestand in Antwerpen en Zuid-Braband. Maar hierbij bestaat het gewigtige onderscheid, dat, wanneer eene Hollandsche legermagt door den vijand in Noord-Braband wordt teruggedrongen, zij altijd, beschermd door de vestingen van dat gewest, achter onze groote rivieren stelling nemen en daar den sterksten vijand het hoofd bieden kan; terwijl, wanneer een Belgisch heir voor onze overmagt moet wijken, het nergens een steunpunt of wijkplaats vindt, waar het weêr kan stand houden, maar de hoofdstad en het gewigtigste deel des lands aan den vijand moet prijs geven. Bij een oorlog tusschen Holland en België heeft dus eene nederlaag voor ons het verlies van Noord-Braband ten gevolge, voor België het verlies van zijne belangrijkste gewesten; België kan ons slechts onbeduidende nadeelen toebrengen, wij aan België doodelijke wonden.

In onze dagen zal misschien die voor België zoo nadeelige gesteldheid van het oorlogstooneel eenigzins verminderd worden, wanneer men uitvoering geeft aan het reeds zoo lang beraamde ontwerp, om bij Antwerpen eene sterke verschanste stelling aan te leggen, waar men bijna alle strijdkrachten van België kan vereenigen. Zulk eene stelling, zijwaarts gelegen van de operatielijn, die een Hollandsch leger bij zijn marsch uit Noord-Braband naar Brussel kan volgen, zou misschien van zulk een marsch doen afzien, als van eene te gevaarlijke en gewaagde handeling. Maar in 1831 bestond die verschanste stelling bij Antwerpen niet, en er viel derhalve toen niet aan te denken, om met het geheele Belgische leger bij die vesting stand te houden en daardoor het voortrukken der Hollandsche heirmagt te beletten.

Bij dit groote nadeel, dat de gesteldheid van het oorlogstooneel aan België gaf, voegde zich de minderheid in getal van het Belgische leger. Die minderheid was echter op zich zelve niet zóó overwegend, dat alleen daardoor de krijgskans beslist zoude worden.

Bij de beschouwing van de sterkte der beide partijen is

het natuurlijk geheel en al onnoodig te spreken van de strijdkrachten in het binnenste des lands geplaatst, en die noch aan de eene, noch aan de andere zijde in werking zijn gekomen, of iets hebben bijgedragen tot de uitkomst van den oorlog. Evenmin is het noodig, dat wij ons ophouden bij de Hollandsche krijgsmagt in Staats-Vlaanderen onder den generaal De Kock, bij de bezetting der Antwerpsche Citadel onder Chassé, en bij die van Maastricht onder Dibbets: de eerste, bestaande uit eenige weinige bataillons van het leger, door bataillons schutterij ondersteund, hield de daartegenover staande Belgische krijgsmagt, het zoogenaamde leger van Vlaanderen, bezig; en de troepen van Chassé en van Dibbets, tot de beste van het Nederlandsche leger behoorende, waren vastgekluisterd aan de vestingen, die zij bezet hielden, en werden daar in bedwang gehouden door de Belgische magt, nabij die sterkten geplaatst. Die krijgsmagt in Staats-Vlaanderen en die bezettingen van Maastricht en van de Citadel van Antwerpen kan men dus op zijde stellen en onvermeld laten, even als de daartegenover staande Belgische strijdkrachten, om zich alleen bezig te houden met wat werkelijk de beslissing moest aanbrengen, met de tusschen Schelde en Maas geplaatste hoofdmagten: aan de eene zijde het leger, door den Prins van Oranje aangevoerd, aan de andere zijde de Belgische legers van de Schelde en van de Maas.

Sommige Belgische schrijvers hebben de sterkte van het Hollandsche leger, dat in Augustus 1831 uit Noord-Braband oprukte, op niet minder dan 60,000 man geschat, en door die groote getalsterkte hunner vijanden de nederlaag van hunne landgenooten willen verklaren. In de opgave van dit cijfer is groote onjuistheid en overdrijving: het leger, door den Prins van Oranje aangevoerd, en zamengesteld uit de vier divisiën voetvolk van Van Geen, Saxen-Weimar, Meijer en Cortheyligers, uit Trip's ruiterij-divisie en uit de artillerie onder List, heeft, volgens officiële opgaven, in alles nog geen 36,000 man uitgemaakt, bestaande uit nagenoeg 31,000 man voetvolk, 3000 ruiters en ruim 2000 man aan artillerie- en genietroepen; bij dit leger waren 72 stukken geschut. De vereenigde sterkte der Belgische legers van de Schelde en van de Maas is, volgens de gematigdste en meest waarschijnlijke opgaven, ongeveer 25,000 man geweest. Dit maakte dus, zou men zeggen, aan de

Hollandsche zijde eene overmagt van ongeveer 11,000 man uit; - maar wanneer men in aanmerking neemt, dat het Belgische leger, in den loop van den veldtogt, versterkt is geworden door de schutterijen van een aantal steden; dat de getalsterkte van die schutterijen niet bepaald wordt opgegeven, maar stellig eenige duizend man heeft bedragen; dat zich onder die geheele sterkte van 36,000 man van het Hollandsche leger ook niet minder dan 15,000 man aan schutterij hebben bevonden; en dat bij het Hollandsche leger verscheidene pas opgerigte corpsen waren, en dat leger minder oude, in den oorlog beproefde soldaten telde dan het Belgische, - dan is het duidelijk, dat, indien er al overmagt aan onze zijde heeft bestaan, die overmagt niet bijzonder groot is geweest, ten minste niet van dien aard, om daardoor noodwendig de overwinning aan onze zijde te moeten brengen.

Maar, wat noodwendig de overwinning aan onze zijde moest doen komen, was het groote verschil in de aanvoering der wederzijdsche legers: heldengeest, veldheerstalent bij het Hollandsche legerhoofd; zwakheid en volslagene onbekwaamheid bij de aanvoerders der Belgen.

De geestdrift, die de vroegere Prinsen van Oranje aan de soldaten inboezemden, welke zij zoo vaak ten glorievollen strijd aanvoerden tegen de heirscharen van Spanje en van Frankrijk, kan niet grooter geweest zijn dan de geestdrift, welke de Prins van Oranje in 1831 bij zijn leger opwekte: dat leger had het volste vertrouwen in zijne aanvoering en zag daarin een waarborg der overwinning. Ieder zijner soldaten was bekend met den heldengeest, welke dien vorst bezielde, die, kalm en met lagchend gelaat, op het slagveld, te midden der dreigendste gevaren, geen oogenblik aan bekommering of zorg toegaf, maar door zijn onbezweken moed aller moed verlevendigde. Men wist, dat daar, waar de strijd het hevigst zoude zijn, de prins van Oranje niet zoude ontbreken; dat men van hem geene zwakheid, geene aarzeling te wachten had; dat hij zich zelven evenmin spaarde als de minste soldaat; dat er, in één woord, volle waarheid was in wat de dichter zegt:

> ‘De witte vederbos, die op zijn krijgshoed praalt,
> Werd altijd door den glans der gloriezon bestraald.’
> VAN DER HOOP, *Tiendaagsche Veldtogt*.

Men wist, dat de vorstelijke aanvoerder van het Hollandsche leger veldheer was in den volsten zin des woords; dat het regelen van de bewegingen eener heirmagt voor hem geene ongewone taak was; dat hij zich met hart en ziel aan het welzijn van dat leger wijdde, en nooden, ontberingen en gevaren in ruime mate daarmede deelde. Omstraald door den luister zijner vroegere wapenfeiten, was de prins van Oranje in 1831 een aanvoerder, zoo als ieder leger die moet wenschen, zoo als niet ieder leger die heeft; en zijn heldengeest, zich aan allen mededeelende, verdubbelde daardoor de kracht van het Hollandsche heir.

Daar, waar de veldheer goed is, zijn de onderbevelhebbers dit meestal ook; eene krachtige, bekwame aanvoering wekt ieders ijver op, en doet allen er naar streven, om meer dan hunnen pligt te doen. De uitkomst van den tiendaagschen veldtogt is dan ook, behalve aan de uitstekende aanvoering van den prins van Oranje, te danken geweest aan de krachtvolle, bekwame mannen, welke hem ter zijde stonden en als aanvoerders der groote afdeelingen van het leger optraden, of door hunne kennis en wijze raadgevingen invloed hadden op de strategische handelingen des vorsten.

Het Hollandsche leger had dus in 1831 eene zeer goede aanvoering; bij het Belgische leger ontbrak die geheel en al. Dáár was noch eenheid van handeling, noch bekwaamheid, noch geestkracht bij de bevelhebbers, die, onzeker omtrent den omvang van hun gezag, niets op hunne verantwoordelijkheid durfden nemen, maar steeds angstvallig uitzagen naar leiding en voorschriften, die vaak uitbleven, en nog vaker geheel verkeerd waren. Regeringloosheid - de ergste toestand, dien men zich in krijgszaken kan voorstellen - bestond bij het Belgische leger van 1831: opperbevelhebber was daar eigenlijk niemand. Wel trad, in den loop van den veldtogt, koning Leopold in persoon als opperbevelhebber op; maar het zou toch geheel en al onbillijk zijn om hem in ernst als zoodanig te beschouwen, en op hem, die pas den voet had gezet in België, die nog geheel vreemd was aan den toestand van dat land en aan de gesteldheid en sterkte van het leger, de verantwoordelijkheid te doen drukken van de misslagen, die er begaan werden. Koning Leopold was in 1831 alleen legerhoofd *in naam;* zijne verdiensten zijn ook niet gegrond op krijgsroem, maar berusten op den veel hechteren grondslag van lange

jaren met eere aan het hoofd van een vrij volk te hebben gestaan en een van Europa's beste en verstandigste koningen te zijn geweest.

De handelingen van het Belgische leger in 1831 schijnen bestuurd te zijn geworden, hetzij door de spoedig afwisselende ministers van oorlog, hetzij door de bevelhebbers der legers van de Schelde en van de Maas. Een minister van oorlog, die niet op de plaats zelve is, waar de krijgsbewegingen voorvallen, kan moeijelijk die krijgsbewegingen goed besturen, zelfs al is hij een bekwaam man; en van die bekwaamheid was weinig of niets te bespeuren bij de mannen, die toenmaals in België het beleid der oorlogszaken in handen hadden. Een dier ministers (D'Hane) schrijft, met meer dan naïveteit, aan den bevelhebber van het leger der Schelde, die zich toen in het dorp Schilde bevond: ‘Ik heb niet geweten, dat Schilde zoo ver van Antwerpen is,’ daardoor dus erkennende, dat hij geheel en al vreemd was gebleven aan het bestuderen der landkaart, het voorname middel om de krijgsbewegingen van een leger goed te kunnen leiden. Die enkele omstandigheid kan een denkbeeld geven van de weinige bekwaamheid van dien man; niet veel bekwamer was zijn ambtgenoot en voorganger Du Failly, die bovendien wantrouwen inboezemde, omdat men hem van Orangistische gezindheid verdacht.

De aanvoerders van de legers van de Schelde en van de Maas waren de generaals De Ticken de Terhove en Daine, beide geheel en al ongeschikt voor hunne taak. Er was evenwel een groot verschil tusschen de geaardheid en het karakter dier beide mannen.

De Ticken, een dapper soldaat, was bovendien een man van eer, op wiens naam geen blaam of verwijt drukte. Hij had het grootste gedeelte van zijne militaire loopbaan in de rijen van het Hollandsche leger doorgebragt, waar hij het laatst het regiment lanciers aanvoerde; daartoe mogt zijne bekwaamheid strekken; maar met alle achting, die men voor hem moest hebben, viel het toch niet te ontveinzen, dat hij geheel en al ongeschikt was voor eenen meer omvattenden militairen werkkring. Hij zelf was daarvan overtuigd; en het was met weêrzin, dat hij de hooge krijgsbetrekking had aanvaard, waartoe zijne vriendschap met den regent Surlet hem had gebragt.

Daine was een man van een geheel anderen stempel. Hij

was een *soldat de fortune* in de ongunstigste beteekenis dier woorden; dat is te zeggen, hij was een soldaat, die door stoute dapperheid was vooruitgekomen, maar aan wien kennis, beschaving, pligtbesef en fijn gevoel van eer - de vereischten en gewone kenmerken eens officiers - geheel en al vreemd waren gebleven. Zijn zedelijk karakter liet veel te wenschen over, en zijne krijgseer was bezoedeld door de onwaardige wijze, waarop hij de rijen van het Hollandsche leger had verlaten. Het was een man, die aan niemand achting en vertrouwen inboezemde, die geen zedelijken invloed uitoefende op hen, die hij moest aanvoeren, en die even weinig als De Ticken de bekwaamheid had, welke een legerhoofd moet bezitten.

Aan zulke onbekwame handen was in 1831 in België het bevel des legers en het bestuur der krijgszaken toevertrouwd. Die onbekwaamheid was vooral duidelijk merkbaar in de aanvankelijke opstelling der Belgische legermagt, eene opstelling, geheel en al strijdig met de goede krijgsregelen en eene voorname oorzaak van de nederlagen, die België toen heeft ondervonden.

Eene afdeeling van het Belgische leger stond in Vlaanderen, om dat gewest te beschermen tegen de aanvallen der Hollandsche troepen, op den zuidelijken oever der Wester-Schelde geplaatst. Eene andere afdeeling was, zonder veel nut of reden, in het Luxemburgsche, en werd, nog in den loop van den veldtogt, opgeroepen om Daine's leger te versterken. De hoofdmagt was tusschen de Schelde en de Maas. Maar die hoofdmagt was daar gesplitst in twee groote afdeelingen, het leger van de Schelde en dat van de Maas; het eerste in de nabijheid der stad Antwerpen, het tweede bij Maastricht en in het Limburgsche: beide legers, geheel op zich zelve staande, zonder onderling verband, en gescheiden door eene onbezette ruimte van 10 à 12 uren gaans, die het aan een vijandelijk heir gemakkelijk moest maken, om zich tusschen die beide groote afdeelingen van het Belgische leger in te plaatsen, en ieder dier afdeelingen afzonderlijk met overmagt aan te vallen en te slaan.

Die geheel verkeerde plaatsing der Belgische legermagt had haren oorsprong in de eerste krijgsgebeurtenissen van den Belgischen opstand: Maastricht en de Citadel van Antwerpen waren toenmaals de twee sterke punten, naar wier

bezit de opstandelingen voornamelijk streefden; geen wonder dus, dat hunne magt zich om die beide punten zamentrok, en op die wijze de kern vormde der legers van de Maas en van de Schelde. Maar, - was die eerste verdeeling der Belgische legermagt in twee groote afdeelingen aanvankelijk door de omstandigheden te verklaren en ook zonder gevaar, zoo lang men aan de Hollandsche zijde te zwak was om tot den aanval over te gaan, - van een geheel anderen aard werd die verdeeling, toen in Noord-Braband een Hollandsch leger zamentrok, dat, dag aan dag sterker wordende, spoedig in staat was om aanvallenderwijze te handelen; toen was die verdeeling der Belgische krijgsmagt gevaarlijk en slecht; zij was zóó slecht, dat Belgische generaals, zelfs een Daine, hunne regering opmerkzaam maakten op het gevaar, dat in dien toestand was gelegen, en op de dringende noodzakelijkheid, om zoo spoedig mogelijk de geheele Belgische krijgsmagt tot één sterk ligchaam te vereenigen. Maar die regering sloeg geen acht op de waarschuwingen; zij deed niets om het krijgsgevaar af te weren, dat België bedreigde; zij liet alles onveranderd; hetzij dat zij niet geloofde aan de waarschijnlijkheid van een vijandelijken aanval; hetzij dat zij, - zoo als zoo dikwijls gebeurt - uit traagheid geene verandering wilde brengen in het bestaande, en niet inzag, dat een geheel andere toestand van zaken ook de aanwending vorderde van geheel andere maatregelen.

De prins van Oranje, bekend met die gesteldheid van zaken bij den vijand, bouwde daarop zijn aanvalsplan; hij besloot tegen het Belgische leger eene strategische doorbreking te ondernemen.

De strategische doorbreking is die handeling, waardoor een aanvallend leger zich tusschen twee gescheidene deelen van het vijandelijke leger in plaatst, om daarna ieder van die deelen afzonderlijk en achtervolgens met zijne geheele magt aan te vallen en slag te leveren. Dat zulk eene handeling aan het leger, dat de doorbreking verrigt, beslissende voordeden kan opleveren, ligt in den aard der zaak, en kan duidelijk worden gemaakt door eene redenering op bepaalde cijfers te gronden. Wanneer men aanneemt, dat twee vijandelijke legers tegenover elkander staan en ieder dier legers 50,000 man telt, dan is het ontegenzeggelijk, dat, wanneer ieder dier legers geheel vereenigd blijft, bij hunne gelijkheid in sterkte, de kansen op de over-

winning voor beide partijen ook gelijk zullen staan. Maar wanneer nu het eene leger den misslag begaat om zich te verdeelen in twee afdeelingen, ieder van 25,000 man, en het andere leger van dien misslag partij trekt, om eene strategische doorbreking te verrigten, en daarna met zijne geheele magt ieder van die vijandelijke afdeelingen achtervolgens slag te leveren, dan is het duidelijk, dat de kansen op de overwinning oneindig gunstiger zijn geworden voor het leger, dat de doorbreking heeft verrigt; want het strijdt dan niet meer met 50,000 tegen 50,000 man, maar het strijdt met zijne 50,000 man eerst tegen de eene 25,000 man van den vijand en dan tegen de andere 25,000; het strijdt dus telkens met eene groote overmagt aan zijne zijde. Het groote voordeel, dat de strategische doorbreking verschaft, komt dus hierop neêr: dat men, ten gevolge dier doorbreking, niet meer strijdt met zijne geheele magt tegen de geheele magt des vijands, maar met zijne geheele magt eerst tegen de eene helft van de vijandelijke magt en daarna tegen de andere helft.

In de oorlogen van den grootsten veldheer van den nieuweren tijd kan men dan ook herhaaldelijk de aanwending van de strategische doorbreking opmerken, en daarin eene voorname oorzaak vinden der door hem behaalde overwinningen. Het was door eene strategische doorbreking, dat het Napoleon gelukte, bij den aanvang van zijne veldheersloopbaan, in 1796 in Italië, de Oostenrijksche en Sardinische legers te slaan; dat hij in 1809 aan den Donau de magt van den aartshertog Karel in eenen vierdaagschen veldslag versloeg; dat hij in Februarij 1814 Blücher aan de Marne terugdreef, toen deze reeds meende als overwinnaar Parijs binnen te trekken; en dat hij, in 1815 in de Nederlanden, bijna de zege had behaald op de veel sterkere magt der bondgenooten. Bij al die veldtogten was het aan eene gelukte strategische doorbreking toe te schrijven, dat Napoleon met overmagt op de slagvelden kon verschijnen en daardoor de zege aan zijne banieren hechten.

Bij de strategische doorbreking, die de prins van Oranje voornam, wilde hij, met de hoofdmassa van het Hollandsche leger, - de divisiën voetvolk van Van Geen, Saxen-Weimar en Meijer, de ruiterij van Trip en de artillerie van List, in alles ongeveer 31,000 man, - voortrukken in de opene ruimte tusschen de Belgische legers van de Maas en

van de Schelde, de stad Diest bereiken, daardoor die vijandelijke legers voor goed scheiden, en dan eerst zich tegen Daine's leger van de Maas wenden, om daarna De Ticken's leger van de Schelde aan te vallen. Om die beweging voor den vijand te verbergen en de vijandelijke heirmagten gescheiden te laten, zou Daine's leger worden beziggehouden door de divisie Cortheyligers, uit de omstreken van Eindhoven naar de zijde van Hasselt oprukkende, en door kleine uitvallen der bezetting van Maastricht; aan de andere zijde van het oorlogstooneel moest de vijand beducht gemaakt worden voor een beleg der stad Antwerpen, en daartoe kleine kolonnes uit Breda en Bergen op Zoom derwaarts oprukken, en Chassé, met de bezetting der Citadel en de zeemagt op de Schelde, tot den aanval overgaan; door die middelen wilde men De Ticken's legermagt bezighouden en nabij Antwerpen doen blijven. In Staats-Vlaanderen moest de Hollandsche legermagt door kleine aanvallen den vijand verontrusten, en op die wijze de handelingen van de hoofdmagt begunstigen.

Zoodanig was, in groote trekken, het oorlogsplan door den Hollandschen veldheer beraamd. Dat oorlogsplan verdient in alle opzigten hoogen lof en getuigt van een helder doorzigt en van eene juiste beoordeeling van den wederzijdschen toestand der beide partijen. Wij willen thans kortelijk de wijze vermelden, waarop dat plan ten uitvoer werd gebragt, ons daarbij alleen ophoudende bij hetgeen bij de hoofdmagten voorviel, en, zonder in bijzonderheden te treden, alleen vermeldende de bewegingen en groote handelingen dier hoofdmagten. Wij zullen niets anders geven dan eene aanwijzing en eene korte beoordeeling van de verschillende zetten, die op dit groote krijgskundige schaakbord, door de beide partijen, in de eerste dagen van Augustus 1831 gedaan zijn.

Den 2^{den} Augustus 1831 stelt het Hollandsche leger zich in beweging om zijn' vijand op te zoeken. Op den regtervleugel gaat de divisie Van Geen van Chaam voorwaarts tot Baarle Hertog, met voorposten te Sondereygen. Saxen-Weimar is uit het legerkamp van Rijen opgerukt tot Poppel en Weelde, met de voorhoede nabij Raevels; die divisie is

dus zoo goed als vereenigd met Van Geen. Meijer, van Eindhoven opgebroken, komt te Bergeijk, nog een uur of vier van Saxen-Weimar verwijderd. De ruiterij en reserve-artillerie komen te Alphen, achter en nabij de divisiën Van Geen en Saxen-Weimar. - De divisie Cortheyligers kwam dien dag te Eindhoven.

De eerste vijandelijke troepen, waarop de Nederlandsche divisiën zouden stooten, behoorden tot het door de Ticken aangevoerde leger van de Schelde. Een goed gedeelte van dat leger lag nabij Antwerpen, in het kamp van Schilde en naar de zijde van Breda; eene brigade was te Geel; drie bataillons, ongeveer twee duizend man uitmakende, en drie stukken geschut stonden, onder Niellon, in en om Turnhout. Reeds op den 2^{den} Augustus komen die bataillons van Niellon in gevecht bij Sondereygen met de voorhoede van Van Geen, uitgemaakt door het tweede bataillon jagers, onder Evers, en bij Raevels met de troepen van Saxen-Weimar. Raevels wordt door het bataillon van de 18de afdeeling van Tegelaar vermeesterd en de Belgen op Turnhout teruggedrongen.

Den volgenden dag wordt het gevecht hervat, voorwaarts van Turnhout. Niellon, die zich hier als een bekwaam bevelhebber doet kennen, houdt de Hollandsche troepen nog eenige uren op, en, het gevecht afbrekende, toen de overmagt des vijands het verder voortzetten te gevaarlijk zou hebben gemaakt, trekt hij terug, zonder aanmerkelijke verliezen te hebben geleden. Den 3^{en} Augustus komt de divisie Van Geen te Vorsselaar, op den straatweg van Turnhout naar Antwerpen, een uur westelijk van eerstgenoemde stad; Saxen-Weimar, na den vijand uit Turnhout verdreven te hebben, blijft in en om die plaats; de divisie Meijer bezet Arendonk en Rethy, en is dus in verband met de beide andere divisiën. De ruiterij en de reserve-artillerie komen op de Raevelsche heide. - De divisie Cortheyligers is den 3^{den} van Eindhoven vooruit gerukt tot Lommel, op den weg naar Hasselt.

Op den avond van den 3^{den} Augustus was dus het Hollandsche leger - de 5000 man van Cortheyligers uitgezonderd - zoo goed als vereenigd bij Turnhout. Bij het Belgische leger was daarentegen niets verrigt om eene zamentrekking der verdeelde krijgsmagt te bewerkstelligen; integendeel, die reeds zeer moeijelijke zamentrekking werd zoo

goed als onmogelijk gemaakt door de verkeerde beschikkingen der Belgische bevelhebbers. Daine, die eerst in den ochtend van 3^{den} Augustus berigt kreeg van den aanvang der vijandelijkheden, verandert niets aan de verspreide stellingen van het leger van de Maas; en het leger van de Schelde trekt zich grootendeels om Antwerpen zamen, en schijnt geene andere zorg te hebben dan voor de verzekering van die stad.

Uit Bergen op Zoom en Breda waren kleine Hollandsche afdeelingen naar de zijde van Antwerpen opgerukt, om den vijand daar in onrust te houden. Den 3^{den}, 4^{den} en 5^{den} Augustus hadden er ontmoetingen plaats tusschen die Hollandsche afdeelingen en de Belgische legermagt; die gevechten zijn geenszins in het voordeel der Hollanders geweest; maar zij hebben ten volle beantwoord aan het doel, dat de Hollandsche veldheer met die bewegingen beoogde, van namelijk De Ticken's leger bij de stad Antwerpen bezig te houden. De brieven der Belgische bewindhebbers van dien tijd laten geen twijfel over, dat zij toen meenden, dat het Hollandsche leger het beleg wilde slaan voor Antwerpen. Die meening pleit geenszins voor een juist en helder inzigt van den staat van zaken; want behalve dat die kolonnen uit Breda en Bergen op Zoom, door hare geringe sterkte en door den weinigen nadruk, waarmede zij aanvielen, van zelve moesten aanduiden, dat de beweging tegen Antwerpen niets anders dan eene schijnbeweging was, - zoo moest ook daarom het denkbeeld van een beleg van Antwerpen door het Hollandsche leger als onwaarschijnlijk verworpen worden, omdat zulk een beleg veel opofferingen zoude vorderen, veel tijd zoude kosten, en in geen geval tot een beslissend voordeel konde voeren. Zelfs al werd Antwerpen door het Hollandsche leger vermeesterd, dan was dit nog geen verlies, dat aan België het verder voortzetten van den oorlog onmogelijk zou hebben gemaakt; integendeel, de tijd van dit beleg zou gebruikt kunnen worden om het Belgische leger te versterken en om het daarna met voordeel te doen optreden tegen de door dat beleg verzwakte Hollandsche krijgsmagt. Om een oorlog ten einde te brengen, moet men niet eene vijandelijke *vesting* nemen, maar het vijandelijke *leger* vernielen; de prins van Oranje streefde er niet naar om Antwerpen te bemagtigen, maar wel om het Belgische leger te verslaan.

De Belgische krijgsbevelhebbers van dien tijd miskenden die ware beginselen van het oorlogvoeren; in hunne dwaze beduchtheid voor Antwerpen, lieten zij De Ticken's leger tot den 6den Augustus nabij die stad blijven. Die beduchtneid nam niet weinig toe, toen, in den vroegen ochtend van den 5den Augustus - de verjaardag van den roemrijken zeestrijd op Doggersbank - de bataillons van Chassé, door een stouten uitval, de loopgraven en batterijen veroverden, tegen de Antwerpsche Citadel aangelegd, en de Hollandsche oorlogschepen, de Schelde opvarende, overal schrik en ontzetting verbreidden. Wel denkelijk zou de Belgische legermagt nog langer nabij Antwerpen zijn gebleven, wanneer niet Chassé ten ontijde tot het sluiten van een wapenstilstand was overgegaan, die den vijand de volle vrijheid gaf om zijne strijdkrachten van de Schelde te doen wegtrekken en elders aan te wenden.

In Staats-Vlaanderen hielden de aanvallende bewegingen der Hollanders de daar aanwezige vijandelijke magt bezig; en meer dan één wapenfeit getuigde daar van den heldenmoed onzer vlotelingen en soldaten.

Den 4den Augustus blijft de divisie Van Geen gedeeltelijk te Vorsselaar, gedeeltelijk komt zij te Turnhout; vooruitrukken doet zij dus dien dag niet. Saxen-Weimar trekt den 4den op Geel; Meijer op Moll; de ruiterij en reserve artillerie komen te Casterlee, halfweg Turnhout en Geel. - Cortheyligers is den 4den te Lommel gebleven.

Den 5den Augustus komt de divisie Van Geen gedeeltelijk te Casterlee, gedeeltelijk te Geel. Saxen-Weimar bereikt dien dag Diest, en breidt zich aan weerszijden van die stad, langs de Demer uit, van Haelen tot Sichem. Meijer komt te Beeringen, na eerst een paar maal in gevecht te zijn geweest met bataillons van Daine's leger, die daar geplaatst waren; Beeringen wordt vermeesterd door een bataillon der 13de afdeeling en door de Leidsche studenten; Beekman, een dier studenten, sterft hier den heldendood. De ruiterij en de reserve-artillerie komen te Pael en te Vorst, dorpen een paar uren ten noordoosten en ten noorden van Diest gelegen. Cortheyligers, den marsch voortzettende naar de zijde van Hasselt, komt den 5den te Hechtel, op ongeveer 3 uur afstands van de divisie Meijer te Beeringen.

Door het bezetten van Diest stond het Hollandsche leger, op den avond van den 5den Augustus, tusschen het leger van

De Ticken bij Antwerpen en het leger van Daine, dat zich rondom Hasselt zamentrok. De strategische doorbreking van het Belgische leger was dus toen reeds verrigt; en het kwam er nu maar op aan, om de vruchten te plukken van die gelukte beweging, door zich achtervolgens te werpen op de twee deelen van het verbrokene Belgische leger, en ieder dier deelen met overmagt aan te vallen en te slaan. Over het geheel genomen, verdienen die bewegingen van het Hollandsche leger, van 2-5 Augustus, hoogen lof; zij beantwoorden aan de goede regelen der krijgskunde; en de enkele aanmerkingen, welke soms op die bewegingen gemaakt zijn, zijn gemakkelijk te wederleggen, of te verklaren door den bijzonderen toestand, waarin het toenmalige Hollandsche leger verkeerde.

Die aanmerkingen komen in de hoofdzaak hierop neêr: dat bij Raevels en Turnhout het Hollandsche leger zich te lang heeft laten ophouden door Niellon, en de kleine afdeeling van dien bevelhebber geheel verloren had moeten doen gaan; dat evenzoo de divisie Meijer, bij haren marsch van den 5^{den} Augustus, de enkele Belgische bataillons, die zij te Oostham en te Beeringen ontmoette, niet had moeten laten aftrekken, maar geheel had moeten opligten; en dat de marschen van het Hollandsche leger, in dit gedeelte van den veldtogt, zeer klein zijn geweest, en de bewegingen van dit leger eene omzigtigheid aanduiden, die niet geregtvaardigd wordt door den toestand der tegenpartij. Het zal niet moeijelijk vallen het weinig gegronde van die aanmerkingen aan te wijzen.

Bij het beoordeelen van krijgshandelingen vervalt men al ligtelijk in den misslag van te vergeten, dat de krijgsbevelhebbers, toen zij zóó handelden, niet die juiste kennis hadden van de gesteldheid van zaken bij de beide partijen, als de latere beoordeelaar die heeft. Het is zoo moeijelijk niet, om de handelingen aan te wijzen, die een leger ter overwinning moeten voeren, - wanneer men maar met zekerheid weet, hoedanig de ware sterkte en stellingen der beide partijen zijn; maar juist *die* wetenschap ontbreekt meestal aan een legerhoofd: hij kent de gesteldheid van zaken, maar bij benadering, bij gissing; *zekerheid* heeft hij in dat opzigt niet, hoogstens *waarschijnlijkheid*. Vandaar dan ook, dat het zeer natuurlijk is, dat in den oorlog menige gunstige kans verwaarloosd blijft, omdat men niet ge-

weten heeft, dat die kans bestond. Waren de prins van Oranje en de generaal Meijer volkomen bekend geweest met de gesteldheid van zaken bij den vijand, dan lijdt het geen twijfel, dat Niellon niet straffeloos zoo lang zou hebben stand gehouden; dan is het bijna zeker, dat die Belgische bataillons te Oostham en te Beeringen verloren zouden zijn gegaan; maar die juiste kennis van 's vijands toestand had men niet en kon men niet hebben, en daardoor is het zeer natuurlijk, dat men verstoken bleef van de voordeelen, welke alleen die kennis kon geven.

De marschen van het Hollandsche leger zijn klein geweest, zijne bewegingen omzigtig, - dit valt niet te ontkennen; maar is dit niet voldoende te verklaren en te regtvaardigen door de zamenstelling zelve van dat leger? Men moet het leger, waarmede de prins van Oranje in Augustus 1831 België binnentrok, niet gelijk stellen met wat dat leger een jaar later was, toen het, gehard en geoefend en door den luister eener behaalde zege omstraald, in deugdzaamheid en militaire waarde voor geen leger in Europa onderdeed; in Augustus 1831 had het dien hoogen trap van volmaaktheid nog niet bereikt, en het kon toen nog geen vertrouwen hebben in zijne eigene kracht. De helft van het voetvolk bestond uit schutterij; - en wanneer ook bij dit gedeelte des legers geestdrift en dapperheid schitterend hebben uitgeblonken, zoo is het echter onloochenbaar, dat in oefening, in krijgstucht, in gehardheid om vermoeijenissen door te staan, in bekwaamheid om in het levensonderhoud te voorzien, in zorg voor wapens en kleeding, - in al die noodzakelijke vereischten van een goed soldaat, - de schutterijen nog veel te leeren hadden; zelfs de kleine marschen van dezen veldtogt vielen hun zwaar, en het was geene zeldzaamheid om de wegen, waar zij voorbijgekomen waren, bezaaid te vinden met randsels, onbedacht weggeworpen om minder vermoeijenis te verduren. Maar ook het overige gedeelte des legers was grootendeels uit jonge soldaten zamengesteld, en nog onder den indruk van de tegenspoeden en nederlagen van het vorige jaar. Met zulk een leger moest men niet veel wagen: het was een werktuig, waarvan men de kracht nog niet kende en dat gevaar liep, gebruikte men het te onbedacht, in de hand des veldheers te zullen verbrijzelen. Langzaam en van lieverlede dit leger aan zijne aanvoering te gewennen,

het aanvankelijk aan geene buitengewone vermoeijenissen en inspanningen bloot te stellen, het steeds zoo veel mogelijk vereenigd te houden, en het de zege gemakkelijk te maken door het telkens met overmagt tegen den vijand aan te voeren, - dat was de taak, die in Augustus 1831 den prins van Oranje was opgelegd, en die hij op meesterlijke wijze heeft vervuld.

Na de volbragte doorbreking van de vijandelijke magt wendt het Hollandsche leger zich allereerst tegen het door Daine aangevoerde leger van de Maas, dat zich rondom Hasselt zamentrok, en dat niet - even als De Ticken's leger bij Antwerpen - eene groote vesting bij zich had, waarin het eene wijkplaats konde vinden.

De handelingen van Daine bij dit gedeelte van den veldtogt zijn van dien aard geweest, dat zij zijne geheele onbekwaamheid als opperbevelhebber in het helderste daglicht geplaatst en bij zijne landgenooten zelfs het vermoeden opgewekt hebben van verraad. Daine - beweren sommigen - heeft geen ander doel gehad, dan om zijne legermagt in zulk eene ongunstige stelling te plaatsen, dat én strijd én terugtogt haar even onmogelijk zouden vallen, en zij dus, zonder groote schande, tot een overgang naar den vijand had kunnen besluiten; Du Failly, minister van oorlog bij het begin van den veldtogt, had dezelfde verraderlijke inzigten, en de bevelen, die hij aan Daine afzond, hadden dezelfde verderfelijke strekking, als wat dit legerhoofd uit eigen beweging verrigtte. Zoo luiden de beschuldigingen, die van eene Belgische zijde soms tegen die twee mannen worden ingebragt; - zoo als dan ook in het algemeen daar, waar een volk groote krijgsrampen ondervindt, de beschuldiging van verraad zelden achterwege blijft. Aan verraad gelooven wij hier niet, maar wel aan onbekwaamheid, die evenveel kwaad heeft gesticht, als het ergste verraad stichten kon.

Op den 5^{den} Augustus had Daine het grootste gedeelte zijner magt bij Hasselt; eene zijner brigaden, onder den kolonel van den Broek, stond nog wel op den regteroever van de Maas, en een paar bataillons waren nog te Tonge-

ren, maar het overige was te Hasselt vereenigd, en zal, volgens alle waarschijnlijkheid, ongeveer 9 à 10,000 man hebben uitgemaakt.

Op denzelfden tijd stonden rondom Daine de divisie Cortheyligers te Hechtel, Meijer te Beeringen en Saxen-Weimar te Diest. De toestand van den Belgischen aanvoerder begon dus bedenkelijk te worden; maar ingesloten was hij nog niet, daar de wegen van St. Truijen en van Tongeren hem openstonden, en hij dus over de eerste plaats op Thienen, of over de andere op Luik kon terugtrekken. Te meer zou zulk een terugtogt geen bezwaar hebben opgeleverd, omdat op den 6^{den} Augustus de divisiën Saxen-Weimar en Meijer rustdag hielden ter plaatse, waar zij op den 5^{den} waren gekomen. - Maar in stede van op die wijze zijn leger te redden, besluit Daine den 6^{den} niet *terug*, maar *vooruit* te trekken op Hechtel; dus den overmagtigen vijand te gemoet gaande, zich te midden van diens divisiën plaatsende, en daardoor het Belgische leger aan een geheelen ondergang blootstellende. Het is waar, door op Hechtel te trekken deed Daine niets anders dan gehoorzamen aan een van den minister Du Failly ontvangen bevel; maar het is duidelijk, dat die minister, niet op het krijgstooneel aanwezig, veel minder goed kon oordeelen dan het legerhoofd over de maatregelen, die door den nood van het oogenblik werden gevorderd. Dat legerhoofd had dus naar eigen inzigten moeten handelen.

Den 6^{den} Augustus trekt Daine van Hasselt in de rigting van Hechtel; en daar denzelfden dag Cortheyligers van Hechtel in de rigting van Hasselt marcheert, zoo geeft dit natuurlijk aanleiding tot eene ontmoeting tusschen de beide partijen. Die ontmoeting, het gevecht bij Houthalen, is een eervol wapenfeit geweest voor het Hollandsche leger, door de overmagt en betere zamenstelling van den vijand waartegen het streed: behalve twee escadrons kurassiers, de batterij Singendonck en een paar kompagniën infanterie, bestond de 5000 man sterke magt van Cortheyligers geheel en al uit schutterij, terwijl de dubbel zoo sterke magt van Daine uit oude soldaten was zamengesteld. Die verhouding, vooral bij een strijd in het open veld, was zoo beslissend in het nadeel van de Hollandsche magt, dat - naar men beweert - de generaal Cortheyligers terugdeinsde voor de verantwoordelijkheid om zich aan zulk een ongelijken kamp te wagen, en alleen door de aansporing van een zij-

ner onderbevelhebbers (de generaal Knotzer) er toe werd gebragt, om de geestdrift zijner jonge soldaten op zulk eene geduchte proef te stellen.

Reeds den 5^{den}, bij Hechtel, waren de bataillons van Cortheyligers slaags geraakt met eene Belgische afdeeling: het was met de zoogenaamde *tirailleurs de la Meuse*, een 6 à 700 man sterk vrijcorps, zamengesteld uit van alle landen bijeengesnelde fortuinzoekers, een ongeordende, woeste, maar zeer dappere troep. Le Charlier voerde die afdeeling aan, - dezelfde bevelhebber, die later aan het hoofd van eene bende vreemde huurlingen aan de burgeroorlogen in Portugal deel nam, en daar den generaalsrang verwierf. Langzaam wijkende voor de overmagt der Hollanders, ging die Belgische aanvoerder denzelfden dag van Hechtel terug in de rigting van Houthalen en Zonhoven.

Den 6^{den}, 's ochtends vroeg, hervatte Le Charlier den strijd, en zijne tirailleurs poogden die van Cortheyligers het doordringen tot Houthalen te beletten; maar de Hollanders wonnen steeds veld en drongen, omstreeks 8 uur 's ochtends, in het dorp door. Toen ontdekte men, op een kwartier uur gaans ten zuiden van Houthalen, op en bij den steenweg, eene Belgische afdeeling, uit voetvolk, ruiterij en geschut bestaande, en waarbij zich Le Charlier aansloot; oostelijk van den steenweg, op de uitgebreide heide van Winterslag, zag men Daine's hoofdmagt in slagorde ontwikkeld, en het front door eene beek beschermd.

Cortheyligers, stelling nemende bij Houthalen, gaat vandaar tot aanvallende bewegingen over tegen de vijandelijke magt, die op den steenweg voorwaarts van Zonhoven is geplaatst, en er ontstaat een gevecht, dat tot aan schemeravond wordt voortgezet. Bijzonderheden omtrent dien strijd worden niet opgegeven. Het schijnt, dat aan de Belgische zijde het gevecht hoofdzakelijk is gevoerd door de afdeeling, die op en bij den steenweg stond, en dat alleen toen de Hollanders te veel voordeelen behaalden en hunne tirailleurs op het punt waren om tot het geschut der Belgen door te dringen, Daine eenige versterking afzond aan het gedeelte van zijn leger, dat slaags was; een goed gedeelte van dat leger moet geheel buiten gevecht zijn gebleven. Voor het overige was die ontmoeting bij Houthalen van geen beslissenden aard; beide partijen behielden hare stellingen, de Hollanders bij Houthalen en de Belgen bij Zonhoven; en

geene der beide partijen heeft regt, om zich de overwinning bij dien strijd toe te schrijven.

Wanneer het gevecht van Houthalen voor het Hollandsche leger een eervol wapenfeit moet worden genoemd, dan is dit volstrekt niet om het belangrijke van dat gevecht, of om het gewigtige van de uitkomsten, daardoor verkregen, maar dan is dit om de groote overmagt, die daar tegenover de troepen van Cortheyligers stond; dan is dit om de dapperheid, die weinig geoefende, pas onder de wapenen geroepene schutterijen betoonden, toen zij stoutmoedig oprukten tegen een vijand, wiens magt uit oude, in den oorlog beproefde soldaten bestond. Bij een strijd achter muren en borstweringen kan de moed het gemis aan oefening vervangen; ‘dáár is,’ volgens Napoleon's woorden, ‘de soldaat goed, wanneer hij maar een geweer weet te laden en af te schieten.’ Maar zóó is het niet bij een kamp tusschen legermagten op eene geheel opene vlakte: dáár is het verschil tusschen geoefende en ongeoefende soldaten onmetelijk groot; en dus, dat op die Limburgsche heiden de Hollandsche schutterijen onbezweken een ganschen dag den kamp hebben volgehouden tegen Daine's oude krijgsscharen, is een wapenfeit, dat die schutterijen tot roem verstrekt en waaraan menig deelgenoot van dien strijd nog met regtmatigen trots mag herdenken.

Dat de Hollandsche krijgsmagt bij dezen strijd slechts onbeduidende verliezen leed, is ontegenzeggelijk voor een gedeelte te danken aan Daine's verkeerde maatregelen, die slechts eene afdeeling van zijn leger in gevecht bragt en het overige werkeloos liet. Van eene Belgische zijde is beweerd geworden, dat het verraad niet vreemd was aan die verkeerde maatregelen. Men beroept zich, tot staving dier bewering, op de omstandigheid, dat de generaal Du Failly, gedurende het gevecht op het slagveld gekomen, daar aan de hem begroetende Belgische officieren eene allervreemdste taal deed hooren: ‘Messieurs,’ zoude de pas afgetreden minister van oorlog gezegd hebben, ‘le roi Guillaume vient d'adresser une proclamation aus Belges, par laquelle il porte à leur connaissance qu'il pardonne à tous ceux qui ont pris part à la révolution, mais qu'il ne pardonnera pas à ceux qui, pour le moment, s'opposeraient à sa rentrée. D'ailleurs, la résistance devient impossible: le prince d'Orange occupe Saint-Trond, Diest, ménace Lou-

vain, et demain il occupera Hasselt.' Die woorden moeten zóó vreemd geklonken hebben, dat zelfs Daine kort daarop vertrouwelijk tegen officieren van zijnen staf zoude gezegd hebben: 'le général Du Failly est un traître; je vais le faire arrêter.' Het bleef echter bij die woorden, daar, naar men beweert, Daine eensgezind was met Du Failly, en even als deze in verstandhouding stond met de Hollandsche legerhoofden.

Wij slaan volstrekt geen geloof aan die verstandhouding, zelfs al zijn Du Failly's woorden juist zóó geweest, als zij hier vermeld worden.

'Stets ist die Sprache kecker als die That,'

zegt Schiller's Piccolomini, en die algemeene waarheid is vooral van toepassing, wanneer het Belgische en Fransche officieren geldt, die soms gewoon zijn zich eene vrijheid van spreken te veroorloven, waarover wij versteld staan, omdat wij het gesprokene in ernst opnemen, terwijl het bij hen vaak woorden en klanken zijn, en niets meer. Du Failly was, toen hij zoo sprak, pas ontslagen van zijn ministerschap; hij was denkelijk misnoegd; hij zag de zaken donker in; en hij uitte die gevoelens in eene taal, die stellig zeer onbedacht was, zeer is te veroordeelen, maar die nog volstrekt geen bewijs is van verraad.

Vroeger is reeds gezegd, waarom het geheel onwaarschijnlijk zoude geweest zijn, dat de Belgische Orangisten, die in Maart 1831 niets hadden durven doen ten voordeele van het verdreven stamhuis, dit in Augustus daaraanvolgende wèl zouden hebben gewaagd. Maar er is nog eene andere reden om overtuigend aan te toonen, dat er tijdens die operatiën tegen het leger van de Maas geene verstandhouding kan bestaan hebben tusschen Daine en de Hollandsche legerhoofden. Indien toch die verstandhouding bestaan had, dan zouden natuurlijk de Hollandsche bevelhebbers hunne krijgsbewegingen zóó geregeld hebben, dat daardoor de toeleg van Daine, om zijne legermagt verloren te doen gaan, eenigzins werd begunstigd; dan zouden zij gezorgd hebben, dat bij dat gevecht van 6^{den} Augustus Daine eene aanzienlijke overmagt tegenover zich had, die, hem afsnijdende en insluitende, zijn overgang tot den vijand eenigzins had kunnen verschoonen. Maar niets van dat

alles gebeurt: op den 6^{den} Augustus staat alleen de zwakke divisie Cortheyligers tegenover het Belgische leger; de overige Hollandsche divisiën nemen volstrekt geen deel aan den strijd, blijven geheel werkeloos, rukken zelfs niet op om de plaats van het gevecht te naderen; alleen omstreeks 5 uren 's namiddags (6 Augustus) gaat het regiment huzaren en eene sectie rijdende artillerie op marsch van Beverloo - 3 of 4 uur gaans van de plaats des gevechts verwijderd - om Cortheyligers te versterken. Die werkeloosheid der andere Hollandsche bevelhebbers op den 6^{den} Augustus is wel een bewijs, hoe ongerijmd het is aan eene verstandhouding te gelooven tusschen hen en den aanvoerder van het Belgische leger.

Daine brengt den nacht op het slagveld door, maar keert in den vroegen ochtend van den 7^{den} Augustus naar Hasselt terug, vanwaar hij den marsch aanvangt op Diest, om in die rigting eene vereeniging met het leger van De Ticken te bewerkstelligen. Die marsch op Diest had plaats om te voldoen aan een intusschen gekomen bevel van d'Hane, den nieuwen minister van oorlog. Een goed legerhoofd zou dat bevel *niet* hebben opgevolgd, daar het gegeven was door iemand, die, verre van het tooneel der krijgsbewegingen verwijderd, niet *kon* weten, welke maatregelen er door de omstandigheden van het oogenblik werden gevorderd, en Daine daarentegen bepaaldelijk wist, dat de opvolging van dat bevel het leger van de Maas in groot gevaar zoude brengen. Men wist toch, dat het Hollandsche leger reeds den 5^{den} Augustus te Diest was gekomen, en dat men dus, door den 7^{den} in die rigting te trekken, eene geduchte overmagt des vijands te gemoet ging en groot gevaar liep geheel omsingeld te worden. Trok men daarentegen den 7^{den} Augustus onverwijld op St. Truijen terug, dan ontging men dat gevaar, en dan had men zelfs eenige kans om zich door omwegen weêr bij De Ticken's magt te voegen. Maar Daine, onbekwaam om uit zich zelf te handelen, volgt blindelings de ontvangene bevelen op en, Hasselt verlatende, gaat hij langs den linkeroever van de Demer in de rigting van Diest voort.

De weg, die van Hasselt naar Diest voert, loopt van eerstgenoemde stad tot aan het dorp Curange door open en bebouwd land. Wat verder dan dit dorp, regts, verheft zich de oude abtdij van Herkenrode, met houtgewas om-

geven; links, op gelijke hoogte, heeft men het bosch van Steevoort; dit bosch breidt zich uit tot aan het dorp Beerebroek, aan den steenweg gelegen en een groot uur gaans van Curange verwijderd. Halfweg Curange en Beerebroek ligt het dorp Kermpt, in eene met hout begroeide laagte. Het was deze landstreek, die op den 7^{den} Augustus het tooneel werd van een bloedig gevecht, waarvan de bijzonderheden tot nu toe met te weinig juistheid zijn bekend, maar waarvan zoo veel duidelijk is, dat beide partijen daar groote dapperheid hebben betoond.

Cortheyligers, de strijdplaats van Houthalen verlatende en de hoofdmagt meer nabij willende komen, was den 7^{den} Augustus in westelijke rigting getrokken naar de zijde van Beeringen, en kwam dien dag te Heusden. Ook de overige deelen van het Hollandsche leger hadden zich, na den rustdag op den 6^{den} Augustus, den 7^{den} in beweging gesteld; de divisie Van Geen kwam dien dag in en om Diest; Saxen-Weimar te St. Truijen; Meijer te Herck en Beerebroek, op den weg van Diest naar Hasselt; de ligte ruiterij, door den generaal Boreel aangevoerd, kwam bij de divisie Meijer te Steevoort, Kermpt en Herkenrode; de zware ruiterij, onder den generaal Post, en de reserve-artillerie kwamen te Haelen en Donck, meer achterwaarts, meer in de nabijheid van Diest. Op die wijze was de hoofdmagt van het Hollandsche leger op den 7^{den} tusschen Diest en Hasselt in het dal van de Demer gekomen, juist op het oogenblik, dat Daine aan die zijde een uitweg voor zijne legermagt wilde zoeken.

De voorste troepen van Daine, het dorp Curange doorgetrokken, vinden de bosschen van Herkenrode en Steevoort bezet door tirailleurs van de divisie Meijer; op de opene ruimte tusschen die bosschen staat de kolonel Van Balveren met zijne huzaren en twee stukken rijdende artillerie, door Wicherlink aangevoerd. Daine en Du Failly zijn te Hasselt achtergebleven, waar zij zich met cynische ongevoeligheid aan het middagmaal plaatsen, op het oogenblik, dat hunne soldaten den dood te gemoet gaan; maar in hunne afwezigheid voert een dapper bevelhebber, de kolonel Bouchez, de Belgische troepen tegen den vijand aan.

Met onstuimigheid aangevallen, zijn de Hollandsche tirailleurs eindelijk gedwongen de bosschen van Herkenrode en Steevoort te ontruimen; en het verlies dier steunpunten nood-

zaakt nu ook de op de vlakte staande huzaren en rijdende artillerie, om op Kermpt terug te gaan. Van der Veken, de aanvoerder der Belgische ruiterij, ziet die terugtrekkende beweging der Hollanders, en wil nu tot eene krachtige vervolging overgaan; hij snelt vooruit met twee escadrons jagers te paard, rijdt door Kermpt heen en is, door zijne onstuimigheid vervoerd, eensklaps te midden van een sterk gedeelte der divisie Meijer en der ligte ruiterij van Boreel. De Belgische ruiterij wordt met aanzienlijk verlies teruggeslagen; - maar met dapperheid heeft zij gestreden; en evenzoo verdient hoogen lof de heldenmoed van Blondeau, een Belgisch artillerie-kapitein, wiens kanon in het gewoel van den strijd is omvergeworpen, en die, dat stuk niet willende verlaten, daarbij den dood vindt.

Meijer doet nu op zijne beurt eene zijner brigades - de brigade Stoecker - tot den aanval overgegaan; maar even buiten Kermpt gekomen, worden de Hollanders teruggeworpen door het kartetsvuur des vijands. De strijd wordt nog eenigen tijd met afwisselende kansen voortgezet op den grond tusschen Kermpt en Beerebroek; tegen den avond schijnen de Belgen op eerstgenoemd dorp te zijn teruggeworpen en later zelfs op Curange te zijn teruggegaan.

De opgaven omtrent dat gevecht bij Kermpt, op den 7^{den} Augustus 1831, zijn, even als omtrent meer andere gebeurtenissen van dezen veldtogt, zeer onvolledig en onderling strijdig; maar zooveel schijnt zeker te zijn, dat dit gevecht eene van de ernstigste ontmoetingen van dezen veldtogt is geweest, en dat het daar noch de eene, noch de andere partij aan dapperheid heeft ontbroken. Maar, terwijl in België de namen bekend zijn gemaakt der aanvoerders en der troepen, die hier van hunnen moed deden blijken, weten wij, Hollanders, alleen door overlevering en door de lijsten der verliezen, welke de corpsen zijn geweest, die te Kermpt de lauweren van den roem hebben verworven.

De gevechten van Houthalen en van Kermpt bragten den prins van Oranje op het denkbeeld, dat het Daine's voornemen was bij Hasselt stand te houden. Het Hollandsche legerhoofd nam daarom al die beschikkingen, die, door de verwachting van een veldslag op den 8sten Augustus, werden noodzakelijk gemaakt. Zamentrekking van magt stond hierbij op den voorgrond, en hiertoe werden dan ook de bevelen gegeven. Van de divisie Van Geen blijft slechts

eéne brigade te Diest en in de omstreken; de andere brigade rukt den 8sten op naar Haelen, om deel te kunnen nemen aan den strijd: dáár komt ook de brigade zware ruiterij en de reserve-artillerie. Die magt moet tot steun dienen voor de divisie Meijer, die, met de brigade ligte ruiterij van Boreel, den 8sten, met het krieken van den dageraad, zich in beweging stelt op Hasselt; Oranje zelf is hier aan het hoofd, vergezeld door zijn' broeder prins Frederik. Te gelijkertijd trekt Cortheyligers op Zonhoven, om Hasselt aan de noordzijde te bedreigen; en Saxen-Weimar, die stad van de zijde van St. Truijen naderende, moet de insluiting der vijandelijke magt voltooijen.

Boecop, met het jagercorps, door de leerlingen der Leidsche akademie uitgemaakt, en de Noord-Hollandsche en Groningsche jagers, onder aanvoering van Rookmaker en Valkenburg, zijn aan het hoofd van het vooruitrukkende leger, en stooten, voorwaarts van het dorp Curange, op Le Charlier's soldaten. De ernstige tegenstand, dien de Belgen hier aanvankelijk bieden, doet den prins van Oranje gelooven, dat Daine's hoofdmagt nabij is. Het Hollandsche leger komt daarop in slagorde tusschen de bosschen van Herkenrode en Steevoort; die bosschen worden bezet, de bataillons der divisie Meijer plaatsen zich daartusschen, de veldbatterij van Van der Wal verdeelt zich tusschen die bataillons, en eene sectie rijdende artillerie komt bij het bosch van Steevoort. In die orde, voorafgegaan door de drie jagercorpsen, wordt de marsch voortgezet; maar die jagercorpsen, de soldaten van Le Charlier spoedig dwingende om op Hasselt terug te gaan, maken het weldra duidelijk, dat het vijandelijke legerhoofd geen stand houdt, maar alleen bedacht is op een terugtogt, die in den toestand, waarin hij verkeert, gebiedend noodzakelijk is geworden.

Reeds in den nacht van 7-8 Augustus had Daine, de onmogelijkheid inziende, om zich naar de zijde van Diest een weg te banen, de Belgische troepen terug doen gaan op Hasselt, met uitzondering van de *tirailleurs de la Meuse*, waarmede Le Charlier bestemd was den terugtogt te dekken. 's Ochtends omstreeks half acht ontruimt Daine's leger Hasselt, den weg naar Tongeren inslaande; het legerhoofd zelf en Du Failly zijn bij de voorsten der terugtrekkenden, en de goede krijgsregels worden ook in andere opzigten bij dien marsch geheel verwaarloosd. De Belgische achter-

hoede, waarbij zich het bataillon van Le Charlier heeft aangesloten, is nog maar eene zes honderd pas buiten de stad, toen men een gedruisch hoort als van het draven van ruiterij en van bespannen geschut. Het zijn de Hollanders, die ter vervolging oprukken!.... Dit denkbeeld verspreidt verwarring en schrik in de rijen der Belgen. Hoe aan dit gevaar te ontkomen; wat gedaan om aan den vijand het hoofd te bieden, in den ordeloozen toestand, waarin men verkeert; wat is uitvoerbaar in die weinige oogenblikken, waarover men nog heeft te beschikken? - Terwijl men zich die vragen stelt; terwijl men in radeloos beraden verschillende handelingen voorslaat, hevig daarover twist en tot niets besluit, naken daar's vijands legerscharen: Boreel's ruiterij en Bentinck's kanonnen rukken uit Hasselt, en scharen zich snel in slagorde op de regterflank van Daine's kolonne. De ongelukkige Belgische soldaten, zonder aanvoering, zonder tot het gevecht geordend te zijn, dringen in verwarring opeen, ‘zoo als op het veld, bij de nadering van het onweêr, eene kudde schapen zich opeenhoopt;’ eenige weinige kartetsschoten, van zeer nabij door de Hollandsche artillerie afgegeven, brengen alles in de uiterste verwarring en doen elken weêrstand ophouden. Alles vlugt; de corpsen mengen zich dooreen; de wapenen worden weggeworpen, en spoedig is het geen leger meer, maar slechts eene ordelooze massa, onbekwaam tot elken wederstand, en aan niets anders denkende dan om aan 's vijands vervolging te ontkomen. Ware die vervolging krachtig doorgezet geworden, het leger van de Maas zou geheel te niet zijn gegaan; - maar zeer spoedig wordt die vervolging gestaakt, en het vermeesteren van vijf stukken geschut, van eenige honderden gevangenen, van paarden, van wapenen, van krijgsbehoeften, zijn de eenige zegeteekenen van deze overwinning, die zoo volkomen had kunnen zijn. Saxen-Weimar, toen met zijne divisie genaderd tot Herck St. Lambert en Alken, op den weg van St. Truijen naar Hasselt, vangt nog een paar honderd vlugtelingen op, die dwars over het veld zoeken te ontkomen.

Zoodanig waren die krijgsgebeurtenissen, welke door ons vaak met overdrijving *den slag* van Hasselt worden genoemd. Die gebeurtenissen zijn ongetwijfeld eene zege voor het Hollandsche leger geweest; maar evenmin lijdt het twijfel, dat de uitkomst, door dat leger op den 8sten Augustus ver-

kregen, onbeduidend en nietig is gebleven, in vergelijking van wat die uitkomst had kunnen zijn. Bij andere maatregelen van het Hollandsche legerhoofd, bij het sneller doen oprukken der divisie Saxen-Weimar, bij het krachtiger vervolgen van Daine's vlugtend leger, zou dat leger òf de wapenen nedergelegd hebben, òf geheel uiteen zijn gedreven.

Dat het leger van de Maas op den 8sten Augustus 1831 niet geheel vernietigd is geworden, heeft het te danken gehad aan de beschikkingen des prinsen van Oranje, die volgens alle waarschijnlijkheid met opzet zoo gehandeld heeft, omdat die vernietiging niet in zijne ontwerpen heeft gelegen. De Hollandsche veldheer vleide zich nog altijd met de hoop, dat de Belgische legermagt de zaak der omwenteling zoude verlaten, en dat daardoor het huis van Oranje weêr zou worden hersteld in het gezag over al de Nederlanden. Daartoe was het noodig, dat het Hollandsche leger zich minder voordeed als eene vijandelijke magt, die naar veroveringen streeft, dan als bevriende heirscharen, die het land, dat zij binnentrekken, van een drukkend juk komen verlossen; het moest meer hebben van het leger, waarmede Willem III in 1688 Engeland bevrijdde, dan van de benden, tuk op verovering, waarmede Lodewijk XIV het grondgebied der Nederlanden overstroomde. De prins van Oranje achtte het daarom onraadzaam, om tegen zijne vijanden alles te ondernemen, wat hij ondernemen kon; hij wilde het vermijden, om door een bloedigen strijd of door het smaadvol ontwapenen van een geheel leger, de gemoederen van het Belgische volk te verbitteren en de kloof te verwijden, die zijn geslacht van den Belgischen troon scheidde; hij streefde er meer naar om België te *winnen* dan te *overwinnen*.

Maar werd de Hollandsche veldheer op die wijze door staatkundige inzigten verhinderd om al de vruchten te plukken, die zijne bekwame krijgshandelingen konden opleveren, zoo waren toch die krijgshandelingen van zulk een aard geweest, dat zij hem een beslissend overwigt gaven op zijne tegenpartij. Het Belgische leger van de Maas was voor het oogenblik buiten werking gesteld; het was vooreerst onschadelijk gemaakt, en het daardoor den Hollandschen veldheer volle vrijheid om zich met geheel zijne magt op het leger van de Schelde te werpen, en

dit evenzeer de nederlaag te geven. Daine's regimenten hebben dan ook na den dag van Hasselt geen deel meer genomen aan de krijgsverrigtingen van den tiendaagschen veldtogt; te Luik herzameld, duurde het eenige dagen eer er eenige orde kon gebragt worden in hunne gelederen; de ijver en bekwaamheid van De Brouckère droegen er veel toe bij, om aan een verwarden hoop van vlugtelingen weêr het voorkomen te geven van een leger; en daar men hierbij van de Hollandsche zijde niet verontrust werd en men aanzienlijke versterkingen uit het Luxemburgsche kreeg, had men spoedig 12,000 man bijeen, waarmede men op den 15^{den} Augustus weêr voorwaarts rukte. Te laat! De veldtogt was reeds afgeloopen; het Hollandsche leger keerde weêr naar Noord-Braband terug; te strijden viel er niet meer voor Daine's leger, en geen ander feit verrigtte het, dan dat op den 16^{den} Augustus, toen de prins van Oranje nog te Thienen was, de onbandige vrijwilligers, die de voorhoede van dat heir uitmaakten, die stad binnendrongen en in hunnen overmoed dreigende kreten deden hooren tegen den held, wiens langmoedigheid hen had gespaard.

Terwijl in de omstreken van Hasselt die krijgsverrigtingen voorvielen, die de geheele ondergang van Daine's leger hadden kunnen zijn, was de andere helft van België's heirmagt, het leger van De Ticken, aanvankelijk werkeloos gebleven nabij Antwerpen, en had later vruchtelooze pogingen beproefd om zich met het leger van de Maas te vereenigen. Dat die pogingen vruchteloos zijn gebleven, is niet enkel te wijten aan het verkeerde beleid der Belgische legerhoofden; want zelfs bekwamer mannen dan zij hebben het dikwijls te vergeefs beproefd, om de door den vijand doorgebrokene deelen van een leger weêr zamen te voegen en te vereenigen.

Tot den 6^{den} Augustus schijnt bij het Belgische krijgsbestuur de meening geheerscht te hebben, dat de stad Antwerpen bedreigd werd; toen echter moet het eenige betere inzigten hebben gekregen in het aanvalsplan van den prins van Oranje, en er toen ook op bedacht zijn geweest om de twee legers van De Ticken en van Daine naar elkander toe te doen trekken en zich te doen vereenigen. Maar zoude

er nog eenige kans zijn op het gelukken dier vereeniging, dan moest men die beproeven op een ver van den vijand verwijderd punt; en daarin bewezen de Belgische aanvoerders weêr hunne onbekwaamheid, dat zij tot dat vereenigingspunt Diest uitkozen; - Diest, dat reeds den 5^{den} Augustus door eene Hollandsche divisie was bezet, en waar men dus verkrachten moest het Hollandsche leger met eene zoo geduchte magt te zullen ontmoeten, dat daardoor noodwendig de zwakkere gescheidene deelen van het Belgische leger aan een gevaarvollen strijd tegen de overmagt, en aan eenen waarschijnlijken ondergang zouden worden prijs gegeven.

Daine's leger had op den 7^{den} Augustus beproefd om aan de ontvangene bevelen te voldoen en Diest te bereiken; maar het gevecht bij Kermpt had dit belet, het doen afzien van zijn toeleg en op Hasselt doen teruggaan. De Ticken, van zijn kant, was nog den 6^{den} Augustus opgerukt en had dien dag Lier bereikt; den 7^{den} kwam hij te Westerloo en den 8sten was het zijn voornemen den marsch op Diest voort te zetten en daar den vijand aan te vallen, toen hij herhaalde bevelen van koning Leopold ontving, om van dien aanval af te zien en, in stede daarvan, op Aerschot te trekken, een stadje ook aan de Demer gelegen, een uur of drie westelijk van Diest, naar de zijde van Mechelen. De Ticken, aan die bevelen gehoorzamende, bereikte nog den 8sten Augustus Aerschot, waar hij den Belgischen koning vond, die eenige krijgsmagt, zoo geregelde troepen als burgerwachten, bij zich had; 15,000 man was de geheele sterkte van het Belgische leger, dat toen bij Aerschot vereenigd was.

Dat De Ticken op den 8sten Augustus geen aanval op Diest heeft ondernomen, is denkelijk het behoud van zijn leger geweest; daar Daine's krijgsmagt toen reeds geheel was uiteengedreven, zou De Ticken daarvan geen hulp hebben ondervonden, en geheel alleen te kampen hebben gehad tegen het overmagtige Hollandsche leger. Dat teruggaan op Aerschot was derhalve eene voorzigtige, verstandige handeling. Maar koning Leopold, weifelende in zijne inzigten, besluit om den volgenden dag toch eene poging te wagen om zich met Daine te vereenigen; en die marsch op Diest, welken hij den 8sten te gevaarlijk oordeelt, wordt den 9^{den} ondernomen.

De Belgische vorst, zich in persoon aan het hoofd van zijne legermagt stellende, breekt daarmede om 9 ure 's ochtends van Aerschot op en trekt voort in de rigting van Scherpenheuvel, de gewijde plaats, den vromen bedevaartgangers dierbaar. Maar slechts een paar uur heeft de marsch geduurd, toen er berigt inkomt, dat Daine's legermagt den vorigen dag door den vijand is uiteengedreven, en dat er van haar vooreerst niet de minste hulp was te wachten. Het heir van koning Leopold is toen ter hoogte van het dorp Rillaert gekomen, nagenoeg halfweg Aerschot en Scherpenheuvel; en die vorst, nu ten volle overtuigd, dat het roekeloosheid zou zijn den overwinnenden en overmagtigen vijand op te zoeken, doet den marsch op Diest staken en onverwijld terugtrekken op Leuven, waar het leger nog op den avond van den 9^{den} aankomt. - De toestand, waarin zijn leger verkeerde, kwam aan Leopold zóó gevaarlijk voor, dat hij, na De Ticken geraadpleegd te hebben, besloot niet langer te wachten met het inroepen van Frankrijks hulp, maar den maarschalk Gerard uitnoodigde om onverwijld op Brussel te trekken, met het Fransche leger dat aan de Belgische grenzen vereenigd was. Grievende, vernederende handeling, maar die hier door de noodzakelijkheid gebiedend werd voorgeschreven!

Den 9^{den} Augustus was, van het Hollandsche leger, de divisie Van Geen te Diest en naar de zijde van Hasselt; Saxen-Weimar te St. Truyen en Herck St. Lambert; Meijer te Hasselt en Wimmertingen; Cortheyligers te Zonhoven; de ligte ruiterij te Cortessem, de zware ruiterij en reserve-artillerie nabij Hasselt. De 36,000 man van den prins van Oranje waren dus dien dag zoo goed als vereenigd om Hasselt.

Het Hollandsche legerhoofd besloot nu, na Daine's nederlaag, zich tegen De Ticken te wenden; alleen de 5000 man van Cortheyligers zouden bij Hasselt blijven om de gemeenschap van het leger met de vesting 's Hertogenbosch te verzekeren, en om de geslagene magt van Daine in bedwang te houden, even als eene kleine Belgische afdeeling, waarmede de kolonel van den Broek, uit Venlo, naar de zijde van Weert en Eindhoven stroopte. De overige 31,000 man zouden den vijand te Leuven opzoeken; en daar die magt dubbel zoo sterk was als die van koning Leopold, en de reeds behaalde voordeelen de zedelijke

kracht van het Hollandsche leger hadden vergroot, in gelijke mate als zij die van het Belgische leger hadden verminderd, was er bij eene ontmoeting tusschen die beide legers weinig twijfel omtrent de uitkomst van den strijd. De overmagt was beslissend aan de zijde van het Hollandsche leger; de zege van dat leger was bijna zeker.

Maar de prins van Oranje wilde niet alleen eene zege op het leger van De Ticken behalen; hij wilde dat leger ook omtrekken, insluiten, van elken terugtogt berooven en geheel verloren doen gaan. Tot dat einde zou, - terwijl de hoofdmagt van het Hollandsche heir over de wegen van Diest en van Thienen naar Leuven voortrukte, om den vijand in front aan te vallen - eene sterke afdeeling 's vijands regtervleugel omtrekken, door zuidwaarts van Leuven eerst den Namenschen steenweg te bereiken en dan, den Dylestroom overgaande, ook den Brusselschen steenweg te bezetten. Saxen-Weimar - het krachtvolle, voortvarende legerhoofd, de uitstekendste der onderbevelhebbers des prinsen van Oranje - zou die omtrekking uitvoeren en daartoe werd zijne divisie versterkt door de ligte ruiterij en door rijdende artillerie, zoodat zijne magt in alles 10,000 man uitmaakte, waaronder bijna 1200 ruiters en 20 stukken geschut. De hoofdmagt, die Leuven in front zoude aanvallen, telde dus nog 21,000 man, en was derhalve zeker nog sterk genoeg, om zich met De Ticken's leger te kunnen meten.

Den 10^{den} Augustus vangt de beweging van het Hollandsche leger tegen Leuven aan; dien dag vereenigt zich de divisie Van Geen te Diest; de divisie Saxen-Weimar trekt op Thienen; Meijer komt te St. Truyen; Cortheyligers bezet Hasselt; achter de divisie Meijer, bij Looz, komen de reserve kavallerie en artillerie. Bij dien marsch van den 10^{den} heeft er eene onbeduidende ontmoeting plaats tusschen een gedeelte der magt van Saxen-Weimar en eene kleine afdeeling Belgische burgerwacht, die een oogenblik te Thienen wil weêrstand bieden. Den 11^{den} Augustus zet Saxen-Weimar zijne omtrekkende beweging voort en komt dien dag te Bossut, een paar uur ten zuiden van Leuven; de hoofdmagt van den prins van Oranje nadert die stad; de divisie Meijer komt te Thienen en Comptich met eene voorhoede te Bautersem, een dorp halfweg Leuven en Thienen; nabij laatstgenoemde stad komen de zware

ruiterij en de reserve artillerie; de divisie van Geen, versterkt door twee escadrons lanciers en door eene halve rijdende batterij, rukt van Diest vooruit op St. Joris Winghe, naar de zijde van Leuven.

Terwijl Holland's legerscharen dus dreigend de muren van Leuven naderen, om daar door hunne overmagt het vijandelijke heir te verpletteren, begunstigt de vijand hun toeleg, door de verkeerde maatregelen, waartoe hij overgaat. De geheele onbekwaamheid der Belgische legerhoofden is nergens duidelijker blijkbaar dan bij dit laatste gedeelte van den veldtogt.

Men kent gedurende eenen veldtogt niet met juistheid de ware verhouding der beide partijen, de wezenlijke sterkte en toestand des vijands; maar toch, dát moest bij de hoofden van het Belgische leger toen niet den minsten twijfel lijden, dat, na het buiten werking stellen van Daine's afdeeling, de prins van Oranje eene zeer groote overmagt op zijne tegenpartij had. Een leger kan soms de overmagt des vijands opwegen door de sterkte der stelling, die het bezet; een gebergte, eene breede rivier, moerassen en onderwaterzettingen, of met zorg aangelegde verschansingen, kunnen soms het middel geven om niet goed gevolg, al is het maar voor korten tijd, een twee- en driemaal sterkeren vijand het hoofd te bieden. Maar in Augustus 1831 miste De Ticken's leger dit hulpmiddel, en nergens kon het een slagveld vinden, waar het niet moest vreezen van bij eene ontmoeting met het overmagtige Hollandsche leger eene geheele nederlaag te zullen ondergaan. De goede regelen der krijgskunst, de meest gewone voorzigtigheid, het eenvoudig gezond verstand, schreven dus gebiedend voor, om zulk eene ontmoeting te vermijden en terug te trekken.

Waarheen moest die terugtogt geschieden? - hieromtrent konden de gevoelens verschillen, en men kon redenen bijbrengen, zoowel voor een terugtogt op Namen, als voor een terugtogt op Antwerpen of op Brussel. Ging De Ticken's leger naar de zijde van Namen terug, dan naderde het de teruggedrevene magt van Daine, en bereidde dus de latere vereeniging daarmede voor. Op Antwerpen terugtrekkende, kon men in die groote vesting een steunpunt vinden, en vandaar de gemeenschap van het leger des prinsen van Oranje met Noord-Braband bedreigen en verontrusten. Maar de terugtogt in die beide rig-

tingen liet aan den vijand den weg naar Brussel open, en daarom, indien men het om staatkundige redenen te gevaarlijk achtte om den vijand tot de hoofdstad te laten doordringen, dan was het mogelijk beter den terugtogt langzaam in de rigting van die hoofdstad te doen, en tijd te winnen, door den vijand voet voor voet de nadering tot Brussel te betwisten. Maar hoe dit zij, in welke rigting dan ook, *terugtrekken* moest het Belgische leger; het moest den strijd vermijden; het moest tijd winnen; het moest het oogenblik afwachten, waarop de komst van Frankrijk's strijdkrachten op het oorlogstooneel de kansen weêr in het nadeel van Holland zoude brengen.

Zóó zoude een verstandig legerhoofd geoordeeld hebben; niet alzoo de mannen, die toen de krijgsbewegingen van het Belgische leger regelden. Zij besluiten, met dat leger bij Leuven stand te blijven houden en slag te leveren; wat meer is, zij besluiten, op den 11^{den} Augustus den overmagtigen vijand te gemoet te trekken. - Ondoordacht, onverstandig besluit, dat alleen daarom niet tot verderfelijke gevolgen heeft geleid, omdat men het maar ten halve uitvoerde en tijdig de roekeloosheid van zulk een ondernemen inzag!

In den ochtend van den 11^{den} Augustus neemt koning Leopold, op de wallen van Leuven, zijn leger in oogenschouw, plaatst zich aan het hoofd dier magt en trekt tegen den middag daarmede voort in de rigting van Thienen. De linkervleugel van het Belgische leger wordt uitgemaakt door Niellon's brigade, die daarmede over Pellenberg voortrukt op Lubeek, een dorp, ongeveer anderhalf uur van Leuven verwijderd en gelegen tusschen de twee steenwegen, die van Thienen en van Diest naar die stad geleiden; te Lubeek blijft Niellon stand houden en den nacht doorbrengen, op korten afstand van van Geen's divisie. De hoofdmagt van het Belgische leger is intusschen voortgerukt over den weg naar Thienen en komt bij het dorp Bautersem, op eene kleine twee uur afstands van Leuven, in gevecht met de voorhoede der divisie Meijer; de luitenant-kolonel Valkenburg, die de Groningsche jagers aanvoert, vindt daar een' roemvollen dood, en de voorhoede der Hollandsche divisie gaat terug tot op het dorp Roosbeek, een klein half uur digter bij Thienen. Het Belgische leger oordeelt het onraadzaam om verder voort te

rukken en brengt den nacht door in een bivouac bij Bautersem.

De legerberigten des prinsen van Oranje stellen dat gevecht bij Bautersem, op den 11^{den} Augustus, voor als van weinig beduidenden aard; opgaven van de Belgische zijde zijn daarmede in strijd, kennen aan dat gevecht veel meer belang toe en halen, als bewijs daarvoor, de omstandigheid aan, dat één der Belgische regimenten voetvolk, het 12de van linie, tot de brigade Lescaille behoorende, op dien dag, te Bautersem, niet minder dan 250 man aan dooden en gewonden heeft verloren. 's Avonds na den strijd ontstond er bij het Belgische leger eene groote verwarring door het teruggaan van een escadron lanciers, dat bij de voorhoede had gestaan; een panische schrik beving niet alleen de geleiders der voertuigen, maar zelfs een gedeelte der troepen, die, in hunne blinde vrees, de vlugt namen naar de zijde van Leuven. Zoo iets heeft vaak plaats in den oorlog, ook bij het beste leger; maar zoo iets is toch, bij een op handen zijnden strijd, altijd een ongunstige voorbode.

Den 12^{den} Augustus, nog vóór het aanbreken van den dag, komen de divisiën van Geen en Meijer, de ruiterij en de reserve artillerie onder de wapenen, scharen zich in slagorde, en wachten ongeduldig naar het optrekken van den zwaren ochtendnevel, die de strijdplaats nog overdekt houdt en de beide legers als met eenen sluijer omhult. Zoodra de stralen der zon dien sluijer verscheuren, stelt Oranje zijne bataillons in beweging, en voert hen den vijand te gemoet. Maar, terwijl dus eene geduchte strijdmagt het Belgische leger in front nadert, dreigt dat leger aan Leuven's westzijde nog grooter gevaar. Saxen-Weimar is in den vroegen ochtend bij St. Achtenrode de Dyle overgegaan, trekt op Leefdael en nadert Leuven in de ruimte tusschen Meerbeek en Berthem, tusschen de twee wegen, die van Leuven naar Brussel en naar Tervueren geleiden. Zijn marsch voortzettende, is Saxen-Weimar tegen den middag in stelling op den IJzeren berg, aan Leuven's westzijde; hij heeft zijnen linkervleugel uitgebreid tot nabij het dorp Herent, op den steenweg van Leuven naar Mechelen, en dus de insluiting van het Belgische leger zoo goed als voltooid.

Dat het Belgische leger bij Leuven stand bleef houden,

om den aanval des prinsen van Oranje af te wachten, was al een grove misslag, eene roekelooze handeling, omdat door de groote overmagt, waarover de Hollandsche veldheer kon beschikken, een veldslag bijna zeker eene nederlaag voor het Belgische leger moest na zich slepen. Maar, wilden de Belgische legerhoofden dan toch volstrektelijk stand houden, dan hadden zij ten minste moeten begrijpen, dat hun veel sterkere vijand hen niet alleen in front zoude aanvallen, maar ook hunne flanken zoude bedreigen; dan hadden zij vooral moeten waken tegen eene omtrekking, die ligtelijk in eene insluiting kon verkeeren; dan hadden zij, terwijl zij bij Leuven den vijand het hoofd boden, op groeten afstand langs de Dyle patrouilles ruiterij moeten uitzenden, ten einde er dadelijk van onderrigt te worden, wanneer die vijand met een gedeelte zijner magt elders dien stroom overtrok; dan hadden zij op het eerste berigt van zulk eene omtrekking dadelijk tot een terugtogt moeten overgaan, het eenige middel om den geheelen ondergang van het Belgische leger te voorkomen. Niets van dit alles gebeurde: tegen eene omtrekking werd niet gewaakt; de Dyle werd niet gadegeslagen; en het schijnt dat men in het Belgische hoofdkwartier eerst in den avond van den 11^{den} Augustus eenig berigt kreeg van Saxen-Weimar's marsch. Toen werd bevel gegeven om den 12^{den} 's ochtends vroeg op Leuven terug te gaan; - te laat, om het gevecht met het Hollandsche leger te ontwijken; te laat, om de insluiting van het Belgische leger te voorkomen!

Het oprukken van het Hollandsche leger verrast eenigzins den vijand, die echter zich spoedig in slagorde schaart en den strijd aanvangt. De stelling bij Bautersem, verdedigd door een bosch en door de voorste huizen van dat dorp, komt den prins van Oranje te sterk voor om haar in front aan te vallen en zich daardoor bloot te stellen aan noodelooze verliezen; hij doet zijwaarts van Bautersem voortrukken; de Leijdsche studenten, de Groningsche en Noord-Hollandsche jagers maken zich meester van de hoogten, aan weêrszijden van het dorp gelegen, en List laat zijne artillerie aan de beide zijden van Bautersem vooruitkomen en haar vuur openen op de achter dat dorp staande Belgische troepen. Die troepen verlaten daarop hunne stelling, Bautersem wordt ontruimd, en alles

gaat terug op Corbeek-Loo, een half uur van Leuven verwijderd.

Van Geen heeft, gelijktijdig, de tegen hem overstaande troepen van Niellon aangevallen. De Belgische bevelhebber ontruimt Lubeek en trekt naar de zijde van Leuven terug. Oudermeulen, met zijne rijdende artillerie en de lanciers, zijn onder de voorste vervolgers van den terugtrekkenden vijand. Aan gene zijde van Lubeek vinden zij de bataillons van het 9de Belgische regiment, die, in carré's geschaard, den aanval des vijands afwachten. De rijdende artillerie opent van nabij een moorddadig vuur op de Belgische carrés, die daardoor aan het wankelen komen, door een aanval der lanciers geheel uiteen worden gedreven, en een aantal dooden, gewonden en gevangenen achterlaten.

De Belgische artillerie, in de stelling bij Corbeek-Loo geplaatst, weet door een goed gerigt vuur den voortgang van het Hollandsche leger eenigen tijd te stuiten, en een kanonskogel, het paard des prinsen van Oranje doodende, verspreidt een oogenblik schrik en ontzetting bij het Hollandsche leger, die echter spoedig ophouden, toen men het onversaagde legerhoofd, kort daarop, weêr aan het hoofd zijner bataillons ziet. Niellon's nederlaag, het voortdringen der divisie van Geen, waarvan eene brigade (Favauge) de linkerzijde der stelling bij Corbeek-Loo overvleugelt, en het geschutvuur, dat door verschillende Hollandsche batterijen op die stelling wordt geopend, maken het voor de Belgen onmogelijk om daar langer stand te houden. Zij wijken, zij gaan op Leuven terug; de overwinnende scharen des prinsen van Oranje vervolgen den vijand en zijn omstreeks 11 ure 's ochtends tot op een paar duizend pas afstands van de muren dier stad genaderd.

Verschillende opgaven gewagen van de groote verwarring, die toen bij het Belgische leger moet geheerscht hebben, en die - niet te verwonderen, bij eene geslagene, terugtrekkende magt - bij sommige gedeelten zóó ver ging, dat wapens en geweer in blinden schrik werden weggeworpen, om ongehinderd te kunnen vlugten. De kracht van De Tickens leger was gebroken, en het lijdt geen twijfel, dat, wanneer Oranje de behaalde voordeelen had doorgezet en onverwijld krachtdadig had aangevallen op Leuven, die

aanval, aan de westzijde der stad door Saxen-Weimar ondersteund, den geheelen ondergang des vijands zou hebben te weeg gebragt. Leuven, aan alle zijden door een kring van vuur omgeven, kon onmogelijk weêrstand blijven bieden; de ontmoedigde en in wanorde zijnde legermagt, binnen de muren dier stad opeengehoopt, kon er dan onmogelijk aan denken om zich door een' krachtigen uitval door het Hollandsche leger heen te slaan; terugtogt was even ondoenlijk als het volhouden van den wederstand; en het onvermijdelijke lot van De Ticken's leger zou dan geweest zijn, de wapenen voor den overwinnaar neder te leggen. Oranje zou zich dan kunnen beroemen op eene zege, gelijk aan die, welke Frederik II bij Pirna, Napoleon bij Ulm behaalde; en Holland zou in de jaarboeken van zijnen wapenroem eene schitterende bladzijde hebben kunnen aanwijzen, die zelfs Nieuwpoort en Séneffe zou hebben verduisterd.

Die glorie, waarop Oranje's veldheersbeleid en de krijgsdeugd zijner soldaten zoo regtmatige aanspraak hadden, is ons ontgaan, omdat in dit beslissend oogenblik Frankrijk en Engeland als scheidsregters tusschen de strijdende partijen optraden en den kamp deden staken, toen onze tegenstander weerloos aan onze voeten lag. Reeds in den vroegen ochtend, toen de Belgische troepen uit de stelling bij Bautersem werden verdreven, kwam Russell, een zendeling van den Britschen gezant te Brussel, aan Oranje een wapenstilstand vragen; hij berigtte den prins, dat de voorhoede van het Fransche leger, ter hulp van België opgerukt, reeds bij Wavre stond, op een dagmarsch afstands ten zuiden van Leuven. De prins deed echter de aanvallende beweging tegen Leuven voortzetten, en toen, kort daarop, een ander zendeling uit het Belgische leger op het staken der vijandelijkheden aandrong, en dwaselijk dreigde, dat, wanneer de Hollandsche troepen bleven vooruitgaan, zij met geschutvuur zouden worden ontvangen, antwoordde de vorst met krijgsmansongeduld: ‘eh bien, si l'on canonne, nous canonnerons!’ Maar toen het Belgische leger binnen de muren der stad werd teruggeworpen, verscheen de Britsche gezant, Sir Robert Adair, in persoon bij het Hollandsche legerhoofd, en overtuigde dezen zoozeer van de onmogelijkheid om den oorlog voort te zetten, waaraan al de strijdkrachten van Frankrijk konden deelnemen, dat

Oranje eindelijk toestemde in eenen wapenstilstand, waarvan de ontruiming van Leuven door den vijand een der bedingen zoude zijn.

Terwijl men over de voorwaarden van dien wapenstilstand onderhandelt, meent Oranje dat de strijd geëindigd is, en gelast zijne troepen dus eenige rust te nemen; de ruiterij stijgt af, het voetvolk zet de geweren in rotten, en alles is zorgeloos en vol vertrouwen alsof er geen vijand meer tegenover stond. Maar plotseling, tegen het middaguur, laat zich van Leuvens wallen de donder van het Belgische geschut hooren, en doet de Hollandsche legerscharen in overijling onder de wapenen komen. Het onverwachte van het hervatten van den strijd, en de verliezen door 's vijands vuur veroorzaakt, brengen een oogenblik enkele gedeelten van het Hollandsche leger aan het wankelen, en eene afdeeling kurassiers komt in verwarring, toen zij haren aanvoerder, den kolonel Gallières, door een kanonkogel getroffen, zwaar gewond ter neder ziet vallen. Coehoorn, Kops en van de Wall snellen met hunne batterijen vooruit en openen hun vuur op Leuven. Gedurende eenigen tijd wordt dit vuur krachtig beantwoord door den vijand. Een dapper artillerie-officier, Prinsen, sterft hier den heldendood; en Belgische tirailleurs, uit Leuven gekomen en onder begunstiging van den bedekten grond, Coehoorn's batterij naderende, zouden haar in gevaar hebben gebragt, wanneer Asbeck niet zijne Friezen niet ter hulp was opgerukt en die Belgische tirailleurs had verdreven. - Maar weldra rennen parlementairen van het eene leger naar het andere, en doen eenen strijd ophouden, even onverwacht ontstaan, als doelloos gevoerd.

De schuld van het bloedvergieten, door dien laatsten onnoodigen strijd veroorzaakt, is door de eene partij op de andere geworpen, en denkelijk aan weêrszijden met even weinig regt. Aan de Belgische zijde heeft men beweerd, dat de prins van Oranje slechts noode in den wapenstilstand had toegestemd; dat de veldheer, in weêrwil van den wapenstilstand, de vijandelijkheden wilde blijven voortzetten; dat zijne troepen daarom de wallen van Leuven al meer en meer naderden; en dat daardoor de Belgische artillerie gedwongen werd haar vuur op nieuw te openen. Die beschuldiging tegen het Hollandsche legerhoofd mist allen grond; want de getuigenis van meer dan één deelgenoot

aan dezen strijd laat er niet den minsten twijfel aan over, dat het juist op het bevel des prinsen is geweest, dat de troepen zich aan eene zorgelooze rust overgaven, ruiters en kanonniers van hunne paarden stegen en het voetvolk zijne geweren verliet. Van onze zijde heeft men in dat hervatten der vijandelijkheden eene verraderlijke handeling der Belgische bevelhebbers willen zien, - eene meening, die evenmin den toets van het onderzoek kan doorstaan; want voor de Belgische bevelhebbers was er toen niet de minste reden om eenen strijd te hervatten, die ligtelijk op hun geheel verderf konde uitloopen. De meeste waarschijnlijkheid is er voor, dat die hervatting van den strijd niet het gevolg is geweest van de bevelen der aanvoerders of van een boos opzet; maar dat men die hervatting enkel moet wijten aan een toeval, of misschien aan de eigendunkelijke of onberadene handeling van een of ander soldaat. Daar, waar twee pas vijandige partijen nabij elkander zijn, is soms de geringste omstandigheid, een enkel geweerschot, voldoende, om den strijd op nieuw te doen ontvlammen.

Aan de westzijde van Leuven werden de vijandelijkheden nog later voortgezet, doordien Saxen-Weimar niet zoo spoedig berigt kreeg van den gesloten wapenstilstand. In den namiddag had daar een gevecht plaats tusschen de Hollandsche legermagt, die de wegen afsloot, welke van Leuven naar Brussel en Mechelen geleiden, en Belgische troepen, welke aan die zijde wilden aftrekken; de koninklijke jagers, tirailleurs der 18de afdeeling, dragonders en de batterijen van Dinaux, Bentinck en van der Beek namen deel aan den strijd, die enkel en alleen is toe te schrijven aan het ongeduld, dat koning Leopold aanspoorde, om zoo spoedig mogelijk uit de onaangename stelling te komen, waarin hij zich binnen Leuven bevond; eenige uren verwijls en Saxen-Weimar ware onderrigt geworden van het ophouden der vijandelijkheden, en de Belgische monarch met zijn heir had, zonder zwaardslag, zijn aftogt kunnen doen. Saxen-Weimar, later kennis bekomen hebbende van de overeenkomst door den prins van Oranje gesloten, laat de hoofdmagt van het Belgische heir nu ongehinderd aftrekken naar de zijde van Mechelen; den volgenden dag wordt die hoofdmagt gevolgd door de achterhoede, waarmede Niellon nog gebleven was in Leuven.

De veldtogt was geëindigd; het Hollandsche leger vond in Leuven de eindpaal zijner veroveringen; het keerde toen naar den vaderlandschen grond terug. Maar het keerde terug met eere, met roem en omgeven door den luister van eene schitterende overwinning. In dat korte tijdsbestek van tien dagen, dat verloopt tusschen het overschrijden der Belgische grenzen door de heirmagt van den prins van Oranje en den strijd bij Leuven, is eene zege behaald geworden, die volkomen moet worden genoemd: de vijandelijke legermagt is doorgebroken; de eene helft dier legermagt heeft het alleen aan de staatkundige inzigten van het Hollandsch legerhoofd te danken, dat zij bij Hasselt niet verloren gaat; en de andere helft zou bij Leuven de wapenen hebben nedergelegd, waren Frankrijk en Engeland niet tusschen beide getreden. Alleen de tusschenkomst dier twee mogendheden redde België, dat zonder die tusschenkomst onfeilbaar veroverd zou zijn geworden; want het is geen, overdrijving of grootspraak, het is niets meer dan de eenvoudige waarheid geweest, die woorden, welke de prins van Oranje den dag na den strijd te Leuven tot zijne soldaten rigtte: ‘gisteren en heden stonden onze voorposten op twee uren afstands van Brussel, en geen Belgisch leger is er meer om den intogt zijner hoofdstad te beletten.’ Zulk eene grootsche, beslissende uitkomst, in zoo weinig tijds verkregen, is een schitterend bewijs geweest voor het veldheersbeleid des prinsen van Oranje, en voor de krijgsdeugd van het Hollandsche leger.

Wij hebben hiermede onze beschouwingen over den Tiendaagschen Veldtogt ten einde gebragt. Wij hopen, dat men de leemten, gebreken en onnaauwkeurigheden, in die beschouwingen voorkomende, wel zal willen vergeven, ter wille van het doel met dien arbeid beoogd. Dat doel is geweest, om eene krijgsgebeurtenis, die, naar ons oordeel, eervol en roemrijk was voor ons vaderland, meer algemeen bekend te maken en met juistheid te doen beoordeelen.

Eene *geschiedenis* van den Tiendaagschen Veldtogt hebben

wij niet geschreven: daartoe ontbreekt het ons aan bouwstoffen. Vreemd genoeg, dat eene krijgsgebeurtenis, die in ons eigen land voorviel, die roemrijk voor ons volk is geweest, en waarvan de bewerkers en deelgenooten grootendeels nog in ons midden leven, nog geen geschiedschrijver gevonden heeft. Alles wat daarover geschreven is, bepaalt zich tot opgesmukte, gezwollene verhalen, waarin de waarheid òf verwrongen òf verzwegen wordt; of tot verhalen, waarin men zich tot algemeenheden bepaalt, en het niet waagt om de feiten helder en juist uiteen te zetten en een oordeel uit te spreken over de handelingen der verschillende personen.

Dat stilzwijgen omtrent een zoo gewigtig tijdvak in onze krijgsgeschiedenis is weêr een gevolg van die schroomvalligheid, onzen landaard eigen, die er voor doet terugdeinzen om openlijk de waarheid te zeggen, uit beduchtheid dat men daardoor aanstoot zal geven. Ten onregte beroemen wij ons op de Hollandsche rondheid en vrijmoedigheid: zij kunnen de kenschetsende karaktertrek van het voorgeslacht zijn geweest, maar bij ons moet men heden ten dage die deugden niet zoo algemeen achten; wij laten ons te veel geleiden door menschenvrees en zucht naar eigenbelang, en offeren te vaak daaraan de waarheid op, die ieder moest heilig zijn. Dit is zóó waar, dat wie bij ons rond en openlijk zijne meening durft uitspreken, zeer spoedig ondervindt, dat hij meer verwondering en ergernis dan goedkeuring en deelneming ontmoet.

Ziedaar de voorname oorzaak, waarom er bij ons nog geene goede geschiedenis bestaat van de krijgsgebeurtenissen van Augustus 1831; - het is dezelfde oorzaak, waarom wij nog geene Hollandsche geschiedenis hebben van de verdediging der Antwerpsche Citadel in 1832, - dat wapenfeit waarop wij, met reden, trotsch zijn; dat door Franschen en Duitschers uitvoerig is beschreven, en waarover alleen wij, Hollanders, het stilzwijgen bewaren; wij, die hier met het meeste regt mogten spreken! - Over de verschillende bewegingen en gevechten van den tiendaagschen veldtogt hebben wij niets anders kunnen raadplegen dan de bekende officiele verslagen, de onvolledige en soms strijdige opgaven van deelgenooten aan die gevechten, en de verhalen, die van de Belgische zijde omtrent dien veldtogt bestaan. Natuurlijk, dat wij dus weinig in bijzonder-

heden hebben kunnen treden, en dat wij ons meestal bepaald hebben met een denkbeeld te geven en een oordeel uit te spreken betreffende den *algemeenen* gang van zaken bij dezen veldtogt.

Met zorg hebben wij getracht in deze bladen elke uitdrukking te vermijden, die in het minste krenkend zou kunnen zijn voor een volk, dat toen vijandig tegen ons over stond, maar waarvoor wij, Hollanders, in vele opzigten sympathie moeten gevoelen, al ware het zelfs, dat het welbegrepen eigenbelang ons niet dringend aanspoorde tot eene naauwe verbinding met dat volk. Niemand denkt er thans aan, om in onze dagen de opwinding en driften van 1831 weêr te willen doen herleven; zoo iets zou een dwaas, een misdadig anachronisme zijn. Die driften waren toen niet alleen te verklaren, maar te regtvaardigen zelfs door den invloed der omstandigheden; in zulke oogenblikken *redeneert* een volk niet, het *gevoelt;* en de geestdrift, die dan allen bezielt, allen ontgloeit, is, ook in hare afwijkingen, eerwaardig en heilig, want zij kweekt deugden en leidt tot groote daden. Maar thans moet het geheel anders zijn.

Thans, nu een vierde van eene eeuw vervlogen is sedert onze worsteling met België, blijven wij wèl met eerbied en bewondering terugzien op de vaderlandsliefde, die toen ons volk bezielde; maar het is met geheel andere gevoelens dat wij terugzien op het oordeel, dat wij toen over België velden, en op de taal, die toen de algemeen aangenomene was, daar waar er sprake was van het Belgische volk en van zijn toen pas verkoren koning. Het is onmogelijk thans geen schaamte en afkeer te gevoelen, bij het herlezen van veel wat toen geschreven en gedicht werd. Wat waren wij toen onbillijk, partijdig, door hartstogt verblind; wat zagen wij toen slecht in de toekomst! Wanneer de dichter in die dagen met de diepste minachting van der Belgen vorst zong:

> ‘Hun Leopold, hun koning van één dag!’

dan voorzag hij zeker niet, dat die koning nog tot op den huidigen dag zoude regeren, en teregt gevierd en geacht worden om zijn helder verstand en om zijne uitmuntende hoedanigheden als regent. Wanneer men toen, in proza en in poëzij, hoon en smaad over het Belgische volk uit-

stortte, dan vergat men geheel en al de naauwe verwantschap, die tusschen dat volk en het Hollandsche volk bestaat, en die het beiden ten pligt maakt, zich naauw aan elkander te sluiten, zich wederkeerig te achten en lief te hebben; dan vergat men geheel en al dat goede en zedelijke, dat den grondslag vormt van het Belgische volkskarakter, en dat, vooral door ons, Hollanders, verdient op prijs gesteld te worden.

Maar die volkshaat van 1830 is verdwenen; de volksdriften van die dagen zijn uitgedoofd; rede en gezond verstand voeren thans den boventoon. Holland en België verlangen geene hereeniging, die voor beide landen eene ramp zoude zijn; maar zij verlangen vrede, vriendschap, naauwe aansluiting als volkeren uit één en denzelfden stam gesproten, en wier belang een voortdurend bondgenootschap vordert. Er is veel in het Belgische staatswezen, waaraan wij in Holland steeds vreemd willen blijven; maar er is ook veel goeds in, dat wij willen navolgen en overnemen. Wij hebben eerbied voor die helderziende staatslieden, die de zegeningen van beschaving, orde en vrijheid zoo ruimschoots over België hebben uitgestort; wij hebben bewondering en innig medegevoel voor die wakkere mannen, die daar met talent en onbezwekene volharding den moeijelijken kamp volhouden tegen kerkregering en priesterdwang. De Hollander kan niet koel en ongevoelig blijven, waar het den strijd geldt voor verlichting en vrijheid; hun, welke dien strijd voeren, reiken wij de broederhand toe.

Die zelfde gevoelens, die wij ten aanzien van het Belgische volk koesteren, koesteren wij ook ten aanzien van het Belgische leger. Het is dus overbodig hier te zeggen, dat de taal, in 1831 door ons te vaak gebezigd, wanneer van die krijgsmagt werd gesproken - die taal, overvloeijende van schimp en smaad - ons thans geheel vreemd is; dat wij die taal afkeuren en verloochenen. Wij zijn thans niet dwaas en onregtvaardig genoeg meer, om onze zege van Augustus 1831 toe te schrijven aan lafheid van den vijand, dien wij toen bestreden; integendeel, de waarheid hulde doende, zullen wij erkennen, dat de Belgische troepen, bij de gevechten van den tiendaagschen veldtogt, meer dan eenmaal groote dapperheid hebben doen blijken, en dat het niet door het gemis van *die* krijgsdeugd is geweest,

dat Daine's en De Ticken's legers zijn verslagen geworden. Neen, de nederlaag onzer vijanden, in Augustus 1831, is aan geheel andere oorzaken toe te schrijven geweest: de volslagene onbekwaamheid der legerhoofden, de geheele verwaarloozing van de zorg voor het leger, hebben een groot deel aan die nederlaag gehad; België is toen overwonnen geworden, omdat het legerhoofden had, die niet wisten te *bevelen* en - als natuurlijk gevolg daarvan - soldaten, die niet wisten te *gehoorzamen*.

De krijgsramp, in 1831 door België geleden, de oneer, die daardoor over den Belgischen naam werd uitgestort, moeten eene les en eene waarschuwing zijn voor ieder volk: zij moeten leeren, van hoe overwegend gewigt het is, om het bestuur van den staat en het bevel over legers alleen aan bekwame, krachtvolle handen toe te vertrouwen; hoe de onbekwaamheid, in het hoog gezag verheven, verderf en schande over Staat en leger kan uitstorten, en hoe daarom zelfs de minste burger, even als de minste soldaat, er groot belang bij heeft, dat de hoofden der regering en van het krijgsbeheer uitstekende mannen zijn. Niemand mag hieromtrent onverschillig blijven; die onverschilligheid ten aanzien van het algemeene welzijn zou even redeloos als onverantwoordelijk zijn.

Maar - is het volstrekt ons voornemen niet, met het ter nederschrijven van deze beschouwingen over den Tiendaagschen Veldtogt het Belgische volk of het Belgische leger te krenken, - het is wel degelijk ons voornemen om door deze beschouwingen de aandacht van het algemeen te vestigen op den roem, door de Hollandsche natie in 1831 verworven. Wij zijn in gemoede overtuigd van het regtmatige van dien roem; en wij gelooven daarom dat het pligt is geen sluijer uit te spreiden over de gebeurtenissen van dien tijd, maar de meest mogelijke openbaarheid te geven aan de krijgsverrigtingen, toenmaals door den prins van Oranje en door zijn dapper leger volbragt.

Men heeft gezegd: dat het gewigtige dier krijgsverrigtingen overdreven groot is voorgesteld geworden; dat het dwaasheid is, om aan de ontmoetingen bij Hasselt en bij Leuven den naam van veldslagen te geven; en dat het gering bedrag der verliezen, - bij beide partijen te zamen, over den geheelen veldtogt, te naauwernood 1200 man bedra-

gende - genoegzaam aantoont, dat de krijgsverrigtingen van Augustus 1831 van geen groot belang zijn geweest. Er is waarheid en onwaarheid in die tegenwerping. Het kan niet ontkend worden, dat wij ons, vooral in de eerste tijden, vaak aan overdrijving hebben schuldig gemaakt, daar waar wij van den tiendaagschen veldtogt gewaagden; het kan niet ontkend worden, dat èn bij Hasselt èn bij Leuven de strijd te kort heeft geduurd, te weinig bloedig is geweest, om den naam van veldslag te verdienen. Maar aan den anderen kant is het verkeerd, het belang van den tiendaagschen veldtogt te willen betwisten, op grond van het geringe der verliezen, door de beide partijen geleden; want vooreerst zijn die verliezen, volgens alle waarschijnlijkheid, veel grooter geweest dan de officiele opgaven vermelden; en ten tweede hangt de roem van een oorlogsfeit niet enkel af van het vergoten bloed, maar ook van de uitkomsten door dat feit verkregen. Die uitkomsten nu zijn groot en beslissend geweest: in tien dagen tijds een oorlog ten einde gebragt, een vijand geheel overwonnen, zijn land veroverd, zijne legers vernield; - want, dat Frankrijk's tusschenkomst de geheele verovering van België heeft belet en verhinderd heeft dat De Ticken's heir bij Leuven de wapenen nederlegde, dat doet niets af aan het roemrijke onzer krijgsverrigtingen, die, zonder die tusschenkomst, noodwendig door zulk eene uitkomst zouden zijn bekroond geworden. Wanneer een schaakspeler, door eene reeks van meesterlijke zetten, zijn tegenstander zoodanig in de engte heeft gedreven, dat het *mat* spoedig en onvermijdelijk moet volgen, dan doet het tot zijn roem niets af, of vóór dien tijd de partij wordt afgebroken: de beslissing was toch reeds daar.

Vaak hoort men beweren, dat wij Hollanders geen militair volk zijn, - en in zekeren zin is die bewering waar; wij zijn geen volk, dat naar veroveringen dorst, dat naar oorlogen haakt, dat zich met hart en ziel aan het krijgswezen wijdt, dat gemakkelijk en in een oogenblik de hoedanigheden verkrijgt, die het kenmerk van een goed soldaat uitmaken. Neen, zulk een volk zijn wij niet; bij ons kost het èn tijd èn moeite èn zorg om den burger tot krijgsman te vormen; in dat opzigt overtreffen ons België, Duitschland, Frankrijk vooral. Maar, dat wil daarom niet zeggen, dat wij geene geschiktheid hebben tot het voeren der wapenen, dat wij onvermogend zijn om zelve ons land te ver-

dedigen. Het tegendeel is waar: daar, waar men de geestdrift der natie weet op te wekten; daar, waar eene verstandige regering die geestdrift goed weet te leiden; daar, waar krachtvolle en bekwame opperhoofden optreden, - daar zal men van den Hollander, na verloop van tijd, een uitmuntend soldaat maken; daar zal men een Hollandsch leger tot een uitmuntend leger vormen; daar kan men gerust voor de verdediging des lands op eigen krachten bouwen, zonder daartoe de hulp van vreemde huurlingen te moeten inroepen. Het voorname verschil tusschen ons en andere landen is maar dit: dat bij ons een leger niet *geïmproviseerd* wordt, niet in eens uit het niet wordt geschapen, maar dat reeds te voren de grondslagen daartoe gelegd moeten zijn.

Het jaar 1831 is een voldingend bewijs geweest voor het strijdvermogen, dat ons land bezit. Wij hebben toen een leger gehad, dat geheel en al uit nationale bestanddeelen was zaamgesteld, dat in alle opzigten een Hollandsch leger was; welnu, met eere is het tegen den vijand opgetreden, met roem heeft het den tiendaagschen veldtogt ten einde gebragt; en een jaar later, door onophoudelijke oefening gehard, was het mogelijk het beste leger van Europa. Zooveel vermag de geestdrift van een volk, zooveel vermag een verstandig bestuur, zooveel vermag het voorbeeld en de leiding van een held. Die jonge soldaten, die de rijen aanvulden van het door de gebeurtenissen van 1830 verzwakte leger, waren spoedig tot geoefende krijgsscharen gevormd; die schutterijen, eensklaps te wapen gesneld en geheel vreemd aan alles wat den oorlog betrof, zag men weinige maanden later op het slagveld eene dapperheid ten toon spreiden, waarvoor men eerbied gevoelen moet.

De dagen van Augustus 1831 leven nog in de gedachtenis van het Nederlandsche volk en verdienen dit ten volle; het zijn dagen, waarop men met regtmatigen hoogmoed mag terugzien. Het leger, dat toen voor Holland's regten en eer heeft gestreden, bestaat niet meer; zeer velen van hen, die toen dat leger zamenstelden, zijn reeds door den dood weggerukt; en de overblijvenden, in de meest verschillende standen en betrekkingen geplaatst, zijn over alle deelen des lands verspreid; - maar de herinnering aan dat leger bestaat nog: die is bij allen nog levendig ge-

bleven. De staatsman, die in 's konings raad aan het bestuur des lands deel neemt, evenzeer als de arme handwerksman, die in het zweet zijns aanschijns zijn sober brood verdient, - de aanzienlijkste onzes lands, zoowel als de geringste, - allen dragen met trots dat metalen kruis, dat voor hen de belooning is voor de trouw des burgers en voor den moed des krijgsmans, en dat hen herinnert aan een tijdvak van vaderlandsliefde en heldenroem, dat luisterrijk in onze geschiedenis zal blijven prijken. Dat kruis wekt bij hen de gedachtenis op aan lang vervlogene dagen; het spreekt van het woelige krijgsmansleven, de rust van den huiselijken kring vervangende; van bezwaren en vermoeijenissen, standvastig verduurd; van krijgsgevaren, onverschrokken te gemoet gesneld; van den moeijelijken marsch, bij drukkende zomerhitte; van het nachtelijke bivouac onder den schitterenden sterrenhemel; van roemvolle slagvelden, waar Holland's vlag door de overwinning werd bekroond; van menigen trouwen krijgsmakker, die daar het leven liet voor het dierbaar vaderland. Dat kruis herinnert hun dien vorstelijken veldheer, wiens beeld in het oog zijner soldaten steeds door een lichtkrans van roem blijft omgeven, en die hen zoo te regt onvergetelijk is gebleven, omdat hij al die hoedanigheden bezat, die de geestdrift voor een legerhoofd moeten opwekken: beleid, snelheid van beraad; helderen blik, een kalm en lagchend gelaat, te midden der grootste gevaren; goedheid des harten, zich in minzaamheid jegens allen openbarende; een gemoed, dat geene vrees kende; de ziel van een Caesar, die hem altijd aandreef om zijn leven in de waagschaal te stellen en om zich, zonder aarzeling, in verhevene zelfverloochening, aan de belangen van het algemeen op te offeren.

Haarlem, 27 Mei 1857.

W.J. KNOOP.

Het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indïe parlementair behandeld.

Het daghet uit den Oosten;
Het licht schijnt overal.
Oud Liedeken.

Het kon niet missen of het Indische reglement op de drukwerken (Kon. Besluit van 8 April 1856, waarvan wij zouden wenschen te kunnen zeggen: treuriger gedachtenis!) moest een onderwerp van beklag, van aanval, en bij gevolg van parlementairen strijd bij onze volksvertegenwoordigers worden. Onze denkbeelden over die Verordening vinden onze lezers uitgedrukt in dit Tijdschrift van Maart ll., bl. 373 volgg. - 't Was voornamelijk een gevoel van bezorgdheid, dat wij te dier plaatse openbaarden; den weerklank daarvan vonden wij later in menig periodiek en ander geschrift terug; vooral, en wij nemen gaarne de gelegenheid waar om 's lezers aandacht nog eens op dat goede en hartelijke boekske te vestigen, in de *Opmerkingen van een ongenoemde doch niet onbekende*, gedagteekend uit de ziekenkamer, te Utrecht (bij J.G. Broese aldaar), waarin een hoogbejaard en hooggeëerd krijgsman, uit de ondervinding van zijn welbesteed leven, rijk aan Indische ervaring, zoo gemoedelijk is komen bevestigen, wat de jongeren in jaren naar hunne overtuiging hadden uitgesproken. Elders evenwel klonken stemmen van verontwaardiging en afschuw, schaars afgewisseld, niet door lofspraken, maar

door toonen van vergoelijking. Onder onze eigenlijke *Indiamen*, de oudgasten in de echte beteekenis, men moet het hun ter eere nageven, vond het Reglement geene verdedigers; het moest die zoeken bij eenige Aprilvrienden, bij menschen wier verstand deze plooi heeft aangenomen, dat zij getroost en onverwrikt op zekere magtspreuk kunnen blijven voortdraven, en al wat hunnen eenmaal vastgestelden loop van gedachten zou hinderen, heldhaftig blijven ignoreren. Zulke menschen redeneren bij dit onderwerp uit de stelling: ‘Indië is een wingewest, ongeschikt voor de constitutionnele beginselen van Nederland.’ - Geef u nu de moeite, hun te betoogen dat dit door niemand betwist wordt, maar dat de Nederlanders in Indië toch onze medeburgers zijn, die constitutionnele regten hebben, al zijn het andere en mindere regten dan in het moederland; dat gij de verordening juist wilt toetsen aan het Indische regeringsreglement en aan het koloniale belang; dat er ook in koloniën, ook in Aziatische koloniën, ook bepaaldelijk in Ned. Indië, eene veeljarige ondervinding omtrent de kwestiën van drukpersvrijheid en drukpersdwang bestaat; dat zij zelve den actuelen toestand voorbijzien, en niet letten op het meer zelfstandige en soliede karakter van de Nederlandsche bevolking dan die b.v. 30 jaren geleden was. - Zeg hun dit alles en nog veel meer, en zij zullen u, alsof gij niets hadt gezegd, hetzelfde standaard-argument teruggeven: ‘Maar Indië is ongeschikt voor de constitutionnele beginselen van Nederland.’

Wat er zij van die geschriften en van de vele petitiën, die tot intrekking van het Reglement werden ingediend, de ware strijd moest daarover in het Binnenhof worden gevoerd; de ware verdediging was ook te verwachten van den Minister, die het wettelijke vaderschap van het Koninklijk Besluit mogt dragen. De Staten-Generaal zouden niet met waarheid hebben geheeten ‘het geheele Nederlandsche volk te vertegenwoordigen,’ zoo zulk een publiek belang hen niet had genoopt om van eene of meer hunner grondwettelijke bevoegdheden gebruik te maken.

Van de beide Kamers der Staten-Generaal heeft intusschen alleen de Tweede zich met de zaak bemoeid. Had men ook niet bij de Eerste eenige belangstelling mogen verwachten? 't Schijnt maar al te zeer, dat ons Hoogerhuis zijne roeping om het behoudende element te vertegenwoor-

digen in een engen en onvolkomen zin opvat; als aristocratie, in de goede beteekenis van het woord, konde de Eerste Kamer even zoowel tegen gevaarlijke nieuwigheden waken, die van den kant der Kroon, als die van de Volksvertegenwoordigers voortkomen, en even veel zorg hebben voor regelmatige ontwikkeling en vooruitgang, als voor het verouderde in de actualiteit. Door alléén en altijd te waken tegen al wat naar krisis en spanning gelijkt, en overigens lijdelijk te volgen, wordt eigenlijk niets voorkomen en niets behouden.

Intusschen, zoo de Eerste Kamer zweeg, in de Tweede is zeer veel gesproken, en het kan zijn nut hebben een kort overzigt van hare raadplegingen te geven, die eene opmerkelijke bladzijde in Nederlands constitutionnele geschiedenis beslaan.

Het was den 17^{den} Februarij, terstond na afloop van het winter-reces, dat de Heer Thorbecke de zaak ter sprake bragt met de volgende motie:

'Dat de Vergadering goedvinde, aan den Minister het verzoek te rigten, aan de Kamer mededeeling te willen doen, niet alleen van de Verordening en van de administratieve voorschriften, die tot uitvoering daarvan kunnen zijn uitgevaardigd, maar ook van al die inlichtingen, memoriën, correspondentiën met autoriteiten in Indië, welke de beteekenis dier Verordening kunnen verklaren of motiveren, mededeeling met één woord van al die stukken, die licht over de Verordening kunnen verspreiden, voor zoover de Minister in de mededeeling daarvan geen bezwaar ziet.'

Zeker een hoogst billijk en gematigd verzoek, waartegen geen ministeriëelgezinde in de Kamer iets met grond konde inbrengen. - Toch was het meer dan eene interpellatie, die te dikwijls eene *vox clamantis in deserto* is of met eene onbeduidende orde van den dag afloopt: deze motie moest leiden tot eene officiëele mededeeling vau stukken, en dus, volgens het Reglement van Orde, tot benoeming eener commissie om verslag te doen. Een oordeel der Kamer over de zaak zelve lag dus in de noodzakelijke gevolgen der motie.

Het gevolg van dat votum was eene mededeeling van den Minister van Koloniën, die evenwel volstrekt niets anders bevatte dan N°. 74 en 75 van het Staatsblad van Ned.

Indië van 1856, houdende het Reglement zelf, en de bepalingen door den Gouverneur-Generaal vastgesteld omtrent de invoering daarvan. Het staatsbelang, naar de opvatting van den Minister, en bij gevolg art 89 der Grondwet, verbood iedere mededeeling van meerdere stukken. - De dagbladen hebben deze karigheid van den Minister in 't geven van stukken, zelfs met terughouding van de beruchte Nota van Toelichting, die ieder reeds in de uitgave van Nygh had gelezen, als eene laakbare achterhoudendheid berispt. Het was evenwel ligt te verwachten, dat er niets meer zou worden medegedeeld; immers wie kon destijds den afloop van het parlementair onderzoek voorzien? Eene toepassing van de wet op de ministeriëele verantwoordelijkheid behoorde onder de gebeurlijke zaken; 't is naauwlijks denkbaar dat die mogelijkheid niet levendig aan den Minister heeft voor den geest gestaan; en was het dan te vergen, dat hij, die straks aangeklaagde konde worden, stukken leverde, welke als bescheiden voor de aanklagt konden worden gebruikt? ‘Nemo tenetur edere contra se,’ was eene wijze spreuk der Romeinsche regtsgeleerden.

Trouwens, indien er schuld bestond tegenover de strafwet, of indien de Minister als staatsman laakbaar had gehandeld, dan was die schuld gelegen in het contrasigneren en uitvaardigen van het *Reglement over de Drukwerken* zelf. Ambtelijke correspondentiën daaraan voorafgegaan, schetsen of vóórontwerpen van ambtenaren of gedienstige (onafhankelijke?) raadgevers, rapporten zelfs aan den Koning over de zaak ingediend, konden aan de hoofdzaak niets veranderen. Het Reglement had, als Koninklijk besluit, geene geschiedenis zoo als wetten die hebben, en welke dikwijls tot uitlegging harer bepalingen kan strekken; het moest in zich zelf worden beoordeeld en naar zijne eigene bepalingen uitgelegd. Ook de Nota van Toelichting, hoe kostbaar ook voor den historieschrijver, om den geest van het tegenwoordig koloniaal bewind te doen kennen, konde aan den tekst en den zin van het Reglement niets afdoen. Uitspattingen der pers, gevaarlijke pogingen tot ondermijning van het gezag, politieke processen met vrijspraak of ontslag op grond van ongenoegzaamheid der wet, alles wat in andere landen en tijden tot het maken van strenge drukpers-verordeningen heeft geleid, het was aan ieder bekend, dat dit alles hier ten eenenmale ontbrak. Ongeprovoceerd, goedsmoeds had

de Regering goedgevonden eene verordening tegen de pers te maken; deze moest naar haren inhoud en strekking, maar ook daarnaar alleen worden beoordeeld.

Tot dit enge terrein was dan ook de werking der commissie bepaald, die na ontvangst der twee Indische Staatsbladen door den Voorzitter der Kamer werd benoemd. Zij bestond uit de Heeren Thorbecke, Mackay, Meeussen, de Brauw en Wintgens, en bragt den 6^{den} Maart een eenstemmig verslag uit.

Deze éénstemmigheid, tusschen leden uit zoo verschillende rigtingen der Kamer gekozen, scheen toen een verblijdend teeken, dat de zaak, hoezeer altijd eene politieke kwestie, toch geene eigenlijke partijkwestie zoude worden; dat zij om en in haar zelve zoude worden onderzocht. Slechts mogt men vragen, of die eenstemmigheid niet verkregen was door al te groote beperking der vraag, die de commissie te beoordeelen had? Immers bij eene waarlijk over de zaak eensgezinde commissie van 5 praktische staatslieden, zoude het niet hebben kunnen missen, of een Reglement als dit ware getoetst èn aan de wet èn aan het algemeen belang; en men had zich openhartig de vraag ter behandeling gekozen, of Nederlands gebied over Oost-Indië door zulk een Regeringsmaatregel wordt bevestigd of in gevaar gebragt? - 't Is waar, alleen art. 110 van het Indische Regerings-reglement bepaalt 's Konings bevoegdheid in dit onderwerp, maar zoo dat artikel nu eens niet bestond, of zoo het reglement door eene casuistische interpretatie eens met de letter van dat artikel was goed te maken, zoude men dan niets aan den Minister te verwijten hebben gehad, die op deze wijze van 's Konings bevoegdheid had gebruik gemaakt? Zekerlijk staat geen der leden van de commissie, als regtsgeleerde, op zulk een wetenschappelijk of onwetenschappelijk standpunt, dat alle regten en pligten voor hem in de geschrevene wet zouden zijn besloten; geen hunner is ook in staat, een oogenblik voorbij te zien, welk staatkundig gewigt eene verordening op de pers in Indië kan en moet hebben. Het opzettelijke stilzwijgen van het Verslag over de algemeene bedoeling en vermoedelijke werking van het Reglement wijst dus niet op onverschilligheid, maar op een reeds aanvankelijk bestaand verschil van denkwijze daarover bij de leden der commissie. Alleen hierin bestond éénstemmigheid, dat het Reglement behoorde getoetst te

worden aan art. 110 en dat het aan den eisch van dat wetsartikel niet voldeed[1]. Immers:

1°. het 1e lid van art. 110 veroorlooft zoowel repressive als praeventive bepalingen omtrent het gebruik van de drukpers in Indië en de toelating van elders dan in Nederland gedrukte stukken. Die bevoegdheid heeft echter haren grens in de eischen der openbare orde. Voor zooveel deze het vereischt, mag zelfs eene voorafgaande censuur worden ingevoerd. Maar het Drukpers-Reglement is deze grens te buiten gegaan; het bevat zulk een zamenstel van praeventive bepalingen (omtrent het beroep van drukker en uitgever, omtrent de zekerheidstelling en de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om de sluiting van elke drukkerij te bevelen), en daarmede zoodanig stelsel van repressie (de verantwoordelijkheid der drukkers, uitgevers on verspreiders, den wijden omvang van het begrip van verspreider, het strafbare van daden ook zonder boos opzet gepleegd, de verpligte onderteekening der schrijvers, de strengheid van eenige straffen), dat eene voorafgaande censuur veel minder hinderlijk voor de uitgave van drukwerken zoude zijn en veel minder zoude afschrikken om daarvan een beroep te maken, dan eene schijnbare vrijheid, die te gelijk gegeven en teruggenomen wordt;

2°. met lid 2 van art. 110 is het Reglement nog minder overeen te brengen; dit toch vereischt, dat er een kennelijk onderscheid worde gemaakt tusschen de in Indië en elders gedrukte, en de in Nederland uitgegevene drukwerken. Laatstgenoemde moeten *onbelemmerd* worden *toegelaten*, d.i. verzonden, in den handel gebragt en gedebiteerd; ten opzigte van deze zijn dus geene praeventive bepalingen geoorloofd en de repressie mag niet zoodanig zijn, dat zij den aanvoer en de verspreiding belemmert, veelmin onmogelijk maakt. Aan deze wetsbepaling heeft het Reglement niet voldaan, want al zijne voorschriften, zoowel de praeventive als de repressive, zijn ook aan de uitgevers, drukkers

1 Art. 110 R.R. luidt: ‘Het toezigt der Regering op de drukpers wordt bij algemeene Verordening geregeld, in overeenstemming met het beginsel, dat het door de drukpers openbaren van gedachten of gevoelens en het toelaten van elders dan in Nederland gedrukte stukken geene andere belemmering mogen ondervinden, dan tot verzekering der openbare orde gevorderd wordt.
In Nederland gedrukte stukken worden onbelemmerd toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid, volgens regels bij algemeene verordening te stellen.’

en schrijvers van Nederlandsche werken gemeen, behalve alleen de vormelijke bepalingen van art. 13 en 15, 2°. omtrent het verpligte depôt van exemplaren van tijdschriften. En terwijl daardoor omtrent den borgtogt van drukkers en uitgevers, omtrent de intrekking van het regt tot drukken en uitgeven, omtrent de verpligte onderteekening van alle artikelen in tijdschriften, eene gelijkheid wordt geboren die de wet niet wil, zoo drukt de verantwoordelijkheid der verspreiders voor den inhoud der drukwerken ongelijk zwaarder op den handel in Nederlandsche, dan in Indische werken. Bij gene toch is het a priori bijna zeker, dat de Indische uitgever of verspreider geenen auteur zal kunnen noemen, die in Indië kan worden gestraft; er bestaat voor hem daarenboven de volstrekte onmogelijkheid, om alles wat hem uit Nederland wordt gezonden, te lezen vóór dat hij het gaat verspreiden.

Nog voldoet het Reglement niet aan lid 2 van art. 110, in zooverre niet *ieders verantwoordelijkheid* daarbij is geregeld. Daaronder toch is begrepen de verantwoordelijkheid van den schrijver of drukker in Nederland; deze verantwoordelijkheid en die van den uitgever in Indië moesten met elkander in overeenstemming zijn gebragt; en daartoe zoude eene verordening, voor het moederland en de kolonie gemeen, noodig zijn; bij gevolg eene wet. - Daardoor alleen zoude ook worden voorkomen, dat hetzelfde geschrift door den Nederlandschen regter voor onschuldig, door den Indischen voor strafbaar werd verklaard.

Ziedaar den gedachtenloop van het Verslag. De slotsom was, dat ‘het antwoord op de vraag, of het Reglement op de drukwerken aan den eisch van art. 110 van het Indisch Regerings-Reglement voldoet, die de commissie zich ter beantwoording voorstelde, niet anders dan ontkennend kan zijn.’ Daarop volgde het voorstel: ‘dit Verslag te doen drukken en aan de leden te doen ronddeelen en een afschrift daarvan te verzenden aan den Minister van Koloniën, ten einde hem in de gelegenheid te laten nadere inlichtingen aan de Kamer te geven.’

Conclusiën van deze soort worden gewoonlijk in vergaderingen met algemeene stemmen of met groote meerderheid aangenomen, omdat zij niets praejudiciëren, maar ieders oordeel vrijlaten, hoogstens opschorten. - Toch was dit hier niet geheel het geval. - De wijze, waarop de commissie de zaak behandelde, strekte blijkbaar om den

Minister te sparen. Wel beschuldigde zij hem van in strijd met de wet te hebben gehandeld, maar, zoo als wij reeds aanmerkten, door haar stilzwijgen over het algemeene staatsbelang, stelde zij dit eenigermate buiten discussie, en bij de beschuldiging zelve repte zij niet met één woord van de strafregterlijke verantwoordelijkheid, die uit het contrasigneren van een besluit, in strijd met eene wet, konde voort-vloeijen. Zij concludeerde éénig en alleen tot het vragen van nadere inlichtingen.

Inlichtingen nu, wat konde hieronder worden verstaan? Van andere *stukken*, die haar tot het bevolene onderzoek noodig zouden zijn, had de commissie niet gesproken; met inlichtingen kan zij dus niet wel iets anders bedoelen, dan dat de Minister een schriftelijk betoog zoude leveren, dat het Reglement niet in strijd was met art. 110.

Die taak, hoezeer niet gemakkelijk, bood voor een geoefend pleitbezorger eenige kansen van welslagen. Van het altijd rekbare en onbestemde begrip van *openbare orde* (in art. 110, lid 1) was nog al iets te maken; *onbelemmerde toelating* (in lid 2) was wel moeijelijker weg te redeneren, maar het liet zich althans pleiten, dat *ieders verantwoordelijkheid* alleen op de verantwoordelijkheid van personen in Indië betrekking had, en dat de regeling van deze verantwoordelijkheid (bij Besluit) den handel in de eenmaal toegelatene drukwerken toch weder wel mogt belemmeren. Eindelijk had de Minister, voor zoo veel hij (zijdelings) aangeklaagd was, eene schoone gelegenheid om zich te beroepen op den beschermenden regtsregel, ‘dat boos opzet niet wordt voorondersteld, maar bewezen moet worden,’ welken hij in dit zelfde Reglement zoo veel mogelijk afsneed voor de Indische justitiabelen (Zie Nota van Toelichting, bij Nijgh, bl. 44 tot 47).

Dezen waarschijnlijken loop der zaak voorzag reeds in de Zitting van 9 Maart de Heer van Zuijlen, toen hij zijne teleurstelling te kennen gaf: dat ‘de conclusie der commissie niet iets meer de uitdrukking was geweest van den algemeenen indruk, dien het Reglement had doen ontstaan[1].’ - Ook de Minister van Koloniën kan het wel

1 De *uitdrukking van een' algemeenen indruk* is zeker geene sierlijke uitdrukking! De *uitdrukking van eene algemeene verontwaardiging* zoude beter Hollandsch zijn geweest; maar de spreker zondigde liever tegen den stijl, dan tegen de parlementaire beleefdheid.

ten halve in ernst gemeend hebben, toen hij in die zelfde zitting betuigde, ‘dat het hem *aangenaam* was, dat de conclusie hem de gelegenheid aanbood, al die inlichtingen te geven, welke tot opheldering der zaak moesten dienen.’

Hij beloofde zoo spoedig mogelijk een schriftelijk antwoord. Nadat de Heer Thorbecke nog verklaard had, dat de commissie slechts den grond voor verder onderzoek en dus voor eene nadere beslissing had willen leggen, en de Heer van Lijnden, dat hij niet geacht wilde worden al de redeneringen der commissie te beamen, werd de conclusie met algemeene stemmen aangenomen.

De motie van den heer van Zuijlen tot bespoediging van de bijeenkomst der Kamer, zoodra het antwoord des Ministers en een nieuw Verslag der commissie zouden gereed zijn, gaf tot eenen kleinen woordenstrijd aanleiding, en werd met 41 tegen 9 stemmen aangenomen. Trouwens het was weinig te vreezen, dat het reces daardoor vóór Paschen zoude worden gestoord.

De *Inlichtingen*, zoo als het heette, van den Minister deden zich niet al te lang wachten. Zij dragen de dagteekening van 27 Maart. Dat stuk was juist wat het zijn moest, en wat men verwachten kon dat het zou zijn voor de zaak, die te verdedigen was, namelijk eene regtsgeleerde schriftuur van antwoord, een pleidooi voor den steller van het Reglement, eindigende met de conclusie: ‘De Regering gelooft dus met alle regt, tegenover de commissie het gevoelen te mogen aankleven, dat het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch-Indië, in ieder opzigt, met art. 110 van het Regerings-Reglement overeenstemt.’ - Dat staatsstuk verdient in aandenken te worden bewaard als model van verdediging eener (zal men zeggen: zwakke?) zaak. De stelling, door de commissie geuit, ‘dat een zuiver praeventief stelsel, eene censuur van Indische drukwerken, minder belemmerend voor de pers in Indië zoude zijn, dan dat der Regering,’ wordt alleraardigst zóó opgevat, alsof de commissie regtstreeks eene voorafgaande censuur zou hebben aanbevolen, hetgeen dan aanleiding geeft tot een betoog, dat iets dergelijks aan de verspreiding van nuttige denkbeelden in Indië in den weg zoude staan en hevige klagten uitlokken. Met die opvatting wordt dan ook de stelling goedgemaakt, die anders wat al te kras klinkt, en later bij de discussie als eene onvoegzame ironie van

den Minister is opgevat: ‘Al de afkeurende stemmen over het drukpers-reglement hebben de overtuiging der Regering nog niet geschokt, dat die verordening licht en leven in de Indische maatschappij zal opwekken; maar wel heeft zij zich de vraag gedaan, of zij daarbij ook *te mild* geweest zij.’ - Verder doorloopt de steller der Inlichtingen achtervolgens de grieven door de commissie opgesomd en kan, zoo als van zelf spreekt, voor ieder van de bepalingen van het Reglement, die aanstoot gaven (als: de zekerheidstelling, de sluiting der drukkerij, de voorafgaande inbeslagneming bij vervolging, de verantwoordelijkheid van den drukker en die van den verspreider, de verpligte onderteekening van stukken in tijdschriften), hetzij in vreemde, hetzij in Nederlandsche wetten eenige voorbeelden of analogiën vinden. Daarbij wordt evenwel opzettelijk over het hoofd gezien of weggeredeneerd, èn dat nergens zulk een zamenstel van bepalingen geschreven is, die in haar onderling verband aan de drukpers niet de minste ruimte verleenen, als nu in Nederlandsch-Indië[1], èn dat overal, waar de auteur van het drukpers-reglement een voorbeeld van middelen ter beteugeling eener woelige drukpers vond, hij dit voorbeeld met overdrijving heeft nagevolgd. Zoo kent het Fransche decreet van 1852 de opheffing van een dagblad of tijdschrift, bij regeringsmaatregel, na twee voorafgaande waarschuwingen; het Indische Reglement de opheffing eener drukkerij zonder ééne waarschuwing. Zoo kent onze wet de strafbaarheid van den verspreider van naamlooze drukwerken; het Indische Reglement breidt het begrip van *verspreider* uit, en stelt hem verantwoordelijk voor niet-naamlooze geschriften.

Maar het is niet alleen door verzwijgen en plooijen, dat de schrijver der Inlichtingen zijne zaak bepleit. Hij ontziet zich ook niet het Reglement te verdedigen met aanhalingen, in die mate onvolledig, dat zij te eenenmale onjuist zijn, waaruit namelijk datgene is weggelaten, wat het kenmerkend onderscheid uitmaakt tusschen de aangehaalde plaats en hetgeen men bewijzen wil.

Allereerst staat het Reglement zelf, het ‘corpus delicti,’

1 De nieuwe perswet van het groothertogdom Luxemburg van Junij 1857 komt zoo eenigzins het Indische reglement op zijde. Nederland mag daarvan zeggen: ‘Jam proximus ardet Ucalegon.’

voor zoodanige valsche aanhaling bloot. Wij laten in het midden het betoog, dat de magt van den Gouverneur-Generaal om, zonder misdrijf, zonder geregtelijke vervolging, de sluiting eener drukkerij of de uitoefening van het bedrijf van drukker aan ieder bepaald persoon en op iedere bepaalde plaats te bevelen, zoude zijn begrepen in de magt tot uitzetting en inbanning, die hem bij art. 45 tot 47 van het Regerings-Reglement is toegekend; een betoog, dat overigens uitgaat van de grootste juridieke ketterij, daar het eene exceptionnele bevoegdheid, die *contra jus* verleend is, uitbreidt tot een geval van gemeen regt, dat niet in de exceptie valt. Maar wat zal men zeggen, als men in de Inlichtingen leest: ‘De boekhandelaar heeft de zekerheid, dat bijaldien ook te eeniger tijd de plaats zijner vestiging aan de Regering bedenkelijk toeschijnt, art. 5 hem aanspraak geeft op eene vergelding zijner schade.’ - ‘De Regering wilde in dat geval’ (verbod om te drukken en sluiting van drukkerij) ‘billijk zijn en zij beval uit dien hoofde de vergoeding der werkelijk geledene schade. - ‘*De verpligting tot schadevergoeding is op zich zelve een waarborg*, dat de Regering tot de aanwending van art. 5 niet dan in de uiterste noodzakelijkheid zal overgaan.’ - En wanneer men daarnaast legt art. 5 van het Reglement zelf, en daarin met zóóvele woorden leest, dat *geene* verpligting tot schadevergoeding aan den Gouverneur-Generaal is opgelegd, maar het geheel aan zijn oordeel is overgelaten, of de werkelijk geledene schade al dan niet zal worden vergoed? Immers volgens art. 5, lid 2, verleent de Gouverneur-Generaal die vergoeding, ‘daartoe termen vindende, na de sluiting.’ En zelfs deze, niet verpligting, maar bevoegdheid tot het geven van schadevergoeding is nog maar alleen geschreven voor het geval van sluiting eener drukkerij, op eene *plaats* die aan den Gouverneur-Generaal blijkt daartoe ongeschikt te zijn; zij bestaat niet, ingeval aan een bepaald *persoon* de uitoefening van het bedrijf van drukker wordt verboden.

Eene onjuiste aanhaling van niet zóóveel gewigt is deze, in de Inlichtingen voorkomende: ‘Niet zonder verwondering heeft de Regering ook het nut der zekerheidstelling door de commissie zien betwijfelen. In Pruissen, welks meerdere vatbaarheid voor eene geheele vrijheid van drukpers tegenover Nederlandsch Indië wel door niemand zal

worden betwijfeld, verklaarden zich de commissiën uit de beide Kamers, bij de overweging van het ontwerp van wet over de drukpers, hetwelk den 12^{den} Mei 1851 bekrachtigd is, eenparig voor dat stelsel, en was er slechts één lid, hetwelk daarin eene beperking der drukpersvrijheid meende op te merken.' Hierbij is zachtkens verzwegen, dat bij de bedoelde gelegenheid in Pruissen werd gehandeld over het stellen van zekerheid door de uitgevers van dagbladen en tijdschriften, terwijl het Indische Reglement alle drukkers in het algemeen daaraan onderwerpt. Wij willen niet zeggen, dat die borgtogt ons onverdedigbaar voorkomt; zij is misschien vergelijkenderwijs nog het houdbaarste in het Reglement; maar het punt van vergelijking is niettemin valsch voorgesteld. - Even valsch is het, te willen betoogen, dat ƒ 5000 geen te hooge borgtogt voor een drukker in Nederlandsch Indië is, omdat dergelijke borgtogt (voor dagbladen) in Pruissen tot Thr. 5000, in Oostenrijk tot fl. 10,000 kan opklimmen, even als of het mogelijke debiet van een uitgever in Nederlandsch Indië zoude staan tot dat van een uitgever in Pruissen en Oostenrijk als 1 : 2.

Eene derde onjuistheid ligt in een beroep op de Nederlandsche wet en arresten van den Hoogen Raad. De zaak, sedert al veel besproken en waarover wij kort mogen zijn, is eenvoudig deze: Het Nederlandsch Souverein besluit van 24 Januarij 1814 verklaart ieder verantwoordelijk voor hetgeen hij schrijft, drukt of uitgeeft; met bepaling dat, als de schrijver onbekend is, de drukker alleen verantwoordelijk is; de wet van 28 September 1816, omtrent beleedigingen jegens vreemde Souvereinen, stelt voor deze soort van misdrijven de drukkers en uitgevers verantwoordelijk, zoo de schrijvers niet kunnen worden veroordeeld en gestraft. Het Indische Reglement gaat zeer veel verder; het bepaalt in art. 11, dat de uitgever voor alle persmisdrijven verantwoordelijk is zoolang hij den drukker niet aanwijst, en de drukker zoolang hij den schrijver niet aanwijst, alsmede dat de aanwijzing van eenen drukker of schrijver buiten Nederlandsch Indie, niet voldoende is om de verantwoordelijkheid van den uitgever of drukker op te heffen. Zelfs ingeval de schrijver aan de regtsmagt van Nederlandsch Indische regters onderworpen is, blijft de drukker verantwoordelijk voor den inhoud van tijdschriften, wanneer de

schrijver niet kan worden vervolgd, veroordeeld en gestraft (art. 17). Zelfs wanneer de schrijver veroordeeld en gestraft is, hetzij van een tijdschrift of ander drukwerk, is de drukker geldelijk voor de veroordeeling aansprakelijk ter concurrentie van zijn geheelen borgtogt (art. 6 en 7). Bovendien schept de Indische wetgever eene verantwoordelijkheid van den verkooper en verspreider (in den ruimen zin van art. 34) voor den inhoud van elk drukwerk, zoolang zij den drukker (strafbaar in Nederlandsch Indië) niet aanwijzen. Wanneer men nu wil betoogen, dat de Nederlandsche wet, zooals die door den Hoogen Raad wordt toegepast, eigenlijk hetzelfde bepaalt, als de Indische, moet men óf aantoonen dat de Hooge Raad geheel iets anders van de wetsbepalingen maakt, dan er geschreven staat, òf men leest in de arresten iets anders dan de Hooge Raad gezegd heeft. Om evenwel dat betoog te leveren, haalt de Minister twee arresten aan, het eerste van 1845, waarbij beslist werd dat een drukker, die voor den regter in hooger beroep, voor welken hij als drukker van een geïncrimineerd stuk teregt stond, den schrijver genoemd had, maar opzettelijk daarmede had gewacht totdat, ten gevolge van verjaring, de schrijver niet meer vervolgbaar was, daardoor niet van aansprakelijkheid was ontslagen (dit arrest is, zoo niet volledig, toch duidelijk genoeg aangehaald, maar doet niets ter zake); het tweede van 21 April 1847, waarbij werd uitgemaakt dat een drukker en uitgever, ofschoon de schrijver bekend was, als medepligtige van het persmisdrijf konde worden veroordeeld, zonder dat daardoor het Besluit van 1814 was geschonden. Van dit laatste arrest worden eenige overwegingen medegedeeld, maar (zonderling!) juist die weggelaten, waaruit blijkt, dat de regter, wiens vonnis de Hooge Raad handhaafde, den drukker en uitgever niet als zoodanig medepligtig had geoordeeld, maar hem schuldig had verklaard aan medepligtigheid (van laster) ‘op de feitelijke beslissing, dat de beklaagde artikels van het door hem uitgegeven geschrift, wat derzelver inhoud en strekking aangaat, hem volkomen bekend waren.’ Zulk eene feitelijke beslissing is juist volgens het Indische Reglement niet noodig. Naar de jurisprudentie van den Hoogen Raad is juist dit het kenmerk van de strafbare medepligtigheid. Men leest dit ook in een arrest van 18 Julij 1854: ‘dat, zelfs bij het bekend zijn van den schrijver, de

verantwoordelijkheid van den drukker en uitgever door geene wet is uitgesloten, wanneer namelijk in facto blijkt, dat zij hebben gehandeld met kennis en bewustheid aan den strafbaren inhoud van het gedrukt geschrift.' 't Zelfde was aangenomen in een arrest van 12 Junij 1850, maar nooit zoodanige verantwoordelijkheid van den een voor het misdrijf van den ander, als het Indische Reglement bepaalt[1].

Deze kleine rhetorische verzwijgingen zijn evenwel niets bij den kunstigen greep, waarmede de Minister het duidelijke en lastige verwijst der commissie ontwijkt omtrent niet naleving van art. 110, lid 2, Reg.-Regl., door praeventive middelen te hebben bevolen ten opzigte van Nederlandsche drukwerken.

Met ééne pennestreek wordt verklaard, dat art. 12 tot 20 (§ 3, *algemeene voorzorgen;* § 4, *bijzondere voorzorgen omtrent tijdschriften*) niet toepasselijk zijn op werken buiten Nederlandsch-Indië gedrukt, hetzij in den vreemde of in Nederland.

Wel leest men dit niet in het Reglement, maar men had, volgens den Minister, moeten begrijpen 'dat in eene verordening, welker opschrift 'luidt: Reglement op de drukwerken in Nederlandsch-Indië, art. 12 tot 20 slechts voor Indische drukwerken verbindend zijn[2].' - 'De Regering begrijpt naauwelijks, wat aanleiding kan gegeven hebben tot het denkbeeld, dat de stukken in Nederland en elders dan in Nederland gedrukt, onderworpen zijn aan dezelfde bepalingen als de stukken, die in Indië gedrukt zijn.'

De Commissie had van art. 13 en art. 15, 2°. gesproken, in welke uitzonderingen voorkomen van enkele formaliteiten voor Ned. drukwerken, maar deze betroffen slechts de 'in Nederland gedrukte, maar in Indië uitgegeven drukwerken' en wat *uitgegeven* beteekent, weet toch iederéén. Hoe konde men toch zóó misverstaan!

Maar met nog meer verbazing las ieder deze uitlegging, door den Minister aan zijn eigen werk gegeven. Is deze

1 Nog eene aanhaling, met de wetenschappelijke goede trouw onbestaanbaar, is die van eenige zinsneden uit een geschrift van Mr. A.W. Wichers, in Ned. Jaarboeken van Regtsgel., III, bl. 85 volgg., zonder te vermelden dat deze in verband staan tot een stelsel van dien schrijver omtrent de aansprakelijkheid en strafschuldigheid (bij hem onderscheiden) van den drukker, dat niet in de jurisprudentie gevolgd is.

2 En waarom dan de overige artikelen niet?

toch de ware, dan is er 1°. hoegenaamd geen verschil tusschen de in Nederland en de in andere landen buiten Nederlandsch-Indië gedrukte stukken; want op beide zijn de artt. 1 tot 11 en 21 tot 35 wel, de artt. 12 tot 20 niet toepasselijk;

2°. de verspreider van geschriften zonder naam en woonplaats van drukker en uitgever niet strafbaar, wanneer deze geschriften slechts buiten Nederllandsch Indië zijn gedrukt;

3°. geen der bijzondere voorzorgen omtrent tijdschriften toepasselijk op eenig buiten Nederl.-Indië verschijnend periodiek werk of dagblad;

4°. ieder bevoegd om buiten Ned.-Indië gedrukte geschriften en platen aan te plakken, zonder aanstelling of verlof (tegen art. 20).

Bij het lezen van deze verklaring in de Inlichtingen, later mondeling breedvoerig door den Minister bevestigd, moet het den steller der *Nota van Toelichting* wonderlijk te moede zijn geweest. Deze ijverige man had aan de Indische ambtenaren duidelijk gemaakt, dat ‘zonder te kort te doen aan art. 110, lid 2,’ al die bepalingen (van art. 12 tot 20) mogten en moesten worden toegepast op Nederlandsche drukwerken (bij Nijgh, bl. 41, 42, 43). - De Indische en Nederlandsche boekhandelaars, o.a. de Vereeniging voor de belangen van den boekhandel, hadden het even zoo begrepen.

Deze hadden zich bezorgd gemaakt over de toepassing van art. 18 (de verpligte onderteekening van alle redenerende artikelen) op Nederlandsche drukwerken.

Alle dezen ontvangen een démenti van den Minister. Of moet men de houding van Z. Ex. gelijkstellen met het gedrag van een voorzigtig schipper, die een gedeelte der lading over boord werpt, om het kostbaarste te behouden? Dat kostbaarste zoude dan in dit geval wel de *verantwoordelijkheid van den verspreider als hoofddader* zijn.

Er zijn nog meer punten van strijd tusschen de *Toelichting* en de *Inlichtingen;* de dagbladen hebben daarop in het breede opmerkzaam gemaakt; wij wilden hier alleen de gewrongene en vreemde aanhaling en uitlegging van het Reglement zelf in de Inlichtingen doen kennen.

De Minister had 3 weken voor termijn van antwoord gehad; de commissie nam ongeveer even langen termijn voor repliek; haar Nader Verslag draagt de dagteekening van

15 April. Uit dat stuk bleek ten duidelijkste, uit hoe ongelijksoortige bestanddeelen de commissie was zamengesteld, daar zich in haren boezem eene meerderheid en eene minderheid vertoonde op de gewigtigste punten van geschil. De meerderheid, die òf in alles, wat er maar even door konde, aan den Minister wilde te gemoet komen, òf zelve eene gebondene drukpers in Indië wenschelijk achtte, bestond, zoo als later uit de discussiën bleek, uit de Heeren de Brauw, Wintgens en Mackay, van welken laatsten het eene zeldzame zelfverloochening of toegefelijkheid mag heeten, dat hij juist op het punt van de *onbelemmerde toelating van Nederlandsche drukwerken*, zijn eigen gelukkig amendement op art. 110, lid 2, van het Regerings-reglement zoo weinig gedachtig was. Bij de minderheid, bestaande uit de Heeren Thorbecke en Meeussen, die vergelijkenderwijze streng in hun oordeel over den Minister mogten heeten, voegde zich nog weder de Heer Wintgens op één enkel punt. Ten gevolge van dezen strijd van meeningen maakte het Nader Verslag inderdaad een ongunstigen en verkeerden indruk, en kwamen oppervlakkige lezers in den waan, alsof de beginselen van wetgeving en staatkundige vrijheid, waarom het te doen is, controverse, zeer twijfelachtige regtspunten, geschikt voor een geleerd dispuut, waren. Het onbestemde van de conclusie op zich zelf, waaromtrent meerderheid en minderheid het eens waren geworden, droeg hiertoe bij; deze luidde: ‘Dit Verslag te doen drukken en aan de Leden rond te deelen’ (iets waartoe reeds besloten was) ‘en een afschrift daarvan aan den Minister van Koloniën te zenden, met uitdrukking van de overtuiging der Kamer, dat het Reglement op de drukwerken in Indië eene herziening behoort te ondergaan.’

Die aanbeveling van *eene herziening*, zonder in bijzonderheden te treden omtrent de wijze van herziening, scheen weinig voldoende. Bij nader onderzoek blijkt evenwel, dat, niettegenstaande de splitsing der commissie op eenige punten, die woorden in haar verband tot het voorafgaande niet zóó onbestemd zijn, als men het wel heeft willen doen voorkomen en wel degelijk eenen weg aanwezen, die, met goeden wil van Kamer en Regering beide, kon worden gevolgd. - Met goeden wil! maar was deze te wachten van den Minister, die, als lid van 't vorige Ministerie, het Besluit had ontworpen en gecontrasigneerd, als lid van het

tegenwoordige het had doen in werking treden, en die thans, met veel hoop op goeden uitslag, de verdedigings-schriftuur, die wij kennen, had ingediend?

Daar de conclusie eindelijk door de Kamer is aangenomen geworden, willen wij herinneren, welke zin daaraan uit den inhoud van het Nader Verslag moet worden gegeven. - De minderheid der commissie zag in de eerste plaats niet in, dat de *openbare orde* in Indië gebood, praeventive maatregelen ten aanzien der drukwerken, althans in Westersche talen, te nemen; zij staafde die meening uit den rustigen, ordelievenden aard der Europeesche bevolking in Ned. Indië, die de Minister zelf in de Inlichtingen huldigde. Moest men de mededeeling van denkbeelden beperken onder de ‘duizendmaal meer talrijke bevolking’ van verschillende Oostersche natiën, dan moesten er bijzondere bepalingen, ten aanzien van drukwerken, in 't Maleisch, Javaansch, Arabisch en Chineesch worden gemaakt, en ambtenaren, met de kennis dier talen toegerust, worden aangesteld om die wetsbepalingen uit te voeren.

Maar de meerderheid was het met den Minister eens, dat voor het behoud van het zedelijk overwigt der Nederlanders over vreemde volken ook praeventive maatregelen tegen de Ned. pers dienstig zijn. De meerderheid wees daarbij met nadruk ‘op de verpligting der Regering, om te zorgen, dat de drukpers voor de’ (inlandsche) ‘bevolking eene weldaad werd en voor anderen eene weldaad bleef.’[1]

Een tweede punt, waarmede de minderheid niet bevredigd was, is de bevoegdheid aan den Gouverneur-Generaal in Rade verleend, om aan bepaalde personen de uitoefening van het beroep van drukker te verbieden en drukkerijen te sluiten en op te heffen, omdat de plaats, waar zij worden uitgeoefend, hem daartoe ongeschikt voorkomt. Het ijdele en nietsbeteekenende van de onverpligte vergoeding van werkelijk geleden schade in één der gevallen werd daarbij aangewezen. Zij kon niet toegeven, dat art. 45, 46, 47 van het Regerings-reglement het regt konden geven

1 Zoude het wel ernstig gemeend zijn van de 3 leden der commissie, dat dergelijke positive verpligting, om de drukpers weldadig te maken, op de Regering rust? Eene zware taak inderdaad, en nog vrij wat grooter verantwoordelijkheid, dan die de letterkundige censuur aan eene Regering oplegt.

tot grootere of andere inbreuken op de persoonlijke vrijheid en het bijzonder eigendom, dan die daarin zijn omschreven.

De meerderheid daarentegen berustte in de ophelderingen der Regering. De plaats, waar eene drukkerij gevestigd is, konde een ‘brandpunt van onrust en woeling’ worden, en de Gouv.-Generaal moest bij magte zijn dit op te heffen. Zoo kan het ook gebeuren, dat een drukker, zonder nog juist strafbaar in regten te zijn, een ‘zóó gevaarlijk misbruik maakt van zijn beroep, dat er eene voor de openbare rust en orde gevaarlijke werkplaats ontstaat, waarvan het gevaar, door het verwijderen van den persoon alleen, krachtens art. 45 en volgg. van het Regerings-reglement, niet kan worden weggenomen, maar die zelve moet worden opgeheven.’[1]

't Zelfde verschil van gevoelen tusschen meerderheid en minderheid vertoonde zich ten derde omtrent de verantwoordelijkheid van den verspreider van drukwerken, zeker het gewigtigste punt in de geheele Verordening.

De meerderheid verklaarde zich overtuigd door de redeneringen des Ministers, geput uit de Nederlandsche wet en de jurisprudentie van den Hoogen Raad. Zij beriep zich bovendien op verscheidene arresten, waarbij drukkers, die tegelijk uitgevers waren, strafbaar zijn gesteld bij ontstentenis of onbekendheid van schrijvers. Het onderscheid tusschen drukker, uitgever en verspreider was in hare oogen van weinig regtskundig gewigt (!). Daarenboven ‘vorderde het maatschappelijke belang in de kolonie, dat, als eenig misdadig geschrift aldaar in omloop wordt gebragt, er toch iemand aansprakelijk zij.’ Dat hiervoor de verspreider genomen wordt, wijkt niet af van de beginselen van Nederlandsch strafregt.

De minderheid stelde daartegenover, dat de Nederl. wet den verspreider alleen dan verantwoordelijk stelt voor den inhoud van het geschrift, wanneer dit zonder naam van drukker en schrijver in 't licht is verschenen, maar hem overigens nergens met den drukker gelijk stelt; zij merkte met bevreemding op, dat hare drie medeleden zoo groote

1 Derhalve erkent ook de meerderheid, dat art. 5, drukpers-reglement, iets anders en iets meer behelst, dan art. 45, 46, 47, Regerings-reglement. - Zij verlaat hier, onbedacht misschien, het terrein der strenge legaliteit, om in het belang des Ministers een argument van convenientie te maken.

gelijkheid vonden in de bepalingen omtrent de verantwoordelijkheid in het Indische reglement en die in de Nederl. wet, terwijl toch de ministeriëele schrijver der Nota van Toelichting met zoo vele woorden had erkend (bl. 28, 29, bij Nygh), dat het Indische reglement veel verder ging dan de Nederl. wet.

Volgens de minderheid is de verhouding van een drukker-uitgever tot een geschrift eene geheel andere, dan die van den handelaar, commissionair of houder van eene leesinrigting, die het verspreidt; de eerste kan worden geacht het te kennen of althans daarover ingelicht te kunnen zijn; de andere is in den regel niet, en slechts bij zeldzame uitzondering wel, met den inhoud bekend. Wilde men dit punt van drukpers-wetgeving regelen, men vond betere modellen dan de in Nederland bestaande gelegenheidswetten van 1814, 1816, 1829 en 1830, in de gedeelten van het Nederl. Strafwetboek, die in 1847 door gemeen overleg tusschen de Regering en de Tweede Kamer waren vastgesteld, bepaaldelijk Titel XVII en XXIII van het II^{de} Boek[1]. - Tegenover dit redelijke en billijke stelsel staat

1 De minderheid der commissie had er nog Titel V van het IIde Boek moeten bijvoegen. Deze drie Titels, door den Minister de Jonge van Campens Nieuwland ontworpen, op de aanmerkingen der afdeelingen aanmerkelijk gewijzigd, en door de Tweede Kamer aangenomen, vormen een zamenstel van repressive bepalingen, zoo als men voor vrijheid, zonder licentie, van drukpers kan verlangen. Daarin leest men omtrent de verantwoordelijkheid van drukkers, uitgevers en verspreiders het volgende: In Titel V (*van wanbedrijf begaan door het uitgeven en verspreiden van geschrift, beeld-, plaat- of prentwerk of afbeeldingen*). Art. 1. 'De uitgever, de verkooper en de verspreider van eenig in druk vervat geschrift, waarin de naam en de woonplaats noch van den schrijver, noch van den drukker zijn vermeld, worden met correctionnele gevangenisstraf van ten langste 4 maanden en geldboete van ƒ 25 tot ƒ 300 te zamen of afzonderlijk gestraft. Indien de verspreider slechts als lasthebber heeft gehandeld, en op de eerste aanmaning van den regter zijnen lastgever voldoende heeft aangewezen, zoodat deze, indien hij nog in leven is, in regten kan worden betrokken, wordt geene straf tegen hem uitgesproken,' enz. Art. 2. 'Indien eenig in druk vervat geschrift eene onwaarachtige opgave van den naam of de woonplaats van den schrijver of van den drukker inhoudt, zonder dat daarin tevens van een dier beide personen de naam en de woonplaats naar waarheid zijn opgegeven, worden de uitgever, de verkooper en de verspreider, *die van deze omstandigheid hebben kennis gedragen*, gestraft met,' enz. Art. 3. 'Die eenig voor de goede zeden aanstootelijk beeld-, plaat-, prentwerk of afbeelding, of wel, *des bewust*, een zoodanig geschrift heeft verspreid of ten toon gesteld, wordt gestraft met,' enz, In de Memoriën en Verslagen, over dezen Titel gewisseld in de zittingen 1846/47 en 1847/48, vindt men bij de behandeling van verschillende redactiën al meer en meer het begrip ontwikkeld, dat uitgevers en verspreiders, bij deze soort van wanbedrijven, alleen wegens handelingen, waarvan zij bewust waren, kunnen worden gestraft. Dat een drukwerk den naam en de woonplaats van den schrijver en den drukker niet vermeldt, is eene omstandigheid, welke de uitgever en verspreider noodwendig moet kennen; maar dat er een valsche naam of woonplaats op staat, of dat de inhoud onzedelijk is, kan hem onbekend zijn gebleven, en alsdan is hij onschuldig. De wet kan niet veronderstellen, dat hij alles leest wat hij verkoopt of verspreidt; maar zij veronderstelt wel, dat hij de prenten of afbeeldingen heeft gezien, die hij te koop biedt. Zijn deze onzedelijk, dan is hij er aansprakelijk voor.
Tit. XVII (*van laster, hoon en andere dergelijke beleedigingen*). Art. 14. 'Indien de wanbedrijven, in dezen Titel vermeld, in dagbladen, geschriften, plaat-, prent- of beeldwerk gepleegd zijn, worden de drukkers, uitgevers, verkoopers en verspreiders, die, *met oogmerk om te beleedigen of om daarin de daders behulpzaam te zijn*, hebben gehandeld, met gelijke straffen, als tegen de daders bedreigd zijn, gestraft. Dezelfde straffen worden mede op de drukkers toegepast, indien de daders onbekend zijn, ten ware zij op de eerste aanmaning van den regter voldoende mogten hebben aangewezen, wie de daders zijn, zoodat dezen, indien zij nog in leven zijn, in regten betrokken kunnen worden, en zij daarenboven, zonder een der beide oogmerken, in het voorgaande lid aangeduid, hebben gehandeld,' enz. - Derhalve de drukker is òf strafbaar als hoofddader, wanneer hij den auteur niet aanwijst, òf als medepligtige, wanneer hij met opzet om te beleedigen en met bewustheid heeft gedrukt en verspreid; de enkele uitgever, verkooper en verspreider zijn alleen strafbaar als zij *dolo* hebben gehandeld.
Tit. XVIII (*van het opruijen tot misdaden en wanbedrijven*, enz.). Art. 1. 'Wie door - het vervaardigen, verkoopen, verspreiden, uitvaardigen of aanplakken van al of niet in druk vervatte geschriften, *met opzet* tot het begaan van eene misdaad heeft opgeruid, wordt

dat van het Reglement, hetwelk den drukker, den uitgever en den verspreider, krachtens een wettelijk vermoeden van

gestraft, enz.' - Art. 2. 'Die, op gelijke wijze, als in het voorgaande artikel is uitgedrukt, tot het begaan van een wanbedrijf heeft opgeruid, wordt gestraft,' enz. - Art. 4. 'Die, op gelijke wijze, als in art. 1 is omschreven, *met opzet* de waardigheid of het gezag van den Koning, van de regerende Koningin of van den Regent, of de regten van het Koninklijk stamhuis heeft aangerand, haat of verachting ten aanzien der Regering of van openbare gestelde magten getracht heeft te verwekken, of tot ongehoorzaamheid aan de Grondwet of aan eenige wet of wettelijke verordening heeft opgeruid, wordt gestraft,' enz. - Art. 6. 'Indien de daden, in art. 1, 2 en 4 vermeld, hebben plaats gehad door middel van dagbladen of andere in druk vervatte geschriften, worden de drukkers, uitgevers, verkoopers en verspreiders, *die met opzet hebben gehandeld*, met gelijke straffen, als tegen de schrijvers bedreigd zijn, gestraft. Dezelfde straffen worden mede op de drukkers en uitgevers toegepast, indien de schrijvers onbekend zijn, ten ware zij, op de eerste aanmaning van den regter, voldoende mogten hebben aangewezen, wie de schrijvers zijn, zoodat deze, indien zij nog in leven zijn, in regten betrokken kunnen worden, en zij zelve daarenboven zonder opzet hebben gehandeld.'
Ook als men het Indische drukpers-reglement vergelijkt met de bepalingen in het Ontwerp-Strafwetbock van 1827, door den Minister van Maanen voorgesteld (art. 159 tot 164), gaat het werk van den Heer Mijer dat van dien voorganger, in gestrengheid tegen onwillige medewerking aan zulke bedrijven, verre te boven. Toch werden die artikelen in de 2de Kamer van 1828 als *liberticides* verworpen.

schuld, wil gestraft hebben, derhalve ook dan, wanneer zij onschuldig zijn.

Een vierde bezwaar, door de minderheid niet losgelaten, is de bevoegdheid tot voorloopige inbeslagneming van het drukwerk, en tot sluiting van den winkel, de drukkerij of bergplaats bij den aanvang der geregtelijke vervolging. Deze achtte zij niet in het belang der openbare orde noodig. - De meerderheid vond zich door de algemeene bepalingen van het Indische Wetboek van Strafvordering omtrent het spoedig en zonder uitstel vervolgen van misdrijven, nadat er regtsingang is verleend, genoegzaam gerust gesteld tegen elk mogelijk misbruik. - Indien men waarde hecht aan de verbeurdverklaring van een geïncrimineerd drukwerk na de veroordeeling, kan zeker de bevoegdheid tot voorloopig beslag moeijelijk worden gemist; maar wat is de voorloopige sluiting van de drukkerij, de werkplaats of den winkel anders dan eene noodelooze benadeeling van eenen misschien onschuldigen aangeklaagde?

Ten vijfde eindelijk stond de minderheid alleen in haar gevoelen, dat het onderwerp der Nederlandsche drukwerken eene *wet* vereischte, omdat, bij Koninklijk besluit, niet de verantwoordelijkheid van den schrijver en drukker in Nederland, en dus niet *ieders verantwoordelijkheid* kon worden geregeld.

De meerderheid wilde geene regeling bij de wet; zij meende, dat aan art. 110, lid 2, was voldaan, wanneer de verantwoordelijkheid van ieder in Indië, bij Indische verordening, geregeld was, en vond het geheel onnoodig, dat er overeenstemming bestond tusschen de wetgeving op de drukpers in het Moederland en die van de Koloniën. - Zij week hierin geheel af van het eenstemmige gevoelen der commissie in het eerste Verslag, waarin het als onregtvaardig werd beschouwd, dat de schrijver of drukker van een geschrift hier te lande werd vrijgesproken of ontslagen, en de verspreider in Indië schuldig verklaard.

Omtrent één punt waren de rollen omgekeerd, en was het de meerderheid, die zich onbevredigd toonde; het was de Heer Wintgens, die zich daarbij aan de zijde der Heeren Thorbecke en Meeussen schaarde, zoo als later uit de discussie bleek.

Deze meerderheid hield de verantwoordelijkheid van den verspreider voor den inhoud van elk drukwerk, *ten opzigte van in Nederland gedrukte stukken alleen*, onvereenigbaar met art. 110, lid 2, Regerings-reglement. - Inderdaad ligt juist hierin de meest praeventieve kracht van het drukpers-reglement, en tevens is het de meest onbillijke zijde dier verordening. Bij Nederlandsche drukwerken heeft altijd het geval plaats, dat de verspreider geen' drukker of schrijver kan aanwijzen, bereikbaar voor de Nederl. Indische justitie; dus zal hij altijd, krachtens wettelijk vermoeden, aansprakelijk zijn, en evenzeer bijna altijd onschuldig, namelijk onbewust van den inhoud. Hoe toch wil hij alle paketten en boeken doorlezen, die hij uit Nederland ontvangt, vóór dat hij die verspreidt? Hoe wil hij op de hoogte zijn om den inhoud te beoordeelen, te wikken en te wegen?

De minderheid daarentegen verheugde zich in het afschrikkende der bepaling, omdat hoon, laster, opruijing, enz. toch ‘een noodzakelijk te beteugelen kwaad’ zijn. - Zij vergat daarbij voor een oogenblik, dat willekeur, wanbestuur en onkunde ook noodzakelijk te beteugelen kwalen mogen heeten, en dat eene vrije pers daartegen een praeventief en repressief hulpmiddel is.

Maar hoe dit zij, bij meerderheid keurde de commissie de toepasselijkheid van art. 11 van het drukpers-reglement op Nederlandsche drukwerken af.

Eenstemmig bleef zij onbevredigd en eischte zij verandering van het Reglement op de volgende punten:

ten 1ste het *stellen van zekerheid*, door drukkers en uitgevers, achtte zij onnoodig, hoogstens aannemelijk voor de uitgevers van politieke bladen; zoo als de zekerheidstelling in het Reglement was voorgeschreven, vond zij daarin eene praeventive belemmering, niet door het belang der openbare orde geboden, en dus strijdig met art. 110, lid 1;

ten 2de keurde zij het af, dat de *borgtogt* van den drukker *aansprakelijk* gesteld is voor de geldboete, die de schrijver heeft beloopen, ook dan, wanneer de drukker vrijgesproken of ontslagen is. De openbare orde kan er niet bij winnen, dat een in het openbaar voor onschuldig erkende de straf voor een ander lijdt;

ten 3de had zij bezwaar in de *verpligte onderteekening* van alle redenerende stukken in tijdschriften; deze zou niet tot bezadigde en gematigde uiting van gedachten leiden, maar

òf van het voor de pers schrijven afschrikken, òf de oorzaak worden, dat men buiten Nederlandsch Indië naamloos schreef. - (Of zal men ook verlangen, dat artikelen in de *Singapore free press* onderteekend worden?)

ten 4de vereischt art. 110, lid 2, dat boekhandelaars, die zich alleen bezig houden met het verkoopen en verspreiden van *Nederlandsche drukwerken*, ook dan van zekerheid worden vrijgesteld, wanneer die van anderen gevorderd wordt;

ten 5de wilde de commissie wel gelooven, dat de artikelen 12 tot 20 niet toepasselijk zijn op Nederlandsche (en vreemde) drukwerken. Zij gelooft dit, omdat de Minister het stellig zegt, omdat het onbeleefd zoude zijn het niet te gelooven, en ofschoon zij wel gaarne zou weten, hoe dan toch de tegenovergestelde uitlegging in die Nota van Toelichting is gekomen, die, volgens plausibele berigten, met het Reglement, aan Indische ambtenaren is toegezonden. Maar als dan de niet-toepasselijkheid van die artikelen de ware meening van den steller is, dan moet de commissie zich éénstemmig over de verregaande onduidelijkheid van het Reglement beklagen, die tot het misverstand (!) aanleiding gaf.

Het is op deze kritieken, ééne door de meerderheid, en vijf éénstemmig geuit, dat de conclusie omtrent het wenschelijke eener herziening volgde. Deze had dus wel degelijk eenen bepaalden zin.

(*Wordt vervolgd.*)

Een historische roman.

> Eene star in den nacht. Schetsen uit het laatst der XVde eeuw, door Elise, schrijfster van Hermine.
>
> Décrire les beautés naturelles d'une contrée privilégiée, ressaisir les nuances de son originalité locale, c'est l'oeuvre de l'observation pittoresque, c'est l'oeuvre de cette éloquence de l'imagination qui sait faire revivre un paysage et trouver des traits saissisans pour peindre le ciel et la mer. Décrire les hommes, leurs passions, leurs luttes, leurs revolutions même, c'est l'oeuvre de l'observation morale, historique et politique, soit qu'on cherche autour de soi quelque image rajeunie de la vie humaine, soit qu'on récompose une époque dans sa variété, soit qu'on cherche à faire jaillir une idée d'une combinaison nouvelle de personnages et de caractères. Le roman historique a parfois le mérite de réunir ces traits divers.

Het is voor mij een genot de geschiedenis der menschheid te mogen doorloopen, en waar te nemen, hoe de ideën zich kruisen, elkaâr bekampen, elkaâr vervormen en bevruchten, hoe het eeuwig ideaal van het Schoone, Goede en Ware, door alle tijdperken, onder alle omstandigheden heen, nagestreefd, en, hoewel nooit bereikt, toch wordt genaderd.

Sla ik den blik om mij heen en waag ik aan het heden te vragen: wat wilt, wat werkt ge? dan is het mij minder vergund het slaggewoel te overzien, waarvan mij de aanschouwing wordt toegestaan; want ik bevind mij te midden daarvan, en alzoo niet in staat mij afgescheiden er van te denken, en onpartijdig ga te slaan wat er om mij heen wordt vernietigd om zich op nieuw te ontwikkelen. Ik

mis het ruime vergezicht, dat ik behoef, om oorzaak en gevolg te kunnen onderkennen, om de feiten te leeren dóorzien en óverzien en die te beschouwen in hun oorzakelijk verband als noodzakelijke elementen eener handeling van menschen en ze te leeren waarderen als dragers eener idee.

Werp ik een blik in het verleden, dan verdwijnen de nevelen, die de waarneming van het heden belemmeren, of wel, dan voel ik mij als van de vlakte, waarop ik mij in het heden bevind, weggenomen en op eene verhevenheid geplaatst, vanwaar ik den strijd buiten mij beschouw; den strijd op een slagveld, dat mijn oogblik omvatten kan, den strijd van een leger, welks stand ik begrijpen, welks marschen en zwenkingen, welks aanval en verdediging ik gevoelen, welks zegepraal of nederlaag ik als noodzakelijk berekenen kan. En deze beschouwing van het verleden is niet onvruchtbaar. Afgescheiden nog van den inwendigen prikkel, dien ieder menschenkind gevoelt, om belang te stellen in alles wat zijn naaste, wat zijn broeder op deze aarde heeft gepoogd en gewerkt, een prikkel, zóo krachtig, dat het streven om dien niet te gehoorzamen onmogelijk is; afgescheiden daarvan, bestaat er nog een anderen drang, die ons aanspoort om kennis te nemen van wat het verleden heeft gevormd en vernieuwd. De wet toch, zoo naspeurlijk in het zwoegen en streven der menschheid, is eeuwig en onveranderlijk; de wet, waaraan het gister gehoorzaamde, beheerscht ook het heden. De strijd alzoo, in het verleden gevoerd, is de strijd, die ook het heden strijdt, hoewel de vormen verschillen, waarin die strijd ons verschijnt. Ginder mogen we den looden goeden dag door de lucht hooren gonzen en kletteren op de stalen platen van het harnas, en hier het geschut hooren donderen en het snorrende lood zien nederhagelen, die verschillende wijzen van vernieling hebben toch één doel. Hoe vruchtbaar is dan de beschouwing van het verleden, dat niet verstorven is, maar alleen sluimert en te ieder uur door den geest, die het tooverwoord verstaat, kan worden gewekt; het verleden, dat voor wie ooren heeft om te hooren en oogen om te zien, eene stem laat klinken en een profetiesch boek ontsluit; een verleden, dat, dóorzien en óverzien, ons de raadselen van het heden helpt ontcijferen en beter diensten bewijst dan het kadaver, waarvan het ontleedmes de raad-

selen onthult, omdat het niet alleen de voorwaarden, waaronder het leven mogelijk is, maar tevens dat leven zelf doet bespieden!

Maar niet, altijd kunnen wij ons in het laatste verheugen. Dikwijls, zoo niet meestal, worden ons slechts de voorwaarden getoond, waaronder het leven mogelijk is, of, om de beeldspraak te laten varen, die hier voor de klaarheid mijner meening nadeelig zou kunnen worden, worden ons de feiten aangetoond, zonder dat ze in hun verband saamgevat, de menschen doen kennen, die zich daarin uitspreken en de idee verkondigen, waarvan de menschen niets meer dan de dragers moeten zijn. Wij mogen het aan den gids wijten, aan wiens hand wij het verleden zijn ingetreden, en dien wij ons volle vertrouwen hebben geschonken om de eerlijkheid, die uit zijn oog straalde, om de kennis, waarmeê het getuigenis van den tijdgenoot hem heeft toegerust. Maar die gids, vergeten wij het niet bij ons oordeel over hem, heeft wellicht eene voorliefde voor de geologie, en op de reize leidt hij u op den bergtop, minder om u het landschap te laten overzien, dan wel om de schelpen te toonen, die de natuur, als snippers van eene bladzijde uit haar geschiedboek, daar heeft nedergestrooid; of wel uw gids vereert de flora of de fauna dier landstreek en hij voert u langs bloembed en door bosch en beemde, niet om de kleurenpracht of de lichtschakeering te doen bewonderen, maar om u de honderde soorten van rozen te doen leeren kennen, of misschien het nog altoos onbeslechte pleit - zie de belangrijke discussies onzer Koninklijke Akademie - ten aanzien der raadselachtige Dodo weder op te rakelen; of wel uw gids, toegerust met al de zekerheid, die wis- of stelkunst vermogen te geven, vertrouwd met de krachten der zichtbare natuur, die hij tot zijne dienaresse heeft weten te maken, ziet in de schepping éen groote modélkamer, die hij tot zijn leering en navolging niet genoeg kan bezichtigen; hij wijst u het rotsblok, hij toont u den waterval, niet om beiden in verband te brengen en den waterval wellicht de oorzaak te noemen van den grilligen vorm van het aangestaarde rotsblok, maar om te berekenen hoeveel kruid er noodig zou zijn om de rots te laten springen, en hoeveel kracht de waterstraal bezit, om een drijfrad in beweging te kunnen brengen.

Voorzeker, het is een nuttige, dit alles is elk op zich

zelf een noodzakelijke kennis voor een werkelijk goeden gids, maar indien hij niet al die wetenschap in zich zelven tot een harmonische eenheid heeft gebracht en daarbij den geest bezit, die zijne kennis vruchtbaar maakt, den geest, die de dingen rondom hem in hun verband leert beschouwen en de deelen tot een geheel brengen, dan loopen we gevaar van op onze reize niets meer dan een berg, een bloembed, een rotsblok of een waterval bezichtigd te hebben en de kennis van het charakter van het landschap te missen.

Onzen tijd bleef de eere bewaard van door meer harmoniesch ontwikkelde geleiders het verleden te zijn ingevoerd. Een Augustin Thierry, een Guizot, maar vooral een Macaulay zijn ons voorgegaan langs bekoorlijke en vóor hen, wel betreden, maar toch niet gebaande paden. Zij hebben het verleden met den tooverstaf hunner wetenschap aangeroerd en het verleden heeft hun geandwoord en zijn geheimen ontsluierd. Zij hebben de zerken met reeds uitgesleten adelijke wapens doen openspringen en de sluimerenden, wel niet ten leven gewekt, maar toch onderzocht en ontleed; zij hebben de doodenakkers, die eeuwen reeds zwegen, en waar geen grafgesteenten praalden, omgewoeld, en de schamele gemeente, die daar rast van moeite en kommer, wel niet doen oprijzen, maar toch ondervraagd naar de mate der smarten door hen geleden, naar de mate der geneuchten door hen gesmaakt; zij hebben de uitkomsten hunner onderzoekingen met elkaâr in verband gebracht en de menschen uit een afgesloten tijdperk, wel niet bezworen om in ons midden te komen rondwandelen, maar toch kunnen schilderen in al wat zij hebben gehandeld en dus ook gedacht, en ons alzoo een toetsteen geschonken, waaraan hunne waarde kan worden geproefd.

Het is veel wat zij deden; het is wellicht het meest van hetgeen de geschiedbeoefening schenken kan, maar het is toch nog niet alles. Zij hebben gedolven, zij hebben gespeurd en gespied, onderzocht en ontleed, zij hebben het gestorvene doen kennen, zij hebben 't wellicht met meer of minder geluk aanschouwelijk voorgesteld, zij hebben echter het verledene, het gestorvene, niet doen herleven. En toch ook dit verlangen wij. Omdat wij leven, begrijpen wij slechts ten volle het leven. Die adelijke grafkelders zijn door u, geschiedvorscher, geopend, maar den baroen, die

er in is nedergelegd, wenschen wij te zien verrijzen met den flikkerenden helm op het hoofd en de wuivende banderol in de hand; die groeven der armen zijn door u omgewoeld, maar wij verlangen de ontelbare skeletten met vleesch bekleed en met het grove wambuis omhangen te zien, en hen zelven te hooren verhalen wat zij geleden en genoten hebben; gij hebt de menschen uit een afgesloten tijdperk ons geschilderd, maar wij verlangen, dat zij bezworen worden om onder ons rond te wandelen en om nog beter dan gij, hoe welsprekend ook, het moogt betoogen en bewijzen, ons hunne handelingen en de ideën, die in gene zich belichaamden, te laten aanstaren.

Dit kunt ge niet, hoe machtig ook uwe wetenschap zij; want deze weet slechts van ontleden en onderzoeken: zij kan, uit den aard van haar wezen, niet scheppen of herscheppen. Gij kunt derhalve niet in al de behoeften van den menschelijken geest voorzien en moet alzoo dulden, dat uw arbeid door een ander wordt gebruikt, misschien wel bevrucht, en die ander - gij krult wellicht hooghartig de lippen - is de dichter.

Ginds ligt een heuvel, en vele menschengeslachten hebben daarop gebouwd en gewoond, gezaaid en geoogst, zonder te weten wat daaronder verborgen lag. Voor den geschiedvorscher blijft die heuvel echter niet lang wat hij schijnt. Hij heeft het houweel in den grond geslagen en ontdekt, dat, wat een heuvel werd gedacht, een puinhoop is. Deze wordt doorzocht, en weldra verrijzen van onder stof en asch paleizen en musea, worden straten en pleinen openbaar. Zie, daar ontdekt men een tempel, waarvan de zuilenrij nog ongeschonden is bewaard; de geschiedvorscher erkent dien als gewijd aan Jupiter; ginder verrijst een paleis; het wordt erkend als toebehoord te hebben aan een zekeren Pomponius, die voor ongeveer achttien eeuwen daar heeft gewoond en wiens geslacht nagespoord en wiens handelingen kunnen worden vermeld. Wat verder worden ettelijke papyrusrollen gevonden, en de wetenschap ontrolt, ontcijfert ze en erkent ze voor fragmenten uit de werken van Epicurus, Philomedes, Chrysippus, enz.

Welke schatten zijn door de wetenschap teruggevonden! Maar als wij dien tempel binnentreden, die woning doorkruisen, die bibliotheek bezoeken, dan blijft het zoo eenzaam rondom ons, dan voelen we ons als door een wijde klove

van de waereld, die we bezoeken, gescheiden; we zouden zoo gaarne, in plaats van een lijk, een levend wezen vinden; we zouden zoo gaarne die straten bevolkt zien en de hand leggen aan de pols, die toch eenmaal ook dáar heeft geklopt. Daar treedt de dichter te voorschijn; met zijn staf raakt hij het gestorvene aan en het herleeft. Wij wonen de eeredienst van Jupiter bij, wij hooren Pomponius spreken en de groote mannen der oudheid hunne gewrochten zelven mededeelen, die verklaren of toelichten. Gedeeltelijk juist geloof ik schreef dan ook Heine in zijne Reisebilder: ‘Seltsame Grille des Volkes! Es verlangt seine Geschichte aus der Hand des Dichters und nicht aus der Hand des Historikers. Es verlangt nicht den treuen Bericht nackter Thatsachen sondern jene Thatsachen wieder aufgelöst in die ursprüngliche Poesie, woraus sie hervorgegangen. Das wissen die Dichter, und nicht ohne geheime Schadenlust modeln sie willkührlich (?) die Völkererinnerungen, vielleicht zur Verhöhnung stolztrockener Historiographen und pergamentener Staatsarchivare. Nicht wenig ergötzte es mich, als ich in den Buden des letzten Jahrmarkts die Geschichte des Belisars in quell kolorirten Bildern aufgehängt sah, und zwar nicht nach dem Procop sondern ganz treu nach Schenk's Tragödie. “So wird die Geschichte verfälscht” - rief der gelehrte Freund, der mich begleitete - “sie weiss nichts von jener Reihe einer beleidigten Gattin, von jenem gefangenen Sohn, von jener liebenden Tochter, und dergleichen modernen Herzensgeburten!” Ist denn dies aber wirklich ein Fehler? Soll man den Dichtern wegen dieser Fälschung gleich den Process machen? nein, denn ich läugne die Anklage. Die Geschichte wird nicht von den Dichtern verfälscht. Sie geben den *Sinn derselben ganz treu*, und sei es auch durch selbsterfundene (maar altijd mogelijke en noodzakelijke) Gestalten und Umstände.’

Het spreekt toch van zelf, en uit den aard van het straks door mij gekozen beeld vloeit het reeds voort, dat de dichter niet zonder den geschiedvorscher de hem opgelegde taak kan aanvangen. Hij mag dus geene denkbeeldige waereld voorstellen, maar de waereld door het houweel van den delver te voorschijn gebracht. Moet hij in zooverre met den geschiedvorscher samenwerken, of liever van dezen afhankelijk zijn, bij den aanvang van zijn her-

scheppen houdt die samenwerking of afhankelijkheid op. Het doel, dat beiden zich voorstellen, is ook niet hetzelfde en zoo ook niet de wijze, waarop beiden het verschillend doel zoeken te bereiken. De geschiedvorscher streeft er meer naar, om het bestaan van een tijdvak te konstateeren en het werkelijk gevondene eene plaats aan te wijzen onder de gedenkteekenen der menschheid; de dichter, om het gekonstateerde, dat hij bloed van zijn bloed en been van zijn been geeft, te doen begrijpen als wezen, als denzelfden mensch, die nog leeft en werkt, hoewel beheerscht door andere invloeden. Bij den geschiedvorscher zal het feit den voorrang innemen; bij den dichter den mensch en dan het feit; en daarom zal, terwijl de geschiedvorscher zich voor de schildering van een tijdvak bepalen kan tot de konstateering en mededeeling van eenige feiten, waarvan hij het verband heeft opgespoord, de dichter gedwongen zijn een handeling te geven, waarin de mensch kan leven en het feit zich ontwikkelen. Geeft de dichter echter een handeling, die het leven van een tijdvak moet voorstellen, dan moet die handeling gehoorzamen aan de algemeene wet der beweging, een eenheid in zich zelve hebben, en de kracht, om zich als een organiesch geheel in en uit zich zelve te ontwikkelen.

Heb ik mijne meening duidelijk geuit, dan geloof ik, dat niemant het beweren zal wraken: de dichter, hoezeer hij de grondstof uit den geschiedvorscher ontleent, bewerkt en verwerkt die zelfstandig en schier onafhankelijk van dezen. Wat voor den geschiedvorscher soms de hoogste waarde heeft, laat den dichter onverschillig; wat deze uitleest als het kostbaarst fondament zijner schepping, schijnt genen naauw een oogblik waard. Die zelfstandigheid van beiden, die wederzijdsche onafhankelijkheid, doet soms wel eens een vijandelijke houding geboren worden, daar er wel strijd moet ontstaan tusschen hem, die alleen konstateert of het gekonstateerde rangschikt en weegt, en hem, die het bezielt en beweging geeft. Kiezen wij ten voorbeelde Walter Scotts Woodstock. Het was het doel van den genialen dichter, wiens blik echter ruimer gewenscht mocht worden, om Karel Stuart, later Karel den tweede, te schetsen in den onspoed, terwijl hij achtervolgd wordt door Cromwell, na den slag van Worcester. Walter Scott ontleent den geschiedvorscher slechts weinig, slechts het feit van Karels vlucht en verblijf op het kasteel Woodstock.

Voor den geschiedvorscher is het een weinig beteekenend feit, dat alleen gestaafd moet worden en Karel niet doet kennen. Het onderzoek der staats-akten schenkt hem andere feiten, wier opeenvolging hem in staat zal stellen Karel II te leeren kennen en beoordeelen.

Hoe echter het door den geschiedvorscher verworpen feit door den dichter wordt bezield, en hoe het hem in staat stelt den mensch te doen leven! Het op zich zelf staande feit is hem voldoende; maar het onaanzienlijk fragment, der geschiedenis ontleend, herschept hij tot een in zich zelf levend geheel. Hij doet in de door hem geschapen handeling den jongen vorst volkomen kennen, zelfs zóo volkomen, dat wij in staat zijn het charakter van den lateren Koning in den tegenwoordigen vluchteling ons te kunnen voorstellen. De geheele mensch, met zijne gebreken en goede hoedanigheden, met de kiemen van nog andere eigenschappen, welke zich, onder daarvoor gunstige omstandigheden, ontwikkelen zullen, ligt voor ons. De geheele mensch is ons bekend geworden, beter en volledíger nog dan de geschiedvorscher ons dien uit de kritiek der staats-akten schetsen kan. Toch schudt deze bij des dichters arbeid bedenkelijk het hoofd. Zoo hij hem al niet verkettert om pozitive historische onnaauwkeurigheden, hij zal het voorzeker doen om negative. Het beeld, door Walter Scott ontworpen, strijdt wel niet met de charaktertrekken door de historie kenbaar gemaakt; het kan gelijkend zijn, maar de gestaafde historie kan echter niet verzekeren, dat het zoo is. De gesprekken, die Walter Scott zijn Karel II doet voeren, strijden volstrekt niet - wat het wezen betreft: de vorm behoort aan de individualiteit des dichters - met het historiesch charakter van den persoon, maar er is toch geen authentiek stuk dat ze wettigt.

En dat is natuurlijk; want de scheppende verbeelding des dichters, dat devinatorische, dat elken grooten kunstenaar kenmerkt, heeft vervormd, heeft aangevuld, ontwikkeld wat de geschiedvorscher ontdekte en staafde, ja heeft op de fondamenten, door dezen gelegd, een geheel nieuw gebouw opgetrokken. Verdichting! roept de verontwaardigde wetenschap, en de halve en kwart-geleerden - misschien ook wel de heele-geleerden, want gewoonlijk, hoe degelijker wetenschap, des te minder aestetische zin hier te lande! - baauwen het elkander na; logen! verminking der waar-

heid! schatert het van alle zijden, en de arme historische roman wordt op hoogen toon bevolen te sterven. Maar hij is nog niet gestorven en hij zal wel niet sterven, hoe Augustin Thierry en Macaulay ook de kracht van den kunstvorm hebben weten te paren aan hunne wetenschap; hij zal wel niet sterven, zoo lang die kunstvorm zelf zich van zijne werkelijke kracht bewust blijft, op eigen terrein zich beweegt en zich niet overgeeft aan de wetenschap; zoo lang hij niet, het doel van den geschiedvorscher als het zijne erkennende, tot de bereiking daarvan al zijn kracht dienstbaar wil maken, ten einde alzoo door eene transaktie het bedreigde leven te rekken, en, in plaats van historischen roman te blijven, zich tot het onding: romantische historie, te verlagen.

Dat de behoefte aan den historischen roman, ondanks de hamer- en mokerslagen onzer meestal nuchtere kritiek, nog niet gestorven is, blijkt weder uit het bestaan van het werk, waarvan wij den titel boven ons opstel plaatsten en dat slechts een is der velen, welke tegelijk, of weinig later, of nog in deze dagen, als historische romans ontstonden of ontstaan. De naam der schrijfster heeft een goeden klank. Dit tijdschrift heeft dien dikwerf vermeld, zij het ook niet met onverdeelde goedkeuring; heeft menige bladzijde aan eene ontleding van haren arbeid gewijd en haar talent erkend, zij het ook met veroordeeling van de richting, waarin het een, voor ons ziekelijk, ideaal nastreeft.

Waar zij een blik sloeg in de werkelijkheid, werd haar lyrische gave in hooge mate gehuldigd; maar het was een gave, die de meer kostbare, om objektief de waereld buiten haar te beschouwen, buitensloot. Het was overal háre opvatting, háre beschouwing, háre waereld, en dat in den roman, den modernen epos, die de afschaduwing der werkelijkheid behoort te zijn! Hare godsdienstige overtuiging, zoo levendig uitgedrukt op iedere bladzijde harer veelvuldige werken, staat met den aard van haar scheppen in het naauwste verband. Wij gelooven het gaarne, dat hare overtuiging vurig, hare liefde voor hetgeen zij voor waar houdt innig is, maar juist dat vuur en die innigheid laten haar niet toe ruimte te hebben voor anderer overtuiging. Hare beschouwing was dan ook tot dusverre eenzijdig, hoe veel talent er zich ook in uitsprak. Wellicht zouden we

eene verandering, wellicht eene verbetering in dat opzicht bespeuren, wanneer we haar laatste romans beschouwden; maar het is ons niet gegund dit thands te doen. Het doel dezer regelen is een oog te slaan op den historischen roman, en daartoe koos ik haar arbeid als een gereede aanleiding.

Heeft de schrijfster, wier lyrische gave wij huldigen, zich de noodzakelijke eischen van den historischen roman voorgesteld? Was zij zich bewust van de plichten, die hij oplegde, van de rechten, die hij gaf? Was zij er zich van bewust, dat haar ideaal een ander moest zijn dan dat des geschiedvorschers? Heeft zij een historischen roman gegeven, of, in navolging wellicht van nog hoogere begaafden dan zij, eene romantische historie, en alzoo eene gebrekkige historie, en een mislukt kunstgewrocht?

Eene ontleding van haar werk zal, hoop ik, mij in staat stellen de gestelde vragen te beandwoorden.

Wij zijn op weg naar het Florence der 15de eeuw en ontmoeten er twee dominikanen. De eene is de reeds beroemde Girolamo Savonarola, de ander, zijn vriend, de vurige broeder Jacomo. Gene zal te Florence, de lichtzinnige stad, de half heidensche, sedert de Renaissance de dood gewaande Grieksche beschaving weder uit hare sluimering wekte, de woorden des Evangeliums doen hooren en de waereld overtuigen van zonde en opwekken tot boete. De beroemde naam des predikers verschaft hem een talrijk gehoor. Maar was de verwachting groot, de teleurstelling was het nog meer. Hoe geleerd de monnik ook zij, hem was, naar het scheen, de gave der prediking onthouden en onbehagelijk waren stem en gebaar voor den ontwikkelden en beschaafden Florentijn. De geslagen prediker gevoelde de geleden nederlaag diep en trok zich terug naar Bologna, waar hij de Mathematiek en Physica onderwijzen ging. Het is een soort van voorspel voor het drama, dat nu eigenlijk een aanvang neemt; een voorspel, dat, als alle andere voorspelen, de eenheid der handeling stoort en óf overbodig is, óf een gebrek in de samenstelling doet gissen. Wij bevinden ons eensklaps overgevoerd naar een ander deel van Italië - welk wordt niet aangeduid - bij een grijzaart, een jonge maagd, Maria genoemd,

een jongeling, Paolo, die deze bemint, en een vreemdeling, die eenigen tijd geleden zich daar heeft aangemeld en, naar zijne houding en gesprekken te oordeelen, niet is waarvoor hij zich uitgeeft. Hij is blijkbaar het gewoel der steden of den arbeid der studeercel ontvloden om zijne krachten op het land te ververschen en vindt eene aangename verpozing in zijn omgang met het jong onervaren meisjen, in welks hart hij de hartstochten doet ontwaken, zonder zelf daarbij bewogen te worden. De raadselachtige jonkman wordt haar nog raadselachtiger, sedert zij hem in gezelschap van eenige Joden heeft bespied, die hem eenige rollen met vreemde letterteekenen voor hooge prijzen verkochten. Het waren Hebreeuwsche (!) manuscripten, aan wier ontcijfering Gabriël - dus heette de onbekende - zijne nachtrust opofferde. Het mocht een bewijs zijn, hoe groot de kennisdorst van den jonkman was en hoe weinig waarheid hij sprak, toen hij er weinige oogenblikken vroeger van gewaagde zich het stof der scholen van het kleed te willen schudden. Had hij met het hart der eenvoudige maagd eenige proeven willen nemen, hij zag spoedig in, met het tederst en reinst gevoel te hebben gespeeld. Wat bij hem slechts scherts was geweest, was het meisjen werkelijke ernst. Hij zag geen anderen uitweg dan een overhaast vertrek. Maria, half waanzinnig van smarte, verliet mede de woning haars vaders en Paolo, den jongeling, die haar oprecht lief had.

Die Gabriël zou Maria nimmer toebehooren, want hij is verre boven haar verheven: hij is Pico, vorst van Mirandola. Wij treffen hem in zijne ware gedaante aan bij Pomponio Laeto, den archaeoloog, die in de nabijheid van het pauselijk zomerpaleis een eenvoudig huis bewoont, en zijn leven heeft gewijd aan het onderzoek der oudheid. Zijne leerlingen, de beroemdste geleerden en dichters van dat tijdvak, vereenigden zich rondom hem, en laven zich aan den stroom van woorden, die zijnen lippen ontvloeit. Gloeiende taal voorwaar, die hij spreekt! Had de goede smaak de schrijfster slechts voor gezwollenheid behoed, had haar oordeelend verstand slechts werkelijk Pomponio Laeto en niet haar zelve laten spreken. Het langdurig gesprek, dat wij moeite hebben te volgen, moet alleen dienen om ons met het charakter van de wetenschap dier dagen bekend te maken.

Slechts één feit behoort te worden vermeld. Pico heeft verhaald, dat hij de uitkomsten zijner studiën wilde kenbaar maken in negen honderd stellingen, als: ‘dialektische, moralistische (?), physische, metaphysische, mathematische, theologische, magische en cabalistische.’ Het werd hem echter niet vergund die stellingen te verdedigen; de Paus Innocentius VII verbood het en verbande Pico, die het raadzaam achtte het dreigend onweêr in Florence te ontvluchten.

Het pauselijk hof vreesde den overal ontwaakten lust des onderzoeks, schoon het zelf reeds was besmet met de peststof der Renaissance en het Heidendom huwde aan de Christelijke leer.

Was het gesprek, bij Pomponio gevoerd, voldoende, om het streven der eeuw te verklaren, dan mogen we het daarop volgend tafereel, dat ons aan het hof van Lorenzo il Magnifico, den beheerscher van Florence, verplaatst, wel overbodig heeten. Het is waar, wij leeren er den hofstoet des prachtlievenden Medicis kennen en in velen van dien stoet Italiës beroemdste geletterden en kunstenaren, wier bijzonder charakter of streven echter niet wordt aangeduid, en wier invloed op de handeling ook van geen den minsten invloed is. De geschiedenis van het geslacht der Medicis wordt in het kort en oppervlakkig verhaald. Hoe kon het ook anders! De verheffing van Lorenzoos tweeden zoon tot Kardinaal, dank zij den rijkdom des vaders, wordt medegedeeld, en eindelijk de nadering van den gebannen Pico van Mirandola aangekondigd. Deze, door allen welkom geheeten, heeft gelegenheid om in dien kring van eene verschijning te gewagen, die hem levendig getroffen heeft. Die verschijning is een monnik, dien hij heeft hooren prediken en die hem, den heidenschen wijsgeer, door de verkondiging van zijn Christendom levendig heeft aangedaan. Het is Savonarola, den prediker, die gantsch Italië aan zijne lippen boeit, dezelfde, die binnen Florence verslagen is en zich thands doet kennen als een Profeet, daar hij den val der stad als een tweede Ninevé voorspeld heeft, tenzij zij zich bekeere. Dat de prediker den roem van gantsch Italië uitmaakt, beweegt Lorenzo hem naar Florence te roepen, het Pallas-Athene van Italië, dat echter in zonde neêrlag, en, volgens onze auteur, bijkans reddeloos verloren was, ‘want de smetstof der Renaissance lag over haar heen

gespreid en het Christendom deed onder voor de wijsgeerte van Plato.'

Voor wij echter den prediker in zulk eene stad zijne intrede zien doen, laat de auteur ons de reize naar Milaan aanvaarden, waar wij Sforza 'de moor' leeren kennen, den voogd van Galeazzo, den rechtmatigen soeverein, die verloofd is aan de dochter des Konings van Napels, Isabella, een fiere en hooghartige vrouw. Sforza poogt haar voor zich zelven te winnen, maar de koningsdochter stoot hem terug. Zij huwt slechts een soeverein, geen regent, die de teugels van het bewind eenmaal zal moeten nederleggen. Haar huwelijk met Galeazzo wordt dan ook voltrokken; - Sforza kiest zich mede een echtgenote, en neemt zich voor om zich door en met deze te wreken op haar, die hem waagde te verstooten. Van Galeazzoos huldiging als Hertog is geene sprake meer. Sforza blijft regeren onder allerlei voorwendsels.

Wij zien aan dat hof de draden van eene geheel nieuwe handeling aanspinnen, die zich naast de hoofdhandeling zal ontwikkelen.

In het voorjaar van 1489 trad in het klooster van San Marco een nieuwe lector op. Het was Savonarola. De auteur heet hem op de volgende wijze welkom:

'Heil u, gezegend heraut des Heeren! ons hart juicht u toe bij uwe verschijning.

De hemelsche Leidsman had hem in tijds aan de enge kloostercel ontrukt en zijn ontijdig prediken verhinderd door eene zoo harde, maar zoo heilrijke les. Op zijne rondzwervingen in Lombardië hadden de duizend stemmen der natuur tot zijn harte gesproken, het verruimd, het verteederd en veredeld. De *geest der poëzij* was vaardig over hem geworden, zoete verrukking had zijnen geest steeds hooger gedragen, en de verheven geestdrift des zangers had al de stijfheid des redenaars verslonden (!). In de vrije natuur had hij allen gedwongen kanselstijl vergeten, als zijne leerlingen zich om hem verzamelden onder geurig geboomte, of als hij hun leerde van den groenen top eens heuvels.'

Men ziet, de schrijfster heeft reeds partij voor hem gekozen, voor hij zijn hervormingswerk nog heeft aangevangen, en in hare geestdrift heft zij een zang aan, waarvan, zoo als gewoonlijk, de melodie meer beteekent dan de text.

Wat Savonarola wilde gaf hij het eerst in zijne naaste

nabijheid te kennen. Even als de wetenschap werd ook de kunst in de kloosters gehuldigd. In de oogen echter der auteur is de kunst wel zoo veel ontaard als de wetenschap. Gene gaf haar Christelijk ideaal prijs en offerde de Madonna op aan de Godinnen van den Olympus. Savonarola verheft daartegen zijn stem. Christelijk moet de wetenschap zijn even als de kunst. Het Christendom is de zuurdeesem, die alles doorzuren moet. Of de schrijfster den monnik wel altijd even juist laat spreken, of liever preken? Hoor wat zij hem den schilder doet toevoegen: ‘De wereld heeft de kunst gesleept door het slijk harer onreinheid en harer walgelijke ongeregtigheid. Zij wil het vleesch streelen, de driften prikkelen door de kunst! O hoe geheel anders verstonden dat de eerste Christenen, die in de onderaardsche gewelven der katakomben hun gevoel lucht gaven, hun geloof beleden in de tafereelen, waarmede zij hunne verborgen heiligdommen en de stille rustplaatsen der dooden versierden. Was de uitvoering nog gebrekkig, er was gedachte, er was ziel en geest in.’ Stelt de schrijfster de symboliek der eerste Christenen, die de beeldende kunst als heidensch voertuig vreesden, niet wat hoog? Het is slechts een vraag in het voorbijgaan.

De monnik verdiept zich in zijn onderwerp en geeft in korte trekken de geschiedenis der kunst. Zijne voorstelling is misschien te uitgebreid voor de levendigheid der dialoog, en te oppervlakkig voor een diktaat of leerrede. Hoe het echter zij, de wandeling des monniks door de cellen zijner broeders en zijne ontmoeting met hen heeft eene beteekenis: zij doet ons den hervormer kennen en diens beschouwingen van eenige levensquaestiën. Weldra had hij gelegenheid die voor eene belangrijke schare te verkondigen. Hem werd de prediking toegestaan; en de eenmaal verworpen redenaar boeide thands zijn gehoor onweêrstaanbaar, lokte telkens eene grootere menigte, zoodat hem de hoofdkerk moest worden afgestaan.

De prediking van Savonarola begon Lorenzo de Medicis onrust te baren. Hoewel de monnik tot dusverre alleen bekeering had verkondigd, gevoelde de vorst, dat die bekeering zich tegen hem moest keeren. In zijn eerbied voor al wat uitstekend was, en ook in zijn ongeloof aan eene vaste overtuiging, besloot hij den man te naderen en hem door welwillendheid aan zich te verbinden. Hij komt het kloos-

ter van Savonarola bezoeken. De broeders komen het juichend boodschappen, maar tot hunne verbazing verkiest de hervormer den Hertog niet te ontmoeten. Zelfs laat hij de ruime gift, voor het klooster bestemd, na het vertrek van Lorenzo in de bus gevonden, onder de armen verdeelen. De Hertog zag zijn pogen mislukt en tevens in zijn hofstoet allengs de sporen van Savonarolaas invloed. Hij gaf echter het voornemen nog niet op, en zou later nog eene poging tot toenadering wagen. Maar ook deze mislukte, en had geene andere uitkomst, dan om de klove, die de hervormer van den Hertog scheidde, te verwijden. Gene kwam duidelijker voor zijne bedoelingen uit en begon het geslacht Medicis aan te tasten en de vrijheid van Florence te verdedigen. Men begon aan dwangmiddelen, om den lastigen prediker het zwijgen op te leggen, te denken, maar moest ze als te gevaarlijk verwerpen. Zoo men hem in den welsprekendsten redenaar van Florence een mededinger gaf! Men ging er toe over en Broeder Mariano betreedt den kansel. Met welk een uitslag! Mocht hij ook aan al de eischen, den redenaar gesteld, voldoen, de beweegkracht, die zijn tegenpartij bezat, was de zijne niet. Hij miste die vurige overtuiging, die heilige verontwaardiging, dien profetischen klank. Geheel verslagen daalde hij van den kansel neder; de geheele partij was in hem vernederd, echter nog niet vernietigd; Mariano, de verslagen Mariano, zoude het later bewijzen, even als degenen, die hem tot den kamp hadden aangezet en hem niets toegaven in gloeienden haat tegen dien beroerder der stad.

Maar die beroerder was reeds hervormer geworden en had eene partij, de piagnoni - huilers - genaamd. Verloochening der waereld, die in het booze lag, kastijding en kruisiging der leden, verlangen naar den Hemel, het vaderland der geloovigen, was hunne leuze. Hoe wijd deze partij om zich heen greep, duidt de auteur aan door het gesprek, dat zij Pico de Mirandola met Savonarola laat houden. Gene buigt zich voor de leeringen van dezen; slechts kan hij zijne vrijheid nog niet opofferen en in een klooster zich opsluiten, waartoe de boetprediker hem aanspoort. Wellicht was er van den geest der oude wijsgeeren nog iets in hem overgebleven!

Als eene afwisseling bij de behandeling der wel wat eentoonige en breedsprakig behandelde quaestiën, laat de auteur

op verrassende wijze Pico saamkomen met Maria, de maagd, met wier hart hij heeft gespeeld en die, der waereld moede, in het klooster treedt, na een roerend afscheid van Paolo genomen te hebben, die haar nog altoos bemint.

De gang der handeling wordt weder afgebroken en wij worden weder uitgenoodigd het andere tafereel te beschouwen, dat afgescheiden van het eerste bestaat. De wraak van Sforza jegens Isabella wordt medegedeeld; de onzichtbare wonden, haar toegebracht, worden opgeteld; haar lijden en vernedering naast haar gemaal, den middelmatigen en dommen Galeazzo, geschetst. Zij geeft echter wond voor wond, schimp voor schimp, en poogt, zoo veel zij vermag, de rust van den overweldiger te verstoren. Tot het uiterste gedreven, besluit zij hare verwanten van haar lijden kennis te geven en zendt haar getrouwen dienaar Orlando in het diepste geheim naar Napels. Maar eer we den uitslag dier zending vernemen, moeten we eerst nog een blik slaan op Savonarola, die in de eerstvolgende predikatie Broeder Mariano geheel overwint, onder het gejubel der steeds aangroeiende piagnoni en tot spijt van Lorenzo de Medicis en diens aanhangers, die den hervormer door de opgewonden menigte als Profeet hooren verheffen. Als een tweede Elia had hij tegen de Baälpriesters gepredikt, en Italië, het in zonde en zinnelijkheid verzonken Italië, bedreigd met de aanstaande kastijding, ten ware het zich bekeerde. Toen hij in zijn klooster terugkeerde, vond hij er een jeugdig krijgsman, die zijn voornemen te kennen gaf om zijn kleed tegen de monnikspij te verwisselen. Het was Paolo, die het voorbeeld zijner Maria volgt en in het klooster rust zoekt. Van het drietal, dat ons te midden der natuur was geschilderd en een oogenblik buiten de godsdienstgeschillen der eeuw had geplaatst, zijn er nu reeds twee in het klooster, terwijl de derde op den drempel staat. 't Is of de schrijfster zich met de partij der piagnoni heeft vereenzelvigd! Al de door haar gedachte personen doen het schier vermoeden. En het officiële hoofd der piagnoni! Hoe hij de tale Kanaäns en den vromen onzin der negentiende eeuw te spreken weet! Hij heet den jongen krijgsman met de volgende woorden welkom: ‘Laat zinken liefde en vriendschap, laat vallen krijgsroem en eere! Gij zult genoeg hebben, als gij ruste vindt bij de bron van alle heil, de springader van leven en liefde. De liefde zelve heeft u

eeuwig lief, mijn zoon! drink uit de volle stroomen dezer onuitputbare fonteinen, en treur niet, omdat een druppel u ontviel - een druppel slechts - en dan nog onzuiver als al het aardsche, al het menschelijke! - De druppel viel - de eeuwige bronwel vloeit - vloeit ook voor u, mijn zoon!'

Heeft Savonarola balsem gegoten in dit verscheurd hart, hij geeft ook raad aan de bedrukte vrienden der vrijheid, die hem de tyrannij van Lorenzo komen verhalen, en verleent troost aan een stervende, die hij in een nonnenkloos! ter bezoeken gaat. Het is, - kunt gij 't niet raden? - Maria, wier rol is uitgespeeld, en die, in de uiterste ure met de gave der profetie beschonken, Savonarola den palm der overwinning, maar ook een kroon belooft, wier glans haar bloedig rood toeschijnt.

Middelerwijl is Isabella te Milaan aan de grootste ongerustheid ten prooi. Zij wacht tijdingen van hare verwanten uit Napels.

Eindelijk komen die, maar geheel andere als zij verwacht had. In plaats van bijstand, ontvangt zij de bitterste verwijten. Sforza was haar voor geweest en had over haar onverdragelijken hoogmoed bij vader en broeder geklaagd. Het trotsche hart dreigde te bersten. Haar eenigste hoop rustte op Orlando. Maanden verliepen en nog niets vernam zij. Eens echter was zij getuige van een onderhoud van Beatrice, de gemalin van Sforza, en Triulzi, haar vertrouweling. Zij verneemt, dat haar Orlando den argwaan van Sforza had opgewekt, dat hij achtervolgd en op de reize vermoord is geworden. Die tijding verplettert haar. Het gebroken hart zoekt en vindt nu troost, waar zij dien nooit vermoed had, bij haar strengen biechtvader, wien het eindelijk gelukt den Koning van Napels bericht te doen toekomen van den waren stand van zaken. Spoedig bemerkte zij, dat de tijding ditmaal tot Napels was doorgedrongen. Een gezantschap daagde op, om bij Sforza aan te dringen om Galeazzo in het bezit van zijn hertogdom te stellen.

Sforza gaf een ontwijkend andwoord; men moest er zich meê vergenoegen, want tusschen Napels en Milaan stonden Medicis en de Paus.

Savonarolaas invloed steeg immer hooger in Florence. Dat bewees het volksoproer, dat hij stilde; dat ondervond de schelm-

sche notaris, Messer Ceccone genaamd, een handlanger der Medicis, dien hij redde uit de hand van het graauw, dat hem mishandelde, omdat hij, dienaar der gerechtigheid, de bloedzuiger der armen was. De Profeet was getuige van's volks mishandeling, toen hij op weg was naar Rinaldo den zijdewever, waar Maria eenmaal gewoond had. Hij liet den mishandelden Ceccone naar zijn klooster brengen en daar verplegen. Hij verbond tevens Rinaldo en diens vrouw innig aan zich, daar hij hen troostte niet alleen, maar hen ook hielp in den nood. Op den avond van dien dag klopte een reizend ordebroeder aan het klooster, die door Savonarola herkend werd als een ouden vriend, als Broeder Ludovico di Ferrara. In het gesprek, dat door beiden gevoerd werd, en natuurlijk handelt over de geestelijke belangen der menschheid, ontvangen wij een overzicht van den zedelijken en godsdienstigen toestand van Italië. Ook Ludovico was van de algemeene besmetting niet vrij gebleven, al had hij nog de kracht behouden om het streven van Savonarola wel niet na te volgen, maar dan toch te bewonderen. ‘Van waar dat onderscheid,’ vraagt de schrijfster, ‘in de ontwikkeling dezer beide vrienden? Girolamo (Savonarola) was een kind der natuur, Ludovico een kweekeling der hoven geworden. De een had de waereld in waarheid verzaakt, de andere er zich in verloren en aan overgegeven. De eerste had de *waarheid* gekozen, de laatste - de logen? neen - het zinnelijk genot’ (!).

Maar wij haasten ons het schoonste van alle tafereelen te beschouwen, die de schrijfster aanbiedt. Het is zoo heerlijk en waar, zoo gezond en natuurlijk, omdat - het harde woord moet ons van de lippen - de historie het heeft gemaald en de fantazie der schrijfster het feit niet heeft durven omlijsten.

Ik bedoel het sterfbed van Lorenzo de Medicis. Wij worden de weelderige woning ingeleid, waar de kunst der Renaissance al haar pracht en praal heeft ten toon gesteld. ‘Had Lorenzo als heiden geleefd, hij had toch den moed niet als heiden te sterven. Als een goed Christen wilde hij de eeuwigheid ingaan.’ Hij riep een priester tot zich; hij kuste het kruisbeeld, dat deze hem voorhield; hij ontving de laatste sakramenten, maar hij was nog niet bevredigd. In die ure vlood alle begoocheling. Waar hij rust meende te vinden, vond hij haar niet. Daar trad hem de statige

gestalte van den Profeet, den onomkoopbare, voor den geest. Hij verlangde hem te spreken, en na een herhaalde noodiging werd er aan zijn verlangen voldaan. Welk een tweetal! Lorenzo de Medicis, de Heiden, op de stervenssponde; Savonarola, de Christen, daarvoor. Het flikkerend oog des monniks is gevestigd op het vermagerd gelaat van Lorenzo, die zijne zonden belijdt. Savonarola spreekt van de barmhartigheid Gods, mids het berouw oprecht zij. Hij eischt afstand van al het onrechtvaardig verkregen goed. Lorenzo stemt er in toe. Hij eischt verder de teruggave der geroofde vrijheid aan Florence. Lorenzo vermag dit niet aan te nemen. 'Neen! dat nooit! dat is te veel!'

'Savonarola had zijne taak bij Lorenzo volbragt.

Doch nu de kranke bemerkt, dat de prior vertrekt, roept hij in angst hem achterna: "uw zegen, vader!"

Maar de prior zag niet naar hem om, en had het einde der zaal nog niet bereikt, toen een dof gesteun de geneesheeren tot den kranke riep.

"Neen! Neen! dat is te veel!" herhaalde hij nog eens in hevige stuiptrekking - toen werd alles stil. Lorenzo was niet meer.

De eisch was hoog - en toch, Savonarola kon niet minder vragen, of hij ware Savonarola niet geweest!'

Bij den dood van Lorenzo waagt de schrijfster eene beschouwing van den politieken toestand der bekende waereld. Welken dwang zij zich oplegt, om bij het vermelden der feiten zich van psalmgezang te onthouden! Naauwelijks heeft zij alles beschouwd, liever aangestipt, of de geest in haar wordt vaardig en zij heft aan: 'De nacht der middeleeuwen is voorbijgegaan - maar o, de dag is nog zoo verre! .....

Maar wat nu voorvalt op het tooneel der aarde wordt grooter, ernstiger, magtiger, heviger - niet alleen in de stoffelijke waereld - vooral ook op het gebied des geestes; want het waren de gedachten, het was de ontboeide geest, die zijne behoefte wenschte te bevredigen, het vrije denken der ontwakende zelfbewustheid na lange, doffe sluimering. Maar noch het zwaard der helden, noch het vernuft der wijzen, noch het genie der kunst zou der zoekende menschheid vrede en vrijheid brengen; - en was het gebied der gedachten, het terrein van kunst en wetenschap verwijd en verbreed - helaas ook het veld des oorlogs, ook het tooneel

der verwoesting - ook zonde en verderf - ook jammer en ellende! ....

En op de vraag des verlangens en der hope: “Wachter, wat is er van den nacht?” klinkt daar eene treurige roepstem over de aarde: “De morgen is gekomen - maar nog is het nacht!”’

Fraaie periodenbouw, gloed in de voorstelling! maar ook waarheid in de gedachten, maar ook kernigheid in de uitdrukking?

Ik heb tot dusverre de auteur als op den voet gevolgd, en de handeling medegedeeld, zoo als zij gegeven is. Ik deed het wel niet om den roman te doen kennen, want die is voorzeker reeds overbekend. Een werk van Elise wordt door velen, zeer velen gelezen. Ik deed het alleen om den lezer dezer aankondiging het oordeel over de samenstelling van dezen roman gemakkelijk te maken en mijne meening over het geheel, die ik straks zal pogen te uiten, te beter te doen begrijpen.

Het tweede deel, dat wij thands vluchtig zullen doorloopen, bevat het verhaal van de verheerlijking van Florences Profeet en diens val; bevat eene schildering van het pauselijk hof onder den opvolger van Innocentius VII: een Borgia; tevens de voortzetting der aangevangen handeling aan het Milanesche hof, en eindelijk een voorstelling van het Fransche hof en een charakterschildering van den Franschen Koning, Karel VII.

De Profeet ontwikkelt konsequent zijn streven, maar hoe krachtiger hij zijne richting voorstaat, des te sterker wordt ook de wederstand. De ontwikkeling van zijn stelsel ontaardt in overdrijving; zijne vroomheid in ziekelijk piëtisme. Hij voert den strengsten tucht in zijn klooster in en verbittert daardoor zijne broederen; van het algemeene gaat hij over tot het bijzondere; de theorie brengt hij over in de praktijk. Hij heeft gepredikt tegen de zonden der eeuw, en de grootste zondaar is de Hoogepriester, die op den zetel van Petrus neêrzit; hij heeft geijverd voor de vrijheid des volks, en de verdrukker is Pietro de Medicis. Tegen beiden verheft hij dan ook zijn stem. Hij heeft de menschheid opgeroepen tot bekeering, tot terugkeer tot de dienst van God, den Koning der koningen; tot de vereering van Jezus, het eenig hoofd der gemeente. Welke andere regeringsvorm dan die eener theokratie moet

hij alzoo aan Florence geven? En zulk een regeringsvorm, reeds een produkt van de overdrijving eener oorspronkelijk goede idee, leidde tot nog grootere overdrijving en droeg alzoo de kiemen der ontbinding in zich.

Savonarola was eenmaal Profeet geworden en hij moest het blijven. Hij had Italië bedreigd met de kastijding des Heeren, en ziet, de vervulling der Profetie was nabij. Sforza, de Moor, de onrechtmatige beheerscher van Milaan, de verdrukker van Graleazzo en Isabella, roept Frankrijks koning op om het doel, dat zijne eerzucht zich stelde, te bereiken. Hij opent den zwakken vorst het uitzicht op den troon van Napels en in het verschiet op de onderwerping der halve maan aan het kruis. De koning van Frankrijk valt met een geweldig leger in Italië en wordt door Sforza als werktuig gebruikt. De koning van Napels siddert, en schoon hij van Orlando, Isabellaas zendeling, die, wel aangevallen maar niet vermoord, bloedend en bewusteloos in de katakomben door den Archaeoloog Pomponio is gevonden en gered, het rampzalig lot zijner verwante verneemt, hij kan haar niet verdedigen, want het geldt thands eigen kroon en leven. Hij heeft de onzijdigheid van den Paus gekocht, en het bondgenootschap van Pietro de Medicis verkregen. Deze echter is van invloed beroofd en zal hem weinig steun kunnen bieden. De Florentijnen en de Profeet aan hun hoofd zien in den naderenden Franschen koning den geesel Gods en juichen hem tegen. Pietro, die in zijne politiek volhardt, ziet den vijand op het grondgebied der republiek, verliest allen moed en offert den staat op door het sluiten van een schandelijk verdrag. Het geduld der Florentijnen is echter thands ten einde. Zij vaardigen hun Profeet en diens vurigste aanhangers aan Karel af, die door de welsprekendheid des monniks, door het medeslepende woord des predikers wordt geboeid en, welke ontrouw hij zich ook voorneemt, toch eindigt met Florence als bondgenote te behandelen.

De Fransche koning echter verhaastte Savonarolaas val. Nimmer was het volk zoo in verrukking geweest, als toen Karel Italië was binnengetrokken, want de komst des vreemden was de vervulling der voorzegging huns Profeets. Maar stelden zij zich vroeger tevreden met voorzeggingen, die vervuld moesten worden, hunne eischen waren geklommen: thands begonnen zij wonderen te wenschen en einde-

lijk te eischen. En wel verre dat de Profeet die zou kunnen verrichten, moest hij het bewijs leveren, dat hij zelfs niet onfeilbaar was in zijne profetie, dat hij zich-zelven in zijne uitzichten bedrogen had. Karel VII mocht een geesel Gods zijn, maar hij was het dan voor allen: zoowel voor, de piagnoni als voor de arrabiati, de aanhangers van Medicis, of liever, de tegenstanders van Savonarola. Het doel, dat hij beoogde, mocht groot zijn, maar de middelen om het te bereiken, waren daaraan niet geëvenredigd. Karel VII, zegevierend Italië binnengetrokken aan de hand van Sforza, gehuldigd door Florence, gevleid door den Paus, gekroond te Napels, moest alles tegen zich zien keeren. Bijna de gevangene van Sforza, is hij getuige van de martelingen, die de Moor Isabella, wier echtgenoot vergiftigd is, wier kinderen geroofd worden, doet lijden. Overhaast trekt hij terug, de bergen over, naar zijn eigen rijk. Wat was de geesel Gods geweest? Een vloek voor degenen, die op hem hoopten, die naar hem hadden uitgezien en in de schaduw van zijn troon, de ontaarde machten in Italië tot verandwoording hadden durven roepen. De arrabiati herademden, en de Paus vlijde zich weder behagelijk neêr op het fluweel van Petrus' stoel. Gene wonden het teleurgestelde volk op en hitsten het tegen den van logen overtuigden Profeet aan; deze, die den listigen monnik den kardinaalshoed had zien afwijzen, vergat den gedanen aanval op de Pauselijke macht niet; zag de ure der vergelding gekomen en sprak den grooten kerkban over Savonarola uit. De Profeet boog het hoofd niet; hij erkende niet de kracht van zulk een ban. Weinige maanden vroeger zou de Paus zich dan ook bespot hebben gezien, indien hij toen gedaan had wat hij thands deed, maar in dezen oogenblik had het volk zijn Profeet verlaten, en stond deze alleen.

Van aanbidding sloegen de Florentijnen over tot bespotting; van hartstochtelijke liefde tot buitensporige verachting. Had hun Profeet de schoone oorspronkelijke idee door overdrijving verminkt, de natuur hernam hare rechten, en ditmaal moest een heilig mensch het offer zijn. Voor dat de brandstapel voor hem opgebouwd werd en het razende volk hem daarheen sleepte, trad hij nog eens in al zijne kracht op. Och, of hij alleen ware geweest, en niet aan de hand van Elise! Is het deze niet, die spreekt, of liever, zingt, hoewel zij zelve getuigt, dat het de Profeet is? Men hoore: ‘Lieve

broeders, mijn loopbaan spoedt ten einde, mijn taak is volbragt. God heeft mij gezonden als een hagelslag voor deze stad; ik heb geijverd voor den Heer der Heirscharen. Hij roept mij van hier; Hem zij alles bevolen; al bezwijken alle getuigen der waarheid, zijn troon zal niet wankelen! Zijn is het rijk en de kracht en de macht en de heerlijkheid. Op eene onstuimige, holle zee is mijn zwakke kiel door de almagtige leiding Gods gedreven; het was niet in mijne magt het roer te wenden en tot de stille haven weder te keeren; ik moest rusteloos voort; maar nu is het voleindigd. Ik heb der waarheid getuigenis gegeven! Deze lippen mogen verstijven - de waarheid sterft niet, en weldra zal het licht opgaan, waarvan ik u heb voorzegd. Maar Italië mag dat licht niet dragen. Het dooft iedere schijnende kaars, die God in het midden ontsteekt. Hij zal het licht van den kandelaar wegrukken, en ginds, over de bergen, tegen het Noorden (?), daar zal de zon doorbreken tot op den vollen middag, en Rome moge magteloos al de zwarte wolken harer ongeregtigheid hoog op doen stuiven, - dat licht zal schijnen allen die in den huize zijn en de duistere werken zullen geopenbaard worden....' En eenige regelen verder: 'Blijft in de liefde, zoo blijft gij in God, en wanhoopt niet, ook als de goddeloozen zegevieren, ook als zij groeien en bloeien voor een tijd; want Gods oordeel is bereid en zijn toorn wordt vergaderd als een schat.'

Ik bezit de predikatiën van Savonarola niet, zoodat ik niet met zekerheid kan beweren dat de geheele rede een oratorische figuur is. Ik erken er echter te veel het breedsprakige, deklamatorische van Elise in, om niet te gelooven, dat, moge er ook al een historische grondslag aanwezig zijn, het gebouw-zelf door haar is gesticht.

De medegedeelde prediking was de laatste, die Savonarola hield. Een verward gedruisch van eene naderende volksmenigte verdo ofde zijn stem. Het klooster werd bestormd, en niettegenstaande de kloekmoedige verdediging der laatste piagnoni, ingenomen. Savonarola werd naar het palazzo der overheid gebracht. 'Daar gaat hij heen,' zoo roept Elise uit, 'de vriend en weldoener des volks, de profeet en herder van Florence, als een waar discipel des grooten Meesters, diens voetstappen drukkend op den weg des lijdens: gisteren vereerd en geliefd, heden ver-

vloekt en verguisd; tot de wolken verhoogd, tot den afgrond neêrgestooten; als een heilige vergood, als een uitvaagsel gedoemd, bespot, gemarteld....'

Hoe ook ondervraagd en gepijnigd, er werd geen schuld in hem gevonden. De overheid werd beangst, maar zij en de Paus wilden den dood van den onruststoker. De laatste veroorloofde zich zelfs te zeggen: 'al ware hij Johannes de Dooper, sterven zal hij.' En hij stierf dan ook. De door Savonarola geredde notaris, Messer Ceccone, wist de feiten te groepeeren, even zoo goed als eenige onzer Hollandsche rechters uit de 17de eeuw. Hij werd tot den brandstapel verwezen. Op de reize derwaards, werd hij eerst van de kerk afgesneden, toen namens den Paus van de straffe des vagevuurs ontheven, en eindelijk van wege de signorie aan den scherprechter overgegeven.

'Savonarolaas asch werd over de wateren van de Arno uitgestrooid; zij droegen zijn stof naar zee; maar de naam des grooten mans zou niet door al de vloeden en stroomen van Italië zijn uit te wisschen (!) Zijne nagedachtenis zou door geen zee bedolven worden (!) Zijn stof mogt in den wind verwaaijen; wat hij gezaaid had op de aarde zou nooit verstikken, zou nimmer weêr uit te roeijen zijn. Hoeveel brandstapels daar nog na hem zijn verrezen, hoe menig getuige der waarheid voor het geweld der duisternis is bezweken, zijn geest zou nimmer te bannen zijn uit Italië!'

Verder besluit Elise met de volgende woorden: 'Geduldige lezer! die deze schetsen oplettend hebt willen volgen, ik mag van uwe lankmoedigheid niet vergen, dat gij uw oog nog vermoeit op een breed register van namen, aanhalingen, aanteekeningen, toelichtingen, bijlagen en alles wat verder een aanhangsel kan helpen vormen voor een werk als hetgeen ik heden mogt voltooijen, dat vrij wat inspanning, en onderzoek vereischte, waar *de geschiedenis moest heerschen boven de fantasie en de waarheid boven de dichting*. Laat mij alleen u zeggen, dat ik u Savonarola niet heb gepoogd te schetsen als *den held van een roman* - maar dat ik *een historisch beeld heb willen in het licht stellen op het sierlijk voetstuk der verdichting*. Ik heb mij zooveel mogelijk van zijne eigene woorden bediend en alleen aan de nevenfiguren mijne verbeelding gevierd.'

Ik meen de auteur op eene verwarring van begrippen

te moeten wijzen. Zij heeft Savonarola niet willen schetsen als den held van een roman; maar zij heeft een historiesch beeld willen in het licht stellen op het sierlijk voetstuk der verdichting.

Ik moet erkennen, dat het historiesch beeld op zulk een voetstuk niet zeer vast staat. Dit betreft echter slechts een onjuist gekozen beeld.

Maar de tegenstelling tusschen den held van een roman en het historiesch beeld is evenzeer onjuist - de held van een roman kan immers zeer goed tevens een historiesch beeld zijn? - en bewijst bovendien dat de schrijfster een naar mijn inzien verkeerd begrip heeft van den historischen roman. Eene beschouwing van hetgeen zij ons gegeven heeft, zal dit, geloof ik, in het licht stellen.

Elise heeft een historiesch beeld in het licht willen stellen. Heeft zij dat gedaan? Is Savonarola werkelijk in het licht gesteld? Kent men den geheelen mensch, kent men zijn streven, doorleeft men met hem de phases zijner ontwikkeling? En Savonarola staat niet alleen. Chonia wilde eens een historiesch beeld geven *in de lijst van zijn tijd*, zoo als hij het met een stoute figuur uitdrukte. Elise mocht niet minder willen. Savonarola heeft gewerkt op zijn tijdgenoten, deze niet minder op hem; er is eene wederkeerige werking. Welnu, doet Elise ons die tijdgenoten kennen, altijd in betrekking tot Savonarolo? Indien de talrijke lezers van deze schetsen uit het laatst der 15^{e} eeuw evenzoo oordeelen als ik, dan klinkt het andwoord ontkennend. Men ziet van hem vermeld, dat hij in den aanvang als prediker een nederlaag leed; men hoort hem prediken in de hoofdkerk, op de markt, in de bidcel; zelfs prediken tegen de kunstenaren in zijn klooster; men ziet hem aan het sterfbed van Maria en van Lorenzo de Medicis, voor den troon des Franschen Konings, in de gevangenis, voor de rechters, bij den brandstapel, en men bezit eenige lijnen, min of meer scherpe, die tot een gelaat behooren, maar het gelaat zelf heeft men niet. Men ontvangt eenige charaktertrekken, maar zoo verward, dat zij niet tot een geheel zijn te vereenigen. Met de schildering der tijdgenoten gaat het evenzoo. Men bezoekt het Milanesche, het Pauselijke, het Napelsche hof; men treedt den kring binnen der geletterden, die Lorenzo omgeven, men hoort archaeologen en philologen redeneren en redekavelen, dich-

ters en schilders hunne gedachten in woorden uitstorten, men verkrijgt een onbestemden indruk van den geest, die in allen leeft; men overziet eenige, ja vele fragmenten, maar het geheel wordt gemist. Verwijt der auteur geen gebrek aan studie. Al was hare verzekering aan het slot van haar werk, dat zij veel heeft moeten naslaan, u niet reeds voldoende, dan toch zou de opmerkzame lezing harer schetsen u daarvan overtuigen. Mogen de aesthetische beschouwingen over de Kunst, telkens door de handeling heengevlochten, ook algemeen en oppervlakkig schijnen, hetgeen de gloed der bezieling, waarmede zij worden voorgedragen, niet altoos bedekken kan, de beschouwingen zelven duiden toch reeds aan, dat de auteur de werking der Renaissance heeft gadegeslagen. Wat tal van geletterden, met wier werken, met wier levensloop zij bekend blijkt! Wat tal van politieke mannen, wier werkkring zij aanwijst, doet ze ons niet kennen..... bij name! Verder strekt zich onze kennismaking dan ook niet uit. Zij leidt ons den kring van Lorenzo binnen, minder om ons de wetenschappelijke of kunstrichting dier beroemden, dier dragers van de idee der eeuw te doen kennen, dan wel om over een daad van Savonarola te spreken; een daad, die niets kenmerkends heeft en geen nieuw licht verspreidt over die figuur, maar slechts medegedeeld wordt, omdat de historie haar vermeldt. Daarentegen worden we Rome binnengeleid, om ons feiten voor te stellen, die ons reeds op andere plaatsen bij herhaling, altoos door verhaal, nimmer door werkelijke voorstelling, zijn bekend geworden, zoo als: de zedeloosheid der geestelijken, de omkoopbaarheid van het Pauselijk hof of het ongeloof van allen en het dienen van een blooten vorm. We betreden Milaan om stap voor stap Sforza den Moor te naderen en dezen de voorgenomen berooving zijns neefs te zien volbrengen; een epizode, die in geenerlei verband staat tot het historiesch beeld, dat de schrijfster in het licht heeft willen stellen, en alleen moet dienen om de overkomst van Karel VII, den koning der Franschen, te verklaren. We bezoeken diens hof te Parijs en maken er kennis met verschillende mannen en zijn getuigen van de kinderlijke weifelingen van den kinderachtigen vorst, en alles wat wij er aanstaren staat weder niet in verband tot het historiesch beeld, maar dient alleen om óf een historiesch feit te konstateeren óf om het mislukken

van Karels plan te doen voorzien; wij wonen eenige uren in Napels om de neêrlaag van een koning te vernemen, van wien de schrijfster getuigt dat hij wreed is, en om de wederkomst van zijn opvolger, van wien niet veel meer gezegd wordt, aan te staren; hetgeen óok niet van de schrijfster gevorderd werd om haar historiesch beeld op het voetstuk der verdichting in het licht te stellen. Verwijt der auteur daarom geen gebrek aan studie. Of die studie haar echter behoed heeft voor oppervlakkigheid, meen ik te moeten betwijfelen. Al wil ik erkennen, dat zij met wijsgeerigen blik hare bronnen heeft gadegeslagen en tot het wezen der feiten is doorgedrongen, waar zou zij echter de ruimte hebben gevonden om de uitkomsten harer studie neder te leggen? De historische feiten, die zij vermeldt, als: de overweldiging van den Milaneeschen hertogstoel door Sforza den Moor, den inval van Karel VII, de vernedering en eindelijke zegepraal van den Napelschen koning, ontvangen alleen bij eene breede beschouwing hunne belangrijkheid en ook..... de mogelijkheid in zich-zelven.

Sforza, Karel VII, Ferdinando, noch de hertog van Kalabrië zijn meer dan onafgewerkte schetsen van schilderijen, of liever, schaduwen van lichamen. Omdat zij, noch de talloze opgenoemde personen iets meer zijn, herkennen wij ze zelfs niet hij eene herhaalde ontmoeting en warrelen ze onder een en vermengen zij zich tot een dichte niet te schiften menigte. Van waar dit verschijnsel bij zooveel studie? Het klinke misschien vermetel van mijne zijde, maar ik schrijf het toe aan hare miskenning van den aard des historischen romans.

Elise heeft een historiesch beeld in het licht willen stellen en koos daarvoor het voetstuk der verdichting. Geen wonder, dat de harmonie tusschen beeld en voetstuk, die één moeten zijn, wordt gemist. Had zij niet meer dan een historiesch b e e l d willen geven, had zij een periode der geschiedenis willen doen kennen en de feiten konstateeren, waarom dan niet den weg gevolgd, dien de historie-schrijver bewandelt; waarom dan niet het voorbeeld gekozen van den auteur der historische studie: Savonarola, in dit Tijdschrift opgenomen; een studie, die, moge zij ook het bewijs leveren, dat de vereeniging van wetenschap en kunst den talentvollen jeugdigen geschiedvorscher toen nog niet een vereischte toescheen, evenwel aan haren titel beand-

woordt en het beeld der historie in het licht stelt met de tijdgenooten *en relief* op het voetstuk, en dat met eene soberheid, die de eenheid bevordert en de degelijkheid niet schaadt. Voorzeker had zij dan al de oratorische en poëtische figuren als overtollige sieraden verworpen, die thands hare studie bezwaren, het doel dat zij zich voorstelt benevelen en haar een kostbare ruimte doen verliezen, die zij zoo goed had kunnen aanvullen door een kritiek der bronnen en een breedere schildering der waereld, met welke haar hoofdpersoon in betrekking komt. Zij had dan in plaats van dialoog, in plaats van haar streven om de historiemenschen handelend te doen optreden, alleen den vorm van het verhaal en betoog gekozen, en wellicht had zij dan eer ontwaard, dan nu bij haar streven om een kunstgewrocht te geven, dat hare schetsen zelfs als levensbeschrijving of historische studie meer soberheid, meer kernigheid, meer eenheid moesten bezitten.

Ik ben echter nog het bewijs schuldig gebleven, dat haar arbeid als historische roman mislukt is. Welke eischen ik aan den kunstvorm stel, heb ik vermeend in den aanhef van mijn opstel in het licht te hebben gesteld. Ik geloof, dat die eischen niet willekeurig zijn, maar noodzakelijk voortvloeien uit de natuur van den kunstvorm. De kunstenaar, die der historie de grondstoffe ontleent, moet die stoffe zelfstandig verwerken. Hij is daartoe verplicht, hij moet dat doen, omdat hij de idee, die de bestudeering eener historische periode hem heeft doen opvatten, in eene handeling moet verwezenlijken, plastiesch moet voorstellen; omdat hij in die handeling de dragers der idee: de menschen, zich volkomen moet doen uitspreken. Dat kan, dat behoeft de historievorscher niet te doen. De fantazie, de devinatorische gave des dichters, welke haar vlucht begint van het vaste terrein der gestaafde historie, kan dat alleen. Is 't het doel van den dichter om een mensch voor te stellen, te doen leven en handelen, die het streven eener periode als het ware in zich opneemt en uitspreekt, dan hebbe hij te zorgen, dat in die handeling dien mensch zich herkenbaar als wezen en dus als geheel uitdrukke en dat die handeling haar oorzaak ontvange in dien mensch of in de idee waarvan deze de drager is; dan hebbe hij te zorgen, dat die handeling, die een afschaduwing van het leven is, gehoorzame aan dezelfde wetten, waaraan het leven om

ons heen onderworpen is. Moet die handeling dus een leven in zich zelve bezitten; de deelen waaruit zij bestaat mogen dan ook niet willekeurig gekozen, maar uit de noodzakelijkheid van het geheel geboren zijn. Bij Elise heeft niets van dat alles plaats, zoo als wij boven hebben gezien. Savonarola verricht daden, alleen omdat hij die in zijn historiesch leven heeft verricht, niet omdat ze noodig zijn om zijn charakter uit te drukken of scherper te begrenzen; hij verricht ze bij herhaling, zonder dat die herhaalde mededeeling de idee van het kunstgewrocht toelicht. Daarentegen verricht hij daden of ondergaat hij invloeden, die zonder de aanvulling der fantazie en der devinatorische gave onbegrijpelijk zijn en de opvatting van den persoon als geheel onmogelijk maken. Bij voorbeeld: zijn voorstel om een concilie saam te roepen, zijn veroordeeling van den Paus, alsmede de veranderde gezindheid des volks jegens den Profeet: het eene, verrassend zelfs na hetgeen ons van zijne veelvuldige predikatiën, het andere bevreemdend na hetgeen ons van de historische daad is medegedeeld. Elise voert verder een tal van personen op, wier voorstelling niet door hare handeling noodzakelijk wordt gevorderd, maar alleen omdat zij zich in de historie hebben bewogen. (Zelfs Maria en Paolo kunnen daardoor hun bestaan niet eens verdedigen. Een banale liefdesintrige zonder betrekking op de handeling!) Zij zal toch niet beweren, dat zij ze behoefde om de richting en het streven der Eeuw te schetsen. Dat zij den kring schetst, die zich om Lorenzo de Medicis beweegt, maar dan ook met breedere trekken en scherpere lijnen schetst dan zij het doet, is natuurlijk, is noodzakelijk; dat zij ons het leven der monniken vertelt en opklimt tot den zoogenoemden vader der Christenheid, evenzeer; maar hoe verdedigt zij, anders dan door te wijzen op de historie, de voorstelling van Karel VII en Ferdinando en Sforza? En zoo zij op de historie wijst om hare voorstelling te wettigen, dan nog begaat zij eene inkonsequentie, welke ieder, die hare opvatting van den historischen roman volgt, zal moeten begaan; want waarom dan Maximiliaan, den Duitschen keizer, of de republiek van Venetië niet in hare voorstelling opgenomen? beiden toch oefenden invloed uit op het Italië der XVe eeuw en zouden het op dat der volgende nog meer doen.

Als ik mijne opmerkingen saamvat; als ik zie, dat de kunstenaresse, der historie hare grondstof ontleenende, het

ontleende fragment niet tot een geheel heeft weten te vervormen en te herscheppen; dat zij geene handeling heeft gegeven die in zich zelve leeft, en in zich zelve hare wetten bezit; dat zij in die handeling hare menschen - de dragers harer idee - niet als organische geheelen heeft doen kennen, maar telkens tot verdediging van haren arbeid moet heenwijzen op de historie, die haar niet meer dan de grondstof heeft mogen schenken, en die ze had moeten aanvullen waar ze haar zelfstandigheid als dichteresse en onafhankelijkheid van den geschiedvorscher had mogen, ja moeten bewijzen, dan moet ik tot het besluit komen, dat haar arbeid niet is een historische roman, maar.... een romantische historie, een onaesthetische vorm zonder eenheid, zonder levensbeginsel, zonder levensdoel; een romantische historie, waarvan in onze literatuur meer voorbeelden bestaan en die den historischen roman ten onzent in minachting brengt, daar men, beide met elkaâr vermengende en verwarrende, de billijke afkeuring die gene treft ook dezen doet ondergaan.

Met recht ziet de geschiedvorscher en beoefenaar met minachting op dien halfslachtigen vorm neêr. Schijnbaar strevend naar hetzelfde doel als de geschiedschrijver, kan de auteur der romantische historie de aangebrachte sieraden van stijl en voorstelling echter niet verdedigen, daar de geschiedschrijver ze ontberen kan en ze voor zijn doel, dat ook het doel van genen heet, niet blijkt te behoeven. Om historie te onderwijzen, is alzoo de romantische historie mede ongeschikt, want zij voert te veel ballast met zich mede. Het moge haar streven zijn om ‘een historisch beeld in het licht te stellen op het voetstuk der verdichting,’ het gezond verstand van den tijdgenoot zal het laatste voor geheel overtollig erkennen en, zeer te recht, verlangen dat het historiesch beeld er af getild en op een voetstuk van denzelfden aard en stof als het beeld worde gezet.

Maar al had Elise getoond met mij eenstemmig te denken over het charakter van den historischen roman, dan nog zou ik mij eenige aanmerkingen vermeten op den vorm waarin zij hare voorstellingen kleedt. Zelfs wanneer ik de hoogst mogelijke eenheid in plan en uitwerking had bespeurd, zou ik haar toch moeten doen opmerken, dat zij gewoonlijk faalt waar het de reproduktie van het verleden geldt. Het klinkt bijna als een paradox, daar ik Elise juist

waagde te berispen over hare slaafsche navolging der historie. Maar de historie bestaat niet alleen uit feiten - en deze heeft zij trouw en naar ik geloof zelfs in haar chronologisch verband medegedeeld - maar de historie is ook een opeenvolging van ideën, welke zich verzinnelijken in menschen, en deze in hun intiem leven, in hunne gewoonten, in dat kenmerkende wat den individu vormt, schetst zij niet. Het blijkt uit alles, dat zij de schatten van kennis, die zij opdeed, en die haar, ik geloof het gaarne, ernstige en lange studie zullen hebben gevorderd, niet heeft weten te verwerken, en ik wijt dit vooral aan den aard van haar talent. Waar zij ons hare personen aanschouwelijk voorstelt in den vorm van samenspraak, daar kost het ons moeite ze te leeren kennen; want die personen missen vleesch en been; zij schijnen ons schimmen toe. Waar zij ze echter schildert, dat is zelve waarneemt en beschouwt, of waar zij hare eigene gedachten uitspreekt, daar is ze meest welsprekend, soms wegslepend; maar dáar is zij ook: Elise. Wijst dat alles niet heen op het lyrische element, dat bij haar het heerschende is? En indien we daarin niet onjuist oordeelen, zouden we dan onbillijk zijn, zoo we den historischen roman als den kunstvorm beschouwden waarin Elise altoos het minst zal kunnen slagen? Met een fijn vrouwelijk gevoel begiftigd, in het bezit eener fantazie, die zich soms wel wat aan een te hooge vlucht waagt, zal zij dáar het meest de gaven, die de hare zijn, kunnen doen blijken en huldigen, waar zij wedergeeft wat zij zelve aangestaard of gevoeld heeft; waar zij eene waereld schildert, aan welke zij door talloze draden verbonden is; eene waereld in welke menschen leven en zich bewegen onder dezelfde omstandigheden als zij. De Mazade schreef onlangs de volgende goed gedachte regelen neder: ‘Les femmes ont un genie qui leur est propre. Ce n'est point par l'intelligence en un certain sens, ce n'est point par la puissance abstracte de la réflexion et de l'étude, qu'elles conçoivent et qu'elles sont artistes; tout vient de l'instinct chez elles, tout se rapporte à un ordre particulier de facultés et d'impressions vives, delicates, personelles. Elles excellent à raconter ou à peindre ce qu'elles ont vu, ce qu'elles ont senti; la puissance et l'originalité de leur esprit disparaissent dans l'observation des phenomènes, qui leur sont étrangers, dans ce qu'on pourrait appeler la creation desinteressée

et permanente de l'art. Elles ont du génie dans les lettres familières, dans l'analyse des mouvemens de la société mondaine, parce que leur regard embrasse un horizon connu; elles n'en ont plus dans les recherches et dans les récits de l'histoire.'

Geen regel zonder uitzondering. Het bestaan dezer laatste erkennen wij gaarne ook in ons vaderland, maar het belge Elise niet, als we haar niet tot de uitzondering rekenen te behooren. Of mijne meening door haar beaâmd zal worden, is mij onbekend. Iets echter doet mij de hoop koesteren, dat haar oordeel over zich zelve het mijne over haar reeds vooraf zal zijn gegaan en dat beider uitkomsten dezelfde zijn. Met welk gejuich en loftuiting haar 'Star in den Nacht' door de maandelijksche kritiek ten onzent ook is ontvangen, Elise heeft haar eersten historischen arbeid geen opvolger gegeven, maar haar bij uitstek lyriesch talent sedert dienstbaar gemaakt aan de waarneming, beschouwing en schildering van het leven om zich heen. Dien arbeid van nabij gade te slaan en te waardeeren, zal mij een genot en voorzeker een heilzame oefening zijn.

Niets is verder van mij dan eene miskenning van Elises talent. Heb ik haar strenge eischen gesteld; eischen, die ik in hare plaats als scheppend talent niet zou kunnen vervullen, zij merke daarin juist mijne hoogschatting op voor de haar verleende gaven, die, altoos meer ontdaan van het ziekelijke, eenzijdige, overdrevene dat haar aankleefde, den lof en de hulde, in de meeste onzer tijdschriften der schrijfster eenstemmig toegezwaaid, eenmaal tot eene vervulde profecy kunnen maken.

H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

Friedrich Perthes in zijn leven en bedrijf geschetst door zijnen zoon Clemens Theodoor Perthes, Hoogleeraar in de Regten, te Bonn. Met bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door C.M. Mensing (1ste *en* 2de *deel; door een ongenoemde* 3de *en* 4de *deel*). *Leeuwarden*, 1853-56.

Het bovenstaande werk is zoowel in het oorspronkelijke te belangrijk en in de vertaling te opmerkelijk, dan dat wij het in ons Tijdschrift met stilzwijgen mogen voorbijgaan. Reeds als proeve van piëteit maakt het een aangenamen indruk. Een zoon, als hoogleeraar aan eene beroemde akademie met eere werkzaam, beschrijft het leven van zijn voortreffelijken vader op eene voortreffelijke wijze. Wien zou het bevreemden en zelfs hinderen, als de auteur aan het gevoel van regtmatige fierheid op zulk eene afkomst te veel had toegegeven en zijn penseel enkel in heldere kleuren had gedoopt! Hij heeft echter dat gevaar weten te vermijden; zijne betrekking tot het voorwerp zijner beschouwing wordt door gematigdheid, het kenmerk van den waren biograaf, geneutraliseerd, terwijl die betrekking nogtans een weldadigen gloed over zijn gansche verhaal verspreidt. Zoo krijgen wij, onder het lezen van het boek, beide mannen lief, en terwijl wij in stilte Prof. Perthes danken, dat hij de niet geringe moeite heeft genomen, om uit eigen herinneringen en voornamelijk uit het verbazend aantal van meer dan 20,000 verzonden en ontvangen brieven deze levensbeschrijving op te maken, zeggen wij onwillekeurig: heil den vader! die zich in het bezit van zulk een zoon mogt verheugen; heil den zoon! wien God de gunst verleende om zulk een vader in zijne jeugd tot leidsman, in zijn mannelijken leeftijd tot vriend te hebben. Waarlijk, wij overdrijven niet, als wij dit boek in den goeden zin des woords een stichtelijk boek noemen.

Het eigenlijk belangrijke van dit werk is echter de teekening van Perthes zelven, in diens ‘leven en bedrijf.’ Hij werd geboren en bragt zijne kindsheid door in de jaren, waarin het leven van den geest in Duitschland, even als in de andere landen van ons werelddeel, nog in eene veelzins doodsche rust begraven lag, en hij miste daardoor alle geregelde opleiding ter ontwikkeling van zijnen geest en ter zijner vorming voor zijn vak (1772-1789); zijn leven als jongeling viel in den tijd, toen de nieuwe denkbeelden, in Frankrijk opgekomen en in Duitschland omhelsd, de groote bewegingen voortbragten die den staatkundigen en maatschappelijken toestand der volken veranderden (1789-1800); en hij rijpte tot man en werd een grijsaard onder den invloed der dagen van strijd en van rust, die nagenoeg de gansche eerste helft van onze eeuw hebben gekenmerkt. In deze tijden, zoo vol van woeling en afwisseling, wist Perthes van den gang zijner lotgevallen op zulk eene wijze partij te trekken, dat hij met zijne uitstekendste landgenooten op het staatkundig, kerkelijk en wetenschappelijk gebied in naauwe betrekking geraakte en zelf invloed verkreeg op de verstandelijke en godsdienstige ontwikkeling zijner natie. Wij zien hem dan ook in een innig persoonlijk en schriftelijk verkeer over de hoogste belangen van Staat, Kerk en Wetenschap, met dergelijke mannen en vrouwen; wij worden tot getuigen gemaakt van hunne vertrouwelijke gedachtenwisselingen over de gewigtigste vragen van den tijd, en hij staat dikwijls voor onze oogen als werkzaam deelhebbende aan de groote gebeurtenissen die een belangrijken, weleens beslissenden, invloed op het lot van zijn vaderland niet alleen, maar ook in wijder kring, hebben gehad. Die gebeurtenissen mogen, als tot het verleden behoorende, haar dadelijk belang voor ons verloren hebben: wij leeren ze beter verstaan en waarderen bij het licht dat ze ontleenen aan de vertrouwelijke mededeelingen van mannen die er zoo naauw in betrokken zijn. Het leven van eenen man die tot den kring derzulken behoorde, mag daarom ook nu nog eene gewigtige bijdrage heeten tot de inwendige geschiedenis van het genoemde tijdvak. De tafereelen die hier worden geschilderd, betreffen wel voor 't eerst en voor 't naast Duitschland, en het geheele boek is blijkbaar geschreven met het oog op de toestanden en behoeften van s' mans vaderland, tot op zijn sterfjaar 1843, ja het behelst wenken en toespelingen op de merkwaardige jaren waarin de drie deelen van het oorspronkelijke zijn verschenen, (1848, 1851 en 1856), maar het zij ver, dat die schilderingen daarom voor het nederlandsch publiek hare waarde zouden hebben verloren. De vertalers hebben dit zeer goed ingezien en met bekorting van hetgeen meer bepaald, ja bij uitsluiting voor het genoemde land berekend is, het oorspronkelijk werk in onze taal overgebragt. Men kan aangaande de juistheid der inzigten verschillen waardoor zij zich hierbij

hebben laten leiden; het komt ons voor, dat zij over 't geheel met veel oordeel zijn te werk gegaan. Hoe meer een lezer bekend is met de vroegere en latere toestanden van Duitschland op het staatkundig, kerkelijk en letterkundig gebied, des te meer nut en genoegen zal hij zekerlijk aan de lezing van dit boek ontleenen, doch wij twijfelen niet, of ook de min kundige maar verstandige en beschaafde nederlandsche lezer zal den schrijver met onverflaauwde belangstelling volgen, als hij over de belangen van zijn vaderland handelt.

En vragen wij, wie de man is, die in een zoo gewigtigen werkkring is geplaatst geweest, neen, die dezen kring voor zich geopend en als geschapen heeft: zoo ontvangen wij een antwoord dat onze belangstelling nog verhoogt. Het boek behelst de levensgeschiedenis van een behoeftigen knaap, van een zwak ligchaamsgestel, met geene uitstekende geestvermogens bedeeld, en arm aan hulpmiddelen ter ontwikkeling van dezelve, gebogen daarenboven onder harde tucht, die door eigen inspanning van krachten en door het getrouw vasthouden aan de beginselen van strenge zedelijkheid, hem vroegtijdig ingeprent, tot den rang van een der voornaamste boekverkoopers in zijn vaderland is opgeldommen. Doch zelfs dit, hoe weinig beteekent het in 't oog van den gewonen lezer! Het is althans niet voldoende om te verklaren, hoe het voor Perthes, bij zijn toch altoos nederig bedrijf, mogelijk geweest is, in zijnen zoo fel bewogen leeftijd eene zoo belangrijke rol te spelen. De boekverkooper toch staat in de schatting van het publiek doorgaans niet hoog aangeschreven; hij wordt als winkelier naauwelijks tot de koopmanswereld gerekend. Hij is niet veel meer dan iemand die met eene massa bedrukt papier handel drijft, even als de graankooper met rogge en haver speculeert, de kruidenier zijn koffij en suiker afweegt en de bakker zijne bollen slijt. Een boek - wat is het anders voor hem dan het middel om geld te verdienen; wat raakt hem de inhoud! Dàt en hoe die inhoud met de hoogere, geestelijke belangen van het publiek in verband staat: daarnaar heeft hij niet te vragen. Of die er door bevorderd of benadeeld worden; of godsdienst en zedelijkheid er voordeel van trekken of er schade door lijden; of ongeloof, bijgeloof, een ziekelijk piëtisme en losheid van beginselen en zeden er door aangekweekt of tegengegaan worden: dat zijn vragen waarmede bij niets te doen heeft; voor hem is eigen instemming met den inhoud en de strekking van een boek dat hij voor zekeren prijs uitgeeft of verkoopt, niet de regelmaat die zijn bedrijf bepaalt, maar de geschiktheid er van om den heerschenden smaak van het publiek te voldoen, hoedanig die ook zijn moge, ziet daar waarnaar hij zich heeft te rigten.

Dàt is het beeld van den boekverkooper, zoo als hij zich in alle landen en ook onder ons gewoonlijk voordoet en zich hier te lande

nog meer voordeed, toen Amsterdam en Leiden de plaatsen waren, waar buitenlands verboden boeken gedrukt en uitgegeven werden en nog lang daarna den naam leenden voor dergelijke elders gedrukte en gebrandmerkte geschriften. Er waren echter, en er zijn ook nog hier zoowel als elders, mannen die als boekverkoopers hun bedrijf hooger weten te schatten, en hunne roeping beter begrijpen. Dezulken gevoelen, dat dit bedrijf zich van alle andere op eene zeer eervolle wijze daardoor onderscheidt, dat het met de hoogste belangen der natie, ja der menschheid, in verband staat; zij toonen, dat zij geroepen worden om de onmisbare schakel uit te maken tusschen de stoffelijke en geestelijke belangen eener natie, dat zij door de wijze waarop zij beide belangen, in overeenstemming met elkander, behartigen, groeten invloed kunnen oefenen op de verlichting, de zedelijkheid en godsdienstigheid van geheel een land. Daartoe wordt echter, behalve de noodwendige grondige kennis van het vak, niet alleen een helder hoofd, een ontwikkeld en met veelsoortige kundigheden verrijkt verstand, menschen- en wereldkennis vereischt, maar ook een hart dat warm klopt voor waarheid en godsvrucht, gepaard aan eene gemoedsstemming, waarbij men in zijn maatschappelijk bedrijf niet enkel en alleen met zijn geldelijk voordeel te rade gaat. En hoe meer de boekverkooper door echte beschaving en grondige wetenschap tot de beste kringen van zijn land zich den toegang weet te banen en met de mannen die door edele beginselen gedreven de pen voeren, zich in betrekking weet te stellen; hoe meer hij met hen kan overleggen wat de hoogste belangen der menschheid in hunnen leeftijd van hen eischen, des te grooter invloed zal hij ook hebben ter verrijking der Letterkunde, en alzoo ter verheffing van zijn bedrijf. Zulke mannen die ten sieraad en zegen van hun vaderland strekken, mogen ook hier te lande niet geheel ontbreken: zij worden vooral gevonden waar het publiek op een hoogen trap van verstandelijke ontwikkeling staat, waar de hoogste standen door echte belangstelling in den bloei van wetenschap, kunst en letteren uitmunten en tot de opluistering er van zelve bijdragen, en waar dus de meest uitgebreide werkkring zich voor hen opent.

Zulk een land mag voorzeker in de eerste plaats Duitschland genoemd worden, en het is mede aan Perthes te danken, dat het dezen lof heeft verkregen. De zoon heeft in bijzonderheden aangewezen, welke onwaardeerbare diensten de vader, in zamenwerking met enkele niet minder voortreffelijke landgenooten, aan wetenschap en letteren heeft bewezen en hoe hij den duitschen boekhandel, in zijne jeugd nog zoo onaanzienlijk, tot de hoogte heeft weten te verheffen, waartoe hij later is geklommen en waarop hij nog heden staat; hoe hij dien handel heeft gemaakt tot den hefboom die eene aanzienlijke massa materieele, en de grootste massa intellectueele en mo-

reele krachten in beweging brengt, ter bevordering van de hoogste belangen der menschheid. Wij achten het onnoodig dit met bewijzen te staven; op grond van den inhoud van het boek durven wij verzekeren, dat ieder man van bedrijf, en met name ieder boekverkooper, hier oen spiegel zich ziet voorgehouden, waarvan het inzien hem leert, wat hij te doen en te laten heeft om getrouw aan de beginselen van regtschapenheid en godsdienstigheid, in zijn bedrijf naar wensch te slagen. Wij zien den man dien wij bij het begin van het werk als een behoeftigen en hulpeloozen wees leerden kennen, allengs in welvaart en achting zijzen en eindelijk in betrekking staan tot de eerste mannen en vrouwen des lands, alom geëerd en bemind en zegenrijk werkende in een uitgebreiden kring.

Behoeven wij nu nog te zeggen, dat wij met dit werk van Prof. Perthes zeer zijn ingenomen en het als eene degelijke lectuur dringend aanbevelen?....

De vertaling van dit boek in het Nederduitsch ging met eigenaardige bezwaren vergezeld. Het is naar inhoud en vorm een door en door duitsch boek; het handelt niet alleen over personen die in Duitschland geleefd en gewerkt hebben, maar het beschrijft ook, om eens in de taal van den ongenoemden vertaler der beide laatste deelen te spreken, ‘*toestanden*’ die alleen de Duitschers ‘*omgeven;*’ het teekent ‘wat Duitschlands *toenmalig* kerkelijk en staatkundig leven betreft;’ het ‘*stelt den geest in 't licht*,’ waarin Perthes in die toestanden werkzaam was. Niemand heeft deze moeijelijkheid meer gevoeld dan die vertaler zelf, en wij willen gaarne de *capiatio benevolentiae* laten gelden, welke hij, in de voorrede van het derde deel, daaraan ontleent. Wij zouden welligt ons oordeel over zijnen arbeid òf geheel teruggehouden, òf met weinige, niet in allen deele gunstige, woorden hebben uitgesproken, ware het niet, dat een recensent in een veelgelezen Maandschrift ‘zich verpligt had geacht te verklaren, dat de bewerker zijne taak op eene uitnemend voldoende (?!) wijze volbragt heeft. Wij konden, ons naauwelijks verbeelden,’ zegt hij, ‘eene vertaling te lezen, en er is ons in taal en woordvoeging bijna niets voorgekomen, dat ons zou kunnen verhinderen om aan een oorspronkelijk Nederduitsch werk te denken.’ Van dit oordeel nu meenen wij in alle bescheidenheid te moeten verschillen, ja wij voelen ons door liefde voor de zuiverheid onzer moedertaal gedrongen het tegen te spreken en die tegenspraak een weinig te staven. Aan den lezer die met het eigenaardige in taal, spreekwijs en schrijfstijl van Duitschers en Nederlanders bekend is en juistheid en zuiverheid in het schrijven zijner moedertaal weet te waarderen, verblijve het oordeel over het verschil van meening tusschen ons en onzen collega.

Dat verschil is niet gering. Want terwijl de beoordeelaar in ‘de Tijdspiegel’ (Junij, bl. 442) verklaart, dat hij zich naauwelijks kon

verbeelden eene vertaling te lezen en in taal en woordvoeging niets te bespeuren dat hem zou kunnen verhinderen om aan een oorspronkelijk Nederduitsch werk te denken, heeft bij ons juist het omgekeerde plaats. Wij erkennen gaarne, dat taal en stijl doorgaans los en vloeijend zijn, maar onze voorname aanmerking bestaat daarin, dat de oorspronkelijk duitsche kleur en tint op de vertaling is overgebragt en er over verspreid ligt. De hoogduitsche woorden zijn wel door nederduitsche vervangen en de zin en de bedoeling van den schrijver zijn ook over 't geheel zòò uitgedrukt, dat men ze kan vatten, maar het eigenaardige van de wijze waarop de Duitscher, in afwijking van den Nederlander, over dezelfde zaken spreekt, het bepaald karakter van den duitschen spreek- en schrijftrant, dàt is onveranderd gebleven; naar ons oordeel hoort men doorgaans den Duitscher die op zijne wijze, met het karakter en de gemoedstemming zijner natie zamenhangende, in nederduitsche woorden zich uitdrukt. Dit gebrek aan juistheid en naauwkeurigheid valt zelfs in de spelling van namen te bespeuren. Ook hier te lande zijn de beroemde duitsche Godgeleerden Nitzsch en Ullmann vrij algemeen bekend: de ongenoemde vertaler brengt ons in de war of hij hèn wel bedoelt, daar hij in de voorrede van Nitsch en Ulmann spreekt, twee geheel an dere duitsche geleerden.

Het kan welligt ook in 't algemeen van nut zijn het Hollandsch-Duitsch van beide vertalers in eenige bijzonderheden aan te wijzen; wij vleijen ons althans dat de kundige taalkenner om deze schijnbare kleinigheden ons niet van belagchelijken vitlust verdenken zal. En om zelfs den schijn van vitterij te vermijden, zullen wij ons tot de eerste bladzijden van het eerste en van het derde deel bepalen, die ons genoegzame stof zullen bieden om onze algemeene aanmerking te staven. Reeds op bl. 2 van het eerste deel lezen wij: ‘over het nu zevenjarige knaapje *erbarmde zich* de broeder zijner moeder.’ Wie de kracht van de zuiver nederlandsche uitdrukking: ‘zich over, of iemands erbarmen’ kent, zal het duitsche woord ‘sich erbarmen’ hier niet eenvoudig overnemen, maar de spreekwijs ‘zich aantrekken,’ of eene dergelijke bezigen, of hij zal b.v. vertalen: het ‘zevenjarige hulpelooze knaapje vond een liefderijken verzorger in den broeder zijner moeder.’ Aldaar stuiten wij mede op de duitsche uitdrukking: hij *schuwde* (er *scheute*) geene moeite en bezwaren’ voor *hij ontzag*. Dezelfde bladzijde bevat de navolgende opmerkelijke zinsneden: ‘Zijne *belangstelling* (*Seine Interessen!*), eenerzijds aan de bekrompen betrekkingen van het kleine vorstendom gebonden, *breidde zich anderzijds in onbeperkte ruimte uit* (woordelijke vertaling van de duitsche spreekwijze: *wendeten sich anderseits in schrankenlose Weite*). Alles wat zijnen tijd in beweging bragt, *greep ook hem aan* (dezelfde vertaling van *hatte auch ihn ergriffen*). Hij was een vriend van de Grieken en Romei-

nen en *las hen* nog op hoogen leeftijd (*Er liebte die Griechen und Römer und las sie noch in späten Jahren*). Wij zouden meenen, dat deze zinsneden in goed Nederduitsch aldus moesten luiden: ‘Zijne werkzaamheid werd aan den eenen kant door de bekrompen betrekkingen van het kleine vorstendom beperkt, maar zij kende aan den anderen kant geene grenzen. Al wat zijnen leeftijd in beweging bragt, wekte ook zijne belangstelling. Hij was een vriend van de oude Grieken en Romeinen en las hunne schriften nog in gevorderde jaren.’ - Bl. 3, ‘de knaap had van dat onderwijs weinig of niets *mede gedragen*’ (*hatte wenig oder nichts davon getragen*), voor ‘had er weinig of geen nut van gehad.’ - ‘Viel haar *onuitstaanbaar* (war ihr *unerträglich*) in plaats van ‘was haar *ondragelijk*.’ - ‘De jeugdige indrukken’ (die *Jugendeindrücke*), voor ‘de indrukken die hij in zijne jeugd ontving.’ - Bl. 4 ‘De vertaling van Don Quichot verdrong *snel* Campes Robinson,’ voor ‘*weldra, spoedig*. Op bl. 9 toont de vertaler de eigenaardige benaming van *Markthelfer* voor de pakkers en kruijers op de boekverkoopers-mis te Leipzig niet te kennen.

Op dit *ex ungue leonem* zullen wij eenige proeven laten volgen, waaruit kan blijken, hoe de tweede vertaler zijn werk heeft verrigt. Hij verklaart in de voorrede “met bescheidenheid te durven hopen, dat zijn arbeid de blijken zal dragen, dat hij tot de vervulling (? !) er van niet ten eenemale onberekend (? !) was,” en het zij verre van ons hem alle bevoegdheid daartoe te ontzeggen, maar wij meenen nogtans te mogen twijfelen, of hij wel de kennis van het eigenaardige in het Hoog- en Nederduitsch bezit, die tot eene goede vertolking van dit boek vereischt wordt. Ook nu zullen wij de gronden voor deze onze twijfeling alleen aan het eerste blad van het derde deel ontleenen.

Reeds de eerste bladzijde bevat de uitdrukking: “Gotha - *strekt zich* in een halfrond *uit beneden den berg*” (*In einem Halbkreise lehnt G: sich an den Berg*) voor “G: is - gelegen - *tegen de helling* van den berg,” - Bl. 2 en 4, wordt gesproken van *vriendelijke lusthuizen* (*freundliche Lustschlösser*) en *straten*. Het woord *freundlich*, dat de Duitscher, min juist, van steden, straten, huizen, het weder en wat al niet, gebruikt, staat gelijk met ons *bevallig, fraai, net, helder*, weshalve wij zouden vertalen *fraaije buitenverblijven* en *nette straten*. - Bl. 3, “E. vond er (te Gotha) eene *toevlugt* (*Zuflucht*), voor *wijkplaats*. - de hofschouwburgen te Mannheim, Hamburg en Weimar werden *als zoodanig geteld*” is vooreerst onjuist, terwijl de zin wel bij gissing, maar niet door constructie, is op te maken; het oorspronkelijke zegt zeer juist: *Die erste Stelle nahm die Gothaer Hofbühne ein, bis später die Mannheimer - die Hamburger - und die Weimarsche - hervortraten*. Bl. 4. “de jaren van den *Lunerviller* tot den tweeden *Pa-*

rijzer vrede" (*die Jahre* vom *Luneviller* bis zum zweiten *Pariser* Frieden). In good Nederduitsch zegt men "van den vrede *van Luneville* tot op den tweeden vrede *van Parijs*." - De vriendelijke straten - *gaven de uit den omtrek* terugkeerende kudden vee *plaats* (*nahmen die von der städtischen Trift heimkehrenden Kuhheerden auf*) voor "zag men de kudden vee van de gemeene (of stads-) weide door de nette straten naar de stallen trekken." - De *rijk getooide* vrouwen en dochters der Thuringer boeren, *slank van gestalte*, en vrolijk en *gezond van uiterlijk*.' Het oorspronkelijke vermeldt het eigenaardig hoofdtooisel der Thuringsche boerinnen, met de woorden: *die reichbebänderten Weiber und Mädchen*, die verder geteekend worden, als *von hohem Wuchse und frischem fröhlichen Ausdruck*. In goed Neerduitsch zou men spreken van 'de vrouwen en meisjes, het hoofd naar 's lands wijs rijkelijk met fladderende linten versierd, rijzig van gestalte en met den frisschen blos van vrolijkheid op 't gelaat.' - Op bl. 5 maken wij kennis met een klein paard, 'waarvan *de toom rijkelijk met mosselen versierd was*.' Wij konden in 't eerst maar volstrekt niet begrijpen, hoe het onaanzienlijk en broos bekleedsel der bekende eetbare mossel tot versiering van een paardentoom kon gebruikt worden, doch wij kwamen al spoedig tot de gissing, dat de vertaler den zin niet heeft gevat en daardoor de nog al wonderlijke fout heeft begaan om het duitsche woord *Muschel*, ons *schelp*, door *mossel* weer te geven en dus den zin onverstaanbaar te maken. Wat is de zaak? Er wordt hier eenvoudig een paardenhoofdstel bedoeld, vooral bij harddraverijen in Noord- en Zuid-Holland en Friesland immers nu nog in gebruik, dat ter versiering digt bezet is met kleine witte schelpjes, *katjes* genoemd, niets anders en niets meer dan een *katjes-hoofdstel!* Waarlijk, de vertaler zou hier gelegenheid hebben gehad aan den voet der bladzijde in eene noot eene toelichting van dat vreemde verhaal te geven, gelijk wij ons herinneren in eene lang verouderde vertaling der levensbeschrijving van een beroemden vromen man er eene gelezen te hebben. Daar was het gezegde: '*Die Gläubiger setzten ihm hart zu*, vertaald, door 'De *geloovigen* vielen hem hard,' maar de snugge vertaler had in eene noot, ter verklaring van dit vreemd en ergerlijk feit, de opmerking gevoegd, dat men hier wel niet 'aan ware geloovigen' had te denken! - Op dezelfde bladzijde lezen wij ook van 'stedelijk *pleistergeld* (städtisches *Pflastergeld*) voor *straat*-geld. - Meer dan vreemd, ja geheel van ons taaleigen afwijkende zijn de uitdrukkingen, op bl. 6 voorkomende: '*Uithaal van spijs en drank werd* alleen bij buitengewone gelegenheden *gemaakt;* de *vertrekken* waren - *overal* even laag en *beknopt* - de meubels - *ten beste* van kersenboomenhout.' In het oorspronkelijke staat: '*Aufwand in Speise und Trank ward* nur bei ausserordentlichen Gelegenheiten *gemacht;* die Zimmer waren in alter Weise niedrig und *klein;* das Hausgeräthe war - *höchstens* dem einheimi-

schen Kirschbaum entnommen;' dat in goed Nederduitsch nagenoeg aldus zou luiden: 'Alleen bij buitengewone gelegenheden *was de tafel rijker dan gewoonlijk bezet;* de vertrekken waren, naar den ouden bouwtrant, laag en *bekrompen;* de meubelen *op zijn best* van inlandsch kersenboomenhout.' - '*Sobald* es geregnet hatte' heet in goed hollandsch niet '*zoo spoedig*, maar *zoodra* het had geregend,' en '*Geschäfts* - und *Vergnügungsreisen*' worden hier te lande niet '*lust* - en *handelsreizen*' genoemd, maar dragen den naam van 'reizen voor zijn bedrijf of ter uitspanning.' - Bl. 11 bevat het gezegde van P. zelf: 'In *arger Noth* war meine Kindheit dahin gegangen.' Dit luidt in de vertaling: 'Mijne kindsheid was *onder bange nooddruft* voorbijgegaan.' Een Nederlander zou zeggen: 'De jaren mijner kindsheid waren onder den druk van behoeftigheid voorbijgegaan,' of 'ik had de jaren - doorgebragt.' De duitsche tint van taal en stijl is het meest zigtbaar waar bepaalde toestanden van het zieleleven geschilderd worden en zulke plaatsen komen natuurlijk in groote menigte voor. Twee staan er op bl. 11. 'Die *allmähliche Auflösung meines* an Gegenständen lieber Erinnerung immer leerer werdenden *Hauses*' is aldaar, vreemd genoeg, vertaald door: 'het *langzaam uiteenvallen* van mijn aan voorwerpen der dierbaarste herinnering gedurig armer geworden *gezin*.' Dat zijn nu wel alle nederduitsche woorden, althans op èèn na; maar vragen wij, of een Nederlander zóó spreekt, dan moeten wij neen! zeggen, even als wij moeten ontkennen, dat het door en door duitsche gezegde: 'Nie hat meine Natur *es* ausgehalten *einen grossen tiefen Schmerz nur* leidend *zu durchleben*,' in goed Nederduitsch is vertaald door: 'Nooit is mijn natuur er tegen opgewassen geweest, *een groote diepe smart enkel* lijdend *te doorleven*.' Wij zouden meenen die gewrongen duitsche taal door eene kleine omschrijving losser, duidelijker en meer nederduitsch te maken als wij vertaalden: 'De langzaam voortgaande verbreking der banden van mijn huiselijk leven, dat hoe langer hoe armer werd aan voorwerpen waaraan zich de dierbaarste herinneringen hechtten,' en 'Nooit is mijne natuur er tegen bestand geweest om onder het verduren van groote droefheid, stil en werkeloos te blijven.' Zoo ook zouden wij de soortgelijke uitdrukking op bl. 13 'de *levendigheid* van het leven is voor mij *afgesloten*,' wedergeven door te zeggen 'het leven zelf heeft het aantrekkelijke der levendigheid voor mij verloren.' - Bl. 12 verhaalt P. hoe, na het verlies zijner eerste vrouw te Hamburg, zijne aankomst in zijne nieuwe woonplaats Gotha eene ware beproeving voor hem was, zeggende 'het wederzien zonder *de* moeder, was bang.' Het overnemen van het artikel *de* bij het woord 'moeder' uit het oorspronkelijke (ohne *die* Mutter) bewijst, dat de vertaler het eigenaardige er van in het Duitsch niet kent. '*Die* Mutter' is in dezen zamenhang ons neder-

duitsch ‘moeder’ zonder artikel, en daarom zou de vertaling hier moeten luiden ‘zonder de moeder mijner kinderen.’ Zoo zegt b.v. Luther, bij het vermelden van den behoeftigen staat zijner ouders in zijne kindsheid, dat *zijne* moeder zelfs hout ging sprokkelen: ‘dass *die* Mutter Holz auf dem Rücken nach Hause getragen habe.’ - Op de volgende bladzijde ontmoeten wij, even als in 't vervolg meermalen, de echt duitsche uitdrukking ‘dat viel mij *regt* zwaar,’ in plaats van ‘*zeer* zwaar.’ - Nog merken wij aan, dat op bl. 16, van de geleerde inwoners van Gotha gezegd wordt, dat ze zijn ‘aangenaam en *mededeelzaam* in den omgang.’ Dat nu staat niet in het oorspronkelijke. Daar lezen wij: ‘Alle sind *mittheilend* und *umgänglich*,’ hetgeen in goed Neerduitsch zeggen wil: ‘Allen zijn *spraakzaam* en *gemakkelijk* in den omgang. *Mededeelzaam* beteekent in 't Hoogduitsch *freigebig, mildthätig;* de genoemde geleerden worden dus in de vertaling geprezen om hunne *mededeelzaamheid* of *milddadigheid!*

Bij het toevallig opslaan van het boek stuiten wij nog (bl. 57), bij de vermelding van een bezoek aan een beroemden boekhandelaar in Beijeren gebragt, op de uitdrukking, dat deze ‘zich met groote kosten zeer voornaam heeft gehuisvest,’ waarvoor wij in 't Duitsch lezen: ‘Mit grossem Aufwand hat er sich als vornehmer Mann eingerichtet.’ In goed Nederduitsch zal dat wel moeten heeten: ‘Hij heeft veel geld besteed (of geene kosten ontzien) om zijne woning op een kostbaren voet in te rigten.’ Bl. 76, staat nog het echt duitsch gezegde: ‘de tijd *reikt* voor den *arbeid* van iederen mensch *toe*.’ (Die Zeit *reicht* für jedes Menschen Arbeit *aus*). Welk Nederlander, die zijne taal verstaat, zegt niet: ‘De tijd aan ieder mensch toegemeten, is lang genoeg voor de taak zijns levens.’

Doch - wij meenen meer dan genoeg te hebben gezegd om in een klein proefje te doen zien, hoe men hier te lande al zoo vertaalt, en hoe men vertaalwerk al zoo recenseert.

Bijvoegselen en Aanmerkingen, behoorende tot het Handboek der Dierkunde van J. van der Hoeven, door R. Leuckart, uit het Hoogduitsch vertaald door J. van der Hoeven Jsz., Med. Cand. Amsterdam, J.C.A. Sulpke.

Het Handboek der Dierkunde van onzen J. van der Hoeven heeft eene tweede uitgave in de oorspronkelijke taal mogen beleven. Zij begon in het jaar 1846 te verschijnen, en niet dan voor het jaar 1855 hebben wij de laatste aflevering mogen ontvangen. Die uitgave is behalve in andere ook in de duitsche taal overgegaan. Dr. F. Schlegel heéft zich belast met het overbrengen van het gedeelte, dat tot de wervellooze dieren betrekking heeft; Prof. Leuckart heeft het overblijvende vertaald. Toen hij echter aan het einde van zijn werk eenen blik terugwierp op het aan het Hollandsch ontleende Handboek, ontwaarde hij een groot gemis, waaraan hij behoefte gevoelde te voldoen. Zelf de werveldieren bewerkende, was het hem gemakkelijk geweest alles in zijn handschrift op te nemen, wat na de verschijning der verschillende afleveringen in den hollandschen tekst wetenswaardigs ontdekt of medegedeeld was. Niet zoo echter was het met de wervellooze dieren gesteld, die, even als in de hollandsche taal, zoo ook in de duitsche het eerst verschenen waren, en daar die tekst onveranderd aan onze duitsche naburen aangeboden was, belangrijk ten achteren stonden bij onze tegenwoordige kennis dier dieren. Dit gaf den Giesser geleerde aanleiding, bijvoegselen en aanmerkingen tot dat gedeelte van het Handboek van van der Hoeven te geven, die het ook in dat gedeelte op het tegenwoordig standpunt onzer kennis moesten helpen brengen. Maar niet alleen de vertaler, ook de schrijver van het Handboek voelde die behoefte, dank zij de voortschreden op dat gebied der natuurkunde in de laatste jaren gemaakt. Hij heeft gemeend aan die behoefte niet beter te kunnen te gemoet komen, dan door eene vertaling van Leuckart's Aanmerkingen en Bijvoegselen door zijnen zoon J. van der Hoeven Jsz., Med. Cand., te laten bezorgen. Het is deze vertaling, die wij hier nader trachten zullen aan te kondigen.

De Hoogleeraar heeft eenige woorden als voorberigt aan deze vertaling toegevoegd, waaraan wij het volgende ontleenen. Hij kan niet altijd met de veranderingen en inzigten van Leuckart instemmen; de Hoogleeraar heeft, zoowel als de Heer Leuckart, eenige verbeteringen en bijvoegselen voor deze vertaling geleverd.

En nu de vertaling zelve; wij willen gaarne gelooven, dat het getuigschrift, door den vader aan den zoon gegeven, als afdoende beschouwd mag worden, te weten, dat zij door getrouwheid en naauw-

keurigheid gekenmerkt wordt; ik voor mij wil ten minste gaarne erkennen, dat ik elke vergelijking met den oorspronkelijken tekst daardoor overbodig gemaakt acht.

Het komt er echter voor de zaak, zoo wij gelooven, minder op aan, of de vertaling zelve meer of min uitmuntend zij (wij spreken meer algemeen, en hebben, behoudens enkele kleinigheden, op de vertaling zelve niets af te dingen), dan wel of de inhoud der Bijvoegselen en Aanmerkingen aan hun oogmerk voldoen.

Daartoe meenen wij eenen vlugtigen blik op de verschillende hoofdstukken te moeten werpen.

Klasse der infusoriën.

Het eerst worden de infusoriën behandeld. In het oorspronkelijke werk vinden wij de algemeene behandeling dier diertjes op 8 bladzijden te zamengevat; in de Bijvoegselen is dit getal aanmerkelijk grooter. Het is dan ook boven allen twijfel verheven, dat wij in de laatste jaren vele belangrijke mededeelingen over deze klasse ontvangen hebben.

Onder de hoofdwerken over de infusoriën, had ook wel het werk van Perty vermeld mogen worden.

Had men vroeger eene te hooge, of liever, te gecompliceerde bewerking aan de infusoriën toegeschreven, zeker is men later te ver gegaan, toen men ze voor eencellige dieren verklaarde, en ik geloof, dat men bij de vermelding dier beide uitersten, toch ook wel het gevoelen van diegenen had mogen voegen, welke noch naar de eene noch naar de andere dier uitersten overhellen. Voor de eencelligheid toch zijn geene goede gronden en bewijzen aan te voeren.

De gregarinen worden als infusoriën behandeld; het is niet onwaarschijnlijk, dat zij die plaatsing in het systeem niet zullen kunnen behouden.

De voeding der infusoriën, welke geenen mond vertoonen, geschiedt door middel der ligchaamsoppervlakte. Maar het hoe is nog niet altijd met zekerheid uitgemaakt. Men kan de tijdelijke mondvorming, welke wij vermeld vinden, daarom ook niet zonder eenigen twijfel aannemen.

Lachmann, Haime en Cohn hebben bij de infusoriën, die eenen mond vertoonen, vooral bij de vorticellinen, eene in de ligchaamsholte gelegene, door vliezen begrensde ruimte waargenomen, waarin de voedingstoffen opgenomen worden. Die waarneming, welke door Lachmann's scherp oog gezien en door hem naauwkeurig beschreven en behandeld werd, strookt niet met de inzigten van onzen schrijver. Deze laat de voedingstoffen in de algemeene ligchaamsholte overgaan.

De contractiele ruimten, of liever blazen der infusoriën, heeft Schmidt naar buiten zien voeren en daarop de meening gegrond, dat zij een analogon van een ademhalingsorgaan zijn zouden. Noch de waarneming, noch hare verklaring, zijn door latere schrijvers gesteund ge-

worden. Het was dus uiterst belangrijk door Lachmann te leeren, dat die blazen met vaten in verbinding staan, waardoor zij ons aan de watervaatstelsels van eenige wervellooze dieren herinneren. Een analogon der bloedvaten kan men dit in zooverre wel noemen, als men die vaten eigenschappen toekent, welke de bloedvaten bij de hoogere dieren toekomen. Zeker is en blijft die analogie maar zeer gedeeltelijk. Men moet dan toch in een infusorium geen bloedvaatstelsel willen zoeken of vinden.

De voortplanting en het omhullingsproces zijn door gewigtige onderzoekingen opgehelderd en toegelicht geworden, wier resultaten doelmatig medegedeeld zijn. Over de beweging en de weefsels, die daaraan ten gronde liggen, vinden wij niets vermeld. Evenzeer missen wij (en dit geldt ook voor het vervolg) mikrochemische en histologische opmerkingen, die wij gaarne hier en daar vermeld hadden gezien.

De vibrioniden en volvocinen worden op goede gronden aan het plantenrijk aangeboden, daar zij haar regt als dier niet meer kunnen doen gelden. Hetzelfde geldt van de overige atricha (v.d. Hoeven) en de peridinaea.

De indeeling der infusoriën of protozoën geschiedt nu in 2 orden, de rhizopoda en epitricha, waarbij Leuckart nog de gregarinen voegt.

Het geslacht noctiluca plaatst Leuckart bij de infusoriën. Bij de rhizopoden wordt het belangrijke werk van M. Schultze vermeld, waaraan echter niet veel ontleend wordt.

Op de klasse der infusoriën volgt nu die der:

Polypen (polypi) en zeenetels (acalephae).

Leuckart vereenigt die beiden nog door van der Hoeven gescheidene klassen, wegens hunne groote overeenkomst, onder den naam van coelenterata (*κοῖλον* en *ἔντερον*). De bryozoa scheidt hij echter, zoo als ook van der Hoeven reeds vroeger wilde, van de polypen af.

De buikholte vertoont wanden, die met trilharen bezet zijn.

De ruimten, door de tusschenschotten bij de polypen gevormd, paralelliseert Leuckart met de vaten, die bij de medusen van de maagholte uitstralen en in een ringvormig vat te zamen komen. De voorstelling van Leuckart over deze deelen is mij evenmin duidelijk geworden uit de door hem medegedeelde woorden, als de oorzaak, waarom von Siebold en Will die vaten verkeerdelijk voor watervaten zouden gehouden hebben.

De coelenteraten vertoonen voorbeelden voor de geslachtvoortplanting, voor die door stekken en voor die door deeling, en vormen meestal koloniën, waarop Leuckart zijne bespiegelingen van polymorphismus toepassen wil, die echter op geenen onverdeelden bijval unnen rekenen.

Leuckart verdeelt zijne coelenterata in 3 klassen: 1) de Polypen (Anthozoa Ehrbg), 2) Hydromedusae, (Vogt) (niet Hydrasmedusae, p. 22), bevattende de discophora, hydroïdae en siphonophora, en 3) de Ctenophora.

Polypen:

Over de skeletvorming bij de polypen waren de belangrijke onderzoekingen van Milne Edwards en J. Haime te vermelden. Zij berust op eene nederzetting van kalkligchaampjes in de buitenste bekleedselen, welke aan het achterste ligchaamsuiteinde begint en vandaar uit allengs naar voren gaat. Het askelet van de schorskoralen, enz., van hoornachtige consistentie, is niet met het uitwendig skelet gelijk te stellen.

Het gevoelen, dat eene hermaphroditische vereeniging van mannelijke en vrouwelijke organen zoude plaats hebben, is door nieuwere onderzoekingen niet bevestigd geworden. Bij de orde anthozoa, van Ehrbg, voegt Leuckart nog die der *calycozoa* met één geslacht, te weten, Lucernaria.

Hydromedusae:

De vermeerdering, ontwikkeling, enz., der medusen, is voornamelijk door Gegenbaur, Lovén en Forbes behandeld, die onze kennis daaromtrent zeer verrijkt hebben. Hunne resultaten vinden wij kort teruggegeven. Wij leeren daaruit het verband der strobilavormen van Sars tot de phanerocarpen van Eschholtz, en der hydroïden (tot nog toe onder de polypen geplaatste vormen) tot de crydocarpae van Eschholtz, kennen.

De siphonophoren zijn door Leuckart, Vogt, Huxley, Kölliker en Gegenbaur op nieuw onderzocht geworden; de bijdragen van die bekende natuuronderzoekers hebben ook hier bijvoegselen noodzakelijk gemaakt. Hier vindt Leuckart een rijk gebied voor de toepassing van zijnen polymorphismus, maar ook hier voornamelijk is het, dat de zwakke zijde het meest uitkomt.

Onder de aequoriden zijn voortplantingswijzen waargenomen, die van de tot nog toe vermelde afwijken, door dat het embryo direkt (met tusschenvormen, of liever, eenvoudige gedaanteverwisseling) in de medusenvorm overgaat (J. Muller, Gegenbaur).

Leuckart stelt eene verdeeling der Hydromedusae in 4 orden voor, waarbij de discophoren (Cuvier) natuurlijk wegvallen.

1) Ceratostera (Aequor. Eschh.) met eenvoudige gedaanteverwisseling.
2) Acaliphae (Phanerocarp. Eschh.), met strobilavorming in hare ontwikkeling.
3) Hydroïdae en
4) Siphonophora.

Ctenophorae:

Vogt plaatst deze dieren, in navolging van Blainville, onder de tunicaten.

Leuckart heeft zich zeker te ver laten medeslepen door de uitdagende beleedigingen, hem door Vogt toegevoegd, wanneer hij meent, dat Vogt daarom geen helder inzigt in den organisatietypus der kwallen zoude hebben. Wij zouden liever nadere onderzoekingen over deze nog te weinig gekende orde afwachten, eer wij een zoo hard oordeel zouden vellen.

Leuckart verdeelt de beroïden in 2 orden, de eurystomata (met de fam. beroïdae) en de stenostomata (met de eucharidae en cydippidae).

Als aanhangsel is bij de coelenterata de behandeling der *bryozoën* gevoegd, alleen om daardoor gelijken tred met het Handboek van van der Hoeven te blijven houden.

De tentakels vormen zich in tegenstelling van de polypen binnen in het ligchaam.

De Polypentak wordt op de bij de polypen vermelde wijze gevormd, en bestaat uit afzonderlijke cellen.

Naast den slokdarm is eene enkele of parige zenuwknoop gemakkelijk te ontdekken.

De dieren zijn soms hermaphroditen. Het embryo zwemt een tijd lang in het water rond en verandert zich bij onze zoetwatervormen reeds dadelijk in eene kleine kolonie. Er zijn ook wintereijeren waargenomen, die in het voorjaar een enkel dier of een kleine kolonie voortbrengen (v. Beneden en Dumortier, Allmann, Hancock).

Echinodermata.

Die klasse van dieren heeft eenen uitstekenden bewerker gevonden in den grooten natuuronderzoeker J. Muller, die met onvermoeiden ijver en volharding dit onderzoek vervolgde. Aan hem zijn wij ook bijna uitsluitend de vorderingen in onze kennis dezer dieren verschuldigd. Hij heeft ons het watervaatstelsel met al zijne bijzonderheden, zijnen zamenhang met bewegings- en ademhalingsorganen, enz., nader doen kennen en leeren verstaan. Hetzelfde geldt van het kalkskelet, waarover Koren en Frey ook gehandeld hebben, en van de pedicellariën, aanhangsels van het uitwendige skelet.

Dat de op blinde darmen gelijkende aanhangsels van het rectum als organen voor de urine-afscheiding te beschouwen zijn zouden, had wel met eenige redenen omkleed mogen worden.

Bij synapta heeft J. Muller oogvlekken ontdekt. Het beweren van Quatrefages, dat de synapta hermaphroditisch zijn zouden, is door de onderzoekingen van J. Muller en later door Leydig bevestigd geworden.

De ontwikkelingswijze, in het werk van v.d. Hoeven nog als een nagenoeg onbebouwd veld vermeld, is, dank zij de algemeen als classiek erkende onderzoekingen van J. Muller, die door Busch, Schultze, Krohn en anderen bevestigd en soms uitgebreid werden, een

nieuw hoofdstuk in de leer van de ontwikkelingsgeschiedenis geworden.

Ophiurus squamatus is levendbarend.

De verdeeling der echinodermen, volgens Cuvier, in pedicellata en apoda moest, verlaten worden; de veranderingen echter, die daaruit voortvloeijen, zijn van ondergeschikt belang. De orde der apoda valt weg. De synaptinae behooren bij de holothurinae geplaatst te worden.

De voorspelling van Leuckart, dat de geheele klasse der echinodermen bij de ringwormen of echte anneliden zal gevoegd worden, mist vooreerst goede gronden. Zulks te besluiten uit de overeenkomst der tot de wormen geplaatste sypunculacea of der wormen (hetgeen ons uit den tekst niet geheel duidelijk werd) in sommige punten met de echinodermata, is zonder eenige verdere uiteenzetting op zijn minst gewaagd te noemen.

De echinodermata worden dan nu in 4 orden, te weten de Crinoidea, Asteridea, Echinidea, Holothuridea, gesplitst.

De merkwaardige ontdekking der entoconeba mirabilis in de synapta, door J. Muller gedaan, wordt met een woord bij de systematische behandeling (de holothuriën) vermeld.

Ofschoon Leuckart leert, dat de sipunculacea wegens hunnen nader bekend geworden bouw en ontwikkelingsgeschiedenis van de echinodermata afgescheiden behooren te worden, zoo behandelt hij ze echter ter dezer plaatse in een aanhangsel tot de echinodermata, omdat zij bij v.d. Hoeven nog bij de echinodermata geplaatst zijn.

Zij hebben geen ambulacraalstelsel, geen kalkskelet, onderscheiden zich wijders door hun zenuwstelsel en vertoonen eene met de hoogere wormen overeenkomende ontwikkelingsgeschiedenis met gedaanteverwisseling.

Zij worden nu vrij *algemeen* bij de wormen, en wel bij de anneliden geplaatst.

Klasse der ingewandswormen.

Wij zien hier de onpassende benaming van Ingewandswormen nog behouden, ofschoon v.d. Hoeven reeds in zijn Handboek gedeeltelijk op het verkeerde gebruik van dien term wees. De klasse der ingewandswormen is eene onnatuurlijke. Dit reeds door v.d. Hoeven erkende feit is door de nieuwere onderzoekingen steeds meer bevestigd geworden. Leuckart geeft een algemeen overzigt dier nasporingen en gaat dan over tot de meer spepiele behandeling bij de beschouwing der groepen, en wijkt in zoo verre eenigzins in de bewerking van het oorspronkelijke Handboek af.

De door Cuvier en Owen voorgestane indeeling in Sterelmintha

en Coelelmintha, welke ook in het Handboek gevolgd is, moet verlaten worden, terwijl Leuckart voorstelt de Cestoïdea (met opheffing der Cystica), Acanthocephala, Trematoda en Nematoïdea als orden in te voeren.

Leuckart vereenigt wederom de Cestoden en Trematoden onder de subclassis Platyelmia (Vogt), en de Acanthocephala met de Nematoidea, onder de subclassis Nematelmia (Vogt).

Leuckart ziet met Steenstrup de kop der lintwormen voor eene larvenachtige voedster aan, terwijl hij de geledingen als geslachtsdieren beschouwt. Wij kunnen ons nog niet met deze opvatting vereenigen, en hebben de gronden daarvoor bij eene vroegere gelegenheid ontwikkeld[1].

Die lintwormkoppen, welke men vroeger afzonderlijk levend vond, heeft men voor bijzondere genera gehouden, zoo als het genus scolex (dat v.d. Hoeven reeds voor volkomen ontwikkeld hield), dat het kopvormig gedeelte van botriocephalussoorten bevat, zoo als het genus dithyridium, ten minste dith. lacertae Blainv. (kop van eene ongewapende taenia), zoo als het genus tetrarhynchus (kopgedeelte van rhynchobotrium).

Zoo als bekend is laten de achterste geledingen van den lintworm, waarin de voor de bevruchting en voortteling bevatte deelen tot rijpheid gekomen zijn, los, en zwerven dan nog eenigen tijd vrij rond. Bij het geslacht caryophyllaeus schijnt dit voor de geslachtsrijpheid plaats te vinden. In andere gevallen schijnt die afzondering nooit voor te komen: triaenophorus, ligula.

Over de ontwikkeling van den kop uit het door Siebold ontdekte of het eerst beschreven embryo, waarover wij latere mededeelingen van G. Wagener, Stein en Meissner (die niet aangehaald wordt) bezitten, heeft Leuckart nieuwe onderzoekingen gedaan, die nog overgeblevene leemten moesten helpen aanvullen.

De verschillende ontwikkelingstoestanden der cestoidea komen, zoo ver wij voor als nog weten, nooit in het ligchaam van hetzelfde dier voor (?).

De uit het lintwormei gevormde blaasworm wordt na eene verandering van woning wederom een lintworm. De verwisselingen, die hierbij plaats vinden, en die wij hoofdzakelijk door Kuchenmeister, Lewald en von Siebold hebben leeren kennen, vinden natuurlijk hier vermelding. Ten gevolge van de herkenning der blaaswormen, als een tusschenvorm tusschen ei en volwassen lintworm, zijn de blaaswormen als orde uit het systeem verdwenen.

Hier ter plaatse veroorloof ik mij eenige bij Goeze gevondene regels bij te voegen, die nog al opmerkelijk zijn, met betrekking tot

1 In eene in het physisch genootschap te Utrecht gehouden voorlezing over lint- en blaaswormen.

het verband van den blaas- en lintworm. Goeze verdeelt tegen het einde der vorige eeuw de taenien in Eingeweidebandwürmer en Darmbandwürmer. De eerste beantwoordt aan den blaasworm, de tweede aan den geslachtsrijpen lintworm. De Eingeweidewürmer noemt hij wijders Blasenbandwürmer, en onderscheidt de verschillende soorten der Blasenbandwürmer naar den vorm van de blaas, enz. De keus van het woord Blasenbandwürmer verklaart hij aldus: ‘Blasenwurm, weil er wie alle seine Brüder unter einer Blase wohnt, und selbst an seinem kleinen Körper eine sehr grosse Blase hat. Blasenbandwurm weil sein Körperchen nicht eigentlich gegliedert, aber doch so gerunzelt ist, dass es sich von aussen herein umkehren kann, und weil es am Kapfe die 4 Saugblasen und den doppelten Hakenkranz hat, mithin mit allen, Organen des wahren Bandwurms versehen ist.’ Wijders lezen wij in zijn werk: ‘Nach einem Schreiben des Staatsraths Müller, von 28 Januar 1782, hat Otto Fabricius gefunden, dass die Finnen im Schweinefleisch von einem Bandwurm herrühen und davon in der Gesellschaft einen Aufsatz, vorlesen lassen[1].

Leuckart houdt de blaasworm niet voor een ontaarden vorm.

De knopvorming bij Coenurus en Echinococeus vinden ook vermelding. Of de taenia, waarvan Leuckart op pag. 98 spreekt, eene afzonderlijke soort is, mogen wij wel met regt met v. Siebold in twijfel trekken.

Trematoden:

Dr. Filippi en de la Valette hebben belangrijke bijdragen geleverd tot de ontwikkeling der trematoden, en wel bepaaldelijk der distomen. Bij monastomum en eenige distomen zijn in de zoogenaamde Ammen georganiseerde vormen (niet dieren) met eenen mond en blindzakkig darmkanaal. G. Wagener zag de cercariën onmiddellijk uit de eijeren, der trematoden ontstaan. In andere gevallen zwemt het trilharige embryo eerst een tijd lang vrij rond en gaat door vervelling in de amme over.

Bucephalus en leucochloridium zijn ook ammen en door von Hessling, Lacaze-Duthiers en von Siebold nader onderzocht. Uit de eerste moet gasterostomum, uit de tweede distomum holostomum ontstaan. Eenige jonge trematoden-vormen missen de staart, waarmede zich andere vrij bewegen, zoo als leucochloridium, dat in de barnsteenslakken huisvest, die aan rallidae tot voedsel dienen, in welke vogels leucochlor. tot een dist. holost. ontwikkelt. Voederingsproeven, door de la Valette genomen, hebben ons geleerd, dat de cercaria ephemera uit planorbis in de musch in monostomum flavum, en de cerc. echinata uit lymnaeus in distomum echinatum in de eenden verandert,

1 In de bovenaangehaalde voorlezing reeds vermeld.

Tot de distomata behoort, behalve distoma, nog monostoma en amphistoma. Diplostoma vervalt als zoodanig, daar slechts onontwikkelde vormen tot dat genus behooren. Dipolstomum, volvens Nordm., is de onontwikkelde vorm van distomum nodulosum (Aubert).

Bilharz heeft ons dist. heterophyes uit het darmkanaal en dist. haematobium uit de poortader en de bekken- en darmaderen van den mensch doen kennen. Dist. haemat. is geen hermaphrodiet, zoo als de overige trematoden.

Bij de polystomen is de geslachtsverwisseling niet zoo algemeen als bij de vorige afdeeling der trematoden. Over gyrodactylus elegans hebben wij belangrijke waarnemingen met betrekking tot de voortplanting door v. Siebold gekregen, over gyrodactylus bovendien door Wagener, over udonella door v. Beneden. Diplozoon paradoxum staat, zoo als Dujardin reeds vermoedde, met diporpa in genetischen zamenhang (v. Siebold).

Van de genera dubia, welke v.d. Hoeven bij wijze van aanhangsel bij de trematoden gevoegd heeft, blijft alleen gyrodactylus, maar voortaan als een goed genus bestaan, hectocotylus en phoenicurus (vestumnus) vallen weg. Phoenicurus is een afgescheurde ruglap van tethys.

Nematelmia.

Acantocephata.

Omtrent deze dieren heeft onze kennis niet zeer voel uitbreiding gekregen.

Nematoïdea.

De gordiacea en kleinere vormen als anguillula-[1] achtige dieren, welke Van der Hoeven als aanhangsel tot de ingewandswormen behandelt, worden onder deze orde gerangschikt. Daarentegen worden er de acanthothecae (pentastomum) van afgezonderd, terwijl zij, volgens de onderzoekingen van Van Beneden, tot de kreeften of, zoo als anderen willen, tot de spinnen behooren.

De familie der gordiaceën hebben wij hoofdzakelijk door Meissner's bekende onderzoekingen nader leeren kennen.

Klasse der raderdiertjes.

Twee ijverige natuuronderzoekers, Leydig en Cohn, hebben het meest tot de verdere bewerking dezer dieren bijgedragen.

De zygotrocha en polytrocha, zoo als Ehrenberg die aannam, bestaan niet.

1 Zie ook mijne onderzoekingen over enoplus quadridendatus in Müller's Archiv.

Brightwell en Dalrymple hebben ons vormen leeren kennen zonder darm en anus (eenige notommata).

Melicerta ringens stelt hare woning uit eencellige algen te zamen.

Het door Ehrenberg aangenomen vaatstelsel is als spieren en spiernetten erkend geworden, welke zich onder de uitwendige bekleedselen verspreiden.

De nek-sipho is geen ademhalingswerktuig, maar veeleer zintuig. Het water wordt dan ook alleen door de uitwendige bekleedselen opgenomen. Er is een watervaatstelsel aanwezig, dat onmiddellijk of door middel van eene zamentrekbare blaas in de cloaka uitmondt. Leuckart komt teregt tegen de uitsluitende beteekenis van die organen als ademhalingstoestel op. Ook wij hadden vroeger gelegenheid ons daarover te uiten[1], en zijn toen eenigzins op de diepere beteekenis dier organen ingegaan.

Ehrenberg heeft het zenuwstelsel niet juist herkend. Het is sedert bij eenigen beter waargenomen en beschreven.

De mannetjes zijn van eigenaardigen vorm en bouw, veel kleiner dan de wijfjes, en leven slechts zeer korten tijd. De mannelijke geslachtsdeelen zijn nu beter dan vroeger bekend. Men heeft winteren zomer-eijeren bij deze dieren onderscheiden, waarvan de eene soort geene bevruchting zoude behoeven. Wij verwachten hieromtrent nog nadere opheldering.

Leydig heeft beproefd de rotatoria bij de crustacca te plaatsen. Deze proeve vindt tot heden nog niet veel bijval.

De ichtydina zijn door M. Schultze met regt ten gevolge van hunnen bouw, dien hij nader leerde kennen, van de rotatoria afgescheiden geworden. Zij behooren veeleer tot de turbellaria.

Klasse der ringwormen.

Hiertoe brengt v.d. Hoeven de turbellaria suctoria en setigera, die echter zoo weinig overeenkomst hebben, dat Leuckart bij voorkeur de algemeene behandeling van elke orde afzonderlijk gegeven heeft. De turbellaria behooren zonder twijfel beter bij de platyelmya te huis. (Ref.)

Tot de betere kennis der turbellariën hebben M. Schultze en O. Schmidt, die hier nog niet genoemd worden, het meest bijgedragen.

Bij de zeebewonende planariën vindt men veelal eene gedaanteverwisseling.

Myzostomum, door v.d. Hoeven bij de pararitische crustaceën vermeld, is, volgens Schultze, met de turbellariën verwant.

Onder de suctoria heeft men bij branchellion uitwendige kieuwen gevonden. Acanthobdella heeft borsten aan het vooreinde van het ligchaam. Daardoor wordt de diagnose eenigzins gewijzigd. Overigens

1 Ik bedoel de reeds herhaalde malen vermelde voorlezing.

zijn hier maar anatomische details, die gedeeltelijk nog onopgeloste strijdvragen behandelen, als nieuwe aanwinst onzer kennis te vermelden.

De voorstelling, welke men zich omtrent de bewerktuiging der setigera gevormd had, zijn door de talrijke nieuwe ontdekkingen niet zeer gewijzigd geworden.

De chaetopoda zijn, met uitzondering van de lumbricini, alle tweeslagtig. De mannetjes zijn in menig opzigt verscheiden van de vrouwties. Ei en zaad worden vrij in ligchaamsholte gevormd zonder behulp van eigene klier [?].

Busch, J. en W. Muller hebben ons geleerd, dat de ontwikkeling door gedaanteverwisseling bij de chaetopada bijna regel is.

De voortplanting door knoppen bij eenige dier wormen is ons door nieuwe onderzoekingen nader opgehelderd geworden (Schmidt, Krohn, Leuckart, Schultze). Over de zintuigen, het zenuwstelsel, de organen voor bloedsomloop en ademhaling heeft Quatrefages breedvoerig gehandeld.

Grube heeft eene belangrijke systematische bijdrage geleverd.

Grube heeft ons wijders peripatus als een hermaphroditisch dier leeren kennen, dat desniettegenstaande niet van de setigera afgescheiden mag worden.

Het genus sagitta, dat nog altijd bij zijne plaatsing in het systeem eigenaardige zwarigheden oplevert, wil Leuckart als eene eigene groep tusschen de nematoïdea en chaetapoda geplaatst hebben onder de benaming chaetognatha.

Klasse der gekorvene dieren.

De vermeerdering onzer kennis der Insekten betreft hoofdzakelijk de uitwendige vormen en de soorten.

De stevige hoornplaten, welke den ingang van de cloaca en de geslachtsorganen omgorden, zijn, zoo als men nu weet, uit eene vervorming van het laatste abdominaalsegment ontstaan en verdienen zeer de aandacht.

Bij de larven der hymenoptera met uitzondering der bladwespen en bij de parasitisch levende diptera, bij de Myrmelconten, enz., is de groote chylusmaag buiten gemeenschap met het overige darmkanaal, terwijl zij blind eindigt.

Zakvormige klieren in den mastdarm der volwassen zespootige insekten kennen wij door Leuckart en von Siebold.

Blanchard laat het bloed onder het uitwendig peritoneaalbekleedsel der tracheën stroomen, hetgeen niet juist schijnt te zijn[1].

Newport heeft ons een insekt met uitwendige kieuwen naast de stigmata doen kennen.

1 In de vleugels van levende libellulae hebben wij dien bloedstroom te vergeefs gezocht.

Over de voortplanting zonder bevruchting hebben wij bij de insekten belangrijke onderzoekingen, vooral die van v. Siebold, te vermelden.

Over de mikropyle der insekteneijeren heeft Leuckart breedvoerig gehandeld.

Leuckart heeft eene eigenaardige ontwikkelingswijze der puppipara beschreven, en Zaddach heeft eene voortreffelijke verhandeling over de ontwikkelingsgeschiedenis geleverd.

Leydig heeft onze kennis over de oogen der insekten, die men ten onregte zamengestelde noemt, even als over het gehoororgaan, zeer uitgebreid.

Erichson heeft de sprieten der insekten als reukorganen doen kennen, hetgeen men echter vroeger reeds vermoedde.

Klasse der spinachtige dieren.

Deze dieren zijn, in vergelijking met andere, eenigzins veronachtzaamd geworden, zoodat de behandeling dier klasse op twee bladzijden geschieden konde.

Volgens Kaufmann is de plaatsing der tardigraden bij de pycnogoniden in de klasse der arachnoidea geregtvaardigd.

Klasse der schaaldieren.

Het zoogenaamde reukorgaan is als gehoororgaan erkend geworden (Leuckart). Leydig beschrijft den bouw der oogen.

De afzonderlijke groepen der schaaldieren hebben zoowel uit een anatomisch als zoölogisch oogpunt uitmuntende bewerkers gevonden (Dana, v. Beneden, Baird, Liljeborg, Zenker, Fischer, Leydig, Grube, enz.).

De cirripedia zijn door Darwin behandeld geworden in eene voortreffelijke monographie. Hij leert ons daarin zeer slecht ontwikkelde vormen kennen. Ook maakt hij ons met vormen bekend, die een gescheiden geslacht bezitten.

Over de weekdieren in het algemeen.

zijn vooral te vermelden de door Bronn vertaalde Inleiding tot de conchyliologie van den helaas reeds overledenen Johnston en het Handbuch der Conchyliologie en Malacozoologie van den Casseler Philippi, die, door politische omstandigheden genoopt zijne woonplaats te verlaten, dit boek op eene zeereis voleindigde.

Van de verschillende klassen zijn die der huidzakdieren het meest bewerkt geworden. Huxley, Krohn, H. Muller, Vogt, Gegenbaur en Leuckart hebben verschillende dier dieren onderzocht. Ten gevolge daarvan is die klasse zoo veel beter gekend dan vroeger, dat Leuckart den tegenwoordigen stand onzer kennis van deze merkwaardige wezens in een zamenhangend overzigt gemeend heeft te moeten geven.

Wij treffen in deze klasse wederom vele belangrijke voorbeelden van Generationswechsel aan, ja zij levert ons het eerste reeds door Chamisso erkend voorbeeld van die zonderlinge wijze van voortplanting op, en wel bij de salpen, die ook met betrekking tot hunne geslachtsdeelen menige bijzonderheid opleveren.

Het geslacht Archinia Eschh. is als een kiemstok erkend geworden. Het geslacht Appendicularia, dat door J. Muller, Krohn en Leuckart voor onontwikkelde dieren gehouden werd, is ons door Gegenbaur beter bekend geworden.

Duvernoy heeft eene uitstekende verhandeling over het zenuwsysteem der schelpdieren geleverd. Leydig heeft over het watervaatsysteem gehandeld. (Ook Agassiz. Ref.) Over de paarlvorming hebben wij belangrijke bijdragen ontvangen (waaronder ook van H. Mechel v. Hemsbach. Ref.). Over de voortplantingsorganen vindt men nieuwe bijdragen bij Lacaze-Duthiers en Humbert.

Over de ontwikkelingsgeschiedenis handelen Leuckart, A. Schmidt, Leydig, Lovén, Davaine, Quatrefages. Bij de meeste heeft hierbij eene gedaanteverwisseling plaats.

Het laatste hoofdstuk der slakken of weekdieren eindelijk heeft niet minder bewerkers gevonden dan een der vorige. Zoo moeten wij in de eerste plaats de belangrijke monographie van Gegenbaur over de heteropoden en pteropoden vermelden.

De tong of wrijfplaat der slakken heeft vooral Troschel nagegaan en als kenmerk bij de classificatie toegepast. Hij ontleent aan dit orgaan redenen, om de aspidobranchiata en aulobranchiata bij de ctenobranchiata te plaatsen.

Het bloedvaatstelsel communiceert bij de meeste door een zakvormig orgaan, dat men voor eene nier gehouden heeft, met het omgevoerde water.

De mannetjes der octopoda en de beteekenis van den hectocotylus hebben wij door H. Muller, Verany en Vogt leeren kennen.

Over de hermaphroditische klieren, waarvan Leuckart spreekt, hebben wij dezer dagen belangrijke bijdragen ontvangen.

Behalve de cephalopoda en landgasteropoden ondergaan de slakken bij hunne ontwikkeling eene gedaanteverwisseling.

Een ieder, die in het bezit is van hel handboek der dierkunde, zal wel doen zich de vertaalde aanmerkingen en bijvoegselen aan te schaffen; de reden waarom, zal wel niet nader vermeld behoeven te worden, nadat wij den rijkdom aan bijvoegselen en aanmerkingen hebben doen uitkomen, waardoor een groot gedeelte van het eerste deel van het handboek obsoleet is geworden.

Alle arbeid is onvolkomen, zegt de Hoogleeraar v.d. Hoeven in zijne voorrede[1], en zoude het dan de aangekondigde niet zijn?

Maar ik vrees haast van het schema van eene aankondiging af te wijken, zoo ik niet eerst nog het volgende toevoeg: 1°. dat papier on letter goed zijn; 2°. dat wij den vertaler in overweging willen geven eenige termen bij eene tweede uitgave te wijzigen.

Zoo is, naar onze bescheidene meening, te veel gebruik gemaakt van het woord *stek* in de beteekenis van knop of door knopvorming ontstane deelen; zoo zal het *kopzeil* der jonge gasteropoden in onze taal wel door een ander woord dienen vervangen te worden; zoo zal het woord *zaaddiertje* om bekende redenen niet meer mogen gebruikt worden, om de vormelementen van het zaad aan te duiden. De blaasworm heeft eene verandering van *woning* noodig. - hypothese der *zelfvorming* (gener. aequiv.) - *voedster* (amme) - *omhulling* der infusoriën - en zoo vele andere uitdrukkingen zouden wij nog kunnen vermelden, die ons om verschillende redenen niet geschikt toeschijnen. Waarom niet in twijfelachtige gevallen liever aan een vreemd woord burgerregt gegeven, dan een nieuwen kunstterm ten koste van de duidelijkheid in te voeren? Gaarne vermelden wij daarom, dat de vertaler het woord polypen in plaats van de woordelijke vertaling veelvoeten, die slecht het karakter dier dieren uitdrukt en in het handboek voorkomt, steeds gebruikt heeft. Men zal dit voorbeeld ook in andere gevallen moeten leeren opvolgen.

De aangevoerde opmerkingen doen overigens niets te kort aan de verdienstelijke vertaling, die te moeijelijker was, daar het voor een groot gedeelte eene met de nieuwe wetenschap ontstane nieuwe taal geldt, die de vertaler gedeeltelijk scheppen moest.

Overigens hebben wij nog twee bezwaren op ons hart, die wij aan de redactie van de Gids willen overgeven. Ten eerste hadden wij gaarne gewenscht, dat de algemeen gebruikelijk geworden houtsneden den tekst waren komen ophelderen; zonder deze toch is veel, ja zeer veel, ten eenenmale voor den oningewijde onverstaanbaar. Ten tweede schenen ons de bijvoegselen en aanmerkingen zoo aangegroeid en hebben wij die sedert het verschijnen nog in die mate zien aangroeijen, dat wij liever gedeeltelijke omwerking van het handboek gewenscht hadden.

Zoo heb ik mij dan van de onaangename taak van eenen aankondiger, kritiker, of hoe men het noemen wil, gekweten, die altijd weet aanmerkingen te maken, en daardoor het beste werk niet ongedeerd kan laten. Maar *du choc des opinions jaillit la vérité*, en daarom zal het mij steeds aangenaam zijn eene zoo onaangename taak te vervullen om der zaak wille.

Amsterdam, Maart 1857.

Dr. W. BERLIN.

1 Eene voorrede van den schrijver wordt gemist.

***De eeuwigheid des Goddelijken Woords, te midden der onbestendigheid en vergankelijkheid van al het ondermaansche, overwogen in eene Leerrede over* 1 *Petri I:* 24, 25; *gehouden ter gedachtenis van vervulde vijf-en-twintigjarige Evangelie-dienst in de Evangeliesch-Luthersche Gemeente te Zierikzee, den* 26*sten Maart* 1854, *door P.J. Andreae, Theol. Doct. en Predikant dier Gemeente. Uitgegeven ten voordeele van een viertal weezen, Predikants-kinderen. Zierikzee, gedrukt bij P.D.J. Quanjer*. 1854.**

***Het Gemeente-leven. Aanbevolen naar* 1 *Petri IV;* 10 *en* 11, *door Dr. H.N. van Teutem. Te Rotterdam, bij Van der Meer en Verbruggen*.**

***'Er is geschreven.' Rede uitgesproken bij gelegenheid van het openbaar verslag omtrent den toestand van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, in de groote kerk te Alkmaar, den* 5*den November* 1854, *door M. Cohen Stuart, Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Alkmaar. Ten voordeele van het Bijbelgenootschap. Te Alkmaar, bij Johannes Roem*.**

De preek van Dr. Andreae is eenvoudig en degelijk, maar verheffing en gloed kenmerken haar niet - en dat mogt toch wel het geval zijn in eene feestrede. De lezer krijgt alles wat er gesproken is, ook het voorgebed. 'Gij fronst uwe wenkbraauwen, Ds. A., B. en C.!' - 'Gij kunt het niet goedkeuren. Toehoorder D., E. en F.!' - Waarom niet? Omdat gij het een bewijs acht van geringe gemeenschap des H. Geestes, *niet eens* (?) een gebed te kunnen improviseren. En gij vergt eene zoo groote mate van dien Geest in menschen, die er niet zooveel van hebben om eene preek te improviseren. O, men moest eens weten, waaraan men die menigvuldige gebeden, opgevuld met *loci communes*, met ergerlijke dwaasheden, te danken heeft! Hieraan dat de voorbidder over zijn gebed niet eens heeft nagedacht, wel aan de preek uren aan uren heeft zoek gebragt. Duidt het der gemeente niet ten kwade, dat zij het gebed in de godsdienstoefening zoo achteraan stelt! - Doch de preek? Zij heeft geene opgave van verdeeling, 't welk hier minder hindert, omdat alles zoo geleidelijk voortgaat. Inleiding: het tekstverband. Eerste

deel: exegese van *het Woord Gods*, van *het gras verdort*, enz., van *blijft in eeuwigheid*. Exegese namelijk in uitgebreiden zin, met aanwijzing van de waarheid. Tweede deel: ‘dat hebben wij ook ondervonden;’ ‘dat stemt ons tot dankbaarheid en ootmoed; dat legt ons voor de toekomst pligten op.’ Alles is gezond, zonder sprongen en vreemde denkbeelden. Ja, ref. zou zeggen, al te nuchter; wat poëzij mag er in eene preek wel zijn. 't Is hier zoo zuiver *werkelijkheid*, en niets anders. Maar dat wacht men van den man, die eener verouderde rigting toegedaan, den inhoud des Evangelies aldus beschrijft: ‘Daarin vinden wij de beste en waardigste denkbeelden en begrippen van God, als het hoogste Wezen, van Zijne eigenschappen of volmaaktheden, van Zijne gezindheid omtrent de menschen, van Zijne algemeene en bijzondere voorzienigheid over de geheele wereld en alle enkele gebeurtenissen; van der menschen natuur en bestemming, van de pligten, die zij te vervullen hebben, van de goede of kwade gevolgen hunner daden; van het juiste verband, waarin het tegenwoordige met het toekomende leven staat; in één woord van alles, wat den mensch reeds hier en hiernamaals wezenlijk gelukkig maken kan.’ Is dàt de inhoud des Evangelies? Het voornaamste is weggelaten. Het prozaïsche komt ook sterk uit in het voorgebed, waar de toehoorders gedwongen worden te belijden, dat de arbeid, aan hen besteed, *veelal* vergeefsch geweest is. En in de rede: ‘Zonder het nu juist als een voorregt door u beschouwd te willen hebben, dat gij *mij* vijf en twintig jaren als leeraar behieldt, geloof ik toch naar waarheid te kunnen zeggen, dat ik al dien tijd door Gods zegen niet onnuttig onder u geweest ben. Het moge ook in sommige opzigten voor eene gemeente wenschelijk geacht worden, van tijd tot tijd afwisseling van leeraars te ondervinden, in andere opzigten is wederom een min of meer langdurig verblijf derzelfde leeraars in haar midden wenschelijk.’ Ziet, preken, waarin zulke gedachten op die wijze uitgesproken, kunnen voorkomen, zijn niet naar den heerschenden smaak, doch zij kunnen ter leering zijn in een' tijd, waarin de meesten navolgen wat maar enkelen kunnen, opdat die meesten zien, hoeveel goeds er ook in eene eenvoudige voorstelling der zaken is, en die enkelen van hunne hoogte een paar trappen tot die laagte neêrdalen. Ware stichting zou er meê bevorderd worden.

Over de preek van Dr. van Teutem maar weinig woorden. Hij sprak haar uit op een rustdag, die na eene voor hem moeijelijke week volgde, en daaraan schrijft ge het oppervlakkige toe, dat haar kenmerkt. Misschien heeft de *viva vox* veel goed gemaakt. Ref. zou haar liever op het stapeltje hebben zien blijven liggen, indien niet het meesterlijk slot haar de uitgave waardig maakte. Wie wil leeren, hoe hij eenvoudig en ongekunsteld, in één woord met tact, iets van

zich zelven tot de gemeente moet zeggen, die leze en herleze de vier laatste bladzijden van dit boekje.

De rede van Ds. Cohen Stuart verdient in één opzigt ook groote aanbeveling. 't Is om den vorm, om den stijl. Is deze dan zuiver? Puristen zullen ‘neen!’ zeggen; maar wie weet niet, dat hetgeen zij leveren vaak allen glans en heerlijkheid mist. Er zijn schrijvers, die ge zoudt vermoorden, als gij ze dwongt het met iedere konstruktie zoo naauw te nemen. Ref. prijst dan den vorm; maar niet den inhoud? Minder voorwaar. Dr. Andreae en Ds. Cohen Stuart zijn zeker zeer groote kontrasten. Er is wel heel veel goeds en waars in deze ‘rede;’ maar ook zoo ontzaggelijk veel onbepaalds en vlottends, dat ge niet weet wat de redenaar wil. Wij keurden de beschrijving af, die Andreae van den inhoud des Evangelies gaf, maar wij weten toch van hem wat hij bedoelt. Gij zult ieder eene dienst doen, zoo gij kunt zeggen, wat Cohen Stuart onder de uitdrukking: *Gods Woord* verstaat. In zijn tekstwoord (er is geschreven!) ziet hij *de zekerheid, het gezag, de kracht* en *het regt van Gods openbaring*. Woorden - maar ook denkbeelden? - De brieven van Paulus zijn geïnspireerd, *omdat God wel zal geweten hebben, dat ze eenmaal zouden beschouwd worden in de Christelijke wereld als eenige grond en regel van het geloof*. Wonderlijke redenering! Alle boeken of geschriften, van welke God vooruit heeft geweten, dat zij zouden beschouwd worden als grond en regel van het geloof, zijn door God ingegeven. Maar hoeveel reden tot vragen gij bij eenig *nadenkend* lezen van de preek zult hebben, gij zult haar toch hoogen lof waardig keuren om de *treffende* wijze, waarop Cohen Stuart spreekt, en wenschen dat die gouden schalen voortaan meer dan zilveren appelen mogen dragen.

***Christelijk Zondagsblad, onder redactie van J.J. Swiers, Predikant te Havelte. Jaargang* 1853. *Eerste Stuk. Groningen, bij J. Oomkens Jzn.* 1853.**

De Bijbelvriend, twee maandelijksch tijdschrift tot bevordering van regte Bijbelkennis. Onder redactie van Dr. A.L. Poelman, Predikant te Holwierda, Eerste Jaargang. Aflevering* 1-4. *Te Appingadam, bij H.C. Mekel & Comp.

Ten jare 1853 heb ik het eerste stuk van het ‘Christelijk Zondagsblad’ ontvangen en wachtte op het vervolg, maar dit liet zich

wachten. Naderhand heb ik bemerkt, dat het wel degelijk in het licht is verschenen, en ik had dat inkomplete werk misschien maar onaangekondigd laten liggen, ware het niet dat mij een ander tijdschrift uit de noordelijke provincie in handen was gekomen, dat mij deed besluiten om over beide iets te zeggen. Ik had het eerste stuk van het ‘Zondagsblad’ in der tijd met genoegen gelezen; ik had mij verblijd over de uitgave van zulke stichtelijke lektuur, vooral ook om den wille van de bewoners des platten lands, en ik vraag mij zelven nu: waarom maakte zulk een tijdschrift hoogstwaarschijnlijk geen opgang? en waarom begint Dr. Poelman nu iets bijna in denzelfden trant? Beide tijdschriften toch trachten de stichting der gemeenteleden te bevorderen door het leveren van populaire, heldere exegese. De ‘Bijbelvriend’ maakt daarenboven nog bekend met de geschiedenis des bijbels als geheel en der verschillende boeken. Van beide kan men zeggen, dat het geene waterachtige lektuur is; integendeel, zij geeft veel stof tot nadenken en zamenspreken, onderling en met den leeraar. Zij kan waarlijk opbouwen in het geloof in Christus. Maar waarom dan de uitgave van het ‘Zondagsblad’, zoo als ik meen te weten, gestaakt, en waarom begint Dr. Poelman een' nieuwen bouw op de puinhoopen er van? Ik stel mij de zaak dus voor. De behoefte aan zulk een populair exegetisch tijdschrift wordt gevoeld; een predikant heeft lust het werk te aanvaarden; hij begint en vraagt anderen, die hem helpen zullen; maar die anderen zijn niet zoo geschikt voor de zaak als hij, en..... arbeid van vrienden af te wijzen gaat kwalijk; de lust wordt niet grooter door de niet dadelijk groote sympathie bij het publiek, en..... van lieverlede wordt het tijdschrift minder, zoodat het eerste nommer geene gelijkenis meer heeft op het zesde. Als Dr. A.L. Poelman niet waakt, gaat zijn ‘Bijbelvriend’ spoedig den weg van alle vleesch; volstandige ijver is noodig, om zoo iets degelijks ingang te doen vinden. Onhandige vrienden bederven vaak meer dan zij goed doen. Reeds zijn er in deze nommers 2 à 3 vellen druks, die we veilig konden missen. Laat de redakteur zelf werken, als de medearbeiders niet geschikt zijn! Laat hij zijn ‘Bijbelvriend’ liever hebben dan eenigen anderen vriend! Van hem zijn in deze vier stukken overvloedige blijken, dat hij juist de man is om in den goeden geest voor 't publiek te schrijven, dat het hem aan geleerdheid noch smaak ontbreekt. En ik zou mij hartelijk verblijden als zijn ‘Bijbelvriend’ bij velen gezocht werd en voortging duidelijk, gemoedelijk, stichtelijk te spreken! Waarlijk, er is behoefte aan zulk een werk; ik beveel het ieder, die den Bijbel naar zijnen waarachtigen inhoud wil leeren kennen, aan, en hoop in staat gesteld te worden om ook de vervolgen aan te kondigen.

Bijdragen tot de kennis van Gelderland, door Mr. L.A.J.W. Baron Sloet. Arnhem, bij Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853 *en* 1855. 2e stuk: het Water, en 3e stuk: de Polders.

Deze bijdragen, op welker eerste gedeelte, handelende over het grondgebied der provincie, wij de aandacht der lezers van ‘de Gids’ in het Junijnommer van 1853 vestigden en op welke wij thans terugkomen, zijn door den verdienstelijken schrijver met een tweede stuk: over het water, en met een derde: over de polders in Gelderland, vermeerderd, en daarmede tot eene soort van geheel gemaakt. Ofschoon aanvankelijk, in het voorwoord van het eerste stuk, ons nog bijdragen over de bevolking en den landbouw waren toegezegd, geeft de schrijver in het laatste stuk te kennen, van in hetgeen hij leverde reeds gegaan te zijn buiten het bestek, waarbinnen hij dacht te blijven; dat hetgeen verschenen is een boekdeel vormt, reeds grooter dan hij voor alle onderwerpen had geraamd en dat derhalve het werk hiermede wordt gestaakt. Wij, die des schrijvers werk niet naar de dikte, maar naar den inhoud beoordeelen, kunnen ons met deze sluitrede niet wel vereenigen en beginnen met onze teleurstelling te kennen te geven over de door ons betreurde ter zijdelegging van twee zulke belangrijke onderwerpen, welke, getuige de zoo volledige door den schrijver gestelde jaarlijksche verslagen van den toestand der provincie en zoo menige bijdrage door hem elders openbaar gemaakt, aan hem zoo wèl waren toevertrouwd.

Desniettegenstaande betuigen wij reeds onzen dank over hetgeen wij ontvingen, wèl wetende hoeveel moeite en tijd aan bijdragen, zoo als de Heer S. ze levert, moet worden besteed, wanneer, zoo als bij zijn werk het geval is, de volkomen overtuiging onder het lezen ontstaat, dat alleen naar waarheid en volledigheid is gestreefd. Met moeite, en dan nog slechts voor een gedeelte, zijn dezelfde zaken in andere stukken te vinden, ofschoon geheel verspreid en niet ter raadpleging geschikt. Des schrijvers betrekking moge hem den weg ter verkrijging der ontbrekende gegevens gemakkelijker hebben gemaakt: geen minder tijd dan elk ander heeft hij aan de zamenstelling zelve moeten opofferen.

Juist deze meer of mindere geschiktheid tot raadpleging, deze betrekkelijke volledigheid, welke de waarde van een werk, zoo als dat

van den Heer S., doet toe- of afnemen, zal ons aanleiding tot enkele aanmerkingen geven, bij het doorloopen van den inhoud van zijn tweede stuk: het water. De schrijver houde het ons ten goede, wanneer wij doen blijken, bij enkele zaken nog niet genoeg te hebben ontvangen.

Omtrent het water geeft de schrijver ons in de eerste plaats (blz. 155-168) veel wetenswaardigs over de *Geldersche kusten der Zuiderzee*. Wie echter de inhoudsopgave naleest, zal gewis bij enkele punten meer verwachten, dan b.v. op bladz. 166 over houtoevers en wallen wordt medegedeeld. In verband met het bovenstaande hechten wij echter minder aan deze opmerking dan wel aan de later hieronder volgende. Wij stippen bij dit onderwerp der Zuiderzeekusten slechts nog aan, dat wij, de uitvoerigste kaarten, welke ter onzer beschikking staan, bij de lezing ter hand nemende, op de provinciale kaart van Gelderland de ondiepte, *het Harde*, alleen ter breedte van 20 roeden en op die van Kraaijenhoff in 't geheel niet vinden geteekend. Op de nieuwe topographische kaart van het Koningrijk is daarentegen geene afscheiding tusschen *de Harderwijker bank*, die ver in zee zich uitstrekt, en *het Harde* gemaakt, zoodat vóór Harderwijk de breedte van dit laatste niet is na te gaan. De Heer S. nu geeft eene doorgaande breedte van ongeveer 200 roeden op, en dit moet de juiste zijn, zal eene indijking over 32000 ellen lengte, zoo als op blz. 158 vermeld wordt, een oppervlak van omstreeks 7000 bunders kunnen insluiten.

Het tweede gedeelte van de bijdragen over het water, waarmede het tweede stuk eindigt, bevat van blz. 169-225 *de stroomende wateren*. Hier missen wij, bij de behandeling der hoofdrivieren, ongaarne een overzigt der gebreken in het vaarwater en in de rigting der bedijkingen dezer rivieren, benevens eene opgave der veranderingen in een en ander aangebragt, voorgesteld of nog voor te stellen, ten einde de bevaarbaarheid te verbeteren en overstroomingen of doorbraken voor te komen. Het verslag van den toestand der provincie Gelderland over het jaar 1850 houdt hieromtrent reeds veel in, dat in deze bijdragen eene vaste plaats had kunnen vinden, en het ware den werkzamen schrijver niet moeijelijk geweest aan het daarin vermelde nog andere wetenswaardigheden bij te voegen.

Met leedwezen missen wij ten tweede, bij de *stroomende wateren*, nog iets, en wel eene in bijzonderheden tredende opgave der in het hooge gedeelte van Gelderland voor de nijverheid belangrijke beken. Te vergeefs zoeken wij elders omtrent dit onderwerp naar eenigzins volledige inlichtingen, welke tot een overzigt kunnen brengen, en voor den Heer S. ware hier een ruim veld geopend geweest om uit den schat zijner kennis en uit vele ter zijner beschikking staande bouwstoffen met de hem eigene werkzaamheid de kennis van Gelderland

te vermeerderen. Thans vernemen wij slechts op bladz. 177 en 182 een enkel woord over de beken op de Veluwe alleen; van die aan de overzijde van den IJssel is met geen enkel woord sprake, en wij worden overigens naar eene memorie wegens de fabrieken op de Veluwe, die door water worden gedreven, geplaatst in het tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, verwezen. De schrijver vergeve ons dat wij hiermede geen vrede hebben. Wij hechten te veel, het zij hier herhaald, bij bijdragen zoo als de zijne, aan volledige behandeling van elk gekozen onderwerp. De opgave, dat de stroomende wateren in het werk behandeld worden, doet het elk natuurlijk ter hand nemen, en dit hoofd opslaan, als men over de beken eenige inlichting verlangt, eerder nog dan voor het geval, zoo als ons bij ondervinding gebleken is, wanneer men eenige opgave omtrent kanalen en vooral weteringen zoekt, welke laatste zich zoo geleidelijk bij het polderwezen voegen. Ziet men zich in het vinden van het gezochte meermalen te leur gesteld, dan verliest men de gewoonte van het boek te raadplegen en sticht de overigens hoogst belangrijke inhoud dus niet dat nut, hetwelk de belooning voor eenen moeitevollen arbeid oplevert.

Heeft het ons moeite gedaan, deze enkele aanmerkingen te moeten maken, te meer aangenaam is het ons daarentegen op het belangrijk overzigt op bladz. 182-192 te mogen wijzen van hetgeen ten opzigte van den waterloop in de Geldersche vallei is geschied. Jammer dat aan het laatste, sedert de uitgave van het werk bekend geworden ontwerp ter verbetering van den gebrekkigen waterafvoer aldaar, thans reeds een begin van uitvoering gegeven is, en dat daardoor eene kostbaarder en naar ons inzien minder doeltreffende verwezenlijking van den wensch naar verbetering, dan door velen met den Heer S. wordt noodig geacht, is voorbereid. Het belang der provincie Gelderland wordt daarbij aan het zeer betwistbare nut van de instandhouding der verdedigingslinie van de Grebbe opgeofferd en de geheele provincie wordt met kosten bezwaard, welke bij een doelmatig plan grootendeels ten laste van de belanghebbende grondeigenaars zouden zijn gekomen.

Hetgeen de schrijver over de Grift, het Griftkanaal, de Oude-Rijn, de Oude-IJssel, de Berkel, de Linge, de Weteringen tusschen Maas en Waal en die in den Bommelerwaard, mededeelt, besluit, op eene belangrijke wijze zijne bijdragen over de stroomende wateren. Wij hebben hierop geene aanmerkingen, dan alleen zoo als wij reeds hierboven aanstipten, op de klassificatie der kanalen en vooral der weteringen in polderlanden, immers alle door sluizen en vakken verdeeld, onder deze rubriek.

Wij zijn hiermede aan het derde stuk van des schrijvers bijdragen, handelende over de polders, gekomen. In dit verreweg meest uitvoerig gedeelte, loopende van bladz. 227 tot 508, levert de Heer S.

een geheel, nooit vóór hem, zelfs in anderen vorm, met eenige volledigheid behandeld; een geheel, dat een lang gewenscht, voor de kennis der provincie hoogst belangrijk, overzigt bevat. Bij dit gedeelte zijn de eischen van volledigheid gewis niet hooger te spannen dan zoo als de schrijver daaraan voldaan heeft, en dankbaar zijn de zorg en moeite te erkennen, waarmede het zamenbrengen en rangschikken van zoo vele verschillende bouwstoffen heeft moeten vergezeld gaan. Op den grondslag, door den Heer S. gelegd, kan met zekerheid voortgebouwd worden, ter verkrijging der volledigst mogelijke statistiek der Geldersche bedijkingen. Hij heeft den weg aangewezen, hoe tot een bruikbaar overzigt van het verwarde conglomeraat der Geldersche polders te geraken en, door niets uit te sluiten, de stof voor opvolgende verbeteringen en regelingen aangewezen.

In Gelderland is sedert 1838 een algemeen rivier-polder-reglement in werking, welks tot standkoming, door den schrijver van bladz. 231 tot 240 beschreven, eene merkwaardige bijdrage oplevert, hoe de wetgevende magt der Staten vroeger werd toegepast. Dit reglement staat 1° Mei 1857 door een ander, reeds door de koninklijke goedkeuring bekrachtigd, vervangen te worden, waarin de omschrijving der polders onveranderd is bijbehouden, en waarin slechts die verbeteringen zijn aangebragt, welke door de ondervinding en de veranderde staatsregeling noodig zijn gebleken.

Behalve natuurlijk de vier Zuiderzeepolders, worden echter ook niet alle rivierpolders door het algemeene rivier-polder-reglement beheerscht. Vele landen, door dijken, dammen en kaden tegen het buiten-water beveiligd - wij vinden er bij den schrijver 126 opgegeven - hebben geene wettig erkende besturen en schijnen daarom niet gebragt te zijn op de staten van de polders, waarop het reglement toepasselijk is.

In zijn overzigt neemt de schrijver zonder onderscheid alle op. Hij begint met de vier Zuiderzee-polders en volgt dan, in de orde voor zijn onderwerp aangenomen, bij de rivier-polders, den loop der rivieren, aan welke deze gelegen zijn, stroomafwaarts, eerst de regterdan de linker-oevers, na te hebben laten voorafgaan, de opgave der hoogste rivierstanden op een aantal plaatsen en eene zeer doelmatige aanschouwelijke voorstelling van de nulpunten der voornaamste peilschalen, van den gemiddelden zomer-waterstand en van het verval der hoofdrivieren en der Linge. Op deze wijze komen al de polderlanden, onverschillig of zij onder of buiten het algemeene polder-reglement zijn, en zonder hunne grootte of de inrigting van hun bestuur in aanmerking te nemen, volgens hunne ligging onder 161 afzonderlijke nummers voor. Enkele kleine of onregelmatige bedijkingen, tusschen deze laatste ingelascht, brengen het getal tot 173.

Hiervan zijn onder hel polder-reglement, volgens de onderscheidingen door dit reglement gemaakt:

11 polderdistricten (bestuurd door dijkgraaf, heemraden en hoofdgeërfden) zijnde vereenigingen van een aantal dorpspolders of andere landen, welke door dezelfde rivier-bandijken beschermd worden, gezamenlijk bevattende 135 dorpspolders, elk bestuurd door 2 of 3 poldermeesters.
9 polderdistricten (bestuurd als hoven), zijnde groote polders, welker belangrijkheid een zoodanig meer zamengesteld bestuur geacht wordt te vereischen.
27 polders (bestuurd door poldermeesters), zijnde zelfstandige en meestal, uit uiterwaarden bestaande, slechts met eenen zomerdijk omgeven landen.

Voegt men hierbij de buiten het polder-reglement staande en mede zelfstandige 126 meest kleine polders, zoo verkrijgt men een getal van 173, zoo als hierboven is opgegeven.

Van ieder dezer polderdistricten en polders, benevens van de zeepolders, geeft ons de Heer S. de ligging, belending en grootte op, de laatste zoo naauwkeurig doenlijk voor die polders, welke niet onder het reglement staan en daardoor minder regelmatig omschreven zijn. Verder deelt hij mede de lengte en hoogte der dijken of kaden, de wijze waarop de waterlossing geschiedt, de hoogte, wijdte en diepte der sluizen, de hoofdafmetingen en het vermogen der stoomwerktuigen, de vlugt der wind-watermolens, de middellijn van het scheprad, hoever het in het water hangt, de breedte der schoepen en hoe hoog het opmalen plaats vindt. Uit de rekeningen der zeepolders over het dienstjaar 1850 en uit die der onder het reglement staande rivierpolders over dat van 1 Mei 1850 tot den laatsten April 1851, vernemen wij de omschrijving der gewone inkomsten en uitgaven, bij de zamengestelde polderdistricten, bovendien die der dorpspolders waaruit zij bestaan. Eindelijk zijn opgegeven eenige bijzonderheden, tot het eigenaardige van den polder, welke zij aangaan, of zijne geschiedenis betrekkelijk, mede andere omtrent meer algemeene belangen der polders en van den waterstaat, welke alsdan tusschen de omschrijving der naastgelegene polders zijn ingevoegd. Al deze bijzonderheden, veelal van geschiedkundigen aard, nemen niet de geringste plaats in.

Men ziet hieruit, welk eene veel omvattende taak, waartoe geen vroegere arbeid eenigen leiddraad aanbood, door den verdienstelijken schrijver is volbragt, en dat, welke wijzigingen het Geldersche polderwezen ook onderga, blijvende waarde aan dezen eersten inventariserenden arbeid kan verzekerd worden, die het verkrijgen van een duidelijk overzigt van het geheel thans mogelijk maakt.

Als van algemeen belang besluiten wij met de volgende mededeeling over het geheel der polderlanden: De polders bevatten het vruchtbaarste, dus meest belangrijke één derde deel der provincie. Hunne

gezamenlijke grootte is namelijk, enkele niet opgegeven kleinere bedijkingen daarbuiten gelaten, zoo als wij aan het eind van het werk vinden, 150803½ b. en het oppervlak der provincie 508966 b. De verhouding is dus juister gelijk 1 : 3.37. Wordt de geheele oppervlakte der provincie echter verminderd met die van de onbebouwde gronden, de moerassen en het water, dan berekent de schrijver de verhouding als van 1 : 2,25 en nadert het oppervlak der polderlanden tot de helft van het vruchtbare oppervlak, wanneer men in aanmerking neemt, dat verscheidene dijken veel meer grond beschermen, dan als tot de polders behoorende kon worden opgegeven.

Van de 150803½ bunders staan, zoo als wij uit de opgaven des schrijvers te zamentrekken, 15668 bunders, behalve de kleinere bedijkingen, welker grootte niet opgegeven is, dus ruim een tiende deel, nog niet onder het algemeen reglement. De wetgevende magt, tegenwoordig aan de Provinciale Staten toegekend, zal hierin verandering kunnen brengen, hetgeen voor een aantal der landen dezer 15668 b., in hun en in het algemeen belang wenschelijk is te achten. Ook zijn tot nog toe vele andere landen, door de polderdijken beschermd, aan de omschrijving der polders onttrokken en kunnen op dezelfde wijze aan deze worden toegevoegd.

Zwarigheden om alle polderlanden tot een regelmatig en gelijkvormig bestuurd geheel te brengen, bestaan echter voor de reeds onder het reglement gebragte polderlanden, doordien in twee polderdistricten enkele landen tot de naast aanliggende provinciën behooren, hoewel derzelver grootte door den schrijver is afgetrokken, en door dat, wegens de uitwatering door het kanaal van Steenenhoek en door de Geldersche vallei, gemengde waterschappen, onder twee provinciën behoorende, moeten worden in het leven geroepen. Ook bestaan er zwarigheden door de ineenloopende belangen van naast elkander gelegen polderdistricten en polders, zoo mede doordien nog enkele zelfstandige aan het reglement onderworpen polders bij polderdistricten, met welke zij één belang hebben, dienen te worden ingelijfd en hierdoor bijzondere belangen worden gekrenkt.

Andere bezwaren, niet wel uit den weg te ruimen, leveren eenige der niet onder het polder-reglement staande polderlanden op, doordien zij aan de buitenlandsche grenzen gelegen zijnde, door internationale conventiën onder met Pruissen gedeeld bestuur en enkele zelfs onder het Pruissische polder-reglement van 1767 zijn gesteld, of aan andere provinciën grenzende, onder polders in deze provincie zijn gebragt en aan bijzondere reglementen reeds onderworpen zijn.

De Nederlandsche polder Millingen staat als zoodanig onder het het algemeen polder-reglement, en behoort met Zeeland tot het overigens Pruissisch waterschap Querdamm, hetwelk een gemengd bestuur heeft. Deze polder heeft dus wel de meest zamengestelde inrigting.

Niettegenstaande deze zwarigheden blijkt genoegzaam, dat nog belangrijke veranderingen in het beheer der Geldersche rivier-polders kunnen worden te gemoet gezien.

Wijzigingen in de rigting der dijken kunnen door de werken der rivier-verbetering noodzakelijk worden gemaakt, of door de rivieren zelve worden afgedwongen. Voor deze laatste soort van veranderingen in de omschrijving der rivierpolders blijve Gelderland door die van het eerste soort bewaard!

Thans beslaan, volgens des schrijvers opgave, de beschermende dijken, dammen en kaden van de gezamenlijke polders eene lengte van 925287 ellen, of omstreeks 166 uren gaans. Kon men hierbij de gewis moeijelijk te verkrijgen gezamenlijke lengte van alle dammen, wallen en kaden voegen, welke de behoefte aan eene goede waterverdeeling binnen de polders heeft doen ontstaan, dan gewis zou deze gezamenlijke lengte, de meestal aanzienlijke zwaarte en hoogte daargelaten, reeds voldoende van den grooteren omvang des werks getuigen, dat door Gelderland, in tegenoverstelling met de lager gelegene provinciën, vooral door den onregelmatigen loop zijner rivieren en vroegere versnipperde gebiedsverdeeling heeft moeten worden volbragt en thans moet worden onderhouden of met groote kosten gewijzigd, om den gevaarlijken vijand van ons vaderland het hoofd te bieden.

Wij eindigen met eene geringe aanmerking op de verbeteringen. Wanneer bij bladz. 292 wordt voorgeschreven tusschen regel 4 en 5 van boven in te voegen:

‘c. Langs den regteroever van den IJssel,’ dan vereischt dit op bladz. 300 tusschen regel 9 en 10 de doorhaling dierzelfde woorden.

December 1856.

Weinige aanmerkingen en gedachten van Benjamin. Amsterdam, L. van Bakkenes & C°.

Dit boekje, helder gedrukt, op schoon papier, kan misschien sommigen behagen, die in zulke spreukverzamelingen vermaak scheppen. Ref. was altijd eenigzins verlegen met het gebruiken van iets dergelijks. Men spreekt van het opvatten in verloren oogenblikken. Nu, in één verloren oogenblik kan men deze 18 bladzijden wel uitlezen. ‘Maar gij moet spreuk voor spreuk nemen, en na er ééne gelezen te hebben gaan zitten denken!’ Nu, over enkele dezer aanteekeningen valt veel te denken, omdat ze onbegrijpelijk zijn, b.v. reeds de

eerste. Sommige zullen u door hare nieuwheid of puntigheid bekooren, b.v.: ‘Gezondheid is meer waard dan aardsche goederen en talenten.’ - ‘Niets lastiger, dan wanneer men aan iets bezig is, en dan door bezoek te krijgen, daarin gestoord te worden.’ - ‘Het is zeer nadeelig voor de gezondheid aan zijn' drift (toorn) toe te geven.’ Of Benjamin door zijn werk ‘zijn' evenmensch gelukkig zal maken?’ Ref. wenscht het van harte, maar ziet niet in hoe, al bevatten deze weinige aanteekeningen veel waars en goeds bij veel gewoons en veel vreemds.

Mengelingen in Proza en Poëzij, door A. van Wechel, kapitein, plaatselijke adjudant te Nijmegen.

Het voorberigt van den schrijver luidt als volgt: ‘De inhoud van dit werkje is meerendeel reeds, over een ruim tijdsverloop, in jaarboekjes en andere tijdschriften verspreid en wordt thans, verzameld, het geëerde publiek aangeboden, *niet* om er mede in eene lang gevoelde behoefte te voorzien, *niet* op aandrang van daarin belangstellende vrienden of kennissen, noch om eenige andere wel eens voorgewende banale reden; maar bloot als eene proefneming, zoowel van den uitgever als van den schrijver.’

De uitgever waagt aan de proefneming zijn geld en de schrijver zijn naam. Heeft de laatste ook al geen literaire reputatie te verliezen, hij kan een achtingswaardig mensch, een verdienstelijk officier zijn; en in de onderstelling dat hij dit is, spijt het mij, dat de man een dwaasheid begaat, en zich prijs geeft aan bespotting.

Middelmatig en flaauw is toch de inhoud van het boekske, dat hij ter kwader ure de wereld heeft ingezonden, en middelmatigheid en flaauwheid mogen nog wel gangbare, soms zelfs gewilde munt zijn in het maatschappelijk leven, in de republiek der letteren geven zij het brandmerk der schande.

Kapt. A. van Wechel! doe de uitgave van uw boekske vergeten, door nooit weder, tenzij een andere geest u overschaduwe, uwe oefeningen en buitelingen op literair gebied aan uwe landgenooten door den druk bekend te maken!

C.

De ontknooping.

‘Haltet euch an Worte!’

Er zijn tooneelstukken die zoozeer het geduld der toeschouwers uitputten en zoo weinig de belangstelling gaande houden, dat ze slechts zelden ten einde toe de aandacht van het publiek blijven bepalen. Het vallen van de gordijn aan het slot van het voorlaatste bedrijf is gewoonlijk het teeken tot een algemeenen opstand. De gerektheid van het stuk, de langdurige tusschenpoozen, de eindelooze herhalingen die er in voorkomen, hebben het geduld van het publiek uitgeput, en de ontknooping is zoo gemakkelijk uit het voorafgaande te raden, dat de mogelijkheid van alle verdere belangstelling reeds van zelve is afgesneden. Kunt ge het euvel duiden zoo het vermoeid parterre de zitting opbreekt en den schouwburg verlaat, om te huis of elders zich te gaan verpoozen van de overmaat van kunstgenot, en - liefst van alles te hooren spreken behalve van het stuk dat zoo straks werd opgevoerd?

Van dergelijken aard als de hier bedoelde kunstvoortbrengselen was ook, zouden we meenen, het staatkundig drama, dat ten onzent nu meer dan een jaar geleden werd opgezet, en waarvan na verloop van verscheidene maanden en na menig vrij onaesthetisch intermezzo, deze zomer de lang voorziene ontknooping geleverd heeft. Wij wagen den naam van het blijëindend treurspel dat we hier op het oog hebben naauw te noemen; wij durfden het woord ‘onderwijskwestie’ niet boven dit opstel te plaatsen, alleen uit vrees, dat deze bladen - wat den schrijver toch niet wenschelijk

zijn kan - voor goed onopengesneden mogten blijven, en door den lezer van ons tijdschrift met die bekende beweging der aangezigtsspieren die eene onuitsprekelijke verveling aanduidt, mogten ter zijde worden gelegd. En wanneer wij nu toch, zij het dan ook langs een omweg, en omdat wij het eenigermate van onzen pligt rekenen, eene poging aanwenden om het laatste overblijfsel van geduld 't welk die lezer nog bezit, voor eenige korte beschouwingen over het slotbedrijf van ons politiek drama in te roepen, het is niet dan onder verzekering, dat wij hem zooveel mogelijk denken te sparen, en, uitgaande van de veronderstelling, dat althans de loop der laatste kamerberaadslagingen hem niet onbekend is gebleven, ons tot enkele opmerkingen over de gebeurde feiten zullen bepalen. Die opmerkingen schijnen ons noodig om meer dan ééne reden. Vooreerst omdat parlementaire discussiën in 't algemeen slechts ten deele haar doel bereiken, wanneer de gevolgtrekkingen die er uit voortvloeijen niet behoorlijk, ook buiten de gewone dagbladen en met zekere uitvoerigheid worden geconstateerd. In de tweede plaats, omdat hier juist de eigenlijk staatkundige vraag door de sprekers werd ter zijde gelaten, en teregt, doch met de billijke verwachting tevens, dat zij door den publicist niet uit het oog zou worden verloren. Eindelijk, zoo vervelend het ook inderdaad zijn moge, nu nog over zoo afgezaagd een onderwerp als de christelijke volksschool te hooren redeneren, dat laatste hoofdstuk van de geschiedenis van den dag, dat wij hier moeten bespreken, bevat werkelijk nog enkele incidenten, die, aan veler aandacht ontsnapt of spoedig weêr vergeten, ook nu nog onzer belangstelling ten volle waardig zijn.

De eigenlijke wet in haar volledig zamenstel, zoo als zij nu, op doorgaans voortreffelijke wijze, het lager onderwijs in zijn geheel regelt, laten wij thans aan hare plaats; wij hebben ons hier alleen met de eindbeslissing omtrent het groote geschilpunt, het hoofdbeginsel en de strekking der wet, bezig te houden, en wel bepaald met de staatkundige beteekenis daarvan. Voorts wenschen wij slechts eenige opmerkingen mede te deelen, opmerkingen naar aanleiding van de vóór ons liggende feiten. Van aanmerkingen wenschen we liefst zooveel doenlijk ons te onthouden. Eigenlijk gezegde kritiek ware voor ons, in de praktijk der staatkunde nog ongeoefend, ligt minder gepast; de resultaten

opmaken uit de feiten, de conclusiën trekken uit de redeneringen, kan en mag ieder wien het niet ten eenenmale aan logisch verstand en kennis der gebeurtenissen ontbreekt.

In den voorzomer van het verloopen jaar stond een der meest lastige, zoo al niet moeilijkste vraagstukken van den tijd voor Nederland beslist te worden. Na eene halve eeuw twistens zou eindelijk de onderwijs-vraag hare oplossing erlangen; eene vaste regeling van het schoolwezen, naar den zin en de overtuiging van de groote meerderheid der natie, was ophanden; eene overtuiging, niet op ijdele redeneringen, maar op langdurig en naauwlettend onderzoek en op eene vijftigjarige ondervinding gebouwd. Daar kwam eensklaps het verbazingwekkend berigt, dat die regeling nog niet zou geschieden, dat de beslissing nog zou worden opgeschort, en wel ter gunste van eene geringe minderheid, wier wenschen te bevredigen reeds lang gebleken was eene volstrekte onmogelijkheid te zijn. Niettemin, de nieuw opgetreden bewindslieden beweerden licht te zien daar waar niemand iets vermogt te ontdekken dan stikdonkeren nacht: zij beweerden, de verzoening tusschen twee lijnregt strijdige beginselen mogelijk te achten; zij beweerden, een middel te kunnen vinden, waardoor de gemoedsbezwaren van de bestrijders der algemeene volksschool konden opgelost en tegelijkertijd de grondwettige regten der Nederlandsche natie gehandhaafd worden. En met die zonderlinge meer nog dan stoute bewering traden zij op, tegenover en met eene volksvertegenwoordiging die volmaakt het tegendeel stelde, en volstrekt niet genegen was hen te helpen zoeken naar den steen der wijzen. Toen rees de vraag, en de vertegenwoordiging stelde ze duidelijk en herhaaldelijk: wat wil, wat beoogt de regering? Het dilemma was niet te ontduiken: - Of de nieuwe bewindslieden hebben eenvoudig hunne voorgangers vervangen met het bekende ‘ôte toi de là afin que je m'y mette’; maar waartoe dan al die beweging over de schoolwet; waarom de driften en hartstogten doelloos gaande gehouden; waartoe eindelijk eene noodelooze vertraging in de behandeling der meest gewigtige en spoed vorderende zaken? - òf wel, de onderwijs-vraag is in dezen de hoofdvraag niet, en onder het

voorwendsel van gemoedsbezwaren te willen oplossen en aan godsdienstige wenschen te voldoen, schuilt een gansch ander plan, een staatkundig. Het laatste was wel de meest natuurlijke, de eenig waarschijnlijke gissing. En dat verborgen plan, mogt het bestaan bij de bewindslieden zelve, mogt het meer bepaald bij degenen worden gevonden die hunne optreding gewenscht, bewerkt en toegejuicht hadden, was niet moeilijk te doorzien. De ondervinding had geleerd, dat er eene factie in den lande bestond, wier doel omverwerping van de grondwettige orde van zaken, wier middel het opwekken van godsdienstdriften door misbruik van den godsdienstzin der natie was. Zij had in 1853 eene eerste poging tot bereiking van hare oogmerken gewaagd. De poging was toen mislukt. Zij ondernam thans, als naar gewoonte onder bijstand en medewerking van de kleine anti-revolutionaire minderheid, eene tweede, die in den aanvang ten minste betere uitkomsten scheen te beloven. Volkomen overtuigd, dat de grondwet gebiedend en ondubbelzinnig de algemeene volksschool voor de belijders van alle gezindheden voorschreef, en dat geene wettig gekozen vertegenwoordiging ooit eenige andere dan deze zou kunnen goedkeuren, zocht zij de volksdriften op te ruijen tegen die school, opdat, wanneer ten laatste onwedersprekelijk blijken mogt, dat geene andere met de grondwet bestaanbaar was, de weg tot eene grondwetsherziening gebaand mogt zijn. Ongelukkig voor de factie was de zin van het Nederlandsche volk te gezond, de vertegenwoordiging te sterk, het bewind te weinig genegen om, eenmaal aan de groene tafel gezeten, de veroverde plaats terstond weder in de waagschaal te stellen, en bovendien, ook had het dit gewild, voor de proefneming te zwak. Al de gebeurtenissen, sinds de eerste optreding van het Julij-ministerie tot heden, zijn bijkans zonder uitzondering zoovele bewijzen van deze stelling, zegetrofeën alle van het beginsel van vrijheid, orde en wet, gedenkteekenen van de tweede, en, zoo we nu hopen en verwachten mogen, beslissende nederlaag der clericaal-politieke demagogie.

De verzoeningstheorie van het ministerie is kort van duur geweest. De irenische actualiteits-politiek loste zich spoedig weder op in de nevelen waaruit ze werd geboren. Het ministerie, niet in staat de vraag der vertegenwoordiging naar eisch te beantwoorden, niet bij magte om zijne

optreding behoorlijk te regtvaardigen, niet krachtig noch ook moedig genoeg om de Kamer te ontbinden, en evenmin om haar met eene eigene regeringsgedachte het hoofd te bieden, gaf, na vruchteloos zijn behoud in uitvlugten te hebben gezocht, zich gewonnen aan de ééne der beide rigtingen, welke te verzoenen het zijne roeping had genoemd. Het verloochende de partij aan welke het zijn ontstaan had te danken en tot welke een zijner voornaamste leden gerekend werd te behooren. Het brak openlijk met de anti-revolutionairen, aan wien het mede veel verpligt en aan wien het door een ander zijner leden naauw verbonden was. Het verklaarde zich voorstander van de algemeene volksschool in streng grondwettigen zin, tegen welke juist de kunstmatige volksbeweging was georganiseerd. De juichtoonen der factie verstomden; de anti-revolutionaire partij werd de doodvijandin van het bewind; nieuwe bondgenooten kwamen er niet opdagen, en de kamer sprak over zoo ongehoord en zoo plotseling eene omkeering, die even goed bij veranderde omstandigheden weêr in het tegendeel kon overslaan, een door de bewindslieden zelve haar in den mond gelegd votum van wantrouwen uit. Van toen af heeft de regering, na verwijdering van dengene harer leden tegen wien de meeste achterdocht bestond, zich volkomen naar de wenschen van de groote meerderheid der kamer geschikt. Zij heeft zonder zelfstandig beginsel, met opoffering van hare oorspronkelijke grondgedachte omtrent het vraagstuk dat door haar zou worden opgelost, slechts gevraagd wat de vertegenwoordiging verlangde, en gedaan wat de vertegenwoordiging had voorgeschreven. De thans aangenomen onderwijs-wet en de beraadslagingen daarover zijn hiervan het voldingend bewijs.

De tegenwoordige wet, het is herhaaldelijk en met grond gezegd, is, met opzigt tot het groote geschilpunt, geene andere dan die welke ten vorigen jare door de kamer werd verlangd, en - zoo heette in Julij 56 - niet kon worden aangeboden en tot wet verheven zonder de geloofsovertuiging van een groot deel der natie te kwetsen; eene wet door het ministerie zelf eene anti-nationale, voor de wezenlijke behoeften van het Nederlandsche volk onvoldoende genoemd. Nu heeft de regering wel beweerd, dat er eene zeer gewigtige verandering in het vorig ontwerp is aangebragt, en dat de poging althans in 't werk is gesteld om eene verzoening tus-

schen de strijdige rigtingen te bewerken: dat het christelijk element thans weder opgenomen en gehuldigd is in de wet, en, ter bemiddeling van de uiterste meeningen, ten minste het voorstel is gedaan om bijzondere scholen, waar het noodig zijn mogt, telkens bij de wet te subsidiëren; dan wie aan deze redeneringen nog eenige beteekenis toekende vóór den afloop der beraadslagingen, zal ze thans wel in 't geheel niet meer te berde durven brengen. Wat in deze wet dat praedicaat beduidt, dat thans aan het zelfstandig naamwoord ‘deugden’ is toegevoegd, kan wel niemand meer twijfelachtig schijnen. Het is anders niet dan een pleonasme. Andere deugden dan christelijke - de Heer Thorbecke heeft bij vroegere beraadslagingen het meer dan eens en ten klaarste in 't licht gesteld, - zijn in het Nederland der negentiende eeuw onbekend. Eene andere beschaving dan de christelijke is in het tegenwoordige Nederland ondenkbaar. Nu moge de wetgever verklaren, dat hij, prijs stellende als de geheele natie op het christelijk beginsel dat ons volksleven bezielt, het onderwijs dienstbaar wenscht te maken aan opleiding tot ‘christelijke deugden’; of wel, hij moge eenvoudig van ‘deugden’ zonder bijvoegelijk naamwoord, of ook van ‘negentiende-eeuwsche, Nederlandsche, Europesche’ spreken, - het is al om 't even. Hij kan geen deugden willen die voor hem zoo min als voor de natie deugden zijn; hij kan geen ander beginsel in het volksleven erkennen dan datgene dat werkelijk daarin voorhanden is. En of hij nu spreekt van christelijke deugden en christelijk beginsel, of van deugden en beginsel zonder meer, de deugden en het beginsel door hem bedoeld, veranderen daardoor in 't minste niet van natuur. Of schuilt er misschien eene geheime bedoeling in de bijvoeging van het veelbesproken woord; zou het ook kunnen aanduiden, dat zekere kerkelijke leerstellingen, zoogenaamde ‘grondwaarheden’ omtrent welke alle christenen heeten het eens te zijn, als de grondslagen waarop de christelijke zedekunde is gebouwd, op de scholen moeten verkondigd worden? De geheele inhoud der wet, de toelichting van de regering, de gehouden beraadslagingen, alles bewijst wel ten stelligste het tegendeel. De school is voor allen, ook voor israëlieten; op de school mag niets worden geleerd wat niet is overeen te brengen met de eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen; het onderwijs in de godsdienst wordt overgelaten aan de

kerkgenootschappen; de school is dus niet alleen toegankelijk, maar ook bruikbaar voor allen, ook voor israëlieten, zij het dan ook, dat de israëlieten onzer dagen zoozeer onder den invloed van onze christelijke beschaving verkeeren, dat zij niet alleen zonder aanstoot maar zelfs gaarne deelnemen aan een onderwijs dat de christelijke zedeleer als de reinste, meest voortreffelijke en in onzen tijd eenig mogelijke huldigt. De regering voorts heeft alle exclusivisme, allen kerkelijken invloed willen buitensluiten; zij erkent geen ‘hoofdwaarheden van het christendom omtrent welke de belijders van alle christelijke gezindheden het eens zijn.’ Eindelijk, de beraadslagingen hebben voor een goed deel gestrekt om alle denkbare waarborgen tegen inmenging van eenige kerk in de school te verkrijgen, en die waarborgen zijn gegeven in de ruimste mate. De vraag, waarom dan nu toch eene overbodige uitdrukking, eene tautologie in de wet opgenomen, en waarom die bijvoeging goedgekeurd ook door de streng constitutionelen, eene vraag die menigeen nog al hoofdbrekens gekost schijnt te hebben, is zeer gemakkelijk te beantwoorden. Wat ware het gevolg geweest van de verwerping van het onschuldige woord? De demagogische factie had onmiddellijk hare banier weder opgestoken, had haar vaandel getooid met het verworpen woord; had den volke toegeroepen: de kamer verbant het christendom van de school! had eene heirvaart van de geloovigen tegen de ongeloovige kamer beschreven, en - het dikwerf nog ligtgeloovige deel van het volk had welligt nog tot nieuwe, zoo al niet noodlottige, dan toch altijd betreurenswaardige demonstratiën kunnen bewogen worden. Thans, zoo van de eene zijde alle gevaren van kerkelijken invloed zijn voorkomen, van de andere is de geheele natie, ook het min verstandige en min verlichte deel, gerustgesteld door de verzekering, dat de wetgever inderdaad niet onzinnig genoeg is om eene andere beschaving te willen dan die welke eigen is aan den tijd waarin en het volk waaronder hij leeft, en dat bij hem het voornemen niet heeft bestaan om het opkomend geslacht te voeden met onchristelijke deugden. In zooverre, maar ook in zooverre alleen, kan zulk eene verzekering haar nut hebben voor het toevallig oogenblik; voor 't overige, in eene memorie van toelichting niet ongepast, klinkt ze voor 't minst zonderling in eene wet, die alleen te gebieden, niet gerust te stellen of leerbegrip-

pen te verkondigen heeft; in den aard en de strekking van het vorig wets-ontwerp heeft zij niet de minste verandering gebragt. De wet van der Brugghen-van Rappard is, ten opzigte van het besproken punt, de wet der kamer, met of zonder het ‘woord.’ - Wat betreft de laatste alinea van artikel 22, mede aangevoerd om het kenmerkend verschil tusschen beide ontwerpen aan te duiden, wie - mag met volle gerustheid gevraagd worden, - wie is er in het gansche land geweest, die in ernst aan de mogelijkheid van zoodanig een voorschrift geloofd heeft; wie heeft er slechts in de verte aan gedacht, dat zulk eene bepaling door eene wetgevende vergadering kon worden aangenomen? En heeft de regering zelve in gemoede de ‘permanentverklaring der agitatie’ gewild, die noodwendig in het subsidiëren van bijzondere scholen bij de wet lag opgesloten? Heeft het ministerie der verzoening werkelijk in goeden ernst den strijdlustigen het gevaarlijkst wapen in de hand willen spelen dat er bij mogelijkheid was uit te denken? Of zou niet de regering met oordeel juist een volstrekt onmogelijk middel hebben voorgedragen, een middel dat noodzakelijk moest verworpen worden, zoo zelfs dat daartegen naauwelijks eenige bewijsvoering noodig was, omdat zij zelve reeds lang begrepen had, dat het gezochte en beloofde elixir concordiae dan toch niet was te vinden, en dat elk toegediend geneesmiddel buiten strenge uitvoering der grondwet slechts strekken kon tot verergering der kwaal? De uiterst zwakke verdediging van de genoemde bepaling, èn in de memorie van beantwoording èn bij de beraadslagingen, bewijst althans, dat de regering weinig aan haar voorstel hechtte; en de volkomen eenstemmigheid waarmede het werd afgewezen (het voorstemmen der Heeren Dommer van Poldersveldt en Meylink was, naar hunne eigene verklaring, een gevolg van misverstand) versterkt niet weinig het vermoeden dat de bepaling inderdaad was voorgedragen om afgewezen te worden. Hoe dit zij, vermits de regering het subsidiëren van bijzondere scholen bij de wet niet tot hoofdbeginsel verhief, en van het goed- of afkeuren der bepaling het lot der onderwijswet niet afhankelijk maakte, kan die bepaling ook niet als een wezenlijk verschilpunt tusschen het vroegere en het latere wetsontwerp worden beschouwd. Ware zij dit inderdaad geweest, ware de strekking der wet er mede gemoeid geweest, de

regering zou, na hare verwerping, de wet zelve ingetrokken of de kamer ontbonden hebben.

Dat de vertegenwoordiging niet aarzelde, het beginsel van het voorgedragen wetsontwerp met de noodzakelijke en door de regering hoffelijk toegelaten veranderingen aan te nemen, ligt in den aard der zaak. Het was immers hare eigene wet, haar beginsel. Niemand heeft dan ook, voor zoover ons bekend is, één oogenblik aan die aanneming getwijfeld. Meer nog dan dat. De wetsvoordragt behoefde naauwelijks verdedigd te worden tegen de hevige aanvallen, welke zij van de anti-revolutionairen te verduren had. Die verdediging was zoo goed als overbodig sinds het grondwettig beginsel van het onderwijs nu althans onwrikbaar vaststond bij de natie en hare vertegenwoordiging; nu het bewind zelf, dat zich geroepen had geacht om een anderen weg op te zoeken, de onmogelijkheid daarvan had ingezien en hetzelfde spoor was ingeslagen dat de kamer reeds had gebaand. Men vergelijke de bij uitstek korte en spaarzame, schoon krachtige redenen van de Heeren Thorbecke, Bosscha, Godefroi en anderen, de bedaarde, weinig polemische en welwillende redevoeringen van den minister van binnenlandsche zaken, de mede zeer weinig opgewonden woorden van den minister van justitie, met de eindelooze, dikwerf heftige, veelal bittere verhandelingen van den Heer Groen en zijne vrienden, gevoegd bij de vijf brochures door eerstgenoemde vóór den aanvang der beraadslagingen in 't licht gegeven. De vergelijking zal, dunkt ons, geen gering bewijs leveren voor de overtuigende kracht van het beginsel, dat thans na zooveel wisselingen ten laatste heeft gezegevierd. Kracht van taal, groot talent, veel wat eene zaak kan doen winnen in eene parlementaire vergadering, is van de zijde der anti-revolutionairen in werking gebragt. De anti-revolutionaire partij had niet meer kunnen schrijven, verhandelen, polemiseren, declameren en weeklagen dan zij gedaan heeft. Zij greep met veel handigheid elke mogelijke gelegenheid aan, om haar doel, al ware 't ook één stap slechts nader te komen. Het mogt alles niet baten. Het einde was eene volkomene nederlaag, ook zonder eenige wezenlijke krachtsinspanning van de wederpartij. De kamer heeft hare anti-revolutionaire fractie rustig laten begaan; zij heeft den strijd tusschen haar en het ministerie aangezien; zij heeft nu en dan,

mogelijk wel met eenige ligt verschoonbare ‘Schadenfreude’ geglimlacht, wanneer de vrienden hunnen vroegeren bondgenoot, den minister van justitie, niet zonder reden trouwens, vervolgden over zijnen afval, en de minister dan, ook niet onnatuurlijk, soms het geduld verloor; maar voor 't overige heeft zij bedaard de anti-revolutionaire partij zich laten doodvechten. Één oogenblik was er, zoo al geen eigenlijke strijd, dan toch eene zekere waakzaamheid noodig; toen namelijk de anti-revolutionairen eene poging aanwendden, om, zoo mogelijk, de meerderheid nog te overrompelen. Dan, hier kwam zij ook weder in aanraking met die andere, gevaarlijker en magtiger rigting, wier hulp ze nooit versmaadt, al verbreekt ze na genoten dienst het bondgenootschap even spoedig als het gesloten werd. Wij bedoelen de beraadslaging over het amendement van den Heer Elout van Soeterwoude op artikel 16, strekkende om bij de bepaling, dat de openbare school toegankelijk is voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, te voegen eene nadere bepaling, waarbij afzonderlijke scholen, te regelen bij koninklijk besluit (!), werden toegelaten voor die israëlieten, die uithoofde van godsdienstige bezwaren mogten weêrhouden worden hunne kinderen naar de openbare school te zenden, - een amendement door de Heeren Groen, Mackay, van Heiden, van Reede en van Lynden ondersteund, en blijkbaar strekkende om eene kerkelijke kleur aan de volksschool te geven en ze daarmede voor israëlieten onbruikbaar te maken. Dit punt verdient meer in 't bijzonder onze aandacht een oogenblik bezig te houden. Het is onzes inziens het meest gewigtige der geheele zitting, èn wat de eindbeslissing, èn wat de verhouding der kleinere partijen betreft.

Het amendement Elout stond, gelijk bekend en ook uitdrukkelijk in de kamer gezegd en bewezen is, in verband met die bekende ‘bede’ van den predikant Van Koetsveld, die meer van opgewondenheid dan van doorzigt en regtskennis getuigde, en die ten vorigen jare zoo uitstekend door onze demagogen voor hunne oogmerken werd geëxploiteerd. Die bede beoogde niets minder dan den israëlieten althans in beginsel hun burgerregt te ontzeggen, en hun, als ‘gasten van de Christenen’ alleen uit hoffelijkheid en welwillendheid de regten toe te staan op welke zij aanspraak maken als burgers van den Nederlandschen staat.

Regeling van een afzonderlijk staatsonderwijs voor de israëlieten, de volksschool, christelijk geworden in kerkelijken zin, wel toegankelijk te houden maar tevens ze onbruikbaar te maken voor israëlietische kinderen, was de bedoeling van den Heer Van Koetsveld even als van den Heer Hofstede de Groot en zijne mede-adressanten in hun bekend adres. Hebben nu ook deze adressanten en de schrijver der ‘bede’ uit een zuiver godsdienstig oogpunt gehandeld; hebben zij daarbij geenerlei staatkundig doel nagejaagd; hebben ze welligt, als te voren hunne godsdienstige medestanders bij de vraag over toelating der israëlieten in de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, slechts een goedkoop bewijs van ijver voor het christendom tegenover hunne kerkelijke wederpartij willen leveren; - wat hiervan zij, zeker is het, dat de clericaal-politieken van den lande zich vrij handig van hunne redeneringen en dikwerf wegslepende taal hebben bediend om de beweging tegen de schoolwet, dat is in 't wezen der zaak tegen de grondwet, gaande te maken. Zeer goed toch wist de factie, wat de genoemde godgeleerden bij gebrek aan genoegzame juridieke kennis niet schijnen begrepen te hebben, dat de bede zoo als zij door dezen was geformuleerd, èn wat inhoud èn wat vorm aangaat, ten stelligste met de grondwet in strijd verkeerde. Mogt dus de bede ingang vinden bij de natie, mogt ze met kracht door de meerderheid worden ondersteund, dan was daarmede als onvermijdelijk gevolg, gelijk wij boven reeds opmerkten, de wensch naar eene grondwetsherziening als de noodzakelijke wensch der natie kenbaar geworden, en - eenmaal met een enkel artikeltje begonnen, was eene verdere verzwakking en vernietiging onzer grondwettige regten niet moeilijk meer. Intusschen, de zaak heeft te weinig opgang gemaakt om de fijn gesponnen intrige te doen gelukken; de poging is, zeiden wij, afgestuit op den gezonden zin der natie en op de vertegenwoordiging en de regering beide. Als hopeloos was ze dan eigenlijk ook reeds opgegeven, toen de anti-revolutionaire partij bij de discussie over artikel 16 ze weder zocht te verlevendigen om - er haar eigen voordeel mede te doen. Hoe, - heeft menigeen zich afgevraagd, - hoe, de anti-revolutionairen, die tot nog toe altijd verklaard hadden, dat zij de school met het zoogenaamd ‘algemeene christendom’ veel gevaarlijker achtten dan de dusgenaamd

‘godsdienstlooze’ school, en dat zij een onzijdig niets verre verkozen boven een doodelijk werkend vergif, zij nemen thans het zoozeer verafschuwde algemeene christendom in bescherming, en eischen met de groningers en andere ketters eene afzonderlijke school voor de israëlieten, opdat de volksschool dan toch voor een algemeen kerkelijk christendom toegankelijk zij? Ongetwijfeld eene zonderlinge, maar toch niet onverklaarbare inconsequentie. Zeker, in elk geval een treffend voorbeeld alweder van de taktiek eener partij, die Rome en de jezuieten bestrijdt, maar daarom nog niet afkeerig is van de toepassing der stelling, dat het doel de middelen heiligt. De laatste hoop der anti-revolutionairen begon, bij het wel te voorziene lot van artikel 22, in rook te verdwijnen; kwam de wet, zoo als zij naar alle waarschijnlijkheid geamendeerd zou worden, tot stand, aan hunne plannen was dan voor jaren en jaren de bodem ingeslagen; en, wat zij ook van de school welke zij de godsdienstlooze noemden, gezegd hadden, inderdaad benam hun de stichting van zulk eene school alle kansen voor de toekomst. Het onderwijs met een ligten kerkelijken tint daarentegen strookte wel niet met hunne wenschen, maar gaf hun toch nog eenige gelegenheid om hunnen invloed te doen gelden: wie weet wat er nog met eene school te doen viel, waar de deur niet geheel voor het kerkelijke gesloten was: de regtzinnigheid kon er misschien binnensluipen onder kettersche vormen, even als de ketterij zich smakelijk weet te maken onder regtzinnige. Mogt voorts het amendement eens worden aangenomen, - en de kans was wel gering, maar bestond toch altijd, - dan was de eerste stap tot vestiging der bijzondere school gedaan, en de verdere zouden ligt kunnen volgen. Immers, indien eenmaal aan de zoogenaamde gewetensbezwaren van orthodoxe israëlieten werd te gemoet gekomen, dan zou het toch al zeer onbillijk mogen heeten, die van orthodoxe gereformeerden voorbij te zien, en zoo zou dan bij analogie de bepaling behooren uitgebreid te worden, en - als noodzakelijk gevolg - het openbaar onderwijs aan zijne wettelijke regeling onttrokken. Zoo stond de zaak - gevaarlijk in zooverre één oogenblik van altijd mogelijke onoplettenheid van de kamer, of eene toevallige opwelling van inschikkelijkheid bij een aantal leden de schromelijkste gevolgen kon na zich slepen, - toen de Heer Godefroi het

woord opvatte, en in eene krachtige rede het gansche weefsel waarin de kamer en de natie moesten gevangen worden uiteenrukte en het den Heer Elout en den vrienden, met eene ironisch beleefde dankbetuiging voor hunne bezorgdheid over de gemoedsbezwaren zijner geloofsgenooten, voor de voeten wierp. Nog rekenden zich de vrienden niet geslagen. Wel heeft de rede van den Heer Godefroi indruk gemaakt; wel bevindt zich de kamer geheel onder den indruk dier rede; wel is het amendement in hare schatting reeds gevallen - - maar toch, meent de veldheer, de Heer Groen, toch is er mogelijk nog eene kans. Indien het eens gelukte, zachtkens den indruk van de zoo even gehoorde rede te laten voorbijgaan, de hoofdargumenten uit het oog te doen verliezen, de zitting te laten afloopen zonder verdere beraadslagingen over het aanhangige punt, en dan morgen met frisschen moed eene handige en evenzeer indrukwekkende rede aan die van den Heer Godefroi over te stellen, wie weet wat er dan nog van de kamer ware te verkrijgen. En aan dien stroohalm zich vastklampend, vraagt de Heer Groen het woord, stelt voor, de discussie over het thans zoo onverwachts (?) in behandeling gebragte punt te verdagen, en begint onmiddellijk daarop, zonder eenig besluit van de kamer af te wachten, over geheel iets anders te redeneren, over eene vraag, die, op zich zelve reeds nutteloos en ongepast, bovendien hoegenaamd niets met de zaak in kwestie en artikel 16 te maken heeft. Daarop de hamerslag van den voorzitter; een langdurig gehaspel tusschen hem en den Heer Groen; eindelijk eene motie van orde van den laatsten, eene motie die later blijkt er geene te zijn. Verontwaardiging maakt zich meester van vele, zoo niet van alle leden der vergadering; de Heer Dullert staat op, verwijt openlijk den Heer Groen de zijdelingsche middelen welke hij gebruiken wil om de discussie te rekken, en stelt voor, als motie van orde, de motie van den Heer Groen te verdagen tot na afloop van de beraadslagingen over het onderwijs. Laatste flaauwe poging van den Heer Groen om zich een weinig te verdedigen; maar de Heer Storm van 's Gravesande geeft hem nog eens de volle laag; de voorzitter verklaart zijne motie niet in stemming te kunnen brengen, en - de Heer Groen trekt zijne motie weder in. De beraadslagingen worden daarop hervat, en na eenig heen en weêr redeneren wordt het amendement

van den Heer Elout van Soeterwoude met een-en-vijftig tegen zes stemmen verworpen. Schitterende overwinning, niet op de anti-revolutionairen alleen behaald, - dat was reeds genoegzaam overbodig geworden, - maar ook, en dit is van hoog belang, op die kerkelijk-politieke drijvers, tegen wier invloed geene magt in den staat bestand kan zijn dan alleen eene wettig en vrij gekozen vertegenwoordiging, waarin mannen plaats nemen, bij wie kennis gepaard gaat met regtschapenheid en met den opregten wil om de grondwettige regten te handhaven van het Nederlandsche volk. De kerkelijk-politieke factie vond, buiten de vijf vrienden en den Heer van Heiden Reinestein, in de vertegenwoordigende vergadering des lands geen enkelen bondgenoot, ook niet één.

De beraadslaging over artikel 22 was lang gerekt, voor een groot deel vrij doelloos en voor de kamer en voor het publiek meerendeels van weinig belang. De kamer, vermoeid van de lange, dikwerf geschrevene en voorgelezen nutsverhandelingen, welke zij over eene uitgemaakte zaak reeds had moeten aanhooren, bezat naauwelijks meer het geduld en de kracht om, bij helderen zonneschijn en drukkende warmte, in een weinig aangenaam lokaal de Nederlandsche jeugd volgens allerlei onmogelijke systemen te hooren opvoeden; en het lezend publiek, vrijer in zijne bewegingen, heeft de meeste der toen nog gehouden redevoeringen, en zonder schade, ongelezen ter zijde gelegd. Het veelbesproken artikel werd met groote meerderheid aangenomen, nadat er de onbruikbare vierde alinea zonder veel tegenspraak der regering was uitgeligt. En daarmede was op het veelbesproken wets-ontwerp het zegel van de regering en de vertegenwoordiging gedrukt. Jammer alleen, dat het zoo voortreffelijk toegelicht en verdedigd amendement van den Heer Thorbecke met eene kleine meerderheid werd afgestemd, sinds het de wet bewaarde voor eene phrase, met welke het latere geslacht zich waarschijnlijk wel een weinig vermaken zal. Wat nog opmerkenswaard in deze discussie mag heeten, is de niet geringe tegenstand, dien de invoeging van het ‘woord’ in de wet bij de katholieke leden ontmoette, - ook hij hen, die anders niet gewoon zijn der kerk vóór den staat eene plaats in te ruimen, - omdat zij met eene van hun standpunt wel eenigermate verschoonbare angstvalligheid eene protestantsche bedoeling in die bijvoeging meen-

den te ontdekken, althans daarvan misbruik voor de toekomst vreesden, terwijl de protestantsche leden in dit opzigt van hen in gevoelen verschilden en even stellig aan hunne meening omtrent het praktisch nut der bijvoeging bleven vasthouden. Wij vestigen de aandacht op deze bijzonderheid, omdat zij alweder ten bewijze strekt, hoe ongerijmd nog het beweren van sommigen is, alsof de protestantsche constitutionelen in alle opzigten de bondgenooten, zoo al niet de gehoorzame dienaren der roomsch-katholieke kerk zouden zijn. Hier werd gestreden voor de belangen dier kerk, en - men liet de strijders alleen, - niet met de bedoeling natuurlijk om de kerk op onregtmatige wijze te benadeelen, maar omdat de katholieke Nederlanders geene verdere waarborgen dan de reeds gegevene voor hunne gewetensvrijheid behoefden. Een bewijs uit honderd, zeggen wij, dat de constitutionele zienswijze nog volstrekt niet onder katholieke invloeden verkeert, al valt dan ook uit den aard der zaak, onder de tegenwoordige omstandigheden, in Nederland de katholieke veelal zamen met de constitutionele.

Opmerking verdient nog, bij de beraadslaging over de artikelen der wet, die over artikel 68 (nu 70) van het ontwerp. Schijnbaar van weinig belang is dit punt onder den grooten voorraad van behandelde onderwerpen als 't ware zoek geraakt, en veler aandacht bijkans geheel ontsnapt. Het komt ons voor, dat de hier bedoelde overgangsbepaling, zoo moeilijk ze ook goed te stellen ware, en zoo wenschelijk het alligt ware geweest ze geheel weg te laten, om daarmede, gelijk de Heer van Zuylen van Nyevelt aanmerkte, op het zuiver terrein van artikel 70 (van het ontwerp) te blijven, - thans eenen zin heeft verkregen, die tot zeer nadeelige gevolgen voor het staatsonderwijs leiden kan. Drie jaren lang na den 1sten Januarij 1858 kan thans door een gemeentebestuur de invoering der wet worden opgeschort, zonder dat de regering een dwangmiddel voor de invoering bezit. De Heer Dullert, die een geschikt amendement op het artikel voordroeg, stelde dit een en ander duidelijk in 't licht, en liet daarmede tevens doorstralen, schoon hij 't wel niet met zoovele woorden uitdrukte, hoe die mogelijkheid van vertraging bij de uitvoering der wet tot gevolg zou kunnen hebben, dat in sommige plaatsen, waar het gemeentebestuur alligt minder

ingenomen mogt zijn met het openbare onderwijs zoo als het thans geregeld werd, het bijzondere, exclusief kerkelijke zooveel voet zou kunnen verkrijgen, dat de openbare school er door werd verdrongen, en zoo doende het groote beginsel der onderwijs-wet werd ontzenuwd en in zijne weldadige werking zeer verzwakt. Heeft de meerderheid dat toen niet regt begrepen, of was het haar te doen om de werking der wet inderdaad te helpen vertragen en voor een deel illusoir te maken? Het laatste is ondenkbaar bij de vaste overtuiging van de overgroote meerderheid omtrent het noodige en nuttige van het beginsel der wet. De stemming, waarbij het artikel onveranderd werd aangenomen, moet derhalve wel aan eenig misverstand worden toegeschreven, een misverstand dat wij betreuren, omdat van de tegenwoordige bepaling werkelijk, bedriegen we ons niet, in sommige gedeelten van ons land groot nadeel voor het onderwijs van staatswege te duchten valt. Intusschen, bij zoo verblijdende uitkomsten als deze beraadslagingen over het algemeen hebben opgeleverd, mag de min juiste regeling van één enkel punt, hoe belangrijk anders ook, geene aanleiding tot overmatige klagten zijn; en in menig opzigt zullen ook de mogelijk nadeelige gevolgen van de bedoelde wetsbepaling kunnen voorkomen worden, indien slechts overal, waar een gemeentebestuur met opzet de invoering der wet poogt op te schorten, het geheime doel van die vertraging behoorlijk worde in 't licht gesteld: de zedelijke invloed van het welgezinde deel der bevolking zal dan in menige plaats niet zonder uitwerking blijven; terwijl bij inmiddels voorkomende verkiezingen in 't bijzonder acht kan worden geslagen op dit belangrijke punt.

De stemming over het geamendeerde wets-ontwerp leverde geenerlei merkwaardige bijzonderheid op. Onder de dertien tegenstemmende leden bevonden zich, gelijk van zelf spreekt, de weinige antirevolutionairen en voorts voor het grootste gedeelte eenige katholieke leden, die tegen artikel 22 hadden gestemd, ofschoon ook weder enkele van dezen, en onder hen de Heer Meeussen, te regt meenden hunne goedkeuring aan de wet in haar geheel niet te moeten onthouden. De onmiddellijk na de stemming ingekomen brief van den Heer Groen van Prinsterer, die ‘met smart, doch uit persoonlijk pligtbesef en na rijp beraad’ zijn ontslag nam als lid van de Tweede Kamer der Staten-

Generaal, heeft tot verschillende beoordeeling aanleiding gegeven. Sommigen hebben den Heer Groen daarover hard gevallen, anderen hebben hem uitbundig geprezen. Noch voor het een, noch voor het ander, zouden we meenen, bestaat eenige grond. De Heer Groen heeft eenvoudig zijne nederlaag onderteekend en daarmede een toch onloochenbaar feit erkend: wat oorzaak hem daarom minder te achten of hooger te stellen dan te voren? De handeling is volmaakt onzijdig en verandert in den stand van zaken niets. Eene andere vraag mogt het zijn, wat den Heer Groen tot die handeling kon bewegen, wat hij er mede bedoeld kan hebben, welk pligtbesef hem tot zijne aftreding van het staatstooneel noopte. Eene herkiezing heeft de Heer Groen niet verlangd: dat ware ook inderdaad een comedie-spel, even doelloos als zijner onwaardig. Voorts laten wij liefst in 't midden, of de Heer Groen werkelijk, zoo als sommigen meenen, zijne waardigheid als vertegenwoordiger heeft neêrgelegd, om, als lid der Kamer niet meer tot het kiezersvolk in betrekking staande, zonder gewetensbezwaar zijnen invloed op het volk achter de kiezers te kunnen beproeven: in hoeverre de meer belagchelijke dan gevaarlijke demagogische plakkaten te Amsterdam en elders door den Heer Groen zijn goed- of afgekeurd, is ons, ook na zijn ‘open brief,’ niet duidelijk geworden. Vreemd mag het schijnen onder de bestaande omstandigheden, dat de vrienden en volgelingen den leider alleen lieten vertrekken; met hem aftredend hadden ze althans eenigen staatkundigen zin aan zijne handeling kunnen geven, terwijl hun terugblijven toch tot niets dienen kan. Eindelijk, of nu het ontslag van den Heer Groen een verblijdend feit zou mogen genoemd worden? Wij kunnen er niets in zien, wat ons stof tot buitengemeene vreugde geeft. De rol van den Heer Groen als verdediger van eene staatkundige rigting was lang reeds uitgespeeld; thans werd het der natie duidelijk, dat zij het werkelijk is; maar of nu de Heer Groen het tooneel verlate dan wel er nog eene poos blijve verwijlen, is in dit opzigt ten minste volkomen onverschillig. De mogelijkheid van eene goede vervulling der opengevallen plaats ware in dezen de eenige winst. Een verlies heeft de vertegenwoordiging en de natie zeer zeker niet in den Heer Groen van Prinsterer te betreuren: een staatsman, die telkenmale, waar hij gelegenheid vond, tegen alle vrijheden des volks

protesteerde, die geprotesteerd heeft tegen vrijheid van verkiezingen, tegen vrijheid van handel, tegen vrijheid van nijverheid, tegen vrijheid van drukpers, en slechts ééne vrijheid in bescherming nam, die van het onderwijs, om ze dienstbaar te maken aan zijn eigen stelsel en zijne bijzondere willekeur, - zulk een staatsman, zeggen wij, ziet zich, als hij eindelijk besluit het tooneel te verlaten, door geen rouwbetoon zijner landgenooten begeleid.

Nog mogen wij het terrein van de bijzondere feiten dezer zitting niet verlaten, zonder nog met een enkel woord, al houden we ons daarbij niet streng aan de onderwijsvraag, te hebben herinnerd aan het geruchtmakend en veelbesproken voorval bij de beraadslagingen over den inkoop van nationale schuld, toen namelijk de minister van finantiën niet alleen een lid der kamer, maar daarna zelfs den voorzitter in de rede viel. Zoo onbeduidend de zaak in hare tegenwoordige gevolgen ook zijn moge, op zich zelve is ze van hoog gewigt. Een antecedent van dezen aard is gansch niet zonder gevaar. Dat gevaar kan alleen voorkomen worden, wanneer niet de kamer alleen, maar elk, wie dan ook, die op eene of andere wijze gewoon is over staatkundige onderwerpen het woord te voeren, protest aanteekent tegen zoodanig een antecedent. Op de wijze, gelijk thans geschied is, werd de orde van onze vertegenwoordigende vergadering nog nooit gestoord. Vrij van de misbruiken, die in andere landen zoo menigmaal het vertegenwoordigend stelsel ontluisterd en voor een goed deel zijnen ondergang bewerkt hebben, onderscheidde zich onze kamer vooral daarin zoo gunstig van bijkans alle andere parlementaire bijeenkomsten, dat hare geregelde orde steeds ongekrenkt en voor elk, ook voor den meest opgewonden en heftigen strijder, heilig bleef. En wanneer nu, wij zeggen niet eens een lid van die vergadering, maar een lid van de regering, vertegenwoordiger voor zijn deel van de kroon, de rol van een democraat uit de Paulus-Kerk of van een voorvechter van de Montagne overneemt, zonder dat alom een kreet van afkeuring vernomen wordt, dan, zouden we meenen, ligt het gevaar nabij, dat zulk een voorbeeld navolging moge vinden, en te eeniger tijd de voorzitter zijne hand niet enkel zal hebben uit te strekken naar den hamer, maar ook naar de schel en zelfs naar den hoed. Jammer dan ook, dat de tegenwoordige achtenswaardige voorzitter,

door het ongehoorde van 't feit ongetwijfeld verrast, en nog minder voorbereid zich zelven in de rede te hooren vallen, niet terstond aan den spreker, die ongeroepen het woord voerde, het stilzwijgen heeft opgelegd; jammer, zeggen wij, dat het blijk van afkeuring alleen door de leden, en wel door een bekend tegenstander van den minister, moest gegeven worden. Hoe dit zij, de daad verandert niet van natuur, omdat zij ongestraft werd gepleegd. Wat de zaak vooral zonderling maakt, is het gezegde van den minister, dat hij als zoodanig, ‘als Minister des Konings’, zich niet verpligt achtte, lijdelijk uitdrukkingen aan te hooren, die hem persoonlijk, - niet den voorzitter of der vergadering, - ongepást schenen. Wij herinneren ons daarbij denzelfden minister bij vorige gelegenheden dikwerf te hebben hooren gewagen van ‘handhaving van de regten der kroon.’ Nu mag het zijn, dat wij niet alleen andere, maar ook minder juiste begrippen dan de minister omtrent de waardigheid der kroon bezitten; maar, behoudens beter oordeel, zouden we voor als nog meenen, dat die waardigheid, in zoover ze gevaar kan loopen, hier juist in de waagschaal werd gesteld, en dat het ontzag voor die waardigheid zeker niet zal vermeerderd worden, wanneer hare tijdelijke en verantwoordelijke vertegenwoordigers zich blootstellen aan teregtwijzingen, gelijk hier niet overbodig waren geweest. Eindelijk, ook uit een meer bijzonder staatkundig oogpunt verdient de hier besprokene zaak niet zoo terstond weêr uit het oog te worden verloren. Niemand zal den tegenwoordigen minister van finantiën eerbied ontzeggen voor de wetten van zijn land, niemand ook hem bedoelingen willen toedichten, welke in zelfbewusten strijd met de wezenlijke belangen van dat land verkeeren; maar veel achting voor de vergadering der volksvertegenwoordigers heeft die minister doorgaans niet betoond. Wie herinnert zich niet de ‘memorie in knorrigen toon’, het ‘humeur’ bij gelegenheid van de opsluiting der stukken in de portefeuille, en menigen uitval, menig gezegde, meer ijver aanduidend voor eigen gezag, dan eerbied voorde vertegenwoordigende vergadering des lands? De politieke rigting des ministers heeft zich ook thans niet verloochend; zij is integendeel zich zelve volkomen getrouw gebleven. En juist dit is het, wat nog een bijzonder gewigt geeft aan het feit, in zoover het namelijk de bevestiging is van vroegere handelingen en

de reeds vrij wel gevulde mate nog een weinig vermeerderd heeft. Anders, we erkennen het gaarne, anders, indien het een alleenstaand feit ware te achten, zou het welligt onbillijk zijn, een dikwerf verdienstelijk staatsman over eene enkele, wat al te haastige, zeker onberaden handeling hard te vallen, zonder eenige verontschulding te willen vinden in een misschien ligt prikkelbaar temperament. Nu, met het oog op het vroeger gebeurde, verliest die verontschuldiging, zij moge nog ten deele gelden, echter veel van hare kracht.

De verdere afloop der zitting was volkomen rustig en de leden der vertegenwoordiging scheidden in vrede, meerendeels ook in eensgezindheid, en zeker met gansch andere inzigten in de toekomst dan ten vorigen jare, toen de staatkundige horizont nog met zoo donkere wolken beladen was. Zij gingen, sommigen naar den huiselijken haard, anderen, wien die haard nu wat warm scheen, naar gelukkiger luchtstreken dan de onze, om daar hunne laatste onmiddellijke zorg voor de opvoeding der komende geslachten toe te vertrouwen aan den frisschen bergwind, - bijkans allen met het streelend bewustzijn, naar wensch der natie en naar de voorschriften van rede en wet eene taak te hebben vervuld, die veel hoofdbrekens, veel onderzoek, veel inspanning had gekost, eene taak, wier vervulling gedreigd had veel beroering in het land te brengen, en die onvervuld verscheidene geslachten van wetgevers had voorbij zien gaan, - de taak van eene halve eeuw.

En wij, die achterbleven om nog een vlugtigen blik te werpen op den volbragten arbeid, wij zullen ons luttel werks ook hebben afgedaan, wanneer wij, naar aanleiding van de beschouwde gebeurtenissen, nog de noodzakelijk daaruit voortvloeijende besluiten hebben opgemaakt. Die besluiten liggen voor de hand. Ze zijn drieërlei. Twee rigtingen, langen tijd de eene meer, de andere min gevaarlijk voor de rust en de welvaart des lands, zijn volkomen verslagen; de zuiver constitutionele heeft een volledige zege behaald; de regering heeft den wil der laatste ten uitvoer gebragt.

De clericaal-politieke factie heeft haar doel gemist. De kreet, door haar aangeheven, heeft geen weerklank gevonden in het land. De vlag, door haar opgestoken, is haar uit de hand gerukt. Eene soortgelijke vindt zij thans in lange niet weêr. De godsdienst kan in jaren niet weêr als

masker gebruikt worden ter bereiking van staatkundige oogmerken. De volksdriften kunnen niet meer door misleiding van den godsdienstzin worden opgeruid. Wil de factie nog beroering, zij zal naar andere middelen hebben uit te zien en ze niet gemakkelijk vinden. Maar zij zal ze ook niet zoeken. Ze zal stillekens uiteengaan, ziende dat haar streven hopeloos is. Naar het donker, waaruit ze is voortgekomen, keert ze terug; hare leden verspreiden zich onder de onbekende menigte, en wie openlijk hare voorstanders of hare bondgenooten waren, zijn de eersten om haar te verloochenen. Ze zijn het nu reeds. En wie haar hielpen ter goeder trouw en uit onwetendheid, wenden zich, nu zij hare listen en lagen doorzien, met afkeer van haar weg. Met de Reingoudisten van Utrecht en zoovele andere half religieuze, half politieke factiën, die zich zelve zochten met opoffering van het staatsbelang, is het in vorige tijden ook zoo afgeloopen.

De anti-revolutionaire, kerkelijk-regtzinnige partij heeft mede haar laatsten strijd gestreden op staatkundig gebied. Zij heeft hare laatste krachten uitgeput. Er blijft voor haar niets meer te doen overig. Omgeblazen is het kaartenhuis waaraan ze jaren lang geknutseld had. Zou ze nu eindelijk leeren begrijpen, dat hare theoriën, merkwaardig als eene herinnering, toch niets anders zijn dan spooksels der verbeelding, opgedoemd uit een lang gesloten graf? Of is, na zooveel verloren illusies, nog die ééne bij haar overgebleven, dat zij wel niet tot het voorleden, maar dat haar de toekomst behoort? Mogen zij 't zich nog inbeelden, die nog vermaak scheppen in den laatsten nagalm der staatkundige en godsdienstige romantiek; mogen de schamele lieden nog zoo denken, in wier stulpen de protestantsche inquisitie nog blijft rondwaren; mogen de hoog aanzienlijken nog zoo oordeelen, die geen belang stellen in de dingen die rondom hen geschieden, en zich opsluiten binnen hunne eigene kleine kringen en binnen hun eigen zoo uiterst beperkten gezigtseinder; mogen die weinigen, misleiders en misleiden, ach en wee roepen over de verdorvenheid der eeuw, de Nederlandsche natie denkt en oordeelt anders; zij bekommert zich om de vrienden niet meer; zij vreest ze niet, zij haat ze niet, zij mint ze niet: ze zijn haar onverschillig geworden.

De constitutionele rigting heeft, - we behoeven het

naauwelijks te herhalen, - in de hoofdkwestie van den dag de zege behaald. Ook nu weder is ondubbelzinnig gebleken, dat zij inderdaad door hare beginselen de ware uitdrukking van den zin der natie vertegenwoordigt. Velen, zegt men wel is waar, velen, die niet in alle opzigten eenstemmig met de streng constitutionele leden der kamer denken, hebben die overwinning mede helpen bevechten. Wij betwisten het geenszins, maar wij vragen alleen, wie degenen geweest zijn, die altijd en zonder eenige weifeling het consequent grondwettig en nationaal beginsel der algemeene volksschool hebben voorgestaan, zoo niet juist de streng constitutionelen, en of niet de meeste hunner bondgenooten in dezen, eerst na velerlei heen en weer redeneren, en na veel aanvallen van wankelmoedigheid, tot de erkenning van dat beginsel zijn overgehaald. Wat voor 't overige die nu en dan weder afvallige bondgenooten in 't algemeen betreft, het kost ons moeite, - ook na de lezing der handige en fraai geschrevene, tegen sommige onzer vroegere beschouwingen gerigte brochure, waarin het bestaan eener zoogenaamde zelfstandige ‘conservatieve partij’ buiten de anti-revolutionairen beweerd werd, - eene partij van dien aard in de vertegenwoordiging te ontdekken, al treffen wij er soms mannen aan, die inderdaad constitutioneel van zin, toch somwijlen nog door reactionaire neigingen worden medegesleept of door persoonlijke beweegredenen zich tot afdwalingen laten vervoeren, en al vinden wij er ook verscheidene andere, die, zich zelven in 't geheel niet van het doel, werwaarts ze streven, bewust, slechts vertooning zoeken te maken door fraai klinkende en breedsprakige redevoeringen, om ten slotte toch veelal te worden voortgestuwd door wie ze heetten te bestrijden. Is er werkelijk nog eene partij als zoodanig buiten de constitutionelen en het kleine, nu al zeer kleine hoopje anti-revolutionairen in de kamer, - dat is, wordt er in de vertegenwoordiging nog een aantal leden gevonden, die een bepaald beginsel, wezenlijk verschillende van dat der constitutionelen en der anti-revolutionairen, voorstaat, men toone ons dan met klare woorden wat dat beginsel is, 't zij in de nu behandelde onderwijs-wet, 't zij in de opvatting van het Nederlandsche staatsregt in 't algemeen. Zoo lang ons zoodanig essentieel onderscheidend beginsel niet is aangewezen, zoo lang houden we ons voor geregtigd, slecht

ééne eigenlijke rigting buiten de anti-revolutie in de vertegenwoordiging te erkennen, en aan die rigting alleen de thans behaalde zege toe te kennen.

Het ministerie heeft den wil van die rigting ten uitvoer gelegd. Wij hebben het boven breedvoerig aangetoond. De tegenwoordige wet is in beginsel en strekking dezelfde, die hare krachtige en welsprekende verdedigers in de rijen der constitutionelen vond, en welke te verbeteren het doel van de optreding der tegenwoordige bewindslieden was, welke te verbeteren althans het ministerie had op zich genomen. Is de regering nu te laken, omdat zij den wil van de meerderheid der vertegenwoordiging niet weerstreefde, toen zij de overtuiging erlangde, dat daarin werkelijk de wil van de meerderheid der natie zijne uitdrukking vond? Voorzeker niet, maar het mag de vraag blijven, of het inderdaad valt toe te juichen, dat mannen, die van een gansch ander beginsel dan de vertegenwoordiging uitgaan, zich langzamerhand tot het tegengestelde van hunne meening laten overhalen, in plaats van liever hunne betrekking neêr te leggen, wanneer ze hunne dwaling inzien, en ontdekken, dat zij voor de taak, welke zij beloofden te vervullen, niet zijn opgewassen, of dat die taak in 't geheel niet te vervullen is. Anderen, die van den beginne af aan het eenig mogelijke en eenig wenschelijke voorstonden, kunnen dan, zonder opoffering van eigene staatkundige grondgedachte, ten uitvoer brengen, wat door den tijd en de natie wordt verlangd. De zedelijke kracht van het gouvernement gaat anders meer en meer verloren, en, zoo treurig het ook gesteld is met een land, waar het regeringsgezag oppermagtig en overheerschend wordt, een staat, waar de eerbied voor het bewind door de zwakheid en stelselloosheid der bewindslieden zelve wordt verminderd, verkeert mede in eenen toestand, die geenszins in alle opzigten gezond mag heeten. Men heeft beweerd, dat het tegenwoordig ministerie slechts was opgetreden om eene proeve te nemen, dat die proef genomen is, maar mislukt, en dat daarop het bewind, na het zijne gedaan te hebben, het vroeger bestreden stelsel weder heeft opgevat. Wij antwoorden: die proef is niet genomen, want de kamer is niet ontbonden geworden. Wanneer men in een constitutioneel land als minister optreedt om iets anders te verwezenlijken dan de kamer wil, dan gaat men uit van de veronderstelling, dat

het volk mede dat andere wil, en dat de kamer den wil des volks niet meer vertegenwoordigt. Dan wordt de kamer ontbonden; aan het volk wordt gelegenheid gegeven om zijnen wil door nieuwe verkiezingen te openbaren; en de ministers onderwerpen hun stelsel aan het oordeel der nieuw gekozen vertegenwoordiging. In dat geval kan er sprake zijn van eene proefneming, niet wanneer er geene ontbinding heeft plaats gehad; ten ware men van de dwaze en zeker weinig vleijende veronderstelling wilde uitgaan, dat eene vertegenwoordiging, die heden in groote meerderheid het eene heeft aangenomen, morgen het andere en tegengestelde zou kunnen omhelzen. Maar, wat meer zegt, er is zelfs geene proef genomen met de kamer, zoo als zij was zaamgesteld: het ministerie gaf haar de wet, zoo als zij ze verlangd had, met inlassching alleen van een pleonasme en met bijvoeging van een nooit ernstig gemeend, een onmogelijk, een naauwelijks ook verdedigd voorschrift. Of het ministerie voor 't overige eenig bewijs van zelfstandigheid heeft geleverd gedurende zijn éénjarig bestaan? Het belastte zich met de verdediging van dat ongelukkige drukpersreglement, overgenomen uit de nalatenschap zijner voorgangers. Eene jagtwet, geschoeid op de leest en volgens de beginselen der bestaande, legde het in den vorm van een opstel met fouten ter verbetering aan de vertegenwoordiging over. Besluit is: dat het bewind geen zelfstandig regeringsbegrip vertegenwoordigt; het bezit geen stelsel, geene regeringsgedachte, en het volgt dan in zooverre de politiek der actualiteit, in zooverre deze uitdrukking, vertaald zijnde, het volgen van de politiek van anderen beteekent. De tijd, zouden we meenen, indien het ons geoorloofd is ook dit besluit nog uit de feiten op te maken, de tijd nadert, waarop dit bewind zijne plaats zal behooren in te ruimen voor een krachtig, zelfstandig, zich zelf van zijne roeping wel bewust gouvernement.

Vatten wij al de hier opgesomde resultaten onder één algemeen oogpunt te zamen, dan blijkt ons, dat men over 't geheel alle oorzaak heeft om tevreden te zijn. Het drama der laatste dagen is ten genoege van alle onbevooroordeelden in den lande afgespeeld. De ontknooping - werd ons eens gezegd - is nabij. Zij was het inderdaad, en zij is eene gelukkige geweest, schoon zeker niet in den zin waarin het gezegde toen werd bedoeld. Of er nog met opzigt tot het voortbe-

staan van het tegenwoordig ministerie een epiloog zal volgen, hangt voor een groot deel van de vertegenwoordiging en van onzen geëerbiedigden Koning af. Hoe dit zij, wanneer wij na de laatste beschouwingen over onze binnenlandsche staatkunde een blik werpen op de ons omringende landen, wanneer wij letten op Frankrijk gebogen onder den staf van den alleenheerscher en sidderend nog altijd voor het geweld van bajonetten en kanonnen; wanneer wij Duitschland zijne treurige rol als pupil van eenige tientallen vorsten en vorstjes zien spelen; wanneer wij Spanje en Italië gebukt zien gaan onder bijgeloof en despotisme, en zelfs België zoo heftig door geestelijke heerschzucht beroerd; wanneer wij ook het eenigermate aan ons verwante Luxemburg het offer zien van den algemeenen Europeschen reactiegeest, - dan zeker hebben wij Nederlanders wel oorzaak tot vreugdebetoon en dan kost het ons zelfs eenige moeite van zekere zelfingenomenheid ons te weerhouden. Welke is de nagenoeg onvermijdelijke toekomst van bijkans al die landen? Blijkbaar bestaat voor hen geene andere keuze dan tusschen langzamen ondergang en nieuwe revolutiën. Hoe geheel anders in ons klein maar gezegend land. Dáár de burgerlijke zoowel als de gewetensvrijheid tegen alle inbreuken beveiligd, het staatkundig stelsel op de meest hechte grondslagen gevestigd, de grondwettige orde steeds onverbroken bewaard, de stoffelijke welvaart niet alleen, maar ook de intellectuele belangen des volks zooveel doenlijk bevorderd, de liefde tot eene gepaste en zedelijke vrijheid magtiger dan ooit, - in één woord, al wat naar billijkheid in dezen tijd van een beschaafden, Europeschen staat gevorderd en verwacht kan worden. En zouden dan enkele vlekjes, die ons nog aankleven, geene verschooning kunnen vinden? Ze voorbij te zien behoeven we daarom niet; de opmerking integendeel van al het goede dat wij reeds bezitten, zij ons een spoorslag om, al kost het inspanning, ook het betere deelachtig te worden. Moge we in elk geval nimmer, al ondervindt ook menige goede zaak soms noodelooze vertraging, ons laten ontmoedigen om voort te gaan op den ingeslagen, thans vooral zonder grove afdwalingen gevolgden weg, den weg der geleidelijke, redelijke, grondwettige ontwikkeling van onze toestanden en van ons volkstaan. Wanneer dan elders de vaan der revolutie weder omhoog wordt geheven, dan zal Nederland ook weder in rust en eensgezindheid, en, zoo we hopen, steeds onder het

gelukkig bestuur van zijn aloud en geëerbiedigd vorstenhuis, de stormen kunnen aanzien die dáár aan den staatkundigen hemel zijn losgebroken. En als voor die andere natiën dan ook ten laatste de tijd van rust weer gekomen is, en de wetgever zich voorbereidt om de grondslagen voor een nieuw staatsgebouw op te trekken op de puinhoopen van de omgeworpen sterkten der dwingelandij, dan ziet hij alligt eens uit naar ons onbeduidend land, en verbaast zich, daar reeds zonder veel geruchts verwezenlijkt te vinden wat hij voor zijn volk niet dan door geweld verkrijgen kon, en nog naauwelijks bij magte is in 't leven te roepen. Zouden wij dwaas genoeg zijn om zulk eene eer te versmaden? Zouden wij ze willen verspelen door zwakheid en onverstand? - Niet alzoo! - is thans het antwoord van de Nederlandsche natie en van hare vertegenwoordiging geweest.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië parlementair behandeld.

Het daghet uit den Oosten;
Het licht schijnt overal.
Oud Liedeken.

II.

Toen de Tweede Kamer na Paschen voor het eerst weder vergaderde op 21 April, lag het Nader Verslag der Commissie gedrukt voor de zitplaatsen der leden. Met groote nieuwsgierigheid aangevat, kon het deze bij eerste inzage zeker niet bevredigen, want om de strekking wel te vatten en de drieërlei gevoelens der vijf leden van de Commissie te onderscheiden, was eene gezette en herhaalde lezing noodig.

Het was onder dien indruk, dat de Heer Dullert, toen de Voorzitter voorstelde den 24sten de discussiën te openen, uitstel daarvoor verzocht tot Maandag 27 April, 't welk zonder bezwaar werd ingewilligd.

Intusschen was er eene verandering in de zamenstelling der Kamer voorgevallen, slechts ééne, maar die bij de behandeling van dit onderwerp van veel gewigt was. De Heer Rochussen had in Januarij voor zijn lidmaatschap bedankt, en na een warm betwisten verkiezingsstrijd in het distrikt Alkmaar, was zijne plaats door den Heer Poortman ingenomen. Deze uitslag der verkiezing was op dat oogenblik eene heilzame zaak; maar het afwezen van den Heer Rochussen bij een debat, waarbij hij zoo geheel behoorde, mogt bevreemdend en betreurenswaardig heeten. Zoo de toen loopende

geruchten waarheid spraken, was het juist de nabijheid dezer beraadslaging, die hem van de Kamer deed afscheid nemen, ten einde zich niet in 't vervolg ‘onmogelijk te maken’ (men vergeve ons het gallicisme); en heeft het gerucht hierin juist getroffen, dan moet de Heer Rochussen destijds aan eene in-beschuldigingstelling van den Minister van Koloniën als waarschijnlijk of gebeurlijk hebben gedacht. Immers eene kabinetsquestie tegenover het ministerie van der Brugghen konde anders de zaak niet worden (die tijdens het ministerie van Hall-van Reenen haren aanvang had genomen); en de eigene antecedenten van den Gouverneur-Generaal Rochussen ten aanzien der Indische drukpers waren niet van dien aard, dat hij de oprakeling daarvan behoefde te schromen. Eenige maatregelen tot bevordering van intellectueel verkeer in Ned. Indië, b.v. de publicatie over de verzending van drukwerken per post, zijn van zijne hand; en, zoo al enkele daden van gestrengheid en beperking daarnaast zijn te stellen, wie zoude een landvoogd aanklagen, die, zonder aan eenige wettelijke regels gebonden te zijn, nu eens vrijen loop laat aan hetgeen hem eene gepaste vrijmoedigheid voorkomt, dan weder perk stelt aan wat hij voor losbandigheid houdt? - Intusschen kan het ook zijn, dat het gerucht zich hebbe bedrogen en dat andere bedoelingen den Heer Rochussen van het staatstooneel hadden afgeroepen.

Hoe dit zij, men had nu bij de beraadslaging noch den Heer Rochussen, noch den Heer Duymaer van Twist, die er met reden tegen had opgezien, terstond na zijne terugkomst in het vaderland, de hem toegedachte plaats als volksvertegenwoordiger te gaan bezetten; men had geene andere leden met Oost-Indische antecedenten, dan den Heer Baud, die de kolonie bestuurd had in een tijdperk, waarin de drukpers en boekhandel in Indië niet te vergelijken waren bij den tegenwoordigen toestand, den Heer Stolte, die *te* weinig, en den Heer van Hoëvell, die *te* veel als belanghebbende in de aanhangige questie moest worden aangemerkt.

Al deze omstandigheden waren blijkbaar in het voordeel des Ministers, want zij werkten mede om bij vele leden der Kamer het begrip te versterken, dat zij niet zoo zeer een staatkundig oordeel over eene regeringsdaad hadden te vellen, als wel eene ingewikkelde regtsvraag te beslissen, waarover veel verschil bestond tusschen de regtsgeleerde, zoowel als tusschen de Indische specialiteiten.

Evenwel, met hoeveel humaniteit de geheele Commissie, en vooral hare meerderheid, den Minister had behandeld, hoe welwillende ontvangst deze in het algemeen tot nog toe bij de Kamer ontvangen had, de conclusie van het Nader Verslag was toch eene stellige afkeuring (in vele opzigten) van het Drukpersreglement; het was eene conclusie, waarbij een Minister zich bezwaarlijk kon nederleggen, tenzij hij den ziedelijken moed had om overluid te zeggen: ‘ik heb gedwaald, maar wensch toch mijne staatkundige positie te behouden.’

Het zoude misschien behendig zijn geweest, en des Ministers toestand tegenover de Kamer zoude daarbij voor het vervolg veel hebben gewonnen, indien hij, zich voegende bij den wensch der meerderheid, of ook slechts bij de 5 punten met eenstemmigheid door de Commissie verlangd, eene herziening van 't Reglement in dien zin aan den Koning had voorgedragen; de kansen der minderheid om alsdan nog een afkeurend votum van de Kamer te verkrijgen, zouden gering zijn geweest.

De mogelijkheid tot zoodanige wending was echter reeds den eersten dag der discussie verspeeld, zoodra de Minister, terstond na het advijs van den Heer Zijlker, zijne redevoering had uitgesproken. De afgevaardigde uit Appingadam had een algemeen overzigt gegeven van den loop der zaak sedert het Reglement op de drukwerken was bekend geworden; hij had zijne vrees niet verborgen, dat eene zoo groote beperking van de vrijheid van drukpers en boekhandel aan dezen laatsten een doodelijken slag zoude toebrengen, en een gevoel van mistrouwen en afkeer bij de bevolking van Nederlandsch Indië zoude wekken. Tevens had hij het Reglement in verband gebragt met reactionaire plannen en handelingen in andere landen en vooral met het Besluit van 13 Januarij 1854, door hetwelk de Regering eene vrees voor publiciteit in de koloniale zaken had aan den dag gelegd, welke niets goeds voorspelde. Het drukpersreglement was het werk van achterhoudendheid en belemmering komen voltooijen en bekroonen. De spreker hoopte, dat de Kamer in haar oordeel verder zoude gaan dan de Commissie en hare overtuiging uitspreken, dat ‘dit teedere onderwerp bij Wet moet worden geregeld.’ - De Heer Zijlker onthield zich echter van het voorstellen van een amendement.

Naar de aangenomene gewoonte van de meeste politieke

vergaderingen had deze ‘opening speech’ moeten worden gevolgd door twee of drie meer breedvoerige advijzen van uitstekende leden der Kamer, die als leiders in verschillende rigtingen bekend staan; daarna had men de verantwoording of poging tot verzoening van den Minister kunnen verwachten; in onze Tweede Kamer, waar anders wel eens over veelheid van redevoeringen geklaagd wordt, ging het ditmaal anders toe, en kon de Minister van Koloniën dadelijk aan het woord komen. Hij maakte hiervan gebruik om eene memorie van dupliek op het Nader Verslag der Commissie voor te lezen. Geheel, zoo het schijnt, aan de vormen gehecht, die hij in zijne judiciële loopbaan leerde volgen, gevoelde de Minister de behoefte om een tweeden schriftelijken termijn van verwering te hebben, dien de parlementaire gebruiken hem anders niet vergunden.

Deze termijn of voorgelezene memorie was zeer uitvoerig. Als wij met stilzwijgen voorbijgaan de betuigingen van belangstelling in de zaak, van het genoegen dat men er in vond, zich te verantwoorden, en de afwering van het verwijt als of in de ‘Inlichtingen’ eenige ironie ware geslopen (!), dan komt het betoog zakelijk neder op het volgende: Art. 110 van het Regerings-Reglement veroorlooft aan de Regering het geven van praeventieve voorschriften omtrent de Indische drukpers. Dit werd reeds in 1851 in het toenmalige ontwerp (art. 106) toegelaten, voor zoover ‘het belang der openbare orde’ het vereischte; in 1853 vond hetzelfde beginsel steun bij de meerderheid in de afdeelingen der Kamer; den 4^{den} Augustus 1854 werd een amendement (van den Heer Thorbecke) verworpen, dat de strekking had om alleen repressie tegen misdrijven door middel der drukpers gepleegd, maar geene praeventieve maatregelen toe te laten, en werd het voorstel der toenmalige Regering aangenomen, behoudens de twee bekende amendementen van de Heeren van Bosse en Mackay. Deze laat de Minister dan voor het oogenblik rusten, maar verwijlt met des te meer genoegen bij eene rede destijds (door den Heer Sloet) gehouden, waarin deze waarschuwde tegen het vernietigen der vrijheid van drukpers en op dien grond art. 110 bestreed. Deze afgevaardigde had toen een Oostersch beeld gebruikt en het Indische regeringsstelsel bij een prachtigen, schaduwrijken, maar vergiftigen upasboom vergeleken. En toch, zegt de Minister Mijer, niettegenstaande zóó krachtigen tegenstand

en zóó sombere voorspellingen is het artikel van de Regering (van den Minister Pahud) aangenomen.

Derhalve (de toepassing lag niet verre), indien er kwaad schuilt in de beperking der vrijheid van drukpers in Indië, ligt dit kwaad niet in het Drukpersreglement, maar in art. 110 van het Reg.-Reglement, dat door de wetgevende magt is vastgesteld. Het is waar, dat art. 110 geene andere beperking toelaat dan die ‘het belang der openbare orde’ vereischt, en dat deze woorden zijn gesteld (bij amendement van Bosse) in plaats van de oorspronkelijke: ‘het staatsbelang’ in het ontwerp-Pahud, maar deze wijziging is volgens den Minister slechts eene van redactie; zij heeft, in zijn oog, zeer weinig te beduiden, vooral omdat zij slechts is ‘de herstelling van de aanvankelijk door de *Regering* zelve gebezigde woorden.’ - [Dit is zeer waar! maar *de Regering*, welke eerst had geschreven: ‘het belang der openbare orde’ was de Heer Pahud, lid van het ministerie Thorbecke; en *de Regering*, die daarvoor in de plaats had gesteld de woorden: ‘het staatsbelang,’ was de Heer Pahud, lid van het ministerie van Hall.]

Wijders moet uit een overzigt van de wording van het drukpersreglement, tot uitvoering van art. 110 opgesteld, blijken, hoe dit in overeenstemming met de Indische autoriteiten is opgesteld. Het is evenwel slechts de *historia externa* van het Kon. Besluit van 8 April 1856, welke de Minister geeft; de *historia interna* blijft geheel achterwege. Men verneemt, noch hoe de Raad van State, noch hoe de Raad van Indië er eigenlijk over gedacht hebben, noch of het oorspronkelijk aan die collegiën medegedeelde stuk al of niet gewijzigd is; en vooral verneemt men niets van de beruchte ‘Nota van Toelichting.’

Deze breedvoerige inleiding wordt gevolgd door de verdediging van het Reglement in de bijzonderheden. Eenmaal op den voorgrond stellende, dat art. 110 (althans alinea 1) in een aan de Indische pers vijandigen geest is geschreven, konde men gerust toegeven, dat het Kon. Besluit tot beperking en breideling van die pers strekte. De uitvoering der wet moet immers in den geest der wet zelve zijn. - Het is in dit opzigt, dat de redevoering van den Minister veel meer dan de ‘Inlichtingen’ de ware gezindheid doet kennen, waarin het Reglement van 8 April 1856 is ontworpen. Duidelijk en onbewimpeld wordt in de redevoering

erkend, dat de Nederlandsche overheersching in Indië kwetsbare plaatsen heeft, dat de onderworpene volken, die sedert lang eene eigene letterkunde, beschaving en hierarchie bezitten, niet de vrijheid moeten hebben daaromtrent hunne gedachten openbaar te maken; dat van de andere zijde aan de Europesche ingezetenen in Indië billijkerwijze geene vrijheid kan worden gegeven, die den Oosterling onthouden moet worden; dat dus ook de Europeaan zich eene onvrije drukpers moet getroosten, wanneer men de ruime opbrengsten wil behouden, die het wingewest oplevert. - In het bijzonder over de beperking van het beroep van drukker en boekhandelaar heet het: ‘Het is bekend, dat zij, die het bedrijf van drukker en uitgever wilden uitoefenen, vroeger de voorafgaande magtiging van het Bestuur daartoe behoefden[1]. Die verpligting bestaat niet meer. Zij hebben slechts schriftelijke aangifte te doen, dat zij het beroep willen uitoefenen. In een uitgestrekt gebied, als Ned. Indië, over groote, door breede zeeën van elkander afgescheiden eilanden, waar weinige ambtenaren onder den Gouverneur-Generaal met de uitoefening van het gezag over eene bevolking, 1000-maal talrijker dan de Europesche, belast zijn, is het zeker wenschelijk, dat allen, die zich aan den handel in drukwerken willen toewijden, zich aan de Regering doen ken nen ten aanzien van het door hen gekozen middel van bestaan. Ik houd mij verzekerd, dat zoo niet allen, dan toch de meesten, die zulk bedrijf willen uitoefenen, zich vooraf door overleg met het Bestuur zullen vergewissen van de geschiktheid der door hen gekozene werkplaats, in welk geval zij gewaarborgd zijn tegen het gevaar eener ongeschiktverklaring met al de daarvan onafscheidelijke ongelegenheden.’ - Wat men dus beoogde was wel degelijk een voorafgaand verlof noodzakelijk te maken op straffe van .... arbitraire correctie. En hoe weinig daarbij het ‘gewaarborgd zijn’ beteekent, ziet men uit de onmiddellijk volgende woorden des Ministers: ‘Mogt echter zoodanige werkplaats door misbruik of nader opkomende omstandigheden gevaarlijk worden voor de openbare rust en orde, in die gevallen

1 Dit is weder een onjuist citaat van den Heer Mijer; nooit heeft in Ned. Indië het verbod bestaan om zonder verlof van het Gouvernement eene drukkerij te hebben. Is zoodanig verlof al gevraagd en verleend, dit bewijst nog niet dat het wettelijk noodzakelijk was.

kan dezelve door het verwijderen van den persoon alleen, krachtens art. 45 en volgg. van het Regerings-Reglement, niet worden weggenomen, maar moet die werkplaats zelve worden opgeheven. En wat het verbod tot het uitoefenen van het beroep aan een bepaald persoon betreft, de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal daartoe is een uitvloeisel van het aan de Regering bij art. 110 verleend toezigt' (?) 'in verband met de aan den landvoogd bij art. 45 en 105 toegekende magt. Voor willekeur behoeft hier geene beduchtheid te bestaan. - En de vrees voor willekeur mag niet leiden tot onthouding eener noodzakelijke bevoegdheid, zonder welke de Gouverneur-Generaal niet verantwoordelijk zoude kunnen zijn voor de verzekering der openbare orde in Nederlandsch Indië.'

Op deze en geheel dergelijke gronden worden de grieven zoowel van de geheele Commissie als van hare meerderheid en minderheid bestreden.

De Minister betuigt, dat, zoo hij gevaar ziet in eene onbelemmerde drukpers in Indië, een 'grooter gevaar' gelegen is in den invoer van in Nederland gedrukte stukken, en 'het allergrootste gevaar' in den invoer van vreemde drukwerken. Tegen die beide gevaren had de Regering niets anders weten over te stellen, dan de verantwoordelijkheid van den verspreider in Indië voor den inhoud der stukken, hetzij hij daarmede bekend is geweest of niet. Zij moest òf dezen maatregel kiezen, òf voorschrijven, dat voor ieder buiten Nederlandsch Indië gedrukt stuk zich een uitgever in Indië verantwoordelijk stelle, en in dit laatste zag zij bezwaar[1].

1 Voor deze matiging behoeft de Indische boekhandel aan de Regering juist niet zeer dankbaar te wezen, want een maatregel van dien aard zoude volstrekt onuitvoerbaar zijn. Overigens is ook door den Heer Godefroi en andere verdedigers van het Drukpersreglement de bedenking gemaakt, dat de verantwoordelijkstelling van den verspreider de eenig mogelijke weg was om straffeloosheid van misdrijven begaan in buiten Ned. Indië gedrukte werken te keer te gaan. Evenwel bestaat die onmogelijkheid alleen dan, wanneer men in zaken van drukpers de gewone regtsbeginselen ter zijde stelt, en beginselen van convenientie daarvoor in de plaats aanneemt. Volgens art. 32 en 33 van de Algemeene Bepalingen van Wetgeving voor Ned. Indië, is een Ned. Indisch ingezeten, die buitenslands een misdrijf begaat tegen de rust en veiligheid des lands of tegen een Ned. Indisch ingezeten, strafbaar, d.i. zijne uitlevering kan worden gevraagd of hij kan worden gevat op Ned. Indisch grondgebied en verder worden vervolgd en gestraft. Wie buiten Ned. Indië woont en buiten Ned. Indië heeft misdreven tegen de rust en veiligheid des lands, of een der (in art. 33 opgenoemde) zware misdrijven tegen een ingezeten van Ned. Indië buitenslands heeft begaan, kan ook worden vervolgd en gestraft, wanneer men hem op het Indische grondgebied in handen heeft. - Past men deze goed uitgewerkte voorschriften eenvoudig op drukpersmisdrijven toe, dan vervallen alle zwarigheden van juridieken aard. Men stelle, dat tegen een ingezeten van Ned. Indië lasterlijke uitdrukkingen worden gebezigd in een buitenslands geschreven, gedrukt en uitgegeven geschrift, dan heeft de Indische justitie, die daarover klagt ontvangt, eerst te onderzoeken, of de schrijver, drukker of uitgever ingezetenen van Ned. Indië zijn; zoo ja, dan is er misdrijf, dan kunnen die schrijver, drukker of uitgever als hoofddaders worden vervolgd, en indien zij eenen verspreider in Indië hebben in 't werk gesteld, die te kwader trouw heeft gehandeld, is deze medepligtig. Zoo neen, dan is er geen misdrijf, even als er volstrekt geen regtsmiddel in Nederland bestaat voor Nederlanders, die in een in Frankrijk door Franschen geschreven en gedrukt werk worden beleedigd. Met laster of beleedigingen tegen openbare ambtenaren is het juist hetzelfde geval. Eenigzins anders doet zich de zaak voor, wanneer het drukwerk eene aansporing tot oproer, omverwerping van het Ned. gezag, of eene aanranding van 's Konings waardigheid, enz. inhoudt. Dan kunnen niet alleen Ned. Indische ingezetenen als hoofddaders worden vervolgd en gestraft, maar ook buitenlanders, wel te verstaan, als men hen in handen kan krijgen. Maar daar deze laatste omstandigheid van het toeval afhangt en geen criterium van strafbaarheid der daad uitmaakt, zoo zoude bij deze zwaardere persmisdrijven altijd de verspreider in Ned. Indië als medepligtige kunnen worden vervolgd. *Als medepligtige*, derhalve onder de voorwaarde, dat een of meer daden van medepligtigheid tegen hem naar regten werden bewezen, niet krachtens wettelijke fictie, die hem tot auteur maakt van een geschrift, dat hij welligt nooit onder de oogen heeft gehad. Zie bl. 232 volgg. Het Indische Drukpersreglement, art. 11, coll. 34, fingeert voor ieder buitenlandsch drukwerk eenen als auteur verantwoordelijken persoon in Nederl. Indië; de Indische wetgever neemt voor dien zondenbok den eersten den besten boekverkooper, commissionair of directeur van eene

Hoezeer hij het dus hoog opneemt voor de strengste bepalingen van het Drukpersreglement, toont de Minister zich toch genegen om, als 't ware, tusschen de regels van den strengen text eenige verzachting op ondergeschikte punten te lezen of te voegen. Zoo wordt beweerd, dat de klagt van de minderheid over de magt tot inbeslagneming van drukwerken en tot sluiting van de drukkerij of den winkel bij den aanvang van ieder persproces (zie boven bl. 234) ongegrond is, omdat (luidens art. 12, 16 en 18) slechts in 3 gevallen verbeurdverklaring van het drukwerk als straf is bedreigd, omdat ‘inbeslagneming kan leiden tot verbeurdverklaring,’ en omdat ‘art. 7 der Ind. Bepalingen van

leesinrigting; hij verklaart dien strafbaar: 1°. zonder bewijs van dolus of medewetenschap, 2°. met geheele terzijdestelling van de artt. 32 en 33 der Algemeene Bepalingen, even alsof alle drukpersmisdrijven *in Indië* waren gepleegd. Men moge zulke bepalingen verdedigen als middel tot afschrik van het invoeren van buitenlandsche geschriften, maar die te doen voorkomen als de éénig mogelijke, strijdt met alle gezonde regtsbegrippen.

Strafwetgeving aan den regter verbiedt verbeurdverklaring uit te spreken, wanneer deze niet uitdrukkelijk is bedreigd.' Aan deze redenering ontbreekt ééne schakel; er zoude namelijk moeten bewezen worden, dat èn voorloopige inbeslagneming èn voorloopige sluiting van de drukkerij of den winkel alleen in die gevallen kunnen plaats hebben, waarin verbeurdverklaring zou kunnen worden uitgesproken; maar het is geheel onnoodig daarover te redekavelen, want art. 31 zegt met zoovele woorden, dat 'elke vervolging op grond van de voorschriften van dit Reglement' kan worden aangevangen met de inbeslagneming en sluiting. - Het is dus hier weder eene 'onjuiste aanhaling,' zoo als wij er reeds meer hebben aangetroffen.

Eene afzonderlijke beschouwing wijdde de Minister aan de bepalingen van het Reglement betreffende Nederl. drukwerken. Het hoofdbezwaar, het 'misverstand,' zoo als het heette, alsof art. 12 tot 20 op Nederlandsche drukwerken toepasselijk waren, was nu weggenomen. De Minister had aan den Gouverneur-Generaal daarover geschreven. Derhalve worden Nederlandsche drukwerken geheel en al met vreemde gelijkgesteld. Is dit overeen te brengen met art. 110, lid 2? - Deze vraag wordt bevestigend beantwoord, op grond dat de Heer Mackay in 1854 bij de toelichting van zijn amendement (hetwelk wet is geworden) zeide: 'dat tot den invoer van Ned. drukwerk in Indië dezelfde vrijheid moest worden gegeven als tot het drukken in Nederland.' Welnu! aan dezen eisch beantwoordt het Drukpersreglement, want de *invoerder* (waarvoor dan in het ministeriële betoog weder de *verspreider* wordt in de plaats geschoven) is vrij om in te voeren wat hij begeert, 'behoudens zijne verantwoordelijkheid.'

De wet zegt: 'behoudens ieders verantwoordelijkheid,' maar daar men eene Indische verordening maakte, en alleen de verspreider zich in Indië bevindt, zoo beteekent dit 'behoudens de verantwoordelijkheid des verspreiders;' derhalve .... moet de verspreider verantwoordelijk zijn voor den geheelen inhoud der drukwerken, die worden ingevoerd, alsof hij daarvan auteur ware.

Men gevoelt, dat hier een zeer aardig woordenspel wordt gespeeld, en het algemeene begrip van 'verantwoordelijkheid bij strafverordening te regelen,' behendig wordt verwisseld met 'verantwoordelijkheid bij wettelijke fictie voor de daad van een ander.'

Na eene breede behandeling van dit punt (de grief door de meerderheid der Commissie geopperd, zie boven bl. 235), doorloopt de redenaar kortelijk de vier grieven, waarover de Commissie eenstemmig klaagde. Van één dezer grieven wordt de gegrondheid erkend, namelijk dat ook een handelaar in Nederlandsche drukwerken aan zekerheidstelling onderworpen is; deze praeventieve maatregel mogt eigenlijk niet worden opgelegd; maar daar er voor het oogenblik geene boekhandelaars in Indië zijn, die zich uitsluitend met het debiet van in Nederland gedrukte werken bezig houden, zoo wordt er weder aan niemand onregt gedaan.

Het slot der rede was eene bepaalde weigering om tot herziening van het Reglement op de drukwerken over te gaan. Dat stuk mogt feilen hebben, zoo als alle menschelijk werk; de ondervinding mogt later leeren, dat het een of ander daaraan moest worden veranderd; dat alles was mogelijk, maar voor het oogenblik zoude men het laten zoo als het was[1].

Door deze kategorische verklaring was de gelegenheid tot het inslaan van een middenweg afgesneden voor vele leden der Kamer, die daarvan anders gaarne gebruik zouden hebben gemaakt, en bereidde de Heer Mijer zich ondanks de gunstige stemming, die nog steeds omtrent zijn persoon heerschte, en ondanks al de kunst aan zijne memorie van verdediging besteed, eene parlementaire nederlaag.

De lezing dier memorie had, met eene kleine pauze, circa 4 uren geduurd. Zeer natuurlijk was dan ook het verlangen van den Heer Thorbecke en vele andere leden om die bij de voortzetting der beraadslaging, zoo mogelijk reeds op den volgenden dag, gedrukt vóór zich te hebben, en het strekt aan de commissie voor de stenographie, maar vooral aan de stenographen en beambten ter landsdrukkerij tot eer, dat op den 28sten April aan dezen wensch voldaan werd.

Inmiddels hadden den 27sten nog drie sprekers het woord

1 Al te naïef was daarbij des Ministers vraag: ‘Eindelijk de conclusie der Commissie, dat het Reglement eene herziening behoort te ondergaan. Ik vraag in welken zin: in dien der meerderheid of der minderheid?’ - Eene Commissie mag en moet de gevoelens harer minderheid mededeelen; maar hare conclusie is altijd de uitdrukking van hare meerderheid; en op 5 punten bestond hier éénstemmigheid.

gevoerd. De eerste was de Heer Nolthenius, op wien des Ministers rede een alleraangenaamsten indruk had gemaakt en die zich daardoor geheel bevredigd gevoelde. Vroeger had hij ook wel bezwaren gehad uit het oogpunt van art. 110, lid 2, alsof de Regering de vrijheid van invoer aan Nederl. drukwerken verleend, had willen te niet doen; maar deze bedenking was nu geheel vervallen, vooreerst door de verklaring van den Minister, dat art. 12 tot 20 alleen op Ned. Indische drukwerken betrekking hebben, ten tweede door 's Ministers betoog over de verantwoordelijkheid. De eerste gold bij den spreker als eene authentieke interpretatie[1]; wel had de Commissie geen ongelijk toen zij op eene verduidelijking van het Reglement in dien geest aandrong, maar ‘nu velen in dat Reglement een soort van stormram hebben willen zoeken om dit Ministerie te bestrijden’[2], vereenigde hij zich toch met dien aandrang niet. - De verantwoordelijkheid van den verspreider, de borgtogt, de magt tot sluiting van werkplaatsen en winkels en tot het verbieden van bedrijven aan bepaalde personen, aan den Gouverneur-Generaal verleend, waren juist zaken naar den smaak van dezen spreker. Voor soliede drukkers en uitgevers waren de praeventieve bepalingen in het Drukpersreglement zoo drukkend niet, en de niet soliede ‘wilde hij wel belemmerd hebben.’ Daarenboven moest men bij dit onderwerp zich niet juist voor den geest halen eene Regering of hooge ambtenaren, die hun gezag misbruiken, maar liever denken aan schrijvers, drukkers en boekverkoopers, die misbruik van de pers maken. Wanneer de Heer Nolthenius aan vrijheid van drukpers in de Indische maatschappij dacht, dan kwam hem eene opmerking (van een ongenoemde) voor den geest; hij had namelijk eens door iemand hooren verhalen, dat de inlandsche hoofden (op Java?) zich wel eens stukken uit Nederlandsche politieke geschriften lieten vertalen, en dat in hun oog een schrijver, die op hoogen toon daden der regering durfde te be-

1 Authentieke interpretatie van een Koninklijk Besluit kan eigenlijk alleen bij Koninklijk Besluit worden gegeven. De redevoering of de missive van een Minister daarmede gelijk te stellen, is niet geheel monarchaal-constitutioneel.

2 De Commissie en de Heer Zijlker hadden het Reglement bestreden; de Commissie had den Minister van Koloniën, zoo als wij zagen, gespaard; tegen het tegenwoordige ministerie had niemand bij deze gelegenheid gesproken; waar was nu de stormram?

oordeelen, een veel magtiger potentaat dan de Koning moest zijn, vermits deze hem anders wel een hoofd kleiner zoude laten maken.

In dat kleine Oostersche verhaaltje ligt veel waarheid, ofschoon misschien anders dan de Heer Nolthenius bedoelde. De magt van den schrijver en drukker is die der gedachte; en is deze niet de grootste potentaat op aarde? - Voltaire was in de 18de eeuw meer koning, dan hij die den Franschen troon bekleedde; het stof van Béranger, de echo van zijne liedjes van voor 30 en 40 jaren, was in dezen zomer nog magtig genoeg om aan eene militaire regering vrees in te boezemen en hulde af te dwingen.

Minder bloemrijk, dan de voorgaande, was de korte rede van den Heer ter Brugghen Hugenholtz, die volstrekt niet tevreden was, en voorspelde dat het Reglement om zijne groote gestrengheid niet zou kunnen worden uitgevoerd. - Een breedvoerig en regtskundig betoog leverde de Heer Meeussen, lid der Commissie. Hij hield bijzonder de aandacht gevestigd op de grief van de meerderheid, betreffende de beperking van de verspreiding van Nederlandsche drukwerken, in weerwil van art. 110, lid 2, door de bepalingen omtrent de verantwoordelijkheid des verspreiders. Nogmaals ontleedde hij de Nederlandsche wetten van 1814 en 1816 om te betoogen, dat in ons strafregt, wel is waar, eenige gevallen voorkomen waarin de verspreider strafbaar kan zijn, maar altijd alleen als medepligtige en dus te kwader trouw gehandeld hebbende, of wel als verspreider van naamlooze geschriften, die eene aansporing tot misdrijven bevatten; en vooral dat het geheele zamenstel van het Indische Drukpersreglement zóó praeventief en afschrikkend werkt, dat het met de Nederlandsche wetgeving niet te vergelijken is[1]. De Heer

1 In de wet van 28 September 1816 (tot vaststelling van straffen voor hen, die vreemde Mogendheden beleedigen), art. 2, worden wel ‘uitgevers, uitventers en boekverkoopers’ met straf bedreigd, maar het misdrijf bestaat voor hen alleen in ‘het drukken of in het licht geven, of doen drukken of doen in het licht geven.’ - In 't Souv. Besluit van 24 Januarij 1814, art. 4, wordt alleen van ‘schrijvers, drukkers of uitgevers’ gesproken. - Het is alleen in een Besluit Van 25 September 1814 voor de Zuidelijke provinciën, dat men leest: ‘Chacun est responsable de ce qu'il écrit et publie, de ce qu'il imprime, vend ou distribue.’ - Beteekent nu *distribue, verspreidt*? Volstrekt niet; het beteekent: *uitdeelt*, hetzij voor geld of om niet; het is geschreven om aan een drukker-uitgever de verwering af te snijden, dat hij niet *verkocht* heeft.

Meeussen, hoezeer tot de minderheid der Commissie behoorende, droeg geen amendement in den zin dier minderheid voor, maar drong aan op de aanneming van het conclusum der eenstemmige Commissie en der meerderheid, als genoegzame afkeuring van het Reglement.

In de zitting van 28 April opende de Heer Godefroi het vuur door eene verdediging der hoofdbeginselen en bepalingen van het drukpers-reglement, die welsprekend mogt heeten.

Van hetgeen vroeger en later in dezen geest geschreven en gezegd is, was zeker de rede van den Heer Godefroi het beste. De spreker stelde zich, blijkbaar, den Indischen wetgever voor tegenover eene (mogelijke) slechte drukpers, zoo in als buiten Indië; art. 110 van het Regerings-Reglement moet stipt worden nagekomen, met andere woorden, het bindt dien wetgever de handen; het eerste lid van dat artikel laat praeventieve maatregelen voor Indische drukwerken toe, voor zoover het belang der openbare orde het vereischt; maar wat is openbare orde in Indië? is het niet onderworpenheid aan een Gouvernement, dat door bijna geene constitutionneele regten der ingezetenen wordt beperkt? Het tweede lid verbiedt praeventieve maatregelen omtrent Nederlandsche drukwerken. Maar hierbij dient opgemerkt, dat bij de discussie over het Regerings-Reglement (in 1854) ook de warmste bestrijders der praeventieve middelen betuigden het te zullen goedkeuren, wanneer strenge straffen op persmisdrijven in Indië werden gesteld. Nu is in iedere repressie door strenge straffen, ja eigenlijk in iedere strafbepaling een doel en een kenmerk van praeventie, om namelijk af te schrikken van het bedrijven der daad, die gestraft wordt. - Dit element kan door den wetgever van 1854 niet zijn veroordeeld. Zoo lang dus de steller van het drukpers-reglement niet gekomen is op het terrein van praeventieve maatregelen in eigenlijken zin, d.i. van verbodsbepalingen, werkende vóór dat er eenig misdrijf gepleegd is, zóólang heeft de Kamer zelfs de bevoegdheid niet, eene censuur over het drukpers-reglement uit te brengen.

Zonderling is het echter, dat de Heer Godefroi aan dit met veel kracht door hem ontwikkelde gevoelen niet geheel getrouw is gebleven in de toepassing, daar hij eindigde met zich wel tegen de grieven der minderheid en meerderheid, maar vóór de conclusie der Commissie (tot herziening van het Reglement)

te verklaren, èn uit hoofde van onduidelijkheid ten aanzien van art. 12 tot 20, èn omdat art. 110 lid 2 niet was nageleefd, door handelaars, uitsluitend in Nederlandsche drukwerken, indien die bestonden, niet uit te zonderen van de verpligting tot het stellen van zekerheid; terwijl hij even scherp kritiseerde de aansprakelijkheid der borgtogten van drukkers en boekverkoopers voor de veroordeelingen van anderen, en de magt tot sluiting van winkels en werkplaatsen bij iederen regtsingang in art. 31 verleend. - Ook danken de bestrijders van het drukpers-reglement aan den Heer Godefroi de zeer juiste en toen nog nieuwe opmerking, dat het veel meer willekeurig en drukkend is, wanneer de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid heeft iemand uit eene bestaande nering te zetten, dan wanneer de verpligting wordt opgelegd om verlof te vragen tot het oprigten van nog niet bestaande drukkerijen of boekwinkels.

Maar ondanks dit alles was de grondtoon der rede toch verdediging van het Reglement, als met de wet niet strijdig, en bestrijding van het gevoelen dergenen die regeling der zaak, althans wat de Nederlandsche drukwerken betreft, bij de wet verlangden.

De commissie, dus redeneerde de Heer Godefroi, had wel in haar eerste Verslag gewezen op de onregtvaardigheid die er in zoude gelegen zijn, wanneer een schrijver of drukker in Nederland, als hoofddader aangeklaagd, werd ontslagen, en een verspreider in Indië als medepligtige van hetzelfde misdrijf werd veroordeeld; maar het is niet door éénheid van wetgeving voor de kolonie en het moederland, dat dit euvel kan worden gekeerd; daartoe zoude éénheid van regtspleging noodig zijn[1]. En daar hij regeling bij de

1 Dit is volkomen waar; evenwel was het zeer mogelijk deze éénheid van regtspleging bij wet te verkrijgen. Reeds nu is, sedert 1850, de Hooge Raad der Nederlanden in zekere gevallen regter in hooger beroep over Indische procedures. Wat verhindert den wetgever om ook in Indische strafzaken aan den Hoogen Raad zekere magt in bepaalde gevallen te verleenen, b.v. om conflicten tusschen Nederlandsche en Nederlandsch-Indische regters uit te maken? en om, in geval van onderling tegenstrijdige vonnissen in Nederland en in Indië, beide uitspraken te vernietigen en eene nieuwe behandeling der zaak hij één en denzelfden regter te bevelen? - De gelijkheid van straffen is juist datgene, waarop het het minst aankomt. Niets verhindert don wetgever om zoowel het maximum als het minimum der straffen in Indië honger te stellen dan in Nederland; maar alle billijke verhouding tusschen de hoofddaders en medepligtigen houdt op, als in Indië geen boos opzet of niet hetselfde boos opzet als in Nederland wordt vereischt tot de strafbaarheid. De Heer G. acht dit eene onverschillige zaak, en vindt het woord: *boosaardiglijk;* in de wet van 1 Junij 1830, onbeduidend. Zoo hij daarin gelijk heeft, vragen wij: waarom is het dan weggelaten bij de overneming uit die wet b.v. van art. 23 Drukpersreglement? - In Frankrijk, hetwelk de vrienden van strenge drukperswetten thans zoo gaarne als voorbeeld aanhalen, bestaat juist dat, wat de Hoer G. onmogelijk schijnt te keuren. De ordonnantiën, die de drukpers in de koloniën regelen, verschillen van de wetgeving van het moederland, hoewel ze op dezelfde beginselen berusten; maar er bestaat éénheid van regtspleging, door dat de koloniale regtspraak onderworpen is aan het toezigt van het Hof van Cassatie.

wet onnoodig en niet wenschelijk keurt, valt er (bij Kon. Besluit) geene andere verantwoordelijkheid voor Nederlandsche drukwerken te regelen, dan die van den verspreider in Indië, en zoo komt de redenaar tot deze slotsom: ‘Ik zie tot op dit oogenblik geen ander alternatief dan dit: òf alinea 2 van art. 110 Regerings-Reglement, die niet alleen wil uitsluiting van praeventie, maar ook regeling van repressie, zonder toepassing te laten, òf aan te nemen het stelsel van verantwoordelijkheid dat dit reglement bevat. Tot hiertoe zeg ik tertium non datur. En wil men met degenen, die dat stelsel willen zien wegvallen, aannemen, dat de verspreider in Indië van geschriften van strafbaren inhoud in Nederland gedrukt, gedekt zal zijn door de strafbaarheid, de vervolgbaarheid van den Nederlandschen drukker, wat zal het gevolg zijn? In Indië misbruik van het regt van uitzetting’ (?) ‘ten aanzien van verspreiders, die zich door eene reeks van handelingen hebben doen kennen als verspreiders van strafbare geschriften uit Nederland afkomstig - en in Nederland het verlaten van dat verstandige *laissez faire*, dat in een constitutioneel land ten opzigte van de drukpers kan gedoogd worden. Men zal van zelf gedrongen worden om dan naauwer toe te zien op die voortbrengselen der Nederlandsche pers, die bestemd zijn om in Indië verspreid te worden.’

Wij mogen hier vragen, waarom de Heer Godefroi zulk een naauwer toezigt in Nederland zoude afkeuren? Hij veronderstelt, blijkens den zamenhang zijner rede, dat de strafbepalingen van het Reglement opzettelijke en hoogstgevaarlijke bedrijven zullen treffen. Wat heeft hij er dan tegen dat de wezenlijk schuldigen bereikbaar worden gesteld, en de ‘machines,’ zoo als hij zelf de verspreiders noemt, kans op straffeloosheid hebben?

Maar het bleek meer en meer, zoowel uit de verdedi-

ging van den Heer Godefroi als uit die van den Minister, dat de steller der Nota van Toelichting de zaak in het ware licht had gesteld. Men wilde geene wet; de zaak moest, al ware het onvolledig, tot elken prijs bij Koninklijk Besluit worden afgedaan, omdat men bij eene discussie in de Kamer op Europesche, liberale begrippen zoude stuiten en nimmer die banden zoude kunnen verkrijgen, die men aan de pers in Indië wenschte aan te leggen. Daarenboven was er weinig aan gelegen, of de meer of minder schuldige of wel de onschuldige straf zoude beloopen, maar wel kwam het er op aan, den boekhandel uiterst schroomvallig te maken in het uitgeven van werken over Nederlandsch Indië en zijn bestuur. Immers, zoo de verzending naar Indië, waar de meeste belangstellende lezers dier werken moeten zijn, aan tallooze gevaren is verbonden, wordt de uitgave zelf gevaarlijk en, althans commerciëel, eene dwaasheid. - De ondervinding heeft het ook al geleerd, dat letterwerk over en voor Indië bestemd door vrees van de uitgevers in de kiem gesmoord is.

Op den Heer Godefroi volgde de Heer Blaupot ten Cate, die van het streng juridieke, de discussie op het gemoedelijke terrein bragt.

Het heeft hem leed gedaan, dat de Minister zooveel lof over heeft voor de Nederlandsch-Indische maatschappij, en toch zooveel wantrouwen jegens haar betoont; dat hij erkent, dat het moederland ‘hoogere pligten’ jegens de koloniën heeft, en geestelijke ontwikkeling bij de inlandsche bevolkingen moet bevorderen, niet belemmeren, terwijl hij toch een tegenovergestelden weg inslaat ter liefde van de millioenen van het batige slot. Die millioenen wilde de Heer ten Cate ook wel liefst niet missen, maar het bevredigde hem niet, dat in dit geval een onoplosbare strijd zoude zijn tusschen belang en pligt. Hij geloofde veeleer, dat de Regering er op uit moet zijn, door geene onnoodige gestrengheid of kwetsende maatregelen de banden te verslappen, die de kolonie aan ons verbinden, opdat Nederland den roem behoude, dat het onder alle volkeren, die koloniën hebben, het éénige is, waarvan nog nooit eene volkplanting zich uit eigene beweging heeft afgescheurd.

Van deze schoons stelling, van welke de spreker echter niet bijzonder partij trok, kwam hij tot het besluit, dat de conclusie der Commissie tot herziening van het Drukpers-

reglement wel het allerminste was, wat de Kamer doen konde tegenover de weigering des Ministers, om iets hoegenaamd toe te geven. Hij stelde geen amendement voor, maar zoude vóór die conclusie stemmen, in afwachting of er nog iets beters werd voorgesteld.

Dit 'betere' kwam echter noch van den Heer van Bosse, noch van den Heer Dullert, die vervolgens het woord voerden. Integendeel, beide ondersteunden de conclusie der Commissie, als inhoudende een blaam op het werk des Ministers. De Heer van Bosse bestreed daarbij voornamelijk de stelling van den Heer Godefroi, dat, indien er geen strijd met de geschrevene wet bestond, de Kamer onbevoegd zoude zijn een afkeurend oordeel over het Reglement, als Koninklijk Besluit, uit te spreken. Volgens hem stond het der Kamer vrij, zoowel over hetgeen zij voor onstaatkundig houdt in de handelingen der Regering, als over wetschennis, zich tot den Koning met hare klagten te wenden.

Wanneer men aan art. 89 en 113 der Grondwet eenige beteekenis wil toekennen, heeft de Heer van Bosse buiten twijfel gelijk; maar in deze zaak had de Commissie zelve aanleiding tot de opvatting van den Heer Godefroi gegeven, door het debat te beperken tot de éénige vraag, of art. 110 van het Regerings-Reglement behoorlijk was nageleefd.

Onstaatkundig achtte de Heer van Bosse het Reglement, omdat het groote ontevredenheid verwekte en tot het afwenden van wezenlijke gevaren niets zoude baten. In de uitvoering zouden de vruchten der Nederlandsche drukpers belemmering ondervinden, en tegen die van andere vreemde natiën zoude men meer consideratie gebruiken, Engelsche b.v. (of Amerikaansche?) niet durven weren; en al kwam maar alleen de *Nederlandsche Staatscourant* met haar *Bijblad* ter kennis van den inlander, dan zoude deze daaruit toch kunnen leeren, dat niet in alle zaken in Nederland eenstemmigheid met de Regering bestaat, welke wetenschap bij den Oosterling nu als zoo hoogst gevaarlijk voor het Nederlandsche gezag wordt afgeschilderd.

De Heer Dullert vatte den 'politieken stormram' van den Heer Nolthenius nog eens op. Met dergelijke magtspreuken en beeldrijke uitdrukkingen kan men alles goedmaken en iedere afkeuring eener daad van het ministerie als een werk

van partijschap doen voorkomen[1]. In dit geval kon er geene sprake van partijdigheid tegen dit ministerie zijn, want het Drukpersreglement was onder het vorige ministerie ontstaan; en deze geheele strijd was geboren uit de levendige bezorgdheid, die het Reglement met de Nota van Toelichting had doen ontstaan, zoo bij den boekhandel en de organen der drukpers, als bij zeer vele tot het beoordeelen der zaak bevoegde en onpartijdige ingezetenen. Omtrent die Nota van Toelichting (bij Nijgh uitgegeven) was de Heer Dullert niet bevredigd met het stilzwijgen des Ministers. 'De minderheid der Commissie,' zeide de spreker, 'heeft van die Nota gebruik gemaakt, dezelve toeschrijvende aan den Minister. In de uitgebreide redevoering, door den Minister gisteren gehouden, zwijgt hij daarover, maar hij zwijgt niet genoeg. Er komen in die redevoering onderscheidene zinsneden voor, die bijna letterlijk overeenkomen met die Nota van Toelichting, en die mijn vermoeden tot eene vaste overtuiging hebben gevestigd, dat hij, die zóó duidelijk en woord voor woord herhaalt wat in die Nota is geschreven, verdacht moet worden gehouden van de schrijver dier Nota te zijn.' - Deze bewering bevestigde de spreker door eene aanhaling. - Hij achtte de kennis van het auteurschap van die Nota van Toelichting belangrijk voor de Kamer, omdat, indien die van den Minister afkomstig was, daaruit zoude volgen: 1°. dat deze wel degelijk met de artikelen 11 en 34, omtrent de strafbaarheid van den verspreider, heeft bedoeld praeventief den invoer van Nederlandsche drukwerken te belemmeren; 2°. dat de artikelen 12 tot 20 wel op buitenlandsche en Nederlandsche drukwerken beide toepasselijk waren geoordeeld door den Minister zelven.

Deze rede bleef onbeantwoord. Niemand had meer het woord gevraagd; niemand vroeg het ook.

Het scheen buiten twijfel, dat de conclusie der Commissie met groote meerderheid zoude worden aangenomen, en daardoor de afkeuring der Kamer over het Drukpersreglement uitgesproken.

1 Bij dergelijke beelden in de beraadslagingen der Kamer, als de 'stormram' van den Heer Nolthenius, de 'upasboom' van den Heer Sloet, de 'ééne koe' van den Heer van Foreest, het 'glazen huis' van den Heer Baud, komt ons weleens het gezegde van P.L. Courier te binnen: 'Dieu, délivre nous du Malin et du langage figuré!'

De Heer de Brauw, rapporteur der Commissie, vond zich geroepen om de hardheid (!) van zulk eene uitspraak te verzachten. Zoo als het heette, ter beantwoording van twee sprekers, de Heeren Zijlker en Nolthenius, die het rapport hadden afgekeurd, werd door den rapporteur aangetoond, aan de ééne zijde, dat de Commissie niet meer had kunnen en willen doen, dan het Reglement kritiseren, geenszins de intrekking daarvan voorstellen, overtuigd als zij was van de noodzakelijkheid, dat de zaak niet ongeregeld bleef; en aan de andere zijde, dat de ‘geachte afgevaardigde uit Hoorn’ zich gerust met de conclusie kon vereenigen, omdat hij (de heer Nolthenius) toch ook het bestaan van gebreken in het Reglement toestemde en slechts omtrent de uitvoering gerustgesteld was door de verklaringen des Ministers. Maar de Minister, zoo betuigde de Heer de Brauw tweemaal, had zich niet tegen de herziening van het Reglement verzet; waarom zoude men zich dan niet algemeen daarmede vereenigen?

Nu is het waar, dat de Minister de banale betuiging had gedaan, dat het Reglement, als menschelijk werk, niet feilloos was; maar nevens deze betuiging, die niets hoegenaamd beteekende, had hij toch punt voor punt iedere aanmerking van de Commissie bestreden en niets toegegeven.

't Mag dus louter als taktiek van den Heer de Brauw worden beschouwd, wanneer het nu heeten moest, dat het votum tot herziening niet in strijd zou zijn met den wensch des Ministers.

Na een paar woorden van den Heer Nolthenius viel de hamer en de beraadslagingen waren gesloten.

Hoewel de praesidiale hamerslag zonder overhaasting was gevallen, was het toch eerst daarna, dat onderscheidene leden tot bezinning kwamen, dat er nog veel te weinig over een zoo belangrijk onderwerp gezegd was geworden.

De Heer van der Linden en vervolgens de Heer Groen van Prinsterer verlangden nu nog te spreken, en een voorstel van den Heer van Hoëvell, om de beraadslaging te heropenen, werd na eene kleine ijdele schermutseling van woorden, met 48 tegen 13 stemmen aangenomen.

Aan deze heropening dankte men al dadelijk een aardig pleidooi van den Heer van der Linden tegen het Drukpersreglement, hoewel hij zich niet bepaald verklaarde vóór de conclusie der Commissie. Uitgaande van de vreemde uitdrukking des Ministers in de ‘Inlichtingen,’ dat deze ver-

ordening ‘licht en leven in de Indische maatschappij moest wekken,’ en ‘de Regering slechts vrees koesterde, of zij ook te mild was geweest’ (zie boven bl. 223), betoogde hij, hoe het onderzoek der zaak deze bewering geheel had omvergeworpen. Om de zucht tot belemmering van de drukpers, ook van de verspreiding van niet-strafbare drukwerken, buiten twijfel te stellen, had men slechts enkele artikelen te ontleden. - Art. 5 behelst drieërlei: ‘Er is borgtogt gesteld; de Gouverneur-Generaal kan die binnen den grens van ƒ 200 tot ƒ 5000 verminderen of vermeerderen.’ Art. 6 van de publicatie van 10 November 1856 voegt daarbij, dat de drukker of handelaar, wiens borgtogt verhoogd wordt, binnen 2 maal 24 uren die verhooging moet opleggen. Ik zie hierin, zeide de Heer van der Linden, een middel om welwillend te wezen jegens ‘welgezinde’ drukkers en handelaars en eene bron van willekeur en kwelling voor hen, die ‘hun beroep niet goed begrijpen;’ d.i. die werken uitgeven, waarin eenige daad van het Indische bestuur of eenige Indische instelling wordt afgekeurd.

De Gouverneur-Generaal kan verder in het belang der ‘openbare rust en orde’ (dus iets meer dan ‘openbare orde’) aan een bepaald persoon de uitoefening van het beroep verbieden en diens werkplaats doen sluiten. Hier is noch bestraffing, noch toezigt, noch zelfs belemmering, maar verbod. Deze bepaling gaat dus verder dan het Regerings-Reglement toelaat. Schadeloosstelling is zelfs niet vergund.

De Gouverneur-Generaal kan eindelijk, ‘indien de plaats hem ongeschikt voorkomt,’ den winkel of de werkplaats doen sluiten. Hierbij is zelfs geene sprake van openbare orde; alleen de subjectieve meening van den landvoogd treedt in de plaats van regt. En schadevergoeding *kan* worden verleend, maar de onteigende heeft er niet de minste aanspaaak op.

Art. 12 leert, dat ‘elk drukwerk moet zijn voorzien met den naam en de woonplaats van de drukkers en uitgevers.’ Elk drukwerk! wie dus een visitekaartje afgeeft, waarop de naam en woonplaats van den drukker en uitgever niet voorkomen, is strafbaar.

Art. 26, lid 2, bepaalt straffen tegen het ‘te goeder trouw’ openbaar maken van valsche of logenachtige stukken, en wel ‘uit hoofde van onvoorzigtigheid.’ Waarin bestaat die onvoorzigtigheid? vraagt de Heer van der Lin-

den; moet een dagbladschrijver, als hij berigten ontvangt, persoonlijk in de geheele wereld gaan onderzoeken, of die wel de waarheid bevatten?

‘Het gevolg van zulk eene bepaling is, dat de uitgaaf van een nieuwsblad, van een tijdschrift, wat ook aan het geven van wetenschappelijke berigten gewijd is, onmogelijk wordt, omdat niemand ter wereld in staat is, een blad of tijdschrift uit te geven, waarvan hij verzekerd is, dat het niets dan ware berigten of tijdingen bevat.’

Breedvoerig volgde de spreker de rede van den Heer Godefroi en ontleedde de jurisprudentie van den Hoogen Raad over de verantwoordelijkheid van den drukker bij onbekendheid des schrijvers. Hij vorschte daarbij nog eens naar het vaderschap der Nota van Toelichting en zelfs naar dat van het Reglement zelf, en liet zich deze onbescheidene gissing of vergelijking ontvallen: ‘de spreker uit Amsterdam’ (de Heer Godefroi) ‘heeft gesproken met warmte, met zulk eene buitengewone warmte, als men b.v. wel eens opmerkt bij een advokaat, die spreekt over zijn eigen artikel, terwijl hij daarvan den drukker en uitgever verdedigt.’

De toepassing, die aan deze rede van den Heer van der Linden ontbrak, werd straks daaraan gegeven door den Heer Hoynck van Papendrecht, die kortelijk zijne motieven gaf voor het volgende amendement op de conclusie der Commissie:

‘De Kamer is van oordeel, dat het Reglement op de drukwerken in Indië is in strijd met den geest en de bedoeling van art. 110 van het Indisch Regerings-Reglement, en mitsdien herziening behoeft, en dat althans voor zooveel de uitvoering der tweede alinea van dat art. 110 betreft, er behoefte bestaat aan regeling door de wet.’

De duidelijke strekking van dit amendement was om niet alleen voor de noodzakelijkheid van herziening eene goede reden te geven, maar ook die herziening aan de wetgevende magt op te dragen. Dit was waarlijk volkomen consequent. Wat toch was er te wachten van eene herziening, die geheel werd overgelaten aan den verantwoordelijken auteur van het Reglement zelf? Immers het scheen toen reeds stilzwijgend te zijn verstaan, dat de aanneming der conclusie van de Commissie geene reden van aftreding voor den Minister Mijer behoefde te zijn. Zoude de aanneming van het amendement Hoynck die aftreding hebben te weeg gebragt?

Naar de eigenaardigheid van het Nederlandsche parlementaire leven is dit nog zoo zeker niet. Maar zij zoude toch altijd eene meer krachtdadige houding aan de Kamer hebben gegeven en eenige harer leden hebben opgewekt om van een voorstel van wet het initiatief te nemen. Men was dan nog wel niet daardoor in het bezit van eene wet, beter dan het Kon. Besluit, maar in eene zaak, waarin zij zóó zeer de openbare meening vóór zich had, zoude eene wel beslotene meerderheid der Kamer geëindigd zijn met te zegevieren.

't Grootste (praktische) bezwaar tegen het amendement Hoynck, en hetgeen de verwerping waarschijnlijk te weeg gebragt heeft, was het vooruitzigt van een lang en bezwaarlijk debat, wanneer het tot het initiatief der Kamer kwam; men weet toch, aan hoe angstvallige kritiek wetsontwerpen van leden door hunne medeleden plegen te worden onderworpen; en welke spitsroeden zoude dan de redactie van een wetsontwerp op de drukpers in milden geest, niet van de zijde der ministeriëelen hebben moeten doorloopen.

Nadat in de zitting van 30 April de Commissie voor de verzoekschriften, bij monde van den Heer Bots, had gerapporteerd over twee nagekomen petitiën tegen het Drukpersreglement, en deze ter griffie waren gelegd bij hare voorgangsters, droeg de Heer Groen van Prinsterer een amendement voor in tegenovergestelden zin van dat van den Heer Hoynck van Papendrecht. Het luidde: ‘weglating van de laatste regels der conclusie: “met uitdrukking van de overtuiging der Kamer dat het Reglement eene herziening behoort te ondergaan.”’ - Ware dat amendement aangenomen, er zoude van het rapport der Commissie niets zijn overgebleven en de Kamer had geen gevoelen doen kennen. Dit was ook de bedoeling van den voorsteller. In zijn oog kon de Kamer niet verklaren dat het Reglement behoort te worden herzien, zonder uit te spreken dat het in strijd is met de wet, en in dit geval moest zij eene toepassing van de wet op de ministeriëele verantwoordelijkheid uitlokken, want dan had de Minister *in fraudem legis* gehandeld; maar dan moest ook eene bepaalde aanklagt plaats hebben en moesten de vormen, bij de speciale strafwet van 1855 voorgeschreven, worden in acht genomen. Zonder dat ware eene afkeurende uitspraak onregtmatig. Daarenboven had de conclusie der Commissie volgens den Heer Groen het gebrek

van dubbelzinnig te zijn. Zoo zij werd aangenomen, zoude de een daardoor geheel iets anders verstaan, dan de ander, en 't zou van de omstandigheden afhangen, welke toepassing aan haar werd gegeven. Vooral waarschuwde hij de behoudende leden der Kamer voor den ‘politieken stormram;’ hij voorspelde hun dat de aanneming der conclusie een nieuwe zegepraal zoude zijn voor de ‘oppositie, die tevens regerende partij is.’ Hierbij volgden eenige zinsneden, zoo als de Heer Groen alleen ze in dien trant kan zamenstellen, tot verdachtmaking van de meerderheid der Commissie.

Op geestige wijze bestreed de spreker het amendement Hoynck (hoewel hem dit beter beviel dan de conclusie van het Nader Verslag) op grond van het geringe ‘wetgevende vermogen dat de Kamer voor het Moederland sedert 1848 had aan den dag gelegd,’ omdat zoovele organieke wetten nog niet tot stand zijn gekomen. - Maar onbetaalbaar was het slot der rede van den Heer Groen, wiens voorspraak soms even pijnlijke wonden aan de eigenliefde zijner beschermelingen slaat, als zijn aanval. Het Reglement, zoo redeneerde hij in hoofdzaak, geeft stof tot vele aanmerkingen; het zij zoo; maar bedekt die feilen liever, komt er niet mede bloot; er zijn twee spreuken der wijsheid; de eerste leert: ‘Wie zijn neus schendt, schendt zijn aangezigt;’ de tweede: ‘Il faut laver son linge sale en famille;’ deze moeten in deze zaak betracht worden; laat men in Indië niet bemerken, dat de kroon, de kamers en het ministerie het oneens zijn. Smoort liever de twist, dan dat gij een voorstel aanneemt, dat blijk van tweedragt geeft, al zou de bedoeling goed zijn.

Een raad tot verzoening, op zulk eene wijze gegeven, door den man, die de grootste mate van zijn verwonderlijk talent aan den dag legt bij het uiteenzetten van de meest irriterende geschilpunten, konde weinig baten; hij moest veeleer de overtuiging versterken, dat het Reglement onwettig en tevens eene staatkundige fout was. - Wie overigens van den Heer Groen had verwacht, dat hij, de man, die zooveel en zoo heftig in de dagbladen en blaauwboekjes polemiek gevoerd heeft, de vrije drukpers nu eens in bescherming zoude nemen, kent het karakter der anti-revolutionaire staatkunde niet.

't Werd intusschen tijd, dat de zoogenoemde koloniale oppositie aan het woord kwam. Zij deed dit bij monde van de Heeren van Hoëvell en Sloet tot Oldhuis, die beide

het amendement Hoynck ondersteunden. De rede van den Heer van Hoëvell, zaakrijk en kernachtig als zij was, zou algemeen genoegen hebben gegeven, had hij den indruk niet verzwakt door eene kwalijk gekozen inleiding. Hij had het plakkaat van den Hertog van Alva ‘op het stuk der printerijen’ van 19 Mei 1570 naast het Indische Drukpersreglement gelegd, en ‘les beaux esprits se rencontrent,’ zeide hij: er was veel overeenkomst tusschen deze beide. Schoon nu de spreker nader aanwees, wat dan eigenlijk het punt der vergelijking was, de rangschikking van denkbeelden in zijne rede was zóódanig, dat men niet geheel ten onregte kon zeggen, dat de Heer van Hoëvell den Minister Mijer bij Alva had vergeleken. Dit maakte ongeveer even zulk een indruk, als wanneer men in patriottische boekjes uit het laatst der vorige eeuw Prins Willem V den ‘Nero’ of ‘Domitianus van Nederland’ ziet noemen. - De Heer van Hoëvell was overigens meer gematigd en toegevend, dan die krasse inleiding deed verwachten. Hij geloofde, dat in Indië eene drukperspolicie, zelfs van praeventieven aard, kende noodig zijn, maar alleen omtrent de geschriften in Oostersche talen, die de inlanders verstaan; vooral kan eene geheime Chinesche pers gevaarlijke stukjes verspreiden; maar noodeloos en hatelijk was het, de vrije wisseling van gedachten te belemmeren onder die kleine Nederlandsche maatschappij in Indië, welke zich in alle kritieke tijdperken zoo getrouw en gehecht aan het moederland heeft betoond en voor welke de Minister in zijne ‘Inlichtingen’ zooveel lof over had. - Wat de toepassing van art. 110, lid 2, betreft, meende de spreker, dat bij het Drukpersreglement niet slechts gelijkheid van Nederlandsche drukwerken met Indische is daargesteld (hetgeen de wet niet wil), maar zelfs, door de zwaardere verantwoordelijkheid van den verspreider, de Nederlandsche pers in ongunstiger toestand is geplaatst dan de Indische. Maar al ware dit het geval niet, er bestond onvolledigheid, onbillijkheid en strijd tusschen de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische wetgeving; eene wet was noodig om *ieders verantwoordelijkheid* te regelen.

Maar welke zoude die regeling zijn? had de Heer Godefroi gevraagd. De Heer van Hoëvell, protesterende van zijne ongehoudenheid om een positief voorstel tegen dat der Regering aan de hand te geven, noemde toch drie hoofdpunten, welke zulk eene wet konde regelen: 1°. konde zij de verjaring voor

drukpersmisdrijven in Nederland (thans van 3 maanden) verlengen voor het geval van uitgave of verspreiding in Indië; 2°. zij kon voorloopige inbeslagneming van een geïncrimineerd drukwerk in Indië veroorloven, hangende eene strafvervolging in Nederland; 3°. zij kon de verantwoordelijkheid regelen voor drukpersmisdrijven tegen autoriteiten of bijzondere personen in Indië, ingeval de schrijver, drukker, uitgever en verspreider alle in Nederland wonen. Hier trad de Heer van Hoëvell op een gloeijend terrein. Men weet hoe in *de Indiër* en het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van tijd tot tijd oordeel wordt geveld over de heerschende koloniale staatkunde; men weet hoe kitteloorig en gevoelig de Indische administratie zich dikwijls over dergelijke beoordeelingen heeft betoond; de gissing lag dus niet verre, dat de zucht, om de verspreiding juist van deze Tijdschriften te belemmeren, had medegewerkt om zulke bepalingen tegen de Nederlandsche drukwerken in het Reglement te schrijven, als daarin gevonden werden. ‘Tua res agitur,’ hoorde de Heer van Hoëvell zich toeroepen. Neen, is zijn antwoord, ik ben onpartijdig, ik behoef mij persoonlijk de zaak niet aan te trekken; de uitgever der periodieke werken, waarvan ik redacteur ben, zendt ze niet aan een boekverkooper-verspreider in Indië; hij doet ze over de post aan de inteekenaren toekomen. In dit geval voorziet het Reglement niet. Wel gaf de steller van de Nota van Toelichting (bl. 31, bij Nijgh) den raad om inbeslagneming van drukwerken op de postkantoren ‘bij administratieven maatregel,’ dus zonder regterlijk bevel, te doen plaats hebben, zoo als die in andere landen geschiedt (een ‘cabinet noir’ voor de landmail en zeepost!), maar ‘als de Minister dit doet, zal er dan nog eenig lid der Kamer zijn, die durft beweren, dat hij geene praeventieve maatregelen tegen de verspreiding van in Nederland gedrukte geschriften in Indië neemt?’

Aldus was eene kleingeestige persoonlijke questie ter zijde gesteld en een groot maatschappelijk belang op den voorgrond geplaatst.

De Heer Sloet haalde de zaak nog iets hooger op. Volgens hem was het votum, dat de Kamer zoude hebben uit te brengen, ‘eene tranchante, eene historische stemming.’ - Nederlandsche volksvertegenwoordigers (nooit had hij gedacht dit te zullen beleven) zouden hebben te beslissen tus-

schen bedwang of betamelijke vrijheid der drukpers. De upasboom, bij welken de Minister hem had herinnerd dat hij eenmaal art. 110 van het Regerings-Reglement had vergeleken, had nu eene giftige vrucht afgeworpen. De Verordening had de Nederlandsch-Indische maatschappij diep gekrenkt, ‘zij had het verkeer in Indië bedorven,’ ‘zij had een toezigt ingevoerd, dat gelijk stond met het voor den Nederlander zoo ondragelijke stelsel van spionnage;’ zij was eene proef van eene zucht tot reactie, die de Regering niet eens meer scheen te verbloemen, daar zij erkend had, ‘hare modellen uit het hedendaagsche Parijs en Berlijn te hebben ontleend.’ De conclusie der Commissie voldeed den Heer Sloet vooral daarom niet, omdat het niets beteekende de herziening aan den Minister, die het Reglement uitgevaardigd had, aan te bevelen. Hij herinnerde daarbij aan de zaak van den heer van Vliet, wiens behandeling door den (vorigen) Minister van Koloniën de Kamer eenstemmig had verklaard onregtvaardig te zijn geweest, en die toch nog geene herstelling of tegemoetkoming had kunnen verkrijgen. - Zoo iets had men ook met de drukpers te verwachten. Het was tegen de vrije beoordeeling van het bestaande koloniale stelsel, tegen de openbaarmaking van misbruiken en fouten bij de Indische administratie, dat de Verordening gerigt was. Men zoude haar als middel blijven gebruiken om licht te weren of uit te blusschen, tenzij de wetgeving zelve de zaak ter harte nam.

Na den Heer Sloet, maar niet om dezen te beantwoorden, sprak de Heer Elout ten gunste van het amendement Groen. Opmerkelijk was in die korte rede, dat deze spreker als zijn regtskundig gevoelen te kennen gaf, dat de verantwoordelijkheid van den verspreider, bij het Reglement vastgesteld, voor zooveel Nederlandsche drukwerken aangaat, onvereenigbaar is met art. 110, lid 2. ‘Onbelemmerde toelating in Indië brengt,’ zijns inziens, ‘mede, dat geene vervolging deswege zoude kunnen plaats hebben, dan overeenkomstig de wetten in Nederland bestaande of nog te vervaardigen, en teen de personen, bij die wetten aansprakelijk gesteld. Zij brengt mede, dat de stukken worden toegelaten met het regtsgevolg, als het ware daaraan verbonden bij de wetten, onder welker werking zij zijn ontstaan, en dat ditzelfde regtsgevolg hun in Indië zal blijven aankleven.’ - Dit gevoelen, toegelicht uit de geschiedenis

van het Indische Regerings-Reglement, leidde den Heer Elout wel tot den wensch, dat de Minister zoude beloven de zaak in nadere overweging te nemen en inmiddels de uitvoering van het Drukpersreglement zoude schorsen; maar eene afkeuring der Verordening door de Kamer scheen hem onbedachtzaam.

Tegen beide amendementen (van de Heeren Hoynck en Groen) werd de conclusie der Commissie verdedigd door den Heer de Brauw, op die hoogst gepaste, maar oppervlakkige wijze, waarop een maatregel van *juste milieu* pleegt te worden verdedigd; hij trad echter tegelijk in eene uiteenzetting van het gevoelen van de minderheid der Commissie, dat de bepalingen over de strafbaarheid der verspreiders van Nederlandsche drukwerken niet strijdig zijn met art. 110, lid 2, R.R.

Op dit punt werd de rapporteur teregtgewezen door den Heer Hoynck van Papendrecht, in zoover deze deed opmerken, dat het conclusum van het rapport billijkerwijze niet anders mogt worden uitgelegd dan als slotsom van het gevoelen der meerderheid of der éénstemmige Commissie, niet als dat der minderheid, ook niet op dat ééne punt, waaromtrent de Heer de Brauw in de minderheid scheen te zijn geweest. Hij had met zijn amendement ook niets meer bedoeld dan de Commissie, maar hij had gemeend, bepaald te moeten motiveren, waarom het Reglement herziening behoorde te ondergaan, namelijk omdat het in strijd was met de wet; hij had verder bedoeld klem bij te zetten aan het verlangen der Kamer, dewijl het bij een ijdelen wensch zoude blijven, indien men de noodzakelijkheid eener wet niet uitsprak.

Den 30sten April werd het debat heropend door den Heer van Rappard, die ten voordeele van het amendement Groen sprak, en tegen de beide andere voorstellen eene soort van niet-ontvankelijkheid, uit de Grondwet ontleend, te berde bragt. Wij waren niet gelukkig genoeg, de kracht van dit betoog te gevoelen. Art. 59, lid 4, der Grondwet zegt: ‘Andere onderwerpen, deze koloniën en bezittingen betreffende, worden door de wet geregeld, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan.’ Nu wordt door niemand betwist, dat de policie op de drukpers in Nederlandsch Indië tot die *andere koloniale onderwerpen* behoort, die niet dan wanneer er behoefte gebleken is, eene regeling bij de wet vereischen. Wanneer nu evenwel de Tweede Ka-

mer verklaart, dat naar hare opvatting zulk een onderwerp *hic et nunc* aan regeling bij wet behoefte heeft, schijnt het dat zij volkomen in de termen der Grondwet valt. Wel is de medewerking van de Eerste Kamer en van den Koning noodzakelijk om de verlangde wet te verkrijgen, maar ééne der drie takken van de wetgevende magt moet toch de eerste zijn met de overtuiging van de ‘behoefte aan eene wet’ uit te spreken. De rede van den Heer van Rappard was overigens doortrokken met die fijne, voorname ironie, welke een zuurzoeten glimlach afdwingt aan hen, die zij tot voorwerpen kiest. Van dien aard was de betuiging: ‘Ik ben bijna huiverig mijn gevoelen te openbaren, nadat door den eersten spreker in deze discussie, den afgevaardigde uit Appingadam, is gezegd, dat het beschaafde deel der natie reeds den staf over het Reglement heeft gebroken. Ik zak dus aan Mijnheer Zijlker de eer moeten toekennen tot het beschaafde deel der natie te behooren en Groen van Prinsterer en mij en vele anderen moeten rangschikken onder het onbeschaafde gedeelte.’

Het contrast tusschen den landbouwer en molenaar J.F. Zijlker als een type van beschaving, en den Voorzitter van het Hof in Gelderland als een onbeschaafd mensch is inderdaad niet onaardig! Jammer evenwel dat de voorzitter van het Hof in Gelderland zelf degeen is, die het contrast doet opmerken.

Van den Heer van Hoëvell mogt de Heer van Rappard ‘niet onderstellen, dat de geachte spreker de misdrijven zal plegen, bij art. 25 en volgende van het Drukpersreglement strafbaar gesteld; en alleen voor dat geval loopt de verspreider gevaar van vervolging.’ - Wanneer er sprake is over de regeling der verantwoordelijkheid, moet men juridiek wel veronderstellen, dat die persmisdrijven gepleegd zullen worden; en zedelijk is het wel degelijk te veronderstellen, dat een of ander opstel in de tijdschriften, die zich met Indische belangen bezig houden, door een of meer ijverige ambtenaren zal worden vervolgd, als in strijd met de rekbare strafbepalingen van 't Reglement. Dit bedoelde de Heer van Rappard dan ook.

Veel aangenamer indruk maakte de straks volgende tweede rede van den Heer Godefroi, die met warme overtuiging het amendement Hoynck bestreed, en de verantwoordelijkheid van den verspreider verdedigde. Dit beginsel van het Drukpersreglement is eene soort van weten-

schappelijk geloofsartikel bij den Heer Godefroi geworden; de onmogelijkheid, om die verantwoordelijkheid beter te regelen, was ook zijn hoofdargument tegen de wenschelijkheid eener wet over het onderwerp.

Twee andere bekwame verdedigers vond het Drukpersreglement in de Heeren de Kempenaer en Baud. Van den eerstgenoemde vragen wij ons onwillekeurig af, of hij wel dezelfde man is, dien wij vóór en in 1848 kenden, wanneer wij hem zijne schoone talenten hooren gebruiken om alles goed te noemen wat hij in het eerste gedeelte zijner politieke loopbaan slecht noemde, en alles af te breken wat hij toen poogde op te bouwen. - Hij verheugde zich, dat de storm, die eerst tegen het Drukpersreglement was opgestoken, bedaard was. Deels waren de bezwaren opgeruimd; ‘de Minister had,’ onder anderen, ‘over dat stuk een nieuw licht doen opgaan, door het aanwijzen eener onderscheiding in het Reglement zelf, *die niemand had opgemerkt*[1]. Daardoor vervielen vele bezwaren door de Commissie geopperd’. - Ook strekten de punten van overeenkomst, door den Minister aangewezen, tusschen de Nederlandsche wetgeving en het Reglement, tot aanbeveling van dit laatste, terwijl punten van verschil tusschen beide wetgevingen niet tot veroordeeling mogten leiden, omdat Indië onder een autocratisch beheer staat. Verder ‘moet men wel in het oog houden, dat men reden kan vinden om zich met deze of gene bepaling niet te vereenigen. Sommige kan *men* onnoodig, andere kan *men* te gestreng vinden[2]. Dat zijn subjectieve oordeelvellingen, die zwichten moeten voor het oordeel van den opperbestuurder’ (den Koning), ‘die beter in staat was den aard, den toestand en de behoefte van die bezittingen te beoordeelen.’ - Wat betrof de uitvoering van art. 110, lid 2, deze was inderdaad moeijelijk, want in die alinea lag ‘een privilegie voor schotschriftvervaardigers in Nederland,’ slecht strookende met het heilzame stelsel van praeventie voor de Indische drukpers in alinea 1 gehuldigd. Maar tot zijn groote genoegen had de Minister ‘de groote nadeelen van die wet voorkomen door de verantwoordelijkheid op zijne wijze te regelen.’ - Zóó

1 Dit doelt op art. 12 tot 20. Dus had ook de Heer de Kempenaer begrepen, dat die bepalingen op Nederlandsche drukwerken toepasselijk zijn

2 *Men* beteekent hier blijkens den zamenhang: de Tweede Kamer.

sprak de Kempenaer, en ondersteunde het amendement Groen, of subsidiair het voorstel der Commissie, maar alleen in dien zin, dat verduidelijking van het Drukpersreglement kan worden verlangd.

De Heer Baud sprak juist zoo als men van hem kon verwachten. Ééne hoofdvraag beheerschte, volgens hem, het geheele onderwerp, of namelijk de bepalingen van het Reglement noodig zijn tot verzekering van de openbare orde in Indië? Die *openbare orde is* synonym met de Indische regeringsbeginselen; en deze weder met het monopolie- en cultuurstelsel. Nu waardeert de Heer Baud wel de vrijheid van drukpers (de koningin der aarde, zoo als ook andere sprekers van beide zijden in deze discussie den Heer Donker Curtius hebben nagezegd), en evenzeer erkent hij de vrijheid van nijverheid, als op den duur het éénige ware beginsel; maar *voor als nog* en totdat er gelegenheid zal zijn om het stelsel in Oost-Indië te veranderen[1], dus voor een geheel onbepaald tijdperk, zijn hem de millioenen toch nog liever, die de schatkist onmiddellijk van den arbeid der Javanen trekt.

Vraagt men nu, waarom eigenlijk eene matige vrijheid van drukpers onbestaanbaar is met het tegenwoordige cultuurstelsel? De oplossing, die de Heer Baud geeft, is merkwaardig, 't Is omdat de openbare meening in Ned. Indië, wanneer aan deze eene vrije ontwikkeling wordt gelaten, niet missen kan zich voor eene aanmerkelijke uitbreiding van de vrije nijverheid te verklaren; derhalve zoo lang de Regering dit verlangen niet kan of niet wil bevredigen, behoort die openbare meening te worden gesmoord en niets anders dan lijdelijke onderwerping van den inlander aan het gezag worden verkondigd. Wel had de Heer van Hoëvell eene onderscheiding verlangd tusschen drukwerken in Westersche en in Oostersche talen; maar dit verlangen verraadde òf gebrek aan kennis van de Indische maatschappij, òf opzettelijke scheeve voorstelling. Ook onder de Europesche inwoners van Indië diende de wisseling van gedachten, de vorming der openbare meening te worden verhinderd, op-

1 In art. 56, 6° en art. 57 van het Indische Regerings-Reglement is omtrent gedwongene cultuur en heerendiensten hetzelfde denkbeeld nedergelegd; met regt beriep zich daarop de Heer Baud; evenwel, ook de verwachtingen van den wetgever van 1854 schijnen bij hem voor niet veel meer dan vrome wenschen te gelden.

dat de inlanders geene kennis bekomen van de verschillen, die tusschen hunne overheerschers onderling bestaan. Ook moet men niet gelooven, dat de inlanders geene boeken in Westersche talen lezen; het moge moeijelijk zijn, Nederlandsche wetten en staatsstukken begrijpelijk voor den Javaan te maken, maar juist van tijdschriftenlectuur kan men onaangenaamheden hebben. De Heer Baud wilde daarvan één voorbeeld aanhalen. Het was tijdens het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* nog te Batavia werd uitgegeven onder redactie van den Heer van Hoëvell ('t was in 1845); dat tijdschrift bevatte toen eene beschrijving van een hoffeest te Soerakarta met een motto uit ‘Göthe of Schiller,’ waarin iets van apen voorkwam ('t was uit Göthe, en de woorden luidden: ‘Geputzte Affen schnuffeln und gaffen’), en nu was het gebeurd, dat een Regent in de vorstenlanden aan een Resident had geklaagd, dat, volgens mededeeling van een zijner dienaren, te Batavia, onder de oogen der Regering, een boek was gedrukt, waarin te lezen stond, dat Zijne Hoogheid (de Keizer van Soerakarta) een aap was.

De Regering had veel moeite gehad om aan dien Regent te beduiden, dat het zoo erg niet gemeend was.

Op deze anecdote, te vinden in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1849, deel 1, bl. 36, volgde eene zeer ongunstige beoordeeling van de adressen aan de Tweede Kamer uit Java over het Drukpersreglement. De adressanten waren niet wijs geweest; zij hadden dat stuk op Sint Nicolaas-avond, ‘de Christelijke Saturnalia,’ opgemaakt. Ten slotte gaf de Heer Baud zijne overtuiging te kennen, ‘dat de Minister zich zal beijveren om door eene authentieke verklaring - niet hier gegeven, want eene zoodanige heeft geene kracht van wet - maar door eene authentieke verklaring, vervat in een nader Koninklijk Besluit of in eene Ordonnantie van den Gouverneur-Generaal te doen ophelderen of aanvullen, wat gebleken is vatbaar te zijn voor misverstand. In die verwachting zoude hij zich voegen bij het amendement Groen.’ - Derhalve, ook de Heer Baud verlangde in den vorm van interpretatie eene wijziging van het Reglement; hij verlangde dit in dezelfde rede, in welke hij de mogelijkheid en wenschelijkheid had aangenomen om de openbare meening van eene bevolking te smoren of tot stilzwijgen te brengen. Zoude dan niemand het Reglement goedkeuren, zoo als het was?

De Heer Thorbecke had nog niet over de zaak gesproken sedert zijne eerste motie van 17 Februarij (zie boven bl. 216). Ook nu was hij zeer beknopt; de zaak was reeds van vele zijden toegelicht. Toch kwam het hem vooral toe, de Verordening nog eens in kernachtige taal te karakteriseren even als hij dit in Januarij ll. reeds gedaan had in den bekenden brief aan den Heer Nijgh. Toen heette het: ‘de steller van het Reglement zag in art. 110 R.R. meer eenen vijand dien hij te bestrijden, dan eene wet, die hij uit te voeren had.’ Nu luidde zijn oordeel: ‘Het Reglement heeft één hoofddoel, een doel, dat men, mijns inziens, zich niet moet voorstellen, en dat men bereiken wil door onregtvaardige middelen. Het hoofddoel is - een wapen tegen publiciteit en kritiek van regeringsaangelegenheden op Java in handen te hebben. Dit Reglement, zoo als het daar ligt, in zijn geheele zamenstel, is de meest despotieke wet, die ergens ten aanzien van de drukpers bestaat.’ - De Minister is ‘eklektisch’ te werk gegaan. Maar hoe? - ‘Men heeft de meest gestrenge wetten van de laatste jaren nagegaan; en had men nu slechts eene of andere van die wetten gecopiëerd, dan zou het Reglement minder buitensporig wezen; maar men heeft de eene uit de andere aangevuld.’ - Hij vergeleek den steller van het Reglement en den Heer Godefroi, die het juridiek had verdedigd, bij menschen, wier verbeelding bedorven is door het overmatige lezen van romans. ‘Eene te lang voortgezette studie der drukperswetten van onderscheidene Staten na 1830, en vooral na 1848, scheen hunne conscientie als wetgevers te hebben bedorven.’

Onderzoekt men nu, of de openbare orde in Indië zulke banden voor de drukpers, ook voor de Nederlandsche drukpers, vereischt, dan komt het er op aan te overwegen, of de openbare orde in 't algemeen wel bevorderd wordt door dergelijke belemmeringen der gedachte?

De geschiedenis leert het tegendeel; zij keeren den stroom der openbare meening niet; zij voorkomen geene omwentelingen, wanneer daartoe de aanleiding bestaat.

Ten andere: of de exceptionnele toestand van Ned. Indië in 't bijzonder die belemmeringen vereischt?

Spreker beantwoordde die vraag ontkennend.

In stede van belemmering had de Nederlandsch Indische maatschappij, volgens hem, juist behoefte aan eene vrije drukpers, meerdere behoefte zelfs dan een land, alwaar eene volksverte-

genwoordiging bestaat en waken kan; onder een' regeringsvorm toch als den Indischen, is openbaarheid volstrekt het éénige behoedmiddel tegen misbruiken van gezag. - De bedachtzaamheid der Nederlandsch-Indische ingezetenen, en hun eigenbelang, zoo naauw aan het gezag van het moederland verbonden, leveren een beteren waarborg dan gestrenge wetten. Eindelijk pleit voor het verleenen van meerdere drukpersvrijheid de vergelijking met Engelsch Indië, waar die vrijheid, zoo van Oostersche als van Westersche drukwerken, bestaat, terwijl toch in de Engelsche O.I. bezittingen vrij wat minder redenen van gerustheid voor het overheerschende volk bestaan, dan in Ned. Indië, omdat het eerste één continentaal rijk is op verovering gegrond, het andere eene verzameling van onderscheidene eilanden, wier inlandsche bewoners bijna geene gemeenschap van belangen met elkander hebben[1].

1 De Engelsch Indische drukpers trad in 1780 in het leven met de uitgave van *Hickey's Gazette* te Bombay; gedurende ruim 20 jaren bestond er geene andere beperking harer vrijheid dan het gemeene regt tegen laster (*law of libel*), waarvan betrekkelijk dikwijls de toepassing gevraagd werd, omdat de dagbladschrijvers van dien tijd debiet zochten te verkrijgen door personaliteiten. Het was Lord Wellesley, die als landvoogd in het begin dezer eeuw de censuur voor periodieke werken invoerde, en de Markgraaf van Hastings, die kort na zijne aanvaarding der landvoogdij in 1814 haar weder ophief, evenwel met uitvaardiging van vrij strenge wetten tegen laster, beleediging van bijzondere personen en met verbod van beoordeeling van regeringsdaden. Onder dit stelsel bleef de Engelsch Indische pers kwijnend, afhankelijk en weinig beteekenend, hoewel zij zich niet stipt aan het verbod van beoordeeling hield (van wering van Engelsche boeken en bladen uit het moederland was geen sprake), maar eene uitgave van vele geschriften en ook dagbladen in het Bengaalsch en andere Hindostansche talen ontwikkelde zich ten gevolge van de bemoeijingen der zendelingen, om door traktaatjes en vertoogen in de landtalen de inlanders tot het Christendom te bekeeren. De Braminische en Mohammedaansche priesters en hunne aanhangers schreven daartegen tot verdediging hunner godsdiensten, en aldus ontstond eene periodieke letterkunde van godsdienstige twistschriften. Maar eene meer volledige emancipatie (behoudens straffen tegen laster, aansporing tot oproer, enz.) verkreeg de Oostersche zoowel als de Westersche drukpers van den Gouverneur-Generaal Metcalfe in 1838, die geene andere praeventieve bepaling in wezen liet, dan het voorschrift, om aangifte te doen van de drukpersen, die de ingezetenen in gebruik hadden, en van de plaats, waar zij voornemens waren te drukken. Men zegt, dat die maatregel genomen werd tegen bepaalde instructiën van de O.I. Compagnie, maar de eenmaal verleende vrijheid durfde de Directie niet intrekken; 't was evenwel met groote moeite, dat de Gouverneur-Generaal strenge afkeuring over zijne handelwijze ontging. Vele jaren gingen sedert voorbij, waarin de Engelsch Indische pers uitmuntende boekwerken en onderscheidene meer en minder voortreffelijke tijdschriften leverde; ook Bengaalsche, Parsische en Hindostansche drukwerken over godsdienst, staatkunde, kunst en wetenschap voorzagen in de intellectuëele behoeften van de hoogere klassen der inlandsche bevolking; zoodat sedert lang de maatregel van 1838 als wijs en welberaden erkend was. Zie II. Wilson, *The history of British India*, vol. II, pag. 581 sqq. *Revue des deux mondes*, 15 Mars 1857, p. 256 s. - Thans is de toestand geheel veranderd; onder de buitengewone maatregelen, in Julij 1857 door het Engelsch Indische Gouvernement genomen ten gevolge van den opstand der Seapoys, behoort ook de geheele opschorting der vrijheid van drukpers. - Bewijst dit, dat de vreeselijke opstand een gevolg van die vrijheid is? Onzes inziens bewijst het alleen, dat in een oogenblik van het uiterste levensgevaar eene Regering alle wapenen aangrijpt, die onder haar bereik liggen, en daaraan zeer wel doet. Men verneemt, dat in de laatste maanden de inlandsche dagbladen herhaaldelijk en hevig hadden geklaagd over de minachting, waarmede de Europesche ambtenaren de godsdienstige plegtigheden en voorschriften der Braminen en Mohammedanen bejegenden, bepaaldelijk over het overdreven proselytisme der officieren en ambtenaren, en over het gebruik van varkensvet en rundervet aan de patronen der Seapoys. Die inlandsche drukpers heeft dus zoo veel dienst gedaan als zij konde, door tijdig te waarschuwen tegen domme maatregelen en onverstandigen godsdienstijver, die het fanatismus dezer onkundige menschen konden gaande maken, en de Britsche autoriteiten zijn evenzeer te berispen als te beklagen, dat zij van dergelijke waarschuwingen, al waren die op minder voegzamen toon geuit, geene notitie hebben genomen.

De Heer Thorbecke gaf ten slotte voor zijne ondersteuning van het amendement Hoynck deze reden: dat eene wet noodzakelijk is, die tevens hier en in Indië verbinde: ‘1°. om de verantwoordelijkheid te doen werken van die schrijvers, drukkers en uitgevers in Nederland, welke eene Indische verordening of de Indische regter niet bereikt; 2°. tot zekerstelling wederkeerig van de regten en belangen van de Nederlandsche schrijvers en van den Nederlandschen boekhandel, op welke dit Reglement zeer gevoelig en krenkend terugwerkt.’

Hiermede was de vierde zitting, aan deze zaak gewijd, afgeloopen, en, laat ons het erkennen, al het zakelijke, dat er van verschillende zijden te zeggen viel, was gezegd. Het is waar, ook de twee volgende dagen van het debat leverden belangrijke opmerkingen, zelfs proeven van welsprekendheid, maar men begon zich op het terrein van woordenstrijd en van personaliteiten te bewegen, de aandacht werd afgemat, en de hoofdquestie kwam geen stap vooruit. Het éénige punt, waarop de verwachting tot het eind toe gespannen bleef, was dit, of de Minister het auteurschap der beruchte Nota van Toelichting zoude erkennen. Misschien was de Minister op 30 April ook nog nieuwsgierig, of en hoe hij zich over die Nota zoude uitlaten.

Den 1sten Mei begon de Heer Hoynck van Papendrecht

met eene verdediging van zijn amendement tegen de redenen der Heeren Godefroi, van Rappard en Baud. Waarom zoude, met het oog op art. 59 der Grondwet, de Kamer niet mogen verklaren, ‘dat er behoefte aan eene wet bestond’? De Grondwet veroorloofde haar immers veel verder te gaan, en dadelijk een voorstel van wet aan te bieden; was dan het mindere regt niet in het meerdere begrepen?

De spreker trad verder in de behandeling der vraag, welk verband de wet, die hij verlangde, zoude moeten daarstellen tusschen vervolgingen ter zake van drukpersmisdrijven in Indië en in Nederland? Voorzigtig onthield hij zich daarbij van het voordragen van bijzondere bepalingen, die toch in dezen stand der questie slechts eene subjectieve waarde konden hebben. Zijne wenschen bepaalden zich, wat betreft het strafregt, tot verantwoordelijkheid van den Indischen verspreider van in Nederland gedrukte werken alleen dan, wanneer òf zijne medepligtigheid wordt bewezen, òf geen drukker en schrijver in Nederland bereikbaar zijn voor de Nederlandsche justitie; en wat betreft de regtspleging, tot zoodanige bepalingen, waarbij de verjaring gestuit en de strafvervolging in Indië kan worden geschorst tot den afloop van die in Nederland, of ook omgekeerd, naar omstandigheden.

De Heer Hoynck vond een bondgenoot in den Heer van Nispen van Sevenaer. Deze had in 1854 bij de behandeling van het Regerings-reglement het amendement Mackay (art. 110, lid 2) bestreden, omdat het de aanwending van praeventieve middelen tegen misdrijven in Nederl. drukwerken gepleegd, onmogelijk maakte; maar dit konde hem niet bewegen om zich met den Heer de Kempenaer te verheugen, dat de Minister een middel had gevonden, de wetsbepaling te ontduiken; veeleer meende hij, dat deze stipt moest worden ten uitvoer gelegd en dat het Drukpers-Reglement daaraan niet voldeed. Overigens poogde z.i. de Minister een scheidsmuur tusschen Nederland en Nederlandsch Indië op te trekken, die nu, minder dan ooit, konde bestaan; en alle pogingen om beoordeeling van regeringsdaden in Indië te weren, zouden toch te vergeefs zijn, zoolang het *Bijblad der Staats-Courant* derwaarts kwam. Men had daarin slechts de debatten over hoofdstuk XI (Koloniën) der Staatsbegrooting te lezen. Ja, het was al erg genoeg, al las men maar de jongste rede-

voering van den Heer Baud, in welke de Heer van Nispen op deze uitdrukking wees: ‘dat de gedweeheid der Indische inlandsche maatschappij onze magt uitmaakt’ - De millioenen van Java gingen den Heer van Nispen zoozeer als iemand ter harte, maar het was door tegen misbruik van magt, verdrukking en verspillingen in Indië te waken, niet door de openbare meening van de Europesche bevolking aldaar te smoren, dat men werkzaam moest zijn om die millioenen te behouden.

Na eene (onnoodige) uitlegging, die de Heer Zijlker aan zijne woorden omtrent ‘het beschaafde gedeelte der natie’ gaf, was het woord weder aan den Minister van Koloniën. De redevoering van dezen was in alle opzigten teleurstellend; omtrent de Nota van Toelichting bleef een diep stilzwijgen bewaard; en ofschoon alle sprekers zonder onderscheid hadden betuigd, dat herziening, of althans verduidelijking van het Drukpers-Reglement hun noodig en wenschelijk voorkwam, ofschoon de Minister zelf toonde te gevoelen, dat het amendement Groen weinig kans van aanneming had, eindigde hij toch met de verklaring: ‘Ik voor mij zelven ben nog altijd van meening, dat *al de bezwaren*, die tegen het Reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië zijn aangevoerd, het gevolg zijn van *ongegronde bezorgdheid*.’

Om deze zelftevredenheid te regtvaardigen, had de Minister herhaaldelijk gewezen op de ondervinding, verkregen bij de uitvoering van het Drukpersreglement gedurende de weinige maanden van zijn bestaan. Zoo had ‘de borgstelling’ van drukkers en boekhandelaars ‘geene belemmering aangebragt; belanghebbenden hadden zich daaraan gereedelijk onderworpen’[1]. Er zijn kisten en paketten met boeken, geschriften en dagbladen naar Indië gezonden, en de ‘werking van het Drukpersreglement heeft den boekhandel niet belemmerd in zijn bedrijf.’ Ook leze men de in Indië zelf uitkomende dagbladen; deze zijn ongestoord verschenen. - De Minister trad verder aanvallenderwijze te werk tegen de Heeren van Hoëvell, Thorbecke en van Nispen. De eerste moest het nog eens misgelden, wegens die Solosche apengeschiedenis; zulke zaken waren indedaad ernstig in de gevolgen; in 1853 was de gevoeligheid daarover nog niet geweken! - De Heer Thor-

1 Men mag vragen: konden zij anders?

becke mogt gelijk hebben omtrent de vrijheid van drukpers in het algemeen en omtrent de drukpers in Engelsch Indië (ofschoon volgens berigten van den Heer Rochussen, de dagbladen aldaar hatelijk en lasterlijk waren), maar zijn stelsel van bloote repressie was nu eenmaal verworpen bij de beraadslagingen over het Indische Regerings-Reglement; ook behandelde Engeland zijne koloniën geheel anders dan Nederland, namelijk om die tot zelfstandigheid op te leiden; terwijl wij de onze gaarne zoo lang mogelijk willen behouden[1]. Be voegde Ned. Indische autoriteiten hebben ook altijd geheele vrijheid van drukpers afgeraden, b.v. de Gouverneur-Generaal de Eerens en de Raad van Indië in 1836, de President van 't Hooggeregtshof, Wichers, in 1846. - Wat betrof den Heer van Nispen, deze had van scheidsmuren tusschen Nederland en Nederlandsch Indië gesproken, maar de grootste scheidsmuur was opgetrokken, toen ‘in 1850’[2] van de ministeriëele tafel was verkondigd, dat ‘Indië geen Nederlandsche grond is.’

Deze aanvallen, al deden zij niet veel af tot de hoofdzaak, konden niet onbeantwoord blijven. De Heer van Hoëvell had daarbij bijzonder fraai spel; het apenmotto was niet door hem gebruikt, maar door den Heer Junghuhn; de Heer van Hoëvell was destijds wel redacteur van het *Tijdschrift van Nederlandsch Indië*, waarin het opstel van den Heer Junghuhn geplaatst was, maar de Heer Mr. P. Mijer was zijn mede-redacteur. Zonderling dat de Minister Mr. P. Mijer hem dat geval tot een verwijt maakte! Het klaarste bewijs intusschen, dat de Javasche grooten zulke drukwerken niet lazen, lag juist in deze zaak; immers hetgeen den Regent had geërgerd, ‘dat de Keizer van Solo een aap zoude zijn,’ dat stond er juist niet in; en, wat vooral opmerking verdient, het was niet *één voorbeeld* van schadelijken invloed van Nederlandsche tijdschriften, dat de Heer Baud had aangehaald, maar het was *het éénige geval* van dien aard, dat ooit had plaats gehad, en hetwelk al heel dikwijls was aangehaald. - Omtrent de aanvankelijk gunstige werking van

1 Eén koloniaal stelsel aan Groot-Brittannië toe te dichten en aldus Canada, Kaapland, Australië op dezelfde lijn te stellen met Indostan, is zeer vreemd. Het zal den Minister zonder veel nadenken ontsnapt zijn.

2 In 't Bijblad staat ‘bij de behandeling der wet van 28 Julij 1850,’ maar dit was niet gehoord toen de discussie plaats had.

het Drukpersreglement sprak de Heer van Hoëvell den Minister tegen, op grond van brieven met de overlandmail van het begin van Maart ontvangen. Alleen ten opzigte van de borgtogten was het Reglement ten uitvoer gelegd, en wel op onbillijke en willekeurige wijze. Boekhandelaars te Batavia, die groote zaken doen, hadden ieder ƒ 400 zekerheid moeten stellen: een die minder uitgebreiden handel dreef te Samarang ƒ 1000; een te Soerabaya ƒ 1000; en één aldaar ƒ 2000; deze laatste was uitgever van *de Oostpost*, een blad, minder aangenaam aan den Resident.

Op de Indische en Nederlandsche dagbladen had het Reglement indirect afschrikkend gewerkt; gene durfden niet mededeelen, wat er in de Staten-Generaal was voorgevallen; deze plaatsten geene redenerende artikelen meer in de overlandmail-editiën, uit vrees voor belemmering. De Minister vond dit misschien verblijdend; hij, spreker, betreurde het[1].

De Heer Thorbecke (die den 2^{den} Mei andermaal het woord voerde) begreep teregt, dat het verwijt, tot den Heer van Nispen gerigt, over den scheidsmuur die in 1850 was opgetrokken tusschen Nederland en Indië, hem als gewezen Minister moest gelden; maar op de behandeling van welke wet had in 1850 de Minister gedoeld? Was het de kieswet? daarin kwam eene bepaling voor (art. 2, lid 3), dat het verblijf in de koloniën gelijk staat met dat in het rijk in Europa, om als ingezeten te worden beschouwd; deze had de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken verdedigd. - Of was het de wet omtrent het Nederlanderschap? Daarbij is zoodanig onderscheid gemaakt tusschen Europeesche afstamming en geboorte en die in de koloniën, dat alle Nederlanders en hunne nakomelingen, in Indië gevestigd of geboren, de burgerschapsregten bezitten, maar dat niet alle Javanen, (noch ook alle Battas, Dayakkers en Alfoeren) tot Nederlanders gepromoveerd zijn. Eenige onderscheidingen dier wet had de Heer Thorbecke destijds verdedigd tegen den

1 De Heer van Hoëvell mengde in deze rede eene klagt over het weigeren van een subsidie aan een Jongeheeren Instituut, en het toekennen van een subsidie aan een Jongejufvrouwen Instituut op Java; hij werd daaromtrent door den Minister teregt gewezen, en daarover ontstond eene woordenwisseling zonder vrucht, die met de zaak van het Drukpersreglement niets gemeen had.

Heer van Hoëvell; overigens had niemand in de Kamer bezwaar daarover gehad.

De rede door den spreker in 1854 geuit bij de beraadslaging over het Regerings-Reglement, had de Minister ook niet juist aangehaald. Noch toen, noch heden had de Heer Thorbecke eene absolute vrijheid van drukpers voor Ned. Indië verlangd; maar hij had de voordeden doen uitkomen van betamelijke vrijheid boven dwang. De oude advyzen van den Gouverneur-Generaal de Eerens en den Heer Wichers deden daarom ook minder ter zake; en in allen geval was hetgeen die Heeren destijds aanraadden, niet bij het Drukpersreglement gegeven; dat was de voorafgaande censuur der drukwerken. Tegenover de ongunstige meening van den Heer Rochussen, die in 1854 eenige weken in Britsch Indië was geweest, mogt die van een Amerikaanschen zendeling gelden, die er 25 jaren vertoefd en twee verschillende stelsels van drukperswetgeving aldaar had bijgewoond (D.O. Allen, *India ancient and modern*, 1856)[1]. - De werking van het Drukpersreglement eindelijk moest niet worden beoordeeld naar de openbare toepassing daarvan; deze verlangde de Regering niet zoozeer; het scherpe zwaard moest zoolang mogelijk in de schede worden gehouden; maar het Reglement werkte en moest werken tot afschrik voor schrijvers, uitgevers en boekhandelaars. Het moest hun altijd boven het hoofd hangen, enkele malen treffen. - ‘Wij hebben voordeelen uit onze Koloniën,’ zeide de Heer Thorbecke ten slotte: ‘Groot-Brittannië niet, en daarom moeten wij voor de openbare orde anders waken dan Groot-Brittannië noodig heeft. Eene reden, waarop door onderscheidene leden dezer Kamer met den Minister bijzonder is aangedrongen. Het is eene reden, die in de drie woorden van Horatius kan worden uitgedrukt: virtus post nummos. Wij kunnen geene vrijheid van drukpers geven, want wij moeten letten op de millioenen. Ik wensch noch de koloniën, noch de millioenen te verliezen. Maar het middel om èn de koloniën èn de millioenen te behouden, is niet het Drukpersreglement.’

Ook de Heer van Nispen van Sevenaer beantwoordde

1 Twee merkwaardige plaatsen uit dit boek zijn afgedrukt in het *Bijblad*, bl. 693.

den Minister (den 2den Mei); zijn beroep op de geschiedenis van art. 110 Regerings-Reglement was juist het omgekeerde geweest van dat van den Minister. Door verschillende aanhalingen uit het Bijblad van 1854, staafde hij zijne opvatting; men mag niet verzuimen in de toenmalige, discussie goed te onderscheiden tusschen hetgeen vóór en hetgeen na het voorstellen van het amendement Mackay werd verhandeld. Vóór dat voorstel kwamen de bezwaren van den kant der leden, die alle praeventieve middelen omtrent de drukpers bestreden; ná dat voorstel waren het de drukpers-breidelaars, die bezwaren maakten.

Vooraf had de Heer Groen van Prinsterer (nog den 1sten Mei) zijn amendement nader verdedigd, als het middel om de zaak aan een einde te brengen zonder den Minister eene parlementaire censuur te doen ondergaan en zonder een onbedachtzamen stap op koloniaal gebied te doen. Echter begeerde hij volstrekt niet te worden beschouwd als het drukpersreglement goedkeurende. Het is overigens onmogelijk zulk eene redevoering als deze van den Heer Groen bij wege van uittreksel te doen kennen; zijn buitengewoon vermogen van analyseren, van alle beschouwingen vóór en tegen eene zaak tegelijk onder het oog te houden, van tot de wording van elke gedachte, de roerselen van elke uiting van den wil op te klimmen, werd weder op eene buitengewone wijze door hem ten toon gespreid. Hij ontleedde en wederlegde den Minister, de koloniale oppositie, de taktiek van beide rigtingen in de Kamer, den Heer Thorbecke, den Heer Hoynck, den Heer Baud en zich zelven; het resultaat was, dat onthouding, niets-doen op dit oogenblik het eenige raadzame was, en dat bij aanneming van het amendement Hoynck het geheele Ministerie zou moeten aftreden, de Heer Sloet Minister van Koloniën en de Heer van Hoëvell Gouverneur-Generaal worden.

Nadat nog de Heer van der Linden den Heer Baud had bestreden en deze weder geantwoord had, omtrent het oordeel over de petitie van ruim 50 aanzienlijke ingezetenen van Batavia, van 5 December 1856[1], gevoelde de Heer Wint-

1 De Heer Baud had niet tegengesproken, dat de onderteekenaars van die petitie tegen het Drukpersreglement achtenswaardige en geachte menschen waren, maar had gezegd, dat zij *op dien dag niet wijs waren*, misschien omdat het St. Nicolaasavond was!

gens zich, geroepen tegen het amendement Groen op te treden, en de Commissie te verdedigen tegen het verwijt, alsof zij niet opzet iets dubbelzinnigs in de conclusie had gelegd, om zoo mogelijk iedereen te bevredigen, behoudens ieders verschillende opvatting, wanneer het naderhand op de toepassing zoude aankomen. De conclusie was door den rapporteur (den Heer de Brauw) voorgesteld als de slotsom van het gevoelen der geheele Commissie en der meerderheid. Wel had de minderheid in het Verslag doen vermelden, dat zij eene wet over het onderwerp begeerde; maar zij had niet verlangd, dat daarvan een voorstel aan het slot werd gemaakt. Zulk een voorstel was nu door den Heer Hoynck van Papendrecht gedaan; hij bestreed het op dezelfde gronden als de Heer Godefroi gebezigd had. Van het verlangen naar herziening van het Reglement door den Minister zelf, wilde hij volstrekt geen afstand doen; een brief aan het Indische Gouvernement geschreven, tot opheldering, voldeed niet aan het oogmerk der Commissie: ‘zulk een brief kon den volgenden dag door een anderen in tegenovergestelden zin worden gevolgd; het Reglement moest in zich zelf (bij Koninklijk Besluit) worden verbeterd.’

En waarom was die herziening noodig? èn tot verduidelijking èn omdat de auteur van het Reglement verzuimd had ten opzigte van de zekerheidstelling enz. die lijn van demarcatie te trekken tusschen Nederlandsche en elders uitgegevene drukwerken, welke art. 110 R.-R. voorschreef.[1].

Nog eens hadden de Heeren Hoynck, Sloet, van Nispen en Groen van Prinsterer het woord; ieder verdedigde en handhaafde wat hij vroeger gezegd had. De Kamer begon naar een dispuut-collegie te gelijken.

1 Wij schreven boven, bl. 234: ‘Omtrent één punt waren de rollen omgekeerd, en was het de meerderheid, die zich onbevredigd toonde; het was de Heer Wintgens, die zich daarbij aan de zijde der Heeren Thorbecke en Meeussen schaarde, zoo als later uit de discussie bleek.’ - Het was uit deze redevoering van den Heer Wintgens, op 2 Mei, dat wij die gevolgtrekking hadden opgemaakt. Eene ‘vertrouwelijke mededeeling,’ zonder diefstal verkregen, stelt ons in staat te verklaren, dat wij hebben gedwaald; het was een ander lid der Commissie. De lezer kieze tusschen de Heeren de Brauw en Mackay.

De Heer Hoynck stelde den Heer Groen dezen ruilhandel voor: ik zal u een ontwerp van wet omtrent de drukwerken in Nederlandsch-Indië leveren, zoodra gij mij een ontwerp van wet omtrent het, lager onderwijs zult hebben geleverd met openbare gezindheidsscholen.

De Heer Groen bedankte voor dat aanbod op eene luimige wijze; hij twijfelde of eene behandeling van de wet op het onderwijs, incidenteel bij deze questie, wel in den smaak der Kamer zoude vallen. - De Minister disputeerde en argumenteerde nog eenmaal mede, en gaf eindelijk en ten allerlaatste de zoo dikwijls uitgelokte en gewenschte verklaring omtrent de beruchte Nota van Toelichting.

De Minister had gemeend alle mededeeling van vertrouwelijke stukken aan de Kamer te moeten nalaten. ‘Alle vertrouwelijke mededeelingen tusschen het Opperbestuur en het Indisch bestuur moesten vertrouwelijk blijven. De Memorie van Toelichting op het Drukpersreglement was een vertrouwelijk stuk, namens den Koning, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië. Ik zou gemeend hebben strijdig te handelen met dat beginsel, indien ik - aan die vertrouwelijke mededeeling openbaarheid had gegeven. - Ik vond geene reden van dat beginsel af te gaan, omdat die Memorie van Toelichting buiten de Regering in het licht verschenen was. Dat stuk kan in Nederlandsch Indië niet anders dan door diefstal of compliciteit van diefstal verkregen zijn. Het werd vervolgens overgezonden naar Nederland en (als ik wel onderrigt ben) is het hier, zonder dat men met deszelfs herkomst bekend was, door de drukpers openbaar gemaakt Maar er is meer, Mijnheer de Voorzitter! en wat ik hier zeg, is de uitdrukking der naakte waarheid. Toen ik vernam, dat het stuk hier in druk verschenen was, heb ik het, wegens die herkomst, niet willen lezen. Ik herhaal het als eerlijk man, dat ik het niet heb gelezen. Hoe kan ik nu verklaren, of de afgedrukte Memorie van Toelichting, in die brochure gedrukt, overeenstemt met de oorspronkelijke? Ik ontken het niet: het is misschien een zeer getrouwe afdruk; maar ik kan het ook niet erkennen, want ik heb het niet willen lezen.’ -

Daarop viel natuurlijk niets te zeggen; de vraag, of de Nota van Toelichting, zoo als men die door den uitgever Nijgh heeft

leeren kennen, uit hetzelfde Kabinet is voortgekomen, als de Inlichtingen aan de Kamer, was en bleef onbeslist.

‘Ik heb het stuk niet willen lezen,’ is waarlijk een uitmuntend antwoord.

De uitslag van deze zesdaagsche beraadslaging is bekend; het amendement Hoynck werd verworpen met 33 tegen 29 stemmen; bij deze stemming scheen het eene zuivere partijquestie te zijn, eene reactionnaire of liberale geloofsbelijdenis (wanneer wij namelijk de anti-revolutionairen tot de reactionnairen rekenen, met welke zij altijd stemmen bij gebreke van hunne eigene motiën) even als de Heer Sloethad voorspeld.

Het amendement Groen verkreeg slechts 15 stemmen vóór en 47 tegen. Al de liberale en de meerderheid der conservatieve leden oordeelden dus eene afkeuring van het Reglement, die in den wensch tot herziening lag besloten, noodig. - De aanneming van de conclusie der Commissie had met 56 tegen 6 stemmen plaats.

Hiermede was de zaak tot nog toe afgeloopen; van herziening van het Drukpersreglement is ons nog niets gebleken; trouwens bij het vertrek der laatste overlandmail uit Java, was men aldaar nog pas aan de ‘Inlichtingen’ van 27 Maart, en ergerde zich over de bezorgdheid der Regering, ‘dat zij welligt te mild was geweest.’

En hoe was het tot nog toe in de uitvoering? daaromtrent viel niet te klagen. Want het Drukpersreglement werd niet uitgevoerd. Zoo het naar de letter toegepast werd, zouden er al menigvuldige persprocessen gevoerd zijn, maar het zwaard bleef in de schede. De werking was bloot negatief, d.i. afschrikkend. Wel waren eenige zeer hooge borgtogten opgelegd aan jonge pasbeginnende boekhandelaars, maar als dezen op bescheidene wijze om vermindering vroegen, werd dit niet geweigerd.

Deze wijze van uitvoering of niet-uitvoering der Verordening is nog van te korten duur, om daarover een oordeel te vellen. Welk praktisch gevolg het votum der Kamer heeft, zal men misschien eerst dan vernemen, als de Minister Mijer het XI^{de} hoofdstuk der Begrooting van 1858 zal hebben te verdedigen.

Het is dan tot dus verre slechts eene geschiedenis van woorden en phrases geweest, die wij hebben nedergeschreven. Maar wie daarom klaagt over te groote woorden-

rijkheid, over de gebreken van het parlementarisme bij onze vertegenwoordigers, hij zou hun onregt doen. De strijd, die gevoerd werd, betrof een van de hoogste algemeene belangen der menschheid, de vrije mededeeling der gedachte; zij betrof een der hoogste bijzondere belangen van het Vaderland, het behoud onzer Oost-Indische koloniën.

Wat de Regering betreft, zij werd met onmiskenbaar talent, maar met meer scherpzinnigheid en takt, dan met krachtige overtuiging en verheffing van denkbeelden verdedigd. De uitkomst voor den Minister was deze, dat zijn werk door allen was afgekeurd, en evenwel zijn aanblijven door de meerderheid mogelijk werd geoordeeld, en dat men hem het herzien van zijn eigen werk tegen zijn zin heeft opgedragen.

De constitutionnele oppositie toonde bij groote eensgezindheid groote matiging.

De koloniale oppositie eindelijk kan de ondervinding hebben opgedaan, dat haar nog veel tijd en vlijt noodig zijn om hare beginselen bij de meerderheid te doen begrijpen en ingang vinden. Zoolang men haar als in de verbeelding tegenover de millioenen van het batige slot stelt, heeft zij daar weinig kans op.

De *virtus* en de *nummi* moeten nog tot harmonie worden gebragt, vóórdat zij regerende partij kan worden.

18 Augustus 1857.

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

1. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 25 Deelen.
2. Tijdschrift voor de Ind. taal-, land- en volkenkunde uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, 5 Deelen.

(*Vervolg en Slot van* I^e^. D^I^. *bladz.* 704.)

V.

Wij zijn thans tot het schitterendst tijdvak van het Bataviaasch Genootschap genaderd. Wat de vroegere jaren hadden opgeleverd, kan met hetgeen het Genootschap sedert 1843 heeft in het licht gegeven, in geene vergelijking komen. Een ernstig wetenschappelijk streven, dat zich het veld zijner onderzoekingen naauwkeurig afbakent, op de reeds verkregen resultaten zorgvuldig acht geeft, zich een goed overzigt van het bekende tracht te verschaffen, de gapingen aanwijst die in de kennis nog zijn overgebleven, en gepaste middelen ter hand neemt, om allengs dat ontbrekende aan te vullen; - ziedaar, wat van nu af het karakter wordt van de werkzaamheden dezer instelling. Zoowel in omvang als in wetenschappelijke waarde overtreft het geleverde verre dat van vroegere jaren, en die vakken, welke vroeger het ergst waren verwaarloosd, worden nu het meest op den voorgrond geplaatst. Hij, aan wien het Genootschap die nieuwe, heilzame rigting vooral verschuldigd was, is een man, wiens groote verdiensten omtrent de Indische maatschappij, en door deze ook omtrent het moederland, door velen uit partijzucht, uit vrees voor persoonlijk nadeel, wanneer eenmaal de hervormingen tot stand komen, welker noodzakelijkheid hij met zooveel volharding

predikt, nog maar al te zeer worden miskend; maar wien het gelukkig aan de andere zijde ook niet aan warme vrienden en bewonderaars ontbreekt, die er openlijk voor durven uitkomen, dat het oordeel van de meerderheid der natie over hare Indische mannen eene herziening behoeft, en, als lof en eer worden toegewezen aan hen, die er waarlijk aanspraak op hebben, niemand daarvan een grooter aandeel ontvangen zal dan Dr. W.R. van Hoëvell. Over de verpligting althans, die het Bataviaasch Genootschap aan hem heeft, kan niemand in twijfel staan, die de latere deelen zijner werken ook maar vlugtig heeft doorbladerd, en Dr. Bleeker geeft daaraan in zijn ‘Overzigt der geschiedenis’ eene schitterende getuigenis. ‘Het nieuwe leven, waarmede sedert een vijftiental jaren het Genootschap is bezield, heeft voor een groot gedeelte zijne impulsie gekregen door een man, aan wien de wetenschap en de maatschappij in Nederlandsch-Indië groote verpligtingen hebben, en die thans nog in het moederland een krachtig voorstander is van den vooruitgang der bevolkingen van deze gewesten. Ieder gevoelt het, dat ik hier bedoel den Heer W.R. baron van Hoëvell. Onder zijn praesidium heeft het Genootschap begonnen in ruimere mate vruchten af te werpen, dan ooit vroeger was geschied, en dit praesidium kenmerkte zich bovendien door eene nieuwe rigting in 's Genootschaps werkkring, welke sedert met zorg ontwikkeld is.’ Wij zullen trachten die nieuwe rigting in eenige bijzonderheden te leeren kennen.

Na eene vrij langdurige verstoring van den geregelden gang der werkzaamheden, vooral door de menigvuldige veranderingen in het personeel des bestuurs veroorzaakt, zien wij met den aanvang van 1842 de zaken des Genootschaps op een vasten voet gebragt en zijn bloei met snelheid toenemend. Onder de opperste leiding van den Gouverneur-Generaal als voorzitter, was de regeling der werkzaamheden vooral toevertrouwd aan den voormaligen secretaris J. van der Vinne, die, uit het moederland teruggekeerd, in Maart 1842 tot vice-president was verkozen. De Heer van Hoëvell kon reeds toen, als medelid des bestuurs, op de werkzaamheden een heilzamen invloed oefenen. De algemeene vergadering van 25 Mei 1842 gaf reeds een merkwaardig bewijs van de ontwaakte zucht om vroegere knutselarij door degelijk wetenschappelijk onderzoek te vervan-

gen, al is het ook dat men aanvankelijk in de keuze der middelen minder gelukkig was. Ik heb reeds elders opgemerkt, dat men nogmaals de toevlugt nam tot prijsuitschrijvingen, ofschoon dan nu niet met het doel om wetenschappelijke liefhebberij aan te wakkeren, maar om de geleerden op te wekken tot het aanvullen van zoodanige gapingen in de kennis der talen en natuurlijke historie van Indië, als door die prijsuitschrijving waren aangewezen. In de eerste plaats werd de aandacht bepaald bij de nog schier geheel onbeoefend gebleven taal der Soenda-landen of van Westelijk Java, en eene gouden medaille benevens eene premie van 1000 gulden voor een Nederlandsch-Soendasch Woordenboek uitgeloofd. Een betwist punt der natuurlijke historie, of namelijk de soort van inktvisch, die in Indië in de schelp der Argonauta gevonden wordt, daarvan de werkelijke maker is, of slechts een parasiet, die, na den eigenaar gedood of verdreven te hebben, zich van zijne woning heeft meester gemaakt, gaf het onderwerp voor de tweede vraag aan de hand. De derde, op verzoek van het Gouvernement uitgeschreven, had eene bepaald praktische strekking: zij vroeg naar de beste middelen, om de vernielingen door de witte mieren aangebragt tegen te gaan en die insekten uit te roeijen. Maar het Genootschap was ditmaal niet gelukkiger dan vroeger: ook aan deze vragen viel nimmer eene voldoende beantwoording ten deel. Inmiddels trachtte men de belangstelling door openbare bijeenkomsten te verlevendigen, waartoe ook dames en vreemdelingen werden toegelaten, terwijl de Heeren van der Vinne, van Hoëvell, Mr. W.C.E. Baron de Geer, Mr. P.A. Schil en Dr. W.C. Toewater over wetenschappelijke onderwerpen eene meer of min populaire voordragt hielden.

De Heer van der Vinne bleef slechts kort in zijne nieuwe betrekking tot het Genootschap. Omstreeks het einde van 1842 maakte hij zich gereed om Java andermaal te verlaten, en werd hij in het vice-praesidium door den Heer van Hoëvell opgevolgd, die in de algemeene vergadering van 5 October 1843, waarin de afgetreden vice-president tot honorair lid benoemd werd, een verslag van den staat der werkzaamheden des Genootschaps voordroeg, dat de eerste belangrijke bijdrage tot de kennis van de nieuwe rigting dier instelling bevat.

Eene eerste gewigtige bijzonderheid in dit verslag me-

degedeeld, was het tot stand komen van de eigen drukkerij des Genootschaps, waarvan reeds boven gesproken is. Wat die drukkerij vermogt, werd tevens getoond door het negentiende deel der Verhandelingen, dat bij deze gelegenheid schier geheel afgedrukt werd ter tafel gebragt, en waarvan de uitvoering, niet slechts wat het Nederlandsch gedeelte betreft, die der vroegere deelen verre overtrof, maar vooral ook door de Javaansche en Maleische letters, waarmede het voor een groot deel gedrukt was, van de vorderingen der typographie in Nederland en zijne koloniën een krachtig bewijs leverde.

De redenaar ging vervolgens over tot de aanwijzing der bijzondere rigting, die de wetenschappelijke werkkring des Genootschaps in de laatste jaren had verkregen. In de eerste plaats wijdde hij zijne aandacht aan de Indische taalen letterkunde. Hij herinnerde hoe een Jones en andere uitstekende mannen op het overwegend belang van meer omvattende taal- en letterkundige studiën tot doorgronding van den geest en het karakter der volken en een dieper inzigt in den gang der beschaving, hadden opmerkzaam gemaakt; en wees aan, hoe gewigtig ook uit dit oogpunt de Indische Archipel is. ‘Welk een ruim veld van onderzoek,’ dus riep hij uit, ‘bieden dan deze volkeren aan, waaronder er zijn, die zich door een eigen letterschrift, een geheel eigenaardig taalsysteem, en eene oorspronkelijke letterkunde onderscheiden; waaronder er zijn, die nu nog gedenkstukken kunnen aanwijzen, zoowel in sculptuur als in literatuur, van een tijdperk, waarin ook zij in de Indische beschaving ruimschoots deelden!’ Daarom, zoo ging hij voort, had de Directie begrepen, dat de beoefening der talen van dezen Archipel meer bijzonder door het Genootschap moest worden ter harte genomen, en het haren pligt geacht, de letterkundige voortbrengselen der belangrijkste Indische volken zooveel mogelijk in teksten en vertalingen bekend te maken. Het thans overgelegde XIX^{de} Deel bevatte daarvan eene eerste proeve in het Maleische gedicht Sjaïr Bidasari, door den Heer van Hoëvell zelven uitgegeven, en met eene vertaling en vele aanteekeningen toegelicht. Te gelijker tijd werd de aanstaande verschijning van onderscheidene Javaansche teksten, door de Heeren Gericke, Winter en anderen bewerkt, toegezegd, en de aandacht bepaald bij de goede verwachtingen, waartoe de nasporingen

van den Heer van den Ham op het gebied der Kawi-taal, van den Heer Toewater op het gebied der Boeginesche en Makassaarsche letterkunde allezins regt gaven.

In de tweede plaats stond de redenaar stil bij den staat der Indische oudheidkunde. ‘Behalve de letterkundige gedenkstukken van de Indische beschaving op Java, zijn er nog andere monumenten dier ver vervlogene eeuwen op dat eiland aanwezig. Ik heb niet noodig ze u te noemen. Gij hebt met mij die meesterstukken van sculptuur, die trotsche puinhoopen een er gouden eeuw bewonderd. Het zou overbodig zijn, u breedvoerig uiteen te zetten, hoeveel die tempels in steen gehouwen en van tallooze, rijke mythologische voorstellingen voorzien, die steenen met uitvoerige inscripties, in den weelderigen plantengroei en zelfs onder den grond ontdekt, die groote en kleine metalen beelden, welke men gedeeltelijk in de tempels aantrof, gedeeltelijk uit de aarde heeft opgegraven; ik behoef u niet te zeggen hoeveel ze bijdragen, om het karakter dier vroegere beschaving, om de oude literatuur van dat volk, om groote onopgeloste vraagstukken in de geschiedenis der menschheid op te helderen. Ze moeten dus als een onbetaalbare, maar tevens broze en vergankelijke schat beschouwd worden, dien de teederste zorgen zooveel mogelijk tegen den vernielenden tand des tijds behooren te behoeden en tegen verspreiding en verlies te bewaren. Het Bataviaasch Genootschap heeft zich dan ook verpligt gerekend, dit belangrijk onderwerp bijzonder ter harte te nemen.’

De Heer van Hoëvell vermeldde daarop, hoe reeds de Hoogleeraar Reuvens in 1832 den wensch gekoesterd had, dat het Bataviaasch Genootschap zich zou belasten met de taak om de verspreide oudheden in Nederlandsch Indië te verzamelen en afbeeldingen der monumenten ten behoeve der wetenschap in het licht te geven. Toenmaals hadden de omstandigheden, waarin het Genootschap verkeerde, de volvoering van dat plan verhinderd, maar thans was hij in de aangename gelegenheid mede te deelen, dat ook in dit opzigt betere dagen waren aangebroken. Terwijl het Gouvernement de noodige maatregelen genomen had, om de monumenten, die nog niet van hunne oorspronkelijke plaats waren gerukt, aldaar voor bederf en slooping te bewaren, had het Genootschap tot de oprigting van een kabinet van

oudheden besloten, bestemd om al die overblijfselen van den voortijd op te nemen, die, van hunne oorspronkelijke plaats verwijderd, thans hier en daar verspreid en vaak zonder de noodige verzorging waren. Met de uitvoering was reeds een begin gemaakt door den aankoop der oudheidkundige nalatenschap van den Heer Valck, gewezen resident van Djokjokarta, bestaande uit 208 grootendeels metalen beelden, 29 muntstukken en 63 stuks huisraad en gereedschap, waarvoor eene som van ƒ 4500 besteed was, en die, gevoegd bij de 28 beelden en 25 stuks huisraad en gereedschap, die het Genootschap reeds bezat, een kabinet van Javaansche oudheden vormde, waarbij noch de te Londen, noch de te Leyden voorhandene verzameling halen kon. Uit de residentiën Pekalongan, Bagalen en Kadoe werd spoedig een nieuwe toevoer verwacht, en het Genootschap stelde zich voor, ook in de overige residentiën van Java en in de buiten-bezittingen alles te doen opsporen en bijeenbrengen wat op eene plaats in haar kabinet mogt aanspraak maken. Te gelijker tijd hadden zich ook sommige leden met de ijverige studie der Javaansche oudheden bezig gehouden, en daaronder vooral de afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, de Heer C.J. van der Vlis, wiens ontijdig afsterven, om deze en andere redenen, zeer door het Genootschap werd betreurd. De Heer van der Vlis had de verzameling van den Heer Valck gerangschikt en kortelijk beschreven, en deze beschrijving zou de grondslag zijn van den beredeneerden katalogus der gansche verzameling van het Genootschap, die de Directie voornemens was uit te geven. Een tweede plan, van nog grooteren omvang, betrof de uitgave van een *Corpus inscriptionum Javae*, bestaande in eene getrouwe lithographische afteekening van alle op Java voorkomende opschriften. Reeds nu werden 9 deels in steen, deels ook in koper gegraveerde opschriften, bij wijze van proeve ter tafel gebragt. Men wilde op die wijze al de nog voorhandene inscripties aan het gevaar ontrukken van voor de wetenschap verloren te gaan, terwijl men hoopte dat de beoefening der Kawi-taal door den Heer van den Ham den weg zou banen tot latere pogingen, om bij de afbeelding eene op goede gronden rustende verklaring te voegen. Inmiddels was, als proeve van oudheidkundige studiën, eene ‘Beschrijving en verklaring der oudheden en opschriften van Soekoeh en

Tjetto', door wijlen den Heer van der Vlis, in het XIX^{de} Deel der werken opgenomen.

Tot de land- en volkenkunde overgaande, vestigde de Heer van Hoëvell de aandacht zijner hoorders op een werk over de tijdrekenkunde, wapening, muzijk en plegtigheden der Javanen, vooral in de meest oostelijke provinciën, afkomstig van den Heer A.D. Cornets de Groot, en door den Heer Chun aan het Genootschap ten geschenke aangeboden. De Directie had dit werk, dat reeds in den naam des auteurs een waarborg zijner waarde aanbood, doen ter perse leggen, zoodat de redenaar reeds nu eenige afgedrukte bladen vertoonen kon. In Februarij 1845 waren de platen voltooid en werd aangekondigd, dat de tekst in twee maanden zou gereed zijn. Dit is alles wat mij van dit werk bekend is. Wanneer men in aanmerking neemt, hoe gebrekkig in vele opzigten nog onze kennis is van de gewoonten en levenswijze der Javanen, zal men de vraag niet overbodig achten, wat er toch van dit werk geworden is, en waarom - immers zoo ik mij niet geheel bedrieg - de reeds zoover gevorderde uitgave gestaakt werd? Wij zullen nog meermalen op zulke verschijnselen stoeten, waaromtrent wij hopen dat de Heer van Hoëvell alsnog aan het wetenschappelijk publiek eenige opheldering geven zal. Van den Heer J.D. van Herwerden had het Genootschap ontvangen eene 'Bijdrage tot de kennis van het Tengersche gebergte en zijne bewoners,' half van geologischen, half van ethnologischen inhoud, die later in het XX^{ste} Deel der Verhandelingen eene plaats kreeg.

Uit de volgende afdeeling van het verslag blijkt, dat bij de vroeger ongekende ontwikkeling der letterkundige wetenschappen, de natuurkundige tijdelijk wel eenigzins op den achtergrond waren geraakt. De redenaar had hier niets anders mede te deelen, dan de vroeger reeds door mij vermelde opheffing van het Zoölogisch museum; de hulp door het Genootschap bij de verzending der naturaliën van den Heer Forsten, die weder als lid der natuurkundige Commissie in Indië bezweken was, aan een der nieuwe leden van dat wetenschappelijk ligchaam. Dr. Schwaner, bewezen; het aanknoopen van betrekkingen met een beoefenaar der ichthyologie, waarschijnlijk den in dit vak zoo hoogst verdienstelijken officier van gezondheid, Dr. P. Bleeker, dien het Genootschap in het verzamelen van bouwstoffen voor

een werk over de visschen van Nederlandsch Indië wilde bijstaan; en den aankoop van een stel barometers en thermometers, die tot het doen van meteorologische waarnemingen te Batavia en te Buitenzorg aan de Heeren P. Melvill van Carnbée en Dr. P.L. Onnen waren ter hand gesteld.

Ten gevolge der ijverige pogingen van de Directie, had al verder de bibliotheek eene belangrijke uitbreiding ondergaan, terwijl eene vrij aanzienlijke jaarlijksche som voor den aankoop van boeken was uitgetrokken. Dr. Bleeker had van de gedrukte boeken een wetenschappelijk gerangschikten katalogus vervaardigd, terwijl Dr. van der Vlis zich had bezig gehouden met een onderzoek der belangrijke verzameling van Oostersche handschriften, meerendeels afkomstig van de oude Sultans van Bantam en bij het einde dier dynastie door het Gouvernement aan het Genootschap geschonken. ‘Die verzameling, welke gedurende meer dan twee eeuwen door de onderscheiden vorsten van Bantam is vervaardigd, bestaat,’ dus berigtte de verslaggever, ‘uit 346 boekdeelen, allen in een goeden toestand. Grootendeels zijn het fraaije manuscripten van Arabische werken, waarvan vele van Javaansche en Maleische aanteekeningen zijn voorzien. Er bevinden zich ook nog eenige Javaansche en Maleische codices onder, doch verreweg de belangrijkste zijn de Arabische.’ De Heer van der Vlis had zich met de vervaardiging van een beredeneerden katalogus belast, waarvan het eerste gedeelte de Arabische handschriften zou bespreken. Doch toen hij de eerste sectie, de handschriften des Korans bevattende, naauwelijks voltooid had, was hij uit zijne veelbelovende werkzaamheden weggerukt. Gelukkig was de Heer Toewater kort te voren van Makasser naar Samarang verplaatst en daardoor in staat gesteld, op verzoek der Directie, de voltooijing der onafgewerkte taak welwillend op zich te nemen.

De Heer van Hoëvell eindigde zijn belangrijk verslag met eenige bijzonderheden over de materiële aangelegenheden en over de leden des Genootschaps, en bragt eene warme hulde toe aan den Heer C.J. van der Vlis, met wien hij in 1835, naar aanleiding eener prijsvraag over den Joodschen geschiedschrijver Flavius Josephus, door de literarische fakulteit te Utrecht uitgeschreven, om het eermetaal had gedongen, met dat gevolg, dat aan beiden de medaille was toegewezen, en zij sedert door naauwe vriend-

schap waren verbonden gebleven. Het kort daarna in het licht verschenen XIX^{de} Deel der Verhandelingen verbond nogmaals hun beider namen, gelijk reeds het XVIII^{de} gedaan had; want behalve het belangrijk verslag, waaruit ik zooveel heb medegedeeld, was het geheel met de beschrijving der oudheden van Soekoeh en Tjetto door Dr. van der Vlis en met de uitgave van de Sjaïr Bisadari door Dr. van Hoëvell gevuld.

De eerstvolgende jaren bragten in menig opzigt de gewenschte verwezenlijking der plannen en verwachtingen, die in het besproken verslag ontvouwd waren. En geen wonder! Na het diep betreurd afsterven in 1844 van den Gouverneur-Generaal Mr. P. Merkus, naar de getuigenis eens vreemdelings ‘een der beste mannen, die ooit over Nederlandsch Indië of eenige andere kolonie den staf hebben gezwaaid,’ was Dr. van Hoëvell zelf tot voorzitter des Genootschaps gekozen, en daardoor in staat gesteld zich met nog gunstiger gevolg aan de behartiging zijner belangen te wijden. De algemeene vergadering van 4 Febr. 1845 opende hij met een verslag, nog merkelijk uitgebreider dan het vorige en niet minder rijk in proeven van den warmen ijver voor de wetenschap, dien hij in de leden des Genootschaps had weten op te wekken. Hij kon in de eerste plaats het XX^{ste} Deel der Verhandelingen, op het voorwerk na geheel afgedrukt, aan de leden vertoonen. Behalve het opstel van den Heer van Herwerden, waarvan reeds gewag is gemaakt, bevatte het eene eerste proeve der beloofde uitgave van Javaansche teksten in de bewerking van het gedicht Wiwåhå of Mintårågå, door den Heer J.F.C. Gericke, die welhaast door eene dergelijke bearbeiding van de Råmå, door den Heer C.F. Winter, zou gevolgd worden, gelijk wij die dan ook werkelijk in het 2de gedeelte van het XXI^{ste} Deel zullen aantreffen. Met de uitgave dezer teksten beoogde de Directie niet enkel de bevordering der Indische taalkennis; zij wilde ze ook tot nut der inboorlingen doen strekken. ‘Tot dusverre,’ zoo drukte zich de redenaar uit, ‘zijn die inboorlingen van de gedrukte werken hunner eigene literatuur geheel verstoken, en de manuscripten zijn onder hen schaars te verkrijgen en voor den eenvoudigen dessa-bewoner geheel onbereikbaar. Indien eene familie in 't bezit is van een oud, half-vergaan, gedeeltelijk onleesbaar handschrift, dan wordt dit als een

voorvaderlijk erfdeel, als een heilige poesaka, bewaard. 't Is het elementair-boek, waaruit de geheele familie, van ouder tot ouder, leert lezen, - 't is dikwijls de eenige lektuur, die zulk een gezin ooit onder de oogen krijgt. En toch is de Javaan een hartstogtelijk liefhebber van lezen; toch kan hij avonden en nachten, bij den flaauwen schijn eener *dilah*, op zijn matje zitten *motjo*, terwijl buren en vrienden gretig de voorlezing aanhooren. Ieder, die het wel meent met den goeden bewoner van dat eiland, en zijnen zedelijken toestand eenigzins ter harte neemt, zal deze zucht tot lezen bij hem trachten op te wekken, want zij is misschien het middel eener hoogere beschaving. En wat kan daartoe meer bevorderlijk zijn, dan het verspreiden van werken, tot hunne eigene literatuur behoorende? Met graagte zullen zij die ontvangen en het als eene weldaad beschouwen, waarvan ze een nuttig gebruik zullen maken. In deze veronderstelling heeft de Directie eenige honderdtallen exemplaren van de door haar uitgegevene Wiwåhå, en Råmå den Javanen aangeboden. Hoewel de prijs, waarvoor zij zich deze werken kunnen verschaffen, niet gering te noemen zij, is echter van de Wiwåhå reeds een 400tal verkocht, en hebben wij meer dan 700 inteekenaren op de Råmå; een bewijs, dat hetgeen de Directie a priori verwachtte, door de uitkomst is bevestigd.' Tot dusverre de Heer van Hoëvell. Later is het Genootschap op dien weg voortgegaan, en, gelijk de Heer Bleeker in zijn geschiedkundig overzigt berigt, zijn niet slechts van de Sjaïr Bidasari, de Wiwåhå en de Råmå, maar ook van de later door het Genootschap uitgegeven Manik-Måjå en Hangling Darmå, alsook van de Kawi-werken Wrettå Santjåjå, Ardjoenå Wiwåhå, Bomå Kawjå en Mani Batangan door die instelling vele duizenden afdrukken onder de inboorlingen verspreid. Het Genootschap deed daardoor een groeten stap in de rigting van hen, die meenen, dat men de reeds voorhandene elementen van beschaving bij voorkeur tot ontwikkeling van de inlanders moet dienstbaar maken; dat men hen niet tot Europeanen maken, maar hen door veredeling hunner eigenaardigheid tot beschaving brengen moet. Jammer dat het zoo quaestieus is, vooral ook na de in Britsch Indië opgedane ondervinding, of dit oppervlakkig zoo schoonschijnend stelsel wel immer tot eenige voldoende uitkomst leiden kan!

De Heer van Hoëvell schetste in zijn verslag in de eerste plaats den toestand, waarin zich de studie der Javaansche taal bevond, om daarbij te vermelden wat de Directie gedaan had, ten einde de beide eerste kenners dier taal, de Heeren Winter en Wilkens, in staat te stellen, om zich, onder medewerking van den Heer van der Ham, die zich toen te Soerakarta ophield en de Kawi-woorden aan het Sanskrit kon toetsen, aan de vervaardiging van een uitgebreid Javaansch Woordenboek te wijden. De Heer Roorda van Eysinga had zich bereid verklaard een Javaansch handschrift over de geschiedenis van Pangeran Poeger voor het Genootschap te bewerken, belangrijk ‘omdat het een denkbeeld geeft van het standpunt, vanwaar de Javanen de gebeurtenissen beschouwen, waarin de Nederlanders eene groote rol spelen.’ Van de zendelingen Becker en Hardeland op Borneo had de Directie een Woordenboek ontvangen van de taal van Poelopetak of de zoogenaamde kleine-Dajak. Bij zooveel verblijdends moest echter ook eene bittere teleurstelling vermeld worden. De Heer Toewater, die eene Chrestomatie van Makassaarsche en Boeginesche stukken, met daarbij behoorend Woordenboek, als vrucht zijner studiën gedurende zijn vierjarig verblijf te Makasser, aan het Genootschap had toegezegd, was den weg gevolgd, waarop hem reeds zoo menige jonge en veelbelovende geleerde in Indië was voorgegaan: den weg naar het oord, vanwaar geen reiziger wederkeert. De Directie had getracht uit zijne nalatenschap voor de wetenschap te redden, wat er nog te redden viel. Na eenige mislukte pogingen, om althans eene kleine proeve der Makassaarsche studiën van den Heer Toewater in dien staat te doen brengen, dat zij in de werken des Genootschaps kon worden opgenomen, stond die instelling eenige jaren later de letterkundige nalatenschap van den Heer Toewater af aan het Bijbelgenootschap, ten behoeve van den Heer B.F. Matthes, als afgevaardigde naar Celebes gezonden, om zich daar met de studie der Makassaarsche en Boeginesche talen, als voorbereiding tot eene bijbelvertaling, bezig te houden. Gelijk ik reeds elders gezegd heb, de nagelaten papieren van den Heer Toewater hebben dien uitstekenden geleerde slechts geringe dienst kunnen bewijzen, hetzij omdat de Heer Toewater de resultaten van zijn onderzoek meer in het hoofd dan *in scriptis* had, en, gelijk zoo vaak

met de letterkundige nalatenschap van geleerden het geval is' zijne ruwe aanteekeningen slechts voor hem zelven, niet voor anderen bruikbaar waren, hetzij omdat, door welk toeval dan ook, misschien een deel der papieren is verloren gegaan. Hoe het zij, de Heer Matthes is gelukkiger geweest dan zijn voorganger. Het Bijbelgenootschap is reeds in het bezit van zeer belangrijke, door hem opgestelde werken over de Makassaarsche taal, die eene spraakkunst, eene rijke verzameling uittreksels uit Makassaarsche schriften en een uitgebreid woordenboek omvatten, en verwacht, als vrucht der reizen in de binnenlanden, waarmede hij zich thans nog van tijd tot tijd, vaak onder ongeloofelijke bezwaren en gevaren, bezig houdt, welhaast van hem gelijke diensten voor de studie van het met het Makassaarsch zoo naauw verwante Boegineesch. Makassaarsche en Boeginesche typen, die door fraaiheid en juistheid de bewondering aller kenners wegdragen, zijn door de zamenwerking der geleerden Matthes in Indië en Millies in Nederland en van den bekwamen stempelsnijder N. Tetterode vervaardigd, en de Makassaarsche spraakkunst is reeds te Amsterdam ter perse gelegd, om weldra, zoo wij hopen, door Chrestomathie en Woordenboek te worden gevolgd.

Met betrekking tot de oudheidkunde kon de Heer van Hoëvell wijzen op zeer belangrijke aanwinsten voor het oudheidkundig kabinet, op de vordering in de zamenstelling van den katalogus gemaakt, en de voortzetting der uitgave van het *Corpus inscriptionum Javanarum*, waarin thans reeds alle in koper en steen gegraveerde inscripties van de residentie Soerabaja waren opgenomen. Vreemd is het, dat ook de uitgave dezer inscripties van nu af gestaakt schijnt. Wij vernemen er later niets meer van en ook het reeds verschenene heeft, vrees ik, weinig vrucht voor de wetenschap gedragen, en is in Europa niet of naauwelijks bekend geworden.

Het ethnologisch kabinet was aanmerkelijk uitgebreid, deels door aankoopen uit de nalatenschap van den Gouvernements Commissaris voor Bali, den Heer Huskus Koopmans, deels door eene belangrijke verzameling van voorwerpen, door den Heer C.F. Boudriot, assistent-resident van Pontianak, gezonden. De mineralogische verzameling was aanmerkelijk uitgebreid, naar een beter lokaal verplaatst en op nieuw gerangschikt, en werd thans door den Heer

Bleeker in katalogus gebragt. Met onderscheidene natuurkundigen waren nieuwe betrekkingen aangeknoopt, die op belangrijke bijdragen voor de werken des Genootschaps deden hopen, en aan de voortzetting der meteorologische waarnemingen was zooveel mogelijk de hand gehouden. De bibliotheek was, deels door geschenken, deels door aankoopen, weder aanmerkelijk uitgebreid, en ging, vooral door de aanstelling van Dr. Bleeker tot vasten bibliothekaris, eene nog betere toekomst te gemoet. De drukkerij des Genootschaps, die tot dusverre wat voor het drukken van Maleische en Javaansche geschriften vereischt werd, van de landsdrukkerij had moeten leenen, zou eerlang met een volledig stel Javaansche en Maleische typen, uit Nederland ontboden, worden verrijkt, en had reeds zoo groote uitbreiding erlangd, dat daar, behalve onderscheidene werken van bijzondere personen, thans sedert eenigen tijd ook twee Tijdschriften, dat voor Nederlandsch Indië en het Natuur- en Geneeskundig Archief, gedrukt werden.

Wij hebben den inhoud van het XX^{ste} Deel reeds leeren kennen, en kunnen daarom onmiddellijk overgaan tot de feiten, medegedeeld in het eerstvolgend verslag, gelezen door den Heer van Hoëvell in de algemeene vergadering van 8 Mei 1847, de laatste die door hem werd bijgewoond. Wederom was een deel der werken gereed, en ditmaal was het zoo uitgebreid, dat het, om den grooten omvang, in twee stukken gesplitst zou worden uitgegeven.

De Råmå, door den Heer Winter bewerkt, vulde, ofschoon van geene vertaling verzeld, het gansche tweede stuk. Het eerste bevatte, behalve drie eerste proeven der ichthyologische studiën van Dr. Bleeker, sedert in zoovele soortgelijke opstellen, deels in, deels buiten de werken van het Genootschap voortgezet, het eerste gedeelte der reeds herhaaldelijk toegezegde ‘Beredeneerde beschrijving der monumenten van het oudheidkundig kabinet des Genootschaps.’ Onder toezigt en medewerking van den ijverigen voorzitter, was zij vervaardigd door een man, aan wien sedert het Bataviaasch Genootschap de duurste verpligting had, en wiens nasporingen op letter- en oudheidkundig gebied tot de voornaamste sieraden van de latere deelen zijner werken behooren, den Heer Rudolph Friederich. Wat de Heer van Hoëvell in een ander gedeelte van zijn verslag aangaande zijn persoon mededeelt, verdient wel, dat ik het

hier te zijner eere inlassche: ‘Aan de hoogescholen te Berlijn en Bonn had hij zich in de Semietische talen, maar bovenal in het Sanskriet geoefend, en hij brandde van begeerte om zijne studiën in Indië zelve en vooral in dezen Archipel voort te zetten. Eigen middelen ontbraken hem daartoe, en hij wendde zich om die reden tot den Hoogleeraar Taco Roorda, te Delft; maar deze verklaarde hem, dat er weinig vooruitzigt bestond, om in eene wetenschappelijke betrekking door het Gouvernement naar Indië gezonden te worden. Dit antwoord schrikte hem niet af; de zucht naar wetenschap was bij hem sterker dan alle bezwaren, hoe onoverkomelijk ze ook schenen, en hij kwam tot het koene besluit, om dan naar Indië te gaan langs den weg, die voor ieder, ook voor den meest onbemiddelden openstaat: om soldaat te worden en bij zijne komst te zien, wat hem verder te doen stond. Ofschoon hij geen den minsten aanleg voor of kennis van zijnen nieuwen stand bezat, had hij echter nog zooveel voorspraak in Nederland, dat men hem tot onder-officier bevorderde, ten einde de onaangenaamheden en ontberingen der reis eenigzins voor hem te verminderen. Onmiddellijk nadat hij hier voet aan wal had gezet, meldde hij zich bij de Directie van het Bataviaasch Genootschap aan. Ons geacht medelid, Z. Exc. de Heer Cochius, Kommandant van het leger, gaf hem vrijheid om provisioneel bij deze instelling in het werk gesteld te worden, ten einde te zien, in hoeverre zijne diensten voor dit Genootschap van nut konden zijn. De voltooijing van den door van der Vlis en Toewater naauwelijks begonnen arbeid (de katalogus der Oostersche handschriften) werd hem aanvankelijk opgedragen, en toen de Directie overtuigd was, dat van zijne grondige studiën en onvermoeiden ijver veel was te verwachten, heeft zij bij het Gouvernement aanzoek gedaan en verkregen, dat hij bij het leger voor memorie gevoerd werd, zoodat hij zich thans, in den boezem des Genootschaps, geheel aan de wetenschap kan toewijden. Als adjunct-bibliothekaris is hij nu sedert twee jaren werkzaam; hij heeft, gezamenlijk met mij, het eerste gedeelte der beschrijving van ons oudheidkundig kabinet bewerkt; een groot gedeelte van den katalogus der Oostersche handschriften heeft hij gereed, en hij zou dat reeds gepubliceerd hebben, ware die arbeid niet tijdelijk gestaakt door zijne zending naar Bali, waar het Genootschap

meent zijne diensten vooral noodig te hebben. Maar zoodra die zending is afgeloopen, zal een groot gedeelte van den katalogus, dat nog slechts eene herziening behoeft, onmiddellijk worden uitgegeven.'

Het gedeelte van de beschrijving der oudheden, dat in het XXI^{ste} Deel der Verhandelingen voorkomt, maakt ons bekend met 96 metalen en 39 steenen godenbeelden, en wordt opgehelderd door 16 platen, welker uitvoering op de steendrukkerij der genie te Batavia nog wel wat te wenschen overig laat. Een vervolg, de beschrijving van 37 steenen beelden bevattende, en met 24 veel beter uitgevoerde platen toegerust, gaf de Heer Friederich in 1850 in het XXIII^{ste} Deel der Verhandelingen. Het gebrek aan vele noodzakelijke hulpmiddelen noopte hem de beschrijving der nog overige talrijke voorwerpen vooreerst uit te stellen. Zeker mogen wij ze in een der eerstvolgende deelen te gemoet zien, zoowel als het vervolg van den katalogus der Oostersche handschriften, waarvan, mede wegens gebrek aan vele onmisbare hulpmiddelen, het eerste gedeelte, de beschrijving van 45 Arabische Codices van grammatischen en theologischen inhoud bevattende, eerst in 1853 in het XXV^{ste} Deel kon geplaatst worden.

Over de, in de aangehaalde plaats van het verslag des voorzitters in het voorbijgaan vermelde reis van den Heer Friederich naar Bali, wordt in een ander gedeelte van dat opstel uitvoeriger gesproken. In den aanvang van 1846 werden toebereidselen gemaakt tot de eerste expeditie naar dat eiland, en dit gaf aanleiding, dat ook de aandacht der Directie van het Bataviaasch Genootschap daarop gevestigd werd. Zij begreep, dat het tot belangrijke uitkomsten voor de wetenschap zou kunnen leiden, wanneer deze gelegenheid werd aangegrepen, om antiquarische, historische, ethnologische en linguistische nasporingen op het nog zoo gebrekkig bekende en in de geschiedenis van den Indischen Archipel zoo bij uitnemendheid gewigtige Bali te laten doen. Diensvolgens wendde zich de voorzitter met een uitvoerig adres tot den Gouverneur-Generaal Rochussen, waarbij hij vergunning verzocht voor het Bataviaasch Genootschap om den Heer Friederich in wetenschappelijke zending aan de expeditie toe te voegen, daarbij de bede voegende, dat het Gouvernement het Genootschap eenigzins in de kosten zou te gemoet komen en de noodige bevelen zou uitvaardigen,

opdat de Heer Friederich in zijne nasporingen en het verzamelen van handschriften, inscriptiën, beelden en dergelijke, zooveel mogelijk ondersteuning en medewerking mogt vinden. Weinige dagen daarna werd het Genootschap met de gunstigste beschikking op deze verschillende verzoeken verblijd, en den 26sten Mei vertrok de Heer Friederich, aan boord van Z^{r}. M^{s}. Schoener Circe, naar Blêling. Den 28sten Junij had daar een beslissend treffen plaats, den dag daaraan door de verwoesting van Singa Radja, den zetel van den vorst van Blêling, gevolgd. Nu begon zich de gelegenheid voor wetenschappelijke nasporingen aan te bieden, waarin de Heer Friederich ijverig werd bijgestaan door den Heer Zollinger, die, door het Gouvernement met eene wetenschappelijke zending naar Lombok en de eilanden verder oostwaarts belast, toevallig mede bij de vernieling van Singa Radja tegenwoordig was. Den 1sten Julij ging de Heer Friederich aan wal en vond reeds den eersten avond onder de puinhoopen eenige losse beschreven bladen, voornamelijk brieven, terwijl hij den volgenden dag in het bezit kwam van vijf volledige manuscripten en onderscheidene houten en steenen beelden. Nog deed hij onderscheidene excursiën, die hij in het rijk van Blêling maakte, door het verzamelen van ethnologische voorwerpen ten nutte der wetenschap strekken; maar het bleek hem al meer en meer, dat Blêling een minder gunstig veld voor zijne nasporingen opleverde, waarom hij besloot dieper in het eiland door te dringen en Klongkong, Badong en Tabanan te bezoeken. De vruchten zijner nasporingen deelde de Heer Friederich van tijd tot tijd voorloopig aan den Heer van Hoëvell mede, die zich haastte de geleerde wereld, door middel van het door hem uitgegevene Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, daarmede bekend te maken, maar te gelijker tijd maakte hij zich gereed tot het zamenstellen eener uitvoerige Verhandeling over Bali, voor het XXII^{ste} Deel der werken van het Bataviaasch Genootschap bestemd. Doch de voortduring der Balinesche verwikkelingen, die weldra nog eene tweede en derde expeditie noodzakelijk maakte, belemmerde den Heer Friederich in zijn onderzoek en noodzaakte hem zijn verblijf op Bali, zeer tegen zijn zin, te verkorten. Hij verkoos daarom voor het belangrijk opstel over dat eiland, dat in het XXII^{ste} en XXIII^{ste} Deel der Verhandelingen geplaatst werd, den titel van ‘Voorloopig Verslag,’ maar ging in-

tusschen voort, ook in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië verschillende stukken over de letterkunde en oudheden van Bali, onder andere eene bewerking der Oesana Bali, te plaatsen. In 1853 berigtte de Heer Bleeker, in zijn overzigt van de geschiedenis des Genootschaps, dat er sedert geruimen tijd van eene nieuwe zending van den Heer Friederich naar Bali sprake was. Zooveel mij bekend is, bleef het tot dusverre bij die sprake. Natuurlijk vermag het Genootschap in zulke zaken niets zonder de tusschenkomst der regering, en van hen in wier handen thans het lot van Indië berust, schijnt naauwelijks te verwachten, dat de beoefening der wetenschap van hunne zijde veel ondersteuning en aanmoediging vinden zal.

Aan Duitsche geleerden zijn vaak een zelfopofferende ijver, eene onbegrensde volharding in wetenschappelijke nasporingen eigen, die de regtmatige bewondering van andere natiën opwekken, maar zelden door hen worden nagevolgd. De Heer Friederich is er een nieuw voorbeeld van. In zijn verslag van 1847 had de Heer van Hoëvell wederom een treurig berigt moeten mededeelen. De studie van het Javaansch had wederom, door den dood van twee jeugdige beoefenaars, de Heeren D.L. Mounier en A.W. van den Ham, een belangrijk verlies geleden. Ik heb vroeger gemeld, welke verwachtingen vooral door de nasporingen van den Heer van den Ham in de Kawi-taal waren opgewekt. Inzonderheid had hij zich lang bezig gehouden met eene ‘proeve van vergelijking van het Kawi en het tegenwoordig Javaansch met het Sanskriet,’ welk stuk men zich reeds gevleid had in het XX^{ste} Deel der Verhandelingen te kunnen opnemen. De zucht om het meer volkomen te maken, alvorens het in het licht te zenden, had het hem echter nog doen terughouden, toen een ontijdige dood hem overviel. De Directie des Genootschaps wendde zich dadelijk tot de executeuren om haar regt op dit stuk te doen gelden, maar, hetzij dat hare pogingen vruchteloos bleven, hetzij dat de proeve niet in een toestand verkeerde, welke haar voor dadelijke uitgave vatbaar maakte, men heeft daarvan nimmer iets meer vernomen. Met den dood van den Heer van den Ham was de eenige Nederlander gevallen, die zich tot dusverre bepaaldelijk met de studie van het Kawi had bezig gehouden, en gevallen zonder dat zijne nasporingen iets ten blijvenden nutte der wetenschap had-

den uitgewerkt. Gelukkig dat de Heer Friederich, door zijne vroegere studiën van het Sanskriet en zijne latere beoefening van het Balineesch daartoe voorbereid, zich ook dezen tak van de Indische letterkunde aantrok. Niet minder dan drie Kawi-gedichten werden in de Verhandelingen des Genootschaps door hem uitgegeven, de Wrettå Santjåjå in D. XXII (1849), de Ardjoenå Wiwåhå in D. XXIII (1850), de Bomå Kawjå in D. XXIV (1852), terwijl de bewerking van een vierde, de Mani Batangan, mede reeds voorlang is afgedrukt en bestemd is om in een der eerstvolgende deelen eene plaats te vinden.

En nog heb ik niet alles opgenoemd wat door den Heer Friederich ten behoeve van het Bataviaasch Genootschap verrigt is. Eene Arabische Spraakkunst, de Marah el-Arwah, uitgegeven naar een der van de Sultans van Bantam afkomstige handschriften, ligt reeds ten deele althans voor het XXVI^{ste} Deel afgedrukt, en voor het XXVII^{ste} zijn twee palaeographische verhandelingen over Sanskriet-inscriptiën, deels op Sumatra, deels te Singosari in de residentie Pasoeroean gevonden, bestemd. Bovendien zijn, behalve eenige kleine aanteekeningen, niet minder dan acht opstellen van de hand van den Heer Friederich, verklaringen van verschillende opschriften of aanmerkingen over merkwaardige Hindoe-oudheden bevattende, in de vijf eerste deelen van het sedert 1853 in het licht verschijnend Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap opgenomen. Een zoo werkzaam medelid verdiende wel de onderscheiding, hem volgens het verslag van 24 April 1855 ten deel gevallen, van tot besturend lid te worden verkozen.

Na deze uitweiding keer ik terug tot het verslag van 8 Mei 1847, waarin nog enkele mededeelingen voorkomen, die op eene korte vermelding aanspraak maken. In eene algemeene vergadering, den 14^{den} Januarij 1846 gehouden, had de nieuwe Gouverneur-Generaal, de Heer Rochussen, het hem aangeboden protectoraat des Genootschaps aanvaard. De president had bij die gelegenheid, uit naam der Directie, den wensch geuit, dat met het bestuur Zr. Exc. ook voor deze wetenschappelijke instelling eene nieuwe periode mogt aanbreken, niet alleen uitstekende door krachtdadige ondersteuning en bescherming van de zijde van het Gouvernement, maar bovenal ook door eene algemeene medewerking van de leden en van allen, die door bijzondere

omstandigheden in de gelegenheid waren, om der wetenschap eenige diensten te bewijzen. Van hare zijde had daarom de Directie gemeend, de aandacht des publieks te moeten vestigen op den tegenwoordigen toestand der kennis van den Indischen Archipel, de punten die nog opheldering vereischten, en de bijzonderheden, waaromtrent zij in de eerste plaats mededeelingen wenschte te ontvangen. Zij had daarom eene lijst van *desiderata* ter tafel gebragt, die zij vervolgens aan alle ingezetenen van Nederlandsch Indië had aangeboden, van wie men, uithoofde van hunne woonplaats, hunnen werkkring of andere gunstige omstandigheden, verwachten mogt, dat zij in staat en gezind zouden zijn de pogingen des Genootschaps te ondersteunen. De met veel zorg opgemaakte lijst van desiderata bevat de aanwijzing van een groot aantal bijzonderheden uit het gebied van taal- en letterkunde, oudheidkunde, numismatiek, natuurlijke geschiedenis, ethnologie, landbouw en nijverheid, waarop de Directie de aandacht van alle vrienden der wetenschap inriep. De weg der prijsuitschrijvingen werd daarbij grootendeels verlaten, gelijk blijkt uit de volgende opmerkingen, die in de lijst van desiderata voorkomen, waar van de gewenschte uitbreiding van de kennis der inlandsche talen sprake is. ‘Het Bataviaasch Genootschap,’ zoo lezen wij daar, ‘heeft vroeger getracht, door het uitschrijven van prijsvragen, in het bezit te geraken eener meer volledige kennis van dit belangrijk onderwerp. Het heeft daarom in 1842 de groote gouden medaille of ƒ 500 uitgeloofd voor een Soendasch-Nederlandsch Woordenboek; maar tot leedwezen der Directie is daarop tot dusverre geen antwoord ingekomen. Zij heeft derhalve vermeend, dat het uitschrijven van prijsvragen op die wijze misschien het middel niet was, om haar doel te bereiken, en is dientengevolge op het denkbeeld gekomen, daartoe eenen anderen weg in te slaan. Immers het vervaardigen van *volledige* woordenboeken, grammatica's enz., ligt niet onder ieders bereik; daartoe behoort eene gezette studie en eene langdurigheid van tijd, welke de Europeanen, die in de gelegenheid zijn om de kennis der door ons bedoelde talen te verkrijgen, daaraan maar zelden kunnen toewijden. Maar wat ieder, die door zijne omstandigheden of zijne standplaats in Indië daartoe in de gelegenheid is, vermag, is het vervaardigen van woordenlijsten, het verzamelen van manuscripten, en

het geven van mededeelingen omtrent allerlei bijzonderheden, de talen betreffende, die de inboorlingen spreken, waaronder hij woont, voor zooverre die te zijner kennisse komen.' Intusschen - zoo moeijelijk schijnt het zich aan de kracht der gewoonte te onttrekken - werd toch nog weder met deze lijst van desiderata eene uitloving van twee prijzen op het gebied der geologie verbonden, de eerste voor eene opsomming der petrefacten, de tweede voor eene beschrijving der minerale bronnen van Java, maar wederom met denzelfden ongelukkigen uitslag, als bij de prijsuitschrijvingen des Genootschaps sedert lang tot regel geworden was. Gelukkig werd echter daarom de geologie in Nederlandsch Indië niet verwaarloosd: onderscheidene geleerden wijdden zich met kracht aan dezen belangrijken tak van wetenschap, waarvan een aantal opstellen in de Indische Tijdschriften, vooral in het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, en inzonderheid het uitgebreide en schoone werk van den Heer Junghuhn over Java, zijne inwendige structuur en de plantbekleeding van zijnen bodem, getuigenis geven.

De uitgave en verspreiding dezer desiderata was ongetwijfeld een gepast middel tot opwekking van den wetenschappelijken zin, maar het was eene dwaling, daarvan spoedig belangrijke uitkomsten te verwachten. Door aanhoudende pogingen en de zamenwerking van vele middelen kan de in eene maatschappij heerschende geest allengs gewijzigd worden, maar dat een enkel op zich zelf staand middel, als een tooverstaf, eene plotselinge verandering te weeg brengen, en ijver en werkzaamheid opwekken zal, waar tot dusverre traagheid en onverschilligheid heerschten, heeft men inderdaad geen grond te verwachten. De Directie noemt zich teleurgesteld, omdat hare poging na verloop van naauwelijks 1½ jaar nog weinig vrucht had gedragen; inderdaad had zij reden om vooreerst met de aanvankelijke mededeelingen en toezeggingen van de Heeren Zollinger, Weddik, Willer en baron de Kock tevreden te zijn.

Om bij de uitbreiding van het archaeologisch kabinet, door de aanwinst van hoogst-belangrijke Hindoe-oudheden, zoowel van Sumatra en Borneo als van Java, en van het ethnologisch kabinet, door bezendingen van den Heer Friederich uit Bali, niet weder stil te staan, vermeld ik, wat het wetenschappelijk gedeelte des verslags betreft, alleen nog

de gunstige getuigenis die het bevat, aangaande den vernieuwden ijver, waarmede door vele uitstekende geleerden, die doorgaans ook tot het Genootschap in betrekking stonden, de natuur van den Indischen Archipel in de laatste jaren onderzocht werd. De herinnering der namen van Bleeker, Junghuhn, Zollinger, Wassink, Bosch, Hasskarl, Maier, Schwaner, Munnich, Krayenbrink en Logan, hier nevens onderscheidene andere eervol vermeld, zal alleen genoeg zijn om mijne lezers te overtuigen, dat die lof geene ijdele pligtpleging was. Van de vruchten hunner nasporingen was veel, deels in afzonderlijke werken, deels en vooral in de onderscheidene in Indië in het licht verschijnende Tijdschriften medegedeeld; maar ook vele belangrijke stukken werden aangekondigd als bestemd voor de volgende deelen der werken van het Genootschap, die, te beginnen met het XXII^{ste} Deel, in kwartoformaat, als meer geschikt voor uitgebreide verzamelingen van wetenschappelijke verhandelingen, zouden worden uitgegeven. Van de hier bedoelde stukken is de verhandeling van Dr. Bleeker, die de afmetingen van schedels der Melajo-Moluksche volken, genomen naar voorwerpen uit het museum des Genootschaps, zou mededeelen, op eenigzins raadselachtige wijze tot dusverre achterwege gebleven. In het verslag van 8 Maart 1849 lezen wij, dat het handschrift te laat was ingekomen om in Deel XXII geplaatst te worden, maar dat het nu eene plaats in het eerstvolgend Deel zou vinden. Ik heb het zoowel in dat als in de sedert uitgekomen deelen te vergeefs gezocht, en vermoed dat Dr. Bleeker het stuk later heeft teruggenomen, welligt omdat hij besefte, dat het aantal der onderzochte schedels nog te gering was, om tot bepaalde gevolgtrekkingen te kunnen leiden.

De laatste bijzonderheid, die ik hier vermelden wil, betreft de drukkerij des Genootschaps; doch daar ik de bijzonderheid, waarop ik hier het oog heb, reeds voor eenige jaren, in mijn opstel ‘De openbaarheid in koloniale aangelegenheden’, uitvoerig in dit Tijdschrift heb besproken, zal ik ze hier slechts kortelijk met de woorden van Dr. Bleeker, in zijn overzigt van de geschiedenis des Genootschaps, vermelden, ‘In het jaar 1847,’ zegt hij, ‘werd, bij regeringsbesluit van 29 Januarij, het stelsel van censuur op het Genootschap toegepast, nadat reeds geruimen tijd verwikkelingen over het uitgeven door het Genootschap

van boekwerken van eenigen omvang [t.w. buiten de eigene werken dier instelling] waren ontstaan. En toen in 1848 de toenmalige president des Genootschaps, de Heer van Hoëvell, die zich tot dien tijd toe met het beheer der drukkerij wel had willen belasten, naar Nederland vertrok, was er niemand in het bestuur des Genootschaps, die zich met zoo groote verantwoordelijkheid wilde belasten, of genegen was zich aan zoo groote beperking te onderwerpen, als welke, onder de toenmalige omstandigheden, met het beheer der drukkerij gepaard gingen. Eensklaps werd de drukkerij alzoo werkeloos, en het was een tijd lang alsof de wetenschap in Nederlandsch Indië geene beoefenaars meer had. Gelukkig was dat tijdvak kort en hetzelfde jaar 1848, de geheele beschaafde aarde elektriserende, drukte zijne historische cijfers ook diep in den maatschappelijken toestand dezer gewesten, en gaf warmte en opgewektheid, waar vroeger koelheid en onverschilligheid bestonden. Door het vroeger reeds ontwaakte leven in letteren en wetenschappen werden boekhandelaren en boekdrukkers herwaarts gelokt, welke weldra in de behoefte der krachtig terugwerkende wetenschappelijke bemoeijingen en der zich van toen af aan ontwikkelende dagbladpers konden voorzien. Het Genootschap werd toen te rade, zijne drukkerij aan eene bijzondere onderneming over te doen en zich daarbij de spoedige uitgave van zijne werken te verzekeren. Over dezen maatregel, welke in 1848 werd ten uitvoer gelegd, heeft men reden gehad zich te verblijden; want de uitgave van 's Genootschaps werken heeft sedert met den gewenschten spoed plaats gehad, en het Genootschap is ontheven van de lasten eener kostbare administratie, verbonden aan de geregelde werking eener drukkerij, van een omvang als de zijne was.'

Het hier in het voorbijgaan vermelde vertrek van den Heer van Hoëvell uit Indië, eene gebeurtenis, waarvan de omstandigheden te zeer bekend zijn en te versch in het geheugen liggen om hier herinnering te vereischen, gaf aan het Bataviaasch Genootschap in het geheel een geweldigen schok. Van de geheele werkzaamheid dier instelling was hij zoozeer het middelpunt geworden, dat haar geregelde loop door zijne verwijdering een tijd lang gestoord werd. Door het plotselinge van zijn vertrek, dat hem buiten staat stelde op alles behoorlijk orde te stellen en de

onder hem berustende papieren naar eisch te schiften, werd de verwarring nog vermeerderd. Zoo bleek later bij zijne komst in Nederland, dat eene kleine Makassaarsche woordenlijst, door den Heer Toewater vervaardigd, door den Heer Vetter te Makasser op hoogst gebrekkige wijze aangevuld, en in het geheel een stuk van geringe waardij, maar dat aan het Genootschap behoorde, in vergissing door hem was medenomen. Het werd toen door hem in handen van het Nederlandsch Bijbelgenootschap gesteld, aan welk ligchaam het Bataviaasch Genootschap, zoo als reeds vroeger is opgemerkt, de letterkundige nalatenschap van den Heer Toewater had afgestaan, en de Makassaarsche studiën hebben niets door deze vergissing geleden, daar, voor zooverre dit stuk nog iets bruikbaars bevatten mogt, de Heer Matthes in staat gesteld is daarmede zijn voordeel te doen. Bij dezelfde gelegenheid is ook, zoo het schijnt, het Hollandsch-Dajaksch en Dajaksch-Hollandsch Woordenboek der zendelingen Becker en Hardeland, waarvan boven gewag is gemaakt en dat bestemd was om in het XXII^{ste} Deel der Verhandelingen te worden uitgegeven, vermist geraakt. De Heer van Hoëvell, daaromtrent om ophelderingen gevraagd, heeft later aan de Directie geschreven, dat het, naar zijn beste weten, zich niet onder zijne uit Indië medegenomen papieren bevond. Maar schoon de uitgave van een Woordenboek der taal van Poelopetak door deze en andere omstandigheden vertraagd is, het zal blijken dat de wetenschap zelve daarbij weinig geleden heeft, wanneer een op den grondslag dier woordenlijst opgetrokken veel uitgebreider gebouw, ik meen een veel volledige Dajaksch Woordenboek, door Hardeland onder de bewerking van de vertaling des Ouden Testaments bijeengebragt, hetzij alsnog door het Bataviaasch Genootschap, hetzij door de zorgen van het Bijbelgenootschap, eerlang zal worden uitgegeven.

Men ziet, dat ook op het Bataviaasch Genootschap de gebeurtenissen van 1848 niet zonder invloed waren. Ofschoon wij ze juist niet als den aanvang van een nieuw tijdvak voor die instelling beschouwen willen, leveren ze ons een gepast rustpunt, om voor de laatste maal nog even adem te scheppen, eer wij de Geschiedenis des Genootschaps door de vermelding zijner verrigtingen en lotgevallen gedurende de sedert verstreken jaren voltooijen.

VI.

De Heer van Hoëvell werd in het praesidium opgevolgd door zijn voormaligen ambtgenoot, Dr. S.A. Buddingh, die in de algemeene vergadering van 8 Maart 1849 den staat des Genootschaps schetste in een kort verslag, zich aansluitende aan het geschiedkundig overzigt van het Genootschap, door hem in 1846 in eene der vergaderingen gelezen en in den achtsten jaargang van het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië geplaatst. Een groot gedeelte van dit verslag is gewijd aan de zamenstelling van het XXII^{ste} Deel der Verhandelingen, en geeft de redenen op waarom sommige daarvoor reeds vroeger bestemde en aangekondigde stukken ontbraken en door andere vervangen waren. Onder de stukken, die daarin eene plaats zouden vinden, noemt de Heer Buddingh de geschiedenis van Pangeran Poeger in het Javaansch, bewerkt door den Heer Roorda van Eysinga; doch men zoekt, beide in dit en in de volgende deelen, te vergeefs zoowel naar dit stuk, als naar eenige verklaring, waarom het werd teruggehouden. Blijkbaar verwart de Heer Buddingh de geschiedenis van Pangeran Poeger, die in de eerste helft van de achttiende eeuw onzer jaartelling te huis behoort, met een ander Javaansch gedicht, mede door den Heer Roorda van Eysinga voor het Genootschap bewerkt, t.w. de Bråthå Joedå of de strijd der Baratha's, eene Javaansche bewerking van het groote Hindoesche epos, bekend onder den naam van Maha-baratha, die op een ouderdom van omstreeks 1000 jaren geschat wordt. Ik vermoed, dat de Heer Roorda van Eysinga, na eerst de uitgave der geschiedenis van Pangeran Poeger te hebben op zich genomen, later van plan veranderd is, en, in stede daarvan, de bewerking der Bråthå Joedå aan het Genootschap heeft aangeboden. Van dit laatste gedicht is de tekst werkelijk afgedrukt en in een aantal exemplaren op Java verspreid; doch de vertaling en aanteekeningen zijn nimmer door den Heer Roorda volledig geleverd. De Directie wendde zich nu tot een anderen bekwamer beoefenaar der Javaansche taal, den Heer A.B. Cohen Stuart te Soerakarta, met verzoek om den onvoltooiden arbeid ten einde te brengen; en daar deze die taak bereidvaardig had

op zich genomen, drukte de Heer Buddingh in zijn verslag de verwachting uit, dat, bij eenige vertraging der uitgave van het XXII^{ste} Deel, nog de geheele Bråthå Joedå in tekst en vertaling daarin zou kunnen worden opgenomen. Die verwachting is niet vervuld. Toen een half jaar later dit boekdeel werkelijk verscheen, werd de Bråthå Joedå geheel daarin gemist, dewijl, volgens de voorrede, de Heer Cohen Stuart, na den Javaanschen tekst en het afgewerkt deel der vertaling naauwkeurig te hebben nagezien, verklaard had, dat eene *geheel nieuwe bearbeiding* van dat Dichtstuk hem verkieslijk en noodzakelijk voorkwam en dat hij zich gaarne met deze taak zou belasten. Die taak was intusschen geene kleinigheid, en het bevreemdt mij niet, dat de Heer Cohen Stuart eenige jaren behoefde om haar naar eisch te volvoeren. In het verslag van 24 April 1855 wordt echter gemeld, dat dit werk ten laatste gedeeltelijk afgedrukt en nu bepaald voor het XXVI^{ste} Deel der Verhandelingen bestemd is.

Ter vervanging van het Dajaksch Woordenboek en de craniologische verhandeling van den Heer Bleeker, stond de Heer Buddingh zelf eene verhandeling over het Pantheisme ten behoeve van het XXII^{ste} Deel af: een onderwerp, waarvan, naar mijn oordeel, de behandeling te dezer plaatse alleen dan geheel gepast ware te noemen, zoo de schrijver meer bepaald het oog op het Indische Pantheïsme gevestigd had, gelijk men had mogen verwachten, nadat hij dit stuk in zijn verslag had aangekondigd, als eene ‘Verhandeling over het oud-Indische Godsdienststelsel: de wereld is God en God is de wereld.’ De overige opstellen in dit deel zijn wij aan de Heeren Bleeker, Logan, Zollinger, Friederich en von Sommer verschuldigd. Over den Heer Friederich en zijne beide stukken in dit boekdeel, het eerste gedeelte van zijn voorloopig verslag over Bali en de Wrettå Santjåjå, is reeds genoeg gezegd. Ik merk alleen nog op, dat dit laatste stuk over de Kawi-metra handelt, zoo als die op Bali in gebruik zijn, en geschreven is in Balinesche letters, die van de Javaansche eenigzins afwijken en nog niet op onze drukkerijen gevonden worden, waarom dan ook dit stuk op eene tabel gelithographeerd, maar met eene transscriptie in Romeinsche letters is uitgegeven. Over elk der overige genoemde schrijvers en hunnen arbeid vergunne men mij nog een kort woord.

De hoogst verdienstelijke Dr. P. Bleeker, sedert 1846 secretaris van het Bataviaasch Genootschap, is een dier zeldzame voorbeelden, die ons van tijd tot tijd bewijzen, dat het klimaat der keerkringslanden en de levenswijze der Europeanen in Indië, bij den waarachtigen vriend der wetenschap de zucht naar kennis niet verdooven en hem niet beletten eene werkzaamheid aan den dag te leggen, die zelfs in Europa verbazing zou wekken. Het is hier de plaats niet om aan zijne groote verdiensten regt te doen wedervaren, te minder nadat zeer onlangs zijn belangrijk en uitgebreid verhaal zijner ‘Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, gedaan in het gevolg van den Gouv.-Gen. Duymaer van Twist,’ in het breede in dit Tijdschrift besproken is. Bij zijne overige veel omvattende studiën heeft de Heer Bleeker vooral van de ichthyologische Fauna van den Indischen Archipel eene specialiteit gemaakt. Alleen in de werken van het Bataviaasch Genootschap, van Deel XXI tot XXV, komen 29 bijdragen tot de kennis der visschen van den Indischen Archipel, Hindostan en Japan van hem voor, gedeeltelijk van vrij aanzienlijken omvang. Ik zal mijne lezers niet met de opsomming der titels vermoeijen, maar alleen doen opmerken, dat deze 29 verhandelingen slechts een klein deel uitmaken van hetgeen de Heer Bleeker in het geheel over de visschen van Indië geschreven heeft, zoo als blijkt uit de in Deel XXV opgenomen lijst zijner ichthyologische bijdragen, van 1846 tot 1854, deels in de werken des Genootschaps, deels in verschillende tijdschriften uitgegeven, en de optelling van 88 stukken van dien aard bevattende. Maar ook sedert heeft de Heer Bleeker niet stil gezeten, en de lijst zou nu reeds aanmerkelijk kunnen worden uitgebreid, zonder nog de vischkundige bijdragen te rekenen, die voor de eerstvolgende deelen der werken van het Genootschap zijn aangekondigd. Men heeft al deze stukken aan te merken als de verspreide deelen van één groot geheel, en, zoo ik mij niet bedrieg, beoogt de Heer Bleeker sedert lang de uitgave eener algemeene ichthyologische Fauna van den Indischen Archipel, door de noodige platen opgehelderd, waartoe de vermelde verhandelingen als *Vorarbeite* moeten worden aangemerkt. Hartelijk wensch ik hem toe, dat hij door milde ondersteuning der regering eenmaal moge in staat worden gesteld, dat grootsche werk tot stand te brengen. Inmiddels waag ik de bescheiden bedenking, of de

vorm waarin deze ichthyologische bijdragen tot dusverre gepubliceerd zijn, wel de verkieslijkste mag geacht worden. De zoöloog, die ze in haar geheel wenscht te bezitten, moet zich daartoe de losse nommers van onderscheidene in Indië uitgegeven tijdschriften, zelfs het te Singapore uitkomende ‘Journal of the Indian Archipelago’ niet uitgezonderd, nevens de latere deelen der werken van het Bataviaasch Genootschap aanschaffen, en daarentegen zal aan vele bezitters dier werken, en ten deele zelfs van sommige dier Tijdschriften, de toewijding van zooveel ruimte aan eene dergelijke specialiteit alles behalve welkom zijn.

De Heer J.R. Logan te Singapore, de zoo gunstig bekende uitgever van het zoo even genoemde Tijdschrift, schonk reeds in 1847 aan het Genootschap eene hoogst belangrijke, in het Engelsch gestelde, geologische verhandeling, ‘the rocks of Pulo Ubin’ getiteld. De toenmalige voorzitter, de Heer van Hoëvell, stelde dit bewijs van belangstelling op bijzonder hoogen prijs. ‘Wij hopen,’ dus drukte hij zich uit, ‘dat het wetenschappelijk verkeer met Britsch Indië, 't welk langs dezen weg is verlevendigd, en ook in vele andere opzigten is toegenomen, vele zulke vruchten mag opleveren, en een wedstrijd op het veld der wetenschappen zal openen, veel edeler en nuttiger voor de volkeren, dan de kleingeestige jaloezij eener verkeerd begrepen politiek.’ Het erkentelijk Genootschap benoemde den Heer Logan tot corresponderend lid, en zijne verhandeling over Poelo Oebin, een uit geologisch oogpunt bijzonder merkwaardig eilandje, in de straat tusschen Singapore en het Maleisch schiereiland gelegen, strekte een paar jaren later het XXII^{ste} Deel der werken tot sieraad.

Een niet minder verdienstelijk beoefenaar der wetenschap is de Heer H. Zollinger, een Zwitser van geboorte, die, vooral in het belang van natuurkundige nasporingen, den Indischen Archipel in verschillende rigtingen doorreisd heeft. Vele belangrijke opstellen over meteorologie, botanie en land- en volkenkunde plaatste hij deels in het Natuur- en Geneeskundig Archief, deels in het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië, waaronder wij vooral zijne belangrijke mededeelingen omtrent de Lampong-distrikten onderscheiden. Van zijn bezoek op Bali heb ik reeds boven gewag gemaakt: een kort verslag dier reis, waarop hij ook Lombok bezocht, komt in het XXII^{ste} Deel der Verhandelingen

voor. Belangrijker en uitgebreider is het verslag eener reis naar Bima en Sumbawa en naar eenige plaatsen op Celebes, Saleyer en Flores, gedurende de maanden Mei tot December 1847, dat in het in 1850 verschenen XXIII^{ste} Deel werd opgenomen. In 1848 is de Heer Zollinger naar zijn Vaderland teruggekeerd, waar bij zich vooral door het openbaar maken der uitkomsten van zijne botanische studiën in Indië heeft verdienstelijk gemaakt. In 1856 is hij echter andermaal naar Java vertrokken, waarbij zich thans, in de nabijheid van Straat Bali, met den aanleg eener uitgebreide kokos-plantaadje bezig houdt.

Aangaande den Heer F. von Sommer heb ik niet lang geleden in mijn opstel over het eiland Timor eenige bijzonderheden in dit Tijdschrift medegedeeld. Aan het slot van het XXII^{ste} Deel komt een door hem vervaardigde ‘Katalogus der geologische bestanddeelen van Nieuw-Holland’ voor. Ik zal mij nu te zijnen aanzien bepalen tot het afschrijven van hetgeen in het verslag van den Heer Buddingh over dien katalogus gezegd wordt. ‘Een belangwekkend geschenk ontvingen wij van den onvermoeiden wetenschappelijken reiziger F. von Sommer, Doctor in de beoefenende Wijsbegeerte en Medicijnen. Deze geleerde onderzoeker der natuur heeft onlangs eene reis gedaan tot diep in de binnenlanden van Nieuw-Holland, en aldaar eene groote menigte nieuwe en tot nog toe onbekende geologische bestanddeelen verzameld, waarvan hij meer dan 100 specimina aan ons Genootschap welwillend heeft aangeboden. Daaronder hebben bijzonder de sulphuraten en carbonaten van koper een schoon en karakteristiek voorkomen. Dr. von Sommer heeft zich zelfs de moeite getroost, om ze te onzen behoeve geregeld te ordenen en te klassificeren, met bijvoeging van een wetenschappelijken katalogus [dit is het bedoelde stuk], en ze voorts, van étiquetten voorzien, te rangschikken in een der kasten van het geologisch museum, zoodat een kenner in het vak der mineralogie met één oogopslag den aard en natuur en de klasse en familie der voorwerpen kan onderscheiden. Zooveel wij weten, prijkt alleen *ons* Genootschap met het bezit van zulk eene collectie, - eene collectie, waarop we met regt hoogmoedig zijn, en die den naijver wekken moet van alle musea, zoo in als buiten ons Vaderland! Ons Genootschap, dat buitendien nog twee schedels van Nieuw-Hollandsche menschen van hem ontvangen heeft, voelt zich dan ook in hooge mate aan hem verpligt, en hij ontvange

voor zijne belangstelling in ons museum onzen meest opregten dank.’

Ik heb nog slechts enkele bijzonderheden uit het verslag van den Heer Buddingh te vermelden: de voorlezingen van Dr. J. Munnich over een kunstlijk van Dr. Auzoux, in het lokaal des Genootschaps, die bij gebrek aan belangstelling na de negende voorlezing gestaakt werden; de verrijking der bibliotheek met belangrijke handschriften door Dr. Friederich aan 't Genootschap aangeboden; het inkomen van een antwoord op de prijsvraag naar een Nederduitsch Soendasch Woordenboek, dat echter onvoldoende gebleken was; de belangrijke uitbreiding van het oudheidkundig kabinet door geschénken van den Heer Pietermaat, resident van Soerabaja, en van het mineralogisch kabinet door meer dan 100 mineralogische voorwerpen, door den Heer von Gaffron op Borneo verzameld, en eenige andere minder belangrijke bijdragen; den reeds besproken verkoop van de drukkerij des Genootschaps aan de Heeren Lange en C^{o}.; en eene warme hulde aan de verdiensten van den afgetreden voorzitter Dr. van Hoëvell, die in dezelfde vergadering, waarin dit verslag werd gelezen, tot honorair lid werd benoemd, terwijl den Heer von Sommer het corresponderend lidmaatschap geschonken werd. Nog een oogenblik moet ik stilstaan bij hetgeen de spreker aangaande de bibliotheek des Genootschaps mededeelt. Nadat hij het voornemen der Directie heeft kenbaar gemaakt, om alle werken over Indië zooveel mogelijk aan te koopen, gaat hij aldus voort: ‘Doch het is hier de plaats om met een woord te gewagen van de bijkans alom gehoorde klagt, dat de leden van ons Genootschap geen vrijheid hebben, om boekwerken uit zijne bibliotheek naar hunne woning mede te nemen en ze daar in hun studeervertrek te raadplegen. Wij wenschten van ganscher harte, dat wij die klagte konden doen zwijgen door de verlangde vrijheid te verleenen. Maar een treurige ervaring heeft ons gedrongen tot een maatregel, die ons zelven bedroeft, doch die noodzakelijk is geworden. Toen ik, die thans de eer heb, namens de Directie, het woord tot u te voeren, eenige jaren geleden benoemd was tot bibliothekaris, ging ik dadelijk over, om van onze boekerij, die in groote wanorde verkeerde, een wetenschappelijk gerangschikten katalogus te maken. Maar wie schetst mijne ergernis, toen ik het meerendeel der beste en prachtigste werken in geschonden staat bevond: hetzij

dat er eenige exemplaren geheel gemist werden, hetzij dat er deelen aan ontbraken, hetzij dat de platen, die er toe behoorden, met schendige hand er waren uitgescheurd? Wij hebben de nog overgebleven incomplete of bedorven banden voor een spotprijs verkocht, toen eene uitnoodiging tot teruggave der geleende werken of deelen, in de Javasche Courant geplaatst, ganschelijk zonder gevolg gebleven was. Thans is de boekerij weder in een toonbaren toestand en behoeft zij zich niet al te zeer te schamen over haar voorkomen en inhoud. Maar zoudt ge nu wenschen kunnen, dat ze binnen een hort tijdsverloop misschien weder tot den vorigen ongelukkigen toestand terugkeerde? En dit zou welligt het geval zijn, indien iedereen onbelemmerde vrijheid had om uit de bibliotheek mede te nemen, wat hij ten gebruike noodig had, of wat hem maar mogt goed dunken. De uitgeleende boeken, zagen wij, komen doorgaans niet terug. Door sterfgeval, door vertrek, of door verzuim, gaan ze verloren. Nogtans kunnen er omstandigheden zijn, die het uitleenen van een werk aan een of ander der leden hoogst wenschelijk of wel noodzakelijk maken; en onder deze voorwaarde, *schriftelijk* door belanghebbenden aan de Directie medegedeeld en tegen afgifte van een reçu, zal de Directie altijd gaarne aan een billijk en regtmatig verlangen gehoor geven.’

Het is een treurig tafereel van Vandalisme, hier door den Heer Buddingh opgehangen, weinig aanmoedigend voor hen, die gaarne een exemplaar hunner geschriften ten behoeve van het Bataviaasch Genootschap zouden willen afstaan; en de daad van hen, die er zich aan schuldig maken, verdient ook in het moederland met eene zwarte kool te worden geteekend. Laat ons echter hopen, dat het besef van het schandelijke van zulk een vergrijp meer en meer tot allen moge doordringen, en de Directie niet langer genoodzaakt zal zijn, om het misbruik te voorkomen, het gebruik harer boekverzameling te beletten. De zin voor wetenschap en letteren, die in de laatste jaren in Indië zoozeer is toegenomen, zal, hieraan twijfel ik niet, ook in dit opzigt reeds een gunstigen invloed hebben geoefend en voortgaan te oefenen.

Een tweede verslag werd door den Heer Buddingh als voorzitter in de Algemeene Vergadering van 13 September 1850 gelezen. Ik zal daarover kort kunnen zijn, gelijk ook over het geheele XXIII^{ste} Deel der werken, dat niets dan reeds vroeger vermelde stukken bevat, t.w. het verslag

der reis van den Heer Zollinger naar Bima en Sumbawa, acht verschillende ichthyologische bijdragen van Dr. Bleeker, en van Dr. Friederich het vervolg van het voorloopig verslag over Bali, het vervolg der beschrijving van het oudheidkundig kabinet, en de uitgave der Ardjoenå Wiwåhå, het Kawi-werk, waarvan de Javaansche paraphrase vroeger, onder den titel van Wiwåhå, door den Heer Gericke in de werken des Genootschaps was uitgegeven. Dit stuk is voor de beoefenaars van het Kawi vooral belangrijk om de paraphrase in het Balineesch, die tusschen de regels geplaatst is, en als een commentarius kan worden aangemerkt.

De voornaamste bijzonderheden in het verslag van den Heer Buddingh betreffen: de mislukte pogingen om het Dajaksch Woordenboek van Becker en Hardeland alsnog voor het Genootschap gedrukt te krijgen; de verdere lotgevallen van de vertaling der Bråthå Joedå, die de Heer Roorda van Eysinga thans in Nederland voor eigen rekening had laten drukken en waarvan hij een exemplaar aan de Directie had toegezonden, terwijl deze nog steeds op de verbeterde tekstuitgave en vertaling van den Heer Cohen Stuart voor hare werken bleef wachten; den afstand der letterkundige nalatenschap van Dr. Toewater, de Boeginesche en Makassaarsche talen betreffende, aan den afgevaardigde van het Bijbelgenootschap, Dr. Matthes; de aanwinst van eenige belangrijke Hindoe-oudheden van Koetei op Borneo's Oostkust, gevonden door den gezaghebber H. von Dewall en een nieuw bewijs voor de groote verbreiding, die het Hindoeïsme eenmaal in den Indischen Archipel erlangd had; en verschillende andere bijzonderheden de uitbreiding der verzamelingen van het Genootschap betreffende. Na afloop der vergadering, waarin dit verslag werd voorgedragen, belegde de Heer Buddingh eene buitengewone vergadering der Directie, waarin hij het praesidium nederlegde. In zijne plaats werd Dr. W. Bosch, chef der geneeskundige dienst, met algemeene stemmen tot voorzitter gekozen.

De omvang der boekdeelen door het Genootschap in het licht gegeven, was allengs zoozeer toegenomen, dat een enkel zeker zooveel als vier uit vroeger tijdvak bevatte, terwijl zij toch elkander met vroeger ongekende snelheid opvolgden. Het XXIV^{ste} Deel, in 1852 uitgegeven, overtrof in uitgebreidheid al zijne voorgangers, en bevatte, behalve een verslag, door den sekretaris Dr. Blecker gesteld,

eene ‘Geschiedenis der verovering van Malakka en der oorlogen tusschen de Portugezen en Maleijers’, door den Heer J. Hageman Jcz., te Soerabaja, een verdienstelijk beoefenaar der historie van Nederlandsch Indië, die ook de verschillende Indische Tijdschriften en later ook het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, gelijk wij nog nader zien zullen, met menige belangrijke bijdrage verrijkte; acht nieuwe ichthyologische verhandelingen van Dr. Bleeker; de uitgave van het Javaansch gedicht Manik Måjå[1], door Dr. J.J. de Hollander, leeraar in de Indische talen aan de Militaire Akademie te Breda en Corresponderend lid des Genootschaps - een even zeldzaam als ter navolging aan te bevelen voorbeeld van belangstelling bij een Europeschen geleerden, - en eindelijk de uitgave van het Kawi-gedicht Bomå-Kawjå door den Heer Friederich. Geen dezer stukken geeft mij, na het reeds vroeger aangemerkte, tot eenige bijzondere opmerkingen aanleiding; maar bij het verslag van den Heer Bleeker, in de algemeene vergadering van 27 April 1852 voorgelezen, zullen wij nog eenige oogenblikken moeten stilstaan. Ik zal niet spreken over hetgeen ook hier weder over het Dajaksche Woordenboek voorkomt, dewijl, zoo als reeds vroeger is opgemerkt, alle bemoeijingen te dien aanzien door een noodlottigen zamenloop van omstandigheden tot niets hebben geleid; evenmin zal ik stilstaan bij hetgeen tot toelichting van het XXIV^{ste} Deel of van het nieuwe uitstel der uitgave van de Bråthå Joedå daarin gezegd is; terwijl ik ook over de vroeger reeds vermelde maar steeds onuitgevoerd gebleven plannen, tot eene nieuwe zending van den Heer Friederich naar Bali, geenszins zal uitweiden. Maar er komen hier andere bijzonderheden voor, reeds gedeeltelijk in vroegere verslagen aangeroerd, die in hooge mate onze aandacht verdienen en eene eervolle getuigenis geven van de belangstelling in den bloei van beschaving en letteren, die de latere jaren van het bestuur van den Heer Rochussen en meer nog het tijdvak des bewinds van den Heer Duymaer van Twist heeft gekenmerkt.

Reeds in het verslag van September 1850 was melding gemaakt van eene belangrijke verzameling oude handschrif-

1 Eene vertaling van dit gedicht door den Heer Winter komt voor in den vijfden jaargang van het Tijdschrift voor Ned. Indie, D.I.

ten, welke zich bevond in handen eener priester-familie, die op en bij den berg Merbaboe, in de residentie Kadoe, haar verblijf hield, en reeds toen was de hoop uitgedrukt, dat de eigenaars, ofschoon ze die als poesaka's (erfstukken) vereerden, te bewegen zouden zijn, om ze in het belang der Indische taalstudie aan het Genootschap af te staan. De Heer Bleeker kon thans het blijde berigt mededeelen, dat deze verwachting, door tusschenkomst der regering, volkomen was verwezenlijkt. Een onderzoek, dezer manuscripten was daarop den Heer Friederich opgedragen. Zij waren grootendeels op lontar-bladeren gegrift en 357 in getal, waarvan 27 in nieuw-Javaansch, al de overige in Kawischrift van verschillende soort geschreven waren. De inhoud was meest van godsdienstigen aard en de godsdienst der opstellers klaarblijkelijk die van Brahma. De taal had groote verwantschap met die der Kawi-werken van Bali, en de handschriften waren allen in proza gesteld, hetwelk geacht werd vooral opmerking te verdienen, omdat men er de oude taal der Hindoe-Javanen in hare oorspronkelijke eenvoudigheid, zonder dichterlijke versierselen, uit kon leeren kennen. ‘In het geheel,’ dus besloot de Heer Bleeker zijn berigt, ‘kan van deze manuscripten gezegd worden, dat zij tot nu toe het belangrijkste der literatuur van Java zijn, aangezien zij, terwijl in alle andere bekende Javaansche handschriften de Mohammedaansche invloed en verbasteringen zigtbaar zijn, het Hindoe-Javaansche element zuiver terug geven.’

Er is wel geen twijfel aan, of voortgezet onderzoek zal nog vele dergelijke letterkundige schatten op Java aan het licht brengen. Een nieuw bewijs daarvan had de maand Julij te voren opgeleverd, toen, tijdens het verblijf van den Gouv.-Generaal te Bandong, de Regent aldaar eenige oude handschriften had vertoond, die in de dessa Tjilegon sedert onheugelijke jaren bewaard waren. Het jaar te voren had de Regent ze zelf in bewaring genomen, onder voorgeven dat zij poesaka's van de Regenten van Bandong waren. Er was dus in dit geval wel aan geen afstand te denken, maar de Heer Friederich werd naar Bandong gezonden, om deze verzameling *in loco* te onderzoeken, en overtuigde zich spoedig van hare buitengemeene belangrijkheid. In vele punten toonden deze handschriften met die van den Merbaboe eene treffende overeenkomst. De Heer Friederich

zette zich dadelijk aan het werk om de voornaamste in hedendaags-Javaansche karakters over te schrijven, ten einde zoowel den tekst als de vertaling te kunnen uitgeven, en werkelijk is de Mani Batangan, een Kawi-werk in proza en van godsdienstigen inhoud, dat reeds voor het XXVII^{ste} Deel der Verhandelingen gereed ligt, uit deze verzameling afkomstig. De Mani-batangan kwam onder verschillende titels in vijf dezer handschriften voor. Een der handschriften bevatte bovendien een ander godsdienstig werk, dat de Mani-batangan deels aanvult, deels herhaalt. Een kleiner werk van godsdienstig-morelen inhoud, Siksa Goeroe getiteld, kwam tweemaal voor. Al deze handschriften, gelijk ook een exemplaar der Ardjoenå Wiwåhå, het eenige metrische werk dezer verzameling, geheel overeenkomende met den vroeger naar een Balineesch handschrift door den Heer Friederich uitgegeven tekst, zijn in kwadraat-Kawi, zes andere van minder omvang en gewigt in cursief-Kawi geschreven. De hier medegedeelde bijzonderheden zijn geput uit een verslag aangaande deze handschriften, door den Heer E. Netscher in het eerste deel van het sedert 1853 door het Bataviaasch Genootschap uitgegeven Tijdschrift medegedeeld.

Naast dit ernstig streven om de geheimen der oude heilige taal en letterkunde van Java te ontsluijeren, verdient vooral ook eene grootsche onderneming in het belang der kennis van de Javaansche oudheden vermeld te worden. Reeds in het vorig verslag was gemeld, dat de Heer Rochussen het plan had opgevat, ‘om den vermaarden tempel van Borobodor’- (waarschijnlijk is de juiste naam Bårå Boeddhå) ‘aan den invloed van het klimaat, aan den tand des tijds en aan het Vandalisme der baldadigen en onwetenden te betwisten.’ Te dien einde had hij bevolen, dat de gansche tempel met al zijne beelden en galerijen geregeld en naar volgorde zou worden afgeteekend en in steendruk gebragt. Dat dit een reusachtig plan is, nog naauwelijks in de annalen der archaelogische wetenschap geëvenaard, zal iedereen beseffen, die van de ruïnen van Borobodor ook maar het oppervlakkigst denkbeeld heeft. Hier mag ik er niet verder over uitweiden. De taak werd opgedragen aan een man, die daartoe uitnemend berekend was, den Heer F.C. Wilsen, teekenaar der genie, bijgestaan door den adjudantonderofficier Schönberg Multer. Maar ook aan het Bata-

viaasch Genootschap was daarbij eene hoogst gewigtige werkzaamheid opgedragen: het werd door zijn Beschermheer uitgenoodigd, bij de lithographiën een beschrijven den en verklarenden tekst te geven. ‘Dit laatste,’ zegt met reden de Heer Buddingh, ‘is een punt van het uiterste gewigt voor de wetenschap, maar tevens van oneindig veel bezwaar. Wie zal ons het verwonderlijk raadsel oplossen, dat de Borobodor den aanschouwer voorstelt? Wie zal de gedachten raden, die de beitel van den kunstenaar in steen heeft uitgehouwen, en waaraan hij, met oneindig veel genie en onvermoeide vlijt en geduld, vorm en trekken en gedaanten heeft gegeven? Wie zal de hoofd-idee aangeven, die dit poëtisch-mythologisch reuzenwerk van den voet tot aan den top beheerscht, en van steen tot steen, van groep tot groep, doorloopt en als 't ware *doorleeft?* Of stelt iedere groep, iedere figuur een afzonderlijk op zich zelf staand denkbeeld voor, niet van *algemeene*, maar van meer bepaalde en *eigene* beteekenis? Of is het gansche kunstgewrocht een product der verbeelding, een spel der fantasie? Wij zijn hier in een doolhof en den draad van Ariadne hebben we niet.’

Inderdaad is de ruïne van Borobodor in vele opzigten een groot raadsel te noemen; ik twijfel echter niet, of het zal der wetenschap eenmaal gelukken tot hare diepste verborgenheden door te dringen. Wij mogen in dat opzigt van de zamenwerking der Heeren Wilsen en Friederich alles verwachten, en zoo het den eerste, bij de brandende zucht voor archaeologische studiën, hem door de aanhoudende beschouwing van het trotsche gedenkteeken ingeboezemd, aan genoegzame voorbereidende kennis ontbreekt, de laatste zal zeker in staat zijn, uit den schat zijner wetenschap allengs aan te vullen, wat genen ontbreekt. De arbeid is met buitengewone kracht en ijver voortgezet. Reeds in het verslag van 1853 kon de Heer Bleeker melden, dat de Heer Wilsen ver met de afteekening gevorderd was, en tevens eene beschrijving van het monument, nevens gissingen aangaande zijnen aard, aan het oordeel van het Genootschap had onderworpen, die later in het eerste Deel van het Tijdschrift zijn uitgegeven en door eenige aanteekeningen daarop van den Heer Friederich in het tweede Deel zijn gevolgd. Na de voltooijing der afteekening van de ruïnen van Borobodor is de Heer Wilsen voortgegaan, zich op de archaeologie van Java toe te leggen, gelijk zijne me-

dedeelingen over de oudheden van Cheribon in het Tijdschrift van het Bataviaasch Grenootschap (D. IV en VI) getuigen, terwijl ook een ander opstel van zijne hand in hetzelfde Tijdschrift, over de bijgeloovigheden der Soendanezen (D. IV en VI), het bewijs geeft van ontwaakte zucht naar wetenschappelijk onderzoek. Het fijne en uitvoerige teekenwerk van den Heer Wilsen wordt door allen, die het gezien hebben, bewonderd. Teregt heeft men later ingezien, dat de lithographische uitvoering in het moederland daaraan beter regt zou doen wedervaren, dan wanneer ze plaats had met de gebrekkige middelen, waarover men in Indië beschikken kan. De uitvoering is thans toevertrouwd aan den Heer C.W. Mieling, die, zoo ik wel onderrigt ben, reeds een aanzienlijk aantal platen heeft doen op steen brengen, maar bij het gemis der bijschriften, waarvan de opgave nog uit Indië verwacht wordt, nog geene enkele heeft kunnen afdrukken. Het plan, dat de uitgave in maandelijksche afleveringen van minstens tien platen in drie jaren tijds geheel zou voltooid zijn, heeft daardoor aanvankelijk stoornis ondergaan; doch indien de kleinigheid, die nog aan de afgewerkte platen ontbreekt, zal zijn aangevuld, kan die schade door versnelling van de uitgave der eerste afleveringen gemakkelijk worden ingehaald. Ofschoon ik niets van dit werk gezien heb, meen ik toch, op grond der getuigenissen van bevoegde beoordeelaars, eene uitvoering te mogen voorspellen, die aan de Nederlandsche kunst eer zal aandoen. Wordt die voorspelling bevestigd, dan mag ik zeker dit werk, met de woorden van den Heer Netscher, ‘een blijvend eereteeken’ noemen ‘voor hen, die de uitvoering bevalen, voor hen, die ze volbragten, en voor hen, die niet opzagen tegen de kosten, om het onder het bereik van iederen belangstellende te brengen.’

De verzamelingen des Grenootschaps waren, volgens het verslag van den Heer Bleeker, in 1852 weder aanmerkelijk verrijkt, de archaeologische vooral door 4 beelden van Modjopahit, die het Genootschap dankte aan de welwillendheid van zijn buitengewoon lid J. Hageman Jcz.; de geognostische en mineralogische door eene verzameling van koperertsen van Timor, bijeengebragt door den Heer M.T. Reiche, door specimina van Biliton, verzameld door den Heer Cornets de Groot, en door andere bijdragen, van Amboina en de residentie Patjitan afkomstig, en aan het

Genootschap geschonken door de Heeren J.E. van Leeuwen en C.F.A. Schneider; de boekerij door vele geschenken en aankoopen, die haar dagelijks in belangrijkheid en omvang deden toenemen, en weldra de uitgave van een nieuwen katalogus noodzakelijk maakten, die dan ook in 1854 door den bibliothekaris J. Munnich werd in het licht gegeven, en sedert werd vervolgd door de opgaven van nieuw aangewonnen boekwerken, in het vijfde en zesde Deel van het Tijdschrift des Genootschaps geplaatst. Op de vroeger uitgeschreven prijsvragen, was nog altijd geen voldoend antwoord ingekomen. Die naar een Soendasch Woordenboek en naar de petrefacten en minerale bronnen van Java, werden dus in 1852 herhaald, en daarbij nog eene vierde, naar eene volledige zamenstelling en kritische bearbeiding der Hindoe-monumenten van Java, gevoegd, die wel door den verslaggever mede als eene herhaalde wordt opgegeven, maar die dan vroeger bij afzonderlijk programma moet zijn uitgeschreven, daar ik er in de verslagen te vergeefs eenig spoor van heb gezocht.

Eene der gewigtigste mededeelingen in het verslag van 1852 is mij nog ter vermelding overgebleven: het plan tot de uitgave van een Tijdschrift. Reeds vroeger was dit plan geopperd, maar men had zich toen door meest ingebeelde bezwaren laten afschrikken: immers zoo moet men wel oordeelen, wanneer men de vijf boekdeelen van hoogst belangrijken inhoud overziet (van het zesde zijn, in Europa althans, nog slechts de drie eerste afleveringen verspreid), die thans reeds in dien vorm door het Genootschap zijn in het licht gegeven. Het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië was in 1848 door het vertrek van den Heer van Hoëvell naar het moederland overgeplant; het was in Indië opgevolgd door het Indisch Archief, geredigeerd door den Heer Buddingh, dat echter geene levenskracht schijnt bezeten te hebben toereikend om het meer dan twee jaargangen te doen beleven. Na het overlijden van dit Archief bestond in Indië geen orgaan meer, geschikt voor spoedige mede deeling der uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van land- en volkenkunde en statistiek, 't Verdient opmerking, hoe levendig nu reeds dit gemis gevoeld werd, in eene maatschappij, waarin tien jaren te voren het plan tot de uitgave van zulk een Tijdschrift als hersenschimmig was uitgekreten. Het bestuur van het Bataviaasch

Genootschap achtte zich verpligt aan die behoefte te voldoen, en droeg de redactie van het nieuwe Tijdschrift op aan de leden der Directie Dr. P. Bleeker en Mr. L.W.C. Keuchenius en aan den bibliothekaris J. Munnich. Later heeft zich nog de Heer E. Netscher daarbij aangesloten, die aan de uitgave van het Tijdschrift wel het werkzaamst aandeel genomen heeft; daarentegen bleef de redacteursarbeid van den Heer Keuchenius, door zijn spoedig gevolgd vertrek naar Europa, tot het eerste Deel bepaald. Om blijvende belangrijkheid aan het Tijdschrift te verzekeren, wendde de Directie zich tot de regering, met het verzoek, om uit 's Gouvernements archief mededeeling te ontvangen van zoodanige ethnologische, geographische en statistische bescheiden, welker openbaarmaking aan geen bezwaar zou onderhevig zijn. Dit verzoek werd onmiddellijk toegestaan, zoodat het onlangs, als een pleister op de door het drukpers-reglement geslagen wond, met eenigen ophef medegedeeld berigt, dat de nieuwe Gouverneur-Generaal, de Heer Pahud, bij besluit had bepaald, dat door eene opzettelijk daartoe benoemde Commissie van tijd tot tijd eene keuze van stukken uit 's Gouvernements archief zou gedaan worden, om voor de helft door het Bataviaasch Genootschap, voor de wederhelft door het Delftsche Instituut voor taal-, land- en volkenkunde te worden uitgegeven, zich slechts als eene wijziging van het vroeger bepaalde ten behoeve der Delftsche inrigting, en geenszins als een geheel nieuwe maatregel voordoet. Te gelijker tijd rigtte de Directie circulaires aan de gewestelijke besturen in Nederlandsch Indië, met de uitnoodiging om statistieke opgaven van verschillenden aard, volgens daarbij gevoegde modellen ingerigt, aan het Genootschap te zenden. Het Tijdschrift draagt op menige plaats de bewijzen, dat ook deze poging niet zonder gevolg bleef.

Wij willen thans nog een blik werpen op het XXV^{ste} Deel der Verhandelingen, het laatste dat, voor zoover mij bekend is, door het Genootschap werd in het licht gegeven. Men vindt in dit boekdeel, in 1853 uitgekomen, geen verslag over een enkel jaar, maar in stede daarvan een algemeen overzigt der geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap door Dr. Bleeker, met eene systematische opgave van den inhoud der XXV Deelen van de Verhandelingen verbonden. Het ligchaam van dat boekdeel werd gevormd door een

vijftal nieuwe ichthyologische bijdragen van Dr. Bleeker, door Het Javaansch gedicht Hangling Darmo, uitgegeven door den Heer C.F. Winter, en door het eerste deel van den katalogus der Oostersche handschriften des Genootschaps van den Heer Friederich, waarover reeds vroeger het noodige gezegd is. Uit het historisch overzigt van den Heer Bleeker heb ik alleen nog de volgende plaats hier mede te deelen: ‘Reeds meermalen was in de laatste jaren ter sprake gebragt, de herziening van de Nieuwe wetten, welke, in 1823 vastgesteld, in vele punten niet voldeden aan de tegenwoordige behoeften des Genootschaps en te weinig bijbragten om de werkzaamheid der leden op te wekken. Reeds in 1847 was door referent een ontwerp opgemaakt, de strekking hebbende om eene groote uitbreiding aan den werkkring des Genootschaps te geven en het door splitsing in klassen eenigermate in te rigten als het Fransche of als het voormalige Koninklijk-Nederlandsche Instituut. Daarbij werd het denkbeeld geopperd, om door elke dier klassen te doen uitgeven een Tijdschrift over die takken van wetenschap of kunst, welke zij omvatte, afgescheiden van de bundels Verhandelingen, welke, even als vroeger, in grootere tijdruimten zouden verschijnen en bijdragen over alle vakken van kennis bevatten. Dit ontwerp vond toen ter tijd weinig bijval; men achtte den tijd nog niet daar, om het Genootschap op eene zoo uitgebreide schaal te vestigen en het ontwerp werd alzoo voorloopig ter zijde gelegd. Intusschen heeft de loop der dingen spoedig doen zien, dat het ontwerp eener zoodanige hervorming geenszins hersenschimmig was. De oprigting toch van de natuurkundige Vereeniging, van de geneeskundige Vereeniging, van het genootschap Musis, van het regtskundig Tijdschrift, van de Nederlandsch-Indische Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, van het Onderwijzers-genootschap, van de Warnasarie, van de Indische afdeeling van het Koninklijk Instituut voor ingenieurs, wat zijn zij anders, dan de uitdrukking der behoefte aan het scheppen van ligchamen en organen voor de afzonderlijke afdeelingen van kunst en wetenschap?’

Ik wil hier met den Heer Bleeker over zijne zienswijze niet twisten. Niettemin schijnt het mij toch toe, dat al het hier opgesomde bezwaarlijk binnen den werkkring van één enkel wetenschappelijk ligchaam kon betrokken worden, en dat verschillende kleinere inrigtingen, die, ieder uit eene

bijzondere behoefte geboren, ook geheel ingerigt zijn om daaraan te voldoen, inderdaad betere uitkomsten leveren dan de concentratie van zeer uiteenloopende wetenschappelijke verrigtingen in ééne groote instelling, waarvan het noodzakelijk gevolg is, dat alles wat zij tot stand brengt, door de groote meerderheid harer leden met onverschilligheid bejegend wordt.

Intusschen was werkelijk in 1852 een nieuw ontwerp van wet aan het oordeel der leden onderworpen, dat, ofschoon in de hoofdzaak op de leest der wet van 1823 geschoeid, toch de dubbele strekking had om de gewone leden meer deel te doen nemen aan de werkzaamheden en om door verhoogde contributiën in het te kort der financiën te voorzien. De inkomsten van het Genootschap bestonden uit eene jaarlijksche contributie van het Gouvernement, en de zeer wisselvallige sommen, uit de bijdragen der leden voortspruitende, en bedroegen gemiddeld ƒ 9000 's jaars, terwijl de uitgaven door den grooten omvang der boekdeelen, die het Genootschap laatstelijk had uitgegeven, door de aanzienlijke aankoopen voor de bibliotheek en door een subsidie tot bevordering der uitgave van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, reeds tot ƒ 15000 gestegen waren, waaruit een jaarlijksch te kort van omstreeks ƒ 6000 ontstond. Het uit te geven Tijdschrift zou dit nadeelig slot vermoedelijk nog vergrooten, daar het bedrag der inteekeningen buiten den boezem des Genootschaps, naar alle waarschijnlijkheid de onkosten wel niet dekken zou. Het plan tot verhooging der jaarlijksche contributiën vond echter bij de leden weinig bijval, en de Directie zag zich genoodzaakt het wetsontwerp te wijzigen, alvorens het andermaal aan het oordeel der leden onderworpen werd. Zij werd inmiddels te rade, een beroep op de welwillendheid der leden te doen, en die stem bleef niet onverhoord. De Gouv.-Gen. Duymaer van Twist, die bij de aanvaarding des bestuurs ook het beschermheerschap des Genootschaps had aangenomen, verbond zich tot eene jaarlijksche bijdrage van ƒ 500 uit eigen middelen. Door de vrijwillige bijdragen der overige leden werd voor 1855 eene som van ruim ƒ 3500 bijeengebragt, ongerekend de nog van Samarang en Soerabaja en uit de buitenbezittingen verwachte inschrijvingen. Door den verkoop aan 't Gouvernement van de nog voorhanden exemplaren van Javaansche teksten, door 't Genootschap

uitgegeven, en door de inteekening der inlanders op de Bomå Kawjå en Manik Måjå werd het overige van het te kort gedekt.

Maar in 1853 en volgende jaren deed zich ongetwijfeld dezelfde behoefte met nieuwe kracht gevoelen, al wordt er ook in 't historisch overzigt van den Heer Bleeker, dat in de algemeene vergadering van 12 December 1853 werd voorgelezen, geene opzettelijke melding van gemaakt. De geldelijke nood is zeker de voorname reden, waarom nog geen later Deel der Verhandelingen verschenen is; want dat het daarvoor geenszins aan bouwstoffen ontbreekt, blijkt genoegzaam uit de latere verslagen, van 24 April 1855 en 23 Julij 1856, die in het Tijdschrift des Genootschaps zijn opgenomen. Uit het eerstgemelde blijkt, dat voor het XXVI^{ste} Deel bestemd en reeds meerendeels afgedrukt waren: de Arabische Spraakkunst Marah el-Arwah, door den Heer Friederich; eene handleiding voor de spelling der Maleische taal, door den Heer Netscher, vertaald uit het Engelsch van den zendeling Robinson (welk werk inmiddels reeds afzonderlijk uitgegeven en het onderwerp eener wetenschappelijke polemiek tusschen de Heeren Cohen Stuart en Netscher, in het Tijdschrift des Genootschaps geweest is); de Bråthå Joedå, door den Heer Cohen Stuart bewerkt; en twee nieuwe ichthyologische bijdragen van Dr. Bleeker. Ook voor het XXVII^{ste} Deel lagen alle stukken geheel gereed: de Mani-batangan en twee reeds genoemde palaeographische verhandelingen van den Heer Friederich; de Damar Woelan, een in proza overgezet Javaansch heldendicht, bewerkt door den Heer C.F. Winter; en, wat ik wel het eerst had mogen noemen, een Soendasch en Engelsch Woordenboek, door welks inzending, ofschoon, zoo ik wel heb, niet als antwoord op de zoo herhaaldelijk uitgeschreven prijsvraag, aan een der vurigste wenschen van het Genootschap voldaan was. Dit Woordenboek is bewerkt door den reeds meermalen door mij genoemden Heer J. Rigg, landheer van Jasinga onder Buitenzorg, die, zegt het verslag van Julij 1856, ‘den tijd aan den landbouw ontwoekerd, aan dezen tak van wetenschap heeft gewijd, en, naar 's Genootschaps inzien, een werk heeft aangeboden, allezins geschikt om de wetenschappelijke kennis van deze nog zoo weinig bewerkte taal te vermeerderen.’

Wij vinden dan ook in beide deze verslagen de uitdruk-

king van klagten en zorgen over den staat van 's Genootschaps financiën. Dat van 1855 maakt gewag van een saldo in kas van ƒ 2122,69, waartegen echter veel grootere vorderingen op het Genootschap overstonden; en ofschoon de hoop wordt uitgedrukt, dat de uitgaven nog door de gewone en buitengewone inkomsten zouden gedekt worden, wordt echter niet verzwegen dat de staat der kas eenige beperking in den aankoop van boeken had noodzakelijk gemaakt. Nog ongunstiger luidt uit dit oogpunt het volgend verslag. ‘Het ontstaan van meerdere vereenigingen van wetenschappelijken aard,’ dus lezen wij daar, ‘heeft er toe moeten leiden, dat het Gouvernement van Nederlandsch Indië meer dan vroeger beperkt is geworden in de meermalen betoonde hulpvaardigheid, in verstrekkingen van materiëlen of geldelijken aard, aan welke steeds met dankbaarheid wordt gedacht.... Niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid kan thans nog beroep op die bereidvaardigheid worden gedaan, en daartoe zal nogtans moeten worden overgegaan, daar de aan het Genootschap ten gebruike afgestane gebouwen zich in een staat bevinden, welke onvermijdelijk voorziening vordert, doch boven de kracht gelegen is van 's Genootschaps middelen, welke zich nog niet hebben kunnen herstellen van de uitputting, waarin zij tot in 1851 werden gebragt. Onvermijdelijk mag die herstelling echter worden geacht, omdat thans ten eenemale de gelegenheid ontbreekt tot voegzame bewaring en uitstalling van 's Genootschaps verzameling van oudheden en voorwerpen van volkenkunde, welke nog zeer onlangs in belangrijke mate vermeerderd is door een belangloos geschenk van 's Genootschaps Beschermheer, den afgetreden landvoogd, Z. Exc. Mr. A.J. Duymaer van Twist, bestaande in een gedeeltelijk verguld, gedeeltelijk verzilverd afgodsbeeld van gegoten koper, onder Soerakarta gevonden, en aan Z. Exc. door Z.H. den Soesoehoenan aangeboden. De middelen worden dan ook beraamd om te dezer zake op eene bescheidene wijze beroep te doen op 's Gouvernements hulp, ten behoeve van de oudste der wetenschappelijke instellingen in Nederlandsch Indië.’

Ik vlei mij nog al, dat zelfs de heer Pahud geene al te groote zwarigheid zal maken, om van de millioenen, die der Nederlandsche schatkist jaarlijks uit Indië toevloeijen, eenige duizenden af te zonderen, om eene zoo nuttige en roemrijke instelling als het Bataviaasch Genootschap te schragen, en

te verhoeden, dat zij hare werkzaamheden slechts op verminderde schaal zou kunnen voortzetten, waarvoor de verslaggever aan het slot zijne vrees uitdrukt. De vertraging der uitgave van het XXVI^{ste} Deel schijnt intusschen meer nog aan de buitengewone behoedzaamheid, waarmede de Heer Cohen Stuart de bewerking der Bråthå Joedå voortzet, dan aan geldgebrek te moeten geweten worden. Ten minste is het Genootschap reeds voortgegaan met ook Deel XXVII ter perse te leggen, zoodat wij welligt de gelijktijdige uitgave van beide boekdeelen spoedig mogen te gemoet zien.

De steller der beide laatste verslagen is de Heer Mr. C. Visscher, die, nadat Dr. Bosch het praesidium had nedergelegd, omdat de staat zijner gezondheid zijn vertrek naar het moederland noodzakelijk maakte, in de bestuursvergadering van 28 Maart 1854 tot voorzitter is gekozen. Als secretaris fungeert nog de Heer P. Bleeker, terwijl laatstelijk het bestuur door de Heeren Jhr.F.V.A. ridder de Stuers, kommandant van het Indische leger, J.F.G. Brumund, predikant te Batavia, R.H.F. Friederich, vroeger adjunct-bibliothekaris, en E. Netscher, eersten kommies ter algemeene sekretarie, is aangevuld, en Dr. Wassink, bij zijn vertrek naar Europa, door Mr. A.J. Swart is opgevolgd. De betrekking van thesaurier, door het overlijden van den Heer N. Lange opengevallen, was volgens de laatste berigten nog vakant.

Intusschen gaat het Genootschap voort zijnen welverdienden roem door de uitgave van zijn uitmuntend Tijdschrift te handhaven. Het schijnt het bijzonder streven zijner bekwame redactie, de gapingen, die nog in onze historische, ethnologische en geographische kennis van Nederlandsch Indië bestaan, ijverig op te sporen en met evenveel zorg als spoed aan te vullen. Een paar voorbeelden mogen dit bewijzen.

In 1849 schreef ik voor het Tijdschrift van Neêrlandsch Indië een overzigt van hetgeen toen bekend was aangaande de eilanden die Sumatra's Westkust omzoomen, om tot inleiding te strekken van eenige mededeelingen omtrent de Mentawei-eilanden, naar een rapport van den Engelschman Christie, die echter door een zamenloop van omstandigheden tot dusverre in de pen zijn gebleven. Het kan uit dit overzigt blijken, dat alleen het groote eiland Nias en de Poeloe Batoe meer bekend mogten genoemd

worden, en al de overige eilanden weinig meer waren dan blanke velden op de kaart. Wat sedert in het Tijdschrift van den Heer van Hoëvell over de eilanden ter Westkust van Sumatra werd mededeeld, betrof hoofdzakelijk weder de reeds genoemde; de overige, minder bekende, bleven in schier volslagen duisternis, totdat het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap een helder licht daarover verspreidde. Poeloe Si-maloe of Hog-island werd er in beschreven door den Heer F.H.J. Netscher, de Banjak-eilanden in een tafereel van het distrikt Singkel en onderhoorigheden, door den Heer H. von Rosenberg; dezelfde ambtenaar leverde eene belangrijke beschrijving der Mentawei-eilanden, door eene figuratieve kaart toegelicht; over de Nassau- of Pagé-(Poggy-)eilanden, de beide zuidelijkste der Mentawei's, werden bovendien nog nadere bijzonderheden medegedeeld uit een verslag, door den luitenant ter zee Hinlopen en den gezaghebber van Manna, P. Severyn, aan het Gouvernement ingediend; Engano eindelijk werd voorloopig nader bekend gemaakt door een uit het Maleisch vertaald verslag van den inlander Djoeragan Boewang, welk meer oppervlakkig stuk door een rapport van den luitenant ter zee van der Straaten en den ambtenaar Severyn en door eene beschrijving van Engano en zijne bewoners door den Heer von Rosenberg gevolgd werd. Door deze verschillende stukken is thans de gansche bedoelde eilanden-reeks aan het daarop rustend duister onttogen.

Van de geschiedenis onzer heerschappij in Nederlandsch Indië was geen tijdvak gebrekkiger bekend, dan dat verloopen sedert den dood van den Gouverneur-Generaal van Overstraten, in 1802, totdat in 1810 de maarschalk Daendels, als vertegenwoordiger van den keizer der Franschen, naar Java gezonden werd. Zoowel het onmiddellijk voorafgaande tijdvak, dat van het bestuur van van Overstraten, 't welk vroeger, blijkens de klagtenvan van Kampen, in zijne ‘Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa,’ in dezelfde onbekendheid deelde, als het onmiddellijk daarop volgende, dat der Fransche heerschappij, zijn door den Heer Mr. P. Mijer, in den tweedenen derden jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, behoorlijk in het licht gesteld. De redactie van het Tijdschrift des Genootschaps heeft door de plaatsing der ‘Geschiedenis van het Bataafsch en Hollandsch Gouvernement op Java 1802-1810’ van den

Heer Hageman, nu ook de aanzienlijke gaping tusschen zijne beide opstellen op bevredigende wijze aangevuld.

Onder de bijdragen in dit Tijdschrift opgenomen, zijn er sommige, die als vervolgen op stukken in andere Indische Tijdschriften moeten beschouwd worden. Hier herhaalt zich dus het bezwaar, dat ik vroeger ten aanzien der ichthyologische opstellen van den Heer Bleeker opperde, dat men, om die stukken in hun geheel te bezitten, zich verschillende Tijdschriften moet aanschaffen, die overigens welligt slechts weinig bevatten, waarin men belang stelt, en ten deele dikwijls zeer moeijelijk te bekomen zijn. Somtijds echter is dit onvermijdelijk. Uitgebreidere werken kunnen slechts bij uitzondering in Indië gedrukt worden, en men moet zich dikwijls van Tijdschriften bedienen, om een arbeid van meer omvang bij gedeelten in het licht te geven. En wanneer dan zulk een Tijdschrift gestaakt wordt, schiet er niet anders over dan zich met het vervolg tot een zijner opvolgers te wenden. Zoo begon de Heer Hageman in het Indisch Archief eene Algemeens Geschiedenis van Java; doch toen de beide eerste boeken daarin waren opgenomen, hield dit Tijdschrift op te bestaan. Het derde boek, loopende over de jaren 1646-1682, plaatste hij in de beide eerste Deelen van het Tijdschrift des Genootschaps. Wat het lot der overige stukken zal zijn, is vooralsnog niet te bepalen. Intusschen moet ook de zoo even vermelde Geschiedenis van het Bataafsch en Hollandsch Gouvernement op Java, als een brokstuk van het groot geheel beschouwd worden. Minder goed kan ik het verklaren, waarom de Verslagen van de Kommissie tot verbetering der Indische zeekaarten over 1854 en 1855 in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap geplaatst werden, terwijl zij vroeger in het Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch Indië werden opgenomen.

Het is mij onmogelijk in dit opstel, zonder in vervelende uitvoerigheid te vervallen, den ganschen rijken inhoud op te geven der vijf verschenen Deelen van het Tijdschrift, waarbij zich onder de bewerking van dit artikel ook nog de drie eerste afleveringen van het zesde Deel gevoegd hebben[1]. Intus-

1 De Directie schijnt voortgegaan te zijn, haar Tijdschrift geregeld aan de redactie van de Gids toe te zenden. Niet alle nommers zijn echter werkelijk ontvangen; doch het exemplaar, dat zij de goedheid had mij persoonlijk te zenden, ofschoon mede niet geheel volledig, heeft mij in staat gesteld den inhoud geheel te overzien.

tusschen zijn in den loop van dit opstel vele der belangrijkste artikelen genoemd, die van hetgeen men hier aantreft in het algemeen eenig denkbeeld zullen geven. Ik wil ten slotte alleen nog de bijdragen vermelden, die dit Tijdschrift reeds voor de kennis van Borneo heeft aangebragt. Natuurlijk dat zij mij, na mijnen onlangs verschenen arbeid over dat eiland, bijzonder belang inboezemen, ofschoon ik het van het meerendeel dezer stukken in de hoogste mate betreur, dat zij mij bij de zamenstelling van mijn werk, en vooral van mijn eerste deel, niet konden bekend zijn. De Heer E. Netscher gaf den Maleischen tekst en de vertaling van twee belangrijke inlandsche verhalen, het eene van de geschiedenis van Sambas en Soekadana, het andere van die der al-Qadries, of het vorstengeslacht dat in Pontianak en Mampawa gebiedt. De hoogst belangrijke Kronijk van Mampawa en Pontianak, door den Heer Willer, zou, zoo zij mij vroeger ware bekend geweest, mij voor menigen misslag hebben behoed, en het opstel van den Heer Langenhoff, over de thay-pah-koeng der Chinezen, zou mij een juister begrip van den aard der geheime vereenigingen onder die natie gegeven hebben. Over de Oostkust zou ik in mijne Inleiding met meer kennis van zaken gesproken hebben, zoo mij de aanteekeningen van Hageman en von Dewall omtrent dat gedeelte des eilands waren bekend geweest, en de bijdrage van eerstgenoemden tot de geschiedenis van Banjermassin zou ik mede met welgevallen begroet hebben. Voor mijne beschrijving van het weinig bekende noordelijke gedeelte der kust van Sambas kwam Croockewits verslag van een reisje naar Palo en Tandjong Datoe mij te laat in handen, en evenmin heb ik met de beschrijving van de munten der Chinezen van Sambas, door den Heer Netscher medegedeeld, mijn voordeel kunnen doen. Uit de nagelaten papieren van Dr. Schwaner, die in 1851 door eene noodlottige ziekte werd weggerukt, toen hij op het punt stond, tot voortzetting zijner nasporingen, naar Borneo weder te keeren, werden twee opstellen medegedeeld, het eene over de Dajaks van Doesson, Moeroeng en Siang, bewerkt door den Heer Croockewit, het andere over Tanah-Boemboe, bewerkt door de

Heeren Netscher en von Dewall. Ik besluit deze lange lijst met de vermelding der aanteekeningen van eene reis langs de Kahajan, getrokken uit het dagboek van den Heer H.G. Maks, rondreizend civiel gezaghebber in de Groote en Kleine Dajak.

Niet minder talrijk zijn de bijdragen, die tot Sumatra, den Archipel van Riouw, Celebes en de Molukken betrekking hebben; maar ik moet mij beperken, te meer daar ik welligt later in de gelegenheid zal zijn aan sommige stukken in eene meer opzettelijke beschouwing regt te doen wedervaren. Dit geldt b.v. van het fragment van den Heer Brumund betreffende Batjan en Makjan, dat in Nederland ook afzonderlijk is verkrijgbaar gesteld en mij ter beoordeeling toevertrouwd is. Maar schoon ik zou moeten protesteren tegen elke gevolgtrekking uit mijn stilzwijgen omtrent de waarde van eenige der vele andere opstellen in dit Tijdschrift getrokken, ik kan niet geheel zwijgen van den arbeid van den verdienstelijken ambtenaar C. Bosscher, die door zijne mededeelingen omtrent de Aroe-, Zuidwester- en Key-eilanden en Ceram, zich de verdienste heeft verworven van de aandacht des publieks bij de minst bekende en meest verwaarloosde deelen van den Indischen Archipel bepaald te hebben; noch ook van de uitmuntende opstellen van den Heer Netscher over Riouw, waardoor zoo menig duister punt in de geschiedenis van Nederlandsch Indië op afdoende wijze is opgehelderd.

En hiermede acht ik den eindpaal bereikt van den langen weg, dien ik maar al te zeer vrees dat mijne lezers *te* lang zullen geoordeeld hebben. Ik eindig met de woorden, waarmede Dr. Bleeker zijn historisch overzigt besluit, met eenige wijziging tot de mijne te maken.

‘Tachtig jaren schier heeft het Genootschap doorleefd, doorleefd in bloei en verval en wederopkomst en kwijning en wederverheffing, en na zoovele en zoo zware stormen staat het gebouw onzer vaderen nog daar en wedijvert met de meest geachte wetenschappelijke instellingen in degelijke werkzaamheden en wordt geoordeeld rang te hebben tusschen de meest beroemde. Duur is de pligt, die op het tegenwoordig geslacht rust, om dat gebouw te helpen schragen en verder op te trekken. Maar dien pligt, ik twijfel er niet aan, zal het vervullen, en wanneer de stichting van Radermacher vereeuwt, zal het nakroost haar begroeten oud

in jaren, maar jeugdig van krachten en onverwelkt. Moge haar toekomstig eeuwfeest op vier nog schitterender laatste lustra kunnen bogen, dan de schitterendste die zijn voorafgegaan. Daartoe kunt gij, die thans als leden zijt opgeschreven, allen nog medewerken, hetzij uwe loopbaan reeds ten einde spoedt of pas is aangevangen, elk naar zijne krachten en begaafdheden. De tijd, die is, ziet op uw streven; - zorgt dat de tijd, die komen zal, getuigen kan dat de u toevertrouwde parel in volle waarde aan de nakomelingschap is overgegaan.'

P.J. VETH.

Een dag te Tripoli.

Fragment uit het Dagboek van een Zeeofficier.

> ‘C'est une jouissance vive et délicate pour l'esprit que de promener, sans l'égarer, sur cet échiquier mobile de notre monde, un regard non pas savant ou ambitieux, mais attentif, attendri, sérieux, et de ne perdre aucun des mouvements de notre race humaine.
>
> M. de Ferrieu, eat de cette race que j'aime, sérieux à ses heures, humoriste quand il le faut, penseur pittoresque, homme du monde, tonjours de bon sens. Il se permet la plaisanterie, s'élève et s'abaise sans effort, ne se contourne, et ne se grime jamais; ni trop géométre, ni trop coloriste, et s'abandonnant au cours de son émotion. Il touche en passant à toutes les idées, et n'est jamais frivole. Au lieu de peindre par touches et par plaques étincellantes, un seul mot lui suffit, et cette sobriété atteint l'éclat.’
>
> PHILARETHE CHASLES, ‘*De la Chine*.’

Een noordwesten-stoker, waarmede wij begunstigd werden, bragt ons, na het vertrek van Toulon, spoedig nabij de Afrikaansche stranden, niet echter voordat wij den gewonen tol, in het kanaal tusschen de Zuidwest hoek van Sicilië en Kaap Bon, betaald hadden. In den nacht immers van den 1sten Junij stormde het fregat langs de bank der Adventure, en reeds in den vroegen morgen van den eersten van Zomermaand vertoonde zich te midden der onstuimig om de Zuid jagende wolkgevaarten, het gezochte verkenningseiland Pantellaria, en was nu alle bezorgdheid, die men te midden dier klippen en banken, de gevolgen van eenen volkanieken bodem, mogt koesteren, geweken.

Het was een vreeselijke nacht! niet zoozeer voor wie er van zeelieden aan boord was - het zeemansleven levert ze in elke luchtstreek, onder elken vorm, te dikwijls op, dan dat zij er niet gelaten onder zonden blijven - als wel voor de arme vrouw, die wij overvoerden, en die, door eene geweldige slingering uit de legerstede geworpen, zwijmende in de kajuit werd nedergelegd! Verbeeldt u het tooneel! De kinderen, drie aardige kleuters; eene dienstmaagd, afgemat van zeeziekte, onmagtig om zelfs zich te bewegen; de man hevig ontsteld, aan wie voor het oogenblik maar hulp kon verleenen, adelborst of kwartiermeester, die vragende! Het duistere, plassende kuildek, met digtgesloten poorten, waarin bij het schijnsel der flaauw brandende lantaarnen zich weinig meer doet zien, dan de sombere figuren der zware zesendertigponders en de lustelooze schildwacht, die zich naauwelijks kan staande houden, terwijl hij den toegang tot de kajuit bewaakt.

Daarboven het gehuil van den wind, de schelle fluit der onderofficieren, het doffe geluid der strijkende marsera's bij het reven, de diepe stem van den wachthebbenden luitenant, het wilde gebrul der kokende golven, die woest tegen de koraalbank breken, ja soms in onmagtige woede de hooge boorden van het fregat trachten te bestijgen, dat krakende en zuchtende, slingerende en stampende, de ontstelde ruimten doorsnelt.

In de voorlongroom, een chaos, alles dooreengeworpen, beschadigd, gebroken en vernield; de Bijbel met het inschrift der moeder ligt te drijven; de studie-boeken, zoo ernstig en deftig, met de ligte romans der fransche school broederlijk gemengd; het laatste goede stuk goed vertrapt en vertreden; de slaperige jongen, die het tooneel onverschillig staat te aanschouwen; de dommelende adelborst, die zoo straks op wacht zal komen.

Bij de officieren, want iedereen deelt in de ellende, zie ik in eenige hutten het licht aangestoken, een slecht teeken, en zekerlijk droomt de bewoner geen liefelijke droomen van het huis en zijne bewoners. Soms komt er een voor den dag en gluurt op het weêrglas; het is stellig een wachtlooper. Daar bonst het! O! het is slechts eene tafel, die gebroken is; eene casette, die van boven nederkomt. De schotten kraken en steenen; de roerpen knarst en piept; eenige met zorg verzamelde boekwerken vliegen daar besmeerd,

besmet en vuil, een der hutten uit; het loopt er dan ook met stralen van boven in en het patrijspoortje is lek gewrongen. Slapeloos brengen zij eenen onrustigen nacht door, en zijn dankbaar als het daglicht begint te gloren, of de dienst hen op het dek roept. Maar nu ook was het gedaan en bereikten wij kalmer streken. Dat etmaal had het fregat onder klein zeil, door wind en stroom gedreven, twee en zestig uren gaans afgelegd!

Reeds toen de dagwacht werd afgelost, scheen de zon weder vrolijk langs de natte zeilen, en zag men, schoon wat vermoeide, dan toch merkelijk vrolijker gezigten op het dek komen, dan zich des nachts vertoond hadden, ja de kinderen, vóór eenige uren nog zoo verwilderd en verschrikt, speelden reeds weder lustig en stout, te midden van het naauw bekomen scheepsvolk. Wij hadden onze Pinksterdagen naar zeemanswijze gevierd.

Kalm en voorspoedig gleden wij de Pelagische eilanden Linosa en Lampedusa voorbij, en toen de avond viel, de lucht wat afgekoeld was, de sterren liefelijk blonken, verzamelde zich elkeen in groepen op het dek, haalde men ruimer adem, genoot men dubbel van eene zalige rust, en was er vooral op het gelaat der arme passagiers de blijde hoop te lezen, dat het de laatste avond aan boord zoude wezen.

Die hoop werd niet teleurgesteld. Nadat wij des nachts het oude eiland der Lotofagen (nu Zerbi) bewesten ons hadden laten liggen, steeg reeds ten vijf ure de zon bloedrood uit de golven, meteene onmiskenbare nevelachtige tint, die hier de nabijheid van land deed vermoeden. Al stijgende in hare baan, voerde zij opdoemende de dampen mede, en ziet! daar vertoonde zich dan ook aan de zuidelijke kim, eerst in de lucht, daarna lager, een rosse gloed, waarboven vreemdsoortig gevormde wolken, en eindelijk, naarmate wij, door den warmen oostelijken wind gedreven, de kust naderden, een graauwe, grijze streep: het moet land zijn, het is de wal van Afrika! de woestijn! Gegroet, Barbarijsche stranden!

Onze goede medereiziger, ongeduldig om aan wal te stappen, gaf mij twijfelend te kennen, dat hij niet geloofde daar te zijn waar wij zijn moesten; de kustlijn immers zag er zóó niet uit, toen hij haar de laatste maal aanschouwde; zeker niet zeer vleijend voor de met zorg gedane waarne-

ming, die de plaats van het schip met zekerheid bepaalde; maar toen hem een Weinig later een dorre strook lands om de West, een dadelpalmbosch om de Oost, daarna eenige minarets en een paar forten werden aangewezen, was hij gerust, en aan de bedrijvigheid, het kofferpakken omlaag, bemerkte men spoedig, dat er aan gedacht werd dien namiddag te ontschepen.

Toen de onafscheidelijke drukte, aan het ten anker komen verbonden, een weinig voorbij was, begaven wij ons naar den wal. De eerste indrukken weder te geven, die wij daar ontvingen, is onmogelijk; hoe zoude een zeeman, nog kortelings geleden zich badende in de weelde eener groote koopstad, te midden der beschaving en overbeschaving, onpartijdig bij den eersten opslag van het oog eene geheel andere wereld, een ander klimaat, eene zeer verschillende maatschappij kunnen beoordeelen; maar zooveel is zeker, dat toen wij 's avonds ten tien ure, door de branding, langs de zwarte, spookachtige rotsbanken, die den ingang der haven vormen, naar boord terugkeerden, wij in weêrwil der geestdriftvolle ontvangst, van de zijde der europesche ingezetenen, eene stille gelofte deden, geen voet meer aan wal te zetten. Hoeveel wij bij het houden dezer gelofte zouden verloren hebben, zal uit het volgende blijken.

's Morgens vroeg ontvingen wij eene lieve uitnoodiging, om den dag aan wal door te brengen en 's avonds een eerecous-cous (lees koes-koes) of een maaltijd te komen gebruiken, waarbij zich een los gerucht voegde, dat er gedanst zoude worden.

Betere gelegenheid om Tripoli en hare kleine maatschappij te leeren kennen, bestond er niet; volgaarne maakte ik dus van deze uitnoodiging gebruik, en bij het aan wal stappen bragten wij al zeer spoedig het besluit ten uitvoer, om op een bouriquos (ezel) de omstreken te gaan bezigtigen.

Een paar dienstvaardige jongelieden van de plaats boden zich als onze geleiders en gidsen aan, en toen de cavalcade, onder luid gejuich der moorsche jongens, door de naauwe straten, zoo men het straten noemen mag, heendraafde, leverde het geheel een niet onaardig schouwspel op. De turksche wacht kwam buiten, en schouderde voor de Franken van het Consulaat; de Maltezers groetten vriendelijk voor hunne mede-christenen; de mooren, arabieren en die van Fezzau staarden nieuwsgierig naar ons, vreemde-

lingen, gisteren pas aangekomen met dat zware schip, dat daar ginder buiten de forten zoo statig ten anker lag; de tulbanddragers, die van Stamboul, in welke betrekking dan ook, door den Grooten Heer herwaarts waren gezonden, om te besturen, en dit in dien zin opvatten, van zich zoo spoedig mogelijk te verrijken, om zich daarna vervangen te zien, bleven alleen droomende hun tchibouk rooken, en schenen zich aan den ingang hunner woning, in behagelijk niets doen zittende, weinig te hekommeren om de beweging en het leven op het midden van den dag, door de vrolijk gestemde Chiaours onwillekeurig gemaakt.

Zoo geraakten wij buiten de stad, niet zonder vrees echter van door eene tuimeling de uitstalling van een dadelof tombak-koopman, van een wisselaar of papoutsjes-maker, te doen omkantelen, of wel de blinde bedelaars, die op elken hoek der straat om boksheesh (aalmoes-gift) smeekten, te overrijden. De weg liep in den beginne langs het zeestrand, waar men, uit de drukkende warmte der straten gekomen zijnde, met wellust den frisschen zeewind inademde. Hier was dan ook door de zorg van het bestuur een waterput gemaakt, om de kemelen en verdere lastdieren te drenken, en vergaderde zich in den omtrek elkeen, die de vruchten des lands uit de eerste hand wenschte te koopen of te verkoopen. Ja zelfs hadden sommigen hier hunne tenten opgeslagen en lagen dáár zich vadsig in de brandende stralen der zon te koesteren. Wilde men types uit het binnenland zoeken, hier zoude men die al ligtelijk vinden, want de kleinere vertakkingen der karavanen hielden hier stand.

Het was een echt Oostersch tooneel: eene plaat uit een ouden Statenbijbel, eene schilderij van de Camps of Vernet, brengt het al vrij getrouw voor den geest. Maar mogt die menigte bezig zijn en door elkander loopen, men zoude zich zeer vergissen, wanneer men hier leven, geroep, luidruchtig geschreeuw verwachtte. De volken van het Oosten zijn stil en ernstig van aard; eén blik of één gebaar is hun genoeg om zich te doen verstaan. Van daar dan ook, dat zich hier al weinig meer deed hooren dan het geruisch van den zeewind door de palmen, het eentoonige geklots der brekende golven, en van tijd tot tijd het doffe gebrul van een kemel, die belast en beladen werd.

Nu begon de weg meer naar binnen te buigen, en ons

eerste bezoek zoude het vervallen paleis der oude bey's van Tripoli gelden, thans het eigendom van een alhier gevestigden Europeaan, en verhuurd aan een der talrijke Joodsche familiën, die hier, even als bijna overal elders, hunne eigenaardigheden bewaard hebben, en wier gelaatstrekken zich te midden der moorsche bevolking gemakkelijk onderkennen laten. Ofschoon vervallen, droeg dit gebouw nog sporen van vroegeren luister, en was daarom merkwaardig, daar de geheele bouworde eene flaauwe nabootsing van die van het Alhambra was, ja het binnenplein, waarvan elk huis voorzien is, in de manier van het beroemde Leeuwenhof was ingerigt. Het was mij eene vreemde gewaarwording, op den dag af, binnen een jaar tijdsverloop, de overblijfselen der gedenkteekenen uit het tijdperk van den grootsten bloei in het hooggebergte van Spanje en die uit de dagen van roemloozen ondergang in de dorre vlakten der Barbarijsche kust te mogen aanschouwen.

Gelijk wij, Nederlanders, bunderswijze dikwijls den bebouwbaren grond op de zee moeten veroveren, en met zorg en moeite dien schrikbaren vijand van het eenmaal gewonnene trachten verwijderd te houden, zoo heeft hier de Moor te kampen met de langzaam voorwaarts tredende woestijn; maar is het eindelijk gelukt een akker te kunnen bebouwen, beschermen de hoog opgetrokken muren genoegzaam het veld, dan ook ziet de landbouwer ruimschoots zijne moeite beloond, wuift het graan statig langs de vlakten heen, zijn de vruchtboomen rijkelijk beladen, ja rijpt de druif, om een vrij goeden wijn te leveren, en heeft het rundvee overvloedig voedsel. Maar is de oogst mislukt, heeft het ongedierte zich ongehoord vermenigvuldigd, dan zal de dadelpalm, die, trots stuifzand en droogte, in spijt van stormen en stortregens, zijne rijke trossen onder de sierlijke bladeren en stengels verbergt, de sobere bevolking nog wel voor gebrek bewaren; maar dan ook zullen de gouden en zilveren armbanden en oorsieraden den weg vinden naar den smeltkroes der joodsche handelaren, en zal het ligte vaartuig van Malta en Livorno, van Tunis en Marseille te vergeefs op eene retourlading wachten. De natuur heeft hier kwistig hare weldaden verspreid, maar zeker is het niet noodig te verklaren, waarom het land toch kwijnt, de bevolking van den dag van heden op den dag van morgen leeft. Het bestuur immers is in handen der

Turksche pacha's, die, uit vrees dat zij het voorbeeld van Mehemed-Ali zouden volgen, gedurig verwisseld worden, en dus noch den tijd hebben, noch de moeite zich geven, om de behoeften en de belangen der bevolking na te gaan en te leeren kennen, zelfs dan, wanneer het toeval wil, dat zich onder hen een half verlicht man mogt bevinden. In 1835 heeft een opstand der Mooren tegen hunne erfelijke bey's uit het stamhuis der Caramanli's een einde gemaakt aan een regeringsvorm, die zekerlijk meer in overeenstemming was met de zeden en gewoonten der Mooren; maar hier ook, zoo als in vele andere landen, is de fabel van de kikkers, die een koning zochten, van toepassing, en betreuren zij, nu er niets meer aan te doen is, en Mustapha of Saïd met eenige duizende Turken in het kasteel zit, hunne vroegere meesters. Onder Lodewijk Philips scheen Frankrijk zijne magt op deze kust te willen uitbreiden, en was er door de weigering, om een paar deserteurs te willen uitleveren, al spoedig een voorwendsel gevonden; maar door de weinig doortastende maatregelen van een herwaarts met eene aanzienlijke scheepsmagt gezonden admiraal is er van dit bezettingsplan niets gekomen, dat voor het regentschap wel te bejammeren is.

Het was, nadat wij van deze historische bijzonderheden een weinig onderrigt waren, niet onaardig een bezoek af te leggen bij eene dochter van den laatsten bey, die nog in betrekkelijke luister op eenigen afstand van de stad, op een buitenhuis, leefde, en wel mogt het als eene groote afwijking der gewoonten gerekend worden, dat het geheele gezelschap spoedig bij haar toegelaten werd, eene beleefdheid, die wij dan ook te danken hadden aan de goede bekendschap onzer vriendelijke begeleiders en aan eene te verklaren nieuwsgierigheid om de vreemdelingen van het oorlogschip te zien.

Waarlijk, een bezoek bij eene Moorsche prinses behoort niet onder de dagelijks voorkomende zaken, en met eene zekere vrijgevigheid zoude ik nu, bij de beschrijving, van myrrhe en wierook, van paarlen en gouddraad, van nubische slaven en kiosken kunnen spreken, kortom, u eene prinses schilderen uit een ballet der opera comique of een blijspel van Kapper; maar wil ik de waarheid blijven huldigen, dan blijft er mij niet veel meer over, dan u eene dikke dame voor te stellen, gesproten uit een Moor en eene

Negerin, gehuld in gedrukte katoentjes, zoo als Mühlhausen ze weet voort te brengen, maar die toch met eene natuurlijke deftigheid hare gasten ontving, welke waarlijk eene beschaafde vrouw zich niet zoude behoeven te schamen. Naar Oosterschen stijl rekende zij dezen dag als den gelukkigsten haars levens, en bleven wij mede niet ten achteren in beleefdheidstermen; kortom, wij raakten zulke goede vrienden, dat zij eigenhandig de schoonste bloemen uit haren rijk voorzienen tuin plukte, en ons de heerlijkste geraniums, rozen en fluxia's aanbood. Zoo zaten wij gemeenzaam met hare Hoogheid in eene kiosk, om welker naïve eenvoudigheid gij gelagchen zoudt hebben, de koffij de rigueur te slurpen, en mogten ons zelfs vereerd zien, haar met zeer veel smaak een onzer Manilla-sigaren te zien schuiven. Wel is waar kon onze gastvrouw, met hare dikke lippen en de verbazende afgerondheid van al hare ledematen, in hare huiskleedij, maar weinig beantwoorden aan het ideaal, dat men zich van eene oostersche prinses vormt, maar daarentegen merkte ik onder het gevolg, dat ons met ingespannen aandacht gadesloeg, eene scherp geteekende type op; de vertrouwde volgelinge namelijk, de oenone, de eerste dame van staat, zal ik haar maar noemen, voldeed aan de strengste eischen van het schilderachtige, en waarlijk, hare figuur geleek treffend op de dienstmaagd, die men op eene beroemde schilderij: ‘Judith, Holophernes doodende,’ ziet afgebeeld. Het scherp vorschende oog, het gerimpelde voorhoofd, de getaande huid, het heksen-van-Macbeth-achtige, de waakzame blik, de gebogene gestalte, werden hier volkomen wedergegeven, terwijl het slaafsche en nederige tegenover de zwaarlijvige Negerin opmerkelijk was.

Uit liefde voor de wetenschap, met het doel om nog iets meer den geheimzinnigen sluijer, die over Afrika ligt, weg te vagen, bragt ik in het midden, of het ook mogelijk was de prinses te huwen, en onder hare bescherming, met meerdere kansen dus van goeden uitslag, de reize naar het binnenland te ondernemen. Ofschoon nu werkelijk de doelmatigheid van dezen inderdaad afdoenden maatregel in een zekeren zin niet werd in twijfel getrokken, zoo opperde men echter de bedenking, dat de weinige beweegbaarheid van hare Hoogheid toch waarlijk een groot bezwaar opleverde, en was ik wel genoodzaakt van dit plan af te zien.

Van wetenschap en ontdekkingsreizen gesproken, vergeten wij niet, dat wij hier op het klassieke terrein zijn, waarop zich mannen als Mungo-Park, Clapperton, Caillet bewogen hebben, en vanwaar zij gedeeltelijk hunne gevaarvolle togten ondernamen, zoodat men hier dikwijls de eerstelingen hunner uitkomsten heeft geplukt, en die naderhand zoo beroemde mannen in hunnen dagelijkschen eenvoud heeft gekend. Achttien ondernemende mannen, veelal toegerust met uitstekende kennis, zijn tot den huidigen dag hoopvol de baan der wetenschappelijke glorie ingetreden, en heeft men achtereenvolgens vol moed en vertrouwen, de karavanen volgende, naar het binnenland zien vertrekken. Slechte één is het gelukt behouden terug te komen. De naam van dien gelukkigen reiziger behoef ik u zeker niet te noemen. Europa heeft de belangrijke ontdekkingen van Dr. Barth met geestdrift vernomen. De overigen - wie zal hun lot met zekerheid bepalen? wie betreurt niet den schat van kennis, door hunnen vermoedelijken dood verloren gegaan! Maar zoo koorts, gebrek en vergif, het staal en de pijlen der inboorlingen een einde hebben gemaakt aan hunne onderzoekingen, hun naam is nog niet verloren gegaan; nog leeft hij voort in de gedachtenis der Arabieren, en wanneer 's avonds de karavaan halt houdt, de vermoeide reizigers aan den voet van een paar eenzaam staande dadelpalmen hun nachtleger opslaan, hoort men nog wel een enkel eentoonig gezang, waarin hun naam verbasterd, maar gezegend voorkomt, of luistert de half sluimerende Arabier naar het opgesierde verhaal van den blanke, die, nu twintig oogsten geleden, de oogziekten genas, en met een tooverwerktuig de afstanden in de woestijn bepaalde.

Onder de nieuwere reizigers, omtrent wier lot men nog in onzekerheid verkeert, bekoort Dr. Vogel, een jong mensch, in de eerste plaats. Terwijl Barth eene zuidwestelijke rigting nam, en over de rijken van Soudan en Bambarah eenig licht verspreidde, trachtte Vogel in Kordofan door te dringen, en nu omstreeks drie maanden geleden heeft men te Tripoli het laatst iets van hem vernomen. Zijn medgezel immers, een Engelsch soldaat der genie, schrijft, dat er onder de inboorlingen een gerucht loopt, als zoude onze koene onderzoeker, die eenige dagen vooruitgereisd was, plotseling overleden zijn, en dat hij nu bezig was hieromtrent

juiste berigten in te winnen, maar er door de achterdocht der bewoners nog niet in had kunnen slagen.

Welk eene zucht naar wetenschap drijft deze mannen naar die wildernissen en onder die woestaards! Naauwelijks is het hun gelukt een vreedzamen stam te ontmoeten, of de vrees voor een naderenden woesten stam doet hen weder overhaast vertrekken. Heden hebben zij een arglistig hoofd door geschenken gewonnen, en reeds morgen zien zij zich door een ijverzuchtig vorst beroofd. Nu zijn zij door hunne wonderdadige genezingen door de bevolking geëerd; straks leggen hun afgunstige priesters, marabouts en fetischenbewaarders allerlei lagen. Ontberingen van elken aard, het gevaar onder zoo vele vormen, wachten hen; toch gaan zij voorwaarts, en trachten het groote doel te bereiken, waarvoor zelfs Barth is moeten terugdeinzen. Afrika in zijne geheele lengte te doorkruisen, en zich daarna aan de Kaap de Goede Hoop in te schepen, ziedaar waarnaar zij allen streven, maar nog geen enkelen is het gelukt, zijne pogingen volkomen te bereiken. En toch, het geheimzinnige monster zal gebreideld worden. Afrika zal het licht zien!

In mijne schooljaren duidde op de kaart eene gespikkelde vlakte de Sahara aan; thans reeds zijn de meeste karavaanwegen en oasen aangegeven, kent men den loop der meeste bergketenen en rivieren, en is het groote raadsel van het volkrijke en beschaafde Tumbucto opgelost, ja tot den tienden noordelijken graad is Afrika vrij wel bekend; zoo zal het trapswijs voortgaan, naarmate om de Noord de Franschen, om de Zuid onze broeders der Oranjevrijstaat zich zullen uitbreiden; maar hoeveel moeite en menschenlevens, hoeveel geslachten zullen er nog vergaan, eer de geheele kaart volgeteekend zijn zal!

Waarom nu juist Tripoli het aanvangspunt der ontdekkers is, laat zich daardoor verklaren, dat de gewone route naar het binnenland, over Mourzouk in Fezzan, en van daar op Ghat loopt; Ghat nu is het vereenigingspunt van alle karavaanwegen, het Mechelen van geheel Noordelijk Afrika; van hier gaat men om de Zuid naar Soudan, Bournou en Tumbucto, om de West naar Tunis, Algiers en Marokko, om de Noord naar Ghedames en Tripoli, om de Oost naar Egypte, waar men zich met de bedevaartgangers naar Mecca vereenigt. Hierdoor ontstaat een geregeld

verkeer tusschen de verschillende staten, meer zelfs dan men zulks in Europa vermoedt. Een der brieven, door onzen consul aan de reizigers Richardson, Barth en Overweg medegegeven, en gerigt aan den Gouverneur der kust van Guinea, is na drie jaren, over de verschillende rustplaatsen, behoorlijk teregt gekomen.

Na deze algemeene beschouwing over de binnenlanden, is het niet onaardig u binnen te leiden in de woning van den Heer W., een man, die, door eenige jaren met en onder de inboorlingen te leven, zich een zekere populariteit verworven heeft, en ongestraft in zeer afgelegene plaatsen doordrong. Ik verklaar mij het gelukken zijner pogingen hierdoor, dat hij geheel de zeden en gewoonten der Arabieren aannam, hunne godsdienstoefeningen, ten minste wat het uiterlijk aangaat, waarnam, en door geschenken de hoofden wist te winnen. Een regte zonderling, die zich nu buiten de stad in eene woning, geheel in overeenstemming met zijne levenswijze, had nedergezet en op zijne herinneringen leefde. Eene rijke verzameling wapenen der inboorlingen uit de verste streken zag men in zijne woning opgehangen, en niet zonder afschrik bezigtigden wij een aantal speren, spiesen, assagaaijen, pijlen, knodsen, roeren en schilden met hyppopotamushuid overtrokken, vooral een ijzingwekkend moordtuig, om met één worp de poten der kameelen te doorklieven, en konden wij ons een klaar denkbeeld vormen, hoe vreedzaam men daar onderling om de Zuid moet leven. Even als die van Soudan, wier kunstvoortbrengselen wij verleden jaar te Alexandrië opmerkten, schenen zij het ook, wat het werken in gouddraad aangaat, op eene bijzondere hoogte gebragt te hebben, en behoefde zeker het afgewerkte hunner sieraden niet onder te doen voor het fijnste wat men in Europa vindt.

Na de meeste tuinen en buitenhuizen bezocht te hebben, bleef ons nog over de woestijn te gaan zien, en waarlijk, toen wij de kaserne der Turksche ruiters voorbijgereden waren, lag zij daar dan ook voor ons in al hare onmetelijkheid. Het sombere van dit gezigt, het gevoel van verlatenheid, dat u bekruipt, laat zich niet beschrijven. Niets, letterlijk niets als de vale kleur van het zand, dat golft als de baren met stilte na een zwaren storm; daarboven de strakke heldere lucht, waarin slechts enkele ligte wolkjes om de Zuid snellen; de roode gloed aan de kim; een en-

kele dadelboom, waar de bebouwde streek begint; verder dagen, maanden lang niets als woestijn. Het is grootsch wat men ziet, veel grootscher dan ooit het gezigt der zee oplevert, en toch zoude men zich een verkeerd denkbeeld vormen, wanneer men den geheelen lap gronds van N. Afrika zich zoodanig voorstelde.

Neen! de grond der woestijn bestaat uit kalk en zandsteen; wij vinden dien grond terug op Malta, dat geheel van dezelfde vorming is; de bovenste laag nu verweert, verdroogt en verstuift door de vereenigde werking der brandende zon en der felle zuid-oostelijke winden; vandaar dan ook die onafzienbare zandvlakten; maar dikwijls toch komt de oorspronkelijke bodem te voorschijn, en vertoont dan al de accidenten van een heuvelachtig terrein; hierin vindt de leeuw zijne holen; daar slaat de antiloop zijn leger op, en verbergt de hyena zijne prooi. Enkele wellen, die zich een doortogt banen, geven al spoedig voedsel aan een plantengroei, hoe schraal dan ook, en weldra wuift de sobere dadelpalm zijne sierlijke pluim in de blaauwende lucht; ziedaar een oasis geboren, waar de karavaan hare rustplaats zal uitkiezen. Aan de noordelijke stranden, waar het stuifzand zich opgehoopt heeft en de eertijds zoo vruchtbare velden bedekt, komt het wild gedierte nimmer voor, en wel, omdat het, volgens de opmerking van den Heer W., er noch beschutting, noch water vindt. Hoe trouwens het geheele terrein onophoudelijk vervormd wordt en verandert, laat zich begrijpen. Hier verdwijnt een wel weder onder het zand, en daar treedt een heuvel te voorschijn. De weg van gisteren is de weg van morgen niet; vandaar het afdwalen, ja zelfs het geheel verloren gaan van geheele karavanen, het overal verspreid vinden van geraamten van menschen, paarden en kameelen, het spoorloos verdwijnen van de gebouwen der oudheid. Nadat wij een zes-tal uren af- en aangereden hadden, en dan eens in een tuin, dan weder bij eene goede kennis wat hadden uitgerust, werd er aan terugkeeren gedacht; op weg echter kwamen wij nog eene bijzonderheid tegen, eene bayadère, een ronging, eene arabische dame au Camélia, ik weet niet goed het anders te benoemen, met loshangende haren en ongesluijerd gelaat, met groote zilveren armbanden en oorsieraden. Een vreemd verschijnsel in deze woestenij; de ezeldrijvers jouwden haar instinctmatig uit, en wierpen haar met

zand; een voorwerp van bespotting en verachting, trad zij ons tegen, niet ongelijk aan eene furie der woestijn. Daar was iets wilds, iets duivelsch, in hare groote vlammende oogen, in hare woeste gebaren en ongeregelden gang, dat vreemd was om te zien, vooral omdat zij de eenige figuur, buiten ons, in het geheele landschap was.

Bij onze terugkomst was het middagmaal gereed, en vonden wij eenige familiën uitgenoodigd. Ik voor mij had het voorregt van met eene dame aan tafel te zitten, die per kameel van Kaap Mezurate gekomen was, en niet anders dan Italiaansch sprak, waarmede wij ons zoo goed en zoo kwaad als het kon behielpen, maar dat toch een beletsel voor een geregeld gesprek was; daarentegen had ik over mij een bejaarden spraakzamen Franschman, die ruim veertig jaren op de kust had doorgebragt. Ik behoef u niet te zeggen, dat hij eene rijke mijn van berigten was, en spoedig deden wij dan ook in onze verbeelding verre togten in het binnenland, en verdiepten ons in gissingen, hoe het moest zijn, was, en noodwendig worden moest.

Het is een aangenaam gevoel, zoo met die menschen, die of dilettanti, belangstellenden, of uitvoerders zijn, die gisteren met Barth of met Richardson omgingen, te zitten praten, alsof men zelf van Tumbucto, in plaats van Marseille kwam. Wij raakten zoo intiem, en hij was bovendien zulk een aangename prater, dat ik het betreurde niet eenige dagen langer te Tripoli te blijven; maar het zeemans-leven is vol van dergelijke teleurstellingen. Hoeveel goede, aangename figuren komen mij hierbij voor den geest, die men liefhad, die belang in u stelden, die de schatkamer hunner kennis en ondervinding vrijzinnig openden, waarin men had willen rondwaren, grijpen en tasten, en zich had willen verrijken, tot dat op eenmaal een overhaast vertrek al die heerlijkheden voor u verloren deed gaan.

Het middagmaal bestond uit allerlei arabische en joodsche geregten, die wij de bescheidenheid hadden overheerlijk te vinden, maar in gemoede zoude ik toch de voorkeur geven aan de kunstvoortbrengselen van Aaltje de zuinige keukenmeid, boven die van Hassan de gepeperde of de peperende. Na het maal, dat zich verder door vele vriendschappelijke glaasjes met de dames kenmerkte, zette zich een Napolitaansche uitgewekene aan de piano en ging aan het mazurkeren en polkeren, met eene geestdrift van de zijde der da-

mes, die niet geëvenredigd was aan de onze; immers de ezelrid oefende wel eenigen invloed op de vlugheid onzer bewegingen uit, maar toch niet zoodanig, dat wij althans geen ruime bewijzen van onzen goeden wil gaven.

Op dit famieliefeest had ik het voorregt aan eene joodsche dame voorgesteld te worden, die in 1817 ‘onze stad,’ zoo als zij zich uitdrukte, Amsterdam, verlaten had, en het eerste levenslicht op de *moordenaars*-gracht had aanschouwd. Er schemerde mij eene flaauwe herinnering voor den geest, dat dit gedeelte der hoofdstad nu juist niet bij den faubourg St. Germain van Parijs kan vergeleken worden, en won daarom geen berigten omtrent mij welligt niet bekende betrekkingen in; maar de goede vrouw was zoo aangedaan van op de kust van Barbarije landgenooten te ontmoeten, en zag er in hare zwarte zijden japon zoo deftig uit, dat men er schik in kreeg, en zoo een eenigzins gewaagd dialekt haar niet verraden had, men zoude zekerlijk niet tot het duistere vermoeden gekomen zijn, dat althans *hare* voorvaderen *niet* om geloofsvervolgingen Portugal verlaten hadden. Zij sprak voor het overige fransch, italiaansch en arabisch, en verhaalde, hoe zij, na te Parijs en Marseille gewoond te hebben, met haar man, een welgesteld koopman, herwaarts gekomen was, en nu weduwe zijnde, bleef waar hare kinderen en kindskinderen gehuwd waren, maar toch altijd hare vaderstad met gehechtheid bleef gedenken.

Tot drie ure des nachts waren wij op de been, en zwaar vermoeid lagen wij ons op onze legersteden; want er stond te veel branding om naar boord te gaan; eerst toen bedacht ik eene kleine zonderlingheid in de bouworde der huizen. - Ik had namelijk gedurende het feest herhaaldelijk met iemand, die niet danste maar wel praatte, een luchtje gaan scheppen *op het dak van het huis*, dat *plat* was, en waarop men de maan magisch over de woestijn zag schijnen. -

Den volgenden morgen keerden wij naar boord terug, niet dan nadat wij eene menigte afspraken gemaakt hadden, maar ziet, 's avonds werd de wind gunstig, en toen den volgenden morgen de zon weder oprees, was er aan de kim zelfs niets meer van het land der woestijnen, arabieren, kemels, dadelpalmen en pacha's te ontwaren.

Bibliographisch album.

De Bodem van Nederland. De zamenstelling en het ontstaan der gronden in Nederland, ten behoeve van het algemeen beschreven door W.C.H. Staring. 1ste *D.* 2de *Aflev. Haarlem, A.C. Kruseman.* 1856.

Ons land heeft zeker in verhouding van zijne oppervlakte eene groote uitgestrektheid veen, dat vroeger nog veel uitgebreider is geweest, en toch is het wel te bevreemden, dat zoo weinig wetenschappelijke mannen die veenen hebben beschreven, zoo als zij liggen en zijn. Ten opzigte van de andere gronden van ons Vaderland heeft men de achterlijke kennis daarvan, in vergelijking van andere rijken, wel eens en met regt willen toeschrijven aan het feit, dat de wetenschap *daar* door bloot naauwkeurig waarnemen kosteloos in de bestaande mijn- en bergwerken kennis van de lagen en petrefacten opdeed, en dat men hier bij een dieper indringen in den bodem, dan tot de diepte van putten en kanalen, de groote kosten, die daardoor zouden worden veroorzaakt, alleen als een offer aan de wetenschap gebragt moest beschouwen.

Maar ten opzigte van de veenen, moet men die bewering afwijzen; zij zijn door vergraving, die sedert meer dan twee eeuwen op groote schaal is aangevangen en voortgezet, in al hunne deelen aan de oppervlakte gebragt, en welke werken kan men opnoemen, die een *volledig* overzigt van al onze veenen aanbieden? Geen enkele; men zal met onze bewering instemmen, als men de lijst der boeken, die over de veenen handelen, naziet. Het is waar, dat de Heeren Westerhoff en G. Acker Stratingh vooral voor een algemeen overzigt over de veenen eenen belangrijken arbeid hebben geleverd, maar eene beschrijving, om tot eene grondige wetenschap onzer veenen te geraken, zal men zelfs bij hen voor de provincie Groningen niet aantreffen.

Hoogst welkom moest het derhalve iederen beoefenaar van de natuur-wetenschap, in den ruimsten zin genomen, zijn, dat de Heer Staring in zijn werk: ‘De bodem van Nederland’, in dat gebrek aan een degelijk werk over de Veenen voorziet. In de tweede Afl.

van dat belangrijke boek, die wij bij dezen de eer hebben aan te kondigen, wordt de beschrijving der hooge veenen, die in de eerste Afl. was begonnen, vervolgd en ten einde gebragt, terwijl de beide laatste bladzijden het begin behelzen van de beschrijving der zeebezinkingen, waaraan de derde Aflevering zal worden toegewijd.

Na in het laatste gedeelte der eerste Aflevering over de ligging der hooge veenen te hebben gesproken, na de verschillende hooge veenen, met name de Groninger en Oost-Drentsche, de Friesche en West-Drentsche veenen, het Eldersveld, het Almelosche, het Rijssensche, het Enter- en Amstveen te hebben doen kennen, vangt de tweede Aflevering met de beschrijving van het Haaksberger Veen aan, en stelt ons daarna kort, maar tevens duidelijk in kennis met het Utrechtsche en Gooilandsche Veen, met de Peel en met de Moeren van Groot-Zundert. Dan wordt de ligging der oppervlakte behandeld en van het uiterlijk aanzien der hooge veenen eene teekening en beschrijving gegeven; daarna toont de geleerde schrijver aan, hoe in den regel de hooge veenen uit bosschen voortkomen, en wijst vooral op de Drieschigt en het Beekbergerwoud, alwaar de veenvorming van een bosch tot een bepaalde grens wordt waargenomen. Het ontstaan van hoog veen uit heide en veenmos, het aangroeijen van het veen, het opmaken van den ouderdom van het veen uit zijne dikte, der veenlagen dikte, de zamenstelling der veenlagen, zijn belangrijke onderwerpen, die de schrijver geenszins voorbijziet.

Hoogst belangrijk is de beschrijving van het houtgewas der tegenwoordige hooge veenen en heiden, van den houtgroei op te voren kale vlakten en van de opvolging van boomsoorten. Vooral over het laatste onderwerp treedt de schrijver in eene vergelijking van hetgeen Dureau de la Malle, Pallas en T. Smith, in navolging van Mackenzie en Hearne elders, hebben waargenomen, en toont daaruit aan, hoe hier de boom- en plantensoorten bij dezelfde toestanden na en nevens elkander zouden verschijnen, terwijl de vergelijkende beschrijving van de verschijnsels die bij wouden, wanneer zij door boschbrand of door stormen worden vernield, worden waargenomen, veel wetenswaardigs bevat.

Hierop laat de schrijver eene door platen opgehelderde studie van den Heer Dr. Brants volgen, bevattende al die aanwijzingen, die noodig zijn ter soortbestemming van het kienhout, dat in en vooral onder de veenen gevonden wordt; een onderwerp, dat in onze taal nieuw is, dat door geen buitenlandsch schrijver zoo grondig is beschreven, en dat in hooge mate onze belangstelling waardig is. Eerst wordt de rangschikking van de boomsoorten naar de inwendige zamenstelling, dan de jaarringen van het hout, de noesten, het hart, de jaarringen van de schors, de kurk en korstvorming, de bastvezelen, de bast en het teeltweefsel, de bast en schors der wortels, de kern, het spint,

de mergstralen, het merg, de vaatbundels en het houtparenchyr beschreven en dit algemeen overzigt met eene aanwijzing van de algemeene zamenstelling van den stam, met eene beschrijving van de gewone cellen, de houtcellen, de gestippelde cellen en hofstippen, de cellen van het merg, van de mergschede, van de hout- en vaatcellen en van het lente- en herfsthout besloten.

Daarna volgen naauwkeurige aanwijzingen van de kenteekenen van naaldhoutsoorten, van de dwergden, sparren, taxis, van de kastanjedragenden, van de elsgroep, van de berk, gagel, els, hazelaar, van de wilg en populier, van de eikgroep, van de esch, duindoorn, van de lijsterbesgroep, van hulst, terwijl hierop zeer geleidelijk volgt eene opgave van de plaatsen waar het kienhout voorkomt, van de boomsoorten die onder het kienhout worden aangetroffen, van zijne stoven en hare ligging, van de rigting van de kienhoutstammen, van den toestand en van de bepaling van het kienhout zelve. De schrijver besluit dit onderwerp met aan te wijzen, welke dierlijke overblijfselen en welke resten van menschelijke kunstvlijt in de veenen voorkomen, alsmede door welke gronden zij wel eens bedekt zijn en door welke zij worden gedragen. Eene net bewerkte kaart der hooge en lage veenen is bij deze aflevering gevoegd, ten einde een overzigt over hunne ligging te geven.

Wanneer wij den rijken inhoud dezer Aflevering nagaan, en na eene gezette studie overwegen, welke feiten de schrijver boekt en welke gevolgen hij daaruit afleidt, dan komt men tot deze voor den schrijver hoogst vereerende slotsom: dat uit alles, wat vóór het verschijnen van dit zijn boek, zoowel hier als elders in de verschillende daarover handelende werken is geboekt, men slechts eene gebrekkige natuurkundige kennis van onze hooge veenen kan opdoen, en dat zijn werk daarvan eene op naauwkeurige waarnemingen gegronde beschrijving geeft, die wetenschappelijk niets te wenschen overlaat.

Uit volle overtuiging des harten danken wij den schrijver, die wij om zijne hoogst belangrijke natuurstudiën alleen in staat rekenen, ons land in de schatting van het geleerde gedeelte van Europa, uit zijnen achterlijken toestand, wat de geologische kennis van den bodem betreft, op te beuren, zeer voor het werk, dat hij het publiek ter leering aanbiedt; wij wenschen hem moed en kracht, om op den ingeslagen weg zijnen gewigtigen arbeid te voltooijen, en hopen dat het boek, om den schat van nuttige kennis, die er uit kan worden opgedaan, vele lezers moge vinden.

W.
V.

***Proeve van Middel-Nederlandsche Taalzuivering. Voorbereidende opmerkingen voor de aanstaande uitgave van een Middel-Nederlandsch Woordenboek, door Dr. M. de Vries, Hoogleeraar te Leiden. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1856.**

Bij het schrijven van deze ‘Proeve’ had ik wel gewenscht, dat de S. den ‘Lekenspieghel,’ III, C. 3, vs. 935 en 936, had ingezien en deze waarheid bij het schrijven van zijn werk voor oogen had gehouden; daar leest men:

> Die vele spraken wilt utelegghen,
> Moet in enegher stont messegghen.

Hij had dan welligt voor velen, bij het lezen van zijn werk, niet zoo aangenaam en onderhoudend geweest, als hij het nu, althans voor sommigen, is; maar hij had, in mijn oog, bij de doordenkenden meerdere achting verworven. Daar is immers de vraag niet: ‘wie heeft misgetast?’ maar wel, welke gebreken in de werken van die schrijvers gevonden worden. Die uitvallen zullen toch de waarde van zijn werk niet verhoogen; en men kan alzoo van zijn werk zeggen, even als Maerlant van zijnen ‘Rijmbijbel’ zeide (Zie hem bl. 146):

> Der noten ghelyct wel dit ghescrifte....
> Die bitter heeft buten die slume;
> Die scael is hart, dat mense cume
> Metten tanden can ghewinnen,
> Maer al die soetheit is daer binnen.

Want er ligt inderdaad zeer veel verdienste in dat werk, en men ziet, dat de S. grondig met zijn onderwerp bekend is en alles met een gezond kritiesch oog gezien heeft.

Alles het gevolg van het aanhoudend bestuderen van het Mnl. en daaraan verwante talen, en - iets wat niet ieder te beurt is gevallen - van de inzage, of het, bij twijfel, nalaten zien, van de HSS., welke den grondtekst van die werken bevatten.

De S. heeft gedurende zijne studie van die taal eene menigte woorden opgeteekend, welke volgens zijn oordeel de proef niet kunnen

doorstaan en die hij het voornemen heeft in zijn Mnl. Woordenboek te herstellen; doch voor en aleer daartoe over te gaan, heeft hij gemeend in deze proeve 140 woorden te moeten behandelen, die, vooral met het oog op lexicographie, grammatica en tekstkritiek, eene bijzondere melding schenen te verdienen.

Wij moeten volmondig bekennen, dat wat de S. ons hier gegeven heeft, allerbelangrijkst is, en wij dit gaarne in veler handen zagen. Wij wenschten evenwel, dat de S. het overige, wat hij ons in dien geest in zijn Woordenboek wil geven, hetwelk wij hopen en vertrouwen dat even belangrijk als het nu gegevene zal zijn, afzonderlijk gaf, omdat dit onzes inziens dan beter doel zoude treffen; daar men dan die kritiek op zijn gemak konde bestuderen en het Woordenboek er niets bij zoude lijden en welligt voor den gewonen lezer en voor den uitgever beter zijn, daar men dit dan voor eenen billijkeren prijs konde verkrijgen, en toch het meerendeel der koopers zich weinig om de kritiek zullen bekommeren en, op het gezag van den S., met de beteekenis der woorden te kennen tevreden zullen zijn; terwijl zij waarschijnlijk, in plaats van die kritiek, liever een goed bewerkte Spraakleer van het Mnl. van onzen zoo bedreven S. in die taal zouden willen ontvangen.

Ofschoon ik zeer hoogen prijs op dit werk van den S. stel, zoo moet ik evenwel zeggen, dat ik eene enkele maal mij niet geheel en al met zijne zienswijze heb kunnen vereenigen; daarom heb ik gemeend dat verschil hier te mogen aanstippen, in het vertrouwen dat de S. mij dit niet euvel zal nemen.

Bl. 26. *Bras.* - Wat de S. omtrent *Braspenning*, als zijnde brouwpenning: benaming van het geld, dat oudtijds plagt betaald te worden als accijns voor het *brassen* of brouwen van een vat bier, zegt, beaam ik ten volle, doch hij wil hier den tekst van den ‘Reinaert’ (vs. 3132) verbeteren, waaromtrent ik het niet met hem eens ben.

Er staat:

> Nu gaen wi eten
> Desen goeden vetten hase!
> Die Welpkine liepen ten *brase*,
> Ende gingen eten algemene.

De S. zegt, dat ons in den ‘Reinaert’ verhaald wordt, hoe de onnoozele Cuwaert, de haas, door den slimmen vos in zijn hol gelokt, en aanstonds als weêrlooze prooi omgebragt werd. Dat de vos, verheugd over dezen lekkeren buit, zijn wijf en jongen de zoo even aangehaalde woorden *toeriep*, en deze gretig aan die uitnoodiging gehoor gaven; verder, dat Willems in dit *brase* ons gewone *bras* zag en er door verstond, dat Reinaert's jongen kwamen aanlopen ‘om te brassen.’ Het denkbeeld van W. was mijns oordeels goed; maar

ik stem den S. toe, dat *brase* niet uit *bras* kan komen. De S. wil dus met het Comburgsche HS., den grondslag voor den tekst van Reinaert, zegt hij, en zoo als Gräter het drukken, dien regel aldus lezen:

> Die welpkine liepen ten *base*,

en brengt dit woord dan tot *baes*, ons gewone baas, maar in de echte oude opvatting van pater familias, die nog bij Kiliaen op den voorgrond staat. Doch hij zegt, bl. 30, *in fine:* 'Nergens, zoo ver ik weet, staat dit als Mnl. vermeld: het heeft er echter aanspraak op.' Ik weet ook niet, dat ik het ergens in het Mnl. heb aangetroffen, althans heb ik het niet in mijn Mnl. Woordenboekje opgeteekend, en zoude dus gelooven, dat dit woord later is ingevoerd. Zoo lang er dus geen ander bewijs voor dat woord wordt bijgebragt, moet ik het er voor houden, dat het toen nog niet gebruikt werd. Wat S. overigens omtrent het woord *baes* zegt, ben ik met hem eens, en voeg er bij, dat de Vlamingen en Brabanders in België daarvan een veelvuldig gebruik maken. Doch met hem hier *base* te lezen, kan ik niet; en wel 1°. omdat dit woord in het Mnl. noch door hem, noch door mij gevonden is, en 2°. omdat de vertaling, die de S. aan deze vier regelen geeft, m.i. niet de juiste is. Hij zegt: 'Reinaert riep zijne jongen en zij liepen *naar den baas*, d.i. naar hunnen vader.

Reinaert had den haas in zijn hol gelokt, terwijl de Ram er bij stond, en in dat hol waren zijn wijf en zijne jongen, over welke hij, volgens den S., 'werkelijk de vleeschelijke vader was.' Hij had dus niet noodig te *roepen*, maar wel te *zeggen*: '*Nu gaen wi eten*,' enz. Zij behoefden dus niet naar hem toe te loopen, daar zij bij hem waren, maar zij gingen *ten brase om dien goeden vetten hase* op te pluizen. Zoo schijnt de Engelsche vertaler[1] het ook begrepen te hebben, dat de vos den haas had omgebragt, daar hij zegt: 'Which done, he, his wife, and young ones, feasted therewith merrily, eating the flesh, and drinking the blood to the King's health.' De Latijnsche text[2] heeft:

> Aitque; conjunx optima
> Et liberi charissimi,
> Quin Ocyus consumitis
> Voratis et lepusculum.

1 'Reynard the Fox,' bl. 63, te vinden in Felix Summerley's Home Treasury. 1846.
2 Speculam vitae aulicae. De admirabili fallacia et astutia. Vvlpeculae Reinekes Libri quatuor. Auctore Hartmanno Schoppero Nouoforense Norico Francof. ad Moen. 1595.

In dit *voratis*, voorafgegaan van *consumitis*, ligt, dunkt mij, ook het denkbeeld van *smullen*, en alzoo van *lekkernij* opgesloten. Verslinden, voor gulzig eten, hoort men toch wel eens; en dit doet men gewoonlijk wanneer het *lekker smaakt*.

Maar wat is nu *brase?* De derde naamval van *braes*, en dit woord schijnt mij toe hetzelfde te zijn met het fransche *Braise*, ardeur amoureuse, en *Brasier*, flamme amoureuse[1]. *Braes* kan dus zeer goed het *lieflijke*, het *aangename*, en alzoo ook het *lekkere* of *lekkernij* beteekenen. Die jongen gingen dan tot dat lekkerbeetje en zij aten het gezamenlijk op. Wanneer wij nu aannemen, dat *braes* eene lekkernij, een lekkerbeetje beteekent, dan kunnen wij ook een w.w. *braesen* in de beteekenis van *smullen, brassen* aannemen. En zien wij nu dat de S. bl. 13 zegt: dat het fransche *fasce* in het Mnl. verloopen is tot *vaesche, vesche, veesche*, waarom zouden wij dan ook niet kunnen aannemen, dat omgekeerd *braesen* tot *brassen* is overgegaan? Welligt staat ons braden hiermede ook in verband.

De aanhaling van Kil. komt mij niet zeer gelukkig voor. De S. zegt: ‘In de gewone zamenvoeging brassen en brouwen (Kil.) zien wij het woord (bras) in zijne ware kracht. Brassen is niets anders, dan het fransche *brasser*, M. Lat. *braxare*, waarnevens uit dezelfde bron ook ons *brouwen* ontstond, dat dus in den grond geheel hetzelfde als *brassen* is.’ Wij laten voor een oogenblik de verwantschap tusschen bras, brassen en brouwen voor hetgeen zij is; doch wat zegt Kil. op die plaats? Brassen *ende* brouwen, en vertaalt het: *confundere* ET *miscere, commiscere, aquas frugibus, coquere cerevisiam*. Ik heb er niets tegen dat brassen en brouwen ieder *afzonderlijk*, die beteekenis hebben, maar gezamenlijk niet; en de vertaling zou welligt goed zijn, zoo in den tekst *ofte* voor *ende*, en in de vertaling *vel* voor *et* stond, maar nu niet; *ende* staat hier *collective*; en dit ziet men, wanneer men later bij hem vindt: *Brouwen, brassen, menghen*, hetgeen hij vertaalt: *miscere, confundere*. Ik vind in het *Brassen ende brouwen* bij Kil. een gezegde, een spreekwoord, hetgeen ik wel eens meen gehoord te hebben, en vind in het eerste het *Epulari, bacchari* en in het laatste het bij Kil. voorkomende *Brouwen iets quaets, conflare occulte*, enz.; en vertaal het dus liever: slemppartij houden en allerhande onnutte dingen doen. Zoo zegt men ook wel eens: *wat brouwen zij daar nu weêr*, voor: wat voeren zij daar nu weêr voor onnuts uit? Dat brouwen is in die beteekenis, meen ik, nog heden ten dage in gebruik.

Toen ik op bl. 28 las: ‘Het is uit deze beteekenis van mengen,

1 Zie Le Grand et Nouveau Dictionnaire François et Flamand. Brusselles chez Judocus de Grieck. 1707.

dat zich de gewone spreekwijze *al de bras* of *heel de bras* verklaart, dat is, het geheele brouwsel of mengsel, de gansche zaak met al wat er bij behoort, dus de geheele boêl,' dacht ik aan mijne grootmoeder, die in haar leven eene *bras* droeg, bestaande uit een zilveren haak aan de middel vastgehecht, waaraan zilveren kettingen, en aan deze hingen, onder andere voorwerpen, eene beugeltasch van zilver, eene schaar, een mes, speldekussen, naaldekoker, enz., althans zoo noemde men dit in Friesland. Die mode, zulk een bras te dragen, is thans in gewijzigden vorm wederom in zwang gekomen, onder de fransche benaming van *charivari*, welk woord en beteekenis gelijk staat met het zoo even aangehaalde *Bras* en door welk woord het fransche zoude moeten vertaald worden, om het in het friesch over te brengen.

Bl. 73. *Giement.* S. zegt: 'eene kluchtige tekstverknoeijing in den Reinaert heeft ons vergast op dit merkwaardig staaltje van zuivere taal.' (sic?) - Op. bl. 92 behandelt hij uit den Ferguut het woord *iane* (vs. 4087) en verandert dat, zoo ik vermeen, te regt, in *trane*, en zegt ons verder, dat het woord niets anders dan ons *trein*, of liever regtstreeks het oude fransche *train* is, dat bij Du Cange, VII, 321 door *troupe, foule* vertaald wordt. - Vervolgens - 'Ik wil hiermede niet beweren, dat *traen* voor *trein* een zuivere Mnl. vorm was, in de volkstaal werkelijk gegrond. Maar de Vertaler van den Ferguut behelpt zich ook wel elders met uitdrukkingen, blijkbaar aan zijn fransch voorbeeld ontleend, die hij in een oorspronkelijk gedicht kwalijk zoude hebben gebezigd;' terwijl hij op bl. 76, in de noot 1, ook over het *verknoeijen* van fransche woorden spreekt. Zoude dan ook hier niet een fransch woord verknoeid kunnen zijn? Want ook in den Reinaert wordt fransch gevonden. Zoude dit *Giement* niet het verknoeide fransche *Gayement*, vrolijk, met vreugde, en alzoo ook: gaarne kunnen zijn? In dit gevoelen word ik versterkt, wanneer ik de verbetering van *Hi en does giement*, in *Ic en does giement*, uit het HS. overneem.

In den Reinaert, vs. 5238, wordt dan gezegd:

> Die Coninghinne sprac: Ic en does giement,
> Vrou, Dit seide ic hem gisteren wel;
> Maer hi was so door fel,
> Dat hi daer na niet horen en woude.

Wij zien in den Reinaert, dat vrouw Ruckenau met de koningin in gesprek is, en kunnen daaruit opmaken, dat zij haar een verzoek deed, waarop de koningin antwoordde: ik doe het niet gaarne, vrouw. Dit heb ik hem gisteren reeds gezegd, maar hij was zoo door boos, dat hij daarnaar niet hooren wilde. Zij geeft hier de reden op, waarom

zij het niet gaarne deed. Ik geloof dus, dat het beter is, den tekst van het HS. te houden, dan, zoo als de S. wil, dien te veranderen, en voor *Ic en does giement*, te lezen: *Si, en droit jugement*, en dan te vertalen: ‘Ja, naar wettig geregt.’ Dit laatste is mij ook eenigzins duister.

Bl. 95. *Ymoedicheit*. Dat hier *ootmoedigheid* bedoeld wordt is vrij zeker; doch is het hier ook eene dichterlijke vrijheid? Het is de ypsilon der Grieken, die in de uitspraak naar de *u* en *oe* trekt; en kan die *y* even als de *v* (u) in *vlede*, zie blz. 172, ook een verkorte vorm van *yt* (*uut, oet*) zijn? Om de letters *moed* tot *nn* te doen inkrimpen, is mij wat al te sterk, *Judicent periti*.

Bl. 101. *Carpult*. De S. wil dit woord in *Capult* of *Caplyt* veranderen, en als een afstammeling van het Midd.-Lat. *Capulare*, dat snijden, hakken of houwen beteekende, beschouwen, en geeft daaraan de beteekenis van: *doorhouwen, doorstoken*.

In het Fragment van den *Slag van Crecy*, afgedrukt in het Belg. Mus. 1844, bl. 257 vlg., wordt in het verhaal van den noodlottigen strijd, het volgende gezegd: (vs. 113.)

> Menich hant, menich been
> Slouchmenre af al in een;
> Menich hoeft, menich lichame
> Was daer dor *Carpult* onbequame,
> So datter tbloet door die maelgen dranc.

Het verwondert mij zeer, dat de anders zoo scherpziende schrijver niet opgemerkt heeft, dat de op een na laatste regel eenigzins stijf is, en bovendien het lidwoord voor *Carpult* mist, althans zoo als het daar gedrukt staat. Zoude men het HS. wel goed gelezen hebben? Kan er ook staan:

> Was doer dat Carpult onbequame?

Dan was het lidwoord althans gevonden. Ik beschouw het *carpult* als een zelfstandig naamwoord, terwijl de S. er een verleden deelwoord in vindt, en het *doorhouwen, doorstoken* vertaalt. Maar dan weet ik geenen goeden zin aan dien regel te geven; en hij heeft hem onvertaald gelaten. Ik geloof, dat men ons wil verhalen, dat er in dien slag vele dooden, vele zware gewonden (die handen en voeten afgeslagen waren) en ook vele ligtgewonden waren, welke laatsten door deze drie laatste regels aangeduid worden, en dat dit alles geschied was ten gevolge van het *carpult*, of, zoo als de S. wil lezen, *capult*, doch liever *caplyt*.

Maerlant in zijn: ‘St. Franciscus Leven,’ vs. 131-136, zegt:

Men moet, om de rime, souken
Messelike tonghe in bouken;
Duuts, dietsch, brabants, vlaemsch, zeeus,
Walsch, latyn, griex ende hebreeus,
Om vray thoudene rym ende zin.
Help mi Françoys! dits tbegin.

Bij Livius, 27, 48 (zie Petiscus) vinden wij: *Nostrum agmen carpebant ab omni parte*. Zij tasteden ons leger aan alle kanten aan, en Tacit., *Ann.*, 17, 32, 1. *Si ex occulto agmen carpere tentarent, punito dolo*. (Zie Fabri, Thesaurus.) Ik geloof, dat de S. dit *carpere* voor den geest had, en hiervan een zelfstandig naamwoord, *carpult*, aanval, gemaakt heeft, en wij dus moeten vertalen, dat menig hoofd en menig ligchaam door den aanval *onbequame* (gewond) waren, zoodat het bloed door de malien drong.

Bl. 124. *Toegesinden*. De S. zegt: Bij de voorstelling van Artur's Tafelronde aan het hof van Eduard I, komt een knaap met gebonden handen en voeten op een lastdier aanrijden, rigt zich tot Lancelot en roept de hulp des edelen ridders in, want, zegt hij, bl. 103:

Van al myns herten toegesinden
Sone heeft niement macht gemene
Dit te doene, dan gi allene.

Hij zegt ons verder, dat het HS. voor *herten, h'en* heeft, en dat men *toe* in *cô.* moet veranderen, en dus lezen:

Van al myns heren coninxgesinde.

d.i. ‘van het geheele *gezinde*, van den ganschen *hofstoet* des konings, kan niemand mij helpen, dan gij alleen.’

Dat men *heren* moet lezen, ben ik met den S. eens; maar ik vind in de woorden *myns heren* den koning reeds bedoeld, en kan dus *toe* met hem niet in *cô.* veranderen, en zoude gelooven, dat door dit *toegezinden*, de *hovelingen* bedoeld worden. Wij weten, dat *gesinde*, gezin en gevolg beteekent, en wij dus moeten vertalen: ‘van al die *tot* mijns heeren gevolg behooren.’ Ik durf het niet in *hofgezinden* te veranderen.

Bl. 157. *Tenen.* In den ‘Floris ende Blancefloer’ vindt men: (vs. 1363.)

Dat iemen so sot ware ende so ries
Ochte van so *tenen* sinne,
Die soude dorren dor eneghe minne
Die groote coenheit doen, die hi sal bestaen.

Hij wil *sot* in *stout, tenen* in *coenen* en *grote coenheit* in *queste* veranderen, en zegt in de noot: ‘Had de vertaler inderdaad *sot* geschreven en het plan van Floris als eene dwaasheid willen voorstellen, het lag dan voor de hand, in vs. 1364 te lezen:

Ochte van so clenen sinne.’

Ik zoude dit laatste de voorkeur gegeven hebben, omdat ik bij Kil. *ries* door *inconsideratus*, onbedachtzaam, vertaald vind. De vertaling: ‘dat iemand zoo dwaas en onbedachtzaam of van zulk een klein verstand ware, welke die vraag zoude durven doen, die hij zal doen,’ bevat niets strijdigs, en wij kunnen dus *sot* behouden.

Bl. 169. *Verdwingen*. De S. wil hier, en teregt, *verdingen* lezen, en vertaalt het door: *zich vrij maken, zich vrij koopen*. Lat. *redimere*. Ik ben het met den S. eens, dat men het in de *Lek.* II, C. 16, vs. 38 en *Karel de Groote*, II, 1298, en meer andere plaatsen, door *redimere* moet vertalen; doch ik geloof, dat het hier in zijne ware beteekenis van *bedingen* voorkomt, d.i. zich wettig verbinden tot iets. Hij had immers al reeds gezegd: *Ik sal soe sere reymeren mi* (mij vrij koopen), en waardoor, onder welk beding? door land, dorpen en kasteelen met hunne geregtigheden te geven, door bovendien met 500 ridders hun dienstman te zijn, en wel zonder blaam. Hij wil gaan, zoo ver men hem wil zenden, en kloosters en kanonikaten ter eere van de reine Maagd Maria doen stichten en voor de zielen missen doen zingen; en nu volgt er: als gij het vordert (*opdat u voegt*) wil ik mij nog tot meer verbinden en een kanonikaat van 20 kanoniken en eene Abtdij van 100 monniken maken.

Ten slotte nog eene enkele bemerking.

Bl. 175 en 23. *Voer*. De S. wil, en ook ik, *boer* lezen. - Wij hebben op *Boergoet* stil gezwegen, omdat wij er hier toch op terug moesten komen, om ons gevoelen omtrent *bore* mede te deelen, daar wij ook nog eene andere beteekenis daaraan wilden geven. - Bl. 24 zegt hij ons, ‘dat uit het oude w.w. *beren* (*bar, geboren*) zich een subst. *bore* ontwikkelde, dat de beteekenis van hoogte of verhevenheid kreeg,’ en verklaart dan ook het bij Stoke, vs. 636, voorkomende *boer*, als een *hoog sein*. Wij meenen, dat ons *berg* daaruit mede ontstaat. Maar uit dat zelfde *beren*, geboren worden, of liever, baren, ontwikkelde zich tevens het denkbeeld van: aan het licht komen, zigtbaar worden. Het Angels. heeft *Beoran, beran*, produce, bring forth. Islandsch, *Byria* (*at*) *ordiri, incipere, Bör*, een zoon. In 't oudfr. heeft men *Bera*, blijken; *Berfoet*, barrevoets; *Bereskinse*, zigtbaar, openlijk. Kil. heeft *Baer, apparens, apertus, nudus*, en wij hebben het nog in *baarblijkelijk* en in *bare zee;* maar ook in *Bore* als verhevenheid, ligt het denkbeeld van het zigtbare opgesloten.

Bare, Bere en *Bore*, kunnen dus alle drie *het zigtbare* beteekenen, en dan zal *ne bore* en *en bore* iets dat niet zigtbaar is beteekenen, en alzoo niets; en het friesche *bare great*, in 't oogloopend groot, en Rom. Wal. 395, *Boreblide*, zigtbaar (zeer) blijde. Maar *boer* in de *Caerl ende Elegast* (vs. 1061) komt uit dat *beren* wederom, langs eenen anderen weg en geeft daar een *plotseling ontstaan*, eene *gebeurtenis, toeval* te kennen. *Dat was hem een scone boer*, dat was voor hem een gelukkig toeval, dat de bewoners van het slot in slaap lagen. - Maar wat is nu *bore* in de *Lek*., III, c. 26, vs. 38? Er staat: *Dus heeft hys sinen bore van goede, dat wast in elc lant*. Hoe de S. dit door *vrye keus, volop van iets hebben* heeft kunnen vertalen (bl. 390, uit Gloss), heb ik mij niet kunnen begrijpen; wel begrijp ik, dat wanneer men de poorters van alles gebragt heeft, zelf uit de vier hoeken des aardrijks, dat zij dan *volop* zullen hebben en de *vrije keus* daaruit kunnen nemen, en dat zij daarin boven de plattelandsbewoners staan; maar dat wordt aldaar door *sinen bore* niet aangeduid. Zulk een stad is zeker *behoorlijk* van alles voorzien, en ieder kan daar zijn *behooren* (bij zamentrekking *bore*) krijgen, en alzoo *aan zijne behoeften* voldoen. Het verwondert mij, dat de S., aldaar schrijvende: ‘Hij heeft er zijn *beur* van’, niet gevoeld heeft, dat dit *beur* eene zamentrekking van *beheur*, behooren, wat hem toebehoort, was, dan had hij niet gezegd: ‘dus zooveel als: hij heeft het maar voor 't beuren of nemen.’ Het ‘*geldbeuren*’ en ‘*erfenis beuren*’ (bij Kil. *accipere in promptu, boren, beuren*) zal dan wel met heffen, optillen, aanvatten, aanvaarden verwant zijn.

Ik meen er te mogen bijvoegen, dat deze mijne zienswijze het gevolg is van het lezen van des Schrijvers doorwrocht, oordeelkundig en verdienstelijk werk.

Leeuwarden, Oct. 1856.
DE HAAN HETTEMA.

Catilina.

Boot en Rinkes. De kritiek en onze critici.

W. Drumann, Geschichte Roms u.s.w., oder Pompejus, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen. VI Theile. - Königsberg, 1834-44.
Th. Mommsen, Römische Geschichte, 3er Band. - Leipzig, 1856.
M. Tullii Ciceronis Opera ex recensione Io. Casp. Orellii. Editio altera emendatior. Opus morte Orellii interruptum continuaverunt I.G. Baiterus et Car. Halmius. Vol. II. Pars I. - Amst. Io. Muller. - De uitgaaf der Catilinariae is van Halm.
Ciceros Ausgewäblte Reden. Erklärt von Karl Halm. 3es Bändchen: die Reden gegen L. Sergius Catilina u.s.w. 2e Auflage. - Leipzig, 1853.
Disputatio Philologica inauguralis de Oratione prima in Catilinam a Cicerone abiudicanda. Scr. S.H. Rinkes. - Lugd.-Bat. 1856.
Oratio prima in L. Catilinam. Recensuit et a M. Tullio Cicerone male abiudicari demonstravit I.C.G. Boot. - Amst. 1857.

> Hier ist eine nene Controvers aufkommen, ob Phaedri fabulae genuin seyn oder nicht. H. Prf. Christ hat in einer sehr schön und gründlich geschriebenen dissertation evidenter dargethan dass sie vom Nicolao Perotto alle mit einander gemacht seyn. Diesem sind daher unterschiedene in die Haare gerathen. Izo ist ein Saeculum, das haarscharff über die alten Auctores hergehet. Man hat Schriften de suspecta Livii fide, de susp. Flori fide u.s.w. Wird man mit denen Lateinischen herum seyn, wird die Reihe auch an die Griechischen kommen.
> Reiske aan Bernard, Mnemos. I. 341.

De arme Reiske, die onder al zijne ongelukken en hoewel hij zich in dit bijzondere geval het misleiden toch in welgeluimde ironie de twijfelzucht van zijne tijdgenooten ten toon stelt, heeft zoozeer voor onze eeuw als voor de vorige ter neêr gesteld wat ik zoo even aanhaalde. Men kan er

bijvoegen, dat bij velen de eerste indruk eener stelling van dien aard gunstig is. De tijd is voorbij waarin telkens onbekende stukken van oude schrijvers in het licht verschenen; thans blijft niet veel over dan te gaan beweren dat bekende stukken niet oud of ten minste niet echt zijn. Jean Jacques Rousseau wilde schrijven naar eene prijsvraag der Académie van Dyon: Le rétablissement des sciences et des arts a-t-il contribué à épurer ou à corrompre les moeurs? Hij raadpleegde Diderot. ‘Quel parti allez-vous prendre? dit Diderot à Rousseau. - Je vais prouver, répond Rousseau, que le progrès des sciences et des arts épure les moeurs. - Eh! c'est le pont aux ânes! s'écria Diderot; prenez le parti contraire, et vous ferez un bruit du diable[1].’ Iedereen weet boeveel gerucht Rousseau gemaakt heeft. Thans gelooft iedereen aan de echtheid der redevoeringen tegen Catilina, en die het tegendeel beweerde kon verzekerd zijn een weinig gerucht te maken.

Maar met de nieuwheid van het beweerde vereenigde het verdedigen der onechtheid van de eerste redevoering tegen Catilina nog een ander voordeel, en wel juist dat, wat zich slechts zelden met nieuwheid laat vereenigen, het volgen van eene erkende autoriteit. Immers drie jaren geleden had een der meest geachte hoogleeraren in de classieke letteren, onder andere onderwerpen, ook *Virorum doctorum controversiam de Catilinariis* op een zijner collegies behandeld, en aldaar mede voorgedragen hetgeen wij in de straks te bespreken dissertatie zullen terugvinden, de bezwaren van taal tegen die redevoering, welke onder de Catilinariae het eerst gehouden en daarvandaan ook algemeen als de eerste Catilinaria bekend is. Prof. Bakes naam is gevestigd. Maar ZHG. zal de eerste wezen om toe te staan dat ook op hem de spreuk van toepassing blijve: *amicus Plato, amicus Socrates, magis amica veritas*. En wanneer de bewijsvoering hem zelven in der daad voldeed, we zouden haar, dunkt me, niet lang meer in de *Scholica Hypomnemata* of in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen vruchteloos zoeken, zoo al niet in onze *Mnemosyne* of in een afzonderlijk geschrift.

De scherpzinnige Drumann, wiens historisch werk op zoo menige plaats van den schijnbaar overbekenden Ciceroni-

1 La Harpe bij St.-Marc-Girardin, Revue des deux Mondes, 1852. I. p. 730.

schen tijd een geheel nieuw licht heeft doen vallen, heeft zich met zekere warmte tegen de beweerders der onechtheid van eenige der vier Catilinarische redevoeringen verklaard, en vooral, tegenover Orelli en anderen, de inconsequentie en partijdigheid der aanvallers doen uitkomen. ‘De redevoeringen die men als onecht beschouwt,’ zegt Drumann, ‘zouden het werk van Tiro zijn, van dien vrijgelatene van Cicero welken deze telkens als eenen trouwen en bekwamen helper bij zijne studiën voorstelt, en dan wordt het vermeende werk van dezen Tiro om het andere woord voor ongerijmd en bespottelijk uitgemaakt, dan heet het dat de schrijver barbaarsch Latijn heeft gesteld en met de geschiedenis van zijnen patroon geheel onbekend was. Die het boek *de bello Hispaniensi* leest en Caesar kent, ziet terstond dat het niet van Caesar is, terwijl de Catilinariae door iedereen gelezen, maar tot op het begin dezer eeuw buiten verdenking gebleven zijn. Dit argument is niet sterk, maar zooveel te sterker is dat uit den strijd tusschen de critici zelven, waarvan de eene voor goed Latijn verklaart wat de andere veroordeeld heeft. Men heeft als argument tegen de echtheid gebruikt, dat enkele termen in de redevoeringen slechts eenmaal voorkomen en anders niet bij Cicero; maar niet al de aangehaalde feiten zijn waar, maar de genoemde omstandigheid is nog verre van een bewijs, en zij heeft ook plaats b.v. met het boek *de Republica*, waarvan ieder de echtheid toegeeft. Onnaauwkeurigheden van stijl moeten bewijzen dat Cicero de auteur niet is. Cicero was zeker een groot stylist maar daarom nog niet onfeilbaar; dikwijls is hij onlogisch, somtijds zelfs, naar Drumann beweert, zondigt hij tegen de hoogere regels der rhetorica. Dit moge men betwisten, maar zóóveel is zeker, dat Cicero zelf, gelijk Voltaire, het niet beneden zich geacht heeft te doen verspreiden dat een zijner uitgegevene redevoeringen onecht was: ze is slordig van stijl, schrijft hij aan Atticus[2], dus kan men dat misschien doen gelooven. De redevoeringen die men voor onecht uitgeeft zijn waarschijnlijk even min als de echten zonder veelvul-

2 III. 12 § 2. Hij spreekt over de verloren redevoering tegen Metellus Nepos, ten minste volgens het gewone gevoelen. Maar zie Cic. Att. I. 13 § 6, III. 12 § 2, Gell. XVIII. 7 § 9, Drumann V. 575 n. 8, en mijne uitwerking beneden.

dige fouten overgeschreven; nu is het toch niet billijk de fouten in eenen tekst dien men voor echt houdt aan de afschrijvers te wijten, maar als men er eenen heeft dien men onecht wil krijgen ze op rekening van den schrijver te zetten. Evenzoo gaat het met de zakelijke fouten: men neemt stilzwijgend aan, dat eene fout tegen geschiedenis of oudheden niet van Cicero zelven zijn kan, terwijl uit zijne schriften verscheidene fouten bekend zijn die hij zelf erkent, terwijl hij weinig kennis van geschiedenis bezat en dikwerf opzettelijk de waarheid te kort deed'[3].

Het gezag van Madvig omtrent vraagpunten van Latijnsche taal is met evenveel regt geacht als dat van Drumann over onderwerpen van Romeinsche geschiedenis. Madvig heeft iemand voor die tegen de echtheid der vierde redevoering was opgekomen[4]. 'Het komt er minder op aan diens argumenten één voor één te weêrleggen,' zegt hij, 'dan in 't algemeen te waarschuwen hoeveel onbeteekenends er in die geheele manier van behandeling ligt. Daarmede bemoeijen zich menschen die alleen uit hun lexicon beoordeelen of iets vreemd is of slechts éénmaal bij Cicero voorkomt, zoo weinig hebben zij hem gelezen; dan nemen ze 't een of ander geschrift van hem en teekenen al het buitengewone op; ze bedenken niet hoeveel eigenaardigs vooral een redenaar moet schijnen te hebben, daar zoo weinig boeken tot ons gekomen zijn, en ze weten ook niet dat ze evenveel bijzonders in de andere werken van Cicero zouden gevonden hebben, als ze die even naauwkeurig hadden gelezen; veel zelfs dat door nieuweren honderdmaal nagevolgd en ons daardoor overbekend geworden is behoort tot de eigenaardigheden en uitzonderingen; ze beoordeelen dat ook verkeerd en hebben geen gevoel voor het onderscheid tusschen iets wezenlijk onechts en vreemdsoortigs en iets wat in den gewonen aard ligt, al zijn er juist geene meerdere voorbeelden van. Dan weder treffen hunne aanvallen slechts eenen fautiven tekst, en wijten zij de fouten der afschrijvers aan den auteur, of ze nemen aan dat Cicero een volmaakt redenaar was en dat de Romeinen hetzelfde voor volmaakt hielden als deze critici zelven, welke dan voor

3 Drumann V. 470 vlgg. noot *). Vgl. ook 512, n. 15. Deze plaatsen betreffen de tweede en vierde redevoering.

4 E.A.J. Ahrens. Zie Rinkes, p. III, ann, 11.

onciceroniaansch verklaren wat hun niet behaagt. Maar bij de Romeinen ging veel voor oratorisch door wat ons overladen zou toeschijnen, de vloed der rede blijkt dikwijls troebel aan den logisch strengen opmerker, menige argumenten zijn zwak, en andere worden andermaal en dikwerf in verschillende vormen herhaald.'

Later voegde Madvig nog daarbij: 'ik heb naderhand andere niet minder onbezonnen verhandelingen over de Catilinarische redevoeringen gelezen, maar dat gansche soort van kritiek is reeds genoeg ten toon gesteld, naar ik meen, en aangewezen van welken aard het is'[5]. - Ook Halm, die zich in menig opzigt en zeer gelukkig met Cicero's werken heeft bezig gehouden, beschouwt de quaestie over de echtheid der drie laatste Catilinariae na de afdoende tegenbewijzen als uitgemaakt; hij oordeelt dat sommige tegenwerpingen door het opnemen van betere lezingen uit handschriften van zelf vervallen zijn, en verwijst overigens op zijnen *commentarius*, waarin hij naar zijn beste weten alle vermeende zwarigheden heeft behandeld[6].

Men kan twee tegenwerpingen aan het aangehaalde tegenoverstellen. Vooreerst behandelen Madvig en Drumann niet de eerste redevoering, maar de tweede en vierde; Halm alleen de drie laatsten. Natuurlijk, want de eerste redevoering was tot nog toe naauwelijks aangevallen. En hunne medegedeelde beschouwingen zien niet bijzonder op die stukken, maar kenschetsen in algemeene trekken het stelsel dat thans ook op de eerste wordt toegepast. - Een ander verwijt kan worden ontleend uit het aanhalen van autoriteiten in plaats van het opgeven van bewijzen. Dat laatste zal straks op zijne plaats niet ontbreken, en het aanhalen van autoriteiten kan moeijelijk tot een verwijt gemaakt worden door de bestrijders van de echtheid der redevoeringen tegen Catilina. Immers de geheele quaestie is aangekomen door blind autoriteitsgeloof van diezelfde bestrijders der echtheid. Eichstädt (niet Ei*sch*städt) had geschreven dat ééne der vier redevoeringen de hoogere kritiek moest bezig houden, en Wolf had zich uitgelaten, dat

5 Opuscula Academica, I. p. 192 n. 1; II. p. 351 n. 1. Vgl. ook Ibid. II. p. 338-351.

6 Voorrede van het kleinere werk dat aan 't hoofd van dit opstel aangehaald wordt, bl, v.

ééne van de vier, of dat eene van de twee middelsten onecht was, zonder motivering. Daarop gingen eenige goede zielen aan 't zoeken, en daar het eene woord het andere uitlokte, kwam de geheele quaestie voor den dag, waarin overigens de geleerden hemelsbreed van gevoelen verschillen. Buttmann schreef aan Wolf dat de eerste redevoering de onechte was; reeds bij de tweede was het onderscheid hem ‘al te merkbaar;’ ook Morstadt bestrijdt de eerste; Rinkes verwerpt haar mede, maar houdt eveneens de drie anderen althans voor verdacht; Orelli veroordeelt de drie laatsten en zegt dat ook E.A.J. Ahrens dat doet, die openlijk tegen de vierde is opgekomen; Cludius bestreed de tweede en zeî dat Wolf deze bedoeld had, maar hoezeer Wolf alleen tusschen twee de keus had open gelaten heeft Cludius zich vergist, want Eichstädt heeft uit Wolfs brieven aangetoond dat deze de derde had bedoeld[7]. De manier waarop sommigen die zaak behandeld hebben is nog aardiger. Wolf, Buttmann, Eichstädt, nog voorzigtiger dan Prof. Bake, laten het bij losse beweringen en komen met geene bewijsvoering voor den dag, hoewel Wolf b.v. twee en twintig jaren het tijdstip overleefd heeft waarop hij van zijn vermoeden het eerst melding maakte. Terwijl de voornaamste litteratoren zwegen wurmde een heerleger minder bekende mannen met de quaestie: bij de vele reeds genoemden voege men Zimmermann, Bloch en Paldamus. Eichstädt zegt van Cludius dat deze zich veel moeite geeft om de echtheid der tweede redevoering te verdedigen, maar Cludius heeft juist die echtheid aangevallen! Van denzelfden Cludius zegt Hagen, dat hij volgens zijne eigene bekentenis in de voorrede meer op een duister gevoel vertrouwd heeft dan op stellige bewijsgronden, en dat hij voorts meestal zoo spitsvondig te werk gaat, dat geen schrijver hoegenaamd zoo wantrouwend een onderzoek zou kunnen doorstaan. Madvig over Ahrens hebben wij straks gehoord. Prof. Boot zegt van Rinkes (p. 1, 2), dien hij overigens zeer vriendschappelijk toespreekt, dat hij sommige zaken naar waarheid, vele scherpzinnig en fijn, nog meerdere met argwaan (*suspiciose*) behandeld heeft, maar alles met zoodanige gees-

7 Ik volg hier Rinkes p. II sq. en Boot p. VII sq. - Madvig, Opusc. Acad. II. p. 339, wijkt aanmerkelijk van hen af. Maar dit verschil laat het punt onaangeroerd wat hier behandeld wordt.

tigheid en zelfvertrouwen, dat het niet te verwonderen zijn zou indien onkundige en onoplettende regters, gelijk ook in deze zaken de groote meerderheid pleegt te zijn, hem het pleit gewonnen gaven. Hij zelf intusschen zal zich onthouden van alle bitterheid, al vermijdt men die niet altijd gemakkelijk bij het wederleggen van vitterijen. En niet vitterijen alleen, maar ook kunstjes van geheel anderen aard worden in plaats van redenering te baat genomen. De scherpzinnige maar avontuurlijke Lambinus[8] had de onechtheid van de Declamatie *Antequam iret in exsilium* aangewezen, die vroeger voor Ciceroniaansch gehouden werd. Ik zal de Declamatio toch weder met de echte redevoeringen uitgeven, zegt hij, maar achter in het boekdeel en met verschillende letter, om ook mijne geleerde lezers te wille te zijn. Dat is zeer naar Wolfs smaak. Als deze de bekende Vier Redevoeringen[9] onecht hebben wil hoopt hij de geleerden spoedig door zijne redenen te zullen overtuigen, en ook de onkundigen na verloop van tijd, als de toekomstige zetters der complete Cicero-uitgaven die redevoeringen op nuttige wijs met verschillende letter zullen gedrukt hebben. Dr. Rinkes heeft eene dergelijke handigheid die ook op de onkundigen berekend is: als hij den auteur van de Catilinariae te noemen heeft pleegt hij dat in termen te doen welke het verwijt van onechtheid bevatten: de gewaande Cicero, de rhetor (het gewone woord), Pseudo-Cicero, de zeer ongerijmde schrijver, de declamator, de groote redenaar NB.[10]. Dat noemt men telkens op hetzelfde aambeeld kloppen. Maar eene bewijsvoering is toch nog iets anders.

Tegenover de algemeene opmerkingen van Madvig volgt Dr. Rinkes insgelijks eene zeer handige taktiek. Hij haalt ze aan, doorregen met zijne tegenaanmerkingen, en zegt dan, dat men beter doet door uit betere handschriften of

8 Hij was een Franschman uit Montreuil. Onder de schrijvers die bij bewerkt heeft is ook Lucretius, uitgegeven, volgens het titelblad

A DION. LAMBINO MONSTROLI ensi, litterarum Grecarum in Vrbe Lutetia doctore Regio,

enz., verder in minuskel karakters. In catalogi van boekverkoopingen vindt men nu dit werk somtijds opgegeven als Lucretius, ed. A.D.L. Monstroll.

9 Post reditum in senatu, Ad Quirites post reditum. Pro domo sua ad pontifices, De haruspicum responsis.

10 Scilicet.

met rijker geleerdheid voet voor voet de fouten van Ahrens aan te geven dan door eens anders gevoelen met zijn gezag te willen onderdrukken door die algemeene gezegden, waartegen met hetzelfde regt even algemeene kunnen worden overgesteld. De taktiek is aardig, want in het algemeen is de opmerking waar en men moet de stukken gelezen hebben[11] om regt te gevoelen hoe koddig het is Madvig te hooren uitdagen tot een dergelijken strijd. Maar de groote meerderheid heeft niet alle stukken gelezen en deze of gene laat zich wegslepen door het zelfvertrouwen van den schrijver. Prof. Boots taktiek is niet zoo handig. Hij neemt het uitdagen van Madvig voor goede munt op, en geeft zijne beduchtheid te kennen dat deze, zoo groot een man, zich niet met een jong menschje in strijd zal willen begeven. Maar, vervolgt de hoogleeraar, wat anderen zullen doen mogen zij zelven weten, ik echter die noch in jaren[12] noch in geest noch in geleerdheid noch in gezag met Madvig moet vergeleken worden (gelijk hij er nederig bijvoegt) zal niet toelaten, dat ik door mijn stilzwijgen schijn goed te keuren wat ik voor valsch houd. Ik zal u dus niet met algemeene gezegden bestrijden - schrijft hij in de *Epistola Critica* aan zijnen voormaligen leerling, welke zijn tegenschrift opent - maar een voor een uwe fouten aanwijzen. Dat is ook de ware manier, van het oogenblik af aan dat men eene ernstige wederlegging begint. En zoo weinig als de zaak zelve die behoeft, in ons land was misschien om Prof. Bakes naam en de zorg die Dr. Rinkes aan zijn stuk besteed heeft eene wederlegging noodig, opdat niet bij gebrek aan tegenspraak het groote publiek de nieuwe leer ongecallengeerd zou laten doorgaan.

Wij zeiden straks argumenten en niet alleen autoriteiten voor de echtheid der eerste Catilinaria te zullen aanhalen, en gaan thans daartoe over. Terstond wordt een groot gedeelte onzer taak gemakkelijk. Immers Dr. Rinkes betwist niet, dat Cicero, in den senaat, onder de omstandigheden

11 Ook dat stuk, waarin Madvig, zoo als Dr. Rinkes eischt, in bijzonderheden treedt en tegen Ahrens en diens volgeling Orelli de echtheid der vierde redevoering verdedigt. Op. Acad. II. p. 338-351. Dr. Rinkes kende dat stuk, zoo als blijkt b.v. uit dezelfde plaats waarin Madvigs voorbeeld wordt aangehaald als dat van iemand die ten deze niet in bijzonderheden getreden zijn en zich met algemeene gezegden vergenoegd hebben zou, p. III n. 11.

12 Madvig is thans 53 jaar oud.

en op het tijdstip waarvoor de bestaande redevoering geschreven is, eene redevoering tegen Catilina heeft gehouden. Evenmin betwist hij, dat de auteur van onze redevoering aan zijne lezers gegeven heeft hetgeen die auteur Cicero's redevoering tegen Catilina noemde. Dr. Rinkes betwist alleen, dat het tegenwoordige stuk hetzelfde is wat Cicero heeft uitgesproken; hij wil het zelfs niet als eene latere echte, schoon omgewerkte uitgaaf van dat stuk laten gelden. Volgens hem heeft Cicero geen deel aan het stuk dat voor ons ligt, of men moest het deel hebben willen noemen dat hij door den onbekenden schrijver naar vermogen is nagevolgd.

Dr. Rinkes erkent dus, en ieder met hem, de getuigenis van Sallustius[13]: ‘tum M. Tullius consul ... orationem habuit luculentam atque utilem reip., quam postea scriptam edidit.’ Dus Cicero heeft gesproken, heeft zijn stuk later uitgegeven, maar dat stuk verschilt van hetgeen wij bezitten. Er wordt niet tegengesproken dat het tegenwoordige stuk zich uitgeeft, indien ik dat zoo noemen mag, voor hetgeen Sallustius bedoelde, gelijk ook de geleerden tot nog toe bijna eenparig dat stuk daarvoor hebben aangezien. We moeten dus aantoonen, dat inderdaad gelijktijdig met Cicero of kort na hem dit tegenwoordige stuk, niet enkel een dergelijk stuk, bij de Romeinen als zoodanig bekend was.

Het schaadt niet ditmaal den strijd aan te nemen op het ongunstige terrein, hetwelk alleen door den aanvaller als grondslag schijnt te worden erkend. Overigens houden wij ons overtuigd dat van menig werk uit de oudheid het strenge en positive bewijs van oorsprong niet te leveren is, maar dat men in elk opzigt geregtigd is te vertrouwen op de hooge waarschijnlijkheid uit de traditie en andere omstandigheden verkregen, totdat het tegenbewijs zal zijn geleverd.

Minder dan anderhalve eeuw na Cicero leefde Quinctilianus, de redenaar, of zoo men liever wil, de leeraar der redekunst. Deze heeft menige plaats aangehaald, die letterlijk voorkomt in het thans bestaande stuk; Dr. Rinkes noemt op bl. XL vijftien zulke plaatsen en is niet zeker dat hij ze allen opgeeft. Het is waar dat Quinctilianus verscheidene stukken van Cicero als echt aanhaalt die waarschijnlijk valsch zijn. Maar terwijl wij dit, met Prof. Boot, gaarne aan Dr.

13 Catil. 31. - Rinkes p. IV.

Rinkes toegeven, zal hij van zijne zijde moeten erkennen, dat het stuk zoo als het thans voor ons ligt, behoudens de gewone varianten, reeds ten tijde van Quinctilianus aanwezig was en voor echt doorging.

De bekende uitroep *O tempora! o mores!* stat aan het begin der tweede paragraaph van het tegenwoordige stuk. Een tijdgenoot van Quinctilianus, de dichter Martialis, las die woorden reeds in een stuk van Cicero tegen Catilina; hij zegt (Epigr. IX. 71):

> Dixerat o mores, o tempora, Tullius olim
> sacrilegum stueret cum Catilina nefas.

en daardoor blijkt verder, dat reeds anderhalve eeuw na Cicero eene plaats der tegenwoordige eerste Catilinaria in eene Catilinaria gelezen werd.

Niemand heeft onder de Ouden die tot ons gekomen zijn meer werk van Cicero gemaakt en meer tot ons regt verstand van dien schrijver bijgedragen dan de taalkenner Asconius. Zijn leeftijd is niet naauwkeurig bekend, waarschijnlijk echter werd hij omstreeks het begin van onze tijdrekening geboren, dus ééne eeuw na Cicero, en in elk geval is die bepaling niet verre bezijden de waarheid. Maar iedereen, ook die enkel zijne meesterlijke inleiding op de pleitrede voor Milo gelezen heeft, zal toestemmen dat hij Cicero's tijd allernaauwkeurigst kende, en de weinige overgebleven stukken zijner commentariën op Cicero's werken staan bij de geleerden hoog aangeschreven. Nu lezen wij in de tegenwoordige § 4, dat de consuls Cicero en Antonius zeker senaatsbesluit reeds gedurende twintig dagen hadden laten slapen. Ook Asconius las dat reeds in ‘de redevoering van Cicero in den senaat tegen Catilina,’ en hij maakt de opmerking dat het slechts achttien dagen waren en niet twintig. Het is dus onbetwistbaar dat Asconius die opgaaf gelezen heeft in een werk dat hij voor echt hield. En in welk werk? Zijne eigene woorden zullen het ons leeren (p. 6 edit. Orell.): ‘Cicero *in ea quoque, quam habuit in Catilinam in senatu*, cum octavus decimus dies esset, posteaquam factum senatus consultum, ut viderent consules, ne quid res publica detrimenti caperet, dixit, vigesimum diem habere senatus consultum tamquam’..... het overige is verloren. Men herkent terstond de aangehaalde plaats uit de

thans bestaande eerste Catilinaria[14]: ‘At nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, *tamquam* (in te voegen *ensem*) in vagina reconditum[15].

Asconius komt als getuige reeds vrij wat nader aan Cicero's tijd dan Martialis. Maar hij is niet eens de naaste getuige. Cicero's eigen zoon heeft eene uitdrukking als echt erkend die in de bestaande redevoering voorkomt. Hij was tegenwoordig, toen de zoon van den geachten rhetor Hybreas een stuk als het zijne voordroeg dat algemeen als het werk van diens vader herkend werd. Komaan, zeî de jonge Cicero, meent ge dat ik ook niet de geschriften van *mijnen* vader zou kennen; en terstond begon hij te declameren: ‘Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra[16].’ Dus de jonge Cicero haalt eene overbekende plaats aan uit de geschriften van zijnen vader, en stelt daardoor den zoon van Hybreas als plagiaris ten toon; de plaats wordt toepasselijk gemaakt op den verhandelaar, die ook misbruik van geduld maakte, schoon in anderen zin dan Catilina. De anecdote wordt meêgedeeld door den rhetor Marcus Seneca, die onder Augustus naar Rome gekomen is, dus een tijdgenoot was van den jongen Cicero en bekend wegens zijn uitstekend geheugen; hij verhaalt haar en eene andere om aan te toonen, dat de dronkaard Cicero ten minste de geestigheid van zijnen vader geërfd had[17].

Zooveel is dus zeker, dat Cicero's eigen zoon, Martialis, en Asconius, de vier eerste thans bestaande paragraphen aanhalen, en dat men niet met redelijkheid meerdere aanhalingen van een zoo kort stukje als bewijzen kan vergen. Wanneer dus deze vier paragraphen ontwijfelbaar echt zijn, rijst de vraag, of soms het overige, voor valsch gehouden deel van de redevoering een ander karakter, een merkbaar onderscheid met deze echte paragraphen vertoont. Maar juist het tegendeel is het geval. Niemand beweert, ook Dr. Rinkes niet, eenig onderscheid tusschen deze en de volgende para-

14 Ik volg bij het aanhalen der redevoering den tekst van Halm in het grootere boven aangehaalde werk, om zooveel mogelijk den nieuwsten, besten en meest algemeen verspreiden tekst te geven.

15 Vgl. Rinkes, p. XXXIV sq., XLVIII sq., Boot, p. XI sq. 29.

16 Ik volg de verklaring van Prof. Boot, p. X, die mij juist toeschijnt.

17 M. Seneca Suas. VII f.p. 57 Gronov. - Vgl. Rinkes, p. IV, XLI sq., Boot, p. X.

graphen te hebben gevonden; ja Dr. Rinkes valt deze paragraphen even hard als de volgenden. Eene argumentatie nu welke ook tegen het ontwijfelbaar echte geldt is zeker geen bewijs voor onechtheid.

Maar voert Dr. Rinkes dan niets aan tegen de overwegende kracht dier aanhalingen? Zoo goed als niets. De taktiek is weder aardig maar de bewijsvoering zwak. De drie plaatsen worden met een enkel woord genoemd, hun belang wordt eveneens met een enkel woord ontkend, en dan gaat de schrijver verder. Zoo hebben die argumenten, door de rhetorische figuur welke men *occupatio* noemt, hunne nieuwheid verloren en de schrijver doet toch ongemerkt juist hetzelfde als wanneer hij die plaatsen niet gekend had: hij concludeert in den éénen zin ondanks het gewigt dier plaatsen als bewijzen van het tegendeel. De plaats van Martialis wordt eenvoudig aangehaald (p. 8) met de opmerking: Martialis duidt hiermeê aan, dat die woorden *o tempora! o mores!* door Cicero gebruikt zijn, en met de aanhaling van een nieuweren geleerde. Maar, zoo als Prof. Boot te regt opmerkt (p. 24), uit den tweeden regel blijkt dat Martialis ze in eene Catilinaria gelezen heeft. Het interessante is dat Cicero die woorden ook in de voorlaatste Verrina heeft gebruikt, dat Dr. Rinkes dus niets gewonnen geeft door ze als Ciceroniaansch te erkennen, en op die manier de getuigenis van Martialis langs een zoet lijntje, zoo als men zegt, in den hoek schuift. De getuigenis van Seneca wordt afgesnaauwd (p. XLI sq.): als zij geloof verdient, zegt de schrijver, vrees ik dat mijne stelling niet zal worden goedgekeurd. Dan haalt hij de plaats van Seneca aan die wij boven vermeldden. Cicero's woorden zijn volgens den rhetor: ‘Age, non putas me scripta didicisse patris mei?’ Als of hij, zegt Dr. Rinkes, door het uitspreken van ééne zinsnede kon bewijzen dat hij de geschriften van zijnen vader van buiten kende (*didicisse*) en dat nog wel waar inwoners van Azie regters waren, daar bovendien Seneca bijvoegt, dat de natuur aan M. Tullius het geheugen had ontnomen, en dat dit, voor zoover het nog was overgebleven, door dronkenschap afnam. Dit geheele verhaal, vooral met bijvoeging van het begin der eerste Catilinaria, is zoo ongerijmd en dwaas, dat het overtollig schijnt hier meer over die zaak bij te voegen. - In hoever wordt dit verhaal meer *ongerijmd* en *dwaas* door bijvoeging van het begin der eerste

Catilinaria? Dit heeft geheel geenen zin ten zij men aanneemt wat juist nog bewezen moet worden, dat de redevoering valsch is, en zelfs dan heeft de zin nog niet over. Wat doet het er toe, of Aziaten *regters* waren dan wel anderen? Als de jonge Cicero een slecht geheugen had en zich plaatsen uit zijns vaders werken herinnerde, is dit een argument, óf zonder eenige kracht, óf van kracht voor de echtheid; dan zal hij zich alleen zeer bekende plaatsen herinnerd hebben, en wat is uit Cicero meer bekend dan *Quousque tandem?* Dat Cicero zou hebben willen bewijzen de geschriften zijns vaders van buiten te kennen is niet veel beter dan *chicane*, en Prof. Boot heeft dat te regt aangewezen (p. X).

Met de plaats uit Asconius eindelijk wordt op de volgende manier omgesprongen (p. XXXV). 't Is duidelijk dat Asconius eene zinsnede uit de tegenwoordige oratie voor zich had. Maar Cicero kon niet zeggen wat Asconius daar gelezen heeft en wij er nog lezen, dat het senaatsbesluit *vicesimum iam diem* buiten werking was. Immers Dr. Rinkes heeft opgemerkt, dat als de Romeinen ranggetallen gebruiken, vooral met *iam*, ze dan nooit ronde getallen maar altijd juiste getallen gebruiken, ‘even als wij b.v. bijkraamvrouwen doen.’ *Ergo* Cicero kan zoo niet geschreven hebben, Asconius heeft zich laten misleiden en heeft de woorden van eenen falsaris voor die van Cicero gehouden. Het *ergo* is stout. Intusschen zou daarvoor eenige grond bestaan indien de schrijver zijne opmerking bewezen had. Dat doet hij echter niet, maar haalt eenige plaatsen aan waar het juiste ranggetal met *iam* voorkomt, en bespreekt verder eene opmerking van Madvig tegen Ahrens over eene min juiste manier van cijferen der Romeinen met *hoofd*getallen. - Maar Asconius beweert dat Cicero een rond getal gebruikt heeft. Het antwoord hierop is, dat Asconius zich wel eens meer vergist heeft, waarvan bl. XL eenige voorbeelden aangehaald worden. - Verlangt Dr. Rinkes getuigen die zich nooit vergissen? Of ontkent hij dat Asconius een der beste getuigen is die omtrent Cicero kunnen aangehaald worden?

Maar nu de leer van Dr. Rinkes over de ranggetallen. Haar ten gevalle verandert hij b.v. bij Livius XXX. 44 *decimo septimo* (XVII) in *decimo octavo* (XVIII) en bij Livius XXV. 15 *tertium* in *quintum*. Als dat waar is, vraagt Prof. Boot te regt (p. 29), op welken grond ontkent dan

de schrijver dat hier *duodevicesimum* voor *vicesimum* (of XIIX voor XX) kan gelezen worden? En waarom kan Cicero zich niet vergissen bij het ter loops vermelden van een getal dat geheel onverschillig is? Dr. Rinkes die het opzettelijk nacijfert vergist zich wel (p. XLVIII): de Nonae van November heeten bij hem (in letters) *dies decimus quartus* na den 21^{en} October; het is de zestiende dag, volgens de Romeinsche manier van tellen welke Dr. Rinkes volgt.

De ontdekking zelve van Dr. Rinkes, welke tot grondslag voor deze zeer betwistbare gevolgtrekking moet strekken, is denkbeeldig. Livius VI. 2 zegt b.v. dat de Volsci *septuagesimo demum anno* onderworpen zijn, namelijk, in het jaar 365 na de stichting van Rome. Zeventig jaar te voren, in 295, was inderdaad oorlog met de Volsci, maar eveneens nog drie jaar vroeger, volgens Livius en Dionysios, en zeer waarschijnlijk ook volgens de Fasti triumphales, waar echter juist die lettergreep uitgevallen is waarvan de beslissing voornamelijk afhangt. Eveneens zegt hij V. 29 van het jaar 361: 'Annum post quintum decimum creati consules.' Er waren namelijk in het jaar 345 en van toen af aan altijd *tribuni militum consulari potestate* geweest, dus zestien jaren lang, of volgens Romeinsche tijdrekening geschiedde het genoemde *annum post duodevicesimum* of ten minste *decimum sextum*, zoo men Liv. VII. 18 tot rigtsnoer wil nemen. Bij Cicero vindt men zelfs *quarto circiter et quinquagesimo anno* (de Rep. II. 35), *anno quinquagesimo et trecentesimo fere* (ibid I. 16), wat de schrijver voorzeker anders zou gesteld hebben indien het gebruik van het ranggetal medebragt dat men het juiste cijfer moest opgeven. Misschien laat Dr. Rinkes die plaatsen niet gelden. Wat zal hij doen met Cicero de Fin. II. 20: 'L. Virginius.. sexagesimo anno post receptam libertatem filiam sua manu occidit.' De schrijver bedoelt het jaar 305 van Rome. Het jaar *receptae libertatis* is 244, het laatste jaar van Tarquinius, of 245, het eerste jaar der consuls, en volgens Dr. Rinkes zou dus het juiste wezen *sexagesimo secundo* of *primo*[18]. Deze voorbeelden, welke zich terstond aan ons voordeden, zijn ligt te vermeerderen.

Zoo gaat het met de plaatsen die Dr. Rinkes zelf ge-

18 P. XXXV. Romani enim in numeris ordinalibus hane rationem sequuntur, ut, terminum ex quo et terminum ad quem, numero significando adnumerent, ut tertius dies iis sit ante quem unus interiiciatur.

bruikt heeft. Een ander krachtig argument voert Prof. Boot tegen hem aan. Dezelfde Asconius heeft op eene andere plaats[19] van Cicero's thans verloren redevoering In Toga Candida gezegd, dat èn Catilina èn Antonius er op hadden geantwoord; ook waren er redevoeringen op hunnen naam in omloop, maar deze waren onecht. Prof. Boot vraagt te regt, of het waarschijnlijk is dat diezelfde Asconius eene valsche redevoering van Cicero voor echt zou hebben aangezien.

Eene rij van argumenten wordt eer verzwakt dan versterkt door het inlasschen van onbewezen combinaties, al verraden deze meer vernuft dan waarop de volgende aanspraak maakt. Echter vermelden wij deze, omdat we haar voor nieuw en voor waar houden. ‘Tu, Iupiter,’ dus luidt het slot dezer redevoering, ‘hostes patriae.... aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.’ Die woorden zijn niet onwaarschijnlijkerwijs geschreven door Cicero bij de latere uitgaaf zijner redevoering (Sall. Catil. 31), wanneer hij zich herinnerde, hetgeen volgens Sallustius kort daarna bij de krisis zelve der zamenzwering was voorgevallen (Catil. 51. 52). Toen had Caesar gezegd: de dood is in droefenis en rampen eene rustplaats na moeiten, geene pijniging; hij ontbindt alle kwalen der stervelingen; daarna is voor zorgen noch voor vreugde meer plaats. En Cato had geantwoord; Schoon en kunstig heeft zoo even Caius Caesar in deze vergadering over leven en dood uitgewijd, datgene, meen ik, voor valsch houdende wat over de onderwereld verhaald wordt, dat de slechten afgescheiden van de goeden er ruwe, woeste, afzigtelijke plaatsen vol verschrikkingen bewonen. Zeer gepast kon Cicero, ook overigens geneigd om de onsterfelijkheid der ziel aan te nemen gelijk Cato, hoewel om verschillende psychologische redenen, bij de uitgaaf dezer redevoering het bovengenoemde zeer geschikte thema van sluitrede aangrijpen tegen den staatsman Caesar, die zich welligt eene maatschappij van zaligen of gedoemden niet voorstellen kon, en tegen den misdadiger Catilina, dien volgens hem Jupiter in eeuwigheid straffen moest gelijk Cicero zelf zooveel mogelijk in het leven had gedaan.

Maar laat ons tot mijn eigenlijk onderwerp terugkeerende eenen anderen toets beproeven. Dr. Rinkes gebruikt als

19 P. 95 Orell.

argument, dat zeker feit alleen uit deze redevoering en niet van elders bekend is. Dit argument pleit al weder, met de geringe kracht die het heeft, voor de echtheid: immers juist in een echt stuk is het vinden van nieuwe bijzonderheden te verwachten; een voorzigtig falsaris zal niets beweren wat ook niet van elders ondersteund wordt. Maar wij zullen eens nagaan, welke de feiten zijn die we zouden missen indien deze redevoering ons ontviel. Deze zijn het plan van Catilina, op 28 October 63 v. Chr. de *optimates* te vermoorden, § 7, de mededeeling, dat het senaatsbesluit 20 dagen[20] vóór den dag der redevoering genomen is, § 4; diezelfde mededeeling als verbetering op de andere tijdstippen die Sallustius, Plutarchos en Dio opgeven, vgl. ook § 3; de melding der vlugt van vele aanzienlijken uit Rome op 28 October (het feit waarop Dr. Rinkes de aangehaalde aanmerking maakt, p. 18), § 7; die van den aanslag op Praeneste, den 1 November, § 8; die van de gewelddadige bedoelingen der *equites* tegen Catilina, § 21. Alles bijzonderheden die èn door eenen falsaris niet ligt zouden verzonnen worden, èn wier ongezochte melding een zoogenaamden innerlijken grond van echtheid vormt die niet gering te achten is.

Cicero zelf heeft in eenen brief aan Atticus gezegd, dat hij hem deze redevoering (*qua Catilinam emisi*) met eenige anderen ter uitgave toezendt (II. I. § 3). Dr. Rinkes verklaart ook dezen brief voor onecht, en Prof. Boot valt hem bij. 't Was anders niet noodig geweest. Immers als we toegeven dat Cicero tegen Catilina gesproken heeft, volgt dáaruit nog niet, dat het thans in omloop zijnde stuk ook het echte is. Intusschen onze critici verwerpen den brief. Wij zijn ook dit met hen oneens, maar willen die quaestie niet behandelen omdat zij volgens de aanmerking van zoo even de hoofdzaak niet aandoet. Sommigen hadden evenwel zóó geredeneerd: in dien brief worden de vier oraties vermeld. Nu is de eerste ongetwijfeld echt. En 't is toch al te onwaarschijnlijk, dat de ééne echte met drie ondergeschovene tot ons zou gekomen zijn. Dr. Rinkes heeft gelijk dat hij dit argument verwerpt; het is ook valsch, maar niet zoo als hij meent wegens de onechtheid der eerste re-

20 Of 18 dagen. Asconius t.a.p. berigt het ook, maar volgens de bestaande redevoering, om 't even of die echt is dan wel valsch.

devoering; het argument is onlogisch, en in geval van de echtheid der eerste redevoering naauwelijks beter dan in geval van de onechtheid.

Tot nog toe heb ik de positive gronden besproken, welke de echtheid der redevoering verdedigen, of bijzonderheden daartoe behoorende. Maar het zou niet te veel gevergd zijn indien wij ons op het *actori incumbit probatio* beriepen en onderzochten wat Dr. Rinkes voor bewijs uitgeeft. Dit moge dus thans volgen.

Terstond maakt Dr. Rinkes weder onze taak gemakkelijk. Cicero sprak in eenen tijd waaromtrent wij eenen schat van berigten bezitten: de doorloopende verhalen van Sallustius en Plutarchos, Cicero's eigen berigten in redevoeringen en andere werken, voorts de mededeelingen van Dio, Appianus, Florus, Valerius Maximus en anderen geven gegronde reden om te verwachten, dat eene onechte redevoering òf zeer in 't onbepaalde blijven, òf door menige historische bijzonderheid verraden worden moet. Het eerste doet deze redevoering niet. Ook het tweede is niet waarschijnlijk, want Dr. Rinkes bestrijdt haar bijna uitsluitend om redenen van taal, niet op gronden van historischen of zelfs in 't algemeen van realistischen aard, ook niet eens om bezwaren uit het vak der oudheden. Toch is het niet zoo ligt, eene valsche redevoering van eenigen, schoon dan ook matigen, omvang te maken, die zich uit de genoemde oogpunten niet verraadt. En 't gevoelen van Dr. Rinkes heeft reeds op het eerste gezigt dit tegen: hij beweert, dat het stuk tijdens Augustus of Tiberius zal zijn ondergeschoven, dat hij, in de tweede helft der negentiende eeuw, dat aan de taal merkt, maar dat Asconius en Quinctilianus zich hebben laten misleiden. Me dunkt, als die beiden en Martialis er niet bij geval waren, zou Dr. Rinkes, steunende op zijne argumenten van taal, de arme redevoering nog wel eenige eeuwen jonger hebben gemaakt.

Maar we zullen de Inleiding, de algemeene beschouwingen van Dr. Rinkes, achtervolgens nagaan en ook eenige kennis nemen van zijne speciële opmerkingen. Hij begint na eene korte voorafspraak met eene schets der quaestie over de Catilinariae, in handen der verschillende schrijvers die haar tot nog toe hebben behandeld; daarbij wordt dan ter loops Madvigs boven aangehaalde, ernstige waarschuwing, in eene noot gestopt. Er wordt toegegeven dat Ci-

cero in den senaat tegen Catilina heeft gesproken en die redevoering heeft uitgegeven; daarop wordt geconcludeerd, dat het bestaande stuk, zoo het onecht is, onder de regering van Augustus of Tiberius moet zijn opgesteld (p. I-IV).

Velen, zegt de schrijver (p. IV) zullen dit voor ongerijmd houden. Ik zal dus spreken over de groote onjuistheid, waarmede zij die (kort) na Cicero geleefd hebben, de namen der *auctores* hebben aangewezen, en over de fouten van beoordeeling waarin zij dikwijls vervallen zijn. Daarover wordt dan uitgeweid. Eerst wordt aangewezen, dat Cicero zelf zijne werken, ook na de uitgaaf, soms verbeterde. *Daar dit zoo is*, laat het zich hooren, dat in dien tijd vele boeken konden ondergeschoven worden en ondergeschoven zijn, daar ook eene andere reden hierbij kwam. De schrijver bedoelt het ontstaan der zoogenaamde *Pseudepigrapha:* werken van beroemde mannen maakten hoogere prijzen, en daarom verkocht men allerlei ondergeschoven werken op namen die goeden klank hadden. Daarvan volgen dan voorbeelden, in vrij grooten getale, en welke op eene boeijende manier verhaald worden; voorbeelden zoowel van deze als van andere omstandigheden, welke aan een of ander werk een valsch opschrift hebben bezorgd (p. V-XIV).

Al het voorgaande is zeer geleerd maar zeer overbodig. Geen deskundige zal ontkennen, dat er vele valsche stukken op naam van beroemde schrijvers in omloop waren, of dat ook deze Catilinaria mogelijkerwijs zulk een Pseudepigraphon zou kunnen wezen. Wilde de schrijver ons, boven en behalve zijne bewijsvoering, nog deze bijzonderheden schenken, de lezer zal ze dankbaar aannemen, mits het slechts niet zij *in plaats van* bewijsvoering.

Daarna wordt het veranderd uitgeven van redevoeringen door de sprekers zelven behandeld (p. XIV-XIX). Hoe dit evenwel volgens den schrijver eene reden kan zijn waarom redevoeringen werden ondergeschoven, blijft duister, al hebben de redenaars zelven hunne stukken merkbaar veranderd uitgegeven. Dan gaat Dr. Rinkes over tot den brief aan Atticus, dien hij voor onecht houdt; wijst te regt - al stem ik zijne redenen niet toe - de verontschuldiging van sommigen af, dat in de eerste Catilinaria, als zijnde een *extempore*, onnaauwkeurigheden mogen geduld worden, en gaat dan verder. Hier blijkt weder, hoe Dr.

Rinkes zich uit alles schijnargumenten knutselt. Hij is op het punt lang en breed te betoogen, dat die brief onecht is, en moest dus zijne argumenten met die onderstelling in overeenstemming brengen. Zoo naïf is echter *our smart critical one* niet geweest. Die brief wordt door de uitgevers welke hem voor echt houden twee - drie jaar later gesteld dan Catilina's zamenzwering. Omdat dus, redeneert Dr. Rinkes, een vermeende brief van Cicero twee jaren na dato de aanstaande uitgaaf van die oratie berigt, had Cicero, die volgens Dr. Rinkes dien brief nooit geschreven heeft, allen tijd gehad om in die twee jaren de redevoering te zuiveren van de fouten, in 't vuur der improvisatie begaan. Immers die oratie kan niet vroeger zijn uitgegeven, zoo als Dr. Rinkes afleidt uit dien zelfden *onechten* brief, die volgens hem niet van Cicero en omtrent deze zaak zonder eenig gezag is.

Voorts polemiseert Dr. Rinkes tegen de echtheid van den brief (p. XX-XXX). Hij had zich die nieuwe paradox kunnen uithalen. Immers de brief zegt alleen dat Cicero de vier redevoeringen zal uitgeven, en wijst ze aan met enkele woorden die juist op de bestaande stukken passen. Daaruit volgt nog niet dat die bestaande stukken echt zijn. Immers het was nog altijd mogelijk dat de falsaris dien brief gekend heeft (om 't even of deze echt dan wel valsch is) en gezorgd heeft dat zijne ondergeschoven stukken niet in strijd kwamen met die enkele woorden. Wij houden den brief voor echt; gesteld dat hij ondergeschoven was moest de schrijver de twaalf betrokken redevoeringen van Cicero naauwkeurig gekend hebben. Maar 't is hier onverschillig of die brief echt zij dan wel niet, want hij geeft niet meer dan eene vrij zwakke praesumptie voor de echtheid der Catilinariae. Dr. Rinkes beweert verder, dat die onechte brief niet door Tiro is ondergeschoven. Natuurlijk mag dat ook niet waar zijn. Want zulk een brief van Tiro's hand zegt niet veel minder dan een van Cicero zelven; als die woorden, mits van Cicero afkomstig, kracht van bewijs hadden, dan zou die kracht niet vervallen indien het blijken mogt dat Tiro ze gesteld had.

De lezer, die nog altijd wacht of eindelijk misschien de schrijver ter zake komen zal, wordt nu al weder op een geleerd betoog van iets anders vergast. Na Cicero's tijd, zegt Dr. Rinkes, was het zeer gewoon zulke verdichte re-

devoeringen te vervaardigen, b.v. ter oefening in de scholen der rhetoren (p. XXX-XXXIII). Geen deskundige die er aan twijfelt. Maar waarom op nieuw vier bladzijden besteed aan 't bewijs van weder iets dat iedereen weet, indien ge inderdaad argumenten hebt om uwe nieuwe en vreemde stelling te bewijzen?

Dan volgt de plaats van Asconius *tegen* de onechtheid; wij hebben boven[21] gezien, hoe de schrijver daarmeê leeft. Toen hebben we tevens de quaestie behandeld, of ronde getallen door de Romeinen niet met ranggetallen kunnen aangewezen worden, vooral als er het bijwoord *iam* naast staat. Eene andere aanwijzing van Dr. Rinkes, betreffende iets wat hij voor twee dwalingen van Asconius uitgeeft die hiermede in vergelijking zouden komen, is reeds door Prof. Boot voldoende beantwoord[22].

Dezelfde schrijver betwist ook, te regt naar mij toeschijnt, eene derde opmerking van Dr. Rinkes tegen Asconius omtrent de redevoering De haruspicum responsis. Daarentegen geeft hij toe, en iedereen met hem, dat de plaatsen uit Plinius en Tacitus Dial. de Orat. niets bewijzen. Den laatsten noemen beide schrijvers *Auctor* Dial. de Orat., en toonen daardoor, dat zij ook in dit opzigt tot het aannemen der onechtheid overhellen. 't Is waar dat voor en tegen vrij wat te zeggen is, maar de quaestie behoort niet hier ter plaatse.

Prof. Boot, na eerst den ijver van zijnen gewezen leerling geprezen te hebben (p. XIII), gaat voort door hem, misschien met zekere ironie, te doen opmerken dat *ook* Spalding niet veel hechtte aan het kritisch oordeel van Quinctilianus. Dr. Rinkes had Spalding moeten noemen; gekend heeft hij hem zeker zoo als iedereen hem moet leeren kennen die zich zelfs vlugtig met Quinctilianus bezig houdt.

Nadat nu Dr. Rinkes (p. XL) met grooten rijkdom van voorbeelden Quinctilianus voor goed heeft afgemaakt, gaat hij over tot zijnen *bangmaker* jegens de plaats uit Seneca[23]. Dan bespreekt hij de reden waarom zoo weinig aan de echtheid is getwijfeld. De kracht der redenering is mij ontgaan, zij zelve worde hier in 't kort aangehaald. Uit den

21 Vgl. bl. 461.
22 Vgl. Rinkes, p. XL. Boot, p. XIII.
23 Zie boven, bl. 460 vlg.

aangehaalden brief, zegt de schrijver, scheen te blijken welke de echte Catilinariae waren[24]. Onderwerp en behandeling waren zeer in den geest der rhetoren die kort na Cicero leefden; zoozeer dat er zelfs eene *declamatio* van Porcius Latro tegen Catilina en een valsch antwoord van Catilina aan Cicero in omloop waren; buitendien is er nog eene valsche redevoering van Cicero en eene van Catilina, welke Dr. Rinkes achter aan zijn stuk uitgeeft[25]. Men kan zulke Catilinariae gemakkelijk navolgen. Weinigen lezen meer dan de eerste Catilinaria; de anderen zijn weinig bekend (!), en men leest zelden verder dan de eerste, zeker uit verveling[26]. De plaatsen uit Plinius en den Auctor Dialogi de Oratoribus doen hier niets ter zake; ze worden met een enkel woord behandeld.

En nu? In al het bovenstaande missen wij het *ergo*. De schrijver schijnt afgedwaald te wezen en hetgeen hij betoogen wilde uit het oog te hebben verloren.

Dan wordt uitvoerig de vraag behandeld, of Cicero den 7^{den} of den 8sten November 63 tegen Catilina in den senaat gesproken heeft (p. XLVI-XLIX). De schrijver verklaart zich voor den eersten dag.

Daarmede is de Inleiding geeindigd. Dr. Rinkes deelt nu den tekst der redevoering mede en begeleidt dien met zijne aanmerkingen als noten. Eene zeer goede manier. Alleen merkt Prof. Boot te regt aan, dat Halms tekst in de tweede uitgaaf van Orelli beter is dan die van Madvig,

24 Maar die brief is onecht, volgens Dr. Rinkes. Dus ook die brief is ouder dan de tijd, waarin zekere ‘sciolus *vel* falsarius’ (p. IV) onder Augustus of Tiberius de tegenwoordige Catilinaria schreef. Ja wat meer is, de *sciolus* die Cicero zoo goed kon namaken en daartoe noodzakelijk diens manier door en door moest kennen, hield reeds toen dien brief voor echt. Zou 't ook mogelijk wezen, dat die valsche brief reeds in het eerste geslacht na Cicero geschreven was, of misschien nog bij Cicero's leven?

25 Men leze die twee korte stukjes en vergelijke ze b.v. met de eerste Catilinaria. Dan zal men gevoelen, wat valsch en wat echt is, of om met Prof. Boot de woorden van Horatius te gebruiken, *quid distent aera lupinis*.

26 Op die zelfde p. XLV, eenige regels vroeger, had Dr. Rinkes doen uitkomen dat de Catilinariae zoo dikwijls en bijna in alle Orationes selectae worden uitgegeven. Zeker omdat niemand ze leest! - Daar staat verder het ongeloofelijke: de Catilinariae - naar 't schijnt worden zoowel de oude vier als de nieuwe onechte bedoeld - zijn zeer moeijelijk te vertalen in 't Hollandsch, zoodat het veel gemakkelijker is ze te bewonderen dan ze te verstaan. - Dat is met alles het geval: bewonderen kost geene moeite. Maar ontkent Dr. Rinkes, dat de vier Catilinariae tot de allergemakkelijkste redevoeringen uit de geheele geredde Latijnsche Letterkunde behooren?

zoo als natuurlijk is wegens de vele hss. die Halm reeds kende maar Madvig nog niet. 't Is waar dat Dr. Rinkes de varianten van Halms tekst met dien van Madvig geeft, maar waarom niet liever andersom, Halms tekst met dien van Madvig als varianten? Misschien omdat het particulier staat, of omdat het zoo *vulgaire* is met de massa der Ciceronianen den besten tekst te volgen? Of eindelijk omdat Halm, om 't even om welke reden, niet in de gunst van Dr. Rinkes schijnt te staan?

Er is een antwoord mogelijk op hetgeen na 't lezen van dit overzigt der Inleiding terstond in 't oog valt. Die Inleiding immers behelst Niets, volstrekt Niets dat ook slechts een oogenblik als argument tegen de echtheid der redevoering kan worden volgehouden. Maar 't is toch waarschijnlijk dat Dr. Rinkes Iets heeft aangevoerd dat houdbaar is. Dat zal nu niet in de Inleiding, maar in den even langen Tekst met Noten moeten gezocht worden.

Straks zullen wij het daar ook zoeken. Thans alleen nog een kort zamenstel, een overzigt der Inleiding; dan zullen we beginnen met te zien wat Prof. Boot er tegen in te brengen heeft.

De redevoering, zegt Dr. Rinkes, is omtrent het begin onzer tijdrekening geschreven. Hij schetst de litteratuur over de echtheid der Catilinariae, bespreekt de Pseudepigrapha, het gecorrigeerd uitgeven van extempore's en andere redevoeringen, de echtheid van den brief aan Atticus, de gewoonte *declamationes* te schrijven, de autoriteiten voor de echtheid der eerste Catilinaria, de nagemaakte stukken, de quaestie van datum der echte, volgens Dr. Rinkes verloren redevoering.

En dat zijn nu alle redenen voor de onechtheid behalve die van taal en stijl!

Prof. Boot heeft o.i. een stuk geschreven, veel meer naar waarheid en veel minder kunstig als pleidooi dan de Arnhemsche conrector. We zullen ook dit stuk geleidelijk nagaan.

Eerst evenwel eene aanhaling. De titel is: *Oratio Prima in L. Catilinam. Recensuit.... I.C.G. Boot*. Het werk is in April 1857 uitgekomen. De voorrede begint: ik heb niet gedacht over het uitgeven dezer redevoering, eer ik kennis had gemaakt met het stuk van Dr. Rinkes, uitgegeven 26 September 1856. Ik wil Prof. Boots vlugheid niet taxe-

ren en geen misbruik maken van 't Horatiaansche *nonum prematur in annum*. Maar ik heb altijd hoog opgezien tegen eene stelling van Wolf, die ik hier meêdeelen wil omdat zij zoo behartigingswaardig en naar 't schijnt zoo weinig bekend is:

'Twee manieren vooral zijn er,' aldus luidt de aanhef der *Prolegomena ad Homerum*, 'waarop men de oude boeken kan en pleegt te verbeteren..... De eene heeft meer moeite in, en - bijna zou ik zeggen meer last, de andere meer gemak en genoegen, beiden zijn nuttig, mits wel aangewend, maar de eerste is nuttiger. Immers die hoe weinig ook uitgerust met de beste hulpmiddelen, ons den tekst van eenigen schrijver verbetert, hetzij door zijn eigen vernuft, hetzij door 't gebruik van enkele handschriften; al heeft hij misschien naauwelijks dertig fouten verbeterd en honderd overgeslagen, niemand ontkenne dat hij zich verdienstelijk heeft gemaakt omtrent de letterkunde. Derhalve ging men aldus vooral in dien tijd te werk, toen de handschriften nog niet sedert lang door den druk waren vermenigvuldigd, en men dagelijks gespannen was op nieuwe hulpmiddelen. Die manier hebben daarna tot op onzen leeftijd toe de meesten nagevolgd, ook bij die schrijvers waar een overvloed was van kritische stof en allerhande hulpmiddelen. Weinigen toch die oude schrijvers uitgeven werken op die manier of met dat geduld, dat ze uit dikwijls zeer verborgene en uiteengelegen plaatsen, vooral uit de oude handschriften den geheelen voorraad van varianten zouden verzamelen[27], die met de vulgata vergelijken, en eene doorloopende tekstverbetering beginnen. Veeleer geven zij gewoonlijk slechts dáár acht, waar een moeijelijker volzin of een terstond blijkbare fout zich voordoet, dan nemen ze hunne toevlugt tot varianten of

27 In dit opzigt wijzen de Duitsche uitgaven dezer eeuw een merkwaardigen vooruitgang aan. Onze oude Hollandsche uitgaven doen dat veeltijds slechts in schijn, omdat hunne collaties niet deugen. Zonder af te dingen van den welverdienden roem van werken als b.v. Alberti's Hesychios, mag het gezegd worden, dat b.v. van Staverens *Mythographi*, Verheyks Eutropius en anderen in dit opzigt jammerlijk te kort schieten; voor het eerste werk heb ik dit aangetoond in mijne *Epistola* aan Conrad Bursian (Hygini Anecdoton, Mnemos. II. 83 vlgg). Daarentegen heb ik alle reden, de collatien in Drakenborchs Livius te vertrouwen, veel meer dan die in Oudendorps Caesar. De eersten kunnen zelfs de vergelijking doorstaan met onze hedendaagsche, gewoonlijk veel naauwkeuriger collatiën.

tot een ouden codex, maar die orakelen plegen doof te wezen behalve voor hen die ze voortdurend raadplegen. Niet veel afwijkend is de handelwijze van hen, die hoewel soms geleerd en schrander, alle tekstverbetering willen doen afhangen van het gezag van weinige of van één enkel handschrift....

'Van die min beteekenende en als ware het ter loops te werk gaande manier wijkt zeer ver af de eigenlijke, doorloopende en op vaste kunstregelen steunende manier van uitgeven..... Zij is omringd met den bijstand van alle goede hulpmiddelen; overal spoort ze de ware hand des schrijvers na; ze ondervraagt achtervolgens alle getuigen van elke lezing en niet alleen van de verdachte; slechts om de meest gewigtige redenen verandert zij diegene waarvoor alle getuigen spreken; eene andere lezing, die op zich zelve den schrijver zeer waardig zou wezen, en zou bijdragen tot de waarheid of sierlijkheid van den volzin, neemt ze enkel op gezag van getuigen aan; dikwijls neemt zij zelfs het minder sierlijke volgens hunne autoriteit op, rukt de pleisters af en legt de wonden bloot, eindelijk geneest ze niet alleen de aangewezen kwalen zoo als een slecht doctor dat doet, maar ook de geheime. Bij die manier ontbreekt de gelegenheid niet om vernuft en vermogen van te gissen ten toon te spreiden; maar, daar toch alle grondslag voor eene lezing van de onvervalschte gedenkteekenen afhangt, zorge men bovenal de eigenschappen en den aard na te gaan van de bronnen voor den tekst van iederen schrijver - en reeds dit kan immers niet geschieden dan met vernuft - men schikke de getuigen naar klassen en familiën, mete elk van hen af naar zijnen aard, en leere als ware 't hunne stemmen en wenken met zekere sluwheid, mits onpartijdig, op te vangen. In zeer vele zaken toch moet de criticus en de geschiedvorscher de gewoonte en het beleid van een goeden regter navolgen; die immers gaat eerst bedaard na wat de getuigen aanbrengen, en vergaart alle aanwijzingen der waarheid, eer hij zijne gissing naar 't gebeurde durft opperen. Het kan ook niet wezen, dat wie op enkele weinige handschriften steunt, van dien aard zoo als men er gewoonlijk vindt, in vele gevallen de oude ware lezing zal opdelven, al is hij nog zoo scherpzinnig in 't vermoeden. Geene scherpzinnigheid toch kan bij 't beoordeelen eener regtszaak het gemis van processtukken vergoe-

den; zoo werkt dan ook zelfs de scherpzinnigste op historisch en kritisch terrein te vergeefs, als hij zijnen geest niet tempert door de stukken en hem daaraan onderwerpt. Die twee zaken immers verschillen meer in naam dan in aard, en hangen van dezelfde regelen van oordeel af. Het spreekt van zelf, dat het verstand verreweg boven die perkamenten schatten te verkiezen is; maar het verstand zelf heeft er belang bij zooveel mogelijk handschriften te vergâren, op wier getuigenis een oordeel over de waarheid der lezingen steunen, en waardoor de scherpzinnigheid op velerlei wijzen bijgestaan worden kan. Hoe meer malen dus eenig auteur met de handschriften vergeleken is, des te meer heeft die eigenlijke en doorloopende *recensio* plaats (het toetsen van den tekst); diegenen echter, die nog aan gebrek van hulpmiddelen lijden, zullen ligt door het vermenigvuldigen van uiteen loopende teksten onze toch reeds al te omslagtige studiën eer hinderen dan versieren, zij geven misschien eene *recognitio* maar niet eene ware *recensio*.'

Tot zoover Wolf. Hetgeen hij hier van het strenge gebruik der handschriften zegt, kan ook over het noodzakelijke van gezette en niet vlugtige studie worden uitgestrekt. En als wij nu niet eens den boom naar zijne vruchten beoordeelen, maar alleen nagaan, welke vruchten van tekstverandering Prof. Boots studie aanbiedt, dan is, straks zal het blijken, de kritiek maar al te zeer geregtigd tot eene strenge uitspraak over het werk van den criticus. Verre, zeer verre blijft hij ten achter bij de schets van Wolf. Prof. Boot had gerust kunnen volstaan met het wederleggen van Dr. Rinkes; de wetenschap zou geen verlies hebben geleden indien zijne veranderingen in portefeuille gehouden, zijn tekst onuitgegeven gebleven ware.

Is Wolfs uitspraak hier op Prof. Boot van toepassing geweest, we hebben onzen anderen criticus met nadruk te herinneren aan de waarschuwing van denzelfden geleerde tegen partijdigheid, al is die sluw en handig. *Calliditate quadam, nec illa tamen cupida*, zegt Wolf. Het is waarschijnlijk, dat Dr. Rinkes het verwijt, hierin gelegen, misschien zelfs met eenig vuur van zich afwijst. We mogen het wel lijden. Maar dan zoo voel te meer blijve hij indachtig aan die andere, eveneens straks aangehaalde leer van Wolf, dat regtspraak, geschiedvorsching, kritiek, *non diversis tenentur iudicandi regulis*. Dr. Rinkes immers, indien hij des onbe-

wust zoo vooringenomen schrijft als hij gedaan heeft, begaat voortdurend die zelfde fout, welke de uitkomsten van Niebuhrs onvergetelijke kritiek zoo dikwijls onvruchtbaar gemaakt heeft. Hij volgt de leer van Wolf niet op, die leer van 't gezond verstand. Indien die leer niet zoo veelal miskend werd zou het onnoodig zijn te herinneren dat Grote, in zijne Geschiedenis van Griekenland, haar overal betracht en in veelvuldige gevallen glansrijk toegepast heeft. Het zou overbodig wezen dat te doen waarmede ik deze aanhalingen besluiten zal, mij te beroepen op de merkwaardige plaats waarin Lewis, naar het schijnt zonder bepaaldelijk aan Wolf te denken, die stelling uitgewerkt en nader omschreven heeft:

'Het schijnt,' zegt de tegenwoordige Engelsche minister van financiën[28], 'dat men veelal gelooft, en in elk geval in de praktijk voortdurend aanneemt, dat historische zekerheid in aard verschilt van andere soorten van zekerheid. Eer deze dwaling geheel is uitgeroeid, moet alle historisch onderzoek tot onzekere uitkomsten leiden. Historische gelijk regterlijke bewijsvoering berust op de uitspraak van geloofwaardige getuigen. Tenzij deze getuigen eigen en onmiddellijke waarneming der feiten hebben gehad die zij verhalen, tenzij ze hebben gezien en gehoord wat zij ondernemen te verhalen als gebeurd zijnde, verdient hunne getuigenis geen vertrouwen. Alle oorspronkelijke getuigen moeten tijdgenooten van de gebeurtenis zijn waaromtrent zij getuigenis afleggen; dus is de gelijktijdigheid een noodzakelijk vereischte voor de geloofwaardigheid van eenen getuige - echter volgt nog niet dat ieder tijdgenoot daarom ook een geloofwaardig getuige is. Tenzij men dus een historisch verslag bij wijze van waarschijnlijk betoog kan terug brengen tot de getuigenis van tijdgenooten, ontbreekt de eerste voorwaarde van historische geloofwaardigheid.

'Het gevoelen dat de regels van historische bewijsvoering zoo buigzaam van aard zijn om zich naar omstandigheden te schikken, dat gevoelen is oorzaak van 't ontstaan eener grootere slapheid omtrent Oude Geschiedenis; dáár

28 Sir George Cornewall Lewis, An Inquiry into the credibility of the Early Roman History, II Vols. 8vo. London, Parker, 1855. Vol. I, p. 15 sqq.

immers zijn de getuigenissen minder volledig, en afgeleid uit overlevering en van hooren zeggen. Die slapheid schijnt te worden gewettigd door de leer om de beste autoriteiten te nemen die men kan verkrijgen; waar evenwel die getuigenis geheel onzeker is, moeten we zorg dragen ze niet als stellig te behandelen omdat men geene andere kan bijbrengen. Maar om 't even welken oorsprong dit moge hebben, ontegenzeggelijk is eene gewoonte ontstaan, uiteenloopende regels van bewijsvoering op Oude en op Nieuwe Geschiedenis toe te passen, een toegevend wetboek voor de eerste en een naauwkeurig wetboek voor de laatste te hebben. Onder het ziften der getuigenissen voor eene moderne gebeurtenis gaan we met zekere benadering van regterlijke naauwkeurigheid te werk, wij bepalen de identiteit en het aantal der getuigen, onderzoeken hunne ware karakters, beweegredenen, stand, middelen van ingelicht te wezen, en meten hunne geloofwaardigheid daarnaar af. Hunne afgelegde getuigenissen gaan wij na, we laten zoo weinig mogelijk aan gissingen of vermoedens over; zoo ziften en wegen wij de getuigenissen en leiden daaruit de uitkomst af. Maar zoodra we 't gebied der Oudheid betreden, en vooral wanneer we opklimmen tot hare vroegere tijdvakken, dan verwerpen wij alle deze waarborgen voor historische waarheid, laten tot zelfs het kleinste fragment van getuigenis toe, die zonder naam, die van hooren zeggen, die van overlevering, opgeschreven geheele eeuwen na 't voorvallen der gebeurtenissen, door vreemdelingen in tijd en zelfs in natie, getuigenissen zonder waarborg, die niet één eerste vereischte van geloofwaardigheid vervullen, dat alles laten we toe als voldoende ter vaststelling van de gewigtigste feiten.’

Dr. Rinkes heeft die fout in het kritische begaan. Geen feit, geen document, geen getuige die voor de echtheid opkomt voldoet hem. Maar het nietigste vermoeden, het minst beteekenende duistere punt heet bij hem een krachtig argument, mits het ten voordeele der onechtheid aangevoerd kan worden.

Maar we moeten ons niet langer bloot stellen aan den schijn van af te dwalen, en gaan dus over om verslag te geven van Prof. Boots werkje.

Na enkele woorden als *Praefatio*, begint de schrijver met eenen openen Brief aan Dr. Rinkes, eene zoogenaamde

Epistola Critica. Daarin wordt al datgene behandeld wat minder van pas in de noten zou zijn voorgekomen. In beleefden en vriendschappelijken toon wordt taal en stijl geprezen, en het straks aangehaalde oordeel geuit, met het besproken er bij halen van Madvig[29]; dan geeft de hoogleeraar te kennen voet voor voet de afzonderlijke fouten te zullen behandelen (p. V vlg.). Hij zal met Dr. Rinkes de natuurlijke orde volgen, eerst de zoogenaamde uiterlijke argumenten behandelen, dan eene korte inhoudsopgaaf der redevoering en den Halmschen tekst met eigen veranderingen doen volgen, eindelijk eenen commentarius, tegen de noten van Dr. Rinkes gerigt (*Adnotatio ad Orationem in Catilinam*). Eerst wordt Buttmanns twijfel aan de echtheid der eerste redevoering meêgedeeld, dien Dr. Rinkes niet gekend had, dan volgen achtereen de plaatsen van Sallustius, Seneca, Asconius en Quinctilianus (p. IX-XIII). Dr. Rinkes had gezegd (p. IV): Sallustius noemt Cicero's redevoering, die hij niet gehoord maar gelezen had, *luculenta*. Dus heeft hij iets anders gelezen dan de bestaande *ridicula et inepta declamatio*. 't Hangt er van af wat *luculenta* beteekent, zegt Prof. Boot. De uitleggers van Sallustius weten dat niet. Het woord komt af van *lux*, en beteekent dus iets wat in eenig verband met licht staat. Tot zoo ver stemmen wij toe. Maar Prof. Boot leert ons niets, door dien ten gevolge *luculenta* te omschrijven met ‘eam, quae luminibus distincta est, sententiis verbisque ornata,’ want als dat woord *helder, duidelijk* beteekent, is zeker deze omschrijving alles behalve *luculenta*. Maar beide schrijvers gaan verkeerd te werk door het karakter, laat staan de echtheid der redevoering te willen afmeten naar een enkel, zeker niet bijzonder bepaald *epitheton* van dat stuk bij Sallustius. Om dit te mogen doen, moeten zij deze of dergelijke stelling verdedigen: Als een goed schrijver zich omtrent een gelijktijdig werk uitlaat, om 't even hoe kort en onbepaald, dan moet zijn gezegde, streng in eigenlijken zin opgevat, overeenkomen met de publieke opinie over het beoordeelde werk, zelfs met de publieke opinie der late nakomelingschap van een ander menschenras, en die opinie, van haren kant, zal een stellig oordeel hebben uitgesproken dat door niemand betwist wordt. Zoo

29 Zie bl. 453 en 455

omtrent zou de stelling van Prof. Boot moeten luiden; de vorm reeds dien zij bij Dr. Rinkes zou aannemen bewijst dat de geheele stelling onhoudbaar is. Dr. Rinkes zou moeten aannemen, dat zoodanige uitspraak moet overeenstemmen met de waarheid, al werd die, in tegenspraak met de publieke opinie, eerst negentien eeuwen later ontdekt. Indien beide critici deze tastbare ongerijmdheid van zich afwijzen, moeten zij hunne stellingen laten varen, of aantoonen welke eigenaardigheid voor deze bijzondere uitspraak van Sallustius waar maakt hetgeen zoo even over 't algemeen onwaar bleek te zijn zoodra 't slechts genoemd werd.

Prof. Boot gaat aldus voort (bl. XIII-XVI): Indien Dr. Rinkes te regt meent dat deze redevoering in Augustus' of Tiberius' tijd geschreven is, hoe is dan de echte zoo kort na Cicero spoorloos verdwenen? Immers deze was *luculenta*, en het onbeduidende stukje Pro Deiotaro is bewaard gebleven. Dr. Rinkes geeft volgens hem twee redenen op, vooreerst de schaarschheid en duurte der boeken, en ten tweede het zetten van beroemde namen voor ondergeschoven werken, welke dan duur werden verkocht. De eerste reden wordt daardoor wederlegd, dat er schaarschheid van alle boeken bestond, maar dat uit niets bewezen wordt dat de Catilinariae schaarscher waren dan andere boeken; voorts wordt het bestaan dier schaarschheid zelf ontkend, op vrij afdoende, vooral aan Dr. Rinkes zelven ontleende gronden. Een der sterkste daarvan is deze, dat Cicero eene fout van één enkel woord in de Oratio pro Ligario door drie copisten of schoonschrijvers wil laten herstellen. ‘Wat moeten er vele exemplaren geweest zijn,’ zegt Prof. Boot, ‘indien voor zoodanige kleinigheid drie menschen noodig waren.’ Zeker, volgens de aangehaalde plaats zoo als zij door den criticus geholpen is. Immers hij laat voorafgaan: ‘Cicero toch verzocht zijnen vriend niet de copisten naar andere steden te zenden, waarheen hij slechts vermoeden mogt dat reeds een exemplaar dier redevoering gekomen was, maar hij verzocht hem, dien naam door drie copisten te doen schrappen in alle nog onverkochte exemplaren.’ Hoe weet Prof. Boot dit laatste? Een enkel copist zou des noods in een paar dagen wel met duizend exemplaren zijn klaar gekomen, en een grooter getal is zeker niet aan te nemen. Maar Prof. Boot heeft eenvoudig in de plaats gelegd wat aan zijn gevoelen

kracht zou bijzetten. Cicero spreekt met geen enkel woord van *onverkochte* exemplaren; in tegendeel zegt hij uitdrukkelijk (Att. XIII. 44 § 3): ‘Wees zoo goed aan Pharnaces, Antaeus en Salvius op te dragen, dat die naam in *alle* boeken geschrapt worde.’ De exemplaren die buiten Rome verkocht waren zijn zooveel mogelijk, dunkt me, derwaarts ontboden, iets dat vrij wat doelmatiger was dan ze achterna te reizen, zoo als Prof. Boot wil. Maar hoezeer hij dus zijn argument op onverdedigbare wijze bederft, behoudt het vele kracht; want ook volgens de ware uitlegging was het opgedragen werk niet onbeduidend, en het is ook door Atticus niet uitgevoerd, althans niet volledig; alle bestaande handschriften hebben in § 33 den bedoelden naam, L. Corfidius.

De twist der critici is ijdel. Schaarschheid van boeken is betrekkelijk; er waren te Rome zeer veel boeken, maar onvergelijkbaar minder dan thans. Men kan dus gerust aan Dr. Rinkes toegeven dat in Cicero's tijd meer aanleiding tot vervalschen van boeken bestond dan thans, men kan hem toegeven wat hij niet eens aanvoert, dat ook thans boeken nagemaakt worden, b.v. de Walladmor en Moredun die Walter Scotts naam dragen; de tallooze werken, die van Alexandre Dumas heeten te zijn; de twee gedichten in de *Loverkens*, wier onechtheid de auteur zelf, Hoffmann von Fallersleben, aan den dag heeft gebragt; en die kolossale bedriegerij, de zoogenaamde Ossian[30]. Maar daarmede is nog niets bewezen. Als een advocaat, bij de quaestie of een bepaald stuk al dan niet vervalscht is, uitvoerig gaat betoogen dat vele stukken vervalscht worden en welke aanleidingen daartoe bestaan, zal dat bij een ervaren regter eene voor- of nadeelige praesumptie geven? Die eene goede zaak verdedigt heeft iets anders te zeggen dan zulke niets afdoende algemeenheden. En aan Prof. Boot kan men gerust toegeven dat er te Rome vele boeken waren; hij ontkent immers niet dat er sedert de uitvinding der

30 Slechts ééne autoriteit voor de onechtheid, Macaulay (b.v. Hist. IV, 309 ed. Tauchn.), en één argument: eene menigte persoonsnamen in dien vermeenden Ossian zijn namen van weinig bekende plaatsjes op een bepaald gedeelte der westkust van Schotland. Men ontslaat mij, hoop ik, van verder betoog. Zie overigens de vraas bij Talvj (Mevrouw Robinson, geb. T(herese) A(lbertine) L(ouise) v(on) J(akob), die Unechtheit der Lieder Ossians, Leipz. 1840.

boekdrukkunst onvergelijkbaar meer zijn? Maar er waren te Rome en elders boekverkoopers, er waren groote bibliotheken, er waren heerlegers van copisten, en dat erkent zeker Dr. Rinkes met ons.

Nog een ander argument van Prof. Boot is valsch. De aangifte[31] der Allobrogen werd op Cicero's last in een groot aantal exemplaren verspreid; wie zou nu betwijfelen dat Cicero, die niet overbescheiden was, ook deze redevoering zooveel mogelijk verspreid heeft? Dat doet al weder niets ter zake, want in den tijd dat Cicero bovengemelde aangifte algemeen verspreidde heeft hij de redevoering in 't geheel niet uitgegeven. Dat behoef ik niet eens uit den brief van Atticus te bewijzen, dien Prof. Boot, omdat hij hem voor onecht houdt, te regt als getuige zou afwijzen, maar Sallustius op de plaats welke beide schrijvers aanhalen zegt immers dat Cicero de redevoering *later* (*postea*) heeft uitgegeven, en deze heeft dus klaarblijkelijk niet, zoo als Prof. Boot wil, even veel gewigt aan het bekend maken van beide stukken gehecht. De valschheid van dit argument rust op nog meerdere gronden, die echter overbodig kunnen gerekend worden en eene langere uiteenzetting zouden eischen.

Nog minder gelukkig is de redenering van Prof. Boot tegen de andere reden van Dr. Rinkes. De boeken maakten hooge prijzen, zegt deze; dus werden sommige werken aan beroemde schrijvers ondergeschoven en dan duur verkocht. Niet mogelijk, antwoordt Prof. Boot. Zou iemand, afgeschrikt om Cicero's boeken te koopen, als zijnde te duur, zich een onecht werk voor hoogen prijs hebben aangeschaft (p. XVI)? Men moet aannemen dat Prof. Boot in ernst is, en toch is dat moeijelijk te gelooven. Waar ter wereld heeft Dr. Rinkes of iemand anders gezegd, dat het publiek door die hooge prijzen afgeschrikt werd van het koopen van Cicero's werken? Dan zouden die hooge prijzen spoedig gedaald zijn. En het tweede deel van den volzin gaat uit van de onderstelling dat de koopers bekend waren met de onechtheid van hetgeen zij kochten. Er volgen even vreemde argumenten, die ik in 't kort zal

31 P. XV, r. 21, is *iudicium* slechts drukfout voor *indicium*, gelijk b.v. vier regels verder staat. Het blijkt ten overvloede uit de aangehaalde plaats, p. Sylla, § 42.

opsommen. De stelling van Dr. Rinkes: men schreef beroemde namen op den titel van onechte werken om die duur te verkoopen, die stelling is valsch, want: In de eeuw na Cicero's consulaat is de prijs der boeken niet zoo *gedaald*, dat de winst op een onecht boek de moeite van schrijven beloonde[32]. Het copiëren en daardoor vermenigvuldigen eener bekende redevoering van Cicero zou even veel winst hebben opgeleverd als het uitgeven van eene tot nog toe onbekende, waarvoor men immers zulk een onecht stuk het doorgaan. De bibliothekarissen kochten niet op goed geloof maar zagen de boeken in, dus zouden ze immers 't bedrog wel gemerkt hebben. Meent Prof. Boot dat de onechtheid van een boek terstond bij de eerste inzage moet blijken? Of dat geen bibliothekaris ooit een boek gekocht heeft zonder het naauwkeurig in te zien? Of, eindelijk, dat niet een overgroot aantal van werken der oudheid, in de klassieke tijden zelf, als valsch herkend is?

Dr. Rinkes wordt geprezen (p. XVI sq.) omdat hij over de Pseudepigrapha geleerd en aangenaam geschreven heeft, maar nergens heeft hij bewezen, wat vooral te bewijzen was, dat een stuk, werkelijk door eenigen auteur geschreven en uitgegeven, kort na diens dood door een valsch stuk vervangen is. Natuurlijk. Waar het echte stuk nog in omloop is, zal men niet gemakkelijk het valsche daarnaast in omloop brengen. Dat is echter zeer goed mogelijk, want Voltaire b.v. en de tegenwoordige keizer der Franschen beweren telkens, dat eenig stuk, op hunnen naam bekend gemaakt, onecht is; ten onregte wel is waar, maar ze zouden het niet beweerd hebben als dat niet zeer goed denkbaar was. Maar het is meer dan enkel denkbaar. Asconius verhaalt[33], dat Catilina en Autonius op Cicero's redevoering In Toga Candida hadden geantwoord; ook waren oraties op hunnen naam in omloop, die niet zij zelven, maar (andere) vijanden van Cicero hadden geschreven. Hier hebben

32 Hier meenen wij te raden wat de auteur kan hebben gedacht, namelijk dit: Gold hetzelfde boek, als werk van Cicero of eenen van diens tijdgenooten, onder Tiberius zooveel meer dan warmeer het als nieuw uitgekomen ware doorgegaan? Maar dat wordt volstrekt niet uitgedrukt door de woorden: ‘An tibi constat pretium librorum intra illos annos, qui fuerunt a Ciceronis consulatu ad Augustum vel Tiberium ita fuisse deminutum, ut lucrum falsi operis componendi operam compensaret.’

33 P. 95 Orell. Zie boven, bl. 463.

wij dus eene valsche uitgegeven redevoering naast eene echte uitgesproken redevoering. Datzelfde zou, naar Cicero aan het publiek wil diets maken, met zijne redevoering tegen Metellus Nepos zijn voorgevallen. Wat erger is, Cicero zelf heeft het gedaan: zijne redevoering tegen Milo was te Rome in omloop zoo als hij ze uitgesproken had, volgens de opteekening van toehoorders; later gaf hij haar, zoo als bekend en o.a. door Milo zelven betuigd is, geheel veranderd uit, en toch was de eerste in omloop en bleef dat naast de omgewerkte, zoo als Asconius zelf, op het einde[34] van zijn *Argumentum* der tweede, thans bestaande, getuigt dat zij destijds nog voorhanden was. Om een hedendaagschen schrijver als voorbeeld te nemen, de reden waarom Macaulay zijne uitgesproken *Speeches* heeft uitgegeven lag in het verspreiden der gebrekkige uitgaaf van Vizetelly. Dezelfde Macaulay verhaalt ons[35], dat toen Jacob's II Manifest van 1692 algemeen eenen ongunstigen indruk maakte eenige van zijne aanhangers het voor onecht verklaarden en een zoogenaamd echt Manifest voor den dag bragten dat evenwel niemand verschalkte. Ja Prof. Boots werkje was nog geene maand verschenen, toen zijne stelling in ons eigen land merkwaardig en schitterend is wederlegd. De Staatscourant bragt in het begin der maand Mei de avontuurlijke statuten van de Vereeniging Tot Heil des Volks, en verklaarde weinige dagen later dat zij thans die statuten gaf zoo als zij werkelijk luidden. Dus, volgens de Staatscourant, is een der beide door haar zelve met naauwelijks acht dagen tusschentijds publiek gemaakte stukken onecht.

Prof. Boot redeneert verder aldus: naar eene plaats van Galenos die Dr. Rinkes aanhaalt heeft iemand te Rome een vermeend werk van Galenos terstond als ondergeschoven herkend. Dit gebeurde in 't laatst der tweede eeuw na onze tijdrekening. Zou in 't midden der eerste eeuw de geleerde Asconius zich hebben laten bedriegen? - Ook wij zullen niet ligt er van uitgaan aan te nemen dat Asconius in eene diergelijke quaestie valsch gezien heeft. Maar Prof. Boot schijnt door zijne tegenstelling van tijd aan te nemen dat de scherpzinnigheid en het oordeel in de eerste eeuwen onzer jaartelling van lieverlede afnamen, vergetende dat Asconius

34 P. 42 Orell. Vgl. Dio Cass. XL. 54 en Rinkes p. XVI.
35 Hist. VII. 44 Tauchn.

in de eerste eeuw toch altijd eene geheele eeuw na Cicero kwam, terwijl die naauwkeurige kenner van Galenos in de tweede eeuw diens tijdgenoot - misschien zelfs een nadere bekende van hem - was, immers wij kennen het geval uit Galenos zelven.

Dan wordt de toepasselijkheid betwist van het voorbeeld der Ciceronische redevoering tegen Metellus Nepos (p. XVII sq.) - een voornaam argument is dat deze zaak vrij onbekend, eene *causa obscura*, zou geweest zijn. Voor ons, ja, want de redevoering is verloren. Voor de Romeinen, dat is eene andere vraag. De strijd tusschen den *consularis* en balling Cicero en den *consul designatus* Metellus Nepos, zijnen ouden vijand, moest natuurlijk te Rome hooge belangstelling wekken zoo als over het algemeen de verbanning van Cicero en hetgeen er meê zamenhangt naauwelijks minder bekend is of de Romeinen minder bezig hield dan zelfs de zamenzwering van Catilina, en in geen geval *causa obscura* kan worden genoemd. Maar onze critici verraden hier beiden eene groote zorgeloosheid. Beide halen volledig de betrokkene plaats van Cicero aan, Dr. Rinkes verhaalt dat Metellus Nepos bedoeld wordt, Prof. Boot neemt dat van hem aan, en geen van beiden hindert bij 't overschrijven het gezegde, dat Cicero met dien veeljarigen tegenstander nooit een vijandig woord zou hebben gewisseld. Een kenner van Cicero, meenden wij, zou zich herinnerd hebben dat diezelfde Metellus Nepos hem op den gedenkwaardigen laatsten December 63 het woord ontnomen had, misschien ook dat de redevoering van Cicero tegen Metellus tot opschrift droeg: Tegen de redevoering van Q. Metellus. In de plaats van Cicero wordt zijn tegenstander niet genoemd en slechts in 't algemeen van eene uitgegeven redevoering gesproken. Te regt derhalve heeft Drumann opgemerkt dat deze plaats op eene andere redevoering doelt dan die tegen Metellus, omdat Cicero beweert met zijne toenmalige tegenpartij nog nooit getwist te hebben. Ik voeg er bij dat Cicero in 't jaar 58 er over klaagt, dat die andere redevoering, door hem geheim gehouden, buiten zijn weten was uitgegeven, maar die tegen Metellus was reeds meer dan drie jaar te voren, in 't begin van 61, zóóver gevorderd dat hij er toevoegsels bij maakte, het stuk als eene reeds meermaals besprokene zaak ‘*illam* orationem Metellinam’ noemt, en de toezending aan Atticus belooft; men weet dat Atticus veelal de uitgaaf zijner werken bezorgde. De

fout is daaruit ontstaan, dat Cicero in denzelfden brief waarin hij de onbekende redevoering bespreekt ook klaagt over de verkiezing tot consul van dien volkstribuun en vijand van hem, eene aanwijzing niet geheel vrij van zwarigheden maar die alleen op Metellus Nepos past[36].

Even luchtig behandelt Prof. Boot een ander punt. Ook thans nog, had Dr. Rinkes gezegd (p. XXXIII), bestaat eene valsche redevoering van Cicero tegen Catilina, die namelijk welke Porcius Latro gemaakt heeft. Prof. Boot vindt niets gemakkelijker hiertegen in te brengen, dan ook dit stuk weder voor onecht te verklaren (p. XVIII), trouwens met Corte, namelijk hij meent, dat dit stuk niet het echte van Porcius Latro is, hetwelk deze voor Ciceroniaansch wilde doen doorgaan, maar 't werk van eenen vervalscher van dien Porcius Latro, den vervalscher van Cicero. Dit zou men *onecht verklaren in de tweede magt* kunnen noemen. Daarbij is dan ook Cortes manier wel aan te bevelen. ‘De geleerden,’ zegt hij, ‘zien dat van zelf, en het zou vruchtelooze moeite zijn, dat den onkundigen aan 't verstand te brengen.’ De schrijver geeft een certificaat van geleerdheid aan degenen die 't met hem eens zijn.

Daarna (p. XVIII bened. - XX) behandelt Prof. Boot de vraag, of de senaatsvergadering waarin Cicero gesproken heeft den 7^{en} of wel den 8^{en} November gehouden is. Met Dr. Rinkes verklaart, hij zich voor den 7^{den}. Dan komt de vraag wanneer de redevoering uitgegeven is, en daarbij komt de echtheid van *ad Att.* II. 1 ter sprake. Met Orelli en Dr. Rinkes wordt die brief verworpen. Wij gelooven aan de echtheid, maar die vraag laat de hoofdzaak ongemoeid en we zouden afdwalen door ons ook daarmede in te laten. Nu die brief valsch is, wil Prof. Boot wel met zijnen tegenstander aannemen dat de redevoering een groot jaar nadat zij uitgesproken is of veeleer nog aanmerkelijk vroeger is uitgegeven (p. XX sq.). Dan wordt behandeld, of Cicero zijne redevoeringen getrouw uitgaf zoo als zij gehouden waren of niet; één voorbeeld voor het eerste en twee voor het andere moeten bewijzen dat hij naar omstandigheden handelde, en omtrent de Catilinariae meent Prof. Boot, dat deze ten naasten bij getrouw zullen zijn uitgegeven omdat

36 Gell. XVIII. 7 § 9. Drum. V. 575 n. 8. Cic. Att. III. 12 § 2; I. 13 § 6.

de zaak belangrijk was. Mij dunkt getrouwe uitgaaf was bij Cicero slechts uitzondering. Iedereen weet dat *effect* voor hem de hoofdzaak was, ja bijna het eenige waarop hij zag, daarnaast werd naauwkeurigheid eene zeer ondergeschikte overweging. En met zijne waarheidsliefde in 't algemeen - sedert Drumann ten minste is dat niet meer te ontkennen - stond het treurig geschapen. De zaak zou denkelijk geenen twijfel lijden indien wij een fragment van Cicero's leven door Nepos volledіger bezaten. Deze getuigt dat de redevoering Pro Cornelio bijna woordelijk getrouw is uitgegeven, maar 't ziet er uit als of hij dat als eene bijzonderheid doet uitkomen[37]. Zoo schrijft ook Cicero aan Atticus[38] dat hij zekere bijzonderheden in de redevoering voor Ligarius niet meer kon bijvoegen, want ze was reeds uitgegeven. Derhalve zou hij er in het tegengestelde geval niets tegen gehad hebben.

Ten slotte maakt Prof. Boot zijn oordeel kenbaar over Cicero als redenaar en over deze redevoering. Hij is niet volmaakt en zijn werk is niet volkomen. Zeker. Dat heeft reeds Quinctilianus gezegd en Prof. Bake heeft gezegd dat Quinctilianus een goed kenner van welsprekendheid is. Prof. Boot zou nog meerderen kunnen aanhalen die dat ook met hem eens zijn, maar 't is niet noodig, want hij weet dat ook Dr. Rinkes dat met hem eens is en daarom zal hij liever dezen aansporen Prof. Bakes schoone verhandeling aan 't hoofd der Scholica Hypomnemata te herlezen (p. XXII sq.). In de Catilinariae staan vele fouten waaraan Cicero geene schuld heeft. Vele interpolaties komen er in voor, anderen en de schrijver zelf hebben er vele naar handschriften verbeterd, nog velen blijven er over, want wij hebben geene goede handschriften van deze redevoeringen. Een kort woord aan Dr. Rinkes sluit de Inleiding: daarin betuigt Prof. Boot wegens vele bezigheden slechts weinig tijd aan dit werkje te hebben kunnen geven, terwijl hij toch niet door uitstel wilde toelaten, dat de opgeworpen paradox ingang vond. Hij wil gaarne door anderen laten beoordeelen wat hij vermogt heeft, vooral door Dr. Rinkes zelven, wien het immers niet zoo zeer om strijd als om waarheid te doen is (p. XXIII-XXV).

37 Zie Rinkes, p. XV.
38 XIII. 20 § 2.

Een en ander in dit slot ontlokt zeker den lezer gelijk aan ons een ongeloovig *Utinam!* Maar in eene *peroratio* mogen wij gemoedelijke illusies lijden en misschien zou 't hard wezen meer hierbij te voegen. Laat ons liever nagaan of misschien de verbaalkritiek nog de kans keert, en eenen van onze schrijvers - beiden gaat niet - den lauwerkrans des overwinnaars op de slapen drukt.

Daartoe kunnen wij evenwel niet alles en niet eens veel behandelen; reeds de uiterlijke omvang van dit artikel beperkt ons tot enkele uitgelezene plaatsen, waaruit de manier van beide critici moge blijken. Ééne uitzondering evenwel, en dat eene van aanbelang, meenen wij te moeten maken, en zullen Dr. Rinkes eenigzins naauwkeuriger nagaan voor de vier eerste, volgens het straks aangevoerde betoog stellig echte paragraphen.

Ook hier - en ik spreek met den ernst der overtuiging, welke haar bevinden niet om eenige persoonlijke consideratiën kan veranderen - ook hier is de waarde der argumenten van Dr. Rinkes uiterst gering. De argumenten, als zoodanig, zijn beneden eene ernstige wederlegging. Wat het werk van Dr. Rinkes toonbaar maakt, het klatergoud, de handigheden, het zelfvertrouwen, de spot, de smaad waarmede ongevallige personen en zaken onophoudelijk bedekt worden, het *inepte*, het *insulse*, het *absurde*, het *personatus Cicero*, het *declamator*, het *interpolator*, de anecdotes, het stoutweg beweren, het aanhalen als bewijs van plaatsen die niets of iets anders bewijzen, het strooijen en als 't ware te grabbelen gooijen van geleerde aanhalingen, in één woord het geheele Pandaemonium van kunstgrepen die elk eerlijk advocaat diep beneden zich achten zou, dat moet bestreden en uit het gebied der Letterkunde verbannen worden, dat moet geteekend worden met de zwarte kool, en moet zoo als de stieren in Horatius' tijd hooi aan zijne horens krijgen, want ieder moet zich in acht nemen en in zijn eigen belang er aan denken: *die* stoot. Prof. Boots verdediging daarentegen maakt eenen indruk dien ik 't best door eene vergelijking uit het dierenrijk weet te beschrijven - al is die vergelijking niet de afgezaagde met de verdediging van La Fontaines leeuw tegen de mug, of die geliefkoosde van sommige schrijvers met die van den bulhond tegen het keffertje. 't Is veeleer - *sans comparaison* der personen onzer critici - als of een koetspaard op een warmen dag door eene

paardevlieg geplaagd werd, die het telkens hier en daar en ergens anders en nog weêr elders prikt, het nimmer doorboren of ernstig wonden kan, maar het toch gedurig hindert: het goede beest schudt zijne manen, slaat met zijn staart, raakt ook dikwijls juist de plaats waar de vlieg zoo even gestoken had, maar nooit de vlieg zelf; het wordt er warm en angstig door en is geheel weêrloos tegenover zijn kleinen vijand. Gelooft de lezer het niet? gelooven beide auteurs zelven het niet? Dan zullen wij het terstond door voorbeelden aantoonen.

§ 1. Rinkes p. 7. *Ora vultusque*. De declamator pleegt twee woorden of gezegden te verbinden die op 't zelfde neêrkomen, blijkens zes voorbeelden uit de drie eerste paragraphen. - Van die zes zijn althans twee fout, want *furorem ac tela* § 2 is niet alleen door de rhetorische verbinding maar ook uit den aard der zaak een klimax, en bij *proxima* en *superiore* § 1 is het juist de vraag, of bij mogelijkheid door die beide woorden dezelfde zaak kan bedoeld zijn. - Prof. Boot haalt twee voorbeelden aan uit erkend echte werken van Cicero, waar ook *os* en *vultus* naast elkander staan[39]. Men moet verder gaan. Wat Dr. Rinkes aan den declamator toeschrijft, doet Cicero zelf in de redevoeringen die 't best ter vergelijking met de Catilinariae passen. Dr. Rinkes haalde *vier* bruikbare voorbeelden aau uit de *drie* paragraphen van hoofdstuk I der eerste Catilinaria. Van de senaatsredevoering tegen Rullus, in 't zelfde jaar door Cicero gehouden, is het begin verloren; bij gebrek daarvan haal ik het laatste hoofdstuk aan, dat uit *twee* paragraphen bestaat en *drie* dergelijke voorbeelden bevat: *non gens ulla, non natio; intestinum ac domesticum; ad honorem dignitatemque*. Zijn die voorbeelden van anderen aard dan die van Dr. Rinkes: *in senatum venit, fit publici consilii particeps* (volgens de verklaring van Dr. Rinkes dat *consilium* de senaat zelf is, Prof. Boot houdt te regt *consilium* voor beraadslaging, overweging); *notat et designat; vehemens, grave; consilium, auctoritas?* Uit de andere Catilinariae zouden wel voorbeelden aan te halen geweest zijn, maar de schrijver heeft dat gaatje gestopt door te verklaren dat ze altemaal ook al valsch zijn; ik moet mij even als Prof. Boot van die redevoeringen onthouden, maar geloof met hem (in de *Praefa-*

39 De Orat. I § 184. Pro Deiot. § 5. - Boot p. 23.

tio) dat het buitendien ook wel gaan zal. Het eerste hoofdstuk der redevoering voor C. Rabirius, den aangeklaagden van hoogverraad, bevat in zijne *drie* paragraphen *vijf* voorbeelden: *maiestatis atque imperii; pestem ac perniciem; labefactari convellique; laude et honore; poena et supplicio;* ook deze redevoering werd in 't jaar van Catilina's zamenzwering gehouden. In datzelfde jaar hield Cicero ook de redevoering voor Muraena; haar laatste hoofdstuk, van *twee en eene halve* paragraaph, bevat *negen* voorbeelden: *deformatam ignominia lugentemque; cruciatur et sollicita est; suorum consuetudine conspectuque; qui huius dolor, qui illius maeror erit? - nuntii litteraeque* (*celebrarunt*); *hospites atque amici; mansuetudine et misericordia; domesticum et suum; promittam et spondeam*.

Met deze voorbeelden hoop ik te kunnen volstaan. Prof. Boot meent, dat als tot Catilina gezegd wordt: (*te*) *nihil horum ora vultusque moverunt*, niets belet dat *ora* zou beteekenen *στόματα, monden*. Ik meen het tegendeel.

§ 2. Rinkes p. 9. *Conferri pestem* is geen latijn, *conferre* is *zamenbrengen, bijeenbrengen*, wat van *pestis* niet geldt. - Wezenlijk? Dat is waar van *conferre*, gezegd van meerdere voorwerpen of van een collectief voorwerp, maar *conferre aliquid in aliquem* staat waarschijnlijk in ieder latijnsch werk van niet al te geringen omvang. Prof. Boot haalt vier voorbeelden aan, waarvan drie uit Cicero, maar doet het zoo voorzigtig als of iets op die spreekwijs te zeggen was[40].

§ 3. Rinkes p. 9. *Vir amplissimus*. Hem en Prof. Boot, welke die beide woorden uitwerpt, p. 26, heb ik weêrsproken in de korte aankondiging van Prof. Boots stuk, Letterbode van 16 Mei 1857, n°. 20, bl. 157. Dit stuk was ongeteekend. Immers ik zeg met Limburg Brouwer[41]: ‘Bij dat artikel bewaarde ik aanvankelijk de anonymiteit, omdat de eerste lezing althans van dergelijke stukken vrij behoort te blijven van elken vreemden, niet uit het geschrift zelf voortspruitenden indruk. Later kan de naam des schrijvers veilig aan het publiek worden medegedeeld.’

§ 3. Rinkes p. 9. *Orbem terrae*. Tegen Boots vreemde coniectuur *urbem tetra* heb ik me in den Letterbode

40 Terent. Eunuch. II. III. 96, Cic. ad Att. IX. 2 § 1, XII. 31 § 1, de Orat. III § 228. - Boot, p. 25 sq.
41 Gids van Mei 1857, bl. 599, n. 1.

verklaard. Dr. Rinkes redeneert aldus: Pro Flacco zegt Cicero, door 't bedwingen van Catilina is de verwoesting (*vastitas*) van tempels, van heiligdommen, van Rome, van Italië afgewend. Maar (éénen stap verder te gaan en) van verwoesting van het wereldrond te spreken zou dwaas zijn. - Letterlijk opgevat is dat zeker sterk overdreven, maar ontkent Dr. Rinkes dat Cicero zeer gevoegelijk van Catilina heeft kunnen zeggen: hij heeft Rome, Italie, ja de gansche wereld met verwoesting bedreigd?

§ 3 Rinkes p. 9. *Nimis antiqua*. Het woord *antiquus* staat tegenover *novus*, maar het tegendeel van *recens* is *vetus;* het lang geledene heet *vetus;* er is geene reden, om Ahala's daad *nimis antiqua* te noemen; Cicero zegt van Ahala[42] nooit, dat hij *rebus novis studuit*, maar dat hij zich tot koning wilde verheffen; Cicero gebruikt niet den term *novis rebus studere*. Daarentegen Prof. Boot op twee plaatsen van p. 26 sq.: Cicero bedoelt hier met *antiqua* niet alleen het oude maar ook het verouderde; de term *res novae* staat bij Cicero behalve hier niet éénmaal, zoo als Dr. Rinkes naar Forcellini[43] opgeeft, maar buitendien nog eens, zoo als reeds Ernesti in de Clavis meêdeelt. - Er is nog eene vierde plaats, ad Fam. XI. 21 § 2, waar Cicero de uitdrukkingen *res novas quaerere* en *rem comedere* tot een woordenspel bezigt tegen zekeren Segulius, een revolutionair wegens verspild vermogen. Reeds Nizolius in het Lexicon Ciceronianum heeft die plaats. Maar wij kunnen volstaan met hetgeen Dr. Rinkes zelf geeft. Immers zijn argument tegen de echtheid, ontleend aan de opmerking: Cicero beschuldigt Maelius nooit van zucht voor *res novae*, vervalt terstond door zijne andere opmerking, welke verbeterd dus luidt: Cicero gebruikt den term *res novae* uiterst zelden. En als die tweede opmerking waar is, verkrijgt de plaats bij Rinkes een grooter gewigt dan de beide andere. Wij moeten dan aannemen: Cicero zegt zelden *res novae*, maar die term kan zeer goed in de echte Catilinaria gestaan hebben, want hij staat in Cicero's redevoering tegen Rullus, gehouden over eene soortgelijke zaak, en in hetzelfde jaar[44].

42 Immers van Maelius, dien Ahala doodde.
43 Waarom niet *Facciolati?* 't Is de meest gebruikelijke naam van 't zelfde werk.
44 Rull. II § 91.

Het onderscheid tusschen *vetus* en *antiquus*, tusschen *recens* en *novus* bij Dr. Rinkes is hetzelfde als volgens Döderlein[45], een onzekeren gids. Cicero kan zeer wel *antiquus* voor *vetus* gebruiken of andersom; dit blijkt uit de uitvoerige plaats die Prof. Boot aanhaalt[46], vooral uit het laatste gedeelte (§ 171 init.): Ergo Ennio licuit *vetera* contemnenti dicere: 'Versibu', quos olim Fauni vatesque canebant;' mihi de *antiquis* eodem modo non licebit? Een ander voorbeeld geeft Verr. Act. 1 § 30, waar *homines veteres* staat in de beteekenis van Menschen van den ouden stempel; een derde Philipp. V. § 47: Maiores nostri, *veteres* illi, admodum *antiqui*, leges annales non habebant; en wat zou van onzen volzin worden, indien Dr. Rinkes zijnen wensch verkreeg en men las: Nam illa nimis *vetera* praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium *novis* rebus studentem manu sua occidit? Vooral indien de tegenstelling van *antiquus* en *novus*, zoo als Dr. Rinkes wil, in den strengsten zin moet worden opgevat, vooral dan, zeg ik, zou het fijne gehoor van M. Tullius zoodanigen volzin hebben verworpen.

Er is geene reden, zegt Dr Rinkes, om Ahala's daad *nimis antiqua* te noemen. Dr. Rinkes weet zeker dat Cicero dat meer doet. Één voorbeeld moge voldoende zijn, Verr. Lib. 1. § 55 sq. 'Vereor,' zegt Cicero van de feiten die hij opgesomd heeft, 'ne haec forte cuipiam *nimis antiqua* et iam obsoleta videantur.' De aangehaalde feiten zijn het veroveren van Syrakuse door M. Marcellus, het bedwingen van koning Antiochos door Scipio Asiaticus, van koning Philippos door Flamininus, van Perseus door Aemilius Paulus en van Korinthe door Mummius, feiten waarvan het vroegste 150 jaren vóór Cicero's consulaat gelegen is, en meer dan 200 jaren na Ahala's daad; zelfs heet het laatste nog *nimis antiquum*, dat 80 jaren vóór Cicero's consulaat en bijna 300 jaren na den dood van Maelius valt.

Prof. Boot, die mede deze plaats aanhaalt, schijnt niet duidelijk te begrijpen wat er in zit. Hij meent, dat *nimis antiqua et iam obsoleta* een argument is voor de stelling dat *antiquus* kan beteekenen *verouderd*. Daaromtrent bewijst die plaats niets of het tegendeel: niets omdat we uit die plaats zelve niet kunnen weten of Cicero hier al dan niet twee

45 Lat. Synon. u. Etymol. IV. 83. 96.
46 Orat. § 168-171.

verschillende woorden in zeer nabij elkaar komende beteekenissen gebruikt; het tegendeel, in het waarschijnlijke geval dat hij dat niet gedaan heeft en dat men de plaats moet terug geven door *te lang geleden en reeds verouderd*. Maar van de zoo straks aangewezen kracht der plaats maakt Prof. Boot geene melding. Dan volgt bij hem een onduidelijke volzin, die waarschijnlijk beteekenen moet: Liever verdedig ik de plaats zóó, dan het verschil tusschen *vetus* en *antiquum* binnen engere grenzen te omschrijven (dus dat verschil geringer te schatten) dan die van de gewone opgaaf; echter kan dat gebeuren, zoo als blijkt door te letten op het gebruik van beide woorden door elkaar in de aangehaalde plaats uit Cicero's Orator.

§ 3. Rinkes p. 10. *Habemus Sctum in te*. Dat is valsch, het senaatsbesluit bevatte geen woord tegen Catilina; zoodanig SCtum stelde de staatszaak over 't algemeen in handen der consuls; zoo iets bij name tegen eenigen burger te besluiten, verbood de bepaling der twaalf tafelen: *privilegia ne irroganto*. - Men verkeert in een pijnlijken twijfel of men moet aannemen dat de onwaarheid van dit argument den schrijver onbekend dan wel onverschillig was. Op één punt antwoorden wij met Prof. Boot (p. 27): Het SCtum was gemaakt om Catilina's woede te beteugelen, en dat was zoo duidelijk, dat niet ligt iemand zou zijn opgekomen tegen het gebruik der woorden van den tekst door den consul. Zeker is dat waar, en 't is al te naïf het tegendeel aan te nemen. Maar Prof. Boot schijnt niet geheel vrij te zijn gebleven van den indruk der stoute assertiën van zijn oud-leerling, immers terwijl hij hem bestrijdt glijdt hij telkens op diens wenk met hem juist over de zwakste plaatsen der oorspronkelijke redenering heen, welke Dr. Rinkes alleen door eene stoutmoedige maar niet ondersteunde bewering dekt. Beide schrijvers, niet onbekend met Romeinsch regt en oudheden, konden weten dat diergelijke senaatsbesluiten tegen bijzondere personen dikwijls genomen zijn. Ik behoef niet ver te gaan om voorbeelden te vinden: in de eerstvolgende paragraaph staan er twee, die tegen C. Gracchus en tegen Saturninus en Glaucia, en verlangt men een voorbeeld waar een persoon uitdrukkelijk genoemd wordt, dat geeft Livius, VI. 19: ‘ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.’ Het beroep op de

bepaling der XII Tafelen is hier geheel van onpas. Wij kennen die bepaling uit drie plaatsen bij Cicero, waarvan ééne door sommigen geacht wordt in eene valsche redevoering te staan[47]. Alle andere overwegingen daargelaten is het duidelijk, dat noch de wetten der XII Tafelen, noch de *Leges sacratae* de omschrijving der senaatsbevoegdheid tot een van hare onderwerpen hebben, dat Cicero alleen het *rogari* en wel dat van een *privilegium*, van eene *lex in privos homines lata* of *privatis hominibus irrogata* bestrijdt, terwijl een SCtum noch *lex* is, noch *rogatur* of in eigenlijken zin *fertur*, terwijl volgens de uitlegging van Dr. Rinkes diezelfde bepaling elke *quaestio extraordinaria* onwettig zou maken, en Cicero zelf op de aangehaalde plaatsen erkent wat trouwens niet te betwijfelen valt, dat over dezelfde zaak welke hij als onwettig voorstelt, over zijne verbanning, zeer wel een volksbesluit had kunnen vallen, mits overigens in de vormen en *centuriatim;* in dat geval echter zou het evenzeer of evenmin een *privilegium* geweest zijn als nu het besluit *tributim* en ook in andere opzigten tegen de vormen genomen was.

§ 4. Rinkes p. 10. *Quondam* kan hier niet gezegd zijn door Cicero, immers de schrijver der Catilinaria past het toe op eene gebeurtenis van 't jaar 633 na Romes stichting, den dood van C. Gracchus, die nog niet 60 jaar geleden was, en *quondam* wordt van zeer verwijderden of ten minste onzekeren tijd gebruikt. - Dr. Rinkes had reeds uit zijnen Nizolius beter kunnen weten; deze zou hem gewezen hebben op Cic. ad Att. X. 4 § 3, Flacc. § 106, waar *quondam* van een zeer bepaalden, eerst *negen* of *vier* jaar geleden tijd wordt gebezigd[48]. Deze plaatsen worden teregt, en met anderen, reeds door Prof. Boot p. 27 aangehaald, met de opmerking dat *quondam* beteekent *te eeniger tijd*, zonder nadere tijdsbepaling.

't Begin van dit hoofdstuk, zegt Dr. Rinkes, is blijkens het volgende zamengeflanst (*conflatum*) uit Philipp. VIII. § 14 sq. Redenen daarvoor worden echter in 't volgende niet gevonden behalve deze (p. 12): bij de Gracchen worden in onze redevoering hunne titels niet opgegeven; dat had ook bij Saturninus en Glaucia niet moeten gebeuren, en onze

47 De Domo sua § 43 sq. De andere plaatsen zijn Sest. § 65. Legg. III. § 44.
48 Vgl. Drumann II. 249 met n. 89. Cic. Flacc. § 1.

valsche Cicero zou het ook niet gedaan hebben zonder de woorden der Philippica welke hunne eerambten opgeven. Al weder eene bewering zonder grond, maar die een argument moet voorstellen. Het fraaiste is dat C. Gracchus, van wien hier in de eerste plaats spraak is, particulier was toen hij gedood werd. - Hetgeen Dr. Rinkes er toe gebragt heeft aan te nemen dat deze plaats der Catilinaria aan de achtste Philippica is ontleend, is zeker de groote en onmiskenbare overeenkomst tusschen beide plaatsen. Maar is Cicero nooit of zelden in herhalingen vervallen? - Velen, zegt Dr. Rinkes verder, spreken over 't consulaat van Marius en Valerius, maar niemand vermeldt het SCtum ‘quo permissa est respublica consulibus,’ en 't is ook niet waarschijnlijk dat de Senaat zulk een besluit aan Marius gegeven zou hebben. Het is een loutere strijd over woorden en formaliteiten, of Marius een senaatsbesluit gehad heeft *videret ne quid resp. detrimenti caperet*, dan wel *ut remp. defenderet* of *operam daret ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur;* zooveel is zeker dat Marius, dien de senaat niet vertrouwde, door dat senaatsbesluit eene even onbepaalde magt verkreeg als generaal Cavaignac te Parijs in de Junijdagen 1848, of om bij ons onderwerp te blijven als Opimius tegen C. Gracchus en Cicero tegen Catilina. Maar van deze overweging zien wij af. Niemand der geschiedschrijvers, zegt Dr. Rinkes, vermeldt het senaatsbesluit *videret ne quid resp. detrimenti caperet* ten behoeve van den consul Marius. Niemand? Wel, de plaats zelve waarmeê Dr. Rinkes zich bezig houdt doet dat, Philipp. VIII. § 15. Daar staat ‘C. Mario L. Valerio coss. senatus remp. defendendam dedit.’ De Catilinaria noemt dit ‘Simili SCto C. Mario et L. Valerio coss. est permissa resp.’, en Dr. Rinkes verklaart zich tegen die uitdrukking. Volgens hem is door 't senaatsbesluit tegen Catilina *resp. permissa consulibus*, p. 10 en 13; maar dit senaatsbesluit was het bekende *viderent consules ctt.*, volgens Sall. Catil. 29. Nu beweert Dr. Rinkes, dat *permissa est* verschilt van *defendenda data est*, maar vier regels vroeger zegt de Catilinaria ‘Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius cos. videret, ne quid resp. detrimenti caperet.’ In de Philippica ter zelfder plaatse § 14 heet dat met de eigen woorden van het senaatsbesluit ‘uti L. Opimius cos. remp. defenderet;’ Dr. Rinkes schrijft eene noot op de plaats der Catilinaria, en prijst hare juistheid, die hij aantoont door 't aanhalen van deze zelfde woorden der

Philippica en van twee plaatsen uit Asconius en Caesar, waar uitdrukkelijk in staat ‘viderent (of *dent operam*) ne quid resp. detrimenti caperet (of *capiat*).’ Derhalve, volgens Dr. Rinkes, is de overbrenging ‘videret ne quid resp. detrimenti capiat’ der Catilinaria van het ‘remp. defenderet’ der Philippica juist, maar als vier regels verder datzelfde ‘remp. defendendam dedit’ derzelfde Philippica in dezelfde Catilinaria wordt teruggegeven door ‘est permissa resp.,’ dat juist even veel zegt, dan is dat eene fout die mede geplaatst wordt in de lange rij der argumenten tegen de echtheid.

Over bovenstaand argument der namaking uit de Philippica, een argument logisch zoo zwaar indien het slechts feitelijke waarheid bezat, over de zoo ligt aan te toonen feitelijke onwaarheid daarvan handelt Prof. Boot p. 28 slechts op eene manier die geheel beneden het belang van het onderwerp blijft.

§ 4. Rinkes p. 12. *Reipublicae poena*. Eene uitlegging van Halm wordt onvoldoende genoemd en de zaak daarbij gelaten. Te regt verwijst Prof. Boot op Madv. Op. Acad. I. 186 en deze op zijne Ep. ad Orell. p. 122, waaruit blijkt dat *reip. poena* wil zeggen de straf door den staat opgelegd, gelijk ook Halm wilde. - Over *mors* zegt Dr. Rinkes: dat woord past niet; de redenaar moest zeggen dat zij gedood waren. Prof. Boot antwoordt ironisch: eerst onlangs heeft men gezegd dat *mors* hier niet paste. Immers te voren werd het er voor gehouden dat de Dood elk einde van 't leven aanwees, al kwam iemand om door eigene hand of gedood wordende. ‘Men’ is Dr. Rinkes.

Terzelfder plaatse zegt deze over *remorata est:* dit beteekent ten naasten bij *heeft vertraagd*. Zoo denkt ook Halm, wiens uitlegging verkeerd is. - Die uitlegging volgt dan, maar volgens Halm èn in die aangehaalde verklaring èn kort te voren bij de opzettelijke vertaling van dit woord beteekent *remorata est* ‘hat hingehalten, warten lassen,’ en *laten wachten* is geheel iets anders dan *vertragen*. En in dat geval heeft Halm gelijk, ondanks den uitroep van Dr. Rinkes; ook Madvig t.a.p. stemt met Halm overeen, en Prof. Boot schijnt hetzelfde te doen. Behalve Madvig haalt deze ook Wolf[49] aan, die in *remorata est* volstrekt geene zwarigheid vindt.

Het bovenstaande is genoeg om aan te toonen dat Dr.

49 Misc. Liter. p. 138.

Rinkes deze vier ontwijfelbaar echte paragraphen met hevigheid aanvalt, ze uitdrukkelijk voor onecht verklaart, en in zijne bewijsvoering faalt; voorts dat Prof. Boot het aangevallene stuk geheel onvoldoende verdedigt, al is ook de overwinning meestal op zijnen kant waar hij met Dr. Rinkes handgemeen wordt. Maar de ligte ruiterij van den aanvaller en het grove geschut van bewering en invective al is 't dan ook niet met scherp geladen, maakt geraas en stof genoeg om zelfs den verdediger te verblinden en aan des aanvallers triumph-*bulletin* geloof bij onkundigen te verschaffen.

Wij zullen tot besluit eenige punten van aanval op het overig deel van de redevoering beschouwen. Daartoe kiezen we bij voorkeur zulke waarbij gelegenheid is een blik te werpen op de manier van onzen tweeden criticus, ten einde deze ons even duidelijk voor oogen sta, als thans naar wij hopen, met die van Dr. Rinkes het geval is. Tevens zullen wij onze voorbeelden zóó kiezen, dat de reeds in den Letterbode gelaakte plaatsen niet ten tweeden male voorkomen.

Als voorlooper daarvan en te gelijk ter afwisseling mogen eenige proeven der tekstkritiek dienen welke Prof. Boot op deze redevoering heeft toegepast. § 20. p. 13 woorden de woorden *te ire in exsilium* verworpen met het korte nootje *Verba inclusa glossam sapiunt*. In de *Adnotatio* p. 49 wordt daarop terug gekomen met de woorden: *Verba* te ire in exsilium, *ut supervacanea, omittamus*. De handschriften hebben die woorden. Laat ons toegeven dat ze konden gemist worden. Maar dit, het eenige wat Prof. Boot aanvoert, is bij Cicero en in 't algemeen bij redenaars geen afdoend argument en naauwelijks een argument. Het geldt b.v. eveneens voor het vierde lid van den klimax in § 22: ‘Te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? *tu ut ullam exsilium cogites?*’ Echter valt aan het wegwerpen van dat lid niet te denken. Prof. Boot zelf heeft het p. 51 te regt tegen den ver gezochten aanval van Dr. Rinkes p. 33 beschermd; deze beweert dat men ballingschap niet kan *denken* (*cogitare*,'t beteekent hier en dikwijls *over* iets *denken*), wie immers heeft ooit eenen kerker, wie boeijen of slagen *gedacht!*

P. 15 wordt bij § 22 *duint* de aanteekening van Dr. Rinkes *Inepta affectatio* door de eenvoudige vermelding weder-

legd, dat ‘codd.’ *donarent* hebben, met de Adn. p. 51, dat de Romeinen in plegtige formules den ouden vorm *duint* niet verwierpen, b.v. waarschijnlijk Cicero zelf Deiot. § 21. Beide antwoorden zijn goed, vooral het laatste, maar er moet meer bij. Dat een *interpolator* of wie dan ook bij wijze van verbetering *donarent, perdant, etsi* in een ouden tekst brengt in plaats van eene ware lezing *duint, perduint, tametsi* is verreweg waarschijnlijker dan het tegendeel: men verklaart wel vreemde woorden door bekende maar niet omgekeerd. Derhalve moet bij alle soortgelijke gevallen eene der eerste overwegingen zijn of men ook met zulke veranderingen te doen heeft. Als we dat hier toepassen, dan kiezen wij in Deiot. § 21 *perduint* tegen *perdant*, met Halm, en zeker ook met Prof. Boot, immers volgens Halms varianten staat *perdant* in drie hss. van de 10de, 14de en 15de eeuw, waarvan het eerste aan 't hoofd der geïnterpoleerde maar overigens vrij goede handschriftenfamilie staat[50]; het fautive *perdunt* (waarschijnlijker schrijffout voor *perduint* dan voor *perdant*) in twee hss., waarvan het ééne uit de 14de eeuw afkomstig, het ander een der hoofden is van de betere familie, eindelijk *perduint* in vier andere hss. en in den Brusselschen Gremblacensis no. 5345, uit de 12de eeuw, het andere hoofd van de betere familie[51]. Halms verwijzen op Tac. Ann. IV. 38 ‘deos ipsos precor.. ut mihi.. duint’ schijnt mij geene bewijskracht te hebben. - *Tametsi* Catil. I. § 22 zou ik met Madvig, Halm en Dr. Rinkes tegen Prof. Boots *etsi* verkiezen om dezen stand van zaken: één hs. laat het woord weg, 22 hss. hebben *etsi*, 9 der beste hss. hebben *tametsi*. Met deze *negen* hss. laten zich insgelijks *negen* van die 22 vergelijken, de hss. aangewezen door de letters b d e i q s t u x voor

50 Zie Halm en Baiter in de voorrede tot de tweede Orelliana, II. II. p. XII.

51 Daar tegenover staat alleen dit. Halm geeft uit Baiters collatie op: *perduint* B (de Brusselsche codex). Ik heb dat hs. naast mij liggen en er staat duidelijk *perdu‿int*. Tusschen de *u* en de *i* is plaats voor ééne letter, en die schijnt er te hebben gestaan maar met een scherp werktuig te zijn uitgekrabd, wat dikwijls in dit hs. gebeurd is; de *systole* is van de eerste hand, de *i* zwarter van inkt, zoo als met de meeste toevoegsels der tweede hand het geval is; het onderste deel der letter *i*, met, lichtere inkt geschreven, kan een overblijfsel wezen van eene oudere door de eerste hand geschreven letter, b.v. van eene *a*, waarvan het links gelegen deel zou zijn uitgekrabd en het bovenste deel door de *i* bedekt zou wezen, zoodat eene oorspronkelijke, fautive lezing, b.v. *perducant* of *perdurant*, niet onwaarschijnlijk is.

etsi tegen C a c p r x y voor *tametsi*. Die voor *etsi* zijn naar alphabetische orde respectivelijk uit de 12de, 14de, 12de 13de (van *q* wordt de tijd niet opgegeven), en de vier overigen uit de 11de eeuw, het zijn voornamelijk Duitsche hss. Die voor *tametsi* bevatten vooreerst de familie C, of de hss g h k van de 14de, 15de en 15de eeuw; verder zijn ze uit de 14de, 15de (p is geen hs. maar eene collatie), 12de en 11de eeuw (y niet opg.), vooral Italiaansche hss.[52]. Er is dus bij de autoriteiten eenig overwigt voor *etsi*, maar dit wordt meer dan opgewogen door de omstandigheid, dat *tametsi*, hoe gewoon ook bij Cicero, logisch niet of naauwelijks te verklaren is, en dat de zamengestelde woorden meer kans hebben om ten onregte door enkelvoudige te worden vervangen dan omgekeerd. Het geringe verschil in beteekenis sluit m.i. geen van beide woorden uit. - Eindelijk moet zelfs in Catil. I. § 22 *duint*, dat slechts één hs. onbedorven heeft, terwijl het waarschijnlijk in de bedorven lezingen *duent* en *diudent* van twee goede hss. schuilt[53], niet onbepaald worden verworpen, al wijken alle overige hss. af met *donent, darent*, en vooral *donarent*. Madvig, Halm en Dr. Rinkes hebben het in hunne teksten.

§ 28 f. Boot p. 18. ‘Propter *invidiae* aut alicuius periculi mettim’ voor *invidiam*, met de noot: ‘Ego scripsi de coni. Matth.’ In de Adn. p. 60 is dit aldus uitgewerkt: ‘*invidiae* recte scripsit Matthiae, quum libri dent *invidiam*. Praecedit enim: *An invidiam times?* et sequitur statim *mividiae metus*.’ De stelling van Matthiae en Prof. Boot is daardoor nog niet bewezen, immers de zin blijft dezelfde, de *vrees* voor *invidia* blijft bedoeld, om 't even welken naamval men laat staan. Halm voert zeer juist Catil. II. § 3 aan voor Matthiae's coniectuur, die hij in de noot der groote uitgaaf zeer waarschijnlijk noemt, maar toch in den tekst van geene der beide uitgaven heeft opgenomen, en dat zou ik ook niet durven doen wegens Madvigs waarschuwing[54], toch vooral in 't veranderen van loutere uit-

52 Dit verslag der hss. berust op Halms Notarum Explicatio aan 't hoofd der eerste Catilinaria op p. 657 sq. der groote uitgaaf, en op zijne brochure Zur Handschriftenkunde der Ciceronischen Schriften, Münch. 1850.

53 *Duent* is schrijffout voor *duint*. En *diudent* is onhandig afgeschreven *de* naar *duint*, d.i. *duint* veranderd in *dent* of daardoor opgehelderd.

54 Epist. ad Orell. p. 27.

gangen van naamvallen, tijden, wijzen en personen voorzigtig te zijn, wanneer dat tegen 't gezag der hss. zou moeten geschieden.

Ibid. § 29. ‘Ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae *in posteritatem* redundaret.’ Prof. Boot zegt: ‘Suspicor scrib. *in me ob severitatem*.’ Die willekeur heet in de Adn. p. 62 *restituo*, maar op geene van beide plaatsen vindt men iets ter ondersteuning. Prof. Boot schijnt het woord *posteritas* te haten, immers ook § 28 verwerpt hij *posteritatis* en § 22 verandert hij den accusativus van dat woord in *posterum tamen*. Prof. Boot erkent zeker met ons *posteritas* als Ciceroniaansch, al ware 't slechts om Verr. Lib. III. § 127, Rab. Perd. § 29, Philipp. II. § 54; wij willen ook *mihi*, zelfs als *dativus incommodi*, niet in bescherming nemen, maar merken slechts op dat Halm dit woord ja in 1854 in de grootere uitgaaf met zes hss. uit den tekst heeft weggelaten, maar het nog in de kleine uitgaaf van 1853 behouden heeft. Wat de hoofdzaak betreft - zoo inderdaad Cicero *in me ob severitatem* geschreven had, terwijl onze hss. niets geven dan *in posteritatem*, dan ware de echte lezing spoorloos verloren, en eene coniectuur even roekeloos als nu wij geene reden hebben om de vulgaat te verwerpen. Immers *ob severitatem* zou den zin met geene nieuwe gedachte verrijken, *in posteritatem* daarentegen vergelijkt het nog onbekende nageslacht van Cicero's tijdgenooten met die tijdgenooten zelven als nakomelingen der tijden van de Gracchi, van Flaccus en Saturninus; zij als nakomelingen, bedoelt de consul, veroordeelen deze en prijzen hunne overwinnaars; nu wil hij doen uitkomen dat zoo ook hij als overwinnaar van Catilina door het nageslacht zal worden geprezen, in de hoop van ook daardoor zich zelven als tegenstander van Catilina bij zijne hoorders aan te bevelen.

§ 31. Boot p. 19. De woorden ‘omnium scelerum ac veteris furoris *et audaciae maturitas* in nostri consulatus tempus *erupit*’ worden aldus - niet verbeterd: ‘Fort. furoris *vis et audacia emittitur* in n.c.t. *et erumpit*,’ of ‘*ac* erumpit’ Adn. p. 64, alwaar, gelijk dikwijls bij Prof. Boot, eene *vulgata* met redenen bestreden wordt, maar dan stilzwijgend wordt ondersteld, dat nu ook de coniectuur, dikwijls de onwaarschijnlijke coniectuur bewezen is welke de *vulgata* vervangen zal. Echter zijn dit zeer verschillende

zaken. Daarom kan ik hier, volgens den eisch van mijne ruimte en mijn bestek, volstaan met het aanwijzen dezer onwaarschijnlijke gissing zonder behandeling der plaats zelve.

Ibid. *periculum*. Prof. Boot p. 19 ‘Fort. *venenum*’ vgl. Adn. § 65. Zóó durf ik niet te corrigeren, hoeveel Cicero hier wel zoo goed zou hebben gedaan door *venenum* te schrijven. Maar de verandering is zonder palaeographischen steun, d.i. zonder spoor van variant in de tot ons gekomen teksten. Men zou dus het bestaan van eenen corrector moeten aannemen dat nog niet bewezen is, en dan nog wel van eenen corrector, welke eene verklaring van *periculum* voor noodig houden en door *venenum* beproeven zou. Aan toevallige verwisseling dier beide zoo verschillende klanken en lettergroepen valt naauwelijks te denken.

§ 31 f. *relevari*. Boot p. 20 ‘Fort. *ea re levari*’ en Adn. p. 65 ‘Malim *levari*. Fortasse illud ortum ex *ea re levari*.’ Ik zie Prof. Boots zwarigheid niet; indien hij tegen het woord heeft, gelijk p. 19 n. 4 doet denken, dan zal hij misschien door de Inv. I. § 25, Ovid. Epist. ex Pont. I. III. 17 in zijn bezwaar worden te gemoet gekomen. Immers de opmerking van Dr. Rinkes p. 46 is valsch: ‘Cicero solet uti simplici *levatus*.’ Reeds Nizolius in de oude uitgaaf heeft zes plaatsen voor *relevare*, behalve nog twee uit de Catilinariae; alleen zoo veel is waar dat *levare* menigvuldiger is. Gedeeltelijk blijft deze opmerking van kracht al heeft Dr. Rinkes bedoeld *levari morbo* enz., en overigens mag 't hier niet als argument gelden dat een vrij ongewoon woord bij Cicero zeldzaam is.

Maar wij gaan over tot andere, meer eigenlijk tot ons doel behoorende punten. § 21 *fortissimi cives, qui circumstant senatum*. Rinkes p. 33: Twee fouten: de *equites* stonden aan den voet van 't Capitool, dus niet rondom den senaat; hadden ze dat gedaan dan had men moeten zeggen *circumstant curiam*. Maar, antwoordt Prof. Boot te regt, de senaat zat niet in de *curia*, maar in den tempel van Iupiter Stator (Adn. p. 51). Dit argument is niet het eenige, maar 't is voldoende en helpt ons het spoedigst af van de ongegronde tegenwerping. ‘Quis tibi narravit,’ zegt wijders Prof. Boot (p. 50), dat het volk op den *clivus Capitolinus* juist dien dag gestaan heeft en niet veeleer den beroemden 5^{den} December? Zoo is ten minste de voor-

stelling van Drumann[55]; Cicero's woorden in den aangehaalden brief aan Atticus geven geen bezwaar, en eene plaats uit Sallustius[56], die trouwens op zich zelve de zaak nog niet geheel uitmaakt, moge hier als eene der voornaamste uit de vele citaten bij Drumann voldoende zijn. ‘Legas quaeso Philippicae secundae § 16 et 17, ut tempora discernere discas,’ gaat Prof. Boot voort. De plaats kan voor beslissend gelden. Minder juist gebruikt Prof. Boot p. 51, r. 3 en 4, den term *curia* voor de vergaderplaats van den senaat, juist terwijl hij te regt doet opletten, dat die plaats de tempel van Iupiter en geene *curia* was; voorts leest hij ‘met vele en goede hss.’ *stant circum*, maar toch slechts met zes hss. tegen twaalf onder degenen welke Halm bovenal volgt, en onder verwaarloozing der groote waarschijnlijkheid dat dit niets anders is dan *circumstant* verklaard of hoe men 't noemen wil - ik erken dat zoodanige verklaring zeer overtollig is maar zij is lang niet ongewoon. Eindelijk wordt *senatum* verworpen, zonder opgegeven reden, en me dunkt die is ook niet ligt op te geven, of het moest een onbepaald en instinctmatig, maar toch subjectief gevoel wezen.

§ 26 m. Prof. Boot verwerpt hier een geheelen volzin, p. 56. Dr. Rinkes had p. 38 dien volzin met kracht en met eenigen grond aangevallen. Prof. Boot wederlegt hem omtrent de beteekenis van *ferri*, en beide schrijvers zullen erkennen, dat een grijpen naar allitteraties als *obsidendum* en *obeundum* aan Cicero niet vreemd is. Dr. Rinkes had reeds uit Halm kunnen opmerken dat *stuprum* een *flagitium* is en niet eigenlijk een *facinus*. Ik waag de volgende uitlegging. Onder de eigenschappen van Catilina behoorde vooral ook zijne gehardheid in 't verduren van ontberingen[57]. Nu neemt de redenaar het voorbeeld eener hinderlaag en parodieert dat. Die heerlijke moeiten welke Catilina verduurd heeft, dat liggen op den kouden grond, ter belegering... van ontucht; tot het ondergaan, niet van een gevaar, maar van 't bedrijf eener misdaad; die slapeloosheid in de hinderlaag, gelegd aan... al te vertrouwende echtgenooten en rijke onvoorzigtigen. Echter erken ik dat deze volzin be-

55 V. 481 sq. n. 7, 504 n. 67 sq.
56 Catil. 49 f.
57 Vgl. Cic. Cael. § 13, Sall. Catil. 5.

zwaar oplevert. Prof. Boot, die hem midden uit de redevoering wegsnijdt, vergeet eenen waarschijnlijken weg op te geven waarlangs die volzin in den tekst kan zijn geraakt. Het staat zeker vrij dien niet schoon te vinden. Maar als hij niet van Cicero is, zoo als beide critici willen, hoe komt hij dan in eene volgens Prof. Boot echte redevoering? Laat ons bekennen dat Cicero, een onvergelijkbaar stylist, even als zoo vele andere redenaars en ook andere schrijvers menigen volzin ter neêr gesteld heeft die onverdedigbaar is, zelfs waar hij meer stof had dan hier.

Onverdedigbaar is ook het laffe woordspel *exsul* en *consul* § 27. Prof. Boot verwerpt die woorden p. 17 en 57, al weder zonder reden op te geven en denkelijk zonder reden van belang. Hij herinnere zich uit de Verrinae het *Alienissimis hominibus* tegen den advocaat Alienus, het *evertere, everrere, everriculum*, en het *praedonem pro praetore* tegen Verres zelven; voorts uit den brief aan Atticus[58] het *molis potius quam Moloni operam dare*, uit de dertiende Philippica[59] het *rodere* onder 't spreken over de Decii Mures, het *Guttam adspergit huic Bulbo* uit de Cluentiana[60] en zoo vele andere voorbeelden, hij herinnere zich bovenal zijne eigene Adnotatio op § 9 *urbis atque adeo orbis*, p. 37: ‘Rinkesius concedit Ciceronem non abhorruisse ab hoc genere paronomasiae. Verba igitur non egent defensione. Sed fortasse non inutile erit hic citare adnot. Ruhnkenii ad Rut. Lup. p. 13 seq. et ad Aquilam p. 170. Plurima exempla e variis scriptoribus collegit C. Th. Schuch, de poesis Lat. rhythmis et rimis, pag. 22 seqq.’ Maar Catilina, nu hij geen consul geworden was, was dáárom nog niet *exsul*, zegt Dr. Rinkes p. 39, en Prof. Boot applaudisseert met een *verissime*. Als of Catilina's rol na zijne nederlagen in de consulaircomitien niet ten einde liep. Ook Caesars gezegde aan zijne moeder werd immers opgevat als of hij gezegd had: heden balling of *pontifex maximus*[61]; de manier om met het ‘*nondum* sequitur eum exsulem futurum’ klaar te komen was bekend, en Cicero sprak dien geheelen tijd over *exsilium*[62].

§ 28 verwerpt Prof. Boot het woord *posteritatis*. Zeker

58 II. I. § 9.
59 § 27.
60 § 71 f.
61 Plut. Caes. 7.
62 B.v. § 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 25.

staat dat woord daar vreemd, gelijk Halm en na hem onze critici opmerken. Prof. Boots *sciolus* heeft dat woord uit § 22 gehaald, nadat het eerst op die plaats door eene schrijffout voor *in posterum tamen* ontstaan was. 't Is zeker niet volstrekt onmogelijk, maar....? De wonderlijke betuiging van vrees voor de ongunstige beoordeeling der nakomelingschap moet, dunkt mij, uit Cicero's ziekelijke begeerte naar roem en zijne vrees voor impopulariteit worden verklaard.

§ 29 staat in Prof. Boots tekst *invidiae*. Hij zegt p. 18: 'Vide an sit glossa pron. *illo*,' en p. 61 'suspicor *invidiae* esse falsum interpretamentum verae vocis *illo*.' We zijn 't reeds gewend dat Prof. Boot geene reden opgeeft, maar de uitdrukking had sierlijker kunnen zijn. Dr. Rinkes valt het woord aan, p. 42; Prof. Boot verdedigt het te regt in zijne *Adnotatio;* zou welligt zijn vermoeden aanduiden dat hij niet zeker was van zijne zaak?

§ 29. *Ad vivendum*. Prof. Boot verwerpt deze woorden, vgl. p. 61: 'Utar vera Rinkesii observatione[63], ut orationem inutili additamento liberem.' Daarbij komen de andere argumenten, het weglaten dier woorden op gelijksoortige plaatsen van Cicero en ook op deze plaats gelijk ze aangehaald wordt door een oud commentator op Terentius[64]; de laatste omstandigheid schijnt aan Halm onbekend te zijn gebleven. Er komt bij, dat het voor de hand ligt *usuram* nader te verklaren door *ad vivendum;* zoodat zelfs de omstandigheid, dat uit geen der bestaande hss. het ontbreken dier woorden opgegeven wordt, ons niet beletten moet deze gissing als zeer waarschijnlijk aan te nemen.

Daarentegen houden wij de volgende opmerkingen voor ongegrond. § 30, Rinkes p. 44: '*In Malliana castra*. Haec verba sunt supervacanea et insulse interposita.' Boot p. 63: 'Gratiam debemus censori, quod docuit haec verba esse supervacanea. Satis erat dixisse *quo intendit*.' Daarom komen we op tegen Prof. Boots resultaat, p. 19: *Obelum addidi*. Immers onze critici hebben slechts dan gelijk indien de volgende valsche stelling waar is: Cicero zegt *Indien Catilina bij Manlius gekomen* zal zijn. Nu mag hij er niet bij zeggen *Waar hij heen wil*, of zoo hij 't zegt, moet hij *quo intendit* op *in Manliana castra* doen volgen; voorafgaan mag het niet.

63 P. 43. Hacc vocc. abundant.
64 Donat. ad Ad. V. IX. 24.

Dr. Rinkes beweert verder: ‘in codd. nonnullis *Malliana* omittitur.’ Waaruit maakt hij dat op? Toch niet uit Halms noot: ‘*Malliana* O o et aliquot Lagg.?’ Immers dat beteekent: *Malliana*, en niet *Manliana* zoo als in den tekst, staat in Orelli's eerste uitgaaf, in het eene hs. van Tegernsee en in sommigen der verzameling van Lagomarsini. En ware 't zoo dan zou Dr. Rinkes zijne zaak niet beter hebben gemaakt. Zijne bedoeling kan slechts eene van de twee volgende redeneringen zijn geweest, tenzij hij dit welligt als iets geheel overtolligs heeft bijgevoegd. Die twee redeneringen zijn: Er is eene variant in eene redevoering, en dat is een argument tegen hare echtheid; en deze andere niet minder valsche: Sommige hss. missen één woord van de drie die ik voor valsch houd, en dat is een argument ook tegen de twee woorden die aldaar niet ontbreken.

Ik ga over tot Prof. Boots aanteekening op § 31, *reliquis vivis*. Immers Dr. Rinkes had beweerd, dut *vehementius ingravescit*, als tautologie of pleonasme, niet van Cicero kon zijn, immers *morbus ingravescit* zegt hetzelfde als *morbus fit vehementior*, p. 46. Zeker is dat eene logische fout, maar menigeen begaat ze, en men kan ze niet onmogelijk noemen bij Cicero, die zich. zelfs *ad altiorem gradum adscendere*[65] veroorloofd heeft. Nu hoore men Prof. Boot. Deze is 't eens met Dr. Rinkes, p. 65, en voegt er nog dit bij: 't is eene fout van Wolf, *vivis reliquis* voor *r.v.* te lezen, dat te verklaren door *si socii eius in civitate remanebunt*, en Ernesti tegen te spreken, die zich te regt stootte aan *vivis* en daarvoor het *civibus* van oude uitgaven of anders het verwerpen van *vivis reliquis* voorstelde. Derhalve moet de plaats eene correctie ondergaan. Prof. Boot stelt deze voor: ‘poena *vehementi, salvis* reliquis’; het eerste is weder een van die ongemotiveerde naamvalsveranderingen, *poena vehemens* misschien niet eens goed, en *salvis* niet beter dan *vivis* waartegen Prof. Boot opkomt, misschien om gehoor te geven aan de opmerking van Dr. Rinkes dat *superstitibus* beter zou zijn, en toch niet al te veel te veranderen. Maar *superstitibus* is zeker niet beter naast *reliquis*, want dat zou 't zelfde wezen als: Wanneer de overigen overbleven.

§ 32, *discernantur* of *secernantur*, zou Prof. Boot eer *disiungantur* schrijven, p. 66. Mogelijk, maar niet overtuigend,

65 Clucnt. § 110, de Off. II § 62.

en hoe zou *discernantur* dan in den tekst gekomen zijn, laat staan *secernantur*. Dr. Rinkes meent, dat beide woorden en vooral *secernere* eene handeling van het gemoed moeten uitdrukken; hij kan menige voorbeelden van het tegendeel reeds in de woordenboeken vinden, over *secernere* ook bij Cicero, ad Att. I. 16 § 3, van 't verwerpen van regters. De verandering van Halm waarop Dr. Rinkes smaalt (‘novum emendandi genus,’ ‘emendatiuncula’) rust op vele hss. en daaronder op goede; hoe weet Prof. Boot dat het de beste zijn? Het nagaan van Halms *apparatus* zou doen denken, dat juist onder de hss. voor *secernantur* het grootste aantal goede bronnen gevonden wordt.

Ibid. *Sit denique* enz. Onder eenige taalwendingen van voorzorg komt Prof. Boot er evenwel toe vrij duidelijk deze lezing aan te bevelen; ‘*Etsi vero non sit* inscriptum in fronte unius cuiusque, quid de republica sentiat, *tamen* polliceor hoc vobis, P.C., tantam in *consulibus* fore diligentiam, tantam in *vestro consilio* auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in *omnibus* consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata videatis’, p. 67, voor hetgeen in Halms tekst staat, *Sit denique*, met inlassching van *tamen*, met weglating van *nobis* voor *consulibus* en van *bonis* achter *omnibus*, voorts met verandering van *vobis* in *vestro consilio*. Zulk eene verandering kan niet aan het toeval worden geweten; de een of ander moet haar opzettelijk hebben ingevoegd indien ze waar is. Hooren we thans Prof. Boot. Voor 't weglaten van *nobis* behoeft men geene reden op te geven. Toen dat er eens stond heeft men als tegenstelling *vobis* gemaakt van *in vestro consilio* of *in vestro ordine. Bonis* is weggelaten, omdat Cicero niet pleegt te zeggen *consensum omnium bonorum* maar alleen *bonorum*. Met andere woorden: Prof. Boot werpt dit woord weg omdat Cicero het laat staan. Hij schijnt van Falstaffs gevoelen te wezen: En al waren de argumenten ook zoo goedkoop als braambezien, ik zou er u geene geven.

Evenwel, voegt Prof. Boot er bij, misschien zou de bedoeling van den redenaar beter worden uitgedrukt[66] door ‘tantam in omnibus bonorum consensionem,’ waardoor te-

66 ‘Fortasse hoc melius sententiam oratoris exprimet’. Immers beter *orato ris proposito melius satisfaciet*.

vens vervalt hetgeen Dr. Rinkes te regt gewraakt heeft. Dat is het voorzetsel *in*, immers men zegt *consensio inter bonos*. Prof. Boot had kunnen zien, en Dr. Rinkes heeft gezien dat de zin is: bij de consuls zal zoo groote ijver bestaan, zooveel gezag bij den senaat, zooveel deugd bij de equites, zooveel eensgezindheid bij alle weldenkenden; daarin ligt niet opgesloten dat men zou kunnen zeggen *Eensgezindheid bij meerdere personen*, maar terwijl daar *tusschen* en *onder* hun regt behouden, blijft ook de zin met *bij*, als afhangende van *bestaan*, zonder stijlfout gehandhaafd, en hetzelfde geldt voor het oorspronkelijk Latijn.

§ 33. *Iupiter, qui isdem* enz. Boot p. 20. De noot luidt: 'Fort. scrib. e vestigiis codd.: *cui aedes isdem - est constituta*.' Inderdaad hebben verscheidene hss. *est constituta*, maar het is eene gewone fout in Latijnsche hss., ook in die van Cicero, dat de copisten *adiectiva* en *verba* schikken niet naar dat zelfstandig naamwoord waartoe ze behooren maar naar datgene wat het naast is, dus hier naar *haec urbs*. De andere variant, *cuius* in twee hss. voor het *qui isdem* van alle overigen, wordt zeker ook door Prof. Boot niet bedoeld. En de eerste levert den eenigen grond dien hij opgeeft; buitendien wanneer hij zegt *plures libri conspirant*, dan leze men daaruit niet *de meesten*, maar alleen *verscheidene*, namelijk 13 van de 34, of juister 4 van de 19 voornaamste welke Halm doorloopend aanhaalt. Te regt verdedigt Prof. Boot de spreekwijze *Iupiter* (*est constitutus*), overdragtelijk voor *Iovis aedes*, tegen den twijfel van den Arnhemschen conrector.

Ibid. *A tuis ceterisque templis*. Achter *tuis* voegen zeer vele hss. *aris* in, 'tgeen Madvig en Prof. Boot behouden, Halm in beide uitgaven weglaat. Zijn *arae* dan ook tempels, vraagt Dr. Rinkes, en voegt er de juiste opmerking bij, dat zoo men 't weglaat, *ceterorum* en niet *ceteris* had moeten geschreven worden. Te regt, mits er dan weder bij stond *deorum*, hetgeen niet verzwegen kan blijven. Ik zou mij niet met Prof. Boot op Verr. Lib. IV § 61 durven beroepen, eene plaats die mij sedert lang toeschijnt bedorven te zijn, omdat *ceteris* moet gebruikt worden van personen of zaken die gelijksoortig zijn met de uitgeslotene. 't Beroep op het Grieksch daarentegen steunt op een feit, al is dat Grieksche gebruik logisch fautief en de analogie nog niet bewezen.

Wij komen aan het einde van onze taak. Laat ons het slagveld overzien en de dooden begraven.

Maar neen, laat ons veeleer nagaan in welken toestand wij gekomen zijn door den geleverden strijd.

Prof. Boot heeft zijne rigting reeds gevormd en zou waarschijnlijk geene raadgevingen van ons afwachten; wij kunnen dus kort zijn. Daarbij hangt het niet van hem af te verbeteren wat ons voornamelijk in zijn werk heeft gehinderd. Daarin straalt gedurig eene scheefheid van oordeel door die wij slechts ongaarne als eene eigenschap van den schrijver zouden aanmerken, al weten we haar op 't oogenblik niet best t' huis te brengen. Dr. Rinkes heeft de redevoering voor valsch verklaard; Prof. Boot komt daartegen op en wederlegt menige gewaagde stelling van zijnen oud-leerling; in zoover heeft hij gelijk. Maar menigmaal laat hij zich verblinden door de schoonschijnende redeneringen van zijn tegenstander, hij geeft hem zeer veel toe wat betwistbaar of valsch is, hij volgt als vuurbaken de dwaallichten der misleidende redenering, hij ligt geheel onder een als ware 't magnetischen invloed, zoo als een zwakkere kampvechter die geen eigen stelsel van strijden heeft maar alleen bedacht is zich te verdedigen, hij die 't beste wapen in handen heeft slaat er stijf en onhandig meê terwijl zijn tegenstander tallooze kunstige aanvallen doet, hij handelt als of beweren ook bewijzen was, vooral waar hij zelf zich aan tekstkritiek waagt op eene manier die ik niet kan aanbevelen.

Aanmerkelijk meer talent ontwikkelt de bespringer der Catilinaria. Er is zelfs in de meest gekunstelde aanvallen, zelfs waar het woord *chicane* niet te hard is, een leven, een gloed en frischheid in het stuk van Dr. Rinkes welke de aandacht bezig houden en vele sophismen doen vergeven - trouwens niet zulk een wespennest van sophismen als deze dissertatie. In beide opzigten is het jammer, krachten die zooveel beloven op geheel verkeerden weg te zien. Dr. Rinkes heeft nog niet vele stappen gezet op zijne litterarische loopbaan, al zijn het krachtige stappen, en die kracht kan hem dienen om den waren weg terug te vinden, om zich te herinneren dat *gloriam vanam qui spreverit, veram habebit*. Voor het publiek te treden met de uitkomsten onzer studie - wij zullen de laatsten zijn om het af te keuren. Die het in onzen tijd nalaten - met uitzondering van enkele der

fijnste en hooghartigste denkers - doen het meestal uit onvermogen. Zelfs mogen wij het lijden, indien persoonlijke gedachten zich mengen onder onze beweegredenen, indien Waarheid en Wetenschap ons ook dáárom lief zijn, omdat ook wij in geval van hare zege onder de krijgslieden van het overwinnende leger zullen genoemd worden. Maar zijnen naam te verbinden aan eene klinkende onwaarheid en eene geruchtmakende dwaalleer, maar te grijpen en vangen naar bekendheid al ware 't op de wijze van Herþstratos, onverschillig met welke middelen dat geschiedt, maar te strijden met de wapenen der meest ongeoorloofde chicane en met eene onverschilligheid omtrent de waarheid, zoo blijkbaar en zoo stelselmatig dat men naauwelijks aan verblinding en vooringenomenheid kan blijven gelooven - dat is niet het ware pad en het zoude ons diep smarten, zoo Dr. Rinkes dien weg niet met afschuw verliet. Van zijne kennis en zijnen ijver, van zijnen rijkdom in vindingen en zijn talent van voorstelling laat zich het beste verwachten; onfeilbaarheid vergen we van hem zoo min als we die ons zelven toekennen, maar we vorderen een ernstig, naauwgezet streven naar de waarheid. Willens en wetens vol te honden, gelijk Rousseau, hetgeen we als onwaar kennen, of als de oneerlijke advocaat alleen bedacht te zijn op het winnen der zaak die men voor heeft, onverschillig omtrent de beginsels, onverschillig omtrent de deugdelijkheid van de zaak, te spelen met woorden, strikken te spannen aan de onoplettendheid, met uitroepen en scheldwoorden en stoute beweringen en duizenderlei andere kunstgrepen op goochelaarswijze den lezer een rad voor 't oog te draaijen als blijk van eigene vlugheid - dáártoe is onze wetenschap te ernstig.

Deventer, 22 Junij 1857.

E.J. KIEHL.

Friedrich Bodenstedt.

1. Die Lieder des Mirza-Schaffy, mit einem Prolog von Friedrich Bodenstedt. Vierte, neuvermehrte Auflage. Berlin. 1856.
2. Demetrius, historische Tragödie in fünf Aufzüge, von Friedrich Bodenstedt. Berlin. 1856.

Friedrich Martin Bodenstedt zag den 22sten April 1819 te Peine in Hannover het levenslicht. Reeds vroeg openbaarde zich bij hem eene onbeteugelbare zucht om verzen te maken, die zijn leermeester te vergeefs door ‘die *schlagendste* Kritik’ trachtte heraus zu prügeln. *Naturam expellas furca tamen usque recurrit*. Het schijnt intusschen dat de ouders van den jongen dichter over zijne vorderingen niet bijzonder tevreden waren: het plan om een geleerde van hem te maken werd opgegeven, en hij werd naar een instituut te Brunswijk gezonden, om tot den handel te worden opgeleid. Later werd hij op een koopmans-kantoor geplaatst; doch *invito Mercurio*. Bodenstedt bleef ‘een lieveling der zanggodinnen’, en schuwde in hare dienst ook de ernstigste studiën niet. Ieder vrij uur en zelfs menige nacht werden aan oefeningen in verschillende vakken van wetenschap gewijd, tot eindelijk onze jonge dichter de kluisters, die hem waren aangelegd, geheel afwierp, onderscheidene hoogescholen bezocht, en na verloop van een paar jaren, als een jongman van de veelzijdigste begaafdheden, zonder eenige vreemde leiding verworven, gereed stond elke roeping te volgen, die eene met zijne neigingen en talenten strokende loopbaan voor hem zou openen.

Zulk eene roeping bleef niet lang achter. In 1840 werd hem de betrekking van onderwijzer der zonen van vorst Galizin te Moskou aangeboden. Drie jaren was hij deels

in Ruslands oude hoofdstad, deels op 's vorsten landgoederen op deze wijze werkzaam, en verwierf zich te gelijker tijd van de Russische taal en letterkunde eene zoo uitgebreide en grondige kennis, dat zij hem bevoegd maakte om als tolk van Europa's oostelijke helft bij de westelijke op te treden. Reeds in 1843 zond hij het handschrift eener vertaling van uitgelezen gedichten van Kaslow, Puschkin en Lermontoff naar zijn vaderland, en de uitgave daarvan werd na twee jaren door die der ‘Poetische Ukraine,’ eene verzameling van klein-Russische volksliederen, gevolgd.

Inmiddels was Bodenstedt in 1844, op uitnoodiging van den gouverneur van Kaukasië, generaal Neidhart, naar Tiflis, de half geëuropiseerde hoofdstad van Georgië, vertrokken. Hij kwam hier aan het hoofd van een opvoedingsinstituut en werd later belast met het onderwijs in Fransch en Latijn aan het gymnasium, waar de zonen der Georgische bergen tot trouwe onderdanen van den regtgeloovigen Czar aller Russen gevormd worden. Mirza-Schaffy, de dichter van Tiflis, werd middelerwijl zijn onderwijzer in de oostersche talen, en een paar reistogtjes door Armenië en het pachalik Achalzich strekten niet weinig om zijne kennis van het Oosten te vermeerderen. Maar de heete, drooge lucht van Tiflis was zijner gezondheid niet gunstig, en noopte hem, gevoegd bij zijn tegenzin om Russisch onderdaan te worden, om naar zijn vaderland terug te keeren. Hij doorreisde een groot gedeelte van Kaukasië en keerde vandaar over de Krim, Odessa en Konstantinopiel naar Duitschland terug.

In Mei 1848 begaf zich Bodenstedt naar Triest, om er de redactie der Oostenrijksche Lloyd te aanvaarden, maar vertoefde er slechts weinige maanden. Hij bevond zich in Weenen toen er de bloedige October-omwenteling uitbrak. Terwijl het oproer langs de straten holde, vergastte hij een vriendenkring op het verhaal zijner ontmoetingen en lotgevallen op zijne togten in het Oosten. Dit gaf aanleiding dat het plan gevormd werd tot het werk, waarop zijn roem wel het meest berust, zijn ‘Tausend und ein Tag im Orient’. De uitgave van 1850 en 1851, in twee deelen, werd in 1854 door eene keurige miniatuur-uitgave in drie deeltjes gevolgd, nadat de schrijver de akkers en tuinen van zijn werk op het zorgvuldigst gewied en besnoeid had. Dit schoone boek verzekert aan Bodenstedt onder de touristen

eene der eerste plaatsen. Zijn bevallige en boeijende verhaaltrant, zijn klare en keurige stijl, zijn fijne humor verdienen niet minder lof en bewondering dan de rijke en afwisselende inhoud. Boven alles trekken de geurige bloemen van oostersche poëzij onze opmerkzaamheid, die hij in kwistigen overvloed in zijnen hof heeft overgeplant, en waaronder Mirza-Schaffy's liederen met den schitterendsten kleurendos prijken.

Ik zal de overige talrijke geschriften van Bodenstedt slechts met weinige woorden aanduiden. Reeds in 1848 gaf hij een werk van zeer groote verdiensten over de volkeren van den Kaukasus en hunnen vrijheidsoorlog tegen Rusland in het licht. Eene voorlezing over de invoering van het Christendom in Armenië werd in 1850 gedrukt. De eerste afzonderlijke uitgave der liederen van Mirza-Schaffy, waarvan de vierde editie voor mij ligt, kwam in 1851 tot stand. Een jaar later volgde de vertaling der gansche poëtische nalatenschap van Michaël Lermontoff, met eene biographie des oorspronkelijken dichters en kritische inleidingen, in twee deelen. In 1853 verscheen het schoone gedicht ‘Ada die Lesghierin,’ in 1854 de vertaling der dichterlijke werken van Alexander Puschkin in drie deelen, in 1856 het treurspel Demetrius. Van talrijke artikelen in verschillende tijdschriften, Ausland, Morgenblatt, Augsburger Zeitung, gewaag ik niet, maar vermeld alleen nog een bundel van gemengde gedichten, die in 1853 andermaal werd uitgegeven.

Na zijn verblijf in Triest voltooide Bodenstedt zijn Tausend und ein Tag in Berlijn en bleef inmiddels op allerlei wijze werkzaam tot bevordering der Duitsche belangen. In 1849 ging hij als vertegenwoordiger der pruissische free-traders naar Parijs, in het volgend jaar was hij tegenwoordig bij het vredescongres te Frankfort; ook koos hij warm partij voor de zaak van Sleeswijk-Holstein. In Bremen redigeerde hij gedurende eenigen tijd de Weserzeitung, later keerde hij naar Berlijn terug, woonde vervolgens in Thüringen, en volgde eindelijk de roepstem van Koning Maximiliaan II, onder wiens bescherming hij thans, op naauw 38jarigen leeftijd, een der eerste sieraden is van den letterkundigen kring, waarop Beijerens hoofdstad mag bogen.

Het karakter der nieuwere Duitsche literatuur is bovenal dat eener geleerde en kosmopolitische, in overeenstem-

ming met het karakter der natie. Die algemeens en grenzenlooze belangstelling in al wat maar weetbaar is, heeft haar genoopt, meer dan eenige andere literatuur, zich door vertaling de letterkundige schatten van andere volken toe te eigenen, en ook voor hare oorspronkelijke schriften, meer dan eenige andere literatuur, voedsel te zoeken in hetgeen de natuur en de geschiedenis van vreemde landen opleveren. Bodenstedt ondervroeg eens Mirza-Schaffy omtrent zijne kennis van het Westen, en bevond dat zij niet veel verder ging dan dat het bewoond was door drie hoofdstammen, die der Nemsche of Duitschers, Inglis of Engelschen en Farsch of Franschen. Het onderscheid tusschen deze drie openbaarde zich naar zijne bevinding daarin, dat de Duitschers uit enkel geleerden, vooral taalkundigen, bestaan, de Engelschen voortreffelijk laken en de beste scheermessen vervaardigen, en de Franschen veel lagchen en praten en zich parfumeren. Men moet erkennen dat de Georgische dichter, bij zijne beperkte ervaring, niet ongelukkig was in zijne opvatting der karakteristieke eigenaardigheden. Longfellow gaf voor eenige jaren, onder den titel van ‘the poets and poetry of Europe,’ eene verzameling van in het Engelsch vertaalde gedichten uit de verschillende talen van Europa in het licht, maar moest zich, schoon de gansche rijke schat der Engelsche letterkunde voor hem openstond, wegens gebrek aan bouwstoffen tot de Germaansche en Romaansche taaltakken bepalen. De Duitsche literatuur zou voor zulk eene verzameling niet slechts even rijke stof opleveren, ook wat Europa's oostelijke helft betreft; zij heeft de oneindig moeijelijker en ondankbaarder taak volbragt, van schier alles wat op letterkundig gebied door de verschillende volken van Azië bewonderd en geprezen wordt op Duitschen bodem over te brengen. Een luistervol Pantheon der dichters van het Oosten is alzoo verrezen, en ongeloofelijk is het aantal der werklieden, die daartoe kostbare steenen hebben aangedragen. Het zijn slechts weinige uitgelezen fragmenten, die Jolowicz in zijn in 1853 uitgegeven werk ‘der Poëtische Orient in metrischen Uebersetzungen Deutscher Dichter’ tot eene bloemlezing vereenigd heeft, en toch draagt dit werk, zoowel wat omvang als volledigheid betreft, bij vergelijking met dat van Longfellow, onbetwistbaar de palm weg.

De eigenaardige rigting der Duitsche letterkunde, waarop

ik het oog heb, openbaart zich niet enkel in het aantal der vertalingen, maar vooral ook in de wijze der vertaling. Om zich de schatten uit den vreemde te kunnen toeëigenen en die met behoud van het eigenaardig karakter te kunnen ten toon spreiden, heeft zij gebroken met alle overgeleverde vormen en niet geschroomd hare eigene taal geweld aan te doen. Zij heeft de metra en den strophenbouw, de rijmen en soms zelfs de woordvoegingen van het Oosten aangenomen, om haar ideaal van trouw in de vertaling, door behoud der oorspronkelijke eigenaardigheden, na te streven, zoo zelfs, dat zij daaraan niet zelden duidelijkheid en verstaanbaarheid heeft opgeofferd. Maar toch heeft zij indien langdurigen worstelstrijd menige glansrijke overwinning behaald en vele ‘spolia opima’ veroverd: zij heeft zich den weêrzin der lezers getroost, tot zij, door hen aan het ongewone te gewennen, dien weêrzin overwonnen had; zij heeft aan hare oorspronkelijk niet zeer handelbare taal eene verwonderlijke buigzaamheid en kneedbaarheid geschonken, onbereikbaar voor elke taal, welker beoefenaars zich door angstvallig purisme laten leiden, steeds het gezag van gewoonte en overlevering raadplegen, en vergeten, dat een volk zoowel zijne taal vormt als er door gevormd wordt.

Dat Bodenstedt aan het kosmopolitisch karakter der nieuwe Duitsche literatuur niet ontrouw is, toonen zoowel zijne talrijke vertalingen uit het Russisch, Perzisch, Armenisch, Circassisch, als de onderwerpen zijner oorspronkelijke poëzij, b.v. zijne Ada en zijn Demetrius. Zijn verblijf in Rusland en zijne reizen in het Oosten hebben de rigting zijner literarische werkzaamheid, althans voor zooverre hij zich tot nog toe ontwikkeld heeft, bepaald. Maar onder die tallooze dichterlijke vertalers, welke beurtelings van China en Indië, van Perzië en Arabië schatting eischen, is er naauwelijks één, die, wat meesterschap over taal en vorm betreft, met Bodenstedt kan vergeleken worden. Bij hem zou men te vergeefs naar die duistere wendingen, die gewrongen constructiën, die gezochte rijmwoorden zoeken, welke zelfs de schriften van een Rückert ontsieren. Bodenstedt is altijd klaar en duidelijk, altijd welluidend en zoetvloeijend. De navolging der metrische vormen en ingewikkelde rijmen van het Oosten is hem, wel is waar, niet vreemd, maar zijne heerschappij over de taal is zoo groot, dat daaruit schier nimmer eenige hardheid geboren,

schier nimmer de melodie zijner verzen daardoor verstoord wordt.

Zoowel van Bodenstedts vertalingen als van zijne oorspronkelijke poëzij wordt ons eene proeve geleverd door de beide, ons ter beoordeeling toegezonden werkjes, die aan het hoofd dezer regelen genoemd zijn, en door welker meer aandachtige beschouwing wij ons thans met de gaven van dezen uitstekenden dichter nader zullen trachten bekend te maken.

Maar, wie is die Mirza-Schaffy, de wijze van Gjendscha[1], wiens liederen, dank zij Bodenstedts uitnemende vertolking, Tiflis niet slechts, gelijk hij-zelf zingt, tot de boorden van den Rijn, maar tot de boorden van den Missouri hebben beroemd gemaakt. Wie alleen de afzonderlijke uitgave zijner gezangen leest, zal zich moeijelijk de regte voorstelling van den dichter kunnen vormen, en welligt zal hij hier en daar aanleiding vinden om te twijfelen, of hij wel werkelijk een echt en zuiver voortbrengsel der oostersche Muze voor zich heeft. Die afzonderlijke uitgave heeft, mijns inziens, juist daarom wel eenig bezwaar; zij had althans, om regt te kunnen genoten worden, nog wel eene andere voorafspraak noodig gehad, dan Bodenstedts toewijding aan Edlitam (Matilde?), welke den lezer, die met de bijzondere omstandigheden van Mirza-Schaffy's leven niet bekend is, even wijs laat als hij was. Gelukkig verschaft ons Bodenstedts ‘Tausend und ein Tag’ overvloedige middelen om den wijze van Gjendscha te leeren kennen. Ik zal de liederen, die ik als proeven zoowel van zijn talent als van dat zijns vertalers wensch mede te deelen, zoo veel mogelijk inweven in de schets, die ik van zijn leven en karakter ga ontwerpen.

Schön bist du, fruchtreiche Kyrosstadt!
Schön sind deine Söhne und Töchter zumal!
Du Meer meiner Wonne, Du Meer meiner Qual,
Drin mein Herz seine Perle gefunden hat:
Dich sing' ich, Dich grüsz ich beim vollen Pokal!

1 Gjendscha is eene stad van het landschap Karabagh.

Siehe, Felsen und Berge umschlieszen Dich,
Befruchtende Wasser durchflieszen Dich,
Es wächst auf knorrigen Bäumen,
In dunklen, schattigen Räumen
Dein süszer Feuerwein.
Es wälzen warme Quellen
Ihre wunderthätigen Wellen
Aus rauhem Felsgestein.

Es klettern die Sakli's[1], die grauen,
Rings aus dem grünen Plan
Die gelben Berge hinan.
Vom steilen Felshang schauen
Ruinen, Schlösser und Vesten
In das weite Kyrosthal,
Mit seinen stolzen Palästen
Und Häusern ohne Zahl,
Und dem bunten Menschengewimmel
Auf Märkten und Basar -
Darüber wölbt sich klar
Der warme, blaue Himmel.
Und zu der Schönheit Throne
Viel luftige Balkone
Und Gallerieen winden sich
Um Deiner Häuser Reihn;
Auf den Balkonen finden sich
Allabendlich bei Mondenschein
Viel schmucke, schlanke Mädchen ein.
Sie lehnen über die Ränder,
Im Antlitz Huld und Süsze -
Es flattern die bunten Gewänder,
Es zucken die kleinen Füsze -
Der dunklen Augen Feuer
Blitzt durch die hellen Schleier...

Schön bist Du, fruchtreiche Kyrosstadt!
Schön sind Deine Söhne und Töchter zumal!
Du Meer meiner Wonne, Du Meer meiner Qual,
Drin mein Herz seine Perle gefunden hat;
Dich sing' ich, Dich grüsz' ich beim vollen Pokal!

Ziedaar, in des dichters eigene woorden, Tiflis, het tooneel van Mirza-Schaffy's werken, lijden en minnen. Wij wenden ons tot den man zelven. Moge de eenigzins bekorte vertaling eeniger bladzijden uit Bodenstedts meermalen genoemd reisverhaal hem bij mijne lezers inleiden.

‘Eene eerste behoefte voor mij was een onderwijzer in het Tartaarsch, om deze in de Kaukasus-landen onmisbare taal zoo spoedig mogelijk te leeren.

Het toeval begunstigde mijne keus, want mijn geleerde onderwijzer Mirza-Schaffy, de wijze van Gjendscha, gelijk hij zich noemt, is, naar zijn eigen gevoelen, tevens de wijste aller menschen.

Strikt genomen, noemt hij zich, naar de aan zijn landaard eigene bescheidenheid, slechts den eersten wijze van het Oosten; daar echter, naar zijne overtuiging, de kinderen van het Westen nog in duisternis en ongeloof leven,

1 Tiflis bestaat voor een groot gedeelte uit kleine, half onderaardsche en terrasvormig boven elkander gebouwde hutten zonder vensters, van aarde of ruwe steenen, onder den naam van sakli's bekend.

spreekt het voor hem zoo goed als van zelf, dat hij ons allen door wijsheid en kennis overvleugelt. Voor 't overige koestert hij de hoop, dat, dank zijner pogingen, de verlichting en wijsheid van het Oosten zich in den loop der jaren ook onder ons zullen verbreiden. Ik was nu reeds, volgens zijn zeggen, de vijfde bedevaartganger, die om zijn onderrigt tot hem gekomen was, waaruit hij opmaakt, dat de behoefte om naar Tiflis te reizen en Mirza-Schaffy's spreuken der wijsheid te hooren, zich dagelijks sterker bij ons doet gevoelen. Hij vleit zich, dat mijne vier voorgangers bij hunne terugkomst in het Westen toch ook naar vermogen aan de verbreiding van oostersche beschaving onder hunne stammen zullen zijn bevorderlijk geweest. Op mij bouwde hij echter inzonderheid groote verwachtingen, waarschijnlijk omdat ik hem een zilveren roebel voor de les betaalde, wat, zoo als ik sedert vernam, voor den wijze van Gjendscha een buitengewoon hooge prijs is.

‘Het onbegrijpelijkste was hem steeds, hoe ook wij ons geleerden en wijzen kunnen noemen en met die titels de wereld doorreizen, zonder de heilige talen te verstaan. Bij mij verontschuldigde hij gewillig die aanmatiging, omdat ik ten minste mijn best deed om de heilige talen te leeren, en vooral omdat ik gelukkig genoeg geweest was, hem tot leeraar te kiezen.

De voordeelen dier gelukkige keus wist hij mij regt duidelijk te maken. “Ik, Mirza-Schaffy” - zelde hij -“ben de eerste wijze van het Oosten; hij gevolg zijt gij, als mijn leerling, de tweede. Gij moet mij echter wel verstaan. Ik heb een vriend, Omar-Effendi, een zeer wijs man, die waarlijk onder de geleerden des lands de derde niet is. Ware ik er niet, en ware Omar-Effendi uw leermeester, dan zou hij de eerste, en gij zoudt, als zijn leerling, de tweede wijze zijn.”

Na zulk eene ontboezeming plagt dan Mirza-Schaffy onder een veelbeteekenenden blik den wijsvinger naar de sterren te rigten, terwijl ik hem doorgaans, zonder den mond te openen, alleen door een bedachtzaam hoofdknikken te kennen gaf, dat ik hem verstond.

Dat de wijze van Gjendscha den hem toekomenden voorrang aan ieder, die daaraan twijfelen mogt, handtastelijk weet voelbaar te maken, toonde hij mij eens in een *treffend* voorbeeld.

Onder de vele geleerde mededingers, die hem zijne lessen benijdden, was Mirza-Joessoef, de wijze van Bagdad, de voornaamste. Hij noemde zich naar die stad, wijl hij zich daar op het Arabisch had toegelegd, waaruit hij het besluit trok, dat hij veel grondiger kennis bezat dan Mirza-Schaffy, dien hij mij als een *Ischekj*, een ezel onder de dragers der wetenschap, beschreef. “De kerel” - zoo sprak hij mij over mijn eerwaardigen Mirza - “kan niet eens behoorlijk schrijven, en zingen kan hij in het geheel niet! Nu vraag ik u: wat is weten zonder schrift? wat is wijsheid zonder gezang? wat is Mirza-Schaffy in vergelijking met mij?”

Op deze wijze sloeg hij met oorverdoovende radheid onophoudelijk door, inzonderheid aandringende op de schoonheid van zijnen naam Joessoef (Jozef), dien reeds Mozes geroemd en dien de dichters zoo liefelijk bezongen, hadden; hij spande al zijne scherpzinnigheid in, om mij te bewijzen, dat een naam geen bloote klank is, maar dat de deugden, die een groote en schoone naam ons herinnert, als bij erfenis overgaan op dengeen, die hem later draagt. Zoo was b.v. hij, Joessoef, geheel het evenbeeld van Joessoef in Egypte, die in kuischheid voor Potiphar en in wijsheid voor den Heere had gewandeld.

Hij was van zins nog vele andere bewijzen zijner voortreffelijkheid bij te brengen, toen een afgemeten pantoffelgeklots in mijne voorkamer mij de komst mijns eerwaardigen leermeesters verkondigde. Hij liet naar landsgebruik zijne hooge pantoffels aan de deur staan, en trad op zijne nette, bontgestikte kousen de kamer in.

Hij scheen de reden der aanwezigheid van mijnen gast te raden; want hij mat den plotseling zeer schuchter geworden Joessoef met een blik vol verachting van het hoofd tot de voeten, en wilde juist aan zijne gewaarwordingen lucht geven, toen ik hem in de rede viel met de woorden: “Mirza-Schaffy, wijze van Gjendscha! wat hebben mijne ooren vernomen? Gij wilt mij onderwijzen en kunt noch schrijven, noch zingen. Gij zijt een Ischekj onder de dragers der wetenschap - zoo spreekt Mirza-Joessoef, de wijze van Bagdad.”

De wrevel op het gelaat van Mirza-Schaffy nam allengs de uitdrukking aan van volkomene woede; hij klapte in de handen, op welk toeken mijn bediende hem gewoonlijk een

versche pijp bragt; doch ditmaal vroeg hij om zijne dikgezoolde pantoffels. Hij nam er een en sloeg daarmede zoo onbarmhartig op den wijze van Bagdad los, dat deze zich te vergeefs door de demoedigste woorden en gebaren aan de straf zocht te onttrekken. Mirza-Schaffy was onverbiddelijk. “Wat, - gij wilt wijzer zijn dan ik? Ik kan niet zingen, zegt gij? Wacht, ik zal u muzijk laten hooren! En schrijven kan ik ook niet? Op uw hoofd kome het.” Huilend en jammerend strompelde de wijze van Bagdad onder de slagen van den wijze van Gjendscha door de voorkamer en den trap af.

Bedaarder dan ik verwacht had, keerde Mirza-Schaffy terug uit dezen strijd der wijsheid, dien hij zoo zegevierend had doorgestaan. Hij vermaande mij aan zulke valsche leeraars als Joessoef en consorten het oor niet te leenen maar mij getrouw aan zijne leiding te houden.

“Er zullen nog velen tot u komen,” dus voer hij voort “maar gij moet het gelaat van hen afwenden, want gij zijt wijzer dan zij allen. Wat zegt de dichter: die niet lezen kan, wil grootvezier worden! Zoo gaat het met die lieden, die noch schrijven, noch zingen kunnen. Hunne hebzucht is grooter dan hunne wijsheid; zij komen niet om u te onderwijzen, maar om u te plunderen. 't Is hun te doen om de tanden bezig te houden!” Daarbij liet hij mij zijne witte tanden zien en schoof zijne hooge Phrygische muts ter zijde, zoo als hij gewoonlijk doet, wanneer zijn hoofd pas geschoren is; want alsdan houdt hij zich voor onwederstaanbaar, en gelooft hij, dat hij bij alle vrouwen liefde en bij alle mannen welgevallen wekt.

Ik kende zijn zwak, en zoo vaak hij mij zijn pas gereinigd hoofd toonde, riep ik hem toe: “wat zijt gij schoon, Mirza-Schaffy!”’

Wij willen de hand van Bodenstedt hier een oogenblik loslaten, om dadelijk het bewijs te leveren, dat Mirza-Schaffy zijnen mededinger, den wijze van Bagdad, ook met andere wapenen dan zijnen pantoffel te bestrijden wist. Ziehier een paar der satyren op Mirza-Joessoef, die wij onder zijne liederen aantreffen.

Es hat Mirza-Jussuf ein Lied geschrieben
Von zweier Menschen Sehnen und Lieben:
Wie sie erst in Wünschen und Hoffen geschwommen,
Dann wild für einander entbrannt sind -

Wie Beide erst um ihr Herz gekommen,
Dann gekommen um ihren Verstand sind;
Wie das Schicksal Beide getrennt hat,
Ganz rein und unverschuldet -
Wie er für sie geflennt hat,
Und sie für ihn geduldet,
Dazwischen kommt viel Mondenschein,
Viel traurig Sterngefunkel,
Und kluge Quellen murmeln drein
Im grausigen Waldesdunkel.
Dann wird ein kühner Sprung gemacht,
Man glaubt sie werden zusammengebracht -
Da naht das Schicksal trüb und schwer
Und wirft sie wieder hin und her.
Er trägt sein Loos in Demuth,
Sie harrt und hofft - er seufzt und flennt,
Wie man das schon von Alters kennt.
So schwimmen sie Beide in Wehmuth,
Bis Allah's Herz gerührt wird
Von dem vielen Flennen und Leiden,
Und das Paar zusammengefürt wird
Um nimmermehr zu scheiden.

Voorwaar zulk eene ‘oude geschiedenis in nieuwe rijmen’ heeft niet Mirza-Joessoef alleen geschreven. Maar evenmin past uitsluitend op hem het begin der volgende satyre, waarvan ik ook het slot om de karakteristieke bluf (ook al niet zonder voorbeeld bij de dichters, men denke aan het ‘Exegi monumentum aere perennius’) niet onderdrukken wil.

Was ist doch Mirza-Jussuf ein vielbeles'ner Mann!
Bald liest er den Hafis und hald den Alkoran,
Bald Dshami und Chakani, und bald den Gjülistan.
Hier stiehlt er sich ein Bild, und eine Blume dort,
Hier einen schönen Gedanken, und dort ein schönes Wort.
Was schon geschaffen ist, das schafft er wiederum,
Die ganze Welt setzt er in seine Lieder um,
Und hängt zu eig'nem Schmuck fremdes Gefieder um,
Damit macht er sich breit und nennt das Poesie.

Wie anders dichtet doch und lebt Mirza-Schaffy!
Ein Leuchtstern ist sein Herz, ein Garten seine Brust,
Wo Alles glüht und duftet von frischer Blüthenlust.

Und bei des eig'nen Schaffens urwüchsiger Gewöhnung
Vergiszt er auch den Klang, die Formvollendung nicht;
Doch übersieht er ob der Reime süszer Tönung,
Des Dichters eigentliche, erhab'ne Sendung nicht.
Den Mangel an Gehalt ersetzt ihm die Verschönung
Des Lieds durch Blumenschmuck und feine Wendung nicht,
Für Schlechtes und Gemeines bekehrt ihn zur Versöhnung
Des Wortes Flitterstaat, die Form und Endung nicht.

Doch keeren wij terug tot Bodenstedts verhaal.

‘Hij scheen dezen avond, in weêrwil der strenge pantoffel-executie, bijzonder zacht gestemd te zijn; want voor het eerst sedert onze kennismaking liet hij zich bewegen om wijn met mij te drinken, wat hij tot dusverre zorgvuldig vermeden had, niet zoozeer uit gewetensbezwaar, maar omdat hij vreesde, dat ik het in het Westen zou rondbazuinen, en daardoor zijnen roem als leeraar der wijsheid in gevaar brengen. Doch door zijn gevoel overstelpt, kon hij de verzoeking niet wederstaan: hij dronk een glas, welhaast door een tweede en derde gevolgd, en de wijn maakte zijne tong los en maakte hem zoo spraakzaam en vertrouwelijk, als ik hem nimmer te voren gezien had. “Wat zegt Hafiz?” riep hij uit, met van genot fonkelende oogen:

“Wijn is de drank der wijzen,
Geeft vroomheid en verstand;
Want vele zaal'ge geesten
Omzweven 's bekers rand.”’

Wilde ik dit opstel met geleerde noten kruiden, zoo ware het hier de plaats om er eene te wijden aan den vorst der Perzische dichters, Mohammed Schamsoe'd-Dîn, bijgenaamd Hafiz omdat hij den Koran van buiten kende, die zich op reeds gevorderden leeftijd van het bede- tot het wijnhuis bekeerde, en de hemelsche schoonheid uit het oog verloor, om met naauwelijks immer geëvenaarde geestdrift den lof der aardsche schoonheid, van liefde en wijn te zingen. Thans zal ik mij vergenoegen met mijne lezers, die Hafiz wenschen te leeren kennen, naar Daumers vertaling zijner gedichten[1] te verwijzen, en in het voorbijgaan een paar liederen van Mirza-Schaffy bij te brengen, waarin hij Hafiz als zijn meester huldigt en zich zijn voorbeeld ter navolging voorstelt.

Wodurch ist Schiras wohl, die Stadt
Berühmt mit Ros' und Wein geworden!
Wodurch berühmt der Roknabad,
Berühmt Mosella's Hain geworden?

Nicht ihre Schönheit war der Grund,
Viel schöneres auf Erden giebt es -

1 Hafis, eine Sammlung Persischer Gedichte, von G. Fr. Daumer. Zweite Ausg. Hamburg, 1856.

Sie sind berühmt durch Dein Gedicht,
Durch Dich, Hafis! allein geworden!

Das Bonzenthum[1] hast Du gestürzt,
Und Schiras' Ruhm hast Du gegründet -
Es ist durch Dich das Kleine grosz,
Durch Dich das Grosze klein geworden!

Verherrlicht haat Du Stadt und Hain,
Verschönt den Strom und seine Ufer -
Durch Dich ist jeder Stein der Stadt
Zu einem Edelstein geworden!

Auch Tiflis ist an Schönheit reich,
Hat Rosen, Wein und schmucke Mädchen -
Und durch Dich selbst, Mirza-Schaffy,
Ist auch ein Sänger sein geworden!

Drum soll was Schiras durch Hafis,
Tiflis durch Deine Lieder werden -
Denn aller Zubehör ist Dir
Im herrlichsten Verein geworden.

Die stromdurchrauschte Gartenstadt,
Umragt ven himmelhohen Bergen,
Und was darinnen blüht und lebt,
Mirza-Schaffy! ist Dein geworden!

Ihr schönen Mädchen (merkt Euch das!)
Gehört jetzt mir und meinem Liede!
Mein sind nun Augen, Wang' und Mund,
Samt ihrem Glanz und Schein geworden!

Zum Paradiese wird mein Lied
Für Schönheit, Blumen, Wein und Liebe -
Was eingeht in dies Paradies
Ist aller Sünden rein geworden!

Doch eine Hölle wird es sein
Für Bonzen, Kusz- und Weinverächter -
Für dies Geschlecht ist jeder Vers
Zur Stätte ew'ger Pein geworden!

So soll durch alle Lande nun
Mirza-Schaffy! Dein Lied ertönen -
Für alles schöne Sein und Thun
Ist es ein Wiederschein geworden!

***

Du sandtest Deine Jünger aus,
Und es geschah, wie Du verheiszen:
Berühmt ist Tiflis durch Dein Lied
Vom Kyros bis zum Rhein geworden!

1 Priesterdom.

Men ziet, dat Mirza-Schaffy de zonderlinge zienswijze van vele vrome Perzen niet deelt, welke alle gedichten van Hafiz voor geestelijke allegoriën verklaren, die in schijn het zinnelijke en aardsche, in waarheid het bovenzinnelijke en hemelsche huldigen, - eene exegese, die in de allegorische verklaring van het Hooglied haar tegenhanger vindt Mogt iemand die allegorische verklaring ook aan Mirza-Schaffy willen opdringen, hij zou dan ook zijne eigene liederen, b.v. het volgende, als allegorie moeten opvatten.

Mein Lehrer ist Hafis, mein Bethans ist die Schenke,
Ich liebe gute Menschen und stärkende Getränke,
Drum bin ich wohlgelitten in den Kreisen
Der Zecher, und sie nennen mich den Weisen.
Komm' ich - da kommt der Weise! sagen sie;
Geh' ich - schon geht der Weise! klagen sie;
Fehl' ich - wo steckt der Weise? fragen sie;
Bleib' ich - in lust'ger Weise schlagen sie
Laut Glas an Glas. Drum bitt' ich Gott den Herrn,
Dasz er stets Herz und Fusz die rechten Pfade lenke,
Weitab von der Moschee und allen Bonzen fern
Mein Herz zur Liebe führe und meinen Fusz zur Schenke,
Dasz ich dem Wahn der Menschen und ihrer Dummheit ferne
Das Räthsel meines Daseins im Becher Weins ergründe,
Am Wuchse der Geliebten das All umfassen lerne,
An i h r e r Augen Glut zur Andacht mich entzünde.
O, wonniges Empfinden! o, Andacht ohne Namen!
Wenn Kolchis' Feuerwein mir Mark und Blut durchdrangen,
Ich die Geliebte halte und sie hält mich umschlungen,
Beseligt und beseligend - so möcht' ich sterben! Amen.

Ik vrees, dat mijne lezers reeds maar al te zeer zullen bespeurd hebben, dat Mirza-Schaffy geen goede Muzelman is. Zij zullen daarvan nog meer hooren; maar luisteren wij inmiddels naar het vervolg van Bodenstedts verhaal.

‘“In den grond” - voer hij voort - “is het genot van den wijn slechts voor het domme volk een steen des aanstoots. Wij, als philosophen, wat hebben wij ons om den Koran te bekreunen? Alle wijzen en zangers onzes volks hebben den wijn geprezen - zullen wij hunne woorden te schande maken?” En om mij te bewijzen, dat zijne philosophie niet van gisteren dagteekende, zong hij mij een lied voor, dat hij, volgens zijne verzekering, reeds voor tien jaren een schijnheiligen priester had toegezonden, die hem om zijne liefde tot den wijn had doorgehaald:

“Mullah! rein ist der Wein,
Und Sünd' ist 's, ihn zu schmäh'n -

Mögst Du tadeln mein Wort,
Mögst Du Wahrheit drin seh'n!

Nicht das Beten hat mich
Zur Moschee hingeführt;
Betrunken hab' ich
Mich vom Wege verirrt"[1].

Doch hier moet ik weder nog een paar liederen van onzen Mirza tot lof van den wijn inlasschen, het eene, opdat men zich wachte hem voor een gemeenen dronkaard te houden, en erkenne, wat hij als dichter den beker verschuldigd is; het andere, opdat men zie, hoe het wijngenot voor hem de sleutel tot algemeene menschenliefde is geworden.

Aus dem Feuerquell des Weines,
Aus dem Zaubergrund des Bechers
Sprudelt Gift und - süsze Labung,
Sprudelt Schönes und - Gemeines:
Nach dem eig'nen Werth des Zechers,
Nach des Trinkenden Begabung!

In Gemeinheit tief versunken
Liegt der Thor, vom Rausch bemeistert,
Wenn e r trinkt - wird er betrunken,
Trinken w i r - sind wir begeistert!
Sprühen hohe Witzesfunken,
Reden wir mit Engelzungen,
Und von Glut sind wir durchdrungen,
Und von Schönheit sind wir trunken!

Denn es gleicht der Wein dem Regen,
Der im Schmutze selbst zu Schmutz wird,
Doch auf guten Acker Segen
Bringt und Jedermann zu Nutz wird!

Men ziet, Mirza-Schaffy weet zijne zaak te bepleiten. En wiens hart zou zich niet openen voor den dichter, die deze waarlijk verhevene drinkers- (om niet te zeggen dronkemans-) fantasie ontboezemd heeft?

Wir saszen noch spät beisammen,
Der al te Wirth und ich;
Des Weines heilige Flammen
Ergossen sich über mich,
Die reine Glut der Jugend
Mir wiederzugeben schien er -
Nie fühlt' ich so die Tugend
Des rothen Kachetiner.
Ich konnt' im süszen Drang
Nur immer schlürfen und nippen,
Es wurden zu Gesang
Die Worte meiner Lippen;

1 Alle liederen van Mirza-Schaffy, die in het verhaal van Bodenstedt zelven zijn ingeweven, komen ook in de afzonderlijke uitgave dier liederen voor. Zij strekken dus tevens tot proeven van Bodenstedts bearbeiding dier liederen, en blijven daarom onvertaald.

Wie Adam vor dem Falle
So schwamm ich in Entzücken,
Und wünschte, ich könnte Alle
Auf Erden mitbeglücken.

Sprach ich zum Wirth: ich wollte
Ich könnte in Wein zerflieszen!
Mein flüssiger Körper sollte
In's Weltmeer sich ergieszen!
Und sollte das Meer erfrischen,
Und sollt' es mit Weisheit würzen,
Dann sollte in 's Meer zu den Fischen
Die ganze Welt sich stürzen:
Die Schulen und Moscheen,
Die Heiligen, die Wunder
Die alle darin zu sehen,
Der ganze alte Plunder
Der sollte untergehen!

Ich wollte Alles auf Erden
Befreien aus seiner Haft,
Es sollte zu Wasser werden
Die ganze Wissenschaft -
Sie sollte untergehen,
Und wieder auferstehen
In neuer Glut und Kraft!

O lasz, Mirza-Schaffy!
- So sprach der alte Weinwirth -
Lasz Deine Phantasie,
Und bis Dein Leib zu Wein wird,
Bis Deine Glieder zerflieszen,
Zu würzen des Weltmeers Flut,
Lasz sich in Dich ergieszen
Des Weines heilige Glut!
Lasz alle frommen Thoren
In Nüchternheit versinken;
Kein Tropfen geht verloren
Von dem was Weise trinken!

‘Het eene glas volgde op het andere,’ dus gaat Bodenstedt voort, ‘en het eene lied op het andere; maar plotseling verdonkerden zich tot mijne verbazing des Mirza's blikken: hij werd nadenkend en staarde somber voor zich heen. Zoo zat hij eene lange wijl en ik waagde het niet hem in zijne stomme overdenking te storen. Eerst toen hij den mond weder opendeed en in klagende toonen de woorden zong:

‘Mij heeft de smart der liefde geknakt,
Vraagt niet: voor wie?
Mij werd het gif der scheiding gereikt,
Vraagt niet: door wie?

viel ik hem in de rede, terwijl ik deelnemend vroeg: ‘Zijt gij verliefd, Mirza-Schaffy?’

‘Hij zag mij, weemoedig het hoofd schuddend, aan, en begon toen een ander klaaglied, ik meen van Hafiz, te zingen:

“Betreedt ge 't pad der liefde, dat zonder hoop of end is,

Geen troost dan in den dood slechts, die 't eind van alle ellend is," enz.

Hij neuriede het lied ten einde, wendde zich daarop tot mij en zeide: "Neen ik ben niet verliefd, maar ik ben het eenmaal geweest, zoo als nooit een ander mensch het geweest is!"

Men kan zich voorstellen, dat ik mij alle moeite gaf om het geheim der liefde van mijnen eerwaardigen Mirza uit te

vorschen. Wij zaten tot diep in den nacht bij elkander, en niet steeds klimmende nieuwsgierigheid hing mijn oor aan zijne lippen.'

'"Het zijn thans elf jaren," zoo begon Mirza-Schaffy zijn verhaal, "sedert ik het eerst Zoeleikha, de dochter van Ibrahim, Chan van Gjendscha, aanschouwde.

Wat zal ik u zeggen van hare schoonheid? Zal ik u spreken van hare oogen, die, donkerder dan de nacht, nogtans schitterender licht gaven dan alle sterren des hemels? Zal ik gewagen van de bevalligheid harer gestalte, de bekoorlijkheid harer handen en voeten, haar zacht haar, dat nedergolfde lang als de eeuwigheid, en haren mond, welks adem zoeter was dan de geur der rozen van Schiraz?

Doch waartoe dat alles? Gij zoudt mij toch niet verstaan; want de mensch kan het bovenmenschelijke niet bevatten.

Meer dan zes maanden lang had ik haar dagelijks aangestaard, wanneer zij omstreeks den middag met hare speelgenooten op het dak harer woning zat, of des avonds, wanneer zij hare slavinnen in den maneschijn voor zich dansen liet. Maar nog geen woord had ik met haar gesproken, nog wist ik niet of zij mij ooit eenen blik had waardig geacht. Hoe kon ik het wagen haar te naderen? Kan de mensch ook tot de zon naken? Wat kan hij doen, dan zich in den glans van haar aangezigt laven?

Des daags moest ik mij altijd met groote voorzigtigheid bewegen; want indien Ibrahim-Chan bespeurd had, dat ik blikken van liefde op zijne dochter sloeg, mijn leven ware in gevaar geweest. Des avonds was ik veiliger in mijne schuilplaats, want na acht ure betrad Ibrahim-Chan den drempel of het dak van zijn huis niet meer. Dan sloegen de vlammen van mijn hart in liederen uit. Nu eens zong ik een Gazel[1] van Hafiz, dan eens van Djami:

"O, zachte wind, waai naar het oord,
Dat u bekend is,
En breng daarheen dat zoete woord,
Dat u bekend is.

1 Een liedje van bijzonderen vorm, dikwijls in Bodenstedts vertalingen bewaard, bestaande uit disticha, die allen door hetzelfde rijm verbonden zijn, terwijl in het eerste of konings-distichon de beide verzen ook op elkander rijmen.

Onthoud mij 't antwoord, zoo 't een bron
Slechts van ellend is;
Maar, zoo het heil brengt, meld mij dan
Wat u bekend is!”

Het meest echter zong ik mijne eigene liederen. Waarom zou Mirza-Schaffy met geleende veêren pronken? Wiens stem klinkt helderder dan de mijne, en wiens liederen kunnen de mijne overtreffen?

Na lang wachten gelukte het mij eindelijk het oog mijner meesteres tot mij te trekken. Ibrahim-Chan was naar Tiflis gereisd, om met het heir van den Sardaar[1] tegen de vijanden der Muscovieten te veld te trekken. Nu kon ik mij vrijer laten hooren en zien, mijne stem en gestalte konden Zoeleikha niet langer onbekend blijven.

Op een donkeren avond, toen ik twee uren lang wachtend en zingend in mijnen schuilhoek had doorgebragt, zonder een vrouwelijk wezen op Ibrahims dak te bespeuren, was ik juist op het punt van geheel mismoedig mijne woning weder binnen te sluipen, toen met zachte schreden eene in een witten sluijer gehulde gestalte voorbijging en deze woorden sprak: “volg mij, Mirza-Schaffy, en geef acht waar ik heen ga.”

Mijn hart klopte hevig in trillende verwachting. Op mijn hoofd kome het! dacht ik, en volgde met langzamen tred de witte gestalte, die op kleinen afstand voor mij uit zweefde.

Regts van de eenzame straat, die wij doorgingen, voert een pad naar het gebergte, door digte boschjes van mispels en oleanders overschaduwd en zoo naauw, dat het voor lastdieren en karavanen ontoegankelijk is. Derwaarts wendden wij ons en bereikten weldra een afgezonderd plekje, waar wij voor de nieuwsgierigheid der menschen geheel veilig waren. Mijn hart liet mij naar waarheid raden, door wie mijne leidsvrouw gezonden was.”

“Ik dacht reeds,” dus viel ik den Mirza in de rede, terwijl hij bezig was zijne tong door eene teug te verfrisschen, “dat het Zoeleikha zelve was geweest.”

Deze opmerking scheen hem te hinderen. “Kan de zon,” was zijn antwoord, “op de aarde nederdalen? Kon Zoeleikha met mij alleen zijn, eer ze mij tot zich had opge-

1 Stadhouder of Gouverneur.

trokken? Kan het begin komen vóór het einde en de dag vóór den opgang der zon?”

Om tot bedaren te komen, slurpte hij zijn glas ledig en ging toen voort:

“Mijne geheimzinnige gezellin brak het eerst het stilzwijgen. - “Ik ben Fatima,” zeide zij, “Zoeleikha's vertrouwde. Mijne meesteres slaat op u het oog des welgevallens. De toon uwer stem heeft haar oor gestreeld en de zin uwer liederen haar hart geroerd. Ik ben uit eigen beweging, zonder hevel mijner meesteres, tot u gekomen, om u op te rigten en troost te doen putten uit de bron mijner woorden, omdat ik u genegen ben en het mij leed doet, u door liefde jegens haar te zien lijden.”

Zoo heeft dan Zoeleikha voor de beden van den armste harer slaven het oor niet gesloten,” riep ik vreugdedronken en van geluk overstelpt uit, “en mijn hart zal door den doorn der versmading niet worden opgereten? De God der duizenden is een eenig God! Groot is zijne goedheid en wonderbaar zijn zijne wegen. Wat heb ik gedaan, dat hij den stroom zijner genade door Zoeleikha's hand over mij uitstort, en de beek mijner liederen heeft geleid naar de zee der schoonheid?”

“Gij doet wel,” hernam Fatima, “dat gij Allahs goedheid en de bekoorlijkheid mijner meesteres prijst. Zij is het edelgesteente in den ring der schoonheid, de parel in de schelp des geluks. Reeds voorlang had zij u een teeken harer gunst gegeven, zoo niet hare zedigheid en onschuld hare schoonheid nog overtroffen. En zij vreest voor haren vader, die zijne dochter teeder bemint, maar nimmer zou gedongen dat een arme Mirza naar hare liefde dong. Ahmed-Chan van Awarië, die thans met Ibrahim-Chan naar het heir der Muscovieten is getogen, dingt naar Zoeleikha's hand, en haar vader zal ze hem geven, als hij gelukkig van den veldtogt terugkeert. Daarom moeten wij er naar streven, dat uwe liefde vóór de terugkomst van Ahmed-Chan het gewenschte doel bereikt. Als morgen avond de Moeëzzîn het uur des gebeds van de Minaret uitroept, vertoon u dan aan de tuinzijde van het huis. Ik zal de blikken van Zoeleikha op u trachten te rigten, en als gij een lied zingt dat haar behaagt, dan valt u zeker de knop ten deel.”

“Dit en nog veel meer sprak Fatima. Ik heb er u slechts het belangrijkste van medegedeeld. Ik schonk haar alles van

waarde wat ik bij mij had, mijn horloge en mijne beurs, en beloofde haar een talisman te schrijven tot verdrijving van een zwart vlekje op hare linkerwang. Wij scheidden met de belofte van elkander weder te zien, om nader af te spreken."

Mirza-Schaffy brak zijn verhaal af met een langen zucht en greep weder naar het pas gevulde glas. Ik maakte van deze korte pauze gebruik, om van eenige duistere punten in zijn verhaal opheldering te vragen. "Wat was de zin uwer woorden," vroeg ik hem, "toen gij spraakt van den doorn der versmading, en welke beteekenis knoopt zich aan de knop, die Fatima zeide, dat u ten deel zou vallen?"

"Zijt gij zoo onervaren," hernam hij medelijdend "dat gij de taal der liefde niet kent? Hoe zou eene jonkvrouw haar gevoel openbaren aan een man, met wien zij geen woord spreekt vóór zij met hem vereenigd is?" En naar zijne gewoonte, om al zijne lessen in rijmen te kleeden, in welker zamenvoeging hij eene aan 't fabelachtige grenzende vaardigheid bezit, hief hij het volgende lied aan:

"Der Dorn ist Zeichen der Verneinung,
Des Miszgefallens und des Zornes,
Drum, widerstrebt sie der Vereinung,
Reicht sie das Zeichen mir des Dornes.

Doch wirft die Knospe einer Rose
Die Jungfrau mir als Zeichen hin,
So heiszt das: günstig steh'n die Loose,
Nur harre noch mit treuem Sinn!

Doch beut den Kelch der Rose offen
Die Jungfrau mir als Zeichen dar,
So ist erfüllt mein kühnstes Hoffen,
So ist die Liebe offenbar!"

"Ik versta u," zeide ik, "ga maar voort met uw verhaal."

"Den volgenden avond," ging Mirza-Schaffy voort, "bevond ik mij ten bestemden tijde op de afgesproken plaats. Ik had dien dag een minnelied geschreven, waaraan geen vrouwenhart weêrstand kon bieden. Wel twintig maal zong ik het lied voor mij zelven, om van zijne goede werking zeker te zijn. Daarop had ik een bad genomen en mijn hoofd zoo schoon laten scheren, dat het in witheid met de leliën kon wedijveren. De avond was kalm en helder. Van de tuinzijde, waar ik stond, kon ik Zoeleikha duidelijk zien:

zij was alleen met Fatima op het dak, en had ten teeken harer gunst den sluijer een weinig opengeslagen. Ik greep moed en schoof mijne muts in den nek, om mijn wit, pas geschoren hoofd aan de turende jonkvrouw te toonen. Gij begrijpt, welken indruk dat op een vrouwenhart maken moet! Helaas! toen was mijn hoofd nog veel witter dan nu; maar het is dan ook meer dan tien jaren geleden!" sprak hij weemoedig, en dreigde zich daarin nog verder te verdiepen, toen ik hem in de rede viel met de woorden: "Uw hoofd is nog altijd wit genoeg, om het maagdelijkste hart te betooveren: maar gij hebt mij nog niet verhaald, hoe gij uw minnelied hebt gezongen en welken indruk het op Zoeleikha gemaakt heeft."

"Ik had het lied," sprak de Mirza, "om een dubbelen amandelpit gewonden en zoo op het dak geworpen, tot eene gedachtenis voor mijne schoone, nog eer ik aanhief te zingen. Toen echter begon ik met eene heldere stem:

Was ist der Wuchs der Pinie, das Auge der Gazelle,
Wohl gegen Deinen schlanken Wuchs und Deines Auges Helle?
Was ist der Duft, den Schiras' Flur uns herhaucht mit den Winden,
Verglichen mit der Düfte Hauch, die Deinem Mund entschwinden?
Was sind die süszen Lieder all', die uns Hafis gesungen[1],
Wohl gegen Eines Wortes Ton, aus Deinem Mund entklungen?
Was ist der Rosen Blüthenkelch, d'ran Nachtigallen nippen,
Wohl gegen Deinen Rosenmund und Deine Rosenlippen?
Was ist die Sonne, was der Mond, was alle Himmels-Sterne?
Sie glühen, zittern nur für Dich, liebäugeln aus der Ferne!
Was bin ich selbst, was ist mein Herz, was meines Liedes Töne?
Als Sklaven Deiner Herrlichkeit, Lobsinger Deiner Schöne!

"Allah! hoe schoon!" riep ik uit. "Mirza-Schaffy, uwe woorden klinken zoet als die der Peri's in het land der geesten. Wat is Hafiz bij u, wat een druppel bij den oceaan vergeleken?"

"Dit was nog maar het begin, de voorbereiding," sprak de wijze van Gjendscha, "de eigenlijke minneverzen volgen later:

1 Zoo leest men dit vers in de afzonderlijke uitgave van Mirza-Schaffy's liederen; in de 'Tausend und ein Tag' staat:

Was ist Ghasel und Rubajat, die uns Hafis gesungen.

Ik aarzel niet des dichters nieuwste lezing aan te nemen, zoo veel beter als zij minder geleerd is.

In hoffendem, in treuem Sinn[1]
Nah' ich der Liebe Heiligthume,
Und werfe dieses Lied Dir hin,
Dies duft'ge Lied als Frageblume.
Nimm es in Freude oder Zorn hin,
Gieb Tod dem Herzen, oder Nahrung,
Wirf Knospe, Rose oder Dorn hin:
Ich harre Deiner Offenbarung!"

"En wat deed Zoeleikha?"

Zij wierp mij met een glimlach een knop toe, en voor de eerste maal beschouwde ik haar gelaat in zijne gansche, zalige schoonheid.

Wat zegt Fisoeli:

"Om tot u, mijn leven, te komen, heb ik leven gegeven.
Wees barmhartig, want door u eerst kwam ik tot leven."

Zoo was 't ook met mij. Sedert ik wist dat Zoeleikha mij beminde, had mijn vroeger schijnleven opgehouden, en een nieuw waarachtig leven brak voor mij aan. Wie telt de uren die ik doorleefd heb in het zalig genot van het bewustzijn harer liefde? wie de liederen, die ik haar ter eere gezongen heb? wie de schreden die ik gedaan heb om haar te zien? De zon des geluks scheen mij opgegaan, de gunst van het lot had alle vroegere hinderpalen uit den weg geruimd. Wel bleef mijne liefde in Gjendscha geen geheim; maar al mijne bekenden schenen te hebben zamengespannen om mij van dienst te zijn: sommigen uit vriendschap voor mij, anderen uit haat jegens Ibrahim-Chan.

Omstreeks zes weken zullen verloopen zijn sedert den zaligen dag, waarop Zoeleikha mij den knop schonk, toen plotseling eene dreigende wolk den hemel van mijn geluk verduisterde.

Ibrahim-Chan keerde uit het leger terug, en met hem kwam Ahmed-Chan, de vrijer zijner dochter.

Het berigt bragt mij tegelijk dood en leven. Uit den afgrond der ontzetting werd ik als op arendsvleugelen gedragen op den berg der hoop. Ik voelde, dat mijn lot zijne beslissing nabij was, en dat gaf mij moed. Ik had slechts één wensch, die mij aan het leven bond; bleef die onvervuld, dan had de wereld voor den armen Mirza niets bekoorlijks meer; daarom moest ik alles er voor opzetten, om dat ééne, mijn alles, te erlangen.

1 Zoo lees ik weder naar des dichters verbetering in de laatste uitgave van Mirza-Schaffy's liederen, in plaats van:

'Mit züchtigem, mit treuem Sinn.'

Reeds had Ahmed-Chan eene ruiterbende naar Choensag, de hoofdstad van Awarië, gezonden, om het bruidsgeschenk te halen en dan de uitverkorene mede te voeren naar zijne woning.

In Gjendscha werden kampspelen en feesten gevierd ter eere der beide met roem overdekte Chans. Op Zoeleikha's wensch zou er een zang-wedstrijd plaats hebben, waartoe alle zangers des lands werden uitgenoodigd. Ieder moest zich voorbereiden om een lied te zingen tot hare eer. Gij weet, dat de overwinnaar bij zulk eene gelegenheid hoog geprezen wordt en het regt heeft het speeltuig aller anderen stuk te slaan.

Ik wist vooruit, dat ik allen overwinnen zou; want voor wien van hen vloeide de bron van geestdrift, die voor mij vloeide? Hoe kan de nachtegaal zingen, waar geene roos bloeit? Hoe kan een lied gelukken, waar geene liefde is? In het zeker voorgevoel der zege bestemde ik den dag van den wedstrijd voor het top- en keerpunt van mijn lot.

Ik had mijn geheim aan een Armeniër toevertrouwd. Gij kent de sluwheid der zonen van Haighk! Hij moest eene karavaan naar Schemacha in het land Schirwan geleiden, en beloofde voor mij en mijne Zoeleikha een kemel gereed te houden, die ons heimelijk en verkleed zou medevoeren, in geval mijne plannen mogten gelukken.

Met Fatima was alles afgesproken. Zij had eenige kostbaarheden bijeen gepakt en zorg gedragen dat de Armeniër werd tevreden gesteld: want de dag van den wedstrijd zou ook de dag onzer vlugt zijn.

Tegen middernacht zou ik mij naar de eenzame plek begeven, waar ik het eerst met Fatima geproken had: vandaar zouden wij langs afgelegen voetpaden den groeten weg trachten te bereiken, om in eene veilige schuilplaats het voorbijtrekken der karavaan af te wachten.

De beslissende dag brak aan. Reeds sedert geruimen tijd scheen het mij toe, als ware ik een vreemdeling in mijne eigen woning. Nu staarde ik de witte muren aan, met de nissen, waarin de kleedingstukken bewaard worden; dan hing mijn verbaasde blik uren lang aan den uit gestampt leem gevormden en met matten bedekten vloer, of aan de gedraaide tralies, die bij ons de plaats van vensters innemen, als hadde ik dat alles nog nooit gezien.

De minuten schenen mij dagen toe en de uren jaren. Ik

wentelde mij op het kussen des ongedulds en kon den tijd der beslissing van mijn lot niet afwachten.

“Tegen den middag gewerd mij eene aangename tijding. Akim, de Armeniër, kwam mij melden, dat Ibrahim-Chan met zijnen gast was uitgereden, en dat de gewapende manschap der plaats zich gereed maakte hem te volgen, om zich met kampspelen te verlustigen, terwijl de vrouwen zich te huis den tijd door de liederen der zangers verdrijven lieten.”

Ik wenschte wel dat gij hadt kunnen zien, hoe de daken zich vulden met vrouwen en meisjes, en rondom de plaats waar de wedstrijd zou gehouden worden, voor Zoeleikha's woning, alles van gitzwarte oogen en bonte kleederen schitterde.

Een groot tapijt werd uitgebreid, waarop zich ter wederzijde een speelman plaatste, terwijl telkens de zanger, die aan de beurt was, zich tusschen hen nederzette, om bij hun snarenspel zijn lied te doen hoeren.

Aan den schoonsten knaap van Gjendscha was opgedragen, het zilveren bord vast te houden en over te reiken aan den zanger, wiens beurt het was zich te doen hooren.”

“Waartoe diende dit bord, o Mirza?”

“Welke vragen doet gij? Waartoe anders dan om de uitdrukking zijner gewaarwordingen te bedekken? Of kan hij zijn aangezigt toonen aan het oog der schoonheid, wanneer hij zingt hoe het wee der liefde hem aan het hart knaagt en de wangen bleekt?...

Twintig zangers stonden in den kringen allen gingen mij voor; want ik moest de laatste zijn, omdat ik de jongste was.

En vraagt gij mij, wat zij zongen, ik zou 't u niet meer verhalen kunnen. Ik weet alleen, dat de vonken, die hun oog en mond ontsprongen, dof waren in vergelijking met het vuur van *mijn* lied en *mijne* oogen. Mij zelven zwol het hart van verrukking bij den klank mijner woorden. Hoor wat ik zong:

Nicht mit Engeln im blauen Himmelszelt,
Nicht mit Rosen auf duftigem Blumenfeld,
Selbst mit der ewigen Sonne Licht
Vergleich' ich Zuleikha, mein Mädchen, nicht!

Denn der Engel Busen ist liebeleer,
Unter Rosen drohen die Dornen her,
Und die Sonne verhüllt des Nachts ihr Licht:
Sie alle gleichen Zuleikha nicht!

Nichts finden, so weit das Weltall reicht,
Die Blicke, was meiner Zuleikha gleicht -
Schön, dornlos, voll ewigem Liebesschein,
Kann sie mit sich selbst nur verglichen sein!

Het lied was ten einde gezongen, en aan mijne voeten lag eene zwellende roos.

Ik was de overwinnaar van het feest!..... In de vreugde van mijn hart dacht ik aan niets dan aan Zoeleikha en mij zelven. Ik spoedde mij naar huis om mij tot de reis gereed te maken, en vergat geheel het speeltuig der overwonnen zangers stuk te slaan - ik was immers al te gelukkig!”

Hier maakte Mirza-Schaffy eene lange pauze, liet zich een versche pijp brengen en staarde voor zich heen, klaarblijkelijk overweldigd door den onweêrstaanbaren stroom zijner herinneringen. Zoo zat hij wel een half uur droef en zwijgend, den damp van zijn Tschiboek[1] in lange, volle teugen slorpend en dan weder gedurende eenige minuten uit den mond blazend, zoodat zijn hoofd door eene rookwolk omgeven scheen, waarboven de hooge phrygische muts als de spits eens kerktorens uitstak.

Eindelijk stond hij op, neuriede eenige onverstaanbare verzen en maakte zich gereed om te vertrekken. Ik had groote moeite om hem te weêrhouden, ten einde het vervolg van zijn verhaal te hooren, en kon hem slechts door beden en vragen van allerlei aard het einde zijner geschiedenis fragmentswijze ontlokken. Ik ga voort met zijne eigene woorden, voor zooverre ik mij die herinner.

“Om middernacht zou de afreis plaats hebben. Alles wat tot de vlugt vereischt werd, was onder bewaring des Armeniërs. Zoeleikha deelde hare slaapkamer, die door een badkamertje van de vertrekken der overige vrouwen gescheiden was, met Fatima. Deze had op zich genomen mij ten bestemden tijde heimelijk in de kamer mijner geliefde te brengen.

Welk eene zonderlinge vrees overkwam mij, hoe sloeg mij het hart, hoe sidderden mijne leden, toen ik mi] tot den beslissenden gang gereed maakte! “Mirza-Schaffy”, zoo sprak ik tot mij zelven, “hoe kondt gij zulk een waagstuk beginnen? hoe kondt gij met zondigen tred de snijdende

1 Pijp.

brug el-Sirat betreden, die u den weg moet banen tot het paradijs[1]? Wat is alle wijsheid der aarde in vergelijking met Zoeleikha's schoonheid!” Zoo en nog meer sprak ik bij mij zelven, tot ik de plaats bereikt had, waar mij Fatima had bescheiden.

“Op, haast u, Mirza,” sprakzij, “en volg mij: reeds zit mijne meesteres als bruid gedost in de slaapkamer.”

Ik volgde de behendige Fatima met strompelenden tred. Onopgemerkt bereikten wij de schelp van de parel der schoonheid: Zoeleikha's vertrek.

Daar zat zij, zedig omsluijerd en de jonge leden door een glanzend witte Tschadra[2] omhuld, bevallig als eene Peri uit het geestenland. Ik bleef verstomd staan, terwijl ik in aanbidding voor de bekoorlijke jonkvrouw wilde nedervallen.

't Is nu geen tijd om verbluft te blijven staan,” sprak de bedachtzame Fatima, “wij moeten ons haasten om te ontkomen en door de bedienden des huizes niet betrapt te worden. Neem de hand mijner meesteres en bid haar u te volgen, werwaarts Allah uwe schreden leidt.”

Ik deed, zoo als mij bevolen was, maar met een luiden kreet sprong Zoeleikha terug, toen ik hare hand vatte. Doch de schrandere Fatima trad ook nu weder tusschen beiden: “Wie twijfelt aan den glans der zon? wie aan den geur der rozen? wie twijfelt aan uwe maagdelijkheid? Laat daarom af van den strijd der liefde, liefste meesteres, en volg zonder klagen hem, dien Allah u gezonden heeft!”

Hier moet ik, alvorens ik Mirza-Schaffy zijn verhaal laat voortzetten, een paar woorden ter opheldering inlasschen. Onder de Moslemen van den Kaukasus vordert het gebruik dat de bruid, zelfs als de verbindtenis van de ouders uitgaat, door den bruidegom met geweld wordt weggevoerd. Hoe meer zij daarom tegenstrubbelt, worstelt, schreit en weeklaagt, voor hoe maagdelijker en zediger zij geldt. Doorgaans hebben zelfs - niet altijd gevaarlooze - spiegelgevechten tusschen de verwanten der bruid en de vrienden

1 De brug el-Sirat, waarover de geloovigen het paradijs ingaan, is scherper dan een scheermes.

2 Een wit overkleed, dat het gansche ligchaam omhult. Vgl. Mirza-Schaffy's lied:

‘Schlag die Tschadra zurück! Was verhüllst Du Dich?’

des bruidegoms bij de wegvoering plaats. Na deze noodige uitweiding laten wij Mirza Schaffy 't verhaal zijner vlugt vervolgen.

“Eerst na lang smeeken gelukte het der schrandere Fatima mijne Zoeleikha tot bedaren te brengen. Sidderend en bevend volgde zij mij, toen ik haar op dezelfde geheime wijze, waarop ik gekomen was, onder den blooten hemel bragt. Hier vertrouwde ik haar ter geleiding aan Fatima toe en volgde zelf op eenigen afstand. Gelukkig bereikten wij de plaats nabij het enge voetpad in 't gebergte, waar ik mijne eerste zamenkomst met Fatima had gehouden. De smart, door het afscheid van den drempel der vaderlijke woning gewekt, maakte welhaast in den boezem der geliefde voor andere gewaarwordingen plaats..... Wij waren veilig! wij waren zalig! En nimmer heeft mij in mijn leven de zon zoo helder geschenen, als in dien nacht de eerst laat onkomende maan.

Met het aanbreken van den dag voegden wij ons bij de voorbijtrekkende karavaan, nadat ons Fatima op den togt door eene zeer onverwachte bekentenis had verrast. Zij wierp zich aan de voeten harer meesteres, en beleed dat zij Akim, onzen Armenischen gids, beminde. Ofschoon Zoeleikha aanvankelijk in hevigen toorn ontbrandde, omdat eene dochter van Ali hare genegenheid aan een ongeloovige geschonken had, kwam zij spoedig weder tot bedaren: want de liefde vergeeft de liefde gaarne, en bovendien was de betrekking tusschen Akim en Fatima ook een onderpand onzer eigene veiligheid. *Ons* gevaar was nu *zijn* gevaar; hij moest dus voor onze bescherming dubbele zorg dragen. De beide vrouwen hadden zich zóó in hare Tschadra's gewikkeld, dat niemand ze herkennen kon. Ook ik had mij in gelaat en kleeding onkenbaar gemaakt en ging door voor een tapijthandelaar van Bakoe.

Zoo vervolgden wij langzaam den weg naar Koeraktschaïskaja.

Gedurende den eersten dag had Akim den voorzigtigheidsmaatregel genomen, om, gescheiden van de karavaan, met de vrouwen langs een in het hout verborgen zijpad voort te treden; Zoeleikha reed vooruit op een ezel, en de Armeniër volgde met Fatima te voet. Zonder deze voorzorg waren wij reeds dadelijk verloren geweest; want reeds na weinige uren werden wij door eene ruiterbende ingehaald, als welker aan-

voerder ik den koenen Ahmed-Chan erkende. Gelukkig had hij in Gjendscha nooit op mij acht gegeven; ik behoefde dus in mijne vermomming niet te vreezen, dat ik zijne achterdocht wekken zou. Hij monsterde de karavaan met adelaarsoogen; daar evenwel nergens eene vrouwengestalte te ontdekken was, holde hij na kort oponthoud onder vreeselijk vloeken met zijn gevolg weder voort.

Drukkend is de armoede - maar onverdragelijk wordt zij, wanneer wij door een gevonden en weder verloren schat hare gansche diepte leeren meten. Wat baat het door de tuinen van het paradijs te wandelen, wanneer zij slechts een doorgang zijn naar de hel?"

"Gij spreekt wijsselijk, o Mirza," viel ik hem in de rede, "doch waartoe die spreuken der wijsheid in het verhaal der liefde? Zingt niet Hafiz

't Verstand moet zwijgen, waar de liefde spreekt."

Maar mijne woorden bleven onbeantwoord, en alle pogingen om den anders zoo spraakzamen Mirza tot het voltooijen zijner geschiedenis te bewegen, bleven vruchteloos. "Laat mij," sprak hij, "wat baten alle woorden? Wien het ongeluk treffen moet, op diens hoofd komt het.

"Mij heeft de smart der liefde geknakt,
Vraag niet: voor wie?
Mij werd het gif der scheiding gereikt,
Vraag niet: door wie?"

Zoo zong hij op klagenden toon, en zonder mij goeden nacht te wenschen, verliet hij de kamer. Ik evenwel mag, daar ik eenmaal uwe nieuwsgierigheid heb gaande gemaakt, niet zoo wegsluipen als mijn eerwaardige leermeester, maar moet u ook het slot der geschiedenis verhalen, voor zooverre mij dit uit latere mededeelingen is bekend geworden. Weinige woorden zijn daartoe voldoende.

Op den derden dag overviel de reizigers een vreesselijk onweder, gevolgd door hevige en aanhoudende regenvlagen. Bij geluk of bij ongeluk bevond zich een dorp in de nabijheid, en terwijl de lastdieren aan de zorg van den kameeldrijver werden overgelaten, zochten Mirza-Schaffy en Akim voor hunne minnaressen eene schuilplaats in eene Tartaarsche hut.

Toen nu de beide op ezels rijdende vrouwen, begeleid

door hunne mannen, het dorp inreden, had in een aan den weg liggend huis het volgende gesprek plaats.

“Zie Selim, is dat niet Akim, de koopman van Bakoe? Bij God - hij is het! Sedert wanneer heeft hij aangevangen in vrouwen in stede van tapijten te handelen? Zie, hoe hij daar een paar slank gebouwde hoeri's naast zich laat voortdraven.”

“Men zou er op zweren,” hernam de ondervraagde, “dat het Akim was; maar hij was toch niet bij de karavaan, toen wij voorbijreden, en ook van de beide vrouwen was niets te zien.”

Gij spreekt als een Kazwiner[1]. Kan hij de karavaan niet op een zijweg voorbijgereden of gevolgd zijn? Wat zegt het spreekwoord: Twee Russen tegen een Perzer, twee Perzers tegen één Armeniër, dan staat de kans gelijk. Allah heeft mij plotseling een licht in het hoofd doen schijnen, en ik begrijp de gansche toedragt. Spoeden wij ons tot Ahmed-Chan en zijn toorn zal in vreugde verkeeren.”

De sprekers, waren gewapende rijknechten van Ahmed-Chan, die op den terugkeer van zijne tot dusverre vruchtelooze ontdekkingsreis, eveneens, met zijn gevolg, eene schuilplaats, voor den regen gezocht had.

Een half uur later waren Zoeleikha en Fatima reeds in de magt harer vervolgers. Ik zal zwijgen van de treurige tooneelen, die daarbij plaats grepen. Slechts ééne bijzonderheid moet ik nog vermelden, hoeveel leed het mij ook doet daarvan te spreken. De vrouwen werden met de meest mogelijke verschooning behandeld en droegen haar leed slechts in het hart. Maar Mirza-Schaffy, de wijze van Gjendscha, de zanger van liefde, wijn en rozen, moest, behalve de nimmer heelende hartewond, op het bevel van den ruwen Ahmed-Chan nog een ander smadelijk wee verduren.

Op dezelfde voetzolen, die hem naar de kamer van Zoeleikha, en daarmede tot het toppunt van geluk gedragen hadden, erlangde hij - de Bastonade.....’

Men kan zich voorstellen, dat de ongelukkige afloop dezer liefdesgeschiedenis aan Mirza-Schaffy's speeltuig menigen klaagtoon ontlokte. Ziehier een voorbeeld:

1 De Perzische stad Kazwin heeft in het Oosten even zulk een naam als bij ons Kampen of Krähwinkel in Duitschland.

‘Wieder ist der Frühling ins Land gekommen,
Ist in blumigem, buntem Gewand gekommen.

S o n s t als einem Freunde bin ich ihm entgegen
Mit einem vollen Becher in der Hand gekommen.

J e t z t meid' ich ihn, denn unter seinen Blumen
Bin ich an der Verzweiflung Rand gekommen.

Bin um Zuleikha, und mit der Geliebten
Um Freude, Glück und Verstand gekommen.

Intusschen, bij den afkeer dien het Oosten heeft van onze westersche sentimentaliteit en bij de buitengewone vatbaarheid voor zingenot, door de natuur aan Mirza-Schaffy toebedeeld, was het niet te verwachten, dat zijn mercuriale geest zich anders dan in voorbijgaande oogenblikken van treurige herinnering door de ondervonden teleurstelling zou laten neêrdrukken. Waarschijnlijk werd hij er door genoopt, om zich nog meer in de philosophie van Hafiz te verdiepen, en in den glans van andere zwarte oogen en rooden Kachetiner zijn troost te zoeken.

Mirza-Schaffy, leichtsinnig Flatterherz!
Du wechselst Deine Liebe wie die Lieder.

- Es lieben mich die Frauen allerwärts,
Und da, wo ich geliebt bin, lieb' ich wieder!

Karakteristiek is ook de volgende ontboezeming:

Jenem Tage zum Gedächtnisz
Sei ein langer Trunk gemacht,
Wo vom Bethaus in die Schenke
Ich den Ersten Sprung gemacht!

War verdummt in blinder Demuth,
War gealtert wie ein Greis -
Aber Wein, Gesang und Liebe
Hat mich wieder jung gemacht!

Trink, Mirza-Schaffy! berausche
Dich in Liebe, Sang und Wein!
Nur im Rausch sind Deine Lieder
So voll Glut und Schwung gemacht.

Nogtans verzekert ons Bodenstedt, dat het onzen Mirza meer te doen was om veroveringen te maken, dan om er van partij te trekken, en dat hij bij zijn streven om alle vrouwen te doen lijden voor de smart, die hem ééne gekost had, toch in den grond aan die ééne getrouw bleef. ‘Maar,’ sprak hij, ‘waarom zou ik, terwijl de dag is ondergegaan, mij niet verblijden in de sterren, die den nacht nog verhelderen?’

Natuurlijk dat zijne levenswijze en de ligtzinnigheid zijner liederen hem van tijd tot tijd eene berisping van den kant der geestelijkheid op den hals haalden, en even natuurlijk dat hij zich wederkeerig te meer geprikkeld voelde, om hunne

schijnheiligheid aan de kaak te stellen, of den spot te drijven met hen, die de aardsche vreugden versmaadden, om al hunne verwachtingen te bouwen op de vreugden van het paradijs, door den profeet den geloovigen toegezegd.

Als ich Schöonheit, Lieb' und Wein besungen,
Ist mir tausendstimmig Lob erklungen.

Als ich Schönheit, Lieb' und Wein genossen,
Mir mein Erdendasein zu verschönen:
Hat es plötzlich alle Welt verdrossen
Hörte ich mich schmähen und verhöhnen.

* * *

O Mirza-Schaffy! Du Sohn Abdullah's,
Ueberlasz die Heuchelei den Mullah's!
Folg' im Lieben und im Trinken immer
Schöner Augen, voller Gläser Schimmer!

Of men hoore dit lied:

Ich glaub' was der Prophet verhiesz:
Dasz Lohn für gutes Streben wird,
Und uns dereinst im Paradies
Ein wunderbares Leben wird -
Doch alles Schöne hier und dort
Musz man erkennen lernen,
Will man es sicher immerfort
Vom Schlechten trennen lernen.
Drum üb' ich mich schon in der Zeit
Auf den Genusz der Ewigkeit.
Und sollte des Propheten Wort
(Wer kann darüber klar sein?)
Von ew'gen Himmelsfreuden dort
Nicht wie wir hoffen wahr sein,
So hab' ich doch schon in der Zeit
Ein gutes Theil erkoren,
Und die gewünschte Seligkeit
Ging mir nicht ganz verloren!

Hetzelfde denkbeeld keert, maar altijd met nieuwe, geestige wending, meermalen terug, en het werd zelfs den wijze van Gjendscha tot een grondregel:

Wenn die Lieder gar zu moscheenduftig
  Und schaurig wehn -
Musz es im Kopfe des Dichters sehr ideenluftig
  Und traurig stehn.

En zeker wordt het volgend lied door den dolsten moedwil van het jonge Duitschland niet overtroffen:

So singt Mirza-Schaffy: wir wollen sorglos
  In der Gefahr sein -
Im Bund mit Wein, mit Rosen und mit Frauen
  Des Kummers baar sein!

Mag Heuchelei mit Hochmuth sich verbünden,
Bosheit mit Dummheit -
Wir aber wollen eine geisterles'ne
Geweihte Schaar sein!

Vorläufer der Erlösung, Tempelstürmer
Des Aberglaubens -
Verkündiger der Wahrheit, die einst Allen
Wird offenbar sein!

Ein Schwert ist unser, schärfer als das schärfste
Schwert von Damaskus -
Und wo es trifft, da wird geheilt den Blinden
Der schwarze Staar sein!

Wir reiszen Sonne, Mond und Sterne nieder,
Es sohl ihr Feuer
Im Liede glühn, und Opferflamme auf der
Schönheit Altar sein!

So wandeln wir einher mit froher Botschaft,
Und Nichts hinfort
Soll uns Verfängliches, als schöne Augen
Und schönes Haar sein!

Intusschen moet men het met dit alles niet te naauw nemen. ‘Wie Hafiz regt verstaan wil,’ zegt Daumer, ‘moet vooreerst scherts verstaan, en niet alles waartoe een vrolijke, dartele luim een dichter vervoert, voor droegen, prozaïschen ernst houden; en ten andere den fijneren ernst niet onopgemerkt laten, die dikwijls ook onder den dolsten moedwil verscholen ligt.’ Wat van den meester geldt, geldt ook van den leerling. Hij is philosooph, theoloog en moralist op zijne wijze, en is dikwijls met de voorschriften der zuivere moraal in betere overeenstemming, dan de gezindheden der vroomste Mohammedaansche - ja, en ook Christelijke - ketterhaters.

Sie glauben mit frommem Hadern
Den Himmel zu verdienen;
Der Zorn schwillt ihre Adern,
Der Hasz färbt ihre Mienen.

Das Mordschwert in den Händen
Verlangen sie Glauben und Busze,
Und glauben, sie selber ständen
Mit Gott auf dem besten Fusze.

Ich aber sage Euch dasz
Gott ferne solchem Getriebe!
Ungöttlich ist der Hasz,
Und göttlich nur die Liebe!

In het volgende lied is de aesthetisch-religieuse zin des dichters, zoo afkeerig van de *leelijke* godsdienst des bonzendoms, vooral duidelijk uitgesproken:

Sollst Dich in Andacht beugen
Vor jenem hohen Geist,
Von dem die Werke zeugen,
Die er Dich schaffen heiszt.

Der, was Du je vollbracht,
Und was Dir je gelungen,
Urbildlich vorgedacht,
Urbildlich vorgesungen!

Der Dich belohnt für das
Was sinnvoll Du bereitest -
Und straft, wenn Du das Masz
Des Schönen überschreitest.

Wer diese Strafe nie,
Wie diesen Lohn empfunden,
Dem hat die Poesie
Den Lorbeer nicht gewunden!

Indien Mirza-Schaffy op religieus gebied verwantschap toont met het jonge Duitschland en soms een ‘evangelie des vleesches’ schijnt te prediken, te verleidelijker om het aesthetisch waas, dat er over verspreid ligt, het orgaan van den eerbied voor de gestelde magten schijnt ook al niet bijzonder bij hem ontwikkeld te zijn. Men zal den grond daarvan begrijpen, indien men bedenkt dat hij van Tartaarsche afkomst is en leeft onder den scepter van den Czar aller Russen.

‘Du hast so oft uns schon gesungen
Wie Deiner Liebsten Wangen sind;
Wie Blumen, frisch im Lenz entsprungen,
Voll Lust und Blüthenprangen sind -
Warum ist nie Dein Lied erklungen.
Von Zeiten die vergangen sind?

Auch Helden Deines Stammes waren
An Ruhm und hohen Ehren reich;
Es herrschten Fürsten der Tataren
Einst über alles Russenreich;
Der Tatarchan gebot den Zaren
Und machte sie den Sklaven gleich.

Er flog auf hohem Ruhmesflügel
Bis zu des groszen Meeres Strand -
Stieg er zu Rosz. hielt ihm den Bügel
Der Russenfürst mit eigner Hand,
Und reicht' ihm demuthvoll den Zügel
Und küszte knieend sein Gewand.

Wohl ziemt's der goldnen Horde Sohn,
Der Väter That im Lied zu ehren,
Und mit des alten Ruhmes Ton
Zu wecken neues Ruhmbegehren!’

Ich sprach: die alten Sagen melden
Von groszen und von kleinen Helden,
Die weithin mit der goldnen Horde
Gestreift zu groszem Menschenmorde.

Es drückt ein Volk das andre nieder,
Und schwelgt in Siegesruhm und Glück -
Das andre Volk erhebt sich wieder,
Giebt die erlitt'ne Schmach zurück -
So ist's in alter Zeit geschehn,
So kann man's jetzt und immer sehn;
Das ist kein Stoff für meine Lieder.
Erst machte sich der Tatarchan
Das Volk der Russen unterthan;
Dan rächten sich die Russenschaaren
Und unterjochten die Tataren;
Sie haben ihren Lohn dahin;
Was schert es mich, ob Volk und Fürsten

Nach Kriegesruhm und Bente dürsten,
Solch Thun ist nicht nach meinem Sinn.
Ein Jeder bleib' in seinem Kreise,
Ein Jeder thu' nach seiner Weise.
Ich singe nur was mir gefällt,
Und davon giebt es in der Welt
So viel, dasz ich mich allezeit
Von dieser Fülle nähren kann,
Und füglich die Vergangenheit
Mit ihrem Glanz entbehren kann.

Het ontbreekt dan ook in de liederen van Mirza-Schaffy niet aan geestige satyres op de vorsten en grooten, die zich den slaafschen zin der menigte zoo wel weten ten nutte te maken, en op het ‘ehrfurchtsdumme’ volk, dat zich door den glans van hofpracht en ordelinten verblinden laat. Hij is echter, als Russisch onderdaan, voorzigtig genoeg den Czar te sparen, en liever den geessel zijner satyre te bewaren voor den Schah en zijne rijksgrooten, die hem op hunne beurt moeijelijk bereiken kunnen.

Ein Schriftgelehrter kam zu mir und sprach:
‘Mirza-Schaffy was denkst Du von dem Schach?
Ist ihm die Weisheit wirklich angeboren,
Und ist sein Blick so grosz wie seine Ohren?’

- Er ist so weise, wie sie Alle sind,
Die Träger des Talars und der Kaputze;
Er weisz, wie ehrfurchtsdumm das Volk und blind,
Und diese Dummheit macht er sich zu Nutze! -

Zulke verzen herinneren aan de politische poëzij, die in de ‘vierziger Jahren’ in Duitschland zoozeer in de mode was. Geestig is vooral ook het volgende lied:

Es hat der Schach mit eigner Hand
Ein Manifest geschrieben,
Und alles Volk im Farsenland[1]
Ist staunend stehn geblieben.

‘Wie klug der Sinn, wie schön das Wort!’
So scholl es tausendtönig -
Man jubelt hier, man jubelt dort:
‘Heil, Heil dem Farsenkönig!’

Mirza-Schaffy verwundert stand,
Das Schreien war ihm widrig,
Er sprach: Denkt man im Farsenland
Von Königen so niedrig?

Stellt man so tief im Farsenland
Der Fürsten Thun und Treiben,

1 Perzië.

Dasz man erstaunt, wenn mit Verstand
Sie handeln oder schreiben?

Nevens den Schah wordt ook de Grootvezier niet vergeten:

Blick nicht so stolz, o Groszvezier!
Man scheut nicht D i c h , nur Deine Macht -
Erweist man offen Ehre Dir,
Wirst Du doch heimlich ausgelacht!

O Groszvezier, blick nicht so stolz!
Ob auch die Brust von Orden strahlt:
Du bist geschnitzt aus schlechtem Holz,
Mit goldnem Firnisz übermalt.

Du rühmst Dich Deines stolzen Scheins,
Gehst hinter'm Sultan ein und aus -
Die N u l l e n , folgen sie der E i n s :
Wird eine grosze Zahl daraus!

O Groszvezier, blick nicht so stolz!
Ob Du auch golden übermalt:
Du bist geschnitzt aus schlechtem Holz,
Hast Glanz, der Dir zu Schande strahlt!

Ook het volgende lied schijnt voornamelijk gemunt op den voor een paar jaren gestorven Grootvezier van Perzië, Mirza-Hadji-Aghassi, die zijne verheffing aan Russischen invloed verschuldigd was en door den Czar bezoldigd werd.

Mirza-Schaffy! nun werde vernünftig,
Lasz Deines Wesens Unstätigkeit -
Zu ernsterem Geschäfte künftig
Verwende Deine Thätigkeit!

Sich Mirza-Hadshi-Aghassi an,
Was das ein Herr geworden ist!
War früher ein ganz gemeiner Mann,
Wie er jetzt behangen mit Orden ist!

Drum widme Deine Kräfte dem Staate,
Für den sie sonst verloren sind,
Weil meist die gröszten Herrn im Rathe
Zugleich die gröszten Thoren sind.

Ich sprach: Viel Andre werden schon
Geschickt zu solchem Platz sein,
Doch schwerer dürfte fur meine Person
Ein passender Ersatz sein.

Darum: zeigst Du mir einen Mann,
Der jetzt im Rathe Stìmm' und Sitz hat,
Und solche Lieder singen kann
Wie ich, und meinen Geist und Witz hat:

So lasse ich meine Unstätigkeit,
Lasse Trinken, Singen und Dichtung,
Und gebe meiner Thätigkeit
Sofort eine andere Richtung.

Eindelijk heeft ook de geheele Divan niet slechts den hem hier toegedeelden *Seitenhieb*, maar ook den volgenden regtstreekschen aanval te verduren:

Zum Divan der Veziere muszt' ich kommen,
So war des Schach's Befehl -
Mirza! jetzt sag' ob dem, was Du vernommen,
Dein Urtheil ohne Hehl!

Ich sprach; ich will Dir sagen, was ich fühle,
Ich mach' es Dir kein Hehl!
Ich höre das Geklapper einer Mühle,
Doch sehe ich kein Mehl!

Die ondeugende Mirza-Schaffy! Ware het niet dat Bodenstedt ons verzekerde, dat dit laatste beeld ook in Saadi's Gjulistan voorkomt en zelfs in de volkstaal is overgegaan, men zou zich afvragen of hij ook langs bijzonderen weg van Amsterdam gehoord had, en ons nijverheidspaleis, onze brug over het IJ, onze uitlegging der stad en onze doorgraving van Holland op zijn smalst hem voor den geest hadden gestaan.

Het zal misschien menigen lezer verwonderen zooveel verwantschap met een Heine of Béranger, als in vele der aangehaalde liederen doorstraalt, in een dichter van het Oosten te ontdekken. Om dit te verklaren moet ik in de eerste plaats opmerken, dat in de Perzische poëzij veelmeer toenadering tot den geest en de vormen van het Westen bespeurd wordt, dan in die der Semitische volken; ten andere dat Mirza-Schaffy, als Russisch onderdaan, als bewoner van Tiflis, waar zelfs eene Duitsche kolonie gevestigd is, als leeraar der wijsheid, waardoor hij meermalen met jonge en beschaafde Europeanen in aanraking gekomen is, niet geheel van allen invloed van het Westen is verstoken gebleven. Kort nadat hij het geheim zijner eerste liefde aan Bodenstedt had medegedeeld, ontving hij een tweeden leerling in een jongen Duitscher, die reeds belangrijke vorderingen in de oostersche talen gemaakt had. Geregeld werden nu drie avonden in de week ‘Stunden der Weisheit’ gehouden, die ook meermalen door anderen, der Perzische en Tartaarsche talen meer of min kundige vrienden werden

bijgewoond. De wijze van Gjendscha zong en verklaarde dan óf zijne eigene liederen, óf die van andere beroemde dichters van het Oosten, terwijl hij dan weder zijne leerlingen spreuken der wijsheid zeggen of geschiedenissen verhalen liet. Mirza-Schaffy gaf over elke spreuk zijn oordeel, en zoo eene treffende gedachte aan een zijner hoorders ontvallen was, bragt hij die op staanden voet in rijmen, met eene vaardigheid die schier alle besef te boven gaat. Ik hoop dat niemand mijner lezers, die daartoe in de gelegenheid is, verzuimen zal alles te lezen wat Bodenstedt van die ‘Stunden der Weisheit’ verhaalt. Hij zal er den wijze van Gjendscha meer en meer door lief krijgen, soms om zijne grillige levensbeschouwing lagchen, en hem om de wezenlijke goedheid van zijn hart de ligtzinnigheid van sommige zijner liederen vergeven. Inderdaad ware niets onregtvaardiger dan den man naar die liederen te beoordeelen. Zoo verhaalt Bodenstedt, dat Mirza-Schaffy hem vóór zijne afreize naar Armenië eene verzameling van liederen schonk, die hij ‘Sleutel der Wijsheid’ betitelde, en daarvoor eene voorrede plaatste, als om zich zelven te regtvaardigen, dat hij zijne, meerendeels slechts spelend vervaardigde gedichten op het papier had gebragt. ‘Want,’ zegt Bodenstedt, ‘in den grond hechtte hij daaraan, in weêrwil van den eigen lof, die overal doorklinkt, slechts weinig gewigt. Zoo er ooit een mensch geweest is, die daden hooger stelde dan woorden, was het Mirza-Schaffy.’

‘Vele liederen van den wijze van Gjendscha,’ dus gaat Bodenstedt voort, ‘die hij op zangersfeesten of bij andere plegtige gelegenheden gezongen heeft, leven in den mond der Georgiërs en Tartaren, zonder dat het hem ooit in de gedachte gekomen is, ze door het schrift aan de vergetelheid te ontrukken. Men zou vaak in het geheel niet weten, dat zij van hem afkomstig zijn, zoo het gebruik van het Oosten niet met zich bragt, dat de dichter zijn naam in elke Gazel inlaschte. Dit geschiedt dan meestal op hoogst naïve wijze, zoo namelijk, dat de dichter met een overvloed van eigen lof begint of eindigt, zoo als in dit voorbeeld van Hafiz:

‘Wie in gezang en melodie
U, Hafiz! evenaren wil,
Gelijkt naar de arme zwaluw, die
Zich met den aad'laar paren wil.’

Zoowel tot eigene oefening, als om den wijze van Gjendscha een beteren dunk te geven van de dichters van het Westen, beproefde Bodenstedt dikwijls Duitsche en Engelsche liederen in het Tartaarsch te vertalen, en was steeds begeerig daarover het oordeel van zijnen leermeester te vernemen. Wij hebben reeds gehoord, hoe Mirza-Schaffy van zich zelven getuigde, dat hij aan schoone vormen en welluidendheid weinig hechtte, wanneer zich geen degelijke kern daarmede verbond. Daarom liet hij ook bij liederen, welker inhoud hem niet behaagde, of die inderdaad allen kern misten, de verdiensten van taal en vorm nimmer als verontschuldiging gelden. Zijne opmerkingen over beelden en gedachten gaven Bodenstedt vaak stof tot nadenken en vergunden hem meermalen een dieperen blik in de wijze van denken en gevoelen, die aan de Oosterlingen eigen is. Het korte hoofdstuk over Mirza-Schaffy als kritikus is te merkwaardig, om het mijnen lezers te onthouden.

‘Die overdreven sentimentaliteit, die in het Duitsche lierdicht eene zoo groote rol speelt en niet weinig tot zijne ontaarding en ontzenuwing heeft bijgedragen, is den oosterschen dichters even onbekend als onverstaanbaar. Zij streven naar een reëel, een tastbaar doel. Doch om dit te bereiken brengen zij hemel en aarde in beweging; geen beeld ligt den dichter te verre en geene gedachte te hoog. De halve maan is hem een gouden hoefijzer, waarmede hij het ros van zijnen held beslaat; de sterren gouden nagels, waarmede de Heer den hemel vastmaakt, opdat hij zich niet naar beneden storte uit verlangen naar Selma. Het woud is alleen ter herinnering der gestalte van slanke schoonen met cederen en cypressen beplant. De treurwilg laat zijne groene haren klagend in het water hangen, omdat hij niet zoo slank is als Leila. De oogen der geliefde zijn zonnen, die alle geloovigen tot vuuraanbidders maken. De zon zelve is slechts een lichtgevende lier en hare stralen zijn gouden snaren, waaruit de dageraad de liefelijkste akkoorden lokt tot lof van de schoonheid der aarde en de magt der liefde.

Ik wil thans mijne aanteekeningen uit de ‘School der Wijsheid’ ter hand nemen, om Mirza-Schaffy's oordeel over de westersche poëzij door eenige voorbeelden in het licht te stellen.

Eene keur van kleine gedichten, die ik uit Göthe en Heine vertaald had, behaagde hem bijzonder. Göthe's lied

‘Kennst du das Land’ bragt hem in verrukking, en niet minder Heine's Visscherslied, dat eindigt met de woorden:

> Mein Herz gleicht ganz dem Meere,
> Hat Sturm und Ebb' und Flut,
> Und manche schöne Perle
> In seiner Tiefe ruht.

Moeijelijker was het, hem de schoonheden van Schillers poëzij te doen begrijpen. Hij kwam echter tot de erkentenis, dat elk dezer gedichten een goeden kern in zich sluit, al mogt het ook somtijds moeijelijk zijn dien kern met betrekking tot de taal uit het gouden omhulsel los te maken. Waar zich zulke zwarigheden voordeden, moest een met ons bevriende Armeniër, Budakoff, die aan het Gymnasium van Tiflis het Perzisch onderwees, ons bijspringen. Budakoff verstond zoowel Duitsch als Engelsch en Fransch, en vond er zelfs veel genoegen in zijne hulp te verleenen, om gedichten in die talen in het oostersch kleed te steken.

Het werd ons bij die oefeningen regt duidelijk, hoeveel, zelfs voor een geestvol man, van het genot van vreemde poëzij verloren gaat, wanneer hem de kennis ontbreekt van den bodem waarop zij gewassen is, en hij den sleutel mist tot de fijnere toespelingen, waarvan vaak de geur van een gedicht afhangt.

Zoo beproefden wij eens het gedicht van Heine te vertalen, waarin hij van de sterren zegt:

> Sie sprechen eine Sprache,
> Die ist 60 reich, so schön,
> Doch keiner der Philologen
> Kann dieae Sprache versteh'n!
> Ich aber hab' sie erlernet,
> Und ich vergesse sie nicht -
> Mir diente als Grammatik
> Der Herzallerliebsten Gesicht!

Budakoff begreep de aardigheid van dit gedicht volkomen, maar onze vereenigde krachten waren ontoereikend om er Mirza-Schaffy een begrip van te geven, omdat noch de Tartaarsche noch de Perzische taal eene uitdrukking heeft voor hetgeen wij onder ‘Philologen’ verstaan. Wij konden het woord slechts met *Dilbilir* (taalkundige) vertaler, maar zulk een Dilbilir was Mirza-Schaffy zelf, en hoe kon de wijze van Gjendscha toegeven, dat anderen de taal der sterren beter verstonden, dan hij en zijns gelijken?

Eenige liederen van Thomas Moore en van Byron waren hem bijzonder welgevallig en zonder verklaring verstaanbaar. Een verbazenden indruk maakte op hem het

schoone gedicht van C. Wolfe: ‘Not, a drum was heard, nor a funeral note.’ Niet zoo goed ging het met Uhland en Geibel. Ik herinner mij nog, dat ik een fraai gedicht van den laatste vertaalde, dat ik sedert in Duitschland nimmer heb kunnen hooren zonder mij Mirza-Schaffy en zijn oordeel levendig te herinneren. Ik meen dit lied:

Die stille Wasserrose
Steigt aus dem blauen See,
Die Blätter flimmern und blitzen,
Der Kelch ist weisz wie Schnee.

Da gieszt der Mond vom Himmel
All seinen gold'nen Schein,
Gieszt alle seine Strahlen
In ihren Schoosz hinein.
Im Wasser um die Blume
Kreiset ein weiszer Schwan,
Er singt so süsz, so leise,
Und schaut die Blume an.

Er singt so süsz, so leise,
Und will im Singen vergeh'n;
O Blume, weisze Blume,
Kannst Du das Lied versteh'n?

Mirza-Schaffy schudde het hoofd en schoof het lied ter zijde met de woorden: ‘een dwaze zwaan!’

‘Bevalt het lied u niet?’ vroeg ik mijnen leermeester.

‘Het slot is dwaas,’ antwoordde hij. ‘Wat heeft de zwaan er aan, om al zingend te sterven? 't Is schade voor hem[1] en brengt der roos geen nut. Ik zou het dus gemaakt hebben:

“Hij plukt haar met den snavel
En draagt haar met zich voort.”’

De lezer, die met mij van oordeel is, dat Geibels lied door een regtvaardig oordeel getroffen is, zal mij welligt dank weten, indien ik hem nog eenige voorschriften uit de *ars poëtica* van onzen wijze mededeel, zoo als zij in zijne ‘Sprüche der Weisheit’ voorkomen.

Ich hasse das süszliche Reimgebimmel,
Das ewige Flennen von Hölle und Himmel,
  Von Herzen und Schmerzen,
  Von Liebe und Triebe,
  Von Sonne und Wonne,
  Von Lust und Brust,
  Und von alledem
Was allzu verbraucht und gemein ist,
  Und weil es bequem,
  Allen Thoren genehm,
Doch vernünftigen Menschen zur Pein ist.

Wo sich der Dichter versteigt in's Unendliche,
  Lege sein Liederbuch schnell aus der Hand, -

1 Men gevoelt de noodzakelijkheid om hier *zwaan* als mannelijk te nemen, even als in 't Hoogduitsch, schoon ons spraakgebruik dit verbiedt.

Alles gemeinem Verstand unverständliche
Hat seinen Urquell im Unverstand.

Sänger giebt es, die ewig flennen,
In erkünsteltem Gram sich strecken,
Wimmern als ob sie stürben vor Schmerzen,
Ewig in falschen Gefühlen entbrennen,
Weil sie das rechte Gefühl nicht kennen,
Und darum auch in Anderer Herzen
Keine rechten Gefühle wecken.
Hüt' Dich vor solcher schwindelnden Richtung,
Vor des Geschmacks und Verstandes Vernichtung.
Frisch und ureigen
Muszt Du Dich zeigen,
Wie im Gefühle, so in der Dichtung.

Meide das süszliche Reimgeklingel,
Wenn Dir der Sinn nicht zum Herzen dringt -
Merke Dir, das oft der gröbeste Schlingel
Die allerzärtlichsten Verse singt.

Wer nicht vermag seine Lieder zu schöpfen
Aus der eigenen Brust und der wirklichen Welt,
Der gehört selbst zu den hirnlosen Köpfen
Denen sein hirnloses Lied gefällt.

Gute Witze wollen erdacht sein.
Gute Verse wollen gemacht sein.

Doch ik moet mij matigen, daar ik anders, geheel tegen mijne bedoeling, op den weg zou geraken van, in plaats van tot de inzage van ‘die Lieder des Mirza-Schaffy’ aan te sporen, die inzage overbodig te maken. Genoeg zij het door de mededeeling van enkele spreuken getoond te hebben, dat onze dichters van den wijze van Gjendscha waarlijk iets leeren kunnen!

Ik heb hierboven de geschiedenis van Mirza-Schaffy's eerste liefde medegedeeld, eene nieuwe bevestiging van den regel:

The course of true love never did run smooth.

Tevens hebben wij gezien, hoe de ondervonden teleurstelling hem in een vlinder hervormde, maar al te zeer geneigd om honig uit alle bloemen te zuigen. Gelukkig was echter zijn hart voor diepere indrukken niet onvatbaar geworden. Nog vóór Bodenstedt zijn uitstap door het Pachalik Achalzich ondernam, begon hij eene merkbare verandering in zijn

leermeester te bespeuren, die zich vooral in uitbundige lofspraken op de voortreffelijkheden der vrouwen openbaarde, en hem welhaast tot de conclusie bragt, dat het hart van den wijze van Gjendscha door Amors pijlen doodelijk getroffen was. Kort daarna verraste hij hem op eene nachtwandeling, terwijl hij zingend zijne hulde aan eene nieuwe schoone bragt. Spoedig bleek het, dat die genegenheid zoo diepe wortelen in zijne borst geschoten had, dat hij geheel van ‘seines Wesens Unstätigkeit’ genezen was. Gelijk eenmaal de liefde in de bekende geschiedenis van Quintijn Matsijs een ruwen smid in een kunstkeurigen schilder hervormde, zoo wrocht zij het nog grooter wonder van den, zijne onafhankelijkheid boven alles beminnenden Mirza-Schaffy te bewegen, om zich het brood van den Czar te laten welgevallen. Eenige zijner schoonste minneliederen zijn uit dit tijdvak: ik kan mij niet weêrhouden er nog een paar van mede te deelen:

Wenn zum Tanz die jungen Schünen
Sich im Mondenscheine dreh'n,
Kann doch keine sich so lieblich
Und so leicht wie meine dreh'n!

Dasz die kurzen Röcke flattern,
Und darunter, roth bekleidet,
Leuchtend wie zwei Feuersäulen
Sich die vollen Beine dreh'n!

Selbst die Weisen aus der Schenke,
Bleiben steh'n voll Lust und Staunen;
Wenn sie spät nach Hause schwankend
Sich berauscht vom Weine dreh'n!

Auch der Muschtahid, der fromme,
Mit den kurzen Säbelbeinen,
Spricht: So lieblich wie Hafisa
Kann im Tanz sich keine dreh'n!

Ja, vor dieser Anmuth Zauber,
Vor Hafisa's Tanzesreigen,
Wird sich noch berauscht die ganze
Gläubige Gemeine dreh'n!

Und was in der Welt getrennt lebt
Durch verjährten Sektenhader,
Wird sich hier versöhnt mit uns in
Liebendem Vereine dreh'n!

O, Mirza-Schaffy! welch Schauspiel,
Wenn die alten Kirchensäulen
Selber wanken, und sich taumelnd
Um Hafisa's Beine dreh'n.

Zeker, het is regt potsierlijk zich zoo den Moeschtahid of Schiïetischen opperpriester van Tiflis voor te stellen, aan het hoofd van de gansche schaar der vromen, op zijne korte kromme beenen in het rond draaijend, en door onwederstaanbare danswoede aangegrepen. En Mirza-Schaffy, hem alzoo in zijn lied verheerlijkend, nam tevens ongetwijfeld eene kleine wraak over den priester, die hem als ketter en bederver der jeugd zoo duchtig had doorgehaald, en toch zelf van het druivenvocht lang zoo

afkeerig niet was, als het eenen vromen Moslem betaamt. Minder komisch, maar zeker niet minder schoon is het volgende lied.

Schlag die Tschadra zurück! Was verhüllst Du Dich?
Verhüllt auch die Blume des Gartens sich?
Und hat Dich nicht Gott, wie der Blume Pracht,
Der Erde zur Zierde, zur Schönheit gemacht?
Schuf er all' diesen Glanz, diese Herrlichkeit,
Zu verblühen in dumpfer Verborgenheit?

Schlag die Tschadra zurück! Lasz alle Welt seh'n,
Dasz auf Erden wie Du Kind kein Mädchen so schön!
Lasz die Augen herzzündende Funken sprüh'n,
Lasz die Lippen im rosigen Lächeln glüh'n,
Dasz Dich Holde kein anderer Schleier umschwebt,
Als mit dem Dich das Dunkel der Nächte umwebt!

Schlag die Tschadra zurück! Solch ein Antlitz sah
Nie zu Stambul das Harem des Padischah -
Nie säumte zwei Augen so grosz und klar
Der lange Wimpern seidenes Haar -
Drum erhebe den Blick, schlag die Tschadra zurück!
Dir selbst zum Triumphe, den Menschen zum Glück!

Ook deze nieuwe liefde was niet zonder haar ‘chapter of accidents,’ en slechts met moeite bied ik wederstand aan de verzoeking om ook hare geschiedenis Bodenstedt na te vertellen. Alleen weêrhoudt mij de gedachte, dat ik aan de aankondiging van het boekske van Mirza-Schaffy's liederen reeds eene zeer onevenredige ruimte gewijd heb, terwijl die andere gedachte, dat ieder, die in den wijze van Gjendscha, na het lezen dezer bladen, belang stelt, in Bodenstedts ‘Tausend und ein Tag’ de bevrediging van zijn weetlust kan vinden, mij daarbij tot troost verstrekt. Ik vermeld dus alleen nog dat Bodenstedt, deels toen hij zich op zijne terugreize naar Duitschland te Konstantinopel bevond, deels later, het berigt ontving dat Mirza-Schaffy als leeraar aan de garnizoens-school was aangesteld, dat Hafisa's vader, wiens hebzucht der vereeniging van de gelieven had in den weg gestaan, aan eene galkoorts gestorven was, en dat de wijze van Gjendscha, na door vlijt en spaarzaamheid het noodige geld voor het bruidsgeschenk en de onkosten der bruiloft te hebben bijeengebragt, in de armen zijner Hafisa de hoogste aardsche gelukzaligheid erlangd had.

Wij mogen Bodenstedt op zijn woord gelooven, dat Hafisa's lot het gewone lot der vrouwen in het Oosten, doorgaans meer de slavinnen dan de levensgezellinnen harer echtgenooten, verre overtrof; en het zal onze achting voor Mirza-Schaffy zeker niet doen dalen. In allen gevalle werd zeldzaam eene gade door haren echtvriend met schoonere liederen begroet. Dat, wat aanvangt met de woorden;

Es kommen die Missionäre
Zu uns vom Abendlande,

ofschoon misschien eenen Moslem te vergeven, durf ik hier niet afschrijven, om niet weder bij mijne lezers de stemming te zijner gunste te verstoren, die ik hoop door mijne latere mededeelingen allengs te hebben te weeg gebragt. Ik zal mij dus tot het opnemen van een paar iets minder pikante, maar daarom toch lang niet van kleur en geur ontbloote stukjes bepalen, waarmede ik tevens mijne vlugtige bloemlezing uit dezen onvergelijkelijken liederenkrans besluiten wil.

Sie sprach: o welch getheiltes Glück,
Mirza-Schaffy! ward Deinem Leben,
Du hast Dein Herz nun Stück für Stück
Wie Deine Lieder hingegeben -
Was bleibt davon für mich zurück
Für all mein Lieben, all mein Streben?

Ich sprach: stets ungetheilt erglüht
Und zündend seine Strahlen sprüht
Mein Herz, an ew'ger Liebe reich, -
Es ist mein Herz der Sonne gleich,
Der hohen Strahlenspenderin,
Die, ob sie gleich Verschwenderin
Mit ihrem Licht und Glanz ist,
Doch immer schön und ganz ist!

De verontschuldiging der vlinderperiode moge meer geestig dan bevredigend wezen, welke vrouw zou wreed genoeg zijn, om na zulk een *confiteor* de absolutie te weigeren? Meer echter zal dunkt mij het volgende lied aan Hafisa welkom zijn geweest, waarin haar dichter erkent dat hare liefde hem tot een ander mensch had gemaakt.

Die alten Sakli's von Tiflis,
Ich kann sie kaum wiedererkennen,
Wie sie im Mondenstrahle
So prachtvol glitzern und brennen.

Die jungen Mädchen von Tiflis,
Ich kann sie kaum wiedererkennen,
Wie sie so kalt und finster
An mir vorüber rennen.

Mirza-Schaffy! Dich selber
Kann man kaum wiedererkennen,
Seit Du und Deine Hafisa
Sich Mann und Weibchen nennen!

Welligt was het voor menigeen mijner lezers eene verrassing, met een dichter als Mirza-Schaffy in het hedendaagsche Oosten kennis te maken, en gaarne verklaar ik, dat ik eenigermate in die verrassing gedeeld heb. De bloeitijd der Perzische literatuur vangt aan met Firdoesi in de tiende en eindigt met Hafiz in de veertiende eeuw. Na hem volgt eene periode van stilstand, door den laatsten grooten dichter

Djami in de vijftiende eeuw begrensd. Van dien tijd af openbaart zich in de poëzij gedurige achteruitgang, die met den aanvang der zeventiende eeuw in een snel verval overgaat. De laatste dichter van eenigen naam, Seid Hatif Isfahani, doorgaans Agha Seid Ahmed geheeten, en door zijne mystieke poëzij bekend, stierf in 1783. De lyrische poëzij heeft hare wedergeboorte, zooveel ik kan nagaan, alleen of hoofdzakelijk aan Mirza-Schaffy te danken, en al mist hij ook de oorspronkelijke kracht en den rijkdom aan gedachten van Hafiz en Djami, toch mogen wij welligt eenige hoop voeden, dat zijn voorbeeld niet zonder goede uitwerking blijven zal, te meer daar het van elders blijkt, dat zich in de laatste jaren de sporen van een nieuw leven ook in andere vakken der Perzische literatuur vertoond hebben.

Wijze van Gjendscha! smaak nog lang het genot der liefde in de armen uwer Hafisa, en zing ons nog menig lied van rozen, wijn en min. Zoo wij u juist niet tot onzen zedeleeraar en tuchtmeester kiezen willen, toch willen wij ons gaarne nu en dan in uwe bevallige gedichten en geestige spreuken verlustigen: want teregt heeft uw waardige leerling gezegd:

Verhalt'ner Schmerz und stete Spannung
Führt zur Erschlaffung, zur Entmannung.
Das Schlimme stellt von selbst sich ein,
Und wer sich freu'n will musz es bannen;
Ein frohes Lied, ein Becher Wein:
Und alle Sorge zieht von dannen!
Nur wer sich recht des Lebens freut,
Trägt leichter was es Schlimmes beut.

P.J. VETH.

(*Wordt vervolgd*).

Poëzij voor onzen tijd?

Bloemen uit den vreemde. Keur van Hoogduitsche Poëzy, verzameld en overgeplant door J.J.L. ten Kate.

Onder de geestigste opstellen van het Tijdschrift de Tijdspiegel rangschik ik nog altijd: *eine Schäferstunde*, waarin op de meest overtuigende wijze werd aangetoond, dat eenige gedichten - en daaronder niet de minst schoone - in ten Kates bundel: Lier en Harp, hun ontstaan te danken hadden aan Leopold Schefer, terwijl die aanwijzing vergezeld ging van de opmerking, dat de Hollandsche vertaler weinig dankbaarheid had betoond jegens den oorspronkelijken dichter, die voor hem de moeite van het denken had op zich genomen, daar hij diens naam niet eens bij de overbrenging had herdacht.

Daarbij werd tevens in het licht gesteld, dat de Hollandsche vertaler werkelijk met leeuwen-overmoed den armen Duitschen dichter had behandeld en dikwijls diens praemissen had gedwongen andere conclusiën aan te nemen: de pantheïstische wortel moest toch hier en daar een gereformeerd-orthodoxe kruin dragen. Heeft Leopold Schefer zich daarover ook te beklagen, vele Nederlanders ontkenen daaraan juist een nieuwen grond voor hunne hulde aan den Nederlandschen vertaler, die hun een blijk te meer gaf van zijne meesterschap over den vorm en het werktuigelijke der dichtkunst, waarop onze Nederlandsche kritiek bij de beoordeeling der prachtjaarboekjes nimmer ophoudt te wijzen. De schrijver van bedoeld opstel in den Tijdspiegel deelde echter niet in dat gevoelen en maakte er ten

Kate een scherp en misschien verdiend verwijt van. Hij kon maar niet goedkeuren, dat de eene dichter den ander iets ontleende, zonder dat daarbij eerlijk werd gemeld bij wien de leening plaats had gehad; hij kon maar niet goedkeuren, dat de gedachte eens dichters door een ander zich werd t o e g e ë i g e n d , en wel zóó volkomen, dat men er over beschikte als over regtens verkregen goed, en derhalve met een gerust geweten aan het verhanselen toog. Het niet zeer genoegelijk uurtje, door den schrijver van dat opstel met ten Kate doorgebragt, werd door hem - ondeugend genoeg! - met een aardig woordenspel eene '*Schäferstunde*' genoemd.

Door eene kritiek, voor jaren reeds geschreven, weder in het geheugen onzer lezers terug te brengen, bedoel ik waarlijk niet den dichter ten Kate nogmaals te kwetsen. Ik zou voorzeker nimmer op de 'Schäferstunde' zijn teruggekomen, als ten Kate mij - en misschien ook den mij onbekenden schrijver van bedoeld opstel[1] - daartoe niet had uitgelokt. Hij zelf komt op die 'Stunde', welke, blijkens zijne eigene bekentenis, hem niet zeer aangenaam is geweest, terug in het voorberigt van de 'Bloemen', en wel op eene wijze, die om den wille der consequentie en om den vorm der bewijsvoering onze aandacht een oogenblik verdient. Ten Kate grijpt de gelegenheid, die hem een voorberigt biedt, aan, om van zijne opinie te doen blijken aangaande de bekende aankondiging van Lier en Harp; 'een artikel,' zoo schrijft hij, 'dat mij meer verdriets heeft berokkend, dan ooit in de bedoeling des schrijvers gelegen kan hebben. Ik erken het vóór alle dingen, dat de, hetzij dan geheele of gedeeltelijke, overname van uitheemsche gedichten, zonder vermelding van de bronnen, stellige afkeuring verdient, ook al mocht het voorbeeld van doorluchtige voorgangers onder doeden en nog levenden, waaronder uitstekende talenten en voorbeeldige burgers, het vergrijp minder afschuwelijk schijnen te maken, dan de gestrenge richters het meenden te moeten voorstellen.' (Men ziet, dat de pleitredenaar, door de tegenpartij een overdreven qualificatie van het misdrijf in den mond te leggen, de regters tot medelijden poogt te bewegen). 'Maar ik blijf het nog altijd betreuren, dat zulk eene *af*-

1 Deze aankondiging was reeds geschreven, toen de Tijdspiegel van September dezelfde zaak aanroerde.

keuring, zonder inachtneming van personen en bijkomende omstandigheden, menigmaal op de onbarmhartigste wijze tot een *doodvonnis gescherpt* wordt.' (Hoe eene afkeuring tot een doodvonnis gescherpt kan worden, had in een noot behooren toegelicht te zijn).

'Er zijn gevallen, waarin van *opzettelijk plagiaat* geen sprake *kan* zijn. Als een dichter van een gevestigden naam (!), die, na een half dozijn oorspronkelijke bundels en meer misschien' (dat misschien is hier van een magische uitwerking; toch is het onvoorzigtig; er konden er onnoozel genoeg zijn om te meenen, dat het sloeg op het voorafgaand bijvoegelijk naamwoord: oorspronkelijk), 'de vrucht van achttien jaren denkens en dichtens, nog altijd blijken geeft van onvermoeide werkzaamheid en produktiviteit, het *ongeluk* heeft een handvol Duitsche versjens, van Leopold Schefer bij voorbeeld' (dit woordje *handvol* is werkelijk met den meesten takt gekozen door den dichter met zijn achttien jaren denkens en dichtens, die echter het "handvol" wist te gebruiken!), bewerkt en verwerkt, *misschien* wel' (dat woordje is hier zelfs ietwat komisch) 'van het Heidendom tot het Christendom overgebracht, bijna altijd in vele opzichten gewijzigd, en in elk geval met zijn eigen cachet gestempeld' (de advokaat gaat zich zelven beschuldigen; hij erkent zijn eigen cachet op eens anders eigendom geplaatst te hebben) 'in de waereld te zenden, zonder er aan te denken, dat men ten slotte nog de aanwijzing verwacht van den oorspronkelijken schrijver, - die trouwens vijf, zes drukken beleefde en dus moeielijk als een onbekende en *straffeloos* te plunderen buit kon beschouwd worden' - (ten Kate had dus gedacht, dat ons aller belezenheid de zijne evenaarde!), dan, ja! dan doet hij ongetwijfeld iets, dat - niet behoorde; dan mag de kritiek hem van achteloosheid, van onvoorzichtigheid of eene dergelijke lelijke *onhebbelijkheid* beschuldigen en waarschuwend den wijsvinger opheffen, want hiermeê volbrengt zij hare plicht. Maar wat de kritiek *niet* mag doen, wat haar op hare beurt lelijk staat, wat haar op een overijverigen en daarom wat overhaastigen, maar niet altijd overbillijken *police-man* doet gelijken, is dit: dat zij *zulk* een dichter' (die een gevestigden naam heeft en een half dozijn oorspronkelijke bundels en meer misschien aan zijn vaderland schonk!) 'de tuchtiging waardig acht *van* en hem daardoor op éene lijn stelt

met eenen eerst beginner, die het beetjen naam, waarop hij vlascht, nog geheel moet maken, en nu door een eersten bundel *letterlijk* vertaalde gedichten, die hij blijkbaar met bedachten rade voor geheel eigen scheppingen wil doen doorgaan, te recht in verdenking komt, dat hij op al te goedkoope wijze zijn Dichter-diploma over de grenzen heeft willen binnensmokkelen. Wie heeft er ooit aan gedacht, om één enkel voorbeeld met name te noemen, om het *zedelijk* charakter des dichters van *De ziekte der geleerden* en *De ondergang der eerste wareld* verdacht te maken, omdat b.v. 'De Winter' in zijne verspreide gedichten, aan Burger, de inleiding van den Bruiloftszang, in zijne Mengelingen, aan Milton, 'De Dood,' in zijne Mengelpoëzij, aan Schiller, een half dozijn verspreide Romancen, aan Perceys oud Balladenboek, of een Duitsch origineel ontleend is, dat hij tienmaal overtroffen heeft misschien, maar ongelukkig niet met name aanwees. Men misprijze een Napoleon zoo veel men rechtvaardig acht: alleen men schelde hem geen Cartouche. Koningen worden veroveraars; bedelaars-alleen worden sluikers en dieven. Men zij toch billijk en zachtmoedig in zijn oordeel en herinnere zich het goede woord, voor vele jaren door De Gids gesproken: 'De Letterkunde behoeft schandbord noch palei.' -

Als wij een blik rondom ons slaan, dan vermeenen wij de uitspraak, in der tijd in dit Tijdschrift gedaan, meer in de aanvoegende dan in de aantoonende wijze, en dus meer als een wensch te moeten opvatten; want zoo als het ten onzent toegaat, en vooral na de pleitrede van ten Kate zijn wij er in het geheel niet van overtuigd schandbord noch palei voor de letterkunde te behoeven. Ten Kate vraagt der kritiek een billijk en zachtmoedig oordeel. Billijk moet de regter altijd zijn, ofschoon ik toestem, dat in ons klein vaderland de kritiek soms al wonderlijk wordt begrepen, en dat bij haar meestal de kleingeestigheid voorzit, om bij de beoordeeling van het gewrocht alleen den persoon van den kunstenaar in aanmerking te nemen.

Maar tevens zachtmoedig? Zachtmoedig tegenover de kinderachtigste ijdelheid en de alle perken te buiten gaande opgeblazenheid? Dat een krachtige geest zich gevoelt, zich van zijn invloed bewust is, het behoort tot de eigenschappen van zijn kracht; maar het bewustzijn daarvan zal zich waarlijk niet uitspreken in eene loftuiting op zich zelven,

die hij dan ook niet behoeft. Wat zien wij echter om ons heen? Een streven naar roem langs de meest platte wegen. Eene laatdunkenheid en eene prikkelbaarheid, waardoor de middelmatigste celebriteiten - de meeste zijn òf almanakvullers, òf verhandelaars in kunstlievende genootschappen - zich de *allures* wenschen te geven van het genie, zij het ook van een dat ziekelijk is. Met eene ijdelheid, die welligt een Romeinsche Imperator uit den vervaltijd van het wereldrijk nog verbazen zou; met eene ijdelheid, die we bijna in hare opregtheid naïf zouden heeten, overstelpen onze dichters ons met de afdrukken hunner gelaatstrekken. Er zijn er, die tot dusverre reeds een viervoud van hun facie hebben gegeven en nog aanstalten maken om de productie te vermeerderen. Neem hunne bundels ter hand, die zij toch zelven zamenstellen, en ge zult er weinige vinden, waaraan eene beeldtenis ontbreekt, die den lezer meestal zeer onverschillig is, maar waaraan de dichter, de van God gewijde Ziener, weet, dat zijn tijdgenoot en misschien ook de nakomelingschap behoefte heeft. Och of men wachtte tot de tijdgenoot zijn verlangen te kennen gaf, om hem ligchamelijk te leeren kennen, dien hij om de vruchten zijns geestes reeds lief had! Indien zij echter zoo lang wilden beiden - en zij weten het, onze zieners! - ik geloof, dat slechts weinigen hunner de zaligheid beschoren zoude zijn van zich op het papier herhaaldelijk afgeschaduwd en vereeuwigd te zien!

Men zou zachtmoedig in zijne kritiek kunnen zijn, waar men eene zelfverheffing ontmoette als in het aangehaalde voorberigt? Het spijt ons van ten Kate, van wien wij gaarne het bewijs hadden ontvangen, dat hij zich waarlijk als krachtig talent had gevoeld, wien ik gaarne gehandhaafd had gezien op de plaats, die eenige zijner tijdgenooten hem hebben aangewezen. Een wijs man zeide eens, dat het ligt viel zich bescheiden te t o o n e n bij lof, maar dat wie bescheiden bleef bij afkeuring het eerst werkelijk w a s . Ten Kate toont niet waarlijk bescheiden te zijn, hetgeen hem toch ligter dan menigeen had kunnen vallen, daar er ruim drie jaren zijn verloopen tusschen de afkeuring, die hem te beurt viel en de verdediging, waaraan hij zich waagt. En dan nog zulk eene verdediging! Men tijgt u op letterkundig gebied een diefstal aan. Gij erkent het feit, maar zegt, dat er omstandigheden zijn, die u veront-

schuldigen; en die omstandigheden zijn: dat ge een dichter zijt van een gevestigden naam, die een half dozijn oorspronkelijke bundels, de vrucht van achttien jaren denkens en dichtens, in het licht hebt gegeven; dat ge een koning zijt en geen bedelaar; en dus wel verovert, waar gij het eigendom eens anderen aanrandt, maar niet sluikt en niet steelt.

Volgens mijn gezond verstand is een diefstal een diefstal, hetzij die door een koning of een bedelaar gepleegd worde. In de toepassing der straf zou mijn zedelijk bewustzijn, geheel tegen het beweren van ten Kate aan, den koning zwaarder doen boeten dan den bedelaar, want gewoonlijk heeft de eerste minder met gebrek te worstelen dan de laatste, en zou de diefstal des eersten alzoo meer voortspruiten uit een genoegen om te stelen. Passen wij de vergelijking toe op het gebied der dichtkunst, dan wordt ons de diefstal, gepleegd door ten Kate, die een koning is, nog onverklaarbaarder. Had hij zich zelven een bedelaar genoemd, die uit armoede een aanval doet op het eigendom eens mededichters, dan zou het feit begrijpelijk en minder strafwaardig zijn geworden.

Doch genoeg. Indien ten Kate nog mogt vermeenen geene dwaasheid verkondigd te hebben, dan zal ik verder geene moeite doen om hem daarvan te overtuigen. Ik heb mij reeds te lang bezig gehouden met de kleinheid, die er onder onze letterkundigen schuilt. Ik verlaat daarom liever den auteur om zijn gewrocht te beschouwen.

Ten Kate wordt geroemd om zijne meesterschap over de taal en over den vorm der dichtkunst, en, naar ik vermeen, niet geheel ten onregte. Duidt zijne vertaling van Torquato Tasso's Verlost Jeruzalem ook dikwerf aan, dat hij niet altijd opregt is, waar hij verzekert eene vertaling uit het Italiaansch geleverd te hebben, zij is echter uitnemend. Ik geloof ook, naar den aard der aan ten Kate verleende gaven, te mogen beweren, dat hij als vertaler, als overbrenger van de gedachten van anderen, eene blijvende plaats in onze letterkunde inneemt, dat hij in die hoedanigheid, en ook daarin alleen, tot de nakomelingschap zal overgaan. Het belge hem niet, dat ik zoo vrijmoedig mijne meening openbaar en aan zijn arbeid als oorspronkelijk dichter niet die buitengewone waarde toeken, welke vele mijner tijdgenooten daaraan schijnen te schenken. De plaats, die hij, naar mijne meening, inneemt, is altoos nog schoon genoeg,

om door vele dichters benijd te worden, die zich onsterfelijk achten, en het ook zouden zijn, indien de mate van ijver en van productiviteit ook de mate der onsterfelijkheid bepaalde.

De ‘bloemen uit den vreemde’ waren mij daarom eene welkome verschijning, en deden mij het, naar het uitwendige, smakeloos boekske spoedig na de uitgave openen. Ik onderschrijf gaarne de meening des vertalers, dat ‘het werk der overzetting van *belangrijke* uitheemsche geschriften in het algemeen, waar het *op waardige wijze* geschiedt, een der gewichtigste bezigheden van het algemeen waereldverkeer is; daar het geesten met geesten in aanraking brengt, de denkbeelden verfrischt en verrijkt, nieuwe gezichtspunten opent, en den horizont der kennis, ook van volken- en menschenkennis, verwijdt.’ En ik geloof met hem, ‘dat deze beschouwing niet alleen op de overbrenging van eigenlijk gezegde wetenschappelijke Geschriften der naburen, maar ook evenzeer op de voortbrengselen van uitheemsche Poëzy van toepassing is. Eene meerdere bekendheid met de onsterfelijke meesterstukken van een Shakspeare, een Göthe, een Dante, om slechts een drietal groote Dichternamen te noemen, kan niet dan gunstig terugwerken op de ontwikkeling en vooruitgang onzer eigene Letterkunde, op de veredeling onzer Algemeene beschaving. Of zou de Kunst op deze laatste geenerlei invloed oefenen, gelijk zij meenen, die, in onzen bij uitnemendheid praktischen tijd, met een meêlijdenden glimlach op wat zij “ijdele bespiegeling” noemen, ter neêrzien en nog altijd blijven beweeren, *que la Poësie s'en va*. We zijn zoo vrij het te ontkennen. Wel weet ik, dat de Kunst niet het brood des levens is; maar als men daarom leeraart, dat zij niets meer is dan de blaauwe bloem (een bevallig onkruid!), die tusschen het koren groeit, dan houd ik het er voor, dat men haar miskent in hare aart en roeping. Heeft niet de mensch een aangeboren zin ook voor het Schoone? Waar dat Schoone de gezellin is van het Ware en Goede (en oorspronkelijk zijn deze één, gelijk in God-zelven de Hoogste Schoonheid, Waarheid en Goedheid tot ééne ondeelbare volmaaktheid verbonden zijn), daar streelt het niet alleen den aesthetischen smaak, door behagelijke vormen, maar daar brengt het ook een zeer wezenlijk voedsel aan voor verstand en hart, en werkt het krachtig mede tot de harmonische vor-

ming en opvoeding van den geheelen mensch. In zoo verre is de Kunst eene Zuster der Godsdienst, gelijk dan ook de beroemde Ullmann eenmaal getuigde: “Op haar verhevenste toppunt is de Kunst lichamelijke voorstelling van het Heilige, dat naar zijn innigst wezen tevens schoon is.” Juist in deze roeping der Kunst ligt eene der redenen, waarom de Poëzy nooit van de aarde zal verdwijnen, maar ten allen tijde en onder alle volken hare eigene plaats blijft bekleeden.’

Ik heb mij de moeite getroost deze regelen af te schrijven, omdat daarin de literaire geloofsbelijdenis van ten Kate was nedergelegd. Die geloofsbelijdenis bevat tevens eene pleitrede ter gunste der Poëzij, terwijl voor de honderd en zoo veelste maal betoogd wordt wat eigenlijk niet of nooit betoogd behoefde te worden. Of is er ooit aan getwijfeld, dat de mensch een zin voor het Schoone even als voor het Goede en Ware bezit? Zoodra men echter den mensch ging classificeren en van het geslacht eene soort maakte; zoodra men niet langer den mensch nam zoo als hij door de hand der Natuur gevormd, maar zoo als hij door het verkeer met zijn natuurgenooten vervormd was; zoodra hij werd ingedeeld in Hindoes, Grieken, Joden en Christenen, en nog wel, wat de laatste betreffen, in al de bestaande tallooze onderafdeelingen; zoodra men dit deed en het begrip van het Schoone daarnaar wijzigde, zoodat men eene Grieksche en eene Joodsche en eene Christelijke Schoonheid kreeg, werd men er schier toe genoopt den mensch dikwijls de vatbaarheid niet alleen voor het begrip van het Schoone, maar ook van het Ware en Goede te ontzeggen; werd men er toe genoopt om, bij de afneming en verzwakking van het Grieksch, of Joodsch, of Christelijk bewustzijn, hetgeen dan ook gepaard ging met de afneming en verzwakking van den invloed der Grieksche, of Joodsche, of Christelijke poëzij, te beweren ‘*que la Poësie s'en allait*.’

Indien wij Ds. van Oosterzee, voor wiens talent ik mij buig, zoodra het slechts op het gebied blijft, waarop het geboren en zich ontwikkeld heeft, indien wij Ds. van Oosterzee op reis vergezellen en bij de beschouwing der prachtigste natuurtafereelen, welke ons tot genot stemmen, welke ons tot eene onbestemde aanbidding oproepen van een Kracht, die overal verschijnt, maar zich nergens laat vatten of met

zinnelijke vormen bekleeden, eenige texten der Christelijke openbaring hooren verkondigen en zelfs eenige dogma's, misschien wel van eenige onderafdeeling der Christenheid, hooren aanhalen, zeker met het doel om ze door de natuur rondom hem, die echter niets van dogma's houdt, te bewijzen, dan gelooven we, dat Ds. van Oosterzee met het oog op zijne lezers gerust kan uitroepen: '*que la Poësie s'en va*,' want hij zal weinige luisterende ooren hebben gevonden, of zoo hij die al vond, weinige harmoniesch ontwikkelden, dien hij een aesthetisch genot bereidde.

Het is waar, wat ten Kate beweert, dat de Poëzij nooit sterven kan, evenmin als het Goede en Ware, en dat zij de zuster is der Godsdienst. Schoon ik de waarheid der stelling beaam, toch verschil ik zeer in de toepassing. Het komt hier alleen aan op het begrip van Godsdienst. Bedoelt hij het wezen der Godsdienst, dat zijn wortel heeft in elken mensch, en beschouwt hij de Poëzij daarvan de zuster, dan ben ik het volkomen met hem eens, maar dan ook is ieder denkend wezen het met hem eens, en behoefde hij geene pleitrede te hebben uitgesproken. Evenwel vermeende hij daartoe eene aanleiding ontvangen te hebben 'in onzen bij uitnemendheid *praktischen* tijd,' die gezond verstand genoeg heeft om onverschillig voorbij te gaan, wat zich niet rangschikken laat onder de behoeften van den mensch, of die verzameling van menschen, welke maatschappij wordt genoemd. Die bij uitnemendheid practische tijd heeft zich dikwerf ongevoelig of onverschillig getoond voor de Poëzij of liever voor den vorm, waarin zij verscheen.

Geschiedde het niet te regt? Onze bij uitnemendheid praktische tijd en tevens elke andere periode, welke ten Kate het bijvoegelijk naamwoord van practisch misschien niet zou willen toevoegen, vraagt aan de Poëzij eene uitdrukking voor de gedachten en de gewaarwordingen, die den mensch in dien tijd bewegen. Heeft zich derhalve de Poëzij eener vorige periode niet op het algemeen menschelijke gesteund, maar op het conventionele, aan zoodanige periode alleen eigen, dan zal zij voor eene volgende niet meer passen, dan zal zij bij eene wijziging in de gedachten en gewaarwordingen, in de rigting der menschen, ook eene wijziging moeten ondergaan, op straffe van door onzen bij uitnemendheid practischen tijd voor een doode, in het gunstigste geval, voor een geurige mummie te worden aangezien. Bekennen wij elkander toch

de waarheid. De meeste meesterstukken der moderne Christelijke poëzij zijn gestorven, en zijn zoodanige geurige mummiën. Torquato Tasso's Gerusalemme liberata, Milton's Paradise lost, Klopstock's Messiade, Bilderdijk's Ondergang der eerste wareld, alle, vruchten van nog meer misschien dan achttien jaren denkens en dichtens, alle, de bewondering vorderend van den geletterde, die zich vrij verplaatsen kan op het standpunt dier dichters, ze zijn toch voor den tijdgenoot verstorven, ze kunnen niet meer in het leven treden. Niet alzoo Shakspeare, Göthe of, in geringere mate, Schiller, die nimmer den vrijen geest hebben gebogen onder het juk eener tijdelijke gedachte, die altoos als menschen tot den mensch hebben willen spreken, en daarom ook door den mensch altoos nog worden gehoord en verstaan.

Bij de beschouwing alzoo van de '*Bloemen, keur van poézy*,' door ten Kate uit den vreemde verzameld, en door hem voorzeker de wereld ingezonden als bewijs voor hetgeen hij in zijn voorberigt zegt aangaande de onsterfelijkheid der Poëzij, moet derhalve in de eerste plaats op de strekking der gedichten gelet worden, die hij de moeite der vertaling waardig keurde; waarbij dan tevens niet uit het oog mag worden verloren, hoedanig de vertaler zich van zijne taak kweet.

Ik hoop echter mijne lezers en mij zelven te sparen door slechts hier en daar eene keuze te doen; daar eene beschouwing der zes en zeventig liederen en gedichten, waaruit de bundel bestaat, eene taaije kracht vereischt, welke ik niet bezit.

'De keur van poëzy' is ingedeeld in drie hoofdstukken, als: I. Uit het boek der Natuur, II. Uit het boek der Geschiedenis, III. Uit het boek des levens.

Vindt ge die indeeling in allen deele juist? Het boek der Natuur heeft toch veel van het boek des levens; maar al kan deze verdeeling ook verdedigd worden, minder dunkt mij die van het boek der Geschiedenis en dat des levens. Het zij echter slechts eene opmerking in het voorbijgaan. Wij pogen deze indeeling te verklaren door te onderstellen, dat ten Kate door de Geschiedenis meer het openbare leven, door het leven meer het huiselijke, het intime, verstaat.

Een schoone spreuk moet de gedachte, welke bij het zamenstellen van het boek der Natuur heeft voorgezeten, verklaren. Zij luidt:

Wie nah verwandt ist dir der Dichter, o Natur!
In dir ist ewig Neugestalten,
Ein Blätter-treiben, Blumenkelch-entfalten,
Und tausend Stimmen rauschen auf der Flur.

Wij zullen derhalve den invloed van dit eeuwig vormen en vervormen, van die duizende stemmen waarnemen; wij zullen den mensch, harmonisch ontwikkeld, tot dichter gewijd, onder den invloed der hem omringende natuur zich hooren uiten, en hooren ontsluijeren wat er verborgen in hem mogt zijn.

'*De Natuur en de Mensch*' heet het eerste gedicht. De mensch beschouwt de Natuur en bewondert haar om haar vlijt, kennis, arbeid en strijd, om haar '*talloze zorgen, gesprenkeld als zand*,' en de Natuur geeft voor die bewondering wel eenigen grond, want zij voert den mensch toe:

- kost gij 't al dragen
't Geheim mijner kracht,
Gij waandet u goden,
Hoogmoedig geslacht!

De mensch verzoekt daarop zich als haar kind te mogen beschouwen, en de Natuur antwoordt (hetgeen even goed op de vraag slaat als het woord ootmoed rijmt op poëet):

Hoe! *mij* wilt ge aanbidden?

Ik heb het oorspronkelijke niet bij de hand, en kan dus niet beoordeelen, of de oorspronkelijke dichter ten Kate in dien onzin voorgaat.

De Natuur vaart voort met den mensch te berispen en hem te wijzen op haar moeder. Zij zelve grijst en veroudert; 'haar *bloemen* en *stralen* gaan onder in 't graf.' Een wonderlijk soort van stralen! Maar zij heeft een Moeder,

Wie de eeuwigheid heugt,
En *eeuwigheên wachten*
In eeuwige jeugd.
Mijn kennen en kunnen
Is licht van haar zon.

Hoe het *kennen* en het *kunnen* het licht kan zijn van haar zon, begrijp ik niet. Ik kan het mij nog eenigzins begrijpen van het *kennen*, maar in het geheel niet van het *kunnen*, dat een kracht onderstelt. Maar hooren we verder:

Mijn liefde - het beekjen,
Haar liefde - de bron!

Zoek haar! de *Fonteine*
Van zielengenot,
De onsterflijke schoonheid,
De weerglans van God!
Aanschouw, hoe de Dochter,
Die *tijdelijk* blinkt,
Eens zachtkens in de armen
Der moeder verzinkt,
Met haar vereenzelvigd,
Geheiligd *herleeft*,
En alles verheemlend
De oeönen doorzweeft!
Zie, dan eerst, gezaligd,
Door 't stof niet verblind,
Bemint gij de Moeder:
Haar zoon, maar - Gods kind!'

Ik verklaar in allen ootmoed het gedicht niet te begrijpen. Wie is de moeder der Natuur, die de weerglans van God is, de moeder, in wier armen de dochter *zachtkens* verzinken, maar ook met haar *herleven zal* (is de dochter dan met haar gestorven?), om *alles verhemelend* de oeönen te doorzweven? En als dat alles gebeurd is, wat zeker nog al wat beteekent, dan zal de mensch, 'gezaligd en door het stof niet verblind,' de moeder beminnen. Met den laatsten regel: Haar zoon, maar - Gods kind! weet ik in het geheel geen weg.

'*Naar buiten*' is het tweede gedicht, dat, naar mijne meening, boven het eerste staat, omdat..... het ten minste begrepen kan worden. Het gedicht bevat de ontboezeming van den dichter, wien het 'huivert in de duffe stad, die tusschen steenen gekerkerd is,' en die daarom 'met onbezorgden ijver' naar bloemen heen ijlt, die hem begroeten, 'niet met een *ijdelen woordenvloed*, maar met een wierook, hemelzoet, die waassemt voor zijn voeten!' En 'streelt hij heur fluweelen blaân' (welk een genot voor een bewonderaar van het Schoone),

Dan blikken ze opgetogen
Mij met die starren oogjens aan,
Die nimmer *logen met een traan*
Noch met een lonk bedrogen.

(om de eenvoudige reden, dat ze traan noch lonk bezitten!)

En schoon het roosjen doornen biedt,
Als ik het af wil plukken, -
Toch wondt het als de menschen niet,
Die ons de dorens van 't verdriet
In 't kloppend harte drukken.

Waarom niet? Een wond = een wond; dus de doren van het roosje ook = de dorens van het verdriet. Hoe de dichters zich toch afpijnen om eens.... niets te zeggen!

Daar buiten bloeit een Heiligdom,
Waar booze driften weken:
Daar wandlen *vrede* en *vrijheid* om;
De Menschenwaereld is er stom,
De Hemel kan er spreken!

Welk eene opvatting der Natuur! Zij heeft dit onschuldigs, dat ze gedurende een tal van jaren altijd herhaald werd en alzoo niet treffen zal door nieuwheid. In de natuur wandelen *vrede* en *vrijheid* om? Gelukkig dat het niet zoo is! De wereld der menschen is er stom, en daarom kan er de hemel spreken! Ongelukkige mensch, die zoo zedelijk verdorven zijt, dat gij den hemel doet zwijgen, waar gij spreekt!

Dies zoek ik gaarne 't groene pad,
Door 't lieve licht beschenen:
Mij huivert in de duffe stad,
Van asch besmet, van slijk bespat,
Een *graf* van *doode* steenen!

Last but not least! Een *graf* van *doode* steenen! Daaronder wordt een stad verstaan. Weder bekruipt ons de lust het gedicht, dat van D. Bernstein is, in het oorspronkelijke te lezen.

Maar er zijn nog meer curieuse stukjes. Onder deze rubriek rangschik ik: *Na een zomerbui*.

Rijst op, rijst op, ontroerde zielen,
Die bevende Gods donders vliedt!
De *binnenhamer zag* u knielen,
Nu hoor' Natuur ons jubellied!

De *zon bukt neder* uit den hoogen,
En zoekt elk hagelsteentjen op,
En *kust* het met heur vlammende *oogen*,
En *smelt* het tot een *balsemdrop*.
Ja, *Hij* was daar! De Meester daalde
En wandelde in zijn schepping om.

Waaraan zag de dichter dat? Aan de regendroppels op de bladeren, die hij vergelijkt bij ‘levende juweelen,’ en aan ‘het nederbukken der zon,’ die ‘met heur vlammende oogen de hagelsteentjes kust’ en ‘tot een balsemdrop smelt?’ (doet smelten). Verder verhaalt ons de dichter, dat ‘on-

der Gods *fluweelen* schreden' kracht en overvloed ontluiken; dat de orkaan als heraut riep: 'daar komt de Heer!' terwijl de bliksems rond Hem henen vlogen, 'waar Hij zijn wielen' wendde. Eensklaps verlaat de dichter al het beschouwde en vervolgt:

> Ja, Hij was daar, wien de englen juichen,
> Die d' afgrond breidelt in zijn woên,
> Wien (?) alle koningshoofden buigen,
> Alle overwinnaars hulde doen!
> De *zilverstralen* van den regen,
> De *zonnestralen* van *omhoog*,
> Verkondigen des Heeren zegen
> In 't *weven* van Zijn *vredeboog!*

Doch genoeg! Uwe oogen duizelen even als uwe gedachten! Het gedicht schijnt in de grootst mogelijke vertrekking van zinnen gemaakt te zijn. En zulk een dooreenhaspeling van woorden, waarvan de kracht niet altijd juist begrepen schijnt te zijn, heet: *Na een zomerbui*, en wordt door den vertaler vermeld als 'uit het boek der Natuur' te zijn genomen!

Voor wie er behagen in schept om eene worsteling met zijne gezonde hersenen tegen valsch vernuft en fantastische opwinding aan te vangen, kan ik een gezette lezing aanbevelen van een ander gedicht, getiteld: '*De Taal der Kleuren*,' waarin vermeldt wordt, dat de hemel blaauw en het aardrijk groen is. Uit die onomstootelijke en treffende waarheid wordt afgeleid, dat:

> De Heer is waarachtig en trouw in Zijn *doen*,
> Een toevlucht in leven en sterven!

of wel het: '*Avondmaal der Schepping*,' in welk gedicht de beschouwing der natuur aanvangt met de volgende ware teekening:

> Hoe reiken zij elkaâr de handen,
> De ruwe *rots* het donzig *dal!*

En hoe denkt ge, dat de dichter zich den titel van het gedicht poogt waardig te maken? Door de volgende verrassende opmerking:

> Straks zullen de airen, die daar zwellen,
> In *levend* brood herschapen zijn,
> En 't sap der blaauwe muskadellen,
> Zich *blozend* zien *verhoogd* tot wijn.

Mijn ziel schiet vol van dankgebeden,
Natuur! gij wordt mijn tempelzaal:
Wel roept met brood en wijn mij heden
De schepping tot *haar* Avondmaal!

Ook dit is een blad uit het boek der Natuur! De kolossaalste onzin bevat echter het gedicht: ‘Stemmen der Nacht.’ Daarin wordt ons verkondigd, dat de dag *schaterend* is weggevlogen, hetgeen in volstrekten tweestrijd is met het gewone beweren der dichters, dat de dag in stilte scheidt; een *zachte stilte* waait den dichter *aan*; en ‘waar aarde en hemel samenvloeien in liefelijken *schemerschijn*,’ daar doet ‘de maan haar stralen *gloeien!*’ die ‘blank’ zijn ‘als smeltend zilver.’ Denk eens na. Het is avond-schemer, niettegenstaande de maan haar stralen doet gloeijen; en die stralen k u n n e n gloeijen, niettegenstaande ze blank (wit?) zijn als *smeltend* zilver, dat echter, om ligt te bevroeden redenen, in de werkelijkheid nooit blank kan zijn!

Vervolgens ruischen ‘fluisterende groeten’ en ‘gebroken klanken,’ die eigenlijk ‘zuchten zijn, die elkaâr ontmoeten,’ of ‘kussen, die weenend zijn toegedacht,’ of liever ‘zegenbeden en troostende engelen,’ of eigenlijk weder ‘Hallelujaas,’ die zich ‘op Gods oneindig *dankaltaar mengelen*.’

Ten Kate, gij, meester over de taal, waar bleef uw meesterschap, waar bleef uw vermogen, waar bleef het gezond verstand, dat men zelfs bezit al is men geen genie?

Ik besluit mijne aanhalingen ‘uit het boek der Natuur’ met de mededeeling van een gedicht, dat allerliefst is, maar - ik moet het tot mijn leedwezen bekennen - toch een uitzondering moet heeten op den algemeenen regel. Het is getiteld: Lentevreugd:

De lente verscheen, en de waereld ontwaakt,
Een bron van nieuw leven ontsprong:
Mijn hart wordt van zalige zangdrift geblaakt;
Ik voel mij zoo jolig, zoo jong!

Het zonnetjen roept al 't gebloemt bij elkâar,
De daauw schijnt tot paarlen gestold.
Wat schijnt daar zoo graauw door het *git* van mijn hair?
Een sneeuwvlok misschien, die niet smolt?

't Gevogelte zingt, achter 't loovergordijn,
Elkander het minnelied toe....
En zoo het geen sneeuw is, wat mag het dan zijn?
Ik ben als de vogels te moê.

De lente verscheen, en de waereld ontwaakt,
Een bron van nieuw leven ontsprong:
Mijn hart wordt van zalige zangdrift geblaakt;
Ik voel mij zoo jolig, zoo jong!

Daar is gezond gevoel in en eene gedachte, die men vatten, die men begrijpen kan. Het verstand bestraft ons later bij nadenken niet, dat wij ons hebben vergaapt aan een spel van woorden, aan eenige zeepbellen, die door het licht even worden gekleurd, maar dan bersten.

Wij naderen thans de gedichten ‘uit het boek der Geschiedenis,’ welk boek in drie onderafdeelingen is gesplitst, en wel: ‘uit de gewijde, de kerkelijke en de algemeene geschiedenis.’ Of in de *algemeene* geschiedenis de *gewijde* en de *kerkelijke* niet tevens begrepen is?

Wij vangen aan met het begin der Gewijde Geschiedenis. ‘*Adam en Eva*’ is het gedicht getiteld. Denkt ge Adam en Eva in of om Eden te aanschouwen? Gij dwaalt, en niet weinig ook. Wij zijn op Golgotha, waar een ‘zwijgend Engelenchoor het kruis des Heiligen omringde.’ Een uit dat koor - het was Adam - begon echter te spreken:

De *Boom* uit Edens *hemellucht*
Die Goed en Kwaad deed kennen door zijn vrucht,
Mag van dit kruis alleen de *schaduw* heeten:

Hoe die boom, hoe wonderbaar hij ook zijn moge, ooit de schaduw van dit kruis kan heeten, is mij duister.

Ook Eva zweeft in dat geestenkoor, en spreekt op hare beurt, dat zij ook den anderen boom - dien des levens - in het kruis aanschouwt, en eindigt met de verzekering:

De Boom, die ons de Kennis heeft gegeven,
Is met den Boom des Levens *zaamgeweven*:
Het gantsche Paradijs *bloeit* in dit *Kruis*.

Schijnt u het overdragtelijke niet wel wat al te overdragtelijk? Ik onthoud mij echter van een oordeel over dit vers, even als over alle uit de Gewijde *Geschiedenis* (?). Ik geloof, dat ze niet onder het bereik der kritiek vallen.

Het religieus gevoel heeft daarover te oordeelen; en, hoewel ik vermeen, dat dit zeer wel gepaard kan gaan met poëtischen zin, waag ik toch te beweren, dat ongelukkig de meeste dezer gedichten het tegendeel bewijzen. Slechts in het voorbijgaan worde mij de opmerking gegund, dat mij het religieus gevoel, in de meeste dezer gedichten nedergelegd,

niet zuiver dunkt; men heeft zich zoo veel moeite gegeven om eene gedachte, en dan ook nog meest verminkt, te beligchamen; zou het ook de schuld zijn der gedachte-zelve, die zoo weinig zuiver is? Men denke aan het gedicht Adam en Eva, en raadplege het daarop volgend: *Abels graf*. Is het geen mystikerij, een ziekelijke afdwaling des geestes?

De kerkelijke geschiedenis geeft ons slechts een enkel gedicht in dramatischen vorm; het is getiteld: *Luther op den Rijksdag te Worms*. De vorm - ik erken het gaarne - is schier onberispelijk. Het zijn hier dan ook niet des dichters gedachten en ontboezemingen, die gekunsteld en geknutseld zijn, maar het is een voorstelling van een daad. Men was dan ook wel gedwongen om iets positiefs te geven. Hoe goed ook de charakters, zelfs in het korte fragment, worden weêrgegeven, toch waag ik ten Kate te berispen, dat hij juist dit gedicht alleen aan de Kerkelijke Geschiedenis wist te ontleenen. Och of de poëzij, dat voertuig van het rein menschelijke, ten minste vrij mogt blijven van alle polemiek, welke die dan ook zij!

Onder de gedichten, aan de Algemeene Geschiedenis ontleend, treffen wij aan: eene vertaling van Schillers Kassandra. Na de lezing van het vloeijend berijmd vers moet ons de vraag van de lippen: waartoe die vertaling? Kan het gedicht, dat slechts een fragment is, worden begrepen door hem, die niet ingewijd is in de geschiedenis van Troje's beleg? Geene der volgende gedichten treft door nieuwheid en frischheid, treft door eene gedachte, waarvan de waarheid, door velen gevoeld, slechts door weinigen is uitgesproken. '*Het Gastmaal van Theodorik*' stelt u een koning voor, die een moord beging en nu in ongebondenheid en luidruchtige vermaken zijne wroeging wil smoren. Hij vermag het echter niet. Aan het feestmaal herinnert hem zelfs een visch het door hem gepleegde misdrijf. De oogen van 'dien roem van alle lekkernijen' doen hem denken aan de verslagenen, en in wanhoop rijst hij op en geeft zijne wroeging in tal van vloeijend berijmde versregels te kennen. Hij eindigt met:

> O Eeuwge Rechter, heb erbarmen!
> Aanzie mijn lijden, mijn *berouw!*

Naauw heeft hij dat woord *gesproken*, of de 'bange waanzin zwicht,' en hij ontvangt weder gemoedsvrede! Grooter banaliteit zal men moeijelijk in proeven van eerstbeginnen-

den aantreffen. '*Het eerste orgel te Turyn*' is niet veel beter. Amadeo, de Hertog van Savoye, gaat ten strijde, hoe de Bisschop hem ook tot vrede beweegt. Toen deze bemerkt, dat zijne vermaningen vergeefs zijn, verzoekt hij den Hertog vóór den aftogt God te gedenken:

Kies, maar *kies met God uw wegen*,
   En begin den kampstrijd niet,
Zonder afgesmeekten zegen!

De Hertog stemt toe, mits daarbij 'het nieuwe speelwerk klinke.' Hij gaat. Maar naauwelijks verneemt hij de accoorden des orgels, of - 'de Hemel *zingt viktorie*.' Wat die orgeltoonen dan ook niet verkondigden!

   Hoor, daar ruischt het in zijn oor!
Hoor, daar bruischt het door de boogen,
   Als een *zingend* geestenchoor,
Op een *stormwind aangevlogen:*

   Als een lokkende Englengroet;
Door Zéfieren voortgedragen;
   Als een naklank, hemel zoet,
Uit een lied van beter dagen:
   Als de juichkreet van een hart,
Stijgende uit het *graf* der zonden,
   Van een ziel, na lange smart,
Eeuwig met haar ziel (?) verbonden.

   Amadeo staat ontroerd.

   En hij grijpt het machtig zwaard,
Rukt den krijgshelm van de lokken,
   En werpt beide tegen de aard,
Dat de *marmren steenen schokken*.

   En de Bisschop hoort zijn woord:
'k Heb het thands te zien gekregen,
   Niet in wilden *broedermoord*,
In den vrede kiemt de zegen.
   Al gij andren, doet als ik:
Vrede zij het! vrede! vrede!'

Er zijn gedichten, waarover men zwijgend de schouderen ophaalt, even als over menschen, wier onbeduidendheid geen bestrijding vordert of zelfs duldt. Tot die gedichten behoort het meêgedeelde, behooren bijna alle, die onder de rubriek: Algemeene Geschiedenis, zijn gerangschikt.

Ten Kate waagde zich aan een vertaling van Schillers: Jonkvrouw van Orleans? Zoo luidt voor het minst de titel van het gedicht. Het zijn echter slechts eenige fragmenten van eenige lyrische gedeelten uit Schillers treurspel. Met

welk doel? Om den oorspronkelijken dichter bekend te doen worden.... door het stuk snijden van zijn werk en een deel daarvan te geven, dat onverstaanbaar is? Hij schijnt Schiller beter regt te hebben laten weêrvaren door de keuze van een fragment uit het treurspel Willem Tell. Dit fragment is een afgerond geheel. Ook hier, even als bij het dramatisch fragment van Luther op den Rijksdag te Worms, ontbreekt die gezwollen toon, dat bombastisch woordenspel, wat we tot dusverre in alle lyrische gedichten aantroffen. De aanmerking, die we hierbij zouden kunnen maken, houden we tot later terug, wanneer we nagaan, h o e ten Kate vertaalt.

We zijn nu het laatste gedeelte van den bundel genaderd, getiteld: ‘Uit het boek des levens.’ Zoo ergens, moeten wij hier waarheid, moeten wij hier de werkelijkheid, moeten we hier, niet de overdrijving en de onmogelijkheid van het fantaserend vernuft, maar de innigheid van het gezond gevoel, de klaarheid van het praktisch verstand aantreffen. Dat ten Kate dit ook aldus heeft begrepen, bewijst hij door de spreuk, die de gedichten uit het boek des levens voorafgaat:

> Greift nur hinein ins volle Menschenleben!
> Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt,
> Und wo ihr's packt, da ist 's interessant.

Het eerste vers draagt er niet toe bij, om onze verwachting te bevestigen. Wij vangen toch aan met ‘Het *droomende* kind.’ Men hoore:

> De vogels doen hun nachtgroet hooren;
> Op zilvren wolkjens *slaapt* de maan.

Die *slapende* maan behoort weêr geheel aan ten Kate; misschien ook de onwaarheid, dat de vogels zich nog doen hooren, terwijl de maan reeds schijnt.

> Ook moeders lust, de jongst geboren,
> Is in zijn wieg ter rust gegaan.

Het vouwt al *droomend* ‘de kleine reine handtjens’ en ‘de lipjens fluistren Jezus' naam.’

> Waar *droomt* hij van? Van 't zalig Eden
> Der onschuld, dat voor ons verdween:

Jammer dat het kind zal opwassen en een mensch worden, want dan zal hij niet meer kunnen *droomen* van het Eden, dat voor menschen verdwenen is.

Gods Englen dalen naar beneden
En blikken door het venster heen.

Uit het boek des levens! Neen, uit een of ander droomboek, door een phantast bijeengebragt, waarvan ‘onze bij uitnemendheid praktische tijd’ meestal de bladen losscheurt en verspreidt.

Een vergoeding voor dit gedicht vinden we in eenige volgende. Ik erken, dat ‘*de blinde knaap*’ een stukje is, vol innig en waar gevoel. Men vergunne mij de mededeeling:

Lieve moeder! reik me uw hand,
Zeg mij hoe het bloemtjen bloeit,
Zeg mij hoe de *lustwarand*
In den glans der zonne *gloeit!*

t Bloemtjen, zegt men, is zoo schoon,
Wijl het al Gods wondren ziet:
t Roosjen, met heur *koningskroon*, (?)
En den vogel met zijn lied (!)
Op mijn oogen ligt een band:
'k Dwaal alom door 't donker heen.
Lieve moeder! reik me uw hand -
Ach, ik ben zoo bang alleen!

'k Zag zoo gaarne 't groene dal
En de gouden zonnestraal:
Maar ik zag het liefst van al
Moeder! u een enkle maal!

Hoewel er nog drie coupletten volgen, is het gedicht hier ten einde, daar de gedachte, die er in leeft, haar volledigen vorm in de medegedeelde verzen ontvangen heeft. Jammer voor het gedicht dat het koud verstand eene vraag zal doen, die de dichter niet voldoende beantwoorden kan. Het kind heeft nog nooit zijn moeder gezien - aandoenlijke gedachte! - het is dus altijd blind geweest en het spreekt van de natuur in dier voege als slechts hij vermag, die zelf heeft waargenomen.

‘De schoolkinderen,’ hoe lief ook gedacht, heeft mede iets onlogisch. In de eene strophe hebben zij ‘geen geloof’, in de volgende, wachten en smachten zij naar ‘de vurige Evangelieboden,’ die zich tot de Heidenen wenden.

Is een ‘oudejaarsnacht van Jean Paul’ waardig om in het meergemelde droomboek een plaatsje te vinden, ‘de man en de vrouw’ (een parabel) verdient het nog meer. Verbeeld u dat Adam en Eva bij het vlugten uit het Eden, den Engel een gids vroegen op het moeijelijk pad. De goede Cherub wijst Adam daarop de zon:

'laat dan ook de Zon uw *blinkend* voorbeeld wezen!
Zij vangt heur dagtaak met een *blijden glimlach* aan,
En wijkt ter rechter noch ter slinker van heur baan; (?)
Zij brengt Gods zegen in heur stralen, stooft den *volken*
Het *levend* brood, *trotseert de orkanen* (?); klieft de wolken
En *strooit* na elken strijd te rijker *stralenschat*.

en tot Eva luidt het, dat zij de beek maar als voorbeeld moet nemen:

Gelijk uw arbeid dan dien der Natuur! Stilzwijgend
Brengt ze al wat schoon is voort... Heur volle *boezem*, hijgend
Van liefde en leven, *kweekt* den bloezem en de vrucht,
Versiert zich met heur werk, en *stroomt* de laauwe lucht
Met geuren *vol!*

Het zij genoeg, om de waarde van het gedicht en ook de verdiensten van den vertaler te doen kennen.

Wij juichen de opname van een paar versjes van Heinrich Heine en van het voorspel van Göthes Faust toe; maar het zijn bijna de eenige oasen in de dorre zandwoestijn. Wij mogen onze lezers niet de straffe opleggen om met ons al de gedichten te doorworstelen. Wij willen daarom slechts een tweetal kiezen, welke wij ten besluite der anatomische studie nader zullen beschouwen.

'*'t Is volbracht!*' van Lange.

Op den Berg der Jammren,
Herder zonder lammren,
Sprakeloos en koud,
Met gebroken oogen,
't Heilig hoofd gebogen,
Hangt de Heer aan 't *hout*.

Welk een constructie! In welk verband staat 'de Herder zonder lammeren' tot den '*Heer die aan het hout*' hangt?

Welk een *throon*
Voor 's Vaders zoon!
Is dan 't *gapend graf* een woning
Voor den Hemelkoning?

Ach, wat angsten lijdt Hij!
Ach, wat doodskamp strijdt Hij!
Bloedende overal!
Is van al zijn vrinden
Dan niet één te vinden
Die hem redden zal?

Welk een platheid en tevens zinledigheid!

In verhoogde mate ontmoeten wij die in de volgende strophe:

Gij de Zoon des Vaders,
Tusschen gruweldaders!
Wat ontzinde waan,
Welk een duivlen woede
Eeuwig Reine en Goede!
Heeft U dít gedaan?
Ach, een ras
Van stof en asch
Kaïns-zaad, maar tienmaal wreeder,
Sloeg u, Abel! neder.

Ik mag het niet ontveinzen, dat dit lied, hetwelk mij tot den heiligsten eerbied stemmen moest, mij met wrevel vervult. Het is of de verheven gedachte juist het

dringendst eenzuiveren vorm eischt en het ontbreken van dezen een disharmonie veroorzaakt, die dezelfde uitwerking heeft als een mislukte caricatuur.

Het laatste gedicht, dat wij wenschen te beschouwen - het gedicht, aan den Heer ten Kate zelven door Louize Heldring voor ruim een en twintig jaren toegewijd, blijve buiten alle beoordeeling, hoe vreemd het ook schijne dat zoodanig een gedicht in een keur van poëzij wordt opgenomen - heet '*het ontwaken*.' Het is zoowel de vorm als de inhoud, dien ik waag te wraken. Verbeeld u, dat wij in den vorm van een zamenspraak het herleven bespieden van een gestorvene, die in het hiernamaals door zijn vooroverledene echtgenoote wordt ontmoet, of liever ingehaald. Men hoore:

ZIJ.
Die sluimring deed u goed?

HIJ.
Uitnemend goed.
'k Herinner mij zelfs in mijn vroege jeugd
Geen slaap zoo vast, zoo hartverkwikkend zoet.
Onze oude goede vader - of 't u heugt -
Wanneer hij 's morgens in de kamer trad,
Placht op de vraag: hoe hij geslapen had'
Te zeggen: 'Als een zalige!' Welnu,
Dit zelfde *vrolijk* andwoord geef ik u.
Ook ik sliep als een zalige, of veeleer
Ontwaakte ik als een zalige!

ZIJ.
Wat dunkt u van dit oord?

En nu geeft *Hij* een beschrijving van hetgeen hij ziet. Welke boomen! Waarlijk hemelhoog! En de wind ruischt zoo lieflijk, als suisde er hier een zangerig choor! En daar achter rijzen bergen op, klaar afgeteekend tegen 's hemels trans, '*somtijds* (en *hij* is pas ontwaakt) door wolken *bezocht*', enz., totdat hij eindigt:

De blik verdwaalt van 't eene vergezicht
In 't andere en de *blaauwe kimmen vliên*
Al verder weg, als smolten zij tot licht.

Zij vraagt steeds naar hetgeen haar reeds voor lang bekend moet zijn; *zij* vraagt dan ook alleen om hem gelegenheid te geven tot spreken. Eindelijk zegt zij:

Keer in u zelf! Voelt ge uw herschepping niet,
Of was u ooit op aarde als thands te moê?

HIJ.
Mijn hart is als een bodemlooze zee:
Bewogen, maar toch kalm, vol diepen vreê.

Ja, als ik rond my zie, my zelv' herken,
Mijn hart doorvorsch, *uw hand zoo teder druk*,
Vervult my zulk een waereld van geluk
Alsof ik zalig in den Hemel ben!

ZIJ.
Gij zijt het!

Neen, hij is het niet; hij is zeker nog op deze wereld; misschien wel in een lief priëel met de bergen in het verschiet, de bloemen op den voorgrond en een lieve gade aan zijne zijde, die hij zeker gelijk heeft lief te hebben en teeder de hand te drukken. Toch vergissen wij ons. Wij hooren eene poging om het verborgene te ontsluijeren, om het onbegrijpelijke te verklaren; wij hooren eene geloofsbelijdenis, zoo vaag, zoo duister, dat ons de ooren suizen....! Neen, wij zijn niet op de aarde. Wij zijn.... in de phantastische wereld, door een ziekelijk brein geschapen; wij hebben weder eene bladzijde gelezen uit het bewuste droomboek. Dergelijke voorstellingen moeten uit den aard der zaak mislukken. Heeft de Heer ook op aarde eene opstanding geleeraard, van het *hoe* en van den aard van het herleven heeft Hij nimmer, hoe daartoe ook aangezocht, iets geopenbaard. Wij huldigen Zijne wijsheid. Zoodra die verborgenheid meer is dan eene gedachte, eischt de mensch, dat zij hem in een zinnelijken vorm te gemoet trede; het onstoffelijke wordt alsdan stoffelijk; het hoog verhevene wordt bekrompen en kan niet voldoen aan de gedachte, die er aan ten grondslag ligt en in ieders brein oprijst. Men ziet het b.v. in Vondels Lucifer, waar de hemel in zinnelijke vormen ons wordt voorgesteld. Hoe klein is die Godheid, die legers uitzendt tegen Haar vijand; hoe bekrompen, hoe eng wordt ons die hemel, die wij ons als onmetelijk hebben gedacht. Hoe verheven daarentegen zijn de meeste ‘reien’ van het treurspel! In deze zijn dan ook de gedachten van den grooten dichter nedergelegd en worden wij niet gedwongen te aanschouwen.

Het gedicht, door ten Kate vertaald, bevat eene gedachte die zich vernedert door zich in zinnelijke vormen te kleeden, die van hemelsch als ze was, aardsch wordt en nog hemelsch genoeg blijft om in het aardsche kleed, dat haar is omgehangen, zich niet te huis te gevoelen. Daar is iets zoo kinderlijks, schier zou ik zeggen kinderachtigs in, dat 't het innig godsdienstig gevoel kwetst.

En zulk een gedicht wordt begeleid door de spreuk:

Greift nur hinein in's volle Menschenleben!

Wij hebben in de beschouwde gedichten ruimschoots gelegenheid gehad om op te merken, dat ten Kate het met het gezond verstand zoo naauw niet neemt, en dat hij de voorkeur geeft aan vloeijende boven correcte verzen. Wij hebben bespeurd hoe vaak de gezwollenheid gepaard gaat met zinledigheid en platheid, en mogen wij dit voor een groot deel aan ten Kate wijten, voor een gedeelte echter komt ook de schuld ten laste der oorspronkelijke dichters.

Wij hebben evenwel nu nog datgeen na te gaan, wat ten Kate alleen betreft, namelijk: h o e hij vertaalt, en kiezen daartoe het fragment van Wilhelm Tell.

Ten Kate.

RUDOLPH.
De Landvoogd komt: voort, mannen, uit elkaâr!

GESSLER.
Wat wil die oploop? en wie *schreeuwde* daar?

Schiller.

RUDOLPH.
Platz, Plats dem Landvogt!

GESSLER.
Treibt sie aus einander.
Was läuft das Volk zusammen? Wer *ruft Hülfe?*

Ten Kate.

GESSLER.
Wat heeft u tot die booze daad verleid?

Schiller.

GESSLER.
Dein böses Trachten hast du mir verrathen.

Ten Kate.

TELL.
Scheld mij 't vergrijp voor deze reize kwijt:
'k Beloof u beterschap!

Schiller.

TELL.
Ich bitt' um Gnad', es soll nicht mehr begegnen.

Ten Kate.

GESSLER ***na eenig zwijgen*.**
Ik hoor, gij zijt een schuttersbaas.

Schiller.

GESSLER.
Du bist ein Meister auf der Armbrust, Tell:
Man sagt, du nehmst es auf mit jeden Schütze?

Ten Kate.

GESSLER.
Uw zoon?

TELL.
Ja, Heer!

GESSLER.
Hebt gij er meer?

TELL.
Nog één.

GESSLER.
Maar deze is zeker vaders hartedief?

TELL.
Och, Heer! ik heb mijn kindren even lief.

Schiller.

GESSLER.
Ist das dein Knabe, Tell?

TELL.
Ja, lieber Herr.

GESSLER.
Hast du der Kinder mehr!

TELL.
Zwei Knaben, Herr!

GESTLER.
Und welcher ist's den du am Meisten liebst?

TELL.
Herr, beide sind sie mir gleich liebe Kinder.

Ten Kate.

TELL.
Ik zal mijn kind gaan kiezen tot mijn wit?
Mijn zoon vermoorden! ik? Heer! gij bezit
Geen kindren, en gij hebt het *nooit verstaan*
Wat in het hart eens vaders om kan gaan.

GESSLER.
Ei, Tell! hoe zijt ge op eenmaal zoo *bedaard?*
Ik dacht altijd, dat gij een droomer waart.
Die alles anders dan alle andren doet:
Liefst toont gij op bijzondre wijze uw moed.
Nu zocht ik juist een *kunstig stukjen* uit,

Dat voor een *schuttersmeester* niets beduidt.

Schiller.

TELL
Ich soll den Mörder werden meines Kinds,
Herr, Ihr hast keine Kinder - wisset nicht,
Was sich bewegt in eines Vaters Herzen.

GESSLER.
Ei, Tell, du bist ja plotzlich so *besonnen!*
Man sagte mir, dass du ein Träumer seyst,
Und dich entfernst von andrer Menschen Weise.
Du liebst das seltsame-drum hab' ich jetzt

Ein *eigen Wagstuck* für dich ausgesucht.
Ein Andrer wohl bedächte sich - du druckst
Die Augen zu und greifst es herzhaft an.

Ik geloof dat deze aanhalingen voldoende zullen zijn om te bewijzen, dat ten Kate zich zeer weinig bekommert om het oorspronkelijke, dat hij zich voornam te vertolken. Behalve de breedsprakigheid, die Schillers schoone en krachtige dictie schade doet en verminkt, bekommert ten Kate zich niet het minst om het karakter der dialoog, om die fijne tinten, die slechts een groot dichter weet aan te brengen en slechts door een groot dichter kan worden begrepen. Die antwoorden van Tell als: 'Verzeiht mir, lieber Herr! Ja, lieber Herr! Zwei Knaben Herr!' schetsen zoo goed den eenvoudige van harte, die den afstand weet, die er tusschen den Landvoogd en hem bestaat. Zoodra echter Gessler hem een daad oplegt, die met de menschelijkheid strijdt, voelt de nederige boer zich de gelijke van den tiran en nemen zijne antwoorden een geheel ander karakter aan. Dit schijnt slechts een kleinigheid; het is het niet en ik geloof, dat ten Kate, wiens dichtergave ik erken, deze opmerking niet zal bestrijden. Erger is het, waar de vertaler Schiller onzin in de pen legt; waar hij de gebeele voorstelling door een enkel woord soms onmogelijk maakt, bijv. waar hij Gessler doet vragen:

Ei, Tell! hoe zijt ge op eenmaal zoo *bedaard?*

en dat op een oogenblik dat juist de hevigste hartstogten in Tell's borst kampen en ook moeten kampen. Schiller laat dan ook zeggen:

Ei, Tell, du bist ja plötzlich so *besonnen!*

hetgeen, naar mijn bescheiden meening, iets geheel anders beteekent.

Wat blijft er in dezen bundel over van het talent, aan ten Kate toegekend, wat van den smaak, wat van het oordeel des verzamelaars? Wij ontvangen een reeks zoetvloeijende verzen; verzen, die, zoo men slechts het gehoor raadpleegde, weinig te wenschen zouden overlaten. Maar het verstand en het gevoel hebben ook hunne regten, ja zelfs de meeste, misschien wel de eenige in de Dichtkunst: de gedachte-kunst bij uitnemendheid. En zoo die beiden zich doen gelden, dan wordt voorzeker het gehoor niet in het gelijk gesteld.

Er is in onze tegenwoordige poëzij een streven om vooral eenige korypheën na te volgen in datgeen, waarop zij zelven zich het minst zouden verheffen: in den vorm. Met eene angstvalligheid, eener betere en hoogere zaak waardig, wacht men zich een harden medeklinker tegen een anderen harden te doen stooten. Ik wraak het niet. Ik geloof dat eene zuivere gedachte ook een zuiveren vorm eischt; maar ik geloof ook dat de laatste om de eerste bestaat. Vele onzer dichters blijken van mij in gevoelen te verschillen, en te gelooven, dat men zonder een gedachte zich nog wel behelpen kan. Van schepper worden zij fabrikant, van dichter verzenmaker! Ten Kate bewees in menig gedicht, vooral in menig lied, in welken kunstvorm hij werkelijk veel schoons heeft geschonken, dat hij niet tot *die* laagte gezonken was, hoewel zijne slordigheid in dezen bundel hem er van zou doen verdenken.

Laat de vertaling veel te wenschen over, wij hebben ook veel te berispen gehad in de gedichten zelven, hetgeen tegen den smaak en het oordeel van den verzamelaar getuigt. Wij hebben gezien, hoe weinig logisch ten Kate is te werk gegaan; hoe weinig hij over een doel heeft nagedacht, daar hij stukken als ‘het Avondmaal der Natuur,’ als uit het boek der Natuur; ‘het eerste orgel te Turijn, of Adam en Eva,’ als uit het boek der Geschiedenis, ‘het ontwaken,’ als uit het boek des levens ontleend noemt. Wij moeten erkennen, dat ten Kate zich nimmer veel heeft afgevraagd: wat is de roeping der Poëzij? en hoedanig voel ik mij geroepen tot de verwerkelijking van haar ideaal mede te werken? Nam hij alzoo in zijn voorberigt den handschoen voor de Poëzij op tegen den eenzijdigen regter, die over haar het doodvonnis uitspreekt, ik meende, hoewel ik zijn pleitrede ondersteunde, toch protest te moeten aanteekenen tegen het begrip van de Poëzij, door hem daarbij ontwikkeld, of liever, van anderen aangehaald.

Dat er beweging is in de dagen die wij beleven, zal door ten Kate niet worden geloochend; dat die beweging gepaard gaat met eene wijziging of vernieuwing van gedachten, met een ontstaan van geheel nieuwe behoeften, met een verdwijnen van lang gekoesterde vormen, voorzeker evenmin. En toch, slaat zijne bundels, die ‘vrucht van achttien jaren denkens en dichtens’ op, gij zult meestal in nog sterkere mate dan in deze ‘bloemen’ de onverschilligheid zien

van den dichter voor het leven en de beweging rondom hem. Ten Kate roept ons met Bilderdijks woorden toe:

> Ik stort mijn boezem uit, als 't vinkjen in de abeelen,
> En vraag niet, waar mijn stem kan streelen,
> Maar vier behoefte bot. Mijn dichtkunst is gevoel;
> En 't zij uit eigen bron gevloten,
> Of, uit een andre borst mijn boezem ingegoten,
> Ik zing en ken geen ander doel.

en meent daarmeê de beschuldiging van zich af te werpen; maar de eenzijdigheid, die ik bedoel, is daarmede niet verklaard of gewettigd. Dat de Poëzij vaak geroepen wordt het voertuig te zijn van het godsdienstig gevoel, kan ik begrijpen, kan ik zelfs huldigen; - de ode die hymne wordt, verhoogt en veredelt zich. Wanneer het godsdienstig gevoel echter niet meer aestetisch, niet meer rein menschelijk blijft, maar zich als in dogma's versteent en door allerlei verstandsbegrippen, naar het heet, geleid, maar eigenlijk verwrongen en misvormd wordt, dan kan de Poëzij niet langer voertuig blijven, op straffe van haren invloed te verliezen en ook afstand te doen van hare waardigheid. Het ‘Stabat Mater’ der oude kerk schat ik hoog. Er is iets zoo waarlijk menschelijks in, dat het 't menschelijk harte roert en doet trillen; ‘Het is Volbracht’ van Lange, laat mij daarentegen koud; er waait een kerklucht over de gedachten heen, en elke kerklucht is kil, haast zou ik zeggen, vunzig. Welnu, uit de meeste gedichten van ten Kate, hoezeer er ook een waas van gemoedelijkheid over heen gespreid ligt, waait ons toch zulk een lucht tegen. Niet alleen geschiedt dit, waar hij ons op godsdienstig gebied overvoert, maar ook daar, waar hij in de Natuur, waar hij in het Leven heet te verwijlen. Hoeveel schoonheden in gene, hoeveel smarten in deze, gaan ongemerkt des dichters oog voorbij! En hoe lyrisch ook zijne gave zijn moge, hoe zeer hij ook het regt hebbe om te uiten wat hij zelf gevoelt, wij zijn mede in ons regt, wanneer wij van den lyrischen dichter vorderen, dat hij een blik sla om zich heen en dan de gedachten en gewaarwordingen uite, die de beschouwing van de wereld rondom hem heeft opgewekt. De dichter, hij is de tolk der menschheid, hij kan - zoo hij 't al ooit geweest zij - niet meer de profeet heeten der Godheid. Hij moet op aarde wonen en het ideaal, dat toch ook dáár wordt nagestreefd, kennen en waarderen, en niet immer in het Eden verwij-

len, dat voor *velen* slechts denkbeeldig, voor *allen* verloren is. In de ‘Bloemen’ treffen wij een vers aan, waarvan de gedachte ons tot de mededeeling noopt. Het is getiteld:

De leliën van 't Murmelmeir.

De leliën van 't Murmelmeir,
Door 't zonnetjen beschenen,
Gaan met de deining op en neêr,
En droomen voor zich henen:
Maar daalt het blaauwe nachtgordijn,
En straalt de volle maneschijn,
Dan stijgen ze uit de baren,
Ontelbre jofferscharen.

Het windgefluit, het golfgeluid,
Vervangt de dansschalmeien,
Terwijl om 't strand zich hand aan hand
De leliemaagden reien:
Daar zwieren ze over 't moschtapeet,
Zoo bleek van kleur, zoo blank (?) van kleed,
Totdat heur witte kaken
Van rozenblosjens blaken.

Maar hoor! daar loeit het stormgehuil
En ratelt om de kimmen;
De maan gaat achter wolken schuil;
Daar sleepen doodsche schimmen.
Al wilder giert de dans daarheen,
Daar melody en maat verdween,
En altijd woester klaatren
De tuimelende waatren.

Daar heft een dreigende arm zich op,
Een hand wenkt uit de baren;
Daar grijnst een norsche reuzenkop
Met *biggelende* hairen;
Daar rijst een kreet ten golven uit;
Die dondrend op de rotsen stuit:
‘Zijt gij dan nooit tevreden?
Voort, kleuters! naar beneden!’

Nu is op eens de dans gestoord.
Zij zuchten en verbleeken:
‘Wij hebben vaders stem gehoord,
Weêr is de nacht geweken!’
En ziet, de vale mist verdwijnt,
De morgen blaauwt, het zonlicht schijnt:
De witte lelies droomen
En wieglen op de stroomen.

De ‘leliën’ schijnen alleen bij nacht, bij het fantastische maanlicht, een jofferschaar; des daags, bij het licht der zonne, schijnen ze slechts wat ze in werkelijkheid zijn, waterbloemen. Het gedicht bevat een les voor vele onzer dichters.

De bundel ‘bloemen’ dien ik heb getracht te beschouwen en te waarderen, gelijkt veel op die waterleliën. Misschien dat eenige vrienden van ten Kate de ‘dansende jofferschaar’ bewonderen onder het genot van het fantastische maanlicht; onze bij

uitstek praktische tijd, zoo als ten Kate eenigzins schimpend zich uitdrukt, heeft zich nu eenmaal gewend om zich in het zonlicht te koesteren, en in de waterleliën alleen waterleliën te zien, en alzoo de nuchtere waarheid te verkiezen boven de zoogenaamde poëtische logen. Van daar dan ook, dat de halve klagt van ten Kate, dat zijne vrienden alleen zijne bundels koopen, zeker veel waarheid behelst. Dit behoorde zoo niet te zijn:

een waarachtig dichter behoort zijn geheel geslacht toe, en niet slechts aan eenigen, die misschien niet eens den dichter in hem waarderen, maar welligt alleen den geestverwant, wat eenige min of meer conventionele begrippen betreft. Wij wenschen ten Kate een ruimeren invloed en dan ook een meer gezond streven toe, en tevens dat hij, om den wille van zijn ‘gevestigden naam,’ onzen tijd niet meer onthale op slecht vertaalde, op zoetvloeijende maar bombastische verzen, op bladen uit het groote droomboek, hoedanige hij ons in dezen bundel doorgaans gegeven heeft.

Bibliographisch album.

Eenvoudige Gezondheidsleer. Een boekje voor allen, door Mr. J.L. de Bruyn Kops. Amsterdam, bij Gebhard & C°.

Het is eene reeds dikwijls uitgesproken waarheid, dat de tegenwoordige eeuw uitmunt door populariseren der wetenschap. Hetgeen wij aan goed geordende kennis bezitten, wordt thans, van het kleed der geleerdheid ontdaan, in aanlokkenden vorm aan het algemeen aangeboden en gretig ontvangen. Geen wonder ook. De menigvuldige toepassingen der natuurwetenschappen en haar krachtige invloed op het maatschappelijke leven, hebben de belangstelling voor haar ook bij den eenvoudigen burger gewekt. Men verlangt nader met die wetenschap bekend te worden, en aan dat verlangen wordt van verschillende kanten door voordragten en door geschriften ruimschoots voldaan. - Wat van de natuurwetenschap geldt, is ook op vele andere takken van kennis toepasselijk. Men heeft teregt ingezien, dat beschaving door kennis moet verkregen worden, en dat deze het eigendom moet zijn, niet van enkelen, maar zooveel mogelijk van het algemeen. Allerwege tracht men dan ook gezonde begrippen onder den volke te verspreiden.

Ik acht mij gelukkig te leven in een tijd, waarin zulke beginselen algemeen gehuldigd worden; en van harte juich ik elke poging toe, welke strekken kan, om die vermeerdering van kennis te bevorderen. Blijde begroet ik daarom elk volksboek, dat zich ten doel stelt, de vruchten der wetenschap uit het studeervertrek bij het algemeen te brengen. Ik heb daarbij slechts éénen eisch, maar die eisch weegt zwaar: het moet een *goed* boek zijn. Moge ook al in een populair geschrift niet die volledigheid verlangd worden, welke in een wetenschappelijk handboek vereischte is, - hetgeen daarin wordt medegedeeld, moet duidelijk en klaar uiteengezet zijn, en bovenal behooren overal juiste denkbeelden te worden gegeven. Hoewel men nu deze voorwaarde aan elk boek kan stellen, wanneer het op den naam van

goed zal aanspraak maken, zoo is zulks echter nog van meer belang bij een volksboek, omdat het gemis daarvan hier veel schadelijker is. In een wetenschappelijk werk komen de fouten na eenigen tijd van zelve aan het licht, omdat het boek lezers vindt, die de waarde van het medegedeelde kunnen beoordeelen. Die fouten straffen zich zelve, omdat het geschrift daardoor minder geacht is en minder genoemd wordt.

Geheel anders daarentegen in een populair werk. Indien dit aan zijne roeping beantwoordt, zoo wordt het gelezen door leeken, welke de wetenschappelijke waarde van het geschrift niet kunnen beoordeelen; welke zich van de waarheid van het daarin uitgesprokene niet kunnen overtuigen, maar dit op geloof moeten aannemen. Wanneer het werk onderhoudend geschreven is, baant het zich een weg bij allerlei klassen van menschen, en zoo het onjuiste voorstellingen geeft, worden waarheid en dwaling in bonte mengeling onder het volk verspreid. Hiermede is in dubbele mate nadeel gedaan aan de ontwikkeling der natie. De waarheid is niet verkondigd, waar zij gepredikt had kunnen worden, en bovendien zijn in hare plaats onjuiste begrippen verspreid, wier uitroeijing niet altijd gemakkelijk is.

Dit nadeelig gevolg van elk slecht volksgeschrift wordt nog grooter, wanneer het werk uitgaat van een bekend en geacht persoon; wanneer de naam van den schrijver alleen reeds eene aanbeveling is. Het vindt dan nog gemakkelijker zijne lezers, maar ook des te ligter zal de dwaling ingang vinden, en des te bezwaarlijker zal zij uit te roeijen zijn, want zij heeft een geachten naam, waarmede zij pronken kan. Die goede naam eens schrijvers is eene magt, waardoor men een heilzamen invloed op de maatschappij kan uitoefenen, maar zij wordt een gevaarlijk wapen in de hand van dengeen, die haar misbruikt, om tot den volke te spreken over dingen, waarvan hij geene kennis heeft. Zwaar is de verantwoordelijkheid van den volksschrijver, want elke onjuiste voorstelling in een populair geschrift is een diefstal, gepleegd aan de kennis van het algemeen.

Deze gedachten zijn meermalen bij mij opgekomen, wanneer ik sommige geschriften zag, die zich de verlichting des volks ten doel stellen. Ik werd daardoor telkens in mijne overtuiging bevestigd, dat een volksboek alleen dan goed mag heeten, wanneer het niet alleen bevattelijk en onderhoudend geschreven is, maar ook zonder blozen voor de vierschaar der wetenschap kan verschijnen. Diezelfde denkbeelden zijn ook de aanleiding geworden tot deze aankondiging.

Onder de onderwerpen, welke in den laatsten tijd bijzonder de aandacht hebben getrokken, behoort de gezondheidstoestand der menschen. Men heeft ingezien, dat de levenswijze en het voedsel van vele Nederlanders niet geschikt zijn, om hen krachtig te ontwikkelen.

Bij de armen zijn het slechte woningen en slecht voedsel, bij de gegoeden daarentegen prikkelende spijzen, gebrek aan ligchaamsoefeningen en luchtverversching, welke aan die ontwikkeling in den weg staan. Op deze gebreken, die reeds voor vele jaren door enkele natuurkundigen aan het licht gebragt zijn, is thans de algemeene aandacht gevestigd en van verschillende kanten tracht men hieraan te gemoet te komen. Men heeft reeds op vele plaatsen de gymnastiek als een element der opvoeding opgenomen; in onderscheiden steden zijn bad-inrigtingen gevestigd; de aanzienlijken in den lande trachten de woningen der mindere klassen te verbeteren, en de bronnen van goed voedsel rijkelijk te doen vloeijen; allerwege wordt er krachtig aangedrongen op afschaffing van den zoo verderfelijken sterken drank, en zelfs bij de Volksvertegenwoordiging heeft dit een punt van overweging uitgemaakt; enkele gemeentebesturen hebben een loffelijk voorbeeld gegeven door de instelling van gezondheidscommissiën, voor wie de openbare gezondheidsregeling tot een voorwerp van aanhoudende zorg is gemaakt; ook in 's lands Vergaderzaal is dienaangaande een voorstel gedaan, en de afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken heeft met nadruk de zaak aan de aandacht van alle provinciale en gemeentebesturen aanbevolen.

Terwijl alzoo allerwege de belangstelling in den gezondheidstoestand van het Nederlandsche volk levendig opgewekt is, verschijnt het aan het hoofd van dit opstel genoemde geschrift als een boekje voor allen, van de hand eens schrijvers, die op staathuishoudelijk gebied met lof bekend staat en reeds meermalen zijne welversneden pen ten nutte des volks heeft gebruikt.

Geen wonder, dat een dergelijk boek onder zulke omstandigheden opgang maakte, en alom met graagte werd ontvangen. Zoo ging het ook mij. Met belangstelling nam ik het ter hand, meenende, daarin nuttige wenken voor openbare gezondheidsregeling te vinden, en, in vergelijking met andere beschaafde natiën, aangetoond te zien, wat door de regering en door bijzondere personen tot bevordering van den algemeenen gezondheidstoestand kan en behoort gedaan te worden. Voor zulk eene uiteenzetting was, naar mijne bescheiden meening, de schrijver juist de geschikte persoon. Bij nader inzien van het geschrift werd ik echter in mijne verwachting bedrogen.

De ‘eenvoudige Gezondheidsleer’ behandelt eenige beginselen der organische scheikunde en der physiologie, en bespreekt de zamenstelling en de voeding van het menschelijk ligchaam; waarna voedsel en drank, luchtgesteldheid en beweging in verband tot de gezondheid beschouwd worden. Het boek is (blijkens de Voorrede) voornamelijk bewerkt naar een Engelsch schoolboek, getiteld: ‘The book of health,’ by Robert James Mann, M.D., en door een medicus welwillend nagezien. De Heer d.B.K. zegt echter, dat er te veel

uit het oorspronkelijke weggelaten, gewijzigd en bijgevoegd is, om dit eene vertaling te mogen noemen, en neemt daardoor zelf de verantwoordelijkheid voor het geschrevene op zich.

Het bevreemdde mij al aanstonds, den geachten staathuishoudkundige als schrijver over natuurwetenschappen te zien optreden, want ik meende hierin eene inconsequentie met zijne vroegere stellingen te zien. In zijne ‘Beginselen der Staathuishoudkunde,’ welke ik vroeger met groote ingenomenheid heb gelezen, treedt de Heer K. als lofredenaar op van de verdeeling van den arbeid, en zegt daarbij: ‘die verdeeling van arbeid zien wij in allerlei gedaanten en soorten; in de wetenschap even als in het handwerk; daardoor zijn er geleerden in de natuurkunde, in de geschiedenis, in de muziek,’ enz. - Hieruit nu heb ik steeds opgemaakt, dat het volgens de regelen der staathuishoudkunde is, wanneer de natuurkundige alleen over de natuurkunde, de oeconoom alleen over staathuishoudkunde als leeraar zich opwerpt. Ik heb de noodzakelijkheid daarvan bij mijne eigen studie steeds bevestigd gevonden, omdat elke wetenschap zoo uitgebreid is, dat zij alleen haren grondigen beoefenaar reeds meer dan genoeg te doen geeft. Maar nu de staathuishoudkundige ook als natuurkundig schrijver optreedt, nu moet ik gelooven, òf dat ik de meening van den schrijver der ‘Beginselen der Staathuishoudkunde’ niet begrepen heb, òf dat die schrijver tegen zijn eigen voorschriften gezondigd heeft.

Zulks wettigt echter nog geen afkeurend oordeel over het boekske. Het is mogelijk, dat de schrijver behoort tot die weinigen bijzonder begaafden, aan wie het gegeven is, meer dan ééne wetenschap grondig te beoefenen en voor anderen te verklaren. Ik heb mij daarom ook niet tegen het geschrift laten innemen door het denkbeeld, dat ik mij van des schrijvers studiën had gemaakt. Aandachtig heb ik het boekje doorgelezen, doch helaas! telkens vond ik de sporen eener gebrekkige natuurkennis en dien ten gevolge verminkte of scheeve voorstellingen.

Niet gewoon, mij het harnas aan te trekken voor al wat er gebrekkigs op natuurkundig gebied zich vertoont, had ik aanvankelijk niet het voornemen, om mijne stem te verheffen tegen de onjuiste denkbeelden in de ‘Eenvoudige Gezondheidsleer’ verspreid. Ik vertrouwde, dat eene meer bevoegde hand dan de mijne het verkeerde daarin zoude aanwijzen. Doch nu het schijnt, alsof deze mijne hoop teleurgesteld zal worden, nu reeds een en andermaal eene gunstige beoordeeling aan dit werkje is te beurt gevallen, nu acht ik het pligt te spreken, ten einde niet uit het stilzwijgen der natuurkundigen hunne goedkeuring afgeleid worde. Ik wil daarom door eenige voorbeelden mijn reeds uitgesproken afkeurend oordeel zoeken te staven: maar, gedachtig aan de door den Heer de Bruyn Kops zelven

gegeven, doch door hem vergeten lessen, wil ik ook hier de verdeeling van den arbeid bevorderen en alleen eenig oordeel uitspreken, in zooverre in het geschrift gezondigd is tegen de scheikunde en hare toepassingen, welke meer bepaald het voorwerp mijner studie hebben uitgemaakt. Ik laat het geheel aan anderen over, te beslissen in hoeverre deze ‘Gezondheidsleer’ op het gebied van andere vakken van wetenschap den toets der kritiek kan doorstaan. Evenmin treed ik in een onderzoek van het plan van het werk, en van de vraag, in hoeverre al de verhaalde scheikundige zaken tot regt begrip der gezondheidsleer noodig geacht moeten worden.

Vooraf echter nog ééne opmerking. Wanneer ik welligt streng ben in mijn oordeel, dan moet ik hierbij tevens uitdrukkelijk verklaren, dat ik niet in het minst heb willen te kort doen aan de goede bedoelingen des schrijvers. Integendeel, ik stel zijne zucht om tot nut van het algemeen werkzaam te wezen, op hoogen prijs; ik betreur het alleen, dat de begaafde man zich gewaagd heeft op een terrein, waarop hij niet te huis is. Dat overigens, gelijk sommigen meenen, een populair geschrift steeds toegevend zou moeten beoordeeld worden, van wege de goede bedoelingen des schrijvers en omdat het, niettegenstaande vele gebreken, toch nut kan stichten, zulks kan ik niet toegeven. Gelijk ik reeds straks gezegd heb, het oordeel moet hier nog keuriger zijn, omdat het algemeen in dezen het kaf niet van het koren weet te scheiden.

Na eene zeer vlugtige schets van het verschillend leven der natuur, niet zonder levendige kleuren voorgesteld, behandelt de schrijver in het 2de hoofdstuk de grondstoffen der bewerktuigde natuur. Hier stuiten wij reeds aanstonds op onjuiste voorstellingen.

Op bl. 7 wordt er gesproken van de atomen (‘die *uiterste* bestanddeelen’) der ligchamen, en gezegd, dat zij veel te klein zijn, om afzonderlijk gezien te worden. ‘Het is eerst,’ vervolgt onze schrijver, ‘wanneer zij zeer stijf op elkander gepakt zijn, dat men die vereenigde massa atomen ziet. Zijn zij niet zoo digt op één gepakt, dan blijven zij onzigtbaar. Zoo is de lucht zamengesteld, uit atomen, te klein om gezien te worden, en die, elk op zich zelve, met ruimte tusschen elkander blijven zweven.’ - Hieruit zoude men mogen opmaken, dat naar mate de ligchamen poreuser zijn, zij minder zigtbaar worden; want het zal toch wel de poreusheid zijn, die de schrijver bedoelt, wanneer hij de luchtdeeltjes met ruimte tusschen elkander zweven laat. Dat nu de zigtbaarheid afhankelijk is van de digtheid der stof, zal wel geen natuurkundige toestemmen. Want die zigtbaarheid is bij de ondoorschijnende ligchamen een gevolg van het vermogen, om de lichtstralen terug te kaatsen (en zoo daarbij sommige lichtstralen worden opgeslorpt, vertoont het voorwerp zich gekleurd) en bij doorvallend licht hangt zij af van het vermogen der

doorschijnende stof, om den lichtstraal op merkbare wijze te breken. De lucht is bovendien voor ons niet onzigtbaar van wege hare geringe digtheid, maar omdat ons oog, genoodzaakt om, van zijne geboorte af, alle licht door de lucht heen te ontvangen, ongevoelig is geworden voor de mogelijke verandering, door de dampkringslucht aan de rigting en de sterkte der lichtstralen te weeg gebragt. Wanneer wij, gelijk de visschen, in het water moesten leven, dan zoude dit voor ons even onzigtbaar zijn, als thans de lucht voor ons is. - Overigens zijn geenszins, gelijk bl. 10 gezegd wordt, alle gassoorten op zich zelve onzigtbaar. Men denke slechts aan chloor, jodiumen bromiumdamp, enz

Van meer belang is hetgeen ik tegen het gezegde op bl. 11 en eenige volgende bladzijden van het boek heb in te brengen. Er worden aldaar de eigenschappen der zuurstof opgenoemd, op eene wijze, die den scheikundige voor het minst vreemd in de ooren moet klinken; althans ik twijfel, of hij gewoon is aan uitdrukkingen als deze: ‘De dampkringslucht is de groote vergaarbak van zuurstof; de zuurstof, de groote bemoei-al van de geheele natuur, die op alles aanvliegt,’ enz. Eene met zulke kleuren geteekende schets moge voor den onwetenschappelijken lezer welligt meer aanlokkelijk zijn dan de eenvoudige uiteenzetting der feiten, het zal daarbij steeds moeijelijk wezen, om tot geene onjuiste voorstellingen te geraken. Dat zulks den schrijver niet altijd gelukt is, blijkt reeds op bl. 12, alwaar van de zoogenaamde ademhaling der planten wordt gesproken. Wij lezen daar ter plaatse: ‘Al de duizende ponden houtskool, die een reusachtige eik in de bosschen bezit, moeten gedurende den groei van den boom, beetje bij beetje, aangevoerd zijn geweest. Dit gebeurde door de vlijtige zuurstof. Hare onzienbare deeltjes vlogen wijd en zijd door de natuur, en maakten jagt op koolstof, als bijen, die honig zoeken; vinden zij die, dan vliegen zij er op aan, vereenigen zich met een onzienlijk deeltje daarvan, en vormen zoo te zamen een nieuw gas, dat door den wind wordt voortgeblazen, totdat het op zijn weg de duizende celletjes ontmoet, die altijd gapen om het op te vangen. Nu heeft de zuurstof haar werk volbragt: binnen het celletje wordt zij losgemaakt, en vliegt onmiddellijk weêr naar buiten, om eene nieuwe vracht te halen.’

In deze ontwikkeling komen onderscheiden natuurkundige fouten voor (zoo verbindt de zuurstof zich met vele andere stoffen eerder dan met koolstof; zoo kan men niet zeggen, dat het gas door den wind wordt voortgeblazen, daar de wind niet anders is, dan het gas zelf, in toestand van beweging; zoo is het onjuist, van de stomata der bladeren te zeggen, dat zij gapende celletjes zijn; zoo is het volstrekt niet bewezen, ja zelfs niet waarschijnlijk, dat het koolzuur in de bladeren onmiddellijk in zijne elementen ontleed wordt, en dat

diezelfde zuurstof terstond naar buiten treedt); doch hierbij wil ik thans niet stilstaan. Ik kom alleen op tegen de voorstelling van willekeur in de natuur, die hier gegeven wordt. Terwijl de onderzoekingen der natuurkundigen meer en meer leeren, dat alles in de natuur aan vaste, onveranderlijke wetten gebonden is; terwijl het reeds voor lang bekend is, dat de zuurstof alleen daarom verplaatst wordt en verplaatst worden moet, omdat de verschillende luchtsoorten na korter of langer tijd zich tot een gelijksoortig mengsel ondereen mengen, ten gevolge van de wet der diffusie, - stelt de Heer Kops de natuurkundige onwaarheid op, dat de zuurstof zich naar willekeur door het luchtruim bewegen zou, gelijk eene bij, die honig verzamelt. Vreemd verschijnsel bij den staathuishoudkundige, wier streven het immers is, de wetten van het maatschappelijk leven op te sporen en te doen kennen, en van wien men dus in de eerste plaats de erkenning der natuurwetten mogt verwachten!

Wanneer wij het geschrift verder doorlezen, dan stuiten wij telkens op grootere of kleinere fouten. Zoo lezen wij op bl. 16, dat de in het regenwater opgeloste ammonia in den grond *de gapende celletjes* der wortels ontmoet: eene uitdrukking, welke hij, die slechts eenige voorstelling heeft van den aard der cellen, als van alle zijden gesloten vliesjes met vocht gevuld, niet zal kunnen bezigen. Eenige regels verder heet het, dat spierweefsel uit stikstof bestaat, terwijl dit in gewonen toestand niet meer dan hoogstens 4 proc. stikstof bevat. Bl. 17 wordt gezegd, dat salpeterzuur gevormd wordt uit 6 maten zuurstof en 3 maten stikstof. De proef van Cavendish, waarop hier gedoeld is, werd genomen met 5 maten zuurstof en 2 maten stikstof. Trouwens ieder beginner der scheikunde weet ook, dat de zamenstelling van salpeterzuur NO^5 is.

Bl. 23 staat, dat erwten en boonen altijd casëine bevatten. S. bedoelt hier legumine, of zoo hij de benaming van Liebig verkiest, moet hij ten minste zeggen: planten-casëine, want die stoffe is geenszins identisch met de kaasstof der melk. Doch dit is eene kleinigheid bij de overige fouten op die zelfde bladzijde. Wij lezen daar: ‘de eiwitachtige stoffen worden met de suiker, de stijfsel, olie, de houtvezel en cellen der planten zelve, en kleine deeltjes zout en aarde (?), uit den grond door de wortels opgenomen. - Volkomen onjuist, daar al deze stoffen eerst *binnen* de plant gevormd worden, en ook in strijd met bl. 17, waar S. zegt, dat de koolstof der planten uit de lucht afkomstig is. - Even onjuist is hetgeen eenige regels verder gevonden wordt: ‘Rijpe vruchten zijn hoofdzakelijk oplossingen van suiker, en bevatten dus geen stikstof. Amandelen en de meeste andere zaden bestaan bijna uitsluitend uit albumen.’ Alle vruchten toch bevatten in meer of minder hoeveelheid stikstofhoudende bestanddeelen; de zaden bezitten die in ruime mate. Geen

enkel zaad daarentegen bestaat bijna uitsluitend daaruit. Overigens schijnt de schrijver de albumine, eene der eiwitachtige stoffen, en het albumen der zaden, twee geheel verschillende zaken, verward te hebben, hoewel bij de amandelen juist het albumen ontbreekt.

In één woord, hetgeen in de ‘Eenvoudige Gezondheidsleer’ van de zamenstelling en de verrigtingen der planten wordt medegedeeld, moet voor een groot gedeelte onjuist worden genoemd. Vooral is de voorstelling, die van de organische stoffen gegeven wordt, uiterst gebrekkig. In plaats van den lezer een denkbeeld te geven van de tallooze verscheidenheid der stoffen in het plantenrijk, nevens de merkwaardige overeenkomst van sommige, in zamenstelling elkander naderende ligchamen; in plaats van hem een enkelen blik te doen werpen in de geheimen van het plantenleven, ten einde hem te doen bevroedén, hoe elk opgelost raadsel den mensch eene bron van nieuwe raadselen wordt, - schijnt het, alsof er in de planten slechts weinige stoffen worden gevonden, en haar ontstaan wordt verhaald op eene wijze, alsof hetgeen hier gebeurt zonneklaar is, en onze kennis in dezen niets te wenschen overlaat. (Zie b.v. bl. 22.)

Ten opzigte der dierlijke scheikunde, is het niet veel beter gesteld. Ook hier treffen wij menigvuldige fouten aan. Zoo b.v. lezen wij, bl. 67, dat ureum niet veel anders is dan een mengsel van koolzuur en ammonia; bl. 68: ‘De vaste deelen van de urine bevatten deze afgesloten (afgesleten?) deelen van de albumen-vormingen en de fosforus-vormingen.’ Verder, bl. 41. ‘De warmte van het menschelijk ligchaam is gewoonlijk op twee derde van den weg tusschen ijs en kokend water.’ Dit zal, hoe vreemd de uitdrukking ook zij, toch altijd wel één derde moeten wezen. Op bl. 46 wordt gezegd, dat de beenderen eenvoudig eene vaste machine bij het ligchaam, zijn, terwijl het uit proeven met meekrap als voedsel bij dieren genomen, reeds lang gebleken is, dat ook de beenderen aan stofwisseling onderhevig zijn. Eindelijk op bl. 110 vinden wij de volgende bepaling van alcohol, waarop wij de scheikundigen als iets nieuws (!) opmerkzaam maken. ‘Alcohol is eenvoudig suiker, die nog niet door de werking van het plantenleven in zijn zamengestelden en bewerk tuigden staat is gebragt.’

Nevens zoodanige fouten, is ook de voorstelling der scheikundige verrigtingen in het menschelijk ligchaam soms verkeerd. De door Liebig gemaakte onderscheiding van plastische ademhalings-voedingsmiddelen wordt hier in den ruwsten vorm ontwikkeld. ‘Het eene is bouwstof, het andere brandstof’ (bl. 43, noot). ‘Suiker, zetmeel en vet vormen geen vleesch en zijn enkel brandstoffen’ (bl. 41). Ja, zelfe de schrijver gaat nog verder, en maakt eigenlijk ons ligchaam stoutweg tot een organischen vuurhaard. ‘(De) koolstof (der gal’), zegt hij, bl. 67, ‘vereenigt zich met de zuurstof, en

het koolzuur verdampt door de longen, even als rook en damp door een schoorsteen optrekken.' En elders (bl. 68): 'De longen en de nieren zijn, om zoo te zeggen, de schoorsteenen waardoor de voortbrenselen van de verbranding daarbinnen, weêr optrekken en naar buiten gaan.' En wederom (bl. 63): 'Gelijk de verbranding van olie in een lamp het licht voortbrengt, zoo wordt de breinstof bij de voortbrenging der gedachten verbrand en de bloedstroom doet tweëerlei werking: hij wakkert de vlam aan (door de zuurstof-aanvoer) en brengt tevens nieuwe voorraden brandstoffen (vet en fosforus) in zijne bestanddeelen aan.' - Waarlijk, deze voorstelling is niet zeer geschikt, om den onkundige eenig denkbeeld te geven van de hoogst zamengestelde, ten deele nog onbekende scheikundige werkingen van het menschelijk ligchaam. Zij is ook niet waar, gelijk door Prof. Donders in zijne; 'Voedingsbeginselen,' bl. 53, en door Moleschot, in zijn 'Kreislauf des Lebens,' S. 113 sqq., treffend is aangetoond.

Het aangevoerde moge voldoende zijn, om het boven uitgesproken oordeel te wettigen, en den lezer der 'Eenvoudige Gezondheidsleer' de overtuiging te geven, dat het scheikundig en physiologisch gedeelte daarvan niet onvoorwaardelijk geloof verdient. Overigens wil ik geenszins betwisten, dat er op het gebied der eigenlijke gezondheidsleer zeer nuttige wenken in dit werkje worden aangetroffen. Ik laat, hetgeen daarover gezegd wordt, geheel in zijne waarde; en kan over die zaken geen oordeel uitspreken, omdat ik er geene kennis van heb.

Volgaarne eindelijk breng ik hulde aan de belangstelling, welke onze schrijver voor de natuurwetenschappen getoond heeft. Ik wenschte wel, dat alle beschaafden in den lande daarvan zooveel kennis hadden als hij. Maar, als leeraar der natuurwetenschap op te treden, is nog iets anders dan als dilettant die vakken te beoefenen.

N.W.P. RAUWENHOFF.

***Eerste grondbeginselen der Natuurkunde, strekkende tot leerboek voor alle standen, hoofdzakelijk tot zelfonderrigt voor jonge lieden, en tot handleiding voor onderwijzers, door P. van der Burg. Derde geheel omgewerkte druk. Gouda. bij G.B. van Goor*. 1854.**

Sedert de uitgave van het natuurkundig schoolboek van Joh^{s}. Buijs, voor ruim eene halve eeuw, heeft geen boek over natuurkunde hier te lande meer aftrek gevonden dan het werkje waarvan wij bij dezen den derden druk aankondigen. Vele duizenden exemplaren zijn daarvan verkocht, waaruit kan blijken, dat de belangstelling in deze schoone en nuttige wetenschap hier te lande niet zoo gering is, als men wel eens hoort voorgeven.

Ongetwijfeld heeft de schrijver dezer grondbeginselen daartoe veel bijgedragen, want men kan hem de gave niet ontzeggen, om op eene aangename en duidelijke wijze de voorgedragene zaken te behandelen.

Tusschen de drie uitgaven van dit werkje bestaat nog al verschil.

Bij de eerste had de S. blijkbaar ten doel om aankomenden jongelingen eenige elementaire kennis van natuurkunde mede te deelen. Ook met den tweeden druk, die anders in vele opzigten eene verbeterde mogt heeten, werd hetzelfde beoogd, maar daarop was nog meer dan op den eersten de veeltijds gemaakte aanmerking van toepassing, dat de S. te zeer naar volledigheid had gestreefd, en daardoor eenen arbeid had geleverd, die in vele opzigten de bevatting en behoeften der jongelingschap, voor wie het geschreven was, te boven ging.

Eene veeljarige ondervinding bij een groot getal leerlingen heeft ons van de juistheid dezer aanmerking overtuigd, en doen zien, dat slechts weinige jongelingen in staat waren door zelfonderrigt velen der daarin vermelde zaken zich behoorlijk eigen te maken.

Deze derde geheel omgewerkte druk is nog veel uitgebreider geworden, en ofschoon wij de verandering van toon daarin gebragt, gaarne goedkeuren, achten wij dit werkje thans, als populair elementair leesboek voor hen, die in jeugdigen leeftijd eenige kennis van de natuurkunde wenschen te verkrijgen, minder aanbevelingswaardig. Ook op de lagere school behoort het niet meer te huis.

Voor meergevorderden van jaren echter, wier oordeel en bevatting door meerdere studie is gescherpt, achten wij daarentegen deze grondbeginselen zeer nuttig en geschikt.

Zij zullen daarin een beknopt en duidelijk overzigt vinden van de belangrijkste leerstukken der hedendaagsche natuurkundige wetenschap, waarvan een oordeelkundig onderwijzer bij zijne lessen zooveel kan voordragen, als hij begrijpt dat met de bestemming en bevatting zijner leerlingen overeenkomt.

Druk en houtsneden zijn net uitgevoerd, zoo als men gewoon is die van den ijverigen uitgever te ontvangen. Jammer is het echter, dat om de minkostbaarheid de letter zoo klein is genomen; want het lezen en bestuderen van dergelijke werken, met zulke kleine letters gedrukt, is onaangenaam en vermoeijend.

X.

De Verloren Zoon. Een leesboek, vooral voor jongelingen, die den waren weg ten leven zoeken, door H.A. Benit. Te Deventer, bij A. ter Gunne. Schets van leerbegrippen van verschillende genootschappen, in 4 tabellen met eene vijfde, waarop eene proeve van geloofsbelijdenis voor alle menschen en alle tijden. Voorafgegaan van eene aanwijzing der bronnen en een noodzakelijk voorwoord. Te Kampen, bij K. van Hulst.

Ref. voegt deze beide boekjes in zijne aankondiging te zamen, omdat zij, zoo niet alle inwendige kritiek bedriegt, denzelfden schrijver verraden, hoewel het tweede geen' naam op den titel draagt. Het doet hem leed, dat geene goede eigenschappen, maar veeleer kwade, de affiniteit dezer geschriften aanwijzen. Waren zij hem niet ter aankondiging toegezonden, hij zou er van zwijgen. Maar de kritiek mag niet zwijgen, waar haar advies gevraagd wordt over blijken van zoo groote oppervlakkigheid, slordigheid, wildheid. Leg het werkje over den *verloren zoon* naast dat voortreffelijk geschrift van S. Hoekstra, Bzn., getiteld: *Het evangelie der genade in de gelijkenis van den verloren zoon*, en het zal u duidelijk worden, wat er van de behandeling derzelfde zaak komt in bekwame en onbekwame handen; gij zult erkennen, dat Benit zich aan de volheerlijke gelijkenis bezondigd heeft. En wat er van zoo onwetenschappelijk een' schrijver te wachten is, als hij zich aan eene populaire symboliek waagt, kan de ‘Schets’ ieder die het verlangt meer dan duidelijk leeren.

Ulrich Jasper Seetzen.

Ulrich Jasper Seetzen's Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordan-Länder, Arabia Petraea und Unter-Aegypten. Herausgegeben und commentirt von Prof. Dr. Fr. Kruse, in Verbindung mit Prof. Dr. Hinrichs, Dr. G. Fr. Hermann Müller und mehreren anderen Gelehrten. 3 Bände. Berlin, 1854, 1855.

De naam van Seetzen zal wel aan niemand der lezers van dit Tijdschrift geheel onbekend zijn, en is althans zeker niet vreemd aan allen, die van de studie der Geographie van Palestina eenig werk hebben gemaakt. Ieder, die de tot nog toe bekende berigten nopens zijne togten met opmerkzaamheid beschouwde, zal hem, nevens de namen der meest verdienstelijke reizigers, die dat land in deze eeuw bezochten, zijne welverdiende plaats niet betwisten. Intusschen duurde het zeer lang, eer hij zóó bekend werd, als hij verdiende. Zijn reisverhaal bleef onuitgegeven. Van zijn dagboek kende men slechts eenige berigten en uittreksels, opgenomen in von Zach's ‘Monatliche Correspondenz’[1] en in de ‘Fundgruben des Orients’[2]; hetgeen Burckhardt, Robinson[3] en anderen van hem vermeldden, stelde slechts enkele bijzonderheden zijner reis in helderder licht, en Möller's belofte om over Seetzen's reis (zeker van een *letterkundig* standpunt) te handelen, reeds in 1825 gedaan[4], bleef tot nog toe onvervuld.

1 Vooral in Bd. XVII, XVIII, XXVI en XXVII.
2 Zie Bd. I, bl. 43 en 112; II, bl. 275 en 474; III, bl. 99.
3 Had hij, over Seetzen sprekende (Paläst. I, bl. XXXIV), het door Kruse uitgegeven werk gekend, zijn oordeel zou gunstiger zijn uitgevallen. Grooter verwachtingen koesterde Burckhardt (Reisen in Syrien, bl. 659) van de uitgave van zijn reisverhaal, welke het niet heeft te leur gesteld.
4 In de Praef. van het eerste stuk van zijn Catalogus der Gothasche Bibliotheek, p. VI.

Aan onzen tijd eerst was het voorbehouden, dat gemis, voor zooverre dit nog mogelijk is, te vergoeden. Bijna eene halve eeuw na den dood van den verdienstelijken man, werd door Prof. Kruse, bijgestaan door onderscheidene andere Duitsche geleerden, uit zijne nagelaten papieren een zooveel doenlijk volledig en geregeld verhaal zijner reizen zamengesteld, en te Berlijn in drie deelen in het licht gegeven, die nog door een vierde deel, de aanteekeningen des uitgevers behelzende, zullen gevolgd worden.

Naar aanleiding van dit werk stellen wij ons voor te spreken: 1° over Seetzen's persoon, lotgevallen en reistogten; 2° over de inrigting en den inhoud van het thans door Prof. Kruse uitgegeven werk; 3° over Seetzen's verdiensten ten aanzien der Oostersche, inzonderheid der Arabische letterkunde, zoo als die door zijn thans uitgegeven dagboek aan het licht zijn gebragt.

I.

Seetzen werd geboren te Sophiengroden nabij Jever, den 30sten January 1767. Zijn vader was een welgesteld landman, die aan hem, even als aan zijne beide broeders, eene geleerde opvoeding liet geven. Zijne jeugd viel in een tijd, die door groote reisondernemingen gekenmerkt was. Carsten Niebuhr, door Michaëlis daartoe opgewekt en door de Deensche regering ondersteund, had reeds eenige jaren vóór Seetzen's geboorte, met een gezelschap van geleerde mannen, zijne reis naar Palestina en Arabië ondernomen, waarvan het verhaal grootendeels in 1772-1778 in het licht verscheen. In 1768 had zich *the African Association* te Londen gevestigd, en met de medewerking en hulp van dat ligchaam volbragten Houghton en Bruce van 1768-1773 hunne belangrijke togten. Bovendien werd door de reizen van Volney (1783-85), Choiseul Gouffier (1784), Truguet en Lechevallier (1785 en 86) de kennis van Syrië, Palestina, Klein-Azië en Griekenland aanmerkelijk uitgebreid.

De levendige belangstelling, die aan deze mannen, vooral aan Niebuhr en Bruce ten deel viel, werkte onwillekeurig op het gemoed van den allengs opwassenden jongeling, moedig en vurig van aard. Niets was er dat zijne jeug-

dige verbeelding meer streelde, dan de gedachte, eens, even als zij, den grond van Palestina en Arabië, doch vooral ook van Afrika, te mogen drukken, en dáár tot in de onbekende binnenlanden door te dringen. Niet weinig werd die begeerte gesterkt, toen hij zich sinds 1785 aan de Hoogeschool van Göttingen, het vereenigingspunt van zoovele beroemde geleerden, ophield. Hij ging derwaarts met het plan om zich bijzonder op de geneeskunde toe te leggen, doch zijn omgang met Blumenbach deed vooral zijn smaak overhellen tot de beoefening der Natuurkundige Wetenschappen, terwijl verschillende uitstapjes in de omstreken, vooral in het Harz-gebergte, hem gelegenheid gaven den kring zijner ervaring uit te breiden.

In 1789 gaf hij zijne dissertatio inauguralis onder den titel ‘Systematum de morbis plantarum brevis dijudicatio’ in het licht. In het volgende jaar doorreisde hij, om natuurkundige nasporingen te doen, Westphalen en de aangrenzende gewesten. Te Weenen vertoefde hij in 1791 een geheel jaar, en in het volgende kwam hij, Bohemen doortrekkende, na eene afwezigheid van zeven jaren in zijne vaderstad terug. Na zich hier nog gedurende één jaar met zijne geliefde vakken, de Natuurlijke Historie en Technologie, te hebben bezig gehouden, doorreisde hij in 1793 ook de Nederlanden, en door eene reeks van verhandelingen, deels in tijdschriften gedrukt, deels afzonderlijk uitgegeven, verwierf hij zich allengs een grooten naam, zoodat hij in 1795 tot lid der Natuurkundige Genootschappen te Berlijn en Jena gekozen werd. Geen wonder derhalve, dat de rijksgraaf Münster-Meinhövel het oog op hem vestigde, om hem behulpzaam te zijn in het plan om zoutkeeten, naar het voorbeeld der Nederlandsche, aan de kusten van Sleeswijk en Holstein aan te leggen. Hij bezocht daarom in 1797 andermaal de Nederlanden, en kweet zich zóó voortreffelijk van zijnen last, dat hem dezelfde graaf nog onderscheidene andere verrigtingen opdroeg. Om diens wijd uit elkander liggende bezittingen in oogenschouw te nemen, doorreisde hij schier geheel Duitschland, en kwam eerst in 1798 te Jever terug.

Hoezeer tot nu toe met zijne geliefkoosde studiën steeds onledig, en daarbij sinds eenige jaren als houthandelaar en fabrikant werkzaam, bleef hij toch altijd den lust tot het ondernemen van grootere reistogten koesteren. Hadden Blu-

menbach's ‘Institutiones Physiologicae’ (Gött. 1787) en Lacepède's ‘Histoire des Quadrupèdes et des Serpens’ (1788) hem geboeid, en dit laatste werk hem een buitengewonen lust voor de Ophiologie ingeboezemd, met geene mindere belangstelling nam hij Michaëlis' ‘Spicilegium Geographiae Hebraeorum exterae,’ Hennicke's ‘Geographia Africae Herodotea,’ Heeren's ‘Ideën’ en Gatterer's of Heyne's geleerde geschriften ter hand. Zij deden zijne zucht tot beoefening der Geographie, Chronologie en Geschiedenis weêr ontwaken, en verhelderden de voorstellingen, die hij zich van de oudheid gevormd had. Ook zijn reislust ontving daardoor een nieuwen prikkel; maar wat dien vooral aanwakkerde, waren de grootsche ondernemingen tot uitbreiding der kennis van den aardbol, die toen in de jongstverloopen jaren hadden plaats gehad of ontworpen waren. Browne had van 1792-98 ten tweeden male Afrika, Egypte, Nubië en Syrië bezocht. Seetzen's vriend, von Humboldt, maakte zich in 1798 gereed, om met Bonpland naar Amerika over te steken. Mungo Park had zich in 1797 naar Afrika begeven, om de onderzoekingen van den overleden Houghton in de binnenlanden van dat werelddeel voort te zetten. Een ander van Seetzen's vrienden, Link, was naar Spanje vertrokken. Sonnini's reis door Egypte kwam in 1799 in het licht, en omstreeks dienzelfden tijd verscheen nog menig ander belangrijk geschrift, juist geschikt om Seetzen's oog onafgebroken op dergelijke ondernemingen te vestigen. Niet het minst was hij opgetogen door de uitrusting der wetenschappelijke Commissie, die de Franschen in 1798 naar Egypte zonden en die er tot 1801 vertoefde; want ofschoon de beroemde ‘Description de l'Egypte,’ die daarvan de vrucht was, eerst in 1826 voltooid werd, hielden toch de dagbladen van dien tijd de verwachting aller wetenschappelijke mannen voor die onderneming in gedurige spanning.

Eindelijk begon zich in 1801 ook voor Seetzen eenig uitzigt te openen op de bereiking van zijn doel. Hij was namelijk door Blumenbach aan den baron von Zach te Gotha aanbevolen, nadat hij zich door langdurigen arbeid had voorbereid om Afrika te doorreizen. Zijn plan droeg de goedkeuring van von Zach ten volle weg, en werd door dezen, gelijk het uitvoerig door Seetzen was uitéén gezet, in de ‘Monatliche Correspondenz’ medegedeeld[1]. Kortelijk kwam

1 Bd. VI, bl. 148 en volgg. van het Augustus-heft tot het November-heft, 1802.

het hierop neder. Na zich nog, tot verkrijging der voor zijne reis vereischte astronomische kennis te Gotha te hebben opgehouden, zou hij eerst als geneesheer naar Konstantinopel vertrekken, en dáár eenigen tijd vertoeven, om zich met de zeden en gebruiken der Muzelmannen meer bekend te maken. Vervolgens zou hij zich met scheepsgelegenheid naar Syrië begeven en Arabië doortrekken, om vandaar naar Afrika over te steken, met handels-karavanen tot in het hart van dat werelddeel door te dringen en, naar de Westkust voortreizende, vandaar terug te keeren. Hij wenschte daarbij den last te bekomen, om handschriften en munten aan te koopen, en de musea van Duitschland door nieuwe bijdragen uit de voortbrengselen van natuur en kunst te verrijken.

Die wensch werd nu eerlang vervuld. De kroonprins August von Gotha legde hem jaarlijks tot dit doel 800 Rthlr. toe, en niets kon hem nu verder terughouden om zijn voorgenomen plan te verwezenlijken, waarvan hem zijne vrienden en begunstigers, en vooral zijne betrekkingen, het moeijelijke en hagchelijke steeds hadden voorgehouden. En inderdaad zijn uiterlijk - hij was klein en onaanzienlijk van gestalte - was niet geschikt om op het eerste gezigt veel ontzag in te boezemen; ook zijne gezondheid scheen evenmin sterk genoeg, om tegen zware vermoeijenissen bestand te zijn. Die bedenkingen echter, door de uitkomst ook niet bevestigd, verontrustten hem niet in het minst. Onherroepelijk was zijn besluit, nu door de verbetering zijner geldelijke aangelegenheden de eenige zwarigheid van zijne zijde was uit den weg geruimd.

Toegerust met al het noodige voor zijne reis, aanvaardde hij die den 13^{den} Junij 1802. Hij nam zijn weg over Weenen, en ging vandaar langs den Donau en over den Balkan naar Konstantinopel. Geldgebrek noodzaakte hem in die stad zes maanden lang te vertoeven. Eindelijk gelukt het hem naar Smyrna voort te reizen, vanwaar hij in October 1803 met eene karavaan midden door Klein-Azië trekt. Den 23sten November komt hij te Aleppo, en blijft er ruim een jaar, vooral om zich in de Arabische taal te oefenen. Den 9^{den} April 1805 reist hij langs den Orontes naar Damaskus, en doet vandaar eenige togten: in Mei naar Auranitis en Gaulanitis,

in Julij naar den Libanon en Phenicië, in December naar Trachonitis. In Januarij 1806 reist hij over den Anti-Libanon naar de bronnen van den Jordaan en naar Tiberias; vervolgens door Gaulanitis, Batanéa, Gileaditis, Ammonitis en Moabitis naar de Doode Zee, van waar hij de reis door het Zoutdal en over Bethlehem voortzet naar Jeruzalem. In April 1806 maakt hij vanhier een uitstap naar Hebron, maar te Jeruzalem terugkomende, wordt hij door eene ernstige ziekte aangetast. Naauwelijks hiervan hersteld, begeeft hij zich den 15^{den} Mei naar Latrūn, Ramla en Joppe, en vandaar over zee naar Acre, waar hij 1 Junij 1806 aankomt. Hij bezoekt nu den Karmel, Haifa, het Metaulygebergte en Achsib, en keert over Tyrus enz. naar Acre terug, begeeft zich vervolgens naar Nazareth, naar den Thabor, Ginéa, Baisān, Samaria, Sichem en Bethel, en bevindt zich weder te Jeruzalem in November van datzelfde jaar. Met het plan om eene nieuwe kaart van de Doode Zee te ontwerpen en de ligging van Engedi, Ziph, En-Eglaim, Kallirrhoë en Kirjatháïm, en den loop van den Zared, Arnon en de beek Schittim nader te bepalen, onderneemt hij, zich als een Beduïn voordoende, van 15-18 December een togt langs de Westzijde, en van 5 tot 31 Januarij 1807 een langs de Oostzijde der Doode Zee. Op den eersten dezer togten door roevers overvallen en uitgeplunderd, krijgt hij later, toen zij bemerkten, dat één der zijnen hun bekend was, al het geroofde terug. In Maart daaraanvolgende trekt hij, in het gezelschap eener karavaan, door de woestijn at-Tīh naar den Sinaï. Na dien berg en de omliggende toppen (van welke hij echter den Serbāl niet bezocht) te hebben beklommen, verlaat hij het klooster den 20sten April, en neemt nu zijn weg grootendeels langs het zeestrand, zonder evenwel de Wadi Mokatteb door te trekken, naar Suez. Daar komt hij den 25sten dier maand aan, maar vindt zich genoodzaakt er te vertoeven, tot hij weder gelden beschikbaar heeft, waardoor zijn verblijf te dier plaatse tot den 12^{den} Mei wordt gerekt. Dien dag vertrekt hij naar Caïro, zich aansluitende aan eene talrijke handelskaravaan, ten deele een anderen koers volgende, dan Robinson later genomen heeft. Hij vertoeft te Caïro van 18 Mei 1807 tot 4 Mei 1808. Geldgebrek, ontstaan door de belemmering van het handelsverkeer in die voor Europa zoo noodlottige jaren, is weder de eenige reden van dit

langdurig oponthoud, zoodat onze reiziger niets kon of durfde ondernemen. Evenwel besloot hij nu tot eene reis naar Al-faijūm, werwaarts hem een schilder uit Ancona, met name Giuseppe Gualthieri, vergezelde, aan welk toeval men de platen verschuldigd is, die het III^{de} Deel versieren. Met zijn reisgenoot bezoekt hij een groot deel dier merkwaardige landstreek: het Jozefs-kanaal, de overblijfsels der Egyptische oudheid, en het uitgestrekte binnenlandsche meer, de Birket el-qorn[1], dat hij met moeite en gevaar omreist, trekken er bijzonder zijne opmerkzaamheid. In het gevolg eener karavaan neemt hij den 23sten Mei van daar over Djīzeh den terugtogt aan. Daar bepaalt hij zich tot het doen van opmetingen der Pyramiden van buiten en, voor zooverre hij daartoe in de gelegenheid was, ook van binnen: voor 't overige moest hij zich met eene oppervlakkige beschrijving der toen geopende gangen en vertrekken vergenoegen. Den 18^{den} Mei komt hij te Caïro terug, om er zich weder te blijven ophouden tot den 21sten Maart 1809, in welken tusschentijd hij slechts een uitstap deed naar Matharīja, tot opneming der ruïnen van Heliopolis.

Met de beschrijving van Seetzen's verblijf in Egypte eindigt het III^{de} Deel. Gedurende dat verblijf had hij getracht zich voor te bereiden voor zijn togt naar midden-Afrika en zich toe te rusten met eenige kennis der Afrikaansche talen, zooveel hij die van slaven te Caïro leeren kon. Ook had hij er zich niet zonder vrucht met het aankoopen van Arabische handschriften voor de bibliotheek te Gotha, met het verrijken zijner natuurkundige verzamelingen en met sterrekundige waarnemingen, vooral over de komeet van 1807, bezig gehouden. Zijne studie der Arabische taal had hij voortgezet door het maken van vertalingen en uittreksels, terwijl hij zich somtijds door het vervaardigen van dichtstukken en andere opstellen had verpoosd. Hij begaf zich nu naar Suez, waar hij aankwam, schier verblind door het zand der woestijn, die hij had moeten doortrekken. Hier werd hij door de Arabieren gevangen genomen, omdat zij hem, daar hij met een pen zonder inkt (potlood) schreef, voor een toovenaar hielden, en de droogte van dien zomer aan zijnen invloed toeschreven. Intusschen gelukte het hem toch zich de vergunning te koopen om verder te reizen,

1 بركة القرن

waarop hij zich naar Djidda in Arabië inscheepte, en den 10den October, onder den aangenomen naam van Mūsa alhākim, als pelgrim te Mekka aankwam. De voorstelling van den Mekkaanschen tempel van Niebuhr niet naauwkeurig genoeg oordeelende, liet hij zich ter afteekening van een nieuw plan in de Moské opsluiten. Daarna doorreisde hij den omtrek van Medina, ontwierp een plattegrond van die stad, en zette zijne togten voort tot in Jemen, waar hij Hodaida, Kosma, Sanaä, Damar, Taäzz en andere plaatsen bezocht, en zelfs tot aan de Zuidkust, tot Lahadj[1] doordrong. Vanhier ging hij over Dobāb naar Mokha, uit welke stad zijne laatste brieven, gedagteekend 14 en 17 November 1810, ontvangen zijn[2]. Eenige andere vandaar gezonden opstellen, over de Arabische paarden, over Hadramaut, over eenige inscripties uit Monkat[3], enz., geven voor het gemis van zijn dagboek althans eene geringe vergoeding.

In September 1811 verliet Seetzen Mokha, om nu als *Hādji* Mūsa al-hākim vandaar weder naar Sanaä, en vervolgens over Maskat naar Bassora te reizen. Met achterlating van eenige gelden en papieren, nam hij den togt aan, gevolgd door eene reeks van 17 kameelen, die zijne boeken en de natuurkundige voorwerpen, die hij voor het Museum te Gotha bestemd had, vervoerden. Ongelukkig had hij ook te Mokha bij velen achterdocht verwekt. Niet weinigen hielden hem weder voor een too venaar, sommigen voor een bedrieger, anderen misten in hem de vereischten van den echten Muzelman. Welligt bragt hiertoe ook zijn omgang met Europeanen aldaar wel iets bij, en hoe zorgvuldig hij de pligten van den Islām moge hebben waargenomen, hoe ligt kon hij zich in eenig opzigt verraden! Bovendien baarden zijne astronomische waarnemingen opzien, en niet minder de slangen, die hij als ijveraar voor de Ophiologie met zich voerde. Had hij den raad van Niebuhr gevolgd, hij had zich niet als een Muzelman voorgedaan. Of had hij ten minste gelijke omzigtigheid als Burckhardt in acht genomen, en, door het gebeurde te Suez geleerd, zich ten overstaan van het bijgeloof met meer behoedzaamheid

1 Zoo leze men I, bl. XXXVII, voor *Lahak*.
2 Afgedrukt in von Zach's 'Monatl. Corr.' Bd. XXVII.
3 Zoo schrijft Seetzen, I, bl. XXXVII. Er wordt welligt bedoeld Manhāt منحاة Zie het Lexie. Geograph., III, bl. 157, noot 1.

gedragen, waarschijnlijk was hem een beter lot beschoren geweest, en had hij aan de wetenschap nog meer gewigtige diensten kunnen bewijzen. Maar die omzigtigheid was vreemd aan het koen en onverschrokken bestaan van den man, die zich had voorgesteld in Afrika als Fetischdienaar op te treden. Meer beraden had hij zeker ook gehandeld, indien hij zijne reis zonder zulk een langen stoet had voortgezet, en het middel had kunnen vinden, om, door tusschenkomst van den Agent der Engelsche Oost-Indische Compagnie, zijne verzamelingen naar Duitschland over te zenden. Die met zich nemende, voedde hij den argwaan en de begeerlijkheid. Erkennen wij echter, dat het gemakkelijker is bij rustige overweging eener gebeurde zaak aanmerkingen te maken, dan door het nemen van voldoende maatregelen, te midden der moeijelijkste omstandigheden, alle ongunstige gevolgen te voorkomen.

Lang bleef men in Europa geheel in het onzekere, wat er van Seetzen geworden was, en nog is niet alles voldoende opgehelderd. Eerst in December 1805 kwam tot zijne familie het berigt, dat hij was omgekomen en dat niets van zijne nalatenschap gered was. Buckingham had namelijk, zooveel hij kon, alles zorgvuldig nagevorscht. Het schijnt, dat de Gouverneur van Mokha zich na zijn vertrek van zijne achtergelaten papieren heeft meester gemaakt, en, gelijk de bevolking dier stad algemeen geloofde, zou hij op last van den Imām van Sanaä vergiftigd zijn. Twee dagen namelijk na zijne afreis vond men hem dood in de nabijheid van Taäzz. Een pak papieren, - waarin welligt zijn plan van de Moské dier stad en van den omtrek van Medina, - door Dr. Aykin te Mokha, wien Seetzen nog twee dagen voor zijn vertrek had bezocht, gelukkig gered en door hem aan Benzoni, een Italiaansch koopman, medegegeven, is, helaas! door den plotselingen dood van dezen laatste mede verloren geraakt, en aan den Imām van Sanaä toegezonden.

II.

Het gezegde zij genoeg tot een beknopt overzigt van de reizen door Seetzen ondernomen: zien wij nu wat van zijne nalatenschap in het bovengenoemde werk is publiek gemaakt. Wij willen niet treden in eenig onderzoek der redenen, die den uitgever, Prof. Kruse, verhinderden, vroeger aan den hem opgedragen last te voldoen. Gaarne erkennen wij de moeijelijkheden, die er in gelegen waren, om alle noodige stukken van wijd en zijd te verzamelen, en, na die voor den druk te hebben gereed gemaakt, een uitgever te vinden. Wat men hierover oordeelen moge, wij verheugen ons dat er nu, al is het dan ruim 40 jaren na den dood des reizigers, een monument voor hem is verrezen, bijna geheel opgerigt uit bouwstoffen, die hij zelf verzameld had. Het eerste deel begint met eene voorrede en inleiding van den uitgever, bevattende een berigt van Seetzen's leven, een verslag aangaande zijne nagelatene en geredde geschriften en verzamelingen, en eene opgave van de wijze van bewerking en uitgave der dagboeken. Eene oppervlakkige inzage dier inleiding zal den lezer overtuigen van de vlijt door den uitgever en de verzamelaars aan dit werk besteed. Meer nog zal zij hem met bewondering vervullen voor den man, die, terwijl hij den ouderdom van 44 jaren nog niet bereikt had, te midden van zulk een woelig leven en aanhoudende reizen, zooveel heeft kunnen verrigten[1], en over onderwerpen van zoo verschillenden aard zooveel heeft kunnen schrijven.

1 Als een voorbeeld vermelden wij hier kortelijk de schatten, waarmede hij de bibliotheek te Gotha verrijkte. Buiten de 17 kameelladingen, die met zijn dood te loor gingen, zond hij, tot aan zijn vertrek van Caïro, vandaar 34 kisten af. Niet alle heeft men echter te Gotha ontvangen. In 1817 toch werden door von Hammer, bij een handelaar te Weenen, een aantal HSS. gevonden, uit kisten afkomstig, die met eene derde bezending van den Libanon en Damaskus naar Venetië waren overgebragt. Een gedeelte daarvan is toen nog gered, zoodat het getal der te Gotha nu aanwezige Codices, volgens Prof. Kruse (I, bl. XLIII), omstreeks 2000 Arabische zoowel als Perzische, Armenische, Syrische en Turksche zal beloopen. Volgens de opgave van Möller, in de voorrede voor zijn Catalogus, zoude er een getal van 2409 moeten aanwezig zijn, daar Seetzen te Damaskus 87, te Aleppo 652 en te Caïro 1670 HSS. gekocht had. Die verzameling, hoezeer vele onvolledige en nietsbeduidende geschriften bevattende, telt nogtans ook een aantal hoogstbelangrijke werken, die wij te dezer plaatse, als daartoe minder geschikt, en dewijl zij aan hen, die daarbij het meeste belang hebben, reeds genoegzaam bekend zijn, niet zullen opsommen. Een groot deel dier verzameling is echter nog niet beschreven, waarom het te wenschen is, dat de Catalogus dier HSS., waarvan sinds 1825 slechts het eerste deel door genoemden geleerde is uitgegeven, weldra voltooid worde. Niet minder wenschelijk is de aanvulling van de beschrijving der door Seetzen verzamelde Oostersche munten, door dezelfde hand bewerkt, en in 1826 in eene tweede en vermeerderde uitgave in het licht verschenen. Over de natuurkundige verzamelingen van Seetzen, welke men zoo gaarne, ook na hare aankomst, een gelukkiger lot zou hebben toegewenscht (zie D. I, bl. XLIV en volgg.), zullen wij evenmin als over zijne natuurkundige schriften spreken, waartoe alleen beoefenaars dier vakken bevoegd en geregtigd zijn.

Behalve deze inleiding zijn in de drie nu uitgegeven deelen al de door den reiziger overgezondene dagboeken opgenomen. Zorgvuldig zijn ze uit het oorspronkelijk HS. des schrijvers voor den druk gereed gemaakt, dat ongeloofelijke moeite en inspanning heeft gekost, daar zij, grootendeels met potlood, gedurende de reis, dikwijls op den rug eens kameels, en meestal steelsgewijs, en met afkortingen geschreven waren. Die dagboeken vindt men hier in hun geheel, - en om zich voor zijne lezers op eene voldoende wijze te kunnen verantwoorden, kon de uitgever niet anders handelen. En inderdaad, daar in die stukken Seetzen's individualiteit zoo naïf is afgedrukt, vergunnen zij ons een diepen blik in zijn karakter en denkwijs, en ontleenen daaraan een bijzonder belang. Vraagt men echter of het zijn wensch was, dat zijn reisverhaal onveranderd in het licht zou verschijnen, Seetzen had zeker ontkennend daarop geantwoord. Zijne invallen en opmerkingen kortelijk aanteekenende, zooals die zich aan hem voordeden - waardoor werkelijk zijn dagboek den lezer somwijlen onwillekeurig aan de Kamper-Courant doet denken[1] - erkende hij zelf het *gemis van orde* in de voorstelling der zaken, waarom hij ook zijn broeder verzocht, bij het maken van afschriften van zijne berigten, die wanorde zooveel mogelijk te herstellen[2]. Bovendien was hij zich zelf bewust, soms in *tegenspraak* te zijn met zich zelven, als hij door nadere berigten naauwkeuriger omtrent het reeds gezegde was ingelicht. Om den *stijl*, zoo als hij zelf verklaart, kon hij zich niet bekommeren, daar het hem menigmaal, na groote vermoeijenis, genoeg moest zijn, zijne aanmerkingen slechts te hebben geboekt. Het is noodzakelijk zich deze herinneringen levendig voor den

1 B.v.D. I, bl. 172, 307, 308, 311, 404; D. III, bl. 167, 179, 190.
2 D. I, bl. LV, vergeleken met bl. LXXIV, noot 1.

geest te brengen om zijne verhalen met billijkheid te beoordeelen. Zoo zal men hem anders lastige *herhalingen*[1] vergeven, en het minder behagelijke en soms weinig beteekenende voorbijzien, dat hij zonder twijfel, als hij zelf zijn werk had kunnen uitgeven, veranderd en met belangrijker opmerkingen zou verwisseld hebben. Tot verbetering van de zonderlinge en niet zelden onnaauwkeurige schrijfwijze der eigennamen, had de uitgever de juiste spelling, volgens een bepaald plan, al ware dit ook maar in noten, wel mogen opgeven. Daardoor zou hij ongetwijfeld het gebruik des werks over het algemeen gemakkelijker gemaakt, en zeker vele dwalingen, die nu kunnen ontstaan, verhoed hebben[2].

In het IV^{de} deel des werks, dat nog ter perse is, belooft de uitgever een commentaar te zullen leveren op de nu uitgegeven dagboeken, deels door hem zelven, deels door andere geleerden bewerkt, waarin hij hetgeen door Seetzen is opgemerkt nopens de plaatsen, die hij bezocht, zal vergelijken met de mededeelingen van latere reizigers, terwijl zijne berigten over natuurkundige en andere wetenschappelijke zaken uit de sinds dien tijd gemaakte vorderingen zullen worden opgehelderd. Voor dien arbeid verklaart Prof. Kruse, dat hij, met allen die hem daarin behulpzaam waren, geene moeite heeft ontzien en, waar het noodig was, tot toelichting van het door Seetzen gezegde, zijne nog on-

1 B.v. aangaande Asselin, D. III, bl. 164 en 165, en aangaande Drovetti, D. III, bl. 164 en 166.

2 Onder de feilen, die wij aanteekenden, vermelden wij als voorbeeld alleen de volgende, waarvan zeker vele aan onzen Reiziger zelven zijn ontsnapt. D. I, bl. 17, voor بيثا l. ببيص bl. 29, r. 2 v.o., voor بغاظ , tweemaal, l. بغاظ of بغاز en voor الشايا , الثنايا , bl. 58, r. 8 v.o., voor *Neámír* l. Jeámír (يعامر ; bl.284, voor *el-Amauíh* l. el-Omawī; bl.300, voor *Dschíbbal el-Kâssiûm* l. *Dschebel el-qāsiūn.* D. II, bl. 169 voor *Bêt Ida* en *Bêt Tîn* l. *Bêt-Îbā* en *Beitīn* (Bethel); bl. 174 staat *el-Loûse* voor سوسى (bij Robinson, D. III, bl. 876); bl. 191 *Szauáne* en *Máchne* welligt voor الزاوَيا en مسْحَا (zie Rob., D. III, bl. 876); bl. 197 *Taréndy* misschien voor طرفيديا (Rob., D. III, bl. 870); bl. 273 *Lâsharíje* voor العزارية - D. III, bl. 6, voor *Bedder* l. Bedr بَدْر bl. 171, Ibn ar-Rawendī stierf 298 der Hidjra, niet omstreeks 150 jaar vóór 1807; bl. 302, voor بلاد الفيوم اخبار ، اخبار بلاد الفيوم , en voor *Bahher bella Mâ*, Bahr bila Mā (بحر بلا ماء); bl.501, voor فرس الجر ، فرس البحر , le naam van den Hippopotamus, enz.

gedrukte brieven en opstellen en de berigten van anderen niet ongebruikt heeft gelaten. Hij vleit zich daarin eene niet onbelangrijke bijdrage te zullen geven voor de geschiedenis en oudere geographie, inzonderheid voor die van den Bijbel[1]. Met verlangen zien wij derhalve de uitgave van dit deel te gemoet, dat bovendien eene nieuwe bewerking der *kaarten* zal bevatten, welke Seetzen ontworpen heeft, doch verbeterd naar de meer naauwkeurige opgaven van latere reizigers[2].

Zeer wenschelijk is eindelijk de uitgave der nog ongedrukte, en de verzameling der in de 'Monatliche Correspondenz' van von Zach, en in de 'Fundgruben des Orients' geplaatste stukken, door Seetzen geschreven. Onder de eerstgenoemde wordt, om van geene andere[3] te spreken, gewag gemaakt van een uittreksel zijner correspondentie met zijne nabestaanden en vrienden, en van opstellen van geschiedkundigen, aardrijkskundigen, ethnographischen en financiëlen aard. Velen, vermoeden wij, zullen die stukken, zonder ze nog te kennen, als reeds verouderd, de uitgave onwaardig achten. Wij voor ons, gaarne toegevende, dat zij, waren zij terstond na den dood des schrijvers uitgegeven, zijn roem meer dan thans zouden verhoogd hebben - hoeveel toch wat toen weinigen slechts vernomen hadden, of welligt nog zijn uitsluitend eigendom was, is nu eene algemeen bekende zaak! - durven echter met vertrouwen verwachten, dat zij nog menige ook voor onzen tijd belangrijke aanwijzing zullen bevatten.

III.

Om onzen Reiziger met eenige billijkheid te beoordeelen, is het vooral noodig, dat men zich in zijnen tijd verplaatse. Ons dit ten regel stellende, willen wij hem uit verschillende oogpunten beschouwen en daartoe uit zijne dagboeken eenige bijzonderheden bijbrengen.

Onder de verschillende wetenschappen, aan welker beoe-

1 Zie D. I, bl. LXI.
2 Zie ald., bl. LIX.
3 D. I, bl. LXXIII en volg. opgeteld.

fening Seetzen zich had toegewijd, en welke hij door zijne reizen poogde toe te lichten, bekleeden de *natuurkundige* in hare verschillende afdeelingen de eerste plaats. Men bemerkt dat reeds uit het plan, 't welk hij voor zijne reis gevormd had, en het wordt door zijne dagboeken overal bevestigd. Steeds ontwaart men den man, die zich bijzonder beijvert voor alles wat *geologie, mineralogie, zoölogie, botanie, meteorologie* betreft. De weêrsgesteldheid, b.v., trekt overal bijzonder zijne aandacht: vandaar onder andere ziine opmerkingen nopens de sneeuw in Palestina, die hij, terwijl reeds de amandelboom bloeide, te Jeruzalem op sommige plaatsen 10 dagen achtereen (van 15 tot 25 Febr.) zag liggen[1]. Over de *planten* en haar gebruik vinden wij bij hem menigvuldige opmerkingen. Zoo maakt hij ons bekend met eene struik, *Qorn* of *Qarn* geheeten[2], welk woord in deze beteekenis in geen Arabisch Woordenboek voorkomt; het trof hem, hoe eene vrouw der Beduïnen, met meer dan gewone kennis van planten begaafd, die tot verwen bezigde, en met overleg verschillende kleuren daaruit wist te vormen. Belangrijk zijn ook zijne opmerkingen nopens de rassen der *Arabische paarden*[3]. Evenzoo gaat hem alles ter harte wat de *nijverheid* betreft. Bij het bezoeken der verschillende plaatsen, houdt hij zich steeds bijzonder daarmede bezig, te Damaskus zoowel als op den Libanon, te Jeruzalem en te Hebron[4]. Doch wij willen het aan meer deskundigen overlaten hem ten aanzien dier vakken te beoordeelen en verwijzen alleen naar hetgeen in de inleiding[5] deswege is opgemerkt.

Als *Taal- en Letterkundige* bekleedt hij ongetwijfeld een meer ondergeschikten rang. De opleiding, die hij voor de natuurkundige wetenschappen genoot, en de langdurige studie, waardoor hij zich met deze gemeenzaam maakte, miste hij voor de Taal- en Letterkunde der volken, tot welke hij zich begaf. Daardoor ontbrak hem veel wat men in dit opzigt *nu* te regt in een wetenschappelijk reiziger

1 Zie D. II, bl. 290, 300, 386, 388.
2 قُرْن of قَرْن. Zie daarover D. II, bl. 315.
3 D. II, bl. 370, 380 en volg.
4 D. I, passim, D. III, bl. 5.
5 Bl. LXIV.

vordert; doch de gelegenheid tot verkrijging dier kundigheden was, wij erkennen het, in zijne dagen niet dezelfde als thans. Intusschen ontbreekt daardoor dikwijls veel aan zijne berigten: niet weinig is hem ongetwijfeld ontgaan, dat, zoo hij met de Arabische Taal- en Letterkunde meer was vertrouwd geweest, zeker zijne aandacht geboeid had, en inzonderheid mist men in de opgave der eigennamen de hier zoozeer vereischte naauwkeurigheid. Vooral bespeurt men deze gebreken bij den aanvang zijner reis, en hoezeer men duidelijk bemerkt, dat zijne kennis der taal allengs toeneemt, wordt zij echter bijna niets meer dan eene vaardigheid in het verstaan dervolkstaal, die hem in staat moge gesteld hebben om van ligte plaatsen van oudere historieschrijvers gebruik te maken, die nog, als hij ze mededeelt, altijd oppervlakkigheid en gemis eener grondige taalstudie verraden. En toch is hij tot het maken van taalkundige opmerkingen geneigd, waarvan sommige behartiging verdienen, omdat zij tot aanvulling der leemten in onze Arabische woordenboeken strekken kunnen. Dit geldt b.v. van het gezegde over de namen van vloed en ebbe in het dialekt der bewoners van Suez, *Jasin* en *Ja'ra*[1]. Evenzoo ontbreken in de Lexica een aantal namen van *dieren* en *planten*, die in deze reis zijn opgeteekend; b.v. *Wāwī*, als naam van den schakal[2], die zeker is afgeleid van wāwā[3], dat het geluid dier dieren uitdrukt. Bij de vogels van Egypte vermeldt hij den *Konbar*[4], een dier zoo groot als een vink. Onder de groote visschen in den Arabischen zeeboezem telt hij eene soort van walvisch, de *Naâmet el-bahhr*, letterlijk *de zeestruis*, geheeten, vervolgens de *el-Bottân*, die dezen in grootte nog overtreffen zal, en de *el-Kürrsch*, eene soort van haai[5]; onder de visschen in de wateren van Al-faijūm, de *el-Bultij*, de *Phtile*, de *Karmút* of *Hôt* en de *Schâl*[6]. Ner-

1 يسن en يعرى , D. III, bl. 125.

2 ابن آوى , D. II, bl. 303.

3 وَأْواة .

4 كُنْبَر. Zie D. III, bl. 160.

5 البَحْر نَعامة , البَطّان , الزُرْج . Zie D. III, bl. 126.

6 البُلْطِى , فَتِيلة of فُتَيْلة , قَرْمُوط of حُوت en شال . Zie D. III, bl. 274, 275 en 497.

gens echter spreekt hij van den bekenden Nijlvisch Çïr arrāï, door de Sacy in zijn werk *Relation de l'Égypte* beschreven[1]. Ook over de planten schrijvende, noemt hij menigwerf nog geheel onbekende namen, b.v. *Berszîm*, den naam van *de klaver* in Egypte[2]. Maar ook waar hij over andere zaken handelt, maakt hij ons nu en dan met nog onbekende termen bekend, b.v. die van *at-tijāb*[3], letterlijk *res suavis*, voor den Noordwestenwind, die in Egypte, gedurende het warme jaargetijde, vóór zonnenondergang waait.

Hier echter kunnen wij ons slechts bij enkele proeven bepalen. Evenmin mogen wij uitweiden over de *schrijfwijze der eigennamen*, die, hoe gebrekkig ook, daar zij de thans heerschende uitspraak volgt, niet geheel zonder nut is tot nadere kennis van het hedendaagsche taalgebruik. Ik behoef hier slechts te noemen de hedendaagsche uitspraak van de deminutief-form *feīl* voor het oude *foail*[4], de verkorting van het woord *Banu*, of liever, zooals in de volkstaal steeds gezegd wordt, *Bani*, in *B*, b.v. in den naam van de stammen, die de woestijn at-Tīh bewonen, zoo als *Bteïáha* voor *Bani Tijāhah*[5], en die van *Omm* in eene enkele *M*, b.v. in den naam *Mkés*, zooals Seetzen, op het gehoor afgaande, den naam *Omm Qais*[6] uitspreekt.

Een weinig langer moeten wij bij Seetzen's opmerkingen vertoeven, die de *Arabische letterkunde* betreffen. Niet alleen toch verrijkte hij de bibliotheek te Gotha met vele honderden Oostersche handschriften[7], maar hij maakt ook in zijn dagboek meermalen van plaatsen uit enkele dier werken gebruik. Zoo haalt hij b.v., waar hij handelt over het gra-

1 صير الراى . Zie 'Relation de l'Égypte,' bl. 278-288, 321 en 322. Verg. ook het door mij uitgegeven 'Lexicon Geographicum' in v. ترعة عامر .

2 برصيم . Zie D. III, bl. 224.

3 الطِياب . Zie D. III, bl. 349.

4 فُعَيْل .

5 D.i. بتيّاهة voor بنى تياهة . Zie D. III, bl. 10. Deze verkorting laat zich vergelijken met die van het Hebr. Beth (בית) in *Be* en *B*, en van het Arab. *Bait* (بيت) in *Bai*.

6 أُمّ قَيْس . Zie D. I, bl. 368.

7 Zie boven blz. 602, noot 1.

ven van een kanaal tot verbinding der Middellandsche en Roode Zee, plaatsen aan uit Ibn Ijās en Ibn Zūlāq, van welke beide schrijvers thans exemplaren te Gotha voorhanden zijn, en voegt er eene derde bij uit al-Mas'ūdī, wier aanwijzing hij, hoogstwaarschijnlijk met de bijgevoegde vertaling, aan von Hammer verschuldigd was[1]. Elders spreekt hij van eene ‘verkorte bewerking der reis van een Griekschen monnik, Paulus den Archidiaken, zoon van den vermaarden Patriarch *κύριος* Macarius, rijkelijk bedeeld met heiligheid[2].’ Dit werk, door Seetzen te Hasbeya op den Libanon gevonden, bevat het verhaal eener reis van Damaskus naar Moskou, die in het jaar 1658 werd aangevangen, en negen jaren geduurd heeft, en wordt, gelijk men verwachten kon, in Hadji Khalifa's Bibliographisch Woordenboek niet vermeld. Een ander Arabisch geschrift, de beschrijving der Moské te Jeruzalem bevattende, wordt door Seetzen, volgens aanwijzing van het HS., aan Ibrahīm Ibn Mohammed al-Osjūtī toegeschreven, terwijl Hadji Khalifa daarentegen Kemāl-ed-dīn Mohammed Ibn Abī Scherif asch-Schafe'ī al-Miçri (overl. 906) als den schrijver noemt[3]. Op eene andere plaats treedt hij in eene korte beschouwing van den naar zijn - zeker niet onregtvaardig - oordeel weinig beteekenden Commentaar op de Psalmen van Antimus, toenmaals patriarch van Jeruzalem en van geheel Palestina, in 1791 te Weenen gedrukt[4]. Een weinig uitvoeriger

1 Van Ibn Ijās kocht hij een HS. te Caïro, thans N°. 302 der Gothasche Bibliotheek; Ibn Zūlāq's مختصر فضائل مصر is aldaar N°. 363. Al-Mas'ūdī's مروج الذهب mist men te Gotha. Dat Seetzen de daaruit aangehaalde plaats aan v. Hammer verschuldigd was, erkent hij D. III, bl. 142, noot. Zie voor 't overige de hier bedoelde plaatsen, D. III, bl. 135 en 136, 141 en 142.

2 الذكر البطريك كير مكاريوس جزيل القدأسة كتاب مختصر من كتاب الشّماس بولس الارشيدياكن ابن المطوّب. Zie D. I, bl. 329.

3 Dit werk is n°. 348 der Gothasche verzameling. Seetzen spreekt daarover D. II, bl. 18, Hadji Khalifa, D. I, bl. 148, n°. 42. Ook de Leydsche bibliotheek bezit een exemplaar van dit werk. Zie Dozy's ‘Catalog.’ D. II, bl. 176.

4 De titel is: وراعى الرعاة النبيل البطريك الكلي الغبطة كتاب تفسير الزبور الشريف تاليف اب وساير فلسطين والجزيل القدأسة الزاهد الحكيم كيرير انثيموس مطريك مدينة الاباء الجليل اورشليم القدسة. Zie D. II, bl. 20.

spreekt hij over Loqman, bij gelegenheid dat hij het dorp Sarafend bij Joppe bezoekt, ten zuiden van welke plaats de daar wonende Muzelmannen meenen dat het graf van dien Wijze te vinden is[1].

Niet zonder belang zijn ook Seetzens opmerkingen over de belangstelling in de poëzij, die hij op verschillende plaatsen bij de woestijnbewoners opmerkte. Des te meer zullen zij thans de aandacht der geleerden tot zich trekken, nadat daarop in de laatste jaren weder bijzonder hun blik gerigt is, zoowel door de bijdragen, die Wallin op zijne reis door Arabië in 1849 daarvoor verzamelde, als door de uitgave der proeven van poëzij bij de Arabische stammen in Egypte, door Dr. Brugsch bijeengebragt, die wij zoo even van de hand van Prof. Fleischer mogten ontvangen[2]. Te eç-Çalt vertoevende, geeft Seetzen[3] eene beschrijving der Beduïnen van Belqā. Hij spreekt daar van een Arabischen bard, van wien hij een gedicht ontving, dat de heldendaden van Bonaparte in Egypte en Syrië vermeldde. In een ander had hij de Christenen dier streken opgeroepen, om zich onder de overwinnende vanen van dien veldheer te scharen. Menigmalen maakte hij lofdichten (Qacīda's) op de Arabische Scheikhs. Hij begaf zich dan tot den man, dien hij bezongen had, en zong zijn stuk aan de verzamelde menigte voor, onder begeleiding der Rabāba[4]. Daarvoor ontving hij dan eenig geschenk, geëvenredigd aan het vermogen of de edelmoedigheid des geprezenen:

1 D. II, bl. 68 en 69.

2 De bijdragen van Wallin zijn opgenomen in het ‘Zeitschrift d. deut. morgenl. Gesellsch.,’ 1851, V Bd., bl. 1-23, en 1852, VI Bd., bl. 190-218; de door Fleischer uitgegeven proeven in hetzelfde tijdschrift, 1857, XI Bd., bl. 668-688.

3 D. I, bl. 404 en volg.

4 De Rabāba (رَبَابَة) is een soort van *cither* of *guitar*, waarvan ook Burckhardt ‘Reisen in Arabiën,’ bl. 324, Rödiger in Wellsted's ‘Reisen in Arabiën’, I, bl. 56, en Lepsius ‘Briefe aus Aegypten’, bl. 186, gewag maken. In laatstgenoemde plaats wordt zij beschreven, en bij Niebuhr in zijne ‘Reis naar Arabië’ afgebeeld, D. I, pl. XXVI E.

eenige piasters, een kleed, schaap, paard of kameel. Niets hooren de Arabieren liever dan zulke gedichten. En zij onder hen, die anders geene dichters zijn, uiten menigmaal hunne gedachten in maat en rijm, waartoe zich hunne taal zoo gemakkelijk leent. Vooral doen zij dit bij twisten en oneenigheden, en wanneer zij een strijd zullen aanvangen, om hun wrevel en toorn zooveel krachtiger uit te drukken[1]. Dit ondervond onze Reiziger. Meer dan één toen bekenden dichter noemt hij bij name: Kinān Teijār onder den stam 'Anazeh[2]; Dijāb Ibn 'Adwān bij den stam 'Adwān in Belqā; Sa'īdā[3], eene vrouw, bij den stam esch-Schararāt[4]; den Scheikh Mahmūd el-Mahdī in Haurān. Hij bejammert het zeer, dat men zich geene moeite gaf, die gedichten te verzamelen en te bewaren. Zij worden eenigen tijd mondeling voortgeplant, maar, door andere vervangen zijnde, weldra geheel vergeten.

Andere bijzonderheden, tot de poëzij der Beduïnen betrekkelijk, vinden wij elders in Seetzens dagboek vermeld. Meer dan eens noemt hij den naam van Nimr, een Scheikh in Belqā, van den stam 'Adwān[5], wiens gedichten ook leefden onder de Beduïnen van Jericho, terwijl onze Reiziger zich onder hen ophield. Daar sprak men hem ook van de gedichten van Nimr's broeders zoon, 'Abbās eç-Çālih, en van Sa'd esch-Schadsān, den Scheikh der Bani Çakhr[6], een stam, die zich noordwaarts van Jericho en in Merdj Bani 'Āmer (de vlakte van Jizreël) ophoudt[7]. Van Hebron naar de Doode zee reizende, hoorde hij van den Scheikh Āb er-Raschīd, van Salāmeh en van Abū Haikal Mohammed, als dichters onder den stam Howaitāt[8] gewagen.

1 Een paar proeven hiervan, maar in menig opzigt gebrekkig, levert de schrijver in het Arabisch zoowel als in de vertaling, D. III, bl. 149. Eene andere proeve van hedendaagsche gezelschapspoëzij geeft hij D. I, bl. 305.

2 عنزة .

3 سعيدا .

4 الشرارات .

5 D. II, bl. 65, 66.

6 Seetzen schrijft, D. II, bl. 380, Szekkr. Hij bedoelt الخضر , door Robinson, D. II, bl. 558, Sukhr uitgesproken.

7 D. II, bl. 380.

8 حويطات . Zie D. III, bl. 20.

Het voornaamste onderwerp dier gedichten is nog, gelijk in de klassieke periode der Arabische dichtkunst, de liefde en het zwaard. Vandaar dat ook de heldendaden van Napoleon de Arabische woestijnbewoners zoozeer bezielden, gelijk ons reeds uit een voorbeeld gebleken is, en later nog meermalen vermeld wordt[1]. Welke gezangen voor 't overige uit hun geheugen mogen worden uitgewischt, die der Beni Hilāl schijnen een blijvenden roem verkregen te hebben. Wáár Seetzen zich ophield, hetzij in Djaulān, bij de Beduïnen der Doode Zee, bij Hebron, te Jeruzalem, in den omtrek van den Sinaï, te Suez of te Caïro, overal waren die de meest geliefde gezangen[2]. Vandaar dan ook het aanhoudend onderzoek, door onzen onvermoeiden Reiziger in het werk gesteld om die nader te leeren kennen. Hij maakt ons met den dichter en den hoofdinhoud dezer heldenzangen bekend, spreekt over hunnen versbouw en de bijzondere geestdrift waarmede zij werden aangehoord, en deelt bijzonderheden mede nopens de twee recensiën, die er van zullen bestaan, de ééne in de volkstaal, de andere in verhevener stijl, die hij ook *el-jemaní* (de jemanensische) hoorde noemen. Van de eerste had hij zich een afschrift weten te verschaffen[3].

Nevens de Letterkunde, en daarvan vooral de Dichtkunst, boezemt hem, als *Ethnograaf*, de studie van het geheele *volksleven* hooge belangstelling in. Men bespeurt dit allerwege in zijne beschrijving van woningen, kleederen, spijzen, werkzaamheden, zeden en gewoonten, waarom het moeijelijk is hier eene keus ter mededeeling te doen[4]. Zoo ergens, vindt men hier een rijkdom van opmerkingen, die eene schoone bijdrage vormen tot schildering van den Arabier, niet alleen zoo als hij in zijne dorpen leeft, maar ook vooral gelijk hij zich in de woestijn beweegt. Men beschouwe b.v. het tafereel dat hij ophangt van het gezin van Ahmed, zijn gastheer bij Jericho, waar het hem, gelijk overal, bleek, hoe weinig zich de woestijnbewoner om de rituële voorschriften

1 D. I, bl. 423; D. II, bl. 395.
2 Zie D. I, bl. 370; D. II, bl. 80, 361; D. III, bl. 34, 40, 43, 104, 147, 220.
3 Zie D. I, bl. 370, 371; II, bl. 79 en 80, 360 en 361; III, bl. 181 en 182.
4 Over Seetzen in dit opzigt spreekt Prof. Kruse met eenige uitvoerigheid, D. I, bl. LXVIII en volgg., en vermeldt daarbij ook de bijdragen door hem geleverd tot de kennis der *Zigeuners* en hunner taal. Daar wij ons hier vooral tot zijn reiswerk bepalen, meenen wij deze en andere bijzonderheden, daarin niet vermeld, met stilzwijgen te mogen voorbijgaan.

van den Islām bekommert: men ziet dit ook in de *veelwijverij* bij de Beduïnen van de Doode Zee, die soms *vijf* vrouwen hebben, terwijl de Koran er slechts *vier* vergunt[1]. Elders beschrijft hij het gezang en den feestelijken dans bij de 'Atīja's[2], zuidelijk van Palestina, of spreekt over het fijne gevoel voor het decorum bij de Beduïnen[3], over het vinden van den weg door de woestijn[4] en dergelijke zaken. Zonderling b.v. zijn de begrippen van hoffelijkheid, die men soms bij de Beduïnen aantreft. Eens had zich bij Seetzen door het drinken van water een weinig slijk aan den baard vastgehecht. Een Arabier, die dit opmerkte, zeide met een vriendelijk gelaat: ‘er zit wat zuurdeeg[5] aan uwen baard.’ Hij zou het eene groote onbeleefdheid geacht hebben, de zaak bij haren waren naam te noemen. Anders geven zij in zulk een geval een wenk door zelven over hun baard heen te strijken[6].

Hoewel zelf geen groot *Geschiedkundige*, heeft toch onze Reiziger voor die wetenschap nuttige bijdragen geleverd. Het was zijn bijzondere toeleg afschriften te maken van de inscripties, die hij aantrof. Vandaar, inzonderheid in het 1ste en 2de deel, eene menigte *Grieksche*, welker getal omstreeks 150 zal beloopen, en die, volgens het door Kruse, op gezag van Böckh, Francke en Franz uitgesproken oordeel, die van Burckhardt en Richter in naauwkeurigheid overtreffen[7]. Twee dezer opschriften zijn door Böckh in zijn ‘Corpus inscriptionum’ opgenomen en uitvoerig verklaard. Het Hebreeuwsche opschrift bij Kefr Bir'īm[8], niet ver van Çafed, met veel inspanning door Seetzen afgeschreven, is door Robinson, toen hij zich in 1852 te dier plaatse bevond, nader onderzocht, terwijl hij zijn resultaat in het ‘Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft’[9] heeft medege-

1 Zie D. II, bl. 313, 317, 328.
2 عطية . Zie D. III, bl. 34 en 43.
3 D. III, bl. 46.
4 D. III, bl. 51.
5 خميرة . Het zonderlinge dier uitdrukking wordt opgehelderd door eene plaats van Abu 'l-mah. I, bl. ۷۴۴ r.11, (met welke men vergelijke de Annotatio, II, bl. 78), waar het *slijk* v.d. Nijl genoemd wordt خميرة العمارة , *fermentum culturae*.
6 D. III, bl. 21.
7 D. I, bl. LVII en LXXI.
8 كفر برعيم. . Seetzen schrijft, D. II, bl. 124, *Kuffr Búrhem*. Het opschrift deelt hij bl. 126 mede.
9 D. VII, bl. 42; later breedvoeriger door hem besproken in zijne ‘Neuere biblische Forschungen,’ bl. 90 en 91.

deeld. Hem schijnt het gebouw eene *synagoge* te zijn geweest, waarschijnlijk opgerigt in de eerste eeuw onzer jaartelling, en het opschrift eene hulde aan den stichter, wiens naam hij echter niet vermeld vond.

Welkom zijn ook Seetzen's berigten over den toestand der Karaïten te Caïro[1], alsmede die nopens de kloosters, die hij bezocht, en omtrent vele bijzonderheden den christelijken cultus betreffende, waaromtrent hij, als katholijk, zich welligt gemakkelijker kon inlichten, dan anderen die niet tot de Roomsche kerk behooren. Men meene echter daarom niet, dat hij alles onbepaald goedkeurde wat die kerk verordend had, en zich eenigermate liet belemmeren in het vrij onderzoek nopens de voorstellingen of leerbegrippen, door haar gezag bekrachtigd. Hoe streng katholijk hij zich soms in het vasten betoonde[2], verklaart hij zich voor een kosmopoliet[3] en gezworen vijand van de onwetendheid der monniken en van de baatzucht, die zij in hun gedrag jegens de pelgrims aan den dag legden[4]. Onbewimpeld laat hij zich menigmaal uit over de christelijke legenden[5]. Zelfs in de beschouwing der bijbelsche geschiedenis is hij vrij van allen kerkelijken dwang. Men hoort hem b.v. spreken van de ‘fabelhafte Geschichte des berühmten Beduïnen-Scheichs Abraham’[6], van ‘Mose, oder, wenn man lieber will, Osarsiphon, der ägyptische Priester von Heliopolis’[7], van het manna als eene ‘alte romanhafte Sage, nicht ganz ohne allen Grund’[8], van het afdammen van den Jordaan door Josua[9], van eene menigte Negers, die zich welligt in Mose's legerplaats zullen bevonden hebben, omdat namelijk Seetzen in Palestina bij Negers eene gelijke soort van melaatschheid opmerkte, als in den Pentateuch beschreven wordt[10], en wat dies meer zij[11]. Wil men ook dat *alles* veroordeelen, of althans *enkele* beweringen als gewaagde stellingen verwerpen, andere uitweidingen zal men gewis met groote belangstelling lezen, b.v. hoe de Israëlieten zich in de woestijn kunnen gevoed en het benoodigde voor den tabernakel verschaft hebben[12], hoe men thans den Jordaan overtrekt[13],

1 D. III, bl. 189.
2 D. II, bl. 224, 267.
3 D. II, bl. 284.
4 D. II, bl. 235, 254, 282, 285.
5 D. II, bl. 144 en volgg., 150.
6 D. III, bl. 32.
7 D. III, bl. 85.
8 D. III, bl. 75.
9 D. II, bl. 377.
10 D. II, bl. 315, 316.
11 B.v.D. III, bl. 95 en 96, 119, enz.
12 D. III, bl. 79 en 80. 109.
13 D. II, bl. 77.

hoe het volgens 1 Sam. XXIV in de, ook door Seetzen onderzochte spelonk van Adullam voorgevallene zich kan hebben toegedragen[1]. Deze en andere opmerkingen, zooals over het ontstaan der wonderverhalen in het Oosten, ook in dezen tijd[2], getuigen inderdaad voor Seetzen's gezond verstand en helderen geest.

Als *Geograaf* verdient onze Reiziger eene meer opzettelijke beschouwing. Had men *al* zijne dagverhalen, en zoo in hun geheel als zij in dit werk zijn opgenomen, kunnen lezen vóór dat die van Burckhardt (1810), Richter (1815), Buckingham (1816), Irby en Mangles (1817), Robinson (1838 en 1852), en zoovele anderen, onder welke ieder ook gaarne onzen van de Velde (1851 en 1852) noemen, en onzen van Senden niet vergeten zal - had men, zeg ik, Seetzen's werken kunnen lezen vóór dat deze allen over Syrië, het Overjordaansche, Palestina en Arabië een nieuw licht hadden doen opgaan, men had zeker Seetzen nog meer gewaardeerd, dan thans gewoonlijk geschiedt, en niet slechts het meer onbekende der door hem bezochte streken zou den lezer tot nader onderzoek hebben uitgelokt, maar ook de wijze waarop hij zijne opmerkingen weet mede te deelen. Zijne beschrijving is altijd eenvoudig en ongekunsteld, zooals men dit trouwens in een dagboek verwacht, maar daarbij tevens duidelijk en zóó aanschouwelijk, dat men aan de juistheid der voorstellingen, die men zich daarnaar vormt, naauwelijks vermag te twijfelen. Uitvoerigheid kan men wel niet bij hem vorderen: men zou echter aangaande menig punt soms meer bijzondere toelichting wenschen, en aan deze had het zeker niet ontbroken, als hij, gelijk Robinson, zijne reis zelf voor de uitgave had kunnen bewerken.

Opmerkelijk is reeds zijne reis van Aleppo naar Damaskus[3]: hij volgde den weg, dien men uit vroegere eeuwen kent, en won uit den mond van een inlander, die hem vergezelde, eenige inlichtingen in, die vooral den afstand der plaatsen betroffen.

Uit Damaskus doet hij een togt door Haurān[4]. Hij was de eerste der nieuwere Europesche reizigers, die het waagde dien grond te betreden, en tot in de Overjordaan-

1 D. II, bl. 223 en volgg., 228 en 229.
2 D. III, bl. 159.
3 D. I, bl. 1-34.
4 D. I, bl. 34-133.

sche streken door te dringen. Dáár volgt hij de aan de Arabische Geographen bekende wegen, zoodat men ook bijna alle plaatsen bij Jāqūt in zijn Geographisch Woordenboek vinden zal. Burckhardt, die hier later zijne voetstappen drukte, geeft niet alle plaatsen op, welke Seetzen aandeed, daar hun weg niet altijd dezelfde was. Zoo heeft elk hunner het zijne bijgedragen tot het onderzoek dezer landstreek. Hoe verdienstelijk echter zij zich daarin beiden hebben betoond, men verwachte van hen geene uitvoerige beschrijving van de overblijfselen der oudheid, zooals men die b.v. van de ruïnen van Edsra'a en Boçra zou wenschen. Die te leveren, ging, in hunnen toestand, hun vermogen te boven; zij moesten zich vergenoegen met aanwijzing te doen van de plaatsen, waar men later, onder gunstiger omstandigheden, opgravingen zal moeten in het werk stellen. Seetzen vond daar te lande nog vele Christenen, en bemerkte overal uit de overblijfselen van kloosters, welk een vasten voet het Christendom daar eenmaal moet bekomen hebben. Bij de hier thans heerschende woestheid, trokken de bewijzen van vroegere cultuur en ongemeene vruchtbaarheid, zoowel in de vlakten als op de bergen, bijzonder zijne aandacht. In Djaulān vond hij menigvuldige zwijnen[1], die onwillekeurig aan de kudde van Matth. VIII: 30 doen denken. Het is zeer te bejammeren, dat een deel zijner reis door Haurān, even als het geheele door Seetzen nader bewerkte dagboek zijner reis van Damaskus naar den Libanon, is verloren geraakt[2].

Belangrijke uitstappen deed Seetzen uit Damaskus naar verschillende kanten, waar zijn verhaal en de berigten van von Kremer, in zijn werk ‘Damascus und Mittelsyrië’, en andere schrijvers elkander wederzijds ophelderen. Uitvoerig vooral is zijn berigt over Rabwah en 'Ain el-fīdja[3].

Uit Damaskus begeeft hij zich verder naar den Libanon en Antilibanon[4]. Ook dit gedeelte van zijn dagverhaal bezit eene groote verscheidenheid. Nu eens houdt het zich bezig met beschrijvingen van dieren, planten, boomen, bloemen en ziekten[5], dan weder behandelt het de zeden en

1 D. I. bl. 126.
2 D. I, bl. 140.
3 ربعة en عين الفيجة . Zie D. I, bl. 134-140.
4 D. I, bl. 140-265.
5 Zie bl. 160-163, 166, 167. Met den *Djommeiz* (*ficus sycomorus*), die hem toen nog vreemd was (I, bl. 221), maakt hij zich later bekend (II, bl. 86, 87; III, bl. 346, 347).

gewoonten, de spijzen en hare toebereiding, of de legenden. Ook vindt men hier eenige berigten omtrent de merkwaardige sekte der Druzen, wier opkomst, geschiedenis en stellingen later door de Sacy, in zijn ‘Exposé de la religion des Druzes’ (1832), zoo voortreffelijk zijn in het licht gesteld.

Na een tweemaandelijksch verblijf te Damaskus[1], volgt nu zijne reis naar Ledjā, het oude Trachonitis. Hij geeft daarvan een kort verslag[2], waarvan reeds een uittreksel in von Zach's ‘Monatliche Correspondenz’ was bekend gemaakt. Dit onherbergzame gewest doorkruiste hij in verschillende rigtingen.

De reis naar Jeruzalem, die spoedig volgde, ging door Djaulān (Gaulanitis), el-Ghōr (het Overjordaansche), el-'Adjlūn (Gilead), Belqā (Moabitis), langs de Doode zee en over Hebron[3]. Hier verdient in de eerste plaats opmerking de uitvoerige beschrijving der streken, waar de Jordaan zijn oorsprong neemt[4]. Vervolgens bezocht hij, uit vrees voor de roofzucht der Arabieren in de behoeftigste kleeding gehuld, de stad Draá, het oude Edreï[5]. Vandaar wendde hij zich, zonder zich door de groote moeijelijkheden der reis te laten afschrikken, over Irbid (Arbela) naar Mkés (welke naam, zoo als wij reeds zagen, uit Omm Qais is zamengetrokken), waarschijnlijk op de plaats van het oude Gadara gesticht[6], om dan Abīl of Abila, de eikenbosschen van Basan en de weiden van Gilead door te trekken[7]. De Zerqā, of Jabbok, overgaande, komt hij in Belqā, en rigt vervolgens zijn koers naar 'Ammān, de oude hoofdstad der Ammoniten, en over Eleale, Hesbon, Medaba, Dibon en andere plaatsen naar Rabba of Areopolis, eenmaal de hoofdstad der Moabiten, en naar Karak[8]. Over Djebal (Edom), dat hij niet bezocht, geeft hij eenige van de Arabieren ingewonnen berigten[9]. Op de meeste plaatsen, die hij nu was doorge-

1 Over deze stad gaf onlangs von Kremer eene schoone bijdrage in zijn werk ‘Topographie von Damascus,’ Wien, 1855.
2 D. I, bl. 285-291.
3 D. I, bl. 313-432.
4 Bl. 330 en volgg.
5 ادرعات, bl. 362.
6 Bl. 368.
7 Bl. 371, 384, 386.
8 Bl. 393, 396, 405-412.
9 Bl. 418.

trokken, had hij ook eenige, soms vele Christenen aangetroffen. Die te eç-Çalt[1] en Karak waren geheel Beduïnen, en daarom ook bij de overige bewoners des lands zeer geacht. Het bezoek der oost- en zuidzijde van de Doode Zee[2] zou hij later hervatten.

Het II[de] Deel begint met Seetzen's dagverhaal van zijn verblijf te Jeruzalem. Uitvoerig spreekt hij over de kerk van het Heilige Graf, en om van voor onzen tijd minder belangrijke berigten niet te gewagen, over den Olijfberg en de nabijzijnde graven[3]. Vanhieruit bezoekt hij Bethlehem, waar hij het klooster, de kerk en de omstreken bezigtigt[4], en begeeft zich vervolgens naar Hebron, waar hij over de stad en haar grondgebied vele belangrijke opmerkingen maakt, die men met genoegen zal lezen[5]. Na zijne terugkomst te Jeruzalem en zijn herstel van de vroeger vermelde ziekte, begeeft hij zich naar Acre[6], den gewonen weg tot Jaffa volgende, en verder over zee. Over deze stad en haren omtrek is hij uitvoerig[7]. Na twee maanden verblijf aldaar bestijgt hij den Karmel, en reist verder naar Çūr (Tyrus) en Çafed, om later weder naar den Karmel terug te keeren[8]. Daar ontmoette hij een troep Nawār of Zigeuners[9], en deed hij onderzoek naar de zoogenaamde *versteende vruchten*, aan welke zich eene legende aangaande den opgewekten Lazarus knoopt[10]. Van Acre gaat hij naar Nazareth, welks groote vruchtbaarheid hij roemt, en waar hij de heilige plaatsen beziet[11]. Nu wendt hij zich naar den Thabor en Qānā[12], en komt dan over de vlakte van Esdrelon naar Ginaea[13] en van hier naar Baisān, waarvan ons inderdaad belangrijke berigten gegeven worden[14].

1 الصلت . Zie D. II, bl. 328.
2 D. I, bl. 413, 414, 422, 424, 428.
3 D. II, bl. 26, 27, 29-34.
4 D. II, bl. 37.
5 D. II, bl. 44-57.
6 Bl. 63 en volgg.
7 Bl. 72-94.
8 Bl. 94-97, 108-120, 131.
9 Van dezen spreekt hij later, D. II, bl. 183 en volgg., uitvoeriger. In het enkelvoud worden zij en-Nūrī (النّورى), in het meervoud en-Nawār (النّوار) of, zooals von Kremer ‘Mittelsyrie und Damascus,’ bl. 111, zegt, en-Nowār geheeten.
10 D. II, bl. 134, 135.
11 Bl. 143-146.
12 قانا , bl. 146.
13 جنين , bl. 156.
14 Bl. 159-165.

Zijn togt naar Nāblūs (Sichem), ten deele langs een pad loopende ter zijde van den grooten weg, en vooral wat hij over den omtrek dier stad en haren toestand in 1806 mededeelt, is even belangrijk als zijne opmerkingen op de reis vandaar tot Jeruzalem[1].

Den 30sten November 1806 te Jeruzalem teruggekeerd, maakt hij zich den tijd van zijn verblijf ten nutte, om zich voor een herhaald bezoek der Doode Zee voor te bereiden. Zijn dagboek vermeldt hier, nevens eenige berigten nopens Oostersche maten en gewigten en de financiën van het Franciscaner klooster te Jeruzalem, de ontmoeting van Chateaubriand te dier plaatse[2], en de opgave van zijn echt wetenschappelijk plan tot opneming van die merkwaardige landzee, toen vooral nog door fabelachtige verhalen berucht. Het was zijn doel, de waarachtige gesteldheid dier streken in het volle licht te stellen, en inderdaad heeft hij daartoe niet weinig bijgedragen, al moge ook zijn onderzoek overschaduwd zijn door dat van lateren, en vooral door het werk van den Amerikaanschen Luitenant ter zee W.F. Lynch, die in 1847 en 1848 met nog 15 togtgenooten de reis derwaarts ondernam[3], en wiens nasporingen thans nog weder, zoo wij hopen, ten gevolge der zending van Prof. Roth, zullen worden aangevuld[4].

Na eenige berigten nopens Bethlehem en de kultuur van den grond aldaar[5], vangt Seetzen het dagverhaal zijner reis naar de Doode Zee met de mededeeling aan zijner ontmoetingen op zijn weg naar Jericho; hij bezoekt Khoreitūn of de grot van Adullam[6], en doet onderzoek naar de menigvuldige gaten in de bergen niet ver van de Doode Zee, welke bewoond worden door eene soort van muizen, die hij *Dscherbúe*[7] noemt. Aan den oever der Doode Zee trekt in-

1 Bl. 165-198.
2 Bl. 198-205.
3 Een naauwkeurig en uitvoerig berigt van dezen togt kwam in 1849 het eerst in Amerika in het licht, en beleefde reeds de 6de uitgaaf. Door Dr. Meissner is dit werk in het Hoogduitsch vertaald en van die vertaling is in 1855 mede een tweede druk verschenen. Naar de 6de Engelsche uitgave is het in onze taal overgebragt door Dr. J.P. Stricker, onder den titel: 'Togt door het Heilige land, vooral tot onderzoek der Jordaan en Doode Zee,' door W.F. Lynch. Dordrecht, 1855, 2 deelen.
4 Prof. Roth te München, vroeger reisgenoot van Schubert (1836), zal, op kosten van den koning van Beijeren, eene tweede reis aanvaarden tot nader onderzoek van het stroomgebied van den Jordaan en de landen, die zich vandaar tot aan de Roode Zee uitstrekken.
5 Bl. 214-217.
6 Bl. 223.
7 Bij de Arabieren يربوع , d.i. de *dipus jaculus* of *mus jaculus* der Zoölogen. Zie bl. 226, I, bl. 310, en Ibn Batuta, ed. Paris, III, bl. 282.

zonderheid 'Ain Djiddi (Engedi) zijne aandacht[1]. De gesteldheid van den grond komt hem voor vatbaar te zijn voor meerdere ontginning. De befaamde Sodoms-appel blijkt hem eene geheel natuurlijke en volkomene vrucht te zijn van een eigen gewas, aan welks ontwikkeling niets ontbreekt. De reden van het gemis van dieren vindt hij daarin, dat het hun bij deze zee aan voedsel ontbreekt, dewijl het water zóó zout is, dat het allen plantengroei belemmert. Vogels toch, die elders hun voedsel kunnen zoeken, zag hij in groote vlugten de zee oversteken[2]. Hij merkt op dat alles wat men van de kracht des waters verhaalde, alsof het de indompeling niet toeliet, eene fabel is, daar er voorbeelden zijn dat Beduïnen, en goede zwemmers, hun graf hier in de golven gevonden hebben. Ook bleek hem, dat het water niet warm was, gelijk men gewoonlijk beweert, maar veeleer koud mag heeten, en eene vettigheid achterlaat, die aan de poriën het uitwasemen belet. En vraagt men, vanwaar in het water die buitengewone zoutheid? hij antwoordt, dat de zee gedurig gevoed wordt door het zout, dat door de regens telken jare uit de zuidelijke zoutgroeve van Osdom naar hare wateren wordt afgevoerd[3]. Voorbij 'Ain Djiddi ontdekte hij eene bron en als gevolg daarvan ook eenigen plantengroei[4]. Vervolgens bezocht hij de bron 'Ain el-Faschkha[5], en trok over de Wadi Kild, volgens Robinson waarschijnlijk de Nachal Kerith[6], des Ouden Testaments. Hierop volgt de beschrijving der vlakte van Jericho, en die van de ez-Zaqūm en es-Sidr, beide bekende boomen[7]. Met een omweg over Nebi Mūsa keert Seetzen naar Jeruzalem weder, om iets later ook de oostzijde der Doode zee ten tweedenmale te onderzoeken.

Na een verwijl van 16 dagen, gedurende welken tijd hij zich, tot viering van het kersfeest, op nieuw naar Bethlehem begeeft, onderneemt hij dien togt in Januarij 1807, onder geleide van Ahmed, een Beduïnen-Scheikh uit de nabijheid van

1 Bl. 227.
2 D. II, bl. 371.
3 Bl. 242.
4 Bl. 249.
5 Bl. 258.
6 נחל כרית. De juiste schrijfwijze voor Wadi Kild, bl. 261, is وادى القِلْت.
7 الغوم en السدر, bl. 264 en 265

Jericho. Opmerkenswaard zijn hier zijne berigten over de Wadi *el-Nuéhhm*, zoo als hij schrijft in stede van *Nawā'ima*[1], ten noorden van Jericho bij al-Qorontil[2] of Quarantania. Wat hij zegt van de Wadi's el-Maudjeb, el-Fodhail, el-Fāra, Malíh en el-Djalūd[3], die zich tusschen Jericho en Baisān van het westen in den Jordaan uitstorten, is minder breedvoerig en naauwkeurig, dan wat bij Robinson[4] daarover voorkomt. Seetzen hoorde daar spreken van de *Chürbet el-Szomra* als van de ruïnen eener oude stad aan de Wadi el Audjah[5]. Ook Robinson wijst hier op zijne kaart eene ruïne aan en schrijft den naam es-Sümrah[6]. Waarschijnlijk is dit wel Tsemaráïm[7], dat Jos. XVIII: 22 onder de steden van Benjamin, en 2 Chr. XII: 4, als op het gebergte van Efráïm gelegen voorkomt. Seetzen's weg vandaar naar de Doode Zee voerde over Bordj el-Hadjla, het oude Bēth-Hoglah, waarover de grenslijn liep tusschen het gebied der stammen Benjamin en Juda[8]. De Jordaan wordt nu uitvoerig beschreven[9], die toen (9 Januarij 1807) te hoog stond om er over te trekken. Seetzen was dus genoodzaakt hier eenigen tijd te vertoeven en gebruikte dien tot een bezoek van *Bordj el-Jahūd*, de overblijfsels van een oud klooster, dat eertijds aan Johannes den Dooper gewijd was, en reeds ten tijde van Justinianus bestond[10]. Ook begaf hij zich nog eens naar het reeds genoemde *Bordj el-Hadjla* en den berg Qorontil, op welken zich nog heden het beroemde rotsklooster bevindt, in de eerste eeuwen van het Christendom gesticht op de plaats waar men meende dat Jezus 40 dagen gevast had, en daarom *Seijidna 'Īsā*[11], d.i. *onze Heer Jezus*, geheeten. Het

1 وادى النواعمة . Zie bl. 296.
2 القرنطل .
3 Bl. 297.
4 D. II, bl. 554.
5 خربة الصمرة , وادى العوجة . Zie bl. 297 en 298.
6 D. II, bl. 554.
7 צמרים .
8 ترج الحجلة , בית חגלה , Jos. XV: 6, XVIII: 9. Zie Seetzen, II, bl. 306, Robinson, II, bl. 510-513.
9 Bl. 300.
10 بحر اليهود . Zie Robinson, II, bl. 497 en 512, waar hij Seetzen verbetert, bl. 308.
11 سَيِّدُنا عيسى . Zie bl. 306-309.

uitzigt vandaar over de geheele vlakte van Jericho is betooverend. Vervolgens telt Seetzen de Wadi's op, die van de oostzijde in den Jordaan vallen, beginnende van het noorden: de Zerqā of Jabbok, de Nahr Nimrīn[1], de Nahr Kafarain[2], de Nahr Schaʻīr[3] en de Nahr Hasbān of ar-Rāmeh[4]. Den berg Nebo meent hij te vinden in Rās Nebī Jūscha'[5], waarbij hij ook de bron 'Ain Mūsa aantrof.

Seetzen's overtogt over den Jordaan was uiterst moeijelijk, ja gevaarlijk, door de breedte en diepte der rivier en door haren snellen stroom in dat jaargetijde[6]. Hij volbragt dien echter zonder ongelukken en, zijne reis langs de oostzijde der Doode Zee voortzettende, trok hij over den, door Josephus zoogenoemden *IJzeren Berg*[7] naar de bouwvallen van Mkaur[8], het oude slot Machérus, aan de Wādī ez-Zerqā, in welke hij ook de warme bronnen van Kallirrhoë bezag, en voor het eerst overblijfselen van lava bemerkte. Het gebergte 'Attārūs overtrekkende, ontdekt hij de uitgestrekte ruïnen van Qorrijāt, het oude Kerioth van Jer. XLVIII: 24, 41, en Amos II: 2[9]. De volgende Wadī noemt Seetzen el-Wāl; hij bedoelt de Wādī Wāla[10]. Deze voert hem naar den el-Maudjeb of Arnon, vanwaar hij over de bergen naar Wādī Karak[11] trekt, en, zijnen loop volgende, den oever der Doode Zee bereikt bij het vruchtbare schiereiland, *Gaur el-Mazra'ah* geheeten[12]. Weder over het gebergte zet hij de reis voort tot aan het zuidelijk uiteinde, Gaur eç-Çāfiah[13]. Den terugtogt doet hij meest langs den zeeoever, voor zoo

1 نهر نمرين .
2 كفرين .
3 شعير of شير , Schīr.
4 حسبان of الرامة . Zie bl. 317.
5 راس نبى يوشع . Zie bl. 319.
6 Bl. 320 en volgg.
7 Bl. 326.
8 مكاور , bl. 330-335.
9 عتاروس ; قريات , קריות . Zie bl. 342.
10 وادى والة . Zie bl. 343.
11 كرك .
12 غور المزرعة . Zie bl. 350-352.
13 غور الصافية . Bl. 355-359.

ver namelijk de moeijelijke weg dit maar eenigzins veroorlooft, en bemerkt dat er de landtong, op vele kaarten bij de Zerqā geteekend, niet bestaat[1]. Over den Tūr el-Homāra[2], door de Beduïnen te Bethlehem als de bron der nafta aangezien, wendt bij zich weder naar den Jordaan.

Ruim twee maanden houdt Seetzen zich nu weder te Jeruzalem op, en woont er den 18^{den} Februarij het feest bij, gevierd bij gelegenheid dat de Jobsbron[3] door den regen gaat vloeijen. Daar zij door eene groote massa sneeuw was gevoed, bruischte zij toen buitengewoon. Den 13^{den} Maart aanvaardt Seetzen zijne reis naar den Sinaï, ook om er astronomische waarnemingen te doen, die er tot dusverre nog niet hadden plaats gehad. Met deze reis vangt het derde deel aan.

Na een togt van zeven uren komt onze Reiziger te Hebron[4], van waar hij een uitstap doet naar el-Ma'dara, eene naakte rots, ten zuiden der Doode Zee, om de dusgenaamde *Zoutzuil* te onderzoeken. Hij gaat derwaarts over Juta, gelegen in het bergachtig deel van Juda[5], over Karmel[6] en door de Wādī el-Jémen, een weg die door Robinson niet werd bereisd. De zoutzuil vond hij er natuurlijk niet, maar toch vermoedde hij dat de naam el-Ma'dara met den ondergang van Sodom in verband kon staan. Om dit aan te nemen, zou hij echter niet, zoo als Seetzen schrijft, el-Mádará, maar el-Madára moeten luiden[7]. Evenzeer bedriegt zich onze Reiziger, wanneer hij dáár het oude Petra meent te hebben wedergevonden[8], welks wezenlijke ligging eerst door Burckhardt is ontdekt. Bij zijne terugkomst te Hebron wachtte hem eene onaangename ontvangst, daar sommigen hem voor een spion der Ongeloovigen hielden[9]. Zoodra

1 Bl. 359-371.
2 طور الحمارة . Bl. 372.
3 بئر ايوب .
4 Hoeveel er hier en elders nog te vinden is, kan weder blijken uit het verslag van Dr. G. Rosen, over zijne ontdekking van het oude Debīr (דְּבִיר) in de nabijheid van Hebron, in 'Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch.', 1857, bl. 50-64.
5 Zie Jos. XV: 55, XXI: 16 en Luk. I: 39, op welke laatste plaats door vergissing Ἰ*ουδά* gespeld is.
6 1 Sam. XXV.
7 Niet المعدرة , maar المدارة
8 D. III, bl. 14-16.
9 Bl. 23.

hij kan, vervolgt hij daarom zijne reis over Madjd el-bā'[1] naar es-Sammū'a, het oude Esthemoa, en langs de Wādī Khalīl naar Sa'nūta[2], toen, sinds den inval der Franschen in Egypte en Syrië, de verzamelplaats der kleine karavanen van Hebron naar Suez. Vandaar reist hij over eene onafzienbare vlakte, overal groen en met bloemen bedekt, over welke eertijds Abrahams kudden weidden, naar es-Sab'a[3], het oude Berseba. Die vlakte, welke zich nog uren zuidwaarts uitstrekt, trekt hij verder over, zich naar Abda, het voormalige Oboda, begevende; gaat vervolgens over Wādī el-Hāfir[4] en Wādī el-'Ain, en komt dan in het gebergte et-Tīh[5]. Hij bereist een groot deel dier landstreek, waarvan Robinsons kaart niets aanwijst. Gewoonlijk toch nadert men den Sinaï, reizende langs de Roode Zee. Seetzens togt is daarom des te belangrijker. Heerlijk vertoont zich van die zijde de Sinaï op eens aan het oog[6]. Daar blijft hij elf dagen. Langs een anderen weg gaat hij naar Suez[7], maar volgt ook nu tot Wādī Taijiba een ander pad dan Robinson. Nog koestert hij het plan om het geheele Sinaïtisch schiereiland langs de zeekust om te reizen, doch moet, door de omstandigheden gedrongen, daarvan afzien. Na een verblijf van 17 dagen te Suez, vertrekt hij dus naar Caïro[8], langs den karavanen-weg[9], zoodat hij ten noorden van den weg, den berg 'Owaibid[10], gelijk de kaart van Robinson aanwijst, voorbijgaat. In plaats daarvan schrijft Seetzen ten onregte Anébil[11]. Over zijn langdurig verblijf te

1 مجد الباع , bl. 28, Mütsch el-Baá geheeten. Zie Robinson, D. II, bl. 422, 427; D. III, bl. 192.
2 زَعْنوطة , bl. 27.
3 السبع , bl. 31.
4 الحافر .
5 جبل التيه .
6 Bl. 67.
7 سُوَيْس .
8 Bl. 151.
9 درب الحاج .
10 عويبد .
11 Bl. 153.

Caïro spraken wij reeds boven. Hij hoorde er veel nopens Alī Bey[1], wiens reizen door Afrika en Azië van 1803-1807 later zijn uitgegeven. Veel merkwaardigs leverde ook, zoo als wij reeds gezien hebben, zijne reis naar el-Faijūm op. Uit zijne waarnemingen moest hij besluiten, dat deze landstreek vroeger onder de zee bedolven was[2]. De meeste plaatsen, die hij bezocht, vindt men ook weder in het Arabische Lexicon Geographicum ‘Merāçid al-ittilā’’, en in het overzigt van den staat van Egypte (naar het mij voorkomt, uit den tijd van Salāho'd-din of Saladijn), toegevoegd aan de Sacy's ‘Relation de l'Égypte.’ De *juiste ligging* der plaatsen, in die bronnen niet opgegeven, leert ons Seetzen kennen, en daarmede, gelijk met zijne geheele reis door dat gewest, heeft hij inderdaad onze kennis er van aanmerkelijk uitgebreid. Hem wijten wij het niet, dat zijne nasporingen ten aanzien der Egyptische monumenten niet meer vruchten opleverden. De sleutel tot lezing der hiëroglyphen was nog niet gevonden, weshalve de obelisken en pyramiden hem slechts voorstellingen gaven van vreemde figuren, die in de werken van Champollion, Lepsius en Brugsch steeds duidelijker tot ons beginnen te spreken. Een anderen misslag merkten wij op, dien hij gemakkelijk zou vermeden hebben, indien hij dieper in de Arabische letterkunde was doorgedrongen; hij zou dan bij het bezoek van het Kasser Karūn[3], gelijk hij schrijft, niet aan den Griekschen Charon, maar aan den rijken Qarūn der Arabische legende gedacht hebben.

Wanneer hij Egypte verlaat, kunnen wij hem niet verder volgen. Van zijne overige lotgevallen, voor zoover zij bekend zijn, gaven wij reeds een vlugtig overzigt. Wij leggen dus hier de pen neder, met de hoop van iets te hebben bijgedragen tot waardering der werkelijk niet geringe verdiensten van onzen ondernemenden Reiziger.

T.W.J. JUYNBOLL.

1 Bl. 166, 373.
2 Bl. 266, 303 en 304.
3 قصر قارون, bl. 299.

Marnix van St. Aldegonde, en de jongste uitgever zijner werken.

> Que veulent dire ces oeuvres d'un autre siècle, reudues ainsi à la lumière? Pourquoi reparaissent-elles aujourd'hui? Qu'ont-elles à enseigner aux hommes de notre temps?
> QUINET, *Introd. générale aux Oeuvres de Ph. de Marnix*.

I.

Geen tijdperk bijna der nieuwere geschiedenis heeft in onze dagen de aandacht van landgenoot en vreemdeling in die mate getrokken, als dat van den opstand der nederlandsche gewesten tegen Spanje, in de tweede helft der zestiende eeuw. De uitstekendste geleerden hebben hunnen tijd en hunne krachten gewijd aan het onderzoeken en toelichten van die roemrijke bladzijde onzer historie; tot dusver ongekende bronnen zijn ontdekt; en, dank zij de rustelooze vlijt en doordringende scherpzinnigheid van mannen als Groen van Prinsterer en Gachard, is er een nieuw licht opgegaan over veel wat vroeger duister of twijfelachtig was. Het beeld dier merkwaardige, veel bewogen, dier aan gevolgen zoo rijke tijden, is met meesterhand geschetst voor de oogen der nakomelingschap; het grootsche, verheven drama is op nieuw ontrold, en als in onze tegenwoordigheid nog eens afgespeeld. En de oorzaak dier vernieuwde belangstelling in dat verleden kan voor hem, die geen vreemdeling is in zijn eigen tijd, wel geen raadsel zijn. Indien het toch de onvergankelijke roem blijft van het nederlandsche volk, het eerst van alle volken in Europa

den strijd te hebben gewaagd voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid tegen de dubbele dwingelandij van priesteren vorstendwang: - is het dan wel zoo verwonderlijk, dat onze eeuw, die in vele opzigten een dergelijken strijd te strijden heeft, zich om lessen en waarschuwingen tot het verleden, ook en eerst tot ons glorierijk verleden, wendt?

Het is dan ook vooral met het doel om die lessen en waarschuwingen op te zamelen, het is om de ervaringen der voorgeslachten vruchtbaar te maken voor het heden en voor de toekomst, dat meer dan één schrijver onzer dagen zich heeft gewijd aan het onderzoeken en te boek stellen van de nederlandsche geschiedenis der zestiende eeuw. Onder deze schrijvers komt een eervolle rang toe aan den bekenden franschen geleerde Edgar Quinet, die, na in zijn vaderland een leerstoel aan het Collège de France te hebben bekleed, en zich door menig geschrift in zeer anti-katholieken en liberalen zin te hebben bekend gemaakt, na den coup d'état van 2 December 1851 zijn land verliet, en sedert als balling in den vreemde rondzwierf. In de bitterheid zijner ziele over het treurig lot van zijn ongelukkig vaderland, over zooveel teleurgestelde verwachtingen, zoo veel vervlogen hoop, keerde ook hij zijne blikken naar de geschiedenis van het verleden, naar de geschiedenis van het gastvrije België, waar hij eene veilige schuilplaats gevonden had. De strijd tegen Spanje, de grondvesting en opkomst onzer vrije republiek, trok ook hem aan; en het resultaat zijner studiën maakte hij der wereld bekend in een belangrijk en uitmuntend geschreven boek over Marnix van St. Aldegonde, in 1854 te Brussel verschenen. Dit werkje, door den Heer van Vloten, met aanteekeningen en bijlagen verrijkt, in onze taal overgebragt, trok en verdiende de algemeene aandacht. Immers, al kan Quinet niet geheel het verwijt ontgaan, van zijn held eene wat al te groote en belangrijke plaats in de geschiedenis te hebben ingeruimd; - aan den anderen kant valt het evenmin te ontkennen, dat hij den aard en de beteekenis van onzen opstand zeer goed begrepen en uitstekend in het licht gesteld heeft. Hij heeft gezien waar het eigenlijke hoofd- en middelpunt van den wanhopigen strijd lag, welke belangen hier op het spel stonden, van hoe oneindig veel gewigt de beslissing was voor het lot der beschaafde wereld; - en dat alles wijst hij aan met de welsprekende kracht der

innigste overtuiging. Met onverdeelde sympathie schaart hij zich aan de zijde der opstandelingen, der strijders voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid; en meer nog dan een bepaald strijder in het bijzonder, teekent en verheerlijkt hij den ganschen strijd in zijn bezield verhaal. Evenwel, de man zijner keuze was Marnix. Marnix, de nederlandsche edelman van fransche afkomst; Marnix, de leeraar en zendeling des nieuwen geloofs, de staatsman, de diplomaat, de krijgsman, de schrijver, de dichter. Voorzeker, hoezeer Marnix in al deze betrekkingen met meer of minder talent is werkzaam geweest, en hem eene eervolle, eene verhevene plaats toekomt in de beeldengalerij van Nederlands groote mannen uit de zestiende eeuw; - het gaat niet aan, hem met Quinet te doen voorkomen als het hoofd en de ziel van den opstand. Die naam, merkt de Heer van Vloten teregt aan, komt slechts toe aan één man, aan den eenigen Willem van Oranje, zonder wien ook Marnix geen Marnix zou geweest zijn. Maar de Heer Quinet, als begrijpelijk is, nog niet volkomen ingewijd in de geschiedenis van ons gemeenebest, werd getroffen en als geheel weggesleept bij de aanschouwing der in waarheid innemende trekken van den edelen, rijk begaafden vriend des grooten Zwijgers; en dat te meer, daar hij in hem, den schrijver van de Bijenkorf en van het Tableau des Differens de la Religion, een zeer krachtigen bondgenoot meende te vinden in zijn eigen strijd tegen de roomsche kerk. Marnix werd zijn held, zijn gunsteling, dien hij zich in ernst verbeeldde uit den nacht der vergetelheid te hebben aan het licht gebragt. Alzoo niet tevreden met hem eene inderdaad schitterende eerzuil gesticht te hebben, rijpte bij Quinet het voornemen, de werken van Ph. van Marnix, en wel in de eerste plaats de beide genoemden, op nieuw uit te geven. Reeds in zijn eerste boek had hij met hoogen lof van Marnix als schrijver gesproken, hem (ten onregte trouwens) de schepper der nederlandsche taal en een sieraad der fransche letterkunde genoemd, en zijn gunstig oordeel gestaafd door aanhalingen, zoo uit de Bijenkorf als uit het Tableau, - aanhalingen, die vooral strekken moesten om Marnix als geducht bestrijder van het Katholicisme te doen kennen. Geen wonder dan ook, dat toen het voornemen van Quinet ruchtbaar werd om, in vereeniging met eenige andere belgische

letterkundigen, de werken des Heeren van St. Aldegonde uit te geven, van de zijde der klerikale partij in België een hevige tegenstand geboden werd. Die tegenstand zelf zal echter voor den ijverigen Franschman wel een vernieuwde prikkel geweest zijn; en dat hij aan zijn voornemen werkelijk gevolg heeft gegeven, bewijzen de bereids in het licht verschenen twee deelen der Oeuvres de Ph. de Marnix de St. Aldegonde. Deze twee boeken bevatten het eerste, in vijf afdeelingen gesplitste, gedeelte van het Tableau des Differens de la Religion, voorafgegaan door eene algemeene Inleiding van de hand van Quinet. Op het Tableau, dat met nog twee deelen kompleet zal zijn, moet de Bijenkorf der H. Roomsche Kerke volgen, en dan - althans volgens het plan van den Heer Quinet - de overige werken van Marnix; immers, in de algemeene inleiding noodigt hij al de bezitters van eenig geschrift van Marnix uit, hem daarvan mededeeling te doen, opdat de nu aangevangen uitgave zooveel mogelijk volledig zij. Het ware dan ook te bejammeren, indien de onderneming zich bepaalde tot de uitgave der beide genoemde werken, die, hoe uitmuntend en belangrijk ook in menig opzigt, toch in historische belangrijkheid niet de eerste plaats bekleeden. Door de uitgave zijner kleinere geschriften en van zijne briefwisseling, in zoo sierlijk en smaakvol een vorm, zou eene gewigtige bijdrage geleverd zijn tot de meer algemeene kennis van den onvergetelijken tijd van Aldegonde's leven, den tijd der eerste en hevigste worsteling tegen Spanje. Dat Quinet juist aanving met de uitgave van het Tableau is karakteristiek genoeg, en eene sprekende getuigenis voor de bedoeling des franschen schrijvers met dit werk. Immers, gemeld geschrift is het laatste van Marnix hand, dat eerst na zijn dood, in 1599, uitkwam, en zou dus eigenlijk de reeks zijner Oeuvres complètes moeten besluiten. Maar tegelijk is dit werk de krachtigste en meest uitvoerige wederlegging van al de leerstellingen en inrigtingen der katholieke kerk; een boek, waarin als het ware het laatste woord der geheele reformatorische beweging is nedergelegd en alles is uitgeput wat de uitgebreidste geleerdheid, het scherpst vernuft, de bijtendste satire konden inbrengen tegen de oude middeleeuwsche kerk. Het is als eene vernieuwde uitgave van de beroemde Bijenkorf, ‘ce pamphlet gigantesque;’ maar het is de Bijen-

korf nog meer doordacht, uitgewerkt en gescherpt. Tevens is het, ter meer algemeene verspreiding, in het fransch geschreven. ‘Il s'agit ici,’ zegt Quinet in zijne inleiding, ‘non seulement de réfuter le papisme, mais de l'extirper; non seulement de l'extirper, mais de le déshonorer; non seulement de le déshonorer, mais, comme le voulait l'ancienne loi germaine contre l'adultère, de l'étouffer dans la boue.’ En straks: ‘Pour quiconque l'aura lu jusqu'au bout, le dogme catholique aura disparu de fond en comble. Il restera l'emplacement d'une vieille Eglise rasée, abandonnée aux sifflements et aux ricanements des vents, une dernière forme du paganisme mis à nu, une mythologie restaurée et soudain renversée; les débris épars d'une autre Diane d'Ephèse; et par-dessus ces ruines payennes, la conscience de l'homme moderne, qui cherche, examine, et se fraie hardiment, à travers l'Evangile, son retour à Dieu et à la liberté.’ - Het merkwaardige boek is geschreven in een stijl, die beurtelings aan Erasmus, aan Luther en aan Rabelais herinnert; de ernst der behandelde zaken vormt een onbeschrijfelijk contrast met den boertigen, luimigen, moedwilligen toon; de diepzinnigste redeneringen en geleerdste onderzoekingen worden niet alleen afgewisseld door, maar ook soms doorweven met zulke verpletterende, dolle spotternij, als in den Gargantua niet misplaatst zou zijn. Het is als het ware een voortdurend hoongelach, ééne groote bespotting van het Katholicisme, het gansche boek door. En niets, volstrekt niets, wordt ontzien. Even als in de Bijenkorf, tast de vermetele spotter alles aan: leerstellingen, gebruiken, inrigtingen; alles wordt ten toon gesteld, naakt uitgeschud, met snerpende slagen gegeeseld, en aan de uitjouwingen der menigte prijs gegeven. Met regt zeide Quinet in zijn eerste geschrift over Marnix: ‘Slechts door zich den bijtenden spot van een geloovigen Voltaire voor te stellen, kan men zich min of meer een beeld van Marnix in zijn Tafereel vormen.’ Want - en nevens de verbazende geleerdheid en hoogen ernst onder dat dolzinnig masker verborgen - is dit het verwonderlijkst in dit verwonderlijke boek: Marnix schijnt ook zelfs geen oogenblik te vermoeden, dat dit vreeselijk wapen der satire ook hem kan treffen, dat die scherpe geesel der spotternij ook tegen zijn geloof zou kunnen opgeheven worden. Marnix was buiten eenigen twijfel een geloovig Chris-

ten, een streng Calvinist, een innig vroom man; zijn gansche leven bewijst het; en toch schrijft hij boeken, waaronder zelfs de ligtzinnigste ongeloovige onzer dagen huiverachtig zou zijn, zijn' naam te zetten. Van waar dit? Vaststaande op den onwrikbaren grond zijner overtuiging, durft de geloovige zoon der Hervorming alles ondernemen; ten volle verzekerd van de waarheid zijns geloofs, ontziet hij niets, waar het er op aankomt het wangeloof (immers in zijne oogen wangeloof) van anderen te bestrijden, te vernietigen. Juist in die onwrikbare zekerheid van de waarheid, in dat nooit geschokt vertrouwen op eigen geloof, ligt de wonderbare kracht der strijders van die dagen, ligt het geheim van hun onbezweken moed en hunne verbazende stoutheid. Het geldt voor Marnix den kamp, niet tusschen twee meeningen, die beiden waarheid en dwaling in zich bevatten: neen, maar tusschen de volstrekte waarheid aan de eene, en de volstrekte dwaling aan de andere zijde. Daar komt bij, dat die dwaling in den regel als eene opzettelijke, alzoo als moedwillig bedrog, wordt voorgesteld. Zeker dat standpunt is niet het onze; maar alvorens een al te hard vonnis over den schrijver te vellen, bedenke men in welken tijd hij leefde. Herinnert u wat de hoofden en leeraars der katholieke kerk spraken en schreven, hoe zij dachten over de leerstellingen en gebruiken hunner eigen kerk, in de dagen die de Hervorming vooraf gingen, en welke soms de strijders waren, die voor die kerk de wapens aangordden. Bedenkt daarbij ook, tot welke ongeloofelijke uitersten, van een anderen kant, dweepzieke domheid en onzinnig bijgeloof gekomen waren; - en de bittere verontwaardiging of scherpe spotternij van een waarachtig geloovig en in vele opzigten verlicht man, als Marnix, zal u niet zoo geheel onverschoonlijk of onbegrijpelijk blijken. Of is Erasmus vergeten en zijn Lof der zotheid? Ook moet men, wanneer men van onverdraagzaamheid spreekt, niet voorbijzien, dat in Marnix dagen de strijd tusschen het oude en nieuwe geloof nog op 't heetst was; dat hier te lande het zwaard nog niet was gekeerd in de schede; dat de uitgebluschte brandstapels nog smeulden, en Alva's omgeworpen moordschavotten nog rookten van het vergoten bloed; niet vergeten, dat hier een martelaar spreekt tot martelaars over zijne en hunne beulen, een Nederlander der zestiende eeuw tot de vaders en broeders en kinderen dier mannen, die bij duizenden en duizenden waren ver-

volgd, geplunderd, geslagt, in naam of op last dier kerk, wier ijzeren dwangjuk zij van de fiere schouderen hadden geworpen. Voorwaar, hij had bange en bittere dagen doorleefd, de rustelooze strijder, van dat hij als een en twintigjarige jongeling van de hoogeschool te Genève wederkeerde, tot hij op een en zestigjarigen ouderdom te Leiden overleed. Hij had zich geschaard, een der voorsten, onder de rijen dier misschien ijdele en onbedachte, maar toch welmeenende edelen, die voor het eerst de stem des regts durfden doen hooren aan den gewetenloozen dwingeland, die zich gereed maakte hen te verpletteren op denzelfden oogenblik, dat hij woorden van vergeving en welwillende toenadering sprak, Hij had zijne schoone verwachtingen verijdeld, de één oogenblik gehoopte, betere toekomst reddeloos verloren gezien; hij zag de heerschappij des gewelds en des bloeds gekomen, nog vreeselijker dan de bange vrees ze zich dacht. Hij had een broeder zien vallen in den pas aangevangen strijd; zelf balling, arm en beroofd, had hij gezworven in den vreemde; daarna, trouwe vriend, had hij in allerlei beproeving, in krijgsgevaar en boeijen, met woord en daad, in veel leed en weinig lief, gestaan aan de zijde van Willem van Oranje, dien hij achtte en eerde en diende, met alle krachten en vermogens zijner edele ziel. En ook dien geliefden vriend, dien redder van het gefolterde vaderland, had hij zien vallen door de hand eens sluipmoordenaars; en dien moordenaar had Spanje niet slechts, maar ook Rome, gewapend; en in de roomsche kerken rees het plegtig Te Deum, hem ter eere, als voor een martelaar des geloofs! Is het dan wel zoo vreemd en onverklaarbaar, dat bitterheid en verachting, toorn en verontwaardiging zijne pen besturen, nu hij ze opneemt, om de onverzoenlijke vijanden van zijn land, zijn volk, zijn geloof, te bestrijden? En hij is een doorgeleerd en smaakvol man; een man van klassieke vorming; een man, - dit vooral dient wèl in 't oog te worden gehouden, - die in zijne jeugd aan de voeten van Calvijn en Beza gezeten heeft; een man, die alles heeft onderzocht wat van eenige zijde tegen Rome, alles ook wat vóór Rome is gezegd geworden. Kunt gij hem nog zijn spot, zijne scherpe en bijtende ironie niet eenigermate vergeven? Want ja, nog eens, scherp en bijtend is hij als iemand. Gelijk later Pascal, in zijne wereldberoemde Provinciales, zoo laat ook Marnix in zijn Tableau een Roomsch-

gezinde optreden, die de aanvallen der ketters tegen de regtzinnige leer zal wederleggen. Die advokaat van het Katholicisme is zekere Meester Gentiaan Hervet, die aldus bij den lezer wordt ingeleid: ‘Maistre Gentian Heruet aiant extreme desir de ramener les desvoyés au chemin de salut, leur escrit une epistre ou missive, par laquelle il les advertist du danger auquel ils se precipitent, en se retranchans de la communion de la S. Eglise Catholique et Romaine. Et du beau commencement, afin qu'ils ne s'y abusent, il prononce ceste sentence brefue en parolles, mais trespregnante en sens moral: Que du costé de la religion ancienne (qu'eus appellent Papistique) il y a moien de parvenir à salvation, mais de leur costé il n'y a autre attente que damnation.’ - Om dan de billijkheid en juistheid van dat vonnis te staven, zal Mr. Gentiaan Hervet voor en na al de bezwaren en tegenwerpingen ontzenuwen, die door Lutherschen, Calvinisten, Zwinglianen of wie ook, tegen de verschillende leerstellingen der kerk zijn ingebragt, en bewijzen dat integendeel allen, die zich van Rome afscheiden, grootelijks in dwaling verkeeren. In dit eerste gedeelte handelt hij bepaaldelijk over den naam, het wezen en de kenteekenen der ware kerk, waardoor men haar kan onderscheiden van de valsche synagogen des satans. In het tweede gedeelte worden de bijzondere leerstukken, waarover tusschen Rome en de Hervorming geschil bestaat, uitvoerig behandeld. Mr. Gentiaan nu is niet alleen dom en onhandig - hoezeer hij zich gedurig beroept op de uitspraken en verklaringen van de beroemdste leeraars zijner kerk, vooral van Bellarmino - maar hij is ook bespottelijk en verachtelijk, daar hij zich telkens overwonnen gevoelt, en evenwel zijne nederlaag niet wil bekennen, maar zich door dwaze uitvallen of belagchelijke uitvlugten zoekt te redden. Ja als een echte onbeschaamde pedant, wordt zijne verwaandheid grooter naarmate hij gevoelt dat hij meer grond verliest, en schreeuwt hij te harder, naarmate hij overtuigd is niets redelijks meer te kunnen zeggen; en waar hij volstrekt ten einde raad is, scheldt hij op zijne tegenpartij, en hakt den knoop door met eene of andere apodictische uitspraak, als die waarmede hij zijn zendbrief aanving. De afloop is gemakkelijk te raden. Mr. Gentiaan wordt, niettegenstaande zijne doctorale geleerdheid en scholastieke logica, op elk punt door de argumen-

ten der desvoyés, die hem meest met bewijzen uit de H. Schrift aanvallen en in het naauw brengen (waar hij ook voor uitkomt) totaal geslagen; en telkens komt zijne bespottelijkheid en armzaligheid te meer aan het licht: ‘maar,’ zegt hij, ‘wat wilt gij? men moet in den nood den moed niet verliezen, maar, tot welken prijs dan ook, steeds weder een schild weten te vinden, waarachter men zich en zijn kookpot verschuilen kan.’ Dit karakter van een pedanten sofist, die tegen beter weten aan gelijk wil hebben, is uitmuntend geteekend. Evenwel, Marnix zelf voorzag welk verwijt tegen zijne wijze van voorstelling zou kunnen ingebragt worden, en in zijne voorrede regtvaardigt hij zich daartegen in die eigenaardige, schilderachtige taal der zestiende eeuw: ‘Mais tu me diras: Qu'il n'est pas convenable de gausser en choses graves, qui concernent l'honneur de la Majesté du Dieu vivant, et le salut des ames Chrestiennes. Ie le confesse. Aussi ne sera il pas question de rire, quand nous recercherons la verité. Car nous entendons de la proposer avec tout le respect et reverence, qui corresponde à la dignité du subject. Mais si paraventure nous trouvons que ceus que l'on a désia un million de fois rembarrez avec vifves et suffisantes raisons, et que l'on voit qu'ayans beu leur honte, ils ne font que remettre leurs badineries en campagne, les embellissans seulement de nouveaux fards et afficquets pour piper les ames Chrestiennes: n'estes vous pas d'advis de descouvrir leur vergongne à la veuë de tout le monde, puisque leur obstination et impudence par trop effrontée, n'admet aucun autre remède?’ - Vervolgens beroept hij zich op het voorbeeld van den profeet Elias, van den apostel Paulus, en van de beroemdste kerkvaders, die ook niet geschroomd hebben, waar het pas gaf, zich van het wapen der spotternij te bedienen; en besluit aldus: ‘Cependant je prie tous ceux qui craignent Dieu et cerchent sa verité en bonne conscience, qu'ils ne se scandalisent de cela: puis que ce n'est que pour tant mieux mettre la verité en évidence, et rembarrer l'audace de ceux qui font profession de la tenir cachée.’ - Wij twijfelen geen oogenblik of deze woorden zijn opregt en hartelijk gemeend, en het doel des schrijvers was edel en zuiver. Of zijne verdediging evenwel in alle opzigten voldoende, bovenal of zijne methode onvoorwaardelijk aan te prijzen is, zouden wij niet durven beweren;

de tijd, waarin hij schreef, zij voor Marnix eene verontschuldiging. Maar is hetgeen voor dien tijd goed en geschikt was ook bruikbaar voor onzen tijd; en moet de strijd onzer dagen ook nog met zulke wapenen gestreden worden? En zoo ja, welk resultaat belooft men zich daarvan? Quinet heeft zelf die vragen gesteld in de woorden als motto boven dit opstel geplaatst; zien wij nu ook, welk antwoord hij er op geeft. Op de veelzins merkwaardige Inleiding, die hij aan deze uitgave van Marnix werken vooraf laat gaan, wilden wij toch bovenal de aandacht vestigen.

II.

Het doel van den Heer Quinet met deze uitgave der werken van Marnix van St. Aldegonde is, gelijk hij zelf zegt, aan allen, die nog zuchten onder het dwangjuk der roomsche priesterheerschappij, de oogen te openen, opdat zij dat juk afschudden en eindelijk de vrijheid deelachtig mogen worden. Het schijnt dat onze eeuw, ondanks al hare wetenschap en verlichting, in de schatting van Quinet, niet bij magte is om met hare eigene wapenen den strijd tegen Rome te strijden, met eenige hoop op goeden uitslag; immers hij acht het noodig zijne bondgenooten in het verleden te gaan zoeken en de oude strijders op te roepen uit de rust hunner graven. Intusschen, de Heer Quinet zelf vangt zijne voorrede aan met eene merkwaardige erkentenis, waardoor hij de keuze zijner medestrijders bijna als min gelukkig zou doen voorkomen. Hij zegt toch, dat reeds twee en een halve eeuw vervlogen zijn, sinds Marnix den schaterlach der overwinning deed hooren, en dat evenwel in al dien tijd geen enkel volk aan de heerschappij der oude kerk ontrukt is. Het is zoo; ja, wat Quinet niet zegt, en wat echter ook waar is: niet alleen heeft Rome sedert geen grond meer verloren, maar ook een goed deel van het toen verlorene reeds herwonnen. Bohemen, Polen, Hongarije, Beijeren, Oostenrijk zijn geheel of grootendeels weder onder de heerschappij der katholieke kerk teruggekeerd; de schoone verwachtingen, aanvankelijk in Spanje, in Italië, in de Zuide-

lijke Nederlanden opgewekt, zijn verijdeld geworden; en Frankrijk heeft, na een langen, afwisselenden kamp, voor zooveel mogelijk, het Protestantisme van zich gestooten en het hoofd voor Rome gebogen. Voor goed heeft zich dat Protestantisme alleen gevestigd in Noordelijk-Duitschland en Nederland, in een deel van Zwitserland, in Scandinavië, Engeland, Schotland en Noord-Amerika; en alle pogingen om het ook in zuidelijker landen vasten voet te verschaffen, zijn tot dusver ijdel gebleken. Wij kunnen hier niet treden in eenig breeder onderzoek naar de oorzaken van dit in vele opzigten merkwaardige verschijnsel: het zij genoeg, als algemeen erkend feit, op te merken, dat Rome den geduchten aanval der Hervorming niet alleen heeft doorgestaan, maar zelfs op vele punten zegevierend teruggeslagen, en zijn vijand beperkt binnen grenzen, welke te overschrijden het hem nog niet gelukt is. En elke aanval, die sedert in naam der wetenschap, der wijsbegeerte, der staatkundige vrijheid, tegen de Petruskerk gerigt werd, is volstrekt onvermogend geweest om ook maar een harer pilaren te doen instorten, hoe dreigend en hagchelijk de kans schijnbaar ook stond. Op het einde der vorige eeuw kon men meenen, dat het uur geslagen had, en de roomsche kerk verzinken zou. In Frankrijk hare goederen verbeurd verklaard, hare priesters verdreven en vervolgd, hare eeredienst afgeschaft. In Spanje eene slaafsche en magtelooze regering, die in alles het ongeloovige Frankrijk naar de oogen zag, in plaats van, zoo als voorheen, het zwaard aan te gorden voor den strijd des geloofs. Italië in handen der overwinnaars, die het versnipperden in hunne republieken van één dag; de heiligdommen ontwijd, de kloosters geplunderd, de driekleur der ongeloovigen wapperend van het kasteel van San-Angelo, de Heilige Vader gevangen en stervend in de magt zijner vijanden. En allerwege het ongeloof heerschende; allerwege de kerk veracht, bespot, gehoond; allerwege hare tegenstanders zegevierend, - en zij, vertreden in het stof. En toch - ook die storm ging voorbij, en het Petrusscheepje dreef weder op de nog bruischende golven niet alleen, maar werd weldra een geducht oorlogschip, dat de krijgsvlag in top haalde, en den donder zijner onverzwakte kanonnen den verslagen en verbijsterden vijanden in de ooren deed klinken. In Frankrijk werden de omgeworpen altaren weder opgerigt; ja, de

aloude gallikaansche kerk, als ware het om de smet harer vernedering uit te wisschen, haastte zich afstand te doen van hare beroemde vrijheid en zelfstandigheid, en schijnt thans geen anderen roem meer te begeeren, dan eene gehoorzame dienaresse van Rome te zijn. Spanje en Italië keerden weder onder de heerschappij des Heiligen Vaders en der Jezuïten; ja, zelfs werd het Protestantisme openlijk in zijn eigen gebied aangetast, en de hand van den paus wijdde, in het midden der negentiende eeuw, roomsche bisschoppen voor de oude erflanden der Hervorming: Engeland en Nederland. En er is meer: met die kerkelijke reactie ging eene staatkundige hand in hand. Al de blijde verwachtingen van vrijheid en menschenheil, van volksregering en verlichting, al die rozenkleurige droomen van den dageraad der omwenteling, zijn, voor een goed deel althans, in rook vervlogen. De overwinning op honderd slagvelden, de rustelooze kamp van meer dan zestig jaren, de krachtsinspanning van drie geslachten, al de gaven van genie, verstand, dapperheid, dat alles heeft het rampzalige Frankrijk niet kunnen beletten van eindelijk, na schok op schok, beroerte op beroerte, magteloos te vallen in handen van een dwingeland, wien eeden niets zijn, wiens wil zijne eenige wet, wiens zwaard zijn schepter is. En wat te zeggen van de andere katholieke landen? Wat van Spanje, in verblinde razernij woedend in eigen ingewand, en nog dagelijks nieuwe rampen voegende bij de opgehoopte maat zijner jammeren? Wat van Italië, speelbal en prooi van vreemde heerschzucht en eigen dwingelandij, verscheurd, verdeeld, bloedende uit vele en diepe wonden; - Italië, het eens zoo fiere, schitterende, magtige, vrije, - en nu zoo ten volle den smartelijken uitroep van zijn dichterlijken ziener waardig:

> ‘Ahi, serva Italia, di dolore ostello,
> Nave senza nocchiere in gran tempesta.’

Oostenrijk is wedergekeerd tot zijne oude rust, immers op het gebied des staatkundigen levens, en heeft vrijwillig de veroveringen zijner Jozefs en Leopolds ten offer gebragt, om zich een middeleeuwsch juk te laten opleggen door de hand van den roomschen opperpriester. In Sardinië en België wordt de pas verworven vrijheid rusteloos bedreigd en bestreden door de vrienden en aanhangers van Rome, en al-

leen behouden door de gematigheid en voorzigtigheid van de vorsten, die deze beide landen besturen: zij is daar misschien nog meer het werk van enkelen, dan de behoefte en levensvoorwaarde voor allen. Konden de mannen van 1789 eens opstaan uit hunne graven, wat wonderlijk schouwspel zou hunne oogen treffen, en hoe jammerlijk zouden hunne hooggespannen verwachtingen en blijde droomen verijdeld blijken!

Waar ligt nu de oorzaak van dien ommekeer, de oorzaak van die op nieuw heerschende en doordrijvende reactie onzer dagen? Bij Rome, antwoordt Quinet, bij Rome alleen. Het Katholicisme moet vallen; niet voordat het gevallen is, voor goed gevallen, is de vestiging eener ware en bestendige vrijheid mogelijk. Rome is het natuurlijk middelpunt, het hoofd en de ziel van alle vijanden der vrijheid: welk ook overigens hun vaderland, kerk, geloof zij, allen scharen zij zich in hun strijd tegen de vrijheid om Rome, hun gemeenschappelijk Labarum, dat zij allen als bij instinkt erkennen. Wat dit laatste aangaat, hierin heeft Quinet volkomen gelijk. De roomsche kerk, als kerk, is buiten tegenspraak de meest bewonderenswaardige, de meest volmaakte inrigting, die ooit door menschen is in het leven geroepen om andere menschen te misleiden en te verdrukken, te overheerschen, ja, geestelijk en zedelijk te vernietigen. Uit dat oogpunt beschouwd, is het Katholicisme een onovertroffen meesterwerk; en het is niet meer dan natuurlijk dat ieder, die wenscht heerschappij over anderen uit te oefenen, daar ter schole gaat, en beproeft zooveel mogelijk van dat onvergelijkbaar zamenstel in eigen stelsel op-, ja, indien het doenlijk is, het geheel over te nemen. Hoe klein en kinderachtig toch vertoonen zich alle middelen van bedwang en overheersching, die vorsten of dienaren van andere kerken ten dienste staan, wanneer men ze vergelijkt bij dat wèl doordacht en doorwrocht geheel van leeringen, instellingen, inrigtingen en gebruiken, dat den mensch opneemt bij zijne geboorte, en hem met schier onverbreekbare banden aan zich bindt tot aan, tot over zijn graf; dat geene zijner handelingen aan eigen willekeur overlaat, en zelfs rekenschap vraagt zijner geheimste gedachten, en dat tegelijk een ruim veld, een wijden werkkring opent voor elke individuele aandrift, voor elke neiging en elken hartstogt; dat uitzigt en voldoening biedt aan den

stoutsten eerzuchtige en den stillen vrome, aan den gloeienden dweeper en de kinderlijk-schroomvallige maagd, aan den staatsman en den man van wetenschap, den eenvoudigen werkman en den genialen kunstenaar; dat verwonderlijk geheel der roomsche kerk, in één woord, dat alle uitingen en vormen des levens omvat en die allen weet te doen zamenloopen en zamenwerken ter bereiking van één, één enkel doel: de vestiging en handhaving harer heerschappij. En die vreeselijke magt is tevens een geheimzinnige Proteus, die alle gedaanten aanneemt en ontsnapt aan de hand die ze grijpen wil. Hier treedt zij op als een felle leeuw, verscheurende wie hem tegentreedt; elders sluipt zij onmerkbaar langs den grond als de listige slang, en wringt zich door naauw bespeurde openingen. Dáár verschijnt zij, gewapend met de bliksems eens aardschen Jupiters, vloek en dreiging uitsprekende over den vermetele, die het waagt haar gehoorzaamheid te weigeren; ginds nadert zij in de ootmoedige gestalte eener smeekelinge, die van de billijkheid en het medelijden slechts dulding en bescherming vraagt. Beurtelings dient zij alle partijen, huldigt zij elken heerscher, heft zij alle leuzen aan, zwaait zij elke banier, al naardat tijd en gelegenheid zulks vorderen. Revolutionair in 1830, is zij ultramontaan en reactionnair in 1857; hier aandringende op gelijk regt voor allen, ontslaat zij elders de vorsten van den eed, op de constitutie gedaan; verdraagzaamheid en gewetensvrijheid predikende dáár, werpt zij ginds de ketters in hare kerkers en straft de vermetelen, die den Bijbel durven lezen, met boeijen en ballingschap. En dat alles doet dezelfde magt, dezelfde kerk: het is altijd dezelfde vijand, die u dus tegenkomt onder elke vermomming; dezelfde vijand, die - vergeet het niet - uw onverzoenlijke, uw doodvijand blijft, en slechts wacht op het geschikte oogenblik om als zoodanig op te treden. Dit hebben de vrienden en strijders der vrijheid vergeten, roept Quinet met smartelijken spijt uit; zij hebben eerst den vijand, dien zij voor hunne voeten in het stof aanschouwden, voor goed overwonnen geacht; later, toen zij hem zich herstellen zagen, uit medelijden en vernederende minachting, hem rust en tijd van herstel gelaten; toen, het billijk geacht ook hem dezelfde vrijheid te gunnen, die zij voor zich zelven vorderden, in het vaste vertrouwen op de sterkte hunner zaak en in de

ijdele verwachting, dat die vrijheid-zelve hunne tegenpartij zou dooden, of wel tot een vriend en bondgenoot maken. De uitkomst heeft aan al die berekeningen, al die verwachtingen en voorspellingen den bodem ingeslagen. Zoodra de verraderlijke gast genoegzaam in krachten was toegenomen, en - voegen wij er bij - zoodra de heer des huizes door buitensporigheid en uitspattingen magteloos en zorgeloos was geworden, - heeft hij hem ter deure uitgeworpen en het huis voor zich in bezit genomen, ook al laat hij vooralsnog, voorzigtigheidshalve, den naam des voormaligen eigenaars aan de deurpost staan. - Moet, vraagt Quinet verder, die toestand altijd duren; moet zulk een monsterachtig verbond tusschen vrijheid en despotisme behouden blijven? Is dan de vrijheid het regt en de magt om de vrijheid straffeloos te vernietigen? Zullen wij nog langer verblind worden door holle klanken, nog langer dupe zijn van een ijdel en bedriegelijk woordenspel? Arme Brutus, wien de overwinning eeuwig uit de handen glijdt, omdat gij haar niet weet te grijpen; ik zeg u, eerlijke, edelmoedige sukkel, dat zoo gij Antonius niet doodt, hij u dooden zal, u en de uwen!.... Maar hoe hem gedood? - dat is de moeielijke vraag.

Toch schijnt die vraag voor Quinet niet zoo moeijelijk, blijkens het gereede en afdoende antwoord dat hij geeft. Hij gaat op eenmaal uit van de veronderstelling - of wil men, hij verzekert plotseling - dat de roomsche kerk zichzelve overleefd heeft, innerlijk verdorven en dood is, dat zij alleen nog maar bestaat door de kracht der gewoonte, ongeveer op dezelfde wijze als een half vergane, uitgeholde tronk nog wortelt in de aarde. ‘Les religious caduques ressemblent à ces vieux arbres qui n'ont plus que l'écorce. Ils ne laissent pas de végéter, et de couvrir au loin le sol d'une ombre noire, jusqu'à ce que le bucheron ou la foudre les atteigne: alors ce n'est plus que poussière.’ Om nu aan te toonen, hoe zulk eene verstorven kerk, zulk eene uitgeleefde godsdienst verdwijnt, ontvouwt Quinet het stelsel, dat de romeinsche Christenkeizers, gelijk hij zegt op aandrijven der geestelijkheid, hebben gevolgd in hun gedrag tegenover het heidendom. Hij ontwikkelt vrij breedvoerig en met zeker welbehagen, dat zamenstel van strafwetten en decreten, die allen zamenloopen in dat ééne magtwoord des heerschers: cesset superstitio! - en die

ten gevolge hadden, dat na verloop van een paar menschenleeftijden, het heidendom, overal waar die wetten het bereiken konden, spoorloos verdwenen was. Hadden de keizers anders gehandeld, hadden zij onze begrippen van godsdienstvrijheid gehuldigd, dan zou, volgens Quinet, het polytheïsme nog eeuwen hebben voortbestaan, zonder ziel of leven, versteend, gelijk die aloude, versteende godsdiensten van het verre Oosten, op wie de tijd en de omwentelingen afstuiten en even weinig sporen achterlaten als op hare in de rotsen uitgehouwen tempels. Dat zamenstel van strafwetten, dat zoo voortreffelijk gebleken was, is opgenomen in het kanonieke regt en is telkens, in meerdere of mindere mate, toegepast geworden, waar zich tegenstand tegen Rome verhief. En evenzoo is het alléén geweest, door dat wapen voor een tijd tegen haar-zelve te keeren, dat de tegenwoordige protestantsche landen zich in de zestiende eeuw van de katholieke kerk hebben kunnen vrijmaken. Geweld moet men met geweld keeren, en om het despotisme te overwinnen, moet men de wegen der wettigheid verlaten, want het despotisme kent geene andere wet dan zijn eigen willekeur.

Wat wil Quinet nu? Wil hij werkelijk, dat thans nog dat zelfde wapen worde opgenomen, en dat de roomsche kerk worde onderworpen aan die bepalingen en wetten, die zij-zelve eenmaal tegenover het heidendom opstelde en gebruikte? Moeten hare tempels en altaren omgehaald, hare heiligdommen ontwijd, hare goederen verbeurd verklaard, hare eeredienst afgeschaft, hare priesters verjaagd of gedood, en ieder die haar nog getrouw bleef, evenzoo met den dood of met verbeurdverklaringen zijner bezittingen gestraft? Hij zegt dit niet uitdrukkelijk; hij betuigt slechts dat hij niet wil aanwijzen, in hoeverre die wetgeving, gewijzigd naar den geest van onzen tijd, nog in werking zou kunnen worden gebragt. Alzoo geldt het dan toch slechts eene wijziging, eene matiging of verzachting, terwijl het beginsel behouden blijft? Maar dan heb ik een woord aan den Heer Quinet: Wilt gij van Rome op dit punt leeren, tracht dan haar nooit te verbeteren; wilt gij vervolgen, doe het dan als zij het gedaan heeft, onverbloemd, zonder u door iets te laten weêrhouden, onverbiddelijk, afdoend. Eene halve, schroomvallige vervolging wekt slechts verbittering, lokt uit tot tegenstand, moedigt de verdrukte partij aan en

vermenigvuldigt haar; neemt gij den bijl ter hand om den boom te vellen, woed dan niet tegen de takken, maar tref den wortel. Ook begrijpt Quinet dit zelf zeer wel; want hij beschuldigt de mannen der fransche Conventie van halfheid en inconsequentie, daar zij de katholieke kerk erkenden en lieten bestaan, en tegelijk haar beroofden en vernederden en tegen hare dienaren woedden, waardoor zij zich-zelven van alle kans op overwinning beroofden en der revolutie eene tallooze schaar van vijanden schiepen. Maar nu is de gevolgtrekking vrij gemakkelijk, en Quinet maakt ze ook zelf: de fransche revolutie erkende de vrijheid van godsdienst en de gelijkheid van alle eerediensten, dit heeft geleid en moest leiden tot de overheersching van allen door de oudste en sterkste. Alzoo moet de oude godsdienst afgeschaft, hare eeredienst - voor een tijd althans - opgeschort en verboden, hare tempels gesloten, hare priesters verwijderd worden, gelijk Mozes de afgoden van Egypte uit het midden der kinderen Israëls wegdeed, om ze te gewennen aan de dienst van Jehova. Wanneer dan, na verloop van zekeren tijd, de volken gewend zullen zijn aan den nieuwen staat van zaken, en de herinnering aan de oude kerk bij het opkomend geslacht, dat haar slechts bij name kent, zal uitgewischt zijn, - dan kunt gij terugkomen tot de wegen des gewonen regts, en op nieuw voor de oude leer de deur openen, zonder al te groot gevaar te loopen, want de nieuwe inrigting zal den tijd gehad hebben zich te vestigen en te ontwikkelen.

En dát is dan het laatste woord der negentiende eeuw; dát de ontknooping en oplossing der raadsels en woelingen onzer dagen! Een vriend, een voorvechter der vrijheid ziet dan nu geen ander middel om haar te redden, dan de vestiging, op ongekende schaal, van het gruwelijkst despotisme, de triomf van toomeloos geweld en onbeperkte willekeur, van eene tirannie, die de wereld tot hiertoe zelden - indien ooit - in die mate heeft aanschouwd! - Maar wat niet minder in het oog springt dan het wanhopig geweld van zulke maatregelen, is de volstrekte onuitvoerlijkheid, het louter hersenschimmige van den voorslag. Wèl herkennen wij hierin den echten Franschman, die voor de ernstige, praktische kwalen der maatschappij geene andere dan fantastische, ideale geneesmiddelen weet aan te bieden; geneesmiddelen, op prachtige theoriën gegrond,

en die misschien op eene andere planeet uitmuntend zouden werken, maar het kleine gebrek hebben van in den gegeven toestand, voor onze wereld, volstrekt onbruikbaar te zijn. Immers, verondersteld eens, dat de wil bestond om tot de door Quinet voorgestelde maatregelen de toevlugt te nemen - en dat die wil bij sommigen bestaat is vrij zeker - wie zou dan op aarde de magt hebben, om ook maar een begin van uitvoering daarmede te maken? Wie moet dat magtig tooverwoord, 't welk Rome zoo plotseling moet doen vallen, dat: cesset superstitio! uitspreken? Welke vorst ter wereld staat tegenover de katholieke kerk in dezelfde, of ook maar in eene eenigzins gelijke verhouding, als Constantijn of Theodosius tegenover het heidendom? Daarenboven, getuigt het niet van eene bijkans onbegrijpelijke, alleen door de heerschappij van den hartstogt verklaarbare verblinding, om het Katholicisme der negentiende eeuw gelijk te stellen met het polytheïsme der vierde, en van beiden evenzeer als van eene religion caduque te spreken? Maar het polytheïsme was in de vierde eeuw sinds lang niet meer eene religion caduque: het was dood, zóó dood, dat noch de door het Christendom verwekte reactie, noch de romantische kunstenarijen van een Juliaan, het iets meer dan een ziekelijk schijnleven, eene galvanische stuiptrekking, konden verleenen; de Christenkeizers deden niets meer dan het doode, reeds half vergane ligchaam begraven. Ik zeg dit niet om daarmede het gedrag der Christenkeizers te verontschuldigen, veelmin ter navolging aan te bevelen. Ik ben vastelijk overtuigd, dat elke vervolging om der godsdienstwille, elk ingrijpen van het burgerlijk gezag in de gewetensvrijheid der onderdanen, eene schandelijke daad, een onverschoonlijk misbruik van magt is, waarbij steeds, op welke wijze dan ook, geweld wordt gepleegd aan wat boven alles eerbiediging eischt: het heiligdom des inwendigen levens. Maar wij moeten elkander regt verstaan. Hetgeen de keizers van Rome, na hunnen overgang tot het Christendom, met betrekking tot het heidendom deden, was geheel iets anders dan Quinet verlangt dat tegenover de katholieke kerk zal worden gedaan. Vooreerst was de handelwijze van Theodosius en zijne navolgers geheel in overeenstemming met den doorgaanden geest der romeinsche wetgeving en staatsinrigting: om dezelfde reden, waarom vroeger de Christenen werden vervolgd, wer-

den nu, nu de staat christelijk was geworden, de heidenen vervolgd: omdat zij de godsdienst van den staat vijandig waren. Daarenboven kan van eene eigenlijke vervolging geene sprake zijn; de Caesar, tegenover wiens wil geen regt gold, beval dat de oude godsdienst verdwijnen zou - en zij verdween in ongelooflijk korten tijd. Voorzeker ging dat hier en daar met geweldenarijen, met plaatselijke woelingen en onlusten gepaard; van eigenlijken krachtigen tegenstand, of ook van martelaars is geen spoor; de weinigen, die meer uit letterkundige of aesthetische liefhebberij, dan uit waarachtige overtuiging, de veroordeelde eeredienst getrouw bleven, hielden zich stil, en dachten er niet aan hun leven voor hun geloof te wagen. Drie eeuwen lang was het Christendom door de keizers bestreden, verdrukt, vervolgd geworden, en evenwel verdween het niet, maar breidde zich uit en behaalde eindelijk de overwinning. Drie eeuwen lang had het polytheïsme in dien strijd, al de magt van Rome gehad tot zijne hulp en verdediging, en evenwel verzonk het dagelijks meer als onder den opgetasten last van logen en ongeregtigheid; en niet zoodra ontvalt het die steun des keizerlijken gezags, of eenige weinige decreten en luttel jaren zijn voldoende om het bijkans spoorloos te doen verdwijnen. Gelooft de Heer Quinet nu werkelijk, dat de roomsche kerk onzer dagen ook zóó zonder tegenstand, op hoog vorstelijk bevel, zou verdwijnen? Maar de Heer Quinet is wijsgeer en historiekenner, en als zoodanig moet hij weten, dat slechts wat uitgeleefd, wat verstorven en dood is, op die wijze opgeruimd kan en soms moet worden, opdat het nieuwe, jeugdige, bloeijende, gelegenheid hebbe zich vrij en krachtig te ontwikkelen, - maar dat daarentegen elke poging om wat nog levend en werkend is aldus te vernietigen, niet alleen roekeloos, maar ook volkomen ijdel is. Is nu de katholieke kerk inderdaad uitgeleefd, verstorven, dood? Hij zegt het, hoewel die verzekering zonderling klinkt na zijne bittere klagte over de onweêrstaanbare magt dier kerk, die meer dan half Europa in slavernij houdt, en telkens de ijverigste pogingen der vrijheidsvrienden verijdelt. Die katholieke kerk heeft in den loop van haar bestaan, en bijzonder in de laatst verloopen halve eeuw, omwentelingen en aanvallen te verduren gehad, waarvoor de magtigste rijken zijn bezweken; evenwel staat zij nog, en niets is er, dat met eenige zeker-

heid haar naderend einde doet voorzien. Immers kan men toch niet beweren, dat de verzekering der diplomatie, dat het Katholicisme in gevaar verkeert en op het onverwachts in zijn hoofd, den paus, kan getroffen worden, inderdaad een teeken van naderenden ondergang zou zijn? Eene omwenteling, die den paus uit Rome verdrijft, is niets nieuws: ook wij hebben het hoofd der katholieke wereld door eigen onderdanen uit zijne hoofdstad verjaagd gezien, en wij allen weten, dat, indien heden de fransche troepen Rome verlaten, Pius IX morgen weder den weg naar Gaëta zal moeten inslaan. Maar wat zegt dit? Een italiaansch vorst van den tweeden rang uit zijn land te verdrijven, kost niet veel moeite en is ook eene zaak van zeer ondergeschikt belang; maar iets anders is het, het geestelijk opperhoofd van honderd-vijftig millioen menschen zijn gezag en invloed te ontnemen. De te Gaëta gevlugte, de door vreemde bajonetten in zijne hoofdstad teruggevoerde en verdedigde paus, oefent eene magt uit als misschien geen zijner voorgangers heeft bezeten, en verstout zich te doen wat niemand vóór hem heeft durven ondernemen. Quinet-zelf betoogt een weinig verder, dat de dikwerf voorgestelde scheiding van wereldlijk engeestelijk gezag in den persoon des pausen tot niets zou leiden, en dat de zedelijke heerschappij van het Katholicisme er niets bij zou verliezen. Ik geloof het met hem: maar ziet hij dan niet, dat eene zóó welgevestigde heerschappij, die zoo tegen de hevigste aanvallen en meest revolutionaire maatregelen bestand is, niet gezegd kan worden zich-zelve overleefd te hebben, dood en magteloos te zijn? Hij die verklaart, dat bij eene aanranding van de wereldlijke magt des pausen, de geheele katholieke kerk, aangevuurd door hare priesters, in beweging zou komen, en den vermetele straffen, die haar opperhoofd had aangetast, gelooft hij, kan hij gelooven, dat die kerk zwijgend en gedwee, als een weêrloos offer, het hoofd zou buigen, wanneer zij dus op elk gebied, geestelijk en wereldlijk, werd aangegrepen, ja wanneer het vonnis der vernietiging over haar werd uitgesproken? Is er dan geene kracht tot weêrstand, geen wil of besef meer in haar; of durft Quinet de verantwoordelijkheid op zich nemen van de vreeselijke worsteling die volgen zou; eene worsteling, die, ware zij een oogenblik denkbaar, voorzeker zou eindigen met de volkomen nederlaag van de vijanden der kerk? Quinet heeft

het woord genoemd: de heerschappij van het Katholicisme is eene zedelijke, dat wil zeggen, eene op geloofsovertuigingen en denkbeelden, zij het valsche, gegronde, die zich uitstrekt over geest en gemoed; en zulk eene heerschappij is niet omver te werpen door stoffelijke middelen, door ruw geweld of vorstelijke willekeur. Maar door wederlegging harer leerstellingen, door onderwijs en verspreiding van kennis, van wijsgeerige en liberale denkbeelden is zij evenmin te overwinnen, volgens Quinet; en hetgeen hij zegt van den weinigen, nietsbeteekenenden invloed, dien opvoedingsgestichten, scholen, geschriften, kunnen uitoefenen op de massa, tegenover de geduchte, altijd tegenwoordige, alles omvattende werking der kerk, is in vele opzigten volkomen waar. Hij gevoelde het zoo wèl, zegt hij, en met zooveel innerlijke smart, in dien tijd, toen hij nog, onder veel aanmoediging en deelneming, een leerstoel bekleedde aan het Collège de France, dat al wat hij sprak als binnen de muren der gehoorzaal beperkt bleef, en daar buiten onder de massa des volks geen weêrklank vond; dat de strijd met die wapenen tegen eene oppermagtige kerk, die sedert eeuwen de geesten en gemoederen, de hoofden, harten en huizen des volks beheerscht, ijdel is.

Nu zult gij zeggen, dat die uitsluitende heerschappij der kerk toch is ondermijnd; dat zij tegenwoordig meer in schijn en oppervlakkig bestaat, en niet veel verder dan het uitwendige doordringt. En voorwaar, indien Rome alleen hen voor hare kinderen erkende, die plegtig en opregt beleden te gelooven alles wat zij leert, en al de anderen, zonder verschooning, uit haren schoot uitwierp, dan zou het getal harer belijders verwonderlijk inkrimpen, en zulk eene Gideon's proef zou in de rijen harer getrouwen zeker eene schromelijke verwoesting aanrigten. Ook dit is een noodzakelijk gevolg van het noodlottige stelsel van onfeilbaarheid en autoriteitsgeloof; de geschonden en miskende natuur der menschelijke rede wreekt zich altijd op eenige wijze: en waar haar de natuurlijke weg des vrijen, zelfstandigen onderzoeks wordt ontzegd, slaat zij van zelve de kronkelpaden in van ongeloof en huichelarij. Maar bovendien, ten allen tijde - en zeker niet minder in onzen tijd - waren er duizenden bij duizenden, die omtrent alles wat niet middellijk of onmiddellijk hunne stoffelijke belangen raakt, volmaakt onverschillig zijn; die nooit de moeite nemen, om

ernstig over ernstige zaken na te denken, of zich rekenschap te vragen van hetgeen zij gelooven en doen; die zich bovenal in godsdienstzaken in het minst niet bekommeren over wat meer of minder waarheid, maar de zorg daarvoor gerust overlaten aan de mannen van het vak. Zulke menschen zijn er bij menigte in het Protestantisme, dat ten minste van iedereen nog eene zekere mate van zelfwerkzaamheid vordert: ze zijn er natuurlijk bij tallooze scharen in de roomsche kerk, wier hoog belang het is, hare leeken in dien toestand van onmondigheid, van geestelijke werkeloosheid en onverschilligheid te houden; die dan ook geheel op dien voet is ingerigt, dat, het waarnemen der uiterlijke godsdienstplegtigheden uitgezonderd, de leeken zich verder inderdaad over niets hebben te bekommeren en de zorg voor al het overige gerust aan den priester kunnen laten. Voor de overgroote menigte dier gedachteloozen, die niets liever verlangt dan dat anderen voor haar denken en handelen, die, wanneer men slechts hare zinnen vleit en streelt, hare zwakheden en hartstogten viert en verschoont, zich gedwee en volgaarne laat leiden waarheen men wil, is de roomsche kerk een waar paradijs; voor al zulke groote kinderen heeft zij eene onweêrstaanbare, eene magische aantrekkelijkheid. En - wij moeten billijk zijn - ook voor hooger begaafden, voor naar hoofd en hart rijker bedeelden, heeft het Katholicisme veel wat lokt en boeit. De Hervorming - als elke reactie - is te ver gegaan, is in sommige opzigten eenzijdig geworden, en heeft ter wille van het koele verstand te veel het innige gevoel voorbijgezien; heeft te veel vergeten, dat de mensch niet alléén geest is, maar ook zinnelijk blijft. Welnu, voor alle fijn-, zij het ziekelijk-gevoelige, overspannen, dweepende, mystieke gemoederen, voor alle romantisch-dichterlijke, oppervlakkige, opgewonden geesten heeft de roomsche kerk, met hare plegtigheden, hare vrome stichtingen en vereenigingen, hare schoone, rijke, ontzaginboezemende eeredienst, hare aesthetische, kunstlievende neigingen en gebruiken, haar waas van heilige oudheid en majesteit, iets onwederstaanbaar boeijends, waar het Protestantisme niets tegenover heeft te stellen. Leer nu die duizende onmondigen, onontwikkelden, voor zich zelven denken en kiezen en handelen; leer die overspannen, ziekelijke, zwakke gemoederen of fantastische geesten de ijdelheid beseffen van het goochelspel, dat

hunne zinnen verblindt: - op dien dag zal Rome's val nabij zijn.

Maar de welsprekende bestrijder van het Katholicisme zet den kamp voort. Eene nieuwe en gewigtige tegenwerping wordt hem gemaakt: wat zult gij stellen in de plaats van het verdreven en verbannen Katholicisme; welk nieuw dogma zal het oude vervangen? Op die vraag antwoordt hij, dat met het wachten op een nieuw dogma de kwalen en rampen van het oogenblik niet genezen en weggenomen zijn, waarop het toch ten eerste aankomt; dat dit wachten ook een ijdel en eindeloos wachten is, omdat men een dogma niet opzoekt, maar het zich plotseling openbaart. Verder vraagt hij, wie dat nieuwe dogma zou moeten vaststellen en der wereld verkondigen; wie de nieuwe eenheid, ter vervanging der katholieke, zou moeten stichten; terwijl hij het denkbeeld om, alvorens Rome af te zweren, eene andere kerk te stichten, zeker te regt, een zuiver roomsch denkbeeld, eene treurige nalatenschap der oude kerk noemt. - Hij betoogt vervolgens, dat zoowel de nieuwere sociale stelsels in Frankrijk als de revolutie, in hun strijd tegen het Katholicisme, verkeerde wegen zijn ingeslagen, hetzij door het onmogelijke, hersenschimmige na te jagen, hetzij door alle godsdiensten in een zelfden afkeer en haat te begrijpen, de godsdienstige belangen te miskennen, en de wereld, zonder de bestaande toestanden in aanmerking te nemen, te willen regelen en herscheppen naar een te voren opgevat ideaal. - Dit is nu alles waar en goed gezien: alleen kan het verwondering baren, dat een man, die zoo juist het hersenschimmige van het werkelijk-uitvoerbare weet te onderscheiden, en overal zoo op de praktijk aandringt, zelf telkens in zulke kolossale illusiën vervalt en zich zoo herhaaldelijk aan onmogelijke theorien verslingert. Iets dergelijks overkomt hem ook nu. Hij heeft gelijk, wanneer hij het werkeloos wachten op een nieuw dogma een ijdel, misdadig wachten noemt; wanneer hij beweert, dat de tijd der conciliën voorbij, en het streven naar eene nieuwe éénheid in plaats der katholieke, echt en zuiver katholiek is. Hij heeft duizendmaal gelijk, wanneer hij, in waarlijk welsprekende taal, met krachtige trekken - helaas, maar al te veel aan de werkelijkheid ontleend! - aantoont, dat de wonderen der industrie Europa niet zullen redden van de dreigende slavernij. Het is verstandig van hem, geen der tegenwoordige vormen van

het historisch Protestantisme aan de katholieke volken als hunne nieuwe godsdienst voor te stellen, en hen te willen dwingen dit voor hen vreemde en niet passende gewaad aan te trekken. Maar heeft hij ook gelijk, blijft hij nog binnen de perken van het mogelijke, wanneer hij voorstelt al de krachten van de omwentelingen der drie laatste eeuwen te vereenigen tot ééne vijandelijke magt tegen Rome; wanneer hij een leger wil zamenstellen uit de belijders van elke verdrukte kerk, elke vervolgde secte, uit al de strijders voor den geest; wanneer hij daartoe niet alleen Rousseau, Voltaire, Kant, maar ook Luther, Zwingli, Calvijn, Marnix, Herder, Channing, oproept? Voorwaar, zulk een bonte zamenvoeging van namen - qui hurlent de se rencontrer - is voor het minst een origineel denkbeeld, ik vrees niet veel meer dan eene declamatie, eene oratorische figuur; en of een leger, uit zulke heterogene bestanddeelen zaamgesteld, wel veel tegen de digt gesloten, met éénen geest bezielde, door éénen wil bestuurde rijen van Rome's strijders zou vermogen, meen ik te mogen betwijfelen. Het is zoo, al die mannen hebben onderling dit gemeen, dat zij, met meer of minder bewustheid en consequentie, voor de regten des gewetens hebben gestreden, en alzoo vijandig tegenover Rome hebben gestaan; maar verder gaat hunne overeenstemming ook niet, en zelfs als bondgenoot in den gemeenschappelijken strijd zouden zij elkander bezwaarlijk erkennen. En zoo zij al vereenigd iets konden uitrigten tegen den algemeenen vijand: de ure hunner zegepraal over Rome zou tevens die zijn van den aanvang van hun onderlingen strijd. - Maar Quinet verlangt ook niet, dat zij ná de de overwinning nog vereenigd zullen blijven: het is hem genoeg dat de overwinning, door inspanning van alle krachten, behaald worde, zonder dat hij voor iemand in het bijzonder de vrucht der zegepraal verlangt. Is eenmaal Rome gevallen, dan moet verder ieder voor zich zelven toezien waarheen hij gaan wil. Quinet wijst alleen den weg om uit de kerk te geraken: eenmaal aan de deur gekomen, gaat ieder zijns weegs. Maar hoevelen zullen er op zulk eene noodiging volgen; hoevelen van hen, die tot hiertoe in de roomsche kerk, de kerk hunner voorvaderen, alles vonden wat zij voor hoofd en hart verlangden; hoevelen ook van hen, die, in de gemeenschap dier kerk geboren en opgevoed, wel onverschillig omtrent haar zijn. haar zelfs wel bespotten en uitlagchen, maar

er toch nooit aan denken, hun naam, hunne plaats in de maatschappij welligt, op het spel te zetten door eene openlijke afscheiding? Voor hoevelen heeft dat zoeken naar het onbekende eenige aantrekkelijkheid; hoevelen zullen er toe besluiten hun fraai en gemakkelijk huis te verlaten - ook al heeft het zijne ongemakken - om zich de moeiten en ontberingen te getroosten eener reis, waarvan zij niet eenmaal weten werwaarts die voeren zal? Bovendien, is dat ook niet eene algeheele miskenning van de waarachtig-godsdienstige behoeften des menschen, wanneer men iemand voorstelt alles vaarwel te zeggen en te verloochenen wat hem tot hiertoe het hoogst en heiligst was, alléén omdat de vernietiging van dat heiligdom, in anderer oogen, voor het algemeen welzijn noodig is? Want - vergeet dit niet - van de verwerpelijkheid zijner godsdienst, van hare onwaarheid of ontoereikendheid voor zijn eigen nooddruft, is hij niet overtuigd; en gij hebt ook niet getracht hem daarvan te overtuigen. Het eigenlijke, éénige hoofdpunt der geheele kwestie, de waarde en beteekenis zijner godsdienst voor hém, voor zijn leven, zijne ziel, hebt gij onaangeroerd gelaten, en alleen gesproken van den verderfelijken invloed zijner kerk op de beschaving en ontwikkeling des menschdoms, waarvan hij - gij zeidet het zoo even zelf - niets begrepen heeft. En nu wilt gij evenwel, dat die man, met al de zijnen, zijne godsdienst zal verloochenen, zijne kerk zal verlaten en helpen verwoesten, alleen omdat *gij* het verlangt, gij, dien hij niet kent, niet verstaat, die hem ter vergoeding voor wat gij hem ontneemt, niets te geven hebt dan den wanhopigen raad, om nu maar verder zelf zijn weg te zoeken op de eeuwig golvende zee der menschelijke meeningen! Zie, hier viel voor Quinet veel te leeren van de door hem - en te regt - bewonderde helden der Hervorming, ook van Marnix, ja zelfs van de oude keizers van Rome. Want ook zij, wanneer zij de heidensche eeredienst afschaften en verboden, zonden de menschen niet zonder gids de wereld in, maar zij wezen hun den weg naar een anderen tempel, en de oude altaren werden niet omgeworpen voordat de nieuwe er naast verrezen waren. Evenzoo de mannen der zeventiende eeuw. Luther riep niet: gaat uit van Rome en verstrooit u dan verder waarheen gij wilt; hij zelf wees den weg en ging voor, en vastelijk overtuigd, dat die weg, en die weg alleen, tot het regte einde voerde, wilde hij ook

dat allen dien gaan zouden. Hij zeide niet: wanneer gij de katholieke kerk niet verlaat, is de beschaving in gevaar, - daaraan dacht hij zelfs niet; maar met zieldoordringenden ernst zeide hij als tot ieder, die hem hoorde, in het bijzonder: uwe eigene zaligheid, het heil uwer eigene ziele, staat op het spel; gij zijt verloren, indien gij u niet bekeert en uwe redding elders zoekt dan bij mis of aflaat. Hierin het voorbeeld volgende van den éénigen Meester en zijne apostelen, ja van alle ware hervormers door alle tijden, werkte hij niet op de massaas en zocht hij zijne meeste kracht niet in abstracte denkbeelden en algemeene beschouwingen, maar ging hij voornamelijk uit van den enkelen mensch, van het individu, en beriep hij zich op de stem des gewetens in ieders hart. En die taal werd verstaan en vond weêrklank in het hart van duizenden; want het waarachtigmenschelijke werkt evenzeer bij den enkele als bij gansche volken. Zij leden en streden niet voor eene schoone fantasie van maatschappelijke volmaking en algemeene verbroedering, die ernstige, krachtige helden des geloofs, maar om hunne zielen te bevrijden van een ondragelijk juk, om hun God te kunnen dienen naar de inspraak huns harten; geen bloot ideaal van menschenheil ontvlamde hun gemoed en sterkte hun arm, maar waarachtige liefde voor hunnen Heer en Zaligmaker, wiens eer zij aangerand zagen, en wiens woord leefde in hunne zielen: ‘wie volhardt tot den einde zal zalig worden; hebt goeden moed, ik heb de wereld overwonnen.’

Dat vaste geloof heeft werkelijk de wereld overwonnen, herhaaldelijk, en overwint ze nog: maar nooit is door abstracte theoriën alleen, door louter algemeene beschouwingen en bespiegelingen, iets wezenlijks of blijvends uitgewerkt. Zeer weinigen, hoogst waarschijnlijk geen enkele, zullen de roomsche kerk verlaten, enkel omdat de Heer Quinet met welsprekendheid en onwederlegbaar heeft aangetoond, dat het voortbestaan dier kerk de europesche maatschappij met achteruitgang, met slavernij en vernedering bedreigt. Zoolang hij slechts met zulke wapenen blijft strijden, heeft het Katholicisme weinig van hem te vreezen, hoe zeer hij zich ook inspanne, en blijft het volkomen waar, wat hij zelf zegt, dat zijne woorden, buiten den beperkten kring van eenige vrienden en leerlingen, geen weerklank vinden, naauw gehoord en zelden begrepen worden. Hij zal nog wel dikwerf genoodzaakt zijn het reeds een-

maal gesprokene te herhalen, omdat men niet naar hem luistert, zoo lang hij niets meer, niets anders te antwoorden heeft op de vraag: wat moeten wij doen? dan: Gaat uit die kerk, gaat uit, gij, uwe vrouwen en kinderen, en weest vrij! - IJdel woordenspel! Het klinkt schoon, den menschen toe te roepen: weest vrij! maar het is ook voor verre de meesten niets meer dan een klank, eene stem in de woestijn. Men gebiedt den menschen niet vrij te zijn, evenmin als men hun gebieden kan gelukkig te zijn. Wat beteekenen die groote woorden, zoolang zij, tot wie gij ze rigt, zelve niet de behoefte gevoelen om vrij te zijn? En gevoelen zij die inderdaad, ernstig, hebben zij waarlijk den vasten wil om vrij te worden: - welnu, wees dan verzekerd, dat de slavenboeijen - hoe vast ook gesmeed - verbroken zullen worden; dat het slavenjuk - hoe knellend ook en zwaar - zal vertreden worden. Bekommer u dan ook niet over wat zij doen zullen, als de vrijheid gewonnen is: zij zullen zelve hun weg weten te kiezen, en als zij soms afdwalen, zal dezelfde vrijheid, die het afdwalen mogelijk maakte, hen ook den regten weg doen wedervinden. Maar, aan den anderen kant, zoolang die behoefte aan, die onbedwingbare zucht naar vrijheid niet in hen leeft, is al uw spreken en streven ijdel; ja, zou ik u zelfs ten hoogste afraden, ook indien gij het kondt, hunne boeijen te verbreken en hun de vrijheid te schenken, want zeker zouden zij, en gij ook, straks verlegen staan wat aan te vangen, en misschien zouden allerlei rampen het gevolg zijn van uw onverstandigen ijver. De geheele historie leert, met onwedersprekelijke zekerheid, dat altijd en overal een volk juist in dien staat van slavernij of vrijheid verkeert, dien het verdient en zich-zelven maakt. Een Volk dat waard en in staat is vrij te zijn, blijft nooit in slavernij, hoe geweldig ook de magt zij, die zich tegen zijne vrijwording verzet. En omgekeerd, geen volk, dat niet waarlijk, niet zedelijk vrij weet te zijn, is in staat op den duur aan het despotisme en de slavernij te ontsnappen, schoon het ook elke tien jaren zijne constitutie verandere en zijn vorst onttroone. Nog ééns, geen omstandigheden van buiten maken mensch of volk tot slaaf of vrije, maar alleen de gesteldheid des harten, de vrije of slaafsche geest. Dat zijn welbekende waarheden, zal men zeggen, en het is ook zoo: en toch hoe vaak worden ze vergeten! Zou anders een Quinet voorslaan, om het menschdom van de heerschappij der roomsche kerk te

bevrijden, door deze eenvoudig af te schaffen en buiten de wet te stellen, alsof daarmede nu ook voor altijd het pleit beslist, en elke tirannie en elk despotisme voor goed onmogelijk was geworden? Zou hij anders gelooven, dat het genoeg was, om den menschen toe te roepen: weest vrij! opdat zij ook waarlijk vrij worden? In zijne opgewondenheid, medegevoerd door zijne illusiën, vergat hij die eenvoudige waarheden, gelijk zoo velen ze vóór en met hem vergeten hebben, die er nu voor boeten door de verijdeling van al hunne verwachtingen, de vernietiging van al hun hopen en streven; die nu uit hun zoeten droom ontwaken onder den ijzeren schepter van het despotisme, dat met een bitteren hoonlach der bespotting hunne fraaije, moeizaam opgetrokken luchtkasteelen onder den voet trapt. En toch - ondanks de ernstige lessen en vreeselijke waarschuwingen van het verleden, ondanks al de bittere ervaringen van het heden, ontwaken zij nog niet uit hun droom, maar meenen nog immer, elk voor zich, het onfeilbaar redmiddel gevonden te hebben, om de kwalen der maatschappij te genezen, en branden zij allen van ongeduld om dat redmiddel dadelijk, en met uitsluiting van elk ander, toe te dienen. Is het wonder, dat de arme kranke steeds zieker en benaauwder wordt, en eindelijk verpoozing zoekt in de doffe lijdelijkheid, in den gevaarlijken slaap der bedwelming of den roes der verstrooijing?

III.

Wij hebben achtervolgens den blik gevestigd op twee strijders in den ouden en toch altijd weder nieuwen strijd tusschen de twee groote beginselen, die de wereld beheerschen: gezag en vrijheid. Wij hebben den zoon der hervorming en den zoon der revolutie de wapenen zien aangorden tegen denzelfden vijand, tegen Rome. En toch, met hoe verschillende wapenen streden beiden! - De diepzinnige, schoon ook menigwerf eenzijdige en soms wel eens bekrompene denker en geleerde der zestiende eeuw put al de schatten zijner wetenschap uit, om het dogma der oude kerk te wederleggen, en waar zijne wetenschap

nog onvoldoende mogt blijken, zwaait hij den scherpen geesel der satire. De verlichte, doch maar al te onstuimige vrijheidsvriend der negentiende eeuw grijpt naar elk wapen, roept elke magt op, werft elken bondgenoot aan, niet om het dogma der kerk te wederleggen, maar om die kerk-zelve te vernietigen, omdat zij de toepassing en verwezenlijking zijner beginselen en plannen in den weg staat. Toch leidt hij den ouden strijder als zijn bondgenoot en geestverwant bij ons in, schoon er, bij zekere overeenstemming, een afgrond tusschen hen beiden ligt: een afgrond, niet minder breed en diep dan tusschen Calvijn en Rousseau, Luther en Voltaire, die hij ook wil scharen onder ééne banier. Waarom heeft de Heer Quinet dit niet bespeurd? Het is, onzes inziens, omdat hij - en dit is eene eerste dwaling - het verschil niet regt heeft begrepen tusschen den strijd van de dagen der Hervorming en den strijd van onze dagen. Voor hem is de Hervorming niets anders dan een groote opstand, in naam der gewetens- en godsdienstvrijheid, tegen het geestelijke despotisme der roomsche kerk. Nu is het volkomen waar, dat gewetens- en godsdienstvrijheid eene der vruchten - de heilrijkste - der Hervorming is; het is ook waar, dat de Hervorming die vrijheid noodwendig moest voortbrengen, omdat zij ze in kiem bevatte; - maar het is niet waar, dat in naam dier vrijheid, voor en om haar, de Hervorming werd begonnen. Bedriegen wij ons niet, en geven wij den hervormers der zestiende eeuw geen lof, die hun niet toekomt, en dien zij zeker niet zouden begeerd hebben. Zij zijn de apostelen van de vrijheid des gewetens geweest, ja: maar bijna huns ondanks, en zonder dat zij die uitkomst van hun streven voorzagen of bedoelden. - Het was niet om onbeperkte godsdienstvrijheid te verkrijgen, dat Luther zijne stem tegen Rome verhief, maar alléén om de kerk te zuiveren van de dwalingen en misbruiken, die haar aankleefden en het heil der zielen in gevaar bragten. Later, toen hij zag, dat de katholieke kerk zich niet liet hervormen, scheidde hij zich af, en beriep zich tegenover haar op den Bijbel en de getuigenis van zijn eigen geweten: en daarmede, met dit laatste, had hij ongetwijfeld het ware beginsel van gewetensvrijheid - dat hoogste regt des menschen - uitgesproken. Ja, hij leerde uitdrukkelijk dat God zich-zelven het bestuur over

de ziele des menschen heeft voorbehouden; dat ieder vrij is zijn geloof in de H. Schrift te zoeken; dat ieder Christen, priester, iedere Christin priesteresse is. - Maar, gelijk het bij elke omwenteling gaat, Luther-zelf begreep en doorzag de strekking van zijn beginsel niet ten volle; hij beefde terug waar hij het door anderen consequent toegepast zag; en, meer man van de oogenblikkelijke daad dan van de strenge logica, paste hij zijn beginsel in de praktijk maar zeer onvolkomen toe. Reeds zijn beroep van het gezag der kerk op dat des Bijbels was meer eene verplaatsing van eene uitwendige autoriteit, dan eene herstelling van de regten der menschelijke vrijheid; maar er is meer. Voor hem, en voor bijkans al zijne tijdgenooten, was de H. Schrift nog altijd gelijkluidend met hunne opvatting en uitlegging dier Schrift; en ieder, die daarin van hen verschilde, was in hunne oogen een opzettelijke bedrieger, een misleider, een die te kwader trouw, tegen beter weten aan, de waarheid verdraaide: een ketter, in één woord, gelijk zij zelve dit waren in de oogen van Rome. En evenzoo aarzelde Luther niet, het regt der overheid te erkennen, om de ketters te straffen als verstoorders der openbare rust; en al ging hij daarbij niet zoo ver als de roomsche kerk, de mindere consequentie maakt het beginsel niet beter. - En als Luther - bij wien men ook in dezen aan eene nawerking van den ouden katholieken zuurdeesem zou kunnen denken - dacht en handelde ook Calvijn, anders in elk opzigt de scherpst-geteekende, de meest consequente tegenstander van Rome. Ook hij strafte te Genève - zijne theokratische republiek - als misdadigers en oproerlingen hen die de kerkelijke tucht of belijdenis niet eerbiedigden; en omdat Servet de leer der drieëenheid loochende, die hij in Johannes meende te lezen, zond hij hem als een boosdoener naar den brandstapel; - en niet alleen de zwitsersche gemeenten, maar zelfs Melanchton, de zachte, gematigde Melanchton, die zelf zooveel te lijden had van de onverdraagzaamheid der luthersche theologen, keurde dit bedrijf goed.

Maar genoeg reeds, om te doen zien dat niet de vestiging van godsdienstvrijheid het doel was der hervormers, en dat, zoo zij opstonden en protesteerden tegen Rome, dit niet was om den regtsdwang, dien de katholieke kerk op hare leeken uitoefende, maar omdat zij dien regtsdwang mis-

bruikt zagen in dienst der dwaling. Voor zich-zelven overtuigd van de waarheid hunner leer, aarzelden zij niet zich tegenover andersdenkenden van dezelfde wapenen te bedienen: want het dulden der dwaling was voor hen, als voor de katholieke kerk, eene misdadige zwakheid, een vergrijp tegen de dienst van God; en eene vordering van onbelemmerde vrijheid voor elke belijdenis zou hun als eene gruwelijke Godslastering in de ooren hebben geklonken. - Dit nu heeft Quinet geheel over het hoofd gezien, en dat doet hem, die voor geen stelsel, geene belijdenis ter wereld ijveren wil, den zonderlingen misgreep begaan, van tot zijne bondgenooten mannen te kiezen, wier standpunt lijnregt tegen het zijne over staat, en die zeker zijne vriendschap en hulp in den strijd met afschuw zouden hebben van zich gewezen.

Maar, zal hij zeggen, is het Protestantisme dan niet gegrond op de vrijheid des gewetens en des onderzoeks, en staat het niet juist dáárom zoo scherp en onverzoenlijk tegen Rome over Voorzeker, die vrijheid des gewetens en des onderzoeks is de grondslag, het groote beginsel en de levensvoorwaarde van het Protestantisme, dat met de verloochening daarvan zou ophouden te bestaan; - maar, hoezeer in beginsel dadelijk uitgesproken, heeft het een geruimen tijd geduurd eer het Protestantisme zich, op dit punt, zijner roeping bewust werd, en nóg wordt die roeping zoo vaak door zoo vele, zich noemende Protestanten miskend. Toen de Hervorming hare twee groote grondideën uitsprak - waarvan zij nooit is afgeweken, - dat de zaligheid alléén uit het geloof is, en dat alle geloovigen priesters Gods zijn; toen zij alle menschelijk gezag en tusschenkomst verwierp, en alléén Gods woord als regel des geloofs erkende, was daarmede - hoe gebrekkig en bekrompen de toepassing dier beginselen aanvankelijk en nog lang daarna ook zijn mogt - de kiem eens nieuwen levens in de wereld gelegd, eene kiem, die niet zou nalaten zich te ontwikkelen. En die ontwikkeling is gevolgd onder den invloed van zeer verschillende omstandigheden, hier vroeger, daar later, hier meer, daar minder volledig, hier geleidelijk en zonder schokken, daar onder veel tegenkanting en strijd; maar gevolgd is zij, overal, en zij zal steeds meer volgen, onwederstaanbaar en onvermijdelijk, tot zij haar vollen wasdom heeft bereikt. Doch hoe meer en krachtiger zich dat bewustzijn

der vrijheid in den boezem der protestantsche kerken uitsprak, des te sterker en onverzettelijker bleef - als natuurlijke reactie - Rome hechten aan zijn beginsel van objectief gezag en autoriteitsgeloof; des te meer rigtte zich al zijn streven op de handhaving van dat gezag door volstrekte vernietiging - zoo mogelijk, - der vrije persoonlijkheid. Bijna gelijktijdig met Luther stichtte Loyola de orde der Jezuïten, die sedert, uit den aard der zaak, de kern en keurbende der katholieke kerk, de vertegenwoordiger bij uitnemendheid, de drager van het zuiver katholiek beginsel werd. Zoo veranderde langzamerhand de geheele strijd van terrein: het gold minder de waarheid van sommige leerstukken in het bijzonder, waaromtrent alles wat er voor en tegen te zeggen was sinds lang was uitgeput; - maar het eigenlijke, ware hoofdbeginsel werd van beide zijden ontwikkeld en bestreden: aan de ééne zijde de volstrekte oppermagt der kerk, als uitdeelster der genadegaven, schatbewaarster der waarheid, als zigtbaar Godsrijk op aarde; aan de andere zijde de onafhankelijkheid, de zedelijke autonomie des menschen, die alléén aan God en zijn geweten rekenschap schuldig is, en alleen door eigen onderzoek de waarheid, door persoonlijk geloof de zaligheid, deelachtig wordt.

Maar waarom doet de Heer Quinet dan hier een strijder optreden, die nog bij voorkeur den ouden strijd met de oude wapenen voert, en met groote scherpzinnigheid, grondige geleerdheid en onwederlegbare bewijzen, de onwaarheid en ongerijmdheid van het katholieke dogma aantoont? Zou het waar zijn, wat hij van Marnix boek betuigt, dat voor ieder, die het ten einde toe uitleest, de katholieke leer vernietigd zal zijn? Och, reeds duizend- en duizendmaal vóór en na Marnix is de dwaasheid, de ongerijmdheid der transsubstantiatie, der aflaten, der heiligen- en reliquiënvereering, en van zoo veel meer, op de afdoendste wijze aangetoond: en wat heeft het gebaat? Dezelfde argumenten - niet eens altijd versierd ‘de nouveaux fards et afficquets’, - worden altijd maar weder van voren af aan herhaald, met dezelfde onbeschaamdheid en naïve zekerheid, alsof er nooit iets tegen was ingebragt; - en eene nieuwe proef heeft de verbaasde hedendaagsche wereld - zoo trotsch op hare verlichting - onlangs kunnen overtuigen, dat ook in de negentiende eeuw de onzinnigste, ongerijmdheid als goddelijke

waarheid kan verkondigd worden, zonder bijna eenige tegenspraak te ontmoeten. Er moet een einde komen aan elke discussie: wanneer van weêrszijden alles gezegd is wat met mogelijkheid gezegd kan worden, doet men verstandig te zwijgen. Waarlijk, die zich tot hiertoe niet heeft laten overtuigen van de onwaarheid en onhoudbaarheid der roomsche kerkleer, zal ook niet door Marnix argumenten, ja door niemands argumenten, te overtuigen zijn. Zeker, het is een ijdel pogen, een hersenschimmig streven, de katholieke kerk te willen overwinnen alléén door wederlegging harer leerstellingen of door toenemende verlichting en verspreiding van kennis. Dit getuigt ook Quinet zelf, en te regt. Immers, wanneer wij zien hoe sommige der verlichtste volken, hoe vele groote en uitstekende geniën - en onder deze zelfs die niet in den schoot dier kerk geboren zijn - geen bezwaar vinden in het aannemen van wat ons volslagen onzin toeschijnt: - dan blijkt er van dien kant weinig te hopen. Dat de roomsche kerk, ondanks al de reuzenvorderingen der menschelijke wetenschap in de drie laatste eeuwen, nog bestaat, is het overtuigendst bewijs dat rede en gezond verstand niet toereikend en niet volstrekt noodig zijn om de menschen in hun godsdienstig leven te besturen, en dat - op dit gebied voor 't minst - de meest handtastelijke proef der dwaling op zich zelve niet genoeg is om de overwinning der waarheid te verzekeren. Neen, om de kracht van het Katholicisme te breken is meer noodig: daartoe moet eene zedelijke omwenteling tot stand gebragt, moet in den mensch de kracht gewekt worden, om als vrij, zelfwerkend individu op te treden, om, onafhankelijk van eenig menschelijk gezag, de verantwoordelijkheid zijner daden voor God en zijn geweten op zich te nemen, en door eene bewuste daad van zijn vrijen wil de zelfzucht te overwinnen en in gemeenschap des geloofs en der liefde met God en zijn naaste te treden. Die zedelijke kracht echter is tot dusver, blijkens de ondervinding van meer dan driehonderd jaren, slechts het deel geweest der germaansche, anglo-saxische volken, terwijl de romaansch-latijnsche, in meer dan één opzigt boven de eersten rijk begaafd, nog altijd onder de heerschappij der priesters - de oude vloek van hun stam - bleven gebukt.

Maar de geweldige crisis in het leven der europesche volkeren, die wij de Hervorming noemen, deed zich niet

alleen in de kerk maar ook in den staat gevoelen, en ook daar hing de toekomst af van de beslissende keuze bij dezen driesprong der historie. Immers heeft de ondervinding geleerd, dat overal waar de zedelijk-godsdienstige omwenteling niet tot stand kwam, ook de burgerlijke en staatkundige vrijheid óf niet te behouden óf niet te vestigen was; dat de geestelijke heerschappij der katholieke kerk, overal waar zij onbetwist meesteresse bleef, het wereldlijk despotisme der vorsten in haar gevolg had, ondersteunde en handhaafde; en dat alle pogingen om zonder godsdienstige, eene louter staatkundige hervorming tot stand te brengen, op den duur onvoldoende en onvermogend waren. Zoo werd de strijd een politiek-godsdienstige, en dat karakter draagt hij bovenal in onze dagen. Quinet ziet en begrijpt dit, als ieder die oogen heeft om te zien, - en toch vergist hij zich ook hier in de ware beteekenis, in het ware terrein van den strijd; en dit is eene tweede, in de praktijk nog gevaarlijker, dwaling. - Hartstogtelijk tegen Rome verbitterd, ziet hij in de roomsche kerk den eenigen vijand, dien hij te bestrijden heeft, en meent hij, dat wanneer die vorm van eeredienst kon uitgeroeid worden, het pleit voor immer ten voordeele der vrijheid zou beslist, en eene ongestoorde heileeuw voor het menschdom zou aangebroken zijn. Tot het voorstellen van welke fantastische, geweldig-revolutionaire middelen hij zich in zijn ijver laat medeslepen, zagen wij reeds. - Maar ook deze geheele beschouwingswijze is in hooge mate eenzijdig. Het is waar, dat het beginsel van gezag en overheersching, vooral ná de Hervorming, zijne hoogste en zuiverste uitdrukking vindt in de katholieke kerk, die op dat beginselzelve gebouwd is; maar het ware te wenschen dat alléén in de katholieke kerk dit dreigend beginsel aanhangers en vertegenwoordigers vond. In de laatste helft der vorige eeuw schafte men, onder het vreugdegejuich van alle ware of gewaande philosophen, de orde der Jezuïten af, meenende daarmede voor altijd eene beslissende overwinning te hebben behaald op onverdraagzaamheid, geestelijk despotisme en godsdiensthaat: maar in de uitkomst bleek het anders. De orde was vernietigd, maar de Jezuïten bleven, omdat de geest bleef, die de orde had gesticht en bezield; en na verloop van eenige tientallen jaren herleefde ook de orde weder als van zelve. Hetzelfde zou nu ook gebeuren, indien het mogelijk ware de katholieke kerk af te schaffen. Zij is

voor alle onvrijen en voor alle vijanden der vrijheid, wat de Jezuïten-orde voor haar was; haar geest, die niet binnen de grenzen van haar uitwendig-zigtbaar ligchaam beperkt is, zou blijven bestaan, en zij zou, onder een of anderen vorm, weder in het leven terugkeeren. Neen, het is niet de roomsche kerk, als afdeeling der groote christelijke kerk, als aan duizenden onzer medechristenen dierbare, voor duizenden zeker nog onmisbare, vorm van godsvereering, die vernietigd moet worden; maar het is het ultra-katholiek, het zuiver jezuïtisch beginsel, dat wel haar bij voorkeur, maar niet bij uitsluiting, bezielt. De roomsche kerk, ondanks zeer veel gebrekkigs, zeer veel verkeerds dat haar aankleeft, ondanks de vele vreemdsoortige en heterogene elementen, die zij met het zuiver christelijk element heeft vermengd, is nog altijd eene christelijke kerk, heeft nog veel goeds wat haar bij voorkeur eigen is, veel wat achting en sympathie verdient. Maar het katholiek beginsel, het beginsel van overheersching des geestes, van gewetensdwang, van vernietiging der persoonlijkheid, dat in het Jezuïtisme zijne volledigste uitdrukking en type vindt, dat beginsel, dat niet alleen on-, maar anti-christelijk is, dat moet bestreden worden met alle krachten, altijd en overal, waar en hoe het zich ook vertoone: de toekomst der menschheid hangt van de uitkomst van dien strijd af. Dát is de strijd onzer dagen: de strijd niet tegen eene kerk in het bijzonder, maar tegen dien hiërarchischen, theokratischen geest, die, in meerdere of mindere mate, alle kerkgenootschappen bezielt, die met drieste onbeschaamdheid het hoofd opsteekt, en de dierbaarste regten, de heilrijkste zegepralen van den nieuweren tijd, met vernietiging dreigt en den ondergang gezworen heeft. - Quinet roept ons toe: maakt u niet, met opzet en zonder noodzaak, ontelbare vijanden door elke godsdienst te bestrijden, maar vereenigt al uwe krachten tegen de roomsche kerk! Doch wij zeggen: bestrijdt niet ééne godsdienst, woedt niet blindelings tegen eene kerk, die haar ouderdom bij eeuwen en hare belijders bij millioenen telt, en op wie ook uwe felste slagen magteloos zullen afstuiten: maar schaart u met alle verlichte, edeldenkende, waarachtige Christenen, uit elk kerkgenootschap, onder de heilige banier des regts en der vrijheid! Niet van die vrijheid, welke de Heer Quinet predikt, die slechts een andere naam is voor despotisme of anarchie, die geene regten, ook de heiligste niet, eerbie-

digt, en zich met woest geweld opdringt aan wie haar afwijzen of niet verlangen; - maar van die ware christelijke en protestantsche vrijheid, die begint met de regten van anderen te erkennen, en, uit eerbied voor God en zijn beelddrager, den mensch, voor ieder vraagt, wat zij voor zich-zelve verlangt: het onbetwiste regt om God te dienen in geest en waarheid, naar de getuigenis des gewetens. Die vrijheid - hoe ook miskend, misbruikt, gelasterd - is de behoefte onzer dagen, de groote behoefte, op elk, bovenal op godsdienstig, gebied: zij alleen - en geen revolutionair geweld - kan de raadselen van dezen ernstigen, veel bewogen tijd oplossen. - Er is in de laatste dertig jaren in Europa alom een nieuw godsdienstig leven ontwaakt; de ligtzinnige onverschilligheid, het oppervlakkig ongeloof, het beschaafd atheïsme der vorige eeuw hebben plaats gemaakt voor ernstige belangstelling, gemoedelijk en veelomvattend onderzoek, levendige deelneming in alles, wat met de godsdienst in verband staat. Niet voorzeker, dat het geloof eene onbetwiste heerschappij zou hebben herwonnen: integendeel, zelden misschien was de strijd heviger en ernstiger dan in onze dagen; zelden misschien kwamen zoo scherp geteekende uitersten met elkander in botsing: maar juist dát getuigt dat de doffe onverschilligheid, de wellevende minachting van vroeger, die voor het godsdienstig leven oneindig doodelijker is dan de felste tegenstand, voorbij is. De verschillende kerkgenootschappen, uit hare magteloosheid en verdooving ontwaakt, hebben zich die algemeene beweging, ieder voor zich, ten nutte pogen te maken, en hare oude heerschappij te hernemen: een terugkeeren naar het verledene, een streven om lang en onherroepelijk vervlogen toestanden terug te roepen, was er het gevolg van. Toen men zag dat de nieuwe geest in den ouden vorm niet paste, moest hij bedwongen en met geweld er in geklemd, liever dan den vorm te verbreken. Die onzinnige, noodlottige reactie heeft reeds menige wrange vrucht gedragen, en nog laat zij niet af. In plaats van de tot haar wederkeerende menschheid voor te gaan op de bane der ontwikkeling, spande de kerk - en dat niet alleen de katholieke - maar al te dikwijls alle krachten in, gebruikte zij den pas herwonnen invloed, om haar den vooruitgang te belemmeren, te beletten, haar, zoo mogelijk, achteruit te dringen; zij weigerde zich opregt te verzoenen met den nieuwen geest, die de

maatschappij had doordrongen, en dien zij tegen zich opriep, in plaats van hem te leiden; zij streefde er naar op nieuw hare oppermagt ook op staatkundig gebied te vestigen. Zij poogde, door allerlei middelen, zich ten haren voordeele meester te maken van de opvoeding; zij bestreed en lasterde de wetenschap, wier vrijheid zij vaak te fnuiken zocht; zij trachtte den volksgeest voor zich te winnen, ja, ontzag zich vaak niet op de vooroordeelen en hartstogten der menigte te werken ter bereiking harer zelfzuchtige bedoelingen. Daar kwam meer bij. In het gevoel harer zwakheid en gedreven door reactionaire beginselen en inzigten, sloot zij zich aan de reactie op staatkundig gebied aan, bood den vorsten hare hulp als de hechtste steunpilaar voor hun troon, de beste handhaafster der openbare orde, de geboren vijandin der revolutie, won de gunst der wereldlijke overheid, wier hulp zij wederkeerig behoefde voor de handhaving van haar eigen gezag, of bestreed diezelfde overheid rusteloos, waar zij haar ongeneigd zag dat schoon verbond tusschen troon en altaar te sluiten. Dit deed de katholieke kerk - of liever de ultramontaansche partij - in Frankrijk, in Oostenrijk, in België, in Italië, in Spanje. Datzelfde deed de orthodox-luthersche partij in Pruissen, in Zweden, in Noord- en Midden-Duitschland; de orthodox-gereformeerde, anti-revolutionaire partij hier te lande; de ultra-anglikaansche of puseyïstische in Engeland. Hun aller streven - hetzij zij er meer of minder helder van bewust zijn - is één: vestiging van de heerschappij der kerk op staatkundig gebied, vernietiging van één der schoonste overwinningen der moderne staatswetenschap: scheiding van kerk en staat. Die kerk, wier heerschappij zij pogen te herstellen, is voor den één die van Rome, voor den ander die van Augsburg, voor een derde die van Dordrecht, voor een vierde eindelijk die van Oxford: maar welke het ook zij, allen verlangen zij voor de hunne, met uitsluiting van alle anderen, voorrang, magt en heerschappij. Voorzeker slaagt de katholiek-ultramontaansche partij hierin in den regel het best, omdat zij alleen consequent en haar beginsel getrouw is; maar de andere partijen zien met een benijdend oog dien voorspoed aan, en schromen niet, met verloochening van eigen beginsel, zich zooveel mogelijk van de wapenen der gelukkige mededingster, voor wie zij openlijk hare sympathie betuigen, te bedienen. Zie, dat is een der jammerlijkste, be-

droevendste teekenen van onzen tijd, wanneer wij Protestanten zich zien haasten om hun levensbeginsel, hunne vrijheid, te verloochenen; wanneer wij hen, als met opgeheven handen, het juk zien terugsmeeken, dat hunne vaderen, ten koste van bloed en tranen, hebben afgeworpen; wanneer wij hen de inrigting der katholieke priesterkerk, met kwalijk verborgen jaloezy, hooren bewonderen als iets heerlijks en goddelijks!

Die katholieke reactie in den boezem van het Protestantisme is een nog veel dreigender kwaad, dan de hoog opgevoerde aanspraken, de vijandig aanvallende houding der katholieke kerk zelve. Zij kan niet anders zijn dan zij is, niet anders handelen dan zij handelt, zonder zich-zelve te verloochenen: eere aan haar, dat zij dit niet doet, maar schoon de wereld tegen haar opstaat, onverwrikt aan haar beginsel getrouw blijft. Die ijzeren consequentie is eene ontzettende kracht, die alleen door eene nog grootere - die der ware vrijheid - te overwinnen is: eene kracht, die hare onhandige, zoo hoogst inconsequente navolgers verpletteren zal. - Maar wat zullen wij zeggen van het drijven der neo-Lutheranen in Duitschland, met hun kerkedagen, hun ijveren voor zoogenoemd kerkelijk leven, hun uitvaren tegen elke wetenschap en philosophie, hunne meer dan half-roomsche bespiegelingen en mystieke fantasiën over de sacramenten, het ambt der genademiddelen en zondenvergeving, over de zigtbare kerk en de handelingen der eeredienst, met hunne onverholen sympathiën voor wat in Rome meest roomsch is? Wat van een man als Stahl, de regtzinnige Protestant, die openlijk de verdraagzaamheid eene vrucht des ongeloofs en der revolutie noemt, en de vordering van gewetensvrijheid een verschijnsel dier vernielingswoede, die de nieuwere wetenschap kenmerkt en de rust van Europa bedreigt? - Stahl, die zich, tot bevestiging der waarheid, op de overlevering beroept, en op de kerk als een objectief bindend gezag, dat boven de gemeenten staat; die de godsdienstvrijheid tot eene zaak van policie maakt, en het niet meer dan natuurlijk en pligtmatig vindt dat ieder, die de belijders der gevestigde kerken, door welk middel dan ook, zoekt af te trekken van hun geloof, van staatswege gebannen of gevangen gezet worde! En toch zijn het die mannen, die op dit oogenblik in Duitschland den hoogsten toon voeren en de heerschappij in handen hebben, die, in hunne ver-

blinding of zelfzucht, eene reactie doordrijven, waarvan de gevolgen ligt nog onberekenbaar zijn. Wat beteekent die puseyïstische beweging in Engeland, die zoover om zich grijpt, de uiterste consequentie en zelfmoord van het Anglikanisme, die lijnregt naar Rome voert, en alleen uit vrees, uit inconsequentie, uit oude antipathie, in volstrekt onhoudbare stelling, halverwege staan blijft, en zich ondertusschen vermeit met het gebarenspel der roomsche kerk na te doen, en te droomen van eene aanstaande hereeniging der beide apostolische, katholieke kerken, die van Engeland en die van Rome, terwijl in afwachting daarvan zeer velen reeds nu den overgang doen? Wat zien wij in het luthersche Zweden, waar eene inquisitoriale onverdraagzaamheid heerscht, die waardiglijk wedijvert met die van eenig katholiek land, terwijl alle pogingen om haar ook maar te matigen, tot dusver ijdel bleken? En ook in ons vaderland, waar zulke zaken Goddank! nog onmogelijk zijn - is daar niet eene partij rusteloos werkzaam om het kerkelijk exclusivisme op nieuw de zege te verschaffen; wordt ook niet hier de leervrijheid in de kerk, ja zelfs de vrijheid der wetenschap aan de universiteiten, telkens aangevallen; streeft ook hier de moderne orthodoxie er niet naar de magt in handen te krijgen en haren tegenstanders het zwijgen op te leggen; is ook hier niet reeds van die zijde van verre gedreigd met den wereldlijken arm ter verdediging en handhaving der waarheid? Zijn ook hier niet de theoriën van den christelijken staat gepredikt, waarvan het invloedrijke hoofd der pruissische anti-revolutionairen, Stahl, de apostel is: de christelijke staat, een prachtig ideaal, maar dat in de werkelijkheid zou neêrkomen op den dordtsch-gereformeerden staat, met vervolging der Arminianen en dulding der Roomschen? Is er ook hier geen grond voor wat een geestige pen orthodoxophobie heeft genoemd? En dat niet zoo zeer, omdat het kleine hoopje der ‘vrienden’ thans nog zoo geducht is, maar omdat velen, ook die zich op godsdienstig gebied niet onder de regtzinnigen scharen, waar het op politiek gezag der kerk aankomt, hunne beginselen, in meerdere of mindere mate, deelen, misschien zonder er de volle strekking van te doorzien. - En als wij nu vragen, waar ligt de oorzaak van dit alles? dan is het antwoord niet: bij Rome, maar in dien herleefden, rusteloos werkzamen hierarchischen geest, die dubbel gevaarlijk en noodlottig is, waar hij zich

openbaart in protestantsche kerkgenootschappen, juist omdat het gevoel zijner verregaande inconsequentie, van zijn onverzoenlijken tweespalt met het echt-protestantsch beginsel, hem daar ligter dan elders tot uitersten en inroeping van vreemde hulp zou verleiden. - Bovendien, wat het Protestantisme in den aanvang moge geweest zijn, thans is het werkelijk, in de nieuwere wereld, de vertegenwoordiger der vrijheid, der zelfstandige persoonlijkheid des menschen, en is het zijne roeping, die beginselen te bewaren en te verbreiden. Maar hoe zal het dit, wanneer het zelf die beginselen verloochent en in eigen boezem tracht te versmoren? Het heeft dan geen reden van bestaan meer, en zou best doen zich op te lossen in de oude, onveranderlijke, consequente Moederkerk, waarvan het dan niets meer dan een onbeteekenend, onbestaanbaar onderdeel zou zijn. Tot zulk eene uitkomst zou de zegepraal van dien hierarchischen, anti-protestantschen geest, die het Protestantisme besmet, beroert, krank en magteloos maakt, op den duur moeten voeren. Maar die zegepraal is nog ver af - schoon voor één oogenblik niet onmogelijk - die zegepraal zal nooit gevierd worden, wanneer de Protestanten hunne roeping begrijpen, en al hunne krachten vereenigen om dien geduchten vijand, dien vijand van waarheid en vrijheid, van vooruitgang en leven, dien vijand van het Christendom zelf, rusteloos, zonder verschooning, overal, maar meest in eigen boezem, te bestrijden. En hoe moeten wij hem bestrijden?

Voor nu ongeveer twee jaren verhief zich in Duitschland eene ernstig waarschuwende, krachtig-welsprekende stem, die weerklank vond in duizende harten, en de illusiën van velen verstoorde: het was de stem van een diepzinnig denker, een christen wijsgeer, van den edelen, vromen Bunsen. Hij sprak in zijne zoo te regt beroemde ‘Zeichen der Zeit’ over dezelfde verschijnselen in het leven der hedendaagsche maatschappij, welker beschouwing ook ons heeft bezig gehouden. Hij trad in het strijdperk voor de belangen der vrijheid, voor dezelfde belangen, waarvoor ook Quinet de wapens aangordt. En toch hoe oneindig verschillen beide strijders! Wij hebben gezien wat Quinet wil; hoe hij, na eerst, als in wedijver met het Katholicisme in zijne ergste gedaante, de geweldigste aanranding van de regten des gewetens, de meest despotische willekeur te hebben aangeraden, eindelijk geen ander redmiddel weet aan

de hand te doen, dan de belijders der katholieke kerk in massa op te roepen tot eene algemeene desertie naar de vier windstreken. - En Bunsen? Hij wil geen geweld, geen dwang tegenover iemand; hij verdedigt de regten des gewetens tegenover ieder, tegenover den priester ook, maar eerst en bovenal tegen den ontrouwen Protestant, die ze miskent en voor staatsgezag aan den vorst verkoopt; hij vordert algeheele vrijheid voor elke kerk en volstrekte afscheiding van kerk en staat. In de toepassing, de volle, opregte toepassing dier beginselen alléén, ziet hij redding der maatschappij, oplossing der raadsels, genezing der kwalen onzer dagen. Hij wil zich niet laten bewegen dat standpunt des regts en der billijkheid te verlaten, omdat de tegenpartij het niet erkennen wil; hij begrijpt dat op de protestantsche volken der negentiende eeuw de dure en heilige verpligting rust, om, door vast te houden aan de ware christelijke beginselen des regts en der vrijheid, te protesteren tegen onregt en dwingelandij op elk, maar vóór alles op godsdienstig, gebied. Daardoor alleen, zegt hij, kunnen wij onze katholieke broeders helpen, dat wij den ons aanvertrouwden schat des Evangelies en de daardoor verworven vrijheid, trouw en ongeschonden bewaren, en het koningrijk Gods in ons zelven en rondom ons, met al ons vermogen, bevorderen en uitbreiden. Hij ook voorziet een geweldigen strijd, een wereldstrijd, tusschen vrijheid en gewetensdwang; maar hij wil dat niemand tot dien heiligen strijd nadere, dan met reine harten en zuivere handen, in het vaste geloof aan de eindelijke zegepraal der waarheid, die uit God is. - Dat is zeker eene andere taal dan die van Quinet, maar die ook zeker meer en betere vruchten zal dragen. De bedreigingen van Quinet zullen bespot, zijne schoone redeneringen niet gehoord worden, en zijn ijdele roep tot de massa: ‘Sortez de cette Eglise et soyez libres!’ zal als eene stemme in de woestijn verstuiven. Maar de ernstig-schoone woorden, waarmede Bunsen zijn heerlijk boek besluit, - en die wij als een tweede motto hier laten volgen - zullen zeker door velen verstaan en ter harte genomen zijn; en vurig wenschten wij, dat allen, die de waarheid en vrijheid liefhebben, allen die zeggen voor haar te strijden, die gulden woorden onuitwischbaar in de ziele geprent hadden: de zege zou mis-

schien zekerder en spoediger, gewisselijk roemvoller en reiner zijn: - ‘Wer für Gewissensdrück und Knechtung des Geistes arbeitet, - ja, wer nicht mit aller Treue und Kraft die Freiheit des Gewissens und Geistes im Glauben fördert, der arbeitet für den Jesuitismus, und soviel an ihm ist, für seiner eigener Gemeinde und Heimath Untergang und Verderben. Ist er aber Protestant, so ist er doppelten Abscheus oder Mitleidens werth.’

's Hage, Augustus, 1857.

J.M.

Jan Steen.

Jan Steen. Étude sur l'art en Hollande, par T. van Westrheene Wzn.

Eene geschiedenis der kunst in Nederland! Vrome wensch, die voorzeker meer dan eenmaal op de lippen zweefde van elk, die belang stelt in den roem van zijn land en zich met gepasten trots verheugt in den rang, dien de oud-vaderlandsche schilderschool tusschen hare zusteren inneemt. - De begaafde, die onze letterkunde met zulk een monument begiftigen en zich-zelven daarin het schoonste stichten zal, is nog niet opgestaan in ons midden en, zoo wij vreezen, nog niet geboren. - Hoe lang reeds en, hoe algemeen de wensch ook uitgesproken zij, wij achten hare vervulling niet aanstaande. - Laten we ons geene illusiën maken; waar ons nog niet werd gegund op eene goede en volledige *histoire bataille* van ons land te knnnen wijzen; waar het bezit eener staatkundige en maatschappelijke geschiedenis nog in het verre verschiet ligt; waar eene wijsgeerige opvatting en beschouwing der historie schier tot het ongekende, althans tot het onbeoefende behoort, daar kan van eene geschiedenis der kunst nog in vele jaren geene sprake zijn.

Om ons daarmede te durven vleijen, behoort meer dan 't geïsoleerde streven van enkelen; zouden wij algemeene belangstelling en algemeene werkzaamheid om ons heen moeten zien. Wij zijn daartoe nog niet gekomen. Zelfs de grondslag tot den arbeid ontbreekt ons: juiste kennis der feiten, der persoonlijke lotgevallen en omstandigheden onzer kunstenaars. - Onvolledig, in vele gevallen ontrouw en tegenstrijdig, zijn de opgaven, die wij bezitten, en al hechten we ook geene groote waarde aan de wetenschap

of deze of gene kunstenaar een paar jaren vroeger of later is geboren of gestorven, en aan de juiste kennis van de namen zijner vrouw en kinderen, zijner broeders en zusters; toch betreuren wij het als een bewijs, dat zelfs het abecé eener kunstgeschiedenis door ons nog gestameld en gehakkeld wordt. - Die geene ooren of neuzen kan teekenen, denke nog niet aan het schilderen van een *tableau de genre!* En indien we nu opklimmen tot de hoogere eischen, die aan eene kunstgeschiedenis moeten worden gerigt; indien we ons begeven tot het onderzoek naar de meer gewigtige materialen, waaruit zij dient te worden opgetrokken, dan zullen we ons met schaamte moeten bekennen, dat aan eene bevrediging dier eischen en aan het voorhanden zijn dier materialen volstrekt nog niet kan worden gedacht. - Eene geschiedenis der kunst toch - zal ze in waarheid dien naam mogen dragen - bepaalt zich niet tot de vermelding van de lotgevallen en het persoonlijke karakter der kunstenaars in hunne chronologische volgorde, zelfs niet tot het constateren der verschillende perioden en elkander opvolgende kunstvormen; zij heeft eene hoogere roeping. - Zij moet weten na te sporen en rekenschap te geven van de leidende beginselen, de heerschappij-voerende ideën, welke aan de kunst van een volk den eigenaardigen stempel indrukken en wier invloed bij al hare beoefenaars zich laat bespeuren; - zij moet weten aan te toonen, waarin het onderscheidend karakter der school bestaat; uit welk zamenstel van kunstideën het geboren wordt; hoe het zamenhangt met, en verklaard wordt door lokale omstandigheden, door den aard van het volk, door zijne geschiedenis, zijne zeden en zijne godsdienst, den grond, dien het bewoont, de natuur, het landschap, waarin het zich beweegt. - Maar nevens die algemeene rigting, moet ze ons opmerkzaam maken op de individualiteit van elken kunstenaar, op den invloed, dien de school op hem, of liever op zijne opvatting en reproductie van het schoone heeft uitgeoefend en, wederkeerig, op zijne originaliteit, die zich openbaart in de zelfstandige wijze, waarop hij de algemeen geldende ideën begrijpt en in zijn werk toepast. - De wederkeerige werking van den individu en de school moet door de kunstgeschiedenis met juistheid worden waargenomen; zij moet, in één woord, eene wijsgeerige zijn, die oorzaak en gevolg ontleedt, verband tusschen idee

en vorm verklaart en ons wijst op den naauwen zamenhang van het uitwendige leven des volks met de physionomie zijner kunst in al hare verscheidenheid van phasen en opvolgende perioden.

Wat dunkt u, zou de kans groot zijn, dat ons spoedig zulk een boek, zulk eene geschiedenis der kunst in Nederland werd geschonken?

Maar al moet ook ons antwoord op deze vraag een ontkennend zijn, en al is de bevrediging van den wensch nog gansch niet nabij; wij willen evenwel aan zijne eindelijke vervulling niet wanhopen. - De teekenen des tijds zijn niet ongunstig. - Er is vooruitgang, ook op het gebied der kunstbeschouwing en kunstwaardering; er is meerdere opgewektheid voor de studie van het Schoone, en zoo wij den blik laten rondweiden op den ruimen akker, we zullen ons voorzeker niet in een rijken oogst te verblijden hebben, maar we zullen toch met welgevallen en blijde verrassing ontdekken, dat het geheele veld niet meer braak ligt, maar hier en daar een hoekje met vlijt en kennis wordt toebereid en ontgonnen.

De naam van den veelzijdig ontwikkelden en veelzins schoon-begaafden Alberdingk Thijm zweeft ons hierbij op de lippen, en al is zijne kunstrigting niet de onze, al voelt hij zich bij voorkeur getrokken tot eene periode en eene phase van de kunst, welke voor ons geen ander dan historisch belang bezitten, zoo zijn de diensten door hem bewezen te vele en zijn blik te juist, vooral zijne liefde tot het Schoone te groot, dan dat wij niet - waar 't de boekstaving geldt der pogingen om de kunst te leeren kennen en beminnen - met ingenomenheid den naam voorop zouden stellen van dien wakkeren bouwman in den wijngaard der aesthetiek. - We moeten ook ter loops Dr. Wap vermelden en den historischen arbeid van den archivaris Dr. P. Scheltema over Rembrandt, den kritischen van den Heer A. van Lee over dienzelfden schildervorst herinneren.

Nog onlangs is een nieuwe en niet verwerpelijke bondgenoot de dunne gelederen komen versterken; het is Mr. C. Vosmaer, die door zijne bijdragen in het tijdschrift ‘Nederland,’ en in ‘de Knnstkronijk,’ en bovenal door zijn werkje: ‘Eene studie over het Schoone en de Kunst’[1], getoond

1 Uitgegeven te Amsterdam, bij J.C. Loman, Jr., 1857.

heeft het belang der kunst ter harte te nemen en zich aan hare studie te willen wijden. De uitgave van een nieuw biographisch werk over nederlandsche kunstenaars door den Heer Christiaan Kramm[1] moge mede getuigen van meerder leven op dit gebied. Maar voorzeker geen mindere belangstelling verdient het streven van den schrijver, wiens werk over Jan Steen wij in deze bladen wenschen te behandelen. - Waar gesproken wordt van liefde voor de kunst, daar mag de naam van den Heer van Westrheene, den redacteur der Kunstkronijk - waarom ook van de *Lectuur voor de Huiskamer?* - niet worden vergeten. - Aan warmen ijver en lust tot onderzoek paart hij een helderen blik en eene genoegzame kennis van de techniek - het procédé - om de schoonheden in een kunstwerk naar waarde te schatten en de leemten en gebreken aan te wijzen en te verklaren. - Hij heeft de vaderlandsche schilderschool lief; hij is fier op haar - soms welligt tot overdrijvens toe, waar 't ons voorgeslacht geldt - en hij gevoelt haar kenmerkend karakter. Vooral als criticus heeft de kunst verpligting aan hem. Zijne verslagen en beoordeelingen in de Kunstkronijk en Konst- en Letterbode onderscheiden zich gunstig van 't geen ons vroeger als zoodanig werd opgedischt. - Hij heeft ons van de geijkte slenterdreunen en lamlendige loftoeterijen; van de '*kunstjuweeltjes, kabinetstukjes, de meesterhand, het malsche en het dunne*' verlost; - hij heeft de kunstenaars lief, en die zijne kinderen liefheeft, zal de roede des noods niet sparen. Onafhankelijk ga hij zijn weg, prijzende en lakende zonder aanzien des persoons; hij zal een waardiger priester zijn der kunst dan zij, die welligt met beleedigde eigenliefde hem durven toeroepen: 'Gij, die oordeelt, kunt ge 't beter dan wij?' -

Waarlijk, indien men de schreden zet op het gebied van het Schoone, dan verwondert men zich niet over het toenemend aantal van hen, die zich aan zijne studie wijden; men verwondert zich alleen, dat hun aantal nog niet tienmaal grooter is. - Al heeft men ook sedert Plato vergeefs naar eene juiste definitie van het Schoone, de abso-

1 'De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, 'beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van den vroegsten tot op onzen tijd,' door Christ. Kramm. - Amsterdam, Gebr. Diederichs, 1857.

lute idee van het Schoone gezocht; al hebben zelfs Winckelmann, Lessing, Mozes Mendelsohn en Goethe vergeefs hun brein daarop gespitst; vrij weten toch genoeg van de kenmerken en de voorwaarden van het schoone; wij genieten toch genoeg, wanneer we ons rekenschap kunnen geven van zijne openbaringen en verschijningen in het leven, in de natuur, in de zedelijke wereld en in de kunst, om ons niet getrokken te voelen tot eene studie, welke ons de schoonheid leert onderkennen in al hare uitingen en het gevoel van welbehagen leert verklaren, dat we ondervinden bij de aanschouwing van die onderscheidene vormen, waarin het schoone zich aan ons oog vertoont. - Zoudt ge u niet met mij kunnen nederleggen - nederleggen is toch aan de orde van den dag - bij de woorden van Rodolphe Töpffer, in zijne ‘Réflexions et menus-propos d'un peintre génevois,’ waar hij van het problema van het absolute Schoone zegt:

‘Zullen wij op onze beurt beproeven, het problema op te lossen? - Wij zijn daartoe noch genoeg wijsgeer, noch genoeg Duitscher; - trouwens, wij gelooven, dat het onoplosbaar is. - Inderdaad, wanneer wij het schoone beschouwen in de werken des Scheppers, in de natuur, blijkt het buiten ons bereik er al de ontelbare openbaringen van te onderkennen, zoodat ons altoos het grootste deel der gegevens moet ontbreken, welke wij tot de oplossing van het problema behoeven. - Wanneer wij nu het schoone beschouwen in de kunst, dat wil zeggen in de werken des menschen, dan voorzeker valt het onder ons bereik om al de werken van dezen schepper in hun geheel en in hunne onderdeelen te overzien. - Evenwel, indien zich hier de gegevens van dit moeijelijke vraagstuk, bij den eersten oogopslag, in naauweren kring schijnen te beperken, men zal bij de tweede beschouwing ontwaren, dat ze zich even sterk verwikkelen. - En in waarheid bevat ieder kunstwerk twee elementen; het eene is de navolvolging, waarvan de type uitsluitend aan de natuur wordt ontleend en waardoor het dus met het oneindige, althans met het ontelbare in aanraking komt; - het tweede is de menschelijke gedachte, waardoor het een beginsel opneemt, dat boven allen twijfel oneindig is in zijne uitingen. - Ziedaar, bij gebrek aan bewijzen, de beweegredenen, die ons doen gelooven dat nooit de hand des

menschen den sluijer zal opligten, waarachter het scheppend beginsel van het Schoone straalt. - Bovendien behoeven wij ons daarover niet te beklagen; want indien er zaken zijn, waarvan het geheim den mensch beter is dan de wetenschap, dan zijn het voorzeker die, wier najaging voor hem vruchtbaarder is dan haar bezit.'

Over de vruchtbaarheid van het bezit kan - zoolang wij in een toestand van niet-bezit verkeeren - moeijelijk worden geoordeeld; het derde van vergelijking faalt ons dus; maar niet te ontkennen is het, dat het najagen van de kennis van het schoone, van zijne historische ontwikkeling, van zijne opvatting en weêrgeving, eene vruchtbare en tevens eene aangename studie is.

Maar slechts enkelen bevoorregten is het gegeven, het geheele gebied van het Schoone te overzien; gelukkig mag men zich prijzen, wanneer men geen vreemdeling is in eene of andere provincie, bij voorbeeld in het gewest der beeldende kunst, nog naauwer omgrensd in dat der schilderen teekenkunst. - Schijnt de landpaal u nog te ver uitgestrekt; vindt ge den gezigteinder nog wel wat ruim? - laat ons den kring in zediger omtrek afzetten; bepalen we ons tot de schilderschool van ons land en van ons volk; - land en volk beiden komt er een aandeel van toe. - Wie zich dat bescheidene plekje ter bebouwing kiest, heeft zich toch reeds eene niet te ligte taak gesteld; heeft hij het geheel bebouwd, dan heeft hij eene geschiedenis der schilderkunst in Nederland geleverd; - zoekt hij daarentegen in dien gaard rond, pikt hij er een enkel perk uit, dat hij als 'zijn eigen tuintje' met kinderlijke voorliefde beschouwt en verzorgt, dan geeft hij studiën en monografiën, kostbare bijdragen tot het geheel. - Indien er vele zulke tuiniers in het klein waren, de geheele plek zou weldra in welige groei en bloei staan en er zou al spoedig een tuinman in het groot opdagen, die al de perken ordende en schikte, er eenheid in bragt en er een geheel van maakte. - Ik heb gezegd, dat ik geloof, dat wij daarnaar nog lang kunnen wachten.

Daar de Heer van Westrheene - ik zeg er hem dank voor - onder den hoofdtitel van zijn werk nog het omschrijvende opschrift 'Étude sur l'art en Hollande,' heeft geplaatst, ben ik ook door niets gehouden om Jan Steen dadelijk bij den kraag te pakken en acht ik mij geregtigd

om de zaak *à mon aise* te behandelen en eerst naar hartelust te divageren over het Schoone en de Kunst in 't algemeen, de Schilderkunst en die van ons land in het bijzonder, en alles wat mij daarbij in de gedachte valt. - Ook zoude ik niet weten, waarom ik bij den ongebonden en ongeregelden Jan Steen - de Heer van Westrheene vergeve het mij! - mij aan eenigen band zoude leggen of aan eenigen regel zoude binden.

In eene schilderij - zal ze den naam mogen dragen van een kunstwerk - moeten drie verschillende zaken vereenigd zijn; de techniek, de nabootsing en de kunst. - Ze zijn niet te scheiden, maar toch zeer verscheiden. - De techniek - het *procédé* - bepaalt zich tot de behandeling van het penseel, tot het aanbrengen der kleuren, hare menging en toebereiding; de nabootsing stelt zich het getrouwst mogelijk wedergeven der voorwerpen, hare angstvallig naauwkeurige afteekening ten doel; de kunst is de adem, die de schilderij bezielt, de gedachte, die er in wordt nedergelegd; het gevoel, dat er ons uit toestroomt, de handeling, die zij ons veraanschouwelijkt; de harmonie, die er in heerscht; de opvatting en het begrip der voorwerpen; hunne zelfbewuste en zelfstandige reproductie, groepering en verlichting.

De techniek en de nabootsing zijn voorwaarde en middel; de kunst is doel, en al zijn we er niet in geslaagd u eene juiste verklaring te geven van hetgeen ‘de kunst’ is; gij hebt, zoo wij hopen, uit de omschrijving harer eigenschappen genoegzaam gevoeld, wat haar wezen moet zijn. - Wilt ge hooren, hoe onze vriend van Genève haar opvat? - ‘De kunstenaar,’ zegt hij, - ‘bootst na; bootst voortdurend na; het is hem onmogelijk niet na te bootsen; maar eindelijk geraakt hij al nabootsende tot een zekeren term, welke niet meer daartoe behoort. - Wat is dat? - Het is de poëtische uitdrukking van het gevoel, den kunstenaar eigen. - De kunstenaar ziet, gevoelt, hij wil uitdrukken wat hij gevoelt; de nabootsing stelt zich te zijner beschikking, hij gebruikt haar: ziedaar de geheele Kunst. De kunst! Profane als ik ben, kan ik u haar niet doen zien noch tasten. - Ik verlaag haar reeds door een vorm voor haar te zoeken; zij heeft slechts attributen: magt, vrijheid, oneindigheid. - Reine en onzigtbare essentie, moet zij even als de ziel, een ligchaam aannemen

om zich aan 't oog te kunnen vertoonen; en dat ligchaam, wat is het anders dan de vormen, de kleuren, die alleen door haar worden bezield, die slechts spreken, betooveren, aandoen door haar? - Zonder haaf is deze zoo goed uitgevoerde, getrouwe, verwonderenswaardige copij der schoonheden van de natuur, nog niets dan de maagd in haar lijkkleed. - Schoon zijt ge, ô dochter van Jaïrus, maar zonder leven! schoon zijn uwe trekken, maar onbewegelijk! schoon zijn uwe lippen, maar zonder stemme! - Dat de Heer kome en spreke: “Sta op en wandel!....” Aanstonds opent zich het oog en straalt van levensvuur; aanstonds zijn de glimlach, de traan, de vreugde, de kuische schaamte teruggekeerd op dat schoone gelaat; aanstonds beweegt de lijkwaê, golft en leeft onder de bewegingen der maagd, die opstaat en wandelt.’

We raden u de lezing van het hoofdstuk aan, waaraan wij deze regelen hebben ontleend; - de beschrijving van *le bonhomme: procédé* en *le bonhomme: moyen* zult ge ongetwijfeld genieten. - Maar we verlangen meer van u dan dat. - We wenschen, dat ge de waardering van middel en doel, van techniek en nabootsing en kunst behartigen moogt. - Het middel mag niet tot doel worden verheven; de juiste teekening, de behandeling van het penseel zijn voorzeker voortreffelijke en moeijelijk te verkrijgen eigenschappen, maar zij maken het wezen der kunst niet uit. - Wie er van doordrongen is, zal zich wachten voor eene overdrevene vereering der middelen. - Wij, die reeds tweemaal eenen vreemdeling het woord hebben gegund, mogen u het oordeel van een landgenoot niet onthouden. - In zijne studie ‘over het Schoone en de Kunst,’ zegt Mr. C. Vosmaer in een der best-gestyleerde gedeelten van dat werk:

‘De richtige onderscheiding tusschen de waarde van middel en doel zal ons steeds verlichten en ons oordeel minder bekrompen doen zijn. Dan zal ook die uitsluitende voorkeur, die vergoding of die verkettering van de eene school boven de andere ophouden. Elke school, elke meester heeft naar andere middelen gegrepen om de voertuigen te zijn zijner ideën. - Hier is het menschenbeeld, ginds het landschap; hier de vorm der lijnen, ginds de kleur en het licht; hier de historie, elders de kerkleer; hier het hoogere, elders het lagere volksleven met zekere voorliefde gebezigd, om de uitdrukking te zijn van de schoon-

heidsideën des geestes. - Maar zij alle zijn slechts middelen en het is niet dáárnaar in de eerste plaats, dat wij een kunststuk moeten beoordeelen; - de diepere beteekenis slechts en den hoogeren zin daarin opgesloten, moeten wij beschouwen. De kunst is niet uit één land, uit één mensch geboren; zij is waereldburgerlijk, zij is een phaenomenon, dat op duizenderlei wijzen tot verschijning komt, maar waarvan het wezen bestaat in de ideën en niet in de vormen.'

Zouden wij ook niet zoo absoluut als de Heer Vosmaer hebben neêrgeschreven, dat alleen de diepere beteekenis en de hoogere zin in een kunststuk moeten worden beschouwd, wij hechten gaarne ons zegel aan de leer, dat onder iederen vorm, in iedere gestalte de kunst in het leven kan treden, en alle eenzijdigheid en exclusivisme op dit gebied aan de kunstwaardering schade doen. - Op verschillende wijzen wordt het Schoone geopenbaard; - de Kunst spreekt tot ons uit de realistische rigting der hollandsche zoowel als uit de idealistische der italiaansche school; uit de toovering van licht en bruin van Rembrandt, zoowel als uit het weelderig koloriet en de volle vormen van Rubens en Jordaens.

Die zich de bestudering eener bijzondere schilderschool voor oogen stelt, zij vooral van deze waarheid doordrongen, zonder welke hij groot gevaar loopt de openbaringen der kunst, die hij tot het voorwerp van zijn onderzoek heeft gekozen, alras te beschouwen als de eenig-mogelijke, de eenigware.

De hollandsche schilderschool staat teregt hoog aangeschreven bij alle liefhebbers der kunst. - Zij mag bogen op vele kostbare kwaliteiten, op waarheid van kleur, op fijnheid van toon, op een onovertroffen gevoel voor verlichting; zij onderscheidt zich door eene vrijheid en zelfstandigheid in de keuze en de opvatting der voorwerpen, welke door geene conventie, geen aangenomen type, geen akademisch keurslijf worden belemmerd of verkort.

Eenvoudig en waar in hare voorstellingen, zweeft ze niet in hoogere lucht, wordt zij niet bezield door het verhevene of het mystische, idealiseert zij de menschen en zaken niet; zij geeft weêr, wat zij aanschouwt en gevoelt, en zij aanschouwt en gevoelt het kalme, effene, vriendelijke landschap, de vlakke weiden, de digte boschen, de paersch-bruine heide, de geel-roode heuvelhelling, de heldere rivier, het naauw

kabbelende beekje, alleen beroerd door het scheprad van den deftigen graauwen molen. - Natuurtooneelen van hooger orde; majestueuse rotsen, bruischende watervallen, kokende woudstroomen ziet ze niet om zich heen; maar zij vergenoegt zich met de schoone boomen, die hare statige kruinen verheffen boven den effenen bodem, en wier verschillend blad - in kleur en vorm - afwisseling te over aanbiedt en het gevoel van welbehagen opwekt en bevredigt. Zij aanschouwt en gevoelt het leven en streven eener nijvere burgermaatschappij, waarin meer rijkdom dan weelde, meer kracht dan bevalligheid schuilt; zij geeft den huiselijken kring met al zijne genoegens en al zijne smarten, met al zijne vreugde en al zijn rouw; zij bespiedt de feesten van het volk, woeste drinkgelagen temet, waaraan de zedige welstand faalt; zij ontleent hare schoonste paneelen aan vrijaadje, huwelijk en doop, aan de schuttersfeesten en de herbergen, aan de kermis en aan driekoningen; aan sint-niklaas en aan de school. - Zij heeft een welgevallen aan het conterfeiten dier achtbare tronies, die op hoogere of lagere kussens zitten, dier burgervaderen en regenten, dier gildenoversten en burgerhopluiden, vertegenwoordigers van een krachtig geslacht.

Zij dringt in de geringste deelen des dagelijkschen levens; zij acht het niet beneden zich op de huisdieren te letten, die den mensch gezelschap houden; de kippen en eenden op het erf, de hond en de poes, de lorre in haar vergulden kooi, zijn voor haar voorwerpen van studie. - Het schoone hoornvee op de weiden, het forsche inlandsche ros, de ezels en de geiten, de schapen en de varkens ontgaan hare opmerkzaamheid niet. Zij heeft zin voor het malsche ooft onzer hoven, prijkende op den disch der rijken, voor de bloemenpracht, die er niet kwaêlijk tusschen voegt. - Maar ge zoudt onzer oude schilderschool onregt aandoen, wanneer ge meendet, dat haar kunstgevoel geene grootschere uitingen zocht. - Aanschouwt de zeeën van Willem van de Velde en Ludolf Bakhuyzen, en gij zult u overtuigen hoe het magtige element door hen werd gevoeld en begrepen. - De zee, die onze kale duinen beukt, bondgenoot en vijand tevens; de zee, waarop de vrijheid gewonnen en bewaard, de rijkdom en de magt verkregen werd! -

De vrijheid gewonnen en bewaard op staatkundig, geestelijk en kunstgebied; - de vrijheid, levensvoorwaarde

der kunst ‘die zich zooveel mogelijk door en in zich zelve moet volmaken,’ ziedaar het geheim der voortreffelijkheid onzer oud-vaderlandsche schilderschool. - De kunst kent geen ander ideaal dan het Schoone; dát alleen moet zij zoeken en najagen, zonder zich te laten aftrekken door eischen van anderen aard, zonder zich cijnsbaar te maken aan begrippen van andere orde. - De wetten der zedelijkheid en der godsdienst zijn *hare* wetten niet; zij gehoorzaamt alleen aan die der aesthetiek. -

Men versta ons wel! Wij beweren niet, dat de kunst onzedelijk mag zijn, maar wij meenen dat de zedelijkheid haar doel niet wezen mag; dat zij zich niet de verkondiging van deze of gene gedachte, aan de moraal, de wijsbegeerte, de staatkunde of de godsdienst ontleend, tot taak behoort te stellen. - Haar doel is het schoone, en het schoone alleen; zij mag geen inbreuk van welken aard en welke zijde ook gedoogen op hare vrijheid en zelfstandigheid in het streven naar dat doel. - Zoogenaamde ‘Tendenz’ stukken zullen in den regel gebrekkige kunstproducten zijn, omdat de kunstenaar daarin zijne vrijheid heeft laten overheerschen door andere eischen dan die van het Schoone.

Dit gevoelden - wij zeggen niet: begrepen - de meesters der zeventiende eeuw. - Kon het anders? - Een lange en bange strijd, gestreden om burgerlijke en godsdienstige vrijheid en met schier bovenmenschelijke krachtsinspanning tot een zegepralend einde gebragt, had het volk de onafhankelijkheid leeren waarderen en liefhebben en voor zelfstandigheid rijp gemaakt. - De tachtigjarige strijd was een tijdvak van overspanning, van zenuwachtige krachtsontwikkeling, waarin de peezen en nerven overmatig werden geprikkeld en uitgerekt. - De zeventiende eeuw - de gulden van Nederland - gevoelde op het gebied des vredes de krachtsontwikkeling, op het oorlogsveld ten toon gespreid. - Dezelfde mannelijke en forsche geest zat bij de beoefening der wetenschap en letteren, bij de oefening der schoone kunsten voor. Overal leven en beweging; overal onvermoeide werkzaamheid, degelijkheid en moed, volharding en kracht! Maar ook in den vrede zoowel als in den strijd overspanning en overprikkeling, die tot verflaauwing en uitputting moest leiden. - Op de opgewondenheid der zeventiende volgde de afgewondenheid der achttiende, op de rusteloosheid van gene de dommelige rust van deze,

op overprikkeling afstomping, op overspanning magteloosheid. - Had de zeventiende eeuw zich te weinig slaaps gegund, de volgende haalde de schade ruim in, en dutte van hare geboorte tot aan haar tachtigste jaar.

Treffende tegenhanger van den tachtigjarigen strijd! -

Wilt ge weten, hoe een geleerde duitscher die krachtperiode onzer schilderschool schetst, toen onze voorouders, na pas voleindigden strijd, zich wijdden aan de kunsten des vredes en de jeugdige Republiek der Geüniëerde Provinciën al vast aanwies tot een magtigen en welvarenden staat, dank zij harer handel en scheepvaart? - Vergunt mij dan de mededeeling van een citaat uit Dr. Georg Rathgeber's ‘Annalen der Niederländischen Malerei’[1], dat te belangrijk is, dan dat ge het te uitgebreid zoudt vinden.

- ‘Zwischen den beschaulichen Deutschen und mächtigeren Völkern mitten inne gestellt, vereinigten die Holländer den Kunstsinn dieser Nachbarn und konnten, begünstigter als sie durch äussere Umstände, ihn leichter zur Objectivität bringen. Während Deutschland noch dem Frieden entgegen harrte, oder wenigstens die Nachwirkungen eines vieljährigen Krieges schmerzlich fühlte, war Holland siegreich aus seinen politischen und religiösen Kriegen hervorgegangen. Ueberdiess war die weltliche Bestimmung des Handelsvolkes früher entwickelt, seine Bildung leichter vollendet als das Streben der politischen Macht oder gar das geistige der Deutschen. Der Sinn, mit welchem die Holländer das weltliche Leben betrachteten, war im Wesentlichen der innerliche des Germanischen Stammes, aber weil sie mehr leichten, weltlichen Sinn hatten, über die Härten und Unebenheiten der äusseren Erscheinung geschickter fortzugehen pflegten, wurde er brauchbarer für die Malerei. Begünstigung von aussen und innere Befähigung spornten - eben als die historische Malerei in Italien immer mehr verfiel und in ein theatralisches Tapetenwesen ausartete - die Holländer an, gerade dasjenige malerische Princip, welches ihnen selbst eben so zusagte als es mit der Würde heiliger Gestalten im Widerspruche stand, zur selbständigen Anschauung zu bringen. - Ausschliesslicher Sinn für das Na-

1 Annalen der Niederländischen Malerei, Formschneide- und Kupferstechkunst von Dr. Georg Rathgeber. Gotha, 1844, Verlag von J.G. Muller, bl. 117.

tionale und Vorliebe für bürgerliches, häusliches Leben, die in dem nordischen Lande während des Friedens sehr zugenommen hatte, gestatteten einerseits nur einer in kleineren Kreisen sich bewegenden Kunst den Zutritt, andererseits war keineswegs auf weit hervorgeholte, sondern nur auf überall dem Auge sich darbietende Gegenstände, das Verlangen gerichtet. - Eben so wenig konnten Gegenstände die durch idealische Grösse und hohen Ernst erheben und erbauen sollten, der heitern, durch das Wohlbehagen erzeugten Lust zusagen.'

Laat ons bij deze juiste opmerking even stilstaan, en het verschijnsel trachten toe te lichten, waarop Rathgeber wijst.

Het Nederland der zestiende en zeventiende eeuw, dat voor de nieuwe leer had geleden en gestreden, was afkeerig van alle typische of symbolische kunst, van iedere traditionele voorstelling of figuurteekening. - Was de beeldstormerij slechts eene handeling van de ruwe massa, alleen te verklaren, hoewel niet geheel te vergoêlijken, door den onverstandigen overijver van den grooten hoop; in 't harte pleegde ieder Nederlander beeldstorming, vijandig als hij was tegen de pracht en smuk van de kerken van 't oude geloof, tegen de kunst, die hare wanden versierde en tegen al die zinnelijke hulpmiddelen tot opwekking der devotie. - De protestantsche kerk sloot iedere kunstuiting buiten; op hare naakte wanden was geene zinnelijke afleiding te duchten; - maar indien de kunst vreemd moest blijven aan de godsdienst, indien de geijkte figuren der heiligen verdwenen en vergeten werden, het was er verre af, dat ons voorgeslacht afstand deed van al de genietingen van het Schoone. - Dat Schoone moest echter treden in het burgerlijke, dagelijksche leven; moest zich uitdrukken in voorstellingen van andere orde; moest niet aan den hemel en de engelen- en heiligenwereld, maar aan de wereld om ons henen, aan de burgermaatschappij, aan de aarde, hare geneugten en hare smarten, zijne dragers en bekleeders ontleenen. - De kunst - zoo meende men - was niet geroepen om te stichten of te zalven, om op te bouwen in christelijk geloof en christelijke deugd, om '*morale en action*' te zijn; - wilde men zich stichten, dan ging men naar de predikatie of las den bijbel. - Of ons voorgeslacht niet tewijlen vergat dat de kunst - al is ze geen hulpmiddel tot godsdienstige opwekking - toch steeds geroe-

pen is om te veredelen, is eene vraag, waarvan ik de beantwoording aan anderen overlaat. - De godsdienstige kunst, het hooge historiëel zelfs, was aan onze voorouders vreemd; levenslustig, behagelijk en welvarend als zij zelve waren, moesten ook de voorstellingen hunner kunst zijn; zij hadden de kunst lief, maar op de voorwaarde dat ze viel onder 't bereik hunner bevatting en vergelijking, dat ze geen idealen najaagde, maar zich thuis gevoelde in hunne maatschappij; dat ze niet laag neêrzag op de burgermecenen, wier smaak zij streelen, wier genot zij bevorderen moest. - Hierdoor wordt de realistische rigting onzer oude schilderschool en de schier uitsluitende reproductie van voorwerpen van het dagelijksche leven, waarin vaak de techniek hooger gold dan de gedachte, als noodzakelijk gevolg aangewezen. - Teregt gaat Rathgeber dan ook voort:

‘Um diesen veränderten Anforderungen zu genügen, suchte die Kunst alles auf, was nur ohne Beziehung auf den Inhalt das Auge an sich ziehen und vergnügen konnte. Kein Gegenstand blieb unversucht, dem der Künstler durch die Darstellung eine erfreuliche Seite abzugewinnen hoffte. Indem so die Kunst, zu dem Gemeinfasslichen des menschlichen Treibens, überhaupt der Alltagserscheinung heruntersteigend, eine neue Welt sich schuf, wurden sogar dem geringeren Fassungsvermögen durch die unerschöpfliche Manchfaltigkeit der nun zu Ehren gekommenen Gegenstände erfreuliche Leistungen möglich gemacht. Um so leichter konnte der Grösse des Begehrs in dem durch Gewerbe und Handel reichen Lande Genüge geleistet werden, je geringer der räumliche Umfang der sogenannten Kunststückchen war. - Der mässige Umfang der Zimmer in den Privathäusern liess nur Bilder von höchst beschränktem räumlichen Umfang zu, auf welchen nun die Kleinmeister eine durchaus heitere und erfreuliche Welt wie im Guckkasten zeigten.’

Bij de waardering onzer schilderschool, verdienen deze woorden van den duitschen kunsthistoricus onze opmerkzaamheid. - Alligt zijn wij geneigd, waar 't nationale kunst geldt, het oog te sluiten voor hare gebreken, en het kan geen kwaad, wanneer we 't zelve vergeten, daaraan door den vreemde te worden herinnerd. - Beter is het echter, wanneer dergelijke teregtwijzing onnoodig is en onze vaderlandsliefde - of juister onze nationale ijdelheid - geene parten speelt aan ons oordeel. - De hollandsche schilder-

school heeft kustbare kwaliteiten te over, dan dat we zouden behoeven te vreezen, dat eene onpartijdige en onbevooroordeelde waardering van haar karakter haar van het voetstuk zou stooten, waarop zij staat. - Het aantal harer grootsche scheppingen, harer omvangrijke doeken is gering; wanneer men de doelen- en regentenstukken - de officiëele en magistrale voorstellingen - den Stier van Paulus Potter en een paar zeeslagen van Willem van de Velde uitzondert, blijven ons weinig anders dan schilderijen van zeer beperkte afmetingen over, voor 't meerendeel aan de reproductie van huiselijke of maatschappelijke toestanden gewijd. - Grootsch van conceptie, verheven van gedachte zijn er weinige, en de reden daarvan meenen wij te hebben aangewezen. - Wij maken er evenwel onzer school geen verwijt van, en onze ‘Kleinmeister’ blijven niettemin in ons oog groote meesters in de geestige opvatting der toestanden, in de waarheid van hun koloriet, in de onovertroffen fijnheid en transparantie van hun toon. - De eenige, op wien wij den naam van ‘Kleinmeister’ zouden toepassen, is Gerard Dou, met wiens door de *loupe* bewerkte schilderijen wij ons nooit hebben kunnen vereenigen, zelfs niet met de beroemde ‘Avondschool’ op ons Trippenhuis. Wij waarderen den verdienstelijken en volijverigen handwerksman, die met juistheid teekende en kleurde en een onuitputtelijk geduld ten toon spreidde in het aangeven van ieder haartje in ieder baardtje, en van ieder blaauw aêrtje in ieder miniatuurhandtje, maar een kunstenaar is hij voor ons niet. - Voorzeker, ook de meeste overige genreschilders der zeventiende eeuw vertoonden ons op hunne kleine paneelen eene vrolijke en levenslustige wereld als in een kijkkast, maar zij hadden toch eerst die wereld in levensgrootte waargenomen en bestudeerd, en zij zouden in staat zijn geweest, indien hoogere eischen aan hen waren gedaan, indien hun meer ruimte, meer vrijheid van ontwikkeling ware gegund, die wereld ook in haren vollen wasdom, in hare natuurlijke proportiën te reproduceren.

Dat werd echter niet van hen gevergd; het werd hun zelfs door de omstandigheden verboden. - Voor de kerken konden zij niet werken; aan altaarstukken was voor hen niet te denken; groote musea of kunstverzamelingen bezaten zij niet; de magistraat achtte destijds, evenmin als thans, de bevordering der kunst als hare roeping; bestellingen van

die zijde, of van hooggeplaatsten waren uiterst zeldzaam. Daarentegen vonden onze schilders vergoeding in de algemeene liefhebberij onzer voorouders om hunne kleine, maar reine vertrekken door schilderijen op te sieren. Geen land, waar de lust om schilderijen te bezitten zoo algemeen was doorgedrongen als ten onzent. - Kleine, behagelijke, aanvallige, niet-ernstige stukken werden schier in iedere woning aangetroffen, in die van de burgemeesteren tot in die van den welvarenden lakenkooper of specerij-winkelier. Zouden we daaraan onze vervelende kunsttermen van ‘kabinetstukje,’ of ‘kunstjuweeltje,’ steeds in 't diminutief gebruikt, ontleenen?

Zoo wij nu van het werk opklimmen tot den meester, dan zal het ons niet kunnen verwonderen, dat we onder de penseelvoerders van die gulden eeuw van Nederland menig lossen kwant en luchtigen frans, hier en daar soms een schuinschen sinjeur aantreffen. Het moge vreemd klinken voor wie gewoon is onzen landaard diepdenkend, deftig en ernstig te noemen, toch is het feit waar, dat onze schilderschool noch door diepe gedachte, noch door ernst of deftigheid zich heeft gekarakteriseerd. - Ze bezat meer geest dan gedachte; ze was meer schalks en ondeugend dan fijngevoelend of stemmig. - Ga de breede rij der kunstproducten van de zeventiende eeuw na, en tel eens het aantal bruiloften, lustige maaltijden, kermissen, taveernevoorstellingen en *tutti quanti*, en gij zult de waarheid van het feit bewezen zien.

Uit den aard dier voorstellingen zelven wordt het leven en karakter onzer kunstenaars verklaard; maar ook eene andere oorzaak droeg daartoe bij. Hun geest en hun talent werden niet door de liniaal van eene akademie geregeld; zij werkten vrank en vrij op de eene of andere werkplaats, bij den meester hunner keuze; ze ontvingen weinig of geen theoretisch onderwijs; ze moesten de kunst trachten af te zien en zich zelven te vormen; ieder schiep zijn eigen trant, zoo hij geniaal, of volgde de manier zijns meesters, zoo hij middelmatig was; maar het denkbeeld om aan al die opkomende kunstenaars vaste modellen van schoonheid te geven, hen allen aan dezelfde regelen te onderwerpen, in klassen in te deelen en grieksch te doen voelen en teekenen, was helaas! destijds nog onbekend. - Onze schilders waren ongeregelde troepen, vrijbuiters,

watergeuzen, of vrijwillige landweêr; ze vormden geene linietroepen en droegen geen uniform. Elk had zijne eigene kleuren of die van zijn vendel. Zij hadden noch de wetenschappelijke kennis, noch de veelzijdige ontwikkeling en objectiviteit der Vlamingers; zij waren geheel subjectief, zelfs een Rembrandt, dien licht-toovenaar, van wien men met verbazing uitroept: ‘Waar haalt de kaerel het van daan?’ - Zij haalden alles uit zich zelven; dat wil zeggen uit hunne individuële, onconventionele opvatting der natuur. - Zij gingen het land rond en betrapten de menschenwereld op heeterdaad; zingende en drinkende studeerden zij; de vrijaadje dreven ze zelve en gaven haar uit eigen ondervinding weêr.

Maar ik bemerk, dat ik, al schrijvende, het ros de sporen heb gegeven, en bezig ben het geheele veld der oudhollandsche schilderschool in een lossen galop af te rennen; de Heer van Westrheene heeft het regt mij te herinneren, dat ik eigenlijk, *à propos* van zijn werk, slechts Jan Steen heb te beschouwen. - Ik keer tot den held van den Heer van Westrheene terug, of liever, ik ga hem opzoeken.

Naast Teniers en Ostade, wordt onder de geestige genreschilders der zeventiende eeuw, de naam van Jan Steen met eere genoemd. - Alle drie wijdden bij voorkeur hun talent aan de voorstelling van luimige en vrolijke onderwerpen, waarin de vrouwen en de beker, de zang en de dans de hoofdrol spelen. - Het lustige, ongebondene leven met zijne hartstogtelijke genietingen, zijne bedwelmende vermaken, zijne afzigtelijke gevolgen, zijne uitputting en wanorde, zijne verdierlijking en ellende vond in hen getrouwe en talentvolle geschiedschrijvers; het meest echter - naar mijne meening - in Jan Steen.

Ofschoon hij welligt in ordonnantie en wat de doorschijnendheid der reflecties betreft, beneden Ostade staat, en Teniers hem den palm afwint in de geestige wijze, waarop hij door een enkelen penseelstreek het karakter wist aan te duiden, zoo overtreft hij hen beiden - volgens de uitspraak van bevoegden - door oorspronkelijke, ietwat ruwe luim, door stoutheid van opvatting en door scherpzinnigheid van blik. - Karl Schnaase, die in den zomer van het jaar 1830 eene reize door Noord- en Zuid-Nederland deed, waarbij evenwel het eerste vrij stiefmoederlijk werd behan-

deld, zegt[1]: ‘An derbem Witze übertrefft sie alle der ehrliche Jan Steen, der gewöhnlich selbst die beste seiner komischen Gestalten ist,’ een oordeel, dat zoowel door Rathgeber als door John Smith wordt bevestigd en voorzeker ook door den Heer van Westrheene wordt beaamd.

Jan Steen behoorde - gelijk wij zeiden - tot die klasse van genreschilders, welke hunne voorstellingen het liefst ontleenden aan de vrolijke zijde van het leven, en wel van het leven in de lagere standen der maatschappij. - Kermissen en drinkgelagen waren de rijkste stoffe voor zijn vruchtbaar penseel, en hij wordt dan ook met eenig regt door Arsène Houssaye gerangschikt onder de ‘peintres de cabarets et de kermesses’[2], en ingedeeld in ‘une famille de peintres de bambochades.’ - Naauwkeuriger dan in het vrij oppervlakkige werk van den geestigen franschen schrijver, van wien men een volledige en degelijker, en vooral een meer kritischen arbeid had mogen verwachten, wordt het lievelingsgenre van Jan Steen door Schnaase geteekend. Men vergunne mij nog eene aanhaling:

‘Die eine Klasse der Meister dieser Gattung liebt die derben, komischen Motive. - Sie wählt daher gerne Gegenstände aus den niedern Kreisen der Gesellschaft, wo Sitte und Bildung die Ausbrüche der sinnlichen Natur weniger hemmen, und sucht solche Scenen, welche auch die gewöhnliche Mässigung und Zurückhaltung verbannen.- Schenkstuben, Bauernhochzeiten, Märkte, Tage der Ausgelassenheit, wo jeder sich tummelt so gut er kann, wo auch ein plumper Scherz verziehen wird, oder - wenn er missfällt - der Streit nur neuen Stoff zum Lachen gibt,’ terwijl hij het karakter van den schilder, naar mijn inzien, naar waarheid opvat, als hij eenige regelen verder vervolgt: ‘Alle diese Bilder sind mit demselben freien und sichern Pinsel, mit demselben Humor ausgeführt, der auch da, wo er zweideutige und vielleicht zu ernster Rüge geeignete Dinge berührt, mit so gutmüthiger Laune scherzt, dass man ihm nicht böse werden kann. Man fühlt für diesen Geist ist keine ernste Welt da. Ohne den Leichtsinn, würde er nicht so gemalt haben.’

1 Niederländische Briefe von Karl Schnaase. Stuttgart und Tübingen, 1834. S. 81-85.
2 Histoire de la Peinture Flamande et Hollandaise par Arsène Houssaye. Paris, Ferdinand Sartorius éditeur, 1848. T. II, p. 147-151.

Ik zal later de verpligting hebben op het persoonlijk karakter van Jan Steen ‘den lustigen herbergier van Leyden,’ zoo als alle vreemde schrijvers hem noemen, terug te komen en hoop alsdan de juistheid der teekening van Karl Schnaase te kunnen aantoonen.

Men wane niet, dat Jan Steen zich heeft bepaald tot het weêrgeven van ruwe vermaken of ongebonden volksfeesten. Zijn ‘*St. Nicolaasavond*’ op het Trippenhuis, is eene even ware als kiesche voorstelling van een bevallig huiselijk feest; zijn ‘*jong Meisje en een Doctor*’ in het Museum van der Hoop; zijn ‘*Oestermeisje*’ en ‘*Jodenbruidtje*’, in het kabinet van Jonkhr. Six, en ‘*de Jongen met de Haring*’, in de verzameling van den Baron van Brienen, getuigen, dat hij ook een beminnelijk en zedig *intérieur* wist te schilderen en zin had voor de meer eenvoudige en reine tafereelen van het ordelijke, huiselijke leven. - Wel kunnen zijne talrijke ‘geneesheeren en zieke vrouwen of jonge dochters’ niet altoos het verwijt van schalke dubbelzinnigheid ontgaan - ik zag er een bij Mevrouw de Douairière van Loon, die zeer aan dat euvel mank gaat - maar zij wettigen toch de bewering, dat Jan Steen niet uitsluitend de wereld in de taveerne of op de kermis bespiedde. - Dit bewijzen ook de ‘Driekoningsfeesten’ de ‘Scholen’ de ‘muziekpartijen’ de ‘kaart- en triktrakspelers,’ die hij bij menigte heeft geschilderd, om niet te gewagen van zijne historische en hooghistoriëele voortbrengselen, waarvan echter de weinige, die ik zag, in mijn oog niet alleen alle waarheid en edelheid misten, maar de karikatuur zeer naderden, zoo als onder anderen de *Sabijnsche Maagdenroof*, bij den Heer Gruyter, en eene voorstelling van de *aanbidding der Wijzen*. - Hoe hij de geschiedenis van ‘den verloren Zoon’ opvat, behoeft naauwelijks herinnerd te worden; het is eenvoudig de voorstelling van loszinnige jongelieden, die door al te toegankelijke vrouwen en al te mild stroomende wijn in 't verderf worden gestort. -

Wanneer wij het talent van Jan Steen beschouwen, zonder 't oog te slaan op de onderwerpen, die hij behandelt, dan zullen wij vooral in hem waarderen eene groote mate van scherpzinnigheid en oorspronkelijkheid, een helderen en fijnen blik op de wereld, en eene schaars geëvenaarde gave om het karakteristieke in iedere figuur en in iederen toestand op te vatten en met de daaraan geëvenredigde

middelen weder te geven. - De uitdrukking, de houding en actie zijner figuren munten steeds door waarheid en juistheid uit, en in geestigheid van opvatting is 't moeijelijk onder de oud-hollandsche schilders zijn meester te vinden. Teregt mogt dan ook Houbraken zeggen, dat zijne schilderijen zoo natuurlijk waren, ‘alsof er bij geschreven waar geweest,’ en 't niet mogelijk was, zich te vergissen in den rang of stand der personen, die hij maalde, daar hij niet alleen door kleeding of stoffage, maar door houding, gelaat en beweging, boeren van heeren wist te doen onderscheiden.

Jan Steen verdient ongetwijfeld eene plaats in te nemen onder de schranderste en geestigste opmerkers van het dagelijksche leven. - Realistisch als zijne school, zag hij in de voorwerpen om zich heen niet de dragers eener idee; hij zag er alleen phasen in van de natuur en van het menschelijke leven. - Evenmin als hij den verborgen zin trachtte te ontdekken van 't geen zich aan zijne waarneming vertoonde, even zoo weinig was het zijn streven eene wijsgeerige gedachte in zijne werken neder te leggen. - Ik geloof zelfs, dat men hem in dit opzigt heeft gevleid en in zijne schilderijen meer heeft gezocht dan er in te vinden was. Met al zijn geest en al zijne schranderheid en goedhartige vrolijkheid, moet ik voor dezen meester den titel van wijsgeer afwijzen, zelfs dien van *joviaal wijsgeer*, waarmede de Heer van Westrheene veel schijnt op te hebben, en die Charles Blanc voor hem heeft uitgevonden. - Joviaal is Jan Steen zeker geweest, maar zoo hij ooit daarbij een philosoof was, is het zonder twijfel ‘un philosophe sans le savoir.’ - Die manie, om van de menschen wijsgeeren te maken, is in mijn oog eene vervelende hebbelijkheid. - Men hoort thans menschen tot wijsgeeren stempelen, omdat ze geen boordtjes dragen, of gek genoeg zijn geweest een ordelijk, welvarend leven vaarwel te zeggen, om zich op artistieke wijze te..... prostituëren, - Is dit laatste het diploma, dan is Jan Steen een philosoof, en zelfs een zeer groot; - anders is hij het niet. -

Maar zelfs wanneer wij hem dien afgezaagden titel ontzeggen, blijft er nog genoeg voor hem over. - Aan scherpzinnigheid van opvatting en karakteristieke uitdrukking paarde hij als kunstenaar nog andere groote gaven. - Zijne composities zijn meestal zeer gelukkig; zijn penseel is gemakkelijk en fiksch en breed, hoewel vele zijner schilde-

rijen zelfs in fijnheid en uitvoerigheid met Mieris en Metsu te vergelijken zijn, zonder eenig spoor van matheid of kleinheid te dragen; zijn koloriet is helder, niet overrijk, maar harmonieus en waar; het licht en bruin in zijne schilderijen is meesterlijk verdeeld; de tusschentinten of reflecties helder en doorschijnend. - Men ziet het, als kunstenaar bezat Jan Steen kostbare eigenschappen, en het oordeel van de nakomelingschap heeft in de steeds stijgende waarde zijner voortbrenselen hem den lauwer der verdienste op het hoofd gedrukt.

Meer dan humor straalt in menig werk van Jan Steen ironie door, maar eene ironie, die nooit tot sarcasme wordt, die niet wonden of verbitteren kan. - Om als humorist te worden aangewezen, zouden zijne kunststukken meer het blijk moeten dragen, dat hij tegelijkertijd een open oog had voor de luimige en belagchelijke, en voor de aandoenlijke en ernstige zijde der voorwerpen. - Ik heb die blijken niet gevonden in de schilderijen, welke ik heb mogen raadplegen; zelfs niet in het ‘Tooneel des menschelijken levens’ in het Haagsche museum, dat als bewijs voor Jan Steen's humor wordt aangehaald. - De schilderij, door den Heer van Westrheene onder N°. 377 (bl. 161) vermeld, zou welligt de eenige zijn, die humoristisch mogt worden genoemd. - Zij bevindt zich in Engeland, en stelt een *extérieur* voor, met zeven figuren, namelijk eene dronken vrouw, aan wie door een straatjongen haar beurs ontfutseld wordt, terwijl een meisje een papegaai een glas wijn aanbiedt; op den achtergrond spelen kinderen, waarvan er een rozen toewerpt aan de varkens. - Het stuk heet *de gevolgen der onmatigheid* en wordt ook door Alberdingk Thijm in zijne beoordeeling van het werk van den Heer van Westrheene aangehaald, evenwel niet zonder eenig klein voorbehoud over de waarde en beteekenis van het beeld. - ‘Inzonderheid de waarlijk roerende greep der rozen,’ zegt hij[1], ‘is vol van beteekenis, maar het maakt somtijds den indruk op ons van Bredero's beklag over het misbruiken zijner jeugd, en men kan niet ontkennen dat, al is *doen* en *verbeelden* niet hetzelfde, Jan Steen toch onmogelijk verdacht kan worden van gebrek aan sympathie voor de veelsoortige *crapule*, door hem in zoo talrijke schil-

1 Dietsche Warande, 1857. 3de afl. bl. 266.

derwerken voorgesteld. - Ernstige en tot vruchtbare daden wekkende indrukken geeft zijne afbeelding der losbandigheid, zoo wij meenen, bijna nooit.'

Dit is ook mijne meening, en maakt mij ongeloovig waar het geldt het zoeken van den diepen zin, dien de schilder in zijne werken zou hebben gelegd. -

Uit de met zorg en ijver tezamengestelde lijst der werken van Jan Steen, die de Heer van Westrheene aan zijn boek heeft toegevoegd, en waarvoor hij den dank verdient van allen, die belangstellen in de producten onzer schilderschool, blijkt ons, dat hij een onzer vruchtbaarste kunstenaars is geweest en velerlei soort van onderwerpen met talent heeft behandeld. - Wij tellen niet minder dan vierhonderd tachtig schilderijen van meerder of minder omvang, en nog is de lijst waarschijnlijk voor completering vatbaar. - Daaronder zijn 25 bijbelsche onderwerpen, een zestal historische, een negental Scholen, verschillende Driekoningen- en St. Nicolaasfeesten, Doctoren, Tandmeesters en Kwakzalvers - tegen welke Jan Steen een soort van antipathie scheen te koesteren - een groote menigte Kermissen en Dorpsfeesten, een nog grooter aantal Vrolijke Gezelschappen in allerlei toestanden, om niet te spreken van dien rijken schat van verschillende onderwerpen, door hem behandeld, welke niet onder eene der bovenstaande rubrieken kunnen worden geclassificeerd en wier getal op meer dan tweehonderd kan worden aangenomen.

Het is er echter verre van verwijderd, dat al deze vijfhonderd schilderijen meesterstukken zouden zijn. - Tusschen een Jan Steen en een Jan Steen bestaat soms een ongeloofelijk groot verschil. - Wij hebben, alvorens deze aankondiging van het werk van den Heer van Westrheene te schrijven, ons het genot verschaft al die stukken van den meester op nieuw in oogenschouw te nemen, waartoe wij in deze stad toegang konden verkrijgen en welke meest alle van het beste gehalte zijn. - Wij wenschten daardoor den indruk te ververschen, dien het talent van Jan Steen bij ons had achtergelaten, en zoo niet tot eene juiste, althans tot eene gemoedelijke en conscientieuse waardering van zijn werk te geraken. - Wij hopen, dat de schrijver der monographie er tevens een bewijs in zal zien, dat ook wij de uitgave van zijn boek, met den Warandmeester, als een *évènement* in onze kunstliteratuur beschouwen. -

Het Museum van der Hoop bevat vijf stukken van dezen meester, waarvan N°. 109 - vermeld onder N°. 19 bij W - in mijne schatting het schoonste is. - Het stelt een geneesheer bij een ziek jong meisje voor, en munt door helderheid van koloriet en door voortreffelijkheid van uitdrukking, vooral in het meisjeskopje uit. - Het behoort zeker tot de meest geacheveerde en de delicaatste voortbrengselen van zijn penseel en herinnert aan Metzu. - De doctor, in het deftig zwart gekleed, waarover een bruine mantel hangt, staat bij de schoone zieke en voelt haar de pols. - Zij laat het hoofd rusten op een kussen en zit bij eene tafel, met een turksch kleed overdekt; zij draagt een perelgrijs jakje met wit bont omzoomd en een onderkleed van gele zijde. - De half schalke, half pijnlijke uitdrukking van het blonde kopje is onbeschrijfelijk schoon; al de stoffen en *accessoires* zijn met de meeste zorg behandeld en men ziet, dat het stuk met liefde en in eene gelukkige phase geschilderd is. Indien eene enkele aanmerking moest worden gemaakt, zij zou deze zijn, dat de figuur van den doctor ietwat stijf en regtop is.

Eene geheel andere voorstelling geeft ons N°. 111 - N°. 20 W - dat wij, in weêrwil van het sujet, naast het vorige zouden plaatsen. We worden er door ingeleid in de walgelijke gevolgen der onmatigheid en losbandigheid. Een reeds bejaarde man, half zittende, half liggende, met de kan in de hand, en met den woesten lach der dronkenschap op de lippen, vertoont zich op den voorgrond. Op zijne knie rust eene vrouw, die in een diepen slaap is gezonken: de eerste morgenschemering breekt aan en bestraalt op den achtergrond eene lelijke, oude vrouw, die de gelegenheid te baat neemt om een mantel te stelen, waarover twee vertrekkende muziekanten lagchen. Op een papier ziet men een uil afgebeeld, en daaronder de woorden:

> ‘Wat baet er Kaers of Bril,
> Als den uyl niet sien en wil.’

Deze schilderij munt uit door haar koloriet en hare zorgvuldige behandeling en is fijn van toon: de *pose* van de vrouw is juist van teekening en hoogst natuurlijk; het gelaat van den ouden debauchant is afzigtelijk; de expressie in de koppen der muziekanten geestig en karakteristiek. -

Voorzeker, de voorstelling is naakt genoeg, en toch gelooven wij niet, dat ze den zondaar af zal schrikken of tot inkeer zal brengen. - In een gansch anderen stijl geschilderd is N°. 112 - N°. 21 W - dat het jaartal 1668 draagt en breed is behandeld. - Het stelt een vrolijk gezelschap voor en is grooter van omvang en bevat figuren van grooter proportie, dan Jan Steen gewoonlijk leverde. - Even als op 't voorgaande, is op dit doek een papier met een opschrift te vinden; het luidt: ‘So de oude songen, so pypen de jongen,’ een spreekwoord, dat hier in beeld is gebragt. - De kinderen zijn zeer natuurlijk; het kleinste kind en de jongen op den voorgrond, die drinkt uit de kan, welke een meisje hem toehoudt, zijn vooral alleraardigst en het stuk is vol leven en beweging. - Het is evenwel niet te ontkennen, dat de breedheid der behandeling hier en daar tot ruwheid overslaat en er aan de voltooijing weinig zorg schijnt te zijn besteed, hetgeen bij den gelukkigen aanleg vooral te betreuren is. - De beschrijving, die de Heer van Westrheene er van geeft, is allezins juist, gelijk die van al de overige stukken, welke ik in de gelegenheid was te zien.

Zeer onbeteekenend is N°. 113 - N°. 22 W - dat een man en eene vrouw voorstelt, die zamen drinken; de stoffen zijn met zorg geschilderd, maar het munt noch door geest noch door bevalligheid uit. - Van beter gehalte is N°. 110 - N°. 23 W - hoewel ik het minder schat dan de twee eerstgenoemde. - Wederom zien wij er een vrolijk gezelschap op afgemaald; op den voorgrond rust een man in eene losse houding op eene bank, zijne pijp rookende en eene vrouw aanziende, welke een klein kind op de tafel laat staan. - Het kind wil grijpen naar den rook. Links vertoont zich eene blonde, ronde vrouw, in een blaauw jakje gekleed, die achterover leunt op haar stoel en eene kruik in de hand houdt; men ziet haar van achteren en heeft gelegenheid om haren welgevulden hals en blonde tressen te bewonderen. - Al de figuren zijn los en bevallig geposeerd en karakteristiek van uitdrukking.

Wij hebben u met voordacht 't eerst binnengeleid in het Museum van der Hoop, omdat we meenden, dat ge daar een gunstiger indruk van het talent van onzen kunstenaar zoudt ontvangen, dan wanneer we u dadelijk op het Trippenhuis hadden gebragt. - Ons Rijks-Museum is alles behalve een rijk museum en beantwoordt zelfs in de verte

niet aan hetgeen men van eene dergelijke verzameling zou verwachten. Of zouden onze eischen nog te hoog gespannen zijn, wanneer we meenden, dat althans de vaderlandsche schilderschool er op waardige en volledige wijze moest zijn vertegenwoordigd; wanneer wij verwachtten, dat althans aan die keten geen schakel zou ontbreken? En toch zoudt ge op het Trippenhuis - zoowel met als zonder mortierschoorsteenpotten - te vergeefs naar de werken van menigen kunstenaar zoeken; toch zult ge er van vele meesters slechts voortbrengselen van weinig beteekenis of minder gehalte ontmoeten[1]. Zoo ge er de oud-hollandsche school wildet bestuderen, gij zoudt op menige lacune stooten en menig talent onregt aandoen. - Dat zou onder anderen ook met Jan Steen het geval zijn, van wien wij hier acht schilderijen aantreffen, waarvan slechts een paar onder zijne goedgeslaagde werken kunnen worden gerangschikt. - Wij vinden onder N°. 264 van den catalogus - N°. 1 W - het portret *en buste* van den schilder op veertigjarigen leeftijd; een portret, dat ten eenenmale in strijd is met de overige afbeeldingen, die wij van hem bezitten, en waarin geene der eigenschappen van zijn talent te onderkennen zijn. - Het is somber en graauw van kleur, stijf van houding en uitdrukking en herinnert ons meer een man van den tabberd dan een zoon van Apelles. - Indien er aan de authenticiteit mogt getwijfeld worden, zoude men alligt er toe in verzoeking komen. - De boerenbruiloft, onder N°. 271 - N°. 8 W - vermeld, getuigt evenmin op zeer gunstige wijze van des schilders talent, hoewel het toch, naar mijn inzien hooger staat dan ‘de Terugkeer van het _ feest’, welke wij onder N°. 266 - N°. 2 W - ontmoeten. Beide stukken zijn slordig behandeld; het eerste is schetsig en onbepaald, het laatste ruw en grof van voorstelling. Geest noch groot talent spreekt er ook uit ‘de vrouw, bezig zijnde een tinnen kruik te schuren,’ welke N°. 267 - N°. 3 W - ons voorstelt; het is hard en droog; een gebrek, waarvan ook N°. 268 - N°. 4 W - niet is vrij te pleiten, al is het met meer zorg en uitvoerigheid behandeld en

1 Ik wil niet geacht worden, hiermede iets ten nadeele der bestuurders van het Rijks-Museum te zeggen. Ik breng hun gaarne hulde voor hun ijver en zorg en heb hun mijn dank te betuigen voor hunne welwillende inlichtingen en teregtwijzing. De eenige schuld ligt aan geldgebrek en vroeger gemis aan belangstelling.

juister van teekening. De laatste schilderij heeft echter eenige vermaardheid; een ieder kent den bakker van Jan Steen, die met opgestroopte hemdsmouwen bezig is het deeg op de schop te leggen, terwijl een jongen op de koehoorn blaast en eene vrouw een zoogenaamden zottinnekoek in de hand houdt. - We kunnen de compositie niet bewonderen en evenmin in de physionomiën het karakteristieke ontdekken, waardoor zich de figuren van Jan Steen plegen te onderscheiden. - Zoo als men weet, vermeldt eene inscriptie op de keerzijde, dat het een familiestukje en de bakker Arent Oostwaard is. - De ordonnantie blijft er niettemin stijf om, en de vrouw heeft geen denkbare reden om er bij te staan.

Maar we zouden te veel van het geduld onzer lezers vergen, indien we op deze catalogus-wijze wilden voortgaan en iedere schilderij aan eene aandachtige beschouwing onderwerpen. - Wij gelooven, dat het voorafgaande voldoende is om te doen zien, welk een groot onderscheid er tusschen het eene en andere doek van dezen meester bestaat. - Wij gaan dan ook met stilzwijgen den kwakzalver op zijne houten stellaadje voorbij, en laten hem rustig den boeren en burgerluî zijne zalven en tincturen venten en kiezen trekken; maar wij zouden het Trippenhuis onregt aandoen, wanneer wij niet uwe opmerkzaamheid vestigden op de *Trictrac-spelers* en bovenal op de beroemde *St. Nicolaasavond*.

Het eerste stelt ons een vertrek voor, waarin verschillende personen zich bevinden; twee mannen zitten aan 't verkeerbord te spelen, terwijl een derde het spel gadeslaat; op den voorgrond staat een meisje, dat een stuk brood toereikt aan eene papegaai, welke in een koperen kooi hangt; niet ver van haar, is een jongen bezig een kat te plagen en op den tweeden grond links staat eene meid aan den bakoven. Met de meeste zorg behandeld en van eene heerlijk fijne kleur en zuivere teekening, mag deze schilderij onder de voortreffelijke werken van Jan Steen worden opgenomen, al mist men er die geestigheid van uitdrukking in, die een zijner titels op de onsterfelijkheid uitmaakt. Zelfs de minste détails zijn afgewerkt, de tinnen schaal met oesters op den voorgrond, de kooi, die van de zoldering neêrhangt; alles is met dezelfde zorg weêrgegeven en vooral de beide figuren van het meisje en den jongen zijn gelukkig geslaagd.

Welligt minder fijn van kleur, mag echter *de St. Nicolaasavond* op nog grootere verdienste bogen. - Het is eene der geestigste, levendigste en natuurlijkste voorstellingen van het dagelijksche leven, waarop onze school mag bogen. Wij behoeven er naauwelijks eene beschrijving van te geven. Wie is er, die deze schilderij niet kent, die zich niet den huilenden, opgeschoten knaap herinnert, wien in plaats van speelgoed of lekkernijen, een gart wacht? Wien is niet de indruk bijgebleven van al die karakteristieke kinderkopjes, op verschillende wijze bestraald door het genot van dien echt vaderlandschen feestavond? Wie heeft geen lof over voor die gelukkige moeder, door al haar woelig kroost omringd, en wie heeft niet in gedachte het kindje op den voorgrond toegelagchen?

Zoo er zijn mogten onder onze stadgenooten, welke niet in dat genot hebben gedeeld, wij raden hun aan, bij hun eerste bezoek aan het Museum, kennis te maken met dit werkelijk voortreffelijke stuk.

Wij hebben reeds in 't voorbijgaan gesproken van twee schilderijen van den Heer Six - N°. 25 en 26 W - welke tot de schoonste van Jan Steen behooren. Een meisje, bezig zijnde oesters te eten, overtreft, zoo wij meenen, in frischheid van koloriet en in de uitstekend zorgvuldige behandeling alles, wat van dezen meester bekend is, en kan veilig met de beste stukken van Frans Mieris wedijveren. Vooral bij de beschouwing van dit *tableau*, zal de gedachte pijnlijk treffen, dat een man van zulk een talent maar al te dikwijls werken voortbragt, wier ruwheid en slordigheid zijn naam dreigden te vernietigen. Wij vinden in *het Jodenbruidtje* niet diezelfde schoone eigenschappen terug; het staat in kleur en afwerking beneden het andere; maar het vertoont ons in de groepering der feestgenooten, toeschouwers en muziekanten en in de geestige uitdrukking der verschillende gezigten eene andere zijde van des meesters talent. Het woelige plein, of liever de opene hof, welke wij hier aanschouwen, en waarop de bruigom zijne bruid ontvangt, welke, door hare ouders en magen vergezeld, het bordes der woning aftreedt, biedt eene verscheidenheid van figuren aan, die men schaars in zoo kleinen omvang ontmoeten zal. Ook de andere verzameling, welke wij reeds hebben genoemd (die van Mevrouw van Loon) verschaft ons gelegenheid de verdienste van Jan Steen in drie

zijner voortbrengselen - N°. 27-29 W - te waarderen. - Zoowel *de verloren Zoon*, als *de Doctor en de zieke Vrouw* en *Jan Steen's vrijaadje met Marytje Herculens*, munten uit òf door een schoon koloriet òf door karakteristieke figuurteekening. Wat de eerste schilderij ons voorstelt, meenen we reeds vrij duidelijk, bij onze algemeene beschouwing omtrent de bijbelsche voorstellingen van dezen meester, te kennen gegeven te hebben. Wanneer men zich over dat bezwaar weet te verheffen, dan zal men niet dan lof overhebben voor de compositie en voor de waarheid der figuren, al moge men het betreuren, dat dit doek niet met dezelfde zorg is behandeld als de twee overige, van welke ons de doctor, en vooral de lijderes, nog 't meest heeft aangetrokken. Het is onmogelijk de dwaze, schalke uitdrukking van het gelaat van den geneesheer in woorden weêr te geven; zelfs den eenvoudigste wordt bij den eersten oogopslag de ware aard der ziekte van het jonge meisje duidelijk. Het kopje der jeugdige zondares is zóó delicaat en fijn en daarbij zóó edel, dat men noode in Jan Steen dergelijke kieschheid bij zooveel ondeugends zou hebben verwacht. Niet minder geestig is de vrijaadje, waarbij de lange deventerkoek eene hoofdrol speelt, ofschoon wij mogen vermoeden, dat de levenslustige en grappige figuur des schilders het hartje der niet-onbevallige weduwe nog meer zal hebben vermurwd, dan de aangebodene zoetigheid. Of ze zich niet bedrogen vond?

Voor wie verlangen den meester nog nader te leeren kennen, bieden de verzamelingen van Mevrouw Usellino, van den Heer van Brienen en van den Heer Gruyter daartoe de gelegenheid aan. Wij, die reeds al te lang onze kunstbeschouwing hebben voortgezet, moeten ons vergenoegen met de verzekering, dat zoowel het *Gevecht in een boerenherberg* van de eerste, als *de Jongen met de Haring* van den tweede, hunne verwachting niet te leur zal stellen[1].

Het doel, dat wij ons bij het doorloopen der in Amsterdam aanwezige schilderijen van Jan Steen voor oogen stelden, was geen ander dan om het oordeel te regtvaardigen

1 Ik heb den Heer P.E.H. Praetorius, een der beste kenners onzer oude kunst, dank te zeggen voor de welwillendheid, mij bij het bezoek der kabinetten Six, van Loon en van Brienen bewezen, en ben den Heer Caramelli erkentelijkheid schuldig voor den toegang, mij verleend tot het kabinet van Mevrouw Usellino.

en toe te lichten, dat wij, bij de algemeene beschouwing van zijn talent, waagden uit te spreken. De naam van kunstenaar zal hem zelfs door een veel eischend aestheticus niet worden ontzegd. Ware hij alleen een groot technicus geweest; had hij enkel uitgeblonken door correctheid van teekening, door eene goede behandeling van het penseel, de titel zou hem kunnen worden betwist. Hij bezat evenwel schoonere en hoogere gaven; hij bezat gevoel voor kleur en harmonie; hij begreep de verschillende levensuitingen, die hij weêrgaf; hij vatte ze met scherpzinnigheid op en stelde ze op oorspronkelijke wijze voor. Hij verhief zich niet boven zijne school, maar hij is een harer talentvolle vertegenwoordigers; hij hieuw het hakhout niet om en baande zich geen nieuwen weg door de struiken; maar hij trad evenmin angstvallig in de voetstappen van anderen. Op den weg staat zijn eigen voetzool ingedrukt, en hij gaf uit eigen oog en eigen gemoed de tooneelen terug, die hij op zijne wandeling aanschouwde.

Ook in mijne schatting zou hij hooger hebben gestaan, indien hij reiner en verhevener ideaal had nagejaagd; indien zijn heldere blik ook de ernstige en gemoedelijke zijde van het leven had opgenomen en verwerkt; indien hij niet alleen opgemerkt, maar tevens nagedacht hadde. Maar zou Jan Steen dan nog Jan Steen zijn geweest?

Wilt ge nu nog, in weinige woorden zamengevat, een oordeel van een vreemdeling over het talent van Jan Steen hooren, beter dan wij het kunnen uitspreken, luistert dan naar hetgeen John Smith in zijn *Catalogue Raisonné* omtrent hem zegt, nadat hij eerst zijne vriendschap met Frans Mieris en Gabriël Metzu heeft herinnerd, aan wie Jan Steen ongetwijfeld veel te danken had, en wier invloed zich vooral in de eerste jaren van zijne kunstenaarsloopbaan, zoowel wat penseelsbehandeling als keuze van onderwerpen betrof, in zijne werken laat waarnemen:

‘By degrees he attained a style perfectly original, combining rich and harmonious coloring with a skilful union of the *chiaro-scuro* and a masterly freedom of handling, surpassed by no one. His figures also assumed a more animated expression and present a diversity of character most appropriate to the subjects, whether they exhibit the ordinary scenes of life, the festive hilarity of a village-wedding, the gossiping at a christening, the jollity of a

Twelfth Night, Convivial parties with music and singing, or were of a grave and sentimental (??) character..... The episodes to all his subjects are well chosen and evince a ready invention and an acute observance of nature.'

Ziedaar het oordeel van den engelschen kunstkenner over de voortreffelijke eigenschappen, waardoor zich de goedgeslaagde schilderijen van Jan Steen onderscheiden. Zoo als wij echter reeds hebben gezegd, bestaat er tusschen de eene en de andere Jan Steen soms een hemelsbreed verschil. Vele zijner doeken vertoonen ons slechts ruwe schetsen, of zijn slordig en zonder kunstgevoel afgewerkt, slecht van teekening, bruin en vuil van kleur, zwart in de schaduw en onbehagelijk, meermalen walgelijk en afzigtelijk van onderwerp. Deze mislukte voortbrengselen dragen het kenmerk òf van zenuwachtige overhaasting en gejaagdheid, of van eene uitputting en matheid, die aan volslagen magteloosheid grenst. Zij hebben hun ontstaan te danken aan oogenblikken, waarin Jan Steen's kunstenaarsgevoel geheel was verdoofd en de kunst hem een handwerk werd, dat slechts bestemd was in den dringenden nood van den broode te voorzien.

Het is moeijelijk in deze stukken den meester weêr te vinden, die om zijne kostbare gaven van penseelbehandeling en geestige voorstelling en karakterteekening om 't zeerst door landgenoot en vreemde wordt gehuldigd, en men kan zich, bij het aanschouwen dezer jammerlijke *croûtes*, naauwelijks meer verwonderen, dat het werk van dezen meester, gedurende zijn leven en in de eerste vijftig jaren na zijn overlijden, zoo slecht werd betaald en slechts het derde of vierde gold van hetgeen voor de schilderijen van Metzu en Mieris werd besteed. Nog zelfs tegen het einde der 17de eeuw werden zijne beste werken voor ƒ 120 à 180 verkocht, en het vermoeden is niet ongewettigd, dat de schilder zelf meermalen niet meer dan ƒ 60 à ƒ 70 voor zijne schilderijen ontving. De vruchtbaarheid van zijn penseel, de benarde omstandigheden, waarin hij maar al te dikwijls verkeerde, en het gemis aan rijke of magtige beschermers en Mecenen hebben ongetwijfeld veel tot de depreciatie van zijn werk bijgedragen. De vraag rijst echter onwillekeurig bij ons op, hoe zulk een uitstekend kunstenaar tewijlen tot zulk eene laagte zinken en aan zulke wanproducten het aanzijn geven kon?

Het antwoord op die vraag moet, naar mijne meening, in het persoonlijk karakter van den schilder worden gezocht. ‘In 't algemeen moet ik zeggen, dat zijne schilderijen zijn als zijne levenswijze en zijne levenswijze als zijne schilderijen,’ is de juiste uitdrukking van den eerzamen Arnold Houbraken, die in het 3de deel van zijne ‘Groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en Schilderessen,’ onzen kunstenaar bij zijne lezers inleidt op de volgende naïve wijze: ‘Nu volgt zijn stadt-, tydt- en konstgenoot Jan Steen ten toneel, van wiens potsig levensbedrijf men een gansch boek zoude konnen beschrijven; doch dit is onze toeleg niet.’ - Ik vraag u, of de weêrkeerige verhouding tusschen den meester en zijn werk, beter en korter had kunnen worden uitgedrukt, dan Houbraken 't deed?

Aan de waarheidsliefde van Houbraken heb ik, zelfs na de lezing van het boek van den Heer van Westrheene, geen reden gevonden te twijfelen. Ik geloof dat zij zelfs door den laatsten niet kan worden betwijfeld; hij verklaart toch op bl. 76 zijner Studie, dat zijne ijverige nasporingen onder anderen de bewering van Houbraken bevestigen, dat Jan Steen roomsch-catholiek was, en hij schijnt dan ook Houbraken en van Mander als ernstige en gemoedelijke geschiedschrijvers te beschouwen, hoewel hij zich voorgenomen heeft, tot een tegenovergesteld resultaat omtrent het persoonlijke karakter van Jan Steen te geraken. Ik zeg met opzet, dat de Heer van Westrheene zich dat *voorgenomen heeft*, omdat zijn geheele werk en wijze van argumentatie onmiskenbaar een *parti pris* verraden, om ‘den lustigen herbergier,’ in eere en deugd te herstellen. Zulk een voornemen is allezins lofwaardig, maar 't is gevaarlijk om daaraan alles dienstbaar te willen maken, en daarvoor de feiten voor te stellen in een kunstig licht, of te buigen en te wringen in allerlei vreemde bogten. Tob u af, zoo veel ge wilt, om van Jan Steen een ‘Tugendheld’ te maken, een soort van deftig, zedelijk en ingetogen heer; het zal u niet gelukken en ‘een huishouden van Jan Steen’ - Alberdingk Thijm heeft het met juistheid gezegd - ‘zal altoos een slordig huishouden ‘blijven.’ Ik zal de gelegenheid hebben de zwakke bewijsvoering van Jan Steen's panegyricus nader te ontleden; maar nu reeds moet mij de klagt van de lippen, dat de Heer van Westrheene zich door zijn goed hart en zijne liefde voor de goede zeden heeft laten verleiden om zijn

held voor te stellen zoo als hij *niet* was, in plaats van hem ruiterlijk weêr te geven met al zijne ondeugden en gebreken. Hoe zou de karakterschildering er bij gewonnen hebben, en hoeveel pikanter, aanschouwelijker en levendiger en tevens meer waar zou zijn boek zijn geweest, indien het toeval had gewild, dat hem onder het schrijven de eerste jaargang van ons tijdschrift in handen ware gevallen en hij daarin de schets had opgeslagen, welke 'Frans Hals en zijn Dochter' tot titel voert! Wat dunkt u, zou zijn werk er niet natuurlijker door zijn geworden, indien de gedachte hem bezield had, die in de volgende regelen van dat verhaaltje zijn nedergelegd, of liever, die er uit spreekt:

'Jaep Proper, die hen op de teenen gevolgd was, mompelde: 'Ongeneeslijk.' - Het gold Frans Hals.

Zes weken later, toen Huibert en Klaertje bruiloft hielden, herhaalde hij nog eenmaal dat woord, terwijl hij met Julfus Dorrevelt Frans Hals naar bed droeg.

'Ongeneeslijk zoo als van Dijck en Brouwer, Jaep!' hernam zijn makker, - 'maar die nog leven zullen, als wij vergeten zijn! - wij zijn in alles middelmatig'[1].

Wat mij betreft, ik kom er rond voor uit, dat de Jan Steen van de *traditie*, de Jan Steen van Houbraken, mij meer toelacht, meer voor mij leeft dan die onbestemde onzedelijk-zedelijke figuur, die de taveerne druk bezocht..... maar als wijsgeer en opmerker; die lustige partijen gaarne bijwoonde.... hoewel zelf nooit zijne ingetogenheid en maat verliezende; die een berooiden boêl had...., doch niet van verkwisting of wanorde kan worden verdacht. Dat *mixtum*, dat de Heer van Westrheene gebrouwen heeft, kan ik noch zien, noch tasten; ik kan er niet uit wijs worden en ik geloof er - met allen eerbied - volstrekt niet aan.

Voor mij is Jan Steen de Jan Steen, die *vóór* het boek staat, door hem zelven geschilderd en door de stift van Cornet weêrgegeven, en niet de Jan Steen *in* het boek; ook heb ik vrede met den Jan Steen, op de mandoline spelende, welke het 4de deel van den *Catalogue Raisonné* versiert, en waarin hij zich ietwat geadoniseerd en op zijn zondagsch heeft afgemaald. - Mij dunkt, de enkele beschouwing dier twee originele portretten had de Heer van Westrheene van zijne prijzenswaardige, maar wanhopige poging

1 De Gids, Mengelingen. 1837, bl. 444.

moeten terughouden, welke ik geloof dat alleen te verklaren is uit de kennismaking met de stijve afbeelding van den schilder op ons rijksmuseum, die voorzeker in een ongelukkig oogenblik is vervaardigd en ons meer aan een ernstig geleerde dan aan een te lustig kunstenaar doet denken; - dit portret had beter voor het werk van den Heer van Westrheene gepast dan het geleverde; maar ik verheug mij in den ruil.

Met die twee karakteristieke beeldtenissen en het werk van Houbraken onder de oogen, verschijnt mij de meester als een man zonder zorg, zonder arg of list; goedhartig en gul, maar ligtzinnig en los van zeden en levende voor vrolijkheid en genot, voor scherts en jokkernij, overvloedig besproeid door beker en kanne. Wel verre van aan den dag van morgen te denken, dacht hij naauwelijks aan dien van heden; de waarde van het geld was hem onbekend; orde, regemaat, zuinigheid en stille huiselijke genoegens waren hem vreemde klanken. Zijne wereld was de taveerne, of de lustige kring van kunstbroeders en goede vrienden, die even als hij offerden aan Bacchus en de Muzen en violen lieten zorgen. Ruw was zijn scherts, ondeugend en jolig, vaak de grenzen van 't dubbelzinnige overschrijdende, duidelijk tot handtastelijk-wordens toe! Rond en hartelijk was zijn lach uit een zorgeloos gemoed; onzedelijk-schalk het knippen van zijn oog en het trekken van de bovenlip; het korte pijpje was zijn medgezel, en zoo hem ooit iets op 't harte lag, hij blies het weg met den rook van het gouwenaartje. Gouda en Schiedam lag hem - beurtelings Leydenaar en Delftenaar - na aan..... 't domicilie. - 't Korenwijntje en 't blonde Trijntje hadden de sporen van hun veelvuldig bezoek op zijn geestig gelaat gedrukt. Hij zag er mager uit; zijne trekken waren scherp; de grove neus was soms kleurig geverwd; het lange haar hing ongekemd neder en wedijverde in wanorde met de spichtige snorren en het dunne sikje, en de zwarte barret, die het hoofd bedekte, was met meer losheid dan zwier opgezet. - En toch lag over dat verwaarloosde wezen zooveel geest uitgespreid; toch sprak er uit die trekken zooveel schranderheid; toch blonk er op dat gelaat zooveel kunstenaarslicht - een vonk van 't hemelsche - dat gij 't met welgevallen zoudt hebben aanschouwd en er u toe aangetrokken zoudt hebben gevoeld.

Die man was niet middelmatig; het genie had hem gestempeld; hij was een groot kunstenaar, maar hij zou misschien nog grooter - maar dan in een ander genre - zijn geweest, indien hij zedelijker hadde geleefd. En toch was de aard van zijn talent in overeenstemming met zijne persoonlijkheid. Kunstenaars van den stempel van Jan Steen, meer uitblinkende door vlugheid van geest, door scherpzinnigheid en helderheid van blik dan door diepte van gedachte en door verhevenheid van conceptie, plegen niet tot de stemmige en ernstige naturen te behooren. De rigting van zijn talent ware eene andere geweest, indien zijn karakter niet daaraan geëvenredigd ware. De kunstenaar, wiens penseel zich vermeidde in het voorstellen van tooneelen vol levenslust, vol gewoel en beweging; die slechts zin had voor de komische en vrolijke zijde der voorwerpen, kon moeijelijk in zijn eigen leven de opvatting weêrspreken, die hij van dat zijner natuurgenooten koesterde; hij hield er geen twee soorten van wereldbeschouwing op na: eene ten dienste van zich zelven en eene andere voor zijne schilderijen. Het is treurig, maar objectief was Jan Steen niet. - Evenwel ontleent de Heer van Westrheene juist aan de schilderijen zijne bewijzen voor het onregt, dat den meester, volgens zijne meening, is aangedaan. Hij beroept zich op de reeds meer aangehaalde voorstelling, waarbij een kind rozen aan de varkens toewerpt. Toegegeven zelfs, dat er humor uit spreekt, zou deze enkele schilderij dan nog wel veel bewijzen, en zou werkelijk in dat *détail* zulk een wijsgeerige en diep-ernstige zin schuilen als de Heer v.W. er in zoekt? Wij betwijfelen het en zien er alleen een gelukkige greep in, zoo als de hond, die den schotel opslurpt, de kinderen, die in 't geheim mede proeven uit de kan, het meisje, dat aan de papegaai wijn laat drinken; alle zoovele beelden van brooddronkenheid, zoovele gevolgen van een ongeregeld huishouden. Niemand zal zoo dwaas zijn te meenen, dat de schilder nooit over *de détails* zijner schilderijen dacht.

Eene krachtiger tegenwerping is die, aan het aantal der voortbrengselen van den meester ontleend. Voorzeker, Jan Steen's penseel zou niet zoo vruchtbaar zijn geweest, indien hij voortdurend in een roes had verkeerd. Maar wie heeft dat ooit in ernst beweerd? Is het dan hetzelfde, den schilder los, vrolijk en ligtzinnig, kinderlijk-zorgeloos te noe-

men, of hem in een onafgebroken toestand van dronkenschap te verklaren? - Ik geloof niet, dat Houbraken het laatste heeft gedaan. Dat Jan Steen van lustig gezelschap hield, en bij het drukke rondgaan van den beker nimmer fij! zeide, komt ons echter boven alle bedenking verheven voor. Zelfs de Heer v.W. erkent, dat hij gaarne aanzat bij zang en wijn; het eenige verschil is de hoedanigheid, waarin hij aanzat. Houbraken en vele anderen meenen, dat hij er bij tegenwoordig was als liefhebber; de Heer v.W., dat hij er aan deel nam als wijsgeer; de middenterm is, dat hij een wijsgeer was, die liefhebberde bij drinkgelagen. Dien middenweg wil ik gaarne nemen.

De vruchtbaarheid van Jan Steen was zeker groot; maar zijne gemakkelijkheid van penseel was 't evenzeer, en het aantal zijner slordige en ruwe voortbrengselen, die niet den naam van kunststukken mogen dragen, is mede niet gering. - Het is naauwelijks aan te nemen, dat die slordigheid alleen ontstond uit eene onbedwingbare zucht om het grootst mogelijke aantal *tableaux* aan de wereld te schenken. Magteloosheid, uitputting, of geldgebrek moeten er de oorzaak van zijn. Indien hij willens en wetens zulke slechte stukken had gemaakt, dan ware hij geen kunstenaar geweest; hij maakte ze zóó, omdat hem de kracht ontbrak op dien oogenblik beter te schilderen, of omdat de dringende nood overhaast werken vorderde. Ik zie geen kans om uit dit dilemma te geraken.

Om op de andere schilderij terug te komen, waarop de Heer v.W. zijne meening steunt, namelijk op het *Tooneel des menschelijken Levens*, zoo viel mij dezer dagen toevallig eene beschouwing daarover in handen, welke geheel in den geest van onzen auteur is. In den Gelderschen Volksalmanak voor 1843 vond ik op bl. 46 die schilderij op alleraardigste wijze geanatomiseerd, zoodat mij daaruit bleek, welk een diepen zin Jan Steen in de oesters - zoowel in de geopende als in de ongeopende en in de ledige schalen - had gelegd. Als proeve van convulsive uitlegkunde, is het te aardig, om er u niet het volgende uit mede te deelen. Jan Steen zou er zelf plezier in hebben, als hij het las:

‘Op den achtergrond, aan de regterzijde, bij de pilaar, zit de huisvader (Jan Steen zelf) spelende op de fluit. Hij zelf plaatst zich tusschen de groepen op den voor- en achtergrond, als behoorende tot beide. Als man is hij de ziel van

alles. *Zijne fluittoonen trachten alles tot harmonie en vreugde te stemmen*. Zijn oog is naar deze, zijne houding naar gene zijde gerigt. Hij ziet alles. Stille rust ligt er meer op zijn gelaat dan vreugde. Hij is man, en gevoelt zich als zoodanig; *hij is te ernstig gestemd voor het spel en de scherts; genoeg, dat hij rustig beschouwen en nadenken mag*.

'Eene bekoorlijke vrouw, misschien zijne eerste gade, plaatst hij naast zich. Het is alsof hij hare ziel ons teekenen wil in opgetogene vreugde over al hetgene zij aanschouwt, hoort en geniet (de oesters?). Meer etherisch dan de huismoeder is afgemaald, de oesterschelp nog in de hand houdende, dacht de schilder misschien den denkenden lezer te zeggen: *ook hare schelp is gebroken;* - misschien ook teekende hij in beide de twee hoofdkarakters der vrouwen; in de eerste, de vrouw die slechts geboren is om moeder te zijn, wier wellust hare kinderen zijn; in de tweede de vrouw, die als kind de pop versmaadde, als maagd de piano boven de keuken schatte en als vrouw teregt aan de tafel des genots geplaatst wordt; *want hare ziel ademde eigentlijk nooit anders dan zelfzucht*. (Hoe gevaarlijk het is, van oesters te houden!) De ledige oesterschelp mag dan wel zeggen: Meer bleef u niet van het aardsche dan juist dit, hoe gij ook genoot en in genietingen u zelve baaddet.'

Deze wijsgeerige microscopie heeft op ons zulk een diepen indruk gemaakt, dat wij meer dan ooit overtuigd zijn, dat *het Tooneel des menschelijken Levens* een eenvoudig *tableau de genre* is, geestig en rijk van compositie, aardig in de *détails*, waarop ouden en jongen aan een feestmaal behagelijk vereenigd zijn.

Wij herhalen het, niemand heeft aan Jan Steen betwist, dat hij nadacht over de conceptie en ordonnantie zijner schilderijen; dat hij een schranderen blik voor het bereiken van effect door contrasten en door *accessoires* bezat; hij had zin voor het pittoreske; maar dat alles ontzenuwt in geenen deele de bewering zijner biographen, dat hij een man was van losse en ongeregelde levenswijze, een lustige snaak, die gaarne de kunstbroeders te zijnent noodde of met hen naar de herberg ging en er den drinkbeker dapper liet rondgaan.

Wat nu de bewijsvoering van den Heer v.W. betreft, zoo komt zij mij vrij zwak voor. Al aanstonds wordt de aanklagt tegen den meester overdreven en in nog zwarter

kleuren weêrgegeven, om daardoor de punten van verdediging te vermeerderen of te versterken, zoo als wij reeds hebben gezien. Dat Jan Steen weken achtereen in ontucht en onmatigheid leefde, heb ik bij Houbraken niet gelezen. Maar hooren wij, wat de Heer v.W. aanvoert.

'Ik begrijp dat Jan Steen, een kunstenaar vol van energie, in de gemakkelijkheid van zijn penseel en de vlugheid van zijne touche het middel heeft gevonden om de uren in te halen, die hij aan de genoegens, het gezellige leven en de feesten wijdde, welke hem zoovele voorwerpen van studie aanboden; maar, indien de drinkgelagen, *welke hij welligt alleen heeft opgezocht, gedreven door zijn artistisch instinkt*, werkelijk voor hem eene behoefte, een hartstogt waren geweest, zoude ik niet meer kunnen begrijpen, hoe zelfs eene bovenmenschelijke geestkracht weêrstand had kunnen bieden aan den verderfelijken invloed, welken de overmaat van ongebondenheid op geest en ligchaam beide uitoefent.'

Wij zien, dat ook de Heer v.W. erkent, dat de gemakkelijkheid van zijn penseel en de vlugheid van behandeling hem in staat stelden om in weinig tijds veel voort te brengen en de schade der verloren uren in te halen. Wij zouden ons daarmede kunnen vergenoegen; maar er is meer! In de werken van Jan Steen zijn onmiskenbaar de bewijzen van uitputting en ontzenuwing te vinden; waaraan zouden die zijn toe te schrijven dan aan zijne ongeregelde levenswijze? Hij kan toch onmogelijk - wij zeggen het nogmaals - worden verdacht *con amore* en met voorbedachten rade slecht en slordig te hebben geschilderd, als hij de kracht en de opgewektheid in zich voelde het beter te doen, of de tijd hem vergunde meer zorg aan de afwerking te besteden?

Op eene andere plaats geeft de Heer v.W. toe, dat de uitgelatene vreugde, de onzedelijkheid zelve zich onder allerlei gedaante vertoont in al de voorstellingen, die hij aan het volksleven heeft ontleend; maar hij tracht het feit te verklaren door de opmerking, dat zulks een gewoon gebrek is der vlaamsche en hollandsche genreschilders, hetwelk men moet toeschrijven aan de nieuwheid van het terrein - het dagelijksche leven - dat zij betraden. Niemand zal dit tegenspreken; maar het feit blijft er niettemin waar om. Ook wij onderschrijven gaarne zijn oordeel, dat men, bij de waardering van het feit, de zeden des tijds in aanmerking

moet nemen. Niets is billijker, maar daarom juist komt het ons voor, dat men zich niet zooveel moeite had behoeven te geven, om Jan Steen vrij te pleiten van het gemis aan fijn gevoel en aan eene ernstige levensbeschouwing; dat men hem niet beter, ordelijker en zedelijker had moeten maken dan hij was, en vele zijner kunstbroeders met hem. Evenmin kan de waarheid, dat dikwijls de meer beschaafde dubbelzinnigheid onzedelijker is dan de naakte en platte voorstelling, iets wijzigen in de karakterteekening van Jan Steen. Wanneer men nu toegeeft, gelijk de Heer v.W., dat de meester, bij de reproductie van tooneelen, waar de vrolijke kout, de scherts en de jokkernij tot handtastelijkheden verleidden, zóó levendig en natuurlijk de ligtzinnigheid en losbandigheid van anderen wist te schilderen, dat men zich niet kan weêrhouden te gelooven, dat hij er zelf getuige van was, en dat men niet noodig heeft zijn portret in den een of anderen hoek der schilderij te ontdekken, om overtuigd te zijn, dat hij er inderdaad bij tegenwoordig was; - wanneer het waar is, dat de kunstenaars van dien tijd, en onder anderen Jan Steen, zich in het volksleven mengden en zich niet misplaatst gevoelden te midden der buitensporigheden der feestvreugde en der overmaat van vrijheid; hoe kan men dan nog daarop laten volgen, dat Jan Steen daarbij altoos zijn karakter van *joviaal wijsgeer*, zijn bewustzijn van *humorist* bewaarde? Is dit iets meer dan eene phrase, wanneer men wederom eenige regelen verder erkent, dat de schilder niet de rol van censor vervulde op die plaatsen, waar zijn humor zich in zijn element gevoelde, waar zijne gulhartigheid zich vermeidde, waar zijne artistische vermogens werden opgewekt door het schilderachtige karakter van een dubbelzinnig tooneel? Juist in het laatste ligt het bewijs, dat de karakterteekening van Houbraken de waarheid behelst. Hoe zou 't anders te verklaren zijn, dat hij zich 't meest aangetrokken gevoelde door die dubbelzinnige tooneelen? De bewering zou toch wat stout zijn, dat deze alleen eene pittoreske zijde bezitten en voorstellingen van ernstiger aard volstrekt een schilderachtig karakter missen.

Maar indien de Heer v.W. in dit opzigt tot iederen prijs zijn held wil schoonwasschen, in eene andere bedenking tegen zijn karakter stemt hij al aanstonds toe, namelijk, dat men bij hem niet de geringste zorg of oplettendheid kan onderstellen voor zijne materiële belangen. Hij bezat eene

overdreven gulhartigheid en onbezorgdheid, en het is maar al te waarschijnlijk, dat hij zich van tijd tot tijd in de pijnlijkste geldverlegenheid bevond, een natuurlijk gevolg van zijn *exceptionelen* toestand. Men mogt geene ernstigs toewijding aan eenigen tak van handel of bedrijf verwachten van een man, die slechts leefde voor de indrukken, die hij ging opzamelen buiten zijn huis, ongeduldig om ze op het doek weêr te geven. Te midden van de grootste materiële moeijelijkheden verliet hem zijne aangeborene vrolijkheid niet. In die oogenblikken gebruikte hij zijn vlug penseel ‘om geld te slaan.’

Bij de erkenning van al deze feiten, moet het bevreemding wekken, dat de Heer v.W. tot de slotsom wil geraken, dat Jan Steen toch niet ongebonden, zorgeloos en al te vrolijk leefde. Wij kunnen het niet anders verklaren, dan als een vooraf genomen besluit. Welligt echter heeft hij bij zijne beschouwingen meer het oog gehad op de overdrevene en logenachtige schildering van Campo Weijerman dan op de karakterteekening van Houbraken, en heeft hij zich daardoor te ver laten vervoeren. Het is zeker voor ieder, die zijne schilderschool liefheeft en het talent van Jan Steen waardeert, eene pijnlijke gewaarwording, bij alle buitenlandsche auteurs de berigten van Weijerman overgenomen te vinden, soms zelfs hier en daar nog hooger gekleurd. Tegenover die valsche voorstellingen moet men echter slechts de waarheid stellen en niets dan de waarheid; men geve toe wat niet te loochenen, en men verbetere alleen wat onjuist of overdreven is, maar men zoeke niet uit de feiten kunstige en gezochte resultaten te trekken.

Wij kunnen het persoonlijk karakter van den jovialen wijsgeer, die veelvuldig liefhebberde bij drinkgelagen, hiermede laten rusten, om - zoo als 't betaamt - de lotgevallen van den meester nog even te herinneren. Wij zullen hierbij de opgaven van den Heer v.W. volgen, wiens nasporingen in de registers en familiepapieren van onvermoeiden vlijt en groote naauwgezetheid getuigen.

Jan Steen werd te Leyden geboren, alwaar zijn vader, Havick Jansz Steen, eene brouwerij en eenige vaste goederen bezat. De juiste tijd van zijne geboorte is ons onbekend, maar de scherpzinnigheid, waarmede de Heer v.W. de verschillende aanwijzingen, die eenig licht hierover kunnen verspreiden, vergelijkt en toetst, doet ons met volle vertrouwen

het jaar 1626 als dat zijner geboorte aannemen. Reeds vroeg schijnt Jan Steen blijken van zijnen aanleg voor de schilderkunst te hebben gegeven, hetgeen zijn vader bewoog hem aan de leiding van den weinig bekenden schilder Nikolaas Knuffer van Utrecht toe te vertrouwen. Hij bleef daar echter slechts korten tijd en ging spoedig over in de werkplaats van Adriaan van Ostade te Haarlem, in wien hij een beter en beroemder leermeester vond, en onder wiens toezigt en vooral door wiens voorbeeld hij zich vermoedelijk gedurende de jaren 1644 tot 1648 ontwikkelde. Wat de reden is geweest, dat hij ook dezen meester verliet, en zich tot den landschapschilder Jan van Goyen in den Haag begaf, is ons onbekend. De liefde mag daarbij wel niet van den beginne af in het spel zijn geweest?

Met dezen meester geraakte hij op den vriendschappelijksten en vertrouwelijksten voet, dank zij zijner dochter, Margaretha van Goyen, op wien de jonge kunstenaar spoedig verliefd werd en met welke hij - zoo men wil - in zulk eene intime betrekking stond, dat de wederzijdsche ouders aan geene weigering hunner toestemming tot een huwelijk konden denken. Jan Steen trouwde met zijne aanvallige Grietje op het stadhuis in den Haag - de kunstenaar was roomsch-catholiek - den 3^{den} October 1649. Maar de kunst, schoon als ze is, blijkt vaak ontoereikend om in de behoefte van een huisgezin te voorzien, en Jan Steen, die nu echtgenoot was geworden met de stellige zekerheid van ook weldra den vadernaam te zullen dragen, zag om naar andere middelen om zijne inkomsten te vermeerderen. Eene brouwerij te Delft werd te koop geboden; zijn vader schoot hem de kooppenningen, zijnde ƒ 10,000, voor, en onze kunstenaar zette zich als brouwer neder.

‘Jan, die nu de ruime handeling van 't geld had,’ zegt de geloofwaardige Houbraken, ‘ging om een trantje en in de kroeg, en Griet was een makmoêr, die nog op 't huishouwen, nog op 't Comtoir paste.’ - Het beminnelijke Grietje schijnt dus niet geschikt geweest te zijn door oplettendheid, orde en rapheid te vergoeden, wat aan haar man ontbrak. - Elk haalde bier zooveel 't hem lustte en liet zich voor zijne schuld op de lei aanschrijven, maar van eene invordering der schulden kwam veeltijds niets. - De laatste hop en mout waren verbruikt; de nering verliep, de brouwerij stond stil. - Wie herinnert zich niet,

uit dienzelfden Houbraken, het welsprekende antwoord, dat de kunstenaar zijner vrouw gaf op de klagte, dat er geen leven meer was in de brouwerij; wie herinnert zich niet de kippen en eenden, die door den snaakschen en luchtigen brouwer gekocht en in den groeten ketel van de fabriek losgelaten werden, en die er zóóveel geraas en gedruisch maakten, dat er niet meer over de stilte kon worden geklaagd?

De Heer v.W. erkent ook hier weder, dat zijn leerlingschap in de werkplaats van Ostade en zijn omgang met zoovele kunstenaars, wier levenswijze zich kenmerkte door eene zorgeloosheid en buitensporigheid, die tot spreekwoord waren geworden, veel hebben bijgedragen tot de vorming van zijn karakter, en hem er toe geleid hebben om zich meer met liefde over te geven aan het poëtische en vrije leven der kunstenaars, dan om zich te wijden aan eene nering, welke hij met blijkbaren weêrzin uitoefende. -

Wij zijn het dan ook met den Heer v.W. eens, dat de meester zich voortdurend aan zijne kunst bleef wijden, en ook als brouwer, schilder bleef. Het komt ook ons minder waarschijnlijk voor, dat hij eerst na het verloopen der nering weder het penseel opvatte, al ligt het in den aard der zaak, dat hij, naarmate de brouwerij achteruitging, meer de palet ter hand nam. Gedurende zijn verblijf te Delft, dat van 1650 tot 1669 of 1670 duurde, vervaardigde hij een groot aantal schilderijen, waaronder voortreffelijke. Het Bedorven Huishouden, het Jodenbruidtje en nog een tiental andere groote en fraaije stukken dagteekenen van dien tijd.

Na den dood zijns vaders in 1669, vestigde Jan Steen zich weder te Leyden; zijne vrouw had hem vier kinderen geschonken, Taddeus, Cornelis, Catharina en Johannes, waarvan echter geen de voetstappen huns vaders op het gebied der kunst drukte. Spoedig daarna overleed zijne vrouw, en volgens de berigten, zag het er in het huishouden van den weduwenaar allertreurigst uit. De kinderen liepen in 't wilde; de vader vergat dikwijls voor 't dagelijksche brood te zorgen en zijn voorbeeld was verre van navolgenswaardig voor zijne zoons. Wij lezen, dat hij het huis, dat hij van zijnen vader geërfd had, in 1674 verhypothekeerde ten behoeve van Jan van Rijnsburg. Wij willen het verhaal van de overeenkomst, die hij maakte met een bakker, om zijn huishouden van brood te voorzien, laten voor hetgeen het is. Ongetwijfeld echter verkeerde hij in een berooiden boêl,

en geraakte hoe langer hoe meer in 't verval en in den nood. Zijne zuster Swaentje, die een klopje of bagijntje was, zag met leede oogen den jammerlijken staat van haar broeder's gezin aan; het deerde haar voor de kinderen, die zonder tucht of orde rondzwierven, en zij raadde haren broeder aan eene tweede vrouw te zoeken, die althans eenige regelmaat in dat huishouden zou kunnen brengen. Zoo als alle weduwenaars, zocht dus ook Jan Steen uitsluitend ten behoeve zijner kinderen eene vrouw, en hij meende die gevonden te hebben in Marijtje Herculens, eene welvarende, blozende, gansch niet onbehagelijke, en daarbij welgestelde weduwe, die eene schapenslagterij had. Haar eigen naam was Maria óf Marijtje van Egmond. - Houbraken verhaalt, dat hij op zeer toevallige wijze tot het besluit gebragt werd, aanzoek om hare hand te doen. Op een zekeren avond zat de kunstenaar in een koepel bij een zijner vrienden, die hem ook reeds lang geraden had te hertrouwen. Onverwacht treedt eene vrouw binnen; het was Marijtje, die den armen kunstenaar om de voldoening harer rekening kwam manen, maar natuurlijk ongetroost weder henen ging. De goede vriend opperde daarop het denkbeeld, of die vrouw niet eene geschikte levensgezelle voor hem zou zijn, en Jan Steen beloofde er over na te denken, pleegde raad met zuster Swaentje, trok zijne stoute schoenen aan en deed aanzoek om de hand der weduwe. De declaratie schijnt even kort en bondig geweest te zijn als de weigering, die er op volgde. Uit het veld geslagen, begaf Jan Steen zich weder tot zijne zuster, die hem raadde nog eens de kans te wagen, maar hem tevens aanbeval het hart der schoone door zoetigheden te winnen. De traditie zegt, dat onze kunstenaar die zoetigheden in de woordelijke beteekenis opvatte, en een paar dagen later, met koeken en lekkernijen gewapend, den aanval herhaalde. Wij hebben reden te gelooven, dat zoo die zoetigheden iets tot den uitslag hebben bijgedragen, het alleen in zooverre is geweest, dat zij de lachspieren van Marijtje hebben gaande gemaakt en haar met meer aandacht en in betere stemming naar de woorden van den schilder hebben doen luisteren, die waarschijnlijk van zijne zijde ook van lieverlede hartelijker en dringender werd en een meer teederen toon aansloeg. Hoe 't zij, hij overwon en Marijtje werd zijne huisvrouw.

De levenswijze van Jan Steen bleef evenwel dezelfde en

het huishouden ging weinig beter; de gelden raakten op en de nering der vrouw - zoo zij die aanhield - bleek niet bestand om goed te maken, wat door den man bedorven werd. Wel is waar, bleef hij tot zijn dood in het huis wonen, dat hij van zijn vader geërfd had, maar hij leefde, er in op zeer bekrompene wijze. Houbraken en anderen verzekeren, dat de meester een taveerne opzette; de Heer v.W. heeft er geen bewijzen voor gevonden, doch ook niet er tegen, en hij twijfelt er aan. Volgens hem, maakte Jan Steen dikwijls van zijn huis een herberg, maar had hij geen herberg. Het is mij onverschillig, maar ik zou het met Houbraken houden; de andere uitlegging vind ik wel scherpzinniger, maar minder natuurlijk.

Marijtje schonk haren man één zoon, Theodorus of Dirk, die later beeldhouwer werd aan een duitsch hof.

Dit tweede huwelijk was van korten duur. Jan Steen overleed in het begin van het jaar 1679, in den ouderdom van 53 jaren. In de registers van begrafenis van de St. Pieterskerk te Leyden, leest men[1]:

> ‘3 February 1679. De St. Pieterskerk en Tweebolwerken Jan Steen, Langebrugge.’

Zijn huis stond in de Langebrug.

Hij werd door zijne kunstbroeders begraven, en liet aan zijne vrouw en kinderen den eigendom na van het vaderlijke huis. Bezwaard of onbezwaard?

De leerlingen of navolgers van dezen meester zijn weinige. Richard of Reynier Brakenburg, Jan Molenaar en Mins Molenaar hebben niet zonder talent in zijn genre en in zijnen geest gewerkt. Maar wat ook onder het bereik der navolging valle: teekening, penseelsbehandeling, kleur, ordonnantie; geest en luim voorzeker niet. Men kan de kunst niet afzien, om met een helderen blik de wereld te beschouwen en onmiddellijk het karakteristieke van iederen toestand op te vatten en weêr te geven; men kan niet leeren oorspronkelijk te zijn. En dit was Jan Steen in de volle beteekenis van het woord.

Wij hebben, bij onze beschouwing van dezen schilder, gelegenheid gehad den Heer van Westrheene hulde te brengen voor zijnen arbeid. Hij heeft in de appreciatie van

1 Van Westrheene, bl. 92.

den kunstenaar en van zijne werken blijk gegeven van zijn helder oordeel en zijn juisten blik en aesthetischen zin; hij heeft in de lijst der werken van Jan Steen, die aan het boek is toegevoegd, een kostbaar en belangrijk overzigt geschonken van de voortbrengselen van dien meester, van hunne waarde en van hunne geschiedenis. Zijne ijverige en gemoedelijke nasporingen zullen door elk, die ernstige studie weet op prijs te stellen, naar verdienste worden erkend, en al hebben wij gemeend, dat zijne teekening van den mensch zondigde door te groote ingenomenheid, en zijne bewijsvoering daarbij meer kunstig dan waar was en groote zwakheid verraadde; al moeten wij er ten slotte bijvoegen, dat wij het betreuren, dat het boek in het fransch is geschreven, omdat dat fransch ons voorkomt verre van correct en schoon te zijn en wij daarin op zinwendingen en uitdrukkingen zijn gestuit, waarvan ons de haren te bergen rezen, zoo is 't ons evenwel eene behoefte hem te verzekeren, dat hij, in ons oog, een goed en belangrijk werk heeft verrigt en zich een titel heeft verworven op de erkentelijkheid van allen, die de kunst van hun land liefhebben en vereeren.

De geniale kunstenaar worde door dit boek in ruimer kring gekend en op prijs gesteld, ‘en de lessen, die zijne werken prediken, mogen, gelijk iedere andere ernstige studie, van de rigting en het karakter der hollandsche school, heilzame vruchten dragen voor *de kunst der toekomst!*’

De Heer van Westrheene kon niet beter eindigen.

JOH. C. ZIMMERMAN.

Bibliographisch album.

Dr. L.S.P. Meijboom, Twaalf bijzonderheden uit Jezus' kinderlijken leeftijd. Amsterdam, 1855.

Dr. Meijboom's naam als volksleeraar is te wel gevestigd en hij zelf heeft te veel bewijzen zijner buitengemeene kunde gegeven, dan dat hij, dunkt ons, met dit bundeltje preken bijzonder ingenomen kan zijn. Hij zal dus ook niet vergen, dat wij hieromtrent eene andere meening zijn toegedaan als hij zelf. En werkelijk, uit het oogpunt der denkbeelden en van hunnen rijkdom beschouwd, vallen deze leerredenen eenigzins mager; terwijl buitendien de lezers van het eerste deel van Dr. Meijboom's ‘Leven van Jezus’, hier weinig of niets nieuws bekomen.

Een titel maakt geen boek. Hoe hij zich inspanne, de lezer vindt hier onder de twaalf opstellen slechts drie (het 10de, 11de en 12de) die iets met Jezus kinderlijken leeftijd te maken hebben. De tweede preek, over de voorstelling van Jezus in den tempel, bespreekt het gewigt der christelijke doopplegtigheid; de achtste, over het zwaard dat door Maria's ziel zou gaan, heeft moedersmart en moedervreugd tot thema, ofschoon ook de vaders enkele reizen worden medegeteld; de negende, en evenzoo de derde tot de zevende, behelzen christologische beschouwingen, naar aanleiding van Simeon's lofzang, en desgelijks de eerste, vastgeknoopt aan den naam ‘Jezus.’ Het voorberigt leert ons wel, dat de behandelde bijzonderheden ‘niet allen zoozeer tot Jezus leven zelf behooren, als wel in zijnen kinderlijken leeftijd zijn voorgekomen;’ maar hiervan is alleen dit juist, dat de prediker twaalf teksten heeft besproken, waarvan het niet te ontkennen valt, dat zij gezamelijk in het tweede hoofdstuk van Lukas te lezen staan. En nu is de menschelijke geest, ook bij den meest bescheiden lezer, zoodanig ingerigt, dat hij zich met een louter uitwendig verband, als dit, onmogelijk tevreden stellen kan.

De inhoud van dezen bundel zou belangrijker zijn, en ook beter bewerkt, indien men ons had geschonken, niet een pakje opstellen in

Nederlandschen kanselstijl (en dat *is* iets), maar een zonder usurpatie dus genaamd boek, geschreven naar een goed plan en in hoofdstukken verdeeld. Wij helderen onze bedenking met een voorbeeld op. In vier onderscheiden opstellen, van het derde tot het zesde, wordt herhaaldelijk het zelfde onderwerp ter sprake gebragt, te weten, de bedoelingen der Voorzienigheid met het Joodsche volk, ook in betrekking tot de heidenwereld. Over dit punt wordt veel wetenswaardigs medegedeeld. Jammer evenwel dat, om een regt begrip van de zaak te krijgen, men genoodzaakt is van blz. 38 naar blz. 50, van blz. 68 naar blz. 71, en van blz. 74 naar blz. 85 te verhuizen. Een hoorder, na acht of veertien dagen tusschentijds bij het bespreken des onderwerps op nieuw tegenwoordig, wordt door deze verbrokkeling niet gedeerd. Zij is veeleer een welkom hulpmiddel voor zijn meestal ontrouw geheugen. Doch de lezer oordeelt anders. Hem is dit gestadig afbreken en weder opvatten van denzelfden draad een kruis. Hem bekruipt de ondeugende lust eene berekening te maken van hetgeen de schrijver had kunnen uitwinnen, zoo hij de zaak, niet stuksgewijs in vier preken, maar in één doorloopend hoofdstuk als van een wezenlijk boek, of ook wel in een traktaatje had afgedaan. Wat erger is, den lezer staat het vrij het gelezene nog eens over te lezen, en de nu verspreid liggende beschouwingen met elkander te vergelijken. Wat hem dan het meest treft, is niet de eenheid der voorstelling. Zoo zal hij op blz. 52 en 53 vinden, dat ‘vooral ten tijde van 's Heeren geboorte, aller oogen op Israëls volk geslagen waren;’ dat door de tijdsomstandigheden ‘alom de aandacht op Israëls eeredienst gerigt werd;’ dat ‘menig heiden kwam en zich gewonnen gaf;’ dat ‘er een proselytenwezen in onderscheiden landen ontstond;’ dat ‘de eenvoudige diepte der vereering van éénen God zonder beeld veler hart had getroffen;’ en dat ‘vooral de vrouwen zich tot Jehovah hadden gewend.’ De zaken stonden dus, meent onze lezer, voortreffelijk; het ontbrak nog slechts aan de verschijning van het evangelie-licht zelf. Op bladz. 75 evenwel wordt zijne blijdschap aanmerkelijk getemperd. Daar verneemt hij, dat ongeveer ten tijde van Christus, ‘het menschelijk geslacht in twee ongelijkmatig verdeelde helften gescheiden stond;’ dat wel ‘de Joden heinde en verre onder de heidenen waren verstrooid;’ dat ja ‘het proselyten-wezen hier en daar een trap van overgang, een punt van verbinding had gevormd,’ maar dat er niettemin ‘geen eigenlijke versmelting van jodendom en heidendom was,’ en zelfs, wat niemand bij het lezen van blz. 53 zou hebben bevroed, dat ‘de scheidsmuur hoog stond opgetrokken.’ De lezer van Dr. Meijboom's preken zou verkeerd doen, zoo hij meende dat deze twee schilderingen elkander in den grond uitsluiten. Ten minste, wij gelooven van neen. Zoo zij onmiddellijk op elkander volgden, zouden zij gezamenlijk den lichtkant en de

schaduwzijde van den toestand des menschdoms, tijdens de verschijning van Christus, naar waarheid vertegenwoordigen; enkele uitdrukkingen slechts zouden eene kleine wijziging hebben te ondergaan. Doch nu deze tafereelen een deel uitmaken van twee verschillende preken en door een twintigtal bladzijden van elkander gescheiden zijn, ligt de vraag voor de hand: of de prediker, meer redenaar dan geschiedschrijver, de kleuren zijner schilderij welligt willekeurig heeft verzwaard of verzacht, al naar mate de voorgenomen toepassing zulks wenschelijk maakte?

Wij zijn al lezende op enkele bijzonderheden gestuit, meestal betrekking hebbende op de chronologie en harmonistiek der evangeliesche geschiedenis, en waarin Dr. Meijboom ons toeschijnt een al te beslissend oordeel te vellen. - Is het eene uitgemaakte zaak, dat de naam van ‘Farizeër’ of ‘Afgescheidene,’ hierin zijne verklaring vindt, dat de Farizeërs zich ‘als de beteren afzonderden van den grooten hoop, op wien zij met minachting neêrzagen’? Wij meenden, dat deze naam in de Joodsche wereld niet aanduidde een zedelijk gebrek, hoogmoed en adeltrots, maar eene staatkundige rigting, die namelijk, wier leuze het was, in tegenoverstelling van het drijven der Sadduceesche partij, Israël ‘afgezonderd’ te houden van elk verkeer met de grieksch-heidensche beschaving. - Mag men zonder terughouding beweren: ‘Paulus noemt de dichters der Grieken profeten, en zij mogen zoo genoemd worden, omdat de naam van profeet eigenlijk niets anders beteekent dan iemand, die in het openbaar spreekt’? Indien deze bewering, en zij kan kwalijk op andere plaatsen gebouwd zijn, alleen rust op Titus I: 12 (‘Een uit hen, zijnde hun eigen *profeet*, heeft gezegd: de Cretensen zijn altijd leugenachtig,’ enz.), dan ware eene nadere verklaring niet overtollig. Immers te dezer plaatse wordt door de benaming *profeet* niet aangeduid ‘iemand die in het openbaar spreekt,’ maar iemand die van oudsher, als met hooger geest bezield, het volkskarakter zijner landgenooten heeft geschilderd. - Is de geschiedenis van Jezus opstanding zoo naauwkeurig geboekt, is vooral het verhaal van Mattheus zoo klaar en duidelijk, dat van de wachters bij het graf, alleen door Mattheus vermeld, kan gezegd worden: ‘De wachters, die men bij het graf geplaatst had, om het te bewaken, zagen Hem opstaan?’ *Zagen* zij het? Bij het lezen van XXVIII: 1-4, moet men het wel gelooven; doch dan zagen de beide Maria's het ook, en wat wordt er in dat geval van het verhaal der drie andere Evangelisten? - Wanneer men de Bergrede, misschien met volle regt, Jezus ‘intreerede’ noemt, staat het dan ook vrij er bij te voegen: dat deze rede gehouden werd ‘nadat kort te voren de Dooper was gestorven’? Met de chronologie van Mattheus is deze meening omtrent het tijdstip waarop de bergrede werd gehouden, in openbaren strijd;

doch ook al meende Dr. Meijboom zich in het bepalen van dat tijdstip bij Lukas te moeten aansluiten, het zou niet veel baten. Laatstgenoemde evangelist laat zijne uittreksels uit de Bergrede *voorafgaan* (VI) aan het verhaal, niet slechts van Johannes dood, later ter loops door hem vermeld, maar van Johannes twijfelmoedigheid in de gevangenis (VII). - Willekeuriger dan al het overige, schijnt ons Dr. Meijboom's blik op het karakter van Maria, de moeder des Heeren, en met name op de geboorte-geschiedenis van Jezus. Slechts eenmaal geeft hij door een ‘naar het schijnt’ te kennen, dat niet alles zoo duidelijk is en niet zoo vloeijend afloopt, als men volgens zijne voorstelling denken zou. Omtrent Maria weet hij niet alleen (wat op een later tijdperk betrekking heeft), dat zij ‘reeds weduwe was’ toen haar zoon ‘in de rij van Israëls rabijnen’ was getreden en ‘het hoogste toppunt van luister’ had bereikt; niet alleen dat zij ‘heerlijke blijdschap’ voelde ‘toen de hemellingen juichten over haar eerstgeborene’ (zij bevond zich destijds in de herberg te Bethlehem, terwijl de hemellingen juichten daar buiten in het open veld); niet alleen dat zij ‘de heerlijke bestemming’ van haren zoon ‘kende,’ wat onvereenigbaar is met vele trekken der evangeliesche geschiedenis, waar wij de moeder des Heeren zien optreden, en inzonderheid met Marcus III: 21, 31, volgens welk berigt Maria haren zoon op zeker oogenblik voor krankzinnig heeft gehouden; maar ook, dat zij en Jozef zich hadden voorgenomen, en gedurende hun verblijf in Egypte als het ware met elkander hadden overleid, ‘zich voor goed van Nazareth te verwijderen’ en Jezus ‘te Bethlehem op te voeden.’ Dit voornemen werd, bij de terugkomst uit Egypte, alleen hierdoor verijdeld, dat na Herodes dood, Archelaus, ‘een zoon aan zijnen vader in geest en karakter niet ongelijk,’ den troon van Judea had beklommen. Deze omstandigheid was oorzaak, dat de echtelingen zich ‘gedwongen achtten’ Judea en Bethlehem links te laten liggen, ‘een lieven wensch ten offer te brengen,’ en terug te keeren naar Nazareth, van waar zij vroeger vertrokken, niet zoozeer om aan het bevel van keizer Augustus te voldoen, maar ‘om kwaad gerucht te ontgaan.’ Voegt men hierbij, dat Dr. Meijboom kans ziet de Wijzen uit het Oosten naar Bethlehem te laten komen ‘niet lang’ na Simeon's lofzang in den tempel, en zoodoende een deel der klove te dempen tusschen het verhaal van Lukas en dat van Mattheus, dan valt het niet te ontkennen, dat de harmonistiek der geboorte-geschiedenis, op zijn zachtst gesproken, hier op eene zeer ligtvaardige wijze gedreven wordt. Immers het onbevangen onderzoek ziet alle pogingen om Mattheus II met Lukas II te doen overeenstemmen, noodwendig schipbreuk lijden op de volslagen tegenstrijdigheid der wederzijdsche berigten. Wij keuren niet af, dat Dr. Meijboom in een geleerd boek, gelijk het ‘Leven van Jezus’, voor-

slagen doet ter oplossing van de voorhanden zwarigheden; maar wel, dat hij op den kansel en in zijne gedrukte leerredenen het voorkomen aanneemt gelijk wanneer deze zwarigheden óf niet bestonden, óf zegevierend door hem waren uit den weg geruimd.

Nog slechts een paar aanmerkingen. Dr. Meijboom's christologie is uit zijn ‘Leven van Jezus’ genoeg bekend; men vindt haar in deze preken terug, natuurlijk niet stelselmatig uiteengezet, maar ter loops ontvouwd. Zij is er ons niet helderder of aannemelijker door geworden. Op de menschelijke zijde van het Christusbeeld wordt nadrukkelijk gewezen. Zelfs treedt de prediker nu en dan in bijzonderheden van uiterst huiselijken aard. Zoo wordt het kind Jezus gezegd te zijn geweest ‘een zeer voordeelig kind,’ een beeld ‘van blozende gezondheid.’ En onder het genoegen, dat Maria later aan haren zoon beleefde, wordt medegerekend dat ‘de jongman,’ naar Nazareth teruggekeerd, ‘voor zijnen pleegvader een steun was in diens beroep,’ zoodat ook Hijzelf bij zijne tijdgenooten ‘den naam van timmerman verwierf.’ De prediker voegt er bij: ‘dat had ook anders kunnen wezen, en ware het anders geweest, dan had Maria's ziel eene bitterheid te meer gekend.’ Vergeten wij ook niet, dat de geschenken der Wijzen uit het Oosten, schijnbaar ongepast of onbruikbaar voor ‘een zuigeling’: goud, wierook, myrrhe, gezegd worden door Jozef en Maria, bij hunne vlugt naar Egypte en tijdens hun verblijf in dat vreemde land, te zijn te gelde gemaakt en hun bijzonder goed van pas te zijn gekomen. Aan den twaalfjarigen Jezus wordt, ofschoon in den edelen zin van het woord, op grond van zijn zeggen: ‘Wist gij niet dat ik zijn moest in de dingen mijns Vaders?’ eene soort van ‘dweepachtigheid’ toegeschreven, en zijne begeerte naar de dingen zijns Vaders wordt uitdrukkelijk voorgesteld als ‘de vrucht zijner twaalf eerste levensjaren.’ Menschelijker en huiselijker kan het niet. Intusschen wordt van dienzelfden Christus geleerd, dat hij is ‘nedergedaald uit den hemel;’ dat hij ‘uit den hemel op aarde is gekomen en uit de nabijheid van zijnen Vader een rijken schat van leven heeft medegebragt;’ dat hij ‘op 's Vaders troon gezeten’, voortaan ‘heerschappij oefent op geestelijken trant, zoo als God het doet;’ dat hij ‘met en voor ons’ leeft; dat hij het is, die Petrus tot Cornelius gebragt, eene kerkelijke bijeenkomst te Jeruzalem geleid, Stefanus verwekt, Paulus bekeerd, en buiten toedoen der Apostelen, te Antiochië eene gemeente gesticht heeft; welke goddelijke waardigheden en vermogens dan ook aanleiding geven tot eene vermaning als deze, aan de christenen van onzen tijd, vastgeknoopt aan de komst der Wijzen uit het Oosten: ‘o, dat wij voor hen niet onderdoen! Dat ook ons hart, dat ook ons leven Hem hulde doe! Gaan ook wij om hem te brengen het goud van een gelouterd hart, den wierook eener dankbare vereering, en de krachtige specerij

van eenen wakkeren geest, die het leven kruidt en het bederf afweren kan.' Gaarne betuigen wij niet te begrijpen, hoe de verschillende elementen van eene christologie als deze (uitwendig hemelsche afkomst en goddelijke alomtegenwoordigheid, hand aan hand met een schier tot het plebeesche afdalend deelgenootschap aan het menschelijke) tot een organiesch geheel te verbinden zijn. Te minder, daar Dr. Meijboom zelf, men zou zeggen in tegenspraak met zijne opvatting der persoonlijke Christus-regering, elders 'de gemeente' het hulpmiddel noemt waardoor deze regering wordt uitgeoefend, en wederom elders, het verwerpen van Jezus door hem gezegd wordt te zijn een in den wind slaan, niet der vermaningen van Jezus zelf, maar 'van Gods opvoeding in Hem.' Bewijzen zulke uitdrukkingen, dat 'het nedergedaald zijn uit den hemel' en 'het gezeten zijn op Vader's troon' volgens Dr. Meijboom beeldsprakig moet worden opgevat? of wel, zijn zij hem als onbewust ontsnapt? Men weet het niet.

Eene minder gewigtige opmerking ten slotte. Onder hetgeen de lezing van dezen preekbundel eenigzins... onuitlokkend maakt, behoort de herhaalde aanwijzing van gebeden, die niet dan enkele malen voluit worden medegedeeld en waaraan de lezer dus weinig heeft, benevens de opgave van liederen en van gedeelten uit den Bijbel, die vóór of onder de godsdienstoefening werden gelezen of aangeheven. Men vergelijke het hoofd der achtste rede: '1ste Voorzang Ps. LXXXIV: 1, 6; (voorgelezen Matth. II: 16-23; Luk. II: 41-48; Mark. III: 20, 21, 31-35; Joh. XIX: 25-27; Matth. X: 34-42). 2de Voorzang Gez. XXIV: 1, 3.' Aanteekeningen als deze moesten niet verder komen dan het manuscript van den prediker, of alleen in vertrouwen worden medegedeeld aan voorzanger en organist. - Zonderlinger nog is hetgeen aan het slot der doopredikatie ter loops aan den lezer wordt berigt: 'Na het *ja!* der ouders, volgde de bediening van den doop.' De vermelding van dit feit schijnt ten eenenmale overbodig. Doch welligt geschiedde zij ten gerieve en tot geruststelling der buiten de hoofdstad woonachtige lezers. Immers bij de welbekende flaauwheid der jongste kloppingen van den Amsterdamschen hartader, verheugt men zich, dat althans in den boezem der Hervormde gemeente aldaar, nog wel zooveel van den ouden, goeden geest van onwrikbaarheid en zelfstandigheid is overgebleven, dat de predikanten den doop niet bedienen, tenzij vooraf de ouders met *ja* hebben geantwoord op de hun voorgestelde vragen.

CD. BUSKEN HUET.

J. van Waning Bolt, La prière pour le roi. Anvers, 1856.

Den 17den Augustus des vorigen jaars werd deze feestrede uitgesproken. Aanleiding was de vijfentwintigste verjaardag van koning Leopold's komst aan de regering. Ds. van Waning Bolt greep deze gelegenheid aan, om zijne Antwerpsche gemeente te onderhouden over de eenigzins profetische woorden, zegt hij, van Psalm LXXII: 15: *On priera pour lui* (*le roi*) *continuellement*.

Er moge iets pikants in gelegen hebben, een protestantsch leeraar, Hollander van geboorte, op den Belgischen kansel, ongevraagd en uit eigen beweging, tot onbeperkten lof van koning Leopold te hooren spreken, en hem de gemeente met driedubbelen aandrang te hooren opwekken (de preek is in drieën verdeeld) om voor dien vorst te bidden. Wij ontkennen dit niet, en zouden, om het vreemde van het geval, de godsdienstoefening gaarne hebben bijgewoond. Doch *la presse aux mille voix*, om met den redenaar in het voorberigt te spreken, had, dunkt ons, niet noodig gehad, de exemplaren zijner feestrede te verduizendvuldigen. Uitgaven als deze kunnen ligtelijk aan Belgische katholieken den spot leeren drijven met de protestantsche prediking daar te lande, en hen herinneren aan Voltaire's vernederend pleidooi voor de onderdrukte protestanten in Frankrijk: *Leur seul crime est de prier pour le roi en mauvais français*. Als doel der uitgave wordt, onder meer, in het voorberigt vermeld: ‘de rendre un témoignage au[1] zèle, à la ferveur et à la piété des protestants en Belgique, qui saisissent chaque occasion de pouvoir[2] adresser au Très-Haut les[3] prières pour le roi, pour son règne, pour sa dynastie et pour son peuple.’ Wij begrijpen niet wat de Belgische protestanten noodig hebben met hunne koningsgezindheid te koop te loopen, of, indien bijzondere omstandigheden, ons onbekend, eene dergelijke manifestatie wettigden, wij hadden haar gaarne vastgehecht gezien aan een degelijker stuk dan de feestrede, wier titel aan het hoofd dezer korte aankondiging staat uitgeschreven.

Wij gaven reeds te kennen, dat haar stijl niet van de keurigsten is. Men oordeele over zegswijzen als deze: *être en fête, avoir sujet de reconnaissance, s'approcher devant la face de Dieu, avoir commencé depuis longtemps les rumeurs et les cataclysmes des passions politiques*,

1 Men zegt: rendre témoignage *de*.
2 *Occasion de pouvoir* is een pleonasme.
3 Moet zijn: *leurs* prières, of *des* prières.

des vêtements parsemant le chemin, des oriflammes qui rentrent, une vérité qui dit, la parole en disant, la journée d'une vie s'inclinant vers le couchant. Wat beduidt het, tot God te zeggen: *Hommage et grandeur à ta Majesté suprême?* En hoe kan men den hemel beschrijven als de plaats: *où règnera l'éternité?* - Wat de ontwikkeling der denkbeelden betreft, men neme de openingswoorden van het eerste deel, waarin zal betoogd worden, dat en waarom, allereerst, het gebed voor den koning christenpligt is. De aanhef van het betoog luidt aldus: ‘La prière continuelle pour le roi serait-elle écoutée de Dieu? Nous n'en doutons nullement!’ welke verklaring verder in drie bladzijden wordt uitgesponnen. Wij vragen den redenaar: waartoe houdt gij ons op met het aantoonen eener zaak, die volgens uw eigen bekentenis boven alle bedenking is verheven? Waarom neemt ook gij, gelijk zoo menig prediker, uwe toevlugt tot eene soort van oratorische wending, die beneden de waardigheid is van den kansel, en alleen bewijst óf dat gij niets nieuws weet te vertellen, óf dat gij geen kans ziet de waarheid uwer redeneringen met gronden te staven? - De dogmatische begrippen van den redenaar onderscheiden zich evenmin door hunne diepte als zijne betoogwijze door hare kracht. Ten voorbeelde: ‘Chrétiens! quand tout cela aura disparu, quand les échos eux-mêmes des fêtes et des cris ne se feront déjà plus entendre, alors ce qui reste: c'est *la prière*. Elle monte devant l'Eternel! L'ange de la ferveur l'écoute, l'enlève de notre bouche et de nos coeurs, la prend, et, serviteur devant le trône du Très-Hant, la porte devant son Maître; et l'autre ange, celui qui tient à la main le livre de vie, l'inscrit et l'enregistre dans ce livre pour la garder jusqu'au grand jour où tous les livres seront ouverts! Car ce jour viendra! Alors les grands et les petits, les rois et les peuples seront traduits devant le trône du Souverain de l'univers, pour être jugés selon les oeuvres qu'ils auront faites dans la chair!’ Dat Joden-rabbijnen, na de Babyloniesche gevangenschap, een eeuw drie vier voor onze jaartelling, deze en diergelijke vormen hebben uitgedacht en gebezigd om hun geloof aan de bovenzinnelijke wereld en met name aan de onsterfelijkheid, den volke in te prenten, dit weten wij niet slechts te verklaren, maar ook te eerbiedigen; doch wanneer men aan de christenen der negentiende eeuw niets beters weet te leeren dan de overgeleverde droomerijen dezer zoutelooze angelologie en eschatologie, deed men wijzer over iets anders te spreken. - Ten slotte een bewijs van den niet zeer gelukkigen takt des feestredenaars. Op grond der lasten en bezwaren aan het koningschap verbonden, zal hij betoogen, dat het den koning nuttig is, zoo er onophoudelijk voor hem wordt gebeden: ‘C'est une chose bien élevée qu'un trône, et une chose bien brillante qu'une couronne. C'est quelque chose de bien imposant qu'une royauté. Le voyez-vous d'ici

ce cortège splendide, ces bannières, ces gonfalons, ces armures, ces cohortes; les entendez-vous ces fanfares, ces cris, ces chants; les admirez-vous ces manifestations d'enthousiasme, de joie, de sympathie? Eh bien! aussi, cette royauté trop souvent, toujours, c'est un fardeau bien pesant, bien lourd, bien écrasant! Bien souvent on entend ce voeu populaire: “Si j'étais roi!.....” et pourtant, vous qui souhaiteriez ainsi, si vous l'étiez, quels soucis, quel travail, quel ennui!’ Dit lezende werden wij, tot groote schade onzer stichting, doch gewis niet buiten de schuld van den prediker, aanstonds herinnerd aan de oude volksromance:

Si j'étais roi, lui repondit bon Pierre,
Sais-tu, gros Jean, ce que je ferais, moi?
J'adoucirais le sort de mon vieux père,
J'achèterois du pain blanc à ma mère,
Si j'étais roi! Si j'étais roi!

Wij betwijfelen of een spreker, door het levendig maken van zulke herinneringen, immer den roem behalen zal een smaakvol kerkredenaar te zijn.

Misschien geven wij onzen Antwerpschen ambtgenoot ongenoegen door het oordeel dat wij over zijne rede vellen; en voorzeker, wanneer men, als hij, met goede bedoeling, bij eene feestelijke gelegenheid, een hartelijk woord meent gesproken te hebben, is het niet aangenaam deze uitstortingen des gemoeds door de onvriendelijke kritiek te zien nagewikt en overgewogen. Intusschen, de verantwoordelijkheid voor dit pijnlijke komt niet voor onze rekening, maar ten laste van hem, die, zonder het charisma der welsprekendheid te bezitten, zich niettemin aan het doen drukken en verspreiden van feestredenen waagt.

CD. BUSKEN HUET.

Catilina.

Boot en Rinkes. De kritiek en onze critici.

Gids van Oct., p. 449.

> Nihil est enim, quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitae reposcere eum, qui non possit suae reddere.
> CICERO.

Prof. Kiehl uit Deventer heeft in het vorige nommer van ‘de Gids’ een stuk geplaatst, waarvan de titel hierboven is opgegeven. Te oordeelen naar de opgave van eene menigte titels van boeken, waarin over Cicero's tijd en werken gehandeld wordt, zou men eenige beschouwingen verwachten over een der gewigtigste tijdstippen van Rome's geschiedenis: - maar tot mijne verwondering bevat het groote stuk niets dan eene veroordeeling van de twee laatst vermelde werken, waarin de quaestie behandeld wordt of de eerste Catilinaria al dan niet door Cicero geschreven is. Daar geen der andere opgegeven werken *een enkel woord* over die quaestie bevat, blijkt het dat de titels alleen zijn opgegeven om als overtollige figuranten te dienen voor eene ostentatie van geleerdheid, waarvan het effect op onwetende of niet genoeg ingelichte lezers berekend is.

Mommsen, een der figuranten, wordt in de geheele recensie niet genoemd; en alles wat in zijne Röm. Geschichte betrekking kan hebben op de eerste Catilinaria zijn twee volzinnen, waarin gezegd wordt dat Catilina in den Senaat kwam; dat hij op den heftigen aanval van Cicero trachtte te antwoorden, en dat hij na de Senaatsvergadering naar Etrurië vertrok (III, p. 174). Drumann aan wien onze strijd ook onbekend is wordt aangehaald als een ‘scherpzinnig man, die zich met zekere warmte tegen de beweerders der onechtheid van eenige der Catilinarische redevoeringen heeft verklaard, en vooral, tegen Orelli en anderen de inconsequentie en partijdigheid der aanvallers heeft doen uitkomen.’

Madvig, ‘wiens gezag omtrent vraagpunten van Latijnsche taal met evenveel regt geacht is, als dat van Drumann

over onderwerpen van Romeinsche geschiedenis' heeft zich hevig uitgelaten tegen Ahrens die de vierde Catilinaria verwerpt. Hij schreef later nog: 'ik heb naderhand niet minder onbezonnen verhandelingen over de Catilinarische redevoeringen gelezen, maar die gansche soort van kritiek is reeds genoeg ten toon gesteld en aangewezen van welken aard het is.'

De vergelijking zoo even aangehaald is zeker vrij wat eervoller voor Drumann dan voor Madvig. - De naïve opmerking dat Drumann's gezag over onderwerpen van Rom. Geschiedenis zoo geacht is, maakt het noemen van zijn naam hier bespottelijk waar alleen gesproken wordt over de taalkundige quaestie, ten opzigte waarvan Drumann zich incompetent verklaart, V, p. 517. 'Die Sprache hindert nicht, sie (de vierde Catilinaria) als ächt anzuerkennen, mögen auch einzelne Wendungen u. Ausdrücke befremdlich sein. *So urtheilen sachkündige Gelehrte*,' waarna hij zich op Madvig en anderen beroept.

Prof. Kiehl had gerust al die auctoriteiten achterwege kunnen laten, daar hunne geschriften vroeger uitkwamen dan het mijne, en hij had zich de insinuatiën, die hij uit hunne woorden afleidt, kunnen besparen, zoo ze hem niet hadden moeten dienen tot het ophalen van de volgende onwaarheid: 'de medegedeelde beschouwingen (van Madvig en Drumann) zien niet bijzonder op *die* stukken' (waartegen zij NB. schreven), '*maar kenschetsen in algemeene trekken* HET STELSEL *dat thans ook op de eerste wordt toegepast*.' - Er kan alleen sprake zijn van 'het toepassen van een stelsel,' waar men volgens eenigen vasten, aangegeven regel of regels, een bepaald doel wil bereiken: maar tot hiertoe bestaat er toch geen stelsel dat men te volgen heeft bij het onecht verklaren van eenig stuk uit de oudheid. De wijze van bewerking loopt bij Orelli, Ahrens en Cludius dan ook hemelsbreed uit een; Prof. Kiehl zou het weten zoo hij hunne geschriften gelezen had: - maar de onwaarheid dat ik 'hun stelsel' zou hebben toegepast is b.v. ten opzigte van Orelli zoo tastbaar, dat Prof. Kiehl zelf in zijne recensie mij voorwerpt *dat ik Orelli bestrijd*; hij is zoo voorzigtig geweest den naam van Orelli weg te laten; 't zou anders te zeer door ieder lezer zijn opgemerkt. - Orelli had n.l. de drie laatste redevoeringen beschouwd als ondergeschoven door Tiro even als § 3 van Ep. I, l. II, ad Atticum; Dru-

mann (zie p. 450) en Madvig hebben dat gevoelen bestreden en meermalen heb ik mij tegen Orelli's gevoelen verklaard (p. XXVII, XXX). Prof. Kiehl ignoreert zulks in het begin der recensie, zeggende dat ik hetzelfde stelsel toepas als Orelli en anderen; terwijl hij juist het tegenovergestelde zegt (p. 467): ‘Maar 't is hier onverschillig of die brief echt zij dan wel niet, want hij geeft niet meer dan eene vrij zwakke praesumptie voor de echtheid der Catilinariae. *Dr. Rinkes beweert verder dat die onechte brief niet door Tiro is ondergeschoven. Natuurlijk mag dat ook niet waar zijn*.’ - Prof. Kiehl laat onopgemerkt dat ik met Tunstal aanneem dat Tiro de brieven aan Atticus *niet* heeft uitgegeven, en hij laat het daarentegen voorkomen, dat ik met Orelli, ‘Tiro's werk om het andere woord voor ongerijmd en bespottelijk heb uitgemaakt’ (p. 461). Dat Prof. Kiehl Orelli's bewijzen tegen de echtheid der drie laatste redevoeringen niet heeft gelezen is gemakkelijk te bewijzen. Volgens hem heb ik Orelli's ‘stelsel toegepast’ op de eerste redevoering; - mijne bezwaren zijn louter *van taalkundigen aard;* Orelli daarentegen zegt van zijne aanmerkingen: ‘Ik heb hier *alleen* aanmerkingen van *geschiedkundigen* aard bij willen voegen, niet alleen om deze onbeduidende redevoeringen op te helderen door de nadere aanwijzingen en getuigenissen van den echten zoowel als van den ondergeschoven Cicero en van Sallustius, maar ook om de fouten van den declamator aan te toonen en de jongelieden te leeren hoe men schrijvers, die dezelfde gebeurtenissen verhalen, tegen elkander moet vergelijken.’

Bij de uitgave van mijne dissertatie voorzag ik, dat mijn gevoelen tegenspraak zou vinden: ik verwachtte dat ik van den een' of anderen kant hevig aangevallen en misschien hard beoordeeld zou worden; doch eene behandeling als die welke Prof. Kiehl zich tegen mij veroorlooft, had ik stellig niet verwacht. Een eerlijken strijd vrees ik niet; integendeel zal ik toonen, overtuigd van de regtvaardigheid mijner zaak, dat ik dien overal waar zulks waardiglijk en wetenschappelijk geschieden kan, voeren wil; gaarne dáár toegevende, waar het blijken zal dat ik gedwaald heb: - maar met des te meer nadruk en kracht moet ik protesteren tegen de lage insinuatiën die Prof. Kiehl tegen mij durft bezigen, alsof ik mijn naam verbonden had aan eene klinkende onwaarheid en eene geruchtmakende dwaalleer; alsof ik gegrepen

had naar bekendheid, al ware 't op de wijze van Heróstratus, onverschillig met welke middelen dat geschiedde; alsof ik gestreden had met de wapenen der meest ongeoorloofde chicane en met eene onverschilligheid omtrent de waarheid, zóó blijkbaar en zóó stelselmatig dat men naauwelijks aan verblinding en vooringenomenheid kan blijven gelooven: - die blaam werp ik verre van mij, met de diepste verachting jegens hem, die een' eerlijken naam op die wijze tracht te bezoedelen.

Prof. Bake zou volgens Prof. Kiehl reeds zijn gevoelen omtrent de onechtheid der eerste redevoering hebben laten varen: ‘Wanneer de bewijsvoering (p. 450) hem inderdaad voldeed, we zouden haar, dunkt me, niet lang meer in de *Scholica Hypomnemata* of in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen vruchteloos zoeken, zoo al niet in onze *Mnemosyne*, of in een afzonderlijk geschrift.’ Voor deze bewering heeft Prof. Kiehl nooit den minsten grond gehad; integendeel hij weet dat Prof. Bake's gevoelen omtrent de onechtheid der eerste Catilinaria niet veranderd is: hij *wist* het *vóórdat* zijn stuk uitkwam juist uit ‘onze Mnemosyne,’ waarin Prof. Kiehl even als ik geruimen tijd vóór de uitgave de proefbladen ontving. ‘Huiusmodi minutis correctionibus’ (zoo schrijft Prof. Bake, Mnem. VI, p. 438) ‘emendari posse puto elegantissimi libelli contextum (Bruti Ciceronis) quem nobis Codd. Mss. reliquerunt, ut in singulis obtineatur casta et sincera et solida et sana Ciceronis oratio. *Idem si umquam effecerit Madvigius in Catilinariis, cui largissimam Codicum suppellectilem praesto fore ipsius causa* (*nam mea nihil interest*) *vehementer opto, erit mihi magnus Apollo*.

P. 455: ‘Als deze’ (Wolf) ‘de bekende Vier Redevoeringen onecht hebben wil, hoopt hij de geleerden spoedig door zijne redenen te zullen overtuigen, en ook de onkundigen na verloop van tijd, als de toekomstige zetters der complete Cicero-uitgaven die redevoeringen op nuttige wijze met verschillende letter zullen gedrukt hebben. Dr. Rinkes heeft eene dergelijke handigheid, die ook op de onkundigen berekend is: als hij den auteur van de Catilinariae (l. eerste Catilinaria) te noemen heeft, pleegt hij dat in termen te doen, welke het verwijt van onechtheid bevatten: de gewaande Cicero,’ enz. Ook deze insinuatie is valsch; - ik heb voor geene onkundigen geschreven; ik heb geene han-

digheid gebruikt noch willen gebruiken, die op hen berekend was. Mijn onderzoek had mij tot de stellige overtuiging gebragt, dat ik een ondergeschoven stuk van Cicero voor mij had; hoe kon ik den schrijver anders noemen, als ik hem aan moest wijzen, dan met den naam van Pseudo-Cicero, declamator of dergelijke?

Ibid. ‘Tegenover de algemeene opmerkingen van Madvig volgt Dr. Rinkes eene zeer handige taktiek. - De taktiek is aardig, want in het algemeen is de opmerking waar, en men moet de stukken gelezen hebben, om regt te gevoelen *hoe koddig het is Madvig te hooren uitdagen tot dergelijken strijd*. Maar de groote meerderheid heeft niet alle stukken gelezen, en deze of gene laat zich wegslepen door het zelfvertrouwen van den schrijver. Prof. Boots taktiek is niet zoo handig. *Hij neemt het uitdagen van Madvig voor goede munt op*, en geeft zijne beduchtheid te kennen, dat deze, zoo groot een man, zich niet met een jong menschje in strijd zal willen begeven.’

Hetgeen de recensent hier als woorden van Prof. Boot aanhaalt, heeft deze noch gezegd, noch bedoeld. Prof. Kiehl heeft óf de volgende woorden niet *kunnen* vertalen, óf hij heeft ze *opzettelijk* verdraaid. Immers Prof. Boot schreef (p. VI): ‘Atque ego, qui vehementer laetor quod de oratione Tulliana disputationem instituisti, maximum eius fructum putarem, si Madvigius, quem scimus nuper rediisse in suum illud regnum, excitaretur ad eandem quaestionem de industria tractandam; sed vereor, ne vir summus cum adolescentulo certare nolit.’ En waartoe dient de opzettelijke verdraaijing dier woorden? Alleen om eenigen schijn van waarheid te geven aan de insinuatie, dat ik Madvig zou uitgedaagd hebben tot den strijd tegen mij. Ook die plaats, waaruit Prof. Kiehl zijne insinuatie trekt, heeft hij óf niet *kunnen* vertalen, óf hij heeft ze *opzettelijk* verdraaid. Waar ik de apodictische veroordeeling van Ahrens door Madvig bespreek, laat ik deze woorden volgen (Introd. p. III, n. 11): ‘Melius, ut mihi quidem videtur, is agit, qui vel uberiore doctrina praeditus, vel melioribus codicibus excussis (quod in neminem magis cadere arbitror, quam in ipsum Madvigium, de Cicerone optime meritum), singularia Ahrensii vitia indicat, quam qui illis generalibus sententiis, quibus eodem iure aeque generales opponi possunt, utitur ut auctoritate sua aliorum senten-

tiam evertat.' Hoe Prof. Kiehl uit die woorden halen *kan* en *durft*, dat ik Madvig uitdaag tot den strijd, is mij een raadsel.

De wijze waarop Prof. Kiehl uiteenzet hoe de quaestie is aangekomen en hoe ze is behandeld, bewijst dat men zijne betuiging, dat hij de waarheid zoekt, niet al te streng moet opnemen; maar Prof. Kiehl hard vallen over enkele uitdrukkingen, over het groeperen en plaatsen zijner woorden, wil ik niet, waar zich zoo vele voorbeelden als om strijd opdoen van allerlei insinuatiën en opzettelijke onwaarheden, die ieder eerlijk man verfoeit. Het resultaat, dat Prof. Kiehl krijgt, nadat hij de introductie van mijn stuk heeft doorgeloopen, vinden wij p. 470: 'Er is een antwoord mogelijk op hetgeen na 't lezen van dit overzigt der Inleiding terstond in het oog valt. Die inleiding immers behelst Niets, volstrekt Niets, dat ook slechts een oogenblik als argument tegen de echtheid der redevoering kan worden volgehouden. Maar 't is toch waarschijnlijk, dat Dr. Rinkes iets heeft aangevoerd dat houdbaar is. Dat zal nu niet in de Inleiding maar in den even langen Tekst met Noten moeten gezocht worden.' De dwaasheid van deze insinuatie zal terstond in het oog vallen, als men bedenkt, dat bij het behandelen van een of ander vraagpunt de bewijzen niet in de Inleiding, maar in het stuk zelf behooren voor te komen. Bovendien heb ik uitdrukkelijk gezegd op het einde mijner Inleiding, waar ik opgaf welke wijze van behandeling ik dacht te volgen, dat ik de bewijzen zou plaatsen in het stuk zelf (p. XLIX). En waar heb ik gezegd, dat in de Inleiding een enkel bewijs zou aangebragt worden voor de onechtheid der eerste redevoering, of waar heb ik een enkel gezegde uit de Inleiding als bewijs voor mijne stelling doen gelden? Is het geene kwade trouw het te laten voorkomen, dat ik, die schrijven wil over de onechtheid der eerste redevoering, in 50 compres gedrukte bladzijden geen enkel bewijs voor die onechtheid heb kunnen bijbrengen? Op dezelfde wijze wordt geïnsinueerd, p. 476, dat ik hetgeen ik schreef over de Pseudepigrapha *in plaats van* bewijsvoering zou willen laten doorgaan. Mijn doel was, en ik volgde daarin Wolf, bij de uitgave der Oratio pro Marcello, en van de Quatuor Orationes post Reditum, om in de Inleiding hoofdzakelijk de uitwendige gronden, die *voor* de echtheid aangevoerd

worden, te bespreken, enkele quaesties te behandelen, die daarmede in verband staan, en aan te toonen, dat althans de mogelijkheid bestaat, dat de redevoering, waarover ik handelde, ondergeschoven is.

Het verwijt dat ik op het einde van mijn betoog iets wat ik *daar niet* bewijzen wilde, niet bewezen heb, wordt nog eens herhaald met deze woorden: ‘En dat zijn nu alle redenen voor de onechtheid behalve die van taal en stijl.’ Meent Prof. Kiehl dan dat eene herhaling van dezelfde onwaarheid zijne woorden geloofwaardiger zal maken?

P. 468: Ten opzigte van Quinctilianus wordt toegegeven, dat ik het bewijs geleverd heb, dat zijne getuigenis over de eerste redevoering van geen gewigt is. Prof. Kiehl doet het met deze woorden: ‘Nadat Dr. Rinkes met grooten rijkdom van voorbeelden Quinctilianus voor goed heeft afgemaakt.’ Wij zouden dus over kunnen gaan tot Asconius zoo ik niet een nieuw proefje had bij te brengen hoe Prof. Kiehl insinuëert. - ‘Prof. Boot,’ zegt hij (p. 469), ‘na eerst den ijver van zijn gewezen leerling geprezen te hebben, gaat voort door hem, *misschien met zekere ironie*, te doen opmerken dat *ook* Spalding niet veel hechtte aan het kritisch oordeel van Quinctilianus. Dr. Rinkes had Spalding moeten noemen: gekend heeft hij hem zeker zoo als iedereen hem moet leeren kennen, die zich zelfs vlugtig met Quinctilianus bezig houdt.’ Deze woorden bevatten dus het verwijt dat ik opmerkingen, aan anderen ontleend, voor de mijne zou hebben willen laten doorgaan. Met het grootste regt zou ik kunnen antwoorden dat het ten eenemale onnoodig was mij te beroepen op het gezag van anderen, waar ik veel meer bewijzen heb aangebragt, waaruit blijkt dat men aan Quinctilianus geen auctoriteit mag toekennen in eene quaestie als de onze, dan Prof. Kiehl bij eenig schrijven zal vinden: maar de insinuatie is bovendien ten eenemale valsch; immers beriep ik mij op Markland, die toch zeker wel voor tien Spaldings telt (p. XLI). ‘Atque si praeclarus hic oratoriae artis magister sibi semel imponi passus est supposito libello, quid obstat, quominus *iterum* in talem fraudem inciderit?’ Prof. Kiehl schijnt die plaats in mijne Inleiding ook niet gelezen te hebben, of hij maakt er *opzettelijk* geene melding van.

P. 459: ‘Niemand heeft onder den Ouden, die tot ons gekomen zijn, meer werk van Cicero gemaakt en meer tot ons regt verstand van dien schrijver bijgedragen dan de taalkenner Asco-

nius. Zijn leeftijd is niet naauwkeurig bekend, waarschijnlijk echter werd hij omstreeks het begin van onze tijdrekening geboren, dus ééne eeuw na Cicero, en in elk geval is die bepaling niet verre bezijden de waarheid. Maar iedereen, ook die enkel zijne meesterlijke inleiding op de pleitrede voor Milo gelezen heeft, zal toestemmen dat hij Cicero's tijd allernaauwkeurigst kende, en de weinige overgebleven stukken zijner Commentariën op Cicero's *werken* (lees: *redevoeringen*) staan bij de geleerden hoog aangeschreven.' Ik zal zeker de laatste zijn om te ontkennen dat wij door Asconius zeer veel weten hetgeen ons, zoo zijne geschriften geheel waren verloren gegaan, of veel minder duidelijk of geheel onbekend zoude gebleven zijn. Doch men houde in het oog dat de berigten van Asconius van louter historischen aard zijn, dat er in al de commentarii op de redevoeringen van Cicero, die wij in hun geheel bezitten, en daar waar andere schrijvers of Asconius zelf melding maken van zijne geschriften die verloren zijn, slechts ééne enkele taalkundige aanmerking is, welke volgens Madvig van lateren tijd is (de Q. Asc. Pediani Commentariis, p. 78 sq.). Het is dus ten eenenmale onverdedigbaar, dien man een *taalkenner* te noemen, een naam, die hem nergens noch in handschriften, noch door een' der oude schrijvers (Hieronymus noemt hem zelfs uitdrukkelijk *scriptor historicus*) gegeven wordt, een naam, dien Prof. Kiehl er hier tegen beter weten aan bijgevoegd heeft om aan de getuigenis grooter gezag bij te zetten.

Ook ten opzigte van den tijd wanneer Asconius zou geschreven hebben is de opgave onjuist. Prof. Kiehl laat hem ééne eeuw na Cicero geboren worden en voegt er bij, dat die bepaling *niet ver bezijden de waarheid is*.

Maar waarom zegt Prof. Kiehl dan niet liever *de geheele waarheid?* Omdat hij er dan bij had moeten voegen dat Asconius, wiens geboortejaar volstrekt onbekend is, *althans meer dan* 120 *jaren* schreef, nadat Cicero tegen Catilina had gesproken. Zie Introd., p. XXXIV, n°. 176.

Dat de overgebleven stukken zijner commentarii op de *redevoeringen* van Cicero (was het zonder bedoeling dat Prof. Kiehl binnen woû smokkelen *commentarii op Cicero's werken* p. 459?) bij de geleerden hoog staan aangeschreven en dat hij Cicero's tijd naauwkeurig kende is zeer waar, maar daar de conclusie uit te trekken dat hij als getuige in eene quaestie van kritiek te vertrouwen is, dat is wel wat heel sterk,

vooral omdat het tegendeel blijkt uit een door Markland tegen hem aangehaald bewijs ten opzigte van de redevoering *de Haruspicum responso*. Ik heb dat bewijs geciteerd in mijn stuk; het kan dus aan Prof. Kiehl niet onbekend zijn. - Na gezegd te hebben dat Quinctilianus een onecht stuk van Cicero voor echt erkend heeft voegt Markland er bij: ‘Men moet zich nog *veel minder* verwonderen dat Asconius zich heeft laten foppen: hij toch was niet zoo ervaren in de kritiek, als degeen behoort te zijn die zijn geheele leven gesleten heeft in het doorbladeren en doorsnuffelen van de grootste redenaars.’ (Vgl. Introd. XL. Markland bij Wolf IV Oratt. p. Red. LXX sqq. en mijne aanmerkingen tegen Madvig, die Asconius verdedigde, Intr. XXXIX n. 202). Prof. Boot schreef: ‘*Ik zal niets over deze quaestie zeggen, dan dat het nog niet uitgemaakt is, dat Asconius zich zou hebben laten foppen*, zoo als ook het gevoelen van Wolf was, die meende dat het wel mogelijk was (*dubitanter monui*, zegt Wolf. p. XXXIX, IV Orat. p. Red.), dat Asconius de echte redevoering had gezien en dat het ondergeschoven stuk eens later in de plaats zou zijn geschoven.

Prof. Kiehl durft hierbij aanteekenen: ‘Dezelfde schrijver (Prof. Boot) betwist ook, teregt naar mij toeschijnt, eene derde opmerking van Dr. Rinkes tegen Asconius omtrent de redevoering De Haruspicum Responsis.’ - De lezer moge er dan bij denken dat Prof. Boot mijne bezwaren glansrijk heeft weerlegd. Wie weet wat Prof. Boot schreef, zal dergelijke handelwijze van Prof. Kiehl oneerlijk noemen.

Asconius schreef voor zijne zonen, die de redevoeringen van Cicero lazen, historische aanteekeningen; de wijze waarop hij hier en daar tot hen spreekt (b.v. p. 44, reg. 7, 16, 73, reg. 18, coll. 26, reg. 7, 80, reg. 8), en de vele herhalingen waarin hij vervalt (hij vertelt o.a. driemalen kort op elkander in denzelfden commentaar dat Catilina het hoofd van Marius Gratidianus door de stad gedragen heeft, p. 84, reg. 6, 87, reg. 13, en 90, reg. 15 (Orell.)), bewijzen voldoende dat zijne zonen nog zeer jong waren; waar hij in gevoelen van anderen afwijkt betreft het louter historische quaesties: het verschil van een dag, p. 32 reg. 15; van een jaar, p. 1, reg. 6, of Catilina al dan niet door Cicero verdedigd is, p. 85, reg. 10. Hij staat daarom ‘zoo hoog aangeschreven bij de geleerden’ omdat hij vele officiële bescheiden had, die wij missen: maar zoo de *acta* van Cicero's tijd waren overgebleven,

waaruit Asconius zooveel putte, dan zouden zijne commentarii, zoo al eenige, dan zeker toch zeer geringe waarde voor ons hebben.

Zelfs in de historische opgaven maakt Asconius *blunders*, die hij niet zou gemaakt hebben, zoo hij de *werken* van Cicero *beter* gekend had. Twee dergelijke feilen, die onopgemerkt waren gebleven, heb ik opgegeven (p. XL). Prof. Boot gaf mij beide opmerkingen toe, maar voegde er bij, dat er z.i. nog al verschil bestaat tusschen het begaan van historische feilen, die toch ook zoo belangrijk niet zijn, en eene schromelijke vergissing in het erkennen van een ondergeschoven stuk van Cicero voor een echte redevoering. Ik heb dan ook nergens die feilen op eene lijn geplaatst. Prof. Kiehl ziet er geen bezwaar in zijnen lezers te vertellen, p. 468: 'Eene andere aanwijzing van Dr. Rinkes, *betreffende iets wat hij voor twee dwalingen* UITGEEFT, *die hiermede in vergelijking zouden komen, is reeds door Prof. Boot* VOLDOENDE *beantwoord*.

Ik heb de getuigenis van Asconius vooral daarom gewraakt, omdat juist in de door hem aangehaalde woorden een sterk bewijs voor de onechtheid ligt opgesloten. De Pseudo-Cicero zegt n.l. § 4, dat het, toen hij de redevoering tegen Catilina hield, *reeds de twintigste dag* was dat hij het Senaatsbesluit: "videant consules" cett. had laten slapen. Asconius merkt aan, dat er *moest* staan: *de achttiende dag*, als de schrijver naauwkeurig had willen spreken, maar dat Cicero een rond getal gekozen had en daarom, hoewel fautief, gezegd had, de twintigste dag. Is het echter wel denkbaar, dat Cicero bij die gelegenheid eene onnaauwkeurigheid zou begaan? De mogelijkheid zou men mogen aannemen, wanneer de Romeinen bij het gebruik van ranggetallen zich even als bij hoofdgetallen van ronde cijfers bedienden. Maar dit is niet het geval, en zoo het ergens moge voorkomen bij een der classici (waarvan mij echter geen geval bekend is), *zeker* heeft het niet plaats, wanneer er nog *iam* wordt bijgevoegd[1]. Prof. Kiehl voert geen enkel bewijs aan tegen het laatste, dan alleen, dat *ergo* stout is, p. 461, n.l. om aan te nemen, dat Cicero niet kon zeggen wat strijdt tegen de vaste gewoonte der Romeinen van zijn tijd, en wat ieder erkennen zal, ook ten opzigte van zijn

1 Omgekeerd zou Cicero zeker wel hebben kunnen zeggen *dies iam vicesimus*, wanneer er reeds *meer* dan twintig dagen verloopen waren. Cf. Liv. IX, 34, §6.

eigen taal eene dwaasheid te zijn, en hij laat er op volgen: “Intusschen zou daarvoor (n.l. voor dat *ergo*) eenige grond bestaan, indien de schrijver zijne opmerking bewezen had; dat doet hij echter niet, maar haalt eenige plaatsen aan waar het juiste ranggetal met *iam* voorkomt.” Welke bewijzen wil Prof. Kiehl dan anders dan het vaste gebruik der schrijvers? Of zal hij de leer voorstaan, dat men zeggen mag: dit is nu *reeds de tiende maal* dat ik u bewijs, dat gij oneerlijk met mij te werk gaat, wanneer er slechts *acht* voorbeelden aangegeven zijn? - Wanneer nu eene andere opmerking juist is, omtrent het gebruik der ranggetallen, die Prof. Kiehl noemt: “de leer van Dr. Rinkes over de ranggetallen”, p. 461; hoewel ik *uitdrukkelijk* Madvigs woorden aanhaalde, die ze reeds vroeger behandeld had, p. XXXV, n. 180, welke woorden door Prof. Kiehl herhaald worden, p. 462, n. 18, dan zal zulks een bewijs te meer zijn voor mijne opmerking, ten opzigte van den regel voor de ranggetallen met *iam;* n.l. de opmerking, dat de Romeinen gewoon zijn bij ranggetallen den *terminus* van waar en tot welken zij tellen, beide meê te rekenen, zoodat b.v. de anderdaagsche koorts bij hen heet *febris tertiana;* de derdendaagsche *febris quartana*. Maar “de ontdekking van Dr. Rinkes, welke tot grondslag voor deze zeer betwistbare gevolgtrekking moet strekken, is denkbeeldig,” p. 462. Wij zullen zien wat Prof. Kiehl er tegen Liv. VI, 2, zegt, b.v. dat Volsci *septuagesimo demum anno* onderworpen zijn, n.l. in het jaar 365 na de stichting van Rome. Zeventig jaar te voren, in 295, was inderdaad oorlog met de Volsci, maar eveneens nog drie jaar vroeger, volgens Livius en Dionysius’, enz. - Deze plaats komt dus niet in aanmerking, vooral niet als wij nagaan dat de Fasti Triumphales vóór het jaar 291 van de stad nog verschillende triumphi over de Volsci opgeven, zoodat de uitleggers van onze plaats daarin allen overeenstemmen, dat het getal onjuist is. De tweede plaats, die Prof. Kiehl aanhaalt, is Liv. V, 29: ‘Van het jaar 361 zegt hij: “Annum post quintum decimum creati consules.” Er waren n.l. in het jaar 345 en van dien tijd af aan altijd *tribuni militum consulari potestate* geweest, dus zestien jaren lang, of volgens Romeinsche tijdrekening geschiedde het genoemde *annum post duodevicesimum* of ten minste *decimum sextum*, zoo men Liv. VII, 18, tot rigtsnoer wil nemen.’ De Hoog-

leeraar haalt hier eene plaats aan die juist voor mijn gevoelen pleit. De Fasti geven op in 345 van de stad de consuls Cn. Cornelius Cossus en L. Furius Medullinus II. *Post annum decimum qutntum, na het vijftiende jaar*, d.i. in het zestiende, worden consuls gekozen; dus volgens mijne opgave in 360. Deze consuls aanvaarden hunne betrekking met het begin van 361. Men ziet dus dat Prof. Kiehl zich vergist en een voorbeeld aanhaalt, dat niet alleen niet opgaat, maar dat voor mijn gevoelen pleit. De drie andere voorbeelden, die aangehaald worden, komen voor bij Cicero. 'Bij Cicero vindt men zelfs *quarto* CIRCITER *et quinguagesimo anno* (de Rep. II, 35), *anno quinquagesimo et trecentesimo* FERE (*ibid.* I, 16). Misschien laat Dr. Rinkes die plaatsen niet gelden.' Voorzeker niet. Ik begrijp zelfs niet hoe het in Prof. Kiehl kan opkomen plaatsen, waar Cicero uitdrukkelijk bijvoegt *ongeveer*, voor juiste getallen te willen laten doorgaan. Het bijvoegen van *fere* en *circiter* is wel een zeker bewijs voor mijne stelling. Cicero gevoelde, dat men zijne opgave als het juiste getal zou aannemen, zoo hij die woorden er niet bijplaatste. En nu de laatste plaats: 'Wat zal hij doen met Cic. de Fin. II, 20: *L. Virginius..... sexagesimo anno post receptam libertatem filiam sua manu occidit*. De schrijver bedoelt het jaar 305 van Rome. Het jaar receptae libertatis is 244, het laatste jaar van Tarquinius, of 245, het eerste jaar der consuls, en volgens Dr. Rinkes zou dus het juiste wezen *sexagesimo secundo* of *primo*.'

Het is bekend, dat in de Fasti Consulares in de eerste tijden der Republiek meermalen namen van Consuls zijn ingevoegd en dat daardoor verwarring is ontstaan in de opgave der jaargetallen. Niebuhr, I, p. 593 ed. 4^{ae}. Cicero rekent hier waarschijnlijk, even als ik zulks aangetoond heb van Livius, p. XXXVI, de Consuls van de jaren 264 en 265 van de stad niet mede, en op die wijze komt ook deze door Prof. Kiehl aangehaalde plaats onder de voorbeelden welke 'de leer van Dr. Rinkes' bevestigen. - Van al de voorbeelden, die Prof. Kiehl tegen mij aanvoert, strijdt er geen tegen mijn gevoelen; integendeel kan ik *vier* met het grootste regt vóór den gestelden regel aanhalen, terwijl de vijfde plaats, volgens het gevoelen van alle uitleggers, bedorven, en door Prof. Kiehl als van geen gewigt beschouwd wordt. Wanneer Z.H.G. ooit weder dergelijke voorbeel-

den te kiezen hebbe, dan *zoeke* hij liever, in plaats van de zoodanige te nemen, die zich ‘terstond aan hem voordoen’ en die het tegendeel bewijzen van hetgeen hij aantoonen wil; hij zoeke dan ook voorbeelden uit een tijd, die historisch zeker is, en de lezer doe in elk geval de moeite Z.H.G. voorzigtigheidshalve na te cijferen. Op de zoo even besproken plaatsen, door Prof. Kiehl tegen mij aangehaald, laat Z.H.G. onmiddellijk volgen: ‘*Deze voorbeelden, welke zich terstond aan ons voordeden, zijn ligt te vermeerderen*.

‘*Zoo gaat het met de plaatsen, die Dr. Rinkes zelf gebruikt heeft*.’

Ik vertrouw mijne oogen naauwelijks, terwijl ik dat lees. Is eene dergelijke, voorbedachtelijk ter neêrgeschreven onwaarheid niet voldoende om te bewijzen, dat Prof. Kiehl geene middelen ontziet? *Ik heb geen dier plaatsen gebruikt, noch er zelfs over gesproken*.

p. 461. ‘Maar nu de leer van Dr. Rinkes over de ranggetallen. *Haar ten gevalle* verandert hij bij Livius XXX, 44, *decimo septimo* XVII, in *decimo octavo* (XVIII) en bij Livius XXV, 15, *tertium* in *quintum*’. Ik zal de moeite nemen hierbij te voegen wat ik in mijn stuk schreef, om die verandering te wettigen. De lezer beslisse of het geweest is ten gevalle van ‘mijne leer’ over de ranggetallen:

Livius zegt van het jaar

539 van de stad: toen het derde	jaar van den Pun. oorlog *om* was.
540 van de stad: in het vijfde	jaar van den Pun. oorlog.
546 van de stad: in het elfde	jaar van den Pun. oorlog.
548 van de stad: in het dertiende	jaar van den Pun. oorlog.
549 van de stad: in het veertiende	jaar van den Pun. oorlog.
551 van de stad: in het zestiende	jaar van den Pun. oorlog.

hij heeft dus moeten zeggen van het jaar

553 van de stad: in het achttiende (XVIII) jaar van den Pun. oorlog en niet XVII; dat zoude zijn 552.

Ten opzigte van de tweede plaats is de zaak even helder. Livius zegt aldaar, dat het jaar 542 het *derde* was, dat de afval van Capua ongewroken was. De afval van Capua had plaats in 538. - Ik meen met het volste regt beweerd te hebben, dat wij hier aan eene fout der afschrijvers te denken hebben: wanneer de Rom. geschiedschrijvers, zoo als sommige uitleggers, die alles meenen te kunnen verklaren, willen, een termijn van *twee, drie* en *vier* jaren door *annus tertius* kunnen aanduiden, dan zal het met historische zekerheid en met de tijdrekenkunde wel gedaan zijn.

Op dezelfde bladz. zegt Prof. Kiehl: ‘Immers Dr. Rinkes heeft opgemerkt, dat als de Romeinen ranggetallen gebruiken, vooral met *iam*, ze dan nooit ronde getallen, maar altijd juiste getallen gebruiken, “even als wij b.v. bij kraamvrouwen doen”’ - Wanneer ik waarlijk zulke kolossale dwaasheden had geschreven, dan ware het beter geweest, dat Prof. Kiehl de moeite niet gedaan had zooveel tijd aan zijne recensie te besteden, of liever, weg te gooijen.

Zoo hij gewild had dat één zijner lezers geloof hechtte aan zijne verzinsels, dat ik dergelijke ongerijmdheden zou verteld hebben, dan had hij niet zoo herhaalde malen moeten zeggen dat ‘mijne taktiek handig,’ of mijne ‘manier aardig’ was, ‘dat ik op goochelaarswijze de lezers een rad voor de oogen wilde draaijen, als blijk van eigen vlugheid’, en dergelijke meer. - Maar het zal blijken, dat de Hoogleeraar hier zijne toevlugt weêr tot *woordverdraaijing* heeft genomen, of hij mogt de volgende woorden niet hebben *kunnen* vertalen: p. XXXV: ‘Romani enim in *numeralibus ordinalibus* hanc rationem sequuntur, ut terminum ex quo et terminum ad quem, numero significando adnumerent, ut *tertius dies iis sit ante quem unus interiiciatur*. Quae quum ita sint, iure quaeritur, qui Cicero scribere potuerit, quum dies esset decimus octavus se vicesimum *iam* diem habere illud Senatusconsultum. Nam licet in cardinabilus inconstantia quaedam esse videatur, si numerum indicare velis, *hoc de ordinalibus numeralibus concedi non potest, in quorum usu eundem Romani* MOREM *sequuntur, quem nostrates v.c. in puerperis observant*.’ Wanneer eene dergelijke verdraaijing van woorden de *ernst onzer wetenschap* is, dan mag ik wel lijden dat ‘*onze wetenschap te ernstig is*’ voor mijne wijze van behandeling.

Terwijl Prof. Kiehl voorbeelden bijeenzoekt om aan te wijzen, dat de grond, waarop de ‘leer’ der ranggetallen rust, denkbeeldig is, zij het mij geoorloofd aan te wijzen, dat Z.H.G. geheel en al op den verkeerden weg is. Immers wil men eenige zekerheid omtrent het gebruik dier getallen bij de Romeinen hebben, dan moet men zich niet op voorbeelden alleen beroepen, die, daar de getallen in cijfers werden geschreven, ligt op verschillende wijzen bedorven zijn, maar men dient eerst na te gaan, hoe de wijze van tellen is bij de Romeinen, waar zij geene *cijfers* maar *woorden* gebruiken, b.v. febris *tertiana, quartana*, ander-

daagsche, derdendaagsche koorts, *trimundinum*, een tijd van 17 dagen en niet van 24 of 25 dagen. Zoodra de regel vaststaat, dat de Romeinen in die gevallen den terminus a quo en ad quem beide meêrekenen, waaraan dan ook niemand twijfelt, dan moet de *onmogelijkheid* worden aangewezen, dat de Romeinen, zoo als sommigen schijnen te willen, nu eens beide, dan eens een van beide, dan eens geen der termijnen meêtellen. Het is onnoodig om aan te wijzen, dat dergelijke onregelmatigheid aanleiding geven zoude tot de grootste verwarringen, daar het bewijs gemakkelijk te geven is, dat 't onmogelijk is, dat het gebruik onzeker zou zijn geweest. Immers zoodra de schrijvers verschillende gebeurtenissen op één en dezelfde plaats opgeven met ranggetallen, dan is het belagchelijk om aan te nemen, dat de wijze van rekenen bij het eene anders als bij het tweede, en bij het tweede weêr anders als bij het derde getal zou moeten plaats hebben. Wanneer b.v. Livius zegt VII, 18 '*Quadringentesimo* anno, quam urbe Roma condita erat, *quinto tricesimo*, quam a Gallis reciperata, ablato post *undecimum* annum a plebe consulatu patricii consules ambo es interregno magistratum iniere (Sulpicius Peticus iterum, M. Valerius Poplicola, - (399 van de stad), 355 v.Chr. - dan moet hij in alle drie gevallen dezelfde wijze van rekenen volgen. Livius noemt als jaar van het hernemen der stad op de Galliërs (365), 389 v. Chr. Zie Fischer Röm. Zeittaf. anno laud.; de eerste plebeier-consul is (388) 366 v. Chr., dus post annum undecimum i.e. duodecimo is (399) 355 n. Chr. Men ziet dat de leer ook hier weer juist uitkomt; het schrijven der getallen in de codices kan daarin geene verandering brengen, al hoeren wij Prof. Kiehl als een stemopnemer den uitslag op deze manier oplezen: vijf handschriften, waaronder *beste* vóór; zeven, waaronder *goede*, en 'een der hoofden der *betere* familie,' tegen; drie, waaronder 'het hoofd der *geïnterpoleerde* familie' buiten stemming, en dergelijke zottigheden meer. Zie p. 495.

p. 476. Prof. Kiehl bespreekt hier de verklaring van het woord *luculenta*, dat Sallustius in verbinding met *utilis reipublicae* van de Oratie zegt, die Cicero tegen Catilina in den Senaat gehouden heeft. Sallustius was niet in den Senaat tegenwoordig, toen de redevoering werd uitgesproken (Introd., p. IV); hij was zeker geen vriend van Cicero; de

bijvoeging dat Cicero zijne rede later uitgaf, geeft alle regt om te vermoeden, dat Sallustius, die veel later schreef, want hij was 23 jaar oud, toen de Oratie gehouden is, zijn oordeel uitsprak over een stuk dat hij gelezen had. Ik heb daarom gemeend te mogen betwijfelen, dat Sallustius' woorden op de Oratie, die wij thans hebben, niet van toepassing kunnen zijn. Prof Boot heeft eene verklaring gegeven van het woord in quaestie, waarover ik nu niet te handelen heb; maar dat zal toch wel vast staan, dat de woorden: orationem habuit *luculentam* et *utilem reipublicae*, gezegd zijn in *laudem* van Cicero's stuk. Hangt die redevoering nu van ongerijmdheden aan elkaâr, dan is de uitspraak van Sallustius op *dit* stuk niet van toepassing. Prof. Kiehl laat zich er op de volgende wijze over uit: ‘Maar beide schrijvers gaan verkeerd te werk door het karakter, laat staan de echtheid der redevoering te willen afmeten naar een enkel zeker niet bepaald *epitheton* van dat stuk bij Sallustius. Om dit te mogen doen moeten zij deze of dergelijke stelling verdedigen. Daarop volgt eene stelling, geformuleerd voor Prof. Boot, en dan vervolgt de recensent: ‘de vorm dien zij reeds bij Dr. Rinkes zou aannemen, bewijst dat de geheele stelling onhoudbaar is’ (*satis pro imperio!*). ‘Dr. Rinkes zou moeten aannemen, dat zoodanige uitspraak moet overeenstemmen met de waarheid, al werd die, in tegenspraak met de *publieke opinie*, eerst negentien eeuwen later ontdekt. Indien beide critici deze tastbare ongerijmdheid van zich afwijzen, moeten zij hunne stellingen laten varen, of aantoonen welke eigenaardigheid voor deze bijzondere uitspraak van Sallustius waar maakt, hetgeen zoo even over 't algemeen onwaar bleek te zijn zoodra 't slechts genoemd werd.’ Ik verklaar eerlijk, dat ik deze redenering, die het doel schijnt te hebben om te bewijzen, dat Sallustius' woorden van toepassing zijn op onze redevoering, niet vat.

Een krachtig uitwendig bewijs voor de echtheid der Catilinaria hebben de verdedigers van de drie laatste redevoeringen meenen te vinden in § 3 van den eersten brief, l. II, ad Atticum. - Cicero schrijft n.l. op die plaats aan zijnen vriend, die zich gewoonlijk met de uitgave van zijne werken belastte, dat hij hem redevoeringen *zal* zenden, die hij ‘consulares’ noemt, n.l. die hij in zijn consulaat doch niet altijd in zijne betrekking als consul gehouden had. Onder

die redevoeringen noemt hij ook de vier Catilinariae. Er bestond verschil onder de uitgevers van Cicero over de echtheid van die plaats. Ik heb beweerd, dat ze ingeschoven was en Prof. Boot heeft mij toegegeven, dat hij na mijne bewijzen overtuigd was: 'Disputationem ab illo (Orellio) inchoatam, tu mihi plane absolvisse videris, et diligens tua disputatio mihi quidem omnes scrupulos exemit.'

Men mogt dus redelijkerwijze van Prof. Kiehl verwachten, dat hij bij verschil van gevoelen over eene plaats van zooveel gewigt, als uitwendig bewijs voor de echtheid, de gronden zou aanvoeren voor zijne opinie. Prof. Kiehl is 'ook dit (dat de plaats onecht is) met de critici oneens, maar wil die quaestie niet behandelen, omdat zij volgens de aanmerking van zoo even, de hoofdzaak niet aandoet' (sic). En welke was die aanmerking: '*Immers als wij toegeven dat Cicero tegen Catilina gesproken heeft, volgt daaruit nog niet, dat het thans in omloop zijnde stuk ook het echte is*' p. 465. Dat in die aanmerking eenig argument ligt, waarom de echtheid van de woorden uit dien brief niets tot de hoofdzaak afdoet, zal niemand gemakkelijk begrijpen. - Ondertusschen zegt Prof. Kiehl, p. 467, 'hij (de brief) geeft niet meer dan eene *vrij zwakke praesumptie* voor de echtheid der Catilinariae.

Het is mij evenwel niet duidelijk hoe het komt dat Prof. Kiehl telkens spreekt dat ik den geheelen brief onecht verklaar. Ik heb overal gesproken van ééne § en ze zelfs (op p. XX) laten drukken om de vergelijking bij het nagaan mijner bewijzen gemakkelijk te maken. Intusschen spreekt Prof. Kiehl meer dan *tienmaal* over den *onechten brief*, en er kan dus aan geene vergissing gedacht worden, vooral daar het ondergeschoven stuk ééne paragraaph inhoudt van den brief, die twaalf §§ bevat. - Heeft Prof. Kiehl mijne bewijzen dan niet gelezen, en is dat de reden dat hij zonder eenig argument de echtheid aanneemt? Ik ben zeer geneigd om die vraag bevestigend te beantwoorden, want zoo Z.H.G. mijne bewijzen slechts *gelezen* had, hij zou gezien hebben, dat ik een afdoend bewijs tegen de echtheid van § 3 heb afgeleid uit het andere gedeelte van denzelfden brief, p. XXV. - Atticus was gedurende het consulaat van Cicero steeds in Rome geweest en had zijnen vriend in de moeijelijke omstandigheden, waarin hij door de zamenzwering van Catilina geraakt was, met raad en daad bijge-

staan. Ruim twee en een half jaar later schrijft Cicero onzen brief aan Atticus en zegt in het begin: ‘ik heb uw werk over mijn consulaat, door u in het Grieksch geschreven, ontvangen. Ik ben blijde dat ik eenigen tijd geleden aan u mijn stuk, insgelijks in het Grieksch over dezelfde gebeurtenissen geschreven, reeds heb afgezonden, want indien ik het uwe vroeger gelezen had, zoudt gij zeggen dat ik van u afgeschreven had.’ Atticus, dat blijkt duidelijk, was dus uitnemend onderrigt omtrent alles wat er met Cicero in diens consulaat gebeurd was. En wat lezen wij nu eenige regels verder in de ondergeschoven § van denzelfden brief: ‘En aangezien gij vermaakt schept in hetgeen ik schrijf en doe, zult gij uit die boeken die ik u zal zenden (n.l. de redevoeringen die Cicero in zijn consulaat gehouden had) zien wat ik gesproken en gedaan heb.’ - (Prof. Kiehl vergist zich wanneer hij schrijft dat Cicero aan Atticus die redevoeringen *zendt*). Iemand die de werken, die hij recenseert en uit de hoogte veroordeelt óf *niet* leest of althans *niet weet wat er in staat*, zal het zijne lezers nooit kwalijk moge nemen dat ze hem volstrekt niet vertrouwen. - Wij kunnen aan Prof. Kiehl dus ook gerust de conclusies schenken, die hij trekt uit het verwerpen van den geheelen brief, zoo als b.v. bladz. 469, n°. 24. ‘Maar die brief is onecht, volgens Dr. Rinkes. Dus ook die brief is ouder dan de tijd, waarin zekere ‘sciolus *vel* falsarius de tegenwoordige Catilinaria schreef. Ja wat meer is, de *sciolus* die Cicero *zoo goed kon namaken* (??) en daartoe noodzakelijk diens manier door en door moest kennen, hield reeds toen die brief voor echt. Zou 't ook mogelijk wezen, dat die valsche brief reeds in het eerste geslacht na Cicero geschreven was, of misschien bij Cicero's leven?’ Als Prof. Kiehl mijne Inleiding p. XX-XXVII eens bedaard leest dan zal hij de bewijzen vinden dat de sciolus, die de derde § ingelascht heeft, er al bijzonder weinig slag van had om ‘Cicero na te maken.’

P. 469: ‘Dan bespreekt hij (Dr. Rinkes) de reden waarom zoo weinig aan de echtheid is getwijfeld. De kracht der redenering is mij ontgaan, zij zelve worde hier in 't kort aangehaald. *Uit den aangehaalden brief, zegt de schrijver, scheen te blijken welke de echte Catilinariae waren*.’ Als ik dat gezegd heb, zal de kracht der redenering Prof. Kiehl niet *kunnen* ontgaan zijn; want hetgeen Z.H.G. mij laat zeg-

gen is klinkklare onzin. Ook hier heeft Prof. Kiehl mijne woorden óf niet *kunnen* vertalen óf hij heeft ze *opzettelijk* verdraaid. Ik schreef n.l. p. XLII, als eene der redenen waarom men aan de echtheid niet getwijfeld had: '*Quae ferebantur orationes in Catilinam, niti videbantur Ciceronis testimonio* in Ep. I, l. II.'

P. 470: 'Men kan zulke Catilinariae gemakkelijk navolgen. *Weinigen lezen meer* dan de eerste Catilinaria; de *anderen zijn weinig bekend* (?) en men leest *zelden* verder dan de eerste, zeker uit verveling.' Deze woorden, welke Prof. Kiehl als de mijne opgeeft, behelzen weêr eene *opzettelijke* verdraaijing van hetgeen ik geschreven heb, benevens eenige bijvoegingen, die ik gaarne voor rekening van den schrijver laat, mits hij de onbeschaamdheid niet hebbe, ze aan zijne lezers als mijne woorden op te disschen. Ik schreef dat *ieder die maar iets aan het Latijn doet* de eerste redevoering leest, maar dat *velen* het niet tot de tweede of derde brengen: nam ad secundam, tertiamve *multi* non perveniunt ni fallor taedio lectionis p. XLV; *dat de andere Catilinariae weinig bekend zijn*, heb ik nergens gezegd; en men moet veel courage hebben, om uit mijne woorden, die ik zoo even aangehaald heb, op te maken, dat 'men *zelden* verder leest dan de eerste.' In de noot, die Prof. Kiehl hier bijschrijft, n. 26, voegt hij er nog bij: 'Op diezelfde p. XLV, eenige regels vroeger, had Dr. Rinkes doen uitkomen, dat de Catilinariae zoo dikwijls en bijna in alle Orationes selectae worden uitgegeven. *Zeker omdat niemand ze leest!*'

Het tweede gedeelte van de aangehaalde noot behelst nog deze woorden: 'Daar staat verder het ongeloofelijke: de Catilinariae - zijn zeer moeijelijk te vertalen in het Hollandsch, zoodat het veel gemakkelijker is ze te bewonderen dan ze te verstaan. - Dat is met alles het geval: bewonderen kost geen moeite. Maar ontkent Dr. Rinkes, dat de vier Catilinariae tot de allergemakkelijkste redevoeringen uit de geheele geredde Latijnsche letterkunde behooren?' Prof. Kiehl vindt het ongeloofelijk, dat het moeijelijk is de Catilinariae in het Hollandsch te vertalen. Het bewijs is evenwel gemakkelijk te geven.

Gewoonlijk is het *fiat experimentum in corpore vili!* - Ik wil echter het andere uiterste nemen en bewijzen, dat *een Hoogleeraar in de Letteren, Prof.* KIEHL *zelf, daar waar*

hij er bepaald op nagedacht heeft, de eerste Catilinaria niet kan vertalen.

	Prof. Kiehl, p. 700. Ik waag de volgende uitlegging. Onder de eigenschappen van Catilina behoorde vooral zijne gehardbeid in 't verduren van ontberingen. Nu neemt de redenaar het voorbeeld eener hinderlaag en *parodiëert* dat.
§ 26. Primae Orat. in Catil. Ad huius vitae studium meditati sunt illi, qui feruntur, labores tui, iacere humi, non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum.	Die heerlijke moeiten, welke Catilina verduurd heeft, dat liggen op den kouden grond, ter belegering ..... van ontucht; tot het ondergaan niet van een gevaar, maar van 't bedrijf eener misdaad; die slapeloosheid in de hinderlaag, gelegd aan ..... al te vertrouwende echtgenooten en rijke onvoorzigtigen.

Na deze proeve van vertaling van Prof. Kiehl acht ik een verder antwoord onnoodig op de vraag: ‘Maar ontkent Dr. Rinkes, dat de vier Catilinariae tot de *allergemakkelijkste* redevoeringen uit de geheele geredde Latijnsche letterkunde behooren?’ eene vraag, die men wel van schooljongens, maar niet van een Hoogleeraar in de Letteren zou verwachten.

Dat bewonderen altijd gemakkelijker is dan verstaan, zoo als Prof. Kiehl zegt, is nog niet uitgemaakt. Men kan b.v. zeer goed begrijpen waar Prof. Kiehl heen wil met zijne recensie; men kan ze op weinige volzinnen na ook verstaan, maar niemand zal ze bewonderen. ‘Bewonderen kost geen moeite.’ Zeer waar;. maar *met regt bewonderd worden* zoo veel te meer.

P. 476: ‘Hier blijkt weder hoe Dr. Rinkes zich uit alles schijnargumenten *knutselt*. Hij is op het punt lang en breed te betoogen, dat die brief (lees § 3 van dien brief) onecht is, en moest dus zijne argumenten met die onderstelling in overeenstemming brengen. Zoo naïf is echter *our smart critical one* niet geweest. Die brief wordt door de uitgevers,

welke hem voor echt houden, twee, drie jaar later gesteld dan Catilina's zamenzwering. Omdat dus, redeneert Dr. Rinkes, *een vermeende brief* van Cicero twee jaren na dato de aanstaande uitgaaf van die Oratie berigt, had Cicero, die volgens Dr. Rinkes *dien brief nooit geschreven heeft*, allen tijd gehad om in die twee jaren de redevoering te zuiveren van de fouten, in 't vuur der improvisatie gedaan. Immers die Oratie *kan niet vroeger zijn uitgegeven*, zoo als Dr. Rinkes afleidt uit dien zelfden onechten brief, die volgens hem niet van Cicero en omtrent deze zaak zonder eenig gewigt is.'

Ik zal, door de woorden, die ik gebruikt heb in mijne Introductie, op te geven, bewijzen, dat Prof. Kiehl hier *opzettelijk* verkeerd voorstelt hetgeen ik gezegd heb; eerst zal ik evenwel het bewijs uit de eigene woorden van Prof. Kiehl gemakkelijk maken.

Prof. Kiehl zegt, dat ik opgeef, dat de oratie niet uitgegeven is dan twee, drie jaar na de zamenzwering, en op bl. 483: '*Nu die brief valsch is*, wil Prof. Boot wel met zijnen tegenstander aannemen, dat de redevoering *een groot jaar nadat zij uitgesproken is* of veeleer nog aanmerkelijk vroeger is uitgegeven.'

Het blijkt uit de aangehaalde plaatsen, dat er twee opgaven in mijn stuk staan over de uitgave van de redevoeringen. Prof. Kiehl, die uit mijn stuk weten *moest*, dat de laatste mijn gevoelen behelst, spreekt daarover niet; de eerste, die, *zoo als uit mijn stuk blykt*, door mij verworpen wordt, laat Prof. Kiehl voorkomen als de mijne, ten einde zijnen lezers te doen gelooven, dat ik uit eene plaats, die ik zelf onecht verklaar, bewijzen zoude zoeken voor mijne stellingen. Ik zal mij ook hier weder tevreden stellen met eenvoudig nog eens op te geven, wat ik hierover in mijne Introductie geschreven heb.

Vóórdat ik tot de behandeling overging van de meermalen genoemde plaats, Ep. 1, l. II, ad. Att., heb ik gesproken over de gewoonte der Romeinen en bepaaldelijk van Cicero, om zijne redevoeringen die hij gehouden had, vóór de uitgave te polijsten en waar het hem noodig scheen te veranderen. Ik behandelde dat punt uitvoerig om het argument af te kunnen wijzen wat ik begreep dat men in zou brengen tegen mijne bewering, dat de eerste Catilinaria zonder zorg gemaakt was, n.l. 'dat men het zoo naauw niet

moest nemen met deze redevoering, daar ze *ex tempore* gehouden was;' en ik voegde er bij (p. XIX): '*Ja zelfs wanneer zij wezentlijk aan Atticus gezonden* is (volgens den bekenden brief) dan heb ik regt te eischen dat ze met meer zorg dan eenige andere bewerkt is' en op dezelfde plaats: 'De echtheid van de plaats waarin de vermelding voorkomt, is *om niets meer te zeggen, zeer betwistbaar*,' ibid. Daarna behandel ik § 3 van den brief; en na bewezen te hebben, dat ze ingeschoven is, wijs ik er op (p. XXVI) dat ook daarom de aldaar beloofde toezending van de redevoeringen door Cicero in zijn consulaat gehouden, bespottelijk is, daar Cicero reeds vroeger die stukken aan Atticus gezonden had. Met verwerping van het jaar 694 van de stad, d.i. § 3 van den brief, neem ik aan dat Atticus in 692 of in het begin van 693 reeds consulaire redevoeringen van Cicero ontving. Is het geene kwade trouw den lezers als mijn gevoelen op te disschen: 'Immers die oratie kan niet *vroeger* zijn uitgegeven, zoo als Dr. Rinkes afleidt uit denzelfden *onechten brief*, die volgens hem niet van Cicero en omtrent deze zaak zonder eenig gezag is.'

Prof. Kiehl heeft eene aanhaling uit de '*Prolegomena ad Homerum*' van Wolf vertaald, *omdat ze naar het schijnt zoo weinig bekend is* (sic), die dienen moet om behartigingswaardige wenken uit te deelen aan hen, die er ooit aan denken eenig schrijver uit te geven; bepaaldelijk werd de vertaling gemaakt ten behoeve van Prof. Boot, en de Hoogleeraar uit Deventer zou er gevoegelijk boven hebben kunnen plaatsen:

In usum Bootii.

Ik zal mij nu niet uitlaten over het gepaste van dergelijke handelwijze; men zou overigens regt hebben er aan te twijfelen als men Prof. Kiehl de eer aandeed Z.H.G. tegen Prof. Boot te vergelijken. Ik ga liever over tot de tweede aanhaling, die zoo als Prof. Kiehl het laat voorkomen bijzondere waarschuwingen voor mij inhoudt. Men zoude deze aanhaling uit een geschrift van den 'tegenwoordigen Engelschen Minister van Financiën' (p. 475) dit opschrift kunnen geven:

In usum Rinkesii,

wanneer n.l. mogt blijken uit Prof. Kiehls redenering da

die waarschuwingen hier van toepassing zijn. De aanleiding tot het aanhalen van Lewis woorden schijnt te zijn dat ik de leer van Wolf niet opgevolgd heb, *die leer* (sic) van '*t gezond verstand*. Lewis zegt in de genoemde aanhaling dat men bij de bewijsvoering uiteenloopende regels heeft aangenomen voor de Oude en Nieuwe Geschiedenis, dat men voor de Oude Geschiedenis eene grootere slapheid heeft toegestaan, terwijl men bij de bewijsvoering der Nieuwe Geschiedenis met veel grooter gestrengheid ten opzigte der getuigen te werk is gegaan. 'Onder het ziften der getuigenissen voor eene moderne gebeurtenis gaan we met zekere benadering van regterlijke naauwkeurigheid te werk enz.... Maar zoodra wij 't gebied der Oudheid betreden en vooral wanneer we opklimmen tot hare vroegere tijdvakken, dan verwerpen wij alle deze waarborgen voor historische waarheid, laten tot zelfs het kleinste fragment van getuigenis toe, die zonder naam, die van hooren zeggen, die van overlevering opgeschreven geheele eeuwen na 't voorvallen der gebeurtenissen, door vreemdelingen in tijd en zelfs in natie, getuigenissen zonder waarborg, die niet één eerste vereischte van geloofwaardigheid vervullen, dat alles laten wij toe als voldoende ter vaststelling van de gewigtigste feiten.'

'Dr. Rinkes,' zoo volgt onmiddellijk op deze woorden, 'heeft *die fout* in het historische begaan.' Het is mij niet duidelijk welke fout; want Lewis spreekt volstrekt niet van eene fout. Bedoelt Prof. Kiehl, dat ik te ligtvaardig vertrouwen geschonken heb aan de getuigen, die tot ons kwamen? Neen, juist het tegendeel. - '*Geen feit, geen document, geen getuige, die voor de echtheid opkomt, voldoet hem. Maar het nietigste vermoeden, het minst beteekenende duistere punt heet bij hem een krachtig argument, mits het ten voordeele der onechtheid aangevoerd kan worden*.' Wat ik van deze redenering denken moet, en dat er uit blijkt, dat ik zondigde tegen de leer van het gezond verstand - want Lewis heeft *die stelling* van Wolf in de aangehaalde woorden uitgewerkt en nader omschreven (p. 474) - is mij nog niet duidelijk. De aanhaling schijnt, even als die uit Wolfs *Prolegomena ad Homerum*, niets te zijn dan eene ostentatie, waardoor overigens de quaestie niet helderder, noch eenig bewijs bijgebragt wordt. Wat de beschuldiging omtrent het zondigen tegen de leer van 't gezond verstand betreft, ik zal mij ten dien opzigte tegenover Prof. Kiehl

niet verdedigen. Mijne lezers mogten dan gerust de gevolgtrekking maken, dat Z.H.G. gelijk had.

Zoo het nog noodig moge schijnen na hetgeen ik reeds schreef, om aan te toonen, hoe slecht Prof. Kiehl in staat is om in onze quaestie als regter op te treden, zal ik een paar plaatsen nemen uit de nabijheid van de vertalingsproeve, die ik zoo even gaf.

Prof. Boot had een mijner opmerkingen besproken, waar ik gezegd had, dat in § 21, *viri fortissimi, qui circumstant senatum* niet te verdedigen was én om de zaak én om de woorden, daar er staan moest: qui circumstant *curiam*. Prof. Boot bestreed mijn gevoelen, zeggende, dat de Senaat niet in de *Curia*, maar in den Tempel van Jupiter Stator bijeenkwam en dat er dus niet staan kon: *curiam*. Prof. Kiehl geeft die opmerking toe met deze woorden: ‘Dat argument is voldoende en helpt ons het spoedigst af van de ongegronde tegenwerping,’ namelijk wanneer dergelijke uitroepingen van Prof. Kiehl eenige kracht van bewijs hadden. Heeft Z.H.G. dan Sallustius' Bellum Catilinarium niet gelezen? Daar wordt anders, c. 32, juist in de buurt, waar Sallustius de door Cicero gehouden redevoering *luculenta* noemt, gezegd, dat Catilina na de redevoering van Cicero de *curia* verliet, en die vergadering had toch plaats in den tempel van Jupiter Stator. - *Curia* is zoo zeer het algemeene woord voor elke plaats waar de Senaat vergaderde, dat de tempel van Concordia tot ver in den keizerstijd nog meermalen *curia* genoemd wordt.

Meermalen heeft Prof. Kiehl op deze wijze het gevoelen onderschreven van Prof. Boot, zonder de houdbaarheid der bewijzen na te gaan. Anderen na te praten en te roepen *ad patibulum* is geen kunst, evenmin als de verdediging op te rapen, die Prof. Kiehl nu en dan bij de hand heeft: Cicero heeft zich wel eens meer vergist, hoewel Z.H.G. vergeet voorbeelden te geven om zijne stelling te bewijzen. Zoo als b.v. p. 500: ‘Laat ons bekennen, dat Cicero, een *onvergelijkbaar* stijlist, even als zoo vele andere redenaars en ook andere schrijvers menigen volzin ter neêr gesteld heeft, die onverdedigbaar is, ook waar hij meer stof had dan hier.’ Alsof Cicero geen stof had bij de zamenzwering van Catilina, die hem geheel en al bekend was; en alsof het in zoodanig een geval *verdedigbaar* is onzin te schrijven.

Als Z.H.G. voorbeelden bijbrengt, gaat het niet beter,

zoo als p. 503: ‘Immers Dr. Rinkes had beweerd, dat vehementius ingravescit als tautologie of pleonasme niet van Cicero kon zijn; immers *morbus ingravescit* zegt hetzelfde als *morbus fit vehementior*. Zeker is dat eene logische fout, *maar menigeen begaat ze* (dat is eerst krachtig geredeneerd), en men kan ze niet onmogelijk noemen bij Cicero, die zich *zelfs ad* (Z.H.G. bedoelt *in*) *altiorem gradum adscendere* veroorloofd heeft. Men zou denken, dat er, nu Prof. Kiehl er bijvoegt *zelfs*, eene kolossale tautologie zou komen; maar *ad altiorem gradum adscendere* is geen tautologie, evenmin als *altius adscendere;* - ik kan ook niet gelooven, dat Prof. Kiehl *hooger opklimmen* voor eene absurditeit zal houden.

De redeneringen, die Prof. Kiehl gebruikt, deden mij meer dan eens denken aan een fraai stuk, dat Z.H.G. *anoniem* in de Konst- en Letterbode heeft laten plaatsen; - op die wijze kwam de aanval van verschillende kanten, al was de schrijver, hetgeen het publiek toch niet wist, dan ook dezelfde. Daar lezen wij o.a. de volgende aanmerking op mijn gezegde, dat *tuto esse parietibus* niets beduidt en geen Latijn is: ‘Dr. Rinkes heeft ongelijk met het gebruiken van zijn argument. Bij den ablativus is verzwegen (hoe weet Prof. Kiehl dat?) *inclusum* of veeleer het verleden deelwoord van *contineri*, dat niet uitgedrukt is, omdat het *niet voorkomt* in die beteekenis, of, zoo men wil, met die beteekenis in den vorm.’ (Die zaak is dus uitgemaakt, als men n.l. Prof. Kiehl vertrouwen kan).

Bij Ovidius herinner ik mij gelezen te hebben, dat Phoebus aan zijn zoon Phaëton zeide, toen deze iets verlangde dat boven zijne krachten was. Metam. II, 129 sqq.:

> ‘Nec tibi directos placeat via quinque per arcus.
> Sectus in obliquum est lato curvamine limes,
> Zonarumque trium *contentus* fine polumque
> Effugit australem, iunctamque aquilonibus Arcton.’

Prof. Kiehl zal bij de behandeling der vier eerste § § der redevoering welke volgens Z.H.G. onbetwijfelbaar echt zijn, p. 459, 485, eene uitzondering maken *en dat eene van aanbelang* (om zich n.l. niet te bepalen tot enkele uitgelezene plaatsen) en Dr. Rinkes eenigzins naauwkeuriger nagaan. En wat vinden wij er? Het argument tegen het opschrift der oratie is geheel voorbijgegaan; van het sterk-

ste bewijs tegen de onechtheid, namelijk den zamenhang en het verband der verschillende gedeelten, is geen enkel woord gesproken, en van de aanmerkingen, die ik behandelde, worden meer dan drie vierde onaangeroerd gelaten. Waarlijk eene eerlijke manier, om op die wijze de lezers, die mijn stuk niet kennen, te doen gelooven dat ik alleen de door Z.H.G. aangehaalde bezwaren tegen de vier eerste § § heb aangevoerd!

Had Prof. Kiehl zich in zijne recensie van eerlijke wapenen bediend; had hij uitsluitend geschreven voor lezers, die in de beoordeeling der quaestie competent waren; had hij niet getracht zelfs met geveinsde betuiging van ‘persoonlijke consideratiën’ jegens mij een blaam op mijn karakter te werpen, ik zou thans evenzeer op zijn geschrijf gezwegen hebben, als ik het deed, toen hij in de Algemeene Konst- en Letterbode zich eenige belagchelijke uitvallen veroorloofde. Het is daarom mijn doel niet geweest de dwalingen op te sommen door Z.H.G. uit onkunde begaan; een enkel voorbeeld was voldoende om de lezers van ‘de Gids’ te doen zien, dat Prof. Kiehl nog geene belangrijke vorderingen in het Latijn heeft gemaakt, sedert Dr. Ekker aan Z.H.G. (om van andere feilen niet te spreken) ‘twee en veertig kapitale fouten aanwees tegen de spraakkunst’ in negen bladzijden druks, waarin Z.H.G., volgens zijne eigene betuiging, een proefje had willen geven hoe hij Latijn kon schrijven. Ik heb alleen willen aantoonen welke middelen Prof. Kiehl onder den schijn van voor de waarheid en voor de wetenschap te strijden heeft durven gebruiken, en om nadrukkelijk op te komen tegen zijne insinuatiën, die bij hen, wien mijn stuk en de handelwijze van Prof. Kiehl onbekend waren, ligtelijk ingang hadden kunnen vinden. Ik zal mij echter verder volstrekt niet bekreunen om hetgeen Prof. Kiehl over deze quaestie zal willen schrijven. Welke zijne bedoelingen zijn geweest is mij onverschillig; zeker heeft hij niet gedacht aan Cicero's woorden: *eadem utilitatis, quae honestatis est regula*.

Arnhem, 19 Oct. 1857.

S.H. RINKES.

***Het Geloof des Harten volgens het Evangelie. Studiën en Beelden, door S. Hoekstra Bz., Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij Altmann en van der Palm*. 1857.**

Het Christelijk geloof bestaat niet in de kennis en aanneming van leerstukken, maar in volkomene overgave des harten aan den Heer, - deze waarheid, welke allengs meer aanneming vindt, wordt op treffende en onwederlegbare wijze aangetoond in dit werk van den Heer Hoekstra. Het Evangelie kent geen ander geloof dan het geloof des harten. Daarom kon de titel van dit werk ook eenvoudig zijn: ‘Het Geloof volgens het Evangelie,’ want bij *geloof des harten v.h.E.*, kon men, op den klank afgaande, verleid worden om te meenen, dat het Evangelie ook nog een ander geloof kent.

Onnoemelijk veel is over het Christelijk geloof geschreven, maar nog altijd heerschen daaromtrent de meest verschillende, en dikwerf onjuiste en ongerijmde begrippen, waartoe het dubbelzinnig woord geloof zelf zonder twijfel het zijne bijdraagt. Daarenboven wordt het Christendom nog altijd door velen miskend, en het Evangelie uit onkunde of hoogmoed bestreden en verworpen. Dit bewoog den Heer H. tot de uitgave van zijn werk, om de dwaalbegrippen omtrent het geloof tegen te gaan, en de verwerping van het geloof als onredelijk te doen kennen. Het standpunt, 't welk de schrijver als Godgeleerde inneemt, is uit zijne vroegere geschriften bekend, en wij verwachten dus ook hier niet anders, dan wat hij ons geeft: een bijbelsch en Evangelisch, een degelijk en geloovig werk.

Het geloof wordt ons daarin voorgesteld in zijne ware en diepe beteekenis en in zijne goddelijke kracht en waarde, - niet als een zamenstel van leerbegrippen, en wij zeggen dus met den schrijver: ‘is het u te doen om licht te ontvangen over de verschillende *leerstukken* des Evangelies, legt dan dit boek vrij uit uwe handen.’ Dit beteekent echter geenszins, dat het niet uitnemend geschikt zou zijn om zuivere Evangelische *kennis* te bevorderen. Integendeel, het geheele werk is op grondige dogmatische studie gebouwd, gelijk de naam van den geleerden schrijver ons reeds voldoende waarborgt, en overal waar het te pas komt, spreekt hij vrij en duidelijk zijn eigen gevoelen uit, bijv. bladz. 64 vgg., over de werkzaamheid Gods om ons tot het geloof te brengen, Joh. VI: 44. Hoe zou ook iemand

iets degelijks over het geloof volgens het Evangelie schrijven, en dit helder voorstellen zonder gezette studie der dogmatiek? Doch niet de leer om de leer, maar de leer om het gansche Evangelie is het doel van dit werk. Hoofd- en einddoel is niet de dogmatiek, maar het geloof in zijnen vollen omvang en zijne diepte. Christelijk geloof en leven is bij den schrijver één en onafscheidelijk, getuige dit reeds al wat hij vroeger schreef. *Voorstellingen van het geloof in het leven* belooft hij ons, en deze geeft zijn boek volkomen, geene abstrakte definities van het geloof, maar het *levend* geloof, *het Evangelie*. Toch ontbreekt het abstrakte niet waar de precisie het vereischt, en vooral het slot levert een streng filosofisch betoog om het geloof wetenschappelijk te vindiceren.

Dit slot, hoe juist en bondig ook gesteld, en zeker niet het minste gedeelte van dit werk te achten, bevalt mij echter het minste juist in *dit* werk. Het gaat voor ‘ongeletterden, maar daarom niet onontwikkelden’ te hoog, en het moet voor zulke lezers, die met ingenomenheid en belangstelling het werk haast tot het einde gelezen hebben, hoogst onaangenaam zijn, wanneer dan ten slotte zulk eene *sterke inspanning van gedachten* gevorderd wordt, dat zij daartoe ligt onbekwaam zijn, en in dat geval hun de raad gegeven wordt om ‘zich de onnutte moeite van voortlezen te besparen, omdat zij er niet aan hebben.’

Niemand behoeft zich echter daardoor te laten afschrikken, want overigens moet het gansche werk den lezer boeijen en stichten. Het bestaat uit losse schetsen, welke evenwel één welgesloten geheel uitmaken. Ze zijn systematisch verbonden, gelijk wij dit van den schrijver gewoon zijn, zelfs in zijnen bundel leerredenen. *Studiën en beelden* noemt hij zijne schetsen, en daardoor worden ze juist gekarakteriseerd. Studiën zijn ze, vruchten van ernstig bijbelsch onderzoek en rijke Evangelische kennis. Het geloof wordt eerst geschetst in zijn wezen, zijne waarde en werking, vervolgens hoe het ontstaat, ontkiemt en zich ontwikkelt, zoodat wij daardoor eene volledige voorstelling er van ontvangen, eene voorstelling, welker waarheid en juistheid volkomen bevestigd wordt door de beide volgende schetsen, in welke het beeld van Paulus al het vroeger gezegde aanschouwelijk maakt. Verder dienen andere personen uit de Evangelische geschiedenis als beelden of typen om den omvang en de diepte des geloofs te doen kennen, ook de ziekteverschijnselen, die het geloof in zijne ontwikkeling belemmeren of het ondermijnen, zelfs doen verbasteren en sterven, terwijl eindelijk de laatste en ware grond van ons geloof en het zelfstandig geloof de stof leveren tot de laatste stukken, welke als de resultaten van de voorafgaande zijn te beschouwen, en deze wederom bevestigen.

Wij vinden in deze Schetsen vele denkbeelden van den schrijver

terug, waarmede wij reeds vroeger kennis gemaakt hadden; zoo zijn een paar schetsen omwerkingen van vroegere stukken, gelijk de schr. zelf zegt; buitendien herinnerden wij ons telkens een of ander vroeger door hem geschreven, ook zijne uitgegeven leerredenen, vooral de voortreffelijke over I Joh. V: 10. Maar hier vinden wij dat alles te zamen gevoegd en rijk vermeerderd. Veelzijdig schetst hij het geloof, in zijne verschillende openbaringen, in zijne zwakheden en ontaardingen, in één woord in zijn geheel. Met fijnen takt wijst hij de verschillende nuances aan, bijv. bl. 160, het onderscheid tusschen *zwak geloof* en *kleingeloof*. De onderscheidene personen, die als typen des geloofs moeten dienen om zijne voorstelling van het geloof te staven, zijn met juistheid gekozen, bijv. Johannes en Maria van Bethanië om de *diepte des geloofs*, en de kranke vrouw Luk. VIII: 43 vgg., om *groot geloof bij dwaling des verstands* aanschouwelijk te maken. Het toont fijnheid van opmerking en verrast soms, anders minder belangrijke personen uit de Evangeliën zoo juist in hetgeen hen kenmerkte als leerzame voorbeelden te zien voorgesteld. Alleen de keuze van Hymeneüs en Alexander als typen van het ongeloof en wangeloof schijnt mij wat gezocht, daar wij te weinig van deze mannen weten om hen als beelden van het ongeloof en wangeloof onzer dagen te stellen. Zij kunnen althans minder als typen gelden dan andere personen der Schrift bij de overige schetsen. Nogtans bevatten ook deze schetsen rijke gedachten. Het ongeloof wordt daarin scherp geteekend, en de onzalige bron er van opgespoord en gevonden in een onzuiver geweten, in zedeloosheid. Waar en ernstig is deze geheele voorstelling en allezins behartigingswaardig, zeer geschikt om ‘de onervarenen’ te waarschuwen tegen de verleiding der bestrijders van 't Evangelie. Zeer teregt en zeker niet toevallig citeert H. ook juist de lievelingsschrijvers der ongeloovigen, op welke deze zich beroepen, en met welke zij zich verlustigen, zonder ze te verstaan en hunne ontwikkeling mede te maken. Liever vermeldt hij deze schrijvers dan erkende geloovigen, door de tegenstanders van het Christendom reeds *a priori* veroordeeld of verdacht, en hij doet ze kennen, Goethe zelven in zijnen ‘Faust’ en Rousseau in zijne afdwalingen, den eersten vooral in zijne diepte en zijne onvoldaanheid met zijn ongeloof. - Waarschijnlijk zullen niet vele ongeloovigen dit werk ter hand nemen; de titel reeds zal hen afschrikken; anders zouden zij hun eigen beeld geteekend vinden, en tot inkeer kunnen komen. Doch mannen gelijk die, welke de Voorrede ons noemt, zullen het ook liever uit de hoogte veroordeelen, dan zich overtuigen laten. Maar moge het ook voor hen te vergeefs geschreven zijn, des te meer kan en zal het heilzaam zijn voor anderen, wier geloof nog geene vastheid heeft en aan het wankelen gebragt wordt door de wijsheid der wereld, omdat zij het Evangelisch geloof niet ken-

nen. Hun vooral raden wij dit werk dringend aan. Hun kunnen door deze schetsen de oogen opengaan om behoed te worden voor *schipbreuk in 't geloof*. Daartoe is het geheele werk dienstig, 't welk blijkbaar met groote ingenomenheid met het Evangelie, en daarom ook zoo overtuigend geschreven is. Het is ook geheel ingerigt naar de behoeften van onzen tijd, want al heeft de schrijver al zijne voorbeelden aan de Evangelische geschiedenis ontleend, hij weet ze telkens op meesterlijke wijze over te brengen op onzen tijd. Vooral is dit het geval met zijne voorstelling van den *vader van den maanzieke*, Mark. IX, als een type van hen, die den Heer beoordeelen naar zijne discipelen, en alzoo door het gebrekkige en verkeerde der Christenen tot twijfel en ongeloof aan Christus vervallen.

Doch allen, wien het geloof ter harte gaat, belooft de lezing van dit werk nut en stichting. De Evangelische geest, dien het ademt, doet ons aangenaam aan. Het is in zijn geheel eene aanprijzing van het geloof. Onwillekeurig worden wij opgewekt om ons eigen geloof te beproeven, te zuiveren en te volmaken. Het geloof in al zijne verschillende openbaringen te doen waarderen, het te doen erkennen bij verschil van opvatting, zelfs bij gebrekkig of verkeerd begrip, verdraagzaamheid te bevorderen, niet die verdraagzaamheid, welke liever onverschilligheid moet heeten, maar die, welke uit liefde en eerbied voor den Heer en uit gevoel van eigene zwakheid ontspruit, de noodzakelijkheid aan te toonen van helderheid en zuiverheid van godsdienstige kennis om de volle zegeningen van het geloof te genieten, tot het verwerven van zelfstandig geloof op te wekken, in één woord, het ware geloof te doen zoeken en bewaren in een rein hart, en daarin alléén, en het te doen kennen als het ééne noodige, het waarachtige leven, het doel van ons bestaan, - dat is het oogmerk des schrijvers, en dat oogmerk zal hij bereiken bij allen, die zijn werk niet enkel ter hand, maar ook ter harte nemen.

Ook het regt verstand der Schrift zal daardoor bij hen bevorderd worden. De verklaring van *de zaligheid van het gelooven zonder te zien*, en van de moeijelijke uitspraak: *ik geloof, Heer! kom mijne ongeloovigheid te hulp!* om uit meerdere eene enkele te noemen, moge bewijzen, hoe rijke bijbelkennis den schrijver te dienste staat; zoo ook kleine opmerkingen als deze: dat *groot* geloof door Jezus alléén toegekend wordt aan den hoofdman te Kapernaüm en aan de Kananésche vrouw, dat *kleingeloof* alléén van de discipelen gezegd wordt, voorts die over den stijl van Johannes bl. 148 en 149, en andere hier en elders als in 't voorbijgaan ingevoegd, doch die den belangstellenden bijbellezer rijke stof tot nadenken geven.

Ik acht dus dit werk eene kostbare bijdrage tot onze stichtelijke lektuur. Wij worden thans door stichtelijke boeken haast overstroomd. Maar zulke lektuur, die het verstand verheldert, terwijl ze spreekt

tot het gemoed, is er nooit te veel. Zulke sticht waarlijk, want ze bouwt op. Zóó het Rotterdamsche tijdschrift: ‘Licht, Liefde, Leven,’ zóó de geschriften van Hoekstra.

Vraagt men dan, of ik op dit werk niets aan te merken heb? Reeds eene enkele bedenking heb ik geopperd, en minder beteekenende aanmerkingen houd ik liever terug, zoo als: dat ik de lijn tusschen *misleiding* en *verdooving des gewetens* niet scherp genoeg getrokken vind, en daarom de 19de en 20ste schets liever tot ééne zag zamengesmolten, of dat het mij hindert, dat de schrijver, die zulk een' zuiveren stijl heeft, telkens de onaangename uitdrukking gebruikt: *het springt in 't oog*.

Vinde het boek vele lezers, opdat velen het genoegen en vooral het nut er van mogen hebben, dat de lezing mij zelven verschaft heeft!

Met een hartelijk woord van dankbaarheid is het werk opgedragen aan den Hoogleeraar S. Muller, in wiens plaats de Heer Hoekstra kort daarop geroepen is. Ook voor de vervulling zijner nieuwe betrekking belooft dit werk veel. Hij zal niet enkel de godgeleerde wetenschap, maar het Evangelie dienen. Zóó zuivere en bekrachtige hij onder Gods zegen het geloof van velen!

D.
v.G.

***Hoogduitsche Spraakleer, naar de vijfde uitgave van Heyse's uitvoerig leerboek, met de opstellen van H.A. Hamelberg, door Dr. W.G. Brill. Zutphen, W.J. Thieme*. 1855.**

Toen wij, nu bijna twee jaar geleden, twee of drie nieuwe Hoogduitsche Spraakkunsten te beoordeelen hadden, gevoelden wij, aan het slot onzer beoordeeling gekomen, grooten lust, om met den hartgrondigen wensch te peroreren, dat men ons nu wederom voor een' tijd lang van nieuwe Hoogduitsche Spraakkunsten mogt verschoonen, aangezien het na zoo menige, of geheel of gedeeltelijk, mislukte poging allezins het aanzien had, alsof eene op echt grammatischen leest geschoeide, in wetenschappelijken vorm vervatte Hoogduitsche Spraakkunst vooreerst nog onder de vrome wenschen moest blijven behooren, niet vermoedende, dat die wensch zoo spoedig zou in vervulling gaan. Weldra echter ontvingen wij de Hoogduitsche Spraakleer van den Heer B., en daarmede een dier leerboeken, zoo als wij ze destijds bedoelden, en wij mogten ons verheugen, de zoo vaak misbruikte

stereotype van bevrediging eener reeds lang gevoelde behoefte toch weer eens ten volle op een boek te kunnen toepassen.

De Heer B. heeft de Spraakleer van Heyse, wier praktische waarde algemeen erkend is, tot grondslag van zijne grammatica gelegd, en ter aanleering van het Hoogduitsch voor Nederlanders bewerkt, en haar bij gevolg ook van al die bijzonderheden voorzien, waarin het Hoogduitsch van het Nederlandsch verschilt. Zoowel deze gelukkige keuze, als ook de uitmuntende bewerking, doen ons deze Spraakleer als eene groote aanwinst voor de beoefening van het Hoogduitsch beschouwen, en wij zeggen er daarom den S. dank voor, dat hij het niet beneden zich geacht heeft, zijn' tijd en zijne moeite aan een dergelijk schoolboek te besteden, waarmede toch, niettegenstaande de vele en eigenaardige moeijelijkheden, daaraan verbonden, in den regel, weinig dank en eer te behalen is, omdat niet iedereen beseft, dat daartoe buiten en behalve eene grondige kennis van het Hoogduitsch en eene meer dan gewone kennis van de Nederlandsche taal, ook nog een in grammatische en logische subtiliteiten geoefend oog vereischt wordt, aangezien het hier meer dan in eenige andere Spraakleer daarop aankomt, om op eene menigte afwijkingen in beide talen te wijzen, die vaak zoo haarfijn zijn, dat zij zich naauwelijks in woorden laten uitdrukken. Dat er op grond hiervan niemand voor deze taak zoo ten volle berekend was, als de Heer B., wiens geleerdheid en scherpzinnigheid in zaken van taalstudie bekend is, behoeft hier naauwelijks vermeld te worden, en het boek zelf geeft daar overal de duidelijkste blijken van.

Dat er evenwel ook hier nu en dan nog iets te verbeteren zijn zou, spreekt wel van zelf. Maar de aanteekeningen, die wij althans gemaakt hebben, zijn, hoe scherp wij ook onder het gebruik van het boek toegezien hebben, weinig in getal en van weinig aanbelang. Wij zouden dezelve daarom gevoegelijk voor ons kunnen houden, omdat wij overtuigd zijn, dat bij eene herziening of tweeden druk, die bij deze Spraakleer spoedig te verwachten is, de Heer B. die kleine gebreken zelf zou opmerken en verbeteren. Wij laten echter desniettegenstaande een paar van onze aanteekeningen hier volgen, om ten minste te bewijzen, dat wij geene *blinde* lofredenaars dezer Spraakleer zijn.

Vooreerst hadden wij - om met de kleinste kleinigheid te beginnen, maar die men toch ook dient te weten - gaarne ergens de aanmerking gezien, dat men de *st, pf, ck* en *tz* in het Hoogduitsch niet mag scheiden. Men moet namelijk afbreken: *Ka-sten, Kö-pfe*, terwijl men bij de *ck* en *tz* de afbreking der woorden geheel vermijden moet. Sommigen wilden in dat geval de *ck* in *kk* en de *tz* in *zz* veranderen en dan b.v. *Brücke* en *Hitze* zóó afbreken: *Brük-ke, Hiz-ze*, maar het heeft geene navolging gevonden, en teregt.

In Hoofdstuk II. *Over de uitspraak der klinkers*. ontbreekt de op-

gaaf van de dubbele uitspraak der tweeklanken *au, äu, eu* en *ei*. De goede uitspraak maakt een zeer duidelijk onderscheid tusschen de *au* in *taub*, doof, en de *au* in *Taube*, duif, enz. De regel is in 't kort deze. In alle woorden, waar in het Nederduitsch eene enkele of dubbele *o* of de tweeklank *aau* is, b.v. in *Haupt*, hoofd, *taub*, doof, *Raub*, roof, *Traufe*, drop, *Pfau*, paauw, *Klaue*, klaauw, enz., spreekt men de *au* uit gelijk de *aau* in *naauwelijks*, waar de klank van de *u* naar eene *o* zweemt, terwijl de *äu* in dergelijke woorden, b.v. in *Häupter, Räuber, träufeln, betäuben*, enz., nagenoeg als *aö* klinkt; in die woorden daarentegen, waar in het Nederduitsch eene *ui* of *ou* is, b.v. in *Haube* (huif) muts, *Taube*, duif, *Maus*, muis, *bauen*, bouwen, *trauen*, trouwen, enz., klinkt de *au* geheel als onze *ou*, terwijl de *äu* in deze woorden, b.v. in *Häute, Bräute, Gebäude*, geheel als onze *ui* klinkt. - De *ei* heeft de klank van de *ai* (in *Waise, Haide, Maid*) in alle woorden, die in het Nederduitsch eene *ei* of eene *ee* hebben, b.v. in de afleidingsuitgangen *heit* en *keit*, in *Weide*, weide, *weich*, week, *bleich*, bleek, enz. In alle andere woorden daarentegen wordt zij als onze *ij* uitgesproken, b.v. in *Weide*, wilgeboom, *reich*, rijk, *Geier*, gier, *Geiz*, gierigheid, *Geige*, viool, *Leiche*, lijk, enz. Bijgevolg klinkt de *ei* in woorden als: *weiss*, wit, *reich*, rijk, *reissen*, rijten, *schleifen*, slijpen, *weichen*, wijken, *Geisel*, gijzelaar, anders dan in: *ich weiss*, ik weet, *reichen*, reiken, *reisen*, reizen, *schleifen*, sleepen, *weichen*, weeken, *Geissel*, geesel, t.w. in de eerstgenoemden als *ij*, in de laatstgenoemden als *ai*, en eveneens b.v. in *Freiheit, Gleichheit*, enz. - De dubbele uitspraak van de tweeklank *eu* laat zich zonder het alfabet van Lepsius niet wel in letters uitdrukken. In *Freude* b.v. klinkt de *eu* geheel anders, dan b.v. in *Beute, heute, Leute*. De *eu* in *heute, Leute, Beute*, verschilt weinig of niets van onze *ui* in *huiden, luiden* en *buiten;* daarentegen in *Freude* (oudd. *frouueda*) en in *freuen* (oudd. *frouuen*) klinkt er eene *ö* door. Anders is weêr hare uitspraak in *Freund*, en wederom anders in *Heu.* - Eindelijk moeten wij tegen hetgeen in § 8. Aanm. gezegd wordt, dat in *Beere, Teer, gegen, legen, Rede, nehmen, dehnen* en *lehnen* de *e* eenen doffen klank heeft, de Fransche *e ouvert* nabijkomende, in het belang der goede uitspraak stellig protesteren. *Gägen, lägen, Räde*, enz., klinkt voor ten minste negen tiende der duitsche ooren onaangenaam.

Ibid. *Over de uitspraak der medeklinkers*. - Hetgeen er in § 12 van de uitspraak der *g* gezegd wordt, zouden wij in die weinige woorden hebben zaamgevat: De *g* wordt in den aanvang der woorden en der stamsyllaben als onze *k*, en aan het eind der woorden en stamsyllaben als onze *g* (maar beide zoo week mogelijk) uitgesproken, b.v. *geben, gegeben*, gelijk keben, kekeben, *Tag, Tage, gegen, Gegend* gelijk: taag, tage, kegen, kegend. Met eene voorafgaande, tot dezelfde syllabe behoorende *n* smelt de *g* tot denzelfden eigenaardigen neus-

klank zamen, als bij ons, b.v. *Gang, singen*. - De *g* achter de *l* als *gj*, en achter de *r* als eene enkele *j* uit te spreken, b.v. *folgen, Berge* uít te spreken als *folgjen, Berje*, is bepaald tegen de goede uitspraak, en eveneens de uitspraak van de *h* als *j*, b.v. in *gehen, fliehen, Mühe*. In deze en dergelijke woorden is de *h* even stom als aan het einde der woorden.

III. Hoofdstuk. *Over de quantiteit der lettergrepen*. Hier zouden wij, al ware het ook maar alleen om het aantal uitzonderingen, onder 2, 2) opgegeven, te verminderen, de woorden *höchst, Krebs, Mond, nächst, nebst, Obst, Propst, Schwert* en *Erde* weggelaten hebben, omdat zij even veelvuldig kort uitgesproken worden.

Ibid. *Over den klemtoon*. Wanneer in een groot gedeelte van Duitschland de uitspraak van sommige woorden met den algemeenen regel overeenstemt, in andere streken daarentegen daarvan afwijkt, wanneer men b.v. in Würtemberg, Baden en Baiern, en misschien ook nog elders in het zuiden van Duitschland, in de woorden *Erzdieb, erzdumm, Erzkämmerer, Erztruchsess, ursprünglich, urplötzlich*, den hoofdtoon legt op de eerste lettergreep, overeenkomstig den algemeenen regel, dat bij zamengestelde woorden de hoofdtoon op het bepalende woord komt te vallen, in andere streken van Duitschland daarentegen in deze woorden, tegen allen regel aan, de hoofdtoon op de tweede lettergreep gelegd wordt, en ons dus de keuze gelaten is tusschen de anomalie hier en de analogie daar, dan doen wij zeker het best, ons aan die uitspraak te houden, waarvoor èn de regel èn een even groot gezag pleit, en zulks te meer, omdat het ons nog daarenboven het voordeel oplevert, dat wij eene menigte lastige uitzonderingen minder te onthouden hebben. Daarom zouden wij den S. in bedenking geven, om de woorden bl. 7: ‘Slechts in enkele woorden mist het voorvoegsel *ur* (oor) den hoofdtoon, t.w. in *ursprünglich, urplötzlich. Erz*, dat, als bij ons het voorvoegsel *aarts*, den hoofdtoon heeft, b.v. Erz*vater*, Erz*bischof*, Erz*stift*, heeft slechts een bijtoon in titelwoorden, als *Erzkämmerer, Erztruchsess*, en als versterkend voorvoegsel in *Erzdieb, erzböse, erzdumm*, enz.’ te schrappen. En om diezelfde reden ook bl. 7 de woorden ‘*vóór deelwoorden*’ en de voorbeelden *ungerächt, unbelohnt*, alsmede op bl. 8 de woorden *hochadlich, grossmächtig, nothwendig, leibeigen* en *Reichshofrath*. Ook deze worden in een groot gedeelte van Duitschland regelmatig uitgesproken, met den hoofdtoon op de eerste lettergreep. Aan deze regelmatige uitspraak moeten wij ons houden en de afwijkingen aan de liefhebbers overlaten. Wat eindelijk de woorden *Barbar* en *Altar* betreft, bij *Barbar* is de klemtoon altijd op de laatste lettergreep. Bij *Altar* nemen alleen dichters wel eens de vrijheid, den klemtoon op de eerste lettergreep te leggen.

Over het lidwoord. - Bij de aanmerkingen aangaande het gebruik

des lidwoords, waar dit gebruik van dat des lidwoords in het Nederduitsch verschilt, diende o.i. nog deze gevoegd te worden, dat men bij zekere plaatsbepalingen in het Hoogduitsch het lidwoord niet weglaat, b.v. *auf dem Tische*, op tafel, *auf der Bühne*, op zolder, *auf dem Marsche*, op marsch, *auf dem Wege*, op weg, *auf der Strasse*, op straat, *auf* en *von der Schule*, op en van school, *im Hause* en *ins Haus*, in huis, *in der* en *in die Schule*, in school, *in das Bett*, in bed, *aus* en *von dem Bette*, uit en van bed, *auf der Reise*, op reis. Ook voor de namen der maanden plaatst men altijd het lidwoord, b.v. *der Januar ist der kälteste Monat, ich bin im November geboren*, waar dan ook altijd de zamenkoppeling van het lidwoord met het voorvoegsel plaats heeft.

Over het geslacht der zelfstandige naamwoorden. - Het wijfje van het hert is *die Hirschkuh. Die Hinde* of *Hindinn* is dichterlijk. - *Dreieck* is niet zaamgesteld met *Ecke*, maar met *Eck*, en daarom onzijdig.

Over de verbuiging der zelfstandige naamwoorden. - Op bl. 26 ontbreken er in de lijst der woorden, die geen *umlaut* bekomen, eenige woorden, als: *Druck, Mond, Dachs, Falz, Gurt* en *Verlust*. - Op bl. 37 zouden wij de woorden '*seiner Frauen Schwester*' weggelaten hebben, omdat men zóó in gewoon prosa nooit spreekt. - Op bl. 38 ontbreekt bij *Sporn* het meervoud *Sporen*, hetwelk het meest in gebruik is, en onder de eigennamen de declinatie van *Jesus* en *Christus*. - Ook is er op bl. 45 bij een paar woorden de beteekenis niet juist opgegeven; *Flaum* is dons, *Geschwister* is broeders of zusters en broeders én zusters, *Gefälle* is opbrengsten en belastingen.

Over het bijvoegelijke naamwoord. - Onder de uitsluitend attributieve adjectieven worden ook opgeteld *mündlich* en *schriftlich*, terwijl men toch, zoo wij ons niet zeer bedriegen, zeer wel kan zeggen: *Bisher war unser Verkehr schriftlich, in der Folge kann er mündlich sein*. - § 52 kon gevoegelijk wegvallen. Want men kan even goed zeggen: *der älteste und der jüngste von zwei Brüdern*, als *der ältere und der jüngere*. Het eerste is zelfs verreweg het gebruikelijkste. Deze regel schijnt uit de latijnsche grammatica in de duitsche overgewaaid te zijn. - Bij de regels aangaande de geslachtsverandering zouden wij ook nog uitdrukkelijk de aanmerking gevoegd hebben, dat aan die regels ook de stoffelijke adjectieven onderworpen zijn, omdat dit eene belangrijke afwijking van het Nederduitsch is. - Daarentegen kon op bl. 98 Aanm. 2 wegvallen.

Over de voornaamwoorden. - Bl. 147, Aanm. zegt S., dat het in het Hoogduitsch niet geoorloofd is *für ein* van *was* te scheiden. Het is wel zoo gebruikelijk niet, als in het Nederduitsch, maar verboden is het niet. HEBEL. *Der Schneider von Pensa, was ist das für ein Männlein?* - De Aanm. § 65, 2. hadden wij liever weggelaten,

omdat wij ons om dergelijke ongeregeldheden, die deze of gene in Duitschland eigendunkelijk zich veroorlooft, niet te bekommeren hebben. - Bl. 366. *Karl ist mein Schüler* und *Karl ist ein Schüler von mir*, is volkomen hetzelfde.- *Es ist an dem*, beteekent hetzelfde als het lat. *in eo est, het is zóó ver gekomen* of *men is op het punt. Er is wat van aan* is: *es ist etwas an der Sache* of *es ist etwas daran. - Hinter dem Berge halten* is ons *de kat uit den boom kijken* en *mit etwas hinter dem Berge halten, iets achterbaks houden. - Mit einem in gutem Vernehmen leben* is niet *met iemand op een vertrouwelijken voet*, maar *in goede verstandhouding leven. - Frösteln* is niet *verkleumen*, maar *huiverig zijn*. - En wat dergelijke kleinigheden meer zijn, welker verbetering wij gerustelijk aan den Heer B. kunnen overlaten.

Dr. SICHERER.

***Het spelling- en taalstelsel van Bilderdijk, Siegenbeek, Weiland en andere spraakkunstenaren, vrijmoedig beoordeeld door W.F. Carlebur. Amsterdam, G. Portielje & Zoon*. 1856.**

Bij het opslaan en opensnijden, of - Gij, lezer die een lofprijzer van de smijdigheid onzer rijke moedertale zijt, wilt Ge liever - bij het openslaan en opsnijden van het zoo even ontvangen Julinommer van onzen of ons ‘De Gids’, viel mijn oog het eerst op het ‘Bibliographisch Album’-blaadtjen, bestemd voor onzen nieuwen ‘spraakkunstenaar’ den anderszins ook mij ‘geheel onbekenden’ Heer W.F. Carlebur - en, wat mij tegenover ‘kunst’ broeders zelden overkomt - ik bloosde. Niet van pleizier, noch ook van ontzetting, bij het napluizen van het gedachtenisjen dat hier, door den ongenoemden recensent, der vriendenrolle van den Heer W.F. Carlebur wordt ingeschoven - maar van schaamte, dat ik zoo vele weken, misschien reeds maanden had laten verloopen zonder aan de verbintenis te voldoen, die ik tegenover de redaktie van ‘De Gids’ had aangegaan, zonder van open zin blijk te geven voor het loyaal beroep door Heeren uitgevers van bovenstaand boekwerk op de kritiek gedaan, opdat zij zich toch haasten zoude en maken 's Heeren Carleburs arbeid waereldkundig. De uitgevers - het was aan den stijl van hunne mij insgelijks toegezonden letteren te zien - verwachtten van de bekendwording der door den Heer Carlebur uitgesproken ‘vrijmoedige beoordeeling’ eene geheele revolutie in ons nederlandsch ‘spelling- EN taalstelsel’:

het is dus, bij lieden van den vooruitgang, niet te verwonderen, dat zij het oogenblik der beoordeeling dier beoordeeling wenschen te verhaasten, ten einde hoe eer hoe beter hunne landgenooten door de verschillende stadiën der ontworpen revolutie heen te voeren. De uitgevers zijn daaromtrent in volkomen over-een-stemming met den schrijver, die, in zijne 'Voorrede', met uitnemende fijnheid op de 'algemeene onkunde' zinspeelt, die er 'te onzent ten aanzien der moedertale heerscht', op de 'willekeurige regels', waarvan 'ons (?) taalstelsel overvloeit', op het bederf door 'de taalgeleerde' daarin aangericht, op het 'nieuw stelsel van den hoogleeraar Roorda, dat het oude (?) als willekeurig verwerpt', en op de noodzakelijkheid, dat de eene of andere herkulische Carlebur dien Augiasstal reinige, de eene of andere columbische Carlebur het nieuwe en betere 'taalstelsel' ontdekke, de eene of andere napoleontische Carlebur te gelijk het socialisme der willekeur muilbande en de monarchie der 'oorspronkelike en ook der hedendaagsche spreektale' op haren zetel herstelle en bevruchte. Wie zoû aan zulk opzet niet willen medearbeiden, of liever, wie zoû niet gaarne de stegelreep vasthouden, als meergemelde Heer Carlebur op zijn zegepralenden schimmel, zijn geliefkoosd *paardje*, zij het ook een nederig stokpaardeken, klimt; wie zoû niet gaarne de trompet steken, om in de meer misdeelde oorden des vaderlands, waar zijn roem wellicht nog niet is doorgedrongen, de komst van den gelauwerden 'spelling- EN taalstelsel' schepper, den redder onzer nationaliteit, met blijdschap aan te kondigen. Daartoe bepalen wij ons dan ook voor heden. 'Mochelik' zal de Heer Carlebur hiertegen de 'inwending maken', dat eene gemotiveerde waardeering zijns arbeids hem aangenamer zoû zijn geweest, en zijne verdiensten voor sommige ongeloovigen nog krachtiger boven elken twijfel zoû hebben verheven: maar dit zoû bij den Heer Carlebur een gebrek aan 'zielkunde' verraden, dat we bij den lezer van Prof. Roordaas geschriften niet mogen vooronderstellen. Immers de Heer Carlebur weet wel, dat geestdrift niet analyzeert; dat daar opgewondenheden bestaan, van welke men toejuiching, maar geenszins beoordeeling verwachten moet. Met de verklaring dan ook, dat de Heer Carlebur te-recht meent zijn spraakkunstenaarsplicht naar eisch te hebben betracht, als hij van de nieuwere grammatici alleen *par-ci par-là* Grimm en Brill ingezien, Mulder grondig beoefend en den 'geestigen' Prudens van Duyse en 'kundigen' Hildebrand van buiten geleerd heeft, nemen wij afscheid van ZEd., en geven hem alleen in bedenking, bij het bevechten van nieuwe overwinningen, ook een enkelen oog- en zwaardslag veil te hebben voor de hem vijandige 'spelling- EN taalstelsels' *qu'il a laissés debout*, en wier formulen op den duur den grond, waarop zijn troon gebouwd is, zouden kunnen ondermijnen.

B. Juli, 1857.
P. FOREESTIER.

***Theoretische Gronden der rekenkunde voor eerstbeginnenden; dienende ter inleiding tot de studie der wiskunde, door C.L. van Woelderen. Tweede druk. Meppel, H. ten Brink*, 1856. 8°. 96 blz. prijs ƒ 0.65.**

Het doel van den Schrijver is, volgens zijne Voorrede, om de theoretische gronden voor Rekenkunde en Algebra te beperken tot de volstrekt noodige, en alle uitbreiding over te laten aan mondeling onderwijs, aan nadenken en vinding van den leerling. En dit doel heeft hij in dit boekje bereikt, zonder daarom in het algemeen aan de duidelijkheid te kort te doen: de korte opgave van den inhoud, met de eene of andere aanmerking, moge dit aantoonen. Het werkje is in twee deelen gesplitst, waarvan het eerste een en twintig, en het tweede negen Hoofdstukken bevat; achter ieder der Hoofdstukken volgt eene opgave van vragen (ruim drie honderd in getal), die daarop betrekking hebben, en den onderwijzer aanleiding kunnen geven tot rigting van zijn onderwijs.

In de beide eerste Hoofdstukken (met 31 vragen) van het eerste deel, over den ‘Oorsprong van het Talstelsel’ en ‘de Cijfers,’ komt, zoo als te verwachten was, nog het een en ander voor, dat bezwaarlijk tot die hoofden te brengen is, b.v. de beschouwing over benoemde en onbenoemde getallen, enz. Maar men vindt daar ook, in § 16, 18 en vraag 13, eene voorstelling, die tot misverstand zoude kunnen aanleiding geven. De negen eerste getallen duiden het aantal eenheden aan, wanneer er niets wordt bijgevoegd, evenzeer als zij zoo vele appelen, guldens, tientallen of duizendtallen kunnen uitdrukken, mits dit dan daarbij zij opgegeven; daaruit volgt echter geenszins dat het eenheden *zijn*, evenmin als het in de volgende gevallen appelen, guldens, enz. zoude *worden*. Iets anders daarentegen is het, wanneer over de rangen wordt gehandeld, en men bij de rangen der duizendtallen, tientallen, enz., ook die der eenheden opnoemt; in dit geval verkrijgt het woord ‘eenheden’ eene geheel andere beteekenis; hetgeen dus in § 16 voorkomt, behoorde eerder in het tweede Hoofdstuk. Hoofdst. III-VI (met 10, 12, 17, 21 vragen overeenkomstig) handelen achtervolgens over ‘optelling,’ ‘aftrekking,’ ‘vermenigvuldiging’ en ‘deeling;’ waarom is hier niet de deeling van een getal van één cijfer op een grooter getal van drie of meer rangen, aan het algemeene geval voorafgegaan? In Hoofdst. VII (met 4

vragen) worden reeds de verschillende ‘teekens’ en algebraische schrijfwijzen verklaard, in zoo verre zij hier noodig zijn.

Hoofdst. VIII (met vragen) loopt ‘over de zamengestelde optelling, aftrekking, vermenigvuldiging en deeling’ en is tamelijk kort. Hoofdst. IX (met 15 vragen) over ‘deelbaarheid der getallen,’ door 2, 4, 8, 25, 125, 3, 9, 11, 6. - Hoofdst. X (met 5 vragen) over ‘het vinden der deelers.’ - Hoofdst. XI (met 12 vragen) over ‘veelvouden’ en Hoofdst. XII (met 6 vragen) ‘over den grootsten gemeenen deeler’; hierbij konden eenige hulpmiddelen zijn aangegeven. Dit eerste gedeelte beslaat acht en dertig bladz. en zes en tachtig paragraphen.

In Hoofdst. XIII (met 8 vragen) wordt verder ‘over de gebrokens in het algemeen en derzelver eigenschappen’, in Hoofdst. XIV (met 7 vragen) over de ‘optelling en aftrekking der gebrokens’ in Hoofdst. XV (met 18 vragen) over ‘de vermenigvuldiging der gebrokens’ en in Hoofdst. XVI (met 15 vragen) over ‘de deeling der gebrokens’ gehandeld, en daarbij wordt telkens over de zoogenaamde zamengestelde regels gesproken. Deze geheele theorie is in zeventien paragraphen op zestien bladz. zeer beknopt voorgesteld.

Hoofdst. XVII over de ‘tiendeelige gebrokens’ en Hoofdst. XVIII (met 13 vragen) over de ‘optelling, aftrekking, vermenigvuldiging en deeling der decimale gebrokens’ hadden eerder, vóór de behandeling der gewone breuken, bij het eerste gedeelte behoord; hunne behandeling toch is juist dezelfde als die der geheele getallen, en er is geen reden om deze van elkander af te scheiden.

Hoofdst. XIX (met 13 vragen) daarentegen bevat de ‘herleiding der gewone gebrokens tot dceimale en omgekeerd’ en iets over ‘repeterende gebrokens.’ - Hoofdst. XX (met 37 vragen) ‘het wijsgeerige stelsel van maten en gewigten’ (dit had wel bekort kunnen worden) en Hoofdst. XXI (met 17 vragen) ‘de verdeeling van den cirkel, van den tijd en eenige andere maten’ met een voorstel uit de wiskundige Aardrijkskunde. De vijf laatste Hoofdst. zijn in twintig paragraphen over twee en twintig bladzijden verdeeld.

In het Tweede Deel, dat 22 bladz. beslaat, worden de evenredigheden beschouwd. Nadat in Hoofdst. I (met 9 vragen) ‘over de reden,’ in Hoofdst. II (met 5 vragen) ‘over de evenredigheden’ gesproken is, worden in Hoofdst. III (met 7 vragen) ‘de (13) eigenschappen der evenredigheden’ bewezen, en wordt in Hoofdst. IV (met 10 vragen) gehandeld ‘over het besluiten tot eene evenredigheid’, in Hoofdst. V, (met 6 vragen) ‘over het oplossen der evenredigheid’ en in Hoofdst. VI (met 8 vragen) ‘over de zamengestelde evenredigheden’. In dit en het voorlaatste Hoofdstuk worden heldere uiteenzettingen en belangrijke aanmerkingen aangetroffen, evenzeer als in Hoofdst. VII (met 9 vragen) ‘over de omgekeerde redens in de zamengestelde evenredigheden en

de omgekeerde evenredigheden.' Eindelijk wordt Hoofdst. VIII (met 5 vragen) 'over de gezelschapsrekening' nog gevolgd door Hoofdst. IX (met 3 vragen) 'over de aaneengeschakelde evenredigheden.'

Het gezegde moge volstaan om de strekking van het onderhavige boekske te doen kennen, en het tot gebruik aan te bevelen waar zulk een boek verlangd wordt, dat is, waar er goed mondeling onderwijs wordt gegeven; alsdan kan het als eene geschikte handleiding worden beschouwd.

H.

Handelscijfers. Overzigt van den in-. uit- en doorvoer der Nederlandsche handelsartikelen in elk der jaren 1846 *tot en met* 1855. *Uitgegeven door Mr. J.L. de Bruyn, Kops. Amsterdam, J.H. Gebhard & C°.* 1857.

Eer men een nieuw boek koopt, bladert men het gewoonlijk eerst eens door, om te zien of het wel aangenaam of interessant is. Wie nu dit werk opneemt en het eerste verwacht, dien behoeven wij wel niet aan te raden om het maar spoedig weêr neêr te leggen, want reeds de titel voorspelt hem een inhoud van louter cijfers; cijfers, dor en droog voor hem die ze geen leven weet in te blazen, maar hoogst belangrijk voor hem, die daarin de geschiedenis leest van de bedrijvigheid en van den ondernemingsgeest, van de kennis en van de onkunde, van de welvaart en van den tegenspoed van zijn volk. Hij echter, die in al wat handel is belang stelt, hij zal met welgevallen dit boek ontvangen, en het niet even vlugtig inzien, maar het met aandacht bestuderen, omdat hij hier tusschen die dorre en drooge cijfers in, met heldere en levendige beelden de handelsgeschiedenis van ons Vaderland opgeteekend vindt, juist van dat merkwaardig tiental jaren, waarin de zoo krachtige tariefshervormingen hebben plaats gehad, waarvan de gunstige uitkomsten zelfs den grootsten voorstander moeten verbazen. Een kort overzigt van die hervormingen in het voorberigt diene hem tot gids bij zijne nasporingen; maar dat zijn ook de eenige beschouwingen die het boek bevat, want voor 't overige vindt hij niets dan getallen en weêr getallen, in eindelooze, voor het oog zelfs bijna vermoeijende reeksen.

Welke verdiensten is er echter in het maken van zulk een boek gelegen? vraagt mogelijk menigeen. In het maken daarvan is geene

andere verdienste, dan die van taai geduld en groote naauwkeurigheid, maar in het doel der bewerking en der uitgave is deze groote verdienste: om door meerdere beknoptheid in de uitgave, de bestudering der handelsstatistiek gemakkelijker, en alzoo meer algemeen te maken. Voorzeker, de Regering heeft dit werk gemaakt, haar komt alle eer daarvoor toe; wie 't ontkenne, de schrijver zelf erkent dit volmondig; maar wat de Regering in lijvige folianten levert, moeijelijk te hanteren en waar elke vergelijking onmogelijk is, zonder tien zware boekdeelen op en bij en naast en over elkander te leggen, dat wordt hier met een enkelen oogopslag mogelijk gemaakt. Men ziet tegen dat zoeken in die vele boeken op, en - men onderzoekt *niets*; die moeite wordt weggenomen, en men gaat gaarne tot een onderzoek over. De beoefening der handelsstatistiek, zoo treurig, zelfs door de belanghebbenden ten onzent verwaarloosd, wordt daardoor als geboren. Daarenboven, de prijs der Regeringsstatistieken, hoe laag ook gesteld, als men het werk ziet, eischt toch veel geld, meer dan menigeen lijkt; want eene som van ƒ 68 besteedt men niet gaauw voor den aankoop van zulk een werk, hoe onverschillig men ook voor het dubbele bedrag is als 't den aankoop van een fraai meubel, een keurig kleedingstuk, het geven van een fijn maal geldt, omdat de handelaar voorbijziet, hoe ligt hij toch een vrij wat grooter som verdienen kan of zich kan vrijwaren voor een vrij wat grooter verlies in zijne zaken, wanneer hij zich door die cijfers liet voorlichten om deze voordeelige onderneming aan te gaan, of gene nadeelige speculatie af te wijzen. Voor den geringen prijs van ƒ 2,50 bespaart hij hier de som van ƒ 68, en vindt zijn arbeid nog daarenboven verkort. Wordt daardoor de Statistiek der Regering overbodig? Verre van daar; wie meer wil weten dan het totaal van de handelsbeweging van zijn land, wie daarvan de onderdeelen, de schakeringen kennen wil, hij blijft dezelfde behoefte gevoelen aan de uitvoeriger Regeringstabellen, vooral nu ze zoo uitmuntend zijn ingerigt. Daarenboven, men mist hier noode de cijfers van het scheepvaartverkeer en de opgave der landen waarmede die handel en die scheepvaart gedreven wordt. Maar wat hier geleverd wordt is volkomen voldoende voor hem, wien lust en tijd ontbreken om eene studie te maken van 't geen voor hem toch noodzakelijk is te kennen.

En de noodzakelijkheid van juister kennis onzer handelsbeweging bij onze natie loochene niemand. Maar al te veel wordt er met groote woorden over in- en uitvoeren, over in- en uitklaringen, over tarieven en belastingstelsels ten onzent geschermd, zonder dat men die magtspreuken door cijfers kan bewijzen. Wat al wijsheid werd er niet uitgekraamd bij de afschaffing der Gemaalbelasting, om bij den laatsten tijd te blijven, door hoog en laag, door rijk en arm, door burger en boer, en och! hoe weinigen wisten zelfs het cijfer te noemen dat geheven werd, of kenden de bepalingen die de wet voorschreef!

De scheepvaartwetten - hoe waren ze niet voor menigeen het palladium onzer koopvaardijvloot; de schaalregten der granen, het eenige behoud van onzen landbouw; de vrije uitvoer van levensmiddelen, het hongerlijden der geheele natie; de vrijheid der visscherij, het vernietigen van dien nationalen tak van bedrijf! En de uitkomsten van al die onheilspellende spooksels eener onkundige verbeelding? De cijfers dáár voor ons mogen daarop gedeeltelijk reeds nu een antwoord geven.

Wie stem wil hebben in onderwerpen van handel en scheepvaart, nijverheid, belasting, enz., hij ga eerst bij die doode cijfers ter schole, en heeft hij die door studie verlevendigd, dan doe hij zijn gevoelen hooren en het zal hoorders vinden, omdat waarheid en kennis er in doorstralen. Aan die studie geve dit boekske een gunstigen stoot. Net en helder en duidelijk van druk als het is, zal de bestudering daarvan niemand inspanning kosten; eere daarvoor den wakkeren uitgever, de vruchten van wiens pers evenzeer den lof van keurigheid verdienen, als die nu wel als bij de sleur alleen aan een enkelen schijnt te mogen worden toegezwaaid. Alleen hadden wij de jaartallen, nu wel reeds met een kleiner letter ter onderscheiding gedrukt, liever nog duidelijker onderscheiden gezien, bijv. door roode of blaauwe cijfers, 't geen het overzigt nog gemakkelijker zou gemaakt hebben.

M.

Friedrich Bodenstedt.

1. Die Lieder des Mirza-Schaffy, mit einem Prolog von Friedrich Bodenstedt. Vierte, neuvermehrte Auflage. Berlin. 1856.
2. Demetrius, historische Tragödie in fünf Aufzüge, von Friedrich Bodenstedt. Berlin. 1856.

(***Vervolg van bladz.*** **551.**)

Wij hebben Bodenstedt tot dusverre als *vertaler* leeren kennen, ten minste indien wij hem op zijn woord mogen gelooven. Hij maakt ons toch niet slechts met de poëzij, maar ook met den persoon en de lotgevallen van Mirza-Schaffy bekend, en tusschen beiden is zooveel harmonie, dat er van dien kant althans niets is, dat voldoenden grond of zelfs aanleiding tot twijfel oplevert. Vraagt men echter, met het oog op den tegenwoordigen toestand der Perzische poëzij, of men eenig regt had voortbrengselen van zoo hooge volkomenheid van haar te verwachten; vraagt men vooral, of de inhoud van al deze liederen zoodanig is, dat hij geheel binnen den gezigtskring van een oosterschen, zelfs ook hedendaagschen dichter ligt; dan zal men bezwaarlijk het vermoeden onderdrukken kunnen, dat Bodenstedt hier en daar iets van het zijne aan Mirza-Schaffy's liederen heeft toegevoegd. Bodenstedts voorstelling van onzen Mirza is evenwel zoo meesterlijk ingerigt, dat zij van die meer westersche elementen in zijne poëzij, schijnbaar althans, eene vrij voldoende verklaring geeft. Hij schetst hem als door zijn oponthoud in eene aan Rusland behoorende en ten deele door Duitsche kolonisten bevolkte stad, en door zijn omgang met Duitsche letterkundigen, die in de ‘School der wijsheid’ van gedachten met hem wisselden, en wier beste invallen hij vaak in rijmen overbragt, op zoo velerlei wijzen aan den invloed van het Westen blootgesteld, dat zelfs zijne meest

westersche gedachten niet onverklaarbaar schijnen. Een Perzisch dichter geheel in den geest van het jonge Duitschland, is zeker een zonderling verschijnsel, en toch, hoeveel overeenstemming met dien geest wordt ook niet in de liederen van Hafiz aangetroffen, die juist daarom een lievelingsdichter van het jonge Duitschland geworden is, wien juist daarom een Daumer zich beijverd heeft, door zijne vertaling in Duitschland te populariseren? Vraagt men verder, hoe het komt, dat een zoo uitstekend dichter als Mirza-Schaffy van elders niet bekend is, en nog nimmer iets van zijne gedichten in het oorspronkelijke is gedrukt; Bodenstedt geeft ten antwoord, dat de dichter van Tiflis niet gewoon is de liederen, die hij met zoo weinig moeite als uit den mouw schudt, ten papiere te brengen, en dat hij er slechts ten gevalle van zijn Duitschen vriend eenige schriftelijk had opgeteekend, zonder die echter voor verdere verspreiding te bestemmen. Daarbij draagt Bodenstedt zorg zoo duidelijk aangaande zich zelven te insinueren, dat hij geen linguist of philoloog is, maar uitsluitend in zijne hoedanigheid van dichter in de voortbrengselen der oostersche Muze belang stelt, dat het niemand in de gedachten zal komen, hem te vragen, waarom hij zelf geene proeven van Mirza-Schaffy's poëzij in het oorspronkelijke heeft in het licht gegeven. Dit alles intusschen is in deze twijfelzuchtige eeuw niet genoeg, om bij een zoo zeldzaam en buitengewoon verschijnsel als Mirza-Schaffy's liederen, alle vermoeden van althans gedeeltelijke vervalsching te weren. Menigeen heeft ook mij op de gronden van twijfel gewezen, die hem in deze liederen waren voorgekomen, zonder dat hij zich misschien voldoende rekenschap had gegeven, of wij dan waarlijk, door de schrale berigten van enkele reizigers, genoeg op de hoogte zijn van den maatschappelijken en literarischen toestand in de aan Rusland onderworpen voormalige Perzische provinciën, om te durven bepalen wat een dichter dier gewesten al of niet zou kunnen zingen en schrijven.

Ik heb in mijn vorig artikel alle toespeling op deze twijfelingen met opzet vermeden en Mirza-Schaffy, deels door mededeelingen aangaande zijn persoon en lotgevallen, deels door proeven der hem toegeschreven poëzij, geheel geschetst zoo als hij ons door Bodenstedt wordt voorgesteld, daarbij zelfs volle regt doende wedervaren aan alles, wat strekken kan om de onwaarschijnlijkheid, die het geschetste beeld

aankleeft, te temperen of weg te nemen. Ik heb het genoegen, 't welk ik mij vleide dat de lezer in mijne, Bodenstedt nagetrokken schets welligt zou vinden, door geene ontijdige bedenkingen willen verstoren, en gehoopt dat hij zich zou tevreden stellen met de gedachte, dat, zoo ‘de waarheid niet altijd waarschijnlijk is,’ ook omgekeerd het onwaarschijnlijke daarom nog niet altijd valsch is te achten.

Maar welligt vraagt men mij, waarom ik dan nu den sluijer ophef, waarin ik zulke vermetele bedenkingen zediglijk had verhuld? Mijn antwoord is, dat het doel van mijn zwijgen, na eene tusschenruimte van twee maanden wel zal bereikt zijn, en dat ik mij niet aan de beschuldiging van ligtgeloovigheid of opzettelijke misleiding der lezers van dit Tijdschrift wil bloot stellen, nu ik verneem dat Bodenstedt zelf er voor uit is gekomen, dat hij zich ten aanzien van Mirza-Schaffy groote vrijheden heeft veroorloofd. Hoever deze vrijheden zich uitstrekken, en of ook in de g e s c h i e d e n i s van den dichter van Tiflis ‘Wahrheit und Dichtung’ gemengd zijn, dan of alleen de op zijn naam uitgegeven p o ë z i j voor eene soort van ‘west-östlichen Divan’ is te houden, durf ik evenmin bepalen, als in welke proportie westersche en oostersche elementen in dien Divan vermengd zijn. Wat daarvan zij te oordeelen, laat ik liefst aan de schranderheid mijner lezers over. Dat bepaaldelijk aan die liederen, die ik met den naam van ‘politische poëzij’ bestempelde, Mirza-Schaffy niet veel deel kan hebben, zou ik wel als zeker durven stellen; en evenzoo dat de hem toegeschreven kritiek en satyre hem niet zoo geheel en al toekomt, zoo vaak zij de ‘Tendenz’ verraden, om de heerschende gebreken der Duitsche literatuur te gispen. In de hoofdzaak heeft welligt Bodenstedt niet veel meer gedaan, dan Galland in zijne vertaling der Duizend en ééne Nacht, van wien Sir Walter Scott ergens met zooveel juistheid zegt, dat hij ‘retaining on the one hand the splendour of eastern costume, and on the other the wildness of eastern fiction, mixed these with just so much ordinary feeling and expression, as rendered them interesting and intelligible.’ Dat echter Bodenstedt ook somtijds veel verder is gegaan, schijnt mij evenmin te kunnen ontkend worden, en zoo vermoed ik onder andere, dat het ‘Abschied von Tiflis,’ 't welk begint met de woorden: ‘Schön bist du, fruchtreiche Kyrosstadt,’ en niet in de ‘Tausend und ein Tag,’ maar alleen in de afzonderlijke uit-

gave der ‘Lieder von Mirza-Schaffy’ voorkomt, geheel een pijl uit zijn eigen koker is.

Ik herhaal, dat ik niet bepalen durf, hoeveel ruimte hier aan de fictie moet worden toegekend. Maar indien ook die ruimte al zeer groot mogt zijn, en een lezer, onder het pijnlijk gevoel van dupe te zijn geweest, daarover verwijtingen tot Bodenstedt rigten mogt, ik verbeeld mij, dat hij welligt zou antwoorden, dat zijn titel van ‘Tausend und ein Tag,’ een tegenhanger van dien der beroemdste verzameling van Arabische sprookjes en vertellingen, niemand regt gaf meer dan *Mährchen* te verwachten, en dat hij vragen zou, waar, in de geschiedenis van Mirza-Schaffy, gelijk die door hem verhaald is, het ‘Abschied von Tiflis’ zou voegen, 't welk, schoon onder Mirza-Schaffy's liederen geplaatst, eene vrij duidelijke vingerwijzing bevat voor den lezer, die verder ziet dan zijn neus lang is, dewijl men daarbij bezwaarlijk aan iets anders dan Bodenstedts eigen afscheid van Tiflis kan denken.

Indien echter al zulke lezers zich hiermede niet tevreden lieten stellen, toch geloof ik dat er weinigen zouden gevonden worden, die niet billijk genoeg zouden zijn om te erkennen, dat - de zedelijke appreciatie van het letterkundig bedrog ('t welk toch in allen gevalle niet veel meer dan een losse grap is) daargelaten - onze bewondering voor Bodenstedts talent te grooter moet zijn, naarmate er meer van het zijne in de liederen en geheele voorstelling van Mirza-Schaffy gemengd is. Wat men ook van de stof der liederen moge denken, de vorm en de beeldspraak zijn door en door oostersch, en vertoonen zooveel grondige kennis en zulk eene trouw aan het kostuum, dat men, na herhaalde lezing, zelfs tegen beter weten aan, schier geneigd zou zijn zich zelven diets te maken, dat de twijfel aan de echtheid toch in den grond onredelijk is.

Maar 't wordt tijd, dat wij ons tot den Demetrius wenden. De vraag zou niet onnatuurlijk zijn, of de ‘School der wijsheid’ van Mirza-Schaffy de geschikte plaats was, om een dramatischen dichter te vormen; maar Bodenstedt is de man niet, om zich aan eene enkele rigting te binden, en autodidakt genoeg, om zich, ook zonder leidsman, op ieder nieuw veld der poëzij te wagen, waarop hij hopen mag lauweren te

oogsten. Indien ik hem vooralsnog als lyrisch dichter hooger stel dan als dramatisch, ik verlies niet uit het oog, dat wij in het vak van tooneelpoëzij van hem nog slechts eene eerste proeve bezitten, en dat de keus van zijn onderwerp, zoo zij hem al geene bijzondere moeijelijkheden in den weg legde, hem toch aan het gevaar eener vergelijking bloot stelde, die bezwaarlijk ten voordeele van den nog jeugdigen en in het drama ongeoefenden dichter kon uitvallen.

De geschiedenis van den valschen Demetrius is in de hoogste mate tragisch. Ik wil ze in weinige woorden verhalen, gelijk zij in Ruslands geschiedenissen geboekt is.

De vrome, maar zwakke Czar Feodor Iwanowitsch, die van 1584 tot 1598 regeerde, liet het beleid der regering geheel over aan zijnen zwager en gunsteling Boris Godunoff, een man van groote bekwaamheden en die aan Rusland gewigtige diensten bewees, maar zich door eene vreesselijke misdaad bezoedelde. Slechts ééne spruit uit den ouden stam der Czaren, de in 1582 uit het laatste huwelijk van Iwan den Geduchte geboren prins Dimitry (Demetrius), stond tusschen hem en den keizerlijken troon, wanneer Feodor den laatsten adem zou hebben uitgeblazen. De Czaréwitsch was met zijne moeder en verdere familie naar Uglitsch gebannen, waar hij in haat jegens zijnen onderdrukker Boris werd opgevoed, en de alvermogende minister zag zich bij diens komst tot den troon niet slechts met het verlies zijner magt, maar zelfs met dat van zijn leven bedreigd. De zorg voor zelfbehoud stemde dus zamen met zijne eerzuchtige plannen, en Dimitry viel op zijn bevel door het staal eens moordenaars. Tevens echter had Boris voor den schijn een onderzoek naar de oorzaak van zijn dood gelast, waarvan de bekend gemaakte uitkomst was, dat de prins zich, in een aanval van vallende ziekte, de keel met een mes had afgesneden. Toen nu eindelijk Feodor in 1598 gestorven was, viel het Boris niet zwaar zich door eene schijnbare keus der Bojaren op den troon te doen verheffen. Hij hield zich echter aanvankelijk, als ware hem die keus ongevallig, en behield den schijn alsof hij alleen voor de dringendste beden bezweken was.

Zijne regering was in vele opzigten loffelijk en vereenigde vastheid met kracht, maar het scheen of de hemel het land om den wille zijner misdaad met de vreesselijkste rampen bezocht; pest en hongersnood rigtten vreesselijke verwoes

tingen aan, en een burgeroorlog, door een Pretendent, die zich voor Prins Dimitry uitgaf, verwekt, en door de inmenging van godsdienstige geschillen nog meer verbitterd, kwam weldra de maat des ongeluks tot overloopens vol meten. De vroegere geschiedenis van dezen Pretendent wordt doorgaans op de volgende wijze verhaald.

Een jong man van in de 20 jaren, Grischka[1] Otrepjew geheeten, door misbruik der vaderlijke magt zeer tegen zijn zin tot het kloosterleven gedoemd, en laatstelijk bij den Patriarch van Moskou als klerk in dienst getreden, begon zich in kleinen kring voor den vermoorden prins uit te geven, met wien hij inderdaad in voorkomen en trekken eene opmerkelijke overeenkomst moet gehad hebben. Boris hield hem voor een waanzinnige en vergenoegde zich met zijne verwijdering naar een afgelegen klooster te gelasten. Grischka, van het gevaar onderrigt, vlugtte naar Lithauen, en vond bescherming bij vorst Wischnjowjetzki, die hem onder zijne dienaren opnam. Geholpen door een gunstig voorkomen, eene hooge mate van natuurlijke welsprekendheid, en eene tegenwoordigheid van geest, die hem nimmer verliet, waagde hij het nu openlijk als Pretendent op te treden. Dit geschiedde in 1603. Hij beweerde, dat zijne verwanten, in het vooruitzigt van den aanslag, door Boris gesmeed, maatregelen hadden beraamd, ten gevolge waarvan een ander in zijne plaats getroffen was, en dat hij, aan zijne moordenaars ontkomen, onder begeleiding van een monnik, over de grenzen gevlugt was. Zijn verhaal, door eene reeks van bijkomende omstandigheden bevestigd, vond geloof bij vorst Wischnjowjetzki, die van nu af aan zijn voormaligen dienaar de grootste eer bewees, en weldra de vermeende ontdekking mededeelde aan zijn schoonvader Georg Mnischek, Woiwode van Sendomir, een man van groot aanzien, maar overladen met schulden, en daarom begeerig naar elke gebeurtenis, die hem in de gelegenheid stellen zou, om zich uit zijn moeijelijken toestand te bevrijden. Deze beloofde den gewaanden Demetrius de hand zijner bekoorlijke dochter Marina (Marianne), die zich door den glans van de haar voorgehouden kroon liet verleiden, en verbond zich alzoo onherroepelijk aan zijne zaak.

In één opzigt schijnt deze gewone voorstelling aanmer-

1 Verkleinvorm van Gregorius.

kelijk van de waarheid af te wijken. De Heer Prosper Mérimée, die de geschiedenis van den valschen Demetrius naar onuitgegeven bronnen bestudeerd, en daarover deels een afzonderlijk werkje, deels eene studie in de ‘Revue des Deux Mondes’ voor 1852 in het licht gegeven heeft, verwerpt de identiteit van Dimitry en Grischka Otrepjew, en houdt eerstgenoemden voor een Kozak der Ukraine, die niets gemeens had met den voortvlugtigen monnik, dan alleen dat deze laatste, als zijn agent, de Kozakken van den Dniepr en Don bewerkte, om de zijde van Boris te verlaten. Deze monnik was genoegzaam als een dronkaard en deugniet bekend. Boris, om de hem van alle zijde dreigende gevaren af te wenden, bedacht eene list om den Pretendent ten val te brengen. Hij liet bekend maken, dat de gewaande Dimitry niemand anders was, dan de beruchte Otrepjew. Dit vond aanvankelijk geloof, en om de gelijktijdige aanwezigheid van den Pretendent in Polen en van Otrepjew onder de Kozakken te verklaren, veronderstelde men zelfs, dat de ware monnik zijn oorspronkelijken naam aan een zijner agenten geleend had. Uit het vierde tooneel van het derde bedrijf meen ik te mogen opmaken, dat ook Bodenstedt deze voorstelling als de ware erkent.

Hoe dit zij, het was toen de tijd waarop Sigismund III, koning van Polen, die het protestantisme had afgezworen, om in den schoot der katholieke kerk weder te keeren, omging met het plan om ook de volken van het Oosten zooveel mogelijk tot gehoorzaamheid aan den Roomschen stoel te bewegen, en eene unie tusschen de grieksche en katholieke kerken, geheel in het voordeel van den Paus, door te zetten. De Jezuïten, aan wier leiband hij liep, begrepen dat de Pretendent Dimitry hun een nuttig werktuig zou kunnen zijn om hun plan te volvoeren. Deze verklaarde zich bereid om de Unie aan te nemen, en ook zijne onderdanen daartoe te bewegen, indien het hem gelukken mogt zich weder op den troon zijner vaderen te vestigen. Mnischek stelde zijn aanstaanden schoonzoon te Krakau aan den koning voor; ook de pausselijke nuntius had daar met hem eene zamenkomst en de jonge Moskoviet liet zich bewegen om werkelijk, in het huis der Jezuïten, het geloof zijner vaderen af te zweren. Het verlovingsverdrag met Marina werd daarop den 25sten Mei 1604 onderteekend.

De dweepzieke Sigismund was thans geneigd aan Dimi-

try de meest mogelijke hulp te verleenen. De tegenstand van sommige leden van den rijksdag, die zich op de trouw der verbonden en den oorlog met Zweden beriepen, veroorloofde hem echter niet openlijk met Boris te breken. Hij vergunde evenwel zijnen Pans of rijksgrooten hunne eigene neiging te volgen. Dezen bragten een leger van omstreeks 5000 man bijeen, waarmede zich, toen zij de Russische grenzen overtrokken, onderscheiden regimenten Kozakken vereenigden.

Boris, die zorgeloos was gebleven bij het nakend gevaar, werd nu uit zijne werkeloosheid opgewekt, en zond zoowel de banbliksems der kerk als zijne legerscharen uit tegen hem, dien hij in zijne manifesten een bedrieger, afvalligen monnik en ketter noemde. In weêrwil veler voortreffelijke eigenschappen als regent, was Boris niet bemind. De Bojaren waren ijverzuchtig op het geluk dat hem op den troon had gebragt, en het volk haatte hem om zijne strenge maatregelen ter beteugeling der groote nationale ondeugd, de dronkenschap. Daarentegen oefende alleen reeds de naam van Dimitry, als zoon van Iwan den Geduchte, Czaréwitsch en eenig overgebleven spruit van den stam der oude Czaren, eene groote tooverkracht uit. Al spoedig boden een aantal steden hem ten teeken van hulde ‘brood en zout’ aan, en al de zuidelijke gewesten toonden zich vijandig jegens Boris. Inmiddels werd de zegevierende voortgang van Dimitry's wapenen gestuit door de dappere verdediging van het sterke Nowgorod-Ssewersk, waarin zich de Russische opperbevelhebber Basmanoff en vorst Mstislawsky geworpen hadden, terwijl deze laatste den Pretendent op den 21sten Januarij 1605, na zijne troepen met die van Vorst Schuisky vereenigd te hebben, eene geduchte nederlaag toebragt, die hem noodzaakte zich in Putiwl op te sluiten. De kans stond uiterst hagchelijk voor Dimitry, toen de plotselinge dood van Boris, hetzij die aan de gunst van het lot, aan gewetensknaging, of aan vergift te wijten zij, eensklaps eene omkeering te weeg bragt. Wel werd zijn 16jarige zoon Feodor Borisowitsch in zijne plaats als Czar uitgeroepen en gehuldigd, maar de hoofden des legers, de zaak der regerende dynastie als verloren beschouwende, boden, op Basmanoffs voorbeeld, den degen aan Dimitry aan, en in Moskou, waar men den dood van Boris als eene goddelijke straf beschouwde, brak eene heftige volksbeweging uit, welke de Patriarch Hiob, die den ban over Dimitry had uitgesproken, te vergeefs

trachtte te bedwingen. De jonge Czar, zijne moeder en zijne zuster werden uit het paleis gesleurd en in Godunoffs bijzondere woning opgesloten, de Patriarch afgezet en in een klooster gestoken. Het volk zwoer aan Dimitry Iwanowitsch, als zijn waren Czar, den eed der trouw. De Pretendent bevond zich toen in Tula, het oogenblik afwachtende, waarop hij naar Moskou zou kunnen marcheren. Uit alle oorden des rijks ontving hij gezantschappen, het gansche leger viel hem toe, en de Donsche Kozakken boden zich aan, om hem als lijfwacht te dienen. De jonge Czar en zijne moeder verloren het leven op bevel van Dimitry, die den 30sten Januarij 1605 zijn intogt in Moskou hield en eenige dagen later plegtig gekroond werd.

Een merkwaardig tooneel had kort daarna plaats. Dimitry was naauwelijks in het Kremlin aangekomen, of hij gaf zijn verlangen te kennen om de Czarin Maria Nagoï, zijne vermeende moeder, te zien, die, onder den naam van Marfa (Martha), als non leefde in het klooster, waarheen haar Boris gebannen had. Zij het nu, dat zij hem werkelijk meende te herkennen, door vrees gedreven werd, of verbetering van haar lot en wraak op de Godunoffs beoogde, op het oogenblik waarop zij Dimitry aanschouwde, viel zij hem onder een stroom van tranen om den hals en noemde hem ‘zoon.’ Dimitry overlaadde haar met de bewijzen zijner kinderlijke liefde en genegenheid, en bragt haar in het klooster, dat hij haar in het Kremlin ter woning aanwees, menigvuldige bezoeken.

Wie Dimitry ook moge geweest zijn, hij scheen, zoo wij de getuigenis van Margeret - een Fransch officier, die in zijne lijfwacht diende - mogen gelooven, tot heerscher geboren, en onderscheidde zich door de grootste werkzaamheid en zorg voor het algemeen welzijn. Nogtans gelukte het hem niet de liefde des volks te winnen, en slechts elf maanden handhaafde hij zich op den troon. Een vriend der vreugde en een vijand van allen dwang, kon hij zich in de stijve en verouderde vormen van het Moskousche hof niet voegen, trad vaak de étiquette met voeten, en gaf zich weinig moeite om de voorkeur te verbergen, waarmede hij de vreemdelingen en hunne kunsten en beschaving beschouwde. Zoo weinig als Boris betoonde hij zich een echten Rus, en gaf zich veeleer moeite om zijn volk te leeren naar buiten om te zien, zich zijner onwetendheid te

schamen en niet langer slaven van gewoonte en overlevering te zijn. De meeste ergernis verwekte hij bij het bijgeloovige en aan vormen hangende volk door de verwaarloozing der godsdienst, door zijne pogingen om zich van de goederen der kerk meester te maken en, wat nog het ongehoordste was, door het eten van kalfsvleesch, dat der Russische kerk als eene onreine spijs geldt. De misnoegdheid bereikte den hoogsten graad, toen het bleek, dat hij, met voorbijgang van de schoone dochters der Bojaren van 'het heilige Rusland,' zich eene Poolsche gade, die niet tot de orthodoxe kerk behoorde, gekozen had.

Inderdaad was de rijkskanselier, met kostbare geschenken beladen, naar Krakau vertrokken, om plegtig de toestemming des Poolschen konings tot het huwelijk van Dimitry en Marina te vragen, en dit bij procuratie te voltrekken. Deze plegtigheid ging van bijna evenveel staatsie vergezeld, als het huwelijk van Sigismund zelven met de aartshertogin Constance van Oostenrijk, dat weinige dagen later gevierd werd.

Marina hield haren intogt in Moskou, verzeld van 5000 gewapende Polen en een groot aantal Pans en groot-officieren des Poolschen rijks; acht dagen later, den 18^{den} Mei 1606, werd zij gekroond, welke eer nog nimmer aan eene Czarin was ten deel gevallen. Het volk klaagde over heiligschennis, want Marina had den doop der Russische kerk niet ontvangen; het ergerde zich bovendien aan hare vrije manieren, hare Fransche kleederdragt en hare verkrachting der voorgeschreven vasten, die in de grieksche kerk met bovenmatige strengheid worden in acht genomen. Erger nog was dat men den Czar door vreemdelingen omgeven zag, met wie hij op gemeenzamen voet verkeerde, terwijl de Russen gewoon waren hunnen vorst slechts met den eerbied, aan een heilige verschuldigd, te naderen. De aanmatiging der Pans, de minachting waarmede zij de Russische grooten beschouwden, de vrijheden die zij zich met de vrouwen en dochters der aanzienlijkste Bojaren, zoowel als der geringste burgers, veroorloofden, vuurden den wrevel gedurig aan. Maar wat aan de genegenheid voor Dimitry den laatsten slag toebragt, was de verschijning der Jezuïten, aan wie men, niet ten onregte, het plan toeschreef, om den Czar als hun werktuig te bezigen, ten einde in gansch Rusland de Unie der Grieksche en Room-

sche kerken door te zetten, gelijk zij reeds in Lithauen was tot stand gebragt.

Het hoofd der ontevredenen was vorst Wassily Schuisky, een man van aanzienlijke afkomst, die hem zelfs eenige aanspraak op den troon gaf. Reeds lang had hij tegen Dimitry zaamgezworen en schoon hij, reeds eenmaal veroordeeld, zijn behoud slechts aan Dimitry's edelmoedigheid had te danken gehad, was hij steeds eene gunstige gelegenheid blijven afwachten, om zijne aanslagen te hernieuwen. Deze verschafte hem de krooning van Marina, die het gansche volk met woede vervuld had. Weinige dagen na die gebeurtenis plaatste hij zich aan het hoofd eener schaar van razende boeren, die hij grootendeels van zijne eigene goederen ontboden had, en voerde ze met het zwaard in de eene en het kruis in de andere hand aan tegen het Kremlin. Op dit voorbeeld liep al het volk van Moskou te hoop, dood en verdelging dreigende aan hem, dien het reeds lang geleerd had als een ongeloovige te verfoeijen. Het paleis werd overweldigd en Dimitry wreedaardig om hals gebragt. Men zegt, dat in den uitersten nood ook de Czarin-moeder hem verloochende, en beleed dat zij hem vroeger slechts uit vrees als haren zoon had erkend. Zijn lijk, verscheurd en vertreden, werd eerst naar het klooster der Czarin-moeder en vervolgens naar de roode plaats voor het Kremlin gesleurd, en daar met dat van Basmanoff, die in de verdediging van zijn meester was omgekomen, aan den moedwil der menigte prijs gegeven. Marina, haar vader Mnischek, vorst Wischnjowjetzki, de Poolsche gezant en vele andere Poolsche grooten werden in den kerker geworpen, de woningen der Polen vernield en geplunderd, en meer dan 1700 van deze natie op de gruwzaamste wijze vermoord.

Het volk verhief Vorst Schuisky op den troon, onder den naam van Wassily V Iwanowitsch, doch het rijk bleef ter prooi aan regeringloosheid en burgerkrijg. Herhaaldelijk stonden nieuwe valsche Dimitry's op, en de Polen deden Rusland den oorlog aan en overweldigden schier het geheele rijk, totdat Kosma Minin, de slager van Nischnei-Nowgorod, de bevrijder werd van zijn Vaderland, en de verheffing van Michael Feodorowitsch Romanoff op den troon der Czaren in 1613 een einde maakte aan het gruwzaamste tijdvak van wanorde en ellende, dat de aan bloedige gebeurtenissen rijke geschiedenis van Rusland gekend heeft.

Dat de geschiedenis van Dimitry alle elementen der tragedie in zich bevat en in de handen van een echten dichter geschikt is, om alle roerselen van schrik en medelijden op te wekken, is bij den eersten oogopslag duidelijk. Zij is dan ook sedert lang een geliefkoosd onderwerp der tragische dichters, inzonderheid bij onze Duitsche naburen, geweest. Het is bekend dat Schiller, toen hij, in den hoogsten bloei zijner dichterlijke kracht, door een nieuwen aanval zijner borstziekte werd aangegrepen, die den 9^{den} Mei 1805 een einde aan zijn leven maakte, zich bezig hield met een dramatisch gedicht, waarvan de valsche Demetrius het onderwerp was. Uit zijne nagelaten papieren is eene schets van het geheele stuk uitgegeven, waarbij het eerste bedrijf en een deel van het tweede, behoudens eenige weinige ontbrekende regels, zijn uitgewerkt. Göthe sloeg de hand aan de voltooijing van dezen aangevangen letterarbeid, doch schijnt zich daarin niet te hebben kunnen voldoen, en gaf na eenige vergeefsche pogingen zijn voornemen op. Zijn voorbeeld heeft de jongere dichters van Duitschland niet afgeschrikt. Franz Friedrich von Maltitz gaf in 1817 een treurspel Demetrius in het licht, geheel naar Schillers plan bewerkt, en zeer onlangs werd door F.G. Kühne te Leipzig eene tweede poging gewaagd, om het geraamte van Schillers stuk met zenuwen en spieren te bekleeden. Of ook de Demetrius van Hermann Grimm (een zoon van den beroemden Wilhelm Grimm) naar het plan van Schiller bewerkt werd, is eene vraag, waarop ik het antwoord moet schuldig blijven.

Bodenstedt heeft zich bij de bewerking van zijn Demetrius, die in een fraai sonnet aan zijnen beschermer, Koning Maximiliaan van Beijeren is opgedragen, op een meer onafhankelijk standpunt geplaatst, ofschoon ik toch niet zou durven beweren, dat het plan van Schiller geheel zonder invloed op het zijne gebleven is. Reeds in den aanvang openbaart zich een belangrijk verschil. Terwijl Schiller ons reeds in het eerste bedrijf naar den rijksdag te Krakau verplaatst, waarin Dimitry zijne belangen voor Koning Sigismund en de Pans der Poolsche republiek[1] bepleit; schildert

1 Zoo noemen beide dichters te regt den Poolschen staat, waarin de koning door de Pans gekozen werd en eene zeer beperkte magt bezat. Ofschoon de naam *respublica Poloniensis*, aan de in Polen in staatsaangelegenheden gebruikte Latijnsche taal ontleend, oorspronkelijk slechts den Poolschen *staat* aanduidde, eindigden ook de Polen zelven met dien, op grond van hunnen eigenaardigen regeringsvorm, in den zin van *republiek* op te vatten.

Bodenstedt ons in zijn eerste bedrijf, waarvan het Kremlin en de straten van Moskou het tooneel zijn, de gezindheden zoowel der rijksgrooten en legerhoofden als der burgers jegens Boris, en den indruk door de eerste geruchten van de verschijning van Dimitry, zijn plotseling optreden en zijne eerste toespraken aan het volk te weeg gebragt, en doet ons dus de nakende rampen in hare kiem aanschouwen. Ook heeft hij daarbij gelegenheid, Boris zelven sprekend en handelend in te voeren, die bij Schiller eerst veel later, zoo het schijnt in het derde bedrijf, moest optreden. Dit eerste bedrijf is door Bodenstedt met veel kunst en beleid aangelegd. Jefimoff, een Attaman der Kozakken, dien wij later als den aanlegger van het gansche bedrog leeren kennen, waardoor hij zich wegens den dood zijns broeders op Boris wreken wil; Koréla, een ander Kozakken-hoofdman, dien Jefimoff tegen den Czar opzet, en die, door het vermeende onregt, hem door Boris aangedaan, nog meer verbitterd, verlokt wordt om met dezen gemeene zaak te maken; Vorst Schuisky, die reeds in al zijne gesprekken zijne heerschzucht verraadt, en half in twijfel schijnt om, uit jaloezij jegens Boris, de partij van den valschen Dimitry, doch alleen in zijn eigen belang, te omhelzen; Boris, de magtige heerscher, zwanger van grootsche ontwerpen, hoog in zijn spreken en sterk in zijn handelen, maar zwak wanneer in de eenzaamheid de stem zijns gewetens zich verheft; Orina, de waanzinnige voedster van den vermoorden Prins, die in den gewaanden Dimitry reeds vroeger haren voedsterling erkend had, hem nu in Moskou komt opzoeken, en hem voor de oogen des volks te voet valt en huldigt; eenige burgers van Moskou, die ons met de grieven des volks en de verwachtingen door de nieuwe verschijning opgewekt, bekend maken; eindelijk ook de ongelukkige Dimitry zelf, die hier niet als bedrieger, maar als de bedrogene en het slagtoffer van Jefimoff's listen wordt voorgesteld, vol geestdrift het volk oproepende, om zijne regtvaardige zaak te omhelzen tegenover den dwingeland die zijn leven belaagd had, maar te midden zijner rede plotseling door Jefimoff voortgesleurd, om door eene haastige vlugt aan de door Boris gelaste inhechtenisneming onttrokken te worden - zij allen worden achtervolgens voor ons opgevoerd, en geven ons in eenige tooneelen vol beweging en handeling, zonder een zweem van die langdradige en onnatuurlijke verhalen,

die de Fransche tragedie plagt te bezigen om de aanschouwers op de hoogte te helpen, eene zoo juiste en volledige expositie van den toestand, dat zij schier niets te wenschen schijnt over te laten. Uitnemend schoon is vooral de schildering van hetgeen Boris' gemoed beweegt in de volgende alleenspraak, die een gesprek met vorst Schuisky vervangt.

Ob ich ihm trauen darf? Ich baue nicht
Auf seine Treue, doch auf seine Klugheit.
Sein Ehrgeiz ist kein Pferd, das sich am Zügel
Von A n d e r n führen läszt - er s e l b e r strebt
Dem Höchsten nach. Doch ist er viel zu klug,
Um einem Abenteurer beizustehn,
Desz Schicksal bald erfüllt sein wird.

Ich bin
Begierig, diesen Mönch zu sehen, der sich
Dimitry nennt!... Doch, wenn er's wirklich wäre?
Schuisky mich betrogen?... nein! Dimitry
Ist todt - m u s z todt sein! *Kann ein Lebender*
Mir als Gespenst erscheinen, mich verfolgen
Bei Tag und Nacht? Und wenn sie alle sagten:
Dimitry lebt -

(die Hand auf's Herz legend)

h i e r fühl ich's, dasz er todt ist!
Wär' es ein Mann gewesen... doch ein Kind!
Ein wehrlos Kind...

Fort, blutiges Gespenst!...
Thor, der ich bin! - Dimitry m u s z t e sterben!
Und wenn er auferstünde aus dem Grabe,
Er müszte wieder sterben! müszte sterben
Zum Heile Ruszlands...

Undankbares Volk
Dir bracht' ich dieses Opfer! Dir zum Segen,
Und mir allein zum Fluch... Sollt' ich die Macht,
Die schwer errung'ne einem Kinde opfern,
Blos weil's ein Zarenkind?

Ich habe mehr
Für Dich gethan, als alle Deine Zaren,
Die Du vergötterst, weil sie nicht mehr leben.
Das Meer der Zeit hat ihre blut'gen Spuren
Hinweggespült - und jetzt, aus schlamm'gem Grunde
Wirft's nur glanzvolle Perlen der Erinn'rung
An's Licht.

Auch m e i n e Stunde wird eins schlagen,
Dein Auge aufgehn, wenn sich meines schlieszt,
Mein Grab, ein Denkmal Deines jungen Ruhms,
Die Grenzmark Deines blinden Hasses werden.

In zijn tweede bedrijf verplaatst ons Bodenstedt naar Krakau, den geheelen tijd overspringende, waarin zich Dimitry in overleg met Wischnjowjetzki en Mnischek voorbereidde

om als Pretendent op te treden. Hij volgt dus de vrijheden van het historische treurspel van Shakspere, zonder zich om de willekeurige regelen van eenheid van tijd en plaats te bekreunen. De inhoud van dit tweede bedrijf komt schier geheel overeen met dien van het eerste bij Schiller, en dewijl dit het eenige is, dat laatstgenoemde geheel heeft uitgewerkt, worden wij hier vooral tot eene vergelijking der beide dichters genoopt. Bij Bodenstedt begint dit bedrijf met eene soort van tweede expositie, aan koning Sigismund in den mond gelegd, die tot den Rijksdag het woord voert. Voor den toeschouwer moge dit eenig nut hebben, die daardoor verneemt wat sedert het eerste bedrijf was voorgevallen, doch voor den Poolschen rijksdag schijnt dit verhaal overtollig, terwijl de wijze waarop het wordt voorgedragen eenigermate den valschen indruk geeft, als hadde de rijksdag alleen over de belangen van Dimitry te beraadslagen gehad. Men oordeele naar deze mededeeling van 's vorsten rede.

Hochwürdige Prälaten, Palatine,
Erlauchte Herrn vom Rath der Republik!
Euch Allen ist bekannt: seit Kurzem lebt
Ein Mann in Polen, der Demetrius
Sich nennt, Erbprinz von Moskau.

Längst hielt ihn
Die Welt für todt, als zartes Kind ermordet.
Jetzt heiszt's, er sei durch wunderbare Fügung
Gerettet, lang verborgen, und nun plötzlich
Erschienen, um sein gutes Recht zu fordern.
In Polen ward er gastlich aufgenommen
Von unserm edlen Freund, Fürst Wiszniowiecki.
Schnell fand er groszen Anhang. Ja, Pan Muiszek,
Der hohe Palatin von Sandomir,
Will seine edle Tochter ihm vermählen,
Um deren Hand die Blüthe unsres Adels
Vergebens warb. - Doch immer nahm ich Anstand
Ihn zu empfangen, um den Frieden nicht
Zu stören, den die hohe Republik
Mit Ruszland schlosz.

Jetzt steht in Ruszland selbst
Ein groszer Theil des Volks auf seiner Seite.
Das Donsche Reiterheer, die Saporogen
Erkennen ihn als Zaren; Ueberläufer
Aus Ruszland kommen schaarenweis nach Polen,
Um ihm zu huldigen, und er rüstet sich,
Auch ohne uns're Hülfe seinen Thron
Von Borisz zu erkämpfen.

Länger kann ich mich
Der Pflicht, ihn zu empfangen, nicht entziehn.

Drum hab' ich Euch versammelt, ihn zu hören
In Eurer Gegenwart, dann zu berathen
Mit Euch, und danach Weit'res zu beschlieszen.

(zu Mniszek)

Verkündet seiner Hoheit meinen Willen.

Deze geheele rede is zwak en prozaïsch; maar - erger nog - zij schijnt een misgreep, om de redenen die ik reeds heb aangeduid. Hoe geheel anders en beter Schiller, die ons dadelijk *in medias res*, in het midden der beraadslagingen van den rijksdag inleidt, op het oogenblik dat de aartsbisschop van Gnesen, als Primas, de belangen van Dimitry ter sprake brengt, en door den twist, die daarop onmiddellijk uitbreekt, ons doet zien, hoe reeds lang de gevoelens van den Adel te zijnen opzigte verdeeld waren. Ik zal, om mijne gedachte te verduidelijken, thans ook Schiller sprekende invoeren, schoon in de rede van den Aartsbisschop een paar lacunen zijn overgebleven, voor latere invulling bestemd.

ERZBISCHOF VON GNESEN.
So ist denn dieser stürmevolle Reichstag
Zum guten Ende glücklich eingeleitet;
König und Stände scheiden wohlgesinnt.
Der Adel willigt ein, sich zu entwaffnen,
Der widerspenst'ge Rokossz[1], sich zu lösen,
Der König aber gibt sein heilig Wort,
Abhülf' zu leisten den gerechten Klagen.

Und nun im Innern Fried' ist, können wir
Die Augen richten auf das Ausland.

Ist es der Wille der erlauchten Stände,
Dass Prinz Demetrius, der Russlands Krone
In Anspruch ninnmt, als Iwans ächter Sohn,
Sich in den Schranken stelle, um sein Recht
Vor diesem Seym Walny[2] zu erweisen.

KASTELLAN VON KRAKAU.
Die Ehre fordert's und die Billigkeit;
Unziemlich wär's, ihm dies Gesuch zu weigern.

BISCHOF VON WERMELAND.
Die Dokumente seines Rechtanspruches
Sind eingeschen und bewährt gefunden.
Man k a n n ihn hören.

MEHRERE LANDBOTEN.
Hören m u s s man ihn.

1 Gewapend verzet van den Adel.
2 Rijksdag.

LEO SAPIEHA.
Ihn hören, heisst, ihn anerkennen.

ODOWALSKY.
Ihn
Nicht hören, heisst, ihn ungehört verwerfen.

ERZBISCHOP VON GNESEN.
Ist's euch genehm, dass er vernommen werde?
Ich frag' zum Zweiten - und zum Drittenmal.

KRONGROSSKANZLER.
Er stelle sich vor unserm Thron!

SENATOREN.
Er rede!

LANDBOTEN.
Wir wollen ihn hören.
(Krongrossmarschall gibt dem Thürhüter ein Zeichen mit seinem Stabe, dieser geht hinaus, um zu öffnen.)

LEO SAPIEHA.
Schreibet nieder, Kanzler!
Ich mache Einspruch gegen dies Verfahren,
Und gegen Alles, was draus folgt, zuwider
Dem Frieden Polens mit der Kron' zu Moskau.

Na deze zoozeer uiteenloopende inleidingen, stelt zich bij beide dichters prins Dimitry voor den rijksdag.

Wanneer ik ruimte had om deze vergelijking voort te zetten, wil ik geenszins beweren, dat zij altijd ten nadeele van Bodenstedt zou uitvallen. Wat Dimitry bij hem voor den rijksdag spreekt, is rond en mannelijk en getuigt van eene diepe overtuiging aangaande zijn goed regt en eene onwrikbare hoop op de eindelijke zegepraal zijner zaak. Dit is ook bij Schiller het geval; want beide dichters hebben te regt begrepen, dat zij Dimitry niet tot den held van een treurspel konden maken, zonder het hart van den toeschouwer voor hem te winnen, wien het uiteinde van een schurk en bedrieger onverschillig laten, zoo niet tot toejuiching nopen zou. Maar de kortere rede van Dimitry bij Bodenstedt, en het eenvoudig duidelijk verhaal zijner vroegere lotgevallen, dadelijk door de getuigenis van Jefimoff ondersteund, schijnt mij de voorkeur te verdienen boven het ingewikkeld verhaal bij Schiller, waarin onder andere Dimitry als een onwillekeurige moordenaar voorkomt, wiens hooge geboorte eerst aan hemzelven ontdekt werd, toen hij op het punt stond zijn hoofd ter straf op het schavot te verliezen, door het kostbaar doopkruis, dat om zijnen hals ge-

vonden werd. Deze episode (waarvan ik geheel in het midden wil laten, of zij al of niet eenigen historischen grond heeft) kan niet strekken om de belangstelling der toeschouwers voor Dimitry te vermeerderen, op wien het zelfs een twijfelachtig licht werpt, daar het bewijs zijner onschuld alleen op zijne eigene getuigenis berust. Bovendien is het volstrekt duister, hoe Schiller deze toevallige ontdekking in overeenstemming zou hebben willen brengen met het zeer opzettelijk bedrog, dat, ook in het vervolg van zijn drama, blijken moest jegens Demetrius gepleegd te zijn, opdat hij het onwetend werktuig eener geduchte wraakoefening zijn zou. De volgende woorden van Dimitry hij Bodenstedt kunnen mijns inziens het schoonste opwegen wat hem door Schiller in den mond wordt gelegd, en zijn de volle uitdrukking van het onnadenkend en overmoedig, maar open en edel karakter, dat hem door den dichter wordt toegekend.

> Nur dunkle Kunde kann ich selbst Euch geben,
> Wenn Ihr mich nicht erkennt als was ich bin
> Auch ohne äusz're Gründe und Beweise.
> Denn was ich sagen kann, sind blosze Worte,
> Die ich von Andern weisz, die jeder And're
> Auch sagen kann, d a s s e l b e zu beweisen,
> Und was ich sonst als Zeugnisz meiner Acchtheit
> Vorbringen kann, sind äuszerliche Dinge,
> Von Menschenhand gemacht, und nachzuahmen
> Durch Menschenhand. - Ja, ich bekenn' es offen:
> Ich hätte nimmer an mich selbst geglaubt,
> Wenn ich nur äusz'ren Zeichen trauen sollte.
> Die Sonne scheint - braucht sie es zu beweisen?
> Hier stehe ich - was kann ich weiter sagen?
> Arm, ohne Schutz zeigt' ich mich meinem Volke,
> Es sah mich - und es glaubte mir. Der Zar,
> Mein Todfeind, bot all' seine Macht auf
> Mich zu verderben - es gelang ihm nicht.
> Wer schützte mich? Gott und mein gutes Recht!

Wat intusschen het dramatisch effekt betreft, zullen wij aan dit gansche tooneel voor den rijksdag bij Schiller verre de voorkeur moeten geven, en het is hierin vooral dat wij de meerderheid van den meer geoefenden dramatischen dichter moeten erkennen. De geheele voorstelling heeft bij Bodenstedt iets kouds, een gemis van leven, dat den lezer misschien door verzen als de aangehaalde eenigzins vergoedt wordt, maar den toeschouwer onverschillig moet laten. Hoe geheel anders veraanschouwelijkt ons Schiller de ten spreekwoord geworden onstuimigheid van den Poolschen

landdag! Men vergunne mij nogmaals de beide dichters tegen elkander over te stellen, waar de een Zamoiski, den kanselier der republiek, de ander Vorst Leo Sapieha zijn protest doet inleveren tegen den wensch der meerderheid, om aan Dimitry hulp te verleenen. Beginnen wij met Bodenstedt.

SIGISMUND.
Was sagt Ihr, Herr Kanzler?

ZAMOISKI.
Die Republik had Borisz anerkannt
Als Zaren, and sie darf ihr Wort nicht brechen.

SIGISMUND.
Ihr hört, Borisz ist nicht der ächte Zar!

ZAMOISKI.
Er ist's, weil ihn das Volk dazu erkürt.
Auch Polen wählt sich seine Könige selbst.

SIGISMUND.
Doch Ruszland ist kein Wahlreich.

ZAMOISKI.
Kann ich tadeln
In fremdem Land, was wir im eig'nen üben?

ERZBISCHOF.
Gilt ein Vertrag, der auf Betrug sich stützt?

MNISZEK.
Das ist die Grösze Polens, dasz es immer
Recht, Wahrheit, Ehre über Alles setzte.

ZAMOISKI.
Ein schlechter Ruhm ist's für ein groszes Volk
Dem brauseköpf'gen Jüngling gleich zu handeln,
Der stets bereit, dem Schattenbild der Ehre
Sich selbst zu opfern. Ruszland handelt klüger.

MNISZEK.
Das heiszt, ehrloser.

ZAMOISKI.
Ja, auf Ehre halten
Wir mehr und eitlen Ruhm! *Doch Ruszland steigt*
Und Polen sinkt, weil Ruszland stets den Vortheil
Des Rechtes kleinlichen Bedenken vorzicht,
Mit Zähigkeit ein groszes Ziel verfolgt.
Ein Gott, ein König und ein Wille herrscht
Im Land, derweil hier hundert Willen herrschen,
Die unnütz sich in Wort und That zersplittern.

MNISZEK.
Ein schlechter Ruhm, sein eig'nes Land zu schmähn.

ZAMOISKI.

Dafür steht Ihr mir Rede, Palatin!

MNISZEK.
Zu jeder Zeit!

ZAMOISKI.
Ihr denkt nur an Euch selbst,
Wollt Eure Tochter gern als Zarin sehn.

SIGISMUND.
Friede, Ihr Herrn! Vergeszt nicht, wo Ihr seid!
(Durch einen Wink den Nuntius auffordernd zu sprechen.)

NUNTIUS.
Ich rede hier im Namen unsrer Kirche,
Als Stellvertreter Seiner Heiligkeit,
Des Pabstes, der mir Recht und Vollmacht gab,
Den Prinzen Demetrius als ächten Zaren
Anzuerkennen. Diesem höh'ren Auftrag
Füg' ich die eig'ne Ueberzeugung bei,
Die ich durch langen Umgang mit dem Prinzen
Gewonnen, dasz er wirklich Sohn Iwan's,
Und dasz sein Vorsatz ernst ist, unsrer Kirche
Ein Hort zu werden, wenn er herrschen wird
Als Zar.

ZAMOISKI.
Ich bin ein guter Katholik,
Doch lieb' ich's nicht, wenn sich die heil'ge Kirche
In weltliche Geschäfte mischt.

Stephan Batthori
Brach Ruszlands Uebermuth. Der Pabst rief ihn
Zurück von seinen Siegen, Christen sollten
Nicht gegen Christen kämpfen - hiesz es damals -
Gemeinsam sollten sic ein Bollwerk bilden
Gegen die Horden Muhammed's.

NUNTIUS.
Das ist
Auch jetzt des heil'gen Vaters Wunsch und Wille:
Freundschaft mit Ruszland durch Demetrius.
Borisz hat sich uns nicht als Freund erwiesen,
Er unterdrückt in Ruszland uns're Kirche,
Und Prinz Demetrius verspricht ihr Schutz.
Wenn wir i h m helfen, helfen wir uns selbst.

SIGISMUND.
Ist auszer Pan Zamoiski, uns'rem Kanzler,
Noch Jemand, der nicht für den Prinzen stimmt?

STIMMEN.
Nein!
Niemand!
Nein!
Wir Alle sind dafür!

ZAMOISKI.

Ich werde bis zum letzten Athemzuge
Dagegen sein, durch alle Kraft und Mittel

Dagegen handeln! - Meines Volkes Wohl
Steht höher mir, als alle Zarenrechte!

SIGISMUND.
Genug, Ihr Herrn! Ich habe Euch gehört.
Ihr seid entlassen.

Hooren wij thans ook Schiller, zonder echter in de aangehaalde plaats de schoone verzen onopgemerkt te laten (die ik cursief heb doen afdrukken), waarin Zamoiski de Russische en Poolsche politiek aan elkander overstelt in eene uitspraak, welker volkomen juistheid de gansche geschiedenis der beide volken tot op dezen oogenblik bekrachtigd heeft.

SAPIEHA steht auf.
Krongrossmarschall!
Gebietet Stille! Ich verlang' das Wort.

EINE MENGE VON STIMMEN.
Krieg! Krieg mit Moskau!

SAPIEHA.
Ich verlang' das Wort.
Marschall! thut Euer Amt!
(Grosses Getöse in dem Saale und ausserhalb desselben.)

KRONGROSSMARSCHALL.
Ihr sicht, es ist
Vergebens.

SAPIEHA.
Was? Der Marschall auch bestochen?
Ist keine Freiheit auf dem Reichstag mehr?
Werft Euren Stab hin, und gebietet Schweigen!
Ich fordr'es, ich begehr's und will's.

(Krongrossmarschall wirft seinen Stab in die Mitte des Saals; der Tumult legt sich.)

Was denkt ihr? Was beschliesst ihr? Stehn wir nicht
In tiefem Frieden mit dem Czaar zu Moskau?
Ich selbst als euer königlicher Bote
Errichtete den zwanzigjähr'gen Bund;
Ich habe meine rechte Hand erhoben
Zum feierlichen Eidschwur auf dem Kremel,
Und redlich hat der Czaar uns Wort gehalten.
Was ist beschworne Treu? Was sind Verträge,
Wenn ein solenner Reichstag sie zerbrechen darf?

DEMETRIUS.
Fürst Leo Sapieha! Ihr habt Frieden
Geschlossen, sagt Ihr, mit dem Czaar zu Moskau?
Das habt Ihr n i c h t ; denn ich bin dieser Czaar.
In mir ist Moskau's Majestät; ich bin
Der Sohn des Iwan und sein rechter Erbe.
Wenn Polen Frieden schliessen will mit Russland,

Mit mir muss es geschehen; eu'r Vertrag
Ist nichtig, mit dem Nichtigen errichtet.

ODOWALSKY.
Was kümmert eu'r Vertrag uns! Damals haben
Wir so gewollt, and heute woll'n wir anders.

SAPIEHA.
Ist es dahin gekommen? Will sich Niemand
Erheben für das Recht, nun so will ich's.
Zerreissen will ich das Geweb' der Arglist;
Aufdecken will ich Alles, was ich weiss.
- Ehrwürd'ger Primas! Wie? Bist du im Ernst
So gutmüthig, oder kannst dich so verstellen?
Seyd ihr so gläubig, Senatoren? König,
Bist du so schwach? Ihr wisst nicht, wollt nicht wissen,
Dass ihr ein Spielwerk seyd des list'gen Woywods
Von Sendomir, der diesen Czaar aufstellte,
Dess ungemess'ner Ehrgeiz in Gedanken
Das güterreiche Moskau schon verschlingt?
Muss i c h 's euch sagen, dass bereits der Bund
Geknüpft ist und beschworen zwischen Beiden;
Dass er die jüngste Tochter ihm verlobte?
Und soll die edle Republik sich blind
In die Gefahren eines Krieges stürzen,
Um den Woywoden gross, um seine Tochter
Zur Czaarin und zur Königin zu machen?
Bestochen hat er Alles und erkauft.
Den Reichstag, weiss ich wohl, will er beherrschen,
Ich sehe seine Faktion gewaltig
In diesem Saal, und nicht Genug, dass er
Den Seym Walny durch die Mehrheit leitet,
Bezogen hat er mit dreitausend Pferden
Den Reichstag, und ganz Krakau überschwemmt
Mit seinen Lehens-Leuten. Eben jetzt
Erfüllen sie die Hallen dieses Hauses.
Mann will die Freiheit unsrer Stimmen zwingen.
Doch keine Furcht bewegt mein tapfres Herz;
So lang noch Blut in meinen Adern rinnt,
Will ich die Freiheit meines Worts behaupten.
Wer wohl gesinnt ist, tritt zu mir herüber.
So lang ich Leben habe, soll kein Schluss
Durchgehn, der wider Recht ist und Vernunft.
Ich hab' mit Moskau Frieden abgeschlossen,
Und ich bin Mann dafür, dass man ihn halte.

ODOWALSKY.
Man höre nicht auf ihn! Sammelt die Stimmen!

(Bischöfe von Krakau und Wilna stehen auf, und gehen jeder an seiner Seite hinab, um die Stimmen zu sammeln.)

VIELE.
Krieg! Krieg mit Moskau!

ERZBISCHOF VON GNESEN zu Sapieha.
Gebt Euch, edler Herr!

Ihr seht, dass Euch die Mehrheit widerstrebt,
Treibt's nicht zu einer unglücksel'gen Spaltung!

KRONGROSSKANZLER kommt von dem Thron herab,
zu Sapieha.
Der König lässt Euch bitten, nachzugeben,
Herr Woywod, und den Reichstag nicht zu spalten.

THÜRHÜTER heimlich zu Odowalsky.
Ihr sollt Euch tapfer halten, melden Euch
Die vor der Thür. Ganz Krakau steht zu Euch.

KRONGROSSMARSCHALL zu Sapieha.
Es sind so gute Schlüsse durchgegangen;
O! gebt Euch! Um des andern Guten willen,
Was man beschlossen, fügt Euch in die Mehrheit!

BISCHOF VON KRAKAU hat auf seiner Seite die
Stimmen versammelt.
Auf dieser rechten Bank ist Alles einig.

SAPIEHA.
Lasst Alles einig seyn. - Ich sage N e i n .
Ich sage V e t o , ich zerreisse den Reichstag,
Man schreite nicht weiter! Aufgehoben, null
Ist Alles, was beschlossen ward.

(Allgemeiner Aufstand, der König steigt vom Thron, die
Schranken werden eingestürzt; es entsteht ein tumultuarisches
Getöse. Landboten greifen zu den Säbeln und
zucken sie links und rechts auf Sapieha. Bischöfe treten
auf beiden Seiten dazwischen, und vertheidigen ihn
mit ihren Stolen.)
Die Mehrheit?
Was ist die Mehrheit? Mehrheit ist der Unsinn;
Verstand ist stets bei Wen'gen nur gewesen.
Bekümmert sich um 's Ganze, wer Nichts hat?
Hat der Bettler eine Freiheit, eine Wahl?
Er muss dem Mächtigen, der ihn bezahlt,
Um Brot und Stiefel seine Stimm' verkaufen.
Man soll die Stimmen wägen, und nicht zählen;
Der Staat muss untergehn, früh oder spät,
Wo Mehrheit siegt, und Unverstand entscheidet.

ODOWALSKY.
Hört den Verräther! -

LANDBOTEN.
Nieder mit ihm! Haut ihn in Stücken.

ERZBISCHOP VON GNESEN reisst seinem Kaplan das
Kreuz aus der Hand und tritt dazwischen.

Friede!
Soll Blut der Bürger auf dem Reichstag fliessen?
Fürst Sapieha! Mässigt Euch!
(Zu den Bischöfen)

Bringt ihn
Hinweg! Macht eure Brust zu seinem Schilde!

Durch jene Seiten-Thür entfernt ihn still,
Dass ihn die Menge nicht in Stücken reisse!

(Sapieha, noch immer mit den Blicken drohend, wird
von den Bischöfen mit Gewalt fortgezogen, indem
der Erzbischof von Gnesen und von Lemberg die andringenden
Landboten von ihm abwehren. Unter
heftigem Tumult und Säbelgeklirr leert sich der Saal
aus, dass nur Demetrius, Meischek, Odowalsky und
der Kosacken-Hettmann zurück bleiben.)

ODOWALSKY.
Das schlug uns fehl - - - - -
Doch darum soll Euch Hülfe nicht entstehen;
Hält auch die Republik mit Moskau Frieden,
Wir führens aus mit unsern eignen Kräften.

KORELA.
Wer hätt' auch das gedacht, dass er allein
Dem ganzen Reichstag würde Spitze bieten.

MEISCHEK.
Der König kommt.

Het vervolg van het tweede bedrijf maakt ons bij Bodensted bekend met de betrekking van Dimitry tot de Poolsche rijksgrooten, en met de vergunning, hun door Sigismund verleend, om de wapenen voor hem te trekken, ofschoon Zamoiski's tegenstand op den landdag hem verbiedt den oorlog openlijk aan Rusland te verklaren. Ook Marina wordt hier ten tooneele gebragt. Haar karakter is meer tragisch bij Bodenstedt, bij wien zij, schoon trotsch en heerszuchtig, toch ook uit liefde en in vertrouwen op zijn goed regt, haar lot aan dat van Dimitry verbindt, dan bij Schiller, bij wien zij enkel door teugellooze heerschzucht gedreven wordt en zonder geloof, zonder liefde, Dimitry alleen als werktuig harer eigene verheffing wil bezigen. En toch is het mogelijk, dat Schiller's voorstelling hier de voorkeur verdient. Het tragisch effekt der figuur van Dimitry zelven wordt grooter, wanneer men hem van den aanvang in het vertrouwen op zijn regt en de heiligheid zijner zaak ziet alleen staan, en enkel omgeven vindt door dezulken, die in zijne verheffing de voldoening hunner eigen driften zoeken, en wier hulde en aanhankelijkheid zich oplost in louter schijn. - Aan het slot van dtt bedrijf wordt de katastrophe reeds eenigermate voorbereid. Het tooneel is verplaatst naar het slot van Mnischek, waar wij Dimitry zien omgeven door zijne Poolsche vrienden en Russische overloopers, en zich gereed makende om den veldtogt aan te van-

gen. Jefimoff, die in Marina de trotsche Polin en de Katholieke haat, wil haar enkel als werktuig gebruiken om de Polen tijdelijk aan Dimitry te verbinden, maar haar verwerpen, zoodra zij als middel tot zijne verheffing heeft uitgediend. Marina daarentegen gevoelt voor Jefimoff een instinktmatigen afkeer, zij beschouwt hem als Dimitry's boozen geest en wil dezen op den veldtogt vergezellen, ten einde hem gedurig voor des Hetmans listen te waarschuwen. Het gesprek waarin zij haren boezem lucht geeft, wordt door Jefimoff gedeeltelijk beluisterd. Zoo vestigt zich tusschen deze beiden een onverzoenlijke haat, die eindelijk de oorzaak wordt van Dimitry's verderf.

Het derde bedrijf verplaatst ons in het eerste gedeelte op nieuw naar Moskou. Uit de gesprekken des volks, waarbij de dichter weder, gelijk in het eerste bedrijf, zijne vijfvoetige jamben nu en dan met proza verwisselt, verneemt men den voortgang van Dimitry's wapenen, den ban dien Boris over hem heeft doen uitspreken, de meer en meer ongunstige stemming der burgerij jegens den nog regerenden Czar. Eene merkwaardige episode doet ons een diepen blik slaan in de verhouding tusschen een overmoedigen adel en een verdrukt volk, en toont ons hoe uitnemend de dichter bekend is met den inwendigen toestand van het Russische rijk, die na meer dan twee eeuwen nog niet veel verandering ondergaan heeft, en met de gevaren die juist daarom den Czar boven het hoofd hangen, dat hij, als eenig verantwoordelijk heerscher, niet straffeloos het regt der slagtoffers miskennen kan. Men weet hoezeer doorgaans de Rus der geringere volksklassen aan vrouw en kinderen gehecht is, en hoe vaak desniettemin de Adel, die zich alles jegens zijne onderhoorigen geoorloofd acht, de heiligheid dier famieliebanden met voeten treedt. Hiervan is door Bodenstedt een treffend gebruik gemaakt. Alexei, een burger dien ons het eerste bedrijf als een ongeloovige ten aanzien van Dimitry's aanspraken en als een trouw, onderdaan van Boris doet kennen, had van de hand van Vorst Mstislawsky de grievendste beleediging ondervonden: zijne jonge gade was hem met geweld uit de armen gescheurd, om het slagtoffer te worden van de woeste drift des edelmans. Alexei wacht den Czar op, als hij uit de kerk zal terugkeeren, om zich aan zijne voeten te werpen en wraak te vorderen op den moordenaar van zijn geluk. De Czar, geheel afge-

trokken door de noodlottige tijding van de nederlagen zijner krijgers en den afval zijner steden, gedoogt dat zijne rijksgrooten den om regt smeekenden Aelxei grijpen en wegvoeren, terwijl deze zijn hijgenden boezem in de volgende verzen lucht geeft.

> Der Volksmund zeiht Dich mancher schweren Schuld,
> Doch schwerer wiegt, was Du an mir gethan,
> Als alles And're! Viel erträgt ein Volk,
> Dem Eines bleibt: Die Heiligkeit des Herds,
> Des Hauses Sicherheit - die hast Du straflos
> Entweihen lassen, hast mit frevler Hand
> Die Säulen Deiner Herrschaft selbst erschüttert -
> Sie werden stürzen, werden Dich begraben
> In ihrem Sturz!

Hoewel deze episode juist niet noodig was om den val van Boris en zijn geslacht te verklaren, is zij echter zeer gepast aangebragt, en geeft eene volheid aan het tafereel van het Russische volksleven, die althans den lezer welkom is, schoon zij misschien voor de voorstelling het drama wel wat veel zonder noodzaak overlaadt. Pijnlijk is het echter de rol van een wellustigen geweldenaar aan Vorst Mstislawsky te zien toegewezen, die zich in het eerste bedrijf als een echt vriend van zijn Vaderland, en in het laatste als een trouwe aanhanger van Dimitry, nadat hij eenmaal diens partij gekozen heeft, schijnt te vertoonen. Ik beweer niet dat de verschillende karaktertrekken, hem in het drama toegekend, zich niet met elkander verdragen kunnen, maar zijn karakter is te weinig uitgewerkt om het h o e begrijpelijk te maken.

Het losbarsten van een oproer onder het volk, de intrigues van Vorst Schuisky, de plotselinge, aan vergiftiging toegeschreven dood van Czar Boris, die tot aan zijn jongsten snik zich denzelfden krachtigen heerscher betoont, en stervend nog de volksbeweging bedwingt en de opvolging aan zijn zoon Feodor verzekert, ziedaar den verderen inhoud van dit bedrijf, totdat het ons, met den zestienden *Auftritt*, naar Dimitry's legerplaats voor de nog door Basmanoff verdedigde vesting Nowgorod-Ssewersk verplaatst.

Geheel anders zijn de tooneelen, die ons hier wachten. In het kamp heerscht gebrek aan geld en levensmiddelen en bittere oneenigheid tusschen de Poolsche en Russische volgers van Dimitry, waarvan de eersten zich gereed maken om, op bevel van den wispelturigen Sigismund, dien

de bedreigingen van Boris vrees hadden aangejaagd, hem juist op dit beslissend tijdstip te verlaten. Jefimoff wenscht zich van de trotsche Polen en vooral van Marina te ontslaan, vooral daar de opligting van een konvooi door Korela de kansen voor Dimitry, om alleen door Russische hulp te zegepralen, eensklaps aanmerkelijk verbeterd heeft. Marina spaart noch gebeden, noch zelfs de bitterste verwijtingen, om haren vader en de overige Poolsche grooten te weêrhouden van het bevel des lafhartigen konings te gehoorzamen en de zaak prijs te geven, die zij eerst met zooveel geestdrift hadden omhelsd. Jefimoff geraakt hierover in woede ‘Das nenn' ich Männer’, roept hij uit!

Das nenn' ich Männer, die ein Weib lenkt! Doch
Verächtlicher noch als ein weib'scher Mann
Ist mir ein männlich Weib....

Marina blijft het antwoord niet schuldig:

Ist es so weit
Mit uns gekommen, dasz man unter Polen
Mich, eine edle Polin, schmähen darf?
Wer rächt an diesem Buben mich?

STIMMEN.
Ich! Ich! Wir Alle!

Mnischek wordt met Jefimoff handgemeen. Op dit oogenblik verschijnt Dimitry met Korela op het tooneel. Wat nu volgt moet ik in de woorden des dichters zelven mededeelen.

DIMITRY schnell vortretend.
Zurück! Wer ist am Streite schuld?

STIMMEN.
jefimoff!

MNISZEK.
Ich musz hier meiner Tochter Ehre schützen!

MARINA.
Er hat mich so beleidigt, dass zehn Leben
Wie seines, zu geringe Opfer wären
Zur Sühne dieses Frevels.

JEFIMOFF.
Sie mich auch.

DIMITRY zu Jefimoff.
Abbitte auf den Knie'n vor Deiner Herrin!

(Jefimoff steht schwankend.)

DIMITRY den Degen ziehend.
Abbitte, augenblicklich auf die Knie!

JEFIMOFF sich umwendend.
Korela, darf ich's thun?

KORELA.
Du muszt es thun!

JEFIMOFF zornig niederknieend.
Ich bitte ab.....
(Mit unterdrückter Stimme.)
Das Weib soll dafür büszen!

(Geht rasch ab.)

Ofschoon nu de zaken van Dimitry, ten gevolge der zich verspreidende tijding van den dood van Boris, de overgave van Nowgorod-Ssewersk en het besluit der Polen om te blijven, onder voorwaarde dat Jefimoff verwijderd worde, plotseling eene gunstige wending schijnen te nemen, is echter in het zoo even medegedeelde tooneel de kiem van zijn verderf gelegd. Barstend van woede en spijt, zoekt Jefimoff zich op Marina te wreken, en tevens op Dimitry, die hem tot eene zoo gevoelige zelfvernedering gedwongen heeft. Hij heeft het middel daartoe in de hand, en behoeft slechts den gewaanden Czaréwitsch aan zich zelven te openbaren, om zeker te zijn, dat hij uit den beker der wraak met volle teugen zwelgen zal. Tragischer toestand is niet denkbaar, dan die van Dimitry, wien op hetzelfde oogenblik, dat hij zijn gewaand goed regt door de overwinning gekroond en zich tot een magtig monarch verheven ziet, de gansche grondslag ontvalt, waarop het gebouw zijner heerschappij was opgerigt, zoodat hij eenklaps boven een gapenden afgrond zweeft. Zien wij of de dichter op dit beslissend punt in zijn drama, op de hoogte van zijn onderwerp gebleven is.

DIMITRY.
Wir sind allein.

JEFIMOFF.
Was ich zu sagen habe,
Taugt für die Wache nicht.

DIMITRY zu der Wache.
Zicht Euch zurück!

JEFIMOFF.
Ihr habt mich tief gekränkt!

DIMITRY.
Auch Dankbarkeit
Hat ihre Grenze. Dasz du mir das Leben
Gerettet, ist kein Grund, D i e zu beleidigen,

Die mehr mir als mein Leben theuer. Was
Soll dieser finstre Trotz, dies rohe Pochen
Auf meine Dankbarkeit? Wer uns nur dient
Um Dank mit Wucherzinsen einzutreiben,
Ist keines Dankes werth!

JEFIMOFF.

Was ich gethan,
Geschah zu Eurem Besten, doch die Liebe
Macht Euch ganz blind.

DIMITRY.

Vergisz nicht, wer ich bin!

(Chruschtschoff tritt auf, bleibt mit dem Ausdrucke des Staunens stehen und belauscht den heftigen Wortwechsel der Beiden, ohne von ihnen bemerkt zu werden.)

JEFIMOFF.

Mein Werkzeug seid Ihr, Werkzeug meiner Rache!
Was schweig' ich länger.... Zar Borisz ist todt,
Mein Opfer mich entrissen. Fürder brauch' ich
Nicht Eure Hülfe mehr - Ihr aber m e i n e !

dimitry.

Mensch, rasest Du?

JEFIMOFF.

Ich rede ganz vernünftig.
Ihr seid so wenig ächter Zarensohn
Wie ich. Der Züge Achnlichkeit, die Euch
Natur gab, tauft' ich mit Dimitry's Namen,
Des Zarensohn's, der längst verwes't im Grabe.

DIMITRY.

Wähnst Du durch solche Lüge mich zu täuschen?

JEFIMOFF.

Die Mutter lebt noch, die ihr Kind begraben.
Sie mag Euch sagen, ob ich Wahrheit rede.

DIMITRY.

Maria?

JEFIMOFF.

M a r f a ist ihr Klostername.'

DIMITRY.

Und wär es, wie Du sagst - wer glaubte Dir?

JEFIMOFF.

Jeder, dem ich's beweise klar wie Euch.
Mein Bruder war von Godunoff gewonnen
Das Zarenkind zu tödten. Godunoff
Liesz nach vollbrachter That ihn selbst ermorden,
Um das Geheimnisz mit ihm zu begraben.
Doch, sterbend, m i r vererbt' er seine Rache,

Das Taufkreuz, und den Schmuck.

DIMITRY.

Und wer bin i c h ?

JEFIMOFF.
Sohn meiner ält'sten Schwester, die im Dienste
Des Zaren stand; er war ihr zugethan -
Vielleicht seid ihr ein Bastard Zar Iwan's.
Der Züge Aehnlichkeit bestimmte mich
Zum Werkzeug meiner Rache Euch zu küren.
Die Zarin Wittwe ward verbannt ins Kloster,
Ihr Schlosz verbrannt, um jede Spur zu tilgen -
Ich aber floh mit Euch in jener Nacht,
Und unter fremdem Namen kam ich glücklich
In fremdes Land.....

DIMITRY.
Weisz Jemand auszer Dir von dem Geheimnisz?

JEFIMOFF.
Niemand.

DIMITRY.
So soll es Niemand auch erfahren!

(Er zieht rasch seinen Dolch und ersticht Jefimoff, der zurücktaumelnd den Degen zieht. Dimitry, ebenfalls seinen Degen ziehend, verfolgt ihn in die Kulisse, wo er ihn niedersticht, so dasz man blosz seinen Fall hört, ohne den Körper zu sehen. Gleich darauf Donner und Blitz. Chruschtschoff verschwindet im Hintergrunde der Bühne.)

DIMITRY allein.
Rollt, Donner, rollt! Ihr schwarzen Wolken, schleudert
All Eure zackige Schwefelglut hernieder,
Mich zu zerschmettern! - schont heut Thier' und Bäume,
Trefft mich allein, m i c h - ich bin reif zum Tod!
Ein Leben ohne Wahrheit ist kein Leben.
Vor mir ein Abgrund - hinter mir ein Abgrund,
Und Dunkel überall, und keine Rettung
Als Lüge..... Lüge.....
Wie auf Adlerflügeln
Trug mich das Glück. Nun ist mein Flug gelähmt,
Mein Herz vergiftet - und kein menschlich Ohr
Mein Elend ihm zu klagen.....
Soll ich jetzt
Hintreten vor das Volk, den Schleier lüften?
Dasz man mich höhnt, mit Fingern auf mich zeigt,
Mein Werk, schon der Vollendung nah, zertrümmert?
Ich kann nicht mehr zurück - doch, auch nicht vorwärts!
Die Zarin-Mutter lebt noch, wird mich sehn,
Vor allem Volk entlarven.... Nein! Das wird
Sie nicht! Ich bin der Rächer ihres Kindes....
Der Geist Iwan's hat mich zum Sohn erkoren,
Dimitry mich genaunt aus seinem Grabe -
Ich bin sein Sohn, ich trage seine Züge:
Ich kann nicht mehr zurück. -
Vorwärts mit Gott!
(Geht rasch auf sein Zelt zu, während der Vorhang fällt.)

Ik kan niet ontveinzen, dat in dit tooneel het een en ander voorkomt dat mij weinig voldoet, en mij een dichter als Bodenstedt niet geheel waardig schijnt. Die afluistering van het gesprek door Chruschtschoff, noodig opdat het geheim niet met Jefimoff ten grave zou dalen, is onwaarschijnlijk en een versleten kunstgreep. Indien men in het leven voor het bewaren van geheimen niet meer zorg droeg dan doorgaans op het tooneel, dan zou de historische wetenschap zelden noodig hebben zoovele jaren te wachten tot zich de ware toedragt der gebeurtenissen voor haar ontsluijerde. Bovendien bedenke men dat Jefimoff zelf reeds door gedeeltelijke afluistering van een gesprek bekend is geworden met het kwaad hart, dat Marina hem toedroeg. De moord door Dimitry aan Jefimoff gepleegd, had, zoo het mij toeschijnt, kunnen vermeden worden, en dan ware ook de afluistering des geheims niet noodig geweest. Dimitry's karakter lijdt onder die overijlde daad van geweld, hoe begrijpelijk ook op zulk een oogenblik, en daarom ook de belangstelling des toeschouwers in zijn lot. Die moord is wel is waar, even als de hoofdzakelijke zin van den volgenden monoloog aan het plan van Schiller ontleend, maar de vraag is, hoe de groote dichter dien zou gemotiveerd hebben. Voor 't overige moet ik er voor uit komen, dat de geheele latere ontwikkeling van het lot en leven van Demetrius bij Schiller mij uit een aesthetisch oogpunt raadselachtig voorkomt, en ik meenen zou in de laatste bedrijven aan Bodenstedts voorstelling verre de voorkeur te moeten geven, zoo ik het geoorloofd en mogelijk achtte een drama naar eene uiterst vlugtige schets te beoordeelen. Doch om tot Bodenstedt terug te keeren: het toevallig zamentreffen van een plotseling opkomend onweder met de beslissende wending van Dimitry's lot, schijnt mij weder een dramatische kunstgreep, dien het zuiver gevoel verwerpt, en welverre dat ik het zou goedkeuren, dat Dimitry de donders en bliksems over zijn hoofd inroept, zou ik het natuurlijk gevonden hebben, dat hij daarvoor oogen noch ooren had gehad, bij het verterend licht dat plotseling in zijn binnenste over zijn eigen zijn en lot was ontstoken. In Jefimoff's verhaal blijven gapingen, die tot allerlei vragen aanleiding geven, b.v. hoe zijn broeder, wien de Czar liet uit den weg ruimen opdat zijne misdaad zonder getuige zou zijn, gelegenheid vinden kon hem erf-

genaam zijner wraak te maken. Eindelijk schijnt mij de tweestrijd van Dimitry te oppervlakkig geteekend, te spoedig beslist. Zoo ergens in dit drama, dan had zich hier de dichter eenige meerdere uitvoerigheid mogen veroorloven.

Maar ik moet mij bekorten en mag dit te eerder, daar reeds genoeg gezegd schijnt om de verdiensten en zwakheden van Bodenstedts Demetrius te doen in 't oog vallen. Het vierde bedrijf speelt gedeeltelijk in het Gouvernementspaleis te Tula, gedeeltelijk in het klooster van St. Nikolaas, waarin zich Marfa ophoudt. Het gesprek tusschen Dimitry en Marina, waarmede het bedrijf wordt geopend, is een der schoonste stukken van dit treurspel. De onrust van Dimitry's gemoed, is bij Marina niet onopgemerkt gebleven; zij beseft dat hij haar schuwt en het vroeger vertrouwen geweken is en roept hem daarover ter verantwoording. Eene vreesselijke gedachte is in haar opgekomen. Axinia (Xenia), de schoone dochter van Boris, was door Mstislawsky gered, toen de jonge Czar Feodor en zijne moeder, bij het naderen van Dimitry, als offers der woede van het opgeruide volk gevallen waren, en, aan de bescherming van den overwinnaar aanbevolen, was zij op zijn last naar Tula gekomen, en niet slechts gespaard, maar behandeld met al den eerbied aan haren rang en het ongeluk verschuldigd. Marina is zich bewust, dat zij als Polin, als Katholieke, bij de Russen gehaat is, dat men haar niet ligt als Czarin zal dulden, dat geene pogingen gespaard worden om Dimitry van haar afkeerig te maken. Zij ziet in Axinia eene mededingster en eischt haren dood als bewijs van Dimitry's trouw. Dit is al het gebruik, dat door Bodenstedt van Axinia gemaakt wordt. Men vergelijke daarmede de zonderlinge rol, die Schiller haar in het laatste gedeelte van zijn drama had toegedacht. Bij hem zou Axinia, op het oogenblik dat Dimitry Moskou zegevierend binnentrok, tot de Czarin Marfa vlugten en bij haar bescherming zoeken; daar zou Dimitry haar zien en eensklaps in hevige, onwederstaanbare hartstogt voor haar ontbranden, door Axinia met afschuw beantwoord. De ijverzucht van Marina zou haar later den giftbeker reiken, en Axinia met vreugde sterven, daar zij vreesde gedwongen te worden den Czar naar het altaar te volgen. Men herinnere zich daarbij, dat, volgens Schillers plan, zoo het schijnt, Dimitry en Marina slechts door banden van

eigenbelang, niet van liefde, aan elkander zouden verbonden zijn. Naar mijn inzien heeft Bodenstedts drama eenige zijner schoonste en meest tragische plaatsen te danken aan de opregtheid hunner wederkeerige liefde, die zelfs de ontsluijering van het noodlottig geheim overleeft. Dimitry, door Marina in de engte gebragt, erkent dat een vreesselijk geheim hem drukt, en is op het punt het haar te openbaren, als het gesprek plotseling wordt afgebroken door de komst van Vorst Schuisky en den Patriarch, als gezanten van Moskou, om hem de onderwerping der hoofdstad aan te bieden. Ik kan mij niet onthouden uit het hier geschetste tooneel de volgende schoone verzen als eene proeve af te schrijven.

MARINA.

Du weichst mir aus!
Was hast Du jetzt, so nah dem Ziel, zu sorgen?
Als Du fortzogst, ein heimatloser Flüchtling,
Nichts hattest, als Dein Recht - da mocht'st Du sorgen.
Als Dich bei Dobrinitsch' des Zaren Heer
Einschlosz, wo Einer gegen Hundert stand,
Furcht Aller Herz ergriff - da mocht'st Du sorgen.
Wenn Du Dein trotziges, buntscheckig Häuflein,
Das in sich selbst uncinige, verglichst
Mit Deiner Feinde starker Heeresmacht -
Doch heiter blieb Dein Auge, keine Sorge
Kam über Dich.

Du warfst die Fliehenden
Zurück mit erz'ner Faust. - Dein hehres Vorbild
Gab Muth den Zagenden, verdoppelte
Den Muth der Muthigen; keinen Augenblick
Zog Furchen Deine Stirn, als wüsztest Du,
Dasz Dir das Glück als Sklavin folgt....
Noch hör' ich Dich, wie Du begeistert riefst:
‘O Gott! ist meine Sache ungerecht,
So treffe mich allein Dein Zorn - doch Du,
Du kennst mein gutes Recht’ -

DIMITRY unruhig.

Marina, schweig!

MARINA fortfahrend.

‘Wirst meinen Arm unüberwindlich machen!’
Und jetzt, wo die Erfüllung Deinem Wunsche
Vorausgeeilt, Dein Feind im Grabe liegt,
Eh' ihn Dein Arm erreicht - jetzt willst Du sorgen
Die Städte alle unterwerfen sich
Und senden Salz und Brot; - Sendboten kommen
Aus Deines weiten Reiches fernsten Grenzen,
Um Dir zu huldigen; selbst Ruszlands Herz,
Das alte Moskau öffnet seine Thore -
Bald wirst Du auf dem Thron des Kremlin sitzen

Und auf ein Volk, das Dein ist, niederschau'n!
Doch d a s ist's, was Dich drückt! O ich weisz Alles....
Du liebst mich nicht mehr. Nun Dein Ziel erreicht,
Bin ich Dir nur zur Bürde; eine And're
Soll Zarin Moskau's werden. O, Du täuschest
Mich nicht - Du liebst die Tochter Deines Todfeinds:
Axinia, des jungen Zaren Schwester,
Sie ist hier in der Stadt.

DIMITRY.

Hör' mich, Marina!

MARINA.

Verstell' Dich nicht - Du liebst Axinien!
Weil Polens König Dir sein Wort gebrochen,
Glaubst Du, Du dürft'st mir auch das Deine brechen.
Doch eher tödt' ich D i c h , und s i e - mich selbst,
Eh' ich die Schmach erlebe, eine And're
Auf Moskau's Thron zu sehn. - Du kennst mich nicht!

DIMITRY.

Hör mich doch ruhig an! Du marterst mich
Mit ungerechtem Vorwurf, trübst durch Mistraun
Dein Auge, das es dunkel sieht - wie Kinder
Durch's Fenster sehend, selbst die Aussicht trüben
Durch ihres Mundes Hauch.

In de zamenkomst met de gezanten uit Moskou bewijst Dimitry, gelijk later zoo vaak, hoe weinig hij het karakter der Russen begrijpt. Terwijl hij, deels uit ongeveinsden tegenzin, deels welligt uit het besef van zijn valschen toestand, de kruipende hulde afwijst, die de Russen gewoon zijn aan hunne Czaren te bewijzen, maar tevens over den Patriarch, die al het mogelijke gedaan had om het volk tegen hem in te nemen, al zijne bitterheid uitstort, zonder te bedenken, hoezeer de smaad, aan het hoofd der kerk aangedaan, de Russen krenken moet; wint bij vorst Schuisky, wien deze misslagen niet ontgaan, de overtuiging veld, dat nu welhaast zijn tijd zal gekomen zijn. Van den aanvang af - wij weten het uit het eerste bedrijf - heeft hij aan de echtheid van Dimitry zeer getwijfeld. Thans aarzelt hij niet, misschien meer nog uit politiek dan uit overtuiging, zoodra hij met den Patriarch alleen is, en terwijl hij eene groote deelneming voorwendt in den smaad in diens persoon der heilige kerk aangedaan, tevens ronduit te verklaren, dat de magt van Dimitry op een leugen berust. ‘Er ist nicht,’ zegt hij

Er ist nicht, wie er vorgiebt, Sohn Iwan's,
Ist ein Betrüger....

PATRIARCH.
Ist nicht Sohn Iwan's?

SCHUISKY kopfschüttelnd.
Ist ein Betrüger oder - ein Betrog'ner.
Doch beides gilt uns gleich. Wir haben Mittel
Ihn zu entlarven.... wenn das Heil der Kirche
Das fordern sollte - was doch möglich wäre.

PATRIARCH.
Gewisz! Gewisz! Doch sagt, was wiszt Ihr mehr?

SCHUISKY.
Die Zarin-Mutter, die man todt geglaubt....

PATRIARCH.
Die Zarin Marfa? Lebt sie noch?

SCHUISKY.
Sie lebt noch!
Im Kloster zu St. Nikolaus.

PATRIARCH.
Da läszt sich
Die Wahrheit bald erforschen!

SCHUISKY.
Zweifelt Ihr
Auch jetzt noch an mir?

PATRIARCH ihm die Hand reichend.
Könnt Ihr mir verzeih'n?

SCHUISKY.
Von Herzen! Aber Eure gute Meinung
Darf sich nicht ändern, wenn ich anders s c h e i n e
Dem Zaren gegenüber, als ich b i n .
Euch und der heiligen Kirche wird mein Herz
Stets offen liegen wie ein Buch, darin
Ihr lesen könnt bis zu der letzten Seite.

PATRIARCH.
Gott sieht auf's Herz - die Welt sieht auf den Schein.
Seid fromm wie Tauben, aber klug wie Schlangen,
Sagt unser Heiland....
(fortgehend.)

SCHUISKY ihm folgend.
Ihr habt mich verstanden.

Men ziet, Schuisky had een kwaden indruk bij den Patriarch weg te wisschen. De sluwe staatsman en de Prelaat, die, als zoovele dienaren der kerk, maar al te geneigd is de zondige middelen om het doel te wettigen, zijn meesterlijk in dit korte gesprek geteekend. Uit het volgende tooneel vernemen wij, dat Dimitry zijn geheim aan Marina heeft geopenbaard. Aanvankelijk is zij hevig geschokt, maar

hare liefde vindt kracht om ook aan den valschen Dimitry getrouw te blijven, nu hare heerschzucht door zijne stoute uitpraak:

‘Was mir im Wege steht, musz aus dem Wege!’

tegen het gevaar van haar doel te missen, is gewaarborgd. ‘Liebst Du mich?’ vraagt nog Dimitry. ‘Ja,’ is het antwoord,

Ja! doch erst seit dieser Stunde!
Vorher - ich will ea frei gestehn - liebt' ich
In Dir den Königssohn mehr als den Menschen.
Ich träumte nur von Thron und Majestät,
Und Deine Liebe blendete mich mehr,
Als sie mich rührte.... Jetzt wie umgewandelt
Bin ich durch Dich; ich liebe Dich, ich liebe,
Wie ich nie glaubte, dasz ich lieben könnte!
Dein Geist, den die Natur zum Herrschen schuf,
Hat meinen Stolz besiegt....
Du bist nicht, was du scheinst, doch Du bist m e h r !
Der Kern ist besser als die falsche Hülle.

DIMITRY die ihm dargereichte Hand leidenschaftlich küssend.
Bei Gott, das ist er!
Und diese falsche Hülle muszte fallen,
Es muszte Wahrheit werden zwischen uns.
Jetzt bin ich stark und frei, wie neugeboren!

MARINA mit ihm abgehend
Was uns im Wege steht, musz aus dem Wege!

't Is, dunkt mij, psychologisch juist, dat Dimitry uit zulk een gesprek nieuwe kracht put, om zijne rol tot het uiterste te spelen. De sterkere geest van Marina verleent hem steun, en hij beseft naauw in zijne hoog opgewonden gemoedsstemming, op welke gevaarlijke wegen zij hem voert. Eene soort van fanatismus heeft zich van hem meester gemaakt, terwijl hij zich opdringt tot heerscher geboren te zijn, en als alle fanatismus, begint ook het zijne alle middelen om 't even te achten, die tot het doel leiden kunnen. En dit fanatismus was noodig om Dimitry staande te houden, sedert het geloof aan zijn regt hem ontvallen was, en daarom den dichter onmisbaar. Inmiddels is de belangstelling der toeschouwers thans van verschillende zijden gerigt op Dimitry's onvermijdelijke zamenkomst met Marfa. Zoowel Schuisky en de Patriarch, als hij zelf en Marina wachten van haar de beslissing van zijn lot, schoon hij niet heeft geaarzeld zijn nieuw motto: ‘Was mir im Wege steht, musz aus dem Wege!’ ook op haar bij voorraad toe te passen. Op die za-

menkomst worden wij verder voorbereid in het overige deel van dit bedrijf, 't welk ik, zoo mijne ruimte zulks gedoogde, met het eerste, nog grootendeels afgewerkte deel van Schillers tweede bedrijf, zou kunnen vergelijken. Genoeg zij het thans in weinige woorden op te merken, dat ons eerst Marfa, in een gesprek met hare vertrouwde Nadeshda, geteekend wordt, als nog treurende om het verloren kind en dorstende naar wraak op zijnen moordenaar. Daar dringt tot de sombere en eenzame kloostercel de mare door, dat Dimitry leeft, dat hij de scharen van Boris verslagen heeft, dat hij den troon van Moskou heeft bestegen. Marfa, die haar kind met eigene hand begraven heeft, is van de valschheid van het gerucht overtuigd, tot zij eindelijk, wanneer de tijding zich van alle zijden bevestigt en zelfs een brief van Dimitry haar wordt ter hand gesteld, zich af begint te vragen, of het mogelijk is dat de hemel te haren gevalle een wonder verrigt en haren zoon aan het leven teruggegeven heeft. Zij vat het besluit op om in persoon naar Moskou te gaan en hem te zien, die zich voor haren zoon uitgeeft. ‘Een moederhart wordt niet zoo ligt bedrogen.’ Maar als zij op het punt is de reis te aanvaarden, bereikt haar een tweede brief, een schrijven van den Patriarch, die haar uitnoodigt, om hoogst gewigtige redenen, wanneer zij tut de krooning naar Moskou komt, heimelijk haren intogt te houden en het eerst de woning van den Patriarch te bezoeken. Het bedrijf eindigt met dezen schoonen, door Marfa uitgesproken monoloog, die, tijd en plaats in aanmerking genomen, wel aan ieder begrijpelijk zal voorkomen.

Ich kann nicht beten.... In mir wogt's und wühlt's
Wie sturmbewegte Meerflut. Leidenschaften,
Gefühle, längst begraben, wachen auf
Aus ihrem Scheintod. Freude kämpft mit Schmerz,
Hoffnung mit Zweifel.... Gieb mir Licht, o Gott!
Dasz ich die Wahrheit finde - gieb mir Licht!
Unglück, wie Nacht, heimsuchen böse Geister
Mit schönen Truggebilden.... Nein! kein Trugbild
Lockt mich von hier. Nein, nein! es ist die Stimme
Des Sohns, der die verlor'ne Mutter ruft.
Nein - wär' er ein Betrüger, würd' er mich
Dem Tode weih'n, nicht neu zum Leben wecken.
Was kann er suchen bei mir, als mich selbst!
Die Volker huldigen ihm, das Vaterfand
Grüszt ihn als Sohn, ehrt ihn als Herrn und König,
Millionen Herzen schlagen ihm entgegen,
Und ich, die Mutter, sollte an ihm zweifeln?

Wie glühst du, Herz, als glaubtest Du an das
Unmögliche... Was ist bei Gott unmöglich?
Ist es ein gröszres Wunder nicht, dass ich,
Lebendig hier begraben, nicht gestorben,
Als dasz e r auferstanden von den Todten?
Ja, er ist auferstanden, ja, er lebt!
Ich fühl's, er lebt, er lebt! Ich soll
In Kummer nicht zur Grube fahren, soll
Den Sohn sehn, den in Herrlichkeit erstandnen.
Ich soll der Welt ein lebend Erbtheil lassen.
Dann magst du brechen, morsche Hülle, magst
Verlöschen, Lebenslicht, wenn ich im Sohne
Verjüngt Euch widersch..., Fort, fort zu ihm!

De dichter laat ons geene tusschenruimte van elf maanden tusschen Dimitry's intogt in Moskou en zijnen val vermoeden. Die beide gebeurtenissen schijnen bij hem in vrij wat korter tijdsbestek zaamgedrongen, doch daarin heeft hij zich wel geene grootere vrijheid ten aanzien der historie veroorloofd, dan gewoonlijk den dramatischen dichter wordt toegestaan. Wij weten reeds hoe de Patriarch ten aanzien van Dimitry gezind was, en hoe hij door Schuisky nog meer tegen hem was opgezet: in het begin van het vijfde bedrijf vinden wij Chruschtschoff in zijne dienst - en daarmede is alles gezegd. Een stuk wordt door hem opgemaakt, bestemd om den volke te worden voorgelezen, waarin de man, ‘die zich met hulp des duivels en der kettersche Polen tot Czar van Moskou had verheven, voorgevend dat hij Dimitry, de zoon van Czar Iwan was,’ wordt uitgekreten voor een snooden bedrieger en een werktuig des boozen, om het heilige geloof der Russen uit te roeijen en hen in de handen hunner erfvijanden, de Polen, over te leveren. Zijne begunstiging der Roomsche kerk en de verheffing eener kettersche Polin op den troon der Czaren, worden hem voorgeworpen, maar tevens aangekondigd, dat de Czarin-moeder, de heilige Marfa, in Moskou is gekomen, om den bedrieger te ontmaskeren, terwijl ieder regtgeloovige wordt uitgenoodigd, om zich onder de banieren van Vorst Schuisky, den strijder voor de heilige kerk, te scharen. Nu blijkt het, waarom Marfa is uitgenoodigd, om bij hare komst in Moskou zich het eerst bij den Patriarch te vervoegen. Zij is reeds door Dimitry's vijanden omtrent de gansche toedragt der zaak ingelicht, en weldra zal door Chruschtschoff het laatste vonkje hoop, dat zij nog koestert, worden uitgedoofd. Inmiddels worden de onderhandelingen

voortgezet tusschen den Patriarch en Schuisky, die, aan zijne sluwe staatskunst getrouw, den schijn aanneemt, alsof hij de hem toegedachte rol zich slechts met veel weêrzin laat opdringen. In den loop van dit gesprek verneemt ook Schuisky, dat de Czarin-moeder in Moskou is gekomen, en worden wij bekend gemaakt met de verschillende redenen tot klagten, die het hart des volks van Dimitry hadden afkeerig gemaakt: zijne vergrijpen jegens de kerk en jegens de vooroordeelen van Rusland, zijne Poolsche gemalin vooral, en het gerucht dat deze aan Axinia den giftbeker zou hebben doen reiken. Eene verandering van tooneel verplaatst ons daarop naar de troonzaal, waar wij Dimitry met Marina in gesprek vinden. Dit gesprek, waarin de karakters zoowel van den Czar als van zijne gade zich klaar en scherp afteekenen, is de laatste proeve, die ik zal mededeelen.

DIMITRY.
Den stillen Frieden unsrer jungen Ehe
Wird nun das laute Fest der Krönung folgen,
Moskau als seiner Kaiserin Dir zu huldigen!
(nach dem Throne deutend)
Dein Thron wird neben m e i n e m Throne stehn.
Mit meinem Herzen theilst Du meine Herrschaft,
Wie nie zuvor ein Weib mit einem Zaren....
Fremd bist Du diesem Volk - fremd seinem Glauben
Wie seinem Brauch.... und fremd auch seinem Herzen,
(ihre Hand ergreifend)
O, tritt ihm näher! Wirb um seine Liebe, -
Versag' ihm D e i n e nicht! Sie ist das Einzige
Was Du ihm bieten kaunst.

MARINA.
Ich liebe Dich nur!
Des Volks unreiner Dunstkreis ist die Luft nicht,
Die ich zu athmen wünsche. Meine Hände
Sind nicht gemacht die schwielige Hand zu drücken
Des schmutzigen Bauern. Wie der gold'ne Kreml
Hoch über allen Häusern steht: so w i r
Hoch über'm Volke! Furcht regiert die Welt,
Nicht Liebe, die millionenfach sich theilt.
Das Volk soll mit dem Könige gehn, nicht aber
Der König mit dem Volke.

DIMITRY.
Wüsztest Du,
Wie Du dem Volk, mir, Dir selbst Unrecht thust:
Du sprächst nicht so!... Wir sind hier nicht in Polen,
Wo Sklaverei die trügerische Maske
Der Freiheit trägt - die Königliche Macht

Nur eine gold'ne Hülle, deren Kern,
Vielfach getheilt, die stolze Grösze nährt
Des übermüth'gen Adels.

Moskau's Zar
Eint alle Macht in sich, doch als ein Vater,
Der über Kinder herrscht, die ihm vertrau'n -
Und solch' Vertraun kann Liebe nur erzeugen...
Der Mann, der vor mir auf dem Throne sasz,
War ein gewalt'ger Herrschergeist. Erst seit ich
Selbst herrsche, fühl' ich was er war.

MARINA.

D e i n F e i n d .

DIMITRY.

Den F e i n d hab' ich besiegt! Der grosze Herrscher
Zwingt mir im Grabe noch Bewund'rung ab!
Weitreichende Entwürfe, grosze Pläne,
Berechnet auf Jahrhunderte, hat er
Den kommenden Geschlechtern vorgezeichnet;
Doch fiel er, weil nur Furcht ihn trug, nicht Liebe....

MARINA.

Er fiel, weil man ihn nicht g e n u g gefürchtet!
Den Starken hebt die Macht, den Schwachen beugt sie.

DIMITRY.

Ich bin nicht schwach; doch möcht' ich meiner Macht
Mich würdig zeigen, möchte meine Krone
Zur Sonne machen, deren Strahlen wärmend
Das weite Reich befruchten.... Welch ein Reich!
So grosz, dasz auch der gröszte Herrscher sich
Klein fühlen mag vor seiner Pflichten Umfang!

(ans Fenster tretend)

Sieh Moskau dort mit seinen gold'nen Kuppeln!
Unübersehbar dehnt das Häusermeer
Sich vor uns aus - und diese grosze Stadt
Ist nur ein kleiner Punkt des groszen Reichs.
Noch hat kein Zar gelebt, der seine Völker
Von Angesicht gesehn - so grosz ist Ruszland!

(Eine Karte vom Tische nehmend und entrollend)

Dies ist das erste Bild, der erste Umrisz
Des weiten Reichs. Die Karte lies Borisz
Von Feodor, seinem Sohne, zeichnen; hier
Steht noch sein Name drunter.

Manche Nacht

Hab' ich durchwacht, mir Alles eingeprägt,
Im Geiste Land und Leute zu umfassen,
Einheit in diese bunte Welt zu bringen.

MARINA unwillig.
Ich kam, mich mit Dir zu besprechen über
Den Festzug, der Gemächer Ausschmückung,
Und hundert wicht'ge Dinge; aber Du

Hast heut' kein Ohr für mich - lobst Deinen Feind,
Und tadelst m i c h , und zeigst mir alte Karten -
Wir sprechen wohl ein and'res Mal!

Hoe meer zich zoo onder de hand des dichters het edel karakter van Dimitry, zijn diep besef van zijne grootsche pligten en zijn waarachtige wensch om zijn volk gelukkig te maken, voor ons bloot leggen, hoe dieper het ons treft, dat dezelfde personen en omstandigheden, waaraan hij zijne verheffing te danken had, ook onvermijdelijk de middelen moesten worden tot zijn verderf en tot eene reeks van rampzalige jaren voor zijn rijk. Welk een zegen zou zulk een Czar voor Rusland geweest zijn, al vloeide ook het bloed van Iwan den Geduchte niet door zijne aderen! of liever, was het denkbaar dat zulke gedachten ooit zouden gekoesterd zijn door den echten zoon van het grootste monster, dat ooit op een troon had gezeten, en toch door de slaafsche Russen na zijn dood als een heilige geëerd werd? Dimitry's leven had voor Rusland de grootste zegen kunnen zijn, indien het hem had kunnen dragen, - indien hij niet hoog boven zijn tijd en zijn volk had gestaan. Ziedaar het echt tragische der figuur, dat, mijns inziens, schade lijdt, wanneer men hem, gelijk in Schillers plan, al mogt het ook daarin der geschiedenis meer gelijkvormig zijn, in het laatst van zijn leven tot allerlei misdaden doet vervallen. Een groot en edel karakter, worstelende tegen het noodlot, is ten allen tijde de bron geweest der echt tragische belangstelling en sympathie, in Demetrius gelijk in Prometheus, en Bodenstedt heeft wel gedaan met zijn Dimitry zoo te schilderen, dat hij van het begin tot het einde de achting van den toeschouwer behoudt.

Ik zal den verderen afloop van het hier vrij ingewikkelde drama niet in al zijne bijzonderheden volgen. Bloedige twisten breken uit tusschen de Russen en Dimitry's Poolsche vrienden, en inmiddels verneemt de Czar door Schuisky, dat de sedert weken door hem verwachte Czarinmoeder zich werkelijk lang in Moskou bevindt en hem in de Kathedraal gezien maar niet als haren zoon erkend heeft; dat de tijding daarvan tot het volk is doorgedrongen en groote beroering veroorzaakt heeft; en dat de oudsten der kerk besloten hebben, dat, na eene voorafgaande bedevaart naar het wonderdoend beeld der moeder Gods van Kasan, eene zamenkomst der keizerin-weduwe met haren ver-

meenden zoon, in 't bijzijn der Bojaren, zal plaats hebben, opdat zij eene openlijke getuigenis omtrent hem aflegge. Dimitry wenscht vurig de Czarin-weduwe vooraf alleen te spreken, en geeft dien wensch aan Schuisky te kennen, wien hij te gelijk volmagt geeft om de Polen uit de stad te verwijderen. Terwijl hij, hevig door hoop en vrees geslingerd, naar de zamenkomst met Marfa, als het einde eener onlijdelijke onzekerheid, verlangt, stort Marina het vertrek binnen, om hem wegens de verwijdering der Polen met bittere verwijtingen te overladen. Dimitry maakt haar bekend met de gevaren, die hem van alle kanten bedreigen, en met zijn onverzettelijk voornemen om niet van den troon te wijken, zoolang hij ademt. - Zijne standvastigheid in het ongeluk maakt op Marina diepen indruk en de vernieuwing van het verbond hunner liefde is het einde eener ontmoeting, waarin de hevigste hartstogten hun spel spelen. Korela brengt de tijding, dat het volk voor het oogenblik tot bedaren is gebragt, maar dat het, opgezet door de Priesters en den verraderlijken Schuisky, die zich nog tot het laatst den vriend van Dimitry geveinsd had, gereed stond, bij de geringste aanleiding op nieuw in lichte laaije uit te barsten. Inmiddels nadert een lange stoet, uit den Patriarch, de hooge geestelijkheid en de Bojaren van den grooten Raad zaamgesteld, en door de Czarin-moeder vergezeld, den toegang van 't Paleis. Tusschen den Patriarch en Dimitry komt het weldra tot eene verklaring. De Czar laat der Keizerin-weduwe zijn doopkruis toonen en erlangt, door het ontzag dat hij zelfs nu nog weet in te boezemen, zijn wensch om haar eenige oogenblikken alleen te spreken. Ook dit treffend tooneel zou ik gaarne afschrijven, indien mijn bestek het gedoogde, en ik niet den wensch om met Bodenstedts drama kennis te maken, eer opwekken dan bevredigen wilde. Dimitry verheelt der Czarin zijne ware geschiedenis niet; hij verhaalt, hoe hij zelf het slagtoffer van een bedrieger, maar tevens de wreker van haren zoon geweest is. Zijne hartstogtelijke welsprekendheid maakt op haar zulk een verbazenden indruk, dat zij besluit hem, zoo mogelijk, te redden. Daar dringt de Patriarch met zijne volgelingen de zaal weder binnen. ‘Hij is mijn zoon!’ roept Marfa uit. ‘O mijne moeder!’ zoo klinkt het van de lippen van Dimitry; maar de Patriarch is te zeker van zijne zaak, om zich dus te laten afwijzen. Hij vordert van

de Czarin een eed op het kruis, het teeken der behoudenis. Zij zwijgt, en met haar zwijgen is Dimitry veroordeeld. De gewapende scharen van Schuisky dringen het Paleis binnen, en terwijl Mstislawsky Marfa wegvoert en hij zelf tegen Schuisky den degen trekt, treft hem een schot, dat hem ter aarde doet storten. Met stervende lippen voorspelt hij de rampen, die zijn dood over Rusland brengen zal. Korela stelt zich tot zijn wreker, en Marina knielt bij hem neder en drukt snikkend een kus op zijn voorhoofd, terwijl hij den laatsten adem uitblaast.

Wij hebben onze analyse van Bodenstedts Demetrius ten einde gebragt, en zoo wij hier en daar eenige zwakke plaatsen opmerkten, ik geloof dat de uitkomst van onze beschouwing wel deze zijn zal, dat geen dichter zich over zulk een eersteling in het drama zou behoeven te schamen. Om het stuk wèl te beoordeelen is, vooral in ons land, waar men nog zoo zeer aan de tradities van het Fransche tooneel gehecht is en naauwelijks een drama anders dan in rijmende Alexandrijnen zou durven schrijven, en zelfs van de *trois unités* maar ten halve los is, de opmerking noodig, dat Bodenstedt er zelfs in de verte niet aan gedacht heeft, een treurspel in den vorm van Corneille en Racine te vervaardigen, en dus ook niet naar hunne wetten mag beoordeeld worden. Men kan dus zijn stuk evenmin b.v. met het treurspel Demetrius van den dichter Hilman in vergelijking brengen, als met de dramatische scènes, door Prosper Mérimée in de ‘Revue des Deux Mondes’ ontworpen, niet om voor het tooneel te dienen, maar om tot voertuig te strekken voor zijne verklaring der wijze, waarop hij, op grond van historische studiën, het optreden van den valschen Demetrius verklaarbaar acht. Bodenstedt heeft het voorbeeld van Schiller en Göthe en meer nog van hem, die ook hun beider voorbeeld was, en inderdaad aan het hoofd der gansche nieuwere literatuur staat, van Shakspere gevolgd. Zijn treurspel is geheel een historisch drama, waarin de gansche loopbaan van den held in hare hoofdtrekken wordt voorgesteld. Zulk een historisch drama sluit eene

wat vrijere behandeling der geschiedenis niet buiten, om haar met de wetten der dramatische ontwikkeling in overeenstemming te brengen. Maar bezwaarlijk zal de geschiedenis ons een leven aanbieden, dat in zijn gansche verloop het begrip nader bijkomt, dat men zich doorgaans van een regelmatig drama vormt, dan dat waartoe Bodenstedts aandacht zich heeft bepaald. Zonder eenige noemenswaardige verplooijing der gebeurtenissen, laat de ontwikkeling der fabel inderdaad schier niets te wenschen over. Evenwel mag men daarom de verdiensten van den dichter niet gering achten, als hadde de geschiedenis zelve de fabel geheel voor hem toegerigt. De geschiedenis van Dimitry wordt op zeer uiteenloopende wijze en met allerlei soms onderling strijdige, soms ongerijmde bijzonderheden verhaald. Uit die rijke maar ordelooze wapenkamer had de dichter te kiezen wat het best voor zijnen held, zoo als hij zich dien voorstelde, voegde, en hem in onwraakbare rusting voor het publiek kon doen optreden. Hierin schijnt hij mij bijzonder gelukkig geweest te zijn, en zoo hij ook, in de opneming of verwerping van sommige bijzonderheden, het voorbeeld zijner voorgangers, met name van Schiller, en misschien ook van Mérimée, ten gids heeft genomen[1], over het geheel bewandelt hij daarin zijn eigen weg, en met zulk een gunstig gevolg, dat de belangstelling in Dimitry's lot en karakter bij lezer of toeschouwer tot het einde klimmende blijft.

De vijfvoetige rijmlooze jamben, waarvan Bodenstedt zich, gelijk het gansche Engelsche en Duitsche tooneel, bedient, behoefde hij - zijne lierdichten zijn er borg voor - niet te kiezen, omdat het gebruik van het rijm boven zijne magt is. In alle Germaansche talen heeft men het rijm voor de tooneelpoëzij sedert lang opgegeven, en als Frankrijk dit voorbeeld niet volgt, het is omdat in de Fransche taal alleen door het rijm poëzij van proza verschilt. Waarom onze dichters het Fransche voorbeeld blijven volgen, is mij een raadsel. Den klinklang van het rijm kan onze taal zoo

1 Enkele bijzonderheden schijnt Bodenstedt aan Mérimée ontleend te hebben, b.v. de wegvoering der vrouw van Alexei door Vorst Mstislawsky, tenzij welligt de overeenkomst van beide schrijvers in sommige punten alleen daaruit verklaard moet worden, dat zij uit dezelfde bronnen geput hebben.

goed als Engelsch of Duitsch ontberen, en men stelle eens de meest gespierde Alexandrijnen, die van Bilderdijk bij voorbeeld, naast het *blank verse* van een goeden dichter, neem eens van Bodenstedt - de keuze kan dunkt mij niet twijfelachtig zijn.

Wat het historisch drama geacht wordt meer te vorderen dan trouw aan de historische feiten, is trouw aan het historisch kostuum. In dit opzigt gaf aan Bodenstedt zijn eigen langdurig verblijf in Rusland, zijne innige vertrouwdheid met het Russische volksleven en de Russische literatuur, een voordeel boven al zijne mededingers, dat zich door zijn gansche drama doet gevoelen. Ruslands zeden en denkwijze hebben door de oppervlakkige beschaving, die het aan Peter den Groote dank weet, nog weinig verandering ondergaan, en die de Russische zamenleving onzer dagen bestudeert, zal het beeld, dat zich voor zijnen geest vormt, in de meeste opzigten zonder veel gevaar in de dagen van Boris en Dimitry kunnen overbrengen. Tot die studie stond de weg voor Bodenstedt open, en vlijtige lezing der Russische annalisten heeft het overige gedaan. De Czar en de Hetman, de Prelaat en de Bojaar, de kozak en de burger van Moskou, zijn in hunne onderlinge verhouding, hunne maatschappelijke vormen en eigenaardigheden, hunne wijze van denken en spreken, met verwonderlijke trouw en naauwkeurigheid geschetst. In enkele plaatsen is misschien de dichter zelfs te ver gegaan en wekt hij wel eens het vermoeden, alsof hij de gelegenheid om met zijne kennis van het Russische volksleven te pronken, eenigzins met opzet gezocht had. Zoo verhaalt ons reeds in het allereerste tooneel Korela, geheel zonder noodzakelijkheid en enkel omdat hij van tooverij hoort gewagen,

> Ich bin
> Geschützt vor Zauberei; ich trage immer
> Ein stückchen Heimaterde auf der Brust,
> Gemischt mit Salbei und drei Rautenblättern.
> Das schützt vor Allem.....

Doch waar zulke trekken, gelijk in de groote meerderderheid der plaatsen, ongezocht zijn aangebragt, bevorderen zij in hooge mate de illusie en worden voor hem die ze weet op te merken een rijke bron van genot.

Over het karakter van den held en de overige personen schijnt genoeg gezegd, en ik wilde te minder gaarne in herhalingen vallen, daar dit artikel reeds tot eene onmatige lengte gewassen is. Ik vlei mij iets te hebben bijgedragen, om een uitstekenden, maar ten onzent nog weinig bekenden, dichter en schrijver door mijne landgenooten te doen kennen en waarderen. Is mij dit mislukt, dan heeft het aan krachten, maar zeker niet aan goeden wil gefaald.

P.J. VETH.

Losse reisschetsen.

‘Anything particular to be seen in this place?’ snaauwde een lange stijve Engelschman den knecht van het logement, waarheen zijn Bradshaw of Murray hem verwezen had, door het portierraam van den omnibus toe. ‘Nothing whatever, Sir!’ biechtte deze bijna al te eerlijk op en trok de als bij instinct dadelijk naar jas en parapluie uitgestrekte hand, half teleurgesteld weder terug. ‘Capital, then I'll stay here at least a full week,’ zoo klonk tot groote verbazing van den inmiddels bijeengekomen troep gedienstige logementsgeesten, onmiddellijk het antwoord aan onzen John Bull, die dan ook, na eenig gekijf met den conducteur van den omnibus over zijne vracht, weldra op de mooiste kamer van het logement rustig zijn beefsteak zat te eten, omringd van dat talloos reistuig van allerlei aard en velerlei vorm, zonder 't welk de toerist bij uitnemendheid, en de man van comfort bij vermaardheid, geen waar gemak op reis schijnt te kennen.

Weêr een van die dwaze invallen waarop een Engelschman even veel jagt schijnt te maken als een Franschman op een aardigheid, schoon het tegen den smaak van den eerste getuigt! zoo roept de lezer zeker uit. Niet zoo spoedig veroordeeld, voeren wij hem te gemoet; of kent gij bij ervaring dat Sightseeing’ zoo als de Brit het zeer eigenaardig noemt; dat reizen om allerlei nieuws, allerlei vreemds te zien, zij 't ook nog zoo leelijk, nog zoo smakeloos, als 't maar nieuw is? Zijt gij zelf ooit het slagtoffer geweest van dien polyglot, die u dadelijk zijne opwachting maakt, zoodra gij de kamer van uw logement betreden hebt, en wiens geheugen en scherpzinnigheid even versleten en even kaal zijn, als het shabby-genteel gewaad waarin hij

gestoken is? Waart ge ooit voortgezweept en voortgedreven door dien halven heer, even vaal van gezigt als van kleeding, dien men commissionair noemt, en die u van den vroegen morgen tot den laten avond niets laat doen dan aan te gapen en aan te staren en aan te hooren, wat gij reeds honderd maal elders aangegaapt en aangestaard en aangehoord hebt? Hebt ook gij dagen, weken, ja maanden lang aan den leiband van dien tiran geloopen, die reeds den avond te voren, buiten u om, beslist heeft, op welk uur gij hier en op welk kwartier gij dáár zult zijn, onverschillig of ge lustig of doodmoê zijt? En zoo niet, zoo ge nooit dat slavenleven hebt doorleefd, dan betwisten wij u alle regt om den staf te breken over het schijnbaar zonderling, maar in waarheid zoo bij uitstek schrander antwoord van onzen Britschen toerist. Maar hebt ge dat alles wel doorleefd, dan klopt voorzeker uw hart voor dat antwoord, zoo uitnemend getuigende van gezond verstand, en ge betreurt alleen met ons, dat die spreker nooit bestaan heeft, maar alleen het ideaal is van den armen afgetobden en afgesloofden sightseeër, van den alleen door onkundigen benijden toerist.

Maar wij loopen gevaar op eene lijn gesteld te worden met den zonderlingsten aller Britten, wanneer wij op die wijze de genoegens van het reizen schijnen te ontkennen. Dàt willen wij echter geenszins. Neen, reizen achten wij een genot, ja meer dan dat, eene behoefte zelfs, vooral in onze dagen, nu wij op de vleugelen des stooms voortijlen en nu wij in alle waarlijk beschaafde landen, trekschuiten en diligences alleen nog maar in museums van antiquiteiten te zien krijgen, om daaruit door eigene aanschouwing te leeren hoe onze voorvaderen zich verplaatsten en om uit die gebrekkige middelen van verkeer den standaard hunner nog kindsche ontwikkeling te vinden. Die kruipende middelen van verkeer behooren nu overal tot het gebied der geschiedenis, bijna der overlevering; door den ondernemingsgeest der burgers, krachtig gesteund door de rijk gevulde hand van de Regering, zijn ze van dat der werkelijkheid sints lang verdreven, en waar ze dat nog niet mogten zijn, daar straft eene treurige stilte en een gebrek aan welvaart Regering en Volk beide voor hunne kortzigtigheid. Reizen in die landen waar elke stad en elk dorp, ja waar elke trek op het gelaat van den inwoner luide getuigt van vooruit-

gang, van ondernemingsgeest, van krachtinspanning, dat reizen is niet alleen eene verkwikking, maar 't is de uitnemendste leerschool van een ieder die zijn bloed nog voelt bruisen van levenslust, en wiens spieren nog krampachtig hunkeren naar werkzaamheid. Reizen, te midden van die volken die, in 't geen zij tot stand brengen, op het gebied van wetenschap zoowel als van handel, van kunst zoowel als van nijverheid, voldingend bewijzen, dat hun leus is ‘vouloir c'est pouvoir;’ dat reizen is een ieder gebiedend voorgeschreven die telken dage met geen anderen wensch zijn dagwerk begint of zijne taak voleindigt, dan met dien: dat hij morgen toch nog verder moge zijn dan 't hem reeds heden vergund was te komen. Dan verliezen wij door het reizen die bekrompenheid van geest, die onzen gezigtseinder beperkt tot zoover het klokkespel van den toren onzer geboorteplaats klinkt; die ingenomenheid met onze eigene daden en onze eigene gevoelens, die ons schuchter doet terugbeven van die vreemde handelingen en meeningen van een onbekende; dat gebrek van zelfvertrouwen, 't geen ons altijd op ouderen en sterkeren en rijkeren dan wij zelven zijn, doet leunen en steunen, omdat wij nog nimmer geheel aan ons zelven overgelaten waren. En hoe lief en dierbaar eigen haard en eigen huis ons ook mogen zijn, en hoe hoog ingenomen wij ook mogen wezen met eigen land en eigen volk, dank zij ons nooit genoeg te waarderen en nooit zorgvuldig genoeg te bewaren nationaliteits-gevoel! toch leeren wij dan door het reizen en trekken in den vreemde ook den nabuur kennen en eeren en liefhebben en hem, hoe verscheiden ook van ons in karakter en gewoonte, toch achten om de vaak zoo uitnemende uitingen van zijn zoo geheel eigenaardigen geest.

Aan dát reizen hebben ook wij behoefte, en voldoen daaraan maar al te gereede als zich de gelegenheid daartoe aanbiedt, maar wij haten dat sightseeing toeristenleven, der Britten manie. Wat wonder dan ook dat de tropische hitte van dezen zomer ons de geurende wateren, die de Amstelstad door..... (stroomen?), deed ontvlugten, om de frissche berglucht bij onzen stamverwanten nabuur in te ademen, ja in te slurpen! Amsterdam, stad onzer geboorte, ge zijt door een onzer philanthropen eene ‘kostelijke’ stad genoemd, kostelijk voorzeker voor hen in den winter, omdat zij dan eene zoo heerlijke gelegenheid hebben om al-

lerlei proeven met nieuwe uitvindingen op het gebied der menschlievendheid te nemen, maar ge zijt een treurige stad in den zomer voor een ieder die zich zelven ook maar zooveel lief heeft, dat hij zijne longen liever met frissche lucht dan met stankwalmen voedt! Amsterdam, met zoo weinig moeite, wanneer men maar onderling de handen ineensloeg, zoudt ge den vreemdeling evenzeer lokken en bekoren, zoowel door den karakteristieken bouwtrant uwer huizen, als door het schilderachtige uwer stadsgezigten en het levendige dat uw uitgebreide handel en uwe ver reikende scheepvaart u bijzetten, als ge hem nu terugstoot door de uitdampingen van dat, door menig landman zoo duur betaalde en vurig begeerde goud voor den akker, maar dat een pest is voor de longen uwer bewoners! Amsterdam, in den winter zijt ge de verzamelplaats van al wat beschaafd en kundig en rijk en weelderig is in den lande, voor het vorstelijk 's Gravenhage daarin zelfs niet ten onder doende, maar in den zomer wordt ge gevreesd en geschuwd en ontvloden door inwoner en vreemdeling beide, tot schromelijk nadeel voor hen, die achter moeten blijven en die zoo gaarne in schatten veranderd zagen - immers ook zoo ligt mogelijk? - wat nu tot bederf van beurs en gezondheid beide ongebruikt blijft liggen! Maar liever verwijzen wij naar van der Palm's meesterlijke beschrijving in zijn Gedenkboek van wat ge goeds en schoons en edels oplevert, dan dat wij onze gehechtheid aan u hier zouden wagen te ontboezemen, en het zij ons alleen nog vergund dezen wensch uit te spreken, dat een andere Napoleon de Groote in geestkracht eens in uwe wallen moge opstaan, om u weder te doen prijken als eene stad, gevierd en gevleid en geëerd en gezocht, zoo als ge het eens waart om uw rijkdom, om uw kennis en om uw magt!

De ijzeren armen, die Nederland nu van de fraaije en op hare krachtig toenemende welvaart te regt fiere Rottestad, naar Duitschland uitstrekt, droegen ons weldra naar Emmerik. Dadelijk gevoelden wij, dat wij ons in den vreemde bevonden. Die indruk is oneindig sterker wanneer wij onze grenzen aan de Duitsche zijde overschrijden, dan aan de Belgische of Engelsche. Treedt men Belgïe binnen, of zet men den voet op Engelands bodem, dan ziet men wel aan de menschen, aan de huizen, ja aan alles wat ons omringt, dat men niet meer in Nederland is, maar toch, men gevoelt

zich vrij en blijft zich gemakkelijk bewegen. De eerste die ons in den vreemde begroet, is de magtsvertegenwoordiger, 't zij van de magt der waakzame policie, 't zij van de magt der gretige douane, maar toch, wij vreezen die magt niet, omdat wij weten dat ieder Belg en ieder Brit zich even vrij en even onafhankelijk van die magt in zijn land beweegt, als wij dat gelukkig nog steeds in ons Vaderland kunnen doen. Dat levendig gevoel, dat krachtig bewustzijn van die vrijheid bij het volk, moge den ambtenaar aan de grenzen niet altijd even hoffelijk en even heusch gemaakt hebben, als de vreemdeling dat wel zou mogen wenschen, haast zouden wij gezegd hebben verwachten; maar toch, die ambtenaar doet niemand zijn meesterschap gevoelen, zoodra hij bemerkt dat zoodanige heerschappij minder welkom is; hij staat als met den vreemdeling gelijk en de verhouding is meer of minder heusch, naarmate beider houding dat meerdere of mindere met zich brengt. Maar de Duitsche ambtenaar heeft iets van den Egyptischen kastengeest in zich. Hij moge al van hetzelfde vleesch en bloed zijn als die vreemdeling dáár, hij is echter een geheel ander persoon, want hij is heer, hij is autoriteit, hij is gebieder, en als zoodanig eischt hij reeds door houding en door woorden dat ontzag, 't geen de wet hem toekent. Al dat praatjesmaken, waartoe de luchtige reiziger zoo ligt dreigt te vervallen, al dat gemeenzame in den toon, waarin het spreken van den toerist zoo ligt ontaardt, is den ernstfesten Pruis een gruwel. Als gehoorzame dienaar heeft de vreemdeling eenvoudig, en met zoo korte woorden als mogelijk, liefst zonder een enkel woord zelfs, maar alleen door handtastelijke feiten, als daar zijn: behoorlijk geviseerde paspoorten en opene, alle contrabandschuwende koffers, te voldoen aan 't geen hem bevolen wordt, 't Is de militairstaat bij uitnemendheid, waarin men zich begeven heeft, men gevoelt het onmiddellijk; maar hoe moeijelijk daaraan te voldoen voor iemand die daarin vreemdeling is, zelfs al heeft hij, zoo als wij, der gestrenge schutterlijke discipline onzer groote steden jaren lang ten prooi gestaan. Maar, hoe verbaasd waren wij, nog geheel vervuld van den heiligen eerbied door menigte van vroegere ontmoetingen met Pruissische ambtenaren krachtig bij ons ingeworteld, toen wij bemerkten dat die alles amalgamerende spoorwegen ook al de ernstfestigheid

van den Pruissischen ambtenaar aan onze grenzen als kaf voor den wind verdreven had en den vorigen strengen wachtmeester had herschapen in den vriendelijksten gastheer, die ons op den drempel zijner woning welkom heette. En toch, verwonderingwekkend feit voorwaar! nu werd de ware orde nog minder verstoord bij die honderde reizigers die den armen geplaagden ambtenaar als met vragen en dringende verzoeken bestormden, als vroeger toen maar een enkel acht- of tiental passagiers van den, ten minste in naam *Eil*wagen, onder zijn ijzeren scepter bogen. Orde en wet, die beide tooverwoorden voor elken staatsambtenaar, mogen ze nooit anders bij onze Pruissische naburen gehandhaafd worden, dan op die waarlijk uitnemend heusche wijze, waarvoor wij de Emmeriksche heeren ambtenaren nogmaals een dankgroet, maar nu uit dat oude vrijmagtige Amsterdam, welmeenend toeroepen.

Aan de strenge eischen van Pruissen's Vorst hadden wij weldra voldaan, door de vertooning van onze passen, die nachtmerrie van den eerlijken, en die speelbal van den oneerlijken reiziger. Waarom toch die dwaasheid van paspoorten nog in onze dagen van toenemende verlichting bestendigd! Men wil een Mazzini weren, en ziet - met vier, vijf uitmuntend geviseerde passen doorkruist diezelfde man het gebied des vijands, en dezelfde Staatsdienaar die hem zoo gaarne vangen en aan de woede zijns meesters overleveren zou, geeft hem een vrijgeleide door de Staten van zijn eigen Vorst en ontneemt zich zelven die gelegenheid waarnaar hij hunkert. Is Engeland meer ten prooi aan oproer en revolutie en aan volksgeweld, omdat daar niemand den vreemdeling vraagt, *niet:* ‘Wie zijt gij?’ maar: ‘voor wien geeft gij u uit?’ dan al die andere Europeesche Staten, waar een woest gesnorbaarde reus, in prachtig krijgsgewaad, den onschuldigsten reiziger en der bloodste juffer dadelijk een groot stuk papier afvordert, dat even als alle papier, alles opneemt wat de schrijver er op wil zetten, waarheid of onwaarheid, eerlijkheid of bedrog. Gelukkig dat de geroutineerde reiziger zijn pas meest in den vorm en in de grootte, ja zelfs in de kleur en het gehalte van een dood eenvoudigen daalder met zich voeren kan! Maar wij, mijn bedaagde mannelijke reisgenoot zoowel als mijne jeugdige gezellinne, wij kwamen maar dadelijk met dien catalogus van onze ligchamelijke en maat-

schappelijke hoedanigheden voor den dag, en lieten dien voor ons heen wapperen als het zeil voor de kermistent, waarop men lezen kan wat er al zoo van binnen te zien is. Toen fluks ons tal van koffers, valiezen, hoedendoozen - want de voorgenomene reize zou eene lange zijn - aan de argusblikken van den hoffelijken dienaar des magtigen Tolverbonds ontsloten en nog spoediger ze weer digt gemaakt toen het krijtmerk er als het vrijgeleide op was getrokken, om alleen voor onzen dikbuikigen sigarenschat een tal van silbergrosschen te offeren. Gelukkig waarlijk dat die buik gaande weg, als de mand van Esopus, slonk, want anders ware alleen het rooken reeds eene ruïne voor onze beurzen geweest.

Daar floot de locomotief en pijlsnel vlogen wij door de rijkbebouwdste landerijen naar dat Duitsche Mechelen, wat Oberhausen eens belooft te worden. Hoe heerlijk dat men daar vrijelijk mogt ronddolen en rustig de goede gaven genieten, die eene welvoorziene restauratie ons aanbood! Wij moesten voor langen tijd versterking opdoen, want eerst na middernacht bereikten wij het vorstelijk Hanover, ongelukkigerwijze in pijlsnelle vaart en pikdonkeren nacht, die aloude Porta Westphalica doorstoomende, waarop wij zoo gaarne onze blikken hadden vermeid. Heerlijk was de rust die wij in het fraaije Unionhotel genoten, en geheel verkwikt zetten wij ons den volgenden morgen al vroegtijdig in het open rijtuig, dat ons door het heerlijke park naar des Konings buitenverblijf, het Herrenhaus, bragt, om daar behalve het Palmhaus, kolossaal gebouw met de heerlijkste palmboomen die wij nog ooit gezien hadden, de waarlijk eenige verzameling van fuchsia's en geraniums te bewonderen, waarover ieder bezoeker opgetogen staat. Verbeeld u een glazen galerij, honderd voet lang en twintig voet hoog, aan beide zijden en in het midden letterlijk opgevuld met de heerlijkst bloeijende en keurigst onderhoudene exemplaren der beide genoemde bloemsoorten. Geene enkele bloem die verwelkt, geen enkel blad dat ook maar gekreukt was. Met breede stralen schoot de zon haar helder licht tusschen die bloemen in, en waarlijk, het gezigt was betooverend. Verblindend was de pracht der meest verschillende, der rijkst geschakeerde en der toch tot één harmonisch geheel zamensmeltende kleuren. Hier bewonderde men een purpergloed, ondenkbaar rijk,

ja majestueus, als moest ze het prachtgewaad sieren van den magtigsten en grootsten Vorst der aarde; dáár voelde men zich als verjongd door dat schitterende hèlroode, waarin de dartelste levensjeugd scheen besloten; elders trof het lelieblanke wit als het zoete beeld der onschuld, of sprak het smachtend groen van eene hope die niet onvervuld blijven kon. Maar in bewondering voorttredende bemerkte men alras dat de stap versneld moest worden, en de verrukking beteugeld, wilde men de geheele verzameling tot den einde toe doorloopen, want naauw was hier een kreet van verbazing aan onze lippen ontrukt, of dáár trof ons bij het omwenden weder eene bloem, die het vroeger bewonderde zoo mogelijk weer scheen te overtreffen. Helaas! dat de pijnlijke gedachte wel bij ons opkomen moest, hoe diep toch de meester van al dat schoone te beklagen was, daar God hem de gave des gezigts niet verleend had. Zoo hadden wij, simpele poorters eener handelstad, meer genot van zoo groot een schat van een van Duitschlands oppermagtigste gebieders, dan de geduchte zelf, arm in al zijn' rijkdom!

Noode wendden wij onze schreden weder naar den uitgang van dat ware tooverpaleis, en ziet, als moest onze verbazing nogmaals opgewekt worden, naauw hadden wij de als naar gewoonte gevulde hand aan onzen heuschen geleider toegestoken, of deze keerde zich, beleefdelijk groetende, van ons af en hervatte zijn werk, zonder dat wij hem een zoo tastbaar teeken van onzen dank konden geven. Vorstelijke orde, volkomen in harmonie met zoo vorstelijk eene inrigting! Hoe die handelwijze den Engelschen toerist moet verbazen, wanneer hij daarbij de onbeschaamde eischen zijner cicerones vergelijkt.

De beroemde Marstall met een tal der heerlijkste paarden, de Burgerschool, de prachtige Schouwburg, ze maken Hanover tot eene plaats waar men gaarne dagen lang verwijlen zou, even als de stad den bezoeker boeit door hare breede straten en fraaije squares, bewijzen van den Engelschen smaak die hier met den Duitschen gepaard gaat; maar onze tijd was beperkt. Toch waren wij dankbaar niet den raad van hen te hebben opgevolgd, die ons den weg over Cassel aanbevalen naar onze bestemming, Dresden, want hoogst ongaarne hadden wij den indruk van het vorstelijke Hanover verloren. Over Brunswijk, met zijn

prachtig spoorwegstation, het oude Wolfenbuttel, Oschersleben, vanwaar in de verte de top van den Blocksberg den bijgeloovigen reiziger aangrimt, Maagdenburg, met zijne restauratie in de stevige vestingmuren uitgehouwen, en waar Zschokke's beschrijving zijner kindsche jaren in zijne Selbstschau ons voor den geest speelde, en eindelijk het oude klassieke Halle, stoomden wij naar het wereldberoemde Leipzig, de geestelijke voedster van al wat denkt en peinst en studie liefheeft. Kan heerlijker tijd van den dag uitgekozen worden dan de avond, om in dat, des daags tot oorverdoovens toe drukke Leipzig aan te komen? Of spoedt niet een ieder die de fraaije wandelingen, waarin de stad als besloten is betreedt, zich onmiddellijk naar Auerbach's Keller, om dáár, onder het genot van een heerlijk glas koelen maar vurigen Rijnwijn, de verhalen aan te hooren en de voorstellingen aan te staren van Doctor Faust's wonderlijke daden? O, hoe heb ik den geletterde benijd die deze gewijde plaats betreden mogt, en die daarvan eene voorstelling konde geven, waartoe mijn ongeletterde geest mij de gave onthoudt! In dat onderaardsch gewelf, waar de oude Leipziger Kronijk, de wonderlijke daden van Doctor Faust behelzende, aan een langen ijzeren keten vastgeklonken ligt, waar zijne beeldtenis prijkt en de tafereelen van zijn leven den wand versieren, hebben wij met ingehouden adem den aardigen verteller aangehoord, die ons al die oude wonderdaden meêdeelde, en de plaats aanwees, waar de onsterfelijke Göthe z i j n Faust te boek heeft gesteld! De achterzaal, waar immers eens zoo volop de heerlijkste wijnen in de bekers der dorstige drinkgezellen stroomden, dat zij in verrukking losbarstten:

> Uns ist ganz kanibalisch wohl
> Als wie fünfhundert Säuen!

nu, door de heilige vereering der Leipzigers, alleen maar bij enkele plegtige gelegenheden gebruikt, betraden wij met een heimelijken schroom, vreezende nog eens de vlammen van tafel en vloer te zien opspringen; maar de onovertreffelijke wijnkelders, in de onderaardsche gangen daarachter gelegen, doorkruisende, verwonderden wij ons niet, dat menig drinkgelag juist hier had plaats gehad. Met teedere zorgvuldigheid bewaren wij dan ook de voorstelling, ons door den vrolijken eigenaar aan de keerzijde van zijn adres-

kaartje, van den curieusen rid van Doctor Faust uit dezen zelfden kelder medegegeven, waaronder deze regels te lezen staan:

> Doctor Faust, zu dieser Frist,
> Aus Auerbach's Keller geritten ist;
> Auf einem Fass mit Wein, geschwind,
> Welches gesehen viel Mutter Kind,
> Solches durch seine subtile Kunst hat gethan,
> Und des Teufels Lohn empfangen davon.
> 1525.

Vrij wat prozaïscher voorstellingen wachtten ons den volgenden dag. 't Zou heiligschennis geweest zijn, wanneer wij niet in de stad, waar de onstoffelijke gedachte in stoffelijken vorm wordt gegoten, de plaatsen bezocht hadden waar die verwisseling plaats heeft, en de kolossale boekdrukkerij en lettergieterij van den beroemden Brockhaus hield onze gespannen aandacht dan ook niet weinig tijds bezig. In de Boekverkoopers-beurs rustte ons oog met welgevallen op den braven Perthes, de man die op nieuw het bewijs geleverd heeft, hoe men door stalen ijver en onkreukbare trouw, ook zonder groote gaven van geest, groote dingen vermag tot stand te brengen. En wij juichten de wijze pogingen toe van hen, die in het benedengedeelte van het gebouw eene hoogere leerschool voor jeugdige boekverkoopers hadden geopend, waar deze maar acht thalers jaarlijks betalen, terwijl gene de ontbrekende duizend thalers gaarne opbrengen. De Sterrewacht, de St. Thomas Kerk, het rijk met grafgesteenten versierde, maar slordig onderhouden, ja verwaarloosde Johannes-Kerkhof, de fraaije Synagoge, de standbeelden en monumenten van Gellert, Poniatowsky, Müller, Hahnemann, moesten wij wel bezoeken, al konden wij ze lang niet alle bewonderen, zoo als wij wel de fraaije breede straten en ruime pleinen deden, en de eerwaardige hemelhooge huizen, nog meest op gewelven rustende, waarin winkels en magazijnen gehouden worden. Zoo ook konden wij de beroemde handelsschool niet onbezocht laten, en waren getroffen over deze zoo grootsche, ruime en volledige inrigting. En is 't onnatuurlijk, dat bij het bezoeken daarvan, de gedachte ons met wrevel vervulde, dat, terwijl wij hier, even als later te Weenen en vroeger te Antwerpen,

handelsscholen ontmoetten, met zorg en met ruimte van middelen opgerigt en ondersteund, in ons Amsterdam, in de aloude bakermat van den handel, en door dien handel groot geworden zoowel, als nog van dien handel levende, zulk eene inrigting door het Gemeentelijk Bestuur eer geignoreerd dan ondersteund wordt! Moet zoodanige handelwijze niet als van zelf tot de beschamende vraag leiden, of dan de Amsterdamsche Regering den handel niet langer erkent als de bronader van Amstels bestaan, omdat wij de andere vraag: of men mogelijk meer kennis en meer ontwikkeling overbodig acht voor den jeugdigen handelaar, tot niemand zouden durven rigten? Eene handelsschool acht Amstels Bestuur onnoodig, en aan een chemisch laboratorium besteedt het duizende guldens, ja verstrekt daaraan misschien wel blijvend jaarlijks nog eenige duizenden, als ware de aloude koopstad, het Noordelijk Venetië, van handelsstad - Akademiestad geworden! Of zou men mogelijk willen voorgeven, dat zoodanige inrigting nog noodiger voor den handel is dan eene handelsschool? Dat kunnen wij moeijelijk zelfs onderstellen. Dat Leiden, Utrecht en Groningen hunne Hoogescholen verrijken met al wat de bevordering der wetenschap eischt, wij zullen de eersten zijn dit toe te juichen, maar in Amsterdam leve de erkentenis, dat het eene handelstad is bij uitnemendheid, dat de handel dáár het meeste regt heeft op bevordering van zijne belangen, en dat, bij het gebrek aan eene enkele handelsschool in geheel ons land, Amsterdam allereerst in die behoefte moest voorzien. Eere daarom 's Lands Minister die 's Lands lokalen aan de scholieren der, ten spijt van die miskenning toch opkomende handelsschool, in Amsterdam heeft opengesteld, want het getuigt van zijn juisten blik op 't geen de handel behoeft.

Maar Leipzig was even als Hanover alleen eene rustplaats, eene halt op onzen weg, om met frissche krachten te Dresden te komen. Anti-sightseeërs! Wat drijft hen naar die Museumstad bij uitnemendheid, vraagt mogelijk menig lezer, die op het hooren noemen van die stad, alleen denkt aan de schilderijen-galerij, en welke andere galerij niet al, van welker wonderen hij heeft gehoord. Wie echter als wij, na den zeven uren sporens langen weg van Leipzig afgelegd, en zijne vermoeide leden behagelijk uitgestrekt te hebben op eene gemakkelijke sopha, voor eene

der tallooze vensters van het heerlijk gelegen Bellevuehôtel, zijne blikken heeft mogen laten weiden over het prachtig panorama daar voor hem, die erkent alras, dat ook natuurschoon den vreemdeling naar Dresden lokt. Lustoord van natuur zoowel als van kunst, hoe bevallig is uwe ligging aan die breede Elbe, welker snelvlietende wateren ge in uwe stevige kaden schijnt te willen breidelen en waarover uwe prachtige bruggen hare kolossale bogen zoo forsch spannen! Te turen op dien Elbestroom, met al wat er schoons aan de voorzijde in de Neustadt gelegen is, of wel op het ruime plein, waarop, behalve ons groot hôtel, de prachtige, koepelsgewijs uitgebouwde Komedie ligt, van welks balcon het oog tot ver over de heuvelen van de romantische Sächsische Schweiz reikt, terwijl de majestueuze gevel der beroemde schilderijen-galerij het vak als sluit met de grootsche Apostel-Kerk ter zijde, waarvan de kolossale standbeelden zich zoo scherp tegen het helder blaauw des hemels afteekenen - 't is een waar genot te noemen. En gaat men de breede trappen op, die naar de Brühl'sche Terrasse leiden, om vandaar de bergen van Saksisch Zwitserland nog beter te kunnen overzien, of wel, doorwandelt men den Grossen Garten, geliefkoosd uitspanningsoord van burger en vreemdeling beide, en in het midden waarvan het paleis van August de Sterke den reiziger niet ten onregte door zijne fraaije zalen, met zolderingen van dukatengoud en rijke verzamelingen van antiquiteiten tot een bezoek als uitlokt, dan waarlijk noemt men het tal van Musea, dat de stad nog behalve dat alles bezit, waren overdaad, omdat ze reeds verleiding te over aanbiedt, om lang in zoo gezegend een oord te vertoeven. De Dresdenaar zelf, trouwens, is zoo veel goeds en schoons en aangenaams overwaard. Hij is een lustige patroon, die zich vrij wat beter schijnt t' huis te gevoelen in zijne tallooze restauratiën en in zijn schouwburg in de open lucht, of in zijne waarlijk allerliefst aan de Elbe gelegene biergalerijen, waar hij, onder het genot van een kolossaal glas Waldschlösschen, den ganschen dag zit te rooken en te spelen en te lagchen en te dartelen, dan in de drukke werkplaats. Voor zijne kunstschatten heeft hij alles over, want prachtig zijn de gebouwen waarin hij die voor den verbaasden vreemdeling ten toon spreidt, terwijl men zich verwonderen moet over het contrast dat

zijne eigene woningen daarmede vormen, ja zelfs die van zijn Vorst, wiens paleis men eer voor eene gevangenis of kazerne, dan voor een residentieslot zou aanzien. Fraai zijn de paleizen en fraai is al wat aan de Elbe gebouwd is, maar leelijk is de stad zelve, al moge men geneigd zijn het nieuwe Engelsche kwartier met die slecht gebouwde huizen niet onaardig te noemen. Men ziet het aan alles, Dresden is de stad voor vermaak en verstrooijing, voor kunst- en natuurgenot, maar geenszins de stad voor arbeid, in den zin waarin wij Nederlanders en onze Overzeesche naburen dat woord opvatten. Wie Edenburg en Dresden kent, die zal beide steden ongetwijfeld met ons tweelingzustere noemen, maar ook den palm der schoonheid als stad aan de eerste, der aangenaamheid aan de laatste geven. De kunstlievende Schot heeft ook heerlijke gebouwen opgerigt aan kunst en smaak gewijd, en in gansch Dresden is geen enkel monument te vinden, dat wedijveren kan met den overschoonen tempel voor the Great Unknown, door zijne dankbare landgenooten gesticht; maar eer hij voor zijne kunstschatten paleizen bouwde, had hij reeds voor zich zelven woningen gebouwd, wier uiterlijk even fraai is, als het inwendige om gemak en fijnen smaak mag geroemd worden. Maar Saksen heeft zijn ouden roem op het gebied der nijverheid niet als Schotland gehandhaafd; de bronnen van bestaan vloeijen dáár zoo rijkelijk niet, en minder rijkdom dwingt wel tot meer spaarzaamheid, vooral, wanneer aan kunst en uitspanning nog zooveel geld en tijd zal besteed worden. Kunstgenot schijnt voor den Dresdenaar alles te zijn, en de breede schaar van Artistes in den waren zin des woords en van Schrijvers, wier namen ook ver over de Duitsche grenzen met achting genoemd worden, en die Saksens hoofdstad tot hunne woonplaats verkoren hebben, ze draagt niet weinig bij tot aanprikkeling en aankweeking van die liefde voor al wat schoon is, en wat wèl luidt. Toch vormt er dat gebrek aan eigenlijke welvaart, product van hoog ontwikkelden arbeid, een wel wat sterk sprekend contrast met al dien rijkdom aan voorwerpen van kunst. De promenades mogen druk bezocht zijn: ze zijn verre van rijk aan fraaije toiletten, die van enkele hooge vreemdelingen uitgezonderd, en in Duitschland moge men den Dresdenaar al roemen als den overhoffelijken man, zijne manieren, zijne houding,

in één woord zijn geheel uiterlijk hebben niets van dat aardige, bevallige en coquette, wat ons vreemdelingen te Parijs zoo gedurig naar de boulevards lokt. Dresden mist, bij al den rijkdom zijner kunstverzamelingen, dien rijkdom welke ons op de straten van Londen, Parijs en Weenen zoo gedurig tegenblinkt. En zoo ééne zaak er den vreemdeling het verblijf minder aangenaam maakt, 't is het treurige voedsel, waarmede men zich, te midden van zooveel schoons, vergenoegen moet. Wie met ons het genot kent, van in de fraaije en bijna overweelderig ingerigte groote hôtels van Schotland, het krachtig maal in keurig tafelgerij voorgediend, te gebruiken, of in het verfijnde Parijs te hunkeren naar het uur dat ons weer in verbazing zal zetten over de prouesses culinaires bij Véfour of les trois Frères, die zal te Dresden gedurig met ons vurig gewenscht hebben, dat het rijkelijk genoten kunstvoedsel toch ook zijne maag mogt verzadigen. Want waarlijk, die middagsdisch, elders eene verlustiging, moet hier bijna eene marteling genoemd worden.

Maar waar dwalen wij heen! den mond vol over Dresden, en nog geen woord gerept van de Zwirner noch de Gemälde-Gallerie, van het Japansch Paleis noch het Grüne Gewölbe, en van al die andere Verzamelingen van kunstproducten, werwaarts reisboek en commissionair den armen reiziger met onverbiddelijke gestrengheid heendrijven! Waar echter een aanvang te maken, waar een einde te vinden! Bij name te herinneren wat ons hier getroffen, dáár verrukt, ginds verwonderd, elders weer verbaasd heeft doen staan, 't is ons niet mogelijk. Wij slaan onzen Grieben, onzen Baedeker, onzen Jahn op om ons geheugen te hulp te schieten, maar bladzijde aan bladzijde in vertwijfelend kleinen druk vinden wij daar, die wij hier wel zouden willen laten afdrukken, vreesden wij niet als nadrukkers bestraft te worden. Evenwel, wie die niet de Dresdener schilderijen-galerij zoo al niet in werkelijkheid, dan toch in afbeelding of in naam kent, en wie die dan van ons een catalogue raisonné van die prachtverzameling eischt! Handboeken genoeg staan ons ten dienste om hier bladzijden te vullen met de namen der beroemdste stukken, en niet moeijelijk kan 't ons vallen hier of daar het een of ander werk te vinden met geijkte kunsttermen in overvloed, om onze opsomming daarmede te doorspekken; doch waartoe! Is

't niet voldoende, wanneer wij erkennen, dat wij ons met moeite van het aanschouwen van zooveel schoons konden losrukken, ja dat wij uren lang in die breede en ruime zalen hebben omgedoold, waar we gedurig nieuwe juweelen ontdekten, vooral van de Italiaansche meesters, wier school misschien nergens in den vreemde zoo rijk vertegenwoordigd is als hier! Neen, men moet zelf die zalen doorwandeld, zelf die meesterstukken aanschouwd hebben, om zich rekenschap te kunnen geven van het kunstgenot dat men hier kan smaken. Nooit zullen wij menige voorstelling uit de gewijde geschiedenis vergeten, door de keur der Italiaansche schilders met eene kracht en toch met eene liefelijkheid, met een ernst en toch met eene bevalligheid gepenseeld, die ons diep in het harte drong. Geene dorre opsomming van wat hier en wat dáár ons boeide en tot bewondering dwong, maar liever allen die oog en hart hebben voor wat de kunst ons tot onze veredeling, verfijning en beschaving vermag aan te bieden, luide toegeroepen, dat Dresden, lustoord van natuur en kunst, zoo als wij het blijven noemen, ook het doel van hunne reize worde.

Maar Dresden moge fraai zijn, Dresden is duur ook, en vermoeijend niet minder. Van die hooggeroemde Duitsche goedkoopheid merkt de vreemdeling gewoonlijk niet veel, vooral wanneer hij in de groote hôtels der meest bezochte plaatsen, in het drukke saisoen komt. Dan klinken de prijzen voor naauw bereikbaar hooge vertrekken, gemeubeld in klatergoud-stijl, en naauw verteerbaar drooge diners, besproeid door zuren tafelwijn, als klokken. En wie over ons Amsterdamsch plaveisel klaagt: een enkele dag in eene Duitsche stad doorgebragt, zal hem voor altijd van zoo snooden ondank genezen. Dan die lijnregte straten zonder andere schaduw dan de witte kalkmuren van de huizen, waarop het oog zich bijna blind tuurt. Neen, hoe heerlijk het ook zijn moge in de rijk gevulde schatkamers der Duitsche kunstlievende Vorsten rond te dolen, of zijne krachten te vernieuwen in die heerlijke natuur, uitmuntende door eene stoutheid en majesteit, waarvan wij laaglandbewoners ons zelfs geen denkbeeld kunnen maken eer onze oogen zich daarin verlustigd hebben: de Duitsche steden kunnen ons niet bekoren. Voorzeker, aan enkele prachtgebouwen is bijna iedere Duitsche stad on-

eindig rijker dan elke stad van Nederland, maar de huizen van den Duitschen burger, hoe poppig en hoe opgesmukt de gevels vaak zijn mogen, ze kunnen noch inwendig noch uitwendig den toets van vergelijking doorstaan met de woningen van den bewoner onzer groote steden. De minder algemeene rijkdom van Duitschland spiegelt zich daarin maar al te duidelijk af, en toch, juist dat rijke en grootsche der groote steden maakt er het verblijf zoo aangenaam.

Wie die arme stadjes van Ierland kent, waar de morsige arbeiderswoning de muren van het daarnaast gelegen fraaije bankgebouw of heerenhuis als bezoedelt, en waar de armoede haar walgelijken stempel op bijna alles gedrukt heeft wat men rondom zich ziet, die waardeert dubbel dat welvarend aanzien, wat de steden van ons land en van Groot-Brittanje kenmerkt. Leve Duitschland, boven vele landen, met zijne heerlijke natuurtooneelen, met zijne onwaardeerbare kunstschatten, met zijne krachtige, nijvere en *biedere* bevolking! maar leve menig ander land waar het den roem geldt van steden, waar ieder burgerhuis uit- en inwendig de bewijzen draagt van de welvaart der bewoners! Niet een enkel praalgebouw, een vorstelijk paleis, maakt eene stad schoon, maar ieder woonhuis dat reeds van buiten de bewijzen geeft, hoe onbekrompenheid den bouwheer vrijheid heeft gelaten, om, bij het voldoen aan de eischen der kunst, die der degelijkheid geenszins te verwaarloozen.

Genoeg hadden wij den prikkel der nieuwsgierigheid gevoeld; tot meer dan verzadens toe was ons bewonderingsorgaan gevoed, en te lang reeds hadden wij onder de voortdurende surveillance van den valet de place en den opzigter gezucht, dan dat wij niet zouden hebben gehunkerd naar een togt door die fraaije Sächsische Schweiz, waarvan de heuvelen ons immers reeds zoolang uit de verte hadden toegelagchen. Bewonderenswaard mogt der menschen kunstig werk zijn: Gods vrije natuur had ons nog oneindig meer bekoorlijks te toonen. De kleine reiszak was dan ook weldra gevuld met het onmisbare voor kleeding en toilet; de stevige parapluie en de flinke rotting waren fluks met den dikken winterjas en de warme plaids tot een pak gebonden; de beurs werd op nieuw gevuld met dat alleen door dwazen verachte slijk der aarde, en met ons trouwe reisboek in de hand, stoomden wij al spoedig naar Pötschka,

om aldaar een wakkeren gids voor onze toer aan te nemen. Niet lang behoefden wij naar dien geleider uit te zien. Een achttal stevige knapen bood ons aan het station dadelijk hunne diensten aan, en na al onze Lavater physionomie-kennis ingespannen te hebben, zagen wij een flinken veertiger weldra voor ons uit wandelen, met zoo vasten en zekeren tred, als voelde hij den last van ons reistuig naauwelijks op zijn schouder.

Eere zij der Saksische Regering toegebragt voor de uitmuntende regeling van het gidsenwezen. Ieder gids heeft zijne bepaalde aanstelling, het loon is vast, en de geheele opbrengst wordt onder allen verdeeld. De reiziger is dus niet blootgesteld aan het groot ongerief, dat hij bij het uitstappen van den wagen dadelijk door een troep hongerigen wordt aangevallen, waarvan de een met zijn valies, de ander met zijn jas, een derde met den reiszak van zijn medgezel wegloopt, terwijl hij zelf van zijn makker af raakt, die alreeds bezig was om weder met een' geheel anderen een accoord te maken. Wee in zoodanig geval den niet overgeroutineerden, ja overbrutalen reiziger, want moet hij al niet een zijner verlorene schapen in den steek laten: zonder een handvol silbergrosschen te offeren, ziet hij zijne plunje niet ligt weer voltallig aan zijne voeten.

't Was een heerlijke dag, toen wij de Elbe overstaken naar Wehlen, van waar de eigenlijke reis een aanvang zou nemen. Daar stonden wel eene menigte rossen gereed om ons over de gevreesde hoogten te voeren en stoelen met wakkere dragers, als mededingers met die viervoeters, maar eens van het juk van Dresden's cicerones ontslagen, gevoelden wij ons veel te sterk, dan dat wij niet met eene edele verontwaardiging op aller aanbiedingen, immers eene minachting onzer krachten! zouden hebben neergezien. De geheele Utewalder Grund, den voorhof van ons Eden, doorwandelden wij met flinken tred, alsof de twee uren gaans naauw door ons geteld werden. Het Felsenthor gold ons eerste bezoek, maar fraai als de streek mogt genoemd worden, eerst het gezigt van de Bastei loonde de moeite. Hoe heerlijk van hier op de Elbe neer te zien, die als een wit lint kronkelend door het geheele landschap slingert, terwijl hooge bergtoppen ons van alle zijden als insloten. Die donkere en forsche gestalten stonden daar zoo ernstig en zwijgend vóór ons, terwijl zwarte wolken hare krui-

nen in een digten nevel hulden, als wilden zij haar beschutten voor den opkomenden regenstorm. Toch bleef de menigte die voor de deur der herberg en op de omliggende plateaus stond te lagchen en te dartelen, bedaard de bui afwachten, die echter weldra in zulke stroomen losbarstte, dat allen ijlings de wijk namen in de ruime eetzaal, waar wij eene lang niet onwelkome rust genoten. Hoe onzen tijd beter te besteden dan met hier ons middagmaal te nemen! De lange lijst der spijzen was weldra gelezen en herlezen, en de keuze eindelijk op eenige schotels gevestigd, die dan ook al spoedig dampend voor ons stonden, maar wier inhoud zoo luttel was, dat wij ons waarlijk moesten verwonderen over de stille tevredenheid der inwoners van dit land, bij zoo weinig teerkost. Geen Vatel noch Soyer tot kok, en daarenboven schraalhans tot keukenmeester, waarlijk, veel gemoedelijks en veel innigs is er noodig om daarbij toch vrolijk te blijven. Onze blondlokkige buurman, met zijne twee smachtende blaauwoogige schoonen naast zich, waarvan de eene ons al spoedig vertrouwelijk mededeelde hoe de Bastei hen telken jare terugzag op dezen, immers zaligsten aller dagen, toen eens hun *ja* zoo plegtig voor den wereldlijken regter had geklonken, verwonderden zich dan ook niet weinig over die carnivoren, wier weerga zij wel nooit schenen aanschouwd te hebben. Brij en brood en bier scheen meer hun lievelingskost te zijn dan bloedig vleesch en zure wijn, en een teeder lied aan de zachte lippen te midden dier prachtige natuur ontgleden, voerde hen tot het toppunt van verrukking. Eene stevige matrone, vergezeld van haar kleinen gezetten gemaal, een eerzaam spiesbürger, zat tegen ons over en was bitter weinig ingenomen met den plasregen daarbuiten, want ongelukkig werd zij door eene ergerlijke sympathie van hare financiële met hare zwakke ligchamelijke krachten genoodzaakt den nog langen weg te voet af te leggen, dien echtgenoot en gids nu eens voor dien dag hadden afgebakend. De man knoopte al spoedig een gesprek met ons aan, en toen wij lang hadden gephilosopheerd over het al of niet juiste der bewering in ons reisboek, dat geen steen van de Bastei in de Elbe kan geworpen worden, hoewel die er vlak onder stroomde, loste zijne wederhelft eenvoudig het raadsel op, door de mededeeling, dat die bewering allezins juist was, want dat de

Regering het werpen van steenen van de Bastei uitdrukkelijk verboden had. Natuurlijk ontbrak een Engelsch reisgezelschap niet in de rij der gasten, in zich zelf gekeerd, zwijgend als naar gewoonte, en haspelend met kellner en met gids over den prijs van alles. Veel aantrekkelijks bood het gezelschap ons dus niet aan, en naauwelijks was de lucht opgeklaard, of wij hervatten onze wandeling en kwamen door den Amselgrund te Rathewalde aan, waar wij een rijtuig namen, om nog denzelfden avond Schandau te bereiken. Evenwel, eerst wachtte ons nog een waagstuk. De Wolfsschlucht stond in het repertoire van onzen gids en mogt dus niet achterwege blijven, hoe de regen ook tegen de vensters van onzen wagen kletterde. Onderwerping was onvermijdelijk. De naauwe rotsspleet leverde naauwelijks genoeg breedte op voor een gezet persoon om er zich doorheen te werken, en zoodanigen arbeid nu te verrigten onder het genot van een stortregen, die de gebrekkige, hier en daar gebrokene, elders gansch ontbrekende sporten waarlangs men afdalen moest, slibberig en glad gemaakt had, was lang geen benijdenswaardig werk. Gelukkig maar dat de mensch, na zoo heldhaftig een arbeid, in edele zelfvoldoening eene meer dan toereikende belooning vindt, en de herinnering van zoo heldhaftig een bestaan als die gevreesde plek van ons aanschouwen mogt, heeft dan ook sints lang alle leedgevoel uitgewischt, en alleen een zalig gevoel van eigen waardij bij ons achtergelaten. Hoe beloonde daarenboven het liefelijke Polenzthal, werwaarts wij afgedaald waren, alle moeite, en toen wij den steilen berg naar het kasteel Hohnstein waren afgereden, en ons nog verlustigd hadden aan het heerlijk panorama op den Brand, was Schandau ons eene welkome rustplaats en een verkwikkend nachtverblijf.

Maar reeds vroeg in den morgen moesten wij ons weder opmaken; immers deze dag zou de vermoeijendste, maar tevens de rijkste aan genot wezen, en weldra reden wij door het liefelijke Schandau naar den groeten en kleinen waterval, om daar een val van eene aanzienlijke hoogte te bewonderen. Hoe wij ons echter bedrogen vonden! Even als in den Amselgrund, bestond de geheele waterval in een goot die boven eene steenen helling liep en waarin de opzigter het bergwater, dat van boven kwam, tegenhield door er eene plank vóór te steken! Wie echter begeerig was

het majestueuze van den val te bewonderen, betaalde eenige weinige grosschen, en hij genoot het niet genoeg te waarderen voorregt die tegengehoudene wateren in al hun kracht en trots en ontembare woestheid in bruisende en schuimende vlokken naar beneden te zien stroomen, evenwel voor niet langer dan een paar minuten, want anders mogt er eens niet genoeg water overblijven om een volgend reisgezelschap in stomme verbazing te zetten. Wat men toch niet al bedenkt om den goedgeloovigen reiziger geld te onttroonen! Zoo goed als hier, zou men van elke Amsterdamsche dakgoot den prachtigsten waterval kunnen maken! Maar, men is op reis, men wil zich côute qui côute amuseren, en doet dat dan ook zoo al niet met het werkelijk fraaije, dan met dat belagchelijke en nietige waarover men zich op elke andere plaats zou ergeren. Gelukkig volk dat te midden eener streek woont, waar niet dan goedwillige en goedgeloovige, ja ook goedgeefsche toeristen uwe rust komen storen!

Maar nu wachtte ons eene werkelijk fraaije toer, waarvan de vermoeijenissen voor de ouderen en zwakkeren van ons gezelschap getemperd werden door paard en draagstoel. Zoo trok onze kleine karavaan van den waarlijk lachverwekkenden waterval naar den bekenden Kuhstall, breede rotsspleet en rotsplateau, omringd door allerlei rotsholen met de meest vreemde namen, die men alle moet doorkruipen, om zijn gids niet te vertoornen. Het uitzigt van hier is werkelijk allerfraaist, en de grillig gevormde rotsblokken die men gedurende den geheelen toer voor zich ziet en waaraan de bewoners der streek allerlei namen gegeven hebben, ziet men hier in menigte rondom zich. Men overziet het terrein dat men heeft afgelegd, ten koste van menigen zweetdroppel. Allerbevalligst is de weg naar den grooten en kleinen Winterberg, de eerste het gewone nachtverblijf van den toerist, om in de daarvoor geheel ingerigte herberg de zon te zien opgaan, miniatuur nabootsing van den Rigi! Wie te voet die bergen beklommen heeft, hij beklaagt zich den halt daarboven niet, om de vermoeide leden te strekken en de krachten te ververschen. Toch moet nog eerst de steile trap naar het dak der woning beklommen worden, eer men de reis hervat. En waarlijk, 't is fraai daarboven! Prachtig schouwspel! Ge ziet u omringd door zoo afwisselend eene natuur, dat verbazing en verrukking u beurtelings als overmeesteren. Te

midden van dat donkergroen aan het naaldhout eigen, en van die lichte groene tinten van het andere houtgewas, waarvan de wasdom even rijk als welig is, steken die naakte rotsen hare kale kruinen op, en dat wel in de meest grillige en fantastische vormen. 't Is als of een vroeger reuzengeslacht die blokken hier in woede heeft neêrgeslingerd. Toch is er niets huiveringwekkends in dat schouwspel, want de zon dartelt en speelt en stoeit als door het gebladert, werpt nu wel eene lange slagschaduw op gindschen steilen wand, maar kroont straks den top weer met zoo helder en vrolijk een licht, als kende zij geene tinte fraai genoeg om dien rotsvorst te kleuren. De lucht is zoo helder en blaauw, en alles wat ge rondom u ziet, leeft en ademt als met verrukking. Maar verbeeld u datzelfde tooneel in den winter, wanneer de storm giert en de wind huilt en de regen klettert op die naakte wanden; wanneer die sombere gestalten daar zwijgend voor u staan of boven uw hoofd oprijzen, onbestemd en onzeker in omtrek door de duisternis waarin alles gehuld ligt, om zich toch eensklaps in schelle kleur tegen den dreigend zwarten horizont af te teekenen, wanneer de bliksemschicht langs zijnen top schiet en het geheel met een fellen gloed verlicht, om dadelijk daarna weer begraven te worden onder den valen sluijer der duisternis! Hoe geheel anders zal deze geheele streek zich vertoonen als dat barre jaargetij daar is, en nergens meer schijn of spoor van eenig menschelijk wezen te bespeuren valt dan van die enkelen, die zich hier wel moeten begraven als trouwe wachters voor de eenvoudige woning, die 's zomers zoo menig vorstelijk bezoek zelfs ontvangt, maar die 's winters moeijelijk menigen hagelstorm of sneeuwjagt weerstaan zal.

Prebischthor was nu onze bestemming, en op nieuw de leden gesterkt op den weg daarheen. Wel werd het ons duidelijk dat wij nu Boheemschen grond betreden hadden, want hoor, te midden dier eenzame rotsen en wouden klonken nu gedurig de toonen van een harpist, of van viool- en fluitspelers ons tegen. De Bohemer leeft in, en van muziek; handenarbeid is hem maar al te vaak te moeijelijk, te hard een middel van bestaan, en liever neemt hij het een of ander speeltuig ter hand om daarmede in zijn onderhoud te voorzien. Treurig teeken voorwaar voor een volk, wanneer zijne mindere klasse liever op die

wijze voor zijn kost bedelt, dan daarvoor te werken, liever het beschamend brood der aalmoes, dan het vereerend brood van eigen arbeid eet. Mogten toch de reizigers niet langer door hunne gaven zoodanige heillooze handelwijze aanmoedigen, maar - wat zullen wij daarover hier in Bohemen klagen, terwijl in ons eigen Vaderland de bedelarij evenzeer aangemoedigd wordt door onze beschaafde medeburgers, die even onnadenkend hunne penningen op 's Heeren straten aan iederen luijen bedelaar toewerpen, als voedde zoodanige ligtzinnige gift niet die pest der maatschappij! Hoe lang nog zal de in waarheid ongelukkige te vergeefs om hulp roepen, en de huichelende bedelaar het troetelkind blijven zijner onnadenkende medeburgers? Juist zoo lang als een ieder zich zelven zal kunnen *blijven* diets maken, dat elke gift die hij, hoe ligtzinnig ook, uitreikt, hem toch een godsloon is.

Maar Prebischthor wacht ons, Prebischthor, in ons oog het schoonste punt van de geheele Sächsische Schweiz. Op een breed rotsplateau is de herberg gebouwd met de rots daarachter tot steun; een kolossaal rotsblok hangt daarboven, als ware 't een grafzerk, die alles wat daar onder is zou vermorselen, zoo niet eene vèruitstekende rotspunt dien dreigenden zerk steunde; en nu wandelt men vrijelijk voor de woning heen en weer, of geniet daarboven een der verrukkelijkste vergezigten die de geheele streek vermag aan te bieden. De voorgrond is hier vrij en biedt zooveel verscheidenheid aan, dat wij hier vooral lang zouden willen vertoeven.

't Was in de herberg woelig en druk. Engelschen en Duitschers, nooit scherper contrasten, dan wanneer men hen naast elkander in vrolijk gezelschap ziet, waren hier in menigte. Muziek van allerlei aard klonk ons van alle zijden te gemoet, en wanneer welwillendheid voldoende was om een heerlijk middagmaal te bereiden, dan voorzeker zou de vrolijke hospes ons menig goeden schotel hebben voorgezet in plaats van den vreemden poespas dien wij hier orberden. Rijnwijn was op Boheemschen bodem dure waar; de Hongaarsche en inlandsche wijnen daarentegen waren in overvloed voorhanden, eene goede leerschool dus voor ons die naar Oostenrijk op weg waren! Maar 't was daar buiten beter dan in de gelagkamer, hoe verrukkelijk het uitzigt daarvan ook mogt zijn, en als met vernieuwde kracht daal-

den wij af in den Bielgrund, en door dat nooit te vergeten, en in liefelijkheid naauw te evenaren Chemnitzthal, naar Hernis Kretschen aan de Elbe, de Boheemsche grensplaats. Hoe heerlijk stroomde de Bielbach door dit verrukkelijk dal, waar de natuur grootsch en liefelijk, stout en bevallig tevens is, en waaraan de kolossale watermolens eene levendigheid en eene beweging bijzetten, die waarlijk dit plekje tot een klein Eden vormen. Waarom moest de gendarme ons in onze opgewonden stemming weer komen storen, met zijn eeuwig gevraag naar onze paspoorten, als zag men ons aan voor een troep struikroovers of moordenaars! Arme Vorsten, die zulke wachters aan uwe grenzen noodig hebt, om uwe matte oogleden des avonds gerust te kunnen sluiten! Maar hij die zooveel kwaads van den onbekende, van den vreemdeling ducht, hoe ligt doet overdreven angst voor degenen die zijne grenzen betreden, hem het vrij wat grooter gevaar over 't hoofd zien, dat de schijnvrienden in zijne naaste en innigste omgeving hem, onder het masker van trouw en gehechtheid, kunnen berokkenen. 't Is waarlijk een troost voor den geplaagden reiziger, dat de Vorst die hem de meeste moeite en onaangenaamheid op zijne grenzen berokkent, zelf den meesten last nog heeft door de gestadige vrees waarin hij leeft voor de bedoelingen van die vreemdelingen.

Zou de stoomende en snuivende en blakende boot die daar vóór ons lag, ons weer naar Dresden terugvoeren, en zouden wij dus afscheid nemen van deze bekoorlijke streek, of zou de sterke vesting Königstein met hare bergachtige omstreken ons nog tot verdere *lustparthiën*, zoo als de Duitscher die toertjes zeer eigenaardig noemt, verleiden? Het laatste te doen, om daardoor bij onze t' huiskomst het verwijt te ontgaan, dat wij juist de allerfraaiste, de meest pittoreske, de schilderachtigste punten onbezocht hadden gelaten, daaraan dachten wij zelfs niet. Reis zooveel ge wilt, en loop zoo slaafs als mogelijk is aan den leiband van reisboek en van gids; bezie tot vervelens toe alles wat in den vreemde maar in de verste verte zelfs als bezienswaard wordt genoemd, toch zult ge altijd bij uwe terugkomst, van anderen die dezelfde reis gemaakt hebben, in den beginne tot uwe verbazing, later tot uw amusement, vernemen, dat, hoeveel ge ook moogtgezien hebben, het allerinteressantste toch door u niet gezien is. Wie zich daaraan stoort, hij leze en

herleze de bekende fabel van den boer met zijn zoon en zijn ezel, en spiegele zich aan die zinrijke vertelling voor de rust van zijn volgend leven. Doe wat ge maar bij mogelijkheid doen kunt in de wereld, met alle magt en met alle kracht, toch zult ge juist in den boezem van uwe naaste omgeving hooren, dat ge eigenlijk niets gedaan hebt, omdat ge, volgens het oordeel van die wijze stuurlui aan wal, het belangrijkste hebt verzuimd. Wie dwaas genoeg is om niet in zich zelven, maar in het oordeel van anderen, voldoening te zoeken voor 't geen hij tot stand brengt, hij leidt een treurig leven, en wee hem, wanneer hij zich door die onbeduidende miskenning daarbuiten laat ontmoedigen, en de handen slap laat hangen! Onafhankelijkheid van oordeel, en ongedeerdheid van het oordeel van de groote menigte, ze zijn onmisbare vereischten voor hem die ijverig woekeren wil met de krachten die hem verleend zijn, vooral wanneer eerzucht hem prikkelt om op het groote tooneel der wereld eene hoofdrol te spelen. Alleen eigen bewustzijn van wèl gedaan te hebben zooveel men kon, en de goedkeuring van die enkele groote geesten wier omgang ons veredelt en versterkt, kunnen ons met blijdschap onzen weg doen bewandelen.

Maar tot welke hoogdravende beschouwingen men niet al komen kan, in zijne besluiteloosheid om op eene boot te gaan of niet! Gelukkig dat de werkelijkheid ons gedurig uit die hooge sferen haalt en ons weêr flink op onze twee beenen neerzet. Dat deden wij ook op de boot en lieten Königstein en Liliënstein, hoe fraai en interessant ook, eenvoudig onbezocht op hunne plaats, aan anderen overlatende om ons weêr met hunne vertellingen daarover te verkwikken. Alleen van de Elbe zagen wij dus dat sterke fort, toen wij onder zijne, gelukkig zwijgende, batterijen naar Dresden stoomden, maar konden toch bij al het geduchte dat die vesting vertoonde, niet nalaten juist over dat zoogenaamd onverwinbare te glimlagchen, toen onze gids ons vertelde, dat een schoorsteenvegersjongen in 1848 dien steilen muur tot in het venster van een der kerkers opgeklommen was, om zijn broeder die daar gevangen zat, te zien. Was vaderlandsliefde overal even sterk als broederliefde hier, wat zou dan menig langdurig en kostbaar beleg spoediger geëindigd zijn!

Een hartelijke handdruk was de afscheidsgroet van onzen trouwen gids, die te Wehlen aan wal stapte, om

nieuwe toeristen weder op dezelfde plekken in verrukking te brengen waar wij zoo veel genoten hadden. En toen wij Dresden's straten op nieuw betraden en Bellevue ons weêr geherbergd had, was de nu geleêgde zoete vreugdebeker maar met één enkelen droppel bitter vergald. 't Was deze, dat de pas doorloopen heerlijke streek haar aanloksel moest ontleenen aan den naam van het, weer in andere opzigten, schoone Zwitserland, als ware hare eigene schoonheden niet toereikend en die geleende naam zoo noodig. Waarom niet dien huurlingsnaam van Sächsische Schweiz met verachting weggeworpen, en fier den eigen naam van Meissner Hoogland gedragen! Schoon als de geheele streek mag genoemd worden, stelt ze nu toch menig reiziger te leur, die er om den naam, Zwitserlands steile ijstoppen en diepe afgronden verwacht. Wèl verdiende straf voor wie eigen schoon niet waardeert!

Maar de vermoeide leden haakten naar rust, de krachten moesten weêr versterkt worden, want de ochtendtrein naar Bohemen's hoofdstad zou ons al vroeg zijn waarschuwend gefluit doen hooren, en nu vooral moesten wij, eer de reize aanving, zorgen dat onze paspoorten den Argusblik van den ergdenkenden gendarme konden doorstaan. Immers de Vorst van het land werwaarts wij nu togen, zong niet als eens bij den wedstrijd der vier Duitsche vorsten: wiensland het gezegendste was, de oude Eberhard der Greiner, Wurtembergs geliefd Heer:

‘.....mein Land hat keine Schätze, trägt nicht
Berge, silberschwer,
Doch Ein Kleinod hält's verborgen dass in
Wäldern, noch so gross,
Ich mein Haupt kann kühnlich legen, Jedem
Unterthan im Schoos’!

Want dan zou het nog als toen weêrklinken:

‘Und es rief der Fürst von Sachsen,
Der von Baiern, der vom Rhein,
Graf im Bart, Ihr seyd der reichste,
Euer Land trägt Edelstein.’

P.N MULLER.

Buitenlandsche klassieken.

Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken. Nieuwe Inteekening. Bij A.C. Kruseman, te Haarlem. 1857.

> Heureux ceux qui lisent, qui relisent, ceux qui peuvent obéir à leur libre inclination dans leurs lectures! Il vient une saison dans la vie, où tous les voyages étant faits, toutes les expériences achevées, on u'a pas de plus vives jouissances que d'étudier et d'approfondir les choses qu'on sait, de savourer ce qu'on sent, comme de voir et de revoir les gens qu'on aime: pures délices du coeur et du goût dans la maturité. C'est alors que ce mot de *classique* prend son vrai sens, et qu'il se définit pour tout homme de goût par un choix de prédilection et irrésistible. Le goût est fait alors, il est formé et définitif; le bon sens chez nous, s'il doit venir, est consommé. On n'a plus le tems d'essayer ni l'envie de sortir à la découverte. Ou s'en tient à ses amis, à ceux qu'un long commerce à éprouvés. Vieux vin, vieux livres, vieux amis. Quel que soit l'auteur qu'on prefère et qui nous rende nos propres pensées en toute richesse et maturité, ou va demander alors à quelqu un de ces bons et antiques esprits un entretien de tous les instants, une amitié qui ne trompe pas, qui ne saurait nous manquer, et cette impression habituelle de sérénité et d'aménité qui réconcilie, nous en avons souvient besoin, avec les hommes et avec nous-même.
>
> SAINTE-BEUVE, Qu'est ce qu'un classique?

Onder ons zijn, is ons hollanders niet enkel eene dier eigenaardige, gelukkige, korte uitdrukkingen, die men slechts behoeft te hooren, om een ganschen, veelzijdigen toestand voor zich te zien; het is iets zoo begeerds tevens, dat de uitnoodiging, welke het ons belooft, noode geweigerd, tien tegen één, gretig aangenomen wordt. Of is er jeugd denkbaar, zoo van levenslust vervreemd, dat zij zich, schoon onbewust waarin eigenlijk het bekoorlijke van de bonte groep schuilt, niet verlustigen zou in het vooruitzigt van een avond onder allerlei spelen doorgebragt? Of gelooft gij aan

middelbaren leeftijd, zoozeer de slaaf zijner belangen, dat hij het genot niet waarderen zou eener ure verpoozens van beroep of bedrijf in een kring kennissen van kindsbeen af, door de fortuin gelijkelijk genoeg bedeeld om in elkanders lief en leed een opregt, een vriendschappelijk belang te stellen? Of kwijnt er grijsheid, die zoo luttel verbeelding overhield, beter ware het geweest, zoo wij hadden geschreven, met zoo weinig heugenis des harten bedeeld, dat louter de klank dier woorden niet als eene tooverspreuk den achtergrond harer herinneringen weêr licht doet worden, weêr stoffeert, weêr bezielt? Wij vreezen het niet. Hoe verscheiden het zich ook uiten moge, in iederen stand stelt men ten onzent prijs op het streelende van dat niet minder vrij dan vertrouwelijk verkeer; al zijn wij, met geheel ons volk, burgerlijk genoeg om te gelooven, dat slechts de middenklasse er de volkomen type van oplevert. Lager, in de diepte der ellende afdalende, - het deert ons, maar het blijft zoo - spreekt het dierlijke te sterk, blijken de gebaren te ruw, klinkt de stem te luide, om van genoegelijke gezelligheid te durven droomen; - hooger, in den glans van den rijkdom stijgende, geeft weelde te zeer de wet, dan dat het gezin zich met enkele gasten vergenoegen zou, en wordt de verfijning zoo verre gedreven, dat het harte, ja, nog kloppen mag, dewijl het dat moet, maar men zijn best doet, dat geen buurman het hoore, het mogt hem hinderen!

O n d e r - o n s j e s , de hollandsche schilderschool kiest die, teregt, waar zij in overvloed, waar zij bekoorlijkst en innigst worden aangetroffen, bij de burgerliên. Jammer genoeg, dat de kunst, om de grenzen haar aangewezen, er maar één oogenblik van veraanschouwelijken kan, terwijl echter het grootste genot van dien toestand in het veelvuldige zijner afwisselingen gelegen is. Als zij er meer over nadacht, leverde zij er minder. Immers, eigenlijk hoofdmoment bieden zij zelden aan, - het bijeenzitten maakt de pret niet uit - en het kouten, welk penseel geeft dat weêr? - De goede oudoom, in het hoekje van den haard, die verflaauwende type, klopt niet altijd bedachtzaam zijne pijp uit - de moeder des gezins kijkt wel eens van hare breikous op, - muzijk maken, hoort gij het niet liever dan gij het ziet? - en dat kozend paar in de schaduw, pleegt het niet te handig te zijn, om zich, zoo als hier op het doek, door het halve gezelschap te laten betrappen? - Gij leeft dat leven

ten minste mede, wie ge zijn moogt, die onze wereld op uw paneel weêr wilt geven; waarom grijpt ge ons niet, als ons gezigt van gemoed getuigt?

O n d e r o n s z i j n, - wij, die in het voorbijgaan een wenk wilden geven, dreigden zelf van den weg te dwalen, - o n d e r o n s z i j n, roept het verkeer voor den geest, dat onzen inheemschen aard gelegenheid geeft, het gelukkigst uit te komen, - de onverschilligheid, waarmeê de vreemde wordt buitengelaten, vergoêlijkt door de hartelijkheid, waarmeê men de zijnen bejegent, - wel wat veel ophebbens met zoete ruste, maar niet minder waarderens van een flink gesprek, - zeer weinig luidruchtigs, zooveel te meer gezelligs, - eenvoudig, maar degelijk, - een onloochenbare lust om regt te doen aan een misschien wat overladen disch, maar ook eene gulgaauwheid zonder voorbeeld om in de beurs te tasten, als de nood van maag of buur ter sprake komt! O n d e r o n s, eene wereld in het klein, die ge u niet behoeft te schamen, hoe bekrompen ze zijn moge, dewijl ze gelegenheid geeft tot velerlei ontwikkeling van hoofd en van harte, in het overleggen, in het afdoen van wat u en de uwen het gewigtigst is, in de betooning eener innigheid van trouw, even verteederend als verheffend. O n d e r o n s, eene weelde door de voortreffelijkste vernuften onzer gulden eeuw om het zeerst geprezen, door den hoofschen Huygens, zonderling genoeg, zoudt ge schier zeggen, met meer warmte dan door de wijsbegeerte van Hooft of door de genie van Vondel, in Cats afgespiegeld tot op een haartje toe!

Alles onder de zon heeft zijne schaduwzijde; maar welke wereld is zoo gelukkig te prijzen als die, waarin zelfs de stoornis doorgaans in stoffe van nieuw genot verkeert? Wij willen onbescheiden noch ondeugend genoeg zijn, u tot de bekentenis te nopen, dat ook op uw lief o n d e r o n s, van tijd tot tijd, of maar eene enkele maal, de verveling wel niet met u aanzat, maar ge toch vreesdet, dat zij zou binnensloffen. Er zijn van die dingen, welke men alleen tot zich zelven zegt. En echter, loochenen zult gij het niet, dat het bij wijle is gebeurd, misschien wel wanneer ge wat later dan pas gaf op de stoep des gastheers stondt, dat ge, bij het stappen over den drempel van het bekende vertrek, een paar vreemde gezigtjes in den kring der troniën, die ge droomen kondt, gewaar werdt,... gelukkig waren het mooije, waren het nichtjes in de lente des levens. Maar toegeven

moet ge, dat het, hoe zelden dan ook, toch niet zonder voorbeeld bleef op uw o n d e r o n s , dat gij, mijmerende welligt, of gij alweêr met dezelfden - waaronder één ongeneeslijk - onhandige - uw partijtje zoudt maken, onverwacht een vriend van buiten aantroft, dien dag overgebleven, een man, die veel had gereisd, veel had gezien. Wij kiezen onze voorbeelden voorzigtig, merkt gij op, maar wij hebben er nog meer. Immers, gij schudt niet neen; het heugt u nog, hoe laatst, het was omstreeks kerstijd, even voordat de oostewind onze havens sloot, en onze stroomen met schaatsrijders stoffeerde, een schip binnenviel, ‘een schip, met haren zoon aan boord!’ - de flinke zeerob was door de weldige zon wat gebruind, maar het stond hem zoo goed, hij was een heele hand opgeschoten. Nog een ander. Men moet een Rembrandt zijn, om de menigte door eene oude vrouw te boeijen; doch zoudt gij, al troft ge haar maar zelden op uw o n d e r o n s aan, zoudt ge haar hebben willen missen, die gij de gelukkige grijsheid noemdet? - een winter, maar daarom geen maanlicht, stil, statig, toch altijd somber op de sneeuw sluimerende, - neen, een December, die nog tintelt van dankbaarheid, - het harte wordt zoo min oud, als de hoop en de liefde! Eindelijk; het is het laatste misbruik, dat wij van de antithese maken, waarom weigert ook uw geheugen het onze ter hulp te komen? de vacantie was ingevallen, en daar stond hij voor u, de geestige student, die, daar hij niet langer in het kleine kringetje leeft, eenige zijner vooroordeelen te boven is gekomen, en u daarom vreezen deedt.... maar wij hebben beloofd zoo min ondeugend als onbescheiden te zullen zijn.

En nu, met de hand op het harte, antwoordt ons, hadt ge dier stoornissen de minst of de meest aangename avonden van uwen winter dank te weten? ‘Schoonheid maakt altijd, maakt overal een aangenamen indruk.’ hooren wij u wigtig zeggen, ‘en wie het leven van meer dan eene zijde heeft gezien, deelt uit zijne ervaring ligt iets treffends mede.’ Och, wikkel u toch niet zoozeer in den mantel der waardigheid; gij hebt veel te grooten zin voor gezellig genot, dan dat het u zou ontgaan zijn, hoe gij allen bij de afwisseling wont, hoe gij allen frisscher scheent geworden! Oudooms aardigheden, zijn ze ooit zoo aardig gevonden, ooit zoo aardig geweest, als nu zij eindelijk eens anders werden aangehoord, anders opgevat, dan al honderd malen

was geschied? Hoe dikwijls heb ik om Israëls gewenscht, als mamaatje haar zeerob zat aan te turen! Uwe lieve dochter, - wij worden oud, mijn waarde! - wat was zij gelukkig, voor dien degelijken vriend des huizes den roem zijner gastvrijheid te mogen ophouden. En gij zelf, - of meent ge dat het mij ontging, - gij zelf, ge hadt voor die vrouw van hooge jaren, al dreigde haar levenslust u haren leeftijd te doen vergeten, niet slechts de hoffelijkheid van den eerbied, neen, ook de hoffelijkheid van het harte; en stijf, als u alles afgaat, stond het u toch goed. Maar wat houden wij ons lang met ons beidjes bezig, daar ging de piano open, en zij mogt in geen weken gestemd zijn, - voor die weelde zijt ge wel wat karig! - beter was er in geen maanden bij gezongen, dan nu het zoetste keeltje uit uwen kring niet van zelve de eerste was - het ééne nichtje voelde zoo diep wat zij zong: de schalk van een student wist den wedijver te ontsteken. Zie, als het andere lieve kind maar mooi was geweest, mooi, maar ook niets meer, dan mogt zij dien bruinen krulkop het hoofd op hol hebben gebragt, of dien blonden bespiegelaar in het meir der mijmering hebben gestort, al de overige jonge luî zouden er luttel aan hebben gehad. Een weinig behaagziekte zoû in uwen kring eene ergernis zijn geworden, - maar zij had geest, oorspronkelijken, opgeruimden geest, het bleef niet enkel bij kwinkslagen, het mogt scherts heeten, puntig en prikkelend het is waar, maar van zeerdoende scherpte vrij, daar zorgde haar zoet glimlachje voor. ‘Tesseltje,’ dacht een van de gasten bij menige vonk van haar vernuft; ‘Tesseltje,’ had hij moeite in te houden, toen hij zag, hoe zij een traan wegpinkte; de zeerob had zijn heele hart blootgelegd in een woord tot zijne moeder!

O n d e r o n s , - er is overeenkomst tusschen de verscheiden levensuitingen van een volk; - o n d e r o n s zou de voorkeur verdienen, zoo de hollandsche letterkunde zich eene zinspreuk had te kiezen; die woorden drukken haar wezen uit, wat wij van haar wenschen, wat zij om onzentwille werd. Wie durft beslissen waar o n d e r o n s beter voor passen zou, voor het grootste gedeelte van onze proza, of voor het grootste gedeelte onzer poëzij? Een blik op beide doe u oordeelen. Sla de eerste op het veld der geschiedenis gade: voor eene oorspronkelijke opvatting der algemeene schijnt de sympathie te ontbreken. Er moge in menig vergeten hoek in den vreemde mijn bij mijn schui-

len de kostbaarste aderen rijk; niet van ons gaan die delvers van het verledene naar oude en nieuwe wereld uit; geen wonder, het gros der lezers zou weigeren in gedachte met hen te gaan! Liever dan langer om te zien naar het vruchteloos - gewenschte, bepalen wij ons tot het bereids-gegevene: hoe staat het met onze eigene geschiedenis? V a d e r l a n d s c h e H i s t o r i e en G e s c h i e d e n i s d e s V a d e r l a n d s , het H a n d b o e k van dezen en het H a n d b o e k j e van genen, wat dunkt u, zijn het o n d e r o n s j e s of niet? Eene politisch-philosophische historie, hoe lang zal zij nog tot de *pia vota* behooren? Zou de verdienstelijke reeds geboren zijn, die er zich een onsterfelijken lauwer door zal verwerven, die aanspraak zal mogen maken op aller dankbaarheid, dewijl wij er vroegere en voortdurende veeten, bekrompenheid en uitsluiting, burgemeester-bewierooking of vorsten-vergoding, eindelijk door zullen te boven komen? Verre zij het van ons de verdienste te miskennen, die er in de tafereelen der heldendaden van ons voorgeslacht ter zee en te lande uitblinken; zij getuigen van eene studie, zij bieden proeven van stijl aan, die ook elders zouden worden gewaardeerd; maar de beschaafde wereld is de *histoire bataille* moê; waar blijft de geschiedenis van onze koloniën, van onzen koophandel? Hoe wij den geest, dien het gelukken mogt, ons dezen in zijne wording te doen bespiên, in zijnen bloei te doen bewonderen, hooger zouden huldigen, dan de snuffelzucht, die fragmenten zonder tal van voor altijd verdwenen toestanden oprakelt, alleraardigst om er zich een avond in het hoekje van den haard meê onledig te houden, allergeschiktst om weêr te keeren tot het stof eener bibliotheek. Wie is er, die beweren durft, dat wij eene geschiedenis onzer letterkunde bezitten, wanneer hij onder deze niet louter een o n d e r o n s j e , wanneer hij er eene geschiedenis onzer beschaving, in betrekking tot die onzer naburen; wanneer hij er eene historie, wat Holland niet enkel voor zijne inwoners, maar voor geheel Europa is geweest, onder verstaat?

Als onze beschouwing u nu reeds ergert, wat zal het fluks zijn?

Ons volk is een ernstig, is een godsdienstig volk, en onze proza - gelukkig dat er beter bewijzen voor zijn bij te brengen - onze proza levert dag aan dag proeven van eene litteratuur, waarover gij u, zoo gij den moed mist

voor uwe meening den strijd, en moet het zijn het lijden te tarten, in het publiek niet dient uit te laten, daar zij aan al de euvelen van het particularisme mank gaat. Schoon stichtelijke geheeten, verdient zij, voor drievierde, slechts binnen den zeer beperkten kring van het o n d e r o n s, waarvoor zij geschreven werd, dien naam - want is er wel iets onstichtelijkers dan de wijze waarop, dan de woede waarmede het maandschrift, het weekblad, het onnoozel tractaatje zelfs, ter kwader ure uit uw venster dat van uwen buurman ingewaaid, - en vice versa, helaas! misschien ook - wordt gehoond en gelasterd, wordt verketterd en verguisd? Wij gaven den wind de schuld, dat het ter verkeerde plaatse aanlandde; want bij den geest, dien wij aannemen dat ieder die op wil bouwen moet bezielen, te durven onderstellen dat men die blaadjes meê zou brengen, om de onregtzinnigheid van verre te doen ruiken, het zou niet enkel liefdeloos zonder voorbeeld, het zou op zich zelve eene ongerijmdheid zijn!

Onze schoone letteren, ... uw voorhoofd ontfronst zich op het woord, daar wij het struikelblok zijn overgewipt, - onze schoone letteren, zeker, zij bogen op enkele ‘blijvende gedenkstukken der kunst,’ maar die telbaar zijn als de spitsen der pyramiden in de zandzee van bestoven verhandelingen, bijdragen, stukjes, - de scheppingen van o n d e r o n z e r s, waartegen geen heirvaart baat. Het is hier de plaats niet om de bezwaren in te brengen, welke, bij al de hulde der g e n i e verschuldigd, zoowel de kennis als de kunst opperen zou, waar het eene beoordeeling gold van den belangrijksten roman in het laatste tiental jaren ten onzent verschenen; maar gretig nemen wij deze gelegenheid waar op te merken, dat wij vast gelooven, dat de Leycester als de Lauernesse zou zijn gevierd, ware hij maar binnen het bereik van het o n d e r o n s gebleven. Louter de schepping van een karakter als dat van Leoninus zou overal elders het boek hebben gered! Verhalen, vertellingen, het is of ten onzent beider hoogste verdiensten - de zedelijke strekking *conditio sine qua non* vooruit bedongen - zijn zaam te vatten in het gemakkelijke van de voordragt, in het geleidelijke van den gang, in het bevattelijke, in het begrijpelijke en hoe die eigenschappen meer mogen heeten, welke hare wezenlijke waarde hebben, maar niet eer alles zullen gelden, voor men kunstenaars uit taai-taai zal hebben gekneed.

O n d e r o n s , ook de kenspreuk onzer poëzij.

Zoo wij ooit iemand hard zijn gevallen, wij deden het, waar wij meenden misbruikte kracht te mogen te keer te gaan; zwakheid boezemt ons deernis in. Waarom mogen wij dan niet van haar zwijgen, die stilstaat, terwijl de wieken harer zusteren aanwassen; die vergeefs al hare krachten inspant, om ze bij te houden? De minste van deze in het weleer zijn haar thans verre vooruit gezweefd. Grijp moed, bedrukte! ge zijt onsterfelijk als zij; ook wanneer al de behoeften van ons hoofd bevredigd zijn, doet het hart zijne eischen gelden; eene wijle rustens, en uwe hand zal der snaren weêr den tooverklank ontlokken, die de verbroken harmonie tusschen beide herstelt. Wat zegt het, of honderde vormen, waarin gij u openbaardet, verouderd en versleten zijn? ‘De v i n d e n d e in de middeleeuwen, moogt gij in onzen tijd de z o e k e n d e zijn geworden, - wie u het volkomenst kenden, hebben u de s c h e p p e n d e geheeten;’ en die hulde der grieksche genie blijft voor uwe wedergeboorte borg!

Het woord over alle poëzij moest ons van het hart - wij kunnen over de onze kort, zeer kort zijn. Schrijf het toe waaraan ge wilt, dáárover zullen wij het eens blijken: de zin voor het epische is ten onzent nooit algemeen geweest, is het in deze dagen minder dan ooit. De tweede dichtsoort is aan de beurt; wat dunkt u van onze dramatiek? ‘Het hoog tooneel moge ziek zijn,’ zegt ge, ‘de rederijkers bloeijen,’ en wie u tegenspreke, niet wij, of zoudt ge meenen, dat wij nooit zulk een o n d e r o n s hadden bijgewoond? Vruchteloos wachten wij een antwoord op de vraag, toen in het midden gebragt, wat het meer is, dan maar nog eene wijziging van het inheemsch overoud liefhebberend meêdoen? Gelukkig dat wij, trots bundels en boekskes, die ons, enkele voortreffelijke verzen uitgezonderd de klagte op de lippen lokken: ‘*'t is all barren*,’ of: ‘words, words, words!’ ten minste prijzend kunnen eindigen. Een blik op het gebied der lyriek, een blik op bundels die in aller handen zijn, en wij getuigen van ganscher harte: het o n d e r o n s heeft in Tollens een tolk gevonden, heel zijne populariteit waardig; schoon het daarom ieder blijft vrij staan, als men die dingen maar voor het kiezen had, liever een Staring of Bilderdijk te zijn geweest.

‘Laat een man van studie en van smaak uwe bibliotheek zien, en zoo hij al geen dieper blik in den aard van beide uwe kennis en uw karakter slaat, dan gij ooit zelven

deedt, hij zal eene gissing wagen, die vier malen van de vijf gelukkig zal blijken.' De geestige vriend, die het beweerde, vergat slechts de vele uitzonderingen, waartoe hem de omstandigheden, onder welke de boekenschat werd verzameld, zouden verpligten; wij houden ons liever aan het algemeene: zeg mij wat ge leest, en ik zal u zeggen wie gij zijt! Hollander, leest ge bij voorkeur, leest gij met schaarsche afwisseling slechts hollandsch; geen onzer jonge letterkundigen, die er u niet te liever om heeft. In goeden ernst, ondanks al de bezwaren, straks tegen het o n d e r o n s ingebragt, schijnt het ons slechts betamelijk, slechts billijk toe. Het eerst van alle hebben onze inheemsche vernuften het regt te vergen, dat wij hun het oor leenen, niet enkel dewijl de luchtkring, waarin zij zich bewegen, ook die is 'waarin onze adem gaat;' maar vooral omdat zij ondersteld mogen worden het best onze behoeften te kunnen bevredigen; wie kan die volkomener kennen dan zij? Hun lief en hun leed is ons wel en ons wee; vleesch van ons vleesch en been van ons been, zijn wij met hen, zoo met iemand, mannen broeders. Maar hetzij ge nu tot die, - houd ons het beeld ten goede, de zaak verdient geen beter, - tot die ten onzent zoo talrijke kudde schapen behoort, die zich geduldiglijk en gezeggelijk de weide wijzen laat door den directeur van een leesgezelschap; hetzij gij, op het voedsel voor uwen geest ten minste even keurig als op de schotelen voor uwen disch, uwe boeken zelf kiest en koopt, het oorspronkelijke reikt niet overal, niet altijd toe, ook dat o n d e r o n s wordt door stoornis bij stoornis bedreigd; vertalingen vullen het ontbrekende aan, wint gij er bij? Gij zwijgt! Gul gesproken, moest gij het doen, hoe lief wij ons land en onze landgenooten ook hebben; eene ingenomenheid, die zoo verre gaat, dat men, om den wille eener stip op de wereldkaart, de wereld zelve voorbijziet, is ons niet alleen eene dwaasheid, is ons tevens een gruwel. Wat zoudt gij zeggen van den man, die beweren durfde, dat de grenzen der beschaving zich niet verder uitstrekten, dan de enge perken, binnen welke ons gebied werd bepaald; die loochenen durfde, dat de geest wereldburger is van nature? En echter, uw stilzwijgen was welsprekend; wel verre er van, dat gij winnen zoudt bij de afwisseling, bij den verruimden gezigteinder, bij de gelegenheid uit een grooter getal geniën te kiezen, verliest gij in den regel, verliest gij, al was zoo min het holland-

sche boek, dat de vertaling voorafging, als het hollandsche boek, dat de vertaling volgen zal, een meesterstuk te noemen. Weêrzin en meêlijden houden beurt, wanneer we bij wijle een oog slaan op de stapels vertalingen, maand in maand uit oprijzende, waarmeê de menigte in stad en dorp 't voor lief nemen moet. Eer gij ons van overdrijving beschuldigt, erkennen wij, dat er koren onder het kaf loopt; maar onze uitdrukking geeft het vast aan, de verhouding moest omgekeerd zijn, als bij de stoornis van het gezellig o n d e r o n s. Wij vergaten dáár de onbeduidendheden uit te monsteren; hoe gaarne zouden wij u die, ook in vertalingen, schenken! Helaas! zij hinken aan wel ander zeer; het gevolg van keuze zonder oordeel, van overzetting zonder talent, van winzucht van uitgevers, en tal van leelijkheden meer, waarvan wij de lange lijst zouden meêdeelen, indien niet naar onze meening van schier al die gebreken de schuld lag - aan het publiek zelf.

Hoe ergerlijk is het, dat het niet slechts anders zijn moest, dat het anders zijn kon.

I e t s n i e u w s is niet alleen de kreet van dat gros van lezers, dat naauwelijks onze dagbladen kan bijhouden, - onze dagbladen, wier stijl zoo weinig te wenschen overlaat, wier mengelingen zoo kieskeurig zijn; - i e t s n i e u w s roept elk, die iedere week den tijd weet te vinden, om ten minste één deel van een roman uit te krijgen; - i e t s n i e u w s, i e t s n i e u w s, hoe zelden voegt men er bij: i e t s g o e d s! Wie durft het den uitgever ten kwade duiden, dat hij zijne pers zweeten laat, om in allerijl het allerlaatste werk van de allerjongste vermaardheid, ‘in onze tale, maar niet getrouwelijk, overgezet,’ aan te bieden? Niemand is er inniger van overtuigd dan hij zelf, dat hij beter boeken boven op zijn zolder heeft liggen; doch ook ten onzent geldt Hazlitt's opmerking: ‘menigeen zou het niet gekker vinden, dat men zich in een oud harnas ging steken, dan dat men een boek ter hand nam, dat niet in de laatste maand is uitgekomen, dat heugenis heeft van langer dan het loopende jaar.’ I e t s n i e u w s, ‘er heerscht zoowel in de lectuur als in de kleeding eene mode, die slechts zoolang duurt, als het saisoen.’ I e t s n i e u w s, ‘men wordt waarlijk verleid het er voor te houden, dat boeken zoo min als vrouwen er bij winnen een dagje ouder te worden.’ I e t s n i e u w s, en de jongste roman in den vreemde, bij afleveringen, die vloek der schoone letteren onzer da-

gen, verschenen, doet het ook bij ons, om het even of hij middelmatig is uitgevallen of niet, - i e t s g o e d s , wie denkt daaraan? Het onderstelt iets meer dan louter verzadiging van leeslust, leeshonger hadden wij schier geschreven; het onderstelt oordeel des onderscheids; wie drommel houdt zich daarmede bezig? Kritiek, er is geen lastiger ding ter wereld; zij zou u willen diets maken, dat er genoegen schuilt in vergelijken, ontleden, nadenken, - die afbreekster! - die betweetster! - wij zijn bescheidener: voor dat boek een ander, i e t s n i e u w s !

En zulke belangstellenden geven den toon voor tallooze onverschilligen.

Er mogen velerlei bedenkingen tegen dit opstel zijn in te brengen, de blaam van onopregtheid zal het, hopen wij, ontgaan; of schemert het nog slechts door, of is het niet reeds duidelijk geworden, dat wij met denzelfden karaktertrek onzes volks, op verschillend terrein, niet evenzeer vrede hebben? Op het gebied der gezelligheid verdient het voor lief nemen van het middelmatige, van het alledaagsche lof - het o n d e r o n s in den omgang, door spaarzaamheid geboden, huiselijk en hartelijk tevens, moge eenzijdig maken, het gunt, het geeft ieder deel van het groote volksligchaam, het bewustzijn van zijne eigene kracht, - slecht alle standen, en de maatschappij stort tot een puinhoop zaam. Een andere huishouding echter, is, dunkt ons, die van den geest. Geene wetten kennende, welke tot uitsluiting verpligten, achten wij in zijn rijk elke bekrompenheid lakenswaardig; door tijd noch plaats begrensd, omvat het alle eeuwen, en volk bij volk, uit haren schoot oprijzende, biedt er zijnen cijns volgende geslachten in aan. Hoe gaarne zouden wij, in tegenstelling met den fluks geschetsten groeten hoop, onder onze burgerij aan lezer bij lezer gelooven, dikwijls in stilte wenschende om te gaan met zijne meerderen, niet in geboorte, niet in fortuin, niet in aanzien, maar in kennis en kunst, en echter dat verlangen onderdrukkende, daar zijne hand de laatste zou willen wezen om den slagboom op te heffen, die den eenen maatschappelijken stand van den anderen scheidt. Eere uwer vroede verloochening, - zouden wij hun willen toeroepen; - gelukkig derft gij er minder door dan gij gelooft! Immers, welke gelijkheid tot de droombeelden behoore, welk streven naar deze met het verlies van beide rust en lust bedreige, niet die der beschaving onzer verstandelijke ver-

mogens, niet die der vatbaarheid voor de edelste geneugten onzes geslachts: al de schatten van den menschelijken geest, al de scheppingen der voortreffelijkste vernuften zijn, dank zij der drukkunst, g e m e e n g o e d geworden, en binnen ieders, ook binnen uw bereik. En echter, wie durft er zich mede vleijen, wie op l e z e r s en h e r l e z e r s ook voor de meesterstukken der letterkunde rekenen, als de boeken, welke wij in deze bladen wenschen aan te kondigen, nog eene inteekening behoeven? Schaarsch, zeer schaarsch schijnen zij ten onzent te zijn, die, om nog eenmaal met Hazlitt te spreken, ‘onder de vroegere auteurs vrienden tellen, wie het hun verheugt van tijd tot tijd weêr te zien, weêr de hand te drukken; oude, beproefde, hooggeschatte vrienden, met welke men zijne aanteekeningen vergelijkt, en onder wier gekout de uren omvliegen. Eene innige vriendschap met denkbeeldige gasten, inniger, helaas! en duurzamer tevens, dan die met onze vertrouwelijkste bekenden!’

Het mogt voor jaren eene gelukkige gedachte van onzen verdienstelijken Kruseman heeten, eene leemte in de hollandsche letterkunde aan te vullen, - zij is hem, het zij in het voorbijgaan opgemerkt, meer verpligt, - door de uitgave eener Bibliotheek van B u i t e n l a n d s c h e K l a s s i e k e n , een schat van studie, die bij vele onzer naburen sinds lang toegankelijk was. Door het groot aantal deelen, zelfs voor een begin vereischt, zoo de proeve een juist begrip van het geheel zou geven, door den betrekkelijk aanzienlijken prijs, ons altijd maar klein publiek in aanmerking genomen, mogt de aanvankelijke slaging der poging de eigenliefde des uitgevers streelen, de kring binnen welken hij gehoor vond bleef te klein om zich van den invloed der onderneming veel vruchts te beloven. Er is eene nieuwe inteekening geopend, welke tot minderen prijs gelegenheid geeft zich de vast verschenen deeltjes aan te schaffen; eene nieuwe inteekening, welke, vindt zij algemeenen bijval, de voortzetting - wie durft zich met de voltooijing vleijen? - waarborgt. Wij, die tot nog toe geloofden, dat zoo goede wijn geen krans behoefde, vlechten dien thans, van ons verzuim overtuigd, volgaarne, of hij liefhebbers in menigte uitlokken mogt. Vreemd genoeg, zullen de mannen van het vak zeggen, eene boekverkoopers-onderneming in ‘de Gids’ ondersteund en aanbevolen; is het onze schuld, mijne heeren! dat gij er ons zoo zelden gelegenheid toe geeft?

‘Wat is een klassiek?’ hooren wij roepen uit den hoop, waaronder wij ons straks bevonden.

Sainte-Beuve deelt ons mede, dat die vraag hem eens door een man van geest werd gedaan, - welligt is onze weetgierige het ook; - zie hier het antwoord, waarmede hij de zaak trachtte duidelijk te maken.

‘Een klassiek is, naar de gewone opvatting, een oud auteur, sinds lang reeds der bewondering gewijd, en die in zijn genre gezag heeft. Het woord klassiek, in dezen zin genomen, dagteekent van de Romeinen. Bij hen noemde men eigenlijk *classici*, niet al de burgers der verschillende klassen, maar slechts die van de eerste, zij, die ten minste een inkomen hadden van zekere bepaalde som. Allen, die minder bezaten, werden aangeduid door de benaming *infra classem*, onder de klasse bij uitnemendheid. Overdragtelijk wordt het woord *classicus* door Aulus-Gellius gebezigd en op schrijvers toegepast; een schrijver, aan welken men waarde hechtte en die zich onderscheiding verwierf, heet *classicus assiduusque scriptor*, een schrijver, die geteld wordt, die iets in de wereld heeft en niet tot de schare van proletariërs behoort. Eene dergelijke uitdrukking doet een tijd vermoeden, verre genoeg gevorderd, dat er reeds eene soort van telling en eene rangregeling in de letterkunde heeft plaats gehad.

Voor de modernen waren natuurlijk, in den beginne, de antieken de eenige, de ware classici. De Grieken, die door een zeldzaam geluk en ten grooten gerieve van den geest, geene andere klassieken hadden dan zij zelve, waren geruimen tijd de eerste classici van de Romeinen, die zich moeite gaven, die al hun vernuft inspanden om hen na te volgen. Op hunne beurt hadden deze, na den hoogsten bloei hunner letterkunde, na Cicero en Virgilius, hunne eigene klassieken, en deze werden, bijna uitsluitend, de toongevers der volgende tijden. De middeleeuwen, die meer van de latijnsche oudheid wisten dan men meenen zou, maar wie het aan maat en aan smaak ontbrak, haspelden soorten en rangen dooreen: Ovidius werd op beter voet behandeld dan Homerus, en Boëtius gold voor een klassiek, ten minste aan Plato gelijk. De herleving der letteren in de vijftiende en zestiende eeuw maakte aan die lange verwarring een einde, en slechts van toen af kende men graden in de bewondering. De ware en klassieke auteurs der dubbele

oudheid vielen voortaan tegen den helderen achtergrond sprekend in het oog, en groepeerden zich harmonisch op hunne twee heuvelen.

Intusschen waren de nieuwere letteren geboren, en eenige der vroegst ontlokene, als de italiaansche litteratuur, hadden reeds hare soort van oudheid. Dante was verschenen, en zijne nakomelingschap had hem vroeg klassiek geprezen. De italiaansche poëzij moge sedert zeer verflaauwd zijn, zoo vaak zij het wilde, vond zij in het besef van haren hoogen oorsprong, aandrift en bezieling weêr. Het is voor geene dichtkunst onverschillig, ter welker plaatse de plek lag, waaraan hare bron ontwelde; en het is iets anders bij voorbeeld van Dante af te stammen, of pijnlijk door Malherbe te zijn verwekt.

Het nieuwere Italië had zijne klassieken, en Spanje had alle regt zich te vleijen, dat het ook de zijne had voortgebragt, toen Frankrijk in dit opzigt nog zoek was. Inderdaad, eenige schrijvers van talent, niet zonder oorspronkelijkheid en begaafd met vurige verbeelding, - poging bij poging, ja, soms met schitterenden uitslag gewaagd, maar zich slechts tot enkele bepalend, niet aaneengeschakeld, dadelijk weêr afgebroken, en die telkens weêr moesten worden beproefd, zij volstaan niet om een volk dat degelijk, duchtig fonds van letterkundigen rijkdom te geven. De gedachte klassiek sluit iets in zich, dat duur heeft en doorloopt, dat een geheel uitmaakt en overgeleverd wordt, dat zich zet, zich overplant, en blijft. Eerst na de schoone jaren van Lodewijk XIV gevoelde de natie met huivering en hoogmoed, dat haar zulk een geluk weêrvaren was. Aller stem riep het den grooten Koning toe, vleijende, overdrijvende, opgezwollen, en toch met een zeker bewustzijn van waarheid. Aardiger en zonderlinger tegenspraak dan waartoe ons onderwerp de vernuften van dien tijd verleidde, heeft de letterkundige geschiedenis niet opgeleverd. Zij, die het meest ingenomen waren met de wonderen dier eeuw van Lodewijk de Groote; zij, die de bewondering zoo verre dreven, dat zij al de ouden voor de nieuweren prijs gaven, de bent in een woord, die Perrault tot aanvoerder had, trachtte diegenen op te beuren, diegenen tot de wolken te verheffen, welke hun het vinnigst tegenspraken, welke hunne volslagen tegenstanders waren. Boileau handhaafde de eer van, wreekte in zijne gramschap de Ouden op Perrault, die de

Nieuweren bewierookte, de Nieuweren, dat geene andere waren dan Corneille, Molière, Pascal en de uitstekendste mannen van zijnen tijd, Boileau er het eerst van allen onder begrepen. De goede Lafontaine, die in den twist partij koos voor den geleerden Huet, werd niet eens gewaar dat hij zelf, ondanks zijne vergeetziekte, op het punt stond een mooijen morgen op zijne beurt als klassiek wakker te worden.

Er is geene definitie, die bij het voorbeeld haalt; sedert Frankrijk de eeuw van Lodewijk XIV had beleefd, en die een beetje op een afstand beschouwen kon, wist het beter dan door alle redenering, wat het was klassiek te zijn. Al mogt niet alles goud zijn wat blonk, ook de achttiende eeuw droeg er, door eenige schoone werken aan hare vier groote mannen verschuldigd, toe bij, het begrip volkomener te maken. Lees de *Siècle de Louis XIV* door Voltaire, *la Grandeur et la Décadence des Romains* van Montesquieu, de *Epoques de la Nature* van Buffon, de *Vicaire Savoyard* en de onnavolgbare bladzijden mijmeringen en natuurbeschrijving van Rousseau, en oordeel of de achttiende eeuw, in die gedenkwaardige voorbeelden, niet de overlevering aan de vrijheid der ontwikkeling, aan de onafhankelijkheid heeft weten te huwen. Slechts in het begin dezer eeuw, onder het keizerrijk, tegenover de eerste proeven eener bepaald nieuwe en wel wat avontuurlijke letterkunde, werd de idée klassiek door eenige weerstand biedende en meer nog nurksche dan strenge vernuften, enger opgevat, en kromp verbazingwekkend zaam. De eerste *Dictionnaire de l'Academie* (1694) verklaart eenvoudig een klassiek, auteur: “een oud zeer geprezen schrijver, aan wien men gezag toekent in de zaken die hij behandelt.” De *Dictionnaire de l'Academie* van 1835 maakt van die wel wat onbepaalde verklaring eene zeer bepaalde, welke schier eng wordt. Klassieke auteurs zijn, volgens haar, “zij, die, in welke taal ook, *modellen* zijn geworden,” en in al de volgende artikelen komen die uitdrukkingen van *modellen*, van vastgestelde *regelen* voor kompositie en stijl, van strikte *regelen* der kunst, waarnaar men zich hebbe te *voegen*, gedurig voor. Die definitie is blijkbaar gegeven met het oog op en in tegenwoordigheid van wat men toen de *romantiek* noemde, dat wil zeggen in het gezigt van den vijand. Het wordt, dunkt mij, tijd, van die beperkende en vreesachtige bepalingen af te zien, en milder geest te huldigen.

Een ware klassiek, zoo zou ik het woord gaarne hooren verklaren, is een auteur, die den menschelijken geest heeft verrijkt, die de schatten van dezen in waarheid heeft vermeerderd, die hem eene schrede verder heeft gebragt, die de eene of andere zedelijk onloochenbare waarheid heeft ontdekt, of deze of gene eeuwige drift heeft betrapt in dat harte, 't welk wij waanden dat ons in al zijne schuilhoeken openlag; die zijne gedachte, zijne opmerking, of zijne uitvinding heeft weten weêr te geven in, het is om het even welken vorm, mits hij breed en grootsch, vernuftig en verstandig, gezond en op zich zelven schoon mogt heeten; die tot allen heeft gesproken in een stijl, die de zijne was en die tevens bleek die van de gansche wereld te wezen; in een stijl, nieuw, ja, maar zonder nieuwheidszucht, nieuwen ouderwetsch tevens, schier de tijdgenoot van alle tijden.

Zulk een klassiek heeft een oogenblik revolutionnair kunnen zijn, hij heeft het ten minste kunnen schijnen, maar hij is het niet; - hij heeft om zich heen geen ruim baan gemaakt, hij heeft wat hem in den weg stond niet omvergeworpen, dan om weldra het evenwigt te herstellen, ten gunste der orde en der schoonheid.'

Indien er onder onze lezers enkele mogten zijn, ondeugend genoeg om tusschen de regels dezer lange aanhaling door, de vraag te lezen, of die definitie de rij onzer B i n n e n l a n d s c h e K l a s s i e k e n niet dunt tot ijl wordens toe, wij noodigen hen uit, dat thema in dit tijdschrift zelve voor te dragen en uit te werken. Ons kon zij bij het vertolken niet kwellen, overtuigd als wij zijn dat men het onmogelijke niet vergen mag van eene letterkunde, die, daar zij geene millioenen lezers heeft, ook haren beoefenaren geen onafhankelijk bestaan kan waarborgen. *En simplesse*, wij mogen dat woord van Montaigne wèl, *en simplesse*, wij bedoelden met de vertaling niets anders dan een overgang tot de werken, die wij in deze bladen aankondigen, tot de K l a s s i e k e n van den V r e e m d e ; bedrogen wij ons, zoo wij het een geschikt voertuig achtten? Sainte-Beuve, het is waar, spreekt onwillekeurig het meest over zijne eigene; maar waarom dit bij de verzameling proeven, die voor ons ligt, meer dan men misschien vermoedt, pas geeft, zal straks blijken.

Er wordt ons in deze b i b l i o t h e e k zoowel p o ë z i j als p r o z a aangeboden; wij wenschen over beide een woord

in het midden te brengen. Het zal weinig meer zijn dan eene aanvulling, eene wijziging welligt hier en daar, van het prospectus - een oordeel over elk dier auteurs zou niet alleen de grenzen, dezer bijdrage aangewezen, overschrijden, het zou buiten, het zou boven onze bevoegdheid gaan. Wij kennen er ten onzent veelzijdig genoeg begaafd en beschaafd, om zich van zoo zwaar eene taak met glans te kwijten; maar wie geeft ons het middel aan, hen uit hunne behagelijke r u s t e , hen uit hun genoegelijk o n d e r o n s te doen oprijzen, om zich uit l i e f d e voor de letteren in het o p e n b a a r te laten hooren? Leen ons den tooverstaf, hij zal menig tikje geven. Zoo lang wij het zonder dezen moeten stellen, neem onsgelijken voor lief, en gun ons later op een paar der schrijvers, die in deze reeks plaatse vonden, die meer tot den kleinen kring onzer vertrouwden behooren, terug te komen. Er zijn over de meeste dezer boeken, buiten de opmerkingen, waartoe de vergelijking der jongste vertaling met vroegere zullen uitlokken, bijzonderheden genoeg mede te deelen uit het leven der schrijvers en uit het leven der schriften, om de belangstelling in die meesterstukken te verhoogen, om het genot na l e z i n g en h e r l e z i n g te grooter te doen zijn. Wie onzer mede-arbeiders voelt zich genoopt er ons het eerste uit den schat z i j n e r studie een bewijs van te geven?

De Poëzij wordt in deze B i b l i o t h e e k van B u i t e n l a n d s c h e K l a s s i e k e n door drie harer grootste meesters vertegenwoordigd.

Alle eerbied voor onze vele en velerlei dichters, maar wie hunner wijkt niet volgaarne, wijkt niet huiverend wanneer er gehoor wordt gevraagd voor een nagalm van Homerus? Het is de vertaling van de I l i a s , door Mr. J. van 's Gravenweert, die in deze verzameling werd opgenomen. Geen uwer, die onder zijne bekenden niet een enkelen goeden graecus heeft, - zij plagten ten onzent nooit schaarsch te zijn, - geen uwer, die niet vaak getuige was, in welk een geestdrift dat gedicht den koelste ontsteekt. Het voldingt de onsterfelijkheid van den vader der poëzij; het is de vloek van zijnen navolger. Te eischen, dat het helleensche meesterstuk in hollandsche verzen volkomen werd weêrgegeven, ware meer noch minder verlangen dan het

onmogelijke. Stolberg's verzuchting: ‘lieve lezer! werp mijne overzetting in het vuur en leer zelf grieksch,’ was ook die der begaafdsten, welke, bij elk onzer naburen, den moeijelijken arbeid beproefden. Het is noch het geduld, noch de genie gegeven, nieuwe volken in hunne eigene taal Homerus in den volsten zin des woords te doen genieten; immers Siegenbeek en Bilderdijk leverden ons om strijd fragmenten, die hen zelven het eerst van allen onvoldaan lieten. Mr. J. van 's Gravenweert heeft er niet minder regt om op den dank van ons beschaafd publiek, dat alleen door hem werd in staat gesteld een blik op het geheel dier grootsche schepping te werpen, en bij wijle voor te gevoelen, hoe het lied moet hebben geklonken, dat ‘dien volkomen menschen de hoogste lust des levens was;’ hoe verheven de Meöonsche zwaan moet hebben gezongen, ‘zieltreffend stout, als de hand die Hector bedwingen konde, hartinnemend zacht als de traan der weduwe, die hem wachtte!’

Zoo weinig over den grootste, - benijdenswaardiger geve u meer.

Eene bloemlezing bij allerlei volken, uit tal van eeuwen verzameld, geeft bij enkele onvolledigheden geen regt van teleurstelling te spreken; en echter de sprong, dien wij ons verpligt zien uit de Grieksche wereld in de nieuwere te doen, de gansche Latijnsche letterkunde over, is ons te sterk. Er moge klagte bij klagte opgaan, dat de Grieksche om harentwille te lang werd verwaarloosd, - Rome geheel voorbij te zien, Rome geheel te vergeten, is ook eenzijdig, ook bekrompen. Ons gemeenebest had zijne belagchelijke zijde in den droom van overeenkomst tusschen zijne eerzame burgerij en die geweldige, welke weleer de wereld beheerschte; maar als wij de groote mannen, die de Geünieerde Provinciën opleverden, volkomen zullen begrijpen, mogen wij geene vreemdelingen blijven op dat letterkundig gebied, 't geen hun liever was dan ons eigen. Hier doe de wensch zich hooren, of het den uitgever gelukken mogt om, na de vele voorbereidende proeven, ten leste een vertaler te vinden, Virgilius waardig. Hier uite zich het verlangen naar eene vertolking, op de hoogte onzes tijds, van dien dichter, met welken zich ook de oningewijde niet weêrhouden kan op te hebben, als hij in de bewonderaars van dezen zijne beminnelijkste, zijne begaafdste vrienden aantreft, eene vertolking van Horatius, den levenslustige, den wereldwijze bij uitnemendheid.

De bastaardtelg van het Latijn, het Italiaansch, is aan de beurt: ten Kate gaf ons in deze reeks J e r u z a l e m V e r l o s t; wie zou Tasso niet gaarne welkom heeten? Schim van Boileau! scheur uit uw wetboek den regel, die van uwe bekrompenheid getuigt; - tot uit de nevelen van het noorden toe, komt niet enkel beêvaartganger bij beêvaartganger knielen bij zijne assche, de kunstregters weêrgalmen er den lofzang, die het zuiden hem wijdt; - de grootste genie onzer dagen kiest zijnen naam, als hij den strijd des dichters met de wereld weêrgeven wil. J e r u z a l e m V e r l o s t is niet enkel, als een zijner landgenooten zegt, ‘de laatste bloem van het nieuwere heldendicht;’ hij, wiens blik de geheele Europesche letterkunde overziet, verklaart het ‘in vollen zin des woords het groote epische dichtstuk van den modernen tijd’ te wezen. ‘Voltaire heeft te regt opgemerkt, dat in de keuze van zijn onderwerp Tasso Homerus overtrof. Wat gold het belang, dat de overlevering de Grieken deed stellen in den toorn van Achilles en in Hector's dood, bij de onvervreemdbare herinneringen aan den eersten kruistogt verknocht? Het was geen stof voor een enkel volk, maar voor gansch Europa; geen verflaauwende overlevering, maar zekere geschiedenis; en echter niet zoo versch in het geheugen meer, of de fabel mogt meê de handen hebben in het dooreenslingeren der draden.’ Tasso - maar onze bewondering moet maat houden; te meer, daar wij op dit veld naar eene nog grootere gestalte blijven uitzien, naar eene vertaling van dat eerste, van dat eenige onder alle Italiaansche dichtstukken, in geheel de nieuwere poëzij, naar Dante's *Divina Commedia*. De studie van dien denker onder de dichters heeft bij onze naburen werken in het leven geroepen, welke alleen eene boekerij vullen; - luttel regelen van zijne hand, ‘het hoogste wat de dichtkunst heeft voortgebragt,’ zegt Göthe, ‘tijdgenoot en nakomelingschap in verbazing zettende,’ leveren de stof voor de schoonste scheppingen der schilders onzes tijds, - helaas! hoe velen ten onzent kennen die onderwerpen nog s l e c h t s bij name, voor hoe weinigen mag van den ‘*altissimo poeta*’ gezegd worden, dat ‘*l'ombra sua torna*’!

Ten Kate mete het verlangen, waarmede we de vertaling, die hij beloofde, te gemoet zien, af naar onze geestdrift voor die *glansrijke* starre in den duistersten aller nachten.

Wij hebben met een woord van de beide heldendichters, ons in deze verzameling vertolkt, gewaagd, - de derde meester, dien ge hier uwe hulde kunt brengen, de koning in het rijk der dramatische poëzij, is Shakspere; wij weten waarlijk niet, wien wij tot woordvoerder der bewondering zullen kiezen. Een zijner landgenooten? ‘Hun lof mogt partijdig schijnen,’ zegt ge; liever ware het ons geweest, zoo gij geantwoord hadt: ‘hij behoort der menschheid toe.’ Othello, Macbeth, de Storm, zijn de titels der u hier aangeboden stukken; er spreekt evenzeer veelzijdigheid uit de keuze als uit de onderwerpen zelve; doch niet onzen vingeren voegt het, deze weegschaal te houden. ‘Oordeel is de vrucht van kennis,’ klinkt de oude spreuk, en wie heeft Shakspere meer bestudeerd dan Gervinus? Ziehier de inleiding, waarmede deze rekenschap geeft van de stoffe, door hem in onzen dichter gekozen. ‘Deze beschouwing,’ zegt hij, ‘geldt eenen man, door de natuur op zoo kwistige wijze begaafd, dat zelfs zij, die in zich zelven volstrekt geenen maatstaf hadden om hem te beoordeelen, dat de critici der romaansche volken toch altijd het aangeboren genie in hem vermoedden, een in het wilde opgeschoten geest, die hen met verbazing vervulde, - terwijl daarentegen diegenen, welke zich onbevangen in de studie zijner werken verdiepten, allengs tot de langzaam gerijpte overtuiging kwamen, dat in de reeks van eeuwen en volken, uit welken kreits van werkzaamheid dan ook, niet ligt een tweede viel aan te wijzen, in wien de natuurlijke rijkdom aan geest, de menschelijke begaafdheid, het oorspronkelijk talent, de vlugheid der beweging van gemoed, bij de zijne halen mogt. Deze beschouwing,’ gaat hij voort, ‘geldt, wat misschien meer is, eenen man, die van deze overmilde bedeeling der natuur het onbekrompenst gebruik heeft gemaakt. Hij was doordrongen van de overtuiging, hij heeft haar menigmalen lucht gegeven, dat de natuur den mensch niets heeft geschonken; dat zij hem slechts heeft geleend; dat zij hem maar gaf, opdat hij wedergeven moge. Hij had waargenomen, hij was zich zelf bewust, dat het in het leven van een werkzaam mensch niet volstond eens het pad der eer te hebben betreden; dat het er op aankwam, in haar spoor, steeds zich zelven gelijk, zonder afwijken voort te gaan. En hij beleefde die ondervinding en die overtuiging in volhardend

pogen, voor en na, daar hij van het begin tot het einde zijner openbare loopbaan eene werkzaamheid ontwikkelde, welke ons Duitschers vooral, wij, die een Göthe en een Schiller, geene alledaagsche menschen inderdaad, pijnlijk met hunne taak hebben zien worstelen, volstrekt onverklaarbaar schijnt.' 'Deze beschouwing' luidt het ten derde, 'geldt eenen man, wiens dichterlijk overwigt elk gevoelt, ook hij, die zoomin in staat is zich dat te verklaren, als het geheel te waarderen, terwijl elk, die hem op zich zelven en tevens de geschiedenis der dichtkunst in haren geheelen omvang kent, Shakspere op het middenpunt der nieuwere dramatische letterkunde de plaats ziet innemen, welke Homerus in de historie der epische poëzij bekleedt, als de openbarende genie van het genre, van wiens weg en wiens wijze nooit ongestraft wordt afgeweken.'

'Deze beschouwing geldt eindelijk eenen man, wiens volle waarde met de erkenning van louter zijne dichterlijke grootheid op verre na niet is gehuldigd. Hoe dikwijls heeft men zijne werken niet een wereldschen bijbel genoemd. Johnson heeft getuigd, dat uit zijne scheppingen zelfs een kluizenaar de wereldgebeurtenissen kan leeren schatten. Het is honderdmalen herhaald, dat beide wereld en menschheid in zijn dicht, als in een spiegel, zijn te zien. En deze zijn geene overdrevene spreekwijzen, maar verstandige, gegronde oordeelvellingen. In zijne dichterlijke scheppingen wordt de menschheid niet, als in het drama der oudheid, louter naar hare wezenlijke typische karakters afgebeeld, bij hem bewegen zich en leven de sterkst sprekende, individueelste gestalten. Geen toestand van het innerlijk zieleleven des enkelen, dien hij niet bloot geeft, - hij doet ons den blik slaan in het werken en woelen aller rangen en standen, - in alle geheimenissen van het leven des gezins en van het gezellig verkeer, - en geene phase van het openbare, van het, duldt gij de uitdrukking? geschiedenisleven blijft ons omsluijerd. Wij worden binnengeleid in het gewoel der romeinsche aristocratie, republiek en monarchie; - wij beleven met hem nog eenmaal den mythischen heldentijd van de gallische en britsche oorspronkelijke bevolking; - hij voert ons midden in de avontuurlijke wereld van den romantischen riddertijd en der middeleeuwen, - op den bodem der nieuwere vaderlandsche geschiedenis van den middel- en lateren tijd.

En boven al deze tijdperken, boven al deze veelvuldige betrekkingen staat de dichter, met zoo groote helderheid van doorzigt, boven vooroordeel en partijzucht, boven volk en tijd zoo verre verheven, met zoo weêrgalooze gezondheid en zekerheid van oordeel in zaken der kunst en in vragen van zeden, in staatkunde en in godsdienst, dat hij een veel later en rijper tijdvak schijnt toe te behooren. Geen algemeene, geen bijzondere toestand van uitwendig of innerlijk leven, of hij geeft hem gelegenheid eene wijsheid en eene menschenkennis aan den dag te leggen, welke hem tot een leeraar van onloochenbaar gezag verheffen. Hij heeft zijne zedelijke wereldbeschouwing uit een getrouw gâslaan der uiterlijke wereld zóó geput en die door een rijk innerlijk leven zóó gelouterd, dat hij meer dan misschien iemand anders verdient tot een leidsman door wereld en leven met volkomen vertrouwen te worden gekozen.'

Gervinus over Shakspere, het kan niemand te lang zijn geweest, hopen we.

De proza dezer Bibliotheek van B u i t e n l a n d s c h e K l a s s i e k e n bestaat uit werken aan de Spaansche, Engelsche en Duitsche Letterkunde ontleend.

Vinding en vernuft overleven iedere andere glorie. Spanje heeft de wereldheerschappij verloren, de roem van Cervantes wordt grooter van geslachte tot geslacht. 'Don Quixote,' getuigt Hallam, 'is het eenige boek in de spaansche taal, dat europesche vermaardheid genoeg bezit, om in ieder land tot de populaire lectuur te behooren. Het heeft die in zoo groote mate gewonnen, dat de veronachtzaming van de overige er door wordt vergoed. Het is voor gansch Europa wat Ariosto voor Italië, wat Shakspere voor Engeland is; het eenige boek, waarop men, zonder aanmatiging, eischen mag dat ook de verste toespeling worde begrepen, - het niet te hebben gelezen is schande. Talrijke vertalingen en tallooze uitgaven van deze in iedere taal bewijzen, hoe zeer het voor de geheele menschheid geschreven is; geen beoordeelaar was paradoxlievend genoeg het zijne bewondering te onthouden, en geen lezer heeft het gewaagd er voor uit te komen, dat hij zich niet verlustigde in het vernuft, 't geen oud en jong, onder elke hemelstreek, eeuw uit eeuw in, heeft vermaakt.' Het blijve den toekomstigen beoordeelaar dezer vertaling in dit tijdschrift

overgelaten, zijn gevoelen meê in de weegschaal te werpen over de vraag, welke opvatting van het doel, dat Cervantes zich met zijn meesterstuk voorstelde - de vroegere, die van de geheele wereld gedurende twee eeuwen, òf de latere, die van Bouterweck en Sismondi (bij welke zich ook onze vriend Alberdingk Thijm voegde) hem de ware schijnt. Hij gunne ook daarover Hallam zijn woord; wat ons betreft, wij deelen liever nog het eindoordeel van dien geleerden letterkundige mede. ‘Er zijn weinig geschriften der zedelijke wijsbegeerte gewijd, welke van zoo diepe kennis van den aard onzes gemoeds getuigen, als Don Quixote. En wanneer wij daarbij den blik vestigen op den overvloed van vinding, op de doorgaande waarschijnlijkheid der gebeurtetenissen, en op de groote eenvoudigheid des verhaals, waarin geene kunstgrepen worden gebezigd om de verwachting te spannen, of den draad te verwikkelen, dan rijpt bij ons de overtuiging, dat Cervantes ten volle den roem verdient aan dit gedenkstuk van zijn genie verknocht. Hij overtreft niet enkel al zijne voorgangers en tijdgenooten. Die lof mogt de europeesche vermaardheid van zijn verdichtsel verklaren, hij zoude beneden de getuigenis blijven, waarop hij aanspraak maken mag. Cervantes staat op eene hoogte, van welke hij op de beste zijner volgelingen blijft neêrzien!’

Sainte-Beuve heeft straks voor zijne fransche klassieken gepleit, bij eene gewenschte uitbreiding dezer bibliotheek mogen de voornaamste van deze niet blijven ontbreken. Het is een ijdele waan, dat e l k ten onzent genoeg fransch verstaat, om die in het oorspronkelijke te kunnen genieten. En niet alle schoonheden van den eenige onder de vier vermaardste fransche vernuften zijn aan zijne dictie verknocht; Molière heeft niet alleen voor zijne landgenooten, Molière heeft voor de menschheid geschreven. Hoor het oordeel van Göthe, - als er sprake moet zijn van gezag, welk is aan het zijne gelijk? - ‘Molière,’ zegt hij, ‘is zoo groot, dat hij ons telkenmale, als wij hem lezen, verbaast. Het is een eenig man, zijne stukken naderen het tragische, en niemand heeft den moed gehad er naar te trachten, die na te volgen. Zijn V r e k , waarin de misdaad alle genegenheid tusschen vader en zoon uitdooft, is een der verhevenste werken, en in den hoogsten graad dramatisch.’ En andermaal: ‘In een tooneelstuk moet iedere daad op zich zelve belangrijk zijn en tot eene nog grootere daad leiden. De T a r t u f f e is in dit opzigt een

model. Welk eene expositie is dat eerste tooneel! Van den beginne aan heeft alles een hooge beteekenis, en doet iets nog belangrijker vermoeden. Er is een stuk van Lessing, dat met een zeer fraaije expositie begint; maar die van de Tartuffe is ter wereld eenig. Het is in dat genre het grootste, 't welk er bestaat.' En weder: 'Telken jare lees ik een stuk van Molière, zoo als ik mij van tijd tot tijd in de beschouwing eener gravure van de groote Italiaansche meesters verlustig.'

Mogt de uitgever dezer Bibliotheek, en niet ten onregte, vreezen, dat het nog lang duren zal, eer de menigte ten onzent in dien zin leert lezen, met dien blik zelfs Kaiser's navolgingen van onzen Van der Helst huldigen leert; hij kieze uit den drom der fransche Klassieken van de tweede grootte dien schrijver ten overgang, wiens populariteit bij drie vierde van het publiek die van den verhevenste zal blijven opwegen: hij beginne de ontwikkeling met den G i l B l a s van Le Sage.

Wat zijn er vele Aartsbisschoppen van Grenada in de wereld: 'Ik neme het u volstrekt niet kwalijk, dat ge mij uw gevoelen zegt; het is slechts uw gevoelen, dat ik erbarmelijk vinde!' Immers, welk kritikus is daarmede niet meermalen afgescheept, zonder als Gil Blas honderd ducaten te krijgen.

Een paar grepen, uit den rijkdom der Engelsche Letterkunde gedaan, geven ons in deze verzameling den T r i s t r a m S h a n d y van Sterne en d e n P r e d i k a n t van W a k e f i e l d van Goldsmith. Indien zij de lievelinge des algemeens zal worden, dan geve ons een derde de Robinson Crusoë van de Foe, dat boek voor iederen leeftijd! Indien - maar waar zouden onze wenschen een einde nemen, zoo wij den voet niet weêrhielden dat veld op te gaan, 't welk door zijn overvloed aan frisch gebloemte in verlegenheid brengt wat te kiezen? De Eiland-maagd moge den oceaan de wet geven, de Eiland-muze voert heerschappij op het gemoed van oude en nieuwe wereld. Wie is bevoorregt als zij, die in den ochtend dezer eeuw Scott, Byron, Moore onder de priesteren harer poëzij bezat, en op haren middag de proza van Mac-Aulay den palm der historieschrijvers verwerven ziet?

Laat ons terugkeeren tot wie ons hier gegeven werden, tot Sterne en tot Goldsmith. 'Wat ik u bidden mag, Hildebrand! ga niet onder de humoristen!' zoo eindigde de brief, dien de schrijver onzer Camera Obscura van Melchior ontving.

‘Ga er niet onder!’ de epistel kwam wat laat, hij was er al onder geweest; hij was er zelf reeds een geworden. Gelukkig echter voor hem en voor ons, had hij minder met de bent, waarvoor de makker met den zonderlingen naam hem waarschuwde, dan met de groote meesters der Engelsche school verkeerd, en ook onder deze zijne oorspronkelijkheid weten te bewaren. Of allen dat deden, die op hunne beurt dit boek en dit boekske zullen ter hand nemen, Sterne, die slechts fragmenten schreef, Goldsmith, die zich de onsterfelijkheid verwierf door dit dunne deeltje!

Sterne en Goldsmith, - het zijn de beide auteurs, waarover wij gaarne in den volgenden jaargang van dit tijdschrift eenige opmerkingen zouden mededeelen. Aanbeveling door dit opstel behoeven zij bij ons publiek niet.

Ons blijft over verslag te doen van de bijdragen, door de Duitsche Letterkunde tot deze B i b l i o t h e e k geleverd.

Het zijn Wieland's A b d e r i e t e n , - het is de W a n d s b e c k e r B o d e van Claudius.

De toetssteen voor schriften uit den tijd, waarin deze het licht zagen, is ons door Göthe zelven gegeven in een woord over de beteekenis, welke hij aan de uitdrukking k l a s s i e k hecht - wij deelen hier dat oordeel mede, het is in velerlei opzigt ten onzent toepasselijk, al zijn er zestig jaren verloopen, sedert het geschreven werd.

‘Ieder, die zich verpligt acht aan de woorden, welke hij bezigt, een bepaald begrip te hechten, zal de uitdrukkingen: k l a s s i e k a u t e u r , k l a s s i e k w e r k , hoogst zeldzaam gebruiken. Wanneer en waar mag men zich met een klassiek-nationaal-auteur vleijen? Als hij in de geschiedenis van zijn volk groote gebeurtenissen en de gevolgen van deze in gelukkige en belangrijke eenheid aantreft; - als der stemming zijner landgenooten geen zin voor het groote, hun gevoel geene diepte en hun handel en wandel noch kracht, noch consequentie te ontzeggen valt; - als hij zelf van den volksgeest geblaakt, door de genie in zijn binnenste zich in staat gevoelt, zoowel met het verledene als met het tegenwoordige te sympathiseren; - als zijn volk reeds een hoogen graad van beschaving heeft bereikt, zoodat zijne eigene ontwikkeling hem ligt valt; - als hij vele bouwstoffen verzameld vindt, en uit geheel of maar ten deele geslaagde proeven zijner voorgangers slechts te kiezen heeft; - als er eindelijk zooveel innerlijks en uiterlijks te

zamen loopt, dat hij geen duur leergeld behoeft te geven, en het hem dus gelukken kan in de beste jaren van zijn leven een groot werk te overzien, te schikken, en in éénen geest uit te voeren.

Men stelle tegenover deze voorwaarden, onder welke alleen een klassiek schrijver, in proza vooral, mogelijk is, de omstandigheden, in welke de beste Duitsche dezer [achttiende] eeuw hebben gewerkt, en ieder, die helder ziet en billijk oordeelt, zal datgene wat hun gelukt is, met eerbied bewonderen, en dat wat hun mislukte, meêwarig beklagen.

Een belangrijk werk is, even als eene belangrijke rede, slechts een gevolg van het leven; zoo min de schrijver als de handelende mensch regelt de omstandigheden onder welke hij geboren werd en onder welke hij werkt. Ieder, ook de grootste genie, lijdt in eenige opzigten onder zijne eeuw, waarvan hij in andere weder partij trekt, en een voortreffelijk nationaal schrijver valt slechts van de natie te eischen.

Maar ook het duitsche volk mag het niet ten verwijt strekken, dat zijn geographische toestand het eng aanéén houdt gesloten, terwijl zijn politische het verbrokkelt. Wij verlangen niet naar de omwentelingen, welke in Duitschland klassieke werken zouden voorbereiden.'

Zie hier verklaring en vergoêlijking tevens.

'Men beschouwe onzen toestand, zoo als hij was en is; men sla de individueele verhoudingen gade, onder welke duitsche schrijvers zich ontwikkelden, en men zal gemakkelijk het standpunt vinden, waarvan men hen beoordeelen moet. Duitschland biedt nergens een middenpunt van gezellige levensbeschaving aan, waar de schrijvers zich zouden kunnen vereenigen, waar zij zich op ééne wijze, in éénen geest, ieder in zijn vak, zouden kunnen vormen en volmaken. Verre van elkaêr geboren; - allerverschillendst opgevoed; - voor het grootste deel slechts aan zich zelve en de indrukken van geheel verscheiden betrekkingen overgelaten; - door de ingenomenheid met het een of ander voorbeeld van inheemsche of uitheemsche letterkunde medegesleept; - verpligt door allerlei proeven, och, dat er geen prullen onder liepen, zonder raad, de mate hunner eigene krachten te nemen; - eerst allengs door nadenken tot bewustzijn gekomen van wat men schrijven moet, door de

praktijk overtuigd van wat men schrijven kan; - altijd weder op het dwaalspoor gebragt door een groot publiek zonder smaak, dat het slechte na het goede met hetzelfde genoegen verslindt; - dan weder aangemoedigd door de kennis met de beschaafde, maar door al de deelen van het groote rijk verstrooide menigte, en gesterkt door meêwerkende, meêworstelende tijdgenooten, - zoo bereikt de duitsche schrijver eindelijk den mannelijken leeftijd, waarin hem de zorg voor zijn onderhoud, de zorg voor zijn gezin verpligten, uit den kring zijner studiën in de wereld om hem heen rond te zien; den leeftijd, waarin hij zich, dikwijls in den pijnlijksten strijd, door werken, die hem zelf mishagen, de middelen verschaffen moet, om datgene te mogen leveren, waarmeê zijn ontwikkelde geest zich alleen zou wenschen bezig te houden. Welk duitsch geacht schrijver zal zich niet in dit beeld herkennen, en wie zal niet in stilte maar met smarte toestemmen, dat hij dikwijls genoeg naar de gelegenheid heeft gezocht, vroegere grillen van zijn origineele genie aan eene algemeene nationaal-cultuur, welke hij, helaas! niet aantrof, te onderwerpen? Want de beschaving der hoogere standen, door vreemde zeden en uitheemsche letterkunde, hoeveel voordeels zij ons ook hebbe gedaan, belemmerde toch den Duitscher zich als Duitscher vroeger te ontwikkelen.

En nu beschouwe men de werken van de duitsche poëten en prozaïsten, die naam mogen hebben. Hoe zorgvuldig, hoe gemoedelijk bleven zij op hunnen weg eener verlichte overtuiging getrouw! Het is niet te veel gezegd, wanneer wij beweren, dat een verstandig, vlijtig letterkundige, door de vergelijking der gezamenlijke uitgaven van onzen Wieland - een man waarop wij, spijt het morren van alle Smelfungi, trotsch mogen zijn, - louter uit de allengs strengere correctiën van dezen altijd naar verbetering strevenden schrijver, eene volkomene studie van den smaak zou kunnen leveren.’

Ieder verlustige zich zelven in het vinden van overeenstemming en afwijking met de toestanden ten onzent, - ons vergunne men slechts de opmerking, dat wij ons kwalijk kunnen verklaren, hoe dezelfde hand naar Claudius en Wieland tastte. Met een oog op onzen rijkdom aan o n d e r o n s j e s , schijnt ons de vertaling van den W a n s b e c k e r B o d e noch gewenscht, noch vereischt; met een oog op den toestand van

zekere groote stad, weten wij wel waar de A b d e r i e t e n , als ‘eene kleine geriefelijkheid’ te huis gezonden, heilzaam bitter zouden zijn.

Eene uitbreiding dezer b i b l i o t h e e k behoort tot onze levendigste wenschen, - behoeven wij er bij te voegen, dat wij hopen door de vervulling van deze, Duitschland volkomener vertegenwoordigd te zien? Verklare wie kan het droevig verschijnsel, dat ons, die maandelijks met onverteerbare voortbrengselen der germaansche pers worden overstelpt. Schiller ten halve, Göthe schier geheel vreemd bleef! En echter, een blik op de engelsche letterkunde volstaat om te overtuigen, hoe de meesters vooruit zijn gegaan, als leerlingen in zijne school gevormd.

Wij hebben de schrijvers, in deze verzameling opgenomen, vlugtig vermeld, - wij hebben bevoegder dan wij zijn gaarne het woord gegeven, - het bleven wenken en wenschen, - kon het bij dergelijken rijkdom anders? Wij loopen gevaar Longfellow te vergeten. Het zij verre. Eene vertaling zijner E v a n g e l i n e , zijn wij der vriendschappelijke zamenwerking van S.J. van den Bergh en B. Ph. de Kanter verschuldigd. Vroeger reeds gaven wij blijk van onze sympathie voor het meesterstuk, dat, met de H e r m a n e n D o r o t h e a , tot onze lievelingslectuur behoort, en beurt houdt, als wij een bewijs wenschen bij te brengen, ‘welke burgerlijke epopeën, in de dagen onzer gerijpte beschaving, zeker zijn open ooren en open harte vinden.’ Er is eene gelukkige overeenstemming en tegenstelling tevens in beider belangwekkenden achtergrond, in de beminnelijke hoofdfiguur van het eene en van het andere dichtstuk: de omwenteling der achttiende eeuw, en eene nieuw ontluikende wereld, - de idyllische Dorothea, en de christelijke Evangeline. Wij hebben slechts ééne bedenking tegen de opname in deze bibliotheek; zij is deze: louter de lof van den tijdgenoot geeft geen regt op den naam van klassiek. Van elk letterkundig gewijsde blijft een beroep op de nakomelingschap open; slechts zij vonnist in het hoogste en het laatste ressort. De moederkerk, meenen wij, eischt dat er honderd jaren verloopen zijn, eer zij iemand kanoniseert, - en dan nog komt er protest bij protest tegen den nieuwen heilige in.

Wij schamen ons schier onze aarzeling in het verleenen

van den titel, die toegang geeft tot deze bibliotheek, wij, die in onbekrompenheid wenschten te wedijveren met Sainte-Beuve. Voor de laatste maal tot zijn opstel terugkeerende, vergunt gij ons, die u hebben medegedeeld wat volgens hem een klassiek is, te besluiten met een blik op hen, die hij gaarne onder de klassieken rangschikken zou. Ieder voege er in gedachte zijne lievelingschrijvers bij, zoo als wij het de onze hier en daar zullen doen.

De tempel van den smaak, zegt hij, moet anders, dan hij voor vroegere geslachten voldoende mogt heeten, worden ingerigt, maar dien herbouwende, hebben wij hem slechts te vergrooten, opdat hij het Pantheon aller edelen van ons geslacht, het Pantheon dergenen worde, welke voor een aanzienlijk en duurzaam deel de som der genietingen van den geest in genre bij genre hebben vergroot. Wat mij betreft, die, het is blijkbaar, geen aanspraak maken mag er de bouwheer, er de stichter van te zijn, gaat hij voort, ik zal mij bepalen aan eenige wenschen lucht te geven, mogt het zijn eene bijdrage te leveren tot het bestek. Vergunne men mij slechts op den voorgrond te stellen, dat ik niemand onder de waardigen zou willen uitsluiten, - Spinoza het minst van allen, lasschen zij hier in, die ten onzent de wijsbegeerte beoefenen - dat ieder er zijne plaats of zijn plaatsje moet vinden, van de onafhankelijkste der scheppende geniën, en de grootste der klassieken zonder het zelf te weten, van Shakspere af, tot den minsten der klassieken, tot Andrieux toe, - ook menige o n z e r vermaardheden zal dus de vergetelheid ontgaan. Er is van een ander huis gezegd, dat het vele woningen heeft; dat zij hier beneden waar van het koningrijk van het schoone, als hier boven van het koningrijk der hemelen. Als altijd en overal zou Homerus er de eerste in moeten wezen; iets goddelijks valt hem niet te ontzeggen; maar wie zou er tegen hebben, wanneer achter hem die drie, naar men beweert, heerlijke dichters zich ophieven, ons zoo lang onbekend, die andere homeeren van het Oosten, welke voor de aziatische volken verhevene en gevierde heldendichten schreven, de Hindousche dichteren Valmiki en Vyasa en de Perzer Firdousi? Het is goed, op het gebied van den smaak ten minste te weten, dat er zulke mannen bestaan, en het menschelijk geslacht geen lid te korten. Onzen oosterlingen, voegen wij er tusschen, onzen Roorda's, onzen Dozy's, onzen Veth's, blijve het overgelaten uit de gul-

den eeuwen dier ondergegane wereld, waarvan Göthe's genie al het belang voor ons westerlingen voorgevoelde, vernuft bij vernuft in den gezegenden Archipel en in het gelukkig Arabië regt te doen. Die hulde gebragt hebbende, zegt Sainte-Beuve, aan hen, jegens welke men op ons standpunt volstaat, als men hen gewaar wordt en erkent, zouden wij binnen het bereik van onzen gezigteinder blijven, en het oog zich verlustigen in duizende grootsche of liefelijke tafereelen, zich vermeiden in duizende onverwachte en streelende ontmoetingen, wier schijnbare verwarring echter altijd iets harmonisch hebben zoude. De oudste der wijzen en der dichters, zij die de menschelijke zedeleer in grondregels hebben gebragt, en zij die haar op eenvoudige wijze hebben gezongen, zouden elkander met ‘schaarsche en zoete’ woorden bejegenen, en er zich niet over verwonderen de een den aêr dadelijk te verstaan. De Solon's, de Hesiodussen, de Theognissen, de Job's, de Salomon's en waarom ook zelfs Confucius niet? zouden den vernuftigsten onder de nieuweren minzaam de hand reiken, en de la Rochefoucaulds, de la Bruyères zouden, naar hen luisterende, getuigen: ‘Zij wisten alles wat wij weten, en de ondervinding verjongend, hebben wij niets gevonden.’ Op den meest in het oog vallenden en gemakkelijkst te bestijgen heuvel zou Virgilius, omringd van Menander, Tibullus, Terentius, Fénelon, met deze een genoegelijk gesprek aanknoopen, zou hij eene heilige tooverkracht op hen uitoefenen. Wij verbeelden ons zijn aanvallig gelaat, door den glans van de genie bestraald, door de schaamte gebloosd, zoo als hij er moet hebben uitgezien op den dag, toen hij, den schouwburg van Rome binnentredende, op het oogenblik, dat men er zijne verzen voordroeg, het gansche volk voor hem eensklaps en eenparig zag oprijzen en hem geene mindere eere bewijzen dan aan Augustus zelven. Wij zouden ons zeer bedriegen, wanneer gij onder de schare, zedig in den lommer van het geboomte verscholen, niet eenige onzer vernuften welgevallig hoordet toeluisteren, aangelokt door zoo schilderachtigen stijl en zoo zoeten zang, Casparus Barlaeus en Willem van Haren bij voorbeeld, Jan Hendrik van der Palm en David Jacobus van Lennep. Niet verre van hem, en het betreurende van zoo waard een vriend te zijn gescheiden, zou Horatius op zijne beurt voorzitten - (immers voor zooverre een dichter en een zoo geestig

wijze voorzitten kan) - in de groep der poëten, die het dagelijksche leven hebben bezongen, en die de kunst verstonden te kouten, schoon zij dichters waren, - Pope en Boileau, de een minder kitteloorig, de ander minder knorrig geworden. Montaigne, die echte poëet, zou meê van het gezelschap zijn, en juist door zijne tegenwoordigheid allen zweem van letterkundige school aan dat hoekje ontnemen. Lafontaine zou er zich zelven vergeten, en minder wisselziek geworden, van de plek niet wijken. Hoe Huygens er zich onder zijns gelijken verlustigen, hoe het vernuft van den naauwelijks in dien kring getredenen Staring er vonkelen zou! Voltaire zou er zich een oogenblik vermaken, maar hoe prettig hij het er vinden mogt, geen geduld hebben er lang te blijven. Een paar figuren in het verschiet zouden hem misschien dol nieuwsgierig maken, het zouden Schiller en Bilderdijk zijn, van wie gij het belangwekkend gesprek reeds hebt gehoord.

Eer de geestige luisteraar ook onder hen zijne plaatse vindt, deele hij ons, wat hem later is overgebriefd, mede.

Op denzelfden heuvel als Virgilius, slechts een weinig lager gezeten, zou men Xenophon zien, zoo aansprakeloos, dat niemand den veldheer in hem vermoeden zou, geheel een priester der muzen gelijk, omringd door de attische geleerden aller talen en volken, tot uit het vergeten Holland toe, de Addisons, de Pellissons, de Vauvenargues, de Van Effens, al de geesten, die eene gemakkelijke overreding, eene keurige eenvoudigheid, eene bevallige achteloosheid wisten te waarderen; Hooft verpoost er zich van zijnen hoofdbrekenden Tacitus.

Op het middenpunt van den heuveltop zouden drie groote mannen er behagen in scheppen elkander dikwijls te ontmoeten in den zuilengang voor den voornaamsten tempel (want er zouden er verscheidene in den omtrek zijn); en niemand, hoe groot ook, zou het invallen de vierde te willen wezen, zou het wagen zich in hun onderhoud, zich in hun stilzwijgen te mengen, zóó indrukwekkend zou hunne schoonheid, hun maat houden in den overvloed, zóó voorbeeldeloos die volmaaktheid van harmonische ontwikkeling zijn, welke slechts eens in de volheid der jeugd van de wereld wordt aangetroffen. Hunne drie namen zijn het ideaal der kunst geworden: Plato, Sophocles en Demosthenes. En echter, als gij dien halven goden het hunne

hadt gegeven, zoudt gij geene oogen hebben voor dien drom daar beneden, die talrijke en bekende schare van uitstekende geesten, welke bij voorkeur Cervantes en meer nog Molière op den voet volgt? die practische schilders van het leven, die toegevende vrienden, die mildste onzer weldoeners, daar zij den geheelen mensch innemen door hunnen lach; daar zij hem in hunne scherts ervaring leeren opdoen, en over het onberekenbaar vermogen beschikken eener verstandige, hartelijke, geoorloofde vreugde.

Tallooze schakeringen van den roman, die mijn der jongste letterkunde, zouden hier ten minste met een woord moeten worden vermeld; in een schemerzieke vista zoude ons Hiawatha's luister moeten aantrekken, maar het gaat ons als Sainte-Beuve, die eene beschrijving opgeeft, welke, om volkomen te zijn, geheel een boek vullen zou. De middeneeuwen, voegt hij er bij - en wie zou geen vrede willen houden met hare talrijke bewonderaars - de middeneeuwen en Dante zouden zich heuvelen hun gewijd zien aangewezen; geheel Italië zou schier als een lusthof voor u liggen uitgespreid; Boccaccio en Ariosto zouden er zich in vermeiden en Tasso zou de vlakte van Sorrente hem weer, in de schaduw harer oranjeboomen, eene vergeefs gezochte ruste zien aanbieden. Engeland, Germanië, al de natiën in den nacht van het Noorden vergeten, van de dichters der Edda's af tot Oehlenschlaeger en Tegnèr toe, en Polen en Russen en Slaven, zij zouden voor hunne groote geesten een eigen oord verwerven; maar, minder bekrompen vrienden van het o n d e r o n s , eindelijk menschen geworden in den waren zin des woords, zouden zij er lust in scheppen veel en vaak ieder zijne wijk te verlaten, en heinde en veer om te wandelen, om daar, waar zij dat het minst mogten verwachten, broeders of meesters aan te treffen. Lucretius, bij voorbeeld, zou er genoegen in vinden, zich met Milton te onderhouden over den oorsprong der wereld en de ontwarring van den bajert; doch ieder in zijnen geest sprekende, zouden zij elkander slechts begrijpen, zouden zij het slechts ééns zijn over de goddelijke tafereelen der poëzij en der natuur. Vondel, vergun ons de overtuiging lucht te geven, zou er aan de zijde van Göthe zich in verlustigen hoe zoo veel grieksch met zoo veel germaansch kon zamensmelten, en onze Onno Zwier, in de school van den duitschen dichtervorst hollandschen leerling bij leerling aan-

treffen, daarom niet minder in bewondering voor zijne G e u z e n ontgloeid, van dankbaarheid voor zijn genie blakend - of zoudt gij dezen uit de rij onzer klassieken durven uitmonsteren?

De gansche voorstelling is maar een droom - waarvan ieder onzer echter voor zich zelven, wat hem aanlokkendst scheen, kan verwezenlijken. Eene kleine bibliotheek, eene verzameling, van hoe weinige boeken dan ook, maar van auteurs, die men liefheeft, die men leest en herleest, en telkens nieuw en telkens nuttiger vindt, zij is binnen elks bereik. Onderrigt in kennis, opbeuring in droefenis, ontspanning van arbeid, ontwikkeling van hoofd en van harte, voor hoe weinige guldens zijn ze veil, voor hoe weinige guldens, vaak door den minst bedeelde onzer aan vlugtige vermaken verkwist. Helaas! zal het ooit weder hollandsch worden, wat inheemsch zoo algemeen plagt te wezen in de dagen van Hollands grootheid, toen Huygens van zijne boeken zong:

> 't Zyn menschen sonder ziel en lyf, die met my spreken,
> Als my het hooren lust; 't zyn wijsen die my preken,
> 't Zyn sotten die my vreughd aandoen en vrolickheit,
> 't Zyn oude hoofden die my 't aller naest bescheid
> Van d' oudste eewen af ordentelijck verthoonen,
> 't Zyn konstenaers die 'k niet en hoeve te verschoonen:
> Ick vraeghe met gebied, sy doen my rekenschap
> Van 't innerlycke mergh van all' haer wetenschap.
> Die luyden houd ick staen gesloten in een kerckhof,
> Dat kerckhof is de sael daer ick het meeste werck of
> Van all' myn' salen maeck, die op haer' schoonsten dagh
> Niet schoons en draghen als geweven wollen ragh.
>
> Cluys-werck, 370-384.

E.J. POTGIETER.

Bibliographisch album.

Chartae theologicae, librorum censuras et doctrinae sacrae miscella continentes. Auditorum imprimis, qui sibi fuerunt vel sunt, in usus edidit Hermannus Bouman, Theolog. Doctor et in Academia Rheno-trajectina Professor. Liber Secundus. (*T.a.R., apud C. van der Post Jr.* 1857.)

Na ongeveer vier jaren is een Liber Secundus der Chartae theologicae van Prof. Bouman in het licht verschenen. Het plan van bewerking is hetzelfde als dat van het Eerste Boek. Wij vinden hier meer of min uitvoerige levensberigten van Prof. Royaards, van L.F.F. Theremin, J.H.B. Dräseke, R.F. Eylert; recensïen der commentaren van Knobel op Jesaja; van Meyer, Lünemann en Huther op enkele boeken des N. Testaments; van de Wette op de schriften van Johannes, op de brieven van Petrus, Judas en Jacobus en op de beide brieven van Paulus aan de Corinthiërs; verder van Tischendorfs Euangelia Apocrypha en van Wahls clavis V.T. Apocryphorum; eindelijk een ‘Monitum, quo per sublatam Theologorum ex scholis linguam Latinam, quae sacrae disciplinae speranda sit progressio disquiritur,’ aan de lezers van ‘de Gids’ reeds bekend door Prof. van Gilse's warme tegenspraak; ten slotte nog een achttal quaestiones en eenige addenda et emendanda.

Eene uitvoerige beoordeeling van deze verschillende stukken kan hier te eer achterwege blijven, naardien zij meest alle zelve beoordeelingen zijn. Daarenboven zijn zij geschreven in den zelfden geest als het eerste stuk der *Chartae*, zoodat ik volstaan kan met verwijzing naar mijne opmerkingen daaromtrent in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift (II, 219 verv.). Er is slechts ééne bijzonderheid, die mij thans meer nog dan vroeger getroffen heeft en waarbij ik dus, voor weinige oogenblikken, de aandacht der lezers van ‘de Gids’ wensch te bepalen. Ik bedoel de verhouding, waarin Prof. Bouman zich hier stelt tot de historische kritiek, toegepast op de Schriften des O. en N. Testaments. Wij leeren haar kennen vooral uit de recensie van Knobels Jesaja en van Meyer's Commentaren op de Synoptische Evangeliën.

Knobel wordt door den S. berispt wegens verwaarloozing van de *aesthetische* zijde der exegese. In hoeverre dit te regt geschiedt, waag ik niet te beslissen. Er is zeker geen beter, geen veiliger weg om tot de waardering van Jesaja's voortreffelijkheid als dichter te geraken, dan dat men naar vermogen trachte hem te *verstaan*; dezen weg nu heeft Knobel bewandeld. De gevolgtrekking kon hij te eer aan zijne lezers overlaten, omdat zijn commentaar behoort tot het *Kurzgefasstes* Exegetisches Handbuch zum A.T., en alzoo beknoptheid een eerste pligt voor hem was[1]. Deze opmerking zou evenwel moeten vervallen, indien het waar was - wat de S. p. 100 sq. beweert - dat het voorbijzien van Jesaja's eigenaardigheid als dichter en stylist op de *kritiek* een' nadeeligen invloed heeft uitgeoefend. Knobel houdt namelijk H. XL-LXVI, verder H. XIII, XIV en enkele andere gedeelten van Jesaja, voor producten van den tijd der ballingschap. Tot dit besluit, zegt de schrijver, zou hij niet ligt gekomen zijn, indien hij op de poëtische waardij dier hoofdstukken behoorlijk acht gegeven had. Doch wij willen den S. zelven laten spreken: ‘Is het denkbaar’ - zoo had Knobel zich zelven en anderen moeten afvragen - ‘is het denkbaar, dat dichtstukken, wier voortreffelijkheid en verhevenheid door geene andere voortbrengselen der Hebreeuwsche poëzij overtroffen wordt, ontstaan en te boek gesteld zijn in tijden, toen onder de vrees voor de woeste overheersching der buitenlanders of onder haren zwaren druk de dag der slavernij reeds begonnen was de voortreffelijkheid der vaderen ten halve weg te nemen? Toen tegelijk met Jehova's volk zelf, blijkens de schriftelijke gedenkstukken van dien tijd, ook tevens de Poëzij opgehouden had te bloeijen en de taal, door den veelvuldigen omgang met vreemdelingen, hare vroegere zuiverheid en ongeschondenheid verloren had? Wijken wij niet, door dit te stellen en aan de rampzaligste tijden een rijken oogst van de uitnemendste dichtstukken toe te kennen, van dát oordeel over de opkomst en het verval der poëzij af, hetwelk door de geschiedenis der letterkunde van bijna alle volkeren wordt aanbevolen?’ Indien Knobel op deze bedenkingen gelet had, dan zou hij zich wel gewacht hebben, zoo voortreffelijke stukken in de koperen eeuw der Hebreeuwsche Literatuur te verplaatsen.

Tot de mededeeling dezer woorden zag ik mij genoopt, niet omdat ik het zou afkeuren, dat op taal en stijl werd acht gegeven ter bepaling van den ouderdom van eenig boek, maar omdat het mij onmogelijk toeschijnt eenig kritisch geschilpunt door het bijbrengen van dergelijke *algemeenheden* te beslissen. Wanneer tegen de authentie van Jes. XIII, XIV, XL-LXVI geene andere dan hoogst on-

1 Prof. Bouman maakt hierop zelf opmerkzaam, p. 101.

beduidende bedenkingen waren ingebragt, dan zou welligt aan de poëtische waardij dier hoofdstukken tot vaststelling van hunnen ouderdom eenig gewigt kunnen worden toegekend. Doch ieder deskundige weet - en die het niet weet, kan het bij Knobel naslaan - dat de redenen, waarom die gedeelten van Jesaja thans door velen in de ballingschap worden gesteld, èn vele in getal èn zeer zwaarwigtig zijn. Het is hier de plaats niet, om ze te ontwikkelen. Meent iemand, dat zij onvoldoende zijn, hij behoort ze één voor één te wederleggen. De kritiek behoort analytisch te werk te gaan en houdt op kritiek te zijn, zoodra zij, in plaats van uit de bijzonderheden haar besluit op te maken, door algemeene beschouwingen bezwaren van bijzonderen aard tracht weg te cijferen. Daarenboven zijn dergelijke algemeenheden meestal slechts ten halve waar en behoort men daarom in hare toepassing uiterst voorzigtig te werk te gaan. Zoo is het ook in dit geval. Dat de slavernij op het individu en op een volk een' neêrdrukkenden invloed uitoefent en alzoo de poëtische gave niet opwekt, is zeker over het algemeen waar. Doch de toestand der Israëlieten gedurende de Babylonische ballingschap was geen slavernij in den eigenlijken zin. Daarenboven werden de aangehaalde hoofdstukken van Jesaja geschreven, toen de hoop op terugkeer naar het vaderland en herstel van Israëls alouden luister ontwaakt was en zich begon te bevestigen. Moest niet dat blijde uitzigt alle krachten en vermogens des volks en niet het minst zijne poëtische gave in beweging brengen? Zijn niet schilderingen als die van den tweeden Jesaja onder zoodanige omstandigheden zeer verklaarbaar? - Maar, zegt men, *de taal* wijst dan toch in elk geval op een vroeger tijdvak. Ik ontken niet, dat zij betrekkelijk zuiver is, maar wel dat zij op ééne lijn staat met die van Hizkia's tijdgenoot. Onder de bewijzen daarvoor door Knobel aangevoerd, zijn er zeker enkele, die geen steek houden, maar de groote meerderheid is geheel zeker en volkomen afdoende. Zoowel de eerste, als de tweede Jesaja munt als schrijver uit, maar ieder op zijne wijze. Wendingen en spreekwijzen, die den eerstgenoemde eigen zijn, ontbreken bij den laatste en omgekeerd. Zietdaar al te maal feiten, die ook bij de erkenning der aesthetische waardij van Jes. XL-LXVI blijven bestaan, maar bij de onderstelling der identiteit van de beide auteurs niet verklaard kunnen worden. Ik acht die van veel meer belang dan de bijzonderheden, waarop de S.p. 108 sqq. de aandacht vestigt. Het is waar: Knobel is evenmin als eenig ander criticus in staat geweest, om met volstrekte zekerheid de redenen aan te wijzen, ten gevolge waarvan met de echt-Jesajaansche godspraken profetiën uit een ander tijdvak verbonden zijn geworden. Maar dat van hem te vorderen is immers onbillijk, even als het niet vrijstaat *a priori* te beweren, dat zoo iets onmogelijk kan hebben plaats

gehad. Wat weten wij met eenige zekerheid aangaande de verzamelaars van den Kanon des O.T. in het algemeen en die van Jesaja's godspraken in het bijzonder? Niets, volstrekt niets. Welnu, zoo mogen wij dan ook niet op de naauwkeurigheid, op de bekwaamheid dier verzamelaars bouwen als op een' onwankelbaren grondslag. Van *zekere* feiten behoort de kritiek uit te gaan, van de toestanden en gebruiken door de profeten ondersteld, van hunne taal en stijl en wat dies meer zij. Doet zij dat, dan verdient zij den naam van *critica aëria* niet, dien de S. haar (p. 110) geeft. Die titel past veeleer op eene kritiek, die van de traditie, als ware zij onfeilbaar, uitgaat, terwijl het onmogelijk is en blijft, de geloofwaardigheid dier traditie zelve ook slechts in het algemeen te betoogen.

De geachte schrijver houde het mij ten goede, dat ik met eenige warmte de zaak der nieuwere kritiek tegenover hem bepleit. Ik acht het in hem zeer natuurlijk, dat hij gevoelens, die in vroeger tijd zonder genoegzame grondigheid en dikwerf met eene tegen den Bijbel vijandige bedoeling voorgedragen werden, ook nu nog met een ongunstig vooroordeel beziet en er dus meer op uit is, om daartegen losse bedenkingen in te brengen, dan ze in hnnnen zamenhang en met al de gronden, waarop zij steunen, te beschouwen. Voor ons, jongeren, is de naam *Rationalismus* geen schrikbeeld meer. Wij zijn ons bewust, het goed te meenen met Bijbel en godsdienst, al zijn wij het ook in sommige opzigten eens met hen, die men vroeger als ongeloovigen en bijbelbestrijders plagt te brandmerken. Dat wij dwalen, is ligt mogelijk. Maar vóórdat wij daarvan overtuigd zijn geworden, kunnen wij onze gevoelens niet wijzigen. Met Tregarva kunnen wij zeggen: ‘When the Lord shows a man a thing, he can 't well help seeing it.’ Meent iemand, dat de feiten, die wij opmerken en in het licht stellen, ons niet door God, maar door onze verbeelding worden getoond, hij wijze dat aan, maar - duidelijk en naauwkeurig, zonder magtspreuken. Wat heeft de anti-kritische rigting tot heden toe b.v. ten aanzien der authentie van Jes. XL-LXVI geleverd? Wat geeft ons b.v. Hengstenberg daaromtrent in de onlangs verschenen tweede uitgave zijner Christologie? Ik aarzel niet, zijn betoog armzalig te noemen, gelijk ik het onmogelijk acht, dat eenig voorstander der onechtheid zich door dergelijke redeneringen van het tegendeel laat overtuigen. Gevoelt iemand tot het leveren eener zamenhangende wederlegging geen lust, hij late liever het geschilpunt onaangeroerd, dan het als in het voorbijgaan met enkele woorden te behandelen. Anders wordt hij bijna noodzakelijk onregtvaardig jegens zijne tegenstanders en komt er al ligt toe om hen, als waren zij schooljongens, met eene hartelijke vermaning naar huis te zenden.

Wat ik daar opmerkte is ten deele evenzeer toepasselijk op Prof. Bouman's oordeel over Meijer. Het is bekend, dat deze geleerde in

zijne Commentaren op de historische boeken des N. Testaments de kritiek met voorzigtigheid heeft toegepast. Terwijl hij b.v. de geloofwaardigheid van Lukas in het algemeen en inzonderheid van vele der wonderverhalen in het Evangelie en in de Handelingen, ook naar des Schrijvers oordeel, gelukkig verdedigt, openbaart hij twijfel aan de werkelijkheid van enkele door dien zelfden Lukas geboekte gebeurtenissen, b.v. van de verschijning des Engels in Gethsemané (Luk. XXII: 43, 44) en van het spreken in vreemde talen op den eersten Christelijken Pinksterdag (Hand. II: 4). Met de beoordeeling der bewijzen voor die ontkenningen bijgebragt, behoef ik mij hier niet in te laten. Ook Prof. Bouman doet dat niet (p. 148 sq.). Volgens hem is de kritiek van Meijer, die in de schriften van denzelfden auteur het één voor historisch, het ander voor onhistorisch houdt, inconsequent en daarom stellig af te keuren. Uit de aangehaalde voorbeelden zal blijken ‘quam infirma sit atque invalida, quam parum sibi constans, anceps illa critica, quae, pede incedens vacillante, modo in hanc inclinat partem, mox justis sine caussis in contrariam inflectit nutatque, nec certis ducendam se curat judicandi principiis.’ De Tubingers hebben, volgens Prof. Bouman, alle regt om Meijer, uit naam der consequentie, tot verwerping van al de berigten van Lukas op te wekken en om zijne polemiek tegen hunne eigene ontkenningen als ongepast af te wijzen.

Het is mij niet onbekend, dat de historische kritiek hier niet voor de eerste maal aldus wordt afgeschilderd. Niets is meer gewoon, onder geleerden zoowel als ongeleerden, dan de bewering, dat men òf alles aannemen òf alles verwerpen moet. Het behoeft evenwel ter naauwernood aanwijzing, dat dit gevoelen ten eenenmale verwerpelijk is. De werkzaamheid der kritiek - reeds haar naam bewijst het - is eene schiftende. Eene kritiek, die alles wegwerpt, of omgekeerd alles aanneemt, is misschien in de oogen van het groote publiek consequent, inderdaad is zij de inconsequentie zelve. Zij is even onredelijk als een landman, die in plaats van de wan te gebruiken, het koren wegwerpt met het kaf, of het kaf even hoog waardeert als het koren. ‘En bloc’ aannemen of verwerpen is het werk van het vooroordeel of van het ongeloof; onderscheiden en beoordeelen is de taak der kritiek. De onkundige menigte moge het spreken van Bileams ezelin op ééne lijn stellen met de opstanding des Zaligmakers, de man van wetenschap behoort zich voor dergelijke miskenning van alle regelen van historiographie te wachten. Dán eerst mag men te regt de kritiek berispen, wanneer zij een' willekeurigen of een veranderlijken maatstaf aanlegt. Meijer heeft dat in de beide boven aangehaalde gevallen niet gedaan. Hij erkent, ook bij de beoordeeling dier beide verhalen, dat Lukas de waarheid heeft willen schrijven en gegeven heeft, wat hij ‘na alles van voren aan naarstig on-

derzocht te hebben' voor waarheid houden moest. Daaruit volgt, dat Lukas' berigten onwedersprekelijk zijn, zoodra hij verhaalt wat hij als ooggetuige gezien had - maar men kan er niet tevens uit afleiden, dat hij naauwkeurig kennis droeg van hetgeen, dikwerf vele tientallen van jaren vroeger, buiten zijne tegenwoordigheid had plaats gehad. De mogelijkheid van onwillekeurige dwaling bleef in zoodanige gevallen bestaan. Meijer voert zijne gronden aan ten betooge, dat die mogelijkheid in de beide aangehaalde gevallen werkelijkheid is. Men kan van hem verschillen in de waardering dier bewijzen - maar hem van inconsequentie te beschuldigen acht ik onredelijk. De 'certa judicandi principia' zijn die, welke aan het objectieve (d.i. aan de als geloofwaardig erkende berigten van anderen, aan den aard der Hebreeuwsche of oud-Christelijke historiographie, enz.) ontleend zijn - niet, gelijk men uit de boven medegedeelde plaats zou opmaken, zulke beginselen die in alle gevallen tot hetzelfde resultaat (= de volstrekte geloofwaardigheid van alle Bijbelsche berigten) leiden moeten.

Stond ik wat langer stil bij de enkele bladzijden, door den S. in het voorbijgaan aan de ontwikkeling zijner denkbeelden over de kritiek gewijd, de belangrijkheid van het verschil tusschen hem en mij moge dat verontschuldigen. Het zal overigens wel niet noodig zijn, dat ik op de vele belangrijke wenken en mededeelingen, ons in de *Chartae* gegeven, de aandacht der lezers vestige: zij hadden alle regt die hier te verwachten en zullen zich in hunne verwachting niet bedrogen zien. Ik betuig den schrijver voor hetgeen hij ons uit den rijken schat zijner kennis en zijner aanteekeningen heeft ten beste gegeven, mijnen welgemeenden dank.

Leiden.

A. KUENEN.

Bibliotheek voor buitenlandsche Theologie, uitgegeven door Dr. J.C. Zaalberg Pz. en A.W. van Campen. Twee deelen en derde deel, eerde stuk. Deventer, J. de Lange.

Achtereenvolgens ontving ref. door de redactie van 'de Gids' de uitkomende stukken dezer bibliotheek. Met de eerste aflevering van het derde deel is die toezending opgehouden, zeker omdat de uitgever de zijne staakte, of.... omdat het tijdschrift gestorven is? 't Is den schrijver dezer regelen niet bekend. In 't eerste geval had de uitgever gelijk, want ref. liet hem te lang op eenige aankondiging wachten. En dat waarom? De zaak is niet zoo gemakkelijk. De stukken in deze Biblio-

theek bevatten de kern van de theologie des buitenlands. Daarover een oordeel uit te spreken, is lang niet ligt. En dan nog die ‘boekaankondigingen,’ zoo rijk en zoo vol.... *te* vol zeker!..... Waarlijk, bij het zien van zulk een stapel van geleerdheid van verschillenden aard, moet de moedigste recensent wel beven.

Toch wil ik niet langer zwijgen over eene onderneming, die hoogst, hoogst aanbevelingswaardig is. Na het verlaten der akademie moet de predikant t'huis blijven op het gebied der godgeleerdheid; maar hoe vindt hij daarvoor gelegenheid? Dan buitenlandsche tijdschriften zich aanschaffen, - dit gedoogt de beurs niet; en op dorpen bestaan er alleen bij uitzondering leeskringen voor een of ander theologisch periodiek werk; wie vindt ook den tijd om alles maar te doorbladeren, wat er op godgeleerd gebied in 't licht verschijnt? Wie kan dat alles lezen, *goed* lezen, en zijne overige ambtsbezigheden getrouw waarnemen? - Daarom is het nuttig, dat het voornaamste, het allervoornaamste bijeenvergaderd wordt en voor matigen prijs te verkrijgen is. Het belet u vreemdeling te worden in een land dat *uw* land is.

Evenwel zien wij gedurig in ons vaderland pogingen aanwenden om in deze behoefte te voorzien - en die pogingen mislukken. Het repertorium, dat vroeger bij Sepp in 't licht verscheen, dat later aan de handen van de Keyser was toevertrouwd, kan het getuigen. Zal 't met de ‘Bibliotheek’ van Zaalberg en van Campen beter gaan? Ge moogt er gerust aan twijfelen, en, bedriegt u niet alles, dan behoeft ge den uitgever de Lange niet te benijden. Wat mag er de reden van zijn? Zeker niet de *bekwaamheid* der redakteuren. Hunne vertalingen en aankondigingen geven er genoeg blijk van, al konden die aankondigingen van Z. wat minder breed en wat minder uit de hoogte zijn. Doch het is voor beide deze mannen onmogelijk, genoeg tijd en zorg aan zulk een tijdschrift te besteden. Minder belangrijke stukken moeten soms vertaald worden, omdat de zetter dringt en er een stuk der ‘Bibliotheek’ moet in 't licht verschijnen. Soms is eenig gedeelte van een opstel belangrijk genoeg om vertolkt te worden, maar het geheel verdient die moeite niet. En dat zóó naauwkeurig wikken en wegen, dat *be*werken en *om*werken van hetgeen het buitenland oplevert, eischt veel te veel moeite en tijd. Reeds verbaast het ref. dat Dr. Z. zooveel kon leveren, en erkent hij dankbaar, dat in diens vertalingen en in de bijgevoegde aanteekeningen niet minder dan in de boekaankondigingen, zeer veel goeds is. Maar het geheele tijdschrift draagt toch van vlugtigheid kenmerken. Er is te weinig methode in. Wil een uitgever zich wagen aan zulk eene onderneming en eenige hoop op goeden uitslag koesteren, zoo kieze hij daartoe uit een' man van veel theologische geleerdheid, bekend met de behoefte van ons publiek, en dien hij zooveel honorarium geeft, dat hij bepaald voor

de ‘Bibliotheek’ en voor haar alleen leven kan. Deze zal geen tijd overhouden als hij al wat het buitenland oplevert leest, beoordeelt met het oog op ons land, er van geeft wat en zooveel hier noodig is, in één woord ieder wat naar zijn smaak geeft en onze theologanten op de hoogte houdt.

De Christelijke Huisvriend. Stichtelijke overdenkingen in onze huiskamers, ter geloofsversterking en opbouwing tot een godsdienstig leven. Uitgegeven bij D. Noothoven van Goor, te Leyden. 1857. *Afl.* 1 - 6.

Daar het altijd gewaagd en onbillijk is, een oordeel over iemand uit te spreken, als men hem slechts ééns ontmoet heeft, zoo heb ik opzettelijk - in de hoop, dat het bij de Redactie van ‘de Gids’ geene afkeuring vinden zou - met de aankondiging van dezen *Vriend* gewacht tot hij zich eenige keeren aan mij vertoond had.

En nu ik hem dan 6 maal gezien heb, acht ik mij ook in staat en geregtigd met een enkel woord voor het publiek mij over hem uit te laten. Wel ware het misschien voorzigtiger, de kritiek *nog* een half jaar op te schorten. Maar - zoo wisselvallig zijn alle wereldsche zaken en zoo onzeker is ook het leven! - Hij kan dan wel eens dood zijn of althans op sterven liggen. En, behalve dat het niet bijzonder in mijn' smaak valt necrologiën te schrijven, zoo weet ik ook niet of dit tijdschrift wel zulke stukken in zijn *Bibliographisch Album* zou willen opnemen. Toch zou het mij leed doen, als hier van dezen *Vriend* geene melding gemaakt wierd. Want al zal hij juist niet in eene bestaande behoefte voorzien, al konden we des noods hem, gelijk zoo vele andere *Vrienden*, missen; hij is waarlijk niet slechter dan zijne confraters, hij heeft goede bedoelingen, hij weet onderhoudend, zooals het een' *Christelijken Huisvriend* betaamt, over het *Wezen des Christendoms*, het *Huisselijk leven*, enz. te praten. - Jammer dat onze *vriend* niet op een meer behagelijk uiterlijk kan bogen. Ofschoon, dat is *zijne* schuld niet, en als we daarbij bedenken dat hij zoo'n goed hart heeft, dat hij zijne lessen voor zoo weinig geld wegschenkt, dat hij zelfs zoo mild is nog eene mooije prent op den koop toe te geven, dan kunnen we het hem ook gemakkelijk vergeven. - Genoeg; ik acht onzen *Vriend* een onschadelijk sujet, ik raad alle brave menschen ook hem een klein plaatsje in hunne huiskamers af te staan. Zal hij de wonden onzer eeuw niet genezen, hij zal ze toch ook niet dieper maken. Dat is al veel

- al is het ook niet *zóó* veel, of - mogt het weldra blijken, dat hij bij het publiek te weinig deelneming vindt en dus niet bij magte is, zijn concurrent, het ‘Christelijk Album’ van Kruseman, den voet te ligten (wat natuurlijk tot zijne philanthropische bedoelingen behoort) - we zullen zonder diep leedgevoel kunnen zeggen: *transĕat cum alteris*.

t- C-.

***Assyrië. De Assyrische mogendheid* (1250 *tot* 500 *j.v. Chr.*). *Naar de denkbeelden van Jacob Kruger, voorgesteld door G. Kuyper Hz., Luitenant-Ingenieur. Te Amsterdam, bij C.F. Stemler*. 1856.**

Het overzigt door den Heer Kuyper van Kruger's werk over de Assyriërs en Iraniërs gegeven, is duidelijk gesteld en zeer geschikt om de lezers met de denkbeelden van dien auteur bekend te maken. De combinatiën zelve kwamen mij reeds bij eene eerste lezing zeer gewaagd voor. Inzonderheid geldt dit van het gebruik door den S. van den *Shah-nameh* gemaakt. Waar ik mij in staat gevoelde, Kruger na te rekenen, bepaaldelijk in de chronologie des O.T., daar scheen het mij toe, dat hij niet zelden onkritisch te werk gegaan was en uit de uiteenloopende meeningen niet altijd eene gelukkige keuze gedaan had. En nu ik zie, dat bevoegde autoriteiten in het buitenland (verg. vooral R. Gosche in de ‘Zeitschrift der D.M.G.,’ XI, 300 fg.) de door hem aangewende poging voor mislukt en in elk geval voor ontijdig houden, nu meen ik te mogen oordeelen, dat de oningewijden in deze studiën, waaronder ik ook mij zelven rangschik, wèl zullen doen, indien zij het voorloopig daarvoor houden, dat de oudste geschiedenis van Assyrië nog in het duister ligt en eerst dán zal worden opgehelderd, wanneer men in de ontcijfering der spijkeropschriften verder zal zijn gevorderd. Ik kan het daarom ook niet wenschelijk achten, dat het geheele werk van Kruger in onze taal worde overgezet, hoewel ik den Heer Kuyper dank zeg, dat hij de aandacht van ons publiek gevestigd heeft op een geschrift, dat, zoo al niet onmiddellijk, dan toch middellijk, door de tegenspraak die het uitlokt en door nieuwe gezigtspunten, die het opent, de studie dier hoogst merkwaardige geschiedenis bevorderen kan.

Leiden.
A. KUENEN.

***Kantteekeningen op het Handboek der Geschiedenis van het Vaderland van Mr. G. Groen van Prinsterer, door Mr. C..... Eerste gedeelte. Nijmegen bij H.C.A. Thieme*. 1857.**

De steller dezer Kantteekeningen toont zich niet boven mate ingenomen met zijn werk. Hij gevoelt dat hij, een krank grijsaard, in de weinige weken, die hij aan dien arbeid heeft besteed, niets dat voldoende ware heeft kunnen leveren. Hij is er toe overgegaan zijne aanteekeningen in druk te geven, alleen omdat hij het noodig oordeelde dat de fouten en gebreken van Mr. Groen's Handboek eens werden blootgelegd, na ‘het reeds veeljarig stilzwijgen zelfs van de tot teregtwijzing geroepene en beroepshalve daartoe zedelijk verpligte geleerden.’ Mij dunkt, de Heer C. stelt zich het stilzwijgen der geleerden al te volstrekt voor: herhaaldelijk is het Handboek, in meer dan een tijdschrift, beoordeeld, en niet in alle opzigten gunstig beoordeeld. Ik herinner maar aan de recensie in de Tijdgenoot, die zelfs een antwoord van Mr. Groen heeft uitgelokt. Verder geloof ik niet dat Kantteekeningen, als die van Mr. C., ook al waren zij in alle opzigten afdoende, de werking van het Handboek aanmerkelijk zouden beperken. Het Handboek wordt daarom zoo algemeen gebruikt, omdat het, niettegenstaande zijne gebreken, waarover men het tamelijk eens is, toch, in het geheel genomen, het bruikbaarste is, dat er van onze geschiedenis bestaat. Wil men het Handboek verdringen, dan levere men derhalve een beknopt verhaal onzer geschiedenis, dat in juister rigting gesteld, en de fouten van Mr. Groen vermijdend, even goed geschreven en lezenswaardig zij als het zijne. De Kantteekeningen van Mr. C., ik durf het gerust voorzeggen, zullen weinig lezers vinden, en nog minder lezers aan Mr. Groen onttrekken.

Tot nog toe is maar een eerste stuk der Kantteekeningen uitgekomen; nog twee andere worden ons toegezegd. Het verschenen stuk gaat niet verder dan de eerste afdeeling van het eerste gedeelte van het Handboek, groot 51 bladzijden: de Kantteekeningen beslaan er 169. Het moeten al bijzonder breede kanten zijn, waarop zoo veel kon worden aangeteekend. In het vervolg belooft Mr. C. minder uitvoerig te zijn.

Het gedeelte, dat Mr. C. tot dus verre alleen besproken heeft, is zeker het zwakste van het geheele Handboek. Het beschrijft onze

Middeneeuwsche geschiedenis, en Mr. Groen heeft onlangs erkend dat hij dit tijdvak niet in de bronnen bestudeerd heeft. Zijn doel was dan ook niet naauwkeurig en volledig de geschiedenis onzer Middeneeuwen te schrijven; integendeel, hij verklaart uitdrukkelijk dat ‘de zeer korte opgaaf der hoofdgebeurtenissen tot aan de Hervorming, als ware 't, een Voorberigt is van de eenigszins uitvoeriger schets der Geschiedenis van het Vereenigd-Nederland.’ Geen onpartijdig beoordeelaar zal dus dat Voorberigt, als ware het hoofdzaak, ontleden, en daarop eene veroordeeling van het geheele werk willen gronden. Men moet het boek nemen voor hetgeen het zijn wil. Nu stem ik volmondig toe dat, zelfs als Voorberigt, het eerste gedeelte weinig voldoet; dat veel gemist wordt wat, zelfs in de vlugtigste schets, niet ontbreken mogt; dat sommige hoofdgebeurtenissen onjuist worden voorgesteld: ik noem slechts den trapswijzen overgang der oude gouwregering in de latere graafschappen en heerlijkheden; de vestiging en geleidelijke uitbreiding van het landsheerlijk gezag; de opkomst der steden als beregtigde corporaties. Maar wie zal zulke feiten in Mr. Groen's Handboek gaan zoeken? Montaigne vertelt ergens dat hij, bij het lezen van Geschiedboeken, steeds bedacht welk het dagelijksch bedrijf van den schrijver was, en dat hij hoofdzakelijk lette op hetgeen er, dat bedrijf betreffende, in het boek werd meêgedeeld: was de schrijver soldaat, op het verhaal der krijgsbedrijven; was hij gezant, op den gang der onderhandelingen; was hij staatsman, op de beschouwing der staatszaken, en zoo vervolgens. Nu is Mr. Groen de leider eener godgeleerde en staatkundige partij, en, naar Montaignes voorbeeld, zou ik dus in zijn Handboek bij voorkeur acht slaan op hetgeen hij van de godsdienstige bewegingen en haar invloed op de staatsgebeurtenissen schrijft. Dat is voor hem de hoofdzaak; al het overige is als bijzaak behandeld, en als bijzaak te beoordeelen. De waarde van het werk is te schatten naar de wijs waarop het hoofdonderwerp behandeld is.

De Kantteekeningen zijn van tweëerlei aard; zij betreffen of de rigting en het stelsel des schrijvers, zoo als het op vele plaatsen van het Handboek doorstraalt; of enkele feiten, die hij onjuist zou hebben voorgesteld. Wat de eerste aangaat, de vorm van kantteekening is zeker niet de meest geschikte. Ik zou een stelsel liever stelselmatig weêrlegd zien. Verder had Mr. C. dat stelsel niet uitsluitend uit het Handboek moeten opmaken; uit het Handboek te minder, omdat het van vóór de kennismaking met Stahl dagteekent, en nog geheel den geest van von Haller ademt. Zoo komt Mr. C. te regt op tegen de toepassing van het eigendomsregt op de souvereiniteit; een lievelingsstelling van von Haller, door Stahl hevig weêrsproken en verworpen. Denkelijk heeft Mr. Groen, sints hij het Handboek schreef, die ketterij, op Stahl's vermaning, afgezworen. In het alge-

meen, het antirevolutionaire stelsel, uit ongelijksoortige bestanddeelen te zamen gesteld, verkeert tegenwoordig in een staat van vervorming en overgang; misschien is het daarom beter het voor het oogenblik met rust te laten, en af te wachten wat er ten laatste van worden zal. - De grieven van Mr. C. zijn ook niet nieuw: hij acht de antirevolutionaire leer ultramontaansch in oorsprong en strekking; hij toont de overeenstemming van Mr. Groen met de redactie van de Univers in eenige bijzonderheden aan; hij beschouwt de bedoelingen van de antirevolutionairen als revolutionair bij uitstek. Dat alles is meer gezegd; en de bewijsvoering is evenmin oorspronkelijk. Wij kunnen dus volstaan met de betuiging, dat wij met Mr. C's afkeuring van den geest des Handboeks volkomen instemmen.

Verreweg de meeste aanmerkingen betreffen historische fouten, die Mr. C. in het Handboek meent ontdekt te hebben. Onder deze zijn er slechts weinige - meest van oeconomischen aard - die wij kunnen goedkeuren. Sommige zijn zoo ver gezocht en onbillijk, dat wij ze niet dan uit zucht tot vitten kunnen verklaren. Bij voorbeeld: als Mr. Groen zegt, dat het Romeinsche rijk in de vijfde eeuw is ondergegaan, teekent Mr. C. aan: het Romeinsch-Byzanteinsche rijk is eerst in 1453 door de Turken overweldigd, dus wat Mr. Groen beweert is niet waar. Als Mr. Groen ons land klein en onaanzienlijk noemt, wordt hij eveneens teregt gewezen met eene definitie van onaanzienlijk. En zoo over menige andere uitdrukking, die, juist opgevat, niet het minste bezwaar heeft.

Andere opmerkingen bewijzen niets anders, dan dat ook Mr. C. de Middeneeuwen niet uit de bronnen heeft leeren kennen. Hij noemt Mr. Groen's verhaal telkens historischen roman; maar niet zelden is de voorstelling, die hij in de plaats geeft, ten minste even romantisch. Een enkel voorbeeld. Op bladz. 48 der Kantteekeningen lezen wij: ‘In 826 gaf Lodewijk aan de nieuw gedoopte Deensche prinsen, uit hun rijk verdreven, achterkleinzonen van Radboud, den beruchten aanvoerder der Friesen, al de lage landen aan de zee, te weten: aan Heriold de stad Duurstede met omstreken, waarin 60 kerken bestonden; met Rustringerland, gelegen bij de Weser, in Saxenland; aan Roruk Holland en Kennemerland (met residentie te Duurstede, omdat er geene steden in waren) en aan Hemming Zeeland, alles ter leen, als beneficium.’ Ik weet niet aan wien Mr. C. dit verhaal ontleend heeft, misschien aan van Loon; maar zeker is het dat van dit alles slechts enkele, niet zamenhangende, punten vaststaan, en het overige eene willekeurige aanvulling is, een historische roman, om met Mr. C. te spreken. Soortgelijk is zijne aanteekening. bl. 153: ‘wederregtelijk viel de Hollandsche graaf in 933 in West-Friesland. In het volgend jaar werd hij verjaagd, en door de Friezen vervolgd tot in zijn eigen gebied, ook al onregtmatig verkregen.’ - Gro-

ver misslag komt voor op bladz. 136: ‘de benoeming van den Graaf (later van Holland geheeten) was voor Zuidhardeshage bij Bodelograven (Bodegraven) Anno 923.’ De Heer C. zie de giftbrieven zelve in, en vergelijke zijne voorstelling met die der kronieken en jaarboeken, en hij zal zien hoe weinig overeenstemming tusschen beide bestaat. Op bladz. 84 wordt gesproken van ‘zoogenaamde immuniteiten of afgestane koninklijke regten.’ Men dient althans te weten wat immuniteit beteekent, als men over Middeneeuwsche geschiedenis schrijven zal.

Mr. C. is blijkbaar een man van veel belezenheid en uitgebreide kennis; over een aantal onderwerpen, niet regtstreeks met onze geschiedenis zamenhangende, spreekt hij in de Kantteekeningen breedvoerig. Jammer dat hij te dikwerf zich daarbij vergist. Nu eens is de hoogmoedige Appius Claudius een plebejer (bl. 45); dan weer heeft Fouquier-Tinville Robespierre laten guillotineren (bl. 31); elders heet het dat ‘in Indië het woord *caste* eigenlijk kleur beduidde’ (bl. 104). - Maar genoeg om te toonen, dat Mr. C. niet zonder fouten en onnaauwkeurigheden is, en dat het hem niet paste den Heer Groen zoo uit de hoogte teregt te wijzen. Het is ergerlijk telkenmale te lezen: Mr. Groen beuzelt, Mr. Groen fabelt, Mr. Groen verdicht. Meer dan Mr. Groen, beuzelt en verdicht Mr. C. zelf.

En mag men het met hem betreuren, dat alle, die anders gelooven dan de Heer Groen, voor ongeloovigen en revolutionairen worden uitgemaakt; niet minder bejammeren wij de hevigheid, waarmeê Mr. C. andersdenkenden bejegent. Mr. C. is, even als wij allen, geloof ik, meer ingenomen met de monarchie dan met de republiek; hij oordeelt, en ook daarin stem ik met hem overeen, dat de stadhouderlijke partij doorgaans, beter dan de staatschgezinde, de ware belangen des lands inzag. Maar het is toch wat al te erg, dat hij, bl. 120, onze republikeinsche regering ‘een despotismus noemt, erger dan eenig Oostersch bestuur’; en dat hij op de volgende bladz. er bijvoegt: ‘een alleenheerscher kan een goed hart hebben: republikeinen hebben nooit een hart of menschelijk gevoel, maar des te meer schaamtelooze baatzucht.’ Wat zullen wij op deze dingen zeggen? Een geschiedenis des Vaderlands, in dien geest geschreven, zou er nog wat erger uitzien, dan de voorstelling van den antirevolutionair.

Mij dunkt, het bovenstaande wettigt het oordeel, dat ik hier ten slotte wil zamenvatten: Mr. C's Kantteekeningen bevatten weinig nieuws dat belangrijk is, en hadden, zonder schade voor het publiek, ongedrukt kunnen blijven.

Julij.

F.

***Handleiding tot de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis, ten dienste van onder-officieren, enz., door J.K.H. de Roo van Alderwerelt*, 2e *Luitenant der Infanterie. Groningen, J. Oomkens Jzoon*. 1854.**

De kennis van de Vaderlandsche Geschiedenis kan niet te veel onder ons volk verbreid worden; dit is eene waarheid, zóó dikwijls verkondigd, zóó weinig tegengesproken, dat zij bijna afgesleten mag genoemd worden. Maar die waarheid, door niemand geloochend, oefent evenwel nog geenszins dien invloed en die werking uit, welke men billijkerwijze mogt verwachten. De Vaderlandsche Geschiedenis *is* te weinig bij ons bekend; zij is niet genoeg tot het volk doorgedrongen; en grootendeels daaraan kan men dien geest van zwakheid en laauwheid toeschrijven, waardoor bijna alle standen van ons volk zich soms op eene zoo jammerlijke wijze kenmerken. Dat fiere zelfvertrouwen, die vaste, stoute geest, dien men bij Britten en Noordamerikanen bewondert, zal men te vergeefs bij ons, Nederlanders, zoeken; aan helder doorzigt omtrent onzen toestand en onze belangen, aan vertrouwen op onze eigene krachten, ontbreekt het ons; wij weten niet wat wij kunnen, soms niet wat wij willen; wij hebben vergeten wat ons voorgeslacht geweest is en wat wij, nog heden ten dage, kunnen zijn.

Indien het daarom van hoog belang is, de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis meer algemeen te maken, vooral is dit belangrijk daar, waar het de uitbreiding dier kennis onder den krijgsstand geldt. Die stand maakt een gewigtig gedeelte van ons staatswezen uit. Het leger staat thans in eene geheel andere verhouding - en Goddank, in eene oneindig betere! - tot het overige der natie, dan in vroegere tijden; vroeger met wantrouwen, soms met minachting aangezien, beschouwd als een soort van noodzakelijk kwaad, bleef het aan de natie vreemd, en werd dan ook voor een goed gedeelte uit vreemde bestanddeelen bijeengebragt; thans daarentegen is het wezenlijk een volksleger, eene nationale instelling, een ligchaam, dat naauw verbonden is met het overige des volks, en dat bij de andere standen belangstelling en hoogachting ondervindt. De dagen zijn ver achter ons, toen een officier in krijgsgewaad in onze Hollandsche steden schier blootgesteld was aan beleedigingen; dat gewaad wordt thans geëerd, en te regt; want men weet, dat het meer

dan elke andere kleeding den waarborg geeft van zedelijkheid, beschaving, kennis en vaderlandschen geest.

De officieren van het Nederlandsche leger maken een ligchaam uit, dat door zijne sterkte en zamenstelling den gewigtigsten invloed kan uitoefenen op de toekomst van ons Vaderland. Een duizendtal mannen, uit den beschaafden stand des volks afkomstig, wier bestemming hen evenzeer dwingt tot studie en ontwikkeling des geestes, als tot de gewoonte om snel en bepaald te handelen, zoo als de verrigtingen van een woelig, werkzaam leven dit vorderen, maken een magtig ligchaam uit, wanneer een krachtige en goede geest hen bezielt. Wij kunnen ons meer onverdeeld aan de zaak des Vaderlands wijden, dan anderen onzer landgenooten; wij verspillen onze krachten niet aan die beuzelachtige staatkundige twisten, waarin anderen de bevrediging eener kleingeestige eerzucht zoeken, of aan die rampzalige kerkelijke verschillen, die bijna zouden doen twijfelen aan de regtmatigheid der oude aanspraken van ons volk op bezadigdheid en gezond verstand; wij worden niet afgetrokken door kleingeestige inzigten of bezig gehouden door het ijveren en zwoegen voor plaatselijke en gewestelijke belangen; het Vaderland, en alleen het *geheele* Vaderland, dat is het wat ons ter harte gaat; en terwijl anderen de genietingen van rijkdom en weelde najagen, zijn pligtsbetrachting, eergevoel en vaderlandsliefde de drijfveeren onzer handelingen. Zoo als wij zijn, zijn onze soldaten; zoo als wij zijn, kunnen onze medeburgers, kan onze regering worden; hebben wij geestkracht en verstand, dan kunnen wij de geheele natie daarmede bezielen, en in dagen van nood en gevaar het lot van Nederland beslissen.

Maar juist die gewigtige bestemming, die thans aan de officieren van het Nederlandsche leger is voorbehouden, moet hun eene krachtige drijfveer zijn, om die bestemming volledig en waardiglijk te vervullen. Het oogenblik van gevaar en beproeving mag ons niet onvoorbereid vinden; wij moeten voor onze taak opgewassen zijn; wij moeten de overtuiging hebben, dat ieder onzer in een toestand kan geplaatst worden, waarin het behoud van Nederland afhankelijk is van zijnen wil en van zijne daden; wij moeten doordrongen zijn van dien echt-hollandschen geest, die onze voorvaderen bezielde in die onvergetelijke dagen, toen zij door dapperheid en verstand zich aan de dwingelandij ontworstelden, en tegen de magtigste vijanden hun vrij en onafhankelijk volksbestaan wisten te verdedigen; wij moeten daarom weten, wat dien voorvaderen is wedervaren, en hoe zij geleden en gestreden hebben; wij moeten daarom onze geschiedenis kennen. De kennis der vaderlandsche geschiedenis, gewigtig voor ieder, is het daarom vooral voor de officieren van het Nederlandsche leger; want daardoor kunnen zij leeren wat een klein volk vermag, wanneer het eensgezind en moedig, en in het geloovig vertrouwen op

een regtvaardig Albestuur, den heiligen strijd voert voor zijne regten en vrijheden; daardoor kunnen zij leeren, welk een pligt er rust op hen, die tot zulk een volk behooren; op hen, die het strijdbare gedeelte van dat volk uitmaken, en die, in heldengeest en in vaderlandsliefde, hunne landgenooten ten voorbeeld moeten dienen.

Daarom, omdat wij alles toejuichen wat strekken kan om de vaderlandsche geschiedenis onder ons meer te verspreiden, zijn wij zeer ingenomen met den hierboven genoemden arbeid van den heer van Alderwerelt. Wij willen gaarne erkennen, dat die arbeid, in sommige opzigten, onvolmaakt en onvolkomen is; dat daarin aan het verhaal van sommige gedeelten onzer geschiedenis eene te groote, en aan dat van andere gedeelten te weinig uitbreiding is gegeven; dat daarin soms feiten en namen gemist worden, die in eene Vaderlandsche Geschiedenis niet gemist mogen worden; en dat sommige oordeelvellingen van den schrijver over personen en zaken moeijelijk den toets van een bedaard en onpartijdig onderzoek kunnen doorstaan. Maar die onvolkomenheden en gebreken zijn bijna onafscheidelijk van zulk een arbeid, vooral wanneer in eene handleiding van weinig omvang de geheele geschiedenis van een merkwaardig volk moet zaamgedrongen worden; het is gemakkelijker boekdeelen vol te schrijven, dan den inhoud van die boekdeelen in weinige bladen zaam te vatten. Verschillende gedeelten van het werk van den heer van Alderwerelt zijn zeer goed behandeld; en het heeft de groote verdienste, dat het eene goede handleiding uitmaakt om de studie van de Vaderlandsche geschiedenis te beginnen, en voor die studie een grondslag te leggen, waarop men later kan voortbouwen. De onder-officieren van het Nederlandsche leger, voor wie de heer van Alderwerelt zijne Handleiding heeft geschreven, zullen met zeer veel vrucht daarvan gebruik kunnen maken. In één woord, dat werk is niet volmaakt, niet buitengemeen, maar het is - wat zeer veel zegt - nuttig en goed.

W.J. KNOOP.

***De oorlog, in zijn aard, middelen en doel, enz., door W. Rüstow. Bewerkt, naar 't Hoogduitsch door L.C. de Fremery*, 1e *Luitenant der Infanterie bij de Koninklijke Akademie voor de Zee- en Landmagt. Eerste aflevering. Groningen, P. van Zweeden*. 1857.**

De populaire voorstelling van de wetenschap, met het doel om daardoor de kennis zoo veel mogelijk te verbreiden onder het algemeen, is in onzen tijd geen zeldzaam iets en heeft ongetwijfeld veel goeds gesticht; maar wil die voorstelling aan het beoogde doel beantwoorden, dan moet zij gegeven worden door een man, die de wetenschap grondig kent en die haar geheel in zich heeft opgenomen. De half-geleerde, wien het aan grondige, degelijke kennis ontbreekt, waant soms, dat zijne kennis toch nog genoegzaam is om eene onkundige menigte voor te lichten; en dat, wanneer het hem al niet gegeven is om streng-wetenschappelijke werken te schrijven, het vervaardigen van eene populaire verhandeling over de wetenschap toch niet boven zijne krachten gaat. Dit is eene verkeerde meening, een geheel valsche waan; daardoor geeft men alleen het aanzijn aan werken, die onbeduidend en oppervlakkig zijn en die niets inhouden dan eenige algemeenheden, waaraan niemand iets heeft; daardoor benadeelt men de wetenschap en doet men aan hare waardigheid afbreuk, door de scheeve en valsche voorstelling die men van haar geeft.

Het schrijven van een goed populair werk is eene zeer moeijelijke taak, die als eerste voorwaarde tot hare goede vervulling vordert, dat de schrijver doorkneed zij in de kennis der wetenschap die hij aan het algemeen wil mededeelen; en ook het lezen van zulk een populair wetenschappelijk werk, is geene taak die men zich als zoo gemakkelijk moet voorstellen: het lezen van zulk een werk moge al geen voorafgaande kennis vorderen, het vordert wel degelijk nadenken en studie. Zeer waar is, wat de schrijver, wiens werk wij hier aankondigen, daarover zegt (bl. 5): ‘ook van de meest populaire voorstelling kan men niet verlangen, dat zij den lezer door een eenvoudig doorbladeren op de hoogte van zijn onderwerp brengt; de populaire voorstelling sluit de noodzakelijkheid van studie niet uit; men kan alleen van haar vorderen, dat zij deze studie ook zonder voorafgaande kennis vruchten doet dragen.’

Onder de goede populaire werken beslaat het hier bovengenoemde van Rüstow eene eerste plaats. Dat werk heeft tot doel ‘een kort en bevattelijk overzigt te geven van de krijgsweteschap in haren geheelen omvang, ook zonder daartoe bij den lezer eenige voorafgaande

militaire kennis te veronderstellen' (bl. 1). Rüstow zegt, dat hij bij het zamenstellen van zijn' arbeid, 'steeds indachtig is geweest, dat hij niemand voor een bepaald vak wilde bekwaam maken; dat hij geene opzigters voor artillerie-werkplaatsen, geene genie- of stafofficieren wilde vormen; maar dat hij alleen den beschaafden man een denkbeeld wilde geven van een vak, dat hem als staatsman, als burger, misschien als soldaat, belang inboezemt, ofschoon het in het geheel niet, of ten minste niet dan gedeeltelijk en zijdelings, tot zijn beroep behoort' (bl. 5). Die woorden kenmerken den aard van Rustow's werk: het is bestemd om een *algemeen denkbeeld* van de krijgswetenschap te geven, maar niet om haar *in bijzonderheden* te onderwijzen.

Die bestemming heeft dit werk van den Duitschen schrijver op de volkomenste wijze bereikt. Na de aandachtige lezing daarvan zal de man van oordeel en studie, zelfs al is hij altijd geheel vreemd gebleven aan alles wat het krijgswezen betreft, een helder en duidelijk inzigt hebben verkregen in de krijgswetenschap; hij zal weten, wat de oorlog is; hoe de middelen, tot het voeren van den oorlog benoodigd, moeten worden bijeengebragt; en op welke wijze van die middelen moet worden gebruik gemaakt. Dit nu is eene kennis, die ieder beschaafd mensch moet bezitten, ten minste ieder mensch, die tot het bekleeden eener hooge staatsbetrekking kan geroepen worden.

Tot nu toe heeft men, bij ons, het verkrijgen van die kennis te veel verwaarloosd. Die verwaarloozing is hoofdzakelijk te wijten aan twee algemeen heerschende dwaalbegrippen: het eene, dat het onmogelijk is de kennis van de krijgswetenschap te verkrijgen, zonder zich te wijden aan lange, aanhoudende studiën, of zonder tot den krijgsstand te behooren; het andere, dat die kennis, voor wie geen krijgsman is, als iets overtolligs moet worden beschouwd, als iets dat de moeite van de studie volstrekt niet beloont.

Dwaalbegrippen zijn die beide meeningen. Het is geheel onjuist, dat men tot den krijgsstand moet behooren, om de krijgswetenschap te kennen; ieder man van oordeel en studie, ieder die maar wil lezen en nadenken, kan zich die wetenschap eigen maken, namelijk, wat hare *algemeene beginselen* betreft. De kennis der *bijzonderheden* van de krijgswetenschap is zeker niet zoo gemakkelijk magtig te worden; zij vordert langdurige studie, aanschouwing, oefening; maar op *die* kennis komt het ook minder aan. Laat het aan den zeeman over om de zamenstelling van een oorlogschip, aan den artillerist om de zamenstelling eener batterij, aan den ingenieur om de zamenstelling eener vesting, tot in kleinigheden te kennen; naar die kennis te streven, is voor ieder ander eene te moeijelijke taak; maar niet te moeijelijk is het, om te weten wat men van oorlogschepen, batterijen

en vestingen heeft te wachten, en waar en hoe men ze moet aanwenden; naar die kennis der krijgswetenschap kan het algemeen gemakkelijk streven.

Nog erger dwaling is de meening, dat die kennis overtollig is voor het algemeen en alleen het eigendom van den krijgsstand moet zijn. Die scherpe afscheiding der verschillende standen bestaat in onze dagen niet meer; de Indische casten-geest hebben wij verre van ons verbannen; geen deel van het staatswezen mag thans den man van beschaving geheel vreemd blijven. En is dit in het algemeen waar, het is vooral en in het bijzonder waar, wat de kennis van het krijgswezen betreft. Wanneer de schatten der natie aan het onderhoud van vloot en leger worden besteed en wanneer van de goede aanwending van die vloot en dat leger, de grootheid, de welvaart, het bestaan van een land kunnen afhangen, dan is het pligt voor ieder volk, dat niet slaafs aan den leiband zijner heerschers wil loopen, maar dat er krachtig naar streeft om zich zelf te regeren, - dan is het pligt voor dat volk om zich naauwkeurig bekend te maken met de algemeene beginselen van het krijgswezen. Hoe! de keus uwer medeburgers heeft u tot vertegenwoordiger des volks gemaakt; gij beoordeelt, als zoodanig, de huishouding van den staat; gij bepaalt, hoe veel millioenen de natie zal opbrengen om vloot en leger in stand te houden; gij maakt de wetten, die de belangen van den krijgsstand regelen; de vrijheid, de eer van het vaderland, hangen af van uwe besluiten; - en toch hebt gij hoegenaamd geene kennis van het krijgswezen; gij weet volstrekt niet wat de behoeften van dat krijgswezen zijn; en wat gij daarover besluit en bepaalt, doet gij, zonder eenig oordeel, en geheel en al vertrouwende op het oordeel van anderen! Is dat goed; is dat pligtmatig; is dat handelen, zoo als een Nederlandsch Regent handelen moet? Is het niet veeleer uw pligt om die kennis te verkrijgen, die voor de goede waarneming uwer betrekking onontbeerlijk is; om eene onkunde te doen ophouden, die voor u zelven eene oneer uitmaakt en voor het vaderland eene bron van jammer en ellende kan worden?

Meent iemand, dat het eene overdrevene en onredelijke vordering is, te willen, dat ieder volksvertegenwoordiger grondig bekend zij met *al* de deelen van het staatswezen, - dan antwoorden wij daarop: dat wij zeer goed begrijpen, dat het verkrijgen van *grondige* kennis, in zoo vele en zoo veel omvattende vakken van kennis, slechts het deel kan zijn van zeer enkele, uitgelezene mannen; maar dat er een onmetelijk verschil is tusschen grondige kennis en geheele onkunde; dat, indien men al geen regt heeft om de eene te eischen, men toch volkomen regt heeft om de andere te veroordeelen; en dat het geen overdrevene of onredelijke vordering is, te verlangen, dat ieder volksvertegenwoordiger zoo veel begrip hebbe van de al-

gemeene beginselen der krijgswetenschap, dat hij met kennis van zaken kan oordeelen over de zamenstelling en aanwending van 's lands krijgswezen.

Wij herhalen het: om de algemeene beginselen van de krijgswetenschap magtig te worden, is het voldoende te lezen en na te denken; het is daartoe geen volstrekt vereischte, de krijgsmanskleeding te hebben gedragen, of te midden van krijgsgewoel en wapengedruisch te hebben verkeerd. Zie op onze Regenten uit de 16de en 17de eeuw: hun krachtige en mannelijke geest deinst niet terug voor de taak om legers en vloten te besturen; en, burgers blijvende, weten zij toch zeer goed krijgszaken te regelen. - Maar die tijd is zoo ver van ons, zegt men; welnu, neem dan een man van den tijd, waarin wij leven; neem den franschman Thiers. Iemand die geheel vreemd was aan den krijgsstand, die niets was dan een onbekend dagbladschrijver, en die toen nog ver was van die staatkundige magt, waartoe zijne bekwaamheden hem later bragten, verhaalt en beoordeelt de glorierijke wapenfeiten van het einde der 18de eeuw op eene meesterlijke wijze, zoo als geen krijgsman van beroep het beter kan. Want hoe veelvuldige aanmerkingen er ook mogen gemaakt zijn op de voorstelling en beoordeeling van wapenfeiten, zoo als die voorkomen in Thiers' ‘Geschiedenis der Fransche Omwenteling’, en later in zijne ‘Geschiedenis van het Consulaat en van het Keizerrijk’, toch blijkt, bij eenig onderzoek, het weinig beduidende van die aanmerkingen, die meestal slechts onjuistheden in enkele namen en cijfers en in niets ter zake afdoende bijzonderheden betreffen, maar die niets wegnemen van de duidelijkheid, juistheid en waarheid, waarmede het geheel wordt voorgesteld en beoordeeld.

Dat heldere begrip van krijgszaken, dat Thiers bezit, kan ieder man van kennis en oordeel zich eigen maken; en daarom is onkunde in krijgszaken zoo onverantwoordelijk in ieder, die eenmaal kan geroepen worden om hooge staatsbetrekkingen te bekleeden. En toch is die onkunde bij ons niet zeldzaam, en opmerkelijke blijken zou men in menigte daarvan kunnen aanhalen: het is nog geen vijf en twintig jaren geleden, dat wij een Minister van Koloniën hadden, die niet eens wist, uit hoe veel bataillons infanterie ons Indische leger bestond; het feit klinkt bijna ongelooflijk, maar het bewijs van de waarheid kan men vinden in Lange's ‘Geschiedenis der oorlogen op Sumatra.’ En die Minister was toch een staatsman, die ten allen tijde - en wij gelooven met regt - geroemd is geworden om zijne ervaring en praktikale kennis; dus, was hij zóó, hoe zal het dan met anderen gesteld zijn geweest!

Hierin moet verandering komen. Het uit de hoogte op het krijgswezen nederzien, en zich van de behandeling der krijgszaken afmaken met een paar van buiten geleerde phrases, die niets beteekenen,

is voor den staatsnam niet meer voldoende; de staatsman moet kennis van het krijgswezen hebben, daarover kunnen oordeelen, het weten te regelen. Gij bestuurt uw land op de uitmuntendste wijze; gij schenkt het goede wetten en instellingen; gij geeft het voorspoed, orde en vrijheid; - toch hebt gij met dat alles nog weinig gedaan, wanneer gij het krijgswezen verwaarloost; want, verwaarloost gij dat, dan laat gij uw land ter prooi aan den eersten den besten vreemden overweldiger, die u spoedig berooven zal van uwe goede wetten en instellingen, uwen voorspoed zal doen vervliegen, uwe vrijheid in slavernij verkeeren. Men heeft gezegd: ‘goede wetten, vrijheidsgezinde instellingen, zijn krachtiger waarborg voor de onafhankelijkheid eens volks, dan legers en vloten;’ maar wie dit gelooft, geeft zich aan eene gevaarlijke begoocheling over. Niet het *regt* regeert de wereld - regeerde het regt, het ging daar anders toe; maar de *kracht* is het, die daar gebiedt; een land moet dus wel goede wetten en instellingen hebben, maar tevens goede legers en vloten om die wetten en instellingen in stand te houden; en een volk is dan alleen de vrijheid waardig, wanneer het sterk genoeg is om de vrijheid te verdedigen. Zie niet laag neêr op de stoffelijke kracht, want zij heeft een voornaam aandeel aan den loop der wereldsche gebeurtenissen.

Voor hem nu, die, vreemd aan het krijgswezen, evenwel kennis van krijgszaken wil verkrijgen, is dit boek van Rüstow geschreven. Het is geschreven met die grondigheid, welke den Duitschen schrijvers zoo eigen is, maar tevens met eene helderheid en eenvoudigheid van stijl, die *niet* zoo eigen zijn aan die schrijvers. Slechts op eene enkele plaat? vervalt Rüstow in het gewone gebrek zijner landgenootes, die te vaak het gezwollene voor het verhevene aanzien, en meenen dat eene raadselachtige of onverstaanbare taal het kenmerk moet zijn van diepe geleerdheid. Maar slechts zeer zelden kan men dit gebrek bij Rüstow opmerken, en daarentegen is er veel uitmuntends in zijn werk; daar zijn gedeelten in, die zich zoo zeer kenmerken door scherpzinnigheid en waarheid van denkbeelden, door bondige, sluitende redenering, en door het duidelijke en beknopte van den stijl, dat zij in niets onderdoen voor de meesterstukken, waarmede de *oud-Soldaat* onze militaire letterkunde heeft verrijkt. De vertaling van Rüstow's werk - in zoo ver als wij bevoegd zijn om daarover te oordeelen - komt ons voor, zeer goed te zijn; en met veel bekwaamheid heeft de vertaler, op meer dan ééne plaats, de algemeene beginselen, die door den Duitschen Schrijver zijn uiteengezet, toegelicht door de mededeeling van hetgeen, in het bijzonder, het krijgswezen van ons eigen land deswegens leert. De door den Heer de Fremery geleverde arbeid is dus niet enkel eene vertaling, het is ook eene omwerking van Rüstow's werk; en dat werk heeft daardoor, voor den Hollandschen lezer, in waarde gewonnen.

Haarlem, 2 September 1857.

W.J. KNOOP.

Doorzichtkunde of Perspectief, door Ad. Sunaert, Leeraer by de Koninklijke Akademie van Teeken-, Beeldhouw- en Bouwkunde, en by de school voor Nijverheidsteeken- en Weefkunde te Gent. Gent, Drukkerij van C. Annoot-Braeckman. 1855.

Het is een natuurlijk verschijnsel, dat de Noord-Nederlanders sympathie gevoelen voor hunne broeders uit het Zuiden, en met belangstelling kennis nemen van hetgeen op het gebied van wetenschappen en letteren geschiedt, om den herlevenden Vlaamschen geest aan te wakkeren. Als van zelf zijn zij geneigd zich gunstig gestemd te gevoelen voor hetgeen er in het Vlaamsch wordt uitgegeven, of ten minste het goede, dat er mogt voorkomen, op den voorgrond te zetten, het minder voortreffelijke te verschoonen.

Dit maakte Ref. huiverig, de taak op zich te nemen om het aan het hoofd dezer vermelde werkje, zijnde N°. 14 der uitgaven van het Willem's-Fonds, aan te kondigen. Niet dat het boekje niet veel goeds zou bevatten, maar zijns inziens is er in de hoofdgedachte een gebrek, dat er de waarde van grootelijks vermindert. Ten einde met deze korte aankondiging eenigzins geregeld te werk te gaan, zullen wij eerst de inrigting van het boekje schetsen, en daarna onze ongunstige meening er van mededeelen.

Het boek bevat van bladz. 1-27 Grondbeginsels, van bladz. 27-90 Toepassingen. Het eerste gedeelte begint met eene beknopte beschrijving van het oog, en eindigt met eene *Algemeene herhaling der Grondbeginselen*.

Van den beginne af beperkt S. zijne beschouwing tot het in perspectief brengen van voorwerpen, zoo als zij, met één oog gezien, zich op een plat vlak afteekenen.

Het tweede gedeelte bevat in geregelde volgorde de eenvoudigste gevallen, die bij het in perspektief teekenen kunnen voorkomen, en eindigt met eene korte behandeling van de *schaduwen* en de *spiegeling*.

Doorgaans is er in de wijze van behandeling zeer veel dat wij moeten goedkeuren, en in het algemeen heeft het plan, waarop het boekje is aangelegd, veel goeds. Vooral verdient het aanprijzing, dat S. aan het einde van het eerste gedeelte eene volledige herhaling der grondbeginselen heeft geplaatst.

Op drukfouten en onnaauwkeurigheden in taal en spelling kunnen wij moeijelijk opmerkzaam maken, daar menige uitdrukking in het Vlaamsch misschien gebruikelijk is, die wij in het Hollandsch niet of anders zouden bezigen; alleen willen wij vragen, of ‘het beziende lichaem’ (blz. 7, reg. 4 v.o.) beteekenen kan, het ligchaam dat bezien wordt, zoo als S. bedoelt?

Als wij vragen voor wien het werkje bestemd is, dan ligt het antwoord niet ver: door het geheele boekje wordt over *schilders* gesproken; zoo luidt b.v. de 1ste alinea der Toepassingen:

‘De grondbeginselen, in vorengaende herhaling vermeld, zijn toereikend tot het oplossen van ieder vraegstuk, dat zich bij de toepassingen der verschietkunde in het kunstschilderen moge voordoen.’

Een andere vraag is, wat S. in de gebruikers van zijn werk onderstelt, en hierin ligt, dunkt ons, juist de zwakke zijde van zijn werk. Blijkbaar is S. zelf zeer goed in de Meetkunst te huis en geeft dan ook telkens in eene noot het meetkunstig bewijs voor zijne stellingen; maar toch onderstelt hij, dat de lezer weinig of niet van Meetkunst afweet, zoo als b.v. blijkt uit bladz. 15, reg. 23 v.b. en volgende:

‘Voor hem, die met de grondbeginselen der meetkunde is ingewyd, leidt dit geenen twyfel; echter voor dengene die met deze wetenschap onbekend is,’ enz., en uit vele andere plaatsen.

Dit geeft een hinken op twee gedachten; S. wil het boekje voor allen geschikt maken, en vermindert daardoor deszelfs bruikbaarheid voor een ieder. Als men met de gronden der meetkunst onbekend is, kan men het boek toch niet begrijpen, en is dit wel het geval, dan legt men het onvoldaan ter zijde.

Om het eerste te bewijzen, hebben wij slechts de volgende zinsnede van bladz. 10 en 11 over te schrijven:

‘Als algemeenen regel kan men nu uit vorengaande opmaken, dat het in perspectief teekenen van eenig voorwerp op het volgende uitkomt: het zoeken der doorsnede van een vlak, voor schilderij aangenomen, met de kegels of pyramieden, gevormd door de gezichtstralen, getrokken uit doelmatig gekozene punten des lichaems, waeruit volgt, dat de doorsnede A' B' C' D' met den omgeschreven kegel of pyramiede O A B C D rond het lichaem de perspectief van zynen schynbaren omtrek geeft, en dat ten slotte het eigentlyk perspectief teekenen dus niet anders is dan het behoorelijk afschrijven dier doorsneden.’

Is men daarentegen genoegzaam in de gronden der Meetkunde ingewijd om den Schrijver in deze en andere even juiste, maar alleen in dat geval, duidelijke beschouwingen te volgen, dan ligt de kennis der gronden van de beschrijvende meetkunst niet zoo ver, dat deze als iets geheel onbereikbaar zouden moeten worden uitgesloten, zooals op blz. 11 en 75 het geval is; ten gevolge van dit laatste verliest de methode veel in algemeenheid en rijkdom van toepassing.

Dat de kunstoefenaren vrij algemeen met de beschrijvende meetkunst onbekend zijn (bl. 75), willen wij S. gaarne op zijn woord gelooven, maar dan is ook zijn boek voor hen onbegrijpelijk.

Het doet ons leed dit oordeel te moeten vellen over een werk, dat ons in vele opzigten verdienstelijk voorkomt.

Dr. C.P. BURGER.

Verspreide Dicht- en Prozawerken van H. Tollens Cz., verzameld door G. Engelberts Gerrits. Hilversum, P.M. van Cleef Jr. Antwerpen, W.L. van Oosterzee. 1857.

Het was een goed woord; dat de ‘Tijdspiegel’ sprak over bovenstaande uitgave. Zonder de Voorrede des Heeren Engelberts Gerrits, wiens kreupele konstruktiën alleen eenig karakter geven aan zijn stijl, zouden wij de geheele uitgave slechts moeten aanmerken als eene boekverkoopers-speculatie. Met die voorrede wordt de zaak echter nog onedeler; de Heer Engelberts Gerrits durft er toch van gewagen, dat hij de verzameling onderneemt ter liefde van Tollens, waarbij hij dan de meest hartstochtelijke uitdrukkingen kiest, die in den mond eens minnaars minder zouden verbazen, om toch het publiek te overtuigen, dat hij Tollens huldigt, ja aanbidt.

De daad is echter hier lijnrecht in strijd met het woord. De gedichten, welke door hem werden uitgegeven, zijn door den dichter afgekeurd. Vele der bundels, waarin zij voorkwamen, zijn door dezen opgekocht, en de dramatische poëzy, die weldra in deze verzameling dreigt te volgen, heeft Tollens reeds bij de herinnering verdriet genoeg berokkend en waarlijk met reden. Wij behooren niet tot de aanbidders van Tollens; wij hebben hem bij zijn leven nimmer bewierookt, en zullen het na zijn dood evenmin doen. Toch is de nagedachtenis van den zanger te heilig, dan dat wij ons zouden hebben willen belasten met eene uitgave, die Tollens voorzeker in zijne grootste zwakheid zal doen kennen.

Van het recht, dat de Heer van Cleef op deze uitgave moge hebben, gewagen wij niet; het ligt buiten onze beoordeeling; daarover zal, zoo wij goed onderricht zijn, de bevoegde macht uitspraak doen. Wij stellen ons slechts tegen den *would-be* literairen verzamelaar partij en waarschuwen onze landgenoten, die Tollens waarlijk liefhebben, zich geen gewrochten aan te schaffen, die de dichter zelf tot vernietiging heeft gedoemd, en die alleen het licht zien, omdat hij zijne stem daartegen niet meer kan verheffen.

S.